

"EN VERS VULL DESAFIAR...". LA POESIA
FEMENINA A L'ÀMBIT CATALÀ (SEGLES XVI-
XVIII). EDICIÓ CRÍTICA

Verònica Zaragoza Gómez

Per citar o enllaçar aquest document:
Para citar o enlazar este documento:
Use this url to cite or link to this publication:
<http://hdl.handle.net/10803/458139>

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca>

Aquesta obra està subjecta a una llicència Creative Commons Reconeixement-
NoComercial-SenseObraDerivada

Esta obra está bajo una licencia Creative Commons Reconocimiento-NoComercial-
SinObraDerivada

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-
NoDerivatives licence

TESI DOCTORAL

**«EN VERS VULL DESAFIAR...».
LA POESIA FEMENINA A L'ÀMBIT
CATALÀ (SEGLES XVI-XVIII).
EDICIÓ CRÍTICA**

Vol. I

VERÒNICA ZARAGOZA GÓMEZ

TUTOR: PEP VALSALOBRE PALÀCIOS

2015

TESI DOCTORAL

TÍTOL

«En vers vull desafiar...». La poesia femenina a l'àmbit català (segles XVI-XVIII).
Edició crítica.

AUTORA

Verònica Zaragoza Gómez

TUTOR

Pep Valsalobre Palàcios

PROGRAMA

Programa de Doctorat de Ciències Humanes i de la Cultura
Universitat de Girona

Memòria presentada per optar al títol de doctora per la Universitat de Girona
2015

*A la meua família i al Marc, sempre amb mi.
A Pau: que no et faça por viure i somriure.*

És el temps d'agafar-les i de fer-les foc i flama,
de dir açò i allò clarament i tenaç.
Dóna'm lluita i motius de plany o d'esperança.

Si no tingués què dir tapa'm la boca amb fang.
No em deixes a la vora de l'ègloga i de dàlies.
No vull traïr qui lluita, qui passa son o fam.

No em dones, doncs, la pau. Et demanaré altra cosa.
Solament que em sostingues ben calent, ben humà.
El camí de la punxa conclou sempre en la rosa.

(Vicent Andrés Estellés
«A Sant Vicent Ferrer», *La nit*, 1956)

*Furgant per les llivanyes i juntures
trobí el vell drac encara aferrissat.
Maria-Antònia Salvà*

Furgant per les llivanyes i juntures
d'aquesta paret seca; entre mac
i mac d'oblit; entre les pedres dures
de cega desmemòria que endures,
et sé. I saber-te em dóna terra, arrel.
Et sé i em sé, en el mirall fidel
del teu poema, aferrissadament
clivella pedra de silenci opac
—dona rèptil, dona monstre, dona drac,
com el cactus, com tu, supervivent.
(Maria-Mercè Marçal
Raó del cos, 2000)

Inclinéme a los estudios
desde mis primeros años
con tan ardientes desvelos
con tan ansiosos cuidados,
que reduje a tiempo breve
fatigas de mucho espacio.
Conmuté el tiempo, industriosa,
a lo intenso del trabajo,
de modo que en breve tiempo
era el admirable blanco
de todas las atenciones,
de tal modo, que llegaron
a venerar como infuso
lo que fue adquirido lauro.
(Sor Juana Inés de la Cruz,
Los empeños de una casa, 1683)

DECLARACIÓ DE LA DIRECCIÓ DE LA TESI

El Dr. Pep Valsalobre, de la Universitat de Girona,

CERTIFICO: Que aquest treball, titulat “«En vers vull desafiar...». La poesia femenina a l'àmbit català (segles XVI-XVIII). Edició crítica”, que presenta Verònica Zaragoza Gómez per a l'obtenció del títol de doctora, ha estat realitzat sota la meua direcció. I, perquè així consti i tingui els efectes oportuns, signo aquest document.

Signatura

Girona

LLISTA DE PUBLICACIONS

- ✉ ZARAGOZA, V. [en premsa] «*Sapientia absconsa et thesaurus invisus*. Notes sobre la presència femenina en les premses rosselloneses (ss. XVI-XVIII)», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*.
- ✉ ZARAGOZA, V. [en premsa] «Cantalde a uso de corte un villancico galán'. Primera aproximación al Cancionero poético del convento de carmelitas descalzas de Barcelona (c. 1588-1805)», *Relaciones. Estudios de historia y sociedad. El Colegio de Michoacán*.
- ✉ ZARAGOZA, V. (2012 [2015]) «La obra literaria de los Fontanella al entorno del monasterio dominico de Nuestra Señora de los Ángeles y Pie de la Cruz (Barcelona, siglo XVII)», *Archivum fratrum praedicatorum*, LXXXI, 217-267.
- ✉ ZARAGOZA, V. (2013) «Escriure poesia al convent: entre la devoció i l'obediència. Primera aproximació a un manuscrit femení del segle XVIII», *SCRIPTA. Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna / International Journal of Medieval & Modern Literature & Culture*, 1/1 (juny) [L'escriptura en femení a les terres de llengua catalana (segles XVI-XVIII)], 333-361.
- ✉ ZARAGOZA, V. (2013) «L'escriptura en femení a l'àmbit lingüístic català (segles XVI-XVIII)», *SCRIPTA. Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna / International Journal of Medieval & Modern Literature & Culture*, 1/1 (juny) [L'escriptura en femení a les terres de llengua catalana (segles XVI-XVIII)], 266-270.
- ✉ Coordinació del monogràfic de «L'escriptura en femení a les terres de llengua catalana (segles XVI-XVIII)», de la revista *SCRIPTA. Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna / International Journal of Medieval & Modern Literature & Culture*, 1/1 <<http://ojs.uv.es/index.php/scripta/issue/view/191>>
- ✉ ZARAGOZA, V. (2013) «Historiar les protagonistes absents'. La poesia femenina de l'edat moderna a l'àmbit català» dins Lola Josa & Mariano Lamba (ed.) '*Allegro con brio*'. *I Encuentro "Aula Música Poética" de Jóvenes Humanistas*. (Barcelona, 9 y 10 de octubre de 2012), Digital CSIC, 146-160.
- ✉ ZARAGOZA, V. (2013) «Pues que tiene libertad por decir alguna cosa...?'. Noticia del cuaderno poético de sor Eulària Teixidor (siglo XVIII)» dins Mercedes Arriaga Flórez, Salvatore Bartolotta & Milagro Martín Clavijo (ed.), *Ausencias: escritoras en los márgenes de la cultura*, Sevilla: ArCiBel Editores, 1351-1372.
- ✉ ZARAGOZA, V. (2013) «Perpetuació del passat al convent de Santa Clara de Perpinyà a través del seu llibre de memòries (1549-1842)», dins Oscar Jané, Eulàlia Miralles & Ignasi Fernández (ed.), *Memòria Personal. Una altra manera de llegir la història*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2013, 35-48.
- ✉ MIRALLES, E & ZARAGOZA, V. (2012) «Écrits féminins catalans: bilan et perspectives», *Clio. Femmes, Genre, Histoire*, 35, 177-190.

Agraïments

Un treball d'aquestes dimensions i característiques mereix un apartat digne de reconeixements i d'agraïments sincers. Cantava el poeta de Burjassot que «El camí de la punxa conclou sempre en la rosa» i jo, al llarg d'aquests llargs anys de doctorat, he tingut la sort de coincidir amb moltes persones que m'han ajudat a superar les espines d'aquest atzarós camí de la investigació, i que han fet possible que em permetés acariciar amb les mans la rosa que l'ha coronat. Persones que m'han donat suport acadèmic i personal al llarg d'aquest periple i que m'han fet avançar amb savis consells o suggeriments, amb materials bibliogràfics o documentals cedits generosament o, simplement, amb paraules encoratjadores i afectuoses que m'han fet persistir en la redacció d'aquesta tesi que semblava no tenir fi; persones que han estat imprescindibles perquè jo pogués concloure aquest treball, com ara el meu tutor, el grup de recerca NISE, els i les col·legues de doctorat i de l'Institut de Llengua i Literatura Catalanes de la Universitat de Girona, el personal de les biblioteques i els arxius consultats, així com les comunitats de religioses visitades i les persones intermediàries que ho han fet possible, però també amics i familiars que han respost a les meves absències i a la meva dedicació absoluta a la tesi amb un entusiasme, afecte i comprensió immensurables.

En primer lloc, és necessari explicar que aquesta tesi ha estat possible gràcies a l'ajut institucional i financer de la Universitat de Girona. L'obtenció d'una beca predoctoral BR per a la formació de personal investigador, m'ha permès dedicar-me i viure amb atenció exclusiva per a aquest projecte doctoral al llarg de quatre anys. Així mateix, gràcies a aquesta mateixa universitat vaig gaudir d'una beca per a estades a l'estranger, que va possibilitar ampliar els meus coneixements a la Benemèrita Universidad Autónoma de Puebla (BUAP, Mèxic) i visitar la Universidad Nacional Autónoma de México (UNAM). En aquest sentit, he d'agrair la cobertura de l'Institut de Llengua i Literatura Catalana de la Universitat de Girona, al qual he pertangut, i a les gestions i l'eficiència de Francesc Montero, tècnic de l'ILLC, sempre amatent, que s'ha encarregat de totes les qüestions burocràtiques que comporta el món acadèmic; agraïments que també faig extensius a Begoña Fernández, secretària de l'ILLC.

Tinc, també, l'honor d'agrair la confiança dipositada en mi per part dels membres del grup de recerca de literatura catalana moderna de la Universitat de Girona NISE, els quals, arribada de la Universitat de València, m'hi van acollir i em van deixar formar-me entre grans persones, apassionades de la literatura i del país. Aquesta col·laboració em va permetre participar dels projectes del grup, però sobretot aprendre dels millors mestres i amics que hom podria demanar. A tots ells els dec el seu guiatge, consells i recomanacions, que m'han ajudat a arribar fins aquí. Mencions a banda mereix el meu tutor de tesi, Pep Valsalobre, per les ensenyances rebudes, la confiança dipositada en el meu projecte de tesi i la llibertat i la predisposició concedides en tota la investigació. “No puc deixar d'agrair-te la

possibilitat que em vas brindar d'introduir-me en el món de la recerca, i, més tard, la teva mirada crítica i exigent, amb rics suggeriments i observacions sobre el text final que han acabat de donar forma a aquesta investigació que hui presente". També estic en deute amb Laia Miralles, pel seu entusiasme i el rigor amb què sempre s'ha mirat cadascun dels meus textos, i per la confiança en la meua feina, en cada gest i en cada proposta que m'ha ofert. A Albert Rossich, per tots els coneixements proporcionats en les seves converses i els seus textos, que m'han dut a valorar la literatura catalana moderna i a voler endinsar-me en aquesta època literària amb la mirada lliure d'apriorismes. Als doctorands Marc Sogues, Marta Castaño i Anna Garcia els agraiïsc haver-se mantingut sempre a prop de mi, amb paraules encoratjadores i intercanvis fructífers en els espais de recerca que hem compartit.

En tercer lloc, les paraules resulten insuficients per agrair a la historiadora Mercè Gras, companya de batalles i d'arxius, la seva predisposició franca, la seva generositat i totes les estones de converses i dades valuoses que m'ha regalat, contribuint a fer de l'estudi de la història i l'escriptura de les dones en l'època moderna una disciplina que m'ha anat apassionant cada cop més. A Eulàlia d'Ahumada vull agrair les pistes de recerca i informacions suggerides a l'inici, així com alguns materials que he inclòs en aquest treball. Altres investigadores i investigadors m'han facilitat els seus articles o han compartit amb mi bocins de la seva recerca i, inexcusablement, els he de mencionar ací. Aquests són Josep Vicent Ferré, M. Àngels Herrero, Nieves Baranda, Mª Carmen Marín, Inmaculada Osuna, Elisabetta Graziosi, Mònica Bolufer, Rosa Rius, Elisa Varela, Pep Vila, Josefina Salord, Ascensión Mazuela, Mariela Fargas, Joaquín Lizandra... Així mateix, no puc deixar d'estar agraïda amb tots els que han dipositat la seva confiança en mi, com ara J. Vicent Escartí, director de la revista *Scripta*, que em va encomanar la coordinació d'un monogràfic sobre l'escriptura femenina als Països Catalans. A la doctora Rosalva Loreto, que em va oferir hospitalitat i calidesa en la meua estada a la Benemérita Universidad Autónoma de Puebla, li dec unes merescudes paraules de reconeixement, així com al grup d'estudioses que coordina i amb qui he tingut ocasió d'establir una xarxa de treball interessant.

En un altre nivell de coses, voldria donar les gràcies a tots els arxivers i bibliotecaris que han respost diligentment a les meues consultes, molt cops de manera virtual i, especialment, al personal de l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, l'Arxiu de la Corona d'Aragó, els *Archives départementales des Pyrénées-Orientales* i la *Médiathèque centrale* de Perpinyà, l'*Archivo Histórico Nacional* de Madrid, l'Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau de Barcelona, l'Arxiu Municipal de Vila-real, l'Arxiu del Regne de València, la Biblioteca de Catalunya, la Biblioteca Històrica de la Universitat de València, la Biblioteca Nacional de Madrid, la Biblioteca i Arxiu de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, per la professionalitat, l'amable atenció i les facilitats ofertes en les meues visites en aquests centres. Però, sens dubte, els avenços més importants per a la realització d'aquest treball doctoral han vingut amb la visita als arxius de convents actualment de clausura: infinites gràcies a totes les comunitats de religioses que m'han permès remenar en el seu passat documental per explicar-lo en aquesta tesi, les quals em van acollir amb total confiança: les carmelites descalces de la Immaculada Concepció de

Barcelona, les dominiques de Santa Maria de Montsió d'Esplugues del Llobregat, i les benedictines de sant Daniel de Girona i de Montserrat. A més, no són poc merescudes les nostres mostres de reconeixement vers les germanes Gemma de la Trinidad del monestir d'agustines de Sant Mateu (Castelló de la Plana), sor Teresa Pujal del convent del de Santa Clara de Reus, sor M. Trinitat del convent de jerònimes de Sant Maties de Barcelona, la germana Fermina del convent d'agustines de Múrcia, María José Pérez González del monestir de carmelites descalces de Puçol-València, per la informació proporcionada sobre l'estat dels seus fons, així com a fra Valentí de Manresa, arxiver de l'arxiu Provincial dels Caputxins de Catalunya, a la germana Coloma Boada, responsable de l'arxiu del monestir de Sant Benet de Montserrat (AMSBM), a Irene Brugués, cap del Servei d'Arxius de la Federació Catalana de Monges Benedictines, a Leonor Parreu, arxivera del convent de dominiques de Montsió i, novament, a Mercè Gras, arxivera dels carmelites descalços de Catalunya i les Balears, per l'assessorament i la bona acollida als arxius dels convents al·ludits.

A nivell més personal, no puc deixar d'esmentar l'ajut de magnífiques persones que he tingut la sort de trobar al llarg d'aquests anys de recerca entre Ondara, València, Girona i Molins de Rei, especialment a l'Ainhoa, la Carla i el Jordi, i a la gent del pis del carrer Ciutadans. A la família de Molins, els dec haver-m'hi fet sentir reconfortada i com a casa, malgrat estar lluny dels meus. A més de valorar la seva amistat, he de reconèixer a Júlia Sabater el seu ajut amb els textos llatins d'aquesta tesi, suscitat, en part, per un profund amor per la cultura clàssica i per una gran curiositat intel·lectual.

Tampoc no hi poden faltar els meus amics de sempre que, des de la distància, no m'han deixat de seguir en aquest camí i han mostrat sempre interès per les meues aventures acadèmiques. "Amb el vostre suport emocional, heu estat capaços de fer-me tornar al sud sempre amb el somriure, fins i tot quan creia que havia perdut el nord: Anna, Guille, Javi, Jose Javier, Rubén... i la llista dels que hi falten. Cadascun de vosaltres ja sabeu què heu significat per a mi durant aquests anys i sabeu com d'imprescindibles sou".

Però aquesta tesi, i tot el que sóc i he fet fins ara, no hauria estat possible sense la presència i confiança incondicionals de la meua família. A ells els vull dedicar de manera destacada aquesta tesi. Especialment a ma mare, per haver-me permès un espai per desenvolupar el meu món i les meues idees, i per haver-me procurat sempre el seu suport i ajut. "Gràcies als teus esforços hem pogut arribar fins ací, i esta tesi et pertany en gran manera". A ma *uela* Rosita, per tot l'amor posat en mi i en cada cosa que he fet; per haver entomat sempre les meues absències amb la resignació de 'lo que va davant, va davant' i per fer que cada problema amb què m'he trobat es tornés insignificant amb les seues paraules. També als meus germans els dec un agraïment i orgull profunds: Àngela, Sílvia i Juanjo. "Gràcies per estar al meu costat, i haver superat en tot moment els quilòmetres que ens separen amb els vostres gestos i paraules d'ànims. M'heu fet sentir acompanyada en tota esta etapa, fent vostres els xicotets progressos d'esta tesi, que ha anat avançant amb vosaltres". Tampoc no puc oblidar-me de Toni, Javi i Desí, dels meus tios Àngel i Josefa, i

de les meues cosines, Lourdes i Anna, per com s'han preocupat per l'estat de les meues investigacions i m'han fet costat en cada passa.

Però no puc deixar d'esmentar a una de les persones que ha aconseguit que la dura etapa final de redacció de la tesi haja tingut el sabor més dolç que mai hauria imaginat: Pau. “El destí o la fortuna han fet que nasques el 28 de març de 2015, quan just celebràvem la commemoració dels 500 anys del naixement de Teresa de Jesús, polígrafa i dona avançada a la seua època, protagonista de moltes ratlles d'esta tesi; i tu t'has acabat convertint en finestra d'aire fresc, protagonista de les meues alegries en els últims mesos que m'he mantingut enclaustrada amb la tesi. Esta tesi també va per a tu. Teresa de Jesús aconsellava a les seues companyes a seguir la senda per “... una grande y muy determinada determinación de no parar hasta llegar [...] venga lo que viniere, suceda lo que sucediere, trabaje lo que trabajare, murmure quien murmurare, siquiera llegue allá, siquiera muera en el camino o no tenga corazón para los trabajos que hay en él, siquiera se hunda el mundo”. I tu has de perseverar en la vida d'aquesta manera: cap assoliment és impossible si es posa determinació de no parar fins arribar-hi. Esta tesi n'és la prova”.

Finalment, he d'expressar el meu agraïment sincer al Marc, company de motxilla, amb qui compartisc desvetllaments i alegries, pors i esperances, que ha sabut proporcionar-me dia a dia l'energia i el somriure necessaris per fer-me avançar. “Gràcies per les teues ensenyances, afecte i generositat al llarg dels anys i, especialment en aquests darrers mesos d'intensa revisió de tesi. I gràcies també per haver fet realitat l'aventura de caminar plegats part del camí a l'*ombra de l'atzavara*”.

La tesi «*En vers vull desafiar...*». *La poesia femenina a l'àmbit català (segles XVI-XVIII)*. Edició crítica és per a tots vosaltres.

ÍNDIX

VOL I.	
☞ CENTRES DOCUMENTALS.....	19
☞ TAULA D'ABREVIATURES I ACRÒNIMS.....	20
☞ LLISTA DE TAULES I GRÀFICS.....	22
☞ RESUM/RESUMEN/ABSTRACT.....	23
PÒRTIC	25
a) Plantejament inicial: «A la recerca i captura de les ‘mares literàries’ escamotejades».....	27
b) Objectius de la recerca.....	29
c) La nostra investigació en el marc dels estudis actuals de la literatura femenina moderna.....	32
<i>c.1. El panorama poètic femení: una branca silenciada</i>	43
<i>c.2. Els estudis de la poesia conventual: una terra fèrtil poc llaurada</i>	45
<i>c.3. La poesia de certamen: fonts i metodologia d'estudi</i>	49
<i>c.4. Examen de la poesia laudatòria</i>	54
<i>c.5. Poesia a la premsa il·lustrada de finals de segle XVIII</i>	55
d) A propòsit de la metodologia i dels arxius consultats: possibilitats de les fonts.....	55
e) Problemàtica inherent a la recerca en la literatura i la poesia femenines modernes.....	64
f) Estructura de la tesi.....	67
PRIMERA PART. LES ESCRITORES MODERNES A L'ÀMBIT CATALÀ, UNA VISIÓ DE CONJUNT (SEGLES XVI-XVIII)	71
CAPÍTOL 1. El tret d'eixida: notes per a una història (pendent) de la literatura femenina moderna a l'àmbit català.....	73
1. Les primeres passes meritòries del llarg camí vers la normalització de l'escriptura femenina: el segle XVI.....	77
1.1. La intensificació de la relació de la dona amb les lletres: factors i fonts.....	77
1.1.1. Incidència del discurs humanista: l'educació femenina en el centre del debat.....	78
1.1.2. Difusió de la impremta: l'emergència d'un públic lector femení més ampli.....	86
2. De llegir a escriure: la irrupció de les escriptores com a subjecte històric al s. XVI.....	92
2.1. La producció femenina a l'àmbit català prèvia al model teresià.....	97
2.2. Patrocinadores i inspiradores de l'art i la cultura.....	98
2.3. Les autores de la primera modernitat a l'àmbit català: una realitat difusa.....	102
2.3.1. Elionor Boil (a. 1430-d. 1502), poeta del <i>Cancionero General</i> (València, 1511).....	103
2.3.2. Anna Cervató (? , fl. 1512) i Àngela de Carlet, a través de Luca Marineo Siculo... ..	104
2.3.3. Àngela Almenar i Monfort i el Col·legi <i>Na Monforta</i> (València, 1554)	106
2.3.4. Les erudites conegudes (i poc estudiades) del Principat de Catalunya.....	107
2.3.5. Les ‘humanistes’ valencianes a l'entorn de professors i poetes llatínistes.....	108
2.3.6. Altres mostres de correspondència femenina al segle XVI.....	111
2.3.7. Les escriptores vinculades a l'esfera espiritual i religiosa.....	114

2.3.8. Juliana Morell (Barcelona, 1594-Avinyó, 1653), una «humanista a destemps».....	
CAPÍTOL 2. L'esclat de l'escriptura en femení al segle XVII: Teresa de Jesús o l'espill on es miren les autores modernes. El binomi literatura femenina/literatura conventual a l'àrea catalanoparlant.....	128 131
1. Els convents femenins catalans com a «comunitats intel·lectuals».....	133
2. L'educació de les dones als segles XVI-XVIII: una assignatura pendent.....	137
3. Escoles per a noies i l'ensenyament reglat femení al segle XVII?.....	
3.1. Les funcions educatives dels convents: de la lectura a l'escriptura, tot passant per les 'labors'.....	139 145
3.2. Dades sobre l'alfabetització gràfica de les religioses: a propòsit de les fonts.....	151
3.3. Les lectures evocadores de cultura.....	
4. Escriptores i 'santes': els usos de l'escriptura (autobiogràfica) als convents catalans (segles XVII- XVIII).....	153 164
CAPÍTOL 3. Les llums i ombres de segle XVIII: l'espinesca conquesta de la 'raó'.....	164
1. Les conquestes educatives de les dones.....	171
2. Noves oportunitats educatives, nous horitzons literaris.....	
3. Les escriptores il·lustrades de l'àmbit català, baules perdudes: poetes, dramaturgues i traductores.....	172 179
4. Les pràctiques de sociabilitat femenines al segle XVIII.....	180
4.1. Tertúlies literàries i salons: el rastre d'un protagonisme femení dispers.....	186
4.2. Societats: la incorporació tortuosa de les dones en institucions reformistes.....	188
4.3. Acadèmies literàries: història d'una absència femenina.....	191
4.4. Premsa escrita: les primeres incursions femenines en un mitjà 'de masses'.....	
SEGONA PART. LA POESIA FEMENINA A L'ÀMBIT CATALÀ: AUTORES, TEXTOS I CONTEXTOS (SEGLES XVI-XVIII).....	193 195
CAPÍTOL 4. Per a l'estudi de la poesia femenina moderna: problemes i necessitats actuals.....	196
1. Vers un corpus de la poesia femenina a l'Edat Moderna.....	199
2. Llums i ombres de la recerca: una mirada a les edicions poètiques actuals.....	200
2.1. Anna Maria del Santíssim Sagrament: la mística lullista i (també) poeta.....	202
2.1.1. Difusió dels textos de la religiosa: manuscrits i edicions.....	203
2.1.2. La poesia de sor Anna Maria del Santíssim Sagrament, la gran desconeguda.....	204
2.2. Jerònima de Boixadors: autora dels goigs del monestir de Vallbona?.....	206
2.2.1. L'ambient cultural i literari al monestir de Vallbona als s. XVI-XVIII.....	208
2.3. Maria Igual: una poeta entre el barroc i la il·lustració.....	
	210
CAPÍTOL 5. Per a una classificació de la poesia femenina moderna. Textos i contextos.....	211
<i>Transmissió textual manuscrita versus transmissió textual impresa.....</i>	
	217
CAPÍTOL 6. Els espais profans.....	217
1. Les primeres incursions literàries femenines a través de la poesia circumstancial.....	220
1.1. La poesia femenina laudatòria liminar.....	221
<i>Les epístoles als preliminars.....</i>	224

1.1.1. Les manifestacions primerenques del fenomen: els textos del segle XVI.....	224
1.1.1.1. Jerònima Galés (a. 1556-València, 1584): una veu transgressora que clama contra les 'lenguas maliciosas' (1562).....	227
1.1.1.2. L'autora anònima a l'hagiografia de Lluís Bertran: l'autoritat avalada (1584).....	242
1.1.2. Sobre la proliferació de versos laudatoris femenins al segle XVII.....	243
1.1.2.1. Les autores del Principat de Catalunya: segle XVII.....	260
1.1.2.1.1. L'univers nord-català «fronterer» de la poesia laudatòria: textos i autores.....	269
1.1.3. Els testimonis valencians més enllà del segle XVI.....	271
1.1.4. Poesia laudatòria femenina al segle XVIII: les cuades d'un fenomen tocat de mort	
1.2. Veus femenines a la ciutat: la concurrència de les dones als certàmens literaris dels segles XVI-XVII, plataformes d'expressió poètica circumstancial.....	272
1.2.1. Els certàmens literaris, elements del programa festiu de les grans urbs.....	276
1.2.2. Certàmens literaris <i>vs.</i> acadèmies d'ocasió: delimitació conceptual.....	280
1.2.3. Les participants als certàmens de l'esfera lingüística catalana.....	294
1.2.3.1. Certàmens organitzats per Bernat Català de Valeriola (València, <i>ca.</i> 1592-1593).....	299
1.2.3.2. Certàmens en honor a la canonització de Ramon de Penyaforat (Barcelona, 1601; València, 1602; Barcelona, 1626).....	307
1.2.3.3. Certamen en lloança a Domènec d'Anadó (València, 1606).....	308
1.2.3.4. Certamen en honor a la beatificació de Lluís Bertran (València, 1608)....	310
1.2.3.5. Certàmens en honor a Teresa de Jesús (València i Barcelona, 1614, a la beatificació; València, 1621).....	326
1.2.3.6. Certamen a la beatificació de Tomás de Villanueva (València, 1619)....	328
1.2.3.7. Certàmens en honor a la Immaculada Concepció (Barcelona, 1619; València, 1623; Barcelona, 1656).....	352
1.2.3.8. Certamen a la canonització dels sants Ignasi de Loiola i de Francesc Xavier, i a la beatificació de Lluís Gonzaga (Girona, 1622).....	358
1.2.3.9. Certamen en honor a Tomàs d'Aquino (Barcelona, 1643).....	360
1.2.3.10. Certamen en honor a santa Eulàlia (Barcelona, 1683).....	361
1.2.3.11. Certamen en acció de gràcies per la Pau de Ryswick (Barcelona, 1697)	362
1.2.4. Les dones de l'esfera catalana a altres certàmens de la Península Ibèrica.....	362
1.2.4.1. Certamen en honor a Luis Aliaga (Saragossa, 1619).....	364
1.2.4.2. Certamen a les bodes de Felip IV i Mariana d'Àustria (Osca, 1650)....	366
1.2.5. A mode d'epíleg: la poesia femenina de certamen a l'àmbit català, reflexions.....	369
1.2.5.1. Sobre la impossibilitat de reconstruir el mirall trencat: autores o dedicatàries d'una poesia de certamen <i>a la devoció?</i>	372
1.2.5.2. Les dones i les festes (poètiques): un camp de recerca per abordar.....	379
2. La fi d'una època: les poetes seglars i la poesia a la premsa escrita al segle XVIII.....	382
CAPÍTOL 7. Els espais sagrats. La poesia monàstica femenina dels segles XVI-XVIII.....	382
1. Gestació de l'ambient de poetització conventual a l'àmbit carmelità descalç.....	387

2. Els usos poètics monàstics a l'àmbit català: entre l'obediència i la devoció.....	388
2.1. Autores sense textos.....	389
2.1.1. Sor Caterina de la Santíssima Trinitat (València?, 1602-1672).....	390
2.1.2. Sor Elena Montargull (a. 1608).....	390
2.1.3. Teresa d'Erill (Albí, a. 1621- ?, d.1640).....	391
2.1.4. Sor Esperança de Sant Pau Mani Ferrando (Mora d'Ebre, 1642-Tortosa, 1689)	
2.1.5. Sor Margarida de l'Esperit Sant Rodríguez Martínez (Alacant, 1647-València, 1719).....	392 394
2.1.6. Venerable Rufina Ros de Jesús (Oriola, 1658-1697).....	395
2.1.7. Venerable Mariana Manuela de Crist (Oriola, 1666-1704).....	396
2.1.9. Venerable Joaquina de la Creu Torrens i Gascó (Pego, 1687-València, 1756).....	397
2.1.8. Margarida Esplugues (Artà,?-?, 1738).....	398
2.1.9. Sor Maria Isabel Francesc i Escurpi (Riudecanyes, 1715-Barcelona, 1788).....	399
2.1.10. Sor Elionor del Sant Rosari (Elionor Brondo) (Palma, ca. 1748-1819).....	399
2.2. Textos coneguts indirectament.....	400
2.2.1. Sor Maria Pasquala Caro Sureda (Palma, 1768-1827).....	401
2.2.2. Sor Maria Teresa de Jesús d'Agramunt Toledo (València, 1664-Vila-real, 1728)....	402
2.2.2.1. Sor Maria Teresa impulsora del llibre de difuntes de la comunitat.....	
2.2.2.2. "I pasamos por sangre y fuego...". Crònica de l'eixida de les religioses del Corpus Christi durant la Guerra de Successió (1700-1714).....	405 408
2.2.2.3. El conreu poètic al convent.....	413
2.3. Textos sense autores: l'anonímia com a marca de la literatura conventual.....	
2.3.1. Una mostra breu de poesia anònima al devocionari del convent de Santa Clara de Vic (s. XVI-XVII).....	414
2.3.2. El Cançoner poètic de les carmelites descalces de Barcelona (s. XVI-XVIII) i la tradició poètica carmelitana: entre l'originalitat i la tradició.....	417 420
2.3.2.1. La poesia en el convent de la Immaculada Concepció de Barcelona.....	422
2.3.2.2. Les llengües del Cançoner.....	424
2.3.2.3. L'univers temàtic del manuscrit.....	426
2.3.2.4. La creació del manuscrit: l'obra de les compiladores-copistes.....	428
<i>A propòsit de les copistes</i>	433
2.3.2.5. Els cicles poètics predominats: l'obra de Clara del Santíssim Sagrament.....	
2.3.2.5.1. <i>Cicle Nadalenc</i> : poesia, música, cant i representacions al servei de la devoció festiva.....	433
2.3.2.5.2. <i>Cicle als hàbits i vels</i> : poesia celebrativa per a vesticions i professions, un subgènere freqüent a la literatura monàstica femenina.....	443
2.3.2.5.3. A propòsit de la breu mostra del subgènere conventual dels desafiaments espirituals.....	450
2.3.2.5.4. Les devocions conventuals: <i>cicle hagiogràfic i cicle de festivitats del calendari litúrgic</i>	455 459
2.3.2.5.5. A propòsit de l'autoria d'aquests cicles.....	
2.3.2.6. Cicles poètics heterogenis: <i>al Santíssim Sagrament, a l'Esperit Sant, al naixement i a la Mare de Déu</i>	461
2.3.3. Un manuscrit amb poesia de les religioses caputxines: desconegut i pendent	468

d'estudi.....	
2.4. Els usos poètics monàstics més enllà del Carmel: les autores religioses de l'àrea catalana amb obra conservada.....	469
2.4.1. Sor Eulària Teixidor i Pujades (Barcelona, 1712- 1767) i el seu cançoner.....	470
2.4.1.1. Rere la pista del perfil biogràfic de l'autora.....	472
2.4.1.2. Descripció del manuscrit.....	475
2.4.1.3. Contingut i funcionalitat del manuscrit.....	482
2.4.1.4. Temes del cançoner.....	484
2.4.1.5. Les lectures de sor Eulària.....	
2.4.2. La poesia dispersa de sor Hipòlita de Jesús i Rocabertí (Barcelona, 1553-1624): la gran mística catalana i (desconeguda) poeta.....	486
2.4.2.1. La magna i variada obra de sor Hipòlita.....	487
2.4.2.1.1. Manuscrits.....	488
2.4.2.1.2. Impresos.....	489
2.4.2.1.3. Altres escrits de sor Hipòlita inclosos en obra aliena.....	494
2.4.2.2. La retòrica de la <i>humilitas</i> de sor Hipòlita.....	495
2.4.2.3. La poesia de sor Hipòlita de Rocabertí.....	496
2.4.2.3.1. Els contextos d'enunciació poètica conventual a la llum de l'obra d'Hipòlita.....	598
2.4.2.3.2. El pas a la impremta: sobre la revisió i reescriptura de la poesia monàstica femenina a partir del cas de sor Hipòlita.....	510
2.4.3. La poesia femenina inclosa en el discurs autobiogràfic amb funció d'exemplaritat.....	511
a) <i>Vides impreses</i>	512
2.4.3.1. El magisteri espiritual de la Venerable Mariana de Sant Simeó (Dènia, 1571-Múrcia, 1631) a través del discurs poètic.....	513
2.4.3.2. La Venerable Gertrudis d'Anglesola (València, 1641-1727), poeta desconeguda.....	517
2.4.3.3. La visió versificada del Purgatori i els Versos a la Passió de Crist dictats per la Venerable Beatriu Anna Ruiz i Guill (Guardamar de Segura, 1666-1735).....	518
2.4.3.4. Maria de Santa Clara Ferrer Ximeno (Russafa/València 1737-1784).....	526
b) <i>Vides manuscrites</i>	529
2.4.3.5. Les dues quintetes amb contingut teològic de la beata Isabel de Jesús Maria Trilles (? , a. 1661-València, d. 1666).....	530
2.4.3.6. Les 'copletes' del desassossec de la 'mística heterodoxa' Rosa de Sant Domènec (Maria Antònia Ortola) (Senija, ca. 1695- d. 1728).....	533
2.4.3.7. La poesia de sor Josefa Antònia Nebot i Coscollà (València, 1750-Bocairent, 1773), reflex de les experiències espirituals i de la devoció conventual.....	541
2.4.3.8. Les 'coples' devotes de la beata Mariana Cunyat i Serra (Benifairó de la Valldigna, 1750- d. 1808, ?).....	547
	551
TERCERA PART. CONCLUSIONS DE LA RECERCA	
1. A mode de conclusió provisional: reflexions generals sobre la producció poètica femenina moderna.....	561
	561

a) Reflexions sobre la producció poètica circumstancial.....	561
a.1. La poesia laudatòria	562
a.2. La poesia de certàmens.....	565
<i>Autories reals o fictícies?</i>	567
b) Reflexions sobre la poesia conventual.....	570
c) La poesia als diaris catalans (segle XVIII)	571
2. Recuperació i edició de textos.....	572
3. Problemes en la recerca.....	573
4. Futures línies de treball.....	577
APÈNDIXS AL VOLUM I	577
APÈNDIX 1. Certàmens i acadèmies.....	
1.1. Relació dels certàmens celebrats al territori lingüístic català (s. XVI-XVII) i detall de la participació femenina.....	577
<i>Impresos d'acadèmies amb presència femenina</i>	580
1.2. Relació dels certàmens celebrats fora del domini lingüístic català i detall de la participació femenina catalana.....	582
APÈNDIX 2. Escripores del panorama lingüístic català.....	595
APÈNDIX 3. Il·lustracions.....	
VOL. II	
QUARTA PART. EDICIÓ CRÍTICA DE LA POESIA	9
<i>Criteris d'edició</i>	11
1. Espais profans.....	15
1.1. Poesia laudatòria liminar.....	17
1.2. Poesia de certàmens o acadèmies.....	62
1.2. Poesia d'altres autores seglars.....	172
2. Espais sagrats.....	190
2.1. Cançoners de les carmelites descalces de Barcelona.....	191
2.2. Cançoners de sor Eulària Teixidor (Barcelona, 1712- 1767).....	402
2.3. Poesia conventual dispersa.....	540
FONTS PRIMÀRIES I BIBLIOGRAFIA	667
FONTS PRIMÀRIES	669
BIBLIOGRAFIA	672

Centres documentals

BIBLIOTEQUES I ARXIUS

- ABEV. Vic. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic
- ACA. Barcelona. Arxiu de la Corona d'Aragó
- ADPO. Perpinyà. *Archives départementales des Pyrénées-Orientales*
- AHCB. Barcelona. Arxiu Històric de la Ciutat (ca l'Ardiaca, Barcelona)
- AHN. Madrid. *Archivo Histórico Nacional*
- AHSCP. Barcelona. Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau
- AMVi. Vila-real. Arxiu Municipal
- ANC. Sant Cugat del Vallés. Arxiu Nacional de Catalunya (conegut per referència)
- ARV. València. Arxiu del Regne de València
- BAB. Barcelona. Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès
- BC. Barcelona. Biblioteca Nacional de Catalunya
- BDH. *Biblioteca Digital Hispánica*
- BDRAH. *Biblioteca Digital Real Academia de la Historia*
- BHV. València. Biblioteca Històrica. Universitat de València
- BIVALDI. Bibiloteca Valenciana Digital
- BLMR. Ripoll. Biblioteca Lambert Mata
- BNM. Madrid. Biblioteca Nacional d'Espanya
- BPT. Tarragona. Biblioteca Pública (conegut per referència)
- BRABLB. Barcelona. Biblioteca de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona
- BMSM. València. Biblioteca Municipal Serrano Morales
- BUB. Barcelona. Biblioteca de la Universitat de Barcelona
- BVID. Biblioteca Virtual de Investigació Duoda
- BVPB. *Biblioteca Virtual del Patrimonio Bibliográfico*
- IT. Barcelona. Institut del Teatre (conegut per referència)
- MP. Perpinyà. *Médiathèque centrale*

ARXIUS I BIBLIOTEQUES MONÀSTIQUES

- AMASM. Sant Mateu, Castelló de la Plana. Arxiu Monestir Agustines de Santa Anna (conegut per referència)
- ACDCB. Barcelona. Arxiu dels Carmelites Descalços de Catalunya i Balears
- ACCDB. Barcelona. Arxiu del Convent Carmelites Descalces de la Immaculada Concepció
- ADM. Esplugues de Llobregat. Arxiu de Dominiques de Montsió
- AMA. Sant Cugat del Vallés. Arxiu Monestir dels Àngels (conegut per referència)
- AMSD. Girona. Arxiu Monestir de sant Daniel de Girona
- ASBM, Montserrat. Arxiu de Monestir Sant Benet de Montserrat

ASCS. Palma. Arxiu Santa Catalina de Siena (conegut per referència)

APCC. Barcelona. Arxiu Provincial dels Caputxins de Catalunya

BMM. Montserrat. Biblioteca del Monestir de Montserrat

RBME. San Lorenzo de El Escorial. *Real Biblioteca del Monasterio de El Escorial*

Taula d'abreviatures i acrònims

Abreviatures generals

a. abans de

aC abans de Crist

adv. adverbial

af. int. afegit a la interlínia

af. marg. afegit al marge

AT Antic Testament

apud ('ho trobareu a')

ca. circa ('al voltant de')

castellan. castellanisme

catalan. catalanisme

cf. confer ('vegeu')

compos. composicions

d. després de

dC. després de Crist

esp. especialment

f. foli, folis

fl. floruit ('en relació a una data aproximada')

incomp. incompleta

lleg. llegiu

loc. adv. locució adverbial

NT Nou Testament

om. omés

p. pàgina, pàgines

pass. passim ('sovint')

p.e. per exemple

reed. reedició

reimpr. reimpressió

s. segle, segles

s.a. sense any (d'edició)

s.d. sense data (d'edició)

s.l. sense lloc (d'edició)

s.n. sense nom (de l'editor)
s. sign. sense signatura
s.v. *sub voce* ('sota l'entrada [del diccionari])
seg. següent, següents
subr. ms. subratllat al manuscrit
v. vers, versos
v. *verso* ('revers')
var. variant
veg. vegeu
vol. volum, volums
vulg. vulgarisme
§ paràgraf

Acrònims de referències i eines consultades

- AHTE: Juan Antonio Hormigón (dir.), *Autoras en la historia del teatro español*, 3 vol., Madrid: Asociación de Directores de Escena de España, 1996.
- Aut.* Diccionario Autoridades Real Academia Española, 1726-1739 [edició en línia: <http://web.frl.es/DA.html>].
- BIESES. Bibliografía de Escritoras Españolas [en línia: www.bieses.net]
- BILICAME. Corpus bibliogràfic digital de la literatura catalana de l'Edat Mitjana [en línia: <http://www.iifv.ua.es/bilicame/cat/baseDatos.php>]
- BM. Bíblia de Montserrat. *La Bíblia. Versió dels textos originals i notes pels monjos de Montserrat* [en línia: <http://www.cervantesvirtual.com/obra/la-biblia--0/>] Alacant: Biblioteca Virtual Joan Lluís Vives, 2006. Edició digital basada en Andorra: Casal i Vall, 1992 [6a edició].
- DADUN. Déposito Académico Digital. Universidad de Navarra [en línia: <http://dadun.unav.edu/>].
- DB. *Diccionari biogràfic*, 4 vol., Barcelona: Albertí editor. 1966-1970.
- DBACD. *Diccionari Biogràfic d'Autors Carmelites Descalços de la Província de Sant Josep*, a cura de M. Mercè Gras [en línia: http://mccem.iec.cat/entrada.asp?epigraf_m=8].
- DBD. Diccionari Biogràfic de Dones. Generalitat de Catalunya i del Govern de les Illes Balears, Xarxa Vives [en línia: www.dbd.cat].
- DCVB. Diccionari Català-València-Balear, de M. Alcover i F. de B. Moll (1926-1962) [edició en línia: <http://dcvb.iecat.net/>]
- DHEC. *Diccionari d'Història Eclesiàstica de Catalunya*, Barcelona: Claret/Generalitat de Catalunya, 1998.
- DIEC. Diccionari Institut d'Estudis Catalans [edició en línia: <http://dlc.iec.cat/>].
- DliC 2008: Albert Broch (ed.), *Diccionari de la Literatura Catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- DRAE. Diccionario Real Academia Española [edició en línia: <http://www.rae.es/recursos/diccionarios/drae>].

- GEC. Gran Enciclopèdia Catalana [edició en línia: <http://www.enciclopedia.cat/enciclop%C3%A8dia>].
- MB 1894-1911: *Monumenta Borgia I-V*: C. Gómez Rodeles (ed.) *Sanctus Franciscus Borgia, quartus Gandiae dux et Societatis Jesu Praepositus Generalis tertius*, vol. I-V, Madrid: A. Avrial; G. López del Horno, 1894-1911 (Monumenta Historica Societatis Jesu, 57-61).
- MCEM. Base de dades Manuscrits Catalans de l'Edat Moderna. Institut d'Estudis Catalans [en línia: <http://mcem.iec.cat/>].
- NDLC62. *Nou diccionari 62 de la literatura catalana*, Barcelona: Edicions 62.
- NIPEM 2010: Mariano Lambea, *Nuevo Incipit de Poesía Española Musicada*, Alacant: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2012. Edició digital basada en Digital CSIC [en línia: <http://www.cervantesvirtual.com/obra/nuevo-incipit-de-poesia-espanola-musicada-nipem--0/>].
- NTLLE. *Nuevo tesoro lexicográfico de la lengua española*. RAE [edició en línia: <http://buscon.rae.es/ntlle/SrvltGUILoginNtlle>].

Llista de taules i gràfics

Gràfic 1. Evolució de la participació de les dones als certàmens de València	367
Gràfic 2. Evolució de la participació de les dones als certàmens de Barcelona	368
Gràfic 3. Percentatge d'elaboració de les copistes del Cançoner de Carmelites	431
Taula 1. Xifres de participació en altres certàmens conservats: Girona	368
Taula 2. Xifres de participació en altres certàmens conservats: Palma	368
Taula 3. Aportacions i identificació de les copistes del Cançoner Carmelites	431-432

Resum

Aquesta tesi ofereix una revisió de les manifestacions literàries femenines dels segles XVI-XVIII a l'àmbit lingüístic català, centrada especialment en el gènere poètic. La invisibilitat de les dones als manuals històrics o literaris, amb l'excepció d'algunes poques figures més brillants, havien portat a la creença de la inexistència de dones escriptores a l'Edat Moderna en aquest territori. El treball, dividit en dos volums, consta de quatre parts: en la primera part s'ofereix un estudi pertinent de les escriptores i dels gèneres conreats, en la seva evolució diacrònica. Per fer-ho, s'analitza l'accés de les dones a la cultura escrita al llarg dels segles del període, tenint en compte la concepció social del gènere femení imperant a l'època que limitava les actuacions de les dones als espais privats. Paral·lelament, s'estableix una primera caracterització del fenomen de l'escriptura femenina a l'univers literari català, amb un examen de les autores conegudes i documentades. La segona part de la tesi està centrada en l'examen dels textos poètics femenins exhumats (independentment de la llengua emprada: el llatí, la llengua d'alta cultura; el català, la llengua vernacle del poble i, el castellà, la llengua de la monarquia, en què escriuen la majoria de les escriptores del període). En aquest apartat, s'aprofundeix sobre els principals espais de difusió poètica femenina durant aquests segles, mai abordats seriosament per la crítica, i que, en línies generals classifiquem segons els dos espais d'enunciació dels textos: d'una banda, els espais profans, on s'emmarca la poesia presentada als certàmens i acadèmies, la poesia laudatòria inclosa en els preliminars d'altres obres i algunes peces de poetes seglars poc conegudes; i, d'altra banda, els espais profans, d'on prové la poesia monàstica, la més abundant, que sovint respon a les dinàmiques conventuals i a l'expressió de la devoció de les religioses. Després d'haver estudiat els mitjans de projecció poètica més importants per a les dones de l'Edat Moderna, la quarta part de la tesi ofereix l'edició íntegra de la totalitat dels textos recollits i estudiats als territoris de parla catalana.

Resumen

Esta tesis proporciona una revisión de las manifestaciones literarias femeninas de los siglos XVI-XVIII, en el área lingüística catalana, centrándose especialmente en el género poético. La invisibilidad de las mujeres en los manuales literarios o históricos, a excepción de algunas figuras más brillantes, había conducido a la creencia en la inexistencia de mujeres escritoras en dicho territorio durante la Edad Moderna. El trabajo, dividido en dos volúmenes, consta de cuatro partes: la primera parte ofrece un estudio pertinente de las escritoras y de los géneros cultivados, en su evolución diacrónica. Para ello, se analiza el acceso de las mujeres a la cultura escrita a lo largo de los siglos del período, teniendo en cuenta la concepción social del género femenino imperante en la época que limitaba las actividades de las mujeres a las áreas privadas. Paralelamente, se establece una primera caracterización del fenómeno de la escritura de las mujeres en el mundo literario catalán, con un examen de las autoras conocidas y documentadas. La segunda parte de la tesis se centra en el examen de

los textos poéticos femeninos exhumados (independientemente del idioma utilizado: el latín, la lengua de la alta cultura; el catalán, la lengua vernácula del pueblo y el español, la lengua de la monarquía, en la que escriben la mayoría de las escritoras de la época). En esta sección, se profundiza en los principales espacios de difusión poética de las mujeres durante estos siglos, nunca abordados concienzudamente por los críticos, y que en general se clasifican según los dos espacios de enunciación de los textos: por un lado, los espacios profanos, donde se enmarca la poesía presentada en certámenes y academias, la poesía laudatoria recogida en los preliminares de otras obras y algunas piezas de poetas seculares poco conocidas; y, por otra parte, los espacios profanos, de los cuales emana la poesía monástica, la más abundante que a menudo responde en dinámica y a la expresión de la devoción de las monjas. Después de haber estudiado los medios de proyección poética más importantes para las mujeres de la Edad Moderna, en la cuarta parte de la tesis se ofrece la edición íntegra de la totalidad de los textos recopilados y estudiados en los territorios lingüísticos catalanes.

Abstract

This thesis provides a review of the female works from the 16th-18th centuries in the Catalan linguistic area, focusing especially in the poetic genre. The invisibility of women in literary or historical manuals, with the exception of a few brightest figures, led to the belief that there were no women writers in the modern age in this area. This work is divided into two volumes and consists of four parts: the first part provides a pertinent study of the writers and of the genera cultivated in its diachronic evolution. To do so, it analyses the access of women to the written culture over the centuries of the period, taking into account the social conception of female gender prevailing at the time that limited the activities of women in private areas. At the same time, it establishes a first characterization of the phenomenon of women's writing in the Catalan literary universe, with an examination of known and documented authors. The second part of the thesis focuses on the examination of female exhumed poetic texts (regardless of the language used: Latin, the language of high culture; Catalan, the vernacular language of people, and Spanish, the language of monarchy, which most of the writers of the period employ). In this part, the thesis deepens on the main spaces that broadcast women's poetic work during these centuries, which have never been seriously addressed by the critics, and which in general have been classified according to the two areas of enunciation of the text: on the one hand, the profane spaces, where the poetry that was submitted to contests and academies is located, the laudatory poetry contained in other works and some little-known pieces of secular poets; and, on the other hand, the profane spaces, from which the monastic poetry comes, which is the most abundant and often responds to the convent dynamics and the expression of devotion of the nuns. After having studied the most important media of poetic projection for women of the modern age, the fourth part of the thesis offers the full edition of the texts collected and studied in the Catalan-speaking territories.

Pòrtic

a) Plantejament inicial: «A la recerca i captura de les ‘mares literàries’ escamotejades»

A l'àmbit lingüístic català, les primeres reflexions al voltant de la tradició literària femenina van venir a mitjan segle XX de la mà de M. Mercè Marçal, impulsora de la consciència de la necessitat d'establir una genealogia femenina¹ (Llorca 2004; Riba 2014: 33-62), qui, un cop encetada la seva carrera literària, es va lliurar «A la recerca i captura de les ‘mares literàries’ escamotejades»² i:

comença també a adonar-se que hi ha una angoixa pitjor que l'angoixa de les influències, que és la de no poder establir una filiació literària. Comença a necessitar obra d'autores: dones que escriuen en general, i en concret poetes; i a més, poetes en la llengua en què ella escriu, en català. Ho necessita en principi per anar bastint la pròpia obra: una tradició d'autoria femenina, de la qual rebre un suport de pertença i en la qual inserir-se (Llorca 2004: 217).

A través d'un discurs ferm i decidit, Marçal pretenia reparar aquesta manca de tradició visibilitzada, amb la voluntat de constituir i fer emergir una genealogia literària femenina, tal com li llegim:

Hem d'anar, doncs, a la recerca i captura de les mares literàries escamotejades, perquè tal com diu Virginia Woolf, dels escriptors homes podem aprendre –literàriament parlant– sens dubte habilitats i trucs d'ofici, algun consell útil, però res d'allò essencial, res d'allò que constitueix la carn i la sang de l'obra literària. Ni un bri d'aquella força que prové d'un vigorós empelt personal en un corrent col·lectiu que travessa els segles. Ni un bri d'aquella força que es nodreix d'una elaboració secular de les pròpies vivències sexuades (Marçal 1994: 32-33).

Tot i que la seva intenció era capbussar-se dintre de la tradició catalana, l'escriptora només va poder trobar-hi una tradició masculina, per tal com va exposar en una entrevista que «hi ha una tradició poètica en català, la canònica, que és masculina, i en la qual trobem només de tant en tant una senyora, posada amb pinces» (*cf.* Llorca 2004: 218). Situació que ha arribat fins als nostres dies. Davant d'aquest panorama desolador, Marçal finalment va eixamplar l'horitzó per buscar aquesta genealogia femenina en altres llengües, i va proporcionar discursos teòrics molt interessants sobre la «quasi orfenesa a què ens hem hagut d'enfrontar les dones escriptores a l'hora de rastrejar una tradició literària que parlés des dels nostres ulls i des de la nostra experiència» (Marçal 1984: 9). Hi insistia en aquest altre discurs, apuntat a la introducció de l'edició de l'antologia poètica de Clementina Arderiu (Barcelona, 1889-1976), duta a terme per ella mateixa:

Malgrat el risc de semblar repetitiva, crec que em cal encara insistir sobre la situació de, diguem-ne, orfenesa en què ens movem les dones que escrivim –i crec que en altres camps culturals el problema és idèntic– en tenir davant de nosaltres, i haver-nos-hi d'inserir, una tradició literària on les dones, no sols hi constitueixen una minoria absoluta, sinó que, a més a més, hi tenen sempre un lloc excèntric; o per l'estigma d'una genialitat inexplicable, o per una mena de semi-oblit condescendent que les confina en un espai mort, en una mena de llimbs de la cultura (Marçal 1985: 9).

Certament, aquestes paraules resulten reveladores sobre l'absència d'una tradició literària femenina a les terres de parla catalana copada per una supremàcia masculina, més

¹ No debades, Marçal (1990) va dedicar un estudi per mostrar el feminisme literari d'Isabel de Villena.

² Aquest subtítol prové de M. Mercè Marçal (2004: 142).

abans del segle XX, considerant la nul·la consideració social de les escriptores i les poques possibilitats educatives de què van gaudir.

En el camp de la historiografia literària catalana, és un fet que, fins als nostres dies, en general, s'havia optat per obviar qualsevol producció literària de les dones amb data anterior al segle XX.³ Tal com assevera Isabel Pérez «La marginació secular de les dones va comportar-ne l'exclusió de la història, i fins i tot l'ocultació mitjançant el menyspreu, la no valoració i per tant la invisibilitat d'allò femení» (Pérez Molina 1993: 244). Aquesta marginació i el desconeixement sobre la producció femenina d'èpoques passades obeïren a una manca de conservació o d'accés als textos de dones; però, sobretot, a les maliances que l'obra femenina havia generat en l'esfera cultural. En aquest aspecte és interessant fixar-se en aquest fragment d'una carta que Caterina Albert va enviar a Roser Matheu el mes d'abril de 1949:

Parlant de Dª Dolors [Dolors Monserdà de Macià] (q.a.c.s.) amb el Mestre Narcís Oller dient-li jo que dita escriptora valia molt més de lo que se li havia reconegut, el senyor Oller, amb una rialleta benèvolament irònica, solia contestar-me: “No m'enganyarà pas, no m'enganyarà pas...”, confessant que no l'havia llegida (...). Però quan Dª Dolors va morir, un dia vingué expressament a casa Don Narcís i emocionadíssim i amb els ulls humits va dir-me que tenia remordiment de lo que havia fet; de les terribles injustícies que cometen els homes per lleugeresa, per inadvertència, per peresa, per lo que fos. Que havia llegit el darrer llibre que li havia dedicat Dª Dolors i estava absolutament d'acord amb mi; que aquella amiga valia més, molt més, de lo que s'havia cregut ell sempre, de lo que es creia tothom (*apud*. Segura 1988: 14).

Considerem que és útil incloure'l en aquest pòrtic en la mesura que Caterina Albert representa el gran paradigma d'escriptora catalana que es va veure instada a escriure rere un pseudònim masculí per poder dedicar-se a l'escriptura encara al segle XIX. I, tot i les dificultats en l'escomesa, per la seva faceta literària fou la primera dona a esdevenir membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, cenacle cultural que va mantenir barrades les seves portes per a les dones des dels seus inicis al segle XVIII. Sens dubte, les paraules d'Albert adreçades a una dona de cultura com ella, són un bon quadre de les dificultats i de les inèrcies en les mentalitats que van haver de combatre les dones amb afanys culturals i, més encara, de lletres durant les centúries del XVI al XIX: les injustícies causades per «lleugeresa», «inadvertència» i la «peresa» dels homes incapaços de reconèixer la vàlua de les dones, però també els abusos causats a aquestes davant unes fèrries normes socials que els restringien l'actuació i l'activitat d'escriure; tot d'acord amb una imatge que en limitava els papers socials femenins heretats d'una tradició misògina que qüestionava les 'batxilleres' que aconseguien desenvolupar-se horitzó enllà.

Per als territoris de parla catalana, el primer període d'una història literària femenina seria el segle XVI,⁴ per bé que les dones no només escriuen en llengua catalana sinó també en llatí i en castellà, com veurem en el transcurs de la present tesi. Tot i que es tracta d'un àmbit de treball molt nou, explorat encara parcialment als territoris catalanoparlants, podem asseverar que el fenomen de l'escriptura femenina a l'esfera catalana rep un impuls

³ Com veurem en un capítol corresponent, algunes autores del segle XIX s'han salvat de la ignomínia gràcies a algunes iniciatives meritòries: Pinyol (2006); Cotoner (2006); i Peñarrubia, Alomar & Alomar (2010).

⁴ Sense obviar algunes aportacions medievals que han estat justament posades en valor per Aguadé (1994).

quantitatiu i qualitatiu fonamental a l'Edat Moderna, quan comencen a aparèixer alguns noms femenins vinculats públicament amb la ploma: de manera aïllada i d'aparició escassa, primer; i, més tard, en bloc, a través d'algunes plataformes literàries concretes amb què la paraula escrita femenina, i especialment la poesia, pren un caràcter públic com mai no l'havia tingut. El cert és que, a diferència d'altres territoris europeus en què els textos escrits per dones van gaudir de cert prestigi des d'èpoques més remotes, la literatura de les dones als territoris de parla catalana no s'acabarà de consolidar fins arribats al segle XX, considerat aquest el 'segle de les dones' per la historiadora Mary Nash (2000 i 2007) pels avenços assolits especialment en el camp educatiu. Després de molts segles de lluites quotidianes i de resistències d'oposició exercides per moltes dones anònimes –com les que apareixen com a protagonistes d'aquesta tesi– el gènere femení ha anat conquerint espais que se'ls havien negat tradicionalment.

b) Objectius de la recerca

L'escassa representació de les dones en la historiografia en general va portar fa uns anys la historiadora medievalista Teresa Vinyoles a fer una crida necessària: «Cal interrogar les fonts, escoltar les veus de les dones d'ahir per mitjà, si és possible, del seu propi testimoni» (2003: 317). Així mateix havia advertit la italiana Olga-Silvana Casale (1994) que, en el camp d'estudi de la literatura femenina, els instruments tradicionals de l'erudició historiogràfica se'ns revelen insuficients en la mesura que les aportacions reals de les dones dins l'esfera cultural no es corresponen mai amb les mencions rebudes per part dels seus coetanis o, fins i tot, amb l'espai reservat per a elles en els manuals, els repertoris i les antologies tradicionals. Aquestes dones, gairebé sempre mancades d'una documentació biogràfica que les situe en el plànol cultural pertinent, són conegudes gairebé en la majoria dels casos pel títol d'una obra que se'ls ha atribuït. I el text, quan no es troba desaparegut ha restat ignot perquè no ha estat mai editat i, ni molt menys, estudiat. D'acord amb aquestes asseveracions, la present investigació parteix d'una necessitat latent: l'imperatiu d'interrogar les veus de les nostres dones del passat per recuperar-ne el testimoni i intentar conèixer el protagonisme real que aquestes van assolir a través d'un llegat que ens van transmetre d'una manera submergida. Com que la feina de recuperació per fer en aquest camp d'estudi encara és ingent, concretament, en aquest treball ens proposem una interrogació exhaustiva de les veus poètiques que ens han arribat del període modern a fi de poder traçar un panorama monogràfic ampli de la lírica femenina als territoris catalans. Presentat des d'una perspectiva multidisciplinària, prenem les eines oferides pel camp de la filologia, la història social de la cultura, la història de les dones, la documentació biogràfica (amb influència de la microhistòria)... per abordar un estudi d'aquestes característiques com el que aquí presentem.

1. En efecte, l'objectiu d'aquesta tesi doctoral és investigar sobre l'escriptura poètica de les dones en els segles XVI-XVIII, per tal d'oferir una caracterització aprofundida sobre els usos del gènere, tema totalment negligit per la crítica. Posarem atenció a les autores i als seus textos, confrontats amb el context de producció, tot atenent a una sèrie de qüestions interessants com

ara la retòrica, la funcionalitat i la intencionalitat dels escrits, la llengua literària, els destinataris de les obres, les atribucions clares de les obres... La nostra finalitat és proporcionar una eina bàsica per donar a conèixer aquest camp d'estudi, acompanyat de la bibliografia que l'ha anat enriquint en els darrers anys.

2. Així mateix, per tal de donar a conèixer aquesta producció i obrir una futura línia d'estudis pertinent, oferim l'edició crítica de la totalitat dels poemes rastrejats, a través de tots els testimonis conservats. Es tracta de peces en la gran majoria desconegudes, la fixació de les quals oferim segons uns criteris rigorosos d'edició que hem especificat detalladament en un apartat previ a l'edició. Una de les nostres intencions ha estat apuntar les localitzacions dels materials originals, així com les possibles còpies o impressions, de manera que presentem un recull complet de variants dels testimonis poètics.

3. Aquest treball d'edició s'ha vist complementat, necessàriament, amb una intensa tasca de documentació biogràfica de les autores (no només de les poetes) i identificació real d'aquestes figures, el coneixement de les quals només ens havia arribat a través d'una signatura que acompanyava els versos. Aquestes feines identificatives s'han fonamentat en la consulta d'arxius de tota mena (institucionals, universitaris i monàstics), en la recerca d'informació susceptible de contenir dades biogràfiques relacionades amb les autores (amb atenció al material patrimonial nobiliari, els registres monàstics...) així com en la lectura d'impresos sobre els grans llinatges⁵ i alguns treballs dedicats a la història de les famílies nobiliàries de l'època,⁶ que es troben explicitats a la bibliografia. A banda d'oferir dades familiars fiables sobre aquestes dones, pretenem abordar les possibles atribucions falses, malgrat que som conscients que el tema planteja problemes atés que no sempre hem aconseguit reunir suficient informació sobre aquests noms. Certament, un dels problemes evidents de la documentació que no hem sabut resoldre en tots els casos ha estat en algunes autores que apareixen a la rúbrica acompanyades d'un sol cognom (que podria tractar-se del primer cognom del marit, sense explicitar-ho). Malgrat aquesta limitació, hem pretès conèixer les protagonistes d'aquesta època literària, situar-les sempre que ens ha estat possible en el seu ambient social i d'estudiar-ne la projecció, acarades pertinentment a la seva obra.

Pel que fa als altres objectius més concrets del nostre projecte doctoral, més enllà de la presentació dels textos i de la documentació de les autores, vam iniciar la nostra recerca amb uns interrogants que hem intentat plantejar sobre la producció examinada:

1) Intenció de recollir una antologia exhaustiva i completa de poesia femenina a fi d'integrar-la al conjunt de la producció literària de l'època ja coneguda, i que va augmentant

⁵ P.e.: els volums d'Esteve Caselles, *Doze Frutos de la muy antigua, y illustre Casa de Bournonville* (Caselles 1680) o del valencià Onofre Esquerdo, *Nobiliario Valenciano*, editat per Martínez Ortiz (ed. 2001).

⁶ Per citar-ne només alguns: ha resultat de gran utilitat, la revisió dels treballs de Pere Molas, dedicats específicament a les «Dames del Renaixement» (2001), les «Dames del Barroc» (2004a) o «La Duquesa de Cardona en 1640» (2004b), i a les institucions i grups socials catalanes a l'Edat Moderna (2012), i els de la seva deixeblla, Mariela Fargas (1997), continuadora de la línia d'estudis engegat per l'anterior, amb atenció a la categoria del gènere. Altres treballs fonamentals han estat els que dedica Lazerme (1975-1977) als cavallers i burgesos honorats de Rosselló i Cerdanya, o Martínez Rodríguez a alguns llinatges catalans, en la línia de l'estudi dels grans llinatges catalans i de la noblesa catalana moderna (1993, 1998, 1999, 2010). Per a l'esfera valenciana, ens ha resultat interessant la lectura de Gares (2013).

progressivament a mesura que es donen a conèixer nous manuscrits. En els darrers anys s'ha anat intensificant l'estudi dels autors i de les obres d'època moderna, que precisen revisions per tal de conèixer el període amb més llum, i en aquesta feina de recuperació de l'època literària moderna s'insereix el nostre treball.

2) Estudi de l'influx real de Teresa de Jesús sobre la producció d'aquests territoris. Tots aquells que s'han acostat a l'exploració de l'univers literari femení de l'època coincideixen a afirmar el pes imponderable de Teresa de Jesús, com a escriptora i com a model de dona mística positiu, en la florescència de les autores dels segles XVII-XVIII a l'àmbit peninsular, però podem parlar d'aquesta tal influència teresiana en les autores de les terres de parla catalana? Aquesta tesi pretén demostrar clarament que sí, a través de l'aspecte cronològic imitatiu (hi haurà un abans i un després de la irrupció d'aquesta figura), pel que fa a la divulgació i l'adaptació del model retòric (i genèric) estés per la santa carmelita.

3) Anàlisi dels usos de les llengües en la poesia femenina. Generalment, la crítica havia transmés la idea que les dones a l'època moderna es mantenen conservadores en l'ús de la llengua catalana: «Després del 1500, hi ha indicis que les dones nobles o cultes, laiques o religioses, foren més refractàries a la castellanització que no els homes» (Ferrando & Nicolàs 2011: 158).⁷ Un d'aquests indicis, de caràcter literari, seria la coexistència del català i el castellà en la paradigmàtica obra teatral de Joan Ferrandis d'Herèdia, *La Vesita* (1524-1525), que reflecteix una major resistència al canvi lingüístic entre l'aristocràcia femenina valenciana, aspecte que s'ha interpretat com un possible reflex dels usos lingüístics a la Cort virregnal valenciana. Recorden Ferrando & Nicolàs que el català va ser la llengua emprada per Isabel de Villena per escriure la seva *Vita Christi*, sense oblidar el manuscrit d'Ausiàs Marc, que Lluís Carrós de Vilaragut va fer copiar el 1543 per voluntat de la seva esposa Àngela de Borja.

En relació al Principat de Catalunya i, per a un segle més tard, són reveladores les paraules d'Antonio de Lorea, biògraf de la dominica catalana sor Hipòlita de Rocabertí. Lorea, al pròleg de la biografia que li va dedicar el 1679, tot lloant la qualitat del castellà emprat per la religiosa en els seus tractats místics, asseverava que: «Pues como en Cataluña las señoras y mugeres nobles nunca dexan su idioma nativo y por su grande recogimiento, tienen pocas ocasiones de conversaciones en castellano, es de admirar que pudiese explicar sus conceptos tan bien en idioma en que no se avía criado» (Lorea 1679: f. A4). Admiració pel coneixement d'una llengua en què no havia estat criada. Aquesta idea de les dones com a mantenedores del prestigi del català, almenys en el registre parlat també va ser apuntada per Jordi Rubió en la seva *Història de la literatura catalana* (1986: III, 28), amb una observació vers el canvi de llengua experimentat per les dames barcelonines als salons de tertúlia el 1775, moment en el qual seran vituperades per haver abandonat la llengua que adés tant havien dignificat.⁸ Efectivament, aquestes dades comentades de passada i altres factors com la impossibilitat d'accés femení a una formació institucionalitzada i reglada, incitarien a

⁷ Alguns dels indicis els trobem desenvolupats a la p. 199, procedents del reflex de la parla de les dones en algunes obres literàries.

⁸ *Cfr.* Albert Rossich «Jordi Rubió ja havia fet observar com anaven canviant les coses a partir de l'exemple de les dames barcelonines que al 1723 prestigiaven l'ús del català als salons mundans, mentre que al 1775 eren blasmades per abandonar-lo» (2010: 75).

pensar en una major predilecció de les dones per l'ús del català, la seva llengua materna. Amb tot, d'entrada, els catàlegs bibliogràfics històrics i els treballs consultats al·ludien a una producció poètica en castellà en les dones. Calia confirmar les hipòtesis amb el rastreig i edició crítica dels textos: en quina proporció real es mostraven refractàries també les dones de recórrer al castellà en les seves manifestacions poètiques? L'accés a alguns textos originals ens ha permés veure com les dones empren el català per a la seva correspondència epistolar o en la parla per als usos quotidians, però no per a la poesia. És evident que cal un estudi aprofundit sobre tota la producció literària que ens ha arribat,⁹ però a través d'aquesta tesi inferim que les dones també empren el castellà en consonància als models que segueixen i a les plataformes de difusió poètica en què predomina el castellà, per bé que també ens han deixat peces en català i en llatí (especialment per als certàmens plurilingües, on participen en categories que donen premis en aquestes llengües). De fet, aquesta situació de diglòssia a l'època no era privativa només de l'àmbit lingüístic català, sinó que també ocorre amb territoris com el de Portugal, on les monges escriuen molt en castellà i portugués, així com també recorren al llatí i al francès (Morujão 2013).

c) La nostra investigació en el marc dels estudis actuals de la literatura femenina moderna

La nul·la existència a les terres de parla catalana d'una tradició historiogràfica que s'ocupés de les dones modernes com a subjecte protagonista d'unes dinàmiques socials i culturals, juntament amb una difícil disposició de les fonts que rescaten les veus i donen a conèixer les experiències femenines en primera persona, havien condicionat un degoteig escàs d'articles dedicats al món femení dels segles XVI-XVIII. En contraposició a l'atenció rebuda per part del món medieval i contemporani al nostre, especialment des de l'àmbit universitari i acadèmic.¹⁰ Més encara des de la perspectiva de la historiografia literària: fins

⁹ Acabem de presentar una comunicació al Congrés de l'AILLC (València, Juliol 2015) titulada «L'univers literari femení de l'edat moderna: textos i llengües a l'àmbit català», en què apuntem aquestes idees inicials que estem ampliant en un estudi aprofundit en què estem treballant per publicar.

¹⁰ Per a la dona medieval, destaquen les investigacions pioneres de Teresa Vinyoles, amb una llista ben poblada d'articles i llibres dedicats a la cultura i a la vida quotidiana de les catalanes medievals, amb els títols claus: *Les barcelonines a les darreries de l'edat mitjana* (1976); *Mirada a la Barcelona medieval des de les finestres gòtiques* (2002) i *Les Veus de les malmaridades = The voices of the «malmarides»* (2011), així com nombrosos articles (1993, 1996a, 1996b, 2000, 2003, 2005 i 2008) producció a la qual caldria sumar-hi la que ens ha deixat la xarxa d'investigadores que han anat treballant en aquest camp, d'ençà dels anys vuitanta, sota l'emparedat del grup de recerca DUODA, vinculat a la Universitat de Barcelona: Elena Botinas Montero, Julia Cabaleiro, Montserrat Cabré i Pairet, Núria Jornet, Isabel Pérez, María-Milagros Rivera Garretas, Maria Elisa Varela... amb predominança de la perspectiva medieval. Aquesta tradició historiogràfica medievalista, amb grans aportacions al coneixement de les activitats i significació de les paraules de les dones, no té cap parangó en la cronologia modernista, per bé que hi han aparegut alguns treballs més generals sobre la situació de la dona a l'Antic Règim (Jiménez 2002; i Fargas 2009), centrats també en l'àmbit valencià (Baixauli 2003). Resulta interessant revisar els articles dedicats a les dones modernes catalanes recollits al monogràfic de M. Nash: *Més enllà del silenci: les dones a la Història de Catalunya* (Nash 1988), amb un abast cronològic ampli des de l'època antiga fins arribar al segle XX; així com la consulta del darrer volum de la col·lecció Barcelona. 1700 dirigida per l'historiador Albert Garcia Espuche, «Les dones», d'aparició recent (2014), el qual està centrat en el paper de les dones al període amb les contribucions d'especialistes com Marie Costa, Isabel Pérez Molina, Marta Vicente Valentín, Rosa M. Alabrús Iglesias, Rosa Maria Creixell i Julia Beltrán de Heredia Bercero, amb línies de recerca vinculades a aspectes quotidians, laborals o legislatius de les dones de la Catalunya moderna.

fa unes dècades, l'estudi de la literatura catalana moderna havia estat força bandejat pels estudiosos per ser considerada *Decadent*,¹¹ els quals havien prioritzat l'estudi i l'edició de la literatura d'altres èpoques. Si ha estat així amb autors que podem considerar que avui dia ja són dins del cànon, què podem dir dels textos escrits per dones? No obstant això, aquesta circumstància està canviant en les darreres dècades, tal com demostra l'interés creixent per la literatura femenina experimentat als territoris de parla catalana, en paral·lel als avenços que s'hi han produït en el panorama europeu, amb la consolidació de la disciplina sobre història de les dones (Tavera 2009), i amb els avenços generats també en el coneixement d'altres parcel·les ben diverses de l'estudi de la literatura catalana moderna. Una de les iniciatives que va contribuir a aquest major aprofundiment en el coneixement dels textos literaris de dones del període va ser la tasca desenvolupada per l'editorial 'La Sal', apareguda el 1977 amb l'impuls del moviment feminista. Aquesta editorial va llançar la col·lecció 'Clàssiques Catalanes' destinada a donar a conèixer l'obra femenina de tots els temps, que incloïa obres de Duoda (la primera escriptora catalana, en llengua llatina, al segle XI, amb un volum dedicat a l'educació del seu fill), Estefania de Requesens, així com les conegudes Isabel de Villena, o Caterina Albert i Mercè Rodoreda, per citar dos noms de la contemporaneïtat. Després del cessament de les activitats d'aquesta editorial, Edicions l'Exemple va cobrir-ne el buit amb la col·lecció 'Espai de dones' amb atenció a l'època contemporània. Hereva d'aquestes col·leccions s'ha mantingut la col·lecció "Capsa de Pandora", de l'Editorial Eumo-Grup 62, en què s'han publicat fins al moment monografies interessants realitzades majoritàriament per integrants del Centre d'Estudis Interdisciplinaris de la Dona de la Universitat de Vic. Sobre el període que ens ocupa, destaquen els títols *Catalanes del IX al XIX* (2010), amb aportacions de M. Carmen Sanmartí Roset, María Teresa Julio Giménez, Clara Sanmartí Esteban, Montserrat Sanmartí Roset i Ramon Pinyol Torrents, aquest darrer amb un treball panoràmic sobre les escriptores que hem revisat per a la present tesi (Pinyol 2010). Més recentment, la fascinació pel tema s'ha vist traduït en l'aparició del volum monogràfic de la revista *Scripta. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, sota la nostra coordinació amb el títol «L'escriptura en femení a les terres de llengua catalana (segles XVI-XVIII)» (2013), així com la publicació de la monografia «Mujeres con mayúsculas. Barricadas, salones y escritorios (siglos XVII-XIX)», del n. 15 de la revista *Dossiers Feministes* (2011), publicada per l'Institut d'Investigació Feminista de la Universitat Jaume I de Castelló de la Plana.

El treball que aquí presentem s'insereix, per tant, en el marc d'estudis destinats a recuperar les experiències i a significar el protagonisme de les dones al llarg de la història, amb atenció als aspectes de la vida quotidiana, les relacions de gènere, el món de treball i les lleis... Concretament, s'insereix en la línia d'investigació oberta, centrada a donar llum sobre les contribucions femenines de les dones en el camp literari, tasca que es presenta d'entrada força complicada per les contradiccions i problemes que planteja i pels buits historiogràfics encara vigents.

¹¹ Vegeu entre d'altres, Rossich (2010).

És ben sabut que des dels anys 70, comencen a aplicar-se a l'àmbit de la historiografia nous corrents crítics d'estudis sobre les dones, amb l'extensió dels corrents d'estudi feministes, i el coneixement sobre el subjecte femení de l'Edat Moderna es va disparar, tot incloent-hi el coneixement sobre la turmentosa relació a l'època de les dones amb la cultura.¹² A l'àmbit hispànic, aquests nous plantejaments aportats des de la perspectiva dels *estudis de gènere* van comportar, especialment a partir dels anys 90, l'aparició de valuosíssima informació de tipus metodològic i bibliogràfic, que es va deixar notar en els territoris de parla catalana.¹³ Centrat en el camp de la historiografia literària, va propiciar que veieren llum estudis sòlids de conjunt que oferien panorames generals de les escriptores hispàniques des de l'Edat Mitjana fins als nostres dies, valuosíssims per al nostre estudi. Aquests treballs comptaven amb una eina biobibliogràfica bàsica, els *Apuntes para una biblioteca de escritoras españolas...* de Serrano y Sanz (1903-1905 [1975]).

Precisament des del camp de la hispanística, s'han publicat algunes poques col·leccions antològiques dedicades a recollir l'obra femenina moderna, amb especial rellevància de la poesia: la més antiga de les antologies poètiques és la de Serrano y Sanz (1915),¹⁴ seguida d'altres que van contribuir a perfilar una nòmina d'autores hispàniques ja estabilitzada, amb una presència certament minsa de les autores de l'esfera catalana (Flores & Flores 1984; Navarro 1986; Jiménez Faro ed. 1987 i ed. 1996). D'entre aquestes, en són referents les publicades recentment per Olivares (ed. 2009) i Olivares & Boyce (ed. 2012),¹⁵ per la vasta selecció de textos i els interessants estudis revisionistes a què sotmeten les autores i els seus textos; així com la que també proposen Fox (2008) (dedicada específicament als sonets femenins, malgrat que no estudia cap autora de l'àmbit català) o Romero, López, Imboden & Albizu (ed. 2007), amb perspectiva diacrònica del fenomen i la sola presència catalana de Maria Igual. Més enllà d'aquesta col·lecció de textos i d'estudis, han aparegut alguns monogràfics dedicats a les autores castellanques (no específicament de poesia), que han projectat una mica més de llum a alguns temes compartits a l'àrea literària catalana, com ara els ja pioners treballs de Pérez de Guzmán (1923), *Bajo los Austrias: la mujer española en la minerva literaria castellana*, de Nelken (1930), *Las escritoras españolas*, amb apartats específics per a la poesia femenina. A partir del repertori biobibliogràfic de Serrano y Sanz, publicat a principis del segle XX, i dels treballs citats, es van elaborar "històries" de la literatura femenina espanyola, centrades en les escriptores de llengua castellana, que responien a l'intent de bastir una història literària femenina i feminista: amb el *Panorama de escritoras españolas*, de Ruiz (1997), o el volum col·lectiu, coordinat per Iris Zavala, *Breve historia*

¹² Pel que fa als volums més generals, veg. Vigil (1986); Rivera Garretas (1990); Birriel (1992); Anderson & Zinsler (1992); Duby & Perrot (ed. 1993); Calvi (1995); Bel (1998); Folguera, Ortega & Segura (1997), Morant (dir. 2005). Per a una revisió historiogràfica catalana de la matèria de la història de les dones a Espanya: (Martínez, Pastor & de la Pasqua coord. & Tavera dir. 2000) i a Catalunya: Tavera (2009).

¹³ Isabel Morant Deusa, Dolores Sánchez Durá & Mònica Bolufer Peruga, van publicar el 1995 el repertori *Mujeres e Historia. Repertorio de libros, folletos y publicaciones periódicas en bibliotecas valencianas (s. XVI- XIX)* (Morant, Sánchez & Bolufer ed. 1995).

¹⁴ L'antologia recull poesies de quatre autores de l'àmbit català: una anònima participant al certamen dedicat a Ramon de Penyafort (Barcelona, 1601) (1915: I, 79-82), Graïda de Pinós (1915: I, 112-114), Lluïsa d'Aguilera (1915: I, 165), Àngela Sánchez (1915: I, 141-143) i Hipòlita de Jesús Rocabertí (1915: I, 145-153).

¹⁵ Per a l'àmbit europeu, lleg. García Calderón (2012).

feminista de la literatura española (en lengua castellana), vol. IV. La literatura escrita por mujer. Desde la Edad Media hasta el siglo XVIII, així com l'antologia de la literatura en femení *Por mi alma os digo. Vol. I. De la Edad Media a la Ilustración*, editada per Caballé (dir. 2003).¹⁶ Emmarcada en la col·lecció de quatre volums *La Vida escrita por las mujeres*, recopila escriptores catalanes, castellanes, basques, gallegues i llatinoamericanes (de gèneres ben variats) a través dels quatre-cents anys d'escriptura transcorreguts des de l'Edat Mitjana fins a la Il·lustració. Paral·lelament a aquests treballs panoràmics també hi ha hagut una intensa atenció prestada a les escriptores més conegudes en llengua castellana, amb l'edició d'algunes de les seves obres, tal com es pot deduir de la consulta de la base de dades BIESES, realitzada pel grup de recerca homònim, del qual parlem més avall, que aglutina les investigadores més reputades del panorama espanyol i europeu. A més, des del món anglosaxó s'està duent a terme una incessant tasca d'edició de volums dedicats a explorar les relacions de les dones europees amb la cultura escrita i altres aspectes de la vida femenina a l'Edat Moderna, a través de la col·lecció 'Women and Gender in the Early Modern World', de l'editorial Ashgate. Sota el paraigües d'aquesta col·lecció s'han publicat els títols: *Early Modern Women and Transnational Communities of Letters* (2009); *Education and Women in the Early Modern Hispanic World* (2008); *Gender, Race and Religion in the Colonization of the Americas* (2007); *Religious Women in Golden Age Spain. The Permeable Cloister* (2005); *Queenship and Political Power in Medieval and Early Modern Spain* (2005); *Women, Texts and Authority in the Early Modern Spanish World* (2003); *Women Writers in the Spanish Enlightenment: The Pursuit of Happiness* (2004)...

Pel que fa a l'estat d'aquest camp d'estudis als territoris de parla catalana, la producció escrita femenina conservada encara inèdita en molts dels arxius i biblioteques dels territoris o mancada d'estudis, ha condicionat que el tractament d'aquesta literatura s'haja erigit com una nova línia de recerca que s'està obrint camí amb força i que encara hi té molt a aportar. Així s'infereix de la llista de treballs apareguts que ja vam donar a conèixer en un estat de la qüestió, amb interès en els escrits personals de dones, publicat en coautoria amb Miralles (Miralles & Zaragoza 2011) i que ens eximeix de referir-nos-hi ara. En aquest treball al·ludíem als webs,¹⁷ diccionaris, catàlegs,¹⁸ col·leccions i treballs divulgatius imprescindibles per aproximar-nos a l'univers literari femení català en els segles XVI-XVIII, així com els esforços d'alguns centres institucionals de recerca per posar en valor la

¹⁶ El volum té apartats dedicats a les autores catalanes més destacades, Isabel de Villena i Estefania de Requesens així com la barcelonina Serena de Tous, de la segona meitat del segle XIV, coneguda per unes epístoles. Altres catàlegs i estudis generals, referits a les escriptores hispàniques que tenim a mà, amb bibliografia abundant: Galerstein & McNerney (1986); Levine, Marson & Waldman (1993); McNerney & Enríquez (1994); Baranda & Montejo (coord. 2002); Álvarez (2005); Barbeito (2007); i Palacios (2002).

¹⁷ P. e., el *Diccionari Biogràfic de Dones* (DBD), en línia, que rescata les figures femenines importants per a la història de l'àmbit català, sota el patrocini de la Generalitat de Catalunya, el Consell Balear i la Xarxa Lluís Vives. A més, existeixen altres portals de l'àmbit hispànic que ens rescaten dades sobre escriptores catalanes, al costat del ja referit projecte de BIESES. *Bibliografía de escritoras españolas*, com ara el portal *Escritoras españolas*, allotjat a la biblioteca Virtual Cervantes.

¹⁸ Caldria sumar-hi el catàleg de Jiménez Catalán (1997), dedicat a la impremta de Lleida (1479-1917), que no hi va ser apuntat.

producció de les dones: com el *Centre de Dona i Literatura* de la Universitat de Barcelona, amb iniciatives com la col·lecció d'assaig 'Mujeres y Culturas' i la revista *Lectora. Revista de dones i intertextualitat*, o, de la mateixa universitat, el grup *Duoda. Centre de recerca de les dones*, que a banda de les activitats i recerques de cada integrant, publica una revista amb el mateix nom i ha dispostat a la xarxa la *Biblioteca Virtual de Investigació Duoda* (BVID), amb textos i imatges dels segles IX al XVIII. Pel que fa al País Valencià, comptem amb un grup d'historiadors reunides al centre de recerca Institut Universitari d'Estudis de la Dona de la Universitat de València, amb les aportacions fonamentals de Mònica Bolufer o Isabel Morant, de les quals són deutores algunes parts d'aquesta tesi.

Quant a la bibliografia valenciana bàsica, comptem amb les investigacions essencials de M. Àngels Herrero (2007, 2009, 2010, 2013a i 2013b), algunes amb caràcter panoràmic i d'altres centrades en autores valencianes en particular, a la qual hem seguit per bé que no hem deixat de consultar les referències bibliogràfiques bàsiques de què beu. L'estudiosa, que actualment té una tesi en curs titulada *Esriptores valencianes de l'edat moderna: del manuscrit i la impremta a l'era digital*, és autora d'un catàleg que repertoria un total de cinquanta-sis escriptores valencianes dels segles XVI-XVIII (2009), tot estirant del fil que ja havien descabdellat els estudis pioners de Vicent J. Escartí (2002) i Manuel Martí i Ascó (2004 [2013]), en analitzar la cultura de la dona valenciana del dit període.¹⁹ Com a complement d'aquest estudi valencià, comptàvem també amb un treball que classificava les escriptores mallorquines des del segle XVII fins al segle XX, amb escassos noms recuperats de l'Edat Moderna (McNerney, Castillejo & Ortega 2004: 29).²⁰ Per tal de completar aquest univers escàs de catàlegs o estudis bàsics al territori de parla catalana, el 2010 vam presentar el nostre treball de màster, titulat «'Posà-la per ser humil en la muntanya més alta...': La literatura femenina a l'Edat Moderna a Catalunya i a les illes Balears»; un catàleg de noranta-dues autores, confrontat amb l'edició dels textos poètics, de les bases del qual parteix la recerca que presentem en aquesta tesi doctoral, amb les correccions, les esmenes i les ampliacions necessàries fruit de cinc anys de recerca (de fet, els manuscrits que aquí presentem encara no ens eren coneguts en aquells moments, en tant que la recerca es va fonamentar en l'expurgació de catàlegs i bibliografia bàsica i no tant en la visita als arxius, que hem assumit en aquesta segona fase de treball que ha suposat la tesi). Fet i fet, aquestes eines útils per a explorar i conèixer la literatura femenina de l'àmbit català, ens han permès recuperar una nòmina notable de dones que van deixar escrits textos de naturalesa molt diversa. No obstant això, la major part de les vegades són només això, noms d'autores sobre les quals s'han generat alguns pocs estudis, sense aprofundir en la seva biografia, i l'obra de les quals tampoc no ha estat gaire abordada com a material retòric; amb l'excepció, però, d'alguns conjunts epistolars de personatges femenins de l'aristocràcia com ara la relació epistolar mantinguda per Estefania de Requesens i la seva mare Hipòlita Roís

¹⁹ Vegeu també Duran (2003b).

²⁰ Anna Maria del Santíssim Sagrament (1649-1700), autora d'un comentari místic sobre Llull (Trias ed. 1988) i antologada al repertori de textos baleàrics realitzat per Miralles (Miralles ed. 2006: 35-37) i la mallorquina Margarita Esplugues, autora de tractats de gramàtica, retòrica, filosofia i teologia, així com d'uns «Cánticos al Totpoderós» i d'algunes poesies en català, apareixen en aquesta tesi.

de Liori, que s'han editat modernament i que han rebut l'atenció de diverses estudioses, pel que fa a la font que representen tant des de la vessant filològica-lingüística com històrica.²¹ També per la seva activitat epistolar, ens era coneguda Anna Cervató, qui va mantenir correspondència en llatí amb humanistes com Luca Marineo (1460-1533) i que apareix en diversos estudis hispànics dedicats a les *puellae doctae*, per bé que no havia estat mai estudiada en relació a la seva aportació a les terres de parla catalana.

Però, sens dubte, la historiografia religiosa ha estat la que més autores ens ha permès recuperar, davant l'ocasional manca d'accés a uns arxius conventuals que massa sovint es mantenen tancats per a l'investigador per zel del propi patrimoni o per salvaguardar l'honor i el passat de la institució, en contraposició amb els d'algunes comunitats de religioses que ens han obert amablement i gentilmente les portes de casa seva per deixar capbussar-nos en els seus tresors en el transcurs de les nostres perquisicions. Així, a l'Estat Espanyol, comptem amb una important producció bibliogràfica escrita en les congregacions, amb estudis d'historiadors i bibliògrafs religiosos o vinculats amb l'orde, com ara els treballs dedicats a l'escriptura de les clarisses de Maria Victòria Triviño (OSC) (1992 i 2005) i Antolín Abad (OFM) (1994), de les clarisses caputxines a Catalunya i Mallorca historiades per Valentí Serra de Manresa (2002), les contribucions de Gemma de la Trinidad (OSA) (2011) i de Rafael Lazcano (2011) consagrades a les agustines, o el treball d'exposició de la documentació històrica de les carmelites descalces de Catalunya i Balears assumit pel pare Betran Larroya (1990), que ha estat bàsic en la confecció del *Diccionari Biogràfic d'Autors Carmelites Descalços de la Província de Sant Josep* (DBACD) de la infatigable historiadora i arxivera del Carmel descalç, M. Mercè Gras, amb nombroses informacions rellevants per a aquesta tesi. Va aparèixer el 2013 amb la intenció de difondre les contribucions literàries dels carmelites descalços a la història de la cultura catalana, a través d'entrades dedicades tant a autors com a autores de l'orde, acompanyades d'una útil relació de fonts bibliogràfiques i documentals (en ocasions inèdites) que Gras està donant a conèixer arran de les seves prospeccions als arxius.

No podem obviar que al període modern, algunes beates i religioses acabaran tenint una forta repercussió social fora dels murs que les allotjaven, amb formes de poder exercides a través del camp de la santedat i divulgades amb la ploma, tal com va demostrar la investigació pionera d'Isabelle Poutrin (1995), que va exhumar un corpus d'uns tres-cents

²¹ L'epistolari es troba a l'Arxiu del Palau-Requesens, a l'Arxiu Nacional de Catalunya (actualment al Centre Borja, a Sant Cugat del Vallés, Barcelona) i ha estat editat per Guisado (1987) i Ahumada (2003; qui li ha dedicat altres estudis: 2001; 2003-2004 i 2009): l'edició d'Ahumada reproduceix les 102 cartes d'Estefania que havia editat amb anterioritat Guisado, més 35 d'inèdites, així com les 89 escrites per Hipòlita Roís de Liori. La Biblioteca Virtual DUODA, ha publicat una carta d'Estefania adreçada a la seva mare: «Carta de l'epistolari que va escriure a la seva mare, Hipòlita Roís de Liori, comtessa de Palamós» [en línia: <http://www.ub.edu/duoda/diferencia/html/ca/primario4.html>] [consulta: 18/01/2010]. Aquestes cartes han estat objecte de diversos treballs interessants, que les han abordat des de diverses perspectives: Vinyoles (1993 i 2000); De Courcelles (1995); Caballé (dir. 2003); Ahumada (2001, 2003-2004, 2007 i 2009); i Pérez-Toribio (2011). Margarida González Betlinski ha estudiat l'ordre simbòlic de la mare en aquestes missives d'Estefania: «L'ordre simbòlic de la mare a les Cartes d'Estefania de Requesens» (Biblioteca Virtual DUODA) [en línia: <http://www.ub.edu/duoda/diferencia/html/ca/imprimible3.html>] [consulta: 18/01/2011]. La mateixa Ahumada (2001, 2004, 2007 i 2009) ha posat èmfasi en la riquesa documental del fons de l'Arxiu del Palau.

textos, inèdits i impresos, pertanyents a autores religioses de l'àrea ibèrica, amb notícia d'algunes autores catalanes. Previ a aquest treball de Poutrin, l'estudi de Jose Luís Sánchez Lora (1988), va anticipar una línia d'estudi que esdevindria un puntal de la historiografia femenina modernista: l'interès per la religiositat moderna hispànica. El de Sánchez Lora suposa encara avui un treball de lectura imprescindible per entendre el fenomen de l'escriptura de monges que té avui tanta fortuna. De fet, la recerca actual en la literatura monàstica femenina internacional ha acaparat els enfocaments dels treballs de la literatura de dones als segles XVI-XVIII i ha aportat reflexions interessants al tema, que van més enllà del tractament purament literari, des d'una perspectiva interdisciplinària. Aquesta investigació aprofundida va suposar l'inici d'una inabastable llista d'estudis que s'allarga fins als nostres dies, amb atenció especialment a les escriptores castelleses i portugueses de l'esfera monàstica però també a les catalanes.²² Sens dubte, aquest estudi va obrir una línia d'investigació que ha continuat amb vigor i que s'ha anat enriquint amb els anys, amb estudis que han abordat els textos de monges i beates amb diferents enfocaments i des de diverses disciplines (la història, la literatura, la història de les dones, els estudis socials...): bé com a verisme d'una identitat femenina, com a discurs literari o com a font històrica per perfilar la realitat social de les dones a l'època, des d'una perspectiva clarament de gènere.

Fins a llavors, a l'àrea catalanoparlant, els treballs consagrats a les figures espirituals femenines modernes havien estat coberts per la historiografia religiosa amb una finalitat purament proselitista que estudiava els textos amb paràmetres doctrinals. Tot i així, aquests estudis apareguts en revistes religioses o editorials vinculades als ordes monàstics, van ser essencials per contribuir al coneixement d'autores en general desconegudes, alhora que donaven mostres de la conservació actual dels manuscrits.²³ Certament, l'auge de les beates o religioses amb fama de santedat durant el Barroc hispànic és un fenomen que ha rebut molta atenció en territori castellà, mentre que als territoris de parla catalana està començant a ser objecte d'estudi en els darrers anys, amb treballs centrats especialment a donar a conèixer el gènere de les Vides escrites per les monges sota ordre del confessor, que estan sent exhumades i, en alguns casos, editades. A l'àmbit català, la literatura monàstica femenina comença a ser un fenomen parcialment conegut especialment a través dels estudis sobre els escrits autobiogràfics. Així, els pioners treballs d'Amelang (1990 i 2005), dedicats específicament a la producció femenina autobiogràfica de la Catalunya moderna (amb remissió a l'obra d'Hipòlita de Jesús de Rocabertí, junt a la desconeguda Teresa Mir, la famosa humanista Juliana Morell i Anna Domenge, amb diversos estudis dedicats a la seva autobiografia)²⁴ van esperonar d'altres recerques fetes sobre textos concrets, com ara el que Blanca Garí (Garí 1998 i 2001) va dedicar als escrits espirituals de la beata

²² Ahumada (2008, 2010, 2011a i 2011b) va ser una de les pioneres a inaugurar la recerca sobre la literatura monàstica femenina a casa nostra.

²³ La bibliografia és extensa i difícil d'enumerar al complet. Diversos són els estudis consagrats a la terciària agustina Beatriu Anna Ruiz, per Teófilo Aparicio (1986, 1989 i 2001), i per Aparicio i Conesa (1998); per F. Javier Campos (2007a i 2007b), i per Corteguera (com en la seva obra escrita (2003a i 2003b). Així mateix comptem amb algunes edicions de la mà de Cervera (1956; autobiografia de sor Marta Noguera Valeri)...

²⁴ Vegeu Garí (1998) i (2001), Rhodes (2000).

perpinyanenca Anna Domenge; Eulàlia d'Ahumada als escrits de sor Hipòlita de Rocabertí (2008, 2010 i 2011a); Ferré als manuscrits de l'agustina valenciana sor Josefa Nebot (2008); Herrero, a les valencianes Gertrudis de la Santíssima Trinitat (2010) i Isabel de Jesús Maria Trilles (2013b) i, encara, Garcia Busquets (2013a i 2013b) a la Vida de la beata olotina Teresa Mir, entre altres formes de memòria personal conventual conegudes (Zaragoza 2013d).²⁵ Tanmateix, hem hagut d'esperar algunes dècades perquè es materialitzessen algunes edicions fetes sobre els textos d'enunciació i transmissió conventual, més enllà de les ofertes al llarg dels segles XIX i XX pels mateixos historiadors vinculats als ordes religiosos. Com ara la que ha presentat recentment la investigadora Anna Garcia Busquets (2013a), acompanyada del citat estudi sobre Teresa Mir, amb notícies documentals inèdites (2013b), de la qual poc se sabia al moment. Existeix també un estudi centrat en l'obra de caràcter espiritual de Maria de Llúria de Magarola (1630/1632?-1701), abadessa del Monestir de Vallbona i autora d'un *Directori espiritual* en català. L'autor d'aquest treball documenta la biografia de Maria de Llúria i n'ofereix una transcripció (Piquer 1978-1979). Fora d'aquests (i de la poesia que oferim en la present tesi) són pocs els textos originals de les monges que han arribat a les nostres mans però és evident que cal intensificar la recerca als arxius públics, eclesiàstics i privats. En ocasions les troballes es produeixen de manera casual, fullejant catàlegs de subhastes, com el de la casa barcelonina Soler y Llach. Segons hem conegut gràcies a les notícies proporcionades amablement pel professor Albert Rossich, en els darrers anys ha subhastat un manuscrit dramàtic de la mallorquina Gertrudis Conrado (segle XVIII) i un conjunt epistolar de 794 cartes en llengua catalana enviades per les prioros del convent de jerònimes de Sant Bartomeu, d'Inca (Mallorca) entre 1795-1867 als seus procuradors.²⁶

Del que exposem més amunt es dedueix que tota investigació sobre el paper de la dona en època antiga requereix que posem la nostra mirada amb especial atenció sobre les institucions que van possibilitar l'educació i l'escriptura femenina i que encara avui dia, per les seves condicions especials, ens permeten d'arribar unes experiències explicades per les monges mateixes: els convents femenins moderns. Efectivament, l'esfera monàstica ha esdevingut, des dels anys noranta del segle passat ençà, un àmbit de recerca amb una gran atenció historiogràfica, amb la celebració de congressos, publicació de monografies i treballs específics de tema monàstic, apareguts sovint en publicacions especialitzades

²⁵ Actualment, tenim en curs un treball d'edició i estudi d'un *Resumen de la vida de Venerable mare Maria Magdalena de Rialp y de Çafont, religiosa que fou del convent de las monjas gerónimas de Barcelona, filla dels cònjuges Joseph de Rialp, y Francisca de Rialp y Çafont. Nasqué en la vila de Anglesola en lo dia dos de febrer de 1668, y morí en disapte dia 15 de noembre del any 1710. Visqué 42 anys. A 2 de febrer de 1685 se li vestí lo hàbit del Pare Sant Jeroni. Als 16 de abril de 1686 profesà y prengué lo vel essent priora la venerable senyora dona Maria Berardo*, conjuntament amb l'investigador Pep Vil, que va trobar el manuscrit. A més, actualment, M. M. Gras prepara una edició del text *Luz de verdad, e histórica relación de lo sucedido en el conbento de la Puríssima Concepción de Carmelitas Descalças de Barcelona en los años de 1691 hasta 1719*, conservat a l'ACCDDB, del qual l'estudiosa ja va a donar a conèixer aquest document (2013a). Llegiu una descripció del manuscrit a la base de dades MCEM. Actualment, el document es troba en curs d'estudi i edició a cura de M. Gras, que ja va a donar a conèixer aquest document (2013a).

²⁶ A més, tal com ja s'havia fet ressò Herrero (2013a: 276), per Internet circulava una còpia manuscrita del XVIII de la *Protestación*, obra de sor Gertrudis d'Anglesola (1641-1727), en un servei de venda en Internet (www.todocoleccion.net), que ja no hem trobat.

sorgides al si dels diferents ordes religiosos i, en ocasions, amb aportacions dedicades a les escriptores conventuals.²⁷ Tant a nivell europeu²⁸ com llatinoamericà, la investigació ha estat abordada des de diversos àmbits o esferes científiques (econòmica, sociològica, cultural, musical, literària...). I aquesta atenció crítica ha possibilitat que el tema haja esdevingut un camp prometedor, amb avenços importants quant a l'estudi de la rellevància i el funcionament de les comunitats monàstiques femenines dels segles XVI-XVIII.²⁹

A l'àmbit català, però, generalment s'havia prioritzat la perspectiva medieval, amb alguns pocs treballs panoràmics, com el de Cortés & Pons (1991) dedicat a la geografia conventual valenciana del segle medieval (aparegut al monogràfic «Santes, monges i fetilleres: Espiritualitat femenina medieval» de la *Revista d'història medieval*, de la Universitat de València). Més recentment, ha aparegut el volum de Garí (ed. 2013) amb tan sols dos treballs sobre el segle XVI (Gras 2013c i Ahumada 2013a). De fet, aquest llibre compta amb les aportacions d'investigadores integrants de Claustra, projecte de l'IRCVM (Institut de Recerca en Cultures Medievales) de la Universitat de Barcelona, dedicat a catalogar i cartografiar els espais d'espiritualitat femenina medievals de l'Europa Mediterrània, sense deixar espai a la cronologia moderna.³⁰ A més, també ens manquen estudis amb perspectives més concretes (des del punt de vista sociològic o social, organitzatiu, econòmic, o, fins i tot, polític...) que examinen de manera més sistemàtica la dimensió literària d'aquestes. Centrats en els convents del Carmel descalç català, destaquen els treballs recents de Gras (1996, 2013b i 2013c), sumats al citat diccionari, amb bona atenció als aspectes culturals, i el treball sobre la Barcelona monàstica del 1700, de Creixell (2014), publicat al volum de *Les dones* de la col·lecció 'Barcelona 1700'.

Per al País Valencià, García de la Herrán (1999) va estudiar l'aspecte cultural de les dones Borja al convent de Santa Clara de Gandia; tema que es podria ampliar amb una recerca arxivística i documental intensiva, tal com demostren algunes troballes realitzades en els darrers anys que s'han anat publicant, tal com veurem en l'apartat que dediquem al Capítol 1. Subapartat 2.3.7. Són de valorar, a més, algunes iniciatives realitzades des de l'àmbit universitari, com ara els seminaris de recerca i divulgació dels estudis *Modernas de época* que es van realitzant cada any a la Universitat d'Alacant, dedicats a rescatar dones de

²⁷ A causa de la gran proliferació de treballs, ens remetem a Atienza (2013b), que ofereix un útil estat de la qüestió, amb abundants referències bibliogràfiques, tant pel que fa a monografies, actes de congressos celebrats sobre el tema; veg. també Reder (2010) que ens eximeix de delimitar les àrees d'estudi del món monàstic. Pel que fa a les publicacions periòdiques, ens referim l'*Archivo Agustiniiano* (Valladolid), l'*Archivo Iberoamericano* (Madrid) i l'*Archivum Franciscanum Historicum* (Roma), o l'*Archivum Fratrum Praedicatorum* (Roma)...

²⁸ A Itàlia, G. Zarri ha centrat els seus treballs a la vida religiosa femenina entre els segles XV i XVII, amb atenció específica a la cultura i escriptura conventual de les dones (1990; 1999); i, encara, Pomata & Zarri (2005), entre d'altres. Per al cas francès, podeu llegir Henneau (2004).

²⁹ Destaca en aquest sentit el volum monogràfic *La clausura femenina en el Mundo Hispánico, una fidelidad secular: Simposium (XIX Edición) San Lorenzo del Escorial, 2 al 5 de septiembre* (2011), coordinat per Francisco Javier Campos y Fernández de Sevilla, amb atenció als convents dels ordes més rellevants, que tracten aspectes socials, històrics, patrimonials...

³⁰ Veg. http://www.ub.edu/claustra/cat/info/sobre_el_proyecto_claustra [consulta: 10/09/2014].

l'època que estudiem.³¹ Naixen sota el paraigües del projecte «Promoción y formación de la mujer en los ámbitos espirituales de la Modernidad (siglos XVI-XVIII)», dirigit per Inmaculada Fernández Arrillaga (Universitat d'Alacant) i Javier Burrieza Sánchez (Universitat de Valladolid), en el marc del qual s'acaba de publicar un volum d'estudis amb una dimensió interdisciplinària que aborda el coneixement de l'espiritualitat a través de l'escriptura, la música, les fonts inquisitorials... amb aportacions de grans coneixedors del tema de l'espiritualitat valenciana (Fernández Arrillaga 2015; Callado 2015b; Echániz 2015). Recentment, la historiadora Rosa M. Alabrús va editar un volum dedicat a la vida quotidiana i sociabilitat de l'orde dels dominics, amb interessants articles sobre la branca femenina de reputats investigadors i investigadores (Ahumada 2013b; Atienza 2013a; Callado 2013; Giordano 2013; Gras 2013b); de fet, la mateixa Alabrús –qui acaba de publicar les seves recerques vinculades amb l'espiritualitat femenina moderna a Catalunya, amb revisions de la figura d'Hipòlita de Rocabertí, escriptora prolífica catalana (2015a, 2015b i 2015c), entre d'altres, i a l'entorn de Teresa de Jesús, en col·laboració amb García Cárcel (García Cárcel & Alabrús 2015)–, ha aconseguit reunir al seu voltant especialistes reconeguts en aquest tema, sota l'empar institucional d'un projecte ministerial dirigit per ella mateixa.

A més, tot i no tractar directament l'aspecte literari, el bon gruix de monografies de determinades comunitats, generades des de l'àmbit acadèmic, han posat en valor els aspectes culturals de les monges. Hereves de la historiografia religiosa de la centúria passada³² però amb una mirada crítica renovada, més enllà d'oferir el relat històric de les comunitats, aporten informació de total transcendència per aquesta tesi: especialment, sobre l'estat dels seus arxius i sobre la conservació dels materials que ens haurien deixat les religioses dels segles moderns en aquests espais sacres. Caldria destacar, en aquest aspecte, les monografies sobre alguns monestirs del Principat, com el de Santa Maria de Pedralbes (Anzizu 1897; Castellano 1998; Sanjust 2010), Santa Maria de Montsió (Hernández 1997), Sant Antoni i Santa Clara (Jornet 2007a), Santa Maria de Jonqueres (Costa 2005), Sant Pere de les Puel·les (Cabrè 1985) i el de Santa Maria de Valldonzella (Albacete & Güell 2013), a Barcelona; el de Santa Maria de Valldaura, a Olivà, comarca del Berguedà (Olbiols 2005); el de Sant Daniel de Girona (Gironella 2010) i el de Santa Maria de Vallbona de les Monges (Cusó 2009), així com els treballs de Serra de Manresa dedicats als monestirs de les caputxines de Catalunya i les Balears (Serra de Manresa 2002) i els de Beltran Larroya (1990) a les carmelites descalces de Catalunya i les Balears. A l'esfera valenciana, alguns dels treballs han estat dedicats al monestir de santa Clara de Gandia (Amorós 1960 i 1961), feu de les dones dels Borja; al convent de les agustines de Dénia (Seser & Canet 2005) i al convent de clarisses caputxines (Molina 1996) i el de Santa Faç (Cutillas 1996), a la ciutat d'Alacant. A aquesta bibliografia, cal sumar-hi les dues monografies de Callado (2014 i

³¹ De fet, el seminari del juny de 2015 està dedicat a las *Mujeres silenciadas en la modernidad*, amb protagonisme de l'escriptura i la religiositat femenina en terres valencianes, amb aportacions de Mònica Bolufer, Francisco Pons Fuster i M. Àngeles Samper, entre d'altres.

³² Collell (1955); Lazzerme (1959; Paulí (1941, 1951, 1968 i 1970); Beguer (1948); Bada (1993)...

2015a) dedicades a la història de dos comunitats de dominiques de la ciutat de València i l'estudi de Ferré (2011) sobre el convent d'agustines de Bocairent. Pel que fa a les Illes, també tenim els corresponents estudis del convent dominic de Santa Catalina (Santa Catalina 2001) i el carmelità de Santa Teresa de Jesús (Pascual & Llabés 1996), de Palma. Gràcies a aquests treballs suara referits, tenim un bon coneixement de la realitat d'aquests microcosmos a l'àmbit català, el qual reflectia les mateixes diferències jeràrquiques del món exterior; i, cada cop més i millor, podem anar perfilant les activitats de les autores religioses a intramurs.

Pel que fa a l'aspecte estrictament cultural i literari dels convents, que és el que ens interessa aquí, algunes iniciatives acadèmiques impulsades des de la literatura espanyola (com de la italiana)³³ han contribuït a multiplicar exponencialment la bibliografia. A la base d'aquesta historiografia actual, cal comptar-hi els esforços de molts investigadors (especialment investigadores) per documentar les autores i donar a conèixer les veus monàstiques femenines modernes, amb edicions i antologies solvents. Alguns dels projectes que demostren l'efervescència del tema, encara obert i amb molts punts de vista per explorar, són el projecte «BIESES. Bibliografía de Escritoras Españolas»³⁴ ja al·ludit anteriorment, dirigit per Nieves Baranda (UNED). Parteix d'un intent de catalogació exhaustiva de les autores, amb estudis i edicions dels textos en línia (no solament conventuals però amb un gran protagonisme d'aquests); així com el projecte «La construcción de la santidad femenina y el discurso visionario (siglos XV-XVII): Análisis y recuperación de la escritura conventual», de tractament més explícitament monàstic, dirigit per Rebeca Sanmartín Bastida (Universidad Complutense de Madrid). Ambdós reuneixen especialistes espanyols i europees amb dilatada trajectòria dels àmbits de l'espiritualitat i de l'escriptura femenina que no han deixat de publicar articles sobre el particular i seria feixuc enumerar-los aquí. Pel que fa a l'esfera novohispana, són interessants i molt fructuoses les iniciatives dutes a terme per reconegudes especialistes reunides a l'entorn de Rosalva Loreto i Asunción Lavrín (Lavrín & Loreto ed. 2002 i ed. 2006); treballs que han demostrat que l'escriptura de monges dels Virregnats d'ultramar pot estudiar-se, salvant les distàncies, de manera integrada en relació a la de la Península Ibèrica.³⁵

Més enllà d'aquesta activitat acadèmica que ha fet traduir la multiplicitat dels articles, edicions, congressos en un ampli coneixement de l'escriptura de l'esfera monàstica, que

³³ Vist la gran dimensió de la bibliografia a consultar, només puc donar compte aquí d'unes poques aportacions, de la mà de grans especialistes com Zarri (1999 i 2014); Pommata & Zarri (1999); Graziosi (1996, 2005 i 200b); Weaver (2002)... Per a França, resulta útil revisar el treball de Carr (2007).

³⁴ Per a la bibliografia de l'àmbit espanyol, ens remetem a la coneguda base de dades, amb una llista completíssima de referències sota l'etiqueta de 'literatura conventual'. Una bona síntesi d'aquests treballs els trobem en el volum de Baranda & Marín (ed. 2014).

³⁵ Pròximament veurà llum un volum monogràfic de la revista *Relaciones. Estudios de historia y sociedad. El Colegio de Michoacán* (Mèxic) amb les aportacions del grup, entre les quals s'hi compta un nostre dedicat al Cançoner de les Carmelites que presentem en aquesta tesi. Referit a Xile, es pot consultar la tesi d'Azúa Ríos, *Abriendo nuestros propios cofres: la escritura de las monjas coloniales en Chile*. Santiago (Universidad de Chile), 2011 [consulta 17/09/2014] i la pàgina interactiva que dedica la Biblioteca Nacional de Chile a la «Escritura de Monjas en Chile (siglos XVI-XIX)» [en línia: <http://www.memoriachilena.cl/602/w3-article-615.html>] [consulta: 14/10/2014] amb un recull interessant de les fonts primàries i bibliografia.

podem dir de l'estat dels estudis de la lírica femenina dels segles XVI-XVIII a casa nostra? Tot i l'escàs interès que havia suscitat, és cert que existia una nòmina escassa d'autores de poesia, coneguda a través dels repertoris biobibliogràfics o diccionaris; mencions, però, que no havien generat cap estudi. Es tracta de dones que tenen alguna composició als preliminars d'obres impreses d'altres autors, com són Jerònima i Isabel d'Herèdia i Magdalena Amic, del grup d'escriptors renaixentistes de Tortosa (Querol, 2005a: 97), Maria de Rocabertí, Isabel Cònpter, Contesina Fontanella i Gertrudis Llusàs i de Copons o d'algunes participants en els certàmens estudiades des de l'anècdota. I poca cosa més. En realitat, eren només això: noms sense grans dades biogràfiques, amb títols que es repetien d'un catàleg al següent, sense revisió crítica, des de fa segles.

c.1. El panorama poètic femení: una branca silenciada

En efecte, els catàlegs i estudis panoràmics que s'han anat publicant reflecteixen una intensa activitat poètica de les dones, però només en els darrers anys s'han deixat notar algunes iniciatives dedicades a esclarir aspectes relacionats amb el fenomen poètic femení (Zaragoza 2013e), que han possibilitat el rescat d'alguns textos encara desconeguts i que presentem en aquesta tesi. En aquesta escassetat d'estudis sobre poesia femenina moderna a la qual ens estem referint per als territoris de parla catalana, més enllà dels evidents prejudicis androcèntrics remarcats constantment per la bibliografia,³⁶ hi ha influït, sens dubte, la poca consideració que hi havia rebut la literatura catalana moderna fa unes dècades. Aquesta negligència operada sobre les obres modernes s'entén per la transmissió d'uns estigmes i falses idees preconcebudes que han esquitxat, fins fa només unes dècades, l'estudi i la valoració de la literatura del període, la qual es veïé abocada a l'oblit durant una llarga època.³⁷ Per al objecte que ens ocupa en aquesta tesi, en tenim una constatació clara: M. Luz Morales justificava la voluntariosa i benemèrita publicació d'una de les primeres antologies dedicades exclusivament a la creació poètica femenina en català, amb aquestes paraules:

Cal reconèixer amb certa tristesa, que les Antologies de poesia publicades fins ara, no s'han demostrat generoses, ni amables, ni justes, amb la poesia femenina. S'hi nota l'absència de figures de dona, de sensibilitat de dona... A penes si trobem en llurs pàgines dos o tres noms femenins, sens dubte els més destacats, no pas els únics al nostre parer. A bon segur que l'anomalia no cal atribuir-la al fet d'haver-ne fet la tria d'autors masculins, sinó perquè molta producció femenina ha estat dispersada [...] Quasi obra oculta, amagada (María de la Luz Morales, «Pòrtic», dins Albert, Matheu, Saltor, Sala & Torras ed. 1975: 5-6).³⁸

Aparegut el 1975, el volum *Les cinc branques. Poesia femenina catalana* responia a la voluntat ferma de visibilitzar la producció poètica de les dones al llarg de la història, silenciada per la

³⁶ Ho llegim a la introducció de Segura (1988) «Unes experiències a recuperar» que precedeix un recull d'articles sobre Caterina Albert, Rodoreda, Montoriol, Leveroni i escriptores del període 1931-39.

³⁷ Sense entrar-hi en més detalls, ens remetem a les reflexions dels estudiosos que han aportat suficients arguments en contra d'aquesta errònia mala consideració del període, antigament anomenat *Decàdencia*. Ileg. Valsalobre (2004), inclòs en un monogràfic coordinat pel mateix per a la revista *Serra d'Or*, així com els panorames recents de Rossich (2011); i Miralles (2011), amb aportacions d'especialistes en el tema.

³⁸ Sobre el grup d'antologies de poesia femenina catalana publicat en el període 1975-2001 i que va tenir el seu origen en aquesta, veg. Rábade (2004), que aborda la representació de les dones en aquestes obres en què el gènere s'erigeix com a l'element constitutiu de l'acte antològic.

historiografia literària tradicional. I amb aquesta intenció de reparar l'absència femenina en la literatura catalana, en una ben palesa situació d'«anomalia» –en paraules de Morales–, el volum va recuperar més de dues-centes autores dels segles XIV–XX agrupades sota branques: la primera, la «Branca Lila» recopilava «des dames nobilíssimes de les Corts d'Alfons IV d'Aragó i de Pere el Cerimoniós», és a dir, des del segle XIV fins al XIV; a continuació, la «Branca Grogà» recollia les autores de la Renaixença, amb un abast, concretament, dels anys 1811-1899; la «Branca Blava» s'ocupava dels anys 1900-1919; la «Branca Rosa» abastava des del 1920 fins al 1940 i, finalment, la «Branca Verda» es dedicava a les autores gairebé contemporànies a la publicació (1940-1953). En efecte, no podem posar en dubte la validesa i la rellevància d'aquest recull poètic, publicat ara fa una quarantena d'anys i no superat encara avui en dia per la seva incidència. Aquest panorama de conjunt va permetre recuperar un nombre valuós de veus poètiques femenines antologades de tot l'àmbit lingüístic català, amb un abast plurisecular. Amb tot, si reparem la periodització del volum i la selecció projectada, evidenciem que, malgrat els esforços meritoris, l'obra evidència no ser tan «generosa» o «amable»³⁹ com pretenien llurs autors, amb relació a un període de la nostra història literària: l'Edat Moderna.

En aquest sentit, no ens sorprén gens d'advertir en aquesta antologia dedicada a recuperar la tradició poètica femenina al llarg de la història, la inexistència d'una *branca* dedicada a les autores del període modern. De fet, aquesta omisió sospitosa de quatre segles que abasta des del segle XV fins al XIX de la producció poètica femenina, és pretesament justificada al pròleg pel fet que aquests són considerats «segles de silenci, quan a Catalunya ja no s'apleguen les Corts d'Amor ni es celebren Jocs Florals, talment com ho fan les altres [es refereix a les autores medievals], emmudeixen les veus femenines» (Albert, Matheu, Saltor, Sala & Torras ed. 1975: 6); de fet, tampoc Jaume Massó en el seu treball «Poetesses i dames intel·lectuals» (1936) no va parar atenció a les autores modernes, sinó que anava dedicat exclusivament a les lletraferides medievals. Amb això, el volum estava reproduint els prejudicis –de caire estètic, historiogràfic i polític– vigents aleshores sobre aquest període literari; un període, l'Edat Moderna, malmenat, com ja sabem a bastament, per la crítica que només en els darrers anys comença a ésser estudiat, tractat i valorat com es mereix. Aquest argument apuntat al pròleg, avui en dia s'ha demostrat com a inconsistent i ha estat amplament superat si atenem als avenços i coneixements assolits en els darrers anys sobre la variada obra femenina d'època moderna, no tan sols poètica.

De fet, la nostra recerca pretén cobrir aquest buit actualment existent de treballs que tracten de la pràctica poètica. Amb aquest objectiu, ens hem centrat a estudiar els testimonis que apuntaven els catàlegs i panorames literaris més generals, treball que s'ha vist acompanyat per prospeccions a alguns dels arxius institucionals i eclesiàstics més importants i representatius del territori, com es pot veure al conjunt d'arxius consultats. Per

³⁹ I més encara si tenim en compte, la declaració d'intencions explicitada al pròleg del llibre que partia d'un «previ i exigent rigor intel·lectual per tal d'establir una escala de valors; una selecció estricta, aprofundida, en la qual només hi resti la flor i nata de la producció, única, exclusiva, els fils d'or de la més alta poesia» (María de la Luz Morales, «Pòrtic», dins Albert, Matheu, Saltor, Sala & Torras ed. 1975: 9).

a dur a terme aquest treball de reconstitució, focalitzarem la mirada en l'àmbit conventual, un espai de certa realització personal per a les dones de l'època i una de les opcions més propícies per al seu desenvolupament intel·lectual que els va permetre deixar escoltar les seves veus i experiències de vida i que possibilita l'historiador d'avui (no sense certs inconvenients) capbussar-se en els seus fons conservats per trobar materials bàsics per a la recerca. Tot això, sense desatendre altres veus vinculades amb plataformes de sociabilitat poètica del moment en què les dones també es van deixar sentir amb força, com ara els certàmens barrocs o la moda de la poesia laudatòria liminar que van contribuir a crear 'parnassos locals' d'erudits i interessats en la cultura i la poesia, i que han estat només parcialment estudiats a la literatura catalana (no és així el tema dels certàmens, per al qual comptem amb nombrosa bibliografia).

c.2. Els estudis de la poesia conventual: una terra fèrtil poc llaurada

Malgrat que fins ara el tema no passava d'una mera menció onomàstica en diccionaris o manuals literaris, és un fet que durant els segles XVI-XVIII —paral·lelament al que s'esdevé als territoris de parla castellana i en altres indrets veïns—⁴⁰ a l'esfera conventual femenina catalana documentem un bon nombre poetes, juntament al costat d'algunes mostres de poesia anònima. Al llarg dels segles XVI-XVIII la poesia va ser un dels gèneres que més seguidores va tenir als convents femenins europeus i novohispans,⁴¹ al costat d'altres gèneres especialment fructífers com l'autobiogràfic. En canvi, les contribucions poètiques de les religioses modernes havien estat fins als darrers anys un dels grans temes oblidats per la crítica «visibile solo per parziale emersione» (Graziosi 2005a: 145) enfront a la bibliografia centrada en autobiografies, vides espirituals, dietaris...⁴² Pel que fa als textos poètics de monges que han vist llum,⁴³ han aparegut impresos com a complement de les Vides (hi ha alguna manuscrita) o Sermons fúnebres dedicats a l'autora. També en donen notícies les cròniques oficials del convent o de l'orde, publicats en el marc d'una estratègia de difusió proselitista que revertís en la comunitat i en l'orde. Això ha generat que la poesia de les religioses es trobés sempre en una situació subalterna i haja romàs sempre com la gran desconeguda, enfront del pes de la prosa biogràfica de les religioses. A aquest fet, s'han de sumar dues característiques inherents al subgènere de la poesia conventual, estudiats per Graziosi en relació a l'esfera italiana: el postumisme, que en ocasions ha comportat un problema d'atribució dels textos, marcats pel tret de l'anonímia en ser incorporats a la tradició conventual com a part de la memòria grupal i patrimoni material (escrit i cantat) sense cap marca d'autora.

⁴⁰ Sobre algunes poetes religioses valencianes, llegiu Herrero (2009), Zaragoza (2013b, 2013d, 2013e).

⁴¹ Com que la producció és nombrosíssima, cite les antologies de conjunt més conegudes, que contenen bibliografia: Lavrin & Loreto (ed. 2002 i ed. 2006); Zari & Baranda (ed. 2011); Baranda & Marin (ed. 2014).

⁴² La crítica ha distingit aquestes tres grans modalitats d'escriptura de monges: l'autobiografia, que a més de plasmar la vida interior també conté pinzellades sobre la vida quotidiana; el diari espiritual, centrat en la vida interior de l'autora com a exercici espiritual, i, finalment, les cartes, que tant poden descriure la vida interior de les autores com que tracten aspectes de la vida monàstica (Lavrin & Loreto ed. 2002).

⁴³ D'algunes autores tan sols hem conservat els textos de manera indirecta a través de transcripcions de bibliògrafs posteriors, que van hi tenir accés abans que es perdés, amb anterioritat a la Guerra Civil espanyola.

Abans de començar amb el treball, cal tenir present que entenem el subgènere de la poesia monàstica o conventual femenina⁴⁴ com la poesia creada per les religioses en la clausura però també per les beates, dones laïques que, malgrat que no juraven vots, solien organitzar-se en segons i tercers ordes,⁴⁵ en col·legis o convents, i estaven vinculades a l'estament eclesiàstic sota la direcció espiritual d'alguns religiosos.

El desconeixement que tenim sobre aquest camp de recerca, la poesia conventual, s'agreuja amb els problemes evidents de localització textual i de la manca de conservació dels textos, però especialment al fet que es tracte, en paraules de la mateixa Graziosi (2005a: 172), d'una poesia sense història, ni públic ni voluntat de persistència; factors que contribueixen, al capdavall, que siga aquest un arxipèlag difícil d'inspeccionar (2005a: 145). Amb tot, actualment aquesta tendència està canviant a la llum de la bibliografia apareguda darrerament, especialment en l'àmbit hispanista. Per a Portugal, destaca la vasta i interessant producció bibliogràfica d'Isabel Morujão, qui ja havia posat de manifest la mancança d'estudis en aquest territori que ha «maioritariamente silenciado [...] a existència dos contributos da literatura feminina produzida nos conventos» (2013: 26). D'entre els seus treballs, hem de destacar un catàleg de literatura conventual femenina que dóna compte dels impresos religiosos femenins dels segles XVII-XVIII (Morujão 1995) i, especialment, una anàlisi exhaustiva de la poesia conventual al citat territori –inèdita i impresa– amb criteris de disposició segons el gènere literari, publicada recentment com a resultat de la seva tesi doctoral (Morujão 2013). Resulta particularment interessant per a la nostra investigació, a més, un treball en què analitza la poesia inclosa en les Vides de dues religioses, a partir de la relació implícita entre lírica i santedat (Morujão 1996). A Itàlia, comptem amb els interessantíssims estudis de la ja citada Elisabetta Graziosi, qui va examinar la funcionalitat i els diferents models de poetes religioses presents tant en l'època pretridentina (assumits per Caterina de Sena i Caterina de Bolonya, en el trànsit del segle XV i XVI) com en l'etapa Contrareformista, amb noves i

⁴⁴ Apliquem el terme indistintament, seguint Morujão (2014), qui ha dedicat la seva tesi exclusivament a la poesia monàstica o conventual femenina en terres portugueses durant els segles XVI-XVIII.

⁴⁵ Tal com reflecteix el diccionari, l'apel·latiu de 'beata' conté diverses accepcions: des de la persona que ha estat «Beatificada per l'Església», com l'individu «Extremament devot, que freqüenta molt les esglésies i llocs de devoció, que té una devoció estreta i minuciosa» o, finalment, la «Persona que porta hàbit de religió sense viure en comunitat ni seguir una regla determinada, o que viu retirada sense, però, pertànyer a cap comunitat religiosa» (DIEC). L'aparició del fenomen de les beates ve de lluny, emmarcat en els corrents d'espiritualitat laica i popular desenvolupats a l'Europa occidental a partir del segle XII, que van condicionar la creació de comunitats de beates (anomenades generalment com a 'beguines' o 'recluses') que vivien al marge de l'estructura eclesiàstica i que exercien una vida consagrada a Déu i al proïsme. El fenomen medieval de les beguines, estudiat als territoris de parla catalana per Botinas, Cabaleiro & Duran (2002) i Barceló (2005), i que ha generat nombrosos treballs a l'àmbit geogràfic castellà (Muñoz 1994, entre d'altres), és completament diferent al que trobem en el període modern a causa de l'enduriment de la postura eclesiàstica i de les directrius tridentines: a partir del segle XVI les beates eren dones laïques lliurades a la religió segons les noves formes d'espiritualitat de la *devotio moderna*, que generalment estaven vinculades a una tercera Regla d'un orde aprovat per l'Església i que sovint van aixecar les sospites de la Inquisició (Palacios Alcalde 1988) per la seva religiositat molts cops heterodoxa i carisma popular, tal com és el cas de la valenciana M. Antònia Ortola, que tractem en aquesta tesi. Comptem amb un estudi detallat sobre l'evolució de la condició de les beates al llarg dels segles (1139-1917) a Sastre (1996). En relació a algunes de les beates més rellevants de l'espiritualitat valenciana del segle XVII (amb noms com el de Margarita Agulló, estretament vinculada al Patriarca Joan de Ribera, i el de Francesca Llopis, amb un influx especial sobre els clergues Francesc Jeroni o Simón, que també han deixat obra escrita), llegiu Pons (1991a i 1991b i 2015) que revisa aquest enigmàtic món de les beates a l'època moderna, tan poc conegut i estudiat a casa nostra.

severes limitacions pel que fa a la impressió de les obres femenines. Fou ella qui va posar de manifest la necessitat d'estudiar i d'observar el corpus poètic conventual com un *arxipèlag submergit*, que tan sols deixa entreveure avui dia algunes mostres del que realment va ser el fenomen, ja siga per la pèrdua o la manca d'accés als textos i pel desconeixement del món de la clausura, un territori, de totes totes, molt àrid (Graziosi 2005a i 2005b); però, especialment, remarcava la doble censura operada per la historiografia literària sobre aquest corpus, per femení i per religiós, que ha obstaculitzat la recerca en aquest camp d'estudi. Per a l'illa de Sardenya, actual Itàlia però aleshores pertanyent a la monarquia hispànica, podem llegir els estudis de Marina Romero Frías (2013 i 2014), que exploren l'univers poètic de les caputxines del convent de San José de Sàssari, fundat al segle XVII per religioses vingudes de Madrid.

Sens dubte, és a l'àmbit hispanista en què el tema de la creació poètica intramurs ha experimentat una major atenció durant aquesta darrera dècada, amb un gruixut elenc d'autores que han merescut algun acostament crític principalment des de l'empar de les antologies poètiques femenines, publicades recentment (esp. Olivares ed. 2009 i Olivares & Boyce ed. 2010). Aquestes antologies ens han permès d'acostar-nos a l'obra d'autores de renom, més enllà de la carismàtica Teresa de Jesús, per a la qual la commemoració del centenari de la seva mort ha vingut acompanyada de la publicació d'una magna producció bibliogràfica sense cap parangó amb la resta d'autores, apareguda en el marc d'aquesta efemèride amb diferents tractaments i temàtiques. D'aquestes autores recuperades, destaca la trinitària Sor Marcela de San Félix, filla de Lope de Vega (Arenal & Sabat de Rivers ed. 1989; Arenal 1999 i 2009) o la dominica portuguesa sor Violante del Cielo (Fox, 2008; Powell, 2009; Martos 2014], però també d'altres menys conegudes,⁴⁶ com la concepcionista Marcia Belisarda (Fox 2008; Powell 2009; Cerezo 2012) o la clarissa sor Maria de la Antigua (Olivares, 2009). Cal remarcar, a més, la tasca investigadora de Carmen Alarcón, que ha aprofundit en l'obra dramàtica i lírica de la religiosa trinitària sor Francisca de Santa Teresa (2000, 2004, 2014a i 2014b).

D'altra banda, l'exploració de la cultura poètica en diferents convents hispànics a través dels variats mecanismes de creació i recepció, ha estat assumida per nombroses estudioses d'ençà que Electa Arenal & Stacey Schlu, van publicar el ja clàssic estudi *Untold Sisters. Hispanic Nuns in Their Own Works* (1989; reed. 2010), amb atenció a algunes poetes de l'àrea carmelitana. Dedicat al Carmel descalç va veure llum el pioner estudi d'Alonso Cortés (1944), amb atenció a les germanes Cecilia del Santísimo Sacramento i Maria de San Alberto, que ha estat seguit per múltiples aportacions innovadores sobre aquestes grans figures (Rhodes 2009; Weber 2009; i Schlu 2009). Per la seva banda, Inmaculada Osuna ha abordat recentment la pràctica creativa i la difusió poètica al convent sevillà de Santa María de las Dueñas (2014). A aquesta llarga llista, cal afegir-hi els treballs de Borrego (2013a; 2013b i 2014) i Llergo (2010 i 2013) dedicats als villancets parateatral executats en

⁴⁶ Domínguez (1927) va donar a conèixer i editar d'una anònima concepcionista del segle XVI. Quant a les poetes hispàniques, resulta fonamental la consulta de BIESES.

monestirs reials, els quals contempnen un aspecte líric i un altre de musical.⁴⁷ Des de Llatinoamèrica ens arriben també aportacions interessants que deixen palés com la producció conventual novohispana femenina,⁴⁸ amb la seva expressió més àulica representada en la jerònima mexicana sor Juana Inés de la Cruz respon a les mateixes característiques i formes que la de la metròpolis, amb una bibliografia ingent en els estudis sorjoanistes, que no deixa de créixer cada any (Millares 2010).

En paral·lel als avenços assolits en el camp d'estudis en l'àmbit hispànic, aquest interès pel tema s'ha deixat notar també a les terres de parla catalana; interès que no ha generat, però, tants estudis com es requeririen, més enllà dels publicats en el marc d'aquesta investigació (Zaragoza 2013a; 2013b i 2013d i 2013e), amb què hem pretès donar a conèixer els testimonis apareguts. En aquest sentit, un treball de N. Baranda (2013) dedicat a contextualitzar la producció i consum poètics en els convents femenins moderns hispànics, per bé que centrat en els de l'àrea castellana, ha resultat fonamental per entendre les línies generals del fenomen, comunes també per a la poesia monàstica a l'àmbit català.

⁴⁷ En relació a aquest segon aspecte, el musical, interrelacionat amb el fet poètic monàstic, també cal dir que l'aportació musical de les dones de l'època moderna, ignorat per la historiografia tradicional, ha despertat en els darrers anys un enorme interès. Una prova d'això són alguns dels títols del cicle de conferències «Mujeres y música», organitzat pel CSIC el 2013, a Barcelona: les aportacions, entre d'altres, de Pilar Ramos «Las mujeres y la música: una contribución diferente, una historia propia»; Tess Knighton «Música y mujeres en las cortes reales del Renacimiento» i, especialment interessant pel tema que ens ocupa ara, María Gembero-Ustároz «¿Cantos de ángeles o de sirenas? La música en los conventos femeninos y su proyección social (1500-1800)». D'altra banda, la investigadora Ascensión Mazuela-Anguita, que també hi va participar amb la conferència «Mujeres, música e Inquisición», ha llegit recentment una tesi amb el títol *Artes de canto (1492-1626) y mujeres en la cultura musical del mundo ibérico renacentista* (2012), que versa sobre la cultura musical femenina a la Península Ibèrica (amb la presència de la poeta i música valenciana Tecla de Borja (II: 386) o Juliana Morell (II: 392) i que tracta també l'aportació musical de les monges, tema sobre el qual es dedica actualment. Alguns treballs dedicats específicament als aspectes musicals dels monestirs femenins en l'època moderna que han aportat novetats documentals (a partir de la revisió de costumaris, llibres d'actes capitulars...) i també al·ludeixen a aquestes activitats poeticoteatrals monàstiques, com ara el d'Alejandro Vera (2010), dedicat als monestirs de monges del Xile colonial; els d'Elisa Lessa (1997-1998 i 2014) per a l'àrea portuguesa; i els de Soterraña Aguirre (2004), Matilde Olarte (2004) i María Sanhuesa (2004) centrats en l'àmbit hispànic. Destaca especialment, el volum de Lledías & Muriel (2009), que han abordat el tema de la música en les institucions femenines novohispanes, amb atenció a l'esfera conventual, i que inclou també les partitures i un CD amb la interpretació musical. També comptem amb els treballs de Baade (2011), amb una tesi sobre la dimensió musical de l'àmbit monàstic femení castellà (2001) i de M. Julieta Vega, amb una altra tesi doctoral en els convents femenins de Granada (2005; llegiu, també, 2004). Interessants són també els treballs reunits al volum coordinat per Luisa Morales (coord. 2011), dedicat a la música de tecla als monestirs femenins, o un estudi de Gustavo Sánchez López (2011), que tracta més específicament el tema per als monestirs de les jerònimes. Respecte a l'estat de la recerca en el territori catalanoparlant, són exigus els treballs que han donat a conèixer el patrimoni musical monàstic femení: llegiu, p.e., l'estudi d'Estelrich (1989), que dóna llum sobre una important col·lecció de fons musical del monestir de Santa Elisabet, monges jerònimes, a Palma. Darrerament, per a l'esfera estrictament catalana, comptem amb els treballs de la mateixa Mazuela-Anguita, que està treballant l'espai sonor de l'ambient monàstic de la Barcelona del segle XVI i ha estudiat aquest aspecte per al monestir barceloní de Santa Maria de Jonqueres (en premsa a i b), amb bibliografia internacional interessant. Una altra qüestió que caldria estudiar és la presència d'instruments (orgues...) i de llibres de cor o cantorals antics a les comunitats monàstiques femenines; p.e. el fons de manuscrits i relligats del Museu Monestir de Pedralbes (MUHBA) conserva una interessant col·lecció de llibres de cor entre els quals destaquen les sèries del segle XVI (Aixalà 2009). Del convent de religioses de la Concepció de Pollença, traslladat a Palma el 1577, procedeix un cantoral (conservat al Museu Diocesà de Palma de Mallorca) del segle XV que recull la còpia més antiga del cant de la Sibilla que es conserva a l'illa (Gómez Muntané 2008).

⁴⁸ El volum d'Avril & Loreto (ed. 2006), inclou articles dedicats a l'obra poètica de Sor Leonor de Ovando, considerada «la primera poetisa de América», des de la illa de Santo Domingo, Ana de Zayas, poblana processada per la Inquisició, i altres peces poètiques.

c.3. La poesia de certamen: fonts i metodologia d'estudi

Més enllà de la poesia conventual, un altre focus d'estudi i recuperació de poemes femenins és el de la poesia presentada als certàmens celebrats a les grans ciutats peninsulars al llarg del segle XVI-XVII, tal com expliquem en l'apartat corresponent. Pel que fa a la bibliografia que aporta una metodologia i, fins i tot, conclusions que hem aplicat i, en certa mesura, extrapolat a la producció de l'esfera catalana, Aurora Domínguez (2001) fou la primera a plantejar la necessitat d'estudiar la participació de dones en certàmens barrocs en un estudi de la poesia ocasional de les monges al segle XVII: Domínguez estudia la implicació de les religioses del Siscent en els afers poètics fora del claustre, dedicades com tantes altres dones de la seva època a la febre versificadora que va afectar el país.

Després d'aquesta, comptem amb les observacions aprofundides de Nieves Baranda basades en l'univers dels certàmens madrilenys, però amb constants remissions a la creació en d'altres territoris, i també, esclar, a l'àrea catalana (Baranda 2003, 2004b i 2005b: 82-83, 95 i 217-244). L'estudiosa, que ha treballat amb dades sistemàtiques dedicades a tota l'àrea peninsular, aborda l'evolució i la cronologia del fenomen amb una perspectiva general i, fins i tot, ha plantejat una metodologia adient per abordar l'estudi de les dones *justadoras* (2004b); metodologia que aquí prendrem com a base per al nostre treball. Les dades que exposa Baranda per a les competidores en certàmens madrilenys són: dels dotze certàmens celebrats (amb llibre imprès o manuscrit) entre 1615 i 1692, n'ha comptabilitzat un total de vint-i-sis dones. Es tractaria d'una xifra escassa si ho comparem amb les dades que ha extrapolat per als territoris aragonesos Mª Carmen Marín (2013 i [en premsa]), qui ha examinat i donat a conèixer l'acusada presència de les dones en aquests circuits poètics tan significatius per a Aragó; territori prolífic i privilegiat no només pel que fa als estudis de la literatura generada en certàmens i acadèmies⁴⁹ sinó també pel nombre elevadíssim de dones que hi van aportar les seves peces: un total de 171 participants van concórrer als catorze certàmens aragonesos celebrats entre 1608 i 1650, que han estat examinats per Marín (2013: 162-163). L'interessant del cas és que alguns d'aquests també van comptar amb la tramesa de versos d'algunes autores documentades de l'àrea catalana, com veurem al Capítol 6. Subapartat 2.4. A més a més, atesa la importància de la participació de dones procedents de l'estament religiós, Marín ha dedicat un ampli treball específic per examinar aquestes aportacions generades des del claustre aragonés (Marín [en premsa]).⁵⁰ Una altra estudiosa en el camp ha estat Osuna, centrada en la literatura acadèmica i de certamen granadins (Osuna 2004, 2008 i 2010), que també ha aportat reflexions interessants per les qüestions relacionades amb la concurrència femenina en aquests circuits literaris, amb especial tractament a la poesia de circumstàncies de la malaguenya Cristobalina Fernández de Alarcón (Osuna 2005 i 2009). Segons les dades de què disposa l'estudiosa, en els set certàmens celebrats entre 1610 i 1691, la xifra de les dones participants arriba fins a vuit,

⁴⁹ Veg. els treballs d'Egido (1978-1980, 1983a, 1984a, 1984b, 1988, i 1990). Mata (2004) estudia una glossa presentada per Maria de Peralta al certamen de beatificació de Teresa de Jesús a Saragossa (1614).

⁵⁰ Agraïm l'amabilitat i la generositat de l'autora en fer-nos arribar el seu treball i deixar-nos-el llegir.

amb una aflluència de participació que comença només a partir de 1650. Davant d'aquestes dades, sorprén trobar una modesta participació de les dones als certàmens murcians, coneguts gràcies a l'ampli estudi de Pérez Gómez & Muñoz Cortés (1958-1959): entre 1600 i 1635, només deixen reluir l'aparició de tres dones participants.⁵¹

En consonància amb aquesta producció bibliogràfica publicada, doncs, en el nostre treball preteníem oferir un panorama de la participació de les dones als certàmens literaris celebrats als territoris de parla catalana i esbrinar-hi el grau d'implicació femenina. Per fer-ho, ens vam proposar de comptabilitzar la participació real de les dones en aquestes festivitats urbanes i explicar el fenomen a través d'una anàlisi rigorosa dels resultats i que, a més, permetés valorar la producció i oferir-ne l'edició. D'acord amb el mètode exposat per Baranda (2004b: 315-316), els aspectes que hem abordat per analitzar el fenomen són:

1) Presència pública de les dones als certàmens del domini lingüístic català al llarg dels segles XVI-XVII. Pel que fa a l'aspecte quantitatiu, hem de tenir present que hi hagué certàmens en què no va participar cap dona i d'altres que, en canvi, van reunir una bona colla de dames (Baranda 2005b: 218). També resulta útil abordar les reaccions que aquesta irrupció femenina generarà entre els seus coetanis, i que podem revisar a través de l'examen de les sentències dels premis poètics o els anomenats *vexàmens*, composicions amb vers amb els comentaris satírics sobre les peces presentades, que eren llegides al mateix certamen. De fet, Brown, que ha estudiat l'aspecte teòric d'aquesta tipologia textual sovint reconeguda als marges de la literatura, va plantejar l'estudi dels vexàmens acadèmics (i entenem, també els de certàmens) com una via d'investigació per a comprendre millor la historiografia literària dels segles XVI-XVIII, que entre d'altres qüestions, permetria investigar la participació femenina en les acadèmies literàries (Brown 1994: 248) (com als certàmens literaris).

2) Documentació de les autores per tal de verificar la seva procedència social i els estaments predominants. La nostra intenció també ha estat extreure'n les influències i el possible grau de formació de les dones (en el cas de les monges, els ordes monàstics de pertinença)... qüestions, però, més difícils d'escatir. I és que d'algunes d'aquestes que signen tan sols hem pogut saber el que en diu d'elles el vexamen.

3) Distribució cronològica de la concurrència de les dones, amb gràfics. Calia establir una cronologia per veure'n el naixement, l'evolució i el decaïment del fenomen, per tal de poder comparar les dades homogeniament amb la cronologia establerta per a d'altres territoris hispànics. Per començar, hem d'advertir que en aquest treball, s'han obviat les relacions dels certàmens celebrats a tota l'àrea lingüística durant el segle XVIII, ja que majoritàriament responien a un mer exercici de retòrica; especialment els que es van celebrar als col·legis o a l'Estudi General de Barcelona⁵² —on assistien i es preparaven

⁵¹ Aquestes dades referides als territoris de parla castellana poden ser ampliades a través de la consulta de la base de dades BIESES, amb el terme 'Justas', en què també s'està realitzant un buidatge i transcripció dels textos de certàmens. Podem accedir a alguns textos de l'esfera catalana a l'apartat de «TEXTOS > Justas y certámenes poéticos».

⁵² Cal recordar que a València, ja no es documenten certàmens en l'estructura tradicional a partir de 1671 (*cf.* Ferrando 1983: 1077), sinó que comencem a trobar les acadèmies, que ja hem comentat en un capítol específic. Per als anys 103, 1704 i 1705 hi ha documentats exercicis acadèmics

intel·lectualment els joves nobles— i que van anar substituïnt des de finals del XVII i tot el segle XVIII l'espai dels certàmens, tal com explica Albert Rossich (2003: 98-99). Aquests certàmens, escolars i acadèmics, celebrats en l'espai privat i sense caràcter competitiu, esdevindrien al nou segle mers exercicis d'exhibició acadèmica, en els quals:

s'anunciava en els cartells i programes que tal i tal jovincel[ll] venia preparat per a improvisar a les taules davant del públic qualsevol llinatge de peça oratòria [...] sobre qualsevol assumpte que algú del públic indiqués [...]. Si avui els de l'Estudi s'oferien a improvisar en llatí, demà els de Cordelles ho feien en llatí i castellà, demà passat replicaven els de l'estudi en llatí, en castellà i en català. L'Estudi feia un dia de festa; Cordelles contestava amb tres [...]. Aquestes festes solien fer-se en les sales i patis dels col·legis, o bé en les esglésies (Rossich 2003: 100).

De fet, els títols dels impresos resultants ja són un indicatiu per saber que aquests materials eren fruit dels exercicis acadèmics i universitaris dels joves, on no hi havia cabuda per a dones.⁵³ De la mateixa manera, inferim que les dones van restar fora de l'aparell organitzatiu i participatiu d'altres certàmens més específics (i més tancats) producte de la diversificació d'aquestes festes poètiques a mitjan segle XVII, dels quals dona notícia el mateix Rossich (2003: 99-100): certàmens de controvèrsia teològica sempre en llatí, que sovint s'imprimien en forma de fulletó, així com exposicions públiques de tesis, conclusions, debats o exàmens, actes acadèmics de lluïment dels estudiants, o fórmules noves lligades a la improvisació, com les exposicions a partir d'un tema que eixia per sorteig, o els exercicis de traducció o les composicions *de repente*... Així mateix, en les corones poètiques publicades a inicis del segle XVIII al voltant de celebracions politicocivils o exèquies reials, tampoc no hem registrat cap nom femení. Ens referim, per exemple, a les conegudes Corones Reials publicades amb motiu de la mort de Carles II el 1700: *Lágrimas amantes de la excelentíssima ciudad de Barcelona, con que agradecida a las reales finezas y beneficios, demuestra su amor y su dolor, en las magníficas exequias, que celebró a las amadas y venerables memorias de su difunto Rey y Señor, Don Carlos II (que de Dios goza)* (1701), de Josep Rocabertí, que recull els versos d'alumnes de retòrica del Col·legi de Cordelles, de teòlegs, d'algun membre de l'Acadèmia dels Desconfiats... o les famoses *Nenias reales y lágrimas obsequiosas que a la inmortal memoria del gran Carlos Segundo, Rey de las Españas [...] dedica y consagra la Academia de los Desconfiados de Barcelona* publicada el 1701 per la dita acadèmia.

4) Atenció a la distribució geogràfica de les justes a tot l'àmbit lingüístic català, a partir de la irradiació dels principals nuclis urbans.

5) Estudi pertinent dels poemes aportats quant a temàtica, llengua literària, mètrica...

Així doncs, per estudiar les aportacions poètiques de les dones als certàmens de l'àrea lingüística catalana durant els segles XVI-XVII, ens hem basat especialment en la metodologia proposada per Baranda (2004b). Hi exposa les bases i els problemes inherents a aquesta parcel·la d'estudi, i postula el requeriment d'una metodologia pròpia per abordar

⁵³ *Certamen oratorio-poético que celebran los alumnos humanistas de la Pontificia Universidad de Gandía* (1765); *Certamen oratorio-poético en el qual los alumnos que en la Compañía de Jesús cursan las [...] escuelas de la [...] ciudad de Oribuela, harán demostración de sus progresos en la elocuencia y poesía* (1753); *Certamen oratorio-poético en el qual los señores colegiales del Seminario de Nobles de San Ignacio de la Compañía de Valencia...* (1748); *Pueriles ensayos, festivos gorgeos con que los niños de la Escuela Pía de Valencia festejaron...* [s.a.].

l'escriptura femenina d'aquests segles. Seguint aquest treball, doncs, ens hem centrat, en primer lloc, en el buidatge sistemàtic i al màxim d'exhaustiu possible de tots els certàmens poètics de l'àrea lingüística catalana, celebrats en el context d'alguna celebració cívico-religiosa. Ho hem fet d'acord amb tècniques quantitatives i selectives establertes per Baranda (2004b: 312): com aquesta, a fi de no distorsionar els resultats, ens basem en l'examen dels certàmens dels quals ens ha arribat notícia a través de les relacions corresponents. Això significa que el panorama que aquí tracem sobre els certàmens es basa en material imprès, tot i que hem recorregut a referències manuscrites de certa rellevància o a peces que han romàs inèdites que aporten informació interessant pel que fa a algunes festes literàries que no van ser impreses. Així doncs, segons aquest criteri, prescindim de les primeres manifestacions dels certàmens de l'Edat Moderna celebrats a València,⁵⁴ Barcelona, Girona⁵⁵ o Palma,⁵⁶ sobre els quals ens han arribat en general notícies indirectes, a través d'encapçalaments de poemes solts o versos aïllats, per bé que d'altres conserven també tots els textos.⁵⁷

Per no perdre'ns en el gruix informatiu relatiu als certàmens de l'univers lingüístic català, i a fi de poder establir i delimitar un corpus tancat de certàmens, hem acotat la llista segons el fragment geogràfic del territori, ja que cada àrea té unes característiques determinades que cal tenir en compte i una evolució històrica particular del fenomen de les justes, com veurem més detalladament.⁵⁸ Després de visitar les fonts bibliogràfiques amb caràcter més general,⁵⁹ per a l'establiment del corpus de relacions de certàmens referides a l'àrea valenciana, ens hem regit en l'examen de la bibliografia bàsica (Carreres 1921; Carreres de Calatayud 1949 i 1977; Ferrando 1983;⁶⁰ Mas i Usó 1991 –revisat a 2009–,⁶¹

⁵⁴ Ens referim als certàmens d'origen medieval, segons precisions de Ferrando, que es remunten fins a 1532, sobre tema eucarístic i marià o dedicats a sants: el certamen en «lahor de la seràphica senta caterina de Sena», celebrat el 1511 al convent de santa Caterina de València; conegut a partir de *La vida de la seràphica sancta Catherina de Sena* (1511), de Tomàs de Vesach. Posteriorment, s'hi va celebrar un certamen en «honor del suavíssim y dolç Nom de Jesús» (1513), un altre en «honor del gloriós Nom de la Sagrada Verge Maria» (ca. 1513), en «honor del bienaventurat ladre, lo gloriós sent Dimas» (ca. 1513) i en llaors de la «Verge Maria de la Soledat» (ca. 1513) dels quals només s'han conservat uns versos (*apud.* Ferrando 1983: 149 i s.). Uns altres certàmens serien els tres que van tenir lloc a Barcelona, el 1608, per la translació de les relíquies de Ramon de Penyaforat (Rossich 2003: 105) o a València, el 1612, en honor al controvertit Francesc Jerònim Simó, amb notícies disperses (Mas i Usó 2009: 162-178), entre d'altres.

⁵⁵ P. e. Grahit (1882) dona dades d'un certamen celebrat a Girona al 1610, no conservat.

⁵⁶ Com veurem, Garau Amengual (1990: 112-115) proporciona un desenvolupament històric dels certàmens a Mallorca, a partir de notícies documentals i manuscrites, que no tenim en compte, segons els criteris definits.

⁵⁷ Ens referim als certàmens celebrats a l'entorn de 1580-1584 a la Immaculada Concepció, manuscrits, que recull Rossich (2003: 103-104); veg. també Rubió i Balaguer (1986: II, 27-29); i Archer (1991).

⁵⁸ I és que tal com afirma, Aurora Egido: «La tarea de historiar las academias y los certámenes poéticos debe hacerse por islotos geográficos, a juzgar por la casi inabarcable montaña de Relaciones publicadas y los muchos manuscritos e impresos existentes en bibliotecas nacionales y extranjeras. La empresa puede resultar desmoralizadora, pues no es la calidad literaria la que impera entre tantos centones de versos» (1984a: 84).

⁵⁹ Entre la nombrosa bibliografia sobre certàmens, també ens ha estat útil la consulta dels repertoris fonamentals d'Alenda (1903); Simón & Calvo (1962) –per bé que és un índex bastant incomplet pel que fa als certàmens de l'àmbit català– i la bibliografia de Delgado (1988); i Osuna (2008), una panoràmica dels certàmens hispànics del segle XVI amb atenció als dels territoris de parla catalana.

⁶⁰ Seguint criteris sociolingüístics, Ferrando agrupa els certàmens valencians en tres períodes: *Període d'influència occitana (1329-1447)*; *Període valencià (1474-1532)*; i *Període castellanitzant (1532-1707)*.

⁶¹ A la seva tesi, Mas i Usó (1991) recull la nòmina dels participants per a cada certamen amb les peces aportades, que apareixen també al seu diccionari (Mas i Usó 1999). Estudia quaranta-quatre justes celebrades entre la darrera dècada del XVI i 1676.

Andrés Renales 2011), avui dia bastant completa, la qual ha revelat un univers ric d'activitat de certàmens emmarcats en les festivitats d'aquesta terra. Segons Ferrando, el triomf del Barroc és el que explicaria «l'exagerada afecció dels valencians, tot al llarg del segle XVII, a les festes i commemoracions cívico-religioses» que van ser l'origen d'un bon nombre de certàmens celebrats entre 1600 i 1671 (1983: 875). A partir d'aquest darrer terç del segle XVII, però, la tradició dels certàmens va començar a desaparèixer a València, en ser assumides les seves funcions de canalització dels poetes per les acadèmies o cenacles culturals, que també van començar a celebrar internament acadèmies extraordinàries amb la mateixa estructura que els antics certàmens.

Per al cas del Principat de Catalunya, més orfe d'estudis panoràmics, apuntava Ferrando que «[...] els certàmens potser no són tan freqüents com a València, però la seua celebració sembla més constant, car en registrem des de l'any 1580 fins al 1697, i, a més a més, no es concentren tant en la capital com s'esdevé en els valencians» (1983: 888). Així doncs, per explorar l'univers dels certàmens en aquest territori, hem examinat els apartats que Rubió i Balaguer dedica al tema dels certàmens en la seva història de la literatura (1984-1986: II, 121-139), així com els treballs de Rossich & Rafanell (1989), Rossich (2003, 2006 i 2011-2012 [2014]); i Ettinghasuen (2010). I és que, recentment, aquests dos darrers estudiosos han publicat treballs dedicats als certàmens de la ciutat de Barcelona, centre mediàtic del segle XVII, on els certàmens i la publicació dels poemes escrits per a tals ocasions eren un element cabdal en l'engranatge de les celebracions més extraordinàries (Ettinghausen 2010: 229). Per a Girona, una altra ciutat catalana que acull aquest tipus de festivitats urbanes, malgrat el poc rastre imprès que hi ha quedat de certàmens, en tenim notícia pel mateix Rossich (2012: 53-63), Riquer (1983); i Vila & Bruget (1983: 47-51), des dels primers estudis de la crítica del segle XIX, publicats per erudits gironins (Grahit 1872a, 1872b, 1872c i 1872d i 1882; i Girbal 1889).

Respecte al desenvolupament dels certàmens a Mallorca, com ja hem apuntat en una nota anterior, Jaume Garau Amengual va donar a la premsa dos treballs crítics resultats de la seva tesi doctoral dedicada, en part, a les justes poètiques mallorquines dels segles XVI i XVII (Garau Amengual 1990 i 1993); justes que, tanmateix, ens han deixat escasses notícies. De fet, sembla que l'únic certamen imprès conegut –que conté poemes recollits sense cap indicació d'autoria– es va celebrar el 1626 a la capital balear en homenatge a la gran beata autòctona, Caterina Tomàs Gallard (Valldemossa, 1531- Palma, 1574). I, mentre que a les festes de la beatificació i canonització a Teresa de Jesús, l'influx de la carmelita sé que es féu notar en el desig d'algunes dones per testimoniar la seva congratulació en els certàmens de València i Barcelona, no s'esdevé així a Mallorca, on sembla que les dones no es van veure temptades a participar-hi per retre homenatge a la beata valldemossina.⁶² O, almenys, a deixar-hi constància amb el seu nom i cognoms.

En definitiva, el mètode que hem seguit per confeccionar una llista més o menys exhaustiva de tots els certàmens a l'àmbit català conservats, ha estat la revisió d'aquestes

⁶² La llista de participants ens arriba fragmentària a través de la sentència però les peces no van signades.. De la revisió de la sentència i de l'estudi de Garau Amengual (1990: 115-144), no n'hem extret cap nom femení.

fonts que recullen relacions de festes i textos dels certàmens literaris. Oferim en apèndix la llista completa dels certàmens, amb les relacions impreses revisades per tal d'extraure'n el nom de les autores i els textos.

c.4. Examen de la poesia laudatòria

Un altre del subgènere poètic que estudiem i donem a conèixer en aquesta tesi és el de la poesia laudatòria liminar, escrita i signada per dones de l'època per elogiar autors i llibres (o manuscrits destinats a la publicació). La notícia sobre els testimonis de poesia liminar femenina ens l'ha proporcionada la consulta dels índexs de catàlegs literaris bàsics com els d'Aguilar (1965) i Simón Díaz (1954)⁶³ o catàlegs de biblioteques i arxius, així com els repertoris dedicats a l'activitat literària femenina ja al·ludits (Serrano y Sanz 1903-1905 [1975]); Herrero 2009; i Zaragoza 2010), informació que hem ampliat amb la consulta de bibliografies publicades per a territoris específics com la Catalunya Nord. Així, són diversos els treballs existents dedicats a la catalogació i a la revisió dels impresos rossellonesos que hem consultat,⁶⁴ realitzats sobretot en el marc de l'estudi de l'activitat de la premsa a Perpinyà consolidada durant el segle XVI.⁶⁵ Per bé que aparentment aquest corpus de poesia laudatòria femenina que aquí es descriu podria semblar quantitativament i qualitativa poc significatiu, mereix una atenció crítica per la importància del fenomen. A més a més, l'estudi d'aquestes peces ens ha d'ajudar a perfilar en un futur els ambients culturals de l'època, i constituir xarxes de relacions personals establertes entre els intel·lectuals del moment i el seu entorn. Amb aquestes paraules alertava l'estudiosa Nieves Romero-Díaz (quant a la segona meitat del segle XVII) sobre la necessitat d'aplicar una metodologia pròpia, òptima per abordar-la:⁶⁶

[...] hay que acudir a otro tipo de investigación, en mi opinión, el estudio de las redes de contacto que se establecen entre los poetas, hombres y mujeres, para así poder escribir y describir los mecanismos y estrategias de socialización en las que se ven inmersas tanto ellas en su condición de poetas como su producción. Solo de esta manera se podrá tener una visión más completa de la situación poética de la época, una visión que incorporará tanto las limitaciones con las que se enfrentan las mujeres que se introducen en el campo de la poesía como los cauces de expresión que encuentran (2012: 104).

És cert que l'estat actual dels nostres estudis literaris femenins no ens ha permès incidir en aquest aspecte de la construcció de les xarxes personals, tal com reclama l'estudiosa però el nostre estudi representa la primera passa per assolir-ho en un futur.

⁶³ La recerca s'ha realitzat a partir de la revisió dels índexs, cosa que indica que una exploració més profunda d'aquestes fonts podria fer augmentar la nòmina d'autores coneguda.

⁶⁴ L'exhaustivitat de les nostres conclusions ha estat possible gràcies a la revisió i el buidatge del catàleg descriptiu: Mercè Comas & Eulàlia Miralles (coord.), *La impremta a Perpinyà (1500-1700)* [inèdit], amb un total de 170 obres impreses, la consulta del qual he d'agrair a Eulàlia Miralles.

⁶⁵ Molts d'aquests estudis més recents s'emmarquen en el projecte de l'Institut d'Estudis Catalans dirigit per Eulàlia Duran: *Corpus textual de la Catalunya Nord: Catàleg d'impresos rossellonesos*.

⁶⁶ D'acord amb Baranda (2004: 307).

c.5. Poesia a la premsa il·lustrada de finals de segle XVIII

Més enllà d'aquests espais que responen a un context plenament barroc, hem trobat també peces poètiques que foren publicades a finals del segle XVIII en la premsa escrita. Per al segle XVIII «llarg», és a dir, des de 1680 fins a 1808 o 1833,⁶⁷ en les nostres investigacions dedicades a l'àrea lingüística catalana, hem localitzat alguns pocs noms de dones no consagrades a la religió —que tractem en l'apartat específic de poesia conventual—, que van viure l'esplendor cultural de la Il·lustració i que es van dedicar al conreu poètic, al costat d'altres gèneres, sense participar en aquests àmbits de difusió tan propis de la poesia femenina del segle XVII. Més enllà d'aquests ambients tan típicament barrocs, com són els certàmens i les peces a preliminar, sobre els quals aprofundim de manera singularitzada en aquesta tesi, trobem altres camps de difusió de poesia femenina, l'estudi dels quals entranya una enorme dificultat. Realment, l'envergadura d'aquesta tasca ultrapassa les nostres possibilitats actuals, ja que no trobem cap estudi dedicat a les aportacions de les dones il·lustrades a l'àmbit català, més enllà d'escasses al·lusions a algunes figures que ens permeten intuir un tímid protagonisme femení en aquesta àrea.⁶⁸ La manca d'estudis a casa nostra no ens permet més que indicar una sèrie de reflexions sobre les autores de l'època i alguns dels espais culturals i mitjans d'expressió del període, que calen ser assistides en un futur amb una revisió exhaustiva de les fonts. Amb això, exposem una evidència i una necessitat que, ara com ara, no podem atendre: per poder fer-nos una idea de l'abast real de les aportacions de les dones en aquest període per a l'àrea catalana, és imprescindible revisar sistemàticament les publicacions periòdiques de l'època. Per tant, apuntem ací el tema per tornar-hi en un futur.

d) A propòsit de la metodologia i dels arxius consultats: possibilitats de les fonts

Abans de continuar amb aquesta introducció convé posar en coneixement unes nocions-guia:

1) Pel que fa a la selecció dels textos i de les autores que prenem com a font d'estudi, més enllà de les poetes (especialment en l'apartat introductori), ens basem en la concepció prèvia al Romanticisme de la «literatura» entesa, a través d'un prisma més lax i ampli, com a tot allò que equival a cultura escrita i que es vehicula a través de l'escrit. Que concerneix, per tant, no només a les obres que entren en el camp exclusiu de la creació (poesia, narració i dramaturgia) sinó a d'altres de naturalesa ben diversa: l'anomenada literatura memorialística o del jo, tractats espirituals o religiosos, epistolars (encara que no siguin literaris)... com a tota manifestació escrita que comunica una realitat o experiència. De fet, fins i tot la qüestió d'enquadrament dels textos en els gèneres literaris canònics resulta

⁶⁷ Prenem la cronologia de C. Sullivan, que considera que «La fecha de 1680 refleja la opinión de los dieciochistas sobre la necesidad de incluir a los 'novatores' valencianos de fines del siglo XVII entre los preilustrados en España. No existe acuerdo sobre cuándo terminó "el siglo XVIII", si con la Guerra de Independencia o con la muerte de Fernando VII» (1997: n. 2, p. 306).

⁶⁸ Ja anirem desglossant aquestes referències bibliogràfiques quan tractem les autores en qüestió.

problemàtica en l'àmbit d'estudi de la literatura femenina del període. Així mateix, ens referim a les autores indistintament a través del terme «escriptores», «lletrades» i «poetes», malgrat que la veritable professionalització no es produeix fins ben entrat el segle XX i de bona part de les autores aquí estudiades tan sols conservem una breu mostra poètica. Confiem que amb el pas del temps i la intensificació de les recerques, l'aparició de nous textos ens deixi de suposar dubtes a l'hora d'aplicar aquestes etiquetes, que no es donen, en canvi, quan s'apliquen als homes creadors.

2) Quant al nom pila i el cognom de totes les autores, s'ha procurat mantenir una sistematització de la cita onomàstica homogènia. Per fer-ho, hem optat per la forma catalana regular dels noms i cognoms, cosa que ha implicat també la regularització d'algunes grafies antigues (supressió de la 'h' final en alguns cognom com ara Amic, Bosc, Granollacs, Marc, Astorc, o la 'h' inicial muda en Ortolà). Encara que l'obra d'aquestes dones s'haja transmés amb el nom en la forma castellana i que siga el castellà la forma com apareixen rubricades en bona part dels manuals literaris, repertoris i catàlegs històrics i biobibliogràfics de referència consultats, i que la traducció homogènia al català de tots els noms podria crear alguns problemes d'identificació, descartem el criteri de la tradició o el costum i optem per un criteri unificador. És ben conegut pels historiadors de la literatura catalana que fins als nostres dies, ens han arribat alguns noms i cognoms en la forma castellanitzada, però no hauria de ser congruent escriure formes diferents per a les autores en funció de si escriuen predominantment en castellà o no, ja que en poques ocasions ens han arribat les mostres literàries autògrafes, amb una signatura que resoldria els dubtes sobre el nom real (com el cas de la monja poeta sor Eulària Teixidor, com veurem al Capítol 7. Subapartat 2.4.1.). De fet, davant d'aquesta disjuntiva, especialistes de renom en literatura femenina que han estat presos com a referència en aquesta tesi, com ara M. Mercè Gras o Manuel Martí i Ascó, també han optat per catalanitzar-ne els noms. Un altre criteri unificador ha estat el d'oferir el nom religiós acompanyat dels cognoms sempre que ens ha estat possible.

3) Amb relació a la delimitació geogràfica d'aquesta tesi, es tracta d'una recerca àmplia que pretén donar compte de l'estat de conservació dels testimonis poètics a tota l'àrea lingüística catalana, amb els límits que una recerca d'aquestes característiques pot suposar i que explicitem més tard en l'apartat entorn a la problemàtica en l'estudi. Certament, un dels problemes metodològics que se'ns va presentar a l'hora de fixar els límits i abast del nostre objecte d'estudi, va ser el de la delimitació geogràfica: la nostra intenció era estudiar la poesia catalana femenina d'una manera monogràfica amb atenció al que s'ha conservat a cada indret del nostre domini lingüístic. Per tal d'assolir els nostres objectius, el criteri que hem tingut en consideració per tal de seleccionar la nòmina d'autores sobre les quals versa la nostra tesi ha estat bàsicament el de la naixença i no un criteri restrictiu dels textos escrits en llengua catalana: totes les autores recollides són nascudes en els territoris que durant l'Edat Moderna pertanyen a tot el domini lingüístic català (antics territoris que havien conformat la Corona d'Aragó) i que durant l'Edat Moderna engloben el País Valencià, el

Principat de Catalunya (incloent-hi la Franja de Ponent⁶⁹ i Catalunya del Nord, que en formava part fins l'annexió francesa arran del tractat dels Pirineus de 1659) i les Illes Balears. Aquest criteri, per tant, no ens ha fet prescindir d'entrada de les autores que van escriure en altres llengües alienes al català com ara el castellà (que hi és present de manera predominant) i el llatí, ja que la nostra intenció era integrar els discursos poètics femenins (en qualsevol llengua) en el conjunt de la cultura catalana sense atendre a l'aspecte lingüístic. En coherència amb això, la tria de les autores en base al seu lloc de naixement ens ha fet descartar del nostre estudi autores recollides en el catàleg de la valenciana Herrero (la caputxina murciana Úrsula Micaela Morata (Cartagena, 1628-Alacant, 1703) fundadora del convent de clarisses d'Alacant amb obra escrita (Piquer Garcés 1999) que no apareix en el quadre general d'autores, que oferim en apèndix; ni tampoc algunes autores de poesia circumstancial amb obra publicada en impresos editats aquí, però que inferim que són de procedència forana, tal com expliquem en el seu moment (veg. Capítol 6. Subapartat 1.3).

4) Per tal de fer més assolibles els objectius d'aquesta recerca (molt vasta i ampla en els seus orígens, atesa la manca de bibliografia bàsica), ens centrem en una cronologia àmplia: ja que editem i estudiem textos escrits des de 1500 fins a 1800, malgrat que al·ludim a l'obra de les autores anteriors al segle XVI i posteriors al segle XVIII per tal d'incidir en els canvis de paradigma en l'escriptura femenina, de gran transcendència per a l'evolució que experimentà el fenomen després dels segles citats.

5) Pel que fa a l'edició dels textos, oferim aquí només els textos que no compten amb cap edició actual (ja siga crítica o divulgativa) ja que prioritzem els testimonis més desconeguts, recollits en impresos antics, manuscrits o que s'han conservat només en referències indirectes, que de vegades són difícils de rastrejar (com ara el text de sor Maria Teresa d'Agramunt conservat només per una còpia en la bibliografia). Tanmateix, estudiem aquí aquestes mostres de poesia editada i les integrem en el nostre discurs de classificació de la poesia femenina al període. Com ja hem referit unes línies més amunt, editem tots els poemes conservats de les autores nascudes a l'àrea lingüística catalana, independentment de la llengua d'ús, defugint així un «reduccionisme lingüístic» que suposaria considerar només els escrits en llengua catalana i descartar la cultura literària en altres llengües escrita per les autores de l'àrea lingüística: llatí, castellà o francès (Miralles & Valsalobre 2013: 253). D'acord amb aquesta diversitat, hem aplicat criteris d'edició divergents que especifiquem en un apartat previ a l'edició. Oferim el còmput sil·làbic dels textos poètics a la catalana, per tal d'oferir-ho de manera homogènia.

La nostra selecció ha estat ordenada cronològicament, agrupada en quatre grans grups segons el quadre de classificació poètica que oferim en aquesta tesi: a) Poesia laudatòria liminar, b) Poesia de certàmens o acadèmies, c) Poesia conventual i d) Poesia d'altres autores seglars. Aquest criteri no ens ha suposat cap problema metodològic ja que en general les autores tan sols han deixat mostres d'una tipologia concreta. Només les

⁶⁹ Aquesta àmplia revisió del panorama a partir dels territoris històricament catalanoparlants ens ha fet ens ha fet fixar-nos en autores fins i tot de la Ribagorça, com ara la religiosa del segle XVI Margarida Garret.

autores Graïda Grimau (amb poesia laudatòria i de certàmens) i una anònima valenciana (amb poesia laudatòria i seglar) compten amb l'obra disseminada en dos apartats.

Concretament, dins de cada bloc, pel que fa als dos primers subgèneres (el de la poesia laudatòria i el dels certàmens i acadèmies), oferim els textos disposats ordenadament segons la data d'aparició en els impresos i, per tal de no repetir informació, editem correlativament els textos apareguts en els mateixos llibres impresos (preliminars i llibres de certàmens). Pel que fa al gènere conventual, la classificació obeeix a l'ordre seguit en el quadre classificatori: primer els Cançoners coneguts (cançoner de carmelites descalces i cançoner de sor Eulària Teixidor), després la poesia apareguda a l'interior dels tractats espirituals (per a sor Hipòlita de Rocabertí) i, finalment, poesia inclosa en el discurs biogràfic de la resta de religioses, ordenada cronològicament. Tanca l'edició, la poesia de seglars, no vinculades ni amb l'esfera monàstica ni amb aquests espais de sociabilitat literària ja esmentats. L'edició es completa amb l'índex dels primers versos.

6) Quant a les fonts, facilitem les localitzacions exactes quan es tracta d'obres manuscrites o d'exemplars impresos rars, únics en alguna biblioteca, a fi de facilitar-ne la consulta.

7) Amb relació a la presentació de la bibliografia, l'hem dividida pertinentment en dos blocs: les fonts primàries on es recullen els impresos i manuscrits d'on hem extret les composicions poètiques editades i, a continuació, la bibliografia consultada. En el bloc bibliogràfic, explicitem les Vides i Sermons fúnebres de religioses, històries de comunitats i ordres, etc. que s'han fet servir com a base per documentar les autores i per perfilar la seva biografia, així com les referències bibliogràfiques generals i algunes fonts secundàries centrades en les autores i els seus textos, que hem recollit amb intenció exhaustiva.

8) Per la documentació de les autores i els estudis del seus textos, partim de plantejaments historiogràfics interdisciplinaris que ens ajuden a significar el procés de creació i a visibilitzar l'autoria femenina, tot centrant-nos en el context de creació i estímuls mateixos de les dones a l'hora de prendre la ploma.

9) Per als criteris de transcripció de les fonts antigues, tant de les referències bibliogràfiques com textos en prosa i poesia (no dels textos poètics editats), com en els títols dels volums antics citats, ens cenyim a la reproducció literal del contingut, amb l'única regularització del signes de puntuació i accentuació, seguint les normes actuals, i l'ús de les j/i i u/v, de les majúscules i minúscules i de la separació de les paraules. Una altra remarca a fer és que oferim els títols de les obres en cursiva, mentre que els títols de les poesies estan indicats entre cometes, en lletra redona.

Als territoris de parla catalana encara resta pendent la realització d'una història crítica o catàleg unitari d'escriptores modernes, que integre els diferents catàlegs que hi han anat apareixent (Herrero 2009; i Zaragoza 2010). Si bé aquests treballs han facilitat l'estudi i

especialment la visibilitat d'aquesta producció, deixen en evidència la necessitat de revisar els resultats i de localitzar els textos per tal d'oferir un relat d'anàlisi totalitzador, amb revisió de l'aspecte lingüístic, documental de les autores, etc. Per això, previ a l'examen dels testimonis poètics que aquí oferim, un dels estadis inicials del nostre projecte de tesi va ser:

1) En primer lloc, hem assumit la tasca bàsica d'exhumació dels textos, inclosos en impresos antics o inèdits, basada en la consulta i expurgació de repertoris bibliogràfics,⁷⁰ manuals i diccionaris de literatura i estudis diversos que donessen notícia d'autores modernes, i compilació de la informació a través de l'elaboració de fitxes dedicades a cada autora. Des de la publicació dels repertoris clàssics inicials que evidencien les traces d'una participació de les dones a la cultura literària catalana (que no només en català) (García Matamoros 1553 [1603]; Schott 1608; Antonio 1672 [1783-1788]; Marcillo 1685; Serra i Postius 1726 i 1736 [Ms. 13604 de la BNM]); Rodríguez 1747 [1980]; Ximeno 1747-1749 [1980]; Feijoo 1778; Pastor Fuster 1827-1830; Torres i Amat 1836; Bover 1842 i 1868; Herrero 2009 i Zaragoza 2010, entre d'altres) estudis inicials, seguits en ocasions per Serrano y Sanz per als seus *Apuntes para una Biblioteca de Escritoras Españolas desde 1401 a 1833* (1903-1905 [1975]) la consulta del qual resulta encara obligada per documentar les autores que ens ha deixat el període. Tot amb tot, contempla alguns problemes metodològics que hem hagut de resoldre a través d'algunes precisions i correccions especialment relacionades amb la localització actual de les fonts.

2) Posteriorment a aquesta fase d'expurgació bibliogràfica, hem procedit a la consulta i examen dels arxius i biblioteques més importants de tota l'àrea lingüística catalana i de variada tipologia, a la recerca de textos poètics femenins i amb el desig de documentar algunes de les autores conegudes que la bibliografia bàsica havia difós amb poques dades biogràfiques.

☞ La recerca s'ha dut a terme amb especial intensitat als arxius històrics, universitaris, municipals i patrimonials del País Valencià i el Principat de Catalunya (com es pot veure en la llista d'arxius consultats aquests són la Biblioteca Històrica de la Universitat de València, la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, la Biblioteca de Catalunya, la Biblioteca Lambert Mata de Ripoll, la Biblioteca de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona...). Durant aquests anys de recerca, les nostres perquisicions en els diferents arxius susceptibles de guardar obra poètica femenina ens han fet acumular una quantitat d'informació important, compilada de primera mà, que ha fet adquirir a aquesta tesi una dimensió molt més extensiva del que no consideràvem en un principi.

☞ Pel que fa al rastreig als arxius balears, aquesta tesi no ha pogut abastar tot el que preteníem en un principi. Sabem que l'Arxiu del Regne de Mallorca (l'arxiu institucional més important de les Illes Balears), recull fons d'institucions religioses cedits com a conseqüència dels processos desamortitzadors iniciats el 1820 i continuats per les

⁷⁰ Alguns d'aquests repertoris són dedicats a la literatura femenina, d'altres contenen apartats específics i d'altres insereixen tal informació ordenada cronològicament juntament amb la resta de materials recollits. També ens fou de gran ajut el catàleg d'impresos del segle XVII de Simon (1972), perquè identifica noms d'algunes dones amb poesia durant aquest període i en localitza l'obra.

disposicions de Mendizábal el 1835 (com altres arxius històrics públics, com ara l'Arxiu de la Corona d'Aragó i l'Arxiu del Regne de València). Arran d'aquest procés, l'estat podia posar en venda els béns dels ordes suprimits (1837) i del clero secular (1841) i aquesta desamortització va afectar també els seus fons documentals, reunits inicialment a l'Arxiu d'Hisenda, per ser transferit després a l'Arxiu del Regne de Mallorca i a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid (Secció Clero). El dit arxiu conté els fons dels convents religioses de Mallorca i Menorca (no n'hi ha cap de complet) i, malgrat les nostres intencions inicials d'escorcollar-lo, l'edifici ha estat en reformes durant els darrers quatre anys –la seu provisional fou el Parc Bit– i els fons només es van poder disposar en l'arxiu originari a partir del desembre de 2014 quan aquesta tesi es trobava en un estat molt avançat. A més a més, pel que fa al mateix territori, ens ha quedat pendent de consultar els fons de la Biblioteca Pública de Palma 'Can Sales', la Biblioteca de la Fundació Bartomeu March, l'Arxiu i Biblioteca Diocesanes Mallorca o l'Arxiu Municipal de Palma, ja que sabem que contenen testimonis de l'obra d'Anna Maria del Santíssim Sagrament (que hem inclòs a la tesi, però no editat perquè ja compta amb una edició).

- ✎ La revisió d'un altre dels arxius històrics institucionals més importants del territori, l'Arxiu del Regne de València ens va permetre també ampliar el corpus atribuït a la religiosa sor Gertrudis Anglesola, amb el descobriment d'unes epístoles desconegudes i d'una tipologia textual mai abordada per la crítica que ha tractat la producció femenina valenciana: els 'desafios espirituales'; materials que aquí hem extractat i referit per contextualitzar i exemplificar l'ús d'aquesta tipologia (versificada) en el Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona.
- ✎ La visita a l'Arxiu de la Corona d'Aragó ens ha resultat necessària per revisar el fons que custodia de la comunitat de santjaumeres de Santa Maria de Jonqueres, de Barcelona (actualment extint) a través del qual vam poder accedir a documents monàstics interessants per a la documentació d'algunes autores d'aquesta comunitat que estudiem a la tesi.⁷¹ La comunitat es va dispersar el 1808, un cop convertit el monestir en hospital militar per part dels francesos. Se n'ha conservat el claustre i l'església, traslladats pedra per pedra per formar part de la Basílica de la Puríssima Concepció, a Barcelona. A més, tot el seu fons arxivístic va anar a parar a l'ACA, on es preserva majoritàriament, llevat d'alguns lligalls de caire econòmic que es conserven a l'AHN.
- ✎ Les nostres consultes a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid ens va dur a revisar documents relacionats amb alguns convents de l'àrea lingüística catalana custodiats per la institució arran de les desamortitzacions eclesiàstiques, però generalment es tractava de registres de caire administratiu o econòmic, d'interès relatiu per a aquesta tesi. El que sí que ens va resultar útil en aquesta prospecció, però, va ser l'examen del fons de la Inquisició, amb la revisió, entre d'altra documentació inquisitorial, del procés de sor Maria Antònia Ortolà, amb els seus manuscrits i obra censurada (Vida espiritual i poesia) que hem fet servir i extractem en aquesta tesi pel que fa a la darrera tipologia.

⁷¹ Per un repàs de la documentació sobre aquesta comunitat conservat a l'ACA, veg. Torra (1995 i 2002).

- ⌘ La Biblioteca Nacional de Madrid, més enllà de conservar l'únic manuscrit poètic d'una dona seglar de les terres de parla catalana (Maria Igual), ens va permetre rastrejar un testimoni poètic inserit dins d'un imprès del segle XVI, que editem i estudiem aquí.
- ⌘ Un altre dels arxius revisats que ha estat especialment ric per a la nostra recerca és l'Arxiu-Biblioteca Episcopal de Vic que custodia entre les seves parets un devocionari inèdit femení, un poema laudatori d'una religiosa que copia a una altra religiosa del període i un manuscrit poc conegut de Jeroni Vilar, amb algunes composicions susceptibles de ser presentades a nom de dones, que hem donat a conèixer en aquesta tesi. També la Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, conserva un manuscrit amb una mostra de poesia liminar també inèdita.
- ⌘ La recerca als *ADPO*, *Archives départementales des Pyrénées-Orientales* a Perpinyà també ens va resultar especialment útil per documentar les autores de poesia laudatòria vinculades a aquell territori ja que pertanyien a les elits locals, famílies sobre les quals els fons perpinyanencs conserven informació generosa i que coneixem gràcies a treballs documentats com ara el de Alart (1867), *Notes et Documents Historiques sur Le Département des Pyrénées-Orientales*, o de Lazerme (1975-1977) *Noblesa catalana: cavallers i burgesos honrats de Rosselló i Cerdanya*, en 2 volums. El rastreig del fons monàstic custodiat en aquests arxius departamentals, en canvi, no ens van aportar gaire informació interessant, més enllà del llibre de memòries de les clarisses de Perpinyà, conservat en microfilm.
- ⌘ La consulta del catàleg de l'Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau de Barcelona també ha resultat necessària, amb la revisió de documents històrics des del segle XV al XX.⁷² L'examen d'aquest catàleg ens va deparar una de les descobertes més riques de la nostra recerca, que ens va ajudar a afinar el coneixement d'una de les autores més interessants del nostre treball: la documentació familiar cedida a la institució (amb els capítols matrimonials, testimonis, codicils...), ens ha estat fonamental per documentar la vida de sor Eulària Teixidor, de la qual tan sols comptàvem amb la notícia de la seva professió al convent de dominiques de Montsió. Després de la revisió del fons de l'AHSCP, vam poder situar-la en els seus orígens familiars, conèixer les raons de la seva professió i, fins i tot, rescatar una epístola enviada per aquesta, conservada en un full reaprofitat, amb escrits de caire domèstic.
- ⌘ Però, sens dubte, les consultes més importants per al progrés i fructificació dels nostres treballs d'investigació han vingut associades als fons monàstics, conservats en la gran majoria en arxius de convents actualment en clausura; qüestió aquesta que ha obstaculitzat enormement els nostres intents de localització textual i de documentació de les autores atés que, en no poques ocasions, no hem obtingut resposta davant la demanda formulada als convents sobre la possibilitat de consulta i coneixement dels seus fons. En canvi, altres comunitats s'han mostrat interessades a acollir-nos i ens han ajudat amablement, no només posant a la nostra disposició el seu passat documental i

⁷² Per examinar-ne el fons, existeix un catàleg conjunt de la documentació de l'antic Hospital de la Santa Creu. Els documents del dit fons es conserven en bona part a la Biblioteca de Catalunya, però també en aquest arxiu històric.

informant-nos sobre l'estat del seu fons (no tots els fons compten a hores d'ara amb un quadre de classificació bàsic), sinó també acollint-nos entre els seus murs amb absoluta hospitalitat. En aquest sentit, hem de reconèixer la generositat, l'assessorament i les facilitats de consulta per part de la germana Coloma Boada, responsable de l'arxiu del monestir de Sant Benet de Montserrat (AMSBM) i d'Irene Brugués, cap del Servei d'Arxius de la Federació Catalana de Monges Benedictines (i també a les historiadores Anna Gironella i Núria Jornet per fer-nos d'intermediàries). El Servei d'Arxiu de la Federació Catalana de Monges Benedictines (Monestir de Sant Pere de les Puel·les, Monestir de Sant Daniel, Monestir de Sant Benet de Montserrat) és un projecte que va veure la llum a inicis del 2012 i que té com a «missió aplegar, gestionar, conservar i difondre el patrimoni documental de les diferents comunitats que integren la Federació. Amb la voluntat d'esdevenir un servei arxivístic innovador i de referència per a la resta de comunitats eclesiàstiques i monàstiques; i assegurar la gestió, protecció i difusió del patrimoni documental monacal present i futur dels monestirs que l'integren, en benefici de les pròpies comunitats, de l'Església i de la comunitat científica».⁷³ No debades, el fons del monestir de Santa Clara i Sant Antoni de Barcelona, actualment custodiat a l'arxiu del monestir de benedictines de Montserrat, gestionat pel mateix SAF, ens va permetre tenir accés al manuscrit autògraf de sor Eulària, que aquí presentem. Fou gràcies a una notícia proporcionada generosament per Eulàlia d'Ahumada, especialista en la matèria, qui estava al corrent de la disposició i contingut del dit fons. A més, devem el nostre més cordial agraïment a l'arxivera Leonor Parreu per l'assessorament en la visita al convent de Montsió (Esplugues de Llobregat, anteriorment a Barcelona); no puc deixar d'esmentar les religioses d'aquesta comunitat, que amb les gestions de Parreu, em van brindar una enorme hospitalitat. Menció especial mereix l'arxivera dels carmelites descalços de Barcelona i les Illes, M. Mercè Gras, qui, a banda de compartir amb mi les seves troballes als arxius carmelitans de tots els territoris de parla catalana, que m'han ajudat a avançar en la recerca, fou la persona que ens va fer de pont i ens va acompanyar amb actitud entusiasta en les nostres visites constants al convent de carmelites descalces de Barcelona. A aquesta comunitat, els hem d'agrair també l'ajuda i la bona predisposició en les nostres consultes al seu arxiu.

- ☞ Tampoc no podem obviar les notícies proporcionades per diverses religioses amb qui vam contactar per demanar-los sobre l'estat del fons de les seves comunitats i que van accedir servicialment a les nostres demandes, com ara la germana sor Teresa Pujal, del convent del convent de Santa Clara de Reus; sor M. Trinitat, del convent de jerònimes de Sant Maties de Barcelona; la germana Fermina, del convent d'agustines de Múrcia, la germana María José Pérez González, del monestir de carmelites descalces de Puçol-València, gràcies a les quals vaig saber la nul·la existència de documents d'arxiu en aquests convents. En aquest aspecte, també tenim un profund agraïment a la germana Gemma de la Trinidad, religiosa agustina de Sant Mateu de Castelló i estudiosa de l'afer

⁷³ Tal com llegim en el pòrtic de presentació a la web de la Federació [consulta: 13/03/2015].

literari de les seves antigues germanes d'ordre que no va dubtar a enviar-nos per via corresponsal fotos i fotocòpies sobre els manuscrits de l'agustina sor Josefa Nebot; informació que hem tingut en compte en l'estudi de la vida i obra d'aquesta religiosa també poeta, amb la inestimable col·laboració de Josep Vicent Ferré, estudiós del monestir i de l'obra de sor Josefa.

- ☞ També devem unes paraules d'agraïment a Rosa Seser, l'arxivera de l'Arxiu Històric Municipal de Dénia i estudiosa del fons del convent d'agustines de la ciutat la tramesa del volum d'estudis sobre la comunitat, així com a Joan Miquel Almela, arxiver de l'Arxiu Municipal de Pego, els seus articles sobre la terciària pegolina la Venerable Joaquina de la Creu Torrens i Gascó. De la mateixa forma, estem en deute amb l'Arxiu Municipal de Vila-real, en especial, amb l'arxiver responsable Vicent Gil Vicent, que ens va fer arribar digitalitzat el llibre de professions de les dominiques de Vila-real (cedit pel senyor D. Joaquín Lizandra Rubio) i de les clarisses de la mateixa comunitat. Aquest fons compta amb documentació històrica rellevant, de caire fonamentalment econòmic, i després de revisar-la, no hem inclòs cap referència pel fet que no hi hem trobat cap mostra poètica. Així mateix, és de rebut agrair al prevere Manuel Maria Fuentes i Gasó, director de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, les informacions proporcionades amablement sobre les carmelites descalces del monestir de Sant Josep i Santa Anna de Tarragona, del qual es troba escrivint la història: segons ell, el monestir no conserva cap material susceptible de ser inclòs en el nostre treball.
- ☞ La prospecció directa als arxius conventuals no només ens ha possibilitat conèixer aspectes relacionats amb l'organització interna dels convents on vivien algunes de les escriptores de la comunitat, sinó també incidir en el seu aspecte biogràfic, a través de la revisió dels llibres de professions, llibres d'òbits, llibres de memòries, llibres de càrrecs, testaments... Especialment, ens han permès rescatar alguns dels textos poètics més interessants que componen aquesta recerca i que havien estat desconeguts per aquests catàlegs bàsics suara referits: especialment el Cançoner poètic de les carmelites descalces de Barcelona i el manuscrit autògraf de la dominica sor Eulària Teixidor, trobats en el transcurs de les nostres perquisicions.
- ☞ Per tal de tenir un major coneixement sobre les comunitats que conformaven la geografia catalana en l'època moderna, hem hagut de dominar la bibliografia sobre cada comunitat monàstica per reconstituir un panorama monàstic unitari de l'època, que no tenim encara avui i que es presenta completament diferent a l'actual, marcat per la manca de vocacions, reunificacions de comunitats amb membres escasses, desaparicions de comunitats que no van poder sobreviure a les exclaustracions o que van superar amb dificultats altres incidents bèl·lics o meteorològics de segles passats i que van acabar venent els edificis i el patrimoni...; amb els problemes de dispersió (i desaparició?) dels materials documentals que això ha comportat, i dels quals sovint s'ha fet ressò la premsa, tal com ha explicat Santiago Montoya Beleña (2011) amb relació al convent de carmelites descalces de Sant Josep i Santa Teresa de València, tancat i venut al millor postor (immobiliari) el 2007. Així doncs, després de realitzar un índex de tots els convents de l'època i traçar la història de la

comunitat fins als nostres dies, calia conèixer-ne l'estat dels fons monàstics a l'àrea lingüística catalana per tal de discernir quins dels arxius monàstics havien de ser examinats. A fi i efecte de prendre contacte amb la tipologia de les fonts manuscrites i impreses de cada comunitat,⁷⁴ vam fer servir diccionaris,⁷⁵ repertoris bibliogràfics elaborats pels mateixos ordes ja esmentats, que informen sobre la conservació i localització de les fonts i proporcionen un ampli repertori de fonts documentals i bibliogràfiques no accessible amb facilitat per a l'investigador en la mesura que es tracten de treballs molt específics de l'esfera religiosa. Entre aquests és necessari remarcar els treballs recents dedicats a algunes comunitats femenines des dels seus orígens a l'actualitat o alguns treballs d'investigació recents que estudien alguns convents femenins en l'època moderna, material que ja hem esmentat més amunt en exposar la proliferació d'historiografia que tracta el món monàstic a casa nostra.

- ∞ Més enllà d'aquesta d'aquests treballs publicats, el nostre interès s'ha centrat a revisar la immensa producció de Vides, Sermons fúnebres, històries i cròniques de l'orde o de les comunitats, impreses gairebé coetàniament a l'època que estudiem i que extracten informació biogràfica sobre religioses virtuoses, les quals en bona proporció haurien deixat obra escrita que avui no ens ha arribat per bé que va ser presa com a font per als dits materials. De fet, aquestes fonts que hem examinat ens han proporcionat no poques referències sobre obra i poesia perduda d'algunes religioses que no constaven en els catàlegs bàsics publicats recentment a les terres de parla catalana; rescatant així noves mostres de poesia femenina i enriquint un panorama que es mostrava ric i complex en els seus inicis.

e) Problemàtica inherent a la recerca en la literatura i la poesia femenina

Sens dubte, l'interès de la nostra recerca gravita en el fet que gran part d'aquestes autores són desconegudes per la crítica,⁷⁶ de les quals hem rescatat el seu nom i obra a través de la troballa en impresos de l'època o manuscrits. Ara bé, és evident que cal avançar en el coneixement de l'activitat poètica de les dones modernes, i aquest coneixement només es pot veure incrementat a mesura que progressem en la recuperació, la localització i l'edició dels textos (impresos i manuscrits) que se n'han conservat, i dels quals tenim indicis. Però, especialment, també amb la troballa d'obres que, sense catalogar, han restat manuscrites i oblidades durant segles en biblioteques diverses, arxius institucionals o, sobretot, conventuals, de la nostra geografia o de l'estranger, algunes de les quals donem a conèixer en aquesta tesi.

El que més ha condicionat la nostra recerca ha estat, en general, la manca de conservació dels textos (tal com demostra l'apartat específic dedicat a abordar les autores religioses sense textos conservats [Capítol 7. Subapartat 2.1.]) i la inexistència d'arxius

⁷⁴ Ens va resultar útil per conèixer de primera mà la tipologia textual i documental custodiada en aquests fons l'assistència a un curs realitzat al monestir de Sant Pere de les Puel·les, organitzat pel Servei d'Arxiu de la Federació Catalana de Monges Benedictines, sobre els fons conservats als monestirs catalans d'aquest ordre.

⁷⁵ De gran utilitat ens ha suposat la revisió inicial del DHC (1998): el *Diccionari d'Història Eclesiàstica de Catalunya*; així com el catàleg de monestirs catalans publicat per Ernest Zaragoza (*Zaragoza Pascual* 1997).

⁷⁶ P. ex., no totes elles procedeixen de Serrano y Sanz (1903-1905).

organitzats i complets (sobretot a l'àmbit monàstic), que han impossibilitat treballar de manera tan exhaustiva com preteníem sobre el terreny. Per aquests motius i per la inaccessibilitat a alguns d'aquests arxius sobre els quals s'imposa en molts casos el seguiment del vot de la clausura monàstica, els resultats de la recerca que aquí oferim vinculats a l'esfera conventual no poden ser concloents. Repetim que es tracta d'un camp d'estudi molt ampli, i molt poc explorat que necessita ser rastrejat, amb prospeccions més intenses per part d'un grup d'investigadors, més enllà d'aquest projecte doctoral d'una sola persona que només té la intenció de fer aflorar una producció que havia restat amagada, acompanyar-la d'una sèrie de reflexions que permeten encoratjar a d'altres a noves interpretacions i recerques. És evident que ens han quedat molts arxius per consultar, als quals no hem tingut accés per diversos motius i que calen ser revisats. També hi ha alguns fons que són inabastables per a una recerca com la nostra, malgrat les intencions inicials de rastrejar la producció femenina en tots els fons conventuals possibles. Inicialment, vam confeccionar un índex dels arxius conservats, a mode d'eina de treball útil que ens permetés resseguir la localització actual del fons, contactar amb els seus responsables i iniciar els tràmits corresponents per a la revisió; però, irremeiablement, ha estat una tasca ben feixuga i no sempre amb bons resultats. La consulta als arxius nacionals que custodien fons religiosos tampoc ha estat fructífera i ens ha fet recular: l'examen del voltant d'una trentena de documentació sense gaire resultat, ens va fer veure que era inviable consultar tots els papers dels fons a la recerca d'alguna composició lírica traspaperada. El cas més paradigmàtic és el de les autores religioses del convent de Jonqueres: segons la bibliografia consultada, hi havia una poeta documentada, però després d'haver revisat tota la documentació de l'arxiu conventual susceptible de contenir aquesta informació, la recerca no va donar resultats i vam haver d'abandonar-la en veure que no era viable per a una recerca d'aquestes característiques.

En aquest cas, ha sigut fonamental per aquesta recerca l'establiment de contactes amb arxiviers de tota l'àrea lingüística (a través de correus electrònics però també ordinari, i amb la coneixença directa), que ens han facilitat informació sobre l'estat dels arxius o de determinada documentació relacionada amb algunes autores. En aquest sentit, agrair els esforços de Rosa M. Gregori, en el seu assessorament sobre les nostres passes a l'ACA. També ens ha resultat d'una gran utilitat i de gran profit, crear una xarxa d'investigació col·laborativa amb la resta d'estudioses (i estudiosos) que es dediquen a aquest camp d'estudi: sovint ens han facilitat dades valuoses o els seus articles (alguns d'ells encara em premsa) desinteressadament i que han contribuït a enriquir enormement la nostra feina: M. Mercè Gras, Eulàlia d'Ahumada, Josep Vicent Ferré, M. Àngels Herrero Nieves Baranda, M. Carmen Marín, Inmaculada Osuna, Elisabetta Graziosi, Mònica Bolufer... sense oblidar les orientacions bàsiques d'especialistes en història de les dones com ara Rosa Rius o Elisa Varela. També hem d'agrair les notícies bibliogràfiques i de gran utilitat sobre manuscrits femenins del període a Eulàlia Miralles, Pep Vila, Albert Rossich, Josefina Salord... En definitiva, aquestes aportacions ens han ajudat a reduir distàncies i explorar amb més

certesa un àmbit àrid i poc generós com aquest, mancat de documentació que ens fes aflorar les clarícies relacionades amb les autores i els seus textos i els seus orígens.

Només qui s'ha enfrontat a una recerca d'aquestes característiques pot comprendre la magnitud de la tragèdia que suposa investigar sobre documentació conventual; hem de tenir en compte que molts dels convents de l'època moderna on van residir algunes de les autores estudiades, han desaparegut, s'han fusionat amb d'altres convents i molt pocs, encara es mantenen en el lloc originari de la fundació. Això ens obliga a treballar amb un mapa de localització dels convents, amb una mínima història que ens ajude a saber els avatars de la comunitat fins als nostres dies i també, del seu fons.⁷⁷ Però la recerca és molt complicada quan els fons s'han dispersat i tenen ubicacions inesperades, que precisen ser rastrejades. A més, cal sumar-hi el fet que els convents són de clausura, que obeeixen a ordres superiors, i no sempre estan disposats a obrir les portes de casa seva per deixar una investigadora que just acaba de començar i que intenta accedir i regirar al seu patrimoni, passat i història. Amb tot això, defensem que som conscients que és una recerca que es troba en un estat incipient però, lluny de ser la *captatio benevolentia* de costum, el nostre objectiu és captar l'atenció d'altres investigadors perquè se sumen a aquest apassionant món de l'escriptura femenina d'època moderna, que des de metodologies i disciplines diferents, ens ajuden a llançar més llum al fenomen i a conèixer dades que, inevitablement, avui en dia encara se'ns escapen.

També cal tenir en compte una altra dificultat en la nostra recerca: la minva documental que han comportat alguns períodes històrics per als nostres grans monestirs, que van veure reduït a la cendra el seu patrimoni documental (i no sols això, sinó també artístic i arquitectònic) durant els nombrosos conflictes bèl·lics que tindran com a escenari els territoris de parla catalana al llarg de tota l'Edat Moderna fins a la guerra del 1936. A més, les vicissituds per les quals viuen els convents i monestirs de la Península Ibèrica, com a conseqüència de les ja citades desamortitzacions peninsulars, acompanyades d'una desaparició de bona part de les comunitats religioses per manca de vocacions, són factors que han motivat la pèrdua de gran part de la documentació monacal, en alguns casos,⁷⁸ o la dispersió dels fons arxivístics en altres. En els casos en què s'ha conservat, cal anar a buscar la documentació monacal en el fons espargits en els fons de variada naturalesa existents al llarg del territori hispànic: la secció del Clero de l'Archivo Histórico Nacional (Madrid),

⁷⁷ En aquest sentit, ens ha estat útil la valuosa pàgina web monestirs.cat [<http://www.monestirs.cat/monst/monestir.htm>] dedicada a la catalogació de monestirs del Principat de Catalunya, a cura de Baldiri Barat.

⁷⁸ No són poques les al·lusions que trobem en algunes Vides sobre la pèrdua documental. Així, Hurtado en l'*Elogio fúnebre en las solemnes exequias de la V. M. Sor Vicenta Rita Aguilar...* (1803: 21) es lamentava de la desaparició de material de l'arxiu del monestir d'agustines de sant Julià, de València: «Porque a pesar de las injurias del voraz tiempo, y de la infidelidad de aquel otro, que arrancó de tus memorias las que guardabas en tu archivo, acerca de tantas hijas tuyas, que volaron de tu seno al eterno abrazo del Señor, dejando bien sentado el crédito de la solidez de las virtudes, sobre las que tenemos noticia más recienre, ¿qué angulo, qué dormitorio, qué oficina, qué celda está vacía de ricos monumentos de una maciza perfección, premiada aún acá con galardones dignos de estimación eterna?». I en nota de peu pàgina aclareix que s'havia conservat a l'arxiu un volum manuscrit de filles venerables que algú havia tret amb el pretext d'imprimir-lo i, que no va ser retornat mai.

l'Arxiu del Regne de València, l'Arxiu de la Corona d'Aragó, l'Arxiu del Regne de Mallorca, a més dels fons que segueixen custodiant els mateixos arxius conventuals, la situació dels quals ens resulta avui dia difícil d'establir.

f) Estructura de la tesi

Hem estructurat la tesi en quatre apartats ben diferenciats, dividits alhora en capítols i subapartats. Segons es constata de la lectura de l'Índex, la present tesi conté, amb aquesta part introductòria, cinc parts (sense comptar-hi bibliografia ni apèndixs).

1) En aquest apartat inicial que pren el nom de «Pòrtic», hem definit les nostres línies de recerca bàsiques, establert els marcs cronològic i geogràfic i la metodologia i apuntat un estat de la qüestió que permet veure des d'on parteix la nostra investigació doctoral.

2) Posteriorment, en la primera part pròpiament de la tesi titulada «Les escriptores modernes a l'àmbit català, una visió de conjunt (segles XVI-XVIII)» oferim una mena de periodització de la història de la literatura femenina a l'àmbit català. A través dels segles, estudiem el context que reflecteix les condicions bàsiques i prèvies que permeten que aquestes dones puguin empènyer la ploma, aspecte que ens ocupa els tres primers capítols. Aquest treball s'ha fet a partir de la bibliografia existent, i de l'anàlisi d'algunes fonts històriques i literàries del període, alguns dels índexs d'alfabetització general publicats, i les lectures i el paper formatiu que van tenir els convents, en la base d'una educació femenina a l'època. Com que el nostre propòsit es poder caracteritzar la poesia en un ampli marc d'escriptura que ja haurem plantejat prèviament, en aquest apartat pretenem oferir un marc bàsic d'anàlisi de l'escriptura femenina a les terres de parla catalana, amb una cronologia establerta a la llum dels treballs coneguts i algunes fonts pertinents que s'expliquen en cada moment. Per il·lustrar les nostres reflexions, en un dels apèndixs, que tanquen el primer volum (Apèndix 2), oferim un quadre de classificació general de les autores de l'època als territoris de parla catalana, i remetem i al·ludim constantment al que ocorre en d'altres literatures veïnes per tal de verificar els processos que afecten a cada territori en el marc comú de la catolicitat mediterrània i atlàntica (novohispana). Proporcionem una taula de totes les autores del període documentades, que permet visualitzar el panorama literari femení de l'època en el qual s'integra també la creació poètica (per bé que no hem apuntat altres materials de factura anònima i que podien respondre a motivacions col·lectives conventuals, com són els llibres de memòries o de difuntes o el relat de fundació dels convents).⁷⁹ Creiem que és interessant perquè ens dóna una idea de la importància del gènere en aquests territoris.

3) En la segona part de la tesi, que rep el nom de «La poesia femenina a l'àmbit català: autores, textos i contextos (segles XVI-XVIII)», descrivim monogràficament l'univers poètic femení de l'època moderna, eix central de la tesi, a través d'un repàs dels espais de participació femenina i de les formes poètiques conegudes. Donem a conèixer de manera

⁷⁹ P. exemple, el pare Beltran Larroya extracta passatges dels llibres de memòries i de fundació monàstics, conservats i desapareguts, en el seu treball sobre documentació de les carmelites descalces de Catalunya i Balears (1990).

exhaustiva, els textos poètics escorcollats i coneguts (i els documentats) i intentem identificar-ne les autores, a través del contrast bibliogràfic i de la recerca arxivística i documental. Per tal que el lector pugui confrontar el nostre discurs amb el poema al qual ens referim, apuntem entre claudàtors el nombre de peça en què es correspon a l'edició (els poemes apareixen numerats en nombres romans). Comencem amb dos capítols destinats a donar a conèixer les llums i ombres que concerneixen aquesta parcel·la d'estudi i edició a l'àmbit català, amb atenció a la transmissió textual manuscrita *v.* transmissió textual impresa dels textos (Capítols 4 i 5). Posteriorment, hem classificat la producció poètica en dos blocs en funció del context de producció, tal com podem llegir en alguns treballs dedicats específicament a la literatura femenina de l'època (Barbeito 2007a): profà o religiós. Així doncs, el Capítol 6 es correspon al bloc de poesia escrita a «Els espais profans», mentre que el Capítol 7 es correspon amb la poesia generada a «Els espais sagrats», el bloc més nombrós.

Pel que fa al Capítol 6, en el primer apartat, hi analitzem les primeres incursions literàries femenines a través de la poesia circumstancial i classifiquem les autores cronològicament segons hem pogut datar la seva creació en els dos focus de poesia de circumstàncies, dinamitzadors de l'acte de creació poètica als segles XVI-XVIII: la poesia de certàmens i la poesia laudatòria liminar. Hem intentat documentar biogràficament les autores i abordar la seva obra en funció de les particularitats d'aquestes plataformes de difusió que els van permetre participar en la vida cultural de l'època, i prestem atenció a la cronologia d'aquestes participacions. Aquest bloc de la poesia "profana" tanca amb un apartat dedicat a la fi de l'època: les poetes seglars del segle XVIII, que no van participar en aquestes plataformes de sociabilitat literària. Aquestes vies d'expressió poètica barroca seran substituïdes per un nou mitjà: la premsa de finals de segle, que va vehicular algunes de les composicions femenines del període.

Finalment, al Capítol 7 analitzem les poetes de l'àmbit conventual, religioses o beates, organitzades també cronològicament, a través de l'aspecte de la conservació dels textos. Ara bé, en aquest, focalitzem el nostre discurs a través de tres perspectives: comencem per les autores que no han conservat l'obra, i que hem pogut documentar a través de mencions en catàlegs històrics i antics o la revisió de les Vides de religioses virtuoses amb caràcter exemplar, històries oficials de l'orde o de convents, revisió de monografies actuals dedicades a alguns convents... Reconeixia Graziosi en relació als problemes de la poesia monàstica que no es pot fer història d'allò que no es troba (2005a: 147), però en aquest cas, pretenem visibilitzar una producció amagada per engegar uns estudis que esperem que en un futur puguin donar fruits. Després d'aquest bloc, en dediquem un altre a la poesia monàstica que ens ha arribat anònimament com a mostra de literatura popular que era cantada o recitada al convent (i que va ser copiada en manuscrits) sense deixar-ne constància de la procedència, com a mostra dels dos universos que acaben confluint a l'espai monàstic: l'univers de creació pròpia i l'univers d'obres que circulen en la tradició oral. Aspecte aquest palés en el Cançoner de carmelites, en què l'atribució de les peces només es pot realitzar amb total seguretat en dues de les peces recollides. Abordem el tema

de l'oralitat als convents a través de mostres que ens han arribat manuscrites, que són aquí analitzades i editades. Finalment, donem compte de les autores que han conservat obra (manuscrita i impresa), ja siga en un cançoner específic autògraf (com el de sor Eulària Teixidor que estudiem i donem a conèixer), la poesia recopilada en tractats espirituals diversos o la que s'inclou en la Vida impresa de les autores amb caràcter exemplar. D'aquestes autores, hem extractat les dades biogràfiques essencials, tot apuntant-ne la procedència de les referències bibliogràfiques que les han tractades, per tal que el lector pugui anar a les fonts per completar la informació. L'ampliació de les noves recerques i el contrast de la informació antiga, ens ha permès reparar alguns buits presents en la bibliografia (relacionats amb l'aspecte biogràfic de l'autora però especialment en la localització textual, ja que alguns dels catàlegs són antics i previs a alguns esdeveniments fatals per a la conservació dels textos com guerres o dispersió dels arxius). Hem intentat aprofundir especialment en l'estat de conservació de les fonts, a fi d'oferir un instrument vàlid i solvent de recerca per als estudiosos futurs.

4) En la tercera part de la tesi, que es correspon a les «Conclusions» oferim les línies generals concloents assolides a través d'aquest treball, d'acord amb els objectius prèviament establerts i la metodologia assumida. També apuntem possibles línies d'investigació futures basades en aquests resultats.

5) La quarta part consisteix en l'antologia exhaustiva i completa de la poesia femenina editada críticament a través de tots els testimonis coneguts, a fi d'integrar-la al conjunt de producció literària de l'època ja coneguda. Per raons metodològiques, no editem els textos que ja compten amb un edició actual, perquè posar-nos a editar aquestes obres ens allunyaria del propòsit establert a la tesi de donar a conèixer altres textos desconeguts. Amb tot, la comentem en un apartat especial i ens hi referim freqüentment per exemplificar les nostres reflexions. Cal prioritzar ara en l'edició i l'estudi d'autores inèdites: és a dir, autores amb obra conservada per via manuscrit o imprès antic i les autores amb obra desapareguda, que ens ha arribat tan sols transcrita per via indirecta.

6) Finalment, proporcionem la bibliografia consultada i les fonts primàries, acompanyada de dos apèndixs: en el primer apèndix, annexem la relació dels certàmens celebrats al territori lingüístic català (ss. XVI-XVII) i detall de la participació femenina (així com l'acadèmia que extraordinàriament va acollir una dona entre els seus participants), seguida dels certàmens forans que van atraure la participació de dones procedents de l'àrea catalana. L'apèndix 2 recull un quadre classificatori extens de les escriptores del panorama lingüístic català, que apunta les dades biogràfiques essencials: lloc i any de naixement i de mort de les autores, obra atribuïda, llengua literària i dades sobre la conservació dels materials (desapareguda, coneguda per referència, editada modernament, editada a les Vides p Sermons Fúnebres Impresos coetàniament). Finalment, un tercer apèndix recopila fotografies d'alguns manuscrits inèdits examinats i editats, i algun retrat de religioses aquí; material que considerem que és interessant per il·lustrar el nostre discurs.

Primera part. Les escriptores modernes
a l'àmbit català, una visió de conjunt
(segles XVI-XVIII)

Capítol 1. El tret d'eixida: notes per a una història (pendent) de la literatura femenina moderna a l'àmbit català

Pel que fa al territori hispànic, Nieves Baranda (2005b: 123-174) planteja per una proposta metodològica i programàtica pròpia per realitzar una història de la literatura femenina espanyola des de l'Edat Mitjana fins al segle XVIII, que considerem que ben bé podríem aplicar en el cas de l'esfera catalana, per les semblances que advertim en el panorama d'escriptors. Ara bé, s'han d'apuntar aquí les prevencions inicials obligades: es tracta aquesta d'una feina que només podrem realitzar amb garanties d'absoluta solvència quan hagen avançat les feines d'investigació, catalogació, localització, edició i estudi dels textos que encara es troben en curs en la geografia catalana i que ens proporcionen, a hores d'ara, una visió incompleta del fenomen. Tasques, no cal dir, a les quals s'ha intentat sumar el rastreig dels testimonis poètics que oferim en aquesta tesi.

Aquest apartat preliminar que aquí plantejgem com a marc de l'estudi de l'activitat poètica de les dones, es tractaria, per tant, d'una primera base de treball que encara es troba en un estat bastant embrionari i que no pretén, no cal dir-ho, presentar conclusions categòriques. Només després d'haver assolit l'etapa prèvia de catalogació i d'estudi dels textos recuperats en edicions solvents i rigoroses, podrem establir les bases d'un estudi més profund, tot fixant-nos en la distribució temporal dels testimonis. I és que, tal com assevera la mateixa Baranda, que treballa sobre un corpus més extens i segur:⁸⁰ «De ese conjunto se deberán extraer los conceptos básicos del modelo de análisis, de modo que no sean ajenos a los textos e impuestos a los mismos, tal como parece suceder con la historiografía literaria actual» (2005b: 131). Dit això, en aquest apartat que precedeix el nostre estudi de les autores i els textos poètics, tan sols estem en disposició de conformar una primera aproximació a la periodització del fenomen de la literatura femenina a l'àmbit català, amb certa solvència i rigor, com a tret d'eixida de noves recerques futures. I és que, tot i que no podem oblidar de l'horitzó que el nostre objectiu és oferir una descripció i evolució de la poesia de les dones en l'esmentat territori, la funció d'aquest apartat inicial dedicat a la literatura és oferir el marc general en què cal enquadrar la poesia de les dones en una època tan reculada en què prendre la ploma per part d'una dona suposava un desafiament de les regles del joc. Per entendre les dificultats que van haver d'afrontar les nostres avantpassades i per valorar amb justesa les seves aportacions, cal veure les limitacions que les constrenyien i, per contrast, els espais de llibertat assolits. En conclusió, en aquest apartat, plantejgem un panorama general de les lletres femenines als territoris de parla catalana, a través d'un llarg reconegut de tres segles, una periodització que parteix dels criteris apuntats per estudiosos en la matèria com ara Nieves Baranda (2014b: 21-24) amb atenció als cicles de vida de les dones i els seus ritmes de canvi que van afectar específicament les seves actuacions. En general, els treballs dedicats a l'esfera literària femenina moderna, han explicat l'evolució del fenomen al marge de la periodització de la

⁸⁰ En el qual està treballant un equip multidisciplinari, auspiciat sota el projecte BIESES [consulta: 18/10/2014].

literatura i de la història tradicional, en la mesura que «La historia s'ha periodificat sense tenir en compte les experiències de les dones, que han estat sistemàticament considerades com a irrelevantes» (Pérez Molina 2001: 248). I un dels factors de canvi determinats en la irrupció i evolució de l'escriptura femenina moderna va ser, sens dubte, l'aparició del model d'escriptora emanat de la ploma i santetat de Teresa de Jesús, que suposa un abans i un després en la història de la literatura femenina a casa nostra. Per aquest motiu, la divulgació dels seus escrits a partir de 1580, esdevé l'eix que vertebrava la cronologia que aquí oferim en tres estadis: un primer estadi previ a la dita data, que tracta d'estudiar la producció a casa nostra d'algunes dones pioneres en l'escriptura centrant-nos en el seu accés a l'àmbit de la cultura i del saber; després revisem un segon estadi, que coincideix en el *boom* de l'escriptura que segueix l'estela de la dita santa i que abraçarà des del 1580 fins arribar a tancar el segle i, finalment, el tercer estadi, tanca amb el segle XVIII, en què l'aparició dels nous corrents il·lustrats i múltiples factors de naturalesa ben diversa suposen un canvi en les vies d'expressió i escriptura femenines.

De fet, la periodització que aquí oferim a través dels tres capítols que conformen aquest apartat («Capítol 1. El tret de d'eixida: notes per a una història (pendent) de la literatura femenina moderna a l'àmbit català», «Capítol 2. L'esclat de l'escriptura en femení al segle XVII: Teresa de Jesús o l'espill on es miren les autores modernes. El binomi literatura femenina-literatura conventual a l'àrea catalanoparlant», i «Capítol 3. Les llums i ombres de segle XVIII: l'espinesca conquesta de la 'raó'»), respon a aquesta cronologia proposada per Baranda. Tot salvant les mancances de treballs que encara han de venir, coincideix només en part amb la periodització establerta didàcticament per la historiografia literària catalana, a través de tres èpoques: la del Renaixement, el Barroc i la Il·lustració (Miralles ed. 2011).

Abans d'abordar un panorama d'autores al panorama lingüístic català és interessant tenir-hi present la tesi doctoral defensada recentment per Maria Lacueva i Lorenz, intitulada *Elles prenen la paraula. Recuperació crítica i transmissió a les aules de les escriptores valencianes de postguerra: una perspectiva des de l'educació literària* (2013).⁸¹ Tot i que està dedicada a les autores del segle XX, Lacueva en destina un apartat per explorar les «mares literàries valencianes» o, el que és el mateix, per assentar una possible genealogia literària femenina. Per genealogia femenina, hem de tenir present la concepció que té Caterina Riba de la tradició literària, equiparable al de la 'genealogia' en tant que seria el «bagatge amb què compta qui s'aventuri a agafar la ploma, i suposa un punt de referència imprescindible per trencar el blanc de la pàgina» (Riba 2014: 33). Lacueva arriba a una conclusió contundent al respecte:

⁸¹ Universitat de València [consulta: 13/09/2014].

Després de rastrejar les obres generals de referència de la Història de la Literatura Catalana i la bibliografia crítica especialitzada, l'única resposta que podem oferir sobre si ens manca una genealogia femenina a la literatura valenciana és un sí inquietant, però no per això menys rotund, el qual no arriba a ser absolut gràcies a dos elements: d'una banda, algunes llistes, sovint sumàries, de noms d'escriptors on, de tant en tant, n'apareixen un parell de femenins, i, de l'altra, uns pocs però meritoris treballs que, més o menys parcialment, han abordat algunes qüestions relacionades amb les escriptores valencianes al llarg de la història. Tot i això, el silenci al respecte ha estat una regla tan general que, fins i tot, compta amb l'excepció que la confirma: Sor Isabel de Villena és, a hores d'ara, l'única escriptora valenciana a qui se li ha dedicat una atenció suficient com per alleugerir, si més no parcialment, la sensació d'orfandat que aquest buit bibliogràfic provoca (Lacueva 2013: 37).⁸²

A través d'aquestes paraules, l'estudiosa hi parla de la manca de tradició femenina a la literatura valenciana, en la qual només pot salvar-se el nom de la virtuosa sor Isabel de Villena (1430-1490), abadessa del convent de la Trinitat de València.⁸³ Filla natural del noble i escriptor castellà Enric de Villena, emparentada amb el casal reial d'Aragó, ha conservat una única obra coneguda avui dia: la *Vita Christi*. Malgrat que anava destinada a les monges del seu convent, va ser donada a la impremta pòstumament el 1497 (València: Lope de la Roca), i comptem amb múltiples i acuradíssimes edicions actuals i d'altres més reculades en el temps, acompanyades d'una bona atenció crítica que el converteixen en un text generosament tractat.⁸⁴ La impulsora de la primera impressió fou sor Aldonça de Montsoriu, l'abadessa que va succeir Isabel en el càrrec. Va encarregar-ne l'edició per instància de la reina Isabel la Catòlica qui, coneixedora de la fama de l'obra, volia tenir-ne un exemplar. De les paraules de Lacueva podem inferir que la religiosa valenciana podria haver estat el gran referent de les escriptores de l'àmbit lingüístic català, almenys de les valencianes; tot amb tot, encara no estem en condicions d'asseverar tal afirmació i tan sols podem apuntar-ho aquí com a hipòtesis que cal ser confirmada amb noves investigacions.

⁸² Departament de Didàctica de la Llengua i la Literatura. Universitat de València [consulta: 18/06/2014].

⁸³ La primera escriptora que coneixem a l'àmbit català és Duoda, del segle IX, que va escriure un llibre en llatí al seu fill, editat per la col·lecció La Sal (Otero trad. 1989 [2004]). A l'àmbit monàstic, tenim documentades, al segle XIV, Blanca Anglesola, abadessa del Monestir de Vallbona de les Monges (1294-1328) com autora d'uns directoris espirituals. Des del segle XIV, trobem també un nombre modest d'autores que es van dedicar al conreu de la poesia, la precursora de les quals sembla ser la reina de Mallorca (1313-1346) a la qual s'atribueix la dansa amorosa «Ez yeu am tal qu'es bo e bel» (Massó 1936: 405-411). Del mateix segle corresponen uns poemes anònims inclosos en manuscrits que s'atribueixen a dones (Massó 1936: 405-411). Ja del segle XV, es conserva una poesia de la valenciana Tecla Borja (1435-1449), germana d'Alexandre VI, la qual que va escriure una resposta a una composició que li va dedicar Ausiàs Marc (Massó 1936: 422) i, de mitjan segle, hi ha la valenciana Isabel Suaris (Massó, 1936: 414-415) que mantingué una relació epistolar amb el poeta Bernat Fenollar. Pel que fa al conreu del gènere epistolar, no podem obviar el conjunt de dones de l'àmbit estrictament català conegudes pel gran nombre de cartes conservades, com ara les reines d'Aragó, Violant de Bar (1365-1431), esposa del rei Joan I, gran difusora de la cultura humanística o prehumanística a l'àmbit català (Piera: 2008; i Riquer 1994) i la reina Maria (1401-1458), esposa d'Alfons el Magnànim. D'entre aquestes dones medievals amb obra epistolar conservada hi ha també la barcelonina Serena de Tous (Barcelona, ca. 1350- ca. 1400, intercanviada amb el seu marit Ramon de Tous (DBD s.v. *Serena de Tous*, a cura de Teresa Vinyoles). Esment a banda mereix Sança Ximena de Foix (a. 1397-1474), coneguda pel seu llibre de comptes. Són diversos els treballs amplis que pretenen recuperar i estudiar les cartes de dones medievals, com ara els estudis de Teresa Vinyoles dedicats als epistolaris femenins (Vinyoles 1993, 1996 i 2000) i, concretament, als llibres de comptes de Sança Ximena de Cabrera (Vinyoles 2005a i 2008).

⁸⁴ El text fou reimprès a València el 1513, amb el títol, *Vita Christi de la Reuerent Abbadessa dela Trinitat, Valencia, Per art e industria de Gorge Costilla*. [Nouament historiat, corregit y smenat per vn mestre en sacra theologia] i, el 1527, a Barcelona, intítulat *Vita Christi d' la Reuerent Abbadessa de la Trinitat*, imprès per Carles Amorós. Se n'han publicat nombrosos treballs, tant des de la perspectiva de la historiografia literària catalana com de la historiografia feminista. Un dels primers a estudiar aquesta autora fou J. Fuster (1968: 153-210). Podem veure la col·lecció extensa de referències bibliogràfiques de la base de dades BILICAME, dividides entre estudis, edicions crítiques i no crítiques i traduccions [consulta: 14/11/2013].

Tot i la importància de la *Vita Christi* en la literatura catalana, ara com ara, no ens és possible de conèixer l'influx real d'aquesta obra sobre les valencianes que empunyen la ploma després d'ella. I és que, per començar, ni tan sols sabem quin percentatge de dones coneixia i llegia en aquesta època tan primerenca l'obra impresa de la trinitària. De fet, del treball de revisió dels inventaris *post-mortem* femenins de la València del Renaixement (anys 1470-1559) realitzat per Berger, coneixem d'una manera imprecisa, que «Abundan así en los inventarios femeninos hagiografías en catalán: las *Vita Christi* (de san Buenaventura, de Eiximenis o de sor Isabel de Villena)» (Berger 1998: 392). Així doncs, per bé que no estem en disposició de considerar que sor Isabel esdevingués un veritable referent femení literari sobre les autores dels segles XV-XVII, ja que no trobem cap referència explícita a la seva obra, podria haver estat un model a l'abast –com més tard ho serà Teresa de Jesús–, especialment en l'ambient religiós. Sens dubte, la tesi en marxa de la valenciana M. Àngels Herrero, *Escritores valencianes de l'edat moderna: del manuscrit i la impremta a l'era digital*, contribuirà a dilucidar aquest «mestratge de gènere» exercit per la clarissa, qüestió que ja ha plantejat en alguns dels seus treballs (Herrero 2013: 273).

Si prenem un treball de Baranda centrat en la construcció d'una història de les escriptores espanyoles del període (2005b), l'estudiosa posa en el centre del seu estudi l'autorització del discurs femení. Aquesta qüestió li permet d'establir un grau de transgressió simbòlica (manifestada a través de diferents elements combinats). Amb això, defuig la cronologia tradicional i aposta per una divisió dels trams temporals coherents amb els elements d'anàlisi proporcionats; cronologia que pot coincidir amb la periodització tradicional, però no necessàriament. D'acord amb aquest criteri, doncs, per tal d'oferir una periodització pròpia de la literatura femenina antiga, Baranda es basa en el «modelo de simbólico de mujer escritora que legitime sus propios esfuerzos» (2005b: 134), tot tenint present que en aquest procés de legitimació, l'existència de models de dones precursors és clau per construir la seva autoritat. De tal manera que aquests pressupòsits dels quals parteix li permeten diferenciar dos períodes per al cas de les escriptores espanyoles:⁸⁵ abans i després que cristal·litze el model positiu d'escriptora. I el punt d'inflexió d'aquests dos períodes és, sens dubte, la impressió de les obres de Teresa de Jesús (1588), periodització que podem aplicar sense cap mena de prevenció a l'àrea lingüística catalana, segons inferim d'alguns treballs publicats en els territoris de parla catalana i la llista d'autores que estem en disposició de conformar [per a la llista provisional d'autores, vegeu Apèndix 2]. Les xifres

⁸⁵ De fet, l'estudiosa va més enllà i aplica un tercer criteri en la cronologia del fenomen: l'aplicació del mètode generacional, que li permet perioditzar el fenomen de l'escriptura pública a través de: 1) Escriutores nascudes abans de 1580, que publiquen entre 1600-1610; 2) Les que naixen entre 1590 i 1605, aprox.. 3) Nascudes ver 1620-30, que publiquen després de 1650. 4) nascudes a partir de 1650, amb difusió de l'obra en el darrer quart (2005b: 163-174). Els resultats de Baranda es basen en la revisió de l'obra impresa femenina, que ha pogut realitzar perquè els estudis en l'esfera hispànica es troben en un estat molt més avançat que no pas a l'àrea lingüística catalana, mancada encara d'un catàleg general d'escriptura femenina, i que en l'actualitat ens trobem realitzant. Aquestes conclusions són recollides per Baranda en un treball titulat *Las escritoras en el siglo XVII*, disponible a la web de BIESES [en línia: www.bieses.net/wp-content/uploads/2013/.../Escritoras_Siglo_XVII.pdf] [consulta: 13/07/2014].

de poetes que hem trobat en aquesta recerca que comencen a prendre la ploma al voltant de 1588 també ens ho fonamenta.

1. Les primeres passes meritòries del llarg camí vers la normalització de l'escriptura femenina: el segle XVI

Al segle XVI, la literatura femenina a l'esfera catalana és encara una realitat difusa, amb escassíssimes mostres d'escriptura que acaben veient la llum (en consonància amb el que s'esdevé a la resta de territoris peninsular): a tot estirar, algun poema ocasional editat (que veurem en la Tercera Part de la tesi), ja que majoritàriament els textos de dones d'aquest període inicial han restat inèdits o bé han desaparegut. Tot i amb tot, és a partir del Renaixement que les dones comencen a mostrar-se com a subjectes culturals actius, no només receptors de cultura.

1.1. La intensificació de la relació de la dona amb les lletres: factors i fonts

La crítica ha remarcat alguns factors que en la centúria del Cinccents⁸⁶ van afavorir una major atracció de les dones vers el món de les lletres i una major capacitat de recepció i d'apropiació dels textos (i en algunes ocasions de producció); especialment, en les dones que procedien de les capes més elevades de la societat o de la nova burgesia emergent. Aquestes dades s'extreuen a partir dels treballs publicats sobre l'alfabetització i ensenyament de primeres lletres a Catalunya i a les Illes que prenen com a font d'estudi les signatures localitzades en diferent documentació (notarial, fiscal, inquisitorial...), un indicador majoritàriament acceptat pels historiadors de l'alfabetització de l'època moderna, que consideren la capacitat de signar com un indicatiu revelador de la possessió d'uns coneixements mínims de lectura i d'escriptura. Així, els treballs de Francisco Gimeno (1993) i de Rodenas & Vicent (1993), sobre alfabetització femenina a la València del Cinccents –un dels territoris que més estudis ha rebut sobre el particular–⁸⁷ demostren que la instrucció va estar reservada a les dames de les classes benestants, aristòcrates i burgeses. Ambdós treballs prenen com a font les els *llibres d'albarans* de l'Hospital General de València i determinen que cap de les dides valencianes que hi apareixen al document, sabia escriure entre 1512-1576; mentre que setze de les dones de classe benestant sí que era capaç de fer-ho.

D'altra banda, un treball de Sanmartí & Pinyol (2001) que pretén analitzar com es materialitza la relació de les dones amb l'escriptura i la lectura en el trànsit dels segles XIV i XVI a través dels quatre grans grups de dones (nobles, de classe mitjana, populars i monges), palesa la dificultat de l'escomesa i confirma les conclusions dels treballs anteriors referits a València: el protagonisme recau en les religioses i en algunes nobles, com

⁸⁶ Veg. també Baranda (2005b: 17-65), amb un panorama de les lectures femenines i les lectores aristòcrates que precedeix el seu treball aprofundit sobre l'escriptura. Vegeu també alguns dels estudis recollits als volums de Graña (ed. 1994 i ed. 1995), que citem individualment en aquests apartats perquè tracten les qüestions del saber femení des de l'Edat Mitjana fins al Renaixement.

⁸⁷ Més recentment: Cortés (2011).

Estefania de Requesens. Tanmateix, malgrat que les dades aportades per aquests treballs poden semblar descoratjadors, a partir d'aquest segle, les dones amb afany de cultura tindran més facilitats que mai per acostar-se a la paraula escrita i comencen a ser protagonistes dels seus propis textos, a un ritme lent però constant.

1.1.1. Incidència del discurs humanista: l'educació femenina en el centre del debat

A aquest 'nou accés' de les dones al món lletrat, hi va contribuir l'impuls rebut per l'aparició de les idees humanistes proclius a l'educació femenina de caire cristià (J. Lluís Vives, Erasme...),⁸⁸ en pro d'una millora en la vida domèstica i familiar administrada per les dones. Fins al punt que Pere Solà parla d'un «canvi de paradigma en l'ensenyament de la dona» arreu d'Europa (2010: 104). Cal tenir present que, a través de la publicació massiva de literatura moral dedicada a la «campanya de moralización de la sociedad» (Hernández Bermejo 1987-1988: 175), es pretenia redefinir uns espais i uns rols associats a cada gènere, que s'acabarien imposant amb major o menor fortuna al llarg de l'Edat Moderna. Un discurs uniformitzador al voltant de la família patriarcal, jeràrquica, que s'erigia com a base de l'ordre social i dels papers dels individus, en aquest panorama de nous estats, i que es va difondre amb especial èmfasi arran del Concili de Trento (1545-1564) (Gil Ambrona 1986; Fargas 2009: 16-17 i 2014): a través de manuals de confessió, col·loquis matrimonials⁸⁹, opuscles sobre la família i sobre les funcions dels homes⁹⁰ i, especialment, de les dones,⁹¹ presentats sovint sota la forma del diàleg renaixentista, en voga a l'època. Acompanyada aquesta tractadística d'eficaços mitjans de difusió controlats per l'església (catequesi, sermons i confessió), es pretenien inculcar les noves pautes morals a gairebé tots els estrats de la població, des dels més alfabetitzats fins als que no estaven avesats a la paraula escrita.

En general, aquest discurs propugnava la separació dels espais entre dones i homes i plantejava una cultura sexualment diferenciada: com que els barons s'havien de desenvolupar en els espais públics i del poder, calia que estiguessen preparats amb coneixements intel·lectuals que després aplicarien en la seva vida social i de govern (molts d'ells assolirien càrrecs públics). En canvi, les dones eren preparades vers la domesticitat (López Cordón 1984 i 1994): els moralistes de l'època van maldar per establir un programa educatiu que reduïa el seu espai d'acció a l'esfera de la intimitat, amb funcions socials

⁸⁸ Són nombroses les obres que s'han publicat, a nivell europeu i hispànic sobre l'educació a l'Edat Moderna; veg. entre d'altres: Sonnet (1993); Graña (1994 i 2002); Nava (1995, 1997 i 1999); Baranda (2010). Ens basem també en les reflexions de Baranda (2005b: 65-74). Vigil (2001) articula el seu llibre dedicat a les dones dels segles XVI-XVII a partir d'aquests discursos (per a cadascun dels estaments femenins), i del grau de subversió de les dones que no s'hi van emmotllar.

⁸⁹ Brandenberger (1977) ha estudiat aquest gènere literari que també inclou els discursos adreçats a construir el model ideal de la dona: banda de Vives, estudia els poemes d'Andreu Martí de Pineda, posteriors a 1513, amb un catàleg de virtuts que ha d'ostentar l'esposa modèlica. Rios (2012) també ha estudiat el tema a València, a partir de les dues virreines Germana de Foix i Mencia de Mendoza.

⁹⁰ P.e., una de les obres més insignes fou *Relox de príncipes* d'Antonio de Guevara, editada el 1529 a Valladolid.

⁹¹ A l'àmbit castellà tenim tractats humanistes i ja plenament contrareformistes: *Jardín de nobles doncellas* (1476), de fray Martín de Córdoba; *Norte de los estados* (1531), de Francisco de Osuna; *La perfecta casada* (1583), de fray Luís de León; *Tratado en loor de las mujeres y de la Castidad, Honestidad, Constancia, Silencio, y Justicia: Con otras muchas particularidades, y varias Historias* (1592), de Cristóbal Acosta; *Libro intitulado vida política de todos los estados de mugeres* (1599), de Juan de la Cerda; *Espejo de la perfecta casada* (1637), de Alonso de Herrera...

restringides a la maternitat i a la vida familiar, per a les quals no calia que estiguessen capacitades amb una alta formació.⁹² Segons aquest paradigma –per força massa esquematitzat aquí per exigències d’espai– totes aquelles dones que es presentessin públicament com a lletraferides, atretes intel·lectualment per la cultura, s’estaven exposant a les reprovacions socials atés que no els pertocava. Fins al punt que, com assevera Jiménez: «Per a la promoció marital de les filles, moltes mares assessoraven una convenient dissimulació dels signes caracterològics que podien desvetllar suspicàcies de l’hipotètic receptor. Entre els quals, l’exhibició d’una intel·ligència» (2002: 33). No cal dir, però, que aquest model normatiu femení que es volia imposar sobre el paper i a dalt del púlpit, es contradiu amb les experiències reals de dones que no s’hi van voler adherir ni avenir.

La lectura i l’escriptura femenines van estar en el punt de mira dels pedagogs i tractadistes al llarg de tot l’Antic Règim. Però, també hi hagué moralistes que defensaven els beneficis de la lectura per a les dones, en la persecució del camí de la virtut. Tot i que el tema no està gaire estudiat a casa nostra,⁹³ també a Barcelona, s’hi van arribar a imprimir algunes d’aquestes obres de caire moralitzador adreçades al bé comú d’una societat que calia regir en els valors dels nous Estats en construcció. Com ara el *Libro de la vida y conversión de santa María Magdalena* (1549), amb caràcter redemptor per a les dones,⁹⁴ del benedictí portugués Pedro de Chaves; el *Tesoro de virtudes, el qual contiene muy excellentes [sic] sentencias y provechosos docume[n]tos para induzir a biuir honestamente* (1576) de Juan Marsal, amb un títol totalment evocador de la seva funcionalitat, o la *Microcosmia y gobierno universal del hombre cristiano* (1592)⁹⁵ de fra Antoni de Camós i de Requesens, prior del monestir de Sant Agustí de la ciutat. A aquesta llista, caldria afegir-ne d’altres de caire més espiritual i devot, com ara l’*Aviso de gente recogida*, de Diego Pérez de Valdivia, publicat a Barcelona el 1585 (adreçat al Patriarca de València, Joan de Ribera), amb reedicions posteriors que donen compte de l’èxit que va assolir.

Pel que fa a l’obra de Camós, una de les més difoses d’aquesta literatura moral (que no ha estat gairebé estudiada ni explorada com a font històrica rellevant), es conforma de tres llibres o parts, dividits en diàlegs dedicats a tractar els diversos estats dels individus: reis, magistrats, eclesiàstics, mercaders, etc; amb aspectes també –no cal dir-ho– relacionats amb la criança i l’educació, que calia que fos diferent en funció del gènere per tal que la societat prosperés en els límits morals establerts. A continuació d’un diàleg adreçat a l’educació dels minyons segons les edats (Camós 1592: II, 100-117), el volum conté el corresponent a les donzelles: «Diálogo décimo, de la institución y criança de las hijas y de la quènta que deven tener sus padres con ellas» (Camós 1592: II, 117-132).⁹⁶ Aquí, Camós

⁹² Entesa des del punt de vista de l’«Alta Cultura», els coneixements que no pertanyen a l’esfera de la saviesa transmesa per tradició oral, de la qual eren dipositàries les dones (i que podia incloure des de sabers guardadors, coneixement de plantes medicinals, aspectes de la cultura popular...).

⁹³ Pere Solà tracta aquesta qüestió de l’ensenyament de les dones catalanes de l’Antic Règim en un estudi diacrònic sobre *l’Educació i la societat a Catalunya* (2010).

⁹⁴ Dedicada a la duquesa de Soma, Beatriu Fernández de Córdoba i Figueroa, esposa de Ferran Folc de Cardona i Requesens, II duc de Soma (1522-1571).

⁹⁵ L’obra va dedicada a Antoni de Cardona, IV duc de Soma (1574-1606).

⁹⁶ Cada llibre té paginació pròpia.

defensa que les dones assolisquen coneixements de comptabilitat, lectura i d'escriptura per al bon govern domèstic, tot apuntant vers a la domesticació de les donzelles a què ens hem anat referint:

Sepan las hijas rezar y los preceptos que para ser christianas deven guardar. Y aunque son algunos de parescer que no es bien sepan leer ni escribir, yo tengo para mí lo contrario. S. Hierónimo dize que sepan las lenguas latina, griega, hebrea, y que entiendan la Sagrada Escritura. Esto estaría bien en aquellos tiempos y en aquellas vírgenes dedicadas al culto de Dios [es refereix a les dones de la tradició bíblica] entre las quales se criava, como dizen algunos sanctos, la Reyna de los Ángeles en el templo [la Mare de Déu]: repartiendo las oras en orar, en meditar, en lición de escriptura y en otras obras caseras A imitación de la Virgen, huvo otras sanctas vírgenes que se dieron a la escriptura, entre las quales fue Eulalia, virgen y mártir, natural de Barcelona [...]. (Camós 1592: II, 123).

Però no s'hi està de moralitzar sobre la malignitat de les lectures profanes en les dones:

Mas para nuestros tiempos, bátales a las mugeres saber bien leer y escribir, para ocuparse algunos ratos, no en leer cancioneros o libros profanos, que no se lo deven sufrir, mas para aquellos que son de sancta y devota lición. Tenga para esto la virgen quien la enseñe muger como ella, y no varón si es posible, si no fuesse de madura, acompañado con sanctidad devida y buen exemplo, y a la presencia de la madre o de la dueña que la tuviere a cargo; y no de otra manera. Enséñenle también a saber contar quenta de guarismo, para que quando se vea señora de su casa, sepa passar los libros de gasto y del recibo (Camós 1592: II, 123).

Camós proposa també les tasques de mans, filar i bordar, com a activitats pertinents per combatre l'ociositat femenina, portadora irremeiablement al pecat:

Vezen⁹⁷ a la mochacha en poder tener la aguja en la mano, a coser y labrar, a hilar lino y lana, y aunque si fuere muy niña valdrá poco o nada lo que hiziere, aprovechará para vezarse y tomar el hábito de estar assentada y con mesura, y entenderá que jamás ha de estar ociosa: que es el ocio seminario de todos los vicios, principalmente en la muger (Camós 1592: II, 123).

Al capdavall, el que s'ha d'intentar inculcar a les dones a través de l'educació és que sapien ser ames i senyores de la llar, l'espai que els pertoca:

Críenla para saber ser señora de su casa y gobernar en ella, y entiendan los padres y las madres que si su hija no supiere servir, no sabrá presidir y si no supiere hazer lo que es necesario en su casa, no sabrá ser señora de su casa, quando se vea en ella. Y si no supiere hazer lo se haze en la cozina, no lo sabrá ver ni ordenar quando casada, lo q podrá ser causa de muchos ratos malos y de mucha mala vida con su marido (Camós 1592: II, 123).

En aquest aspecte, Camós declara que la subjecció de les dones al futur marit ha de ser extrema: «[...] Esto querría que advirtiessen las donzellas que se crian para ser casadas, asegurándoles que quando llegaren a serlo ninguna cosa les estará mejor que servir a sus maridos y humillársele [...]» (Camós 1592: II, 124). Aquestes paraules s'empelten en les normes i model social inculcats a l'Antic Règim a través de la tractadística diversa i el discurs religiós: la supeditació de la dona a l'home era una metàfora domèstica de la subjugació del súbdit al rei i responia a un «dimorfisme⁹⁸ pragmatitzat legalment que convertia el baró en l'encarregat de la manutenció de la família i la muller en la garant de la

⁹⁷ *Vezen*: forma antiga d'avezar', que significa 'acostumar'.

⁹⁸ No ens estendrem aquí en el debat sobre la suposada inferioritat fisiològica i intel·lectual de les dones que va fer córrer rius de tinta fins arribats a la Il·lustració, amb una cadena d'arguments que venien des d'Aristòtil, especialment virulents a l'Edat Mitjana, amb les interpretacions dels discursos religiosos.

seva perpetuació biològica» (Jiménez 2002: 26). A continuació, el religiós dedica un capítol a un altre estat femení: «Diálogo undécimo, del estado de las viudas y continentes, como ha de ser su trato y vida para que lo sean de veras» (Camós 1592: II, 133-168), que ha d'estar regit per la castedat i un bon capteniment per tal de salvaguardar l'honra, una de les virtuts que va regir la vida de dels individus a l'Edat Moderna, de la qual calia que fossen dipositàries les dones.

El que comença a aparèixer en aquest segle i que es mantindrà al llarg del període és, doncs, una àmplia tradició de tractats didacticomorals, que s'ocupen de la dona,⁹⁹ consagrats a modelar el comportament femení. Aquest havia d'anar en consonància amb un model positiu vinculat amb la Mare de Déu. Filles d'Eva, la primera pecadora, les dones de l'Edat Mitjana i de l'Edat Moderna¹⁰⁰ havien de seguir les pautes morals marcades pels homes, que les redimien de la imatge bíblica que requeia sobre elles com una llosa, segons les idees imperants procedents de la tradició misògina no superada.¹⁰¹ Només hem de veure quina és la visió que ens deixen alguns testimonis literaris catalans moderns, manuscrits i impresos,¹⁰² per veure quines idees circulaven sobre les dones: el *Libro de Canciones*, compilat per Ildefons de Barcelona (doc. 1777-1823), conservat a la BC (procedent del fons Aguiló),¹⁰³ conté la peça «Mabla a las vanidades de las mugeres», inèdita, que recull la misogínia imperant encara al segle XVIII:

1. No quiero cassar,
no quiero mujer,
que el entendimiento
4 me haría perder:
mi noble alvedrío
tan gran desvarío
no ha de tener.
8 ¡Ay, pobre de mí,
si mi desventura
a tan gran locura
me hiciere abatir!
12 De tal frenesí,
me libra el Senyor,
no permita el cielo

⁹⁹ Respecte a aquesta tradició d'obres de tema femení i una anàlisi del seu contingut i funcionalitat tractats aquí de manera sumària, veg. Barbazza (1988a i 1988b); Cacho (1993); Olalla (1998); Espigado (1997); Morocho (1993); i Nava (2009), per bé que majoritàriament se centren en obres de l'àrea castellana, exceptuant-ne l'obra de Vives. Pel que fa al gènere didàctic femení medieval a l'àrea lingüística catalana, més enllà del *Llibre de les dones* de Francesc Eiximenis, Cantavella (ed. 2012) ha editat *La lletra a sa filla Joana, de càstig e de bons nodriments* d'Alfons el Vell, i el *Consell de bones doctrines que una reina de França donà a una filla sua*, obra anònima, amb bibliografia (p. 236).

¹⁰⁰ Per a un major aprofundiment sobre aquest debat, vegeu Langle (2004) i sobre qüestions relacionades amb l'educació femenina i l'accés de la dona a la cultura literària al llarg del període medieval als territoris estudiats: Cabré (1988); Cantavella (1988); (1991) i (1992b); Batlle & Vinyoles (1995); Beceiro (2003); Vellón (1998)...

¹⁰¹ Ens fan pensar-hi alguns dels títols medievals catalans més coneguts com *Lo Somni* de Bernat Metge (tot i que al llibre IV, 5-35; conté un llarg catàleg de dones virtuoses per rebatre els arguments misògins de Tírèsias), el *Maldezir de mujeres* de Pere Torroella o el *Llibre de les dones o Spill*, de Jaume Roig, entre tantes altres obres antologades per Archer en els seus treballs cabdals *Misoginia y defensa de las mujeres: antología de textos medievales* (2001) o, més recentment, *La cuestión odiosa: la mujer en la literatura hispánica tardomedieval* (2011).

¹⁰² J. Vicent Escartí (2012) ofereix una aproximació de la imatge de la dona en la literatura valenciana a partir d'obres cabdals del segle XVI, que contrasta amb documentació històrica, mentre que Gomis (2007) ha estudiat la visió de les dones a plecs solts de l'època.

¹⁰³ Vegeu-ne una descripció a MCEM.

16 tan gran desco[n]suelo
 ni tan necio horror,
 pues solo el pensarlo
 o el imaginarlo
 me causa temblor.

20 2. No tengo virtud
 para tolerar
 las duras molestias
 que suele causar
 24 en este estado
 el funesto lado
 que se ha de tomar.
 quien ha de tener
 28 las imprudencias
 las impertencias
 de una muger.
 Su poco saber,
 32 su gran presumir
 son el fundamento
 de un cruel tormento
 que dan a sufrir
 36 sus bacallerías
 y sus fantesías
 me hacen morir.

3. La constelación
 40 de aquel mal común
 a que llaman moda
 qual fuerte batún [?]
 a ellas se apega
 44 y no se despega
 con remedio algún.
 ¿Quién podrá aguantar
 sus grandes locuras
 48 que en sus composturas
 les vemos husar?
 ¿Quién podrá aplicar,
 quién podrá entender
 52 tantas gallardetas,
 tan nuevas saynetas
 que nos hacen ver?
 Nadie lo presuma
 56 llegar a entender.

4. Tanto seraní,
 tanto sortijón,
 60 colors, unguentos,
 aguas, amidón;
 abanicos, guantes,
 mang[il]itos, volantes,
 cosas sucias son.
 64 ¡Válgame Jesús
 qué polvo al cabello
 qué piedras al cuello
 y qué rica cruz!
 68 Cubiertas de luz
 se quieren mostrar
 con tanto diamante
 y rubí brillante
 72 sin considerar
 que el podre marido
 está consumido

de tanto gastar.

76 5. Todo un arancel
dexo de decir
de cosas que usan
ellas en vestir:

80 pues dengas, mantillas,
casacas, cotillas
que he de referir,
callar es mejor

84 que acordar excessos
que en mí están impresos
con sumo dolor.
Un nocivo horror

88 con solicitud
veo introducido
que anda muy valido
en la juventud,

92 aquel gran tontillo
del alma ataúd.

6. No puedo tragar
el gran displacer
que en sus vanidades
me da una muger.
¡Oh, quanto me irrita
lo que en la visita

100 echan a perder,
travajar allí
no se les encaja,
jugar, esso sí.

104 Ahún no para aquí
esta sinrazón,
otro disparate
es dar xocolate
por ostentación:

108 gastar sin medida
por quedar lucida
su vana pasión.

112 7. Líbrame, Jesús,
de tan grave mal.
Son algunas dellas
en lo natural,

116 peores que fieras,
feroses mugeres
de rabia mortal.
Su gran altivés

120 las vuelve terribles
a la sensillés.
Si acaso ay prenyés,
¿quién podra decir

124 las raras ficciones
que sus corazones
suelen producir?
¡Oh, qué sutilessas,

128 oh, qué delicadessas
les vemos sufrir!

8) Fuera gran horror
de mi inabitud
si a todas quisiera
negar la virtud:

132

sé que ay de excelentes,
 discretas, prudentes,
 136 de gran rectitud.
 Quien las puede hallar
 logra un gran tessoro
 al que a ningún oro
 140 se puede igualar.
 Mas para encontrar
 tan rico joel
 ¿cómo lo haremos,
 144 dónde vuscaremos,
 cuando el gran tropel
 de tabto aparente
 burla nuestra mente
 148 un falso dropel?

9) Yo, por no sufrir
 la grave aflicción
 que podría darme
 152 la equivocación,
 con pecho sincero
 de estado soltero
 hago elección.
 156 La dulce quietud
 que en esso se goza
 es tan deliciossa
 como la salud.
 160 ¡Ea, juventud,
 viva la amistad,
 el sosiego amable
 la paz saludable
 164 y la libertad!
 No quiero embarassos,
 desprecio los lazos
 de toda libertad!
 (BC, Ms. 57, f. 81-84 [79-82]).

En contraposició d'aquest ideari literari i social misogin, es plantejava un discurs, com dièim, reformista i redemptor que iniciava en «la formación de la mujer sumisa, «“depósito de generación” y, por lo mismo, guardadora del honor y la honra de linajes y maridos; una mujer entendida como de naturaleza inferior, tanto por tradición bíblica como por “reciente” demostración “científica”» (Candau 2001: 106), el qual s'allargaria fins al segle XVIII. És en aquest sentit que alguns d'aquests tractats humanistes dedicats a l'educació femenina, com ara *De Institutione Feminae Christianae*, de Joan Lluís Vives (1523),¹⁰⁴ han estat considerats per alguns estudiosos com a literatura misògina en la mesura que reproduïen un discurs ideològic destinat a reforçar la condició d'inferioritat de la dona (Morant 2005). Però, certament, el tema ens obliga a veure la realitat a través d'un prisma més ampli que ho

¹⁰⁴ Es tractava d'un projecte pedagògic i moral complet que abastava totes les etapes vitals i estats femenins (infantesa, adolescència, maduresa, solteria, matrimoni, viduïtat...). Joan Justinià en va fer la traducció castellana, publicada a València el 1528 i dedicada a la virreina Germana de Foix (Howe ed. 1995). A Catalunya, comptem amb els precedents de Francesc Eiximenis, amb el seu *Llibre de les dones* (1495), a qui la historiografia més recent ha remarcat una actitud progressista: Viera (1976: 162) sosté que Eiximenis «propone que la lectura permetrà a la mujer discutir mejor con su marido las cuestiones confidenciales y los problemas domésticos». Al segle següent pertany el manuscrit *Tratado contra el afeite y mundo mujerí*, d'Antoni Marquès (1570-1649) (Rubio ed. 1964), que pretenia convèncer de la poca idoneïtat dels ornaments en les dones, o les *Misérias del siglo en vida y muerte, triunfo de la religión perfeta, moralizadas en el estado de casada y religiosa*, de Diego Jarava del Castillo, editada a Barcelona el 1637, gens estudiada.

matise. És evident que el discurs polític i clerical humanista empenyia les dones a la submissió «des del pedestal del patriarcat» (Soà 2010: 105); també van manifestar certes mesures restrictives en l'aprenentatge de la lectura i, més encara, de l'escriptura atés que, en general, circumscrivien l'educació femenina a l'espai de la moral, la lectura i el catecisme, i adreçada al benestar d'una vida matrimonial, amb una permissivitat en l'adquisició de la lectura amb fins edificants; però no és menys cert que és en aquest moment que apareix un interès i un reconeixement més evident del paper i les funcions de les dones instruïdes, amb formació intel·lectual, les quals veuran en el discurs humanista incrementades les seves possibilitats d'acostar-se al món de les lletres. Adoptaran una postura reformista i proposen dotar la dona d'un nivell d'educació més ampli que l'acceptat en la seva època (Rodenas & Vicent 1997: 19-20). De fet, amb el discurs que segueix, Vives esdevé un dels primers pedagogs¹⁰⁵ de la història a reconèixer les aptituds intel·lectuals de les dones (desenvolupades, això sí, amb total discreció):

Hay algunas doncellas que no son hábiles para aprender letras; así también hay de los hombres, otras tienen tan buen ingenio que parecen haber nacido para las letras o, a lo menos, que no se les hacen dificultosas. Las primeras no se deben apremiar a que aprendan; las otras no se han de impedir, antes se deben halagar y atraer a ello y darles ánimo a la virtud a que se inclinan. Veo algunos tener por sospechas a las mujeres que saben letras, pareciéndoles que es echar aceite en el fuego dándoles a ellas avisos y añadiendo sagacidad a la malicia natural que algunas tienen. Yo por mí no aprobaría ni querría ve a la mujer astuta y sagaz en mal leer aquellos libros que abren camino a las maldades y desencaminan a las virtudes y a la honestidad y bondad. Pero que lea buenos libros¹⁰⁶ compuestos por santos varones, esto me parece no sólo útil mas aún necesario (Capítulo IV. «De la doctrina de las doncellas», a Howe trad. 1995: 49-58; la cita és a la p. 49).

Alguns pares, de classe benestant o de professions liberals, creien que una lleu instrucció lletrada podia ser un bon “ornament” per a les seves filles, sempre que no abandonessen llurs obligacions religioses o familiars. L'educació de la dona en els límits establerts, podia possibilitar un ascens social familiar i les grans famílies no podien desatendre aquesta formació de les seves dones, com a dot que podien aportar a les filles per assolir un matrimoni avantatjós. Ara bé, aquesta instrucció femenina sempre tenia aquesta finalitat eminentment pràctica, en la mesura que la muller havia d'assumir càrrecs del marit en absència d'aquest i calia que sabés llegir i escriure per dur la comptabilitat domèstica, llegir la correspondència, etc. Al capdavant, aquesta educació atenia a uns interessos específics més que no pas a un desig de formació de la dona com a individu, amb tot, permetrà algunes dones a entrar al grup de l'elit alfabetitzada, en una societat habitada per una gran massa analfabeta.

Ara bé, tot i els avenços assolits en el camp de la instrucció femenina als quals ens estem referint, les funcions socials imposades en aquest període per raó de gènere – invariable en essència fins entrats a la nostra centúria– forçarien moltes dones a desenvolupar-se majoritàriament entre els àmbits privats de la llar i el convent; a moure's en els espais de l'oralitat i de la domesticitat. A més, les restriccions socials que els prohibien l'accés als espais institucionalitzats d'educació, masculins, van promoure uns

¹⁰⁵ Sobre la postura de Vives respect del matrimoni veg. Coronel (2012).

¹⁰⁶ Vives dedica el Capítol 5 a «Cuáles libros se deben leer y cuáles no» (Howe trad. 1995: 59-67).

índexs d'analfabetisme femení elevats, i més encara si els comparem amb els valors de l'analfabetisme masculí.¹⁰⁷ No podem obviar aquí la vigor de les idees difoses des de l'Edat Mitjana sobre la inadequació de la saviesa com a capacitat femenina: era necessari que les dones restessen allunyades de l'estudi i dels camps de les lletres, les arts i les ciències per tal de no incórrer en errors greus i en la degeneració social que els podia comportar ocupar espais que no eren els seus. L'educació que rebien les dones, era de caire religiós, moral i domèstic, relacionada amb la quotidianitat d'una mare de família (Sonett 1993: 141) i li era transmesa per la mare o per alguna mestra en absència d'aquesta. En aquest sentit, resulta interessant recuperar el cas de la noble valenciana Eugènia de Salzedo i de Salazar (Alzira, 1579-Tortosa, 1645): en enviduar del marit, va prendre l'hàbit de terciària franciscana i, després de deixar els fills amb uns tutors, es va establir a Tortosa, on va exercir de mestra amb nenes pobres, tal com recull Francisco Marca a la seva *Crónica seráfica de la santa provincia de Cataluña de la regular Observancia de Nuestro Padre S. Francisco*:

Procuró fuessen en su pobre casa algunas niñas a las quales, a más de la labor enseñava la doctrina christiana; leíales libros devotos a fin de inflamarlas al servicio de Dios y seqüelas de Jesuchrifto y exortávalas a la virtud y freqüencia de sacramentos enseñándolas como havían de confëssar y orar (Marca 1764: 241).

1.1.2. Difusió de la impremta: l'emergència d'un públic lector femení més ampli

Però el que va tenir un impacte crucial en la intensificació de la relació entre les dones i la cultura escrita a inicis de l'era moderna va ser, sens dubte, l'extensió de la impremta a mitjan segle XV, que va suposar l'emergència d'un públic lector femení en el pas de l'Edat Mitjana al Renaixement, amb uns efectes que es notarien a llarg termini (Fuster 1968: 317-331; Berger 1987; Escartí 2011; Ferrer 1994-1995).¹⁰⁸ És en aquests moments que assistim a l'aparició d'allò que Lola Luna anomena «una comunidad interpretativa de lectoras»: «Es decir de grupos de mujeres organizados en torno a la lectura de un libro, quizás madres o hijas alfabetizadas, que se convertirían en elementos fundamentales de la familia como nucleo del tejido social moderno» (Luna 1996: 113). Amb aquest nou mitjà de difusió de la lletra impresa més massiu, les possibilitats d'una «cotidiana familiaridad femenina con lo escrito habían ido en aumento» (Bouza 2005: 173), fins a tal punt que Joan Fuster considera

¹⁰⁷ Ens basem en les reflexions generals de Viñao (1996, 1999 i 2004: 212), segons el qual en 1887, dues de cada tres dones espanyoles majors de deu anys encara eren analfabetes davant del percentatge d'un de cada dos homes; veg. també Bouza (2005: 178-180); Baranda (2005b: 17-22); i Nava (1995; 1997 i 2009). Per a l'àrea lingüística catalana, ens basem en les conclusions d'estudis que ofereixen índexs generals a partir d'albarans o d'inventaris *post-mortem* i que citem en diversos apartats de la tesi: Gimeno (1993); i Rodenas & Vicent (1997); i Berger (1981; 1987: I, 426-428; 1997: 162-163; i, esp. 1998, que tracta la lectura femenina), referits a València; Peña (1996), per a Barcelona; Fernández Clarés (2007b: 274), per a Terrassa; Ventura (1991), per a Mataró; i Anton Pelayo (1998), per a Girona.

¹⁰⁸ No podem obviar aquí la consagració al gènere femení d'un tipus de literatura en llengua romanç des de ja l'edat mitjana i que anirà en augment durant els segles posteriors, a través de les dedicatòries dels llibres o en al·lusions a una lectora implícit, a la qual anava destinada l'obra. Aquests serien els *llibres de dones*, «para un tipo estándar de volumen, que tiene unas características materiales y de contenido específicas, libro normalmente pequeño, siempre en lengua romance, con contenidos poco variados, que incluyen los libros de oraciones, los libros religiosos y de espiritualidad sensible e independiente, menos que la mística, aunque también una cierta ficción literaria, y manuales especializados en variedades o misceláneas» (Cátedra 2003: 24-25); per a les lectures de les dones barcelonines entre els anys 1600-1660, veg. Espino (2001).

que foren les dones les protagonistes d'aquella efervescència lletrada del segle XV (1968: 325-326). I és que el llibre i la literatura van esdevenir una realitat cada cop més comuna, d'ús també entre les dones: la mecànica tipogràfica no només permetia una major tirada de còpies a un preu més assequible sinó que va propiciar l'increment de traduccions vernacles en detriment de les llengües clàssiques (Bouza 2005: 174).¹⁰⁹ En definitiva, l'aparició de la impremta i la proliferació de les obres en llengües vulgars, va incorporar les dones en la mecànica de la lectura. Només cal recordar aquí la condemna a l'infern dels llibreters, que vindria un segle més tard de la mà de Francisco de Quevedo en la seva obra *Sueño del Infierno* (1627), quan feia dir per boca d'un d'ells:

yo y todos los libreros nos condenamos por las obras malas que hacen los otros, y por lo que hicimos barato de los libros en romance y traducidos del latín, sabiendo ya con ellos los tontos lo que encarecían en otros tiempos los sabios, que ya hasta el lacayo latiniza, y hallarán a Horacio en castellano en la caballeriza (*apud*. Chartier 2003: 142).

Al costat dels «tontos» i els «lacayos» esmentats aquí, podríem afegir les dones, les quals començaven accedir a obres que, en estar escrites en la llengua de la ciència i l'alta cultura, inicialment havien estat restringides per als «savis», eclesiàstics i dones ben conreades en una cultura plenament humanista. Aquests factors i d'altres, explicarien, doncs, que per «al XV valencià –i malgrat les diatribes de l'*Espill*– ja s'accepta com a cosa normal la coneixença femenina de lectura i escriptura» (Cantavella 1988: 121). De fet, alguns escriptors de la València de l'època mostren com les grans dames i burgeses del seu temps s'aficionaven a la literatura, que s'havia convertit en tema obligat de les tertúlies femenines (Fuster 1968: 326-330).

A més, reflex d'aquest moment d'ebullició cultural que vivim, especialment en ambients de la cultura cortesana i aristocràtica ciutadana, les dames de l'àmbit català comencen a ser objecte de lloança d'algunes obres en la «línea del pensamiento de la excelencia moral de las mujeres» (Morant 2003: 357), tema explorat per la mateixa Isabel Morant i per Dominique De Courcelles (1999: 113-114) i que mereixeria una atenció més profunda. Aquesta valoració i defensa de la virtut femenina a través de les referències a dames distingides del seu temps, les trobem en les obres de Lluís de Milà, cavaller assidu de la cort de Germana de Foix. Així tant en el *Libro de Motes de damas y caballeros intitulado el juego de mudar*, (València, 1535) com en *El Cortesano* (València, 1561), inspirada en l'obra homònima de l'italià Castiglione,¹¹⁰ llegim pura retòrica de lloança de dames amb noms i cognoms de les classes altes de la societat valenciana. Bastarà recordar les paraules justificadores de Milà, a la introducció de la segona obra:

[...] Hallándome con ciertas damas de Valencia que tenían entre manos el *Cortesano* del conde Balthasar Castellón, dixeron qué me parecía d'él. Yo dixere: Más querría ser vos, conde, que no don Luys Milán, por estar en essas manos donde yo querría estar. Respondieron las damas: Pues hazed vos

¹⁰⁹ Sobre les mutacions que van modificar profundament les relacions amb la cultura escrita en l'Europa de la primera Edat Moderna, veg. les reflexions generals de Chartier (2003).

¹¹⁰ Tal com explica Morant, el *Cortesano* de Baltasar Castiglione va ser publicat a Itàlia el 1528, amb múltiples edicions italianes i traduccions entre 1528 i 1619. La primera traducció castellana va anar a càrrec de Joan Boscà (Barcelona, 1534).

otro para que halleguéys a veros en las manos que tanto os han dado de mano. Prové a hazelle y á hallegado a tanto que no le han dado de mano, sinó la mano para levantalle (*apud*. Moran 2003: 347).

També ho vegem en els càntics encomiàstics de Pere Serafi adreçats a algunes dames aristocràtiques barcelonines de mitjan segle XVI, en el *Triomf a dotze dames barcelonines* emplaçat al final de la seva *Obra poètica* (Barcelona, 1565).¹¹¹ Caldria afegir-hi, a més, el «Tropheo de amor y de damas», llarg poema narratiu del religiós Diego Ramírez Pagán, publicat al seu cançoner *Floresta de varia poesia*,¹¹² en què elogia les dames de la noblesa valenciana, per al seva virtut,¹¹³ com també havia fet Jorge de Montemayor a *Los siete libros de la Diana* (Barcelona: Jaume Cortey, 1561) (Baranda 2005b: 183 i 185).

Ens veiem temptats a vincular aquestes obres de lloança amb el gènere de catàlegs de dones virtuoses que, amb orígens clàssics i bíblics, va popularitzar Boccaccio amb el seu *De claris mulieribus* (1361-1362), i que fou profusament conreat a Europa durant els segles XVI-XVIII (Bolufer 2000; Baranda 2007). La fortuna d'aquestes obres s'entén en la mesura que s'insereix en el context de l'anomenada 'querella de les dones', que va enfrontar defensors i detractors de les dones, i en la qual algunes autores també van ser-ne protagonistes actives (Rivera Garretas 1996 i 2002; Segura 2009 i 2011).¹¹⁴ El llarg debat pro i antifeminista es va perllongar al llarg dels segles, tal com ho demostren algunes de les antologies textuais publicades (Caballé 2006; Archer 2001 i 2011).¹¹⁵ Alguns testimonis de la literatura catalana es van crear en contraposició de les diatribes antifemenines medievals tan estudiades i citades, adés referides: de fet, la majoria dels estudis han considerat que la *Vita Christi* d'Isabel de Villena –publicada a València el 1497 en edició de l'abadessa d'Aldonça de Montsoriu– hauria estat gestada en resposta a l'*Espill* de Jaume Roig (*ca.* 1460), raó que explica el protagonisme femení en l'obra de la religiosa (Parra & Cantavella 1987, entre d'altres). A més a més, s'emmarquen en aquesta tradició dos opuscles llatins antagònics obra del mallorquí Joan Baptista Binimelis, que ens han arribat en una edició crítica ben recent: el tractat *Sobre els vicis de les dones i el seu tarannà variable / De mulierum vitüs ac variüs earum moribus*, d'atac a les dones, el qual va acompanyat d'una defensa femenina al final, amb un catàleg de dones il·lustres sàvies: *Catàleg de dones especialment sàvies / Mulierum non vulgariter doctarum nomenclatura* (Font Jaume dir. 2014). De finals del segle XVII són dos opuscles impresos a Catalunya que donen compte de la continuïtat del debat: el pamflet misògin *Registro y estado de la imperfección, ruindad y malicia de las mujeres*, fou publicat a Girona

¹¹¹ Ha estat estudiat per Romeu (1991: 22-251).

¹¹² Va ser publicat a València el 1562 per Joan Navarro. Es troba a la tercera part, dedicada a na Leonor de Guálvez (II 193-237).

¹¹³ Entre aquestes hi ha Isabel Pellicer, a qui Ramírez considera «la más sabia honesta y bella / de quantas Phebo en su ribera mira», p. 219 (*cf.* Marín 2007: 610-611).

¹¹⁴ Per algunes idees generals d'aquesta tradició misògina, veg. Coderch (2011 i 2012); i Villalonga (2007), amb especificitats a la literatura catalana.

¹¹⁵ Alguns dels exponents més coneguts provenen de la literatura castellana: *Triunfo de las donas y cadira de onor* (c. 1441), de Juan Rodríguez del Padrón; *Defensa de virtuosas mujeres* (1444), Diego de Valera; *Libro de las claras e virtuosas mujeres* (c. 1446), d'Álvaro de Luna; *Diálogo en laude de las mugeres. Intitulado Ginaeceptaenos* (1580), de Juan de Espinosa; *Varias historias de Santas e ilustres mujeres en todo género de virtudes* (1583), de Juan Pérez de Moya, amb *exempla* mitològics, bíblics o d'autoritat que pretenien demostrar les capacitats de les dones per rebatre la corrent misògina de l'època, tot partint de l'obra *De claris mulieribus* de G. Boccaccio (1360-1362). Aquest tema ha rebut una nombrosa atenció des de l'àmbit castellà; veg. Serrano (2012), amb bibliografia.

el 1698 i només un any més tard, n'apareixia la resposta amb la *Deffensa política, y gustosa conversación entre Marido y Muger, en la qual la mi señora con sapientísimas razones convence y se defiende del oprobio le hizo, leyéndole el papel intitulado "Registro"*, impresa a Barcelona. L'estudiosa M. Teresa Langle presenta els dos textos en una edició conjunta, acompanyada d'una interessant introducció sobre aquest debat en què s'insereixen ambdós testimonis. I, de fet, sobre el segon text, considera que podria tractar-se de la resposta directa d'una dona als vituperis femenins proferits per un home en la primera. Siga com siga, tal com apunta Rosanna Cantavella, aquest debat literari, era només això: un debat literari, que no féu canviar la concepció d'inferioritat femenina en la societat: «Hi insistim: el debat pro i antifeminista fou, en si, una polèmica superficial. No s'hi jugava l'autèntica consideració de la dona com a ésser social, i no presenta traces d'haver influït sobre l'estatus real de l'individu del sexe femení» (Cantavella 1992a: 18).

Deixant de banda aquesta qüestió de la representació literària de la cultura femenina a l'època, les fonts més fiables per discernir la relació de les dones amb la lletra escrita, són els inventaris de llibres *post-mortem*, recollits en documentació dels arxius de protocols notariais i que han permès, des de l'àmbit de la història de l'alfabetització –en expansió i en auge en els darrers temps– reconstruir les biblioteques i establir les lectures femenines de l'època.¹¹⁶ Tot i els problemes metodològics que suposen aquests fonts,¹¹⁷ possibiliten una línia d'investigació fructífera i idònia per establir el grau de familiarització de les dones amb la cultura escrita i els seus interessos lectors. Com a tal, han estat aprofitats per un bon nombre d'historiadors que han intentat quantificar el fenomen, com Cátedra & Rojo (2004) i Weruaga (2008: 231-249, en un capítol titulat «¿Lecturas de género?»), per citar-ne només uns quants. Pel que fa als estudis centrats en territori de parla catalana, reflecteixen una presència de les dones com a posseïdores¹¹⁸ i, fins i tot, també com a compradores de llibres en subhastes, amb un major pes cultural de les nobles i urbanes. A més, d'aquesta mateixa documentació notarial, parteixen els estudis que s'han anat publicant sobre l'alfabetització i ensenyament de primeres lletres a Catalunya i a les Illes, realitzats a partir de les signatures localitzades, un indicador majoritàriament acceptat pels historiadors de l'alfabetització de l'època moderna, que consideren la capacitat de signar com un índex revelador de la possessió d'uns coneixements mínims de lectura i d'escriptura.

Així, a partir de documents notariais signats, Vicent Gil va fer una aproximació de les lectures i els lectors de Castelló de la Plana, encara una societat rural en el període 1526-1598. El treball conclou que l'alfabetització es reduiria a «dos grupos sociales alfabetizados a

¹¹⁶ Sobre aquest tema, em remet al volum compilat per Antonio Castillo, *Escribir y leer en el siglo de Cervantes* (1999), que aglutina especialistes sobre el tema i amb un treball de María del Mar Graña Cid sobre la paraula escrita i l'experiència femenina al segle XVI, sobre les castellanès, en què es basen també les nostres reflexions.

¹¹⁷ Veg. Cátedra & Rojo (2004: 71-86); Bouza (2005: 184). Relacionat amb l'àrea valenciana, Cortés (2011: 724-725) explica algunes incògnites d'inventaris de llibres femenins.

¹¹⁸ Les dades oferides per Cátedra & Rojo (2004) i Cátedra (2003) denoten que els llibres d'hores i devots nodrien les biblioteques femenines dels segles XVI-XVIII. Per a la relació de les dones i els llibres a la València de 1416-1474, veg. Ferrer (1994-1995) i per al període (1474-1560), veg. també Berger (1981) el qual ha estudiat també les lectures femenines en la València del Renaixement (1998). Per a l'àrea de Barcelona, veg. Espino (2001), que examina les lectures de les dones i dels sectors populars a la Barcelona del Sis-Cents (1600-1660).

aquellas profesiones que por su actividad o formación tienen un contacto directo con la cultura escrita» (1986: 310).¹¹⁹ A més, d'acord amb els nivells més alts d'analfabetisme els registren els llauradors (95'13%) i les dones (vídues) (98'16%). Pel que respecta a l'índex de possibles lectors, el panorama cultural és més limitat: dels 98 inventaris trobats entre els anys 1526-1598, sols tretze relacionen llibres, dels quals cinc esmenten algun llibre i vuit poden considerar-se biblioteques («llibreria» o «sala de llibres»). D'aquestes dades s'infereix que a Castelló de la Plana, la lectura es redueix als grups socials que han rebut formació en les Universitats i centres docents tradicionals (no hi ha cap inventari de dones).

Pel que fa a la capital valenciana, s'hi va ocupar Philippe Berger, que ofereix les xifres del nivell de lectura entre les valencianes de finals del s. XV- principis del XVI (1987, 1997 i 1998). Segons un primer estudi aprofundit, entre un 8% i 14% de les dones de la classes mitjanes-baixes urbanes podien llegir, percentatge que augmenta a mesura que s'avança en l'escalafó social, fins arribar a la noblesa, en què les dones llegeixen gairebé massivament (Berger 1987: 362). De fet, aquestes xifres fan considerar l'estudiós que la lectura era una pràctica ben estesa entre les dames nobles valencianes, fins al punt que quedaria esborrada en les classes socials elevades una diferenciació entre els sexes quant a les aptituds lectores. Per tal de completar aquestes dades, en un altre treball consagrat a les lectures femenines en la València del Renaixement entre 1470 i 1559, Berger (1998) defensa la hipòtesi d'un creixement de lectores continu, malgrat que desigual i moderat segons l'escala social, però apunta vers un augment progressiu innegable del volum mitjà de les biblioteques femenines: en aquest lapse temporal, observa que les dones valencianes cada cop llegeixen més i són més nombroses. Com a mostra, proporciona una darrera dada d'interès: una de cada quatre biblioteques de dames de la noblesa tenen més de cinc llibres, mentre que una de cada cinc d'aquestes biblioteques nobiliàries femenines consta de deu o més volums. Aquestes dades coincidirien amb les que aporta Viñao en un treball general dedicat a l'alfabetització espanyola al segle XVI: segons ell, entre els anys 1447 i 1560, un 16% de les dones són capaços de signar davant un 34% dels homes.

D'altra banda, Manuel Peña proporciona xifres d'alfabetització femenina a la Barcelona dels anys 1473-1600 bastant superiors, si ho comparem a la resta de zones: un 22'8% dones estaria alfabetitzada enfront del 40'1% dels homes. I, a més, el major grup de posseïdores de llibres són les nobles i les monges, seguides de les esposes de professions mercantils, liberals i funcionaris, mentre que en darrer lloc es troben les dones de les professions manuals i les camperoles (1996: 172)¹²⁰ Hillgarth (1991) va assumir l'estudi de les biblioteques a Mallorca des de mitjan segle XIII fins al 1550, i ens permet constatar que del miler d'inventaris transcrits (1991: vol. II), només unes cinquanta dones hi apareixen com a propietàries de llibres (mentre que al voltant de 60 entrades fan referència a dones

¹¹⁹ D'una cata de 1.386 escriptures notariales, només n'estan signades 248.

¹²⁰ Lleg. l'apartat específic «Las mujeres y el libro», amb quadres de distribució socioprofessional de les dones, l'evolució de la possessió del llibre i de la magnitud de les biblioteques femenines (1996: 171-174).

posseïdors que podrien haver heretat els volums del marit), majoritàriament vídues de classe mitjana.¹²¹

Ara bé, davant dels inconvenients que suposa la tasca de reconstrucció de les biblioteques a partir dels inventaris (com ara la impossibilitat de saber amb certesa si els llibres pertanyien a les dones o havien estat llegats pels seus marits difunts o si aquestes els haurien llegit) altres fonts examinades donen compte dels interessos lectors de les dones de l'època. Així, és interessant fixar-se en les recomanacions i censures fetes pels moralistes, a través dels citats tractats educatius: d'una banda, ens especifiquen quin era el paper social reservat a les dones i, d'altra, amb les condemnes de certes lectures, ens representen quines eren les preferències del moment. Davant d'aquestes restriccions, els teòlegs, moralistes, pedagogs, recomanen les lectures pies, profitoses per a les ànimes femenines, per 'naturalesa' més propenses al pecat i censuren les lectures de novel·les sentimentals i llibres de cavalleries a les quals les dones es van mostrar lectores entusiastes al llarg de l'època moderna, tot i les prohibicions.¹²² Així s'ha inferit, per exemple, de les censures efectuades per Vives a les l'accessos de les dones a obres com l'*Amadís de Guala* (Saragossa, 1508), *Las Seglas de Esplandián* (1510), *Florisandro* (1510), *Tirant lo Blanc* (València, 1490, Barcelona, 1497 i Valladolid, 1511), *Romanç de Tristany i Isolda* (del qual se'n conserven dos fragments de la versió catalana medieval), *la Tragèdica de Calisto y Melibea* (Burgos, 1499, Toledo, 1500 i Sevilla 1501; editada a València el 1514), *Livre de Lancelot...* En aquest aspecte, són interessants les conclusions plantejades per María Cecilia Trujillo Maza, en una tesi titulada *La representación de la lectura femenina en el siglo XVI* (2009)¹²³ que analitza la difusió de les lectures d'entreteniment i devotes entre les dones a través de la revisió intesiva dels diversos tractats i obres literàries de l'època:

El libro ejerció una domesticación-adaptación de la mujer al orden social, al igual que lo había hecho para el hombre. Por ello, se puso especial cuidado en la selección de lecturas y de labores destinadas a configurar la identidad de la mujer en el entramado cultural (Trujillo 146).¹²⁴

Més enllà d'aquests testimonis, també podem conèixer algunes lectures gràcies a la revisió de les denúncies inquisitorials com a resposta a la lectura de llibres proscrius, o les marques de propietat d'alguns impresos, tal com podem llegir a la base de dades *Antics Possedors* de la BUB,¹²⁵ amb referències a llibres que van pertànyer a Juliana Morell (s. XVI)

¹²¹ Veg. Sanmartí & Pinyol (2001). Hillgarth recull el cas de la beata Joana Apellona (1991: 797-798), amb una biblioteca col·locada al menjador i a l'oratori.

¹²² En aquest aspecte, és interessant revisar els «Consells bibliogràfics de Joan Lluís Vives al públic lector femení» editats per Duran & Solervicens (ed. 1996: 142-147), traduïts de la *Instrucció de la dona cristiana* de Vives. Marín (2003) ha estudiat la recepció del gènere cavalleresc entre el públic lector femení; veg. també les dades proporcionades per Cátedra & Rojo (2004: 160-172) quant a la presència d'aquestes obres en biblioteques femenines espanyoles.

¹²³ Universitat Autònoma de Barcelona [consulta: 13/09/2012].

¹²⁴ Sobre el tema de les prohibicions, veg. Trujillo (2009: 227-383).

¹²⁵ [en línia: http://www.bib.ub.edu/fileadmin/poseidors/home_spa.htm] [consulta: 10/11/2014]. A més a més, el segon volum de la tesi de Mazuela-Anguita, dedicada a les dones en la cultura musical renaixentista ibèrica, conté una llista de dones posseïdores de llibres de música, d'entre les quals trobem alguns noms de l'àmbit lingüístic català (2012: II, p. 386 [Sor Maria Benita Bassecourt i Briàs, dominica del convent dels Àngels, s. XVIII], p. 389 [Joana Folch de Cardona, 1530-1608], p. 390 [Maria de Luna, 1358-1406], p. 394 [Bartomeua Riera, fl. 1524]).

(com veurem en el subapartat 2.3.8. del capítol present), a Petronila Boleda i Grau (s. XVIII-XIX), a Teresa Prat (s. XVIII), religiosa cistercenca i a Isabel de Sentmanat (s. XVIII), també religiosa. A més, almenys per al País Valencià, se sap que més enllà de la lectura individual i privada dels llibres, les dames residents al cap i casal assistien assíduament a les tertúlies que se celebraven en casa dels lletrats on tenien lloc pràctiques de lectura en veu alta (Cortés 2011: 730-732). A través d'aquestes pràctiques, els que sabien llegir compartien les seves lectures amb una funció de sociabilitat, i gran part del públic solia estar compost per dones. En paraules de Vellón «es produí l'aparició d'una nova actitud de la dona davant els interessos socials, sobretot la seua descoberta de l'oci» i continua:

Hi ha una absoluta coincidència en el discurs masculí sobre la feminitat desenvolupat en els tractats: cal neutralitzar la natura femenina, inestable, capriciosa, mitjançant l'obligació a una activitat ininterrompuda. Però la vida urbana s'obria a força possibilitats, contactes, relacions, més enllà de la família, sobretot entre les classes que no necessitaven del treball diari per subsistir (1998: 78-79).

2. De llegir a escriure: la irrupció de les escriptores com a subjecte històric al s. XVI

Cal tenir present aquí una prevenció que ja hem anat apuntant en aquestes línies: l'adquisició dels hàbits de lectura no sempre anava lligada a l'aprenentatge de l'escriptura. Una bona xifra d'aquestes dones lectores eren semianalfabets perquè malgrat que sabien llegir no eren capaços d'escriure (Bouza 2005: 179-180). Això s'explicaria pel menor grau d'acceptació social que implicava l'escriptura, molt més difícil de controlar que no les lectures,¹²⁶ atès que era una activitat creadora que podia tenir una recepció i, per tant, una influència. Cal tenir present que durant l'època moderna i, des de segles més antics, la concepció social gairebé monolítica de la dona i la consideració que l'educació i el desenvolupament intel·lectual femení eren un ornament innecessari i, inclús un vici, els va suposar un impediment de pes perquè tinguessen accés legítim als espais d'educació formal.¹²⁷ Com hem vist, inclús el dret a la lectura també havia aixecat recels d'alguns moralistes que consideraven que qualsevol mitjà d'accés al saber podia pervertir la dona i, de retruc, fer-li perdre l'honor, virtut que marcava la fèrria moral de la societat de l'Antic Règim.¹²⁸

Segons el sistema de pensament patriarcal, el coneixement de la lectura i, amb especial èmfasi, de l'escriptura en les dones podia fer-los incomplir el preceptiu confinament a la llar prescrit pels moralistes i calia evitar-ho per tots els mitjans: hom considerava que saber de lletra permetia que tant les joves, com les casades o monges poguessen rebre i escriure cartes 'impúdicament', sense cap control, i tenir relacions epistolars 'poc desitjables'. Prendre prevencions i mesures pertinents davant d'un perill tan manifestat pels moralistes esdevenia la principal de les motivacions dels progenitors a privar les seves filles d'una educació intel·lectual. A finals del segle XVI, en l'obra *Libro intitulado vida política de todos los estados de*

¹²⁶ Per a les prohibicions de determinades lectures dels moralistes de l'època, vegeu, Jiménez (2007).

¹²⁷ S'entén aquí per educació formal com la instrucció que es produeix a través d'una acció docent, amb contingut intel·lectual; sobre la distinció de l'educació, de caire moral, i la instrucció femenines: Cuadra (1994); i Ballarín (1994).

¹²⁸ Em remet al panorama proporcionat per Vigil (1986), amb una informació completa sobre aquesta tractadística i els intents d'algunes dones per alliberar-se dels motlles proporcionats.

mujeres (1599), el franciscà Juan de la Cerda es mostrava així de contrari a l'extensió de l'escriptura de les dames, recelós dels prejudicis morals que podia causar-los:

En lo que toca en si es bien ocupar a la doncella en el ejercicio del leer y escrebir, ha habido diversos pareceres. Y, examinados los fundamentos de estas opiniones, parece que aunque es bien que aprenda a leer, para que rece y lea buenos y devotos libros, mas el escrebir ni es necessario ni lo querría ver en las mujeres; no porque ello de suyo sea malo, sino porque tienen la ocasión en las manos de escrebir billetes y responder a los que hombres livianos les envían. Muchas hay que saben este ejercicio [l'escriptura] y usan bien dél; mas otras usan dél tan mal que no sería de parecer que lo aprendiesen todas [...] Mas, porque es ejercicio indiferente, yo no le quiero condenar, sino remitirle a la prudente madre, la cual, si le parece que conviene, dele a su hija maestro virtuoso y de aprobadas costumbres que se lo enseñe; el cual sea viejo, y si fuere posible, sea religioso. Y no le dé lición sin estar ella presente, porque de no lo haber hecho así algunas madres han sucedido cosas muy ruines (Suárez ed. 2010: 30-31).

Uns anys més tard, l'humanista jesuïta Gaspar Astete (inclinat a ensenyar de llegir les dones però amb una mentalitat més tancada que Vives) en la seva obra *Tratado del gobierno de la familia y estado de las viudas y doncellas* (1603), també advertia que no era necessari que les dones aprenguessen a llegir. Amb aquestes paraules tancava les portes a qualsevol oportunitat d'accés a l'adquisició de l'escriptura per part de les dones:

Pero no siempre que digo que las donzellas aprendan a leer, digo también que aprendan a escrevir. Porque (a mi juyzio) el permitir, o aconsejar a los padres que enseñen a leer a sus hijas, no tiene tanto inconveniente como el dezir que las enseñen a escrevir [...] Y aún digo más, que así como el saber escrevir no le es necesario, así le puede ser más dañoso el saberlo, como la experiencia lo enseña. Porque muchas mugeres andan y perseveran en malos tratos, porque se ayudan del escrevir para responder a las cartas que reciben y como escriven por su mano, encubren mejor los tratos que traen; y hazen más seguramente lo que quieren, más si huviessen de escrevir por mano agena, porque saben que ay testigos de sus ocultos secretos, y no podrían conseguir lo que pretenden; y así con no saben escrevir, cessan de vivir mal, por no fiar su vida del poco secreto y recto que ay en algunas personas terceras. Por lo qual, en resolución, digo que la donzella christiana y verdadera hija de sus padres, para el aprovechamiento de su alma se contente con sólo saber leer y piense que aunque no sepa escrevir no perderá de su honor ni de su reputación... (cf: Cruz Medina 2003-2994: 164-165).

I és que el jesuïta considerava que l'escriptura era totalment perniciosa per a una dona, qui:

no ha de ganar de comer por el escribir ni contar, ni se ha de valer con la pluma como el hombre; antes, así como es gloria para el hombre la pluma en la mano, y espada en la cinta, así es gloria para la mujer el huso en la mano y la rueca en la cinta. Además muchas mujeres andan en malos tratos porque se ayudan del arte de escribir [...] Por lo cual, en resolución digo, que la donzella cristiana, y verdadera hija de sus padres, para el aprovechamiento de su alma se contento sólo con saber leer, y piense que aunque no sepa escribir no perderá de su honor ni de su reputación (cf: Gimeno 1993: 62).

Tot amb tot, al llarg l'Antic Règim, entre la norma prescrita i les experiències diverses i comportaments quotidians que ens han deixat les dones trobem un abisme: les dones (especialment les d'una situació socioeconòmica benestant) també van saber moure's més enllà dels espais privats als quals el discurs moral hegemònic intentava reduir-los l'activitat. Algunes (les conegudes i les que avui ens són innominades perquè no n'ha quedat rastre documental), van desplegar les estratègies adients per apropiar-se de l'alfabetització com a símbol preuat de cultura i d'autoafirmació de classe benestant; també com a mitjà per assolir el procés de creació literària o per necessitat. Ara bé, l'existència d'alguns llibres de comptabilitats d'autoria femenina, escrits a Catalunya durant segona meitat del segle XIV, demostren que les dones en èpoques passades (especialment les nobles o les que

regentaven negocis¹²⁹) també es van apropiari de l'escriptura amb fins instrumentals, per tal de gestionar els negocis familiars o administrar el patrimoni: ho inferim de l'existència dels llibres de comptes de Sança de Ximenis Cabrera (Barcelona, 1393-1471) (Daufí, Canela & Serra dir. 1992; i Vinyoles 2005), senyora feudal i promotora d'art; i de Caterina Lull i Sabastida (ca. 1440-1495)¹³⁰ (Colesanti 2008), mercadera catalana a Sicília, així com el llibre de negocis d'Estefania de Carrós, mestra –que va donar a conèixer la mateixa Colesanti (2008: 120, n. 38). A finals del segle XVI, l'esposa del notari barceloní Simó Rafeques, Adriana, començarà a anotar en un *Llibre de béns immobles* que registrava les propietats del marit, amb correspondència i notes dietarístiques anteriors, tal com va explicar Miralles (2011).¹³¹ En definitiva, al segle XVI assistim a un moment de trànsit pel que fa a la manera com les dones comencen a relacionar-se amb els materials escrits; com acabem de veure, en expandir-se visiblement l'horitzó d'expectatives socialment previst per al gènere femení, augmenten visiblement els índexs d'alfabetització femenina i la relació entre dones i cultura escrita s'intensifica (Beceiro 2003). Això va possibilitar un petit increment de dones dedicades a la creació literària, quan «algunes d'elles, un sector minoritari, gosen qüestionar els coneixements preexistents, i superen l'estadi de dones instruïdes per esdevenir dones sàvies, protectores de les lletres i les arts, lectores de llibres i, fins i tot, creadores d'obres literàries» (Martí i Ascó 2004 [2013]: 363).

Però, què podem dir de la literatura femenina peninsular moderna abans de la irrupció del model teresià al segle XVII? Tal com han mostrat diccionaris, manuals de literatura i històries específiques, i mencions de bibliògrafs coetanis a les autores, tan sols podem parlar d'unes poques figures disperses¹³² que hauran de fer front a les objeccions pel seu afer literari. Nieves Baranda, que ha parat atenció a les escriptores del Siscent en un treball específic (Baranda 2010) al·ludeix a l'absència d'una tradició literària pròpia en les autores anteriors a Teresa de Jesús; una manca de referents literaris femenins que desautoritzava encara més les dones a erigir la seva veu públicament i que n'obligava a moltes a desestimar la seva faceta literària o a publicar rere l'anonimat, temoroses com estaven al

¹²⁹ Gimeno (1993: 60, n. 2) aporta l'exemple de la valenciana Juana del Fuejo i Aguilar, com a dona alfabetitzada que regentava una farmàcia, però no en fou l'única.

¹³⁰ Llegiu-ne les fitxes del DBD, a cura d'Eulàlia d'Ahumada [s.v. *Caterina Lull Sabastida*], de Teresa Vinyoles [s.v. *Sança Eiximenis de Cabrera i de Prades*] i de Mireia Comas [s.v. *Estefania Carrós i de Mur*].

¹³¹ Més tardanament, a mitjan segle XVII, la noble Clara de la Cerda resident a Oliva (la Safor) († 1647), un cop vídua, va demostrar sobrades dots d'eficiència en la gestió personal del seu patrimoni i els assumptes dels negocis heretats del marit, mitjançant una extensa correspondència epistolar amb diverses personalitats; activitats de les quals va poder ocupar-se'n personalment perquè era una dona formada, que sabia llegir i escriure. De fet, la devoció també la féu cartejar-se amb les religioses del convent de clarisses de Santa Anna de València, on més tard faria professar la filla (cfr. Martí i Ascó 2000: 60). Martí i Ascó va donar a conèixer una recerca documental sobre el matrimoni Alonso de Celada i la dita Clara, del llinatge dels Medinaceli, a partir de les fonts conservades a l'Arxiu Parroquial de Santa Maria d'Oliva (APSM). Segons l'estudiós, Clara va indagar sobre els seus orígens familiars a través d'enquestes orals. També es coneixen les notes de remeis, conservades a la documentació de la família Veciana, preses per la «gestora» i «remeiera» Maria Tecla Civit Llobera (Rocafort de Queralt, 1683- Valls, 1761). D'aquesta autodidacta de finals de segle, se sap que prenia prestats llibres a l'apotecari-llibreter doctor Gassol, de temàtica diversa, que li van fer adquirir una bon cultura general. Va fer-se càrrec de gestió de l'economia familiar i es diu que escrivia les cartes del seu marit, analfabet, tal com llegim en la fitxa que li dedica Gras al DBD [s.v. *Maria Tecla Civit Llobera*].

¹³² Resulta interessant, en aquest aspecte, consultar l'estudi de Rutz (1995) dedicat a les 'mares de Santa Teresa', lleg. també Dronke (1995: 279-314).

rebuig social que podia suscitar la transgressió d'escriure en una època tan avançada en el temps. I aquesta serà la nota dominant d'aquest segle XVI:

El problema hasta entonces no parece radicar en la falta de mujeres culturalmente capacitadas ni de algunas autoras entre ellas, sino en la consideración social, quizá personal, que tenía la mujer escritora que publicara o lo pretendiera, lo cual retraería a la mayoría de intentarlo personalmente y también a muchos de sus valedores. Ese detonante, el punto de inflexión, parece ser Santa Teresa. Su ejemplo supuso un hito sin precedentes, no porque hubiera escrito varias obras, sino porque estas se imprimieron (Baranda 2005b:94).

Tot amb tot, els estudis dedicats a la literatura femenina han fet emergir l'existència a l'àmbit hispànic d'un grup de dones erudites, ja al segle XVI, educades en ambients familiars d'intel·lectuals i lletrats interessats a dotar d'una bona formació a les seves dones.¹³³ Congregades algunes d'elles al voltant de la cort virregnal valenciana i, a la cort d'Isabel la Catòlica per a l'àrea castellana (Gonzalo 2007) representen l'esforç de les dones per assolir un espai propi en el món cultural (King 1993):

Se trata de jóvenes que viven en ambientes propicios, sobre todo aristócratas e hijas de profesores, médicos, abogados, etc. La enseñanza media y superior estaba vedada a las mujeres, siendo el entorno familiar el único reducto donde algunas muchachas podían obtener cultura y formación, ya que podían tener a su alcance buenos maestros y bibliotecas particulares. Son “genias educadas desde la infancia en las lenguas latina y griega y en todos los saberes de moda, excepto en la retórica, porque el dominio de la retórica marcaba el umbral de acceso al mundo del poder de verdad; el del ejercicio de la política del estado. Se trata, en general, de jóvenes geniales que rompieron barreras de género, que buscaron su emancipación en un saber masculino definido como neutro que ellas hicieron propio y ejercieron con tanta o más maestría que los sabios que habían hecho de ellas sus discípulas cuando niñas [...]. Con su voluntad de emancipación, las *puellae doctae* demostraron que el modelo de género femenino vigente en su sociedad era inadecuado e injusto (Rivera 1997: 85-86).

Amb el nom de *puellae doctae* sobresurten alguns noms femenins del segle XVI; éssers ambivalents que van suscitar actituds contradictòries en els seus coetanis: d'una banda, lloades en gran manera per la seva erudició i pel seu gran coneixement de les llengües, especialment, la llatina (King 1984: 74-75), però també criticades per aquesta capacitat intel·lectual que no els “pertanyia”. De fet, comunament aquestes dames conreades intel·lectualment seran apel·lades amb el terme llatí de *virago*,¹³⁴ en tant que es dedicaven a activitats tradicionalment d'homes com la història, la filosofia, l'art, la literatura... (King 1993: 203-298). Considera Coderch amb relació a el camp literari que: «si els homes del Renaixement celebraven els èxits intel·lectuals de les seves contemporànies, era, justament, perquè havien deixat enrere els trets que les definien sexualment com a dones per menar una vida cèlibe i casta» (2012: 540).¹³⁵ Per aquest motiu, les dones amb afanys culturals durant l'Edat Moderna són considerades «mujeres eternamente aspirantes a hombres» (Rivera 1990: 291). Dissortadament, la majoria d'aquestes humanistes no han conservat la

¹³³ La bibliografia sobre el tema és abundant, centrada sobretot en les dones de l'àrea castellana, i amb referències a autores de l'àmbit català: Pérez de Guzmán (1923: 18-54); Nelken (1930: 115-140); Gómez Molleda (1955); Segura Graíño (1994); Rivera (1997); Bel (1998: 111-112); Baranda (2004a); Márquez de la Plata (2005); Nicasio (2006); i Borreguero (2011). Recentment, Immaculada Font Marenyà ha defensat la seva tesi doctoral a la Universitat de Girona, *Luisa Sigüea de Velasco: reflexions filosòfiques d'una docta puella espanyola del segle XVI* (2014) [consulta: 10/11/2014].

¹³⁴ Terme que no només s'aplicava a les lletrades sinó a les governants, influents i poderoses, en herència de l'apel·latiu *mulier virilis*, de la tradició cristiana alt-medieval.

¹³⁵ De fet, segons l'accepció actual del DIEC, una *virago* és una «dona homenenca», és a dir que reproduïx el model d'actitud, comportament i actuacions dels homes, segons els estereotips i funcions de cada sexe.

seva obra i resulta difícil rastrejar la seva biografia, de manera que no podem estudiar amb total certesa les aportacions reals d'aquestes 'humanistes' al camp cultural i literari; impediment que ja havia fet notar l'estudiós Morocho.¹³⁶ I és que les exigües notícies d'aquestes autores que ens han arribat, ho fan a través de les «honorífiques mencions» que els van dedicar alguns intel·lectuals coetanis, meravellats per la seva excel·lència;¹³⁷ no totes, però són escriptores, sinó que hi són recollides generalment vinculades amb la modèstia, la virtut, l'erudició, la noblesa... Són especialment conegudes, en aquest aspecte, les al·lusions de l'humanista italià Luca Marineo Siculo, que prestava servei a la Cort i a diversos nobles. Marineo s'hi va referir en dues obres: en l'*Epistolarum familiarium libri XVII, liber sextusdecimus* (1514)¹³⁸ i en *De rebus Hispaniae memorabilibus* (1530). La primera, que recull 418 epístoles, inclou cartes llatines adreçades a aquestes dones nobles, esposes de senyors notables, protectores seves (Ana Cabrera i María Velasco) i a tres «donzelles sàvies» les quals són lloades per la seva erudició clàssica: Juana Contreras, Lucía de Medrano i Anna Cervató, vinculada a la cort de Germana de Foix. A la segona obra, Marineo incorpora una breu galeria de dones il·lustres, conformada per les anteriors, a excepció d'Anna Cervató: Beatriz Galindo, María Pacheco, María de Mendoza (comtessa de Montagut), la valenciana Àngela Carlet, una cosina d'aquesta inanonimada, i Isabel de Vergara (Baranda 2007: 433-434).

Per la seva part, l'humanista Alfonso García Matamoros, al seu volum *De asserenda Hispanorum eruditione, sive De viris Hispaniae doctis narratio Apologetica* (Alcalà d'Henares: Juan de Brocar, 1553 [1603]), també hi parla de dones sàvies «prodeat etiam in aciem lectissimus feminarum chorus, qui de ingenio & doctrinae laude cum Graecis & Latinis generose admodum certet». Alguns dels noms recollits són els mateixos recopilats per l'anterior: «Calabriae Ducem», «Zeneti Marchionam», «Isabella Ioensis», «Angelam Zapatam», «Sigaeam Toletanam», «Anam de Osorio», i «Catherina Pacensis». De les vinculades amb els territoris de parla catalana: la duquesa de Calàbria i virreina de València, Mencia de Mendoza, equiparada a l'Aspàsia de Jenofonte per la seva erudició llatina i grega, i el seu fervor per l'estudi; l'humanista Àngela Sapata, lloada per Vives i la catalana Isabel Josa, comparada amb Paula Romana.

Després d'aquest, el repertori d'Andreas Schott *Hispaniae Bibliotheca seu de academiis ac bibliothecis. Item elogia et nomenclator clarorum Hispaniae scriptorum, qui latine disciplinas omnes illustrarunt philologiae, philosophiae, medicinae, iurisprudentiae, ac theologiae*, vol. III (Frankfurt: Johann, Herederos, 1608) recull referències a dotze dones notables de la seva època, sota l'epígraf IX de foeminarum eruditarum (f. 340-344), entre les quals comptem les mateixes

¹³⁶ «[...] nos encontramos con una dificultad previa para llevar a cabo un trabajo de esta índole, dado que los textos escritos por mujeres, cuando existen, en la mayoría de los casos son inaccesibles. Por eso es necesario y urgente llevar a cabo un trabajo previo de catalogación de autoras, contar con índices completos de sus obras, manuscritas e impresas, y disponer materiales, hoy dispersos, en numerosas bibliotecas y archivos. Cuando se hayan reunido estos materiales será posible llevar a término trabajos con garantía de calidad, sobre fuentes originales y no sobre libros que se fundamentan en reelaboraciones y elucubraciones de segunda o quinta mano, en los que no sabemos hasta dónde llega una mitificación y dónde comienza la verdad histórica» (1993: 184).

¹³⁷ Baranda (2007) analitza algunes obres literàries i crítiques que esmenten les escriptores de l'època i que haurien contribuït a conformar el canon literari en els segles XVI-XVII.

¹³⁸ Vegeu-ne l'edició de Jiménez Calvente (ed 2001).

Àngela Sapata i Josa, però inclou nova referència a Juliana Morell («Ángela Zapata», «Ana de Orosio», «Catharina Pacensis», «Oliva Sabuco de Nantes Barrera», «Catharina Trillo», «Beatrix Galindez», «Isabella Ioensis», «Mencía Mendoza», «Sigaeam», «Loysae Sigaeae», «Teresa Iesus», «Juliana Morell». Finalment, a l'obra de l'humanista sevillà Nicolás Antonio, *Bibliotheca hispana nova sive hispanorum scriptorum qui ab anno MD. ad MDCLXXXIV floruerunt notitia Roma: Nicolai Angelii Tinasii* (1672, amb reed. el 1783-1788, a Madrid: Viuda y Herederos de Joaquín Ibarra), considerada la «primera bibliografía de la literatura española» (Luna 1996: 32; en un treball titulat «Las escritoras en la *Bibliotheca* de Nicolás Antonio», p. 28-40) la nòmina de dones recollides ha augmentat exponencialment (un total de quaranta-nou) gràcies al fet que ja incorpora erudites procedents de l'esfera conventual, entre d'altres. Els noms es troben recopilats per ordre alfabètic, integrats a la nòmina d'autors barons, tot i que Antonio també dedica un *Gynaeceum Hispanae Minervae Sive de Gentis Nostrae Foeminae Doctrina Claris*, amb què tanca el seu repertori.¹³⁹

Sens dubte, una de les *puellae doctae* més coneguda i més citada per tots aquests repertoris, fou la salmantina Beatriz Galindo (1465-1534), coneguda com 'la Latina' per ser preceptora de llatí de les filles i les dames d'Isabel la Catòlica. Altres humanistes destacades en la cort hispànica foren Beatriz de Bobadilla, Juana de Contreras, Lucía o Luisa de Medrano (1484-1527), Francisca de Nebrija (o Martínez) –aquestes dues darreres han estat considerades les primeres dones a entrar a la Universitat en un moment en què era prohibida l'entrada femenina en les institucions del saber–,¹⁴⁰ Beatriz de Silva (1424-1492), Isabel de Vergara, María Pacheco... I així fins arribar a les trenta-vuit *doctae puellae* consignades per l'erudit Marcelino Menéndez Pelayo (*apud*. Rivera 1997: 105).¹⁴¹ Però, quin és el panorama que ens trobem en les lletres femenines catalanes dels segles XV-XVI, previ a la publicació de les obres de la carmelita descalça i de l'extensió i revolució del fenomen teresià posterior?

2.1. La producció femenina a l'àmbit català prèvia al model teresià

Pel que fa a les autores de l'àrea catalana, la manca d'una nòmina consistent i la dificultat de conservació de les fonts ha contribuït a crear un panorama d'estudis desolador pel que fa a l'autoria femenina d'aquest segle XVI. Amb relació a les primeres escriptores catalanes de la modernitat, comptem amb una llista coneguda bastant exigua, sobre la qual cal fer esmenes convenients. Els estudiosos Antoni Ferrando i Miquel Nicolás (Ferrando & Nicolás 2011: 158) i el mateix Antoni Ferrando (Ferrando 1999: 208) han proporcionat algunes dades sobre la participació femenina en l'esfera cultural per al trànsit entre el segle XV i XVI: citen a la Reina de Mallorca i a les arxiconegudes Isabel Suaris (València, *ca.* 1440- *ca.* 1490)¹⁴² i

¹³⁹ N'extraïem la nòmina de la base de dades BIESES [s.v. *Nicolás Antonio*] [consulta: 18/04/2013].

¹⁴⁰ P.e. Graullera & Salavert expliquen que no només era impensable que tingués estudis universitaris, sinó que fins i tot, tenien prohibit l'accés al recinte de l'Estudi General (1990: 125).

¹⁴¹ Per a més informació per a cadascuna d'elles, reviseu la base de dades BIESES.

¹⁴² Lleg. Cahner (1977); Ferrando (1982); Garcia Sempere (2004 i 2007). Sobre aquesta, consulteu la fitxa bibliogràfica inclosa al DBD a cura de Marinela Garcia Sempere [s.v. *Isabel Suaris*]

Tecla Borja (Gandia, 1435- València, 1459)¹⁴³ (les mateixes que recupera Massó i Torrens en el seu article «Poetesses i dames intel·lectuals», del 1936) al costat de les promotores d'algunes de les edicions valencianes més famoses (Isabel de Lloris, la religiosa Anna Torrella, Na Cirera d'Alpont, Aldonça de Montsoriu...). Aquestes darreres no conserven cap obra coneguda, però són un reflex d'unes inquietuds femenines, culturals i literàries, i apunten vers la importància del mecenatge femení dels segles XV-XVI, com veurem tot seguit.

2.2. Patrocinadores i inspiradores de l'art i la cultura

Pel que fa a la relació de les dones amb la cultura lletrada en el Renaixement europeu, M. King reflexiona sobre el fet que les dones de les classes dirigents van ser apartades dels òrgans de decisió i van acabar desenvolupant, en la majoria dels casos, algunes funcions subsidiàries. Així mateix, tampoc no van aconseguir tenir presència als cercles intel·lectuals de l'època (King 1980: 67-90). Però, podem considerar que per al període que ens ocupa dels segles XV-XVI, les dones accedeixen a l'Alta Cultura lletrada especialment a través del patronatge artístic i cultural.¹⁴⁴ El treball de Sabaté & Soriano (2005) demostra que aquest mecenatge ja havia estat exercit de manera especial durant els segles XIII-XIV a la cort de la Corona d'Aragó on les reines, grans dames de la cultura i del saber, posseïen llibres d'hores, bíblies, missals o literatura d'entreteniment i van ser les incitadores de les traduccions al català més importants de l'Edat Mitjana.¹⁴⁵ Posteriorment, amb l'entronització de la dinastia dels Trastàmara a València, la cort virregnal es va constituir com a centre d'activitat cultural i artística de primer ordre en les diverses manifestacions, amb l'important impuls de Germana de Foix, primer, i Mencía de Mendoza, després.

Per al segle XVI valencià, múltiples treballs han anat demostrant com els escriptors humanistes de l'època es van saber posicionar al voltant de la cort virregnal, a la recerca de la protecció dels virreis i, especialment de les virreïnes.¹⁴⁶ I és que l'espendor cultural que es va viure a les corts virregnals valencianes durant el Renaixement estan vinculades a les figures femenines de Germana de Foix i de Mencía de Mendoza, segona i tercera esposa, respectivament, de Ferran d'Aragó, duc de Calàbria. Tot i no tenir un origen valencià, és necessari fer-n'hi una breu menció en la mesura que, posseïdores d'una gran formació humanística, van saber donar un impuls cabdal a la vida cultural de l'època i van contribuir a crear a la capital valenciana un ambient de cort reial, amb la celebració de fastuoses festes,

¹⁴³ Veg. Fita (1887) i la fitxa del DBD a cura de Marinela Garcia Sempere [s.v. *Tecla Borja*].

¹⁴⁴ Sobre el patronatge artístic de la dona al Renaixement, lleg. García (2004b).

¹⁴⁵ Una d'aquestes grans dames mecenes de la Corona d'Aragó fou Violant de Bar (França, 1365 - Barcelona 1431), esposa del rei Joan I, d'una gran cultura, que va exercir una forta influència en la cultura humanística de Catalunya tot difonent les innovacions franceses (Piera 2008), quan a partir de 1388 va començar a encarregar traduccions al català de determinades obres per a ús personal; sobre aquesta, lleg. Riquer (1994), i Ponsich (2005). Maria de Luna (? , 1357-Vila-real, 1406), dona de Martí l'Humà, també va ser una bona lectora, incitadora d'obres per a la seva possessió i lectura. La cort napolitana d'Alfons el Magnànim va ser un focus d'irradiació de l'humanisme italià, i la seva esposa, Maria de Castella, també va demostrar inquietuds culturals amb la lectura de un bon gruix de llibres al seu poder.

¹⁴⁶ Per a una ampliació del panorama veg. Pons Fuster (2002); i Gil Fernández (2003).

lectures dramatitzades, jocs de màscares i tornejos... a l'estil de les corts italianes. Germana de Foix (Foix, França, 1488-Llíria, 1538)¹⁴⁷ fou filla de Juan de Foix, comte de Étampes i vescomte de Narbona, i de Maria d'Orleáns, i neboda del rei Lluís XII de França, a la cort del qual va rebre una educació refinada pròpia del seu llinatge. Des de 1505-1516, fou esposa de Ferran el Catòlic (vidu d'Isabel la Catòlica) i, per tant, fou reina consort d'Aragó i virreina de València des de 1523.¹⁴⁸ Després d'un segon matrimoni, es va casar en terceres núpcies amb Ferran d'Aragó, duc de Calàbria, amb qui va ostentar el títol de virreina fins el 1538. Germana de Foix va importar els gustos renaixentistes a palau, producte de la cultura i costums cortesans francesos adquirits en la seva educació, els quals van irradiar en un interès per la música, la literatura, els objectes d'art... La virreina va aglutinar al seu voltant els escriptors del moment¹⁴⁹ que la van convertir en dedicatària de les seves obres. Així, Juan Justiniano va dedicar-li la *Instrucción de la mujer cristiana* (1528), traducció castellana de *De Institutione Christiana Feminae*, de J. L. Vives, publicada cap a 1523 per a la formació de Maria Tudor, filla de Caterina i Enric VIII d'Anglaterra.

En morir Germana de Foix, Mencía de Mendoza (Jadraque, Guadalajara 1508-València, 1554),¹⁵⁰ la va rellevar en el càrrec de virreina (1538-1550) i duquessa de Calàbria, en casar-se amb Ferran d'Aragó. Fou marquesa de Cenete i comtessa de Nassau, filla de Rodrigo de Mendoza, marquès de Cenete (Ferrer 2007: 186; Martín 1961: 39-40). És conegudíssima per la seva tasca de mecenatge literari i artístic al Regne de València i, especialment, de revitalització humanística a l'entorn de l'Estudi General de València. També pel seu interès notori en l'adquisició de coneixements i de llibres, que la van convertir en el paradigma pur de l'aristòcrata erudita a l'època (Cátedra 2003: 17-18; Lasso de la Vega 1942: 62-64).¹⁵¹ Durant una llarga estada de joventut a València, abans de ser virreina, va assolir una important formació humanística¹⁵² amb el seu preceptor Joan Andreu Estrany, consolidada en traslladar-se el 1530 als Països Baixos al costat del seu primer marit, Enrique de Nassau, vescomte d'Anvers i senyor de Breda (s'hi va casar el 1524 i en va enviuar el 1538). A Breda, fou deixeble de Vives amb qui va mantenir una relació de mestratge-patronatge que ha estat estudiada per Simón Vosters (1985 i, esp. 2007), entre d'altres.¹⁵³ Mencía és coneguda, entre d'altres, per la faceta de promotora cultural dels *studia humanitatis* (Alcina 1990: 19)¹⁵⁴ i protectora del corrent erasmista valencià

¹⁴⁷ Consulteu la fitxa biobibliogràfica inclosa al DBD a cura de Llum Sanfeliu [s.v. *Germana de Foix*]; Rios (2003); i Ferrer (2007).

¹⁴⁸ El títol de virrei a la cort valenciana va ser creat per Carles I d'Espanya el 1520. El primer virrei fou Diego Hurtado de Mendoza (1520-1523), al qual va seguir Germana de Foix.

¹⁴⁹ Bon reflex d'aquest ambient cortesà són les obres de Lluís del Milà (*El Cortesano*, 1560) i de Joan Ferrandis d'Herèdia (*Coloquio de las damas valencianas*, 1524).

¹⁵⁰ Sobre aquesta són nombrosos els treballs que s'han publicat; ens interessen especialment, els centrats en la dimensió cultural de la dama: Sttepe (1969 i 1985); Voosters (1985); Hidalgo (1997); i García (2004a). Vegeu la fitxa biobibliogràfica del DBD a cura de Llum Sanfeliu [s.v. *Mencia de Mendoza*].

¹⁵¹ Mencía va atresorar nombrosos manuscrits il·luminats, alguns d'ells llibres d'hores (Hidalgo 2002).

¹⁵² Ja hem vist que l'esmenta Matamoros (s.v. *Calabriae Ducem, Zeneti Marchionam*), editat per López de Toro (ed. i trad. 1943: 226).

¹⁵³ Vives va escriure un comentari a les *Geòrgies* de Virgili a petició de Mencía.

¹⁵⁴ Baltasar de Romaní va dedicar la primera edició de les poesies d'Ausiàs Marc al duc de Calàbria. Segons recull Martí i Ascó (2013: 365): «La seua actitud de mecenes de les lletres inspirà altres dames que van voler

(Bataillon 1966: 484-488). Ferragut & Almenara (2003) van donar a conèixer una carta inèdita, de contingut filosòfic, enviada per Joan Andreu Estrany a Mencía amb data de 1529. Així mateix, el teòleg valencià Joan Baptista Anyés (1480-1553) va dedicar-li diverses obres, i fins i tot li va enviar alguns dels seus tractats perquè els revisés i li'ls retornés polits (Ferrer 2007: 187), cosa que demostraria la qualitat de la formació amb què comptava la dama, lloada pels erudits coetanis. De fet, li coneixem una àmplia biblioteca, atresorada al llarg dels anys, amb més d'un miler de volums (Solervicens 2003).

D'altra banda, de la lectura del treball de Segarra (2001) sobre la cort renaixentista salernitana, coneixem la importància d'Isabel de Vilamarí, noble senyora d'origen català, qui va aglutinar, durant la primera meitat del segle XVI, artistes i humanistes italians i hispànics i un grup de dones cultes. També ha estat posat de relleu el rol important en la transmissió cultural entre terres italianes i catalanes que exerciren durant els primers anys del segle XVI les anomenades «reines tristes», amb què eren conegudes les reines de Nàpols, Joana d'Aragó (Barcelona, 1455- Nàpols, 1517) filla de Joan II de Catalunya-Aragó i de Joana Enríquez, vídua de Ferran I de Nàpols, i la seva filla Joana d'Aragó, vídua de Ferran II de Nàpols. Establertes durant 1501-1506 a València (on la mare va ser nomenada lloctinent de València, el 1505), i des de 1506 a Nàpols, van afavorir la penetració de la llengua i cultura castellanen en els ambients cortesans napolitans i una interessant producció literària generada en la seva cort (Croce 1894; i Vicier 2001). Tampoc no podem deixar d'esmentar aquí la tasca realitzada per Agnès de Pacs i de Quint (Palma, 1415-1485), protectora, mecenes i divulgadora del lul·lisme a Mallorca (Barceló 2000).

Tanmateix, més enllà dels casos concrets en què ha estat remarcada la tasca de patronatge important exercit per figures femenines poderoses, altres dones van exercir al període un paper cabdal com a *matrones* de l'art i la cultura, o com a incitadores de determinades obres literàries, les quals han estat abocades a l'oblit i a l'anonimat per no constar d'un cognom tan preminent i un estatus il·lustre. A través de les dedicatòries dels llibres podem accedir a una llista de mecenes femenines als segles XV-XVI: generalment, es tracta de volums de temàtica devota i moral, adreçades a la devoció i l'edificació de l'ànima femenina, o traduccions d'obres llatines que les dones encarregaven per poder-les llegir en llengua romànica.¹⁵⁵ Malgrat que no ha estat suficientment explotat a casa nostra,¹⁵⁶ és un aspecte clau, ja que no hi ha dubte que el tema de les dedicatòries de llibres és un reflex interessant de l'evolució de l'accés de les dones a la cultura escrita¹⁵⁷ en el trànsit dels segles XV-XVI; no només perquè palesa un paper cultural actiu de la dona emanat de la recepció i la lectura de determinades obres literàries, sinó que, a més a més, ens duu a plantejar-nos el grau de familiaritat o arrelament del costum de la lectura d'aquest tipus de literatura entre

imitar-la. És el cas d'Àngela de Borja i de Vilaragut, fervent lectora d'Ausiàs March, que incità el seu marit Lluís Carròs de Vilaragut, batle general del regne, perquè compilara un manuscrit de l'obra del poeta valencià, un dels pocs clàssics, l'interès per l'obra del qual continua vigent més enllà del segle XV».

¹⁵⁵ Caldria incidir en la documentació, en l'aspecte econòmic de l'encàrrec...

¹⁵⁶ Escartí (2011) ja ho havia advertit en les paraules: «La mujer, pues, como lectora y receptora nominal de determinados trabajos literarios. Y ello nos lleva a suponer que leer literatura debió ser una costumbre, hasta cierto punto, bastante arraigada entre las mujeres de la alta sociedad valenciana».

¹⁵⁷ Sobre aquest tema de les dedicatòries, només perfilat aquí, veg. Baranda (2011c); i Cátedra (2003: 24-28).

les dones de l'època, que encara resta per afinar. I és per això que considerem que hi hem de dedicar unes breus línies, tot partint dels estudis de Josep Lluís Canet (2005; sobre la producció hagiogràfica del Regne de València), i de Dominique De Courcelles (1999, referit a les obres impreses a Barcelona i a València). A través d'aquests treballs, i d'altres referències conegudes, observem com, des de finals del XV fins a principis del XVI abunden les dedicatòries a dones lletraferides, generalment, religioses i de l'esfera valenciana, algunes de les quals podem llistar, a mode d'exemple:

- ❖ Miquel Peres, trad. *Imitació de Jesucrist* (1482) (Isabel de Villena)
- ❖ Joan Roís de Corella, *Vida de santa Anna* (1485?) (Violant de Montpalau)
- ❖ Francesc Prats, *Devota contemplació* (1487) (Sor Angelina Monroia)
- ❖ Bernat Fenollar et al., *Lo Passi en cobles* (1493) (Isabel de Villena)
- ❖ Francesc Alegre, trad. de las *Metamorfosis* d'Ovidi (1494) (Joana d'Aragó, filla dels reis Catòlics)
- ❖ Miquel Peres, *Vida de la sacratíssima Verge Maria* (1494) (Violant Mompalau de Castellví)
- ❖ Miquel Peres, *Vida de santa Caterina de Sena* (1499) (monges dominiques del convent de Santa Caterina de València, que en sol liciten la traducció)
- ❖ Joan Carbonell, *La ystoria de Joseph fill de Ely e spos de la sacratíssima verge Maria* (1502) (noble anònima)
- ❖ *Regla y vida de San Benito en romance y latín* (Brígida de Fenollet, abadesa cistercienc de la Saïdia)
- ❖ Miquel Peres, *Vida de sant Vicent Ferrer* (1510) (Cirera Dalpont o d'Alpont)
- ❖ Tomàs Vesac, *Vida de santa Caterina de Sena* (1511) (Anna Torroella, priora de Santa Caterina de València)
- ❖ Jaume Beltran i Vicenç Ferrandis, *Obres contemplatives i de molta devoció novament trobades en loors de la santíssima creu* (1515) (Elionor Fenollet).
- ❖ Joan Baptista Anyés, *Vida de sant Julià i santa Basilissa* (ca. 1528) (monges agustines de Sant Julià de València)
- ❖ Anònim, *Espill de la vida religiosa* (1529) (Jerònima d'Eixarc, monja de família noble)
- ❖ Anònim, *Confessionari molt útil per a les ànimes* (1532) (Maria de Cardona i Requesens)
- ❖ Joan Boscà, *El Cortesano* (1534) –traducció de l'obra de Castiglione¹⁵⁸ (Jerònima Palova d'Almogàver, esposa d'un cosí del traductor).
- ❖ Benet Hispano, *Devota contemplació* (1541) (Joana d'Erill)
- ❖ Joan Baptista Anyés, *Vida de sant Abdon i sant Senén i de sant Ponç* (1542) (Maria de Cardona, comtessa d'Oliva)
- ❖ Jaume Ferrer de Blanes, *Sentències catòliques del diví poeta Dant* (1545) (Hipòlita Roís de Liori)
- ❖ Pedro de Chaves, *Libro de la vida y conversión de Santa Magdalena* (1549) (Beatriu Fernández de Córdoba i Figueroa, duquesa de Soma, esposa de Ferran Folch de Cardona)¹⁵⁹

Caldria afegir-hi les destinatàries de manuscrits catalans, com ara Elionor Flors de Vallterra, destinatària d'un cicle de poemes de Joan Roís de Corella, per a qui va escriure la *Història de la gloriosa santa Magdalena* (1482); Àngela Borja i de Carrós de Vilaragut (fl. 1546), per a qui el seu marit Lluís Carrós de Vilaregut va encarregar la còpia del manuscrit de les poesies d'Ausiàs Marc, escrit el 1546; la dominica Jerònima d'Aragó, a qui anava adreçat el *Tractat dels diàlegs de la seràfica Caterina de Sena* (obra estudiada per Pep Valsalobre en un treball en premsa presentat al col·loqui de GEMELA, Lisboa, 2014) o Isabel Lloris dedicatària del *Tirant lo Blanc* per «lo magnífic cavaller mossèn Martí Joan de Gualba». Aquesta llista, que no té cap pretensió de ser exhaurida, permet ampliar el panorama

¹⁵⁸ El títol complet és *Los quatro libros del cortesano / compuestos en italiano por el conde Balthasar Castellon y agora nueuamente traduzidos en lengua castellana por Boscan*, amb dedicatòria del traductor: «A la muy manífica señora doña Gerónima Palova de Almogávar» (f. 2-3): *Inc.* «No a muchos días que me embio Garçilasso de la Vega (como v[uest]ra merçed sabe) este libro llamado el cortesano...»; sobre el paper de Jerònima com a promotora de l'edició, veg. l'article de Carlos Fortea, «Una promotora de la traducció» (2010) [en línia: http://cvc.cervantes.es/trujaman/antiores/julio_10/02072010.htm] [consulta: 16/01/2015].

¹⁵⁹ Hauríem d'afegir la referència a la famosa epístola de Joan Boscà adreçada a la duquesa de Soma, que reivindica la incorporació de la mètrica italiana a la poesia castellana (Molas 2001: 51).

cultural femení reportat per Ferrando i Nicolás en l'estudi referit unes línies més amunt. A més, ens il·lustra a les clares sobre una major iniciativa de les dones en la dinàmica de la cultura llibresca del període, gens remarcada a casa nostra com a símptoma d'un interès cultural. Tot amb tot, més enllà d'aquests noms que ens demostren un acostament de les dones als circuits culturals, què en sabem de les *puellae doctae* que van participar a l'esfera cultural i literària catalana d'una manera més activa, amb obra escrita?

2.3. Les autores de la primera modernitat a l'àmbit català: una realitat difusa

Efectivament, a l'hora d'estudiar les aportacions de la generació d'autores de la primera modernitat, ens topem amb un escull difícil de superar: gairebé totes (si no totes) ens són conegudes només per referències indirectes a través d'una breu menció estereotipada en els repertoris clàssics ja esmentats, que les rescaten amb el seu panegíric. És d'aquí d'on provenen les dades recollides per la majoria de volums, diccionaris o històries de la literatura i treballs actuals que les citen, ja que la recerca documental al voltant d'aquestes dones és complicada. Això explica que siga tan difícil exposar el seu perfil biogràfic i definir la seva obra escrita, com ja ha posat de relleu l'estudiosa Baranda per a les autores castellanes o aragoneses:

En Castilla o Aragón existen comentarios dispersos sobre mujeres cuya erudición sorprendía a sus coetáneos, mujeres que en su mayoría vivían en las cortes o procedían de familias universitarias, pero cuyo rastro se pierde después de esa mención conservada por azar y, salvo alguna carta latina o algún poema, también en latín, no sabemos más de ellas (Baranda 2005b: 221).

Pel que fa als territoris de parla catalana, malgrat que són conegudes especialment les relacions d'algunes dames virtuoses amb humanistes valencians, glorificades pertinentment per aquests en les dedicatòries dels seus volums, i rescatades de l'oblit per les lloances d'erudits coetanis, no deixen de ser aquestes subjectes esquivols, l'estudi de les quals planteja problemes per la manca dels textos i de documentació. A més, més enllà d'aquestes figures conegudes per la crítica, hem de pressuposar l'existència d'altres erudites de l'àmbit català que durant segle XVI s'aprofitarien de les lliçons de grans mestres i que es lliurarien amb deliri als actes de la lectura¹⁶⁰ i l'escriptura, malgrat que els estralls del temps no hagen estat amables amb la seva producció. Amb això, es planteja com a necessària la tasca d'excavar més a fons en el camp de l'arqueologia literària i l'arxivística per desenterrar i rescatar aquestes humanistes de l'oblit; dones que plantegen un escenari molt difús ja que van viure i escriure (?) en aquesta època tan primerenca, prèvia a l'extensió de l'escriptura femenina que comença a consolidar-se al segle XVII. Aquest fet, ens obliga a estudiar aquí, de manera individualitzada els noms més insignes de l'època que s'han conservat per intentar dilucidar quines foren les aportacions literàries femenines al període. I, per fer-ho, és interessant revisar el panorama plantejat per Martí i Ascó (2004 [2013]: 364-366) en referència a algunes doctes valencianes procedents de classe alta, les quals excel·liren, a cavall dels segles XV i XVI, per la seva faceta no només creadora sinó també com a

¹⁶⁰ A mode d'exemple, més enllà de la informació que proporcionen els treballs ja referits sobre inventaris *post-mortem* femenins amb llibres, sabem que el 1547 Leonor May posseïa obres de Ciceró, Ovidi, Valeri Màxim, *L'Orlando Furioso*,... (De Courcelles 1999: 10).

promotores culturals al costat de les dames dedicatàries que ja hem esmentat. Pot ampliar-se amb una revisió d'Herrero (2009), per bé que, aquest darrer, en tant que catàleg, no aprofundeix gaire en els factors de la irrupció de la figura escriptora a partir del segle XVI, sinó que en proporciona una llista dels noms. Fet i fet, de moment només podem reportar aquí alguns noms, majoritàriament, amb obra perduda, ja que no disposem de gaires clarícies.

2.3.1. Elionor Boil (a. 1430-d. 1502), poeta del *Cancionero General* (València, 1511)

En el pas del segle XV al XVI, pel que fa al primer testimoni poètic femení de l'època¹⁶¹ documentat en aquestes terres, en figuren els versos castellans de la 'marquesa de Cotró'. Foren recollits per Hernando del Castillo al seu *Cancionero General* publicat el 1511 a València. Pel que sabem d'aquesta autora, havia estat vinculada hipotèticament per Jordi Rubió amb Joana de Centelles, filla d'Antoni de Centelles i Ventimiglia (Cahner 1980: 214) però gràcies a la recerca de Perea Rodríguez sabem que es tracta de Elionor Boil (a. 1430-d. 1502):

dama natural de Valencia cuyo matrimonio con Antonio de Centelles y Ruffo le valió el título que luce en el Cancionero general [*marqués de Crotó*]. Los marqueses residieron ampliamente en Valencia, hasta que don Antonio y el hijo de ambos, Enric, fueron apresados por los turcos a principios de 1502, falleciendo en cautiverio (2003: 236-237).¹⁶²

Elionor va adoptar el cognom de l'espòs, Antoni de Centelles i Ruffo, marquès de Cotró, amb qui s'havia casat en segones núpcies –el seu primer marit havia estat Lluís Cornell. És amb aquest cognom que apareix esmentada al Cançoner, per la ploma del poeta Juan Encina (que ja li havia dedicat altres peces) en un peculiar romanç panegíric que contribueix a identificar la marquesa.¹⁶³ La breu composició d'aquesta autora, iniciada amb el vers «Si acertase o si muriere» (f. CXXXIV)¹⁶⁴ representa una de les escasses mostres de lírica cançoneril, escrita per dones a l'època,¹⁶⁵ i, considerem que es tractaria el primer testimoni de poesia femenina impresa a les terres de parla catalana. No podem obviar que Leonor havia gaudit d'una gran posició cultural i social; després d'haver estat dama de companyia d'Isabel la Catòlica, des de la capital del Regne de València va passar a viure a uns dels cercles de cultura cortesana més importants del segle xv: la cort de Ramon Folc de Cardona, on va mantenir contacte amb el poeta bilingüe Francesc Moner (1462-1491), que

¹⁶¹ Cal tenir present que entre les vint-i-quatre composicions que conté el cançoner conegut com a *Jardinet d'orats*, recopilat el 1486 per Narcís Gual, s'inclouen peces d'una senyora Desvall i una altra dama anònima (Cahner 1980: 215, n. 90).

¹⁶² Posteriorment, Perea ha dedicat un altre estudi a aquesta dama (2007; «Una dama en el Cancionero: la marquesa de Crotone» on apareix amb la forma medieval italiana «Crotone»). La investigadora Estela Pérez també la inclou en el seu diccionari dels autors del *Cancionero General* (Pérez Bosch 2009: 14, 89 i 143), en què trobem una edició dels versos. És tractada també per Pérez Priego (ed. 1990: 54-55).

¹⁶³ «La Marquesa vino en Roma, /llorando su perdición, /cubierta todo de luto, /con muy gran tribulación, /doña Leonor Centellas / de noble generación» (*gr.* Perea 2007: 97-98).

¹⁶⁴ Duu per rúbrica «La Marquesa de Cotró[n] traía bordados en el brazo unos fuegos en forma como los de Cévola, y decía la letra».

¹⁶⁵ Sobre la problemàtica del discurs femení als cançoners dels segles XVI-XVI i en la poesia amorosa petrarquitzant, lleg. Blay (2000); i Navarro Durán (2009).

li dedicaria dues obres.¹⁶⁶ Des de la cort dels Cardona es va traslladar després fins a Nàpols, on va residir a inicis del segle XVI,¹⁶⁷ immersa en un interessant ambient de cultura.

2.3.2. Anna Cervató (? , fl. 1512) i Àngela de Carlet, a través de Luca Marineo Siculo

Entre les *puellae doctae* valencianes més citades s'hi compta Anna Cervató (anomenada també per les fonts com a Cervantó o Cervatón), però les dades recollides en són ben escasses i s'han anat repetint d'uns treballs a un altre sense possibilitat d'incidir-hi en el seu perfil biogràfic.¹⁶⁸ Rutinàriament, l'únic que s'ha afirmat és que va ser dama d'honor a la cort virregnal de Germana de Foix, documentada com a descendent d'una família noble del comtat de la Cerdanya (Torres 1836 [1973]: I, 178, a partir del pare Caresmar).¹⁶⁹ A través de les nostres investigacions, considerem que podria tractar-se d'Anna Cervató Fabra, baronessa d'Antella (Alberic), filla de misser Melxor Cervató, baró d'Antella, i de Gràcia Fabra. Va estar casada amb Garci López Pacheco Portocarrero, senyor d'Alcalá de l'Alameda (Llerena, Badajoz,? -Alange, Badajoz, 1526), amb qui va tenir dos fills.¹⁷⁰

Cervató fou molt elogiada per la seva bellesa i la seva instrucció en humanitats. De fet, fra Benito Jerónimo Feijoo, en la seva famosa *Defensa de las mujeres* (discurs XVI del I vol. del *Teatro Crítico Universal*) la citava ja al segle XVIII com a exemple de dona il·lustre (1765: 428).¹⁷¹ Elogi al qual el bibliògraf Torres i Amat encara afegiria que «recitava de memoria las mejores oraciones de Cicerón» (1836 [1973]: I, 178). Dada aquesta, però, que no podem certificar: només en sabem que va mantenir correspondència literària en llatí amb humanistes de la talla de Luca Marineo, a través d'una de les seves cartes enviada a l'humanista italià, l'única conservada en ser inclosa en l'edició de l'*Epistolarum familiarium libri XVII, liber sextusdecimus* (1514).¹⁷² De fet, de manera gairebé premonitòria, en l'esmentada

¹⁶⁶ Es tracta del *Tratado sobre la paciencia* i una glosa a la cançó *Pues no mejora mi suerte*.

¹⁶⁷ És conegut l'intercanvi epistolar entre aquesta i la dama Isabel d'Este Gonzaga, a qui va demanar un «dibrecto de sonecti de Joan Francisco Carazolo»; veg. Luzio & Reiner (1900: 310-319).

¹⁶⁸ Veg. Antonio (1672 [1783-1788]: II, 344-346); Torres i Amat (1836 [1973]: I, 178); Nelken (1930: 122); Sainz (1959: 255); Martín (1961: 36); Ruiz (1996: I, 93); Rivera (1997: 123-124); Baranda (2004a: 27-28 i 2007: 431-434); Borreguero (2011: 94); i GEC [s.v. *Anna Cervató*].

¹⁶⁹ Segons queda recollit per Torres i Amat, el pare Caresmar considerava que la seva família era oriünda de Catalunya, on havia nascut. Potser per aquest motiu, aquesta autora no és inclosa al catàleg de lletraferides valencianes d'Herrero (2009).

¹⁷⁰ Així consta al manuscrit *Tabla genealógica de la familia Cervató, señores de Antella*, de la BDRAH, Ms. 9/320, f. 140 v; també ho llegim en la fitxa dedicada a aquesta que trobem en la web de la Fundación Casa Ducal de Medinaceli [consulta: 13/8/2012].

¹⁷¹ La cita va precedida per: «107. Ya es tiempo de salir de las asperezas de la Física a las amenidades de la Historia, y persuadir con ejemplos, que no es menos hábil el entendimiento de las mujeres, que el de los hombres, aun para las ciencias más difíciles: medio el mejor para convencer al vulgo, que por lo común se mueve más por ejemplos, que por razones. Referir todos los que ocurren, sería muy fastidioso; y así sólo señalaremos algunas de las mujeres más ilustres en doctrina de estos últimos siglos, que florecieron, ya en nuestra España, ya en los Reinos vecinos. 108. España, a quien los extranjeros cercenan mucho el honor de la literatura, produjo muchas mujeres insignes en todo género de letras. Las principales son las que se siguen» (Feijoo 1765: 428).

¹⁷² La carta, en resposta a una altra que li havia tramés Marineo, està datada a Burgos el 14 d'octubre de 1512. Podeu llegir una edició actual tant de la carta enviada per Anna Cervató com la que li va adreçar Marineo (Jiménez Calvente ed. 2001: 752-754, «Lucio Marineo a Ana Cervatón» i p. 754-757, «Ana Cervatón a Lucio Marineo»). Posteriorment, a *De rebus Hispaniae memorabilibus*, Marineo hi inclou una breu galeria de dones il·lustres, en la qual ja no cita a Anna Cervató, però sí a Àngela de Carlet i a una cosina seva, que segons es

carta, Anna agraeix a Marineo el camí a la immortalitat que li ha ofert amb la seva atenció i, tot elogiant la reina, també reverencia la figura militar, la saviesa i el valor del duc d'Alba (Rivera 1997: 124). A banda d'aquesta carta conegudíssima, la crítica també li ha atribuït l'obra perduda *De saracenorum apud Hispaniam damnis*, a partir d'una referència a l'obra de Francisco Xavier Lampillas, *Saggio storico-apologetico della Letteratura Spagnuola* (1778-81).

Com ja s'ha comentat, a través de l'obra *De rebus Hispaniae memorabilibus* (1530), Luca Marineo rescata el nom d'una altra valenciana en incloure-la en una galeria de dones il·lustres, sense gaires dades adjuntes: es tracta d'Àngela de Carlet.¹⁷³ Filla del senyor de Carlet i deixeblla de l'humanista valencià Joan Andreu Estrany (València, ?- 1530),¹⁷⁴ només se'n sap que fou molt versada en les llengües llatina i grega, en paraules de Marineo:

Mas a la donzella valenciana que por nombre se dice doña Ángela, hija del señor de Carlete, de muy noble generación, ponemos no solamente con las mugeres señaladas en letras mas en el número de los varones que son más sabios. Cuya fama de su grande erudición oymos los días pasados de cómo era aquella virgen muy adornada no solamente de letras latinas mas también de griegas y docta en otras lenguas (*apud*. Rivera 1997: 177).

Gràcies a la notícia indirecta de l'humanista italià, li han estat atribuïdes epístoles i oracions, pressumptament en llatí, que no s'han conservat: «La qual no solamente compone epístolas y oraciones elegantísimas, mas también las escribe de su mano muy hermosamente» (reproduït per Rivera 1997: 177). Amb relació a aquestes dues autores, vinculades a l'àrea valenciana, M.M. Rivera Garretas, escrivia en un text titulat *La querella de les dones* que:

Anna Cervató i Àngela de Carlet foren humanistes, és a dir, nenes prodigis que reberen una educació filològica i literària exquisida, i que brillaren gràcies al seu saber clàssic i filològic a les corts reials i nobles del Renaixement, on contribuïren a crear opinió que podríem anomenar feminista. Les humanistes, amb les seves vides dedicades a l'estudi i a l'escriptura, mostraren de fet el valor de les dones i d'allò femení. Intervingueren també en les tertúlies político-literàries de les corts femenines de la reialesa, la noblesa o la burgesia, que foren els llocs on va estar més present, que sapiguem, la Querella de las Dones. D'algunes de les humanistes conservem textos escrits en favor de les dones, però no en tenim ni d'Anna Cervató ni d'Àngela de Carlet. Anna Cervató va néixer al comtat de Cerdanya, i va formar part de la cort de Germana de Foix, reina consort d'Aragó. Només conservem d'ella una carta, datada vers el 1512. D'Àngela de Carlet, filla de la senyora i del senyor de Carlet (València), no sembla tampoc conservar-se cap de es obres que va escriure.¹⁷⁵

Amb tot, què podem dir d'aquestes dues dones sense la seva obra que no caiga en el camp de les suposicions? Efectivament, no disposem de gaires clarícies sobre aquestes figures literàries i les seves contribucions al panorama cultural de l'època es dilueixen, com

creu s'anomena Leonor (Baranda 2007: 433-434). La carta de Cervató també va ser publicada per Nicolàs Antonio amb el títol «Anna Cervatonia Palatina Virgo Eloquentissimo Viro L. Marineo Siculo Felicitatem» (Antonio 1672 [1783-1788]: II, 345-46).

¹⁷³ Serrano y Sanz (1903-1905: I, 117); Rivera (1997: 177); i Herrero (2009: 46).

¹⁷⁴ Estrany fou deixeble de Nebrija a Alcalà. Després d'estudiar teologia a París, es va doctorar en Teologia a València. Va promoure la renovació de l'ensenyament en l'Estudi General de València, del qual fou catedràtic de filosofia (1515-23). Fou amic de Joan Lluís Vives i protegit i mestre del duc de Gandia, Joan de Borja, del qual era alhora mestre. Va deixar escrites algunes anotacions i comentaris a obres clàssiques.

¹⁷⁵ Consultable a la Biblioteca Virtual d'Investigació DUODA i a l'entrada «La querella de les dones» publicada en el portal de l'Institut Català de les Dones de la Generalitat de Catalunya, dedicat a visibilitzar la importància de les dones en determinats moments històrics [en línia: http://dones.gencat.cat/ca/temes/visibilitzacio_dones/cultura/moments_historics/cos/048_querella/] [consulta: 23/01/2013].

les de tantes altres,¹⁷⁶ malgrat que amb tota seguretat el llegat escrit d'aquestes autores degué ser més important del que ens ha quedat.

2.3.3. Àngela Almenar i Monfort i el Col·legi *Na Monforta* (València, 1554)

Tampoc no podem confirmar que la coneguda Àngela Almenar i Monfort,¹⁷⁷ siga realment l'autora de l'obra que li ha estat atribuïda en la seva llengua materna: unes *Constitucions del Lloable Col·legi de l'Assumpció de la Verge Mare de Déu, anomenat de Na Monforta* (València: Juan Mei Flandro, 1561), que no hem sabut trobar en cap biblioteca. En enviduar de l'advocat Bartolomé de Monfort, doctor en ambdós drets i advocat en els tribunals de la ciutat i del Regne de València, el 1554 Àngela va fundar el Col·legi de l'Assumpció de Nostra Senyora, situat a la Plaça de les Barques de la capital valenciana. El col·legi destinava tres beques universitàries adreçades a sacerdots amb pocs recursos, tal com consta a les constitucions. Tanmateix, no podem saber si en fou ella la responsable de la redacció d'aquest document, més enllà d'assumir la fundació de la institució, o si en fou solament autora de la presentació.¹⁷⁸ I dilucidar-ho esdevé ara tasca difícil perquè no tenim accés a l'imprès original, aparentment perdut, publicat el 1561. D'aquest text, se'n féu la traducció al llatí i, amb breus modificacions, al castellà, impreses a València per Bernardo Nogués (1661) i per Antonio Bordàzar (1728) (Ribelles 1905: II, 10-11), respectivament; edicions que havien estat custodiades a l'arxiu del Col·legi –suprimit al segle XIX després d'haver convergit amb d'altres col·legis en la creació del Real Col·legi de Sant Pau, dirigit per jesuïtes. En la portada de l'edició castellana de 1661, consta que són «hechas y ordenadas por los muy ilustres señores administradores y protectores del dicho colegio» el nom dels quals s'especifica a la darrera pàgina amb la nota del notari que certifica la creació de les ordenacions per part d'aquests.

Certament, es tracta d'una dada que en comptes d'aportar alguna clàrícia, crea confusió: fou realment Àngela l'autora de la primera edició, de les Constitucions refeta pels administradors i protectors del col·legi a la mort d'aquesta? Ho desconeixem. De fet, Ferrando & Nicolàs (2011: 199) reporten que «fa editar en català» les Constitucions. A més a més, a Àngela també li ha estat atribuït un *Antialcoran* (1595) i altres diàlegs cristians

¹⁷⁶ P. e., des d'una perspectiva àmplia del saber humanístic, que englobava altres arts més enllà de la literatura, fou lloada Isabel Cuello o Isabel Sánchez (de vegades citada com a Isabel Sánchez Cuello), de la qual alguns bibliògrafs recullen que fou natural de Morvedre (actual Sagunt, a València) i una «excelente pintora y diestríssima música de instrumentos de cuerda» (Rodríguez 1747 [1980]: 40); veg. també Antonio (1672 [1783-1788]: II, 349; s.v. *Elisabetha Cuello*). Fou filla d'Alonso Sánchez Coello (Benifairó de les Valls, 1531/32 - Madrid, 1588), gran pintor de retrats de cort, format a Portugal i Flandes, de qui hauria après l'ofici i amb qui treballava al taller.

¹⁷⁷ Veg. Rodríguez (1747 [1980]: 37); Ximeno (1747-1749 [1980]: I, 136-137); Pastor Fuster (1827-1830 [1980]: I, 99); Serrano y Sanz (1903-1905: I, 25-26); Mas i Usó & Vellón (1997: 16); Escartí (2002: 7); Martí i Ascó (2013: 370); Herrero (2009: 39-40) i, encara, Lacueva (2013: 43).

¹⁷⁸ Segons Rodríguez, que havia tingut accés a l'imprès: «Después de una imagen de la Assunción de la Virgen de pintura sobrepapel iluminada de oro y colores que ofrece el principio de dicho libro ay una suplicación echa a la Virgen, por la fundadora misma en que implora su patrocinio para la permanencia de dicha casa y para que los que estudiaren en ella empleen sus caudales en servicio de su hijo (suyo, de la Iglesia y del arzobispado que allí llama obispado). Es deprecación muy tierna y devota con no poco de erudita en el mismo idioma, y en el fin tiene su firma assí *Dona Angela Almenar e Namonfort*» (1747 [1980]: 37).

contra la religió mahometana (Ximeno 1747-1749, II: 136; Pastor Fuster 1827-1830: I, 999) la localització dels quals no tenim.

2.3.4. Les erudites conegudes (i poc estudiades) del Principat de Catalunya

Pel que fa a l'estudi de les autores del Principat de Catalunya, recollides sumàriament per la bibliografia,¹⁷⁹ poca cosa podem afegir-hi més enllà de la pobra informació que conserven, però és interessant fer-ne un repàs. Així, la indocumentada Àngela «Barcelonesa» només és coneguda «Por su erudición griega y latina [...] entre las sabias mugeres que ha producido España» (citada per Torres i Amat 1836 [1973]: I, 48, a partir de Pedro de Moya, Nicolás i Caresmar).

Una altra d'aquestes dames de mitjan segle XVI fou Caterina Calvet d'Estrella,¹⁸⁰ filla de l'humanista, historiador i poeta renaixentista Joan Cristòfol Calvet (Sabadell, ca. 1510-Salamanca, 1593), sobre la qual s'ha recollit que era d'«un extraordinario talento y hábil humanista: poseía perfectamente la lengua latina, la francesa e la italiana. Fue el honor de su sexo no solo por lo dicho sino por sus grandes conocimientos de la historia» (Torres i Amat 1836 [1973]: I, 226; a través de Nicolás, tot al·ludint també a les lloances vers aquesta dama de Pedro de Moya, Gonzalez Davila, Pedro Pablo Ribera, etc). Sabem que l'humanista Calvet es va preocupar per l'educació dels seus tres fills, incloent-hi la de la seva única filla: mentre que el primogènit Joan va rebre una formació humanista a Alcalà d'Henares¹⁸¹ i, sembla que, va seguir la carrera de Medicina a la Universitat de Salamanca; l'altre fill, Nicolau, es va dedicar a la carrera eclesiàstica, i va arribar a ser segon mestre del príncep Carles. Finalment, de Caterina sabem que més enllà dels coneixements que se li atribueixen, apresos possiblement a través del mestratge del seu pare, també fou autora d'algunes obres en diferents llengües, que actualment desconeixem (Gonzalo 2001: XX).

Cap rastre ens ha quedat tampoc de l'obra de Francisca Manrique de Lara,¹⁸² duquesa de Cardona, malgrat que suposem que va arribar a ser impresa. Així, gràcies a una endreça del valencià Joan Baptista Anyés a Maria Folc de Cardona, filla d'aquesta, als preliminars del seu volum *La vida, martyri y translació dels gloriosos màrtirs e reals prínceps sant Abdon y Senén, e la vida del gloriós bisbe e màrtir sant Ponç* (Cahner ed. 1987: 97-99)¹⁸³ podem atribuir a Francisca dues edicions (no identificades) a Catalunya d'una «obra contemplativa o oracionari tan

¹⁷⁹ Stevenson (2005: 219-221) planteja un breu panorama d'aquestes llatínistes estrictament catalanes.

¹⁸⁰ Veg. Antonio (1672 [1783-1788]: II, 348), Torres i Amat (1836 [1973]: I, 226); i Martín (1968: 38).

¹⁸¹ D'aquest es conserva una còpia d'inscripcions llatines (Gonzalo 2001: XX).

¹⁸² Fou filla del duc de Nájera, Pedro Manrique de Lara, i es casà el 1498 amb Ferran Joan Ramon Folc de Cardona i Enríquez (1469-1543), segon duc de Cardona (des de 1513), el personatge més influent de la noblesa catalana del segle XVI. El matrimoni va tenir quatre filles: Joana que n'heretà els títols (vegeu-ne la fitxa al DBD, a cura de Montserrat Santmartí [s.v. *Joana Folc de Cardona i Manrique de Lara*]), Aldonça, Maria i Anna. Francisca va morir al palau d'Arbeca el 1539. Posteriorment, Ferran es va casar en segones núpcies, el 1540 amb Isabel Agustí, filla del vice-canceller Antoni Agustí i germana, per tant, de l'humanista Antoni Agustí; és esmentada a la història genealògica de la Casa dels Lara (Salazar 1697: 147-148); veg. també Cahner (ed. 1987: 97-98, n. 1-4).

¹⁸³ Sobre Francisca Manrique, s'hi refereix Anyés com a: «[...] ilustríssima senyora duquesa, vostra mare, tan religiosa y docta mestra de virtuts, com ne dóna cert tetsimoni, no sola aquella obra contemplativa o oracionari tan devot que vivint compongué —que per ser tan catòlich y per tots los doctes y religiosos tan apreuat dos vegades se és ja empremtat en Cathalunya— [...]» (Cahner ed. 1987: 98).

devot», anteriors a 1542. Tot i que ni tan sols l'editor de l'obra d'Anyés, Max Cahner, fou capaç d'identificar les obres, aquesta referència indirecta ens permet parlar d'una impressió molt primerenca de tractadística devota femenina a l'àmbit lingüístic català.

2.3.5. Les 'humanistes' valencianes a l'entorn de professors i poetes llatinistes

Aquesta menció de Joan Baptista Anyés ens permet ara parlar de l'ampla i variada evidència de les relacions establertes a València entre aristòcrates i humanistes reconeguts. Aquestes evidències ens fan suposar una major participació cultural femenina en un panorama que avui ens arriba difús i que només ens les mostra com a éssers receptors passius. Algunes d'aquestes dones són famoses pel mestratge que reberen d'alguns preceptors humanistes de gran talla, ja que «la aristocràcia valenciana gustó de adornar la educación de sus retoños de segunda categoría, las hijas, con un preceptor humanista. Así, la joven Mencía de Mendoza estudia con Juan Andrés Estrany, o Jeronima Eixarch lo hace con Joan Baptista Anyes» (Alcina 1978: 10). Pel que fa a la primera, ja tindrem ocasió de parlar-ne més endavant. De Jerònima Eixarc (? , fl. 1527-1529), se'n sap poc: fou religiosa, versada en la retòrica escrita i parlada, i lectora en llatí amb fluïdesa. Fou, a més a més, dedicatària d'algunes obres d'Anyés, com ara el *Gemmatas Dinae Mariae Assumptionis, triumphus* (1527) i l'*Espill de la vida religiosa* (1529), que conté una carta llatina de Miquel Jeroni Cruïlles¹⁸⁴ en la qual defensa abundantment l'activitat intel·lectual femenina, a través de la menció de les dones sàvies de l'Antiguitat Clàssica (Valsalobre 2001: 20 i Cátedra 2003: 24-25).

Una altra dama de l'alta noblesa valenciana dipositària d'una gran erudició¹⁸⁵ i que participa en els cercles humanistes de mitjan segle XVI fou Àngela Mercader-Sabata (València?, a. 1525-d. 1538)¹⁸⁶ famosa deixeble del catedràtic de poesia Joan Àngel i Gonsales. Senyora d'Argeleta (Alt Millars) –la baronia hagué de ser venuda en subhasta judicial el 1563–, fou filla de Pere Mercader-Sabata, senyor d'Argeleta, i de Lucrècia Boil, i va estar casada amb Joan Jeroni Escrivà de Romaní i de Boil (?-1569), baró de Patraix i mestre racional del Regne de València. El matrimoni va tenir tres fills: Onofre, el primogènit senyor d'Argeleta (ca. 1545-1603), Francesc (1539-1617), canonge de València i autor dels *Discursos sobre los cuatro novísimos*, publicats a València entre 1604 i 1615, i de la *Vida del ilustríssimo y excelentíssimo señor don Juan de Ribera* (València: Pere Patrici Mei, 1612) –de qui fou conseller i

¹⁸⁴ La trobem editada i traduïda al castellà a López (1970: 70-75)

¹⁸⁵ Ximeno la considera «una matrona de las más famosas y excelentes en virtud y letras que ha producido España. Estudió esta señora las lenguas latina y griega, y filosofía y theología, y aviéndola dotado el cielo de un entendimiento angélico [...] ivan los profesores de la universidad a conferir y disputar con ella los puntos más arduos. Y dava respuestas maravillosas, por lo qual la celebraron altamente Juan Luis Vives y otros muchos escritores. Avía juntado en su casa una librería copiosa de todas facultades y con su continua lección adquirió tal copia de noticias que la tuvieron por *Monstruo de su siglo* como la aplaude Gaspar Escol, [Escolano] y por *raro ornamento de su sexo*, como la llama D. Nicol. Antonio» (Ximeno (1747-1749 [1980]: I, 278).

¹⁸⁶ L'han elogiada Matamoros, 1553 (en l'edició de López Toro ed. i trad. 1943: 228, s.v. *Angelam Zapatam*); Antonio (1672 [1783-1788]: II, 344); Rodríguez (1747 [1980]: 38); Serrano y Sanz (1903-1905: II, 60); Martín (1961: 40); Herrero (2009: 68-68). El cognom apareix amb diferents gracies (Çapata, Zapata...) i nosaltres hem optat pel cognom catalanitzat i regularitzat en Sabata, com apareix en algunes referències bibliogràfiques.

confessor-, i Joaquim (?-1600), i dues filles: Jerònima, casada amb el senyor de la vall de Xaló, i Anna, religiosa del convent de la Trinitat de València.¹⁸⁷

Com a rastre de la seva cultura, tenim les lloances que li profereix el sacerdot, teòleg i escriptor humanista valencià Joan Baptista Anyés (València, 1480-1553),¹⁸⁸ a través de les dedicatòries de dues composicions que li adreça (Duran 2003: 372);¹⁸⁹ peces que podrien apuntar que Àngela en va estar protectora alhora que deixeble. També Joan Lluís Vives li va dedicar algunes paraules d'ovació, segons les quals s'ha interpretat que, al voltant de 1538, la noble dama aglutinava a casa seva un cercle literari format per professors i poetes llatínistes (Duran & Duran ed. 2001: 13-14; i Duran Faus 2003), en consonància amb la tradició de tertúlies informals amb participació femenina que ja hem esmentat per a la València de l'època [Capítol 1. Subapartat 1.1.2.].¹⁹⁰ Tot i que d'Àngela no se n'ha conservat cap text, «hi ha una indicació de Vives que més aviat ens fa pensar que sí» (Duran Faus 2003: 422), a través d'expressions que indicarien una activitat creadora. De fet, la historiadora M. Nelken va més enllà i considera que «se supone colaboró activamente en el *Discurso sobre los cuatro novísimos*, la célebre obra de su hijo, el jesuíta Francisco de Escribá, o por lo menos lo inspiró» (1930: 116). Això demostraria que, com tantes d'altres de la seva època, el fet que l'obra d'aquesta dama no fos publicada, la va determinar al final fatídic de la pèrdua i l'oblit (Duran Faus 2003: 422).

Una altra d'aquestes dones que van brillar pel seu interès intel·lectual a mitjan segle va ser Jerònima Ribot i Ribelles (València?, a. 1541-1559), esmentada per Nicolás Antonio (1672 [1783-1788]: II, 348) i Josep Rodríguez en la seua *Biblioteca Valentina* (1747 [1980]: 40).¹⁹¹ Jerònima fou filla de Tomàs-Jeroni Ribot, senyor de Godella i Rocafort (Vallés 2002: 102), casada des del 1541 amb Acaci de Montagut i Ribelles, senyor d'Alcúdia de Carlet, del qual enviduà aviat.¹⁹² Segons recullen els bibliògrafs, fou dona insigne en lletres, coneixedora de la llengua grega i llatina, però no li coneixem cap obra escrita, malgrat que algunes referències indiquen que va mantenir contactes epistolars amb erudits del moment.

¹⁸⁷ Vicent Baydal i J. Vicent Escartí han donat a conèixer recentment unes notes memorialístiques de Pere Escribà i Sabata, nét de la nostra autora, amb nombroses notícies documentals de la família que copiem aquí (Baydal & Escartí 2012).

¹⁸⁸ Va estudiar arts i teologia a la Universitat de València, on va estar vinculat amb al noblesa del país especialment amb la casa del comte d'Oliva (fou preceptor del nebot i hereu de Serafi de Centelles, Francesc Gilabert de Centelles), els ducs de Gandia, els ducs de Calàbria (Ferran d'Aragó i Mencia de Mendoza)... Anyés va escriure obres en català i en llatí, teatre, poesia, vides de sants (*Vida de sant Julià i santa Basilissa, verge*, de 1530; i *Vida i martiri de sant Abdon i sant Senén*) i, especialment, èglogues i elegies, a la noblesa valenciana, com ara l'*Egloga in natiuitate Christi Excellentissimo Principi Domino Ferdinandi Calabriae serenissimaeque augustae Aragonum Germanae dicta* (1527), o el *Colloquium romani Paschini et ualentini Gonnarii* (1543), entre d'altres.

¹⁸⁹ Li dedica dos poemes a la mort de la seva germana (1525: «A dona Angela Sabata, per la mort de la seva germana Anna. 12 de maig de 1525») i a la de la seva mare Lucrècia («Elegia del mateix Joan Baptista a la noble dona Angela Sabata, senyora d'Argeleta, arran de la mort de la noble i molt integra dona Lucrècia, la seva mare. Quinze de novembre de 1526. Elegia») i «Del mateix, a la mateixa senyora Angela».

¹⁹⁰ «Lluís Vives en féu un calurós elogi al seu *De Institutione Foeminae Christianae* (1523) com a exemple de dona que sabia compaginar la intel·ligència i l'enginy amb l'honestedat i el seny, i la compara amb les filles del seu amic Thomas More» (Duran & Duran ed. 2001: 13, n. 12); Vives parla del cenacle al diàleg 22 de la *Linguae exercitatio* (1538) (Duran ed. 2001: 13-14).

¹⁹¹ Veg. Martín (1961: 43); Martí Ascó (2013: 366).

¹⁹² Apareix esmentada en el treball de Garés (2013). Altres com Maestre (2002: 159) i Gallego (2002: 165), sostenen que Jerònima fou natural d'Alcanyís, d'on provenia el seu mestre.

I és que, la seva situació social privilegiada li va permetre accedir més fàcilment al món cultural de la mà d'un gran mestre: Joan Llorenç Palmireno (Alcanys, 1514- València, ca. 1580),¹⁹³ catedràtic de retòrica de la Universitat de València. En seria la primera deixeble tal com recullen algunes dedicatòries de l'obra d'aquest. Així, en el seu *Razonamiento a los Regidores de su patria*, Palmireno s'hi referia com un alumna avantatjada:

Bien conocieron vestras Ms. mi discípula, a quien yo dediqué mis *Commentarios sobre Aphthonio*, siendo casada y la más hermosa desta ciudad, de veinte cinco años, quando no me sabía la lición ¿hauía de enseñarle con açotes? Digo que salió más hábil con mis inuenciones que no los barbados con açotes (*apud.* Gallego 2002: 165)

En efecte, el 1552, Palmireno li havia dedicat la traducció del manual escolar *Progymnasmata* del retòric grec Aftoni d'Antioquia, a través d'una carta dedicatòria que va traduir al castellà Gaspar Escolano en la segona part de la seva crònica, la dita *Segunda parte de la década primera de la historia de la insigne y coronada ciudad y reyno de Valencia* (1611). La copiem aquí, perquè visibilitza els contactes culturals assidus entre els dos personatges, establerts a través de missives, que avui no ens han arribat:

A Doña Hierónyma Ribot y Ribellas, claríssima por su sangre y ingenio, señora de la Alcudia y Rassalany, peritíssima en lengua latina y griega, Juan Lorenzo Palmyreno, salud.

Después que os fuysteis, ilustre protectora, de Valencia a vuestro lugar del Alcudia acrecentada de autoridad y poder, no me ha sido lícito mostraros a menudo por cartas la obligación que siempre me ha corrido de seruiros por la afición que os tengo, y por vuestros merecimientos; y menos agora, que anda todo este reyno turbado con rumores de guerra. Con todo, por no quedar corto os he escrito algunas, que entiendo no llegado a vuestras manos, pues no tenido respuesta ni en latín ni en romance como solía. Y assí, por no fiar más de falsos mensajeros, he buscado uno nuevo y maravilloso, que es lala *Rbetorica* de Aphthonio Griego, del qual puedo afirmar lo que el docto valenciano y maestro Estrany dixo de Lactancio Firmiano en la carta que escribió a la docta y señora doña Ángela Çapata: "Ahí os embío el libro que realmente a parecer de todos los hombres doctos, es bueno; solo le faltava que una muger le aprovasse". Yo espero que os dará gusto; pero porque no le desconociessedes no viendo cosa mía, va con unas breves anotaciones mías. Recebidas como de vuestro maestro y como discípula tan exercitada en las dos lenguas. Guardeos Dios única mecenas mía. Dada en Valencia a veynte y dos de octubre, mil quinientos cinquenta y dos (Escolano 1611: 966-967).

Millor sort va tenir la breu obra epistolar de Jerònima Agustina Beneta de Virués (València, a. 1523- d. 1589),¹⁹⁴ la qual dóna compte de la presència d'aquesta erudita en el panorama cultural del moment. D'aquesta, només en sabem que va nàixer a València i que provenia d'una família distingida i rellevant en el món de les lletres: fou filla del metge humanista Alfons de Virués, natural de Medina de Rioseco, amic del també humanista Joan Lluís Vives, i va tenir tres germans, tots tres influents en el panorama cultural valencià de l'època: Cristòfor (ca. 1550-ca. 1610) fou un important poeta i dramaturg castellà –la seva carrera de militar el va obligar a residir fora de València–,¹⁹⁵ Francesc fou poeta, doctor en Teologia i beneficiat de l'Església de València mentre que Jeroni fou metge i poeta,

¹⁹³ Fou catedràtic de retòrica a Saragossa i a València (1561-79), on va publicar gran part de la seva obra, especialment publicacions didàctiques: *De vera et facili imitatione Ciceronis* (1560), *El estudioso de la aldea* (1568), *El latino de repente* (1573), la seva *Rbetorica* (1567) amb diversos fragments de comèdies per a ésser representades pels deixebles, el *Vocabulario del humanista* (1569)...

¹⁹⁴ Veg. Serrano y Sanz (1903-1905: II, 577-578).

¹⁹⁵ Per una biografia i l'obra completa de l'autor, lleg. Ferrer (2009).

membre de l'Acadèmia dels Nocturns.¹⁹⁶ En tal context familiar erudit i distingit, no pot sorprendre que Jerònima rebés una acurada formació intel·lectual, fins al punt d'esdevenir una «experta llatinista», com ha estat considerada. S'ha conservat una carta en castellà enviada per Jerònima des de València a una senyora il·lustre, publicada al final de l'imprés del ja esmentat Joan Àngel i Gonsales, *Tragitriunfo del Illustríssimo señor don Rodrigo de Mendoza* (1523) (el qual, altrament fou dedicat a Mencia de Mendoza).¹⁹⁷ En canvi, no li és tan coneguda una altra carta,¹⁹⁸ en castellà i datada aproximadament el 1571, que fou copiada pel seu pare a les guardes d'un volum i que va veure la llum gràcies a Rodríguez Marín (1923: 444).¹⁹⁹

A més a més, en un treball que estableix índexs d'analfabetisme i alfabetització femenina a la València del Cinccents, Vicente Gimeno Blay (1993: 79-83) inclou Jerònima en una llista exigua de les valencianes alfabetitzades al segle XVI. Basant-se en la revisió d'un llibre d'albarans de l'Hospital General de València, Gimeno tan sols localitza un grup 'privilegiat' de setze dones burgeses i nobles que redacten o signen aquests documents de caire administratiu, i entre elles, Jerònima; dones que van aconseguir introduir-se a l'àmbit de la cultura escrita induïdes per «un claro interés en demostrar ante la colectividad que sabe escribir y, por eso mismo, no necesita de ningún intermediario» (1993: 7). Gimeno dóna notícia d'un albarà signat per Jerònima, el 1589, encara en l'estat de donzella, amb què havia de certificar com a hereva el cobrament del darrer salari del seu pare mort recentment [Apèndix 3. Il·lustració 1]. Addueix l'estudiós que davant del nombre de dones que redacten i signen els albarans, les que buscaven la intermediació d'algú altre perquè escrivís el document que elles tan sols signaven, podrien fer-ho perquè tenen un nivell elemental d'alfabetització «propio de quin ha aprendido sólo los rudimentos de la escritura» (1993: 80). Tanmateix, l'existència de les cartes suara esmentades demostra que Jerònima estava més familiaritzada amb l'escriptura que el que la sola signatura del document permet inferir.

2.3.6. Altres mostres de correspondència femenina al segle XVI

Des d'inicis del segle XVI, i al llarg de tota l'Edat Moderna, les dones d'estatus alt o provinent de famílies de burgesos i comerciants, es van moure amb total llibertat en l'àmbit del gènere epistolar, en la mesura que es tractava d'una escriptura que podien exercir en la intimitat i que els resultava necessària, no només per mantenir contactes personals amb persones llunyanes, sinó també per gestionar i fer-se càrrec d'aspectes relacionats amb el seu patrimoni, els negocis familiars, etc.²⁰⁰ Però, especialment, per actualitzar les relacions familiars, tal com reconeix Vanessa Cruz Medina: «Aunque encontramos escritoras de todo tipo de carta, es, fundamentalmente, en el ámbito de la *familiar* donde la mujer moderna

¹⁹⁶ Va escriure un *Dialogo en el qual se trata de las heridas de la cabeza con el casco descubierto* (València: Compañía de Libreros, 1588); sobre aquest lleg. Nebat (1897).

¹⁹⁷ A continuació, l'obra reporta versos dels germans de Jerònima. La carta és transcrita íntegrament per Serrano y Sanz (1903-1905: II, 577).

¹⁹⁸ Herrero (2009: 86-87) només parla de la carta anterior.

¹⁹⁹ Coneguda per referència a Astrana (1949: 299).

²⁰⁰ Ha tractat el tema Baranda (2005b: 77-79 i 87-89); veg. també Amor (2015: 408-409).

parece producir un mayor número de textos, llegando incluso a identificarse este género con la condición femenina» (Cruz Medina 2003-2004: 163).²⁰¹

Pel que fa als epistolaris produïts i conservats a l'esfera de parla catalana d'aquest primer període de la primera modernitat, és necessari assumir una recerca seriosa als arxius patrimonials –com els que es conserven a la BC o a l'ACA– que encara no ens han deixat entreveure la immensa riquesa d'aquest camp d'investigació.²⁰² No podem deixar de tenir present aquí la fructífera relació epistolar, mantinguda en català per Estefania de Requesens i Roís de Liori (? , ca. 1504-Barcelona, 1549),²⁰³ amb la seva mare la valenciana, Hipòlita Roís de Liori (València, 1479- Madrid, 1546),²⁰⁴ comtessa de Palamós. Estefania fou senyora de la baronia de Castellví de Rosanes i de les viles de Martorell i Molins de Rei, provinent d'una de les famílies més destacades de la Catalunya dels segles XV-XVII. S'han publicat un bon grapat de treballs centrats en les cartes intercanviades amb la seva mare,²⁰⁵ mentre Estefania es trobava a la cort de Madrid acompanyant el seu marit, Juan de Zúñiga y Avellaneda, preceptor del príncep Felip (futur Felip II). Vinyoles ha fet servir les missives com a font per estudiar les relacions entre mares i filles en el pas de l'Edat Mitjana al Renaixement; i, tot atenent al mestratge matern exercit per Hipòlita, exposa els valors que li hauria proporcionat a la seva filla, essencials per a una bona educació femenina a l'època. Així, sobre Hipòlita, Vinyoles afirma que:

Era una dona lletrada a qui li havia estat dedicada l'edició de les *Sentències catòliques del diví poeta Dant*; escrigué cartes a corresponsals molt diversos. És, sobretot, el mirall en què es mira la filla que aprengué d'ella la tècnica de la seda, a fer confitures, conserves i tints, nocions de puericultura, a elaborar brous per malalts i altres remeis. La filla hauria rebut de la seva mare gran part de la seva formació; Estefania de Requesens va estar preparada en el context de la classe dominant per ser una dona casada, perfecta esposa, mare i educadora dels fills i de les filles, mestressa de casa, model a la cort imperial (2003: 329-330).

Amb relació a Estefania, l'estudiosa no s'està d'asseverar a continuació que «era una dona lletrada, però no una humanista, ni ella ni la seva mare no havien rebut una educació reglada» (2003: 329-330). Tal com apunta al final del seu treball:

En general les dones del Renaixement, fins i tot les poques que tingueren accés a la cultura escrita, van rebre una formació diferent a la dels homes del seu entorn; elles reberen de les seves mares i de les seves àvies medievals una educació suficient per desenvolupar una infinitat de tasques. Crec que

²⁰¹ Pel que a les referències bibliogràfiques sobre el tema, ens remetem al treball de Cruz que proporciona notes extenses de bibliografia.

²⁰² La majoria dels treballs que s'han publicat sobre epistolaris, són d'època més tardana.

²⁰³ Veg. Torres i Amat (1836 [1973]: II, 532); Serrano y Sanz (1903-1905: II, 142-143 i II, 666); Guisado (1987); McNerney (1999: 72); Vinyoles (2000: 58-59); Molas (2001: 45-64); Ahumada (2001: 25-40; 2003; 2003-2004: 463-472; 2009: 101-111); Baranda (2002: 39); Caballé (dir. 2003: 85-87); Amelang (2005: 155); Burrieza (2005); Pinyol (2010: 261). Consulteu també la fitxa de DBD, a cura de Montserrat Sanmartí (s.v. *Estefania de Requesens i Roís de Liori*).

²⁰⁴ Guisado (ed. 1998), Vinyoles (2000: 58-59); Molas (2001: 45-64); Ahumada (ed. 2003, 2004) i Herrero (2009: 71-72). Veg. la fitxa biogràfica de DBD, a cura d'Eulàlia d'Ahumada [s.v. *Hipòlita Roís de Liori*].

²⁰⁵ L'epistolari es troba a l'Arxiu del Palau-Requesens (Arxiu Nacional de Catalunya) i ha estat editat per Guisado (1987) i Ahumada (2003); l'edició d'Ahumada reproduceix les 102 cartes d'Estefania que havia editat amb anterioritat Guisado, més 35 d'inèdites, així com les 89 escrites per Hipòlita Roís de Liori. Aquestes cartes han estat objecte de diversos treballs interessants, que les han abordat des de diverses perspectives: Vinyoles (1993 i 2000); De Courcelles (1995); Caballé (dir. 2003); Ahumada (2001, 2003-2004, 2007 i 2009); i Pérez-Toribio (2011).

podem parlar d'elles com a dipositàries d'una cultura que té a veure amb la procreació, la transmissió, l'alimentació, la salut, l'amor; són dones dipositàries de multitud de sabers, protagonistes de relacions humanes que van més enllà de les relacions de poder (2003: 335).

Malgrat tot, no podem obviar que la relació epistolar mantinguda entre ambdues només va poder ser possible perquè totes dues eren dones instruïdes, més enllà dels coneixements assolits de la cultura oral: tot i no haver gaudit d'una educació oficial reglada, foren capaços de reproduir el seu pensament i de plasmar-lo en unes cartes d'una gran singularitat i bellesa. Tot i que desconeixem detalls de l'educació rebuda a casa, potser van ser instruïdes per algun preceptor o preceptora privada que podien tenir en les pròpies llars, que els podria haver proporcionat aspectes propis de la cultura nobiliària entre els quals hi havia la lletra escrita. De fet, Montserrat Sanmartí i Ramon Pinyol, després d'oferir una breu anàlisi paleogràfica de les cartes d'Estefania, conclouen que «el conjunt, en definitiva, denota que estava avesada a escriure, que per a ella no era cap dificultat fer aquestes petites missives més o menys llargues, que solien tractar de temes familiars» (Sanmartí & Pinyol 2001: 35). Reforça aquestes paraules el fet que Estefania, un cop vídua, també va escriure una carta-instrucció adreçada al seu fill –amb qui també es cartejava– reflex del seu esperit humanista, amb continguts morals i religiosos, quan aquest es dirigia cap a Flandes per servir el futur rei Felip II.²⁰⁶ Una altra dama de la família Requesens que es va escriure amb les seves dues parentes fou Beatriu Margarit de Requesens (Riba-roja de Túrria, ? -1552),²⁰⁷ filla de Lluís Margarit, i de Joana Mateua de Requesens, baronessa de Riba-roja i neboda, per tant, d'Hipòlita Roís de Liori. Va protagonitzar uns dels plets testamentaris més sonats del segle XVI valencià en ingressar al convent de dominiques de Santa Caterina de Sena de València.²⁰⁸ En fer-se monja havia de renunciar a la baronia de Riba-roja, motiu que generà les disputes entre les monges del convent, la tia Hipòlita i els altres parents de Beatriu que arribà, fins i tot, a la cúria romana i a l'emperador.²⁰⁹

Deixant de banda la part femenina de la família Requesens, l'epistolari familiar de Joana Bardaixí²¹⁰ no és tan citat com l'anterior pel fet que s'ha conservat inèdit,²¹¹ aspecte que explica que siga força desconegut per la crítica. Aquest és conegut gràcies als treballs de Serra (1987 i 2007), que té pendent la publicació completa de l'epistolari Gassol. Joana fou filla de Galceran Gassol, d'estament militar, i de Tomassa Vedrenya, i neboda de Jeroni Gassol (-1605), secretari de Felip II (1591-1594) i protonotari del Consell d'Aragó (1589-1605), i de

²⁰⁶ «Instrucción de la Señora Doña Estefanía de Requesens, muger que fue de Don Juan de Çuniga y Auellaneda, Comendador mayor de Castilla, para Don Luys de Requesens su hijo, yendo a Flandes a seruir a su Magd que entonces era príncipe», és editada per Morel-Fatio (1904a: 199-203; que a continuació copia una carta d'Estefania al seu fill, que va escriure-li tres dies abans de morir, p. 203-205); veg. també March (1955).

²⁰⁷ La fitxa del DBD, a cura d'Eulàlia d'Ahumada [s.v. *Beatriu Margarit Requesens*], parla d'almenys tres cartes autògrafes, conservades a l'Arxiu del Palau-Requesens (ANC, lligall 29 c. 26 i lligall 35 c. 44): dues a Hipòlita Roís de Liori, mentre aquesta es trobava a Barcelona i un altra a Estefania de Requesens.

²⁰⁸ Joana Mateua, en el testament fet el 26 d'octubre de 1520, va deixar la seva única filla Beatriu com a hereva universal, amb la condició que si aquesta moria sense descendència, els seus béns havien de passar a parts iguals a Hipòlita Roís de Liori, comtessa de Palamós, i al seu nebot Bernat de Requesens (DBD).

²⁰⁹ Ahumada (2001: 29) descriu l'«afer rocambolesc» motivat pels diferents interessos econòmics en joc.

²¹⁰ Consulteu la fitxa biobibliogràfica del DBD per Eulàlia d'Ahumada [s.v. *Joana Bardaixí*]. No hem sabut esbrinar-ne la data de naixement; a la fitxa consta el 1593, però creiem que es confon amb la data en què s'inicia l'epistolari.

²¹¹ ACA, Patrimoni Sentmenat, lligall 0.324, Corresp. Joana Bardaixia-Joan Gassol, Tremp, 1593-1602.

Jaume Gassol, canonge de Tremp.²¹² En enviudar, Joana es va esforçar molt per criar els seus quatre fills, tot demostrant una gran fortalesa i poder de decisió.²¹³ De fet, les cartes en català,²¹⁴ adreçades al seu germà Joan Gassol, mentre estava a la cort de Felip II, a Madrid i a Valladolid (1593-1602) donen compte d'aquest esperit de superació, i de les feixugueses que va haver d'afrontar per pujar la família tota sola, així com una bona educació lletrada per a l'època, complement de la seva capacitat de superació.

2.3.7. Les escriptores vinculades a l'esfera espiritual i religiosa

A banda d'aquestes seglars, vinculades als estaments més elevats, també hi hagué algunes religioses i beates que es van dedicar a l'escriptura abans de l'eclosió de les obres de Teresa de Jesús, tal com reflecteixen els catàlegs realitzats a casa nostra (Herrero 2009 i Zaragoza 2010). Aquestes figures del XVI van saber aprofitar l'espai de realització personal que els proporcionava el convent o l'espai atzarós de la mística i de les noves formes d'espiritualitat laica (en el cas de les beates que no vivien recluses) per desenvolupar un carisma espiritual i social, potenciat amb la difusió del corrent de recolliment de la *devotio moderna*; un moviment de religiositat encarnada en cada individu que experimentarà un èxit important a la centúria del XVI, i que evolucionarà amb la Contrareforma, com veurem.²¹⁵

Una d'aquestes figures vinculada al món religiós i espiritual de mitjans segle fou la Venerable eremita Caterina de Cardona (Barcelona, 1519-La Roda, 1577),²¹⁶ coetània a Teresa de Jesús. Fou filla il·legítima del noble català Ramon de Cardona-Anglesola i de Requesens, comte d'Oliveto, general de les tropes espanyoles i virrei de Nàpols, i d'una parenta de la princesa de Salern (Ramon de Cardona estava casat amb la comtessa de Palamós, Elisabet de Requesens i Enríquez). Després de passar la seva infantesa al convent de caputxines de Nàpols, es va casar amb Ferran d'Aragó, duc de Montalvo (Barbeito 2002: 205; DHEC: I, 432).²¹⁷ En enviudar d'aquest, va tornar al monestir caputxí, on visqué en contínua

²¹² Sobre aquesta família als segles XVI-XVII, llegiu l'estudi d'Eva Serra (Serra 1987).

²¹³ Així, en els seus intents per fer ascendir els seus fills, va demanar el bastó d'agutzil del seu marit per al seu fill i va aconseguir que el seu fill Agustí, de 18 anys, s'instal·lés a la Cort; pel que fa a les filles, com que no les podia casar a causa de la manca de dot, va tramitar almenys l'entrada d'una d'elles al convent de Sant Pere de les Puel·les a Barcelona. Eva Serra (Serra 1987: n. 95, p. 64) esmenta unes cartes que Jeroni Gassol va enviar a l'abadessa de Sant Pere de Barcelona, 1602, perquè admetessen l'ingrés al monestir d'una neboda seva (Joana?), pagant només 100 lliures. Les cartes de Jeroni Gassol des de Valladolid a l'abadessa Magdalena Oluja són en castellà, les de l'abadessa a Jeroni, en català, conservades a l'ACA, Patrimoni Sentmenat, lligall 0.324. Aquest lligall inclou també cartes enviades per un Agustí de Bardaixí i Gassol des de Tremp (1603), en castellà, i li parla d'una Francesca de Bardaixí que també vol entrar al mateix monestir (1609). Segons Serra han de tractar-se dels fills del matrimoni Bardaixí Gassol.

²¹⁴ ACA, Patrimoni Sentmenat, lligall 0.324.

²¹⁵ En aquest apartat, no incloem sor Hipòlita de Rocabertí (Barcelona, 1551-1624), formada intel·lectualment al convent dels Àngels en la segona meitat de segle i amb una gran reputació espiritual i cultural perquè considerem que ja personifica el model de religiosa barroca que escriu sota l'influx de Teresa de Jesús. La seva obra escrita fou difosa àmpliament durant el Siscent, en morir l'autora, a través del projecte editorial engegat pel seu nebot, de la qual tindrem ocasió de parlar amb relació a la seva poesia.

²¹⁶ La recullen el Serrano y Sanz (1903-1905: I, 170-171); DHEC (I, 432); Barbeito (2002: 185-215); i Cortijo & Cortijo (2003: 21-34). Serrano y Sanz (Serrano y Sanz, 1903-1905: 176-77) confon la religiosa amb una altra autora que va participar a un certamen barceloní celebrat al 1601, però no pot ser possible perquè l'eremita feia gairebé trenta anys que havia mort quan se celebrà el dit certamen.

²¹⁷ Adelaida i Antonio Cortijo, en canvi, afirmen que quan la religiosa tenia tretze anys la van voler casar amb un gentil home i que la boda no es dugué a terme perquè aquest va morir abans. No esmenten, però, cap

oració i penitència. El 1557, la princesa de Salern és reclamada per Felip II a Valladolid, on es trobava aleshores la cort, i Caterina l'hi acompanyà com a cambrera. En morir la princesa de Salern, Caterina va romandre encara algun temps a palau al servei de Felip II, dedicada a l'educació dels prínceps. En aquest ambient cortesà, continuà fent penitència i vida ascètica, amb dejunis i mortificacions, fins que el 1562 va escapar de palau per viure retirada a una cova de la Roda (Albacete) per continuar-hi amb la pregària amb una vida d'eremita. La cova es va convertir en centre de pelegrinatge, un cop conegudes les seves pràctiques espirituals i l'entusiasme popular que va suscitar era tal que l'any 1572, moguda pels seus confessors, Caterina va decidir fundar allà mateix el convent de carmelites descalces de Nuestra Señora del Socorro²¹⁸ gràcies a la intercessió dels prínceps. Després de la fundació del monestir, Caterina hi va continuar amb la seva vida retirada i austera, com a terciària carmelita i s'estengué tant la seva fama de santetat que fins i tot Teresa de Jesús la venerà. En morir Caterina, s'intentà engegar un procés per a la seva beatificació, però el procés va quedar paralitzat. Caterina va dictar el seu relat autobiogràfic a fra Juan de la Miseria, retratista de la mateixa Teresa de Jesús, que va fer-li de «notario-escribano» i va saber transmetre «la frescura de un relato oral por boca de la eremita» (Cortijo & Cortijo 2003: 29). Aquesta Vida, conservada fragmentàriament en un manuscrit de la Bancroft Library (University of California, Berkeley),²¹⁹ ha estat objecte d'una edició recent (Cortijo & Cortijo, 2003).²²⁰

Una altra dona que va intentar transcendir socialment a través de la seva fama de beata, fou la terciària franciscana Margarida Agulló (o Agullona) (Xàtiva, 1536-València, 1600), protegida per l'arquebisbe Joan de Ribera,²²¹ estudiada per Francisco Pons Fuster, en els panorames de beates valencianes dels segles XVI-XVII que ha proporcionat (Pons Fuster 1991a; 1991b i 2015).²²² Tot i que l'estudiós reconeix que poques d'aquestes beates van assolir un nivell cultural bàsic, el nom de Margarida destaca al segle XVI²²³ vinculat a l'esfera

detall sobre aquesta boda posterior que sí que es va materialitzar (Cortijo & Cortijo 2003: 23).

²¹⁸ Aquest monestir serà traslladat al 1603 a La Jara (Cortijo & Cortijo 2003: 25).

²¹⁹ Bancroft Library, Fernán Núñez Collection, vol. 143.

²²⁰ A més, segons l'estudiosa Barbeito (2002: 205 i 2010), la BNM conserva dues Vides manuscrites de la terciària, a cura d'Àngel de San Gabriel, *De la buena muger doña Catalina de Cardona, heremita carmelita descalza y fundadora del Convento heremítico de nra. Señora del Socorro y de otros por su medio fundados. Los discursos que fray Àngel de San Gabriel, carmelita descalzo, su confessor y deboto hijo medítaba [...]. A fin que procuren hazer las diligencias para beatificarla y canonizarla*, Ms. 4213 i de Tomás de Jesús, *Vida de la M. Catalina Cardona*, Ms. 3537 (aquesta darrera amb nou capítols d'una biografia de Caterina que va quedar interrompuda).

²²¹ Sobre aquesta «relació singular» entre la beata i l'arquebisbe, explica que aquest: «se sintió impresionado por la rara virtud y humildad de Margarita Agulló. Por nadie del mundo espiritual valenciano hizo tanto Ribera com por esta beata. Fue su director espiritual, testigo presencial y confidencial de los favores espirituales que recibía, su sostén económico, propagador de sus excelencias espirituales, mecenas de su entierro, prologoista del libro de su vida, etc. Su relación con la beata fue tan estrecha e intensa que, por medio de ella, se puede descubrir la espiritualidad del Patriarca» (1991: 32-33).

²²² Segons ell, però «Estas, en su mayoría, no sabían leer ni escribir y, a pesar de ello, fueron capaces de adentrarse por caminos espirituales difíciles. Lo que no resulta contradictorio si tenemos claro que la vía espiritual no necesita tanto de conocimientos intelectuales, como de un método de aprendizaje reiterativo. Por otra parte, el nivel cultural que podía significar la posibilidad de lectura de los tratadistas místicos, si era de desear respecto a lo que pudiera significar de mejora en el nivel cultural de las mujeres, también entrañaba sus peligros desde el punto de vista doctrinal» (1991b: 79). Tanmateix el casos que aquí portem, ens mostren un panorama no tan desolador.

²²³ Altres de les autores religioses de la centúria van nàixer al voltant de 1580, moment d'edició de les obres de Teresa de Jesús, i per tant, la seva vida ja degué estar marcat per l'influx teresià: Francisca Llopis (Alcoi, 1570-València, 1650), Mariana de Sant Simeó (Dénia, 1571-Múrcia, 1631), Serafina Andrea Bonastre, (València,

valenciana: un nom força conegut per la historiografia religiosa modernista i apel·lat pels catàlegs biobibliogràfics d'escriptors modernes a l'ús.²²⁴ Va viure en una casa propera al Col·legi del Corpus Christi i fou famosa per les seves experiències místiques, que va escriure per ordre del seu confessor Jaume Sanchis, al costat d'altres obres. Coneixem els títols, en castellà, que l'Agullona va deixar, i que foren utilitzats pel confessor per confeccionar l'hagiografia de la beata (Sanchis 1607), per les referències proporcionades per Vicent Ximeno: un «Método que guardaba en contemplar la pasión y la muerte de N. Señor Jesús Christo»; «Preparación que hacía para recibir el Santísimo Sacramento: ofertorio y gracias después de recibido»; «Cántico y alabanzas de Dios N. Señor que dexó escritos de su mano»; «Combates del demoni» en què la monja explica com va intentar enderrocar-lo del cim de la santedat on Déu l'havia feta ascendir. També va deixar escrit un epistolari espiritual amb què la religiosa informava a l'arquebisbe sobre la seva evolució espiritual i donava compte del seu esperit per tal de ser guiada correctament; el seu confessor i hagiògraf, el dit Sanchis, ho titula simplement com a «Cartas o villetes al Excelentísimo Señor D. Juan de Ribera, Patriarca de Antioquía y Arzobispo de Valencia».

Al Principat de Catalunya, destaca una dona vinculada al focus cultural i espiritual jesuític: Isabel de Josa i Cardona (o Isabel Orrit) (Barcelona, ?-Roma, 1570-1575).²²⁵ Va formar part del nucli nobiliari humanista que va acollir sant Ignasi de Loiola (juntament amb Estefania de Requesens, Isabel Roser –coneguda per les seves cartes al mateix– i d'altres) en la seva estada a terres catalanes, quan el sant perseguia una veritable reforma espiritual i monàstica (veg. Burrieza 2005; Alabrús 2013c). Segons ens parlen les fonts,²²⁶ Isabel es va consagrar a la vida pietosa i a l'estudi des que va enviduar vers el 1539 de Guillem Ramon de Josa i de Cardona. Ens han arribat les lloances de Garcia Matamoros al seu *Pro adserenda hispanorum eruditione* (1553 [1603])²²⁷ que la va comparar en l'estudi i en l'enginy amb Diòtima de Plató i en la devoció amb santa Paula de Roma. Un cop integrada en el grup de dones protectores d'Ignasi,²²⁸ Isabel va marxar a Roma amb D. Guillem Cassador per fundar-hi la Confraria de la Sang i va intentar formar part infructuosament de la branca femenina de la Companyia de Jesús, la creació de la qual finalment no va prosperar.

1571-Saragossa, 1649), Maria Joana Guillem Ramírez (Oriola, 1575-1607), Isabel Astorc, (Barcelona, 1583-1616), Dorotea Çarrovira (a.1586- d.1644), Maria Àngela Astorc (Barcelona, 1592-Múrcia, 1645), tot i que falten estudis que n'aborden la influència directa.

²²⁴ Sobre la biografia d'aquesta, lleg. Ximeno (1747-1749 [1980]: I, 216-218); Serrano y Sanz (1903-1905: I, 16-17); Escartú (2002: 7); Herrero (2009: 38-39); i Gil & Pavón (2012: 782-783).

²²⁵ Ens consta que, coincidint amb el moment de lliurar la tesi a revisió s'ha defensat un treball de màster dedicat a Isabel Josa, a la Universitat Autònoma de Barcelona, al qual no hem pogut tenir accés.

²²⁶ Veg. la fitxa del DBD a cura d'Eulàlia d'Ahumada [s.v. *Isabel de Josa*]; veg. també Martín (1961: 43); Vinyoles (2000: 58); i Pérez Toribio (2011: 78). Ferran Soldevila (1962: 904) la recupera al costat de Juliana Morell i Estefania de Requesens.

²²⁷ Ho llegim en l'edició de López de Toro (ed. i trad. 1943: 228, s.v. *Isabella Ioensis*).

²²⁸ Algunes dames catalanes conegudes i estudiades, que conserven cartes escrites al jesuïta (transcrites a la col·lecció *Epistolae Mixtae, ex variis Europae locis ab anno 1537 ad 1556 scriptae*, 5 vol., veg. *Epistolae 1898-1901*) foren Elisabet Ferrer de Roser (més coneguda com Isabel Roser o Roseres) (morta a Barcelona, ca. 1556) (vegeu la fitxa al DBD, a cura de Carme Sanmartí [s.v. *Elisabet Ferrer*]; Teresa Rajadell (morta a Barcelona, ca. 1553) vegeu la fitxa al DBD, a cura d'Eulàlia d'Ahumada [s.v. *Teresa Rajadell*]; i fins i tot, la mateixa Estefania de Requesens (Mireia Vidal Quintero, *Isabel Roser i les benefactores catalanes d'Ignasi de loiola*, publicat al portal de l'Institut Català de les Dones de la Generalitat de Catalunya [consulta: 12/03/2012]. Pel que fa a la relació de les dones amb la companyia jesuítica: Rahner (1964); Burrieza (2005); Lop (2005); Ahumada (2013a).

Hi ha la creença que a Roma va defensar la doctrina escotista davant l'audiència d'un grup de cardenals, cosa que va generar la falsa idea que havia parlat davant Pau III.²²⁹

De fet, Jeroni Pujades dedica unes paraules a la seva *Crònica* per referir la fama d'aquesta dona: «Era yo muy niño cuando ella vivía, pero ha vivido su memoria muchos años y vivirá su fama y su alma eternamente en la gloria» (*apud.* Torres i Amat 1836 [1973]: II, 333-334). Tot i que apareix amplament citada com a humanista de gran reputació²³⁰ pels seus elevats coneixements de llatí i de la filosofia escolàstica –especialment, la doctrina de Duns Escot–, només ha conservat una carta enviada a Ignasi de Loiola, signada amb el nom de «Sor Isabel».²³¹ A més, en notícia d'Stevenson (2005: 219), Isabel també hauria escrit l'obra llatina desapareguda *Tristis Isabella*, tal com consta al catàleg *Antigua lista de manuscritos latinos y griegos inéditos del Escorial. Publicala con prólogo, notas y dos apéndices, el P. B. Fernández. Extracto de La Ciudad de Dios* (1901-1902). Fou realment l'autora d'aquesta obra titulada amb el seu nom? Només ho podrem saber si algun dia apareix el manuscrit i consta algun rastre de l'autoria.

Una religiosa recordada per la bibliografia pel seu ús de la ploma fou la famosa clarissa coletina Margarida Garret Puigserver (Arenys de Noguera, ?- Montblanc, 1597).²³² Filla de família benestant, es diu que hauria rebut una bona educació lletrada, a través del seu germà, un frare jerònim que li va ensenyar a llegir i a escriure llatí correctament, tal com recull Boer (1735: 63-73), en les seves notícies biogràfiques que donen compte de les lectures d'aquesta dona:

Para tener ocasión de aborrecer este vicio [*l'ociositat*] pidió que le enseñara de leer un hermano suyo: con aplicacion salió diestra y se hizo más devota. Con esso se dio a leer libros de Vidas de santos y en los que tenía más gusto era de los que trataban de la Vida y Passión de nuestro amado dueño. Y como era ágil en la lengua latina, leía la Escritura Sagrada, rezava Horas Canónicas y el Señor le dava a vezes tal inteligencia de cosas divinas que su corazón padecía algunos suaves deliquios (Boer 1735: 66).

Després d'una visita dels jesuïtes al seu poble, Margarida va decidir de consagrar-se a la religió tot fent vida de beata fins que, al voltant de 1564, va ingressar al monestir de clarisses de Santa Isabel de Barcelona.²³³ Sor Margarida Garret és lloada per Pere Serra i Postius (Barcelona, 1671-1748) en el seu *Prodigios y finezas de los santos ángeles* (1726: 93), per la

²²⁹ Encara al segle XVIII Feijoo la citava al discurs XVI «*Defensa de las mugeres*»: «Doña Isabel de Joya, en el siglo decimosexto, fue doctísima. Se cuenta de ella que predicó en la Iglesia de Barcelona con pasmo del innumerable concurso que la escuchó (supongo que el prelado que se lo permitió, hizo juicio de que la regla del Apóstol, que en la *Epístola primera a los Corintios* prohíbe a las mujeres hablar en la Iglesia, admite algunas excepciones, como las admite la prohibición de que enseñen, en la Epístola primera a Timoteo; pues de hecho Priscila, compañera del mismo Apóstol, enseñó, e instruyó a Apolo Póntico en la doctrina evangélica, como consta de los Actos de los Apóstoles). Y que después pasando a Roma en el Pontificado de Paulo III delante de los cardenales, con suma satisfacción de ellos explicó muchos puntos difíciles de los libros del sutil Escoto. Pero lo que más la ennoblece, es haber convertido en aquella capital del orbe gran número de judíos a la religión católica» (1726: 370-371).

²³⁰ Apareix citada en els repertoris d'Schott (1608: 341); Antonio (1672 [1783-1788]: II, 349); Marcillo (1685: 372); Torres i Amat (1836 [1973]: II, 333-334); i Serrano y Sanz (1903-1905: I, 610). Segons el DBD, el 1534 hauria intentat ser preceptora de la infanta Maria, sense aconseguir-ho.

²³¹ La carta, datada el 1542, està editada a *Epistolae Mixtae* (Epistolae 1898: 125).

²³² Consulteu la fitxa del DBD a cura de Mercè Gras [s.v. *Margarida Garret Puigserver*]. Veg. Marca (1764: 358); Torres i Amat (1836 [1973]: I, 274); Serrano y Sanz (1903-1905: II, 477); i Triviño (1992: 40-41).

²³³ Margarida va ser enviada, amb tres religioses més, al monestir de Santa Maria de la Serra de Montblanc el 1594, perquè hi fes de mestra de novícies i n'organitzés la reforma i allà morí el 1597.

seva ciència infusa, coneixement de les Sagrades Escripures i capacitat profètica, ja que segons aquest, va tenir una visió sobre la mort del príncep Joan d'Àustria a Flandes. Segons el mateix bibliògraf, sabem que va escriure almenys dues obres devotes, dedicades a la *Predicació y milagros de Cristo* i a *Los Cuatro Evangelistas*, en títols que proporciona l'historiador Serra i Postius qui va tenir accés al fons monàstic. Malaventuradament, aquesta obra degué desaparèixer amb la pèrdua de l'arxiu durant la Guerra Civil espanyola del 1936-1939.

Coetània a aquesta fou la virtuosa agustina Caterina Tomàs i Gallart (Valldemossa, 1531- Palma, 1574)²³⁴ coneguda arreu de Mallorca pel nom de *la beata* o *la beateta*. De família de pagesos acabalats, fou filla de Jaume Tomás i Creus, i de Marquesina Gallard i Rius, els quals van tenir set fills. En quedar òrfena amb deu anys, va restar sota tutela de l'oncle matern Joan Gallard, per al qual realitzava les tasques al mas familiar a canvi d'un sou. Caterina va rebre educació intel·lectual gràcies al fet que una família benestant, amb qui li unia una gran amistat, li va permetre assistir a les classe particulars que rebia la seva filla perquè se'n pogués aprofitar: gràcies a aquestes sessions extraoficials al voltant dels 19 anys Caterina ja era una dona formada. A vint-i-un anys, a través de mossén Castañeda (ex-soldat de les tropes de Carles I i ermità a Miramar), va poder entrar al convent de santa Magdalena de Palma, on va professar el 1555. Allà va excel·lir per les seves experiències místiques i per la seva saviesa, fins al punt que era visitada per moltes persones de totes les condicions en busca de consell (entre les quals hi havia el mateix bisbe de Mallorca, Diego de Arnedo). Més enllà de la seva fama espiritual (el 1792 fou beatificada pel papa Pius VI i, el 1930, canonitzada per Pius XI; fama que ha arribat fins als nostres dies),²³⁵ Caterina forma part del conjunt de dones formades que van tenir l'oportunitat de rebre una educació que li permetés plasmar per escrit el seu saber i visió del món: ho demostren les dues cartes en català conservades, dirigides al Pare Vicenç Mas, de caràcter espiritual «on es reflecteix el seu amor a la vida plena –recomanava dormir com a mínim 6 hores i menjar allò que el cos necessitava i la seva fe cristiana fortificada per l'alegria i l'esperança en Déu» (DBD).²³⁶

²³⁴ Veg. la fitxa del DBD a cura de Montserrat Sanmartí [s.v. *Caterina Tomàs Gallard*]; Coll (2002), Llompart (2005-2006); i esp., Gili (1994), amb notes històriques i documentals que centren la figura de Caterina en el seu entorn familiar. Aquesta santa és molt present en la cultura popular mallorquina, especialment a la ciutat d'on era natural, Valldemossa. Aquesta devoció ha generat tota una important producció literària al voltant de la beata: hi ha un nombrós conjunt d'obres dedicades a la biografia de la santa, de caràcter panegíric, des del segle XVII, així com una col·lecció de goigs i altres peces, de caràcter popular, del segle XIX, sense oblidar, però, el certamen que es va celebrar el 1625 en el seu honor, promogut per un seu nebot, i del qual disposem la relació (cf. Garau Amengual 1993).

²³⁵ Segons Llompart (2005-2006: 169) existeix a l'arxiu de Santa Magdalena una obra manuscrita de Josep Andreu: *Historia de la causa de beatificació y canonització de la Beata Catalina*. Durant el procés de beatificació es va publicar a Roma un *Ristretto della Vita della beata Caterina Tomas canonichiessa regolare dell'Ordine di S. Agostino* (1792).

²³⁶ Llorenç Vidal dedica una breu aproximació a aquestes cartes espirituals a través d'un estudi de Llorenç Vidal publicat al mitjà *La Voz Digital*: «Las 'Cartas Espirituales' de Catalina Tomàs» [en línia: http://denip.webcindario.com/catalina_tomas.html] [consulta: 12/12/2013], amb dades interessants sobre la seva edició: «Las cartas –que que el neohumanista cardenal Antonio Despuig consideró “llenas de celestial sabiduría”– son poco conocidas, a pesar de haber sido reproducidas en casi todas sus biografías». Així doncs, segons Vidal foren publicades a la traducció castellana del *Ristretto della vida* (*Resumen de la vida de la Beata Catalina Tomàs, Canonessa Regular de la Orden de S. Agustín*, 1992) i a la biografia de Pere Llabrés i Martorell (1980). Existeix també una edició anterior (1974), configurada en un tríptic, realitzada pel Convent de Santa Magdalena. A més a més, segons Trias (1991), qui també dedica un breu treball a l'estudi de les cartes i en transcriu alguns fragments, abans d'aquestes edicions més recents, les cartes ja gaudien d'una «petita tradició

També a l'esfera conventual, fou especialment prolífic en escriptura el nucli de religioses de la família Borja que des d'inicis del segle XVI van viure al convent de Santa Clara de Gandia,²³⁷ comunitat que es va veure beneficiada del patrocini dels ducs de Gandia. Hi ha diversos treballs publicats sobre l'aspecte cultural de les Borja al convent (Amorós 1960-1961; Triviño 1992; García de la Herrán 1995; i La Parra 2002²³⁸), que proporcionen un recull ben complet de les obres. La majoria d'aquestes dones van deixar escrites obres de caire pietós, generalment adreçades a les companyes de professió, i són conegudes per la fecunda relació epistolar que van establir amb d'altres membres de la família d'extramurs i diferents personalitats del moment, de la qual ens ha arribat només una breu mostra.²³⁹ Un aspecte important d'aquestes és el coneixement de la llengua llatina des de ben petites, que haurien adquirit moltes d'elles en qualitat d'educandes al convent tal com reflecteixen algunes fonts. Respecte a sor Joana de la Creu Borja i Castre Pinós (Gandia, 1535- Madrid, 1601)²⁴⁰ sabem que els seus pares don Joan de Borja, II duc de Gandia i la seva segona esposa, Francesca de Castre Pinós,²⁴¹ li van procurar una acurada educació fonamentada en la lectura i en l'escriptura, i en l'aprenentatge del llatí:

Criáronla con gran cuidado, procurando que aprendiesse letras luego desde la cuna. Y como para todo lo que la querían enseñar, la hallavan tan bien dispuesta, no se contentaron con que supiesse muy bien leer (lo cual en breve tiempo supo con gran destreza) sino también escribir. Y tras eso, la lengua latina,

editorial». Així, el P. Vicenç Mas les va transcriure a la *Vida de la beata*, que restà inèdita. L'any 1775, el P. Pere Joan Coll, les traduí al castellà dins la *Vida, virtudes y milagros de... Sor Catharina Thomas*. Ja al segle xx, D. Antoni Llorenç les donà a conèixer al *Correo de Mallorca* (16 de juliol de 1929) i un any després, mossèn Antoni Maria Alcover les va reeditar a *Vida abreviada...* (1930).

²³⁷ Sor Francesca (Isabel Borja i Enríquez, 1498-1557) va ser la primera dona del palau ducal de Gandia que va vestir els hàbits de clarissa i després la seguiren altres membres de la seva família: a banda de la mare, Maria Enríquez, foren clarisses cinc nebodes seves, filles dels dos matrimonis del tercer duc de Gandia. Joan va tenir set fills amb la seva primera esposa Joana d'Aragó (el primogènit fou san Francesc de Borja, quart duc) i deu de la segona esposa Francesca de Castre Pinós. De les quatre filles del primer matrimoni, es van fer clarisses les següents: Maria (sor Maria de la Creu), Anna (sor Joana Evangelista), Isabel (sor Joana Baptista). I del segon matrimoni: Maria (sor Maria Gabriela) i Anna (sor Joana de la Creu). Gairebé totes elles van rebre l'hàbit de mans de sor Francesca de Jesús, a més a més de sor Dorotea, filla del quart duc de Gandia, san Francesc de Borja, el seu nebot. Trobem notícies biogràfiques de totes elles en la cròniques conventuals impreses de Carrillo (1616); i d'Alonso Pastor (OP) (1655).

²³⁸ La Parra (2002) es basa fonamentalment en les cròniques conventuals, però fa una crida a rastrejar la secció Clero de l'ARV, l'Arxiu Patriarca de València o el fons Osuna de l'Arxiu de la Noblesa de Toledo (depenent del AHN); tasca que en ajudaria a perfilar encara més la vida i obra dels membres femenins de la família Borja. D'altra banda, Maria Toldrà en la ressenya d'un volum de Zarri dedicat a Lucrècia Borja, fa referència a una relació epistolar que havia mantingut en contacte les cunyades i duquesses Lucrècia Ferrari i Maria Enríquez, muller del segon duc de Gandia Joan de Borja i que cal estudiar: «hi ha cartes i material poc estudiat a Mòdena, i caldria fer escorcolls al fons Osuna de l'Archivo Histórico Nacional (Toledo) i a l'arxiu del convent de Santa Clara de Gandia» (Toldrà 2006-2007: 304).

²³⁹ Algunes de les quals han estat editades en la magna col·lecció *Monumenta Borgia* I-V (al llarg de la tesi la citem com a MB), especialment als volums editats per Gómez Rodeles (*Sanctus Franciscus Borgia, quartus Gandiae dux et Societatis Jesu Praepositus Generalis tertius*, vol. I-V, 1894-1911).

²⁴⁰ Trobem notícies de la seva vida a MB (1894: I, 502-516), extretes de l'obra de Carrillo (1616: f. 135-146v); veg. també Amorós (1960-1961: 423-428); García de la Herrán (1995); La Parra (2002); i Villacoba & Muñoz (2010: 123).

²⁴¹ El matrimoni va tenir dotze fills: Roderic (1523-1536), cardenal; Pere Lluís Galceran (1528-1592), virrei de Catalunya; Dídac (1529-1562); Felip Manel (1530-1587), cavaller de Montesa; Maria (1533), clarissa –Maria Gabriela–; Leonor (1534-1564); Ana (1535-1601), clarissa –sor Joana de la Creu; Magdalena Clara (1536-1592); Margarida (1538-1573); Joana (1540); Tomàs (1543-1610), virrei d'Aragó. Trobem reproduïdes dues cartes de la duquessa Francesca Castre Pinós a l'obra MB (1894: I, p. 435-436 i 442-443) i vint-i-una de Leonor de Castre Mello i Meneses (?), 1512- Gandia, 1546), muller de Francesc de Borja i IV duquessa de Gandia (1894: I, 571-598).

la qual aprendió tan bien y tan presto que cuando apenas los otros hijos saben aún hablar la lengua materna, ya sabía ella tan cabalmente la latina, que escriuía cartas con ella, y con tanta facilidad la hablaba como la otra (Carrillo 1616: f. 136).

La lectura de les cartes de les religioses Borja als seus familiars ens proporciona algunes referències quant a l'adquisició dels costums de vida conventual i, especialment, a la vessant cultural d'aquestes dones. Així, p.e., sor Joana Baptista de Borja i Aragó (Gandia, 1515-1568)²⁴² de la correspondència epistolar regular que mantenia amb al seu germà Francesc de Borja, se n'ha conservat una carta en què li demana un exemplar de l'exposició dels Evangelis de tot l'any, composta per ell mateix per ordre del pare Lainez: «Suplico a V^a. P. por amor de nuestro Señor me haga merced de un libro destes, si son ya impresos» (reproduït a MB 1894: I, 405-407 i, posteriorment, a Triviño 1992: 32).²⁴³ S'ha conservat un altre testimoni que ens deixa entreveure el grau de formació d'aquestes Borja enclaustrades al convent, però en contacte amb l'exterior i assabentades dels gustos literaris i interessos culturals de l'època: a la BC (fons Bergnes) s'han descobert tres cartes en castellà del comte d'Oliva, Serafí de Centelles –protector d'Anyés i promotor de l'edició del *Cancionero General* d'Hernando del Castillo– al duc de Gandia Joan II de Borja.²⁴⁴

En una d'aquestes, datada el 12 d'abril de 1532, el comte agraeix al duc l'enviament d'un llibre titulat *Espejo*, que li fa arribar sor Maria Gabriela de Borja.²⁴⁵ Però, sens dubte, un dels testimonis més interessants de portar aquí el proporciona sor Isabel Magdalena Borja i Centelles (Gandia, 1559-1611)²⁴⁶ filla de Carles de Borja, V duc de Gandia, i de Maria Magdalena Centelles i Folc, filla dels comtes d'Oliva († 1596). Quan comptava set anys d'edat, quan Isabel no feia gaire que havia entrat al claustre, a través d'una carta molt entranyable explicava al seu avi Francesc de Borja els intents d'emmotllar-se a la vida conventual, que comprenien l'aspecte cultural:

²⁴² Lleg. MB (1894: I, 405-408); Amorós (1960-61: 420-422); Triviño (1992: 31-32); García de la Herrán (1995); La Parra (2002).

²⁴³ Una mostra de l'erudició d'aquesta religiosa ens la donen les paraules del cronista Pastor: «Era de juicio muy calificado y de rara memoria entre muchas buenas se luzía caritativa y al passo que crecía en la edad, iba creciendo en la virtud. Fue muy leída en las Divinas Letras y tan entendida en ellas que admirava a muchos los sentidos que dava a la divina Escritura y acomodaciones; indicio cierto de su pureza y limpieza de alma; porque esta le tenía su entendimiento tan ilustrado para la inteligencia espiritual de altos misterios» (1655: 210). De fet, per referència d'aquest sabem també que va escriure un *Tratado sobre la Trinidad y Exercicios preparatorios para la muerte*, en l'actualitat perdut: «Después de algunos años de mucha prevención, llegó la hora de la muerte aviendo enfermado de tabardillo en cuya enfermedad la apareciola madre soror Dionisia y la citó para el cielo. Diéronla luego los Sacramentos y recibió de rodillas el de la sacra Eucaristía con mucha devoción y reverencia. Llamó una monja y la dixo la traxesse unos libritos que avía compuesto para la hora de la muerte y leyó con mucha atención las protestaciones y oraciones que allí tenía escritas de la Virgen sobirana, del Príncipe S. Miguel, de su Ángel custodio y del Benjamín de Christo, S. Juan Evangelista, con otros tantos» (Pastor 1655: 211).

²⁴⁴ Descrites a MCEM.

²⁴⁵ Es tracta de Maria Enríquez de Luna, cosina germana de Ferran el Catòlic, casada amb Joan de Borja (1476-1497), segon duc de Gandia i duc de Sessa, la qual fou una dona d'una vasta cultura. En quedar vídua, va actuar com a governadora en nom del seu fill Joan fins que aquest es va fer càrrec del ducat i va proporcionar un hereu, el futur sant Francesc. Maria va ingressar al convent de Santa Clara –on ja es trobava la seva filla, sor Francesca de Jesús Borja (Gandia, 1498-Valladolid, 1557) una de les fundadores del monestir de les Descalces Reials de Madrid (vegeu la fitxa del DBD a cura de Gras [s.v. *Isabel Borja Enríquez*]) i en va esdevenir abadessa. El 1520, Juan Molina li va dedicar les *Epístolas* traduïdes de sant Jeroni. Com a prova de la importància d'aquesta dona, la plaça de María Enríquez y de Luna, on troba el convent de les clarisses de Gandia, està presidida per una escultura d'aquesta dona.

²⁴⁶ Veg. Amorós (1960-1961: 429-433); García de la Herrán (1995); i La Parra (2002).

Yo estoy muy contenta y sirviendo en tan buena casa a nuestro Señor, y ya no se me nada por madre ni por padre, ni por riquezas, ni volvería a Gandía aunque viese la puerta abierta. [...] También hago saber a V^a P. que doña Madalena ha de entrar monja muy presto y yo aprendo de gramática [llatí] y de escribir porque tengo de ser su maestra, porque ella no tiene sino dos años y V meses, y yo ya soy grande, que tengo siete y voy en los ocho. Y yo digo que en la escuela jugaré con ella, mas en el coro y en el refitorio y dormitorio, no será menester que me diga nada. Y ya no hay más que decir.²⁴⁷

Com a mostra de l'aspecte cultural d'aquest convent, conformat en bona part per membres de la família Borja, el cronista de la comunitat Alonso Pastor (OP) en la seva obra *Soledades del amor divino y dulces laberintos del encerramiento interior de las almas limpias con Dios, fundadas en la Sagrada Escritura y santos padres, aplicadas y explicadas con la ilustre fundación y progreso virtuoso del santuario convento real de Santa Clara de Gandía. Con las vidas de muchas admirables religiosas y con otras reglas y documentos importantes para maestros y discípulos espirituales* (1655) ens parla d'una Jerònima Clara Ivars, amb procedència de Palma, qui va destacar al mateix convent per la seva faceta artística. D'ella, se'ns diu que era:

de muy honrados y ricos pacientes, entró a ser religiosa ya muy religiosa en costumbres de edad de veinte y seis años. Tenía muy lindo ingenio y era hábil para tobo buen empleo: pintava, iluminava y escribía con la destreza que pudiera hazerlo el varón más experto, como se vio en los libros que escribió para el coro y en otras curiosidades para el culto divino [...](Pastor 1655: 142).

2.3.8. Juliana Morell (Barcelona, 1594- Avinyó, 1653), una «humanista a destemps»

Però, sens dubte, la humanista catalana per antonomàsia fou la dominica Juliana Morell, el paradigma més pur de l'erudició femenina en la història moderna catalana (Amelang 1990: 195), qui mereix un capítol a banda per tal com ha estat citada i aclamada per tothom, amb un bon gruix d'estudis que s'hi han dedicat.²⁴⁸ Per bé que s'apropa tant temàticament com formalment al model d'escriptora religiosa barroca, i de fet, la seva obra se circumscriu en aquesta cronologia més tardana, podríem dir que fa de pont entre els dos segles: la historiografia la recorda amb aquest epítet a causa del grans coneixements i educació humanista de què fou posseïdora i l'hi incloem per tancar aquest bloc, amb la prevenció que es tracta d'una «humanista a destemps», parafrasejant el títol del llibre que li dediquen Espargaró & Gassó (2006).²⁴⁹ El seu pare, el banquer Joan Antoni Morell d'origen jueu convers, va costejar la millor formació humanista per a la seva filla de la mà dels professors vinculats a l'Estudi General de Barcelona, completada amb lliçons de lectura que rebia al convent de dominiques de Montsió. Juliana hi va ser instruïda en llengües clàssiques,

²⁴⁷ Està signada per aquesta el 22 de març de 1566, però el cos de la carta fou escrita per algú altre «a ordenación y voluntad de Sor Isabel Madalena». La tenim publicada a MB (1894: I, 409-410).

²⁴⁸ Veg. Schott (1608: 343-344); Estrugós (1644-1645?: 3-4); Antonio (1672 [1783-1788]: II, 350); Marcillo (1685: 372); Serra i Postius (1726: 274); Feijoo (1779: 372); Morel-Fatio (1876); Roca (1868); Rousset (1893); Serrano y Sanz (1903-1905: II, 63-66); Segalá (1916: 17-18); Morley (1941a i 1941b); Dominican Nuns trad. & Rousset ed. (1945); Dominican Nuns (trad. 1957); Martín (1961: 41); Amelang (1990: 195-196); Martínez, Pastor & de la Pasqua coord. & Tavera dir. (2000: 312); Espargaró & Gassó (2006: 145-158); Stevenson (2005); Baranda (2007); Duran (2007: 236); Carr (2009: 252); i DHEC (II, 682). Consulteu també la fitxa del DBD a cura de Mireia Vidal Quintero [s.v. *Juliana Morell*]. La BHV conserva un manuscrit del segle XVIII amb una notícia biogràfica d'aquesta (Ms. 1589; *cf.* Gutiérrez del Caño 1934: II, 314).

²⁴⁹ La galeria de dones catalanes il·lustres d'Espargaró & Gassó (2006) dedica un capítol a Juliana Morell.

retòrica i filosofia, tal com s'explica en una carta paterna escrita el 1613²⁵⁰ i que coneixem gràcies a una transcripció de Morel-Fatio (1876), reeditada posteriorment per Serrano y Sanz (1893-95: II, 64-66).²⁵¹ Així, segons s'hi fa saber, Juliana comptava amb unes excel·lents aptituds intel·lectuals, des de l'edat primerenca de quatre anys, i que el pare va saber explotar a través d'una educació humanista perquè pogués assolir «la plena virtut». En llegim els fragments més interessants:

[...] en edad de 4 años y 4 meses, le tenía tres maestros, el uno, el más pequeño que pude hallar que supiese latín, y éste yva en el punto que daban las 6 al aposento y cama de mi muger, con quien ella dormía, y bistiéndola y medio adormida le enseñava las oraciones que yo le tenía mandado bien pronunciado. Y, tomándola de la mano, la llevaba a mi aposento y me daba el buen día en lengua latina. Y de esa edad nunca le di alvanega ni páxaro ni otras niñerías que no me lo pidiese en buena frase latina, la qual pedía a sus maestros. Y luego la abaxaba abaxo en un entresuelo en donde la aguardaba un maestro doto y le azía declinar nombres y verbos. Y, en dando las 8, la subían arriba y la peynaban y daban las papas, y el maestro Marchante, que así lo llamaba yo porque la enseñaba caminando, la llevaba al monesterio de Montesión en donde le enseñaban a leer. Y, por el camino, le repetía la lición y comía allá. Y, a las tres, saliendo ambos maestros del estudio, la tomavan por el torno y la llebavan, haziendo bueno, por encima de los muros de la ciudad, en casa, aziéndola declinar y conjugar. Y, allegando en casa, perceveran el estudio hasta las 5. Dadas, se subíaa arriba y le daban a merendar, y, en dando las 6, la abasaban abaxo y estudiaba asta las 8 que senavamos, y luego en la cama. Y con esta regla la tuve asta que supo las declinaciones, y para enseñarle las partes de la oración no allé suficiente el maestro que le enseñó las declinaciones, bien que abía echo su curso en filosofía y ohía teología, y tomé un llamado Girona, que creo murió rector de la Torre d'en Barra, que se abía criado en casa de D. Antonio Augustín, el qual lo embió a Salamanca a estudiar. Yo le daba 200 escudos el año y mi mesa, y le enseñaba 8 oras el día, tanto domingos como día de Navidad ho Pascua, sin perder un punto de tiempo. A saber: de 6 á 8, de 10 á 12, de 1 á 3 y de 6 á 8; y las otras oras no se perdían todas, que en edad de 4 años escribía bien y componía en lengua latina, y en edad de 6 fue mi desgracia que mataron a don Emanuel de Rajadle, que está en el cielo, y yo me ausenté, lo que no debía [...]. (*apud.* Morel-Fatio 1876: 197).

A conseqüència d'una suposada acusació d'assassinat, relacionada amb el dit Rajadell, pare i filla (la mare de Juliana va morir quan ella era petita) van marxar a França, passant després per Colònia. Un cop de nou a París, la noia continuaria els seus estudis amb mestres reputats que li van ensenyar filosofia, en paraules del pare: «y en edad de 8 años componía en griego, siempre le tuve 3 ho 4 maestros y a todos pagava por oras» (*apud.* Morel-Fatio 1876: 197). I, a dotze anys, quan ja dominava el llatí, el grec i l'hebreu,

²⁵⁰ Es conserven altres tres cartes de Joan Antoni Morell adreçades a Pierre Séguin: en una, amb data anterior al naixement de la seva filla (28 novembre de 1581), Morell demana a Séguin que efectue un pagament a nom seu, la qual cosa demostraria que Joan Antoni estava vinculat amb el país veí, on tenia afers comercials fins i tot abans de la fugida. En una altra carta datada el 13 d'agost de 1607, adreçada al mateix, Morell explica alguns dels viatges que ha fet acompanyat de la seva filla, i altres aspectes relacionats amb l'educació d'aquesta, anterior a l'entrada al convent de Juliana. El 12 de setembre de 1607, Joan Antoni envia una altra carta a Séguin; han estudiat i editat aquesta relació epistolar Margry & Muller (1896: 157; 48-61; 128-129). Trobem en aquest volum, a més, una carta de Séguin Pierre adreçada al duc d'Erric, amb data del 15 de setembre de 1618, en la qual explica que ha rebut els llibres de Juliana Morell i li n'envia un, que descriu com unes instruccions i exercicis espirituals de san Vicent Ferrer, traduïts i anotats per «ceste docte religieuse» (Margry & Muller 1896: 143-144).

²⁵¹ Bibliothèque Nationale de France, «Carta de Joan Antonio Morell relativa a su hija Juliana. Lyon, 12 setiembre 1613», Ms. Baluze 238. Malgrat que es desconeix a qui anava dirigida, s'ha considerat que el destinatari podria tractar-se de Jeroni Pujades (Morel-Fatio 1876: 196; Amelang 1999: 196), que hauria estat l'autor de la nota marginal relativa a l'escàndol de fugida de Morell. Una raó per considerar-ho és que la carta es trobava en un manuscrit conformat majoritàriament per documents de caire històric, relatiu al Principat de Catalunya, reunits pel cronista a fi que li servissen en l'escriptura de la seva crònica sobre Catalunya; es correspon al segon dels tres volums dels coneguts *Flosculi* (Miralles 2010: 23), però no se sap amb seguretat.

sustentó conclusions publicas en filosofia en casa, en donde asistieron dos obispos y de todas las ordenes y el governador y la nata de la ciudad, embio dellas y escribió a Pablo V^o y al cardenal Baronio que le respondió de parte de su S^a y a la Reyna a quien iban dirigidas y a la de Polonia su hermana y a la de Francia y a la reyna Margarita y a la archiduquesa de Flandres que le mando responder y a muchas personas principales de la Cristiendad. Todas estas letras yban matizadas del pinzel de 4 lenguas en un pliego de papel al largo, la primera en español caracteres Españoles, la 2. en francés caracteres franceses, la 3. en latín caracteres ytalianos, la 4. en griego y un pie en hebreo, todos estos 5 caracteres pinta también que ay pocos que pintan mejor, que aprendió con libros del Curion de Roma. Sabe mucho de theologia positiva y de ambos derechos (*apud*. Morel-Fatio 1876: 198).

Quan comptava tretze anys, Juliana es va sentir atreta per la vida religiosa segons explica en un relat autobiogràfic, analitzat recentment per Baranda (2014b),²⁵² i malgrat que el pare tenia intencions que ingressés al monestir barceloní de Valldonzella,²⁵³ finalment va anar a Avinyó, al convent de les dominiques de Santa Pràxedis on va restar durant tota la seva vida, a contracor del pare. Abans, però, a catorze anys va defensar la seva tesi doctoral al palau pontifici d'Avinyó, amb què va obtenir el grau de doctora en Lleis.²⁵⁴ Després d'això, ingressaria al convent on va transcórrer tota la seva vida fins amb fama de santedat,²⁵⁵ fins que hi va morir el 1653, tot alternant l'exercici de càrrecs de responsabilitat (va ser priora tres vegades i mestra de novícies), amb la dedicació exclusiva als seus estudis i a l'escriptura, amb una dilatada obra.

Així, a banda de la poesia en llatí i en francès que pel que sabem no s'ha conservat, li han estat atribuïts fins a catorze títols d'obres en francès,²⁵⁶ els títols i la localització de les quals proporciona la base de dades BIESES [s.v. *Juliana Morell*]. Són obres majoritàriament de caire devot, algunes de les quals van ser impreses quan ella encara era viva: un *Traité de la vie spirituelle par S. Vincent Ferrier de l'Ordre de S. Dominique, traduit de Latin en Francez avec des remarques et annotations sur chaque chapitre* (Lió: Nicolas Iullieron, 1617), costejada pel pare de Juliana i que va ser reimpressa dos anys més tard [reimpress. París: Dionisio Moreau, 1619].²⁵⁷ Es tracta d'una versió comentada i traduïda del llatí al francès de la vida de sant Vicent Ferrer. El prefaci conté una dedicatòria de l'obra, també en llengua francesa, a la reina de França, Ana d'Àustria, amb la breu autobiografia ja esmentada, en la qual sor Juliana proporciona detalls de la seva vida (f. 4-8).²⁵⁸ 3); uns *Exercices spirituels sur l'éternité, avec quelques autres meditations de divers sujets, et un petit exercice preparatoire pour la sainte profession* (Avinyó: J. Piot, 1637);²⁵⁹ *Intemeratae ac sanctissimae Deiparae Virgini, divinae proli suprema sustinenti supplicia doloribus acerbissimis compatienti, eorumque vere consortibus consolationis uberrimae ac*

²⁵² Agraïm a l'autora l'enviament d'aquest article.

²⁵³ Les intencions paternes eren que estudiés arts i es doctorés en Lleis a Montpeller (Morel-Fatio 1876: 198).

²⁵⁴ Aquesta defensa es coneix com l'*Oració recitada davant Pau V* (1609). Alguns suposen que fou la tesi que va defensar, però no sabem si es va arribar a imprimir o si ha romàs manuscrita.

²⁵⁵ A la citada carta, el seu pare reconeix que «Es tenuta por una santa», quan la noia encara tenia dèneu anys (Morel-Fatio 1876: 198).

²⁵⁶ Soldevila (1998: 28) reporta que el pare Rousset, qui va escriure una extensa biografia de la religiosa (1893) també va dedicar dos volums a la seva obra: *Oeuvres spirituelles de la Ven. mère Julienne Morell* (Lió, 1849).

²⁵⁷ N'existeix una traducció anglesa recent, elaborada per les religioses dominiques del monestir Corpus Christi de Menlo Park (Califòrnia), amb una breu biografia de Morell (Dominican Nuns trad. 1957).

²⁵⁸ Aquesta dedicatòria està datada a Avinyó el 21 de juny de 1617, malgrat que la data final del llibre és del 12 de desembre de 1616 (p. 430). Aquesta biografia fou traduïda al castellà i publicada per Joaquim Roca i Cornet (1868: 75-78). Serrano y Sanz (1903-1905: II, 64) va extractar aquesta biografia, sense citar-la.

²⁵⁹ N'existeix una traducció a l'anglès, realitzada per les mateixes dominiques del monestir Corpus Christi de Menlo Park (Califòrnia) (Dominican Nuns trad. & Rousset ed. 1945).

deliciarum exuberantium fonti perenni; in sacello sacratissimis ejus moeroribus, Avenione dicato; Soror Juliana Morell, ... appendit (Avinyó: J. Bramereau, 1652); *La regle de S. Augustin traduite en françois, enrichie de diverses explications et remarques pour servir d'instruction...*, par la R. M. Julienne Morel, religieuse de S. Dominique du convent de Ste-Praxede de la ville d'Avignon (Avinyó: Laurentium Lemolt, 1680);²⁶⁰ l'obra *Prose à l'honneur de S. Agricole, eveque et patron d'Avignon, composée par la vénérable Mere Julienne Morell...*, (s.a.: s.l) (segle XVIII). També s'han conservats manuscrits: *L'Histoire du retablissement et de la reforme de son monastère de Sainte Praxede, avec les vies de quelques religieuses du dit monastere decedées de son temps en opinion de vertu*, localitzat al monestir, i el volum miscel·lani *Règlements et cérémonial pour le couvent de Sainte-Praxède d'Avignon*, del segle XVII, conservat a la biblioteca municipal d'Avinyó amb advertiments per a les novícies, reglaments i ordenances,²⁶¹ conté obres de Juliana Morell, en francès: els *Exercice pour animer toutes les cérémonies de l'office divin, tiré des escrits de la vénérable Mère Julienne Morell, d'heureuse mémoire, religieuse de nostre monastère de Sainte-Praxede* (f. 6-126), *l'Enseignement de perfection très profitable que la Rde Mère Juliane Morell composa* (f. 129-133v), una *Brief description de l'estât de nostre monastère de Sainte-Praxede, escrit par la vénérable Mère Julienne Morell* (f. 134-137) i una *Instruction des officieres faites par la Rde. Mère Juliane Morell* (f. 138). Es conserva també una carta, en llatí, enviada al seu pare J. A. Morell, vers el 1601, quan aquest s'havia desplaçat a França.²⁶²

Més enllà de la seva obra, és interessant de remarcar que, recentment, el CRAI Biblioteca de Reserva de la UB, ha identificat almenys fins a quatre impresos que haurien pertangut a Juliana Morell, a través de les seves marques de propietat. Aquesta informació posa encara més de relleu la virtuositat de l'erudició d'aquesta dona, basada en les lectures d'humanistes i filòsofs clàssics. Segons la nota de la biblioteca: «La interessant figura d'aquesta dona, nascuda el 1594, que demostrà des de ben petita unes elevadíssimes dots intel·lectuals, sembla revelar-se en la menuda i cal·ligràfica escriptura humanística que distingeix les seves notes i ex-libris».²⁶³ Els llibres amb *l'exlibris* de manuscrit de Juliana Morell són una edició en grec i llatí de les obres d'Aristòtil²⁶⁴ [Apèndix 3. Il·lustració 2]; una obra de contingut teològic del llatí Jodocus Coccus, amb nota de compra manuscrita de Juliana Morell²⁶⁵ datada el 1608, que revela el seu nom emmascarat [Apèndix 3. Il·lustració

²⁶⁰ Aquesta edició pòstuma de 1680, conté una biografia de l'erudita.

²⁶¹ Llegiu-ne una descripció a MCEM.

²⁶² La carta ha estat editada i traduïda a l'anglès per les religioses del convent del Corpus Christi, en la mateixa edició de la vida espiritual de sant Vicent Ferrer, ja esmentada (Dominican Nuns trad. 1957: 9).

²⁶³ A través de la base de dades Antics Possedors (BUB) accedim als llibres que van pertànyer a Morell [consulta: 18/09/2013].

²⁶⁴ Es tracta de l'imprés [*Aristotelous ... ta sozomena*] = *Operum Aristotelis* (2 vol., Aureliae Allobrogum: apud Petrum de la Rouiere, 1605).

²⁶⁵ L'imprés *Thesaurus Catholicus, in quo Controuersiae fidei, iam olim nostraque memoria excitatae, SS. scripturarum, conciliorum, & SS. tam Graecorum, quam Latinorum Patrum testimonijs* [...], (Coloniae: ex officina typographica Arnoldi Quentelij, 1600-1601). Així ho donava a conèixer l'entrada publicada per la BUB al seu Blog, l'11 febrer 2013: «La nota de compra recentment identificada presenta la particularitat de l'emmascarament del nom de la propietària. Segons la inscripció manuscrita, el llibre, una defensa de l'ortodòxia cristiana, va ser adquirida a Lió a principis de gener del 1608, quan Juliana tenia només catorze anys, edat a la qual, d'altra banda, va obtenir el grau de doctora en lleis. Més tard va ingressar al convent de les dominiques de Santa Praxedes, a Avinyó, on va viure fins a la seva mort, el 1653» [consulta: 18/09/2103].

3]; una edició en llatí de l'epistolari de sant Isidor²⁶⁶ i un imprés sobre història eclesiàstica de Nicèfor I de Constantinoble.²⁶⁷ Tingué tanta fama al seu temps que el seu coetani Lope de Vega fou un més d'entre tants²⁶⁸ que les seves lloances poètiques per consignar l'extraordinària capacitat intel·lectual de la dona, al costat d'altres dames doctes de l'època (cfr. Vosters 1970: 914).²⁶⁹ Més proper als nostres dies fou el discurs inaugural llegit per Lluís Segalà i Estalella en l'obertura del curs acadèmic 1916-1917 de la Universitat de Barcelona, el qual anava dedicat a *El renacimiento helénico en Cataluña*; hi esmenta una llista d'erudites catalanes conegudes, on no podia faltar la menció a la «sapiéntísima» Juliana Morell.²⁷⁰ Són molts els coetanis, doncs, que lloen l'erudició de Juliana Morell. Tanmateix, aquest ampli saber exposat per dones en àmbits fins al moment reservats als homes (filosofia, retòrica, literatura...), i de què Morell representa el paradigma més clar, també provocava recels i la concepció entre els seus contemporanis que eren éssers desnaturalitzats del seu sexe fins al punt que «la identitat sexual de les dones estudioses del Renaixement es tornava ambigua, i que aquestes passaven a formar part d'un tercer sexe, amorf i indefinit» (Coderch 2012: 540). Les dones que aconseguiren superar aquests condicionants adversos i es consagraren al conreu de les arts i les ciències, foren vistes com a éssers excepcionals, *raras aves* ambivalents que causaven, generalment, admiració i rebuig. Éssers, al capdavant, excepcionals, difícils d'imitar:

como si aquellas mujeres hubiesen tenido tales recursos interiores, tal inspiración milagrosa que hubiesen podido romper el molde impuesto por la sociedad (de ser dócil, sacrificada, pasiva) y por sus propias fuerzas se hubieran lanzado a hacer algo en grande, a ser personaje de la política o del arte (Connelly 1981: 17).

Per al cas de Juliana Morell que ens ocupa, ho exemplifica el fet que el teòleg de León, Juan Claudio, la va apel·lar de «milagro de su sexo» en un comentari introductorí a

²⁶⁶ [*Epistolai toi agioi Isidori ...*] = *S. Isidori ... epistolarum: amplius mille ducentarum libri tres... / quibus è regione accessit latina clariss. viri Iacobi Billii... interpretatio. Eiusdem Billii sacrarum observationum libri duo...* (Parisiis: apud Gvilelmvm Chavdiere..., 1585).

²⁶⁷ Nicephori Callisti Xanthopuli, *Ecclesiasticae historiae libri decem et octo ... / opera verò ac studio ... Joannis Langi ... , è Graeco in Latinum sermonem translati, nunq[ue] denuò castigatores, & scholiis ad marginem permultis superadditis, auctiores in lucem editi [...]* (Frankfurt: Impensis Sigismundi Feyerabendij, 1588).

²⁶⁸ És citada per altres autors antics, que com aquest, escriuen galeries de dones il·lustres tot elogiant-les, com ara el Marqués de Careaga, Gutierre, en l'obra col·lectiva *Lágrimas panegíricas a la tenprana muerte del gran poeta i teólogo insigne doctor Juan Pérez de Montalbán* (Grande de Tena 1639: f. 164-s.) així com José Moñino y Redondo (1785), en el seu catàleg de dones il·lustres des de l'època d'Isabel la Catòlica, que prové de l'erudit Nicolàs Antonio; o el frare galleg Benito Jerónimo Feijoo (Feijoo 1779: 372); cfr. Roca (1868: 378-384).

²⁶⁹ Tal com recull Vosters, Morell ja havia estat honrada per Lope de Vega en el certamen poètic de 1615 celebrat a Madrid en honor a la beatificació de Teresa de Jesús; lloança que va precedida d'una crítica contra els misògins i una invocació a les dones il·lustres de la història (1970: 915). En *La Prueba de los ingenios* (1617), Lope de Vega recrea un debat al voltant de la capacitat intel·lectual de les dones a través de dos personatges que defensen postures diferents (1970: 914).

²⁷⁰ «Y no eran solamente los varones quienes se consagraban al estudio de las humanidades. Las mismas damas, en aquellos siglos que creemos sumidos en las tinieblas de la ignorancia, porque al siglo XIX hemos dado en llamarle siglo de las luces, aprendían el griego y el latín para su mayor ilustración; y se sabe que fueron helenistas aquella Angela Barcelonesa a quien Pérez de Moya incluye *inter claras Hispaniae nostrae literis feminas*; Jerónima Ribot; Sor Hipólita de Jesús Rocabertí y Soler (1594-1664), religiosa dominica del convento de Nuestra Señora de los Ángeles de esta ciudad, que poesía además del griego, el latín y el hebreo; y la sapiéntísima Juliana Morell, natural de Barcelona (nació en 16 de febrero de 1594) la cual, instruída en las lenguas latina, griega y ebrea por los respectivos catedráticos de esta Universidad literaria, sacó tanto fruto de sus enseñanzas y de otras» (Segalà 1916: 17-18).

les seves obres (Espargaró & Gassó 2006: 147-158). Aquesta visió queda consignada amb el tractament que fan els catàlegs i els escriptors coetanis d'aquestes dones lletrades que emergeixen en el plànol cultural amb una ànima o talent «varonil». Amb això, se'ns mostra l'altra cara de la moneda: les més afortunades en fama i glòria són considerades un prodigi, també anomenats *viragos* en ser depositàries d'una alta cultura humanística i de virtuts considerades masculines (saviesa, atreviment, fortalesa...), per tal com excel·leixen en un camp generalment d'exclusivitat masculina. Tal com consigna Ana Morte:

El recurso a la masculinización de la mujer, calificándola como varonil, como sinónimo de excelencia, era muy típico también de la literatura de esta época, ya que dado el discurso misógino que se utilizaba para calificarlas, el hecho de atribuir cualidades masculinas a una mujer era una prueba de su virtud (2013: 943).

Bàsicament, associant la dona lletrada amb unes virtuts masculines, el que s'intentava era subratllar-ne l'excepcionalitat i distanciar-la del model real de dones. I per veure la invariabilitat d'aquesta concepció al llarg dels segles, almenys durant la centúria posterior (Segura 2014), és bo de recordar la mordacitat de l'escriptor català Francesc Fontanella quan, en un vexamen llegit en el context d'un certamen celebrat a Barcelona en honor a sant Tomàs d'Aquino l'any 1643, descriu a la cèlebre novel·lista castellana María de Zayas, la qual concorregué a l'acte poètic, amb les paraules següents:

Dona Maria de Sayas
viu, ab cara varonil,
que a bé que sayas tenia,
bigotes filava altius.
Semblava a algun cavaller,
mes ya s vindrà a descobrir
que una espasa mal se amaga
baix las sayas femenils;
(Miró ed. 1995: I, 151; Miralles 2013: 107-108)

No hi ha dubte que l'escriptor hi va saber aprofitar les característiques del gènere (sarcàstic, vexatori, caricaturesc...) per deixar anar, sota la comicitat, els prejudicis més virulents contra una autora que havia aconseguit consolidar la seva carrera literària (Potthast & Stoll ed. 1999). En el mateix segle, per a l'àmbit castellà, Quevedo reflecteix aquesta idea de la virilitat en la dona –no exercida al camp de les lletres, però– en diverses de les seves obres; però un dels seus fragments més citats és possiblement aquest de la seva *Historia y vida de Marco Bruto* impresa el 1644: «Los hombres que han sido afeminados, han sido torpísimo vituperio del mundo. Las mujeres que han sido varoniles, siempre fueron milagrosa aclamación de los siglos; porque, cuanto es de ignominia renunciar lo bueno que uno tiene, es de gloria renunciar lo malo y flaco» (Candelas 2005: 50-51). La representació de la dona literata d'època antiga com a ésser inusual, extraordinari, quan no censurat a ulls dels seus contemporanis, ha estat la línia predominant de la historiografia literària catalana tradicional i explica, en part, l'escassa consideració de la crítica, sobretot pel que fa a les figures literàries de les dones d'època moderna. Però, en aquest aspecte són reveladores les paraules de J. Antoni Morell, tot argüint que el motiu dels detalls preciosos que proporciona sobre l'educació de la seva filla és «porque no lo tengan a milagro, que buena

parte se debe a mi diligencia, que los buenos maestros y buenos libros y la continuación hazen estas cosas que parecen milagrosas» (*apud.* Morel-Fatio 1876: 198). Així pretenia deixar constància que aquest pretés miracle només es podia materialitzar gràcies a la perseverança d'aquestes dones que consagraven la seva vida a l'estudi tenaç i a l'escriptura, en paral·lel a les diligències familiars que els proporcionaven bons mestres i lectures.

Capítol 2. L'esclat de l'escriptura en femení al segle XVII: Teresa de Jesús o l'espill on es miren les autores modernes. El binomi literatura femenina/literatura conventual a l'àrea catalanoparlant

La llista d'autores del segle XVI que hem revisat i que tanca amb la cèlebre figura de sor Juliana Morell, denota un detall que no respon a l'atzar: la immensa majoria de testimonis escrits femenins que ens ha deixat el panorama català modern pertanyen al món conventual. Així ho confirmen els catàlegs de literatura femenina a casa nostra coneguts. No ens ha d'estranyar una afirmació d'aquesta mena, ja que la relació entre la cultura i els ambients monàstics s'havia mostrat pròspera des de l'edat mitjana, quan les monges interactuaven culturalment en aquests espais de relació femenina: no només hi copiaven manuscrits sinó que van deixar per a la posteritat obres d'incalculable valor, com el cas de la ja citada Isabel de Villena (Cabré 1988: 37-39). Però malgrat que al segle XVI ja es comencen a notar tímids avenços en l'apropiació del saber per la dona, és a partir del segle XVII que les mostres de cultura femenina augmenten a un ritme mai copsat. És llavors quan les dones de l'àrea hispànica comencen a conquerir espais d'escriptura, especialment en l'àmbit conventual,²⁷¹ i la literatura creada per dones esdevé una realitat que es consolidarà al llarg dels segles.

Especialment durant el segle XVII, a tota l'àrea de la catolicitat mediterrània es dona una associació indissoluble del binomi literatura femenina-literatura conventual, vertebrat per una proliferació de monges i beates que escriuen per encàrrec del confessor. Així ho va donar a conèixer en una completíssima investigació la historiadora francesa Poutrin (1995), a què ja ens hem referit en aquesta tesi. De les religioses de què parla Poutrin, tretze que pertanyen al panorama català, que són només un dels pocs que pertanyen a la nostra tradició literària rescatada pels estudis i catàlegs recents: Gertrudis d'Anglesola (València, 1641-1727), Maria Àngela Astorc (Barcelona, 1592-Múrcia, 1645), Serafina Andrea Bonastre (València, 1571-Saragossa, 1649), Paula Agnès Cabeça (Barcelona, 1608-Manresa, 1661), Madrona Clarina Colomer (Barcelona, 1688- 1744), Hipòlita de Jesús Rocabertí (Barcelona, 1553-1624), Maria Antònia Ortola (Senija, ca. 1695- d. 1728), Agnès de la Creu (Alacant, 1588-L'Olleria, 1651), Maria de Jesús Gallard (Oliva, 1612- Xàbia, 1677), Mariana de Sant Simeó (Dènia, 1571-Múrcia, 1631), Beatriu Anna Ruiz (Guardamar de Segura, 1666-1735), Isabel de Jesús Maria Trilles (? , a. 1661-València, d. 1666), Lluïsa Zaragoza (Carlet, 1647- València, 1727). Per a l'àmbit català, els estudis publicats al monogràfic del primer número de la revista *Scripta. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*

²⁷¹ És en aquests moments que l'escriptura conventual i l'escriptura femenina esdevenen un binomi indissoluble, vertebrat per la proliferació de les monges o beates que escriuen per encàrrec del confessor, tal com s'esdevingué a l'Europa Catòlica (inclosa la Nova Espanya), sotmesa al control espiritual post-tridentí; llegiu els treballs, ja clàssics, d'Amelang (1990); Poutrin (1995); Herpoel (1999); Ferrús (2004); Durán (2007). Així ho demostren també les darreres investigacions publicades als volums de Zarri & Baranda (2011); i Baranda & Marín (2014), aquest darrer amb una interessant introducció de els editores («El universo de la escritura conventual femenina: deslindes y perspectivas», p. 11-45).

(2013) [=L'escriptura en femení a les terres de llengua catalana (segles XVI-XVIII)], a cura de Garcia (2013b); Gras (2013a); Herrero (2013a); Martí i Ascó (2004 [2013]); i Zaragoza (2013b) recullen el protagonisme de les religioses en la producció i la transmissió de la cultura escrita a les terres de parla catalana.

Una de les hipòtesis fonamentals sobre la qual ha articulat Baranda (com d'altres estudiosos) els seus magnífics estudis dedicats la producció literària femenina espanyola dels segles XVI-XVIII és que la irrupció de la figura literària de Teresa de Jesús crea un referent en el panorama de les lletres hispàniques. I aquesta hipòtesi marca també el camí que tracem en aquesta aventura d'historiar la literatura femenina a l'àmbit lingüístic català. Efectivament, en l'espínós camí de l'assoliment d'estatus públic, l'escriptura femenina²⁷² a la Península Ibèrica comença a ser una realitat tangible a les acaballes del segle XVI. Amb això, podem afirmar que en aquesta centúria s'estableixen les bases de l'accés femení a la paraula pública, que no es materialitzarà de ple dret fins arribats al segle XX. La carmelita descalça avilesa, la vida i obra de la qual compta actualment amb una bibliografia ingent,²⁷³ és autora de poesia, obres de caràcter místic i exegetíc (*Camino de perfección, El Castillo interior...*), autobiogràfic (*Libro de la Vida*), així com d'altres textos destinats a les seves filles espirituals que s'emanen de les fundacions per ella mateixa efectuades, en la creació del nou Carmel reformat: el *Libro de las relaciones*; el *Libro de las fundaciones*; el *Libro de las constituciones*; els *Avisos*; el *Modo de visitar los conventos de religiosas*; les *Exclamaciones del alma a su Dios*; les *Meditaciones sobre los cantares*; la *Visita de descalzas*; les *Ordenanzas de una cofradía*; les *Apuntaciones*; el *Desafío espiritual* i el *Vejamen*. És un fet sabut que amb la mort de Teresa d'Àvila el 1582, la seva fama com a reformadora de l'orde i fundadora, i com a escriptora espiritual va augmentar. Hi va contribuir, sens dubte, la proliferació de les còpies manuscrites de la seva obra que circulaven sense control i, especialment, la publicació pòstuma d'aquests materials, el 1588, per iniciativa de fray Luí de León; però, sobretot, el reconeixement oficial del seu model i de la vàlua de la seva obra per part de les autoritats eclesiàstiques, mitjançant la seva beatificació, el 24 d'abril de 1614, i, la posterior canonització, el 12 de març de 1622.²⁷⁴

El procés d'edició pòstuma i de legitimació de l'obra teresiana ha estat estudiat recentment per Verònique Jude (2012), entre d'altres,²⁷⁵ i segons recull l'estudiosa, les temptatives de publicació van començar encara en vida de Teresa de Jesús i van culminar amb l'edició del *Camino de perfección* i els *Avisos*, entre 1582-1583: tan sols uns mesos després de la mort de la carmelita avilesa, l'arquebisbe d'Évora, Teutonio de Braganza editava ambdues obres en un sol volum a partir d'una còpia base revisada per l'autora. Amb els anys, aquests tractats apareixerien a Salamanca (1585), i a València (1587), on la impressora

²⁷² Aquesta idea apareix reiteradament als treballs de N. Baranda (2005b: 82, 94-95, 97-98, 117-118, 136-138, 204-205 i, més recentment, 2014b: 21-24), a qui seguim.

²⁷³ A casa nostra, és interessant la revisió del bloc *Castell Interior* [en línia: <https://castellinterior.wordpress.com/>] dedicat a Santa Teresa de Jesús i els carmelites descalços a Catalunya, amb un apartat molt interessant de bibliografia i estudis sobre especialistes de renom en aquest territori.

²⁷⁴ Després d'això, el seu nomenament com a Doctora de l'Església no vindria fins al 1970.

²⁷⁵ Veg. també Llamas (1972: 228-277); i Mas Arrondo (1997: 91-100).

Jerònima Galés –de qui ja tindrem ocasió de parlar al Capítol 6. Subapartat 1.1.1.–, va dur a la impremta el *Tratado llamado camino de perfección que escribió para sus monjas la madre Teresa de Jesús*, a costa del devot Baltasar Simó –l'edició va ser dedicada a la dama catalana Lucrècia de Gralla i d'Hostalric, casada amb Francesc de Montcada i de Cardona, segon comte i primer marquès d'Aitona, qui havia estat virrei de Catalunya i aleshores ho era de València (1581-1594).²⁷⁶ Però, sens dubte, el moment més important d'aquest procés editorial de les obres teresianes va venir el 1588 amb l'edició assumida per fray Luis de León, titulada *Los libros de la madre Teresa de Jesús* (Salamanca: Guillermo) que contenia el *Libro de la Vida*, el *Camino de perfección*, els *Avisos*, les *Moradas* i les *Exclamaciones*. A finals del mateix 1588 i 1589, se'n feia una reimpressió a Barcelona en dos volums,²⁷⁷ promoguda per Jaume Cendrati i Gabriel Lloberes i, el 1606, n'apareixia una nova edició, a costa de l'impressor Rafael Nogués adreçada a «A la Madre Sor Angela Serafina, Abadessa del monesterio de monjas Capuchinas [de Barcelona]».²⁷⁸

En definitiva, amb aquests títols que veieren la llum pública, i el seu carisma espiritual, Teresa de Jesús s'estableix com a únic paradigma d'escriptora possible, imitada per d'altres fèmínes que, com ella, pretenen fer-se un lloc entre els altars i, encara, en la república de les lletres (Baranda 2014b: 21-24). Pel que fa a l'esfera conventual, consideren també Arenal & Schlau (1989: 139) que l'acceptació pública dels escrits i de la vida de Teresa, va esdevenir un estímul perquè d'altres religioses prenguessen la ploma i veiessen legitimada la seva obra. Així mateix, pel que fa a l'eclosió de l'escriptura de Vides espirituals en què se submergeixen les monges als convents femenins hispànics, James Amelang (2005a: 157-163) havia dividit el fenomen en tres etapes –per bé que sense fer-ne cap anàlisi– iniciat més o menys a partir de la publicació de les obres teresianes:

El periodo inicial gira en gran medida, cuando no exclusivamente, entorno a santa Teresa de Ávila (1515-1582). Luego sobrevino un largo XVII de difusión, adaptación y disusión, tanto en la Península como en América, de lo que podríamos llamar el modelo teresiano. A continuación un giro lento, pero definitivo en diferente dirección introdujo un prolongado periodo de decadencia, cuando no de desaparición, no sólo del modelo teresiano, sino de otras tradiciones relacionadas con este discurso religioso femenino (Amelang 2005a: 157-158)

Concretant-ne la cronologia, considera l'estudiós que entre els anys 1550 i 1680 es va produir una proliferació dels diaris espirituals escrits per religioses de tots els ordres i terciàries i beates, època que va venir seguida d'un decaïment del fenomen fins que desapareix a finals del segle XVIII (tot i que a l'àmbit català, les monges continuen escrivint les seves Vides). En aquest sentit, els treballs de Sonja Herpoel (1999), amb el títol

²⁷⁶ Recentment, la investigadora M. Mercè Gras ha dedicat una entrada al bloc *Castell Interior* titulada «Els llibres de Teresa de Jesús publicats a Catalunya (ss. XVI-XVIII)», amb data 25/05/2015 [en línia: <https://castellinterior.wordpress.com/2015/05/26/els-llibres-de-teresa-de-jesus-publicats-a-catalunya-ss-xvi-xviii/>] [consulta: 5/06/2015], en què explica els avatars d'aquestes edicions. Gras també parla de les edicions de les cartes de Teresa de Jesús.

²⁷⁷ En total, a Barcelona se'n van publicar sis edicions diferents entre els segles XVI-XVIII. Pel que fa a les edicions i la recepció de l'obra teresiana a Barcelona durant 1588-1961, lleg. Beltran Larroya (1964).

²⁷⁸ Hem de recordar que Àngela-Margarida Serafina (Manresa, 1543-Barcelona, 1608), creadora de les caputxines a la Península Ibèrica, va fundar el convent de Santa Margarida la Reial de Barcelona, al qual pertanyien les nebodes de l'impressor, Isabel i Maria Àngela Astorc, que també han deixat obra escrita en el context conventual.

suggerent *A la zaga de Santa Teresa: autobiografias por mandato*, i d'Stacey Schlau (2002) «*Following Saint Teresa: Early Modern Women and Religious Authority*», sobre l'influx del model teresià, han esdevingut clàssics en el camp de la literatura femenina espanyola als segles XVI-XVIII. Això demostraria el que postula Baranda: com la fama de Teresa de Jesús va afavorir la visibilització d'un model positiu d'escriptora, no tan allunyat en el temps ni tan difícil d'imitar com els models llunyans plantejats fins al moment.²⁷⁹ Veurem com aquesta conclusió és completament aplicable al panorama de les lletres femenines catalanes, que no han rebut fins al moment una atenció més detinguda, excepte algunes iniciatives meritòries. Amb aquest nou model teresià, doncs, més proper i abastable, es començava a materialitzar, encara en un estat molt embrionari, la relació entre dones i escriptura.

1. Els convents femenins catalans com a «comunitats intel·lectuals»

Efectivament, gràcies a l'interès creixent sobre el paper de la dona en la història i, especialment en determinades parcel·les com la cultural i literària (amb els nous enfocaments que s'han proposat cap als estudis de gènere)²⁸⁰ se'ns han desvelat que, durant èpoques més antigues, els convents de dones es van erigir com el centre de projecció de cultura femenina per excel·lència; fins al punt que la crítica els ha definit com a les «comunitats intel·lectuals» de dones a l'època (Arenal & Schlau 1989a i 1989b).²⁸¹ I és que en l'Europa catòlica (inclosa la Nova Espanya) de la centúria del XVII sotmesa al control espiritual post-tridentí, en l'espai claustral, l'experiència mística i espiritual de les monges es va poder vincular a un exercici literari que va donar molts fruits.

L'escriptura conventual femenina per encàrrec va esdevenir una pràctica d'una gran presència en els convents de tots els ordes: multitud de monges van deixar escrits textos de gèneres variats sota instàncies dels seus confessors, que no només les obligaven a empènyer la ploma sinó que també tenien la capacitat de prohibir-los i regular-los l'ús de la paraula. Tot seguint les ordres dels superiors masculins però també per iniciativa pròpia, inspirades o emparades pel propi fervor a Déu, les monges van compaginar les tasques religioses i espirituals amb l'escriptura. Aquests textos s'han conservat majoritàriament inèdits i ens són coneguts avui dia, gràcies a alguns treballs apareguts o algunes mencions documentals o bibliogràfiques, quan no ens ha estat possible realitzar les prospeccions directes efectuades als arxius tant monàstics com d'altra mena. Només per exemplificar-ho: sabem que l'arxiu de les clarisses de Fortià es conserven dos llibres de memòries (1600-1724) i (1734-1939), un «Memorial del convento», llibre de les professions, llibre d'òbits... Pel que fa al fons de les carmelites descalces de Barcelona, la base de dades MCEM en recull i

²⁷⁹ Pel que fa al panorama d'escriptura femenina fins llavors, cal recordar la presència de les místiques europees baix-medievals: a la literatura catalana, es realitzen traduccions des del segle XV del *Llibre de revelacions* d'Àngela Foligno, mística terciària franciscana (Casas 2003), així com de la dominica Caterina de Sena, sobre la Vida de la qual existeix una àmplia tradició de traduccions al català des del mateix segle, àmpliament estudiada a casa nostra (Casas 1998 i 2007); Arronis (2007) i Valsalobre [en premsa].

²⁸⁰ Veg. Cabré, Carbonell & Rivera (1990); Scott (1990); i Tavera (2009).

²⁸¹ Per entendre el fenomen és interessant revisar també els treballs de Pérez (1998); Poutrin (1995); Baranda (2008); Zarri & Baranda (ed. 2011).

descriu alguns dels manuscrits conservats, escorcollats per Mercè Gras («Manuscrits de Barcelona a Arxiu de les carmelites descalces»). Més enllà de la documentació custodiada pels mateixos monestirs, convé saber que diversos arxius del territori conserven documentació d'aquest tipus, als quals van anar a parar part de fons monàstic i que reclamen una atenció per conèixer les pràctiques escriptores de les religioses i la història d'aquests universos; així, p.e., ens consta que l'arxiu del monestir de Santa Clara de Gandia, conserva el llibre de la fundació i les cròniques conventuals, reproduïts a l'arxiu històric de Gandia. Així mateix, l'investigador Pep Vila ens ha fet saber que a la Biblioteca-Arxiu Diocesà de Girona es conserva el llibre de memòries de la comunitat cistercenca femenina del monestir de Cadins,²⁸² en català, 1665-1830, amb pàgines molt interessants sobre la vida comunitària, les eleccions i morts d'abadesses, els cerimonials, etc. Això sense comptar-hi la documentació emanada de les gestions pròpies dels convents, tant econòmiques, documentals com administratives de què s'havien d'encarregar les religioses que tenien una millor preparació.²⁸³

En definitiva, tota aquesta producció resultant, tant la literària com l'administrativa, ha estat determinant perquè la crítica valorés l'espai claustral com un dels grans espais d'educació i llibertat per a les dones de l'època, si bé no totes les que esdevenien monges ho eren per lliure elecció sinó que podien ésser obligades per les famílies. Fou en els convents moderns on les dones van poder expressar-se i generar unes formes pròpies de cultura femenina, que es mantindran vigents al llarg de tota l'època (Muñoz 1991: 71; Graña 2002), fins al punt que podem considerar-los els grans centres de producció, de divulgació i de conservació de l'escriptura i la cultura femenines a l'època. Per aquesta raó, l'estudiosa María Soledad Hernández (2002: 19-40) identifica la cel·la conventual amb una "habitació pròpia", un espai que estimulava les religioses també a la creació de noves formes devocionals. En la mateixa direcció, Ahumada abordava així els usos de l'escriptura als convents femenins:

A diferència de l'àmbit domèstic, la cel·la conventual fou un lloc privilegiat per a l'escriptura, reconegut per les mateixes monges i protegit dins dels seus arxius. És cert que el zel de la privacitat ha impedit sovint que pogués conèixer-se extramurs, però en alguns moments de la història els homes han necessitat sentir la veu dels claustres femenins i aleshores aquesta s'ha deixat sentir. Així ha estat possible conèixer els escrits de les místiques medievals, i les autobiografies, o llibres de la vida, de l'època moderna (2010: 11).

Però, de quina manera les religioses van poder formar-se en aquests espais de devoció i de contemplació? Per què foren elles, les monges, les grans privilegiades en l'ús de la

²⁸² Ms. sign.: Cadins 42.

²⁸³ De fet, l'estudiosa Caffiero (2009) explica que al Concili de Trento es va estipular l'obligació sobre les comunitats monàstiques de confeccionar no només llibres de comptes i memorials sinó també llibres de registre de professions i d'òbits per gestionar-ne la memòria i per facilitar el funcionament intern de les comunitats. Pel que fa a l'organització dels arxius arran del dit Concili: Garcia Valverde (1995). Per exemple, alguna de la documentació generada als convents catalans que avui dia podem consultar són els llibres amb els registres de professions, òbits, beneficiats, llibres de comptes, llibres de càrrecs i oficis, inventaris, cerimonials, llibres de visites, llibres de capbreuacions o capbreus... (Jornet 2007b); veg. alguns dels catàlegs de fons monàstics ubicats a casa nostra: Estelrich (1989); Farfán (1990); Sastre (1992); Navascués, Bello & Gonzalvo (1992); Agulló (1994); Canet & Seser (2005)...

paraula i en el desenvolupament intel·lectual? A pesar del creixent interès que desperten les vides de les religioses intramurs i els seus escrits, un dels aspectes més ignorats a casa nostra ha estat el de la seva educació: la base del que després projectaran a través de la seva escriptura. És per això que dediquem aquí un apartat específic al tema, ja que l'estudi d'aquesta parcel·la resulta importantíssim per entendre l'abast que tindrà el fenomen de la literatura (conventual) femenina durant els segles moderns i, més encara, ens permetrà entendre perquè gran part de les poetes documentades i estudiades en aquesta tesi són monges.

2. L'educació de les dones als segles XVI-XVIII: una assignatura pendent

Ja hem referit com les aspiracions de les dones a l'accés a la instrucció formal, a la cultura lletrada i als centres del saber han esdevingut una constant en la nostra història, no exempta de prohibicions i marcada per tensions dramàtiques des dels inicis de la modernitat, com ja hem vist. *Los Coloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, de Cristòfol Despuig, escrits el 1557 denuncien una situació que s'havia estès al llarg dels segles i que continuava plenament vigent en la centúria del XVI: la marginació cultural de les dones:

D'haver tengut los hòmens totstamps gran cortedat en escriure en llaor de dones i, per altra part, elles, les pobretes, puix no són ensenyades, no tenen habilitat per a fer-ho. Resten per ço les bones obres i virtuts sues escurides i oblidades, mas, puix la veritat és filla del temps, lo mateix temps, a pesar de la negligència dels hòmens, la parix, a son temps, com serà ara, que ab aquesta conversació vostres mercès entendran i après lo publicaran lo que en la real veritat passà sobre açò com jo ho he contat (Tres ed. 1986: 132)

Efectivament, durant l'Antic Règim l'educació femenina va ser un tema molt debatut i gairebé un privilegi que no va estar a l'abast de moltes dones a causa de la pervivència del llast de la 'naturalesa' intrínsecament femenina respecte a la des homes²⁸⁴: la inferioritat física i moral femenina que les incapacitava teòricament a la reflexió intel·lectual. A aquest efecte, és interessant rescatar aquí el testimoni documental de Maria Francesca, vídua del dr. Francesc Costa, de Besalú, que en una addició a l'inventari relatiu als béns del seu marit difunt el 1773, en justificava la correcció tot adduint el seu desconeixement sobre aquests afers, per la seva edat de 26 anys, però també «per rahó de la invencibilidad de mon sexo» (Puig 2010: 14). La documentació notarial plasma una idea amplament difosa i assumida fins i tot per les dones: la inferioritat natural (intel·lectual i també física) del sexe femení. Ratificada per autoritats de l'època i pels Pares de l'Església seran el fonament per justificar la superioritat política i jurídica de l'home respecte de la dona (amb els consegüents privilegis en el camp del saber, del poder...):

En l'Antic Règim, les lleis consideraren el gènere com un fonament modificatiu de la capacitat jurídica de les persones i classificaven les dones en un nivell d'inferioritat segons unes qualitats fundades en la fisiologia i similars a les que definiren les relacions protopolítiques dels mascles atenent la seva força física. El diformisme pragmatitzat legalment que convertia el baró en l'encarregat de la manutenció de la família i la muller en la garant de la seva perpetuació biològica va consolidar una dependència econòmica que -com a causa major- va emmenar una altra sèrie de subjeccions. Fins i tot va condicionar uns determinats trets caracterològics femenins: una extrema simpatia i negació de les

²⁸⁴ Farga (1999: 45-57) tracta aquest tema de l'educació de les dones a l'època antiga partint d'aquesta noció.

pròpies apetències derivades de l'obligació d'agradar com a sortida professional o l'exageració de l'atenció amb la mainada [...] (Jiménez 2002: 26).²⁸⁵

Aquestes idees, i d'altres vinculades amb les funcions de les dones, expliquen que els assoliments de les dones en el camp educatiu triguessen molt a arribar, i els progressos no sempre van ser ascendents. De fet, la historiografia sosté diversos períodes en el procés d'alfabetització en l'àmbit hispànic: parlen d'un període d'estancament entre 1620-1640 fins a 1730, seguit d'una fase de recuperació, en què les taxes d'alfabetització es van incrementar gràcies a les polítiques reformistes del govern il·lustrat (Burgos 1994: 109-110).²⁸⁶ Aquesta involució de les darreries del XVI- segle XVII, sens dubte, es podria explicar per l'aparició de l'ambient contrareformista i del procés d'imposició de la delimitació dels espais masculins/femenins que configuraria una educació segregada d'acord amb la dicotomia dels rols i activitats socials masculines /femenines. Tot i que només ens podem aventurar a proferir algunes generalitats, en aquest apartat demostrarem la funció fonamental que van assumir els convents femenins en l'educació lletrada de les dones, en absència d'unes clares institucions educatives per a dones als territoris catalans fins el segle XVIII.

Mancats els territoris de parla catalana de gaires estudis monogràfics sobre el paper de l'educació femenina prèvia al segle XIX, és interessant la producció que s'ha anat publicant en les darreres dècades des d'una perspectiva geogràfica més ampla.²⁸⁷ Per aquesta sabem que tot i que no existien mesures explícites que prohibissen l'ensenyament a les dones, elles es mantenien, en general, als marges de la cultura de l'escrit. A excepció, però, de les dames de l'aristocràcia, així com dels ambients intel·lectuals²⁸⁸ les quals podien gaudir dels ensenyaments d'un preceptor privat a casa, d'acord amb la vida social i cultural del seu estatus; formació que podrien perfeccionar des dels convents, en cas que acabessin dedicant-se a la vida contemplativa. És el cas, per exemple, de la virtuosa sor Agnès de la Creu (Alacant, 1588- l'Olleria, 1651)²⁸⁹ i de la seva germana sor Blanca de Jesús (Alacant, ?- l'Olleria?, ?),²⁹⁰ procedents d'una família benestant instal·lada a Alacant, procedent de Gènova, que van esdevenir religioses del convent de Sant Josep i Santa Anna de l'Olleria, recentment fundat (juntament amb altres dues germanes). Per la seva bona preparació ambdues van arribar a ser-ne prioros, i per la seva reputació de santedat (marcada per visions, èxtasis...), sor Agnès es va

²⁸⁵ Per a la situació de la dona a la València del s. XVII, veg. Bauxaulí (2003), que complementaria les reflexions de Fargas per a Catalunya (2009).

²⁸⁶ Veg. també Gimeno (1993); Baranda (2005b: 66-67) i Viñao (199: 70).

²⁸⁷ Monés (2009: 91-105) dedica un capítol a l'educació femenina de finals de segle XVIII; també resulta útil els volum de conjunt editats per Graña *Las sabias mujeres: educación, saber y autoría (siglos III-XVII)* (ed. 1994) i *Las sabias mujeres II (siglos III-XVI). Homenaje a Lola Luna* (ed. 1995), amb diversos articles sobre el particular. Per a l'època post-tridentina, Nava (1999); i Baranda (2010), amb abundosa bibliografia.

²⁸⁸ En aquest aspecte, els orígens familiars eren determinats per a l'educació de les filles, en la mesura que els progenitors havien de decidir si calia invertir una bona educació lletrada en les seves filles o no.

²⁸⁹ L'han tractada sumàriament Villerino (1694: III, 215-225); Jordán (1712: II, 613-666); Ximeno (1747-1749 [1980]: II, 1-2); Serrano y Sanz (1903-1905: I, 289); Mas i Usó & Vellón (1997: 16); Escartí (2002: 7); Herrero (2007: 4 i 2009: 49); Lazcano (2011: 273-275); Martí i Ascó (2013: 371). Martí i Ascó (2013: 371) considera que la seva mort esdevingué al 1652 i la resta de fonts consultades, al 1651. Davant la manca de més dades que ho esclariï ens posicionem cap a l'any que apunten la majoria de les fonts: 1651.

²⁹⁰ Per al relat de la seva vida, veg. Jordán (1704-1712: II, 613-666); Ximeno (1747-1749 [1980]: II, 1-2); Serrano y Sanz (1903-1905: I, 553); Herrero (2009: 62); i Lazcano (2011: 273-275).

convertir en una religiosa destacada, autora de la seva Vida espiritual²⁹¹ per ordre del confessor. Aquests *apuntes espirituales* van ser aprofitats per Jaume Jordà, historiador de l'orde agustí a la província d'Aragó,²⁹² juntament amb les notícies biogràfiques manuscrites que va deixar sor Blanca de Jesús, germana de la religiosa,²⁹³ i sor Joana de Santa Gertrudis, una companya del convent.²⁹⁴ Segons explica Jordà, els progenitors, Sebastián Nicolini i de Blanca Mucio, pares també del canonge i escriptor Sebastià Nicolini,²⁹⁵ van dotar els fills d'una bona educació, a través d'un preceptor privat religiós, que va ensenyar a escriure i a llegir, fins i tot, les noies:

lo primero fue enseñarles la doctrina christiana con gran perfección y la devoción del Santo Rosario, que dezían todos los días arrodillados delante una imagen de la Virgen, y después su devota madre les dezía una Letanía, cada día la suya, según está ordenado en un librito de letanías a que assistían y respondían todos los de casa. También trataron de enseñarlas a leer y escribir, y para esto las dieron maestro, que fue un beneficiado de la Colegial de San Nicolás, muy virtuoso. Los libros en que avían de estudiar eran del padre fray Luís de Granada, San Pedro de Alcántara, San Yelmo, Santa Catalina de Sena y otros espirituales (Jordán 1712: II, 613-614).

Aquesta educació seria completada amb les tasques de labors o de mà o d'agulla, que van aprendre les noies en una casa de costura:

También cuidó su buena madre que las enseñassen labor de manos, y para esto las embiava a casa de unas donzellas que las enseñavan por amistad. Eran estas tres hermanas, que vivían en la propria calle, muy recogidas, honestas y ancianas, y muy siervas de Dios que no admitían visitas aunque fuessen de religiosas (Jordán 1712: II, 614).

Ara bé, la majoria de les dones eren educades a l'àmbit de la llar, a través de la tradició oral transmesa de mares a filles, d'altres dones a les quals estaven al càrrec (Vinyoles 2003: 332-333), i les ensenyances, també orals (com visuals), apreses a l'església, els sermons, la recitació o la lectura en veu alta (Viñao 1996: 43-50 i 1999; i Baranda 2005b: 21-22)²⁹⁶ que podien reportar qualsevol tipus de coneixement, memòria o comprensió amb independència de l'escriptura (Bouza 2003: 178). De fet, Frenk (1997: 116-117) considera que només que algú a la família sabés llegir i oralitzés les lectures en veu alta, era suficient perquè altres membres s'apropriessin del discurs escrit. I Baranda proporciona els casos d'algunes religioses castelleses que van aprendre el llatí a través d'algun familiar, que recitava passatges de la Bíblia amb la traducció en romanç (o per contacte amb el confessor o amb estudiants de llatí) (Baranda 2005b: 166 n. 8). En general, però, la formació que solia rebre la majoria de la població femenina era de caire pràctic i moral, adreçada als exercicis devots i al compliment de les funcions a les quals socialment se les predestinava: el govern d'una casa o l'ingrés al convent (Ballarín 1994; Espigado 1997). La instrucció es basava en

²⁹¹ És autora, a més, d'una *Relación de la vida de la Ven. M. Sor Magdalena de Cristo*, que es trobava inèdita a l'arxiu del convent, avui dia extingit (Lazcano 2011: 375).

²⁹² «De la vida de la V. Madre Inés de la Cruz, hija de este convento de La Ollería» (Jordán 1712: II, 613-666). Aquesta és la font amb què Ximeno documenta a la religiosa, i d'aquí, la resta de referències bibliogràfiques.

²⁹³ No sabem si encara s'hi conserven ja que no hi hem pogut accedir.

²⁹⁴ Jordán (1704-1712: II, 613-666); Ximeno (1747-1749 [1980]: II, 1-2); Serrano y Sanz (1903-1905: I, 553); Herrero (2009: 81-82); i Lazcano (2011: 273-275).

²⁹⁵ Sacerdot a Alacant el 1517, fou doctor en Sagrats Cànon, Oficial de Causes Pies i canonge de l'Església Col·legial de Xàtiva. Va morir a Xàtiva el 1681. Va escriure diverses obres (Rico 1986: 36).

²⁹⁶ Des d'una perspectiva medieval, però amb reflexions interessants per a l'època més tardana: Varela (2006).

molts casos en l'aprenentatge de costura,²⁹⁷ transmés de mares a filles o de la mà d'una mestra d'agulla.²⁹⁸ Aquests coneixements van permetre que una bona part del món femení exercís oficis de filoses, agulleres, torcedores de seda, passamaneres, botoneres... i participés al sector tèxtil o de la confecció, en l'esfera de l'economia informal i als marges de l'estructura gremial (Farga 1999: 28-29).

Sobre els mitjans d'alfabetització a l'època moderna –que només podem tractar sumàriament–, en parlar de la relació de la població de la ciutat de Barcelona amb la cultura impresa i escrita en general, Xavier Torres (2011: 82-83) proporciona una síntesi dels diferents nivells d'ensenyament al 1700,²⁹⁹ que podem fer extensiu a la resta de ciutats importants del territori: preceptor privat domèstic, primeres lletres, escoles de gramàtica o llatinitat i estudis superiors. Les dones no tenien accés als nivells superiors, ni tan sols als mitjans, ja que com veurem, només solien tenir un preceptor privat, en cas que les seves famílies s'ho poguessen permetre econòmicament, o es podien aprofitar d'algun preceptor dedicat a algun germà baró, com el cas de la dominica mallorquina sor Pasquala Caro, autora de poesia i alguns tractats [Capítol 7. Subapartat 2.2.1.]. Generalment, per aprendre a llegir i a escriure, les dones havien d'acudir a alguna institució, normalment religiosa o de costura. Ara bé, tal com remarca Torres, segons l'estat actual de la recerca, gairebé només coneixem més clarament les activitats de les institucions que vetllaren sobretot per la classe dirigent local i per la seva reproducció, tals com la les escoles de gramàtica que preparaven per a l'accés a les facultats d'Arts o de Lleis, Teologia i Medicina, o algunes de les escoles religioses, d'educació secundària: el Col·legi de Cordelles o Seminari de Nobles (fundada el 1593 i assumida per la companyia de jesuïtes el 1662) i durant el segle XVII, el Col·legi de Sant Pere Nolasc (1643), dels mercedaris; el Col·legi de Sant Bonaventura (1652), dels franciscans; el Col·legi de Sant Vicent Ferrer i Sant Ramon de Penyafort (1668), dels dominics.

Amb tot, també és ben cert que per tenir destreses en la lectoescriptura no calia assistir a les escoles, ja que a banda dels estudis privats i els preceptors, les classes populars (i, podíem considerar-hi també les dones) podien assolir instrucció a través d'altres ensenyaments, com ara el que podien impartir familiars, mestres d'oficis o els rectors en parròquies rurals, per al cas de Girona (Antón 1999: 56), o en el cas de les dones, les mestres de costura. De fet, per als territoris de parla catalana tenim constància que abans del segle XVIII, les dones acudien a les escoles de costura, per aprendre els treballs d'agulla, tot i que també podien rebre un altre tipus d'aprenentatge més 'intel·lectual', com hem vist amb el cas d'Eugènia de Salzedo i de Salazar (Alzira, 1579-Tortosa, 1645), mestra de nenes pobres a els quals també ensenyava doctrina i els llegia llibres [veg. Capítol 1. Subapartat

²⁹⁷ Les fonts que documenten el treball diari de mans (costura) de les dones a l'època són força variades i completes, com ara els inventaris de béns que realitzaven les dones en quedar vídues per tal de recuperar el dot (Fargas 2009: 23-24). Fargas porta a col·lació el testimoni del gironí Jeroni Saconomina (Girona, 1557 - 1606), que explica al seu dietari que la seva parenta Elisabet Camps «era dona de grans habilitats de saber brodar y fer cosas de sas mans».

²⁹⁸ Veg. algunes reflexions generals a Càtedra & Rojo (2004: 39-67).

²⁹⁹ Per a la Barcelona del segle anterior, veg. la síntesi sumària de Peña (1996: 130-131), així com Solà (2010) que fa una síntesi històrica fins a l'actualitat.

1.1.1.]. En aquest aspecte, és interessant el testimoni del bisbe de Barcelona, Ildefons Coloma (1599-1604) que prescrivia per a principis del Siscent: «Manam als que ensenyen minyons o minyones a escriure y a las que ensenyaran a costura a minyones que juntament les ensenyen la doctrina christiana [...]. Y no se contentan que en llur escola se llegescan llibres de mala doctrina o deshonest ni mal exemple» (*apud.* Monés 2009: 93). Aquestes paraules ens donen compte del que serà la dinàmica general de l'educació femenina 'institucionalitzada' fins al segle XIX, en la línia de la conegudíssima cançó popular catalana:

La Mare de Déu
quant era xiqueta,
anava a costura
a aprendre de lletra.

A més, tenim comptades referències de dames que aprenien a escriure de manera autodidacta, a través de manuals d'escriptura, volums en llengua vernacle que circulaven per milers a la Península Ibèrica, tan presents en inventaris d'individus de professions mercantils a la Barcelona del segle XVI (Peña 1996: 128). Així, Peña ens porta a col·lació l'inventari del mercader Francesc Ferrer del 1542, en què s'anota «una mà de papers ab que dita Senyora aprenia de escriure, un llibre de mostres... y altres papers de poca importància que dita Senyora porta» (1996: 128). Malauradament, no ens ha arribat el nom de la dama, però és una dada que cal tenir present per visualitzar els afanys a l'època i un major interès, també, de les dones a exercitar-se en l'art de l'escriptura, bé per necessitat, bé per gust. També revela el que ja sabíem: la capacitat de rebre coneixements més enllà del paper desenvolupat per les escoles, que entre els segles XVI-XVII «no era la única instància alfabetitzadora pero sí la principal» (Viñao 1999: 53). A més, considera el mateix Viñao que hi havia tres tipus d'aprenentatges per introduir-se en la cultura escrita: l'escolar, el parroquial i el familiar, dels quals els dos primers es mantenien restringits al gènere masculí, mentre que l'últim era, probablement el majoritari per a les dones, bé entre les nobles o les classes altes, a través dels preceptors o familiars (Viñao 1999: 54). Amb això, els manuals citats més amunt eren de total importància per aquesta educació rebuda a casa.

3. Escoles per a noies i l'ensenyament reglat femení al segle XVII?

Respecte als centres educatius femenins vigents des del segle XVI, especialment l'àrea castellana va comptar en una època primerenca amb una important acció fundacional de col·legis específics per assumir l'educació de les 'donzelles', amb la finalitat de moralitzar la societat i, també de controlar-la. Es tractava d'institucions adreçades a nobles però també de fundació pia i de caire benèfic social. Amb característiques semblants a la vida regular femenina, aquestes institucions estaven destinades a albergar i a educar en valors virtuoses les donzelles, a l'espera que aquestes es casessen o abraçessin definitivament l'estat religiós. Evidentment, les noies havien d'estar educades seguint els pilars fonamentals de l'obediència, la formació moral i religiosa i els bons costums adreçats al que serien futures mares de família, subjugades al marit, o esposes de Crist. Especialment coneguts i estudiats

són el *Colegio de Doncellas Pobres de Santa Clara* d'Alcalá de Henares (ca. 1509), el *Colegio de Doncellas Nobles* de Toledo (1516), el *Colegio de las Once Mil Vírgenes* de Salamanca (1618) el *Colegio de Doncellas Nobles* de Valladolid, el *Colegio de huérfanas de Nuestra Señora de Loreto*, y el de *Santa Isabel de Hungría* de Madrid³⁰⁰ o el *Colegio de las Vírgenes* de Zaragoza (1531).³⁰¹

Als territoris de parla catalana, aquests col·legis de primeres lletres específicament per al gènere femení, no ens són tan coneguts perquè és un tema molt poc tractat, però sabem que van aparèixer especialment amb les exigències de progrés educatiu del segle XVIII, tal com veurem més endavant. Tanmateix, destaca en aquest aspecte la lloable funció de la primerenca Casa de la Criança, a Palma, que va aconseguir un gran prestigi en l'educació femenina molt abans de la data apuntada amunt: fou fundada el 1510 per la beguina mallorquina Elisabet Cifre³⁰² amb l'objectiu que s'hi eduquessin donzelles, filles de famílies destacades de la ciutat. En general, a l'àmbit català, les funcions pedagògiques als segles XVI i XVIII (com en èpoques més antigues)³⁰³ van ser assumides pels convents femenins de clausura³⁰⁴ i, especialment, per algunes congregacions religioses aïllades, dedicades a exclusivament a l'ensenyament de noies. Per al segle XVI, Juliana Morell exemplificaria el cas de tantes noies de classe acomodada que es van educar al convent, per després acabar esdevenint religioses, però no sempre era així. A Pollença (Mallorca) el monestir del Puig acollia les «fadrinetes de criança» (nenes) que ingressaven com a escolanes quan eren petites, per aprendre-hi lliçons i hi vivien fins arribar a l'edat en què havien de triar l'estat (Cabaleiro 2006-2007: 53).

A Barcelona, el primer centre dedicat a l'educació femenina fou el monestir de la Ensenyança, pertanyent a la francesa Companyia de Maria Nostra Senyora –fundada el 1606 per Joana Lestonnac (Azcárate 1993),³⁰⁵ per a xiquetes de 5 a 20 anys. Fou fundat el 1644, amb l'oposició dels jesuïtes de la ciutat, i reimpulsat per Pràxedis de Rocabertí el 1658, després d'una greu crisi de vocacions. Posteriorment, vindrien les fundacions a Tarragona (1698), Seu d'Urgell (1722), Lleida (1750), Solsona (1758) (Foz 1989: 300-320). La revisió de documentació reglamentària de la Companyia de Maria que ofereixen Azcárate (1993: 167 i s.) i Monés (2009) ens permet conèixer les pràctiques pedagògiques d'aquesta congregació que incidia en «la búsqueda de una educación integral y la gratuidad de la enseñanza, y exigía a las madres-maestras una preparación intelectual y humanística»

³⁰⁰ Sobre aquesta qüestió, sobre la qual no podem aprofundir gaire més, veg. la revisió des del segle XV per a Barcelona de Azcárate (1985), Venini (1990-1991)...

³⁰¹ Per a aquesta etapa inicial, lleg. Graña (1994).

³⁰² Elisabet va ser-ne la directora entre l'any 1510 i el 1542; veg. la fitxa seva biogràfica del DBD, obra de Júlia Cabaleiro [s.v. *Elisabet Cifre*]. Sobre la figura benefactora de Cifre i la institució, veg. també Botinas, Cabaleiro & Duran (2002: 95-107). Llompart (1975) va donar a conèixer els estatus de la institució.

³⁰³ Veg. Cabré (1988); Cantavella (1988 i 1991); i Batlle & Vinyoles (1995).

³⁰⁴ Independentment de les escoles de costura, que també podien aportar l'ensenyament de la lectura, tal com revisem amb més detall més avall

³⁰⁵ Cal recordar que Lestonnac fou neboda del famós filòsof Michel de Montaigne; veg. la fitxa de Mireia Vidal al portal de l'Institut Català de les Dones (Gen. Cat): «L'educació de les dones: Joana Lestonnac i la creació de la Companyia de Maria» [en línia: http://dones.gencat.cat/ca/temes/visibilitzacio_dones/cultura/moments_historics/educacio/054_joanna_lestonnac/] [consulta: 19/06/2013].

(Sanmartí & Sanmartí 2005: 227).³⁰⁶ Tot i que era gratuïta i podia acollir nenes de classes subalternes,³⁰⁷ el prestigi de la institució va atreure la presència de membres de la burgesia i la noblesa, les quals rebrien durant el segle XVII, coneixements més semblants als de les novícies que no pas a col·legiales, basats en missa diària, meditació, dos exàmens de consciència, lectura espiritual, rès de l'ofici de la mare de Déu i del Rosari.³⁰⁸ Ara bé, a aquestes pràctiques de caire més moral, s'hi sumava l'estudi de la doctrina cristiana: «con muchas preguntas y respuestas para desterrar ignorancias [...] y esto no solamente en general sino que también tiene cuidado la M. Prefecta de hablarles en particular, para ver como aprovechan en lo que se les enseña en común» (*apud.* Azcárate 1993: 167). Aquestes qüestions devien de ser comunes per a d'altres congregacions presents a Barcelona (generalment beateris), que ensenyaven doctrina i bons costums.³⁰⁹ Al costat d'aquesta institució, altres col·legis hi van acollir les noies més desfavorides de la ciutat, com ara la Casa de la Misericòrdia, fundada el 1583. Per a finals de segle, Pere Solà rescata el cas de l'escola per a nenes de Tremp (Pallars Jussà), fundada el 1695 per Isabel d'Areny i de Queralt, baronessa de Claret; aquesta escola fou refundada amb una nova dotació econòmica el 1753, de la mà d'un canonge de Tarragona que, a més a més, també va donar dues cases per tal d'engrandir l'escola (Solà 2010: 113).

3.1. Les funcions educatives dels convents: de la lectura a l'escriptura, tot passant per les 'labors'

En aquest ocàs d'institucions educatives femenines que acabem de comentar, les comunitats religioses de tots els ordes representaven l'únic espai de formació per a moltes dones a l'època, especialment per a les que provenien de grans famílies, ja que eren les úniques que podien pagar l'elevat dot que requeria l'entrada en un convent —llevat de les que estaven exemptes de pagament (normalment per tenir nocions musicals que després aplicarien a la comunitat). És ben sabut i estudiat que durant l'Edat Moderna, com abans, l'única experiència de vida acceptable per a les dones oscil·lava entre la llar i el convent. Enfront d'aquesta dicotomia, l'opció religiosa es plantejava com l'alternativa favorable: no només els permetia eludir les obligacions de la vida familiar sinó també dedicar el seu temps de clausura al conreu de l'intel·lecte amb el contacte quotidià amb l'escriptura i la lectura. Basta recordar les paraules evocadores de Teresa de Jesús a les seves filles espirituals, a qui anava adreçat el

³⁰⁶ En aquest treball proporcionen alguns detalls sobre l'educació rebuda per les dones Baldrich en el Col·legi de Tarragona a la segona meitat del segle XVIII (2005: 229-230).

³⁰⁷ També cal no perdre de vista la interessant reflexió de Mariela Fargas: «la seva repercussió depenia de la capacitat de la família de desprendre's d'aquesta força de treball infantil» (2009: 53).

³⁰⁸ «Las madres es decir, después de los veinticinco años de edad o diez de religión deberán ocuparse, por sí mismas o por medio de las hermanas en la instrucción gratuita de las niñas; ante todo, en la piedad y virtud cristiana digna de una virgen, a saber enseñándoles el resumen de la doctrina cristiana digna de una virgen, conciencia, confesarse, comulgar, oír misa, rezar el rosario, meditar, leer buenos libros, cantar cánticos espirituales, huir de los vicios y ocasiones de ellos, ejercitar las virtudes y obras de misericordia, llevar la casa; en una palabra, todos los deberes cristianos. Además, para que las niñas reciban con gusto esta formación y se alejen de las escuelas malas y heréticas, se les dará una enseñanza elemental de leer y escribir y de varias clases de trabajos de aguja» (*apud.* Monés 2009: 93-94).

³⁰⁹ Vegeu-les a Azcárate (1985: 34).

seu *Camino de la perfección*: «Assí como dicen ha de hazer la muger para ser bien casada con su marido, que si está triste, se ha de mostrar ella triste y si está alegre, aunque nunca lo esté, alegre (mirad de qué sujeción os avéis librado, hermanas) [...]» (Teresa de Jesús 1607: 105).

A la clausura, les monges rebien coneixements de lectoescriptura, música i cant, i altres arts³¹⁰ i aquests privilegis, censurables per a la immensa majoria de dones seglars, no només eren tolerats al convent (sota control eclesiàstic) com a valors afegits en la formació de l'ànima de les seves filles sinó també com una eina necessària per a la subsistència intramurs, quant a l'organització de les institucions i l'aprenentatge de les normes internes (Loreto 2000). De fet, més enllà d'integrar-les amb funcions doctrinals, la lectoescriptura també va esdevenir «mecanismo de transferencia del conocimiento, de valores y actitudes que, generadas al interior de los claustros eran apropiadas por la élite que acudía a los conventos con la intención de instruir a sus mujeres» (Loreto 2000: 68). El coneixement de la lectura era un requisit indispensable per ingressar-hi com a religiosa de cor, atès que havia de permetre'ls poder llegir llibres normatius de la institució (Regla, Constitucions, cerimonials...) i d'altres de contingut moral i edificant (com ara catequesis cristianes),³¹¹ però, especialment, seguir l'ofici diví (llegir la litúrgia, cantar al cor...). De fet, aquest aspecte de la instrucció era un element clau de distinció pel que fa als diferents graus socials i culturals de les religioses: mentre que les coristes, normalment de famílies apoderades, eren capaços de llegir el breviari i cantar l'ofici diví, les llegues o monges de vel blanc, de condició més humil, podien estar mancades de formació intel·lectual, per tal com es dedicaven essencialment als oficis manuals i a servir a les coristes. No podem obviar aquí una situació generalitzada a les comunitats religioses femenines de l'època, poblades per noies pertanyents a les grans famílies, que havien estat enviades als convents des de ben petites en qualitat d'educandes, sense que hi hagués una separació clara entre aquestes i les que havien jurat els vots. Entre murs eren educades fins que la família els trobava algun un matrimoni adient; o, en cas que no es produís l'arranjament del casament amb algun noi del seu estatus per manca del dot, acabarien consagrant-se a Déu i sotmetent-se a la vida conventual, amb o sense vocació, amb les irregularitats que això implicava. En l'augment desmesurat de membres de famílies benestants als convents, no podem oblidar també que aquests llocs suposadament de pregària, s'havien convertit en el lloc idoni per mantenir intacte l'honor de les dones i, de retruc, salvar la imatge de la família, tal com ha estat estudiat:

El convento es ante todo un habitáculo donde se reproducen las condiciones de vida óptima que una sociedad considera imprescindibles para salvaguardar lo que es tenido por valores femeninos, valores que en esencia se reducen a uno solo: la honestidad. Como sabemos, ella no es otra cosa que la guarda de la castidad, la mayor prenda de virtud en la mujer, y la más frágil. De ahí, que si la razón de ser de un convento es la vida espiritual, la razón del éxito social de la clausura no es otro que la salvaguarda de esa prenda (Sánchez Lora 1988: 145).

Aquestes qüestions explicarien que algunes de les nostres escriptores més importants iniciessin la seva formació en centres religiosos, en una edat molt primerenca com és el cas

³¹⁰ Per als aspectes generals de la vida al convent, veg. entre d'altres Fargas (2009: 57-64), més enllà de les concrecions que trobem en les monografies dedicades a alguns convents catalans moderns.

³¹¹ Quant a les pràctiques de lectura als cenacles femenins hispànics, veg. Cátedra (1999); i Sanz (1999).

de la virtuosíssima amb la ploma Juliana Morell. Malgrat que no va ser internada al convent, sabem que anava com a alumna externa a la comunitat de dominiques de Montsió de Barcelona per aprendre a llegir, tal com explica el seu pare en una carta publicada per Morel-Fatio (1876: 197), extractada en aquesta tesi [Capítol 1. Subapartat 2.3.8.]. Aquesta educació rebuda inicialment al convent seria la base per al perfeccionament humanista que després va rebre a través de tutors vinculats a l'Estudi General de Barcelona, remunerats pel seu pare. Però, en ocasions, les religioses, les de bona casa, acudien als convents amb una bona formació, que perfeccionaven en ingressar-hi, un cop lliurades a les activitats de la contemplació, les lectures i, algunes d'elles, a l'escriptura. Per aquesta raó, en bastants ocasions, les religioses que acabarien excel·lint per la seva fama de santedat i els seus escrits, ja hi havien ingressat instruïdes, amb coneixements de tota mena adquirits a la llar familiar. Per, exemple, de la carmelita descalça sor Margarida de l'Esperit Sant Rodríguez Martínez (Alacant, 1647-València, 1719) –de qui parlarem més endavant en relació a la seva poesia [Capítol 7. Subapartat 2.1.6.]– el bibliògraf Ximeno ens diu que no comptava encara cinc anys i ja era una nena prodigiosa «assí en las labores, como en leer, escribir y contar podía ser maestra» (Ximeno 1747-1749 [1980]: II, 179), amb coneixements també d'arpa. La doctrina devota, la va rebre per la via oral a través d'un criat de casa, que li recitava la Passió de Crist i algunes vides de sants, quan només tenia huit anys, tal com ens explica el seu hagiògraf en l'oració fúnebre predicada a la mort d'aquesta:

Aun no tenía cumplidos los ocho años quando concertó con un criado de su casa muy devoto que todas las noches la recitasse la Passión de el Señor, según todos sus passos muy por menor, desde el cenáculo hasta el Sepulcro. Ella lo oía con indezible ternura, hechos sus ojos fuentes de lágrimas y con tal afecto y constancia, que no permitía que ni una noche tan sola la omitiese esta relación. Quería también que juntamente la refiriese, después de la Passión, la vida de algún santo ermitaño de los que hazian penitencia en la soledad, porque a esta imitación la inclinava su espíritu [...] (Sanz 1719: 10-11).

Davant la manca d'estudis concrets dedicats al grau d'alfabetització de les monges a l'època, accedim a alguns detalls sobre la formació d'aquestes dones (especialment per al segle XVII), a través de la revisió dels discursos autobiogràfics de les religioses, les cròniques conventuals diverses, o els sermons i vides que es van publicar sobre elles...³¹² documentació que escasseja especialment per esclarir aquesta mateixa informació en la centúria anterior. Així, per exemple, gràcies a la seva hagiografia sabem sobre la Venerable Mariana de Sant Simeó (Dénia, 1571-Múrcia, 1631), agustina –amb una obra considerable, com veurem en el seu moment [Capítol 7. Subapartat 2.4.3.1.]–, que abans d'esdevenir religiosa, ja havia rebut una bona educació «con el permiso de su padre» (Ximeno 1747-1749 [1980]: II, 379). I és que, malgrat que aquest era contrari a l'educació de la seva filla, pel fet de ser una dona,³¹³ sor Mariana va poder rebre instrucció gràcies a les pressions maternes i dels consells del seu confessor:

³¹² Castillo Gómez (2004) va prendre alguns discursos autobiogràfics de monges per tal de reconstruir-ne històricament les pràctiques de lectura.

³¹³ Hem de tenir present aquí la influència que tindran els discursos de moralistes de l'època com ara Astete, que ja hem comentat en les recomanacions als pares d'allunyar les filles de l'ensenyament de l'escriptura [Capítol 1. Apartat 2.]

Su padre Simeón [...] al passo que iba creciendo su pequeña hija, la proporcionaba ocasiones en que probar su docilidad. Era de aquellos que llevan la opinión –no sé si merece este nombre– de qué las letras están de sobra en las mugeres; y así dio orden de que a Mariana no se la enseñasse a leer ni escribir. Contradecíalo su madre, pareciéndola que atrassaba mucho, sin esta circunstancia, el esplendor de su hija. Y a escusas de su padre la persuadía con alhagos para que tomasse lección, la qual ella facilitaría sin que se llegasse a entender. Proponíala que no temiesse, pues quedaba de su cargo el satisfacer a su padre, en caso que llegasse a conocerlo, que no dudasse de su cariño, quando la aconsejaba lo que la estaba bien; y finalmente, que este era su gusto declarado, por lo qual esperaba no la daría que sentir. ¿Quién no se persuadiría a que allanadas por su madre todas las dificultades para lograr su gusto, no había de condescender con él nuestra Mariana? Pero a la verdad, quando ella no huviera incurrido en hacerlo la indignación de su padre huviera defraudado a su virtud de un exemplo admirable de obediencia. Mas la que respetaba fielmente a Dios en el que tenía sus veces, no se detuvo mucho a deliberar lo que convenía sino que con el debido respeto a la propuesta de su madre satisfizo promptamente, diciendo: «No, señora, nunca permita Dios, que yo haga cosa alguna contra el gusto de mi padre». Con cuya respuesta desistió la Madre del intento, sumamente edificada. Como Dios había elegido a esta sierva suya para los empleos de su gloria, en que tanto necessitaba el uso de la lección y aun el manejo de la pluma, no consintió que la repugnancia de su padre saliesse con el intento. Antes bien se puede creer, que el mérito de la obediencia de su hija, tan accepto al Señor, obtuvo como convenía que Simeón retratasse su propósito. Porque a pocos días sucedió que llegando a tratar él este punto con un confessor sabio; noticioso ya este de las grandes muestras de virtud que eran notorias en Mariana, reprehendió a Simeón su culpable resolución, encargándole la conciencia si dilatasse mas el permiso para que aprendiesse a leer. «¿Qué sabe V.Md (le dixo), para lo que Dios guarda a esta niña? Y estos santos principios de su vida que ahora vemos, ¿no podrían formar tal vez una insigne muger si se cultivassen con los exemplos y la enseñanza de tantos libros devotos? Sería un error manifiesto quitarla de las manos tanto bien. Pero al fin V.Md. dará á Dios algún día estrecha cuenta de este aviso». No fue menester más para que Simeón abriessse los ojos a la luz y mudasse de consejo. Entró en su casa, mandó llamar un maestro para que enseñasse luego a Mariana, la qual, con la bendición del cielo y de su padre, aprovechó de suerte, que en breve tiempo supo leer y escribir (Carrasco 1746: 11-14).

De fet, aquesta capacitació permeté a Mariana encarregar-se de dur la correspondència i la comptabilitat de la llar, i fins i tot dels negocis paterns, abans de consagrar-se a la religió:

Viendo el aprovechamiento de su hija, quiso que aprendiesse a contar, en que salió extremadamente diestra para lo que corresponde a su sexo. Pues no solo llevaba la cuenta de entrada y gasto de la casa, pero con admiración y no poco descanso de su padre llegó a hacerse tan dueña de los números, que aclaraba las partidas más oscuras del comercio con tanta agilidad como un oficial muy expedito. Siendo ya materia de mucho gozo para su Padre lo que antes miraba con no menos horror: tanta es la diferencia de la sinrazón al acierto (Carrasco 1746: 11-14).³¹⁴

En la Vida d'una altra religiosa insigne, la carmelita descalça, Maria Alberta de Sant Domènec (Urús, 1657-Vic, 1739),³¹⁵ filla d'un doctor en Medicina, se'ns explica com les primeres lliçons que va prendre li van venir per part de la seva mare i d'una mestra de labors, a la casa de la qual acudia:

En el tiempo proporcionado de la educación, embiava la madre a la niña a la enseñanza precisa de el labor, que necessitava saber. La niña diligente cuydava cumplir quan presto podía la tassa impuesta por la maestra y, despreciando la ocasión de recreación, que acostumbran las maestras conceder a las niñas, nuestra Victoria, concluída la tassa, despreciava los juegos pueriles de las otras y se iva a la Iglesia de Santo Domingo (Caralps 1747: 9).

³¹⁴ Ximeno recull: «en sus primeros años no sólo llevaba la cuenta del recibo y gasto de la casa sino que con admiración, y no poco descanso de si padre, se hizo tan dueña de los guarismos, que aclarava las partidas más oscuras del Comercio con tanta agilidad como el oficial más expédito» (1747-1749 [1980]: II, 379).

³¹⁵ Serrano y Sanz (1903-1905: II, 390); Cucurella (1963); Beltran (1990: 202-314), DHEC (II, 552); i Gras (2013a: 313).

Allà, però, Alberta no va aprendre a llegir, ja que segons segons narra Caralps, ho va fer furtivament, a casa d'uns parents. En aquest fragment, el biògraf no s'està de llançar una crítica contra el costum de les nenes de lliurar-se a les lectures profanes:

ocultándose de sus padres, aprendía a leer y leía. ¿Qué ha de ser, sino pernicioso e infame el que cometa una virgen desseosa de novelas y aplicada en legendas profanas? Se coge según lo que se siembra. Por eso se vee tanta desigualdad en los frutos. Piensen las donsellas que leen, que este advertimiento a ellas se encamina, mientras que el lector proveyo, aunque haziendo senzilla inspección de la sola superficie de las palabras, con las quales la buena Madre Alberta refería sus niñeses, no descubra más que puerilidades [...] (Caralps 1747: 5).

En canvi, Alberta va esdevenir «en la lectura tan diestra que quando, perfectamente périta, se aplicava en la lección de libros espirituales, especialmente en la legenda de Vidas de Santos, de cuyos exemplos sacava el fruto de la imitación de sus virtudes y singular affición a hazer penitencia» (Caralps 1747: 5). Possiblement, aquesta mateixa mestra o parents li van ensenyar d'escriptura, tot i que ella ho vincularia posteriorment a una gràcia divina, en un escrit espiritual escrit des del convent:

Señor, tuviste por bien inspirarme fuertemente, que hiziesse voto de perpetua castidad, el qual hize con toda voluntad y afecto, asistiéndome tu gracia con especialidad, a lo que puedo colegir. Porque en aquel tiempo yo no sabía de escribir y desseava que este voto nunca se me olvidasse y así tomé una pluma y empecé a escribir dos nombres, que sabía me avían puesto en la pila del Santo Bautismo y empecé a escribir diciendo: «Yo. M.V. [...] María Victoria prometo y hago voto de perpetua castidad» (Caralps 1747: 6).³¹⁶

Gràcies a l'oració fúnebre llegida en les exèquies³¹⁷ de la valenciana Leocàdia Estopinyà i Parés (Grau?, 1694-1716), terciària dominica, coneixem els detalls de la seva educació, rebuda fins als nou anys de la mà d'unes àvies solteres:

En sus primeros años tuvo muy christiana instrucción, a la sombra de dos ancianas donçellas de singular opinión, en cuya compañía estuvo hasta los nueve años de su edad, aprendiendo aquellos ejercicios de las labores (que en este sexo es el primer maestro de la virtud porque enseña a no conocer la ociosidad) y asimismo christianos documentos y ejercicios de rosario, via-sacra y oración. En lo de primorosos labores quedó maestra y en la devoción y práctica de santos ejercicios tan aprovechada que aun aquellos años, que el ruido de tan malos despertadores como tiene nuestra frágil naturaleza con los contrapesos desordenados de sus pasiones, la tuvieron sino del todo dispierta. Devió de ser porque en ejercicios de la labor y devociones christianas, jamás supo estar ociosa (Soler [1716]: 16).

Per a mitjan segle XVIII, tenim notícia de l'educació rebuda per sor Maria dels Àngels (de nom seglar Salvadora Milà i Sacanelles) (València 1731-1789), franciscana recol·leta de Nostra Senyora dels Àngels de Russafa, d'orígens humils però que va arribar a assolir el càrrec d'abadessa i que va deixar els escrits la seva Vida espiritual, desconeguda per la crítica. Gràcies al sermó predicat en les seves exèquies i posteriorment imprès, sabem que

³¹⁶ Trobem una altra transcripció de sor Alberta més endavant, referent a aquest període quan agraeix al Señor el fet que «permitistes que oyesse leer un resumen de la vida de Santa Rosa y, sin entender la lengua castellana, permitiste que entendiesse muchas cosas de las virtudes de aquella santa [...]» (Caralps 1747: 10).

³¹⁷ Va ser soterrada amb tots els honors, i fou posada en un gran tumult del qual es van penjar multituds de poemes: «así latinos como en nuestro idioma, versos mudos y variedad de laberintos. Ha parecido poner algunos de los geroglíficos que se colocaron assí en el tumulto como pilastras del templo, en que se expressava algo de sus virtudes, como también algunos poemas, assí latinos como castellanos [...]» (Soler [1716]: 57, amb epigrames, anagrames, diverses composicions en castellà, llatí... totes anònimes).

De los 5 a los 6 años ya estaba perfectamente instruida en la Doctrina Christiana, en leer, escribir y haciendas que superaban su edad; y era tan inclinada a leer vidas de santos y cosas devotas que nunca se cansaba, ni gustaba de otros entretenimientos. Quanto leía de las mortificaciones y penitencias de los santos y venerables, quisiera hacerlo deseosa de padecer por el Señor (Boil 1790: 14).³¹⁸

Altres religioses, aprenien els rudiments de la lectoescriptura intramurs, per tal com trobem reflectit en algunes Vides espirituals el prototipus de religioses d'extracció humil i analfabetes en els seus orígens, per a les quals l'aprenentatge i l'accés a l'escriptura al convent estant va possibilitar-los una ascensió en l'esglaió espiritual i social, i va contribuir a expandir una fama de santedat difosa per elles mateixes a través dels seus escrits. És el cas de sor Josefa Nebot (València, 1750-Bocairent, 1773), religiosa agustina, la qual malgrat haver deixat escrit el seu relat espiritual i poesia [veg. Capítol 7. Subapartat 2.4.3.7.], segons el seu confessor va aprendre a llegir i a escriure molt rudimentàriament al convent:

Prólogo a los escritos de sor Josepha Antonia Nebot. Piadoso autor al lector:

Los escritos que se siguen no te figures que el autor de ellos sería algún sujeto instruido y versado en leyendas del asunto ni práctico en revolver libros de espíritu: es sor Josepha Antonia Nebot, que quando empezó por mandato mío a escribir no contaba más que 21 años de edad y de profeción aun no avía cumplido un año, tan corta en leer y escribir como podrás inferir de lo que voy a decirte. Aquellos tres o quatro días que la dicha estuvo en Bocayrente, para tomar el ábito, quise ver como leía y hallé que no bien sabía deletrear; le pregunté en qué estava de escribir y me dijo que avía provado de formar alguna de las letras; en este estado de erudición le vestí el santo hábito para religiosa de coro [...] y si bien se aplicó al enseñarse, no pudo perfectamente. Y si leía alguna lición en el coro era a fuerza de aplicación; aún en leer romanze quedó tan corta que no la dexaban leer en público. En el escribir no tuvo lición ninguna; no extrañarás ya la impropiedad de algunas frases, alguna cláusula gramaticalmente imperfecta i la inpericia en el idioma castellano y más en una joven que jamás vivió fuera Valencia. Antes debes admirar la agudeza del disir y la claridad en el explicarse en una niña de 21 años, sin más instrucción que la doctrina christiana, lo que oyó en sermones, leyendas e instrucciones de confesores y lo poco que con su mal leer podía haber adquirido, en tan breve tiempo y enfermiza (Lorca 1776: f. 64-69).

Gràcies al relat del confessor, sabem que mentre va ser al convent, sor Josefa va poder superar la seva inicial incultura, i es va posar a escriure amb entusiasme:

fue aún en el noviciado por averse aplicado a querer enseñar a leer, con más afán de lo que requiere semejante estudio, le acudió una flucción a los ojos, que lo huvo de suspender algunos días. Lo mismo

³¹⁸ Per aquest imprés hem sabut que el seu confessor el pare Pasqual de Jesús va demanar-li que escrivís la seva Vida espiritual, cremada i trencada en diverses ocasions per l'autora mateixa: «La cargó con el más sensible egercicio que pudiera y el más repugnante a su humildad, qual fue el mandarla con precepto de obediencia que escribiese su vida desde niña hasta entonces, y de allí en adelante sus penitencias y quantos favores Dios la fuese comunicando, como se le mandó y lo practicó también con obediencia la seráfica madre santa Teresa de Jesús ¿Quién se ha de figurar ahora el rubor y la confusión en que se halló la venerable Madre, al pensar que había de escribir lo que ella siempre ocultaba? ¿Qué? ¿No hay más que fiar a la pluma sus más recónditos pensamientos, sus afectos y deseos, sus virtudes y penitencias, y los favores y sagrados carismas con que el Señor la honraba; quando ella toda su vida empleó su gran talento, viveza y capacidad en retirarse y hacerse desconocer? ¡Oh, santa obediencia! ¡y quanto a vezes martinizas! Sin embargo obedeció puntual, tomó la pluma sin réplica y cargó con esta cruz, que no fue sólo pesada, por lo que resistía su humildad» (Boil 1790: 33-35). El predicador Joan Tomàs Boil, en destacaria, davant la poca instrucció, l'alt contingut del seu discurs autobiogràfic: «¿No me diréis, pues, en qué universidad estudió la Venerable Madre María o donde aprendió la retórica, la ciencia, inteligencia e interpretación de las Divinas Escrituras, para escribir tan altamente los divinos secretos y hablar así de las gracias y cosas sobrenaturales? ¿Quién graduó de Teología Mística a esta pobre monja iliterata, regularmente enferma y escondida en el rincón de una celda, sino el espíritu del Señor, que esconde sus secretos a los sabios arrogantes del Mundo y los revela a los humildes de corazón? No lo dudéis. Este fue quien la instruyó en la escuela de la oración, siendo su ilustración y comunicado saber, nueva prueba de su candor y castedad [...]» (Boil 1790: 45).

le sucedió en las otras ocasiones, que se atareava, ya fuese por estudiar, ya fuese por la labor. Por el otoño de 1772. [...] proseguía en escribir su vida que por mi mandato avía empezado día de Santa Teresa de Jesús, porque la ví diliciada [sic] de la cabeza (Lorca 1776: f. 51-52).

Respecte a la formació de la religiosa durant l'etapa del noviciat, el pare Lorca ens informa que no només es va dedicar a aprendre els costums, la regla i les seves obligacions de religiosa, sinó també a llegir (sobretot obres espirituals i vides de sants) i a escriure:

el tiempo que le quedava desocupado, después de sus labores, lo empleba en leer libros espirituales y vidas de santos, de los que iba cogiendo en su corazón aquellos ejemplos de penitencia y flores de virtudes que se le acomodaban a su espíritu para imitarlos y los efectos que le moviesen al amor de su esposo Jesús. Prueba de ello es que leyendo la Vida de la Venerable M. sor Juana Guillem, aquellos efectos de amor, en que la V. M. desaogava su espíritu, los escribió sor Josepha Antonia en un papel que para tenerlos más presentes a su vista, lo pegó al dorso de la puerta de la celda. Se halla dicho papel pag. 251, Cap. 15 (Lorca 1776: f. 33).

Explica també el pare Lorca que, en examinar les aptituds de la religiosa en lectoescriptura, aquesta amb prou feines sabia lletrejar i que, en boca de la mateixa sor Josefa, només sabia formar algunes paraules. Amb l'ajuda de la mestra de novícies va millorar una mica però sobretot, gràcies a la seva persistència i estudi, que va fer que al cap d'uns dies ja fos capaç de llegir al cor. Un cop professa, va demanar a una germana de professió més preparada per a lectura que l'ensenyés, la qual cosa la va ajudar a progressar en les lectures en romanç. Amb tot, la malaltia li va impedir que arribés a dominar la lectura: «de hecho, en el coro, nunca pudo leer los puntos de oración que solían leer las jóvenes, y sólo en el refectorio leyó algunas veces, con notable dificultad, que buenamente disimulaban las hermanas para animarla en su empeño» (*cf.* Gemma de la Trinidad 2010: 59). Respecte al domini de l'escriptura, el pare Lorca li va proporcionar un alfabet i les normes generals per escriure cartes, perquè pogués cartejar-se amb sa mare.

A més a més, sobre la terciària franciscana, Joaquina de la Creu, d'origen humil [veg. Capítol 7. Subapartat 2.1.9] el biògraf ens fa saber en el corresponent Sermó fúnebre que va dedicar-li, que la religiosa hauria après a llegir a 29 anys (Lledó 1806: 22). Aquestes són només unes poques referències que extraïem de la lectura de les Vides o Sermons fúnebres d'algunes escriptores religioses. Podríem portar aquí molts altres exemples més, en cas que volguéssim abordar un estudi exhaustiu del tema, però no és la nostra comesa. I és que manquen encara treballs que ajuden a sistematitzar les dades per poder arribar a certificar quin era en realitat el grau de formació general als convents femenins de l'època en les terres de parla catalana.³¹⁹

3.2. Dades sobre l'alfabetització gràfica de les religioses: a propòsit de les fonts

Algunes investigacions d'altres àmbits demostren com les actes de professió, en què les professes feien constar el seu compromís religiós en el moment de la cerimònia solemne, signat amb el seu puny i lletra,³²⁰ esdevenen la font per excel·lència per estudiar els

³¹⁹ Baranda ho ha abordat parcialment, per a l'esfera hispànica (2013).

³²⁰ Diferents moments regien la vida d'una religiosa: en primer lloc, quan una noia pretenia ser admesa en un orde, entrava a la vida religiosa com a *postulant* i havia de passar un període de prova abans d'entrar al noviciat,

coneixements cal·ligràfics de les religioses (Obra, Osorio & Moreno 1991; 1994-95) i, per tant, de la seva adquisició (o no) de l'escriptura (quan no saben escriure aquest document va signat amb una creu): aquest escrit certificava que, efectivament, durant la seva etapa al noviciat la postulant havia completat la seva formació moral, amb una instrucció, i que posseïa uns coneixements mínims de la lectoescriptura.³²¹

Per a l'àmbit català, comptem amb un treball de Pinyol & Sanmartí (2001: 40), que aborda ràpidament els usos escrits de les clarisses de Tarragona a partir del llibre de professions i hàbits de la comunitat. Sense arribar a fer-ne una anàlisi aprofundida, el manuscrit, que finalitza al segle XVI, els permet identificar algunes cal·ligrafies de caire humanístic com la d'Artemisa Pons, que va ingressar a la comunitat el 1575 (2001: 40-41). En relació a la centúria del XVI, l'examen del citat document els permet concloure que la «poca educació gràfica de les monges és la característica principal que es dedueix ràpidament del poc ús que feien de l'escriptura» (2001: 42). Tanmateix, les dades que proporciona M. Gras, per al Carmel femení català, apuntarien cap a una progressió; però, evidentment, caldria incidir en l'anàlisi diacrònica de les fonts d'estudi: «La consulta als llibres de professions de Barcelona i Vic revela que pràcticament no hi ha cap religiosa que no signi amb el seu nom l'acta de professió, ni que sigui amb certa dificultat, altra cosa és la seva perfecta competència en lectura i escriptura» (2013a: 303-304).

Així mateix, pel que fa a l'orde de les dominiques, ens interessa la revisió del manuscrit inèdit *Origen y suceso deste Conuento de Religiosas de nro. P. S. Domingo de Corpus Christi de Villa Real* que formava part de l'antic convent dominic, qua actualment es troba a Paterna (València). Malgrat que no hem pogut accedir al seu fons, sí que hem tingut accés al dit document.³²² És una mena de llibre de memòries conventual a l'ús, que conté, a banda de la història de la comunitat (f. 1-[21v]); una secció (incompleta) de notes memorialístiques [f. 22-23, 27v-30v, 67-70, 73v], i els «Ingresos y profesiones deste convento de religiosas de Nro. P.S: Domingo de Corpus Christi de Villa Real» (f. [31-66v]), des dels inicis (segle XVI) fins a principis del segle XIX i presenta un gran valor documental perquè les professions són ratificades amb la firma de la professa i de dues companyes més. Això ens permet certificar que, a diferència del que ocorre a l'àmbit carmelità, en aquest convent no totes les religioses tenien nocions d'escriptura i havien de consignar la seva entrada a través d'una creu malgrat

que era el temps de prova que havia de superar abans de jurar els vots, en què la novícia demostrava que tenia les condicions necessàries per perseverar en el camí de la fe. Aquest període solia ser d'un any de provació, després d'haver superat les proves del noviciat (preceptes, obediències, obligacions...); un cop superat el noviciat, venia l'acte de la vestició, la cerimònia a través de la qual la religiosa rebia l'hàbit religiós, la presa del vel blanc, que venia seguit, al cap d'un temps de la cerimònia de la professió solemne, el moment en què la religiosa, que rebia el vel negre, es comprometia definitivament a seguir la vida religiosa a través del jurament de compliment dels tres vots monàstics: obediència, castedat i pobresa, i es convertia així en l'esposa de Crist.

³²¹ Respecte a la importància de la signatura com a indicador d'alfabetització, ha estat comunament acceptat pels historiadors de l'alfabetització de l'època moderna, amb una gran influència de la historiografia francesa. Veg. Fernández Clarés (2007: 14-16), amb aportacions bibliogràfiques; i Furet & Sachs (1974).

³²² «Ingresos y profesiones deste convento de religiosas de Nro. P.S: Domingo de Corpus Christi de Villa Real», des dels inicis fins principis del segle XIX. Desconeixem la localització actual de l'original, que deu trobar-se a l'arxiu del convent de dominiques de Paterna on es va traslladar la comunitat fa uns anys; només hem pogut consultar una fotocòpia digitalitzada del document, cedida amablement pel senyor D. Joaquim Lizandra a l'AMVi.

que la reforma religiosa de l'orde, arran de les directrius del Papa Clement VIII, estipulava l'obligatorietat en l'aprenentatge de la lectura i de l'escriptura de les aspirants a la professió (Callado 2015a: 43). Amb tot, és necessari abordar-ne una anàlisi documental aprofundida seguint la metodologia proposada per Obra, Osorio & Moreno (1994-95) a fi de poder oferir unes conclusions rigoroses. Revisar el llibre de registres de les professions de Vila-real, ens permet, tanmateix, copsar l'excel·lent cal·ligrafia d'algunes professes, com ara la de sor Maria Teresa d'Agramunt [Apèndix 3. Il·lustració 9] –la qual va deixar una excel·lent obra escrita, com veurem [Capítol 7. Subapartat 2.2.2.]– en comparació a la lletra de la resta de companyes, generalment irregular.

Per a les clarisses coletines de Perpinyà, comptem amb un imprés excepcional localitzat a la biblioteca de l'actual monestir de Santa Clara de la Passió de la capital rossellonesa,³²³ i conegut gràcies a un estudi de Serres-Brià & Pep Vila (2007). Es tracta de la *Regla de la Gloriosa Santa Clara*, íntegrament en català, editada a Perpinyà el 1707, sense nom ni peu d'impremta. Ens trobem davant d'un text normatiu que regula aspectes de la vida quotidiana i de convivència en el monestir de clarisses, que les religioses havien de seguir per al compliment de la norma monàstica.³²⁴ Sintetitzades aquí breument en només vint-i-tres pàgines, les qüestions reglamentades són la rebuda de les novícies, els aspectes i la realització de l'ofici diví, el dejuni, el sagrament de la penitència i l'Eucaristia, el treball a la comunitat, la penitència, la correcció de les males conductes, el compliment de la clausura, les visites del visitador, del capellà o del clergue, així com les almoines, l'elecció de l'abadessa i del cardenal... Pel tema d'estudi que ens ocupa, ens interessa especialment el capítol 3: «Del Divinal Ofici e Dejuni. E quantes vegades combreguen e confessen en l'any», atès que fa referència als diferents graus de formació intel·lectual que distingeixen les monges de la comunitat, tal com s'esdevé amb d'altres comunitats religioses femenines:

Les sors lletrades fassen lo divinal offici, segons la consuetud dels frares menors, pus que púgan aver breviar, llegint sens cant. E aquelles que per ocasió rahonable no poran algunes vegades llegint dir les sues hores, sia lícit a elles, axí com a les altres sors, dir *Pater Noster*. Emperò les sors que no saben lletres, diguen vint-i-quatre *Pater Noster* per *Matines*, e per *Laudes Sine*, e per *Prima*, *Tercia*, *Sexta* e *Nona*, per quiscuna d'aquestes hores set. Per los difunts, diguen en les vespres set *Pater Noster*, ab *Requiem aeternam*; per les matines, dotze. Com les sors lletrades seran tengudes fer ofici de defunts, quant alguna sor del nostre monestir passara de vida, diguen cinquanta *Pater Noster* [...]. (Regla 1707: 6-7).³²⁵

Tal com llegim en aquest testimoni, no totes les religioses del període sabien llegir; amb tot, una bona part d'aquestes tindran accés al convent no sols a la lectura, fonamental per al perfeccionament de l'ànima, sinó també a l'escriptura.

Si tornem a les carmelites, sobre les quals comptem en l'actualitat amb informació privilegiada en relació amb la resta de convents catalans d'altres ordes,³²⁶ gràcies en part als estudis de Gras, remarca l'estudiosa que durant la reforma de l'orde es va insistir sobre la

³²³ Sobre aquesta comunitat, lleg. Zaragoza (2013c), centrat en el seu Llibre de Memòries.

³²⁴ L'edició perpinyanenca és un resum de capítols procedents del llibre *Regla segona del gloriós pare S. Francesch, donada a la gloriosa sancta Clara y confirmada per lo santíssim pare Papa Innocenci Quart: ab las necessàries declaracions, addicions y correccions* (Barcelona: Gabriel Nogués, 1614).

³²⁵ Agraïm a Eulàlia Miralles la seva generositat en la cessió del document per a la seva consulta.

³²⁶ Ho llegim a través dels múltiples treballs de Gras (1996; 2013a; 2013b; 2013c; DBACD).

importància de la instrucció de les religioses de cor. Aquesta circumstància es donarà en general per a tots els ordes femenins, especialment a partir del Concili de Trento, amb una incidència progressiva.³²⁷ com ja s'ha comentat unes línies més amunt, les professes almenys havien de poder llegir el breviari i conèixer la notació musical per a cantar l'ofici diví, i acompanyar-ho amb lectures devotes.³²⁸ En cas que les postulants no haguessen rebut cap instrucció prèvia a l'entrada al convent o que haguessen après els rudiments bàsics de la lectoescriptura durant el temps del noviciat, era necessari sol·licitar una autorització dels superiors. Ho trobem registrat, per exemple, en el llibre de memòries manuscrit de la comunitat de clarisses de Perpinyà, que hem estudiat, a través d'una nota que reflecteix l'obligatorietat de tenir una competència, almenys, en la lectura: «31 de maig, entra en religió Maria Teresa Roig, viuda, i sor Tecla Cotoner, donzella [...] Entra dita Sor Maria Teresa Roig d'edat de 45 anys, se féu portar un breu de Roma per no poder aprendre de llegir» (f. 44v).³²⁹

Era bastant usual a l'època que les vídues que tenien desitjos d'acabar la seva vida en l'estat de religiosa, haguessen de fer esforços per aprendre nocions bàsiques de lletra, aspecte que els facilitava l'accés en alguns convents, tal com recull Francisco Marca per a una postulante al convent de clarisses de Santa Elisabet de Barcelona: «La Ven. sor Elena González, natural de la villa de Perpiñán, habiendo quedado viuda y libre de una sola hija que tuvo en el matrimonio, inspirada del Señor, determinó entrar en religión para cuyo fin se resolvió de aprender a leer y escribir, y logrólo en breve tiempo» (Marca 1764: 356). L'edat avançada d'entrada al convent també fou un inconvenient perquè la reusenca Cecília de Sant Josep Pàmies (1639-1689) sabés llegir: ingressà al convent vídua i amb més de quaranta anys «con la edad tan adelantada, no fue posible aprender de leer en el año el noviciado; aunque trabajaron en ello las madres» (Beltran Larroya 1990: 485). S'hi requerí que el General de l'orde concedís el permís perquè pogués professar com a religiosa corista; permís condicionat pel fet que la dona havia aportat generosament tot el seu patrimoni al convent (Gras 2013a: 303). Per a les cistercenques de Santa Maria de Vallbona, sabem que durant l'abadiat de Jerònima de Boixadors [Capítol 4. Subapartat 2.2.], de la visita de l'abat Boqués a Tulebras, amb data de 14 de juny de 1559, van eixir les normes aplicables a tots els monestirs de dones, d'entre les quals destaca: «Que en el recibir las religiosas se mire que sean de buena fama y vida, y habilitadas en leer y rezar, y quando vinieren a pedir que las reciban, se responda que primero las habiliten a leer, rezar y cantar, y assí habilitadas sean recibidas...» (*apud.* Piquer 1990: 195).

³²⁷ Per a l'educació de les religioses a la seva entrada al convent, va gaudir de bona fama l'obra del franciscà aragonés Antonio Arbiol, *La religiosa instruida con doctrina de la sagrada escritura y santos padres de la Iglesia católica, para todas las operaciones de su vida regular, desde que recibe el hábito santo absta la hora de su muerte* publicada a Saragossa (Manel Roman) el 1717, amb diverses reedicions durant el segle XVIII.

³²⁸ Com a mostra de la rellevància que Teresa de Jesús atorgava a les bones lectures, a les Constitucions de 1581, com a fundadora, fixava un programa de lectura a les seves monges: «Tenga cuenta la priora con que haya buenos libros, en especial Cartujanos, Flos Sanctorum, Contemptus Mundi, Oratorio de Religiosos, los de fray Luis de Granada, y del padre fray Pedro de Alcántara, porque es en parte tan necesario este mantenimiento para el alma, como el comer para el cuerpo» (Const. 8).

³²⁹ Una descripció i estudi del manuscrit a Zaragoza (2013c).

Altres religioses de l'època foren conegudes pel seu coneixement de la llengua llatina, malgrat els obstacles que van haver de lliurar les dones en general en l'aprenentatge d'aquesta llengua de les elits. Bona part dels biògrafs atribueixen aquest coneixement en algunes religioses a la ciència infusa, però el cert és que l'adquisició d'aquesta llengua només podia respondre a una aplicació conscienciada en l'estudi i a una veritable vocació. Ens ho expliquen algunes monges en les seves cartes o relats autobiogràfics, com hem vist en l'exemple portat a col·lació sobre les petites Borja, amb el relat de sor Isabel Magdalena Borja i Centelles (Gandia, 1559-1611), filla del V duc de Gandia, Carles de Borja. Segons aquesta, amb només huit anys, al convent aprenia de «gramática [llatí] y de escribir» per poder exercir de mestra a una parenta seva, que ingressaria al convent amb només dos anys (!), tal com ja hem comentat en un subapartat anterior [Capítol 1. Subapartat 2.3.7.].

Per al segle que ara ens ocupa, el XVII, el relat autobiogràfic de la caputxina barcelonina Maria Àngela Astorc (Barcelona, 1592-Múrcia, 1665),³³⁰ és una font excepcional perquè traspuja aquesta ànsia i passió d'algunes religioses per conèixer l'idioma de l'església i de l'alta cultura. De fet, Astorc, coneguda com la 'mística del Breviari', va demostrar ser una fervent devota de la llengua llatina en la mesura que li permetia «penetrar la Palabra de Dios» (Triviño 1992: 189). Maria Àngela va deixar escrits textos devots i autobiogràfics, elaborats per ordre dels seus confessors i que trobem al llarg de la Vida impresa que li va dedicar Cevallos (1723).³³¹ Alguns dels textos de la caputxina, demostren el mestratge espiritual que va intentar exercir vers les companyes de professió, com ara el seu *Directorio y práctica espiritual para la crianza y educación de las novicias, y modernas en la religión con advertencias útiles, para ser perfectas religiosas*, publicat pòstumament per la comunitat de religioses caputxines de Múrcia, on va marxar a fundar,³³² o una *Regla y Constituciones del divino amor, para quien las quisiere observar*, set regles que va proporcionar a la comunitat per ajudar-los a arribar a la perfecció espiritual.³³³ Però, pel tema que ara ens interessa, entre 1645-1648, Maria Àngela va compilar per ordre de Boixadors el *Discurso de mi vida*,³³⁴ de caire autobiogràfic, en què explica com va consolidar el coneixement del llatí intramurs, gràcies a

³³⁰ És aquesta, possiblement, l'escriptora mística més estudiada a casa nostra: l'espiritualitat de la religiosa fou tractada per Ildefonso Gordillo, que li va dedicar una seva tesi (1987) i un estudi posterior (1988), i per Iriarte, que ha elaborat diversos treballs biogràfics en què exposa els fets més significatius de la seva vida i n'examina l'obra (Iriarte 1981; 1982a, 1982b, 1986a, 1986b i 1993). Sobre l'ambient familiar de la beata, veg. Segarra (1983), que recull testaments familiars i altres documents importants que la vinculen amb l'impressor Rafael Nogués. Veg. la fitxa biogràfica del DBD, a cura d'Eulàlia d'Ahumada [s.v. *Jerònima Maria Agnès Astorc*].

³³¹ Pel que fa a la llengua dels escrits de Maria Àngela Astorc, són sempre en castellà però amb un fort influx de la llengua materna: «un castellano en el que habitualmente se incluyen modismos y palabras catalanas, además de una inseguridad en el uso de la *a* y la *e* debido a la fonética catalana. Aparecen también aragonismos asimilados durante su permanencia en Zaragoza» (Triviño 1992: 190).

³³² Fou publicat pòstumament per les religioses de Múrcia, titulada *Práctica, Directorio y advertencias espirituales compuestas por la Venerable Madre Sor Angela Astorc, dignísima fundadora de este convento de Madres Capuchinas de la ciudad de Murcia, para ser perfectas religiosas* (Múrcia: Imp. de Muñiz / Joseph Diaz [reimpres. Felipe Teruel], [s.a.]).

³³³ El trobem descrit i extractat fragmentàriament a la Vida de la religiosa (Ceballos 1733: 126-132, «Libro II. Cap. XI. Regla y Constituciones del divino amor que Dios la reveló»).

³³⁴ L'original d'aquests escrits fou destruït durant la Guerra Civil però, entre 1773 i 1776, s'havia inventariat tot aquest material i el 1832 se'n va fer una còpia en motiu del procés de beatificació de la religiosa. De tot aquest material, només conegut fragmentàriament pels extractes que ofereix Cevallos a la Vida de la religiosa, hi ha una edició actual feta a cura de Iriarte (ed. 1985), que conté relats autobiogràfics, comptes d'esperit i cartes.

la seva forta inclinació a les lectures i a l'estudi, que li nva comportar un perfeccionament intel·lectual:

Entré en la religión, y fue tan grande la inclinación que tuve a leer y estudiar, que todo el día me era tiempo breve. Esta ocupación era para mí de tanto gusto, que parecía locura, porque llegué a tal extremo y ansia de tener libros de latín, que no dejaba diurnal ni breviario a las religiosas, y mi gloria, en todo su lleno, era verme rodeada de libros de latín, que de otros, aunque los leía, no se me daba nada. Por esta causa me sucedían muchos disgustos y, a veces, bastantes para aborrecerlos y en jamás verlos (los libros en latín). Y a lo mejor que me sucedían y estaba cubierta de lágrimas, cogía un libro de los dichos y me lo ponía a la boca y, con los dientes, apretaba las cubiertas y decía con una pasión terrible: ¡No fueras de cera siquiera para comerte! Y con esto satisfacía algo de mi pasión... Otras veces me rodeaba toda de los breviarios de las religiosas y les cogíacuantos diurnos podía, no llenándose mi deseo jamás de leer libros en latín [...] (*apud*. Iriarte 1986a: 624).

Aquest coneixement de la llengua llatina –atribuït pel biògraf com a «*gratia gratis data*»³³⁵ i una bona predisposició intel·lectual, van possibilitar a Astorc entendre amb profunditat els textos litúrgics, les Sagrades Escripures i el breviari. Però també li va comportar un examen d'esperit per part d'una comissió de teòlegs i personalitats eclesiàstiques, que pretenia discernir sobre la seva “capacitat sobrenatural” (Cevallos 1733: 56-62).³³⁶ Ara bé, hi ha un detall que no se'ns hi pot escapar: Astorc es va criar en un ambient familiar de llibreters, filla de Cristòfor Cortey, llibreter, i de Caterina Astorc, de manera que ja devia d'estar força familiaritzada amb la cultura escrita i del llibre. De fet, la seva germana gran, Isabel Astorc (Barcelona, 1583-1616)³³⁷ també caputxina, es va convertir en la mà dreta de la fundadora de les caputxines a Barcelona, Àngela Margarida Serafina. Per la seva gran preparació i capacitats intel·lectuals,³³⁸ Isabel va gaudir sempre de la confiança de la fundadora, de qui va esdevenir companya inseparable i secretària: «para escribir hubo de servirse del auxilio de su secretaria [*Isabel*] Astorch para sostener su abundantísima correspondencia epistolar» (Serra de Manresa 2002: 74).

Fet i fet, aquests casos portats a col·lació esdevenen interessantíssims per demostrar com algunes religioses amb afanys de llegir i conèixer el llatí van poder superar els entrebancs per conèixer la llengua del saber i de les elits intel·lectuals i religioses. d'Altres van haver de buscar algunes estratègies per aprendre'l: ho demostra l'exemple de la mallorquina Isabel Riera, processada pel Sant Ofici per ser considerada de dubtosa espiritualitat i reputació, juntament amb el seu confessor, fra Pere Binimelis, agustí del convent de Nostra Senyora dels Socors de Palma, «por dar crédito a las apariciones y

³³⁵ Lleg. Cevallos (1733: 51-132, «Libro I. Cap. XII. Infúndela Dios la inteligencia de la lengua latina y Divina Escritura»).

³³⁶ A fi de ser examinada, el bisbe Paulaza li va ordenar que prediqués un Sermó; a més a més, els examinadors li van manar que escrivís un Sermó, amb tres assumptes ja donats (ara desaparegut), que no només va ser aprovat, sinó també aplaudit. Segons la historiografia, un dels examinadors, aleshores canonge de l'església de Saragossa i després bisbe de Vic, Gaspar Gil, en va quedar tan meravellat que es va lamentar que «Fuese mujer y no poderla ordenar de sacerdote para que predicase» (Cevallos 1733: 59).

³³⁷ Fogueres ([1743?]: 65, 302-305); Serrano y Sanz (1903-1905: I, 63-64); Torres i Amat (1836 [1973]: I, 58); DHEC (I, 157); Abad (1994: 541-542); Serra de Manresa (2002: 19, 26, 27, 67, 68, 74, 93-99, 102, 121-122, 159, 350-351; i 2003); i Baranda (2008: 1.480 i 2011b).

³³⁸ Com a mostra de la seva erudició, explica l'historiador Fogueres que «En el Librito de las Constituciones hallaron tenía escritas estas palabras: “Qui tangit te, Regula mea, tangit pupillam oculi mei”: El que te toca a tí, o Regla mía querida, me toca la niña de mis ojos”, que según era de agudo ingenio, es de creer las puso y compuso de su cabeza tomándolas para su propósito de la Sagrada Escritura» (Fogueres ([1743?]: 301).

revelaciones de Isabel Riera». Així, la religiosa, delerosa per saber llatí, va arribar a convèncer Binimelis perquè li ensenyés els rudiments del llatí a través d'un subterfugi: segons ella, nombroses visions li indicaven la necessitat que hi havia que el confessor li ensenyés la llengua, i ho va aconseguir (*cf.* Haliczzer 2002: 48-49).³³⁹

3.3. Les lectures evocadores de cultura

Pel que fa a les lectures femenines dins del claustre, sabem que es realitzaven en apartats i moments específics: no podien faltar les lectures silencioses i individuals, a què es lliuraven les religioses a la cel·la, per tal de formar el seu esperit i de preparar-lo per fer-lo ascendir en el camí espiritual; lectures com les que esmenta en pròpia veu i experiència Maria Àngela Astorc.³⁴⁰ Ara bé, les lectures també podien tenir una funció col·lectiva: al refectori, mentre les companyes menjaven, la monja lectora llegia en veu alta els textos considerats normatius que calia que aquestes coneixessin, com ara la regla i les constitucions, així com la història de l'orde. Així mateix, les lectures també podien esdevenir la 'música ambiental' que animava els treballs de mans que solien fer les religioses en temps de 'recreacions' o d'esbarjo (filar, bordar i cosir), però també podia tenir un caràcter més oficiós, en el moment de la missa a l'església, quan es feia la lectura col·lectiva del breviari i els cantorals (Gras 2013a).

Més enllà dels volums que podia tenir cada religiosa a la seva cel·la, que solien ser de la seva possessió³⁴¹ o prestats, alguns dels pocs inventaris publicats³⁴² demostren que, en general, les monges de l'àmbit català tenien al seu abast biblioteques poblades de llibres. Ho veiem a través de l'inventari fet a requeriment pel Sant Ofici el 1642, que publica Casasnovas (2001: 314-315), amb una llista de quaranta-un títols de volums castellans, catalans i italians que conformaven la biblioteca del monestir de Santa Clara de Ciutadella (Menorca); o en l'estudi de catalogació que Rosillo (2014) dedica a la biblioteca antiga del convent de les clarisses de Manresa, amb un total de 311 volums identificats, impresos entre 1601 i 1820. Si comparem els inventaris suara al·ludits, referits a les terres de parla

³³⁹ AHN, INQUISICIÓN, 1705, Exp.5.

³⁴⁰ Fonts impreses recullen moltes referències d'aquestes lectures, pròpies de religioses de tots els ordes. Francisco Marca, p.e., recull en una nota biogràfica de sor Cecília Andreu, clarissa de Perpinyà, morta el 1614, que: «fue tan amante de la vida solitaria que menos de mandárselo la obediencia, con ninguno hablava y apenas dexava el retiro de su celda. Fue muy dada a la oración, de día y de noche, y para enfervorizar en ella su espíritu, se ocupava en la lectura de libros devotos» (1764: 301). Els llibres de difuntes conventuals també registren informació d'aquest estil, tal com recull Gras per a la carmelita descalça de Vic, Maria Serafina Prous Trelles (1683-1733): «Sus noticias, ya místicas ya indiferentes, era recreación alegre y provechosa, y la elegían las preladas para que recibiese las visitas... muy inclinada a la lectura por eso estaba cargada de devociones, que todas las que hallaba en los libros las quería abrazar» (2013b: 304).

³⁴¹ Ja ens hem referit en aquesta tesi com la base de dades *Antics Possedors* de la BUB, recull volums rubricats a nom de les religioses Teresa Prat (s. XVIII), cistercenca, i Isabel de Sentmanat (s. XVIII).

³⁴² Només com a mostra, Juan Gil Trullench, col·legial perpetu del Reial Col·legi del Corpus Christi de València i promotor de la fundació del monestir de religioses dominiques de Vila-real (Corpus Christi) empresa per les religioses del convent de Santa Magdalena de València; en la dita fundació no només va dotar econòmicament la nova comunitat sinó que també li va cedir la seva biblioteca particular (Rodríguez 1747: 261); citat a Sanhuesa (2004: 172).

catalana,³⁴³ amb els que s'han donat a conèixer per altres convents de l'àrea hispànica,³⁴⁴ veiem que el contingut no difereix gaire: tractats de perfecció religiosa i de meditació, llibres de poesia 'al div?', hagiografies... Tot i que la majoria de títols responen a lectures sacres, algunes troballes textuals i documentals complementàries als escassos inventaris que han vist la llum, deixen emergir pràctiques de lectura desvinculades estrictament de la moral, totalment inesperades per a unes religioses de clausura de l'època. Tot i que aquest és un tema que requereix una exploració més profunda, la presència de lectures considerades poc aptes per a les esposes de Crist havia fet prendre mesures a les autoritats eclesiàstiques, que intentaven eradicar, sense èxit, la presència d'obres profanes als convents.³⁴⁵

Això ho evidencien Pedro Cátedra i Anastasio Rojo en el seu llibre dedicat a les lectures de dones del segle XVI: «Libros profanos, de entretenimientos, e incluso mucho más perseguibles desde el punto de vista religioso circulaban con cierta normalidad» (2004: 158).³⁴⁶ Il·lustrem aquesta afirmació amb el cas d'una monja benedictina del monestir de Sant Daniel de Girona, sor Lluïsa Malars, que posseïa un exemplar de la primera edició de *Las obras de Boscán y algunas de Garcilaso de la Vega* (Barcelona, 1543).³⁴⁷ Amb relació a la monja benedictina³⁴⁸ que posseïa un exemplar sobre el qual va indicar la seva propietat, ho féu, no en la portada com caldria esperar,³⁴⁹ sinó al marge esquerre del foli XXIIr, just al començament del segon llibre, iniciat amb el sonet «Nunca d'Amor estuve tan contento...», amb la rúbrica: «Aquest libre es de mi Luisa Malars monja dell monasteri de Sant Daniel de Girona dg».³⁵⁰ No deixa de ser suggeridor que al foli on consta l'anotació de la religiosa, hi trobem els dos primers sonets de Boscà en què es penedeix d'haver-se lliurat a la vida mundana i de les passions i els plaers; relació sobre la qual es permet imaginar Blecua que: «Quizá la monja se enclaustró o la enclaustraron, como a santa Teresa, por el mismo motivo» (2001: 120). Respecte a aquesta lectura inesperada continua Blecua amb l'afirmació:

era 'buen tiempo' aquel en que hasta las monjas catalanoparlantes leían a Boscán y Garcilaso en la soledad de sus celdas, sin demasiados, suponemos, escrúpulos de conciencia. Se comprende que San Juan de la

³⁴³ Aquest volum d'impresos contrasta amb el que reporta Hillgarth (1991: II, 364) per a les clarisses de Palma: abans de 1550 tenien només 8 llibres: 7 missals i un llibre de morts (segons consta a l'«Inventari fet dels ornaments del monestir de Santa Clara», fet pels Jurats de Mallorca i que transcriu l'estudiós.

³⁴⁴ Cátedra (2003); Sanz (1999); i González de la Peña (2001).

³⁴⁵ A aquest intent respondria la presència, en els interrogatoris realitzats pels visitadors durant les seves visites als convents de religioses benedictines, de la pregunta: «Si leen libros profanos o si los ay en el Convento», tal com llegim dels «Interrogatorios que observan los señores visitadores en las Visitas de los Monasterios de Religiosas de nuestra sagrada Congregacion» publicats a l'imprés normatiu de l'orde *Constitutiones Congregationis Tarraconen. et Cesarangustae claustralis Santiss. Patriarchae Benedicti renovatae, & reformatae in Capitulo Generali anno 1662* (Constitutiones 1662: f. 113).

³⁴⁶ Especialment interessant són les p. 170-172, amb experiències de lectura femenina d'obres poètiques.

³⁴⁷ La informació prové de Blecua (2001), en un estudi dedicat als lectors *grafómanos* «que no pueden reprimir el contacto dialéctico con los textos sin dejar constancia escrita de sus afinidades y sus disidencias» (2001: 113), tot fent referència a les variades anotacions que podem localitzar entre línies i als marges d'impresos antics. Veg. també Cátedra & Rojo (2004: 179); i Piera (2012: 415).

³⁴⁸ Sor Lluïsa Malars està documentada vers el 1550 al monestir de Sant Daniel de Girona.

³⁴⁹ A l'arxiu de la mateixa comunitat de benedictines de Girona, consignem llibres amb el nom de la posseïdora a la portada: Maria Bianca de Amigant, per a ús de Rita Llongarriu i Ribas...

³⁵⁰ En nota de peu de pàgina (2001: 120, n. 4) Blecua fa saber que el llibre havia estat venut feia uns vint anys i que en desconeixia la localització actual en el moment de realitzar l'article. Afirmar que el nom de la monja i del monestir havien estat manipulats.

Cruz conociera muy bien a los dos autores y que Sebastián de Córdoba los publicara a *lo divino* en Granada en 1575, con reedición en 1577 (2001: 113).

Una dada que dóna pes a aquestes consideracions és que a mitjan segle XVII la dominica del convent dels Àngels, sor Hipòlita de Rocabertí, va deixar sentir la influència de Boscà en els seus poemes religiosos, dos dels quals suposadament foren creats per ser cantats en un to ‘a lo Boscán divino’, com veurem en l’apartat corresponent [Capítol 7. Subapartat 2.4.2.3.1.]. Per reforçar aquesta idea de consum de materials poètics extraconventuals, Piquer (1990: 192) va revelar l’existència a l’arxiu conventual del monestir de cistercenques de Santa Maria de Vallbona, d’una variant de la conegudíssima cançó «Bella, de vós som amorós», del valencià Joan Timoneda, publicada a l’obra *Flor de Enamorados* (Barcelona, 1562).³⁵¹ La peça es trobava transcrita al dors d’un document notarial vallboní, una minuta d’Antoni Porta, notari reial de l’abadessa Joana de Vilafranca (amb data del 26 de març de 1548) que feia referència a una sentència dictada per motiu de pasturatge il·legal per part d’uns veïns de Sant Martí de Maldà (1970: 118-119). Així mateix, també és digne de deixar menció aquí del *Devocionari* manuscrit de finals del s. XVI- principis del XVII, que ens ha arribat procedent del convent de religioses de santa Clara de Vic, del qual parlarem més endavant, per tal com recull poesia religiosa anònima que podria provenir d’una ploma femenina [Capítol 7. Subapartat 2.3.1.]. Escrit per diverses mans, va pertànyer a una de les fundadores de la casa, i a banda de documents útils per a la vida religiosa i espiritual, conté la transcripció d’un fragment del «Cant espiritual» d’Ausiàs Marc, en català, que va donar a conèixer Pep Vila (2000).

4. Escriptors i ‘santes’: els usos de l’escriptura (autobiogràfica) als convents catalans (segles XVII- XVIII)

Aquestes condicions òptimes per al consum cultural als convents, també van propiciar la creació d’un grapat d’obres, eixides de la ploma de les monges dels territoris peninsulars. Tal com podem comprovar de la revisió de la bibliografia i d’algunes troballes efectuades en el marc d’aquesta recerca –que evidencien com encara no podem veure la magnitud total del fenomen–, a l’esfera catalana, les monges escriuen fonamentalment textos autobiogràfics com a prolongació del sagrament de la confessió (vides espirituals, dietaris o anotacions sobre l’esperit en determinades ocasions en què especifiquen les mercès rebudes

³⁵¹ La còpia de la cançó, «d’una persona culta i amb un pregon coneixement de l’idioma» (1990: 192) va ser recopilada per l’estudiós en l’abaciologi de la comunitat (Piquer 1990: 192, n. 40). Tal com refereix Piquer, la composició copiada a l’arxiu de Vallbona, més enllà de la coneguda tornada –recollida al *Cancionero llamado Flor de Enamorados* (1652), de Joan Timoneda (‘Bella, de vós som amorós / Ja fósseu mia! / Sempre sospir quan pens en vós, la nit i dia’)– té dues estrofes més, però, que són diferents a les que trobem al citat volum (1971-1972: 381). En realitat es tracta d’una variant, amb lleugeres modificacions, de la glossa a la cançó realitzada per un autor anònim de la cort dels Ducs de Calàbria, recollida al *Cançoner d’Uppsala*, també conegut com a *Cançoner dels Ducs de Calàbria* o *Cançoner de Venècia*. El cançoner, un dels més importants del Renaixement, fou compilat a la cort valenciana del lloctinent Ferran d’Aragó, fou imprès a Venècia el 1556 amb el títol *Villancicos de diversos autores, a dos, y a tres, y a quatro, y a cinco bozes, agora nuevamente corregidos. Ay mas ocho tonos de Canto llano, y ocho tonos de Canto de Organo para que puedam aprovechar los que a cantar començaren*. El poeta català Pere Serafí també és autor d’una variant d’aquesta glossa.

per Déu),³⁵² biografies de germanes de professió virtuoses (sovint recollides com a testimoni en un procés de beatificació³⁵³ o per conformar el llibre de difuntes), llibres de memòria conventuals,³⁵⁴ històries del convent o cròniques³⁵⁵ però també literatura epistolar, mística i devota, cartes,³⁵⁶ epistolaris espirituals, tractats exegètics bíblics, fins arribar a la poesia, un dels gèneres més preuats intramurs tal com demostra aquesta tesi amb els testimonis recollits en la segona part («La poesia femenina a l'àmbit català: Autores, textos i contextos (segles XVI-XVIII)»). Tal com s'esdevé en altres territoris hispànics, al panorama lingüístic català, podem dir que l'eclosió de la literatura femenina coincideix, paradoxalment, amb l'etapa de la Contrareforma, com a conseqüència del nou ambient gestat arran del Concili de Trento (1545-1563) que va posar fi a l'ambient de floriment intel·lectual i de circulació de noves idees del Renaixement. I diem 'paradoxalment', perquè malgrat l'impuls assolit per les religioses que van escriure seguint l'estela teresiana, fou una etapa de replegament espiritual, d'imposició d'una moral més rígida i d'estrict control ideològic de qualsevol aspecte de la vida quotidiana i de la intel·lectualitat. A més, fou especialment hostil per a les experiències de les dones, vigilades amb lupa i amenaçades amb el braç 'armat' de la Corona i del poder eclesiàstic, la Inquisició, devaluadora del *verbus* femení, segons estudis de Guilhem (1981) i Herpoel (1989), entre d'altres.

També es va intentar exercir sobre les dones un estricte control cultural i educatiu,³⁵⁷ executat entre d'altres, amb la publicació del *Catalogus librorum qui prohibentur* de Valdés (1559) (Martínez de Bujanda 2002). L'aparició d'aquest índex, va suposar la prohibició de les versions en romanç d'obres com la Bíblia, llibres d'hores o els *Flos sanctorum* i va apartar la majoria de les dones de la lectura de les fonts directes del cristianisme, en tant que el llatí era la llengua de l'Alta Cultura institucionalitzada a la qual, en general, no havien pogut tenir accés (Baranda 2005b: 28-29); tanmateix, aquest índex va suposar una arma de doble tall, ja que també va accelerar el procés de traducció de textos religiosos en llengües vernacles i va facilitar l'accés de les dones a la lectura (amb una cada cop major familiarització amb la llengua escrita). Tot i el control absolut que es va intentar imposar sobre les activitats femenines, aquest període de constricció també fou pròsper per a

³⁵² En aquest sentit, la mexicana Rosalva Loreto ha estudiat aquests escrits com a «manuscritos confesionales» pel que fa a terres novohispanes. Alguns dels treballs que han donat a conèixer aquesta producció a l'àmbit català són: Garí (1998 i 2001), dedicats a la Vida de la beata perpinyanenca Anna Domenge; Ferré (2008), centrat en els papers de l'agustina M. Josefa Nebot; Herrero (2010 i 2013b); Garcia Busquets (2013a i 2013b) una edició i estudi de la Vida de Teresa Mir i Marc, tal com hem apuntat al breu estat de la qüestió introductori

³⁵³ Com a exemple: el 1626, la priora del convent d'agustines de Santa Magdalena de Palma, sor Bàrbara Poquet va ser testimoni en el procés de beatificació de Caterina Tomàs i Gallart, amb unes notícies escrites sobre la santa no conservades, presentades com a prova, les quals han estat estudiades per Coll (2002).

³⁵⁴ Zaragoza (2013b) hem estudiat el llibre de memòries del convent de Santa Clara de Perpinyà, conservat inèdit a l'arxiu conventual i, en microfilm, a l'ADPO.

³⁵⁵ Gras prepara una edició del text cronístic *Luz de verdad, e histórica relación de lo sucedido en el convento de la Purísima Concepción de Carmelitas Descalças de Barcelona en los años de 1691 hasta 1719*, conservat a l'ACCDB, del qual va proporcionar una extensa notícia (2013a).

³⁵⁶ Ens referim als epistolaris familiars com ara el de Maria Raimonda Bertran, carmelita descalça de Mataró del segle XVIII (Bertran & Casas 1987), o a d'altres cartes que no són les que s'adrecen amb els confessors, que sovint es confonen amb el discurs autobiogràfic espiritual perquè són relacions del seu interior.

³⁵⁷ L'ambient social i el control religiós i ideològic de la Contrareforma és un tema de tan ampli abast i aspecte que ens limitem a citar bibliografia de referència, com ara el clàssic treball de Kamen (1998) que estudia les transformacions a la Catalunya moderna, arran del Concili.

l'escriptura femenina, malgrat la contradicció aparent que suposa: s'infereix dels treballs publicats fins ara,³⁵⁸ que documenten un augment exorbitant d'autores a partir del segle XVII. De fet, tant el catàleg d'Herrero (2009: 90-91) com la llista d'autores exhumada en el nostre treball (2010) i el quadre d'autores que oferim en apèndix [Apèndix 2], certifiquen un major nombre d'escriptores en aquesta centúria, en contraposició amb la producció que han deixat les altres del període.

Els factors que expliquen aquest augment de la visibilitat de l'escriptura femenina vinculada a l'esfera monàstica són complexos i variats. Un d'ells seria, com ja s'ha anat referint, la popularització del model de santedat femení transmès per Teresa de Jesús a finals de la centúria anterior i consolidat en aquest nou segle, que obrirà un camí per a les religioses que perseguiran la seva estela (i, especialment per als confessors i autoritats eclesiàstiques que les insten interessadament a escriure). Les religioses escriuen seguint models retòrics i literaris que coneixien bé a través de la lectura de determinades obres: les hagiografies i els relats de vida exemplars (amb l'obra cabdal de Teresa de Jesús) que els van aportar el llenguatge de les vivències místiques barroques i un model de santedat que es prestava a la imitació des de ben petites (Poutrin 2003).³⁵⁹ També hem de notar-hi el pes que tindrà en la significació de les escriptores religioses l'expansió peninsular del monaquisme femení gràcies a l'augment de fundacions reformades que durà el segle, com a conseqüència de les mesures contrareformistes.³⁶⁰

En aquest sentit, no podem obviar la transcendència de la nova religiositat que es difon en plena Contrareforma, que estableix nous models de religioses, figures clau per a la difusió de la catolicitat a través de la seva ploma, tal com va l'estudiar el clàssic treball de Sánchez Lora (1988). Sense comptar-hi que, en aquesta època, tot i tractar-se d'una etapa de ple control espiritual i social, es deixen notar els signes d'avenç en l'educació femenina que hem comentat en d'altres moments:³⁶¹ especialment en l'esfera monàstica, on la música, les lectures i l'escriptura van conformar la quotidianitat de moltes religioses, que van saber aprofitar la pau relativa de la clausura per formar-se, crear pensament i desenvolupar el seu món interior i místic.

Sobre aquest fenomen de la literatura conventual femenina per encàrrec (i especialment, el de l'autobiografia espiritual, que és el que té més transcendència i ha estat més estudiat), alguns treballs de referència (Poutrin 1995; Haliczzer 2002; Bilinkoff 2005; Castillo 2008b) han demostrat la vinculació complexa i rica en matisos, entre aquestes religioses que escriuen

³⁵⁸ Veg. entre la bibliografia europea i hispànica ingent Amelang (1990); Poutrin (1995), Herpoel (1999); Ferrús (2004); Zarri & Baranda (2011); Cruz & Hernández (ed. 2011); Ros & Hazbun (ed. 2011); Baranda & Marin (2014) entre d'altres. Per a l'esfera catalana Bertran & Casas (1987); Haliczzer (2002); Amelang (2005 i 2010); Ahumada (2008, 2010, 2011a i 2011b); Herrero (2010 i 2013b); Baranda (2011b); Gras (2013c i DBACD); Garcia Busquets (2013a i 2013b); Zaragoza (2013b, 2013c, 2013d i 2012 [2015])...

³⁵⁹ A través d'una carta copiada (i traduïda del català al castellà) per Marca, sabem que el pare Francesc Boada demana a una neboda seva, clarissa de Pedralbes (Barcelona) que «Tome por norte y exemplar las Vidas de los santos N.P.S. Francisco, de la Madre santa Clara, santa Rosa de Viterbo, y otras: leálas y copie de ellas el amor a las virtudes, el desprecio de esta caduca vida y el amor a la santa pobreza» (1764: 448).

³⁶⁰ Em remet al magnífic l'estudi aprofundit d'Atienza (2008).

³⁶¹ Tal com recorda Baranda (2005b: 35), però, a pesar de l'augment de les taxes d'alfabetització femenina que duu el segle XVI, els índexs no superarien el 35 % en els àmbits urbans.

(textos de qualsevol gènere), amb un determinat model de dona virtuosa, d'esperit il·lustrat i beneficiària dels favors divins, que es pretén promocionar espiritualment en plena època contrareformista inclinada per necessitat a “fabricar de sants” (Armogathe 2005; Torres 2014). Segons ha demostrat aquest corrent historiogràfic actual, doncs, l'escriptura femenina a l'època moderna venia associada molts cops a la creació d'una determinada reputació de santedat, d'un determinat model femení de culte que reproduïa unes convencions, en resposta a uns models d'actuació i de religiositat proporcionats per l'abundant producció hagiogràfica consumida per la societat de l'època (Arellano & Vitse coord. 2004, Bejarano 2012 i Garcia & Llorca ed. 2012) i per les mateixes religioses, per a les quals la seva lectura suposava la base de la formació espiritual (Poutrin 2003). De fet, A. Castillo, en un treball específic centrat en l'autobiografia espiritual femenina en l'Espanya dels segles XVI-XVII, assenyala l'establiment d'una «efectiva genealogía de mujeres que se consideraron hijas y discípulas las unas de las otras» (2008b: 59). Així, per la Vida impresa de la franciscana terciària amb fama de visionària Jerònima Dolç (Mascarell, 1677-València, 1732), sabem que la beata es va sentir identificada amb el model de santedat que proposava la Vida impresa³⁶² de la Venerable Maria Vela Cueto, monja cistercenca del convent de Santa Anna d'Àvila (316-317), autora de relat autobiogràfic i altres tractats espirituals.³⁶³

Explicat d'una altra manera: les escriptores religioses sobre les quals s'imprimia una certa aureola de santedat mística (ratificada o censurada posteriorment per les jerarquies eclesiàstiques i, en ocasions, amb processos inquisitorials³⁶⁴), eren projectades com a ànimes espiritualment extraordinàries que, en funció d'unes motivacions pràctiques, doctrinals o proselitistes, escrivien per a les companyes de claustre i per als seus superiors, gairebé sempre sota l'imperatiu de l'obediència (Barbeito 2007: 62). Amb tot, cal pensar-hi que van acabar assumint un grau d'influència espiritual important, fins al punt que es considera: «[...] si bien se nutren en gran parte de maestros espirituales masculinos, sometidas esas lecturas a un proceso empírico de asimilación, a veces las adoctrinadas acaban erigiéndose en

³⁶² Deu tractar-se del volum de Miguel González Vaquero: *La mujer fuerte, por otro título la vida de María Vela, monja de San Bernardo, en el convento de Santa Ana de Ávila escrita por el Doctor Miguel González Vaquero, su confesor, natural de la misma ciudad* (Madrid: Viuda de Alonso Martín, 1618).

³⁶³ «Comenzó a leerla y viendo en la vida de esta venerable heroína muchos favores semejantes a los que Dios le avía hecho a Gerónima, bolvió luego el libro a la persona que se lo avía prestado y le dixo: “No me atrevo a proseguir en leerlo, porque lo que este libro contiene, está passando por mi alma y mi ruindad teme el ayre de la vanagloria» (Cazorla [1734]: 316-317).

³⁶⁴ Les condemnes solien estar relacionades amb acusacions de misticisme heterodox (il·luminisme), sol·licitació o proposicions (mantenir relacions sexuals amb el confessor) o de falsa il·lusió (falsejament de santedat). Pel que fa a casa nostra, els treballs de Blázquez (1990a i 1990b), sobre la inquisició a Barcelona, recullen alguns noms femenins, gens estudiats; a més, coneixem els processos oberts contra l'agustina Mre Josefa Selma (ca. 1750- d. 1795), del convent de l'Esperança de València, traslladada posteriorment al de Nostra Senyora dels Dolors i dels Sants Reis de Bocairent. Autora de diverses obres per obra del confessor (quatre manuscrits amb la Vida espiritual, cartes espirituals al confessor, un volum sobre la Passió de Crist, i un quadern sobre els sentiments del cor de Crist i de Maria en considerar la ingratitude de les ànimes), fou acusada d'il·lusió i hipocresia, tancada en les presons secretes de la Inquisició i obligada a la reclusió perpètua, tal com ha estudiat Ferré (2013), a través de l'examen del procés inquisitorial recollit en part al fons de la Inquisició de l'AHN, i a l'Arxiu Històric de la Universitat de València (AHUV). Agraïm a Ferré l'enviament del seu treball. Aquesta troballa demostra que l'Arxiu de la Universitat de València, on Ferré va trobar els materials per escriure el seu article és una bona font per examinar escrits femenins de l'època (especialment, casos de religioses heterodoxes, no conegudes), ja que conté documentació sobre la processos inquisitorials que, al nostre parer, no ha estat examinada.

adoctrinadoras, en maestras aceptadas y seguidas por sus mismos confesores y directores de espíritu» (Barbeito 2007: 66). Aquest fenomen ha de ser entès com un mecanisme de consolidació del dogmatisme religiós durant la Contrareforma, en què les dones que (sobre)poblaven els convents van ser promocionades pels ordes religiosos com a models de religiositat que personificaven uns atributs; amb la seva experiència, aquestes dones representaven un model d'exaltació religiosa de l'època, estereotipat,³⁶⁵ i fins a cert punt dissenyat a través de les dites hagiografies. Tal com ha posat de relleu els nombrosos estudis centrats en aquests textos, les protagonistes d'aquests materials comparteixen característiques físiques i psicològiques, virtuts i turments, que es repeteixen en gairebé totes les biografies i autobiografies (i hagiografies) de l'època: capítols de vida gairebé calcats (vocació precoç, virtut desenvolupada precoçment, combat contra el dimoni, experimentació de visions, èxtasi, curacions miraculoses, bilocacions i, finalment, la mort en olor de santedat amb caràcter exemplaritzant), dons i mercés rebudes de Déu, que les convertia en éssers sobrenaturals o en 'santes vives', tal com les ha conceptualitzat la historiografia italiana (Zarri 1990); quan no, el seu caràcter taumatúrgic les convertia en agents polítics de primer orde, en la mesura que eren requestades per reis i membres amb elevades cotes de poder a l'hora de prendre decisions (Manero 1994), però també pels estaments més populars.

Al capdavall, es pretenia impulsar la devoció local vers aquella figura mística que podia assolir-se quan aquesta encara estava viva; això li suposava la visita de fidels que reclamaven la seva intercessió divina o el seu consell davant determinats fets que els angoixaven.³⁶⁶ I aquests solien fer-hi generoses donacions a canvi. Les religioses 'santes' també solien assistir als seus 'devots' a través d'intercanvis epistolars, tal com ho veiem anotat en alguna autobiografia espiritual de l'àmbit català, com ara la de la beata valenciana Mariana Cunyat (Benifairó de la Valldigna, 1750- ?, d. 1808) [veg. Capítol 7. Subapartat 2.4.3.6.]. Va assolir una certa popularitat al seu entorn social més pròxim ja que era demandada epistolament per persones atretes per la seva fama de santedat perquè intercedís davant Déu en determinats problemes; la qual cosa l'obligava a mantenir una correspondència amb els que se li adreçaven en busca de consells o consol:

En una ocasión aviéndome escrito cierta persona para que rogara a Dios por un hijo y no tenía otro, me entero de la dicha carta, hize oración para que Dios le diera la salud al dicho enfermo, para gloria de Dios y consuelo de sus padres. Cogí la pluma para escrevir a un sujeto que no era su padre y este que le consolara del modo que pudiera en su aflicción. Empezo a escrevir...³⁶⁷

També documentem aquestes relacions epistolars espirituals en la figura carismàtica d'Àngela Astorc, caputxina, de la qual sabem que molta gent acudia al monestir cercant la seva saviesa i intercessió, i tenia comunicacions espirituals amb personalitats religioses importants i membres de l'alta aristocràcia: entre ells alguns bisbes i al cardenal Teodoro

³⁶⁵ Sobre el tema, ens remetem als clàssics Sánchez Lora (1988) i Poutrin (1995); i als més recents de Kallendorf (2010a i 2010b); Morte (2013); i, encara, Howe (2015).

³⁶⁶ La beata perpinyanenca va tenir fama de capacitats curatives i va rebre la visita de molts fidels, vinguts fins i tot des de Barcelona (Alabrús 2015a).

³⁶⁷ BHV, *Relacion de varios hechos de su vida, y coplas a la Virgen*, Ms. 762, [s.f.].

Trivulzio, virrei d'Aragó entre 1642-1643, amb qui continuaria mantenint una relació epistolar quan aquest tornà a Itàlia (Iriarte 1982b: 274). A més a més, a través de l'agustí i historiador de l'orde, Jaume Jordà, ens és coneguda una carta que l'agustina del convent de Sant Julià sor Jerònima Garcia Sempere (Carlet, a. 1610- València?, 1654) va adreçar a un cavaller anomenat Jeroni Muñoz.³⁶⁸ En paraules de Jordà, la religiosa hauria estat afavorida per la gràcia divina, que li hauria concedit els dons de la lectura i l'escriptura per entaular aquella relació epistolar que tant beneficiaria al convent; capacitat que no va deixar de sorprendre les mateixes companyes del convent:

Comunicóle el Señor en la oración singulares favores: uno fue el saber escribir y leer, pues sin aver aprendido ni estudiado, supo uno y otro. Pues hallándose el convento con alguna necesidad y afligida la prelada, sin saber a donde bolverse, esta sierva de Dios escribió una carta a cierto cavallero de Valencia, llamado Don Gerónimo Muñoz, tan llena de Dios, que el cavallero se inclinó puntual a favorecer al convento en aquella y otras muchas ocasiones, admirando la gran santidad de la madre Gerónima y quedando pasmadas las religiosas de que supiese escribir (Jordán 1712: II, 264-265).

Amb el que acabem de llegir, no sorprén constatar com al convent dominicà dels Àngels de Barcelona, tot i les reiterades prescripcions de la clausura i de trencament de les monges amb el seu entorn que trobem al llarg dels segles XVI-XVII,³⁶⁹ en el segle XVIII, un confessor obligava sor Maria Isabel Francisc i Escurpí, amb carisma de santedat i poeta [Capítol 7. Subapartat 2.1.11.], a rebre les visites de seglars als locutoris que pretenien aconseguir la seva intercessió divina, consell, etc., a contracor d'ella mateixa:

Ni en su vida hubiera siquiera hablado en el locutorio con las gentes del mundo si su director no se lo hubiese mandado Porque habiendo transcendido la fama de la alta virtud de Isabel hasta más allá de las paredes del claustro, algunas personas de esclarecida virtud y nobleza deseaban ardentísimamente conocerla y tratarla, pero ella se negaba con denuedo a todos. Valieron para este efecto de la mediación del director, quien se escusó igualmente mucho tiempo. No desistieron por esto de la empresa [...] En efecto, habla el maestro Boltas á Isabel y la persuade el ir alguna vez al locutorio. Se sobresaltó tanto su corazón con esta novedad impensada que no pudiendo contener las lágrimas, llena de un profundo respeto le responde: «¿Qué es esto, tío mío? ¿Yo verme con las gentes del mundo? ¿Y qué han de hacer ellos de mí? ¿Y qué haré yo con ellos? ¡O cuánto me espanta el comunicar con otro que con mi esposo!» (Morat 1789: 64-65).

Però aquestes figures 'santes' també reportaven al convent un augment de les vocacions, atretes pel carisma d'aquelles dones. Com a mostra de la rellevància d'aquest model ideal de santedat femenina que repercuteix de manera positiva en el convent, en l'estudi sobre la història del monestir de clarisses de Santa Faç d'Alacant, una de les raons que addueix Cutillas per explicar l'auge de vocacions registrat al convent durant la centúria del dèset fou la

³⁶⁸ El pare Francisc Hurtado, lector en Teologia en el convent de Sant Agustí de València, en el Sermó fúnebre que va predicar en motiu de la mort de sor Vicenta Rita Aguilar, religiosa virtuosa del mateix convent de Sant Julià, informa de la desaparició de l'arxiu conventual un volum manuscrit de filles venerables, perdut quan algú havia sostret amb el pretext d'imprimir-lo i, sense retornar-lo. Hurtado lamenta així la irreversible destrucció de documentació de l'arxiu: «Porque, a pesar de las injurias del voraz tiempo y de la infidelidad de aquel otro que arrancó de tus memorias las que guardabas en tu archivo, acerca de tantas hijas tuyas que volaron de tu seno al eterno abrazo del Señor, dejando bien sentado el crédito de la solidez de las virtudes, sobre las que tenemos noticia más reciente, ¿qué angulo, qué dormitorio, qué oficina, qué celda está vacía de ricos monumentos de una maciza perfección, premiada aún acá con galardones dignos de estimación eterna?» (Hurtado 1803: 21). Entre aquestes, hi havia la dita sor Jerònima Garcia, a la qual considera una «humilde religiosa de la obediencia, que salió de la escuela de la oración enseñada sin maestro, a leer y escribir con perfección» (Hurtado 1803: 22).

³⁶⁹ Tal com llegim encara al s. XVIII amb els mandats del bisbe jansenista J. Climent (Zaragoza 2012 [2015]).

influència de sor Maria Bernarda Rico; malgrat que no va deixar obra escrita, va ser una religiosa virtuosa de la comunitat, morta en olor de santedat, que va propiciar un focus d'espiritualitat més enllà dels murs conventuals i un ambient procliu per incoar el seu procés de beatificació (1996: 68). Això explicaria, doncs, que durant els segles XVII-XVIII, al llarg de tota l'àrea catòlica mediterrània (Península Ibèrica, Itàlia...), els escrits autobiogràfics i biogràfics de monges rebessen un impuls espectacular, ja que podien contribuir a la creació d'un nou panteó de 'santes', de místiques femenines que satisfien el model contrareformista ortodox. A les terres de parla catalana aquesta tipologia de l'escriptura per ordre del confessor també ens ha deixat una producció gens menyspreable, tal com han posat de manifest els darrers estudis. El *boom* d'aquest model de dones amb fama de santes i la bona acollida entre la població cal entendre's d'acord amb la visió de religiositat barroca, fonamentada en la creença en el sobrenatural i en la fascinació pel meravellós per part del poble. Aquestes creences i visions del món eren aprofitades pels ordes i congregacions, les quals 'feien emergir' entre les seves files una d'aquestes dones amb el propòsit de guanyar prestigi, poder i vocacions. Fer-les emergir significava atorgar-los el poder de conèixer les seves virtuts i la seva excel·lència, i en aquest aspecte, hi jugaren un paper molt important les hagiografies o Vides, escrites normalment a partir dels papers escrits per les religioses mateixes o per companyes de professió. Els títols diversos amb què constaven representen les formes heterogènies que aquests materials acabarien tenint: *Vida, Relación..., Discurso..., Tratado espiritual..., Coloquios..., Desengaños de religiosos..., Favores que Dios hizo...* (López-Cordón 2005: 202). De vegades, a manca d'una autobiografia espiritual, aquests textos prenién com a font els epistolars espirituals que la mateixa religiosa s'havia intercanviat amb el confessor o amb d'altres figures properes (conservats incomplets, en la mesura que només ens ha arribat els fragments de les cartes de les religioses que intencionadament es van voler difondre).

Un cas paradigmàtic d'aquestes beates amb carisma local però poc conegut a l'àmbit català és el de la Venerable Isabel Sabater Noceras (Sineu, 1724-1790), professa al convent de monges concepcionistes de Sineu (Pla de Mallorca)³⁷⁰ entre 1738 i 1790.³⁷¹ Famosa per les profecies i els símptomes extraordinaris de la seva santedat però també per una òptima gestió de les feines quotidianes de què s'encarregà intramurs, és recordada avui dia per haver estat perseguida pel dimoni, segons la tradició oral i d'acord amb les anotacions del llibre de memòries de l'arxiu.³⁷² Com a resultat d'un homenatge públic a la religiosa

³⁷⁰ Aquest monestir fou fundat el 1583 al Palau dels Reis de Mallorca, en mans de Felip II, per Francina de Puigdorfila i amb tres monges del monestir de Santa Margalida de la ciutat. Les religioses eren conegudes per la seva activitat en la realització de botons i cintes i en la rebosteria, així com en la cria de cucs de seda amb què realitzaven domassos. Actualment, el convent pateix de manca de vocacions i ha estat clausurat, segons les notícies amb què comptem.

³⁷¹ Al mateix convent, residien dos ties i una cosina, i Isabel tenia oncles sacerdots vinculats al mateix.

³⁷² És coneguda la llegenda transmesa per la tradició oral que narra la persecució del dimoni a la religiosa i la empremta de la seva pota que aquest va deixar en una rajola al cor del convent. Així s'explica al documental «Sor Isabel Sabater i L'ombra dels dimoni», emès per la televisió autonòmica de les Illes Balears IB3TV. Segons un document de l'arxiu, el 1835, l'ajuntament de Sineu va sol·licitar la redacció de la biografia de la religiosa, per tal de conèixer-ne la vida a través dels diversos testimonis escrits i orals, i difondre aquest esperit a Roma per tramitar-ne la beatificació; tanmateix, no ens consta que aquesta prosperés.

organitzat pel 'Teleclub Piloto Sineu' el 8 de desembre de 1975, la revista *Teleclub Sineu*, va dedicar-li una monografia el 8 de març de 1976, amb articles centrats en la fundació del convent, els orígens familiars d'Isabel, la vida al convent, les revelacions de Déu, les disciplines o part de l'epistolari que es va intercanviar amb el confessor... Aquests articles, en què ens basem per extraure aquesta informació, van ser realitzats a partir de documentació monàstica que es trobava a l'arxiu i la situació i localització del qual actualment desconeixem.³⁷³ Isabel procedia d'una família senyorial de la Verdera de Muro,³⁷⁴ de la qual va rebre instrucció. En entrar al convent, va exercir de mestra de novícies, ensenyant especialment nocions musicals, ja que n'estava molt preparada,³⁷⁵ i també va exercir el càrrec d'arxivera, en la «tramitación y custodia de toda suerte de documentación». Per un treball de Mulet Ramis en la dita revista,³⁷⁶ coneixem l'intercanvi epistolar que, per a la seva direcció espiritual, va mantenir amb Joan Antoni Garcías, rector de Muro i director de la religiosa des de 1769. Les cartes, originàriament en mallorquí, però que ens han arribat traduïdes al castellà,³⁷⁷ abracen des de 1758 i 1773 i devien ascendir fins a la xifra de 78, entre les que va rebre la religiosa i les enviades per ella mateixa. Dissortadament, d'aquest intercanvi, l'arxiu conventual només hauria custodiat les cartes adreçades pel director sense comptar amb cap còpia de les de la religiosa.³⁷⁸ A través de l'intercanvi d'epístoles Garcías pretenia, en la distància, tant discernir l'esperit de la seva deixeble com aconsellar-la virtuosament, mitjançant la recomanació de determinades pràctiques espirituals, lectures,³⁷⁹ resos, disciplines, dejunis... Per bé que tan sols ens ha

³⁷³ La revista també duu algunes composicions que li van dedicar les religioses en el moment de l'homenatge, en català i castellà.

³⁷⁴ Com a resultat d'un homenatge públic a la religiosa organitzat pel 'Teleclub Piloto Sineu' el 8 de desembre de 1975, la revista *Teleclub Sineu*, va dedicar-li una monografia el 8 de març de 1976, amb articles centrats en la fundació del convent, els orígens familiars de sor Isabel, la vida al convent, les revelacions de Déu, les disciplines o part de l'epistolari que es va intercanviar amb el confessor... Aquests articles, en què ens basem per extraure aquesta informació, van ser realitzats a partir de documentació monàstica que es trobava a l'arxiu i la situació i localització del qual actualment desconeixem. La revista també duu algunes composicions que li van dedicar les religioses en el moment de l'homenatge, en català i castellà.

³⁷⁵ De fet, gràcies a una referència a una carta del seu confessor, sabem que aquest li va ordenar que ajudés a aquelles germanes que no sabien de cant. La revista transcriu una «Copia de una carta escrita per una religiosa del convent de Sineu, en que fa una suscita relació de la Vida de Sor Elizabet Zabater Religiosa del mateix Convent, qui morí dia 8 de febrer del corrent any 1790 circa les set y quart de la nit» [s.p.], en català, en què s'explica, entre d'altres coses que: «Era molt observant de la Santa Regla: may estava ociosa, y a mes de las muchas horas, que empleava cada dia en el Cor ab Oració, ahont passava casi tot el dia, y bona part de la nit; enseñava també las Religiosas joves de solfa, y a las Novicias de llegir; y escriurer». En un altre article de la revista, se'ns fa saber que la primera biògrafa de la religiosa fou una companya de religió: sor Paula Perelló, que deu ser l'autora d'aquest relat, la qual és seguida pels autors dels articles per realitzar-ne el relat biogràfic. De fet, la revista *Teleclub* conté un article titulat «Sor Isabel Sabater, vista por una contemporánea. Sor Paula Perelló», que tradueix un relat biogràfic d'aquesta companya de professió, escrit en mallorquí.

³⁷⁶ «Epistolario del director espiritual» i «Cartas» [s.p.]. Citem les cartes a través de la reproducció de Mulet, amb la numeració que reporta aquest.

³⁷⁷ Segons Mulet Ramis, les cartes de la dita religiosa s'havien conservat a l'arxiu parroquial de Muro però presumiblement un rector se les va apropiat indegudament i resten desaparegudes, la qual cosa ha impossibilitat realitzar una antologia de les cartes de la Venerable.

³⁷⁸ «reconociendo la Madre Abadesa las dotes musicales que la adornaban le encargó la enseñanza de dicho arte porque tenía especial dedicación. Lo propio cabe decir de otro encargo cual fue la enseñanza de las novicias que entraban con cierta mengua de primeras letras que ella poseía con verdadera maestría» (Alomar 1975: [s.p.]).

³⁷⁹ A través d'una de les missives extractades per Mulet, sabem que el confessor li va aconsellar que llegís el *Blaquerna o Llibre d'Amic e Amat* de Ramon Lull per tal que manifestés les experiències de la lectura, tal com

arribat la perspectiva del confessor, algunes de les cartes que trobem són interessants perquè donen compte de la pressió exercida a la religiosa en l'hàbit de l'escriptura, i els sentiments de contrarietat que aquest acte causava en ella pels temors de descobrir el seu interior. Tot i que es tracta d'un relat llarg, és interessant fixar-nos en aquest fragment d'una carta del confessor, en què demana a la seva filla espiritual una obediència total, la humilitat...:

Hija espiritual en Jesucristo:

Me doy perfecta cuenta del sufrimiento que padeces al escribir y tener que decirme tus cosas interiores. Por ello te prevengo que mi intención no es ni ha sido el obligarte en ninguna cosa que te mando, sino solamente que en todo camines segura por el camino de la obediencia y no por el de tu propia voluntad, asegurando de tal manera el mérito de obedecer. Mas ahora no puedo omitir a lo que me dices en todas tus cartas, que esta's a mi obediencia y, atento también a mi consejo de que escribas sin ninguna reserva todo cuanto te ocurra, ya bueno, ya malo, no acierto a comprender tu simpleza en ocultarme a mi, tu director, tus cosas aunque sean cuentos, fábulas u otras cualesquiera historietas, sin importarte a ti, ya sean de una índole, ya sean de otra, cuando tú misma ves que para tu tranquilidad tienes que decirlo todo a tu director. Por otra parte no puedes obrar a no ser por obediencia hasta en los menores pensamientos. De ello procede que me extraña no me hables de cierta especie de Desposorios y de otros temas que en modo alguno he podido dilucidar ni entender, ignorando el efecto que te ha causado a ti el ocultarme tales cosas que conservas en tu interior. Por ello, me extraña tu silencio y el motivo de tales frases como: Esposo mío, amado mío, etc. como no hacías anteriormente.

Te mando no hagas nada opuesto a mis consejos; solamente te permito que en ausencia o ignorancia de cuál sería mi opinión en tal o cual cosa, sea el P. Pedro Juan quien te aconseje. No tengo reparos en que sea dicho Padre u otro el que te direja; lo digo por cuanto ello no te conviene para tu bien. Ello hace al caso de ser yo mismo el encargado de tu dirección y el que tienen que dar cuenta a Dios de tu conducta, aunque sé que me considero indigno procuro pedir luz al Señor para conducirte según su voluntad. También procuro seguir las normas y reglas que siguen los directores de almas, entre los cuales cito al director de sor María Alberta, el cual da este consejo: «el director ha de mandar al alma que dirige, que le explique todo cuanto le ocurre y que no lo comunique a ninguna otra persona, que las almas no son fáciles en comunicar sus asuntos espirituales a diferentes directores, dado que Dios les haya concedido alguno de quien hayan llegado a tener confianza, no sea caso que los pareceres de los mismos sean opuestos con peligro de tener al alma confusa, perpleja y desasosegada, etc.»

Por lo que concierne a la figura que me cuentas, te mando despreciarla, negándote a ella, no haciendo caso no mención de la misma: ni de figuras, ni de otras visiones, sino solamente robusteciendo tu fe y levantando tu corazón a Dios, a quien adorarás en espíritu y por la misma fe. Pídele auxilio en todo momento, sin que ello dé motivo a ninguna aflicción por todo lo que tengas que realizar en tu celda.

Estoy seguro que tomarás en cuenta cuanto te digo y no contristarás tu corazón ninguna impaciencia mía; mi ánimo no intenta aumentar tus padecimientos, antes al contrario servirte de ayuda, como otro Cirineo en cuanto de mi dependa [...] (Muro, 11 de gener de 1772).

Continua el director en un altre fragment epistolar amb més advertències relacionades amb l'obediència i l'expressió del seu interior.³⁸⁰

havia fet el confessor Gabriel Mesquida amb la seva deixeblla, sor Anna Maria del Santíssim Sagrament: «De momento te aconsejo que pidas a Sor Lladó el 2º tomo de Blanquerna y leerás solamente dos diálogos o cánticos que son diálogo 13, pág. 45 y diálogo 30, pág. 269. Y después ya me dirás lo que has entendido y comprendido y que fruto has sacado de su lectura, no fuera que te confundiera con ello y luego, según me inspira el señor, te daré permiso o no para la lectura de otros diálogos» (Carta 29). Hem de recordar que en vida de sor Isabel, el 1760, es publicava la *Exposición de los cánticos de amor compuestos por el ínchito mártir y doctor iluminado, el beato Raymundo Lulio en el Libro de Amico, et Amato. Dada y mística y practicada por la Ven. Madre Sor Ana Maria del Santísimo Sacramento* (Palma: Ignasi Frau, 1760), que recollia els 34 primers càntics del *Llibre d'amic e amat*, acompanyats del comentari efectuat per la religiosa, que degué tenir una certa influència en els ambients monàstics femenins i espirituals de l'època. Així mateix, Garcías va enviar a la seva filla espiritual «da estampa de san Ignacio con otras dos, así como un billetito para que coloques detrás de tu puerta de la celda...» (Carta 7a) (potser es tractava d'una poesia o un himne que sor Isabel cantaria?).

³⁸⁰ «Procura de tu parte ocultar las misericordias y favores del Señor; prefiere, primordialmente, publicar tus faltas y tus imperfecciones antes que los favores. Manifiesta a tu Director cuanto te ocurra, pero no a los demás. Es a él a quien debes confiarte pues él ha de dar cuenta de tu alma; ejercítate en la virtud de la

Tornant de nou al gènere de les Vides espirituals, la funcionalitat d'aquests escrits era doble en la mesura que, més enllà de transmetre i difondre un model virtuós a imitar, representaven un mètode adient i eficaç de control de l'interior d'aquelles dones: la religiosa o beata de l'època moderna no només va deixar escrites les seves vivències espirituals per construir un determinat model de dona il·luminada, amb el propòsit de despertar la devoció conventual, la pietat popular i la meravella en el poble, sinó que aquells escrits també s'havien generat en el context de control inquisitorial, en el procés de desemascament i de silenciament d'aquella "desordenada devoció" de les anomenades simuladores de santedat o il·luses (Giordano 2007: 77) allunyades de l'ortodòxia (Guilhem 1981; i Rhodes 2000). Per al cas català, comptem amb les Vides i la poesia de dues autores heterodoxes, que van estar vinculades amb la Inquisició, i inclús una d'aquestes hi va ser processada, acusada de relacionar-se amb el dimoni i de misticisme heterodox. Per aquest motiu, precisament, aquests materials (auto)biogràfics i poètics van restar inèdits, en ser silenciats aquest model de santedat heterodox que representaven llurs autores. Fet i fet, quan aquell model de santedat explorat a través dels papers personals propis de les monges era validat com a ortodox per les jerarquies pertinents a través dels diferents exàmens, podia ser explotat, pòstumament, amb la impressió dels textos en recopilacions posteriors, com ara les cròniques o històries dels convents escrites per algun historiador que s'havia aprofitat dels materials de les monges o sota l'aparença d'una Vida o hagiografia oficial i Sermó fúnebre panegíric de la religiosa en qüestió.

Aquestes obres pretenien crear una determinada imatge de santedat de les religioses 'elegides', la qual era difosa degudament a través dels paràmetres d'una hagiografia, elaborada per algun autor proper a la religiosa que censurava, reelaborava i modificava aquestes biografies o autobiografies, a través d'un acurat procés de censura.³⁸¹ Amb això, el concepte d'autoria es diluïa al màxim, ja que aquestes obres que inicialment havien estat creades per recollir la subjectivitat de l'autora i narrar les seves vivències espirituals o Vida, a través d'un discurs eminentment femení, es convertiren en una biografia, narrada des d'un altre 'jo', que s'apropiava dels materials i els refeia en funció de les seves necessitats i de la línia ideològica imperant. Segons Margarita Peña:

[...] en el contexto de la biografía las autoras, las monjas mismas escriben "cuadernos" que contienen el relato de sus vidas, y los entregan al confesor que solicita esta escritura para rehacerla, parafrasearla, por momentos simplemente entrecomillarla, enviándola a la imprenta bajo su nombre, y borrando el de la religiosa de turno, la autora real de estas confesiones (1999: 599-600).

Amb l'estudiosa, no podem negar aquí l'innegable: «[...] nos encontramos con lo que modernamente podríamos denominar como plagio» (Peña 1999: 600). El procés de publicació seguia generalment sempre els mateixos procediments: els materials que provenien de la ploma de la religiosa virtuosa o que aquesta havia dictat als seus confessors,

obediencia y así no tienes nada que temer. Todo ello no porque a mí me plazca, sino porque place al Señor» (Carta 3a).

³⁸¹ Sobre l'empremta dels confessors en la manipulació textual, veg Peña (1999); Zorrozueta (1998-1999); sobre la invenció d'aquest model determinat de religiosa, enfront de la religiosa real, veg. Lavrin (1999).

eren recollits i promoguts en ocasions per les companyes de professió,³⁸² però sobretot pels confessors o superiors de l'orde que n'assumien la publicació pòstuma, en cas que decidissen difondre aquell esperit a partir dels seus papers.³⁸³ Evidentment, la impressió de les Vides de les religioses només es produïa pòstumament, per evitar que les autores caiguessen en la temptació de vanaglòria que els fes incomplir els principis d'humilitat que havien de regir la vida de qualsevol esposa de Crist.

³⁸² P.e. foren les religioses del convent dels Àngels (Barcelona) les que van assumir inicialment la impressió pòstuma de l'obra de sor Hipòlita de Rocabertí per tal d'augmentar la fama de la comunitat, abans que el seu nebot s'encarregués d'imprimir la seva obra completa a València.

³⁸³ Malauradament, les intervencions eclesiàstiques també van provocar la destrucció d'obres. Per exemple, coneixem el cas de la il·licitana sor Gertrudis del Santíssim Sagrament (1660-1736), clarissa del monestir de Nostra Senyora del Miracle de Cocentaina. Els seus relats espirituals en dotze quadernets van anar a parar en la seva majoria al foc per instància del ministre general de l'Orde, el pare Juan de Soto, que va demanar al director espiritual de la religiosa que cremés els papers tot adduint que: «ha sido muy importante, de recojer todos los papeles, y libros, que Vd. me dice, y el orden de que Vd. los quemee todos, porque no sirve de otra cosa cuanto ha escrito, que de haver gastado el tiempo en borrar papel por mal dirigida en este particular, y es muy conveniente el que no quede memoria de tales escritos» (*cf.* Herrero 2010: 185). D'aquesta obra només conservem dos manuscrits, estudiats i extractats per Herrero (2010).

Capítol 3. Les llums i ombres de segle XVIII: l'espínosa conquesta de la 'raó'

Tot i els canvis que va suposar l'arribada de reformisme il·lustrat³⁸⁴ al segle XVIII, els convents van continuar sent encara en aquesta centúria, l'espai de creació de cultura femenina per excel·lència; si bé el fenomen de l'escriptura conventual perd la intensitat que havia tingut en el segle anterior, encara en aquest moment trobem autores que ens han deixat obra: especialment autobiografies (que no canvien en relació a les que les precedeixen) i poesia, com veurem. Ara bé, aquest privilegi o monopoli cultural l'aniran perdent progressivament, fins arribar a l'època de les exclaustracions i desamortitzacions que va suposar la tocada de mort per a moltes d'aquestes institucions religioses, algunes de les quals ja no s'hi van refer.

1. Les conquestes educatives de les dones

Tal com ha demostrat a bastament Mònica Bolufer (1998) i altres estudiosos del segle XVIII cultural, aquest nou moment històric va afavorir que les dones tinguessin més oportunitats per a la seva formació intel·lectual, quan la raó fou invocada com a instrument de transformació i de progrés socials (Mó & Rodríguez 2005). S'hi insisteix aleshores en la necessitat de repensar el model educatiu per tal d'aconseguir una educació pública, amb un abast social: una instrucció generalitzada que contribuís al bé comú i en la qual les dones exercien un paper fonamental com a dipositàries dels valors que calia transmetre a la llar als futurs ciutadans. De fet, la tesi de De La Arada (2005), *Les dones a Catalunya en la transició de l'antic al nou règim. Esferes públiques i privades* està dedicada a dilucidar com es produeix aquest canvi en la consideració de les dones com a subjectes de l'educació, arran dels discursos pedagògics de Rousseau, Kant i Condorcet, filòsofs de la Il·lustració, en el si de la construcció dels nous estats liberals. I, el més interessant: quines influències té el procés de transició a la modernitat de les dones a Catalunya.

A l'àmbit hispànic, el discurs de Benito Feijoo a la primera meitat de segle (*Discurso en defensa de las mujeres*, al primer volum del seu *Teatro crítico Universal*, 1726) va ser el detonant d'una llarga discussió al voltant de la idoneïtat i, encara, de la necessitat de la instrucció

³⁸⁴ Tot i així, som conscients dels problemes metodològics que suposa vincular a l'àmbit català la Il·lustració amb el segle XVIII, ja que no podem parlar d'una veritable superació dels valors contrareformistes i la mentalitat i cultures barroques fins entrats al segle XIX. A més, la monarquia hispànica no es pot parlar de reformisme il·lustrat fins al 1759, quan es produeix la coronació del rei Carles III impulsor d'un programa reformista amb perspectiva pragmàtica que pretenia acabar amb l'Antic Règim. En general, la distància entre l'àmbit lingüístic català i la Il·lustració francesa o anglesa era molt gran, tant per motius ideològics com econòmics. També és necessari fer notar que tots els territoris del domini català no tindran les mateixes característiques ni assumeixen els valors il·lustrats seguint la mateixa cronologia: a València (on no va ser prohibida la Universitat), els nous valors s'originen en un sector de l'elit culta valenciana, mentre que al Principat, amb un moviment il·lustrat més tardà, la supressió d'universitats va motivar el naixement de noves institucions culturals alternatives. Diferent ritme prendran el Rosselló i part de la Cerdanya (incorporats al regne de França des del 1659 pel tractat dels Pirineus) i Sardenya, ducat de Savoia al 1718. Menorca en representa un cas excepcional pel fet que va ser de domini anglès des del 1713 fins al 1802 (excepte en els anys 1756-1763, que va pertànyer a França i entre 1782-1797, a la monarquia espanyola) (veg. Valsalobre & Rossich 2007: 28-32).

femenina, que encendria la metxa dels assoliments que vindrien després. En el camp pràctic, aquestes disquisicions teòriques s'observen en l'existència d'escoles per a nenes, que no tenim documentades en el panorama lingüístic català en segles precedents. Així, per al Principat de Catalunya, durant el segle XVIII es comptabilitzen setanta-tres escoles per a nens i diuit per a nenes (Gil & Solé 1988: 111). A més a més, gràcies a l'estudi de Peña Gómez dedicat als orígens de l'escolarització femenina a Terrassa, sabem que a la vila, la primera notícia sobre l'existència d'escola pública per a nenes, és del 1858 (dirigida per la mestra titulada, Maria Engràcia Freixa); en aquest mateix any, s'hi registren també quatre escoles privades per a nenes regides majoritàriament per congregacions de religioses (Peña Gómez 2001: 34).

Pel que fa al País Valencià, l'erudit Juan A. Balbás relata com na Isabel Ferrer i Giner, va fundar la primera escola de Castelló de la Plana; va obrir les portes tardanament, el 1778, amb tres professores vingudes de la Casa de l'Ensenyança de València per educar les «muchas niñas que iban ociosas por las calles, sin educación y sin conocimiento alguno de las cualidades que deben adornar a la mujer» (Balbás 1892: 222-224). A més a més, un estudi d'Esteban & López (1993) formula el mapa escolar de la ciutat de València al segle XVIII (1787), tot prenent com a eix d'estudi les parròquies de la ciutat entorn de les quals s'organitzaven les escoles públiques de primeres lletres. Segons llegim en les llistes, aquestes acollien a nens que anaven a aprendre rudiments de lectoescriptura, però també hi havia d'altres específicament per a nenes dutes per dones de exercien de mestres.³⁸⁵ Tot i que les instructores no solien tenir ni el títol i la majoria només eren de costura, ensenyaven també a llegir i escriure a les nenes. L'estudi reflecteix que, a finals de segle XVIII- principis del XIX, València comptava amb tretze escoles públiques per a nens i només tres per a nenes, a les quals caldria afegir cinquanta-sis centres que no eren més que cases d'acollida on les noies aprenien costura (Esteban & López 1993: 497).

Una d'aquestes escoles³⁸⁶ fou la Casa de l'Ensenyança, creada amb llicència reial, vers el 1762 per l'arquebisbe de València Andrés Mayoral (Molacillos, 1685-València, 1769), construïda amb una església dedicada a santa Rosa de Lima. La institució acollia tant les nenes pobres com les de classe noble, distribuïdes en l'edifici segons l'estatus, donant lloc a dos col·legis diferenciats. Així, els pisos principal i baix es corresponien estrictament amb el que s'anomenava «Casa Enseñanza» i anaven destinats a les més desfavorides, per a les quals l'ensenyament era gratuït; mentre que el segon pis es corresponia al «Colegio para educación y recogimiento de doncellas de distinguido nacimiento». Evidentment, comptaven amb dos models pedagògics, segons l'origen social de les noies, impartits per mestres retribuïdes que havien de jurar vots d'obediència i castedat: les nenes d'estament més humil només hi rebien classes de costura i doctrina cristiana, mentre que el currículum

³⁸⁵ És interessant recordar al respecte les diferències de gènere no poc importants, apuntades per Puig (2010) al voltant del significat del vocable *mestre / mestra* recollit a un diccionari de 1734. Per a *maestro* tenim «el que enseña los primeros rudimentos de leer, escribir y contar», mentre que per a *maestra* llegim «la muger que enseña hacer labor a las niñas»; tot entenent per *labor*: «toda obra de aguja en que se ocupan las mujeres» accepció que es manté inalterable al diccionari fins arribar al 1803, quan *mestra* ja indica «la mujer que enseña».

³⁸⁶ Mayoral també va crear escoles per a nens, i altres escoles femenines de l'estil a ciutats com Xàtiva.

de les segones (per a les quals l'escola prenia el nom del Col·legi de Nobles Educandes) assolí la lectura i l'escriptura, segons el reglament del fundador.³⁸⁷

S'ha conservat un imprés interessant que demostraria la cultura de la qual es van poder beneficiar les nenes pobres i nobles de l'Ensenyança: es tracta del títol *Nueva Zarzuela Tragi-alegorica que represento en la Casa Nueva de Enseñanza pública de niñas de la ciudad de Valencia en el año 1766, intitulada El Ilustre Alcázar nuevo*, obra del prevere valencià d'Ignacio Moyán y Gonesy (*Nueva Zarzuela* 1767). El volum està adreçat a na Maria Antònia Cardona Català, comtessa del Cassal, qui n'havia estat alumna, tal com ho indica una carta dedicatòria que introdueix l'imprés signada per «Sus más atentas y obligadas servidoras Q.B.L.M. De V.S.M.I. *Las Niñas de la Enseñanza*» (*Nueva Zarzuela* 1767: A2-A3v). D'aquesta epístola, interessa algun fragment que dona compte de la funcionalitat d'aquest centre educatiu, a l'abast de nenes de tota condició social, per preparar-les per a dues eixides: la família o el convent.³⁸⁸ Tal com es fa saber al pròleg que hi segueix, aquesta sarsuela va ser representada com a testimoni de la «christiana y provechosa educación que en ella reciben», per les mateixes fou la sala de costura, presidida pel retrat del fundador Mayoral, on les xiquetes rebien lliçons de brodat. Pel dit volum sabem que la sala va ser ornamentada amb versos³⁸⁹ anònims i brodats realitzats per les alumnes, que es van penjar com a arquitectura efímera i que hi són parcialment recollits.³⁹⁰ D'aquest pròleg, a més, interessa una crítica de l'autor(a?) anònim(a) que es lamenta de la negligència històrica de la societat valenciana envers la problemàtica qüestió de l'educació de les nenes, que, desassistida a la ciutat de València, s'havia intentat reparar amb la creació de l'Escola de l'Ensenyança:

[...] pero siempre es digno de admiración donde por tantos medios se ha solicitado la política y christiana instrucción de los niños, se aya descuidado enteramente en tomar semejante providencia para la educación de las niñas, como si estas por el sexo, no fuesse capaces también por medio de una crianza correspondiente de contribuir algún día a formar la felicidad de la patria, quando la esperiencia de todos lo siglos nos enseña lo contrario (*Nueva Zarzuela* 1767: [A7]).

En relació a aquestes paraules, en el retard general en l'educació intel·lectual femenina no assumida de ple dret a l'àmbit hispànic fins molt entrat el segle XIX (amb l'establiment de l'ensenyament obligatori per a nens i nenes amb la Llei Moyano, el 1857)³⁹¹ hi va influir

³⁸⁷ Per a la fundació, el funcionament i els primers reglaments de la institució, veg. Calabuig (1897).

³⁸⁸ «Las nobles y las plebeyas, las pobres y las ricas, las humildes y las poderosas con aquella especie de distinción que a nadie ofende; y a cada una, según su mérito corresponde, tienen sin el oro y sin la plata, quanto necessitan para el buen empleo de su juventud y salir instruidas, a servir de mucho provecho en sus cassa, si las haze Dios madres de familias, o en los conventos si las inspira su magestad el estado de religiosas» (*Nueva Zarzuela* 1767: [A2-A3]).

³⁸⁹ Les trobem recollides després del text representat, a partir de les p. 37-44, però per una anotació que les tanca sabem que es tractava de «la mayor parte de las poesías que, entre las labores de las niñas, adornaban el salón» (*Nueva Zarzuela* 1767: 44). Hi trobem un sonet acrostic, dècimes, quintetes, espineles, quartetes, enigmes i jeroglífics a santa Rosa de Lima, patrona protectora de la Casa de l'Ensenyança; a les xiquetes i al fundador Majoral; a la funció representada i, fins i tot, a les labors de mans realitzades per les alumnes.

³⁹⁰ «y para esto, en los días señalados, después de aver hecho alarde de sus primores, en las obras de recamados, pespuntos, bordados y otras propias de sus respectivas classes, de cuyas labores y poesías se adornará el salón, que servirá de coliseo para representar las mismas niñas la *Zarzuela Tragi-Alegórica* [...]» (*Nueva Zarzuela* 1767: [A6]).

³⁹¹ Sobre aquest tema de l'accés de les dones a l'educació primària obligatòria, a la segona meitat del segle XVIII i les conseqüències socials que va tenir a Catalunya, veg. De la Arada (2006).

L'absència dels ordes docents nascuts a França durant la Contrareforma (Azcárate 1985: 33). L'aparició de les idees il·lustrades al segle XVIII en l'ambient de creació dels estats liberals, contribuiria a l'àmbit hispànic al sorgiment de les primeres veus discordants³⁹² (masculines i femenines). Postulaven sobre la necessitat de la instrucció femenina i van ser decisives per a l'establiment de les primeres reformes legislatives que permetrien l'accés de les dones a l'ensenyament primari. Així, l'empordanés Baldiri Reixac, autor del famós tractat pedagògic *Instruccions per la ensenyansa de minyons* [d. 1749], influït per les idees del pare Feijoo,³⁹³ reivindicava la igualtat educativa. A través d'un llarg al·legat a favor de la instrucció, que reclamava també extensiva a les dones, tot reblant els tòpics imperants que negaven l'accés d'aquestes al coneixement superior, Reixac exhortava els pares a educar les seves filles. Ho feia a través d'arguments de caire utilitari (per preparar les dones de casa per al bon govern d'una família) i moral (per evitar-los l'ociositat), amb el mateix to emprat per Antoni de Camós en aquell seu tractat *Microcosmia y gobierno universal del hombre cristiano* (1592) (com aquell, Reixac postula que no hi ha haja un mestre masculí); però a diferència d'aquest, l'olotí argüeix una mateixa predisposició en les dones i els homes per aprendre coneixements científics:

Lo pare que té mestre en casa, no fie may de sa bondat per bo que sia, perquè molts pares han quedat enganyats de l'apariència falsa de la bondat de un mestre. Y, encara que en la realitat lo mestre sia molt bo, no y ha que fiar perquè sempre és home fràgil y que està subjecte a càurer. Per esta rahó, los pares no deuen permétrer que las fillas que són de set anys en amunt estudien ny digan la lliçó en lo quarto del mestre o en altre part de la casa, sinó tan solament en la presència de las mares o de personas propínquas, que sia de consideració, en presència de las quals podrà lo mestre ensenyar a las fillas lo llegir y escriürer, las reglas de política y las scièncias humanas, singularment si són personas de qualitat y distinció. Perquè lo esperit de las donas és tan capàs de aprendrer las scièncias com lo esperit dels hòmens. Y además de ser las scièncias un gran adorno per lo sperit de una dona, poden també ser-li se gran utilitat perquè una dona també està exposada a haver de portar lo pes y govern de una casa o per sa viudés, o per tenir lo marit inútil; en lo cual cas, sense dubta, són lo saber llegir y escriürer y las scièncias humanas molt convenients a una dona.

Però no sols en cas de ser la dona viuda o en cas d'haver de portar una dona lo pes o govern de sa casa són útils lo saber llegir y escriürer y las scièncias, però sí també encara que la dona sia donzella y no haja de cuydar sinó de sa persona, perquè per medi de la lectura y escripturas que farà una donzella, estarà més apartada de la ociositat, de las conversas y divertiments del món y estarà més en estat de

³⁹² Trobem per exemple, les primeres reivindicacions sobre la necessitat d'instrucció femenina al *Diario de Barcelona* i al *Diario de Valencia*.

³⁹³ Considera Salomó Marquès que «[...] podem afirmar que Reixac escriu a favor de l'educació per a tothom i, de manera especial, per als col·lectius més marginats com poden ser les noies i els fills dels pagesos» (Marquès 1999: 61). Ara bé, són aquestes les úniques línies en què Reixac s'adreça als fills i filles com a destinataris de l'ensenyament que proposa, ja que a la resta del llibre només refereix els termes de «minyons», «deixebles», «un comú que ha de ser entés com a referit únicament als nois i no pas a les noies» (Puig 2010: 16). El mateix Puig considera que aquest discurs «té totes les traces d'ésser un escrit incorporat a partir d'una elaboració diferenciada respecte de la resta del contingut on fou inserit» (2010: 15). Segurament influenciat pel famós *Discurso en defensa de las mujeres*, publicat del pare Feijoo: «No es ya sólo un vulgo ignorante con quien entro en la contienda: defender a todas las mujeres, viene a ser lo mismo que ofender a casi todos los hombres: pues raro hay que no se interese en la precedencia de su sexo con desestimación del otro. A tanto se ha extendido la opinión común en vilipendio de las mujeres, que apenas admite en ellas cosa buena. En lo moral las llena de defectos, y en lo físico de imperfecciones. Pero donde más fuerza hace, es en la limitación de sus entendimientos. Por esta razón, después de defenderlas con alguna brevedad sobre otros capitulos, discurriré más largamente sobre su aptitud para todo género [326] de ciencias, y conocimientos sublimes...») (Benito Jerónimo Feijoo, «Discurso 16. Defensa de las Mujeres», 1765). Cal tenir present que Reixac no només coneixia l'obra del gallec, sinó que en va fer traduir alguns fragments al seminarista Gregori Soler, tal com demostra un manuscrit existent al Seminari de Girona: *Compendi del teatro Critic del Pare Mestre Feijoo, molt útil per desterrar errors comuns*, encarregat per Baldiri Reixac (cfr. Marquès 1999: 61).

conèixer los enganys del Dimoni, del Món y de la Carn; y podrà millor resistit a estos enemichs y entregar-se més a l'oració y meditació de las cosas divinas y celestials.

Ni me diga algú que el saber escriurer és estat la perdició de moltes donzellas y la deshonra de molts pares, perquè las donzellas que no són recatadas o que són dominadas de la passió amorosa de un galant, també se perden si no sanen de escriurer, com si en saben, perquè al esperit humà, quant és dominat de una passió, no li faltan medis per discórrer y practicar per alcançar lo objecte y fi que desitja.

Ni me digan tampoch que las scièncias humanas fan tornar a las donas superbas, vanas y orgullosas, perquè aquest mal efecte causan també las scièncias humanas en los hòmens quant no són regladas per la charitat y temor, De Déu.

Però si las ciencias humanas són regladas de la charitat y temor de Déu, no fan tornar superbos, vans ni orgullosos ni als hòmens ni a las donas perquè tant solament se usen per lo servey de Déu, del pròxim o per utilitat pròpia. Y per aquest fi deuen tant solament los pares fer aprendre las ciencias humanas als fills y fillas; y los fills y fillas deuen sempre referir lo estudi que fan de las ciencias humanas a la glòria de Déu y al profit de si mateix y del pròxim, per amor y glòria de Déu. Y perquè los fills y fillas no se n'olviden de fer tots los dias y en totas horas que posan a estudiar esta oferta a Déu N. Sr. és molt convenient y necessari que los pares y los mestres sovint en fassen recort y memòria a sos fills y filles y a sos deixebles. Y perquè la oferta de l'estudi que fa un home a Déu li sia agradable és menester primerament que lo estudi sia de cosa bona; és a dir, que no sia de cosa mala o de cosa perillosa de fer càurer en pecat, com són las comedias profanas, novelas de festeix y altres cosas que ensenyen al home de pecar; perquè l'estudi que no és de cosa bona, no plau a Déu. Segonament, si requereix que lo estudi principal que un home fa sia de aquelles cosas que li expectan a saber, perquè cada qual està obligat a saber lo que expecta a son estat y ofici. Y si per aplicar-se a estudiar lo que no importa res o no expecta a son ofici, un home ignora allò que pertany a son estat y ofici, esta ignorància és voluntària y culpable y tots los defectes que comet per reho desta ignorància, Déu N. Sr. se los imputarà en lo dia de son judici, com si a dret scient los hagués comés. Y aixís lo estudi que és impediment de saber lo que un té obligació de saber, és sens rahó y perconsegüent nos pot oferir a Déu, per ser cosa que no li plany. Y lo mateix és del estudi de cosas vanas e inútils que ocasionan y causan distraccions en la oració, perquè estas distraccions las imputarà Déu a un home, com si fossen voluntarias (Reixac [d. 1749]: 15-17).³⁹⁴

Les paraules inicials de Reixac que demanen prudència als pares i que eviten deixar soles les filles majors de set anys amb els seus mestres, ens mostren com encara al segle XVIII l'ensenyament femení s'emmarcava en el llindar domèstic, impartit per algun preceptor particular o pels familiars mateixos. En canvi, no trobem al llarg de l'obra del pedagog al·lusions a les escoles de nenes, ja que quan es refereix a escoles públiques, aquestes són sempre per als nens. Això reflecteix, com l'àmbit públic era encara al segle XVIII un camp de presència i d'actuació estrictament masculina:

El que precisament per als nens era el nucli principal del seu aprenentatge escolar, l'alfabetització, per a les nenes continuava sent una opció minoritària i parcial: allò que per als nens en no poder-ho adquirir era considerat ja una mancança, per a les nenes significava sovint una possibilitat de promoció individual que afavoria el seu ascens social (Fernández 2007b: 276).

Això no significa, però, que les dones no poguessen accedir a les primeres lletres, ja que podien fer-ho a través dels progenitors o de clergues locals, que a manca d'escoles, exercien de mestres improvisats que proporcionaven no sols doctrina cristiana sinó també nocions de lectoescriptura, especialment en les zones rurals, com ja s'ha dit. Fóra el cas de l'empordanesa Isabel Piferrer Viñas (1814-1883), criada en un ambient rural de població dispersa com era Sant Llorenç de les Arenes (Baix Empordà), qui va escriure les seves

³⁹⁴ Aquest discurs és copiat literalment per Lluís d'Olot (Lluís Bassols i Bastons) al seu *Tratado del origen y arte de escribir bien* (Bassols 1768: 24), si bé adverteix que l'ensenyament domèstic femení ha de ser dut a terme per dones i no per homes.

memòries quan comptava seixanta-set anys d'edat.³⁹⁵ Gràcies a aquest escrit autobiogràfic sabem que a cinc anys va aprendre de llegir a casa del rector, i a dotze anys, sabia dur un ramat, tasca pròpia d'una noia de pagés (Compte 1993: 218).³⁹⁶ Al cap d'uns quants anys va aprendre a escriure per iniciativa del seu pare; tot i que ella al principi s'hi mostrava reticent, hi va acabar accedint vista la necessitat de respondre les cartes de galanteig que rebia dels seus enamorats:

Me dijo mi Padre un día:
-“Ya sabes ún poco de leer; tambien debes apender a escribir”.
Digo yo:
-“Eso no, que no sabia de ningún modo”.
Dijo él:
-“Porqué no quieres, que no cuesta nada?...”.
Digo yo:
-“Nunca sabia”.
No me abló mas. Al cabo de poco, un joben me escribió una carta. O cielos! no saber leerla y menos contestarla!
No sabia que aser; me buelbo al estudi de mi Padre y le digo:
-“Quien sabe si aora cebria apender a escribir?...”.
El, muy contento dijo:
-“Si. si, muy facil...”.
Y me da papel y todo lo nesesario (Compte 1993: 218).

Després se li va ensenyar a «contar, es desir, la 4 rechglas y solo bas apender aser rechglas de 3, de compañía, a pendrer distansias y canar algun campo y maparlo» (Compte 1993: 219).³⁹⁷ Efectivament, les memòries que ens ha llegat, completades per la seva biografia escrita per un fill, aporten detalls frescos sobre la vida d'una pagesa benestant a un mas del Baix Empordà del segle XIX: les seves activitats quotidianes en l'esfera familiar, la seva educació elemental destinada a convertir-la en una bona mestressa, les seves inquietuds i la manera de veure el món. Però, a més, ens fan plantejar-nos que el cas d'Isabel devia de ser paradigmàtic del de tantes altres mestresses de pagés que, amb una gran personalitat i sense descuidar l'aspecte cultural,³⁹⁸ acabarien exercint un paper fonamental en l'esfera domèstica: no només es van encarregar de les tasques pròpies de la llar i del camp sinó que van ser figures clau en l'educació dels seus fills (especialment, les filles), en absència d'un pare de família aclaparat per la feina feixuga del camp: ella mateixa els ensenyaria primeres lletres i es va preocupar d'enviar-los a estudiar per ascendir socialment (Compte 1993: 204).

Deixant de banda el cas d'Isabel i reprenent el tema de l'educació femenina, durant el període s'experimenta un canvi de consciència en relació a l'adquisició d'una instrucció, fins

³⁹⁵ Es conserven a l'arxiu familiar Anglada, casa pairal de Vilert, i van ser transcrites per Compte (1993: 217-227) amb un ampli estudi documental. És recollida a la base de dades *Memòria Personal* [consulta 12/06/2013].

³⁹⁶ Pel que fa a les tasques de les dones al camp consignades per Miquel Agustí al seu *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril* (Barcelona, 1617) és interessant revisar el treball de Fargas (2012).

³⁹⁷ Notem aquí una diferència de gènere clara en la mesura que el pare d'Isabel va impartir a les filles instrucció bàsica però, en canvi, als fills masculins, els va enviar a col·legi.

³⁹⁸ Segons explica el seu fill, en el seu temps lliures lliurava a la lectura, sense descuidar, però, les tasques pròpies d'una dona: «La lectura era una de sus ocupaciones favoritas, cuando los demás trabajos y quehaceres de la casa le dejaban algún reposo [...] Todo lo leía, más la obra que siempre llamó su atención fue *La conducta del sabio en los varios estados de la vida*» (198). Es tracta d'una traducció del francès feta pel frare benedictí Fr. Miguel de Carcamo, publicada a Navarra el 1753.

al punt que «a final del segle XVIII, la presa de consciència per part de la població de la necessitat d'aquest tipus d'alfabetització augmenta considerablement» (Antón 1999: 56), aspecte que també va afectar les dones.³⁹⁹ Javier Antón Pelayo va dedicar un ampli treball a l'alfabetització i a la lectura a la ciutat de Girona en els anys 1747-1807 i les xifres que ofereix l'estudi no són gens menyspreables: el 1787, a la ciutat de Girona, un 77% dels homes majors de 19 anys sabien signar, mentre que la xifra per a les dones ronda al voltant del 27% (1998a: 148). Hi devia influir el fet que —remarca l'estudi— l'alfabetització lletrada femenina podia ser considerada per algunes famílies com una mena d'aixovar gràfic, immaterial: d'una banda, permetia a les filles lletrades ascendir socialment, atés que possibilitava l'arranjament d'un bon matrimoni amb homes que coneixien l'escriptura i, d'altra, podia representar la creació d'una extensa xarxa de famílies alfabèticament completes. Ho il·lustra el cas concret d'Antón Vinyals, que va casar les seves set filles amb prohoms i per a les quals va procurar que sabessin de lletra (Antón 1998a: 246-247 i 1998b: 80-81). El mateix estudi demostra que les dones de la família gironina Burguès van fer un ús significatiu del recurs epistolar a finals de segle, com es pot veure en una edició recent de la correspondència epistolar familiar (1750-1850) (Antón 2013, tot ampliant l'edició de 2005, que abraçava els anys 1799-1803). Així, l'editor assevera que:

Les cartes transcrites no arriben al nivell de mundanitat que manifestaven altres col·lectius femenins més cultivats, però representen una finestra oberta a l'espai domèstic, als sentiments i a la vida íntima. També la correspondència recull la tasca d'administració del patrimoni que sovint feien en absència del marit (2013: 41-42).⁴⁰⁰

Per a la Terrassa del segle XVIII, Fernández Clarés (2007b: 274) també observa diferències substancials respecte a l'alfabetització masculina i femenina, semblants a les que s'observen per a d'altres territoris catalans: per al període 1755-1764, un 52% dels homes són capaços de signar, mentre que en el cas de les dones aquest percentatge només arriba a un 6% i, per als anys 1781-1790, un 48% dels homes són capaços de signar i només un 4% en el cas de les dones. Tot amb tot, haurem d'esperar fins a les darreries del segle XVIII per trobar els primers intents legislatius a favor de l'ensenyament públic femení. Serà amb l'arribada de Carles III, en què les dones són incloses en els organismes educatius de l'Estat, per poder passar a participar en determinades activitats econòmiques: a partir d'aquesta època notem un augment de les escoles de costura orientades a la indústria de l'encaix, que va suposar l'entrada de la dona al món preindustrial (Azcárate 1985: 35; i Puig 2010). El 1768, una cèdula reial iniciava una etapa de postura oficial respecte a l'educació femenina, oblidada fins llavors, ja que es demanava que als pobles principals s'establissin:

³⁹⁹ P.e., Antón dóna el cas de la vídua de l'advocat Josep Ferrussola, de Girona, que el 1760 va pagar una mestra de puntes i un mestre de llegir per a les seves filles (1990: 80).

⁴⁰⁰ A l'epistolari editat, hi apareixen setze dones com a remitents, amb un total de quaranta-vuit missives. Destaca especialment Maria Ignàcia de Burguès. Veg. també les conclusions de Fernández Clarés (2007a: 64-71) a través de l'estudi de cas de Rosa Postius i Monpeó (1732- 1819), dins el seu treball sobre alfabetització a la vila de Terrassa.

[...] casas de enseñanza competentes para niñas, con matronas honestas é instruidas que cuiden de su educación, instruyéndolas en los principios y obligaciones de la vida civil y cristiana, y enseñándolas las habilidades propias del sexo; entendiéndose preferentes las hijas de labradores y artesanos, porque a las otras puede proporcionárseles enseñanza a expensas de sus padres, y aun buscar y pagar maestros y maestras (*apud.* Venini 1990-1991: 63).

Posteriorment, el 1783, una nova Cèdula Reial, fixava els tipus d'educació que podia rebre la dona: la finalitat era només aprendre costura, però podia ser ampliada als ensenyaments de la lectoescriptura: «El principal objeto de esta escuela ha de ser la labor de manos; pero si alguna de las muchachas quiere aprender a leer tendrá igualmente la obligación de enseñarla y, por consiguiente, ha de ser examinada con la mayor prolixidad» (*apud.* Monés 2009: 92). Ara, com en segles anteriors, encara es prioritzava el treball de mans davant la instrucció; prioritat que arribarà fins una reglamentació de 1825, que ja indica que és convenient que s'«enseñe a las niñas a leer por lo menos en los catecismos y a escribir medianamente» (*apud.* Azcárate 1985: 33).

2. Noves oportunitats educatives, nous horitzons literaris

Aquest accés progressiu de les dones al sistema educatiu en l'ensenyament primari –que no fou ni de bon tros generalitzat⁴⁰¹ unit a un canvi en la producció de l'activitat literària i en la consideració de l'escriptor (que viu “per a” i “de” la literatura), va afavorir que les dones de l'àmbit hispànic s'incorporessen a noves modalitats d'escriptura:

[...] entre las elites locales y las clases medias españolas, protagonistas de una visible transformación de las ideas, actitudes y estilos de vida en numerosas ciudades pequeñas y medianas, cabe contar tanto a hombres como a mujeres. Desde las brillantes figuras de ilustradas y escritoras reconocidas, a los modestos perfiles de lectoras, traductoras, pergeñadoras de versos o colaboraciones en la prensa y animadoras de tertulias locales, ellas contribuyeron, junto con los varones de su condición, a hacer de las Luces un movimiento cultural más arraigado y difuso de lo que por mucho tiempo habíamos creído (Bolufer 2009b: 73-74).

Va ser, doncs, en aquest nou ambient cultural en què les dones de l'àmbit hispànic van veure incrementades d'una manera insòlita les possibilitats de publicació de la seva obra i van veure ampliat el seu horitzó d'escriptura, tot conquerint tots els terrenys literaris possibles: van començar a conrear i publicar gèneres moderns d'àmplia divulgació, com ara les traduccions i els assaigs, juntament amb el clàssic conreu de poesia, teatre i escrits espirituals, que no van abandonar mai. A més a més, en aquest nou paradigma cultural, les dones es van atrevir a tractar totes les formes teatrals (tragèdies, comèdia neoclàssica, sentimental o de costums, melodrama, teatre musical –sarsuela i òpera lírica–, així com les formes breus del sainet, *tonadillas* o lloes) i poètiques (poesia religiosa i profana, amb noves exploracions neoclàssiques alternades amb el conceptualisme barroc); i s'atreviren fins i tot amb l'escriptura –o traducció– de novel·les, amb fortes incursions a la premsa escrita (García

⁴⁰¹ Però com veiem, el procés d'incorporació de les dones al camp de l'educació fou lent i feixuc, producte de lluites i reivindicacions femenines que van tenir a l'àmbit català la seva màxima expressió en els anys 20 i 30 del segle XX amb alguns noms de relleu: Dolors Monserdà, Carme Karr, Maria Aurèlia Capmany i Maria Àngels Anglada... (Palau 2004).

Garrosa 2007: 210-211).⁴⁰² La presència femenina comença a notar-se també en espais culturals i societats reformistes i culturals institucionalitzades, com ara les tertúlies, salons de conversa, acadèmies i societats, per bé que encara d'una manera limitada sobretot en aquestes darreres, com veurem. A l'àmbit hispànic destaquen algunes dones que van accedir a la palestra pública a través de la seva obra i que van tenir una presència important en aquest panorama cultural de la darrera dècada del segle XVIII principi-del XIX: noms com ara Inés Joyes y Blake (Madrid 1731-Vélez-Málaga 1806?), Margarita Hickey y Pellizoni (Barcelona/Mallorca? 1740-Madrid 1801?),⁴⁰³ María Gertrudis de Hore (Cádiz 1742-1801), Josefa de Amar y Borbón (Zaragoza 1749-1833), María Rita Barrenechea (Bilbao, 1757-Madrid, 1795), o María Rosa Gálvez de Cabrera (Málaga 1768-Madrid 1806)..., potser les més llegides i estudiades del període, però, no les úniques.⁴⁰⁴

3. Les escriptores il·lustrades de l'àmbit català, baules perdudes: poetes, dramaturgues i traductores

Pel que fa a les nostres autores 'il·lustrades', Joan-Lluís Marfany tancava un seu treball titulat «L'escriptor català, de l'antic règim a la societat capitalista» amb una reflexió dedicada a la irrupció generalitzada de les dones en el nou panorama cultural català. Hi afirmava que l'enderrocament de l'Antic Règim cultural va suposar una «inesperada oportunitat» per a les dones que van aprofitar immediatament l'avinentesa que 'se'ls brindava' per intentar llançar-se a la carrera literària; amb tot, les autores i poetes que esmenta per il·lustrar-ho pertanyen totes elles al segle XIX, al període anomenat de la Renaixença: les catalanes Àngela Grassi (Cromá, Itàlia 1823- Barcelona, 1883), Josefa Massanés i Dalmau (Tarragona, 1811-Barcelona, 1887);⁴⁰⁵ les mallorquines Victòria Penya i Nicolau (Palma, 1827-Barcelona, 1898) i Margarida Caimari i Vila (Cuba, 1839-Palma, 1921);⁴⁰⁶ la castellenca Amàlia Fenollosa (Castelló, 1825-Barcelona,

⁴⁰² Són diversos els treballs que tracten les condicions culturals i socials que, des del segle XVIII en endavant, van afavorir que algunes dones sortissin de l'àmbit de la domesticitat i accedissin a la tribuna pública, amb les seves contribucions literàries: Bolufer (1993, 1998, 1999, 2007a, 2007b, 2009a, 2009b); Trueba (2005); Lewis (2004); López-Cordón (2005); Álvarez (2005); Palacios (2000, 2002a, 2006 i 2011, aquest darrer estudi, una «Bibliografía general de escritoras españolas del siglo XVIII», que ofereix un recull ampli de referències sobre el tema, tant pel que fa als textos de l'època com als estudis moderns que s'hi han dedicat). Resulta molt interessant el manual coordinat per Mónica Bolfer: *Mujeres y modernización: estrategias culturales y prácticas sociales (siglos XVIII - XX)* (Bolufer coord. 2008; esp. el capítol «El afán por el saber», p. 131-193).

⁴⁰³ Filla d'un cavaller dublinés, de nom Domingo Hickey, tinent coronel dels Dragons, i de la milanesa Ana Pellizoni, natural d'una família de cantants italians, el seu naixement en terres catalanes és difús i pres només per algunes referències. Tenint en compte aquests condicionants, i que aviat va marxar a viure a la Cort de Madrid, on va escriure i publicar la seva obra, no la considerem estrictament catalana

⁴⁰⁴ Un estat de la qüestió del tema a Garcia Garrosa (2007), que analitza les aportacions dels darrers anys sobre les escriptores hispàniques del segle XVIII, ja siguen catàlegs d'autores, estudis de conjunt sobre la producció femenina o estudis puntuals sobre obres concretes o a aspectes d'una autora en particular, edicions d'obres..., amb reflexions sobre la creació literària femenina al Setcents. Amb tot, pel que fa als estudis existents compartim les reflexions de Marieta Cantos que considera que aquestes autores sovint han estat estudiades més enllà dels seus textos intrínsecament: «Hasta la fecha, y con algunas excepciones, los acercamientos que se han realizado a las obras de las mujeres que escribieron en estos años de transición entre la Ilustración y el Romanticismo han procedido del mundo de la historiografía y de la historia de género, de modo que ha interesado más el contenido ideológico o polémico de sus escritos que los textos en sí» (2008: 168).

⁴⁰⁵ Per a les poetes catalanes d'aquesta època, veg. Cotoner (2006).

⁴⁰⁶ Sobre aquestes i altres poetes mallorquines dels anys 1865-1936: Peñarrubia, Alomar & Alomar (2010).

1869), entre les més conegudes,⁴⁰⁷ al costat del grup de dones que van concórrer als Jocs Florals de Barcelona, reinstaurats el 1859, que esdevindria «la gran plataforma» literària del Noucents (Pinyol 2006: 68).⁴⁰⁸ Joan-Lluís Marfany considera molt encertadament que arran de les polèmiques sorgides «per raó del seu sexe», les escriptores del segle XIX van tenir una contribució molt limitada: podien escriure i, fins i tot publicar ocasionalment, però estaven allunyades d'una veritable professionalització de la seva escriptura. La de l'escriptor era una professió «naturalment masculina» que estava vetada a les femines; per això, les dones que escrivien es van veure instades en nombroses ocasions a recórrer a unes pautes d'emascarament de la pròpia personalitat escriptora, que ja va apuntar Simón Palmer (1989)⁴⁰⁹ i que acreditem en aquest segle a través de la il·lustre Caterina Albert, que es va veure obligada a publicar les seves obres sota el nom de Víctor Català.

Òbviament, aquesta qüestió dels factors de la professionalització de les escriptores a casa nostra⁴¹⁰ no serà tractada en aquesta tesi perquè s'escapa dels nostres límits, però és interessant abordar-la perquè contribueix a apuntar el buit historiogràfic existent en l'estudi de la literatura femenina (i amb això, també de la poesia) en el trànsit del segle XVIII al XIX en l'esfera catalana; sobretot amb relació a alguns interrogants difícils de respondre, que ens obliguen a seguir indagant en la recerca de dades biogràfiques precises: els ambients en què les autores van dur a terme l'acte de creació literària –inclòs el perfil educatiu–, l'origen social i familiar, així com les raons personals que les van empènyer a escriure en aquest moment d'impàs, en el nou món cultural de finals del XVIII-principis del XIX. En aquest aspecte, compartim les paraules de Bolufer, que donen compte de la dificultat que comporta estudiar les autores d'aquest segle –i que podem aplicar també en l'estudi d'autores anteriors: «¿Cómo reconstruir e interpretar una existencia a partir de fuentes escasas, limitadas y con frecuencia oblicuas, en ausencia de testimonios directamente autobiográficos como memorias, cartas o diarios? Un reto así es el que implica el estudio de toda historia de vida en el pasado» (Bolufer coord. 2008: 159).

⁴⁰⁷ Totes elles les trobem esmentades al catàleg de Torres i Amat (1836 [1973]): Amàlia Fenollosa, p. 107, Àngela Grassi, p. 127-128), Josefa Massanés, p. 167-171, Margarida Caimari, p. 131-132 i Victòria Penya, p. 93-95) al costat de Josefa Robirosa de Torrents, p. 222-224), autora d'una obra teatral; veg. AHTE (1996: 330).

⁴⁰⁸ Resulta útil completar aquesta breu nòmina amb el panorama sumari d'autores catalanes del segle XIX que ofereix Pinyol (2006) en un article dedicat a la traducció femenina catalana divuitesca, la primera part del qual està dedicat a analitzar el panorama d'escriptura femenina de l'esmentat segle. Veieu també les autores recopilades en la «Branca Grog» (1811-1899) de l'antologia poètica femenina de Albert, Matheu, Saltor, Sala & Torras (ed. 1975). A aquestes caldria afegir-hi la nòmina d'autores que van publicar poesies, novel·les, o traduccions al XIX, recollides per Bover al seu catàleg (1868): Dionísia Morell Orlandis (1868: I, 518), Caterina Sales Palmer (1868: II, 335), Antònia Marcelina Vinent Moragues (Bover 1868: II, 555), Caterina Tudurí (Bover 1868: II, 471); Josefa Medinabeitia (Bover 1868: I, 414), Ana Maroto (Bover 1868: I, 464), Anna de la Motta (1868: I, 525-526). Podem completar la nòmina d'autores de l'àmbit català al segle XIX a través de la revisió de l'obra clàssica de Criado (1889).

⁴⁰⁹ Ens referim a la utilització del cognom del marit o supressió del primer cognom i ús de signatures amb criptogrames o anagrames que no sempre es corresponien a les inicials de l'autèntic nom, pseudònims, noms masculins inventats o noms propis femenins sense cap cognom o amb títols nobiliaris (reals o inventats).

⁴¹⁰ És interessant, en aquest aspecte, la lectura dels treballs continguts al volum Fernández & Ortega (coord. 2008), dedicat als discursos i representacions sobre l'escriptora al segle XIX, que si bé aquests parteixen de la visió sobre la dona gestada en les segles precedents, el tema prendrà un altre caire després de l'Antic Règim. Pel que fa a les autores del segle XIX hispànic, consulteu el portal *Escritoras Españolas* (Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes) [http://www.cervantesvirtual.com/portales/escritoras_espanolas/], considerat el segle d'extensió i generalització de l'activitat literària de la dona, un cop superada l'època moderna.

Tal com veurem més endavant [Capítol 6. Apartat 2], són molt pocs els noms coneguts relacionats amb la poesia seglar femenina del segle XVIII. Amb aquestes dones que ja veurem, altres dones es van dedicar al teatre, les quals representen també un panorama bastant exigü i fosc:⁴¹¹ una desconeguda Joaquina Magraner i Soler (Carlet de l'Alcúdia, ?), va deixar manuscrita una comèdia de costums titulada *El hombre honrado y la petimetra corregida comedia nueva en tres actos*.⁴¹² Mariana Cabanes (o Cabañas segons la forma castellanitzada) va compondre el sàinet per a la comèdia *El mas justo rey de Grecia*, de Eugenio Gerardo Lobo (1679-1750), també inèdit,⁴¹³ i l'obra *Las mujeres solas* (editada per Doménech Rico ed. 1996a).⁴¹⁴ Cal tenir-hi present, a més, algunes dramaturgues que van representar obres en els ambients teatrals barcelonins de les darreries del Setcents-principis del Vuitcents, com el de Maria de Gasca i Medrano (fin. XVII-princ. XVIII), de la qual només sabem que va ser autora de la comèdia en vers *Las minas de Polonia* (1813) una traducció de *Les mines de Pologne* de Charles Guilbert de Pixérécourt que va tenir una excel·lent acollida de públic –va ser estrenada a Madrid el 1805 i reestrenada a la ciutat comtal el 1821 i el 1823– amb tres edicions impreses.

Però, sens dubte, en la dramaturgia femenina del s. XVIII destaca l'activitat de Maria Martínez Abelló (? , ca. 1700- ?, ca. 1815), més coneguda com a *Madama Abelló* –tal com apareix en alguns dels seus títols– o *Madama Martínez Abelló*.⁴¹⁵ Aquesta escriptora de teatre i poeta, com la majoria d'autores de l'època, no ha conservat gaires més dades que la seva pròpia obra. Com a dramaturga, va escriure dues obres: la comèdia *Entre los riesgos de amor sostenerse con honor* (amb subtítol *La Laureta*) i la tragèdia *La Estuarda*. La primera està basada en l'argument del conte de Jean-Francois Marmontel, «Laurette» (1761) i va ser publicada a Barcelona cap als volts de 1800,⁴¹⁶ any en què va ser anunciada per la *Gazeta* (27 de maig).⁴¹⁷ La segona, en quatre actes i d'influència britànica, també va ser publicada a Barcelona, entre 1770-1805,⁴¹⁸ i ha estat considerada una possible traducció però se'n desconeix l'original. Ara bé, tal com apunta Bordiga (2012):

⁴¹¹ Alguns dels estudis sobre la dramaturgia femenina hispànica del segle XVIII, amb presència d'algunes catalanes, són Bolufer (1998, 1999); García Garrosa (2007); Bordiga (2002); i Palacios (2000: 120-121). D'altra banda, al treball de Palau (2012) s'hi repassen suscitantment els diversos papers que pren la dona en la creació escènica entre els segles XVII i XVIII a Catalunya, tant com a dramaturgues, actrius o mecenes, centrant-se en les autores Maria Igual i Gertrudis Conrado, i les castelleses Maria de Navas i Margarita Hickey Pellizoni.

⁴¹² IT, Ms. 61965, 47 f.

⁴¹³ IT, Ms. CDLXXX-10, 11 f.

⁴¹⁴ Sobre Joaquina Comella Beyermon (Madrid, a. 1776/78-d. 1800), filla del dramaturg vigatà Lluçà Francesc Comella, 1751-1812, és estesa la idea que ajudava el seu pare en la creació de les seves obres; va escriure una obra dramàtica de joventut, en castellà, datada del 1794 i titulada *Anita* (editada pel mateix Doménech Rico ed. 1996b i estudiada per AHTE 1996: 434; i Angulo 1998).

⁴¹⁵ Sobre aquesta autora, lleg. la fitxa del DBD a cura d'Isabel Segura [s.v. *Maria Martínez Abelló*]; veg. també Serrano y Sanz (1903-1905: II 40); Bolufer (1998: 314); Pérez Molina (2001); Bordiga (2002); i Lewis (2004).

⁴¹⁶ Va ser impresa per Antonio Sastres; tenim accés a l'obra digitalitzada al fons antic de la biblioteca de la Universidad de Sevilla [consulta: 16/07/2013].

⁴¹⁷ Apunta Bordiga (2002) que «Moratín la registró como don N. Mello en su *Catálogo* (483), y Valladares de Saavedra como don N. Abello o Madama Abello (149)».

⁴¹⁸ Va ser impresa per Francisco Surià i Burgada, que va exercir d'impressor durant aquests anys; accedim a l'obra digitalitzada a DADUN [consulta: 24/11/2014].

no debieran abrigarse dudas en cuanto a la autoría de Martínez Abello; en primer lugar, pues no se ha podido encontrar un tratamiento similar al suyo en las dos tragedias homónimas que pudieran haberle servido de modelo: la de Alfieri y la de Schiller, y en segundo lugar, por la explicación que incluye la misma dramaturga al final de la obra, en el «Argumento».⁴¹⁹

S'ha considerat que les dues obres van ser representades als teatres de Barcelona (potser a la Casa de les Comèdies); informació però que no es desprén en la consulta del completíssim catàleg de Suero Roca, que ha dedicat les representacions a la ciutat comtal des de 1800 a 1830. Menys aclamada, però, ha estat la faceta poètica d'aquesta autora, de la qual no fa cap menció l'estudiosa Bordiga, malgrat que ens consta que va publicar almenys nou poemes al *Diario de Barcelona*, entre el 2 de maig de 1797 i l'1 de febrer de 1799,⁴²⁰ tal com veurem en el seu moment [Capítol 6. Apartat 2]. Per aquesta obra que va publicar i representar a la capital catalana, fins ara els treballs que l'han tractada han considerat que havia nascut a Barcelona; origen català cap al qual apuntaria també el seu cognom. Tanmateix, en un treball que li ha dedicat aquest mateix any, l'estudiosa Establier considera «que ejerció su actividad literaria en Barcelona a lo largo de la última década del XVIII» (Establier 2015: 127), però apunta un origen madrileny de l'autora: «María Martínez Abello era madrileña, [...] pasó su juventud en la Corte» (2015: 129). Establiert (2015: 129-139) infereix alguns detalls de la seva vida a través de la seva poètica, entre els quals hi ha el seu origen i algunes estades en diversos territoris a causa de les obligacions militars del seu marit, cosa que indicaria que no es tracta d'una autora catalana. Noves troballes documentals ajudarien a perfilar-ho.

Altres autors ens han deixat algunes traduccions,⁴²¹ especialment en la centúria del XIX, quan el gènere havia de fer fortuna pel fet que no representava un procés de creatiu propi, però el seu nom es va perdre a través del temps i avui en dia només ens són conegudes a través d'algunes al·lusions en catàlegs bibliogràfics específics. Una d'aquestes traductores en l'anonimat fins que ha estat recentment descoberta i rescatada de l'oblit per l'estudiosa Josefina Salord és Joana Vigo d'Esquella (Ciutadella 1779-1855), pertanyent a l'aristocràcia ciutadellenca (Salord 2010 i esp. 2012b). Aquesta il·lustrada va traduir del francès al català l'obra en vers *Ifigènia en Tàurida* (1801) de Claude Guimond de la Touche i forma part del cercle il·lustrat menorquí consagrat a les traduccions i al teatre –encapçalats

⁴¹⁹ «Este es un breve compendio de la trágica historia de la más hermosa y desgraciada Reina, a la que me he arreglado aun en las menores circunstancias; asimismo he procurado pintar el carácter de las dos soberanas con los más vivos colores que me ha sido posible. Apenas se encontrará asunto tan lastimoso para formar un drama trágico como éste. He reducido los acacimientos de algunos años a una corta época, por no incurrir en la falta, que tanto se critica en los españoles. No he podido acomodar los lances a un solo paraje, pues fuera faltar a la verdad del hecho, cuando consta que Isabela, desatendiendo las solicitudes de la Estuarda, no la quiso ver, y que solo por emisarios de una y otra parte se satisfacían en los cargos y en los descargos. La representación es en Londres y sus inmediaciones, por estar Froding muy inmediato a esta capital. Últimamente el público, que es el censor más sabio e ingenuo, conocerá cuantos defectos tenga; yo no dejo de quedar persuadida a que no carece de ellos; pero atendiendo a que no se le esconderá la limitación de mi talento y estudios, y a que no suelen ser muy comunes estas producciones en mi sexo, no quedo sin la esperanza de que su bondad sabrá disimulármelos, y más cuando en ello aventura tan poco» (Bordiga 2002).

⁴²⁰ Establier (2015: 127-128, n. 5) que en dóna les rúbriques i la localització.

⁴²¹ Segons Pinyol, «L'activitat traductora de les nostres escriptores va ser mínima i es va vehicular a la pràctica només a través de la premsa» (Pinyol 2006: 74). Amb tot, a Barcelona, sabem per exemple que Joana Bergnes de Las Casas, germana del famós hel·lenista i editor Antoni Bergnes de Las Casas (1801-1879), va traduir del francès *Lidia de Gersin* (1804) (i més tard publicaria a Madrid *Flora o la niña abandonada*, 1814).

per Vicenç Albertí (Salord 2010 i 2012b: 172). És considerada «una bona exponent de l'enciclopedisme de les llums per tal com sintetitza lectures, interessos i camps de coneixement ben diversos» (Salord 2012b: 114).⁴²² Sobre el sorgiment d'aquesta figura a la Menorca del s. XVIII, cal tenir present una dada que particularitza l'illa i que la fa viure en un període de prosperitat cultural, en relació a la resta de territoris dels Països Catalans: durant gran part d'aquesta centúria, el català s'hi va mantenir vigorosament com a llengua oficial de l'administració, ja que Menorca es va mantenir al marge de l'opressió lingüística dels Borbons en restar fins el 1782 sota dominació anglesa i francesa, com a conseqüència del Tractat d'Utrech.

Més enllà del nom de Joana de Vigo, recuperat només recentment, una mostra de l'erudició de tantes altres menorquines anònimes durant el segle XVIII, ens la reporta el testimoni d'Antoni Roig (Maó 1750 – Palma 1808), l'erudit historiador amic de Joan Ramis. Rere el pseudònim «Un amigo del país», va publicar el primer assaig de la història cultural insular, les *Reflexiones crítico-apologéticas sobre algunos escritos relativos a la Isla de Menorca y a sus naturales* (s.d.), amb què pretenia rebatre les falsedats publicades sobre l'illa arran de la conquesta espanyola. Una d'aquestes era la creença de la manca de formació de les menorquines, considerades d'analfabetes. Roig fa una defensa aferrissada d'aquestes en els termes següents:

*Respecto a la educación, casi es ninguna. No hay muger que sepa leer ni escribir. Callaré que conozco á diferentes, aun en los lugares más infelices, que leen muy bien el lemosin y el castellano. Diré que las hay en Mahón, en Ciudadela, en Villa de Carlos, que á más de dichas lenguas leen correctamente el frances. Las hay en los propios pueblos que escriben con perfeccion, y aunque no se hayan criado en una casa de Educandas, para cuyo útil establecimiento carecemos de toda proporción; aunque no esten instruidas de todo cuanto contienen las preciosas obrillas *Education des filles* del suavísimo Fenelon: *Instruction d'un pere á sa fille* del juicioso Dupuy: *Avis d'une mère á sa fille* de la patética Marquesa de Lambert: *Théatre de l'Education. Lettres sur l'Education* de la ilustre Marquesa de Syllerry, antes la Condesa de Genlis; los *Almacenes* de la laboriosa Madama de Beaumont, y otros muchos tratados de igual naturaleza, que cada día van saliendo á luz, aunque no pretendan unir la Teología con la rueca, aunque no aspiren á ser damas filósofas ó mujeres sabias; aunque no presuman de cultas latiniparlas, saben mas por lo que han leído ó oído lo que las importa, que no muchísimas a quienes cupo la suerte de nacer, y de ser educadas en el seno de las comodidades, de la opulencia, y de lo que se llama ilustración (apud. Salord 2012a: 119-120).*

Per a l'esfera valenciana, malgrat que no hem trobat grans noms de dones il·lustrades amb una trajectòria literària brillant, M. Bolufer analitza algunes qüestions que van més enllà de les aportacions literàries a fi de remarcar una participació més activa de les dones en la vida cultural i els espais de sociabilitat valencians del segle XVIII. Així, es basa en la pràctica documentada d'exhibició de la vasta cultura de noies de la noblesa, com a mitjà de distinció, a través del cas de Cayetana de la Cerda y Cernecio, filla dels comtes de Parcent, que a quinze anys va actuar amb el seu germà en una festa celebrada a sa casa valenciana el 1763 davant d'un públic selecte (Bolufer 2009b: 74-76)⁴²³ i, del cas de la mallorquina

⁴²² Volem agrair a Josefina Salord l'amabilitat de trametre'ns els seus treballs dedicats a aquesta autora.

⁴²³ L'examen es va imprimir sota el títol *Relación que hace un amigo a otro de la célebre Literaria función que en el día 7 de Abril del presente año 1763 hubo en la Ciudad de Valencia, en la Casa de los Excmos. Señores Condes de Parcent, executada por sus Excmos. Hijos D. Joseph y Dª Cayetana de la Cerda y Cernecio* (València: Josep Esteve Dolç, 1763).

il·lustrada sor Pasquala Caro (Palma, 1768-1827)⁴²⁴ [Capítol 7. Subapartat 2.2.1.] que a dotze anys es va sotmetre a un examen públic.⁴²⁵ Aquests exàmens, que es van imprimir sobretot al segle XVIII, eren llegits davant d'un públic selecte a través d'un acte solemne per a donar a conèixer la precocitat de nens i nenes, amb els quals es buscava exhibir la distinció⁴²⁶ «de una parte de la nobleza, que gustaba de exhibir en sociedad los conocimientos intelectuales y las refinadas maneras de sus hijos de ambos sexos, buscando así un efecto de distinción a través de la cultura», tal com assevera Bolufer (2009b: 74-82). La conclusió a la qual arriba Bolufer a través dels dos casos és que, malgrat el caràcter exhibicionista d'aquests actes, és possible que ajudaren a refermar la idea entre la noblesa que la formació intel·lectual de les seves filles podia reportar un cert prestigi al llinatge i, reconeix encara que: «Es posible que estos casos, públicamente celebrados en actos solemnes, folletos laudatorios y periódicos de la época, despertaran algún afán de emulación entre otras mujeres» (2009b: 81).

Sobre Maria Pasquala cal dir que va pertànyer a una família d'alt llinatge: el pare, Pere Josep Caro i Maza de Lizana Fontes, cavaller de l'hàbit de Montesa i capità general de les tropes espanyoles durant les guerres napoleòniques, provenia de l'aristocràcia valenciana, II marquès de la Romana; mentre que la mare, Margalida Sureda i Togores Valero Fortuny, «una de las damas de la primera distinción de su nobleza», descendia del llinatge Sureda-Valero, la vella noblesa de Mallorca. El matrimoni va tenir tres fills i dues filles,⁴²⁷ i els van dotar d'una educació acurada:⁴²⁸ els mascles es van convertir en personalitats destacades en el seu ram,

⁴²⁴ Veg. Bover (1868 [1976]: I, 165-166); Serrano y Sanz (1903-1905: I, 177); Sainz (1959: 217); Bolufer (1993: 201 i 2009b: 76-82); Morant, Sánchez & Bolufer (ed. 1995: 62); Pascual & Llabrés (coord. 1999: 25); Santa Catalina de Sena (2001: 67-68); García Garrosa (2007: 212); consulteu també la seva fitxa biogràfica del DBD, a cura d'Araceli López-Tello Fernández [s.v. *Maria Pasquala Caro Sureda*].

⁴²⁵ Titulat *Examen a que se presentará Dª Pascuala Caro y Sureda, hija de los sres. Marqueses de la Romana el día* [en blanc a l'original] *de abril de 1782*, 1781. El document lloa la mare de l'alumna, a través d'un retrat adulador de la dama il·lustrada, i a l'alumna mateixa, que seria la personificació de la dama culta presentada com a excepció (Morant, Sánchez & Bolufer ed. 1995: 62).

⁴²⁶ Unes dècades abans s'havia imprès l'examen al qual es va presentar Mª Rosario Cepeda y Mayo, titulat *Relación de los ejercicios literarios que la Sra. Doña del Rosario Cepeda y Mayo, hija de [...] actúo los días 19, 22, y 24 de septiembre del presente año desde las nueve a las doce de la mañana de cada día, teniendo solamente doce de edad y poco menos de uno de instrucción en su estudio* (Cadis, 1768).

⁴²⁷ Pere (Palma, 1761- Cartaxo, Portugal, 1811); Josep (1764-1813), i Joan (1775-1820), i dues filles, Maria Josefa (1764-1817) i Pasquala. El fill gran, Pere Caro i Sureda-Valero i Maza de Lizana, tercer marquès de la Romana i militar destacat és el més conegut ja que, en morir el seu pare, va rebre el 1775 la plaça de Guàrdia Marina, juntament amb el seu germà Josep. A banda d'encapçalar algunes famoses campanyes de l'Armada (veg. Bover 1868 [1976]: I, 167-169; Martínez 1944; i encara, Mörner 2004), Pere es convertí en un autèntic erudit i il·lustrat de l'època, en recopilar una biblioteca que reunia més de 18.000 volums; fons que a la seva mort, ingressaria a la Biblioteca Nacional de Madrid (Catálogo 1865). Dels altres dos germans, que també van seguir una carrera militar, ens és més difícil poder reconstruir el seu periple vital.

⁴²⁸ Sobre l'educació dels fills de la família Caro-Sureda, es té constància que els barons van rebre ensenyaments al Real Seminario de Nobles de Madrid; de fet, l'AHN conserva documentació referida a la família Caro-Sureda, en la secció del Seminari de Nobles de Madrid (1725-1836) («Genealogía del alumno del Real Seminario de Nobles de Madrid: Juan Caro Sureda Fontes y Togores. Natural de Palma de Mallorca, 1775. Hijo de D. Pedro Caro Maza de Lizana Cornel y Luna de Aragón Fontes Carrillo, marquès de La Romana, señor de las villas de Mogente y Novelda, mariscal de campo de los Reales Ejércitos y de Dña. Margarita Sureda Valero Fortuny San Juan. Su expediente contiene certificación de partida de bautismo de 1787. Contiene sello de D. Pedro Rubio, obispo de Mallorca» (ES.28079.AHN/1.2.6.2.1.2//UNIVERSIDADES,663,Exp.41) i el sumari de noblesa remés per la mare, ja vídua el 1777: «Genealogía de los alumnos del Real Seminario de Nobles de Madrid: Pedro (natural de Palma de Mallorca, 1761) y José (natural de Palma de Mallorca, 1764) Caro Sureda Maza de Lizana Togores y Fortuny. Hijos de D. Pedro Caro Maza de Lizana Fontes Carrillo de Albornoz señor y baryn de la villa de Mogente y Novelda, de la Casa y estados de Maza, caballero de la Orden de

mentre que Maria, l'altra filla, va ser nomenada directora honorària de l'Acadèmia de Sant Carles de València el 1779, cosa que reflecteix unes inquietuds intel·lectuals i culturals (Bolufer 2009b: 83). Pel que fa a Maria Pasquala, s'ha recollit que fou una dona dotada d'un talent i saber extraordinaris, atés que coneixia perfectament el llatí, l'italià i el francès, i tenia amplis coneixements musicals.⁴²⁹ Una instrucció que es va veure enriquida pel fet que es va poder aprofitar de les lliçons dels preceptors privats destinats als seus germans; instrucció però sobre la qual existeix molt desconeixement que ha ocasionat algunes confusions al voltant d'aquesta autora.⁴³⁰ Segons Bover (1868: I, 165-166) –que és copiat pels estudis posteriors– quan era nena, Pasquala va mantenir unes discussions públiques a la Universitat de València, i s'hi va doctorar en Filosofia; amb tot, aquestes afirmacions –recollides per la bibliografia–,⁴³¹ no es poden demostrar ni sostenir amb certesa perquè no n'ha quedat cap constància als arxius de dita universitat (Bolufer 2009b: 78) ni tampoc cap font documental que apunte cap aquest sentit. Siga com siga, amb aquesta formació il·lustrada, Maria Pasquala va acabar ingressant al convent de Santa Catalina de Sena de Palma, el 1789, amb el nom de sor Pasquala del Santíssim Sagrament, quan només comptava vint-i-un anys i es va dedicar a l'escriptura intramurs.

Com a exemple de dama il·lustrada que no ens va deixar, però, cap obra escrita, Bolufer (2009b: 85-88) reporta el cas de Josepa Domènica Català de Valeriola (1764-1814), II duquesa d'Almodòvar, qui ha estat estudiada recentment per Irene Ballester (2007) en un estudi monogràfic molt complet. Malgrat que aquesta dona aristocràtica va residir bona part de la seva vida a la cort madrilenya, va tenir una relació intensa amb València, amb importants aportacions. Va visitar assíduament la capital del Túria fins al punt de convertir-se en una figura destacada de la societat valenciana (Bolufer 2009b: 85-88) i no sols hi va exercir de mecenes d'obres d'art i edificis (l'església parroquial del municipi de Xaló), sinó que també es coneix que va estar subscripta a diverses publicacions periòdiques. Això representaria un bon indicatiu d'un determinades inquietuds intel·lectuals, que van anar

Montesa y San Jorge de Alfama, brigadier de los Reales Ejércitos y coronel del Regimiento de Dragones de Batavia y de Dña. Margarita Sureda Valero Fortuny San Juan. Testimonio de nobleza de 1777. Contiene sello de D. Juan Díaz, obispo de Mallorca» (ES.28079.AHN/1.2.6.2.1.2//UNIVERSIDADES,663, Exp.40); conté abundosa informació relativa als orígens genealògics de les dues famílies, amb dades referides als avis; hi són esmentats els fills però no s'hi parla de les filles, i per tant, no hi ha cap registre sobre Pasquala. Trobem un arbre genealògic de la família Caro-Sureda a la base de dades en línia Myheritage [consulta: 12/07/2014].

⁴²⁹ A la nota del seu òbit, amb data de 1827, la considera «molt instruída» (ASCS, *Llibre de Religioses defuntes en lo Convent de Santa Catalina de Sena*, f. 25 (cfr. Santa Catalina de Sena 2001: 72, n. 38).

⁴³⁰ «Comenzáronse, pues, las instrucciones con Don Joseph Caro en aquellos estudios que eran más proporcionados a su edad y a los principios de la carrera Militar y, habiéndose añadido por compañera en alguno de ellos su Hermana Doña Pasquala, le procuró aquel noble estímulo que es el medio más poderoso para los grandes adelantamientos, y al mismo tiempo comenzó a descubrir que no falta otra cosa a las señoras para entrar en posesión de las ciencias que poner en ejercicio las potencias que el Señor ha dotado a su espíritu. Aunque después le faltó el estímulo y dulce compañía de su amado Hermano, se ha procurado sostenerla para que no desistiese de adquirir aquellos conocimientos que la pudiesen ilustrar, y que antes bien continuase con constancia hasta lograr en ellos alguna facilidad» (cfr. Bolufer 2009b: 80).

⁴³¹ De fet, a la fitxa del DBD, hi és recollida amb l'epítet 'Doctora en Filosofia'.

acompanyades també d'iniciatives benèfiques⁴³² a favor de l'educació de xiquetes a la localitat valenciana de Gata de Gorgos (Marina Alta), adscrita als seus senyorius.

Sens dubte, no podem dir que aquests noms d'autores que acabem d'esmentar per a l'esfera catalana, siguen equiparables als de la llista d'autores hispàniques referida més amunt, amb figures cabdals com ara Josefa Amar, autora del *Discurso en defensa del talento de las mujeres y de su aptitud para el gobierno y otros cargos en que se emplean los hombres* (1786) o el *Discurso sobre la educación física y moral de las mujeres* (1790) o amb María Gertrudis de Hore, per a la poesia. Amb tot, més que no apuntar aquesta manca de rellevància de figures literàries del segle XVIII en l'esfera lingüística catalana, convindria que analitzéssim amb més detall la contribució real d'aquestes autores i reflexionéssim sobre les raons de la seva absència en la República de les Lletres il·lustrada, que ara no estem en condicions d'oferir per la pobresa de les fonts documentals respecte d'aquestes protagonistes i dels seus textos.⁴³³

4. Les pràctiques de sociabilitat femenines al segle XVIII

Una de les fites més remarcades de la Il·lustració europea i estudiades per la historiografia fou la creació i la proliferació de nous espais i pràctiques de sociabilitat, lectura i relacions,⁴³⁴ tant privats com públics (és a dir, d'un caràcter més institucionalitzat) que tingueren una gran transcendència social, cultural i literària. Ens referim a les tertúlies o salons, les converses, les acadèmies, les associacions, les societats cultes, literàries o filosòfiques i, fins i tot, els cafés, al costat d'altres pràctiques de sociabilitat mixtes desenvolupades al segle XVIII a Europa i als territoris hispànics, un lloc per a l'intercanvi d'opinions on primava el gust per la conversa i la raó.⁴³⁵ En paraules d'Àngeles Pérez Samper, que ha estudiat les tertúlies, refrescos i cafés com a espais i pràctiques de sociabilitat a la Barcelona dihuïtesca, es tractava d'escenaris i temps essencials en les relacions socials, fonamentals per a la vida individual i col·lectiva (2011: 12), diversos pel que a fa als seus objectius i funcionament. Aquestes diferències seran el que marcaran el tipus de relació i rol assumit en cadascun d'aquests espais per dones i homes, que van de l'àmbit privat al públic, tot passant per l'espai semiprivat –o semipúblic– (Álvarez Barrientos 2002: 132). De fet, aquestes pràctiques de sociabilitat amb presència femenina van anar minvant en paral·lel amb el desplaçament de la política des dels espais semiprivats de les cases nobiliàries fins als espais cada cop més públics, alhora que els àmbits de les relacions socials i culturals mixtes van ser substituïts per les formes més segregades. I hi va acabar d'influir l'arribada de nous models culturals que anteposaven en les pràctiques socials els valors de la domesticitat i privacitat femenines (Bolufer 2006b: 141). Siga com siga, en alguns d'aquests espais propis de la segona meitat del segle XVIII, les

⁴³² La duquessa d'Almodòvar, a més a més, va ser membre de l'Associació de Senyores per exercir la caritat amb les pobres de la Presó de la Galera, fundada a València el 1796.

⁴³³ Fóra interessant, p.e., dedicar un treball individualitzat a les autores documentades com el que ofereix M. Bolufer dedicat a Inés Joyes (2009a).

⁴³⁴ Aquestes pràctiques de sociabilitat han estat estudiades per a Anglaterra, França i Alemanya, i Itàlia, i amb menys precisió a la Península Ibèrica, malgrat alguns treballs meritoris: Bolufer (2006b), Álvarez Barriento (2002 i 2008). Per a l'esfera catalana, Pérez Samper (2001) pren com a fonts premsa escrita i obres de l'època.

⁴³⁵ Com ara el teatre, els passejos en espais com l'Alameda de València o les Rambles de Barcelona..., o les pràctiques del corteig (Martín Gaité 1972), que queden ben reflectits en la literatura de viatgers de l'època.

dones van acabar tenint un important protagonisme –important per inusual– no només com a participants actives sinó també en el rol de promotores i organitzadores culturals, per bé que cal tenir-hi present una sèrie de prevencions que tot seguit comentem.

4.1. Tertúlies literàries i salons: el rastre d'un protagonisme femení dispers

Les *tertúlies* eren espais de sociabilitat que aglutinaven la intel·lectualitat de l'època, on no només es gestaven els nous corrents d'opinió sinó que també s'hi donaven a conèixer les innovacions en el camp científic, literari i polític amb un punt lúdic important, a banda de ser un espai d'estímul creador i de polèmica per als lletrats (Álvarez Barriento 2002: 156). Eren en si àmbits de sociabilitat informal, «una especie de territorio exento de confesionalismos y fundamentalismos» (Pérez & Mó 2005: 46, tot citant Francisco Sánchez-Blanco), amb les seves pròpies claus expressives, per a la majoria dels quals la participació de les dones era un fet –innovador– bastant comú. Pilar Pérez Cantó & Esperanza Mó Romero, que han estudiat la participació de les madrilenyes en aquests espais de sociabilitat, consideren que:

mujeres y hombres se relacionan intelectual y culturalmente, se mezclan personas de diferentes estratos sociales, todas ellas cultas, para conversar o debatir acerca de cuestiones literarias, científicas o políticas y lo hacen en muchas ocasiones, es el caso de los salones o tertulias, teniendo como anfitriona a una mujer (Pérez & Mó 2005: 46).

Pel que fa al concepte dels *salons* del segle XVIII, terme encunyat a l'esfera cultural francesa, s'han de situar els seus precedents al segle XVII amb la creació de la famosa *chambre bleue* a l'Hotel de Rambouillet de la mà de Catherine de Vivonne. Al voltant d'aquesta jove marquesa de Rambouillet es va aglutinar l'elit social i intel·lectual gal·la del moment per discutir sobre temes actuals, importants tant a nivell cultural, polític o social.⁴³⁶ Aquest model de saló femení aristocràtic,⁴³⁷ que va tenir llarga fama a França amb algunes figures de dames il·lustrades, va ser exportat un segle més tard a les grans ciutats europees sota l'empara normalment d'una gran dama (Von der Heyden-Rynsch 1998).⁴³⁸ Al panorama hispànic, un dels grans centres de la sociabilitat il·lustrada fou Madrid,⁴³⁹ on algunes amfitriones poderoses i interessades per la cultura van patrocinar i presidir les tertúlies o salons de més renom als seus palaus, tot exercint també de mecenes d'intel·lectuals i artistes de l'època, i, fins i tot, d'escriptores mateixes. Algunes de les més estudiades i esmentades són Josefa de Zúñiga i Castro, marquesa de Sarrià i comtessa de Lemos va organitzar la tertúlia anomenada Academia del Buen Gusto (1749-1751), de caràcter literari; María Josefa Alonso-

⁴³⁶ Va ser en aquest saló on es va gestar el moviment de les *precioses* (Martino & Bruzzese 1996: 148-154).

⁴³⁷ En aquest aspecte, és interessant també llegir el treball de Chartier (1998).

⁴³⁸ L'abast de la influència de les dones que van exercir en aquests salons compta amb alguns estudis generals, ja clàssics, com ara el de Craveri (1992, i esp. 2003) o el de Chartier (2008), que estudia el paper desenvolupat per les dones en la sociabilitat cultural del segle XVIII francès, a partir especialment de l'anàlisi dels salons. Remetem a l'estudi de Bolufer, que aborda les diverses interpretacions i tractament historiogràfic del fenomen, sobretot en relació al protagonisme femení (2006b).

⁴³⁹ Pilar Pérez i Esperanza Mó han estudiat la participació de les grans dames madrilenyes en aquests espais il·lustrats, amb aquests i d'altres noms de dames promotores famoses, que també es van dedicar a l'escriptura (Pérez & Mó 2005; reeditat a 2007); lleg. també Sullivan (1997: 317) i Bolufer (2006b: 130), que proporciona reflexions interessants sobre aquests espais de sociabilitat privats i públics, amb nombrosa bibliografia.

Pimentel y Téllez-Girón, comtessa-duquessa de Benavente i Osuna, que va presidir un dels salons més distingits de l'època i fou una de les primeres dones a ingressar en la Real Sociedad Económica Matritense; María Francisca de Sales Portocarrero, comtessa de Montijo i duquessa d'Alba, va organitzar un *salón* de caràcter més religiós; María Lorenza de los Ríos, la marquessa de Fuerte-Híjar, va reunir al seu saló la gent del teatre...

Per a l'esfera catalana, Albert Rossich (2011: 88-89) esmenta l'existència d'algunes reunions periòdiques que es feien durant el segle XVIII en botigues, tallers i llibreries per discutir sobre temes d'actualitat, així com les referències que n'han deixat algunes obres de l'època; al costat de les memòries del baró de Maldà, que donen compte d'aquestes reunions quotidianes on els contertulians fruien de les converses. No sabem en quin grau hi participaven les dones però hi ha alguns pocs indicis que han permès llançar algunes conjectures sobre un protagonisme femení en la celebració d'aquestes trobades.⁴⁴⁰ Així, per al segle XVIII alguns estudiosos han considerat que Maria Igual,⁴⁴¹ marquesa de Castellfort, podria haver constituït un enclavament de sociabilitat literària a casa seva, tot auspiciant tertúlies literàries que haurien reunit els lletrats de la València de principis de segle. Nascuda a mitjan del segle XVII en el si d'una família noble castellanenca, Maria fou educada en un ambient refinat propi d'una dona de la seva classe social, tal com han documentat els seus editors Mas i Usó & Vellón [veg. Capítol 4. Subapartat 2.3]. En contraure matrimoni, el 1676, amb Crisòstom Peris de Perey i Algaray –marqués de Xínquer, posteriorment de Castellfort– es va instal·lar a València, on el marit exercia de gentilhome de Carles II. En aquesta ciutat amb accés a grans biblioteques, Maria es va impregnar de l'ambient cultural i dels circuits erudits de finals del segle XVII-principis del XVIII, fins al punt que s'ha considerat que va organitzar tertúlies literàries a casa seva a les quals acudiren els intel·lectuals valencians de l'època. Així, l'editor de la seva obra Pasqual Mas i Usó va acabar afirmant que malgrat que no era freqüent que una dona formés part d'una acadèmia, la marquesa de Castellfort va propiciar trobades d'intel·lectuals (Mas i Usó 1999: 379-400). De fet, recull Igual al seu «Diccionario de poetas y académicos» (1999: 1636-1637) i dedica un apartat a parlar de l'*Academia en casa de María Igual*; el cert, però, és que, per bé que és totalment plausible que aquesta erudita assumís una iniciativa cultural a la seva casa valenciana,⁴⁴² ens trobem en el camp de les suposicions, derivades de la lectura de l'obra

⁴⁴⁰ La bibliografia consultada ha utilitzat, sense fer-ne cap distinció, el terme de tertúlies o acadèmics, però no mai el de salons.

⁴⁴¹ Pel que fa a l'estudi biogràfic més complet i rigorós sobre l'autora, ens remetem al perfil elaborat per Mas i Usó & Vellón en l'edició de l'obra completa de la castellanenca (1997: 13-20), que conté també una arbre genealògic de la família Igual (1997: 185-190) ampliat per d'una anàlisi històricocultural de les ciutats on va viure (1997: 21-35), que antecedeixen l'estudi (1997: 37-54) i l'edició dels textos (1997: 87-151). Han tractat aquesta autora Ximeno (1747-49: II, 242); Pastor Fuster (1827-1830 [1980]: II, 23); Balbàs (1883: 65-70); Serrano y Sanz (1903-1905: I, 348); Sainz (1959: 390); Mas i Usó (1991: 1.636-1.637 i 1999: 379-400); AHTE (1996: I, 443-444 i III, 35-38); Palacios (2002a: 138); Fortuño (2005); López-Cordón (2005: 224); Fuente (2009: 65-70); Herrero (2009: 50-54); veg. a més, la fitxa del DBD a cura de Mas i Usó [s.v. *María Igual*].

⁴⁴² S'ha de tenir present que en terres valencianes comptem amb un model de dama culta, que ja des del segle XV s'interessava per les lectures i va tenir capacitat d'acollir tertúlies i de participar en debats literaris, com és el cas d'Isabel Suaris, la qual va mantenir un debat epistolar apassionat amb Bernat Fenollar, com és sabut. Sobre aquest debat epistolar protagonitzat per aquesta dama valenciana, lleg. Cahner (1977), Ferrando (1979-1982) i, encara, Garcia Sempere (2004 i 2007). De fet, l'estudiós Xavier Vellón –coeditor de l'obra de M.

poètica d'aquesta autora i de la interpretació de les paraules que li va dedicar l'erudit Vicent Ximeno, –recollides per altres estudiosos (Balbás 1883: 66)–, segons el qual, aquesta: «Era dama discretíssima de claro y despejado entendimiento, y adornada de amena y fecunda erudición. Su conversación era oída con aplauso de las personas más distinguidas y de buen gusto de esta ciudad» (1747-49: II, 242). Amb això, sense arribar a demostrar-ho, Mas i Usó va acabar assumint que «En resumen, la Academia en casa de María Igual viene determinada por el ámbito en que supo instalarse esta autora en su casa de Valencia, en donde no sólo albergó reuniones académicas, sino que se llevaron a cabo representaciones teatrales» (1999: 386). Aliena a aquestes suposicions, M. Bolufer havia reconegut que a València no es coneixia cap tertúlia presidida per una dona, per bé que considerava que aquesta ciutat no va romandre d'espatlles als nous aires il·lustrats i a les noves formes de sociabilitat que implicaven una participació més activa de les dones en el seu entorn cultural i intel·lectual (2009b: 74). Com tampoc no ho hauria fet Barcelona, per a la qual caldria presumir l'existència dels corresponents salons femenins privats que «no solament donaven pas a la diversió sinó que significaven una altra manera de fer política i d'afirmar el paper important de les dones en els esdeveniments socials de l'època» (Costa 2014: 59).

La ja esmentada Maria Martínez Abelló [Capítol 3. Apartat 3] ha estat la figura paradigmàtica de *salonière* catalana més citada per la crítica, d'entre tantes altres que degueren existir en aquest territori però de les quals no se sap res de moment.⁴⁴³ Ara, però, si fem cas del treball d'Establier, només va desenvolupar la seva activitat literària a Catalunya durant un temps. Siga com siga, com veurem en un apartat específic, altres dones van publicar, com aquesta, en diversos diaris catalans entre 1785 i 1805 i han romàs en l'anonimat [Capítol 6. Subapartat 2]. En efecte, aquesta figura evidencia que la manca de fonts documentals sistematitzades ha provocat que l'estudi d'algunes protagonistes femenines d'aquestes tertúlies haja estat motiu de diverses interpretacions i plantejaments: d'una banda, han estat tractades com a *saloneres*, hereves directes de les franceses, ànimes dinamitzadores de les converses il·lustrades sense cap tipus de matís, o d'altra, han estat estudiades en el paper, més aviat, secundari que podien tenir en el si d'aquestes trobades. De fet, Bolufer, tenint en comptes les limitacions femenines en l'accés a aquests espais culturals i del saber, no s'està de prevenir que «El carácter específico, limitado y siempre sometido a críticas y sospechas de la intervención femenina en el terreno del debate intelectual debe tenerse en cuenta para no exagerar un “poder” que nunca dejó de ser minoritario y problemático» (2006b: 139). I encara més: «Si se admitía la participación de las

Equal, juntament amb Mas i Usó– ha tractat les tertúlies femenines a l'Edat Mitjana i ha dilucidat la important cultura llibresca de les dones de la classe benestant de la València Cinccentista, tot conclouent que es tractava del sector més atent a les novetats literàries (Vellón 1998). Per a Catalunya, lleg. Cortijo (1998). Per al segle XVI, ja hem revisat l'important paper intel·lectual que va exercir la humanista valenciana Àngela Sabata, que va dirigir un cercle literari i rebé elogis de Joan Lluís Vives i de Joan Baptista Anyés (Duran 2003).

⁴⁴³ Així ho considera p. exemple M. M Rivera en l'entrada «Els salons de les Precioses» publicada en un portal de l'Institut Català de les Dones (Gen. Cat), dedicat a visibilitzar la importància de les dones en determinats moments històrics: «Entre els que existiren a Catalunya, va destacar el de Madama Abelló a la Barcelona del segle XVIII, tot i que està per fer-ne una investigació detallada» [en línia: http://dones.gencat.cat/ca/temes/visibilitzacio_dones/cultura/moments_historics/politica/057_salons_precioses/] [consulta: 8/01/2013].

mujeres en las formas de sociabilidad cultivada, era esperando que se comportasen como anfitrionas amables, y desplegasen elegancia y buenas maneras sin dejar de mostrarse discretas, y dominasen el arte de la conversación sin poner nunca en evidencia a sus contertulios con sus conocimientos» (2006b: 140). Podríem pensar, fins i tot, que en aquestes trobades informals, les dones s'acaraven intel·lectualment en una situació d'igualtat amb els homes, però, òbviament hi havia limitacions. Tot seguint Bolufer, quant als salons, hem de pensar que, malgrat que aquestes reunions van ser majoritàriament obra de dones aristocràtiques interessades per la cultura, estaven conformades per homes de lletres, arts i govern, i les dones presents hi eren molt escasses, més enllà de les promotores (2006b: 136). De fet, Pérez & Mó, remarquen la contenció de les espanyoles en aquests espais privats, a diferència del que s'esdevé en d'altres espais, més institucionalitzats, més tardanament.⁴⁴⁴

Del que no hi ha dubte és que aquests cenacles aristocràtics, on les dones assistien gairebé sempre com a públic, van permetre que aquestes promogueren aquesta *cultura de la conversa* (Bolufer 2009b; Craveri 2003) i que hi reberen al·licients intel·lectuals que després aprofitarien en major o menor grau en el camp de l'escriptura, amb una intensitat que mai no s'havia donat. Pel que fa a l'assistència de les dones en aquests actes socials, segons Álvarez Barrientos, les tertúlies literàries havien estat reunions masculines fins gairebé als anys 80 del segle XVIII, en què el panorama canvia i les tertúlies més famoses compten amb protagonisme femení, almenys pel que fa a l'organització. Fins aquests moments, doncs, aquestes reunions havien tingut participants femenines de manera dispersa,⁴⁴⁵ que no sempre eren rebudes amb bona predisposició per part dels 'savis' que s'hi reunien (2002: 133). Aquest mateix estudiós esgrimeix alguns dels factors que expliquen l'escassa presència de dones en aquests espais i que poden ser aplicats al que ocorre a l'àrea lingüística catalana: segons ell aquesta absència vindria provocada generalment per la misogínia present en el discurs il·lustrat i també pel reduït nombre de dones capacitades per participar en igualtat amb els homes, malgrat els avenços assolits durant la Il·lustració en tema educatiu i en el discurs social sobre la dona. De fet, aquests factors també evidencien que les dones aristocràtiques que podien regentar una d'aquestes tertúlies, havien de tenir una sèrie de qualitats determinades, associades tradicionalment com a patrimoni 'varonil'.⁴⁴⁶

⁴⁴⁴ «En estas reuniones, mezcla de cultura y divertimento, se conversaba acerca de temas muy variados, circulaban novedades literarias y, sobre todo, se sellaban alianzas, eran, en definitiva, espacios de aprendizaje social, escuelas de civilidad. Las mujeres españolas parece que ejercieron con discreción su liderazgo social en estos espacios privados devenidos en públicos por propia voluntad, sin embargo, si nos atenemos a su correspondencia privada o a sus actuaciones desde la Junta de Damas de la Real Sociedad Económica Matritense se nos revelan como un grupo de mujeres, con una personalidad fuerte, intelectualmente bien preparadas e influyentes que podían modificar decisiones políticas o enfrentarse a los socios varones de la Matritense cuando no compartían sus puntos de vista» (Pérez & Mó 2005: 49).

⁴⁴⁵ De fet, García Garrosa considera rotundament que la presència de les dones en els àmbits intel·lectuals públics, com ara les Acadèmies o les Societats Econòmiques ha estat pràcticament inexistent (2007: 213).

⁴⁴⁶ «[...] Para que exista este hecho social es un elemento indispensable la presencia y actuación de unas cuantas figuras femeninas destacadas, en las cuales concurren cualidades de finura, de gracia, de seguridad y de iniciativa, difíciles de hallar» (Álvarez Barriento 2002: 133, tot reproduint un text de la comtessa de Yebe en un llibre sobre la comtessa-duquesa de Benavente).

Si apliquem aquestes qüestions a l'àmbit lingüístic català, podem saber amb un mínim de certesa quin paper van exercir les dones catalanes en aquests espais de sociabilitat culturals i d'oci il·lustrats, i quins beneficis van extraure de l'intercanvi intel·lectual que s'hi oferia?⁴⁴⁷ El cert és que no estem en disposició de respondre a aquesta pregunta, ja que resta encara per fer un treball que aborde el grau d'implicació real del sector femení assistent, i l'aprofitament d'aquestes pel que fa als coneixements adquirits, així com les possibles aportacions literàries d'aquestes,⁴⁴⁸ però són diverses les fonts que indiquen la presència de les dones en tertúlies.

Per al cas de la Barcelona del segle XVIII, aquesta participació femenina en tertúlies en companyia dels homes no és tan estranya com podria semblar en principi. M. Ángeles Pérez Samper proporciona dades interessants sobre la presència de dones en aquestes reunions informals –amb motivacions extraliteràries, pel que llegim– a partir de la revisió del periòdic barceloní de l'època *El caxón de sastré cathalán*. Publicat al voltant dels anys 70, conté alguns articles dedicats a comentar les «visitas» i «estrados», denominacions que rebien les tertúlies de l'època, que hi són referides irònicament «con visos de Academia», en al·lusió a les preteses aspiracions literàries d'algunes d'aquestes trobades que tractaven d'imitar les acadèmies il·lustrades «cuando, en realidad, la mayoría de los asistentes no acudía precisamente por la poesía, sino por galanteos y cortejos, los hombres para encontrarse con las mujeres y las mujeres con los hombres» (Pérez Samper 2001: 13). La popularitat que van tenir aquestes trobades de sociabilitat informal, «sorgit a l'empar dels continguts ideològics de la Il·lustració» i «en els quals, persones d'ambdós sexes es relacionen en uns nous paràmetres de laïcització del pensament i d'un major grau de llibertat en els comportaments, i on sembla que moltes dones –de les classes altes bàsicament- participaven activament» (Venancio & Ricart 1988: 134) seran un motiu de preocupació per als moralistes. Així es desprén de les reveladores reprovacions proferides per un frare anònim de la Congregació de la Missió al *Tratado sobre las tertulias. Sacado a luz por un sacerdote de la congregación de la misión*, imprès a Barcelona suposadament entre 1780-1800 (Valverde 2007: 249), dedicat a regular l'assistència en aquests espais. Ens deixa sentir les seves preocupacions pel descontrol en què s'havien sumit aquests espais d'expressió mixtos, on es criticava els sectors més conservadors:

No es difícil en semejantes concursos salir la conversación sobre predicadores y tizar y apocar uno y otros su capacidad, su doctrina y acaso sus costumbres; y eso no solo los que pasan por entendidos, sino los que nada entienden, aun mugeres. Que cosa más indigna y digna de llorar ase que en una tertulia compuesta de hombres y mugeres, sin más fundamento que la ignorancia y la pasión ver a unos y otros criticar a los ministros de Dios? (*Tratado [ca. 1780-1800]*: 123).

⁴⁴⁷ És interessant en aquest aspecte l'estudi de Bolufer (2009b) dedicat a posar de relleu els retrats de figures de la noblesa valenciana amb aportacions a la cultura il·lustrada, al qual ja ens hi hem referit.

⁴⁴⁸ El que sí sabem és que hi havia pràctiques de sociabilitat del segle XVIII en què les dones tenien un protagonisme indiscutible: les reunions de conversa (que Álvarez Barriento distingeix de les tertúlies), majoritàriament presidides per dones, les quals acabaven imposant els temes: «La mujer en el siglo XVIII sale de su espacio doméstico, reservado y silencioso, para tener mayor presencia social» (Álvarez Barriento 2002: 136). Aquesta consideració és reafirma amb el que assevera Chartier, segons el qual que: «[...] el rol de las mujeres como maestras de la “conversación cortés” (la *conversation polivéc*) se liga a la superioridad atribuida a este género» (1998: 73).

I crítica feroçment que dones i homes compareguen en una mateixa tertúlia, de totes classes i edats «como quizá ya la costumbre o corruptela lo ha introducido»; per aquest motiu, el tractat conté una defensa de la separació dels sexes, «de manera que tengan su estrado, conversación y diversión a parte» (*Tratado* [ca. 1780-1800]: 283).⁴⁴⁹ En aquest aspecte, són totalment aclaridors pel que fa a la concepció social dels homes i de les dones, alguns dels arguments esgrimits a favor de la segregació dels espais per a ambdós sexes: segons el clergue, els homes i les dones estaven predestinats a no entendre's i, per tant, no podien ser capaços de conversar sobre temes profitosos per a l'ànima, atès que considera que:

Las mugeres por lo común no entienden en los asuntos de los hombres de negocios, ciencias, ni artes; ni los hombres entienden en los de las mugeres de coser, hilar, bordar, crianza de niños ni de otras cosas caseras. De que resulta que la conversación entre hombres y mugeres a lo menos la christiana, precisamente ha de ser estéril, menos provechosa [...] De aquí es que se ven unos y otros casi obligados a discurrir o de cosas inútiles y de poco momento, o de cosas de mundo o mundanas, de amores, liviandades, vanidades, modas, cortejos o de cosas peores, que suele ser frecuente especialmente en la juventud [...] (*Tratado* [ca. 1780-1800]: 287-288).

Pel que fa a les terres valencianes, Bolufer (1993; 2009b) ha evidenciat en diverses ocasions com a través del testimoni de la premsa escrita i concretament del *Diario de Valencia* coneixem la pràctica de tertúlies, reunions mixtes, que consagraven a homes i dones erudits, amb disquisicions sobre lectures, fets d'actualitat... També documenta l'existència de signatures femenines, fictícies o no,⁴⁵⁰ d'algunes «figuras de lectoras, representadas como activas y opinantes, y también de colaboradoras» (Bolufer 1995: 90; Urzainqui, 2002), que escrivien cartes i textos (de prosa i poesia) reproduïts als diaris, que respondrien al verisme de la realitat social contemporània. De fet, una de les tertúlies més interessants que es va donar a conèixer a través de les pàgines del *Diario de Valencia* i que s'hi va establir com una secció fixa fou la «La Tertulia de Doña Leonor», arran d'una carta enviada el 1791 per una tal *Doña Leonor*, en nom d'un cercle de dones cultes valencianes que traspuava un clar to reivindicatiu:

[...] deseando dar a conocer que entre las Damas hay talentos que si no exceden, pueden competir con los de los Señores, siendo capaz el delicado sexo de todo quanto en el día es peculiar al varonil, sin salir de nuestra ciudad de Valencia hemos determinado formar nuestra tertulia en este invierno, y (...) remitiremos a Vmd. aquellas producciones que conozcamos de algún mérito, ya en prosa, o ya en verso, siendo regular que (con el beneplácito de Vmd.) tengan lugar en el Periódico, lo menos una vez cada semana (*Diario de Valencia*, n.º 102, 10-X-1791: 38) (*apud.* Bolufer 2009b: 91).

Amb aquest discurs s'iniciava aquesta secció que es perllongaria durant quatre mesos, dedicada a elogiar dones il·lustres de la història, a través de textos signats per dones, contertulianes cada cop diferents; al capdavant, amb la inclusió d'aquest rastre femení es

⁴⁴⁹ A aquest efecte dedica la «Regla VII. Hombres y mugeres separados» (*Tratado* [ca. 1780-1800]: 283-289).

⁴⁵⁰ Bolufer manifestava així la impossibilitat d'escatir la procedència real dels textos: «en algunos casos, responden de manera bastante evidente a una estrategia comercial, que busca crear la apariencia de dinamismo multiplicando la polifonía del periódico a través de voces diversas, inventadas en realidad por los propios diaristas; en otros, es posible identificar, bajo pseudónimos o iniciales, a escritoras de carne y hueso, como Margarita Hickey, autora del poema que apareció firmado por una tal «A.P. y C.» (*Diario de Valencia*, 49, 18-VIII-1790)» (2009b: 90).

posava de manifest els desitjos dels editors del diari per «congraciarse con el público femenino y la voluntad de proyectar una imagen moderna y cultivada de la sociedad valenciana, también de sus mujeres» (Bolufer 2009b: 92). En definitiva, aquests testimonis comentats de passada demostren com, d'una manera insòlita, en aquestes tertúlies o salons, les dones van trobar un espai de cultura legítim on poder conversar i exposar públicament el seu pensament, tot salvant així la rigidesa moral i social de l'època. Malgrat que aquesta parcel·la siga tan mal coneguda en la nostra història literària, això no significa que les dones de l'àrea lingüística catalana no participassin d'aquests espais il·lustrats i, fins i tot, que hi tinguessen una dedicació col·lectiva.

4.2. Societats: la incorporació tortuosa de les dones en institucions reformistes

Aquestes trobades culturals mixtes que acabem de comentar es diferenciaven de les *Societats reformistes*, espais públics formals i institucionalitzats pel fet que aquestes darreres havien estat inspirades pel poder «como instrumentos del despotismo ilustrado y como plataforma de sus reformas, aunque en ocasiones sirvieron también como una especie de gabinete de estudios que proporcionaba al gobierno elementos de reflexión y datos para argumentar las citadas reformas» (Pérez & Mó 2005: 47). Es tractava, doncs, d'espais més poc accessibles per a la participació femenina, alguns dels quals van resultar ser una evolució d'acadèmies culturals, que van acabar esdevenint institucions oficials de caràcter erudit o artístic on s'introduïen les novetats científiques i de pensament, que havien tingut un origen anterior en tertúlies particulars:⁴⁵¹ la Regia Sociedad de Medicina y otras Ciencias de Sevilla (1700), la Real Academia Española (1713) o la Real Academia de Historia (1738) o la de Bellas Artes de Sant Fernando (1752) fins a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (1751), com veurem...

En el cas de les Societats Econòmiques del País,⁴⁵² per exemple, van sorgir com a iniciatives privades, amb els seus orígens al País Basc, amb la creació de la Sociedad Bascongada que inicià les seves trobades el 1740. Posteriorment, els ministres de Carles III van crear la Real Sociedad Económica Matritense el 1775, model que es va estendre per tot el territori hispànic i que va aglutinar cavallers, clergues i funcionaris —i en menor grau comerciants— preocupats a fomentar la producció, l'educació i la beneficència (Bolufer 2006b: 129). L'admissió de les dones en aquestes Societats, àmbits intel·lectuals i de poder masculins, va comportar un ambient de debat durant la darrera etapa del segle XVIII⁴⁵³ en què participaren tant defensors com detractors fins al punt d'esdevenir una qüestió d'ordre polític, en tant que s'estaven redefinint els espais femenins/masculins (Pérez & Mó 2005:

⁴⁵¹ És el cas, p.e., de les tertúlies valencianes reconvertides en acadèmia dels *novatores*, executors de les corrents de renovació intel·lectual (Rodríguez Cuadros ed. 1993).

⁴⁵² La incorporació de les dones en aquestes Societats econòmiques durant els anys 1775-1808 ha estat amplament estudiada per M.C. Calderón (2010).

⁴⁵³ P.e., el debat entorn a l'admissió de les dames al si de la Real Sociedad Económica Matritense va tenir lloc entre 1775 i 1787. De fet, el *Discurso en defensa del talento de las mujeres* (1786), de Josefa Amar i Borbón, fou escrit per a prendre partit en la controvèrsia sobre la incorporació de les dones a la Real Sociedad Económica Matritense, a través de la Junta de Damas de Honor y Mérito, creada per aquest fi el 1787.

56). I, finalment, la participació de les dones en aquests espais no va ser una realitat de ple dret fins a les darreries del segle XVIII –més enllà d’algunes excepcions–⁴⁵⁴ quan van ser escoltades i assolides les reivindicacions femenines que reclamaven participar d’aquestes societats.

Pel que fa als territoris de parla catalana, val a dir que les Societats Econòmiques d’Amics del País no van quallar a Catalunya i no van suposar aportacions interessants en el camp, més enllà de la creació de la *Real Junta Particular de Comercio* (1758). Altres institucions de caire més cultural fundades a l’època a l’àmbit català estricte foren la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (RABLB),⁴⁵⁵ la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona (RACAB) (1764), la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya (1770),⁴⁵⁶ l’Acadèmia de Jurisprudència Teórico-práctica de Catalunya (1777).⁴⁵⁷ Quant a les terres valencianes (on el 1762 es va fundar la Junta de Comerç de València i el 1776 la Societat Econòmica d’Amics del País Valencià),⁴⁵⁸ a un nivell més artístic, és necessari remarcar l’activitat de l’Acadèmia de Santa Bàrbara (1756) on s’impartien disciplines diverses, com ara la pintura, escultura, arquitectura ornament de teixits, etc. i que fou denominada a partir de 1768 com a Acadèmia de Nobles i Belles Arts de Sant Carles (De la Calle ed. 2009).

Segons ha estudiat Bolufer per a aquesta darrera institució, pel que fa a l’admissió de components femenines, el procés d’incorporació s’inicià a finals del s. XVIII, concretament el 1773, quan començaren a formar part de les files de la institució *dames de la noblesa valenciana*: «Entre 1768, año de su fundación, y 1832, veintiocho mujeres fueron admitidas en su seno, en las diversas categorías: entre ellas, diecinueve académicas de mérito, cuatro directoras honorarias y cuatro académicas supernumerarias» (2009b: 82). D’aquests nomenaments, però, només set van tenir lloc abans d’entrar al segle XIX,⁴⁵⁹ la qual cosa demostra la lenta incorporació de les dones en les plataformes culturals prèvies a aquest

⁴⁵⁴ Aquestes excepcions, justificades pel mèrit i rang de les aspirants a sòcia, es van donar en algunes institucions com ara l’Acadèmia de San Fernando de Madrid, i al principi en forma de sòcies honorífiques: «La Academia de San Fernando, aceptó muy pronto a las mujeres entre sus asociadas, en 1766 tenía como presidenta honoraria de la sección de pintura a la condesa de Oropesa, más tarde condesa de Fuentes y en 1772 contaba con diez académicas pintoras. Entre ellas la condesa de Waldstein y duquesa de Arcos, que ya era alumna de la Academia de San Petersburgo; hubo quienes fueron distinguidas por sus obras como la propia condesa de Fuentes o la duquesa de Huescar (Pérez & Mó 2005: 55-56). A més a més, el 1792 fou creada l’Orden de las Damas Nobles de María Luisa, un orde creada per Carles IV a instàncies de la seva esposa Maria Luisa de Parma, a fi de recompensar les dones de l’alta aristocràcia i les elits de govern; veg. Molas (2000-2001)

⁴⁵⁵ LA RABLB va passar per tres fases diferenciades: en primer lloc, va ser anomenada Acadèmia Desconfiada o dels Desconfiats (1700-1703), una acadèmia de lletrats que promovia l’estudi en diverses disciplines, seguida posteriorment, de les trobades empreses el 1729 per un grup d’erudits reunits, fins que el 1752 el rei Ferran VI va reconèixer la Reial Acadèmia i se’n van aprovar els seus Estatuts. Sobre aquesta institució, lleg. Campabadal (2006).

⁴⁵⁶ Fou creada l’any 1770 amb el nom d’Acadèmia Médico-Pràctica i el 1785 rebé el títol de Reial.

⁴⁵⁷ Aquesta primera institució acadèmica va perdurar fins la guerra del Francès; posteriorment, el 1840 fou creada l’Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya.

⁴⁵⁸ Raül Mínguez ha estudiat les activitats favorables a l’educació femenina al si d’aquesta institució des de 1776 fins a 1874 amb el canvi de models de feminitat entre la Il·lustració i la construcció de l’Estat Liberal per mitjà d’aquestes corporacions (Mínguez 2011).

⁴⁵⁹ Amb tot, l’admissió de les dones a la institució, tenia certes reserves: «Las admitidas no lo eran en condición de igualdad con los socios varones: aunque asistían a las entregas de premios y cumplían con el requisito de presentar, apoyando su solicitud, alguna obra para su examen por los socios, no podían estudiar en la institución; en todo caso, algunas recibieron lecciones a domicilio [...]» (Bolufer 2009b: 84).

segle. De fet, també per a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, que acabaria esdevenint una de les grans institucions il·lustrades de l'àmbit català, la incorporació de les dones com a membres no va ser una realitat adquirida de ple dret fins al segle XIX, amb l'admissió de l'escriptora Caterina Albert (Molas, Duran & Massot dir. 2012: 22-23). Malgrat que és evident que el tema de la incorporació de les dones en aquestes societats erudites i científiques dels països catalans mereix un estudi més aprofundit,⁴⁶⁰ és cert que fou una incorporació lenta i no poc problemàtica, amb tensions i paradoxes latents fins als nostres dies.

4.3. Acadèmies literàries: història d'una absència femenina

A diferència de les tertúlies i salons, que eren reunions selectes de caire privat i ocasional assumits pels promotors –i promotores– individuals com hem vist, les acadèmies de caràcter literari il·lustrades,⁴⁶¹ però també científic o filosòfic eren institucions de poder hereves dels cenacles barrocs i, encara, renaixentistes (Bègue 2007; Egido 1986; Cruz 1998), plenament formalitzades i que s'allargarien en els centúries següents, per bé que aquestes més modernes no han estat tan estudiades com els barroques. Aquestes acadèmies tenien els seus orígens a la Itàlia del segle XVI i a l'àmbit català no es van establir fins a les darreries d'aquest segle. D'acord amb la definició d'A. Egido, es tractava d'associacions periòdiques, regulades per uns estatuts creats pels mateixos components, que podien tenir una seu més o menys permanent i, a saber, que reunien generalment personatges amb aficions literàries o erudites (Egido 1984: 10).

A l'àmbit lingüístic català, València compta amb una llarga tradició d'iniciatives d'Acadèmies, des de les darreries del segle XVI fins arribats el segle XVIII, amb unes característiques ben comunes.⁴⁶² L'Acadèmia dels Nocturns (1591-1594), una de les més antigues i famoses, va seguir el model de les acadèmies italianes, i en les seves sessions es presentaven textos en prosa i, especialment, poesies.⁴⁶³ Aquesta acadèmia va anar seguida d'altres, també reconegudes, en què es van socialitzar els erudits i més il·lustres escriptors del moment. Quant a les acadèmies valencianes barroques estudiades per Mas i Usó (1991; 1999) els noms d'homes erudits i de lletres acaparen les llistes d'integrants i socis; de fet,

⁴⁶⁰ Sobre altres institucions d'aquest segle, especialment de caràcter literari: Valsalobre & Rossich (2007: 48).

⁴⁶¹ És necessari tenir clara la distinció entre les acadèmies ordinàries, que consistien en reunions setmanals, de caire privat, en les quals es parlava dels temes proposats a la sessió anterior per part del president o secretari, amb uns estatuts i càrrecs jerarquitcats (la primera acadèmia de la qual es té documentació data de finals del segle XVI i és l'Acadèmia dels Nocturns de València), i les acadèmies ocasionals, que en la segona meitat del XVII, es van emprar també per al·ludir a celebracions públiques de tipus ocasional, i no només per als encontres periòdics (de fet van acabar desplaçant i identificant-se als certàmens a l'àmbit valencià, però allò que els diferencia dels certàmens és que no hi ha premis) (Mas i Usó 1993).

⁴⁶² «Pel que sabem, l'acadèmia literària barroca valenciana té inicialment un caràcter més aviat lúdic: prenen noms pintorescos i, enmig d'un cerimonial extravagant en el qual els acadèmics adopten pseudònims –en el cas dels Nocturns, vinculats a la nit– i estableixen una jerarquia entre els membres que reproduceix els estrats socials de l'època, les sessions literàries tracten temàtiques sovint festives i de circumstàncies, sempre encarregades en sessions prèvies» (Valsalobre & Rossich 2007: 42). Les acadèmies barroques valencianes han estat minuciosament estudiades per Mas i Usó (1996 i 1998), en canvi, no ens consta que existisca un treball d'aquestes característiques per a les acadèmies catalanes i balears.

⁴⁶³ Sobre el funcionament intern d'aquesta acadèmia, llegiu Canet Vallés (1993); i Ferri Coll (2008).

només hi trobem una participació excepcional de la dama Gabriela Mançanares de la Cueva, que va concórrer a una acadèmia ocasional valenciana el 1658 (de la qual ja tindrem ocasió de parlar més endavant). Pel que fa a Catalunya, se sap que abans de formar-se l'Acadèmia dels Desconfiats, s'havien fundat l'Acadèmia de sant Tomàs d'Aquino i la *Real y Militar Academia de Matemáticas de Barcelona* (1694-1748), aquesta darrera amb una finalitat purament docent i on les dones van ser-hi absents. La primera tenia la seva seu al convent de Santa Caterina i se sap que existia abans del 1677, encara que els nous estatuts no foren aprovats fins al 1711. Estava integrada per religiosos dominics i personalitats procedents del món universitari, però desconeixem quin en va ser el funcionament i activitats, més enllà de les festes extraordinàries anuals dedicades al sant patró amb implicacions literàries (lectures de conclusions filosòfiques i teològiques, composició i recitació de poesies i cants d'oratoris) (Valsalobre & Rossich 2007: 42). Les notícies que tenim d'aquestes festes provenen especialment, del vexamen escrit per Francesc Fontanella per a l'ocasió (Brown 1987: 239-240).

D'aquestes dades inferim, doncs, que a les terres de parla catalana, les dones participen de manera eventual en espais de sociabilitat i cultural com les acadèmies quan tenen un caràcter públic i obert a la participació com ara les de caràcter extraordinari (s'assimilen en aquest sentit als certàmens, com veurem);⁴⁶⁴ en canvi, no hem trobat cap nom femení lligat al món tancat de les acadèmies ordinàries, de caràcter més privat, integrades per lletrats i intel·lectuals que tenien una funció assignada en el si de la institució.⁴⁶⁵ Aquesta nul·la presència femenina en aquestes institucions barroques, doncs, pel fet que el món acadèmic reflectia les relacions de poder imperants en la societat, de manera que la mateixa estructura jerarquitzada de la societat se superposava també al si dels cenacles literaris. Així s'explica, doncs, que els components d'aquestes acadèmies fossin inicialment sempre barons de classe noble o aristocràtica o clergues, que es reunien, tot seguint la moda italianitzant, per escriure i fer-se un lloc dins del «parnàs local», on semblava no haver lloc per a les dones.⁴⁶⁶

Aunque sin convocatoria pública y generalmente de celebración privada, las academias son asimismo un fenómeno urbano en el que la práctica poética actúa como catalizador de intereses culturales, pero también, en diverso grado según los casos, como vía de autoafianzamiento en el ámbito social casi tanto como en el literario; además, su fijación escrita delata a veces grupos relativamente estables, de especial interés para la reconstrucción de un sector relevante de lo que debió de ser el «parnaso» local (Osuna 2005: 237).

⁴⁶⁴ Seguim en aquest sentit a Mas & Vellón (1997: 15); així com en els certàmens poètics del segle XVII hi ha relació de la participació d'alguna poeta, en les acadèmies valencianes no hi ha constància de cap acadèmica. No obstant això, en les celebracions festives que organitzaven les acadèmies finiseculars i de principis de segle XVIII s'hi té gran cura a nomenar les dames com a components del públic (*cf.* Mas i Usó 1996: 113).

⁴⁶⁵ Aquesta conclusió la podríem confirmar també per a les acadèmies finiseculars, durant l'etapa 1680-1700, revisades a través de l'estudi de Mas i Usó (1999): l'Acadèmia del Parnaso (1680) i Academia del Alcázar (1681), Acadèmia del Comte d'Alcúdia o dels Desamparats-Sant Josep (1685), Acadèmia Matemàtica (1687), l'Acadèmia dels Desamparats-Xavier (1690) i l'Acadèmia Valenciana (1700), Academia de Bellas Artes o de Pintura del convent de Predicadors de València (*fl.* 1670), l'Acadèmia de Santa Bàrbara (1754-59), l'Acadèmia de San Carlos (1768).

⁴⁶⁶ Per bé que King (1963: 82 i 59) i Sánchez (1961: 165, 251, 259 i 295) proporcionen alguns noms de dones que s'incorporen en aquestes xarxes de sociabilitat, cap d'elles pertany a l'àmbit català.

De fet, sobre l'absència de peces femenines en les acadèmies impreses que ens han arribat, considerava N. Baranda que possiblement fos el tema amorós de les composicions o, inclús el caràcter burlesc (pensem-hi amb els 'vexàmens', p. e.) que va contribuir a fer desistir les dones a participar en aquests espais (Baranda 2003; 2007). El que és un fet és que en les acadèmies, les dones no eren subjecte actiu, sinó que resultaven en moltes ocasions l'objecte descrit i cantat en les poesies presentades⁴⁶⁷ o, el públic assistent que enriquia l'ambient amb la seva bellesa i distinció; en paraules de J. Robbins «their participation was essentially passive and decorative, which contrasts sharply with their active participation in the many *justas poéticas* held over the course of the century» (1997: 17). Fet i fet, malgrat que les dones no havien estat excloses dels estatuts⁴⁶⁸ de les acadèmies aquestes mai no van tenir-hi mai una intervenció activa,⁴⁶⁹ perquè es tractava d'un espai masculí.⁴⁷⁰ Només algunes dones excepcionalment van participar-hi, com ara Ana Caro o María de Zayas.⁴⁷¹ L'exclusió de les dones del funcionament intern en aquests espais de sociabilitat tancats, és un tret que diferencia, per exemple, l'Acadèmia dels Nocturns valenciana de les acadèmies italianes originàries (Mas i Usó 1999: 52), on sí que s'acceptà amb bons ulls la participació de dones, algunes de les quals foren famoses, com ara la influent intel·lectual renaixentista Vittoria Colonna (Marino, 1490- Roma 1547), marquesa de Pescara. A les darreries de segle XVIII, a les acadèmies de perfil il·lustrat, s'integraran també professors i alumnes de Universitat, interessats a dissertar sobre temes nous: matemàtics, astronòmics, polítics... però no es coneix encara la transcendència de les dones en aquests espais, menys estudiats que els seus antecedents barrocs. En qualsevol cas, podem considerar que el món de les acadèmies, fins arribar al segle XIX serà un àmbit reservat als homes, reflex del que s'esdevé a la societat de l'època.

⁴⁶⁷ Així, p.e., els membres de l'Academia de los Adorantes (*ca.* 1599), que no ha conservat les seves Actes, s'havien compromés a «adorar» fidelment a la seva estimada a través de les peces, marcant així una clara herència amb l'amor cortés.

⁴⁶⁸ Ho podem inferir a través de la lectura de les Actes de les sessions de l'Acadèmia dels Nocturns (1591-1594), conservats a la BNM (Ms. Sign. Res. 32-34), que permeten reconstruir la vida d'aquest cenacle literari barroc i visualitzar tant els acadèmics que en formaven part com els candidats a entrar-hi o els aficionats que hi participaven ocasionalment. Comptem amb algunes edicions moderns de textos procedents de l'Acadèmia a càrrec de Salvá (1869); i Martí Grajales (1905-1912); amb tot, l'edició de J. L. Canet, J. L. Sirera & E. Rodríguez (1988-2000), en diversos volums, resulta la més completa ja que conté tant els poemes com els discursos en prosa, presentats a totes les sessions.

⁴⁶⁹ «La participación femenina en estas formas de intrínseca proyección social se muestra notablemente reducida en cantidad y también en diversidad, puesto que en algunas de ellas parece muy limitada o casi inexistente» (Osuna 2005: 237).

⁴⁷⁰ Així conclou Etievre en un estudi sobre el particular (1994).

⁴⁷¹ «Ocasionalmente asistían mujeres. Es el caso de las Academias de Medrano y de Mendoza, a la que fue Doña María de Zayas, o el de las academias aragonesas, de cuyo ambiente dan noticia los versos de la Condesa de Guimerá. Parece que en las andaluzas asistían sin voz y 'tapadas de medio ojo', como cuentan de Ana Caro en la Academia de Sevilla, y que recitaban versos, acompañándose de la música» (Egido 1984: 15); vegeu al respecte (Gutiérrez 2007: 146-148); i Romero-Díaz (2012: 106-108).

4.4. Premsa escrita: les primeres incursions femenines en un mitjà 'de masses'

Com ja s'ha comentat amb relació a les novetats del nou paradigma cultural del segle XVIII, un dels avenços del segle va ser la incorporació de les autores en mitjans d'àmplia difusió com el de la premsa escrita, una plataforma d'eixida per a bona part de la producció femenina de l'època:

las mujeres son convocadas específicamente a este nuevo espacio de la opinión pública, que para ellas se publican periódicos, que se las anima a formar su opinión sobre cuestiones políticas, a ayudar al ejército en la medida de sus posibilidades y dentro de la parte de la esfera pública que les está reservada -filantropía, educación (Cantos 2008: 163-164).

La creixent contribució de les dones als diaris de l'època és una mesura de la importància que van anar adquirint les dones a la societat catalana i espanyola del segle XVIII, i també la rellevància que elles mateixes van donar a la seva col·laboració en els diaris de l'època. Segons les dades de què disposem, un nombre cada cop més creixent de dones van anar publicar freqüentment en el marc de la premsa de finals del segle XVIII, concentrant-se especialment en el període entre 1785 i 1805. Recentment ha tractat el tema Cantos (2008), que analitza les aportacions femenines en la premsa hispànica i ofereix un interessant i complet estat de la qüestió. També li ha dedicat atenció Bolufer, en una anàlisi sobre la presència de la dona en la premsa il·lustrada valenciana (1993; 2009b) com s'ha comentat en línies més amunt; però el cert és que a l'àrea catalanoparlant manquen estudis aprofundits sobre el tema que exploren d'una manera exhaustiva les fonts periodístiques de l'època, tant el *Diario de Valencia* (fundat el 1790 pel baró de la Bruère) com el *Diario de Barcelona* (creat el 1792) una revisió que ens permetrà, sens dubte, rescatar més textos femenins i comptar amb més dades per contrastar i ampliar-ne l'anàlisi.

Segona part.
La poesia femenina a l'àmbit català:
autores, textos i contextos
(segles XVI-XVIII)

Capítol 4. Per a l'estudi de la poesia femenina moderna: problemes i necessitats actuals

Com ja s'ha anat comentant fins ara, malgrat els intents d'establir un corpus textual femení i els avenços assolits fins ara, al panorama lingüístic català encara manquen treballs que ajuden a traçar l'activitat literària femenina al llarg dels segles moderns, amb la individualització especial de les autores, de les quals malauradament es conserva poca documentació. A més, d'aquestes tenim un coneixement bastant desigual. Així, alguns noms d'autores modernes catalanes són conegudíssims per la crítica especialitzada i no tan especialitzada, com ara el de la prolífica sor Hipòlita de Rocabertí: compta amb un estudi biogràfic ben documentat (Ahumada 2013) i sobre ella s'han publicat múltiples treballs dedicats a la seva obra autobiogràfica i teològica (Ahumada 2008; 2010; 2011a; Alabrús 2015a, 2015b i 2015c; i Giordano 2011, 2012a, 2012b i 2013, aquesta darrera des d'uns plantejaments teològics), la seva correspondència epistolar (Ahumada 2011b) o la seva erudició (Lavrin 2014); en canvi, altres autores de l'esfera catalana ens són encara avui en dia completes desconegudes i els seus textos han estat descoberts només en el transcurs d'aquesta tesi, com ocorre amb el cançoner poètic de sor Eulària Teixidor, que editem i estudiem aquí.⁴⁷²

I és precisament aquest un dels majors *handicaps* que ha de ser superat en l'establiment d'un panorama d'escriptura femenina real: la conformació d'un corpus sense omissions ni desconeixements, que no es limite tan sols al que ha recollit la crítica sinó que es restituisca a partir de la recerca documental i l'exhumació directa dels materials; tasques que han de venir acompanyades d'una bona feina d'edició textuals. Ara bé, per al cas concret de l'estudi de la poesia de l'època, partim d'una situació que ja havien apuntat Pedro Cátedra i Anastasio Rojo en el seu treball monogràfic sobre les biblioteques femenines del s. XVI: el caràcter efímer de moltes composicions actualment desaparegudes (sovint amb una transmissió oral) que van ser creades en un context concret i amb un suport material feble (com ara els petits bitllets)⁴⁷³ que es pot documentar a partir de determinades pràctiques i evidències textuals:

La monja de Gerona que leía Boscán,⁴⁷⁴ los testimonios documentales de intercambio de poesía amorosa y de circunstancias, las numerosas referencias de la literatura de entretenimiento y el teatro al uso de la poesía entre las damas y las monjas, hasta la misma nómina de mujeres poetas, vendría a poner en duda la conclusión que sacamos del examen de nuestras bibliotecas sobre las moderadíssimas aficiones poéticas de nuestras mujeres. Quizá, la transmisión principalmente manuscrita de la poesía – no quedaban muchos códices en las bibliotecas de mujeres, como hemos visto–, y, sobre todo, la fragilidad inherente al uso podrían explicar las ausencias: no en vano, mucha de esa poesía que las mujeres pudieran frecuentar o, incluso, componer formaba parte de cierta etiqueta, de ciertos usos sociales y amorosos, que se diluía en la provisionalidad escrita del billete escondido y normalmente abocado a la destrucción o del susurro que también era una de las facetas de la transmisión y uso orales (Cátedra & Rojo 2004: 170).

⁴⁷² Sobre el perfil biogràfic d'aquesta autora i la seva obra, hem dedicat alguns treballs (Zaragoza 2013b; 2013d) que són l'origen d'alguns apartats d'aquesta tesi.

⁴⁷³ Navarro (2004 i 2009) s'ha dedicat a estudiar la transmissió d'una tipologia efímera de literatura femenina a l'època moderna, en els anomenats 'bitllets'.

⁴⁷⁴ Ja ens hi hem referit a la p. 148.

A aquestes circumstàncies s'afegeix el fet que manquen estudis que aporten llum a espais –o gèneres– prolífics intransitats, com és el de la creació poètica moderna, actualment un camp de recerca orfe, abordat mínimament en els territoris de parla catalana. I és que, tot i que s'havien anat constatant evidències del gust de les dones per la poesia en aquestes terres, el tema no havia despertat fins ara l'atenció requerida, en contraposició al *boom* experimentat en d'altres territoris veïns. Només cal revisar el volum d'antologies, edicions i, especialment, els estudis dedicats a les autores del 'Siglo de Oro' espanyol, que demostra la revaloració que hi ha adquirit el tema de la creació poètica femenina en els territoris de parla castellana;⁴⁷⁵ situació d'estudis que, malauradament, contrasta amb l'estat dels estudis en l'àrea catalana.

1. Vers un corpus de la poesia femenina a l'Edat Moderna

L'estat actual de la recerca sobre els usos escrits de dones de l'època moderna ens permet constatar que la poesia va ser una dels gèneres predilectes de les dones, alternada amb d'altres pràctiques contínues d'escriptura. La tasca de recuperació de textos femenins realitzada fins ara, i les variades contribucions d'estudi i comprensió del fenomen des de diferents perspectives (Miralles & Zaragoza 2012) ens permeten demostrar que en l'univers català no podem parlar de tal «emmudiment de veus femenines»; i encara menys amb relació als usos poètics en català; els textos conservats –i els que no ens han arribat però que tenim ben documentats– ens revelen, en canvi, una llarga tradició de poetes que no s'interromp en el transcurs dels segles i que evidència que les dones del panorama catalanoparlant van saber trobar els canals de legitimitació i els espais d'escriptura adients per expressar-se al llarg de la nostra història literària. També en l'Edat Moderna.

Sens dubte, en un estudi de la poesia femenina de l'època de la magnitud d'aquest i tot salvant les problemàtiques específiques que hi hem anat apuntant, és necessari disposar d'un corpus al més exhaustiu i fiable possible. L'existència d'un desconegut article de premsa publicat a *Las Provincias* a la primera meitat del segle XX, de la mà de l'erudit valencià Rafael Bernabeu López (Bernabeu 1941) reforça aquesta idea de la necessitat d'aprofundir en les tasques de catalogació,⁴⁷⁶ a les quals ens hi estem referint, prèvies a les feines d'edició, encara avui dia parcials a causa de l'evident problemàtica que addueix aquest àmbit de recerca. Bernabeu hi va donar a conèixer un breu catàleg de seixanta-dues autores i erudites valencianes des de l'era musulmana fins a principis del segle XVIII, procedent, segons l'autor, d'unes notes extractades d'un seu treball inèdit titulat «Mujeres Valencianas» que, malauradament, no hem pogut localitzar; un estudi biobibliogràfic d'ampli abast cronològic que, en indicacions de Bernabeu, hauria revelat la informació d'unes mil cinc-centes dones cèlebres de l'àrea valenciana si finalment hagués vist la llum. Alguns dels noms recollits al

⁴⁷⁵ Han tractat aquesta qüestió en un panorama de les darreres tendències en els estudis sobre la poesia del Segle d'Or (2008-2011) Osuna & Sánchez (2012: 274-278).

⁴⁷⁶ La necessitat d'exhumar i d'editar l'obra femenina per exposar-la a la revisió de la crítica, s'evidencia amb més força si considerem, a més, la quantitat de textos femenins inèdits, de caire memorialístic, escrits i conservats sense propòsits literaris, en els furs privats de la llar i dels convents, que ens ha revelat recentment la investigadora Eulàlia Miralles (2013).

catàleg publicat per Bernabeu ens són coneguts, però esmenta també altres autores de les quals no en teníem cap notícia⁴⁷⁷ amb una producció inèdita mai estudiada, sobretot si parlem de poetes. Així, l'estudiós cita una desconeguda Jerònima Abella (Altura, 1630) a la qual atribueix diverses composicions poètiques, sense citar-ne el títol (1941: 351), que no hem sabut localitzar; una autora anònima d'un «Romance al hallazgo del Santísimo Sacramento» (1941: 351), referent a un robatori esdevingut al convent de predicadors Sant Domènec a València. Aquest robatori, que va tenir lloc el 16 de desembre de 1698, va escandalitzar la societat valenciana de l'època i va tenir una forta repercussió; tant que va generar un bon nombre de composicions en castellà i català, d'autors valencians i forans, de renom i desconeguts, algunes de les quals van arribar a imprimir-se en plecs solts. De l'obra generada arran d'aquest esdeveniment, Ciscar Vives –de qui Bernabeu recull les dades que proporciona d'aquesta autora– va transcriure un romanç, en castellà, titulat «Al hallazgo del Santísimo Sacramento. Romanze» amb la descripció autorial «figura como debido á la pluma de una mujer de esta ciudad, que á ser cierto esto, es lástima no haya llegado hasta nosotros su nombre, ni podamos presumirlo, por mas que hayamos hojeado detenidamente las bibliografías valencianas» (1882: 311). Amb aquestes paraules, Vives evidenciava la dificultat per escatir l'autoria real de la composició, transmesa sota el segell de l'anonimat, i ens la feia arribar transcrita en les pàgines següents sense citar-ne la procedència i ni cap marca que facilités la identificació d'una ploma femenina (1882: 311-313). De fet, en una nota a peu de pàgina, l'estudiós només plantejava la possibilitat que n'hi hagués una continuació i suposava que ambdues havien arribat a la impremta: «Estos versos dan á entender que hubo una segunda parte del romance, desconocida para nosotros, y ambas debieron imprimirse» (1882: 313, n.1).

Si continuem amb l'estudi de Bernabeu, cita també a Mariana Escrivà d'Íxar i Monsoriu (València, 1670-?, 1730), segons el qual «Hubiera ascendido a la cumbre del Parnaso a no haber abandonado la facilidad poética que poseía y el comercio con las musas» –en cita d'Ortí i Major–, sense especificar-ne cap obra. Amb tan escarida informació, desconeixem certament què va escriure Mariana i quan es degué produir aquest abandó del conreu poètic; tanmateix, hem descobert que aquest mateix nom consta com a autora d'uns *Gozos al glorioso S. Bernardo, y sus dos hermanas mártires de Alzira, hijos de Carlet*, en castellà, que van arribar a ser estampats,⁴⁷⁸ tal com veurem al Capítol 6. Apartat 2. Una desconeguda Josepa Maria d'Esparça⁴⁷⁹ consta a l'estudi de Bernabeu (1941: 352) com a autora d'unes dècimes preliminars incloses a l'obra *La feliz campaña i dichosos progressos que tuvieron las armas de Phelipe cuarto*, de Gabriel de la Vega (1643). Malgrat que desconeixem el perfil biogràfic de l'autora, estudiem i editem aquests versos en l'apartat corresponent a la poesia circumstancial, al costat de tantes altres composicions

⁴⁷⁷ Es tracta d'autores que ni tan sols han estat incloses en els treballs de catalogació de la producció femenina valenciana del panorama modern, publicats recentment (Herrero 2009 i 2013; Martí Ascó 2013); per tal com no constaven als repertoris clàssics, que són la font d'aquests estudis més actuals (Ximeno 1747-1749 [1980]; i Serrano y Sanz (1903-1905).

⁴⁷⁸ Segons consta al text del goig imprès: «Estos Gozos compuso D. Mariana Escrivà de Yxar, Condesa de Carlet; rueguen a Dios por su ánima».

⁴⁷⁹ Podríem apuntar una possible relació de l'autora amb Martí d'Esparça, impressor.

femenines que pertanyen a aquesta tipologia, les quals foren impreses amb una funció panegírica [Capítol 6. Subapartat 1.1.3.].

Al costat d'aquestes, Bernabeu segueix proporcionant la notícia d'altres poetes de l'àmbit conventual, desconegudes per les fonts generals consultades. Com veurem més detingudament, les composicions sorgides en l'esfera monàstica, majoritàriament van circular manuscrites intramurs, ja que les autores escrivien en vers sense aspiracions de publicació, en algunes ocasions, instades per l'obediència al confessor, d'altres a la superiora o a les companyes de professió; cosa que explicaria el grau d'incidència en la pèrdua dels escrits. Una d'aquestes autores fou sor Àngela de Sant Josep, del desaparegut convent dominicà de Nostra Senyora de Betlem de València,⁴⁸⁰ citada per Bernabeu (1941: 354-355) com autora d'una *Relación de la entrada de la ciudad*, en vers i en català, amb motiu de la vinguda de la pesta de 1698. Ara bé, gràcies al treball monogràfic que ha dedicat a aquest antic convent dominicà l'investigador Emilio Callado (2015a) –que transcriu la peça (p. 144-149)– sabem que l'autora en fou realment la subpriora del convent en aquell moment, sor Laura de Sant Josep Barberà i Roses (f. 1667-1698),⁴⁸¹ tal com veurem més endavant [Capítol 7. Subapartat 2.2.2.2.]. Tot seguint amb l'estudi de Bernabeu, l'erudit vincula el nom de sor Caterina de la Santíssima Trinitat (1602-1672) amb l'extint convent d'agustines recol·lectes o descalces de Santa Úrsula, a València, des d'on al voltant de 1662 va escriure «varias coplas piadosas» (1941: 355).

Al capdavall, aquest breu panorama exposat per Bernabeu, posa en evidència les necessitats de contrastar la informació bibliogràfica conservada i d'exhumar els textos. Amb tot, aquesta tasca s'ha de veure reforçada per un afany d'esclariment d'autories dubtoses o anònimes que han perdurat, i d'esmena de les falses atribucions que s'han anat transmetent en el temps per manca d'una visió crítica.⁴⁸² Així, per exemple, al catàleg d'escriptores de Serrano y Sanz, es fa esment a una tal Luisa Borda com a participant d'un certamen (el de la Immaculada Concepció a Barcelona, el 1656) al qual hauria aportat una «glosa en cuatro octavas» amb el primer vers: «Ese bello planeta, rubí ardiente...» (Modolell 1656: 61-62),⁴⁸³ tot amb tot, en realitat, la rúbrica del poema ens assenyala que no es tracta d'una ploma femenina sinó d'un autor anomenat Luis Laborda, al ludit al vexamen amb el cognom Laborda (1656: 178). Així mateix, Pinyol (2010: 266), tot partint de bibliografia anterior (McNerney 1999: 74; i, encara, Herrero 2009: 21), cita a Maria Àngela Giralt, vídua,

⁴⁸⁰ Aquesta comunitat, fundada el 1665, va tenir com a primera abadessa la virtuosa sor Agnès de l'Esperit Sant (de nom seglar, Agnès Sisternes d'Oblites i Gisbert). El convent, originàriament extramurs de València, va ser enderrocat el 1936 perquè es trobava en un estat ruïnós i les religioses van viure temporalment amb les agustines de Sant Josep i Santa Tecla. Després de traslladar-se a Torrent, localitat propera a la capital valenciana, l'any 2000, el monestir va tancar per manca de vocacions i les religioses que hi quedaren van passar al convent de la Immaculada, de la mateixa ciutat, que és alhora casa general de la federació de la congregació de la Immaculada a la província d'Aragó (abraça Catalunya, les Illes, Aragó i el País Valencià).

⁴⁸¹ En dades del mateix Callado (2015: 144-198 i 206), sabem que es tracta de Laura Barberà, filla de Josep Barberà, i de Laura Rosas, que va vestir l'hàbit de la mà de la fundadora sor Agnès de l'Esperit Sant, l'11 de juny de 1667, i hi va professar un any més tard.

⁴⁸² L'índex recollit per Salvador Mestres (1882) sobre el desaparegut manuscrit *Curiositat Catalana*, explicita la rúbrica «Per una Señora», que podria remetre a una autoria femenina de la peça, quan en realitat es tracta d'una dedicatòria (=«Per a una Señora»).

⁴⁸³ Aquesta informació és copiada per Simón (1973: VI, 598).

a qui atribueix poesia devota que tingué certa popularitat, quan en realitat es tracta d'un error: Giralt va ser impressora, però no tenim constància de cap títol que li puguem atribuir com a creadora. La confusió s'explicaria perquè Maria Àngela va assumir entre 1732-1743 la gerència de la impremta del seu marit difunt, l'impressor Bartomeu Giralt,⁴⁸⁴ sota la seva signatura com a impressora, va fer estampar diverses obres devotes fins que els seus successors van prendre les regnes del negoci familiar, com era habitual.

També ens trobem, però, exemples que responen, més aviat, a casos d'hipertròfia pel que fa a la conservació de la fama d'algunes dones de les quals no es coneix què van escriure: malgrat la presència en catàlegs literaris i diccionaris d'alguns noms femenins que s'han transmés per una determinada fama –especialment religiosa– però en cap cas relacionada amb testimonis escrits, però tot i així certa resistència a fer-les caure de la bibliografia. Possiblement, fóra el cas de la Venerable⁴⁸⁵ Josefa Ripoll (¿-1640), valenciana, que consta com a escriptora en alguns catàlegs (Calatayud 1977: 10; i, encara, Herrero 2009: 71), tot i que sense cap dada adjunta i sense saber què va escriure. De fet, amb les dades de què disposem, tan sols hem pogut esbrinar que fou franciscana terciària de «gran retiro y perseveró en penitencias y en ejercicios santos hasta la hora de su muerte. Está sepultada en S. Martin de Valencia» (Arbiol 1714: 378) però desconeixem si podem atribuir-li en ferm alguna obra.

2. Llums i ombres de la recerca: una mirada a les edicions poètiques actuals

Com ja s'ha comentat, un dels majors inconvenients d'aquesta recerca és que coneixem pocs textos poètics del període a través d'edicions modernes: evidentment, no es pot abordar una tasca d'estudis fiables d'interpretació textual i de valoració del fenomen, sense una bona disposició dels textos, establerts de manera crítica a través d'edicions rigoreses que partisquen de tots els testimonis conservats. Això explica, doncs, una anàlisi de l'estat de la literatura femenina moderna com el que aquí abordem ha d'estar complementada amb una fixació textual rigorosa, que permeta donar per segures i sostenibles les conclusions a les quals arribem. Per aquest motiu, la finalitat d'aquesta tesi és poder oferir una edició dels textos poètics femenins conservats, acompanyada d'un estudi introductor que aborde els usos literaris de les dones de l'època, amb la documentació de les seves autores. Si bé totes les edicions modernes de poesia femenina existents a l'àmbit lingüístic català no responen exactament a aquests criteris científics suara al·ludits, de moment comptem amb les publicacions meritòries de la crònica en vers de la més amunt esmentada sor Àngela de Sant Josep, del convent dominicà de Nostra Senyora de Betlem de València (Callado 2015a: 144-149) (sobre la qual tornem més endavant [Capítol 7. Subapartat 2.2.2.2.]), l'obra catalana de la mallorquina sor Anna Maria del Santíssim Sagrament (Trias ed. 1988), els goigs catalans

⁴⁸⁴ M. Àngela Giralt és recollida a un repertori dedicat a la impressió femenina publicat per la BNM: *Mujeres impresoras siglos XVI-XIX* [en línia: http://www.bne.es/es/Micrositios/Guias/MujeresImpresoras/Siglo_XVIII/] [consulta: 12/11/2013].

⁴⁸⁵ El títol de Venerable el concedeix Roma a aquells que moren en fama de santedat i als quals se'ls ha incoat el procés de beatificació.

afillats a Jerònima de Boixadors, religiosa del monestir de Santa Maria de Vallbona (Piquer ed. 1986) i a la poesia castellana barroca de la castellonenca Maria Igual (Mas & Vellón 1997), que comentem a continuació.

2.1. Anna Maria del Santíssim Sagrament: la mística lul lista i (també) poeta

L'obra de la mallorquina sor Anna Maria del Santíssim Sagrament (Valldemossa, 1649-Palma, 1700) és una de les poques que ens ha arribat de manera assequible per a un públic més general a través d'una edició actual, per bé que es tracte d'una edició fragmentària i divulgativa, en cap cas crítica (Trias ed. 1988).⁴⁸⁶ L'edició reporta parcialment el seu comentari lul lista –l'obra més reconeguda i valorada de la religiosa– al costat de les seves *cobles* poètiques,⁴⁸⁷ que en contraposició amb aquell, no ha merescut l'atenció de la crítica pel fet d'haver restat inèdites fins a l'aparició de la susdita edició. Comptem amb una bona documentació d'aquesta autora, gràcies a diversos estudis que s'hi han dedicat i a l'aproximació biogràfica que va aportar Trias en l'edició:⁴⁸⁸ de nom seglar Margalida-Beneta Mas Pujol, provenia d'una família de petits propietaris rurals mallorquins. El 1677, a vint-i-vuit anys, va aconseguir ingressar al convent de dominiques de Santa Catalina de Sena de Palma⁴⁸⁹ on es va distingir per les seves virtuts religioses i per una vida marcada per les penitències i austeritat. Amb els anys, hi va esdevenir mestra de novícies (1687), sagristana (1691) i procuradora (1691-1692). En morir la religiosa en opinió de santetat, després d'una vida marcada per abundants fenòmens místics, i arran de la popularitat que havia adquirit, al voltant de 1732 se'n va promoure un procés de canonització,⁴⁹⁰ arran del qual es van escriure algunes biografies (o hagiografies)⁴⁹¹ sobre la religiosa i es va engegar la publicació dels seus papers.

⁴⁸⁶ Amb un estudi biogràfic de l'editor, que reuneix referències documentals inèdites, acompanyat del pertinent estudi lingüístic del text, a cura de Pere Rosselló Bover (ed. 1988: 47-55).

⁴⁸⁷ *Cobla* amb el sentit d'estrofa.

⁴⁸⁸ Sobre aquesta religiosa, s'han publicat estudis molt complets dedicats a la seva vida i obra, i d'altres que hi contenen simples mencions: Bover (1868 [1976]: II, 355); Serrano y Sanz (1903-1905: II, 386-387); Rogent & Duran (1927 [1989-1991]: 350-351 i 375-378); Guasp (1948); Trias (1985, ed. 1988 i 2009: 36-37); Llompart (1989); Badia (1990-1991); McNerney (1999: 73 [s.v. *Margalida Baneta Mas Pujol*]; Galmés (2001); Fuentes (2002: 60-61); Miralles (2003: 153, 2006: 35-37 i 328); McNerney, Castillejo & Ortega (2004: 29); Esponera (2004, on apareix esmentada al títol com a sor Ania); Pinyol (2010: 263-264); consulteu també la fitxa del DBD a cura de Ramon Pinyol Torrents [s.v. *Margarida Beneta Mas Pujol*].

⁴⁸⁹ Aquest convent fou fundat el 1659 sota l'auspici del benefactor Joan Baptista Despuig i Despuig, amb monges procedents del convent de Santa Caterina de Sena de València; sobre els avatars de la fundació, vegeu l'opuscle editat amb motiu d'un acte commemoratiu pel centenari de la mort de l'autora (Santa Catalina 2001), amb algunes pàgines dedicades a les religioses il·lustres –d'entres les quals trobem a sor Anna del Santíssim Sagrament. El 1963, el convent original va ser enderrocat i la comunitat es va fusionar amb l'antiga comunitat dels Àngels de Barcelona (a la qual també s'uniren les dominiques de Vic), ubicades actualment en el convent de Sant Domènec a Sant Cugat del Vallès.

⁴⁹⁰ Aquest procés, però, no va arribar a fructificar. L'ADM conserva documentació referida al procés: *Processus auctoritate ordinaria confectus in Civitate Palmae Regni Majoricarum super cultu non exhibitio servae Dei sorori Annae Mariae a Sanctissimo Sacramento, olim Margaritae Mas, moniali professae chori conventus seu monasterii Sanctae Catharinae Senensis, Ordinis Sancti Dominici [Anno Domini MDCCXXXII]*, 150 f.; en dona notícia Joan Rosselló Lliteras en un estudi que descriu les causes de canonització conservades en el dit arxiu. Entre la documentació relativa a aquesta autora, Rosselló enumera també els testimonis manuscrits de l'obra de la religiosa (2005: 397-402).

⁴⁹¹ Vallespir (1741), basada en el relat biogràfic del confessor Mesquida, que va quedar manuscrit (Garau 1901).

Respecte als escrits que ens va deixar sor Anna del Santíssim Sagrament, és coneguda la seva obra cabdal *Exposició de los cànctics del Llibre d'Amic e Amat de Ramon Lull. Dialogatió y cànctics de amor*,⁴⁹² escrita per ordre del seu confessor Gabriel Mesquida entre 1687 i 1692, i editada modernament per Sebastià Trias a partir d'una selecció dels materials, com ja s'ha comentat. Davant les experiències místiques que demostrava sor Anna, Mesquida la va empènyer a llegir el *Llibre d'Amic e Amat* de Ramon Lull —a través de l'edició valenciana de Joan Bonllavi, 1521—, perquè deixés per escrit les seves apreciacions i les impressions causades per la lectura. El resultat d'això: un comentari místic en català dels primers 94 versets del llibre lul·lià, amb la incorporació de materials diversos. Així, als comentaris doctrinals dels diversos versicles o cànctics de l'obra de Lull, sor Anna Maria hi incorpora pinzellades autobiogràfiques, que descriuen les seves experiències místiques, visions i diàlegs amb Déu, i algunes *cobles* poètiques que reflecteixen la relació íntima establerta amb el seu Espòs. Pel que fa al to de l'obra de sor Anna Maria del Santíssim Sagrament, considerava l'editor Sebastià Trias que:

L'oració és una llarga meditació que, feta abstracció de les coses i d'un mateix, condueix a la contemplació i entrega total a Déu fins a la quietud espiritual. En aquest sentit sor Anna s'acostaria al nihilisme de Molinos, però el desig d'ajudar al proïsme l'allunya d'aquell místic heterodox. Al mateix temps el llibre suposa una defensa de la santedat de Lull (Trias 2009: 36).

Efectivament: la línia mística i lul·lista (i, diria més, femenina) d'aquests escrits va propiciar, finalment, que els jesuïtes mallorquins engegessin una campanya contra l'autora⁴⁹³ en l'ambient de polèmica lul·lista que durant els segles XVII i XVIII va enfrontar virulentament els seguidors i els detractors de Ramon Lull,⁴⁹⁴ fins a tal punt que, en aquest context de censura, el bisbe Guerra va prohibir que circulessen alguns dels retrats de la religiosa (Bover 1868 [1976]: II, 355). A banda d'aquests materials que va transcriure i estudiar Trias, hem de lamentar la pèrdua de molts altres textos espirituals de sor Anna Maria del Santíssim Sagrament, sobretot els que anaven dedicats a explicar el seu interior al confessor, Gabriel Mesquida, a mode d'autobiografia espiritual, i dels quals ha quedat rastre en els susdit comentari.⁴⁹⁵ Més enllà d'això, la dominica també hauria escrit cartes, no conservades, al pare Josep Andreu, cartoixà, a través de les quals tractaven temes de consciència i espiritualitat després de la mort del confessor Mesquida (Trias ed. 1988: 47).

⁴⁹² Joan Miralles i Montserrat va incloure aquesta autora a la seva *Antologia de textos de les illes Balears dels segles XVII-XVIII*, amb el cànctic núm. 47 (Miralles 2006: 35-37).

⁴⁹³ Contra aquesta obra foren escrits uns *Reparos que en la leyenda de la explicación de los cànctics del b. Lulio escrita por la venerable sor Ana Maria del Santísimo Sacramento han ocurrido al P. José Ramonell, de la Compañía de Jesús*, manuscrits, obra del teòleg, catedràtic de la Universitat de Mallorca i qualificador del Sant Ofici Josep Ramonell, que Bover havia vist en poder de Jaume Antoni de Prohens i Bennàsser (Bover 1868 [1976]: II, 236). L'obra va ser refutada pel caputxí Maties de Mallorca en la seva *Respuesta apologética a los reparos del P. José Ramonell, jesuïta, a las obras de la v. m. sor Ana María del Santísimo Sacramento*, 1750, també manuscrita; cfr. Rogent & Duran (1927 [1989-1991]: 350).

⁴⁹⁴ Sobre aquesta polèmica, hi ha molta producció bibliogràfica al respecte; veg. p.e., Batllori (1967); Ferrer Flórez (2001); Ramis (2009) i (2010); sobre el paper de l'obra de sor Anna del Santíssim Sagrament en aquest context: Esponera (2004: esp. 265-274); i Trias (2004).

⁴⁹⁵ «Cada vegada que me ha manat que li donàs per escrit alguna cosa de lo que em passa»; i «Lo que ha passat a Sor Anna Maria del Santíssim Sagrament a circa de aquesta matèria» (Trias ed. 1988: 44).

2.1.1. Difusió dels textos de la religiosa: manuscrits i edicions

Amb la finalitat d'aixecar als altars aquesta religiosa, la seva obra va passar per la impremta seixanta anys després de la seva mort, a través d'una traducció castellana anònima: *Exposición de los cánticos de amor compuestos por el ínchyto mártyr y doctor iluminado, el beato Raymundo Lulio en el Libro de Amico, et Amato. Dada y mysticamente practicada por la Ven. Madre Sor Ana María del Santísimo Sacramento...* (Palma: Ignasi Frau, 1760). L'obra va anar precedida d'una àmplia introducció del traductor a favor de la impressió i que cal ser llegida com una eina de defensa de la legitimitat de l'obra. Editada en dos volums a cura dels Protectors de la Causa Pia Lulliana, aplegava els 34 primers càntics del *Llibre d'amic e amat*, acompanyats del comentari efectuat per la religiosa.⁴⁹⁶ Posteriorment, el 1775, el pare Antoni Ramon Pasqual i Fleixes va assumir una nova traducció, des del càntic 35 fins al 94, que, a diferència de l'anterior, no va acabar assolint la impremta sinó que es va conservar manuscrita en tres volums a l'Arxiu Diocesà de Mallorca. De manera tal que, abans de l'edició de Trias, la traducció castellana de 1760 era l'únic imprés que permetia l'accés als escrits de sor Anna, malgrat la gran proliferació de còpies manuscrites que se'n feren a l'època. Ho veiem en la descripció dels testimonis manuscrits que reporten –o que van transmetre– l'obra de la mística valldemossina, proporcionada pel seu editor Trias en l'estudi preliminar (ed. 1988: 33-41); testimonis que trobem també recollits i esmenats per la *Base de dades Ramon Lull*,⁴⁹⁷ i sobre els quals cal que fem alguns aclariments i, per això, en recuperem aquí la informació.⁴⁹⁸ En l'edició de Trias es va donar notícia d'un total de 13 manuscrits diferents, repartits en 5 grups, al qual hem d'acudir per conèixer-ne la localització:

- 1) els manuscrits originals del segle XVII (ms. A, autògraf, i B)
- 2) les còpies manuscrites del segle XVIII perdudes (ms. E, I i O)
- 3) les còpies del segle XVIII localitzades (ms. P, M, R i S).
- 4) una antologia i un índex (ms. X i V).
- 5) la traducció castellana (ms. T i U: a través de la descripció proporcionada per la base de dades Ramon Lull, inferim que el ms. U és el manuscrit prèviament identificat per l'editor com a R, –i que identifica erròniament amb la sign. F 128).

A aquests manuscrits que contenen l'obra de sor Anna del Santíssim Sagrament traduïda al castellà, s'hi ha de sumar un altre que el mateix Trias (2005) va donar a conèixer amb posterioritat a l'edició, existent en la seva pròpia biblioteca particular: es tracta d'un

⁴⁹⁶ El primer volum conté també un «Resumen de la Vida de la Venerable Madre Sor Ana del Smo. Sacramento, escritora de esta obra» (1760: I, 1-42) espigolada a partir d'una Vida de la religiosa, obra de Vallespir (1741). A continuació, incorpora els relats autobiogràfics de sor Anna, a mode d'introducció, en què explica com va ser el procés d'escriptura del comentari, així com algunes experiències místiques (fins p. 82) i el recull i traducció dels càntics fins al núm. VIII. El segon volum, continua fins al càntic XXXIV.

⁴⁹⁷ Centre de Documentació Ramon Lull (Universitat de Barcelona) [consulta: 4/08/2014]. Resulta d'un gran interès perquè proporciona una informació completa sobre la localització de l'obra de sor Anna: una petita biografia i abundant informació sobre la transmissió de l'obra a través dels diversos manuscrits i edicions, acompanyada de bibliografia, que podem contrastar amb el que reporta l'editor.

⁴⁹⁸ A més a més, la BMM conserva un bifoli del segle XVIII, que duu una còpia fragmentària d'un comentari de sor Anna al càntic 54, en la traducció castellana; el full, que es rubrica *Corazón de Jesús con cinco flechas*, comença amb: «Dice la Venerable Madre Sórora Ana María del Santísimo Sacramento...», i es troba inserit en el Ms. 146, un aplec de papers religiosos provinents del fons Ayamans (Olivar 1977: 33)

manuscrit datat el 1759, obra de Nicolau Mayol Cardell, que reporta una part dels *Càntics* sota el títol *Lugares en que la Venerable Sor Ana Maria en la Exposicion de los canticos del Amigo y Amado dice algo de las glorias del Beato Raymundo Lulio Doctor Iluminado y Martir*. Pel que fa al tema que ens ocupa, hem de dir que d'aquests, el ms. V, conservat al Col·legi de la Sapiència de Palma reporta una còpia de l'edició del *Blaquerna* publicada a València per Bonllavi (1521) i una antologia de les parts versificades⁴⁹⁹ que es troben disseminades pel conjunt de testimonis conservats (Trias ed. 1988: 38) i que demostren que l'autora també va recórrer a la poesia en la seva exegesi lul·liana.

2.1.2. La poesia de sor Anna Maria del Santíssim Sagrament, la gran desconeguda

Ara bé, allò que ens interessa més de sor Anna Maria del Santíssim Sagrament per aquesta recerca és la inclusió de poesia mística en la seva exegesi lul·lista, aspecte que no ens consta que haja estat tractat per la crítica. Tant el manuscrit original (B) com les còpies del segle XVIII, contenen algunes parts versificades intercalades en la seva prosa, que són transmeses de manera antologada pel manuscrit V.⁵⁰⁰ En la descripció del manuscrit proporcionada per Llorenç Pérez Martínez (2004: 162), els folis 75-83 contenen un total de 12 peces místiques que, per la rúbrica, es coneix que reproduïxen els col·loquis íntims de l'Esposa i l'Espòs, a través d'una remissió al relat lul·lià de l'Amic e Amat. Malgrat que es troben inserides en el comentari del *Càntic*, són producte i fidel reflex de les experiències conventuals més quotidianes de l'autora (escrites amb motiu de rebre la comunió o per a després de l'acte, en determinada festivitats, com el dia de Santa Teresa), com era habitual en la literatura femenina conventual de l'època:

- D) «Càntich de amor número 100 al día de Tots los Sants después de haver combregat. Cobles de la V. M. Sor Anna Maria del SS. Sagrament, natural de Valldemosa, monja del cor del convent de Santa Chatarina de Sena, ab altres cobles per la boca de Christo Nostro Señor ditas. Diu la V.M. a Christo. *Inc.*: “Jesus del meu cor / vulgut y amat, / en este foch tan gran / en som tot cremat”» (10 cobles);
- II) «Diu Christo N. Sr. a la V.M. las siguiens 33 coplas»;
- III) «Càntich 5º. núm 15 en el día de Santa Teresa digué la V.M. a son Amat las siguiens 6 coplas»;
- IV) «Diu Christo Nostro Señor a la venerable Mare las siguiens 20 coplas»;
- V) «Diu la V.M. a su Majestad la siguiens 2 coplas»;
- VI) «Càntich 49, núm 74. Estave aparallade pera combregar digué a son Amat 30 coplas»;
- VII) «La V.M a son Amat antes de combregar. 3 coplas»;

⁴⁹⁹ BDM, Col·legi de la Sapiència, Ms. F-28, 324 f.; que conté una antologia de les parts versificades de l'Exposició de sor Anna Maria del Santíssim Sagrament, f. 75-83, sota l'epígraf «Càntich de amor número 100 al día de Tots los Sants después de haver combregat. Cobles de la V. M. Sor Anna Maria del SS. Sagrament, natural de Valldemosa, monja del cor del convent de Santa Chatarina de Sena, ab altres cobles per la boca de Christo Nostro Señor ditas» (f. 75), seguida d'unes *Oraciones para después del rezo del Rosario* (f. 83-84v) i de diverses notes (f. 86v-87), anònims. Trias el localitza amb la signatura F-18 per error. Segons Rosselló Llitéras (2005: 401), a l'ADM es conserven també unes *Endetxas copiadas de la exposició de las Dialogacions de Amor o Cantichs del Doctor Il·luminat lo Amic el Beato Ramon escrita per la Mariposa de Amor, la venerable Mare Sor Anna Maria del Santíssim Sagrament*, 6 f., s/n, sense tapes. Veg. la descripció que ofereix la *base de dades Ramon Llull*: «S. XVIII. Enquadernació de pergami. 115 x 75 mm. II.A.17c: còpia procedent de l'edició del *Blaquerna* publicada a València per Bonllavi el 1521. f. 75: “Càntich de amor número 100 al día de Tots los Sants después de haver combregat. Cobles de la V. M. Sor Anna Maria del SS. Sagrament, natural de Valldemosa, monja del cor del convent de Santa Chatarina de Sena, ab altres cobles per la boca de Christo Nostro Señor ditas.” Els folis 75-83 són una antologia de les parts versificades de l'Exposició de sor Anna Maria del Santíssim Sagrament. Ff. 83-84v: *Oraciones para después del rezo del Rosario*. Ff. 86v-87: *Diverses notes*».

⁵⁰⁰ BDM, Col·legi de la Sapiència, Ms. F, 18.

- VIII) «La matexa V.M diu las siguiens después de combregar. 1 copla»;
 XIX) «Diu la V.M. las siguiens a son Amat. 2 coplas»;
 XX) «Diu Christo las siguiens a la V.M. 2 coplas»;
 XI) «Càntich 57, núm. 8 antes de combregar. Diu las siguiens la V.M. spiritualment. 6 coplas»;
 XII) «Càntich 51, núm 22. 3 coplas».

Per la seva banda, l'edició de Trias, ens reporta les mateixes composicions en un bloc autònom, agrupades sota el conegut epígraf «Cobles de la V.M. Anna Maria del SS. Sagrament, natural de la vila de Valldemossa, monja de cor del convent de Sta. Catarina de Sena, ab altres cobles per la boca de Cristo Nostro Senyor dites» (ed. 1988: 213-224) i amb rúbriques gairebé coincidents («Estava aparellada per a combregar...»; «[Antes de combregar diu les següents la V.M. Espiritualment]...»; «El dia de Sta. Teresa...», «El dia de tots los sants después de haver combregat...»). Aquests versos foren recopilats en l'antologia del segle XVIII tot convertint en estrofes de quatre versos (en la forma de l'anomenada *copla*) el que eren dístics monorims a l'original, i foren corregits a l'edició de Trias tot seguint el text original (manuscrit B).⁵⁰¹ Fet i fet: després de repassar ràpidament les obres de sor Anna Maria del Santíssim Sagrament, només podem apuntar ací la necessitat d'un estudi crític i rigorós dels seus papers íntegres, que incorpore un estudi codicològic pertinent de tota aquesta vasta obra: tant pel que fa al comentari l'lià com a l'obra poètica amb què l'autora el va acompanyar.

Per bé que són diversos els estudiosos que s'han acostat als escrits d'aquesta autora des de diversos plantejaments és especialment des del camp de la història del lul·lisme que l'han treballada, de manera parcial; és evident, però, que cal una revisió de tots els manuscrits que han transmés els seus textos, per tal d'oferir una edició crítica de l'obra completa, rigorosa i fiable, que siga l'inici d'investigadors venidores. Considerem que l'estudi de la poesia mística de sor Anna Maria del Santíssim Sagrament és una parcel·la que no es pot tractar de manera aïllada, en relació amb la resta d'obra de la religiosa.; per poder ser interpretada correctament, cal haver realitzat un ampli treball d'edició, de dimensions gairebé colossals per la realització d'una tesi de les característiques com la que ens ocupa, per la magnitud dels testimonis manuscrits conservats. Amb tot, hem transcrit aquí les *cobles* proporcionades per l'edició de Trias per veure de quina manera s'integren en la tradició poètica conventual femenina.

2.2. Jerònima de Boixadors: autora dels goigs del monestir de Vallbona?

Un altre volum que ha donat a conèixer obra femenina moderna al lector i a l'investigador actual, ha estat l'edició del *Llibre de Goigs* i altres escrits devots en català de la comunitat cistercenca de Santa Maria de Vallbona;⁵⁰² materials que l'erudit Josep-Joan Piquer (ed. 1986) va acabar atribuïnt a Jerònima de Boixadors (? , a. 1554-Vallbona de les Monges,

⁵⁰¹ Com ja hem llegit en la descripció dels manuscrits en notes anteriors, es correspon al manuscrit original del confessor, Mesquida, signat per sor Anna, conservat a l'ABM. Duu per títol *Originals de la Exposició de los Càntics del D. Illum. i Màrtir de Cristo el PB. Ramon Llull cuya expositora és la Ven. Sor Anna Maria del Ssm. Sagrament Religiosa del Cont. de Sta. Caterina de Sena de esta capital, escrits per el Illustre Doct. Dn. Gabriel Mesquida, Pre i Ardiaca de esta Catedral i confessor ordinari del dit Cont. i firmats per dita Venerable*.

⁵⁰² Conservat actualment a l'AHCB, *Llibre de Goigs*, Ms. [s.sign.] 9f. + 242 p. + 1 f. (entre els quals 29 f. en blanc). Perg. 250x151 mm. [A la caps: *Proc. de Vallbona de les Monges*]; procedents de l'antic Institut Municipal d'Història; l'edició de Piquer va donar a llum cinquanta-un goigs que caldria contrastar amb aquests materials.

1562) pels motius que exposem a continuació.⁵⁰³ D'aquesta autora, se'n coneixen poques dades biogràfiques:⁵⁰⁴ només sabem que va pertànyer als Boixadors, una de les famílies aristocràtiques del Principat «de més tradició i vell llinatge» (Fargas 1998: 467), i que va ser abadessa de l'esmentat monestir des de 1554 fins a la seva mort el 1562 (Piquer 1990: 194-196). L'edició d'aquests materials va acompanyada d'un estudi introductori amb notícies sobre Jerònima de Boixadors (Piquer ed. 1986: 9) així com d'altres dades referents a l'època de creació, i una biografia referent al gènere gogístic.⁵⁰⁵ Pel que fa a aquest tipus de text, els *goigs* són: «cants religiosos de lloança i petició adreçats a Déu per mitjà normalment d'alguna mediació mariana, angèlica o santoral, d'acord amb unes característiques literàries i musicals que els singularitzen entre els diversos gèneres de poesia religiosa popular conreats als territoris de parla catalana» (De Courcelles 2008: 11).

Però, certament, un problema que es planteja en la identificació autorial d'aquest tipus de textos i, per tant, en l'atribució real de tot aquest corpus a sor Jerònima procedeix de la pròpia definició i forma del gènere: els *goigs*, rarament comptaven amb la menció d'autoria,⁵⁰⁶ ja que allò que importa és que es tractava d'una «obra d'interpretació, és a dir, de domini d'una paraula que repeteix, que inventa tot reproduint» (De Courcelles 2008: 228). Un corpus de textos que, en el cas dels convents de religioses, tant si es tracta d'escrits propis com si eren encarregats a algun devot o escriptor conegut, es posaven a disposició de la comunitat perquè els 'interpretessin'.⁵⁰⁷ En reflexions de l'estudiosa,⁵⁰⁸ els escriptors d'aquest tipus de textos si no eren eclesiàstics, rectors o capellans, eren almenys persones molt vinculades a l'Església, en la mesura que les lectures que pretenien produir s'havien d'efectuar als santuaris, davant de les relíquies i les estàtues miraculoses dels sants, en el curs de les celebracions recitades i llegides en el marc eclesial. "Escriure" per a ells s'aprenia de la lectura dels cossos presents dels sants i se situava en la confluència de les competències de la lectura, col·lectives i individuals (De Courcelles 2008: 238). Segons això, no ens seria difícil vincular la creació de *goigs* amb algunes religioses que a partir del segle

⁵⁰³ Piquer ja havia parlat d'aquests *goigs* en altres estudis, sense atribuir-los (1971-1972: 381).

⁵⁰⁴ Sobre aquesta: McNerney (1999: 72); Pinyol (2010: 261); Piquer (1990: 194-196); Zaragoza (2013a: 267).

⁵⁰⁵ L'edició comprén diversos volums i un apèndix (còpia facsimil d'algunes oracions manuscrites): un primer que inclou una nota biogràfica de l'editor (p. 1-4); un estudi introductori «I. Preàmbul», amb apartats dedicats a l'obra, el gènere i la família a la qual pertanyia l'autora; en el II trobem l'edició dels cinquanta-un *goigs* (més un himne s.n.) en fulls solts, i en el tercer, «III. Devocions de Vallbona», diverses oracions: una "Oración muy devota para encomandarse a Dios cada día", p. 17; una «Oratio devotissima ad pluviam impetrandam», p. 18; una «Antifona de Beatae Mariae contra pestem», p. 19; una «Oratio molt devota per a oferir lo Rosari a Maria Santissima», p. 20; l'oració «Pius Quintus Papa, concessit cuilibet devote dicenti sequentem salutationem, plenissiam indulgentiam» i «Sixtus Papa 4, concessit cuilibet devote dicenti sequentem orationem XV milia annorum de vera indulgentia pro qualibet vice», p. 21; una «Antifona de Beatae Mariae semper Virginis», p. 22; l'oració «Gregorius XIII Pontifex maximus concessit cuilibet dicenti que sequuntur, quinquaginta annorum de ildulgentia», p. 23; una «Instrucció, y modo de com se a de resar lo Rosari, per a les Ànimes que estan en lo Purgatori», p. 24-28; una «Lletania» (*Kyrie eleyson, Christe eleyson, ...*), p. 29; «La Salve» i «La Ave Maria», p. 30-31; i, finalment, una «Litania pro difunctis», p. 32-33.

⁵⁰⁶ Una excepció podria ser el cas de Mariana Escrivà d'Íxar i Monsoriu (València, 1670-?, 1730), que consta com autora en l'imprés d'uns *goigs* en honor als patrons de Carlet, a la qual ja hem al·ludat.

⁵⁰⁷ En aquest sentit hi ha una gran concomitància entre la producció de *goigs* i la de villancets, executats en convents femenins, i de la qual tindrem ocasió de parlar més endavant.

⁵⁰⁸ Per aquesta qüestió de l'autoria d'aquests textos, lleg. l'apartat titulat: «Transcriure, escriure, comprendre: ¿qui són els escriptors?», del treball aprofundit de De Courcelles (2008: 227-238).

XVI ja estaven molt familiaritzades amb aquest tipus de lectures i vivien immerses en els seus espais d'espiritualitat. Amb tot, davant l'obra atribuïda a sor Jerònima un problema que se'ns planteja és saber si realment és l'autora d'aquest corpus que circulava anònim i que era cantada en l'anonimat col·lectiu conventual.⁵⁰⁹

El motius que esgrimeix Piquer per imputar l'obra a aquesta religiosa és bàsicament la seva datació, establerta a través d'alguna referència present en els textos. Així, en l'estudi introductori (ed. 1986: 6 [II. L'obra]) l'editor esmenta l'«Oración muy devota...» (ed. 1986: 21), en què l'autora s'encomana a Déu, «a nuestro Emperador, a nuestro Rey...». Segons Piquer, a la monarquia hispànica només trobem els títols d'emperador i rei vigents en dues persones diferents: en l'època que abasta des del 16 de gener de 1556 fins al 21 de setembre de 1558, dates d'abdicació i mort de Carles I d'Espanya i emperador d'Alemanya, mentre ell estava retirat a Yuste i regnava ja Felip II. Considera Piquer que aquests anys es corresponen al monestir de Santa Maria de Vallbona amb l'abadiat de Jerònima de Boixadors (1554-1562), autora molt probable d'aquesta i d'altres composicions que es troben en el llibre de referència:

Una piadosa tradició vallbonina i la datació del manuscrit [...] atribueixen el *Llibre dels goigs* a l'extraordinària abadessa Jerònima de Boixadors, la qual segons testimonis coetanis era molt devota i penitent. Per altra banda, és molt palès que ella, donada la seva preparació literària i mística podia molt bé ésser-ne l'autora o recopiladora. Jerònima posseïa el carisma de la puntualitat en el compliment de la Regla i, abeurada a l'escola espiritual del Císter, demostrà ésser una autèntica contemplativa (Piquer ed. 1986: 9, «IV. L'abadessa Jerònima de Boixadors»).

El llibre de goigs editat per Piquer es divideix en diverses parts: només tres d'aquestes seccions es deuen a la mateixa copista i són les atribuïdes a Jerònima; la resta de seccions són obra d'altres mans «bastant matusseres i de poca qualitat», en paraules de l'editor (ed. 1986: 6). En defensa de l'autoria de sor Jerònima, Piquer addueix de nou una superioritat de Jerònima enfront a les seves companyes, capacitats que la converteixen en una autora vàlida i preparada per confeccionar aquells materials:

És un cas semblant al de la monja mística de Llúria, també de Vallbona, les companyes de la qual ompliren les pàgines blanques del preciós *Directorí espiritual amb oracions vulgars* (1648). La suposada cal·ligrafia de Jerònima és pulcra i delicada, segons model del segle XVI i l'autora demostra dominar els idiomes llatí, castellà i català, com alguns dels membres de la seva egrègia família (ed. 1986: 6).

2.2.1. L'ambient cultural i literari al monestir de Vallbona als s. XVI-XVIII

Per escatir l'ambient cultural i literari d'aquesta comunitat femenina en els segles XVI-XVIII, en el qual va viure i es va formar Jerònima de Boixadors és necessari consultar els nombrosos treballs que hi ha dedicat, entre d'altres,⁵¹⁰ l'estudiós J. J. Piquer a través de la

⁵⁰⁹ Segons el corpus textual editat, les advocacions principals del convent són els sants Abdó i Senén, sant Anton Abat, sant Antoni de Pàdua, sants Cosme i Damià, sant Cristòfor, sant Esteve, sant Isidre, sant Maur, sant Roc i sant Sebastià (Piquer ed. 1986: 7).

⁵¹⁰ Aquesta comunitat femenina, fundada el 1172 i vigent en l'actualitat, ha rebut l'atenció de nombrosos estudiosos, que n'han abordat l'anàlisi des de perspectives diferents; sobre la fundació i història del monestir, veg. p.e. Sans i Travé (2010). Ens remetem a la investigació doctoral que li ha dedicat recentment la historiadora Marta Cusó, centrada especialment en el període 1701-1802, que proporciona un ampli repertori bibliogràfic que m'eximeix de donar aquí les referències (Cusó 2009). A través del seu estudi, Cusó verifica

documentació de l'arxiu conventual consultada (Piquer 1970; 1971-1972; 1978-1979; 1990; 1993...). Així, en un treball dedicat a analitzar la relació del rector de Vallfogona amb aquest cenobi femení, l'estudiós va resumir el règim de vida en clausura de la comunitat i assenyalava un nivell cultural refinat a través del conreu literari i de les belles arts⁵¹¹ intramurs a través de la poesia, la música, la pintura i la confecció de brodats (1979: 118). Piquer recuperava algunes mostres de cultura femenina conventual fora del marc literari, com ara l'existència d'alguns quadres de la comunitat que foren pintats per les religioses així com algunes estampes bellament il·luminades; per ell sabem també que les monges i les escolanes de l'època moderna estudiaven arpa i clavicèmbal, juntament amb l'orgue, que va experimentar un auge amb l'organista i mestra de música Isabel Anna de Pradell (1970: 118),⁵¹² en un moment en què es buscava que les religioses mateixes s'ocupassen de tocar l'orgue per eximir al convent el pagament d'un sou a l'organista i, de retruc, per limitar l'entrada de seglars intramurs, evitant que els músics de cor hi entressen (Mazuela-Anguila [en premsa]). D'altra banda, com a mostra dels gustos i univers literari que fulguren entorn de Vallbona, és interessant recordar la variant de la conegudíssima cançó «Bella, de vós som amorós», del valencià Joan Timoneda que es va trobar a l'arxiu, a què ja ens hem referit. Sens dubte, es tracta, aquesta, d'una troballa inesperada que reflecteix una afició vers la poesia de caire culte a dins la clausura; afició que no devia ser desconeguda per la nostra autora. Això, sense oblidar aquí les composicions de caire jocós i eròtic que el rector de Vallfogona, el poeta Vicenç Garcia, va dedicar a aquestes monges, filles de la noblesa, que també confegien a aquest cenobi una reputació de cultura i de distinció (Piquer 1970).⁵¹³

A més a més, seguint amb les aficions culturals i literàries de la comunitat,⁵¹⁴ Piquer (1990: 313-315) també havia esmentat la col·lecció de *letrillas* i *villancicos* polifònics, escrits i cantats amb motiu de la professió de monges, un subgènere de poesia paradramàtica, molt usual en els convents de religioses, com veurem més endavant; l'autoria d'aquestes peces se'ns escapa perquè gairebé sempre són anònimes, però devia recaure o bé en les religioses més preparades o bé en autors anònims, externs al convent als quals se'ls havia encarregat la confecció de les peces (que sovint anava a part de la música) [Capítol 7. Subapartat

que en aquest període, la comunitat es trobava àmpliament alfabetitzada, i demostra de quina manera l'escriptura va ser una eina cabdal per mantenir una xarxa social a l'exterior, de la mà de religioses com ara Maria Teresa de Riquer i Teresa de Guiu que han conservat correspondència epistolar adreçada a familiars, i per administrar correctament la comunitat, per part de les abadesses (veg. p.e., 2009: 267-268, 273-274, 283-285, *pas.*; a la p. 265, Cusó dona la notícia d'una carta de l'abadessa Maria Castellví i de Ponts, datada el 7 d'agost del 1707, a través de la qual feia una petició de proveïment de gel dels pous de Prades als jurats de Reus per combatre malalties; la carta, la tenim transcrita per Grau i Pujol (2007: [s.p]).

⁵¹¹ Malgrat que res té a veure amb el nivell cultural de la comunitat, Piquer explica que malgrat que està prohibit «festejar» al locutori –una pràctica ben assentada al període fins i tot, després del Concili de Trento–, i tampoc entre reixes ni finestres, els nois les pretenien des del carrer organitzant albades i festes amb instruments de música i balls, la qual cosa ens remet al contacte que tenien aquestes religioses amb el seu món més immediat, d'extramurs (Piquer 1970: 118).

⁵¹² Sobre aquest aspecte, lleg. també Blancafort (1983).

⁵¹³ Lleg. esp. «Producció poètica de Vicenç Garcia relativa a Vallbona», p. 120-124. Piquer esmenta tres peces del poeta dedicades a les religioses vallbonines i d'altres que podrien anar referides a Vallbona; en tenim algunes editades per Rossich & Valsalobre (2006).

⁵¹⁴ Per mostrar quina era la cultura espiritual de les religioses Piquer proporciona una breu mostra de dotze títols de volums de la biblioteca conventual, que contenen marques de les religioses posseïdores; tots ells pertanyen al s. XVIII i estan dedicats a meditació (1990: 315-316).

2.3.2.5.2.]. Ens consta que al monestir de Vallbona, les religioses no només s'ocupaven d'escriure les cròniques i la documentació relativa a l'organització de la comunitat, segons el càrrec que exercien, sinó que les més preparades també escrivien textos de caire literari: coneixem el cas de l'abadessa Maria de Llúria i de Magarola, autora d'un *Directori espiritual* en català que el mateix Piquer va treure a la llum en una edició (1978-1979 i 1983). Recentment també ha estat reivindicada la faceta literària combativa de Manuela Desvalls, que va escriure i copiar missatges per tal de mantenir els ànims a favor de la causa austriacista durant la Guerra dels Segadors; textos coneguts només indirectament (Gabancho 2014).

Fet i fet, amb aquest breu repàs veiem com la figura de Jerònima de Boixadors, excepcional en paraules del seu editor, no va representar en cap cas un bolet al convent de Vallbona: en termes generals, s'hi respirava un ambient culte i de preparació intel·lectual que va tenir els seus fruits en l'àmbit escrit. Només una investigació més profunda en l'arxiu conventual a la recerca de noves pistes ens permetrà confirmar les hipòtesis de l'editor Piquer que, a tenor del que s'ha comentat, considerem totalment plausibles.

2.3. Maria Igual: una poeta entre el barroc i la il·lustració

Més enllà de l'obra d'aquestes religioses, podem considerar que l'obra completa de Maria Igual i Miguel (Castelló, 1655-València 1735) [veg. Capítol 3. Subapartat 4.1.] representa l'exponent més important i vital d'una autora moderna als territoris catalanoparlants, per la gran diversitat de temes i gèneres conreats, per bé que està escrita en castellà. Segons ha estat recollit per diverses fonts, la marquesa de Castellfort va arribar a escriure i recopilar un nombre ben nodrit de composicions pròpies,⁵¹⁵ de diversa tipologia; el corpus abraçava tant textos dramàtics (lloes i comèdies de base mitològica), com narratius (novel·les), però essencialment, poètics i paradramàtics (col·loquis), escrit íntegrament en castellà. Malauradament, als acaballs de la seva vida, l'autora va manar destruir l'obra, possiblement per tal de salvaguardar el seu honor o per la pressió social que devia exercir-se sobre qualsevol dona que demostrés aptituds literàries –tal com queda reflectit en el cas d'altres autores que van decidir cremar la seva obra pel mateix motiu, i que comentarem en el seu moment. D'aquest corpus, però, algun parent proper en va poder salvar una part de les ares del foc: segons el bibliòfil Ximeno, se n'haurien conservat fins a tres volums manuscrits, que el 1749 estaven en possessió del nét de l'autora, Nicolau Peris, amb intencions de donar-los a l'estampa. Aquests manuscrits, força extensos, contenien poesies variades (es conservava tot un volum dedicat a aquest gènere), així com altres peces, desaparegudes: les comèdies *Los prodigios de Tesalia* i *Triunfos del amor en el ayre*, amb música, una lloa per a la comèdia *También se ama en el abismo*, de l'autor Agustín de Salazar y Torres –la qual hauria estat representada en casa de Maria Igual– i un *Romance a la Adoracion de los Santos Reyes*, paràfrasis dels evangelistes i altres assumptes (Ximeno 1747-49: II, 242).

⁵¹⁵ «Floreció en la poesía española y compuso tanto en todo género de metros que avía en su casa una arca casi llena de papeles; y se huvieran podido encuadernar muchos tomos si, a impulsos de su modestia y conciencia escrupulosa no huviera mandado quemar mucha copia de ellos» (Ximeno 1747-49: II, 242).

Ara bé, d'aquests quaderns inèdits, sols se'n va salvar un, que ens permet arribar a una mostra representativa dels gustos i l'estil poètic de Maria Equal. Es conserva actualment a la Biblioteca Nacional de Madrid, amb el títol *Poesías*,⁵¹⁶ després d'haver estat adquirit a través de la casa de subhastes Sotheby's (Londres), el 1976, en un lot de la Biblioteca de Sir Thomas Phillips. El manuscrit conté un total de trenta-huit composicions, entre les quals hi ha peces líriques de gran varietat estròfica i tema: hi ha moltes peces religioses, dedicades al naixement de Jesucrist, de tema marià o d'aspecte devot, però també trobem peces de caire profà dedicades als assumptes mundans, no exempts d'un to jocós i burlesc; hi trobem, a més, col·loquis, '*jácara*s', balls i lloes, que devien de ser llegides en les tertúlies literàries a les quals podria haver participat la mateixa autora, i, fins i tot, la novel·la breu, *El esclavo de su dama*, de caire bizantí, que narra les peripècies amoroses de Lisardo i Laura. L'únic manuscrit de Maria Equal, inscrit en l'estètica postbarroca (Cantos 2007: 179) ha estat editat íntegrament pels estudiosos Pasqual Mas i Usó i Xavier Velón (Mas i Usó & Vellón ed. 1997) i ha generat alguns treballs d'anàlisi de certa envergadura que aborden l'obra de la marquesa des de diferents enfocaments i propostes metodològiques.

Dos anys més tard de l'aparició d'aquesta edició, el 1999, Maritza Elisa Mark, de la University de Calgary (Canadà) llegia la seva tesi doctoral *María Equal: subversión del discurso patriarcal en el siglo XVII*⁵¹⁷ dedicada a analitzar, des d'un marc teòric sociològic, històric i feminista, el discurs subversiu de l'autora. L'estudiosa –que demostrava no haver llegit l'edició de Mas i Usó & Vellón– va oferir, al costat de la seva anàlisi teòrica interpretativa, una ressenya biogràfica de l'autora i de la seva obra, complementada en l'apèndix amb l'edició crítica del manuscrit custodiat a la BNM (Mark 1999: 100-299). La contribució d'estudis dedicats a l'obra de Maria Equal es va aturar, el 2007, amb la publicació d'un treball de Marieta Cantos (2007) en què analitzava temàticament i formalment un poema de Maria Equal («A un Ruy Señor que se puso a cantar a tiempo que una persona estaba contando sus pesares a otra»)⁵¹⁸ i proposava la seva particular lectura. Sens dubte, més enllà d'aquests treballs, cal visitar l'obra de Maria d'Equal i analitzar altres aspectes obscurs que amaga el seu ampli corpus textual, a fi d'incitar a noves aproximacions i interpretacions de la seva obra.

⁵¹⁶ BNM, Ms. 22034. A banda de les poesies, reporta la novel·la *El esclavo de su dama* (f. 105-117); sobre la història i circulació del manuscrit des de les mans del fill de la poeta, Josep Equal, tot passant pel nét Nicolau, fins a arribar a la localització actual; veg. Mas i Usó & Vellón (ed. 1997: 383-384).

⁵¹⁷ Consultable en línia a la pàgina web governamental *Library and Archives Canada* [consulta 18/10/2014].

⁵¹⁸ El trobem editat per Mas i Usó & Vellón (ed. 1997: 99).

Capítol 5. Per a una classificació de la poesia femenina moderna. **Textos i contextos.**

En el conjunt de testimonis poètics femenins que ens ha arribat fins ara, estem en disposició de realitzar una classificació textual més o menys definitiva i que mostrarem en els capítols que segueixen. A través de la consulta dels catàlegs bibliogràfics antics i actuals, i com a resultat de la recerca i l'accés directe que hem tingut al textos, podem apuntar algunes dades quantitatives definitives⁵¹⁹ que ens ajuden a perfilar un parnàs de poetes que al domini catalanoparlant documentem mínimament al segle XVI. Més enllà de l'obra d'Elionor de Boil de tradició encara medieval i que ja hem revisat [Capítol 1. Subapartat 2.3.1.], pertò,⁵²⁰ la poesia de circumstàncies va esdevenir l'espai per excel·lència a través del qual les dones de l'esfera catalanoparlant van iniciar tímidament les seves passes cap a la conquesta literària i cultural: altres composicions poètiques amb què comptem del segle XVI, són les que va aportar la cistercenca Bernarda Romero als certàmens celebrats a les darreries de segle, organitzats per Bernat Català de Valeriola, així com dues contribucions al gènere de la poesia laudatòria, que veurem en el seu moment.

A partir d'aquest segle XVI, hi assistim a la irrupció de les dones en dos espais de sociabilitat literària com són els certàmens i la poesia laudatòria [Capítol 6. Apartat 1], els quals esdevindran cabdals perquè la nòmina d'autores es consolide (noteu-hi un to de cautela) i, encara, augmente al XVII, durant el barroc, amb una important proliferació de textos publicats. Aquesta nòmina de poetes es mantindrà al llarg de la centúria del XVIII, però amb un retrocés numèric evident respecte al nombre d'autores de la centúria anterior [Capítol 6. Apartat 2]; aquesta davallada s'ha de vincular amb la disminució de l'auge d'algunes de les plataformes de difusió de poesia femenina bàsiques com havien estat els certàmens al segle anterior,⁵²¹ o la moda de publicar poesies als preliminars de les obres impreses amb caràcter apologetic: amb la desaparició d'aquests espais, la poesia femenina rastrejada es limita bàsicament a la religiosa [Capítol 7] o a la publicada a la premsa periòdica, especialment a finals de segle. Així doncs, durant el segle XVIII, les religioses continuaran escrivint poesia espiritual als convents tal com havien fet prolíficament en la centúria anterior, però, aquesta obra no tindrà cap repercussió perquè majoritàriament va quedar manuscrita i no va tenir difusió més enllà dels murs claustrals d'on havia estat creada.

⁵¹⁹ Amb tot, tal com ja havia apuntat l'estudiosa Isabel Morujão per a la seva recerca (2014) som conscients del caràcter de provisionalitat dels catàlegs, que no deixen de ser inconclusos en la mesura que constantment van apareixen nous materials imprevisibles.

⁵²⁰ Enfront de la llarg nòmina de poetes recollits en diversos cançoners hispànics, és molt poca l'obra femenina recollida; de fet, la nòmina de Dutton (1990-91) es redueix a nou noms d'autores de poesia castellana, d'entre les quals s'hi troba Elionor Centelles. Aquesta breu llista de dones amb poesia a cançoners s'hauria de vincular amb els problemes d'enunciació d'una poesia eminentment amatòria des de la subjectivitat femenina. Sobre les dificultats d'inclusió de les poetes als Cançoners medievals, la bibliografia és extensa; veg. Pérez Priego (1989); Lorenzo (1997); Baly (1999 i 2000).

⁵²¹ Sobre el nou redreçament que experimenta l'escriptura femenina al s. XVIII, quant a la irrupció de temàtiques i d'espais de difusió seglars, més enllà de l'àmbit conventual, llegiu Bolufer (2007a), entre d'altres.

Fet i fet, amb la feina de recuperació d'autores i textos abordada fins ara tenim consignades un total de 270 autores dels territoris de parla catalana⁵²² [Apèndix 2] de les quals més de la meitat, unes 158 dones van tenir alguna aportació poètica (conservada o no). Tal com s'esdevé en altres zones geogràfiques estudiades, podem dir que a l'àrea lingüística catalana, la poesia femenina dels segles XVI-XVIII es canalitza, més enllà dels pocs cançoners personals conservats, en general, a través de tres contextos de creació i de circulació, que determinen, al capdavant, les característiques, la tipologia i la funcionalitat dels versos: la poesia laudatòria, la poesia a certamen i la poesia conventual. Aquests tres contextos de difusió poètica que constatem per a l'àrea lingüística catalana, són els mateixos en què es va donar l'escriptura femenina a l'època en l'àmbit hispànic i en territoris com Portugal, per bé que a l'àmbit català la difusió impresa no va ser la mateixa.

Transmissió textual manuscrita versus transmissió textual impresa

Malgrat que en els darrers anys, el corpus exhumat i estudiat⁵²³ revela una intensa dedicació poètica femenina en l'àmbit hispànic s'adverteix que són molt pocs els llibres de poesia escrits per dones que van assolir la impremta durant els segles XVI-XVIII. En un treball publicat recentment, Mª Carmen Marín (2011) reflexionava sobre l'absència de publicació de poemaris femenins: malgrat que aquests representaven un corpus «suficientemente amplio como para haber podido confeccionar con él un libro de poesía impreso más o menos modesto» (2011: 240). Oferia un inventari de setze plec solts femenins de l'època⁵²⁴—cap d'ells de l'àrea catalana—, que van esdevenir l'únic mitjà accessible per aquestes poetes per «conformar su imagen autorial y para llegar en definitiva de una forma rápida y económicamente asequible al gran público» (2011: 242). Més enllà d'aquests plec que descriu i analitza al detall Marín, autores com Leonor de la Cueva y Silva (h. 1600 -d. 1689), la qual va deixar un manuscrit de cinquanta-quatre poemes, i Catalina Clara Ramírez de Guzmán (1618-d. 1684), autora de cent-divuit poemes en dos manuscrits, o la mateixa Maria Igual, de qui ja hem tingut ocasió de parlar, no van tenir la possibilitat de veure impresos els seus versos. En contrast amb aquestes poetes seglars, algunes religioses van publicar pòstumament els seus llibres poètics amb finalitats exemplaritzants, com ara sor Violante do Céu o sor Beatriz de Aguilar, entre d'altres.⁵²⁵

⁵²² No se n'han conservat tots els textos, sinó que hi ha documentat aquest nombre d'autores.

⁵²³ Pel que fa a alguns estudis crítics dedicats a autores peninsulars, veg.: Fox (2008) (malgrat que no estudia cap autora de l'àmbit català o el volum de Romero, López, Imboden & Albizu (ed. 2007).

⁵²⁴ Són escrits per Maria Nieto Aragón, Salvadora Colodoro, Eugenia Buesso, María Bautista i Luisa Maria Domonte Ortiz y Zuniga, publicats entre 1645 i 1761. En relació a aquests materials, Marín considerava que «no llegan a conformar un libro de poesía, pero que en algunos casos se le asemejan mucho y en conjunto podrían entenderse como pliegos o cuadernillos de uno potencial» (2013: 242).

⁵²⁵ Cfr. Baranda & Marín (2014: 22). El 1610 veia llum el volum *Romances compuestos por la Madre Beatriz de Aguilar, en agradecimiento de algunas mercedes señaladas, que Dios le hizo* (Còrdova: Francisco de Cea) i el 1773, les *Obras poéticas de la Madre Sor Ana de San Gerónimo, Religiosa profesora del conv. del Angel, Franciscas Descalzas de Granada. Recogidas antes, y sacadas a luz después de su muerte, por un apasionado suyo* (Còrdova: Juan Rodríguez). Totes des obres van aparèixer pòstumament. en aquest aspecte, Violante do Céu (1607-1693), representa una excepció en el panorama de la impressió de les religioses de l'època, ja que el 1646 va veure publicades les seves rimes en un llibre titulat *Rimas varias* (Rouen), per bé que la resta de la seva obra poètica no va ser impresa fins després de la seva mort sota el nom *Parnaso lusitano de divinos y humanos versos compuestos pela Madre*

Aquest situació sobre la manca de publicació d'obra femenina a l'àmbit hispànic, contrasta amb les circumstàncies d'impressió femenina en altres territoris europeus com Portugal (Morujão 1995), però sobretot en llocs privilegiats com Anglaterra, França⁵²⁶ o, més encara, a Itàlia on el clima cultural va ser un altre de ben diferent a l'hispànic. Algunes poetes italianes, sobretot aristòcrates cultes, van participar activament en els cercles literaris i van assolir una gran importància en l'àmbit del petrarquisme, fins al punt que ja des del segle XVI, van esdevenir una part important de l'engranatge editorial, amb obra que va assolir la impremta; així, per exemple, en aquest darrer país, hi van excel·lir algunes poetes com ara Veronica Franco (1546-1591), Veronica Gambara (1485-1550), Laura Battiferri (1523-1589)... i, en especial, Vittoria Colonna, marquesa de Pescara (1490-1547) i íntima amiga de Miguel Àngel, algunes de les quals van ser antologades a l'obra de Lodovico Domenichi, *Rime diverse d'alcune nobilissime, et virtuosissime donne, raccolte per m. Lodovico Domenichi, e intitolate al signor Giannotto Castiglione gentil'huomo milanese Lucca* (Lucca: Vincenzo Busdraghi, 1559). També les religioses virtuoses hi van gaudir d'una forta influència i d'una fama mundana amb la impressió de les seves obres. Ja en època pretridentina, veieren llum importants edicions en llengua vulgar dels versos de la dominica Caterina de Sena (*Epistole devotissime*, Venècia: A. Manutio, 1500) i la franciscana Caterina de Vigri⁵²⁷ (*Sette armi spirituali*, dins *Libro devoto de la beata Catherina bolognese*, Bolonya: G.A. Benedetti, 1500) amb una funció edificant (Graziosi 1996) i una important difusió en la primera meitat del XVI;⁵²⁸ tradició de poesia monàstica impresa que tindrà continuïtat a Itàlia durant la Contrareforma, tot i que amb unes noves limitacions i major censura.

Tal com hem pogut comprovar per a l'àrea lingüística catalana, aquí les dones lliurades a l'activitat poètica no van tenir millor sort que les castellanen: ni tan sols tenim constància que s'arribés a publicar algun plec solt conformat íntegrament per poesia femenina. Segons l'estat actual de la nostra recerca, podem assegurar que tots els cançoners poètics femenins escrits durant els segles XVI-XVIII que podrien haver conformat un llibre poètic van restar inèdits: parlem del volum de Maria d'Egal, que com ja hem comentat compta amb edicions actuals, i altres poemaris que hem descobert a l'àmbit monàstic, com són el manuscrit poètic de sor Eulària Teixidor i el cançoner col·lectiu de les carmelites descalces de Barcelona, que aquí editem i estudiem. Ara bé, la manca d'accés i la pèrdua de molts textos desfigura un panorama malaventurat, que va ser molt més ric que el que els testimonis conservats parcament assenyalen.⁵²⁹

Soror Violante do Ceo (Lisboa: Miguel Rodrigues, 1732-1733). Sobre alguns d'aquests llibres poètics estampats a l'àmbit hispànic, lleg. Baranda (1998).

⁵²⁶ Per aquest panorama europeu: llegiu Berriot-Salvadore (1983) per a l'àmbit francès; i Mahl & Koon (1977); Travitsky (1981); Crawford (1985), per a l'anglès. Una bona plataforma per explorar la literatura femenina europea és la base de dades *WomenWriters*, auspiciada pel grup d'estudis *Women writers' networks*.

⁵²⁷ Aquí cal tenir present que en terres italianes la tradició de les monges profetesses, eloqüents i amb fort carisma que escriuen s'observa ja per al segle XV, molt abans del que podem constatar per a terres catalanes, però cal augmentar els estudis en aquesta direcció tan negligida a casa nostra i que ha donat tants fruits a Itàlia, especialment amb els estudis de Zarri (1990 i 1999).

⁵²⁸ Veg. a més, Graziosi (2005a i 2005b).

⁵²⁹ Ens referim sobretot a l'obra desapareguda d'autores pertanyents a l'àmbit conventual, de les quals parlem en un apartat específic.

Si bé és cert que les circumstàncies editorials adverses dels territoris catalans van ser generalitzades i que la manca d'accés a la impremta va impossibilitar que fins i tot autors de renom veiessen publicada la seva obra,⁵³⁰ els impediments de publicar eren més difícils de combatre en el cas de les dones. Així, en reflexionar sobre la problemàtica entorn de la impressió d'obra femenina als segles moderns, l'estudiosa Nieves Baranda refereix que:

[...] si para la mujer la construcción de la conciencia como escritor autorizado es problemática y encuentra numerosas dificultades en la sociedad moderna, más lo es aún la publicación de la obra, porque representa el paso de una difusión manuscrita siempre minoritaria, ajena a factores económicos y a sujeciones legales, al impreso, sobre el que inciden todos estos factores y cuyo destinatario último es un público amplio (2005: 92).

D'entre els diversos motius esgrimits per la crítica per explicar la inaccessibilitat de les dones a la paraula pública predomina especialment la manca d'autoritat: «El texto impreso –más aún en los tiempos post-incunables– por el soporte en el que se difunde adquiere categoría de autoridad, verdad reconocida cuyo valor la hace acreedora de llegar a una cantidad amplia de personas» (Baranda 2006: 16). I és que, tal com havia apuntat sàviament l'estudiosa Lola Luna –i han anat observant les investigadores que, posteriorment, han dedicat els seus esforços a estudiar l'escriptura femenina moderna:⁵³¹

Lo excepcional de una escritora del Barroco no es pues apropiarse de un discurso escrito, objetivo previsto en la educación diferencial puesto que las mujeres de las clases privilegiadas del Antiguo Régimen parecen haber recibido un cierto grado de formación en letras, sino el uso público de la palabra, la fama y el reconocimiento de sus contemporáneos, de los que son indicio la impresión y representación de sus obras (Luna 1997: 248).

L'obra femenina haurà de fer front a les crítiques socials, i especialment pel que fa a la poesia, que comptava amb poca consideració social. No són pocs els autors que criticaven l'extensió del conreu d'aquest gènere entre les dones. Basta revisar els vituperis de l'escriptor, dramaturg i moralista Juan de Zabaleta (Madrid, 1610- ca. 1670), vers les aficions poètiques de les dones, per copsar com les idees que circulaven al segle XVII sobre l'erudició i l'autoria femenina, entre d'altres, tindran un pes fonamental en la manca d'accés de la poesia femenina a les premses. A mitjan segle XVII, en la seva obra *Errores celebrados* (1653), el madrileny clamava contra la poesia femenina, en considerar el gènere poètic un «error» reprobable i, més encara en una dona, a la qual considera «el animal más imperfecto y más aborrecible de cuantos forman la naturaleza», amb una forta càrrega misògina:

Error VIII

[...] Juntemos, pues, ahora las propiedades de la poesía con los defectos y propensiones de una mujer y veremos lo que resulta. Miedo me da pensarlo. En la poesía no hay sustancia, en el entendimiento de una mujer tampoco: muy buena junta harán entendimiento de mujer y poesía. La necesidad de las proporciones obliga a poner en la poesía muchas palabras o impropias o forzadas o sobradas. La mujer, por su naturaleza, no sabe poner nada en su lugar; mírense cuál estarán sus palabras en las dificultades de la poesía. El oficio de la poesía es fingir, el ansia de la mujer es maquinar; darle por obligación la inclinación es acabar de echarla a perder. Cuando la poesía es sátira, es murmuración, es

⁵³⁰ D'acord amb Arellano: «En lo que afecta a la poesía lírica la transmisión impresa es muy reducida. El libro de poesía, salvo excepciones, no es negocio para los impresores, ni tiene al parecer vocación de lectores masivos» (1997: 42).

⁵³¹ Lleg. per exemple Baranda (1998, 2003-2004, 2007...); i Ferrer (2006), entre d'altres.

chisme. La mujer naturalmente es chismosa; si la añaden la vena de poeta, no parará de hacer sátiras con que ande chismando al mundo las faltas ajenas. Cuando la poesía es lisonja, es estrago de los entendimientos. Lisonja en labios de mujer hace más daño que lisonja; porque de un hombre se puede presumir que inventa las perfecciones que pinta, pero de una mujer, como es menor su capacidad, se piensa que pinta las perfecciones que halla. De donde se colige que, si la lisonja ordinaria hace de los entendidos bobos, y de los bobos locos, ésta hace locos de entrambos, porque entrambos la creen muy aprisa. De suerte que la mujer que es poeta jamás hace nada, porque deja de hacer lo que tiene obligación, y lo que hace, que son versos, no es nada. Habla más de lo que había de hablar, y con más defectos y superfluidades. Añade otra locura a su locura. De día y de noche está maquinando disparates que, sobre los que ella había de maquinar, hacen desatinadísimo tropel de quimeras. Si alguien la ofende, no cesa de hacerle sátiras. Si ha menester a alguien, le enloquece o le emboba a lisonjas. Esto hace una mujer que hace versos: ¡buena debe de andar su casa! Mas, ¿cómo ha de andar casa donde, en lugar de agujas, hay plumas y en lugar de almohadillas, cartapacios? Yo apostaré que una mujer destas, las sábanas que rompe de noche buscando, a vuelcos, los conceptos, no las remienda de día por escribir los conceptos que buscó entre las sábanas y leérselos a sus conocidos. También apostaré que, si estando escribiendo ve que se le cae un hijo en la lumbre, por no levantar la pluma del papel, le socorre tarde o no le socorre. ¡Fuego de Dios en ella!

La mujer poeta es el animal más imperfecto y más aborrecible de cuantos forman la naturaleza, porque no hay animal de tantas tachas que no sea bueno para algo, sola ella no es buena para cosa desta vida. Esto asentado, veamos ahora, por qué alaban a Erina, Propercio y Rabisio. Claro está que porque hacía versos. Por lo que ellos la alaban, si me fuera licito, la quemara yo viva. Al que celebra a una mujer por poeta, Dios se la dé por mujer, para que conozca lo que celebra (*apud* David Hershberg 1972: 44).

Zavaleta desqualifica l'afició poètica i més encara entre les dones, i no només no acceptava que fossen versos per publicar sinó que ni tan sols poguessen «leérselos a sus conocidos»; preocupacions del moralista que, d'altra banda, poden ser preses com a indicador d'una pràctica estesa entre les dones. De fet, un any més tard, en l'obra *El día de fiesta* (1654) tornava a donar a conèixer a través de l'estampa el seu judici censor contra l'aprenentatge de l'escriptura en les dones; no només perquè era un ornament innecessari sinó també perillós en la mesura que canalitzada a través de pràctiques com l'intercanvi de bitllets amorosos podia fer incórrer en el pecat:

Recibe la mujer de palabra la respuesta y vase. en quedando solo, vuelve, hambriento de más engaños, a leer el billete. Las palabras de una mujer que se quiere son muy dulces pronunciadas, dulcíssimas escritas; pronunciadas se oyen solamente, escritas se ven y se oyen; oídasno parece que tienen vigor más que de palabras, leídas se miran como escritura de obligación; fingir hablando parece liviandad, fingir escribiendo parece delito. No sé si es acertado enseñar a escribir a las mujeres (*cf.* Bonilla 2009: 237).

Pel que als usos poètics en les dones, Maria-Mercè Marçal (1994) ja va demostrar com aquest context social que considerava que les dones no s'havien de dedicar a escriure versos, sinó que tenien d'altres funcions més privades, s'havia mantingut com una llosa. Una «patologia generalitzada» present a l'època moderna i que hauria perviscut al llarg dels segles. De fet, en un estudi sobre les poetes catalanes del segle XX, Cotoner, apuntava com aquesta creença havia condicionat el pensament que la dedicació poètica entre les dones:

és un entreteniment al marge del paper que tenien assignat –mare, esposa, filla, tieta o monja–, un *bobby* per conrear en el secret de la cambra o manifestar-lo només dins del cercle dels íntims, però mai per convertir-lo en una veritable meta, cosa que naturalment, fan els poetes homes (2006: 290)

Creença que marcarà la producció femenina fins ben entrat el segle XXI. I és que per constatar la concepció social de les autores catalanes prèvies a aquesta professionalització és interessant revisar el pròleg de Manuel Folch i Torres, autor de la incipient antologia *Llibre d'or de la poesia femenina* (1930), podríem dir que la primera d'aquestes característiques a l'àrea

catalana. En el text introductori, Folch declarava l'opinió que li mereixia la incorporació activa de les dones a l'exercici literari, que havia començat a fer-se extensiva durant la Renaixença no sense controvèrsia i que va perdurar fins a la meitat del segle XXI. Transcrivim aquesta opinió de l'antòlegista perquè creiem que és interessant per a les notes que aquí oferim, en la mesura que reflecteix la consideració que tenien les poetes abans d'aquest període:

Quin comentari em mereix aquesta decidida orientació que semblen pendre les aptituds femenines vers el conreu de les belles lletres? Contestaré no més que podrà discutir-se i fins blasmar-se, per raons certament no mancades de pes, l'exposició de les quals no és d'aquest lloc, la incursió de les dones dins dels camps professionals de la Medicina i de l'Abogacia, posem per cas. Això, altrament, és cosa d'avui i no perilla de generalitzar-se, almenys en la nostra terra on la dona té el seu major punt en conservar-se tal. La dona poetessa, per contra, no és cap resultat ni producte del modern feminisme. De Safo ençà, les literatures de tots els pobles han tingut i tenen dones que en el conreu de la lírica han excel·lit i excel·leixen al costat dels més genials poetes tot restant fidels a la condició del sexe llur, ço és, sense desfeminitzar-se; ben altrament, accentuant la gràcia de llur emotivitat, condició aquesta essencial de l'estre poètic, de la qual per naturalesa la dona ha estat millor dotada que l'home. De ço que cal treure'n la conclusió que hom ha d'avesar-se a veure en el fet que una dona escrigui versos, el compliment d'una funció tan connatural amb el seu ésser, com pugui ésser-ho per a les flors donar perfum i per a les estrelles donar claror i refulgències (*apud*. Rábade 2004: 237).

D'altra banda, el testimoni de Zabaleta demostra com de vigent serà al llarg dels segles de l'Edat Moderna la percepció negativa sobre l'escriptura femenina, instal·lada a partir del retrat literari satíric de les 'batxilleres' o 'les cultes latiniparla' de les dones massa aficionades a la lectura o a l'escriptura, en consonància amb els discursos que insistien en els perills que representaven per a les famílies la formació 'en excés'. Així ho llegíem en el discurs de Zabaleta, que referia accidents domèstics ocasionats per descuits de les dones, «por no levantar la pluma del papel»⁵³² i clamava al cel «¿cómo ha de andar casa donde, en lugar de agujas, hay plumas y en lugar de almohadillas, cartapacios?». El mateix Lope de Vega ja havia fet sentir la seva antipatia vers les dones sàvies, en la veu d'un protagonista de la comèdia *La mayor vitoria* (1635):

ALBERTO: Siempre fui de parecer,
que naturaleza agravia
a la mujer que hace sabia,
pues deja de ser mujer.
Porque llegando a saber,
la natural vanidad,
la pone en tal dignidad,
que quiere quitar al hombre,
con la grandeza del nombre
la imperiosa majestad.
(v. 142-151)⁵³³

Amb aquests exemples i tants altres que podríem portar aquí, veiem com les dones interessades en l'escriptura i que volien publicar els seus textos, havien de justificar el seu

⁵³² Sobre els arquetipus sexistes tradicionals que pesen al període i que advocaven per una suposada inferioritat intel·lectual femenina, veg. López-Cordón (1994); i Pérez Molina (2014), per al cas de la Barcelona de 1700 en el marc europeu. Vigil (1986) també oferia una bona mostra del contingut de les obres anàlogues que 'conceptualitzaven' les dones a partir de determinats models.

⁵³³ Llegiu l'edició de la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes [consulta: 15/02/2013].

empeny i havien de buscar mecanismes eficaços d'autorització.⁵³⁴ Tanmateix, no tot el llegat poètic femení català del període modern s'ha conservat inèdit, sinó que comptem amb un nodrit conjunt de composicions que van ser difoses davant un públic més ampli, en assolir la impremta, i que hem hagut de rastrejar. De fet, els impresos representen una font fonamental del material recollit en aquesta tesi ja que un total de cent quaranta-quatre textos provenen de llibres publicats a l'època, tal com ocorre per a les escriptores de l'àmbit hispànic.

Pel que acabem de veure, generalment els poemes femenins catalans d'època moderna s'han transmés per testimonis únics: o bé a través d'una sola còpia manuscrita (en ocasions autògrafa) o bé a través d'una única edició impresa. Només per a set autores, hem trobat diferents testimonis (2 o 3) d'un mateix poema, que ens han obligat a col·lacionar els textos per acabar fixant-ne un, d'acord amb els criteris d'edició establerts. Es tracta de dos poemes de certamen, dels quals es va fer còpia, una peça de Narcisa Torres (amb tres reemissions) i versos de la modalitat conventual, obra de les monges sor Josefa Nebot [Capítol 7. Subapartat 2.4.3.7.] i sor Hipòlita de Rocabertí [Capítol 7. Subapartat 2.4.2.] i de les beates Isabel de Jesús Maria Trilles [Capítol 7. Subapartat 2.4.3.5.] i María Antonia Ortolà (Rosa de Santo Domingo) [Capítol 7. Subapartat 2.4.3.6.], de les quals ens han arribat dos testimonis.

Una de les autores que ha conservat obra poètica amb diferents testimonis és la dita sor Hipòlita de Rocabertí, l'autora més prolífica del període i amb una obra més variada. Per això és l'única que ens ha deixat poesia impresa en volums que no responen al gènere de les Vides espirituals: com veurem, es va engegar pòstumament un procés d'edició completa de les seves obres a través del qual van veure llum tractats teològics i místics de tota mena al costat de la seva Vida espiritual, de manera tal que la seva poesia ens arriba disseminada en tota classe de tractats i obres, i té una funció exemplificant i explicativa de la prosa. A més a més, d'Hipòlita es conserven a l'arxiu conventual, algunes obres manuscrites que posteriorment van ser portades a la impremta, la qual cosa ens ha permés d'estudiar i verificar el procés de censura i aclimatació dels materials per part dels editors, a fi de poder-los publicar segons el seu gust, almenys pel que fa a la poesia. I és que, més enllà dels seus versos que ens han arribat en la seva gran majoria impresos, comptem amb un testimoni manuscrit que ens permet constatar que, bàsicament, les modificacions operades pels editors són un canvi en la marca de gènere de la veu poètica, del femení al masculí, que suprimeix qualsevol tret de la identitat autorial, i, a més a més, tendeix a la generalització del discurs. També hi trobem un canvi en el contingut (canvi en l'ordre de les paraules, ús de sinònims...) amb què es pretenia perfeccionar els poemes des del punt de vista mètric per a la seva impressió.

⁵³⁴ En aquest sentit, els pròlegs dels impresos femenins juguen un paper fonamental per crear aquest ambient de justificació i de perdó per part de l'autora que vol assolir l'espai públic, el qual també denota una certa postura reivindicativa, tal com llegim en les novel·les impreses de Maria de Zayas, amb pròlegs molt potents.

Capítol 6. Els espais profans.

1. Les primeres incursions literàries femenines a través de la poesia circumstancial

A diferència del que s'esdevé en altres territoris europeus en què la poesia femenina té molt de pes cultural i s'hi van arribar a donar a conèixer algunes poetes de renom, les autores de l'àmbit hispànic, i també en l'àrea catalana, comencen a fer-se visibles en el panorama cultural modern de manera incipient a través d'unes tipologies textuais que s'emmarquen en l'anomenada 'poesia ocasional o de circumstàncies'. Així, les primeres poetes que donen a la impremta els seus versos, ho fan amb peces creades per formar part dels paratextos de llibres aliens (d'altres han restat manuscrites) o per concórrer en justes literàries, dos dels espais més comuns de participació poètica a l'època; una època en què en paraules de Blecuca:

como en ningún otro momento histórico, acudió al verso para expresar sus anhelos, sus creencias, sus desdichas, sus amores, sus odios. Ciegos, soldados, frailes, organistas, secretarios, juristas, médicos, profesores, nobleza alta y baja, damas, y hasta alguna ilustre fregona compusieron *alguna* vez versos para cumplir, por vocación o por obligación con esa exigencia social que consistía en hacer poemas (1983: 206-207);

la qual cosa demostra que les dones no eren alienes a la cultura que les rodejava sinó que participen en els corrents literaris del moment. Tot i la importància d'aquests materials circumstancials, que representarien alguns dels testimonis més incipients de poetització femenina, han estat desatesos per la crítica per ser considerats de poca entitat. Una prova d'aquest desinterés el trobem representat en l'obra de la poeta en llengua castellana més aclamada i estudiada de tots els temps: la «Dècima musa mexicana» sor Juana Inés de la Cruz (1651-1695). La monja jerònima va ser una autora molt prolífica i va escriure obres dramàtiques (*Los empeños de una casa*, *Relación famosa, amor es más labyrintho*), lloes i autos sacramentals (*El divino Narciso*, *El cetro de San José*, *El mártir del sacramento*), lírica (poesia amorosa i circumstancial, *Primero sueño*)⁵⁵⁵ i prosa com ara el *Neptuno alegórico* i la *Carta atenagórica*, la *Respuesta a Sor Filotea de la Cruz*, així com diverses lloes i villancets;⁵⁵⁶ però, no debades, alguns l'han definida com una «poeta de la circumstància» (Chacel 1979). Malgrat

⁵⁵⁵ Se'n feren diverses edicions: *Inundación castálida de la única poetisa, Musa Decima, sórora Juana Inés de la Cruz, religiosa profesora en el Monasterio de San Jeronimo en la Imperial Ciudad de Mexico, que en varios metros, idiomas y estilos fertiliza varios asuntos con elegantes, sutiles, claros, ingeniosos, útiles versos, para enseñanza, recreo y admiración* (Madrid: Juan García Infanzón, 1689); *Segundo tomo de las obras de sórora Juana Inés de la Cruz, monja profesora en el monasterio del señor San Jeronimo de la Ciudad de México, dedicado por la autora a D. Juan de Orúe y Orbieta, caballero de la Orden de Santiago* (Sevilla: Tomás López de Haro, 1692) i *Fama y obras póstumas del fénix de México, décima musa, poetisa americana, Sor Juana Inés de la Cruz, religiosa profesora en el convento de San Jerónimo de la Imperial Ciudad de México, conságralas a la majestad católica de la reina Nuestra Señora doña Mariana de Neoburg Baviera Palatina del Rhin, por mano de la Excm. Señora doña Juana de Aragón y Cortés, duques de Montoleón y Terranova, marquesa del valle de Oaxaca, el doctor don Juan Ignacio de Castorena y Ursúa, Capellán de Honor de su majestad, Protonotario, Juez Apostólico por su santidad, teólogo, Examinador de la Nunciatura de España, prebendado de la Santa Iglesia Metropolitana de México* (Madrid: Manuel Ruiz de Murga, 1700).

⁵⁵⁶ Com que la bibliografia sobre aquesta autora és ingent, em limite a citar alguns estudis cabdals: Paz (1982); Poot (ed. 1995); Sabàt de Rivers (1998); i Buxó (2006). Resulta de gran utilitat l'estudi bibliogràfic de Villar (2011), que recull les edicions, estudis i obres de creació sorjoanistes durant el decenni 2000-2010.

que una bona part dels seus textos se circumscriuen a aquesta categoria de la poesia d'ocasió, es tracta d'un dels gèneres literaris menys estudiat i, en canvi, el més representatiu en l'autora:

no es muy comentada ni suele figurar como una categoría principal de la producción poética de sor Juana. Algunos investigadores han empleado el marco de lo ocasional con mucho éxito en relación a otros géneros literarios: los villancicos (Moraña), las loas (Poot Herrera, "Voces, ecos") y los arcos triunfales (Sabat de Rivers, "El Neptuno"). Sin embargo, en la crítica sorjuanista sólo recientemente han aparecido algunos estudios que tratan el tema de la poesía ocasional [...] (Thomas 2006: 117).

Bona part de la vasta obra de la mexicana es conforma per peces creades per a determinades ocasions especials com aniversaris, funerals, festes religioses, coronacions i d'altres, considerades fins fa poc producció insignificant. Tot amb tot, han estat objecte d'una investigació aprofundida per part de Thomas (2012), per tal com representen un conjunt d'estratègies retòriques que constitueixen el que l'estudiós anomena l'«estètica política» de l'autora (Thomas 2006a i 2006b.) A més a més, segons remarca Thomas, aquesta producció és totalment rellevant en la mesura que permet establir les interaccions de la famosa religiosa amb individus de la cort.

Si tornem al panorama hispànic, tímidament des del Cinccents i especialment durant el Siscent,⁵³⁷ aquests dos espais van esdevenir el canal fonamental per a la creació i difusió d'obra femenina. I això gràcies al fet que els organitzadors de certàmens o els mateixos escriptors reclamaven contribucions poètiques femenines. En paraules de l'estudiosa Nieves Baranda aquestes col·laboracions femenines ocasionals que no només eren permeses sinó que es demanava una col·laboració activa a les dones versades amb la ploma,⁵³⁸ van començar a ser vistes al segle XVII com el «*dernière cri* del esnobismo literario» (2005b: 222)⁵³⁹ i, en efecte, van fer emergir, de manera incipient, la presència femenina pública en el panorama literari, de manera mai vista. Aquestes plataformes poètiques representen el trampolí a través del qual les dones comencen a fer públiques les seves composicions i el seu nom; i això malgrat les reticències que causava la creació femenina a l'època, derivades d'una moral rígida que impedia que les dones donassen a conèixer el seu saber i la seva perícia intel·lectual.

En les nostres recerques dedicades a l'àmbit lingüístic català, a través de la revisió de catàlegs i impresos, hem consignat unes noranta signatures femenines, amb 109 composicions diferents d'obra poètica publicada en aquests espais poètics circumstancials, davant dels quatre-cents noms de poetes impresos registrats per Nieves Baranda per al Segle d'Or hispànic (Baranda 2005b: 95). Tal com ja havia apuntat la mateixa Baranda per a l'àrea hispànica, constatem per a l'àrea catalana una distribució molt desigual de la poètica (i

⁵³⁷ Veg. Barbeito (2007: 61 i 71); Baranda (2005b: 221-222). Per al territori portugués, llegiu Morujão (1995). A més a més, per al panorama poètic novohispà resulta de consulta obligada el volum clàssic de Muriel (2000), especialment el capítol «La poesía femenina en el virreinato».

⁵³⁸ Juntament amb sor Juana Inés de la Cruz, una de les autores hispàniques de més renom que va contribuir al panorama literari del moment, i que també té poesia de circumstàncies, va ser la malaguenya Cristobalina Fernández de Alarcón (Antequera, 1576-1646), sobre la qual podem llegir els treballs d'Osuna (2005 i 2009).

⁵³⁹ Tal com recorda l'estudiosa, un dels escriptors que van començar a incloure peces femenines en els seus impresos va ser el famós Lope de Vega, en la seva *Arcadia* (1598), *El Isidro* (1599), *La hermosura de Angélica* (1602), *El peregrino en su patria* (1604) o les *Rimas* (1614).

l'escriptura) femenina al llarg dels tres segles moderns: es tracta d'un fenomen clarament del *Siscentos* que experimenta un declivi en entrar al XVIII. Aquestes dades evidencien, a més, la lenta incorporació femenina en uns espais de sociabilitat literària aparentment vetats segons el context social i cultural de l'època, que no serà una realitat ferma fins l'arribada del model d'escriptora implantat amb Teresa de Jesús i la seva obra. I és que, d'acord amb els resultats de les investigacions efectuades per Nieves Baranda que ja hem apuntat en relació a l'accés de les dones a la cultura, a l'àmbit hispànic és a partir de 1588 que assistim a un augment de l'exhibició de la versificació femenina en aquests nínxols específics suara comentats com són la poesia de certamen i la poesia laudatòria preliminar. Així, l'augment de les xifres de la participació literària femenina, que presenten un evident contrast entre el segle XVI i el XVII, està íntimament relacionat amb la fama i el procés de culte popular i eclesiàstic experimentat vers Teresa de Jesús. El punt d'inflexió del fenomen cal situar-lo, doncs, en l'any 1588 i passa per diferents etapes:

[...] la primera de las obras que incluyen en sus preliminares poesías de una mujer es casualmente de 1588; para 1599 son cuatro obras distintas y en 1604 llegan hasta seis. En años sucesivos la tendencia se mantendrá hasta aproximadamente la mitad del siglo, aunque desde entonces hasta 1700, año límite de mi trabajo, descenderá muy significativamente. Una distribución similar revela la participación de mujeres en justas y certámenes (o en la publicación de sus poemas, por ser más exactos), que se inicia en 1601 y llega a su máxima concentración en 1615 precisamente debido a las justas celebradas a la canonización de Santa Teresa-, que se mantiene en los años veinte y treinta y que cae muy notablemente en la segunda mitad (Baranda 2005b: 95).

Resumint: per bé que tímidament i incipient, és a partir del segle XVI que les dones comencen a conrear diversos gèneres literaris i, especialment, el poètic, com ja hem vist en un apartat anterior. Els inicis, però, són costosos i només hi trobem alguns noms isolats, i el seu estudi resulta problemàtic. Una major visibilitat pública de l'obra femenina arribarà a partir del segle del segle XVII. Els poemes femenins comencen a ser aleshores coneguts i impresos a través de plataformes poètiques característiques del Barroc, en les quals concorren moltes autores a tota la Península: la poesia liminar i la poesia de certamen. Malgrat que poques d'aquestes autores van deixar més d'una obra escrita,⁵⁴⁰ aquesta poesia és cabdal atès que reflecteix la visibilitat pública de les escriptores a través de la impressió dels seus versos; una visibilitat que contribueix a assentar una tradició d'escriptura femenina «hasta entonces impensable, lo que da carta social de naturaleza a las escritoras y permite sacarlas del limbo de lo excepcional».⁵⁴¹ Pel que fa a l'augment dels versos femenins, així reconeixia la famosa dramaturga Ana Caro, a principis del segle XVII la moda de poetització en les dones que s'havia estés a Madrid, com a símbol de modernitat, que es faria visible de manera més generalitzada al llarg d'aquesta centúria:

⁵⁴⁰ Segons dades de Baranda basades en l'expurgació del catàleg de Serrano y Sanz, més del 70% de les autores de poesia al Segle d'Or, sols han deixat un únic poema, mentre que el 12% és d'autores amb quatre o més poemes (2005a: 225).

⁵⁴¹ Baranda («Las escritoras en el siglo XVII» [en línia a l'apartat de recursos de BIESES] [consulta: 19/01/2014]).

TOMILLO: Qué hay en el lugar de nuevo?
RIBETE: Ya es todo muy viejo allá;
sólo en esto de poetas
hay notable novedad
por innumerables,
tanto que aún quieren poetizar
las mujeres, y se atreven
a hacer comedias ya.

TOMILLO: ¡Válgame Dios! Pues, ¿no fuera
mejor coser e hilar?
¡Mujeres poetas!

RIBETE: Sí;
mas no es nuevo, pues están
hay notable novedad
mas no es nuevo, pues están
Argentaria, Safo, Areta,
Blesilla, y más de un millar
de modernas, que hoy a Italia
lustre soberano dan,
disculpando la osadía
de su nueva vanidad.
(Ana Caro de Mallén, *Valor, agravio y mujer*, v. 1.163-1.180; en
edició de Delgado ed. 1998: 86).

1.1. La poesia femenina laudatòria liminar

Com ja s'ha apuntat, en les nostres investigacions, hem descobert inserits en volums publicats per diversos autors dels segles XVI a XVIII un corpus significatiu de textos de signatura femenina que respon al subgènere dels poemes laudatoris. Malgrat que la presència de poesia femenina en alguns paratextos ja havia estat apuntada puntualment per alguns estudiosos de la literatura catalana, malauradament, no hi havia hagut fins ara una atenció crítica al fenomen, que l'abordés en el seu ampli conjunt i en relació amb les altres mostres de literatura femenina moderna. Amb una gran tradició en la materialitat del llibre, l'apartat dels preliminars va esdevenir un dels espais d'expressió femenina moderna per excel·lència; amb tot, es tracta d'un territori poc abordat per la crítica, al qual no han parat gaire atenció els estudiosos de l'àmbit català.⁵⁴² Parlem de les composicions que havien de formar part dels anomenats «paratextos socioliteraris» (Reyes 2010: 11, 26 i 50-51; Pedraza, Clemente & Reyes 2003: 236) d'obres degudes a altres autors, amb la finalitat d'encomiar els llibres.⁵⁴³ Aquestes peces, que connectaven temàticament amb el volum segons els corrents estètics imperants, eren fruit d'unes convencions socials i literàries que exigien la inclusió de documentació resultant del procés de impressió, i que va suposar l'aparició de textos relacionats amb l'entorn social i cultural de l'autor, com ara les dedicatòries, epístoles o les dites poesies panegíriques.

⁵⁴² A l'àmbit hispànic, comptem amb obres de conjunt dedicats als paratextos dels segles XVI-XVIII (Arredondo, Civil & Moner ed. 2009), i la fecunda obra d'Anne Cayuela (1996). És interessant en aquest aspecte el treball abordat per L. Ruiz (2000), que va recopilar un total de cent trenta poesies d'aquesta tipologia en quaranta-cinc llibres impresos a Salamanca.

⁵⁴³ Sobre la tipologia i funcionalitat d'aquestes peces, lleg. Simón Díaz (1983: 122-142).

Les epístoles als preliminars

Respecte al camp de les epístoles als preliminars, malgrat que resta per fer-ne un treball de catalogació aprofundit, són diverses les obres impreses a l'àrea catalana que contenen, a mode de presentació laudatòria del volum, aquest tipus de textos amb signatura femenina. Aquests testimonis escrits, rastrejats en la consulta directa dels impresos, donen compte, per tant, d'unes contribucions culturals femenines totalment desconegudes, i reflecteixen un paper més actiu d'aquestes dones en els processos d'impressió d'algunes obres, amb un paper de mecenatge no valorat encara. Així, p.e., el volum *Tomo primero de los tratados espirituales de sor Hypolita de Jesús de Rocabertí y Soler* (1643), duu copiada una carta de la “suspriora dels Àngels” (2 f.), en què dedica l'obra «A la muy noble y fidelissima ciudad de Barcelona por su Señoria, a los muy Illustres Señores Conselleres y Sabio Consejo de Cento...» i esmenta quatre religioses catalanes insignes, les dominiques Estefania de Rocabertí, Hipòlita de Rocabertí i Juliana Morell, i la caputxina Àngela Serafina Prat; Cristóbal Berlanga (S.I.), *Fundación, origen, progresos y estado de el religioso convento de la Puríssima Concepción Victoria de monjas de el Orden de N.P. San Francisco, de la fidelíssima y exemplar ciudad de Tortosa* (1695), imprimeix una carta en castellà (2f.) amb la finalitat de donar veracitat al relat, obra de sor Maria Matilde de Sant Joan Baptista (Tortosa 1638-1698), abadessa de dit convent; l'obra de Jacint Ortí, *Historia del hallazgo de la imagen de S. Christoval, sus milagros, y fundación del real convento de religiosas canongesas agustinas en la ciudad de Valencia* (1740), conté la carta (2 f.) de la priora, sor Teresa Roca de la Serna, amb motiu d'agraïment a l'autor en nom de la comunitat; el volum de Josep Sorribas, *Narración histórica de la antigüedad y progressos del real monasterio de la Puríssima Concepción de la ciudad de Valencia* (1741), també conté un text en prosa (14 f.) adreçat a la Immaculada Concepció i signat per sor Maria Lluïsa Anglés, que havia estat priora del Reial Monestir de la Puritat de València –també anomenat de la Puríssima Concepció–, la qual va encarregar el dit volum. L'imprés de Tomàs Agustí Sales, *Historia del real monasterio de la SSma. Trinidad, religiosas de Santa Clara* (1761), conté també la corresponent carta de la priora (14 f.),⁵⁴⁴ sor Teresa Antònia Feliu, sobre la publicació de la història de la comunitat, a través de la qual explica que va ser ella mateixa qui va encarregar l'obra. I, sense exhaurir el tema, l'imprés de fra Antoni Boer, *Jardín Místico, plantado en el Real Monasterio de Santa Isabel* (1735), que havia estat encarregat per l'abadessa difunta sor Ignàsia de Comalada i Olmera, es presenta a través d'una carta de la successora en el càrrec, sor Gertrudis Bernada, que el dedica a «A la soberana Patrona y Madre santa Isabel» (4 f.).⁵⁴⁵ A més, la *Vida, virtudes, y prodigios de la*

⁵⁴⁴ Actualment s'està realitzant un Treball Fi de Grau a la Universitat de València tutoritzat per la professora Eulàlia Miralles, dedicada a l'edició i estudi d'aquesta carta.

⁵⁴⁵ En un altre ordre de coses, no podem obviar, a més, que aquestes cròniques o històries oficials dels convents s'haurien realitzat en gran part amb els papers originals escrits per les religioses, que basteixen de materials biogràfics els cronistes, els quals no sempre en feien menció a les fonts. No és així el cas per a la citada crònica del monestir de la Puríssima Concepció de València, ja que el seu autor Sorribas, explica en el pròleg al lector que ha fet servir fonts procedents de l'arxiu de les religioses, segons ell, molt perjudicat aleshores: «Ardua empresa hallé a este histórico opusculo (a lo menos respeto de mi insuficiencia) porque su materia, que es la que previene su título, se ha copiado casi toda de papeles que muy de antiguo tiene archivados

venerable señora doña Getrudis Anglesola, que va anar a càrrec de Josep V. Ortí i Major, inclou també una carta liminar de Rosa Navarro, companya de claustre de la biografiada, cistercenca del Gratia Dei de València. Davant de la presència de tantes religioses en els processos de mecenatge de determinades obres, destaca al segle XVIII el testimoni de la valenciana Mariana Roca de la Serna. Aquesta, marquesa de Mira-sol, va escriure una carta de presentació, en castellà, ubicada als preliminars del Sermó imprés costejat per ella mateixa amb motiu de les exèquies de la seva germana, Josefa Roca de la Serna, que en els darrers anys de la seva vida s'havia dedicat a la vida religiosa sense professar-hi. Es tracta del títol de Josep Amat, *Sermón en las exequias de la venerable Dª Josefa María Roca de la Serna y Mascarell* (1737), dedicat per Mariana al «Amorosísimo santo y soberano redemptor Jesús, hombre y Dios, dueño universal de Cielos y Tierra» (6 f.).

Seguint amb el tema que ens ocupa, als preliminars dels llibres, al costat de les aprovacions, llicències eclesiàstiques, dedicatòries, fe d'errates o pròlegs d'autor, solien haver-hi poesies que l'autor mateix recollia del seu entorn pròxim (familiars, amitats, companys de professió...) per mitjà de les quals constituïa una espècie d'autoelogi. Inicialment, però, les manifestacions hispàniques més primerenques d'aquesta poesia havien vingut de la ploma dels propis autors, com ara Fernando de Rojas (*Tragicomedia de Calixto y Melibea*, Toledo, 1500), fra Luís de Escobar, (*Las cuatrocientas respuestas*, Valladolid, 1545), Alonso de Villegas (*Comedia Selvagia*, Toledo, 1554...) que expliciten els seus noms en acròstic en les pròpies peces de preliminars, tot seguint el model horacià (Simón 1983a: 122). Més endavant, altres autors o els impressors mateixos, escrivien poemes preliminars adreçats al llibre, tot seguint un enginyós joc de paraules, exhortar el lector i dirigir la seva lectura... (Simón 1983a: 122-142). En qualsevol cas, la incursió d'aquestes peces en els llibres antics té una arrel humanística (Simón Díaz 1983: 142); van proliferar a mitjan segle XVI i acabarien esdevenint una moda literària en la primera meitat del segle XVII. De fet, l'autor castellà Suárez de Figueroa, reaccionava en la seva obra *El pasajero* (1617) contra el costum generalitzat de publicar peces alienes a la pròpia obra per prestigiar-la; uns versos que en ocasions podien resultar falses paternitats (o maternitats):

Don Luis. Dios os consuele en vuestras melancolías. Vuelto me habéis el alma al cuerpo. Inviolable ley será para mí tan pródiga advertencia. Pienso hacer muchos insertos en el jardín de mi librillo; que no suelen ser los que rinden fruta menos sabrosa. Por lo menos, me agradecerán el contexto, el estilo, y, juntamente, haber plantado en mi viña sarmientos de buena ley, aunque ajenos. A mi ver, con los requisitos apuntados y con la cantidad de varias poesías que escribirán los amigos honrándome y abonando el libro, participará, sin duda, de toda perfección.

Doctor. ¿También vos pretendéis incurrir en el vicio de soneticos mendigados? Ligereza notable, absurdo, terrible. Descúbrese indignísimo de cualquier mínimo loor quien, aspirando a él con ansia, le procura con incesable solicitud, con fomentada importunidad. Claro es habrá de publicar la lengua del muchas

el Real Monasterio de las Señoras Religiosas Clarisas de la Puridad de Valencia, de los cuales mucho son auténticos y los que no lo son tiénense por tan verídicos como debe creerse de la veracidad de los antiquísimos venerables religiosos y religiosas, que les fueron formando en distintos tiempos, para prevencionales avisos de la posteridad. Pero estando formados tan sin aliño y orden, como de aquel tiempo, no ha costado poco afán reducir sus noticias a reglamento e histórica claridad. Llegase a lo dicho aver padecido una gran ruina el archivo del ya expressado real Monasteriom en que perecieron del todo muchos papeles, quedando otros tan atajados que apenas pudieron leerse en ellos algunas noticias, cuyo fracaso no ha ocasionado poca confusión para describir la historia, aviendo apagado la luz muchísimos sucesos de los precedentes siglos» (Sorribas 1742: [2]).

veces rogado lo que por ningún modo siente el corazón. Así, es justo llamar inectivas afrentosas y sátiras mordaces semejantes abonos, debiéndose entender siempre al revés de lo que suenan. Si la obra es mala, millones de sonetos en su alabanza no la hacen buena; y, al contrario, si está bien escrita, no ha menester para adquirir el aplauso ajenos puntales. Bestial estratagema, ridícula presunción querer el material, el idiota, el incapaz, conseguir nombre de discreto, de docto, con un centenar de bernardinas que pega en el frontispicio de alguna obrilla del todo indocta, insulsa y leg (*apud*. Reyes 2010: 51)

José Simón Díaz en un treball seu titulat «Tráfico de alabanzas en el Madrid literario del Siglo de Oro» (1976) es referia a aquesta popularització de les lloances, i al·ludia a les sospites contemporànies sobre algunes de les atribucions de les poesies, que, efectivament, podien invalidar certes aportacions d'aquests poetes (homes i dones) ocasionals:

[...] de clara raigambre humanística, empezaron siendo poemas dirigidos al lector o al libro, escritos por el propio autor, que se sustituyeron o adicionaron poco a poco con otras debidas a diferentes plumas, entre las que ocuparon siempre lugar predominante las de parientes y amigos íntimos. Esta intervención de «aficionados», de los que en muchísimos casos no se conoce ninguna otra producción, hace verosímiles las denuncias de que, en gran parte, eran fruto del ingenio del propio encomiado que se las atribuía a personas de su confianza. Esta contribución del círculo familiar se completaba siempre que era posible, con aportaciones de consagrados. Sólo por excepción se logra que participen de forma mayoritaria las grandes figuras, a no ser en homenajes póstumos (1976: 67).

En qualsevol cas, davant la impossibilitat que planteja l'esclariment real d'aquestes atribucions, els estudis dedicats a la literatura femenina moderna han mostrat com aquest marc expressiu dels preliminars va esdevenir a tota l'àrea peninsular i fins a la Nova Espanya, una de les plataformes on els versos femenins començarien a tenir una presència humil però insistent.⁵⁴⁶ Així ho reflectia el mateix Cervantes, en els paratextos de la primera part del seu *Quijote* (1605), on carregava irònicament contra aquesta pràctica codificada d'incloure poesies als preliminars en benefici de la pròpia obra i a la qual també contribuïren les «dames». Ho llegim a través de poemes laudatoris paratextuals paròdicament inventats, amb signatura femenina⁵⁴⁷ i, especialment, al seu famós pròleg:

También ha de carecer mi libro de sonetos al principio, a lo menos de sonetos cuyos autores sean duques, marqueses, condes, obispos, damas o poetas celebérrimos; aunque si yo los pidiese a dos o tres oficiales amigos, yo sé que me los darían, y tales, que no les igualasen los de aquellos que tienen más nombre en nuestra España (Sevilla y Rey ed. 1994: 11).

En el seu *Viaje al Parnaso* (1614) Cervantes tampoc no deixava passar l'oportunitat per ridiculitzar aquest costum a través d'un sonet propi situat als preliminars:

Pues veis que no me han dado algún soneto
que ilustre de este libro la portada
venid vos, pluma mía mal cortada,
4 y hacedle, aunque carezca de discreto.
Haréis que excuse el temerario aprieto
de andar de una en otra encrucijada,
mendigando alabanzas, excusada
8 fatiga e impertinente, yo os prometo.
Todo soneto y rima allá se avenga,
y adorne los umbrales de los buenos,
aunque la adulación es de ruin casta.

⁵⁴⁶ Realitzeu una consulta de la base de dades BIESES, amb el terme 'Preliminares'.

⁵⁴⁷ Dues peces van signades amb noms inventats, procedents de la literatura: «Al libro de *Don Quijote de la Mancha*, Urganda, la desconocida» (sàvia i maga encantadora que ajuda Amadís) i «La señora Oriana, a Dulcinea del Toboso» (l' enamorada d'Amadís) (Sevilla y Rey ed. 1994: 17-20 i 22).

Y dadme vos que este viaje tenga
de sal un panecillo por lo menos,
que yo os lo marco por vendible, y basta.
(Sevilla & Rey ed. 1997: 17)

Pel que fa a la poesia laudatòria femenina de preliminar, a l'àmbit lingüístic català hi constatem un total de quaranta-quatre composicions signades per trenta-sis dones diferents incloses en volums valencians i catalans al llarg dels segles moderns. Com era d'esperar, d'aquestes, només dues foren publicades al segle XVI i unes escasses quatre peces pertanyen al segle XVIII, com a conseqüència del declivi d'aquesta moda dels paratextos als impresos;⁵⁴⁸ xifres que contrasten amb l'àmplia profusió de textos femenins d'aquesta tipologia durant el Siscent (trenta-vuit), en consonància amb la proliferació de textos femenins d'altres gèneres.⁵⁴⁹ Pel que fa a la llengua en què foren escrites, majoritàriament són en castellà (trenta-quatre són escrites en aquesta llengua), mentre que només nou són en català i una presenta doble lectura català/castellà. En aquestes dades que oferim, sorprén constatar una absència sembla que absoluta d'aquesta tipologia de composicions en l'àrea balear. Cal dir que de tota aquesta poesia laudatòria, quaranta-dues peces són impreses, mentre que només dues van restar manuscrites, les quals examinarem en el seu moment.

1.1.1. Les manifestacions primerenques del fenomen: els textos del segle XVI

1.1.1.1. Jerònima Galés (1556-València, 1587): una veu transgressora que clama contra les 'lenguas maliciosas' (1562)

La primera aportació poètica femenina de l'àmbit lingüístic català és obra de Jerònima Galés, vídua de Joan Mei i de Pedro de Huete, respectivament, que ha rebut la consideració d'ocupar «un lloc privilegiat i destacat al si de la història de la impremta hispana» tal com es reconeix als magnífics treballs d'investigació dedicats recentment a aquesta figura (Gregori 2012: 11; vegeu, encara, Gregori 2009).⁵⁵⁰ Són nombroses les llacunes biogràfiques existents al voltant d'aquesta impressora, malgrat el seus èxits editorials; de fet, ni tan sols s'han pogut establir amb exactitud els seus orígens i la procedència, tot i que se sap que va morir a València el 1587. Més enllà d'això, és una constatació sabuda que Jerònima fou una de les impressores més rellevants del període,⁵⁵¹ amb una dilatada i destacada carrera i excel·lents projectes editorials, des que en 1556 es féu càrrec del negoci familiar en morir el seu marit

⁵⁴⁸ Aquest declivi cal posar-lo en relació amb el fet que en la segona meitat del Divuit, canvia el paradigma del món llibresc: les noves mesures reformistes de Carles III, simplificaran l'aparició de determinats apartats paratextuals obligats en èpoques precedents que conduiran a la desaparició de determinats elements de paratext (Fermín de los Reyes, «La estructura formal del libro antiguo español», p. 15-16).

⁵⁴⁹ La valenciana Herrero ja havia constatat per a les autores valencianes «visqueren bona part de la seua vida durant el segle XVII; en segon lloc, en el segle XVI; i, en ben pocs casos, durant el XVIII» (2009: 90).

⁵⁵⁰ Lleg. també Fernández (1999 i 2004); i Garone & Corbeto (2009: 110-111). Són nombroses les llacunes biogràfiques existents al voltant d'aquesta impressora, malgrat el seus èxits editorials, que podem llegir en el treball de Gregori (2012). De fet, ni tan sols s'han pogut establir amb exactitud els orígens i la procedència de Jerònima, morta a València el 1587.

⁵⁵¹ Gimeno Blay (1993: 79-82) inclou Jerònima amb el cognom de Mei (que després pren el cognom de Huete pels matrimonis contrets) a una llista de dones alfabetitzades a la València del segle XVI i proporciona la il·lustració de l'albarà autògraf [Apèndix 3. Il·lustració 5].

l'impressor flamenc establert a València Joan Mei (a l'ombra del nom del marit o «Viuda de»). El 1559 es casà en segones núpcies amb Pedro de Huete i continuà regentant el negoci en morir aquest el 1580, amb el nom al colofó de «Viuda de Joan Mey» o «Viuda de Pedro Huete». La impremta fou continuada pels fills, que haurien après les tècniques de la seva mare, atès que en el testament del seu primer marit se li encomanà no només la tutela, sinó també la formació acadèmica i tipogràfica d'aquests; en total foren sis fills: Àngela Serafina, Isabet Escolàstica, Joan Felip,⁵⁵² Anna Hipòlita, Francesca Egipcíaca i Pere Patrici (Gregori 2012: 25). Fet i fet, Galés representaria la realitat latent en el panorama de les impressores de la seva època, les quals després d'enviduar del marit, assumeixen el negoci familiar i lluiten per exercir eficaçment el seu ofici heretat;⁵⁵³ un negoci que, almenys en el cas de Jerònima, havia supervisat i organitzat, tot participant-hi activament en la direcció, molt abans d'enviduar, la qual cosa explica la seva excel·lent preparació i formació.

El 1562, Jerònima Galés va publicar un sonet castellà als preliminars d'un llibre que ella mateixa havia imprès a la capital del Tùria, en nom del seu difunt marit, Joan Mey: es tracta del volum del metge valencià Antoni Joan Villafranca, *Libro de las historias y cosas acontecidas en Alemania, España, Francia, Italia, Flandes, Inglaterra, Reyno de Artois, Dacia, Grecia, Sclauonia, Egypto, Polonia, Turquía, India y mundo nuevo y en otros reynos y señoríos* (Villafranca 1562: [IX]v) [I].⁵⁵⁴ Els versos que hi llegim amb la rúbrica «La impressora al lector», representen un dels testimonis més coneguts i interessants que ens ha deixat la poesia circumstancial femenina de l'època: a través d'ells la impressora reivindica la seva experiència i professionalitat davant les llengües misògines que criticaven la cultura femenina (Zaragoza 2013d). A diferència del que trobem, generalment, en la poesia laudatòria de l'època, els versos de Galés traspuen un marcat to autobiogràfic, allunyat de l'acostumat to panegíric hiperbòlic; això, gràcies al fet que ella mateixa ha dut a la impremta els seus versos, sense necessitat que cap home l'avale o li atorgue l'autoritat necessària:

Una Jerònima Galés ja en edat madura escriu per expressar la seua experiència personal, en forma d'una poesia que utilitza simbòlicament com un espill on ella es reconeix a si mateixa. És una pràctica solitària d'identificació, perquè no escriu per dir coses sobre el món que l'envolta, sinó per dir al món qui és ella, per crear el seu propi reconeixement tot representant en uns versos la seua formació i instrucció en lletres. A més, anomena el món i l'ofici de l'edició de textos impresos en femení, té ple coneixement de la seua habilitat com a impressora i reconeix la seua vàlua i capacitat de creació dins aquest món del llibre. Aquesta autoexpressió, en què veiem representada Jerònima Galés segons la percepció que té d'ella mateixa, l'allunya de la imatge que en teníem a través dels textos oficials i legals. No és una qüestió d'existir, sinó de reconèixer la seua pròpia existència. S'ubica i escriu el poema –per tant, no s'empara en una falsa modèstia– en primera persona. Redacta la seua voluntat de memòria

⁵⁵² Joan Felip Mei (València, ca. 1542 - Zaragoza, 1612), va esdevenir un destacat humanista, autor d'una obra poètica (*Rimas*, 1586) i traductor d'Ovidi (*Metamorfosis en octava rima*, 1586), entre d'altres (*Prosodia. De ratione quantitatis syllabarum de pedibus, de carminum generibus et de accentibus epitome*, 1594; *Orthographia, instrucció para escribir correctamente así en latín como en romance*, 1635; *Selectas et clarissimas poetis veteribus et recentioribus...*, 1599 i 1603 i Juan Núñez, *Tirocinium linguae graecae ex Institutionibus grammaticis P. Job. Nunnesi*, 1611 [extracte]).

⁵⁵³ En els darrers anys, han aparegut nombrosos treballs dedicats a valorar les aportacions de les impressores d'època antiga i han posat de rellevància el paper excepcional que aquestes van tenir, en la mesura que transitaven en una esfera de poder masculina. En aquest sentit, és molt interessant revisar el dossier recopilatori allotjat al portal de publicacions en línia de la BNM, ja esmentat (*Mujeres impresoras siglos XVI-XIX*) [consulta: 12/11/2013] així com l'obra col·lectiva de Garone & Corbeto (ed. 2009), amb nombroses referències bibliogràfiques publicades fins al moment. Per a les impressores catalanes, vegeu Solà (2007).

⁵⁵⁴ El sonet apareix reproduït en la seva totalitat a Berger (1987: I, 95) i a Fernández (1999 i 2004)

pròpia. Ella mateixa dóna valor a la seua experiència personal i al seu ofici. És la paraula viscuda. És la pràctica de l'autoconsciència. És el seu monument (Gregori 2012: 142).

Per a una correcta interpretació d'aquestes consideracions, hem de tenir present que en l'època moderna, en general, el treball femení remunerat era difícil d'exercir i la dedicació de les dones gairebé sempre anava lligada a l'àmbit privat domèstic.⁵⁵⁵ No passava així amb les filles i vídues dels impressors, que en morir el pare o el marit assumien un paper professional actiu amb la gestió i direcció del negoci familiar, després d'haver estat educades en un ambient de lletres. És des d'aquesta situació privilegiada en un àmbit públic de domini majoritàriament masculí, doncs, des d'on Jerònima se sent amb la possessió de l'autoritat i la seguretat suficients per proferir la queixa encoberta que li llegim entre uns versos 'autopublicats' en una obra aliena: qualifica de «lenguas maliciosas» al corrent d'opinió (generalitzat a l'època) que desautoritza la pràctica de l'escriptura en les dones («entremeterse en arduas cosas»):

Puesto que el mujeril flaco bullicio
no debe entremeterse en arduas cosas,
pues luego dicen lenguas maliciosas
4 que es sacar a las puertas de su quicio

I és que es considerava que les dones que participaven d'aquests espais vedats per a la curiositat femenina, estaven transgredint implícitament l'ordre establert (en expressió de Jerònima: «sacar a las puertas de su quicio» la qual ens remet, a més a més, al confinament domèstic)⁵⁵⁶ i això va generar tot un discurs misogin de reprovació que les atacava quan aquestes manifestaven públicament el seu saber i ciència. Cal tenir present que a l'època, com en èpoques passades, el silenci femení s'associava a la castedat, mentre que l'ús de la paraula públic, es vinculava amb l'eloqüència, l'atreviment de les dones buscaven amb els seus textos la fama a què només podien aspirar els homes. Contra aquesta maldiença, doncs, la impressora reconeix entre línies a la 2a quarteta, amb ferma confiança i convicció, que si, essent dona com n'és, hom autoritza la seva intromissió en el camp literari i valida la seva opinió sobre l'obra que està lloant (*Libro de las historias y cosas acontescidas*), és precisament perquè ella s'ha fet un lloc en l'ofici de les lletres exercint amb excel·lència la professió:

si el voto mío vale por mi oficio
y haber sido una entre las más curiosas,
que de ver e imprimir las más famosas

⁵⁵⁵ Amb tot, diversos són els treballs centrats en la participació de les dones d'èpoques antigues en el món dels negocis i dels treballs autònoms, que han contribuït a desfer estereotips i a remarcar el paper actiu d'aquestes; veg. els respectius monogràfics dedicats a la revista *Reverques: Història, economia i cultura* (56, 2007 [=Negocis i identitat laboral de les dones]) i *Manuscrits: Revista d'història moderna* (27, 2009 [=La dona en l'esfera laboral en l'època moderna]). Especialment interessant en resulta l'article de Montserrat Jiménez Sureda (2009), així com un altre anterior de la mateixa (2002). Sobre l'aspecte de la situació laboral de les dones d'època moderna, llegiu també Pérez (1993 i 1999).

⁵⁵⁶ Per *quicio* entenem: «Parte de las puertas o ventanas en que entra el espigón del quicial, y en que se mueve y gira» (DRAE); per tant, l'expressió «sacar a las puertas de su quicio» conté un doble sentit: d'una banda, al ludeix al confinament domèstic prescrit a les dones de l'època i, pel que fa al sentit figurat, remet a la locució actual *salir de su quicio o de sus quicios*: «Exceder el orden o curso natural y arreglado» (DRAE).

Amb això, advertim que Jerònima està reivindicant el lloc que li correspon i, en aquesta actitud d'autoafirmació personal, de la consciència de la vàlua de l'autora, també amaga un cert regust d'amargor davant d'aquesta opinió generalitzada que censurava les dones literates, consagrades a activitats no aptes per al «mujeril flaco bullicio». Aquí, Galés, com també farà sor Juana Inés de la Cruz, inverteix les jerarquies implícites del gènere i «se aprovecha de la ocasión para crear un espacio poético contestatario en que exhibe su pensamiento político» (considera Thomas amb relació a la segona 2006: 107) En comptes d'adherir-se als models i imitar els tòpics acostumats del gènere, Galés utilitza les seves circumstàncies com a impressora per legitimar-se com a dona lletrada («una entre las más curiosas»). Després d'aquestes dues quartetes, trobem el to acostumat de la poesia laudatòria, basada en la lloança de l'autor:

Jovio Latino deste tiempo ha sido
el más rico escritor y más ilustre
que ha visto ni verá el suelo toscano
12 y ha le dado español y de más lustre
el docto Villafranca; agradescido
serás a él, ya mi lector humano.

Més enllà d'aquesta peça poètica, a aquesta autora també li ha estat atribuïda la carta- pròleg a l'edició del *Carlo famoso* de Luís Zapata, publicada el 1566 «en casa de Joan Mey»; malgrat que l'atribució no pot ser provada ja que el text està signat per «El impressor», una de les raons adduïdes és que en aquells temps era Jerònima Galés qui regentava la impremta des que havia mort Joan Mei el 1555.⁵⁵⁷

1.1.1.2. L'autora anònima a l'hagiografia de Lluís Bertran: l'autoritat avalada (1584)

A través de la impremta valenciana també veia la llum, el 1584, un altre sonet en llengua castellana signat per una autora anònima.⁵⁵⁸ La peça (*Inc.* «Por ser tan alto, y raro el argumento...») va ser inclosa en els preliminars d'una hagiografia versificada de fra Lluís Bertran, un llarg poema en octaves reals dividit en set cants, obra del dominic Lluís Martí (*Primera parte de la historia del bienaventurado padre fray Luy's Bertrán* (1584: f. 14v) [II]). El volum de Lluís Martí⁵⁵⁹ que incorpora el cant d'aquesta autora anònima, s'insereix en el marc de la campanya de beatificació del sant valencià engegada des de la seva mort i que va prosperar positivament: el 1608 Lluís Bertran va ser beatificat, efemèride que va ser efusivament celebrada per la ciutat de València, amb certamen literari inclòs.

És interessant tenir present que en aquest certamen hi van participar dues dones: la coneguda cistercenca sor Bernada Romero –assídua participant en els certàmens valencians

⁵⁵⁷ Inicialment, fou Berger (1987: II, 583) qui va vincular aquesta obra a Jerònima, hipòtesi confirmada per l'estudi de Gregori (2012: 156-158), que proporciona dades documentals concretes que fan totalment verssemblant l'atribució. Accedim al pròleg a través d'una versió digital, continguda en les *Fitxes Poètiques* del grup d'investigació MIMESI de la UB [consulta 18/10/2014].

⁵⁵⁸ Herrero no l'inclou en el seu catàleg (2009), sinó que en tenim notícia a partir de Simón (1977: 324-325).

⁵⁵⁹ Es tracta d'un volum rar i escàs, que només hem trobat a la BNM (sign. R-27207).

de la primera meitat del segle XVII, com veurem— i una anònima que no declara el seu nom. El fet que el certamen se celebrés només uns vint anys després de la publicació del cant que aquí comentem, fa factible la hipòtesi que es pogués tractar de la mateixa devota, però òbviament és una possibilitat que no pot ser demostrable fins a l'aparició de noves fonts.

Aquests versos preliminars de l'autora anònima se circumscriuen al to de lloança acostumat, adreçats al mateix Lluís Martí, que segons l'autora supera el mateix Orfeu amb el seu cant. Ara bé, més enllà d'aquest sonet, segons s'especifica a la rúbrica, a aquesta «donzella» que no revela el seu nom també es deu el tercer cant del llibre (Martí 1584: f. 54v-64v),⁵⁶⁰ en castellà, que editem en aquesta tesi separat de l'altra peça [CXII]. Abans de donar pas a la veu poètica femenina, especifica Lluís Martí que «una sabia discreta y cuerda dama/ que alabar quiere al sancto también ella/ y aprissa que la escuche aquí me llama» (1584: f. 51v). A continuació, destina 16 octaves a mode de 'pròleg' per exaltar l'agosarada autora davant els possibles retrets que podia suscitar en els lectors la presència d'aquests versos femenins. Ho fa en l'habitual to hiperbòlic, presentant-la com una dona excepcional, en el marc d'un gineceu o catàleg de dones il·lustres, dels quals ja hem tingut oportunitat de parlar [Capítol 1. Subapartat 1.1.2.]. En aquests versos, les figures femenines aclamades procedeixen generalment de l'Antiguitat clàssica, bíblica i cristiana,⁵⁶¹ segons la tradició renaixentista de l'excel·lència femenina codificada, de què els autors eren bons coneixedors (Bolufer 2000):

- Más diestra es que la más sabia Sybilla,
que las Corinas, Thespia y Thanagrea;
más que Zenobia, Sapho y Talesilla,
12 Nicostrata, Casandra y Amalthea.
Fabiola, Polla, Manto ni Pnixilla
no la exceden, ni la Themistoclea,
Damophila, Marcella, Theana, Aspasia,
16 Sofipatra, Valeria ni Anasthasia.
- A Claudia, Carixena, y a Cornelia,
Diotima Leoncia, y Cleobulina,
Hypachia, Genebria, y a Targelia,
20 Lasthemia, Phemonoe, Eudoxia, Erinna.

⁵⁶⁰ El llibre de Lluís Martí es conforma de set cants i cadascun d'ells va precedit d'un sonet explicatiu, on es resumeix el que trobarem en cada cant.

⁵⁶¹ Les Sibils les exerceixen de pitonisses en el món antic; el nom de Corinna al·ludeix a dues poetes gregues del segle V (aC): una d'elles, considerada la més destacada de les nou muses líriques, rebé el nom de Corinna de Tèspies, i l'altra fou Corinna de Tanagrea poeta que hauria vençut Píndar en diversos certàmens poètics, autora de cinc llibres d'epigrames; una autora que no hi podia faltar en aquesta llista és Safo de Lesbos (ca. 650 aC-580 aC), la més distingida de l'antiguitat grega, així com Damòfila (s. VI aC), poeta lírica de Pamfília deixeble i companya de Safo. Zenòbia (245-274), guerrera i amazona, fou esposa del príncep Odenat de Palmira i reina de l'Imperi de Palmira; quan el seu marit va ser assassinat, Zenòbia va prendre les regnes del poder. Segons la llegenda Telesilla d'Argos (s. VI-V aC) fou una poeta que va contribuir al triomf d'Argos contra els espartans. Nicostrata (o Carmenta) fou una nimfa de la mitologia grega, de la qual es diu que tenia el do de la profecia i que va inventar l'alfabet llatí. Cassandra fou, en la mitologia grega, filla dels reis de Troia i amb el do de la profecia, la qual va ser fadada pel déu Apol·lo a no ser creguda en els seus vaticinis malgrat la seva intel·ligència. Amaltea va ser la nodrissa de Zeus. Santa Fabiola de Roma (s. IV-399) va plantejar la problemàtica del divorci en la societat cristiana, en divorciar-se per tornar-se a casar; va acabar dedicant-se a les obres de caritat, influïda per jeroni d'Estridó; Mantó fou una endevina de la mitologia grega, filla de Tirèsias, que va fundar la ciutat de Claros. Santa Prisca de Roma (s. I-ca. 50) (Pnixilla) fou la primera dona cristiana martiritzada; Temistoclea (ca. 600 aC) fou sacerdotessa de Delfos...

Y a cualquiera Licina, Mucia y Lelia,
a Cornificia, Musca, Dama, Istrina,
a Eustochio, Alpaides, Elpis y a Constancia
24 excede en la fecundia y elegancia.

Con meliflúa garganta y boz amena,
entona aquesta nimpha un dulce canto
y en él, més que Calandria y Philomena,
28 los ánimos suspende y causa espanto.
Haze ventaja en gracia a la Syrena,
tanto levanta el punto y sube tanto,
que si Ulysses su dulce voz oyera,
32 por darle oýdo, quitara dél la cera.
(Martí 1584: f. 51v-52)

Com veiem, l'autor recorre al model clàssic de dona il·luminada difícil d'imitar, però res ens diu de les dones coetànies que també van escriure. En aquest aspecte, no podem obviar les paraules de Baranda:

Cuando censores y panegiristas buscan una tradición que permita justificar la autoría femenina de la obra que comentan, siempre recurren a los nombres de la antigüedad clásica (Corina, Aspasia, Safo, Pola Argentaria, etc.) y olvidan o ignoran cualquier antecedente próximo, como si entre ese remoto ayer y el presente hubiera un vacío total de tradición femenina [...] (2005b: 119).

Davant d'això, només resta preguntar-nos: és que no en va transcendir cap escrit femení a l'esfera pública, ni tan sols via manuscrita, que recolzés la idea de la presència d'una certa cultura escrita femenina a l'època? Realment, no es coneixia cap dona que escrivís i que es fes famosa per les seves obres en la València del moment? A continuació d'aquest catàleg de dones, hi trobem un llarg exordi amb què l'autor justifica la condició de la veu pública femenina i prepara el lector abans de llegir-lo, tot anunciant-hi que és Déu qui regeix la mà de l'autora. Segueix amb això el tòpic de la revelació divina a l'humil, a l'inculte i a les dones, tan propi en aquests segles –al qual també recorrerà l'autora, com veurem més endavant:

Con esto se nos da bastante prueba
q no es mucho saber trobar quienquiera,
con tal que aquel su pluma y lengua mueva,
76 cuya mano es tan diestra y tan ligera.
A nadie, pues, parezca cosa nueva
haver sido del sancto pregonera
esta sabia donzella, y que Dios rija
80 la mano de su esposa, sierva e hija.
(Martí 1584: f. 53)
[...]

A los sabios del mundo, a los discretos,
con su parecer proprio muy casados,
oculta Dios y esconde los secretos
92 que son a los humildes revelados.
Con estos comunica sus conceptos,
los mysterios más altos y encumbrados,
a los castos y humildes los descubre
96 y a los suzios sobervios los encubre.

Muchas damas al sancto aficionadas,
que en virtud resplandecen más q estrellas
por ser de Christo esposas muy amadas,

100 humildes, castas, limpias y donzellas,
han sido de su esposo regaladas
y les ha revelado a solas ellas
de nuestro sancto muchas maravillas,
104 que no devo de dexar yo de dezillas.
(Martí 1584: f. 53v)

Tot seguint amb aquesta imatge, l'autora hi és exalçada com a dipositària de determinats valors positius: humilitat, castedat, discreció...

Entre las quales ay una señora
donzella, casta, humilde y muy discreta,
que deste sancto fue muy servidora,
108 y su grande virtud está secreta:
con ser más rutilante que l'Aurora
y más clara que el más claro planeta,
nos encubre sus rayos (con recelo
112 de quedarse sin ellos) con un velo.
(Martí 1584: f. 53v)

Cal tenir present que, segons l'ideal social de l'època, aquestes eren les virtuts més importants que havien de regir el comportament femení, juntament amb d'altres actituds relacionades amb la passivitat, com ara l'obediència i la submissió a l'home, el *pater familias*⁵⁶² i que, evidentment, convertien en ideològicament incompatibles els desitjos de les dones de fer públics els seus escrits. Aquesta incompatibilitat explicaria els desitjos de l'autora de publicar la seva obra sense cap afany d'identificació autorial, a anul·lar la seva identitat. Podria correspondre's al que, en al·lusions de Martí, es tractava d'una virtut secreta de la 'donzella', que no revela. De fet aquesta tensió entre els desitjos d'escriure i el silenci exigit socialment serà un dels problemes al qual hauran de fer front les escriptores d'aquest moment; però no l'únic, tal com ha demostrat en el seu estudi Jones sobre lírica amorosa europea del Renaixement (1990). Tot parafrasejant aquesta estudiosa, Langle considerava que:

La primera contradicción con que se enfrentaban las escritoras del Renacimiento fue un mensaje mixto sobre la escritura misma. La presión ideológica iba en contra de su entrada en el mundo público de la imprenta: el silencio se asociaba con la castidad, y la elocuencia femenina con la promiscuidad. Pero al mismo tiempo, la cultura humanista celebraba la elocuencia en general como una habilidad propia de escritores, políticos, cortesanos y poetas distinguidos. Una segunda contradicción era que la historia de la lírica amorosa proporcionaba sólo modelos masculinos para la mujer poeta. Los discursos amorosos cercanos a ellas (la elegía clásica, la pastoral, el Neoplatonismo, el Petrarquismo) habían sido construídos por autores masculinos y representaban a la mujer como objetos silenciosos de amor, no como sujetos activos (2004: 31).

En els versos que hi segueixen, Martí pretén donar veracitat («verdad clara y desnuda») al relat «en verso muy cabal» de la dama presentada:

Y en verso muy cabal con boz aguda,
cuenta dos cosas del enterramiento:
la música del cielo y una duda
116 que allí pasó por cierto entendimiento.
Refiere la verdad clara y desnuda,
sin quitar ni poner, sin fingimiento.

⁵⁶² Segons l'ideari construït per la tractadística de l'època a què ja ens hem referit.

120 Aquí quiero engastar tan rica perla
porque la concha nadie puede verla.

124 Todo quanto se sigue se contiene
en el canto que escribe la donzella,
con el qual el processo bien conviene
pues allí lo depone también ella.
Y esto con juramento lo mantiene
y en confesión defiende esta querella,
128 así que es esta historia verdadera
la cual cuenta la dama en tal manera.
(Martí 1584: f. 54)

Finalment, després d'aquest prolegomen en vers, trobem impresa la composició femenina, presentada per l'autor del volum amb el títol «Lo que la dama canta es lo siguiente» (f. 54).⁵⁶³ En el quart cant, també en octaves decasil làbiques, l'autora anònima recorre a la narració d'una altra dona, testimoni dels fets que s'hi expliquen; recurs a través del qual la peça recorda la tipologia de les narracions espirituals femenines, tan en voga durant la centúria posterior. La veu poètica narra el testimoni que li ha fet arribar una altra dona: explica el soterrament de Lluís Bertran, amb la presència de determinats personatges documentats i pertanyents als cercle proper d'aquest (sant Joan de Ribera, arquebisbe de València; la marquesa de Terranova; el beat Nicolau Factor i Estranya, Pedro Manrique de Lara i Acuña, duc de Nájera...). En la sepultura del sant, la protagonista experimenta una visió relacionada amb el difunt: l'audició d'una música celestial que la fa contemplar la divinitat de Lluís Bertran encara de cos present. La dona té una necessitat extrema de confessar-se i d'explicar el viscut però davant la incredulitat i la posterior incomprensió del confessor, busca algú que estiga més preparada que ella per explicar-ho a través d'una narració escrita. És aquí on entra en joc la nostra autora anònima, que assumeix l'encàrrec amb humilitat i modèstia, tot recorrent als tòpics d'*humilitas* que més tard serien de presència acusada en l'escriptura femenina, especialment la conventual: la manca de capacitat intel·lectual que requereix auxili diví. Així ho expliquen els versos:

Fue a confesarse dende a pocos días
y esto a su confessor lo contó todo:
las músicas del cielo y melodías,
236 todo quanto pasó del mesmo modo,
al qual le parecieron niñerías
y dijo todo ser basura y lodo
cuanto decir podemos las mujeres,
240 y así no lo estimó en dos alfileres.⁵⁶⁴

Pero insistiendo más y porfiando
que la verdad desnuda le dijiese,
la dijo en confesión y en acabando,
244 comulgó porque más ella creyese:
quedó con corazón tierno llorando
y suplicó al Señor que se sirviese
de dar licencia a gloria de su sancto

⁵⁶³ A partir d'aquí, l'edició dels versos de la dona segueix els criteris establerts en la Part cinquena.

⁵⁶⁴ 'no va donar crèdit al que deia la dona'; el sentit que té aquí *alfileres* remet a una forma en desús que es referia a la quantitat de diners destinats a les dones per costejar el seu ornament. Noteu aquí el prejudici latent del descrèdit sobre la paraula de les dones.

248 que referir pudiese lo que canto.

Mas para que, Señor, mejor alabe
al sancto de memoria eterna digno,
alumbradme, mi Dios, para que acabe
252 y salga con mi intento y mi designo:
que aunque en mi corto vaso poco cabe,
podré con favor vuestro, del camino
que el sancto Bertrán hizo, a vuestra gloria
256 balbuciendo, cantar la dulce historia.
(Martí 1584: f. 59-59v)

És l'obediència a un ordre superior, Déu, que dóna llicència per escriure a la devota escriptora, el mecanisme a través del qual queda anul·lada l'autoria, però que serveix per autoritzar el seu discurs:

Dadme, Dios mío, licencia que lo diga
y venza aquel que siempre va venciendo,
con vuestra gracia y con vuestra licencia
330 diré lo que me dicta la consciencia.
(Martí 1584: f. 61)

Per aquest motiu, trobem diferents persones verbals que apareixen en el relat: alguns versos estan narrats en primera persona per la veu poètica que també recull en tercera persona el que l'altra dona li ha explicat i, en d'altres ocasions, apareixen en primera persona les disquisicions internes de la dona, testimoni ocular dels fets. Ara bé, per la minuciositat i els detalls que hi apareixen, ¿podríem aventurar-nos a pensar que es tracta de la mateixa autora que ofereix el seu testimoni però amb una voluntat de constar-hi, com a protagonista en tercera persona amb el propòsit de mitigar la seva responsabilitat en els fets narrats? No podem obviar que en el moment de publicació d'aquest cant de ploma femenina, el 1584, encara no s'havia produït la publicació de l'obra de Teresa de Jesús; quan només feia dos anys que havia mort la carmelita avilesa, la seva fama encara no havia transcendit públicament i, per tant, les dones que volguessen dedicar-se a la literatura estaven desproveïdes d'un model positiu d'escriptora, lloada per la seva obra i santedat, tal com ja s'ha comentat al Capítol 1. Això explica el temor de l'autora a embarcar-se en aquest projecte literari amb la seva identitat, davant les possibles crítiques dels seus contemporanis en veure impresos els seus versos, ni que fos inserits en l'obra d'altri. L'anul·lació autorial sembla ser un requisit per publicar en aquest moment. De fet, alguns versos d'aquesta ploma anònima ja deixen entreveure algunes de les idees que circulaven sobre els escrits femenils en aquesta època prèvia a la publicació de l'obra teresiana i que les autores tenien ben presents:

Éstas y aun otras cosas pudo ver
que causarían espanto si pudiera
yo con mi pluma dallas a entender
156 y escribir algo largo no temiera:
también la relación de una mujer
parecerá a muy pocos verdadera
cuyas palabras, obras, pensamientos,
160 a muchos les parece fingimientos.

Mil otras cosas callo que no oso

aquí contallas [...]
(Martí 1584: f. 57v)

Com a mecanisme legitimador, la veu poètica femenina incorpora una invocació d'algunes dones il·lustres provinents especialment de les Sagrades Escripures (les santes Anna, Magdalena, Susanna, i la dominica Caterina de Sena...), vinculades a la saviesa i a la fortalesa femenina. En aquest sentit no podem obviar aquí que València va representar el primer focus 'caterinista' hispànic, des de finals del segle XV-principis del XVI, a través de la difusió de la seva vida i obra.⁵⁶⁵ Aquesta genealogia femenina del saber i de la santedat acaba amb la lloança a la Mare de Déu, la més digna de totes les dones que acaba redimint les seves congèneres –abocades com estaven al mal des de l'Eva primitiva, segons els corrents de l'època:

Esto dijo y me manda que lo cuente
y bien le demos crédito meresce
pues en confesión dice lo que siente
342 y a mantenello siempre allí se ofresce,
que no suelen mentir continuamente
las mujeres, pues claro se paresce,
discurriendo por todas las edades
346 haber dicho mujeres mil verdades.

Verase claramente en la Escritura
que todas las mujeres no mintieron
pues la Sibilas con tanta mesura,
350 de Cristo, vida y muerte nos dijeron;
y Ana viuda, que tuvo tal ventura,
que vio en el tiempo cuando le ofrescieron,
el Verbo al Padre eterno le bendijo
354 y muy grande verdad en todo dijo.

Pues la que la deidad, que es una y trina:
tres personas y un Dios, Dios trino y uno,
y a la summa verdad, verdad divina,
358 que no supo engañar jamás alguno,
siempre sirvió con sancta disciplina
y al Verbo concibió en tiempo oportuno,
cuya limpieza al cielo y tierra admira
362 jamás trató de engaño ni mentira.
(Martí 1584: f. 61v)

Finalment, després d'una remissió a la dona cananea, la veu poètica s'acaba referint a «una que ya de santa tiene fama», sense fer-ne explícit el nom:

La que salió de Tiro y de sus fines,
que fue a pedir a Dios misericordia,
la verdad dijo a buenos y a ruines

565 Tal com va recordar el professor Pep Valsalobre en la ponència llegida al congrés de Gemela dedicada a la traducció valenciana del Dialogo della divina Provvidenza de la dominica, la difusió d'aquest fervor valencià es deixa veure a través de les inclusions de la seva vida i obra a les versions catalanes del Flos sanctorum (Barcelona: 1494, 1524), les vides impreses de la santa de Miquel Peres (València, 1499) i de Tomàs Vesac (València, 1511), així com una versió manuscrita anònima (BNM, Ms. 8214, mitjan s. XV) i les poesies dedicades a la santa (Cobles en llaor de santa Caterina de Sena de N. Vinyoles recollides al final de la Vida de Peres), així com els textos presentats en certàmens consagrats a la santa, especialment, al certamen de 1511, celebrat al convent de Santa Caterina de Sena de València. Fervor que, d'altra banda, Valsalobre addueix a la fundació d'aquest convent femení el 1492.

398 que Dios libró a su hija de discordias.
 Y hay muy muchas que son cual serafines
 que tienen con verdad siempre concordia,
 no quiero aquí decir como se llama
 402 una que ya de santa tiene fama.
 (Martí 1584: f. 62v)

Aquesta al·lusió ens fa sospitar en la possibilitat que s'hi estigués referint a Teresa de Jesús, que ja abans de morir havia reunit una certa fama de santedat, però no suficient; ara bé, també cal tenir present que és possible que l'autora tingués un model de santedat femenina més pròxim, personificat en la beata terciària Margarida Agullona (Xàtiva, 1536-València, 1600), de qui ja hem parlat (p. 112). Continua el poema parlant de la Mare de Déu del Rosari per acabar referint-se a Lluís Bertran, fervorós devot d'aquesta. En aquests paràgrafs ens interessa especialment com es manifesten les pulsions de l'escriptura femenina entre dos extrems que van des del desig de lloança, que duu a l'autora a escriure sobre la Mare de Déu (sota el perill de penedir-se si no ho fa: «en dejar de hacello luego rabio») fins a la prohibició de tractar «de lo que no merezco», segons refereix la veu poètica:

Por más que desta reina escriba y diga
 no pienso me será nadie contrario
 ni ha de haber quien por esto me persiga
 414 haciendo algún juicio temerario,
 que la afición me fuerza a que yo siga
 a la encumbrada Virgen del Rosario
 contando sus misterios y verdades
 418 muy llanamente y sin curiosidades.
 (Martí: 1584, f. 63)

[...]

Y aunque entiendo que al sancto se hace agravio
 tratando yo de lo que no merezco,
 mas en dejar de hacello luego rabio
 470 y sospecho que aqueste mal padezco:
 ¿Por qué no moví luego este mi labio?
 Y así por le alabar, peno y perezco,
 que el amor echa fuera mis temores
 474 pues no alcanzan los tímidos favores.
 (Martí 1584: f. 64)

Com acabem de llegir, és aquesta tensió que genera l'afició poètica en l'autora anònima a través de la qual pot lloar a la Mare de Déu, la que li provoca, al capdavall, patiment («Y así por le alabar, peno y perezco»); per això, davant l'atreviment en què incorre amb la seva obra, la veu poètica acaba demanant ajuda divina per sol·licitar «la destreza y artificio» que reitera que li manca, tot seguint el tòpic de la ignorància o de la rusticitat («mas fáltame la industria y ejercicio»; «mi cerril y bajo entendimiento»):

Quisiera de tener de ángel el juicio
 que por medio partiera hasta un cabello
 y tener tal destreza y artificio
 478 que a su merecimiento echara el sello,
 mas fáltame la industria y ejercicio
 ni hay prendas en mí con que merescello;
 mi buen celo suplico se reciba

482 en que mi atrevimiento solo estriba.
 Con mi serril y bajo entendimiento
 le pago a mi afición lo que le debo
 y apuntándolo solo el sentimiento
 486 a más de lo que sé decir me atrevo.
 Perdona, buen Bertrán, mi atrevimiento
 pues por pura afición solo me muevo
 a reducir tu muerte a breve summa,
 490 lo demás trotará más rica pluma.
 (Martí 1584: f. 64-64v)

Per tancar el seu text, acaba al·ludint indirectament a una altra mà que el guia, que nosaltres identifiquem amb l'escriptor Lluís Martí:

Guiada por mano de otro, fuerte brazo,
 volará sin podelle dar alcance
 y sin ningún estorbo ni embarazo
 494 en tal gracia y milagros hará lance;
 yo quedaré con solo algún pedazo
 descubriendo mi juego de relance,
 lleve el resto quien gana, yo el partido
 498 de solo a Dios y al sancto haber servido.
 El otro, como diestro caballero
 será mantenedor con su cuadrilla,
 yo saldré sola cual aventurero
 502 sin enjaezar mi triste y pobre silla,
 corriendo en un caballo bien ligero
 como la que salió de la costilla,
 con divisa y librea que a otros sobra
 506 y con esto quiero dar fin a mi obra.
 (Martí 1584: f. 64v)

Considerem que aquesta referència final és imprescindible per legitimar els versos de l'autora, en la mesura que és ell qui autoritza el text femení, en incloure'l a la seva obra amb aquest exordí que acabem de llegir. La necessitat d'aval per part de l'autor Martí, queda demostrada pels molts esforços dedicats a justificar reiteradament el text: més enllà del pròleg, fins i tot, després del cant, Martí destina sis octaves més a lloar l'anònima autora, que escriu per devoció al sant. Hi apareix equiparada amb una Sirena, pel seu cant, i amb la princesa Políxena,⁵⁶⁶ per la seva saviesa. Martí proporciona algunes dades més sobre aquesta dona, de qui no acabem de conèixer-ne el nom però sí que sabem que li havia fet arribar a l'autor el seu text a través del seu confessor, el pare Herrero:

Aquí acabó su canto la Serena⁵⁶⁷
 donde descubre bien su gran cordura
 pues con tan delicada y rica vena
 cuenta lo que pasó en la sepultura;
 4 muestra ser otra sabio Policena
 en elegancia, estylo y compostura
 donde claro se vee como en preludios

⁵⁶⁶ Segons el relat mitològic grec, Políxena fou una princesa, filla de Príam, i d'Hècuba, reis de Troia, de la qual es va enamorar Aquil·les. En una trobada amorosa, el guerrer li va explicar la seva debilitat (el taló) que aquesta va explicar al seu germà Hèctor, el qual va aprofitar-la per matar-lo. L'epítet de «sabio» amb què acompanya el nom de la princesa, demostra que es tracta d'una errada d'impremta.

⁵⁶⁷ *Serena*: 'sirena'.

- 8 ser dignos de alabança sus estudios.
- Por las ricas sentencias que refiero
se puede ver también quanto penetra
que en el original suyo primero
12 escribió de su mano y propria letra;
y éste le podrá dar al padre Herrero,
que es el que más alcança y el que más impetra,
pues confiessa a la dama que conpuso
16 el canto y la que todo lo depuso.
- De su affición nos da prueba bastante
esta señora en obra tan piadosa
como la que tenemos oy delante
20 de mano de muger tan ingeniosa.
La fama engrandeciendo la levante
por diestra, sabia, aguda, artificiosa:
dando noticia della eternamente
24 corra de lengua en lengua y gente en gente.
- Y se pase, que todos estos ríos
proceden de una fuente y un veneno
que a todos pudo darnos nuevos bríos
28 el que fue de Dios siervo verdadero.
Los versos de la dama y estos míos
venas son que produze aquel minero:
Dios quiere que dél hablen lenguas mudas
32 y escrivan nuestras plumas, aunque rudas.
- Esto se prueva bien con las octavas
que me embió la donzella de su mano
como quien de mi puerta en las aldavas
36 da golpes con un zelo y fin christiano,
diciéndome: «Despierta, tú que estavas
dormido, y sobre aqueste canto llano
echa, si eres cantor, el contrapunto,
40 y entrambos alabemos tal diffunto».
- Razón tiene, por cierto, que conviene
que yo en su dulce canto la acompañe
pues quien obligación al sancto tiene
44 no es justo que de hazello assí se estrañe.
Ya cerca de dos cosas que contiene
su canto es bien a todos desengañe
y la una es dezir cierta maravilla
48 que no quiso la dama descubrilla.
[...] (Martí 1584: f. 65-65v)

Martí continua el relat del soterrament del sant, per posar el contrapunt a aquell cant (fins f. 68v). Una prova més de la referència i justificació obligada a la condició d'autoria femenina: al cant quart, Lluís Martí torna a fer referència al text de la dona, però en aquesta ocasió, manifesta explícitament la seva intervenció sobre el text: l'esmena i escurçament d'alguns versos, per evitar-ne la prolixitat. Tal com era d'esperar la publicació del text femení és possible només després de sotmetre'l a un control, a fi de determinar-ne l'ortodòxia: segons explica Martí a través dels seus versos, amb to aclaridor, allò que ha revisat més detingudament són els fragments que al·ludeixen als misteris de Crist i a la mare de Déu del Rosari:

Assí también algunos han dudado
 los hechos de Bertrán que tales fuessen
 y su gran sanctidad han calumniado;
 28 mas ya de mal hablar sus lenguas cessen.
 que una muger su voz ha levantado
 porque los obstinados se corriessen,
 como entiendo que están harto corridos
 32 y ya de su protervia arrepentidos.

Temo muchos que algunos (como suelen)
 calumniarán el canto que relato
 do porque las mugeres se consuelen
 36 de lo que la donzella escribe trato,
 mas si ungüentos tan buenos mal les huelen
 vean si un Symón o Judas fue retrato
 dellos quando culpó a la Magdalena
 40 hallando qué tachar en la obra buena.

A mí me pareció que con el canto
 de un ángel tal, qual ya tengo pintado
 doy más authoridad y lustre a quanto
 44 deste siervo de Dios he relatado:
 pues claro aquí se vee ser grande sancto
 el que han hasta mugeres alabado
 por ser tales sus hechos tan divinos
 48 que requerían los loores peregrinos.

Justas ochenta estanças se me dieron
 y dellas escogí setenta y una
 aunque todas muy bien me parecieron,
 52 mas la prolixidad es importuna.
 Licencia y facultad me concedieron
 de mudar y enmendar estança alguna:
 algunas enmendé, aunque no ruýnes,
 56 que fue a pie de mujer echar chapines.

Y v[a]n allí enxeridos los mysterios
 de Christo y de la Virgen del Rosario,
 sus gozos y también sus improprios,
 60 su gloria do triumphó del adversario.
 Temí que me dixeran vituperios
 diez mil, por no ser esto necessario
 y assí me fue forçado su regalo,
 64 quitar a muchos buenos por un malo.

Y porque la verdad dezir os devo
 a los que estos mis veros dan contento,
 dos estanças compuse yo de nuevo
 68 y a muchas, de algún pie di cumplimiento;
 y si a mucho os parece que me atrevo,
 siendo desta muger tal talento,
 que no fue bien mudar jota ni tilde,
 72 no se agravió la dama, que es humilde.
 [...] (Martí 1584: f.69v-70v)

Aquestes estrofes ens susciten algunes preguntes: realment, és cert tot el que explica Martí amb relació al text de l'anònima i humil autora, o aquests versos tenen la funció d'emascarar l'autoria femenina davant les possibles crítiques dels lectors? Per què, precisament, s'intenta desvincular la ploma femenina amb els temes més problemàtics i que requereixen la possessió d'una plena autoritat per parlar-ne, com són els misteris del

Cristianisme? És evident que en aquest testimoni femení que acabem de presentar, que pertany a un període tan incipient del fenomen de l'escriptura femenina, hi són ben presents els mecanismes d'ocultació de l'autoria femenina exposats per Baranda (2006: 30). Així, més enllà a la referència de la incredulitat que podia originar els textos d'una dona (al·ludits per l'autora anònima en un sentit ampli com a «palabras, obras, pensamientos», v. 159, tal com ja hem vist) i que normalment acabava esdevenint la negació absoluta, cal comptar-hi també l'ocultació absoluta de l'autoria, a través de l'anonímia, i la impressió dels papers femenins a través d'una mediació masculina⁵⁶⁸ i una manipulació textual prèvia: «que selecciona parte del original y desde los preliminares, actúa como apologista y glosador. Esta figura masculina es el aval de autoridad de la mujer como sujeto y de su obra ante la sociedad» (Baranda 2006: 31). En aquest poema que ens ocupa, no resulta difícil copsar com Lluís Martí esdevé glossador i prologuista del cant de l'autora anònima. Evidentment, aquesta mediació també implica un cert grau de manipulació operat en la peça per adaptar-la per l'estampa, que Martí de fet explica els versos que segueixen a la peça femenina. És en aquesta autora anònima, més que no pas en el cas de Jerònima Galés, que es deixa sentir la manca d'un model d'escriptora; la necessitat d'una mediació masculina: l'home que actua de censor i de legitimador de la veu femenina emissora, cosa que demostraria com durant el segle XVI les dones encara no poden deixar de ser agents culturals passius (Baranda 2010: 36).⁵⁶⁹

Per entendre aquesta necessitat imperiosa de mediació masculina en la impressió d'una obra femenina que observem durant tota l'Edat Moderna i més encara en el Cinccents, és interessant comentar aquí el pròleg del traductor anònim dels comentaris llatins de la dominica sor Anna Maria del Santíssim Sagrament, que ja hem vist que van ser impresos en dos volums per obra dels Protectors de la Causa Pia seixanta anys després de la mort de l'autora. Encara a mitjan segle XVIII, es considerava oportú legitimar la impressió d'aquella obra amb un extens i acurat «Prólogo apologético del traductor desta obra» (Anna Maria 1760: I, 51-149), de vora 100 pàgines, amb què es donen arguments vàlids a favor de l'ensenyament, la profecia i l'escriptura femenina personificada per la mateixa religiosa dominica. Per fer-ho, el traductor pretén combatre el discurs misogin basat en les imperfeccions físiques i morals de les dones, procedent de les autoritats bíbliques i dels Pares de l'Església («Tercer reparo fundado en la imbecilidad de las mugeres con las experiencias fatales de muchos siglos y la prohibición de San Pablo que las manda callar en la Iglesia» (Anna Maria 1760: I, 69). Especialment, pretén rebatre la sospita permanent instaurada sobre

⁵⁶⁸ Una altre mecanisme al·ludit per Baranda, i notat especialment per a la literatura conventual és el de la reclusió: «Como bien sabían los examinadores religiosos, no siempre es necesario eliminar físicamente un texto para hacerlo desaparecer, bastaba con controlar sus copias manuscritas y mantenerlas alejadas del público bajo pretexto de que su contenido no era apto para toda suerte de lectores» (Baranda 2006: 31).

⁵⁶⁹ Tot seguint també els arguments esgrimits per J. Kelly en el seu famós article «Did Women Have a Renaissance?», publicat el 1977; comptem amb la versió castellana (Kelly 1990). Kelly nega un veritable Renaixement per al gènere femení, en els diferents àmbits (econòmic, polític, literari...) segons la periodització tradicional del moviment, a través de l'anàlisi de les condicions de vida de les dones durant els anys 1350 a 1530. La seves conclusions han estat corroborades per d'altres estudis posteriors. Respecte a aquesta qüestió per als territoris de parla catalana, Coderch (2012) parla de «Restriccions a la vida cultural» (p. 539-545).

les revelacions i visions de les dones, pel fet que aquestes són més susceptibles de ser enganyades pel dimoni que no els homes, per la 'debilitat del sexe femení'. Per fer-ho, presenta arguments a favor del mestratge espiritual de les dones, tot adduint que les dones són superiors en els dons sobrenaturals de la gràcia i acaba admetent que «siendo como son capaces las mugeres de el don de profecía, son también capaces de publicar privadamente las verdades que les sean comunicadas del cielo por la sabiduría o ciencia infusa, inteligencia eminente de misterios, profecías u otra gracia que incluya revelación divina o luz sobrenatural» (Anna Maria 1760: I, 69); no obstant això, aquesta defensa de l'expressió de la paraula profètica femenina no li impedeix de reconèixer en un apartat «La cautela con que se ha de proceder en semejantes obras» (Anna Maria 1760: I, 87), atés que considera que:

No obstante todo lo dicho, soy de parecer que toda revelación y escritos de muger que la contengan, solo por ser de muger llevan ya tal sobreescrito que por esto deben obligar a qualquier hombre prudente a examinarlos mucho y hacer varias diligencias, para investigar si se encubre en ello algún mal con apariencias de bien (Anna Maria 1760: I, 87).

En conclusió, allò que ens crida més l'atenció de la producció laudatòria femenina rastrejada a l'àrea lingüística catalana és que les primeres aportacions que responen al gènere de poesia liminar són molt primerenques i situen els territoris catalans, i concretament, València, com a l'àrea geogràfica precursora en la impressió de versos femenins, en contrast amb el que s'esdevé als territoris de parla castellana. I és que les dues peces de l'àmbit català documentades en aquesta centúria van ser publicades a València, la primera el 1562 i la segona el 1584; molt abans, doncs, de 1588, l'any en què Baranda (2005b: 95 i 138) havia documentat el primer poema en paratextos d'impresos hispànics i que, per tant, considera com a inici del fenomen, tot fent-lo coincidir amb la data d'edició pòstuma de les obres de Teresa de Jesús.⁵⁷⁰ Si considerem els motius als quals obeeix aquesta publicació tan avançada de versos femenins als països catalans, inclús abans que a les terres castellanès, ara com ara, no tenim cap resposta que ens satisfaci i també ens resulta difícil plantejar-nos cap hipòtesi; ni tan sols sabem si el carisma d'Isabel de Villena devia irradiar-hi encara algun influx perquè les dones poguessen publicar abans que en territori castellà. Però no deu ser casualitat que, en la segona meitat del segle XV i principis del XVI, la ciutat de València fos un escenari privilegiat que gaudí d'una gran ebullició literària i del qual també van ser partícips les dones.

De fet, en relació a l'exercici de l'esmentada Jerònima Galés, hi ha algunes dades sobre l'ambient cultural de l'època que cal que considerem aquí: el 1561 la impremta dels Mei, sota la regència de Jerònima –recordem que va estar-hi al capdavant des del 1556 al 1587– va estampar l'obra atribuïda a la noble benefactora valenciana Àngela Almenar i de Monfort (veg. p. 103), *Constitucions del loable Colegi de la Assumció de la Verge Mare de Déu*,

⁵⁷⁰ En un estudi recent, Baranda (2013: 167, n. 5) esmenta un poema de Francisca de Silva, publicat en un plec sevillà de 1542 (*Primera justa literaria que después de la muerte del muy magnífico Señor Don Baltazar del Río, de buena memoria Obispo de Escalas se celebró en el Albolí de los pobres de la ciudad de Sevilla en alabanza de los buenaventurados Sancto Sebastián y Sancto Ysidro*) que podria representar la primera manifestació femenina impresa aportada a una justa, tot i que l'estudiosa exposa la possibilitat que es tractara d'una errata ja que s'estranya que no s'hi faci menció a la circumstància del gènere de l'autor, en una etapa tan primerenca.

anomenat de na Monforta, fundat e stablit en la present ciutat de València, per a els colegials que i són e seran (Joan Mei Flandro, 1561), amb qui la mateixa Jerònima va mantenir una estreta relació, tal com ha demostrat documentalment Gregori (2012: 45 i 139-140).⁵⁷¹ Ara bé allò que ens interessa destacar més és la relació que mantindria Jerònima amb el clergue murcià Diego Ramírez Pagán,⁵⁷² qui el 1562 va publicar a les premses valencianes de Joan Navarro la *Floresta de varia poesia*, cançoner precursor de mode petrarquista que contenia poesia amb veu femenina. Així conté una secció amorosa amb cinc sonets d'una Marfira⁵⁷³ –sobre la qual s'ha suggerit la possibilitat que es tractés d'una autora real del segle XVI i no tant una veu poètica femenina ficcionalitzada (Baranda 2005b: 179-190)– i d'Isabel Vega, «la identidad femenina tras los versos adquiere un cuerpo más real y nos lleva a inclinarnos a creer que se trata de una voz auténtica» (Baranda 2009: 13 i 14).⁵⁷⁴ De fet, a l'obra de Villafranca, *Libro de las historias y cosas acontecidas en Alemaña, España, Francia, Italia...* que incloïa el poema liminar de Jerònima Galés, d'elogi a l'obra i al traductor, trobem, entre d'altres, dues peces més de l'esmentat Ramírez. De fet, el 1564, el taller dels Mei regentat per Jerònima, va publicar el poema *Historia de la sagrada passió de Nuestro Redemptor Iesu Christo según el evangelio de sanc Ioan*, obra del mateix Ramírez Pagán.⁵⁷⁵ D'aquestes dades s'infereix que Jerònima devia de conèixer bé els intents del religiós per incloure veus poètiques femenines en la seva obra. A més a més, respecte als volums que Jerònima va editar al seu taller, cal remarcar un detall important: entre els títols s'hi compta la primera edició valenciana de les obres de Teresa de Jesús (*Camino de perfección* [1586, 1587]), la qual cosa evidencia que la impressora estava al corrent de les obres teresianes en una època molt primerenca, prèviament a la fama que assolirà la santa en el segle posterior.⁵⁷⁶

Deixant de banda la producció valenciana i centrant-nos en el nivell hispànic, cal tenir present que el postumisme en l'aparició de les obres de la virtuosa carmelita evidencia la problemàtica present en aquest període tan precoç, relacionada amb les dificultats en l'apropiació del discurs públic per part de les dones, per motius socials o contextuals.⁵⁷⁷ Basta recordar els exàmens a què la Inquisició va sotmetre el manuscrit del *Libro de la Vida* teresià abans de publicar-se, que representarà un influx fonamental en l'escriptura

⁵⁷¹ De fet, Jerònima va establir al seu primer testament ésser soterrada en la capella d'Àngela: «Elegeixch sepultura al meu cos ésser feta en la devota e insigne Seu de València, en la capella e sepultura de la magnífica na Hierònima Àngela Almenar, vulgarment dita la capella de [en blanc], la qual és construhida a les spatles del cor de la dita Seu, puix la dita senora es contenta acollir lo meu cos en dita sepultura» (cfr. Gregori 2012: 140).

⁵⁷² El religiós va viure una època a València i el 1556 va exercir de capellà dels ducs de Sogorb.

⁵⁷³ Van adreçats a Dardani, nom pastoril de Ramírez Pagán (Baranda 2005b: 181).

⁵⁷⁴ Baranda l'ha estudiada recentment en un treball específic (2014a).

⁵⁷⁵ Per Valsalobre sabem que el religiós va tenir una animada activitat literària a València, amb diverses aportacions laudatòries liminars que el situen en determinats cercles de sociabilitat; segons l'estudiós «va tenir una sòlida reputació a la valència de l'època, si més no, en l'entorn intel·lectual d'Espinosa» [Nicolau Espinosa, autor de la continuació castellana de l'*Orlando furioso*]. Pel que fa a Vilafranca i Ramírez, ja havien coincidit en els elogis poètics liminars de la traducció d'Ausiàs March feta per Montemayor i editada a valència el 1560 (Valsalobre 2010: 334, esp. n. 20).

⁵⁷⁶ Tal com explica M. Toldrà (2015) al seu blog *Vademècum*, en una ressenya al volum de Gregori (2012): «Jerònima Galés, impressora», amb data 7/01/2015 [en línia: <https://mariatoldra.wordpress.com/2015/01/07/jeronima-gales-impressora>] [consulta: 04/06/2015].

⁵⁷⁷ En un altre treball, Baranda estudia i edita poesia cortesana de sis autores castellanques del segle XVI, apareguda «de forma imprevista y casi de una en una en algunos cancioneros manuscritos» (2009: 19).

monàstica femenina posterior;⁵⁷⁸ tampoc no podem oblidar l'oposició del pare D. Báñez a la publicació d'aquesta obra quan el 1574 amenaçava de cremar el manuscrit tot argüint que «no convenía que escritos de mujeres anduviesen en público» (Arenal & Schlau 1989: 138).⁵⁷⁹ O el flagrant cas aportat per Antonio Castillo sobre Isabel Ortiz, de Guadalajara, a qui a mitjan segle se li negava la impressió d'un compendi de doctrina cristiana, que —com havia ocorregut amb la Vida teresiana— havia circulat amb èxit per via manuscrita i que la va portar davant la Inquisició. En el procés inquisitorial obert contra Isabel, el doctor Majuela, teòleg i comissari del Sant Ofici, confessava que:

o no firmé en el dicho libro mi parecer o si firmé fue diciendo que no me parecía bien que el libro, hecho de muger, anduviese ni se imprimiese, porque me parece que le querían ymprimir; y si no firmé dixe esto de palabra al dicho vicario alegando lo de san Pablo: «Mulierem in ecclesia docere non permito» (*apud*. Castillo 2006: 158).

Amb aquests detalls coneguts no ens hauria de sorprendre, trobar només dues composicions laudatòries femenines del segle XVI a l'esfera catalana. I és que l'aspecte essencial de la centúria és que, malgrat que assistim a un augment considerat d'alfabetització femenina, les dones es troben mancades de l'autoritat necessària per passar al discurs públic (Baranda 2010: 37). No podem deixar d'esmentar aquí les paraules del mateix Antonio Castillo que retraten la situació d'aquelles que pretenien publicar a l'època, i més encara, en aquest segle tan incipient, quan el model positiu d'escriptora personificat en Teresa de Jesús encara no havia transcendit en l'esfera pública i literària: «[...] tomar la palabra en el espacio público, dominado hegemonícamente por los varones, implicaba una forma de protesta contra la subordinación social y las determinaciones del sistema de géneros» (Castillo 2006: 159).⁵⁸⁰ Això explicaria també la insistència en l'ús de determinats tòpics amb què les autores es disculpen pel seu estil i expliquen què els ha dut a escriure, a través d'un motiu totalment justificat en el camp de la devoció.

I és que les primeres dones que comencen a escriure durant les primeries del segle XVI es troben en un atzucac difícil de resoldre acusat per la manca de models i d'una tradició pròpia a què aferrar-se a fi de legitimar la seva obra. Aquests motius esgrimits expliquen que a les terres catalanoparlants, les primeres peces poètiques impreses que trobem siguen, com veurem, d'una banda, d'una impressora amb una dilatada carrera i un prestigi adquirit en el món del llibre, i d'altra banda, d'una autora anònima que afectada o preocupada per la consideració social negativa de l'escriptura femenina, no s'atreveix a signar el poema. D'acord amb els mitjans d'anàlisi establerts per Baranda per a les autores del segle XVI,

⁵⁷⁸ Pel que fa als recels de la Inquisició davant aquest manuscrit, llegiu Llamas (1972).

⁵⁷⁹ Així mateix, el tractadista italià Francesco Bàrbaro, en la seva traducció italiana de *De Re Uxoribus Liber* (*Els deures de l'esposa*) el 1548, equiparava el discurs femení amb la nuesa: «Es apropiado que el discurso de una mujer nunca se haga público, puesto que el discurso de una mujer noble no es menos peligroso que la desnudez de los miembros de su cuerpo» (Olivares ed. 2000: 23).

⁵⁸⁰ Bastarà recordar aquí el conegudíssim pròleg de Maria de Zayas, de les seves *Tres novelas amorosas ejemplares y tres desengaños amorosos* (1637) que al ludeix a l'admiració que devia suscitar l'audàcia d'una dona que donava a la impremta la seva obra a mitjans segle XVII: «Quién duda, lector mío, que te causará admiración que una muger tenga despejo, no sólo para escribir un libro, sino para darle a la estampa, que es el crisol donde se averigua la pureza de los ingenios; porque hasta que los escritos se rozan en las letras de plomo, no tienen valor cierto»; reproduït per Castillo (2006: 183).

(2005b: 132-133 i 2010) a través del grau d'autoritat dels textos femenins i dels graus de ruptura que suposen respecte al sistema simbòlic dominant,⁵⁸¹ pel que fa a les peces conservades a les terres de parla catalana, oscil·len entre els dos extrems: passem d'una veu transgressora, autoritzada en l'ús de paraula pública per la seva trajectòria com a d'impressora de renom, fins a una devota valenciana, a qui una nul·la noció d'autoritat i, especialment, els temors a la censura social, l'empenyen a ocultar la seva personalitat autorial i a deixar la legitimació de la seva veu en mans de l'autor del llibre on publica.

1.1.2. Sobre la proliferació de versos laudatoris femenins al segle XVII

Més enllà d'aquestes dues aportacions primerenques, però, la majoria de poesies a preliminars signades per dones al panorama català pertanyen al segle XVII, concentrats sobretot a l'entorn dels tres primers decennis. Al llarg del segle i fins al 1657,⁵⁸² trobem un nombre important de peces femenines, que obeeixen a la tipologia laudatòria, recollides en obres impreses i manuscrites de tot el territori lingüístic: generalment les trobem, com veurem, en obres devotes o en Vides de sants, així com en impresos dedicats a alguna festivitat de caire religiós. D'aquest corpus del Siscent, tenen especial protagonisme numèric les autores publicades en impresos de l'àrea nord-catalana, ja que es tracta d'una xifra cridanera en comparació amb el que ocorre en altres àrees del territori: de les trenta-nou composicions de preliminars impreses a nom de trenta-tres dones de tot l'àmbit lingüístic català, tres volums publicats a Perpinyà recullen gairebé la mateixa presència femenina que nou procedents de la impremta de Barcelona. Així, mentre que per als impresos nord-catalans registrem un total de catorze composicions publicades per tretze dones diferents, pel que fa a l'obra recollida en impresos barcelonins, comptabilitzem dèsset composicions obra de catorze autores.

Cal dir que totes les peces recollides per a l'àrea del Principat, incloent-hi la Catalunya-Nord, són del segle XVII, a diferència del que s'esdevé a terres valencianes, per a les quals consignem peces femenines al llarg dels tres segles. Ara bé, lluny del que reflecteixen les aportacions femenines als certàmens valencians, de la impressió d'aquest tipus de peces a València tan sols n'hi hem consignat sis plomes femenines (dues autores en cada segle) que publiquen vuit peces diferents.

⁵⁸¹ L'estudiosa parteix de la determinació de l'àmbit de difusió dels textos femenins segons l'oposició privat/públic, amb espais intermedis, que li permet analitzar el grau de transgressió dels textos (a major públic, major transgressió) (Baranda 2010).

⁵⁸² Així ho consigna també Baranda per a l'àrea hispànica, amb atenció a les escriptores castellanen: «A partir de 1660 parece que aunque las composiciones de mujeres en preliminares no llega a desaparecer, se hacen mucho más escasas, pudiendo calificarse de ocasionales y esporádicas, casi con las últimas presencias de una moda anterior que da coletadas finales» (2005b: 138).

1.1.2.1. Les autores del Principat de Catalunya: segle XVII

Pel que fa a les autores del Principat de Catalunya, s'inicia la centúria amb els versos impresos el 1603, 1609 i 1610 de quatre autores vinculades al 'Parnàs' poètic tortosí a finals del XVI- principis del XVII,⁵⁸³ el qual va dur a terme una intensa vida literària expressada públicament en les solemnitats socials i que podrien haver estat aglutinats, possiblement, al voltant d'una tertúlia local. Així ho han revelat de manera aprofundida els estudis i catàlegs biobibliogràfics d'Enric Querol (1997; 1999; 2005a; 2005b; i 2006). Tot i que aquestes dones ens haurien deixat poques mostres de la seva afició poètica, els seus versos demostren com aquesta via de la poesia laudatòria –juntament amb d'altres mostres de poesia circumstancial– esdevé a l'època uns dels mecanismes de sociabilitat literària més important. Basta recordar aquí la queixa proferida en vers pel Francesc Vicent Garcia, el rector de Vallfogona a través d'una conegudíssima composició per l'augment considerat de versificadors (i caldria entendre també versificadores) en què s'assisteix al període:

Queixa's l'autor de l'abundància de poetes
[...]
Senyor, són tants los que es fan vui poetes
que ens falten llores per a coronas.
(Rossich & Valsalobre 2006: 39).

De fet, el màxim representat d'aquest cenacle tortosí, Jeroni d'Herèdia i Aduart (Tortosa, 1564-Barcelona?, 1612) s'havia iniciat en l'esfera literària el 1598, a través d'uns versos inclosos en la relació de les exèquies fúnebres celebrades a Tortosa per la mort de Felip II (Juan Suárez de Godoy, *Muerte y honras de la majestad del rey Philipe [...] segundo deste nombre hechas en la ciudad de Tortosa* Barcelona, 1599), la qual també recollia les peces d'altres lletrats locals: el pintor i escriptor Joan Dessí i Queixalòs (Tortosa, 1549-1614),⁵⁸⁴ l'arxipreste de Morella, Melcior Figuerola, Duarte Dies...⁵⁸⁵ Herèdia també va concórrer a diferents justes com ara les celebrades en honor a la translació de la relíquia de Vicent Ferrer a València, el 1600, i a la canonització de Ramon de Penyafort, Barcelona, 1601, on també va participar el mateix Dessí. Però, sens dubte, la seva obra més important fou *Guirnalda de Venus casta y el Amor enamorado*. Publicada el 1603 en honor a la virreina de Catalunya, Catalina Mendoza de Caraccioli (Querol 2006: 191-199), està dividida en dues part: mentre que la *Guirnalda* és un cançoner d'estil italianitzat, l'*Amor enamorado* és una traducció castellana de la novel·la pastoral publicada en italià per Antonio Minturno (1559).

⁵⁸³ En un treball de 1997, Querol donava notícia del conjunt d'escriptors i «altres rimaires no tan coneguts que van veure impreses les seves composicions de manera dispersa als preliminars de les edicions dels seus col·legues, en reculls poètics d'esdeveniments públics o en edicions de justes poètiques» (1997: 84), tot remarquant el prejudicis estètics i lingüístics que explicaven el desconeixement d'aquestes figures literàries. En un altre treball, un estudi-catàleg, Querol esmenta tres 'poetesses' «testimoni del nivell de literarització i de la prouja cultural de les dones de la petita noblesa tortosina» (1999: 104-107).

⁵⁸⁴ En l'àmbit literari, a banda de la participació al certamen barceloní en honor a la canonització de Ramon de Penyafort (1601), Dessí va aportar diversos poemes laudatoris als llibres d'altres escriptors del seu cercle (Onofre Manescal, Jeroni d'Herèdia, Blai Verdú, Jaume Rebullosa...). També és autor d'un plec solt poètic, *Canción a la devoción del padre mosén Francisco Gerónimo Simón* (València, 1612) i de la traducció del francès al castellà de *La semaine* (1578), de Guillaume Salluste Du Bartas, com veurem.

⁵⁸⁵ Ens remetem als treballs de Querol per als aspectes biogràfics d'aquests autors.

De la manera acostumada, la *Guirnalda de Venus* conté poesia laudatòria que l'autor havia encarregat al seu cercle més proper. D'entre els lloadors de la primera part de l'obra d'Herèdia, s'hi compten el cavaller santjaumista Francesc de Moncada i el seu germà Miquel de Moncada, fills del marquès d'Aitona; Onofre Requesens, lector del convent dominic de Barcelona; Guillem Lloris; Felip Ramon-Desplanes, doctor en Dret; el prevere i també autor Joan Dessí; Llätzer Jordà, decà de Tortosa i Josep Jordà, canonge de Tortosa; de Melcior Figuerola, arxiprest de Morella i, finalment, dues dones properes a l'autor: Jerònima Mercader i Llinyader, i Nofra Isabel d'Herèdia.

De Jerònima d'Herèdia Mercader i Llinyader (Uldecona/Viladecanes, a. 1593- ?, 1622) sabem que va pertànyer a la petita noblesa ulldeconenca: fou filla de Joan Mestre, donzell i senyor de Viladecanes i de la Torre de Felip Mestre, i de la tortosina Jerònima Jordà. Va estar casada amb el cavaller Gaspar de Pedro i, des del 1593, en segones núpcies, amb Tomàs de Mercader i Llinyader, un oligarca tortosí, que va esdevenir veguer reial durant 1611-1612 i procurador en cap al 1614-1615 i que també s'encarregava d'administrar els béns generats per l'expulsió dels moriscos. Jerònima, ben posicionada socialment⁵⁸⁶ tant pels seus orígens nobles com pels seus matrimonis, aporta a l'obra d'Herèdia un poema amb to panegíric⁵⁸⁷ que conté alguna referència clàssica (Heredia 1603: f. 8) [III]. A més, considera Querol que Jerònima «degué participar en les festes per la canonització de Sta. Teresa de Jesús que es celebren al 1614», a Tortosa, pel fet que en aquell moment el seu marit Tomàs Mercader era un dels procuradors de la ciutat; hipòtesi de participació, però, que no sembla estar ben defensada. Tot i que no s'ha conservat la relació dels festejos tortosins, comptem amb una descripció sumària efectuada per Josep Dalmau en el llibre de festes celebrades a Barcelona, amb motiu d'aquesta mateixa efemèride.⁵⁸⁸ Dalmau es refereix a l'engalonament del convent dels carmelites amb composicions de diversa tipologia: «con muchos quadros, geroglíficos y poesías en alabanças de nuestra gloriosa santa. Muchos epigramas, versos sáficos, octavas, sonetos, canciones, lyras & c.» (1615: [II], f. 104v), anònims, sobre els quals el cronista considera que:

Los autores eran los de la calle de san Antonio, que toma de una capillita que ay en ella debaxo, de la invocación de este santo, a cuyas puertas estava puesto un cartel de muy buenas poesías, el qual dezía que desafiava a todos, y que si alguno presumía mostrarse más devoto de la santa que ellos, que luego diesse aviso que se ofrecían a ser mantenedores de su devoción, sin dar a nadie la ventaja provándola con sus fuerças, y por picas y a punta de lança (Dalmau 1615: [II], f. 110).

La segona de les peces femenines arriba de la ploma d'una de les autores més actives del panorama cultural tortosí i germana de l'autor mateix, l'obra del qual la degué esperonar en l'escriptura: Nofra Isabel d'Herèdia i Aduart (Tortosa, 1566- ?, 1621).⁵⁸⁹ Nascuda a Tortosa, fou filla del cavaller Joan d'Herèdia, natural d'Ezkerekotxa, desplaçat a Tortosa en servei del rei (fou capità), i d'Aldonça Aduart, provinent d'una família tortosina adinerada de conversos (Rovira 1997: 151). Dedicava una dècima castellana en l'acostumat to encomiàstic

⁵⁸⁶ La nostra autora va protagonitzar el 1618 un suposat miracle de la Verge de la Cinta (Martorell 1626: 511).

⁵⁸⁷ En realitat, recorda l'estructura de la dècima, però li falta un vers.

⁵⁸⁸ Veg. Dalmau (1615: [II], f. 101-119).

⁵⁸⁹ Sobre aquesta, lleg. Querol (1999: 184-185; 2004: 19 i 51; 2005a: 97; 2005b: 7-15); i Rovira (1997: 151).

per anar als preliminars de la *Guirnalda de Venus casta* (Heredia 1603: f. 8v) [IV]. Aquesta autora aporta també una altra dècima castellana per lloar la segona part de l'obra d'Herèdia, *El amor enamorado* (Heredia 1603: f. 69) [V].⁵⁹⁰ Al costat de la peça d'Isabel, trobem poemes del mateix Melcior Figuerola i Joan Dessí, de Duarte Díaz, i d'una desconeguda Agnès de Castro i Sarmiento de la qual no es té cap notícia (Querol 1999: 164) més enllà de la dècima castellana que hi aporta (Heredia 1603: f. 69) [VI],⁵⁹¹ una lloança estereotipada a Herèdia.

Però les aportacions d'Isabel d'Herèdia no acaben aquí, ja que també va publicar una quarteta castellana a l'obra de Jaume Rebullosa, *Vida y milagros del divino Olaguer* (1609: f. 15v) [IX]. El dominic barceloní Rebullosa, prior del convent de Tortosa, va estar estretament vinculat amb el cercle literari tortosí, alguns membres destacats del qual van aportar les seves peces preliminars a la dita obra, com també féu Isabel: Duarte Dies, el mateix Jeroni d'Herèdia, Galceran Albanell, els dominics Raimon de Torralla i Onofre de Requesens, el gramàtic Joan Dordà i el famós Vicent Garcia.

Finalment, el sonet laudatori de sor Magdalena Amic i Jordà (Tortosa, a. 1576-d. 1639),⁵⁹² publicat a l'obra de Joan Dessí, *La divina semana o siete días de la creación del mundo en otava rima* (1610: f. 10v) [X] revela de nou les estretes vinculacions d'aquesta plèiade de poetes tortosins i barcelonins, en què també participen algunes dones. Sobre aquesta darrera autora, no se sap quan va nàixer, més enllà de la seva data de baptisme: el 6 de gener de 1576 (Rovira 1996: 71 i 1997: 73). Pertanyia a una família de la petita noblesa de Tortosa que va gaudir d'un gran nivell cultural i intel·lectual en què, indubtablement, es degué amarar Magdalena: fou filla de Francesc Amic i Boteller, veguer de Tortosa, i de Còrdula Jordà, néta del doctor en Dret Joan Amic (1502-1569), autor del *llibre de les Costums de la ciutat* (1539) i cosina de Llätzer i Josep Jordà, autors com ella, de poesia ocasional.⁵⁹³ Així ho llegim en la genealogia familiar dels Amic, documentada per Rovira en els treballs esmentats més amunt. Es té notícia que des de 1601 formava part de la comunitat de monges del convent de Santa Maria de la Ràpita, de l'orde de Sant Joan de l'Hospital de Jerusalem, del qual va ser subpriora (fl. 1605) i priora durant els anys 1618-1621 i 1636-1639. Des del convent estant, va escriure la peça localitzada als preliminars de Dessí,⁵⁹⁴ però en comptes de lloar el llibre, la peça està dedicada a sor Rufina Miravet, professora companya de l'autora, dedicatària de *La divina semana*. Joan Dessí, explica al pròleg els motius pels quals emprén l'escriptura d'aquest llibre, una traducció en castellà de la *Première semaine, ou création du monde* (1578) de Du Bartas:⁵⁹⁵

[...] el cantar sobre tan alto y divino sujeto, qual es el de la creación del mundo, leyendo yo con particular atención los hymnos feriales de vísperas con el de la Dominica, a fin de traduzilles, para quien dezeallava saber lo que en ellos dicen los dos santos doctores Gregorio y Ambrosio, sus autores [autors d'hexamerons]. El cuydado de assertar advirtió, lo que no hizo el tiempo en tantos años ha que

⁵⁹⁰ Tot i que no presenta fractura en la paginació (ocupa els f. 67-144), *El amor enamorado* constitueix una obra independent, amb una portada i paratextos propis.

⁵⁹¹ Hi ha un error en la paginació del llibre i consta com la pàgina 79 però en realitat es tracta de la 69.

⁵⁹² Veg. Rovira (1996: 68-71 i 1997: 73-74); Querol (1997; 1999: 201, 2004: 318 i 2005a: 97).

⁵⁹³ Trobem sengles peces al volum de Jeroni d'Herèdia, *Guirnalda de Venus casta y Amor enamorado*.

⁵⁹⁴ Tenim una transcripció del poema a Querol (1997: 105).

⁵⁹⁵ Es tracta de l'autor més important d'hexamerons renaixentistes i impulsor del gènere, que va generar una gran quantitat de traduccions a diverses llengües. Per estudiar-ne la recepció i les traduccions al castellà de l'obra francesa, vegeu Barbolani (1989).

digo el officio divino, mostrándome en ellos que estos dos santos doctores dieron a la Iglesia sancta un compendio exemerón, esto es, las obras que Dios hizo en la divina y primera semana de los tiempos en la creación del mundo (Dessí 1610: f. 2v).

Comptat i debatut, la revisió dels poemes laudatoris d'aquestes poetes ens permet integrar-les en aquesta república literària tortosina de principis del segle XVI, en la qual els homes de lletres, però també les dones, s'intercanviaven peces, tot deixant aflorar una intensa activitat poètica de la qual només ens ha quedat el rastre de la poesia impresa.

Paral·lelament a l'aparició d'aquests testimonis, a començament de segle, l'obra del militar i poeta barceloní Vicenç Miquel de Moradell, *Historia de S. Ramon de Peñafort* (1603) publicava entre la poesia laudatòria a preliminars⁵⁹⁶ dues peces signades per dues catalanes, dedicades a enaltir-lo: Graïda (o Agraïda) Grimau de Llupià Vives i Xanxo (Barcelona, ca. 1560-1614) i Anna Ivorra i Meca (fl. 1601). Pel que fa a la primera, sabem que fou filla de Francesc Jeroni de Grimau i de Vivers,⁵⁹⁷ donzell de Perpinyà, diputat del Braç Militar de la Generalitat de Catalunya i noble des de 1599 (Morales Roca 1995: 165) i d'Isabel de Llupià i Xanxo, de família⁵⁹⁸ de procuradors reials dels comtats del Rosselló i la Cerdanya.⁵⁹⁹ Del 1572,⁶⁰⁰ quan Graïda comptava uns huit o deu anys,⁶⁰¹ data l'expedient de llinatge que se li va realitzar previ a l'ingrés al monestir de Santa Maria de Jonqueres de Barcelona, de l'orde de Sant Jaume de l'Espasa, avui dia extint,⁶⁰² on va acabar professant el 17 de novembre de

⁵⁹⁶ Els poemes femenins van acompanyats per peces del mateix autor, del diputat de Catalunya Joaquim Setanti, de Plegamans de Marimon, senyor de Sant Marçal i cavaller de Sant Jaume, de Lluís de Sayol, de Lluís de Gualbes, de Josep Quinatan, advocat fiscal de la Diputació i Generalitat de Catalunya, de Frederic de Meca-Claquerí, de Joaquim Carbonell, del pare d. F. Francesc Martínez, visitador de la província d'Aragó i de la Cartoixa de Portaceli, i de Jeroni Núñez, catedràtic de retòrica i grec en l'Estudi General de Barcelona.

⁵⁹⁷ Veg. també Costa (2005: 123) i sobre el llinatge Grimau, Lazerme (1972: I, 170-177).

⁵⁹⁸ Per a una història del llinatge Llupià: Fernández, Catafau, Sales, Gifre, Pérez, Castán & Sarobe (2006). Veg. també GEC [s.v. *Llupià*]; i Fluvià (2004: 323).

⁵⁹⁹ Se sap que el matrimoni va tenir set fills. De les quatre filles, tres van ser religioses: Petronella Àngela, fou religiosa del monestir de Bell-lloch de Peralada; mentre que Graïda i Eugènia Paula Úrsula foren religioses del monestir de Jonqueres. Joana, la primogènita, va casar amb Joan d'Ortafà i Claret, senyor d'Ortafà baró de Lles i de Travessera i, en segones núpcies, amb Aleix Albert, senyor de Ponteilla, segons documenta Lazerme (1972: I, 172). Sobre el llinatge antiquíssim dels Llupià, llegiu l'estudi monogràfic de Fernández, Catafau, Sales, Gifre, Pérez, Castán & Sarobe (2006).

⁶⁰⁰ Existeix l'«Expediente de pruebas de Graida de Grimau de Lupiá Vives y Sancha, natural de Barcelona, para el ingreso como religiosa en el Convento Santa María de Junqueras de la Orden de Santiago» (1578), a l'AHN, OM-RELIGIOSAS_SANTIAGO, Exp. 291, al qual hem tingut accés (cfr. Pérez & Couto 1980: 62). L'ingrés d'una dona a un convent pertanyent als ordes militars requeria proporcionar informació de noblesa i neteja de sang, de la mateixa manera que també s'exigia per als homes que pretenien esdevenir cavallers. Més tard, a aquests se'ls demanava provar la noblesa dels quatre cognoms, en canvi, per a elles, bastava només la neteja de sang: havien de provar que la seva ascendència no era jueva ni havia tingut cap parentesc amb jueus, moros o condemnats per la Inquisició, així com tampoc haver pertangut a cap 'mala secta'. Aquest requeriment va generar un gruix de documentació conservada a l'AHN: «Archivo Secreto-Archivos de Pruebas. Consejo de Órdenes» que conté els expedients de proves que havien de passar les religioses pretendents a entrar al convent i que proporciona informació interessant sobre la seva procedència social i, en alguns casos, formació.

⁶⁰¹ Alguns testimonis interregotats sobre el seu llinatge en l'esmentat expedient feren notar que tenia l'aspecte de comptar amb aquesta edat.

⁶⁰² La comunitat es va dispersar el 1808 un cop convertit el monestir en hospital militar per part dels francesos. Se n'ha conservat el claustre i l'església, traslladats pedra per pedra per formar part de la Basílica de la Puríssima Concepció a Barcelona. A més, tot el seu fons arxivístic va anar a parar a l'ACA, on es preserva majoritàriament, llevat d'alguns lligalls de caire econòmic que es conserven a l'AHN; per un repàs de la documentació sobre aquesta comunitat conservada a l'ACA, veg. Torra (1995 i 2002).

1586.⁶⁰³ hi va conviure amb una tia, Àngela Llupià Zaragoza Sancho i Vives (de qui el seu expedient recull que era «muy recoxida i virtuosa i de buen entendimiento i costumbres como hija de señora tan principal i que a muchos dias que le enseñan a cantar i a otros exerçios buenos»)⁶⁰⁴ i amb dues germanes, Eugènia⁶⁰⁵ i Isabel.⁶⁰⁶ Segons explica la historiadora de la comunitat, M. Mercè Costa –que li ha dedicat un bon nombre de treballs–, aquest monestir va acollir les filles i esposes de militars de l'orde, que vivien normalment en família en habitacles propis sense renunciar als luxes inherents del seu estatus (algunes fins i tot tenien esclaves). De fet, podien eixir del monestir sempre que volguessen i especialment, quan sorgia un matrimoni avantatjós:

Els cavallers dels ordes militars, dedicats a la guerra i allunyats ben sovint de les seves residències, van trobar en els monestirs de l'orde la protecció per a les seves famílies. Mullers i filles s'hi podien refugiar temporalment o per temps indefinit si eren vídues, i podien tenir-hi també la sepultura. La condició essencial era que fossin familiars de cavallers. Més tard hi foren admeses les filles de ciutadans honrats de Barcelona i fins i tot de mercaders. Tot això determina l'elevada categoria social de la comunitat. Des del segle XVI els foren imposades, per a l'admissió, les proves de noblesa (Costa 2008: 123).

En el moment de publicar la seva poesia laudatòria doncs, Graïda ja vivia al convent, tal com explicita la rúbrica de la peça (Moradell 1603: [f. 15]) [VII]. En va esdevenir priora durant els anys 1609-1612 (Zaragoza Pascual 1997: 125) i, a diferència de tantes altres dones de la comunitat que n'eixien davant l'arranjament d'un bon casament, Graïda va romandre al convent fins que hi va morir el 3 d'agost de 1614,⁶⁰⁷ després d'una vida dedicada als afers religiosos sense descuidar, però, els aspectes intel·lectuals i artístics. Sobre l'activitat cultural d'aquesta comunitat, havia evidenciat Costa que:

Els interessos culturals eren, per força, variadíssims. Si no totes, una gran part de les monges sabia llegir. Els llibres eren especialment de caràcter religiós però també n'hi havia d'altres menes, com per exemple, llibres de faules. D'escriure potser en sabien una mica menys, vistes les signatures d'elles en alguns llibres dels arxius. El segle XVII, algunes monges posseïen un escriptori. Una d'elles, Teresa d'Erill, fou coneguda per les seves poesies. N'hi havia que tenien aficions musicals: Agraïda Grimau (m. 1614) tenia una arpa i un monocordi (2005: 44).

Malgrat que Costa no va citar les referències concretes a les fonts per les quals havia fet tals asseveracions amb relació a Graïda, les investigacions efectuades per la musicòloga

⁶⁰³ Segons consta al llibre de professions: *Llibre about estan escritas las señoras que han pres la creu*, ACA,ORM, Monacales-Universidad, Volúmenes, 164, f. 3. Es tracta d'una còpia realitzada el 1640 del llibre antic, iniciat el 1582, i continuada fins a 1787.

⁶⁰⁴ «Expediente de pruebas de Angela de Lupiá Zaragoza Sancha y Vives, natural de Perpiñán, para el ingreso como religiosa en el Convento Santa María de Junqueras de la Orden de Santiago» (1578), ACA, OM-RELIGIOSAS_SANTIAGO,Exp.375, s.f. (*cf.* Mazuela-Anguila [en premsa a]).

⁶⁰⁵ Hi va ingressar el 12 juliol de 1600 (*Llibre about estan escritas...* f. 5v-6).

⁶⁰⁶ Hi va entrar uns pocs anys després que Agraïda, tal com demostra un «Expediente de pruebas de Isabel Grimau de Lupiá de Vives y Sancha, natural de Perpiñán, para el ingreso como religiosa en el Convento Santa María de Junqueras de la Orden de Santiago» (1578), AHN, OM-RELIGIOSAS_SANTIAGO, Exp. 292.

⁶⁰⁷ Així consta al llibre d'òbits de la comunitat, recopilat el 1699, amb anotacions del segle XIV i que s'allarga fins al segle XVIII: ACA, ORM, Monacals-Universitat, Volum 165, *Llibre de obits de las senyoras de la Real Casa de Nostra Senyora de Junqueras de Barna... y de algunas personas de llur familia, com y tambe de alguns devots y benefactors*. Cal tenir present que existeix una altra anotació que data la mort d'una altra Graïda Grimau, «Priorissa» el 19 de desembre de 1636; no hem documentat cap altra Agraïda que visqués al convent durant aquest període ni tampoc que en fos priora, la qual cosa ens podria indicar que es tractaria d'un error de còpia per part de qui va anotar-ne la mort posteriorment.

Mazuela-Anguita sobre la variada documentació del fons conventual a l'ACA i l'AHN, han demostrat allò que apuntava només de manera anecdòtica la historiadora Costa: tant Graïda com la seva germana van exercir un important paper cultural com a directores del cor de la comunitat. Així, en el seminari «Los conventos femeninos en el paisaje sonoro de la Barcelona del siglo XVII»⁶⁰⁸ impartit a l'ESMUC (Barcelona), Mazuela-Anguita va donar a conèixer la intensa relació del monestir de Jonqueres amb l'entorn urbà de Barcelona, a través de les seves activitats musicals. Per fer-ho, va remarcar el protagonisme musical de Graïda i Eugènia Grimau, tot basant-se en la revisió de diversa documentació conservada a l'AHN (expedients de proves de sang) i, fonamentalment, a l'ACA (llibres de visites, que conserven informació completa des de 1494 fins a 1780, literatura, llibres de cerimònies i aniversaris, llibres de comptes, testaments... De la revisió de la primera documentació, Mazuela extreu que Graïda havia estat el 1605 «la capiscola que rige el coro»; és a dir, 'directora de cor'.⁶⁰⁹ De fet, la seva germana Eugènia també apareix esmentada com a *capiscola* en una visita de 1628.

A través de la revisió del testament de Graïda,⁶¹⁰ conservat a l'ACA i també estudiat per Mazuela-Anguita, ens assabentem que fou aquesta la font explorada per Costa (sense citar) que li va permetre afirmar la tinença d'instruments per part de Graïda. Així, en el document, realitzat un dia abans de morir, Graïda hi estipula que siguen els germans els seus marmessors testamentaris; a més hi requereix ser soterrada a la capella de santa Paula de l'església del monestir, tot disposant també les acostumades deixes per sufragar misses destinades a pregar per la seva ànima. I entre altres requeriments, hi constatem una dada interessant relacionada amb un aspecte cultural de Graïda, ja que llegia instruments que eren de la seva possessió: una arpa, destinada al monestir, i un monocord (*manacort*)⁶¹¹ que deixa a un desconegut Montserrat Puig.⁶¹² Per entendre el grau de formació d'aquesta religiosa en l'espai conventual, que incloïa educació musical,⁶¹³ per tal com Graïda posseïa instruments musicals, hem de tenir presents les paraules de Costa, segons la qual: «Les religioses de Jonqueres podien entrar en edat infantil al monestir, on rebien una educació adequada a la

⁶⁰⁸ Es va celebrar el 10 de febrer de 2015 en el marc dels seminaris 'Barcelona Sonora', organitzat per Escola Superior de Música de Catalunya (ESMUC, Barcelona). L'estudiosa compta amb una publicació en premsa sobre el particular [en premsa a] i especialment, un treball dedicat a les dues germanes Grimau, que contribuirà a perfilar la personalitat cultural de Graïda [en premsa b]. Agraïm llurs orientacions, l'enviament de l'article i les referències proporcionades en la documentació d'aquesta autora.

⁶⁰⁹ En castellà 'cabiscola', similar a 'chantre', però en femení tal com m'informa la mateixa estudiosa; del terme *Caput Scholae*.

⁶¹⁰ Es conserva en un volum de testaments de les religioses del convent dels anys 1411-1741 titulat *Llibre de desapropis de las señoras religiosas del presnt real monastir de nostra señora de jnqveras de barcelona y de altres personas adherents de dit monastir*, ACA, ORM, Moncales-Universidad, Volúmenes, 241, f. 237v-238. En relació a la l'obligatorietat de conservar aquesta documentació per al convent, segons Costa «Tant les monges com les casades, en l'espai de trenta dies abans i trenta després de Nadal, havien de fer els desapropis: és a dir, posaven els béns en mans de la priora i demanaven llicència, que els era regularment concedida, per a tenir-los durant l'any següent» (2005: 34).

⁶¹¹ *monocordi*: Instrument músic d'una sola corda (DCVB).

⁶¹² «Item deix y llegue al present monestir de nostra senyora de Jonqueres la arpa. Item deix y llegue a mossèn monserrat Puig prevere lo manacort» (ACA, *Llibre de desapropis...*, f. 238).

⁶¹³ Remetem al treball de Mazuela-Anguita ([en premsa a]), que tracta a fons aquesta qüestió per al monestir de Santa Maria de Jonqueres.

seva categoria familiar».⁶¹⁴ I deduïm que Graïda, de classe alta, posseïa una cultura que anava més enllà de la purament musical.

El catàleg de Serrano y Sanz (1903-1905: I, 471-472) conté una entrada a una autora homònima, anomenada Graïda Grimau, a qui el bibliògraf atribueix tres peces aportades a un certamen celebrat el 1614 a l'església del Patriarca San José dels carmelites descalços de Saragossa. La festa s'emmarcava en les festes organitzades per la ciutat en honor a la beatificació de Teresa de Jesús aquell mateix any, per a les quals comptem amb la relació de Díez de Aux (1615). L'imprés recull dues peces d'aquesta Graïda Grimau, aportades a categories diferents, per cantar les qualitats i dons de la santa carmelita: un sonet (Díez de Aux 1615: 86) [Edició: Composició LXXII], presentat al «séptimo certamen» i una glosa (Díez de Aux 1615: 98-99) [LXXIII], per al «quinto certamen».⁶¹⁵ La noblesa d'aquesta Graïda i el seu art en versificar són motiu de lloança en la sentència del certamen, on apareix esmentada com a participant en les diferents categories en què es presenta. Així, per la primera peça, l'autor de la sentència considera que l'accent català de l'autora l'ha feta errar en la peça:

Doña Grayda Grimau dio
su glosa tan excelente
que aunque largo un pie mostró
de bacar su hermosa frente
una corona llevó.

Dañola en esta ocasión
su propia pronunciación
pues si fuera para Dios
buen consonante *velos*⁶¹⁶
consiguiera su intención.
(Díez de Aux 1615: 121-122).

Per al segon text, tot i que se la considera destra en l'art de crear versos, segons l'autor de la sentència Graïda no ha rebut el premi perquè ha errat en alguns versos:

Doña Grayda Grimau sabe
hazer versos con destreza
y con estilo harto grave
honronos con su nobleza,
y es bien su ingenio se alabe.

El premio no se le da
porque advertido no ha
que allí donde dize el *suelo*
por consonante de *buelo*
puso un *e* que ha de ser *a*.
(Díez de Aux 1615: 121-122).⁶¹⁷

⁶¹⁴ Continua explicant que «Proposada la seva admissió, eren anomenades atorgades i, un cop admeses, eren escolanes. Aquestes prenen l'hàbit i feien els tres vots tradicionals, si bé el de castedat es transformava en el de castedat conjugada. Perquè elles, com els cavallers, podien casar-se i viure fora del monestir, on continuaven vivint si escollien la vida monàstica. Per tot això, creiem que no es poden anomenar precisament monges i creiem més oportú per a totes elles el qualificatiu de dames» (Costa 2008: 124)

⁶¹⁵ A la base de dades de BIESES hi consta en la 4a categoria, per error.

⁶¹⁶ Al·ludeix a la pronúncia de 'veloz', a la catalana, que apareix transcrit com a 'velos' al poema de Graïda.

⁶¹⁷ A la narració de Díez de Aux, la sentència apareix a les p. 109-134.

Més enllà d'aquestes peces que ens han arribat perquè Díaz de Aux les recull, Graïda també va escriure un romanç presentat al «noveno certamen», per al qual el cartell requeria:

Dessea un romance que con agudeza, en quinze quartillas suba de punto aquel tan subido regalo que hizieron la Virgen Nuestra Señora y Sant Joseph, a la Santa Madre, y animándola a que lleuasse adelante la renouación de la primera regla, y prometiéndole su fauor, la pusieron vna vestidura blanca, con vn precioso collar. Al más excelente, se le dará vn corte de jubón de raso. Al segundo, un quadro del señor san Alberto. Al tercero, una Biblia de Sixto, de las nueuas, ricamente enquadernada (Díez de Aux 1615: 9-10).

En aquest cas, malgrat que no s'ha conservat la peça, sabem que hi va participar perquè apareix citada a la sentència com a «moradora del Parnàs»:

Doña Grayda Grimau queda
moradora del Parnaso
y es bien que se le conceda,
pues ni escribe ni da paso
donde a sus ninfas no exceda.
Y aviendo hallá de morar,
los premios le han de sobrar
y assí no es justo le demos
lo que le sobra, pues vemos
que honra y premios puede dar.
(Díez de Aux 1615: 134)

Ara bé, hem de considerar que es tracta de la mateixa autora, que va aportar diferents testimonis a la poesia circumstantial? D'entrada, podríem identificar la Graïda Grimau que contribueix a principis de segle a l'imprés de Moradell, amb la mateixa que anys més tard participa al certamen saragossà, malgrat que hi ha certs elements que podrien fer-nos dubtar-ne. Per començar, sabem que la religiosa barcelonina va morir el 1614, el mateix any en què Espanya sencera festejava l'efemèride de beatificació de la reformadora carmelita,⁶¹⁸ i, per tant, també Saragossa. En fer-se públic el 24 d'abril de 1614 el breu pontifici de la beatificació de Teresa de Jesús, les principals ciutats hispàniques es van mobilitzar per festejar l'efemèride amb grans demostracions d'alegria que incloïen certàmens poètics. Segons la relació de Díez de Aux, els festejos es van celebrar a l'octubre d'aquell mateix any i el dia quatre va tenir lloc la lectura dels versos del certamen, essent la data límit de lliurament de les peces el vint de setembre (Díez de Aux 1615: 10). El fet és que aquesta data es contradiria amb la data de defunció documentada de la religiosa Graïda Grimau: el 3 d'agost del dit any; amb tot, des que la notícia de beatificació havia arribat a la Península (i, evidentment, Barcelona fou un dels primers llocs a assabentar-se'n, atés que arribava per mar), podria ser que Graïda ja tingués escrit o enllestís els seus poemes, i que els enviés abans de morir-hi, a l'agost, quan just faltava un mes per tancar-se la recepció dels versos; de fet, ens consta que altres participants també hi van enviar els seus poemes prèviament perquè fossen llegits el dia consagrat per la festa.⁶¹⁹ Sens dubte, és una dada que no podem

⁶¹⁸ El carmelita fra Diego de San José recull les nombroses relacions i dades recopilades sobre les festes celebrades a tot l'àmbit hispànic, publicades en un mateix volum (Diego de San José 1615).

⁶¹⁹ En aquest sentit, coincidim amb Mazuela-Anguita ([en premsa a]) que també addueix l'enviament previ a la mort per considerar que es tracta de la mateixa Agraïda o Graïda.

asseverar davant la manca de documentació, però la qualitat artística de Graïda i la seva experiència amb la versificació és una bona dada per no dubtar-ne de l'autoria.

Una altra qüestió que podria fer plantejar la possibilitat de dues autores homònimes és el fet que la sentència del certamen al·ludisca a l'autora amb l'epítet de «doña», sense aludir-hi, per tant, a la seva condició de religiosa; tanmateix, Maria-Mercè Costa ha referit en els estudis (2005; 2008) les singularitats del convent de Jonqueres, l'únic de l'àmbit català modern que va pertànyer a un orde militar. Aquest convent barceloní va acollir les filles i mullers dels cavallers dels ordes militars⁶²⁰ quan aquests es dedicaven a la guerra i s'allunyaven temporalment de les seves famílies. Cal tenir present que el convent de Jonqueres esdevenia així un lloc de protecció física i moral d'aquestes dones, que perdien temporalment la protecció del marit, segons la concepció de les dones a l'època i que havien de salvaguardar el seu honor, en absència del cònjuge.⁶²¹ Pels motius adduïts, doncs, les dones que ingressaven en aquest monestir no canviaven el seu nom com era habitual en l'estat de religió, ni tampoc eren esmentades com a religioses pròpiament (de fet Costa s'hi refereix com a dames); això podria explicar que a Graïda no se la cités pel seu estatus de monja, sinó més aviat de 'senyora', malgrat que va viure durant tota la seva vida al convent de Santa Maria de Jonqueres.

L'autora que respon a la crida de Moradell per publicar els versos al volum és la que signa amb el nom d'Anna Ivorra i Meca (a. 1601-d. 1654). La identifiquem amb Anna Ivorra i Raset, primogènita de Guillem d'Ivorra i Olzinelles, governador dels Comtats del Rosselló i la Cerdanya (1599-1615) i elevat a noble el mateix 1599 (Morales Roca 1983: I, 273), que va prendre el cognom del seu marit Frederic de Meca-Clasquerí i de Caçador († 1654).⁶²² Procedent de la important nissaga catalana dels Meca,⁶²³ baró de Castellar i senyor de Ribatallada, Frederic demostra tenir també vel·leïtats poètiques, ja que com hem vist, aportà una peça laudatòria en el mateix imprés de Moradell que la seva esposa gairebé al costat dels versos d'aquesta (Moradell 1603: [f. 15]). Respecte al sonet que hi aporta Anna (Moradell

⁶²⁰ Més tard, la comunitat també va acollir les filles de ciutadans honorats de Barcelona, i de mercaders.

⁶²¹ Segons consigna Costa: «Les religioses de Jonqueres podien entrar en edat infantil al monestir, on rebien una educació adequada a la seva categoria familiar. Proposada la seva admissió, eren anomenades atorgades i, un cop admeses, eren escolanes. Aquestes prenien l'hàbit i feien els tres vots tradicionals, si bé el de castedat es transformava en el de castedat conjugal. Perquè elles, com els cavallers, podien casar-se i viure fora del monestir, on continuaven vivint si escollien la vida monàstica. Per tot això, creiem que no es poden anomenar precisament monges i creiem més oportú per a totes elles el qualificatiu de dames» (2008: 124).

⁶²² Així s'infereix de les diferents al·legacions jurídiques conservades contra aquesta a l'Il·lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona: *Iuris responsum pro Bertrando Desvall contra nobilem Annam Meca, et de Ivorra, in causa carlaniae de la Guardi ad relationem magnifici Francisci Gamis R. Aud. Doct* (Barcinone: Laurentj Déu, 1620); i contra el matrimoni a la BC: Joaquim Valls i de Santcliment, *Iuris responsum pro Ioachimo Valls et de Santcliment et Agnete eius uxore contra nobiles Federicum Meca, & Annam consortem suam* (Barcinone: apud Stephanum Liberos, 1625) i Climent Llinyau i Catllar, *Responsum iuris pro Clemente de Llinyau et Catllar contra nobiles coniuges don Federicum et domnam Annam Mecas in causa vertenti ad relationem... Benedicti Anglasell* [Barcinone?: s.n., a. 1654].

⁶²³ L'estudi de Martínez Rodríguez (1993), examina aquesta família durant els segles XVI-XVII, el qual dóna notícia del casament de Frederic Meca i Casador amb una «una donzella procedent de la casa Ivorra» (1997: 257). En dades de Martínez, d'aquest matrimoni nasqueren tres fills: Anton Meca i d'Ivorra, pare del futur marquès de Ciutadilla; Guillem, jutge de la Reial Audiència de Catalunya i mort durant la Guerra de Segadors a Lleida i Isidre, paborde de Sant Salvador de Breda; veg. també Martínez Rodríguez (2010: 79). La casa dels Meca de Barcelona es trobava a la plaça del Born, on acudien grans personatges per contemplar les festes que celebrava la ciutat (*cf.* Valsalobre 2012b: 117).

1603: [f. 15v]) [VIII] és interessant de fer notar aquí que, més enllà de l'acostumada lloança a l'autor que hi llegim, la remissió al relat de Dafne i Apol·lo, ens mostra l'autora com una representant del selecte sector de la noblesa femenina catalana que dóna a relluir una exquisida educació, malgrat no haver gaudit d'una formació reglada. Que la nostra autora era una dama coneguda socialment i ben posicionada a l'època, ho demostra el fet que, el 1629, apareix elogiada en l'hagiografia de la mercedària Maria de Cervelló (Barcelona, 1230-1290), obra d'Esteve de Corbera, en els termes següents:

Parece que faltara a mi obligación si entre las grandezas de una santa virgen [*Maria de Cervelló*] dexara de azer memoria de una señora casada, a quien el respeto común venera como espejo de virtud. Su recogimiento, su devoción, sus ejercicios i obras son tan exemplares que admiran i consuelan, i se llevan tras sí la estimación de todos (Corbera 1629: f. 59v).

A més a més, sabem que tant ella com el seu marit, participaren activament, amb determinades pràctiques culturals, en els àmbits de sociabilitat de l'època, com foren les festes que va aglutinar tant els sectors més populars com l'elit de la societat barcelonina, involucrats de diferent mode, tal com veurem més endavant [Capítol 6. Subapartat 2.1.]. Així doncs, en la narració de les festes en honor a la canonització del sant Ramon de Penyafort celebrades a Barcelona el 1601, de Jaume Rebullosa, Anna hi apareix esmentada com una participant activa en la festa, malgrat que no va participar en el certamen que s'hi va realitzar (tot i que, com veurem en l'apartat corresponent, sí que tenim notícia d'altres dones participants). I és que, segons el cronista dominic, Anna es va encarregar d'ornamentar el tabernacle de sant Vicent Ferrer: «La mucha voluntad con que Doñana de Meca y de Yvorra se ofresció para componer el tabernáculo de san Vincente Ferrer dió bien claras muestras de quán particular devota le es y de lo mucho que podíamos esperar haría en su adorno» (Rebullosa 1601: f. 183). Així mateix, considerem que aquesta mateixa autora va concórrer amb una peça *a la devoció* al certamen poètic dedicat a la beatificació de Teresa de Jesús, en el marc de les festes celebrades a Barcelona el 1614 a iniciativa de Josep Dalmau. En el relat de les festes escrit pel mateix Dalmau, trobem una peça rubricada per una «doña Ana Meca según las leyes del certamen, a la devoción» (1615: [II], f. 64v-65) [LXX] ⁶²⁴ En efecte, Anna, que incorpora el cognom del seu marit, es va acollir al sisé certamen, el de les dècimes, per mostrar la seva devoció a la santa, però no va competir pel guardó poètic; possiblement per aquest motiu, no apareix esmentada al vexamen com a participant –com tantes d'altres dones que hi van acudir a la cita poètica i que van aportar els seus versos. Amb tot, formava part de l'esquadró de poetes que van fer lluir la festa amb els seus versos, esmentat al vexamen, com veurem en el seu moment.⁶²⁵

⁶²⁴ De fet, el seu espòs Frederic Meca consta, al costat d'altres nobles, com a participant de la justa cavalleresca que s'hi va celebrar en aquest context (Dalmau 1615: f. 4v i 26).

⁶²⁵ «Un esquadrón de perdidos/ con sus décimas baylaron,/ cansados no arrepentidos/ y a nosotros nos cansaron/ con sus confusos sentidos./ Cantar mal y porfiar / avrá de ser su cantar/ pues diformes y contrechos,/ ronca la voz y los pechos / por fuerça aurán de callar» (Dalmau 1615: [II], f. 77).

Precisament, aquest volum de Dalmau que recull els festejos barcelonins per la beatificació de Teresa de Jesús,⁶²⁶ incorpora als preliminars tres peces, castelles, signades per tres dones catalanes: Joana Guardiola i d'Ivorra, Hipòlita Centelles i Magina Soler, al costat d'alguns poemes de Pere Joan, prevere, d'un autor "devot" anònim, i de Pedro Nicolás de Balmaseda y Cerezo, diputat del Regne d'Aragón i cavaller de Montesa. Malgrat que, malauradament, no estem en disposició de conèixer-ne gaire informació biogràfica, intuïm que devien pertànyer a les elits barcelonines, pels cognoms que presenten. Així, a Joana Guardiola i d'Ivorra, autora d'una peça en sextets-lira (1615: [I], f. 8) [XI], podríem vincular-la directament amb Anna de Meca i Ivorra, qui va participar activament en aquestes festes a través del certamen. Possiblement, devien de tenir alguna relació de parentela que se'ns escapa.⁶²⁷ A la seva composició laudatòria, Joana demana a la Fama – representant de la 'Veü pública' ja des de Virgili (Grimal 1981: 192)–, que done a conèixer i difonga amb la seva trompa l'obra de Josep Dalmau.

Un altre poema conformat per dècimes ve signat per una desconeguda Hipòlita Centelles (Dalmau 1615: [I], f. 8v) [XII] de la qual no sabem res malgrat que és citada com autora per Serrano y Sanz (1903-1905: II, 630). Hipòlita lloa Dalmau, al qual s'adreça amb els apel·latius d'«historiador» i «coronista», que remetent al caràcter històricoliterari del gènere de les relacions de festes (Ettinghausen 2010).

Finalment, una desconeguda Magina Soler⁶²⁸ dedica les seves dècimes castelles a cantar les excel·lències del volum de Dalmau (1615: [I], f. 8v) [XIII]. D'aquesta autora, com de les altres tres, no tenim gaires dades més enllà d'apuntar una possible relació de parentiu amb un participant del certamen celebrat en el marc de les festes que Dalmau també recull, esmentat com a *Ludovicus Soler* (1615: [I], f. 16), i que podríem identificar amb Lluís Soler i de Peguera.

Després d'aquestes composicions, el 1618 apareix la peça encomiàstica signada per Guiomar Puig (*f.* 1618),⁶²⁹ a qui la rúbrica presenta com a «mitja donzella». Aquesta denominació podria estar referint-se a la condició de 'donzell' (=futur cavaller o noble), incomplet o parcial (gramaticalment hauria d'haver estat escrit com a 'mig donzella'); així doncs, 'mig donzella' li vindria perquè estaria casada amb un donzell. La dita Guiomar, que no hem pogut documentar, va aportar un sonet castellà per publicar-se a l'obra del franciscà Pere Jaume Tristany: *l'Enchyridiòn o breve crònica de varones illustres en santidad de la sagrada religión de los padres mínimos fundada por el bienaventurado y nuevo seráfico S. Francisco de Paula* (Tristañ 1618: f. 7) [XIV]. El volum és una crònica de caràcter hagiogràfic dedicada a la fundació de l'orde dels mínims, de sant Francesc de Paula, en què també trobem els

⁶²⁶ El llibre consta de tres foliacions diferents [1] 148 folis que contenen els preliminars, més el Tractat primer, amb detalls de molts dels poemes i jeroglífics que es van penjar als temples i carrers, etc. [2] 128 folis que contenen el Tractat Segon «Del certamen poético», amb les regles que governaren els set certàmens que es van establir, juntament amb nombrosos poemes, molts dels quals foren escrits per dones, com veurem, i [3] 46 folis més que inclouen el sermó...; sobre aquest, Ettinghausen (2010: 220).

⁶²⁷ Podríem vincular-la també amb Guerau de Guardiola, lloctinent del mestre racional, que també va participar als festejos (Dalmau 1615: [I], f. 4v.), però ens manquen dades consistents per formular hipòtesis.

⁶²⁸ Veg. Serrano y Sanz (1903-1905: II, 671).

⁶²⁹ Veg. Simón (1972: 136).

versos laudatoris del prevere Antonio Cubias, del frare franciscà fra Manel Castellví, del cronista Jeroni Pujades, del cavaller d'Hostalric Josep Comelles i del prevere Dionís de Jorba.

De la primera meitat i finals de segle, daten les dues úniques peces manuscrites documentades a tota l'àrea lingüística, vinculades amb l'àrea principatina: una d'elles és la dècima catalana d'una desconeguda Francesca de Fumislerris i Baiona (*f.* 1635) recollida en els preliminars del manuscrit *Jardí de ramelleres* (a. 1635, p. 10) [Apèndix 3. Il·lustració 5] [XXIII]. Es tracta d'un cançoner signat amb el pseudònim Gavino Branca que, custodiat per la Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès,⁶³⁰ recopila unes 440 cançons burlesques en català i castellà.⁶³¹ La dècima es dedica a vanagloriar l'autor, a través de les remissions a la «Fama eterna» i un breu joc de paraules creat amb el cognom 'Branca', propi de l'estil d'aquestes composicions (Simón 1983a: 147). Sobre aquesta peça cal dir que els preliminars jocosos del manuscrit ens susciten certes sospites sobre aquesta autoria femenina. I és que la col·lecció consta d'un privilegi signat per un tal Joan Silveri, escrivà de cambra del «Rey de Copas» (p. 1)⁶³² i del mateix rei —que acaba «Feta en Sarrià, a, 8 del mes que los gats fant de les sues 1635 etc. Per M. del Rey de copes. Pere Branolis»— (p. 2-4), una aprovació d'un tal fra Pere del Bon Succès «Per comissio de mosen Leonart escola de sant Just [...] En la porta falça de nóstron convent, a 8 del mes que 's para lo vidre 1635» (p. 5), una dedicatòria de l'autor «A don Ramon de Sora y Melgar, cavaller de l'àbit de Sant Llätzer, comanador de Pollera, droguer perpetuo, cassador major andant, senyor de poca terra, comissari General de porterias y redressador de camins per sa Magestat» (f. 6-8), seguida d'un pròleg al lector (p. 9-10); a continuació, hi llegim els versos encomiàstics de Francisca de Fumislerris i Baiona, del mateix Ramon de Sora i Melgar, de Jaume Verdaguer de Aragó i Valois (segons la rúbrica «Rey de Espanya y no de altra part [...]»), de l'autor, del Dr. misser Joan Català. Fet i fet, aquests elements paratextuals aparentment inventats que precedeixen l'obra de Fumislerris, ens porten a preguntar-nos: és realment la identitat autorial de Fumislerris inventada?

No podem obviar que ens manquen dades per documentar aquesta autora i, especialment, tampoc podem deixar de tenir present que aquest *Jardí de Ramelleres* «se había preparado para circular en forma manuscrita entre un lectorado de presbíteros del Buen Suceso de la ciudad condal, además de entre legos conocidos, amigos del convento y más bien “ilustrados”» (Brown 1983b: 7). Això explicaria els esforços de l'autor (que apareix a través del pseudònim, recordem) per imitar i fer aparèixer en el seu cançoner els elements

⁶³⁰ BAB, Ms. 9; llegiu-ne una descripció al catàleg de manuscrits de l'Ateneu de Massó (1902: 86) i a Brown (1983b), que presta atenció a les seguidilles i ofereix un índex de gèneres o matèries a les p. 762-770. L'autora que signa la peça, de la qual no tenim cap dada biogràfica, apareix repertoriada per Serrano y Sanz com a «Sumisterris y Batona, Francisca» (1893-1895 [1975]: II, 477) mentre que Massó la fa constar com a «De dona Francisca de Sumisterris y Bayona» (Massó 1902: 86). Tanmateix, a la base de dades de NISE [<http://www.nise.cat/>] referida a la poesia catalana inclosa en cançoners, hi apareix com a Francesca de Fumis Lerris i de Bayona.

⁶³¹ De fet, alguns dels poemes del cançoner foren publicats per Rossich a la seva antologia de *Poesia catalana pornogràfica, s. XVI-XVII* (1989 [2a ed.]: (poema XII) 113-114; (poema XV) 90-92; (poema XXII) 213; (poema XXIV) 167; (poema XXXII) 45-46).

⁶³² Seguint la paginació en llapis que consta al manuscrit entre claudàtors.

paratextuals presents en els impresos de l'època, amb un to burlesc i divertit. Siga com siga, malgrat que no podem esbrinar l'autenticitat d'aquesta peça femenina, la seva presència i l'aparició d'una signatura pretesament femenina podria obeir a una intencionalitat de l'autor de ridiculitzar (i palesar així) una situació que anava en augment a l'època com era la participació femenina en els paratextos panegírics; situació que, com hem vist, ja havia satiritzat Cervantes. És per això que ens interessa ací remarcar la importància d'aquesta poesia com a document reflex de l'època.

L'altra peça femenina inèdita del període és obra de sor Maria Tecla Tarrés i Fontanelles (Vic, fl. 1670), religiosa dominica del convent de Santa Clara d'aquesta localitat.⁶³³ Vers el 1670-1671 va aportar una peça per formar part d'un volum del seu pare preparat per a la impremta però que no va arribar a veure la llum: es tracta del manuscrit de Joan Baptista Tarrés, *Vida admirable Ilustrada de virtudes. Vida milagrosa Adornada de gloriosos echos. Vida sancta Canonizada por Grande Del martyr Ripollés San Eudaldo. Por el Dr. Juan Bautista Tares vecino de la ciudad de Vique. Dedicase al Iltre. y Reverendisimo fray don Gaspar de Casamitjana y de Eril meritisimo Abad del real monasterio de monjes Benitos de la Villa de Ripoll*, una vida de sant Eudald, patró de Ripoll, conservada a l'Arxiu i Biblioteca i Episcopal de Vic.⁶³⁴ Segons explica Gudiol:

Sembla que aquest llibre fou compost amb motiu de la traslació de les relíquies de sant Eudald a la nova arqueta de plata, feta en 1670, puix es descriuen les solemnitats que durant tres dies foren celebrades a Ripoll els dies 10, 11 i 12 de maig del precitat any. El manuscrit suggereix la idea d'ésser l'original enllestit per a la impremta (1934: 216).

I és que el quadern conté alguns dels elements que formaven part de l'estructura dels impresos antics: una pàgina en blanc, reservada per a l'aprovació, seguida dels versos laudatoris del doctor Francesc Poquí, catedràtic de la Universitat de Vic, i de Josep Tarrés Fontanelles, clergue, i de sor Maria Tarrés i Fontanelles, ambdós fills de l'autor, al qual dedicaven els seus versos. Llegim a continuació una dedicatòria de l'autor a l'abat de Ripoll, datada a 5 de juny del 1670 i un pròleg al *pío lector*, i fins i tot, el manuscrit incorpora un índex onomàstic. Respecte a la dècima laudatòria, en castellà, que la religiosa vigatana dedica al pare (Tarrés 1671: 3) [XXXIX], descobrim no sense sorpresa que es tracta d'una variant gairebé idèntica d'un poema publicat el 1639 per la dominica del convent dels Àngels, sor Contesina Fontanella (Barcelona, 1618-1696) a un volum del seu pare.⁶³⁵

Sor Contesina, procedent d'una «família lletraferida» (Valsalobre 2008) amb un important paper protagonista en l'escenari polític i social català de mitjans segle durant la Guerra de Segadors (1640-1652), fou filla del jurista i Conseller en Cap del Consell de Cent de Barcelona, Joan Pere Fontanella (Olot, 1575-Perpinyà, 1649),⁶³⁶ i de Margarida Garraver, i germana, per tant, de Josep Fontanella, jurisconsult i regent de l'Audiència Catalana, i de

⁶³³ Aquesta comunitat de clarisses, avui extingida, havia estat refundada per religioses dominiques procedents del convent dels Àngels de Barcelona; per a una història de la fundació, veg. Paulí (1941).

⁶³⁴ ABEV, Ms. 223; és descrit al catàleg de Gudiol (1934: 215-216).

⁶³⁵ Sobre aquesta, llegiu Zaragoza (2011) i (2012 [2015]), amb una edició de les peces.

⁶³⁶ Llegiu esp. Capdeferro (2009, 2010 i 2012).

Francesc Fontanella, un dels escriptors més prolífic i prestigiós del barroc català.⁶³⁷ El matrimoni Fontanella-Garraver va tenir vuit fills, sobre alguns dels quals comptem amb escasses notícies en no haver desenvolupat activitats de projecció pública, com és el cas de l'esmentada sor Contesina (de nom seglar Clara), la petita de les noies del clan Fontanella. D'aquesta sabem que el 1627, quan només comptava nou anys, va vestir l'hàbit de dominica al convent dels Àngels de Barcelona.⁶³⁸ Hi va entrar acompanyada de la seva germana Maria Àngela, de tretze anys (que va prendre el nom de sor Francesca), la qual no va prosperar en la vida religiosa, ja que va eixir-ne segurament després d'un acord matrimonial (es va casar dues vegades a Perpinyà, on va morir el 1651). Per la seva banda, sor Contesina va acabar professar als Àngels, el 1634, a setze anys i va romandre en aquesta comunitat religiosa fins la seva mort el 1696, a setanta-vuit anys d'edat.⁶³⁹

Respecte a l'obra que ens ha llegat sor Contesina, tan sols li coneixem dues composicions, en castellà, impreses als preliminars del primer volum de les *Sacri Regij Senatus Cathaloniae decisiones* del seu pare (2 vol., Barcelona 1639-1645).⁶⁴⁰ Per a les primeres pàgines del llibre, Joan Pere Fontanella, tot seguint el costum de l'època, va recollir i llegir poemes dels seus fills, del seu gendre i dels seus cercles més acostats: així, al costat de les contribucions de sor Contesina, també trobem els poemes dels seus fills Francesc i Benet, entre d'altres. Les peces aportades per sor Contesina són un sonet i una dècima (Fontanella 1639: f. 5) [XXVII i XXVIII], els quals, escrits en primer persona, ens permeten escoltar la veu poètica de l'autora de manera directa i sincera, i llegir entre versos la seva percepció de l'enclaustrament que viu en el convent dels Àngels, des d'on escriu. I és en aquest sentit que devem destacar la sobrevaloració de la nota personal de les peces de sor Contesina: ella va més enllà del to hiperbòlic encomiàstic del gènere laudatori que, en canvi, sí que llegim en els seus germans, en sengles composicions. Així, constatem com en la primera peça de sor Contesina es poden interpretar alguns indicis de la personalitat de l'autora: la religiosa se'ns hi revela com una dona conreada i acostumada a les lletres (no debades va nàixer en una família de lletres i fou educada des de petita en un convent amb una forta tradició d'erudició i d'escriptura femenina, amb figures com sor Hipòlita de Rocabertí, de la qual parlem en el seu moment), i possiblement, lectora de les obres del seu pare, a qui professa una gran devoció, com no podria ser d'una altra manera. Així mateix, en la seva peça la religiosa demostra estar al corrent dels èxits paterns assolits, i a través d'un llenguatge afectiu, explica al pare com li ha arribat la informació, per terceres persones, de la bona

⁶³⁷ La bibliografia més essencial d'aquest la trobem en els treballs col·lectius editats per Valsalobre & Sansano (ed. 2006) i Sansano & Valsalobre (ed. 2009).

⁶³⁸ Les dades que se saben sobre la seva entrada al convent procedeixen del llibre de vesticions de la comunitat: AMA, *Llibre vermell*, f. 211. Agraïm a Eulàlia d'Ahumada i a Mercè Gras que van tenir accés al document, la informació proporcionada. Sobre aquesta comunitat de dominiques, actualment traslladada a Sant Cugat del Vallès, lleg. Paulí (1941).

⁶³⁹ Segons consta al citat document, AMA, *Llibre vermell*, f. CCXXXVII.

⁶⁴⁰ Es feren diverses reimpressions dels dos volums a tot Europa (Lió, 1668), (Venècia, 1640 i 1642, vol. I) i (Colònia/Ginebra, 1662, [1690], [1691], [1692], 1693, 1735); sobre les circumstàncies d'edició i tipologia de l'obra, veg. Capdeferro (2012: 283-309).

acollida de públic que ha gaudit la seva obra; cosa que demostra, al capdavall, el constant flux d'informació entre murs procedent de l'exterior:

Tenido he relación, padre querido,
que vuestras obras que a la luz se han dado
aplausos en el mundo han alcanzado,
4 que alabanzas en él han conseguido.
[...] (Fontanella 1639: f. 5)

El segon poema de sor Contesina, que llegim immediatament després del sonet, és una dècima, un 'joguet'⁶⁴¹ a través del qual s'adreça al llibre imprès per fer arribar, indirectament, un retret al seu pare. Rere l'aparença d'una composició afectiva, llegim, entre línies, l'acusat to de protesta de sor Contesina que critica que «estando aquí encerrada/nada muda y nada vieja» (v. 3-4) el seu pare no s'haja apropiat al convent («la reja», v. 5) per visitar-la, o que ho haja fet amb menor freqüència de la que ella desitjaria. A més, la religiosa addueix que no la serena conèixer tot l'honor que pot procurar aquell llibre a l'autor, el seu pare, atès que aquest no pot ésser equiparat amb la glòria de l'Amor –en aquest cas paternofilial. Així mateix, malgrat que es tracta d'una composició breu, recull en essència una «queja» explícita i una referència directa a l'aïllament conventual: tal com li llegim, sor Contesina se sent reclosa rere la reixa conventual («encerrada», «reja») que la manté aïllada de la seva família. No obstant això, a pesar del silenci i l'aïllament que comporta la vida conventual, sor Contesina trenca el mutisme a través de la seva veu poètica (segons ella, «nada muda», v. 4). Així, és mitjançant la poesia que la veu de Contesina arriba sense intermediaris fins al seu pare per exigir-li una demanda d'atenció. A més, amb l'expressió present en els versos «nada vieja», la noia no fa una altra cosa que reivindicar la seva joventut; el moment màxim de plenitud de la vida, que, tanmateix, per a ella transcendeix reclosa entre els murs monàstics (hem de tenir present que quan el llibre es publica, ella sols comptava vint-i-un anys). La religiosa es preocupa per accentuar la seva força i vitalitat, i ens fa arribar el missatge que, malgrat l'estat en què es troba d'enclaustrament religiós –que deuria estar regit per una conducta submissa, obedient i silenciosa–, ella es una dona desbordada d'energia, que persegueix integrar-se en el seu lloc més enllà dels murs.

I ho llegim a través d'aquesta peça que, posteriorment apareix copiada amb lleugeres variacions, a nom de sor Maria Tecla Tarrés al volum del seu pare. Les diferències entre ambdues dues peces son ínfimes, tot incloent-ne la rúbrica, gairebé idèntica: així, la de sor Maria resa «Sor Maria Thecla Tarrés i Fontanelles, juguete al libro que a su padre compuso», que varia lleument de la de sor Contesina «Juguete de la misma al libro. Décima». La primera part de la dècima de sor Contesina diu:

Señor don Libro, una queja
tengo de vos bien fundada,
y es que, estando aquí encerrada,
4 nada muda y nada vieja,
vos me apartáis de la reja

⁶⁴¹ Aquí, el terme «Juguete» podria tenir el significat de 'chanza o burla' (DRAE).

al que a entrambos nos dio el ser.
[...] (Fontanella 1639: f. 5);

versos que sor Maria Tecla pretén incorporar com a propis en la peça que aporta a l'obra paterna, tot al·ludint, com aquella, a una hipotètica enclaustrament conventual forçada pel *pater familias*:

Señor Libro, bien fundada
tengo de vos una queja;
y es que apartáis desta reja,
4 estando yo aquí encerrada,
al que me tiene obligada.
[...]⁶⁴²

El paral·lelisme entre ambdues dominiques se'ns revela, doncs, més que evident: més enllà de la pertinença al mateix orde –el dominic, amb la coincidència que el convent al qual pertany sor Maria Tecla havia estat refundat per cinc religioses procedents dels Àngels,⁶⁴³ on va viure sor Contesina–, i de compartir cognoms gairebé coincidents (Fontanella/Fontanelles), sor María Tarrés copia la composició de sor Contesina per lloar, com aquesta el llibre patern, amb la qual alhora ens deixa llegir els seus sentiments davant la clausura (Zaragoza (2012 [2015])). De fet, l'única diferència substancial que advertim en la composició firmada per sor María Tecla és que el v. 4 «nada muda y nada vieja» ha estat substituït per «al que me tiene obligada», amb una forta carrega semàntica, atès que es refereix a un ingrés orquestrat pel cap de família. Malgrat que no podem oferir més dades de les reportades aquí, després constatar la filiació del poema de la religiosa vigatana, la seva existència (tot i que haja romàs inèdit), ens permet no sols plantejar-nos la circulació que va poder tenir el poema de sor Contesina, sinó també identificar una certa tradició literària femenina a través d'aquesta tipologia textual dels poemes laudatoris, amb què s'inicia la incorporació de les dones al món de les lletres. En definitiva, aquesta peça ens incita a pensar que els versos de sor Contesina podrien haver estat llegits i interpretats com a propis per moltes de les joveníssimes monges, coetànies a l'autora que no havien tingut oportunitat d'eleger el seu estatus.

El mateix any en què van veure la llum els versos de sor Contesina, foren publicades tres composicions d'una autora que guarda un gran paral·lelisme amb aquesta tant pel que fa a les circumstàncies d'edició de l'obra com pels lligams personals que mantingueren les seves famílies. Es tracta de Magdalena Xammar i Ferrús (d. 1620-d. 1639), de la coneguda i influent família dels Xammar,⁶⁴⁴ que, com Contesina, publica al seu nom versos laudatoris a l'obra paterna, també de tipologia jurídica. D'aquesta sabem que era filla de Joan Pau Xammar Sala, donzell, assessor de la Batllia General del reial patrimoni, i d'Anna Ferrús, filla de Francesc Ferrús, oïdor de la sala tercera i advocat fiscal i jutge de cort de la Reial

⁶⁴²ABEV, *Vida admirable Ilustrada de virtudes...*, Ms. 223, p. 3

⁶⁴³ Per als detalls d'aquesta fundació, veg. Collell (1955; esp. 13-41). De fet, les religioses de l'antic monestir de Santa Clara de Vic es van traslladar el 2008 al convent de Sant Domènec de Sant Cugat del Vallès, integrat per dues comunitats més que ja s'hi havien establert: les religioses del convent dels Àngels de Barcelona i les del monestir de Santa Caterina de Sena de Palma.

⁶⁴⁴ Sobre aquest llinatge, veg. Martínez Rodríguez (2010: 87-103).

Audiència, que s'havien casat el 1620 i, germana,⁶⁴⁵ per tant, del carmelita descalç Francesc de Jesús Maria Xammar Ferrús (ca. 1621/1622-1673), del qual comptem amb una biografia confeccionada per Gras.⁶⁴⁶ La família dels Xammar, com els Fontanella, tenien una relació estreta amb el convent dels Àngels, ja que com recull Gras, les ties maternes de Magdalena, Engràcia i Clemència Ferrús foren religioses al convent dels Àngels de Barcelona.

Joan Pau Xammar Sala, autor d'un conjunt de tractats jurídics,⁶⁴⁷ veia aparèixer el 1639 l'obra llatina *De officio iudicis et advocati liber unus* (Barcelona: Jaume Romeu), en la qual trobem els corresponents versos laudatoris familiars del parent Josep Xammar (oda dactílica llatina) i dels seus fills Joan Xammar Ferrús (un sonet), Francesc de Jesús Maria (sonet i octaves) i l'esmentada Magdalena Xammar Ferrús, com també fa aquell mateix any el jurista Joan Pere Fontanella, tal com hem assenyalat. Magdalena és la que més peces hi aporta: unes dècimes ni dues lires (Xammar 1639: [f. 4v]) [XXIV, XXV i XXVI] [Apèndix 3. Il·lustració 6], amb l'acostumat to de lloança i que, alhora, permeten evidenciar més enllà del seu amor filial, una certa educació literària. No sabem quina edat tenia Magdalena quan es publiquen els versos que se li atribueixen, però, devia ser jove: vuit anys més tard de l'aparició dels seus versos, el 1647, Magdalena es casava amb Joan Móra i de Vilar, baró de Corbera; data que coneixem gràcies a un poema redactat per celebrar aquest desposori, obra de Francesc Fontanella, germà de l'esmentada sor Contesina i amic de la parella.⁶⁴⁸ El matrimoni Móra Xammar va tenir dotze fills: dos nois, Antoni –copista d'un manuscrit amb obres de Fontanella conservat al Museu episcopal de Vic (V2), tal com van exposar Miró (ed. 1995) i, més recentment, Miralles (2014)–, i Montserrat, jesuïta, i deu noies, les quals foren majoritàriament religioses, en tres convents diferents. Així, Magdalena, Teresa i Maria Móra Xammar foren totes tres religioses al monestir de Vallbona de les Monges; altres tres van professar al convent de jerònimes de Sant Maties de Barcelona (Serafina, Agnès i Ramona) i, finalment, tres restants ingressaren al convent de carmelites calçades de l'Encarnació de Barcelona (Ignàsia, Clemència i Eulàlia). D'entre aquestes, Eulàlia de la Creu (Barcelona, 1669-1725), és coneguda per haver deixat escrites les seves experiències espirituals, inèdites. Els originals dels escrits foren destruïts durant els fets de la Setmana Tràgica el 1909, que van devastar l'arxiu conventual, però la BUB⁶⁴⁹ conserva una còpia realitzada el 1752 pel carmelita calçat Josep Cabrer (1707-1763).⁶⁵⁰

⁶⁴⁵ El matrimoni Xammar Ferrús va tenir un altre fill: Joan, casat amb Jerònima Càncer Fumàs i de Puig Pons.

⁶⁴⁶ Veg. DBACD [s.v. *Francesc de Jesús Maria Xammar Ferrús (c. 1621/1622-1673)*].

⁶⁴⁷ A aquest se li atribueixen dues obres més de literatura jurídica: *Civilis doctrina de antiquitate et religione, regimine, privilegiis et preminentibus inclitae civitatis Barcinonae* (Barcelona 1644, reimp. el 1668) i *Rerum iudicatarum in Sacro Regio Senat Cathalonae sub diversis diffinitionibus cum rationalibus, seu allegationibus* (Barcelona, 1657), en les quals ja no trobem poesia laudatòria als preliminars.

⁶⁴⁸ Segons recull Miralles (2014: 533), l'epitalami «On lo cristal lí Neptuno» fou escrit per Fontanella quan aquest estava a punt de complir vint-i-cinc anys.

⁶⁴⁹ Amb el títol *Obras de la Madre Eulalia de la Cruz, del convento de la Encarnación de Barcelona*, es compon de tres llibres dividits en dos volums: Ms. 833-834. Trobem una descripció de l'obra al catàleg de Miquel Rosell (1958-1969: II, 365-368) i a la base de dades MCEM. L'obra d'aquesta autora ha estat recollida per Amelang (1985: 23 i 1990: 199 [s.v. *Eulària de la Cruz*]), el qual la descriu com una «monja lesbiana que esperava en va que en contar tots els seus somnis i visions la canonitzarien» (1985: 23); més tard en dirà: «Eulària de la Cruz, monja barcelonesa, cuya intrigante autobiografía espiritual comenzaba con la mención de la tentación de “que

Uns anys més tard, el 1657, apareixia a Barcelona l'edició del volum del gironí Narcís Camós, dominic del convent de Santa Caterina de Barcelona,⁶⁵¹ *Jardín de María plantado...* (Barcelona: Jaume Plantada) –reeditat a Girona el 1766 sense preliminar–, que conté una dècima laudatòria, en castellà (f. 11)⁶⁵² signada per sor Gertrudis Llusàs i Copons (Barcelona, a. 1653-1693) [XXXVIII] que aprofitava l'avinentesa de la publicació per lloar el seu company d'orde. A hores d'ara no posseïm informació sobre els orígens familiars de l'autora, malgrat pertànyer a un dels llinatges catalans de més renom de l'època, per línia materna (els Copons);⁶⁵³ només hem pogut esbrinar que va professar al convent de Nostra Senyora de Montsió de Barcelona el 1653,⁶⁵⁴ on va morir el 1693.⁶⁵⁵

1.1.2.1.1. L'univers nord-català «fronterer» de la poesia laudatòria: textos i autores

Com ja s'ha comentat, aquestes peces laudatòries definides tant des del punt de vista físic com temàtic i, fins i tot, intel·lectual com a «frontereres» per l'estudiosa Mercè Comas (2011), revelen una nòmina insospitada d'autores amb obra impresa a la Catalunya del Nord, desconegudes majoritàriament.⁶⁵⁶ Un dels primers autors de l'àrea nord-catalana que demana versos femenins per imprimir-los en les seves obres és el dominic Reginald Poc.⁶⁵⁷ Als preliminars de l'obra *Compendio de la vida, muerte y milagros de los dos gloriosos labradores. De san Galderique de Canigón y de san Isidro de Madrid* (Perpinyà: Lluís Roure, 1627), trobem huit poesies laudatòries de les quals sis estan signades per dones: seguides de la dècima del pare fra Jeroni Solà, lector de Teologia i prior del convent de Predicadors de Graus, i de la glossa del pare Pere Màrtir Moxet, lector en teologia del convent de Santa Caterina màrtir de Barcelona, dedicades en castellà a l'adulació de Poc, hi trobem les peces de religioses pertanyents al convent de dominiques de Santa Caterina de Sena de Perpinyà, que sabem havia acollit entre els seus murs noies de les famílies més distingides de la societat perpinyanenca. Desafortunadament, d'aquestes no hem pogut esbrinar gaires dades biogràfiques.⁶⁵⁸

estando en la oración, me vino grande deseo de ir a tocar a otra muchacha...» (Amelang 1990: 199, n. 15); DHEC (1998: I, 374 i II, 131); Duran López (1997: 140); llegiu-ne la biografia a Martí Albanell (1931).

⁶⁵⁰ És autor, a més, de l'obra *Carmelítico jardín catalán y fertilizante arroyo de místicas flores*, conservada a la BUB, Ms. 978-979 i a l'ACDCB, Ms. A4-17/19.

⁶⁵¹ Camós és autor també d'un *Compendio de la vida y costumbres del venerable Fray Dalmacio Ciurana* (Barcelona, 1690), reeditat a Girona el 1772 i a Barcelona el 1949.

⁶⁵² Una reproducció del poema a Rodríguez & Vila (ed. 2008: 12), una edició facsimilar del volum de Camós.

⁶⁵³ Sobre aquesta família, veg. Martínez Rodríguez (2009) i (2010: 62-77).

⁶⁵⁴ Ho recull el *Llibre de professions 1646-1888*, f. 2 (ADM, lloc llibre núm. 14): «Als 12 de mars de dit any 1653, ha professat sor Gertrudis Llusàs y de Copons, y renuncia a favor de sa mare y germà, en poder de Pere Pau Vives, notari públich de Barcelona».

⁶⁵⁵ Segons el registre del llibre d'òbits de la comunitat: ADM, *Llibre d'òbits de 1476 a 1746*, f. 12v: «MARTIUS: 6. Obierunt Sorores Agnes Desplugues & gertrudis Lluzás, & de Copons, 1693».

⁶⁵⁶ La mateixa Comas ja havia donat un toc d'atenció sobre la xifra d'autores que apareixen en volums nord-catalans. Algunes d'aquestes autores, però, apareixen esmentades en les obres de Josep Sebastià Pons (1929: 22 i 37); Vila (2001); i Comas (2011); així com en alguns diccionaris de literatura catalana i manuals bàsics.

⁶⁵⁷ Reginald Poc (Planoles?- Girona?, 1635), eclesiàstic, doctor i professor de Teologia a la Universitat de Perpinyà, és autor de dues obres hagiogràfiques, en castellà, com veurem.

⁶⁵⁸ Al respecte, cal dir que les nostres recerques als ADPO, dedicades a rastrejar el fons de l'arxiu d'aquest convent han estat fins ara infructuoses. A partir del catàleg de l'arxiu Marie-Edith Brejon de Lavergnée & Sylvie Caucanas, *Repertoire Numerique Provisionale, serie H. Archives Ecclesiastiques regulieres*, 1992-1994, vam poder

D'entre les rúbriques presents en els preliminars del volum de Poc destaca la de sor Joana Baptista Pons i de Milà (a. 1582- d. 1627), que va escriure una dècima heptasil·làbica, en castellà, adreçada a l'autor, en l'acostumat to de congratulació (Poc 1627: f. 7v) [XV], que inclou un joc de paraules basat en el nom de l'autor (v. 8), mecanisme retòric, com ja hem vist, present en aquesta tipologia poètica. Pel que fa a la documentació d'aquesta autora, sabem que exercia el càrrec de màxima responsabilitat al convent en el moment d'escriptura de la peça⁶⁵⁹ i que va esdevenir una figura important en la història fundacional de la comunitat religiosa. I és que hem pogut esbrinar⁶⁶⁰ que aquesta valenciana va formar part del nucli de les cinc religioses procedents del monestir de Santa Maria Magdalena de València⁶⁶¹ que van establir el convent de Santa Llúcia d'Oriola (1602) i, més tard, fundarien el de Santa Caterina de Sena a Perpinyà (1612). Descendent dels comtes d'Albaida, Joana Baptista va ingressar al convent dominic valencià, acompanyada de la seva germana Isabel Pons, el 17 de juliol de 1582 i hi va professar el 22 de juny de 1589.⁶⁶² Tres anys més tard, marxaria a Oriola i, havent fundat aquest monestir, va anar a Perpinyà, on crearia el convent de dominiques, juntament amb dues companyes més i amb l'ajut de la beata Anna Domenge (Perpinyà, 1570- ?, d.1619),⁶⁶³ famosa per haver aixecat les sospites de la Inquisició. La beata perpinyanenca va dictar la seva autobiografia espiritual, a instàncies del seu confessor, que abraça els anys 1610-1613⁶⁶⁴ i que narra no només la seva evolució espiritual i vivències amb la Inquisició sinó que, per al nostre interès, refereix els avatars de la fundació i les discrepàncies de Domenge amb les fundadores valencianes –entre els quals hi havia l'autora que aquí comentem–, de costums i vida conventual molt relaxades segons Domenge que la van fer, finalment, abandonar la comunitat.⁶⁶⁵

consultar alguns documents de dita comunitat, sense informació interessant per ser generalment d'època més tardana (ADPO, sign. que van des de HP 70 fins a HP. 80). Tampoc no és conegut per nosaltres cap estudi accessible dedicat al convent, actualment desaparegut, la qual cosa ens impossibilita conèixer-ne la documentació conservada. D'altra banda, el fons conservat als ADPO dedicat a les famílies rosselloneses, només ens han permès situar mínimament les autores (sign. IE).

⁶⁵⁹ La rúbrica diu «De la senyora sor Juana Baptista Ponçe y de Milá, Priora del conuento de santa Catherina de Sena de Perpiñán de la orden de Predicadores. Al Author, dècima».

⁶⁶⁰ Trobem una breu notícia biogràfica sobre ella a la història de Vicent Beaumont (1725: 180-181; i a Callado (2013: 87-89 i 2014: 74-75 i 216).

⁶⁶¹ Considera el pare Beaumont que foren sis les religioses del convent dominic valencià que marxaren a fundar els nous monestirs (1725: 177-185); amb tot, E. Callado només n'esmenta cinc, tot subsanant una errada del primer, que havia comptabilitzat com a dos persones (Juana Ponz del Milà i Juana Ponz), una única: sor Joana Baptista Pons (2013: 88, n. 70).

⁶⁶² Abans d'aquestes ja havia professat una altra germana: sor Caterina Pons i Milà (Callado 2014: 215).

⁶⁶³ Cal recordar que durant 1609-1610, Domenge fou cridada amb el seu confessor Antoni Darnilés, a declarar davant la Inquisició de Barcelona, acusada d'«arrobamientos y revelationes y calificadas por escandalosas temerarias y sospechosas de pacto y Illution del demonio», atès que havia guanyat certa fama local per les seves visions i revelacions. A conseqüència d'això, el 1610 va romandre tancada durant uns mesos al convent de les monges Jerònimes de Barcelona. Finalment, la Inquisició no la va processar i, en ser alliberada, va retornar a Perpinyà on el 1612, després de jurat els vots a l'orde dominic, va fundar l'esmentat convent de dominiques, sota l'advocació de Santa Caterina

⁶⁶⁴ Sobre aquesta vida en castellà, conservada inèditament a la BUB (Ms. 1038), lleg. Garí (1998 i 2001); i Rhodes (2000). Aquesta autora té una fitxa biobibliogràfica al DBD, a cura de Julia Cabaleiro [s.v. *Anna Domenge*] i a la base de dades *Memòria Personal* [consulta: 16/11/2012].

⁶⁶⁵ Existeix una edició fragmentària d'aquesta Vida (Padrós & Garí): *Anna Domenge, Fragmentos Autobiográficos. Edición crítica en castellano antiguo* [en línia: <http://www.ub.edu/duoda/bvid/obras/Duoda.text.2011.12.0001.html>] [consulta: 10/12/2013].

El mateix to encomiàstic, de lloança exclusiva a Reginald Poc i a la seva obra, traspua la dècima castellana que hi apareix signada per la desconeguda sor Maria Jacinta Jahén,⁶⁶⁶ de possible origen familiar de mercaders perpinyanencs (Poc 1627: f. 6v-7) [XVI]. Altres religioses que aporten les seves respectives poesies laudatòries a l'obra de Poc, utilitzen el català, la seva llengua materna, per lloar aquesta obra impresa, però també per reivindicar la seva pàtria, introduint-hi així una perspectiva molt personal i particular a la seva producció. Així, mentre que una desconeguda sor Jerònima Bosc es limita a exaltar el volum amb una dècima catalana d'estil senzill (Poc 1627: f. 7) [XVII], altres com sor Maria Tomasa Collarés Fabra manifesta devoció a la seva terra, enriquida i glorificada per la intercessió del sant Galderic. Ho fa a través d'una quarteta que ens recorda la tipologia d'un emblema, que al·ludeix breument als «dos famosos milagros que san Galderique obró en la villa de Vinçà, primera estación de España quando vino de Francia el santo» narrats per l'hagiografia de Poc⁶⁶⁷ i que devien ser ben coneguts a l'autora:

[XVIII]
En Vinçà, vila real,
féu la primera maravella;
també hi deixà una costella
per memòria immortal.
4 (Poc 1627: f. 7v)

I és que d'aquesta sabem que fou natural de Vinçà (Conflent), filla de Jaume Collarés, mercader de draps i teles,⁶⁶⁸ i de Basalícia Fabra, germana de notaris de Vinçà.

Sor Caterina Gubert i d'Aguilar recorre també a una peça breu de quatre versos per reivindicar la pàtria d'on prové: Vilafranca del Conflent,⁶⁶⁹ «lo territori més ric» gràcies a la influència del llibre de Poc, que contribuirà a difondre la fama del lloc. I és que no podem obviar que el monestir de Sant Martí de Canigó, de monjos benedictins, en la mateixa comarca del Conflent va acollir el cos del sant difunt:

[XIX]
Ara bé dirà la gent
ab lo llibre de Galderic
que lo territori més ric
és ma pàtria de Conflent.
4 (Poc 1627: f. 7v)

⁶⁶⁶ Podria estar emparentada amb Rafel de Jahén, mercader i burgés honrat de Perpinyà (1627) o amb Francesc Jahén, burgés de Perpinyà, enrolat el 1639 a l'armada de nobles catalans comandada per Dalmau de Queralt (Capeille 1978: 273).

⁶⁶⁷ En el segon vers, «la primera maravella» al·ludeix al primer miracle obrat per les relíquies del sant, quan van ser traslladades des de Tolosa de Llenguadoc fins al monestir de Sant Martí de Canigó. De camí, s'hi van estar uns anys a Vinçà, on, segons el relat hagiogràfic, una dona paralítica va sanar miraculosament en adreçar una oració al sant (Poc 1627: f. 70v-76).

⁶⁶⁸ Jaume Collarés va contraure matrimoni dues vegades: primer amb una tal Montserrat, i després amb Basalícia Fabra. Dues filles nascudes d'aquest segon matrimoni van ser religioses del monestir de Santa Caterina de Sena de Perpinyà: l'esmentada sor Maria Tomassa (de nom seglar Maria Teresa) i sor Cecília, que apareix més endavant en aquest treball com autora d'altres versos (Lazerme 1975: I, 313-316). A l'ADPO hem accedit al testament del pare, sense cap informació rellevant sobre la religiosa.

⁶⁶⁹ Especificat a la rúbrica «De la Senyora sor Catherina Gubert y de Aguilar, Monja Dominica del mateix Monestir [Santa Caterina de Sena de Perpinyà], natural de Vila Franca. A sa terra [sic]. Redondill».

Tampoc la religiosa sor Isabel Vigurós i Bosc no s'està de manifestar, tal com han fet les seves companyes de professió, la vàlua de la seva vila natal Illa de Tet (Rosselló), apreciada pel sant, segons ella, per raons d'antiguitat («degana»):

[XX]
Sempre que ve al Rosselló
passa per la nostra vila
sant Galderic de Canigó,
4 i degana per ser Illa.
(Poc 1627: f. 7v)

En aquest breu repàs de l'obra de les dominiques del convent perpinyanec de Santa Caterina observem una predominança de la llengua catalana: les religioses prefereixen la seva llengua materna per expressar-se poèticament, a diferència del que farà Poc, que opta pel castellà per una major difusió de l'obra.⁶⁷⁰ Uns anys més tard, també en llengua castellana publicava Poc una *Historia de la vida y milagros del glorioso mártir San Magín* (Barcelona: Sebastià Matevad, 1630), als preliminars de la qual també va incloure poesia laudatòria femenina (Vila 2001: 120); en aquest cas, però, només trobem dues peces femenines. Al costat dels versos dels religiosos Pedro Villarem, el capellà de Perpinyà, Clement Rigosa, el capellà de Cotlliure, fra Baltasar Pellicer, el prior del convent dominic de Cotlliure, fra Ramon Ribes, lector del convent de predicadors de Perpinyà i Joan Tripols, el prior del convent de Sant Magí, llegim dues peces signades per dues dominiques del convent de Montsió (Barcelona): les autores són Magina Valls Santcliment (Barcelona, a. 1630- 1632),⁶⁷¹ que segons ens informa M. Mercè Gras es tractaria d'una filla de Jaume Valls, de Vic, el qual va assolir privilegi militar el 1582, per Felip II, i de T. Santcliment, i que tenia altres germanes a Montsió. Magina apareix com a autora d'una peça de nou versos, que segueix el to hiperbòlic del gènere (Poc 1630: [p. 13-14]) [XXI].

L'altra peça femenina és anònima, ja que la rúbrica només especifica que es tracta d'una religiosa del mateix convent que l'anterior; tanmateix, el nom de l'autora el podríem inferir de l'acròstic dels versos preliminars, que duen el nom d'«Inés Alagon», que ens remet a un dels «escondite más raro y literario» present en l'univers de les peces preliminars (Simón Díaz 1983a: 142) que ha permès atribuir algunes obres anònimes (com ara la *Celestina*, de Rojas). Podria tractar-se d'Agnés Alagon Requesens (Barcelona, a. 1630-1645), filla de Martí de Alagon, marquès de Villasoris (Sardenya), i d'Isabel de Requesens, filla de Francesc de Requesens, baró de San Giacomo. D'aquesta sabem només que va viure al convent dominicà, la qual hauria escrit una dècima laudatòria castellana en el to acostumat a l'obra de Poc, al qual considera «ingenioso historiador» (Poc 1630: [p. 14]) [XXII]; a més, a més, també ha conservat una carta adreçada al virrei de Sta. Coloma, en castellà, amb data de 1639 custodiada a l'ACA.⁶⁷²

⁶⁷⁰ Així justificava l'autor la seva tria lingüística, a través d'un llarg preàmbul en què considerava que: «asi que catalan soy y de tal me precio que si escribo en castellano es porque es mas estendida la lengua y deseo se entienda la devocion deste santo» (cf. Vila 2001: 118).

⁶⁷¹ Agraïm a la historiadora M. M. Gras les dades proporcionades sobre aquestes dues autores, incloses en un treball seu en preparació.

⁶⁷² Correspondència del virrei Comte de Santa Coloma, carta núm 8185.

Una altra obra impresa del període que reporta versos femenins, encara que en menor mesura que l'anterior, és el famós *Fènix Català o Llibre del singular privilegi, favors y gràcias de Nostra Senyora del Carme* (Perpinyà: Esteve Bartau, 1645), de l'autor carmelita Josep Elies Estrugós.⁶⁷³ Entre les deu composicions recollides als preliminars, en llegim només dues que van atribuïdes a una ploma femenina. Ambdues van dedicades a la lloança de la Mare de Déu del Carme. D'una banda, trobem la composició de Maria de Rocabertí i Safortesa (Peralada, *fl.* 1644),⁶⁷⁴ canongessa del convent agustí de Sant Bartomeu de Bell-lloch, de Peralada.⁶⁷⁵ Nascuda al castell de Peralada, va pertànyer a la família noble dels Rocabertí, nissaga que gaudí d'una gran posició social a Catalunya i coneguda també per la seva fidelitat a la monarquia hispànica durant el conflicte de la Guerra dels Segadors, que els fou recompensada amb títols però que també els va suposar el desnonament de béns (Sanabre 1955: 65). Fou filla de Francesc Jofre de Rocabertí i de Pacs, I vescomte de Rocabertí i I comte de Peralada des de 1599, i de Magdalena Safortesa, del casal dels comtes de Formiguera; germana per tant del que esdevindria arquebisbe de València, Joan Tomàs de Rocabertí, i neboda de la virtuosíssima dominica sor Hipòlita de Rocabertí.⁶⁷⁶ El 1644, quan va publicar una dècima als preliminars de l'obra Estrugós, Maria era escolana al convent,⁶⁷⁷ on ingressaria com a postulant el 1646, al costat de la seva germana gran Pràxedis (1618-1665), tot seguint la tradició d'altres avantpassades que també formaren part d'aquesta comunitat. Gràcies als estudis dedicats al paper impulsor de Pràxedis en el projecte de creació del monestir de l'Ensenyança de Barcelona, podem conèixer detalls de l'estada de les dues germanes al monestir de Peralada.⁶⁷⁸

Així, sobre Pràxedis sabem que els estralls de la Guerra de Segadors (1640 i 1652) i la mort del seu germà Pere, canonge de la catedral de Barcelona, van retardar la professió religiosa, cosa que també inferim per Maria, la nostra autora, de la qual desconeixem la data de professió. Sabem que el 30 de desembre 1651, quan Pràxedis encara es trobava en el noviciat i, possiblement, Maria també, van ser acusades de mantenir correspondència secreta amb els enemics de França, quan van ser interceptades unes cartes enviades a les

⁶⁷³ A mode de detall, el carmelita acompanyà el pròleg al lector –una apologia de la literatura catalana– amb un «Helenc dels escriptors catalans», amb més de cent vuitanta noms que tanca amb les mencions a (només) dues dones. S'inclouen en l'apartat d'«Arismètica, matemàtica, música»: «Sor Ipòlita de Jesús, religiosa de Nostra Senyora dels Àngels, en Barcelona: *Tratados espirituales*. Anna Morella, de Barcelona, vadella: una oració impresa feta davant del papa Paulo V y unas conclusions tingudas en la Universitat de París de todas las scièncias; y fon pèrita en las llenguas llatina, grega, hebrea y ciríaca» («Al lector», f. 4); veg. Valsalobre (2002).

⁶⁷⁴ Apareix esmentada sense informacions biogràfiques a Broch (dir. 2010: 862); i Pinyol (2010: 262).

⁶⁷⁵ L'obra de Josep Torner, *Compendio de las grandezas y prerogativas soberanas de la antiquíssima Casa de los Vizcondes de Rocabertí... Condes de Perelada, Barones, y Marqueses de Anglesola...* (1651: 76-77), esmenta una Maria de Rocabertí, resident en el convent d'agustines de Peralada, que deu la nostra autora. Aquesta comunitat, extinta des de 1979, té els seus orígens en el monestir medieval de Bell-lloc (Cantallops) i, a saber, no ha conservat gaire documentació (Serrano 2005).

⁶⁷⁶ El matrimoni Rocabertí-Safortesa va tenir nou fills: al costat de Maria, foren Ramon Dalmau de Rocabertí i de Safortesa (1621- ca. 1663), tercer comte de Peralada i vescomte de Rocabertí (va succeir el primogènit del Francesc Dalmau II Rocabertí y Safortesa), Martí Onofre (II vescomte), Elisenda, la dita Pràxedis, canongessa de Sant Bertomeu de Peralada, Violant, Pere, ardiaca de Barcelona, i Escarmonda.

⁶⁷⁷ Així ho fa constar la rúbrica «Decimas bilingües de Castellà y Català fetas per dona Maria de Rocabertí monja escolana canongessa de Sant Augustí: en lo conuent de Bell-lloch de la villa de Peralada».

⁶⁷⁸ Veg. la fitxa biogràfica de DBD, a cura de M. M. Gras, [s.v. *Pràxedis de Rocabertí Safortesa*] i la semblança que proporciona Azcárate (1993: 47-58) en relació a la tasca impulsora del monestir de l'Ensenyança.

Rocabertí des de Barcelona, en el moment en què ja s'havia produït la rendició de la ciutat a Felip IV. Tal com recullen diversos memorials presentats per les dues dones, el 1652,⁶⁷⁹ mentre les dues Rocabertí es trobaven resant al cor del convent, foren sostretes de la clausura per un grup de cinquanta homes armats, encapçalat per l'abat Pont d'Oseja i el capità Pont. Foren dutes a empresonar al castell d'Hostalric, «con pretexto de ser afectats a V. Mag. [Felip IV]» i acusades de cooperar amb l'intent de prendre el Pertús, amb els vassalls del seu germà. Hi van romandre durant quatre mesos apressades «con opresión, incomodidad, riesgo de sus vidas, falta de asistencia y alimentos, y expuestas a la epidemia, que también dieztaba aquella comarca» (*apud.* Sanabre 1955: 48). A mitjan març, el virrei i mariscal Felip La Mothe va ordenar-ne l'alliberament, que no els arribaria, però, fins mitjan maig,⁶⁸⁰ gràcies a les gestions del seu germà, el comte de Peralada, a Catalunya i a Madrid davant personalitats influents.⁶⁸¹ Van ser, llavors, dutes a Balaguer i, finalment, a Lleida, territori en poder del rei d'Espanya, on van ser rebudes pel governador D. Ferrando de Valenzuela i Mendoza. El governador va sol·licitar al rei una compensació econòmica per a les dones, tot argüint llur fidelitat –i la de la família– a la Corona hispànica i els fou concedida una donació de dos mil ducats que els permetés entrar a un convent d'agustines de València.⁶⁸² La compensació trigà a arribar uns tres anys, i durant aquest temps d'estada a Lleida, Pràxedis coneixeria el jesuïta Guillem de Josa, principal promotor de l'establiment a Catalunya de la Companyia de Maria Nostra Senyora, fundada a França per Joana de Lestonnac (1610), que la impulsaria a establir l'orde de l'Ensenyança a Barcelona. El 1655, Pràxedis i Maria partiren a València on es van retrobar amb els seus germans Esclarmunda, comtessa de Savallà, i Joan Tomàs, futur arquebisbe de València i inquisidor general d'Espanya, que residien a la ciutat. Maria va acabar ingressant a un convent d'agustines de la ciutat, mentre que Pràxedis es va acabar dedicant a l'apostolat actiu: el 1658 va reimpulsar el monestir de l'Ensenyança de Barcelona, fundat el 1645.

Deixant de banda la figura de Pràxedis, importantíssima per a la història d'aquesta comunitat, Maria també és recordada per la breu producció poètica, publicada als preliminars de l'obra Estrugós. Tot i que pretén ser una composició bilingüe castellà-català, d'acord amb el gust pel plurilingüisme habitual a l'època (Rossich & Cornellà 2014), algunes qüestions palesen la dificultat de l'empresa, tal com recull l'estudiós August Rafanell.⁶⁸³ L'inici

⁶⁷⁹ Transcrits per Sanabre (1955: 70-73), que també refereix aquest incident amb les Rocabertí (1955: 47-48).

⁶⁸⁰ Malgrat que Gras considera que la detenció esdevingué el 26 de maig de 1652, ens basem en el testimoni de Sanabre i els memorials presentats per les dues germanes, publicats pel mateix, per considerar que es degué donar molt abans. Aquesta és la data d'una *Exposición presentada por Práxedes y María de Rocabertí, monjas canónicas del convento de San Bartolomé de Bell-lloch, al rey Felipe IV, con las circunstancias de su detención por las fuerzas catalanas i una Exposición de Práxedes de Rocabertí al rey Felipe, comunicándole que se encuentra en Lérida, liberada de los franceses, y confiándose a la protección y amparo real.*

⁶⁸¹ Sanabre esmenta correspondència entre les Rocabertí i el seu germà que no hem localitzat (1955: 48).

⁶⁸² El dictamen del Consell d'Aragó sobre la instància de Pràxedis enviat des de Madrid, no especifica a quin convent havien d'entrar (Sanabre 1955: 71, doc. XXIII), i en aquells moments la ciutat de València comptava amb el convent de Sant Josep i Santa Tecla, el de Sant Julià i el de la Mare de Déu de l'Esperança.

⁶⁸³ «es fa palesa la fal·làcia bilingüe que ha bastit l'autora, ja que aquesta ha de recórrer a una mena de *oo* volades per preservar-ne *in extremis* la doble lectura: “bell astylo y immortal” i “de l'hàbit va vestida” escriu en dos versos que no sap com resoldre per a la doble elocució» (1989: 619).

ja dóna compte del to devot de la peça, adreçada exclusivament a la lloança de la Mare de Déu:

[XXX]
Celestial reyna i senyora
del mal que nos amenassa,
4 protectora del que abraça,
a vos, bella y clara aurora.
Parar en tal protectora
a alcanssar della favor
es confiar del amor
8 que a las animas ostenta
en la desdicha que intenta
la culpa mal y temor.
[...] (Estrugós 1645: f.¶8- *1).⁶⁸⁴

Una altra escolana canongessa, en aquest cas del convent de Sant Salvador de Perpinyà,⁶⁸⁵ apareix a l'imprés d'Estrugós com a autora d'una composició en honor a la mateixa Mare de Déu del Carme. Es tracta d'Isabel Còmpter i de Sagarriga (Perpinyà, 1632-1653),⁶⁸⁶ que signa un curiós i interessant poema en català (en sextets-lira) amb un extens catàleg de plantes i ocells, marcat per la presència de variants del català septentrional.⁶⁸⁷ Ho llegim fragmentàriament

[XXXI]
Ara ja en dolça lira
la musa pia de cantar procura
lo do que a tots admira
4 de totes, la més bella criatura:
Maria carmelita,
la que als devots més amorosa incita.
[...]
Corals sobre el clavell;
sobre la rosa, transparents robins;
desfets topàcios sobre els gessamins;
28 la preciosa ametista
sobre el lliri ofuscant la clara vista.
Les violetes boscanes
maltractades dels peus de les ovelles,
32 les marietes tardanes,
los gaugets naranjats de fulles belles,
los pintats pensaments
d'estos adreços mostren ser contents.
[...] (Estrugós 1645: f. *5-*8)

Al segle XIX, Dominique Marie J. Henry va donar a conèixer aquesta dona en incloure-la en un recull d'escriptors rossellonesos (1835: 450).⁶⁸⁸ Tanmateix, Henry, tot basant-se en la informació que proporciona la rúbrica de la peça que li atribueix, només recollia que fou «une

⁶⁸⁴ Transcrivim literalment totes les grafies per mantenir la doble lectura de l'obra, tal com hem fet en l'edició.

⁶⁸⁵ Sobre aquest convent, lleg. Lazerme (1959), amb alguna informació referida a l'autora (p. 48).

⁶⁸⁶ La transcripció del cognom d'aquesta autora divergeix en la bibliografia consultada, ja que hi apareix indistintament com a *Comte* o com a *Còmpter*. Davant d'aquesta discrepància, hem mantingut la grafia original de la rúbrica; veg. Broch (dir. 2010: 274); DB (I: 502); i Pinyol (2010: 263) i l'entrada de la GEC.

⁶⁸⁷ N'esmenta alguns Veny (1980: 471 i 483).

⁶⁸⁸ Henry especifica que M. Tastu es va proposar fer conèixer aquesta musa oblidada com tants d'altres que il·lustren el Parnàs Català, però ens ha estat impossible d'accedir al treball de l'esmentat Tastu.

religieuse enseignante, chanoinesse de Saint-Agustin, au couvent de Saint-Sauveur de Perpignan; connue par une pièce de cent soixante-dix-neuf vers catalans, intitulée *Liras a la nostra senyora del Carme...*.⁶⁸⁹ Posteriorment, encara en aquesta centúria, l'estudiós Alart (1867: 58-61) va revelar l'existència dels acords matrimonials⁶⁹⁰ signats el 29 de gener de 1652 entre Isabel i Francesc de Blanes i Ros (primer cònsol de Perpinyà el 1660, en esdevenir-se l'annexió del Rosselló a França) (Martínez Rodríguez 1998: 100); a continuació proporcionava les dades biogràfiques conegudes fins ara sobre Isabel: nascuda a Perpinyà el 1632, fou filla d'Onofre Còmpter, doctor en Dret i burgés honorat de Perpinyà, procedent de Banyuls-dels-Aspres, i d'Anna Maria de Sagarriga i Ballaró, filla d'un donzell de Millàs. Isabel fou la segona filla del primer matrimoni d'Onofre,⁶⁹¹ la qual va ingressar, a deu anys, al convent de Sant Salvador de Perpinyà⁶⁹² en qualitat d'educanda. El 29 de desembre de 1651, en què Isabel va escriure el seu testament, encara es trobava al convent ja que hi declarava el seu desig de persistir en la vida religiosa. Malgrat tot, gràcies als esmentats documents matrimonials existents, sabem que Isabel va acabar casant-se el 1652 amb el doctor en Dret i donzell de Perpinyà, el dit Francesc de Blanes i Ros. El matrimoni, però, fou de curta durada: un any després del desposori, Isabel moria quan comptava vint-i-un anys, víctima de l'epidèmia de pesta que va assolir Perpinyà. És aquest el relat biogràfic conegut d'Isabel Còmpter, una de les nostres autores més citades i estudiades; la qual cosa no significa, però, que tinguem gaires certeses sobre la seva trajectòria literària, que hauria iniciat amb aquesta peça laudatòria signada en primera persona quan comptava dotze anys.

Amb l'obra *Vida y milagros de Santo Domingo de Soriano y favores que la reyna de los ángeles María sacratísima a hecho a la illustre y preclara religión dominicana, y en retorno de ellos lo que han hecho sus frailes* (Perpinyà: Esteve Bartau, 1651), novament ens trobem amb el cas d'un religiós que demana a les seves companyes d'ordre, junt amb d'altres, les seves composicions de cortesia per celebrar el pas per la impremta d'un seu volum. Es tracta del dominic Domènec Sunyer,⁶⁹³ autor, com llegim, de l'hagiografia del fundador Domingo de Guzmán, que recull als preliminars deu poesies laudatòries,⁶⁹⁴ totes en castellà. D'aquestes, sis –impreses correlativament– porten signatura femenina: dues dècimes pertanyen a la mare de l'autor, Caterina Domènec i Sunyer que manifesta poèticament els seus sentiments maternals vers

⁶⁸⁹ «Liras A Nostra Senyora del Carme fetas per Mí, Senyora Isabel Còmpter, y de Sagarriga monja escolana Canongessa de S. Agustí en lo Conuent desant Saluador de la vila de Perpinyà»; veg. també Capeille (1978: 137).

⁶⁹⁰ Conservats als ADPO, als quals hem tingut accés.

⁶⁹¹ Onofre tingué en total cinc fills, de tres matrimonis diferents: en segones núpcies, amb Maria Anna Àngela Francesca Ballaró i, en terceres núpcies, amb Teresa Badaula i Vallespir (Lazerme 1975: I, 332-333).

⁶⁹² L'ADPO custodia el document *Obligació feta per M. Sr. Onofre Compter Dtor. en Drets y Burgés de Perpí de pagar 500 ll. y altres coses per lo dot y ingrés de la s^a isabel Compter y de sagarriga sa filla al convent de St. Salvador. 1642*. Sign. Hp92. Alart cita les paraules d'Henry per esmenar una informació, segons ell errada: considera que Isabel no va ser canongessa agustina del convent de Sant Salvador, perquè l'ordre agustí (segons ell, anomenat N.D. de Béziers) no s'establí a Perpinyà fins després de l'annexió del Rosselló a França, és a dir, després de 1660, la qual cosa, com veiem és incerta.

⁶⁹³ Sobre aquest, Capeille (1978: 594).

⁶⁹⁴ Les rúbriques d'altres composicions disposades als preliminars de l'obra, ens demostren que dos germans de l'autor, també religiosos van escriure a l'obra: «De Raymundo Sunyer, presbítero y cura de la iglesia de San Juan de Perpiñán, hermano del autor»; «Del mismo hermano del autor»; «Del padre fray Agustín Sunyer, hermano de la religión seráfica a su hermano por dos títulos, el padre fray Domingo Suñer, hijo de la orden de predicadores, y a su libro», també trobem els versos d'un dominic anònim.

el fill, al costat de les acostumades paraules aduadores que dedica a l'aparició del llibre (Suñer 1651: f. c1v) [XXII i XXIII].

Al costat d'aquesta, altres religioses del convent de Santa Caterina de Sena de nou són convocades per aportar els seus versos a la lloança de l'obra d'un germà religiós. D'entre aquestes no podia faltar la priora de la comunitat sor Justa Bonet, natural de Perpinyà, que signa una dècima,⁶⁹⁵ convertida en un ditirambe a Sunyer (Suñer 1651: f. c3v) [XXXV].

Alguns dels cognoms presents en altres rúbriques ja ens resulten familiar, com ara el de sor Ana Maria Bosc,⁶⁹⁶ autora d'un romanç que li serveix per ponderar entusiastament altres dominics (i dominiques) excelsos en la seva tasca apostòlica, alhora que manifestar la seva devoció a la Mare de Déu: Pere de Verona (Verona, ca. 1200-Farga, 1252), Antoni, arquebisbe de Florència (Florència, 1389- Montughi, 1459), Tomàs d'Aquino (Roccasecca, 1225- Fossanova, 1274) (DES 2006: III, 1603-1621 [s.v. *Tomás de Aquino*]), Vicent Ferrer (València, 1350-Vanes, 1419), el sant polonès Jacint (Kaimen, 1200- Cracòvia,1257), fundador de convents dominics a Cracòvia i participant del Capítol General de l'orde a París (1228), Ramon de Penafort (Vilafranca del Penedés, 1175/80- Barcelona, 1275), així com dues dones destacades en el carisma dominicà, com foren Caterina de Sena (Sena, 1347- Roma, 1380) i santa Agnès de Montepulciano (Gracciano Vecchio, 1268-Montepulciano, 1317) (Suñer 1651: f. c2v-c3) [XXXIV]. Sor Cecília Collarés Fabra (Vinça, a. 1651-?, d. 1682), en el càrrec de sotspriora de dita comunitat al voltant de 1651 i, tal com ja havia fet la seva germana sor Tomassa Collarés per a un altre volum, dedica també una dècima en castellà a aplaudir l'aparició del llibre de Sunyer (1651: f. c3v) [XXXVI].

Entre tota aquesta producció dominica, doncs, sobta trobar la composició d'una religiosa del convent de clarisses coletines de Santa Clara de la Passió de la ciutat. Es tracta de sor Teresa d'Arcos (Perpinyà, a. 1638- d. 1665) (de nom seglar Caterina Arcos i Pals), filla d'Onofre Joan Francesc d'Arcos i Paulet, donzell de Perpinyà, i d'Ana Caterina Jerònima Pals i Forner –filla del mercader perpinyanenc Jaume Pals i casada posteriorment amb Galceran Taquí i d'Oms–, ambdós naturals de Perpinyà (Lazerme 1975: I, 76-77). Sabem pel mateix Lazerme, que el matrimoni d'Arcos-Pals va tenir quatre fills: el primogènit mascle, Joan, i tres noies, Caterina, Magdalena i Estefania, totes tres religioses de l'esmentat convent de Santa Clara,⁶⁹⁷ que va acollir a d'altres membres de la família Arcos.⁶⁹⁸ Caterina, amb el nom religiós

⁶⁹⁵ Els ADPO conserven un document llatí signat per les religioses de la comunitat on consta el nom de sor Justa Bonet, priora amb data del 28 de novembre de 1658. La rúbrica «De la señora sor Iusta Bonet, priora que fue del Convento de Santa Catarina de Sena; de la fidelíssima Villa de Perpiñán. Al Autor desta Obra. Décima» demostra, doncs, que quan s'imprimeix el llibre, el 1651, Justa ja estava en el càrrec.

⁶⁹⁶ Tot i que no hem pogut documentar-la, devia d'estar emparentada amb la ja esmentada sor Jerònima Bosc, autora d'una peça laudatòria a un altre volum, ja esmentada unes línies més amunt.

⁶⁹⁷ Les germanes Magdalena (morta el 1658) i Estefania hi van entrar el 21 de desembre de 1623 i hi van professar el 7 de maig de 1626. Totes dues van arribar a ser-ne prioros: sor Magdalena durant 1655-1659 i sor Estefania durant 1659-1662. La consulta del fons documental de la família Arcos, conservat als ADPO (*Famille Arcos (1576-1660)*, sign. 1E 33) revela poques dades concernents a les germanes Arcos, ja que fa referència sobretot a l'hereu Joan (mort el 1655). Trobem rastre d'aquestes dones en el llibre de memòries conventual, conservat en microfil als ADPO (sobre aquest document, veg. Zaragoza 2013e). En una anotació del llibre de memòries conventual, el 1665 encara trobem el nom de sor Maria Teresa Arcos (ADPO, sign. 1Mi 133).

de sor Teresa, va entrar al convent el 25 d'agost de 1638 i hi va professar el 1640;⁶⁹⁹ des d'aquí escriuria el sonet per felicitar Sunyer amb motiu de la publicació del llibre, tocat pel carisma del seu pare sant Francesc (Suñer 1651: f. c3v-c4) [XXXVII]. Un aspecte digne de comentar de la composició és que la seva presència al volum de Sunyer demostra com les xarxes culturals i socials de l'època, s'estenien més enllà de la pertinença a un mateix orde.

1.1.3. Els testimonis valencians més enllà del segle XVI

Abans de començar a referir els textos laudatoris que hem consignat per al territori valencià, cal fer un aclariment: el catàleg d'escriptors valencians modernes de M. Àngels Herrero (2009: 86) trobem una entrada dedicada a Luisa de Velasco, de la qual no es coneix cap dada biogràfica. L'estudiosa l'hi va incloure –amb dades procedents del bibliògraf Serrano y Sanz– perquè té un poema laudatori als preliminars d'un volum imprès a València el 1655 per Joan Llorenç Cabrera: el volum d'Isidro de Angulo Velasco, *Pruebas de la Inmaculada nobleza de María Santísima Madre de Dios, desde el primer instante de su purísima concepción*. Nosaltres, però, la descartem del nostre treball per considerar-la d'origen no valencià; i és que amb tota seguretat, aquesta dona devia d'estar emparentada amb l'autor, d'origen madrileny, amb qui comparteix cognom; a més a més, cal tenir present que aquest títol ja havia vist llum un any abans a Saragossa, de la mà de Miguel de Luna, on també va aparèixer la peça de Luisa de Velasco.

Així mateix, en el nostre corpus de poesia laudatòria a l'àmbit català prescindim de les aportacions de Juana de la Cadena Bienvenida de Lizana, Maria de Ayala i Catalina Zorita de Esquivel, recollides també per la investigadora valenciana per haver publicat les composicions corresponents al volum de l'autor murcià i professor de la Universitat d'Oriola, Miguel González de Cunedo, *Triunfo del gloriosísimo arcángel y príncipe del cielo, san Miguel. Poema heroico. Compuesto por Miguel González de Cunedo. Dedicado a varias personas* (Oriola: Agustín Martínez, 1626) (Herrero 2007: 3, 12-13 i 310 i 2009: 42, 46 i 87). I és que gràcies a les nostres perquisicions, constatem un possible origen murcià de les autores: Juana de la Cadena Bienvenida de Lizana, que encara vivia quan Francisco Cascales la cita en els seus *Discursos históricos de la muy noble y muy leal ciudad de Murcia y su reino*, 1621 («Discursos XIX de los linages», p. 391), podria ser filla de Gonzalo de la Cadena, de llinatge establert a Múrcia, i de Luisa Bienvenida Hijadalgo. D'altra banda, pel que fa a les altres dues autores, Maria de Ayala i Catalina Zorita de Esquivel, podrien estar emparentades amb altres autors de poesia preliminar que trobem impresa al mateix volum de González de Cunedo: el predicador fra Lucas Fernández y Ayala, natural de Múrcia, i Dionisio Esquivel Otazo, decà i coadjutor de la Mestrescola de l'església de Cartagena, respectivament, la qual cosa ens pot indicar un possible origen murcià d'aquestes (Cascales 1621: 360-363, per al llinatge Ayala, i 407-408, per als Esquivel, per bé que no és possible documentar les autores). Per aquestes baixes, estem

⁶⁹⁸ En establir la genealogia del llinatge Arcos, Lazerme no esmenta que Caterina fos religiosa, només ho explica en relació a les dues germanes (Lazerme 1975: I, 77). Al convent, també hi vivia la tia paterna, sor Beatriu d'Arcos i Paulet des de 1600. Va ser-ne priora entre 1635-1639 i va morir el 28 de desembre de 1650.

⁶⁹⁹ ADPO, sign. 1Mí 133, *Llibre de memòries del convent de Santa Clara*, f. 35 i f. 37v.

en desacord amb la consideració que fa l'estudiosa sobre la capitalitat cultural d'Oriola, justificada per ser el lloc de naixença de les autores «Destaca també la localitat d'Oriola, tant per ser el lloc de naixement d'algunes de les escriptores, com per les impressions d'obres que s'hi realitzaren» (Herrero 2013a: 272).

A aquest mateix segle XVII correspon l'edició del volum *Huerta de Valencia: prosas y versos en las academias de ella* (València: Miquel Sorolla, 1629) d'Alonso Castillo Solórzano (Tordesillas, Valladolid, 1584-¿Zaragoza, 1648?), resident a la capital del Túria des de 1628 al servei de Luis Fajardo de Requesens, virrei de València. L'obra inclou un total d'onze composicions laudatòries liminars, una d'elles signada per un pseudònim femení: Felisarda Leonora, que felicita l'aparició del llibre. No sabem si es correspon a la ploma d'una autora amb identitat real o d'un pseudònim, però en qualsevol cas ens abstenim d'incloure-la en el nostre treball ja que aquestes peces laudatòries són obra d'autors madrilenys, tal com demostren alguns dels cognoms dels que escriuen: Sancho Molina Cabeza de Vaca, Alexo del Hierro, Alonso Jerónimo de Salas Barbadillo, Lorenzo de Soto y Vargas, Luís de Villalón, Fulgencio Osorio y Pinelo, i Francisco de Tamayo y Porres.⁷⁰⁰

Aquest aclariment inicial ens permet d'al·ludir a les dificultats de documentar les autores dels pocs testimonis de poesia laudatòria consignats en terres valencianes, més enllà del segle XVI. I és que, per al segle XVII tan sols trobem dos poemes amb signatura femenina inclosos en preliminars de volums impresos. Hi trobem unes dècimes castelleses d'una desconeguda Josepa Maria d'Esparça (*fl.* 1643), de llinatge nobiliari valencià d'origen navarrés,⁷⁰¹ que publica a l'obra del poeta i cronista espanyol, escrivà del rei natural de Màlaga Gabriel de la Vega: *La feliz campaña i dichosos progressos que tuvieron las armas de Phelipe cuarto* (1643: [s.l.]: [s.n.] [XXIX]).⁷⁰² El llibre compta en els seus preliminars amb els versos de Juan de Andrade, de Francisco de León, de Gaspar Carrillo, Juan Antonio de Guevara.

Després d'aquesta peça, llegim els versos d'Anastàsia Luna (*fl.* 1674),⁷⁰³ de qui tan sols podem consignar el llinatge d'origen aragonés.⁷⁰⁴ Aquesta aporta una dècima en castellà per a l'obra de Baltasar Sapena i Tomás López de los Ríos:⁷⁰⁵ *Auto glorioso, festejo sagrado con que el insigne colegio de la preclara arte de Notaria celebró la canonización del señor san Luis Beltrán. Dedicale a la muy noble, leal y coronada ciudad de Valencia* (1674). El volum està dedicat a narrar les festes amb què el Col·legi de Notaris de València va celebrar el 7 i 8 de setembre de 1671 la canonització de Lluís Bertran⁷⁰⁶ esdevinguda aquell mateix any, i conté entre els seus preliminars peces del

⁷⁰⁰ Així ho considera Julià Martínez a la introducció que precedeix la edició de l'obra (1944: XIX).

⁷⁰¹ En tenim notícia gràcies a un treball de l'erudit valencià Bernabeu (1941: 352), ja esmentat. La rúbrica reporta el nom catalanitzat: «Jusepa Maria de esparça».

⁷⁰² Veg. Bernabeu (1941: 352).

⁷⁰³ En tenim notícia a partir de Simón (1972: 199).

⁷⁰⁴ En cas que no es tractés d'una autora documentada, que ara com ara no podem certificar, no ens podem resistir d'apuntar una hipotètica reminiscència en el nom de l'acadèmic madrileny Anastasio Pantaleón de Ribera (1620-1629) autor de *El Vejamen de la Luna de Pantaleón*, un dels més coneguts del període, en la creació del pseudònim.

⁷⁰⁵ El pròleg especifica que l'obra fou començada per Baltasar Sapena i Zarzuela, i que en morir abans d'acabar-la, fou rellevat per Tomás López de Ríos que la continuà a partir de la p. 144. El volum està dividit en tres parts: la primera és un art de la notaria, la segona un Vida del sant i, finalment, la tercera és una descripció de les esmentades festes

⁷⁰⁶ Aquestes festes han estat estudiades per Rodrigo (2008).

cavaller Francisco de la Torre, el trinitari Josep Carbó, de Francisco Colell, beneficiat de l'església de Sant Martí, de Joan Baptista Olivay, catedràtic de la Universitat de València, de Juan Baptista Aguilar, lector de Filosofia al convent de trinitaris de València; tanca l'apartat de poesia laudatòria la peça d'Anastàsia Luna (Sapena & López 1674: f. 10v) [XL]. Aquesta, en el to de lloança que mereix la tipologia a la qual respon, va adreçada a l'autor valencià especialitzat en relacions de festes, Tomás López de los Ríos, a qui es refereix a través d'un enginyós joc de paraules amb el seu cognom (*notarios* / forma verbal *nota* + cognom *Ríos*).

1.1.4. Poesia laudatòria femenina al segle XVIII: les cuades d'un fenomen tocat de mort

Més enllà d'aquesta breu mostra de poesia laudatòria femenina que ens reserva el segle XVII valencià, per al segle XVIII, tan sols trobem quatre peces rubricades amb un nom de dona, que com ja s'han referit són el nombre total de peces que documentem a tota l'àrea lingüística durant tota la centúria. Les quatre peces van ser impreses a València amb motiu de l'elogi de diferents obres del notari valencià Carles Ros, sota un acròstic femení. D'una de les peces només s'explicita que prové d'un «ingenio Valenciano, que es su nombre en puro anagrama Theresa Duc Binamonte», la identitat del qual no hem pogut desxifrar. Vinculat amb aquest nom, doncs, llegim un sonet castellà, en la col·lecció de «Elogios de amigos del autor» presents en l'obra *Norma breve de cultura y política de hablar, para el idioma castellano* (Ros 1737: [f. 3v]) [XLIV].⁷⁰⁷ Malgrat que no podem certificar que l'autoria siga d'una dona realment (en la rúbrica s'especifica que és d'un «ingenio Valenciano»), resulta reveladora l'opció de l'acròstic femení per signar uns versos laudatoris.

Altres tres composicions atribuïdes a una dona són presents als preliminars de diferents volums de Ros, anteriors al suara esmentat, sota l'acròstic de Rosa Trincars. Es tracta de dos sonets en català publicats a les obres *Práctica de ortographía para dos idiomas, castellano y valenciano* (Ros 1732: f. 8) [XLI],⁷⁰⁸ i *Tratad de adages y refranys valencians, y práctica per a escriure ab perfecció la lengua valenciana* (Ros 1733: 14-15 [2a reimpr. 1736: 15]) [EXLII],⁷⁰⁹ així com un romanç per a l'imprés *Epítome del origen y grandezas del idioma valenciano* (Ros 1734: f. 37-42) [XLIII],⁷¹⁰ en què l'autora no s'està de remarcar la importantíssima tasca de recuperació lèxica i fixació de la llengua duta a terme per Ros en aquestes obres. Aquesta poeta, posteriorment identificada amb Narcisa Torres (a. 1732-d. 1734), vinculada al cercle d'amistats de l'autor,⁷¹¹ aprofitaria l'oportunitat que li brindava el notari valencià a través

⁷⁰⁷ La peça va seguida dels versos de Manuel Rubio Díaz, de la congregació dels pares agonitzants de Madrid, d'uns amanuenses anomenat Antimio Delpí i Josef Burriel (d'Àvila), de Pasqual Esclapés Ayala, del notari Manuel Vicente Tortajada, del professor de matemàtiques Jacinto Verdaguer, d'un ingenioso, apasionado al autor», del prevere Juan Bautista Esteve, de Vicente Tomás Bernad, i de Mariano Torres.

⁷⁰⁸ Hi llegim també els versos de Vicente Maella, Jacinto Balaguer i el mateix Pasqual Esclapés.

⁷⁰⁹ Després de la peça d'aquesta poeta, hi trobem només els versos del metge Alonso Carrasco.

⁷¹⁰ Aquesta peça és l'única que consta als preliminars.

⁷¹¹ Malauradament, no tenim gaires informacions biogràfiques sobre aquesta, més enllà de la seva obra. Va ser l'estudiós Faustí Barberà qui li va donar el nom real de Narcisa Torres, la qual pertanyia a la família de Marià Torres, notari i poeta coetani a Carles Ros que va formar part del cercle literari reunit al voltant de la seva obra gramatical (Barberà 1905: 27). A més a més, Comas (1985: 415-416) té un apartat dedicat a «Narcisa Torres i altres poetes que lloen l'obra de Ros» en què recupera les dades de Barberà.

d'aquests versos de circumstàncies per reivindicar el seu 'sagrat numen' contra la mala consideració que tenia a l'època l'escriptura (poètica) de les dones.

1.2. Veus femenines a la ciutat: la concurrència de les dones als certàmens literaris dels segles XVI-XVII, plataformes d'expressió poètica circumstancial

Paral·lelament a la poesia liminar escrita per lloar l'obra aliena, a l'àmbit català –com en l'hispanic (Baranda 2005b: 138)– les rúbriques femenines en poesia impresa comencen a fer-se visibles i s'incrementen a mesura que avancem en el segle XVII a través d'una altra tipologia: els nombrosos certàmens literaris celebrats des de finals del segle XVI fins al segle XVIII en l'esplendor de les festes públiques d'alguna efemèride religiosa o política, que van ser a l'època, la gran plataforma per donar-se a conèixer en el món de les lletres. Festes poètiques que van veure desfilar dones i homes, poetes amateurs i consolidats,⁷¹² els quals van aportar els seus versos per a festejar i socialitzar-se en aquest altre corrent de poesia denominada de circumstàncies. En el cas de les dones –com també gran part dels homes–, parlem d'autores ocasionals de les quals –no cal dir– ho desconeixem tot, i que han restat oblidades més enllà d'alguna menció aïllada. Efectivament, una observació atenta a la nòmina d'autores recollida en els catàlegs bibliogràfics literaris generals (Simón Díaz 1972) o biobibliogràfics particulars (Serrano y Sanz 1903-1905 [1975]), així com dels estudis més moderns derivats d'aquells, que donen notícia de la participació femenina a l'esfera literària en el panorama lingüístic català modern (Herrero 2009; Zaragoza 2010; Miralles & Zaragoza 2012)⁷¹³ evidencien que moltes de les entrades recollides es corresponen a autores de certàmens; constatació que coincideix amb els resultats exhumats de la recerca escomesa en altres territoris de la Península Ibèrica. De manera tal que podem considerar que la poesia de certamen, juntament amb les autobiografies de religioses tan estudiades per la historiografia, són les dues tipologies textuais més conreades per les dones dels segles XVI-XVIII (Baranda 2005b: 217) a través de les quals les dones inicien el camí de la impressió de la seva obra.

I és que, a la llum de les investigacions dutes a terme en la producció femenina del període, ha quedat demostrat que una de les vies d'expressió poètica de primer ordre que permetia a les dones eixir a la palestra pública i deixar escoltar les seues veus va ser, precisament, el context de les festes urbanes.⁷¹⁴ Aquestes comptaven amb la literatura com un ingredient més de l'engranatge festiu, amb una funció de cohesió i de projecció social importants. Però, si bé a les terres de parla castellana han aparegut alguns estudis crítics dedicats a aprofundir sobre la compareixença de les dones als certàmens en alguns illots

⁷¹² Rossich (2011-2012 [2014]) ha estudiat i editat la poesia ocasional de Jeroni Pujades, enviada a certàmens.

⁷¹³ Herrero (2009) ha comptabilitzat fins a quinze autores de certamen en la geografia valenciana davant la quarantena de noms documentats per a Catalunya (Zaragoza 2010).

⁷¹⁴ Així ha quedat demostrat a través de les històries ja clàssiques de Pérez de Guzmán (1923: 88-95), Nelken (1930) o en estudis més recents (Jung 2000; Barbeito 2007a: 61, 64-65, 159).

geogràfics⁷¹⁵ (Madrid, Aragó, Granada...), en l'àmbit específic de la literatura catalana, aquesta producció ha estat desatesa.

A casa nostra, alguns treballs han mencionat activitat poètica femenina generada al voltant d'aquestes festes literàries, especialment durant el barroc,⁷¹⁶ quan viuen «un moment d'esplendor» (Rossich 2013: 53-54). Amb tot, aquesta concurrència sempre havia estat tractada des d'un punt de vista anecdòtic i sense cap estudi exhaustiu que confirmés la forta vinculació a l'època d'escriptura poètica femenina amb participació als certàmens. Un dels factors que explicaria aquesta negligència seria, efectivament, el prejudici latent que concerneix l'estudi de tota la producció generada al voltant dels certàmens, considerada d'escàs interès estètic, com ja havia remarcat Rossich (2003: 93; 2012: 53) i, fins i tot, menyspreada per ésser considerada «rutinària i banal» (Rossich 2006: 63). En aquest sentit, l'estudiós parla d'un «desprestigi de la literatura de certàmens» (2006: 67-70). Rossich tanca una enumeració de valoracions negatives per part de la historiografia, amb les declaracions contundents de Martí de Riquer, qui –comentant un judici de Rubió i Balaguer (1984-1985: IV, 241, n. 4)– exposat més amunt, conclou: «Com que jo crec que en una història de la literatura només s'ha de recollir el que mantingui un bri de valor literari, considero que val més no tractar-ne»; opinió que explicaria sobradament l'abandó en els nostres estudis literaris de tota aquesta producció que ara ens ocupa, i encara més si pensem que provenia de plomes femenines.

Malgrat la concepció negativa que la historiografia literària ha mostrat vers la poesia ocasional de certamen, amb opinions nefastes del to que acabem de veure, també és cert que d'altres estudiosos han manifestat la necessitat d'examinar aquesta parcel·la cultural, si bé no per la qualitat literària dels poemes, almenys sí per la importància lingüística⁷¹⁷ i sociològica. I és que no podem obviar que durant el segle XVII, pràcticament tots els poetes es donaran a conèixer en aquest tipus d'esdeveniments. De fet, aquesta parcel·la literària s'ha vist beneficiada pel desvetllament de l'entramat festiu de l'època, que ocupa un lloc destacat en els estudis actuals dels territoris lingüístics catalans, tant des de la perspectiva artística com cultural i literària.⁷¹⁸

⁷¹⁵ D'acord amb la idea d'Antonio Rodríguez Moñino «la poesía de los siglos de oro en España está fragmentada en islotes geográficos totalmente independientes entre sí y poco permeables» (1986: 56).

⁷¹⁶ El mateix Rubió, a la seva *Història de la literatura catalana*, en parlar de les festes poètiques celebrades en esdeveniments religiosos a Catalunya parla de la presència de «dames i religioses a la cita» (1984-1986: 129). Per als certàmens celebrats a València a propòsit d'alguna festivitat religiosa i política, Ferrando (1983) i Martí Ascó (2004 [2013]) van assenyalar la presència de diverses poetes valencianes; també Pinyol (2010: 262); Rossich (2003 i 2012: 52-53); i Baranda (2005b) havien fet notar la participació femenina als territoris pròpiament catalans.

⁷¹⁷ A més, Rossich destaca el desenvolupament de la preceptiva poètica i la teoria de la literatura (2006: 70).

⁷¹⁸ És interessant referir que aquestes festes van atraure l'interès dels dietaristes de l'època que les van narrar; així per exemple, tenim notícies d'algunes de les festivitats valencianes més importants al dietari de mossèn Joaquim Aierdi: notícies 240-340, festes a la declaració del dogma de la Puríssima Concepció; notícies núm. 455, 461 i 463-465, festes dedicades a la canonització de Lluís Bertran (en edició d'Escartí 1999), com també ho fa Pere Joan Porcar, en relació a les festes de la Immaculada Concepció, 1622 (García García ed. 1983: 224-225), per donar-ne només alguns exemples. La bibliografia publicada en els darrers temps sobre festes barroques és ingent i ha proliferat en els darrers anys a tot l'àmbit hispànic; veg. Molina & Peña (coord. 2006) o la bibliografia oferida per García García (2003). Referits a l'esfera lingüística catalana, per citar només alguns estudis, per a Catalunya, lleg. el dossier monogràfic sobre la festa moderna publicat a *l'Avenç*, coordinat per

Però, si ens centrem en l'esfera literària femenina, en conjunt, aquesta poesia mereix un estudi aprofundit pel fet que és a través d'aquestes composicions que les dones van poder expressar públicament el seu cabdal poètic i donar a conèixer les seves vel·leïtats artístiques, en un moment en què les demostracions intel·lectuals femenines no eren ben vistes socialment i eren sancionades, encara més si es feien públiques. És a través d'aquest fenomen dels certàmens poètics celebrats a les grans urbs de l'àmbit lingüístic català (essencialment, Barcelona, València i Girona⁷¹⁹) que podem establir una mínima nòmina d'autores, algunes de les quals hi van aportar les seves peces en català. Tanmateix, aquests noms no van ser recollits en la ja esmentada antologia poètica femenina *Les cinc branques*, pionera en l'àmbit català (Albert, Matheu, Saltor, Sala i Torras ed. 1975). La prologuista de l'obra, Mª Luz Morales, justificava aquesta absència amb les paraules: «Arribats, després, als segles del silenci, quan a Catalunya ja no s'apleguen les Corts d'Amor ni es celebren Jocs Florals, talment com ho fan les altres, emmudeixen les veus femenines» (1975: 6). No cal dir que aquesta afirmació rotunda sobre la creença injustificada de l'emudiment de la veu lírica femenina durant els segles moderns, parteix d'un gran desconeixement vers la producció de l'època: malgrat que no s'hi té cap inconvenient a antologar una peça medieval enviada per una dona al Consistori dels Jocs Florals de Tolosa (s. XIV) o els versos presentats per dones de la Renaixença als restaurats Jocs Florals del segle XIX,⁷²⁰ en canvi, s'obliden de les versificadores modernes que al segle XVII també van demostrar en català el seu enginy a través dels certàmens literaris barrocs, tot desdibuixant una línia de continuïtat de la participació femenina a la vida cultural de cada moment a través dels certàmens literaris. Certament, la presència d'aquests composicions a l'antologia, no només desmuntaria aquest prejudici del silenci cultural a l'època moderna, sinó que seria reveladora d'una certa continuïtat a l'àmbit lingüístic català de la tradició dels certàmens que abraça gairebé sis segles establerta per Rossich en diverses ocasions per als territoris catalans i per Ferrando, en la seva completa classificació i detall dels certàmens valencians (1983), per bé que d'una manera fragmentària.⁷²¹

I és que Ferrando, que va estudiar la forta influència occitana dels primers certàmens valencians del segle XIV –els que ell estudia en el denominat *període valencià* (1474-1532), de la classificació que proposa–, va concloure que aquesta línia de continuïtat es va truncar al segle terç del segle XVI (Ferrando 1983: 17-24, 65-67, 149-155 i 871-902), amb l'aparició de nous trets definitoris del fenomen dels certàmens, tot començant per l'hegemonia de la

García Cárcel (coord. 1986); veg. també Garganté (2012) o el volum publicat recentment *Festes i celebracions. Barcelona, 1700*, de grans especialistes sobre el tema. A València existeix una tradició historiogràfica especialitzada en la qüestió: Carreres de Calatayud (1949 i 1977); Pedraza (1982); Andrés Renales (1997); Mínguez, González & Rodríguez (2010). Per a les Illes Balears, vegeu Perelló (1986), amb caràcter general.

⁷¹⁹ Rarament es van celebrar en altres ciutats allunyades de les 'capitals' com ara Alzira, Alcoi, Bocairent, Ontinyent, Gandia, o Perpinyà, però d'aquestes conservem escassa documentació, en la majoria dels casos inèdita; *cf.* Bernabeu Galbis (1996); Mas i Usó (2009); Garganté (2012: 30-31); o Escartí (2013).

⁷²⁰ Els Jocs Florals es van reinstaurar a Barcelona el 1859 i a València, el 1879; de la participació de les dones en aquesta plataforma cultural renaixentista, en parla Pinyol (2011).

⁷²¹ És cert que aquesta idea de la continuïtat i paral·lelismes en les diferents zones catalanoparlants, plantejada també per Osuna (2008: 261) mereix una investigació més profunda, ja que no és la nostra intenció abordar les diferents etapes i característiques del fenomen en els diferents territoris del domini lingüístic.

llengua castellana; de fet, Ferrando estudia la nova etapa sota l'epítet *Els certàmens valencians de la Decadència (1532-1707)*⁷²² encapçalada pel certamen immaculista de 1532, el qual, en paraules del mateix «constitueix una anacrònica supervivència d'un món cultural ja esgotat» (1983: 136). A continuació d'aquest, a València no es tornaran a celebrar certàmens fins a la darrera dècada del segle, amb els certàmens celebrats a casa de Bernat Català de Valeriola, fet que permet parlar Rossich, d'una «supervivència soterrada» (2003: 88). Tanmateix, Rossich, que ha publicat alguns treballs sobre els certàmens literaris del Principat, va assenyalar per aquest territori que «[...] a pesar dels canvis que el pas del temps comporta, un fil conductor uneix totes aquestes manifestacions literàries amb el record d'uns orígens que d'una o altra manera perviuen» (2003: 83). A continuació, explicava alguns dels canvis palesos en aquesta tradició al llarg dels segles, de tipus temàtic, lingüístic i formal:

Certament, a mitjan segle XV, amb el pas de l'occità trobadoresc al català, el model de llengua poètica canviarà; a la darrerria del XV, el tema religiós i moral substituirà les poesies amoroses de ressons trobadorescos; el plurilingüisme i, a l'últim, el predomini del castellà s'acabaran imposant en el segle XVI; a l'època del barroc, una gran varietat d'estils, formes i temàtiques hi tindran entrada tumultuosa; alhora, una pluralitat de manifestacions artístiques hi confluiran, contribuint amb aquesta amalgama de celebracions diverses a l'espectacularitat d'unes festes desmesurades (2003: 83).

De fet, en un treball específic dedicat a resseguir aquest fil conductor dels certàmens, Rossich (2006) mostrava com aquesta tradició de certàmens connectava amb l'època dels trobadors, amb els certàmens medievals de la Gaia Ciència; un fil que es pot resseguir fins a arribar als Jocs Florals restaurats al segle XIX, tot passant per les convocatòries literàries barroques emmarcades en les festivitats urbanes dels segles XVI-XVIII; una continuïtat que, al capdavant «explica que els escriptors romàntics es proposessin restablir una institució que pervivia en la mitologia literària dels erudits» (Rossich 2006: 63).⁷²³ Amb tot, apunta l'estudiós que la «gènesi dels Jocs Florals de Barcelona se'ns mostra més vinculada a la tradició literària de l'Edat Moderna que no pas a la ruptura que acabarà representant la Renaixença» (2006: 63). Comptat i debatut, les reflexions de Rossich ens permeten de mantenir la idea d'una tradició de poesia femenina de certamen que perviu al llarg dels segles des dels seus testimonis més precoços del segle XIV⁷²⁴ fins arribats a l'època de la Renaixença i que viurà un moment d'esplendor durant el Barroc, «amb aquesta amalgama de celebracions diverses a l'espectacularitat d'unes festes desmesurades» en paraules de Rossich, que atraurà per igual tant homes com dones versificadores.

⁷²² Veg. Ferrando (1983: 897-902).

⁷²³ De fet, davant aquest rastre de continuïtat Rubió constataria, tot enfrontant la vella dicotomia Decadència/ Renaixença que «és la tradició que va fluir com en subconscient durant tota la Decadència i que, després d'ésser evocada pels primers editors de Vicenç Garcia, enfortirà els patriarques de la Renaixença i els donarà confiança» (cfr. Rossich 2006: 73).

⁷²⁴ Ens referim a la cançó anònima «Axi cant es en muntanya deserta» amb veu femenina tramesa al Consistori de Tolosa el 1385 (Massó 1936: 408-409; i Cabré (2003: 27).

1.2.1. Els certàmens literaris, elements del programa festiu de les grans urbs

Abans de començar, cal precisar el concepte de les justes o certàmens literaris, concursos poètics al voltant dels quals van desenvolupar la seva activitat poètica els lletrats de l'època i els aficionats al vers.⁷²⁵ Aquest fenomen s'emmarca dins les festes urbanes públiques que al segle XVI i, especialment al XVII, van proliferar, com una mostra de la glorificació del poder als territoris hispànics (Bonet 1979). Ja hem vist com Rossich situava els antecedents dels certàmens barrocs en les antigues festes de la Gaia Ciència; amb tot, Rubió i Balaguer descriu l'evolució d'aquests festejos com una «solemnitat que se sostenia i es justificava amb el seu propi prestigi» i que al segle XVII «acaba per convertir-se en un número més d'un programa de festes i es combina amb tota la barroca escenografia de què aquelles s'envoltaven» (1984-1986: 121). Festes amb caràcter extraordinari, no fixes, que complementaven el calendari festiu ordinari de les ciutats (de caire civil, com carnestoltes, representacions de teatre... o del calendari litúrgic). Patrocinades per les instàncies del poder civil o religiós, la Universitat o algun noble que auspiciava les despeses totals dels festejos, solien celebrar-se com a commemoració d'esdeveniments polítics, com ara les bodes, naixements, proclamacions o exèquies reials, viatges o entrades triomfals a les ciutats, tractats de pau... amb una funció ideològica important. Tanmateix, aquestes festes eren compaginades a les ciutats amb les que tenien un motiu de religiós, com ara beatificacions o canonitzacions de sants,⁷²⁶ trasllat de relíquies, erecció de temples i altars... I és que cal entendre que ens trobem en plena campanya de difusió de la Contrareforma, que pauta un major control sobre les manifestacions públiques de reconeixement de santedat però també instaura noves formes de culte més massives (Armogathe 2005).

Efectivament, el caràcter propagandístic d'aquestes commemoracions pròpies d'una cultura barroca dirigida, massiva i urbana (Maravall 2012: 105-243) en profunda relació amb la difusió de l'ideari contrareformista, explica la implicació de tots els estrats de la societat ciutadana en un espectacular programa festiu que articulava diverses manifestacions artístiques en una gran escenografia d'ostentació barroca: des de les més religioses i solemnes, com ara les misses, les processons i els sermons, fins a les més populars, com ara l'ornamentació dels carrers i les esglésies escenaris de la festa, les processons dels carros triomfals, les moixigangues, els balls, les desfilades de cavallers, els tornejos, les lluminàries, els bous, els estaferms i, finalment, els certàmens poètics. En aquests esdeveniments, tots els cossos socials sumaven esforços per contribuir a la fastuositat que mereixia la celebració: els ordes religiosos (incloses les monges) contribuïen amb el decorat de les esglésies i convents, els músics s'encarregaven d'amenitzar l'ambient, les corporacions

⁷²⁵ Resulta interessant l'estudi introductorí proporcionat per Mas i Usó (1996).

⁷²⁶ En aquest sentit, les celebracions podien respondre a dos estímuls diferenciats: els projectes d'abast nacional que es proposaven des del centre peninsular, com ara les festes en honor a la beatificació de Teresa de Jesús, del 1614, que van generar, fins i tot, un imprés únic que en recopilava les notícies de les celebracions a totes les ciutats hispàniques (Diego de San José 1615) o els projectes promoguts en cada àrea geogràfica, amb la celebració de les beatificacions dels sants locals (Ramon Penyafort a Barcelona, Lluís Bertran a València, Caterina Tomàs a Palma); sobre el tema de les festes i els certàmens a la canonització de sants durant el primer terç del segle XVII, veg. Vincent-Cassy (2010)

gremials proporcionaven els carros triomfals amb què pretenien mostrar el seu poder als seus conciutadans, la noblesa exhibia la seva riquesa a través de rics tapissos i ornamentació visibles a les façanes dels seus palaus, a banda de participar en els tornejos de cavallers amb què volien demostrar el seu origen noble... Segons aquesta dinàmica, els poetes i lletrats oferien allò que millor podien aportar als festejos: bé escrivien les composicions que es feien servir com a arquitectura efímera (encunyada per la historiografia com a 'poesia mural') penjada als escenaris i altars de la festa⁷²⁷ o repartida entre les processons, o bé incorrien als certàmens que se celebraven com una part més de la festa.⁷²⁸

Com veiem, una àmplia amalgama d'activitats aconseguia reunir sectors antagònics de la ciutat. De fet, la crítica ha remarcat algunes funcions bàsiques d'aquestes manifestacions festives, en consonància amb els trets puntals de la cultura barroca (Triadó 1998-1999: 138-139; Garganté 2012: 25-26). Una d'aquestes funcions tenia a veure amb el caràcter intel·lectual de les festes, en la mesura que els ciutadans havien de desarticlar el llenguatge críptic exhibit en les arquitectures i decoració efímeres (emblemes, epigrames, poesies...), segons el gust barroc per l'artifici, i interpretar correctament el llenguatge al·legòric representat en els carros triomfals; evidentment, només els erudits podien interpretar aquestes informacions culturals, mentre el poble pla podia esbargir-se amb l'aspecte més lúdic de la festa. Precisament, una altra funció predominant de les festes fortament destacada pels estudiosos ha estat el seu caràcter alienador, de catalitzador de l'eufòria col·lectiva en una època en què la població passava penúries i calia reforçar l'equilibri interclassista, a la qual caldria afegir la funció didàctica o programàtica pretesament instada per les institucions per refermar la seva autoritat. I és que, en definitiva: «els actes i les realitzacions festives són un gran aparador de poder, un gran anunci, un cartell calidoscòpic que s'introdueix per tots els mitjans en el sentiment del poble» (Triadó 1998-1999: 139). I, per això, calia invertir tots els mitjans per atreure el poble a través de la conjuminació dels sentits.⁷²⁹

Les grans ciutats esdevenien així teatres *all'aperto*, bells escenaris vestits per a l'ocasió amb arquitectura efímera (tabernacles, poesia, decoració vegetal, ornaments florals, llums...), durant els dies o setmanes que durava la festa; una representació teatral extraordinària⁷³⁰ en la qual tots els ciutadans i ciutadanes s'acollien a la crida per interpretar fervorosament el seu paper de diverses maneres. El poble retia així homenatge i adhesió a l'esdeveniment celebrat, bé a través d'una participació activa (concurrència als actes, ornament de carrers, tot competint pels premis que es donaven en tot l'entramat festiu...), bé a través de la simple assistència o l'observació a través de les finestres.. Lope de Vega va

⁷²⁷ Bonet (1986); i Simón Díaz (1983b).

⁷²⁸ D'acord amb Blanco (1988: 38).

⁷²⁹ «la vista amb l'esclat de llum i color, l'oïda amb la música i el so de salves i focs artificials, l'olfacte amb l'olor de pólvora i el perfum apetitós del menjar i els dolços, el gust amb la degustació de vins, licors, dolços, confits, i el tacte amb els balls, l'alegria sens fi i una certa permissivitat llicenciosa i carnal, encara que controlada» (Triadó 1998-1999: 139).

⁷³⁰ Sobre la noció de teatralitat d'aquestes festes: Bonet (1986); Díez Borque (comp. 1986); i Ferrer (2003).

retratar l'ambient festiu de la ciutat de Barcelona a través d'aquests versos, que no només parlen dels espectacles festius de la ciutat sinó també del tòpic de les «dones finestreres»:⁷³¹

[...] No consideras la famosa Barcelona?
Mira ese mar que corona
de naves y de galeras;
repara en las fiestas bellas
que para ti se previenen;
mira esos muros que tienen
más luces que el cielo estrellas.
Mira con tan lindos talles
y hermosuras tan galanas
mil damas por las ventanas,
mil galanes por las calles
(Lope de Vega 1612: f. 62v).

Tot seguint amb la descripció dels certàmens que completaven el programa de festejos, podem parlar d'unes característiques comunes per als territoris de la monarquia hispànica, que han estat força estudiares i que ens resulten ben conegudes. Coneixem amb tot tipus de detall tots els actes que conformaven l'engranatge festiu barroc de l'àmbit lingüístic català gràcies als llibres de festes⁷³² que van ser publicats posteriorment amb grans tirades, per informar i per deixar aquests esdeveniments per a la posteritat. Aquests llibres no només explicaven el desenvolupament de les festes, sinó que també incloïen una descripció dels certàmens literaris amb la inclusió dels poemes presentats; generalment, les composicions guardonades o les que havien agradat el compilador. Però aquesta producció solia estar exposada a l'atzar i el fet que ens hagen arribat avui dia determinades peces depèn atzarosament de si les peces van poder ser reunides i compilades després del certamen o no. La convocatòria pública i oberta a tothom i «presuntamente indiscriminada» (Osuna 2008: 257) s'anunciava a través de cartells repartits amb antelació, als quals s'havien d'acollir tots els participants perquè establien les bases del certamen (i solen anar impresos a les relacions de festes): s'hi referien les característiques de les peces a presentar en els diferents *asuntos*, *combates* o *certámenes*, que eren les categories a les quals podien concórrer els poetes, i que portaven prefixades tant la forma mètrica, el tema, com la llengua literària, determinada pel tractament temàtic. En aquest aspecte cal dir que malgrat la presència aclaparadora del castellà, des dels certàmens també es va impulsar el recurs al plurilingüisme promogut a través de tot tipus de jocs lingüístics i retòrics (Rossich & Cornellà 2014: 99). L'existència d'aquestes bases prefixades per a les peces aportades condiciona la recepció de la producció resultant o almenys, la percepció que tenim davant del fet que presenta uns mateixos temes, repetició en les formes estròfiques i una estructura

⁷³¹ Reflecteix un to de censura vers la manifestació de curiositat femenina pel món exterior, font de temptacions per la naturalesa dèbil i pecadora de les dones. Per això, ja des de l'Edat Mitjana, els moralistes havien intentat reduir les dones al confinament domèstic i sota vigilància paterna i marital, que les resguardés de la deshonra; prova d'aquests desitjos de domesticació femenina, la demostra l'existència del refrany popular «Noia finestrera, es cansa de ser soltera».

⁷³² Aquests volums han estat objecte d'estudis acurats, en el camp dels estudis de les relacions (Ettinghausen 2010; Andrés Renales 1997 i 2011).

semblant que podria arribar a suggerir una manca d'originalitat; qüestió que, al capdavant, va generar tan mala crítica de la historiografia envers aquesta poesia de certamen.

Tot amb tot, Rossich (2006: 68-71) ens proporciona una sèrie de factors que cal tenir en compte en l'acostament i valoració d'aquesta producció ja que ofereix algunes claus interpretatives: en primer lloc, no podem obviar que es tracta de peces encarregades, amb un assumpte prefixat –normalment el certamen versava sobre el tema o personatge homenatjat en les festes marc– «fruit més d'un repte social que no pas de la pulsio creadora» (Rossich 2006: 68) dels autors i les autores. Amb això, els versos acabaven esdevenint correctes, adequats als objectius payoutats al cartell del certamen i a les necessitats cíviqes i devotes de l'origen de les festes. En segon lloc, els judicis i la censura dels jutges només es realitzaven a partir dels aspectes més formals (manca de concordança, vicis d'eufonia, falses rimes o errors en el còmput mètric...) però no pas a la «innovació estètica o els mèrits creatius» (Rossich 2006: 68), cosa que acabava fomentant una sensació de convencionalisme o de repetició. Sobre aquest aspecte, tanmateix, addueix Rossich un factor que cal que tinguem present: «no es pot oblidar que els certàmens eren antigament una escola de poesia» (Rossich 2006: 68) i que, per tant, es pretenia afavorir la creació poètica tot seguint unes regles de versificació bàsiques i premiar, al capdavant, el rigor teològic i lògic dels versos, així com l'exigència retòrica i lingüística. En tercer lloc, les relacions que recollien les composicions presentades al certamen també agrupaven les peces enviades a la «devoció» (sense concórrer al premi), la qual cosa generava aplecs de versos bastant desiguals quant a qualitat; reflexió motivada «no tant per salvar una part d'aquesta producció com per apuntar que hem llegit aquestes obres amb una exigència estètica que no els és aplicable, i hem obviat valorar-ne la funció social, o pedagògica, que les justifica» (Rossich 2006: 68). Al capdavant, Rossich està realçant la importància dels certàmens no tant quant al «mèrit estètic de les obres que susciten perquè no és l'aspecte que privilegien. L'objectiu dels certàmens no és fer que sorgeixi un poeta genial, sinó ensenyar les persones cultes, els literats, a fer poesies ben fetes» (2006: 69-70). Aspecte que, aplicat a la concurrència de les dones en aquest focus de creació poètica, podem explicar a través d'aquest afany didàctic: és a través dels certàmens que les dones podrien aspirar a cercar el rigor poètic i tantegen l'escriptura dels seus versos a través d'un es prefixades.

Per acabar amb aquesta caracterització, en el transcurs dels concursos poètics, els versos que havien fet arribar els participants en el termini de temps establert al cartell, eren recitats oralment, bé per via del secretari o per altres persones, entre decorats i música, en un acte solemne davant del nombrós públic assistent (Blanco 1988). Posteriorment, s'efectuava el repartiment dels premis per a cada assumpte o secció, atorgats per uns jurats d'honor elegits per aquella celebració. Finalment, se'n feia pública la sentència, la qual solia anar acompanyada del *vexamen*, text de cloenda amb marcat to jocós i burleta que

generalment criticava les poesies recitades o els seus autors (tot i que també hi trobem un to encomiàstic) davant l'expectació d'un poble àvid de poesia.⁷³³

1.2.2. Certàmens literaris vs. acadèmies d'ocasió: delimitació conceptual

Abans de continuar amb el tema, hem de precisar la clara distinció entre *certàmens* i *acadèmies d'ocasió*, molts cops desdibuixada per la historiografia, que ha creat sovint confusió, especialment en l'àmbit barroc valencià per al qual s'ha donat a conèixer una proliferació d'aquest tipus d'acadèmies celebrades a partir de la segona meitat del XVII i durant el XVIII.⁷³⁴ I és que ambdós àmbits literaris han estat assimilats i identificats com un de sol perquè al seu si es van generar creacions poètiques semblants; així mateix, van aglutinar per igual un cenacle d'erudits que es reunia per poetitzar sobre un tema. Tanmateix es tracta de dues plataformes diferents producte d'unes característiques i motivacions desiguals. A partir de la segona meitat del segle XVII, a tot l'àmbit hispànic, el terme *acadèmia* s'emprarà també per a celebracions esporàdiques, de tipus ocasional, i no només per a les trobades d'exercici poètic periòdic (King 1963: 93); és a dir, les anomenades *acadèmies ordinàries*, hereves de les acadèmies italianes celebrades en l'àmbit privat, jeràrquicament constituïdes i amb uns estatuts, en què un grup d'erudits discutien al voltant de temes d'actualitat i hi llegien poesia per esbargiment, com fou l'Academia de los Nocturnos amb activitat a València durant 1591 i 1594, la d'*Alcázar* de 1681, la dels *Desamparados y san Francisco Javier* de 1690, etc. D'aquestes acadèmies, que ja hem tingut ocasió de parlar [Capítol 3. Subapartat 4.3.], no ens ocuparem ara sinó de les *acadèmies d'ocasió o extraordinàries*, per les concomitàncies que guarden amb els certàmens.

A l'àmbit lingüístic català, aquesta confusió es va generar sobretot al voltant de l'àrea valenciana,⁷³⁵ on l'evolució temàtica i formal de les anomenades *acadèmies d'ocasió* finiseculars celebrades de manera prolífica amb predomini poètic,⁷³⁶ va acabar desplaçant els certàmens tal com ha exposat Mas i Usó al detall (1991: 22-44 i 69-204). Per al Principat, Rossich (2003: 100-101) esmenta breument el tema de la creació poètica en les acadèmies del segle XVIII tot especificant que els acadèmics exposaven les seves peces a censura pública sense premis, com a «final d'una tradició [*la dels certàmens*] que no trigaria gaire a ser renovada» (2003: 101). Com dèiem, a mitjan segle XVII, especialment a l'àmbit valencià (que d'altra banda, tenim millor documentat amb estudis molt complets) es van començar a celebrar acadèmies extraordinàries, d'un sol dia, que també festejaven una commemoració i sobre els quals s'acabaren imprimint algunes relacions corresponents (d'altres n'ha quedat

⁷³³ Ferrando (1991) es refereix a la concessió d'aquests premis literaris com a «espectacle relativament popular».

⁷³⁴ Per una delimitació del terme i una evolució del fenomen, ens remetem al completíssim treball de Mas i Usó (1991), amb reflexions que reprene en aquest apartat.

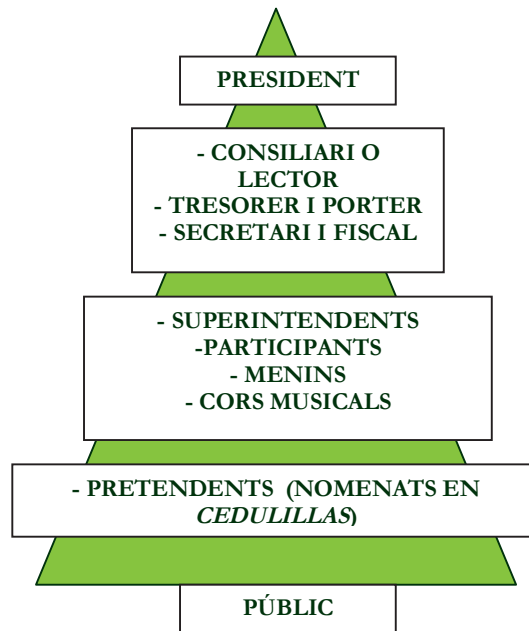
⁷³⁵ Per a l'àmbit lingüístic català, el tema de les acadèmies ocasionals s'ha de vincular amb la ciutat de València, on el tema és força conegut tal com ha estudiat Mas i Usó (1991) que revela una intensa activitat acadèmica a partir de la segona meitat del XVII.

⁷³⁶ Durant aquest període, algunes acadèmies que s'hi van celebrar foren l'*Academia de los Soles* de 1658 i 1659; l'*Academia a Carlos II* de 1669; l'*Academia de las Señoras* de 1698, aquesta darrera amb caràcter «azarzuelado».

constància per mencions manuscrites).⁷³⁷ Hi acudien poetes acadèmics, per presentar-hi les seves peces en honor al tema festejat i aquestes commemoracions poètiques extraordinàries compartien semblances evidents amb els certàmens que aquí comentem: els participants també s'havien d'acollir a unes condicions poètiques ja preestablertes a través d'un cartell, i després de la lectura dels assumptes, les creacions resultants eren jutjades davant d'un secretari. En l'evolució del fenomen, avançats el segle XVII, trobarem una major presència de música, cors i balls, així com temes didàctics i científics com ara matemàtiques, que acabaran ocupant espais que abans havia ocupat la poesia més banal, amorosa o costumista (tractada en les acadèmies ordinàries).

Tanmateix, la gran diferència entre ambdues esferes de poetització, els certàmens i les acadèmies d'ocasió, consistia bàsicament en la convocatòria pública i el caràcter de concurs amb repartiment de premis, més enllà de la temàtica (Mas i Usó 1997: 38). I és que, mentre que la participació a les *acadèmies d'ocasió* no era accessible per tothom i no es valorava ni a través de premis ni sentència (però sovint sí que hi apareixien vexàmens, com les acadèmies); de fet, solien celebrar-se en cases o palaus particulars o en alguns espais institucionals, com ara el Palau Reial de València –on s'havia establert la cort virregnal– o la Diputació –espais que Pérez García (2010) ha estudiat com a «moradas de Apolo y templo de las musas»–; aspecte aquest que demostra el caràcter privat i aristocratitzant que prengueren aquestes festes de caire cortesà, a diferència dels certàmens celebrats en espais públics en el marc de les festes urbanes. I és que les justes o certàmens tenien un caràcter de concurs públic que ja hem comentat, a través d'una convocatòria oberta, adreçada a tota la població, així com una estructura basada en la declamació pública dels poemes i la concessió de premis. Tal com està documentat per a les acadèmies ordinàries, les acadèmies ocasionals reflectien l'estructura jerarquitzada de la societat i els seus membres. Mas i Usó, que en va estudiar i descriure l'estructura de l'univers acadèmic valencià a partir de les relacions conservades, en va establir una estratificació social interna que imitava el comportament classista de la societat del moment (1991: 161):

⁷³⁷ Els impresos porten títols identificatius com ara *Académica fiesta*, *Academia a los años*, *Exercicio para la academia...* De fet, una prova de la popularitat d'aquestes trobades poètiques és la seva recreació ficcionalitzada en un gènere literari de nova creació com foren les acadèmies fictícies literàries, utilitzades com a marc de ficció, tal com ha estudiat Mas i Usó (1994) per a les acadèmies realitzades a la ciutat de València.

Reelaboració pròpia a partir de la font de Mas i Usó (1991: 161)

Organitzats segons aquests càrrecs, afirmava Mas i Usó que els participants de les acadèmies ocasionals valencianes provenien sempre de les classes dominants de la societat, és a dir, la noblesa i del clergat, malgrat que a finals del segle XVII comencen a assistir-hi professors i alumnes de la Universitat, que a banda de tractar la poesia, disserten sobre temes matemàtics, astronomia o política (Mas i Usó 1991: 156). Com veiem, no hi trobem cap rastre d'una hipotètica presència femenina. En aquest món tancat de difícil accés que representaven les acadèmies ocasionals (com les ordinàries), aquells que pretenien prendre'n part, per accedir-hi havien de contactar amb el porter, que n'enviava la sol·licitud pertinent al president. Moltes de les demandes dels interessats a ingressar-hi eren refusades a partir de les «cedulillas» (Mas i Usó 1991: 189-193) que segons el *Diccionario de Autoridades* eren «los papeles que se llevan a las Academias, con diferentes asuntos»; es tractava de textos en prosa, propis de les acadèmies extraordinàries i que, per influència d'aquestes van començar a fer-se presents també als certàmens valencians a partir de 1665 «cuando las justas van a tardar poco en desaparecer y ser sustituidas en el ámbito literario por las academias» (Mas i Usó 1991: 319). Desconeixem l'existència d'aquests elements a Catalunya i a les Illes, territoris més orfes d'estudis i on aquestes celebracions extraordinàries no van gaudir de tanta popularitat ni es van celebrar amb tanta profusió. El que sabem a través de les *cedulillas* conservades per a les acadèmies valencianes, doncs, és que normalment solien ridiculitzar els pretendents per entrar-hi en el mateix to que trobem en els vexàmens dels certàmens, bé per la seva baixa extracció social o pels defectes físics.

Amb això, no hi ha dubte que les severes crítiques a les quals s'havien de sotmetre les dones davant jutges i fiscals de les acadèmies així com la possibilitat de ser ridiculitzades públicament a través d'un text creat amb tal efecte, amb tota seguretat va fer desistir l'empeny de moltes d'elles a participar en aquests espais creats per i per a homes. De fet, s'han conservat algunes *cedulillas* que parlen de la intenció d'algunes dames a ingressar en

aquestes tipus d'esdeveniments literaris; es refereixen, però, a certàmens literaris als quals, malgrat la convocatòria pública de l'esdeveniment, les dones en van ser rebutjades. En aquest sentit, cal intuir-hi una certa influència de les *cedulillas* originals de les acadèmies, el to de les quals i, fins i tot, l'estructura argumentativa s'acabà trasposant a les dels certàmens apareguts en la segona meitat del segle XVII a València. Les primeres *cedulillas* aparegudes a un certamen de què es té constància, les trobem en l'imprés de l'esdeveniment celebrat a València el 1665 en honor a la Immaculada Concepció (De la Torre y Sevil 1665: 137-144). Uns anys més tard, l'imprés del certamen celebrat el 1668 a València en honor a sant Joan de Mata i sant Feliu de Valois, de caràcter aristocràtic, recollia sis *cedulillas* de les quals una, escrita per Baltasar Sapena i Zarçuela, senyor de Pamís versava sobre «Una dama mui avarienta dessea concurrir en esta fiesta, solo porque es justa, y porque le han dicho que entre tanta gente no hallará puesto que no sea muy apretado. Los santos de su devoción son solamente san Pedro, porque tiene llaves para guardar [...]». La peça, que no especifica res més sobre la hipotètica participació de la dama en la festa poètica, tan sols diu d'ella que:

aborrece a la Filosofía porque sus artes son liberales [...] Agrádase de los poetas porque miden sus cosas; solo el Dante la haze horror por el nombre; gusta los versos, de endecha porque son cortos y abomina de los de arte mayor porque son largos. Es tan grave que no permite que su galán la diga «Mi burlesca ni mi jocosa», sino solamente «Mi seria [...]» (Rodríguez 1669: 380-381).

Aquest text breu, que sembla tenir un caràcter inventat, demostra el to sorneguer⁷³⁸ amb què es rebia una hipotètica sol·licitud d'una dona a participar al certamen, tot i que posteriorment especifica que la dama ha acudit als jutges del certamen per demanar un marit (el *dispensero* del darrer assumpte del certamen), d'acord amb l'estructura típica de les *cedulillas*.⁷³⁹ Malgrat que el certamen era obert, cal intuir-hi en el tractament de la sol·licitud una certa resistència per part dels jutges, per bé que de caire jocosa, per influència de l'estranyesa que podia causar la concurrència de dones creadores en les acadèmies ocasionals. De fet, en l'esfera acadèmica valenciana dels segles XVII-XVIII revisada tan sol hi constatem una participació excepcional de la dama Gabriela Mançanares de la Cueva, de la qual no tenim cap dada més enllà de la seva peça.⁷⁴⁰ Va concórrer a una de les dues

⁷³⁸ En consonància amb el tractament de la resta de peticions dels sol·licitants: (1) un estudiant de jurisprudència demana la redempció d'aquesta ciència; (2) un astròleg demana a Apol·lo l'hora de naixement de Feliu de Valois, per investigar en la carta astral del sant; (4) un poeta culte es presenta com a candidat per entrar-hi; (5) un home que sempre dorm i que ho fa tot a l'inrevés; (6) un albèitar demana millor consideració (Rodríguez 1669: 377-384).

⁷³⁹ «La estructura de las cedulillas que aparecen en las justas es siempre la misma. Primeramente se menciona al personaje que se presenta como candidato a ser admitido a la academia de Apolo, o pide una solución a la academia para algún variopinto problema, o pide participar en una determinada justa. El personaje en cuestión se describe peyorativamente y, al final, Apolo le responde con una seguidilla (un sólo caso), una redondilla (seis casos), o una cuarteta (trece casos), dando su aprobación o censura. Las cedulillas de las justas poéticas no tienen diferencias con las que aparecen en las academias, y son un claro reflejo de la influencia de éstas en las manifestaciones literarias con carácter de concurso. Por otra parte, las cedulillas siempre dan la sensación de añadido, y no guardan relación con el hilo argumental de la justa. Es decir, las cedulillas se desentienden, no sólo de presentarse al premio, sino también del motivo de la convocatoria (un santo, la Virgen, etc.) presentándose como un pegote» (Mas i Usó 1991: 191).

⁷⁴⁰ El seu nom ha estat recollit per Bernabeu (1941: 353); Mas i Usó (1991: 396, 397, 1.328, 1.663 i 1.739; 1993: 411 i 1999: 463); i Herrero (2009: 66).

acadèmies ocasionals que l'*Academia de los Soles* va organitzar el 1658 i 1659, a València, a la casa de Basili de Castellví i Ponce, organitzador de les representacions acadèmiques, segons tenim constància gràcies a les relacions impreses (*Sol de Academias o Academia de los soles*, 1658; *Repetida carrera del Sol de Academias o de la Academia de Soles*, 1659). L'acadèmia ocasional a la qual va assistir i participar Gabriela fou la primera, que va tenir lloc el 1658.⁷⁴¹ Hi va aportar un sextet-lira en castellà, però sense basar-se en cap assumpte ja preestablert, a diferència de la resta de participants (De la Torre y Sevil 1658: 44) [CVIII]. Amb aquesta peça es va erigir com l'única dona dels diu participants consignats (Mas i Usó 1991: 396). A més a més, malgrat que la composició duu la rúbrica amb el seu nom, al llibre que relata l'Acadèmia no hi consta com a participant, tal com reconeix també Mas i Usó.⁷⁴² Dades que evidencien una anomalia en aquesta presència, però la manca de més investigació ens impossibilita investigar sobre aquest cas.

Pel que fa a la misteriosa i hipotètica acadèmica, ni tan sols podem provar que es tracte d'una autora nascuda a l'àmbit lingüístic català; dubte generat pel cognom, que guanya consistència pel fet que sabem que el cartell de l'acadèmia, que pretenia reprendre la celebració d'aquests esdeveniments literaris, havia convocat a qualsevol escriptor de la Corona d'Aragó. El cas de Gabriela, però, no va crear cap precedent ni cap intent d'emulació entre les seves congèneres, ja que un any més tard de la celebració d'aquesta acadèmia, va tenir-ne lloc una altra, recollida en el volum *Repetida Carrera del Sol de Academias o de la Academia de Soles su Zodíaco la casa del Ilustre Señor don Basilio de Castelví* (Repetida Carrera 1659) sense cap aportació femenina. Tanmateix, sorprén trobar-hi una presència nombrosa de dones entre el públic, eminentment femení, pertanyents totes elles a la noblesa, la qual cosa confegia distinció a la festa, tal com ens fa saber l'acadèmic Josep Borja a la introducció del sarau:

Atención pido, aunque veo,
que es pretensión escusada,
porque el tenerla es preciso
a donde asisten las damas.
(*Repetida* 1659: 3)

Segons Mas i Usó, aquest fet no és novetat però sí que adverteix que cada cop el públic femení assistent és més nombrós en aquestes acadèmies ocasionals, tal com es té constància per a la novel·la pastoril *El prado de Valencia* (1600), de Gaspar Mercader, acadèmic dels *Nocturns*, la qual recrea la celebració d'una acadèmia,⁷⁴³ amb personatges de la

⁷⁴¹ Trobem una descripció de l'acadèmia, amb la llista de participants a Mas i Usó (1991: 395-415).

⁷⁴² «El libro de la academia de 1658 lleva aprobación del doctor Pedro Garrido, fechada el 15 de enero de 1659, y una dedicación al lector del tortosino don Francisco de la Torre y Sevil. Seguidamente se exponen los asuntos siguientes, en los que no se menciona a Gabriela Manzanares» (1991: 397). Per saber més sobre aquesta acadèmia ocasional, llegiu l'estudi que li dedica Mas i Usó (1993).

⁷⁴³ Es correspondria, més aviat, a un certamen literari en tant que els poetes hi competeixen amb premis i s'hi va llegir una sentència, amb què es van atorgar guardons; de fet, Mas i Usó considera que és probable que el certamen es realitzés en realitat, pel grau de precisió dels detalls aportats en la novel·la. En la novel·la, els pastors van oferir un certamen a les dones de la ciutat de València, encapçalades per Belisa, a la qual Fileno va demanar que: «[...] suplico a vuessas mercedes nos tengan en alguna casa de Valencia una justa poética, donde yremos todos; y después con otra y otras fiestas, aunque humildes y pobres pagaremos la infinita

realitat i amb poemes que en ocasions van ser presos per l'autor de les actes de l'Acadèmia dels Nocturns. Domínguez (2001: 46) il·lustra la participació incipient de les dones en els certàmens a través del cas d'una autora desconeguda que assisteix amb el pseudònim d'*Arvinda* a aquesta justa fictícia recollida al *El prado de Valencia*. El tema dels pseudònims d'origen pastoril dels autors d'aquest certamen (Fideno, Cardenio, Olimpo, Lisardo, Leonardo i Dinarda) han estat objecte d'estudi per part de Mas i Usó, qui va identificar el nom femení de Dinarda amb el de l'acadèmic dels Nocturns Miguel Beneyto⁷⁴⁴ però no en diu res respecte al d'*Arcinda*. A més a més, l'estudi de Pérez García (2010) dedicat a les *Moradas de Apolo: Palacios, ceremoniales y academias en la Valencia del Barroco (1679-1707)*, tampoc no ens permet extraure cap dada relacionada amb la participació femenina, més enllà de remarcar-ne l'absència.

Davant d'això, ara com ara només podem formular-nos una pregunta: hauríem de considerar aquesta mostra com a literatura de dones o, més aviat, escriptura d'un discurs femení? Siga com siga, el que podem afirmar amb rotunditat és que, com aquesta acadèmia ficcional, per a les acadèmies valencianes s'ha constatat que les dones van esdevenir-hi un element important com a espectadores convidades (Mas i Usó 1991: 74). La presència més nombrosa de públic femení, escollit selectivament, està documentada sobretot en acadèmies d'ocasions o extraordinàries,⁷⁴⁵ on l'assistència de dames aristocràtiques en els saraus literaris era comunament aplaudida. D'altra banda, també s'ha de tenir present que en algunes acadèmies ordinàries no s'acceptaven convidats. Ara bé, una revisió al to i a la temàtica dels versos llegits en aquesta acadèmica ocasional de 1658⁷⁴⁶ i en d'altres celebrats en la mateixa àrea, deixa entreveure que les dones són presents en aquestes festes poètiques aristocratitzants d'uns pocs, només com a tema poètic, com a protagonistes de les peces, però no mai com a participants; com ocorre en la resta d'acadèmies (ordinàries, s'entén), la dona és el tema que és canta o es ridiculitza, objecte de l'amor o de burles dels acadèmics, però no la trobem mai com a agent creador, amb nom propi. És que, certament, no hi havia un lloc destinat per elles en aquestes reunions literàries? Potser és que estava tàcitament delimitada la repartició de rols, de manera que elles hi havien de figurar només com a tema d'inspiració per a ells, els homes poetes? Novament, aquí ens trobem amb el problema de la recerca d'una veu

merced que allí recibiremos. Las atapadas acetaron con mucho gusto el tomar a su cuenta esta jornada; y entre los cavalleros que a la mira estavan destas cosas, escogieron para que se encargase de sacallas bien desto a don Gaspar Mercader, que casi con los ojos lo estava pidiendo, y lo acetó, [...] encargó a Fileno que embiasse a don Gaspar Mercader en un Cartel los sugetos para las coplas, porque ya en los amores de Belisa quería velle» (cfr. Mas i Usó 1994: 48).

⁷⁴⁴ Va presentar-hi unes «Redondillas de una dama a si galán que por dalle un billete le dio un papel en quien tenía sus pecados escritos». *Inc.* «Tú piensas con el papel...» (*apud.* Mas i Usó 1992: 292-293; transcritas a continuació, pp 319-321).

⁷⁴⁵ Fins al punt que considera Mas i Usó que: «A excepción de las grandes personalidades y algunos estudiantes, las alusiones al público evidencian que éste era fundamentalmente femenino. La importancia del público no es nada desdeñable, pues en introducciones y vejámenes es el referente al que se dirige el secretario o fiscal» (1996: 134). D'altra banda, també s'ha de tenir present que en algunes acadèmies ordinàries no s'acceptaven convidats

⁷⁴⁶ «Tenía un galán el retrato de su Dama en el pecho, disparáronle una pistola y la imagen de su vida en la lámina fue reparo a su muerte en el plomo. Doróla en quatro dézimas D. Joseph de Borja, Cavallero del Hábito de Montesax; «Quiso provar una Dama los cristales de una fuente y a esse tiempo se paró el agua; y a este assumto adelantó la pluma en un soneto D. Joan de Balda»...

poètica femenina pròpia, allunyada dels clixés amorosos o burlescos amb perspectiva masculina, presents en la tradició poètica.

En aquest aspecte, resulten molt reveladors els versos que llegim a una acadèmia impresa (entnem que extraordinària) celebrada el 1718 a Madrid, tal com reflecteix el títol del volum: *Academia que se celebró en Madrid el día 31 de diciembre de 1718, siendo presidente de ella Don Licurgo Bradamante, secretario Don Scaligero Balicoso, fiscal Don Theseo Languidato, 1718. Dedicada al conde de Fuensalida y Colmenar*, signada per Vicente Guerrero.⁷⁴⁷ Tot i que no hem sabut trobar cap estudi que tracte aquesta acadèmia, i desconexim totes les dades quant a la seva celebració, revela informació interessant sobre la manca d'accés de les dones a l'univers de les acadèmies en aquesta època i sobre el context de censura en què es troben les dones inclinades a les lletres. El revisem aquí perquè no hem trobat cap treball que l'explori com a font literària i reflex històric. Entre les composicions presentades i altres recollides per l'imprés, s'hi llegeix un romanç que reproduïx una queixa femenina sobre la manca de participació de les dones en els espais de cultura i saber.⁷⁴⁸ D'acord amb la rúbrica que indica que és obra d'una dama, es tractaria d'uns versos femenins, no signats, escrits a propòsit de la manca d'admissió de les dones en aquests espais culturals. En la primera part de la composició, l'autora reprova les limitacions i el control a què han estat sotmeses les dones al llarg dels segles, que han dificultat el seu accés als espais d'alta cultura i, en concret, a l'esfera poètica:

Aviendo supuesto el secretario de esta academia en la pragmática de que dio cuenta en ella, que por especial privilegio de la magestad de Apolo se concedía que las damas fuesen admitidas al certamen poético. Después de celebrado este, se queja una dama en nombre de todas, de que la inadvertida saña de los hombres sponga a las mugeres incapaces de concurrir a semejantes empleos literarios sin que se les conceda para ello especial facultad.

Romance

Ya que la suerte inconstante
vulnerando propios fueros
sugetó nuestra arrogancia
4 al tímido frágil sexo;
ya que en la indócil coyunda
de el hombre, el hado severo
condenó nuestro alvedrío
8 a inseparable tormento;
ya que, en la cruel proterva⁷⁴⁹
vil servidumbre, perplexo,
confundió nuestro destino,

⁷⁴⁷ Es tracta d'un imprés rar, conservat a la BNM, sign. VE/519/3, descrit per Aguilar (1972: 486). En vam tenir notícia gràcies a Serrano y Sanz (1903-1905: I, 139-140). En el moment de la nostra consulta, ni tan sols es trobava catalogat, tal com s'esdevé amb d'altres impresos de la signatura VE no inclosos al catàleg encara.

⁷⁴⁸ De fet, l'imprés conté una pragmàtica amb la clàusula: «Que en las academias siguientes no se dexa de incluir a las damas en este certamen poético, que son bellísimos assumptos para una obra heroyca; y esto, sin que se exceptúen las hechizeras del amor, que también son del conjuro» (Academia 1718: 24). També conté una composició amb l'assumpte: «Despídese en nombre de toda la Academia de las Damas del año pasado, llorando su ausencia. Fue assumpto de Don Anguyiano Frnco. Romance endecasílabo», adreçada a les dames (Academia 1718: 52-54); el to sarcàstic de la peça ens fa pensar en les segones intencions de l'acadèmia, en plorar una absència de les dames en aquell sarau. És necessari estudiar aquesta acadèmia per tal de conèixer les intencions reals de les peces i incidir en la seva documentació històrica, per tal d'esbrinar quins foren els seus participants i quina activitat va tenir.

⁷⁴⁹ *proterva*: 'perversa'.

12 libertad y captiverio;
 ya que al injusto, tirano
 dominio de vuestro imperio
 violenta nuestra obediencia,
 16 paga tributario feudo;
 ya que de pesado yugo
 oprimido nuestro cuello
 quanto intenta sacudirle,
 20 tanto más le bruma el peso;
 ya que el hidrópico se mira,⁷⁵⁰
 insaciable vuestro ceño,
 más altivo quando más
 24 humilde nuestro respeto;
 ya, en fin, que por nuestra injusta
 tolerancia del derecho,
 selló vuestras possessions
 28 en caracteres, el tiempo:
 blasonad de superiores,
 por superior privilegio,
 mas no a la naturaleza
 32 atribuyáis el obsequio.
 ¿No basta que el hombre ingrato
 se olvide de aquel primero
 maternal vientre en que tuvo
 36 domicilio de alma y cuerpo?
 ¿No basta que el doloroso
 afán de su nacimiento
 pague con dar a su madre
 40 en cada passo un tropiezo?
 ¿No basta que al dulce néctar,
 que fue su primer sustento,
 corresponda en el acíbar⁷⁵¹
 44 de amargos desabrimientos?
 ¿No basta, en fin, que la débil
 flaca cerviz, oprimiendo
 de potencias y sentidos
 48 se mire absoluto dueño,
 sino que, sañudo, altivo,
 cruel, inhumano y ciego,
 oy tiranizar intente
 52 los dominios del ingenio?
 ¿Quién os dixo que las artes,
 las ciencias, los rudimentos,
 los retóricas idiomas
 56 y, aún, la poesía y metro,
 se vieron más exaltadas
 en varoniles alientos,
 que en femeniles aplausos,
 60 de su discreción tropheos?
 (Academia 1718: 73-75)

Seguida d'aquestes preguntes versificades que contenen una crítica voraç contra aquells que maldiuen del saber i de l'escriptura femenina, l'autora anònima argumenta una defensa de la saviesa femenina a través d'un catàleg de dones sàvies que recupera i recorda amb noms de deesses i reines de l'Antiguitat Clàssica, dones fortes encapçalades per la gran Minerva.⁷⁵²

⁷⁵⁰ *hidrópico*: 'assedgat sense límits'.

⁷⁵¹ *acíbar*: séver, 'amargura o disgust'.

⁷⁵² Aquestes són Febea, Cenòbia, Elena, Tomiris, Artemísia, Lucrècia, Penèlope, Semiramis, Porcia...

¿Ignoráis que en las virtudes,
 armas y letras sabemos
 que a los hombres las mugeres
 72 igualaron o excedieron?
 No lo ignoráis, lo calláis,
 y en afectado silencio
 dais el nombre de ignorancias
 76 a maliciosos intentos;
 mas porque será possible
 que por ser aplauso nuestro
 solo lo déis al olvido,
 80 expondré a vuestro recuerdo.
 (Academia 1718: 75)

Acabat el recompte de les *virago* del món clàssic (v. 61-88), recupera a continuació la nòmina de les dones virtuoses procedents de l'Antic Testament,⁷⁵³ per passar després a parlar només de les que van excel·lir en les ciències, amb referències a figures de l'Antiguitat clàssica.⁷⁵⁴

Y, assí, ciñendo el discurso
 a erudición del ingenio,
 hablaré solo de algunas
 104 que en ciencias florecieron
 (Academia 1718: 76)

Després d'esmentar alguns noms femenins importants per a les disciplines de l'astrologia i la medicina (v. 172-176), passa a parlar de les creadores de poesia, que també pertanyen al món grecollatí, representat, en primer lloc, per la gran Safo:

Y si por la poesía
 buscáis mugeres, veremos
 su aclamación ilustrada
 180 entre antiguos y modernos.
 Sapho Lyríca inventó
 el verso sáphico y luego
 en lyrícas poesías
 184 escribió nueve quadernos.
 (Academia 1718: 78)

Només trobem el nom d'una autora moderna que tanca aquest catàleg de poetes: la virtuosíssima amb la ploma sor Juana Inés de la Cruz, escriptora novohispana que amb una obra prolífica va destacar pels pressupòsits "feministes" i de defensa de la vàlua femenina en els camps del saber i la ciència:

Corone nuestro discurso
 últimamente el ingenio,
 la facundia, la elegancia,
 220 la erudición y el acierto,
 de Juana Inés de la Cruz,
 timbre de aquel nuevo reino
 de España, sol en la ciencia
 224 y honor de Pindo en el metro.
 Díganlo heroycas sus obras
 en cuya dulçura a un tiempo
 no ay docto que no celebre

⁷⁵³ Esmenta els noms de Sara, Rebeca, Judith, Raquel, Ruth, Abigail...

⁷⁵⁴ Amb al·lusions a Dèbora, Sofipatra, Manto, Sibila Amaltea, Mínera, Istrina, Zenobia, Nicostrata, Aspàsia, Leòncia, Metapontina, Diotima, ...

- 228 doctrina, estilo y concepto.
 Y, en fin, dígalo la *Crisis*
 que contra un sermón discreto
 executó por tres vezes
- 232 al orador convenciendo.⁷⁵⁵
 Pues, si esto es assí y la ciencia
 (como advirtió un ingenio)
 es acción del alma y esta
- 236 no se distingue de sexo,
 dezid: ¿Qué bárbara, loca,
 vana presumpción del genio,
 os induce a abandonar
- 240 las damas el respeto;
 suponiendo, inadvertidos,
 que a literarios empleos
 no se han de admitir sino
- 244 por especial privilegio?
 No hagáis delito en nosotras
 lo que es en vosotros miedo
 de que en nuestros castigos
 nazcan vuestros escarmientos.
- 248 Que si a la muger primera⁷⁵⁶
 condenó sacro decreto
 a sugestión, fue porque ella
- 252 sugetó al hombre primero.
 Si exercieran las mugeres
 (de una Casandra al exemplo)
 en vez de uso la pluma,⁷⁵⁷
- 256 los libros en vez de aseos,
 no se dude que excedieran
 a los hombres, pero es esto
 tan al contrario. Mas callo
- 260 que más que defiendo, ofendo.
 Para apológica crisis⁷⁵⁸
 baste lo dicho, añadiendo
 esta irónica pregunta
- 264 a vuestro convencimiento:

DÉZIMA

- Hombre, que en las musas quieres
 hallar segura influencia,
 siendo de métrica ciencia
- 4 incapazes las mugeres;
 tus necedades infieres
 de oráculos inexpertos
 nunca salen juizios ciertos,
- 8 pues si esto es assí, señores,
 ¿para qué de sus errores
 fian siempre sus aciertos?
 (Academia 1718: 79-80)

Deixant aquest text, si tornem a les acadèmies extraordinàries, pel que fa a les que es van celebrar al Principat de Catalunya, podríem buscar un correlat per a les valencianes en el realitzat per l'Acadèmia de sant Tomàs d'Aquino, amb seu al convent de Santa Caterina.

⁷⁵⁵ En referència a l'obra de sor Juana *Carta atenagórica*, publicada el 1690, caracteritzada per «ardientes declaraciones feministas» (Paz 1982: 513). Originàriament, va ser titulada *Crisis de un sermón*, en ser escrita en resposta al sermó predicat a Lisboa pel jesuïta portugués António Vieira (Lisboa, 1608-Sant Salvador de Bahía, 1697).

⁷⁵⁶ La primera dona, Eva.

⁷⁵⁷ *uso*: es refereix al 'huso', *fus*.

⁷⁵⁸ Remissió al títol de sor Juana Inés de la Cruz.

Se sap que existia abans del 1677, encara que els nous estatuts no foren aprovats fins al 1711 (Brown 1987: 180-183). Estava integrada per religiosos dominics i personalitats procedents del món universitari, però desconeixem quin en va ser el funcionament i activitats, més enllà de les festes extraordinàries anuals dedicades al sant patró amb implicacions literàries (lectures de conclusions filosòfiques i teològiques, composició i recitació de poesies i cants d'oratoris) (Valsalobre & Rossich 2007: 42). Les notícies que tenim d'aquestes festes provenen d'algun títol⁷⁵⁹ i, especialment, del vexamen escrit per Francesc Fontanella en ocasió d'un certamen (Brown 1987: 239-240) al qual va exercir de secretari: gràcies a aquest, doncs, sabem que, el 1643, l'Acadèmia barcelonina de Sant Tomàs va celebrar unes festivitats civico-religioses en honor a la donació d'una relíquia de sant Tomàs, efectuada pel convent de dominics de Tolosa al convent de Santa Caterina de Barcelona (Rossich 2003: 98). Aquestes celebracions van comptar amb sermons, misses, processons, lluminàries, focs artificials i, fins i tot, amb el certamen literari de rigor en honor al sant. Tot i que organitzat al si d'una acadèmia, aquesta celebració literària que va reunir un nombrós grup de poetes al voltant d'aquella festa religiosa, difereix de les acadèmies ocasionals suara esmentades (organitzades per acadèmies ordinàries privades) en l'aspecte de la concessió de premis i el caràcter de convocatòria pública;⁷⁶⁰ ho demostra l'existència del vexamen que estipulava els guardonats i, especialment, el nombre significatiu de dones, que al costat d'altres homes no vinculats a l'acadèmia, van aportar les seves peces literàries a concurs –avui desaparegudes–, «desitjosos d'escalar el Parnàs» (Brown 1987: 182).

A la llum dels testimonis conservats, doncs, s'infereix que les dones podien assistir de tant en tant als certàmens que, com aquest darrer, tenien convocatòria oberta, però només extraordinàriament, tot equiparant la seva participació com la de tants altres «lletrats ocasionals» que festejaven amb els seus versos efemèrides concretes.⁷⁶¹ Els certàmens, en tant que un ingredient més de l'aparat festiu que pretenia aglutinar i involucrar el conjunt de la població, eren oberts a tothom, la qual cosa permetia que hi participessin els poetes destacats de l'època així com els aficionats; les anomenades «vates ocasionals», no vinculades a cap cercle literari o acadèmia (Ferrando 1983: 882). I és que tal com reconeix el mateix Ferrando:

De més a més, aquell sistema de competició poètica oferia una excel·lent ocasió de lluïment públic als poetes ocasionals o de curta volada, que de vegades s'escudaven en les limitacions que els imposava el cartell per justificar la seua mediocritat. Més que no pas pel premi, sovint de valor material ben escàs, els rimaires valencians, i qualque vegada també catalans, mallorquins i castellans, hi participaven per la seducció del prestigi social que comportava el fet de guanyar-lo o d'alternar amb les principals figures de la vida literària local (1983: 137).

⁷⁵⁹ *Villancicos que se cantaron en el convento de Santa Catalina Mártir de esta Excelentísima Ciudad de Barcelona, en las fiestas que tributan y consagran los Académicos discípulos a su Angélico Maestro Santo Tomás de Aquino* (1703).

⁷⁶⁰ De fet, ja va fer notar Brown que les activitats literàries d'aquesta acadèmia tenien un caràcter més obert que no pas la dels Desconfiats, per exemple, i ho demostra l'assistència dels consellers de la ciutat a l'acadèmica de Sant Tomàs però no a l'altra (1987: 183).

⁷⁶¹ Ara bé, hem de tenir present, d'acord amb N. Romero, que la manca de conservació impresa de les actes és un gran problema a l'hora d'estudiar amb exactitud la participació real de les dones (Romero 2012: 106).

Fet i fet, és aquesta la gran característica que ens permet documentar la concurrència de les dones en aquests tipus d'esdeveniments en tot l'àmbit hispànic i també en el català: una convocatòria oberta i la crida a la participació massiva del cartell que marcava les condicions dels certàmens, era el que permetia la participació femenina en un acte literari públic d'aquestes característiques, quan les dones generalment restaven excloses de l'àmbit literari. És per això que Ferrando particularitzava els certàmens (tot referint-se als valencians) per:

la seua obertura a la participació de tothom que complís amb les condicions del cartell. La immensa majoria dels concursants valencians són oriüds de la ciutat de València. La presència forastera es limita a alguns literats o membres dels ordes religiosos procedents del Regne de Castella o d'Aragó, establerts provisionalment o definitivament a València [...] El sexe femení és representat en els nostres certàmens per la participació, sempre en castellà, de diverses monges, entre les quals cal citar sor Bernarda Romero (1983: 900).

Realitzada aquesta precisió necessària sobre la distinció entre acadèmies i certàmens, abans de centrar-nos en el fenomen i passar a analitzar els resultats recollits de l'examen de relacions, cal precisar una sèrie de qüestions, relacionades amb els criteris de selecció del corpus i d'establiment de la nòmina de les participants:

- ☞ En primer lloc, les dones participen en aquestes festes poètiques a través de dos procediments: amb composicions presentades a concurs, que seran les que estudiem aquí, o bé amb versos que solien anar enganxats al recinte on se celebraven les festes (normalment convents). Aquesta segona modalitat de poemes, en general, s'han conservat més rarament perquè solien formar part de l'arquitectura efímera dels festejos (que solia ésser arrencada en el transcurs de la festa). A més a més, quan són copiats als impresos, resulta difícil identificar-ne les autories perquè eren versos penjats anònimament, encarregats als poetes locals o a persones vinculades amb el convent, etc. Tot i així, se n'ha conservat una mostra femenina vinculada a l'àrea lingüística catalana: un sonet castellà signat per una agustina del convent de Sant Sebastià d'Oriola (Baranda 2004b: 311, n. 10), sense especificar-ne la identitat. Va ser escrit en el marc de les festes funerals celebrades el 1612 per les autoritats eclesiàstiques d'Oriola en honor a la mort de fra Francesc Jeroni Simó (1578-1612), beneficiat de la parròquia de St. Andreu de la ciutat.⁷⁶² En les dites exèquies, les capelles i els tumults de l'església d'Oriola⁷⁶³ van ser ricament

⁷⁶² Es va obrir un procés de creació de santedat al voltant d'aquest religiós, que finalment no va prosperar: Falomir (1998-99). Al dietari de Pere Joan Porcar llegim nombroses entrades dedicades a les honres celebrades per la ciutat de València a la mort de Simó i els conflictes que va suscitar la devoció popular vers aquesta figura (Garcia ed. 1983: 81-88, 103 i *pas.*).

⁷⁶³ Les parròquies de Santa Justa i Rufina i de Sant Jaume oriolanes, també foren decorades per a l'ocasió amb poesia, però l'autor no pogué accedir a les composicions. Respecte a la primera diu: «a ver esta grandeza y belleza acudió toda la ciudad, y en particular los parroquianos desta parroquia, que con tanta devoción y afición celebraron estas exequias. Huvo muchos geroglíficos, sonetos y letras, todas en alabanza del bendito sacerdote mosén Simón. Los quales por mucho que los he procurado ver para imprimir, no los he pedido alcançar» (Martínez: 1612, f. 134v). Pel que fa a la segona: «Tuvo esta iglesia este día muchos geroglíficos, enigmas, versos y sonetos, los quales no pude alcançar para que saliessen a luz en esta impresión» (Martínez 1612: f. 139v).

decorades amb una gran quantitat de versos, en llatí i en castellà, jeroglífics i enigmes, tots ells masculins però hi trobem la peça d'una religiosa anònima del convent d'agustines de Sant Sebastià de la ciutat, fixat en la capella de Santa Anna⁷⁶⁴ i que ens ha arribat a través de la impressió de les exèquies (Martínez 1612: f. 51) [LVIII].⁷⁶⁵ Respecte als versos gestats en el marc de les festes per transformar l'espai físic festiu, no circumscrits estrictament als certàmens com el cas anterior, Baranda planteja la qüestió que aquesta col·laboració femenina venia «mediatizada por la pertenencia a cualquiera de los grupos organizadores de las mismas, que tienen poder para establecer exclusiones por el género (lo hagan o no), como sucedía en las academias» (2004b: 311); per aquest motiu, l'estudiosa descarta del seu estudi aquesta producció que no és fruit de la compareixença pública a concurs; criteri que també hem adoptat nosaltres en el nostre treball, però que no ens ha eximit de recollir les autores que haurien presentat els seus versos 'a la devoció', atenint-se a les condicions del certamen, que comentarem en el moment oportú. I és que considerem que la manca de documentació de les autores de l'àmbit català ens impossibilita de precisar el grau de pertinença als grups promotors de les festes (excepte casos comptats) adduït per Baranda,⁷⁶⁶ raó per la qual recollim i tenim present totes les participants, tot distingint-ne si hi han participat a concurs o a la devoció.

- ☞ En segon lloc, cal tenir present que un dels problemes als quals hem de fer front en aquesta parcel·la d'estudis, i que Baranda ja va posar sobre la taula, és la manca de conservació de les relacions impreses (o, inclús, manuscrites) dels certàmens, cosa que ens impossibilita de disposar d'un recull íntegre de tots els certàmens realitzats a l'àrea lingüística catalana; i, més encara, que accedim a la nòmina completa de les participants i de la seva obra. Respecte al primer punt, referit al corpus general dels certàmens, ja hem explicat que ens basem en la revisió de bibliografia bàsica. I, pel que fa a alguns certàmens de l'àrea lingüística catalana en particular, en alguns casos, però, la nòmina de poetes és l'únic que ens n'ha arribat, a través de la conservació del vexamen o la sentència. Una mostra d'això, és el vexamen de Fontanella comentat unes línies més amunt o la sentència acèfala d'un certamen celebrat a Barcelona, el 1626, organitzat pel Consell de Cent a Ramon de Penyafort que dona bona mostra de l'acollida d'aquestes festes poètiques entre les dones a mitjan segle.⁷⁶⁷ Doncs bé, en aquest estudi també tenim en compte aquestes notícies d'autores recollides en vexàmens i sentències, i les incloem en el nostre recompte, tot i que som conscients que poden ser fruit de notícies vagues o imprecises. I és que restem a l'expectativa que puguem afinar encara més els resultats a mesura que vagen apareixent nous testimonis. Assumim, amb això, els desajustos a què es

⁷⁶⁴ Veg. una descripció de la capella, amb la rica decoració i composicions exposades a Martínez (1612: f. 47-51v). Segons el narrador de les exèquies, aquesta capella fou decorada pels mossens Jaume Mallol, Francesc Ochoa, Marcos Armero i Ferrandes.

⁷⁶⁵ El volum conté una relació de la vida i mort del sacerdot i un *Breve tratado de la fundacion y antigüedad de la muy Noble y Leal Ciudad de Origuela: Y de las cosas memorables de su Iglesia Cathedral: De los Varones Ilustres Eclesiásticos q esta Ciudad y santa Iglesia ha tenido...*

⁷⁶⁶ Ho il·lustra a través del cas de sor Àngela Sánchez, dominica del convent de Santa Caterina de Sena que va aportar una peça a la devoció al certamen celebrat en honor a Lluís Bertran, també dominic.

⁷⁶⁷ En parla també Brown (1993: 258-262).

refereix Baranda (2004b: 312) sobre les proporcions d'homes i dones que suposaria tenir presents també les justes que no van assolir la impremta,⁷⁶⁸ perquè considerem que les mateixes relacions impreses dels certàmens podien ometre detalls o informació rellevant, en no incloure totes les poesies presentades. Al nostre parer, qualsevol informació que s'ha conservat (i més encara si parlem de vexàmens o sentències) cal ser tinguda en compte per l'establiment del catàleg de les autores i l'evolució del seu accés a l'esfera pública: també per al cas dels certàmens que han conservat el llibre imprès, és rellevant fixar-se en els elements de les sentències i vexàmens per suplir la manca de conservació textual.

☞ A més a més, pel que fa a algunes dades vinculades amb les autores cal tenir present una sèrie de assumpcions prèvies, algunes de les quals ja han estat comentades:

1) En primer lloc, no comptem íntegrament amb les peces aportades per les dones, ja que no totes es van acabar imprimint, però a partir de la revisió dels vexàmens o les sentències sí que podem extractar una llista de les participants, que nosaltres tenim en compte des d'un punt de vista estadístic malgrat que no se n'haja preservat l'obra. Baranda (2004b: 313-314) es refereix a dues fases de censura en el procés de selecció de textos que hauria condicionat fortament la seva publicació –i conservació fins als nostres dies– o no: la primera era operada pels jutges del certamen, que adjudicaven els premis, i la segona, pel compilador del certamen que triava el corpus textual a publicar normalment, basat en un criteri d'economia,⁷⁶⁹ etc. Conclou Baranda (2004b: 313) que en ambdues fases hi devien influir els prejudicis de gènere latents, juntament amb el pes social dels participants, aspecte que contribueix a considerar la manca d'equanimitat en el balanç de participació femenina/masculina.

2) En segon lloc, cal tenir present que algunes autores van concórrer en algun certamen amb més d'una peça, la qual cosa obliga a diferenciar el nombre de poemes de dones presentats en aquestes plataformes i el nombre total d'autores participants en el seu conjunt; també és necessari contemplar les autores que es presenten a premi i les que ho fan la devoció, com ja hem apuntat.⁷⁷⁰

3) En tercer lloc, cal tenir present que els certàmens van ser un fenomen de sociabilitat literària present arreu de l'àmbit hispànic i caracteritzat en ocasions per una mobilitat dels autors, cosa que explicaria que autors i autores foranes poguessen participar

⁷⁶⁸ En aquest aspecte, també caldria que tinguéssim present que el nombre de poemes que ens ha arribat varia molt en funció de la magnitud de les relacions impreses: algunes només han trasmes les obres guanyadores, altres contenen tant les guanyadores com les presentades a premi i a *la devoció*, i, en els pitjors dels casos, no ens ha arribat la relació.

⁷⁶⁹ Així, el compilador i narrador del certamen celebrat a Girona el 1622, explicava que: «Estas son algunas de las poesías premiadas i leídas en este torneo. No saque el prudente lector la calidad dellas por el hilo del orden en que van ensartadas pues ni con esta censura las calificaron los juezes ni yo les doi otro grado que el que acaso tenían cuando las copié. Después de verse malogrado no pocas, que canpearán asaz entre estas, y aver dexado otras indinas de tanta luz. Por donde advertirá el curioso que algunas ocupan ínfimo lugar, que merecían superior. I aun entre aquellas hallará alguna, que a prima faz podía levantar cabeza entre las premiadas; pero quitados los anteojos de la pasión, haga anatomía de ella i topará con algún defeto natural opositivo contras las leyes del cartel, por el cual justamente fue privada del premio» (Ruiz 1623: f. 136).

⁷⁷⁰ Seguim aquí també la metodologia aplicada per Baranda (2004b: 313).

en els circuits literaris catalans, i a l'inrevés. Dit això, en aquesta tesi seleccionem totes les autores que van participar als certàmens documentats a l'àrea lingüística catalana, sense atendre a l'origen de naixement ja que en la majoria dels casos ens ha estat impossible situar-les geogràficament; només per a les autores sobre les quals comptem amb un perfil biogràfic més clar i que sabem que són nascudes fora de l'àrea lingüística catalana, les hem deixat fora de la nostra edició. A més a més, aquesta mobilitat ens ha dut a examinar els certàmens celebrats en d'altres territoris hispànics a la recerca d'autores de l'àmbit català, que també incloem i editem a la tesi.

4) En quart lloc, Baranda es refereix al problema dels anònims i pseudònims inherent a tota la producció de certamen, que tant podia ser masculina com femenina. A més, comptem amb mostres textuais en què no es pot identificar cap marca de gènere femenina, però, en canvi, alguns substantius presents en la rúbrica ens han indicat el rastre d'una autoria femenina: una dama, una devota, etc. Aquest problema d'identificació autorial el trobem molt marcadament en l'únic certamen poètic conservat a Mallorca durant els segles XVI-XVII (Garau Amengual 1993) en commemoració de la beata Caterina Tomàs, promogut i editat pel nebot d'aquesta. Tot i el desig de bona part de la societat mallorquina de canonitzar Caterina i la gran popularitat de santedat de què va gaudir la beata arran de la seva mort, a través de l'imprés no aconseguim distingir les devocions poètiques femenines de les masculines, perquè l'imprés no va recollir els versos autografiats. Gràcies a la sentència i a la distribució dels premis del certamen (Tomàs 1636: 144-152), coneixem els cognoms d'alguns participants i, especialment, dels guanyadors, entre els quals sembla no constar cap nom femení.

1.2.3. Les participants als certàmens de l'esfera lingüística catalana

La nòmina d'autores que presentem aquí ofereix una bona mostra del clima literari que es va anar configurant des de final del Cinccents, principi del Siscents a l'àrea lingüística catalana, on les dones ja comencen a donar a conèixer el seu nom bé a través dels poemes a preliminars publicats (recordem que hi ha documentats poemes impresos d'aquesta tipologia de datació molt primerenca a les premses de València) o bé a través d'aquesta plataforma dels certàmens. Veiem la relació dels certàmens on acudeixen les dames per mostrar la seva vena poètica.

1.2.3.1. Certàmens organitzats per Bernat Català de Valeriola (València, ca. 1592-1593)

Al voltant de 1592,⁷⁷¹ Bernat Català de Valeriola (1568-1616), cavaller de l'orde de Calatrava i president fundador de l'Acadèmia dels Nocturns, va sufragar la celebració de tres justes literàries consecutives: la primera, a l'església de Sant Llorenç, a la devoció de la seva muller, Na Constança de Perillós; la segona, al lloc on havia de ser soterrat, al Reial Monestir de Nostra Senyora de Gratia Dei, de religioses cistercenques, també anomenat la

⁷⁷¹ Segons Ferrando (1983: 897 i *pas.*); i Mas i Usó (2009: 11-47).

Saïdia (situat als afores de València), que esdevindria protagonista en la celebració de certàmens;⁷⁷² i, la tercera, en honor a sant Vicent Ferrer i sant Antoni i a la mort de Crist, a la casa on residia, seu també de reunió de l'Acadèmia dels Nocturns.⁷⁷³ Els tres certàmens van ser publicats en un sol volum (*Justas* 1602) que recull les composicions a les quals va tenir accés uns anys més tard el mateix Català de Valeriola i van ser reeditats per Salvador Carreres (1929), juntament amb l'autobiografia del noble, que aporta algunes notícies d'aquestes reunions literàries. Gràcies a aquests llibres dels certàmens, doncs, sabem que en la segona i tercera justa va participar una religiosa del convent de la Saïdia. Així, d'entre els quaranta-nou poetes que van acudir a tots tres certàmens, gairebé tots membres acadèmics i assidus en certàmens del període (Gaspar Aguilar, Carles Boil, Jaume Orts...) (Ferrando 1983: 904), destaca un nom femení: sor Bernarda Romero (València, a. 1592-1621), coneguda popularment com Na Romera. En certa manera, el silenci documental contrasta amb el ressò que degué assolir en aquest circuit dels certàmens valencians ja que posteriorment a aquesta intervenció, es convertiria en poeta assídua en aquests esdeveniments.⁷⁷⁴ No hi ha dubte que, davant l'anunci de l'esdeveniment poètic que Català de Valeriola va organitzar al seu convent, sor Bernarda es va veure atreta a participar-hi (encara més si considerem que no hi estava vulnerant la clausura monàstica). El secretari del certamen, el canonge de l'església Francesc Tàrrega,⁷⁷⁵ demanava a cartell un sonet, sis octaves, sis dècimes i un romanç, en castellà,⁷⁷⁶ per presentar en la festivitat de sant Benet de Núrsia (*Justas poéticas* 1602: 183-185) i la religiosa s'hi va presentar en dues categories: el primer poema fou presentat a la categoria d'octaves (*Justas poéticas* 1602: 109-112) [XLV],⁷⁷⁷ sis

⁷⁷² El 1623, les religioses de la comunitat es van encarregar de la confecció del tercer premi (sis parells de guants florejats) per al certamen celebrat en el marc de les festes de la Universitat de València a sant Lluç (Cros 1626). Amb relació a aquest certamen, cal precisar que, considerava Mas i Usó (1991: 897) que hi va participar «una serrana sin nombre», segons una al·lusió al vexamen; ara bé, després d'haver analitzat l'imprès, concloem que el terme «serrana» del text no fa referència a una dona poeta sinó que es tracta, més aviat, d'un personatge d'un romanç, que simbolitza la Universitat: «Más bella que la manyana /quando el Alva sol conduze/ con ostentación lozana/ en un romanze introduze/una discreta serrana./ Con cercos de resplandores / (que su artificio sutil) / robó al prado los colores, / haze que el Mayo y Abril / le hagan guirnaldas de flores. / Hele notado una cosa /y es bien que della me assombre / en ocasión tan honrosa /y es que ha venido sin nombre / aquella serrana hermosa. /Tampoco al joven nombró, /siendo tal su calidad, /pero harele por él yo: / ella es la Universidad, / San Lucas el que escogió» (Cros 1626: 138).

⁷⁷³ Per una descripció dels tres certàmens i els seus participants, veg. Mas i Usó (2009: 11-47).

⁷⁷⁴ I és que, tal com denunciava Martí i Grajales, es té molt poca informació biogràfica sobre aquesta autora, tot i la seva prolífica activitat en certàmens: «De esta poetisa nada dicen nuestros bibliógrafos y es tanto más de extrañar su silencio por cuanto sus poesías no carecen de mérito y hablan además de otros escritores valencianos cuyas obras no pueden parangonarse con las de aquélla. Abona también su valer el hecho de que obtuvo premios en certámenes donde alternaba con poetas de tanto renombre como don Guillén de Castro, Gaspar Aguilar, don Carlos Boil y don Gaspar Mercader» (1927: 411-412). Apareix esmentada per abundant bibliografia, sempre a partir de la cita de la seva obra, però no hem pogut documentar-la: Salvà (1872: I, 122, 126); Serrano y Sanz (1903-1905: II, 163); Martí Grajales (1927: 21, 101, 411-413, *pass.*; l'erudit dedica un apartat a aquesta poeta, que és l'únic nom femení que apareix repertoriat al seu catàleg de poetes des de l'edat mitjana fins al 1700.); Carreres (1949: 422); Simón & Calvo (1962: 91); Simón (1972: 292-293 i 497-499); Ferrando (1983: 882, 900, 904-906, 917, 919, 923, 933 i 942); Mas i Usó (1991: 688, 696, 697, 698, 705, 722, 767, 768, 773, 784, 785, 786, 788, 790-792, 795, 799, 838, 866, 1.328, 1.711, 1.746, 1.773, 1.776, 1.796, 1.804, 1.827 i 1999: 501); Domínguez (2001: 46-47); Baranda (2005b: 222); GEC; i Herrero (2009: 73-74).

⁷⁷⁵ Doctor en teologia i canonge de la Seu de València des de 1584; fou també escriptor, actuant especialment en l'àmbit dels certàmens valencians.

⁷⁷⁶ «en lenguaje castellano, /qu es agora el que más corre», diu la sentència (*Justas poéticas* 1602: 253).

⁷⁷⁷ Comptem amb una reimpressió del certamen feta per Salvador Carreres ed. (1929); dins d'aquest volum,

estrofes en honor de sant Benet, tal com especificava el cartell del certamen.⁷⁷⁸ Mentre que la segona peça escrita per sor Bernarda consistia en un romanç castellà (*Justas poéticas* 1602: 158-161) [XLVI],⁷⁷⁹ que havia d'anar dedicat a sant Bernat, en tant que fou presentada a la modalitat de «Romances a la leche que dio N. Sra. a San Bernardo» per a la qual s'exigia un romanç de setanta-dos versos al conegut miracle de la llet vinculat al sant.⁷⁸⁰ Fet i fet, tot seguint aquestes condicions del cartell, la monja hi va aportar sengles composicions en representació de les religioses de la comunitat, tal com destaca Tàrrega a la sentència del certamen realitzat per ell mateix (*Justas poéticas* 1602: 286-210), tot explotant el tòpic i la tradició del gust de les monges per la rebosteria.⁷⁸¹

Cargada de mielmeladas,
de bizcochos y conservas
y de muchas ensaladas
con açúcar y con yervas
y flores diferenciadas;
al examen que se hazía⁷⁸²
vino toda la Zaydía
con sor Bernarda Romero,
y las hermanas primero⁷⁸³
miraron lo que trahía.
Pensaron en su papel
hallar pussible y pipino
y un señor con mucha miel
y un toldico y un minino,
y el maçapán del cartel;
pero en vez de todo aquesto
hallaron muy en su puesto
lenguage, concepto y arte,
porque ella viene de parte
donde queda todo el resto.
Luego en verla se retira
la mentira y sus lisonjas
y desto nadie se admira
porque a estas señoras monjas,
no se atreve la mentira.
Si es dicho de la verdad

trobem de nou la composició de sor Bernarda (p. 235-236).

⁷⁷⁸ «Una bolsa y anillo, / segundo y primer premio a seys estanças / serán, que del caudillo / Sant Benito, dirán las alabaças / tan ricas como el oro / que abona destos precios el decoro» (*Justas poéticas* 1602: 184).

⁷⁷⁹ Carreres ed. (1929: 268-270).

⁷⁸⁰ «Aquel milagro santo,/ donde la Virgen con su leche pura/ a Bernardo honró tanto,/ canten en un romance, cuya hechura / de setenta y dos versos / será, tan numerosos como tersos» (*Justas poéticas* 1602: 185).

⁷⁸¹ Sobre aquesta qüestió, veg. Mapelli (2004).

⁷⁸² La justa és equiparada a un examen, pel fet que el poeta s'exposa a la censura pública per la seva art poètica i els jutges examinaven les composicions participants i n'emetien el veredict. Cal tenir present que als vexàmens de tots tres certàmens, el secretari hi fa referència a la justa poètica com si es tractés d'un examen, en què es mesurava el talent i l'enginy dels poetes: «Luego de varios lugares/ acudieron mil cantores/ de voces particulares/ que su metal y primores/ mostraron en sus cantares./ Algunos desentonados;/ otros, no muy bien enseñados;/ otros, malos aunque diestros/ y muchos dellos maestros/ con examen aprovados» (Francesc Tàrrega, «Sentencia [a la 1a justa]», dins *Justas poéticas* 1602: 64-65); «Con examen de ingenio y pensamiento...» (Francesc Tàrrega, «Sentencia [a la 2a justa]», dins *Justas poéticas* 1602: 183). Aquest tòpic del certamen com a examen és present en el vexamen d'un altre certamen del període: «Los que piensan sin examen / arte tan noble exercer/ sepan que lo es el certamen, / adonde pueden temer / las censuras del vexamen» (Moradell 1619: f. Ca).

⁷⁸³ *hermanas*: es refereix a les Muses, que ja han estat esmentades al cartell del certamen amb l'apel·latiu de *nueve hermanas*: «Las nueve hermanas quieren/ en esta gran ciudad poner estado...» (Francesc Tàrrega, «Sentencia [a la 2a justa]», dins *Justas poéticas* 1602: 183). Erròniament, Mas i Usó considera que són les germanes del convent de la Saïdia, amb la qual cosa, el vers no té gaire sentit (Mas i Usó 1991: 695).

hízoles buena hermandad
la qual entregó la guarda
de lo dulce a sor Bernarda
con que le guarde amistad.
O que bien cabe Pintor⁷⁸⁴
entre monjas y confites,
[...] (*Justas poéticas* 1602: 199-201)

És per aquest «lenguage, concepto y arte», doncs, que sor Bernarda va resultar mereixedora del segon premi en la categoria dels romanços; tot i que no podem obviar que en aquesta decisió del jurat podria haver influït el fet que l'escenari del certamen era el mateix convent on residia la participant, per la projecció social que podia reportar a la poeta i a la seva comunitat el premi obtingut, és una dada reveladora:

Un otro espejo segundo
dedican a sor Bernarda,
pues más que el latín de Tullio⁷⁸⁵
su nuevo romance agrada.
(*Justas poéticas* 1602: 209)

I és que, en aquests moments, sor Bernarda encara no era la «infatigable poetessa de certamen» (Ferrando 1983: 905)⁷⁸⁶ en què s'acabaria convertint amb els anys, coneguda per participar en els certàmens religiosos més prestigiosos de la València moment, com veurem. Més enllà d'aquestes dues peces, aportades al segon certamen, testem la documentació d'una tercer poema aportat per sor Bernarda per al tercer certamen sufragat per Bernat Català de Valeriola. Es va celebrar després de 1593 al domicili del noble amfitrió, i fou consagrat als sants Vicent Ferrer i Antoni, i a la mort de Crist. Romero hi va enviar la seva peça per lloar el sant homònim (sant Bernat). Hi va concórrer a la categoria dels sonets, amb la temàtica i característiques establertes al cartell,⁷⁸⁷ malgrat que la composició aportada no s'ha conservat; la notícia de la participació ens la dona la sentència del certamen de Tàrraga, en la qual «la monja confitada» és citada com a participant, enviada pel seu convent:⁷⁸⁸

⁷⁸⁴ Referència al poeta Marco Antonio Pintor, que també hi va presentar una composició.

⁷⁸⁵ *Tullio*: es refereix a Marc Tul·li Ciceró. Orador, escriptor, polític i filòsof llatí.

⁷⁸⁶ Considerarà l'estudiós que «Sor Bernarda Romero, monja bernarda del Reial Monestir de Nostra Senyora de Gratia Dei, o de la Saidia, fou una infatigable poetessa de certamen, sempre en castellà: a més de la seva participació en els certàmens organitzats per Català de Valeriola, intervingué en el de sant Ramon de Penyafort (any 1602), en el de fra Doménech Anadon (any 1606), en el del beat Lluís Bertran (any 1608), en el del beat Tomàs de Villanueva (any 1619) i en el de santa Teresa de Jesús (any 1621), entre els coneguts avui, i molt sovint s'endugué premis» (Ferrando 1983: 904-905). Tot amb tot, Martí i Ascó considera que les seves composicions «presenten escàs interès literari, com la major part de les peces que pugnen per guanyar algun guardó en aquests certàmens» (2103: 126). Amb tot, és la poetessa que més sobresurt, ja que era assídua als certàmens poètics valencians del segle XVII, al costat de poetes destacats de l'època com ara Gaspar Aguilar, Carles Boil, Jeroni Martínez de la Vega, Gaspar Mercader, Jaume Orts, etc. Segons Aurora Domínguez (2001: 46-47), respecte a la participació ocasional de religioses en certàmens del segle XVII, diu que són poques les religioses que repeteixen en més d'una justa poètica, parla només dels casos de l'aragonesa Ana Francisca Abarca de Bolea i de sor Bernarda Romero.

⁷⁸⁷ «El regalo que a Bernardo/ derretido en sus amores,/ hizo la imagen de aquel/ que hombre murió por los hombres:/ cuando por darle un abraço,/ en premio de sus acciones,/ los braços desenclavando/ del fiel madero dispone;/ en un soneto engrandezcan/ los que a la joya se oponen,/ de tres vasos cristalinos,/ hechos con arte, y con moldes» (*Justas poéticas* 1602: 252-253).

⁷⁸⁸ Cal tenir en compte que al llibre, no hi ha tots els poemes presentats als certàmens: la qual cosa explica que hi haja alguns poetes que apareixen esmentats al vexamen que no han conservat la seva obra, com és el cas de l'autora que ens ocupa ara; també hi ha textos a la devoció, de poetes que no van concórrer al certamen

A sor Bernarda Romero
de la Zaydía imbiaron
las monjas con un recuero
que de sus manos guisaron
en casa de un confitero.

Con un romance venía,
que por soneto trahía
y motejando su lance
juró que siempre en romance
hablaban en la Zaydía.

Dixo un síndico, «No creo
qu'esa excusa avrá lugar,
que yo sé des que las veo,
que su contento es hablar
más cerrado que en hebreo.

Y assí porque de mi aprieto
les he atinado el sujeto,
pidan romance otro día,
que al revés en la Zaydía
hará Barnarda un soneto
(*Justas poéticas* 1602: 258-259)

En el to satíric propi dels vexàmens, sor Bernarda hi és ridiculitzada, acusada de dur un romanç en comptes d'un sonet, que demanava el cartell, i a través d'un elaborat joc de paraules la llengua 'romanç' i el tipus de composició poètica, Tàrrega recrimina a la monja que a la Saïdia parlen malament: «más cerrado que en hebreo».

Quant a l'assistència de la religiosa en aquests certàmens literaris organitzats per Català de Valeriola, ens planteja algunes qüestions. Sabem que hi foren convocats els poetes membres de l'Acadèmia dels Nocturn de la qual era president el mateix organitzador: cavallers, membres de l'alta burgesia i del clergat que assistien regularment a les tertúlies de l'acadèmia, van presentar-hi els seus versos, al costat dels de la religiosa sor Bernarda Romero. La constatació de la participació de la religiosa en aquests dos certàmens vinculats a l'acadèmia, ens fa pensar en l'existència d'uns lligams personals i intel·lectuals entre la cistercenc i un cercle erudit,⁷⁸⁹ que dinamitzaria la vida literària valenciana de finals de segle i principis del XVII. Estaria basat en unes inquietuds intel·lectuals comunes, en què la religiosa hauria participat en la clausura a través de l'enviament de les composicions als certàmens, la correspondència epistolar –avui no conservada– o les visites personals.⁷⁹⁰ De fet, l'activitat de certamen posterior de sor Bernarda ens la situa com una participant experimentada i assídua, que anima l'ambient literari del moment amb les seves peces

poètic, tal com adverteix el mateix Català al pròleg del volum: «Con todo, porque no dexe de haver alguna memoria de sus autores, van en las sentencias los nombres dellos, conque podrá el Lector animarse a hallar las obras q yo no pude. Suplirán esta falta las que se leyeron a la devoción, pues muchas dellas son tales, que quitaran el premio a alguna de las que le merecieron, por ser mejores entre las que entonces compitieron a parecer de rectos consejeros» (*Justas* 1602: f. 3v-4.)

⁷⁸⁹ Herrero diu a peu de nota: «Pasqual Mas i Usó ha localitzat dos poemes de Na Romera que aportà a l'Acadèmia de los Nocturnos» (2009: 73). Amb tot, no se'n pot considerar component per les raons adduïdes en el Capítol 6. Subapartat 1.2.2. de la tesi; més aviat, es tractaria d'una participació puntual al certamen en el qual també van participar la major part dels escriptors de la dita acadèmia, tal com recull Ferrando (1983: 904).

⁷⁹⁰ En aquest aspecte, resulta interessant la lectura del treball de Campo (2000) que reconstrueix la pertinença d'Ana Francisca Abarca de Bolea, del monestir cistercenc de Casbas, al «círculo lastanosino» aragonés, reunit a l'entorn de Juan Vincencio Lastanosa. Ho documenta a través de les cinc cartes dirigides per la religiosa al cronista Uztarroz, que resulten fonamentals per perfilar l'activitat literària de la religiosa.

enviades a esdeveniments literaris ocasionals. També li inferim una xarxa d'amistats bastant àmplia en l'esfera cultural de la València del segle XVII, potser iniciada arran de la celebració del certamen al convent on residia, quan va poder tenir lloc la coneixença dels poetes de l'Acadèmia.

1.2.3.2. Certàmens en honor a la canonització de Ramon de Penyaforç (Barcelona, 1601; València, 1602; Barcelona, 1626)

El segle XVII es va obrir amb les grans festes urbanes celebrades a les ciutats de Barcelona i València amb motiu de la canonització del dominic Ramon de Penyaforç (Santa Margarida del Penedès, ~1185 -Barcelona, 1275) amb les corresponents convocatòries literàries públiques. Aquestes valien, per igual, per fer lluir els ingenis locals i establir-se en un mínim parnàs local, com per mostrar l'estimació generalitzada vers el sant que, amb la seva canonització, contribuïa a reportar glòria a la seva terra (a més, Barcelona albergava les despulles del sant). Així, havent arribat des de Roma la notícia sobre la canonització del sant, a Barcelona, els impresos i els pamflets consagrats a la biografia del sant, es van disparar (Ettinghausen 1999 i 2010: 216). El Consell de Cent va assumir l'organització de les festes per gloriejar la nova, que van incloure, més enllà dels acostumats actes multitudinaris (sermons, processons, lluminàries, tornejos de cavallers, ornament de tabernacles..., també en d'altres ciutats catalanes) la celebració de dos concursos literaris que van tenir lloc, amb dos dies de diferència, a l'església de Santa Caterina dels dominics (Rossich 2003: 104). Accedim a tot l'aparat festiu gràcies a l'extensíssima relació que va ser encarregada al prior dominic Jaume Rebullosa (1601); proporciona una descripció d'ambdós certàmens més la còpia de les peces presentades i premiades, així com les sentències, i també els jeroglífics relatius a les festes.

El primer certamen, el *certamen literal* organitzat pel mateix Consell de Cent barceloní, hauria congregat més de vint poetes que van aportar els seus versos tant en català, com en castellà i en llatí, i jeroglífics, d'acord amb les bases del cartell, que si bé premiava per igual totes tres llengües mostrava preeminència per la llengua catalana:⁷⁹¹ per la coneguda sentència de Francesc Calça (Rebullosa 1601: 348-350), sabem que el premi dels versos catalans va anar a parar a Jeroni Pujades; el premi de versos llatins va ser per als alumnes del Col·legi de Sant Martí de Girona, Joan Dorda, Alexandro de Almeida i un anònim *Carmen lyricum*; el dels jeroglífics, per a Josep Fontelles, i el de les composicions castellanes, per a

⁷⁹¹ Dins del llibre de Rebullosa que relata les festes, trobem el cartell del «Certamen literal mandado publicar por los señores conselleres y Consejo de la ciudad de Barcelona en honra de la canonización y fiesta del glorioso santo Raymundo Peñafort» (Rebullosa 1601: 116-118), que demana als poetes que «Antes de dar las obras de aquí al jueves a 31, de presente mes de mayo, día de la Ascención, al señor Conseller en Cap para que sean examinadas y procurar que vayan escritas de buena letra para que puedan ser leydas sin dificultad y parezcan mejor» (Rebullosa 1601: 118). A continuació, una recomanació que havien de tenir en compte els participants: «Advierten los juezes que no puede ganar premio el que escribiendo en verso catalán o castellano, octavas, rimas, estramps y cantos, passare de ochos estanças y en canción de verso endecasílabo, enteros y quebrados, passare de seys estanças y la media final; y en redondillas, el que passare de doze coplas. También advierten que en lengua catalana llevará el mayor premio el que mejor escriviere estramps o cantos; en castellano, el que mejor escriviere canción en la composición de enteros y quebrados [...]» (Rebullosa 1601: 118).

Salicio, Diego de Vera, Carlos Olivón i una religiosa (Rossich 2003: 104). D'aquest i de l'altre certamen, Rebullosa (1601: 338-402) només en reporta, «por brevedad», les sentències, les peces premiades i algunes poques seleccionades, escrites a la devoció, fet que ens impossibilita d'establir un càlcul aproximat sobre la concurrència real diferenciada entre homes i dones. Així mateix, per la parquedat de la font, només n'hem pogut recuperar una peça femenina, la cançó premiada d'una religiosa anònima⁷⁹² (Rebullosa 1601: 376-379) [XLVII],⁷⁹³ dedicada al sant i acollida a la categoria dels versos castellans exigida al cartell de la festa poètica fixat amb anterioritat: «Set octaves, cançons o redondillas de deu peus en llengua catalana o castellana i vint dístichs o altres versos en llengua llatina, en llahor de la vida y mort del gloriós S. Ramon de Peñafort» (Rebullosa 1601: 139). D'aquesta no en tenim més dades més enllà de la seva obra i el que diu d'ella la sentència que la premia,⁷⁹⁴ segons la qual és la seva «humildad de espíritu» acompanyada del «zelo cristiano», el que impedeix a la religiosa mostrar públicament la seva identitat i eixir de l'anonimat:

La religiosa

Con voz quebrada y corazón entero
empieza un alma religiosa el canto
por humildad de espíritu, postrero.

Mas como el humillarse puede tanto
del zelo religioso, conmovido,
la aviva el cielo con aliento santo.

La mano presta al ánimo encogido
y le engrandesce con el premio justo
y lauro honroso a la verdad debido.
(Rebullosa 1601: 392-393)

Tanmateix, si la narració del certamen hagués estat més generosa, podríem constatar una major implicació de les dones en aquest esdeveniment literari –com veurem en un apartat específic dedicat a «Les dones i les festes (poètiques): un camp de recerca per abordar» (p. 365) el protagonisme femení en aquesta festa és bastant remarcable⁷⁹⁵ així com el nombre més nombrós de dones poetes que computem per al segon certamen en llaor del sant que té a lloc a la ciutat, gràcies a l'existència d'un vexamen més complet. Així, en la *Justa literaria* celebrada per l'Estudi General de Barcelona, els poetes són cridats a participar a través de cinc categories o certàmens (amb una diversitat de temes més rica que l'anterior), als quals s'havien d'acollir per presentar les seves peces en les tres llengües ja referides.⁷⁹⁶ De la xifra aproximada de quaranta-tres participants que hem pogut recollir en la lectura de l'imprés, nou tenen nom de dona; xifra escurçada si atenem que la sentència només refereix alguns dels participants (i altres que hi van acudir *a la devoció*) i que Rebullosa només hi va copiar els versos guanyadors, amb alguns altres pocs presentats que li van

⁷⁹² En parlen, Baranda (2004b: 313, n. 13); i Serrano y Sanz (1903-1905: I, 138 i 1915: I, 79-81).

⁷⁹³ A l'antologia de poetes líriques hispàniques confeccionada per Serrano y Sanz a principis del segle XX (1905) s'inclouen poetes catalanes que van concórrer a certàmens, entre les quals es troba aquesta anònima i una transcripció del poema (Serrano y Sanz 1905: 89-91).

⁷⁹⁴ La sentència ve encapçalada pel títol «Discurso XXIX. En el qual se ponen los versos y la sentencia del certamen poético de la ciudad» (Rebullosa 1601: 338-402).

⁷⁹⁵ Rebullosa (1601: 183) també recull que Anna Meca i Ivorra va decorar un tabernacle a sant Vicent Ferrer.

⁷⁹⁶ Llegim el cartell de la segona convocatòria a Rebullosa, amb els temes i categories (1601: 138-140). Els poemes premiats i seleccionats, així com la sentència d'aquest certamen, els trobem a «Discur. XXX. De la de la Universidad y de la Justa partida de los cavalleros» (Rebullosa 1601: 403-443).

agradar. Una d'aquestes és Caterina de Cardona,⁷⁹⁷ l'única dona que conserva els versos aportats al sant en aquest segon certamen perquè Rebullosa els hi va copiar: es tracta d'una glossa castellana llegida a la devoció del temple de Santa Caterina de Barcelona (Rebullosa 1601: 426-427) [XLVIII], on foren venerades les restes de Ramon de Penyafort abans de ser traslladades a la catedral de la ciutat, el 1838 i, a la capella actual, el 1879. Tot i que no hi va competir, la composició de Caterina seguia les condicions del cinqué certamen o categoria, per al qual es demanava una glossa castellana sobre quatre versos ja donats, al sepulcre del gloriós sant.⁷⁹⁸ El fet que només en sapiguem el primer cognom, dificulta els nostres intents de documentar-la, però és evident que l'hem de vincular amb el llinatge dels Cardona, uns dels més importants a la Catalunya del període.⁷⁹⁹ A més a més, les referències que hi ha d'ella a la sentència⁸⁰⁰ en remarquen aquest origen noble; segons el text, Caterina «entre famosas, famosa» i «en saber peregrina, / sabia en extremo y tan diestra / que es de las dotas maestra» s'hauria endut premi si hi hagués participat, cosa que demostra el prestigi social de la dama:

Doña Cathalina hermosa
y entre famosas, famosa,
a quien se da el vassallaje
pues del arte y del buen lenguaje
es la norma y cifra honrosa.
Es en saber peregrina,
sabia en extremo y tan diestra
que es de las dotas maestra
y al son de una harpa divina,
de su gran valor dió muestra.
Por su gusto allí cantó
y su gran saber mostró
que, si por premio cantara,
sin duda se lo llevara
quién tanto se aventajó.
(Rebullosa 1601: 439)

Allò que interessa d'aquest certamen, és que a la sentència Caterina apareix encapçalant un tropell de dames que també es van veure temptades a participar-hi i hi van aportar els seus versos (no conservats) a la 5a categoria:⁸⁰¹

Por remate muy apuestas
vinieron unas doncellas
ricas, hermosas y bellas,
porque las mejores fiestas
no valen nada sin ellas.
Una música ordenaron
en que del santo cantaron
con soberana armonía

⁷⁹⁷ La recullen Serrano y Sanz (1903-1905: I, 176-177); i Baranda (2004b: 313, n. 13).

⁷⁹⁸ «Aquí yaze el gran Raymundo, / immortal de mortal hombre / y en la excelencia del nombre / sólo en uno y otro mundo» (Rebullosa 1601: 140)

⁷⁹⁹ Molas no cita cap Caterina de Cardona en els seus estudi dedicats a la via femenina dels grans llinatges catalans a l'Edat Moderna, en els quals sí que parla, en canvi les duquesses de Cardona (2001: 57-59, 2004: 184-186 i 2012: 238-243).

⁸⁰⁰ Trobem la «Sentència» a Rebullosa (1601: 427-442); a partir d'aquesta, Rossich proporciona la llista de premiats (2003: 104).

⁸⁰¹ Al marge del full hi ha anotat «Certamen 5», la qual cosa significa que totes aquestes dones esmentades pel vexamen haurien participat en aquesta modalitat; veg. Baranda (2004b: 313, n. 13).

y cuatro versos glosaron
que el cartel pedido había.
(Rebullosa 1601: 439-440)

Malgrat que aquestes foren unes festes populars que van aglutinar el gran gruix de la població, les dames que participen al certamen, pertanyen a les grans famílies, per tal com són esmentades com a «doncellas, ricas, hermosas y bellas». El fet que els certàmens fossen de convocatòria oberta a tothom, va estimular i permetre que un nombre important de dones, mogudes per la devoció i també per la consecució d'un cert prestigi social, hi concorreguessen, al costat dels poetes destacats i dels versificadors aficionats que perseguïen els mateixos fins. Aquesta intrusió femenina en el camp literari quedava legitimitat pels objectius del certamen; ço és, demostrar la seva devoció al sant al qual festejaven, alhora que representava per a elles una eina de sociabilitat fonamental:

Vino al lugar dedicado
a dar principio a la fiesta
una dama bien compuesta
que en todo tiene el primado,
bella, discreta y apuesta.

Doña Cathalina hermosa
[...]

Con boato y tabaola
con su figura mal puesta
y glosa peor compuesta
cierta dama Figuerola
vino de boda a la fiesta.

No guardó lo que conviene
y así ningún lauro tiene
que el que canta de tal arte
él se va por una parte
y el premio por otra viene.

Con grave ademán y gesto
Ollera, hermosa donzella,
discreta, gallarda y bella,
tomó en el lugar su puesto
do pocas vienen qual ella.

Tuvo en el cantar destreza,
en el tañer sutileza
y en todo muy gran valor;
danle por premio el honor
y alábanle su nobleza.

Vino Boscana después
y con la arpa mal templada
cantó flaca y desmayada,
no sé si en copla sin pies
o en prosa sin dezir nada.

Con frasi y tono aldeano,
cantó un verso vaxo y llano
sin estylo y con pie corto,
al exercicio la exorto,
que está el ser diestra en su mano.

De verde y blanco vestida
una dama cathalana
con dos glosas vino ufana,
más aunque fue recebida
con general gusto y gana,
no dijo nada en effecto
al propósito y sujeto;

del arte muy poco sabe,
en el verso no es suave
y es confusa en el concepto.

Con la ropa roçagante
Leonarda al puesto llegó,
su ronca lira tocó
a cuyo son dissonante
los quatro versos glosó.

Avísanle que otra vez
componga mejor sus pies
y sino de aquesta tierra
dende agora la destierra
para la Tartaria el juez.

La nimpha Astora muy diestra
echó el resto de doctrina
quando con vos peregrina
dota en el arte se muestra
y en las sentencias, divina.

Con su voz dulce y sonora
a los jueces enamora
y el Mundo se le aficiona
aunque el premio y la corona
no se le da por agora.

Alburquerque presumptuosa,
que en su gala y biçarría,
siempre sin razón confía,
llegó también con su glosa
a festejar este día.

Procuróse buen lugar
pero no pudo ganar
aun favorecida tanto,
mostrando que era su canto
cantar mal y porfiar.

Vino al auto literal
Jori, una noble donzella,
que enamoró solo en vella,⁸⁰²
con melodía y voz tal
que es poco Olimpio apar della.

Fue en el arte aventajada
y en la sentència estremada;
su parte y valor mantuvo
con tanta gracia que estuvo
a punto de ser premiada.

Mas Fontellas suspendió
el scientico bullicio
pues fue tan rara en su oficio
que admiró porque venció
el arte con su artificio.

Contra cualquier hado adverso
y Aristarco más perverso,
premiaron su melodía:
no es mucho, pues merecía
un premio por cada verso.

Tras quien mil hermosas damas
estas fiestas celebraron
y aunque premios no llevaron
de su valor muchas famas
con ser una despertaron.

Danles, por su gallardía,
versos, cantos y harmonía,
el lauro y palma de honor,

⁸⁰² *vella*: 'verla'.

justo y debido favor
a tal gala y lozanía.
(Rebullosa 1601: 439-442)

Malauradament, no ens ha pervingut cap d'aquests altres textos femenins. Les participants apareixen citades amb el cognom feminitzat, i com l'anterior, és difícil concretar-ne l'origen familiar només amb un cognom: aquestes dames són una tal Figuerola (llinatge Figueró?), que no queda massa ben parada; una tal Ollera (Oller?), que és lloada per la seva versificació; seguidament, és criticat el defectuós art poètic d'una tal Boscana (Boscà o Bosc?); també hi és esmentada una altra dama de la qual no dona dades més que la seva procedència catalana; la segueix una tal Leonarda que és blanc de les crítiques de l'autor de la sentència; després és lloada una tal nimfa Astora, que sembla que va agradar molt, malgrat que no va ser premiada, seguida de les crítiques dirigides a una tal Alburquerque (potser la duquessa d'Alburquerque?); se cita després una tal Jori, que va estar a punt d'emportar-se el guardó i, finalment, la llarga llista de dones acaba amb l'esment d'una tal Fontelles, que devia tenir alguna relació de parentiu amb Josep Fontelles, procedent de Lleida i guanyador del cinquè premi del mateix certamen.

Deixant de banda aquesta celebració i centrant-nos ara en terres valencianes, un dels noms més importants del període relacionats amb la poesia femenina de certamen és el de la ja esmentada sor Bernarda Romero,⁸⁰³ que farà una reaparició a un certamen celebrat el 1602 com a part de l'octavari de les festes o *regozijos* urbans convocats a València⁸⁰⁴ per celebrar l'aixecament als altars del sant Penyafort, un any després que se'n difongués la notícia. En dona bona mostra la relació impresa del frare dominic Vicent Gómez Corella (1602), que més enllà de la descripció de les festes, conté tant les poesies llegides durant les festes com les presentades a certamen.⁸⁰⁵ L'esdeveniment literari va tenir lloc a la capella major de l'església del convent de dominics de Sant Domènec, va reunir almenys cinquanta-dos poetes (els que són citats a la *Relació* de Gómez), entre els quals trobem «figures de notable relleu en la vida literària de l'època, com sor Bernarda Romero» (Ferrando 1983: 913).⁸⁰⁶ Quan sor Bernarda només feia uns pocs anys que havia donat a conèixer el seu nom a través de la seva vinculació al cenacle d'acadèmics de l'Acadèmia dels Nocturns, en participar als certàmens patrocinats pel seu fundador, ara, la religiosa, tornava a concórrer a un premi literari, amb una finalitat, la lloança d'un sant, que gairebé l'obligava a pronunciar-se poèticament en tant que poeta reconeguda, en aquest «curso de toda la nobleza de la ciudad y otra gente [*que*] fue tanta que parecía imposible poderse oír nada» (Gómez 1602: 396). De fet, pel que fa a aquesta gran assistència, sosté Mas i Usó que:

Conviene señalar la gran afluencia de público y, sobre todo, los que llama 'otra gente', pues contraponen el público de las justas, exceptuando las consabidas autoridades eclesiásticas y políticas, al

⁸⁰³ En relació a la concurrència a aquest certamen, veg. Mas i Usó (1991: 767, 768 i 773 i 2009: 122).

⁸⁰⁴ Una descripció del certamen a Ferrando (1983: 913-915); i Mas i Usó (2009: 119-129).

⁸⁰⁵ La descripció del certamen, amb les poesies llegides ens ha arribat desordenada: Gómez (1602: 107-142, 160-220, 247-284, 309-330, i 368-457) copia poemes llegits a la devoció en diferents dies dels festejos i inclou cartell, vexamen i sentència (p. 459-473).

⁸⁰⁶ Salvà inclou la religiosa en la llista de participants a la justa dedicada a Ramon de Penyafort (1601).

de las academias literarias, donde el público, cuando lo había, era seleccionado, siempre entre la clase acomodada, en función del parentesco y amistad con los académicos. Como se observa en el párrafo citado, el público de las justas literarias era heterogéneo, ya que ésta, al formar parte de una fiesta, tenían un carácter popular: sin embargo, las justas literarias no pierden su carácter aristocratizante, pues los que más directamente las formaban, secretario, jueces y poetas eran de clase acomodada, contándose entre ellos: nobles, poetas, dramaturgos consagrados, militares, clérigos, etc. (1991: 225)

Romero, l'única participant femenina, hi va aportar dues peces que trobem impreses a la *Relació*: el primer poema, uns sextets-lira en castellà (Gómez 1602: 110-112) [XLIX], fou presentat a la devoció del sant durant la 4a jornada, ja que explica Gómez, els premis es van deixar per al darrer dia (9a jornada, diumenge).⁸⁰⁷ Aquesta composició fou llegida per algú alié a l'autora, com demostra la descripció que la precedeix: «Acabando de leer este cavallero, haciendo aplauso todo el auditorio a tan gallardos conceptos y singular poesía, tocaron los menestriales, haciendo así cada vez que acabavan de leer los demás poetas. Luego salió otro [*s'entén que un altre home*] y dixo lo siguiente» (Gómez 1602: 110). De nou, amb unes octaves castellanes (Gómez 1602: 408-409) [L], Romero va respondre a la crida del cartell i va competir pel premi, en una categoria en què el cartell demana estances a un miracle del sant.⁸⁰⁸ Per aquesta segona peça, la religiosa és elogiada al vexamen⁸⁰⁹ emés pel secretari Miquel de Ribellas:

Deste [*el poeta Orts*] el canto extraordinario
sigue una ilustre muger,
que esculpirla en mármol pario
quisiera y así ha de ser
oy la cruz deste rosario.

Porque en su canto resuena
la contemplación tan biva
y en el guisado que ordena
se muestra tan grande activa
que es Marta y es Madalena.

Del gran Bernardo no son
devotos entrambos juezes,
si oy no esfuerçan la razón
de una Bernarda dos veces
por nombre y por religión;
y así que un grande interés
no valga, el premio me pesa,
para entregarle a la que es
cabecera desta mesa,
aunque la puse a los pies.⁸¹⁰
(Gómez 1602: 472)

I, més endavant, a la sentència⁸¹¹ se'ns notifica que la dita composició de sor Romero es va emportar el 2n guardó, pel qual es va endur una banda:⁸¹²

⁸⁰⁷ Tot i que Mas i Usó no ho esmenta, l'imprés diu: «Todo quanto estos días se leyó fue a la devoción, dexando las cosas que yvan al premio para el último día, que avía de ser el certamen poético» (Gómez 1602: 106).

⁸⁰⁸ «Crece la tierra dichosa/ que del santo, el cuerpo abraça/ y creciendo cada día/ medra, esfuerça, alegre, sana./ Este gran milagro quiere/ que lo alaben quatro estanças/ que, imitando al santo, sean/ tersas, cultas, doctas, castas. / De plata, una taça esperen / los mejores y una banda / que tendrán la plata y seda,/ buril, peso, hechura, randas» (Gómez 1602: 460)

⁸⁰⁹ Veg. el vexamen a Gómez (1602: 461-472).

⁸¹⁰ Fa referència al fet que és la darrera participant esmentada al vexamen.

⁸¹¹ Veg. Gómez (1602: 473-474).

⁸¹² Ferrando esmenta aquesta autora entre les figures literàries rellevants de l'època: «Entre els cinquanta-dos

Y a la que en el canto imita
a su Bernardo melifluo
y en la vida religiosa
al Patriarca Benito:
Raymundo ofrece una banda,
que en venda se ha convertido
en señal que del amor
que le mostró está cautivo.
(Gómez 1602: 474)

Encara sobre el mateix Ramon de Penyafort, la conservació d'una sentència acèfala, ens ha permès documentar la celebració d'un certamen celebrat a Barcelona el 1626, organitzat pel Consell de Cent a Ramon de Penyafort.⁸¹³ D'aquest només es van arribar a imprimir els versos premiats en català de Pere Antoni Jofreu, integrats en el volum de Joan Batista Felices de Cáceres: *Sentencia en la armada poetica, propuesta y premiada por la Insigne Ciudad de Barcelona, en honra de su hijo y Padre San Ramon de Peñafort. Dirigida al mismo santo. Por el Licenciado [...], con el Vexamen Catalan gracioso de micer Pedro Antonio Jofreu* (1626).⁸¹⁴ A més a més, el manuscrit *Recreo i jardí del Parnàs i muses catalanes*, de Baptista Mirambell, conté un fragment acèfal de la dita sentència:⁸¹⁵ («Pau Roselló en su papel / dize que á considerado / que coraçones de penya / buelve san Raymundo blandos» f. 274), identificada a partir de les notícies de Rossich (2003: 105-106) extretes de Joan Baptista Felices de Cáceres. A desgrat que no podem accedir a les poesies presentades, el que ens interessa per aquesta tesi, és revisar la llista dels setanta-sis participants que hem extrapolat de la dita sentència,⁸¹⁶ amb una xifra important quant a participació femenina: hi hauria dotze participants femenines (o amb signatura de dona) que hi van aportar almenys tretze peces,⁸¹⁷ les quals demostren que es tractava d'un fenomen en augment a la ciutat de Barcelona.

poetes que apareixen en l'esmentada Relació del certamen de 1602, hi ha figures de notable relleu en la vida literària valenciana de l'època, com sor Bernarda Romero (segon premi de les octaves), Carles Boil, (primer premi dels sonets), Gaspar Mercader, Jeroni Mercader (segon premi de les quartetes, compartit amb Guillem de Castro), Guillem de Castro (primer premi de les octaves), Alonso Girón de Rebolledo, Gaspar Gil Polo i Jaume Orts (1983: 913-914).

⁸¹³ En parla també Brown (1993: 258-262).

⁸¹⁴ Conté també el *Vexamen al companyó qui va dexar ha san Ramon en Mallorca a la vora del mar reculant entrar ab ell del doctor micer Blanch y Ros*, f. 17-18, que ha estat editat per Kenneth Brown (1993: 258-262).

⁸¹⁵ BC, Ms. 1358, f. 273-281; vegeu-ne una descripció a MCEM.

⁸¹⁶ Les participants del certamen, agrupats per categories són: *Certamen 3: sonets*: Jerónima Castro, Leticia Pibernat, Alexandra Leòncia Izquierdo, Maria d'Henares, Maria d'Aguiló; *Certamen 4: redondillas*: «la ninfa Larcén [...], la que de Pérez el Bueno se ha nombrado [...]», Maria Pallarols, «una ninfa sutil, pero no truxo su nombre»; *Certamen 5: vexàmens*: Madalena Serra; *Certamen 6: gloses*: «de Lérida otra vez buelve Alexandra Leonsia Izquierdo», Luisa Henares; *Certamen 7: octaves*: Patronila de Lobera.

⁸¹⁷ D'aquestes, quatre en van resultar guanyadores: Isabel Margarit, en la categoria de cançons, Maria d'Aguiló, en la categoria dels sonets, Magdalena Serra, en la categoria dels vexàmens i Petronila de Lobera, en la categoria de les octaves.

1.2.3.3. Certamen en lloança a Domènec d'Anadó (València, 1606)

El 1606, l'església del convent de Sant Domènec de València es va engalanar de nou per esdevenir escenari d'un certamen convocat a la devoció del dominic local fra Domingo Anadó.⁸¹⁸ Amb la mort del religiós, esdevinguda el 1602 en opinió de santedat, la seva fama va augmentar, fins al punt que el 1609 s'intentaria incoar un procés de beatificació que no va prosperar. En el marc d'aquest procés, el pare Vicent Gómez va publicar una hagiografia del religiós a la qual va afegir, la descripció de l'esmentat certamen poètic celebrat el 1606, que va acabar publicant de manera conjunta gràcies a una subvenció atorgada pels jutges de la ciutat (Gómez 1607).

La celebració d'aquest certamen, acompanyat de la predicació d'un sermó al convent de predicadors, doncs, s'ha d'entendre en aquest context de devoció popular originat envers el religiós, que va generar diferents textos biogràfics relacionats amb el dominic. El motiu de la celebració poètica era la lloança al dominic, que «los delicados ingenios de Valencia que no bolassen como águilas, en seguimiento del celestial Anadón, y diessen alcance a muchas de sus alabanzas [...]» (Gómez 1607: 280). Ara bé, a aquesta convocatòria fou resposta per pocs ingenis locals: només catorze poetes (més altres que hi van llegir *a la devoció*)⁸¹⁹ van acudir a la cita, possiblement pel fet que l'anunci s'havia fet només uns pocs dies abans de celebrar-se l'acte (Mas i Usó 2009: 135). D'entre aquests, hi torna a brillar el nom de sor Bernarda Romero, cada cop més coneguda en aquest circuit. Per a l'ocasió, el cartell demanava «un soneto en que se cifrasse toda la vida del bendito portero. Cinco redondillas que tuviesen por sugeto uno de sus milagros, y seis octavas que tratassen de la limosna corporal y espiritual que dava a los pobres» (Gómez 1607: 282);⁸²⁰ d'acord amb les característiques preestablertes pel cartell, sor Bernarda hi va aportar dos peces castellanes a concurs: unes quartetes que versaven sobre el miracle de la multiplicació dels pans, obrat pel dominic (Gómez 1607: 292-295) [LI] i unes octaves dedicades a narrar l'almoïna oferta pel religiós (Gómez 1607: 314-315) [LII].⁸²¹ Així apareix Bernarda mofada en el vexamen del certamen:

De sor Bernarda Romero
viene un papel singular
y dél con razón infiero
que araña me han de llamar
si sacar ponçoña quiero.
A un temerario juicio,
viendo que tan docto viene
(cosa agena a su exercicio),
que algo de Antechristo tiene
en los padres le da indicio.
Si aquí el sigundo interés

⁸¹⁸ Veg. Carreres (1949: 422); Ferrando (1983: 917); i Mas i Usó (2009: 132-141).

⁸¹⁹ Segons Ferrando (1983: 917) en foren dèsset. Pel que fa a la confluència de poetes, cal tenir en compte que segons l'autor de la relació de la justa, no va tenir en compte tots els poemes presentats *a la devoció* i, per reduir l'edició del volum, només en va publicar uns quants d'aquest tipus: «acabando de leer los versos que aquí he puesto a la devoción, y otros que pudiera traer, y sólo se dexan porque no crezca este libro demasiado, començaron los que avían escrito al premio» (Gómez 1607: 342).

⁸²⁰ El cartell també està inclòs a la sentència del certamen, abans del vexamen: Gómez 1607: 337-339.

⁸²¹ Són transcrites per Mas i Usó (1991: 290-292 i 2009: 140-141).

le diere, tengo por llano
que avré andado más cortés
dexando el premio en su mano
pues premio de manos es.
(Gómez 1607: 342)

Finalment, per la sentència sabem que la segona peça de la religiosa va ser molt ben considerada, ja que es va emportar el primer premi en la seva modalitat, per al qual el cartell prometia un reliquiari de plata, al costat d'uns guants (realitzats per les religioses de la Saïdia) que s'emportaria el segon guanyador.⁸²²

El reliquiario ha premiado
de la monja los matizes
con que al sacro nos pintó
entre sus pobres humilde».
(Gómez 1607: 350)

1.2.3.4. Certamen en honor a la beatificació de Lluís Bertran (València, 1608)

El 1608 la ciutat de València tornava a convocar a través d'una *crida* els seus conciutadans per festejar merescudament una nova efemèride religiosa vinculada amb un sant local: la beatificació del dominic fra Lluís Bertran (1526-1581), esdevinguda aquest mateix any de la mà del papa Pau V.⁸²³ Aquestes festes foren motiu de celebració d'un concurs poètic⁸²⁴ al convent de predicadors de la ciutat, sufragat per la ciutat, tal com podem llegir en les relacions escrites pel ja coneguts Gaspar Aguilar (1608), participant assidu en aquests circuits de sociabilitat literària, Vicent Gómez (1609) i, encara, una reimpressió de la d'Aguilar (Carreres i Vallo ed. 1914). Aquest darrer divideix l'imprès en cants que narren la processó i les lluminàries, una *Comedia de la Vida y muerte del santo Fr. Luis Bertrán* representada a la plaça de predicadors per una companyia, bous i canyes i, finalment, el certamen literari.⁸²⁵ S'hi van construir tres cadafals per a l'ocasió: l'un per als prohoms de la ciutat, l'altre per als jutges del certamen (Gaspar Aguilar, Jerni Alcover i Joan Vicent Català de Valeriola) i l'altre, per als *poetes del Túria* (Mas i Usó 2009: 144).

En aquesta ocasió, dels cinquanta-quatre participants que recuperem del vexamen (*cf.* Mas i Usó 2009: 144),⁸²⁶ la xifra de les dones que hi van concórrer, recollida per Aguilar, sí bé és molt minsa, ha augmentat en relació amb la que havíem trobat als certàmens valencians precedents: quatre dones hi van aportar les seves peces a concurs, entre les quals trobem de nou la infatigable sor Bernarda Romero, anomenada afectuosament com a sor Romera al vexamen:⁸²⁷

⁸²² «Cinco octavas las que al Santo/ con más levantadas rimas/ pintaren, dando a sus pobres/ de alma y cuerpo la comida./ De plata en un reliquiario/ tendrá Agnus y reliquias/ y las segundas, dos pares/ de guantes de la Zaydía» (Gómez 1607: 339).

⁸²³ Al llibre d'Aguilar, la composició s'inclou en el «Canto Quarto. Obras de la devoción, en Romance». El certamen és descrit per Mas i Usó, que proporciona la llista de participants i les composicions guanyadores (1991: 793-817).

⁸²⁴ Vegeu-ne una descripció del certamen a Mas i Usó (2009: 142-161).

⁸²⁵ Vegeu Aguilar (1608: 189-392).

⁸²⁶ Segons Ferrando (1983: 919) en foren quaranta.

⁸²⁷ Segons Martí Grajales «En otras dos ocasiones dio señales de vida Sor Bernarda Romero, pero en ellas no

Un romance me han traído
de sor Bernarda Romera
y según está luzido,
es en alguna manera
a su nombre parecido;
que pues la que le encamina
es sor Bernarda y está
en la religión divina
de san Bernardo, podrá
ser la obra bernardina.
(Aguilar 1608: 375-376)

En realitat, però, la peça de la religiosa que ens deixa la relació d'Aguilar es correspon a unes dècimes castellanes amb glossa inicial que hauria aportat a la devoció (al llibre d'Aguilar, la composició s'inclou en el «Canto Quarto. Obras de la devoción, en Romance» 1608: 313-316) [LIII]⁸²⁸. Al costat d'aquesta, ens arriba un sonet castellà d'una 'dama devota', anònima⁸²⁹ (Aguilar 1608: 225) [LIV], i dues «Redondillas de a diez»,⁸³⁰ també castellanes, que les germanes Esperança Abarca i Bàrbara Abarca⁸³¹ van enviar respectivament i que apareixen transcrits correlativament a la relació (Aguilar 1608: 318-320 i 320-322) [LV i LVI]. Les fonts consultades no proporcionen més dades sobre aquestes germanes més enllà del nom i cognom, corresponent a una llinatge existent a Aragó, Catalunya i València; per les rúbriques de les peces, només podem saber que en el moment en què van presentar la composició, totes dues eren fadrines (*donzellas*). Al vexamen ambdues apareixen esmentades entre els participants i es fa un joc de paraules amb el seu cognom i el calçat tradicional «avarca», i amb el verb «abarcar» (=abraçar):⁸³²

Entre los que honor mantienen,
dos mujeres han llegado
que Abarcas por nombre tienen,
y las dos han abarcado
la habilidad con que vienen.
Ninguna de ellas le agrada
al santo en esta porfía,
porque es cudicia sobrada
ponerse abarcas el día
que calza espuela dorada.
(Aguilar 1608: 370-371)

estuvo tan afortunada como en las anteriores. Nos referimos a las justas poéticas que conmemorando las beatificaciones de San Luis Bertrán (7 de septiembre de 1608) y del arzobispo de Valencia fray Tomás de Villanueva (30 de abril de 1619) se hicieron en Valencia, y en las que su presencia en las mismas sólo nos consta por estos versos del *divino* Gaspar Aguilar, que de este modo se le apellidaba en su época [...]» (Martí Grajales 1927: 412). Amb això s'equivocava Martí i Grajales, ja que la composició presentada al certamen en honor a sant Lluís Bertran sí que ens ha pervingut a través del llibre de narració de les festes. Veg. el vexamen íntegre a Aguilar (1608: 365-387) i la sentència a Aguilar (1608: 388-191).

⁸²⁸ Trobem la transcripció del text de Beranrda Romero i l'anònima devota a BIESES: TEXTOS > Justas y certámenes poéticos [en línia: <http://www.bieses.net/fiestas-que-la-insigne-ciudad-de-valencia-ha-hecho-por-la-beatificacion-del-santo-fray-luis-bertran-1608>] [consulta: 10/09/2013].

⁸²⁹ Veg. Mas i Usó (1991: 798).

⁸³⁰ Són quartetes que per comptes de ser de 4v són de 10v.

⁸³¹ Salvà (1872: I, 359-360); Serrano y Sanz (1903-1905: I, 1); Martí Grajales (1927: 21); Carreres (1949: 339 i 397); Ferrando (1983: 919); Mas i Usó (1991: 795, 799, 1.594 i 1.760 i 1999: 407); i Herrero (2009: 35-36).

⁸³² *avarca*: «Calçat rústic de cuir que se subjecta al peu amb corretges» (DIEC).

Respecte a la dama devota, evidentment, són nul·les les dades que ens permeten aventurar cap hipòtesis, però, quina possibilitat hi ha que es tracte de la mateixa dama anònima que havia manifestat poèticament la seva devoció al sant a través d'un cant publicat en l'hagiografia de Lluís Martí trenta anys abans (*Primera parte de la historia del bienaventurado padre fray Lays Bertrán* (1584)?

Tot seguint amb el certamen, Aguilar va seleccionar alguns poemes que s'hi van presentar a la devoció i en va copiar tots els que concorregueren al premi;⁸³³ en canvi, Gómez (1609), que va publicar una altra narració de les festes un any més tard que aquella, amb el relat de l'entramat festiu per jornades, pel que fa al certamen, sols va publicar-hi aquells poemes que foren llegits a la devoció, els quals va considerar dignes de ser copiats (l'interessant és que recull poemes tant en català com en castellà, portugués o italià);⁸³⁴ va triar bé el corpus atés que no pretenia que el volum resultés massa gruixut ni desitjava repetir la mateixa informació que el llibre d'Aguilar (Gómez 1609: 493). Aquest fet va permetre recuperar un altre poema femení generat en el marc d'aquestes festes, i que va quedar exclòs de la relació d'Aguilar. Es tracta de la cançó castellana de la religiosa sor Àngela Sánchez⁸³⁵ (Gómez 1609: 164-166) [LVII],⁸³⁶ la qual hauria estat presentada a la devoció, per tal com no apareix a l'esmentada a la dita relació d'Aguilar. D'aquesta religiosa, només podem saber que va pertànyer al convent dominic de Santa Caterina de Sena de València, i estaria entre les muses i els Orfeus al·ludits per Gómez en el seu volum, que van esdevenir amb els seus versos l'ànima de la festa, presidida pel mateix patriarca.⁸³⁷

1.2.3.5. Certàmens en honor a Teresa de Jesús (València i Barcelona, 1614, a la beatificació; València, 1621)

El volum de Diego de San José, *Compendio de las solenes fiestas que en toda España se hicieron en la Beatificación de N. B. M. Teresa de Jesús* (Diego de San José 1615) és un reflex fidedigne de la pompositat i l'entusiasme amb què l'àmbit hispànic (inclòs Lisboa)⁸³⁸ va celebrar la beatificació de la flamant santa, per part de Pau V. La selecció del carmelita conté ressenyes breus de les festes celebrades a nombrosos indrets de la Península, i, en ocasions, transcriu

⁸³³ Sobre aquest llibre, diu Ferrando: «... i el darrer, de la justa poètica, celebrada el 7 de setembre, amb inclusió de totes les composicions presentades pels quaranta concursants (Gaspar Gil Polo, Jeroni Martínez de la Vega, Carles Boil, Jaume Orts, etc., i tres dones: sor Bernarda Romero, Esperanza Abarca i Bàrbara Abarca)» (1983: 919).

⁸³⁴ Gómez copia les composicions intercalades en la descripció de les diferents jornades i sermons Gómez (1609: 107-118, 145-173, 232-255, 281-307, 368-397 i 452-460), però no recull els altres elements del certamen: sentència, vexamen i cartell.

⁸³⁵ La recullen Salvà (1872: I, 122); Serrano i Sanz (1903-1905: II, 358-359 i 1915: I, 141-143); Carreres (1949: 423); Mas i Usó (1991: 811, 1321, 1714 i 1775 i 1999: 505); Baranda (2004b: 311, n. 10); i Herrero (2009: 81).

⁸³⁶ Serrano y Sanz en reproduïx el començament (1903-1905: 359) i el poema sencer (1915: I, 141-143).

⁸³⁷ «Luego después de medio día, se llenó la yglesia de predicadores de gente, que aficionados al santo exercicio de la mañana en que tan doctamente y con tanto espíritu se predicaron las grandezas del santo, desseavan también oyr las cantar a los excelentes poetas, que fueron muchos y muy buenos. Este día, assi ellos como los músicos y cantores de la yglesia mayor, se aventajaron a si propios, obligados del sugeto, de la fiesta y de la asistencia del Excel. Señor patriarca, que quiso honrarla. Uvo una divina competencia entre las sabias musas y los regaladísimos orfeos, que resultó en mucha honra del santo y dio extraordinario gusto a los oyentes» (Gómez 1609: 145).

⁸³⁸ Aquesta efemèride va generar nombroses festes a tot l'àmbit hispànic, tal com ha estudiat Manero (1999).

també algunes peces poètiques seleccionades dels certàmens que s'hi van celebrar, i que va poder transcriure a través d'una recollida i correspondència epistolar establerta amb els corresponents de tota la geografia peninsular que va haver de dur a terme per realitzar el volum. La primera part està dedicada a descriure les festes de Madrid, amb una narració ben extensa i molts poemes (fins f. 62), mentre que la segona, amb paginació nova, va dedicada a la resta de ciutats de la Península Ibèrica: «Parte segunda de las fiestas que se celebraron en los conventos de religiosos y religiosas carmelitas descalços de toda España», amb el subtítol: «Relaciones que se embiaron de muchas ciudades y villas de España, en que se contiene la suma de las solenísimas fiestas que se hicieron en la beatificación de nuestra Madre Teresa de Jesús». Pel que fa a les terres de llengua catalana, la relació registra festes a València (p. 44-50), Mataró, Tarragona, Lleida, Girona, Reus, Perpinyà, Tortosa i Barcelona.⁸³⁹

Pel que fa a les celebracions catalanes amb presència de certàmens literaris, a través d'una carta del prior del convent del Carme de València, llegim els actes que van tenir lloc a la ciutat en què es van implicar les autoritats de la ciutat:⁸⁴⁰ lluminàries, sermons, poesia mural, música i un concorregut concurs poètic que va donar termini als festejos (Diego de San José 1615: f. 44-49v).⁸⁴¹ Tot i que hi van acollir plomes valencianes ben reconegudes, no podem saber res més que el que explica Diego de San José a través de la transcripció de la carta del prior valencià, que en fa referència com a «honesta recreación».⁸⁴² Per la brevetat de la carta tan sols ens han arribat les peces de sor Jacinta Herèdia⁸⁴³ (Diego de San José 1615: f. 46v-47v) [LIX], Gaspar Bàrbara i Àlvaro Vique, juntament amb un jeroglífic anònim; però no copia ni la sentència ni la introducció i, per tant, no sabem més sobre la resta de participants ni tan sols si aquests tres participants hi van concórrer a premi o a *la devoció*. Tanmateix, podem intuir una major presència femenina a València, més enllà de sor Jacinta, si tenim presents les dades que proporciona Marín sobre la implicació de les dones al certamen celebrat el mateix any i pel mateix motiu a Saragossa (Marín 2013 i [en premsa] o sobre el que s'esdevé a Barcelona, tal com ja havia fet notar Ettinghausen amb relació a aquesta festa poètica (2010: 220).

⁸³⁹ Gras està estudiant algunes notes manuscrites referides a les festes de Tarragona, Perpinyà i Tortosa.

⁸⁴⁰ Escartú dedica una entrada al blog *Castell Interior* per explicar aquests festejos valencians («Festes valencianes a santa Teresa (1614 i 1622)») [en línia: <https://castellinterior.wordpress.com/2015/02/02/festes-valencianes-a-santa-teresa-1614-i-1622/>] [consulta: 19/04/2015].

⁸⁴¹ Sobre aquest certamen, veg. la descripció de Ferrando (1983: 931); i Mas i Usó (2009: 179-183).

⁸⁴² «Cada tarde avía un bien rato de honesta recreación, porque se leían los versos de las personas que los traían por su devoción, aviendo en ellos su modo de competencia y juicio, y se daban a los más aventajados algunos pares de guantes, y se gastaron más de cien pares. Pero la última tarde fue en el mismo género de grande fiesta porque se leyeron los versos premiados y la sentencia; que assí ella como una introducción que se leyó para este acto fueron en grande manera elegantes y curiosas. Con lo cual se acabaron nuestras fiestas [...]» (Diego de San José 1615: f. 46-46v).

⁸⁴³ No s'ha conservat cap dada biogràfica d'aquesta devota de Teresa de Jesús. Martí i Ascó (2013: 369), considera que podria ser almenys valenciana d'adopció i Herrero ho recull (2009: 61-62), però no podem certificar que es tracte d'una valenciana o si té origen aragonés. Altres estudiosos que la recullen, no donen més informació: Carreres (1949: 268-270, 322, 406, al seu índex de poetes amb el cognom Erèdia); Mas i Usó (1991: 234, 1.654, 1.818; 1995: 411, 1999: 455). Aquest darrer n'ha reproduït el poema (1991: 826-828 i 2009: 180-182), mentre que Martí i Ascó, en copia els catorze primers versos d'aquesta peça d'«interessant i extensa» (2013: 369).

Quant a les festes celebrades a Barcelona en què va prendre part tota la ciutat, es van dur a terme a l'església del convent de carmelites descalços Sant Josep de la ciutat, promogudes per Josep Dalmau, devot i protector dels carmelites descalços⁸⁴⁴ (Rossich 2003: 105).⁸⁴⁵ El mateix Dalmau es va encarregar d'escriure l'extensa relació dels festejos, publicada un any més tard (Dalmau 1615), que a través de tres foliacions diferents, dóna compte de l'espectacularitat de la festa, la qual va estar presidida per la virreina i les seves filles: el tractat primer conté «De los regozijos que en la Ciudad de Barcelona se mostraron, assí en las primeras nuevas, como en las fiestas principales» (148 f.), amb nombroses poesies i jeroglífics, així com els sermons predicats; el segon tractat, «Tratado II. Del certamen poético en las fiestas de la madre santa Teresa de Iesús, en la ciudad de Barcelona» narra el certamen (comprén ff 1 [bis]- 89 [bis]), amb les regles de la convocatòria dels set certàmens o categories i un completíssim corpus de poesies, així com una llarga *Oración Retórica* i la narració de les festes de Lleida, Tortosa, Perpinyà i Mataró. Finalment, el tercer tractat, consisteix en quatre sermons i un epigrama amb el nom del compilador Dalmau (Ettinghausen 2010: 219-220). Dalmau narra el gran aparat festiu desplegat per festejar l'efemèride, d'una gran «plasticitat barroca» i d'una «pompa oratòria», en castellà (Rubió i Balaguer 1984-1986: II, 126), les lluminàries, torneigs, música urbana, cavalcada amb jocs i encamisades de cavallers, processons, decoracions urbanes amb gran protagonisme de l'aspecte literari (anagrames, sonets, epigrames... penjaven dels tapissos decoratius) i, com no podia ser d'una altra manera, del certamen poètic, que el mateix Dalmau va sufragar. Al dit certamen, Dalmau convocava «a las Doctricanas y loquazes musas de nuestra Europa» (1614: 2) i, concretament, als ingenis espanyols,

para lo qual a los últimos del mes de agosto se publicó en esta ciudad de Barcelona, y se despachó por las estafetas para las demás ciudades y villas de Cataluña, y para las más principales de España, como Madrid, Toledo, Valladolid, Salamanca, Alcalá, Sevilla, Lisboa, Córdoba, Granada, Valencia y Çaragoça, un cartel del tenor que se sigue... (*cf.* Rossich 2003: 92).

El cartell (Dalmau 1615: f. 1v-3v) especifica els set premis o set categories a què es podien acollir els participants, tant en llengua castellana, llatina com catalana, amb una temàtica prefixada per a tots: els *Avisos* de la 'flamant' beata.⁸⁴⁶ Sobre la recopilació que fa Dalmau de les composicions aportades a certamen, considerava Rubió i Balaguer (1984-1986: II, 126) que aquesta era la relació que més versos contenia de totes a les que havia accedit. Dalmau no només hi va copiar les peces que van concórrer al premi, sinó també les

⁸⁴⁴ Juntament amb la seva esposa, Lucrecia, de qui parlarem més endavant, Josep va contribuir a la fundació del convent de Sant Josep de Barcelona el 1586.

⁸⁴⁵ Veg. també Rubió i Balaguer (1984-1986: II, 125-130).

⁸⁴⁶ «el sujeto o materia sobre que todos han de componer, han de ser los avisos de nuestra santa, tomando uno o dos, o quatro o más, los que cada uno mejor le parecieren. Y alabando el aviso y la santa en quanto se esmeró en las virtudes que en los tales avisos se aconsejan. Hallarse han los avisos entre sus obras, en el fin del libro llamado *Camino de perfección*. Y todas las composiciones, excepto las del primero y quinto certamen, podrán ser indistintamente en lengua castellana o catalana» (Dalmau 1615: [II], f. 2v). De fet, seguit del cartell, el capítol segon d'aquest tractat recull «el sugeto del certamen, que son los avisos de la madre santa Teresa de Iesús», un total de 69 avisos sobre els quals havien de versar les composicions (Dalmau 1615: [II], f. 4-6). Cal pensar que l'edició barcelonina d'aquests *Avisos* no arribaria fins unes dècades més tard, de la mà de l'impressor Pere Lacavalleria (*Avisos espirituales*, 1635).

aportades a *la devoció*; de fet, l'apartat dedicat a la festa literària porta, primer de tot, tres peces aportades a *la devoció* (Dalmau 1615: [II] f. 9-14). A continuació, la relació reporta els poemes que van ser llegits en cada categoria, tant al premi com, alguns d'ells, a la devoció, davant d'«un grande auditorio, de lo más grande de la ciudad presente y con mucha atención», inclòs el virrei (Dalmau 1615: [II], f. 7v). En total, llegim els versos d'uns seixanta-quatre⁸⁴⁷ participants d'entre els quals consignem un total de deu autores,⁸⁴⁸ monges o nobles, que participaven així en una representació teatral simbòlica que els permetia assumir un paper creador actiu que fora d'aquest escenari festiu rarament encarnaven; sens dubte, es tracta d'una xifra reduïda i secundària si l'observem en comparació amb el predomini dels homes poetes participants, però és reveladora en la mesura que demostra que les dones van consolidant la seva presència en aquests esdeveniments culturals i es va avançant en la visibilitat de les autores⁸⁴⁹ en aquest punt d'inflexió que suposa el 1614-1615, coincidint amb el pic de concurrència femenina en els certàmens peninsulars apuntat per Baranda (2005b: 219). Si revisem les aportacions poètiques que recull Dalmau, en la primera categoria, d'epigrames llatins, trobem vint peces, de diu participants, tots ells homes; cosa que s'entén, ja que, en general, les dones no tenen accés a la llengua llatina (tot i que hi ha alguna excepció, com veurem en un altre certamen més avançat). Així mateix, la setena categoria, la dels jeroglífics, tampoc no ens ha deixat cap peça femenina, ja que no era un gènere d'escriptura habitual entre les dones: les huit peces dels set participants que presenta Dalmau són d'homes.

Per a la segona categoria, de les octaves dels diu participants i vint poemes aportats, trobem dues peces femenines, en castellà, transcrites correlativament. Tot i anar a *la devoció* de la santa, llurs rúbriques especifiquen que foren presentades «conforme las leyes del Certamen» referint-se a la modalitat presentada, la del «segundo certamen», per a la qual el cartell demanava que: «Al que con mejor corriente de estilo y concepto hiziere ocho octavas del sujeto propuesto, se le dará al primero una copa de plata. Al segundo, tres pares de guantes de polvillo. Y al tercero, dos estuches finos de Barcelona, dorados, con herramienta doble» (Dalmau 1615: [II], f. 2v-3). Les peces pertanyen a les dames Lucrècia Balcells i Puiggari (Barcelona, a. 1584-1625) i sor Elena de Cardona, de cognoms, com veiem, coneguts. La primera,⁸⁵⁰ Lucrècia Dalmau, no és una altra que l'esposa de l'organitzador del certamen, Josep Dalmau, i neboda del canonge de la seu barcelonina, Onofre Balcells.⁸⁵¹ Procedent d'una família de Valls, fou filla del mercader Pere Balcells i de Magdalena

⁸⁴⁷ El vexamen conté alguns noms que no hem reconegut a través de les rúbriques de les peces i també esmenta dades indeterminades de poetes que hi són smentats i sobre els quals no sé si Dalmau va recollir els seus versos: [I certamen] «Baylaron tras él en tropa / algunos veynte poetas / y aunque entraron viento en popa / avrán menester muletas / para alcanzar a la copa» (Dalmau 1615: [II], f. 74v).

⁸⁴⁸ Rubió ja havia remarcat que «no mancaren dames ni religioses a la cita» (1984-1986: II, 129).

⁸⁴⁹ A les quals caldria que sumàssem les tres peces laudatòries femenines que Dalmau (1615) va recolectar.

⁸⁵⁰ Veg. Serrano y Sanz (1903-1905: I, 632); Narváez (1994: 589-598); i Duran (dir. 2003: III, 327-329).

⁸⁵¹ L'AHSCP conserva documentació relativa a aquesta: *Causes i plets judicials*. Vol. I. Inv. 7. Causes judicials, carpeta 11/35. Lucrècia Dalmau, muller del doctor del Reial Consell Josep Dalmau i successora d'Onofre Balcells, canonge de la seu de Barcelona, contra els administradors de l'Hospital de la Santa Creu, sobre una donació de 500 ll. feta per Balcells a l'Hospital (1620-1622).

Puiggarí, i es va casar amb Josep Dalmau⁸⁵² el 29 de gener de 1584; un any més tard, quan Josep, jurista de professió, era conseller (tercer) de Barcelona, arribaren a la ciutat els primers carmelites descalços disposats a fundar l'orde a Catalunya i aquest n'esdevingué protector. Amb la mort del canonge Balcells, el 1600, Lucrècia n'esdevingué hereva i el patrimoni del matrimoni augmentà, i després de la mort de set fills, que no van sobreviure, van destinar els seus béns a les obres pies. Aquell mateix any, ambdós van jurar vots de castedat i van renunciar a les llicències conjugals; fins i tot, Josep Dalmau va intentar convèncer la seva dona d'ingressar tots dos a orde religiós però ella s'hi negà (Narváez 1994: 592). Al voltant de 1618, el matrimoni va proposar la construcció d'un nou convent i va donar tots els seus béns a l'orde carmelita perquè en cas que morissen, la fundació es pogués dur a terme. Finalment, gràcies al patronatge del matrimoni Dalmau, es va poder fundar el convent de Nostra Senyora de Gràcia (o dels "Josepets") el 1626. Lucrècia Dalmau, però, va morir el 21 de febrer de 1625, abans d'aquesta fundació (Narváez 1994: 595);⁸⁵³ tanmateix, va tenir temps de retre homenatge poètic a la santa carmelita descalça, a través d'una peça llegida a la devoció al certamen i que transcriu el seu marit (Dalmau 161: [II], f. 38v-39v) [LX].

Seguits d'aquests versos, apareixen immediatament després els de sor Elena de Cardona⁸⁵⁴ (Dalmau 161: [II], f. 40-41) [LXI], autora vinculada a la important família catalana dels Cardona, de la qual només hem sabut amb certesa, gràcies al vexamen⁸⁵⁵ on

⁸⁵² A l'ACA es conserva el llibre de memòries de Josep Dalmau (*Monacals-Hisenda*, vol. 1939), procedent del convent barceloní de carmelites descalços Nostra Senyora de Gràcia, al qual va pertànyer en els darrers anys de vida. Segons recull la base de dades MCEM, l'ACA conserva a més a més, altres documents interessants per a l'estudi de Josep i que ens proporcionen informacions sobre Lucrècia «[...] altres llibres de comptes de Dalmau, la majoria copiats per la mateixa mà d'aquest volum que descrivim i que identifiquem amb la del redactor; tot i que les notes dietarístiques de major interès es troben al vol. 1939, també s'hi poden espigolar algunes anotacions autobiogràfiques més breus, especialment al vol. 3446. Es tracta dels següents volums: 3444 ("Llibre primer de misser Joseph Dalmau, assessor de la Ballia general de Cathalunya, comensat en 1591 [...]"); 3445 ("Llibre tercer de misser Joseph Dalmau, doctor de la Reial Audiència [...]"; 1613 i seg.); 3446 ("Llibre quart [...]"; 1618 i seg.; cf. f. CXXXVIII: "A honor y glòria de la santíssima Trinitat, Pare, Fill y Sant Spirit, de la gloriosa verge Maria, del gloriós sant Joseph y de la gloriosa [ratllat verge] santa mare Theresa [ratllat de Jesús], a 10 de agost diumenje, dia de sant Llorenç, de l'any 1625, se feu lo acte de la [ratllat monastir] fundatió del monastir vull fer en la torra tinch en la parròchia de Sarrià, y fiu donatió al pare general y provinsial y a la religió dels frares carmelitas descalços de la província de Sant Joseph axí de dita torra y de las terres a ella contigües, com de dotze mília lliures en preu y sis-centes de renda annual per a sustento dels frares de dit monastir, lo qual à de ser per a que en ell se crien los novisis de dita religió y sia casa y monastir de novisiat, lo qual monastir sia sots invocatió de Nostra Senyora de Gràtia [...]"; f. CXLI: "[...] en ser morta la quòndam Lucrètia Dalmau, muller mia [interl. a 21 febrer 1625], determiní de fer-me eclesiàstic, y axí enviý a Roma per dispensa de la irregularitat en què per raó del càrrech de la Reial Audiència avia incorregut, y a sa magestat per a que m donàs llicèntia [...]"); 3447 ("Llibre quint de misser Joseph Dalmau, prevere, de la Real Audiència [...]"; 1630 i seg.). Al vol. 3801 es pot llegir una còpia del darrer testament de la seva dona, Lucrècia Balcells (1612, publicat el 1625), i una concòrdia i donacions de Dalmau al convent de Sant Josep; als vol. 3118 i 3787, còpia d'alguns processos en què el jurista intervingué com a part; als vol. 3431 i 4393, llibres de comptes referents als béns de Lucrècia». Per a una biografia de Dalmau, veg. Martí Bonet, Castro & Coloma (1987: 14-33); i Narváez (1994), i més detalls sobre les fundacions a Narváez (2004).

⁸⁵³ Lucrècia Balcells havia testat el 1612; sobre el testament, veg. nota anterior.

⁸⁵⁴ Veg. Serrano y Sanz (1903-1905: II, 629).

⁸⁵⁵ Ho llegim al «Capítulo décimo. De la sentencia con que se declaró el juyzio del certamen poético». Conté una introducció a la sentència, la sentència mateixa i el vexamen final: «Después de aver leydo de las poesias, las que dio lugar el tiempo, don Joseph de Ferreres, de quien diximos que se ase assentó en una silla en el tablado de los juezes como secretario, leyó con mucha sal primeramente uns tercetos y, tras dellos, el vexamen que se dio a todos los poetas; y, finalmente, la sentencia en que a cada qual le señaló su premio, tocando las chirimchas al darlos

apareix citada, que era religiosa:

Sor Cardona entró gallarda
con versos altisonantes,
bien que a dezirme se tarda
qual es de sus consonantes
el buen sentido que guarda.
Començó con grave son
a cantar la encarnación
del hijo de Dios al Mundo;
vella tan alto me fundó
que ha de dar gran tropeçón.
(Dalmau 1615: [II], f. 74v)

Tot i que és difícil precisar-ho, podria tractar-se d'una dominica del convent barceloní dels Àngels, parenta de sor Beatriu (priora de la comunitat) i Victòria de Josa i de Cardona, amb les quals hauria anat a fundar, el 1596, el convent suprimit de Santa Clara de Vic, gràcies a la intervenció de Bernat de Josa, bisbe de Vic i germà de les dues darreres.⁸⁵⁶ Sobre les octaves aportades per aquesta religiosa a Teresa de Jesús és interessant comentar l'aspecte reivindicatiu feminista que el pare Gabriel Beltran hi va fer notar: la veu poètica discuteix amb sant Pau per proclamar la carmelita «doctora en cielo graduada»; fins al punt que el pare Bertran considerava la possibilitat que fos aquesta autora la «primera que demanà públicament i “sin rodeos” el doctorat de santa Teresa» (Beltran Larroya 1994: 25):

Aquel doctor del cielo laureado
por doctor de doctores eminentes,
que aunque fue de los últimos llamado
4 fue primero en enseñar las gentes,
no permite que de doctora el grado
a la mujer se dé, ni entre prudentes
8 quiere que hable la que por la lengua
al humano linaje puso en mengua.

Mas hoy el que de sabios es la fuente
una mujer nos muestra prodigiosa,
tan sabia, tan letrada, tan prudente,
12 que merece con laurea muy gloriosa
de doctora ceñir su casta frente:
Teresa es ésta, mujer tan misteriosa
que con palabras y obras enseñando
16 ser grande en el cielo está mostrando.
(Dalmau 1615: [II], f. 40).

A continuació, per al tercer certamen, el cartell demanava cinc estrofes rematades amb un vers de Garcilaso.⁸⁵⁷ Dels sis autors i peces que recull Dalmau, tan sols un té nom de dona: una desconeguda Teresa del Calvario⁸⁵⁸ que, segons la rúbrica de la peça aportada

y aplaudiéndolos todo el pueblo que presente estava» (Dalmau 1615: [II], f. 70). De fet, el pare Beltran Larroya (1994) tampoc no va poder documentar-la.

⁸⁵⁶ Sobre aquesta fundació, veg. Collell (1955).

⁸⁵⁷ «de cinco estancias y su remate, en la medida de aquella de Garcilaso que comienza: “Claros y frescos ríos & c.”. Dase por premio, al primero, seys cucharas de plata de tronquillo; al segundo, una figura de Christo, con una cruz de évano y, al tercero, dos estuches finos de Barcelona, con herramienta doble, dorados» (Dalmau 1615: [II], f. 3).

⁸⁵⁸ Veg. Serrano y Sanz (1915: I, 109-111); i Abad (1994: 547-548).

(Dalmau 1615: [II], 43v-44) [LXII]⁸⁵⁹ era caputxina a Saragossa. Tal com ha atestat M.M. Gras en una entrada recent dedicada a aquesta autora al blog *Castell Interior*,⁸⁶⁰ els estudis de C. Marín (2013a i [en premsa]) no esmenten cap religiosa amb aquest nom; a més, el fet que les caputxines no solessen canviar el seu nom seglar per un de religiós, duu a l'estudiosa a plantejar-se la identitat real d'aquest pseudònim i llança una hipòtesis totalment versemblant. Gras recorda que el primer convent caputxí aragonés fou creat a finals de maig d'aquell mateix 1614 per una comunitat de religioses de Barcelona, entre les quals hi havia la virtuosa Maria Àngela Astorc d'una gran cultura intel·lectual i important obra escrita, com ja hem vist. De tal manera que, segons Gras, podria haver estat Astorc qui, des del convent de Saragossa, va enviar la cançó per al certamen poètic barceloní amb la identitat encoberta o falsa. Alguns arguments que addueix per sostenir-ho són les vinculacions de la caputxina amb l'orde i espiritualitat carmelita descalça, que haurien començat a l'àmbit familiar: Gras recorda que la mare de les germanes Astorc havia tingut un director espiritual d'aquest ordre, i que l'oncle, el llibreter Rafael Nogués va publicar una edició de les obres de Teresa de Jesús, dedicats a la fundadora de les caputxines Àngela Margarida Serafina (1543-1615); relacions de l'Astorc amb el Carmel descalç que es refermarien durant la seva vida religiosa, especialment a través de confessors i la influència de les lectures d'espiritualitat carmelitana. Fet i fet, Gras considera que l'única religiosa possible a la qual devem atribuir aquesta cançó, doncs, és la dita Maria Àngela Astorc «tant per tradició familiar com per la lectura de l'obra teresiana, així com per celebrar-se en la seva ciutat natal». Per aquesta participació, la religiosa és esmentada al vexamen del certamen «amb alguns trets distintius de la religiositat de la caputxina: els instruments de disciplina física i la seva devoció al rosari («nàcar y rosa») i al breviari –no debades és coneguda com la *mística del breviari*.

Sor Teresa del Calvario,
religiosa capuchina
con cilicio y breviario,
con rosario y diciplina,
quiso baylar un canario.

Y como esta religiosa,
siempre entre nácar y rosa,
procura vencer su esfera,
ni en el baile la primera fue
ni la más venturosa.
(Dalmau 1615: [II], f. 75)

Les raons esgrimides per Gras per considerar Astorc l'autora encoberta d'aquests versos són totalment convincents, de manera que podríem considerar⁸⁶¹ que fou aquesta la sor Teresa guardonada amb el segon premi en aquesta categoria, tal com llegim a la sentència:

⁸⁵⁹ Serrano y Sanz transcriu el poema (1915: I, 109-111) i Abad un fragment, copiat de l'anterior.

⁸⁶⁰ Amb títol «La caputxina que cantà la beata Teresa: Teresa del Calvario, pseudònim poètic de Maria Àngela Astorc (1592-1665)» [en línia: <https://castellinterior.wordpress.com/2015/02/25/la-caputxina-que-canta-la-beata-teresa-teresa-del-calvario-pseudonim-poetic-de-maria-angela-astorch-1592-1665/>] [20/04/2015].

⁸⁶¹ Per aquest motiu, n'ofereim l'edició del text, a manca de noves dades.

A sor Teresa le den
de Christo la imagen sacra,
que en la cruz de évano cuelga
para remediar sus ansias.
(Dalmau 1615: [II], f. 78v)

La quarta categoria, la dels tercets, també ens ha deixat sis autors que aporten sengles peces, entre els quals notem la presència d'una dona: Graïda de Pinós, vinculada a l'orde carmelità, fet que explicaria el seu desig de cantar a la beata.⁸⁶² Es tracta de Graïda de Blanes i de Tamarit (Barcelona c. 1570- d. 1641), filla de Ramon de Blanes i de Centelles, senyor de Vilalba Sasserra i comte de Centelles, i de Marina de Tamarit i de Torrelles.⁸⁶³ Era coneguda com a Graïda de Pinós i de Blanes, com a conseqüència del seu casament amb Pere de Pinós Sancliment i de Gualbes (el 1593).⁸⁶⁴ Graïda va ser, juntament amb Josep Dalmau, una de les màximes protectores dels carmelites descalços de Sant Josep de Barcelona, fundats el 1586:

Cosa muy notable fue la devoción que toda Barcelona tomó en nuestro convento después que enpeçaron a ser conocidos sus religiosos. Como a porfía se esmeravan en frequentarla, asistirle y socorrerla, y como hallavan allí el exemplo, la edificación, la enseñanza y todo su consuelo y bien espiritual, le desseavan favorecer sumamente. Quien a los principio se señaló mucho fue doña Graïda de Pinós y de Blanes, muger de don Pedro de Pinós Gualbes y Sanclimente, nobilissima casa deste Principado. Mientras vivió fueron continuas su limosnas (*cf.* Gras 2013c: 256).⁸⁶⁵

Prova d'això, alguna documentació de l'ACA⁸⁶⁶ reflecteix les iniciatives de Josep Dalmau i Graïda de Pinós: el primer va comprar una casa en nom del convent, amb diners procedents de la comunitat mentre que Graïda va fer una donació de diners amb la intenció que es construís una ermita per a l'exercici espiritual de religiosos (Narváez 2004: n. 24, p. 59). La convocatòria del certamen demanava per aquesta categoria «veynte tercetos y tendrá por premio: el primero, un gubilete de plata; el segundo, un breviario y, el tercero, tres pares de guantes de polvillo» (Dalmau 1615: [II], f. 3); i a aquestes condicions se cenyeix Graïda per

⁸⁶² L'esmenten Serrano y Sanz (1915: I, 112-114); Simón Díaz & Calvo (1962: 85); Rossich (2003: 105); i Gras (2013c: 256).

⁸⁶³ Vegeu l'entrada de M. Gras que li dedica a l'Exposició virtual: *V Centenari del naixement de Teresa de Jesús (2015). Exposició "Escribo con libertad"*, detallant-ne aquesta obra [<http://crai.ub.edu/coneix-el-crai/biblioteques/biblioteca-reserva/exposicio-santa-teresa/MS1113>] [consulta: 1/10/2015].

⁸⁶⁴ Es conserva un procés judicial amb data de 1630, de Peronella Amat contra Graïda de Pinós sobre l'herència de Joan Cabaner, àlies Cabalera: AHSCP, *Causas i plets judicials*. Vol. I. Inv. 7. Causas judiciales, carpeta 1/74.; veg. un altre procés conservat sobre Graïda a ACA, REAL AUDIENCIA, *Pleitos civiles*, 15204 («Causa de Ramón Blanes y de Centelles, noble, y Graïda de Pinós y Blanes contra los tutores de los pupilos hijos de Miguel Rubí y Coll, de Barcelona») (1616-1618), sobre un lloguer de cases a Barcelona i ACA, REAL AUDIENCIA, *Pleitos civiles*, 29920, «Causa del noble don Pere de Pinós Gualbes y Santcliment, esposo de Graïda de Pinós y Blanes, contra la noble doña Caterina de Marimón, viuda de Plegamants de Marimón, señor del castillo de Sant Marçal», sobre la reclamació d'uns pagaments pendents per un censal, venut pel matrimoni Marimon a favor de Ramon de Blanes i Centelles, germà de Graïda; censal ara a favor d'aquesta.

⁸⁶⁵ Tot citant el ms. de la BUB: Joan de sant Josep, *Annales*, Ms. 991. A més a més, recull Gras en la dita entrada que «Graïda havia ajudat ja comprar els terrenys pel futur convent de Sant Josep, fundat el 1586, amb la condició que en aquest terreny es construís una ermita dedicada als exercicis espirituals dels religiosos. A més, va donar l'almoina per a la construcció de l'ermita de Sant Joan Baptista del desert dels carmelites descalços de Sant Hilarió del Cardó, que fou beneïda cap a 1616» i que freqüentava el convent de les carmelites descalces de Barcelona: «Doña Grahida de Pinós, grande amiga de su madre, se la llevaba las más mañanas a missa y, teniendo deudas y conozidas en essa comunidad les hazía algunas visitas», sabut gràcies a una referència documental.

⁸⁶⁶ ACA. *Monacals-Hisenda*, vol. 1900.

presentar-hi el seu poema, recollit per Dalmau (1615, f. 50v-51) [LXIII].⁸⁶⁷ Graïda és citada a al vexamen i hi és tractada com una poeta que no va decebre expectatives:

Con tercetos, la primera
doña Grayda Pinós,
dançó qual della se espera,
que en ella se esmera Dios
y el cielo en ella se esmera.
Con tal donayre y desdén
nos dança, que aunque le den
una corona de perlas,
ella para merecerlas
bayla sobrado de bien.
(Dalmau 1615, [II], f. 75v)

Finalment, la sentència, on també consta Graïda com a segona guanyadora de la seva modalitat⁸⁶⁸ corrobora les afirmacions del vexamen entorn a aquesta dona esmentada com a «sabia»; paraules que demostren que aquesta dona tenia un cert prestigi i reconeixement social, i que era coneguda en el context d'aquelles festes:

A doña Grayda Pinós
quiero tratar como sabia
y assí el breviario y diurno
por premio se le señala.
(Dalmau 1615:[II], f. 78v)

Però aquesta no fou l'única peça que va aportar Graïda al certamen, ja que hi va tornar a concursar, amb dues peces més, a les categories següents. El cinqué certamen, dedicat a la glossa va ser el que més dones creadores va reunir. Així doncs, dels dotze participants, quatre en foren dones, amb versos que havien de glossar una quarteta donada, segons constava a la convocatòria.⁸⁶⁹ Una d'aquestes fou la mateixa Graïda (Dalmau 1615: [II], 57v-58) [LXIV], acompanyada per la noble Anna Magdalena de Tamarit i Guardiola,⁸⁷⁰ sobre la qual hem atestat documentalment que va estar casada amb el noble Lluís de Corbera i de Castellet, després de signar capítols matrimonials a Barcelona el 23 de juny de 1618.⁸⁷¹ Els versos que hi va llegir aquesta dama recollits per Dalmau (1615: [I], f. 56) [LXVI] li van merèixer lloances de marcat to hiperbòlic al vexamen, en què és al·ludida pel seu cognom familiar i no el del seu marit, tal com apareix a la rúbrica, possiblement en busca d'una distinció del seu origen familiar:

Doñ^a Ana de Guardiola,
alta y divina Thalía,
qual phénix única y sola
entró al declinar del día
y al entrar, Apolo viola.
Viola Apolo y como vio

⁸⁶⁷ Serrano y Sanz reproduceix el poema (1915: I, 112-114).

⁸⁶⁸ Vegeu també Rossich (2003: 105).

⁸⁶⁹ «A quien major glosare los quatro versos que luego se pondran: al primero se darà un reloj de muestra; al segundo, un relicario de plata sobre Dorado y, al tercero, tres partes de guantes de polvillo: *Si la paloma en el Jordán / al hijo de Dios descubre, / a nuestra Teresa cubre / y enseña como a san Juan*» (Dalmau 1615: [II], f. 3).

⁸⁷⁰ Apareix esmentada per Serrano y Sanz (1903-1905: II, 671); i Rossich (2004: 105).

⁸⁷¹ Així consta a un expedient de l'AHN (*cf.* Cadenas 1987: 96).

tal milagro, se paró
solo por vella dançar.
No vio el Sol más singular
mujer desde que nació.
(Dalmau 1615: [II], f. 77v)

De fet, en va resultar guanyadora del primer premi de la seva modalitat, tal com s'explicita a la sentència:⁸⁷²

Doñ^aAna de Guardiola,
desta vez triunfa ufana
con rico reloj de muestra
y su glosa aun no se paga.
(Dalmau 1615: [II], f. 78v)

A aquesta modalitat també van concórrer dues religioses presumptament, Francesca de Toledo (fl. 1614) i sor Teresa Preixana. I diguem 'presumptament' perquè tan sols de la segona podem provar documentalment que fos religiosa: es tracta de la religiosa dominica sor Teresa de Preixana (i Calvo?) (Barcelona?, ca. 1602-1677),⁸⁷³ de qui sabem que només un any abans de la celebració de les festes a Teresa de Jesús, el 1613 va vestir l'hàbit al convent dels Àngels i Peu de la Creu de Barcelona i hi va professar quatre anys més tard, el 1617. Va arribar a ser-ne sotspriora de la comunitat amb Anna Mª Aymeric (1662-1665) i Àngela Masmitjà (1665-1668).⁸⁷⁴ Segons les dates de què disposem, doncs, quan va aparèixer el poema a nom de sor Teresa, aquesta tenia a l'entorn de dotze anys i ni tan sols encara era professa de la comunitat. Segurament, el fet de pertànyer a una família noble, va motivar l'aparició de la seva peça al certamen, en una trobada social tan distingida: i és que hem de tenir present que devia estar emparentada amb Pau Benet de Preixana, doctor en dret, assessor del General de Catalunya, pare de Doménec de Preixana i de Lafita, ciutadà honrat, doctor de la Reial Audiència, catedràtic de lleis i cànons amb oposició a la universitat de l'estudi de Barcelona, pare, a la seva vegada, de Pau de Preixana i Calvo, ennoblit el 1650. La peça que Dalmau va recollir rubricada al seu nom (1615: [II], f. 59v-60) [LXVIII], va ser llegida *a la devoció*, raó per la qual la religiosa no va ser esmentada al vexamen, fet que podria aportar alguna clarícia sobre l'atribució de la peça (malgrat el caràcter estereotipat satíric d'aquests escrits): hem d'intuir que aquesta religiosa va presentar-hi la peça amb poc més de dotze anys o hi ha un veritable interès per fer-la-hi constar?

Més enllà d'aquesta, com ja s'ha comentat, una tal Francesca Toledo⁸⁷⁵ també va aportar els seus versos a la festa poètica tal com recull la relació, en aquest cas al premi (Dalmau 1615: [II], f. 57) [LXVII]; segons documentació sobre violaris consultats a la BC⁸⁷⁶

⁸⁷² Vegeu Rossich (2003: 105).

⁸⁷³ Dades procedents de Mercè Gras, a qui agraïm la informació. Ha estat citada per Torres i Amat (1836 [1973]: II, 503); i Serrano y Sanz (1903-1905: II, 138 i 665) sense cap dada adjunta.

⁸⁷⁴ El 1672 pledejava contra Eulàlia, vídua de Pau Amat, reclamant els llegats testamentaris que feren a dita monja Teresa (Amat) de Cardona i Elena (de Cardona) Calvo.

⁸⁷⁵ És citada sense més per Serrano y Sanz (1903-1905: II, 543).

⁸⁷⁶ BC AH. Capsa 22 (bis), núm., 10571, any 1628, 4 f. Conté «1) Certificació notarial de la insolitudmació feta pels marmessors d'Antic Girbal, prevere de Santa Maria del Mar, a Maria Llentiscar d'un violari de pensió de 7 ll. i preu de 49 ll. que Paula Guinard pagava al difunt (19 de febrer de 1628). 2) Paula, vídua de Joan Guinard, pagès de Barcelona, i el seu fill Josep venen a Marquesa Puig i, quan ella morí, a Francisca de

amb data de 1628, hi consignem una Francisca de Toledo com a monja de Montsió. Però no podem verificar la dada pel fet que no apareix cap menció del seu estatus de religiosa a la rúbrica de la peça. De fet, tampoc no apareix el seu nom al vexamen sinó que deu pertànyer al grup de poetes que és esmentat a la fi del fragment dedicat a la categoria de les glosses.⁸⁷⁷

De nou al sisé certamen, el de les dècimes, Graïda de Blanes i Centelles (signant amb el nom de Graïda Pinós) va tornar a resplendir amb una peça, segons demanava el cartell: «P. de ocho dècimas del mesmo subjecto. Y promete por premio al primero, un *agnus* de oro. Al segundo, vn rosario de rosa guarnecido en plata. Y al tercero, dos estuches finos de Barcelona, dorados, con herramienta doble» (Dalmau 1615: [II], f. 3v). Pels seus versos, transmesos per Dalmau (1615: [II], f. 60v-61v) [LXV], Graïda torna a ser vanagloriada al vexamen, que remarca la seva saviesa sense haver rebut estudis reglats, com era l'habitual per a les dones de l'època («sin haber estudiado»):⁸⁷⁸

Esta española cerró,
doña Grayda de Pinós:
una y otra vez bayló
y al fin en los bayles dos,
bien quien era nos nos [sic] mostró.
Como en todo es peregrina
tiene la vena divina
y sin haber estudiado
se le puede dar el grado
en la escuela salmantina.
(Dalmau 1615: [II], f. 76v-77)

Però la presència femenina en aquest certamen o categoria no es redueix a Graïda, sinó que trobem tres peces més signades per dones: Anna Meca, Joana o Teresa Enríquez i Joana Ferran. Això significa que dels set participants que ens arriben de la modalitat de dècimes segons els versos que Dalmau recull, més de la meitat són dones. La primera no va competir al premi sinó que hi va aportar unes dècimes castellanques a *la devoció* d'acord amb el cartell (Dalmau 1615: [II], f. 64v-65) [LXX]; sembla que es tracta d'Anna Ivorra i Raset (a. 1601-d. 1654),⁸⁷⁹ filla gran i hereva de Guillem d'Ivorra, governador dels Comtats del Rosselló i la Cerdanya (1599-1615). A la rúbrica apareix com a Anna Meca perquè va estar casada amb Frederic de Meca-Clasquerí i de Caçador (m. 1654), procedent de la important nissaga catalana dels Meca,⁸⁸⁰ baró de Castellar i senyor de Ribatallada –el qual apareix esmentat també a la relació de Dalmau, partícip de la festa (1615: [I], f. 4v i 26). Aquesta dama estava ben posicionada a

Toledo, monges de Montsió, un violari de pensió de 10 ll. i preu de 70 ll. Amb àpoca i promesa d'obligar-lo sobre alguna propietat (Barcelona, 24 de maig de 1628)».

⁸⁷⁷ «Un pie de chibao dançaron/ doze poetas en paz,/ todos juntos començaron/ y baylaron un compás,/ aunque sin compaz baylaron./ Yo nunca tal cosa vi,/ yvan dando aquí y allí/ pernadas y cabriolas,/ y assí dexallos assoladas / por mejor tuve y me fuy» (Dalmau 1615: [II], f. 77v).

⁸⁷⁸ Es confonen les categories, ja que s'hi parla de la «Quinta dança de dècimas» (f. 76-77), quan en realitat és la sisena modalitat i de la «Sexta dança de las glojas», quan es tracta de la sisena categoria.

⁸⁷⁹ Així ho llegim en processos i al legacions impreses: *Iuris responsum pro Bertrando Desvall contra nobilem Annam Meca, et de Yvorra, in causa carlaniae de la Guardi ad relationem magnifici Francisci Gamis R. Aud. Doct.*, (Barcelona: Llorenç Déu, 1620) i *Iuris responsum pro Ioachimo Valls et de Sancliment et Agnete eius uxore contra nobiles Federicum Meca, & Annam consortem suam* (Barcelona: Stephanum Liberos, 1625); és esmentada per Serrano y Sanz (1903-1905: II, 657-658 [s.v. *Ana Meca*]), sense cap dada biogràfica.

⁸⁸⁰ Sobre aquesta important nissaga catalana, vegeu Martínez Rodríguez (1993).

L'època ja que, el 1629, Esteve de Corbera la lloava en la hagiografia dedicada a Maria de Cervelló en els termes següents:

Sin don Dalmao de Ivorra en quien se conserva por varonía la nobleza i el apellido del linage de Ivorra, vive agora doña Ana, ija i eredera de don Guillem Ivorra, que murió governador de los condados i provincias del Rossellón i Cerdaña, i mujer de don Fadrique Meca i de Clasquerí. Parece que faltara a mi obligación si entre las grandezas de vna santa virgen [María de Cervelló] dexara de azer memoria de una señora casada, a quien el respeto común venera como espejo de virtud. Su recogimiento, su devoción, sus exercicios i obras son tan exemplares que admiran i consuelan i se llevan tras sí la estimación de todos (Corbera 1629: f. 59v).

De fet un anys abans, Rebullosa l'havia esmentada en la seva narració de les festes celebrades a Barcelona el 1601 en honor a la canonització de sant Ramon de Penyafort; segons la narració, Anna es va encarregar d'ornamentar el tabernacle de sant Vicent Ferrer: «La mucha voluntad con que Doñana de Meca y de Yvorra se ofreció para componer el tabernáculo de san Vincente Ferrer dió bien claras muestras de quán particular devota le es y de lo mucho que podíamos esperar haría en su adorno...» (Rebullosa 1601: f. 183); informació que ens dibuixa el perfil i la naturalesa activa d'aquesta dona d'una família distingida de la Barcelona del moment, que va participar en l'entramat festiu i cultural de l'època, i va protagonitzar algunes iniciatives. Una prova de la seva implicació en certs circuits culturals que avui tenim desdibuixats per manca de documentació la revela també el fet que va aportar una peça laudatòria liminar a la *Historia de S. Ramon de Peñafort*, de Vicenç Miquel de Moradell (1603: f. 15v), com ja s'ha comentat en el seu moment.

A diferència d'aquesta, la informació biogràfica que disposem de les altres dues participants a aquesta categoria és molt mins: a través de l'imprés de les festes, ens arriba tan sols la notícia de les dècimes castellanés de Joana o Teresa Enríquez⁸⁸¹ (Dalmau 1615: [II], f. 63-64v) [LXIX], l'actuació poètica és criticada d'acord amb el to satíric del gènere, esmentada com a Teresa Enríquez.⁸⁸²

De Enríquez, doña Teresa,
como interessada al fin
con una española empieça,
mas tropeçó en un chapín⁸⁸³
y en sus dècimas tropieça.
Por premio le quedará
el «Dios te ayude» de acá
con que al caer la ayudamos,
y si premio no le damos,
Teresa se lo dará.
Fueron sus dècimas buenas
y pudieran ser mejores
pues no se sacan apenas
los avisos y loores
de sus confusas dezenas.
(Dalmau 1615: [II], f. 76)

⁸⁸¹ Rossich (2003: 105) dubta entre el nom de Joana i Teresa, perquè, malgrat que el poema va signat amb el nom de Joana Enríquez, la confusió la genera el vexamen del certamen, que esmenta la participant Teresa Enríquez i no hi apareix citat el nom de Joana; una altra possibilitat és que tinga el nom de Joana Teresa. Apareix esmentada per Serrano y Sanz (1903-1905: I, 635).

⁸⁸² Tot i que al vexamen és denominat, per error, la «Quinta dansa de dècimes» es correspon al «sexto certamen» sisena (Dalmau 1615: [II], f. 76).

⁸⁸³ *chapín*: tipus de sandàlia que portaven les dones de tela fina i sola de suro. En català 'tapí'.

Malgrat les crítiques estereotipades, Joana Teresa va resultar-ne la guanyadora del tercer premi en la seva categoria,⁸⁸⁴ tal com se l'esmenta a la sentència, novament amb el nom de Teresa Enríquez:

A doña Teresa Enríquez,
con herramienta doblada,
dos estuches le darán,
que sus décimas lo ganen.
(Dalmau 1615: [II], f. 78v)

Finalment, completa la nòmina de les autores en aquesta categoria la religiosa d'origen noble sor Joana Ferran⁸⁸⁵ de la qual hem conservat els versos castellans que reporta Dalmau (1615: [II], f. 65) [LXXI]. Malgrat que apareix esmentada al vexamen, tan sols n'inferim que es tractava d'una religiosa jove:

De veynte años, religiosa,
mujer noble, tierna y flaca,
dís que es cosa peligrosa
que no tomase triaca
de la diestra poderosa.
A Dios haze boticario
y assí pierde el relicario
porque quien a Dios afrenta
no es razón que el favor sienta
ni le enriquezca su erar[i]o.
En esta bayle el donayre
de doña Ioana Ferran
se mostró bien que al desgayre
y si el premio no le dan
no tire piedras al ayre.
Porque el ángel de su guarda
era de vena muy tarda
y muy mal exercitado;
más pues es tan confiado,
él le dé el premio que aguarda.
(Dalmau 1615: [II], f. 76v)

Pel que fa a aquests poemes que ens arriben impresos recollits al llibre de Dalmau, hem de dir que ens han n'arribat, a més, dos testimonis manuscrits, copiats a un volum de procedència carmelitana: es tracta de els peces de de Graïda Grimau i de Joana o Teresa Enríquez –copiada fragmentàriament–, entre altres composicions que versen generalment sobre Teresa de Jesús. Es troben recopilats a un volum inèdit de la BUB: *Opúsculos espirituales*, una miscel·lània amb textos espirituals, literaris i poètics.⁸⁸⁶ Possiblement pertanyia al convent de carmelites descalços de Sant Josep, Barcelona, cosa que explicaria que volguessen copiar una composició de la seva 'protectora', amb el nom complet i els dos cognoms de l'autora tal com es llegeix a la rúbrica: «Terçetos a nuestra santa madre de dona Agreïda de Pinós y Blanas»⁸⁸⁷ –nom complet que no reporta l'original, on només apareix

⁸⁸⁴ Vegeu Rossich (2003: 105).

⁸⁸⁵ Veg. Serrano y Sanz (1903-1905: I. 635-636); i Rossich (2003: 105).

⁸⁸⁶ BUB, Ms. 1113; vegeu-ne la descripció a MCEM.

⁸⁸⁷ BUB, *Opúsculos espirituales de los padres José de S. Francisco y Juan de Jesús María*, Ms. 1113, f. 365-366v. Informació extreta a partir d'Arnall (1983: 29), que llista algunes peces dedicades a Teresa de Jesús.

com a Graïda de Pinós. A diferència d'aquesta, l'altra peça d'autoria femenina que fou copiada al manuscrit, apareix de manera fragmentària i anònima, tot i que sabem que pertany a Joana o Teresa Enríquez.⁸⁸⁸

En la nòmina de participants que refereix Dalmau, advertim que són molts els cognoms catalans, d'altres són personatges difícils de situar, però també hi ha castellans i aragonesos; en aquest sentit, cal advertir la mobilitat de participants en aquestes festes celebrades a tota l'àrea hispànica. De fet, hem vist que el mateix Dalmau havia convocat a tots els ingenis espanyols. Aquesta àmplia convocatòria es va fer notar també al certamen celebrat el 1614 a l'església del Patriarca San José dels carmelites descalços de Saragossa, per celebrar la mateixa efemèride, sobre el qual Díez de Aux (participant també al certamen de Barcelona) va realitzar la relació. I és que entre els versos que recull la narració, trobem dues composicions de Graïda Grimau, aportades a categories diferents, tal com ja hem tingut oportunitat de comentar en un altre punt [Capítol 6. Subapartat 1.2.1.].

De nou, el 1621, unes festes organitzades en honor de Teresa de Jesús van tornar a reunir els poetes de la València del moment, davant la imminent arribada de la notícia de canonització de la beata, que esdevindria el 12 de març de l'any següent. Els festejos i el corresponent certamen poètic van tenir lloc al convent de Nostra Senyora del Carme de la ciutat,⁸⁸⁹ on van acudir també algunes dones deleroses d'aportar-hi peces al seu nom per a l'ocasió. El certamen fou aplaudit i escoltat amb gran expectació, tal com queda recollit a la relació impresa (Mendoça 1622) que:

Huvo tan grande concurso de gente a ver el Certamen Poético, que algunos soldados de la guarda del Virrey que estavan prevenidos para oponerse a la furia del pueblo, apenas pudieron hazerle resistencia; y assí para que huviesse tiempo para todo, començaron las Vísperas muy temprano, y no fue parte el alboroto de la gente, para que no fuessen muy solemnes (*cf.* Mas i Usó 2009: 216).⁸⁹⁰

Per a l'ocasió, foren convocats tres premis a través del cartell, tal com recull Mendoça: el primer anava dedicat al conegut episodi de la transverberació de la carmelita: «A la herida gustosa, y dolorosa que el Serafin causó en el corazón de nuestra santa Madre con el dardo de oro, en cuya punta yva una llama de fuego, quatro octavas, y será el primer premio una taça de plata, el segundo un *Agnus* engastado en oro, el tercero unos guantes de ámbar». El segon al clau proporcionat per Crist, que llegim en un episodi del *Libro de la Vida* de Teresa de Jesús:⁸⁹¹ «Al desposorio de la gloriosa Santa con Iesú Christo nuestro

⁸⁸⁸ BUB, *Opúsculos espirituales de los padres José de S. Francisco y Juan de Jesús María*, Ms. 1113, f. 373v-374.

⁸⁸⁹ Llegiu una descripció de la justa a Romera (1982a).

⁸⁹⁰ La crítica ha tendit a considerar que aquest certamen es va celebrar en el context de les festes de canonització (p.e. al citat article de J. Vicent Escartí, «Festes valencianes a santa Teresa (1614 i 1622)» al bloc Castell Interior) però no fou així, ja que la notícia encara no havia arribat (el certamen fou convocat per el 28 d'octubre de 1621 i la canonització encara trigaria uns mesos); seguim en aquest aspecte Mas i Usó (2009: 215-225). Altres que s'han ocupat d'aquest certamen són: Romera (1982a); i Ferrando (1983: 941-953). Al llibre de Mendoça, trobem la descripció del certamen a partir de la p. 35. Les p. 41-54 trobem un recull de les obres *a la devoció*, a continuació, les peces presentades a premi, repartides per categories (p. 59-141); hi accedim després al vexamen (Mendoça 1622: 154-185) i a la sentència (Mendoça 1622: 185-187).

⁸⁹¹ Remet a un passatge del *Libro de la vida* teresià (cap. 39, § 1): «Prosigue en la misma materia de decir las grandes mercedes que le ha hecho el Señor. Trata de cómo le prometió de hacer por las personas que ella le pidiese. Dice algunas cosas señaladas en que le ha hecho Su Majestad este favor. 1. Estando yo una vez importunando al Señor mucho porque diese vista a una persona que yo tenía obligación (1), que la había del

Señor, y al clavo que le dio en arras, quatro décimas, y serán los premios: el primero una sortija de oro, el segundo un espejos; y el tercero un bolsillo de ámbar». I, el tercer: «Al favor que la soberana Reyna de los Ángeles hizo a la Religión del Carmen, dando de su misma mano un escapulario al santo Simón Estoch, un Romance de veinticinco quartetos, en forma de relación, y el primer premio será una banda con puntas de oro; el segundo unas ligas de la misma suerte; el tercero un regalo de dulce, que basta ser de Valencia» (Mendoça 1622: 37-39).

L'imprés de Mendoça recull composicions de vint-i-quatre poetes, per bé que al vexamen se'n fa esment almenys de trenta-un,⁸⁹² d'entre les quals s'hi troben cinc noms femenins.⁸⁹³ Almenys quatre d'aquestes dames poetes que concorregueren al certamen foren religioses, esperonades per cantar a la seva mestra espiritual i possiblement també intel·lectual, però només tres han conservat les seves composicions, recollides per Mendoça. Així, la franciscana sor Emerenciana d'Haro, signa unes dècimes castellanques presentades al segon certamen (Mendoça 1622: 76-78) [LXXIX];⁸⁹⁴ sabem que pertanyia a l'orde de les clarisses per la rúbrica de la composició i perquè es fa al·lusió al seu estat al vexamen on apareix citada:

Doña Emerenciana de Aro
franciscana religiosa
nos dio un papel tan ávaro
que me ha parecido prosa
sin abrigo y sin amparo.
Hoy la poesía atropella
mas no quiero reprehendella
por ser tan contra mi ser;
que en pensando que es mujer
por Dios que no sé ofendella
(Mendoça 1622: 168)

Per la seva banda, sor Eugènia Pérez,⁸⁹⁵ de qui només sabem que va viure al convent de carmelites calçades de la Puríssima Sang de Crist d'Ontinyent,⁸⁹⁶ signa un sonet castellà (Mendoça 1622: 214) [LXXXI], que no es va presentar a concurs però que va dedicat a la ferida del cor de santa Teresa (seguint el primer assumpte del cartell). Però, entre aquests noms, destaca el de la cistercenca sor Bernarda Romero, ja coneguda pel públic assistent als certàmens valencians; és autora en aquesta ocasió d'un llarg romanç castellà presentat a *la*

todo casi perdido, yo tenía gran lástima y temía por mis pecados no me había el Señor de oír. Aparecióme como otras veces (2) y comenzóme a mostrar la llaga de la mano izquierda, y con la otra sacaba un clavo grande que en ella tenía metido. Parecióme que a vuelta del clavo (3) sacaba la carne. Veíase bien el gran dolor, que me lastimaba mucho, y díjome que quien aquello había pasado por mí, que no dudase sino que mejor haría lo que le pidiese; que El me prometía que ninguna cosa le pidiese que no la hiciese (4), que ya sabía El que yo no pediría sino conforme a su gloria, y que así haría esto que ahora pedía; que aun cuando no le servía, mirase yo que no le había pedido cosa que no la hiciese mejor que yo lo sabía pedir, que cuán mejor lo haría ahora que sabía le amaba, que no dudase de esto. [...]».

⁸⁹² Ens basem en les dades de Ferrando (1983: 941), que Mas i Usó recull (2009: 217).

⁸⁹³ Romera (1982a: 208); i Ferrando (1983: 942) al·ludeixen a aquestes dones.

⁸⁹⁴ L'han recollida sense cap informació Carreres (1949: 399); Romera (1982a: 206 i 208); Mas i Usó (1991: 866, 1604, 1798 i 1999: 415); Martí i Ascó (2004: 127 i 2013: 369); i Herrero (2009: 42);

⁸⁹⁵ Veg. Carreres (1949: 421); Romera (1982a: 208); Mas i Usó (1991: 866, 867, 1.700 i 1.771 i 1999: 492); Martí i Ascó (2004: 127); i Herrero (2009: 70),

⁸⁹⁶ Caldria esbrinar quin tipus de relació té amb Jeroni Pérez, un altre participant del mateix certamen.

devoció de la canonitzada (Mendoça 1622: 196-201) [LXXX], pel qual apareix al vexamen del certamen:

De sor Bernarda Romero
he visto un largo romance
mas ofenderla no espero,
aunque es, si hablo en buen romance,
romance de romancero.

Después que el suceso aguardo
honra desta religión,
hallé un descuido gallardo
pues por loar a Simón
nos alaba a San Bernardo.

Pues fue tan poco avisada
en la presente ocasión,
a su pluma mal cortada
prémiela su religión,
que ésta no le debe nada.
(Mendoça 1622: 164)

I és gràcies al vexamen que ens arriben el nom de dos dones que van presentar els seus versos per a l'ocasió però que no foren recollits en la relació de Mendoça:⁸⁹⁷ parlem de la carmelita sor Felicitas Amada:⁸⁹⁸

Sor Felicitas Amada
un grave yerro confiesa,
pues nos ha dado turbada
naturaleza, y Teresa,
consonancia mal mirada.

Por lo carmelita hermana
destos Padres viene a ser
y es mi hermana, más no gana,
aunque para no perder,
novenas hizo a Santa Ana.
(Mendoça 1622: 165)

Una altra de les dames participants fou una desconeguda «doña Laura»,⁸⁹⁹ lloada al vexamen pel fet que «a muchos hombres excede» amb la seva obra:

Doña Laura celebrada
a muchos hombres excede
con su pluma bien cortada,
y pésame que no quede
siendo Laura laureada.

Dos versos largos abarca
su papel, si bien lucido,
pero poética parca
hoy no la hubiera ofendido
si fuera yo su petrarca.
(Mendoça 1622: 163)

⁸⁹⁷ Tal com reconeix l'autor del llibre, s'hi van llegir d'altres més poemes que tampoc no figuren al llibre.

⁸⁹⁸ Esmentada per Ferrando (1983: 942); Mas i Usó (1991: 866); Martí i Ascó (2004: 127); i Herrero (2009: 41). Mas i Usó la cita a la seva tesi com a participant del certamen (1991: 866), però ja no la inclou al seu *Diccionari de poetes de certàmens* (1999), pel fet que no ens ha pervingut la seva obra. Per aquesta mateixa raó, Romera, ens diu que en la composició de Mendoça hi trobem la participació de tres dones religioses: Emerenciana d'Aro, participant en el certamen de les dècimes, i les composicions en lloança a Santa Teresa de sor Bernarda Romero i de la carmelita sor Eugènia Pérez, que apareixen després de la crònica del certamen. No esmenta Felicitas Amada perquè la seva composició no va ser inclosa al llibre.

⁸⁹⁹ Veg. Mas i Usó (1991: 866, que no la inclou al seu diccionari de poetes de certàmens); i Herrero (2009: 65).

1.2.3.6. Certamen a la beatificació de Tomás de Villanueva (València, 1619)

Després dels sonats festejos per la beatificació de la santa avilesa, les terres valencianes es van tornar a aixecar en joia per a celebrar una nova beatificació uns pocs anys després. En aquest cas es tractava de Tomás de Villanueva (Ciudad Real, 1486-València 1555), religiós agustí, predicador i escriptor, el qual havia estat arquebisbe de València, que va esdevenir sant a les darreries de març de 1619, de la mà del Papa Pau V. Només un mes més tard, la mateixa ciutat que havia vist morir el sant com a arquebisbe, organitzava amb honors unes festes dedicades a aquesta beatificació, sufragades amb tota pompa, tal com reflecteix l'extensa relació de Martínez de la Vega (1620). Les misses, els sermons, les processons, els ornaments de carrers, les lluminàries, la música, les 'invencions' poètiques (emblemes, jeroglífics...) i els torneigs⁹⁰⁰ van ser elements principals de la festa, però també s'hi va celebrar l'acostumat certamen, amb gran afluença de públic i de participants congregats entre l'Església major de la ciutat i l'església del convent de Nostra Senyora dels Socors, on jeia el cos del beat i on fou inaugurat el concurs amb la lectura dels versos *a la devoció*,⁹⁰¹ els temes o subjectes a tractar foren cinc, dedicats tots ells al nou sant, tal com descrivia el cartell de la convocatòria, divulgat «por todas las esquinas i lugares públicos de ella; ejercicio por cierto despertador de ingenios (de que ay tantos en Valencia, parece que con particular influencia de los cielos) ofreciéndoles motivos bastantes para exercitallos, como en palestra i teatro público de escuelas, dándole mil parabienes i alabanzas al nuevamente beatificado Tomás» (Martínez de la Vega 1620: 17-18).⁹⁰² Un gran nombre de participants van acudir a la convocatòria, dels quals diu Martínez que:

acudieron con gala i ardimiento, mil bizarros i valientes justadores, con orgulloso denuedo i porfía de sus devotísimas voluntades i agudísimos ingenios, pasando gallardamente su carrera. Fueron infinitos i acertados los papeles que este día se leyeron i muchos menos los premios que los justadores que les merecieron; lo que puso en aprieto i duda a los juezes, deseosos, en esta ocasión, de rendir a todos las gracias con sinificación que igualara al agradecimiento i obligacion devida a cada uno. I así, por esta vez se resolvieron, sin graduar ni individuar sin rigor, repartir los premios en algunos, satisfaciendo con onra i alabanza a los demás, que son los premios verdaderos, que en tales ocasiones se apetecen. Leyéronse primero algunos a la devoción y luego los demás al premio (Martínez de la Vega 1620: 469).

Segons Mas i Usó foren vint-i-tres els poetes reunits, però sumaven quaranta-u amb el grup d'autors que van llegir els seus versos *a la devoció* (1991: 203). A través de la relació impresa de les festes accedim als poemes presentats a premi de manera desordenada i totalment aleatòria: no van ser recollits ni per certàmens o categories i ni tan sols hi consten els versos premiats, de manera que el material que ens ha arribat és totalment fragmentari i

⁹⁰⁰ Els torneigs van ser concorreguts per dames assistents, a qui l'autor de la relació dedica una composició de Gaspar Aguilar: «En el tablado de sus ecelencias uvo muchas señoras de título i en el vario i vistoso ventanage (que es en esta plaça capacísimo) muchas damas i señoras de cuenta, de quién se podía dezir deuidamente lo que en otra ocasión dixo nuestro valenciano poeta Gaspar Aguilar en esta otava: “Como las bellas casas del mercado/ todo son ojos para ver las fiestas/ i de paños de seda i de brocado/ están aderezadas i compuestas./ Las damas es negocio asegurado/ suelen parecer, estando puestas/ entre tantas riquezas y despojos/ ermosas niñas de tan bellos ojos» (Martínez de la Vega 1620: 562-563).

⁹⁰¹ Per a una descripció del certamen i llista de participants, veg. Mas i Usó (2009: 184-210). Les peces llegides *a la devoció* en aquesta primera sessió les trobem a Martínez de la Vega (1620: 338-385) i les que foren llegides el dia del certamen pròpiament, van més endavant (1620: 469-532).

⁹⁰² Vegeu el cartell a Martínez de la Vega (1620: 20-22).

incomplet,⁹⁰³ com s'esdevé amb tot el corpus poètic de certamen. De fet, segons Ferrando (1983: 933) el llibre reproduïx les obres de diuït poetes, però gràcies al vexamen accedim a una llista d'autors més completa, obra del secretari del certamen Gaspar Aguilar.⁹⁰⁴

D'aquest "esquadró de poetes" més amunt referit, en formaria part la ja coneguda sor Bernarda Romero. Malgrat que no ens ha pervingut els seus versos perquè no figuren al llibre de les festes,⁹⁰⁵ l'autora apareix citada breument al referit vexamen. El fragment revela cert punt de malícia en qüestionar l'autoria de sor Bernarda, figura ja habitual en aquest circuit de projecció social i literària que representaven els certàmens a la València de l'època. És interessant notar-hi també com Aguilar recorre a un joc de paraules entre *bernarda/bernardina* per vincular aquesta autora amb l'ostentació i la vanaglòria (segons un ús col·loquial, *bernardina* significa 'fanfarronada'), revelant la idea que mereixia en el secretari del certamen que una autora pogués consolidar-se a través de la plataforma dels certàmens com va ser la religiosa:

Sor Bernarda se imagina
que es su musa muy gallarda,
mas todo el mundo adivina
que a la sombra de la bernarda
viene alguna bernardina;
sin duda algún hombre grave
con su nombre quiere azer
que todo el Mundo le alabe.
Mas yo quisiera saber
lo que él se piensa que sabe.
Merecer piensa el laurel
con el papel que á traído,
con muchas piras en él,
piras de fuego encendido
para azer un Mongibel.⁹⁰⁶
(Martínez de la Vega 1620: 546)

Sens dubte aquestes paraules feridores del poeta degueren entelar la reputació de la religiosa; tanmateix, no va afectar la decisió de Romero de tornar-se a presentar a un certamen, ja que la tornem a trobar, uns anys més tard, com a participant del certamen en honor a Teresa de Jesús.

⁹⁰³ Sobre l'exclusió en el llibre imprés d'algunes composicions presentades, s'excusa l'autor: «i de unos i de otros [es refereix a les composicions llegides, d'una banda, a la devoció i, d'altra, al premi] pudiera azerse un libro entero; mas refiérense algunos solamente, así por no azer más largo este discurso como porque al tiempo de recogerse, faltaron aun de los premiados i, sin ellos, otros muchos que pudieran serlo» (Martínez de la Vega 1620: 469). En relació als versos a *la devoció* ja havia confessat que «fueron las papeles infinitos i recogieronse (aunque con poco cuydado) algunos que aquí escrivo, por no azer mayor este volumen» (Martínez de la Vega 1620: 338).

⁹⁰⁴ La introducció a la sentència la llegim a Martínez de la Vega (1620: 533-540). Va a continuació el vexamen (1620: 540-553), que tanca amb la sentència o distribució de premis (1620: 550-556).

⁹⁰⁵ Ferrando diu: «El llibre de Martínez de la Vega només reproduïx les obres de divuit poetes, però per les seixanta-set quintetes del vexamen sabem que concorregueren almenys vuit poetes més, entre els quals figurava sor Bernarda Romeo [...]» (1983: 933).

⁹⁰⁶ *Mongibel*: volcà actiu de la costa est de Sicília, entre les províncies de Messina i Catània.

1.2.3.7. Certàmens en honor a la Immaculada Concepció (Barcelona, 1619; València, 1623; Barcelona, 1656)

La institució del dogma de la Immaculada Concepció de la Verge Maria dictat per Pau V el 1617, segons el qual Maria va ser concebuda al si de santa Anna sense el pecat original –força discutit teològicament al llarg dels segles–,⁹⁰⁷ va suposar la celebració de nombroses festes arreu de la Corona d’Aragó, per commemorar aquesta data històrica i per difondre la devoció mariana, defensada per la casa dels Àustria. Els festejos amb cultes extraordinaris i els certàmens de poesia amb motiu d’aquesta efemèride foren habituals en aquests anys, així com incomputables obres publicades per fomentar-ne el fervor popular algunes de les quals dóna compte Ettinghausen (2010: 222).

La ciutat de Girona va dedicar-hi unes festes a inicis del 1619, quan la Universitat havia pres l’acord de fer el jurament necessari per tal de defensar el dogma (Vila & Bruget 1983: 48),⁹⁰⁸ tal com s’extreu del títol de l’imprés: *Relación sumaria de las fiestas que la Insigne Ciudad de Gerona a hecho a honra de la Inmaculada Concepción de la Virgen Madre; con ocasión del juramento de su Universidad, y establecido el decreto de defendella* (Girona: Gaspar Garrich, 1619).⁹⁰⁹ Un any abans, la ciutat de Barcelona ja va celebrar la renovació del «decreto de juramento antiguamente en ella establecido acerca de la Inmaculada Concepción de la Virgen Madre de Dios» (*apud.* Ettinghausen 2010: 222), sota l’auspici del Consell de Cent i amb el compromís de l’Estudi General de Barcelona, i amb unes festes fastuoses⁹¹⁰ que van donar a lloc a nombrosos certàmens poètics documentats a la ciutat (Rubió 1984-1986: II, 130). De l’únic que ens n’ha quedat constància és del certamen que va tenir lloc el 1619 a la Catedral de Barcelona, organitzat per la Confraria de la Concepció, en el marc de les festes de la ciutat convocades el 1618, arran del decret de jurament de fidelitat de la Universitat de Barcelona.⁹¹¹ L’autor de la relació impresa (en vers) del dit certamen fou Vicent de Moradell (Moradell 1619), capità d’infanteria, que també va exercir-hi com a jurat i es va encarregar, a més, d’escriure’n els elements del certamen: introducció (1619: B1-C1v), el vexamen (1619: C2-D8) i la sentència (1619: D8v-E3). En la coneguda introducció a la seva *Sentencia*, Moradell parla de l’afecció de les barcelonines i els barcelonins per la música, i de la resposta dels poetes a la convocatòria del premi:

Los músicos abundan con buen título
porque los premia bien qualquiera iglesia,
y a señores y a damas son acceptos
en calles, theatros y retretes

⁹⁰⁷ Sobre el tema, veg. Llorenç & Català (2007), amb els ulls posats especialment al territori valencià.

⁹⁰⁸ Sobre aquestes festes a Girona, veg. Girbal (1886).

⁹⁰⁹ Veg. també Rossich (2012: 55).

⁹¹⁰ Veg. Pella (1873); (Rubió 1984-1986: II, 130-134 i 250).

⁹¹¹ Sobre la data de celebració de l’esdeveniment, ens informa Albert Rossich que: «Aquest certamen és datat generalment l’any 1618; però, tot i que va ser convocat efectivament aquest any (per afegir-se a les festes immaculistes celebrades entre el 24 i el 28 de novembre de 1618), finalment la cerimònia de lliurament es va ajornar fins al “Domingo, a Junio nueve” de 1619» (2003: 105, n. 97). Testimoni d’aquest jurament en fou l’imprés *Relación sumaria de cómo la Universidad de Barcelona renovo el Decreto del Juramento... acerca de la Inmaculada Concepción de la Virgen Madre de Dios... y de las fiestas que se hicieron en toda la ciudad por el mes de noviembre* (Barcelona: Sebastian Matevat, 1619).

donde imitan del cielo l'armonía
 Y aún aya voz es de menor cantía
 que vidrio, sal, ventillos y luquetes,
 músicos de mal talle
 cantando lo pregonan por la calle.
 ¿Poetas faltan solo?
 Parece que a Monjuý se passó Apolo
 adonde de su gremio provocando
 tantos conceptos tuvo de las Musas
 que sin poder criarlos ya permite
 quen diferentes partes les den leche:
 por donde en ella maman los poetas
 los humores que gastan, escabrosos,
 aunque ay poetas sabios
 que acostumbran dar gracias por agrabios.
 Éstos, de honor y de interés movidos
 para entregarse en los propuestos premios
 como tordos en vandas divididos
 vinieron a la fiesta:
 que no la puede aver buena sin ésta.
 (Moradell 1619: B8v)

S'hi van repartir nou premis per a tres categories (Rossich 2003: 105), segons la llengua de les composicions fos la catalana, la castellana i la llatina (Moradell parla de «tres quadrillas»). D'aquests nous premis, dos van anar consagrats a dones: Adriana Cabanyes, segon premi als versos catalans, i Isabel Boix, primer premi als versos castellans. Sorpren trobar-nos aquesta xifra de guanyadores, ja que el nombre de participants femenines és petit, i no gaire proporcionat al nombre d'homes poetes: dels quaranta-dos participants que recomptem a través de vexamen, només cinc responen a un nom femení. D'aquestes, Francesca Escalàs és l'única que no ha conservat la peça aportada, ja que només la coneixem per la seva menció al vexamen:

Las estancias passeó
 un juez, de Francisca Escalàs,
 pero luego las dexó,
 y por lóbregas y malas
 en el precio no trató.
 Cometiome que las viera
 mas yo: «si ay esclás –dixe–,
 no é de subir escalera,
 que ya saben que me aflije
 el baço en grande manera»
 (Moradell 1619: f. D4).

I és que la relació de Moradell tan sols reporta els versos guanyadors i altres composicions seleccionades, tot excusant-se l'autor que «con no ser inferiores las poesías que de poner se dexan, por no crecer este volumen, se ponen solo las premiadas que se siguen» (1619: E3v). Així, trobem reproduïdes les quartetes catalanes d'Adriana Cabanyes i Sinisterra⁹¹² (Moradell 1619: f. E5v-E7) [LXXV], guardonades «por su ingenio» (Moradell 1619: f. E2). Sobre aquesta autora no hem pogut esbrinar res, tot i que devia formar part d'una família distingida de la ciutat i ben posicionada, en tant que en va resultar guanyadora, amb una peça d'una gran qualitat literària, dedicada a la defensa de la

⁹¹² És esmentada per Rubió (1984-86: 132); Rossich (2003: 105); i Pinyol (2010: 262).

Immaculada Concepció. De fet, Rubió considera que es tracta d'unes «'quartetes' força fàcils i molt superiors per llur doctrina teològica als versos pèssims de Lisardo [guanyador del primer premi]» (1984-86: 132). Al vexamen, l'autor crea un joc de paraules amb el primer cognom d'Adriana:

Porque n Parnaso no cogen⁹¹³
las musas y musarañas
y al sereno no se mojen
por doña Adriana Cabañas
se inventaron en que alojen.
Solía la antigüedad
de Cabañas hazer fiesta
y en esta solemnidad
convino para serlo esta
tenerlas esta ciudad.
(Moradell 1619: f. D2v)

Com aquesta, Isabel Boix⁹¹⁴ també va veure el seu sonet imprés (Moradell 1619: f. F2) [LXXIV], en tant que mereixedora del segon premi a la categoria castellana (Moradell 1619: f. E2v). Tot i així, al vexamen, llegim unes paraules a l'autora que no la deixen gaire ben parada (explotant una altra vegada els jocs de paraules amb el cognom) com sol ser habitual en aquestes composicions de caràcter jocós en què es critiquen els errors de les obres presentades:

De un paréntesis cerrado,
en un soneto un jardín
Isabel Boix nos ha dado,
mas como de boix, al fin,
sin frutos l'emos hallado.⁹¹⁵
Es estéril de concetos
sin que baste a concebillos
ni parir en los tercetos
y así es boix para palillos
mejor que para sonetos.
Pero de la constructura
con que un solo pensamiento
dilata por su escritura,
ser boix de provecho siento
para qualquier escritura.
(Moradell 1619, f. D4).

A continuació, trobem recollits els versos de Casilda Villalba, la qual devia tenir alguna relació amb Miguel Villalba, un altre participant, guanyador d'un premi a la categoria dels versos castellans. Aquesta hi va aportar en aquesta mateixa categoria unes dècimes (Moradell 1619: f. F2v-F3v) [LXXVI], que són censurades per Moradell al vexamen així:

Dando décimas cumplió
doña Casilda Villalba
el precepto que nos dio
la Iglesia y la ley que nos salva
pero ella se condenó.

⁹¹³ *Coger*: «Allegar y juntar en uno lo que está esparcido y dividido» (RAE A 1729).

⁹¹⁴ Desconeixem la relació de parentiu amb Pere Boix, doctor en Drets i assessor del General del braç reial.

⁹¹⁵ *lemos*: 'le hemos'.

Pues en darlas divertida
y en ser dama confiada,
no reparó en la medida
ni quedava apreservada
por consonante perdida.
Y aunque la ocasión lo esté
en que premio pensé darle,
como Paris no podré
a la más bella negarle,
ni sin el le dexaré.
(Moradell 1619: f. D5-D5v)

L'imprés tanca amb un sonet castellà *a la devoció* de la comtessa de Montagut (Moradell 1619: f. F4) [LXXVII], que no deu ser una altra que Jerònima Llull i Cabrera (Barcelona, a. 1618-Soneixa, 1649) (o Jerònima Llull de Boixadors),⁹¹⁶ filla de Joan Llull i Soler,⁹¹⁷ donzell de Barcelona i *carlán* de Talladell, i d'Isabel de Cabrera, descendent dels vescomtes de Cabrera i Bas. Fou la I comtessa de Montagut⁹¹⁸ i senyora de les baronies valencianes de Soneixa, Assuévar, Serra i Ria. El 1599 es va casar amb Guerau de Cruïlles i Santa Pau, I comte de Montagut i baró de Llagostera, del qual va heretar els béns i la titularitat del compte vers el 1611 –que després li seria disputat, tal com ha estudiat Rodríguez Rodríguez (2012)– i que aquesta va transmetre al seu segon espòs, Josep Folc de Cardona i Cardona, membre de l'alta noblesa catalana habilitat en les Corts del Principat de Catalunya el 1626, amb qui es va casar el 1614. Per aquest casament va passar a anomenar-se Jerònima de Cardona i Llull. A partir de 1640, arran de la conflictivitat política sorgida amb la Guerra dels Segadors, Josep de Cardona es va haver d'exiliar per temor a represàlies a causa de la seva adhesió al monarca Felip IV, i la comtessa va fer el mateix vers al 1641: va marxar al palau de Soneixa (Alt Palància), propietat d'aquesta branca dels Cardona, on va morir i fou soterrada el 1649 sense descendència. Com a membre destacat de la societat barcelonina de l'època, de bon cognom i ben posicionada socialment, tenim atestada la participació de Jerònima i l'aparició pública del seu nom en diversos festejos de la ciutat; així, en la processó de santa Eulàlia celebrada a Barcelona el 12 de febrer de 1621, quatre dels seus servents o criats empolainats per a l'ocasió amb vellut negre, foren portadors de torxes (Rodríguez Rodríguez 2012: 161); a més, en un torneig celebrat el 1632 a Barcelona, el rei li va enviar a través d'un cavaller «lo pris primer», una ploma de diamant (Molas 2004a: 200).

Així mateix, el seu marit Josep de Cardona va participar el 1630 en una encamisada organitzada en el marc d'una gran festa oferta al palau dels ducs de Cardona en honor a la reina d'Hongria, que es trobava visitant la ciutat (Rodríguez Rodríguez 2012: 162). Aquestes informacions, més la seva presència al certamen literari, demostra que Jerònima formava part del cercle de sociabilitat nobiliària de l'època (Molas 2004a i 2004b); aquests

⁹¹⁶ Veg. Molas (2004a: 190 –com a «Llull de Boixadors»– i 191 –com a «Llull de Corbera»); 2004b: 143 i 2012 246); Rodríguez Rodríguez (2012). S'ha conservat nombrosa documentació vinculada al patrimoni i possessions del comtat, per exemple, a l'Arxiu del Castell de Vilassar de Dalt, o, especialment, a l' AHSCP de Barcelona, que custodia, entre d'altres documents, una còpia del testament de Jerònima amb data de 16 d'octubre de 1649 (Testaments i llegats. Vol. V. Inv. 11. Carpeta 7/59, 8f.).

⁹¹⁷ Fargas (1997: 459) reproduïx l'arbre genealògic de la família Llull.

⁹¹⁸ La senyoria comprenia Montagut de Fluvià, Castellfollit de la Roca, Sant Joan les Fonts i Les Preses.

versos aportats s'han d'entendre com un desig de la dama d'aparèixer i fer-se visible com a dona il·lustrada en aquestes esferes festives. Per la seva digna presència al certamen, tot i que sense concórrer al premi, Moradell concedeix al seu vexamen «la corona de diamante» per la seva peça, considerada «el plato de más gusto / que se ha traydo a la mesa»:

Con cleopátrida grandeza
para asentarnos el gusto,
de Montagut la condesa
sirvió el plato de más gusto
que se ha traydo a la mesa.
Con él nos quiso dexar
el paladar tan sabroso
que no ay más que dezezar
pues nos dio un plato costoso
y a gusto del paladar.
Razón será que con él
esta mesa se levante
y al hermoso dueño dél
la corona de diamante
le den en vez de laurel.
(Moradell 1619: f. D7-D7v)

El nou decret concedit per Gregori XV el 24 de maig de 1622 a favor de la declaració de dogma de fe del misteri de la Immaculada Concepció, arran de les sol·licituds de Felip IV que en pretenia la definició canònica, va ser nou motiu de festejos a la ciutat de València, on la Universitat s'havia posicionat com a ferma defensora immaculista fins i tot abans que a d'altres territoris. El decret fou celebrat el mateix 1622 amb unes festes multitudinàries que incloïen lluminàries, processons, octava a la catedral, cavalcades,⁹¹⁹ unes festes del convent de religioses de la Puritat,⁹²⁰ una encamisada, castells, festes al convent de predicadors, màscares, focs, bous, música... i l'acostumat certamen, tal com llegim a la relació de Crehuades (1623).⁹²¹ La festa poètica es va celebrar a la catedral i va congregar tant el virrei, com els jurats, l'ajuntament i la noblesa de la ciutat. La introducció del certamen proferia una crida als poetes⁹²² i, a continuació s'hi especifiquen les sis categories del certamen, dedicades a assumptes o símbols relacionats amb la Mare de Déu: el primer titulat *Pulchra ut Luna*; el segon, *Electa ut Sol*; el tercer, *Civitas dei*, vinculat amb la ciutat de Jerusalem; el quart, *Speculum sine macula*, tot comparant la Mare de Déu amb un espill; el

⁹¹⁹ Vegeu una descripció de les festes a Rodrigo (2008); i del certamen a Mas i Usó (2009: 226-244).

⁹²⁰ A l'imprés de les festes, en el capítol XIII *Del remate de la octava y de otra que hizo el convento de las religiosas de la Puridad y Concepción de María Santísima* (p. 133 i s.) se'ns relata que «Celebráronle tan grandioso y cortejaronle tan pródigas que, con la muchedumbre y variedad de luzes, deslumbraron la imbidia y con los fuegos auergonçaron al infierno, dexando a vn tiempo obligados los cielos y satisfecha la tierra. Las colgaduras fueron de la mejor de la ciudad; muchos y costosos los altares; la variedad de la pintura nunca vista; los enigmas, hieroglíficos y otros mil géneros de poesía no admitieron atención en lo numeroso ni ponderación en lo calificado» (Crehuades 1623: 134).

⁹²¹ Llegiu la descripció del certamen, i algunes poesies aportades a Crehuades (1623: 159-295, *Certamen poético que la insigne ciudad de Valencia propone para las fiestas deliberadas por razón del decreto nuenamente concedido por su santidad, en fauor de la Concepcion sin pecado original de la sacratíssima Virgen María, Madre de Dios, en sv iglesia mayor a 20. de noniembre, 1622*). Compta amb una introducció (1623: 248-257), el vexamen (1623: 257-286) i la sentència (1623: 286-289).

⁹²² «a los que tan de ordinario maravillosamente ostentan partos ingeniosos de la sutileza de sus raros entendimientos, a que fundados sobre cada uno dellos, prueven la referida limpieza, y alaben la dicha de la concesión del Decreto en la forma que abaxo se les pide: pues por lo menos el acercamiento promete coronar de laurel sus altivas frentes, subiendo hasta el empíreo Cielo las grandezas de madre, cuya retribución será aplicar su medio, para que pisen radiantes luzes en cerúleo campo» (Crehuades 1623: 165-166)

quart, *Pons signatus*, comparant la Mare de Déu amb l'aigua purificadora, i el sisé, *Plantatio Rosae in Hierico*, tot comparant la Mare de Déu amb una rosa (Crehuades 1623: 166-173). Abans del trasllat de les peces, llegim una nota de l'autor en què s'excusa davant dels poetes de no haver-hi copiat totes les composicions que li havien fet arribar: «porque unos no se han acabado de purgar, otros toman xaraves, y más de quatro se han muerto; los demás quedan convaleziendo los quales ofrezco mandar a la España quando estuviere salido alguno sin licencia del doctor, y fuere en este libro» (Crehuades 1623: 181). Això explicaria que de l'única dama participant documentada entre els quaranta-quatre poetes presentats⁹²³ no ens n'haja arribat el poema, malauradament: es tracta de la religiosa desconeguda sor Francesca Sans Navarro.⁹²⁴ D'ella només tenim el que profereix el vexamen, que atribueix el poema de la religiosa a un «escrivente bizarro», com si considerés que sor Francisca no fos capaç de redactar-lo:

De un escrivente bizarro
escrito un papel me dio
sor Francisca Sans Navarro,
mas con la letra adornó
unos conceptos de barro.
En viéndoles admiré
tan estraña fantasía;
yo no la entiendo, porque
encaxa una Epiphanía
sin porqué ni para qué.
Aunque esplicallo ha querido
no le dan premio les leyes
porque el papel que ha tráydo
para el día de los Reyes
viniera como nacido.
(Crehuades 1623: 263-264)

Més enllà d'aquests, es té constància que es van celebrar altres certàmens immaculistes a les terres valencianes i al Principat dels quals ens ha quedat poc rastre.⁹²⁵ Però, sens dubte, el certamen barroc que més dones va atraure de tots els celebrats a l'àrea lingüística catalana va ser el que es va tenir lloc el 1656 en el marc de les festes organitzades per la comunitat de preveres, obrers i parroquians a l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona. El rei Felip IV gran promotor de la causa immaculista —a la qual van contribuir, no cal dir-ho, els seus contactes epistolars amb sor María Jesús d'Àgreda—, pretenia augmentar-ne el fervor i havia enviat ambaixadors a Roma per tal d'agilitzar la promulgació definitiva del dogma, que havia passat per moments d'indefinió i de turbulències;⁹²⁶ finalment, el 1656, el Papa Alexandre VII va accedir a les peticions i va propagar la festivitat del patronatge de «Nuestra Señora sobre España», que va ser rebuda amb festejos i commemoracions arreu de tot el territori hispànic.

⁹²³ Ens basem en les llistes de poetes proporcionada per Mas i Usó (2009: 231), tot incloent-hi els participants, els que van llegir a *la devoció* i els que no són esmentats al vexamen.

⁹²⁴ Citada breument per Mas i Usó (1991: 883 i 2009: 231); i Herrero (2009: 84). No sabem quin tipus de relació podria tenir amb Vicent Sans, un altre participant al certamen.

⁹²⁵ N'hi ha documentat un celebrat el 1628 a València (Mas i Usó 2009: 256-258).

⁹²⁶ El 1644, el Papa Barberini, havia promulgat un decret que prohibia la impressió de llibres que prenguessen la paraula «immaculada» en la definició de la concepció de la Mare de Déu (Llorens & Català 2007: 187-189).

Pel que fa a les festes celebrades a Barcelona aquell any, en tenim una descripció en la relació impresa de Modolell (1656)⁹²⁷ dedicada a Francisco de Orozco, marqués de Mortara, qui havia estat nomenat recentment virrei i capità general del Principat de Catalunya (1656-1663).⁹²⁸ El dit imprés reflecteix els esforços de la ciutat per aconseguir la sumptuositat que requeria l'ocasió, en unes festes que, amb la presència del mateix Joan d'Àustria, representaven la ideologia del poder en una clara mixtura del poder reial i religiós. La plaça del Born, centre neuràlgic de la Barcelona festiva barroca, es va vestir de gala per a l'ocasió, lluïda amb focs, música i repics de campana; mentre que la catedral, escenari de la festa poètica «en cuyo teatro se representaba la singular belleza de María en su original» comptava amb una decoració poètica mural selecta amb al·lusions als símbols i iconografia de l'advocació immaculista, fruit d'un gran exhibicionisme retòric (poesies acompanyades de jeroglífics, al·legories...). A més, la relació de Modolell recull els diversos premis en llengües diferents als quals van participar els poetes, sota variades advocacions mitològiques; elements aquests que han comportat que aquest certamen haja estat definit com el primer dels certàmens barcelonins del segle XVII «on es posa cruament de manifest, sense pal·liatius, la barroca barreja de la religiositat i el decorativisme amb concessions al sentit burleta i demolidor d'una menestralia proletaritzada» (Rubió i Balaguer 1984-1986: II, 136).

Entre els participants de la dita festa poètica, s'hi va notar la presència de religiosos procedents de convents de la ciutat, però també personatges castellans de la cort com ara «D. Andrés Mansilla, veedor de viandas, o Juan Antonio González de Garrica, aposentador mayor de la Casa y Camino de Juan de Austria» (Reza 2008: 773), així com militars de l'entorn del mateix Joan d'Àustria, doctors i llicenciats... Però, tal com havia fet notar Rubió i Balaguer (1984-1986: II, 135), també hi consignem un bon nombre de dames il·lustres i religioses. De fet, la presència de les dones en aquest certamen és tan notable que foren presentades composicions femenines en totes les categories excepte en la primera, sota el patrocini de Saturn, que requeria peces llatines;⁹²⁹ fet que respon a la tònica dominant de la resta de certàmens atès que, en general, el llatí era una llengua reservada per als homes. Les dones apareixen esmentades a la introducció del vexamen

⁹²⁷ Veg. Rubió (1984-1986: 134-136). Modolell (1656: 32-40) ofereix la introducció de la justa («Justa poética consagrada a las glorias de María en su Immaculada Concepción. Mantenido en la parroquial Iglesia de Santa María del Mar de la ciudad de Barcelona», seguida del cartell (1656: 40-48). A continuació, les peces aportades, numerades i dividides per categories o *planetes* (1656: 49-135), el vexamen (1656: 136-181), i el repartiment de premis (1656: 181-195). Trobem una descripció del llibre, amb el nom dels participants al catàleg de Bonsoms (1974: 162) i en parla també Rossich (2003: 106), que esmenta un segon certamen immaculista, celebrat uns dies més tard a aquest per part dels Parroquians de Sant Jaume, del qual no s'hauria conservat cap llibre i al qual vincula, potser per error, els premis que no són altres que els que es reparteixen al primer certamen i que en dona notícia Modolell (1656).

⁹²⁸ També era Marqués de Olías y Mortara, comendador de la Oliva de l'orde de Santiago, de la cambra reial.

⁹²⁹ «Que de felicidades no acarreo este Planeta a su siglo hizole de oro y pudo siendo tan divinos sus influxos, estampa del estado de la Inocencia, siglo de oro, cuya riqueza precipitó a Adán de su felicidad; restituyosele María a la naturaleza, que sólo a su sombra pudo ser el siglo de oro. *Redeunt Saturnia, Regna iam redit & Virgo*. Hermosísimo asunto de un EPIGRAMA LATINO. Coteje en cinco o seis dísticos ambos siglos de oro; y de la razón, porque se perdió aquell y se conservó este en María. Al mejor se dará una pieza de plata de diez escudos, al segundo de cinco» (Modolell 1656: 43)

com a participants en igualtat de condicions respecte als homes, als quals es van unir per defensar poèticament la Immaculada Concepció i, de retruc, mostrar la seva adhesió al rei:

Cavalleros que animáis
tan colorada, tan bella
sangre, que dar lustre en ella
a una púrpura bastáis,
ya que en justa habéis entrado
sin correrros he de ver
si sabréis lanzas córrer
con advertido cuidado.

Hijos de Apolo fecundo
que sin lisonja podéis
en las letras que tenéis
dexar avisado a un mundo,
a lid os reto, reñida,
pero con espada tal
que no pueda ser mortal
su más penetrante herida.

Damas en cuya hermosura
tanto el cielo se esmeró
que el caudal todo empleó
en ellas de su luz pura,
conmigo avéis de travar
oy certamen competido.
Mucho temo ser vencido
de vn ualor tan singular,
que con bizarro ademán,
con airosa bazarria,
haze rostro cada día
al poder de un solymán.

Mas, sossiega mi cuidado
el ver que aquesse rigor,
para el castigo u favor
viene a ser solo pintado.

Dadme todos por un rato
silencio, todos, atento;
que pues me cuesta el aliento,
no me le dáis muy barato.

(Modolell 1656: 138-139)

Tot i que la xifra de participants femenines no deixa de ser reduïda si la comparem amb el gruix dels poetes reunits (al voltant de 80, si revisem les composicions recollides per Modolell i les mencions al vexamen), a l'àmbit lingüístic català encara no havíem assistit a una concurrència femenina tan marcada. Més endavant, en la sentència es clarifiquen els noms d'algunes d'aquestes dames, tot agrupant-les en dos grups, en funció de si es tractava de seglars o de religioses. Pel que fa al primer grup, el de les nobles és curiós notar la forta assistència al certamen de dones amb l'antropònim Maria, la qual cosa ens fa pensar en una intenció per part de l'autor de recollir-les al vexamen expressament per aquesta circumstància d'homonímia respecte al tema tractat. I una altra qüestió: en els primers versos que apuntem aquí sota, Modolell ja evidencia que és la feminització del tema (la Mare de Déu) el que explicaria la voluntat d'implicació de tantes dames en aquesta festa poètica. Això ens duu a formular-nos una pregunta: fou realment el tema a cantar el que va motivar que tantes Maries busquessen fer acte de presència en aquella festa poètica?

Ni faltaron bellas damas
que, discretas, advirtiendo
ser el blanco una matrona
de tan divino festejo,
de su honor más que el sol claro
a la defensa salieron
contra un infierno irritado
con generoso denuedo.

Vistió la ilustre condesa
de Guymerán tal despejo,
tal gala en su aguda glosa
que della solo los versos
acreditar nuestra justa
de bien compuesta pudieron,
y a vista del mismo Apolo
hazer luzir sus trofeos.

Doña María Pynós,
pimpollo lozano bello,
del antiguo noble tronco
cuyos verdores corrieron,
desde sus claros principios,
a cuenta del mismo cielo,
hizo ostentación gallarda
de sutiles pensamientos.

Mostró de Perapertusa,
doña María en su metro
que de Aganippe chupó
el néctar dulce a los pechos.

Doña María de Sanz
logrando nuevos aciertos
en el discurso ingenioso
desempeñó sus alientos.

Que en día al fin dedicado
a los mayores trofeos
de María soberana
a repetidos portentos,
dispuso el cielo que solo
la gala en sus puros versos
nobles Marías llevaran
por singular privilegio,
si bien hubo muchas más
que sin aquestas hizieron
en celebrar de María
la rara pureza estremos:

Doña Mariana Lupián,
doña María de Oms fueron
con la Eril, Luna, Mendoça
las que la honraron con zelo.
Pues referir por menudo
los competidores diestros
no es posible por ser tantos,
basta dezir, en efeto,
[...] (Modolell 1656: 175-177)

A continuació, és el torn de les religioses, quatre clarisses segons explica el vexamen:

A nuestras fiestas, Francisco
de su seráfico cielo
imbió en alas del Pegaso
quatro escogidos luzeros:
Sor Susanna (el uno fue)
de Ribera, en quien imenso
el Mar de Santa María

oy esplayó sus portentos.
 Doña Laura nuevos lauros
 (asombrando al mismo infierno)
 rindió a la Reyna que tronos
 dora de luz con su aspecto.
 Ana de Paratges della
 fue los triunfos siguiendo
 y no paró en sus discursos
 hasta añadirles trofeos.
 Sor Teresa Balet dio
 con equívocos concetos
 de la gracia de María
 en el blanco con acierto:
 de su romance curioso,
 en los matizes perfetos
 equivocando quedando
 el más hermoso luzero.
 (Modolell 1656: 179-180)

Finalment, la sentència, amb el repartiment dels premis,⁹³⁰ repeteix menció al grup de dames:

A los demás guantes doy
 que con ingenioso acierto
 honraron nuestro cartel,
 que al fin casi todos fueron.
 De las damas no hay alguna
 que no les calce al momento
 pues sus manos a María
 gracioso aliño vistieron.
 (Modolell 1656: 184)

I és que, amb els materials conservats que hem pogut revisar, podem afirmar que es tracta del certamen que més composicions femenines ens ha deixat a tota l'àrea lingüística catalana: hi apareixen un total de quinze noms de dones, totes elles o bé aristocràtiques o bé religioses, com ja s'ha comentat. Els primers versos femenins que llegim a la relació de Modolell, pertanyen a una dama que signa com a comtessa de Guimerà,⁹³¹ la qual va aportar dues peces al certamen: la primera, unes octaves reials amb glossa (Modolell 1656: 56-57) [XCI], va ser presentada a la segona categoria, sota el patrocini del planeta Júpiter, en què es demanava una glossa de quatre octaves rematades amb el vers «Le raya luz y no le abrasa raio».⁹³² La segona composició signada per la comtessa de Guimerà són unes dècimes amb glossa (Modolell 1656: 56-57) [XCII] amb què va concórrer a la tercera categoria, la de la

⁹³⁰ Van ser guardonades en les categories corresponents les senyores Maria Sans, i Puig Maria de Perapertusa i Vilademany i Maria Gràcia de Pinós: Rossich (2003: 106).

⁹³¹ L'han tractada mínimament Serrano y Sanz (1903-1905: I, 355); i Egido (1984a: 15).

⁹³² «Júpiter. Fue Júpiter señor del rayo, pudo lo que quiso y quiso aceptar de su furia al laurel. Noble empleo en que corte la pluma el más canoro cisne para glorias de María en su concepción únicamente aceptada del rayo, que yrió la naturaleza. El que en cuatro octavas más noblemente ensalzare este privilegio de María, rematando todas con este verso: “Le raya luz y no le abrasa raio”, se le dará al primero vna pieça de valor de doze libras, al segundo de seis» (Modolell 1656: 44). Les composicions d'aquesta categoria porten l'encapçalament següent: «Planeta Júpiter: Fue María, por singlar privilegio del divino monarca (absoluto señor sobre las violencias del rayo de la culpa), no solamente esenta de la actual sino también de la original, que a los demás hijos de Adán lastimosamente abrasó. “Le raya luz y no le abrasa rayo”» (Modolell 1656: 53).

Lluna, per a la qual també s'havia d'aportar una composició amb glossa ja preestablerta.⁹³³ Tot i que cap de les dues peces es va emportar el premi, aquesta autora apareix lloada al vexamen de Francesc Modolell:

Vistió la ilustre condesa
de Guymerán tal despejo,
tal gala en su aguda glosa
que della solo los versos
acreditar nuestra justa
de bien compuesta pudieron,
y a vista del mismo Apolo
hazer luzir sus trofeos.
(Modolell 1656: 176)

Sobre la identitat real d'aquesta autora, Serrano y Sanz (1903-1905: I, 355) va considerar que es podia tractar d'Ana Enríquez de Almansa Inca Loyola, filla de Juan Enríquez de Almansa Borja, marquès d'Alcañices i comte i senyor de la casa d'Almansa, entre d'altres títols, i d'Ana Enríquez de la Cueva, filla dels ducs d'Albuquerque, III comtessa de Guimerà.⁹³⁴ Ara bé, és evident que per la cronologia del certamen, no es pot tractar d'aquesta; hem de tenir present, a més, que el títol d'aquest comtat fou molt disputat després de la mort del primer comte de Guimerà, tot coincidint amb els anys en què va tenir lloc el certamen, la qual cosa ha comportat certes dificultats per desxifrar la identitat real d'aquesta autora que va signar amb el nom del càrrec nobiliari. Tal com reporta l'estudi de Joan Duch (2006) sobre la baronia i el comtat dels Guimerà, el títol del comtat de Guimerà fou creat pel rei Felip III a les Corts de 1599, quan va nomenar Gaspar Galceran de Castre i de Pinós (Barcelona, 1584-Saragossa, 1638) primer comte de Guimerà (1599-1638), el qual estava casat amb Isabel Agnès d'Erill.⁹³⁵

den temps del senyor Gaspar Galceran de Castre i d'Aragó i Isabel Agnès d'Erill i de Sentmenat, el rei Felip amb lletres calendades a Tarragona als 18 de juliol de 1599 erigí la baronia de Guimerà a la categoria de comtat. Aquella gràcia fou una de les moltes mercès que el reial espòs de Margarida d'Àustria concedí als cavallers catalans en remerciament als esplèndids festejos que el nostre Principat li feu amb ocasió del seu viatge de nuvis a Catalunya. Amb motiu d'aquell reial privilegi els novells comtes de Guimerà concediren als habitants de la vila perdons i gràcies extraordinàries (*apud.* Duch 2006: 92).

En morir el 1638 sense descendència,⁹³⁶ Gaspar de Galceran va deixar com a hereva de títols i senyories la seva parenta més pròxima: una cosina cinquena anomenada

⁹³³ «Luna. Claro está que estuvo en su lleno, quando en el luciente prodigio que vio S. Juan calzó aquella hermosísima deidad; que gozosa le promete asistencias al parto del su ingenio del poeta, si en su plenitud, omina plenitud de gracia en el lleno de la Concepción de María. Será premio al mejor papel que glosando esta redondilla: / *Nunca más llena, la que/ Luna, entre tus pies se esconde/ que fue Luna en lleno, donde/ tu ser, gracia en lleno, fue*» (Modolell 1656: 44). Al llibre del certamen, les composicions presentades en aquesta categoria porten l'encapçalament següent: «Planeta Luna: Calzó María en el primer instante de su felicísimo ser como a soberana Luna prodigioso lleno de resplandores de gracia. Redondilla [...]» (Modolell 1656: 69).

⁹³⁴ El 1654 es va casar a Saragossa amb Jaime Francisco Víctor Sarmiento de Silva Fernández de Híjar de Villandrando de la Cerda i Pinós (Madrid, 1625, 1642- 1700), V duc d'Íxar, i IV comte de Guimerà, etc. (Serrano y Sanz 1903-1905: I, 355). El matrimoni va tenir quatre fills que van morir joves. Anna va morir el 1665 i fou soterrada al presbiteri de l'església parroquial d'Híjar.

⁹³⁵ El matrimoni es va casar a Saragossa després de pactar els capítols matrimonials el 1604.

⁹³⁶ Van tenir un sol fill que va morir aviat.

Francesca de Castre Pinós I Fenollet, vídua de Joan Cristòfor Ferrandis d'Íxar (III duc d'Íxar), la qual havia heretat també el comtat de Vallfogona el 1634, després de la mort de dos germans mascles. Francesca, que moriria el 1663, va haver de pledejar el títol amb Isabel Agnés, la vídua del comte difunt, que es va mostrar disconforme amb el testament del seu marit. Segons Moreno «el llarg plet impedí que la duquessa d'Híxar prengués la plena possessió del comtat de Guimerà i de la resta del patrimoni fins a la sentència de la Reial Audiència de Barcelona, dictada el 6 de març del 1662» (2002: 27), la qual cosa ens fa plantejar-nos la possibilitat que ambdues volguessen presentar-s'hi com a comtesses de Guimerà en aquest període convuls: realment, van ostentar totes dues el càrrec, amb independència de l'altra? Hi ha alguns factors que ens fan considerar que la *comtessa de Guimerà* que va participar al certamen fou la barcelonina Isabel Agnés d'Erill (Barcelona, a. 1604-1665), la qual entre els anys 1646-1650 encara consta a la documentació com a comtessa de Guimerà.⁹³⁷ Fou filla de Felip d'Erill i Erill, I comte d'Erill, baró d'Orcau, d'Anglesola i de Rubinat, batlle general de Catalunya i governador i capità general del Rosselló, i de Cecília de Sentmenat i d'Alentorn, néta paterna d'Alfons d'Erill, que també havia estat governador dels comtats de Rosselló i Cerdanya (Moreno 2002: 14). Una de les raons de pes per considerar la participació d'Isabel al certamen barceloní és la seva reconeguda erudició: aquesta dama aristòcrata es va impregnar de les aficions culturals i afanys literaris del seu marit, Gaspar Galceran, conegut erudit i intel·lectual,⁹³⁸ amb un museu i una de les biblioteques més completes i selectes del seu temps,⁹³⁹ i estudis dedicats a la genealogia i heràldica del seu llinatge. Així doncs, juntament amb el seu marit i la seva mare, la comtessa d'Erill (la dita Cecília de Sentmenat i d'Alertorn),⁹⁴⁰ Isabel Agnés fou una de les creadores de la famosa *Acadèmia Pítima contra la ociositat*.⁹⁴¹ Fou una acadèmia estiuenca

⁹³⁷ A l'obra de propaganda política publicada en ambient de la Guerra de Segadors *Cataluña desengañada: discursos políticos* (1646: 447), d'Alexandre de Ros, apareix esmentada com a «condesa de Guimarà», en qualitat de noble felipista represaliada al costat d'altres dames de llinatges distingits, el nom de les quals ja ens resulten familiars en aquest ambient de sociabilitat de certàmens: Catalina de Còrdova, la duquessa de Cardona, Margarida d'Erill, comtessa d'Erill i Santillana; Jerònima Lull Cabrera, comtessa de Montagut... A més a més, Matilla (1987: 214) reporta un document datat el 22 de juny de 1650 en què es diu que «Paga de los "alimentos" señalados por el Rey (4.000 reales mensuales), a doña Isabel Inés de Eril, condesa de Guimarà». Agraïm les notícies proporcionades per la professora M. Carmen Marín relacionades amb aquesta autora i la generositat en la cessió d'informació.

⁹³⁸ Tal com recull Duch (2004: 95) hi ha inventariades fins a quaranta-tres obres del comte de Guimerà, disperses arreu d'arxius i biblioteques; s'hi compta variada obra manuscrita conservada a la BNM: *Sucesiones reales de Aragón*, 1601; *Papeles de Gaspar Galcerán de Gurrea y Aragón, Conde de Guimarà*, 1601; *Papeles genealógicos referentes en su mayoría a su familia*, 1601; *Carta a Bárbara del Mayno*, 1612. Per a les obres manuscrites catalanes localitzades a la seva biblioteca personal, veg. Llobet (1995).

⁹³⁹ Lleg. Duch (2004: 94-95). Per a les obres manuscrites catalanes de la seva biblioteca: Llobet (1995).

⁹⁴⁰ El títol de comtat d'Erill fou creat per Felip III alhora que creava el comtat de Guimerà, el 1599. El primer comte d'Erill fou Felip Roger d'Erill Orcau Anglesola i d'Erill (Mallén, Aragó, ? - Aranda de Duero, 1611), baró d'Erill, batlle general de Catalunya i lloctinent de capità general, fill d'Alfons d'Erill Orcau Anglesola i d'Aragó Gurrea, patge de l'emperador Carles V i governador de Rosselló i Cerdanya (1566-76), i de Joana d'Erill i d'Aimeric. El 1582 es va casar amb Cecília de Sentmenat i d'Alertorn, (Barcelona, ?-) filla de Josep de Sentmenat i de Sentmenat, noble i senyor de Sentmenat, i d'Elisabet Emerenciana d'Alentorn i d'Oms. El matrimoni va tenir sis fills, Alfons, II conde d'Erill, baró d'Orcau i de Rubinat, la dita Isabel Agnés d'Erill, comtessa de Guimerà, Francesc d'Erill, Felip d'Erill, Victòria d'Erill i Violant d'Erill (GEC; i Morales Roca 1983: II, 96).

⁹⁴¹ Veg. King (1963: 63) i Egido (1984: 107-109).

reunida almenys durant l'estiu de 1608,⁹⁴² amb un grup selecte d'amics (alguns d'ells provinents del Principat de Catalunya, com la dita Isabel) congregats per Gaspar de Galceran al palau que el matrimoni posseïa a Fréscano, localitat aragonesa de la comarca del Camp de Borja. Segons Egido, el nom de l'acadèmia «alude al medicamento que combate la melancolía y fue pensada contra la ociosidad» (1984a: 15), tal com podem llegir en les notes preliminars del manuscrit de l'acadèmia conservat a la BNM,⁹⁴³ que recull els estatuts establerts signats i aprovats per les dites comtesses [Apèndix 3. Il·lustració 7].

Segons aquest manuscrit, sabem que el grup erudit es va reunir habitualment durant tres mesos (des del 9 de juny fins al 30 d'agost) per llegir discursos erudits pietosos o polítics que eren encarregats a cada membre en les sessions prèvies. Tot i la presència del nom d'aquestes dames aristocràtiques en els estatuts de l'acadèmia, llur compareixença es perd en el quadern, que també recull el desenvolupament de les sessions al llarg del temps que va durar l'acadèmia així com alguns textos poètics i en prosa llegits cada jornada. Una de les poques mencions a la comtessa de Guimerà la trobem en una nota elaborada pel seu marit (que escriu sota el pseudònim Galcerius) i que l'esmenta com a Isbella (potser fou aquest el pseudònim emprat per la comtessa?), menció que dóna compte de la presència d'aquesta dama a les sessions:

La segunda junta que, a causa de todos los congregados se determinó que, por quanto mi sra. la condesa Isbella hisso un delito de proponer q havia de procurar entrase en la presente junta cierto sujeto y, así, por ser cosa contra la reputación della y contra los estatutos establecidos por los dichos y firmados y aprobados por dña señora, usando de dicho poder se trató que la penitencia [...] (f. 7v)

Més enllà d'aquesta minsa referència, Isabel torna a ser esmentada al costat de la comtessa d'Erill com a membres assistents a la sessió del 3 de juliol de 1608: «Jueves a 3 del corriente se juntaron promovedor Galcerius, Fileno, Silvano Motosa, Sócrates, más las señoras condesas, y estando todos juntos se dio un memorial por Fortunato el qual yrá con los papeles de esta semana [...]» (f. 106v). Tot i així, el recull de textos recopilats al quadern semblen pertànyer a homes, presentats amb pseudònims, com a característica pròpia d'aquestes reunions acadèmiques (*Deseoso continuo, Marcio, Galcerio, Anfriso, Africano, Deseoso caminante, Silvano Montoso, Fortunato, Sireno, Fetino, Fileno, Fortunato, Julio César, Sócrates...*). Significa això que elles no van ser-hi presents com a acadèmiques de ple dret? En una de les condicions dels estatus de l'acadèmia s'hi especifica una elecció de membres molt estricta: a les sessions, només hi podien acudir membres acadèmics, que fossen prohoms o cavallers notables, però no estableix cap prohibició respecte a les dones:

es condición que ninguno pueda tomar asiento en la academia que no sea della sino que el que quisiera entrar título o caballero muy notable o de particular respeto o obligación, cuya deliberación ha

⁹⁴² Es desconeix la continuïtat d'aquestes reunions més enllà d'aquell estiu, ja que no s'ha conservat documentació al respecte, malgrat que sí que està atestada la presència dels comtes de Guimerà a Fréscano durant altres estius.

⁹⁴³ BNM, Ms. 9396. La descripció de *l'Inventario General de Manuscritos de la Biblioteca Nacional* (1953-1995), li dóna el títol confusoriari «Pítima contra la ociosidad. Actas y trabajos de la Academia Literaria fundada en Zaragoza, en 1607, por Dña. Ana Enríquez de Almansa, Condesa de Guimerá, y la Condesa Dña. María de Eril. S. XVII, papel, 305 x 210 mm., 248 f., en. pergamino» [vol. XIII: p. 321-322]. Tot i això, creiem que es tracta d'una confusió, presa de la referència de Serrano y Sanz.

de ser con consentimiento de la mayor parte de los que concurren en la junta y cuando sucediere entrase sin licencia, el promovedor se levante y cese la academia (f. 3v)

En parlar de la presència de dones a les acadèmies de l'època, Egido addueix que:

Ocasionalmente asistían mujeres. Es el caso de las Academias de Medrano y de Mendoza, a la que fue Doña María de Zayas, o el de las academias aragonesas, de cuyo ambiente dan noticia los versos de la Condesa de Guimerá. Parece que en las andaluzas asistían sin voz y 'tapadas de medio ojo', como cuentan de Ana Caro en la Academia de Sevilla, y que recitaban versos, acompañándose de la música (1984: 15)

Desconeixem l'origen d'aquesta referència als versos de la comtessa de Guimerà, i tampoc no podem certificar que fos una participant activa a l'acadèmia, davant la parquedat de l'única font conservada; però, siga com siga, la presència de dues composicions al manuscrit de l'Acadèmia dedicades a Isabel Agnés (f. 225-225v i f. 226-226v), ens permet pensar que totes dues eren presents en les sessions que es donaven a casa seva i, que fins i tot, hi podrien haver aportat alguns versos que avui no ens han arribat. Gràcies als textos que duu el manuscrit, en llatí, català i castellà,⁹⁴⁴ coneixem que l'acadèmia va celebrar diversos certàmens a la beatificació de Lluís Beltran, santa Cecília, santa Agnés (santes homònimes a les comtesses) i sant Francesc, la qual cosa ens indica que la comtessa de Guimerà estava avesada a aquests temes amb caràcter commemoratiu religiós tractats a l'acadèmia, en la tònica dels que van ser presentats al certamen barceloní en què trobem dues composicions signades al seu nom uns anys més tard i que ara comentem aquí.

Encara a la segona categoria, la de Júpiter, dels vora quinze participants que hem recomptat per aquesta secció, més enllà de la suara referida comtessa de Guimerà, trobem dues poetes procedents de les famílies més il·lustres del moment, i que hi van aportar els seus versos castellans a l'ocasió segons el que especificava el cartell. Aquestes foren Mariana Llupià i Grimau (Modolell 1656: 59-60) [XCIII] i Maria de Lara i Guzman⁹⁴⁵ (Modolell 1656: 60-61) [XCIV]. Sobre la darrera, la dita Maria de Lara i Guzman, no hem pogut saber-ne res, tot i que no costa intuir una possible ascendència familiar en la casa dels Manrique de Lara, d'origen noble castellà, mentre que la primera, Mariana Llupià i Grimau⁹⁴⁶ provenia de l'important llinatge noble rossellonés que devia el nom al castell de Llupià, al vescomtat de Castellnou. Podria tractar-se de Mariana Maria Magdalena de Llupià i Pagés, filla de Joan de Llupià i Saragossa (1572-1657), procurador reial del Rosselló i de la Cerdanya, i de Marina Pagés i de Gleu (1574-1643). Va rebre el baptisme a Perpinyà el 1607 i es va casar, el 1623, amb Aleix de Grimau i de Villafranca, donzell de Barcelona, senyor de Creu⁹⁴⁷ o bé Marina Grimau i de Llupià, esposa de Miquel Comprat i de Castellví, comte de Torralba

⁹⁴⁴ «es condición que no derogando la ley de que en la academia se able castellano o latín, se da facultad a que se traygan papeles en catalán, en verso o e prosa, pues que los que en esta academia concurren, algunos dellos lo son» (f. 4v).

⁹⁴⁵ Serrano y Sanz (1903-1905: I, 631) només cita el seu nom.

⁹⁴⁶ L'esmenta Serrano y Sanz (1903-1905: II, 20).

⁹⁴⁷ Sobre aquesta, es conserva el document imprès *Don Ioan de Austria, lloctinent y capità general en lo present Principat de Cathalunya...*, *Amats y faels de la Real Magestat, per part de dona Marina Grimau i de Llupià...* [Barcelona? : s.n., 1658 o post.], amb un manament de Joan Josep d'Àustria i del marquès de Mortara, lloctinents de Catalunya, amb exempcions d'allotjament de tropes, relatiu a Marina Grimau i de Llupià vídua, entre d'altres, datat a Barcelona l'11 de novembre de 1655.

d'Aragó⁹⁴⁸ a favor de Felipe IV el 1631. Tanmateix, el ball de cognoms que sovint trobem en els textos ens dificulta determinar-ho. Al vexamen del certamen apareix una notícia seva molt breu:

Doña María Lupián
el verso muy cortesano
usó con atenta mano,
como a dama tan galán.
Del Laurel, que Ninfa fue
en los apodos divinos
quiso por nuevos caminos
entrar con corriente pie,
y, entre las flores que acaso
yva resuelta pisando,
con un çarçal encontrando
mudanças hizo en su passo;
tanto entre las ramas dél
espinosas se enredó,
que en su discurso perdió
de vista al sacro Laurel.
(Modolell 1656: 150-151)

I torna a ser esmentada a la sentència, al costat d'altres dames il·lustres:

Doña Mariana Lupián,
doña María de Oms fueron
con la Eril, Luna, Mendoça
las que la honraron con zelo.
Pues referir por menudo
los competidores diestros
no es posible por ser tantos,
basta dezir, en efeto,
[...] (Modolell 1656: 176-177)

Quant a la tercera categoria, la de la Lluna, el cartell exigia que els versos presentats glossessen una quarteta ja donada, com ja hem comentat en relació a una peça aportada per la dita comtessa de Guimerà. Amb ella, foren cinc les dames que van acudir a la crida de la convocatòria en aquest assumpte, totes elles de llinatge insigne. Algunes tenen origen català: l'esmentada comtessa de Guimerà, Maria de Perapertusa-Vilademany (Modolell 1656: 71-72) [XCV] i Maria d'Erill (Modolell 1656: 88-89) [XCIX]; però també castellà, com intuïm per a Dorotea de Mendoça (Modolell 1656: 76-77) [XCVI].⁹⁴⁹ Altres procedeixen de l'estament religiós, com sor Susanna Ribera, que hi va aportar dues peces (Modolell 1656: 79-80 i 117-119) [XCVII i XCVIII].

⁹⁴⁸ Tal com atestem a algunes al·legacions judicials *Pro egregiis coniugibus Comitibus de Torralba & Donna Marina Grimau & de Llupià, contra tutores et curatores filiorum et heredum nob. Ioannis de Grimau Comprat i de Castellví, Miquel, Senyor de Torralba* [Barcelona? : s.n., 1666 o post.]; *Iuris allegatio pro nobili Marina de Grimau et de Llupia vidua et egregiis coniugibus comitibus de Torralba, contra nobilem Carolum de Llupia: in causa supplicationis vertente ad relationem ... Iosephi Aleny ... , not. Castells [Franciscus Comes, Iosephus Delfau]* (Barcin[onae]: apud Matheuat..., 1671) i AHSCP, BC AH Capsa 14 (s. XVII-XVIII), que conté un memorial sobre les possessions aportades per Mariana de Grimau i Llupià al comte de Torralba i al vescomte de Les Torres.

⁹⁴⁹ Veg. Serrano y Sanz (1893-95: II, 53).

Sobre Maria de Perapertusa-Vilademany (? 1636- ?, 1660)⁹⁵⁰ sabem que fou l'hereva del llinatge medieval Perapertusa: fou filla d'Antoni de Perapertusa i de Vilademany (mort el 1676), II vescomte de Jóc, al Rosselló, i baró de Taradell i Viladrau, i de Maria Cecília de Clariana i Descatllar. Durant la Guerra dels Segadors, Antoni de Perapertusa lluità en el bàndol contrari a Felip IV, però a partir de 1652 va lluitar contra els francesos en les revoltes al Conflent, fets pels quals Lluís IV de França li va confiscar els béns, que li foren restituïts el 1659. L'esmentada Maria de Perapertusa-Vilademany i de Clariana, hereva del llinatge que apareix signant aquests versos, es casaria només tres anys després del certamen (1659) amb l'aristòcrata belga Jean François de Bournonville, mestre de camp a Catalunya, marquès de Risbourg, señor de Caprés, baró de Houllefort, etc. (descendent de la més alta noblesa de Flandes i de França, procedents dels emperadors del Sacre Imperi Romà Germànic per les cases d'Àustria i Luxemburg), amb qui va tenir només un fill, el militar i regidor Francesc de Bournonville i de Perapertusa.⁹⁵¹ Maria va morir només un any després de casar-se. Al vexamen del certamen, Maria de Perapertusa apareix citada com a «dama muy cumplida»:

Con María soberana
mostró, de Perapertusa
doña María, su musa,
como galán cortesana.
No lo extraño, que al fin es
una dama muy cumplida
y truxo toda su vida
la poquedad entre pies.
En los de la Virgen bella,
florido el abril corrió
y asombrado al cielo vio
en su luz con buena estrella.
Mas donde luzes y flores
ostentó más vfanosa,
de María prodigiosa
de tal suerte a los favores,
se suspendió divertida,
que a no darle ella la mano
dese *donde* soberano⁹⁵²
no acertara la salida.
(Modolell 1656: 156)

I més endavant hi torna a aparèixer al costat d'altres dames il·lustres que hi van aportar algun poema; segons el text, Maria va aconseguir la inspiració necessària bevent de la mateixa font d'Aganipe, a prop del cim d'Helicó:

Mostró de Perapertusa,
doña María en su metro
que de Aganippe chupó
el néctar dulce a los pechos.
(Modolell 1656: 176)

⁹⁵⁰ Serrano y Sanz (1903-1905: II, 125-126) només cita els seus versos; hem pogut documentar-la gràcies a Lazerme (1975: II, 58-59); i Molas (2004a: 191 i 2012: 247). Caselles proporciona un arbre genealògic de Maria Perapertusa en un treball dedicat a la Casa de Bournonville (1680: 60).

⁹⁵¹ Veg. GEC [s.v. *Francesc de Bournonville i de Perapertusa*] (Barcelona, 1660-1731). I marquès de Rupit i III vescomte de Jóc, capità de les guàrdies cuirasseres del lloctinent de Catalunya.

⁹⁵² Fa referència a un peu forçat que havien de tenir les glosses presentades en aquella categoria.

Finalment, sabem que per aquesta composició, Maria va guanyar el segon premi en la seva categoria, tal com se'ns informa a la sentència:

Una costosa piquilla
en segundo honor entrego
después a doña María
de Perapertusa, viendo
que con ser dama y bizarra
de una Luna al claro espejo
no perdió desvanecida
lo cuerdo con lo compuesto.
(Modolell 1656: 182-183)

De Maria d'Erill (?)⁹⁵³ intuïm que devia provenir del llinatge feudal establert al castell d'Erill (Erillcastell, Alta Ribagorça), però no hem estat capaços d'atestar la seva identitat real per les poques dades de què disposem; de fet, les referències que en dóna el vexamen són molt poc concretes, com hem vist més amunt. La mateixa problemàtica en la documentació la presenta l'autora Dorotea de Mendoça (?), que no ens ha deixat res més que els versos que signa,⁹⁵⁴ com l'anterior, apareix citada molt succintament a la sentència del certamen, al costat d'altres dames il·lustres que s'hi van presentar.

Al costat dels versos d'aquestes dames, aquesta categoria només ens ha deixat la composició d'una religiosa: la clarissa sor Susanna Ribera (? , 1614- Barcelona, 1688),⁹⁵⁵ nascuda al si d'una família noble de la qual no tenim dades. Sabem que va ingressar al convent de clarisses de Santa Isabel de Barcelona, on fou abadessa durant tres triennis⁹⁵⁶ i mestra de novícies, càrrec que va desenvolupar fins que va morir. El pare Antoni Boer, en la seva obra dedicada a aquesta comunitat de clarisses (*Jardín místico, plantado en el real monasterio de Santa Isabel*), l'esmenta al costat d'altres “flors” virtuoses del “jardí místic” que representava el convent: a banda de les dades estereotipades que proporciona, referides a l'esperit devot de la religiosa en un marcat to de lloança hiperbòlica, ens informa que era guiada espiritualment per un jesuïta «[...] su gusto era el retiro en la celda y, como la guiava el padre Theodoro de la Compañía de Jesús, hombre docto en todo, se conocía que bevía de la sabiduría de tan dilatado río de virtud y se formava una florida Ribera en la perfección» (Boer 1735: 134). Al vexamen del certamen, la religiosa hi apareix acompanyada d'un altre participant de la mateixa categoria que ella, la de les glosses (Lluna):

Este poeta en su glosa
parece se concertó
con la que también traçó
sor Susana muy donosa.
Los carnestolendas días
celebrar ambos quisieron
y por esso compusieron

⁹⁵³ Per un error en la paginació, hi consta com a p. 97, en comptes de 93.

⁹⁵⁴ Veg. Serrano y Sanz (1893-95: II, 53).

⁹⁵⁵ La recullen Boer (1735: 134); Serrano y Sanz (1903-1905: II, 144); Paulí (1968: 60); Triviño (1992: 234-237), que reproduïx els dos poemes aportats per aquesta al certamen; i Abad (1994: 570).

⁹⁵⁶ A l'ACCDB es conserva un document signat per sor Susanna Ribera, com abadessa de la dita comunitat de clarisses, per haver rebut una quantitat de diners de la priora de les carmelites (*Llibre d'Albarans de la sra. Magdalena Saportella i Granollachs*, Ms. 1532, [s.p]) que reproduïm aquí [Apèndix 3. Il·lustració 8].

de chança sus poesías.
Y no fue la traça ociosa
pues en glorias de María
viene a pelo la poesía
que se compone graciosa.
(Modolell 1656: 156)

Torna a fer acte de presència a l'imprés posteriorment, citada al costat de tres «luceros» més, enviats per sant Francesc, és a dir, tres religioses que hi van participar al mateix certamen, com ja s'ha llegit més amunt. Abans d'acabar amb aquesta autora, cal dir que sor Susanna va aportar dos peces a la categoria de la Lluna que ara comentem, però una d'aquestes apareix inclosa a la relació de Modolell sota l'advocació de Venus, sisena categoria en què es premiava «la peor poesía», és a dir, «un descuido en las musas muy afectado de su habilidad», segons el cartell.⁹⁵⁷ La peça de la religiosa (Modolell 1656: 117) duu l'encapçalament: «Descuido afectado sobre el asunto III. Quartilla: “Nunca más llena la que/ Luna entre tus pies se esconde/ que fue Luna en lleno donde/ tu ser gracia en lleno fue», la qual cosa significa que havia estat aportada inicialment a la categoria de la Lluna, tot i que després va anar a parar a la de Venus.

En aquesta categoria, al costat dels versos “defectuosos” de sor Susanna, trobem una peça d'una altra religiosa que no hauria acomplert les expectatives del jurat (Modolell 1656: 120-122) [CIII];⁹⁵⁸ la signa sor Teresa Balet i Rifós (Barcelona, 1619-1683),⁹⁵⁹ clarissa, filla de Guillem Miquel Balet, i de Magdalena Rifós.⁹⁶⁰ Sobre aquesta autora no hi ha gaires més dades que les que hi ha anotades al Llibre d'Òbits de la comunitat de clarisses de Santa Isabel de Barcelona (actualment traslladat a Lavern, Osca), i que va aportar Triviño en l'antologia de clarisses (1992: 234-236). Teresa hi va ingressar quan tenia onze anys, al costat de dues germanes (Maria, de quinze anys, i Eulàlia, de catorze),⁹⁶¹ hi va professar el 5 d'agost de 1630 i hi va morir el 30 d'abril de 1683, a 63 anys. Segons M. Gras: «el pare de Teresa, en Guillem Balet era membre de nombroses confraries de laics, i entre d'altres, des de 1615, de la Confraria de la Immaculada Concepció de la Seu, i des de 1645 de la del Santíssim Sagrament de Santa Maria del Mar» (Gras [en premsa]), dada que explicaria l'aparició de la seva filla en aquest sarau dedicat a la Immaculada Concepció. Tot i haver aparegut la seva peça en la secció dels pitjors versos, no fou aquest motiu per privar a sor Teresa de les conegudes lloances de Modolell al vexamen:⁹⁶²

⁹⁵⁷ «En materias de pureza dicho se estava que había de llevar lo peor tan profana hermosura. Espérase de la ingeniosa galantería del florido Parnaso cualquier acierto en lo bueno de los asuntos. Pero se desea un descuido en las musas, muy afectado de su habilidad. Séase campo todo el cartel, y cualquier metro dél llevará la peor poesía una pieza de 6 escudos» (Modolell 1656: 45-46)

⁹⁵⁸ Triviño reproduceix el poema (1992: 235-236).

⁹⁵⁹ Veg. Serrano y Sanz (1903-1905: I, 147-148); i Triviño (1992: 234-236), que l'han recollida com a Teresa Balet Irisos. Agraïm a Mercè Gras algunes de les dades reportades, procedents del seu treball en premsa «Família, espiritualitat i escriptura en la Barcelona de la primera meitat del segle XVII».

⁹⁶⁰ El matrimoni, casat el 1610, va tenir més d'una dotzena de fills.

⁹⁶¹ Gras diu: «El 14.3. 1630 s'acordà l'atorgament de l'hàbit a les noies, amb uns dots de 200 l., 300 l. i 700 l., segons l'edat (les més petites s'havien d'alimentar més anys per compte del convent). Les tres noies entraren al monestir de les Elisabets el 20.5.1630 i prengueren l'hàbit de Sant Francesc i Santa Clara».

⁹⁶² Més endavant, apareix esmentada entre les altres tres monges participants.

Sor Teresa Balet hizo
 romanze a María tal,
 que con dezir en él mal
 mucho dél se satisfizo.
 Prevínola cuydadosa
 de sierpes, hechizos, rayos,
 causando luego desmayos
 su vista a Venus hermosa;
 y porque sus ojos bellos
 fueran milagro mayor
 puso con sutil primor
 dos basiliscos en ellos.
 (Modolell 1656: 164).

Una altra peça femenina apareix en aquesta categoria sota l'advocació de Venus, amb una rúbrica més indeterminada: es tracta d'un sonet atribuït a una Artemísia Clorídea⁹⁶³ que devia tractar-se d'un pseudònim amb reminiscències mitològiques⁹⁶⁴ de qui és esmentada a la rúbrica escaridament com a «Ninfa de las riberas del Llobregat». Aquesta va aportar un sonet castellà (Modolell 1656: 122) [CIV] sota l'advocació d'Apol·lo, que segons el cartell requeria,⁹⁶⁵ amb tot, tal com apunta l'encapçalament que la precedeix, la peça acaba competint en la categoria del de Venus, suara dita.

La quarta categoria o modalitat, dedicada a desafiar al dimoni a través de romanços catalans burlescos o jocosos⁹⁶⁶ sota el patrocini del planeta Mart, ens ha deixat dades interessants quant a la participació femenina: la relació del certamen recull els versos de cinc participants (més els de l'autor, Modolell, *a la devoció*) dels quals tres tenen nom de dona. Aquest fet revelaria que –independentment que el català hi és emprat per als assumptes de temàtica burlesca– es constata una major presència d'aquesta llengua en les dones.

Una d'aquestes autores és la que signa com a Maria Sans i Puig⁹⁶⁷ (Modolell 1656: 91-93) [C],⁹⁶⁸ del llinatge ennoblit procedent de Puigcerdà. Podria tractar-se de Maria Puig i Quintana, la qual es va casar amb Lluís de Sans i Sans (Barcelona, 1607-?), noble participant a les corts el 1626 i 1640. Van ser pares de Francesc de Sans i de Puig,⁹⁶⁹ noble del Principat

⁹⁶³ Veg. Serrano y Sanz (1903-1905: I, 272); i Rossich (2003: 106).

⁹⁶⁴ Noteu com aquest nom fictici remet a Artemisa, deesa de la caça, dels animal i de la Lluna, i a Clorídea, la divinitat que encarna la primavera.

⁹⁶⁵ En el llibre de festes, la composició apareix agrupada sota l'epígraf: «Planeta Apolo. Sonetos Castellanyos que aplauden la feliz esención de María del tirano yugo de la culpa con estos pies forçados: *Enturbiarías. Immaculada. Armada. Fantasías. Porfías. Retirada. Inrada. Dias. Riberu. Mar. Cuello. Pescadera. Pescar. Cabello*» (Modolell 1656: 125).

⁹⁶⁶ El cartell especificava: «Planeta de capa y espada, soldado a lo valentón, con botos reta Marte, en romance para que lo entiendan todos, al infernal vivorezno. Ayúdenle los poetas con mofas en un romance catalán burlesco de 15 estrofas por lo menos y no más de 20. Se dará al que más a gusto del fanfarrón le compusiere una pieça de valor de ocho ducados» (Modolell 1656: 45). Al llibre del certamen, les composicions presentades en aquesta categoria porten l'encapçalament següent: «Planeta Marte: Romances catalanes iocosos que convencen las locas porfías del infernal vivorezno en querer escurecer la luzida pureza de María con las viles tinieblas del primer pecado» (Modolell 1656: 53). En relació a les peces presentades aquí, afirma Rossich que: «Els poemes adopten la forma d'un desafiament de Mart al diable, però no són en absolut un relat mitològic» (2003: 98) i, en relació a la llengua d'ús, afirma que «l'especialització de la llengua catalana en les composicions burlesques és una manifestació clara que el català quedava subordinat al castellà» (2003: 98).

⁹⁶⁷ Serrano y Sanz (1903-1905: II, 361).

⁹⁶⁸ Per un error en la paginació, hi consta com a p. 97, en comptes de 93.

⁹⁶⁹ Els trobem esmentats a ambdós en un document del Dietari de la Generalitat de Catalunya amb data de 1673 aprox. (*Dietaris de la Generalitat* 2002: VII, 1648); veg. també Morales Roca (1983: II, 91-92).

de Catalunya que participà a les Corts de 1701 i 1705 i que també va aportar uns versos al mateix certamen que la seva mare (categoria d'Apol·lo, p. 134-135), que apareix esmentada al vexamen:

Doña María Sanz quiso
en sus versos poner sal
porque no supieran mal
al ladrón del Parayso,
con que sazón tanta en ellos
la cruda serpiente halló
que de la Virgen osó
ofender ni a los cabellos.
Y aunque ajustado al cartel
de su romance entre pies
la truxo mucho, después
la hizo máscara en él.
(Modolell 1656: 160)

Hi torna a ser esmentada després, al costat d'altres participants:

Doña María de Sanz
logrando nuevos aciertos
en el discurso ingenioso
desempeñó sus alientos.
(Modolell 1656: 176)

I de nou, a la sentència, com a guanyadora del primer premi en la seva categoria:

A doña María Sanz
por el romance burlesco
tan deveras acertado
con sazón de dichos tersos,
un vaso ochavado rindo
como primoroso bello,
con quien puede hacer suave
un brindis a Marte fiero.
(Modolell 1656: 183)

La noblesa d'una altra participant en aquesta categoria queda reflectida a través del seu cognom: Maria de Grimau,⁹⁷⁰ per bé que l'escassa informació de la rúbrica no ens permet determinar la branca del llinatge perpinyanenc a la qual pertanyia (potser es tracte de la mateixa Mariana Grimau, participant en un altre certamen?). Ens han arribat els seus versos catalans a través de la relació de Modolell (1656: 93-96)⁹⁷¹ [CI] i una menció seva al vexamen del certamen:

Salió con tal bizarría,
aliento, cólera, saña,
contra el demonio en campaña
de Grimau, doña María,
que bolvelle en polvo vano
pensó con sus esquadrones⁹⁷²
a las primeras razones
ella sola por su mano.
Pero una rueca con que

⁹⁷⁰ Serrano y Sanz (1903-1905: I, 472).

⁹⁷¹ La paginació és incorrecta, ja que hi consta p. 97 en comptes de p. 93.

⁹⁷² *equadrones* a l'imprés.

se pertrechó cuydadosa
a la verdad poca cosa
para empresa tanta fue.
(Modolell 1656: 160)

El tercer romanç de la categoria amb nom de dona pertany a una altra Maria de cognom llustrós: Maria d'Oms (?)⁹⁷³ (Modolell 1656: 93-96) [CII] procedent o emparentada amb un llinatge ennoblit del Rosselló (originari del castell d'Oms),⁹⁷⁴ que apareix descrita en termes superlatius al vexamen:

Pidió de Oms, doña María,
(como es en sí tan airosa)
que en unas coblas jocosa,
le soplara su Thalía.
Sopló aquesta de manera
que el conceto que formó
ya en la segunda voló
sobre la estrellada esfera;
y así, gracia y aire en suma
lo más de sus coblas fue.
Pero qué mucho fral[?] Pie
dellas calçó sutil pluma.
(Modolell 1656:159-160)

Més tard, torna a ser al·ludida a la sentència al costat d'altres dames il·lustres que s'hi van presentar, com ja hem vist (Mariana Llupià, Maria d'Oms, Maria d'Erill, Maria de Luna i Mendoça...).

Finalment, en la setena categoria del certamen, dedicada a l'advocació del planeta Apol·lo que, com ja hem vist demanava un sonet amb acabaments ja donats, van competir-hi tres dones, al costat de tretze poetes masculins. Aquestes dones van ser l'aristòcrata Maria Gràcia de Pinós (Modolell 1656: 126) [CV] i les dues religioses sor Rafaela Rei (Modolell 1656: 128) [CVI] i sor Maria Laura (Modolell 1656: 131) [CVII].⁹⁷⁵ Sobre la primera,⁹⁷⁶ del famós llinatge dels Pinós, podria estar emparentada (germana potser?) amb Josep Galceran de Pinós i de Perapertusa (Barcelona, ca. 1617-1680),⁹⁷⁷ baró de Santa Maria de Barberà i

⁹⁷³ Veg. Serrano y Sanz (1903-1905: II, 88).

⁹⁷⁴ Tenim documentada una Maria Magdalena d'Oms i d'Oms (morta el 1658), filla del capità general Ramon d'Oms, la qual va estar casada amb el seu cosí el noble Berenguer VIII d'Oms de Santapau i de Sentmenat (mort el 1656), cavaller de Sant Jaume, del consell del rei, batlle general de Catalunya i procurador dels feus reials del Principat, el qual va lluitar contra els francesos; veg. GEC [s.v. *Oms*] (amb arbre geneològic) i Capeille (1911: 27). Apareix esmentada al Dietari de la Generalitat de Catalunya, en nota amb data de 1624 (*Dietaris de la Generalitat* 1999: V, 1406).

⁹⁷⁵ Triviño reproduceix el poema de Maria Laura (1992: 235).

⁹⁷⁶ La recull Serrano y Sanz (1903-1905: II, 132).

⁹⁷⁷ Aquest fou pare de Maria Gràcia de Santa Teresa Pinós i Rocabertí, que en enviduar del noble Antoni de Copons i de Grimau, va ingressar al convent de carmelites descalces de Barcelona. Així ho llegim a l'al·legació que van presentar la mare i el germà d'aquesta: *Al ingreso de la hermana María Gracia de Santa Theresa ... (que en el siglo se llamava doña María Gracia de Copons y de Pinós ...) no le comprende la disposición del Real Privilegio concedido por ... Jayme el Primero ... a los ciudadanos de Barcelona ... que pretenden ... doña María y don Joseph Galcerán de Pinós y de Rocabertí ... aplicarse a dicho ingreso: en la causa de competencia y contención ante ... don Miquel Ioan de Taverner y Rubí*, impresa el 1693 (Barcelona: Rafael Figueró). Apareix esmentada a l'obra de Sobrecasas (1681: [s.p]) i recollida al DBACD [s.v. *Maria Gràcia de Santa Teresa, Pinós Rocabertí (Barcelona, c. 1650-1705)*]]. És evident que aquesta no podia ser la participant ja que només comptava amb cinc anys, en les dates que barallem; altrament, podria ser aquest un cas de presentació de versos signats per una dona per ennoblir-la o podria tractar-se d'una tieta homònima, no documentada.

castlà d'Arraona, hereu de Francesc Galceran de Pinós-Santcliment i de Corbera.⁹⁷⁸ Al vexamen del certamen és esmentada amb les paraules següents:

Doña María Pinós
quiso de leche en vn mar
al fiero dragón matar,
que se opuso al mismo Dios:
 espada de luz tomó
para tanta vizarría,
aunque en una esfera fría
de milagro la jugó.
(Modolell 1656: 168)

Més endavant, hi torna a ser esmentada i es remarca el seu origen noble:

Doña María Pynós,
pimpollo lozano bello,
del antiguo noble tronco
cuyos verdores corrieron
 desde sus claros principios
a cuenta del mismo cielo
hizo ostentación gallarda
de sutiles pensamientos.
(Modolell 1656: 176)

Apareix de nou, com a guanyadora a la sentència, esmentada com autora del millor sonet en castellà:

A doña María Gracia
de Pinós por el soneto,
que con peregrina gracia
esmeró en conceto y metro
 una saluilla también
de valor grande presento
porque al fin el mejor fue
de todos puesto en cotejo.
(Modolell 1656: 183-184)

Pel que fa a Rafaela Rei Felig (Barcelona, *ca.* 1656-1693),⁹⁷⁹ hem esbrinat que fou religiosa dominica del convent de Montsió de Barcelona i que va morir el 4 de desembre de 1693, tal com llegim al Llibre d'òbits de l'arxiu de dit monestir.⁹⁸⁰ I de la dita sor Maria Laura Mas (a. 1659-d.1712), religiosa com aquella, tampoc no hem pogut obtenir gaire més informació,⁹⁸¹ més enllà que pertanyia a l'orde de les clarisses, del convent de Jerusalem de Barcelona, del qual va ser priora durant tres triennis, entre 1659-1662; 1691-1694 i 1709-1712

⁹⁷⁸ El 1643 es va exiliar a Gènova com a conseqüència dels abusos dels francesos, després d'haver participat a la batalla de Monjuïc (1641). Amb la rendició de Barcelona, es va exiliar a França i va retornar el 1653, quan es va posar al servei de Felip IV.

⁹⁷⁹ És recollida per Serrano y Sanz (1903-1905: II, 143).

⁹⁸⁰ ADM, *Llibre d'òbits de 1476 a 1746*, f. 66v («DECEMBER: 4. Obierunt Sorores Clara Texidor 1612 & nobilis Raphaela Rey 1693»)

⁹⁸¹ L'esmenten Serrano y Sanz (1903-1905: II, 8); i Triviño (1992: 234-235) i Abad (1994: 563) la recull equivocadament amb el nom de sor Maria Lastra

(Gras [en premsa]).⁹⁸² És esmentada al vexamen, al costat de tres religiosos més que també hi van participar: sor Susanna, sor Laura i sor Teresa:

A nuestras fiestas Francisco
de su seráfico cielo
imbió en alas del Pegaso
quatro escogidos luzeros:⁹⁸³
Sor Susanna (el vno fue)
de Ribera, en quien imenso
el Mar de Santa María
oy esplayó sus portentos.
Doña Laura nuevos lauros
(asombrando al mismo infierno)
rindió a la Reyna que tronos
dora de luz con su aspecto.
Ana de Paratges della
fue los triunfos siguiendo
y no paró en sus discursos
hasta añadirles trofeos.
Sor Teresa Balet dio
con equívocos concetos
de la gracia de María
en el blanco con acierto:
de su romance curioso,
en los matices perfetos
equivocando quedando
el más hermoso luzero.
(Modolell 1656: 179-180)

Pel que fa a l'origen forà d'alguns participants d'aquest certamen i sobretot per la noblesa dels cognoms, és interessant notar que les festes immaculistes celebrades a Barcelona durant la dècada de 1652-1662, estudiades per Alma Linda Reza, van prendre un nou caràcter en relació amb la tradició de certàmens dedicats a aquest dogma, arrelada als territoris de la Corona d'Aragó des de l'edat mitjana. El context immediatament posterior a la rendició de la ciutat comtal davant les tropes espanyoles en la Guerra de Segadors, va suposar una nova conjuntura ja que com assevera Reza:

si bien continuarán siendo promovidas por el Consell de Cent, por los parroquianos de algunas iglesias y por conventos de diversas ordenes religiosas, estarán marcadas por una voluntad propagandística promovida por la Corona Castellana para intentar con la unificación de una creencia, la recuperación del prestigio y poderío real (Reza 2008: 762)

És en aquest sentit que cal entendre que la voluntat de les institucions de poder barcelonines per transformar la ciutat amb l'enlluernament d'aquestes festes i convocar els seus ciutadans a la celebració jubilosa de la notícia, en un moment tan penós⁹⁸⁴ responia a un «momento conciliador, en el que las autoridades catalanas se ven presionadas para alinearse a las disposiciones de Felipe IV» (Reza 2008: 766). Dit amb d'altres paraules: que

⁹⁸² No hi ha gaires dades referents a aquesta monja perquè gran part dels documents que es conservaven al seu monestir s'han perdut.

⁹⁸³ Això ens especifica que es tracta de quatre religioses franciscanes.

⁹⁸⁴ Escassos anys després d'haver patit el setge de la ciutat per part de les tropes felipistes, una forta epidèmia de pesta, mancança d'aliments... En la introducció del certamen, Modolell al·ludeix a la situació de penúria: «Miserable tiempo en suma/ en quien con desdicha igual/ tiene muy poco caudal,/ hasta la gente de pluma./ Las de nuestra triste tierra/ se escusan con responder/ que no pueden ricas ser/ tras tantos años de guerra» (1656: 139-140).

la societat barcelonina mostrés devoció vers l'advocació mariana que gaudia de la protecció reial, representava, de retruc, una manifestació fequent de fidelitat vers la monarquia hispànica en aquesta nova situació política, davant un Felip IV que apareix representat a la relació Modolell com el rei vencedor pietós que perdona «a un rendido» (la ciutat de Barcelona) (Reza 2008: 771-773). Tot recordant les paraules d'Ettinghausen quant a les funcions d'urbanitat i d'orgull cívic de les festes barroques específiques a les vingudes de monarques a la ciutat comtal, aquestes «demostracions [...] podien afavorir la ciutat i augmentar el seu *standing* en relació amb el de les altres principals capitals del regne i, [...] de l'altra, podien mantenir i realçar la reputació dels monarques» (2010: 229). Això explicaria també la confluència en aquestes festes de personatges il·lustrats catalans, però també d'altres procedents de tota la geografia hispànica, que donaven suport al rei; Francesc Modolell i Costa ho fa saber per al certamen, ja que no només s'hi van presentar poetes catalans sinó que van acudir-hi a la convocatòria, alguns castellans i, fins i tot, estrangers:

Dio, pues, assunto esta soberana Princesa con el singular privilegio de su Imaculada Concepción al solene festejo con que quiso aplaudilla la illustre parroquia de Santa María del Mar; siendo noble corona de sus glorias, varias y escogidas poesías de los mejores ingenios de Cataluña (y haún de España) que en una sagrada justa discurrieron sutiles su grandeza y apoyaron eruditos su verdad. Y como no dio lugar la ocupada tarde que se propuso su sentencia de proponerlas a tu atención con sosiego [es dirigeix al lector], me mandaron entregarlas a la estampa, para sugetarlas con claridad a tu discreta censura (Modolell «Al letor» 1656 [s.p.]).

Posteriorment a aquests festejos, el 1661, el mateix Papa Alexandre VII va promulgar una bula definitiva en què declarava l'antiguitat de la creença i renovava el vot a favor de les festes en honor a la Concepció Immaculada de Maria; decret que va comportar vers el 1662 les manifestacions urbanes d'alegria amb què les ciutats de tota la Península, i concretament de l'àrea lingüística catalana, rivalitzaven. En el marc d'aquestes festes foren instituits diversos certàmens com a element aglutinador de l'entramat festiu. A Barcelona, els festejos es van anar repetint entre 1662 i 1663, amb la celebració d'alguns certàmens coneguts organitzats per diferents entitats, tal com recull Rossich (2003: 106-107).⁹⁸⁵ Tanmateix, tot i el protagonisme de les dones atestat en els certàmens immaculistes en les dècades anteriors, no sembla existir una continuïtat d'aquesta participació femenina més enllà dels anys 50: en el certamen immaculista de 1662, organitzat pel Consell de Cent de Barcelona a la catedral de la ciutat, l'únic del qual s'ha conservat relació impresa per aquesta època (*Magestuosa* 1662), ja no es recull la presència de versos femenins.

Pel que fa a València, coneixem minuciosament les majestuoses festes públiques celebrades el 1663, amb motiu de la proclamació del dit decret, gràcies especialment a la relació de Valda (1663):⁹⁸⁶ van incloure processons, música, lluminàries, focs d'artifici, bous

⁹⁸⁵ L'Estudi General de Barcelona també en va promoure un aquell mateix any, que no s'ha conservat. Els certàmens van continuar al 1663, organitzats per la mateixa entitat i pel Col·legi de Cordelles, per bé que no van deixar relació impresa i no en coneixem els detalls (Rossich 2003: 106-107).

⁹⁸⁶ Ens han arribat alguns dels poemes escrits per ser colgats dels carros de la processó, com a poesia mural, en les festes celebrades el dia que la Universitat de València va anunciar les celebracions que serien organitzades posteriorment, a través de l'imprés *Las décimas y demás versos que se hizjeron en alabanza de la limpia concepción de María Santísima, el primero de febrero del año 1662: en el qual día la Insign [sic] Universidad de Valencia publicó las fiestas que avía de hazer a la feliz nueva y declaración que su santidad ha mandado publicar en favor de la pureza de*

i canyes. Tot i que l'imprés recull també els poemes que guarnien els carros de la processó amb gravats, no ens consta que se celebrés cap certamen. Les manifestacions festives immaculistes es van anar repetint al cap i casal de manera constant durant el 1664,⁹⁸⁷ any en què hi ha constància de la creació de poemes per a ser penjats al claustre de la Universitat de València (entitat organitzadora), però dels quals només s'ha conservat un únic testimoni. No serà fins al 1665 que tornem a trobar a la capital valenciana un certamen emmarcat en noves festes immaculistes celebrades a la ciutat amb motiu del decret del Papa VII. Aquest fou plenament de caràcter aristocratitzant, tal com podem llegir en la relació impresa del poeta tortosí Francesc de la Torre (De la Torre 1665) i no ens ha deixat cap autora poètica reunida a l'entorn d'aquest espai de sociabilitat.⁹⁸⁸

1.2.3.8. Certamen a la canonització dels sants Ignasi de Loiola i de Francesc Xavier, i a la beatificació de Lluís Gonzaga (Girona, 1622)

El 1622 es va produir la «quadruple canonització» dels sants espanyols Teresa de Jesús, Isidre, Ignasi de Loiola i Francesc Xavier (Ettinghausen 2010: 22-223), de la mà del Papa Gregori XV; notícia que va generar de seguida un ambient de festejos extraordinaris arreu dels territoris hispànics assumits especialment des de les escoles jesuïtiques. Existeixen nombrosos impresos i manuscrits que detallen aquestes manifestacions de júbil, celebrades fins i tot a terres sud-americanes; al Principat, hi ha constància de festes a Barcelona, Montserrat i a Manresa, el setembre d'aquell mateix any (aquesta darrera ciutat també va celebrar un certamen literari, no conservat) (Casas 1990). Pel que fa a Barcelona, comptem amb el testimoni de Narcís Feliu de la Penya que assevera que «Celebraronse en Barcelona sumptuosas Fiestas â las Canonizaciones de Santa Teresa de Jesús, de San Ignazo de Loyola, de San Francisco Xavier, de San Isidro, y de San Phelipe Neri» (*apud.* Ettinghausen 2010: 222-223); aquesta absència fa considerar a Ettinghausen la pèrdua dels impresos que narraven les festes almenys a la canonització de la santa carmelita, ja que la seva beatificació, huit anys abans, sí que havia generat la relació escrita dels festejos a la ciutat.

El que ens és conegut d'aquest context festiu per als territoris de parla catalana són les festes a la canonització dels sants Ignasi de Loiola i de Francesc Xavier, i en honor a la

la Virgen Santísima (València: Jeroni Vilagrassa, 1662); aquestes celebracions han estat estudiades per Pedraza (1977 i 1982); i Llorens & Català (2007: 189-196). De les festes valencianes a la Immaculada Concepció durant el segle XVII, també se n'ha ocupat Rodrigo (2005). Per emulació de la capital, a Ontinyent i Alzira també van fer «regozijos» públics per la notícia, amb poesia mural i villancets però sense cap certamen.

⁹⁸⁷ A aquest efecte fou publicada l'*Aclamación festiva del antiquísimo juramento de la Concepción, que amplió la insigne Universidad de Valencia con la cláusula del Primer Instante, y protestación de que éste es y fue en la Iglesia el sentido y el objeto de su veneración y culto. Al norte del más favorable Breve de alexandro VII. Oró en el teatro de dicha Universidad un hijo suyo, catedrático y Examinador, el doctor Juan Bautista Ballester, arcediano de Murviedro en la santa metropolitana iglesia de Valencia, calificador del Santo Oficio de la Inquisición y juez ordinario en el mismo tribunal de la fe por sus ilustrísimas. El señor arzobispo de Valencia y el señor obispo de Albarracín.* (València: Jeroni Vilagrassa, 1664).

⁹⁸⁸ Sobre aquest certamen i els seus participants, veg. Mas i Usó (2009: 416-455). Sobre la implicació de les dones en aquestes festes, explícita un manuscrit relatiu als festejos que «Domingo a 4 de dicho fue el primer Domingo que estuvo patente el Santísimo en la Capilla de Ntra. Sra. del Rosario y hizo el docel bordado de su mano Dona Laura de Alagón muger de don Basilio de Castelví governador del presente Reyno y este Domingo hizo y empezó la fiesta dicha sra Gobernadora y buscó otras señoras para los otros primeros Domingos del mes, siendo esta señora la que solicitó y rogó al conde de que todos los primeros domingos estuviese patente el Santísimo en dicha Capilla» (*cf.* Mas i Usó 2009: 416).

beatificació del jesuïta Lluís Gonzaga, al Col·legi Sant Martí Sacosta, de la Companyia de Jesús de Girona, ricament ornamentat amb poesies murals i emblemes.⁹⁸⁹ Les festes van ser organitzades pel matrimoni establert a Girona, Martí Sanz de Latrás d'Agullana (fill segon d'una família noble aragonesa –un del germans, Juan Sanz de Latrás fou el primer comte d'Atarés) i Elionor Agullana de Sarriera⁹⁹⁰ (1584-1656), hereva de la nissaga noble gironina. Promotors de l'establiment dels jesuïtes a Girona, el 1571, els Agullana es van encarregar d'organitzar les dites festes, que van incloure també la celebració d'un certamen poètic, que van congrega bona part de la noblesa i de la ciutadania honrada gironina d'influx jesuític, que s'aglutinava a l'entorn dels Agullana: les famílies Sarriera, Xammar, Miquel, Ferrer, Cartellà, Samsó, etc. (Busquets 1994: I, 281-282). Gràcies a la relació impresa del granadí Francisco Ruiz (1623)⁹⁹¹ sabem que les festes van incloure lluminàries, música, sermó... i un certamen poètic, articulad com una justa cavalleresca presidida per la musa Minerva, a través de la qual s'instava els poetes a participar-hi:

Tornead, pues, diestra i pulidamente ingenios nobles, las tersas lanças de vuestros lisos metros, subutilizad los delgados cuentos de las plumas, émulas de militares picas, para que con los botes de ellas descubráis la fineza de su rico metal en el palenque literario. I para que ninguno lo haga, invita Minerva: ella mesma manda a la poesía, que antes del reencuentro les brinde del licor castalio, i por manos liberales de sus cuadrillas las ciencias haga plato de ricos premios [...] (Ruiz 1623: f. 54v).

El concurs admetia obres llatines, castellanés i catalanes, i estava organitzat a través de deu quadrilles (*Gramàtica; Retòrica; Jurisprudència; Filosofia; Medicina; Aritmètica; Música; Geometria; Astrologia i Teologia*) que marcaven l'assumpte i la forma mètrica de les peces que s'havien de presentar. Si revisem la relació del certamen, dels cinquanta-dos participants dels quals ens ha arribat els versos impresos⁹⁹² –majoritàriament jesuïtes o estudiants– ens han arribat huit que estan rubricats amb el nom d'una dona, amb peces presentades tant a premi com a *la devoció* dels sants. Algunes d'aquestes dames estaven emparentades amb els mateixos organitzadors i d'altres pertanyen a la noblesa gironina, és a dir que totes elles formaven part del sector més distingit de la societat; es tracta d'Elvira Sarriera, Maria Samsó, Maria de Lluipià, Artemísia Samsó, Agnès Real de Fontclara, juntament amb les tres germanes Agullana, Francesca, Magdalena i Oròsia, filles del matrimoni organitzador.

⁹⁸⁹ Ruiz (1623: f. 14v-48v) recull algunes composicions i, a continuació, una descripció breu del certamen, juntament amb les poesies presentades i la sentència («Torneo poético con la sentència i distribución de premios») (1623, f. 49-139v). La relació de festes fou publicada posteriorment per Girbal (1889). A més a més, donen notícia d'aquest certamen literari Grahit (1872); i Riquer (1983).

⁹⁹⁰ Sobre aquesta nissaga, veg. Negre (1978 i 1983); Riquer (1979). Joan d'Agullana, pare de Lionor, a fi de mantenir el llinatge, havia disposat en el seu testament que els seus hereus havien de mantenir el cognom i les armes. Conforme a aquestes disposicions, doncs, el matrimoni va prendre el cognom d'Agullana (Riquer 1979: 179). El matrimoni va tenir dotze fills, dels quals sols quatre filles (Francesca, Magdalena, Oròsia i Elionor) van arribar a grans, ja que els sis barons van morir aviat.

⁹⁹¹ Trobem una descripció detallada del certamen, juntament amb les poesies presentades a Francisco Ruiz (1623, f. 49-s.). La relació de festes fou publicada posteriorment per Girbal (1889).

⁹⁹² Hi hem de tenir present que després de copiar les peces, Ruiz explica que no hi són totes: «Estas son algunas de las poesías premiadas i leídas en este torneo. Ni saque el prudente lector la calidad dellas por el hilo del orden en que van ensartadas ni con esta censura las calificaron los juezes, ni yo les doi otro grado que el que acaso tenían cuando las copié, después de haverse malogrado no pocas [...]» (1623: f. 136)

Pel que fa a Elvira Sarriera,⁹⁹³ sabem que va pertànyer a la important família gironina dels Sarriera,⁹⁹⁴ filla de Joan de Sarriera-Gurb i Descatllar (?-Barcelona, 1638), batlle general de Catalunya, i de Francesca de Pons Santmartí (Perpinyà, ?-Sant Hilari Sacalm, 1648),⁹⁹⁵ i cosina d'Elionor d'Agullana (Riquer 1979: 214). Dos anys després de la celebració del certamen, Elvira es casaria amb Lluís Descatllar i Desbac (1596-1645) (casat en primer núpcies amb Maria de Rocabertí), de la casa Descatllar (o Catllar), un altre dels casals nobles del carrer Ciutadans a la ciutat.⁹⁹⁶ Lluís fou senyor de Besora i del Catllar i regent de la tresoreria entre 1627-1629 i durant la Guerra de Segadors, va lluitar al servei de la Generalitat Catalana.⁹⁹⁷ Per la data d'aquest casament, doncs, inferim que quan Elvira va vincular públicament el seu nom amb aquest esdeveniment literari, encara donzella, devia de ser jove. Hi apareix com a autora d'una cançó en castellà (Ruiz 1623: f. 86-88)⁹⁹⁸ [LXXXII], amb què va concórrer a la tercera quadrilla, la de la jurisprudència. En record a les lleis que Ignasi havia deixat per a la Companyia, el cartell demanava una cançó, de caire amorós, rematada amb un vers amb reminiscència de Boscà o de Petrarca.⁹⁹⁹ La peça signada per Elvira, a imitació de la peça de Boscà va aconseguir emportar-se el segon premi de la modalitat, tal com consta a la sentència: «[...] i los ojos de linze de sus ministros los juezes descubrieron la verdad i premiaron [...] en segundo la de doña Elvira Sarriera, como aventajadas en concetos i estilo» (Ruiz 1623: f. 83v).¹⁰⁰⁰

Després d'aquesta, tornem a trobar presència femenina a la setena quadrilla, dedicada a la música. En aquesta categoria, el cartell demanava poesies en esdrúixols en record de la música que es va escoltar en el sepulcre de sant Ignasi en l'hora de la seva mort.¹⁰⁰¹ Una de

⁹⁹³ L'han esmentada Grahit (1872c: 235-236); Serrano y Sanz (1903-1905: II, 392); Riquer (1979: 214 i 1983: 563); Dalmau (1994: 73); i Pinyol (2010: 262).

⁹⁹⁴ Per aquest llinatge, veg. Mirambell (1993). El 1671 Carles II va crear el títol nobiliari del comtat de Solterra, vinculat a la família Sarriera, amb possessions al castell de Solterra i les seves terres pels voltants de Sant Hilari i Osor. Per a l'estudi dels Solterra i, per tant, d'aquesta dona participant al certamen, fóra interessant la revisió del fons patrimonial del comtat de Salterra (de les famílies Sarriera, Cruïlles, Gurb i Sacirera) dipositat a la BC, amb lligalls que abasten des del 1145 fins al 1736.

⁹⁹⁵ El matrimoni va tenir tres fills més: Anna, Dídac i Miquel. Aquesta informació ha estat extreta del treball de Montserrat Molí (2007) dedicat a Anna Sarriera, una germana d'aquesta autora. Segons Molí (2007: 65), es conserva a l'Arxiu de Protocols Notarials de Girona la «Capitulació d'Elvira de Sarriera i Lluís de Descatllar (22 d'abril de 1624)».

⁹⁹⁶ Segons Vila, a les cases dels Sarriera i Descatllar, «les més representatives de la noblesa gironina» foren escenificades unes comèdies el 1600 (Vila 1999).

⁹⁹⁷ GEC [s.v. *Lluís Descatllar i Desbac*].

⁹⁹⁸ Ha estat publicada per Grahit (1872c: 236) i fragmentàriament per Serrano y Sanz (1903-1905: II, 392).

⁹⁹⁹ «Pide a la tercera cuadrilla de poetas castellanos una canción, de ocho hasta diez estancias con su remate que en la fábrica imite a la de Boscán, que comienza: «Ya yo viví, anduve ya entre bivos &c.» o del Petrarca cuyo principio es: “Ben mi credeo passar mio tempo hormai &c.”» (Ruiz 1623: f. 58).

¹⁰⁰⁰ A la memòria escrita per Joaquim Riera i Bertran al *Certamen literario* celebrat per l'Asociación Literaria de Gerona el 1872, es referia l'estudiós als dos certàmens gironins celebrats durant el segle XVII (1610 i 1622) i apuntava el triomf d'Elvira en aquest de 1622, sense deixar d'esmentar la participació femenina: «y que en el segundo tomaron parte varias damas gerundenses, una de las cuales, doña Elvira Sarriera, obtuvo el segundo premio de la tercera cuadrilla; mostrando así que el amor a las letras no era en la Gerona de entonces, como no lo es hoy, patrimonio exclusivo de hombres» (*Asociación* 1872: 28).

¹⁰⁰¹ «[...] Pero suspensa a la milagrosa música de un coro de ángeles que con celestial melodía se oyó en el glorioso sepulcro de S. Ignacio mientras su triunfante alma fue vista bolar en un globo de fuego a la suprema esfera: convida con su mudo silencio a los poetas castellanos de la sétima cuadrilla aprieten las clavijas a sus vigüelas i levantadno el contrapunto sobre este angélico canto, entonene de diez a doze liras esdrúxulas. I el

les participants fou Maria de Llupià, de l'antiquíssim llinatge dels Llupià,¹⁰⁰² qui va aportar unes lires en castellà (Ruiz 1623: f. 119v-120v) [LXXXVI] de lloança a sant Ignasi de Loiola. Sobre l'origen social d'aquesta dama de llinatge noble rossellonés, devia tractar-se de la jove Maria Llupià i de Puig (a. 1622-?, 1646), descendent de Miquel de Llupià. Uns huit anys després de la realització del certamen, el 1630, es va casar amb Jeroni Ferrer i Real, fill de Miquel Ferrer i Isabel Real, ciutadà honrat de Girona i alferes de la Companyia de la ciutat durant el setge de Salses, el 1639, on va morir, tal com reporta Busquets (1994: I, 109-110)¹⁰⁰³ en l'estudi de la crònica del parent d'aquest Jeroni del Real –espòs alhora d'Agnés Miquel Real, una altra participant al certamen, de qui parlarem més avall.

Al costat d'aquests versos, trobem també les lires d'Artemísia Samsó¹⁰⁰⁴ (Ruiz 1623: f. 121-121v) [LXXXVII]. Devia estar emparentada amb Narcís Samsó i Montpalau (també esmentat a les fonts com a Sampsó), prohom distingit de la ciutat, que va ser investit mestre de camp del rei i sergent major del terç de Girona en la causa antifelipista durant el setge de Barcelona en el marc de la Guerra de Segadors (Clara 1982: 59). Segons Riquer, Artemísia era parenta dels Agullana i va sufragar una festa per sant Francesc Xavier en el context d'aquestes celebracions. De fet, també va contribuir a decorar l'escenari festiu, tal com explica el narrador: «empleó su industria y riqueza en enjorar la imagen de San Francisco Javier» (1623: f. 8v), tot demostrant una iniciativa i paper actiu en diferents sectors de l'organització.

La relació de Ruiz també ens ha deixat els versos d'Agnés Miquel Real de Fontclara (Barcelona, a. 1619-Girona, 1629),¹⁰⁰⁵ a nom de la qual llegim una sextina castellana (Ruiz 1623: f. 132v-133v) [LXXXVIII], amb què va concórrer al premi a la Xa quadrilla, dedicada a la Teologia, per a la qual s'obligava a escriure una sextina amb els mots finals: 'àngel', 'noble', 'vida', 'casta', 'gràcia' i 'glòria'.¹⁰⁰⁶ Sobre aquesta, sabem que va nàixer a Barcelona, al si d'una família noble originària de Vilafranca del Penedès: fou filla del cavaller Francesc de Miquel i Copons, i de Felipa de Pol i es va traslladar a Girona després de casar-se amb l'historiador Jeroni de Real, el 1619. Cal dir, però, que l'autoria de la seva peça ha estat qüestionada, amb arguments que no ens acaben de convèncer. En parlar de la poesia d'Agnés, l'estudiós Busquets explica que: «També s'interessava per certàmens i jocs literaris. Potser la hi va afecionar el seu marit. Potser ja era lletraferida o, fins i tot, poetessa. El cas és que sabem que

de más suave conuento ganará cantando una cornetilla de oro, de cuyos estresmos penden sendas esmeraldas. el segundo, un par de cucharas de plata acendrada» (Ruiz 1623: f. 60).

¹⁰⁰² Per a una història del llinatge: Fernández, Catafau, Sales, Gifre, Pérez, Castán & Sarobe (2006).

¹⁰⁰³ Veg. també GEC [s.v. *Llupià*]; i Fluvia (2004: 323).

¹⁰⁰⁴ L'esmenten Grahit (1872d: 249); Serrano y Sanz (1903-1905: II, 361); i Riquer (1979: 211).

¹⁰⁰⁵ Aquesta autora va estar recollida per Serrano y Sanz (1903-1905: II, 157-158); i Grahit (1872d: 249).

¹⁰⁰⁶ «En último lugar, como Benjamín que murió en sus brazos quiere festejar la teología al B. Luís Gonzaga, a quien dio apellido de angélico con acuerdo i decreto de la Congregación de ritos, i queriendo celebrar tan manífico renombre grangeado por su pureza de ángel, no se desdeña allanarse al campo aplazado tomando por padrinos sus cuatro aliados: Gregorio, Ambrosio, Augustino i Gerónimo para que repartan premios con liberal mano a la última cuadrilla de catalanes i castellanos que con seis botes de pluma forjaren una pulida canción sestina que en la arquitectura remede la del Petrarca: *A la dulce ombra de le belle fronde* & c. siguiendo la glosa destes pies: *Ángel. Noble. Vida. Casta. Gracia. Gloria*. El que en language que más gustare con menor fuerza i mayor buelo les diere alcance, alcanzará por premio un agnus de oro con lunas de cristal. El segundo un breviario con corte de oro i encuadernación curiosas» (Ruiz 1623: f. 61-61v).

va prendre part en un certamen literari famós» (1994: I, 72); tanmateix, després qüestiona si aquesta poesia és realment d'Agnés o si fou escrita pel seu marit, qui hauria signat després amb el nom de la muller, fet que resulta més «versemblant» a Busquets (1994: I, 73). Un argument que esgrimeix per posar en dubte la participació real d'Agnés és el fet que ella no hagués estat de petita al monestir de Sant Daniel, en qualitat d'educanda; l'estudiós argüeix que la noble no va rebre una educació al monestir com sí que ho van poder fer les seves germanes, i, que per tant, possiblement no sabia escriure (1994: I, 73). Ara bé, hi ha raons per qüestionar la validesa d'aquest argument ja que ens són coneguts força casos de dames, pertanyents a famílies benestants, que havien après rudiments de lectura i escriptura de la mà d'algun preceptor privat o anant a aprendre lliçons i contactes amb algun monestir, com ja hem vist en el primer apartat de la tesi. De fet, sabem que les relacions entre Agnés i el monestir de Sant Daniel de Girona eren molt estretes atès que la seva tia, Joana de Copons (monja de Santa Clara de Barcelona), n'havia estat abadessa (1578-1610); a més a més, en la comunitat de benetes vivien dues germanes d'Agnés: Maria (va esdevenir-ne priora) i Lucrècia de Miqueli dues cosines, les Copons (Maria de Copons va esdevenir priora el 1626 i Margarida de Copons va professar al 8 del 12 de 1642 i va esdevenir abadessa el 1673) (Dalmau 1994: 71). També és molt plausible que Agnés pogués amerar-se de la cultura del seu marit i s'interessés pels aspectes més intel·lectuals, demostrant així a través d'un poema de certamen una faceta que ens és desconeguda per manca d'un perfil biogràfic aprofundit. En qualsevol cas, és un tema que planteja la necessitat de defugir els prejudicis de gènere que duen a efectuar conclusions precipitades.

El cas d'altres tres dames que presenten les seves peces *a la devoció* apunta vers la possibilitat que algunes dames de la noblesa figuraven als certàmens amb poesies al seu nom per tal de mostrar distinció social i integrar-se a la festa; poesies que, en realitat, havien estat encarregades a algú altre, de manera que hauríem de considerar-les falses atribucions. Malgrat que és impossible establir-les amb claredat per la manca de certes documentals, en la poesia de certamen hi ha més possibilitats que els versos escrits *a la devoció* fossin encarregats per fer-hi constar les dames. De fet, per a les festes de Girona, només trobem quatre poemes amb aquesta característica i tots pertanyen a quatre dones, les quals estaven emparentades amb els Agullana: Francesca, Magdalena i Oròsia Agullana i Maria Samsó,¹⁰⁰⁷ germana possiblement de la més amunt esmentada, Artemísia. Significa això que hem d'admetre que elles no en foren les autores? No ho sabrem mai; tanmateix, les rúbriques que indiquen que són peces *a la devoció*, en alguns casos s'expressen de manera tan ambigua que és difícil desxifrar si són uns versos a la devoció del sant o bé uns versos a la devoció de la dama i, per tant, imputables a un altre autor. Així ho constatem en la rúbrica de la glossa atribuïble a Maria Samsó: «Glosa V. A la devoción de Maria Sansó» (Ruiz 1623: f. 111v-112) [LXXXIII], que fou presentada a la sisena categoria, dedicada a l'Aritmètica, que consistia a escriure glosses als sants.¹⁰⁰⁸ Si hem

¹⁰⁰⁷ Veg. Grahit (1872d: 248), Serrano y Sanz (1903-1905: II, 361).

¹⁰⁰⁸ «Consultando, pues, el eminente Diofantés i otros tres algebristas de fama que la apadrinan, determina pedir favor a los poetas que a cuadrilla tienen sus plumas en ristre. Porque como ellos sumarán tamañas proezas, pidiéndoles glosen esta otava: *Para ganar Dios almas para el Cielo, / concierta un nuevo trato i grangería. / Ve que Ignacio i*

de fer cas al títol que presenta la peça (l'ambigüitat del qual podria respondre a una errada de l'editor en recollir les peces o de l'impressor): va competir anònimament al premi a nom (o dedicada a) de la dita Maria, o fou escrita per Maria tot seguint acuradament les lleis establertes pel cartell però sense entrar-hi a competir amb un estol d'autors majoritàriament masculins? Fa de mal de respondre sense cap tipus de documentació més enllà del testimoni poètic imprés.

Diferent tractament han de rebre els poemes reportats a nom de les tres filles del matrimoni organitzador, impúbbers en el moment de realitzar-se el certamen. Segons Martí de Riquer, Magdalena Agullana (Girona 1609-?, 1669)¹⁰⁰⁹ sols tenia tretze anys quan «va participar» al certamen poètic amb unes lires castellanques presentades a la setena quadrilla, la de la Música (Ruiz 1623: f. 116v-117v) [LXXXV], que especifiquen que eren «A la devoción, de doña Madalena de Agullana». S'hi troben dues peces més que porten el nom de dues germanes de Magdalena: Francesca Agullana (Girona 1612-1628) a nom de la qual es va llegir una glossa a la sisena categoria, amb una rúbrica coincident a la de Maria Samsó: «A la devoción de doña Francisca de Agullana» (Ruiz 1623: f. 113v-114v) [LXXXIV]. Les sospites de falsa atribució es desapareixen si considerem que llavors, només comptava deu anys. El cas més flagrant d'impostura de totes tres el representaria la germana petita Oròsia Agullana (Girona, 1615-?, d. 1641),¹⁰¹⁰ a qui s'atribueix una sextina bilingüe catalana-castellana presentada a la devoció de Gonzaga, a la desena categoria, de Teologia (Ruiz 1623: f. 135-135v) [LXXXIX]. Tal com anuncia la rúbrica de la peça, està composta de manera que es pot llegir tant en castellà com en català, segons l'accent que es pose en la recitació, tot combinant sis mots-rima tal com marquen les convencions d'aquesta forma mètrica.¹⁰¹¹ Ara bé, el fet Oròsia que només comptés set anys quan va tenir lloc l'esdeveniment,¹⁰¹² ha resultat ser determinant perquè la crítica en refusés l'autoria (Riquer 1979: 215-216; Busquets 1994: I, 73; i Rossich & Valsalobre 2006: 156-157). Segons Martí de Riquer, descendent i hereu de l'antiga casa Agullana, al qual va pertànyer l'arxiu familiar, la documentació conservada de Martí d'Agullana és abundant, d'entre la qual trobem cartes familiars que li van adreçar, en català, la seva esposa Elionor i la seva filla, la comtessa d'Atarés; és a dir, Magdalena

Xavier aquí en el suelo / con su Jesús an hecho Compañía. / Ellos ponen la industria y el desvelo; / pone el nombre Jesús i el caudal fía; / visto el cobro se han dado estas personas / les parte oy la ganancia con coronas. El que sumare mejor esto i lo partiere entre los dos santos, multiplicando otavas sobre estos ocho metros, grangeará para sí ocho piedras preciosas engastadas en una rica cruz de oro. El segundo, un par de estuches de Barcelona con herramienta i encaxes curiosamente dorados» (Ruiz 1623: f. 59-59v).

¹⁰⁰⁹ Posteriorment, es va casar el 1634 amb el seu cosí Rafael Xammar, que també va renunciar al seu cognom i armes pel cognom d'Agullana. El 1638, es va casar, en segones núpcies, amb Juan-Agustín Sanz de Latrás y Gaztelú, també cosí, comte d'Atarés i senyor de Latrás (Riquer 1983: 558).

¹⁰¹⁰ La seva data de naixement degué ser al voltant de 1614-1615. Fou identificada com a religiosa del monestir de Santa Maria de Jonqueres de Barcelona, pertanyent a l'orde de Sant Jaume de l'Espasa (Costa 2008: 125), del qual va eixir per a casar-se amb Josep Galceran de Pinós i Perapertusa, senyor de Santa Maria de Barberà Castlà d'Arraona (la va sobreviure sense successió i es va casar en segones núpcies amb Maria de Rocabertí, baronessa de Montbui).

¹⁰¹¹ Aquesta sextina ha estat publicada per Grahit (1872d: 249); Martí de Riquer (1979: 215-216); i Romeu, a banda de transcriure-la a nom d'Oròsia, li dedica un estudi (1991: 20-21). Oròsia és l'única dona poeta antologada per Valsalobre i Rossich i hi apareix amb el nom de «Pseudo-Oròsia» (ed. 2006: 156-157).

¹⁰¹² Cinc anys després del certamen, quan Oròsia comptava dotze anys, fra Martín de la Cruz li adreçava una carta publicada en un volum en què li feia saber la seva genealogia familiar (De la Cruz 1627: f. ¶(6-8)).

d'Agullana (Riquer 1983: 559); desconeixem la localització d'aquestes cartes, que estaven en possessió de l'estudiós quan va realitzar els seus treballs sobre aquesta casa (Martí de Riquer 1979 i 1983), però podrien contenir informació interessant sobre aquestes peces escrites a nom de les petites Agullana.¹⁰¹³

El que és interessant de fer notar aquí és que, tot parafrasejant les reflexions de C. Marín sobre les competidores en certàmens aragonesos, aquests exemples demostren que la intervenció de les dones de les grans famílies en aquestes reunions literàries eren vistes amb bons ulls: «padres, maridos y amigos las animaban a concursar y, si era preciso, les buscaban versos sobre los que estampar luego su nombre para inmortalizarlas en el libro del certamen» (2013: 149). No hi ha dubte que la inclusió (posterior?) dels versos a l'imprès del certamen a nom d'aquestes dames podria respondre als desitjos familiars de fer-les constar per augmentar el prestigi del llinatge. Aquest aspecte i el caràcter urbà i públic dels certàmens (tot i que de tarannà aristocratitzant i noble) determinarà la fisonomia de reunió i projecció social que acabaren tenint a l'època: els poetes no hi feien acte de presència només en busca dels llozers i de prestigi literari, sinó més aviat per fer-s'hi veure i per relacionar-se amb el més distingit i selecte de la societat de l'època.¹⁰¹⁴ Però no es pot obviar que al capdavall, aquests actes socials van promoure l'acte de creació literària també en les dones i els desitjos de fer-s'hi constar en el Parnàs local encara que fos momentàniament.

1.2.3.9. Certamen en honor a Tomàs d'Aquino (Barcelona, 1643)

Amb relació al certamen poètic organitzat el 1643 per l'acadèmia de Sant Tomàs de Barcelona al convent de dominics de Santa Caterina, en honor al sant, ja hem tingut ocasió de comentar que és gràcies al vexamen de Fontanella que podem conèixer-ne una mínima nòmina de participants. Més enllà d'aquest material ho desconeixem tot sobre el certamen. Tanmateix, és interessant de veure-hi la sorprenent llista de noms femenins que conté. En el tancament de l'apartat del vexamen dedicat a parlar dels participants en la categoria dels romanços catalans, Fontanella esmenta algunes flors que al legòricament serveixen per fer més agradable l'aparença tènica i trista de l'hospital de llunàtics (metàfora del grup de poetes allí congregats, molt comuna al barroc):

Anava a exir del portal,
temerós de algun furor,
que senpre entre tants llunàtics
940 n'hi ha algú que 's desconpon,
quant viu moltes setmaneras
que en aquell jardí ditxós
de primavera divina
éran soberanas flors.

¹⁰¹³ Espino (2001: 26) esmenta l'inventari *post mortem* de la mare, Elionor, ja vídua, amb una biblioteca amb cent volums (trenta-quatre en format foli) i una 'premsa de llibreter' que es comptava entre els béns familiars.

¹⁰¹⁴ És en aquest sentit que cal entendre les crítiques d'alguns contemporanis als premis que s'acabaven concedint segons la transcendència social dels guardonats: «En las justas, o injustas, por mejor decir, sólo dan premio al que tiene más autoridad, aunque los versos sean humildes; y a veces premian a quien no ha hecho versos en su vida [...] no se miran ya los versos, sino quién es el que los ha hecho» blasmava el poeta (valencià?) del segle XVII, Jacinto Alonso Maluenda (*cf.* Garau 1990: 400, n. 15).

945 O era camp aquell portal
en què lo Déu del Amor
per rendir las voluntats
juntava exèrsits de sols.
(Miró ed. 1995: 157)

A continuació, proporciona el nom de vuit dames participants, de cognoms ennoblits: Francesca de Calders, Teresa Alemany, Teresa Ripoll, Eulàlia Camps, Felícia Çafont, Anna Maria Barberà, Eleonor Bru i Granollacs, i sor Teodora Molera (aquesta darrera en resultarà la guardonada), les quals també van aportar els seus versos a la festa poètica:

985 Però aquellas mi senyoras,
per fer-me sensurador,
traqueren versos també
que m'admiraren de nou.
Digueren-me que sabían
990 que jo estave en aquest lloc,
y, axís, que ls donàs los premis
de aquest certamen millors.
Diguí ls que tocava als jutjes,
que, si yo lo jutje fos,
995 no té Febo prou llorers
per a coronar sos fronts.
Mostraren-se rigurosas,
y Morfeo, temerós,
me deixà, quant yo despert
1000 duptave un sucés tant nou.
(Miró ed. 1995: 158-159)

Aquesta llista de noms duu a admetre l'estudiós Brown que hi havia «una representació ben equilibrada de l'un i l'altre sexe» (1987: 194), però, certament, la xifra dels homes és més nombrosa. És interessant de comentar que Fontanella anomena aquestes dones com a «setmaneres»,¹⁰¹⁵ terme que testimonia l'eventualitat de la concurrència femenina en aquests esdeveniments culturals. Sembla que és per això que no inclou en aquest grup a la famosa Maria de Zayas, també participant en aquest certamen, a la qual dedica uns versos en l'apartat dedicat als participants de les glosses castellanés (v. 725-740) (vegeu-ne l'edició a Miró ed. 1995: 151-152). L'hi descriu, tot explotant el caràcter festiu i satíric del gènere en uns versos conegudíssims per la crítica i que revelen que llavors Zayas ja era una autora consumada en les lletres peninsulars.¹⁰¹⁶ Com ja s'ha dit, a falta d'un estudi sociològic i biogràfic més exhaustiu de les autores, de moltes d'elles només podem rescatar el nom i els cognoms i, en aquesta direcció, els vexàmens també són interessants perquè aporten informació relacionada amb dades biogràfiques mínimes dels participants, però també de la percepció que es tenia d'aquestes dones a l'època.¹⁰¹⁷

¹⁰¹⁵ «Persona que exerceix una funció durant una setmana quan li toca per torn» (DIEC).

¹⁰¹⁶ Veg. Barbeito (2009: 159).

¹⁰¹⁷ Hi ha en curs una edició crítica d'aquest vexamen, en el marc del projecte d'edició de l'obra completa de Francesc Fontanella, assumida pel grup de recerca NISE, de la Universitat de Girona.

1.2.3.10. Certamen en honor a santa Eulàlia (Barcelona, 1683)

En les darreries de segle, l'extensió a tot Espanya del r s de Santa Eulàlia decretat el 1683 pel Papa Inocenci XI, fou motiu, aquell mateix any, d'unes *públiques i obsequioses demostracions* barcelonines, organitzades pel Consell de Cent, essent escenari per a «teatro de tan solemne religioso culto» (*Festivos* ([1686]: 17) la catedral (no hem d'oblidar que Eulàlia fou patrona de Barcelona des de 633 fins al 1686). Ens n'ha quedat la relació impresa, anònima (*Festivos* [1686]) que explica els festejos, la processó, els oficis i els sermons, aix  com el certamen, amb una reproducció de les poesies presentades (al premi i a la devoció);¹⁰¹⁸ però no hi són totes, tal com reconeix l'autor del relat de les festes.¹⁰¹⁹ S'hi van convocar quatre premis, segons si les peces eren versificacions llatines, catalanes, castellanenes o epigrames (*Festivos* [1686]: 16-17). L'interessant d'aquest certamen, no és tant la xifra de dames participants (tres dames) sinó la tipologia de les peces que hi presenten, que no té res a veure amb el que ens havíem trobat fins ara pel que fa a la poesia de certamen femenina.

Aix  doncs, ja en la primera categoria, dedicada a les peces llatines,¹⁰²⁰ trobem ins litement dues participants femenines Laura d'Alagon, qui va aportar un epigrama llatí a santa Eulàlia (*Festivos* [1686]: 126-127) [CIX], i Joana d'Ataide, que signa un d stic en llatí (*Festivos* [1686]: 127) [CX]. No sabem si l'acostament en el canvi de segle i una major preparació de les dames participants degué influir en aquesta tria, però, en tot cas, sorpr n vincular dos dames amb aquest tipus de composició i llengua. No ens resulta tan estrany, però, que una tercera dama s'atrevis amb una composició en català: Caterina de Lara (*Festivos* [1686]: 132) [CXI], que va acudir a la crida de la segona categoria, segons la qual calia que s'escrivis sobre la consideració que santa Eulàlia fos la primera m rtir d'Espanya, propagadora de la fe:

La m s bien fundada opinión entre los histori graphos es que nuestra S. Eulalia, la barcelonesa, fue la primera m rtir de la España Tarraconense que rubric  con caracteres de sangre aquellos primeros documentos que apenas pudo delinear el ap stol Santiago, en la dura tabla de la difícil credulidad española. Al que mejor prosiguere en alabanza de la santa este assumpto en un poema de terso y limado estilo en lengua catalana, de qualquier metro, se le dará en premio un a afate de plata labrado con bellas flores (*Festivos* [1686]: 16).

¹⁰¹⁸ Rubió (1984-1986: II, 138); i Rossich (2003: 107) esmenten breument el certamen; algunes poesies presentades les llegim a *Festivos* ([1686]: 125-139). La repartició de premis s'estipula després de les peces guanyadores, amb un breu enunciat (no hi ha, per tant, ni sentència ni vexamen): va obtenir el premi de poesia llatina el capità Belisario; el de catalana, el doctor Ferran; el de castellana, Francisco de las Torres; i el del jeroglífic, Francisc Amat i de Planella.

¹⁰¹⁹ «Se ha mandado al impressor que haga trabajar las prensas asta sudar, para que se pongan todas las poesías. Pero como lo escrito es mucho y el tiempo poco, porque esta relación ha de salir antes que los muy illustres señores conselleres acaben, será preciso fraudar al letor de las que no pudieren imprimir, con sentimiento que no salgan todas, porque lo merecían» (*Festivos* [1686]: 125).

¹⁰²⁰ «Padeci  Eulalia glorioso martyrio con aquella forma de cruz, que comunmente llaman las aspas de S. Andrés, la qual en este Principado ha midado el nombre y se llama la *cruz de santa Eulalia*, siendo más razón que por lo que estuvo amartelada por ella, viva y muerta, se llamase *santa Eulalia de la Cruz*. Y assi, al que con mejor acierto resolviere, qual fue mayor fineza en Eulalia, estar en los brazos de la cruz, viva, u quedar al pie della, muerta, como la vemos en el Templo M ximo de Barcelona, y lo terminare en pulido verso latino, de qualquier metro, se le dar  en premio una salva de brunyda plata» (*Festivos* [1686]: 16).

1.2.3.11. Certamen en acció de gràcies per la Pau de Ryswick (Barcelona, 1697)

La fi de segle va propiciar la celebració d'un dels escassos certàmens organitzats amb motiu d'una commemoració no religiosa: en aquesta ocasió, se celebrava la pau assolida amb el tractat de Ryswick, signat el 1697 per posar fi a una guerra, la dels Nou Anys, que havia enfrontat els regne francès i la lliga dels Augsburg (1688-1697) i que van tenir lloc en escenari català. Després d'uns anys d'ocupació i hostilitats franceses,¹⁰²¹ el 1697, França va haver de signar el dit tractat, com a conseqüència del qual havia de restaurar a la monarquia hispànica els diversos territoris adquirits a Catalunya. Aquest va ser celebrat amb festejos sonats a la capital principatina, tal com llegim a la narració anònima, impresa per Lorient ([1698]).¹⁰²² El Consell de Cent va acordar celebrar també l'acostumat certamen poètic,¹⁰²³ que de manera idèntica a l'anterior certamen, convocava els poetes a participar en quatre premis: el dels versos llatins, castellans, catalans o epigrames (*Festivo agradecimiento* [1698]: 13-14):

dando a las ingeniosas musas del barcelonés Parnasso campo abierto para que en métricas composiciones desahogassen, al passo que la vivacidad de su ingenio, lo grande de su afecto, juzgando que de tan luzidos rasgos avía de grangear no pequeños luzimientos deste glorioso festín (*Festivo agradecimiento* [1698]: 14).

Aquestes peces foren penjades al claustre de la Catedral, per ser exhibides públicament (*Festivo agradecimiento* [1698]: 37). Si bé, sorprén el baix nombre de participants femenines –que es podria explicar pel caràcter polític del tema celebrat–, el certamen va deixar una concurrència digna de comentar: la barcelonina Maria Eulàlia Marcer consta com autora d'un jeroglífic castellà (*Festivo agradecimiento* [1698]: 69). Presentat al quart assumpte, segons l'edicte emés havia de ser un jeroglífic en qualsevol idioma que tractés la joia vinguda amb la pau.¹⁰²⁴ És interessant remarcar que el relator de les festes, considera que:

El quarto assumpto pareció ser el más difícil de los que propuso el edicto, por precisar a que la pintura de un hieroglífico declarasse el gozo de la paz con superioridad, comparación y exceso sobre los trabajos passados de guerra. No obstante, pero, su dificultad, se animaron muchos a vencerla [...] (*Festivo agradecimiento* [1698]: 69).

Així doncs, una de les que es va atrevir a presentar-s'hi malgrat la complexitat de l'empresa, fou Maria Eulàlia Marcer, una completa desconeguda. El llibre incorpora el seu jeroglífic, el qual formava part dels gèneres poètics més «envitricollats del culteranisme» (Riquer 1985: 549):

¹⁰²¹ Durant 1675-1694, Girona patí tres setges i, entre 1691, 1692, 1693, 1694 i 1697, Barcelona havia estat bombardejada. S'oferiren accions de gràcies pel fet que no s'hi va rendir (Ettinghausen 2010: 252-253).

¹⁰²² Per al certamen, llegiu esp. p. 23-73. Fou reeditada el 1794 (Barcelona: Francesc Piferrer).

¹⁰²³ Veg. Rubió i Balaguer (1984-196: II, 136-138 i 250-251); i Rossich (2004: 107).

¹⁰²⁴ «Hieroglífico, en qualquier idioma y metro que en mudas articulaciones ostente quanto se descuella el júbilo tiene esta excelentissima ciudad por la paz universal, sobre el doloroso trance de la guerra, en cuya lucha, quien se llevare el laurel de vencedor, se llevará también por premio: el primero, tres vasos de preciosa plata, y el segundo, vn azafate del mesmo metal, curiosamente labrado. Y vniversalmente a todos los que compusieren sobre qualquier de dichos assumptos, se les dará dos pares de olorosos guantes» (*Festivo agradecimiento* [1698]: 24-25).

Quarto assumpto. Sin estos dos premiados [*els dos guanyadors*] hubo otros muchos hieroglíficos, entre quienes se hizo lugar uno de la señora María Eulalia Marcer, que Barcelona, si tiene mugeres que son otro Marte para la guerra, tiene para la paz mugeres que son otra Minerva. El cuerpo de este hieroglífico era un león coronado, de cuya mano se mirava pendiente todo un mundo, en quien estavan las armas de la excelentíssima ciudad esculpidas con esta letra del psalmo 4 «In pace idipsum dormiam, & requiescam». A la parte opuesta del león avía una pira aridente con voracísimas llamas, y este lema: «Praestant adversa secundis»: La alma de esta pintura declarava conceptuosa esta redondilla:

*Regozjada passé
por esta llama voraz
llegando por ella en paz
al centro que siempre amé.*

Aquest exemple i els anteriors demostren que és a finals del segle XVII, que les dones s'atreveixen amb tipologies textuais més complicades.

1.2.4. Les dones de l'esfera catalana a altres certàmens de la Península Ibèrica

Per acabar amb aquest tema és interessant apuntar que, de la mateixa manera que els certàmens de l'àrea lingüística catalana van atreure versificadors (i versificadores, possiblement, que no hem sabut documentar i que hem inclòs en el recompte d'autores naturals de l'esfera catalana) d'altres zones de la Península, hem atestat la participació d'autores catalanes en certàmens forans. Així, més enllà dels versos de Graïda Grimau, aportats al certamen saragossà a la beatificació de Teresa de Jesús, documentem la presència d'altres dames procedents de València en certàmens celebrats a terres aragoneses.

1.2.4.1. Certamen en honor a Luis Aliaga (Saragossa, 1619)

El primer d'aquests va tenir lloc el 1619, a la Universitat de Saragossa, en el marc de les festes organitzades per la ciutat amb motiu del nomenament de fra Luis Aliaga (Saragossa, 1566-1626) com a inquisidor general i com a confessor reial.¹⁰²⁵ Cal tenir present que Aliaga era germà de fra Isidoro Aliaga (1565-1648), arquebisbe de València (1612-1648), raó que explicaria que de les vint dones que s'hi van presentar –de les quals, cinc són monges, tal com ha estudiat la investigadora M. Carmen Marín (2013: 162)–, dues provenien de València, esperonades pel tema, segons indica la mateixa Marín en un altre treball, encara en premsa:

La condición dominica de Fray Luis Aliaga, y el hecho de que su hermano Isidoro Aliaga fuera arzobispo de Valencia, pudo animar a estas dos últimas religiosas a concurrir al certamen. A la vista de estos inconexos datos, se advierte que había cierta actividad poética en el convento franciscano del barrio zaragozano de Altabás y que la participación de una religiosa en un certamen anima en el siguiente a otras religiosas del mismo convento a concursar [en premsa].

I és que, segons el llibre de les festes obra de Luis Díez de Aux (1619), la convocatòria a la participació del certamen, s'estenia a tot l'àmbit hispànic:

A once de Febrero combidando a los ingenios de España a celebrar la merced que su Magestad hizo a toda ella, en particular al Reyno de Aragón; y más a esta ciudad de Çaragoça con la elección de su

¹⁰²⁵ El dietarista valencià Pere Joan Porcar dedica alguna entrada a narrar les festes que es van celebrar al convent de predicadors de València per festejar-ho, el 4 de febrer de 1619 (Garcia Garcia ed. 1983: 164).

Il·lustríssima, se publicó el Cartel siguiente: «Certamen poético que la augusta ciudad de Çaragoça con su Universidad, de quien es patrona propone en el teatro de aquella, a los ingenios españoles, en la promoción digníssima del Il·lustrísimo señor don Fray Luys Aliaga, confessor de su magestad y de su Consejo de Estado, a la presidencia y oficio de Inquisidor General (Díez de Aux 1619: 38-39).¹⁰²⁶

Una d'aquestes fou la religiosa dominica sor Lluïsa Aguilera (a. 1612- ca. 1639),¹⁰²⁷ de qui intuïm un origen valencià, per tal com sabem que vers el 1612, va vestir l'hàbit de religiosa al Reial Monestir de Santa Maria Magdalena de València,¹⁰²⁸ on va professar. Va formar part del nucli de religioses fundadores, encapçalades per la Venerable sor Agnés de la Creu Sisternes d'Oblites (1612-1668), que va marxar a Vila-real a crear el monestir de dominiques del Corpus Christi, el 1639,¹⁰²⁹ on va esdevenir la primera priora. A causa de la seva mala salut, retornà al convent valencià i hi va viure només sis mesos més abans de morir. Aquesta religiosa, doncs, va aportar tres composicions diferents per lloar el dit Aliaga. El seu nom apareix vinculat amb un sonet castellà (Díez de Aux 1619: 180) [LXXVIII],¹⁰³⁰ presentat al cinquè certamen o categoria, que segons el cartell havia de ser un sonet en agraïment al rei per la distinció expressada a Luis de Aliaga.¹⁰³¹ Per aquesta peça, sor Lluïsa és esmentada a la sentència del certamen amb les paraules següents:

Doña Luysa de Aguilera,
si al compás que començó,
su soneto prosiguiera,
con el lauro que perdió,
su hermosa frente ciñera
(Díez de Aux 1619: 290).

A banda d'aquest sonet, Lluïsa va aportar dos emblemes a la categoria vuitena o a l'octau certamen, que requeria un emblema al religiós.¹⁰³² Però, tal com s'esdevé amb bona part de la literatura emblemàtica que ens ha arribat impresa, Luis Díez de Aux tan sols

¹⁰²⁶ Trobem la narració del certamen i les composicions a partir de la p. 72: «A veynte y cinco a veynte y seys, y a veynte siete de Julio se leyeron en el Teatro de la Universidad de Çaragoça (que estuvo bien aderezado) los versos del certamen poético; aunque por ser muchos no fue possible se leyeran todos. Los que se leyeron y otros, que pareció se pusieran en este libro, son los del siguiente catálogo [...]» (Díez de Aux 1619: 72).

¹⁰²⁷ Inclosa a Serrano y Sanz (1915: I, 165).

¹⁰²⁸ Segons Callado (2013: 99-100) –que recentment ha dedicat un treball a aquesta comunitat en l'època moderna–, no hi ha constància de sor Lluïsa Aguilera en els registres conventuals consultats; Beaumont li dedica un breu apartat, sense deixar de banda el to panegíric (1725: 310).

¹⁰²⁹ La fundació va comptar amb el suport econòmic del doctor i teòleg de la vila, Joan Gil Trullench i fou duta a terme per l'esmentada sor Lluïsa Aguilera, com a priora, sor Juliana Ximeno, com a sotspriora, sor Àngela Sisternes (germana de sor Agnés), com a vicària i la dita sor Agnés, com a mestra de novícies, acompanyades d'altres quatre dones. Sobre els detalls de la fundació, llegiu Beaumont (1725: 232-244).

¹⁰³⁰ Comptem amb una transcripció del text a Serrano y Sanz (1915: I, 165) i a la base de dades BIESES: «Textos > Justas y certámenes poéticos» [en línia: <http://www.bieses.net/compendio-de-las-fiestas-que-ha-celebrado-la-imperial-ciudad-de-zaragoza-1619/>] i una reproducció de la composició en l'exposició virtual *El despertar de la escritura femenina en lengua castellana*, celebrada a la BNM el 2013 [en línia: <http://www.bne.es/es/Micrositios/Exposiciones/Escritoras/index.html>] [consulta: 11/12/2013].

¹⁰³¹ «Certamen quinto. Un soneto en que se den las gracias a su magestad por la merced que ha hecho a esta ciudad y Universidad, con tan acertada elección. Al primero se dará una pieza de plata. Al segundo, un adreço de escribir, con sus guarniciones doradas. Al tercero una vanda guarnecida de oro» (Díez de Aux 1619: 41).

¹⁰³² «Si los príncipes seculares vsan empressas para mostrar la virtud del ánimo a que se inclinan, no es justa cosa que los eclesiásticos carezcan dellas. Y assí, el que mejor empressa hiziere, acomodándola a su ilustríssima, guardando rigurosamente las leyes, se le dará grauada la misma empressa en vna lámina de oro. Al segundo, vn adreço de espada y daga dorado. Y al tercero quatro varas de tafetán» (Díez de Aux 1619: 41).

proporciona la descripció de la pintura i la interpretació. El primer emblema duu la divisa «*Mel & mors*»:

Doña Luysa de Aguilera, pinta vna aliaga florida con espinas, y en forma de corona, a donde el aveja rey, saca miel de sus flores y el zangano, o avejón muere en sus espinas. El mote dize: *Mel & mors*. La interpretación desta empresa se cifra, en que su Illustríssima premiará la virtud y será rayo abrassador de la malicia, en cuyos dos exes carga toda su obligación (Díez de Aux 1619: 218-219);

Gràcies al qual la religiosa va rebre el tercer premi, tal com recull la sentència:

Doña Luysa de Aguilera
de vna misteriosa aliaga
que da miel y muerte fiera
recibió por justa paga
ser en lugar la tercera.

De Valencia están las venas,
de sangre de Apolo llenas,
y oy puede estar muy ufana,
pues es quien el premio gana
religiosa en madalenas.
(Díez de Aux 1619: 296)

El segon emblema duïa la divisa «*Ascendamus in montem Domini*»:

Doña Luysa Aguilera dio por segunda empresa y en ella pinta un perro (con una hacha encendida en la boac [sic; boca] que va delante de un León coronado. Dize un mote q. está cerca de aquella luz: *Ascendamus in montem Domini*. Y a otra parte estas letras, D.L.A.I.G., que parece dizen: *Don Luys Aliaga Inquisidor General*. Por el león coronado, que publica fortaleza, imperio y agradecimiento, entineden el dueño desta empresa al rey nuestro señor, y por el perro a su Illustríssima, que como confessor de su magestad, tan lleno de zelo, fidelidad, exemplo y doctrina, encamina sus reales acciones a la cumbre de la perfección en el gobierno de sus reynos y de sí mismo (Díez de Aux 1619: 239).

Fou presentada en la mateixa categoria que l'anterior, gràcies a la qual la religiosa és lloada novament a la sentència:

Doña Luysa de Aguilera
dio una empresa con dos motes
que ha no tenerlos pudiera
a pocos lances o botes
competir con la tercera.
(Díez de Aux 1619: 299)

1.2.4.2. Certamen a les bodes de Felip IV i Mariana d'Àustria (Osca, 1650)

Un altre certamen aragonés en què documentem l'assistència d'una participant procedent de València (cosa que ens permet parlar d'un origen valencià) és el que va consagrar la ciutat d'Osca per solemnitzar el desposori reial de Felip IV i Mariana d'Àustria, esdevingut el 7 d'octubre de 1649. El certamen es va celebrar el 2 de febrer de 1650 a la catedral de la ciutat, patrocinat pel noble don Luis Abarca de Bolea y Castro Fernández de Híjar, marqués de Torres, comte de las Almunias, i s'hi van presentar els ingenis d'Aragó, així com de la cort de Madrid i de Navarra, entre d'altres.¹⁰³³ La presència de les dones versificadores hi va ser important en l'acte, fins al punt d'igualar la participació masculina, tal com relata el

¹⁰³³ Sobre aquest certamen, resulta interessant la lectura de l'estudi de José Miguel Oltra Tomás (Oltra 2000).

narrador del certamen:¹⁰³⁴

y hasta las señoras mugeres, permitiendo treguas a las almoadillas, renovaron lo celebrado de las Sibilas, dando que alabar a todos y que invidiar a muchos; desmintiendo este día la poca satisfacción del numen, pues fueron tantas las que con todo acierto se adoptaron hijas de Minerva, que empatavan casi sus versos a los de los varones (Félix de Amada 1650: 17).¹⁰³⁵

Entre aquestes, s'hi compta la clarissa del convent de la Puritat de València sor Serafina Domènec, que va aportar a la cita unes octaves castellanés (Félix de Amada 1650: f. 113v-115) [XC], presentades al seté assumpte, que reverenciava la Mare de Déu perquè fes de protectora d'aquell matrimoni.¹⁰³⁶ Malgrat que la religiosa no hi va guanyar cap premi, apareix citada a la sentència del certamen, apareixió ens permet reforçar la hipòtesi que era una «dama de Valencia»:

De Domènec, en doña Serafina,
fue la velocidad qual aquilina¹⁰³⁷
y humano serafín la celebrara
si hablando en puridad no reparara,¹⁰³⁸
que serafín que entre la luz se inunda
cosa dél no se dixo pudibunda.¹⁰³⁹
Y me admiro que dama de Valencia
imite en sus octavas tal pudencia,
destierre voz tan mala en sus olores
con guantes dos que se le dan de flores.
(Félix de Amada 1650: f. 150).

De fet, gràcies a la dita sentència sabem, a més, que una altra religiosa del mateix convent que l'anterior, sor Maria Figuerola també va acudir a la cita poètica (hauria participat al quart assumpte), malgrat que els versos no ens han arribat:

Sor Maria Figuerola,
de la Puridad esmalte,

¹⁰³⁴ Els cartells del certamen amb algunes composicions presentades, els trobem enmig de l'imprès a l'apartat específic «Certamen literario que el ilustríssimo señor marqués de Torres propuso a los ingenios españoles en la ciudad de Huesca...», que presenta nova foliació. Cal tenir present que el volum presenta foliacions diferents: [12] de preliminars, més 56 p., seguides del «Certamen literario que el ilustríssimo señor marqués de Torres... » (167 f.), i, també amb paginació pròpia, «Sermón a la purificacion de la Virgen señora nuestra: fiesta que hizo... Luis Abarca de Bolea, Marqués de Torres... a las reales bodas de nuestros Católicos Reyes predicolo en la catedral de Huesca... Josep Abad» (22 p.).

¹⁰³⁵ Marín (2013 i [en premsa]) dóna compte de la resta de participants femenines. També hi ha consignada una gran presència de dones com a públic assistent: «[...] al pie del teatro, se acomodó un rico estrado en donde assistieron damas. Por todo lo restante de el crucero, hubo diferentes puestos señalados para algunas personas, que lo eran en dignidad: siendo tan grande el concurso, que se desconoció la muchedumbre, cupando la mayor parte muchas señoras, que por gozar más a su salvo de el bullicio y de la lectura de los versos, permitieron a las sombras de un manto que ocultaran muchas luzes, hallándose más desembaraçadas en el mayor ahogo y causando cuidado en el descuido de muchos» (Félix de Amada, 1650: 15-16).

¹⁰³⁶ «Asumpto séptimo. Para que en tanto día no consiga todo el aplauso lo profano, nos ofrece anchuroso campo a lo místico la purificación, de la que fue antes del principio destinada de la divina idea, para la Madre del Verbo, María santíssima, rogándole asigure en possessiones las esperanzas deste santo himeneo. El que con más perfetos matices diere color a este assumpto en lo sonoro de diez octavas, asigura su premio en una mazeta de oro con corona de diez esmeraldas y remate de un rubí. El segundo, en unas horas de nuestra Señora. El tercero, en un corte de mangas de raso negro» (Félix de Amada 1650: f. 3v).

¹⁰³⁷ *aquilina*: 'aguileña', 'relatiu a l'àguila'.

¹⁰³⁸ Remet al monestir de clarisses de La Puritat i Sant Jaume (València, 1249) al qual pertanyia.

¹⁰³⁹ *pudibunda*: 'molt pudorosa'.

con valenciano primor
a mil maravillas sale.
Unos guantes se le dan,
aunque parezca desaire,
pues para guantes Valencia
no se puede hallar más Flandes.
(Félix de Amada 1650: f. 130).

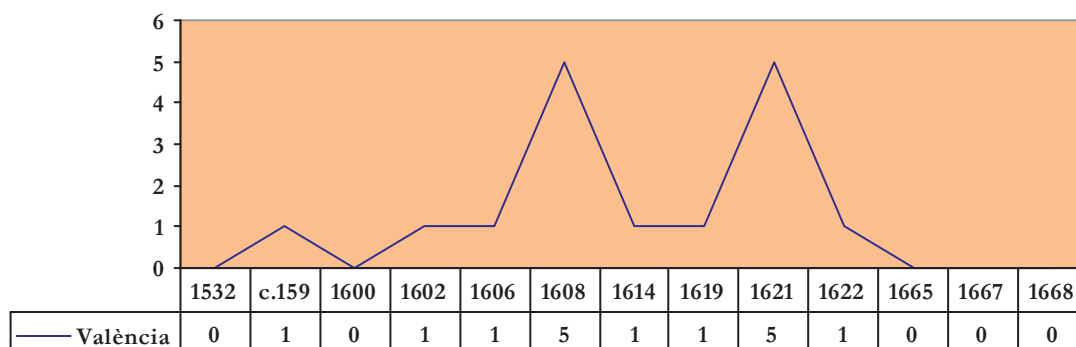
Fet i fet, aquestes referències que aquí comentem ens permeten parlar d'una certa mobilitat en la participació de les dones catalanoparlants als certàmens, especialment vers les terres aragoneses, territori on la poesia de certamen femenina experimenta a l'època una gran projecció i compta amb una profunda acceptació social (Marín 2013 i [en premsa]).

1.2.5. A mode d'epíleg: la poesia femenina de certamen a l'àmbit català, reflexions

Pel que fa a la distribució geogràfica i cronològica de la poesia femenina de certamen a l'àmbit català que acabem de revisar, en total, recomptem la xifra d'unes setanta-nou participants, repartides en quinze certàmens diferents des de 1592-1698, entre els tres eixos urbans coneguts on les dones van fer acte de presència: València, Barcelona i (només amb un certamen) Girona. A les Illes no hem trobat cap mostra de poesia femenina de certamen, malgrat que al llarg dels segles XVI-XVIII no va perdonar l'ocasió festiva religiosa o profana que ocasionalment contemplava certàmens, tal com ha estudiat Garau Amengual (1990). Possiblement, si s'hagués conservat més testimonis impresos dels certàmens, els resultats serien d'altres més favorables a la participació femenina, atenent que en aquesta època ja tenim documentada a les Illes la presència de certes dones lliurades a l'acte poètic (especialment, religioses).

Si passem a analitzar les dades recollides, veiem que el primer poema femení de certamen documentat en aquest territori el tenim a partir de 1592, datació molt primerenca si considerem l'any en què comencen a aparèixer els poemes femenins a aquestes plataformes de sociabilitat literària en d'altres territoris veïns: a Saragossa, Marín ha demostrat que les dones havien començat a implicar-se en les festes poètiques urbanes uns anys més tard (a partir del 1608), malgrat l'entusiasme que després manifestaran per presentar-s'hi. En dades de Baranda, a Madrid, lloc d'establiment de la Cort, no s'atesta la participació femenina de certamen fins al 1615; mentre que a Granada, la primera mostra femenina d'aquesta tipologia es publica tardanament, el 1650, d'acord amb la informació d'Osuna. Això significa que, per al territori de parla catalana novament és València, doncs, la ciutat que veu publicar la primera mostra de poesia femenina de circumstàncies, amb uns versos atribuïts a sor Bernarda Romero, presentats a certamen a l'entorn de 1592 i publicats el 1602. Per bé que la manca de documentació no ens permet traçar l'obra poètica i intel·lectual de la religiosa cistercenca més enllà dels poemes conservats, l'activitat de certamen que se li coneix la converteixen en una de les figures femenines més interessants del període. Sor Bernarda Romero participa dels espais de sociabilitat literària de la València de final del s. XVI-inici del XVII amb una activitat atestada al llarg de trenta anys, a través de la compareixença en sis certàmens celebrats a la ciutat entre 1592 i 1621. Desconeixem les

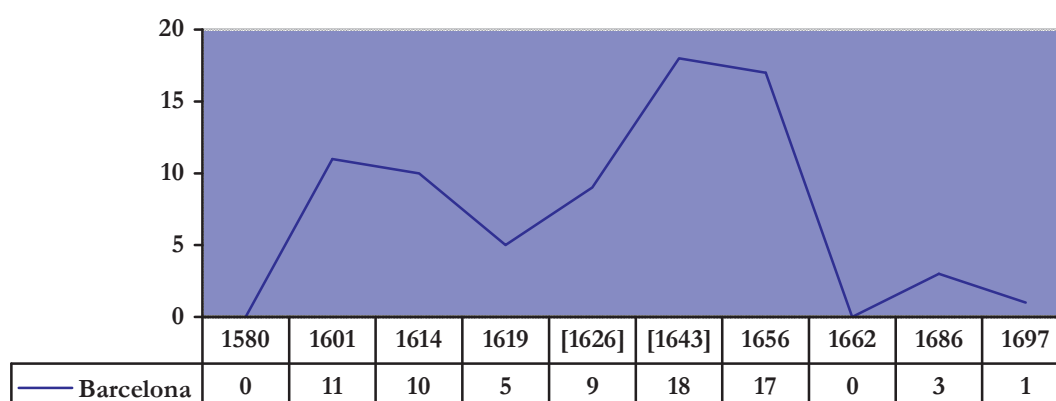
raons que explicarien aquest desenvolupament del fenomen a la capital del Túrria, que tanmateix, no acaba de consolidar-se després de les incursions pioneres de sor Bernarda. De fet, haurem d'esperar a entrar al nou segle per trobar noves mostres de versificació femenina urbana, que augmenten de manera significativa en els certàmens barcelonins, però que no destaquen especialment a València, com podem veure en el gràfic següent:

Gràfic 1. Gràfic d'evolució de la participació de les dones als certàmens de València

Els punts més àlgids de la gràfica reflecteixen només la concurrència de cinc dones participants en dos certàmens: en el de la beatificació de Lluís Bertran (1608) i en un altre a la veneració de Teresa de Jesús (1621); solemnitats que també van sumar versos de dones als certàmens de Barcelona, el 1601 i 1614, respectivament. Aquestes xifres demostren que la capital del Túrria, amb una llarga tradició de certàmens documentada, ens ha deixat una freqüència de participació femenina escassa, ja que al llarg dels catorze certàmens que van tenir lloc entre 1592 i 1668, la xifra de dones participants arriba fins a deu. Aquestes dades s'expliquen perquè entre aquestes participants, hi ha una que persevera: l'esmentada sor Bernarda, participant als certàmens de 1592, 1602, 1606, 1608, 1619, i 1621, erigida, en ocasions, com l'única fèmina competidora. En definitiva, les xifres demostren que, certament, no podem parlar d'una relació directa i proporcional entre el nombre de certàmens celebrats i l'impacte d'assistència de les dones.¹⁰⁴⁰ Al capdavall, això ens porta a considerar que la impressió dels poemes de sor Bernarda (així com de les mostres de poesia liminar que ja hem vist [Capítol 6. Apartat 1]) que situen València com una de les ciutats peninsulars pioneres en la publicació de poesia circumstancial femenina no tenen una línia de continuïtat en el temps ni semblen tenir cap impacte d'intents d'emulació entre les seves coetànies. En contraposició al que s'esdevé als certàmens valencians, la major part de les participants femenines apareixen concentrades en els certàmens barcelonins, per als quals hem extret una xifra bastant interessant: un total de 74 participacions femenines (només alguna d'elles, com Graïda Grimau, repeteixen):

¹⁰⁴⁰ Tot seguint algunes observacions de Baranda (2005b: 218), que ens ajuden a perfilar el tema centrat al territori catalanoparlant.

Gràfic 2. Gràfic d'evolució de la participació de les dones als certàmens de Barcelona*

Girona	1622
	8

Taula 1. Xifres de participació en altres certàmens conservats: Girona

Palma	1626
	0

Taula 2. Xifres de participació en altres certàmens conservats: Palma

Veiem com, ja al segle XVII, les poesies de certamen femenines són creades a l'entorn de l'apogeu màxim de les grans festivitats religioses, especialment, les beatificacions i canonitzacions dels sants de caire local (Ramon de Penyafort, 1601; santa Eulàlia, 1686) d'altres amb més transcendència (Teresa de Jesús, 1614; Tomàs d'Aquino, 1643) o les festivitats immaculistes de 1619, 1626 i 1656). En efecte, aquests festejos religiosos, esdevindran en ple ambient post-tridentí català, com s'esdevé en la resta del territori peninsular, l'escenari perfecte per permetre algunes dones aportar les seves rimes a la devoció dels sants homenatjats i fer així, més visible, l'incipient fenomen que encara trigaria a eclosionar: la irrupció de l'escriptura femenina a l'esfera pública. Pel que fa al desenvolupament del fenomen als certàmens barcelonins, els nostres resultats coincideixen amb els que ofereix N. Baranda amb caràcter general, i amb Marín pel que fa a l'univers aragonés (2013: 148-149): les dones comencen a fer-s'hi visibles i a consolidar la seva presència des del primer decenni del segle XVII, amb un pic de concurrència femenina significatiu a partir de 1614, «cuando toda España se volcó en celebrar a la extraordinaria monja de Ávila» (Baranda 2005b: 219). De fet, Marín veu en aquestes solemnitats poètiques a Teresa de Jesús una contribució de pes «per construir una identitat colectiva o grupal que respalda su propia escritura en un espacio o marco compartido con los poetas, sirviendo de acicate para animar a otras mujeres a participar en posteriores certámenes»

* Indiquem entre claudàtors la xifra dels certàmens que només ens han arribat a través de vexàmens o sentències.

(2013: 149). I és que, no podem obviar que aquest fenomen d'irrupció de la dona com a agent creadora coincideix amb una major visibilitat de l'escriptura femenina assolida amb el model teresià, que va animar altres a aparèixer a l'escena pública com autores dels seus versos, competint fins i tot amb homes.

1.2.5.1. Sobre la impossibilitat de reconstruir el mirall trencat: autores o dedicatàries d'una poesia de certamen a la devoció?

Un element a tenir present a l'hora de valorar el fenomen de la participació poètica de les dones en certàmens és la possibilitat que alguns homes presentessin els seus versos a concurs sota signatura d'una dona, a fi de donar-li prestigi i renom en aquestes festes literàries on es reunia la flor i nata de la societat catalana de l'època. Aquesta hipòtesi, que no podem confirmar fins que no hi aparega documentació que ho expliciti,¹⁰⁴¹ ha estat apuntada per la crítica gràcies a algunes denúncies presents al vexàmens,¹⁰⁴² i, sobretot, per als casos de versos signats a nom de dones properes a l'entorn organitzatiu del certamen o a parentes d'escriptors; prova d'això el tenim amb les esmentades Francisca, Magdalena i Oròsia Agullana, que apareixen com autores de versos presentats a la devoció,¹⁰⁴³ que foren impresos en la relació de les festes i del certamen de 1622, celebrat a Girona a la canonització dels sants Ignasi de Loiola i de Francesc Xavier, i en honor al jesuïta Lluís Gonzaga.

Un altre testimoni interessant que ens permet posar sobre la taula la qüestió de les peces que alguns homes van presentar als certàmens, suposadament, a nom d'una dona, l'aporta el manuscrit poètic de Jeroni Vilar, datat entre els anys 1609-1618.¹⁰⁴⁴ El volum, completament desconegut del qual hem tingut notícia gràcies a les informacions del professor Albert Rossich –a qui agraïm la seva amabilitat i generositat– conté una sèrie de composicions destinades a un certamen que s'hauria celebrat a Vic, el 1618 en honor dels sants màrtirs Lluçia i Marcia, antics patrons de la vila, tal com consigna el cartell del certamen escrit pel mateix Vilar (f. 3-5)¹⁰⁴⁵ i que duu el mateix manuscrit («[...] Advertint-los est cartell / q. per tots los que escriuran / se'ls serà donat en premi / un gentil parell de guans [...]»), f. 4v). Una altra composició, amb rúbrica «Certamen literario que hizieron los señores procuradores de los santos mártires Lucían y Marcían en la misma capilla suya por Pasqua de Espíritu Sancto en el año de 1618» (f. 52v-54v) sembla respondre a una introducció

¹⁰⁴¹ Podríem resoldre alguns dubtes en cas que aparegués, per exemple, informació d'aquests certàmens en alguns dietaris, tal com fa Jeroni Pujades que explica com d'accidentat va ser un dels certàmens on va participar, tot confessant també que a ell se li va atorgar el guardó poètic «més per premiar la devoció que la composició» (Rossich (2011-2012 [2014]: 382-383).

¹⁰⁴² P. e. al *Certamen poético por la Cofradía de la sangre de Cristo* (1623) Felices de Cáceres denuncia que «Con las damas me enojo/ que se buscan poetas, satisfechas/ ya de un çurdo, ya de un coxo/ que hazer es imposible cosa de derechas,/ tan mal sale prestada,/ toda poesía, cual muger o espada» (*apud.* Marín 2013: 149).

¹⁰⁴³ Veg. Serrano y Sanz (1903-1905: I, 14); Riquer (1979: 214-216 i 1983); Simón (1965-1994: IV, 556 i 1972: 303 i 304); Simón Díaz & Calvo (1962: 22); i Pinyol (2010: 262).

¹⁰⁴⁴ ABEV, Ms. 265 vegeu-ne una descripció a MCEM. Els primers folis es troben mutilats. Al f. 2 llegim *Libro segundo de las obras de Hierónimo Vilar, echas en diversos tiempos y ocasiones. Enpessado oy, a los seys de setiembre anyo del Señor de 1609.*

¹⁰⁴⁵ «Obra primera de un certamen poético que hize por los señores procuradores de los santos mártires Lucían y Marcían».

versificada del certamen, en què consta la tipologia de les composicions a presentar (forma mètrica, llengua...):

[...]
convidam tots los poetas
que fassan mostra gallarda
del sert de sos bells ingenis
en festín tan desitjada;
tràgan las divinas plomas
y las liras ben trempadas
[...] (f. 53).

En la capçalera d'altres peces, hi llegim: «Seguexen-se los papers y obras que a dit sertamen escriguí, posant lo primer que en redondillas catalanas traguí en mon nom, escrivint la història dels sancts» (f. 5-9). A continuació, el manuscrit reporta un grup de composicions la rúbrica de les quals informa que el poeta va enviar la peça *a nom* d'alguna dona. Ho llegim a: «Otra obra que embié en nombre de la señora Susanna Blasia, escribiendo en el quarto sujeto, en que se pedía se escribiesse la constancia y firmesa que en el fuego tuvieron Lucían y Marçián» (f. 9-11); «Otra obra que embié en nombre de la señora Arcángela Borchá, escribiendo al quinto sujeto, en que se pedía descripción cómo stava triunphante la plassa vieja, quemándose en ella los sanctos mártires Lucían y Marçián» (f. 11-13); «Otra obra que embié en nombre de la señora Arcángela Valls, glosando la siguiente redondilla» (f. 13-14) copiada de nou a «Glosa que embié al certamen en nombre de la señora Arcángela Valls» (ff. 54v-55v), les quals ens indiquen que les peces podrien haver estat enviades pel poeta a nom d'aquestes dones per petició d'elles mateixes,¹⁰⁴⁶ revelant-nos una pràctica que en aquest cas podem documentar gràcies a l'existència d'aquestes rúbriques però que ens resulta impossible de detectar en d'altres peces (tant si són masculines com si són femenines). Altres rúbriques del manuscrit ens informen que les peces són d'altres dones: «Al quint subjecte, en què s demana las fervorosas entranyas que tingueren en lo foch Lluçià y Marçià, per Petronilla Paratge» (f. 55v-57); «Al quart subjecte, en què s demana la penitència que feren en lo decert Lluçià y Marçià, per Hierònima Folchs» (f. 57-59v); «Glosa por la señora Margarida Martines» (f. 59v-60); «Al quart subjecte, en què s demana la penitència que en lo desert feren Lluçià y Marçià, per Maria Vinyes» (f. 60v-62v); «Al segundo sujeto, en que se pidió toda la vida de los sanctos mártires, por Isabel Morlans» (f. 62v-64v).

Tanmateix, no comptem amb suficient informació per discernir si eren d'elles realment, les quals les van fer arribar a Vilar, en qualitat de secretari del dit certamen, que els va copiar al seu manuscrit o si les va escriure ell per fer-les llegir en nom d'aquestes dames i les hi va recopilar com a producció pròpia. D'altres peces de Vilar, van adreçades a algunes dames, sembla que oriündes de Vic, aspecte que demostraria la relació tan estreta que tenia amb algunes de les dedicatàries dels seus versos: «Quintillas puestas en medio de unas figuras de nuestra Senyora y el ángel Grabiél que saludava la Virgen, y estaban al derredor, dexando un vacío blanco en medio, donde hize estos versos a la señora Susanna

¹⁰⁴⁶ Davant d'aquestes peces, Vilar també n'hi hauria aportat una altra «Al tercer sujeto, en que se pidió la fe que aprendieron del demonio Lucían y Marçián, y este papel a mi cuánta» (f. 64v-66v).

Blàcia» (f. 17-18), dedicat a la dita Susanna; «A la ida de la señora Hierónima Nave con otras señoras [*segueix un mot ratllat*] para Sant Fransisco, dentro de un coche» (f. 18-20v) dedicat a aquesta dama; «Cobles de la gloriosa sancta Francisca romana, compostas a petició de la senyora Francisca Blàsia», que tanca amb:

Y pus tanta virtud mostra
vostra flor de collocàsia,
pregau per aquesta vostra
devota Francisca Blàsia,
que ns ofereix per cantar
esta cobla catalana
[...] (f. 26v-28v)

«Romanse en desafío contra la ciudad de Barcelona por aver hido allá la señora Susanna Blasia» (f. 28v-31v); «Descripción de las más hermosas doncellas de la ciudad de Vique» (f. 34v); «A sierta señora llamada Seraphina, en respuesta de una carta que enbió muy favorecida a cierto conocido suyo» (f. 39v-41); «A la señora Isabel Morlans» (f. 50v-51); «A la muerte de la señora Morguedesa» (f. 68v). Siga com siga, aquesta pràctica demostraria el grau d'acceptació social de la participació femenina als certàmens, ja que les dones podien recórrer a la ploma d'algú altre per concórrer-hi amb peces que no sols els podien reportar fama sinó que contribuïen a consolidar (amb reserves) la seva presència en els espais de sociabilitat literària de l'època. De fet, el manuscrit també conté una «Invectiva que hize al dicho certamen» (f. 66v-68) que sembla respondre a la tipologia del vexamen i en la qual esmenta la virtuositat de les dames que haurien concorregut al certamen, però amb faltes, ja que «que la labor y la pluma difieren en sumo grado»:

[...]
algunas damas hermosas
a quienes Phebo dorado
ha dado más perficiones
que tienen flores los prados,
han acudido a la fiesta
celebrando con sus cantos
mil heroycas virtudes
destos santos ausetanos;
pero en lo que es poesía
han un poquito faltado,
que la labor y la pluma
difieren en sumo grado.
Han querido algunas dellas
subir el buelo tan alto,
que siervos se bolvieron
en viendo del Sol los rayos.
Acé[p]tanles el deseo
estos s[eñ]ores idalgos,
mas como miran processo
han de dar justo descargo;
algunas han dicho bien,
y a ellas con pecho franco
les darán el alma y la vida
juntamente con el lauro.
Las otras perdonarán
hasta que sus cartapacios
en otra justa descubran

conceitos más remontados.
[...] (f. 67-67v)

Aquestes referències, però, per si soles no permeten parlar d'una pràctica generalitzada; per poder extreure conclusions sobre aquest tema, caldria comptar amb documentació testada. Per això, en aquest treball, nosaltres partim de la base que els versos assignats a una signatura femenina pertanyen, en efecte a una dona, tot eliminant qualsevol matís que no podria ser resolt a menys que indiqués que es tracta d'una peça escrita per un home a nom d'una dona (com en el cas de la poesia de Jeroni Vilar?). Amb això, acceptem la realitat de l'època, com si fóssem lectors de la mateixa, sense capacitat de conèixer aquestes falses identitats (*cf.* Baranda 2004b: 315), que podien afectar tant dones com homes.

1.2.5.2. Les dones i les festes (poètiques): un camp de recerca per abordar

Pel que fa a l'aspecte de les festes que auspiciaven la celebració d'aquests certàmens, en la introducció que encapçala el volum *Festes i celebracions. Barcelona 1700*, Garcia Espuche (2010a: 13-14) es lamentava de la manca de conservació d'elements de la cultura material festiva i l'escassetat d'estudis suscitats al voltant del tema; escassetat motivada, en part, per la creença que les festes barroques estaven caracteritzades per «des voluntats alienadores i propagandístiques dels poders, i les rebia admirativament una població que assistia a les celebracions com a mer espectador, sempre babau, embadalit i passiu, gairebé incapaç de mantenir o de crear manifestacions festives pròpies» (Garcia Espuche 2010a: 14). Per la seva banda, però, l'estudiós remarca els graus de participació del gran gruix de la població en les festes oficials, civils o religioses i subratlla la necessitat d'analitzar els graus d'aprofitament popular dels «interstícis» d'aquestes festes: les parròquies, els barris, els carrers, els gremis, les confraries... s'organitzaven col·lectivament per promoure i tirar endavant les pròpies iniciatives dels festejos, més enllà de participar en els actes oficials endegats per les instàncies del poder reial, estatal, civil i de les classes dominants, amb caràcter totalitzador. Una capacitat autoorganitzava que, considera l'historiador, no ha estat suficientment subratllada per la crítica. De fet, Garcia Espuche accentua la «manca de domesticació de la cultura popular al llarg del segle XVII» amb què pretén il·lustrar aquell volum *Festes i celebracions. Barcelona 1700* (Garcia Espuche 2010a: 14).¹⁰⁴⁷

En aquest aspecte, les dones van ser un dels agents que van saber ben aprofitar els anomenats «interstícis» de les festes i hi van exercir un paper rellevant no sols com a participants actives sinó també com a impulsores d'activitats, com ara les recepcions de les visites reials, esdevenint com veritables 'corts de dames' (Farga 1999: 21). Respecte a la implicació d'aquestes en les festes públiques, malgrat que alguns estudiosos han apuntat que el protagonisme hi estava reservat per a les classes socials dominants i, encara, per als homes

¹⁰⁴⁷ I ho fa per incidir en la incapacitat del govern de reprimir i prohibir les iniciatives festives populars especialment arran de 1714.

(Salvadó 1986: 45),¹⁰⁴⁸ García Espuche ja va posar de relleu en un altre treball del mateix volum suara esmentat com les festes:

[...] constituïen moments en què tots els agents en presència, amplíssimes capes de la població incloses, intentaven manifestar voluntats i aconseguir determinades coses, entre elles redefinir els límits dels seus àmbits d'actuació, tant en «vertical» (el poder) com en «horitzontal» (els competidors) (2010b: 23)

De manera superficial, l'estudiós analitza breument els graus de participació femenina popular en les festes públiques barcelonines (Espuche 2010b: 104); implicació que Vinyoles ja havia apuntat amb relació a les diversions, les festes i altres manifestacions populars de l'esdevenir quotidià de les dones medievals: «Sense preparació específica, les trobem participant de la vida social i econòmica, i veurem com són un dels factors de transmissió cultural» (Vinyoles 1988: 89). Certament, el tema de les actuacions de les dones en la realitat festiva barroca mereix reflexions aprofundides que no s'han abordat encara, i que no podem abordar aquí, òbviament. Aquí només pretenem aportar algunes idees que ens permeten explicar la funcionalitat i el paper dels certàmens en aquest espai de la sociabilitat de l'època.

Si retornem a l'estudi de García Espuche, conclou l'estudiós que no es pot afirmar que les dones hi exercissen un paper del tot passiu, ni que tinguessen el rol de meres espectadores en aquestes expressions urbanes de joia col·lectiva. I aporta l'exemple d'alguns casos d'intervenció i gestió de les dones en el context de les confraries d'oficis¹⁰⁴⁹ o en el de les parròquies. Els viatgers que estan de passada per Barcelona contribueixen a mostrar-nos amb la seva ploma una ciutat delectable, sociable i amb gran fama pels seus 'saraus' particulars¹⁰⁵⁰ i festes més públiques –així com les terres valencianes– en què les dones contribueixen sobremanera. Ho explica Cervantes a través del seu *Quixot*¹⁰⁵¹ i, molt abans a aquest, Henrique Cock, que al 1599, tot comentant l'estada de Felip III a la ciutat comtal, escrivia: «Después de comer hicieron danças todas las confradías con sus mujeres a las puertas del palacio, dando a

¹⁰⁴⁸ Considera l'estudiosa que: «El paper de les dones generalment es caracteritza per ser passiu, de mer espectador; si en algunes festes pren alguna rellevància, el seu paper no és de protagonista, sinó d'espectador actiu, cosa totalment diferent a l'actitud que prenen els homes en el torneig o processó» (Salvadó 1986: 45). És interessant contrastar aquestes afirmacions amb la realitat que reflecteix l'obra de Lo Frasso, *Los diez libros de fortuna d'amor* (1573), amb un especial protagonisme de les dames aristocràtiques de la Barcelona del moment en la celebració d'unes noces que es van convertir en «das fiestas las más ricas que huviessen vistas jamás» (cfr. Duran 1997: 86).

¹⁰⁴⁹ Respecte a la implicació de les dones laïques en el món de les confraries modernes, Alavedra (2006) deixa a relluir la implicació d'aquestes a Sabadell, on es va crear el 1596 una confraria específica de dones adreçada a la Mare de Déu, eina de «sociabilitat femenina malgrat Trento» que els va permetre establir vincles personals, socials, laborals i participatius.

¹⁰⁵⁰ Amb el sentit de *sarao*: «Junta de personas de estimación y gerarchía, para festejarse con instrumentos y bailes cortesanos. Tómase por el mismo baile o danza entre muchos» (RAE A 1739: 47). Francisco Santos recull a la seva obra *Los Gigantones en Madrid por defuera* (1666): «La gente que se juntó al ruido fue mucha, y nosotros nos fuimos orillas de Manzanares, donde vimos diversas danzas de gigantones, y a otro lado otros disfraces a modo de los saraos valencianos o catalanes» (ed. Suárez 2013: 549).

¹⁰⁵¹ «Llegó la noche, volviéronse a casa, hubo sarao de damas, porque la mujer de don Antonio, que era una señora principal y alegre, hermosa y discreta, convidó a otras sus amigas a que viniesen a honrar a su huésped y a gustar de sus nunca vistas locuras. Vinieron algunas, cenóse espléndidamente y comenzóse el sarao casi a las diez de la noche. Entre las damas había dos de gusto pícaro y burlonas, y, con ser muy honestas, eran algo descompuestas, por dar lugar que las burlas alegrasen sin enfado. Estas dieron tanta priesa en sacar a danzar a don Quijote, que le molieron, no solo el cuerpo, pero el ánima» (*apud*. Soldevila 1998: 24-25).

todos harto de reir. En todos los rincones de la ciudad estaban los músicos que les hacian el son para los pies» (*cf.* García Espuche 2010b: 104).

Així mateix, a través de la lectura del bon nombre de relacions de festes conservades, inferim que la compareixença femenina podia resultar decisiva en els balls i les danses, elements essencials dels festejos,¹⁰⁵² tot i els intents de Diego Pérez de Valdivia –predicador i figura rellevant del contrareformisme barceloní– d’eradicar-los de la vida quotidiana, en el context de la reforma post-tridentina que es va intentar aplicar a Barcelona.¹⁰⁵³ Però també notem la presència de les dones, normalment nobles i de classe benestant, així com dels gremis de la ciutat, en l’aparell organitzatiu d’altres activitats festives. Com ara en les celebracions que van tenir lloc a Barcelona, el 1601, a la canonització de Ramon de Penyafort [veg. Subapartat 2.3.2. d’aquest capítol];¹⁰⁵⁴ unes festes amb tan alt grau de participació popular que «la finalitat inicial va quedar superada per la mateixa marxa festiva de les coses» (García 2010b: 35). En el relat imprès de les festes, Rebullosa posa de manifest la gran participació de la gent dels barris i carrers en les festes, però especialment de les dones i les criatures, protagonistes de processons des dels diferents barris de la ciutat fins arribar al sepulcre del sant. Així ho llegim al «Discurso último. De las fiestas que las mugeres y niño han hecho a nuestro santo» (Rebullosa 1601: 470-475). La rellevància de les dones és tan visible que hi ha un dia específic, el dilluns dia de la Visitació de Nostra Senyora, protagonitzat per les festes de les dames a Ramon de Penyafort (2 de juliol) perquè:

allende de la universal se hechasse de ver también la particular devoción que le tenían celebrándole con particular fiesta y demostración de regozijo. Exemplo que lo imitaron las mugeres de los oficiales y artistas, concertándose por calles y barrios para acudir con su cornadillo a los pies de nuestro Santo

¹⁰⁵² A través d’una carta del doctor Francisco de Villalobos, metge de Carles V a l’arquebisbe de Toledo, datada el 1528, ens arriba la notícia de les festes per la vinguda dels reis a la ciutat de València, que van comptar amb festejos de les dames valencianes, protagonitzats per balls: «El sábado adelante fue la fiesta de las damas de Valencia, que si no la escureciera la nueva de Italia que llegó entonces, fue cosa preclarísima. Serían más de ciento y ochenta damas de la ciudad las que se juntaron en la sala, que como grandes avenidas de ríos se sorbieron y derribaron a las de la reyna. Habría entre ellas ciento y cinquanta ropas de brocado pelo y de oro tirado, y dellas avía tan hermosas que no se puede más decir, y todas a una mano tan dulces para tractar con ellas que no parecen cosa humana, sino más adelante. Dançarian por maravilla setenta dellas y duró la fiesta desde las cinco de la tarde hasta la media noche [...]» (*apud.* Alenda 1903: 23). A les festes en honor a l’entrada de Felip IV, de 1632, algunes relacions remarquen la presència resplendent de les dames en els balls: «que el domingo, lunes y martes se destinaron para luminarias y carnestoendas y que en esas noches hubo tantas máscaras, danzas y bailes, que pensaba tratar esto en otro pliego, donde diera cuenta asimismo del sarao que hicieron las damas barcelonesas» (*Relación* 1632: 280) o «Tras eso siguió el sarao al cual sistió grandísimo número de Damas aplaudidamente adornadas» (*Viage* 1632: 277). En altres ocasions, les dames eren requerides com a jurats en la tria dels millors cavallers dels torneigs: «Consultaron los jueces a las damas que habían concurrido, que fueron más de 60, acerca del caballero que en su juicio había merecido en el torneo el concepto de más galán, pronunciando la Sra. Dª Elvira de Mendoza la sentencia a favor...» (Mendoza 1625: 248).

¹⁰⁵³ Així, en un article dedicat a les dones de la història de Catalunya, Soldevila (1998: 25-26) recull les queixes d’Onofre Selma, un català que va viure a Castella durant una llarga època i autor del manuscrit espiritual *La Verdad defendida*, que en tornar a Catalunya blasmava les exhibicions públiques de les dones catalanes que, mancades de modèstia i amb total llibertat de moviments, participaven en saraus i balls: «andaban allí hombres y mujeres tan revueltos y confusos en su endemoniado baile de cerdanas [=sardanes] [...] y es horror y escándalo verlos asidos de las manos, hablando [...]».

¹⁰⁵⁴ Sobre les festes valencianes, Carreres y de Calatayud dedica un apartat a las «Damas de la nobleza» (1949: 206-213), en què exposa el nom de les grans dames valencianes que van prendre part molt activa en les festivitats de la ciutat.

como veremos: que tanto como esto luze lo que es virtud sobrepuesta en el paño fino de la nobleza. Fue la muñidora¹⁰⁵⁵ la fiesta digo Doña Violante de Cardona [...] (Rebullosa 1601: 456).¹⁰⁵⁶

Aquest acte constava de música amb ministrils i trompetes, i d'un sermó predicat pel bisbe de Barcelona a la catedral de la ciutat presidit pel virre. El sermó, imprès a la relació de Rebullosa (1601: 457-468), ens deixa entreveure quina era la posició del predicador davant d'aquesta presa d'iniciatives festives per part de les dones, vistes com a complements dels seus marits amb un to tenyit per la misogínia imperant:

Y según esto: ¿no es lo ínfimo de las alabanzas de san Ramón ser también celebrado por las mugeres? Que aunque de parte de su devoción, son grandes y de mucha estimación, todavía traen arrastrando su imperfección natural, comparadas con los varones; para que así se consiga alabanza perfecta y se reciba testimonio de aprobación, no menos de las mugeres que de los hombres. Y para que se verifique lo que San Pablo deseava en estas materias de devoción y de culto, y servicio de Dios *Verumtamen neque vir sine muliere, neque mulier sine viro in Domino. Nam sicut mulier de viro, ita et vir per mulierem: omnia autem ex Deo.*¹⁰⁵⁷ Bastó el mal exemple de la idolatria de los maridos para pervertir y mezclar en ella a las mugeres; cosa de que se queixa Dios: *non ne vides quid isti faciunt in civitatibus Juda, et in plateis Iherusalem? Fily colligunt ligna, et patres succendunt ignem, et mulieres conspergunt adipem, ut faciant placentas reginae caeli, et libent dy alienis.*¹⁰⁵⁸ Acá, todo al revés pues hombres y mugeres y niños, todos de común acuerdo se han consentado de alabar y engrandescer a Dios en este su santo. De suerte que quanto a esto se puede por cumplido y satisfecho el gusto de quién dixo: *In tribus placitum est spiritui meo: concordia fratrum, amor proximorum, vir et mulier bene sibi consentientes;*¹⁰⁵⁹ mayormente en materias de piedad y de devoción, en las quales ellas tienen más voto, *Sanctificatur vir infidelis per mulierem fidelem.*¹⁰⁶⁰ Y así se vio siempre: *Quicquid ad cultum et ad vestes sanctas necessarium erat, viri cum mulieribus prebuerunt: omnes viri et mulieres mente devota obtulerunt donaria;*¹⁰⁶¹

[...] Bien merecido tuvo san Ramón al estado y condición de mugeres la devoción con que agora le sirven, por muchas y grandes mercedes que a ellas vivo y muerto les hizo, en trabajos y desconuelos de esterilidad y de malos partos. Y en una cosa en particular que es aquel milagro famosísimo de la hija del ciudadano de Barcelona que estando impossibilitada por fea y mucho más acrecentada esta dificultad por pobre, encomendada por sus padres a san Ramón, quedo tan hermosa que se pudo excusar el milagro de hazella rica (Rebullosa 1601: 467-468).

Més enllà d'aquests festejos més populars, de la revisió de la sentència del certamen celebrat en el context d'aquestes festes hem recollit una bona assistència de dones participants, procedents majoritàriament de la noblesa (Rebullosa 1601: 439-442). Fet i fet, una de les conclusions que podem inferir de l'estudi realitzat sobre aquestes fonts és la capacitat d'intervenció de les dames (especialment les de les classes privilegiades, nobles i

¹⁰⁵⁵ *muñidor* es correspon al terme català 'andadora': «En les confraries, germandats, convents de clausura, etc., persona que s'ocupa de portar avisos i fer altres comissions» (DIEC).

¹⁰⁵⁶ Segons Molas (2004: 200) la dita Violant de Centelles, és esmentada per Pujades com «la dama de més fe i més respectada de quantes hi ha hagut en nostra temporada», esposa del portanveu de governador que en la festa oferida per la ciutat al rei III el 1599, actuà com «do cap de les dames» i va ser la primera a besar-li la mà.

¹⁰⁵⁷ 1Cor. 11: 11-12 «D'altra banda, ni la dona sense l'home, ni l'home sense la dona, en el Senyor; perquè, així com la dona prové de l'home, així també l'home existeix gràcies a la dona; i tot prové de Déu».

¹⁰⁵⁸ Jr. 7: 17-18 «¿Què no ho veus què estan fent a les ciutats de Judà i pels carrers de Jerusalem? Els fills, arplegant la llenya; els pares, encenent el foc; les dones, fonyant la pasta per fer coques per a la Reina del Cel, i vessar libacions a d'altres déus per ofendre'm!».

¹⁰⁵⁹ Ecli. 25:1-2 «En tres coses es complau la meva ànima que són agradables a Déu i als homes: la concòrdia dels germans, l'amistat entre veïns, la bona entesa entre marit i muller».

¹⁰⁶⁰ 1Cor. 7: 14: «Ja que el marit infidel és santificat per la muller, i la muller infidel és santificada pel marit creient».

¹⁰⁶¹ Ex 35: 21-22 «Tots els de cor generós i tots aquells qui s'hi sentien moguts pel seu esperit anaren a portar la contribució de Jahvè per a l'obra de la tenda de l'oracle, per a tot el seu servei i per als vestits sagrats. Els homes i les dones de cor generós portaren braçalets, arracades, anells i collarets, tota mena de joies d'or. Aquella ofrena d'or amb què cadascú havia fet l'ofrena del balanceig a Jahvè».

burgeses) en les funcions de caràcter públic o semipúblic¹⁰⁶² de les festivitats urbanes, tant en l'aspecte organitzatiu com, sobretot, participatiu. Les dones hi són presents en bon nombre a les processons dels carrers, però també a les esglésies, on escolten els sermons i, fins i tot, aporten peces poètiques als certàmens celebrats en el marc festiu: aquestes dades il·lustren un interès de les grans dames per deixar-se veure en els actes més culturals i literaris de la festa, i de les seves famílies per fer-les-hi figurar i fer-les participar d'alguna manera en el joc d'influències de la noblesa a què pertanyien. En paraules de Rossich, es tracta «d'un sector de la societat que versifica justament per mantenir una presència pública i prestigi social» (2011-2012 [2014]: 379), però, era així també per a les dones? Quin tipus de prestigi podia donar-los, quan el discurs social les allunyava de qualsevol intent de demostració de la seva cultura? Del que no hi ha cap mena de dubte és que les dones van saber aprofitar els espais de la festa per donar a conèixer, per primer cop, els seus noms vinculats a aquests esdeveniments socials i poètics reflex de la vida cultural del moment. És evident que el tema de la contribució i la presència de les dones en l'entramat festiu barroc –més enllà de les participacions als certàmens poètics– necessita un estudi més acurat a partir de la revisió de les fonts sobre el tema, les dites relacions impreses. Però, si seguim les asseveracions de Garcia Espuche, podríem interpretar que amb la seva presència als festejos públics i encara als certàmens que hi tenien cabuda, les dones estaven redefinint els seus àmbits d'actuació i podien constituir-se com a emissors poètics autoritzats. Amb aquestes experiències, prenen un protagonisme actiu que usualment no podien exercir, amb el caràcter d'expressió pública que els permetia el context festiu.

L'origen d'aquestes contradiccions entre la realitat social i el discurs moral vigent es pot entendre pel fet que, més enllà del component d'esbarjo i diversió que podien suposar els festejos públics on s'emmarquen els certàmens, prendre part en els diversos actes civils, religiosos, militars i d'aquestes commemoracions urbanes també revertia a homenatjar el poder (el rei o l'Església, en funció del tema celebrat); d'acord amb això, les implicacions en la festa, com a manifestació urbana massiva, contribuïa a obtenir mèrits i reconeixements de part dels poders polític o eclesiàstic i, per això, calia que les famílies més rellevants de la ciutat hi figuressen en primer plànol¹⁰⁶³ a fi d'estendre les seves influències; també participant-hi en l'ornamentació literària dels escenaris i en les festes poètiques, sense distinció de gènere en els participants. Les funcions socials i característiques pròpies dels festejos expliquen també que les dames que figuren com a versificadores a les relacions impreses, provenen generalment de les famílies més distingides del període: són elles les més formades intel·lectualment, com a lectores i possiblement escriptores en l'esfera privada, que donen el salt a l'esfera pública gràcies especialment a una xarxa de relacions personals que les animen a fer-ho. Alguns estudiosos han situat les festes barroques en unes coordenades d'espai i temps utòpics, i això explica la intromissió de les dones en una

¹⁰⁶² Sobre aquesta sociabilitat de les grans dames catalanes durant el barroc, veg. Molas (2000: 200).

¹⁰⁶³ Sobre les festes valencianes, han estudiat aquesta qüestió Carreres y de Calatayud (1949: 183-188, amb un apartat dedicat a la «Nobleza que interviene en festejos de tipo literario» i «Autoridades de la ciudad» 188-206, i especialment «Damas de la nobleza», p. 206-213); i Pedraza (1977).

esfera, la literària, en què fora d'aquests esdeveniments extraordinaris, en restaven als marges. La compareixença als certàmens era una activitat més de la festa barroca, propícia al lluïment de la noblesa i de les classes benestants, que hi van acudir massivament. En definitiva, considerem que es tractava d'una adhesió no problemàtica als valors dominants,¹⁰⁶⁴ ja que l'escriptura poètica pública de les dones era, en aquest cas, una manifestació més de devoció al sant al qual festejaven, alhora que representava per a elles una eina de sociabilitat i de lluïment social fonamental.¹⁰⁶⁵ I és que cal tenir en compte que en aquests tipus d'esdeveniments, els poetes no hi acudien tant per adquirir fama poètica sinó més aviat, per guanyar-se prestigi social davant d'un públic que, generalment estava conformat per les capes altes de la societat i, on, casualment també destacaven les dames.¹⁰⁶⁶ Tampoc no podem perdre de vista que un bon nombre de participants encara eren joves donzelles, a les quals li hem de pressuposar un major atreviment per presentar els seus versos davant d'un públic oient, o bé dames distingides, amb cert renom i fama de qualitats.

Però, aquestes qüestions no ens poden fer obviar i mitigar una realitat: és a través dels intersticis que representen els certàmens, doncs, que les dones irrompen com a subjectes actius en els circuits literaris massius de l'època, que acaben esdevenint per a elles l'oportunitat per participar d'una activitat cultural amb gran projecció.¹⁰⁶⁷ Així, el caràcter extraordinari d'aquestes manifestacions poètiques femenines, no hauria d'invalidar la importància del fet que, per primer cop, creadores de poesia ens són conegudes amb nom i cognoms associats a aquest fenomen urbà. I és que considerem que la importància dels certàmens cal situar-la, precisament, en el seu paper com a plataforma de difusió i de participació poètica femenina, que acabaria prenent unes dimensions inaudites als territoris de parla catalana –com a la resta de l'esfera peninsular– i que mai no havien estat considerats. Fins i tot, hi trobem dones que es van emportar el premi del concurs; guardó

¹⁰⁶⁴ D'acord amb Osuna: «Es posible que esta práctica resultara menos transgresora de lo que a primera vista podría pensarse, ya que la poesía vinculada a celebraciones públicas suele integrarse sin fisuras dentro de la ideología oficial, de manera que este enfrentamiento (implícito) a las presiones vigentes no se empleaba aquí sino para la adhesión, no problemática, a los valores dominantes. Por otra parte, estos poemas tienden a desarrollar un discurso en el que la voz del yo pierde su individualidad para proyectarse como portavoz de un sentir que o es colectivo o tiene vocación de ser asumido por la colectividad, y por tanto, un discurso que no remite a una supuesta interioridad femenina y que incluso no suele identificar su voz como tal» (2005: 238).

¹⁰⁶⁵ Ho havíem vist en relació al certamen barceloní de 1601, en honor a Ramon de Penyafort, on l'autor lloa les dones per haver concorregut al certamen i en destaca més les virtuts físiques que no pas les literàries: «[...] Por remate muy apuestas / vinieron unas doncellas / ricas, hermosas y bellas, / porque las mejores fiestas / no valen nada sin ellas. / Una música ordenaron / en que del santo cantaron / con soberana armonía / y quatro versos glosaron / que el cartel pedido había. [...]» (Rebullosa 1601: 439-440).

¹⁰⁶⁶ A mode d'exemple, Mas i Usó destaca el caràcter aristocratitzant d'un certamen valencià de 1667, en honor de la Mare de Déu dels Desemparats, conformat per un jurat de prohoms (comtes, barons, batle general, alcaide, cavallers...). Segons ell: «Del mismo modo que se potencia el rango elevado de esta justa, se intenta separar a las clases menos pudientes de la celebración. Es decir, el proyecto aristocratizante de la justa llega a apartar a la plebe de los lugares públicos en los que se realizaban las justas poéticas» (Mas i Usó 1991: 271). De fet, el relator de les festes distancia el públic distingit del certamen de la 'muchedumbre del vulgo', que no va tenir accés al recinte on tenia lloc la festa poètica: «Numerosa nobleza –incloses “innumerables señoras, fixos astros en la fineza de su piedad, preciosas piedras en la constancia de su devoción”– y convocados ingenios, ocupaban lo restante de la capilla cerrada con cuidado para la muchedumbre del vulgo y abierta para los menos, que son los más» (De la Torre 1667: 156).

¹⁰⁶⁷ Sense oblidar que les dones ocupen un lloc subsidiari en aquests esdeveniments literaris

que, per força, els havia de proporcionar una projecció social i pública considerable. Però, malauradament, la distància cronològica que separa aquella època dels nostres dies ens impedeix que arribem a conèixer les dimensions reals del fenomen, més enllà de les impressions proporcionades pels estudiosos que s'hi han apropiat. Així, quant a les repercussions dels certàmens del segle XV, Fuster considerava que:

Els actes públics de celebració, festes en definitiva, encaixaven encantadorament en el ritme fàcil i sumptuari de la vida ciutadana. De més a més, aquell sistema de competició poètica ofería moltes facilitats als versificadors de vocació dèbil o de capacitat restringida. Hi hagué aleshores molts poetes que només eren poetes de certamen, i potser n'hi hagué més encara que solament van escriure de manera ocasional, seduïts pel premi o per la satisfacció de vanitat que la cerimònia hi brindava. D'altra banda, el certamen comportava una publicitat, fugaç però àmplia, de les obres. El poeta tenia al seu davant una oportunitat d'exhibició que no li donaven el llibre imprès ni el manuscrit. I la consideració social que, en un grau major o menor, es guanyava amb les petites victòries literàries, devia contribuir a l'apassionament dels participants. Tot plegat, és clar, havia d'afavorir una producció més aviat mediocre (1968: 367-368).

Característiques que podem extrapolar fàcilment als certàmens del segle XVII, segons les quals l'assistència de les dones a aquests esdeveniments de caire social i la lectura en veu alta dels seus versos davant d'un públic nombrós i impacient, podia significar-los que el seu nom fos conegut a l'espai públic; un nom que solitàriament podria no tenir gaire significació, però que «se convierte en presencia, y la nómina, en indiscutible realidad, cuyo número es un argumento más de su relevancia social y de las relaciones de 'socorros mutuos», en paraules de Ruiz Pérez (*apud.* Marín 2013: 151). A més, aquest fenomen de les justes també va significar la impressió de bona part dels versos femenins que ens han arribat del període, que en condicions normals rarament podrien haver vist l'estampa, com ja s'ha comentat en altres apartats de la tesi. I, al capdavant, aquí radica la importància d'aquestes plataformes de sociabilitat literària per a l'avenç en la visibilitat de l'escriptura femenina: les impressions femenines augmenten i la dona creadora esdevé cada cop una realitat més possible (a passes molt petites, esclar). De fet, quan aquesta tradició dels certàmens perd vitalitat, cap a finals de segle XVII, les dones quedaran orfes, sense aquest canal de difusió i de creació poètica tan essencial que els permetia participar visiblement del panorama cultural del moment (Marín 2013: 153). Clourà així una època daurada per a la difusió de la poesia femenina, ja que en acabar-se aquests certàmens, les dones deixen de tenir aquests espais per a la impressió dels seus versos, reduint-se dramàticament qualsevol possibilitat que havien tingut de consolidar-se en aquests espais, i, essent silenciades de nou, a l'ostracisme conventual o a l'escriptura privada sense que arribés a transcendir.

2. La fi d'una època: les poetes seglars i la poesia a la premsa escrita de les darreries de segle XVIII

Com s'ha apuntat al final de l'apartat anterior, amb el declivi de les modes de la poesia liminar i dels certàmens, al segle XVIII les dones de l'àrea catalana queden orfes de plataformes on poder presentar la seva poesia (i publicar-la), de manera que tan sols l'esfera conventual es manté com el gran focus de creació i de circulació poètica de dones. La poesia del segle XVIII restarà inèdita, excepte algunes mostres de poesia que es publiquen a les Vides de religioses virtuoses, amb caràcter exemplar, tal com ja veurem en el capítol següent, dedicat a aquesta producció. Més enllà de l'espai monàstic, l'horitzó d'autores seglars anteriors al segle XIX que tenim documentades fins al moment és bastant pobre. Evidentment, al desconeixement que tenim de les lletrades catalanes del segle XVIII, a recer de l'escassa documentació conservada, hi contribueix poderosament el fet que més enllà de les autores religioses que van viure rere la clausura i que veurem tot seguit, les poetes seglars que van deixar obra escrita en aquesta centúria ho feren generalment a través de manuscrits.¹⁰⁶⁸

Així, pel que fa al panorama de poetes seglars que presentarem en aquest apartat, complementa el panorama d'escriptores revisat al Capítol 3. Apartat 3. Coneixem l'obra de dues valencianes aristocràtiques que van viure a cavall del segle XVII i XVIII, i que van participar en el procés d'escriptura literària a través de la poesia, en paral·lel amb els progressos apareguts a la societat europea, i hispànica. Parlem de la castellonenca Maria Igual i Miguel (Castelló de la Plana, 1655-València, 1735), amb obra editada només recentment de la qual ja hem tingut ocasió de parlar [Capítol 3. Apartat 3 i Capítol 4. Subapartat 2.3.], i de Mariana Escrivà d'Íxar i Monsoriu (València, 1670-?, 1730), el nom de la qual ja ha aparegut [Capítol 4. Apartat 1]. Pel que fa a les dades primàries de la segona, hem pogut saber que fou baronessa d'Estivella, comtessa de Carlet i Alcúdia, i de Gestalgar, i l'únic que ens n'ha arribat són uns goigs de caire religiós, adreçats al patró d'Alzira, sant Bernat de Carlet o d'Alzira (1135-1181), que a diferència de l'obra de l'anterior, sí que van veure la llum [CXIII].

Caldria afegir-hi, a més, les mallorquines Joana Ignàsia Marc Morell i Gertrudis Conrado, conegudes per la crítica però amb obra desapareguda. Les poques dades de què disposem sobre Joana Ignàsia Marc Morell (Pollença,?- Palma, 1791)¹⁰⁶⁹ són que pertanyia a la classe noble: fou filla de Francesc Marc de Binitije i Bonmasip, i d'Agnés Morell,¹⁰⁷⁰ i que va estar casada amb un regidor de l'ajuntament de Palma, anomenat Francesc Pizà i Gible. Estava, per tant, ben posicionada socialment i, la seva bona predisposició natural va anar acompanyada d'una educació acurada d'acord amb el seu estament social. Va morir a Palma el

¹⁰⁶⁸ S'han conservat les cartes familiars de Rosa Dot Prat (Manlleu, 1769-Valls, 1841), que deixen entreveure les preocupacions i la vida d'una burgesa de canvi de segle (veg. la fitxa del DBD, a cura de Carme Sanmarti Roset [s.v. *Rosa Dot Prat*]). Malauradament, no podem dir el mateix de les cartes de la noble tarragonina Josepa Veciana Pastoret (Valls, 1798-Tarragona, 1843) que hauria intercanviat amb parentes i conegudes seves, no conservades (veg. la fitxa de DBD, a cura de Montserrat Sanmarti Roset [s.v. *Josepa Veciana Pastoret*]).

¹⁰⁶⁹ Sobre aquesta, veg. Bover (1842: 179-180; 1868 [1976]: I, 461); i Serrano y Sanz (1903-1905: II, 38).

¹⁰⁷⁰ Bover (1842: 179) va considerar que Ignàsia era filla de D. José Marc, ciutadà militar, i de Margarita Sureda, dades que va esmenar en un treball posterior (Bover 1868 [1976]: I, 461).

6 de gener de 1791, després d'haver atorgat la seva darrera disposició testamentaria davant el notari Guillem Vallés i Cladera l'any anterior. Respecte a la seva obra, només coneixem una *Oración a Jesucristo Crucificado*, en castellà, escrita vers el 1776, esmentada per Bover. Segons el bibliògraf mallorquí, la peça es trobava transcrita en un dels volums miscel·lanis del cronista general de l'illa Bonaventura Serra i Ferragut (Palma, 1728-1784), doctor en ambdós drets i catedràtic de la Universitat Lul·liana, i fundador de la Societat Econòmica de l'Illa.¹⁰⁷¹ Sobre la peça copiada de Joana Ignàcia Marc, Bover —que en va transcriure els primers vuit versos i els sis darrers a partir de dita còpia (1842: 179-180; 1868 [1976]: I, 461)— no assenyalava la referència concreta de l'obra Serra sinó que:

[...] en uno de sus tomos misceláneos que se conservaban en la biblioteca de S. Francisco de Asís nos transcribió una *Oración a Jesucristo crucificado* escrita en 1776, que consta de 200 versos castellanos y puede mirarse como una de las mejores producciones de esta esclarecida poetiza (1842: 179).

I, més tard, que: «De sus composiciones poéticas, únicamente hemos podido encontrar, en un tomo de *Varia*, de letra del cronista Serra, la *Oración de Jesucristo crucificado...*» (1868 [1976]: I, 461). Aquesta manca de concreció de dades ens ha impossibilitat, de moment, l'accés a la còpia que esperem poder localitzar en un futur.¹⁰⁷²

L'altra autora seglar mallorquina que es va dedicar a la poesia en les darreries del segle XVIII fou Gertrudis Conrado de la Flor (Palma, a. 1786-1832),¹⁰⁷³ descendent de banquers genovesos arribats a l'illa el 1620 (Bordiga 2002). Fou filla de Jaume Conrado i Sampol de la Teulera (1696-1773), tresorer del regne de Mallorca i capità de Dragons, i d'Anna Flor i Alemany, procedent d'una família de militars. Com corresponia al seu llinatge, Gertrudis va rebre una educació refinada i es va afeccionar a les lletres. Casada amb Bartolomé Danús, va morir a la seva ciutat natal sense descendència. Segons ens consta, Gertrudis va escriure la comèdia *Por guardar fidelidad insultar á la inocencia y esclava por el honor*,¹⁰⁷⁴ en castellà, que va arribar a representar-se amb èxit al teatre de Palma el 1786. Aquesta obra s'havia donat per perduda perquè no es tenia notícia de la seva localització (Serrà 1987: 41; AHTE: I, 110; Bordiga 2002); amb tot, hem de celebrar la recent aparició del manuscrit d'aquesta obra, en el catàleg de la casa de subhastes barcelonina *Soler y Llach* al juny de 2013, com ja s'ha apuntat al Pòrtic.¹⁰⁷⁵ Al costat d'aquesta obra dramàtica, Gertrudis també va escriure poesia,

¹⁰⁷¹ Només va publicar unes *Glorias de Mallorca* (2 vol., Palma de Mallorca: Miguel Cerdà, 1755), i va deixar inèdites moltes obres de temàtica diversa, com ara jurisprudència, ciències geogràfiques, històriques i naturals referents a les Illes (Bover 1868 [1976]: II, 367-378).

¹⁰⁷² Són diversos els manuscrits de Bonaventura Serra que podrien contenir la peça i que van pertànyer a la Biblioteca interior de Sant Francesc d'Assís, conservats a la Biblioteca Pública de Palma 'Can Sales' (BPM); com ara el manuscrit *Anotaciones Varias* (ms. 610) o *Memorias y anotaciones Siglo XVIII*, en diversos volums (Ms. 613, 614, 615, 616, 617, entre d'altres (García & Marsá 1989).

¹⁰⁷³ L'han esmentada i estudiada Furió (1850: 317-318); Bover (1868 [1976]: I, 208); Serrano y Sanz (1903-1905: I, 277); Serrà (1987: 41-42); Bolufer (1998: 314); Bordiga (2002); AHTE (111 i 435); Ruiz (1996: II, 55); Palacios (2000: 117); Trueba (2005: 97); i Palau (2012),

¹⁰⁷⁴ L'AHTE (435) la descriu així: «Su título es muy sintomático del tipo de comedia que debió ser, ya que corresponde, con su duplicación expresada en tres octosílabos, a los alambicados títulos del último barroco, de los que tanto se rieron Moratín y otros ilustrados». Bover (1868 [1976]: I, 208) també en transcriu un fragment.

¹⁰⁷⁵ El manuscrit, en quart i de 120 pàgines, va ser trobat al costat d'altres manuscrits procedents de una biblioteca balear d'un dramaturg de finals del s. XIX; té algunes correccions que devien procedir de la mateixa

de moment, desapareguda, perquè no es va arribar a imprimir. Un nebot de l'autora conservava algunes peces que li va facilitar al bibliògraf Bover, entre els quals hi havia una glossa de la dècima *El mundo está caducante*, i una glossa en castellà, de temàtica amorosa ([CXIV] *Inc.* «Esperanza y no tenerla...»), que és l'única que li podem llegir perquè Bover la va transcriure amb la justificació següent: «La poesía que sigue es una de las muchas que escribió de esta clase: la hemos insertado para que nuestros lectores tengan una muestra de su gran facilidad en la versificación» (1868 [1976]: I, 208).

Ara bé, més enllà d'aquestes referències, com ja s'ha comentat en altres apartats, el segle il·lustrat aportarà una nova via de comunicació poètica per a les dones, que incrementarà les possibilitats d'impressió femenina i contribuirà a enriquir un panorama de poesia seglar femenina al segle XVIII bastant pobre: ens referim a la premsa escrita de finals del segle XVIII, on comencen a aparèixer versos signats per noms femenins. Basta revisar l'*Índice de las poesías publicadas en los periódicos españoles del siglo XVIII*, de Francisco Aguilar (1981) per escatir una nòmina de poetes bastant àmplia de l'àmbit hispànic que van donar a conèixer algunes de les seves peces a través d'aquest mitjà. Tot basant-nos en aquest índex, amb relació a l'àrea lingüística catalana hem reunit alguns noms de dones que van publicar les seves poesies – generalment en castellà però alguna en català– al *Diario de Valencia* i al *Diario de Barcelona* durant les darreries del segle XVIII-principis del XIX. En el diari barceloní, aparegueren impreses les poesies de les desconegudes Isidra Rubio (Aguilar 1981: 85 i 133) i Maria Lluïsa (Aguilar 1981: 8), i de la ja esmentada Mariana Abelló [Capítol 3. Apartat 3 i Subapartat 4.1.]. Al costat dels versos d'aquestes autores amb nom i cognoms, tot i que amb una identitat no gaire clara, s'han d'afegir altres peces amb signatures femenines que remetien a sigles o pseudònims amb què amagava la veritable identitat autorial: «La madama de la X» (Aguilar 1981: 278) i «La ninfa del Segre» (Aguilar 1981: 285), si és que no són, tal com s'ha hipotitzat, «coartadas burlescas de autores masculinos» (Palacios 2002a). A través de les pàgines del *Diario de Valencia* només rastregem tretze poesies d'una desconeguda Leonor Lazombert y Cortas, que durant 1796 i 1797 hi va publicar no només poesia de temàtica molt diversa, sinó també nombrosos articles¹⁰⁷⁶ i que podria tractar-se, de fet, de la mateixa Leonor que va establir-hi la tertúlia al ludida en un apartat anterior [Capítol 3. Subapartat 4.1.]. Aquestes poesies aquí reunides responen a una temàtica ben diversa: poesies de circumstàncies, bucòliques, satíriques, d'elogi, en resposta a altres peces publicades al mitjà, d'esdeveniments concrets, amoroses... Amb això, advertim que en la darrera dècada del segle XVIII, la poesia femenina en aquesta àrea geogràfica va poder veure la llum a través d'un canal d'ampli ressò com va ser la premsa periòdica, la qual va esdevenir «otro de los nuevos medios de difusión del siglo, constituyó un foro en el que algunas dieron a conocer sus poemas o sus cartas y en el que se publicaron varias memorias u oraciones (piezas retóricas) escritas inicialmente en otros ámbitos» (Bolufer 1999: 202).

autora, i incorpora en els marges algunes anotacions sobre els decorats, l'escenografia... Desconeixem la propietat actual del manuscrit.

¹⁰⁷⁶ Veg. Aguilar (1981: 34, 49, 55, 62, 97, 100, 104, 131, 173, 181, 192, 220 i 259).

Capítol 7. Els espais sagrats. La poesia monàstica femenina dels segles XVI-XVIII

1. Gestació de l'ambient de poetització conventual a l'àmbit carmelità descalç

Al llarg d'aquesta tesi ens hem anat referint com tots els estudis dedicats a la literatura femenina d'època moderna han demostrat a bastament el pes que va exercir Teresa de Jesús com a estímul perquè d'altres dones de l'època, generalment les religioses, prenguessen la ploma.¹⁰⁷⁷ Així mateix, a l'hora de parlar de l'origen de la poesia conventual femenina, cal vincular-lo també amb la tasca de difusió del renovament espiritual de la santa avilesa¹⁰⁷⁸ (des de mitjan segle XVI), que comportà una prolífica activitat literària (Baranda 2013). I és que malgrat que l'obra poètica teresiana –editada tardanament al segle XIX i freqüentment tractada com a obra menor (Beltran Larroya 1964: 224)–,¹⁰⁷⁹ és la menys coneguda i estudiada davant l'imponent pes de la seva prosa doctrinal, que assoliria la «consolidació canònica» (Baranda 2013),¹⁰⁸⁰ l'acció i el discurs de la reformadora respecte a la poesia foren cabdals per impulsar la creació i el consum poètics en els convents femenins moderns de tot l'àmbit hispànic. Basta revisar les cartes o el *Libro de la Vida* de Teresa de Jesús per constatar la promoció del conreu poètic i el cant entre les seves “filles espirituals”:¹⁰⁸¹ com a eina fonamental de la vida conventual reformada, que afavoria el recolliment espiritual, i també com a expressió de l'ànima conseqüent al de l'experiència mística (Orozco 1987: 117).

Gustaba la Madre de que sus monjas anduvieran alegres y que cantasen en las fiestas de los santos e hiciesen coplas. Mas como gustaba de dar ejemplo en todo, hacíalas ella misma y las cantaba en unión de sus hijas sin instrumento ninguno de música, sino acompañándose con la mano, dando ligeras y suaves palmadas para llegar al compás y hacer cierta armoniosa cadencia (*apud*. Manero 1991: 39).

Amb aquest conegudíssim fragment, el primer biògraf de Teresa, Francisco de Ribera, que la va conèixer i tractar, donava sonada notícia de l'afició de la reformadora per

¹⁰⁷⁷ Especialment, els treballs dedicats a l'autobiografia femenina; Herpoel, però també d'altres, centrats en autores de llengua castellana.

¹⁰⁷⁸ Orozco (1959: 139-150) ha documentat magníficament l'activitat poètica a l'entorn de Teresa de Jesús.

¹⁰⁷⁹ Quant a la problemàtica d'estudi de l'obra poètica teresiana, lleg. Ruiz (1990); respecte a la personalitat literària de santa Teresa, són nombrosos els treballs apareguts darrerament; veg. l'estudi ja clàssic de García de la Concha (1977).

¹⁰⁸⁰ El procés de publicació de la prosa teresiana s'inicià el 1583, uns pocs mesos més tard de la mort de l'autora, amb la fita culminant de l'edició de fray Luí de León: *Los libros de la santa madre Teresa de Jesús*, 1588 (*Libro de la Vida, Camino de perfección, Avisos, Moradas i Exclamaciones*). En canvi, les poesies de la santa avilesa, no van veure la llum fins al segle XIX, amb una edició de Vicente De La Fuente, el 1861, dins els *Escritos de Santa Teresa. Tomo primero* («Poesías de Santa Teresa», De La Fuente 1861: 501-518); veg. Jude (2012: 43).

¹⁰⁸¹ Emeterio de Jesús María O.C.D. (1949: 9-13) ofereix una bona mostra d'exemples d'aquesta afició poètica als convents de carmelites. Per a les qüestions relatives a l'activitat poètica del Carmel, vegeu Alonso Cortés (1944), Orozco (1959; esp. capítol «Poesía tradicional carmelitana», p. 112-170) i (1987; esp. capítol «La poesía de Santa Teresa y el ambiente conventual carmelitano», p. 115-177), García de la Concha & Álvarez Pellitero (1982), Álvarez Pellitero (1983), Carro (2005). Entre la nombrosa bibliografia dedicada a aquesta tradició carmelitana, vegeu el complet assaig d'Emeterio de Jesús Maria (1949), que proporciona també un catàleg d'autors i autores de l'orde descalç, i l'estudi fonamental d'Orozco (1959), que tracta la poesia dels místics orientada a sant Joan de la Creu, revisat i enriquit amb interessants reflexions per García de la Concha (1976); i Ruiz Pérez (1990).

la poesia, acompanyada dels instruments musicals més humils i austers possibles: les palmes, «signo instrumental de desnudez y pobreza; la danza, dinámica jubilosa del arrebató místico» (Manero 1991: 30). Aquest corrent poètic, de base tradicional i via cantada, té els seus orígens en el segle XV als ordes franciscà i jerònim, amb la presència de poetes espirituals d'anomenada com ara el mateix san Francisc d'Assis, fray Ambrosio de Montesino, per al primer orde, i fra Hernando de Talavera, i Álvarez Gato, per al segon (Orozco 1959: 121-134) que seran imitats al segle XVI en ple ambient de reforma per alguns carmelites encarregats d'assentar la tradició: parlem de Teresa de Jesús, pel que fa a la línia femenina,¹⁰⁸² i de Joan de la Creu que, com aquesta, també va impulsar els novicis a la cançó i a la improvisació.

¡Oh, váleme Dios cuál está un alma cuando está así! Toda ella querría que fuese lenguas para alabar a el Señor; dice mil desatinos santos, atinando siempre a contentar a quien la tiene así. Yo sé persona que, con no ser poeta, que le acaecía hacer de presto coplas muy sentidas declarando su pena bien, no hechas de su entendimiento, sino que, para más gozar la gloria que tan sabrosa pena le daba, se quejaba de ella a su Dios (*Vida*, 16, § 4).

És aquest, amb tota probabilitat, el fragment més conegut que dona compte dels esforços de la reformadora per introduir l'afició poètica als seus convents, no només com a esbarjo tolerable sinó, fins i tot, aconsellable per al conreu d'aquelles ànimes sofertes en clausura, amb l'objectiu de potenciar un veritable ambient ascètic en el Carmel reformat fonamentat en l'alegria (García de la Concha & Álvarez Pelliter 1982: IX), tal com testimonia la carmelita Maria de San José Salazar, confident de la santa d'Àvila, en el seu *Libro de recreaciones*: «Todo se pasaba riendo y componiendo romances y coplas de todos los sucesos que nos acontecían, de que nuestra santa gustaba extrañamente, y nos daba mil gracias porque con tanto gusto y contento pasábamos tantos trabajos [...]» (Herpoel 2013: 243). I és que, malgrat que la intenció de Teresa de Jesús era instaurar l'observança conventual rigorosa, també era conscient que calia crear un ambient de convivència monàstica amè, amb espais d'evasió i recreació que permetessen a les religioses trencar amb la seva quotidianitat regida per unes fèrries normes i uns horaris estrictes. Per fer-ho, Teresa de Jesús va instaurar les anomenades «recreacions»,¹⁰⁸³ moments de sociabilitat religiosa (Herpoel 2013: 242) que podien materialitzar-se en cants, converses pies, conferències espirituals o lectures en veu alta, i que, al capdavall, van esdevenir la circumstància per a les manifestacions literàries; de fet, s'ha considerat que en aquests moments un dels espais ideals per a la recreació eren les representacions d'obres teatrals i la poesia. Aquests espais proclius a la poesia conventual foren reglamentats per la santa en les primeres *Constituciones*, document que havia de regular els aspectes de la vida monàstica del

¹⁰⁸² Sobre les línies d'aquesta tradició antiga amb base franciscana, veg. Orozco (1959).

¹⁰⁸³ Aquesta noció d'esbargiment la trobem també perfilada al *Libro de la Vida* i al *Camino de la perfección*. És paradigmàtica, en aquest sentit, l'obra manuscrita de sor María de San José (1548-1603), companya de Teresa de Jesús que va escriure un *Libro de recreaciones* «por ir mezclado con diversas cosas bien semejantes a los entretenimientos de las hermanas, los cuales, compuestos de muchas materias, sacan un fin, que es alabanzas a Dios» (Sánchez 1993: 933); en aquest treball, Milagros Sánchez (1993) ofereix una breu introducció a les recreacions del Carmel, a propòsit de l'anàlisi de les tres conferències espirituals «Sobre la recreación» de la beata Ana de San Bartolomé (1549-1626). Sobre l'esmentada María de San José, autora també de poesia, llegiu alguns estudis de María del Pilar Manero Sorolla, espec. (Manero 1992).

seu monestir, el de San José d'Àvila i que seria després adreçat a la resta de monestirs de l'orde. Ho llegim en els termes següents, a la segona redacció de 1585:

Salidas de comer, podrá la madre priora dispensar que todas juntas puedan hablar en lo que más gusto les diere, como no sean cosas fuera del trato que ha de tener la buena religiosa; y tengan todas allí sus ruecas. Juego en ninguna manera se permita, que el Señor dará gracia a unas para que den recreación a otras. Fundadas en eso, todo es tiempo bien gastado (citat a Baranda 2013: 168).

Malgrat que la reformadora no al·ludeix directament a la poesia en els seus primers intents de legislar les primeres comunitats carmelitanes descalces, s'hi va acabar instaurant la composició i el cant de *coplas* i *villancicos*, així com les petites representacions devotes vinculades a la vida conventual,¹⁰⁸⁴ tot emmarcant-se en aquest temps diari d'esbargiment. Sobre les variades motivacions del conreu de la poesia devota emmarcada en la quotidianitat conventual femenina d'època moderna,¹⁰⁸⁵ més enllà del que reporten les *Constitucions* i les obres de creació literària de Teresa de Jesús i les seves deixebles del mateix orde, és interessant de parar esment en el Costumari del primer convent de carmelites descalces, el de San José d'Àvila, fundat per la santa el 1562. Creiem que és interessant de llegir-lo perquè proporciona algunes dades de detall que ens permeten accedir al món privat de la comunitat i visualitzar la presència dels versos en unes circumstàncies determinades; allò que García de la Concha & Álvarez Pellitero defineixen com a «ocasiones conventuales propicias a la poetización» (1982: XI) i que cal conèixer per poder fer una bona interpretació i valoració de la poesia carmelitana, tal com adduïa l'estudiós Orozco, a propòsit de la poesia teresiana: «Desligar su obra poética de la circunstancia espiritual extraordinaria o –más frecuentemente– de la actividad cotidiana de la vida conventual impediría comprenderla, caracterizarla y valorarla debidamente» (Orozco 1987: 119).¹⁰⁸⁶ Aquestes ocasions són, generalment, els moments d'esbarjo i també les festivitats pròpies del Cicle litúrgic, en què la poesia hi feia presència, com veurem, amb l'objectiu d'alegrar l'ambient devotament.¹⁰⁸⁷ Així, al document *Costumbres santas del convento de carmelitas descalzas de San José de Ávila*, reproduït pel pare Silverio de Santa Teresa (O.C.D) a la seva vasta obra, *Historia del Carmen Descalzo en España, Portugal y América* (Silverio de Santa

¹⁰⁸⁴ Les fonts documentals conegudes que ens permeten documentar pràctiques dramaturgiques escassegen a casa nostra; amb tot existeixen alguns indicis amb què podem plantejar-nos que les interpretacions als convents eren comunes. Per a l'esfera hispànica, Borrego (2014) ha estudiat recentment els textos de tres festes teatrals representades al convent de carmelites descalces de Valladolid (1600-1643) i escrits per María de San Alberto i Cecilia del Nacimiento, les quals van deixar *autos*, *coloquios* o *fiestas* amb motiu del Nadal o festes de professió, estudiades amplament per Arenal & Schlau (2010: 129-184). Sobre el gènere del teatre conventual femení, veg. els treballs de Carmen Alarcón (2000 i 2004). En relació a l'orde carmelità que ara ens ocupa, l'estudiosa explica que «Hacia 1675, en las carmelitas de San José, se llevó a escena un coloquio para celebrar la beatificación de San Juan de la Cruz, escrito por Sor Gregoria Francisca de Santa Teresa [no conservada]» (Alarcón 2004: 184).

¹⁰⁸⁵ Baranda (2013) tracta el tema de manera magistral.

¹⁰⁸⁶ I més endavant, l'estudiós encara defensarà que: «Hay, pues, que pensar que el *por qué, para qué, y para quién* se crea esta poesía, aún la de expresión más personal y elevada, responde y queda totalmente dentro del ambiente conventual carmelitano como canto que seguidamente se repite colectiva y aisladamente entre las monjas y que después pasó también en algunos casos a los religiosos quienes para adaptarla a la expresión masculina introducen en algunas ocasiones algunas variantes» (Orozco 1987: 123).

¹⁰⁸⁷ Altres fonts accessibles per a l'estudi de les festivitats i solemnitats de l'any litúrgic, amb presència poètica, són les fonts hagiogràfiques, autobiogràfiques i cronístiques. Nieves Baranda (2013) ha pogut documentar pràctiques poètiques conventuals d'algunes religioses de l'època moderna, emmarcades en aquestes festivitats i espigola dades precioses tant en Vides espirituals, com en biografies o memòries.

Teresa 1935: 765-778)¹⁰⁸⁸ trobem detallades les activitats literàries realitzades per les monges de la dita comunitat en el context de les «recreacions»:¹⁰⁸⁹

En la recreación, una vez a la semana, tenemos conferencia espiritual, para lo cual se escribe en una tablilla el punto sobre el que ha de versar ésta, y nuestra Madre va preguntando a todas, empezando por las mayores, sobre lo que se les ofrece sobre la virtud o punto propuesto. En las recreaciones de Cuaresma nuestra Madre pregunta la Doctrina cristiana a todas las religiosas indistintamente. A principios de mes se sacan los santos Patronos y éstas papeletas las escribe la M. Superiora (Silverio de Santa Teresa 1935: 766).

Ara bé, d'aquest compendi de costums ens interessa especialment l'apartat dedicat a las *Fiestas que celebramos en esta santa casa*, que recull les festivitats del cicle litúrgic i d'altres celebracions conventuals internes. Des d'aquest punt de vista és, doncs, una font documental cabdal perquè ens permet resseguir de quina manera la poesia, des de la seva vessant cantada, tenia un paper fonamental en algunes cerimònies més o menys ritualitzades de la comunitat carmelitana de San José; d'aquí podem suposar que aquestes tradicions festives eren semblants en els convents del mateix orde carmelità i imaginem que no podien estar massa allunyades del que s'esdevenia en convents d'altres ordes, pel fet que imperaven uns paràmetres de religiositat més o menys semblants. Aquestes celebracions reportades aquí són el Nadal,¹⁰⁹⁰ el dia del Nen perdut,¹⁰⁹¹ el Dijous Sant, el diumenge de Resurrecció, el dia de sant Bartomeu,¹⁰⁹² el diumenge de l'octava de Nostra Senyora Mare,

¹⁰⁸⁸ Es tracta del vol. II, dedicat a «Santa Teresa en San José de Ávila (1562-1567)»; llegim el costumari als apèndixs al capítol XXX: I «Costumbres santas... » i II «Costumbres santas del noviciado...».

¹⁰⁸⁹ No sabem concretament quan va ser escrit; només sabem que és posterior a la mort de Teresa de Jesús (1582). Interessa per a les nostres reflexions perquè recull les tradicions de la comunitat, que s'haurien perpetuat al llarg dels segles, com ocorre amb d'altres documents semblants (és el cas del costumari de les carmelites descalces de Barcelona, com veurem a continuació, escrit al segle XX però amb referències a les tradicions antigues de la comunitat que encara s'hi mantenen).

¹⁰⁹⁰ «La vigilia de Navidad, a las cinco de la mañana, la tabllera va llamando a las religiosas para que se levanten, dando unos golpecitos en las puertas de las celdas, y a las cinco y cuarto vamos todas, dando las tablillas por el dormitorio, pero tocando, en vez de tablillas, los tradicionales instrumentos pastoriles. Enseguida se empiezan a tañer las dos campanas. A las cinco y media entramos en el coro para cantar con toda solemnidad la Prima y la Calenda y rezar las horas. Por la tarde tenemos la oración más temprano que de costumbre, y a eso de las cinco y media, poco más o menos, nos reunimos en la pieza que llamamos “recreación alta”, donde damos el abrazo y felicitamos las Pascuas a nuestra M. Priora. En esta pieza está preparada una imagen de nuestro Padre San José. La M. Superiora va al coro, y acompañada de las dos más antiguas, que llevan velas encendidas, y de otras que tocan instrumentos, lleva la Virgen, que es el cuadro que regaló la Condesa a nuestra Santa Madre, a la recreación alta. Allí, después de cantar los villancicos, propios del día, se sale a recorrer todas las celdas y oficinas del convento, sin cesar de cantar y tocar [...]. El día 31 de diciembre se hace una procesión igual a ésta, con el Niño Jesús que llamamos “El Mayorazgo”, y que fue de nuestra Santa Madre. Ponemos al Niño en la mano una bolsita con una monedita para que él se encargue de proveernos de todo lo necesario durante el año; en estos dos días entramos en el santo Noviciado, y las novicias cantan algunos villancicos en el oratorio; [...]» (Silverio de Santa Teresa 1935: 773).

¹⁰⁹¹ «En el día del Niño perdido, nuestra Madre esconde un Niño Jesús y todas le buscamos. Después de encontrarle, nos reunimos en el coro y vamos en procesión cantando el *Te Deum*, a recreación, donde cantamos la antífona y la oración del día, y dejamos al Niño en un altarcito. También se pone en recreación el día de nuestro Padre S. Juan de la Cruz, el 4 y 5 de octubre en los que fué la muerte y entierro de nuestra Santa Madre. En stos días no se hace labor por la noche, sino que se cantan algunas coplas y bajan las novicias también por la noche» (Silverio de Santa Teresa 1935: 773).

¹⁰⁹² «El día de San Bartolomé, en recuerdo de las cuatro novicias que tomaron el santo hábito en esta fecha, se visten de novicias cuatro de las profesas más jóvenes, y reunidas de antemano en el Capítulo, entran ene l coro al acabarse la oración de Prima, antes de la Calenda: la más antigua lleva el tambor de nuestra santa Madre; la más joven los hierrillos, y las otras las panderetas. La M. Superiora hace de Maestra y va detrás con una imagen de la Santa. Las novicias empiezan a cantar a la puerta del coro, y entran, y haciendo genuflexión e inclinación a la Prelada, se colocan en fila delante del altar, mientras la Superiora va dando la bendición con la

el dia de l'Esperit Sant,¹⁰⁹³ el dia de l'Encarnació, el dia de l'Assumpció... que podien incloure com a part puntal dels actes, a banda de l'execució d'instruments, el cant de versos (villancets o coples) tradicionals propis del dia o creats *ex profeso* per les religioses amb més perícia.¹⁰⁹⁴ A través d'aquestes notes veiem com, el conreu poètic, que havia estat un costum introduït per l'esperit teresià, va acabar tenint un paper fonamental en la convivència i sociabilitat de la vida monàstica femenina durant els segles XVI-XVIII, fins al punt que:

la copla en el ambiente teresiano era de todos los días. Los episodios motivadores se multiplicaban... Tanto las crónicas de la Congregación española y portuguesa, como las biografías de los primitivos religiosos y monjas de la Descalcez, están salpicadas a cada paso de noticias y muestras de incontables poesías originadas o adaptadas a tema religioso (*apud.* García de la Concha 1970: 377, tot citant Eulogio de la Virgen del Carmen).

Amb la mateixa intensitat, aquests cants devots també tenien un paper important de canalització dels efluis devots i amorosos (sagrats) en ambients externs als convents. Ho veiem per exemple, amb el cas de la terciària franciscana Eugènia Salzedo y Salazar, aficionada al cant, de la qual ja hem vist que ensenyava lliçons a casa seva a nenes pobres, a les quals feia cantar càntics divins:

Tenía especial consuelo esta sierva de Dios en oír cantar las divinas alabanzas y, puesta en el retiro de su casa, su recreación era cantar algunas letras a Christo su esposo y a la santísima Virgen. Muchas veces mandava a una niña de las que enseñava llamada Cándia Borrás, por su voz clara y suave, que las cantasse. Y un día, de orden suyo, cantó una letra muy devota. Con voz muy sonora, empezó la primera quintilla:

*Cordero y Pan de los Cielos,
yo te vi recién nacido,
ejemplo de lo que pueden
las grandezas de ti mismo.*

Oyéndola con grande gozo la Venerable, continuó diciendo:

*Por lo que fuiste primero
estás tan desconocido
que de un sayal disfrazado
entre unas pajas te miro.*

Dicho esto, se quedó arrobada la santa matrona y estando en éxtasi, con mayor dulzura y suavidad que antes, contrinuó su canto:

*Nació de la aurora el Sol,
y de sus rayos vestido
fue ciudadano en la Tierra,
de las estrellas vejiño
(Marca 1764: 241).*

Santa a cada religiosa, que le recibe de rodillas. Concluída esta cerimonia, salen con la Maestra de coro y van por todas las celdas y oficinas cantando las tradicionales coplas. [...]» (Silverio de Santa Teresa 1935: 774).

¹⁰⁹³ «cantamos el *Veni Creator* y en las demás, cuando vamos en la hora de recreación, cantamos algunos cánticos y coplas propias del día. Además, en todas ellas, los mismo cuando vamos durante la recreación que cuando vamos después de las vísperas, cantamos la antífona, versículo y oración de la fiesta (esta última la canta la ermitaña) y el *Laudate Dominum omnes gentes*, y rezando un Padrenuestro o lo que diga nuestra Madre, pidiendo al Santo alguna de sus virtudes y la oración del Santo sudario: “Señor Dios que nos dejaste...” por la última ermitaña difunta» (Silverio de Santa Teresa 1935: 771-772).

¹⁰⁹⁴ Així ho assenyalen, d'altra banda, les rúbriques de nombroses composicions que expliciten per a quina circumstància específica foren creades, en el marc d'aquest costum de poetització.

Més enllà d'aquesta presència quotidiana dels versos cantats que solien anar acompanyats d'experiències sobrenaturals, la creació poètica també va gaudir d'una presència indiscutible en les festivitats solemnes. Ho llegim, per exemple, en una de les cartes de Teresa de Jesús, adreçada al seu germà Lorenzo de Cepeda, el 1577:

Gran fiesta tuvimos ayer con el nombre de Jesús [*la Circumcisió*]: Dios se lo pague a vuestra merced. No sé qué le envíe por tantas como me hace, si no esos villancicos, que hice yo, que me mandó el confesor las regocijase [*les monges*] y he estado estas noches con ellas [*s'entén que en la recreació*], y no supe cómo, sino así. Tienen graciosa sonada, si la atinare Francisquito [*el seu nebot*], para cantar. Mire si ando bien aprovechada (reproduïda per Menéndez Pidal 1992: 126-130).

Fou d'aquesta manera, doncs, com el conreu poètic va acabar esdevenint un costum ben assentat en l'ambient monàstic femení de l'època, amb finalitats ben diverses, com veurem tot seguit, amb els exemples recollits al panorama lingüístic català.¹⁰⁹⁵ De fet, d'acord amb les diferents motivacions de les peces poètiques creades al Carmel, i que ja hem repassat més amunt, cal fer una distinció clara entre: a) les poesies improvisades que es creaven espontàniament amb motiu de festes, recreacions o altres motius, de factura senzilla i d'esquema repetitiu, que en moltes ocasions no mereixia la consideració de ser copiada; i b) les poesies traslladades al diví, amb major grau d'elaboració, al servei de la devoció cristiana –no només conventual–, i que solien ser transmeses per via manuscrita (García de la Concha 1970: 377). Amb relació a aquest darrer model poètic, no hem d'oblidar que les religioses, tot seguint el corrent en què va beure Teresa de Jesús, recorrien al cant de cingles o villancets 'contrafets al diví', per expressar els seus sentiments devots, i també al servei d'una intenció evangelitzadora.¹⁰⁹⁶ Aquest mecanisme de la transposició de temes sacres als poemes amoris, fonamental en la creació de la poesia espiritual de l'època, va aparèixer amb la irrupció de la *devotio moderna* i va proliferar amb una general «moralización y cristianización de formas artísticas y literarias que supuso la Contrarreforma» (Mancho 2009).¹⁰⁹⁷

2. Els usos poètics monàstics a l'àmbit català: entre l'obediència i la devoció

És un fet conegut que l'impuls proporcionat per Teresa de Jesús al conreu poètic i la popularitat que va tenir la creació de peces poètiques per ser cantades en l'esfera carmelitana, va afavorir que la poesia al diví –amb l'influx i els esquemes dels autors en voga així com del romancer espiritual– assolís una gran difusió més enllà: les religioses dels altres ordes monàstics van seguir les passes de la santa carmelita i es van lliurar a la poesia com a complement de la seva vida religiosa, també en territoris de parla catalana.¹⁰⁹⁸ Així, en aquest

¹⁰⁹⁵ Per accedir al corpus de religioses poetes de l'àmbit hispànic, consulteu la base de dades BIESES.

¹⁰⁹⁶ Sobre la lírica al diví, és interessant la consulta de l'estudi clàssic, de Bruce Wardroper (1958); especialment, el capítol titulat «Amor divino y amor humano» (1958: 57-68).

¹⁰⁹⁷ Ho llegim en línia a la Biblioteca Cervantes Virtual [consulta 16/9/2014].

¹⁰⁹⁸ *Cfr.*: «Como contraste y afrenta del carácter material y rastrero que había tomado la poesía, se presentaban de cuando en cuando ejemplos de la mística poética que con tanta vehemencia como esplendor habían cultivado san Juan de la Cruz y la incomparable madre santa Teresa de Jesús. En imaginaciones femeniles prendía fácilmente aquel sagrado fuego, que, si bien envuelto en formas metafísicas, servía a un tiempo de pábulo y desahogo a los arranques de amor divino que abrasaba su alma. Aunque ya desmayada y tibia, todavía llegaba a encenderse aquella luz ardiente en la vida contemplativa y mística del claustro» (Leopoldo Augusto de Cueto, el 1889, citat a Palacios 2002: 174).

itinerari poètic que oferim, no només trobem escriptors carmelites descalces sinó també místiques dominiques, cistercenques o agustines, i beates. En aquesta anàlisi no només intentarem traçar el perfil biogràfic i literari de les autores, sinó que intentarem aprofundir en el sentit real i les motivacions profundes de la seva obra, emmarcant-la en el context de poesia monàstica femenina ja coneguda i estudiada a altres territoris europeus.

2.1. Autores sense textos

No podem oblidar que gran part d'aquestes composicions escrites intramurs quedaren manuscrites i resten desaparegudes avui, malgrat els nostres intents de localització,¹⁰⁹⁹ i de les quals només tenim constància per algunes al·lusions documentals que avui en dia són difícils de contrastar i rastrejar.¹¹⁰⁰ Així, a través de la revisió del testimoni d'historiadors de l'orde, però també de bibliògrafs antics, catàlegs i diccionaris que han recollit i tractat l'obra femenina de l'època, a l'esfera lingüística catalana rescatem un catàleg d'autores dels segles XVI-XVIII, la memòria de les quals ha pervingut però no la seva obra poètica. Un factor important de pèrdua de l'obra femenina de l'època ha estat, sens dubte, el seu fort condicionament als avatars de devastació i desaparició de l'arxiu que les albergava: la supressió dels convents el 1835, que en algunes ocasions va venir acompanyada de l'incendi i destrucció de l'edifici monàstic, juntament amb la desamortització dels béns, així com les conseqüències nefastes de la Guerra Civil del 1936 per a les institucions monàstiques, va provocar irremeiablement la pèrdua total de molta documentació monàstica, però també la desorganització i dispersió dels fons no destruïts en diferents arxius, que calen ser rastrejats minuciosament i pacientment (Torra 1995).¹¹⁰¹ A més a més, el fet que alguns dels convents hagen desaparegut actualment, ens impossibilita accedir avui i conèixer de primera mà l'obra poètica d'algunes autores, sobre les quals pot haver una ombra de dubte quant a l'atribució, difícil d'esclarir en alguns casos. Davant d'aquesta impossibilitat d'accés als textos, una de les fonts fonamentals que permeten documentar a l'àmbit català una pràctica de composició i cant de peces dedicades a la sociabilitat d'intramurs, sense que ens haja quedat cap rastre escrit d'aquestes, són les històries de l'orde o convents, Vides o Sermons fúnebres de les religioses virtuoses; materials escrits per homes pròxims a aquestes dones, normalment amb els papers escrits que aquestes van deixar en morir, de caràcter autobiogràfic, biogràfic o cronístic.

D'aquest grup d'autores, només coneixem els pocs detalls que ens proporcionen algunes d'aquestes fonts, però en alguns casos obtenim dades molt interessants sobre el procés de creació, i fins i tot, comptem amb algunes transcripcions de versos, avui

¹⁰⁹⁹ Obviem aquí les poetes carmelites amb obra no conservada, pel fet que ja apareixen en un apartat específic de la tesi [Capítol 7. Subapartat 2.3.2.4].

¹¹⁰⁰ En part perquè la informació no sempre era de primera mà i perquè des que foren escrits els primers d'aquests catàlegs, que seran la font per a la resta, ja ha passat més d'un segle i no podem saber quina trajectòria ha pogut tenir l'obra femenina ressenyada.

¹¹⁰¹ L'article de Montoya (2011) es feia ressò de la polèmica generada el 2007 a València al voltant del tancament i la venda del monestir de les Carmelites Descalces de Sant Josep i Santa Teresa de la ciutat per manca de vocacions. A propòsit d'aquest tancament, tracta els problemes actuals motivats per aquesta situació que comporta la mal venda del patrimoni artístic i cultural de les institucions, així com la disgregació del seu fons i la seva història.

desapareguts. Malgrat que, malauradament, no podem incloure els textos d'aquestes autores en aquest treball, aquestes documentacions d'obra poètica desapareguda han de ser tingudes en compte pels investigadors actuals, ja que vivifiquen un marc d'escriptura major del que hauríem de creure. És necessari contemplar aquesta producció desapareguda en un treball com aquest ja que, malgrat que no és possible el seu estudi, revelen un univers poètic conventual femení més vertebrat i abundant del previst i, el que és més important, ens proporcionen una idea més nítida del que va suposar el fenomen de la poesia conventual femenina al panorama catalanoparlant. Aquesta constatació és molt important ja que ens permet connectar aquesta obra desapareguda, amb la poesia del grup nombrós de religioses que van recórrer al llenguatge poètic d'expressió amorosa traslladada al diví, com a fuga d'escapament i com a activitat integrada en els exercicis místics i contemplatius conventuals al costat d'altres manifestacions literàries, fonamentalment les Vides espirituals, els relats de favors, tractats religiosos, etc. i altres gèneres propis de la literatura conventual. Fet i fet: la revisió exhaustiva dels textos impresos escrits per homes propers a les religioses, a partir dels papers d'aquestes, després d'exercir-hi la censura corresponent (Peña 1999; Poutrin 1995: 251-273; Weber 2005a), ens permetrà augmentar la llista de religioses que van trobar en la poesia un complement ideal per expressar la seva espiritualitat i el seu amor fervent a Déu. Sens dubte, davant d'aquesta gran quantitat d'obra que ens consta desapareguda, qualsevol indici sobre usos poètics se'ns planteja com a dada fonamental a tenir present i en aquest sentit, tota troballa manuscrita esdevé un «cómplice de la memòria» ideal (Frenk 1993) indispensable per a la reconstitució del panorama poètic modern.

2.1.1. Sor Caterina de la Santíssima Trinitat (València?, 1602-1672)

Sobre aquesta agustina descalça del convent de Santa Úrsula,¹¹⁰² que «siempre la tuvo ocupada la religión en oficios diferentes, singularmente de priora o supriora...» (Tosca 1775: 25), va formar part del nucli de religioses que el 1611 va marxar del convent valencià, per instància de l'arquebisbe Joan de Ribera, per fundar el convent d'agustines de la Puríssima Concepció de Benigànim (Tosca 1775: 24-26).¹¹⁰³ Segons l'erudit Bernabeu, va escriure «varias coplas piadosas» (1941: 355) i, segons recull Alonso de Villerino al seu *Esclarecido Solar de las religiosas reformadas de nuestro padre san Agustín y vidas de las insignes hijas de sus convento* (1694: III, 197-203), sor Caterina també va deixar escrits textos per donar compte de la seva consciència, material ara com ara desconegut.

¹¹⁰² Suprimit el 2001, va ser fundat el 1605 sota el patrocini del mateix arquebisbe de València, Joan de Ribera, que en no comptar amb l'aprovació de Teresa de Jesús perquè establís un convent del seu orde reformat a la diòcesi valenciana, va impulsar aquesta fundació en la qual van participar tres carmelites descalces i altres tres agustines (Canet 2005: 40-45). De la reforma de l'arquebisbe es van fundar nou convents (tot comptant el de Múrcia i Almansa), que seguien la regla de Sant Agustí i les constitucions teresianes, dels quals dos han passat a la reforma recol·lecta (Dénia i Almansa), altres foren suprimits. De fet, actualment, la Federació d'Agustines Descalces san Joan de Ribera sols compta amb quatre convents: el convent Sant Sepulcre (Alcoi) i el convent de Sant Josep i Santa Anna (Olleria), ambdues comunitats traslladades fa uns anys al convent de la Puríssima i Beata Agnès (Benigànim), encara vigent, i el convent de Múrcia.

¹¹⁰³ En aquest convent residiria la famosa beata valenciana Agnès de Benigànim (Josefa Teresa Albiñana Gomar, Benigànim, 1625-1696), gran model d'espiritualitat barroc.

2.1.2. Sor Elena Montargull (a. 1608)

A través del manuscrit *Anales de los Carmelitas Descalzos de la Provincia de San Josef en el Principado de Cataluña*¹¹⁰⁴ de Joan de Sant Josep (OCD),¹¹⁰⁵ sabem que els carmelites descalços del convent del Miracle de Tortosa¹¹⁰⁶ foren directors espirituals de les religioses del convent de Santa Clara de Tortosa. Entre elles, assenyalamment destacà sor Elena Montargull, contemporània a la Venerable Àngela Margarida Serafina, fundadora de les caputxines a la Península Ibèrica (Manresa, 1543-Barcelona, 1608).¹¹⁰⁷ Malgrat que no ens han arribat les seves peces, sabem pel dit manuscrit que sor Elena sempre estava «componiendo cantares del amor de Dios».

2.1.3. Teresa d'Erill (Albí, a. 1621- ?, d. 1640)

Teresa d'Erill ou religiosa del monestir de Santa Maria de Jonqueres de Barcelona, pertanyent a l'orde de Sant Jaume de l'Espasa, i la notícia de la seva obra poètica ens ha arribat a través d'una referència indirecta de la historiadora de la comunitat Costa, en unes notes dedicades a l'aspecte cultural del monestir [veg. també capítol 6. Subapartat 1.2.1., en relació a Graïda Grimau, una altra religiosa del dit monestir], que recordem:

Els interessos culturals eren, per força, variadíssims. Si no totes, una gran part de les monges sabia llegir. Els llibres eren especialment de caràcter religiós però també n'hi havia d'altres menes, com per exemple, llibres de faules. D'escriure potser en sabien una mica menys, vistes les signatures d'elles en alguns llibres dels arxius. El segle XVII, algunes monges posseïen un escriptori. Una d'elles, Teresa d'Erill, fou coneguda per les seves poesies. N'hi havia que tenien aficions musicals: Agraïda Grimau (m. 1614) tenia una arpa i un monocordi (2005: 44).¹¹⁰⁸

Després d'una intensa feina d'investigació en l'abundant fons de la comunitat custodiat a l'ACA, no exhaurida,¹¹⁰⁹ ens ha estat impossible exhumar alguna dada que ens permetés identificar les poesies de la dita Teresa d'Erill; o si més no, consignar la referència que Costa no va proporcionar en el seu moment i que ens permetria afinar sobre l'abast de la producció

¹¹⁰⁴ BUB, Ms. 991, paràgraf 470. Acabats a Mataró l'any 1707; lleg. una descripció del volum a MCEM.

¹¹⁰⁵ Sobre aquest autor, lleg. DBACD [s.v. *Joan de Sant Josep, Blanc Mur (Tortosa, 1642-1718, Reus)*].

¹¹⁰⁶ Tradicionalment s'ha considerat que aquest convent fou fundat cap al 1253 per sor Agnès i sor Clara, les mateixes que van fundar el convent de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona. Durant la Guerra Civil, el recinte monàstic va ser arrasat i s'hi va perdre l'arxiu, però la comunitat encara resta en peu.

¹¹⁰⁷ És citada a la Vida de la caputxina sor Àngela-Margarida Serafina, de Joan Fogueres (1743?: 222).

¹¹⁰⁸ Sobre aquesta comunitat, l'estudiosa Costa explica que: «Els cavallers dels ordes militars, dedicats a la guerra i allunyats ben sovint de les seves residències, van trobar en els monestirs de l'orde la protecció per a les seves famílies. Mullers i filles s'hi podien refugiar temporalment o per temps indefinit si eren vídues, i podien tenir-hi també la sepultura. La condició essencial era que fossin familiars de cavallers. Més tard hi foren admeses les filles de ciutadans honrats de Barcelona i fins i tot de mercaders. Tot això determina l'elevada categoria social de la comunitat. Des del segle XVI els foren imposades, per a l'admissió, les proves de noblesa» (2008: 123).

¹¹⁰⁹ Prové dels fons de la desamortització eclesiàstica («Monacales»). Per a la prospecció del fons d'aquesta comunitat religiosa, davant la manca d'un quadre de classificació i organització detallat i complet, ens vam basar en la consulta dels volums de «Monacales-Hacienda»: l'*Inventario de fondos monacales procedentes de la Biblioteca de la Universidad. Legajos*, mecanografiat, 11 f., amb annex de 26 f. que conté un inventari detallat dels lligalls, amb documentació del monestir i l'*Inventario de fondos monacales procedentes de Hacienda. Legajos*, mecanografiat, 2 vol., en el qual no hem trobat cap referència a materials literaris de la comunitat. Sobre els fons monàstics ingressats en aquest arxiu, lleg. Torra (1995 i 2002), amb informació sobre el fons de les religioses santjaumeres de Jonqueres (juntament amb el del monestir lleidatà d'Alguaire, també santjaumista).

de Teresa. Tampoc no han estat fàcils les feines d'identificació d'aquesta autora; amb tot, considerem que podria tractar-se de Teresa d'Erill d'Areny i Ferrer, filla d'Acart d'Erill, i de Maria d'Erill, néta, per tant, d'Acart d'Erill, i de Joana Areny, per línia paterna, i d'Hugo d'Erill, i Mariana Ferrer, per línia materna, sobre la qual el 1621 es van realitzar les proves del llinatge necessàries per entrar al convent.¹¹¹⁰ on va acabar professant finalment el 28 de agost de 1640, segons consta al llibre de professions conventual.¹¹¹¹ Més enllà d'aquesta dada, però, el seu rastre en la documentació es perd ja que la seva defunció no va ser registrada al llibre d'òbits, tal com cabria esperar ni tampoc es localitza el seu testament en el recull dels apropis de la comunitat¹¹¹² Un dels factors que podrien explicar la manca de conservació de dades documentals relacionades amb Teresa és, sens dubte, l'inici de la Guerra de Segadors, el mateix any en què es va produir l'ingrés de la religiosa (1640), conflicte de duraria fins el 1652 i que va influir en la poca capacitat d'anotar dades per la memòria de les religioses. Al capdavant, la presència de Teresa d'Erill, al costat de la de Graïda Grimau, ens permet visualitzar el convent de Jonqueres com un espai de cultura, per bé que les traces d'aquesta cultura s'han perdut o calga reconstruir-la amb documentació que es resisteix a aparèixer.

2.1.4. Sor Esperança de Sant Pau Mani Ferrando (Mora d'Ebre, 1642-Tortosa, 1689)

Sor Esperança de Sant Pau fou una altra religiosa del convent de Santa Clara de Tortosa que sabem que es va dedicar al conreu poètic, malgrat que els seus textos no ens han arribat. Filla de Francesc Mani, i de Magdalena Ferrando, llauradors de Móra d'Ebre, va ingressar al convent el 12 de març de 1664, amb 22 anys, i hi professà el 7 de març de 1666. A través de la crònica impresa de la comunitat sabem que componia versos per desfogar-se en els moments d'intimitat, però també en el marc de les festes de la comunitat, a fi de divertir les companyes, en un moment com el Nadal, tal com consta en la crònica de funció impresa de la comunitat:

Componía a su modo en estos días [*octaves del Santísim Sagrament*] algunos, como versos, con alguna cadencia en que exprimía los sentimientos interiores y fervorosos de que estava informada su alma. Y con la mesma ingenuidad en tiempo de Navidades se ocupava en los recreos en dezir algunas cosas graciosas al Niño Jesús con que divertía devotamente a las religiosas (Berlanga 1695: 292-293).

Esperança era l'ànima encarregada d'amenitzar poèticament les festes i devia tenir el permís de l'abadessa per esbargir-se amb la ploma, per tal com s'explica al susdit imprès que en l'època de la fundació «Dispuso assí mesmo el señor obispo que en casa no huviese más que un tintero, y éste, en poder de la abadessa y cerrado con llave, para que nadie pudiese escribir ni escribiesse sin licencia de la prelada, según su regla» (Berlanga 1695: 103).

¹¹¹⁰ AHN, OM-RELIGIOSAS_SANTIAGO, Exp.222, «Expediente de pruebas de Teresa Eril de Eril de Areny y Ferrer, natural de Albi, para el ingreso como religiosa en el Convento Santa María de Junqueras de la Orden de Santiago. Año 1621», (Pérez & Couto 1980: 47).

¹¹¹¹ ACA,ORM, Monacales-Universidad, vol. 164, *Llibre about estan escrites las señoras que han pres la creu*, f. 13-13v.

¹¹¹² Al monestir documentem una Teresa d'Erill i Josa Ortiz de Cabrera i d'Agulló, de Guissona, que va entrar al convent el 1730, juntament amb la seva germana Vicenta, i que podria ser la mateixa Teresa Erill, priora del monestir durant 1775-1781/82 i 1791-1793, que va morir el 3 de desembre de 1795 (Costa 2005: 109); tanmateix no deu tractar-se d'aquesta ja que segons la Costa, la poeta pertany al segle XVII.

2.1.5. Sor Margarida de l'Esperit Sant Rodríguez Martínez (Alacant, 1647-València, 1719)

Filla del cirurgià Antoni Rodríguez, i Vicenta Martínez, aquesta carmelita descalça¹¹¹³ del convent de Sant Josep i Santa Teresa de València,¹¹¹⁴ es va convertir posteriorment a agustina descalça, després de fundar i ingressar al convent de Santa Úrsula de la mateixa ciutat. Segons han recollit els bibliògrafs i la crítica —a partir del que va exposar el seu biògraf i director espiritual, el pare Josep Sans en el Sermó panegíric predicat i imprés el 1719 en honor a les exèquies de la seva mort—, ja des de ben petita, sor Margarita va demostrar aptituds intel·lectuals que incloïen sabers amplis en el camp de la lectura, la literatura i la música:

Tan anticipadamente como esto la previno el Señor [...] con las bendiciones de su dulzura [...], con los singulares dotes de naturaleza y gracia, quanto convenía a los fines altísimos para que la destinava. Y esto no como quiera, sino dotándola de un claro y agudo ingenio, bellísima índole y de muy nobles potencias, que fue perfeccionando con los años. Su agudeza en el discurrir, componer letras y notar las cartas, era tan mayor, y tan santa, que a más de causar sumo gusto, servía a todos de edificación y consuelo. Bastantes testigos pudieran dar de esto, sin salir de el auditorio. Solo el leer sus papeles admira y se conoce por lo sublime de el estilo y profundo de el discurso, su gran talento. Acompañava a estas prendas un trato amable, modesto y en nada afectado. [...] Y en una palabra: en todo mostrava especial gracia y habilidad. No tenía más de cinco años y en labores, leer, escribir y contar, ya podía ser maestra de otros. En esta misma edad aprendió enteramente la solfa, tañer el arpa con destreza, y componerla con admiración; de suerte, que ya desde entonces la dexaron los maestros: habilidades que nunca perdió, antes aumentó en labores más primorosas, que toda su vida exercitó con gran asseo, hasta que las enfermedades últimas le impidieron el movimiento de una mano (Sans 1719: 8).

A partir d'aquest relat, el bibliògraf valencià Ximeno, tot vinculant aquestes aptituds amb dons divins, hi va afegir que també era versada a escriure «papeles en verso»:

De los tres a los quatro años de su edad, le adelantó el Señor el uso de la razón: la dotó de un claro y agudo ingenio, de bellísima índole, y de nobles y despejadas ponencias, que fue perfeccionando con los años. Su agudeza en el discurrir, componer algunos papeles en verso, y notar las cartas, era gustosa y admirable (1747-1749 [1980]: II, 179).

Segurament, derivat d'aquesta al·lusió, alguns estudiosos han atribuït a la religiosa l'escriptura de poesies devocionals (Martí i Ascó 2004 [2013]; i Herrero 2009), sense donar les dades de procedència ni apuntar cap dada més concreta. Ara bé, el fet que la investigadora M. Mercè Gras no esmente aquesta obra poètica en l'entrada que ha dedicat a la religiosa al seu DBACD, ens fa pensar en la possibilitat que l'obra no existís i que es tractés d'una mala interpretació de les fonts. I és que, més que no pas com a poeta, sor Margarita va destacar per la seva capacitat de glossar aspectes obscurs de la Bíblia i d'escriure sobre alguns misteris del sant llibre; saber que li va ser atribuït, segons les fonts, com a part de les *gratis*

¹¹¹³ L'han tractada o repertoriada Ximeno (1747-1749 [1980]: II, 179-181); Rico (1888: I, 111-112 [1986: 40]); Serrano y Sanz (1903-1905: I, 400-401); Bernabeu (1941: 353); Calatayud (1977: 11); Mas i Usó & Vellón (1997: 16); Martí i Ascó (2004: 129); Álvarez (2005: 33 i 59-60); i Herrero (2007: 4-5 i 2009: 56-57, que la té recollida amb el nom seglar de donya Margarita Anglesola i el nom religiós Margarita del Espíritu Santo (tal com apareix als catàlegs antics: Ximeno, Serrano y Sanz...); veg. DBACD [s.v. *Margarita del Espíritu Santo, Rodríguez Martínez (Alacant, 1647-1719)*].

¹¹¹⁴ Aquest convent fou fundat el 1588 per fra Ambrosio Mariano de San Benito Azzaro (1510-1594). La comunitat de l'antic convent de Sant Josep i Santa Teresa de carmelites descalces de València estava situat a la plaça del Portal Nou, però es va vendre l'edifici. Les religioses s'han fusionat recentment amb una comunitat de Godella i s'han traslladat al convent de la localitat de Serra de Portaceli (Camp de Túria); veg. DBACD [s.v. *Comunitat de carmelites descalces del convent de Sant Josep de València*].

*datas*¹¹¹⁵ que Déu li havia concedit com a escollida.¹¹¹⁶ I és que, allò que comunament se li ha atribuït, en castellà i per ordre del confessor són: dues exposicions del psalm *Miserere* «en aquel sentido que Christo Señor nuestro pudo dezirlo en la cruz, hablando con su Eterno Padre en nombre de los pecadores, pidiendo el perdón de sus culpas; que solo el leerle causa santo temor de Dios y dolor de nuestros pecados» (Sans 1719: 56); una exposició dels laments de Jeremies, en la qual parla amb Déu sobre la Passió de Crist i la ingratitud dels homes; una explicació sobre l'oració de Jeremies, *Recordare Domine*, en nom de Crist i de la Mare de Déu; una exposició del psalm 21, *Deus, Deus meus, respice en me*, dedicat a la Passió de Crist; una exposició del capítol 24 de l'Eclesiàstic (*Ab Initio & ante saecula creata sum...*) en nom de la Mare de Déu «como que representando al eterno Padre sus perfecciones y privilegios, especialmente el de su Purísima Concepción, para inclinar su Misericordia hacia los hombres», a banda de les moltíssimes cartes dirigides als seus confessors amb les quals els informava de la seva vida interior (que, tanmateix, Sans no esmenta al seu Sermó).¹¹¹⁷ A l'ACDCB, hem consultat un volum fotocopiats que conté un catàleg de les religioses de la comunitat de Sant Josep i Santa Teresa de València, a la qual va pertànyer sor Margarita, en què consten les dades bàsiques d'aquesta religiosa.¹¹¹⁸ A continuació, se'ns proporciona mecanografiat, un índex de les obres conservades a l'arxiu conventual de Sant Josep i Santa Teresa, elaborat pels mateixos Sanchís & Beltran, en el qual no consta cap rastre de l'obra de sor Margarita, la qual cosa ens fa pensar que podria estar perduda.¹¹¹⁹

¹¹¹⁵ Així mateix, Ximeno també relacionava el seu coneixement de llengües amb un do diví, tot seguint els tòpics del món de la literatura conventual: «La había dotado de casi todas las gracias que suele conceder a sus escogidos. Explicava con gran claridad los misterios de la fe y otros muchos sacramentos ocultos y, valiéndose de exemplos, comparaciones y razones acomodadas al entendimiento humano, y exponía locuciones y lugares difíciles de las Sagradas Letras con tal propiedad y con un sentido tan profundo, que admirava a los teólogos; siendo así que no se sabe que huviere aprendido la lengua latina ni de ella se halla en sus papeles ninguna palabra, porque todos están escritos en lengua castellana corriente» (1747-1749 [1980]: II, 180).

¹¹¹⁶ «Tuvo nuestra Vener. Madre la *gracia de sabiduría* y se manifestó en la alta explicación que de los misterios de la fe y otros muchos sacramentos ocultos, nos dexó escritos. La de *ciencia* fue notoria a quantos la trataron interiormente, y de ella nos dexó ilustres testimonios en los escritos suyos, con exemplos, comparaciones y razones acomodadas al humano discurso [...]. La última de las gracias *gratis datas* que san Pablo llama *Interpretatio sermonum*, interpretación de lenguas, esto es, exposición de locuciones o escrituras difíciles, se descubre claramente en sus escritos. Baste saber que el Señor la dixo un día que la concedía la inteligencia de aquellos lugares de la Sagrada Escritura que hablan de su Pasión, para que más la acompañasse en sus sentimientos. Y así pudo exponer, como expuso [...].» (Sans 1719: 54-56).

¹¹¹⁷ Pel que fa a la localització d'aquesta obra, Ximeno informa que tots els escrits es trobaven al convent de Santa Úrsula de València, alguns copiats i d'altres autògrafs. Per tant, actualment, l'obra hauria d'estar a l'arxiu del dit convent, que encara es manté a València, al qual no hem tingut accés. D'altra banda, Martí i Ascó havia assenyalat que aquesta autora «dugué a la impremta diverses reflexions teològals», informació que no hem pogut verificar i de la qual no podem autenticar el seu origen i certesa.

¹¹¹⁸ Dionís Tomàs Sanchís i Arturo Beltran Ortells, germans del Carmel de Sant Josep de València, són els autors del «Catálogo de religiosas Convento de San José y Santa Teresa Valencia», s.d., [19 p.]. Apareix citada amb el nom de «Margarita del Espíritu Santo, Rodríguez Martines (Alicante 1648?- 1719 [amb llapis]. H. 10.4.1662; P. 1.1. 1664. [Completat amb llapis]: De Santa Úrsula. Oració fúnebre: Josep Sans)» (Tomàs & Beltran «Catálogo...», [p. 5]).

¹¹¹⁹ ACDCB, «Manuscritos existentes en el convento de San José y Santa Teresa Valencia», [s.d.], [15 p.]. Més enllà de la documentació de caire econòmic i administratiu del convent, són interessants de cara a l'estudi de la literatura femenina moderna el n. 15. «Escritos, cartas y testimonios de y sobre la M. Esperanza de Cristo. 1722», Folios escritos: 350; Medidas: 22x16», [p. 3] i n. 24. «Breve noticia de la M. Emerenciana de la Virgen de la Paciencia. 1755. Folios escritos: 9. Medidas: 22x16 [p. 5]».

2.1.6. Venerable Rufina Ros de Jesús (Oriola, 1658-1697)

D'aquesta terciària franciscana, filla d'Oriola, se sap que era aficionada des de ben petita a la vida religiosa.¹¹²⁰ es va consagrar a les penitències i es va exercitar en l'oració, les mortificacions i el dejuni tan desmesuradament que es va crear una mala fama al poble, que la van obligar a refugiar-se a casa d'una tia.¹¹²¹ Va prendre com a pares espirituals religiosos franciscans i el 25 de març de 1681 va acabar rebent l'hàbit de terciària franciscana. En vida, va protagonitzar diversos episodis de visions, curacions, profecies, miracles, aparicions del dimoni, do de llengües..., que la van convertir en un personatge carismàtic a la ciutat; de manera que quan va morir el 1697, amb només 39 anys, va ser soterrada a l'església del convent de religiosos franciscans descalços Sant Gregori, d'Oriola, en un soterrament multitudinari. Segons ens consta, aquesta terciària va escriure la seva vida espiritual, que fou utilitzada pel seu confessor i biògraf, el franciscà fra Pedro Domingo (1679), per escriure el sermó en honor a les seves exèquies realitzades el mateix any.¹¹²² A més a més, segons Ximeno (1747-1749 [1980]: II, 316), l'escriptor Josep Vicent Ortí Major va escriure la vida de l'oncle de Rufina, el venerable Jerònim Tomás de Casanova Sanchis, terciari franciscà («Hermano Gerónimo Thomas de Casanova y Sáncex, natural de Orihuela») i la d'ella mateixa («Rufina Ros de Jesús, parienta del antecedente»), que malauradament, no hem pogut localitzar. Segons Pastor Fuster (1827-1830: I, 280), les dues vides es trobaven manuscrites a l'arxiu del Reial Monestir de Sant Miquel dels Reis (concretament al Calaix de papers de la Casa Reial de Nàpols & c.); és possible que passessen a formar part, per tant, del llegat que va anar a parar al fons de la Biblioteca Històrica de la Universitat de València, procedent del Reial Monestir de sant Miquel dels Reis, però no ho hem pogut asseverar.¹¹²³ Domingo al·ludeix als papers de la

¹¹²⁰ Sobre els detalls biogràfics d'aquesta religiosa, lleg. Pastor Fuster (1827-1830 [1980]: I, 280-281); Rico (1888: I, 105 [1986: 37]); Serrano y Sanz (1903-1905: II, 163); Calatayud (1977: 11); Aparicio (1989: 79-81); Martí i Ascó (2004: 129); Duran (2007: 324); Herrero (2007: 8-9 i 2009: 74-76). En una biografia sobre la terciària agustina de Guardamar de Segura, la Venerable Beatriu Anna Ruiz (Aparicio 1989) trobem el capítol XIII dedicat a «La ejemplar Rufina de Orihuela y Mosén Domingo», ja que hi ha molts paral·lèlismes entre les dues dones: «parecían dos almas gemelas, hechas la una para la otra, en lo que a sufrimiento y persecuciones se refiere»; cfr. Herrero (2009: 75).

¹¹²¹ Així ho confessa ella mateixa, tal com consta en el Sermó per les seves exèquies imprès: «De aquí empezaron algunas persecuciones y me levantaron un falso testimonio, que fue motivo para que me llevara mi tía a su casa» (Domingo 1697: 43).

¹¹²² Les darreres vint pàgines del volum contenen 19 geroglífics i poesies (2 sonets laberints) que es van penjar a l'església parroquial de Santa Rufina, en honor a la terciària.

¹¹²³ Sobre la col·lecció de manuscrits de la BHV, la [web](#) de la biblioteca universitària explicita que: «La Biblioteca posseïx gairebé 1000 volums, que procedeixen majoritàriament dels convents desamortitzats i de llegats particulars, especialment de Vicent Hernández Mánex, Francesc Borrull, Giner de Perellós i Marià Liñán. Destaquen, sobretot, els procedents del monestir jerònim de Sant Miquel dels Reis. Fundat el 1546 per Ferran d'Aragó, duc de Calàbria, i la seua esposa Germana de Foix, va allotjar part de la riquíssima biblioteca napolitana iniciada per Alfons V d'Aragó en la seua cort napolitana. Dels aproximadament 2500 volums de que constava la biblioteca originària, el duc de Calàbria en va portar a València uns 1000, dels quals gairebé 250 van ingressar en els fons de la Universitat. Aquests responen a la preocupació humanista dels reis napolitans: obres dels clàssics, dels humanistes vinculats a la cort, llibres religiosos, bibliès, obres en romanç, etc. Els exemplars són quasi tots un clar exponent del còdex renaixentista: llibre de luxe en vitel·la, amb escriptura humanística, rica decoració en que abunda l'or i els motius renaixentistes (putti, animals exòtics, bianchi girari, medallons, emblemes de la casa reial de Nàpols, etc.). La majoria dels còdexs conserven les enquadernacions originals, principalment d'estil mudèjar». En qualsevol cas, al catàleg de manuscrits de dita biblioteca no consta aquesta Vida de Rufina (Gutiérrez del Caño 1913).

beata amb les paraules següents, amerades dels tòpics presents a la literatura monàstica femenina, subjecta a les ordres del confessor i al disseny diví:

Ya es, pues, llegada la hora no solo de escribir tu vida si de publicarla. Pues teniendo mandato del mismo Dios, mandato de Christo Sacramentado, mandato de la sacratíssima Virgen María, mandato de mi seráfico padre san Francisco, de san Juan Bautista y mandato expreso de tu confessor para escribirla, y las misericordias que su magestad te comunicava, amenazada de todos con el divino enojo si no lo hazías, obedeziendo gustosa por rendida, solo tu humildad hallava repugnancias para tomar la pluma, y los demonios, que con muchos espantos te amenazavan si la escrivías, obedeciste. Lo que te permitió un continuo penar, dexando mucho escrito con suma elegancia, conformándose Dios Nuestro Señor con la nobleza de tu vivíssimo ingenio y claríssimo discurrir, si bien se cortó a lo mejor la pluma o a lo mejor se quedó cortada por averse cortado el preciso hilo de tu vida.¹¹²⁴ Ya piadosamente tenemos que pedir perdón a tu gran modestia en publicar tu Vida y publicarla en el sumptuoso templo de Santa Justa, donde víspera de las gloriosas santas, año 1695, aviendo perseverado de parte de tarde por espacio de quatro horas en íntimo recogimiento, se aparecieron las dos santas mártires y de parte de Dios, te dixeron escrivieras tu vida, los favores y misericordias que el Señor te hazía [...].¹¹²⁵ (1697: 4-5).

Més enllà d'aquesta vida, Pastor Fuster considerava que la Venerable Rufina també va escriure poesies «para expresar su afecto en la noche de Navidad» (1827-1830: I, 280-281) i que haurien estat recollides a la seva Vida manuscrita obra de Josep Vicent Ortí Major; malauradament, desconexem la localització de tot aquest material que es trobava inèdit, inclosos els autògrafs de la religiosa.

2.1.7. Venerable Mariana Manuela de Crist (Oriola, 1666-1704)

El mateix ocorre amb l'obra poètica de la Venerable Mariana Manuela de Crist¹¹²⁶ terciària carmelita i filla d'una família «de calidad conocida y considerable patrimonio» d'Oriola (Alzamora 1705: 119). Des que va ser admesa al tercer orde del Carme el 1698, va dur una vida marcada per una fervent religiositat, cilicis, dejunis, augmentada per les lectures de vides de sants, per la qual cosa li inferim una bona base cultural: «Las horas que no eran de hazer labor, las gastava, parte en tener oración y diciplinas, [...]; parte en leer vidas de santos y libros espirituales, a lo qual fue muy inclinada; y parte en rezar sus devociones, que eran muchas» (Alzamora 1705: 14), segons recull el pare Antonio Alzamora, en el Sermó fúnebre predicat en el seu honor a l'església de sant Santiago d'Oriola el 30 de gener de 1705.¹¹²⁷ Pel que fa a l'obra atribuïda a aquesta terciària, sabem que va deixar poesia manuscrita, de la qual ni tan sols dóna notícia l'esmentat Sermó imprés; es tractava d'uns diàlegs entre Déu i l'ànima, en vers i metre castellà, així com altres poesies espirituals, segons Pastor Fuster «llenas de sentimientos y de

¹¹²⁴ Al marge esquerre del fragment trobem l'anotació «Vida propia, pag. 1 y 2», al ludint als autògrafs de Rufina.

¹¹²⁵ Al marge dret del fragment trobem l'anotació «Vida propia, pag. 17». Al llarg de l'imprés, Domingo remet a alguns passatges narrats per Rufina a la seva pròpia Vida, amb citacions de frases literals de Rufina i marca al marge la procedència («Vida propia»); veg. p. 7, p. 8, p. 11, p. 15, p. 18, p. 19, p. 22, p. 23, p. 25, p. 27, p. 29, p. 30, p. 31, p. 35, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 46, 48, 49, *pass.* Rufina hauria escrit aquesta narració autobiogràfica quan tenia uns trenta-set anys, però el relat remuntava fins a la seva infantesa: «De edad de seis años, le manifestó Dios nuestro señor en sueños un sitio muy profundo [...] y salió de allí tan asustada que aviendo passado treinta y un años quando lo escribía, confiesa que aun temblava» (Domingo 1697: 49).

¹¹²⁶ Pastor Fuster (1827-1830 [1980]: II, 3); Rico (1888: I, 107 [1986: 38]); Serrano y Sanz (1903-1905: I, 286); Villiers (1927: II, 337 [s.v. *Maria Anna Emmanuela A Christo*]); Calatayud (1977: 11); Álvarez (2005: 8, 64 i 69); Herrero (2009: 47-48 i 2007: 3-4); i DBACD [s.v. *Mariana Manuela de Cristo, Díaz (Oriola, 1666-1704)*];

¹¹²⁷ Conté un gravat de la religiosa i unes cinquanta pàgines que contenen composicions (epigrames, dècimes, sonets...), en llatí i en castellà, agrupades en assumptes, tal com es feien en els certàmens poètics. La majoria de les poesies són anònimes i versen sobre diferents episodis de la vida d'aquesta dona.

instrucciones oportunas para encaminar el alma a las virtudes, y a propósito para inflamar el amor de Dios» (1827-1830: II, 3), que avui dia no han estat localitzats i que no sabem amb certesa en què consistia.

2.1.8. Venerable Joaquina de la Creu Torrens i Gascó (Pego, 1687-València, 1756)

La terciària franciscana Joaquina de la Creu,¹¹²⁸ es va encarregar de redreçar al beateri de Terciàries Franciscanes de Sant Francesc d'Assis de la ciutat de València,¹¹²⁹ on havia ingressat després d'un matrimoni fallit. Fundat abans del segle XIII, el convent de terciàries franciscanes de València estava al carrer Renglons¹¹³⁰ (actualment carrer de l'Arzobispo Mayoral, on aquest va fer construir el Col·legi de l'Ensenyança per a nenes) fou la gènesi de la Congregació de Germanes Franciscanes de la Immaculada, fundada a València per el 1876 per la Mare Francisca Pascual Doménech. Hi va exercir el càrrec de priora, i es va consagrar a l'ensenyament, sota la protecció de l'arquebisbe de València, Andrés Mayoral.¹¹³¹ Malgrat que el procés de beatificació de la religiosa que va intentar engegar el pare Lledó un cop morta, no va prosperar, Joaquina va tenir molt de suport popular: al beateri s'havia guanyat una certa fama de santedat en experimentar visions, èxtasis i, fins i tot, se li van atribuir miracles i profecies. Davant d'aquestes experiències, el seu confessor, com era habitual a l'època, li va demanar que escrivís les gràcies i els favors rebuts per Déu; escrits que foren utilitzats posteriorment pel pare Lledó¹¹³² en el Sermó d'exèquies predicat, quaranta-nou anys després de la mort d'aquesta, a l'església del convent de Sant Francesc de València. Es van fer imprimir per fer-ne públiques les virtuts i les misericòrdies obrades en la religiosa per Déu, a fi que fos un model en el camí de la perfecció –i que afavorís alhora el procés de beatificació

¹¹²⁸ A la *Pequeña Enciclopedia Franciscana*, en línia, aquesta franciscana hi consta com a TORRES FALCÓ, *Joaquina de la Cruz (1687-1756)*, possiblement per error [consulta: 15/05/2013]; lleg. també Gómez Brufal (1958); Calatayud (1977: 10); Siscar (1987); Morant, Sánchez & Bolufer (ed. 1995: 147); Llin (1999: 317-318); Almela (2009); Herrero (2009: 50 i 2013: 274).

¹¹²⁹ A aquest beateri també va pertànyer la famosa beata sor Margarida Agullona, coneguda per les seves cartes espirituals («En esta casa regada con la sangre de una Venerable Margarita Agullona, de una Venerable Gerónima Dolz y de otras hermanas que plantadas en ella, como en un místico jardín, florecieron en gracia y exhalaban por toda la ciudad a fragancia de sus virtudes, fue donde nuestra hermana Joaquina de la Cruz acreditó este nombre que le dio Jesu-Christo...», Lledó: 1806: 18-19). Actualment, la Congregació està dividida en províncies arreu del món. La província Nuestra Señora de los Desamparados abasta les fundacions del País Valencià i comprén diverses obres, d'entre les quals trobem la Casa Provincial (València) i nombrosos Col·legis. Per a una història de la Congregació, lleg. *Franciscanos.org*.

¹¹³⁰ Segons Pons Fuster, aquest beateri es va constituir el 1528, «cuando las beatas del convento de Jerusalén se trasladaron a una casa ubicada en dicha calle. Allí vivían en comunidad un grupo de mujeres sujetas a la regla de S. Francisco. El beaterio era prolongación de otro que se había fundado en Valencia en el siglo XIII. Muchas mujeres brillaron con su ejemplo en este beaterio, destacando en el siglo XVI la importante figura de Margarita Agullón» (1991b: 77).

¹¹³¹ Andrés Mayoral Alonso de Mella va ser arquebisbe de la ciutat des de 1738 fins a la seva mort.

¹¹³² Així ho assegura ell mateix en diverses ocasions: «¿Quién me tendrá por imprudente si me dirijo en este fúnebre discurso por lo que nuestra Venerable escribió de sí misma? Y más quando sus escritos contienen una doctrina que no parece contradecir a las máximas del Evangelio de las que se admira en la humilde crucificada Joaquina, una copia la más exacta y fiel para confusión de los incrédulos, para aliento y esfuerzo de los espíritus endebles y cobardes para admiración de los sabios, para pauta y modelo de los celosos amadores de la perfección christiana, para estímulo de las almas tibias, para consuelo de los imitadores del crucificado, para dirección y gobierno de las esposas del Salvador que aspiran a la unión con Dios en Jesu-Christo» (Lledó 1806: 4).

(Lledó 1806). I, com sempre, la imatge que ens ofereix el pare Lledó de la religiosa escriptora es fonamenta en una manca de cultura:

Confiesa de sí misma la hermana Joaquina no saber formar un vocablo y, precisada a escribir por mandato de su confesor dice: «O válame Dios! Llena de confusión me hallo de haber de escribir sin saber ni componer los vocablos».¹¹³³ ¿Y quién no ve por esta sencillez y candor de palabras que nuestra hermana no era capaz de ordenar y fingir por sí misma el admirable tejido de pasajes en que campean, como dice ella, las misericordias del Señor a favor de una indigna, tonta, estropajo, andrajo despreciable del mundo, hipócrita, descrédito del beaterio, gusanillo vil, incapaz, ingrata, dictados todos con que se apellida a sí misma al considerarse endulzada y regalada con algún favor de los innumerables que escribe haber recibido? Añádase a esto la ciega obediencia a las repetidas instancias de sus sabios y expertos directores que la mandaron escribir y continuar sus escritos al oír la confusa y atribulada por imaginarse ilusa, engañada astutamente por el enemigo de su alma, llena de soberbia y amor propio (Lledó 1806: 3-4).

Filla de llauradors, Joaquina va aprendre l'escriptura tard: als 29 anys, i a més d'escriure de manera aplicada les seves experiències místiques, es diu que també va arribar a conrear poesia mística, amb l'ajuda del pare agustí fra Tomàs Soro¹¹³⁴ (Almela 2009).¹¹³⁵ El pare Lledó destina un capítol del susdit Sermó per narrar breument els favors extraordinaris rebuts per la religiosa de la mà divina: «don de la sabiduría y de ciencia», «interpretación de las palabras», «sanidades», milagros», «penetración de interiores»... És conegut un miracle que hauria obrat la terciària amb Tomàs Vicent, prevere beneficiat de l'església de Sant Martí, que es trobava postrat al llit des de feia sis anys, la curació del qual es va atribuir a la intercessió de Joaquina. Per sort, l'home havia promés copiar els escrits de la religiosa per posar-los en ordre, si recobrava la salut i així ho va fer (Lledó 1806: 53),¹¹³⁶ amb tot, malauradament, ens trobem encara lluny de llegir aquests materials. En un breu estudi biogràfic dedicat a aquesta religiosa, el valencià Domingo Siscar Briones (1987) va utilitzar unes memòries de sor Joaquina que es conservaven, incompletes, al convent de Sant Francesc València (no sabem si autògrafs o còpia); amb tot, ens ha estat impossible localitzar físicament el fons documental de l'antic beateri de Terciàries Franciscanes de Sant Francesc d'Assís, que va ser traslladat a un altre lloc quan aquest fou transformat en la nova Congregació, i que deu custodiar –en cas que s'hagen conservat– també les peces de poesia mística, que al costat de la resta de papers espirituals, li ha atribuït la crítica (Herrero 2009: 50 i 2013a: 274).

2.1.9. Margarida Esplugues (Artà,?-?, 1738)

De la terciària franciscana Margarida Esplugues,¹¹³⁷ sabem el que s'ha limitat a recollir la bibliografia a través de la notícia d'Antoni Oliver, cronista dels observants de Mallorca, al seu manuscrit *Crónica de los conventos de menores de Mallorca* (Bover 1842: 243; i Furió 1820: 309-310).¹¹³⁸ Segons transcriu Furió, a partir de l'esmentat cronista, Margarita va posseir una

¹¹³³ Aquí s'intueix l'influx de Teresa de Jesús: «¡Oh, válame Dios, cuál está un alma está así!» (*Vida*, V, 16).

¹¹³⁴ Sobre aquest, lleg. Ximeno (1747-1749 [1980]: II, 334).

¹¹³⁵ Publicat de nou en versió digital al *Diari Marina Plaza* amb data del 24/04/2014 [consulta: 28/05/2014].

¹¹³⁶ Remet al testimoni de Manuel Vicent, germà de Tomàs Vicent. Desconeixem la localització d'aquesta còpia, que és citada per Herrero com a fragmentària, sense localització.

¹¹³⁷ L'han recollida Bover (1842: 100) i (1868 [1976]: I, 259); Serrano y Sanz (1903-1905: I, 401-402); Furió (1850: 317-318); McNerney (1999: 72); McNerney, Castillejo & Ortega (2004: 29); Pinyol (2010: 263); i DB (II, 136), que no proporcionen més dades que les que apuntem aquí.

¹¹³⁸ Fr. Antonio Oliver, *Crónica* (anterior a 1751, quan va marxar anar de missioner apostòlic a Sud-Amèrica), en llatí. Manuscrita a l'Arxiu del Convent de Sant Francesc de Mallorca, al qual no hem pogut accedir. És

vasta cultura: fou admirada pels seus coneixements filosòfics, teològics, retòrics, així com també per l'adquisició de la llengua llatina.¹¹³⁹ Va deixar la seva obra inèdita i avui dia il·localitzable: uns càntics a Déu, així com tractats de gramàtica, filosofia i teologia (no sabem en quina llengua), que va escriure per ordre del seu confessor i que ni tan sols el mateix Furió va poder aconseguir per escriure la seva biblioteca d'autors mallorquins (1820: 310). Al costat d'aquesta obra, va escriure també poesies devotes, en català, de les quals només sabem per Bover que es trobaven incloses en la dita *Crònica* d'Oliver (Bover 1842: 243).

2.1.10. Sor Maria Isabel Francesc i Escurpí (Riudecanyes, 1715-Barcelona, 1788)

Sor Maria Isabel Francesc i Escurpí fou religiosa del convent de Nostra Senyora dels Àngels i Peu de la Creu de Barcelona. La informació biogràfica que li coneixem procedeix de la seva *Vida impresa*: fou filla de Miquel Francesc, i d'Antònia Escurpí, un matrimoni acomodat vingut a menys; va ser educada per un oncle seu, Josep Escurpí, rector de la vila, i que la va enviar al monestir de l'Ensenyança de Barcelona, en qualitat d'educanda perquè hi aprengué a llegir i a escriure, fins que trobés un convent on col·locar-la. M. Isabel va passar a servir durant uns anys a casa del doctor Josep Boltas i, quan ja havia estat admesa en un monestir de clarisses de la ciutat, finalment va anar a parar al convent dels Àngels. Hi va ingressar el 1734 i hi va professar el 1736, gràcies a la mediació de l'arquebisbe de Tarragona, Pere de Copons, que va pagar el dot, després que morís el seu oncle que se n'havia de fer càrrec. A la comunitat va exercir diferents càrrecs, entre els quals, el de tornera, portera, mestra de novícies, i priora, i va morir amb fama de santedat.

Segons la dita *Vida*, escrita per l'agustí calçat fra Antoni Morat, examinador Sinodal del Bisbat d'Urgell, i publicada només un any més tard a la mort de la religiosa, aquesta va escriure un quadern amb la seves experiències espirituals, així com cobles i poemes de temàtica devota vers la Mare de Déu a la qual «se la expresaba freqüentemente con afectuosas y enérgicas coplas y otros poemas, en que encarecía sus grandezas y virtudes y su tierno amor con los pecadores» (Morat 1789: 174). Malauradament, mai no sabrem amb exactitud què va escriure aquesta religiosa, ja que l'obligada modèstia i la humilitat esperada, la van induir a cremar-ho tot abans de morir, com s'esdevingué amb tantes d'altres, de la qual cosa es lamenta el compilador de la seva *Vida*, que considerava que:

Estas producciones ingeniosas hubieran sido el monumento más incontestable del ilustrado espíritu de una muger que nunca aprendió en otra escuela que en la de la oración y penitencia. Pero perecieron en las aras de la humildad de Isabel, que las arrojó al fuego con los demás papeles en que se hallaban escritos los

utilitzada en l'estudi del pare Gabriel Llopart (Llopart 1980: 369) dedicat a la imatge del Nen Jesús, present en la pietat d'algunes beates i religioses mallorquines del sege XVII, d'entre les quals esmenta a Esplugues. D'aquest autor es conserva també el manuscrit *Monumenta Seraphica Ordinis Minorum Observantium Sti Francisci Majoricarum Provinciae Praesertim ab anno 1540 usque ad annum 1750* (BNM, Ms. 18339, p. 78-92).

¹¹³⁹ Fins al punt que Antoni Furió, en el seu martirologi de les Illes Balears, arriba a considerar en anotació del 30 de desembre: «En Artá, el aniversario de la milagrosa aparición de los tres marianos san Buenaventura, el beato Raimundo Lulio y el V. Juan Dums Scoto, a la estática virgen sor Margarita Esplugas, terciaria franciscana, para participarle que el día de la Circuncisión del Señor le habían de conferir el grado de Doctora en filosofía y teología, cuyas ciencias había enseñado, como también la gramática y retórica con admiración de los sabios; uniendo a estas dotes la virtud más encumbrada, pues además de un ayuno continuado por espacio de treinta años, mortificaba su cuerpo con disciplinas, cilicios y cadenas [...]» (1850: 317-318).

favores más señalados que había recibido de su esposo y de su madre amabilísima; y con otros en que desentrañaba lo más profundo de los misterios de nuestra santa religión. Lo único que se sabe de ellos es lo que leyó una monja, muy confidenta de nuestra heroína, llamada sor María Catalina Burrull. Habiendo entrado en su celda a la sazón que no estaba Isabel y reparando sobre la mesa un quaderno en que escribía su vida privada por orden de su confesor, leyó [...] (Morat 1789: 174).

Notem com, novament, malgrat que Morat considera la religiosa com un «ilustrado espíritu», incideix en els tòpics de manca de cultura per part de l'autora, a fi de justificar l'obra, tot situant-la en l'àmbit de la fe: «nunca aprendió en otra escuela que en la de la oración y penitencia», tal com també havia fet el biògraf de l'esmentada sor Gertrudis. Als Sermons o Vides impreses de les autores que hem anat revisant, els biògrafs repeteixen els mateixos tòpics presents en els usos poètics de les religioses: aquestes no tenien habilitats per escriure poesia sinó que les aprenien de manera infusa. Amb això, s'intentava remarcar que es tractava d'una poesia de caire intimista, impregnada de fervorosos afectes més que no pas d'artificis literaris, tot relacionant l'acte de creació poètica al convent amb una determinada santedat (Morujão 1996; Baranda 2013: 166-167).

2.1.11. Elionor del Sant Rosari (Elionor Brondo i Puigdorfilà) (Palma, ca. 1748-1819)

L'obra d'aquesta religiosa dominica, també mallorquina,¹¹⁴⁰ tampoc no va tenir millor sort que la de les anteriors. Nascuda al voltant de 1748, filla dels nobles Nicolàs Brondo i Villalonga i de Magdalena Puigdorfilà, va vestir l'hàbit de religiosa al convent de Santa Caterina de Sena el 1771 i hi va professar el 1772 amb el nom de sor Elionor del Sant Rosari. Al convent estant, va ser una àvida lectora i va adquirir un gran bagatge sobre doctrines sobre moral cristiana; a més, a fi d'entendre els autors estrangers també va aprendre el llatí, l'italià i el francès i es va aficionar a l'escriptura poètica.¹¹⁴¹ D'aquesta, però, només es coneixen el títol d'algunes composicions inèdites, citades per l'estudiós Bover –qui havia tingut accés als versos manuscrits, proporcionats per la priora del convent del moment– i al qual copia Serrano y Sanz):¹¹⁴² uns «Gozos a san Nicolás de Bari», un «Poema en honor de san Estanislao de Kosca», que constava de 36 estrofes, unes «Seguidillas a Luis Gonzaga», unes «Seguidillas a san Francisco de Borja», uns «Villancicos al nacimiento de Jesús» i un «Madrigal dedicado a la Beata Catalina Tomàs», que segons Bover es recitava tots als anys a l'església de Santa Magdalena en la festivitat de la beata.¹¹⁴³

2.2. Textos coneguts indirectament

D'un altre grup d'autores conegudes, ens han arribat la seva obra, desapareguda o destruïda en l'actualitat, només de manera indirecta. Així, coneixem alguns textos poètics femenins gràcies a transcripcions més modernes, proporcionades pels bibliògrafs Bover, Torres i

¹¹⁴⁰ Veg. Bover (1868 [1976]: I, 120); Serrano y Sanz (1903-1905: I, 170-171); i Santa Catalina de Sena (2001: 67).

¹¹⁴¹ El testimoni de les seves aficions intel·lectuals queda consignat a les cròniques conventuals on la religiosa és recordada per «su molta sabiduria» i com a «molt dada a la lectura» (ASCS, *Llibre de Religioses defuntes en lo Convent de Santa Catalina de Sena*, f. 23), reproduït a Santa Catalina de Sena (2001: 67).

¹¹⁴² Amb tot, en l'actualitat aquesta obra ha desaparegut de l'arxiu (Santa Catalina de Sena 2001: 67).

¹¹⁴³ Reproduïda per Bover amb *Inc.*: «Catalina dichosa...» (1868 [1976]: I, 120).

Amat o Serrano y Sanz, o altres erudits, que van accedir als textos i els van ressenyar abans que, per diverses circumstàncies, acabessen perduts o fossen destruïts (com ara la Guerra Civil espanyola de 1936).

2.2.1. Maria Pasquala Caro Sureda (Palma, 1768-1827)

D'aquesta religiosa dominica, de qui ja hem apuntat les dades biogràfiques més important en un apartat anterior [Capítol 3. Subapartat 3], sabem que, durant la seva vida al claustre, va destacar com a cantora perquè va poder conjuminar una bona veu amb una formació musical adquirida extramurs. També es va dedicar a l'escriptura de versos de caire devot, atés que se li han atribuït unes *Novenas del nacimiento de Nuestro Señor Jesucristo* i altres peces místiques, en castellà; obra que s'hauria conservat manuscrita a l'arxiu del monestir i la localització de la qual ara no tenim notícia. De fet, d'aquestes poesies devotes, només ens són conegudes vuit peces a través de les transcripcions –molt fragmentàries– del mateix Bover que va tenir accés a l'obra i que en va donar una breu mostra [CDXXXVIII-CDXLVI].¹¹⁴⁴ Poesia que ens ha arribat en forma de màximes versificades, inspirada en la mort causada per l'amor diví i amb remissions a la vida claustral: el to exhortatiu dels versos fa pensar que anaven adreçats adreçat a les companyes de professió, tal com demostra aquest fragment que acompanyava les peces:

Ama, pues, a Dios y ámale sin medida. Nada temas sino el pecado, piérdase todo con tal que no se pierda a Dios. Desconfía de tí, confía en Dios; camina siempre en su divina presencia. Atiende y sé fiel a sus inspiraciones, habla poco, trabaja mucho, y súfrello todo por amor de un Dios que quiso morir en la cruz por tí. Si el Demonio quiere perturbarte dile:

*El Señor es la luz mía
y mi ordinaria defensa:
¿De quién temeré la ofensa
si me guarda el que me guía?
Si en su eterna protección
mi vida estriba segura,
¿qué mal o qué desventura
turbará mi corazón?
[...]*

A banda d'aquestes peces, tradicionalment, també li ha estat atribuït un *Ensayo de historia, física y matemáticas*, pel qual li va ser atorgat l'epítet, erròniament,¹¹⁴⁵ de matemàtica i autora d'assajos d'aquestes matèries; amb tot, és necessari corregir aquesta mala interpretació de les fonts: aquest títol només remet a l'examen públic al qual es va sotmetre.

¹¹⁴⁴ La llista dels primers versos és: «Es una muerte el vivir...», dins Bover (1868 [1976]: I, 166); «Es su más dulce cantar...» dins Bover (1868 [1976]: I, 166); «No le amedrenta el morir...» dins Bover (1868 [1976]: I, 166); «El Señor es la luz mía...» dins Bover (1868 [1976]: I, 166); «Precioso candel...» dins Bover (1868 [1976]: I, 166); «Si amor con amor se paga...» dins Bover (1868 [1976]: I, 166); «Si al que pide le han de dar...» dins Bover (1868 [1976]: I, 166-167) i «Altísimo Señor» dins Bover (1868 [1976]: I, 166-167).

¹¹⁴⁵ Així ho suggereix p. e. el titular del reportage periodístic «La 'x' matemática de Pascuala» publicat pel periòdic *El Mundo* [consulta 10/03/2011]. Referència que procedeix de Bover (1868 [1976]: I, 165-166) i que ha estat repetida per la resta d'estudiosos: Serrano y Sanz (1903-1905: I, 177); Pascual & Llabrés (coord. 1999: 25), Santa Catalina de Sena (2001: 67-68), i DBD.

2.2.2. Sor Maria Teresa de Jesús d'Agramunt Toledo (València, 1664-Vila-real, 1728)

Una autora de la qual ens ha arribat l'obra per còpia d'altri és sor Maria Teresa de Jesús d'Agramunt i Toledo a la qual dediquem aquest apartat especial. I és que són moltes les llums i les ombres que es projecten sobre la personalitat literària d'aquesta religiosa dominica del convent Corpus Christi de Vila-real;¹¹⁴⁶ malgrat que ha merescut alguns treballs i apareix recollida als catàlegs de la literatura femenina avui existents,¹¹⁴⁷ en l'actualitat és encara una autora desconeguda. El motiu del desconeixement que l'envolta és el fet que la seva variada obra s'ha conservat majoritàriament inèdita a l'arxiu conventual, copiada només fragmentàriament, part de la qual es troba en l'actualitat en localització desconeguda o desapareguda. Això ha provocat un tractament molt desigual pels estudiosos que hi han dedicat algunes línies, els quals no coincideixen amb els títols que li atribueixen.

Així doncs, els treballs més actuals que tracten aquesta autora, dedicats a la literatura femenina d'època moderna a l'àmbit valencià, alguns publicats molt recentment (Martí i Ascó 2004 [2013]: 371; i Herrero 2009: 36-37 i 2013: 275) s'han limitat a recollir –sense ànim de contrastar-les ni completar-les–, les dades difoses de manera rutinària pels bibliògrafs clàssics (Ximeno 1747-1749 [1980]: II, 215; Serrano y Sanz 1903-1905: I, 11-12); de tal manera que, com aquests, l'única obra que atribueixen a la religiosa és el necrologi o llibre de difuntes de la seva comunitat.¹¹⁴⁸ Tot amb tot, la religiosa ens ha deixat més obra escrita, tal com han desvetllat altres estudiosos. Així doncs, a principis del segle XX, l'historiador vila-realenc Benito Traver fou el primer a atribuir a sor Maria Teresa l'autoria d'una crònica conventual i d'una composició poètica, amb què la religiosa va relatar la traumàtica experiència de la seva fugida durant la Guerra de Successió (1706).

Respecte a la crònica, escrita per una religiosa del convent de manera anònima, Traver va aconseguir esbrinar-ne la identitat, tot identificant-la amb sor Maria Teresa, per bé que no esmenta les fonts que el van fer arribar a aquesta conclusió: «Después de muchas investigaciones, hemos podido hallar el nombre de la monja que escribió estas antiguas crónicas del Convento, que fue Sor Teresa de Jesús Agramunt; digna hija de Domingo de Guzmán, pues murió en olor de santidad» (1925: 401, n. 1.). Fet i fet, sense aportar-hi dades biogràfiques ni perfilar tan sols la figura literària de sor Maria Teresa, Traver va

¹¹⁴⁶ Aquest convent havia estat fundat el 1639, amb la vinguda de religioses dominiques procedents del convent de Santa Maria Magdalena de València, encapçalades per la virtuosa sor Agnès de l'Esperit Sant Sisternes d'Oblites. Callado (2013: 99-100 i 2015a) ha estudiat les circumstàncies de fundació. El 2009, la comunitat es va annexionar al convent de Santa Caterina, a Paterna (València) on deu haver anat el seu arxiu, arran d'una fusió amb també dominiques de Girona.

¹¹⁴⁷ Fuentes (2002: 65-67) dedica dues entrades diferents per a qui sembla ser una mateixa persona: parla d'una sor Maria Teresa Agramunt, nascuda el 4 d'agost de 1664 i morta el 28 de juny de 1728 i de sor Teresa de Jesús Agramunt i Toledo, morta el 29 de juliol de 1728 (2002: 67); tot fa pensar que es tracta d'una confusió amb el nom seglar i el nom religiós d'una mateixa autora. Sobre aquesta, vegeu, a més, Ximeno (1747-1749 [1980]: II, 215); Serrano y Sanz (1903-1905: I, 11-12); Traver (1925: 73-77, annex 21); Lizandra (1983 i 1988); Mas i Usó & Vellón (1997: 16); Ferrer (1998); Pitarch (2006: 74-75); Herrero (2009: 36-37 i 2013: 275); Martí i Ascó (2013: 371); Vilanova (2006: 63).

¹¹⁴⁸ El dominic Celedonio Fuentes va redactar un catàleg d'escriptores dominiques de la província d'Aragó el 1930, publicat pòstumament en format d'article (Fuentes 2002), en què apareix ressenyada aquesta autora.

prendre aquests dos materials com a base documental dels seus treballs històrics sobre Vila-real (1909: 395-401¹¹⁴⁹ i 1925: 39-41, 53-54 i 73-77, annex 21), tot atribuint-los a sor Maria Teresa, i va ser seguit per d'altres historiadors (Vilanova 2006: 63; Pitarch 2006: 74-75). Va ser un altre estudiós vila-realenc, l'advocat Joaquín Lizandra (1983 i 1988) qui va proporcionar un esbós biogràfic més complet de la religiosa, a partir fonamentalment de les dades extretes del llibre de professions i de difuntes del convent, conservats aleshores a l'arxiu conventual del Corpus Christi.

Maria Teresa Agramunt i Toledo va professar com a religiosa de cor al convent de dominiques Corpus Christi de Vila-real el 1683, a dènou anys, tal com llegim al llibre de professions de la comunitat, recollit al volum *Origen y sucesso deste Conuento de Religiosas de nro. P. S. Domingo de Corpus Christi de Villa Real*¹¹⁵⁰ al qual ja ens hem referit [Capítol 2. Subapartat 3.2.]. Només cal veure la signatura de sor Maria Teresa [Apèndix 3. Il·lustració 10] per intuir que havia rebut una acurada educació per part dels seus pares abans d'ingressar-hi, ja que alguns consideren que «además de entender de cuentas y gramática, era aficionada de la música y poesía» (Lizandra 1983: 11). Al convent estant, sor Teresa continuaria completant la seva formació i va esdevenir mestra de novícies, càrrec que va exercir de manera molt eficaç durant molts anys,¹¹⁵¹ entre d'altres càrrecs, com el de tornera.¹¹⁵²

2.2.2.1. Sor Maria Teresa impulsora del llibre de difuntes de la comunitat

Com demostra el càrrec que va exercir, sor Maria Teresa devia ser la religiosa amb una cultura més sòlida dins del convent, o amb major prestigi, i per això li va estar encarregada també la tasca de preservar la memòria col·lectiva de la comunitat a través de l'escriptura. Cap a l'any 1682, quan només comptava 22 anys, la priora –que allora seguia ordres del provincial, el pare Clocha– li va ordenar que comencés el llibre de defuncions de la seva comunitat, pràctica que es feia en tots els convents de l'època arran de la normativa tridentina.¹¹⁵³ Per a l'escomesa, sor Maria Teresa va haver de recopilar les dades biogràfiques de les professes difuntes fins llavors, a través dels testimonis de les monges més ancianes de la comunitat.¹¹⁵⁴ Nodrir el seu

¹¹⁴⁹ Veg. especialment els capítols XXVI i LII i LIII.

¹¹⁵⁰ AMVi, Ms. [s. sign], [f. 39v].

¹¹⁵¹ Segons una biografia conservada de la religiosa escrita per una companya seva –a la qual no hem tingut accés i en desconeixem la localització– sor Maria Teresa feia uns paperets en què apuntava màximes perquè les monges les portassen al seu breviar i no les oblidassen: «la guarda de la paz es el silencio», «que a de acer la religiosa para vivir quieta: callar, no entremeterse, aser como que no siente ni oie huir las ocasiones de pesadumbre, no porfiar...», «asucenas puras qe a Dios se consagran atienden a un punto qe es de gran substancia, qe no esta el retiro en estar encerradas sino se reconcentran con Dios en sus almas atratar asolas» (Lizandra 1988: 46).

¹¹⁵² La tornera era la monja encarregada de servir al torn «Tambor giratori d'eix vertical amb cloendes radials i obertures laterals que, col·locat en l'obertura d'una paret, permet de fer passar objectes de l'un costat a l'altre sense que la persona que hi ha a l'un costat vegi la que hi ha a l'altre costat» (DIEC), amb què les religioses de la clausura podien mantenir el contacte amb l'exterior sense ser vistes.

¹¹⁵³ Les noves disposicions del Concili de Trento obligaven les institucions eclesiàstiques a tenir un control sobre el patrimoni arxivístic, així una nova organització a través de l'escriptura (Evangelisti 1992: 235).

¹¹⁵⁴ Núria Jornet remarca l'autoritat d'aquest relat oral a dins dels monestirs en els termes següents: «Des de la història de la cultura escrita, s'ha considerat l'oralitat com un sistema comunicatiu habitual i ben present entre les dones, les quals han pogut elaborar amb la llengua un règim de significació diferent, que sovint, en les seves quotes més creatives, ha comportat el reconeixement de sí mateixes com a dones. Oralitat que implica

discurs de la tradició oral no li va resultar, però, una tasca gens fàcil, tal com reconeixia ella mateixa al manuscrit: «a puro de importunaciones conseguí me digesen algo, pues estava, la memoria tan perdida de todo que aun el año que morian no apuntavan, lo qual me costo arto poder averiguar» (*apud.* Lizandra 1988: 46). Sobre aquest llibre de difuntes, és el mateix que esmenta el bibliòfil Ximeno amb el títol *Libro de las religiosas que murieron en aquel monasterio con más fama de santidad*, i que, segons el mateix, es conservava al convent com a lectura habitual, a fi d'erigir-se com a exemple per a les altres religioses per assolir la perfecció del seu estat (1747-1749 [1980]: II, 215).¹¹⁵⁵

El quadern autògraf de sor Teresa, avui desaparegut, va ser copiat i integrat a una obra més extensa anomenada *Necrología del convento de dominicas de Villarreal Vulgo Corpus Christi*, vol. I, pertanyent a l'arxiu conventual, que no tenim localitzada.¹¹⁵⁶ D'aquesta còpia, sols les nou primeres pàgines foren traslladades per sor Maria Teresa, que fou rellevada en el càrrec per una altra religiosa de la comunitat. Sor Maria Magdalena del Santíssim Sagrament Galarzo i Puig (Alcalà de Xivert, 1705- Vila-real, 1782)¹¹⁵⁷ va continuar amb el projecte de fixació de la memòria col·lectiva de la comunitat engegat per sor Maria Teresa i, al seu torn, fou rellevada per altres religioses que es van anar succeint en el càrrec de cronista del convent. Gràcies als estudis de Lizandra (1997: 22) i Fuentes (2002), juntament amb una revisió del llibre de professions de la comunitat al qual hem tingut accés,¹¹⁵⁸ coneixem i hem pogut localitzar alguns dels noms d'aquestes religioses, per bé que no tenim gaire més informació sobre les seves vides que el que ens deixa l'esmentat document d'arxiu. Així doncs, les cronistes continuadores del manuscrit durant l'època moderna foren sor Maria de

també un espai o intercanvi domèstic, que el monestir fa possible; com també fa possible la relació entre dones que acull i genera autoritat i genealogies femenines» (Jornet 2007: 57-58). Sobre aquest tema veg. les reflexions de Graña (2002).

¹¹⁵⁵ No sabem en quina llengua fou escrita, però per les referències amb què comptem, tot fa pensar que va ser redactada en castellà.

¹¹⁵⁶ L'investigador Lizandra, que el va consultar al convent fa anys, en fa la següent descripció: «La “*Necrología del convento de dominicas de Villarreal*”, tomo I, es un libro en tamaño folio, de unas 510 páginas, de las que 269 primeras, están numeradas, y se encuentra encuadernado con tapas de pergamino» (1997: 22). Anteriorment, Traver (1909: 1909: 404-406) l'havia emprat per confeccionar una llista de prioros de la comunitat. Cal tenir en compte que aquesta comunitat de religioses es va clausurar el 7 de maig de 2009, quan, a causa de la manca de vocacions, les monges que hi quedaven es van haver de traslladar al convent de dominiques de Paterna, on entenem que va anar a parar també el seu fons. Ens ha estat impossible consultar-lo, però no descartem que en futures prospeccions puguem trobar l'esmentada *Necrología de convento* amb altra informació de relleu.

¹¹⁵⁷ Sor Maria Magdalena va deixar una nota sobre la seva predecessora, sor Maria Teresa, que contenia dades biogràfiques interessants, així com també detalls sobre la vida d'aquesta al convent. Va assumir les tasques de redacció del quadern necrològic amb les paraules següents: «yo proseguiré por los mismos fines tuvo dicha Madre trasladando lo que nos dexo escrito en el quaderno i quando venga contar la vida de su Ra. (se refiere a Sor Teresa) y la que murió antes o la antesedente será ya por lo que yo he visto en dichas M^{tes}...» (citada a Lizandra 1988: 46). Amb el nom secllar de Bàrbara Magdalena Galarza Puig, va néixer el 20 de maig de 1705, filla de José Galarza, natural d'Alcalà, i de Josefa Puig, natural de Castelló de la Plana. Amb només quatre anys ja va entrar al convent Corpus Christi de Vila-real, on va rebre l'hàbit el mateix any, el 26 de maig de 1709, amb el nom de sor Maria Magdalena del Santísimo Sacramento. No hi va professar perquè va tenir un accident i la van haver de treure del convent. Al cap de tres anys, en millorar “dels accidents”, la hi van readmetre el 26 d'abril de 1721 i, finalment, hi va professar el 3 de maig de 1722. Va viure al convent fins que va morir el 28 de juliol de 1782 (Fuentes 2002: 66). Sobre aquesta, veg. Lizandra (1983: 13, 1988: 46 i 1997: 22); i Fuentes (2002: 66 [s.v. *Sor Magdalena del Santísimo Galarzo Puch*]), i AMVi *Origen y suceso...*, Ms. [s.sign.], [f. 49]. En el darrer foli del llibre de memòries hi ha una nota moderna on s'especifica que és la lletra d'aquesta autora, la qual cosa demostra que també es va encarregar d'apuntar anotacions en aquest manuscrit.

¹¹⁵⁸ Hem completat les dades biogràfiques a partir del llibre de professions, però, com ja s'ha dit, ens ha estat impossible accedir a la *Necrología*

Sant Joaquim i Santa Anna (Borriana, 1727- Vila-real, 1787),¹¹⁵⁹ sor Manela de Sant Vicent Ferrer Millà i Aragó (Vila-real, ca. 1739- 1824).¹¹⁶⁰

Pel que fa a la tipologia d'aquest necrologi, malgrat que no l'hem pogut consultar i desconeixem de quina manera està tractada la informació, podem vincular-lo amb els anomenats «elogis de difuntes»: una mostra del gènere biogràfic escrit per les religioses de l'època amb què es pretenia deixar un registre de les companyes difuntes alhora que difondre una determinada imatge de santedat de la comunitat. Generalment aquests volums, de circulació interna, eren escrits anònimament per les religioses més lletrades de la comunitat, a les quals se'ls havia encarregat la tasca amb certa llibertat. Evidentment, d'aquesta llibertat en l'escriptura deriva la diversitat dels elogis, depenent de l'escrivana del moment:

Aquests elogis eren encarregats a la monja més lletrada de la comunitat. L'extensió depenia de la virtut o de la fama de la difunta i també de les dots literàries de l'autora que, tot i seguir una pauta, també podia donar ales a la seva creativitat sota l'empara de l'anonimat. Alguns d'aquests escrits, redactats amb tota mena de detalls i amb una bonica prosa, ens permeten saber com vivien, qui i com eren les monges del monestir (Ahumada 2010: 11).

Aquest desig de deixar un registre de la vida i virtuts de les religioses que havien format part de la comunitat des dels seus orígens, ens permet intuir que es tracta de les primeres mostres biogràfiques escrites per aquestes dones, de major o menor extensió i amb informació més o menys extensa i variada. Si ens fixem en d'altres volums de característiques semblants generats en la mateixa òrbita dominica, és conegut el llibre de difuntes *Vidas de las monjas que resplandecieron en virtud desde la fundación del monasterio hasta 1700*, obra de la coneguda sor Vicenta Maria de l'Esperit Sant (Vistabella, 1646-València, 1705), professa en el convent de Nostra Senyora de Betlem –des d'on procedien les fundadores del convent de Vila-real–des de 1670 i priora durant dos triennis.¹¹⁶¹ Tal com ha donat a conèixer Callado Estela en una monografia recent sobre la comunitat, en què ha transcrit una còpia del

¹¹⁵⁹ De nom seglar Maria Anna Nicolau i Vives, va nèixer a Borriana el 4 de març de 1727, filla de Felip Nicolau i Cabrera, i de Josepa Vives de Portés i Blau. Amb set anys, va ingressar al convent de Corpus Christi de Vila-real i hi va professar el 16 d'abril de 1739. Va morir al convent el 17 de desembre de 1787 (Fuentes 2002: 66 [s.v. *Sor Maria Nicolau y Viver*]). AMVi *Origen y suceso...*, Ms. [s.sign.], [f. 52].

¹¹⁶⁰ Sobre aquesta, llegiu l'article que li dedica Lizandra (1997), a banda de la nota de Fuentes (2002: 66 [s.v. *Sor Manuela de San Vicente Ferrer Millà y Montolín*]). Anomenada Manuela Millà, va nèixer a Vila-real vers el 1739, filla de Jacint Millà, llaurador de la ciutat, i de Josefa Aragó. El 26 d'agost de 1753, amb catorze anys i mig, Manuela va prendre l'hàbit de religiosa de cor, amb el nom de Sor Manuela de San Vicente Ferrer, i hi va professar dos anys més tard, el 2 d'abril de 1755. Segons reconeixia ella mateixa en *Necrología del convento de dominicas de Villareal Vulgo Corpus Christi*, sor Manuela va prosseguir l'escriptura del llibre necrològic per manament de la priora (sor Maria Agnès del Patriarca San José, Vila-real, 1712-1801): «Dia 24 de Julio año 1791; empiezo á proseguir, este libro por mandado de mi prelada, la Rda. Me. Sor Ma. Ynes del Pca. Sn. Josef, priora, siendo io de edad de 52 aos. y de Religion, 39...». Amb tot, no va ser l'únic que va escriure, ja que segons recull la seva nota necrològica, també s'encarregà de gestionar la memòria col·lectiva de la comunitat i va redactar altres papers –possiblement de caràcter memorialístic–: «en lo que mas aplicó su talento y vivesa fue en el manejo de la pluma; poniendo en el mayor arreglo todos los libros de cuentas, escrituras y demas papeles y escribiendo en ellos quantas cosas, memorables y hutiles pasaban en la comud. para inteligencia de las venideras y muchas de las vidas anteriores de este libro son escritas y dictadas» (*cf.* Lizandra 1997: 25). Fins i tot, l'estudiós Lizandra li atribueix una crònica que explicava les vicissituds passades per les religioses durant la invasió de les tropes franceses (1808-1813), quan aquesta comptava 75 anys. Va morir al convent el 2 de gener de 1824. AMVi *Origen y suceso...*, Ms. [s.sign.], [f. 56v].

¹¹⁶¹ L'han tractada Ximeno (1747-1749 [1980]: II, 156-157); Serrano y Sanz (1903-1905: I, 401); Fuentes (1930: 365 i 2002: 65); Herrero (2009: 57-58); i Callado (2015a).

manuscrit (2015a: 166-260),¹¹⁶² es tracta de vint-i-dos biografies, compostes en ocasions a partir del propi testimoni de les religioses, com a model de vida per a les monges futures. S'han conservat perquè van ser copiades al manuscrit d'autora religiosa anònima, *Libro de fundación del monasterio de Nuestra Señora de Belén de Valencia*, custodiat a l'arxiu del convent de la Inmaculada Concepció, a Torrent (València) on va anar a parar la comunitat i el fons històric de Nostra Senyora de Betlem (València).

A banda d'aquest volum, als territoris de parla catalana, són de sobra coneguts (Ahumada 2011b; Gras 2013a) els que pertanyen al convent de carmelites descalces de Barcelona: el *Libro en que se escriben los elogios de las religiosas que han muerto en este convento de la Purísima Concepción de religiosas descalzas de nuestra Señora del Carmen de esta ciudad de Barcelona. Desde su fundación que fue por los años del Señor de 1588*¹¹⁶³ i la relació que aquestes van encarregar a la dominica sor Hipòlita de Jesús, virtuosa amb la ploma i famosa per les seves obres, «Relación echa por la madre sor Ypólita de Jesús [...]» inclosa dins del manuscrit de Pere Gil, *Breve relación de la vida exemplar y santa muerte de doña Estefanía de Rocabertí, dicha la madre sor Estefanía de la Concepción* (1609: f. 102v-106).¹¹⁶⁴ A aquests dos volums manuscrits caldria afegir-hi les «Veinte y tres exemplares vidas que dexó escrito de su mano la venerable madre Hipólita de Jesús», publicades per Busquets (1684: 80-204), sobre «las venerables religiosas que vivían en el monasterio de los Ángeles de la ciudad de Barcelona, en compañía de la venerable madre sor Hipólita de Jesús», escrites per aquesta darrera per encàrrec de la priora sor Serafina Codina.

2.2.2.2. “I pasamos por sangre y fuego...”. Crònica de l'eixida de les religioses del Corpus Christi durant la Guerra de Successió (1700-1714)

Deixant de banda aquest subgènere biogràfic per centrar-nos de nou en la religiosa valenciana sor Maria Teresa d'Agramunt, com ja s'ha explicat, gràcies als treballs dels estudiosos Traver i de Lizandra (desconeguts per Herrero i Martí i Ascó) s'ha pogut atribuir a sor Maria Teresa Agramunt, a més a més, la crònica «Historia en que se cuenta la salida de las religiosas deste C^{to} q. sucedio en doce de enero año 1706», que trobem copiada al manuscrit *Origen y svcesso deste Conuento de Religiosas de nro. P. S. Domingo de Corpus Christi de Villa Real* ([f. 74-79v]).¹¹⁶⁵ Aquest volum és com una mena de llibre de memòries conventual que intercala diverses matèries sense cap ordre cronològic, relacionades amb la comunitat, tot començant per la narració de la fundació, els primers priorats i dades de tipus econòmic, i on

¹¹⁶² El treball consta de dues parts: una primera introducció sobre els avatars de la fundació i la història del monestir (pp. 19-108) i una segona part que consisteix en la transcripció del *Libro de fundación del monasterio de Nuestra Señora de Belén* (pp. 109-260).

¹¹⁶³ ACCDB, Ms.[s.sign.], 1588.

¹¹⁶⁴ ACCDB, Ms. [s.sign.].

¹¹⁶⁵ Sembla que el manuscrit és incomplet i només està numerat fins el f. 21. El f. 21v conté una nota al marge esquerre que explicita que aquell relat és fet a partir dels papers escrits per les mateixes religioses: «Importa quede advertido que estos últimos 6 ¶¶ escritos por otra de las primitivas religiosas, les copió desta letra en que van escritos el P. fr. Joseph Camañes, prevere [...] y vicario, y sólo en el modo de la narrativa, se conoce, perficionó alg. voces o cláusulas sin variar el hecho de lo referid, en que no devieron ocurrir las noticias por un orden de tiempo, como claramente se ve en muchas cosas».Y a sota segueix:«Se prosigue al f. 21, comenzando por el fin deste libro, al signo de ¶».

també trobem el registre de les professions de la comunitat, entre d'altres, com veurem. La crònica de sor Maria Teresa, que comprén 6 folis a doble cara, fou escrita anònimament i 'per encàrrec', per narrar amb tot tipus de detalls preciosos l'eixida de les religioses del seu convent en el context de la Guerra de Successió. L'eixida sobtada i traumàtica es va esdevenir el 12 de gener de 1706, quan Vila-real fou saquejada i incendiada per les tropes borbòniques sota les ordres del comte de les Torres. Tal com explica el relat, les monges hi van fugir, tot passant per Nules fins a arribar a la vila de Caudiel, on van ser acollides per les carmelites descalces. Hi van romandre des del 20 de gener fins el 5 de setembre d'aquell mateix any, fins que passats els altercats van tornar al seu convent.¹¹⁶⁶ De fet, al manuscrit també trobem la narració de la tornada a Vila-real, escrita per la mateixa sor Maria Teresa: «Buelben las Religiosas a su Conuento de Villa Real» ([79v-81v]). Sor Maria Teresa hauria escrit aquestes narracions en tornar al convent, mentre exercia el càrrec de tornera, i va finalitzar-ne el relat el 24 de setembre de 1707, segons ho indica en el text mateix. Uns anys més tard, amb data de 1723, la religiosa va continuar la crònica, tot afegint-hi una carta i uns versos d'un religiós, que al·ludeixen de nou a l'episodi de l'eixida de les monges, tal com ella reconeix en els termes següents:

En el año 1723 allándome más desocupada quiero añadir aquí una carta i versos de un religioso cartuxo, con otra historia en verso de nuestra salida que escribió un siervo de Dios, que nos hizo gran caridad de todos modos en aquel trabajo. Pues como entonces escribía yo con la inquietud del oficio de tornera que tube en aquellos dos años primeros de nuestra buelta sin poder volver a leerlo; muchas cosas he dejado de referir que servirían de gusto a las vinideras, así de los trabajos que pasamos como de lo que todos nos honrraban: unos de palabra, otros por cartas, que quisiera tenerlas a mano para trasladarlas aquí, en que ponderavan lo recatado honesto i grave de nuestro proceder en esta lamentable romería i el aver escogido por morada el retirado monte de Caudiel; como también omito el referir lo que el Sr. favoreció en alma i cuerpo a los capitanes que nos defendieron i llevaron en sus caballos [...].¹¹⁶⁷

La religiosa copia aquests relats al llibre de memòries conventual a fi «que las venideras con estos recuerdos alaben al S[eño]r i procuren con obras i buen ejemplo edificar a los próximos, i que el buen crédito deste c[onven]to para la gloria del S[eño]r vaya adelante, i pues en la guerra no se perdió antes se aumentó, no se pierda en la paz». Més enllà d'aquesta producció en prosa de valor, sens dubte, excepcional com a testimoni de la pròpia experiència conventual durant els conflictes bèl·lics, aquesta religiosa també hauria completar el testimoni dels fets viscuts a través del relat poètic. I és que, a banda de la crònica, el llibre de memòries també contenia una composició poètica, anònima i en castellà, que relatava els mateixos fets i que només coneixem, atribuïda a la mateixa sor Maria Teresa, perquè, novament, Traver la va transcriure. La peça duia per rúbrica: «Romance de la salida de las religiosas, escrito por una de las mesmas por obediencia de su prelado a pocos días despues de llegadas a Caudiel, en

¹¹⁶⁶ Una narració d'aquest episodi a Traver (1925: 35-49), que extracta la crònica com a font documental (1925: 39-41; 53-55, annexos 2, 3, 4 i 5 i 71-72, annexos 16-20).

¹¹⁶⁷ ACDVi, *Origen y suceso...*, ms. [s.sign.], [f. 81v]. La carta, sense signar, pertanyia a un monjo de la cartoixa de Vall de Cristo (Altura) i la trobem transcrita al llibre de memòries [f. 82]. En canvi, ha desaparegut del manuscrit la «otra historia en verso de nuestra salida que escribió un siervo de dios, que nos hizo gran caridad de todos modos en aquel trabajo», atribuït al carmelita fra Jaume Cruanyes. Aquest romanç, diferent al de Maria Teresa, també havia estat transcrit al document, però ara ja no l'hi trobem, la qual cosa significa que l'obra poètica en va ser arrencada.

febrero el año 1706», escrita des de Caudiel, un cop instal·lades les religioses, tal com explica l'autora als versos finals:

Lo que he visto y he pasado
he contado en esta historia,
a gloria sea de Dios
y pues estoy en Caudiel,
quiero descansar ahora.
(Traver 1925: 77).

Els versos narren les vicissituds per les quals passaren les religioses en la seva fugida, explicades també en la crònica i, malgrat que havia estat copiada al manuscrit *Origen y svcesso deste Conuento*,¹¹⁶⁸ al qual Traver havia tingut accés per extractar-ne alguns versos, sembla que fou arrencada, ja que, actualment, no la localitzem al volum.¹¹⁶⁹ Com ja s'ha dit en línies més amunt, del text poètic escrit per sor Maria Teresa només se'n conserven els versos publicats per Traver en un treball històric que va prendre com a base documental fonamental els textos de la religiosa, entre d'altres [CCCLXXXV]. Malauradament, hem de lamentar que l'estudiós es va abstenir de copiar el romanç íntegrament per la seva extensió, la qual cosa ens impossibilita arribar a l'obra poètica de sor Teresa: «La siguiente poesía, compuesta por sor Teresa de Jesús de Agramunt, religiosa dominica y cronista de su convento de Villarreal, por ser tan larga, nos abstenemos de trasladarla aquí toda entera, y solamente copiamos lo más esencial de ella» (Traver 1925: 73-77, Annex 21).¹¹⁷⁰

Aquesta composició, testimoni d'una situació de crisi, pertany a una tipologia textual molt conreada per les religioses hispàniques (i novohispanes) de l'època (Josefina Muriel 2000: 44-47; i Sanz 2009a i 2009b), i respondria «a la necessitat de deixar constància per escrit els fets esdevinguts en els convents durant períodes de turbulències o guerres» (Gras 2013a: 307).¹¹⁷¹ Pel que fa a aquests testimonis de la Guerra des del claustre, tal com ha explicat Gras, a Catalunya s'han conservat diverses cròniques en què les religioses expliquen incidents durant la Guerra dels Segadors, els setges francesos a Barcelona durant la Guerra dels Nou Anys, la Guerra de Successió i la Guerra del Francès, i ho il·lustra per a l'òrbita carmelita amb l'existència de la crònica inèdita, *Luz de verdad*, de les carmelites descalces de Barcelona, que recull una cançó que els cantaren en ple el setge de 1714. De fet, per al mateix convent de dominiques de Vila-real, al qual va pertànyer sor Maria Teresa, segons Traver (1909: 401-404), a principis del s. XIX, una altra monja va deixar testimoni escrit d'una nova fugida de la comunitat davant l'assetjament dels francesos, en el context

¹¹⁶⁸ A més a més, en les darreries del segle XX, l'estudiós castellanenc Balbás feia una afirmació que apuntava cap a la mateixa procedència: «En libro de Memorias de aquel convento existe una larga poesia escrita sin duda por alguna de las fugitivas narrando todos los hechos ocurridos en Villareal y el grato recibimiento que se les hizo en Segorbe y Caudiel» (1892: 392).

¹¹⁶⁹ De fet, l'investigador Lizandra a principis del anys 80 ja havia apuntat la desaparició de la composició al dit manuscrit. Tal com consta en una nota de la darrera pàgina del document, el llibre de memòries va salvar de la crema durant els conflictes de la Guerra Civil (1936-1939) perquè fou amagat per un ciutadà de la vila: «El presente libro salvó de la persecución roja Pascual Safont Català, escondiéndolo en su casa de la calle del Cristo de la Penitencia, nº 6. Villarreal, 5 Enero 1940», signada pel mateix Safont; cosa que demostra la fragilitat de la conservació de materials com aquests en moments històrics inestables.

¹¹⁷⁰ Pitarch en proporciona tres estrofes pel seu valor documental (2006: 75), a partir de Traver.

¹¹⁷¹ Per Bernabeu (1941: 355) sabem que una religiosa del monestir de la Santíssima Trinitat de Valènciaanomenada sor Violant Soler, va deixar escrita una relació de la vinguda del riu Túria l'any 1517.

de la Guerra de la Independència.¹¹⁷² A més a més, tot i que no fa referència a cap conflicte bèl·lic és interessant esmentar aquí, per a l'esfera valenciana, una relació en vers i en català (tot i que reproduceix en castellà alguns diàlegs de personalitats seglars), escrita al convent dominicà de Nostra Senyora de Betlem de València, amb motiu de la vinguda de la pesta de 1698. Malgrat que algunes fonts la van atribuir a sor Àngela de Sant Josep (Bernabeu 1941: 354-355), gràcies a la darrera monografia dedicada al dit convent de d'Emilio Callado que el transcriu (2015a: 144-149), sabem que l'autora en fou la subpriora del convent en aquell moment, sor Laura de Sant Josep Barberà i Roses (f. 1667-1698).¹¹⁷³ Aquest relat poètic es complementa amb la narració en prosa del mateix afer escrit per una altra religiosa de la comunitat, contemporània a sor Àngela: l'esmentada anteriorment sor Vicenta Maria de l'Esperit Sant (Vistabella, 1646- València, 1705), autora, a més d'un llibre de difuntes conventual, com hem vist. L'origen de la creació de sor Vicenta, amb caràcter memorialístic, fou la visita d'un doctor al convent, a causa d'un brot d'una epidèmia de febra tísica propagada al claustre, com a conseqüència de la qual van emmalaltir algunes religioses i d'altres van morir. Coneguda amb el títol *De la entrada del magistrado de la ciudad con sus médicos en el Monasterio de Santa María de Belén por septiembre del año 1698*, es tractava d'una obra manuscrita en 4t, finalitzada el 16 de setembre de 1700 recollida també al manuscrit *Libro de fundación del monasterio de Nuestra Señora de Belén de Valencia*.¹¹⁷⁴ De fet, sor Vicenta intercala els versos més amunt apuntats en la seva prosa i gràcies a això s'han conservat.

2.2.2.3. El conreu poètic al convent de Corpus Christi

Si tornem al convent del Corpus Christi de Vila-real, el bibliògraf dominic Fuentes va afirmar que sor Maria Teresa «tenía musa verdaderamente inspirada para el cultivo de la poesía, habiendo sido celebrados sus versos de carácter religioso» (Fuentes 2002: 67). Amb tot, no sabem a quin tipus de poesia es referia,¹¹⁷⁵ ni tan sols si al·ludia a aquesta mateixa obra atribuïda. Certament, si sor Maria Teresa es va aventurar a escriure aquesta relació poètica per narrar la seva experiència durant el període de guerra, no és massa agosarat imaginar-nos a la religiosa aficionada a escriure poesies per expressar el seu fervor i amor diví, les quals no s'haurien conservat. Per reforçar aquesta idea, abans de deixar de parlar d'aquesta religiosa, és necessari fer esment d'un altre testimoni interessant. Es tracta d'un curiós intercanvi poètic que haurien mantingut les religioses del Corpus Christi amb el poble a causa d'una disputa per la Mare de Déu de Gràcia el 1726. Llegim una còpia de les composicions acompanyada del relat dels fets que van motivar aquesta dialèctica poètica, a

¹¹⁷² Traver còpia alguns fragments del relat, sense citar-ne la localització, que desconeixem.

¹¹⁷³ En dades del mateix Callado (2015: 144-198 i 206), sabem que es tracta de Laura Barberà, filla de Josep Barberà, i de Laura Rosas, que va vestir l'hàbit de la mà de la fundadora sor Agnès de l'Esperit Sant, l'11 de juny de 1667, i hi va professar un any més tard.

¹¹⁷⁴ En tenim edició de Callado (2015a: 128-151).

¹¹⁷⁵ Tampoc no diu si aquesta obra es conservava a l'arxiu del convent i si hi havia tingut accés.

la crònica conventual ja esmentada,¹¹⁷⁶ en una transcripció atribuïda a la mateixa sor Maria Teresa d'Agramunt.¹¹⁷⁷ Advertim que n'editem unes quantes estrofes en aquest apartat (segons els criteris d'edició apuntats al II volum) a causa de l'estat deteriorat de la còpia de què disposem, que ens impedeix llegir amb normalitat el document i oferir-ne una edició completa verificada. Segons s'explica al manuscrit, durant el 1726 les abundants pluges van fer témer la població per les collites i es va dur la imatge de la Mare de Déu de Gràcia a Vila-real perquè hi intercedís. Al cap d'un temps les pluges hi van cessar i, en acció de gràcies, la vila va celebrar dos solemnes novenaris, amb la implicació del clergat i dels dos convents de religiosos (masculins) de Vila-real. Amb el temps, la imatge també fou portada al convent de dominiques del Corpus Christi perquè es realitzés la mateixa rogativa en la clausura, després que ho demanessen elles mateixes:

Sabido que no esperaban mas que lo pidiesemos enbio la Madre Priora un recado en que lo suplicava y assi, a 8 de julio, día domingo, vino esta soberana princesa acompañada de todo el clero, villa y comunidades. Al entrar en la clausura ubo algun enqüentro defendiendo la entrada el padre vicario, la madre priora y religiosas.¹¹⁷⁸

S'hi va realitzar el novenari de rogatives i el *Te Deum* i una processó amb la imatge per cada cel·la. Mentre la imatge era al convent, les religioses cantaren salves i cançons, com ara les «Seguidillas, gorgéos¹¹⁷⁹ y glorias» en castellà que trobem copiades anònimament en la narració i que només hem pogut consultar de manera incompleta ja que al manuscrit sembla estar mancat d'algunes pàgines. Les lletres cantades tenen l'incipit següent:

4 A la Madre, a la llena de gracia,
a la Virgen pura yo quiero cantar,
seguidillas, gorgéos y glorias
que llenen de gozo a todo el lugar.

8 Si sois guía y esperanza nuestra
decid, Madre nuestra, decid en verdad,
cómo ahora pretendéis dejarnos
y allá en una hermita iros a morar.

Si a los flacos y a los pecadores
os preciáis, Señora, ¿qué vais a buscar?,
¿cómo ahora os apartáis dellos?
[...]¹¹⁸⁰

I acaben amb els versos:

[...]
Desta suerte día y noche
estas abejitas claman
labrando un panal de miel
a su Madre soberana.
*Laus Deo.*¹¹⁸¹

¹¹⁷⁶ACDVi, *Origen y suceso...*, ms. [s.sign.], [f. 23v-28v]. N'han donat notícia Lizandra (1988: 47); Gil (1992); i Zaragoza (2013e).

¹¹⁷⁷ Es la mateixa mà que ha copiat també les cròniques esmentades i atribuïdes a sor Maria Teresa.

¹¹⁷⁸ ACDVi, *Origen y suceso...*, ms. [s.sign.], [f. 23v].

¹¹⁷⁹ Sinònim de cant.

¹¹⁸⁰ ACDVi, *Origen y suceso...*, ms. [s.sign.], [f. 23v]. Incompleta perquè manca el f. 24.

Continua el relat i després que la Mare de Déu passés uns mesos al convent (des del 7 de juliol fins al 9 d'agost), els veïns del poble reclamaren la imatge de la Mare de Déu de Gràcia, a través d'uns «memoriales». Al manuscrit hi ha transcrit una composició de sis dècimes heptasil làbiques, encapçalades per la rúbrica «Ansias de un pueblo deseoso de ver Nuestra Puríssima Reina María en su divina imagen de gracia por estar encerrada en el convento de Corpus Christi desta villa».¹¹⁸² Comença amb l'estrofa següent:

Dulce Madre de la Gracia
no permitas larga ausencia,
sal a curar la dolencia
4 de nuestra infeliz desgracia;
cúrala con eficacia
con tu presencia divina
que es la mayor medicina
8 que el médico celestial
para curar nuestro mal
tiene en su mano divina.

I rematen les seves reclamacions amb els versos que hi segueixen:

[...]
Sal porque desfallece el alma,
mas no quedemos en calma;
sal a vicitarnos luego,
59 sal porque de amor el fuego
no puede sufrirle el alma.¹¹⁸³

Aquest memorial poètic va ser respost per altres sis dècimes de les religioses, tal com demostra la següent rúbrica: «Recibidas estas letras mandó la Madre Priora a una religiosa responder, la cual escribió las siguientes».¹¹⁸⁴ La composició està copiada immediatament després de l'anterior i s'hi fa parlar la mare de Déu, que es nega a abandonar la clausura femenina. Comença amb la dècima:

Yo, la Madre de clemencia
a mis fieles siervos digo
que su memorial recibo
4 y estimo su dilección
pero no es aún la ocasión
que deste retiro salga,
que si está mar en bonanza
8 ya la veo y expirmento
para su perseverancia
necesita de mi gracia y de la ayuda del cielo.¹¹⁸⁵

I és rematada per la dècima:

[...]
Templad, pues, hijos las ansias
que en la ermita me tendréis
día y noche si queréis:

¹¹⁸¹ ACDV_i, *Origen y suceso...*, ms. [s.sign.], [f. 24v].

¹¹⁸² ACDV_i, *Origen y suceso...*, ms. [s.sign.], [f. 24v-25].

¹¹⁸³ ACDV_i, *Origen y suceso...*, ms. [s.sign.], [f. 25].

¹¹⁸⁴ ACDV_i, *Origen y suceso...*, ms. [s.sign.], [f. 25].

¹¹⁸⁵ Vers hipermètric.

54 me haréis dulce compañía
 si con grande melodía,
 recitando mi rosario
 del arcángel renovando,
 58 salutación tan suprema
 os llenaré de mi gracia
 pues que soy de gracia llena. ¹¹⁸⁶

A continuació, figura una altra peça formada per dècimes, com a resposta, aparentment, enviada pel poble: «Recibida esta Respuesta los devotos más especiales de N^a m^e ss^{ma} de gracia volvieron a inportunarla con los siguientes»,¹¹⁸⁷ que comença així:

Suspiros sobre la respuesta de averse negado a nuestra súplica nuestra dulce Madre María de gracia

No dudo, Madre querida,
 que con amor maternal
 recibáis el memorial
 4 pues sois alma de mi vida.
 Pero si se pasa el día
 y no se ve decretado,
 dudo si estará acertado
 8 y nuestra dicha segura
 por no lograr la ventura
 de tenerle despachado. ¹¹⁸⁸

I acaba amb la dècima:

[...]
 Si esta fuente celestial
 perennemente no sana
 nuestra flaqueza y desgana
 54 será sin remedio el mal.
 Y así, Virgen celestial,
 la hidropesía que siento
 de veros no tiene cuento
 58 y aunque os vea en vuestra casa
 la sed nunca se me pasa
 ni remedio alguno encuentro. ¹¹⁸⁹

Tot seguit, la narració recull una composició cantada pels «cantores» el dia de la festa major de Sant Domènec, en què la Mare de Déu de Gracia fou exposada al cor alt de l'església del convent.¹¹⁹⁰ I, finalment, després de gaudir de la imatge de la Mare de Déu de Gràcia durant trenta-tres dies, les religioses la van restituir al poble i es va cantar una cançó a mode de comiat, en boca de la Mare de Déu, tal com explica sor Maria Teresa al manuscrit, abans de copiar els versos:

Proseguimos teniendo en nuestra compañía a esta soberana Princesa asta el día 9 de agosto, en que la entregamos, no sin der[r]amar muchas lágrimas porque abiéndola tenido 33 días en casa, le cobramos gran amor a esta hermosa i divina imagen. Dos días antes vino el alcaide mayor a pedirla de parte de la villa con mucha cortecia. Se vistió toda de nuevo con las telas mejores que se allaron i cada vara costó 91 l., la corona imperial costó 401l., sin otras cositas que se gastaron en su adorno, pues asta la camisa

¹¹⁸⁶ ACDV_i, *Origen y suceso...*, Ms. [s.sign.], [f. 25-25v].

¹¹⁸⁷ ACDV_i, *Origen y suceso...*, Ms. [s.sign.], [f. 25v-26].

¹¹⁸⁸ ACDV_i, *Origen y suceso...*, Ms. [s.sign.], [f. 26v].

¹¹⁸⁹ ACDV_i, *Origen y suceso...*, Ms. [s.sign.], [f. 25v-26].

¹¹⁹⁰ Al manuscrit només diu: «El día de la fiesta de N^o glorioso padre s^{to} Domingo, entre los otros versos cantaron estos los cantores en la siesta [sic]» ([f. 26-26v]).

mudamos; de lo que la villa a quedado agradecidísima. Así los del gobierno como particulares, i no contentándose con venir a darnos las gracias el día que la volvieron a su hermita, entró la procesión en la iglesia i cantaron estas letras tan tiernas en persona de la mesma Virgen [...].¹¹⁹¹

Si ens plantejem l'autoria de les peces incloses al manuscrit producte de l'intercanvi poètic, malgrat que són anònimes, tot assumint la veracitat dels materials d'aquesta insòlita modalitat textual dels 'encuentros' poètics, l'estudiós Vicent Gil explica que: «eren disputes poètiques entre les monges i alguns dels veïns més destacats de la Vila, en les que les monges defensaven el dret que la comunitat tenia a gaudir en la clausura del convent de la Verge de Gracia i els vilatans qüestionaven aquest dret i exigien poder festejar-la per tota la Vila» (Gil 1992: [1]). Ara bé, com que només en tenim la transcripció que va deixar sor Maria Teresa —que va considerar que calia deixar-ne còpia escrita al llibre de memòries de la comunitat per a les esdevenidores—, no sabem si realment aquesta disputa va tenir lloc en els termes que se'ns explica i, tampoc no podem tenir la certesa que el resultat d'aquesta fora les peces que llegim o d'altres que no trobem al manuscrit. D'haver-se celebrat tal com se'ns relata, aquest és un molt bon exemple de les eines de sociabilitat cultural de les religioses de l'època (malgrat la clausura) amb el seu entorn social més immediat. Sobre la possible autora (o autores) de les que procedeixen explícitament de les religioses, no és difícil considerar, pel que hem vist fins ara, que poguessen ser obra de la mateixa religiosa que les transcriu, sor Maria Teresa, insigne en virtut i lletres que «ademés de entender de cuentas y gramática, era aficionada de la música y la poesía» (Lizandra 1983: 11).¹¹⁹² Així ho havia considerat el mateix Lizandra¹¹⁹³ i nosaltres no tenim raons per contradir aquesta hipòtesi per l'evident pes cultural que va tenir la religiosa en la seva comunitat.

Com hem vist, Traver i Lizandra foren els primers estudiosos a atribuir l'autoria dels versos a sor Teresa de Jesús Agramunt, tor adduint que es tractava d'una de les religioses millor preparades de la comunitat per fer-ho.¹¹⁹⁴ I, en efecte, si examinem el llibre de professions del convent,¹¹⁹⁵ on les entrades eren ratificades amb la firma de la professa i de dues companyes més, i fem una comparació cal·ligràfica entre la signatura de sor Maria Teresa, que revela una excel·lent cal·ligrafia, amb la de les seves companyes de professió (algunes de les quals no sabien ni escriure i signen amb una creu) [veg. Capítol 2. Subapartat 3.2.], podem pensar que realment ella fos la més preparada per escriure també les poesies. Amb tot, òbviament, no podem parlar categòricament mentre no aparega una nova font documental que ho certifique, ja que com veurem tot seguit, l'anonimat marcarà molts textos d'aquesta època, sobretot a l'esfera conventual on les virtuts que havien de regir la vida

¹¹⁹¹ ACDVi, *Origen y suceso...*, Ms. [s.sign.], [f. 26v-27].

¹¹⁹² Una rúbrica indica que la religiosa hauria escrit per ordre de la priora, com hem llegit: «Recibidas estas letras mando la Madre Priora a una religiosa Responder, la cual escribió las siguientes»

¹¹⁹³ Diu «no es aventurado decir que algunas de las enviadas desde el interior del convento, sea de Sor Teresa, ya que era notoria su afición por la poesía» (1983: 15).

¹¹⁹⁴ «Después de muchas investigaciones, hemos podido hallar el nombre de la monja que escribió estas antiguas crónicas del Convento, que fue Sor Teresa de Jesús Agramunt, digna hija de Domingo de Guzmán, pues murió en olor de santidad» (Traver 1925: 401)

¹¹⁹⁵ AMVi *Origen y suceso...*, Ms. [s.sign.], [f. 31-83v] des dels inicis (1639) fins a principis del segle XIX.

religiosa obligaran a algunes autores a no voler vincular-se amb la seva obra, i a posar-la al servei col·lectiu de la devoció comunitària baix el segell de l'anonimat.

2.3. Textos sense autores: l'anonímia com a marca de la literatura conventual

És una cosa ben sabuda que una de les característiques que marca molt l'escriptura monàstica femenina moderna és la manca d'autoritat¹¹⁹⁶ per a l'exercici literari en les monges, que les obligava a emprar uns codis retòrics que no només limitaven les seves possibilitats expressives sinó que les instaven a recórrer a fórmules estereotipades que enfosquien –quan no anul·laven– la funció autorial. Aquesta constant també és la causa de l'elevat grau d'anonímia de les obres espirituals femenines. La virtut d'humilitat que havia de regir el comportament de les religioses, les instava en molts casos a evitar una atribució clara, el desig d'identificació de la seva obra al seu nom (Baranda & Marín 2014: 13-14); s'intentava així, reduir la importància del paper autorial i projectar l'obra com a patrimoni cultural de la comunitat amb diferent funcionalitat. Reconeixia Pedro Ruiz Pérez en parlar de la lírica teresiana que la manca d'un l'estudi crític de la poesia atribuïda a la carmelita s'explica en part per les «dificultades derivadas de la propia naturaleza de estas piezas líricas especialmente de su origen y su proceso de transmisión» (1990: 185).

Òbviament, per al cas de la poesia que ens ocupa, el corpus de les religioses de l'àmbit lingüístic català no s'escapa de la problemàtica inherent a la poesia monàstica, així com de les impossibilitats d'atribució de la literatura femenina que en nombroses ocasions proporcionen només una lectura parcial del fenomen. La idea que hi solia prevaldre era que no s'havien de considerar importants les obres de les religioses, sinó les obres de Déu. De fet, Baranda & Marín parlen de diversos graus d'anonímia: des dels textos que no especifiquen el nom de l'autora o que porten un pseudònim que n'impossibilita la identificació clara (*sor nada, una dominica*) tot passant pels textos compostos amb unes circumstàncies concretes, el rastre de l'autoria dels quals es perd (les biografies d'una monja virtuosa fetes per les companyes de professió), els textos d'autoria col·lectiva (com ara els cançoners carmelitans coneguts, d'entre els quals s'hauria d'incloure el de Barcelona, que estudiem més avall), fins als textos que només tenen exposada l'autoria en el desenvolupament de l'obra, la qual cosa rebutja i redueix la importància de la funció autorial. És interessant portar aquí les paraules de Elisabetta Graziosi, en què assenyalava aquesta dificultat d'atribuir l'autoria als textos femenins monàstics, que molts cops anaven sense signar, en tot aquest *arcipelago sommerso* que representa la literatura monàstica de l'època:

Anche se è vero che i monasteri femminili furono centri di produzione, diffusione, conservazione della cultura, delle molte rime monacali che vi si produssero, poche si sono conservate [...] le più sono introvabili o forse distrutte [...] A volte, si sono conservati testi senza nome d'autrice, altre volte nomi senza nessun testo, in altri casi e l'autorità stessa a essere posta in dubbio [...] Forse più che l'arcipelago sommerso è allora adatta l'immagine complementare del naufragio della storia che ha inghiottito la maggior parte delle testimonianze della scrittura femminile in versi (e in prosa), nei conventi e anche al di fuori di questi (2005a: 145-146).

¹¹⁹⁶ Seguim aquí a Graziosi (2005a: 147-149).

I és que, no podem obviar que es tracta de textos sense mercat ni projectes editorials al darrere i tant era qui es pogués emportar la fama mundana. Per a l'àrea lingüística catalana, des de la perspectiva dels usos poètics de les religioses, més enllà del testimoni poètic que acabem d'esmentar del convent de dominiques de Vila-real, destaquen tres obres marcades per aquesta anonímia i inserides en el context de reforma espiritual: un devocionari dels segles XVI-XVII, procedent d'una comunitat de dominiques de Vic, conservat inèdites i que recull diversos textos, entre els quals trobem poesies devotes anònimes; el manuscrit poètic de la comunitat de carmelites descalces de Barcelona, que recull un corpus poètic extens i anònim malgrat que sabem que moltes religioses de la comunitat es dedicaven a l'escriptura intramurs, i fins i tot, a la poesia; i, finalment, un manuscrit factici, procedent de la Biblioteca-Hispano Caputxina de Sarrià (Barcelona), que incorpora peces manuscrites de les caputxines de Barcelona (i també dels caputxins), al costat de villancets a professions i altres materials impresos relligats. Es tractaria de textos atribuïts a la col·lectivitat, sense cap voluntat de deixar constància de l'autoria sinó que podien respondre, més aviat, a unes pràctiques devocionals i litúrgiques comunitàries, i no tant a finalitats literàries, especialment pel que fa al breviari de Vic, que conté poesia. Tampoc no es pot obviar aquí que l'anonimat serà una dels grans trets definitoris de tots els cançoners musicals de l'època.

A més, el fet que siguin obres anònimes, patrimoni de la col·lectivitat, les feia susceptibles de ser sotmeses al que Graziosi anomena la 'integració': la viva execució dels versos en la mesura que molts d'ells anaven destinats a la pregària en veu alta i al cant. També cal tenir present que el fet que moltes de les peces tinguessin un origen oral (en una religiosa il·litrada que podia crear les lletres durant els seus treballs manuals), podria fer considerar que es tractaria de cançons de treball, inserides en la quotidianitat de la vida al convent; això explicaria, p. e., la sensació de repetició i la simplicitat de moltes de les peces que hem editat. D'altra banda, no podem obviar que precisament aquest tret d'autoria i autoria dèbil feia que la poesia monàstica es prestés fàcilment a la reapropiació dels versos i a les transcripcions sense identificació de l'autoria, amb les modificacions que calguessen, cosa que duu l'estudiosa Graziosi a considerar simbòlicament aquesta poesia anònima com a producte artesanal que és refet, imitat, transcrit, modificat (2005a: 153).

2.3.1. Una mostra breu de poesia anònima al devocionari del convent de Santa Clara de Vic (s. XVI-XVII)

Va ser l'estudiós Pep Vila (2000) qui va donar notícia d'aquest document custodiat a l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic,¹¹⁹⁷ en donar a conèixer un fragment del *Cant espiritual* d'Ausiàs Marc transcrit en el manuscrit. Amb tot, es tracta d'un material completament desconegut, al qual se li ha parat poca atenció, i que necessita una edició urgent que facilite l'estudi del marc de l'espiritualitat i la quotidianitat d'un convent dominicà dels segles XVI-

¹¹⁹⁷ ABEV, Ms. 213. Vegeu-ne una descripció al catàleg de manuscrits de l'ABEV, elaborat per Mn. Josep Gudiol el 1921 i publicat entre el 1925 i 1934 al *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya* (Gudiol 1934: 211-212); consulteu també la fitxa de MCEM.

XVIII.¹¹⁹⁸ Per entendre la trajectòria del manuscrit fins arribar a aquest arxiu, cal conèixer la història atzarosa del monestir de Santa Clara Vella, fundat a Vic el 1383 (Sanahuja 1959: 845-848), que serà transformat posteriorment en dominic.¹¹⁹⁹ Una crisi de vocacions i l'estat ruïnós de l'edifici conventual, van provocar que el 1582 el papa Gregori XIII emetés una butlla de supressió de la comunitat clarissa. Uns anys més tard, el 1595, monges vingudes del convent dels Àngels de Barcelona van ocupar el nou edifici que havia estat construït per a les clarisses i van fundar-hi una nova comunitat, d'orde dominic però mantenint-hi l'advocació de Santa Clara. El convent de dominiques de Santa Clara va resistir-hi fins que el 2008 van marxar les religioses que hi restaven a formar part de la comunitat dominica de Sant Cugat del Vallès.¹²⁰⁰ Pel que fa al manuscrit, escrit en català i en castellà, sabem que va pertànyer a sor Helena Fàbregues Roquer, una de les fundadores de la comunitat procedent dels Àngels, que en tornar al seu convent barceloní, va deixar el devocionari en mans d'una desconeguda sor Olímpia,¹²⁰¹ religiosa del convent dominic de Vic, tal com consta en una anotació que acompanya el document: «És de sor Helena Fàbregues Roquer. I ara de sor Olímpia, 1570» (f. 1). Diferents mans es van encarregar, anònimament, d'anotar-lo i de recollir-hi 17 textos, alguns dels quals són obra de les mateixes religioses i d'altres són còpies d'altres autors, com l'esmentat text ausiasmarquià.¹²⁰²

Sens dubte, devem relacionar aquest manuscrit que hauria engegat una de les fundadores de la comunitat vigatana amb el procés de reforma espiritual vigent a l'època, a través del qual s'intentava promoure un nou model de vida conventual més auster i espiritual, que emfasitzés l'oració i la contemplació. De fet, les obres que llegim en aquesta compilació estan dedicats bàsicament al perfeccionament espiritual de les religioses («para que sie bona monja perfeta» hi consta en algun foli), a través de les lectures devotes, i té una funció purament pràctica d'adoctrinament, seguint la funcionalitat d'aquestes obres devocionals:¹²⁰³ un *Aviso de renovar la profesión* (f. 2), *Ocho reglas que sirven para guiar la vida del*

¹¹⁹⁸ Ens desmarquem del que considerava Pep Vila: «El llibre pertanyia a una religiosa clarissa, una de les fundadores del convent de Santa Clara de Vic» (2000: 134), ja que com expliquem tot seguit, aquest monestir inicialment de clarisses va ser ocupat per dominiques.

¹¹⁹⁹ Per conèixer els detalls d'aquesta refundació, al segle XVI, veg. Collell (1955; esp. 13-41).

¹²⁰⁰ A l'actual monestir de sant Domènec es va traslladar la comunitat de religioses del convent dels Àngels i del Peu de la Creu de Barcelona, el convent de Santa Caterina de Vic de Palma i l'esmentat convent de Santa Clara de Vic; els fons de les tres comunitats s'hi conserven, per bé que l'ABEV custodia una poca documentació del convent vigatà que es pot consultar al catàleg esmentat en nota anterior.

¹²⁰¹ Seguint les informacions de Mercè Gras que trobem a la fitxa de MCEM, se sap que aquesta «no és pas clarissa, sinó que va vestir l'hàbit de les monges predicadores al convent barceloní dels Àngels Vells, fora muralla, el 30.9.1557, quan ja era vídua, als 23 anys, i va professar tot seguit, el 15.12.1557. L'any 1596 va anar amb altres religioses a refundar, com a dominic, l'extint convent de Santa Clara de Vic, en companyia de la futura priora Beatriu de Josa i de Cardona, néta d'Isabel de Josa, de la religiosa professa Elena Ardèvol i de les novícies coristes Maria i Eugènia de Cardona, nebodes de la priora. L'any en què està datat el ms., 1570, la religiosa estava ja al convent de Peu de la Creu. Si mirem els encapçalaments dels textos del ms., veurem que hi ha diversos esments a sant Domènec i a santa Caterina de Sena, com pertoca a una religiosa dominica i no pas clarissa. La religiosa va morir a Vic el 15.2.1614» (MCEM); veg. també la nota biogràfica de sor Helena procedent de l'arxiu conventual de Vic transcrita per Pep Vila (Vila 2000: 137).

¹²⁰² Alguna referència continguda al text ens permet saber d'on prové alguna informació: p.e., «Esta doctrina, la treguí del llibre que portaren de la ceu per la benedició de la campana, que la trobí en català com està aquí», en relació a la Doctrina Cristiana copiada als f. 72v-75.

¹²⁰³ Altres quaderns pietosos destinats a monges coneguts a l'àmbit hispànic són, p.e. el devocionari de la també dominica Constanza de Castilla (1406-1478) editat per Wilkins (ed. 1997), sobre el qual s'han publicat

religioso, las más de las cuales han sido sacadas del libro llamado *Speculum monacorum*, compuesto por sant Bernardo (f. 9-20v), una *Lamentación de nuestra Señora* (f. 21), *Consejos i Tres fines que ha de tener el cristià* (f. 21-23v), la peça poètica «Romance de la cruz» (*Inc.* «Dios te salve, cruz preciosa...») (f. 24-25v), el fragment del Cant espiritual titulat aquí *Canto spiritual. Stramps* (f. 26-28), una traducció del tractat *Forma de honesta vita*, d'un Pseudo-sant Bernat (f. 28v-32v) – que inclou una dedicatòria (f. 28v-29) i una *Instrucción y forma de honesta vida [ratllat per] dictada per aquell mel lífluo y spill de vera religió sanct Bernat* (f. 29-32v)–, un tractadet d'exercicis de meditació, en castellà (f. 33v-51v), una regla per a una religiosa (f. 53-62) amb un pròleg que al·ludeix a sant Domènec i a santa Caterina de Sena (f. 53-56), oracions en castellà (f. 63-66v), un *Breve examen de consciencia* (f. 67-70), una *Oración a la Virgen santíssima* (f. 70v), la traducció castellana del *Veni Creator: Himno del Espíritu Santo* (f. 71-71v), un *Modo de renovar la profesión* (f. 72v), una doctrina cristiana (f. 72v-75), i dos poemes espirituals (f. 76-77).

Com veiem, la poesia hi és present en aquesta miscel·lània de textos a través de diferents composicions que revelen el to confessional de la veu autorial amb Déu: un romanç de versos heptasil·làbics, en castellà (*Inc.* «Dios te salve, cruz preciosa...», f. 24-25v), que possiblement es tracta d'una còpia d'una peça d'autoria masculina,¹²⁰⁴ ja que hi apareix presentada en boca d'un «yo, hijo desconocido». A continuació, trobem uns versos devots, en castellà i en català, que tanquen el manuscrit. en primer lloc, llegim una composició simple, amb estrofes presentades a través d'un nombre variat de versos (2+2+4+3+3 versos, respectivament). Aquests, ahora, presenten diferent metre i nombre desigual en una mateixa estrofa:

- Dadme mi Dios,
una hartura hambrienta de vos.¹²⁰⁵
- 4 Dame mi Dios un ardiente
deseo de padecer por vos.
- 8 Dame mi Dios,
que, mi Dios,
que tome con ánimo
toda cruz por vos.
- 12 Dame mi Dios,
un olvido de todo aquello
que es fuera de vos.
- 12 Dame mi Dios,
que muera al mundo
y viva a vos.
(f. 76)

El vers que es repeteix en cada inici d'estrofa, ens fa considerar que possiblement es tractés d'un càntic adreçat a l'Espòs amb què la religiosa demanava el perfeccionament de

treballs interessants. D'altra banda, el *Devocionario de oraciones y ejercicios para almas devotas* (1634) ha estat atribuït a l'agustina recol·lecta sor Mariana de San José perquè està enquadrat juntament amb la seva obra *Ejercicios espirituales, repartimiento de todas las horas*.

¹²⁰⁴ No sabem si té alguna relació amb la cançó «Dios te salve Cruz preciosa», anònima dels segles XV-XVI, amb la qual només coincideix en l'incipit.

¹²⁰⁵ *hambrienta*: 'hambriente' al ms.

la seva ànima a través del compliment d'algunes virtuts: el sofriment per Déu, l'abandó de la vida mundana i la pura contemplació divina que li provoqués la mort 'al segle'. Una cançó que, per tant, no exigia guardar una regularitat en l'estructura dels versos sinó que es regia més aviat per la melodia (que malauradament ara no coneixem). Immediatament després d'aquests versos, sense cap marca que els separe, en trobem set en català:

Déu al pare i l'ànima,
no pensar advertidament,
en altra cosa sinó ab [...]
4 no parlar sinó quan s[ó] interrogada,
estar morta a tot lo que és món,
tenir lo ull de la intenció a Déu.

Per bé que sembla una peça truncada, amb algunes correccions que en ocasions dificulten la lectura, la funció d'aquests versos al devocionari és purament didàctica i té un caràcter recordatori: són màximes versificades que apunten el comportament que havia de regir la vida d'una religiosa, potser escrites per aquestes mateixes a través de la inspiració lírica que els permetés alhora combatre l'ociositat al claustre. Tan sols hem pogut accedir a aquest testimoni poètic de religioses d'aquesta comunitat però, per simple que siga, ja ens apunta un afeccionament poètic per part de les religioses que pel que veiem, també es mostren interessades en els versos d'Ausiàs Marc.

2.3.2. El Cançoner poètic de les carmelites descalces de Barcelona (s. XVI-XVIII) i la tradició poètica carmelitana: entre l'originalitat i la tradició

Sens dubte, el cas més clamorós d'autoritat femenina dèbil al panorama català és el manuscrit poètic de la comunitat de carmelites descalces de Barcelona, que recull un corpus poètic extens i anònim. Tal com s'esdevé amb altres manuscrits carmelitans coneguts, trasllada la responsabilitat autorial al col·lectiu de religioses, sense cap referència que ajude a identificar l'artífex de la creació. Malgrat que coneixem els noms de les religioses d'aquesta comunitat que es dedicaven a l'escriptura intramurs, en poques ocasions s'identifica les responsables de l'escriptura del document; un document que va passar a formar part del patrimoni cultural, històric i, immaterial, al capdavant de tot el convent i que ajudaria a conformar la pròpia identitat.

És en el context que hem explicat en l'apartat 1 del present capítol que hem de caracteritzar, doncs, part de la producció poètica carmelitana que s'ha conservat a l'àmbit hispànic, creada amb unes finalitats específiques, i que va tenir una important difusió en plecs solts (Carro 2005) i manuscrits.¹²⁰⁶ Cal afegir-hi, a més, una bona part de les peces que, com ja s'ha apuntat, marcades per aquest caràcter d'eventualitat i subjectes molts cops a la

¹²⁰⁶ García de la Concha & Álvarez Pellitero (1982: X-XII) mostren l'ambient d'intercanvi poètic existent entre els convents carmelitans (femenins i masculins), que va comportar certa polèmica, com demostren les paraules acusatòries dels calçats andalusos Fernando Suárez i Diego de Coria, al Nunci Felipe Segá: «... y a las monjas que han fundado enseñan que hagan coplas y versos y ellos [*els carmelites*] les embían las que hazen».

improvisació oral,¹²⁰⁷ no es van deixar per escrit; o bé que es van transmetre epistolament o en fulls solts, cosa que explica que no ens hagen pervingut o que resten avui dia il·localitzables.¹²⁰⁸ I és que tal com al·lega Pedro Ruiz Pérez amb relació a la lírica teresiana i que pot ser aplicat a la resta de testimonis de lírica conventual, aquests poemes estan condicionats pel fet que «La particularidad de la experiencia religiosa de la autora, así com el contexto real en que nace su creación lírica, determina la especificidad de una poesía pensada para su recepción inmediata y muy condicionada por ella» (Ruiz 1990: 186) i continua amb una reflexió interessant:

Destinada a ser compartida por la comunidad carmelitana en sus vivencias cotidianas, y al mismo tiempo, para elevarse a Dios en forma de oración, esta producción lírica conserva en su número esencial el carácter de poetización de la experiencia mística, o más general, de la experiencia religiosa, por lo que no deja de constituir, en un último nivel de análisis, una reflexión en la que el emisor y el destinatario real se identifican (1990: 187).

El caràcter, per força, efímer d'algunes peces creades en els convents de carmelites descalces, enteses com a «muestras del vivir cotidiano»,¹²⁰⁹ com hem vist –en el context d'una celebració, en les anomenades “recreacions”, com a manifestació de la devoció individual o col·lectiva...– va ser superat, en efecte, gràcies al fet que algunes composicions van ser copiades i conservades als arxius conventuals entre la paperassa atresorada al llarg dels segles per les comunitats. Testimoni d'això són els cançoners manuscrits col·lectius, custodiats en alguns arxius de convents carmelitans femenins de parla castellana que –sense cap intenció d'originalitat– reflecteixen aquesta tradició poètica, i que permeten, al capdavant «vivificar unos contextos semi-privados de producción y consumo poéticos, procesos de creación y circuitos de comunicación» (Baranda 2013: 167). S'inscriu en aquest ambient, doncs, a banda de l'activitat poètica individual dels religiosos i les religioses coneguts que s'hi van dedicar,¹²¹⁰ el grup de poemaris manuscrits col·lectius –i anònims– conservats, procedents tant de convents masculins com femenins i dels quals anem tenint notícia a poc a poc. En aquest aspecte, són especialment coneguts perquè han estat editats i estudiats, el poemari del convent de Medina de Campo,¹²¹¹ que recull 91 peces, i el de Valladolid,¹²¹² que agrupa

¹²⁰⁷ «Se trataba, en la mayoría de los casos, de poesía cantada, acompañada normalmente por palmas, aunque a veces se utilizasen panderetas y tamborcillos» (Herpoel 2013: 250).

¹²⁰⁸ Ens referim més endavant a les autores catalanes.

¹²⁰⁹ Prenem aquí l'expressió de Navarro (2012: 232), en relació a les anotacions en bitllets, postals... que comparteixen aquest caràcter d'efímer, en dependre d'una circumstància concreta que ho motivava.

¹²¹⁰ Sobre l'activitat poètica carmelitana a l'àrea castellana: veg. Arenal & Schlau (1989). En un estudi dedicat als manuscrits del convent carmelità descalç d'Úbeda, Morales Borrero (1993: 30, 32, i 46-60) també esmenta alguns llibres de poesia de professes d'aquesta comunitat.

¹²¹¹ Ana Mª Álvarez Pellitero (Álvarez Pellitero 1983) va descriure i donar a conèixer el *Libro de Conzertos Spirituales Compuesto por Juana de Jesus Carmelita Descalça Año 1604*, localitzat, inèdit a l'arxiu conventual de les carmelites descalces de San José, de la ciutat de Medina del Campo (Valladolid), la primera fundació teresiana després de la d'Àvila. Miguel Marón (1993) el va prendre com a objecte d'un estudi lingüístic.

¹²¹² El *Libro de Romances i Coplas desta Casa de la Concepción del Carmen*, custodiat al convent de la Concepció de Nostra Senyora del Carme de Valladolid (ca. 1590-1609), ha estat estudiat i editat per la mateixa A. M. Álvarez Pellitero, conjuntament amb Víctor García de la Concha (García de la Concha & Álvarez Pellitero 1982), gran coneixedor de l'obra de Teresa de Jesús (García de la Concha 1977). En un treball anterior (incorporat més tard en l'edició del cançoner), García de la Concha (1976: 102-106) havia proporcionat una interessant descripció dels materials poètics que trobem a l'arxiu conventual de Valladolid. L'estudiós hi distingia tres grups de producció poètica: un primer, de quaderns i carpetes d'obra pròpia de les monges, en què destaca

132 composicions, als quals caldria sumar els cançoners investigats per l'estudiós i professor nord-americà Daniel Hanna (Lake Forest College) en una tesi doctoral recent (llegida el 2012 a la Princeton University, EUA), dedicada a la difusió poètica en convents carmelitans femenins de França, els Països Baixos/Bèlgica, des del segle XVI fins al segle XIX.¹²¹³

A més, dins d'aquesta tradició de poemaris carmelitans, s'insereixen altres cançoners inèdits, procedents de convents masculins de l'àrea lingüística catalana: el cançoner manuscrit dels carmelites descalços de Sant Llorenç de Tarragona (s. XVII-XVIII), escrit en castellà, català i llatí i custodiat a la Biblioteca Pública de Tarragona, del qual tenim notícia gràcies a M. Mercè Gras;¹²¹⁴ la compilació religiosa *Silva de varias flores que huelen a lo divino...* (poesia, receptes, eixarms, prosa devota..., del segle XVII), en castellà, llatí i català, vinculada per la temàtica als carmelites descalços de Barcelona i conservada a la Biblioteca Universitària de Barcelona¹²¹⁵; i, finalment, el manuscrit del segle XVIII conservat en microfilm a la Médiathèque municipale de Perpinyà¹²¹⁶ amb el títol *Canciones y otras poesias sagradas*. Escrit en castellà i sense cap dada d'atribució autorial adjunta –les peces són anònimes, tal com ocorre amb aquests cançoners–, sabem que el manuscrit va pertànyer al convent de carmelites descalços de Sant Josep d'aquesta vila per l'ex-libris que n'identificava el posseïdor: «Carmelitarum discalceatorum conventus Perpinianensis». Com veiem, es tracta d'un panorama molt interessant, poc tractat en el seu ampli conjunt i, encara menys, pel que fa als testimonis conservats a casa nostra, al qual caldria sumar, ara, el cançoner de les carmelites descalces de Barcelona, inèdit i en gran part desconegut, del que parlem tot seguit. Respecte als cançoners carmelitans femenins, els més estudiats, eren manuscrits d'ús intern, custodiats al mateix centre on foren creats i que recullen les cançons i les poesies recitades a la comunitat, juntament amb producció pròpia de les mateixes religioses. Per respondre al significat i ús d'aquests reculls poètics, més enllà del seu sentit pràctic, en la mesura que esdevenien una mena de “cantoral” no litúrgic del que es cantava o recitava en veu alta a la comunitat en els moments d'esbarjo o en determinades celebracions, cal considerar les paraules de N. Baranda (2103: 169) que apunta vers la necessitat de creació d'una memòria col·lectiva:¹²¹⁷

Y más allá de la poesía se ha subrayado cómo entre las carmelitas la escritura tuvo siempre una gran importancia, en tanto que era una orden nueva que creaba su historia casi a la vez que venía sucediendo, con una conciencia aguda sobre su propia existencia, su desarrollo y la necesidad de una

l'obra de les germanes Maria de San Alberto i Cecilia del Nacimiento (editada per Blanca Alonso [1944] i estudiades per Arenal & Schlau 1989: 148-189); un segon, de col·leccions poètiques d'altres autors i un darrer grup, de poesia sacra tradicional, de divinitzacions i de teatre conventual. Sobre aquest cançoner, vegeu també Marcos-Marín (1980).

¹²¹³ *Carmelite Poetry in France and the Low Countries: the Tradition of Teresa of Avila* [en línia: <http://dataspace.princeton.edu/jspui/handle/88435/dsp01dv13zt25k>][consulta 12/4/2015].

¹²¹⁴ Ms. 264; vegeu-ne una descripció i primers versos a MCEM.

¹²¹⁵ Ms. 166; Vegeu-ne una descripció a MCEM i a Miquel Rosell (1958-1969: I, 215-216).

¹²¹⁶ Fonds ancien Mf Ms 12 MB 115. Agraïm a Pep Vila la notícia d'aquest manuscrit, que va donar a conèixer a Vila (2000); una descripció a DBACD [s.v. *Anònim. Canciones y otras poesias sagradas (s. XVII)*].

¹²¹⁷ Aquesta idea també és defensada per Elisabetta Graziosi, segons la qual la poesia servia com a mecanisme de cohesió de grup o de creació d'una identitat col·lectiva conventual, en la mesura que reflectia una determinada pràctica conventual col·lectiva o identitat (2005a: 163-164).

memoria colectiva autorrepresentativa. La orden carmelitana destaca en este aspecto incluso en un medio donde esa poesía para todo –como la calificó Blecua–, fue un fenómeno generalizado, que englobó a toda la sociedad de la época, obsesionada con los cantares y coplas a lo divino para ahogar en religión la atmósfera pública.

2.3.2.1. La poesia en el convent descalç de la Immaculada Concepció de Barcelona

El 2012, en un treball dedicat a la poesia monàstica femenina de l'àrea lingüística catalana als segles XVI-XVIII,¹²¹⁸ ens vam fer servir del *Costumari* del convent de carmelites descalces de la Immaculada Concepció de Barcelona per constatar una evidència indiscutible: el panorama de la participació poètica de les carmelites descalces de l'àmbit català era molt més ric del que els textos rastrejats i trobats ens deixaven aleshores interpretar, i que, malauradament, el panorama poètic femení restava desdibuixat per la manca de conservació de textos poètics escrits en la clausura femenina (Zaragoza 2013e: 159).¹²¹⁹ Ens trobàvem als inicis de la nostra recerca i encara ens havien de sorprendre algunes troballes precioses.

En aquell moment, davant la manca de testimonis poètics de les carmelites descalces barcelonines i sense haver pogut efectuar encara una primera prospecció a l'arxiu conventual, només vam estar en disposició de suggerir algunes de les circumstàncies propícies a la poetització en aquesta comunitat, a través de la revisió del seu llibre de costums o *Costumari*. Apuntàvem llavors uns contextos de producció poètica que el document assenyala: les festivitats conventuals (com també ocorre amb el *Costumari* de la comunitat avilesa de San José, que ja hem examinat). Efectivament, el quadern *Breves apuntes de las fiestas y santas costumbres que teníamos en el Carmelo de la Calle Canuda de Barcelona*,¹²²⁰ un recull de dèneu fulls solts mecanografiats escrits un cop restaurada la clausura després de la Guerra Civil Espanyola (1936-1939), dóna testimoni sobre els costums del convent antic, uns costums que s'haurien anat perpetuant al llarg dels segles.¹²²¹ S'hi recullen, per mesos, les celebracions conventuals, d'una certa tradició antiga, en les quals, evidentment, la interpretació dels cànctics eren al centre de la celebració, la qual cosa comportava també la elaboració *ex profeso* de les peces poètiques. Al final, les nostres hipòtesis van ser confirmades amb l'aparició del Cançoner poètic de la comunitat, inèdit a l'arxiu conventual i que aquí presentem i editem. Alhora, la publicació de dos estudis excel·lents de gran abast, que aborden l'escriptura en el Carmel descalç català realitzats per la historiadora M. Mercè Gras (2013a i DBACD),¹²²² ens han permès visualitzar en el seu conjunt un ric ambient cultural i literari en els convents

¹²¹⁸ Va ser presentat com a comunicació al I *Congrés Aula Música Poética de Joves Humanistes* (Universitat de Barcelona, 2012) y publicat, posteriormente, en format d'article en les actes resultants (Zaragoza 2013e).

¹²¹⁹ En la línia d'aquestes composicions fetes per ser cantades al convent en solemnitats i festes litúrgiques, més enllà dels villancets, també tenim els goigs.

¹²²⁰ ACDCB, Ms. [s.sign.]. Agraïm a M. Mercè Gras la informació sobre el document i les facilitats de consulta.

¹²²¹ En l'actualitat la comunitat viu al barri barceloní de Sant Gervasi.

¹²²² En el seu *Diccionari*, Gras recull un apartat significatiu d'autores catalanes, valencianes i balears, algunes de les quals eren desconegudes, així com una útil relació de fonts bibliogràfiques i documentals. Hem de tenir en compte, a més, que l'arxiu del convent de la Immaculada Concepció de Barcelona compta amb documentació abundant del fons antic, encara no inventariat completament, per bé que una religiosa de la comunitat s'havia encarregat de la seva organització. De fet, M. Mercè Gras ha donat a conèixer part de la documentació custodiada a l'arxiu, però continua amb la tasca de revisió dels materials que s'hi guarden. Sobre el dit fons de les descalces barcelonines, més enllà del *Diccionari*, la base de dades MCEM en descriu alguns dels manuscrits.

femenins de l'àrea catalana que havia romàs desconegut fins llavors; per bé que encara manca molta feina per fer, en comparació amb la situació dels estudis i edicions carmelitanes en terres castellanes. Com ja ha estat referit, l'arxiu del convent de la Immaculada Concepció de Barcelona ha conservat fins als nostres dies el Cançoner de la comunitat, una rica compilació que reflecteix el gust poètic i l'influx expressiu carmelità gestat en l'ambient de la reforma de l'orde. El manuscrit,¹²²³ enquadernat en pergami i mancat de títol, es conforma de 209 pàgines numerades + 6 folis sense paginar, amb les mesures de 240 x 175 mm. Presenta un estat de conservació òptim, malgrat algunes taques de tinta que rarament dificulten la llegibilitat del document i alguna llacuna (presenta algunes composicions copiades fragmentàriament).

És de sobra conegut que la celebració del Concili de Trento (1545-1564) i l'adveniment dels nous corrents d'espiritualitat, van comportar una onada de fundacions religioses femenines reformades a la Península Ibèrica.¹²²⁴ Entre aquestes, s'hi compta l'erecció del convent de carmelites descalces de Barcelona, que es va convertir en el primer assentament femení de la reforma teresiana a Catalunya,¹²²⁵ fundat gràcies al patronatge del noble Francesc Granollacs, juntament amb el suport social de la noble Estefania de Rocabertí i de Gualbes¹²²⁶ (parenta de la virtuosa escriptora dominica sor Hipòlita de Rocabertí), la qual es convertiria en la primera carmelita descalça catalana (Gras 2013c). Així doncs, després de la fundació, efectuada per descalces procedents de Pamplona, liderades per sor Catalina de Cristo –que moriria al claustre barceloní el 1594 amb gran fama de santedat–, les religioses van emprendre l'escriptura del Cançoner que les ha acompanyat al llarg de la seva història, tot resistint tot tipus de calamitats.¹²²⁷

¹²²³ A la contraportada, hi llegim: «El presente manuscrito, ingresado en la Biblioteca Central de la Exma. Diputación Provincial de Barcelona durante el período rojo y registrado con el número 1536 ha sido devuelto a la Comunidad de Carmelitas Descalzas de esta ciudad en 20 de julio de 1940». El manuscrit es conserva a l'arxiu del noviciat de la comunitat i ha estat descrit per MCEM.

¹²²⁴ Pel que fa a les fundacions de cases religioses a l'època moderna, és imprescindible la lectura del volum d'Àngela Atienza (2008), entre d'altres.

¹²²⁵ Sobre les circumstàncies i avatars de la fundació, llegiu el magnífic treball de M. Mercè Gras (2013c), que ja se n'havia ocupat, encara que tangencialment, en d'altres estudis (2008).

¹²²⁶ La seva mare, Anna de Gualbes, fou seguidora d'Ignasi de Loiola, tal com recorda la mateixa Estefania en paraules de la seva mare: «Mira, ma filla, que et faig saber que, si haguessis vist anar, com jo, lo pare Ignasi per Barcelona, te fores també feta devota d'ell, com jo ho sóc estada, i sóc, perquè anave i tractave amb una santedat i humilitat tan gran, que m'admirave de veure-li en sa persona una penitència tan gran i lo rostre que li pareixia que resplendia; i quan responia a les paraules que li deien, eren tan eficaces, que es ficaven en lo cor de les persones com lo oïen» (Lop 2005: 37). Veg. també Ahumada 2013a: 247).

¹²²⁷ Per entendre com d'important i vigent és aquest document per a la història de la comunitat, és necessari apuntar que les religioses encara recorren al Cançoner per amenitzar les seves festivitats, com les professions i la veneració de la Santa Creu. Ho demostra el fet que en la pàgina 31 del manuscrit trobem una nota, en full solt a mode de punt de pàgina amb la indicació següent: «Para el baile santo, día de la cruz de septiembre pag. 103-194 a santa Marta». Així mateix, les religioses van posar a la meua disposició un altre quadernet mecanoscrit, amb la còpia d'algunes de les composicions que es troben en el manuscrit i altres, de tradició antiga, que no van ser copiades però que degueren pertànyer a les 'mares antigues'.

2.3.2.2. Les llengües del Cançoner

Pel que fa a la llengua literària del Cançoner, malgrat que les autores són catalanoparlants, el manuscrit està escrit majoritàriament en castellà; només hi apareixen tres poemes en català,¹²²⁸ i una en llatí, si hi considerem la pregària *Kyrie eleison* [CXII]. Aquesta preeminència del castellà no ens sorprèn gens, ja que va ser aquesta la llengua d'escriptura predominant en l'orde carmelità, així com la llengua d'ús predilecta de les escriptores religioses de l'època a casa nostra, com han demostrat els diferents estudis apareguts (Miralles & Zaragoza 2011). Al món de la literatura monàstica femenina d'època moderna, mentre que el català estava reservat per a usos privats, com la comunicació epistolar,¹²²⁹ el castellà serà la llengua literària emprada en gairebé tots els gèneres textuais, amb algunes excepcions. Pel que fa a l'ús de la llengua castellana en els escrits carmelitans, l'estudiosa M. Mercè Gras ha fet una primera aproximació al tema (2013a: 320-322) i considera que: «El català serà el vehicle de la correspondència amb amics i familiars, o per a les composicions de mètrica popular que es feien i cantaven al convent, sovint en fulls volanders que no solien conservar-se. Malgrat tot, també trobem algun elogi escrit en català, però en serà l'excepció, no la norma» (2013a: 321). Quant als factors que explicarien aquest predomini de la llengua castellana en el Carmel descalç, Gras afirma que: d'una banda, cal tenir en compte que s'han conservat menys manuscrits originals als territoris catalanoparlants que als castellans, com a conseqüència d'una «asimetria» pel que fa al mapa d'implantació d'aquest orde femení. I és que no en va: «Davant dels gairebé 70 convents de parla castellana, en trobem únicament 10 de l'àmbit lingüístic català: Barcelona i València (1588), Palma (1630), Vic (1638), Mataró (1648), Reus (1660), la segona fundació a València (1681), Lleida (1686), Tarragona (1712) i Nules (1718)» (Gras 2013a: 320).

A aquesta circumstància, cal sumar-li, la castellanització de la noblesa catalana i el seu trasllat a la Cort, que van reduir a bastament les possibilitats que el patronatge nobiliari català pogués fer fructificar noves fundacions de cases religioses; i no cal dir, els efectes negatius de les guerres que van assolir els territoris de parla catalana en època moderna i les polítiques adverses que va viure Catalunya. D'altra banda, pel que fa a l'ús lingüístic castellà predominant en l'orde, considera l'estudiosa que precisament aquesta «matriu marcadament mesetària de la Reforma carmelita i una divisió territorial interna amb el centre de l'anomenada Congregació espanyola a la capital de la monarquia hispànica» van condicionar que les religioses recorregueren al castellà per comunicar-se amb autoritats eclesiàstiques internes i amb altres convents (Gras 2013a: 321).¹²³⁰ Tot amb tot, la raó fonamental perquè

¹²²⁸ Es tracta de les composicions [CXVIII] *Inc.*: «Què diantre serà açò...»; [CCXCVIII] *Inc.*: «Bon ofici és lo pastor...»; i [CCXCIX] *Inc.*: «Fruita novella...», les dues finals, transcripcions de cançons tradicionals que circulaven a l'època.

¹²²⁹ P. e., Hipòlita de Rocabertí va escriure els seus tractats místics i autobiogràfics en castellà però en canvi, recorria al català per a la seva correspondència epistolar amb altres religioses (Ahumada 2011b).

¹²³⁰ En canvi, el mitjà d'expressió a dins del convent i la predicació seran en català; per a un bon coneixement de la problemàtica lingüística a l'àmbit eclesiàstic durant aquest període, resulten de gran valor les obres referides a Catalunya: Kamen (1993); Prats (1995); Iglésias (2002), per al Rosselló; i Pitarch (2001), referit al País Valencià, entre d'altres.

les carmelites usessen el castellà com a llengua literària s'explica a través de l'emulació del model lingüístic aportat per les obres de Teresa de Jesús¹²³¹ i de Joan de la Creu, que comptaren amb nombroses edicions i foren lectures cabdals per als carmelites catalans. I òbviament en el decantament vers el castellà, també hi va exercir un pes fonamental l'estratègia de difusió dels escrits de l'orde a tot l'àmbit territorial de la monarquia (Gras 2013a: 321).

En aquest sentit, resulta curiosa la composició bilingüe català-castellà [CCXXVIII] («Letra al nacimiento de Xpo». *Inc.*: «Una hermosa pastorcilla...», p. 100) present al Cançoner. En realitat, hem pogut comprovar que es tracta d'una refosa feta a partir d'una peça del conegut escriptor català Francesc Fontanella, un villancet al naixement de Jesucrist que ens ha arribat incompleta en el testimoni que reporten les carmelites (*Inc.* «En primavera se muden les ires...»)¹²³². Així, els primers cinc versos, en castellà, deduïm que són obra de les religioses, i porten a continuació copiats els versos catalans fontanellans com si fos un *continuum*. Tot i així, la divergència es dona en la forma mètrica: la primera estrofa, que fa de tornada, està formada per set versos irregulars, mentre que l'estrofa que hi segueix és un quartet assonantat que incorpora els dos darrers versos de la tornada. El canvi de llengua també determina la diferenciació de les fonts: la primera estrofa reproduceix en castellà el diàleg d'una religiosa dedicada a Déu, fins que es comença a parlar llengua catalana (llengua en què escriu Fontanella la seva peça):

Estribillo

Una hermosa pastorcilla
 olvidada del redil, al compás de sus afectos
 cantaba así en su idioma, de Jesús en la cuna feliz;
 4 olvidada del redil al compás de sus afectos
 cantaba así en su idioma, de Jesús en la cuna feliz:
 «Ara bé veig de mon bé lo principi,
 ara ve veig de mes penes lo fi, de mes penes lo fi».

Coplas

8 En primavera se muden les ires
 del trist hivern que la terra cubrí
 i de la neu, que el desembre quan gela
 naixen les roses i los gessamins;
 12 «Ara bé veig de mon bé lo principi,
 ara ve veig de mes penes lo fi, de mes penes lo fi».
 [Incomp.]

Pel que fa al recurs a aquest mixtilingüisme present en el text, podem explicar-ho, més enllà del simple efecte retòric, com un intent de realisme, en la mesura que s'intenta reproduir la llengua materna («su idioma») de les religioses. Per aquesta alternança de llengües,

¹²³¹ Sobre la recepció i la circulació de les obres de Teresa de Jesús a Catalunya, llegiu Beltran Larroya (1964). Aquest considerava la possibilitat que haguessen estat les carmelites descalces fundadores procedents de Salamanca, les que van portar al convent barceloní la primera edició de *Los libros de la Madre Teresa de Jesús* (Contenia tres obres: *Vida*, *Camino de Perfección* i *Las Moradas*), impresa a Salamanca per Guillermo Foquel el 1588, amb la iniciativa de fra Luís de León, que el va editar i prologar (Beltran Larroya 1964: 224).

¹²³² Només té dues estrofes: una que fa de tornada amb el títol *Estribillo* i l'altra, que són *Coplas*; a més, va seguida de dues pàgines en blanc, la qual cosa fa pensar que s'hi havien deixat amb la intenció completar la còpia i no es va acabar fent (p. 101-102). Una edició del poema complet de Fontanella a Miró (ed. 1995: II, 133-134).

podríem considerar aquí les paraules d'Albert Rossich i de Jordi Cornellà, que en intentar explicar el fenomen de la barreja lingüística al cançoner popular (de transmissió oral), ho interpreten, entre d'altres factors, com un mecanisme per facilitar la memorització dels versos, explicat pel fet que el mixtilingüisme apareix normalment a les rimes o a la tornada del poema (Rossich & Cornellà 2014: 320), com ocorre en aquesta composició. En un altre ordre de coses, l'estudiosa Gras ja havia presentat textos carmelitans on apareixia aquesta barreja lingüística que li aportava «un aire de confidencialitat i d'especial frescor», per bé que no es tracte de textos poètics; és el cas, del text recollit per Pere Gil, en què relata com el bisbe de Barcelona, Joan Dimas Loris, s'adreçà a Estefania de Rocabertí i altres monges descalces en català (Gras 2013b: 321).

2.3.2.3. L'univers temàtic del manuscrit

Deixant de banda la qüestió lingüística, si passem a analitzar ara el contingut del Cançoner, en la primera pàgina llegim la pregària litúrgica *Kyrie eleison* [CXV] (*Inc.*: «Kiry eleizon», p. 1-2), una lletania a la Mare de Déu versificada i en llatí, que serveix d'introducció i que alhora prefigura el caràcter litúrgic-celebratiu del manuscrit,¹²³³ va seguida de les famoses coples que van immortalitzar Teresa de Jesús «Vivo sin vivir en mí...» [CXVI] («Coplas hechas por n^{ra} santa m^{dre} Teresa», p. 3-4), presència que denota la empremta de la santa mare en aquest projecte poètic.

Comptant aquestes dues peces inicials, el Cançoner reuneix un total de 186 composicions,¹²³⁴ copiades a dues columnes, de variada tipologia i procedència diversa: es tracta fonamentalment de poesies devotes emmarcades majoritàriament en l'ambient festiu privat conventual, com veurem i, en essència, cantades (i ballades). Advertim un predomini gairebé absolut dels villancets, la forma poètica-musical més nombrosa al període (no debades, García de la Concha els considerava «la forma estròfica popular más divinizada» (1970: 375) i de romanços, així com de romanços amb tornada, 'letras' o 'letrillas'¹²³⁵ – formes amb noves possibilitats formals procedents del Cançoner nou que no sempre es presenten clares en la seva classificació formal i per a la qual no ajuda la rúbrica, sovint confusional (Frenk 1993)¹²³⁶ – malgrat que recull composicions d'altra mena estròfica.¹²³⁷

¹²³³ El *Kyrie eleison* és el nom d'una pregària fonamental per a la litúrgica cristiana («Senyor, tingueu pietat») i forma part del comú de la missa.

¹²³⁴ Hi ha composicions repetides o amb lleugeres variants: [CXXXIX] i [CLXXIX]; [CXLVIII] i [CLVI]; [CLXVIII] i [CLXXXVII]; [CCXIX] i [CCXXXIV]. Cal tenir present, que la fitxa de MCEM considera, erròniament, que la composició [82] («Coblas». *Inc.*: «El rey se mostró de blanco», p. 71-72) forma una peça independent, quan en realitat forma part de la peça anterior [81] («Otro». *Inc.*: «Lanças ay en el retiro y no miro...», p. 71-72, en la nostra tesi, apareix editada com a [CXCIV]); també s'hi considera que el darrer vers de la [CCXVIII] (a la base de dades [105]; *Inc.*: «Oy jura el padre eterno...», p. 89), és el primer d'una nova composició ([106] «A ser rey aprend[ed]. Coblas al Nacimiento». *Inc.*: «Príncipe, e por qué vienes», p. 90). Per això en el còmput final hi apareixen 187 composicions, diferent a la nostra proposta de recompte.

¹²³⁵ Frenk explica com aquesta forma estròfica està molt imbricada amb els romanços fins al punt que considera que la diferència en el Romancer nou «[...] tendría que ver con el contenido y el tono de las composiciones -aspecto que aquí no toco- y quizá con la música» (Frenk 1993: 383).

¹²³⁶ L'estudiosa reconeix que «[...] la terminología de la época suele ser caótica y que a veces se llama *letra* a un romance, unas décimas, unas estancias incluso» (Frenk 1993: 382).

Els villancets presenten gairebé sempre la mateixa estructura: inicialment, trobem els versos que fan de tornada i que només en algunes ocasions van acompanyats del descriptiu *estribillo*, seguida de les coples (*coplas*) que la glossen o en repeteixen el contingut (normalment els dos darrers versos coincideixen amb els de la tornada). En aquest aspecte, hem de tenir-hi present la gran diversitat estructural i formal del villancico, tal com es va veure en la necessitat de remarcar Josep Vicens, el 1703, en l'apartat dedicat al villancet en la seva revisió del *Arte poética*, de Juan Díaz Rengifo:

Después de las reglas en común para los villancicos, parece muy del caso advertir algunas singularidades, que puedan abrir camino: para esto se presupone que constan los villancicos, algunos de introducción, estribillo y coplas; otros de solo estribillo y coplas; otros de introducción, estribillo y recitativo; otros de estribillo y recitativo; otros de recitativo solo; y otros de coplas solas ([1759]: 52-53).

La presència d'algunes pàgines en blanc intercalades entre composicions ens fa pensar que la còpia d'alguns textos no va ser completada, malgrat que estava previst.¹²³⁸ Un índex del segle XX, amb la relació de les composicions recollides, tanca el Cançoner. Hem de pensar que es tracta d'un quadern per a ús de tota la comunitat, copiat sense cap marca d'autoria, tal com preveu el caràcter anònim de la tradició,¹²³⁹ i a una necessitat de fixació de la memòria col·lectiva, com s'esdevé amb els altres dos cançoners carmelitans hispànics coneguts. I, com aquests, la temàtica abordada al Cançoner barceloní gira entorn a uns cicles ben definits:

1. Cicle de Nadal
2. Cicle del Santíssim Sagrament
3. Cicle de la Mare de Déu
4. Cicle dels Sants (també anomenat hagiogràfic)
5. Cicle dels hàbits o vels
6. Cicle de festes o exercicis espirituals
7. Cicle dedicat als aspectes de la vida religiosa i la recerca de la unió de l'ànima de l'Esposa amb l'estimat Déu.

Ara bé, mentre que en el Cançoner carmelità de Valladolid, els cicles o sèries temàtiques, se succeeixen en grups o blocs de composicions més o menys compactes, en què les composicions d'un mateix tema hi apareixen correlativament (García de La Concha

¹²³⁷ Només hi ha dues composicions que són lires (una d'elles, segueix la forma del sextet-lira) i no hi ha cap sonet. No ens ha d'estranyar aquesta preeminència de les formes tradicionals, davant formes més cultes; com ja s'ha insistit a propòsit de la lírica santuanista, aquest corrent de tradició poètica carmelitana va acabar convergint en diverses formes i metres, en funció dels dos models de poesia religiosa adoptats: una via més tradicional i de to popular, i una altra de més italianitzant i de motlle més culte. De fet, aquesta divergència d'estils venia determinada per la temàtica o funció de les peces creades, tal com s'ha demostrat per el cas de Joan de la Creu, que feia servir lires per a la poesia mística i romanços i coples en la seva poesia més devocional. En el místic carmelità prevalgueren les formes mètriques de motlle culte (lires) per a la poesia mística, mentre que per a les manifestacions poètiques festives i devotes, va recórrer als romanços o villancets; sobre la voluntat i consciència d'estil en el carmelità, comptem amb una bibliografia ingent publicada fins als nostres dies; alguns d'aquests estudis ja clàssics són el de Dámaso Alonso (1966 [4a ed.]) García de la Concha (1970), Orozco (1989)...; per a l'estil teresià veg. p.e. Orozco (1987).

¹²³⁸ Van en blanc les p. 6 –amb gargots il·legibles–, 7 i 8, p. 101-102, p. 120-155, p.172, p. 200-201, p. 175-179, p. 213-214; amb full arrencat entre p. 174-175.

¹²³⁹ Considera García de la Concha que: «la colectividad religiosa que se intercambiaba versos, de palabra y por escrito, sin que hubiera conciencia de propiedad intelectual» (1970: 376).

& Álvarez Pellitero: 1982, II, XIX-XXI),¹²⁴⁰ el criteri de disposició de les composicions del Cançoner barceloní ve condicionat per la copista del moment i, en algunes ocasions, hi trobem peces intercalades molt heterogènies, aplegades sense un ordre aparent per copistes esporàdiques, com veurem en el quadre que hi segueix.

2.3.2.4. La creació del manuscrit: l'obra de les compiladores-copistes

El manuscrit que tenim entre mans no conté cap anotació sobre la seva autoria i datació; es tracta d'una obra col·lectiva, completada per les diferents religioses que van emprendre la tasca de transcripció del corpus poètic (i cantat) de la comunitat. Del títol d'una còpia del Cançoner, del segle XX, conservada a l'arxiu provincial de l'orde, podríem interpretar que el quadern havia estat iniciat just immediatament després de la fundació del convent de la Immaculada Concepció, el 1588, tal com resa: *Copia de algunas canciones y poesías de un manuscrito empezado el año de 1588, que se conserva en nuestro archivo de carmelitas descalzas para el Colegio Josefino de nuestros Padres de esta ciudad.*¹²⁴¹ Devem considerar, considerar, doncs, el 1588 l'any d'inici del Cançoner? Certament, aquesta dada és massa indeterminada per sostenir-ho amb seguretat, més enllà de la possibilitat que el títol de la còpia reportés una mera aproximació. Amb la manca de referències explícites, el manuscrit conté alguns elements que ens permet situar-lo mínimament entre unes coordenades temporals provisionals: ara com ara només podem situar amb certesa la còpia d'alguns textos entre els anys de 1607, quan va professar la copista més primerenca de què tenim notícia i el 1805, any de mort de la copista documentada més tardana. Amb tot, estem conjecturant una data límit: podria ser que altres peces fossen transcrites amb posterioritat i anterioritat d'aquests anys pel fet que ens manca la documentació d'algunes copistes, com veurem.

¹²⁴⁰ Ens remetem, a més, a l'índex de primers versos del Cançoner de Medina (Álvarez Pellitero 1983: 540-543).

¹²⁴¹ ACDCB, Ms. [s.sign.] 40 p. + 1 p. d'índex. Reporta 19 composicions, totes elles incloses al Cançoner, llevat d'uns «Goigs a N. P. Sant Elías» (p. 38-40), en català. Respecte a aquests goigs, podrien ser anteriors a mitjan segle XVIII, ja que sabem que Teresa de Sant Josep, Grases Cortès (Barcelona, 1750-1822), religiosa de la Immaculada Concepció des de 1767, durant el seu priorat va fer imprimir goigs –que podrien ser aquests mateixos– i estampes del dit sant, a fi de propagar-ne la devoció: «Arregló y mejoró mucho el archivo, en cuya materia era su inteligencia más de hombre instruido que de mujer, es verdad que en todo era varonil, a semejanza de nuestra santa madre Teresa de Jesús. Tuvo una cordial devoción a nuestro padre y patriarca San Elías, y para propagar en los fieles esta devoción, una de las veces que fue priora, temiendo el contagio que dominaba en algunas partes de España llegase a esta capital, hizo imprimir un gran número de estampas y gozos, los que repartió entre muchísima gente, encargándoles tan provechosa devoción como lo es la de esta gran santo, particularmente para alcanzar de Dios se libren sus devotos de ser devorados por la peste» (DBACD [s.v. *Teresa de Sant Josep, Grases Cortès (Barcelona, 1750-1822)*]). Aquests goigs els trobem copiats també en un quadernet imprès de l'arxiu conventual [ACDCB, *Gozos de la Pasión; Gozos de la lluvia-sol; Gozos a nuestro padre San Elías (20 de julio); Día de la Reforma (24 de agosto)*], sense signatura, 3 mitjos folis sense paginar. Aquest quadern, facilitat per les mateixes religioses, recull quatre composicions antigues, la qual cosa demostra que el cant de cingles, goigs i villancets és una tradició fossilitzada encara vigent i d'un gran valor per a la comunitat, tal com resa la nota escrita abans de la primera peça: *Gozos de la Pasión (que cantamos los viernes de Cuaresma)* (peça en català, *Inc.*: «Puix esteu en creu clavat...», [p. 1-2]): «Estos gozos y los de la Virgen del Rosario se cantaban en el primer monasterio fundado por nuestra Venerable Madre Catalina de Cristo, el año 1588 en la calle Canuda; convento que fue destruido totalmente en la persecución religiosa de los años 1936-1939, y se perdieron. Cuando en 1939 las monjas volvieron a reunirse, varias de ellas los recordaban y los escribieron. Al deteriorarse se copiaron a máquina en 1997». A continuació d'aquests goigs, llegim uns *Goigs a la mare de Déu del Roser (Inc.*: «Salvos, Deu Maria...» [p. 3]), seguits dels citats *Gozos a nuestro Padre San Elías, (Inc.*: «Profeta de Deu sagrat...», [p. 4]), ambdós en català; finalment, s'hi recull un villancet en castellà que segons especifica la rúbrica *Lo cantamos el día de la reforma (Inc.*: «Pues del seráfico arpón...», [p. 5-6]).

D'altra banda, el Cançoner conté algunes referències que apunten cap a unes dates concretes de creació de les peces –que no han de ser coincidents, però, amb les del posterior trasllat al manuscrit, per bé que ajuden a situar-hi la còpia– com ara les coples dedicades a vesticions i professions de novícies, documentades entre els anys 1603-1619 gràcies als fet que es fa esment de les professes a les rúbriques (i en ocasions al text mateix). Altres elements ajuden a perfilar-ne una data més aproximada: com ja van apuntar García de la Concha & Álvarez Pellitero per al Cançoner de Valladolid (1982: XXI), la presència de vuit poemes consagrats a Teresa de Jesús ([CXLII], [CXLIV], [CXLV], [CLVIII], [CLIX], [CLX], [CCXXXV] i [CCLXIII]) al Cançoner barceloní, de les quals tres ([CXLII], [CXLIV] i [CXLV]) estan dedicades a la seua sepultura és significatiu, ja que ens permetria fer hipòtesis sobre una possible proximitat de la creació de les peces a la mort de la santa (1582) i la posterior fama de santedat generada al voltant de la seva figura i obra.¹²⁴²

Cal tenir present que amb posterioritat a la mort de la mare fundadora i reformadora, durant el primer terç del segle XVII van tenir lloc tres fets cabdals que eixamplarien la seva reputació de santedat: Teresa de Jesús va ser beatificada el 1614, de la mà de Pau V, i canonitzada el 1622, per part del papa Gregori XV; i només uns anys abans (el 1617), havia estat proclamada «Patrona y abogada [d'Espanya] después de Santiago Apóstol» a petició de les Corts i de la mà de Felip III –tema no exempt de polèmica, d'altra banda.¹²⁴³ Aquestes efemèrides van ser àmpliament celebrades a les terres hispàniques i també a les catalanes, amb solemnes festes que sovint incloïen certàmens poètics [Capítol 6. Subapartat 2.3.5.].¹²⁴⁴ Ara bé, només una peça del Cançoner barceloní que comentem prové d'un d'aquests certàmens en honor a la beatificació de Teresa [CCLXIII]; i, per contra del que es puga pensar, no va ser presentada a les festes barcelonines¹²⁴⁵ sinó a un certamen emmarcat en els festejos de la ciutat de Saragossa, narrats per Luís Díez de Aux (1615) com veurem més endavant. Aquesta dada ens permet situar almenys la realització de la còpia d'aquesta peça, posterior al 1615, en què van tenir lloc les celebracions i la posterior publicació de l'imprés de Díez. En definitiva, segons el que acabem d'exposar, només podem concloure que el manuscrit es va engegar a finals del segle XVI i va anar augmentant el corpus poètic recollit, al llarg dels segles en paral·lel a la trajectòria de la comunitat, a diferència del que ocorre amb d'altres cançoners carmelitans estudiats que tenen una data de creació curta, pel que fa al lapse temporal que

¹²⁴² Aquest argument és esgrimit també pels estudiosos del Cançoner de Valladolid, als quals seguim (García de la Concha 1980: XXI-XXII).

¹²⁴³ Com a conseqüència del clima de tensions viscut entre 1617-1620, el patronat va quedar suspès un anys fins que va ser confirmat de nou el 1626 pel rei Felip IV; sobre aquest tema, lleg. Thompson (2008).

¹²⁴⁴ Manero (1999) descriu i estudia les relacions d'aquestes festes a partir del recull de Diego de San José (1615). Aquest imprés conté breus ressenyes de les diverses festes i justes poètiques (sovint amb selecció de poesies concursants) celebrades a la Península Ibèrica. Pel que fa a les terres de llengua catalana, la relació registra festes a València (p. 44v-49v), Mataró (carta del prior de Mataró explica les festes però no diu res d'un certamen, al final inclou un epigrama f. 156-159), Tarragona (carta del prior de Tarragona explica les festes però no diu res d'un certamen), Lleida, Girona, Reus, Perpinyà, Tortosa i Barcelona, ciutat per a la qual es va publicar una relació de la mà de Dalmau (1615). Pel que fa a les justes valencianes, llegiu Romera (1980).

¹²⁴⁵ Ens referim a l'obra de Dalmau (1615). La biblioteca del convent de la Immaculada Concepció no en té cap exemplar, però no sabem si realment van tenir algun d'aquests llibres a les seves mans durant l'època d'escriptura del Cançoner.

abasta des de l'inici a la fi de la còpia.¹²⁴⁶ Això explicaria el desordre amb què apareixen els cicles temàtics i la diversitat de temes presents en el Cançoner barceloní, sense una aparent organització –com ja s'ha comentat– en relació amb aquells altres.

A propòsit de les copistes

Quant a les autores de la recopilació,¹²⁴⁷ de l'anàlisi cal·ligràfica del manuscrit, que hem pogut acarar amb el llibre de professions de la comunitat,¹²⁴⁸ juntament amb d'altra documentació de l'arxiu conventual, inferim que el llibre poètic és obra d'unes catorze copistes diferents que se succeeixen en el temps, de manera anònima; algunes d'aquestes sols copien al manuscrit el text d'una composició però d'altres tenen un protagonisme manifest i s'encarreguen de transcriure blocs importants. Certament, la consulta de més documentació amb signatures de les novícies ens ajudaria a afinar més les nostres anàlisis; de moment, però, proporcionem dades més o menys provisionals, segons la documentació conventual a la qual hem pogut tenir accés. A fi de poder situar cronològicament la confecció del manuscrit, el nostre propòsit és arribar a identificar les monges responsables de la compilació, a través de l'acarament del tipus de lletra amb les signatures i les fórmules de professió que proporciona el llibre de professions; amb tot, es tracta d'una tasca laboriosa i difícil d'assolir.¹²⁴⁹ I és que, en la majoria dels casos trobem que la lletra de la fórmula –que és la que més informació cal·ligràfica proporciona–, escrita per una escrivana anònima, no sempre coincideix amb la de la signatura que, malauradament no és tan clara i que ens podria proporcionar el nom de l'autora de la còpia d'algunes peces en cas que poguéssim identificar el tipus de lletra. Això explica que no hagem estat capaços d'identificar amb claredat gran part de les copistes, per bé que sí que hem pogut saber el nom de la màxima responsable de la recopilació. Es tracta de sor Clara del Santíssim Sagrament Granollacs Blanes [Apèndix 3. Il·lustració 10 i 11], a la qual es deu un percentatge elevat de la còpia, respecte a les seves companyes.

Pel que fa a la distribució de les peces, una *primera mà* desconeguda es va encarregar de completar les pàgines inicials del llibre poètic (p. 1-5): obrin el manuscrit els ja esmentats *Kyree eleyson* [CXV] i les coples del «Vivo sin vivir en mí...» teresianes [CXVI]. Aquesta mà també va recollir el text de la composició [CXLII] («de n^{ra} s^{ta} madre». *Inc.*: «Cansada estaba Teresa...», p. 28-29) dedicada a la mare reformadora i, possiblement, també li devem les peces [CCXX-CCXXii] –transcrites més endavant– consagrades, respectivament, a sant Xavier («Letra a s^t Fransisco Xavier». *Inc.*: «El corazón de Francisco...», p. 91), a la Mare de

¹²⁴⁶ Pel que fa al Cançoner de Valladolid, les dates de creació que proporcionen els seus estudiosos són, aproximadament, des del 1588 fins el 1609 (García de la Concha 1980: XXV).

¹²⁴⁷ Pel que fa al llistat de religioses que van viure al monestir en el període de finals del segle XVI fins a entrar al XVIII, veg. Beltran Larroya (1990: 985-991).

¹²⁴⁸ ACCDB, *Libro de la fundación y profesión de las religiosas deste convento de nuestra Señora de la Concepción de carmelitas descalças de la ciudad de Barcelona*, Ms. [s.sign.] (s. XVII-XX), 176 + 296 p. Consultat a través d'un volum fotocopiado del manuscrit, en possessió de l'ACDCB, gràcies a l'amabilitat de la seva arxivera, M. Mercè Gras.

¹²⁴⁹ Hem de tenir en compte que per a la redacció del Cançoner les copistes intentaríen oferir la seva millor lletra, cosa que no ocorre amb la resta de documentació d'arxiu consultada. Això explicaria que ens trobem amb grans problemes d'identificació; a això se li ha d'afegir el fet que és un document al llarg dels anys, i que possiblement, les religioses anaren modificant la cal·ligrafia al llarg d'aquest temps i que el Cançoner en fos un reflex.

Déu («Otra a la Virgen». *Inc.*: «Muera, muera la culpa...», p. 91-92) i a santa Ana («Gosos a la gloriosa s^{ta} anna». *Inc.*: «Pues sois con Dios tan dichosa...», p. 92-95). Per força, aquesta copista impulsora del quadern degué pertànyer al primer nucli de religioses que van professar al convent de la Immaculada Concepció, però no hem pogut identificar aquesta lletra en els documents d'arxiu compulsats.

Seguida de les dues peces inicials, llegim una composició en català, de marcat to penitencial [CXVII] (*Inc.*: «Què diantre serà açò...», p. 5), obra d'una *segona mà*, que hem pogut identificar amb la de l'esmentada Clara del Santíssim Sagrament Granollacs Blanes,¹²⁵⁰ que va viure a la comunitat de la Immaculada Concepció des de 1607 fins a 1648 (de qui ens ocuparem més detingudament en el subapartat 2.3.2.5.). Aquesta peça no guarda una relació clara amb el cicle o grup de peces copiat a continuació, és a dir, el cicle nadalenc, el primer bloc que especifiquem tot seguit i que és obra de la mateixa, així com el cicle de vels i hàbits i el cicle de les devocions conventuals que apareixen després.

Entre les pàgines 26-30 succeeixen quatre mans diferents que hi copien composicions de temàtica diversa: la [CXLII] és obra de la *primera mà* a la qual ja ens hi hem referit, mentre que una *quarta mà* desconeguda copia la [CXL], una composició de temàtica espiritual protagonitzada per un subjecte poètic masculí (*Inc.*: «Estando determinado...»); una *cinquena mà* ens ha transmés la [CXXI], un villancet nadalenc pastoril (*Inc.*: «A Belén tocan a fuego...»; variant de la [CLXV], copiada per una altra mà). Una *sisena mà* que apareix a continuació podria pertànyer a la religiosa Anna Maria de Sant Josep Berguedà, professa en el dit convent des del 1632 fins el 1670, en què va morir; aquesta religiosa va copiar les peces [CXLIII] («Otra al sto Nacimiento». *Inc.*: «Raro portento...», p. 29-30) i [CCXIX] («Coblas al Nacimiento». *Inc.*: «Príncipe de Pan que vienes...», p. 90, que coincideix gairebé a la CCXXXIII) dedicades ambdues al naixement de Jesús; així com les peces [CCXXXII] i [CCXXXIV] que versen sobre el Santíssim Sagrament («Letra». *Inc.*: «Oh, Dios de eterna gloria...», p. 111-112. La composició [CXC VII] (*Inc.*: «En el centro de un alma...», p. 73) és obra de la *tercera mà* anònima, que explora el tema amorós místic amb ambientació pastoril, i hi apareix aïllada, seguida de dues peces [CXC VIII] i [CXIX] d'una *vuitena mà*, que considerem que pertany a la religiosa Cecília del Nen Jesús Corts Hernández, resident al convent des de 1627 fins a la seva mort el 1689. Les peces que aplega són molt diferents entre si: mentre que una sembla ser una cançó popular que no hem sabut identificar¹²⁵¹ (*Inc.*: «Una sabanilla blanca...», p. 74), l'altra presenta un evident caràcter ascètic (*Inc.*: «Mil veces estoy, memorias...», p. 75).

Pel que fa a la *novena mà*, amb una lletra clarament setcentista, només va transcriure dues peces malgrat la seva pulcritud i bon traç: la [CCXXVIII] («Letra al nacimiento de Xpo». *Inc.*: «Una hermosa pastorcilla...», p. 100) i [CCXXVIX] («Letra ala cruz de Setiembre, en donde se dise, Llebemosla esta es la q. Dios nos da». *Inc.*: «Ese amor nos

¹²⁵⁰ Hem pogut identificar la lletra de la copista a través de la revisió del volum ACDB, *Recibo y gasto, n° 2. Des de 1638 fins a 1665* i del llibre de professions, ja esmentat.

¹²⁵¹ No apareix al *Corpus de la antigua lírica popular hispánica: siglos XV a XVII* de Margit Frenk (1990 i 2003) ni a d'altres instruments bàsics, com ara l'índex *Nuevo Incipit de Poesía Española Musicada* (Nipem 2010).

crucifique en la cruz...», p. 103-104). Per la cal·ligrafia, considerem que aquesta còpia es pot atribuir a Maria Josepa de Jesús López d'Ortega Francisco, professora des de 1749 fins a la seva mort, el 1805.

La *desena mà* sembla ser de la religiosa Beatriu de l'Encarnació Marron Terrer, que hi va professar el 1673 i hi va viure fins el 1715, i es va encarregar de recollir només dues peces al Cançoner: la [CCXXX] dedicada al Nadal («A la navidad de la Virgen». *Inc.*: «Si me juras, galán zagalejo...», p. 108) i [CCXXXI] protagonitzada per l'Esposa a la recerca de Déu, tema, com veurem, de presència obligada en la lírica conventual femenina de l'època – no solament carmelitana¹²⁵² («Coplas de la esposa enamorada buscando a su divino esposo». *Inc.*: «Si el oficio del amor perfeto...», p. 109-110).

Com aquesta, les mans que succeeixen a continuació, només van reportar dos textos cadascuna: així, una *onzena mà* anònima va copiar tan sols les composicions [CCXXXIV] i [CCXXXV]: la primera, un càntic d'amor a Jesús, per després de la sagrada Comunió («Cantico de amor a Jesus, para depues de la Sagrada Comunión. El Alma esposa de Jesus, como enajenada de amor por tan delicioso enlace, convida a todas sus amigas a celebrar su místico desposorio y à obsequiar a su Divino Esposo con festejos y alabanzas». *Inc.*: «Sin fin todas cantemos...», p. 114-117), en la qual ensumem una necessitat expressiva de comunicació amb Crist, i l'altra, un prefaci de la santa mare Teresa de Jesús («Prefacio de nuestra santa madre Teresa de Jesús, doctora mística de la Iglesia». *Inc.*: «*Vere dignum et justum est / que nuestra gran fundadora...*», p. 118-119). Una lletra que encara no havia aparegut (*dotzena mà*) va començar a copiar la peça [CCLXII] («22 Al ponerle la corona». *Inc.*: «La corona os dan con gozo...», p. 171), dedicada a la professió de la Caterina de Crist de Granollacs, esdevinguda el 9 de maig de 1619.¹²⁵³ Malauradament, no ens n'ha arribat la còpia sencera perquè només transmet la primera estrofa.

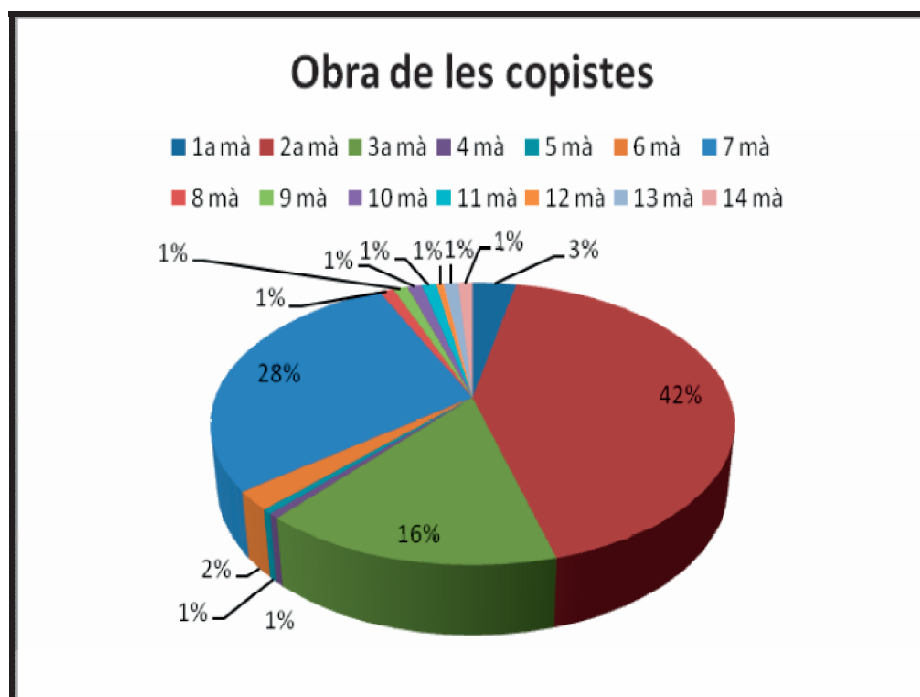
Una tretzena mà trasllada dues peces, una de les quals és d'un autor conegut, com veurem en el seu moment ([CCLXIII] *Inc.*: «No siendo Madre de Dios...», p. 173), i l'altra resta incompleta ([CCLXIV] *Inc.*: «Quando la cosa es forzada», p. 174). Finalment, la *catorzena mà* es va encarregar de traslladar al Cançoner dues Cançons populars conegudes a l'època, com ja veurem: la [CCXCVIII] («Jesus es nat anemlo a veure». *Inc.*: «Bon ofici és lo pastor...», p. 202-203) i [CCXCIX] («Cobles de la nativitat de Xpo». *Inc.*: «Fruita novella...», p. 204-208) que gairebé tanquen el manuscrit.

Al capdavall, amb aquesta relació de composicions que acabem de proporcionar, podem visualitzar la flexibilitat dels temes dels textos escollits per algunes copistes, sense un ordre aparent. Tot amb tot, a banda d'aquestes copistes, algunes d'elles diguem-ne 'ocasionals', unes altres es van encarregar de transcriure grups de composicions importants que coincideixen, en gran mesura, amb cicles ben definits, com veurem a continuació en l'apartat específic de descripció de les sèries temàtiques.

¹²⁵² Sobre el tractament del tema en la mística femenina hispànica, vegeu entre d'altres Barbeito (2007).

¹²⁵³ ACDB, *Libro de la fundación y profesión...*, p. 8. A ella van dedicades dues peces anteriors a aquesta, que copia una altra mà.

Per constatar-ho, proporcionem aquí una taula amb les copistes identificades i les peces que s'hauria encarregat de recollir cadascuna, amb el gràfic corresponent:

Gràfic 3. Percentatge de l'obra de les copistes

Copista	Peces	Total de peces
1a mà No identificada	[CXV-CXVI] [CXLII] [CCXX] – [CCXXII]	6
2a mà Clara del Santíssim Sagrament Granollacs Blanes (1591-1648)	[CXVI] – [CXXXV] [CCXXXVI] – [CCLXII] [CCLXV] – [CCXCVII] [CCC]	79
3a mà No identificada	[CXXXVI] – [CXXXIX] [CXCVII] [CC-CCXVIII] [CCXXIII] – [CCXXVII]	29
4a mà No identificada	[CXL]	1
5a mà No identificada	[CXLI]	1
6a mà Anna Maria de Sant Josep Berguedà? (1616-1670)	[CXLIII] [CCXIX] [CCXXXII] – [CCXXXIII]	4
7a mà No identificada	[CXLIV] – [CXCVI]	53
8a mà Cecília del Nen Jesús, Corts Hernández (1606-1689)	[CXCVIII] – [CXCIC]	2
9a mà Maria Josepa de Jesús Lopez d'Ortega Francisco (1726-1805)	[CCXXVIII] – [CCXXIX]	2

10a mà Beatriu de l'Encarnació Marron Terrer (1657-1715)	[CCXXX] – [CCXXXI]	2
11a mà No identificada	[CCXXXIV] – [CCXXXV]	2
12a mà No identificada	[CCLXII]	1 [Incomp.]
13 mà No identificada	[CCLXIII] – [CCLXIV]	2 [1 Incomp.]
14 mà No identificada	[CCXCVIII] – [CCXCIX]	2
		186

Taula 3. Aportacions i identificació de les copistes del Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona.

Tot tenint en compte l'extensió del manuscrit i la gran diversitat de les composicions recollides, descriurem els blocs de peces més abundants copiats per una mateixa mà, amb l'objectiu de delimitar els cicles temàtics presents (o subgèneres literaris), així com els contextos de producció a què obeeixen. Fóra interessant oferir en un futur un examen complet i aprofundit dels *topoi* i els elements litúrgics que recull aquest manuscrit i que no hem assenyalat en l'edició. També resultaria pertinent comparar el Cançoner de les carmelites de Barcelona amb d'altres cançoners religiosos de l'època, tasca encara complicada a casa nostra per l'evident manca d'estudis que s'hi han dedicat; alguns d'aquests cançoners manuscrits catalans, encara desconeguts per la crítica, es poden consultar a la base de dades MCEM. En aquest sentit, resulta útil un estudi que va publicar fa ja alguns anys Maria Josepa Arnall, en el qual pretenia resseguir la presència de Teresa de Jesús en els manuscrits de la BUB (Arnall 1983); va arribar a agrupar 105 manuscrits amb referències a la santa carmelita dividits en els apartats següents:

- I) Poètica.
- II) Sermonaris.
- III) Cartes.
- IV) Tractats Espirituals.
- V) Tractats teològics.
- VI) Catàlegs de biblioteques conventuals.
- VII) Varia.

Realment interessant resultava l'apartat dedicat a les referències pertanyents a l'àmbit poètic; segons Arnall són vuit els manuscrits que transmeten poesies adreçades a la santa, amb nombroses peces que pertanyen a Lope de Vega, altres a la mateixa santa, i també feia notar una presència important de composicions en català, castellà i llatí presentades en honor a la carmelita als certàmens de les festes celebrades a Catalunya en honor a la beatificació i canonització de la a la santa d'Àvila (Arnall 1983: 12-37). Referit a l'àmbit de la literatura castellana, resulta de lectura obligada l'article de Valentín Núñez, que dona compte de la poesia religiosa del Segle d'Or (Núñez 2007).

2.3.2.5. Els cicles poètics predominats: l'obra de Clara del Santíssim Sagrament

És important assenyalar que d'entre aquestes cal·ligrafies que hem apuntat més amunt en destaca una d'inicis del segle XVII: es tracta de la *segona mà* que, com ja s'hi ha indicat, pertany a Clara del Santíssim Sagrament. De nom seglar Clara Eugènia Granollacs i Blanes (Vic, 1591-Barcelona, 1648), pertanyia a la família promotora de la comunitat: fou filla de Miquel Granollacs –germà de Francesc de Granollacs, fundador del convent– i d'Àngela Granollacs i Blanes, valenciana. A setze anys va professar al convent de la Immaculada Concepció, on va exercir càrrecs importants: va ser-ne clavaria el 1627 i priora al llarg de tres triennis, durant 1630-1633, 1637-1640 i 1646-1648, any en què va morir.¹²⁵⁴ Dotada d'una cal·ligrafia clara i ordenada, a ella li devem la transcripció de la majoria de les peces: un total de 79 composicions (el 42 % del quadern) que, en general, s'agrupen en tres cicles ben definits i delimitats, propis de la tradició lírica carmelitana (Orozco 1959; García de la Concha & Álvarez 1982; Álvarez Pellitero 1983) i, emmarcats, com veurem, en les celebracions conventuals privades: el cicle nadalenc, el cicle de vels i hàbits i el cicle de les devocions conventuals (hagiogràfic i festivitats).

2.3.2.5.1. *Cicle Nadalenc*: poesia, música, cant i representacions al servei de la devoció festiva

Al primer bloc del manuscrit, copiat per l'esmentada Clara del Santíssim Sagrament, trobem un nodrit grup de peces dedicat, gairebé per complet, al *cicle nadalenc* [CXVIII-CXXV] (p. 9-21), en què el Nen Jesús és font d'inspiració bàsica. Sobre la importància d'aquest tema en el subgènere dels villancets, podem resumir-ho amb les paraules de Carmen Bravo:

La escena o asunto principal del villancico era el Nacimiento del Niño Jesús, y todo giraba en tomo del Pesebre. Al Pesebre acudían pastores y pastoras, zagalas y zagales, y todo un séquito de personajes pintorescos, desde Reyes, buhoneros, dueñas, beatas, gallegos, gitanas, bailarinas, portuguesas, guineos, franceses, vendedores ambulantes, doctores bufonescos, y otros tipos de diversa estirpe. Por el camino se entretenían con juegos, adivinanzas, balles, coplas y jacarandosos meneos, hasta casi olvidarse del tema principal, en diversión alegre y frívola, aunque a la postre todo volviese de nuevo al Portal de Belen y al Pesebre, a través del laberinto de flores barrocas y de cánticos sencillos o empavonados por el bullicio y equívoco de las palabras (Bravo 1978: 11)

A més a més, les peces incorporen sovint altres temes paral·lels, com la Circumcisió del Nen [CXVIII, CXIX, CXXI, CXXII, i CXXIII] o el tema de l'Encarnació, constituït en essència sobre el tòpic del «revestimiento por parte del Hijo de Dios de la corpórea condición humana» (García de La Concha & Álvarez Pellitero 1982: II, XXIX) i amb cert predomini de la concepció paulina del disfraz i vel rere el qual s'oculta la divinitat:¹²⁵⁵

¹²⁵⁴ ACDB, *Libro de la fundación y profesión...*, p. 6. Llegiu DBACD [s.v. *Clara del Santíssim Sagrament, Granollacs Blanes (Vic, 1591-1648, Barcelona)*].

¹²⁵⁵ Aquesta imatge és present en gairebé tot el manuscrit. Ho llegim més endavant a: [CCXXXIII] «Príncipe de pan que vienes/ tan humilde y abatido,/ para ocultar tu grandeza/ de mis pieles te has vestido» (v. 1-4).

[CXXII]
 Entiendo salir de tino
 que el que es Dios de majestad
 se vista de humanidad,
 8 traje de él tan peregrino.
 Y pues este rey divino
 os llama, más no us tardéis,
pues de amor fuera de tino
 12 *os busca como le veis.*

Altres càntics estan consagrats a l'exaltació de la Mare de Déu encinta, amb una forta càrrega simbòlica d'origen bíblic:

[CXXV]
 Es una güerta serrada
 esta Virgen sacrosanta,
 do se produció la planta
 24 que da gloria consumada
 en la patria deseada;
 sin más temor ni reselo:
démosle el alma abrasada
 28 *en amor del Rey del cielo.*

Es la planta deseada
 de la raís de Jesé,
 es el arca de Noé
 32 en las aguas preservada,
 es de Dios fuente sellada,
 es lus clara deste suelo:
démosle el alma abrasada
 36 *en amor del Rey del cielo.*

Pel que fa a l'estructura mètrica, les peces d'aquest primer cicle són majoritàriament villancets heptasil·làbics (octosil·làbics seguint el recompte castellà), de to popular i atmosfera pastoril, conformats generalment per una estrofa que funciona a mode d'introducció seguida de "coples" que incorporen els versos finals d'aquesta (ho llegim en les peces anteriors) i amb la presència esporàdica d'una tornada (*estribillo*). Els elements repetitius i propis del diàleg (pregunta / resposta) presents en ocasions de manera molt marcada, invoquen el caràcter oral (o, més aviat, cantat) d'algunes composicions, de les quals s'infereix que foren creades per ser cantades col·lectivament:

[CXXVII]
 «¿A do vais, sacra Prinsesa
 de mañana apresurada?»
 «Vengo aquí a buscar posada
 4 para el Dios de la grandes».

«¿A do vais, más que el sol bella?
 Pues traéis el sol de soles
 y con lindos arreboles
 8 te mostraréis clara estrella,
 quedando madre y donsella
 nos daréis la fortaleza».
 «Vengo aquí a buscar posada
 12 para el Dios de la grandes».

Hem de tenir present que, malgrat que ara llegim les peces en format escrit, aquestes tenien generalment una funció immediata: eren creades –generalment improvisades– com a càntics i representacions a les quals recorrien les religioses per celebrar el Nadal, abans i després del naixement de Jesús; d'aquí l'oblit i la pèrdua de moltes altres cançons que, a diferència d'aquestes que recull el quadern poètic, no hi van ser copiades. I és que no podem oblidar el caràcter efímer d'aquests càntics, creats per a circumstàncies molt concretes i condicionades, per tant, al context d'emissió, tal com adverteix l'estudiós Pedro Ruiz Pérez a propòsit de la lírica teresiana –i que podem aplicar a la resta d'obra carmelitana: «La particularidad de la experiencia religiosa de la autora, así como el contexto real en que nace su creación lírica, determina la especificidad de una poesía pensada para su recepción inmediata y muy condicionada por ella» (1990: 186). Hem de vincular les peces que apareixen en aquest cicle amb la coneguda tradició de representacions¹²⁵⁶ nadalenques al Carmel¹²⁵⁷ vinculades als rituals denominats com a «Posadas» que tenien lloc la nit de

¹²⁵⁶ En relació al teatre representat als convents carmelitans, ha acaparat molta menys atenció que el jesuític, pel fet que aquell es realitzava de forma privada als convents i és més desconegut (Gras 2013a: 316); vegeu també Viveros (2005: 35-50) i Kamen (1993: 93, 194, 353, 359).

¹²⁵⁷ Malgrat que es refereix a un convent d'un altre orde, és interessant llegir l'estudi recent de la germana Mª Eugenia Garisoain (OAR) (Garisoain 2013) dedicat al patrimoni espiritual del convent d'agustines recol·lectes de Santo Tomás de Villanueva, de Granada, amb què consignem les semblances en les celebracions de convents femenins de l'època, malgrat regir-se per diferents ordes. Garisoain repassa alguns dels rituals del convent granadí, propers als de l'orde carmelità descalç. Es tracta de tradicions que han arribat fins als nostres dies, al centre dels quals trobem la creació i la difusió d'escrits variats, per celebrar moments festius importants a la comunitat: en l'Advent, temps de preparació per al Nadal, les religioses escriuen les anomenades «cédulas» (un «trozo de papel pequeño donde esta escrito un ejercicio espiritual para preparar el ajuar del Niño: camisa, pañales, mantillas, faja, pechero, tocador, mantillo, plato y escudilla, cuna, candelero, colchón, blancas sábanas, puchero, miel y manteca, leña, cobertor, sillita, bombones y juguete» i que són repartides a cadascuna d'elles perquè s'hi dediquen) (Garisoain [2013: 592-593]); el dia de la Immaculada, en què té lloc l'elecció de la priora (l'any en què s'ha de fer la dita elecció), s'escriuen formularis amb què s'acaba elegint espiritualment la Mare de Déu Immaculada per al càrrec, i també s'escriu la distribució dels oficis conventuals, en aquest cas espirituals («Camarera Mayor, Dueña de Honor, Damas, Menina, Guarda Mayor, Secretaria, Azafata, Guarda, De la Cámara, Del Retrete, Cantora, Conservera, Labranderia, Jardinera, Dispensera, Panadera, Enana, Lavandera, Cosinera, Barrendera») (Garisoain 2013: 593-596); en l'any en què no hi ha elecció de priora, el dia de la Immaculada se celebra amb escrits on es fa constar el seguiment de les *Virtuts*; per al 23 de desembre (i no la nit posterior, com en el cas de les carmelites), les religioses realitzen les denominades *jornadas* o *posadas* (també conegut com a «paseo de los esposos»), celebrades en la mateixa forma i seguint el mateix ritual per part de les carmelites descalces, com veiem: «Su sustancia está en “pedir posada” a cada una de las hermanas. [...] La comunidad sale formada del coro alto, dos hermanas portan a san José y a la Virgen María, otras, velas, se acompaña *el paseo* de instrumentos navideños que ponen la nota musical junto a los cantos de adviento o propios para este paseo: “al pie del altar mayor dos peregrinos se ven/ que son san José y la Virgen/ que van para Belén...” O este otro titulado *San José con la madre de Dios*. Se visitan las celdas de las hermanas. Las portadoras de las sagradas imágenes las apoyan sobre la cama de la hermana en cuestión, cuya celda se encuentra limpia y arreglada para recibir a lo santos huéspedes. La hermana besa a las imágenes, les pide una gracia, se canta algún canto alusivo al adviento, con el que la hermana se siente identificada y besa el suelo. La comitiva abandona la celda cantando de nuevo, hasta la próxima celda, en donde se realiza el mismo ceremonial. Se concluye en el coro alto y se concluye en el coro alto y le acompaña un canto deseándonos que pasemos las *Pascuas con felicidad*» (Garisoain 2013: 597); la nit de Nadal, se celebra amb l'anomenat «Paseo del Niño», amb què es recorren les cel·les de les religioses i «Estas le acompañan en su paseo con villancicos litúrgicos y populares, con instrumentos. Se le deja descansar en las celdas aseadas y pulcras, sobre la cama, se le pide una gracia y se besa el suelo. Las encargadas de las oficinas reparten a las visitantes dulces y una copita de anís, para recuperar fuerzas y seguir acompañando al Niño entre jolgorios santos. Al final, en el coro alto se concluye con un canto que es apto para bailar, según el salero de cada una» i se sorteja la «Suerte de los santos», en què a través de paperets es repartien el nom d'un sant i una santa i una virtut a practicar (Garisoain 2013: 597-598). Finalment, en Quaresma, els quaranta dies previs a la Pasqua, la comunitat es reuneix el primer diumenge i hi ha de nou el repartiment de les susdites *cédulas*, en què hi ha anotat el mode en què han de viure les religioses durant aquest temps, tradició per a la qual es van escriure

Calenda, és a dir el 24 de desembre (García de La Concha & Álvarez Pellitero: 1982, II, XXXIV-XVIII; i Gras 2013a: 316-319¹²⁵⁸). Quant als costums nadalencs del convent de la Immaculada Concepció de Barcelona,¹²⁵⁹ que ens permeten contextualitzar la creació i funcionalitat de les peces del bloc, el Costumari de la comunitat relata com en les dites festes, la imatge del Nen Jesús era passejada per les cel·les, de la mà de les novícies més joves, i era rebuda per les religioses en els seus habitacles amb càntics i música: «Antes de Maitines, la procesión con el Niño Jesús llevado por la prelada en medio de los ciriales. Todas con capas y cantando. Cada monjita de rodillas en la puerta de su celda, recibe de manos de la prelada la Santa Imagen; y tomándole en sus brazos, le canta un villancico [...]».¹²⁶⁰ És, en aquest sentit, interessant de contrastar aquest testimoni que recull el document amb el que ens oferia la priora del Carmel descalç barceloní el 2005, a propòsit de la «Navidad en un Carmelo». Transcrivim el relat de dos moments festius de la «litúrgia familiar» del Nadal, la vigília i la vesprada del Nadal celebrats per la comunitat actualment tal com s'havia celebrat segles enrere; considerem que és interessant de recollir-lo pel valor documental i testimonial que representa ja que demostra que aquests costums tenen un abast plurisecular a la comunitat (i a l'orde):

Víspera de Navidad, al anochecer: procesión de los peregrinos. Cada hermana prepara su celda con algún signo para acoger a Jesús en esta Nochebuena. Antes, en procesión, la comunidad acompaña a María, grávida, junto a José (unas pequeñas imágenes en actitud de hacer camino), que pasan de celda en celda y a la hermana que la habita le piden posada. encontramos una lamparita, encendida en la entrada de la celda la puerta está abierta, la hermana les espera y quiere acogerles dentro. Les recibe alegre, bien con un cántico, un poema, una oración, un deseo... Es una tradición que mantenemos viva en nuestros Carmelos desde los inicios. Hacemos el camino cantando el estribillo de un poema, que era más largo y no se ha conservado, de San Juan de la Cruz, y que me alegra copiarlo:

*Del Verbo divino
la Virgen preñada
viene de camino:
¿si le dais posada?*

Así preparamos nuestro corazón y todo nuestro ser para la celebración de la Vigilia y Misa de Medianoche (Guixà 2005: 64).

alguns formularis en boca de Jesucrist (Garisoain 2013: 598). De fet, sabem per la historiadora M. Mercè Gras, que ha accedit a la documentació de les carmelites descalces de Palma, que aquestes realitzaven els anomenats «Oficios de la Reina del Cielo, la Virgen María», que es repartien un cop l'any, el dia 12 de setembre, diada del Nom de Maria i per als quals s'escrivien els conseqüents formularis amb una sèrie d'oficis de caire cortesà, aplicats a l'ambient conventual i relacionats amb la Reina la Mare de Déu: 1. Camarera mayor de Nuestra Señora. 2. Dueña de honor. 3. Damas. 4. Meninas. 5. Guarda mayor. 6. Secretaria. 7. Azafata. 8. Secretaria. 9. Camarera. 10. [del Retrete]. 11. Cantora. 12. Conservera. 13. Labranderera. 14. Jardinera. 15. Despensera. 16. Panadera. 17. Enana. 18. Lavadera. 19. Cocinera. 20. Barrendera).

¹²⁵⁸ «Les imatges de Sant Josep i la Verge que es trobaven a l'ermita de l'hort es vestien de festa i, després dels oficis, les monges anaven al claustre i cadascú triava algun senzill instrument: castanyoles, panderetes, tambors, flautes... La representació nadalenca la interpretaven les professes més joves, anant en processó, cantant i ballant nades (Leonor de la Misericordia: 185-186) i visitant cada cel·la (posada) on eren rebudes per l'estadant, que les rebia obrint la cambra» (Gras 2013a: 316); aquests instruments devien posar la nota musical a algunes de les cançons que el manuscrit aplega.

¹²⁵⁹ És interessant portar a col·locació que, p.e., en el convent de carmelites descalces de Malagón: «Las pascuas de navidad suelen festexar nuestras monjas al niño recién nacido y a su madre santísima con algunos autos a propósito y entremeses para alegrar la comunidad. Y como la madre [Luisa Magdalena de Jesús] componía tan bien, trazaba estas fiestas componiéndolas acomodadas a las religiosas...» (Baranda 2013: 175).

¹²⁶⁰ ACDDB, *Breves apuntes...*, f. 13. En aquesta peça, la rúbrica és ja molt explícita: «Otras [coplas] para despertar a las ermanas el día antes de Navidad» (p. 12-13).

Podem circumscriure, doncs, a aquesta tradició algunes peces de les Mares antigues presents al Cançoner, del mateix to i estil que lla conegudíssima “letrilla” nadalenca de Joan de la Creu,¹²⁶¹ i amb els quals també devien musicar la cerimònia per bé que la priora no els esmente. Per als festejos de la vesprada, segons el testimoni de la priora, el cant també té un lloc important en la celebració del Naixement de Jesucrist, que revela una presència marcada per una sublimació lògica de l’instint maternal (Álvarez Pellitero 1983: 529) de les religioses despertat amb la figura del Nen Jesús:

Por la tarde de Navidad, al anochecer: La comunidad reunida alrededor del belén, se atreve a «vestir» al Niño Jesús con pañales. Él no se avergonzó de «vestirse» de nuestra humanidad. Es una costumbre en la comunidad que, en Nochebuena, la imagen del Niño de la iglesia yazca desnudo, y por la tarde del mismo día de Navidad, la madre priora lo envuelva mientras cantamos una canción de cuna. Después, cada hermana lo recibe en sus brazos y le dice y le canta lo que le sale del corazón: «...*todo lo que os cuento, todo esto es amor...*». Así dejamos al niño Jesús en la iglesia, para la veneración de los fieles, todo el tiempo de Navidad (Guixà 2005: 64).

Fet i fet, dins d’aquest esquema de dramatització, doncs, s’hi emmarquen algunes de les composicions del Cançoner copiades per Clara del Santíssim Sagrament: la [CXX] («Otras». *Inc.*: «Levantaos, queridas,...», p. 10), la [CXXII] («Otras». *Inc.*: «Hermanas, ¿cómo podéis...?», p. 11) i la [CXXXII] («Otras ala circunsion del niño jesus». *Inc.*: «Madres y hermanas queridas...», p. 18-19); són una exhortació adreçada al matí a les germanes perquè es despertin a fi que puguen rebre el Nen Jesús tal com es mereix, de la mateixa manera que ho trobem en els altres dos Cançoners carmelitans estudiats.¹²⁶² Ho llegim a través dels primers versos:

[CXX]	[CXXII]	[CXXXII]
Levantaos, queridas, que Dios viene aquí <i>y lleva tras sí</i>	Hermanas, ¿cómo podéis dormir pues que el rey divino hoy de amor fuera de tino	Madres y hermanas queridas, levantaos sin más tardar <i>porque os viene a despertar</i>
4 <i>las almas y vidas.</i>	4 <i>os busca, cómo le veis?</i>	4 <i>un Niño lleno de beridas.</i>

En altres peces, les religioses es preparen per oferir la seva pròpia ànima com a morada o aposentament per a la Mare de Déu encinta [CXXIV] («Otras para despertar a las Ermanas el dia antes de nauidad». *Inc.*: «El gran príncipe Mesías...», p. 12-13); [CXXV] («Otras». *Inc.*: «Nuestra emperatriz al suelo...», p. 13-14); [CXXVIII] («Otras». *Inc.*: «Como Virgen bella...», p. 14-15); [CXXVII] («Otras». *Inc.*: «A do vais sacra princesa...», p. 15-16); [CXXIX] («Coplas para despertar a las her^{nas} el dia antes de nauidad». *Inc.*: «Levantaos con gran consuelo...», p. 17); [CXXX] («Otras». *Inc.*: «Levantaos, hermanas mías...», p. 17); [CXXXI] («Otras». *Inc.*: «Emperatriz soberana...», p. 18) i [CXXIV] («para la vispera de nauidad». *Inc.*: «Reina de las jerarquías...»). Ho llegim en aquests versos, que reflecteixen

¹²⁶¹ D’aquesta estrofa digué el pare Silverio de Santa Teresa que «se cantaba muy a menudo en los carmelos de Santa Teresa» (cit. Orozco 1959: 187).

¹²⁶² Veg. un repàs del cicle nadalenc del Cançoner de Valladolid, amb els temes i tòpics tractats, a García de la Concha & Álvarez (1982: XXIX-XXXIV). Sobre les representacions nadalenques en el marc de les quals es van originar nombroses peces de les mateixes característiques que les que ací presentem, veg. García de la Concha & Álvarez Pellitero (1982: XXXIV-XXXVIII). Pel que fa al Cançoner de Medida de Campo, veg. Álvarez Pellitero (1983: 329-332).

l'espera de l'arribada del Nen Jesús, que metafòricament, ha de sortir d'una nau, que és el ventre de Maria:

[CXXIV]¹²⁶³
El gran prínsipe Mesías
viene hoy a desembarcar:
levantaos, hermanas mías,
4 *irémosle aposentar.*

La nave en que viene está
llena de riquezas tales
que las Indias orientales,
8 es pobreza lo de allá.
Viene y rescatará
cuantos se le quieran dar:
levantaos hermanas mías,
12 *irémosle aposentar.*

Por ser aun tiernesito
y a trabajos nunca usado,
su madre le trae enserrado
16 en el vientre; el chiquitito
hoy será nuestro hermanito,
podremos con él tratar:
levantaos hermanas mías,
20 *irémosle aposentar.*

Finalment, tanca el bloc dedicat al cicle nadalenc una composició que duu per rúbrica «Dansa de Angeles para el día de la circunsion de nro sor Jesuchristo» ([CXXXV] *Inc.*: «¿Quién os ha traído, señor...?») i que fa explícit el que podem intuïm amb la lectura de moltes de les peces recollides al poemari: l'omnipresència de la música¹²⁶⁴ i del ball¹²⁶⁵ com a complement de la poesia.¹²⁶⁶ Nombrosos treballs centrats en l'àmbit hispànic han documentat una rica activitat musical i poètica (tant des del punt de vista compositiu com

¹²⁶³ En aquesta composició, la rúbrica expressa molt bé aquesta espera de les religioses el dia de Nadal: «Otras [coplas] para despertar a las ermanas el día antes de Navidad».

¹²⁶⁴ Com a mostra de la importància de la música, una de les peces inclou la notació musical als marges.

¹²⁶⁵ Caramanzana (1997) va estudiar el paper de la música, el teatre, la poesia i el ball en la vida conventual a través de tres ordes: les clarisses, les carmelites i les benedictines. Tal com recull l'estudiosa, el ball és encara avui dia un costum freqüent no només en les estones de recreació i esbarjo sinó també al cor de l'església. P. ex., les carmelites de Viena, a Innsbruck, el Dijous Sant ballen davant del Santíssim sagrament i durant el Carnestoltes, executen tot tipus de balls tradicionals com vals: «Son jotas castellanas de lo más normalito y corriente, “Que si que, que no que”, “Zapatéate serrana”, y cosas de lo más normales [...] Y en la semana de Pascua se sale a merendar a la huerta, se acaban los ayunos y además hay merienda y entonces cantas, bailas, armas todo tipo de jaleos y además se baila, sobre todo bailes regionales, que a veces están acompañados de instrumentos, si están los instrumentos se tocan, si no están, se canta». És interessant recollir el testimoni d'una religiosa, ja que conté el sentit d'aquestes activitats com el ball al Carmel, vinculat a l'expressió corporal d'una emoció: «Se baila cuando no se puede expresar de ninguna otra forma lo que se quiere expresar “pero nosotras también bailamos... esto te lo tengo que mostrar” –en ese momento mi informante, una carmelita joven, se levanta y comienza a bailar por toda la habitación mientras canta una canción tradicional de su país. Cuando termina me dice: “Es una canción de niños. La letra de la canción es la que me empuja a moverme y cuando bailo experimento una libertad que no encuentro cuando hago otra cosa. A veces sólo puedo bailar... Nosotras cantamos y bailamos cosas tradicionales, pero en ocasiones sólo es movimiento. Se demuestra con todo el cuerpo lo que se canta. Es algo que me proporciona una gran alegría”» (Caramanzana 1997).

¹²⁶⁶ En dades de religioses carmelites informants, en l'actualitat al convent: «La música a la que a veces se le añade la letra de coplillas o letrillas, es una manera común de esparcimiento. “Muchas, muchísimas veces se canta, la mayoría de las veces a viva voz, es algo que surge espontáneamente, una canta y las demás le hacemos coro”» (Caramanzana 1997).

interpretatiu) als monestirs femenins de l'època moderna i aquestes peces, en representen l'exemple més íntim.

A banda d'aquest ball que recull el primer bloc de peces, en un altre grup de composicions el quadern recull un «Bayle por Navidad» [CXXXVI] (*Inc.*: «Dile, mi hermana, a Dios hombre...», p. 22-23), amb evidents trets orals¹²⁶⁷ –entés aquí com un “villancico de baile”, centrat «en la mayoría de los casos, en la música, la danza y/o el tañido de diferentes instrumentos» (Llargo 2012: 149).¹²⁶⁸ Sobre aquest gènere del ‘ball’, J. Díaz Rengifo ho defineix com:

El Bayle es dicción española, que se dice de ‘bayar’. Tórnase en particular por una especie de representación breve que, porque se danza o bayla en ella, se llama ‘bayle’. Consta no más que de un solo acto en el qual unas veces se canta, otras se bayla (añadiendo los representantes o induciendo las danzas quando pide la representación) y otras se representa algún coloquio, y esto en un mismo Bayle» ([1759]: 175).

A més a més, Llargo, que ha documentat un ball de nadal executat al convent de les descalces reials de Madrid (1680), considera que «Las letras de estos villancicos suelen fundamentarse en la narración de los pormenores de la danza y, en muchas ocasiones, la reproducción onomatopéyica del sonido de los instrumentos» (Llargo 2012: 150). I cita com exemple el fragment:

Tuturutú, y andar, tuturutú y andemos,
que sin a gaitiña bailará o galego.
A o compás de os instrumentos.
¡Ay, ay, ay, que me folgo,
que me fino, me collumpio, me recreyo!
A o compás de os instrumentos,
que sin gaitiña bailará o galego.

Que no és gaire diferent del fragment present en el cançoner barceloní:

- [CXXXVI]
32 *Y drongolondrón y drongolondrón*¹²⁶⁹
que muero de amor
por el Niño de perlas.
- 36 «Pues están hechas las paces
entre los cielos y tierra,
celebrese el regocijo,
vaya de fiesta y bureo».
Y drongolondrón y drondolón
40 *por quererme bien*
Dios lágrimas vierte.

¹²⁶⁷ Altres composicions presentent repeticions de paraules, o ‘ecos’, que evidencien el seu caràcter de càntic, com ara la peça [CLXVI] («Seguidillas a lo divino de ecos», *Inc.*: «Ya se parten de Oriente...» p. 46-47).

¹²⁶⁸ Diu la mateixa: «Las letras de estos villancicos suelen fundamentarse en la narración de los pormenores de la danza y, en muchas ocasiones, la reproducción onomatopéyica del sonido de los instrumentos» (2012: 150).

¹²⁶⁹ Remet a un fragment d'un ball popular. Segons queda recollit en el *Corpus de la antigua lírica popular hispánica (siglos XVI a XVII)*, de Margit Frenk, el fragment d'arrel oral «Al drongolondrón» apareix recollit en diferents fonts escrites; una d'elles és l'ensalada *Lo Bon jorn* del compositor català Pere Alberch Vila (Vic, 1517-Barcelona, 1582), que conté el fragment «Al drongolondrón, moças, al drongolondrón». Aquesta ensalada fou publicada en les ensalades de Mateu Fletxa (el Vell) (1581). Vegeu una descripció de les fonts escrites i mencions d'aquest fragment (o variants) a Frenk (1990: 731-733 i 2003: 1.054-1.059). La variant «La golondrón, la golondrera...» apareix en una altra ensalada de l'esmentat Vila (també publicada pel Fletxa).

44 «Yo pensaba, Niño hermoso,
que llorabas por el hielo
mas viendo que es por mis culpas
tengo muy grande vergüenza».

48 *Y drongolondrón y drongolondrera
quererme de balde
Dios claro me muestra.*

52 «Pues esto es así, hermana,
que es nuestra dicha tan cierta,
para mayor regocijo
llamemos las compañeras».

*Y drongolondrón y drongolondrera
que todo es amor
y todos fineza.*

A més a més, el Cançoner també reporta una versió de la coneguda composició musical anònima «Al baile del aldegüela» (que apareix escrita com a «aldijuela»)¹²⁷⁰. Amb relació a l'afició de les carmelites barcelonines al ball com una expressió d'espiritualitat més, podem comparar els detalls que atesta el Cançoner amb els que ofereix la crònica conventual manuscrita de la comunitat, *Luç de verdad*, conservada actualment a l'arxiu conventual.¹²⁷¹ En paraules de l'escrivana del moment, el manuscrit narra una visita de l'arxiduchessa Elisabet Cristina de Brunswick,¹²⁷² i descriu la dansa monacal que van fer les monges en la seva presència. Aquesta dansa es correspon amb la peça que duu el quadern poètic titulat «A s^{ta} marta» [CCXC] (*Inc.*: «Hoy es nuestro día...», p. 194-195), la qual fou designada per la mateixa arxiduchessa –que va acompanyar a les religioses en l'execució del ball– amb el nom de «Baile Santo».¹²⁷³

Dixeronle las religiosas que aunque estaban con tanta clausura y retiro también baylaban en su tiempo. Y, deseando su majestad verlas baylar, les dixo que baylaren. Y enpezaron el bayle diziendo la canción, que empieza assí: «Oy es nuestro die, celebrémosle con mucha alegría, a Dios amaré». Su majestad, medio corriendo, se metió en el bayle y bayló con las madres asta que fue acabada la canción y bayle. Y su majestad le puso por nombre el «Bayle santo» (*apud.* Gras 2103a: 319).

En aquest sentit, el Cançoner demostra com les diverses manifestacions culturals com la poesia, el ball, la música i el teatre, es fusionaven en el món carmelità al servei de la

¹²⁷⁰ Llegiu una edició del text musical acompanyat de la partitura i el facsímil, transcrits al *Libro de Tonos Humanos*, cançoner poètic-musical del s. XVII conservat a la Biblioteca Nacional de Madrid (Ms. M. 1262) (Lambea & Josa ed. 2003: p. 69-70 i 226-229).

¹²⁷¹ AMCDB, *Luç de verdad e histórica relación de lo sucedido en el convento de la Puríssima Concepción de carmelitas descalças de Barcelona en los años de 1691 basta 1719*. Jesús, María, Joseph. Escrit per una religiosa anònima amb data posterior a 1720, es tracta d'una font història interessant pel fet que narra els fets viscuts per les religioses de la Immaculada Concepció durant la Guerra de Successió (García Espuche 2014). Llegiu una descripció del manuscrit a la base de dades MCEM. Actualment, el document es troba en curs d'edició a cura de M. Gras, que ja va a donar a conèixer aquest document (2013a).

¹²⁷² Va nàixer a la ciutat alemanya de Braunschweig el 1691 i va morir a Viena el 1750. Princesa de Brunswick-Wolfenbüttel, el 1708 es va casar amb l'arxiduc Carles d'Àustria, quan aquest es trobava a la Península Ibèrica, immers en la Guerra de Successió, i ella a Viena. El 1708, la duquessa va arribar a Mataró i en la seva estada a Catalunya va crear una cort semblant a la vienesa; va romandre al Principat fins al 1713, i es va fer càrrec de les responsabilitats del país en absència del marit (Gabanchó 2014: 29-57).

¹²⁷³ Que té presència també durant la festa de l'Exaltació de la Creu al setembre, segons el Costumari, com veurem més endavant (ACDBC, *Breves apuntes...*, f. 11).

devoció comunitària, i servien per igual tant per amenitzar l'ambient conventual en determinades festes o visites importants, com per augmentar el fervor religiós (Gras 2013a: 316-319; Herpoel 2013: 246).¹²⁷⁴ Certament, aquesta presència constant de la música als convents femenins, acompanyada de l'execució d'instruments i de danses, així com les representacions –no permeses d'altra banda, per als religiosos i religioses–, va comportar, fins i tot, algunes amonestacions i queixes per part del clergat,¹²⁷⁵ que lluitava per foragitar els costums d'origen profà dels centres espirituals. Només a tall d'exemple, pel que fa a les monges de la Concepció Jerònima de Madrid, el Capítol General els va recriminar s'excediren en els «regocijos» durant les celebracions nadalenques:

Yten por quanto ha venido a n[uest]ra noticia que la noche de Navidad ay exceso en los regozijos, de man[er]a que redundá en disolucion, y lo que es peor se haze entre seglares y en lugar que puedan ser vistas, mandamos que la noche de Navidad ni en otro t[iem]po en el coro no hagan cosa ningun[er]a destas disoluciones porque no conviene bien con el diuino off[ic]io ni se acostumbra en n[uest]ra Orden [...] (citat a Sánchez López 2011: 951).

Tot i amb tot, amb el beneplàcit de les autoritats de l'orde,¹²⁷⁶ la comunitat de carmelites de Barcelona, algunes religioses es van dedicar a aquestes activitats festives i van destacar per la seva perícia, tant en la seva faceta literària com en la representativa. És el cas de Joana de la Verge Serp Montell (1605-1665) que sabem, va professar a la comunitat de carmelites barcelonines el 1621.¹²⁷⁷ Gràcies a l'*Elogi de difuntes*¹²⁷⁸ de la comunitat, estudiat i citat per la historiadora M. Gras, li coneixem la seva especialitat a

pintar imágenes, hazer flores, aderesar Nuestras Señoras y otros santos. Por la Navidat salía de sí, y mostrava su regosijo en hazer pesebres, y la mayor parte de las noches pasava sin acostarse ocupada en estos exersisios, y le salía todo muy lusido. A las representaciones que se suelen hazer por Navidat hazía sus papeles con tal gracia en el dezir y en las acciones tal vivesa y sentido dava a sus palabras que era mucha recreación y entretenimiento de la comunidad (Gras 2013a: 317).

De Beatriu de l'Encarnació Marrón Terré (Barcelona, 1657-1715),¹²⁷⁹ gairebé coetània a l'anterior, que hem identificat com una de les copistes que va recollir algunes peces al

¹²⁷⁴ Són molt interessants les reflexions que ofereix Rosalva Loreto (2000) sobre aquesta conjuminació d'activitats culturals al convent amb l'eix central de la creació poètica.

¹²⁷⁵ Per a les dominiques, el llibre de memòries del convent del Corpus Christi de Vila-real, conté una còpia d'un edicte del cardenal Marcelo Durazo, nunci del vaticà al territori hispànic, amb data de 1688 en què es prohibien les representacions de comèdies i festejos tant espirituals com profans a l'interior dels convents de religioses i religiosos (*AMVi Origen y suceso...*, Ms. [s.sign.], [f. 70-73v]).

¹²⁷⁶ Aquestes paraules del carmelita Antonio de San Joaquín (1758), demostren com de laxes es mostraven amb les representacions emmarcades en els períodes festius conventuals: «El que las religiosas hagan una Comedia en tiempo de Pasquas, y se regocijen a sus solas en aquellos días en que las Religión las permite este alivio, anda lexos de ser defecto en ellas, que antes bien las ayuda esta respiración y honesto desahogo para volver con más aliento a sus ejercicios espirituales. Ellas lo executan con una inocente alegría, que es para alabar a Dios, y así la Santa, como tan discreta y amiga de llevar los espíritus con tiento y suavidad, permitió a sus monjas semejantes recreos, y porque una (de genio extravagante) se escusó de cantar en una de estas ocasiones, respondiéndole a la Santa Fundadora que se lo ordenava, “Que sería mejor orar que cantar”, la humilló grandemente y la envió a la Celda para que la sirviese de cárcel» (*cf.* Gras 2013a: 317).

¹²⁷⁷ ACDB, *Libro de la fundación y profesión...*, p. 9.

¹²⁷⁸ Una descripció al DBACD [s.v. *Libro en que se escriben los elogios de las religiosas que han muerto [...] (1588-)*].

¹²⁷⁹ A banda de les poesies i altres escrits, Beatriu va escriure una relació d'alguns fets de la vida de Caterina de Crist Granollacs de Forcià (1619-1665) i Anna Maria de Sant Josep, Berguedà Osona (1616-1670) i, durant el seu priorat, va impulsar la confecció dels elogis de difuntes (redactades per ella mateixa, en ocasions); sobre la seva vida i obra, veg. DBACD [s.v. *Beatriu de l'Encarnació, Marrón Terré (Barcelona, 1657-1715, Barcelona)*].

manuscrit, sabem que també excel·lia per les seves habilitats interpretatives musicals, així com pel que fa a la creació literària:

Era muy diestra, y los instrumentos de cuerdas se rendían gustosos a su natural señorío. Y como estava dotada de superior numen para divertir a sus hermanas todas las festividades sacava versos nuevos y tan conceptuosos que servían no menos de recreo que de enseñanza. Mandavanle las preladas en las festividades maiores que en la ora de oración les diese música y lo hacia con gracia, y haziéndolo con gusto porque la prelada lo mandava sentía la diferencia, pues decía que tañendo o cantando, aciéndolo por obediencia se cumplía con la oración pero que no se gosaba con tanta dulzura las delicias del Señor.- Siempre iba embevida en las grandesas de Dios, y formando papeles de estos conceptos (Gras 2013a: 317).

I és que tenim constància de diverses religioses que manifestaren una gran destresa musical i, fins i tot, excel·liren amb el cant, com és el cas de Beatriu de l'Encarnació, Borbó Roger (1600-1637), virtuosa amb la «música de manacor o espinete y guitarra, y lo mejor la voz, que yo en los días de mi vida he ohido de mejor y gargantilla más clara y delicada» (Gras 2013a: 318).¹²⁸⁰ També és interessant reportar aquí, malgrat que no van viure al convent barceloní, altres casos de carmelites descalces destacades que van fer del cant i del ball un mode d'expressió fonamental del seu amor diví, seguint la més pura tradició carmelitana: com ara Catalina de San José Lanuza Bela (Saragossa, 1602-Vic, 1677), una de les fundadores del convent de Vic. D'ella sabem que a més d'escriure versos, els cantava, i els ballava:

En la Pasqua de Navidad quería se hiziessen fiestas la divino Niño, y su reverencia haziale versos y los cantava, que tenia buena boz, quando estava su magestad descubierto en la Iglesia, se ponía a danzar en el coro, como otro David delante la arca del Viejo Testamento, y no contenta con hazerlo, su reverencia nos mandava a algunas que dançasemos también con el mesmo coro En fin, de todos los divinos misterios era muy devota y los celebrava con mucha devoción.¹²⁸¹

Una altra d'aquestes religioses aficionades a la poesia fou la menorquina Maria de Santa Rosa, Aledo Villalonga (Maó, 1705-Palma, 1789), del convent de carmelites descalces de Palma des de 1730, de la qual s'ha transmés que:

En la caridad con Dios y con sus hijas y hermanas fue singular. Parecía que vivía de amor, repetía muchas veces: El Amor no es amado, amemos el amor y cantemos al Divino Amor, y poniéndose a cantar y bailar con una santa locura, se iba por los tránsitos convidando a cuantas encontraba a hacer lo mismo y hacíalo con tal gracia, que desmentía los años de ancianidad.

A més a més, tal com recull Gras (DBACD [s.v. *Maria de Santa Rosa, Aledo Villalonga (Maó, 1705-1789, Palma)*]), en els darrers moments de la seva vida i per combatre els dolors, la religiosa cantava unes cobles; no sabem si eren pròpies o si circulaven en la comunitat, com a patrimoni col·lectiu cantat:

¹²⁸⁰ Tal com assenyala M. Gras, l'educació musical era bàsica per al pla educatiu de les joves de casa bona, tal com quedava recollit en l'elogi funerari de la carmelita Gertrudis de Sant Albert, Vilanova Prat (1624- 1700): «era en extremo blanca y rubia, de muy proporcionada disposición y estremada agudeza, que reconozíendosela sus padres le hizieron aprender las habilidades que están mexor a una señora, como tañer algún instrumento, cantar, y otras cosas, sin olvidar todos géneros de labores, que a todo llegava su viveza, no dexando por esto lo que era de más devoción (...)» (Gras 2013a: 318). Tampoc no podem obviar que les dones que tenien nocions musicals i ingressaven a un convent, estaven exemptes de pagar l'elevat dot requerit, o bé abonaven una quantitat menor a la que pagaven les coristes, excepcionalment.

¹²⁸¹ També va deixar escrites relacions espirituals i relat de visions, de les dóna notícia el DBACD [s.v. *Catalina de San José, Lanuza Vela (Saragossa, 1602-1677, Vic)*].

Y En la Cruz estoy, mi Dios,
y Vos en la Cruz conmigo
Dadme Cruz, que fina digo
Que es regalo Cruz con Vos.
Dios es suma bondad
Y sabe lo que me conviene;
Pues que Dios aquí me tiene,
Hágase Su Voluntad.
(Beltran Larroya 1990: 144-149)

2.3.2.5.2. *Cicle als hàbits i vels: poesia celebrativa per a vesticions i professions, un subgènere freqüent a la literatura monàstica femenina*

Pel que fa al segon bloc important de peces, que atribuïm a la mateixa copista de la sèrie anterior, es tracta del tradicional cicle dedicat als hàbits i vels [CCXXXVI-CCLXII] (p. 156-171),¹²⁸² un subgènere de la poesia conventual freqüentat per les autores religioses de l'època a tot l'àmbit hispànic, perpetuat al Carmel (Baranda 2011a i 2013): autores com les carmelites descalces Ana de San Bartolomé, María de San José Salazar, Cecilia del Nacimiento o la mateixa Teresa de Jesús, la concepcionista Marcia Belisarda i la dominica Violante de Ceo van deixar obra escrita d'aquesta tipologia dedicada als vels i professions d'algunes companyes (Baranda 2011a: 270), a les quals s'ha d'afegir la figura excepcional de la trinitària sor Marcela de San Fèlix (Arenal & Sabat ed. 1988).¹²⁸³

En l'apartat anterior hem vist com la música a la clausura esdevenia un instrument eficaç de lloança divina, però també s'ha anat demostrant al llarg de un nombre important de treballs com l'execució musical va suposar a les comunitats una eina d'integració amb el seu entorn urbà. Cal notar-hi, doncs, la contribució dels convents a l'espai sonor de les ciutats, en la mesura que solien exercir de centres culturals on s'executava música i que solien comptar amb l'assistència de personalitats importants de la societat i de la vida política. Van esdevenir rics centres musicals juntament amb les grans seus catedralícies i altres esglésies, on la poesia cantada o musicada hi tenia una funció de sociabilitat fonamental en les solemnitats conventuals i en altres celebracions, com ara les vesticions i professions solemnes. Ho coneixem per al convent de Santa Maria de Jonqueres a Barcelona, al qual Mazuela-Anguita ha documentat amb treballs excel·lents com les monges participaven en soterraments reials i celebraven intramurs festes amb música (com ara la festivitat de Sant Jaume) i, especialment, amb motiu de professions a les quals assistien els cavallers de l'Orde de sant Jaume¹²⁸⁴ i membres destacats de la noblesa:

¹²⁸² La [CCLIX] apareix incompleta; va seguida d'una pàgina en blanc, que s'hauria deixat per copiar-la però que no es va completar finalment. D'aquesta sèrie de peces, només dues composicions [CCLVI] i [CCLVIII] no pertanyen a aquesta tipologia textual, sinó a la dels *desafiaments espirituals* dels quals parlem més avall.

¹²⁸³ Sobre aquesta composició creada als convents per les religioses per a professions, Alicia Fraschina ha proporcionat observacions molt interessants en un article en premsa («Poesía en la clausura. Celebrando el ingreso y la profesión solemne en el Monasterio Santa Catalina de Sena de Buenos Aires: 1861-1903»). Agraïm que ens haja deixat llegir-lo abans de publicar-lo.

¹²⁸⁴ «En ese Monasterio, se juntan todos los caualleros del habito de Santiago, en ciertas jornadas, para celebrar sus fiestas, confessar y comulgar, vestidos con sus habitos, y capas blancas, con mucha deuucion» (Mazuela-Anguita [en premsa]), a qui agraïm l'enviament de l'article.

Sus entradas y profesiones en la misma época, hacíanse con grande ostentación, concurriendo deudos, padrinos, y las familias más distinguidas de la nobleza. Regularmente intervenía la capilla de música, y se adornaban los altares con multitud de flores y luces. Todos los asistentes llevaban sendas velas, la profesanda de á cuatro libras, la priora de una y las demás religiosas, clérigos y familiares de menos tamaño (Garriga 1899: 29).

Pel que fa a la composició i execució dels villancets paralitúrgics a l'esfera monàstica femenina, que en definició de Luengo (2012: 132) eren «las canciones en lengua romance que se interpretaron en contexto litúrgico desde comienzos del siglo XVIII hasta bien entrado el XIX», l'estudiosa N. Baranda ha abordat recentment el tema en un primer estudi aproximatiu molt complet (2011a).¹²⁸⁵ Aquest evidència com d'heterogeni i complex és aquest camp de producció dedicada a aquestes efemèrides conventuals, que requereix d'un estudi més aprofundit. I és que cal tenir present que moltes d'aquestes peces són anònimes, altres acostumaven a ser encarregades a autors i músics (masculins) professionals alguns reconeguts a l'època,¹²⁸⁶ o a amics de la novícia, però també s'ha conservat una sèrie de peces que van ser creades per a l'ocasió per les religioses mateixes. Amb això, caldria distingir diferents graus de sociabilitat en aquests tipus de festes, en funció del seu caràcter privat o públic, que acabaran determinant els nivells de circulació i de difusió dels materials poètics resultants.

És sabut que en gairebé tots els convents femenins d'època moderna,¹²⁸⁷ aquests ritus iniciàtics de la vida conventual es van convertir en una festa de caràcter eminentment social que podia incorporar a la missa, la imposició del vel negre i el convit familiar, la interpretació de poesia musicada (cobles) i textos paradramàtics (autos, col·loquis, villancets paralitúrgics...),¹²⁸⁸ amb la forma generalment del gènere tradicionals dels villancets però també de motlle culte. L'estudiosa Rosa M. Creixell, en un treball aparegut en la col·lecció *Barcelona 1700* dedicat als espais interiors i al parament domèstic, i amb menció a la vida monàstica (Creixell 2012: 130-133), estableix una interessant analogia entre el matrimoni carnal i el matrimoni espiritual: es tractava de les dues opcions desitjables per a les dones de l'època, per això l'estudiosa en remarca la gran coincidència en l'articulació organitzativa

¹²⁸⁵ Baranda proporciona interessants reflexions sobre la producció de plecs solts impresos a l'àmbit hispànic fins 1749, i analitza 182 impresos, alguns dels quals van ser creats per a convents femenins valencians i catalans i analitza amb detall les dades i llocs de producció, així com els elements constitutius del plec solt (aspectes formals, títol i la seva funcionalitat al si de les cerimònies conventuals); també analitza els temes tractats als textos poètics resultants.

¹²⁸⁶ P.e., el carmelità descalç fra Antoni del Cor de Santa Teresa, Sala Guàrdia (1727-1805) va escriure textos poètics dedicats a l'ingrés en religió de sis novícies, quatre d'elles carmelites descalces en el convent de la Immaculada Concepció (cfr. DBACD [s.v. *Antoni del Cor de Santa Teresa, Sala Guàrdia (Barcelona, 1727-1805, Mataró)*]; de la mateixa estudiosa veg. dues entrades amb títol *Resar, recitar i cantar: Poesia per a monges d'Antoni del Cor de Santa Teresa (1727-1805)* publicades al bloc *Castell Interior* [en línia: <https://castellinterior.wordpress.com/2015/01/27/resar-recitar-i-cantar-poesia-per-a-monges-dantoni-del-cor-de-santa-teresa-1727-1805-1/> i <https://castellinterior.wordpress.com/tag/antoni-del-cor-de-santa-teresa/>][consulta: 29/01/2015].

¹²⁸⁷ Per als convents de l'esfera catalana, es refereix a aquesta activitat Serra de Manresa (2002: 152) en relació a les caputxines; Cusó (2009: 67) per al monestir de Vallbona de les Monges i Albacete & Güell (2013: 123), per a les cistercenques de Valldonzella.

¹²⁸⁸ Pel que fa al teatre conventual, escrit i representat en l'esfera carmelitana femenina per a les ocasions, veg. Arenal & Schlaw (1989: 148-151); Borrego (2014). Aquesta darrera també ha treballat la representació de villancets en les tres Capelles Reals, dues d'elles les dels Reials Monestirs de l'Encarnació i de les Descalces de Madrid (Borrego Gutiérrez, 2012, 2013a, 2013b), com Llergo (2010 i 2013).

d'aquests dos ritus matrimonials. Tot recorrent al terme del «teatre de la sociabilitat», considera Creixell que: «l'entrada en un convent d'una filla era un canvi d'estat igual d'important que si aquesta abandonés la solteria pel matrimoni carnal» (2012: 125) i, com aquest, també esdevenia motiu de celebració familiar i social.¹²⁸⁹ Amb tot, evidentment, aquesta fastuositat només es donava quan es tractava de novícies amb un cognom important, la família de la qual tenim mitjans suficients per fer-se càrrec de les despeses de la celebració i del convit a familiars i amics (i de vegades personalitats importants), amb la qual buscava un lluïment social (que revertís alhora en el convent) (Baranda 2011a: 284). Es recorria llavors als músics professionals que s'encarregarien d'aquests textos musicats, molts dels quals van arribar a la impremta, costejats per les mateixes famílies. Malgrat que, tal com es lamenta la mateixa Rosa Creixell, la professió en una comunitat monàstica catalana no és un tema gaire tractat, ofereixen informació de primer ordre algunes fonts literàries com ara el dietari del baró de Maldà, on descriu la celebració d'una professió de la filla dels marquesos de Vil·la i comtes de Darnius (Amat 2003: 98-99). També sabem per M. Gras que l'arxiduchessa Isabel Cristina de Brunswick va assistir a Barcelona a la vestició (1710) i professió (1711) de Josepa de la Mare de Déu Feu i Falguera, filla de Pau Feu, destacat austriacista; els actes solemnes van comptar amb l'acompanyament musical de la capella reial (Gras 2013a: 315, n. 16-17).¹²⁹⁰

Des de final del segle XVII i sobretot durant el XVIII, els textos dels villancets i oratoris que es cantaven en aquestes cerimònies d'imposició de vel o de professió solemne, foren sovint impresos a través de plec solts, generalment de forma anònima: normalment, al costat del nom de professa –i del convent en què jurava vots–, hi havia anotat també el del director musical i de la capella de música que havien assumit la interpretació de la melodia, però en molt poques ocasions hi havia constància de l'autor encarregat de compondre la lletra;¹²⁹¹ fins al punt que Esther Borrego (2012)¹²⁹² ha explorat la qüestió de l'anonímia com a mecanisme de l'ocultament d'identitat autorial en aquest subgènere. Baranda conclou que la impressió dels plec solts de professió va ser un fenomen que es va donar en unes zones geogràfiques concretes, esdevingut generalment als convents aragonesos i catalans, que tenien com a centre les ciutats de Saragossa i Barcelona, respectivament (aquesta darrera especialment) (Baranda 2011a: 276-277). Per a l'àrea

¹²⁸⁹ Creixell dona compte de l'estructura i l'organització d'aquests rituals, tant del casament carnal com espiritual (2012: 125-133), amb dades molt més ampliades, recentment per a la Barcelona de 1700 (Creixell 2014). Sans i Travé ha estudiat la importància d'aquesta cerimònia per al monestir de santa Maria de Vallbona de les Monges (2010: 167-174).

¹²⁹⁰ També són d'obligada consulta els cerimonials de professió impresos, i conservats en algunes comunitats als quals tenim avui en dia accés de diverses plataformes, i que demostren com de variada podia ser la cerimònia en funció de l'ordre.

¹²⁹¹ «Casi todos los pliegos barceloneses y muchos de su área de influencia incluyen en la titulación el nombre de la capilla musical que canta en la ceremonia y el maestro que la dirigió [...] Los maestros se repite por periodos cronológicos y también las capillas, entre las cuales las del Palau y la de la catedral son las más citadas» (Baranda 2011a: 281).

¹²⁹² Comptem amb diferents treballs publicats per la investigadora, dedicats als villancets impresos que es van cantar en alguns convents femenins castellans durant l'època moderna, de gran interès per al tema que ens ocupa (Borrego 2013a, 2013b i 2014), així com d'altres d'Eva Llergo, que permeten emmarcar teòricament el subgènere (Llergo 2010 i 2013).

barcelonina, la preeminència del títol *Villancicos que se cantaron* i, en menor proporció, altres fórmules més elaborades (*Epithalamio sacro.*,¹²⁹³ *Festivas y sacras consonancias en la profesion y velo...*) demostren que la impressió i la difusió del plec solt era posterior a la cerimònia (Baranda 2011a: 281-283). Com a mostra d'aquest esplendor, tenim documentat fins i tot un certamen celebrat al convent de carmelites de Santa Anna, de València, el 1660 amb motiu de la professió de la noble Eugènia de Castro, que hauria reunit els lletrats de l'època. De la justa, però, només es conserven tres peces aportades per Llorenç Mateu i Sanç, d'acord amb el cartell del certamen.¹²⁹⁴

Tot amb tot, a l'àmbit catalanoparlant, més enllà de les valuoses aportacions de Baranda, manca encara per fer un catàleg d'aquest tipus de composicions. Trobem algunes notícies i títols en alguns treballs dedicats a la música religiosa i als mestres de capella d'època moderna (Codina 2002), així com catàlegs de biblioteques (Codina 2003, dedicat als villancets i oratoris impresos conservats a la biblioteca del monestir de Montserrat) o, en bases de dades com la de MCEM, que recull villancets copiats en cançoners. Amb tot, és a través de la consulta directa dels catàlegs i inventaris de biblioteques públiques i universitàries (especialment útil és la consulta en línia del CCPBE) i arxius diversos que accedim a aquesta producció dispersa i desconeguda.

En d'altres ocasions, la manca de recursos condicionava que se celebrassen festes amb menys aparat i elements organitzatius, i les cerimònies solien ser més íntimes, per bé que la poesia musicada també hi era present. En aquesta mena de festa se circumscriu la «Trova de la cantara *O cielos para cuando los rayos*» cantada per Teresa Ortí i Bonavida, de 9 anys, amb motiu de l'ingrés de la seva cosina Maria Lorenzo Bonavida i Tallada al convent d'agustines de Sant Cristòfor de València, el 12 de novembre de 1712 (*cf.* Baranda 2011a: 284-285). Podria emmarcar-se en aquest tipus de celebracions a cavall entre l'àmbit públic i el privat tres composicions anònimes, en castellà, que una dona –no religiosa– va escriure a la professió de la seva íntima amiga Josefa Duran Rubio Tallada i Salinas (de nom religiós sor Teresa Josefa de Jesús) al convent de carmelites descalces de Sant Josep de València, el 25 d'octubre de 1753. Així, en el plec solt imprès dels villancets que es van cantar per celebrar aquesta professió trobem una peça que duu per rúbrica: «Congratulase en la Profesion de Doña Josepha Duran, en la Religion Sor Teresa Josepha de Jesus, una íntima Amiga suya, en este ENDECASYLABO», l'autoria de la qual atribuïm a alguna religiosa de la comunitat, que hauria escrit la peça per cantar-li-la en aquell moment festiu. A continuació hi trobem un sonet i unes *seguidilles*, que malgrat que no tenen cap marca d'autoria, considerem que podrien ser de la mateixa autora, ja que considerem que les rúbriques («Soneto») i («Siguidillas»), porten implícit la informació autorial present en la peça anterior. Reforça aquesta hipòtesi el fet que

¹²⁹³ Com a conseqüència de la vinculació de la professió religiosa al matrimoni amb Déu.

¹²⁹⁴ Les peces són una introducció a la justa, que va aportar-hi en qualitat de secretari, la segona un vexamen en forma de col·loqui que van aportar germans Lluís i Isidor, i la tercera una enhorabona a la postulanta «en nombre de un niño» i estan recollides al manuscrit de l'autor *Varios Versos recogidos de los que he escrito, aunque los más se an perdido, que quizá serán los menos malos. Hay de todos géneros y una comedia que escribí por cierto empeño y al fin de cada poema pongo el año en que se escribió. Los de lengua valenciana están al remate*; en dóna notícia i transcriu les peces Mas i Usó (1991: 1.037-1.049).

són diferents a la resta de composicions del volum (cinc villancets anònims) i que tanquen l'imprès (*Místico epítalamio: cántico nupcial armonioso* [1753], p. 14-15) [CDXXXI-CDXXXIII].

Cal tenir present que aquests plecs impresos només eren «un element addicional de boat celebratiu que donaria un relleu públic a el que era de fet una cerimònia privada» (Gras 2013a: 315), cerimònia que podia variar en funció dels ordes monàstics i inclús, segons els convents. Efectivament, el fet que aquestes cerimònies tinguessen lloc a dins de la clausura explica que es tracte encara d'un aspecte força desconegut i amb moltes llacunes; especialment a casa nostra, on les fonts són escasses i molt disperses, i on la crítica s'hi ha dedicat tard. Part d'aquestes cerimònies se celebraven en la més absoluta intimitat, a l'interior de la clausura davant l'única presència de les religioses. De la revisió dels cerimonials de professions de l'època n'inferim les pautes i els elements més importants d'aquests ritus. En aquest sentit, el volum *Método de las funciones de ábito, profesión y velo de las religiosas carmelitas descalzas, conforme al ceremonial de la misma orden*, imprès a València (Método 1772), ofereix informació interessant tant pel que a la cerimònia de vestició (quan les postulants rebien el vel negre després d'un any de noviciat o provació), com a la de la professió solemne, en què la religiosa jurava els vots de pobresa, castedat i obediència, juntament amb el de la clausura. Les cerimònies de presa de vel incloïen processons, el lliurament de les Constitucions o Regla de l'orde a la postulant i un interrogatori amb una fórmula estereotipada, amb preguntes per part del prelat que la novícia havia de respondre. A continuació, la religiosa rebia el vel negre de mans generalment de la priora i el cant d'himnes era constant, executat per les cantores del convent. Aquesta cerimònia anava seguida de campanades que tocaven a difunts, en senyal de l'abandonament del món per part de nova religiosa que dedicaria la seva nova vida a la clausura.¹²⁹⁵ Pel que fa a la professió, la novícia havia de jurar les cèdules de professió i formalitzar el jurament dels vots.

Dins d'aquestes festes internes, hi podia haver també un espai important per a la improvisació, més enllà del que marcava estrictament el cerimonial, en què les religioses – no només de l'orde carmelità, malgrat que en tenim moltes notícies– acollien amb alegria les noves novícies amb coples i villancets festius. Aquestes peces eren només de consum intern i si s'han conservat (a causa del seu caràcter efímer) ha estat per via manuscrita. Amb això, veiem com el panorama d'aquest tipus de producció referida a l'àmbit català, resta molt desdibuixat perquè moltes de les peces en són encara desconegudes, o en el pitjor dels casos, han desaparegut, si és que es van arribar a escriure, ja que no podem obviar el caràcter improvisat de les peces. Així doncs, hem pogut documentar els casos d'algunes religioses que cantaven *coplas* com a expressió de joia en el moment d'alguna professió, presa de vel o ingrés, que no s'haurien conservat. Un exemple molt interessant d'aquestes festes a l'interior dels convents, que podien contenir música i cant, procedeix del mateix ordre del Carmel descalç. Ens l'ofereix el biògraf de Maria Alberta de Sant Domènec (Urús, 1657-Vic, 1739) (Caralps 1747): quan aquesta va prendre l'hàbit al convent de carmelites

¹²⁹⁵ Per aquest motiu, en les coples dedicades a les professions, la mort de la professa hi apareix com un tema recurrent; veg. Fraschina [en premsa] al qual ja ens hem referit.

descalces de Jesús, Maria, Josep i Teresa de Vic, el 1684, la priora li va demanar que cantés, en un moment de recreació després de la cerimònia:

En la noche del mismo día después de aver salido la comunidad del refitorio, concedió la priora recreación por un rato a las religiosas, en expresión del contento y obsequio de la nueva hermana novicia. Y hecho algún religioso entretenimiento por las más recientes hermanas mandó la priora a la hermana Alberta que cantasse alguna canción, la qual desempeñó con gran gusto de la comunidad su obediencia, porque tenía la voz muy sonora, entera y galosa. Después dispuso que baylase la misma nueva hermana y con modesto ayre se desempeñó también (Caralps 1747: 49).

A més, gràcies a una menció en la Vida de sor Josefa Nebot (Bocairent, 1750-1773), agustina virtuosa del convent de Nostra Senyora dels Dolors i dels Sants Reis, de Bocairent (València), sabem que el mateix dia que la religiosa va arribar a la comunitat «cantaron las religiosas unos alegres motetes *El esposo Jesús*. Dijéronle a Josepha que cantara y, ésta sin aser melindre [*excessos*] alguno, se puso a cantar unas coplillas de Santa Rosa de Lima, donde a más de oír su voz, se vio el espíritu y fervor con que cantava» (Lorca 1776: f. 28).

Vist això, el Cançoner de carmelites descalces de Barcelona que estudiem aquí suposa un testimoni excepcional, ja que l'escrivana del moment es va encarregar de recopilar-hi un total de vint-i-set peces (numerades fins a 22) que havien anat creant les religioses per ser cantades en aquest tipus de celebracions conventuals que comentem. Totes les composicions són villancets, amb una estrofa que fa d'introducció i que duu els versos que després es repeteixen en les coples que segueixen. Sobre el tema que tracten, bàsicament parlen del grau de perfecció que havia d'assolir la postulanta després del que es representava en aquella cerimònia de professió que era motiu de cant d'aquells versos. Hem pogut contrastar la informació que porten algunes de les rúbriques amb els registres del llibre de professions de la comunitat¹²⁹⁶ i constatem que les peces estan referides a vesticions i professions de principis del segle XVII. Aquesta informació és cabdal perquè, al capdavant, ens permet situar cronològicament aquesta producció i datar, almenys, aquest cicle de professions i vel del primer període de de la comunitat, és a dir, entre 1603 i 1619. Així doncs, el cicle poètic de vesticions i vels del manuscrit poètic carmelità s'inicia amb dues peces cantades a l'hàbit i al vel d'Arcàngela de l'Encarnació¹²⁹⁷, que va professar a la comunitat el 30 de juliol de 1603 ([CCXXXVI] «1ª Al abito dela hermana arcangela coplas». *Inc.*: «Seais, Arcángela, bienvenida...», p. 156) i [CCXXXVII] «Otras al velo». *Inc.*: «Para siempre le gocéis...», p. 156).¹²⁹⁸ A continuació, trobem unes coples a l'hàbit de Magdalena de Jesús¹²⁹⁹, que va rebre la professió el 30 de novembre de 1603 ([CCXXXVIII] «2a coplas al abito de la her^{na} madalena de jesus». *Inc.*: «Muy bien vengáis, Madalena...», p. 157-158).

¹²⁹⁶ ACCDB, *Libro de la fundación y profesión de las religiosas deste convento de nuestra Señora de la Concepción de carmelitas descalças de la ciudad de Barcelona*. Malauradament, només podem documentar la data de professió i no la de vestició (que normalment era un any anterior) ja que el llibre conventual només conté dades de vestició a partir de 1633, mentre que hi ha registrades les dates de professió des de la mateixa fundació.

¹²⁹⁷ Arcàngela de Menargues i Fernández (Tàrraga, 1566-Barcelona, 1628), fou filla de Tomàs Joaquim de Menargues, i d'Anna de Menargues i Fernández (ACCDB, *Libro de la fundación y profesión...*, p. 4).

¹²⁹⁸ Aquesta no duu el nom de la novícia i va sense numeració, però podríem atribuir-la al vel de la mateixa, si considerem que hi ha una voluntat d'ordenació de les poesies per part de la copista.

¹²⁹⁹ Magdalena de Jesús Campllonc (Barcelona, 1572-1613), fou filla de Bernat Campllonc, i de Caterina Campllonc (ACCDB, *Libro de la fundación y profesión...*, p. 4).

La mateixa copista Clara del Santíssim Sagrament es va preocupar de recopilar cinc peces escrites per celebrar la seva professió, el 25 de setembre de 1607, juntament amb les de la vestició: [CCXXXIX] («3a coplas al abito de la her^{na} clara del Smo Sacrameto». *Inc.*: «Más que el sol lindo y hermoso...», p. 158); [CCXL] («Otras. 4a». *Inc.*: «Clara, el niño Jesús...», p. 158-159); [CCLII] («A la profesion de la her^{na} clara del s^{mo} sacramento 14». *Inc.*: «Pues que quedáis desposada...», p. 166); [CCLIII] («Otras». *Inc.*: «Pues del grande Emanuel...», p. 166); [CCLIV] («Otras. 15a». *Inc.*: «Pues que ya sois, Clara...», p. 167); [CCLV] («Otras para el velo». *Inc.*: «Pues que, Clara, sois velada...», p. 167). Hi trobem, a més, unes coples a l'hàbit de Jerònima de Jesús Maria¹³⁰⁰, que va rebre la professió l'1 de maig de 1605 ([CCXLI] «Otras al abito de la hermana geronima de jesus maria. 5a». *Inc.*: «Bien parece que Jesús...», p. 159-160).

Hi segueixen cinc peces dedicades a la vestició i professió de Teresa de Jesús¹³⁰¹, que va professar el 20 d'agost de 1608: [CCXLII] («Coplas al abito de la her^{na} teresa de jesus. 6a». *Inc.*: «Teresa, siempre gocéis...», p. 160); [CCXLIII] («Otras. 7a». *Inc.*: «Pues que el reinar...», p. 160-161); [CCXLIV] («Otras. 8a». *Inc.*: «¿Qué buscáis, mansa cordera...», p. 161);¹³⁰² [CCLVIII] («A la profesion de la her^{na} teresa de jesus coplas 16». *Inc.*: «Benedicid siempre al Señor...», p. 167-168) i [CCLIX] («Al velo de la her^{na} teresa de Jesus coplas 19». *Inc.*: «El artífice del cielo...», p. 169-170).

Un grup de set composicions està dedicat a la vestició i professió d'Isabel de la Mare de Déu¹³⁰³, que va professar l'1 de maig de 1605 ([CCXLV] «Otras al abito de la her^{na} ysabel. 9a». *Inc.*: «¿Qué buscáis, decid, Isabel...?», p. 161-162; [CCXLVI] «Coplas a la profesion de la her^{na} 10a». *Inc.*: «Pues con Cristo desposada...», p. 162-163; [CCXLVII] «Otras. 11a». *Inc.*: «Pues que sois de Dios esposa...», p. 163; [CCXLVIII] «Al velo. Coplas 12a». *Inc.*: «Pues, hermana, tan hermosa...», p. 163-164; [CCXLIX] «13 Ala profesion de la her^{na} ysabel de la m^e de dios». *Inc.*: «Hoy a muertos han tañido...», p. 164-165; [CCL] «Otras». *Inc.*: «Dichome han Isabel...», p. 165; [CCLI] «Al velo de la misma». *Inc.*: «Velo os ponen, Isabel...»), p. 165, per bé que les composicions [CCXLVI], [CCXLVII] i [CCXLVIII] no porten el nom de la religiosa.

Finalment, el Cançoner recull una composició per a la vestició de Caterina de Crist, que va professar el 9 de maig de 1619¹³⁰⁴ ([CCLX] «coplas al abito de la her^{na} catalina de xpo 20». *Inc.*: «Hoy la majestad divina...», p. 170-171), i una altra, de molt breu, que devia cantar la postulant (no sabem si va dedicada a la mateixa Caterina de Crist) davant les seves companyes de professió, que també devien de participar en el cant. S'hi teatralitza el ritual

¹³⁰⁰ Jerònima de Jesús Maria Fontana Fabregat, (Barcelona, 1588-1626) fou filla de Jeroni Fontana, notari reial, i d'Aldonça Fabregat (ACCDDB, *Libro de la fundación y profesión...*, p. 5).

¹³⁰¹ Teresa de Jesús Meca Vilana (Vergós, 1592-Barcelona, 1636), fou filla d'Antoni Meca, i de Mariana Meca i Vilana, senyors de Vergós (ACCDDB, *Libro de la fundación y profesión...*, p. 7).

¹³⁰² Suposem que aquesta peça també va dedicada a la professa de les dues peces anteriors perquè va a continuació d'aquestes; tanmateix, no ho podem provar del tot perquè no duu cap informació al respecte.

¹³⁰³ Isabel de la Mare de Déu Albanell Soler (Barcelona, 1565-1640), fou filla d'Enric Albanell, i d'Àngela Albanell i Soler (ACCDDB, *Libro de la fundación y profesión...*, p. 5).

¹³⁰⁴ De nom seglar Lluïsa de Granollacs de Forcià (Avinyó, França?, Barcelona, 1665), fou filla de Joan Granollacs, i de Francesca Granollacs i Forcià. Va professar el 9 de maig de 1619 (ACCDDB, *Libro de la fundación y profesión...*, p. 8).

de professió a través d'una estructura de pregunta-resposta ([CCLXI] «Otras. 21a». *Inc.*: «¿Qué buscáis con tal contento...?», p. 171). La llegim sencera:

- P. «¿Qué buscáis con tal contento,
aquí en esta soledad?».
- 4 R. «*Al que es mi gloria y mi sentro,
el Dios de la majestad*».
- «Mirad que us ha de costar
diciplinas y silisios
y otros mil ejersicios
para podelle topar».
- 8 R. «Todo lo podré llevar
confiada en su piedad
*para hallar mi gloria y sentro,
el Rey de la majestad*».
- 12 «Descalsa habréis de andar,
de toda afisión del suelo
que en este santo Carmelo
tal calzado no ha de entrar».
- 16 R. «Eso y más vengo a buscar
movida de su bondad
*del ques mi gloria y mi sentro,
el Rey de la majestad*».
- 20 «También habéis de dejar
en todo vuestro consuelo
no queriendo acá en el suelo
sino por Cristo penar».
- 24 R. «Solo a Él le quiero amar
y seguir con humildad,
*pues es mi gloria y mi sentro,
el Rey de la majestad*».
- 28

Tanca el cicle una composició de què només van ser copiats els quatre primers versos, que ens permeten saber que anava dedicada a la mateixa Caterina de Crist, ja esmentada ([CCLXII] «22 Al ponerle la corona». *Inc.*: «La corona os dan con gozo...», p. 171).

2.3.2.5.3. A propòsit de la breu mostra del subgènere conventual dels desafiaments espirituals

Dins d'aquest gruix de peces de les poesies a les professions i vesticions, descobrim, intercalades, dues peces que no responen a aquesta tipologia sinó que van ser escrites i creuades entre dues religioses en el context dels anomenats *desafiaments espirituals*. Es tracta d'un subgènere literari conventual promogut durant la reforma descalça, que tenia els seus orígens en els antics tornejos cavallerescos transposats al diví. Es fonamentava en els exercicis espirituals practicats pels religiosos i religioses, especialment durant l'època de noviciat, que consistien a llançar-se desafiaments entre companys de professió, destinats a provar-ne la perseverança religiosa, per veure qui s'esmerçava més en el compliment de les virtuts.

Així ho llegim en la breu mostra de creuament del *desafío* que ha conservat el Cançoner, en què dues religioses es repton mútuament a seguir el camí virtuós a través d'un diàleg poètic amb estructura de pregunta/resposta; es tracta de les peces [CCLVII] («coplas de desafío de la her^{na} clara del s^{mo} sacramento para la hermana teresa de jesus 17». *Inc.*: «Dicen que os alzáis con Dios...», p. 158-159), escrita per la ja coneguda Clara del Santíssim Sagrament i [CCLVIII] («18 Respuesta de la her^{na} teresa para la her^{na} clara». *Inc.*: «Juráis no us llevaré a Dios...», p. 159), obra de la religiosa Teresa de Jesús,¹³⁰⁵ en resposta a l'anterior. Malgrat que, fins al moment, només ens han pervingut aquestes dues mostres de desafiaments espirituals-literaris practicats a la comunitat de carmelites descalces de Barcelona, com a aportacions de la copista del moment, es tractava d'un costum assentat al convent. Això ens fa suposar que només ens ha arribat una minsa producció del que es degué arribar a escriure. Només cal llegir el costumari per inferir el pes que es donava a aquest exercici espiritual: hi llegim que en el dia de l'Exaltació de la Creu, al setembre,¹³⁰⁶ les religioses procedien a la lectura del «Desafío de las virtudes», que venia seguida, a la nit, del *Ball Sant*, ja al·ludit en un apartat anterior [Capítol 7. Subapartat 2.3.2.5.1.]:

con cánticos, durante la ceremonia de las coplas tan fervorosas de nuestras Madres antiguas. La Cruz de flores y en el centro el *Lignum Crucis* que de dos en dos adoramos de rodillas, después del baile o sea una especie de minué. Al final, todas haciendo rueda, continúan cantando las coplas [...].¹³⁰⁷

A través del costumari de la comunitat teresiana de San José d'Àvila sabem que els exercicis de desafiaments eren practicats als convents de carmelites descalces durant tres moments de l'any: des del dia de la Creu (14 de setembre) fins a la festa de Santa Teresa (15 d'octubre; data de la seva defunció), en Advent i, en Quaresma, i hi era fonamental la vessant literària o escrita:

Los dos primeros los encarga la Prelada a quien le parece pero si alguna acaba de bajar al noviciado, le da el primer desafío que ocurra, no siendo el de Cuaresma, que siempre se encarga a la Mestra de novicias, y en este caso se le da el de setiembre. Nuestra Madre, de acuerdo con el confesor, por lo general, escoge las virtudes, y la hermana a quien se lo encarga, escribe el desafío y lo lee en recreación, de rodillas y pidiendo antes licencia. Luego lo deja allí, con tintero y pluma, para que todas lo firmen. Por la tarde lo ponen en la puerta del coro, y pasado el desafío se encarga de quitarlo. El día que lo lee, besa los pies en refectorio y sale a fregar por la noche, y durante todo el tiempo que dura, tiene el oficio de tablillera. La fórmula del desafío es poco más o menos la siguiente: «Una miserable pecadora, indigna de estar en la casa del Señor, y que por sus muchos pecados merecería estar en lo más profundo del infierno se atreve a desafiar a Vuestras Reverencias y Santas Caridades a dos virtudes que serán... (aquí dice las virtudes y alguna breve explicación) [...] la que en esto más se adelantara, gane de mí los méritos aplicados por... (aquí se ponen las intenciones)» y la que pone el desafío, lo firma. Las demás, tomando la bendición piden licencia a la Prelada después que se ha leído el desafío, para firmarlo y cumplir lo que en él se pone, aunque después en particular se entienden con Su Reverencia, para poder hacer más o menos, según su fuerza y espíritu (Silverio de Santa Teresa 1935: 771-772).

¹³⁰⁵ Llegiu la fitxa d'autora amb les dades biogràfiques que li dedica Gras (DBACD [s.v. *Teresa de Jesús, Meca Vilà* (*Vergós Guerrejat, 1592-1636, Barcelona*)]).

¹³⁰⁶ La festa de l'Exaltació de la Creu és una de les dotze grans festivitats del Cristianisme i se celebra el 14 de setembre; segons la llegenda, l'emperadriu bizantina Helena, esposa de Constantí VII, va descobrir la vera creu on Jesús fou crucificat a Jerusalem. Teresa de Jesús dedica alguns dels seus poemes a aquest tema, com ara: «Cruz, descanso sabroso de mi vida... ».

¹³⁰⁷ ACDBC, *Breves apuntes...*, f. 11. Encara avui en dia, les novícies realitzen aquests tipus d'escrits al convent de la Immaculada Concepció, en un moment marcat de l'any (des de la festa de la Creu a setembre fins a Quaresma) però no tenen aquest caràcter poètic, sinó que, més aviat, són conferències, segons m'han explicat les mateixes religioses.

De fet, en el marc d'aquest costum, la comunitat de carmelites de l'Encarnació d'Àvila, encapçalada per mateixa reformadora Teresa de Jesús, també van escriure una *Respuesta a un desafío*, tot responent al repte diví que el monestir de religiosos de Pastrana els havien enviat, en què les exhortaven al conreu de les virtuts.¹³⁰⁸ Malgrat que es tracta d'un subgènere promogut durant la reforma de carmelites descalces efectuada per Teresa de Jesús, va tenir transcendència més enllà d'aquest orde, amb alguns testimonis que reflecteixen que l'intercanvi de peces es donava entre les mateixes religioses, sinó que en ocasions, les composicions traspassaven la clausura. Si bé és cert que tracta d'un subgènere conventual molt desconegut, del qual no se sap gaire més que el que els fons monàstics ens revelen,¹³⁰⁹ així ho demostra alguna de les manifestacions literàries conservades a l'àmbit lingüístic català.

Entre la documentació dels fons procedents de les desamortitzacions eclesiàstiques dipositats a l'Arxiu del Regne de València (relativa als ordes i a les congregacions religioses, tant masculines com femenines), que custodia documentació de l'extint Reial Monestir de Gratia Dei, vam localitzar unes «Cartas del canónigo D. Manuel Catalán a D. Gertrudis Anglesola, religiosa del monasterio, sobre espiritualidad», religiosa de la qual ja hem tingut ocasió de parlar [Capítol 7. Subapartat 3.1.4.].¹³¹⁰ Aquest lligall, desconegut per la crítica i que ja vam donar a conèixer en el seu moment (Zaragoza 2013a: 336-337), conté unes cinquanta-dues cartes, inèdites, daten del 1677 fins al 1683 (d'altres sense data), copiades de la correspondència espiritual i íntima establerta entre sor Gertrudis i l'esmentat Català, germà del marquès de Nules, don Otger, i canonge de la Catedral de València.¹³¹¹ L'índex

¹³⁰⁸ El text, secundat pel mateix Joan de la Creu, va ser escrit, almenys per 24 religioses de la comunitat, en resposta a un cartell de repte, segons la usança dels tornejos cavallerescos de l'època. El podeu llegir a l'edició de les cartes a cura d'Antonio de San José «Escrito LXXVII. Respuesta de la Santa a un Desafío Espiritual» (Antonio de San José 1771: IV, 393-405); sobre el contingut i abast d'aquest text, vegeu l'estudi aprofundit d'Álvarez (1989). Referit al Carmel descalç femení de Portugal, Isabel Morujão (1996: 248-249) dedica unes línies a l'obra poètica de la religiosa Mariana Josefa Joaquina de Jesús, destinada a aquests desafiaments espirituals com una proposta de perfecció i santedat llançada a les seves companyes de professió.

¹³⁰⁹ Més enllà del citat treball d'Álvarez, no coneixem cap estudi que tracte i estudei aquest tipus de textos, del qual es coneixen escasses mostres literàries. Tot seguint García de la Concha & Álvarez Pellitero (1982: XI-XII), podem vincular aquest subgènere dels desafiaments amb les anomenades «papeletes de capellania o cèdules d'Any nou» –depenent de si es realitzaven en temps d'observància carmelitana (14 setembre) o a inici d'any, els dos moments en què se solien fer. Es basaven en un sorteig de papers que contenien una estrofa, el nom d'una religiosa a la qual ofrenar els oracions i una virtut a practicar (Gras 2013a: 314).

¹³¹⁰ ARV, Clero, llibre 2950. 55 f. 310 x 215 mm.; amb coberta de pergami (ARV, Farfán, *Real Monasterio de Gratia...*, [1993], p. 25).

¹³¹¹ Es referia a aquesta correspondència epistolar el biògraf de la religiosa, Ortí i Major -qui havia tingut accés a tot aquest material conservat a l'arxiu conventual- en els termes següents: «cuyo trato no solamente era por comunicacion sino tambien por escrito, como lo están acordando algunas cartas de el mismo Don Manuel que se conservan aun en el monasterio de la Zaydia, assí para su digna memoria como por su apreciable y sólida doctrina; pues todas respiran tan abrasados fervores, que sólo el leerlas sirve de enseñanza y estimula el aprovechamiento» (1743: 431-432). A més a més, hi ha documentat l'intercanvi epistolar de sor Gertrudis amb diferents personalitats religioses, més enllà de la citada relació amb el seu confessor. Trobem alguns detalls de les cartes que la religiosa va rebre (citades fragmentàriament), en la seua Vida, escrita per Ortí: el biògraf esmenta 144 cartes que el trinitari descalç fra Antonio de la Concepción va adreçar a sor Gertrudis (1743: 395-396 i 439-442); també esmenta 27 cartes de fra Miguel de Jesús María, del mateix orde que l'anterior (p. 399 i p. 442-445), així com la correspondència del dominic Francisco Donat (p. 402-403), del beneficiat de la Catedral de Santa María de València, el doctor Manuel Calàs (p. 435-437) i de l'agustí Tomàs Bosch (p. 437-439). En aquest sentit, són especialment interessants en la Vida d'Ortí els capítols correlatius:

que acompanya al lligall ens permet albirar la informació relativa a cada carta i situar-ne les circumstàncies d'emissió, la data, l'emissor i el receptor. Considerem que és interessant transcriure'l perquè, a banda de la informació que proporciona, reflecteix la pràctica mensual dels desafiaments de la religiosa amb el seu interlocutor Manuel Català, al llarg dels anys, a través de les missives:

1677

1. La primera carta que se encuentra es de data de 18 de agosto de 1677. En ella supone correspondencia anterior con D. Gertrudis, espiritual y muy íntima. Ninguna de las antecedentes cartas se ha allado entre los papeles. La presente contiene piadosas súplicas, rogando a la V. Sra le encomiende a Dios con especialidad el día de S. Bernardo, que estava próximo; también le pide aviso sobre un negocio que Dn. Manuel le avía encargado encomendar-se a N.S.
2. De 25 de noviembre de 1677. Ofrece a la Ven. celebrarle 3 missas de la S^{ma}. Trinidad que le avía encargado; en cuya ocasión le aze presente su necesidad espiritual, pidiendo le encomiende y le alcance fervor para el sacrificio de la Missa, disposición en el Adviento próximo para recibir al Divino Niño y esfuerzo para el gobierno del Arçobispado de S. Gregorio y de la dirección de negocios públicos que tenía a su cargo.
3. De 31 de deziembre de 1677. Remite a la Ven. unas cartas de personas espirituales, y entre ellas una de Molinos, que según la cronología, es muy verosímil fuesse el [...] Exorta a Da. Gertrudis a emprender con nuevo aliento la carrera de la virtud en el año siguiente, rogándole le escriba *por donde se va a la región del silencio* y a la práctica de otras virtudes.

1678

4. Carta [...] primera de *las de Desafío*, en que propone a la Ven. 12 desafíos por los messes del año y este de Herr[...] es sobre exercitar la virtud de la *humildad*. 1 de febrero. Desafía a la Venerable a exercitar la virtud de la caridad, dándose por vencido en el mes antecedente.
5. De 10 de febrero. Pide a la Ven se acuerde de él en sus ejercicios los días 12 de todos los messes; y en el día de S. Mathías que caiga sobre él la suerte de Discípulo de Christo. Dize que le avían hablado para que entrasse en la escuela de Christo, y le suplica encomiende a Dios la resolución.
6. De 28 de febrero. *Desafío de la Paciencia* para el mes de Marzo. Encarga encomiende a Dios los negocios de su hermano Dn. Otger y la profesión de unas monjas de S. Gregorio.
7. De 31 de abril. *Desafío de la obediencia* para Mayo. En esta carta haze mención de St. Joseph de S. Juan de Mata, confessor de la Ven.
8. De Aldaya 27 de Mayo. Perusade a la Ven no le regale con dulces sino que el tiempo que ha de consumir en hazerlos le emplee en escribirle. Toda la carta está llena de amor de Dios y de vivos deseos de padecer por su Magestad. Concluye con *desafío de la Pureza de intención* para el mes de junio, tocando la inteligencia mística y moral de esta virtud.
9. De Aldaya, 25 de junio. *Desafío* para julio de la *memoria, agradecimiento, imitación y correspondencia de la Passión de Christo*, suplicando a la Ven. Pida a N.S. *simplifique la bachillería de su entendimiento*, [11 al marge] petición a que responde D. Gertrudis con carta de 17 del mismo (que es la lle. Num 11), muy a lo largo diziéndole que «nada importa que perciba y alcance mucho, assí por el entendimiento como por el sentido si quien le quiere más le aparta de lo sensible.» Esta carta está llena de elocuencia mística y todo su assunto es persuadir a Dn. Manuel la nada de la criatura y el todo de Dios y lo que puede esta consideración y su práctica en los que siguen a Dios por el camino de la perfección.
10. De 29 de Agosto. *Desafío del despego de todo lo criado, assí animado como inanimado*, estendiéndose en explicar los efectos de este desapego. Esta responde la Ven [13] tocando a lo lago [sic] y místicamente el mismo assunto. Carta de 2 de stiembre.
11. De 1 de octubre. *Desafío de la Fe*, tomada theologícamente en cuya explicación se difunde.
12. De Da Gertrudis, 30 de Octubre. Suasoria de que el alma se a de dexar toda a Dios y en sus manos, que la dirixa, sin desear nada de las criaturas.

«XXXIII. Juizio de santidad que aun viviendo logró en el mundo esta venerable señora, assí por la práctica de sus virtudes como por la noticia de sus prodigios» (p. 393-408), «XXXIV. De los cuerdos y experimentados directores que para sus espirituales progressos eligió la venerable señora doña Gertrudis Anglesola» (p. 409-429), «XXXV. Personas eclesiásticas con quienes ordinariamente comunicava la Venerable Gertrudis Anglesola» (p. 429-446) i «XXXVI. Personas seculares con quienes tratava doña Gertrudis Anglesola con alguna freqüencia» (p. 446-459). En aquest darrer apartat, Ortí esmenta les relacions de sor Gertrudis amb altres dones amb fama de santedat a l'època, que també tenen producció escrita com ara Luisa Zaragoza, sor Margarita del Espíritu Santo i Josepa Roca de la Serna i Mascarell, així com amb la franciscana terciària amb fama de visionària Jerònima Dolç (Mascarell, 1677-València, 1732).

13. 4 de noviembre. *Desafío de la esperanza*. Explicando esta virtud toca una especie natural del pez, que dicen se ase a las peñas para resistir a las tempestades.
14. De 16 de Noviembre. *Desafío para el Adviento no del empleo de una u otra virtud sino de quien saldrá con mayores ansias al encuentro del amado*. Toda la carta respira un amor de Dios muy grande.

1679

15. De 11 de enero. Toda esta carta se reduce a consejos morales y místicos para anelar más a la perfección en todo este año.
16. De 8 de marzo. *Desafío de la memoria de la Pasión de Cristo*, punto que exorna con gran ternura.
17. De 10 de abril. *Desafío de todas las virtudes y su ejercicio*; y por ser entonces la celebridad de la Pasqua, moraliza la resurrección de N.S. azia nuestra resurrección espiritual.
18. De 3 de Mayo. *Desafío para celebrar con eficacia las próximas festividades de la Ascensión y Venida del Espíritu santo*. En la posdata pide oraciones para que Dios le libre de una tribulación.
19. De 3 de Junio. *Desafío sobre quien se esmerará más en amar a Jesús sacramentado*.
20. De Aldaya 6 de julio. *Desafío de la mansedumbre con los próximos*, virtud de que dize se halla necessitado.
21. De 10 de agosto. *Desafío del puntual ejercicio de todas las virtudes, especialmente en el sufrir con paciencia, obrar con pureza y amar con vehemencia*. Encarga oraciones por diversos negocios.
22. El 7 de setiemb. *Desafío de ayudar a N. Redemptor a llevar la cruz* sufriendo la nuestra.
23. De 13 de octubr. *Desafío de amar y padecer*, en cuya exornación trae 2 redondillas y más abajo una copla de tres versos.
24. De 11 de diziemb. *Desafío de la preparación de limpio domicilio y desembrazada habitación para la divina magestad en su nacimiento*.
25. De Dña. Gertrudis 26 de deziembre. Esta carta aunque no lleva expresso a quien va dirigida, se conoce ser al con. Catalá, porque a la pag. 2 ay una nota marginal de su letra. Toda ella se reduce a instrucciones de profunda y sólida mística, dirigidas al mayor anelo de la perfección.

1680

26. De 12 de enero. *Desafío de la renovación de espíritu y renacimiento a mejorar de costumbres*. Pide a la Ven. se acuerde de él los martes, jueves y sábados y la encomienda de algunos negocios.
27. De 19 de febrero. *Desafío de la presencia de Dios*.
28. De 1 de abril. *Desafío de la celebridad dolorosa de la Pasión y alegre de la Resurrección de N. Redemptor*. Encomienda la memoria de 3 difuntos y dictamen azerca de mudarse a casa de su hermano.
29. De Aldaya 9 de mayo. *Desafío de la mejor disposición para subir con Jesús a los cielos*.
30. De 29 de Julio. *Desafío al vencimiento del amor proprio*, para agosto poniendo por medio de conseguirlo la Assunción de María N. Madre. Encomiendale los negocios de su herm.

1681

31. De 7 de setiembre. *Desafío de la virtud de la mansedumbre*.
32. De 5 de enero. *Desafío de la renovación de espíritu y vida nueva*.
33. De 30 de enero. Desafío de la *humildad* cuya circunstancias expone con extraña devoción.
34. De 7 de mayo. Desafío de la *memoria y corresponsal amor de la Pasión de N.Sr.*
35. De 8 de agosto. Desafío de la *finá devoción de Maria sra. Nra.*

1682

36. De 5 de enero. Desafío de *renovación del hombre interior*.
37. De 6 de febrero. Desafío del *perfecto e interior ayuno*.
38. De 10 de mayo. *Desafío de la disposición para la venida del Espíritu Sto.*
39. De 6 de julio, en Aldaya. Desafío a la Ven a *qual buscarà a Dios y le tendrá más presente con mayor fineza, pureza y desnudez*; Dize en la postdata que se alegró de comunicar al cura de Macastre.

1683

40. De 30 de setiembre. *Desafío de la humildad y negación de propria voluntad*.
41. De 7 de noviembre. Desafío de la *preparación y disposición interior para recibir a Jesús recién nacido*. En las postdatas dize que le escriba a la religiosa de Benigánim y exorta a que se le rindan a Dios muchas gracias por aver declarado la Suprema la *total inocencia de N. Herm. Crispiniano*.
42. De 30 de noviembre. *Desafío de la preparación para adviento*.

1685

43. De 6 de octubre de 1685. Pide a la Ven. que no le regale y que si, no obstante sus súplicas, se resuelve ha hacerlo que sea con moderación.

1686

44. De 27 de octubre de 1686. Pide oraciones y suplica las solicite de personas devotas por los negocios

de su herm. encargándole algunas diligencias sobre el mismo assunto.

S.f.

45. Carta Sin fecha. *Desafío de la correspondencia al divino favor de embiar al espíritu Sto.*
46. Sin fecha. *Desafío de la purificación interior.*
47. Sin fecha ni firma. Pide oraciones para si y para otros, especialmente para Sor Luisa de la Encarnación.
48. Sin fecha ni firma. Desafío *de la pureza*. Para setiembre.
49. Sin fecha ni firma. Pide que le encomiende a Dios y le encarga algunos negocios.
50. Sin fecha ni firma. *Desafío de la pobreza de espíritu para agosto.*
51. De Dña Gertrudis al can. Catalá, [sic] consoladora en las tribulaciones, sin fecha.
52. Fecha del Lunes de Carnestolendas, de incierto año. Da noticia a Dña Gertrudis de un regalo que tenía prevenido para embiarle y le remite una Bulla de la Cruzada.

Veiem, doncs, com aquest conjunt de cartes que, en general, recull la correspondència enviada per Catalá,¹³¹² testimonia l'intercanvi de *desafiaments espirituals* entre la religiosa i el prevere, una pràctica establerta entre ambdós per iniciativa d'aquest.¹³¹³ A més el lligall també recopila els desafiaments que una companya de professió hauria enviat a la Venerable per la mateixa època; es tracta de «[...] siete papeles de sor María Teresa Rodrigo, religiosa de la obediencia del convento de la Zaidía,¹³¹⁴ la que también desafiava a D. Gertrudis cada mes, a quien se esmeraría más en el egercicio de alguna particular virtud»;¹³¹⁵ fulls volanders de paper, petits, que sempre comencen amb la fórmula «Yo soy Maria Teresa...» i que demostren l'extensió d'aquests exercicis espirituals més enllà de l'orde carmelita que ara ens ocupa, per bé que és un tema que no ha estat tractat.

2.3.2.5.4. Les devocions conventuals: *cicle hagiogràfic i cicle de festivitats del calendari litúrgic*

En el tercer gran bloc de composicions que transcriu la mateixa copista, i que es localitza gairebé al final del quadern [CCLXV-CCXCVII] (p. 180-199), localitzem una sèrie amb peces dedicades a inflamar la devoció conventual: dedicades a Crist ([CCLXVI] *Inc.*: «Está siempre en vela...», p. 181; [CCLXVII] «Otras». *Inc.*: «¿Por qué pensamiento...?», p. 181-182 i [CCLXVIII] *Inc.*: «Las llamas suben al cielo...», p. 182)) o al Santíssim Sagrament

¹³¹² Sobre aquesta tipologia textual, és interessant tenir presents les consideracions d'Ortí i Major que les qualificava de: «Estos santos desafíos (que no solamente no se pueden prohibir sino que son muy dignos de imitar) se dirigían a la mayor gloria de Dios y al mayor adelantamiento de sus almas, porque se reducían a quien, por el discurso de aquel mes se emplearía con más vigilancia y cuidado a la práctica de alguna determinada y particular virtud, a fin de que la propia competencia obligasse a su mayor observancia» (1743: 432-433). De fet, en aquesta Vida de la Venerable Gertrudis trobem transcrits alguns fragments d'aquestes cartes adreçades pel pare Catalá a la religiosa, en què li proposa dotze desafiaments, un per cada mes de l'any, a través dels quals ambdós havien de lluitar místicament per l'assoliment i exercitament de dotze virtuts (carta amb data de 9 de gener de 1678, li proposa d'exercitar la humilitat; l'1 de febrer, li proposa l'exercitament de la caritat i el 28 del mateix mes, la paciència per practicar-la al març...).

¹³¹³ «[...] puso en ejecución una ingeniosa y estrañísima idea con la qual lograsse caminar por las sendas de la virtud insensiblemente a la elevada cumbre de perfección; pues considerando que en lo que más se adelanta qualquier intento es en la competencia y emulación, quiso que para este santo fin sirviesse de eficaz y poderoso medio el de proponer a nuestra Sierva de Dios cada mes un espiritual y valiente desafío, para que procurando mutuamente entrambos esgrimir sus fervorosas armas con el mayor esfuerzo, animasse heroicamente la misma oposición lo que pudiera intimidar la naturaleza cobardía y enflaquecer la fragilidad humana» (Ortí i Major 1743: 432).

¹³¹⁴ Segons es recull en un dels papers, aquesta religiosa es confessava amb el mateix director espiritual que sor Gertrudis, el trinitari descalç fra José de San Juan de Mata.

¹³¹⁵ Són esmentats pel mateix Ortí i Major (1743: 432).

([CCXCIII] «Al s^{mo} sacrameto». *Inc.*: «Idos mis suspiros...», p. 196-197), o al seguiment puntual de las virtuts religioses ([CCXCV] «Otras». *Inc.*: «Al que está de amor sediente...», p. 197-198).

En aquest bloc trobem, a més, composicions dedicades als sants o patrons de la comunitat: a la Mare de Déu ([CCLXIX] «A la asumpcion de n^{ra} s^{ra} coplas». *Inc.*: «De la gloria que tenéis...», p. 182-183; [CCLXX] «Otras». *Inc.*: «Pues os vais al cielo...», p. 183; [CCLXXI] «Al nasimieto de n^{ra} s^{ra} coplas». *Inc.*: «Bien seais venida...», p. 183-184; [CCLXXXVI] «A la presentacion de n^{ra} s^{ra}». *Inc.*: «La más bella de las bellas...», p. 192; i [CCLXXXVII] «A la consepsion de n^{ra} s^{ra}». *Inc.*: «Vuestra santa concepsión...», p. 192-193); a sant Joan Baptista ([CCLXIV] «A St Juan coplas». *Inc.*: «Salíos bien la pretensión...», p. 184; [CCLXXV] «Otras a St Juan». *Inc.*: «Si el cordero Dios...», p. 184-185 i [CCLXXIV] «Al nasimieto del mismo santo». *Inc.*: «Si Juanito tan chiquito...», p. 185); a santa Clara ([CCLXXVII] «a s^{ta} Clara coplas». *Inc.*: «Tanto, Clara, os aclara...», p. 185-186; i [CCLXXVI] «Otras». *Inc.*: «Pues tan clara os hizo...», p. 186); a santa Inés [CCLXXVII] «a s^{ta} ynes coplas». *Inc.*: «Como Inés hermosa...», p. 186-187); a sant Andreu ([CCLXXXV] «A s^t Andrés». *Inc.*: «¿Por qué, Andrés, con tanto hervor...?». p. 191); a sant Josep ([CCXCII] «A s^t Josef coplas». *Inc.*: «Josef, esposo sagrado...», p. 196), i, fins i tot, al sant local Ramon de Penyafort ([CCXCVII] «Redondillas a s^t Raymundo de Pena fort. [Ratllat: Glosa]. *Inc.*: «Si de la llave dorada...», p. 198-199).¹³¹⁶

Constitueixen l'anomenat *cicle hagiogràfic o de sants* del Cançoner, al qual hem d'afegir, encara, dues composicions a santa Anna ([CXCI] «De santa Ana, madre de la Madre de Dios». *Inc.*: «De una sagrada muger...», p. 69-70; i [CCXXII] «Gosos a la gloriosa s^{ta} Anna». *Inc.*: «Pues sois con Dios tan dichosa...», p. 92-95), que trobem dispersos per tot el quadern, així com els vuit poemes a la santa mare, Teresa de Jesús, als quals ja ens hi hem referit ([CXLII] «de n^{ra} s^{ta} madre». *Inc.*: «Cansada estaba Teresa...», p. 28-29; [CXLIV] «Elogio a la muerte y Libros de n^{ra} s^{ta} Madre». *Inc.*: «Otro splendor, otro Apolo...», p. 31-32; [CXLV] «A N^{ra} Santa Madre, difunta en el sepulcro. Romance». *Inc.*: «No es muerta no nuestra madre...», p. 32-34; [CLVIII] «A Sta Teresa. Romance». *Inc.*: «Teresa hoy sale el tesoro...», p. 42; [CLIX]: «Otro billancico a Sta Teresa». *Inc.*: «Socorra con agua el cielo...», p. 42-43; [CLX] «Otro billancico a la Sta Madre Teresa». *Inc.*: «Teresa el cielo os ensalza...», p. 43; [CCXXXV] «Prefacio de nuestra santa madre Teresa de Jesús, doctora mística de la Iglesia». *Inc.*: «*Vere dignum et justum est* /que nuestra gran fundadora...», p. 118-119); i [CCLXIII] *Inc.*: «No siendo madre de Dios...», p. 173), copiades per mans diferents, i l'autoria de les quals no hem pogut autenticar. I és que, almenys, sabem que aquesta darrera composició són uns versos ja coneguts, aportats pel franciscà aragonés Diego

¹³¹⁶ Doctor en Teologia eclesiàstica, i autor d'algunes obres en llatí. La seva canonització el 1601 va ser celebrada per la ciutat de Barcelona amb grans festes i dos certàmens poètics amb àmplia participació ciutadana (Rebullosa 1601) [veg. Capítol 6. Subapartat 2.3.2.]. És probable que les religioses estiguessen assabentades d'aquesta eufòria.

Murillo al certamen poètic que la ciutat de Saragossa va celebrar en honor a la beatificació de la santa avilesa, el 1614.¹³¹⁷ Es tracta d'una glossa¹³¹⁸ elaborada a partir de la quarteta:

*No siendo madre de Dios,
no ballo santa a quien le cuadre
llamarse virgen y madre,
Teresa, mejor que vos.*¹³¹⁹

No podem descartar, per tant, que les altres composicions que porta el manuscrit dedicades a Teresa de Jesús, fossen recollides d'algunes de les relacions de festes impreses dedicades a la beatificació o canonització de l'avilesa, en el marc de les quals es van celebrar certàmens poètics; tanmateix, en la consulta dels impresos resultants no hem trobat coincidència.¹³²⁰ En qualsevol cas, sorprén l'absència de concurrència de les carmelites descalces catalanes a estes festes poètiques celebrades en commemoració de la seva santa mare, malgrat les habilitats i les aficions poètiques que moltes d'aquestes tenien, tal com també apunta M. Mercè Gras (2013a: 316).

Per acabar amb aquest tercer bloc, com a acompanyament de les poesies dedicades als sants, trobem, a més, composicions creades per a les *commemoracions conventuals*, tals com el dia del Nen Perdut¹³²¹ ([CCLXV] «Coplas al Niño perdido». *Inc.*: «Niño perdido de

¹³¹⁷ Accedim al relat de les festes i a les composicions aportades al certamen a través de l'imprès de Luís Díez de Aux (1615). La composició que comentem és a les p. 69-70; malgrat que la rúbrica només diu que la peça és «De un religioso franciscano del convento de Jesús de Zaragoza. A la devoción», sabem que pertany al fra Murillo gràcies a la sentència del certamen que ho acaba explicitant: «sé que es del padre Murillo/ pero no puedo dezillo /porque me mandó callarlo» (Díez de Aux 1615: 69-70).

¹³¹⁸ Sobre la possible circulació del poema, s'ha de tenir present que els contactes entre les carmelites descalces catalanes i les saragossanes eren bastant fluides: el 1637, quatre carmelites de Saragossa liderades per Catalina de San José Lanuza Vela (1602-1677) van ser les fundadores del convent de descalces de Santa Teresa de Vic, auspicades per les nobles Esperança i Maria Osona; fundació que s'acabaria formalitzant un any més tard; veg. DBACD [s.v. *Catalina de San José, Lanuza Vela (Saragossa, 1602-1677, Vic)*].

¹³¹⁹ Sobre aquests quatre versos, s'ha de tenir present que van ser atribuïts erròniament per l'erudit Andrés de Uztarroz –que els va qualificar de «misteriosa redondilla»– a la carmelita descalça aragonesa Ana de la Madre de Dios (1570-1638) (1781: 68; sobre el Parnàs femení aragonés i l'erudit, lleg. Marín 2007: 214). Ana de Casanate i Espés va nàixer el 1570 a Tarazona, on va professar després d'enviduar del marit, al convent de carmelites descalces de Santa Anna. Posteriorment, es va traslladar al convent de Santa Teresa de Jesús de Saragossa, on va morir el 1638 (Latassa 1799: 534-535). El mateix Serrano y Sanz (1903-1905: I, 244) copia la informació d'Uztarroz, sense contrastar-la, en evocar l'obra de la religiosa. Tanmateix, aquesta quarteta no pertany a aquesta religiosa: va ser donada pel cartell del certamen que ja hem referit, al qual havien d'acollir-se els participants de la cinquena categoria, la de les gloses. Desconeixem per quina raó van ser vinculats aquests versos amb la carmelita aragonesa, atès que no consta com a participant en el sobredit certamen; l'únic que se sap d'aquesta és que va ser autora d'un llibre de poesia, que va quedar manuscrit al seu convent, i que sembla que estaria desaparegut (no apareix esmentat a la base de dades BIESES).

¹³²⁰ P. exemple, Josep Dalmau recull a la seva relació que per a les festes barcelonines a la beatificació de Teresa de Jesús: «En la iglesia de las religiosas descalças de la mesma orden [...] también se pusieron muchas targetas con poesías y geroglíficos de mucho ingenio y arte» (1615: 41). En recull algunes però no són cap de les que porta el Cançoner.

¹³²¹ Segons em refereix M. Mercè Gras, per aquest dia, les religioses de la comunitat encara avui en dia mantenen una tradició secular: la priora amaga la figura del nen, que les religioses han de buscar i trobar. Segons el Costumari, el 6 de gener, en la celebració del dia del «Niño Perdido»: «La que lo encuentra avisa diciendo “Ya el tine”. Se tañe la campanilla de los oficios y todas se reúnen en el coro. La que ha hallado en Niño Jesús se coloca en medio en el lugar de la hebdomadaria [persona destinada a oficiar els oficis al cor o al altar] y entona el *Tedeum*. A coros sigue toda la comunidad. En todos los actos de comunidad, coro, refectorio y recreación, preside el Niño Jesús, en su dosel, adorno de flores y luces» (ACDDBC, *Breves apuntes...*, f. 2). Que aquesta festa és present en la lírica carmelitana, ho demostra el fet que el Cançoner de Medina conté quatre peces dedicades al tema (Álvarez Pellitero 1983: 535).

amor...». p. 180), l'Ascensió¹³²² ([CCLXXXI] «A la asension de Xpo n^{ro} s^{or}». *Inc.*: «Cuantos pisan este suelo...», p. 190; [CCLXXXI] «Otras». *Inc.*: «¿Por qué os vais mi redentor...?», p. 190); i [CCLXXXIX] «A la asensión de Xpo nuestro s^{or}». *Inc.*: «Bendígante, Señor, todas tus obras...», p. 193-194) i la Ressurrecció de Crist ([CCLXXXIII] «A la resureccion de Xpo n^{ro} s^{or}». *Inc.*: «Dad palmadas de placer...», p. 191; i [CCLXXXIV] «Otras». *Inc.*: «Marías, más no busquéis...», p. 191), així com el dia de la celebració de l'Exaltació de la Creu, al setembre, per a la qual, segons recull el *Costumari* de la comunitat, com ja hem vist, hi havia el costum de ballar el sobredit 'Ball Sant' i cantar «[...] las coplas tan fervorosas de nuestras Madres antiguas»,¹³²³ en clara al·lusió a les coples recollides al *Cançoner*: a banda de la peça referida al 'Ball Sant' [CCXC], es poden circumscriure a aquesta festa algunes de les peces dedicades a la Santa Creu la [CCLXXVIII] «Coplas aun niño jesus echado sobre una crus y durmiendo con un clavo en la mano y la corona de espinas serca». *Inc.*: «Bras, durmiendo vi un dosel...», p. 188; [CCLXXIX] «Otras». *Inc.*: «En la cruz mi gozo...», p. 189; i [CCLXXX] «Otras a la crus». *Inc.*: «Tanto Cristo aficionado...», p. 189).

Juntament amb aquestes, la copista també va transcriure la composició que tanca el quadern, dedicada a l'Exaltació de la Creu ([CCC] *Inc.*: «Sin cruz no hay gloria ninguna...», p. 212).¹³²⁴ Pel que fa a aquesta peça, documentem certa presència d'aquest cant en els convents carmelitans de l'època, per tal com sabem que la religiosa Catalina de San Jerónimo,¹³²⁵ religiosa de la comunitat de carmelites descalces del convent de Sant Josep i Santa Teresa de València, tenia un paper volant penjat a la seva cel·la «para su alivio y consuelo», amb la quarteta següent:

Sin cruz no hay gloria ninguna,
ni con cruz eterno llanto,
no hay cruz que no tenga santo
ni santo sin cruz alguna;¹³²⁶

que difereix només lleugerament de la quinteta que és glossada en la composició copiada per les carmelites barcelonines, cosa que demostraria l'existència d'un corpus compartit entre les religioses que devien conèixer per transmissió oral o per intercanvi de papers que no ens han arribat:

¹³²² El dia de l'Ascensió és una festa cristiana que se celebra quaranta dies després del Diumenge de la Ressurrecció, en commemoració de l'ascensió de Crist al cel.

¹³²³ ACDBC, *Breves apuntes...*, f. 11.

¹³²⁴ Va precedida de tres pàgines en blanc.

¹³²⁵ Es tracta de Catalina Infante Angosto (Terol, 1572- València, 1610), sobre la qual s'han conservat dues semblances biogràfiques escrites per les religioses de la comunitat monàstica valenciana del segle XVII: *Relación de la maravillosa vida y santas costumbres de la Hermana Catalina de San Hierónimo, religiosa carmelita descalza del convento de Valencia* i *Noticias biográficas de Sor Juana del Espíritu Santo y Catalina de San Jerónimo, religiosas carmelitas Descalzas del convento de Valencia*. Ambdues es troben recollides en un manuscrit de la BNM que conté biografies de religiosos i religioses virtuoses del Carmel (*Biografías y casos relativos a religiosos y religiosas Carmelitas Descalzas en los primeros tiempos de la Reforma*, Ms. 5631; s. XVII, f. 316-340 i f. 341-363) i segons Gras: «semblen procedir del llibre d'elogis fúnebres del convent de Sant Josep de València, que es remetien a l'historiador general de l'orde per a la confecció de la història de la congregació espanyola, i que de l'arxiu general de l'orde, situat al convent de Sant Hermenegildo de Madrid, van passar a la Biblioteca Nacional» (DBACD [s.v. *Comunitat de carmelites descalces del convent de Sant Josep de València*]). Una notícia de les biografies a Serrano y Sanz (1903-1905: I, 141 i 145); i a Herrero (2009: 35) que segueix l'anterior.

¹³²⁶ Citat per Emeterio de Jesús María (OCD) (1949: 125).

Sin crus no hay gloria ninguna,
ni con crus eterno llanto,
santidad y crus es una:
no hay crus que no tenga santo
ni santo sin crus alguna.

Suggestiva i reveladora quant a l'ús poètic de les religioses intramurs resulta l'anotació al Costumari dels actes que tenien lloc per a la celebració de la «fiesta tan simpática de Santa Bárbara», a l'agost. Segons el document, la vigília transcorria amb la lectura dramatitzada d'una composició poètica elaborada per a l'ocasió per part d'una religiosa de vel blanc. Anava disfressada de la santa i:

trayendo en las manos la calderilla con agua bendita y el hisopo, y asperja a la comunidad; sentadas todas, lee una hermanita la presentación de la santa, en verso hecho expofeso. En la poesía relata lo más ocurrente sucedido durante el año, y deseando para la comunidad, y a cada una en particular, de parte del divino Maestro grandes progresos en la virtud y observancia, y en lo temporal, prosperidades sin número, de que va detallando lo más urgente y necesario. Termina la lectura entre grandes risas y comentarios.¹³²⁷

Un costum d'allò més interessant que ens hauria proporcionat dades reveladores sobre l'interior de la comunitat i la convivència de les moradores si haguessen estat copiades les peces resultants; i és que, malauradament, no hem sabut trobat al Cançoner cap composició que s'avinga a aquesta celebració.

2.3.2.5.5. A propòsit de l'autoria d'aquests cicles

Sobre la complexitat d'escatir l'autoria de les peces aquí reunides anònimament, és necessari recordar, en primer lloc, el principi de l'absència total de consciència de la propietat intel·lectual del Cançoner, expressat per Orozco (García de la Concha 1970: 377): i és que el gruix del manuscrit se'ns presenta en l'anonimat col·lectiu, ja que tota la poesia del quadern està copiada sense cap informació autorial.¹³²⁸ No cal dir que cal escorcollar més a fons l'arxiu conventual a fi de poder esbrinar quines foren les "lletreres" creadores de les peces transcrites amb posterioritat al quadern. I, fins que no apareguen noves dades (còpies de peces amb firma, notícies documentals, etc...) que aporten proves en contra, atenent a les composicions del Cançoner fins aquí ressenyades, podem concloure que les peces d'aquests tres cicles ben definits que hem comentat (nadalenc, hàbits i vels i hagiogràfic o festes del cicle litúrgic) –i, per tant, de gran part del Cançoner– recollides per la religiosa Clara del Santíssim Sagrament, són obra de creació de les religioses de la comunitat; o el que és el mateix: serien obra de les religioses més preparades intel·lectualment per fer-ho, que o bé per iniciativa pròpia o per encàrrec de la comunitat creaven les peces que posteriorment cantarien totes. Així, l'anàlisi de diversos elements del Cançoner permet sostenir que aquests textos són propis de la comunitat: l'expressió literària, l'estrofisme predominant i el to de les peces, atés que són majoritàriament auto-referencials, ja que

¹³²⁷ ACDBC, *Breves apuntes...*, f. 14-15.

¹³²⁸ Com ja s'ha vist, les úniques peces que podem atribuir són les que pertanyen a l'intercanvi de desafiaments espirituals, en les quals consta el nom de les autores [CCLIV] i [CCLV].

assumeixen una veu poètica en primera persona del plural i al·ludeixen a les monges del mateix monestir.

A banda d'això, un altre indicatiu important que possibilita adjudicar les peces a les monges és que els versos s'emmarquen en el cicle festiu de la comunitat per al qual –segons hem vist gràcies al Costumari–, hi ha constància que les religioses creaven peces *ex profeso* o cantaven el repertori de coples conservat per la tradició, a la qual es refereix l'al·lusió que fa el llibre de Costums santes de la comunitat, de les «coplas tan fervorosas de nuestras Madres antiguas»; una tradició oral que es va convertir en tradició escrita quan les peces van ser copiades al quadern per la seva millor memorització i per al record. I és que cal tenir present que bona part de les peces van tenir un naixement eminentment oral (la qual cosa denota la seva simplicitat i caire repetitiu) i van ser usades com a càntics, inserits en les activitats de la vida quotidiana al claustre; susceptibles, per tant, no tan sols de l'oblit, sinó de modificacions sense importar-ne la procedència ni originalitat,¹³²⁹ fins que es van acabar fixant els textos per passar així a formar part del corpus poètic col·lectiu.¹³³⁰

En efecte: les mares antigues a les quals podríem imputar, si poguéssim, part de la composició del Cançoner són les religioses que sabem que es dedicaven intramurs a la creació poètica i hi van destacar, malgrat que no ens ha pervingut la seva obra.¹³³¹ Sense anar més lluny, no seria massa aventurat suposar que la mateixa Clara del Santíssim Sagrament, que va tenir una participació activa en la confecció del quadern i de la qual sabem que estava molt preparada intel·lectualment pels càrrecs que va exercir a la comunitat, hagués estat més que una simple copista. Ens movem en el camp de les conjectures, però hi ha probabilitats d'encert: és probable que aquesta religiosa participés en la creació de peces que anirien destinades al repertori poètic col·lectiu, a banda dels desafiaments espirituals [144] que va creuar amb una altra religiosa, que va incorporar al quadern ella mateixa; al capdavant: l'única peça que li podem imputar de manera confirmada però que no degué ser l'única.

Els noms de poetes documentades al convent de la Immaculada Concepció de Barcelona pertanyen a una època més tardana dels orígens que deduïm del Cançoner, però no hi ha cap mena de dubte que devien de ser, ja des dels inicis de la comunitat, moltes més les religioses que escrivien poesia per desfogar el seu amor diví i per socialitzar-se intramurs.¹³³² Així, una d'aquestes poetes virtuoses de la comunitat de carmelites descalces

¹³²⁹ De fet, Orozco considera que aquesta apropiació i refosa dels versos d'altri als convents era «una forma més en la vida de una composició» (1959: 156).

¹³³⁰ Graziosi reflexiona sobre aquest caràcter oral i anònim dels versos del llibre poètic *Devotissime composizioni* d'una anònima clarissa del Corpus Domini de Bolonya. Es tracta d'«uno dei best seller monacali più straordinari», primer llibre de poesia femenina la primera edició del qual dataria d'abans de 1525. A propòsit d'aquest volum, Graziosi defensa la idea dels llibres poètics anònims com a productes artesanals, com a conseqüència de les refoses, les imitacions, les transcripcions, les modificacions diverses que hi operaven les religioses. Fins al punt que situa aquestes activitats artesanals d'escriptura com un *continuum* amb altres pràctiques manuals, a través de l'associació entre la paraula, la música i la pintura (Graziosi 2005a: 152-154)

¹³³¹ Seguim aquí els treballs de M. Mercè Gras que es troba actualment catalogant de manera exhaustiva els escriptors i les escriptores de l'orde carmelità.

¹³³² Per completar aquestes dades, cal revisar el DBACD, que duu la llista d'autores del convent.

de Barcelona va ser Maria Àngela de Sant Josep Martí Vilanova (Barcelona, 1664-1722),¹³³³ que va professar al convent barceloní el 1688 i de qui sabem:

su confesor dijo que no había tratado ni hallado ninguna tan enamorada de Dios, éste le desahogaba con componer, y era tan asertada la poesía o metro, como devota, al parecer de los entendidos [...] tenía muchas habilidades, qualquier labor, por dificultoso y primoroso lo sacaba luego puntual (DBACD [s.v. *Mariàngela de Sant Josep, Martí Vilanova (Barcelona, 1664-1722, Barcelona)*]).

Contemporània a aquesta va ser Maria Gràcia de Santa Teresa Pinós Rocabertí (Barcelona, ca. 1650-1705), professa de la comunitat de la Immaculada Concepció des de 1654, de qui sabem per l'elogi de difuntes que composà nombroses cobles: «Esto dezía aquella enamorada de la Cruz, que con su carga le componía muchas coplas [...]».¹³³⁴ La seva afició a la poesia devia de venir de família, ja que tenim constància que una tia seva va participar al certamen immaculista de 1656 [Capítol 6. Subapartat 2.3.7.].

2.3.2.6. Cicles poètics heterogenis: *al Santíssim Sagrament, a l'Esperit Sant, al naixement i a la Mare de Déu*

Una altra copista (*tercera mà*) es va encarregar d'incorporar al recull poètic carmelità barceloní algunes peces procedents de la tradició oral, del Cançoner anònim del moment, o d'autors no conventuals o desconeguts, com podem constatar en el breu bloc de composicions [CXXXVI-CXXXIX] en aquesta petita sèrie de quatre peces, llegim, a banda d'un «Bayle por Navidad» ([CXXXVI] *Inc.*: «Dile, mi hermana, a Dios hombre...», p. 22-23), ja esmentat en altres apartats, un villancet de to irònic i jocós sobre el relat bíblic de la caiguda del manna (Ex. 16:1-21), que trobem també recopilat en un Cançoner bilingüe hispano-sard¹³³⁵ de la segona meitat del segle XVII ([CXXXIX] *Inc.*: «Aquí que nadie nos oye...», p. 25);¹³³⁶ completen el grup un romanç dedicat a l'Esperit Sant ([CXXXVII] «Romance al Spiritu santo». *Inc.*: «Venid, criador divino...», p. 23-24) i que versiona poèticament la invocació litúrgic *Veni creator*¹³³⁷ i una quarteta al mateix tema ([CXXXVIII] «Endechas al mismo». *Inc.*: «Amor soberano...», p. 24-25), ambdues de procedència incerta. L'ur presència en aquest llibre de poesies demostra la diversitat d'estils i mètrica present en la lírica carmelitana, condicionada pel tema tractat.

A la mateixa mà es deu, a més, un grup més nombrós de composicions [CXCVII], [CXCIX-CCXVIII] i [CCXXIII-CCXXVII] que incorpora, a banda de les peces que

¹³³³ Per a una biografia d'aquesta, lleg. l'entrada que li dedica Gras (DBACD [s.v. *Mariàngela de Sant Josep, Martí Vilanova (Barcelona, 1664-1722, Barcelona)*]).

¹³³⁴ DBACD [s.v. *Maria Gràcia de Santa Teresa, Pinós Rocabertí (Barcelona, c. 1650-1705)*]).

¹³³⁵ Es tracta del *Canzoniere ispano-sardo*, conservat a la Biblioteca di Brera, manuscrit AC VIII 7. Podem llegir-ne una edició de Paba (ed. 1996); el poema que comentem es troba a les p. 184-185 de l'edició (LXXXIV «Coplas al Santísimo Sacramento», f. 164v-165v del manuscrit hispano-sard).

¹³³⁶ La peça [65] (*Inc.*: «Aquí que nadie nos oie...», p. 61-62) copiada més endavant al manuscrit carmelità és una variant gairebé idèntica a aquesta.

¹³³⁷ La dominica Hipòlita de Rocabertí exhortava els escriptors que abans d'escriure havien de fer, com ella, una invocació prèvia: recitar els dos primers versos del *Veni creator spiritus* per invocar la presència de l'Esperit Sant i la seva intercessió en el procés de creació: «Y ruego a los escritores que antes de escribir los digan, porque en cada palabra ay grande provecho. Y assimismo, ruego a los que se dan a la oración mental que digan antes estos dos versos y los sepan de memoria» (*De los sagrados buesos* 1679: p. 68).

degueren ser obra de les mateixes religioses, algunes composicions *contrafetes al diví* que circulaven a l'època amb intencions didàctiques i moralitzadores,¹³³⁸ i que versen sobre temes diversos. Generalment, estan dedicats al Santíssim Sagrament, però també al Naixement de Crist o a la Mare de Déu... Identifiquem, per exemple, una lletra a l'Esperit Sant ([CC] «Letra al Spiritu santo». *Inc.*: «¿Dónde pica la pájara pinta...?», p. 76-77), basat en el joc infantil de la *pájara pinta*.¹³³⁹ El poema, parteix de la relació explicitada poèticament al segle XVII per Alonso de Ledesma en la seva obra *Juegos de nochebuena; moralizados a la vida de Christo, martirio de santos y reformation de costumbres* (1611: f. 24-24v),¹³⁴⁰ editada a Barcelona. Ledesma pretenia infondre ensenyaments morals tot recorrent aparentment a les burles i als jocs de l'època (*cf.* Praz 2005: 156, i Maserà 2010: 94-99). El manuscrit poètic de les carmelites descalces també recull, entre d'altres, un romanç ([CCXI] «Otra». *Inc.*: «¿Qué enigma es esta, señores...?», p. 84-85) en la mateixa línia que l'anterior: reproduïx un enigma sobre Jesucrist, obra d'Antonio de Solís, publicat a *Varias poesías sagradas y profanas* (1692: 114-115).¹³⁴¹

Una *setena mà* es va encarregar de copiar un altre bloc quantiós, que reporta un total de quaranta-quatre composicions ([CXLIV-CXCVI], p. 31-72),¹³⁴² de diferent tipologia i motivació: hi trobem des de villancets, *coplas*, romanços, quartetes, tercets... de temàtica eminentment devota, com no podia ser d'altra manera. Com la sèrie anterior, aquest bloc està caracteritzat per una diversitat dels punts i temes tractats sense ordre aparent: a banda de les peces consagrades a la santa Mare Teresa ([CXLVI], [CXLV], [CLVIII], [CLIX] i [CLX]; ja esmentades en l'apartat dedicat al cicle hagiogràfic [subapartat 2.3.2.5.4. d'aquest capítol], hi llegim majoritàriament peces dedicades al naixement de Crist, alternades amb altres consagrades a la Mare de Déu o al Santíssim Sagrament, amb altres que reflecteixen simplement els anhels de l'ànima religiosa per assolir la unió mística, freqüentment identificada amb l'Esposa del relat del Càntic dels Càntics en composicions de to amorós expressat al diví.

Respecte a l'autoria d'aquest grup de peces, no podem assegurar que totes siguin obra de les religioses; de fet, la presència de la veu poètica marcada pel gènere masculí

¹³³⁸ Per a la poesia religiosa de l'àmbit castellà, resulta imprescindible, entre d'altres, la lectura del treball de Núñez (2005); malauradament, manca un treball d'aquestes característiques sobre la producció poètica religiosa catalana, gran part encara inèdita i molt desconeguda.

¹³³⁹ Sobre la denominació de joc infantil a aquest joc practicat també en el món adult, cal tenir present les paraules de Cerrillo: «los niños han ido practicando toda una serie de composiciones, de distinto tema y tono, hasta el punto de que se convirtieron en composiciones de tradición específicamente infantil, bien porque solo ellos eran los destinatarios de las mismas (canciones de cuna o juegos mímicos de la primera infancia), bien porque aplicaron las retahílas o canciones a usos muy concretos de los que el adulto quedó enseguida al margen (fórmulas para echar a suertes, canciones escenificadas, oraciones, etc.)» (Cerrillo (2013: 398-399). Referit al tema de la presència dels jocs en el Cançoner popular són nombrosos els treballs publicats que han rastrejat la tradició infantil en obres d'autors espanyols del XVI y XVII; llegiu Frenk (2013); i Cerrillo (2013), que parteix de l'obra de la mateixa Frenk (1990 i 2003). A propòsit del recurs al jocs infantils 'al diví' per part de Ledesma, considera Cerrillo que: «Alonso de Ledesma se sirve de expresiones o retahílas propias de determinados juegos infantiles para lograr una mejor comunicación del contenido de sus textos religiosos» (2013: 405).

¹³⁴⁰ «El juego de *Donde pica la paxara pinta, donde pica*. Al Espiritu Santo», *Inc.* «Mil disfraces de amor toma...».

¹³⁴¹ «Al Santissimo Sacramento. Letrilla», *Inc.* «Quien me le acierta, quien me le acierta...».

¹³⁴² Podríem vincular també a aquesta cal·ligrafia les peces [CCLX-CCLXI], per bé que l'anàlisi cal·ligràfica no proporciona dades gaire generoses per poder fer una atribució clara i consistent.

d'algunes composicions –a diferència de les peces dels cicles anteriors, que anaven en femení– ja sembla indicar que podria tractar-se d'obra aliena incorporada al Cançoner per la copista del moment. Ara bé, resulta complicat discernir la producció pròpia de les religioses de la que és simplement una còpia quan les peces no proporcionen cap orientació sobre el seu origen; així mateix, resulten també molt complexes les tasques d'identificació de les fonts manuscrites i impreses a les quals podrien haver recorregut les religioses de la Immaculada Concepció de Barcelona per confeccionar el seu quadern poètic; especialment, si tenim en compte que no comptem amb les ferramentes bàsiques (catàleg de biblioteca, quadre de classificació de l'arxiu conventual...), així com tampoc cap estudi que donen a conèixer, per exemple, les lectures o els llibres que manejaven en llur biblioteca. De fet, l'existència de manuscrits d'alguns religiosos propers a les religioses ens mostra l'intercanvi intens d'una producció poètica devota de consum i circulació conventual, sovint d'autoria desdibuixada, que devia arribar a les religioses a través dels confessors que les visitaven. Una mostra d'això és el manuscrit del carmelita descalç Antoni del Cor de Santa Teresa [Antoni Sala i Guàrdia] (1727-1805),¹³⁴³ que recull sermons i composicions poètiques, tant les que anaven adreçades a les religioses com, sembla que, les que va recollir d'aquestes. En aquest sentit, el quadern és producte de l'activitat del religiós com a predicador i confessor de religioses que el va dur a visitar regularment els convents de carmelites descalces, especialment el de Mataró, així com el de la Presentació de Vic, de carmelites calçades; el de les caputxines de Mataró, i d'altres monestirs barcelonins de clarisses, dominiques, jerònimes o religioses de l'Ensenyança.

D'altra banda, aquesta producció reforça la hipòtesi de l'existència d'una permeabilitat en els límits claustrals que ja hem defensat (Zaragoza 2012 [2015]), amb d'altres estudiosos. I és que és una obvietat que les religioses, fins i tot de diferents ordres, s'intercanviaven poesies i d'altres escrits majoritàriament manuscrits, copiats per a l'autoconsum; la qual cosa ens permet configurar l'àmbit claustral femení com un dels màxims centre de transmissió de cultura lletrada femenina, gràcies a una relativa lliure circulació de manuscrits (però també de llibres), alhora que ens permet traçar pràctiques de lectura allunyades de l'espai exclusiu del conreu espiritual. Per reforçar aquesta idea de consum de materials poètics extraconventuals, també és interessant reportar aquí l'existència d'alguns testimonis existents en altres convents femenins que reporten poesia d'autors catalans seglars i que ja hem comentat en aquesta tesi: la variant de la cobla “Bella, de vós son amorós...”, del *Flor de enamorados* de Joan Timoneda, copiada vers el 1648 per una persona amb cal·ligrafia pulcra en una acta, potser davant de la demanda de la mateixa abadessa o d'una altra religiosa àvida de lectures amoroses d'aquest tipus. Així mateix, també és digne de fer menció aquí el *Devocionari* manuscrit de final del s. XVI-principi del XVII, procedent del convent de religioses de santa Clara de Vic, que va pertànyer a una de les fundadores de la casa. Com ja s'ha analitzat, a banda de documents útils per a la vida

¹³⁴³ Es conserva a l'ACDCB i el trobem descrit a MCEM. Sobre l'autor, vegeu DBACD [s.v. *Antoni del Cor de Santa Teresa, Sala Guàrdia (Barcelona, 1727-1805, Mataró)*].

religiosa i espiritual, i poesia sacra anònima, conté la transcripció d'un fragment del 'Cant espiritual' d'Ausiàs March, *Canto spiritual Stramps*, en català (f. 26).

Si seguim amb el Cançoner de les carmelites, en aquest grup, hem aconseguit identificar algunes peces que pertanyen a autors reconeguts de l'època –més enllà de les peces que ja hem apuntat més amunt–, que transposaven 'al diví' amb aquesta finalitat espiritual; com ara el mateix Lope de Vega: el Cançoner de carmelites copia dos peces correlatives ([CLIII] «Romance al Nacimiento sin tono». *Inc.*: «Temblando estaba de frío...», p. 40 i [CLVI] «Coblas». *Inc.*: «Niño a los cristales...», p. 40-41), amb versos que pertanyen al poeta i dramaturg madrileny Lope de Vega, que van ser publicats a la seva novel·la pastoral 'al diví' *Pastores de Belén: prosas y versos divinos* (1612: f. 208-209v, i f. 188, respectivament).¹³⁴⁴ D'altra banda, a Tirso de Molina pertany un villancet del Cançoner ([CLXXIII] «Otro». *Inc.*: «Lo que me espanta y asombra...», p. 58), que forma part de l'Auto Sacramental *No le arriendo la ganancia*.¹³⁴⁵ Finalment, trobem un romanç de Juan Pérez de Montalbán ([CLXXXV] «Romance». *Inc.*: «Flores que apenas nacéis...», p. 65), que conté una reescriptura d'un epígraf de la coneguda letrilla de Góngora (1621).¹³⁴⁶

Aprended, Flores, en mí
lo que va de ayer a hoy,
que ayer maravilla fui,
y hoy sombra mía aun no soy.

Aquest epígraf va gaudir d'una gran popularitat, com s'infereix de les nombroses glosses que se'n feren:¹³⁴⁷ en trobem una de Salvador Jacinto Polo de Medina al seu imprès *Academias del jardín*; de Lope de Vega a *La moza del cántaro*; de Bernaldo de Quirós a la *Comedia burlesca de El hermano de su hermana*; de Calderón de la Barca a *El hijo del Sol, Faetón, Los tres afectos de amor, La cisma de Inglaterra, Casa con dos puertas, mala es de guardar, Duelos de amor y lealtad y Sabed del mal y del bien*; fins i tot, també comptem amb una glossa de la virtuosa María de Zayas, a un romanç escrit amb motiu de la mort de Pérez de Montalbán¹³⁴⁸ i a la novel·la *Desengaños*.¹³⁴⁹ A més a més, hem consignat una altra glossa per part de Don Félix Pardo de la Casta en una peça aportada a una acadèmia ocasional valenciana el 1658, per tal com el tema havia estava preestablert prèviament.¹³⁵⁰ La glossa d'aquest motiu que reporta el manuscrit de carmelites de Barcelona va ser publicada en la novel·la de Pérez de Montalbán *El Palacio encantado*, dins de l'imprès *Para todos exemplos morales*

¹³⁴⁴ En la peça [39] detectem versos copiats fragmentàriament de la cançó pastoral de Lope de Vega Carpio (1612: f. 188, *Inc.*: «Manso corderico»), excepte els v. 13-16 i 29-32 que pertanyen a una altra composició del mateix autor (1612: f. 187v).

¹³⁴⁵ Els podem llegir en l'edició d'Arellano, Oteiza & Zugasti (ed. 1998: 311).

¹³⁴⁶ «En persona del marqués de Flores de Ávila, estando enfermo». *Inc.*: «Aprended, Flores, en mí...».

¹³⁴⁷ Sobre la reescriptura d'aquesta 'letrilla', són nombrosos els treballs que han analitzat la popularitat que va tenir entre els autors de l'època; veg. Pedrosa (1998); i Alín & Barrio (ed. 1997: 163-165).

¹³⁴⁸ «Ayer fui, hoy ya no soy nada, /la muerte de mí triunfó, /aprended, hombre, de mí /lo que va de ayer a hoy», que llegim en la transcripció del text de la pàgina BIESES.

¹³⁴⁹ «Mira y siente cuál estoy; / tu caída piensa en mí, /que ayer maravilla fui,/ y hoy sombra mía no soy./ Lo que va de ayer a hoy/ podrá ser de hoy a mañana» (Suárez ed. 2014: 59).

¹³⁵⁰ «Dispúosose que se glosase esta redondilla tan repetida como celebrada: *Aprended flores de mí / lo que va de ayer a oy, / que ayer una varilla fui / y oy sombra mía aún no soy*. Para que oy aprendieran dél y para ser maravilla sin sombra la ilustró glosándola Don Félix Pardo de la Casta» (*cf.* Mas i Usó 1991: 398).

humanos y divinos (1632: f. 162v-163v) i és un dels pocs poemes que no està dedicat a una temàtica no sagrada, ja que tracta sobre la fugacitat de la vida.

Així mateix, cal dir que, per aquesta intenció purament devocional que preserva el Cançoner, hi hem reparat que algunes peces que recull es troben també copiades sense cap atribució en altres cançoners manuscrits de les mateixes característiques pertanyents a l'àrea lingüística catalana i que incorporen les religioses barcelonines al seu manuscrit: un d'aquests llibres poètics és el cançoner religiós *Silva de varias flores que buelen a lo divino*, manuscrit atribuït als carmelites descalços i conservat actualment a la Biblioteca Universitària de Barcelona.¹³⁵¹ El dit cançoner conté quatre composicions que llegim al Cançoner de les carmelites correlativament de dos en dos: la [CXLVIII] («Otra buelta de lo humano». *Inc.*: «Prendiose mi niño...», p. 36),¹³⁵² variant, com ja s'ha dit, de [CLI]:

	[CXLVIII]		[CLI]
4	Prendiose mi niño por un bienquerer, <i>si el amar es delito,</i> <i>préndanme también.</i>	4	A Jesús prendieron por un bienquerer, <i>si el amar es delito,</i> <i>préndanme también.</i>
8	Perdiose mi vida por el alma ingrata que de olvidos trata cuando más querida; pues de amar se olvida a quien le hace bien. <i>Si el amar es delito,</i>	8	Prendieron mi vida por el alma ingrata que de olvidos trata cuando más querida, pues de amar se olvida a quien le hace bien. <i>Si el amar es delito,</i>
12	<i>préndanme también.</i>	12	<i>préndanme también.</i>

i la [CXLIX] («Otra». *Inc.*: «En el pesebre desnudo...», p. 36-37).¹³⁵³ Les peces [CLXVIII] («Letrilla al niño Jesus en el pesebre». *Inc.*: «Desnudillo mi niño...», p. 48-49; – variant gairebé idèntica a [CLXXXVII])¹³⁵⁴ i [CLXIX] («Letra a JesuXPO en la cruz». *Inc.*: «Jesús fue como ladrón...», p. 49),¹³⁵⁵ també apareixen en l'esmentat manuscrit atribuït al Carmel masculí, la qual cosa sembla ser un indicatiu que podria haver una certa relació entre ambdós (possibles fonts comunes, còpies, etc.).

Un altre manuscrit que reporta alguna peça recollida al Cançoner de la Immaculada Concepció és el quadern poètic que va pertànyer al carmelita descalç Felip de Sant Joan

¹³⁵¹ BUB, *Silva de varias flores*, Ms. 166; llegiu una descripció del manuscrit a MCEM.

¹³⁵² BUB, *Silva de varias flores...*, f. 13-13v («Letrilla al santo nacimiento buelta de la humana que dize: 'Pues mi bien está preso / por un bien querer'». *Inc.*: «Pues Jesús está preso / por un bien querer...»).

¹³⁵³ BUB, *Silva de varias flores...*, f. 10v-11 («Al nacimiento. Letrilla». *Inc.*: «En el pesebre desnudo...»). L'autor de la fitxa de la base de dades MCEM, diu: «[Afeçit: "Di-la a nostros monjos"]», però, després d'haver consultat el manuscrit considerem que la dimensió reduïda de la lletra fa impossible saber si es tracta d'una 'o' o d'una 'a' en el cas del mot «monjos»; podria ser que hi especifiqués *monjas*. En cas que fos així, podríem pensar que els carmelites descalços van proporcionar la composició a les monges.

¹³⁵⁴ BUB, *Silva de varias flores...*, f. 122v-123 («Al niño Jesús dormido en el pesebre, vuelta de la humana que dize: 'Cupidillo se arroja/desnudo al agua'». *Inc.*: «Desnudillo mi niño...»).

¹³⁵⁵ BUB, *Silva de varias flores...*, f. 142v («A un Christo en la cruz». *Inc.*: «Jhesús fue como ladrón...»).

Arenyó (Tona, 1590-Vic, 1667),¹³⁵⁶ custodiat a la mateixa biblioteca que l'anterior.¹³⁵⁷ Es tracta d'una miscel·lània d'obres religioses en prosa i en vers, que conté una composició tradicional dedicada al Naixement de Crist, que també reporta el de les carmelites. La peça està construïda en la modalitat d'*ecos*:¹³⁵⁸ la rima del tercer vers es compon a través de la repetició de les dues síl·labes finals de l'antepenúltima paraula del vers, de manera que alhora que es completa el vers es crea la sensació d'*eco* ([CLXVI] «Seguidillas a lo divino de ecos». *Inc.*: «Ya se parten de Oriente...», p. 46-47).¹³⁵⁹ A l'esfera carmelitana pertany també el cançoner manuscrit 264 de la Biblioteca Pública de Tarragona, obra dels carmelites descalços de Sant Llorenç de la ciutat, recentment descobert per Mercè Gras. El manuscrit recull la susdita peça de Ledesma a l'Esperit Sant, contrafeta a partir del joc de infantil de la *pájara pinta*,¹³⁶⁰ que també duu el manuscrit femení [CC]. El cançoner musical valencià conegut com a *Cançoner d'Ontinyent* també recull una peça que llegim al Cançoner carmelità, de temàtica amorosa divina interpretada amb música ([CLXXIV] «Otro». *Inc.*: «No haya más por vida mía...», p. 58).¹³⁶¹ Per acabar amb aquest tema que deixem obert per a futures exploracions, apuntem aquí una dada important que mereixeria una investigació més específica: el Cançoner de carmelites descalces de Barcelona conté dues composicions en català ([CCXCVIII] «Jesus es nat anemlo a veurer». *Inc.*: «Bon ofici és lo pastor...», p. 202-203; i [CCXCIX] «Cobles de la nativitat de Xpo». *Inc.*: «Fruïta novella...», p. 204-208), obra de la mateixa copista (*onzena mà*) gairebé al tancament del manuscrit,¹³⁶² que pertanyen a la tradició oral i que van ser copiades en altres manuscrits de l'època. Així, totes dues peces són transmeses pel cançoner recopilat per Ildefons de Barcelona (doc. 1777-1823), *Libro de Canciones*.¹³⁶³

A més, junt amb aquest, altres tres manuscrits dels s. XVII-XVIII apleguen la primera peça: dos són conservats a la BC; el primer és una miscel·lània poètica i dramàtica que conté obra de Pedro Calderón de la Barca (1601-1681), Fernando de Zárate y Castronovo (c. 1612-1660) i altres¹³⁶⁴ i, el segon, un manuscrit anònim que recull una oració a sant Cebrià i nadalés.¹³⁶⁵ Un altre Cançoner, obra del poeta desconegut Jeroni Vilar (doc. 1609-1618), conservat a l'ABEV, també recull la mateixa peça [CCXCVIII].¹³⁶⁶ A més a més, quant a aquesta mateixa composició, gràcies a una referència exhumada de les lectures

¹³⁵⁶ DBACD [s.v. *Felip de Sant Joan, Arenyó (Tona, 1590-1667, Vic)*].

¹³⁵⁷ BUB, [Miscel·lània d'obres religioses en prosa i en vers], Ms. 1146. Vegeu-ne una descripció a MCEM i a Miquel Rosell (1958-1969: III, 192-193).

¹³⁵⁸ Sobre aquesta forma poètica conreada al barroc, lleg. «Capítulo XCII. De los ecos» (Díaz [1759]).

¹³⁵⁹ BUB, Ms. 1146, f. 336-336v («Al Nacimiento. Seguidillas». *Inc.*: «Ya se parten de Oriente tres reyes...»).

¹³⁶⁰ BPT, Ms. 264, f. 16-18 («Letra al Espíritu Santo». *Inc.*: «Donde pica la pájara pinta...»). Cançoner copiat per diverses mans (s. XVII-XVIII). Vegeu-ne una descripció a MCEM.

¹³⁶¹ Una edició de la peça, acompanyada de la partitura musical a Climent (ed. 1996: 363 i 493), que recopila, a més, la versió 'a l'humà' (ed. 1996: 402 i 520).

¹³⁶² Les pàgines que hi segueixen (209, 210 i 211) van en blanc.

¹³⁶³ BC, Ms. 57 («Letra al naxamén del Senyor». *Inc.*: «Bon ofici és lo pastor», f. 64-65 [62-63] i «Letra al naxament del Senyor». «Estrivillo». *Inc.*: «Fruïta novella, gran maravella», f. 38v-40 (36v-38). Veg. una descripció del manuscrit a MCEM.

¹³⁶⁴ BC, Ms. 1841 («Letra al divino». *Inc.*: «Bon ofici és ser pastor», f. 20-20v); el trobem descrit a MCEM.

¹³⁶⁵ BC, Ms. 1681 («4a». *Inc.*: «Bon ofici és lo pastor», f. 12v-13v; veg. MCEM.

¹³⁶⁶ ABEV, Ms. 268 («Rahonament de [rallat entre] de 3 pastors quant saberem la nativitat del S»). *Inc.*: «Bon ofici es ser pastor», f. 78). Una descripció del manuscrit a MCEM.

bibliogràfiques sabem que es trobava també transcrita en un Cançoner de les religioses caputxines de Barcelona, actualment desaparegut, del qual no es té notícia més enllà d'aquesta dada.¹³⁶⁷ Com podem constatar, ens trobem davant d'un tema que requereix una investigació més aprofundida sobre tota aquesta producció manuscrita que recull cançons populars que circulaven entre els convents de l'època, que aportés nova llum i que ens permetés descobrir les coordenades culturals i poètiques en què van viure i es van moure les religioses de l'època.

Fet i fet, en aquest apartat hem examinat el procés de compilació que les successives religioses van emprendre per a la creació del Cançoner poètic de la comunitat de carmelites descalces de Barcelona, des de les èpoques més primerenques de la seva fundació. Hem intentat reflexionar sobre els processos de creació i transmissió de les peces; hem descrit els cicles temàtics, propis de la tradició carmelitana, i certs corrents lírics de l'època, per intentar emmarcar una producció present de manera heterogènia al manuscrit. Interessa, així mateix, remarcar la presència de peces emmarcades en les col·leccions de poesia 'al diví' que circulaven i que s'incorporen al Cançoner carmelità barceloní com a tradició pròpia al servei de la devoció col·lectiva conventual. Però fonamentalment, el quadern poètic recull els càntics creats per les religioses de la comunitat de la Immaculada Concepció per celebrar les seves festivitats, i que han romàs intactes en la memòria col·lectiva de les religioses, gràcies sobretot a la funció de preservació del Cançoner. La revisió del llibre poètic ens ha permès endinsar-nos en un àmbit completament desconegut, com és el de les celebracions conventuals d'època moderna, a fi de posar la nostra mirada sobre les implicacions literàries i, en general, culturals que aquestes van tenir per les religioses que s'hi van lliurar. Hem examinat aquestes circumstàncies de poetització, ja que, considerem, com ja havia remarcat Orozco que no podem entendre els versos que hem editat aïllats de la seva circumstància i de la finalitat que acomplien en la vida espiritual i conventual carmelitana. En definitiva, al capdavall, això ha implicat conèixer i assumir en tota la seva complexitat, l'univers poètic i festiu de les religioses carmelites descalces, vinculada amb la poesia religiosa devocional del seu temps i que al llarg dels segles han maldat per mantenir-lo viu. La singularitat d'aquest manuscrit és que ha acompanyat a les religioses de la Immaculada Concepció al llarg de la seva existència: com a lectura silenciosa i individual en la cel·la de cada monja, recitat en veu alta al refectori o, esclar, cantat en el cicle festiu de la comunitat. Un valuós tresor documental que devem conservar, conèixer i estudiar encara més per poder-lo valorar com mereix.

¹³⁶⁷ La notícia del manuscrit la proporciona l'*Inventari de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, dedicat als cançoners tradicionals catalans: en descriure un document amb la composició citada indica que la seva procedència és el dit manuscrit desaparegut, en paraules d'Aguiló: «5-X. Numerada "3. Pastor" per Aguiló. Un sol document, titulat La vida del pastor, amb una versió que comença "Bon ofici te el pastor / que pasa la vida alegre / nol melancolisa res / fasi fret ploguia ó nevia" (Aguiló anota que es "vulgar p[e]ro grafica" i precisa que procedeix "De un libr. MS de cançones pastoriles del Convento de Capuchinas de Barna» (Massot 1993: 45). No l'esmenten ni Basili de Rubí (1971) ni Valentí Serra de Manresa (2002) en els seus treballs dedicats a les aportacions culturals de les caputxines. El germà Serra de Manresa ens informa que el convent barceloní de les caputxines fou arrasat en dues ocasions: durant la Setmana Tràgica de Barcelona, el 1909, i durant la Guerra Civil del 1936-1939, en què segurament es degué perdre aquest manuscrit.

2.3.3. Un manuscrit amb poesia de les religioses caputxines: desconegut i pendent d'estudi

A través de la consulta a la Biblioteca Hispano-Caputxina, situada al convent de germans caputxins a Sarrià (Barcelona),¹³⁶⁸ motivada per la recerca del cançoner de les caputxines esmentat unes línies més amunt, vam descobrir amb sorpresa l'existència d'un manuscrit factici, amb variada obra poètica, de diversa i desconeguda procedència. Per aquesta heterogeneïtat dels materials recollits, desconeixem si el manuscrit conté poemes que havien pertangut al Cançoner originari al·ludit per Aguiló abans de la Guerra Civil. En qualsevol cas, es tracta d'una miscel·lània sense paginació, escrita majoritàriament en llengua castellana amb algunes composicions catalanes, de poesia devota: són peces en diferents formes mètriques adreçades al Naixement de Crist, al Santíssim Sagrament, a alguns sants i, especialment, villancets o coples escrites amb motiu d'algunes professions i vesticions de religioses; temes presents en la tradició poètica caputxina, tal com llegim en els treballs de Romero Frías (2013; i 2014) que ha dedicat als Cançoners poètics de les caputxines del convent de San José de Sassari (Sardenya), fundat el 1673 amb religioses del convent de la Concepció de Madrid.

Pel que fa a l'origen de les peces, el germà Valentí de la Serra m'informa que es tracta d'una recopilació relligada de producció procedent de diversos convents femenins i masculins, la qual cosa queda demostrada amb la presència tant d'una veu femenina com masculina en els versos. La problemàtica d'estudi que presenta aquest material també radica en el fet que els versos procedeixen de convents de tota la província (Palma de Mallorca, Mataró...), però també de convents aragonesos, tal com consta en algunes rúbriques o títols, que demostren l'estreta vinculació dels convents barcelonins amb els de Saragossa – hem de recordar que la fundació de les caputxines de Saragossa havia estat duta a terme per barcelonines encapçalades per Àngela Astorc. Això demostra, al capdavant, l'intercanvi intens de materials entre convents d'un mateix orde, ja fos escrit per les mateixes religioses o per religiosos o devots que feien arribar a les monges els seus materials poètics. Les particularitats que presenta el manuscrit miscel·lani, relligat, que recull tant poesia manuscrita, de caire devot, com els cants i villancets paralitúrgics commemoratius –alguns d'ells impresos–, evidencia la necessitat d'estudiar-lo de manera exhaustiva, i independent als materials que aquí podem oferir. Aquesta tasca implica un treball d'una magnitud inabastable per a la nostra recerca, pels límits establerts, i que pretenem oferir en un futur. Sigui com sigui, aquesta nova troballa, confirma l'afició poètica també entre les religioses caputxines, tema que necessita d'investigacions futures més aprofundides.

¹³⁶⁸ BHC, Ms. 7-6-9, «Papeles varios», [s.f.]. Serra (2002: 221-222) cita aquest manuscrit, però n'esmenta només les composicions de caràcter celebratiu dedicades a professions i vesticions, algunes impreses.

2.4. Els usos poètics monàstics més enllà del Carmel: les autores religioses de l'àrea catalana amb obra conservada

Aquest ambient de poetització reglamentat en un context de devoció o de recreació comunitària que aflorà en el convent de San José d'Àvila i en d'altres convents del primer Carmel reformat, com ara el convent de la Immaculada Concepció de Barcelona, es va projectar més enllà d'aquests claustres¹³⁶⁹ fins a estendre's a d'altres convents femenins, d'ordres diferents, que es van veure irradiats del mateix carisma de santedat de Teresa de Jesús, com ja hem vist. Així, veiem com aquest fenomen poètic vinculat a la reforma de l'orde carmelità va acabar sent importat a d'altres congregacions o ordres, alhora que també va comportar que les comunitats religioses s'intercanviessin epistolàriament els materials que anaven component per a ús personal, cosa que va generar una gran efervescència poètica.¹³⁷⁰

D'aquest intercanvi poètic interconventual que està àmpliament documentat en convents castellans de l'orde carmelità, amb dades extretes de l'epistolari de Teresa de Jesús (García de la Concha & Álvarez Pellitero 1982: X-XI), no en tenim tantes referències per als territoris de parla catalana; per a l'àrea catalana, sorprén l'existència del cançoner de sor Eulària Teixidor, religiosa dominica de Montsió, el qual va acabar formant part del fons de les clarisses de Sant Antoni i, posteriorment, de les benedictines, com tot seguit veurem.

2.4.1. Sor Eulària Teixidor i Pujades (Barcelona, 1712- 1767) i el seu cançoner

2.4.1.1. Rere la pista del perfil biogràfic de l'autora

El quadern que passem a analitzar tot seguit, amb el títol de *Coblas* és obra de sor Eulària (o Eufràsia) Teixidor i Pujades, autora totalment desconeguda per haver restat el seu quadern inèdit en un arxiu conventual fins al moment.¹³⁷¹ El manuscrit anava camí de conformar part del patrimoni anònim de la comunitat, com a una mostra més de poesia conventual anònima, perquè no està signat i les rúbriques parlen d'un jo poètic indefinit en 3a persona («una religiosa», «una alma», «el alma», però amb una veu poètica present en 1a persona en les composicions, d'acord amb el caràcter confessional de moltes d'elles); amb tot, atribuïm a sor Eulària l'autoria d'aquest cançoner per l'anotació del lloc (*Sor E. Teixidor, OP (Montsió) Coblas, 1767*). I, especialment, gràcies a la informació proporcionada per una postil·la que tanca el volum, deguda a una mà diferent a la que copia les peces del quadern. L'anotació, que podria pertànyer al confessor de sor Eulària, home de confiança de la

¹³⁶⁹ Tal com ja va concloure Orozco, l'ambient de poetització gestat en els convents femenins de l'orde carmelità descalç va ser imitat pels convents de religiosos carmelites (1959: 157). Tal com recorda Baranda (2013) altres ordres van incorporar el temps de les recreacions a les seves regles.

¹³⁷⁰ Com a mostra, el 1578, els carmelites calçats andalusos Diego Suárez i Diego de Coria objectaven al Nunci Felipe Segà que: «...a las monjas que han fundado enseñan que hagan coplas y versos y ellos les embian las que hazen» (*apud*. Álvarez Pellitero 1983: 525). Per a l'àmbit català, es parla, fins i tot, del «registre de les escaramusses poètiques entre convents, tan corrents aleshores» (Valsalobre ed. 2002: 48), en què s'haurien involucrat tant convents masculins com femenins.

¹³⁷¹ Es troba a l'arxiu del monestir de Sant Benet de Montserrat, provinent del fons de santa Clara de Barcelona (ASBM, SACB, Producció literària. núm. 662). A Zaragoza (2013b i 2013d) ja vam donar a conèixer la notícia del manuscrit i apuntàvem les línies bàsiques del seu contingut.

religiosa a les mans del qual va arribar el seu quadern poètic personal, o d'un altra persona que obeiria ordres del mateix, diu:¹³⁷²

Eufrasia Teixidor, priora de Montsió (m.1767)

La monja que escribió todas las coblas de este libro y las compuso del modo que ella avisa en su prólogo, fue la R.M.V. Eufràsia Teixidor, que murió siendo priora del convento de Montesión, orden de predicadores de Barcelona, a la una de la mañana del día [X], mes de julio de 1767; la qual hubo una enfermedad muy penosa y prolongada, y en ella fue assombro de resignación y paciencia a todas las monjas, y que su muerte para todas de grande constancia y exemplo, por dexarles evidentes señas de ser su muerte la más graciosa a los ojos de Dios. Un mes antes de morir, viendo que se le iba acercando esse tiempo, escribió una carta a su confessor y le embió inscrita en ella la décima siguiente, que fue la última que compuso, para pedir la gracia de morir bien y en el amor de Jesús, la qual ha aparecido a su mismo confessor copiar en esse mismo libro para gloria de Dios [...] (*Cobles*, p. 248-249).¹³⁷³

Aquesta nota ens desentranava la identitat de la autora, per bé que sols ens en proporciona un determinat perfil religiós estereotipat: aquí, sor Eulària és presentada succintament como un model de santedat digne a emular, un espill de virtuts («assombro de resignación y paciencia a todas las monjas», de «grande constancia y exemplo», por «ser su muerte la más graciosa a los ojos de Dios»...). A més, hi ha un detall que caldria tenir en compte: malgrat que en tota la documentació consultada, la nostra autora hi apareix com a sor Eulària, –essent aquest, fins i tot, el nom que consta en la seva signatura en la documentació administrativa monàstica [Apèndix 3. Il·lustració 12], així com també en una carta afectuosa adreçada a la seva germana¹³⁷⁴ [Apèndix 3. Il·lustració 13]– en la nota final del quadern, se li assigna el nom de sor Eufràsia. Efectivament, podria tractar-se d'una mera confusió ortogràfica (Eulària=Eufràsia) efectuada per algú que desconeixia l'autora (i per tant això donaria pes a la hipòtesi que l'autor de la nota fos algú aliè al confessor); tanmateix no és descabellat pensar que, en morir sor Eulària hi hagués una intenció de promocionar-la com un paradigma espiritual, un model de santedat a seguir en la seva comunitat. Així doncs, en atorgar-li el nom d'Eufràsia, és possible que s'intentés establir una genealogia de dones amb un carisma místicoespiritual determinat, relacionant i situant a la poeta del segle XVIII com a digna successora d'una altra Eufràsia virtuosa de la mateixa comunitat que pertanyia aquesta, que l'havia precedida uns segles abans: es tracta de sor Eufrasina Toralla, morta el 1466, la vida de la qual va transcórrer en el convent amb un gran carisma, entre penitències, visions i èxtasis (Diago 1599: 272). En qualsevol cas, aquesta és tan sols una hipòtesis i hem de considerar que el nom de sor Eufràsia que consta al quadern és una atribució posterior.

Més enllà de les dades estereotipades que trobem al quadern, les nostres investigacions arxivístiques dutes a terme en diferents fons documentals, ens han permès indagar sobre aquesta autora oblidada fins ara, i completar un poc més el seu perfil biogràfic (Zaragoza 2013b i 2013d). Així, gràcies a la documentació consultada en l'arxiu

¹³⁷² A Zaragoza (2013: 344 y 346) vam apuntar que la nota pertanyia al confessor (tot considerant que podria estar referint-se a si mateix en 3a persona, com a mecanisme d'humilitat), però és possible que es tractés d'una persona aliena que va tenir accés al manuscrit amb posterioritat.

¹³⁷³ Error en la paginació: en realitat es correspon a les p. 233-234.

¹³⁷⁴ Escrita en català, està datada el 12 de octubre de 1749; localitzada a l' AHSCP, com ens referim tot seguit.

del monestir de Santa Maria de Montsió, on va viure sor Eulària, sabem que va nèixer el 1712 a Barcelona,¹³⁷⁵ filla d'Alamanda Pujades, i del Doctor en Drets Ramon Teixidor «burgés honrat de la vila de Perpiñá»,¹³⁷⁶ pertanyent a una llustre saga de notaris barcelonins. Les nostres perquisicions sobre els orígens familiars de la religiosa ens van dur fins la documentació custodiada en el fons de l'Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau (AHSCP),¹³⁷⁷ on vam rastrejar i localitzar documents de gran valor sobre Alamanda Bru i Teixidor, hereva de la família Teixidor i Pujades i germana major de la nostra autora.¹³⁷⁸ Entre aquests papers, relatius a propietats i patrimoni familiar i que ens permet establir una ampla genealogia per l'ampla cronologia que abasten (1612-1842),¹³⁷⁹ hi localitzem el nom d'Eulària en diverses ocasions, esmentada com a hereva¹³⁸⁰ en el testament i en el codicil de la seva germana, Alamanda. Així mateix, en una clàusula hereditària conservada entre dita documentació, la mare d'ambdues, Alamanda Teixidor i Pujades, ja vídua, manifestava els seus desitjos que quan li arribés la mort, la seva filla gran gestionés l'entrada de la benjamina Eulària en algun dels convents de la ciutat, com a alternativa a un bon matrimoni.¹³⁸¹

¹³⁷⁵ ADM, *Profesiones 1657 a 1834*, [f. 34].

¹³⁷⁶ ADM, *Llibre de professions*, 1646-1888, f. 21.

¹³⁷⁷ L'Hospital de la santa creu va esdevenir hereu universal d'Alamanda Teixidor i Pujades, en morir sense descendència.

¹³⁷⁸ AHSCP, *Herències, llegats*. Vol. VIII. Inv. 1. Carpeta 10/13. Amb la lectura d'alguns documents sabem que el matrimoni Teixidor Pujades, que va signar els seus capítols matrimonials el 26 de juliol de 1704, va tenir altres fills dels quals sols es conserva l'acta de baptisme de Teresa Teixidor, amb data del 8 juny de 1705 i de Ramon Manuel Pere Pau Teixidor, amb data del 23 de setembre de 1713, com que en aquest moment Barcelona es trobava assetjada, per al naixement del seu fill, Alamanda es trobava retirada a Sant Martí de Boadella (Solsona) (AHSCP, *Herències, llegats*. Vol. VIII. Inv. 1. Carpeta 10/13, Plec 6, Doc. 27 y 28). El fet que ja no es torne a fer menció en la documentació d'ells suggereix que van morir infants

¹³⁷⁹ La BC també conserva correspondència d'Alamanda Teixidor, i Pujades (mare) vídua, resident a Barcelona: 4 cartes en català d'Isabel i Ambrós Oliveres i Rovira, mare i fill de Moia, de qui és creditora (Moia, 19 de setembre 1730- 9 de gener 1732) i una carta d'Antoni Toneu, clergue, a Valentí Picanyol, prevere, sobre un deute a favor d'Alamanda Teixidor (Moia, 17 abril 1730) (BC AH Capsa 3).

¹³⁸⁰ «Deixo a sor Eulària Teixidor, religiosa germana mia sinquanta lliuras cada any durant sa vida natural, tant solament, las quals son a més de las sinquanta li'n firmi i baig obligar donar-li cada any, quant estava per entrar en religió y tinch consignadas sobre la casa gran, que tinch venuda al sr. Brausi, lo qual señor durant la vida de ma germana deu pagar-li tots anys ab dos plasos, las ditas sinquanta lliuras [...] Y així mateix deixo a la dita ma germana, dos llansols de lli y sis cuxineras, quatre de lli y dos de tela, quatre toballolas de las millors y dotze toballons dels millors y la escaparata del Niño» (AHSCP, *Herències, llegats*. Vol. VIII. Inv. 1. Carpeta 10/13., Plec 1, Doc. 1. *Testament de la Sra. Alamanda Bru y Teixidor, viuda. En poder de Anton Comelles, not. Pub. Real Col·legi de n. de Barcelona, als 23 de juny 1763 publicat a 13 d'agost de 1772*, [f. 5-5v]). Posteriorment, al codicil d'Alamanda, amb data del 29 de juny de 1771 i publicat el 13 d'agost de 1772, s'al·ludeix a la mort de sor Eulària, esdevinguda uns anys abans (1767).

¹³⁸¹ «Y declarant ma voluntat, vull, ordén y man que dita sra. Alamanda Bru y Teixidor, filla y hereva mia sia tinguda y obligada en haver de mantenir en sa casa a dita Eulària Teixidor, filla mia y germana sua, fins sia aquella en matrimoni col·locada o haje entrat en religió, de tots los aliments a la humana vida necessaris de menjar y béurer, calsar y vestir segons la desència de son estat, axí en sanitat com en malatia. Y en lo cas que dita Eulària no volgués cohabitar ab dita sor Alamanda, sa germana, en est cas vulgue per dita Sra Alamanda li sian pagadas cada un any en un dels monasteris de religiosas de la present ciutat o en algunas de las casas de sos parents cent y vint lliuras bar[celo]n[es]as, pagadoras per tersas antisipadas; ço és cent lliuras per sa despesa y las restants vint lliuras per son calsar y vestir. Y en lo cas que dita Alamanda Bru y Teixidor enviudàs y no tornàs a casar, en est cas prego a las dos que fassan cohabitació, a fi de que més còmodament pugui viurer y tractar-se conforme son estat» (AHSCP, *Herències, llegats*. Vol. VIII. Inv. 1. Carpeta 10/13, Plec 7. Doc. 49. *Clàusula hereditària del testament de la Sra. Alamanda Teixidor y Pujades*, [f. 1-2]). Segons altres documents, la mare hauria signat testament el 20 de novembre de 1734. En la clàusula hereditària, Alamanda al·ludeix al testament del seu marit difunt, Ramon Teixidor, signat el 1728, on apareix com a hereva la seva filla Eulària Teixidor, encara «donzella».

Finalment, un cop difunta la mare, Eulària va acabar consagrant-se a la vida religiosa amb vint-i-cinc anys, gràcies a les gestions econòmiques realitzades per la seva germana i el seu marit, Francesc Bru i Rou –veí i corregidor de Berga, llicenciat en lleis per la Universitat d’Osca (1729) i doctor en dret per la de Cervera, admès el 1730 com a advocat a l’Audiència Catalana–, que van obeir a les darreres voluntats de la mare.¹³⁸² Així, el 22 de abril de 1737, Eulària va ingressar com a monja corista en el monestir de monges *predicadores* de Montsió,¹³⁸³ de Barcelona, i la professió solemne va tenir lloc tres anys més tard, el 1740,¹³⁸⁴ en una cerimònia oficiada pel religiós dominic fr. Josep Mercader (m. 1779), que en va predicar el sermó.¹³⁸⁵ Sor Eulària va romandre la resta dels seus dies al convent, amb tot, de la seva vida conventual en sabem ben poca cosa; a través de l’inventari de la biblioteca paterna que va parar en mans de la filla gran Alamanda, deduïm que Eulària estava familiaritzada amb la cultura lletrada i va entrar al convent amb bona formació intel·lectual. Aquesta formació i una bona predisposició van contribuir que adquirís plena autoritat en la comunitat, ja que dotze anys després de la seva professió, va exercir el càrrec de priora al llarg de dos triennis que va alternar amb la seva dedicació literària: durant 1752-1755 i, deu anys més tard, el 1765, fou reelegida fins que li va sobrevenir la mort el 1767, sense haver acabat el mandat.¹³⁸⁶

Respecte a la producció escrita de sor Eulària, el Cançoner és l’únic que ha conservat; sabem que mentre va viure al convent dominic, va mantenir una relació epistolar amb la seva germana i amb el seu confessor, per les referències ja proporcionades, però hem estat incapaços de trobar algun rastre d’aquesta correspondència en els arxius consultats, més enllà de l’esmentada carta adreçada a la seva germana, a través d’un destinatari anònim, que deduïm es tracta del marit d’aquesta, Francesc Bru i Rou.

2.4.1.2. Descripció del manuscrit

Abans de passar a descriure el cançoner de sor Eulària és interessar de reflexionar sobre una qüestió, relacionada amb la seva procedència: actualment, com ja s’ha explicat, es troba al monestir de Sant Benet de Montserrat, però el document pertany al fons de l’antic

¹³⁸² Comptem amb una explicació detallada de la forma de pagament del dot per part d’Alamanda i l’espòs a favor d’Eulària (AHSCP, Herències, llegats. Vol. VIII. Inv. 1. Carpeta 10/13, Plec 9, Doc. 60. *Diligències practicades per la justificació dels crèdits d’Alamda [sic] Bru contra los béns de son pare lo Dr. en d[ref] Ramon Texidor*).

¹³⁸³ Eran nomenades així pel poble (Paulí 1952: 44). Sobre el monestir on va residir durant gairebé tota la seva vida sor Eulària, hem de tenir present que, des de la seva fundació, a càrrec de la infanta Maria de Aragó el 1347 a Barcelona, ha tingut diferents emplaçaments, en paral·lel amb la inestabilitat política i econòmica del moment. El 1950, les religioses es van traslladar a Esplugues del Llobregat, població propera a Barcelona on encara resideixen (Paulí 1952; Hernández 2002).

¹³⁸⁴ ADM, *Llibre de professions*, 1646-1888, f. 21 i *Profesiones 1657 a 1834*, [f. 34].

¹³⁸⁵ Tal com llegim en el sermó conservat al Ms. 747 de la BUB, miscel·lani, datat entre 1740-1764, que recull alguns dels sermons de l’autor sota el títol (al llom): «Mercader. Sermones | otras cosas». Devia procedir de la biblioteca del convent de Santa Caterina, de Barcelona. Hi trobem el sermó dedicat a la professió de sor Eulària als f. 39-[40], que no aporta cap referència biogràfica de la novícia, sinó les obligacions que aquesta hauria de tenir present en la nova etapa de professió, tot seguint un estil afectat de la predicació amb referències al discurs bíblic. Vegeu una descripció del ms. a Miquel Rosell (1958: II, 274-275) i a MCEM.

¹³⁸⁶ ADM, *Llibre d’òbits*, f. 36. La data de defunció també consta al darrer full del manuscrit que estudiem.

monestir de Santa Clara de Barcelona.¹³⁸⁷ Cal advertir que Sant Benet de Montserrat és una institució monàstica femenina de creació moderna (1952), com a conseqüència de la fusió de dues comunitats preexistents: el monestir de clarisses de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona (1233/36-1952) i el monestir de benedictines de Sant Benet de Mataró (1881-1952). L'actual monestir, doncs, acull els fons històrics d'ambdues comunitats (MSCB) i (MBM), així com la documentació actual generada per la comunitat monàstica vigent (MSBM) (Jornet 2007b). Aquest origen inesperat del manuscrit –malgrat que encara no estem en condicions d'apuntar cap hipòtesi sobre la seva circulació– ens permet plantejar-nos una sèrie de qüestions: hi ha la creença massa generalitzada que els decrets tridentins van relegar les religioses a l'ostracisme i a la clausura conventual absoluta, allunyades del món material, i per tant, de les pulsions esteticoliteràries imperants del moment.

També es considera que els escrits que ens han arribat de les religioses de l'època moderna, van comptar amb una nul·la circulació, adreçades només a les seves companyes de professió i a l'ús que en, darrera instància, en volguessen fer les instàncies eclesiàstiques en morir l'autora (impressió de la Vida o Sermons, cròniques oficials de l'orde o convent...). Ara bé, el fet que aquest manuscrit traspasés els murs claustrals on originàriament fou creat, aparentment per a ser consumit intramurs, i hagués aparegut al convent de les aleshores clarisses barcelonines ens demostra novament la permeabilitat dels límits claustrals (Zaragoza 2011 i 2012 [2015]). D'altra banda, aquesta troballa ens projecta el món conventual femení com un espai idoni per a la circulació, intercanvi i consum d'una producció poètica femenina (i també masculina) que sovint era copiada i que no només circulava de forma manuscrita a dins del convent sinó que era intercanviada fins i tot entre comunitats d'ordres diferents (Barbeito 2007: 48), com és el cas que ara ens ocupa.¹³⁸⁸ En definitiva, no deixa de ser sorprenent descobrir com aquest autògraf que en principi havia de ser d'ús personal de sor Eulària (i a tot estirar de la seva comunitat) esdevingué lectura, i, per tant, focus d'influència, d'una comunitat de religioses d'un orde completament diferent i amb tradicions divergents.

El llibre poètic, en bon estat de conservació i de lectura fàcil, consta d'una encuadernació de carter amb cobertes flexibles de pergamí i de 235 pàgines, de paper (1 f. de guarda + 234 pàgines; amb foliació moderna en llapis). Els fulls fan 200 x 155 mm, escrits a una sola columna. El volum està escrit íntegrament en castellà i està conformat per tres seccions, escrites per dues mans diferents: mentre que la nota final, de la qual ja hem parlat, pertany a una mà aliena a l'autora, el pròleg, situat al vers del foli que serveix de guarda, i les composicions són autògrafs de sor Eulària, per tal com hem pogut comprovar que es tracta de la mateixa cal·ligrafia present en la documentació conventual. La dominica, com tantes altres escriptores de la seva època, acompanya la seva obra amb un discurs

¹³⁸⁷ ASBM, SACB, Producció literària. Núm. 662.

¹³⁸⁸ Entre les pàgines del volum trobem un full solt que conté un sonet, anònim, que tal com clama el títol es tracta d'una traducció copiada amb una bella cal·ligrafia i una caplletra de color vermell. Es refereixen a aquest llegat manuscrit que circulava en l'àmbit conventual femení Cátedra, & Rojo (2004: 115).

proemial tòpic on explica les seves motivacions d'escriptura, fent-se seva la retòrica de l'escriptura conventual, originada sota el precepte i estímul del confessor:¹³⁸⁹

Coblas que á escrito una religiosa ignorante, sin letras ni arte no quando ella quiere sino quando Dios se lo da, que las más vezes es en la oración, en donde siente un movimiento en su interior que le parese no puede quietarse asta aberlas escrito. Otras vezes se lo manda su confesor quando ella menos piensa y aunque le parese imposible entonces dezir cosa, no se atreve a replicar, confiando que aquel Sr. que le movió a él para mandárselo le dará gracia a ella por obedezzer; y así susede que todas se asen con muy poco trabajo, que si fuese nesario discurrir mucho en ninguna manera lo aría pues su fin solo es ensender la voluntad en el amor de Dios y traer el pensamiento ocupado en su dulce Esposo. Y así las más, las á conpuestas ocupada con sus obediencias, en espesial las de la Sagrada Pasión y las miditaciones del Padre Nuestro, que en esa ocación eran artas sus ocupaciones y muchos los disgustos; y por ese motivo y no tener ella arte an de ir con muchas faltas, pero no piensa que lo aya de ver sino su confesor, a quien lo remite por obedezzer lo mandado. Viva Jesús (*Coblas*, p. 1).

Cal apuntar la importància d'aquesta secció en una obra d'autoria femenina, per tal com, impregnada de la retòrica de la *captatio benevolentiae* havia de servir a la dona que escrivia per autoritzar-se com a veu emissora davant dels seus lectors i legitimar aquella obra: «Como estructura retórica se coloca al inicio de la *dispositio* de las partes de un discurso y como el exordio cumple una función introductoria de preparación del auditorio» (Luna 1993: 597). Així doncs, el pròleg està marcat per les estratègies textuais destinades a reforçar l'obediència al confessor i a Déu, i a la subjecció a l'Església, així com a remarcar la humilitat de l'autora (de fet, s'hi autodefineix com a «religiosa ignorante, sin letras ni arte»)¹³⁹⁰, amb l'objectiu de desmarcar-se del protagonisme que li pogués reportar aquella obra. Tal com li llegim, davant el manament d'escriptura exprés del confessor, sor Eulària se sent incapacitada per assumir-ho per la seva «falta de entendimiento»; se li suposa una tasca àrdua, però finalment, venç les seves resistències a escriure i sols l'auxili de la inspiració divina li permet fer-ho. Amb això està eludint responsabilitats davant la pròpia obra, deixant-la en “mans divines”, com tantes autores al servei de Déu:

El medio más frecuente y de mayor uso, sobre todo entre las religiosas, es el que deja la responsabilidad en manos divinas, pues solo por voluntad de Dios se puede explicar que una mujer sea capaz de escribir, lo que es manifestación inequívoca de que elige a los más débiles para expresarse; también estas autoras se escudan a veces en la obediencia (Baranda 2005b: 92).

A aquest breu apartat, hi segueix la transcripció de 53 composicions, numerades, amb la lletra de la mateixa sor Eulària.¹³⁹¹ Algunes correccions de la lectura presents en el text (efectuades per l'autora mateixa) ens fan pensar en la possibilitat que es tractés d'una reproducció en net de sor Eulària, de les composicions que li hauria anat fent arribar al seu confessor, en fulls solts, a mesura que aquest li ho anava sol·licitant en el seu seguiment

¹³⁸⁹ No cal dir que els tòpics als qual recorre sor Eulària coincideixen amb els emprats per Teresa de Jesús (García de la Concha 1978: 91-93).

¹³⁹⁰ Un tòpic recurrent en la literatura monàstica femenina era situar l'obra en el plànol de la devoció més que no pas en el plànol de l'erudició: p. e., la religiosa Sor Manuela de la Santíssima Trinidad, qualificava així els poemes de sor Catalina de las Llagas: «Bien apartados van los versos de toda curiosidad y arte, pero muy llenos de espíritu y de devoción» (*cf.* Baranda 2013: 166). A continuació, considera l'estudiosa al respecte que: «Al igual que sor Manuela, otros biógrafos o autores profesionales reconocen explícitamente esta falta de numen poético cuando reacomodan las obras para su impresión, se excusan destacando en los versillos el valor devoto y el espíritu religioso para justificar su recuperación escrita, aunque no por ello dejan de engastarlos en sus escritos» (2013: 166-167)

¹³⁹¹ A les quals caldria afegir una dècima de la mateixa, copiada per una altra mà al final del quadern [CCCLI].

espiritual, o en dies específics, per als quals demanava peces poètiques a la religiosa, tal com detectem en algunes rúbriques ([CCCVI], [CCCXXIX], [CCCXXXII] i [CCCXXXIX]).

Tot sembla indicar que l'interés del confessor per recopilar tota l'obra d'aquesta religiosa, el va dur a ordenar-li que organitzés i copiés la seva obra, i inclús féu copiar (o va copiar) al quadern una dècima que aquesta li havia adreçat per correspondència abans de morir [CCCLIV]. Això ens permet de visualitzar els desitjos del confessor de deixar per a la posteritat el quadern de sor Eulària, per bé que fos tan solament per via manuscrita, a l'abast, en principi, d'un cercle lector limitat: el mateix confessor i les companyes de professió. Així mateix, la presència de l'esmentat pròleg autògraf, impregnat dels tòpics necessaris per condicionar i preparar el lector i, en definitiva, per autoritzar «una voz propia en un campo de producción simbólica estrictamente reservado a los varones de la Iglesia» (Castillo 2006: 159)¹³⁹², ens permetria crear-nos la hipòtesi a propòsit d'un projecte de difusió potser major; amb tot, sabem també que la impressió de l'obra femenina resultava problemàtica en aquestes centúries [veg. Capítol 5. Subapartat «1. Transmissió textual manuscrita versus transmissió textual impresa»], de manera que no ens podem aventurar a afirmar l'existència d'un projecte d'impressió. En efecte, se'ns plantegen algunes incògnites sobre la possible repercussió del manuscrit, més enllà dels murs on fou escrit, o sobre un possible projecte de difusió de l'autora i la seva obra pòstumament (amb la circulació del quadern extramurs), sobre les quals pretenem llançar llum en un futur, amb nova documentació a la mà.

2.4.1.3. Contingut i funcionalitat del manuscrit

Tot fent una lectura general del manuscrit, podem afirmar que es tracta de poesia de to devot i estil senzill que podia ésser cantada;¹³⁹³ pel que fa a la definició de *cobla* (catalanisme de *copla*) amb què està titulat el quadern, *el Diccionari Català-Valencià-Balear* recull el significat d' «Estrofa; conjunt d'alguns versos, que sol constituir la lletra d'una cançó popular» (s.v. *cobla*). Per la seva part, Díaz Rengifo considerava al «Capítulo XXI. De la consonancia de las coplas», de la seva *Arte poética española* que: «Copla se dixo de *copula*, vocablo latino que quiere decir unión y junta porque no es otra cosa copla sino junta de versos en particular [...] En la copla hay dos cosas: cierto número de versos y cierta consonancia entre los fines de ellos y, según la variedad de estas dos cosas, se diferencian y varían las coplas» ([1759]: 29). Gairebé sempre ens trobem davant composicions agrupades generalment en romanços¹³⁹⁴ encara que també hi trobem algunes dècimes, apariats i octaves.

¹³⁹² Veg. també Guilhem (1981).

¹³⁹³ Del mateix to i característiques, s'ha conservat l'obra poètica manuscrita de la religiosa toledana sor María de Santa Isabel (amb pseudònim Marcia Belisarda), que malgrat que fou preparada per a ser publicada, finalment s'ha conservat inèdita a la BNM; aquest autògraf ha estat objecte d'estudi (Cerezo 2012).

¹³⁹⁴ Les rúbriques són, en aquest aspecte, poc precises quant a l'estructura formal de la peça, ja que són presentades de manera indeterminada com a «sentimientos», «meditación», «coblas», «efectos»... excepte les dècimes i octaves, que sí que hi són especificades així.

Generalment, són peces dedicades a l'espòs Jesucrist o a un altre destinatari diví, com ara la Mare de Déu, sant Agustí, la mateixa Teresa de Jesús... Les rúbriques ja ens revelen que les composicions són de temàtica purament sagrada; predominen els soliloquis de l'ànima religiosa que, a través d'un elevat grau d'intimitat espiritual, es dirigeix al seu estimat Jesucrist, en les seves comunicacions privades individuals. Així doncs, aquests col·loquis poètics ens informen sobre l'evolució espiritual de la monja, atés que en la seva poesia reproduïx els seus anhels i l'angoixa que li causa el seu desig de seguir a Déu i de perfeccionar el seu camí espiritual a través del seguiment de les virtuts monàstiques ([CCCLII], [CCCXXVIII], [CCCXXX], [CCCXXXIV], [CCCXXXV], [CCCXLIV], [CCCLII] i [CCCLIII]). Des d'aquest punt de vista, doncs, podem considerar que el llenguatge poètic serveix, d'una banda, per cobrir les necessitats expressives de sor Eulària, tal com ja havia manifestat la mestra Teresa de Jesús amb relació a la seva obra poètica. I és que, com considera García de la Concha: «Siempre que el místico necesita comunicar la vivencia personal, recurre al lenguaje literario y, más en concreto, a las modalidades de éste –con su correlativo variante grado de estética– que el objetivo y el tipo de comunicación imponen» (1978: 142).

D'altra banda, podem considerar alhora que el cançoner també recull una possible funció utilitària, en tant que podia servir d'orientació en la formació espiritual de les religioses de Montsió. Aquesta funció podria explicar la imposició d'escriptura per part del confessor, interessat a explotar l'exemple de sor Eulària com a «anzuelo para una devoción directa y afectiva» (Baranda 2013). L'autora manifesta explícitament al pròleg aquesta ordre d'escriptura imposada, i també en algunes rúbriques de les peces: «Coblas que escribe una r^{sa} a quien á mandado su confesor que le explicase en unos versos los efectos que abia sentido en los diez días de sus ejercicios espirituales» (p. 18-31); «Coblas a San Agustín conpuestas en el día de su festividad, por aberlo asi mandado a una alma su confesor» (p. 103-107); «Coblas que ase una alma en tiempo de sequedad, y obscuridad de entendimien[...], por abersele mandado su confesor despues de mucho tiempo que se lo tenia privado» (f. 114-120), «Coblas que ase una re^{sa} a su patrona Sta Teresa de Jesus, por orden de su confesor en ocasion que le parecia imposible dezir cosa y le mando cotejase la distansia que abia de su vida a la de la Santa» (p. 128-131); «Coblas que ase una alma el día de la flecha de Sta Teresa, que abiendo pedido licencia a su Confesor por comulgar aquel día se la consedio con condision que conpusiese unas coblas en accion de gracias» (p. 139-144).

Així doncs, segons especifica l'autora al pròleg, les peces estarien fetes «con sus obediencias» i semblen formar part dels exercicis espirituals estipulats pel seu confessor, basats en el recolliment i l'espiritualitat més contemplativa. En l'esmentada nota prologal, Eulària hi remarca especialment les composicions referides a la contemplació de la imatge de Jesucrist sofrent en la Passió, de les quals hem localitzat al quadern: «Coblas de quando el Sr. llevó la Cruz por la Calle de Amargura» (p. 14-17), «Coblas de la oracion del huerto» (p. 90-93) i «Coblas de una alma esposa de Jesu Cristo que dezea aconpañarle en su dolorosa Pasion asta dar la vida con el en el calvario y quedar sepultada en su sagrado costado» (p. 154-197), un extensíssim poema de 1.072 versos en què la religiosa reviu les

escenes del Via Crucis com si ella fos un altre personatge bíblic més present en els esdeveniments. Així mateix, segons expressa la religiosa al pròleg, també responen a l'obediència les anomenades «meditaciones del Padre Nuestro», amb què es refereix a les set composicions poètiques que a mode d'oració –una per a cada dia de la setmana–, estan agrupades al quadern sota el títol: *Meditaciones sobre la oracon [sic] del Padre Nuestro, repartidas por los siete dias de la semana, benerando a Dios cada dia con un nuebo titulo* (p. 32-51). Són les següents: «Lunes. En este dia contempla el alma a Dios como a su Padre y digale, *Padre nuestro que estas en los Cielos, bendito sea tu nonbre*» (p. 32-34), «Martes. En este dia considere el alma a Dios como a su Rey y digale de corazon, *Rey Nues.^o. venga a nosostros tu S^o Reyno*» (p. 34-36), «Miercoles. En este dia se venera Dios como esposo y asi diga alma; *vuestra voluntad se aga en la tierra como al Cielo*» (p. 36-38), «Jueves. Meditacion para que el alma despierta el amor considerando a Jesus como a Pastor, y asi dira el *Pan nuestro de cada dia danosle yo*» (p. 39-41), «Viernes. En este dia se á de considerar que Jesus es Redemptor de nuestras almas y dezirle con afesto, *Redentor mio perdonanos nuestras culpas, como perdonamos nu^l deudas*» (p. 41-44), «Sabado. En este dia se considera Jesus medico de nuestras almas; y asi diga con mucha confiansa, *no nos dejes caer en tentacion*» (p. 44-48) i «Domingo. En este dia se venera a Dios como a juez; y asi diga el alma con rendimiento: *Jues mio, librame de todo mal*. Estas coblas se hisieron en tiempo del terramoto de Portugal, quando se vio llorar la imagen de la Virgen, del Rosario de la villa de la Guardia» (p. 48-51).

De fet, aquesta darrera rúbrica, amb marcat to informatiu, al·ludeix a dos fets històrics d'especial transcendència per al món catòlic de l'època, esdevinguts ambdós l'1 de novembre de 1755: d'una banda, el famós terratrèmol de Lisboa, un dels més devastadors de la història, que va arribar a destruir gairebé per complet la ciutat i que va sacsejar tota la Península; d'altra, el fet miraculós esdevingut a Guardia (La Rioja), en què es va veure la Mare de Déu del Rosari plorar sang i suor.¹³⁹⁵ Gràcies a la referència d'aquests fets que van commoure tant la consciència de la religiosa fins al punt de considerar convenient de fer-ne esment en les seves composicions devotes, podem esbrinar almenys la data d'escriptura d'aquestes peces: als volts de novembre de 1755, el mateix any en què sor Eulària va deixar de ser priora (després seria reelegida al cap de deu anys). Tot i que no ens ha estat possible esbrinar la data exacta del nomenament i del cessament en el seu càrrec més enllà de l'any, podríem conjecturar que el moment en què escriu algunes composicions (almenys aquelles meditacions), coincideix encara amb el seu govern a la comunitat. Això explicaria la remissió a la problemàtica que li suposa l'escriptura, quan Eulària al pròleg explica que «en esa ocación eran artas sus ocupaciones y muchos los disgustos» (*Coblas*, [f. 1]).

Per comprendre l'abast de les paraules de sor Eulària és important considerar el paper actiu de les prioras en la gestió i l'organització de les comunitats conventuals del període,

¹³⁹⁵ Es conserva una còpia impresa d'una carta enviada el dia 26 de novembre del mateix any, pel pare Vicente Collados, prior del convent de dominics de Jaén a Narcís de Guindos, prior del convent de Santa Cruz de Granada, en què li informava sobre l'esmentat prodigi: «[...] no me hallo con libertad para silenciar el successo que oy tiene pendiente la expectación de este reyno, desseando todos saber de un prodigio, como el de llorar y dudar una imagen de Nuestra Señora del Rosario, quando estaba llorando sangre toda nuestra Península por el nunca visto terremoto del día de Todos los Santos» (Collados 1755: 1).

així com l'autoritat i el poder que hi van assolir. L'abast del poder i la responsabilitat de les prioros dominiques ha estat estudiat recentment per Àngela Atienza, que en remarca la superioritat i la preeminència interna d'aquestes dones, encarregades tant del control de la vida quotidiana conventual com de la gestió econòmica. A més a més, la figura de la priora, màxima autoritat de les comunitats religioses femenines, no sols havia de ser-hi la garant de l'ordre i la disciplina conventual, sinó que s'exigia que fos dipositària d'unes virtuts que s'esperaven en ella, tal com recollia la *Regla de nro. gran padre San Agustín, doctor de la iglesia y constituciones o manual de las monjas del orden de sr. sto. Domingo de Guzmán, que en esta reimpression costea la provincia de Andalucía, del orden de predicadores, este año de 1765*, coetània, per tant, al govern de sor Eulària:

Debe la madre priora, como cabeza y prelada de las demás religiosas, ser espejo de toda santidad, y virtud, y muy zelosa de toda la observancia regular, de tal manera, que sea la primera en todas las cosas de virtud y santidad, como en el ejercicio de la Oración, frecuencia de los Santos Sacramentos, de Penitencia, y Comunió, asistencia al Coro y Refitorio, y casa de labor, para que con su exemplo, mas que con palabras, enseñe y exhorte a las demás religiosas, que hagan lo mismo (*cf.* Atienza 2013a: 58).

Precisament podria ser aquesta la clau interpretativa d'una composició interessant, que inaugura el quadern, titulada «Sentimientos de una alma q. dezeando vivir en soledad le trae ocupada la obediencia y se aflije por las muchas faltas que comete con el trato de las criaturas» (p. 1-4), amb l'incipit:

¡Oh, mi amada soledad,
que bienes en ti se hallan,
pero yo apenas te gozo
cuando tengo de dejarte!

S'hi està referint sor Eulària al tòpic de la soledat anhelada, tema i anhel recurrent en l'obra de les religioses de l'època: la recerca de la soledat conventual,¹³⁹⁶ com a mitjà d'assoliment del món interior espiritual i com a requisit necessari per a la unió amb Déu i el gaudi dels béns i favors divins rebuts. En els versos següents, la religiosa expressa a Jesucrist una queixa pel fet que l'obliga a abandonar aquesta solitud i la fa allunyar-se del recer espiritual desitjat. La composició se'ns presenta propera a la interpretació autobiogràfica atés que està bastida sobre una remissió als personatges bíblics de les germanes Marta i Maria de Betània (Ll. 10:38-42), representants de la vida activa i la contemplativa respectivament. Amb aquesta referència bíblica, doncs, la religiosa sembla voler representar-hi el doble paper que exerceix ella mateixa al si de la comunitat: d'una banda, com a esposa de Crist, li pertoca l'exercici de la pregària, la contemplació divina, la solitud i l'abandó de les coses mundanes en atenció de Déu; però, d'altra, el seu càrrec com

¹³⁹⁶ Sor Marcela de San Félix (Toledo, 1605- Madrid, 1687), dramaturga i poeta cèlebre, filla de Lope de Vega, també va dedicar dues composicions a la soledat conventual (i, indirectament, en d'altres peces). Una amb la rúbrica «Otro romance a una soledad» que manifesta el desig de pau conventual o intimitat necessària que per a l'ànima amorosa només pot venir a través de la soledat; la segona, titulada «Otra (loa) a la soledad de las celda» celebra la tornada de la seva comunitat de trinitàries (1646) al nou convent reformat després d'un any i mig d'estada a un altre convent, amb les incomoditats que va suposar (*cf.* Arenal & Sabat ed. 1988). D'altra banda, Maria de San Alberto, del convent carmelità de Valladolid, també té una «Lira a la soledad» (Arenal & Sabat 1989: 164).

a priora, l'obliga a encarregar-se del govern conventual i de les gestions econòmiques administraves, entre d'altres, per assegurar el bon funcionament de la comunitat. D'acord amb això, podríem interpretar que aquesta composició es tractés d'un estratagema, una fórmula justificadora de la religiosa per mostrar-se humilment davant l'exercici de priora que li conferia una plena autoritat, i palesar, així, una actitud de total subjecció i obediència. És per això que sor Eulària defensa entre versos que allò que l'ha allunyada de la pau de la cel·la només han estat «los negocios de casa» (és a dir, les obligacions quotidianes d'administració de la comunitat pròpies del càrrec), que ella ha acceptat perquè considera que han estat un disegni diví:

[CCXCVIII]
 ¿Quién si no vos, Jesús mío,
 de la celda me ha sacado?
 Que solo es la obediencia
 16 quien del retiro me aparta.
 El alma que bien la cumpla
 siempre queda aprovechada,
 que dejaros a vos por vos
 20 ya sé yo que no es dejaros.
 No os deja quien sabe unir
 a Madalena con Marta,
 el que en medio del bullicio
 24 de vuestros pies no se aparta.
 Aunque María escogió,
 mi Jesús, la mejor parte,
 Marta tuvo en su oficio
 28 menos gusto y más trabajo:
 complió con vuestro precepto
 pero se atrevió a quejarse,
 dando una amorosa querella
 32 por envidia de su hermana,
 pues le era muy sensible
 ir ella tan ocupada,
 cuando mira a María
 36 a vuestros pies regalada.
 Pero si queréis que imite
 en el oficio a esa santa,
 mi voluntad a la vuestra
 40 os ofrezco resignada.
 En obrar con rectitud
 deseo yo imitarla,
 compliendo la obediencia
 44 sin cometer tantas faltas.
 No os he de servir, mi Dios,
 ni por intrés ni regalos,
 que ya sé no es amor fino
 48 aquel que mira la paga;
 correré oficiosa
 en los negocios de casa,
 si en eso está vuestro gusto
 52 venceré mi repugnancia.

Possiblement, el temor de sor Eulària a veure's involucrada en acusacions de supèrbia i els intents de convèncer i (autoconvèncer-se) que amb l'activitat literària empresa no incorria en la temptació de la vanitat, explica el to que trobem en alguna altra composició, el qual reflecteix aquella «ansiedad de autoría» present en la mateixa Teresa de Jesús i en totes les autores religioses del període (Weber 2005b: 79). Així doncs, al costat de la retòrica de la

humilitat que inunda els textos d'una sèrie de tòpics centrats en la completa obediència al confessor i a l'Església, sor Eulària utilitza la poesia per expressar la seva angoixa davant l'acte literari i manifesta explícitament el rebuig a aquesta ordre d'escriptura imposada pel confessor, que és qui també li prohibeix l'ús de la paraula quan aquesta necessita vehicular literàriament els seus sentiments i pensaments.

Observem, doncs, el to de queixa i el grau de frustració subjacents en la religiosa quan, en la composició «Coblas que ase una alma en tiempo de sequedad, y obscuridad de entendimien [...], por aberselo mandado su confesor despues de mucho tiempo que se lo tenia privado» (p. 114-120), al·ludeix a la imposició dels confessors a romandre en silenci, quan té la necessitat expressiva d'escriure, i, en canvi, l'obligatorietat imposada de compondre quan, en canvi, experimenta un estat de sequera espiritual (freqüents també en la mateixa Teresa de Jesús) que li impedeix fer-ho. Encobert rere aquesta retòrica de la humilitat, rellegim cert to bel ligerant, de crítica enfront de les ordres del confessor, figura omnipresent i constant en tota la producció femenina (conventual) de l'època. Sor Eulària, a banda de repetir-hi els tòpics d'obediència esperats, ens deixa entreveure-hi una forta personalitat en escriure el que pensa; aprofita per denunciar la prohibició del seu dret al desfogament personal quan té la necessitat imperiosa de donar a conèixer el seu interior a través de la ploma. En definitiva, els versos de sor Eulària són un interessant testimoni, ja que ens permeten visualitzar la tensió dramàtica de les religioses de l'època en la conquesta del discurs escrit i la lluita constant pel dret a la llibertat d'expressió:

[CCCXXXII]

Ahora que está, Dios mío,
 el entendimiento torpe
 me manda vuestro ministro
 8 que componga algunas *coblas*;
 solo por obedecer
 tomo la pluma gustosa
 y aunque no sé qué deciros
 12 empiezo por vuestra gloria.
 Imposible me parece
 cuando está el alma indevota
 que puede, mi amado dueño,
 16 acertar a decir cosa;
 y hallo más dificultad
 porque veo que me imponen
 que oculte aquello que tiene
 20 mi corazón congojoso.
 Pues dice el real profeta
 que ha de salir por la boca
 lo que abunda el corazón
 24 pues que de ello os *loquitur*.
 A mí me atan la mano,
 como sabéis, dulce Esposo,
 cuando por vuestra bondad
 28 estoy algo fervorosa.
 Porque a veces, Jesús mío,
 compasivo y piadoso,
 comunicáis a mi alma
 32 sentimientos amorosos;
 y permitís, dueño mío,
 no le conceden entonces

36 licencia por escribirlos
 y se lo mandan ahora.
 Parece soy como aquellos
 que les ofrecen que coman
 cuando les falta apetito
 40 y no pueden tragar cosa;
 y si llevo yo a cobrarle
 solamente lo conozcan
 me quitarán de improviso
 44 lo que me ofrecen ahora.
 No es eso queja, Dios mío,
 sino solo un desahogo
 porque ya la voluntad
 48 a vos se rinde gustosa.

Després de deixar constància d'aquest «desahogo», reprén la composició però, amb un to de subjecció a les ordres rebudes, tot encomanant-se a Déu:

No quisiera descuidarme
 del precepto que me imponen:
 que aunque esté con sequedad,
 64 escriba alegre y gozosa;
 y aunque a mí me parece
 que es cosa dificultosa,
 sabéis que mi voluntad
 68 es de obedecer en todo.
 Dad luz, mi querido bien,
 a esta alma pecadora
 pues que tiene libertad
 72 por decir alguna cosa.

En un altre ordre de coses, afirma Atienza en l'esmentat estudi, que en les priores:

Se acentuaba esta vertiente conductual, no intelectual, en correspondencia también con las formas de aquel mundo barroco de demostraciones bien visibles y aquella religiosidad bien contrarreformista que insistía en las manifestaciones exteriores y en las demostraciones fehacientes de devoción y piedad [...] (2013: 58).

Ens interessa recollir aquesta reflexió perquè en la nostra sor Eulària la seva manifestació exterior fefaent de devoció i pietat és la pròpia obra, orientada sobre el desig de perfeccionament de l'ànima (basada en l'obediència, la renúncia al món, la humilitat, el sacrifici al servei de Déu, la contrició...) ¹³⁹⁷ i dirigida, al capdavant, a la formació moral de les lectores, les seves companyes de professió:

le poesie amoroze e coniugali di una "sponsa Christi" partecipe di un cristianesimo non travagliato ma "quieto", secondo un'intenzione che a livello più alto e consapevole era anche quella degli intellettuali della Riforma; "cose piane, devote et di edificatione spirituale, et più atte a mover l'affeto che illustrare l'intelletto" (Graziosi 1996: 308).

I és que aquest manuscrit producte de l'obligatorietat imposada pels confessors també responia al desig de transmetre a les seves germanes unes formes d'espiritualitat i

¹³⁹⁷ Això explica que nombroses composicions siguen planys de pecadora penedida: «Sentimientos de una alma, considerando sus pecados, y los llora a los pies de Jesu Christo» (f. 52-55), «Coblas en que el alma se mira enferma por sus muchas culpas y busca a Dios como a medico para que la sene» (f. 93-97)... A més a més, contínuament, en diverses composicions sor Eulària demana la intercessió de la Mare de Déu o d'altres sants (entre els quals trobem Teresa de Jesús) perquè l'ajuden a aconseguir aquest perfeccionament d'ànima.

devocionals contrareformistes determinades, així com unes experiències vàlides per al seu perfeccionament (Barbeito 2007: 59), reforçades amb al·lusions bíbliques, com veurem.

2.4.1.4. Temes del cançoner

Quant al contingut poètic del manuscrit, si ens fixem en la llista dels temes tractats, ens adonem de la presència d'una predilecció per la humanitat de Crist, amb una progressió temàtica essencialment vers la contemplació de les escenes de la seva vida: el naixement, tractat amb un to maternal i afectuós ([CCCIX] «Cobla al nasimiento de nuestro Amado Redemptor», p. 68-70) i [CCCXX] «Letra al mismo asunto», p. 70-72). Altres composicions expressen la devoció a l'infant Jesús ([CCCXXI] «Al mismo asunto en que pide el alma a la Virgen que le deje el Niño Jesus un pequeño rato entre sus brazos para que ensiende el corazon en su amor», p. 73-82); [CCCXXIII] «Coblas al niño perdido», p. 88-90, que podria estar motivada per la tradicional festa conventual, consignada en l'orde carmelità; o la circumsció de Jesucrist, cantada en l'acròstic [CCCXXII] «Coblas para el dia de la circuncion, enpesandose cada una por una letra de las que conponen los dulcissimos nombres de Jesus, Maria y Joseph»). Amb tot, un dels temes centrals en la poesia de sor Eulària és la contemplació de la Passió, imprescindible en els exercicis espirituals de les religioses de l'època, i tema recurrent en el quadern de la dominica ([CCCV] «Coblas de quando el Sr. llevó la Cruz por la Calle de Amargura», p. 14-17; [CCCXXIV] «Coblas de la oracion del huerto», p. 90-93 i [CCCXLIV] «Coblas de una alma esposa de Jesucristo que dezea acompañarle en su dolorosa Pasion asta dar la vida con el en el calvario y quedar sepultada en su sarado [sic] costado», p. 154-197). La seva importància es desprén del fet que aquest darrer poema, el més llarg del manuscrit, versa sobre aquest assumpte, amb 1.072 versos, destacat per un llenguatge d'afectivitat extrema, amb la presència del lèxic relacionat amb les llàgrimes, la tendresa i la compassió experimentades davant el Crist llagat...

Tal com s'esdevé amb el relat de favors espirituals (Poutrin 1995: 9), moltes de les composicions poètiques devotes que escriuen les religioses modernes són fetes amb motius especials, generalment en festes del calendari litúrgic o en circumstàncies espirituals concretes, com ara en el context eucarístic de la Sagrada Comunió ([CCCIII], [CCCIV], [CCCXLI] i [CCCXLIII], amb les rúbriques: «Coblas para disponerse el alma antes de la Sagrada Comunió» (p. 7-11), «Coblas para dar gracias a Dios, despues de la Sagrada Comunió» (p. 11-14), «Coblas en que se enmira el alma, de las finesas de Jesus, en dejarse sacramentado por su amor» (p. 147-150) i «Coblas en que el alma se alegra, viendo que a de recibir en su pecho la Md. soberana de Dios» (p. 150-152), que hi és representada com un convit espiritual en què Jesucrist ompli de dons espirituals les ànimes elegides.

Quant a les festes litúrgiques, en l'obra de sor Eulària trobem composicions realitzades en temps d'Advent ([CCCXVII] «Coblas en las quales pide el alma a Jesus, en el tiempo de adviento que acelere su venida al mundo», p. 63-66) o [CCCXVIII] «Al mismo asunto», p. 66-67) o en el dia de l'Ascensió ([CCCXXVII] «Coblas que ase una alma el dia de la Acension del Sr. pidiendole que le deje en predas de su amor las virtudes, para adorno de su alma», p.

98-100). També hi trobem composicions dedicades a alguns sants: a Agustí d'Hipona ([CCCXXIX] «Coblas a San Agustin conpuestas en el dia de su festividad, por aberlo asi mandado a una alma su confesor», p. 103-107; [CCCL] «Coblas echas en dia de san Agustin, considerando el alma, la constancia que tubo el santo, despues de su convecion y las muchas vezes que ella vuelve a ofender a Dios: pide misericordia y gracia para la enmienda», p. 212-216); a Teresa de Jesús ([CCCXXXVI] «Coblas que ase una resa a su patrona Sta Teresa de Jesus, por orden de su confesor en ocasion que le paresia imposible dezir cosa y le mando cotejase la distansia que abia de su vida a la de la Santa», p. 128-131; [CCCXXXVII] «Dezimas a la misma Sta», p. 131-135; [CCCXXXVIII] «De las fundaciones de la sarafica Madre Sta. Teresa», p. 135-138) i a Magdalena ([CCCXLIX] «Coblas a la gloriosa Sta. Madalena, hechas por una religiosa que le tiene espesial devocion y le suplica le alcance el perdon de sus culpas, y un ensendido amor a su esposo Jesus», p. 208-211), composicions que reflecteixen la devoció de l'autora, pròpia de la tradició més contemplativa. Davant del cristocentrisme que revela el cançoner de sor Eulària, les composicions adreçades a la Mare de Déu són menys freqüents ([CCCXXXI], «Coblas a los dolores de la Virgen», p. 109-113), per bé que és un personatge esmentat reiteradament en les composicions, a qui sor Eulària exhorta per purificar la seva ànima.

A més a més, cal dir que la monja dominica també al·ludeix als relats bíblics per inspirar-se: a ludeix al relat d'Adam i Eva (en què, sols apareix Adam com a responsable del Pecat original [CCCXVII], medita sobre les paràboles de la (Jn 4:5-42) ([CCCXLVII] «Meditacion de la Samaritana en la qual considera una resa que asi como aquella llego al medio dia al pozo, ella vino a la ren despues de aber dado la mayor parte de su vida a los entretenimientos del Mundo y pide con ansia la agua soludable [sic], que ofrecio Jesus a haquella afortunada muger», p. 203-204) i de la dona cananea (Mt 15: 21-28) ([CCCXLVIII] «Coblas en las quales se considera el alma, como otra cananea y pide a Jesus con mucha instancia, el perdon de sus culpas, y el consuelo de su alma», p. 205-207). Hi trobem també una composició de lloança divina, a través de les coses creades per Déu: [CCCXV] «Efectos que deve sacar el alma, de todo lo que Dios ha criado, alavandole en sus criaturas, y considerando que todas cunplan el fin para que las crió si no ella» (p. 56-59). Malgrat que la doctrina palesa en les composicions de sor Eulària es basa en una renúncia al món sensible, aquesta acudeix a les criatures com a mitjà per esmentar a Déu i, de retruc, lloar-lo, en la línia del que considerava Joan de la Creu: «cada una de estas grandezas que se dice es Dios y todas ellas juntas son Dios» (Orozco 1989: 51), atés que considera que:

[CCCXV]
 Y así, en todas las cosas
 hallarás, si lo reparas,
 motivos de dar a Dios
 76 infinitas alabanzas.
 Pide al cielo, sol y luna,
 estrellas, al fuego y agua,
 al viento, tierra y sus frutos
 80 que te ayudan alabarle.

A més a més, també és interessant de remarcar com el quadern poètic de sor Eulària revela un poderós influx de la mística teresiana i, més encara, santjoanista, nodrida pel *Càntic dels Càntics*, ja que moltes composicions són paràfrasis directes d'aquest relat bíblic (alguns literals), que expressen l'ansia de la unió de l'esposa amb el seu enamorat Jesucrist i la desesperació davant l'absència d'aquest. I és que, tal com és posat en relleu amb relació al mestre carmelita Joan de la Creu, la poesia dels místics també és una manera d'expressar els dubtes, l'angoixa: «Si el canto y la poesía brotan como expresión de la vida espiritual del místico no nos extrañará que constituya a veces la voz que se levanta no sólo para cantar la alabanza y gratitud al Creador, sino también para interrogar y pedir en el momento de angustia y aflicción» (Orozco 1989: 80). Aquest to d'angoixa davant l'absència de l'Espòs, impregna nombroses composicions de sor Eulària: [CCCII] «Coblas en las cuales pide el alma a su esposo sacramentado, que no venga en su interior tan disfrutado y encubierto, y que se de un poco a conoser; porque ella le sepa reverenciar como debe», p. 4-7; [CCCXXVIII] «Coblas de una alma que se queja amorosamente con Dios porque no puede amarle y se introduce con la voluntad al Cielo y pide de limosna a los vien abenturados ese Divino Amor», p. 101-103; [CCCXXX] «Sentimientos que de una alma que alla turbada, porque le parese que Dios se a asentado de ella», p. 107-108; [CCCXXXIV] «Coblas en que el alma procura a resignarse en medio de sus sequedades», p. 123-124; [CCCV] «Dezimas en que el alma manda a su pensamiento que vaya en busca de su Dulze Esposo y le manifiesta el dezeo que tiene de allarle», p. 125-128; [CCCLII] «Efectos de una alma que dezea hunirse con su esposo Jesus y considerando que por lograr tal dicha es presiso desprenderse de todo afecto humano, suplica a su divina Md. la desnuda de las pasiones y la bista de su grasia porque de este suerte, puede lograr vivir sola, a solas con Jesus, en lo más retirado de su corazon para irlo despues a gozar por una eternidad en la gloria», p. 222-227 i [CCCLIII] «Coblas echas por una religiosa movida de aver leído algunos versos de los Cantares, a los cuales es muy afisionada, aunque bien distante de saber himitar aquella dichosa esposa tan enamorada de Jesus», p. 228-248.

2.4.1.4. Les lectures de sor Eulària

Per acabar amb el Cançoner d'aquesta religiosa, tal com expressa aquesta darrera rúbrica, algunes composicions s'originen com a conseqüència de la lectura d'obres que, d'altra banda, també cita en els seus versos. Aquestes dades ens permeten de plantejar-nos, en un nivell molt inicial, el grau de formació de sor Eulària i, especialment, les influències rebudes per les dites lectures, de tal manera que podem completar la informació contextual proporcionada sobre el nivell educatiu de les religioses intramurs [Capítol 2. Subapartat 1]. Respecte a la formació de les religioses de la comunitat de Montsió, Hernández en la història del monestir elaborada, a través de la documentació de Parxiu i la lectura de les Constitucions de la comunitat, considerava que les religioses dedicaven un lloc important a la lectura diària, per qüestions litúrgiques, ja que així ho prescrivia la Regla (1997: 106-

108).¹³⁹⁸ Així, sor Eulària és reflectida en els seus versos com una dona culta dedicada a les lectures devotes, doctrinals, necessàries per al perfeccionament de la seva ànima, avesada sobretot a les Vides de sants, d'on treu veritats fonamentals:

Me parece, amado Esposo,
según lo que yo entiendo
que es el Pan Sacramentado
el blanco de mis deseos,
pues me causa devoción,
cuando en los santos leo
que también se disponían
por llegar a vuestra mesa
(*Coblas*, p. 27)

i als quals intenta emular en l'assoliment de les virtuts: «aquí, Jesús de mi alma, / siento unos vivos deseos / para imitar las virtudes / de los santos que yo leo» (p. 28). A més a més, a través de la seva poesia, sor Eulària es presenta com una fervent seguidora de Teresa de Jesús, de la qual no s'aparta i a qui li dedica diverses composicions, algunes ja esmentades per ordre del confessor, així com unes «Dezimas a la misma Sta» (f. 131-135) i les octaves «De las fundaciones de la sarafica Madre Sta Teresa» (p. 135-138), amb la qual cosa veiem que la santa d'Àvila no només va irradiar la seva influència en la tradició d'autobiografies espirituals femenines (Herpoel 1999; Poutrin 1995), sinó que l'influx espiritual i literari de la seva figura també és present en altres gèneres, com el poètic. També és clau l'impacte que causa en sor Eulària la lectura de *Les confessions* agustinianes, en els seus exercicis espirituals, tal com havia ocorregut a la mateixa Teresa de Jesús, que el llegia en els moments de crisi, i que en va incorporar aspectes estructurals i lingüístics a la seva *Vida*.¹³⁹⁹ En la religiosa de Montsió, ho llegim en l'esmentada composició «Coblas que escribe una r^{sa} a quien á mandado su confesor que le explicase en unos versos los efectos que abia sentido en los diez dias de sus ejercicios espirituales»:

[CCCVI]
Ya sabéis, amado Esposo,
que es mi mayor consuelo,
la letura espiritual,
260 donde el alma se recrea;
aquí, Jesús de mi alma,
siento unos vivos deseos
para imitar las virtudes
264 de los santos que yo leo.
Vos sabéis, bien de mi vida,
cuantas veces me sucede
haber de dejar el libro
268 por lo mucho me enternezco,

¹³⁹⁸ Sobre les lectures com a pràctica espiritual als convents de l'època moderna, lleg. Poutrin (2003) i, des d'una perspectiva novohispana, Loreto (2000).

¹³⁹⁹ *Cfr.*, les paraules de Teresa de Jesús: «en este tiempo me dieron las confesiones de San Agustín, que pareçe el señor lo ordeno, porque yo no las procure ni nunca las avia visto. Yo soy muy afiçonada a san agustín, porque el monesterio adonde estuve seglar era de su orden y tan bian (sic) por aver sido pecador, que en los santos que, despues de serlo, el señor torno a si, allava yo mucho contento... como començe a leer las confesiones, pareçeme une via yo alli; començe a encomendarme mucho a este glorioso santo quando llege a su conversion y ley como oyo aquella boz en el verto, no me pareçe sino que el señor me la dio a mi, signun sintio mi coraçon» (*Vida*, Cap. IX). Morel Fatio (1908) va tractar el tema de les lectures de la carmelita.

y esto me sucede más
 en los de santa Teresa
 porque sus dulces palabras
 272 me causan mayor afecto.
 Y como en ella he leído,
 que le hicieron gran provecho
 las humildes Confesiones
 276 del gran Doctor de la Iglesia,
 por ese fin, Jesús mío,
 he procurado tenerlas
 y han causado en mi alma
 280 muy devotos sentimientos;
 (*Coblas*, p. 28-29)

2.4.2. La poesia dispersa de sor Hipòlita de Jesús i Rocabertí (Barcelona, 1553-1624): la gran mística catalana i (desconeguda) poeta

Sor Hipòlita de Jesús i Rocabertí és, sense dubte, una de les autores catalanes més estudiades en els darrers anys¹⁴⁰⁰ [Apèndix 3. Il·lustració 14]. La investigadora Ahumada (2013b) –una de les seves màximes estudioses– ha publicat recentment una biografia molt acurada, a través del contrast de les nombrosos fonts i la bibliografia que l'han tractada. Amb el nom d'Isabel Rocabertí i Soler, va nèixer a Barcelona al 1551,¹⁴⁰¹ filla de Francesc Dalmau, vescomte de Rocabertí, primer comte de Mòdica i Osona, comte de Peralada i marquès d'Anglesola. A onze anys va ser duta en contra de la seva voluntat al monestir dels Àngels de Barcelona, on la seva tia Estefania de Rocabertí era priora; Hipòlita hi va professar el 24 de juny de 1569, quan tenia setze anys. Segons confessa la mateixa religiosa a la seva Vida espiritual, no hi va entrar per autèntica devoció sinó que buscava allunyar-se dels perills del món i, hi va iniciar el seu camí de conversió gràcies a uns exercicis espirituals impartits per un jesuïta. Durant trenta anys va ser mestra de novícies del convent i arribà a exercir durant algun temps el càrrec de sotspriora. Al 1568, per la seva «esclarecida virtud», va ésser enviada amb tres monges més al convent agustí de Santa Maria Magdalena de Barcelona per reformar-hi l'observança i organitzar-lo i hi exercí de mestra de novícies durant cinc anys i, tot i que hi planava sobre la seva persona un projecte de fundació del convent de dominiques de Perpinyà, ella va renunciar-hi per dedicar-se per complet a l'escriptura (Alabrús 2015b: 220).¹⁴⁰² Al

¹⁴⁰⁰ Són nombrosos els treballs centrats en aquesta gran figura mística catalana: Estrugós (1644: 3-4); Antonio (1672 [1783-1788], I, 610-611 i II, 350); Marcillo (1685: 373); Serra i Postius (1726: 180-182); Torres i Amat (1836 [1973]: II, 324 i 552-554); Serrano y Sanz (1903-1905: II, 150-161 i 1915: I, 145-153); Simón (1977: 441-446); Amelang (1990: 193-194 i 2005); Poutrin (1995: 36, 309 i 430-431); DHEC (III, 267); Tres (2001-2002: 151); Haliczzer (2002: 13, 39, 51, 74, 87, 152, 168, 174, 227, 232, 234, 238, 261, 279-280, 307, 309, 320, 322, 328, 329); Duran (2003: III, 370-372); Ahumada (2008, 2010, 2011a i 2011b, 2013b); Pinyol (2010: 265); Giordano (2011, 2012a, 2012b i 2013) i, molt recentment, Alabrús (2015a, 2015b i 2015c). Llegiu la fitxa de DBD a cura d'Eulàlia d'Ahumada [s.v. *Isabel de Rocabertí*].

¹⁴⁰¹ Hi ha divergència a l'hora d'establir la data de naixement i de defunció d'aquesta escriptora mística, ja que Amelang i Serrano y Sanz situen la data de naixement al 1549 -i també el seu biògraf Lorea (1679: 4) –i la mort al 1624 (Amelang 1990: 193, Serrano y Sanz, 1903-1905: II, 150); el DHEC (III, 267), el DBD i Poutrin (1995: 309), daten el naixement del 1551 i la mort del 1624 i Torres i Amat (1836 [1973]: 324) situa el naixement al 1594 i la mort al 1664. En canvi, Ahumada (2013b) i Alabrús (2015b) opten pel 1553.

¹⁴⁰² La Vida espiritual de la beata perpinyanenca Anna Domenge es fa ressó d'aquest projecte per al qual s'intentà fer venir a sor Hipòlita (Padrós & Garí [en línia]).

convent, s'hi va aficionar a la lectura de filòsofs i de les sagrades escriptures, i es va lliurar a l'oració.

Arran de la intensa pregària i de l'entrega espiritual, la religiosa va experimentar grans experiències místiques i extàtiques, com ara miracles o visions de sants que li van donar renom local. Segons les referències bibliogràfiques consultades coneixia les tres llengües sagrades: el llatí, el grec i l'hebreu. Finalment, va morir al monestir el 1624, quan comptava 73 anys.¹⁴⁰³ Cinquanta anys després de la seva mort, el 1674 es va instruir el procés ordinari sobre la seva beatificació refermat posteriorment pel seu nebot, l'arquebisbe de València Don Fr. Joan Tomàs de Rocabertí i Safortesa (Peralada, 1627-Madrid, 1699).¹⁴⁰⁴ En aquest context de 'santificació' van ser publicades diverses hagiografies per difondre la santedat de la religiosa: (*Breve ristretto* 1672; i Lorea 1679), però tot i això, el procés es va aturar a partir de la prohibició dels llibres de la religiosa per la Inquisició, a l'any 1687.

2.4.2.1. La magna i variada obra de sor Hipòlita

Sor Hipòlita és, sens dubte, l'autora més prolífica del panorama català, a la qual li devem una vasta i variada producció espiritual fins al punt que el seu biògraf, Antonio de Lorea va atribuir aquesta prolixitat al fet que la religiosa havia estat beneficiària de la saviesa i la capacitat d'escriptura de mode sobrenatural, com si hagués estat ajudada pels éssers divins.¹⁴⁰⁵ La obra de sor Hipòlita es conforma fonamentalment per escrits de caire autobiogràfic i místic, però també de poesia, com veurem més endavant, escrit tot íntegrament en castellà, ja que malgrat que la seva llengua materna era el català, aquesta només és present en l'àmbit privat i de la correspondència epistolar, mentre que recorre al castellà per difondre de manera universal el seu missatge: «Y la causa por que he escrito en castellano es, porque si el buen Jesús ordena que salgan a luz en algún tiempo, hagan assí más efecto, porque he oido muchas vezes que al pueblo agrada más la lengua castellana que la catalana» (*apud*. Ahumada 2011: 54). Els capítols sobrenaturals que va protagonitzar van motivar que els seus directors espirituals li demanessen que ho escrivís en quaderns, tal com se'ns informa en la breu notícia de la seva vida i escrits que acompanya una de les seves darreres obres impreses:

¹⁴⁰³ El jesuïta Jaume Puig va predicar un sermó en honor a la religiosa difunta, que fou imprés (Puig 1624).

¹⁴⁰⁴ Sobre aquest personatge, llegiu Callado (2007), entre els més recents. Pel que fa al procés de beatificació fallit d'aquesta autora, s'ha conservat el procés ordinari (Arxiu secret vaticà de Roma: Congr. Rituum, processus 213, 1674), així com unes «Instancias del monasterio de Ntra. Sra. de los Angeles del Pie de la Cruz de Barcelona, acerca de la beatificación de su fundadora sor Hipólita de Jesús, en el siglo, de Rocabertí y Soler» (1616), dins *Opúsculos impresos y manuscritos referentes a la orden de predicadores* (BUB, Ms. 971, f. 163-68) i un escrit emés pel seu nebot recollit en un manuscrit de la BHV (Ms. 700 (40 bis), p. 195-197: *Señor Don Fr. Juan Tomas de Rocaberti, Arçobispo de Valencia... dizge: que desde el año de 1676 se prosigue en Roma la causa de Beatificacion y canonizacion de... sor Hypolita de Jesus, en el siglo, Doña Isabel de Rocaberti... se digne V. Mag... conceder Carta de instancia...*, [s.l.]: [s.n.], [s.a.] 2 p., amb data de 1676.

¹⁴⁰⁵ «En diversas ocasiones favorecieron mucho estos escritos, diversos personajes de la Corte Celestial: N.P.S. Domingo la alentó mucho a escribir; el príncipe de los apóstoles san Pedro la prometió ser protector de ellos; el máximo doctor San Gerónimo la instruyó en cierta ocasión, diziéndole las materias que había de escribir; san Dionisio Areopagya fue su continuo maestro; el ángel de su guarda la facilitava el tiempo para escribir; la Virgen Santísima, como madre, la aseguró los ampararía, y, finalmente, Cristo Nuestro Señor la reveló que la llaga de su sacratísimo costado sería el archivo donde estos escritos se guardassen» (Lorea 1679: f. A1 «Prólogo»).

Y aviendo reconocido sus confesores (varones muy doctos y de singular espíritu), y repetidas vezes examinado el de dicha Venerable madre y la solidez de sus virtudes y profunda humildad, que la avian grangeado de Dios una soberana inteligencia de los divinos ministros, comprendidos en la Sagrada Escritura; para que no se malograsse este tesoro escondido, cuya manifestación podía conducir mucho al servicio de Dios y bien de las almas, repetidas vezes le mandaron escriviesse de su mano todo lo que Dios en su oración le inspirasse y enseñasse. Y aunque por su grande humildad se resistió quanto pudo, representando a sus confesores su suma ignorancia para saber explicar de palabra ni de escrito misterios tan altos, fueron tales los impulsos soberanos que tuvo y el conocimiento de su obligación que no pudo negarse a la rendida obediencia de los continuos preceptos de los prelados, que estando en lugar de Dios y en su nombre, le mandaron se resignasse en esto a la obediencia y consejo de los padres espirituales y confesores. Executolo así y premió Dios tanto su rendido obsequio a la obediencia que con el favor divino, en pocos años dexó escritos de su mano passados de cinquenta libros de diferentes asuntos espirituales, repartidos en veinte y quatro tomos, impressos en folio, sin los que quedan aun por imprimir; fundando siempre su dicho en doctrina de la Sagrada Escritura y santos padres, con grande erudición y enseñanza para las almas que tratan de virtud. Y por no aver aprendido latín sino el que Dios le enseñó en la escuela de la oración, y aver trabajado dichos libros en el último tercio de su vida, desde el año 1602 en adelante, siempre enferma de calentura que le duró passados de 40 años, y ser todos en lengua castellana, sumamente distante de la catalana materna, que sola en Cataluña usan las señoras, se haze notablemente más digna de admiración su doctrina (Rocabertí 1694 [*Exposición litera*] [Preliminars]).¹⁴⁰⁶

2.4.2.1.1. Manuscrits

Una part de les obres de sor Hipòlita es van conservar manuscrita, tal com refereix Ahumada en un estudi recent (2013b: 142-146), dedicat a la biografia i bibliografia de sor Hipòlita, a partir del fons consultat a l'arxiu conventual dels Àngels.¹⁴⁰⁷ Segons l'estudiosa el dit fons custodia onze llibres manuscrits de la religiosa, escrits en castellà, titulats:

- 1) *Sobre las mercedes recibidas de Dios. Autobiografía* (4 vol., escrits entre 1604-1614);¹⁴⁰⁸
- 2) *Rendimiento del tiempo perdido*;¹⁴⁰⁹
- 3) *Comentario sobre los Cantares* (1614);¹⁴¹⁰
- 4) *Reconocimiento de los amigos del cielo* (1604);¹⁴¹¹
- 5) *Sobre la niñez del niño Jesús* (1602);¹⁴¹²
- 6) *De la pasión de Jesucristo* (1606);¹⁴¹³
- 7) *De los estados* (1603);¹⁴¹⁴
- 8) *Mística exposición de la Salve*.

Ahumada, però, no nega la possibilitat que l'arxiu conventual conserve més manuscrits de sor Hipòlita, i reclama la necessitat de confrontar els testimonis manuscrits amb els llibres

¹⁴⁰⁶ Continua la llista de títols –fins als 24 vols publicats– amb una breu descripció.

¹⁴⁰⁷ Per aquest apartat, seguim Ahumada (2013b) que proporciona una relació utilíssima de l'obra d'aquesta, tant dels manuscrits conservats a l'arxiu conventual dels Àngels com els impresos (2013b: 142-148). De tota aquesta producció, Ahumada descriu minuciosament el primer dels manuscrits d'Hipòlita.

¹⁴⁰⁸ AMA, Ms. 1-4. sign. 2/01/19. Segons Ahumada, el vol. I conté poemes i cançons de diversos religiosos, en les pàgines sense numeració. No ens ha estat possible accedir a aquest fons, però proporcionem la signatura a través d'Ahumada (2013b).

¹⁴⁰⁹ AMA, Ms. 5. sign. 4/01/19.

¹⁴¹⁰ AMA, Ms. 6.

¹⁴¹¹ AMA, Ms. 7.

¹⁴¹² AMA, Ms. 8.

¹⁴¹³ AMA, Ms. 9.

¹⁴¹⁴ AMA, Ms. 10.

que s'acabaren imprimir, a través de tres processos d'edició engegats en períodes i per personalitats diferents.¹⁴¹⁵

2.4.2.1.2. Impresos

La primera edició de les obres de sor Hipòlita es va fer a Barcelona entre 1643-1647, duta a terme per les mateixes religioses del monestir dels Àngels, que tenien la intenció de recollir els tractats espirituals de la seva més insigne religiosa a fi que la fama d'aquesta es projectés sobre la comunitat: van publicar dos volums, dedicats, respectivament, als consellers i al Consell de Cent de Barcelona, i a la princesa Margarita de Cambout, esposa del príncep Enric de Lorena:

I) *Tomo primero de los tratados espirituales de sor Hypólita de Jesús de Rocabertí y Soler* (Rocabertí 1643).¹⁴¹⁶

II) *Tomo segundo de los tratados espirituales de sor Hypólita de Jesús [...] Llamado viage de la celestial Jerusalén* (Rocabertí 1647).¹⁴¹⁷

El tercer volum:

III) *Tomo tercero de las obras espiritvales de la venerable madre Hipólita de Iesús y Rocabertí, contiene la explicación de la regla de San Agustín y otros varios tratados espirituales* (Rocabertí 1660),¹⁴¹⁸ ja va ser publicat a València, a expenses del seu nebot, impulsor, com hem vist, de la seva causa de beatificació; l'arquebisbe de València es va encarregar d'imprimir entre els anys 1679-1685 gran part dels títols de sor Hipòlita en una segona edició de les seves obres, duta a terme a València. Respecte a aquesta edició pòstuma a càrrec del nebot de la religiosa, l'estudiosa Giordano sostenia la hipòtesi que fos motivada per agilitzar-ne el procés de canonització:

¹⁴¹⁵Ahumada (2013b: 144) identifica els manuscrits custodiats a l'arxiu de la llista de vint-i-sis obres proposada per Lorea a la Vida d'Hipòlita. Segons Simón Díaz (1977: 442), la sèrie comprén 24 volums publicats entre 1679 i 1685, sense cap numeració i amb alguns títols independents. Per la seva banda, l'estudiosa Torres i Amat (1836 [1973]: II, 552-554) recull, sense donar cap títol, que sor Hipòlita va deixar vint-i-sis volums manuscrits, publicats pel seu nebot pòstumament.

¹⁴¹⁶Conté tres llibres: «primero, de la penitencia, segundo, del temor de Dios, tercero, de la consideración y meditación». Als preliminars, trobem una carta de la «supriora dels Àngels», titulada «A la muy noble y fidelíssima ciudad de Barcelona por su Señoría, a los muy Illustres Señores Conselleres y Sabio Consejo de Cento...» (2 f.), que parla de quatre religioses catalanes insignes: Estefania de Rocaberti, Mª Àngela Margarida Serafina, Juliana Morell i, finalment, Hipòlita de Rocabertí. Segueix a aquest pròleg l'aprovació signada pel jesuïta, Miquel Torbauí, que dona llum verda a la publicació de l'obra amb grans lloances a sor Hipòlita i que proporciona informació interessant sobre la recepció de la figura i l'obra d'aquesta dona en el seu temps: «[...] viendo los dedos de una muger fuerte empleados, no en voltear el huso y menear la aguja, sino la pluma; y lo que más admira es el zelo ferviente, erudición copiosa, doctrina sagrada, que esta sabia virgen hila en estos tratados espirituales y la rica bordadura con que los labra [...]».

¹⁴¹⁷Conté el tractat *Viage de la celestial Ierusalem*. Als preliminars, llegim una carta signada per la priora i les religioses del convent, a la princesa Margarida a qui va adreçada l'obra, i a les primeres pàgines, el text d'un epigrama de l'autora, que especificava: «Palabras de la autora. Como las sacras imágenes mueven mucho, no solo a los simples, sino tambien a los sabios y mas a los devotos christianos, ruego a quien este libro hiziere imprimir, que al principio mande poner esta imagen que aquí ven del niño... », la qual cosa demostra que ella ja preveia la impressió de la seva obra, per a la qual cosa va deixar els llibres ja enllestits (i potser també les poesies que calia incloure en cadascun, en funció del que s'hi parlava?)

¹⁴¹⁸Més tard fou reeditada amb el títol *Exposición de la regla de s. Agustín* (1683).

Llama la atención el hecho de que solo en 1683, año de la segunda edición del *Comentario de los Cantares* (la primera edición es de 1679) su sobrino ordenó imprimir en Valencia alrededor de doce distintos escritos de Hipólita. ¿Quería darse prisa para empujar el proceso de canonización en Roma? Lo cierto es que el empeño furibundo de fray Juan Tomás en dar a conocer a su tía se ha concluido con un fracaso rotundo por razones relacionadas con la adversa coyuntura política y cultural (2011: 23).¹⁴¹⁹

Pel que fa a aquesta segona edició, engegada per l'arquebisbe de València, Ahumada (2013b: 146-148) distingeix dues col·leccions, amb les lletres A i B: a la primera s'hi troben els tractats agrupats temàticament, sense numeració i només dividits en llibres, que en paraules de Palau Dulcet: «Se presentan con cierta apariencia externa de serie, no aparece ninguno de ellos ordenado o numerado con respecto a los demás, aparte los que constituyen una sola obra en varios tomos» (Palau Dulcet [2a ed. 1948-1977]: XVII, p. 159-161); mentre que a la sèrie B, els tractats sí que van numerats, sense tenir en compte les edicions precedents –que es van reeditar en la col·lecció A–, ja que comença pel volum I. Els títols de l'obra impresa de sor Hipòlita són els següents:¹⁴²⁰

IV) *De los sagrados huesos de Christo, Señor nuestro, tomo primero* (Rocabertí 1679 [*De los sagrados huesos*]);¹⁴²¹

V) *La venerable madre Hipólita de Jesús y Rocabertí. Libro primero de su admirable vida y doctrina* (Rocabertí 1679 [*Libro primero de su vida*]), emmarcada a través del pròleg autorial en la fórmula de l'obediència al confessor, amb les reticències de l'autora;¹⁴²²

VI) *Tomo tercero de la penitencia, temor de Dios y meditaciones celestiales* (Rocabertí 1680 [*Tomo tercero de la penitencia*]);¹⁴²³

¹⁴¹⁹ Sobre aquest interès d'assumir la publicació pòstuma de les obres d'Hipòlita, lleg. Giordano (2012a).

¹⁴²⁰ Segons Ahumada, de la col·lecció A, se'n van imprimir 19 títols, mentre que de la B, almenys 12 més; amb tot, en la nostra llista de títols, advertim que la xifra d'obres en cada col·lecció és major. Proporcionem els títols de l'obra de sor Hipòlita seguint l'ordre cronològic d'impressió, tal com fa també Ahumada; en cas que es conserven encara els originals manuscrits dels impressos, segons les notícies proporcionades per aquesta estudiosa, n'hi deixem constància.

¹⁴²¹ Sor Hipòlita explica al pròleg que mentre estava meditant, Jesucrist crucificat se li va aparèixer i li va dir: «*Foderunt manus meas & pedes meos & dinumeraverunt omnia ossa mea*». Segons ella, doncs, Jesucrist mateix li va demanar que escrivís un llibre en alabança dels seus òssos i, davant d'això: «después de más de tres comuniones que esto mismo pasó, lo comunicó a su confessor, el qual le respondió, que escriviesse y obedeciesse a la íntima inspiración del Señor. Y ella se humilló al parecer del padre confessor, como en las demás cosas tocantes a la salud de su alma. Y después, pasados muchos días de oración sobre el caso, por sentirse indigna de poner su mano en obra tan alta y dificultosa, dilatava el escribir; empero continuando la dicha santa inspiración en la comunión y en la oración, y precediendo el consejo de su confessor, lo puso por obra» («Prólogo de la venerable madre Hipólita de Jesús y Rocabertí. *In nomine Iesu*», f. Av).

¹⁴²² «Advertencia al que leyere»: Según consta de estos escritos, aunque esta sierva de Dios, desde que tuvo uso de razón fue inclinada a la virtud, no se aplicó a ella con aquel fervor y esfuerzo que empecó desde que hizo profesión. Su confessor admirando las inmensas luzes con que nuestro Señor ilustrava su entendimiento, la mandó repetidas vezes y por estrecha obediencia escriviesse todos los sucesos de su vida, pareciéndole, que menos inconveniente sería el que esta venerable madre tuviesse mortificación en escrivirlos, que el que careciesse la Iglesia de este tesoro. Ya confessa quanto procuró eximirse de esta obediencia y quan, obligada del precepto, se sugetava a escrivir lo que que solo avía pasado entre Dios y su alma. Quisiera que estos cinco capítulos primeros no se pusieran, y porque nos ha parecido ser un preámbulo necesario para entrar con mas perfeto conocimiento en lo que después se sigue, los hemos puesto como los escrivió» (Rocabertí 1679 [*Libro primero de su vida*]: f. 1). De fet, utilitza els primers folis de l'imprès per justificar el seu acte d'escriptura, tot subordinant-lo a les ordres del confessor (f. 2-3).

¹⁴²³ És la segona edició del primer volum imprès de sor Hipòlita (Rocabertí 1643). Com aquest, l'edició de 1680 (Rocabertí 1680 [*Tomo tercero de la penitencia*]), conté el sermó fúnebre predicat per Jaume Puig i es divideix en tres llibres: el primer («Libro primero de la penitencia», p. 1-166) tracta sobre com s'ha de fer una veritable penitència i els efectes que comporta, amb exhortacions per al compliment del sagrament; el segon («Libro segundo del temor de Dios», p. 166-249) versa sobre els grans prejudicis que reben les ànimes que no temen a

VII) *Tratado del rendimiento del tiempo perdido. Dividido en quatro libros: el primero trata de la vía purgativa; el segundo, de la vía iluminativa; el tercero de la vía unitiva; el quarto de la oración y contemplación según que corresponde a la práctica de la vía unitiva* (Rocabertí 1680 [Tratado del rendimiento]);¹⁴²⁴

VIII) *Tomo quarto del templo del espíritu santo: dividido en quatro libros que contienen: el propio conocimiento; la preparación del alma antes de la oración; el consuelo de los afligidos y la gloria de los santos* (Rocabertí 1680 [Tomo quarto del templo]);

XIX) *De los sagrados huesos de Christo, tomo segundo* (Rocabertí 1681);

XX) *Tratado de los estados divididos en cinco libros: el primero, de los reyes y los prelados eclesiásticos; el segundo, de Judith, trata de las viudas; el tercero, diálogo entre las potencias del alma y la imaginación; el quarto, el diálogo entre el amigo y el amado, el quinto contiene treinta y siete epístolas del mismo asunto* (Rocabertí 1682 [Tratado de los estados]);¹⁴²⁵

XI) *Memorial de la pasión de N.S. Jesuchristo. Dividido en tres libros, que contienen: el diario de los favores que recibió de la divina mano el año 1606 y las meditaciones y ponderaciones sobre los lugares que más propiamente explican los misterios e instrumentos de la sagrada pasión* (Rocabertí 1683 [Memorial de la pasión]);¹⁴²⁶

XII) *La celestial Jerusalem con la exposición del psalmo Super flumina babilonis y de otros muchos lugares de la Escritura* (Rocabertí 1683 [La celestial Jerusalem] i 1683 [Tomo nono. La celestial Jerusalem]);¹⁴²⁷

XIII) *Exposición de la regla de s. Agustín y otros cinco tratados espirituales: el primero, de la perfección christiana; el segundo y el tercero, celestiales documentos para la perfección religiosa; el quarto y el*

Déu i dels favors i béns que reben aquells que sí que el temen i el tercer i darrer («Libro tercero de las meditaciones y contemplaciones de la gloria para todos los días de la semana» (p. 250-319), tracta sobre com s'ha de meditar.

¹⁴²⁴ Versa sobre l'aprofitament del temps, al llarg de la vida cristiana, per conèixer i estimar Déu sense ofendre'l, i assegurar-se així la glòria divina. Es divideix en quatre llibres: el primer («Libro primero del redimiento del tiempo perdido que corresponde a la vía purgativa», p. 1-58), que explica com s'ha de fer la purgació dels pecats a través del sagrament de la penitència; el segon, («Libro segundo del redimiento del tiempo perdido que corresponde a la vía iluminativa», p. 59-165) i el tercer («Libro tercero del redimiento del tiempo perdido que corresponde a la vía unitiva y contemplativa», p. 166-343), basant en l'oració i la contemplació de la passió i mort de Jesucrist. Conté un «Tratado de los ejercicios de la venerable madre Hipólita de Jesús y Rocabertí, en el ochavario del Corpus», p. 344-365), que narra els sentiments, els exercicis i meditacions que va tenir l'autora en l'octava del Corpus (Rocabertí 1680 [Tratado del rendimiento]).

¹⁴²⁵ No apareix citat a l'estudi d'Ahumada (2013b). Torres i Amat en transcriu un fragment «Para muestra del estilo, y de la sólida e ilustrada piedad de esta insigne escritora...» (1836 [1973]: II, 553).

¹⁴²⁶ Conté tres llibres: 1) el primer («Memorial de la pasión de N.S. Jesu Christo». p. 1-109) narra els favors que rep l'ànima que es dedica a meditar els misteris de la passió de Jesucrist i els que va obrar Déu en la religiosa durant l'any 1606 mentre contemplava la passió. Acaba amb la narració d'una festa al convent dels Àngels en honor a la Passió de Jesucrist (p. 110-111) 2) el segon («Libro segundo alabanzas de la columna en que N.S. Iesu Christo fue azotado y de los otros instrumentos de su sacrosanta pasión» p. 112-191) tracta les ponderacions i meditacions en relació a la consideració de la santa columna i altres instruments de la passió; 3) el darrer («En el nombre del padre, y del Hijo y del Espíritu Santo comienza este tercer libro que trata como avemos de llevar la viva memoria de la Passion de N.S. Iesu Christo en el centro de nuestra alma; es de mucho aprovechamiento para el espíritu, si se lee con devoción» p. 192-214) tracta i ensenya com tenir present la passió, per aprofitament de l'ànima. Tanca el volum l'obra *Tercera parte de los sagrados huesos de Christo Señor Nuestro, dividida en siete libros, que por mandato de sus prelados y confesores dexó escrita de su mano la Venerable Hipólita de Jesus y Rocabertí*. Hi ha una justificació de l'editor que explica el fet d'incloure aquest tractat en aquell volum: «Por no multiplicar tomos, quando es breve el tratado, siendo esta *Tercera parte de los Huesos de Christo*, que escribió la V.M. Hypólita de Iesus Rocabertí, ha parecido juntarla con el tomo que la misma V. Madre escribió de la pasión del salvador...»

¹⁴²⁷ Sobre aquest tema, extret del psalm 136 (137), en què es narra l'angoixa i desesperança del poble jueu, que es troba en situació d'esclavatge a Babilònia, cal recordar que la mateixa Teresa de Jesús i Joan de la Creu també hi van dedicar alguns versos.

quinto, alabanzas de la santa soledad y silencio y admirables efectos del agua bendita (Rocabertí 1683 [*Exposición de la regla*]);¹⁴²⁸

XIV) *Exposiciones literales y místicas dividido en dos tratados: el primero de los psalmos, liciones y responsos que comunmente se rezan en la iglesia por las almas de los difuntos. El segundo de los psalmos de las horas canónicas* (Rocabertí 1683 [*Exposiciones literales*]);

XV) *Comentario y mística exposición del sagrado libro de los divinos cantares de Salomón. Dividido en dos libros* (Rocabertí 1683 [*Comentario y mística exposición*] i [1683?] [*Tomo treze. Comentario*]);

XVI) *Tratado de los santos ángeles en que se explican y ponderan las calidades, excelencias y ministerios que para con los hombres exercitan aquellos celestiales espíritus* (Rocabertí 1683 [*Tratado de los santos ángeles*]);

XVII) *Tratado dividido en quatro libros. El primero contiene: la exposición literal y mística de los psalmos penitenciales; el segundo, la preparación para la muerte; el tercero, coloquios del alma christiana con Dios; el quarto, fundamento sólido de la oración por ser todo fundado en el santo Evangelio* (Rocabertí 1683 [*Tomo catorce dividido*] i 1683 [*Tratado dividido en quatro libros*]);

XVIII) *Libro segundo de la vida, que por mandado de sus prelados, y confesores, dexó escrita de su mano la venerable madre Hipólita de Jesús y Rocabertí: contiene el diario de los favores que Dios le hizo, meditando la Sagrada Escritura, el año 1604* (Rocabertí 1683 [*Libro segundo de la vida*] i 1683 [*Tomo décimo, y de la vida libro segndo*]);

XIX) *Libro cuarto de la vida, que por mandado de sus prelados, y confesores, dexó escrita de su mano la venerable madre Hipólita de Jesús y Rocabertí: contiene el diario de los favores que Dios le hizo, meditando la Sagrada Escritura, el año 1614-1615* (Rocabertí 1683 [*Libro cuarto de la vida*])

XX) *Tomo primero de las obras de la venerable madre Hipólita de Jesús y Rocabertí, que por mandato de sus prelados y confesores dexó escritas de su mano. Trata principalmente de los sagrados misterios de la infancia y niñez de Christo y también de los demás de su santa vida, muerte y gloriosa resurrección* (Rocabertí 1683 [*Tomo primero*]);

XXI) *Tratado de las virtudes, dividido en quatro libros. El primero, del santo silencio; el segundo, de la virtud de la esperanza; el tercero, de la caridad y el quarto de las divinas alabanzas* (Rocabertí 1684 [*Tratado de las virtudes*]);

XXII) *Libro primero Mística exposición de la Salve Regina* (Rocabertí 1684 [*Libro primero Mística*]);

XXIII) *Libro tercero Mística exposición de la Salve Regina* (Rocabertí 1684 [*Libro tercero Mística*]);

XXIV) *Libro segundo Mística exposición de la Salve Regina* (Rocabertí 1685 [*Libro segundo Mística*]);¹⁴²⁹

¹⁴²⁸ A banda del comentari a la regla, aquest volum conté tractats espirituals adreçats a dones amb vocació de religioses i els proporciona exhortacions per al perfeccionament de l'esperit: «Tratados espirituales, compuestos por la Venerable Madre Hipólita de Jesús y Rocabertí», p. 64-80; «Tratado espiritual compuesto por la venerable Madre Hipólita de Jesús», p. 80-96; «Documentos espirituales escritos para ciertas señoras que querían tomar el hábito y professar el estado de religiosas. Por la Venerable madre Soror Hipólita de Jesús y Rocabertí», p. 97-140 (23 consells o avisos espirituals); «Convento espiritual. Compúsole la V.M. Hipólita de Jesús y Rocabertí, a petición de tres devotas señoras deseosas de ser religiosas», p. 142-145, una interessant composició metafòrica. Amb nova foliació, conté el tractat *Alabanzas de la soledad*.

¹⁴²⁹ Respecte a aquest llibre dedicat a la lloança de Jesucrist i la Mare de Déu, destaquen els intents de la

XXV) *Libro tercero de la vida, que por mandado de sus prelados, y confesores, dexó escrita de su mano la venerable madre Hipólita de Jesús y Rocabertí* (Rocabertí 1685 [*Libro tercero de la vida*]);

XXVI) *Libro del reconocimiento de los amigos del cielo* (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]);

A banda d'aquests impresos, Serrano y Sanz (1903-1905: II, 157) en descriu un altre que no hem pogut localitzar. Es tractaria del volum: *Perfeto christiano, seguro camino de la perfección, celestiales documentos y evangélicos consejos con admiración enseñados para el mayor adelantamiento de las almas en la virtud. Recogidos de diferentes lugares del primer tomo de la Vida que por mandado de sus confesores escribió la venerable Madre Hipólita de Iesus y Rocabertí, impresa ya en Valencia* (València: Juan Lorenzo Cabrera, 1683).

A més a més, aquests llibres van ser estampats de nou pel mateix impressor i a la mateixa ciutat de València, amb algunes diferències formals i amb una numeració al títol; conformen el que seria la col·lecció B, esmentada per Ahumada.¹⁴³⁰ No hi ha dubte que els volums de la dominica dels Àngels, van gaudir d'una gran fama, en paral·lel amb la fama de la seva faceta espiritual,¹⁴³¹ ja que trobem alguns dels seus llibres presents en diverses biblioteques; tal com recull Serra de Manresa els caputxins catalans apreciaren molt el seu *Viage de la celestial Jerusalem*, publicat el 1647, ja que formà part de la biblioteca conventual de Montcalvari, de Santa Madrona i d'Arenys de Mar, i segons aquest, «els frares caputxins hi descobriren algunes de les sendes del progrés espiritual, com ara saber treure profit de les tribulacions posant tota la confiança en Déu» (Serra de Manresa 2008: 55-56). A partir de 1687, però, alguns d'aquests impresos foren inclosos en l'Índex de Llibres Prohibits de la Inquisició,¹⁴³² la qual cosa va contribuir a paralitzar el procés de beatificació que s'havia

religiosa per ocultar-ne el seu nom. Respecte a la negació d'autoria, gairebé al final de l'imprés trobem la constatació següent: «Pues la costumbre es dezirse en los libros el nombre del autor, ya lo tengo dicho muchas vezes, que mi proprio nombre es el vil gusano; aora con el favor del Espíritu Santo, sin el qual no puedo nada, daré cuenta de mi linage: quien es mi padre, mi madre y mis hermanas. Y para dezir esto que agrade a Dios y sea provechoso para las almas, invoco de todo mi corazón y aun con lágrimas al Espíritu Santo» (p. 511).

¹⁴³⁰ Alguns dels títols que tindrien correspondència amb els anteriors són: 1) *Tomo primero de las obras de la venerable madre Hipólita de Jesús y Rocabertí... Trata principalmente de los sagrados misterios de la infancia y niñez de Christo y también de los demás de su santa vida, muerte y gloriosa resurrección...*, 1683; 2) *Tomo tercero de la penitencia, temor de Dios y meditaciones celestiales...*, 1680; 3) *Tomo quarto del templo del espíritu santo, dividido en quatro libros que contienen: El proprio conocimiento. La preparación del alma antes de la oración. El consuelo de afligidos, y La gloria de los santos...*, 1680; 4) *Tomo quinto Del redimiento del tiempo perdido, dividido en quatro libros...*, 1680; 5) *Tomo octavo de los estados dividido en cinco libros: el primero, de los Reyes y prelados eclesiásticos; el segundo, de Iudith, trata de las viudas; el tercero, diálogos entre las potencias del alma y la imaginación; el quarto, diálogo entre el amigo y el amado; el quinto contiene treinta y siete epístolas del mismo assumpto...*, 1682; 6) *Tomo nono. La celestial Jerusalem con la exposición del psalmo Super flumina babilonis y de otros muchos lugares de la Escritura...*, 1683; 7) *Tomo décimo, y de la vida libro segundo, que por mandado de sus prelados y confesores dexó escrita de su mano la Venerable Madre Hipólita de Iesus y Rocabertí: contiene el diario de los favores que Dios le hizo meditando la Sagrada Escritura, el año 1604...*, 1683; 8) *Tomo dodecimo. Contiene dos exposiciones literales y místicas, la primera de los psalmos, liciones y respuestas que comúnmente se rezan en la iglesia por las ánimas de los difuntos; la segnda de los psalmos de las horas canónicas...*, 1683; 9) *Tomo treze. Comentario y mística exposición del sagrado libro de los divinos cantares de Salomón, dividido en dos libros...*, [1683?]; 10) *Tomo catorce dividido en quatro libros: el primero contiene La exposición literal y mística de los psalmos penitenciales, el segundo...*, 1683.

¹⁴³¹ Una mostra d'aquesta fama la trobem en la Vida de la beata Anna Domenge, que explicava que per a la fundació del convent de Santa Caterina de Sena a Perpinyà, s'havia intentat efectuar a través de sor Hipólita, però al final es féu amb religioses vingudes de València, com ja s'ha comentat [Capítol &. Subapartat 1.2.1.1.]

¹⁴³² Per una relació dels títols prohibits, lleg. Martínez De Bujanda (2002: 767-777); veg. també Callado Estela (2007: 350). L'obra de sor Hipólita és inclosa també a la base de dades internacional *The Beacon for Freedom of Expression* duta a terme per la National Library de Noruega i la *Bibliotheca Alexandrina* [en línia:

engegat. Amb tot, la publicació de l'obra completa de sor Hipòlita continuà endavant entre 1688 i 1695, durant una tercera fase d'edició. Hi van aparèixer els títols: *Epítome de los veinte y quatro tomos que escribió la V. M. Hypólita de Jesús y Rocabertí, religiosa de la orden de predicadores* (Rocabertí 1688) i, de nou, *l'Exposición literal, mística y moral sobre los lugares más selectos de los SS. Quatro Evangelios* (Rocabertí 1694).

2.4.2.1.3. Altres escrits de sor Hipòlita inclosos en obra aliena

Més enllà d'aquests tractats místics i de caire autobiogràfic que van romandre manuscrits o bé els que van assolir la impremta a nom de sor Hipòlita, s'han conservat també altres escrits de sor Hipòlita recollits en l'obra d'altri. Així, sabem que va escriure biografies d'altres religioses,¹⁴³³ que van ser recollits en obres d'altres autors. Per ordre de la priora del convent dels Àngels, sor Serafina Codina,¹⁴³⁴ sor Hipòlita va escriure vint-i-tres biografies d'altres religioses virtuoses, companyes de professió, «las venerables religiosas que vivían en el monasterio de los Ángeles de la ciudad de Barcelona, en compañía de la venerable madre sor Hipólita de Jesús» (Ahumada 2011a: 47). Aquests relats biogràfics (o hagiogràfics), titulats «Veinte y tres exemplares vidas que dexó escrito de su mano la v.m. Hipólita de Jesús», van acabar sent publicats per Busquets (1684: 80-204).¹⁴³⁵ Sor Hipòlita també va escriure, per encàrrec de les carmelites descalces de Barcelona, una relació biogràfica de la seva parenta, sor Estefania de Rocabertí (ca. 1530-1608). Estefania va contribuir a la fundació del convent de la Immaculada Concepció de carmelites descalces de Barcelona (1588)¹⁴³⁶ i en va esdevenir la primera carmelita catalana, en ingressar-hi el l'any 1588 i professar-hi el 1589. Així, el manuscrit «Relación echa por la madre sor Ypólita de Jesús, supriora del conbento de religiosas dominicas de Nuestra Señora de los Ángeles del Pie de la Crus, la qual relación inbió dicha madre sor Ypólita de Jesús a este conbento de carmelitas descalças después de la madre Stefania de la Concepción, escrita de su propia mano, y es la siguiente...», de quatre pàgines, va ser inclòs en la relació manuscrita de l'historiador Pere Gil, *Breve relación de la vida exemplar y santa muerte de doña Estefanía de Rocabertí, dicha la madre Estefanía de la Concepción. Relación de algunas cosas que hacía la madre Estefanía de la Concepción en su casa en el discurso del día, hecha por dos criadas suyas* (f. 102-105v).¹⁴³⁷

<http://www.beaconforfreedom.org/>][consulta: 13/03/2012].

¹⁴³³ Ahumada (2011a) analitza els relats biogràfics de sor Hipòlita, en relació amb d'altres biografies femenines conventuals, com són els elogis de difuntes.

¹⁴³⁴ Així mateix ho confessava la mateixa sor Hipòlita: «Me ha mandado a mí, la menor súbdita suya, que escribiesse algunas cosas notables y dignas de memoria de las religiosas difuntas desta santa Casa. Y así confiada de mi ignorancia, y confiada de la santa obediencia, invocando el auxilio del Espíritu Santo, diré lo siguiente [...]» (cfr. Ahumada 2011a: 47).

¹⁴³⁵ El llibre estava destinat a lloar el llinatge dels Rocabertí i conté les Vides de fra Josep de Rocabertí, sor Estefania de Rocabertí, sor Jerònima de Rocabertí, sor Emerenciana de Rocabertí i la mateixa sor Hipòlita.

¹⁴³⁶ La fundació havia estat duta a terme per religioses encapçalades per Catalina de Cristo (Àvila 1544-Barcelona 1594) i Leonor de la Misericòrdia (Guendulain 1551-Pamplona 1620). Per a més informació sobre els avatars i circumstàncies de la fundació, amb el pes rellevant que tingué sor Estefania, llegiu Gras (2013c).

¹⁴³⁷ ACCDB, Ms. [s.sign.]; és descrit a Duran (2003: III, 370-373) i a MCEM. Hi ha fotocòpia del ms. a l'ACDCB amb la signatura A-IV-12. De la relació de sor Hipòlita, se'n conserva una còpia al ms. *Biografías y casos relativos a religiosos y religiosas Carmelitas Descalzas en los primeros tiempos de la Reforma* (BNM, Ms. MSS/5631) que vam poder consultar (*Inventario* 1984: X, 430).

A més a més, cal tenir en compte que més enllà d'aquesta obra autobiogràfica i biogràfica, Ahumada va donar a conèixer i editar un breu epistolari d'aquesta religiosa, en català, conservat inèditament a l'arxiu del convent dels Àngels: dues cartes escrites a Beatriu de Josa, priora dels Àngels, en el temps que Hipòlita va estar reformant el convent de les Magdalenes, a Barcelona ([1585] (2010: 59-60) i [s.d.] (2010: 61-63) i una tercera, enviada per Paula Riquelma, priora dues vegades del convent dominic de Santa Caterina de Siena, a València, per a Hipòlita (5 de desembre de 1577) (2010: 58-59).

2.4.2.2. La retòrica de la *humilitas* de sor Hipòlita

Sobre sor Hipòlita hi pesava la consideració social que el fet de ser dona (i religiosa) li impedia de saber de lletra i saber de matèria tan fina, de manera que la seva obra (inclosa la seva poesia, com veurem) abunden les al·lusions a l'obediència a ordres superiors, davant del confessor i, encara més, davant Déu. Contínuament la dominica sosté la idea que només gràcies a Déu pot accedir a aquests coneixements, per via infusa, que després posarà sobre el paper, tòpic sovint emprat per les autores religioses coetànies. Per això, és una constant trobar al llarg dels seus llibres els precis al Senyor perquè hi intercedisca i li faci arribar tot el coneixement que després llegim als seus llibres:

Esta misma noche del Domingo, estando orando en su celda a su amado Jesús y con grandes deseos y clamores de su alma, suplicando a su divina bondad quisiese enseñarle cómo daría conclusión a un libro que tenía ya casi todo escrito de su mano, avía buscado libros en latín para dellos sacar flores de hermosos dichos, como otras vezes avía hecho. Pero para dar el remate y fin al libro, que avía compuesto con consejo y obediencia de su confessor, que era buen theólogo y muy temeroso de Dios. Assí que la religiosa, no hallando lo que buscava dixo entre sí: “Yo dexaré los libros y voyme a la oración a rogar y suplicar a mi amado Jesús, que pues confío de su gracia, que su inmensa bondad me ha ayudado a escribir el dicho libro, que quiera su Magestad acabar su obra que yo no soy sino instrumento, y aun muy ruín. Assí que tuvo otra oración y no hazía otra cosa sino dar voces interiores y clamores mentales al amoroso corazón de su amado Jesús. Entonces vio y oyó como el esposo Jesús dezía, como resonando con los ángeles y santos: «El corazón tengo lleno de los clamores de mi esposa y assí le ayudaré porque en lo que pide no busca sino mi honra y gloria». Y assí fue hecho, porque la misma noche escribió buena parte del último capítulo del libro y en él compuso un amoroso hymno, en alabanças de nuestro señor Iesu Christo y en grande provecho, salud y edificación del pueblo christiano.¹⁴³⁸ (Rocabertí 1683 [*Libro segundo de la vida*]: 128).

Aquest és un dels mecanismes d'autolegitimació que les escriptores del període utilitzen com a estratègia retòrica, d'acord amb la condició femenina, i que és conegut per sor Hipòlita i força utilitzat per atenuar l'acusació d'escriure, i defensar-se davant la crítica. Més enllà de les referències a Déu com a element superior, al pròleg del *Comentario y mística exposición del sagrado libro de los divinos cantares de Salomón*, sor Hipòlita adreça una invocació a sant Bernat i a santa Teresa¹⁴³⁹ com a autoritats perquè, amb l'ajuda de l'esperit Sant, 'dirigisquen' la seva ploma en el procés d'escriptura:

¹⁴³⁸ Es deu referir al *Tomo primero de las obras de la venerable madre Hipólita de Jesús y Rocabertí*, [...] Trata principalmente de los sagrados misterios de la infancia y niñez de Christo y también de los demás de su santa vida, muerte y gloriosa resurrección... 1683, que acaba amb la transcripció d'una composició poètica en honor a Jesucrist («Oh, llave piadosa...») (Rocabertí 1683 [*Tomo primero de las obras*]: 409-411).

¹⁴³⁹ Recordem que santa Teresa té entre les seves obres el títol «Meditaciones sobre los Cantares» que també tracta sobre la manera correcta de fer oració.

[...] avia invocado para este negocio suplicándole que si no era voluntad de Dios, le rogasse se lo quitasse del corazón [*la intención d'escriure aquella obra*]. Pero volviendo a san Bernardo, su devota le dixo llorando: «Oh, meliflúo Bernardo, pues vos agora veis en el cielo a nuestra madre santa Teresa de Jesús, y veis en el espejo de la Santíssima Trinidad el santísimo intento que llevaba esta santa en escribir sobre los cantares. O, santo, rogado al Espíritu Santo rija mi pobrecita pluma para que yo, vilíssima pecadora, execute en todo el discurso del libro el santo intento que la virgen santa Teresa tenía, pues todo mi intento y firme propósito no es otro, porque sé que ella no buscava sino solo el beneplácito de Dios, sola su honra y gloria y bien de las almas (Rocabertí 1683 [*Comentario y mística exposición*]: 1-2).

Fins i tot, després adreça directament una «Dedicatoria y deprecación...» a la santa d'Àvila, en la qual manifesta retòricament una renúncia de l'autoria de l'obra a favor d'aquesta:

O, virgen y madre mía, Teresa de Jesús: yo postrada a vuestros santos pies, os doy y ofrezco todo el pobrecito trabajo del escribir, para que todo sea vuestro y nada mío, en confirmación de lo qual no pondré mi nombre que lo ensuciara todo. Con gemidos lo escribo, creo y siento y de verdad confieso; y así ruego a vuestra gran piedad que pongáis el vuestro nombre y vuestra santa bendición y protección pues bien veis en aquella inefable claridad que hago esto por vuestra mayor honra y sencillo servicio (Rocabertí 1683 [*Comentario y mística exposición*]: 2).

Al capdavall, aquest recursos d'humilitat –dels quals només n'apuntem uns pocs relacionats amb l'obra de sor Hipòlita, tan tòpics de la literatura monàstica femenina i amb una forta empremta teresiana, són valorats positivament pels censors d'aquesta autora, com a símbol d'humilitat que requereix qualsevol religiosa i, per tant, serà un requisit per publicar-li els seus llibres. Per exemple, en la censura i aprovació del jesuïta Martí Esparsa, que trobem a l'obra *La celestial Jerusalem* assevera que:

[...] la sierva de Dios muchas vezes habla magníficamente de si mesma, contando visiones y revelaciones que tuvo y otros preciosos y sublimes dones a ella especialmente comunicados de la bondad divina; éxtasis, raptos y continúa unión íntima con Dios, por la oración y contemplación. Pero con bien claros indicios se reconoce no proceder de soberbia y apetito de vanagloria, lo primero porque de la misma suerte y mucho más y repetidas vezes exagera ser muchos y grandes sus pecados, por los quales repite aver merecido las penas del infierno, que es más indigna y peor que todos los más pecadores del Mundo. Lo segundo, porque pondera la liberal y singular misericordia de Dios, de quien tiene firme esperanza, como frecuentemente lo explica y dize, que su nombre como autor de este libro no ha de salir a público en los venideros o en su tiempo, y así sin ninguna confianza y deseo de alabanza para con los hombres. La tercera y principal porque todas estas obras la escribió por consejo y mandado su confessor, como la misma testifica (Rocabertí 1683 [*La celestial Jerusalem*]: «Prólogo y aprobación...»).

2.4.2.3. La poesia de sor Hipòlita de Rocabertí

No hi ha dubte que sor Hipòlita és coneguda essencialment pel pes de la seva prosa espiritual i mística, i, en menor grau, per la seva correspondència, que han estat els gèneres més estudiats per la historiografia; amb tot, també es va dedicar al conreu poètic per bé que aquesta faceta de poeta espiritual i mística és totalment desconeguda per la crítica pel fet que la seva poesia es troba dispersa al llarg de la seva obra.¹⁴⁴⁰ De fet, abans d'assumir la recerca exhaustiva de la poesia de sor Hipòlita, només coneixiem la llista incompleta de títols proporcionats per Serrano y Sanz (1903-1905: II, 150-161) i de les peces que va transcriure també, en ocasions de manera fragmentària (1915: I, 145-153). Segons hem pogut inferir d'algunes referències dels tractats impresos de sor Hipòlita, sembla ser que la religiosa es confeccionava els seus propis quaderns amb cançons que inflamassen l'amor

¹⁴⁴⁰ Jiménez Faro també transcriu algunes peces en la seva antologia poètica de veus femenines (1996: 73-80). A Zaragoza (2013e) vam tractar la poesia d'aquesta religiosa

diví. La religiosa hi recolliria no només les composicions que anava creant sinó també les que li arribaven d'altres autors, coneguts o anònims;¹⁴⁴¹ així ho refereix ella mateixa en la transcripció d'una cançó dedicada a Caterina de Sena que li havia fet arribar una companya de professió –que, alhora, havia rebut la peça d'un clergue:

Pareciome poner aquí una canción en honra y gloria de la seráfica madre nuestra, santa Catalina de Sena, a la qual amava muchísimo esta religiosa de que hablamos [*sor Hipòlita*].¹⁴⁴² Y acostumbrava quando estava sola en su celda trabajando de manos, cantar psalmos de David, hymnos de la santa madre Iglesia y algunas canciones de nuestro Señor Jesuchristo y de sus santos. Vino a sus manos por medio de una otra religiosa muy sierva de Dios esta canción, que un clérigo muy siervo de Dios se la avía dado. La dicha religiosa hazía sus quadernos y ponía en ellos todo lo que le parecía la avía de mover mucho al dulce amor de su amado Jesús y, así, puso esta canción con otras que ella también componía. Pero ésta, no la compuso ella, si no que en verla, luego la trasladó y es la siguiente, la qual en cantarla, luego le encendía en el amor de su Esposo Jesús, y nótese con atención las suavísimas palabras (Rocabertí 1685 [*Libro tercero de la vida*]: 193).¹⁴⁴³

Malauradament, cap d'aquests manuscrits originals no s'han pogut trobar fins ara i tot indica que han desaparegut de l'arxiu conventual dels Àngels, ja que no són esmentats al treball d'Ahumada (2013a: 142-143). Tan sols una composició de sor Hipòlita ([CCCLIX] *Inc.* «Pves estoy en el destierro...») ens ha arribat manuscrita, a través d'un full solt conservat a l'arxiu conventual dels Àngels,¹⁴⁴⁴ i de la qual també comptem amb el testimoni imprés (Rocabertí 1683 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 520-525).¹⁴⁴⁵ Més enllà d'aquest únic testimoni manuscrit, el llegat poètic de sor Hipòlita el recollim integrat al llarg de la seva obra impresa. Els poemes de la dominica es troben transcrits normalment a les darreres pàgines dels volums, a mode de conclusió, però també hi apareixen en el cos central de la prosa, per complementar el tema al qual s'està referint quan la peça hi està relacionada. Acompanyada de riques descripcions, en ocasions detallades, que expliquen qüestions relacionades amb el context de creació dels versos, la poesia de sor Hipòlita ens permet comentar breument quines són aquestes situacions proclius a la poetització en l'ambient

¹⁴⁴¹ Algunes d'aquestes peces d'obra aliena van ser impreses juntament amb les obres de sor Hipòlita, com veurem, amb presència important d'autors místics de renom, llegits per aquesta.

¹⁴⁴² Sor Hipòlita recorre al masculí genèric i a la 3a persona per designar-se com a recurs d'anul·lació de l'autoria, un dels mecanismes d'autolegitimació que les escriptores del període utilitzen com a estratègia retòrica, d'acord amb la condició femenina, per atenuar l'acusació d'escriure i defensar-se davant la crítica: «*Prólogo de la Venerable Madre.* Ruego y suplico al que hiziere imprimir este libro que, si le pareciere, que estos cinco primeros capítulos (que son de la misma religiosa) los haga trasladar como en tercera persona, porque estará mejor que todo el libro vaya de una manera, pues en el nombre de N. Señor Jesuchristo le aseguramos ser una misma. Y después de trasladar estos primeros cinco capítulos, como todo el libro, que habla como en tercera persona, se podrán quemar, que yo lo hubiera hecho la misma persona si no fuera por falta de salud. La causa porque lo comencé así fue que, como su confessor le mandasse escribir las mercedes que Dios la hazía en la oración, ella por su humildad empeçó por sus defetos y a contar sus tentaciones; que a las vezes, estas cosas aprovechan más a muchas almas que los mismos consuelos espirituales. Después alteró el modo porque su Confessor, que era grande teólogo y muchos años director de ella, la aconsejó que todo lo escribiesse en tercera persona; y como ella, desde que conoció a Nuestro Señor Iesu Christo, siempre deseó y aun procuró no ser conocida, le bino esto muy bien, y así lo hizo en todos los libros que después deseó escribir» (Rocabertí 1679: 2).

¹⁴⁴³ La peça, anònima i en castellà, té l'incipit «El cordero anda bolando...», i és copiada a continuació (Rocabertí 1685 [*Libro tercero de la vida*]: 193-194), i, situada immediatament abans de la protestació, serveix per tancar la primera part de l'imprés.

¹⁴⁴⁴ AMA, sign. P2/15. Poema atribuït a Hipòlita, copiat per una mà autògrafa (no sabem si és autògraf de l'autora o una còpia de l'original extraviat), amb la rúbrica: «Cantico que compuso la v.m sor Hipolita de jesus y Rocaberti Religiosa del P.S. Domingo». Agraïm aquesta informació a Eulàlia d'Ahumada.

¹⁴⁴⁵ Transcrita fragmentàriament per Serrano y Sanz (1903-1905: II, 158-159), que la barreja amb una altra.

monàstic femení de l'època. Abans però, hem d'apuntar que la recerca s'ha basat en la revisió de l'obra completa de la religiosa, per extreure'n les poesies. Per bé que Serrano y Sanz (1903-1905: II, 150-161) en donava alguns títols i transcriu algunes composicions, en ocasions ho fa de manera fragmentària o sense citar els textos de procedència.¹⁴⁴⁶

2.4.2.3.1. Els contextos d'enunciació poètica conventual a la llum de l'obra d'Hipòlita

Precisament, un dels avantatges que presenta el fet que ens hagen arribat els poemes de sor Hipòlita impresos als seus tractats, com a complement de la seva prosa mística, és que van acompanyats normalment d'explicacions que les emmarquen en determinats contextos de creació i que ens permeten una clau de lectura dels versos; en no poques ocasions aquestes descripcions ens proporcionen la clau per entendre com, per a les religioses del període, l'escriptura poètica resulta una pràctica indestriable de la seva experiència religiosa. I és que moltes de les composicions editades són creades a la cel·la conventual, inspirades en un ambient d'immersió en l'oració i la contemplació divina. Vegem-ho, per exemple, en la nota que profereix abans de copiar dos cànctics dedicats a sant Ignasi d'Antioquia,¹⁴⁴⁷ originats durant una vigília, en el silenci de la cel·la: [LCCCLXXVI] *Inc.* «Tuvo tan grande amor aquel Ignacio...» (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 310-313) i [CCCLXXVII] *Inc.* «Dicen algunos malmirados...» (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 313-314).¹⁴⁴⁸

Acuérdome que en la primitiva Iglesia, donde la sangre de nuestro salvador Jesuchristo estava hirviendo, usavan todos los christianos vigílias, lo que hazen ahora muchas religiones: se levantavan a media noche o muy de mañana, para hazer oración y también para cantar hymnos y alabanças a nuestro señor Jesuchristo. Y desto eran acusados los christianos delante los tiranos, que se levantavan a media noche, que alabavan al crucificado, y no solo hazían esto sino que también hazían vigília a los santos apóstoles y a los mártires. En sus fiestas ivan a sus sepulcros o iglesias y tenían vigília casi toda la noche. Considerando esto la dicha religiosa, dixo en si misma: «Pues assí es, yo quiero imitar a mis antepassados y, encerrada en mi celda la mayor parte de la noche de la vigília de mi amado san Ignacio, la quiero emplear en sus alabanças». Y pues en los días passados le compuse un cántico, en esta santa noche le quiero rumiar y considerar, y es el que sigue: «O dichoso santo, ahora son ya las dos horas de la noche, en que ya buen rato que me ocupo en vos; y todo lo que me queda lo tengo de emplear en cantaros dentro, de corazón, como dize san Pablo: *'In cordibus vestris...'*»¹⁴⁴⁹ Assí lo haré yo ahora porque por el santo silencio ahora no puedo, que todas mis hermanas duermen y que yo diesse voces parecería indiscreción. Pero assí, en esto, como en otras muchísimas cosas, me va muy bien en seguir los dulces consejos de mi maestro san Pablo. Y assí ahora cantaré cánticos espirituales dentro de mi corazón, sin ruido de voces y encerrada en mi celda; no inquietaré, ni turbaré a mis queridas hermanas, las otras religiosas, que están aora durmiendo». En este instante le vino al pensamiento, que aunque ella pensava que todas estavan durmiendo, que no devía ser

¹⁴⁴⁶ També en la seva antologia poètica femenina, Serrano y Sanz (1915: I, 145-153) reproduïx alguns dels poemes de sor Hipòlita sense esmentar d'on els ha copiat.

¹⁴⁴⁷ Inclosos al capítol: «XCIII. Contiene las alabanças del grande amador de el crucificado Iesús, amor y premio de sus amadores, san Ignacio, obispo y mártir, y de los cánticos que el amor hizo componer a la que escribe este libro; y coloquios amorosos que tuvieron entre si en el Credo, en la missa mayor, que cayó en domingo, y de las mercedes y luz sobrenatural que recibía la indigna religiosa, su devota, humillándose y confiriendo sus defetos y tibiezas, con las heroicas y grandísimas virtudes deste santo (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 308).

¹⁴⁴⁸ Serrano y Sanz no n'esmenta cap dels dos.

¹⁴⁴⁹ Col 3:16-17 «Que la paraula del Crist habiti opulentament entre vosaltres; instruïu-vos i corregiu-vos mútuament en tota saviesa; canteu a Déu en els vostres cors, impulsats per la gràcia, amb salms, himnes i cànctics espirituals. I tot allò que feu, tant si es tracta de paraules com d'obres, feu-ho tot en nom del Senyor Jesús dient l'acció de gràcies a Déu Pare per mitjà d'ell.» i Ef 5:18-20 «No us embriagueu de vi, que porta a la disbauxa, sinó sacieu-vos de l'Esperit dient-vos entre vosaltres salms, himnes i cànctics espirituals, cantant i salmejant al Senyor en el vostre cor, donant sempre gràcies per tot a Déu Pare en nom de nostre Senyor Jesucrist.»

assí sino que muchas otras religiosas también como ella, y aun mejor, devían velar en oración en sus celdas. Ella se gozó deste pensamiento y dixo: «Yo me alegro dello, de tener compañía, aunque ellas no lo sepan de mí ni yo dellas. En este monasterio se dezían los Maitines a prima noche, entre las ocho, nueve y parte de las diez; en otros tiempos a media noche (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 308-309).

De fet, després de copiar les dues peces, s'hi afirma que: «Con estos dos hymnos passó la noche y vigilia deste santo la dicha religiosa; viniendo la mañana, en la celebración y mucha devoción en las missas, recibió nuevas mercedes del esposo en esta manera» (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 314). A aquests moments de reflexió al ludeix sor Hipòlita en la creació d'uns dels seus *Serventesios devotos*:¹⁴⁵⁰ [CCCLXXI] *Inc.* «Los castigos, Señor, que experimentamos...» (Rocabertí 1685 [*Libro tercero de la vida*]: 69-70);¹⁴⁵¹ un sirventés místic amb estructura d'apariats que fa referència al passatge del captiveri del poble d'Israel a Babilònia, narrat pel profeta Daniel:

[...] y como esta religiosa se vio privada por sus prelados de sus dulces penitencias y austeridad de vida, no supo que hazer sino darse más a los divinos sacramentos de la confesión y comunión a menudo; que siempre tuvo confessor que la guió a la frecuente y aun quotidiana comunión. Y assí, sino quando estava en el lecho con mucha calentura, cada día comulgava y sobre todo se dio a la continua oración y contemplación y a la continua lección de la Santa y Divina Escritura, según se verá en adelante; y muy particular hallava a su amado Jesús en los santos profetas, a los quales era tan devota y aficionada que procuró con toda solicitud, de siempre que podía estar sola en su celda y tratar muy familiarmente con los profetas, y más con David, con Isaías y Daniel, en los quales ella tenía sus muy dulces secretos y saborosa conversación. Tanto que, sobre sus divinas palabras, hazía ella cánticos muy gustosos a su alma y *decorándolos*¹⁴⁵² después, haziendo labor, baxito en su celda sola, cantava aquellos cánticos, con grande provecho de su alma. Y assí esta vez, que avía perdido a su amado Jesús, y tanto se le avía ausentado y escondido, le halló cantando estos cánticos, que ella compuso [...] (Rocabertí 1685 [*Libro tercero de la vida*]: 68-69).

De la mateixa nota es desprén que es tractava de càntics que la religiosa entonava en absència de Jesucrist, per reconfortar l'esperit¹⁴⁵³ dels quals ens han arribat, malauradament, «solo unos poquitos versos». A partir d'aquest testimoni i d'altres, sor Hipòlita revela d'una manera contundent el que ja sospitàvem: la relació intrínseca a dins dels convents femenins entre l'afer poètic i la pràctica musical. Només cal fixar-nos en la terminologia amb què l'autora designa les composicions («himnos», «cánticos») i els verbs emprats («cantar», «decorar», que en aquest context significa significa 'estudiar, aprendre de memòria o a la lletra, una oració, lliçó, sermó... (derivat de de *cor*='de memòria'). Efectivament, la recitació de lloes i càntics hi era concebut com un acte més d'expressió devota amb què no només s'evitava l'oci, sinó que a més a més, suposava un complement ideal de funcions i obligacions quotidianes sense infringir el precepte de l'«ora et labora» (Zarri 2014: 57): com ara l'oració mental i vocal i les tasques manuals (brodat i costura).¹⁴⁵⁴ Així ho manifesta l'autora, p.

¹⁴⁵⁰ Entenem el *serventesios* com el «quarteto semejante a los quatro primeros de la octava» (RAE U 1803 [s.v. *serventesio*]).

¹⁴⁵¹ Serrano y Sanz no l'esmenta.

¹⁴⁵² Segons el *Diccionario de Autoridades*, 'decorar' significa «estudiar, aprender, coger de memoria y a la letra una oración, lección, sermón u otra cosa semejante. Esta acepción viene de la voz *cor*» (RAE A 1732). També queda recollit així al DCVB: «1. Aprender de memoria.» o «Dir de memoria», derivat de *de cor*='de memòria'.

¹⁴⁵³ Així ho fa constar a continuació del poema: «Así que la dicha religiosa, acordándose del grande fervor con que ella en tiempo pasado los avía compuesto, luego le passó toda la tristeza y melancolía porque en cada verso hallava con mucha eficacia a su amado Jesús. Y también cantó otro que ella por su consuelo se compuso, que comienza assi» (Rocabertí 1685 [*Libro tercero de la vida*]: 70).

¹⁴⁵⁴ Per conèixer breument l'activitat a l'interior dels convents femenins moderns, vegeu Rey (2009).

exemple, per a la creació dels càntics de contrició [CCCLXXII] i [CCCLXXIII], dels quals parlem més tard:

estando sola encerrada en su celda haciendo labor, como su corazón estava llagado de la saeta del vivo dolor de aver ofendido a Dios, en este tiempo compuso dos hymnos o cánticos dolorosos, reconociendo su vivo y entrañable dolor de aver perdido la humildad y paciencia de su amado Jesús, pues teniendo tan buena ocasión, no supo bien aprovecharse della. Y es al tono de buscar al divino, va hablando con la santa humildad de nuestro Señor Jesu Christo y dize assí (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 162).
Estos cánticos, con otros muchos, componía esta religiosa en la soledad de su celda, por su passatiempo y devoción, quando hazía labor de manos, después de comer, porque en otras horas no lo huviera ella hecho porque estava ocupada en cosas de más importancia, como es: toda la mañana hasta las onze se estava en el coro rezando y cantando con sus hermanas, y los intervalos que en esto avía, andava con grande solicitud por los corredores del coro, oyendo todas las missas que podía [...] (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 163-164).

Les peces poètiques de sor Hipòlita consignades en total en són vint-i-sis; una producció diversa des del punt de vista estròfic (fonamentalment cançons, romanços, quartets...) i pel que fa a les diferents vessants d'una temàtica eminentment devota. Així, hi trobem peces generalment de temàtica cristològica¹⁴⁵⁵ i mariològica, com ara les dues peces que llegim impreses al *Libro segundo Mística exposición*. [CCCLXIX] *Inc.* «¡Oh, Virgen Sobirana! Entre las glorias...» (Rocabertí 1685 [*Libro segundo Mística*]: 509-510),¹⁴⁵⁶ de to mariològic, i [CCCLXX] *Inc.* «Niño Jesús, quien sois, bondad eterna...» (Rocabertí 1685 [*Libro segundo Mística*]: 510-511).¹⁴⁵⁷ Aquesta darrera es basa en una citació de l'Evangelí de sant Lluc (Lc 1.49), tal com s'expressa en la citació que precedeix les dues composicions:

He oído dezir que los peregrinos y caminantes suelen cantar por no sentir tanto el trabajo del camino, assí el vilíssimo gusano, por sus melancolías ordinarias en esta peregrinación compuso canciones: en particular sobre el profeta Daniel, quando estava cautivo en Babilonia con muchos israelitas del Pueblo de Dios [*es refiereix a les peces CCCLV i CCCLVI*] y otra canción del evangélico profeta Isaías, del vivo y encendido deseo que tenía que Dios se hiziesse hombre [*peça CCCLVIII*]. Yo las tengo escritas a mí parecer en el libro que el vil gusano escribió sobre los siete salmos penitenciales, en que tomé por guía y maestro a san Gregorio Papa. Agora no diré sino dos canciones: una en alabanza del niño Jesús y otra de su madre bendita. La del dulce niño Jesús, el vil gusano la compuso sobre aquellas palabras que dize este divino niño por s. Lucas: *Ignem veni mittere in terram & quid volo nisi vi accendantur*; y quando se hallava muy melancólico e insoportable, assí mismo el remedio y cordial que tomava para divertirse era irse a su celda, y encerrado tomava en sus brazos una imagen del Niño Jesús embuelto en pañales, y passeandose por su celda cantava las siguientes canciones, en alabanza de Jesús y de su madre bendita, la Virgen Maria, y son las siguientes (Rocabertí 1685 [*Libro segundo Mística*]: 508-509).

Sor Hipòlita també va escriure poesies votives de to hagiogràfic dedicades a la lloança de sants i de l'Església com veiem en una peça en lloança a santa Inés: [CCCLXXV] *Inc.* «Daba suspiros Inés...» (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 287-289)¹⁴⁵⁸ i, especialment,

¹⁴⁵⁵ Consignem altres peces dedicades a Jesucrist, que expliquem en diversos apartats.

¹⁴⁵⁶ Transcrita per Serrano y Sanz (1903-1905: II, 156 on diu que es tracta de dues *Canciones a la Virgen*, quan en realitat hi ha sols aquesta adreçada a la Mare de Déu; i 1915: I, 150-151, en què trobem barrejats els versos de diverses composicions, d'aquesta i d'altres).

¹⁴⁵⁷ Després de la composició trobem una reflexió de sor Hipòlita en relació a la seva autoria, on es plasma la retòrica de la humilitat pròpia de la literatura conventual femenina de l'època: «Pues la costumbre es dezirse en los libros el nombre del autor, ya lo tengo dicho muchas vezes que mi propio nombre es el vil gusano» (Rocabertí 1685 [*Libro segundo Mística*]: 511).

¹⁴⁵⁸ Publicada dins *Libro del reconocimiento de los amigos* (1685: 287-289). Serrano y Sanz no l'esmenta. Cal tenir present, però que, malgrat que aquesta composició va copiada immediatament després del relat biogràfic de la santa escrit per sant Ambrosi, el fet que no tinga cap indicació sobre l'autor, ens fa pensar que podria tractar-se d'obra de la mateixa sor Hipòlita, tot i que no és segur. La rúbrica només reporta: «Comiença vn hymno en

en el conjunt de vuit peces impreses que sota l'epígraf *Hymnos de la venerable madre sor Hipólita de Iesus, y Rocaberti, en alabanzas de los Santos Apostoles, y Martyres; reducidas à forma de Rimas de primeros consonantes vnisonos. Rimas*, van ser impreses, sense cap nota aclaridora, al final del segon volum de la Vida de l'autora [CCCLX-CCCLXVII] (Rocabertí 1685 [*Libro segundo de la vida*]: 245-248). Algunes de les peces d'aquest grup recorden l'estructura de les antífores majors o anomenades *antífores de la O*, perquè comencen amb aquesta interjecció llatina per expressar admiració o alegria: uns sextets-lira, en honor als sants Pere i Pau ([CCCLX] *Inc.* «¡O Almas abraçadas...!», p. 245) als quals també van dedicats les composicions següents, de manera separada ([CCCLXI] *Inc.* «¡Oh, apóstol secretario...!», p. 245-246 i [CCCLXII] *Inc.* «¡Oh, apóstol coronado...!», p. 246-247);¹⁴⁵⁹ huit ariats a la devoció de sant Andreu ([CCCLXIII] *Inc.* «¡Oh, buena cruz, oh, árbol deseado...!», p. 247); una altra peça a l'apòstol sant Tomà ([CCCLXIV] *Inc.* «Tomás, ¿por qué dudaste...?»), p. 247-248); una peça als màrtirs en general ([CCCLXV] *Inc.* «Como el oro entre ardores...», p. 248); unes quartetes en alabança de l'església Catòlica Romana ([CCCLXVI] *Inc.* «Ya que la Iglesia me ofrece...»), p. 248-249); i, finalment, un himne en menyspreu del món material i la persecució del camí espiritual ([CCCLXVII] «Pues a cuanto el mundo alaba...», p. 249-250).¹⁴⁶⁰ No podem obviar la gran devoció que tenia sor Hipòlita al Breviari Romà, i que és present al llarg de la seva obra impresa, amb referències recurrents: «Como esta religiosa siempre en su celda tenía por dulce compañero el Breviario Romano, puso muchas vezes los ojos en las festividades que trae la santa Iglesia...» (Rocabertí 1679 [*De los sagrados huesos*]: 133) i del qual copia i posa a l'abast del lector nombrosos himnes en llatí, com ara el dedicat la impressió de les llagues en sant Francesc, de qui diu que era tan aficionada «que avía muchos años que todo lo sabía de memoria; y assí en su cueva a oscuras (no sin luz y amor del cielo de su único amado Iesús) meditava, contemplava y aun cantava las admirables, amables y venerables obras del señor Jesuchristo que obró en su siervo» (Rocabertí 1679 [*De los sagrados huesos*]: 136).

Tot fent un parèntesis: després d'aquestes composicions que acabem d'enumerar, tanca el *Libro segundo de la vida* un recull de composicions d'altri,¹⁴⁶¹ procedents d'un llibre de cançons que tenia sor Hipòlita en el seu poder,¹⁴⁶² i que són interessants en la mesura que

alabança de la gloriosa santa Inés y dize assí en tono de romance». El mateix imprés recull en unes pàgines més endavant, un himne en honra de sant Vicent màrtir, en llatí, que comença per «Hoc agnosce, oh Vincente, miles invictissime...», (p. 291), que forma part del temps litúrgic *de sanctis, per a la festa de sant Vicent*.¹⁴⁵⁹ Serrano y Sanz omet la caplletra O (¡Oh!), en transcriure els quatre versos (1903-1905: II, 153) en aquesta i en la següent peça.

¹⁴⁶⁰ És transcrita per Serrano y Sanz (1903-1905: II, 153 i 1915: I, 148-149).

¹⁴⁶¹ Al final del volum, després d'aquestes peces trobem la *Protesta de la venerable madre y conclusió de este segundo libro*, amb què sor Hipòlita tanca el llibre: «Con esto doy fin a este libro, postrada con espíritu de humildad y ánimo contrito a los pies de mi salvador Jesuchristo y rendida con toda mi voluntad a la esposa de este señor la santa Iglesia católica romana, protesto (como en todos mis libros tengo de costumbre) que no he pretendido apartarme un ápice de su parecer; assí en lo que toca a los sentidos de la santa y divina Escritura, como en todo lo demás. Y si algo huviere dicho mal sonante, luego me desdigo mil millares de vezes, confessando mi ignorancia y que de todo corazón estoy sujeta a la corrección de la santa Iglesia católica romana» (Rocabertí 1685 [*Libro segundo de la vida*]: 256).

¹⁴⁶² Tal com explica ella mateixa abans de copiar-les, en relació al primer: «En un libro de varias canciones, en que avía parte de un religioso de la Compañía de Jesús, topé con la siguiente de mi padre y maestro san Dionisio Areopagita, en que se pinta el santo como arrobado y absorto a la hermosura de María Santísima, a

ens deixen entreveure un quadre de les lectures i influències de l'autora. S'hi troben peces de Pseudo-Dionís,¹⁴⁶³ del místic franciscà Bernardí de Laredo (1482-1549),¹⁴⁶⁴ del carmelita descalç Joan de la Creu (1542-1591),¹⁴⁶⁵ de l'humanista i teòleg franciscà Diego Pérez de Valdivia (1510-1589),¹⁴⁶⁶ del franciscà Juan de Calatrava,¹⁴⁶⁷ seguida de les d'un autor anònim franciscà.¹⁴⁶⁸ Respecte a aquests autors que influencien sor Hipòlita, és interessant comentar que Pérez de Valdivia, va predicar a València i a Catalunya, on va fer de professor de Sagrada Escripura a la Universitat de Barcelona des de 1580 fins a la seva mort el 1589 (Madurell 1958; Peralta 1922: 41; Fernández Luzón 2005: 233-236). Va tenir una forta vinculació al convent dels Àngels, on va exercir de confessor de l'autora, si considerem el que ella mateixa explica en un dels seus tractats:

Quien quisiere saber las partes que ha de tener el maestro espiritual, lea el libro que hizo el maestro en sacra teología y grande siervo de Dios, el padre Diego Pérez, intitulado *Avisos de gente recogida*. Y cierto que es tan provechosa doctrina que no solo los penitentes sino también los confesores sacaría dél grandísimo provecho y avisos muy importantes, si le leyessen. Y assí lo remito allí, que en materia donde tan santo doctor y apostólico varón ha puesto la pluma, no me atreveré a ponerla yo, que aunque indignísima, me hizo Dios merced que le fui discípula y penitente seis años y, aun más, hasta que murió. Está sepultado entre los padres capuchinos y como dexó impresso su espíritu, aún vive y vivirá su memoria (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 324).

En correspondència al seu mestratge espiritual, el franciscà va dedicar a sor Hipòlita el seu *Tratado de la singular y purísima concepción de la madre de Dios y una exposición sobre los cantares para predicadores y devotos* (1600),¹⁴⁶⁹ tal com consta títol complet de l'obra.¹⁴⁷⁰

quien vio en carne mortal alguna vez por ser contemporáneo suyo. Y en el verso o copla penúltima se haze alusión al dicho santo, que quando vio una criatura tan perfecta como María Santísima, dixo que si la fe no le enseñara, que avía solo un Dios y que María era pura criatura, les prestara adoraciones divinas. Y aunque es de estilo humilde y a modo de romance, basta ser en alabanza de san Dionisio para que yo lo traslade aquí» (Rocabertí 1685 [*Libro segundo de la vida*]: 250).

¹⁴⁶³ Jutge atenés. Durant l'Edat Mitjana, havia gaudit de gran autoritat per algunes obres filosòfiques però al Renaixement es va dubtar de la seva autoria. A partir del segle XIX, aquestes obres van ser atribuïdes a un Pseudo-Dionís. La composició que hi trobem copiada comença amb el vers «En el monte de Sion...».

¹⁴⁶⁴ Va ser autor de la famosa obra *Subida del Monte Sión por la vía contemplativa* (1535), entre d'altres. Al volum de sor Hipòlita hi és copiada una composició amb una rúbrica que la descriu: «La canción siguiente hizo el maestro Bernardino, varón docto y letor de Teología, a honra y gloria de la admirable ascensión de Jesuchristo a los cielos» (*Inc.* «Enternezcan las entrañas...») (Rocabertí 1685 [*Libro segundo de la vida*]: 250-252).

¹⁴⁶⁵ Hi trobem les octaves («Echándome tus rayos noche y día...») (Rocabertí 1685 [*Libro segundo de la vida*]: 252-253), incloses sense cap indicació d'autor. De fet, la rúbrica només específica que es tracta d'uns «Serventecios místicos de una alma abrasada en amores del celestial Esposo y favorecida con unión afectiva, y estrechísima de su amante». Sobre l'atribució d'aquestes octaves al carmelita: Bleuca (1994).

¹⁴⁶⁶ La peça d'aquest hi és copiada amb la rúbrica «Cántico. Del doctor Diego Pérez, andaluz, muy grande siervo de Dios, a la feliz Natividad de el Hijo de Dios en carne» (*Inc.* «Mírame en este pesebre...») (Rocabertí 1685 [*Libro segundo de la vida*]: 253-254).

¹⁴⁶⁷ «Lyras. De el compañero de el mismo doctor Diego Pérez, llamado Juan de Calatrava, en alabanza de las penas» (*Inc.* «Quien no sabe de penas...») (Rocabertí 1685 [*Libro segundo de la vida*]: 254).

¹⁴⁶⁸ «Lyras en alabanza del Santísimo Sacramento, hechas por un religioso del seráfico padre san Francisco» (*Inc.* «O, quienes serafines...») (Rocabertí 1685 [*Libro segundo de la vida*]: 255).

¹⁴⁶⁹ L'autor, famós pels seus sermons, té una vasta obra impresa i manuscrita, tal com llegim a Fernández Luzón (2005: 234-236). És interessant recordar que Diego Pérez de Valdivia, té present un lector implícit femení en la seva obra *Aviso de gente recogida* (1585). Així, a la dedicatòria al patriarca Joan de Ribera, Pérez de Valdivia remet a la seva experiència en la cura de les ànimes, especialment «la gente recogida y religiosos», com a suficient per escriure un *Aviso* «según el cual esta gente recogida, y mayormente las doncellas y continentes, que vulgarmente llaman en España beatas, se gobernassen en sus casas y se conservassen cristiana y recogidamente». L'escripura d'aquests llibres per a dones responia a «una de las cosas que en España es más menester es poner orden y concierto en este género de personas recogidas». Segons ell, tal proliferació suposava un perill en la mesura que «son mujeres y mozas las más; tienen libertad cuanta quieren; no tienen

Si tornem a l'obra de sor Hipòlita, altres poemes de la dominica pretenen exhortar el lector a la contemplació; així com també trobem composicions de temàtica místicoascètica que expressen el desig d'assolir la *unió i transformació de l'ànima en Déu*,¹⁴⁷¹ com a esglaó darrer de l'experiència religiosa. Són interessants, en aquest aspecte, els sirventesos (entesos com a quartets, com hem vist) místics que revelen una forta influència de la tradició amorosa del *Càntic dels Càntics*. Ho veiem en la composició que comença amb els quatre versos següents, que ens interessa de portar aquí per la bellesa lírica que contenen:

[CCCLXXII]
 Pues me veo en este valle
 apartada de mi esposo
 este billete le halle
 en que le pido reposo.

Es tracta d'una peça formada per quartets, originada per l'absència de l'estimat, que ens ha arribat, però, de manera incompleta,¹⁴⁷² i que devia conformar els himnes que sor Hipòlita cantava per alleugerir la seva ànima en els moments de crisi al convent. Aquests moments de sequera espiritual, inspiren sor Hipòlita a crear càntics de contrició, com ara el [CCCLXXIII]: *Inc.* «¡Oh, santa humildad de Jesuchristo...!» (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 163)¹⁴⁷³ motivat després d'una petita picabaralla amb una companya del convent, qui va dir:

palabras injuriosas, a las cuales ella no respondió, sino a una, y ésta era bolver por sí, defendiéndose a sí misma; y en esto turbóse y sintió en su corazón los primeros movimientos de impaciencia contra la otra. Y deste mal hecho tuvo después tanta contrición por aver ofendido a su amado Jesús que no hazía sino llorar y muy duramente reheaprenderse a sí misma, diciendo: 'Oh, miserable de ti, essa es la humildad y paciencia que el Maestro JesuChristo ayer día de su Evangelista [*sant Lluç*] te enseñó en santa comunión de su preciosísimo Cuerpo'. Fue tanta eficacia esta contrición, que le duró muchos días... (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 162).

Per tant, és la contrició, el penediment de la culpa i el dolor per haver ofès a Jesucrist el que motiva la creació d'aquest càntic i el que segueix al mateix imprés, dedicat, com l'anterior a la humilitat de Jesucrist (fins i tot té el mateix *incipit*: [CCCLXXIV] *Inc.* «¡Oh, santa humildad de Jesuchristo...!» (2) (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 163). De tal

superior; no están encerradas; no tienen regla cierta, conforme a la cual vivan; cada una se es a sí ley [...] Y sobre todo esto, el diablo, el mundo y su carne les hacen cruda guerra a fuego y sangre y les arman mil lazos». En definitiva, el llibre pretenie ser substitut del confessor o mestre espiritual de les ànimes femenines devotes, amb ordenances i regles, amb l'objectiu d'evitar que fossen considerades que «con razón o sin ella, que cada una vive y hace lo que quiere, y para esto se hacen *beatas*: para vivir a su voluntad y no tener sujeción a nadie». Considera que el seu llibre pretén «dar los principios que en otros libros devotos están escritos, sacar conclusiones y singularizar muchas cosas. Lo cual pienso que es muy provechoso, como he dicho, para mujeres, especialmente mozas y sencillas y no experimentadas, y hombres de no muy vivos entendimientos» (*cf.* Cátedra 2003: 22-23).

¹⁴⁷⁰ *Tratado de la singular y purísima concepción de la madre de Dios, y una exposición sobre los Cantares, para predicadores y devotos, compuesto con muy alto y devoto estilo por el doctor Diego Pérez de Valldivia, dirigido a la muy ilustre señora doña Hierónyma de Rocabertín, priora del monasterio de Nuestra Señora de los Angeles de Barcelona* (Barcelona: Gabriel Graells; Girald Dótil).

¹⁴⁷¹ Sobre el tractament del tema en la mística espanyola, vegeu entre d'altres, Barbeito (2007).

¹⁴⁷² «Por evitar prolixidad dexamos más de treynta versos, pero quien ama a Jesús basta lo dicho: para quien no ama, no le queremos molestar con tanta prolixidad de los versos que dexamos. *Soli Deo Honor & gloria*» (Rocabertí 1685 [*Libro tercero de la vida*]: 71).

¹⁴⁷³ Serrano y Sanz no l'esmenta ni tampoc la peça que segueix.

manera que podem considerar que aquests versos podrien tenir una funció terapèutica per a l'ànima i el cos, atès que moltes peces conventuals «destierran melancolías, llenan los corazones de gozo y alientan a mayor perfección».¹⁴⁷⁴ Sor Hipòlita se serveix del cant per desfogar-se i canalitzar el seu dolor, a través del coneixement propi i de l'expressió de contrició acompanyada de llàgrimes:

Aquí, a la fin deste libro quiero poner tres cánticos, todos que tratan del propio conocimiento y de la santa contrición. Y por ser esta virtud tan importante a nuestra salvación, ruego al lector esté atento, y en nombre de nuestro señor JesuChristo crucificado, exortamos que no los lea de corrida ni riendo, lo que les escribo con mucha consideración y con vivas lágrimas. Compúsolos la misma religiosa que ha escrito todo lo demás deste libro. El primer cántico en persona suya propia; el segundo combida al lector a penitencia y en el tercero habla en persona del pecador (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 324).

Es tracta de tres peces que venen impreses correlativament, al final d'un imprés: la [CCCLXXVIII] *Inc.* «Dulce Iesus mio, apiadate de mi...» (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 324-327); la [CCCLXXIX] *Inc.*: «Cuando estoy pensando tu inmensa grandeza...» (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 327-329) amb què pretén exhortar el pecador i la [CCCLXXX] *Inc.* «Ay, ay, ay de mí, ¿Qué ha sido esto...?» (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 329-330).

D'altra banda, en la poesia de sor Hipòlita ens criden l'atenció dues peces que van precedides de la inscripció «al tono de Boscán divino», de la qual s'infereix que s'al·ludia a una melodia amb què els poemes es cantaven, que no s'especifica perquè devia de ser fortament coneguda a l'època: [CCCLXVI] *Comienzan los canticos en la vigilia y noche del glorioso S. Ignacio, en sus alabanzas al tono de Boscan divino (Inc.* «Tuvo tan grande amor aquel Ignacio...») (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 310-313) i [CCCLXVII] *Otro hymno al mismo tono; hecho por la misma Religiosa, tambien de S. Ignacio (Inc.* «Dicen algunos malmirados...») (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 313-314). En les seves paraules, doncs, Hipòlita fa explícita una relació de dependència dels seus versos amb l'obra del poeta barceloní, dins del corrent divinitzador d'obres profanes que, convertit en moda literària va impregnar tota la Contrareforma. Ens referim al mecanisme del *contrafactum* al diví, és a dir un «proceso transformacional que opera sobre un determinado objeto literario trocando su sentido de un orden de referencias profano a un sistema de valores sacros y trascendentes», en definició de Sánchez Martínez (1995: 23), que va estudiar el fenomen en la lírica culta del Segle d'Or espanyol en cinc volums (1995-1999). Tècnicament, aquest procediment consistia a:

reescribir un determinado texto poético, imitando su contextura semántico-formal, a fin de transformar su sentido profano en sacro o moral. Se trata, pues, de un auténtico proceso de traducción 'a lo divino' de un texto lírico concreto, en virtud del cual, sobre la base común de un núcleo de concordancias y analogías que operan en los diversos niveles (significativo, estilístico, rítmico, estrófico, elocutivo, etc.) se establecen, al propio tiempo, una serie de discrepancias y divergencias que son, precisamente, las que determinan el viraje del 'universo del discurso' de secular en religioso (Sánchez Martínez 1995: 235).

¹⁴⁷⁴ Així ho considera Baranda (2013: 172), en relació a l'obra de la carmelita descalça Mariana de San José.

En aquest mecanisme de divinització dels textos literaris s'hi destaquen tres nivells: les divinitzacions textuais, les divinitzacions genèriques o les divinitzacions temàtiques, a partir de textos populars o cultes.¹⁴⁷⁵ Pel que fa a aquest poema de sor Hipòlita, desconeixem el mecanisme d'adaptació i acomodació del model boscanià en la poesia de la religiosa: el títol ens està establint un pacte de lectura dels versos de sor Hipòlita 'al to de Boscà diví', la qual cosa ens fa considerar que la transformació hauria estat operada en el camp musical, en la mesura que sor Hipòlita podria haver emmotllat als seus versos –escrits per ser cantats– una forma cantada coneguda en el seu temps. En aquest cas, doncs, sor Hipòlita podria haver acomodada la seva 'composició al diví' amb una melodia amb què s'havia musicat algun poema de Boscà i a la qual no tenim accés, però era bastant freqüent a l'època. I és que, en paraules d'Orozco «[...] es natural que sea a la poesía de Boscán y Garcilaso a la qual acudan con preferencia nuestros músicos» (Orozco 1959: 118), en el marc de la tradició de la cançó polifònica profana. No debades, veiem com sor Hipòlita adopta als seus versos un tipus estròfic pròpiament italià, incorporat a la lírica castellana per Garcilaso i Joan Boscà, com és el decasil làbic («endecasílabo» castellà). De fet, tampoc no podem saber si sor Hipòlita tenia coneixença i havia llegit l'obra de Sebastián de Córdoba, *Las obras de Boscán y Garcilaso trasladadas en materias cristianas* (Granada, 1575) i hi va operar en la seva poesia alguns dels mecanismes que hi són presents.¹⁴⁷⁶ D'altra banda, l'especificació de «al mismo tono que el pasado» que trobem per a la peça [CCCLXXVI] ens fa creure que aquesta i l'anterior [CCCLXXV] devien ser cantades amb una melodia coneguda a l'època, però, que actualment no coneixem. Siga com siga l'existència d'aquesta referència «al tono de», revela la «importancia de la música como vehículo de la creación poética» (Ros-Fàbregas 1993: 1.507).

Més enllà d'aquesta qüestió, destaca fonamentalment l'obra de sor Hipòlita per la seva adhesió a les fonts bíbliques, de la qual també resulta una bona prova la seva producció lírica. La Bíblia és una font inesgotable per a la dominica, tal com consignem en nombrosos fragments dels seus tractats: «Estando esta religiosa escribiendo en el dormitorio, en el silencio de la noche quando las otras religiosas dormían, encerrada en su celda [...] y como esta monja solitaria tuviese de costumbre de lo que leía de la santa y divina Escritura, sacar el propio conocimiento y humildad...» (Rocabertí 1679 [*De los sagrados huesos*]: 108). En la seva poesia advertim molts versos que són paràfrasis o fragments citats més o menys literals de les Sagrades Escripures, especialment de les epístoles paulines i dels evangelis. Aquest desig d'incorporar el missatge bíblic al seu discurs, obeeix –tal com ha estudiat detingudament Giordano (2011; 2102a; 2102b i 2013)– a l'activisme evangelitzador que sor Hipòlita, gran defensora de Trento i de la reforma tridentina,¹⁴⁷⁷ va intentar exercir a través de la seva vida i obra, tot seguint el model de la

¹⁴⁷⁵ Prenc les reflexions de Morujão (2013: 291-334), que ha dedicat un capítol a aquest tema entorn a la poesia monàstica femenina portuguesa de l'època.

¹⁴⁷⁶ Sobre alguns mecanismes de divinització de la poesia del Segle d'Or castellà, en autors com ara Garcilaso, lleg. Martínez López (1998); i Frenk (1989), entre la nombrosa bibliografia existent.

¹⁴⁷⁷ A Zaragoza (2012 [2015]) vam analitzar alguns discursos reformistes de sor Hipòlita en relació a les religioses dels Àngels.

mateixa Teresa de Jesús, dedicatària d'un seu tractat.¹⁴⁷⁸ Des d'aquest punt de vista de la difusió teològica que persegueix la religiosa, és interessant veure com recorre a un llenguatge poètic senzill i planer amb la intenció de posar a l'abast de les seves companyes i dels cristians en general fragments bíblics i aspectes de la fe; en un moment en què tan sols podien accedir a la lectura bíblica aquells lletrats que tenien coneixements del llatí, en imposar-se al món cristià l'ús de la *Vulgata* com l'única versió oficial i avalada per les disposicions tridentines, i l'única que farà servir la dominica. Així evidenciava l'autora en els seus tractats el desig de facilitar un llenguatge planer i senzill, assequible a un gran nombre de públic lector, i especialment a l'humil, al qual podrien ser de major utilitat espiritual les ensenyances de sor Hipòlita:

Beati immaculati in via: qui ambulat in lege Domini. Beati qui scrutantur testimonia eius in toto corde exquirunt eum. Non enim qui operantur iniquitatem, in viis eius ambulaverunt. Para el que entiende el latín estos versos no avía para que declararles según la letra porque es clara como el Ave María. Solo acostumbro declararla para los que no la entienden porque quien escribe a todos se haze deudor, como dezía San Pablo: *Sapientibus & insipientibus debitor sum*; y aun más a los sencillos porque, como no busca la ostentación de sí mismo que sería mal hecho sino solo honra y gloria de nuestro señor Iesu Christo y la salud de las almas, desea satisfacer a los insipientes y humildes porque confío que se aprovecharán más (Rocabertí 1683 [*Memorial de la pasión*]: 41).¹⁴⁷⁹

De fet, havia manifestat en alguna ocasió sor Hipòlita que es feia valer dels confessors perquè els resolgués dubtes amb algunes paraules de la Bíblia i dels himnes que cantava de memòria:

Estos y otros himnos los decorava, y las palabras que no entendía las preguntava a su confessor y él se las declarava; y assí entendía los versos porque si no los entendiera, no gustara dellos. Verdad es que assí psalmos, como otras muchas cosas de la santa y divina escritura, entendió ella sin ningún medio humano sino por medio de la oración y también de la continua lición que tenía cada día y grande afición de la palabra de Dios; que no se puede explicar la viva fe, esperanza y amor que tenía a la palabra de Dios porque todos sus negocios eran como mejor obedecería a la palabra de Dios, poniéndola por obra (Rocabertí 1685 [*Libro tercero de la vida*]: 72).¹⁴⁸⁰

Una mostra excepcional d'aquests desigs de difondre la paraula divina, basant-se en la paraula dels Evangelis i, especialment, en els Llibres profètics, la trobem en la descripció amb què sor Hipòlita encapçala un romanç dedicat al captiveri del poble d'Israel a Babilònia: [CCCLV] *Inc.* «Aunque cautivo estoy en Babilonia...» (Rocabertí 1685 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 442-443).¹⁴⁸¹ Aquest episodi bíblic el trobem narrat pel profeta Daniel,¹⁴⁸² del qual sor Hipòlita es confessa devota:

¹⁴⁷⁸ *Comentario y mística exposición del sagrado libro de los divinos cantares de Salomón* (1683).

¹⁴⁷⁹ Així ho considerava també el seu biògraf: «Aquí de passo advierto al que leyere: que cotejados estos escritos con la pureza con que oy se habla la lengua española, podrá notar que están no con aquellas voces crespas y frases pulidas que oy se usan y muchos afectan en lo que hablan y escriven; el estilo es humilde pero todo espíritu; pero lleno de el fuego de el Espíritu Santo que la inflamava, que los conceptos de Dios como no se sugetan a la pronunciación de los mundanos, no deven estar sugetos a sus impertinencias.» (Lorea 1679: A4 «Prólogo»); veg. també Amelang (1990 i 2005).

¹⁴⁸⁰ En aquest volum, trobem impresa la cançó amb l'incipit «El cordero anda bolando...», d'autor anònim (p. 190-191), que tanca el llibre.

¹⁴⁸¹ No és esmentada per Serrano y Sanz.

¹⁴⁸² D'altra banda, el títol del capítol que inclou la peça ens proporciona informació sobre l'adhesió de l'autora a la font bíblica, adhesió que verifiquem en la lectura dels versos: «Habla en verso de aquellas palabras, que dize el Angel al Profeta Daniel, cap. 9. *Vir desideriorum*. Y de aquellas otras: *Et adducatur iustitia sempiterna, & impleatur visio*,

Por ser el autor muy aficionado a este santo profeta y también por consuelo de quien dello quisiere aprovechar, compuse una poesía deste santo profeta; y nótese las palabras porque no pretendemos salirnos un punto de la Santa y Divina Escritura. Una misma verdad es, que esté en verso o no, poco va en ello, sino lo que importa es que nos aprovechemos de la viva palabra de Dios, poniéndola por obra (Rocabertí 1685 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 441).¹⁴⁸³

Seguit d'aquesta peça, al mateix imprés, llegim un altre romanç¹⁴⁸⁴ dedicat al mateix profeta: [CCCLVI] *Inc.* «Haciendo el sacrificio vespertino...» (Rocabertí 1685 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 443-445), que va acompanyat d'una explicació sobre els motius d'inspiració: «Esta última canción trata de las mercedes y revelaciones que el Espíritu Divino hazía al santo profeta Daniel, y es al mismo tono que el pasado. Y trata del encendido amor con que deseava la venida de nuestro Señor Iesu Christo» (Rocabertí 1685 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 443). En el mateix volum, trobem impresa una composició en apariats que, escrita en temps d'Advent, està dedicada a l'arribada de Jesucrist: [CCCLVII] *Inc.* «Alégrense feliz la tierra y el Cielo...» (Rocabertí 1685 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 517). Segons explica la mateixa autora en una descripció prèvia a la composició, li va venir motivada arran d'una lectura del llibre d'Isaïes, el més ponderat per ella:

[...] en este devotísimo tiempo del Adviento me hazen andar casi fuera de mí las antífonas, responsos y liciones que mi madre la santa Iglesia me propone; y en ésta, mi dulce y amorosa solicitud, el profeta que más me mueve es el evangélico Isaías, y de los profetas de mí más querido. Porque aunque también lo sean los otros, pues en ellos hallo a mi amado Jesús y todos me dan claro testimonio de su deseada venida, pero sobre todo Isaías. Por esto quiero hazer un cántico de mi querido Jesús y de su siervo Isaías, para despertar mi tibieza y de los que también la tienen, para que todos nos alentemos en amar más y más a nuestro Señor Iesu Christo, Dios verdadero. He puesto cuidado en que vaya el cántico conforme a la santa y divina Escritura que es la suma verdad, en que me gozo de día y de noche (Rocabertí 1685 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 516).

La peça seguida de la nota: «Fin del primer cántico que ha tratado del vivo deseo que tenía Isaías que Dios viniese presto. En el siguiente [*càntic*] el autor está hablando con el mismo profeta» (Rocabertí 1685 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 517), en referència a la composició impresa a continuació en el mateix volum: [CCCLVIII] «¡Oh, profeta Isaías admirable...!» (Rocabertí 1685 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 517-519).¹⁴⁸⁵ A l'acabament

☞ *Profetia*, ☞ *ungatur sanctus Sanctorum*. Y de las otras palabras: *Et post hebdomades sexaginta duas occidetur Christus*. A l'hora de interpretar la peça, s'hi han de tenir present, doncs, els versicles de Daniel: Dn 9:23 «Tu ets l'home de predilecció»; Dn 9:24 «Setanta setmanes han estat fixades sobre el teu poble i la teva ciutat santa, per posar terme a la infidelitat, per acabar amb els pecats, per expiar la culpa, per instaurar una justícia eterna, per confirmar la visió i el profeta, per ungir un Sant dels Sants» i Dn 9:26 «I després de les seixanta-dues setmanes, serà suprimit un ungit sense que tingui culpa. El poble d'un príncep que vindrà destruirà la ciutat i el santuari. La seva fi serà per inundació, i fins a la fi de la guerra hi haurà el decret de devastacions».

¹⁴⁸³ Ens referim a l'edició de la BUB (07 C-210/3/5), ja que hi ha dues emissions del mateix poema. Pel que fa a l'edició conservada a la Biblioteca Nazionale Centrale de Roma (8. 39.L.15), hi ha una lleugera modificació pel que respecta a l'al·lusió del tipus de composició, que tot seguit expliquem: «Por ser el autor muy aficionado a este santo profeta y también por consuelo de quien dello quisiere aprovechar, compuse una canción o soneto deste santo profeta; y nótese las palabras, porque no pretendemos salirnos un punto de la santa y divina Escritura. Una misma verdad es, que esté en verso o no, poco va en ello; sino lo que importa es que nos aprovechemos de la viva palabra de Dios, poniéndola por obra» (Rocabertí 1685 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 441).

¹⁴⁸⁴ Com l'altra, tampoc aquesta és esmentada per Serrano y Sanz.

¹⁴⁸⁵ Aquesta peça i la que segueix [CCCLIX] són transcrites fragmentàriament per Serrano y Sanz (1903-1905: II, 158-159), barrejades.

d'aquest càntic i abans de copiar l'altra peça que hi segueix, trobem una nota aclaridora que ens situa els poemes en l'àmbit de la lloança a Déu, tot seguint la santa i divina Escripura, però tot subjectant-se sempre a l'absoluta ortodòxia:

Pues por ser la santa y divina Escripura reyno de los cielos y por obedecer a ella vamos al reyno de los cielos; bien se puede dezir con verdad, que en este cántico avemos hablado del reyno de los cielos. Ahora también por sola honra y gloria del santo nombre de mi amado, quiero traer otro cántico que solo trata del vivo deseo que yo, vilíssimo gusano, tengo de salir de la cárcel deste cuerpo mortal; por no más ofender en nada al dulce Jesús y por cumplir perfectamente su divina ley encendida, porque en esta miserable vida no le puedo amar tanto como yo quisiera, pero allá en su reyno amaré al Verbo Divino humanado con su Padre y con el Espíritu Santo un solo Dios verdadero Trino y Uno, con todo mi corazón y alma, sin descansar, ni cessar de amar a Dios perpetuamente (Rocabertí 1685 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 520).

Després d'aquesta postil·la informativa, llegim impresa una peça dedicada al desterrament a Babilònia per part dels jueus: [CCCLIX] «Pues estoy en el destierro...» (Rocabertí 1685 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 520-525). I segueix a aquest romanç una nota que permet visualitzar la intenció de sor Hipòlita en la creació dels càntics que trobem impresos en les seves obres: incitar o moure a la devoció divina tant «a mis hermanos y padres y predicadores, assí religiosos como religiosas» com a tot els cristians en general, seguint les passes de Francesc d'Assis amb els seus càntics simples.¹⁴⁸⁶

Acuérdome que el seráfico padre san Francisco con mucha llaneza compuso cánticos para mover a devoción, no solo a sus hijos los religiosos menores, aunque yo los tengo por mayores dentro de mi corazón, pero también le movió a zelo, como se lee en su primera crónica para incitar a devoción a todos los christianos presentes y aun a los venideros. Assí, yo vilíssima y miserable, he compuesto estos cánticos, aunque no, no cierto con la santidad deste glorioso padre, pero con la misma llaneza de intención con que él lo hizo, que es por mover a devoción a mis hermanos y padres y predicadores, assí religiosos como religiosas. Y después, a todos los christianos, y ruego perdonen las faltas que en ellos y en todos mis escritos hallaren, pues mi rudez no alcanza más (Rocabertí 1685 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 525).

Tot imitant el mateix Isaïes, sor Hipòlita també va compondre una peça en honor a Jesucrist que es regeix pel títol de 'Clau de David' amb què el profeta havia invocat Jesucrist (Is 22:22): és la peça [CCCLXVIII] *Inc.* «¡Oh, Llave piadosa...» (Rocabertí 1683 [*Tomo primero de las obras*]: 409-411),¹⁴⁸⁷ que va precedida d'unes ratlles aclaridores:

¹⁴⁸⁶ Francesc d'Assis (1182-1226) és autor del *Càntic de les criatures o Càntic del germà Sol*, *Lloances de totes les hores*, *Carta a tot l'orde*, *Carta a fra Lleó*, *La veritable joia*, *Carta a les autoritats*, etc.

¹⁴⁸⁷ Transcrita per Serrano y Sanz (1903-1905: II, 151-152) i (1915: I, 146-148). Hi segueix l'epíleg que tanca el llibre: «Pido perdón de todos los descuidos, ignorancias, impropiedades, prolixidades y de todos los defetos que huviesse hecho en este primer libro, que escriví en alabança de la santíssima niñez de nuestro señor Iesu Christo. Empero reconociendo mi propia ignorancia, yo lo sujeto a la santa Iglesia romana y a los que ella ha puesto por juezes, censores y aprobadores. Lo que ellos aprobaren, apruevo; lo que ellos condenaren, condeno, protestando de estar sujeta a la corrección de la santa Iglesia cathólica y apstotólica, teniendo por grande misericordia de Dios ser enmendada y enseñada de mi madre la santa Iglesia, en cuya obediencia me precio de vivir y morir» (Rocabertí 1683 [*Tomo primero de las obras*]: 411). En aquest volum, hi ha també copiats uns himnes compostats per pares dominics en honor a la Mare de Déu, que sor Hipòlita transcriu amb l'afirmació: «...quisiera tener mil lenguas para alabaros [cf. Teresa de Jesús «¡Oh, válame Dios, cuál está un alma está ansí! Toda ella querria fuese lenguas para alabar al Señor, dice mil desatinos santos, atinando siempre a contentar a quien la tiene así»] y quisiera componer mil hymnos en vuestro loor; y así escribiré la letra de unos dulces hymnos que nuestros padres dominicos antiguos compusieron en esta fiesta de la Visitación, según lo he hallado en brevianos antiguos de nuestra orden. Destos hymnos que se siguen, el devoto lector puede aprovechar, si quiere trasladarles en sus libros; las mujeres en sus horas, las que supieren leer, y a las fiestas de la Virgen María Señora Nuestra, rezarles en honra suya y también la religiosa aprenderles de memoria, quando estén en su celda a

Por tratar este libro entre otras alabanzas, del dulcísimo nombre de Jesús, una de ellas es que le llama el profeta Isaías «Llave de David». La religiosa que escribió este libro, con afecto de amor compuso un breve cántico en alabanza desta dulce y amorosa Llave, desta manera (Rocabertí 1683 [*Tomo primero de las obras*]: 409).

L'aprofitament de la paraula de Déu és, doncs, la motivació fonamental de l'obra de sor Hipòlita i per aconseguir expressar-la, es veu obligada a recórrer a estratègies o mecanismes de la *captatio benevolentiae* amb què poder emmascarar la seva tasca evangèlica i esquivar la censura: l'ús de la tercera persona, el genèric masculí (sovint alternat amb la marca de veu femenina) –per bé que alguns testimonis manuscrits conservats demostren que el canvi de gènere va ser operat pels editors pòstumament [CCCLIX]– els apel·latius vexants amb què s'autodesigna («gusanillo vil», «sabandija») o els exordis que acompanyen les peces poètiques, impregnades del to de la *captatio benevolentiae*, acostumat en les religioses de l'època. Aquest discurs el trobem, per exemple, després d'una de les peces [CCCLVI]:

Pido perdón si el verso está mal hecho porque en mi vida me precié de poeta. Y así, no se atiende tanto al arte quanto al afecto. Lo que ruego a mis amantísimos hermanos los christianos es que nos aprovechemos de la doctrina de los santos profetas pues ellos, sin duda, todos a una voz, nos dan claro testimonio de la venida de N. Señor Jesuchristo y de los artículos de nuestra santa fe católica (Rocabertí 1683 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 445).

Amb aquestes paraules, la religiosa intentava desvincular la seva poesia a un suposat disig de fama que se li pogués atribuir com a autora, tot supeditant-la només al seu aprofitament espiritual: «que nos aprovechemos de la doctrina de los santos profetas». Per acabar amb aquest tema, és interessant remarcar que només hem de parlar aquí de la poesia conservada de sor Hipòlita, que és poca en comparació a la que degué compondre. I és que cal tenir en compte que la gran afició de la religiosa al conreu poètica la va fer recórrer a ella, en la seva vessant cantada, fins als últims dies de la seva vida, segons explica el seu hagiògraf tot explotant un tòpic recurrent que apuntava cap a la bona disposició davant la mort:

Para consuelo en sus dolores, le traxeron a la celda una imagen del niño Jesús con quien la venerable madre tenía su singular devoción. Hallándose a solas y sin registro de las religiosas, desahogava su corazón y sus dolores, cantándole salmos, antifonas y dulces cánticos. Dizen los naturales de el cisne que quando se llega la ora de su muerte canta con la dulçura mayor que hasta entonces á cantado, y en la música continua de estos días, más dulce, más ferviente y más amorosa. Quanto más cercana a la muerte parecía que al cisne avía heredado la propiedad de su naturaleza; y viéndola padecer y cantar, parecía que, o no era Hipólita de Jesús la que cantava por lo mucho que padecía, o no era ella la que padecía por el esfuerzo con que cantava [...] Padecía la venerable madre en el cuerpo, y su espíritu alentado en este passo, cantava dulcemente, hechando el compás a su música la enfermedad con sus dolores (Lorea 1679: 194-195).¹⁴⁸⁸

Resumint: després d'haver revisat alguns dels discursos que precedeixen o/i que segueixen els versos impresos de sor Hipòlita, constatem que la seva poesia respon a un ambient de creació purament devot, ja que beu de les pràctiques religioses i de les lectures (bíbliques i devotes) de la religiosa. Tot fa pensar que algunes peces eren cantades o recitades en la intimitat de la celda o mentre s'efectuaven tasques de mans (com ara els brodats i

solas haciendo labor pueden cantarles; y estos dichosos entretenimientos harán provecho a su alma, en alabanza a Dios y de su santísima Madre y quitarse ha con esto la melancolía de su corazón, que es el segundo provecho» (Rocabertí 1683 [*Tomo primero de las obras*]: 321-322).

¹⁴⁸⁸ Aquí subjau la funció de la música amb efecte guaridor. *Cfr.* Baranda (2013: 180-181).

costures). Els temes tractats són Crist, la Mare de Déu i la lloança d'alguns sants als quals l'autora era devota, cosa que demostra una forta adhesió al Breviari Romà, però també a la Bíblia, que pretén donar a conèixer a través de les seves poesies. En general, les peces pretenen moure els afectes dels lectors, bé a penedir-se pels pecats, bé a seguir Jesucrist, tot fent servir una sèrie de mecanismes expressius que acabem de revisar.

2.4.2.3.2. El pas a la impremta: sobre la revisió i reescriptura de la poesia monàstica femenina a partir del cas de sor Hipòlita

Com ja s'ha comentat, només una composició de sor Hipòlita ens ha arribat a través del testimoni manuscrit i imprés ([CCCLIX] *Inc.* «Pues estoy en el destierro...»), la qual cosa ens permet, verificar els mecanismes de censura i les alteracions de contingut aplicades en la versió impresa pòstuma. En aquest cas, per aquesta poesia de sor Hipòlita observem que el canvi és fonamenta en el gènere de la veu poètica enunciativa: així, el femení original tal com apareix en el manuscrit, fou substituït per un masculí genèric present a l'imprés – només quan la rima ho permeté, perquè en altres casos es mantingué el femení (tal com es pot veure en l'edició de la peça CCCLXVI (v. 9-12)]. Amb aquest canvi, els editors van desvirtuar el jo autorial de sor Hipòlita que acabaria arribant al públic lector en masculí, tal com ocorre també en els seus tractats impresos. A través d'aquests dos testimonis poètics podem constatar, doncs, el procés de revisió pel qual van passar els escrits de les religioses de l'època a fi d'adequar-los per a la seva impressió pòstuma. A través d'aquests dos testimonis d'un sol poema que comentem, podem esbrinar quins canvis es van efectuar en el camí de la impressió, però, què va passar amb la resta de composicions? Malauradament, no podem fer-nos una idea dels elements que provenen dels editors i què és propi de l'autora.

Fóra bo realitzar un estudi comparatiu que acarés els manuscrits originals de sor Hipòlita amb els impresos que veieren la llum a partir d'aquests, per acabar determinant el grau d'elaboració dels materials autògrafs. Ara bé, en aquesta tasca d'edició que assumim, un dels majors handicaps és que l'obra poètica femenina (com la prosa autobiogràfica) ens ha arribat en gran part impresa i, per tant, mediatitzada per una censura aplicada pels editors. Per al cas de la poesia de sor Hipòlita, ens hem trobat amb dos testimonis que ens demostren un cert grau d'una reelaboració dels escrits de la religiosa en la impressió, a fi d'esmenar-los, millorar-los o, més aviat, adequar-los a l'estricta ortodòxia. Així, inesperadament, ens hem trobat dues peces que compten amb dues versions diferents: les peces [CCCLV] *Inc.* «Avnque cautivo estoy en Babilonia...» i [CCCLVI] «Haciendo el sacrificio vespertino...» impreses correlativament en el mateix volum (Rocabertí 1683 [Tratado dividido en quatro libros] 442-445). Les dues versions a què ens referim corresponen a dues emissions diferents del imprés consultat, per bé que ambdues, aparentment, tenen les mateixes dades al peu d'impremta: coincideix tant el nom de l'impressor Jaume Bordàzar, com la ciutat, Barcelona, i l'any, 1683. Així, l'imprés de la BUB¹⁴⁸⁹ reporta un testimoni amb

¹⁴⁸⁹ BUB, Reserva 07 C-210/3/5.

lleugeres variants respecte al testimoni d'una altra edició conservada, l'imprès de la *Biblioteca Nazionale de Roma* (BNR), al qual hem tingut accés a través de la versió digitalitzada per *Google Books*. L'imprès de la BUB i de la BNR són la mateixa edició però amb emissions diferents, en què es van incorporar variants en aquestes dues composicions; variants amb què els editors van intentar millorar el poema (des del punt de vista del recompte mètric, sobretot) [Veg. l'aparat crític de l'edició crítica de les composicions CCCLV i CCCLVI]. Només ocorre en aquestes dues peces, ja que en les següents (fins a la CCCLIX) també recollides en el *Tratado dividido en quatro libros*, trobem el mateix testimoni en les dues edicions. Allò que ens interessa recollir aquí és que a través d'aquestes dues emissions comprovem els intents de modificar, pòstumament, l'obra de la religiosa per esmenar-la, a criteri dels editors iensors; ens serveix, al capdavant, per demostrar com l'obra femenina (no sols la poètica) de l'època passava per un procés de selecció i adaptació dels materials abans de ser publicada, a fi d'adaptar-la a les consideracions dels seus editors.

2.4.3. La poesia femenina inclosa en el discurs autobiogràfic amb funció d'exemplaritat

El llenguatge místic fou el canal més transitat per les religioses del període i els confegia cert protagonisme al món, malgrat l'enclaustrament que se'ls havia imposat arran dels decrets tridentins (1545-1563).¹⁴⁹⁰ Fou a través d'aquest discurs místic que les dones van adquirir una autoritat que de cap de les maneres podien assolir extramurs (Sánchez 1988: 341-351; Corteguera 2003a) i per fer-ho, seguien bàsicament el model bastit per Teresa de Jesús amb el seu *Libro de la Vida*. Publicat el 1588, aquesta obra i tantes d'altres de la santa, va dotar d'una retòrica (l'anomenada retòrica de la humilitat)¹⁴⁹¹ a les religioses que com la reformadora carmelita, pretenien desenvolupar-se i autoafirmar-se en un món d'homes com l'escriptura. Això sí: sempre aixecant la sospita d'aquells mateixos que les instaven a escriure. En paraules de Teresa Ferrer: «Es evidente que dentro de la transgresión de la norma que suponía la escritura, dedicarse a la temática religiosa era una manera más ortodoxa de canalizar la ansiedad de expresión» (1995: 10).

El que resulta fonamental en el fenomen de la poesia conventual en el nostre territori és que per a moltes religioses, el llenguatge líric va esdevenir un mitjà comunicatiu essencial de les seves pràctiques místicoespirituals i, en la majoria dels casos s'ha conservat acompanyant la prosa (auto)biogràfica. Així, la via del discurs místic i el camp de les vides espirituals que nombroses religioses van deixar escrites, per manament del confessor i rere l'estela de la reformadora d'Àvila (Poutrin 1995; Herpoel 1997 i 1999; Ferrús 2004 i 2008)¹⁴⁹² va representar un canal de difusió pública de la poesia femenina moderna de primer ordre. I és

¹⁴⁹⁰ La implantació de la clausura es va reglamentar en la sessió XXV del Concili de Trento, fou ratificada per les butlles de Pius V (*Circa Pastoralis*, 1566, i *Decoris et honestitatis*, 1570) i va afavorir un nou model de vida contemplativa, però no fou efectiva en aquests segles, tal com s'ha anat demostrant (Hernández 2002; Zaragoza 2011, i esp. 2012 [2015]).

¹⁴⁹¹ Sobre les estratègies en Teresa de Jesús per palesar submissió i humilitat: Egido (1983); i Weber (1996).

¹⁴⁹² Per a l'àmbit català, ja ens hem referit a aquesta producció bibliogràfica: Ahumada (2008 i 2010); Amelang (1990 i 2005); Baranda (2011b); Garcia (2013a i 2013b); i Herrero (2010 i 2013).

que l'escriptura d'aquests papers personals no només va permetre a algunes religioses amb fama de santedat revelar públicament les seves experiències conventuals i els favors rebuts per Déu sinó també donar a conèixer escrits ben heterogenis (epistolaris, tractats, oracions... i també poesia) amb què poder expressar les formes d'una espiritualitat viscuda d'una manera íntima (dins dels corrents espirituals de recolliment del moment, de la *devotio moderna*)¹⁴⁹³ i amb una forta càrrega simbòlica. De fet, la poesia sagrada i mística d'algunes religioses que acabarà incloent-se en les seves vides, exercia una funció de síntesi, comentari o reiteració dels continguts temàtics emanats de la prosa biogràfica (Morujao 1996).

El que ens interessa de fer notar aquí és que una part de la producció poètica femenina procedent de l'àmbit conventual s'insereix en les autobiografies espirituals que ens arriben generalment impreses (però també manuscrites); un gènere complex pel que fa al seu híbridisme¹⁴⁹⁴ que, com ja ha estat apuntat per la historiografia, va permetre a les dones sortejar la racionalitat de la lògica patriarcal (Cammarata 1994) i fer sentir la seva veu i la seva experiència mística, alhora que ha permès conservar textos que avui dia romandrien desapareguts.

a) Vides impreses

Per a l'àmbit català, al costat de la magna obra de sor Hipòlita, només hem trobat dues Vides de religioses virtuoses impreses sota la forma d'hagiografia oficial, que han transmés algunes poesies que aquestes van escriure al costat d'altres textos, com ara part de la correspondència epistolar mantinguda amb personalitats eclesiàstiques i amics, tractats de caire didàctic, o, especialment apunts sobre aspectes autobiogràfics. Les vides pertanyen a la Venerable Mariana de Sant Simeó (Dénia, 1571-Múrcia, 1631), agustina descalça, i a la terciària agustina Beatriu Anna Ruiz i Guill (Guardamar de Segura, 1666-1735), la qual, com que era analfabeta, va dictar els seus escrits a un amanuense. A aquestes, caldria sumar-hi les evidències i poesia fragmentària que trobem en algunes hagiografies d'altres religioses, com ara la Venerable Gertrudis d'Anglesola (València, 1641-1727), cistercenca, o una desconeguda Maria de Santa Clara Ferrer Ximeno (Russafa/València, 1737-1784), clarissa coletina.

¹⁴⁹³ Per contextualitzar el fenomen a partir de la figura de santa Teresa, llegiu, Mujica (2004; especialment el capítol «Teresa de Jesús: 'Por ser mujer y escribir simplemente lo que me mandan'», p. 1-36).

¹⁴⁹⁴ La crítica ja ha evidenciat els problemes de distinció entre dietaris, relats espirituals, Vides, autobiografies... (Ferrús 2004); així ho deixava palés Sonja Herpoel, en considerar l'autobiografia per manament que «no obedece a unos criterios estrictos que están circunscritos de antemano, sino que tienen cabida en ella los elementos más dispares; éstos abarcan desde los acontecimientos de la vida exterior hasta la manifestación exaltada de los sentimientos místicos más íntimos de la vida interior» (1999: 10).

2.4.3.1. El magisteri espiritual de la Venerable Mariana de Sant Simeó (Dénia, 1571-Múrcia, 1631) a través del discurs poètic

Sens dubte, l'agustina descalça Mariana de Sant Simeó una de les autores millor estudiades de l'esfera catalana, sobre la qual s'han conservat més dades biogràfiques,¹⁴⁹⁵ però, novament, cal dir que la seva poesia ha estat totalment oblidada pel fet que ens n'ha arribat una breu mostra, amb caràcter purament testimonial del seu magisteri espiritual. Sobre aquesta, comptem amb la ineludible hagiografia impresa (Carrasco 1746) que dóna compte de la seva extraordinària tasca com a fundadora i priora però també de la seva obra espiritual. Cal recordar que fou una de les primeres religioses del convent d'agustines descalces de la Santíssima Sang de Dénia,¹⁴⁹⁶ fundat el 1604 per Francisco Gómez de Sandoval, marquès de Dénia i duc de Lerma, amb el patrocini del rei Felip III,¹⁴⁹⁷ en el marc de la reforma de l'orde engegat per l'arquebisbe Joan de Ribera. Tot i que sor Mariana només hi visqué durant cinc anys, la seva fama ha perviscut fins als nostres dies, com ho demostra l'existència a l'arxiu del convent d'agustines de Dénia d'un diàleg rimat en valencià, atribuït a la religiosa de la comunitat sor Trinitat de la Concepció (nascuda el 1859) que parla de sor Mariana, el qual ha estat transcrit recentment per Canet i Llidó (2005b).¹⁴⁹⁸ Posteriorment, Mariana va marxar, per ordre del patriarca Joan de Ribera, a fundar els convents d'agustines descalces del Corpus Christi d'Almansa (1609) i de Múrcia (1616), on va exercir el càrrec de priora amb un gran desplegament de pragmatisme per sobreviure,¹⁴⁹⁹ sense comptar gaire amb les almoines dels devots. En aquest darrer convent va romandre gairebé vint anys fins que hi va morir.

La seva hagiografia publicada a cent anys de la seva mort, no només va difondre, pòstumament, el seu enorme sentit pràctic, intel·ligència i eficàcia en la gestió dels aspectes materials de les seves fundacions, gràcies als quals van poder sobreviure, com la coneguda fama de mística a través dels dons divins rebuts (do de ciència, discerniment d'esperits...) i experiències sobrenaturals, sinó també part de la seva obra escrita. No hi podien faltar les

¹⁴⁹⁵ N'han parlat Villerino (1694: III, 177-180); Ximeno (1747-1749 [1980]: II, 379-381); Rico (1888: I, 41-43 [1986: 27]), Serrano y Sanz (1903-1905: II, 357-358); Vela (1913-1931: II, 267-269); Calatayud (1977: 10); Rojo (2001: 211-213); Escartí (2002: 7); Martí i Ascó (2004: 129); Herrero (2009: 79-81 i 2013: 277). I ha estat objecte d'estudi per part de Esteban (1921); Panedas (2005, que la considera una Teresa de Jesús sorgida de Dénia); i Gemma de la Trinidad (2007).

¹⁴⁹⁶ A aquesta comunitat professaria, només uns anys més tard, sor Maria de Jesús Gallard Ferrando (Oliva, 1612-Xàbia, 1677), coneguda mística, autora del *Camino de perfección*, trenta-tres capítols sobre doctrina mística i ascètica (1646), a banda de la relació de la seva vida escrita el 1673 per ordre del confessor (Serrano y Sanz 1903-1905: I, 565; Poutrin 1995: 324 i 432, i 2003: 92; Herrero 2009: 64-65; i Seser 2005: 89-90).

¹⁴⁹⁷ Sobre aquest convent, veg. el treball monogràfic col·lectiu de Seser & Canet (coord. 2005), amb estudis dedicats a la fundació i presència de la comunitat a Dénia (Grau Escrihuela 2005; Ivars 2005; Canet i Llidó 2005b); una àmplia aproximació històrica amb una llista de les religioses il·lustres i un apartat dedicat a «L'alfabetització de les religioses», de Seser (2005); un retrat biogràfic de Mariana de Sant Simeó (Panedas 2005); l'inventari de l'arxiu (Canet & Seser 2005), entre d'altres dedicats a les devocions i patrimoni artístic de la comunitat, no menys importants.

¹⁴⁹⁸ Cal tenir en compte que en el moment en què va ser escrita aquesta obra, s'estava engegant la causa de beatificació de sor Mariana de Sant Simeó a Múrcia, a la qual s'al·ludeix als versos.

¹⁴⁹⁹ Segons recull l'hagiògraf (Carrasco 1746: 146-147), al convent d'Almansa va inventar arts i maniobres precises per conrear la llana i fabricar els hàbits de les religioses. També al convent de Múrcia, que es trobava en una situació calamitosa, va introduir telers de seda, per fabricar damascs, velluts i altres teles a fi de poder subsistir. Carrasco esmenta alguns autors que parlen d'aquesta religiosa (1746: 219).

relacions autobiogràfiques escrites per la monja per ordre dels seus directors; segons Carrasco, que les va utilitzar i en transcriu alguns fragments a la vida de la religiosa (1746: 388-392, *pass...*), es trobaven inèdits al convent de Múrcia. Malauradament, els originals han desaparegut després que l'arxiu del convent de Múrcia fos cremat íntegrament durant la Guerra Civil (1936-1939), segons m'informen les religioses actuals.¹⁵⁰⁰ Més enllà d'aquests materials, també hi van ser publicades fragmentàriament cartes de la monja adreçades a diferents personalitats o als convents que va dirigir, transcrits a partir de còpies conservades a l'arxiu del convent murcià (1746: 251-256).¹⁵⁰¹

Ara bé, especial atenció mereixen les obres de caràcter didàctic escrites per a les seves companyes de professió (en castellà, evidentment) sobre les quals exercia una gran autoritat i magisteri espiritual, que donen compte de l'aspecte més creatiu de Mariana; els títols que els arriben a través de la seva Vida són: *Puntos de la Sagrada Pasión para meditar desde la Septuagésima*,¹⁵⁰² *Puntos del Misterio de la Encarnación, para que tengan oración todas las hermanas, cada una el suyo*, escrit els 1624, i en què Mariana «repartía en las solemnidades de Christo y de la Santísima Virgen a sus hijas los puntos que habían de meditar, señalando el suyo a cada una» (Carrasco 1746: 248).¹⁵⁰³ L'imprés també reporta uns *Avisos espirituales* adreçats al pare fra Juan Ximénez, franciscà descalç del convent de Sant Joan Baptista de València,¹⁵⁰⁴ «al qual conduxo a muy alta perfección, por medio de su instruccion espiritual, que él pidió con instancia para su aprovechamiento» (Carrasco 1746: 417), que demostren la seva influència espiritual més enllà del claustre i també de l'orde agustiniana.

Allò que més ens interessa per a la nostra recerca i pel tema que ens ocupa, però, és un *Espejo de una religiosa perfecta* [CCCLXXXI], que s'ha conservat i podem editar modernament gràcies al fet que Carrasco el va publicar en l'hagiografia per ser «Pieza digna de su capacidad y discreción» (Carrasco 1746: 427-429). És una composició escrita en vers per al perfeccionament de l'ànima de les seves germanes d'orde, i que era custodiat, segons Ximeno al convent de Múrcia, «como un precioso tesoro, juntamente con muchas máximas llenas de celestial sabiduría, que solía enseñarlas para guiarlas a la perfección» (1747-1749 [1980]: I, 381). La peça de Mariana comprén dèssset quartetes heptasil·làbiques numerades, amb un total de seixanta-huit versos: dèssset màximes versificades adreçades a les companyes de professió, per perfeccionar la seva vida religiosa (Carrasco 1746: 427-429). Veiem, doncs, com aquests

¹⁵⁰⁰ Ni a Almansa ni a Dénia tampoc no en guarden manuscrits. He d'agrair a la germana Fermina de Jesús, del convent de Múrcia, les seves atencions i informacions, així com a l'arxiviera de l'arxiu històric de Dénia, Rosa Sesar Pérez, que ha treballat el fons de les agustines de la ciutat, les seves informacions i un exemplar del llibre de la comunitat.

¹⁵⁰¹ A l'arxiu del convent d'Almansa s'han conservat una vintena de cartes que els va dirigir la religiosa quan es trobava ja a Múrcia (datades 1618-1631), a través de les quals no només es mantenia al corrent del que s'hi esdevenia sinó que els proporcionava atenció, amb consells, diposicions, insinuacions... (cfr. Panedas 2005: 133). L'estudiós, que transcriu una carta en castellà de la mare Sant Simeó escrita des d'Almansa (1609), explica que no se n'han conservat cartes autògrafes sinó una transcripció titulada «Copia literal de las cartas de la R.M. Fundadora del Convento de Agustinas de Almansa, sor S. Simeón, J.M.C.» (Panedas 2005: 141-143). També transcriu alguna carta Villerino (1694: 180-s.).

¹⁵⁰² Apareixen publicats a les p. 245-248.

¹⁵⁰³ Foren inclosos a l'obra de Carrasco (1746: 248-250).

¹⁵⁰⁴ Natural de Huéscar (Granada), fou guardià del convent durant 1641-1643. Publicats per Carrasco (1746: 418-427), el qual també copia una carta d'aquest a la religiosa (1746: 393-394). Fra Antonio Panés també els va incloure en la seva Crònica (1666: II, 40-42).

versos tenen una funció didàctica de primer ordre, per això estan caracteritzats per una gran senzillesa, més enllà de tot artefacte estètic. La primera màxima està adreçada a estimar i a servir a Déu, tal com resa el primer manament:

[CCCLXXXI]

1. Ama a Dios perseverante
y sírvele diligente,
considérale prudente,
deséale como amante.

La segona està adreçada al compliment diligent de les funcions i activitats conventuals més importants: l'oració i el cant al cor.

2. En el coro asiste atenta,
ora frecuente y devota,
de los cuidados remota,
de tu profesión contenta.

La tercera pretén incidir en la importància dels sacraments de la confessió i de l'Eucaristia i d'una vida contemplativa dedicada als aspectes espirituals:

3. Confíesate arrepentida,
prepárate fervorosa,
recibe a Cristo amorosa,
recógete agradecida.

Per això, la lectura de llibres devots esdevé una tasca fonamental per viure recollida i evitar l'ociositat i tenir un capteniment basat en l'obediència, la modèstia, l'honestetat, la mortificació. En cas d'incomplir algun vot o desobeir els preceptes conventuals, cal comunicar-ho als superiors, priora o confessor, que sabran quina pena imposar:

4. En santos libros versada,
vive siempre compungida,
en tu celda recogida
o justamente ocupada.

5. Por el convento modesta,
la vista mortificada,
al mundo crucificada
y en todo lugar honesta.

6. De tus leyes observante,
en la obediencia primera,
para cargos la postrera.
para las cargas constante.

7. Comunica a tu prelada
y al confesor tu secreto,
trata a todos con respeto;
mírate ya amortajada.

8. A tu superior, rendida;
con el próximo, oficiosa:
de sus bienes, cuidadosa,
de sus males, condolida.

[...]

12. En la caridad, perfecta;
en la humildad, profundada;
en el silencio, extremada;
en el hablar, circunspecta.

[...]

13. Con quien te injuria, clemente,
en las honras confundida,
si te reprehenden, sufrida,
si reprehendieres prudente.

D'acord amb l'ideal de religiosa de l'època, també preceptua la vida penitent, la mortificació física, la resignació, la paciència i la moderació en el menjar:

9. En el vivir penitente;
en lo adverso, resignada;
en el refitorio, templada;
y en el trabajo, paciente.

10. De la pobreza, celosa;
para los pobres, no esquiva;
con enfermos, compasiva;
con tu cuerpo, rigurosa.

S'ha de potenciar una relació de companyonia i cordialitat a dins del claustre, per tal de crear un ambient harmoniós allunyat de conflictes entre les germanes de professió; ara bé, la imposició de la clausura als convents de religioses suposa el trencament absolut amb qualsevol tracte amb el món exterior: les religioses s'han d'oblidar dels aspectes de la vida mundana, com si estigués morta:

11. Con religiosos afable,
con los seculares severa,
para ninguna grosera
y para todas amable.

[...]

14. En las rejas violentada,
por obediencia forzosa;
acuérdate eres esposa
de Cristo, a él consagrada.

15. Para los hombres entera,
de su trato retirada,
de sabios aconsejada,
del que ignora, consejera;

16. En tu libertad, cautiva
de tu fin incierto, cierta,
vive viva como muerta,
para que muerta estés viva.

Finalment, del compliment d'aquests preceptes que ofereix aquest espill de virtuts monàstiques, dependrà l'assoliment de la perfecció de l'ànima:

17. Quien de Cristo y su consejo
quisiere alcanzar la palma,
componga su cuerpo y alma
a la vista de este espejo.

2.4.3.2. La Venerable Gertrudis d'Anglesola (València, 1641-1727), poeta desconeguda

Gertrudis d'Anglesola és una de les nostres autores més conegudes,¹⁵⁰⁵ que ens serveix per incidir en la necessitat d'una exhaustiva tasca de documentació, d'exhumació de les fonts a fi de poder integrar totes les peces d'aquest trencaclosques que suposa l'acte de creació literària femenina a l'època moderna. Respecte a aquesta religiosa, cal recordar que pel que fa a les obres atribuïdes, sabem que el seu confessor Josep de San Juan de Mata li va ordenar que escrivís detalls de la seva vida interior, així com una *Protestación* amb les oracions que pronunciava al llarg del dia i d'altres; material escrit en castellà que va ser utilitzat pòstumament en l'escriptura dels dos sermons fúnebres impresos dedicats a la religiosa, obra del prevere Francisco Miguel ([1727]), qualificador del Sant Ofici, rector de la Universitat de València i Canonge de la Catedral de la ciutat, i de Francesc Ortí Figuerola (Ortí Figuerola 1728), i, posteriorment, a la seva Vida, escrita per Josep Vicent Ortí i Major (Ortí i Mayor 1743). Aquesta biografia, que inclou alguns fragments de l'obra de la religiosa, reflecteix el model hagiogràfic estereotipat de l'època, basat en l'excel·lència de les virtuts religioses de Gertrudis perquè fos presa com a model de santedat a imitar per a les companyes de professió. Amb tot, allò que ens interessa de remarcar aquí és que més enllà del llegat que se li ha atribuït, a través de la lectura directa d'aquests impresos descobrim que la religiosa també es va dedicar al conreu de la poesia espiritual i devota, com tantíssimes religioses de l'època, malgrat que la crítica actual no ho ha recollit; omissió aquesta motivada pel fet que es tracta d'obra desapareguda que només coneixem a través de les asseveracions del seu biògraf, el qual declarava a la Vida impresa que la Venerable:

Solía clamar con mucha frecuencia a su divina magestad por amor y le dezía con afectuosos suspiros: « Déxate amar, bondad infinita; déxate hallar. Sé que me dirás, Señor que yo no tengo la culpa u que falta por mí, pero ya sabes, Señor, que soy miserable, flaca y toda inmund». Repetía muchas vezes y enseñava a todos estos mal formados pero fructuosísimos versos, en quienes no se ha de atender a las leyes de el arte, porque aunque están sin poéticas reglas, respiran fervorosos afectos (Ortí i Mayor 1743: 260-261).

Ortí ens hi parla de la poesia devota de sor Gertrudis, tot emprant els tòpics acostumats utilitzats pels biògrafs que la situaven en l'àmbit afectuós, expressiu, més que no pas en l'intel·lectual o literari: segons ell, es tractava d'uns versos "mal formats", desproveïts de «leyes de el arte» i «sin poéticas reglas», però «fructuosísimos» perquè eren destinats a la formació de l'ànima. A continuació, Ortí transcriu nou versos que haurien pertangut a sor Gertrudis (Ortí i Mayor 1743: 261) i que ens permeten copsar el to de la seva lírica, de caràcter plenament didàctic, però irregulars quant a la mètrica:

¹⁵⁰⁵ Per a una biografia d'aquesta, lleg. Ximeno (1747-1749 [1980]: II, 211); Serrano y Sanz (1903-1905: I, 42); Bernabeu (1941: 351), Poutrin (1995: 37, 220, 292, 448); Martí i Ascó (2004: 129); Álvarez (2005: 30 i 44); Herrero (2009: 41-42 i 2013a: 276); i Zaragoza (2013b: 336-337); consulteu també la fitxa seva biogràfica del DBD, a cura d'Eulàlia d'Ahumada [s.v. *Gertrudis Angesola*].

[CCCLXXXII]

Amemos a Dios y bástanos
que él nos enseñará y hartará
sin haver menester,
4 porque a ninguno va mal
sino al que huye de él.
Leed, orad
y tened caridad y humildad,
8 y rogad por mí a Dios,
que así lo hago yo por vos.
(Ortí i Major 1743: 261)

Malauradament, la notícia de la poesia de sor Gertrudis és d'allò més desconeguda: ens arriba només a través d'aquesta minsa al·lusió que ni tan sols ha estat recollida pels estudis actuals que s'hi han dedicat (Martí i Ascó [2004 [2013]; i Herrero 2009 i 2013).

2.4.3.3. La visió versificada del Purgatori i els Versos a la Passió de Crist dictats per la Venerable Beatriu Anna Ruiz i Guill (Guardamar de Segura, 1666-1735)

Una altra autora de la qual ens ha arribat poesia impresa pòstumament en la seva Vida espiritual és Beatriu Anna Ruiz i Guill,¹⁵⁰⁶ «glòria insigne de Guardamar», mantelata¹⁵⁰⁷ professa de l'orde de Sant Agustí, que ha estat objecte d'interessants estudis centrats tant en la seva faceta espiritual carismàtica (Aparicio 1986 i 1989; Conesa 1998; Campos 2007a i 2007b) com en la seva obra escrita (Aparicio 2001; i Corteguera 2003a i 2003b). A diferència de la nòmina d'autores religioses que hem consignat en aquesta tesi, Beatriu no va escriure la seva obra sinó que la va dictar. Així doncs, com que no estava alfabetitzada i no sabia ni llegir ni escriure, Anna Ruiz va haver de dictar les seves obres a mossén Miguel Pujalte, que li va fer d'amanuense per ordre del pare Tomás Bale, del convent de sant Agustí d'Oriola i director espiritual d'ambdós. Com en el cas d'altres religioses de l'època que han transcendit pel seu llegat místic, Beatriu representaria la «relación que había en el siglo XVII entre oralidad y escritura, entre recepción y emisión de los mensajes religiosos, entre los discursos del poder y los mecanismos de adaptación a ellos por parte de los marginados» (Rubial 2002); tal com ho considera Antonio Rubial en relació a la mexicana criolla Josefa de San Luis Beltrán, qui al voltant de 1646 va dictar i ordenar els seus escrits personals, analitzats i extractats per l'estudiós. L'estudi d'aquest discurs oralitzat, com el de la terciària oriolana, permet verificar-ne les tres instàncies enunciadores: en primer lloc, la veu emissora de les dones, en segon lloc, la dels secretaris que fan d'amanuenses i que ofereixen tamisat el discurs que aquestes els dicten¹⁵⁰⁸ i, en tercer lloc, la dels confessors i instàncies eclesiàstiques superiors,

¹⁵⁰⁶ Aquesta autora apareix citada per Ximeno (1747-1749 [1980]: II, 244-245); Rico (1888: I, 135-136 [1986: 43 i 425]); Serrano y Sanz (1903-1905: II, 169-170); Vela (1913-31: VI, 703-705); Calatayud (1977: 11 i 228); Morant, Sánchez & Bolufer (ed. 1995: 151); Poutrin (1995: 344); Mas & Vellón (1997: 16); Amelang (2003: 41, 73, 102, 115 i 278); Martí i Ascó (2004: 129, que l'anomena Beatriu Anna Roís); Álvarez (2005: 21, 49-50 i 73); Herrero (2007: 10-12 i 2009: 76-79); Gemma de la Trinidad (2011: 392-396).

¹⁵⁰⁷ Beata o terciària. El terme de "mantelata" es vincula amb la llarga capa ("mantello") que constituïa un element identificatiu de les terciàries.

¹⁵⁰⁸ Considera Rubial que «A diferencia de los censores oficiales, él ha recibido la misión de fijar las palabras de Josefa con la mayor fidelidad posible» (2002).

«representante de la cultura oficial» (per al cas de Josefa, també la dels inquisidors, ja que va ser processada).

Cal tenir present que Beatriu provenia d'un ambient social molt humil, filla dels llauradors Pedro Ruiz, i Joana Anna Guill. Des de ben petita es va dedicar a les tasques del camp i a treballar en una bugaderia, sense rebre cap formació reglada, per la qual cosa no va aprendre mai a llegir ni a escriure. Com era habitual a l'època per a les nenes dels estaments més baixos, l'educació que va rebre Beatriu fou de caire més devot, basada en la doctrina cristiana. Després d'enviudar dues vegades, Beatriu va haver de ser assistida per l'hospital de Santa Llúcia de la ciutat per poder tirar endavant amb els seus tres fills. En aquestes circumstàncies adverses, per ordre del germà fra Tomás Bale, va rebre l'hàbit de beata o *mantelata* de l'orde de Sant Agustí, i es va dedicar a dur una vida d'ascetisme espiritual, compaginada amb la cria dels seus fills. Beatriu va començar a ser coneguda, llavors, per les seves experiències místiques, embadaliments, visions i profecies segons el model de dona santa de l'època. Entre els prodigis d'aquesta dona, es destaca l'episodi en què Beatriu assistiria en esperit a la batalla d'Almansa i va contribuir a la victòria de Felip V. Davant d'aquesta fama, Bale va confiar a Miguel Pujalte,¹⁵⁰⁹ notari de l'ajuntament i després sacerdot, que l'assistís i que copiés les revelacions i visions de la beata:

Uno que vivía distante de aquella villa y que casi siempre la dirigía por cartas, viendo lo mucho que abundava en divina sabiduría en su modo de obrar, y que recibía del Señor especialísimos favores, le mandó, por no saber ella leer ni escribir, que por medio de Miguel Pujalte, que ya entonces era sacerdote, les escribiera todo aquello que el Señor le diera a entender y fuesse de su agrado manifestarle para provecho de las almas, enmienda de los vicios y adelantamiento de las virtudes. Obedeció rendida, aunque con gran tormento de su humildad, y por medio de su amanuense, escribió las doctrinas que luego veremos (Ximeno 1747-1749 [1980]: II, 244-245).

Tot aquest material narrat oralment i copiat diligentment per l'amanuense, en morir la beata en opinió de santedat el 1735,¹⁵¹⁰ va anar a parar en mans de l'agustí fra Tomás Pérez¹⁵¹¹ perquè n'escrigués l'hagiografia oficial de la 'santa' a partir d'aquests escrits. La *Vida de la Venerable Madre Sor Beatriz Ana Ruiz* (Pérez 1744),¹⁵¹² publicada només nou anys després de la mort de la beata, va ser escrita a partir d'un resum manuscrit que féu Pujalte (*Resumen de la vida y virtudes de la Venerable Beatriz Ana Ruiz*), amb què pretenia demostrar la

¹⁵⁰⁹ Ximeno dedica una entrada pròpia a Miguel Pujalte, l'«amanuense» de Beatriu Anna Ruiz (1747-1749 [1980]: II, 249-250). Aquesta relació va aixecar sospites i tots dos foren acusats per l'opinió pública de mantenir-hi relacions il·lícites.

¹⁵¹⁰ Aquell mateix any, es van dedicar unes exèquies en honor de la seva mort, que van incloure un túmul amb epitafis i poesia laudatòria (a l'estil dels certàmens) i un sermó a les exèquies predicat pel carmelità Maties Boix que es va arribar a imprimir (Boix 1735).

¹⁵¹¹ Natural de Mutxamel, doctor en Teologia, fou regent dels estudis en els convents de Sant Agustí Nostra Senyora del Socors i Col·legi de sant Fulgenci de València (Ximeno 1747-1749 [1980]: II, 280-281).

¹⁵¹² Posteriorment, s'ha publicat una reproducció fàcsimil de part d'aquesta: *Vida de la venerable madre Sor Beatriz Ana Ruiz, mantelata professa de la orden de N.G.P.S. Agustin. Documentación recopilada por don Vicente Sánchez Aldeguer, revisada y ordenada con la colaboración del Secretariado de la Asociación don Juan Ivars Perelló*, [Espanya?]: [s.n.], [19--?], 2 v. A la pàgina posterior a la portada consta: «Esta documentación se ha recopilado con la única intención de que sirva de base para elaborar el expediente de Beatificación de nuestra Venerable». Segons esclareix el mateix fra Tomás Pérez, aquest *Resumen* al qual va tenir accés, es trobava a l'arxiu del convent de Sant Agustí d'Oriola, juntament amb el còdex original de les revelacions de la Venerable, amb una aprovació d'ambdós escrits atorgada per l'Ordinari d'Oriola, així com la resta de papers d'arxiu que Tomás Pérez va prendre com a font documental; a més a més, de tot aquest material, se'n féu una còpia que es conservava a l'arxiu conventual de Guardamar de Segura, al qual no hem tingut accés (1744: 4-5).

veracitat dels escrits dictats per la religiosa, i que va contribuir a incrementar la fama de la beata més enllà dels límits locals. Sobre el paper de Bale en el procés de legitimació de la figura espiritual (i perquè no, autorial) de Beatriu, James Amelang considera que:

Como indican las múltiples capas de este texto, la creencia en las singulares dotes espirituales de videntes populares dio lugar a una larga cadena de intermediarios determinados a que los dictados orales de mujeres analfabetas llegaran a la imprenta. Gracias a su estatus más alto en las jerarquías sociales y culturales locales, estos mediadores otorgaron protección a la autoexpresión de la clase baja, fomentándola o incluso posibilitándola. A la vez, realizaban su propia imagen pública de mecenas en íntimo contacto con la divinidad y con aquéllos tocados con su gracia (2003: 73).

Doncs bé, l'hagiografia de Beatriu es conforma de dues parts o llibres: en el primer llibre, trobem la relació biogràfica de la Venerable realitzada a través del *Resumen* de Pujalte, i el segon recull, les doctrines o revelacions doctrinals dictats per aquesta a l'escrivà, i que el mateix Tomás Pérez va anotar i publicar amb reflexions teològiques. Ximeno les titula *Doctrinas o revelaciones doctrinales para provecho de las almas, enmienda de los vicios y aumento de las virtudes*. Un total de noranta-tres doctrines, segons el seu darrer biògraf (Campos 2007a) i segons Ximeno «sesenta y cinco en número, todas entretegidas de símbolos, metáforas, símiles, geroglíficos, parábolas y enigmas aptos, y expresivos para atraer las voluntades con dulzura, suavidad y eficacia al amor de las virtudes» (1747-1749 [1980]: II, 245).

Més enllà d'aquestes revelacions, tenim altres textos oralitzats de Beatriu que obeïen a una ordre concreta: unes quartetes que narren la Passió de Crist¹⁵¹³ que li haurien estat encarregades per la priora i les religioses del convent d'agustines d'Oriola a les quals va visitar, i unes dècimes que tracten una visió del Purgatori en el context d'una experiència sobrenatural. Òbviament, aquestes composicions tenien la clara finalitat d'instruir les religioses en aquestes qüestions teològiques i dissuadir-les del pecat, així com moure-les a l'oració per les ànimes del Purgatori. Quant a les dècimes que expliquen la visió de Beatriu del Purgatori [CCCLXXXVI], les trobem recollides en la seva hagiografia amb la rúbrica «Para la Madre priora del convento de religiosas de San Sebastián, orden de nuestro padre San Agustín de Orihuela. De una humilde esclava del Señor. Alabado, engrandecido y glorificado sea el dulcísimo nombre de Jesús y de María por una eternidad de eternidades. Amén» (Pérez 1744: 109).¹⁵¹⁴ Intercalades en el discurs autobiogràfic que narra una experiència de la beata amb Déu, demostren el mestratge exercit per l'autora envers altres religioses coetànies i el seu do de paraula; amb tot, l'excessiva humilitat de Beatriu li feia reconèixer que: «fue para que aprendiera de sus santas doctrinas y recibiera mi alma sus buenos documentos y saludables consejos para poder caminar con seguro por el buen camino de la perfección» (Pérez 1744: 109). Beatriu fa saber

¹⁵¹³ Marcelino Menéndez y Pelayo, es referia a aquest poema «*De la Pasión*» de Beatriu inclòs en la seva *Vida* en una carta enviada des de Santander al seu amic Gumersindo Laverde amb data de 4 de febrer de 1875, (publicada a la Biblioteca Virtual Menéndez Pelayo [en línia: <http://www.larramendi.es/menendezpelayo/i18n/corpus/unidad.cmd?idCorpus=1002&posicion=1&idUnidAd=150296>] [consulta: 14/08/2014]).

¹⁵¹⁴ Dins d'un capítol que duu per títol: «Maándala su director vaya a conferir puntos de espíritu con las religiosas de el convento de San Sebastián de Orihuela, de el orden de Nuestro Gran Padre de San Agustín: y de resulta tuvo una visión de el Purgatorio; y les remite por escrito lo que vió y unos devotos versos de la Pasión de Jesucristo que le pidieron». Els versos estan copiats a les p. 111-114.

que les dècimes foren creades per petició de les religioses, cosa que li va generar turbació per la seva ignorància, tot seguint amb els tòpics acostumats.

Respecte a aquesta qüestió, cal dir que Ximeno considera que l'origen de la inspiració poètica de la religiosa havia estat l'experiència sobrenatural que va precedir la peça, «siendo en lo natural una muger ruda e ignorante» (Ximeno 1747-1749 [1980]: II, 245). És evident que la fama espiritual de Beatriu, i també la seva destresa en la creació oral de textos espirituals devia de ser coneguda, i a això obeïa un encàrrec d'aquestes característiques per part de les seves germanes d'orde en una visita al convent de sant Sebastià d'Oriola:

tuve una tarde de mucho consuelo, pues toda nuestra conversación fue del dulce Esposo, amante de las almas. Rogueles me encomendaran a Dios y lo mismo me encargaron. Y también que les embiara unos versos de la Pasión y muerte de su dulce Esposo y tierno enamorado. Halleme confusa porque mi ignorancia no llega a comprender lo que son versos (Pérez 1744: 109).

Amb tot, abans de copiar la peça dedicada a la Passió de Crist, trobem una visió del Purgatori constituïda a través d'un prosímetre, una obra escrita en vers i en prosa, que alterna dècimes amb comentaris sobre la visió. Sobre el tema d'aquesta darrera peça, la creença en aquest espai transitori de castic i d'expiació del pecat i, per tant, de la necessitat de les indulgències, foren temes polèmics tractats pels Concilis, i el culte i la devoció a les ànimes del Purgatori va tenir un gran desenvolupament en l'època post-tridentina (Reder 1994).¹⁵¹⁵ Abans de trobar-hi els versos, llegim que Beatriu explica amb tot tipus de detall que el procés de creació poètica hauria anat precedit d'una experiència sobrenatural, sobrevinguda en lliurar-se a la meditació; l'elevació del seu esperit vers a la contemplació de la passió i mort de Jesuscrist, li va comportar una sensació extàtica:

Aquella noche elevé mi espíritu a la contemplación de la Pasión y muerte de nuestro redentor y maestro y puse en sus divinas manos aquellas sus esposas que en clausura le alaban y enamoran. Y quedé en suspensión y como arrobado mi espíritu, gozando de la suavidad y dulçura de contemplación tan misteriosa; y dentro de mi pequeñez, ví a mi querido y tierno niño Dios, nuestro Padre, que con voz blanda y suave me dijo:

—Cándida paloma mía, hermosa, y mi querida esposa, para que con más fervor me ruegues por éstas que has puesto en mis manos, que prometido me han virginidad y clausura: ven y verás dónde sus defectos padecen (Pérez 1744: 109).

La religiosa, ja en suspensió, hauria volar fins arribar a «un sitio o cóncavo de la tierra, muy oscuro y tenebroso, que conocí era el Purgatorio»; segons la idea present a l'època, un lloc situat a sota de la Terra on les ànimes havien de purgar els pecats comesos i netejar les màcules a través del foc purificador, per bé que aquí no es fa menció a les flames fins més endavant:

A una parte vi un cercado a modo de claustro, con rejas de hierros, y de frente aquel a la otra parte, otro de la misma forma pero sin rejas. El que tenía las rejas, dentro avía muchas monjas vestidas con hábitos distintos; y en el otro claustrado, avía muchos frayles, unos con coronas,¹⁵¹⁶ que parecían ser sacerdotes, y otros sin ella. Y todos sin capilla; los sacerdotes sentados en sillas y los legos en pie y en medio el prelado. Y vi que todos se quexaban de el prelado y le dezían [...] (Pérez 1744: 109).

¹⁵¹⁵ Han tractat el tema Le Goff (1981); i Eire (1995).

¹⁵¹⁶ *coronas*: la coroneta, pròpia o afaitat que porten els sacerdots al cap, també anomenat 'tonsura'.

A partir d'aquest moment, hi apareixen les dècimes: la beata versifica la visió que tingué al Purgatori de molts religiosos i religioses de diferents ordes, tot patint turments per no haver observat la regla. Narra la visió d'una tanca, a mode de claustre, amb reixes de ferro, amb la presència de moltes religioses vestides amb diferents hàbits i un altre claustre sense reixes, amb molts frares, alguns dels quals semblaven ser sacerdots amb la tonsura pròpia del càrrec; altres, sense corones, eren els llecs, que romanien dempeus, mentre que els sacerdots estaven asseguts. Enmig de tots hi havia un prior o prelat al qual tothom es queixava:

4 Por no tenernos atados
con tu obediencia y rigor
padecemos el dolor
del plazo que Dios ha dado.
[...] (Pérez 1744: 109)

Les queixes dels religiosos que han viscut descuidats de les seves obligacions, es repeteixen i la religiosa les desenvolupa i reproduceix a partir de dècimes intercalades en la narració en prosa de la visió:

Y el prelado les respondía con estas lamentosas palabras:

12 De vivir tan descuidado
padezco ahora el dolor
con más exceso y rigor,
por no haberos arreglado.
[...] (Pérez 1744: 109)

Davant d'aquestes escenes, Beatriu interactua, com a veu poètica i com a protagonista d'aquella experiència, i pregunta a Déu, que l'acompanya en la visita, la causa d'aquelles condemnes:

Díxele al niño Dios que guiava: «Señor, dezidme la causa de estar sin capilla estos religiosos, y como donados». Y me dixo: «Mira, hija, la capilla entre ellos es la forma de la regla, y por esto con ella cubren la parte superior, que es la cabeza, donde tiene su asiento y morada el entendimiento, del cual se devieran valer para vivir arreglados. Mas como vivieron sin regla, dándose al mundo, quedaron sin capilla, dados al padecer para poder merecer por pena de sus pecados. (Esta voz 'merecer' se entiende latamente: como se ve en lo que sigue y antecede) (Pérez 1744: 110).

Aquí s'està fent al·lusió a la cogulla (=capilla) l'hàbit de mànigues llargues i amples que porten els frares de certs ordes i que, antigament, també denominava la part que cobria el cap (caputxa). En aquest cas, hi és present també el sentit figurat del terme, segons recull el *Diccionario de Autoridades* com a «religioso o monge de qualquiera religión y especialmente se dice del que es docto» (RAE A 1729). Amb això, veiem que, amb la seva resposta, Déu estava considerant que els que incompleixen la regla, que no viuen amb la cogulla, són els necis que no fan servir l'enteniment per viure 'arreglats'. Evidentment, atenent que les lectures explícites dels versos són les monges, Beatriu desenvolupa més extensament els turments experimentats per les religioses, fins a la seva redempció, els quals trobem desplegats a través de les dècimes que segueixen. Constitueixen les anomenades 'penes del sentit', d'acord amb la teologia catòlica (Baron 1742: 343-351), vinculades amb dolors físics

(cap, ulls, mans i pits) segons la tipologia dels pecats causats, i íntimament causats pel foc del pecat (a través del lèxic «encendidas», «abrasan»...).

Bolví azia el claustro de las monjas y vi que padecían rigurosos tormentos, quexávanse unas de la cabeza, otras de el oído, otras de los ojos, otras de las manos y de los pechos, otras. Mandome el señor les preguntara la causa de su padecer. Pregunté primero a la que se quexaba de la cabeza y me dixo:

20 Sactas son encendidas
 que mi sentido traspasan
 y toda el alma me abrasan
 las memorias consentidas.
 [...]

Pregunté a la que se quexaba de los oídos y me respondió, diciendo:

32 Lanzas me son, como ves,
 las palabras que en la reja
 oía con atención;
 defectos de mi pasión
 atraviesan mi sentido;
 porque a los hombres di oído
 faltando a la religión.
 [...]

Hize la misma pregunta a la que se quexaba de los ojos y dijo con grande sentimiento:

40 Estas espinas que ves
 traspasándome los ojos
 son las vistas al revés
 que ahora me son abrojos;
44 y cuantas veces miré
 al mundo y a su hermosura,
 [...]

Pregunté a la que se quexaba de la boca y me respondió:

52 Estas brasas encendidas
 que mis labios purifican
 son las palabras salidas
 de mi boca que, atrevida,
 profirió con desmesura;
 [...]

Pregunté a la que se quejaba de las manos y dijo:

60 Estas manos que con hielo
 me atormentan, como ves,
 son defestos de interés
 que recibí con anhelo;
 y en las rejas con desvelo
64 muchos yerros cometí
 que me atormentan aquí.
 [...]
 :

Pregunté a la última, que advertí padecía mayores tormentos, y exclamó diciendo

52 ¡Ay de mí! Que me adelgaza
 y consume un grande fuego
 por las culpas que de luego
 cometí buscando traza;
 [...] (Pérez 1744: 110-111)

A continuació, l'autora examina l'escena de les ànimes condemnades a «calabozos muy estrechos y grandes», imatge present a l'època per representar el Purgatori, abrasades pel foc purificador fins deixar-les blanques com la neu, segons la idea de l'espai vigent en aquest segle (Baron 1742: 344):

Dilaté la vista por todo aquel sitio y vi una infinitud de almas en calabozos muy estrechos y tenebrosos; unas en pie, sentadas otras y otras echadas. Y los sacerdotes sentados todos en sillas. ¡Dignidad grande!, que aún en el padecer se distinguen de los demás como reyes, ¿qué será en el merecer? Y a todos abrasaba un mismo fuego y con tal disposición que cada uno se quejaba de la parte que avía pecado. Y de allí se destilaba un azeyte, a modo de la grassa, que se derrite cuando se asa la carne. Y aquella parte y toda el alma iba quedando blanca como la nieve. Y todas las almas a una voz dezían [...] (Pérez 1744: 111).

Finalment, la veu coral de les ànimes condemnades s'adreça a la mateixa Beatriu, per exposar-li que no és tan gran la pena del sentit, és a dir, els turments provocats pel foc abrasador del pecat, com la pena de dany, l'absència de la visió beatífica de Déu. Per tal d'afavorir-ne la purificació que els faça sortir del Purgatori, els castigats demanen les oracions, els socors, els sacrificis i les almoines dels devots:

Amigos, acordáos de mí,
que no puedo merecer,
solo puedo padecer
60 las culpas que cometí.
Vosotros, que merecéis,
os pido que a Dios roguéis
de que nos saque de aquí.
64 Esta pena del sentido
es muy fuerte, y muy mayor
la de no ver al Señor.
(Pérez 1744: 111).

Després d'aquest prosímetre que Beatriu va compondre per a les agustines d'Oriola, en l'hagiografia de Pérez continua el relat autobiogràfic. Aquella visió acaba quan Beatriu es desperta de l'embadaliment i segueix amb el que les religioses li havien demanat: una recreació poètica de la Passió de Crist perquè s'entretinguessen devotament en el cant:

Bolví de mi arrobamiento y quedé con bastante sentimiento de no poder librtar de tan rigurosa prisión a aquellas pobrecitas. Alentémonos a trabajar y a rogar a Dios por ellas. Y para más merecer, se podrán entretener en cantar estas coplitas a la Passión y Muerte de nuestro dulce esposo y tierno enamorado, Cristo, nuestro redentor y maestro (Pérez 1744: 111).

En total, cent-trenta quartetes (*coplas*) que trobem transcrites a la seva Vida (Pérez 1744: 111) [CCCLXXXVII], destinades a ser cantades en les tasques de labors de mà, per tal com la beata especifica al final de la composició que

por si quieren cantar las coplas, quando se exercitan en alguna obra de manos, parece vienen bien a la tonada de la 'chamberga' con el estrivillo, que aquí pondré para el fin de cada una copla:

Estrivillo
Maria
tu dolor me fatiga
con pena:
atáme a tu cadena.
(Pérez 1744: 114-115)

El terme *chamberga* prové del mariscal de França C. Schömburg (1601-1656), que va introduir l'uniforme militar a les tropes franceses durant la Guerra dels Segadors a Catalunya; posteriorment, passaria a designar també un regiment de la Guarda de Carles II, en la seva minoria d'edat (1669-1676), pel fet que aquest cos feia servir una indumentària de característiques semblants al de les tropes franceses (DRAE [s.v. *chambergo/-ga*]). Actualment, es coneix l'estructura mètrica *seguidilla chamberga*,¹⁵¹⁷ que es conforma d'una tornada irregular de sis versos, dels quals hi ha una rima assonant 1-2, 3-4 i 5-6 i els imparells solen ser tetrasil·làbics. En aquesta peça, però, Beatriu assenyala que la tornada devia seguir la tonada denominada 'chamberga', una peça musical d'origen desconegut que es cantava i es ballava, popular en al segle XVIII, la melodia del qual és semblant a les 'jácaraes' (Russell 1995: 83-85); apunta Russell que des de la creació del ball, els testimonis musicals i teatrals van preservar més o menys el to.¹⁵¹⁸ De fet, considera plausible que la versió 'original' fos composta per a una obra teatral que tingués un *chambergo* com una de les seves característiques (1995: 83-85). Amb això, aquesta proposta de Beatriu per executar les seves copletes, suposa una constatació clara de la vinculació entre els usos poètics i el cant a l'espai claustral de l'època. D'altra banda, veiem de primera mà la utilitat del mecanisme del *contrafactum* en la creació conventual, a través del qual una peça de contingut devot s'acabava emmotllant a una coneguda cançó profana de l'època a fi que les religioses realitzessin les seves tasques de mans (brodats, etc.) en un ambient alegre i distret.

L'imprés recull, unes pàgines més avant, una altra peça de Beatriu: unes quartetes emmarcades en una nova visió «[...] donde una alma de el Purgatorio le refería a la venerable madre las calidades de su acerbo dolor, le significó expressamente que su tormento dimanava de la sobredicha aligación y que le era muy dura diciéndole [...]» (Pérez 1744: 116, «Reflexiones y notas a la visión»). En aquests pocs versos recollits, doncs, una de les ànimes que ja havia aparegut al Purgatori, explica els turments que passa [CCCLXXXVIII] (Pérez 1744: 116).

Per acabar amb aquesta autora cal dir que la senzillesa en el seu estil va fer merèixer la consideració de Serrano y Sanz:

Redúcese este libro a una serie de visiones, alegóricas las más ellas, interpretadas moral o místicamente. El estilo es fácil, claro y aún en ocasiones elegante; abundan los pensamientos ingeniosos. En él demostró sor Beatriz que no era una mujer vulgar y sí de inteligencia nada común; mereciendo más alabanzas sus obras por tratarse de quien ninguna instrucción había recibido. Muchos fragmentos de sus visiones podrían figurar dignamente en una antología piadosa (1903-1905: II, 169-170).

Fins al punt que l'erudit va considerar plausible que Pujalte, l'amanuense, hagués tingut major protagonisme en la creació dels escrits; que hagués fet alguna cosa més que copiar el que li era dictat. Certament, l'obra fragmentària que ens ha arribat de la beata no ens permet

¹⁵¹⁷ «Primeramente se hace una copla de quatro de las primeras seguidillas á que se sigue un quebrado de tres sílabas, llevando el acento en la penúltima, el qual hace asonancia con el inmediato siguiente de siete sílabas. Viene luego otro quebrado de tres, llevando su verso de siete después de sí, con el qual hace otra asonancia. Síguese últimamente otro quebrado de los dichos también con su verso, los quales llevan su asonancia distinta de los demás» (Díaz [1759]: 70).

¹⁵¹⁸ Sobre les fonts musicals, teatrals i sacres que han conservat aquest ball i cançó: Russell (1995: 177).

de determinar el grau d'elaboració real ni de Miguel Pujalte, segona instància enunciadora – recuperant les reflexions de Rubial– ni de l'hagiògraf oficial, la tercera instància enunciadora, encarregat d'oficialitzar el relat de les visions, la doctrina ascètica i, encara, la poesia de Beatriu; feina que ara com ara és difícil d'assumir per la manca de conservació del relat oral de la beata, instància primària enunciadora. Si ens centrem només en els relats poètics, pel que fa a les *coples* que narren la Passió de Crist, l'existència d'una estructura simple i d'una tonada que ja ve donada per Beatriu ens indica, amb un cert grau de seguretat, que els versos es van crear en el fil d'un relat oralitzat, cantat, i que, després, podrien haver estat passats per escrit per l'amanuense que en va recollir la cançó. Ara bé, pel que fa al prosímetre, ens fem una pregunta totalment necessària: fins a quin punt Beatriu coneixia les formes de versificació accentual, i era capaç de compondre peces amb formes pròpies de la mètrica culta, com són les dècimes, que requerien un control del còmput sil·làbic i de la rima? Arribats a aquest punt de la tesi, no podem dubtar que una religiosa sense cap formació gràfica pogués ser autora de poesia oral, recitada o cantada, procedent de la tradició oral (sota formes com quartetes heptasil·làbiques), que requeria uns coneixements que podia aplegar per altres vies alienes a les que proporcionava una formació reglada. Tanmateix, pel que fa a les dècimes de Beatriu, realment els versos transcrits són tal com ella els cantava o hem d'intuir una feina de manipulació prèvia a la publicació, per part de les altres dos instàncies enunciadores: la primera, l'amanuense o secretari i la segona, editor dels papers, per adequar-los?

2.4.3.4. Maria de Santa Clara Ferrer Ximeno (Russafa/València, 1737-1784)

Una altra autora que també ens hauria deixat obra poètica acompanyada de materials autobiogràfics espirituals escrits del seu puny fou sor Maria de Santa Clara, clarissa coletina del convent de la Nostra Senyora dels Àngels de Russafa (actual València), i priora de la comunitat. D'aquesta autora, només sabem el que explica el seu hagiògraf al Sermó imprès amb motiu de les seves exèquies obra del franciscà fra Joaquim Llansol, el seu director espiritual durant els darrers cinc anys de la seva vida (Llansol 1805), tot i que va ser recollida a l'antologia de Triviño (1992: 331-332) la qual va publicar alguns dels fragments autobiogràfics de l'autora extrets del citat Sermó. De nom seglar, Francesca, a vuit anys ja comptava amb un director i freqüentava els sagraments de la confessió i de la comunió, i també s'exercitava en els dejunis, cilicis i disciplines. Després d'haver fet algunes diligències per entrar al convent de Corpus Christi de València, on hi havia per confessor un oncle seu, finalment va rebre l'hàbit al convent clarisses de Russafa el 1757, on va professar l'any següent. Allà es va lliurar als exercicis d'oració mental continuus, a la mortificació interior i exterior i a l'exercici de les virtuts, i hi va experimentar comunicacions divines, raptos i favors.

Aquesta autora és coneguda només per les referències que trobem al Sermó imprès amb motiu de les seves exèquies. Segons hi consta, el relat espiritual de la seva Vida escrit per ordre

del confessor –i una còpia efectuada pels seus confessors–, actualment desapareguts,¹⁵¹⁹ estaven en possessió del pare Llansol, que els va fer servir de font per escriure el citat Sermó, publicat el mateix any de la mort d'aquesta.¹⁵²⁰ És interessant apuntar aquí la informació de primer ordre que proporciona el biògraf sobre les motivacions d'escriptura de la religiosa, que revelen una manca de formació intel·lectual de la religiosa, que adquiriria només després d'ingressar al convent. Sempre incidint en la seva incultura i en el desconeixement de la llengua castellana, seguint els tòpics de l'època, el biògraf vincula l'acte d'escriptura amb una capacitat de rebre coneixements per ciència infusa per part de la religiosa:

A los principios que escribía ni aún sabía como había de disponer el papel. Unas veces partía el papel a lo largo a manera de cinta, otras al través hasta que el confesor le dió un exemplar según el cual lo había de hacer. Siempre escribía sin dexar margen ni vacío o blanco alguno. Cuando se concluía todo el pliego, aunque quedase la cláusula a la mitad, enviaba la carta a su confesor. Y lo maravilloso es que después, al volver a escribir, empezaba la carta de la mitad de la cláusula que dejó escrita en la antecedente, sin haberse quedado copia de ella, y después de haber pasado quince o más días que la había escrito. Aún más: algunas veces sucedió no poder concluir el nombre por falta de papel y a la otra vez empezó de la mitad del nombre que quedó por escribir. Parece que esto no podía suceder naturalmente (Llansol 1805: 5-6).

Quan el confessor li ordenà que escrivís les seves experiències espirituals, sor Maria, sense tenir nocions d'escriptura ni tan sols de la llengua castellana, n'aprengué amb un abecedari manuscrit:

Fin y motivos porque escribí, y modo de escribir. Ni sabía escribir, ni leer letra de mano, ni tampoco hablar el castellano. Le parecía que en el confesionario no se explicaba bien; que el confesor no la entendía y que por consiguiente no la podría dirigir bien: que si supiese escribir, lo podría conseguir todo, el explicarse a su satisfacción, y la mejor dirección de espíritu. Manifestó su pensamiento al Confesor y éste sin duda inspirado por Dios, la mandó que escribiera. Escusóse diciendo que no sabía ni leer ni escribir letra de mano, ni aun la había visto jamás. La mandó el confesor que pidiera a una religiosa un abecedario manuscrito y que probase a escribir. La primera vez que volvió a confesarla, le repitió el precepto que desde entonces le había de dar cuenta de su interior por escrito. Y aunque halló mucha resistencia para cumplirlo, nacida de su profundísima humildad, se ofreció a obedecer bajo las condiciones humildes que el confesor había de rasgar las cartas después de leídas y enterado de ellas para su dirección, y que no había de poner su firma, y otras, muy propias de una sólida, verdadera y profunda humildad. Luego que el confesor le intimó el precepto, se puso a escribir y continuó hasta

¹⁵¹⁹ Aquest monestir, encara vigent, fou fundat el 1661 a Russafa –actual barri de València–, per algunes religioses del monestir de Jerusalem. D'aquesta comunitat, cal remarcar l'existència d'altres monges amb obra escrita, per bé que són encara desconegudes: sor Maria de los Ángeles (València, 1731-1789), que va escriure la seva vida espiritual, no conservada, però esmentada en el seu Sermó de les seves exèquies (Triviño 1992: 331-332), així com sor María Tomás de Villanueva, autora de tres tractats místics i ascètics en castellà, que es van publicar a les primeries del segle XIX (Triviño 1992: 332-342). Segons deduïm d'un treball de Benjamín Agulló Pascual (OFM), dedicat als fons documentals dels monestirs de la Federació de clarisses de València, Aragó i les Illes, l'obra d'aquestes religioses no s'ha conservat, més enllà dels impresos (1994: 156).

¹⁵²⁰ «Como en el discurso del Sermón se hace muchas veces mención de los escritos de la Venerable, y casi todo lo más principal se ha sacado de allí, es preciso dar noticia de ellos, es a saver del fin y motivos que tuvo para escribir, del modo y de algunas circunstancias con que se escribieron. Todos los escritos de esta religiosa son las cartas en que da cuenta a sus directores de lo que en su interior iba sucediendo en el camino de la perfección. Estas cartas las procuraron copiar sus confesores, porque la letra era muy mala, y era menester estar hechos a ella para entenderla. Y ahora, sin haber precedido esta diligencia, hubiera sido muy difícil y de extraordinario trabajo el hacerlo. Las dichas cartas originales y sus copias han pasado de unos directores a otros, las han examinado todos, y por ellas han conocido y confesado uniformemente la bondad de su espíritu. Cartas y copias paran en mi poder, que fui su director los cinco últimos años de su vida» (Llansol 1805: 3, «Advertencia»).

que los confesores le suspendieron el precepto, porque no podía cumplirlo buenamente por sus muchos achaques (Llansol 1805: 3-4).¹⁵²¹

A partir d'aquell moment, la religiosa es va lliurar a la pràctica constant de l'escriptura amb finalitat confessional i, curiosament:

La primera carta que escribió a su director, dándole cuenta de su interior fue en verso, sin haber visto jamás verso ni saber lo que era poesía. Continué en escribir a sus directores, pero siempre con la prevención que habían de quemar o rasgar las cartas. Y a no estar en esta persuasión, le hubiera servido el escribir de un cruel martirio. Cuando escribía lo hacía a oscuras muchas veces; otras, fuera de sus sentidos, y cuando volvía en sí, hallaba escrito aquello mismo que le había pasado en la elevación del espíritu, aunque con expresión y modo muy inferior a la elevación de las inteligencias divinas que se le habían infundido a su espíritu en el exceso mental. Algunas veces, cuando escribía no era libre en escribir lo que pensaba sino que escribía lo que el Señor quería, impelida de su divino espíritu; ni el modo que pensaba. Porque unas veces quería escribir en prosa y salía en verso; otras, pensando escribir un asunto, se veía impelida a dejar correr la pluma a otro que el Señor quería (Llansol 1805: 4-5).¹⁵²²

Quant a la personalitat i el carisma d'aquesta religiosa i de la seva producció poètica, traçades al Sermó, es correspondria als casos de les místiques del període: beneficiàries dels favors rebuts per Déu, necessiten expressar els seus sentiments a través de la lírica mística de contingut amorós. Així, a continuació se'ns apunta vers una que beu del *Càntic dels Càntics*, pel que fa al to i temes que hi apareixen, en què l'ànima té col·loquis amorosos amb el Senyor, el seu Espòs. Així ho relata profusament el seu biògraf, i ho il·lustra amb la transcripció d'uns vint versos de la religiosa, l'única obra poètica que li coneixem [CDXXVI]:

Mas aunque no se puede entender a qué grado de caridad y demás virtudes llegaría esta dichosa alma por las sublimes comunicaciones divinas que recibía en aquellos excesos y transportes mentales, por ser estos de su naturaleza, difíciles y sublimes, lo dan a entender bastante las amorosas expresiones poéticas con que se trataban mutuamente los dos amantes esposos, Jesucristo y esta alma enamorada. Por ellas se conocerá mejor cuán ardientes, cuán insaciables y cuán puras eran las ansias amorosas que infundía el Señor a esta alma, de unirse para siempre con su amado, profundizando siempre más y más en su alma los ardores seráficos de su divino amor, como los llama su divino esposo, en estas íntimas e intelectuales locuciones recíprocas. En ellas la da a entender también a semejanza de las expresiones amorosas con que el Señor alaba en los Cantares a la alma santa, su querida esposa que: «Quiere que sea paloma= de tan extraña región= que nadie la conoza= ni sepa su habitación». Y como las palabras del Señor, si son substanciales, según las llaman los Teólogos Místicos, a diferencia de las formales, producen efectivamente en el alma todo lo que significan, sin que el alma pueda impedir su efecto, ni deje de conocer que son divinas y no propias, no solo entendió lo que significaban aquellas palabras: *paloma de tan extraña región, que nadie la conociese, ni supiese su nido ni habitación*; sino que la movieron eficazmente a pedir al Señor esta habitación solitaria y oculta que quería el Señor tuviese su alma en lo sucesivo; y se la concedió, como se ve en los siguientes versos:

¹⁵²¹ Llansol hi insisteix, encara: «En sus escritos se hallan referidos con bastante extensión, con mucha claridad y propiedad todos los favores que la hizo su divino esposo, explicados con un estilo, el más limpio, con unas voces, las más castizas y propias, y con un modo, el más humilde. Allí explica con dicha claridad y propiedad la naturaleza de las virtudes y sus actos, la de los actos sobrenaturales de simple unión transformativa, de éxtasis y raptó, refiriéndolos como a su alma le sucedían, con sus propios caracteres, la de las visiones y locuciones, con la distinción de corpóreas o auriculares, de imaginarias e intelectuales, y otras divinas comunicaciones sobrenaturales que recibía del Señor. ¿Se podrá creer que una religiosa de la obediencia, sin la menor instrucción de estos asuntos, por su naturaleza difíciles y sublimes, que ni sabía escribir ni hablar en castellano, ni aún entenderlo, sino muy poco; se podrá creer, digo, que los podía escribir con tanta claridad, distinción y propiedad, con tan profunda humildad y perfecto rendimiento al precepto del superior y con tan admirables circunstancias como quedan referidas, sin especial auxilio e ilustración sobrenatural?» (Llansol 1805: 6-7).

¹⁵²² Reprodueix un fragment dels escrits de la religiosa (Llansol 1805: 123, 132, *pass.*), segons ell procedent «del tercer quadern», i ens indica que sor Maria de Santa Clara hauria deixat almenys tres quaderns escrits.

- [CDXXVI]
*Si paloma soy, amado,
no quiero otra habitación,
que la llaga del costado
será mi nido, Señor.*
- 4
- Concedo lo que me pides,
paloma mía de amor,
y te doy para tu alivio
la llaga del corazón.*
- 8
- Hambrienta vengo a buscarte,
esposo mío y señor,
dadme a comer de la mesa,
de vuestro divino amor.*
- 12
- Fuente clara y cristalina,
es vuestro pecho, Señor,
dadme a beber, Jesús mío,
de ese suave licor.*
- 16
- Atiende, paloma mía,
si quieres oír mi voz,
habito en tu compañía
y todo soy de tu amor.*
- 20

Semejantes a éstas y aún más expresivas son las locuciones interiores que tenía con el Señor y que escribió de orden de su confesor y por mandato del Señor, muchas veces intimado, con el fin de que perdiese el excesivo temor que tenía de ser engañada del demonio. Porque aunque en el acto mismo de estas hablas interiores tenía íntima certeza y seguridad de que era el Señor quien la hablaba, y la infundía las respuestas y el estilo poético; pero descendiendo después su alma a un estado natural, le penetraban estos temores para ejercicio de su profunda humildad y heroica obediencia (Llansol 1805: 91-93).

b) Vides manuscrites

Les religioses que han conservat poesia manuscrita inèdita, inserida en les Vides espirituals manuscrites són quatre, totes elles valencianes: tres corresponen a l'estatus de beata i només una d'elles fou monja professa. Aquesta darrera va ser sor Josefa Antònia Nebot (Bocairent, 1750-1773) religiosa agustina del convent de Nostra Senyora dels Dolors i dels Sants Reis, de Bocairent (València), autora de la seva Vida i de diverses coples devotes adreçades al Nen Jesús de l'Estrella, venerat en l'esmentat convent. Malgrat que l'agustina és dipositària d'una gran fama de santedat intacta al llarg dels segles, la seva Vida ens ha arribat manuscrita, a través de dos testimonis: l'autògraf i una còpia realitzada a partir d'una còpia del confessor, un manuscrit amb una lletra acurada i amb dibuixos il·luminats, i alguns apartats propis de les edicions d'aquest tipus d'obres (pròleg de l'autor destinat a reforçar la virtut de l'hagiografiada, l'índex del contingut...). Les altres tres autores, com ja s'ha dit, foren beates, dones religioses que com ja hem vist no van viure en comunitat sinó que es van vincular amb un orde sense haver jurats vots i van viure la seva religiositat d'una manera molt intensa, fins al punt de representar un model heterodox de santedat. La més problemàtica d'aquestes fou, sens dubte, la terciària dominica Rosa de Santo Domingo (de nom seglar M. Antònia Ortolà), acusada d'il·lusa per la Inquisició després d'haver estat processada en dues ocasions, tal com llegim

en el processos conservats a l'AHN, que van acompanyats dels seus papers espirituals i poesia. Les altres beates són una desconegudíssima Mariana Cunyat i Serra, terciària vinculada amb els franciscans, que va deixar escrita una relació de diversos fets de la seva Vida, acompanyada de dues còpies, i, finalment, Isabel de Jesús Maria, (més coneguda pel nom seglar Isabel Trilles) terciària vinculada amb l'orde de la Companyia de Jesús, autora del seu relat espiritual i poesia que posteriorment va donar a conèixer el seu director espiritual a través d'un testimoni conservat inèditament. Sobre aquestes autores que han conservat les seves Vides i la poesia manuscrita és interessant plantejar-nos perquè algunes autores han conservat la seva poesia manuscrita, en el marc de les seves Vides: es tracta de models de santedat frustrats, la difusió dels quals finalment no va prosperar, especialment en el cas de les beates heterodoxes.

2.4.3.5. Les dues quintetes amb contingut teològic de la beata Isabel de Jesús Maria Trilles (? , a. 1661-València, d. 1666)

Recentment, la investigadora Herrero (2013b) ha donat a conèixer el relat espiritual d'aquesta beata, escrit per ordre del seu confessor, el jesuïta Ginés Berenguer. D'aquesta obra autobiogràfica, només se'n conserva una còpia obra del pare Berenguer, efectuada a partir dels papers de la beata. Recull la seva vida espiritual, des del juny de 1661 fins al setembre de 1666, sota el títol *Favores que Dios hizo a doña Isabel de Trilles, valenciana, escritos por ella misma, y relación de sus virtudes y milagros por el P. Gines Berenguer, su confesor, de la Compañía de Jesús*.¹⁵²³ Més enllà dels seus papers, es tenen poques dades d'aquesta autora, després que I. Poutrin la donés a conèixer (1995: 347). D'aquesta laica vinculada amb el tercer orde de la Companyia de Jesús, anomenada Isabel de Jesús Maria,¹⁵²⁴ només se sap que va viure en la segona meitat del segle XVII. Pertanyia a una família benestant i va residir a València, amb la seva mare, dedicada a la vida religiosa i ocupada amb les tasques pròpies d'una beata de l'època: almoines, visites als hospitals, obres de caritat, assistència als oficis divins... Malgrat que va morir jove, a 27 anys ja s'havia guanyat certa fama de santedat local, fins al punt que el cronista de l'orde agustinià Jaume Jordà recull un episodi extraordinari vinculat amb aquesta dona: se li va aparèixer al sacerdot en el sepeli d'una religiosa virtuosa del convent agustinià de Santa Tecla, a València, anomenada sor Sebastiana Figuerola (Vinaròs, 1619- València, 1672), la qual:

Era en la humildad profunda, en la paciencia admirable, en el silencio peregrina, en la caridad fervorosa y en la oración continua. Todas las noches se quedava en el coro en oración haziendo compañía al Santísimo Sacramento y le pagó el Señor después en su muerte este gran zelo y devoción con un extraordinario favor. Y fue que estándole cantando la missa de cuerpo presente, al levantar la hostia consagrada, el sacerdote vio la Venerable Doña Isabel Trilles, señora de singular virtud y muy favorecida de Dios, que su alma, adornada de resplandores se subió al cielo (Jordán 1712: II, 295).

¹⁵²³ RBME, ms. &-IV-3, 64 f, escrit per diferents mans. Sobre el seu abast i contingut, lleg. l'esmentat estudi d'Herrero (2013b), una primera aproximació al manuscrit.

¹⁵²⁴ El que sabem ens ha arribat a través de l'estudi citat d'Herrero (2013b) i de Poutrin (1995: 347).

D'aquesta beata ens interessa que el manuscrit que duu el relat de les mercés rebudes per Déu, obra del jesuïta Ginés Berenguer, també transmet dues composicions poètiques, escrites el 1663 en castellà, que tanquen el volum (Herrero 2013b: 8-9): es tracta de dues quintetes, dedicades a dos misteris, el de la Santíssima Trinitat ([CCCLXXXIII] *Inc.* «A vos, Majestad tremenda...»)¹⁵²⁵ i el del Santíssim Sagrament ([CCCLXXXIV] *Inc.* «Una alma en carne y sangre ha confesado...»)¹⁵²⁶ Hem sabut que de la primera peça, se n'ha conservat un altre testimoni, transmés a partir d'un manuscrit del segle XVIII, la notícia de la qual ens ha arribat a través d'una carta d'Antoni Rubió i Lluch en una carta remesa a Marcelino Menéndez y Pelayo. Enviada des de Barcelona, amb data del 4 d'agost de 1878,¹⁵²⁷ Rubió li informava sobre un manuscrit que portava unas: «Quintillas, que á la beat.^{ma} Trinidad escribió la S. D.ª Isabel Trilles natural de Valencia, Doncella honesta: murió de edad de 27 años cuya vida escribió su P. espiritual Inquisidor de aquella ciudad D. Juan Gonzalez de Tejada por los años de 1670» (Herrero 2013b: 4, n. 7). A continuació, Rubió proporciona els cinc primers versos (que pertanyen a la primera peça) per mostrar el numen poètic de Isabel:

Comienza así la composicion en alto grado prosaica:

A vos Magestad tremenda
 uno por esencia y trino
 se dirige mi contienda:
 pues que soys tan peregrino
 que no hay hombre que os entienda.

El manuscrit al qual es refereix –no identificat per Herrero– es correspon al manuscrit 3-I-10 de la Real Academia de Bones Lletres de Barcelona, copiat per Agustí Eura¹⁵²⁸ que contenia composicions del Rector de Vallfogona i de Francesc Fontanella, entre d'altres.¹⁵²⁹ Rubió informava a Menéndez Pelayo sobre la presència dels versos d'Isabel de Jesús Maria Trilles en aquest manuscrit tot pensant en l'interés que podia representar per a un altre erudit contemporani a ambdós, gran amic i compatriota del cantàbric: Gumersindo Laverde Ruiz (Estrada, 1835- Santiago de Compostela, 1890), assagista, erudit, periodista i poeta reconegut, interessat en la escriptura femenina, tal com inferim de les paraules d'Antoni Rubió i d'altres cartes intercanviades entre els erudits:¹⁵³⁰

¹⁵²⁵ RBME, *Favores que Dios hizo...*, Ms. &-IV-3, f. 62v-63.

¹⁵²⁶ RBME, *Favores que Dios hizo...*, Ms. &-IV-3, f. 63-63v.

¹⁵²⁷ Vol. 3, carta n. 132, p, disponible en línia a la Biblioteca Digital Cervantes [<http://www.laramendi.es/menendezpelayo/i18n/corpus/unidad.cmd?idUnidad=150726&idCorpus=1002&posicion=1>] [consulta: 15/11/2013].

¹⁵²⁸ Sobre el contingut del manuscrit, lleg. Valsalobre (ed. 2002: 45). La composició la trobem a la p. 550.

¹⁵²⁹ Així ho considerava Antoni Rubió a la carta: «Voy al grano. Con motivo de escribir papá ultimamente, el trabajo de que ya te habia hablado sobre el Rector de Vallfogona, he podido consultar el M. S. in fol que posee nuestra Academia, en el que se hallan las poesias de aquel y las de Fontanella, además de muchas otras de diversos autores».

¹⁵³⁰ Només com a mostra de l'interés, en una carta del 1890 adreçada per Menéndez Pelayo a Laverde, apareix la intenció de dedicar un volum de la seva antologia poètica (*Antología de poetas líricos castellanos desde la formación del idioma hasta nuestros días*, 1890-1908) a les poetes dels segles XV-XVII per iniciativa d'aquell: «Me parece muy bien la idea de dedicar un tomo á las poetisas de los siglos XV y XVII y otro á las del XVIII y primera mitad del XIX. Para una y otra série cuento con materiales excelentes y poco conocidos. De D.ª Bernarda Ferreira hay un tomito de romances *Soledades de Bussavo*, que es oro puro, y que pienso poner casi íntegro, atendiendo á su

Desde el momento en que haya recibido la investidura de Doctor, me pongo á la disposicion de tu amigo Laverde, para proporcionarle hasta donde mis escasas fuerzas lleguen, noticias de poetisas y escritoras catalanas. Tendré entonces un gusto y principalmente contaré como una señaladísima honra, el ponerme en relacion con tan distinguido literato.

Malgrat que el corpus poètic que ens ha arribat d'Isabel Trilles és molt exigü, la nota amb què el confessor precedeix el trasllat de les dues composicions i que dóna compte del context de creació lírica d'aquesta beata, reflecteix en certa manera la idea que Isabel era aficionada a la poesia:

Estando la sierva de Dios Doña Isabel Trilles recogida en su retrete contemplando el altísimo misterio de la Santísima Trinidad del año de 1663, y juntamente el de la Encarnación del Verbo Eterno; fue Nuestro Señor servido de bañar su alma con un indecible gozo y de ilustrarle el entendimiento con una muy clara noticia de estos dos altísimos misterios de nuestra santa fe. Y movida de un interior impulso, deseó escribir lo que en el entendimiento avía de estos misterios avía dellos entendido. Y si bien no fue su ánimo escribirlo en verso, por no ser en esto diestra, aunque solía tal vez componer algunos mal limados y que le dictaba su devoción, llevada del espíritu que la movía, tomó la pluma para escribir y advirtió que se la regía superior mano guiando la suya, no viendo ella lo que escribía, si bien entendía interiormente lo que iba escribiendo. Escribió, pues, las dos siguientes poesías trasladadas del que se cree ser el mismo original.¹⁵³¹

Com era habitual a l'època, la postil·la insisteix en la rusticitat de l'autora, i en la manca de capacitat per escriure versos («mal limados»), que li és proporcionada com a virtut divina per una «superior mano guiando la suya, no viendo ella lo que escribía, si bien entendía interiormente lo que iba escribiendo». Aquests tòpics, repetits en gairebé totes les autores de l'època, estaven destinats a mitigar l'activitat creadora de les religioses, tot situant les seves creacions en el plànol de la devoció més que no pas en l'intel·lectual. Ara bé, gràcies a una anotació que duu el manuscrit *Favores que Dios hizo a doña Isabel*, a propòsit de l'autoria d'aquells versos sabem que un altre confessor de la beata, fra Juan González de Tejada, inquisidor del tribunal de València, va quedar-ne meravellat pel contingut teològic. Fins al punt que va demanar a la dona sobre l'autoria real, que ella va acabar assumint sota confessió, no sense els acostumats tòpics d'expressió d'obediència i humilitat:

y como callando ella le insistiese, le respondió encogida lo que en otra ocasión respondió una buena viexecita que, preguntada quién hilava, dijo que el huso. «Dexadle –replicaron– al huso de la mano y veréys como no hila». Y viéndolo quedó, y sin moverse, confesó era la mano la que hilava y solo era el huso instrumento. Admiró la respuesta y díjole hablasse con más claridad porque deseava saber con certeza el author. Y ella con toda sencillez y medio riendo le dixo: «La mano de Dios es el author, que guiando la mía sin ver lo que en el papel iba escribiendo, me hizo escribir lo que está en el papel». Sobreadmirado, quedó atónito y, queriendo examinar más la verdad, le pidió explicasse aquellos términos tan theológicos que contienen, y con presteça y summa claridad con que el más entendido lo explicara, los explicó.¹⁵³²

mérito y á su rareza. Mucho bueno se puede sacar tambien de *Sor Violante do Ceo*, de quien tengo tres tomos de poesias casi todas castellanas. Estas dos portuguesas son, á mi entender, lo más selecto de nuestra antigua poesía femenina. El pensamiento de hacer un catálogo abreviado de los poetas que en la colección se omitan, me parece muy feliz si bien temo que en algunas épocas resulte muy abultado, por mucho que le querámos reducir» (Vol. 10, carta n. 565). Disponible en línea a la Biblioteca Virtual de la Fundación Ignacio Larramendi [<http://www.larramendi.es/i18n/corpus/unidad.cmd?idUnidad=154653&idCorpus=1002&posicion=1>] [consulta: 24/11/2013].

¹⁵³¹ RBME, *Favores que Dios hizo...*, Ms. &-IV-3, f. 62v.

¹⁵³² RBME, *Favores que Dios hizo...*, Ms. &-IV-3, f. 63v-64.

Herrero considera a propòsit de la poesia d'Isabel Trilles que «sabemos que esta incursión, ahora sí literaria, fue evaluada por el Santo Oficio a través de Juan González de Tejada, Inquisidor primero del Santo Tribunal de Valencia, que dos años después, en 1665, quedó admirado de este hecho cuando se los contó Isabel misma» (Herrero 2013b: 9). Tanmateix, el manuscrit només explicita que González Tejada va visitar la beata a l'oratori de la beata, després d'haver-li donat missa i haver-li subministrat l'eucaristia per estar «aquellos días enferma».¹⁵³³ I, en una conversa «santa y espiritual» com la que tenien habitualment, la beata li va voler mostrar els seus versos per iniciativa pròpia, davant els quals l'inquisidor va quedar admirat «de tan grave como docta exposición».¹⁵³⁴ De fet els arxius de la Inquisició, tampoc no han deixat cap rastre d'algun possible procés incoat contra la beata. Siga com siga, la interrogació del pare González reitera aquest procés d'examen aprofundit de l'esperit i escriptura d'aquestes dones, per tal de corregir qualsevol desviament heterodox. Davant això, assabentat del fet el seu confessor Ginés Berenguer també es va mostrar atònit, per l'alt contingut dels versos, i refereix les paraules següents:

con estar yo acostumbrado a oír las prodigiosas maravillas que con ella continuamente obraba la divina sabiduría, estrañé sobremanera lo referido. Llamela al confesionario y sucediome que al punto que llegó, me dijo: «Ya sé, me llama usted para que jure la verdad de unos versos». Otorguele ser verdad porque estrañaba que una mujer ignorante como ella no era posible compusiese versos con términos tan theologicos. Y que así, valiéndome del voto de la obediencia que me tenía prestado, le mandava en virtud de la santa obediencia me dijese, y con juramento, la verdad de aquel successo sin reflexo y con fisura. Y ella, alegre y con grande promptitud, hecha la señal de la cruz, juró sobre ella que ni avía leydo no oído tales versos no de otra parte alguna trasladado sino que, movida de Dios, tomó la pluma para escribir lo que de Dios avía entendido destos dos altos misterios. Y que sin saber lo q. escribía, iba escribiendo guiándole mano invisible la suya hasta allar después escritos los dichos versos. Quedó después de aver jurado con mucha paz y sosiego, conociendo yo por él, ser verdad lo referido.¹⁵³⁵

2.4.3.6. Les 'copletes' del desassossec de la 'mística heterodoxa' Rosa de Sant Domènec (Maria Antònia Ortola) (Senija, ca. 1695- d.1728)

Una de les beates que sí que va tenir males relacions amb la Inquisició va ser la terciària dominica Rosa de Santo Domènec sobre la qual es van obrir dos processos inquisitorials acusada de fingir revelacions o de misticisme heterodox. Ho revela la documentació custodiada a l'AHN, que va ser abordada per Haliczzer en un treball sobre misticisme femení heterodox que parteix dels escrits de la beata com a base (2002: 66, 109-110, 118, 142, 144, 154, 174, 204, 205, 214, 217, 224, 256, *pass.*).¹⁵³⁶ Amb el nom de Maria Antònia Ortola, va nàixer a Senija vers el 1695,¹⁵³⁷ filla de Pedro Ortola, terrissaire natural de Benissa, i d'Isabel Juana Andrés, natural de Teulada.¹⁵³⁸ Més enllà de les dades generals reportades pel citat treball d'Haliczer i per la informació biogràfica aportada fa anys per Poutrin (1995: 119, 126, 199-201,

¹⁵³³ RBME, *Favores que Dios hizo...*, Ms. &-IV-3, f. 63v.

¹⁵³⁴ RBME, *Favores que Dios hizo...*, Ms. &-IV-3, f. 63v.

¹⁵³⁵ RBME, *Favores que Dios hizo...*, Ms. &-IV-3, f. 64-64v.

¹⁵³⁶ N'han parlat Serrano y Sanz (1903-1905: I, 532); Nelken (1930: 12 i 59); Álvarez (2005: 11 i 79); Herrero (2009: 83-84); i Zaragoza (2013b: 340).

¹⁵³⁷ En una declaració de Maria Antònia, amb data de l'11 de maig de 1725, diu que té 37 anys (AHN, *Proceso de fe. Inquisición de Valencia, 1717-1726*, lligall 532, peça 1, f. 92).

¹⁵³⁸ Consta que tenia, almenys, dos germanastres (per part de mare), fr. Gaspar Montaner, religiós del convent de Sant Francesc de Dénia, i Pedro Ortola.

310, 426, 459), podem reconstruir alguns dels avatars de la seva vida fins que va ser sotmesa a interrogatori gràcies al seu procés inquisitorial. Així doncs, després d'haver consultat la documentació que es conserva d'aquesta dona a l'AHN, oferim aquí dades biogràfiques inèdites, que ens ajuden a llançar més llum sobre aquesta autora tan ambivalent. Després d'haver passat set anys a Mallorca, a càrrec del seu oncle Gaspar Femenia, Maria Antònia va fugir de casa dels seus pares, «temiendo no la castigassen por un fracaso que la había sucedido en materia de punto».¹⁵³⁹ Maria Antònia va marxar llavors a Gandia amb el jove Lluís Armúnia, de vint-i-dos anys, fins que la va deixar; com que no hi tenia a ningú, fugida de la llar familiar, va vagar per diferents cases de gent que la va acollir. Després de restar una temporada a Teulada, va marxar a València on va començar una tenebrosa relació amb la Inquisició.

A partir de 1717, vuit mesos més tard de la seva tornada de Mallorca, i quan comptava només vint-i-dos anys, Maria Antònia començà a ser processada per la Inquisició de València, després d'autodelatar-se davant José Hernández de Marmanillo, sacerdot i secretari de la Inquisició, tot confessant «que se hallava culpada de el delito de heregía, y que arrepentida de sus errores, deseava delatarse a este s[an]to oficio para lograr en él, el remedio que necesitava su alma».¹⁵⁴⁰ Maria Antònia, que va propocionar una identitat falsa en la seva primera confessió,¹⁵⁴¹ es va decidir a presentar-se davant la Inquisició animada pel seu confessor, el pare Ruiz, del convent trinitari del Remei de València, després d'haver fugit i, segons ella, emprés un llarg viatge a cavall “amb el dimoni” per moltes localitats valencianes.¹⁵⁴² El procés es va resoldre el 9 de febrer de 1718, amb l'absolució de Maria Antònia, qualificada d'herètica espontània menor i reconciliada, a la fi, perquè es va considerar que les seves declaracions havien estat il·lusions de la seva imaginació induïdes pel mateix dimoni. Després que Hernández de Marmanillo tingués converses extrajudicials amb ella, tal com s'havia estipulat, aquest havia conclòs que «dicha muger manifiesta bastante inteligencia y capacidad, y muchos deseos de que le aplique el remedio de que tanto necesita su alma» i la penitència que se li va acabar aplicant va ser una confessió general de la seva vida davant d'un religiós que, durant un any, li havia de fer un seguiment i li havia de subministrar els sagraments de la confessió i la comunió.¹⁵⁴³ Tot amb tot, segons els testimonis que reflecteixen els documents de la Inquisició, l'ombra del dimoni

¹⁵³⁹ AHN, *Proceso de fe. Inquisición de Valencia*, 1717-1726, lligall 532, peça 1, f. 34v. Gràcies al testimoni del frare Vicent Beaumont, inclòs en el segon procés inquisitorial en què es veié sotmesa Maria Antònia, sabem que el rector de Teulada (poble proper a Senija, d'on Maria Antònia era natural), que l'havia confessada durant una època i que la tenia per mentidera, havia escrit el seus parents perquè vinguessen a per ella i la fessen fora de la ciutat abans no l'enviassen a la Inquisició (f. 12).

¹⁵⁴⁰ AHN, *Proceso de fe. Inquisición de Valencia*, 1717-1726, lligall 532, peça 1, [1]. Fins al f. 11 trobem la narració dels fets i el primer interrogatori, amb tot tipus de detalls, datat el 30 d'agost de 1717 i signat pel doctor Luis Gonzalbo, autor de l'escrit, perquè Maria Antònia «dixo no sabia escribir» (f. 11); en el segon interrogatori, amb data del 18 de febrer de 1718, torna a firmar el mateix perquè Maria Antònia «dixo no saber escribir» i ocorre el mateix amb data de 25 de febrer de 1718... El primer procés acaba al f. 27.

¹⁵⁴¹ Es feia anomenar Maria Andrés, filla de Pedro Andrés i Maria Montaner, natural de Dènia, perquè segons ella, tenia por que els seus parents, que l'estaven buscant, la trobassen a València.

¹⁵⁴² Confessa haver-hi tingut relacions carnals i també amb militars que s'anava trobant de camí; en una altra ocasió confessa haver tingut trobades amb confessors i n'acusa a un d'ells. Pel que fa al delictes de la sol·licitació sexual al confessionari a Espanya, ha estudiat el tema durant els anys 1530-1819: Haliczzer (1998).

¹⁵⁴³ AHN, *Proceso de fe. Inquisición de Valencia*, 1717-1726, lligall 532, peça 1, f. 25-27.

no la va abandonar mai, segons el que ella feia creure. De fet, el seu confessor arriba a dir que:

aunque en las confesiones, por lo tocante a sus pecados, tenía grande expedición en la lengua para manifestarlo todo con gran claridad y términos muy adecuados, pero en hablando del interior de su espíritu, modo de oración y lo que en ésta le passava, y del exercicio de las demás virtudes, podía dezir muy poco y con gran pena, por ponerse el demonio en la lengua, según ella dezía;¹⁵⁴⁴

motiu pel qual la va d'haver d'exorcitzar algunes vegades «para apartar el demonio de la lengua» i segons el mateix «con ello lograva al fin que la referida muger pudiese manifestarle su interior con bastante expedición y claridad para que pudiese hazer juicio, a su entender de que aquella alma caminava bien y que Dios depositava en ella mucho bien... ».¹⁵⁴⁵ Durant aquesta època, el 13 de setembre de 1717, Maria Antònia es va posar sota la direcció espiritual de fra Tomàs Güell, conegut dominic i bibliotecari del Real Convent de Predicadors de València¹⁵⁴⁶ i, com que no volia ser descoberta per la seva família, el dominic va intercedir perquè li poguessen donar els hàbits de religiosa terciària dominica «sin preceder informaciones y solemnidades acostumbradas».¹⁵⁴⁷ Fou el 4 d'octubre de 1717, i, un any més tard, el 4 d'octubre de 1718, va professar i prengué el nom Rosa de Santo Domingo. El dit Güell la va dirigir durant cinc anys, aconsellat pel teòleg i qualificador del Sant Ofici José Bono, fins que la va enviar, el 1623, a fra Lluís Poyo, dominic del convent de Sant Onofre de València, que va esdevenir el seu nou confessor. Mentre li feia el seguiment espiritual, la beata va caure greument malalta, i el confessor la va assistir en un quartet contigu al convent durant cinc setmanes. En aquest temps, Poyo va prendre una sèrie d'anotacions sobre les comunicacions que ella li feia del seu esperit. Després d'aquesta experiència, la beata, que havia estat venerada per la gent,¹⁵⁴⁸ també es va guanyar entre els religiosos i altres personalitats, la fama d'«embustera», fingidora de revelacions i èxtasis, hipòcrita i de ser, literalment una “energúmena”, és a dir possessa pel dimoni. Fou llavors portada de nou davant el tribunal de la Inquisició, el 1724, quan es va engegar un procés llarg de testimonis, al voltant d'aquesta dona que consideraven les declaracions que es feia passar per ‘santa’.

Després de passar una temporada tancada a casa d'un ministre i de romandre aïllada a les presons secretes, finalment, el 1727, va ser declarada culpable d'impostura, il·lusió i hipocresia –opinió gairebé compartida per tots els testimonis que llegim– raó per la qual va ser condemnada a la reclusió perpètua a una casa de recolliment de la ciutat i al silenci absolut.¹⁵⁴⁹ Declarada culpable, la sentència l'obligava a realitzar un auto de fe públic amb

¹⁵⁴⁴ AHN, *Proceso de fe. Inquisición de Valencia*, 1717-1726, lligall 532, peça 1, f. 45v.

¹⁵⁴⁵ AHN, *Proceso de fe. Inquisición de Valencia*, 1717-1726, lligall 532, peça 1, f. 45v.

¹⁵⁴⁶ És autor de la coneguda obra *Varia. 1. 2. y 3. tomo, que dexo escritos de su mano el Reverendo Padre Fray Thomàs Güell, hijo de este Real Convento de Predicadores, y su bibliotecario incansable. Hizoles enquadrar a expensas proprias en este volumen, el Reverendo Padre Presentado Fray Vicente Thomàs Tarifa, hijo del mismo Convento y su bibliotecario, año 1755* Gutiérrez del Caño (1913: II, 82-84).

¹⁵⁴⁷ AHN, *Proceso de fe. Inquisición de Valencia*, 1717-1726, lligall 532, peça 1, [s.f.].

¹⁵⁴⁸ Segons alguns testimonis del procés inquisitorial, molta gent es va apropar al convent de Sant Onofre per veure la beata però només hi van deixar entrar als més distingits socialment, la qual cosa va generar conflictes.

¹⁵⁴⁹ Per als seus confessors Güell i Poyo, la pena va ser la prohibició d'exercir el ministeri de la confessió.

«insignias de hipócrita embustera» i, posteriorment, a ser exposada a «doscientos azotes por las calles públicas». Tot i aquesta sentència, al llarg del dos processos incoats contra la beata també hi és present la creença popular i la consideració de ‘fama de santa viva’, per part de certs sectors religiosos (entre ells, els seus confessors); fama que Maria Antònia s’havia intentat guanyar a través d’una adhesió a aquest model que coneixia bé, a través de les lectures hagiogràfiques.¹⁵⁵⁰ De fet, el testimoni de Margarita Marc (que ella mateixa signa) ens mostra com aquesta dona l’havia acollit a casa seva precisament per la fama de santa que d’ella li havia arribat.¹⁵⁵¹ En definitiva, Maria Antònia representaria el model ambivalent de les místiques:¹⁵⁵² d’una banda és considerada pels confessors com un mena instrument diví, receptora de la comunicació directa amb Déu i, d’altra, acusada de fals misticisme, sobretot pel pes que tenia la creença general que les dones eren més proclius a l’engany del dimoni que no pas els homes.

El cas de Maria Antònia és clau per entendre el paper fonamental dels confessors per a la bona reputació d’una mística, ja que podia aconseguir que l’orde acceptés aquell model i, d’altra, podia proporcionar la protecció i defensa necessàries davant la Inquisició, ja que la majoria de inquisidors eren membres d’un orde. En aquest cas, malgrat que els dos confessors van fer costat a la religiosa i van voler promocionar-la com un model superior de santedat,¹⁵⁵³ els testimonis i, encara, els escrits d’aquesta van ser clau per acusar-la. Gràcies al segon procés incoat a la beata, sabem que el seguiment i la direcció espiritual d’aquesta ànima procliu a l’heterodòxia es va fer a través dels papers que la terciària escrivia del seu interior i que estaven en possessió dels confessors.¹⁵⁵⁴ Així, a través de l’auto corresponent foren manats recollir els papers de la religiosa, en poder del confessor Poyo, i que constaven de «nobeinta y dos [*quaderns*] de afolio, quareinta en octavo, y dos en quarto, que el uno contiene catorze hojas y media escritas, y el otro tres hojas. Y además una hoja de afolio de versos escritos en tres columnas».¹⁵⁵⁵ Malgrat que el teòleg Bono i els seus confessors van aprovar els escrits, els papers de la beata van ser revisats minuciosament per la Inquisició, que els va qualificar «con sospecha de vehemencia».¹⁵⁵⁶ En aquest sentit, són

¹⁵⁵⁰ Malgrat que Maria Antònia Ortola era lectora d’hagiografies i coneixedora de paraules llatines (desconeixem, però, la seva formació) en resposta als interrogatoris de Josep de la Rassa Cassio, inquisidor de València, va demostrar ser incapaç d’explicar la distinció entre la meditació i la contemplació; la seva resposta fou reconèixer que ella tan sols sabia que calia reflexionar constantment sobre la Passió i els turments de Crist a la creu (*fr.* Haliczzer 2002: 110).

¹⁵⁵¹ AHN, *Proceso de fe. Inquisición de Valencia*, 1717-1726, lligall 532, peça 1, f. 21-21v.

¹⁵⁵² Tema estudiat per Herpoel (1989); Giordano (2001 i 2007); Haliczzer (2002); i Vollendorf (2005).

¹⁵⁵³ Pel testimoni de Güell, sabem que aquest va assegurar a la beata que Déu li havia regalat la gràcia de la profecia. Per la seva banda, en la seva relació, Luis Poyo, va dir als inquisidors de València que ella era una santa i que era beneficiós que ella morís a València, perquè el seu cos, en reputació de santedat, seria visitat i interdiria pels ciutadans de la ciutat; fins al punt que considerava que calia es tallessen els cabells de la beata perquè fossen repartits com a relíquies.

¹⁵⁵⁴ Altres papers van ser ordenats cremar per la beata per temor, un cop començat aquest procés, segons llegim en un testimoni.

¹⁵⁵⁵ AHN, *Proceso de fe. Inquisición de Valencia*, 1717-1726, lligall 532, peça 1, f. 10-10v.

¹⁵⁵⁶ AHN, *Proceso de fe. Inquisición de Valencia*, 1717-1726, lligall 532, peça 1, f. 10-10v. L’auto demanava que es recollissen els papers «tocantes a la vida y espíritu de dha. María Antonia, parte escritos por ella misma y parte por mano de su director. Dixerón conformes que para mayor aberiguación de el espíritu de dha. María Antonia, se traygan a este Sto. tribunal todos los dhos. quadernos, y para que ello vayan a dho. convento [...] y entrando en la celda del dho. M. Poyo, con la mayor cautela, circunspección y secreto, reconoscan sus

interessants els testimonis dels darrers confessors, Poyo i Güell, centrats en el reconeixement i aclariment del propòsit dels papers que feren escriure a la beata i que són revisats a consciència pels membres del tribunal, a tenor de les referències que trobem en el citat procés. Segons el pare Poyo, Maria Antònia va escriure el seu relat espiritual de la seva pròpia mà, per ordre del pare Güell –el confessor que el va precedir– en seixanta quaderns de foli i d’altres en octau:

de cuyo nombre no se acuerda los cuales se les imbió al declarante para que los tuviese más custodiados y se los entregó ella misma por mandado de dicho Pe. Güell, siendo para esse fin repetidas vezes antes de caer enferma, a dicho su convento. Y además de los quadernos, que estavan escritos de su mano, entregó a dichos ministros del Sto. Offo. algunos, también de afolio, no se aquierda quantos, sí que eran copia de las antecedentes escritas de mano de dicho P. Güell. Y también les entregó un quaderno de a quarto y otros en octavo con algunos papeles sueltos, escritos de mano del declarante que se reducían a apuntamientos que hacía de lo que ella le comunicava y el declarante experimentava en su trato y proceder durante dicha enfermedad. Y el motivo que tuvo el declarante para encautarse de dichos quadernos y hacer dichos apuntamientos fue para hacerse más capaz del espíritu de dicha sor María Rosa, teniendo presente la contextura y la conseqüencia de los sucessos, y para poder comunicar con personas doctas lo que sobre ello se le ofreciese dificultad.¹⁵⁵⁷

I, posteriorment, va ratificar que aquells escrits recollits pel Sant Ofici i que li havien estat presentats perquè els verificqués, fossen de la beata (f. 41-42v): concretament es tractava d’un lligall de 32 quaderns de 8 fulls cadascun, amb una xifra total de 152 f., escrits de la mà del pare Güell, còpia dels originals de la religiosa; i d’un lligall de 476 pàgines de foli, escrites només a una cara, excepte la primera, que comprenia amb una lletra diferent 18 *coplillas*.¹⁵⁵⁸ Davant la pregunta de si havia vist escriure a la beata, el religiós va certificar que aquella lletra era efectivament de Maria Antònia, ja que era la mateixa que havia pogut llegir en algunes cartes rebudes d’aquesta. Per la seva banda, fra Tomàs Güell, explica que ell mateix es va presentar davant la Inquisició voluntàriament quan va conèixer les acusacions a què era sotmesa la seva deixeblla:

por si acaso huviesen venido i viniesen a parar a este Santo Oficio los papeles de la vida de dicha muger, assí los originales como la copia que dellos hizo y remitió al dicho Padre Poyo, ha comparecido espontáneamente en este Santo Oficio a hazer la presente declaración, como la ha hecho substancialmente de todo lo que le ha sucedido con dicha muger...¹⁵⁵⁹

Sobre l’origen dels papers que relataven les misericòrdies obrades per Déu a aquesta ‘santa’, Güell explica que tot veient el dimoni no deixava Maria Antònia expressar el seu interior, després de consultar-ho amb Bono, va deixar per escrit allò que observava en la beata. Per fer-ne un seguiment, li ho mostrava després a José Bono, qualificador de la Inquisició, que aprovava l’esperit d’aquesta dona. Després, davant l’imperatiu d’escriure la seva Vida espiritual que li féu a la beata, segons Güell aquesta no s’hi va veure amb cor, i li confessà «que tenia gran dificultad de escribir de mano propia»; per això, segons ella, s’havia buscat un «estudiantillo forastero» que li fes d’amanuense. La beata va dictar-li el

papeles y entesaquen todos los que consernieren a dha. María Antonia Ortolá, alias la hermana Rosa de Sto. Domingo, y los presenten en el tribunal» (f. 10v). S’hi torna a fer al·lusió al f. 32.

¹⁵⁵⁷ AHN, *Proceso de fe. Inquisición de Valencia*, 1717-1726, lligall 532, peça 1, f. 39v-40.

¹⁵⁵⁸ Segons la declaració la segona començava per «Mis padres es Patria» i la darrera acaba per «mas me humillo más recibo» (AHN, *Proceso de fe. Inquisición de Valencia*, 1717-1726, lligall 532, peça 1, f. 41v).

¹⁵⁵⁹ AHN, *Proceso de fe. Inquisición de Valencia*, 1717-1726, lligall 532, peça 1, f. 48.

1720, uns quaranta-huit quaderns de quatre plecs cadascun, amb aspectes sobre la seva vida, que Güell va acabar cremant perquè no estaven ben ordenats i escrits.¹⁵⁶⁰ Posteriorment, a partir de 1721, la beata va considerar que ja es trobava amb més llum, «y más expedición para poder escribir su vida interior y exterior aunque fuese de mano propia»; aleshores, es va posar a escriure amb diligència.¹⁵⁶¹

El cert és que l'obra escrita de Maria Antònia mereix una investigació monogràfica acurada i molt més extensa del que ací pretenem i podem oferir, a causa de la gran quantitat de papers que ha deixat. Caldria realitzar-hi un treball filològic rigorós a fi d'establir els testimonis directes i les còpies resultants, obra dels diversos confessors que va tenir. Amb tot, per les al·lusions que trobem en aquest procés, i els manuscrits conservats entre el fons de la Inquisició, a l'AHN, que hem revisat, sabem que l'obra que Maria Antònia va deixar escrita per ordre del confessor consta de: una autobiografia espiritual, transmesa a través d'un manuscrit autògraf, en quart¹⁵⁶² i el recull dels favors i misericòrdies rebudes de Déu, recollits en 61 quaderns en octau.¹⁵⁶³ D'aquests papers s'han conservat, a més a més, dues còpies del segle XVIII integrades en el lligall intítulat: «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortolà, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo. Son copia de los originales». El manuscrit es troba en el mateix AHN, entre els altres papers de Maria Antònia.¹⁵⁶⁴ Ara bé, pel que hem llegit, Maria Antònia és autora, a més a més, d'unes composicions espirituals que trobem recollides al llarg del seu relat: en total, n'hem recomptat trenta-set. Les peces són "coples", quartetes adreçades generalment a l'Espòs, i que estan integrades de manera natural en la seva vida, explicades com una mena de desfogament de l'esperit. Dèneu d'aquestes van ser copiades de manera agrupada pel pare Güell en un foli,¹⁵⁶⁵ aspecte que ens revela les intencions del religiós per conservar l'obra poètica de l'autora de manera integral, per ajudar a incrementar la fama de virtuositat de la seva deixeble. Sobre aquest full de composicions, obra del confessor, Poyo considerava que «acaso las escribiría para memoria dictándoselas la dicha Antonia, la qual dixo al declarante que ella las solía cantar»,¹⁵⁶⁶ pero posiblement Güell les va recollir dels papers de la religiosa. La poesia està incorporada al discurs autobiogràfic amb una breu nota introductòria que demostra com la versificació en forma de cant cobria les necessitats expressives de l'autora. Els versos eren conseqüència directa, doncs, del seu ímpetu amorós; el dolor provocat pel sentiment vers Déu i, especialment la contemplació de la Passió de Crist, que causaven uns turments físics en la beata i una necessitat extrema de manifestar-se a través dels versos que hi estaven vinculats. Ho llegim, per exemple, a:

Por esta misma luz, también me dio amores mucho de quan grande fue el dolor que recibí de quando le abrieron estas llagas con los clavos; y para q. le acompañasse yo en esta pena me dio a sentir en lo más sensible de mi interior q. clavava y deseava clavados clavos en mi corasón. Toda mi alma ha

¹⁵⁶⁰ AHN, *Proceso de fe. Inquisición de Valencia*, 1717-1726, lligall 532, peça 1, f. 46.

¹⁵⁶¹ AHN, *Proceso de fe. Inquisición de Valencia*, 1717-1726, lligall 532, peça 1, f. 46v.

¹⁵⁶² *Proceso de fe. Inquisición de Valencia*, 1717-1726, lligall 532, peça 3, 476 f. [microfilm].

¹⁵⁶³ *Proceso de fe. Inquisición de Valencia*, 1717-1726, lligall 532, peça 4, 476 f. [microfilm].

¹⁵⁶⁴ *Proceso de fe. Inquisición de Valencia*, 1717-1726, lligall 532, peça 1, 252 f. .

¹⁵⁶⁵ AHN, Inquisición, lligall 532 (1a part).Exp. 1/peça 4a. També les trobem a AHN, Inquisición, Lligall 532(2a parte) Exp. 1- 3a peça, f. 1-1v (microfilm 5439).

¹⁵⁶⁶ AHN, *Proceso de fe. Inquisición de Valencia*, 1717-1726, lligall 532, peça 1, f. 41v.

quedado traspasada de dolor, y es tan vivo y penetrante que es el mayor que he sentido hasta aora. Y solamente el poro que se comunicó a fuera el cuerpo, me causó tanta pena sobre la falta de fuerças y no poder tomar alimento en todo el día; la agonía del corazón me privava de la respiración, cosa que hasta ahora no me avía sucedido. No obstante, pudo mi alma desaogar la pena por un breve espacio de tiempo, y canté esta copla:

[CCCLXXXIX]
La afición que yo siento,
pastor dueño mío,
es ver las llagas de pies y manos
que por mi amor has padecido.¹⁵⁶⁷

Al mateix to obeeixen la peça:

[CCCLXXXX]
Yo bien quisiera, Señor,
el corresponderos
a la fineza que os debo
de haber derramado la sangre por mi amor,¹⁵⁶⁸

creada en el mateix context de patiment experimentat per la beata, en contemplar els turments viscuts per Jesucrist per redimir-la, davant els quals es considera ingrata, per la seva maldat:

Como mi amado me dio a conocer a su alma tan llagada por su amor y el caudal de su sangre que derramó por redimirme, quisiera hazer mucho de bueno para pagarle tantas finezas que ha donado a esta miserable pecadora. Y, como tenía mayor y más claro conocimiento de éstas, me confundía de ver que soy tan mala q. no hago cosa buena para corresponderle, que por mucho que me aplique a amarle y servirle, será muy poco todo lo que haré para corresponder. Y quando mi alma pudo comunicar esto que conocía de su flaqueza y miseria, canté esta copla.¹⁵⁶⁹

En ocasions, però, també els beneficis rebuts de Déu, li creen una vivència que ha d'expressar cantant: en aquest cas, l'experimentació del patiment de les llagues proporcionades per Deu, que li provoquen al mateix temps turments físics i alegria, dels quals s'ha de desfogar a través del cant:

[CCCXCI]
Esta sangre que da en mi corazón
es de vuestras preciosas llagas
para que os considere divino Pastor.¹⁵⁷⁰

I és que després de relatar que ha rebut beneficis de les llagues de Crist, abans de copiar aquesta copla, l'autora diu: «mi cuerpo ha quedado casi sin aliento y casi sin vida, y quando pudo la alma pudo manifestar su alegría, canté esta copla».¹⁵⁷¹ Així com aquesta:

[CCCXCV]
Ya llevas el peso de la cruz,
dulce Pastor,
en vuestros delicados hombros

¹⁵⁶⁷ AHN, Inquisición, Lligall 532-2, Exp. 1- 4a peça, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo», f. 49v-50.

¹⁵⁶⁸ AHN, Inquisición, Lligall 532-2, Exp. 1- 4a peça, «Papeles originales tocantes...», f. 65v.

¹⁵⁶⁹ AHN, Inquisición, Lligall 532-2, Exp. 1- 4a peça, «Papeles originales tocantes...», f. 65v.

¹⁵⁷⁰ AHN, Inquisición, Lligall 532-2, Exp. 1- 4a peça, «Papeles originales tocantes...», f. 85.

¹⁵⁷¹ AHN, Inquisición, Lligall 532-2, Exp. 1- 4a peça, «Papeles originales tocantes...», f. 84v-85.

por mi amor.¹⁵⁷²

Cantada després de rebre una gràcia de Déu: «Quando mi alma pudo comunicar afuera su alegría, canté esta copla en la qual se contiene el paso que se me dava a conocer».¹⁵⁷³ Així, moltes de les copletes que llegim de Maria Antònia, responen als soliloquis amorosos expressats a l'Espòs, al goig manifestat en el context de la vivència d'una visió beatífica de Déu, com ara:

[CCCXCII]

Yo quiero, Señor,
lo que Vos queréis
que solo de lo que me dais
tengo el amor rico de vuestro amor.¹⁵⁷⁴

La copla va precedida d'una nota molt descriptiva, en aquest aspecte:

Por grande que sea el dolor y agonía que sienta el cuerpo, no por esto deja el alma de estar toda ocupada en la comunicación amorosa de la suma Bondad; y en esta ocasión estaba tan ocupada como si no estuviese en el cuerpo, sino muy lejos de él para asistirle y por mucho que éste padeciese, no se estorbava; antes bien, más y más se unía con aquella suprema Bondad. Y ha quedado unida con una unión tan estrecha, como alma que la [ha] hecho tan suya por el amor (no lo puedo explicar de otra manera), y tiene abierto el tesoro de su amor para enriquezerala. Más y más la va enriqueziendo sin cessar. No obstante, un poco salió azía fuera y comunicó la alegría que gozava, y canté esta copla.¹⁵⁷⁵

En la comunicació amorosa de la beata amb Jesucrist sorgeix aquesta altra peça:

[CCCXCIII]

Un señor soberano trata comigo
que es el rey de la gloria
a quien debo dar gusto
y agrado en todo.¹⁵⁷⁶

que va acompanyada de: «esta comunicació amorosíssima va acompanyada de grande seguridad, dulçura y alegría». En definitiva, veiem com la producció poètica de Maria Antònia Ortolà obeeix a aquesta corrent de poesia expressiva, materialitzada a través del cant, el qual esdevé per a les religioses i beates de l'època el canal idoni per expressar angoixa davant els dubtes de no correspondre Déu però també el goig per sentir-se dipositàries de l'amor diví, que els adreça a través de dons i de turments físics. També trobem en algunes poesies de Maria Antònia els desitjos d'expressar la culminació d'aquella càrrega afectiva que comporta la unió mística o el matrimoni espiritual amb Crist.

¹⁵⁷² AHN, Inquisición, Lligall 532-2, Exp. 1- 4a peça, «Papeles originales tocantes...», f. 199v.

¹⁵⁷³ AHN, Inquisición, Lligall 532-2, Exp. 1- 4a peça, «Papeles originales tocantes...», f. 199v.

¹⁵⁷⁴ AHN, Inquisición, Lligall 532-2, Exp. 1- 4a peça, «Papeles originales tocantes...», f. 118v.

¹⁵⁷⁵ AHN, Inquisición, Lligall 532-2, Exp. 1- 4a peça, «Papeles originales tocantes...», f. 117v-118v.

¹⁵⁷⁶ AHN, Inquisición, Lligall 532-2, Exp. 1- 4a peça, «Papeles originales tocantes...», f. 132v.

2.4.3.7. La poesia de sor Josefa Antònia Nebot i Coscollà (València, 1750- Bocairent, 1773), reflex de les experiències espirituals i de la devoció conventual

Sobre aquesta autora, s'han publicat alguns treballs que han apuntat les línies generals de la seva vida.¹⁵⁷⁷ Nascuda a València el 23 d'agost de 1750, fou filla de Josep Nebot, i de Josefa Maria Coscollà, d'estament humil. En morir el pare quan Josefa comptava nou anys, es va veure obligada a servir fora de la llar familiar: primer a casa d'una parenta seva, durant dos anys, i d'aquí va passar a servir a casa del marquès de Lleó, on va començar a conèixer veritablement el camí de la virtut, exercitant-se a freqüentar els sants i els sagraments i a comunicar als confessors aspectes de la seva consciència. A catorze anys, va prendre pare espiritual, que la va allisonar en la pràctica de les pregàries, els dejunis, i les disciplines... Després de la casa dels marquesos de Lleó, va marxar a la casa del marquès de Duesaigües, el cavaller Josep Cardona, familiar de D. Francisco Antonio Cebrián i Valda, aleshores canonge de la catedral de València i, posteriorment, bisbe d'Oriola, patriarca de les Índies i cardenal;¹⁵⁷⁸ hi va continuar exercitant les seves virtuts religioses, tot seguint els preceptes i les regles del confessor, el pare bocairentí Martí Belda, de la congregació de Sant Felip Neri.¹⁵⁷⁹ El pare Belda, cosí de la priora del convent d'agustines de Nostra Senyora dels Dolors i dels Sants Reis de Bocairent,¹⁵⁸⁰ sor Gràcia Maria Calabuig, va intercedir perquè Nebot pogués entrar en aquesta comunitat, on fou admesa a la comunitat el 1769, quan Josefa va poder recaptar el dot necessari a través de donacions. Un any més tard, el 1770 va arribar a Bocairent i hi va rebre l'hàbit de la mà del vicari de la comunitat, el pare agustí Josep Lorca –posteriorment, el seu director espiritual.¹⁵⁸¹ Després d'un any de noviciat, hi va

¹⁵⁷⁷ Pel que fa a la localització dels escrits d'aquesta autora, agraim l'ajuda generosa de la religiosa sor Gemma de la Trinidad de la comunitat de Sant Mateu, que ens va trametre fotografies i fotocòpies dels manuscrits, amb què hem pogut treballar. Sobre la seva biografia o obra, en parlen Pastor Fuster (1827-1830 [1980]: II, 526 i 528 [s.v. *José Lorca*]); Serrano y Sanz (1903-1905: II, 75); Gutiérrez del Caño (1913: II, 214-215); Vela (1913-1931: VI, 26-27); Morant, Sánchez & Bolufer (ed. 1995: 146); Duran López (1997: 234); Zorrozuza (1999: 554); Palacios (2002: 175); Álvarez (2005: 13-48 i 79); Ferré (2008 i 2011: 1, 342); Gemma de la Trinidad (2004, 2010 i 2011: 399-402); Herrero (2009: 69-70 i 2013: 275), Zaragoza (2013e: 157), A més a més, comptem amb una nota biogràfica seva a la pàgina de l'actual comunitat de sant Mateu (Castelló de la Plana) realitzada per la germana sor Gemma de la Trinidad: http://www.agustinassanmateu.org/carisma/agustinas_santas [consulta: 10/09/2012].

¹⁵⁷⁸ Sobre aquest, llegiu Aznar (2008).

¹⁵⁷⁹ Nascut a Bocairent (1734-1809), estudià Filosofia a València i va estar becat al Col·legi Corpus Christi de la mateixa ciutat. Després es va retirar a la seva congregació, on va morir el 1809. Va escriure: *Carta edificante: breve y sucinta relación de la vida cristiana y preciosa muerte de Vicenta Asensio... la escribía un sacerdote deseoso del buen ejemplo, y la salvación de las almas*, València: En la Imprenta del Diario, 1801; *Compendio de la vida del B. Juan de Ribera, patriarca de Antioquía, arzobispo y virey [sic] de Valencia*, 1802 i una *Vida de la Beata Catalina Tomàs, natural de Mallorca*, manuscrita (Ximeno 1747-1749 [1980]: II, 328).

¹⁵⁸⁰ Sobre aquesta comunitat de religioses, vegeu Ferré (2011a) i (2011b), amb informació sobre l'estat de l'arxiu conventual. El mateix Ferré està confeccionant una història del convent que inclourà la transcripció d'algunes poesies de sor Josefa Antònia Nebot.

¹⁵⁸¹ Aquest va ser recollit per Pastor Fuster com a religiós agustí, natural de Vilajoiosa, lector en Filosofia i Teologia «Estando morador del Convento de Orihuela y del de Villajoyosa, cuando los intervalos de tiempo que le permitían sus ocupaciones religiosas y confesonarios de monja los destinaba a la enseñanza de la Doctrina cristiana a los niños especialmente pobres que para ello acudían a la portería. Siendo Prior de Villajoyosa, animado de los deseos de que no faltase el pasto espiritual y se facilitase el divino culto en una de las partidas del campo en dicha Parroquia erigió una Capilla rural pública titulada de S. Vicente Siendo Vicario de las *Monjas Agustinas de Bocairente* copió de propio puño los manuscritos de Sor Josefa Antonia Nebot, de la que hicimos mención en el año 1773, ejemplar religiosa de dicho Convento, dando noticias de dicha religiosa desde antes de

professar com a monja de cor amb el nom de sor Josefa Antònia. Al convent estant, sor Josefa es va consagrar a una vida profundament marcada per les pregàries, les penitències i les mortificacions, i va experimentar experiències espirituals amb Déu molt intenses, tot seguint les pràctiques de religiositat extremes de l'època. Sor Josefa va emmalaltir a la tardor de 1772, i, finalment, va morir a 23 anys, només dos anys després d'haver professat.

S'han conservat dos manuscrits que recullen l'obra escrita, en castellà, per aquesta religiosa mentre vivia al convent: d'una banda comptem amb el manuscrit *Originales manuscritos de Sor Josepha Antonia Nebot. Religiosa profesada de coro del convento de N^a S^a de los Dolores, y Santos Reyes Magos, del orden y regular observancia de N. P. San Agustín, de la Villa de Bocairente, Reyno y Arzobispado de Valencia*, autògraf custodiat zelosament al llarg dels segles per les religioses de Bocairent, ara pertanyent a les agustines de Santa Anna de Sant Mateu (Castelló de la Plana),¹⁵⁸² tal com les exhortava a fer-ho una nota escrita anònimament al final del volum.¹⁵⁸³ Actualment, aquesta comunitat es troba a Sant Mateu (Baix Maestrat), després que a causa d'una crisi vocacional, el monestir de Bocairent tanqués les seves portes el 2004 i les religioses restants es traslladessin al monestir de Santa Anna d'aquesta localitat, on es conserva el fons de l'antic convent bocairentí. A través dels nostres intercanvis epistolars amb la germana sor Gemma de la Trinidad de dita comunitat, sabem que més enllà d'aquest manuscrit existeix, a més a més, una còpia actual conservada a l'arxiu conventual, que no conté, però, les composicions poètiques. D'altra banda, existeix també una transcripció dels papers de la religiosa feta pel pare Lorca en el manuscrit *Resumen de las virtudes y vida de Sor Josepha Antonia Nebot* (1776), conservat a la Biblioteca Històrica de la Universitat de València, procedent del convent dels caputxins de València.¹⁵⁸⁴ Sobre aquest segon testimoni, considera l'estudiós Ferré, que ha estudiat i col·locat ambdós manuscrits sobre la vida i obra de sor Josefa, que:

no sería l'original del P. Lorca sino una còpia, per diverses raons: la cal·ligrafia d'aquest còdex és diferent de la lletra del vicari que apareix en els escrits de la jove monja; el manuscrit universitari no és de grandària de quartilla, sino de foli; i el nombre de pàgines escrites és diferent, 351 davant d'unes 265 aproximadament del text primigeni. Podem afirmar, per tant, que no està localitzada, a hores d'ara, l'obra redactada a mà pel propi confessor, que posseïa Fuster, però que ens ha arribat una còpia fidedigna, com es desprèn de la comparació amb el text de sor Josepa (Ferré 2008: 54).

Això ens indica, per tant, que més enllà d'aquests dos testimonis, s'hauria d'haver conservat encara un altre, autògraf del confessor, actualment desaparegut. Aquest segon manuscrit, còpia del manuscrit del confessor, al qual hem tingut accés, dedica un capítol al pròleg de l'obra de sor Josefa a mena de justificació, on trobem informació rellevant que

su profesión y de después de su fallecimiento [...]» (1827-1830 [1980]: II, 528). Lorca va morir al convent d'Oriola el 1789.

¹⁵⁸² AMASM, Ms. [s.sign.].

¹⁵⁸³ «*Adviértase*. Los manuscritos originales de Sor Josefa Antonia Nebot, guárdense en el Archivo en el caxon de Diciembre en que murió. Repugnen el dexarlos; y si por atención se dexan ver a alguna persona, pero sea en presencia de Priora y Depositarias sin perderlos de vista. Si se ofreciera darlos a la imprenta, den copia sacada por el Vicario; y quando sea menester compulsarla, que sea en presencia del Vicario, sin que éste pierda de su vista los originales, ni los lleve a parte ninguna fuera de su celda. Así consta que se hizo con los originales de Santa Teresa de Jesús, que están el monasterio de San Lorenzo del Escorial» (*cf.* Ferré 2008: 54). Aquesta nota evidència el valor que confereix la comunitat a aquests papers.

¹⁵⁸⁴ BHV, Ms. 69.

ens ajuda a entendre el perfil literari de sor Josefa, construït pel seu biògraf sense abandonar els tòpics de l'època aplicats pels confessors a les seves deixebles. Lorca evidencia la manca de formació i qualitats literàries de la religiosa, i en remarca la gran virtut, a manera de *captatio benevolentiae*,¹⁵⁸⁵ tal com ja hem vist en l'apartat dedicat a l'educació de les monges [Capítol 2. Subapartat 3.1.]. A través d'aquest fragment, es reflecteix el prototipus de religiosa d'extracció humil i analfabeta en els seus orígens, a la qual l'accés a l'escriptura al convent va possibilitar una ascensió en l'esglaió espiritual i social, i va contribuir a expandir la fama de santedat, difosa per ella mateixa a través dels seus escrits. Durant tres anys, va lliurar al seu confessor escrits de consciència¹⁵⁸⁶ que explicaven les seves experiències espirituals. El que va deixar escrit sor Josefa té relació amb la seva experiència conventual, amb els seus exercicis espirituals: narra allò que viu en l'oració, en l'assistència a missa, en l'Eucaristia, en plena meditació¹⁵⁸⁷..., tot seguint les fórmules estereotipades del gènere: «Alabado sea el nombre de Jesús: día diez de junio (1772). V(uestra) P(aternidad) me manda que diga todo lo que me pasa, y yo en nombre de Jesús y la s(anta) obediencia digo: esta tarde estando en la oración me he hallado de repente dentro del corazón de mi amado dueño[...].»¹⁵⁸⁸

La religiosa també va escriure una relació autobiogràfica tot narrant la seva vida fins al moment d'ingrés al monestir, incompleta a causa de la seva malaltia, inclosa en els esmentats manuscrits. Quan la religiosa lliurava els seus escrits al confessor, li va demanar que ho cremés, ja que l'escriptura li creava angoixa, i més encara, que això pogués ser llegit per algú altre que no fos Lorca. Tan angoixada estava per això que moments abans de morir, li ho va demanar per darrera vegada: «Padre, ya sabe V.P. que me ha dicho que quemaría aquellos papeles, si V. P. no lo ha hecho, hágalo por Dios» (Lorca 1776: f. 58). Per sort, el religiós no li va fer cas i gràcies a això accedim avui a les còpies senzilles de sor Josefa, juntament amb els seus escrits autobiogràfics. De fet, en morir sor Josefa, el seu director espiritual, el pare Lorca va rebre una carta del secretari provincial de l'orde,¹⁵⁸⁹ en què se li expressava una ordre del provincial: que agrupés tots els escrits de sor Josefa i que els enviés al superior del convent de Sant Agustí de València, el prior de València, fra José Mollá, perquè fossen examinats. Lorca va obeir i va trametre els papers de la religiosa, el 16 de gener de 1774, juntament amb una breu ressenya biogràfica i unes notes aclaridores sobre la vida i l'obra

¹⁵⁸⁵ A més a més, seguint a Ferré, cal tenir en compte que «El P. Lorca, pel que es desprèn dels escrits, no tenia un judici massa considerat de les dones en general i de les monges en particular. Així, per exemple, acusa a aquestes de manifestar-se entre elles “*extremados y mujerieles cariños*”, que sor Josepa reputava “*niñerías indignas de la modestia religiosa*” o afirma que “*en comunidad, y más de mujeres, nada puede haber callado*”; i acusa, fins i tot, a la mestra de novícies, l'encarregada, entre d'altres coses, d'ensenyar a llegir, “*que sabía de ello únicamente lo preciso*”. Amb sor Josepa va trobar una jove humil, obedient i un tant ingènua, que es va sotmetre a la seua direcció sense queixa i que va seguir sempre les seues indicacions» (2008: 60).

¹⁵⁸⁶ Al manuscrit de Lorca, hi ha la següent nota del confessor: «este fue el único papel que escribió sin expresa licencia mía y es como sigue» (Lorca 1776: f. 141). Per donar compte de la temàtica d'aquests escrits, sor Gemma de la Trinitat proporciona la transcripció de la primera gràcia (2010: 61-62) i una lletania dels noms de Jesús (2010: 62-63).

¹⁵⁸⁷ «Otro día, estando haciendo las estaciones de la Pasión del Señor, estando a la estación de cuando le azotaron, me hallé con una grande ternura al ver al amado de mi vida caído en la balsa de la sangre...» (cfr. Ferré 2008: 60).

¹⁵⁸⁸ Ho llegim en la nota biogràfica de la religiosa allotjada a la web del monestir.

¹⁵⁸⁹ Amb data del 27 de desembre de 1773, l'envia fra Agustín Carbonés.

d'aquesta (Gemma de la Trinidad 2010: 58).¹⁵⁹⁰ Pel que fa al judici que es va emetre sobre l'obra de sor Josefa, el prior Mollà va escriure a la priora de la comunitat de religioses de Bocairent, el 5 de març de 1774, per dir-li que després de llegir-se dos terços del manuscrit enviat pel pare Lorca, no havia trobat res contrari a la fe; malgrat tot, segons la seva opinió, els escrits es reduïen a visions i favors singulars del cel, sense

particular documento, capaz de contribuir a la enseñanza y edificación de los lectores: falla por la cual yo jamás seré de sentir que se imprima, y solo consintiera en que se archivara y tuviese guardado, por si el cielo por nueva luz manifestara otra cosa en adelante, o si el P. Vicario pudiera suministrar más abundante información (*apud* Ferré 2008: 58).

Això explicaria, doncs, que aquests materials no veieren finalment la llum, i que s'hagen conservats en la forma manuscrita. Aquest judici, com ja hem dit es troba inclòs al manuscrit original i sembla que és el que explica que la figura de sor Josefa no siga coneguda més enllà dels seus papers manuscrits. L'obra, finalment, no passà a la impremta, com sí que havia ocorregut amb tantes religioses escriptores virtuoses. El confessor només va fer-ne una còpia manuscrita dels escrits, acompanyada de la petita biografia, a fi de difondre de manera reduïda la fama de la religiosa.

Més enllà de la seva prosa autobiogràfica que aquí hem comentat, sor Josefa Antònia també era aficionada a la poesia com a mitjà d'expressió dels seus sentiments, especialment vers el venerat Jesuset de la Bona Estrela.¹⁵⁹¹ Ara bé, d'aquesta obra poètica ens han arribat només les “copletes”, recollides a mode testimonial, tant en la seva Vida autògrafa com en la còpia de la transcripció del pare Lorca, les quals donen fe de la tradició existent al convent de cant al Nen Jesús. Les peces que ens arriben a través del manuscrit autògraf, “arranjat” pel confessor, foren copiades per aquest: són unes deu copletes numerades –consultades gràcies a una fotocòpia enviada per la germana sor Gemma–, copiades en un foli a doble cara. En primer lloc, hi trobem una composició conformada per tres coples de quatre versos heptasil·làbics cadascuna, amb rima diferent, la qual cosa ens fa pensar en la possibilitat que siguin quartetes independents agrupades com una mateixa peça ([CDXXVII] *Inc.* «1. Tu frente es un baluarte...»; «2. De los pies a la cabeza...» i «3. Tu dulce nombre es Jesús...», amb la rúbrica «Al Niño de al Buena estrella las conpuso en la celda de Bodiu¹⁵⁹² estas tres coplillas»).¹⁵⁹³ A continuació, l'autògraf també reporta sis copletes que, com les anteriors, apareixen agrupades sota l'aparença d'una sola composició; aquesta segona secció de *copletes*,

¹⁵⁹⁰ Quant a la intenció d'aquesta biografia que Lorca elabora de la religiosa, l'autor en dóna compte a la protestació: «[...] también protesto en nombre mío y de sor Josepha Antonia Nebot, que quanto en los escritos de esta que copio, a la letra se dice de visiones, revelaciones, sueños místicos, locuciones y otros favores semejantes, solo se le deve dar una fe puramente humana qual se da a una persona que sinsillamente refiere a su confesor y padre espiritual lo que pasa interiormente en su alma» (Lorca 1776: f. 2). Al manuscrit de Lorca llegim: «Empiezan los escritos de sor Josepha Antonia Nebot, religiosa profesada del convento de Nuestra Señora de los Dolores, orden de Nuestro Padre San Agustín de la Villa de Bocayrente, trasladados por el P. Presentado Fray Joseph Lorca, año 1776» (Lorca 1776: f. 64-69).

¹⁵⁹¹ Cal tenir present que el Jesuset de la Bona Estrela va ser una de les dues imatges que van dur les religioses de l'Esperança de València, que el 10 d'octubre de 1556 vingueren a fundar el monestir de Bocairent.

¹⁵⁹² Desconeixem el significat d'aquest terme, que podria tractar-se del cognom d'una companya de professió.

¹⁵⁹³ AMASM, *Originales manuscritos de Sor Josepha Antonia Nebot. Religiosa profesada de coro del convento de N^a S^a de los Dolores, y Santos Reyes Magos, del orden y regular observancia de N. P. San Agustín, de la Villa de Bocairente, Reyno y Arzobispado de Valencia*, [s.sign.], [s.p.]

va precedida per l'epígraf «Papel segundo» i està consagrada a Jesucrist crucificat ([CDXXVIII] *Inc.* «1. El amado pide zelos...»; «2. En un madero murió...»; «3. Con ansias del corazón...»; «4. Unidos estamos todos...»; «5. Moradores de mi Dios...» i «6. Y vos, dueño de mi alma...»).¹⁵⁹⁴

La còpia de la transcripció del confessor també recull sense variació aquestes copletes: les primeres tres van acompanyades per la rúbrica «Otro papel que en tres coplillas al Niño Jesus de la Buena Estrella, escribió sor Jpha. Anta»¹⁵⁹⁵ i les altres sis s'intitulen «Otro papel que en seis coplillas a Christo Crucificado escribió la misma, es como sigue».¹⁵⁹⁶ Ara bé, més enllà d'aquestes, hi ha d'altres composicions atribuïdes a sor Josefa que només llegim a la còpia del pare Lorca, amb una estructura mètrica diversa: trobem en primer lloc, una copleta irregular de quatre versos ([CDXXXII] *Inc.* «Eres el *Agnus Dei*...»), que prové d'una visió de la religiosa explicada en el seu relat espiritual, la qual cosa ens indica que també deu ésser a l'autògraf de sor Josefa.¹⁵⁹⁷ Originada de ple en els col·loquis nocturns que la religiosa tenia amb Jesucrist, és presentada, entre els seus relats espirituals, per la mateixa autora com una obra creada en plena experiència místicoespiritual d'unió amb Jesucrist; hem d'integrar-la, doncs, en els seus exercicis espirituals, i producte d'una experiència gairebé onírica; mecanisme que veurem d'una manera més acusada en una peça de Mariana Cunyat. I és que com aquella, sor Josefa també recorre al somni, quan abans de transcriure una *coplilla* breu adreçada al nen Jesús, expressa que:

Mas otro día me sucedió que estando para empezar maitines, deseava mucho abrazarme con el Niño para resarlas con él, mas como el Señor es tan bueno y lo que gusta mucho es que lo busquen, al instante se dexó hallar y fue que al empezar el *venite*, vi que en lo interior, que estava entre los dos que lo disíamos y al desir el verso de *venite adoremus et prosidaremus*, vi que se me puso delante con los brazos abiertos, para que le adorara. Y yo le adoré y al mirarle se me vino a mis brazos, mas yo al ver tanto amor, no podía resar y le dije: “Dueño mío, ya sabéis que el Padre no quiere que deje de rezar; y así, si es gusto vuestro, o resad conmigo o escuchadme”. Y al desir esto me mostró grande alegría, y puso la cabeza sobre mi cuello y se quedó dormido, no porque esto era dormir sino porque su bondad se deja amar de las criaturas como ellas quieren. Mas acabado de desir las primeras liciones, se despertó un poquito y me hizo una demostración de que me quería dar un beso, y yo también se lo di. Y acabando, se volvió a dormir. De esta suerte estuve toda esta noche recibiendo muchas caricias del Niño, que aun durmiendo no parava de desirle cosas y esto es porque el Señor lo haze, que yo no hago nada. Mas yo tenía ganas de cantarle al Niño, y ensoñé que le cantava una coplilla y es esta [...].¹⁵⁹⁸

Entre les peces de sor Josefa, trobem també un villancet amb tornades diferents, que ens indiquen que és un conglomerat de peces ([CDXXIX] *Inc.* «1. Disfrazado de encarnado...») tal com indica la rúbrica amb què l'acompanya el pare Lorca: «Poesias, que para cantar, en el Coro u los responsorios noche de Navidad del año 1772, arregló sor Jpha Antonia las entresacó de algunos libritos o por otra recogio, o tal ves compuso».¹⁵⁹⁹ La còpia també li atribueix uns goigs ([CDXXX] *Inc.* «En esa imagen tan bella...») que duen per

¹⁵⁹⁴ AMASM, *Originales manuscritos de Sor Josepha Antonia Nebot*... [s.p.].

¹⁵⁹⁵ BHV, Fray José Lorca, *Resumen de las virtudes y vida de Sor Josepha Antònia Nebot*, Ms. 69, 1776, f. 319.

¹⁵⁹⁶ BHV, Fray José Lorca, *Resumen de las virtudes y vida de Sor Josepha Antònia Nebot*, Ms. 69, 1776, f. 320-321.

¹⁵⁹⁷ No hem pogut accedir a aquest testimoni.

¹⁵⁹⁸ BHV, Fray José Lorca, *Resumen de las virtudes y vida de Sor Josepha Antònia Nebot*, Ms. 69, 1776, f. 215-217.

¹⁵⁹⁹ BHV, Fray José Lorca, *Resumen de las virtudes y vida de Sor Josepha Antònia Nebot*, Ms. 69, 1776, f. 322-327.

rúbrica «Gozos del Niño Jesus de la Buena Estrella»¹⁶⁰⁰ i, finalment, una altra breu copleta de quatre versos dedicada al mateix ([CDXXXI] *Inc.* «Con ese mirar me matas...») amb la rúbrica «Otra coplilla que se halló. Letra de Sor Jpha Antona. al Niño Jesus».¹⁶⁰¹ Tot i que la crítica ha atribuït aquestes peces a sor Josefa, no podem assegurar-ne l'autoria completa, sobretot les que apareixen només en la còpia de Lorca; especialment, la que hi és presentada amb una rúbrica que indica un origen incert, atribuïda dubtosament a sor Josefa Nebot, i que fou gestada per ser cantada al cor la nit de Nadal del 1772 (un any abans de morir aquesta) com ja hem llegit més amunt en la susdita rúbrica: «Poesias, que para cantar, en el Coro u los responsorios noche de Navidad del año 1772, arregló sor Jpha Antonia las entresacó de algunos libritos o por otra recogio, o tal ves compuso».¹⁶⁰² Pertany al gènere dels villancets paralitúrgics, gestats per celebrar festivitats conventuals pròpies del calendari litúrgic (com ara el nadal) o les professions religioses, com ja hem tingut oportunitat de veure [Capítol 7. Subapartat 2.3.2.5.2.], i que sovint eren producte d'un intercanvi, creats baix el segell de l'anonimat (Borreguero 2013a; 2013b i 2014; i Llergo 2010 i 2013).

Ens trobem, doncs, davant material d'origen conventual del qual és difícil escatir-ne la procedència: podria tractar-se, evidentment, d'obra que sor Josefa hauria creat amb l'objectiu d'encendre la devoció de les seves companyes a través del cant; tanmateix, tot sembla indicar que podrien ser “*coplas*” provinents de la tradició oral, anònima que eren cantades comunitàriament. Una prova de l'afició de la comunitat pel cant la proporciona el testimoni del seu confessor, tal com ja hem vist en el Capítol 7. Subapartat 2.3.2.5.2.: el mateix dia que la religiosa va arribar al convent van cantar unes peces dedicades a *El esposo Jesús* (potser aquestes atribuïdes a sor Josefa?) i Josefa mateixa va cantar unes copletes de santa Rosa de Lima.¹⁶⁰³ I és que cal considerar que a dins dels convents femenins la difusió de material poètic aliè, generalment en la forma cantada, era molt freqüent i algunes de les religioses confeccionaven quaderns amb composicions alienes per al consum propi. Amb tot, la nota que precedeix el foli de coples comentat a l'inici, integrat i verificat pel confessor en els papers originals de sor Josefa, en confirmen l'atribució a través del testimoni de la priora coetània a l'autora:

Addición

Después de arreglados los papeles [...] me dexó ver sor Teresa Mónica Peralta dos papelicos, letra de sor Josepha Antonia: en el uno ay escritas tres coplillas al niño Jesús y en el otro, seis al Cristo crucificado. Y dice sor Teresa Monica que las compuso en su presencia y celda sor Jsepha Antonia, que para ello tenía especial vena. Y dicen así [...].

Com hem vist, formalment, gairebé totes les composicions es conformen de *coplas*, estrofes de quatre versos heptasil·làbics. Alguns han considerat que són d'un mèrit escàs

¹⁶⁰⁰ BHV, Fray José Lorca, *Resumen de las virtudes y vida de Sor Josepha Antònia Nebot*, Ms. 69, 1776, f. 330-334.

¹⁶⁰¹ BHV, Fray José Lorca, *Resumen de las virtudes y vida de Sor Josepha Antònia Nebot*, Ms. 69, 1776, f. 335.

¹⁶⁰² BHV, Fray José Lorca, *Resumen de las virtudes y vida de Sor Josepha Antònia Nebot*, Ms 69, 1776, f. 330.

¹⁶⁰³ BHV, Fr. Josep Lorca, *Resumen de las virtudes y vida de Sor Josepha Antònia Nebot*, Ms. 69, 1776, f. 28. Aquesta mística terciària dominica peruana (1586-1617), va dedicar la seva vida a la meditació i contemplació reclusa a casa, seguint el model de Caterina de Siena, i va suscitar una gran devoció popular. Va ser beatificada el 1668 i canonitzada dos anys més tard, el 1671. La crítica li ha atribuït unes *coplas* que podien ser aquestes mateixes que cantava sor Josefa (Ruano 1994: 125) o unes altres que anaven dedicades a la santa peruana.

(Gutiérrez del Caño 1913: II, 214-215) i que pel seu «to més ingenu i infantil, gens comparable al fervor i vitalitat de les pàgines enceses i inflamades que narren la seua experiència espiritual» (Ferré 2008: 61) representen una part menor, respecte a la prosa de sor Josefa. Amb tot, la poesia atribuïda a sor Josefa és digna de considerar perquè ens revela, com la majoria de la lírica conventual femenina, un estil expressiu, senzill i afectuós, en què prima l'expressió de la passió amorosa vers Jesucrist. Aquesta ànsia de l'amor espiritual, d'unió mística és palesa en tota l'obra de sor Josefa: «Segurament, la monja s'havia identificat tant amb els models de santes que havia escoltat en els sermons i havia trobat en els llibres, que va acabar revivint eixes experiències contemplatives, mescla de fe, visions, imaginacions, fantasies...» (Ferré 2008: 61), tal com expressen la majoria d'escriptores religioses de l'època.

2.4.3.8. La 'coples' devotes de la beata Mariana Cunyat i Serra (Benifairó de la Valldigna, 1750- d. 1808, ?)

Sobre aquesta autora s'han conservat molt poques dades biogràfiques;¹⁶⁰⁴ de fet ni tan sols consta als catàlegs de referència en el tema (Serrano y Sanz; Herrero 2009) segurament pel fet que la seva obra ha restat inèdita i perquè es tracta d'una beata no reglada, sobre la qual no va haver cap projecte editorial per part d'un orde religiós. L'única informació que hem pogut reunir sobre aquesta Mariana és la que espigolem de la seva Vida espiritual, conservada manuscrita a la Biblioteca Històrica de la Universitat de València,¹⁶⁰⁵ i mai estudiada. Per bé que no sabem si es tracta d'un manuscrit autògraf o una còpia dels papers que ella hauria deixat per escrit, ens inclinem a considerar la primera hipòtesi per la cal·ligrafia poc acurada i pel relat desordenat, escrit a corre-cuita, que presenta. Segons el seu testimoni, sabem que Mariana Cunyat va nàixer el 1750, a Benifairó de la Valldigna (la Safor),¹⁶⁰⁶ filla de Miguel Cunyat, i de Maria Serra, d'origen humil. Quan comptava dèsset anys es va casar amb Josep Font, amb qui va tenir fills i una pèssima vida matrimonial. Aquest calvari familiar¹⁶⁰⁷ la va dur a consagrar-se a vint-i-nou anys a la vida devota, després d'una etapa de conversió en què va mudar les aficions mundanes (inclosa la música) per la recerca de les virtuts, en paraules de la pròpia autora:

Yo, Mariana Cuñat, ija de Miguel Cuñat i de Marria Serra, pobres de bienes de fortuna pero onrados i temerosos de Dios, nasí en el año de mil setesientos i sinquenta. Quando io tuve uso de razón, me veía

¹⁶⁰⁴ Els estudis Bolufer (2012: 354) Poutrin (2003: 92 i 2009), Duran (2008: n. 2, 264-265) només refereixen la seva obra, sense endinsar-se en la seva trajectòria vital.

¹⁶⁰⁵ BHV, *Relacion de varios hechos de su vida, y coplas a la Virgen*, Ms. 762.; descrit per Gutiérrez del Caño (1913: I, 254-255).

¹⁶⁰⁶ Explica la religiosa en una ocasió: «estava io en mi pueblo que se llama Benifairió [sic] que estava más lexos del monasterio de mi confesor. Me mandó, pues, que me pasara a vivir al pueblo de Simat, más inmediato» (*Relacion de varios hechos de su vida...* [f. 16]).

¹⁶⁰⁷ Cal tenir presents les paraules de Mònica Bolufer: «esa imagen del matrimonio como prueba de fuego de la santidad, que requiere heroica aceptación de la voluntad divina, proporcionó a las mujeres, a través de las autobiografías religiosas, un lenguaje y un armazón argumental en el que expresar sus malas experiencias matrimoniales. Así, la valenciana Mariana Cuñat, en una autobiografía manuscrita, incluiría entre sus padecimientos “la cruz de los hijos” y “la cruz del marido”, que era muy grande, a más de maltratador de palabras y de obras en mucho extremo, pasando un martirio casi siempre, por primición (sic) de Dios» (Bolufer 2012: 354).

tan inclinada a los bailes i divertimientos que no dexava vivir a mis padres, y aunque ellos eran temerosos de Dios, pasesiéndoles que esto no era malo i por darme gusto a mí me permitían que io siguiera en estas malas inclinaciones. Continué de este modo hasta la edad de diesisiete años, en que determiné tomar estado. Me casé con un ombre llamado Joseph Fons; tambien me permitía ir a bailar i cantar, como acostumbrava: iva por las calles a qualquier ora de la noche, cantando con la vihuela, con mucha gente detrás. Continué de este modo, i con otros muchísimos pecados, asta la edad de veintinueve años, en que me convertí por una gracia eficazísima de mi Dios, todo bondad e misericordia para mí que sería alabado para siempre. Amén.¹⁶⁰⁸

Yo, Mariana Cuñat, la más pecadora de todo el mundo, por cuió motivo el más grande milagro que Dios haze conmigo que es mantener esta pecadora sobre la Tierra. Assí, por obedeser a Dios i a mi confesor, voi a dezir quan grande a sido mi mala vida quebrantando los preceptos de la lei de Dios, con tantos i tan grandes pecados a cara descubierta, sin atender quien era el ofendido, siendo assí que un Dios de tanta magestad, atención i respeto, i de tanta bondad que se lo merese todo. Voi pues a desir que, desde la edad de mui niña, empezé a vivir haziendo muchísimos pecados; no se enqentra el número de ellos: llegué hasta la edad de veinte i nueve años, i asta entonces en lugar de servir a Dios, me serví a mí mesma, por que di gusto a mis pasiones i apetitos, i mi amor proprio sacava la cabeza en todo. Quiso, pues, la gran bondad i misericordia de Dios que –después de averle llevado entre pies, i abandonándole con los divertimientos, bailes, cantares i pasatiempos, i con otros muchísimos pecados, con todo de una criatura tan indigna como yo meresedora de mil infiernos; i aun quedo corta: con muchísima miseria y muchísima flaqueza– en tomarla de la mano y llevarla toda para Dios, i que no fuera más para el mundo a los veinte i nueve años de su edad, por medio de una misión de padres de Santo Espiritu del Montet.¹⁶⁰⁹

A partir d'aquest moment, Mariana es va retirar del món en un procés d'autoexploració a portes tancades; a l'època, hi havia la consciència que per a conèixer i arribar a Déu, s'havia de conèixer un mateix, amb la idea que només a través de l'autoconeixement es poden detectar i repudiar els pecats. Fou en aquest procés d'introspecció, doncs, que Mariana va experimentar una fervent religiositat de la qual dóna clara notícia en l'esmentada Vida; segons el model de religiositat femenina de l'època, que es repeteix en cada autobiografia espiritual, les vivències religioses de Mariana es fonamentaven en llàgrimes de contrició, oració, penitències, cilicis, i amb l'únic contacte humà del seu confessor, el pare Antonio Rovira Bernardo. Aquesta etapa d'enclaustrament duraria uns tres anys. Després, sabem per una referència al manuscrit que va anar a viure a Simat de la Valldigna, al costat del seu poble d'origen, a fi d'estar més a prop del seu confessor.¹⁶¹⁰ També, gràcies a una anotació, coneixem que la beata el 1808 encara seguia amb vida, però no tenim cap registre sobre la seva mort.

Pel que llegim, Mariana va assolir una certa popularitat al seu entorn social més pròxim, ja que, era demandada epistolament per algunes persones, atretes per la seva fama de santedat, perquè intercedís davant Déu en determinats problemes; la qual cosa l'obligava a mantenir una correspondència amb els que se li adreçaven en busca de consells o consols. Més enllà d'aquests documents, productes de la sociabilitat de la beata amb els seus 'devots', sabem que Mariana també va deixar escrit un relat sobre les seves experiències espirituals, per ordre del confessor:

¹⁶⁰⁸ BHV, *Relacion de varios hechos de su vida, y coplas a la Virgen*, Ms. 762, [f. 2].

¹⁶⁰⁹ BHV, *Relacion de varios hechos de su vida, y coplas a la Virgen*, Ms. 762, [f. 3 i 4]. Es referix al convent de franciscans de Santo Espiritu del Monte, a Gilet (València), fundat per na Maria de Luna (1396-1406), convertit en col·legi de missions; per tant, cal incloure aquesta autora en el carisma franciscà, sota la influència del seu confessor Antonio Rovira Bernardo.

¹⁶¹⁰ BHV, *Relacion de varios hechos de su vida, y coplas a la Virgen*, Ms. 762, [f. 16].

J.M.J. Protesto que no es mi ánimo en toda esta revelación de lo que el Señor a cobrado en mi alma, por su misericordia, el prevenir el juicio de la Santa Iglesia sino que se le dé una mera fe humana, si es dona [?] quien la escribe por orden de Dios i de sus confesores, y lo sugieto a la corección de la Santa Iglesia. Mariana Cuñat.¹⁶¹¹

El discurs autobiogràfic que ens ha arribat de Mariana incorpora al final dues composicions poètiques, en castellà, d'estil molt senzill que deduïm que van ser obra d'aquesta malgrat que no duen cap anotació que n'especifique l'autoria. Pel que fa a la forma mètrica, estan agrupades en *coples* heptasil·làbiques disposades en forma de quarteta:¹⁶¹² la primera ([CDXXXIII] *Inc.* «Un jardín a cierta alma ...») relata una visió d'un passeig de l'ànima pel jardí de les virtuts de la mà de l'espòs Jesucrist, en la qual es reproduïx un diàleg entre tots dos.¹⁶¹³ El passatge líric, inspirat en el relat del Càntic dels Càntics, cal posar-lo en relació amb una visió experimentada per la autora i narrada a la seva vida espiritual en els termes següents, la qual cosa dóna força a la hipòtesi que les peces són creació pròpia de la religiosa:

En una ocasión, llevó Dios a mi alma a un jardín muy delicioso por aver muchas variedades de flores. Era tan ermoso este jardín y tan divertido por las armoniosas flores que paresía el cielo. ¡I qué modo de recreiarse el amada con su amado!. El amado iba enseñándole todas las flores del jardín i el mejor adorno y más esencial era que en cada flor había una cruz; y fueron tantos los bienes y misericordias que Jesucristo comunicó a mi alma que son indesibles. Explicaré lo que viene a ser este jardín. Llamó Dios a mi alma secretamente a una habitación, que se puede llamar palacio, allí se unieron mi alma y las tres potencias con su Dios, y juntamente con esto los afeqtos i las virtudes. Todo esto unido ase un jardín espiritual. Las flores de este jardín son las virtudes, las cruces que estavan unidas a cada flor significaban que la misma cruz u mortificación las produsía y davan entender a mi alma que asta la muerte la compañarían [sic] i que la cruz mantiene el edeficio [sic] espiritual. ¡O, cruz de mí venerada i adorada, o cruz! Tú dulcificas a mi alma, la llenas de gracia y la dornas de vertudes, aces abundar de muchas i abundantes luses. En la cruz va unido el amor de todo un Dios. De la cruz i mortificación nace el amor y con la cruz y mortificación crese el amor. Así pues, penetrada mi alma de unas luses claras penetrantes y eficases no puede estar la voluntad osiosa, y cuando el entendimiento más conose, más ama la voluntad, y justamente con este amor, van unidos los demás afeqtos, sin impedirse unos a otros, así como si hubiera una voluntad por cada uno.¹⁶¹⁴

La segona composició ([CDXXXIV] *Inc.* «Un alma estaba soñando...»), de la mateixa estructura i forma mètrica que l'anterior, però ara adreçada a la Mare de Déu, comença amb la veu lírica assumida per l'autora en què confessa que:

Un alma estava soñando
y al parecer, discurría,
que producía unas coplas
4 que la Virgen componía.

Tot seguit, assistim a un desdoblament del subjecte líric ja que passa a ser la Mare de Déu qui narra els favors obrats en la religiosa. D'aquesta manera, la narració del contingut del poema que prové de la Verge¹⁶¹⁵ que l'autora es limita a copiar entre somnis, no és més que un artifici literari amb què pretén escudar-se. Remata la composició amb els versos següents:

¹⁶¹¹ BHV, *Relacion de varios hechos de su vida, y coplas a la Virgen*, Ms. 762, [f. 1].

¹⁶¹² Sobre aquesta poesia, en parlem breument a Zaragoza (2013e: 156).

¹⁶¹³ BHV, *Relacion de varios hechos de su vida, y coplas a la Virgen*, Ms. 762, [f. 208-210].

¹⁶¹⁴ BHV, *Relacion de varios hechos de su vida, y coplas a la Virgen*, Ms. 762, [f. 123-124].

¹⁶¹⁵ BHV, *Relacion de varios hechos de su vida, y coplas a la Virgen*, Ms. 762, [f. 210-213].

Estas coplas de la Virgen
soñando se conpusieron
y porque la Virgen hablava
120 mis manos las escribieron.

Aquest tòpic cal posar-lo en relació amb la resta d'elements que Mariana fa servir al seu relat autobiogràfic per legitimar el seu discurs de la mateixa categoria. D'acord amb els tòpics acostumats que feien servir les religioses i beates de l'època, per exposar les motivacions de l'escriptura del seu relat espiritual, imposat del confessor, la beata es limita a lliurar-se a la voluntat de Jesucrist. Utilitza el discurs diví, que fa emetre a Jesucrist a través d'una visió, per eximir-se ella mateixa de tota responsabilitat. Aquest recurs és interessant perquè alhora, conté algunes de les percepcions que tenien les religioses de l'època sobre els afers literaris. En aquest cas, és revelador el fet que considere que si no fos que escriu per gràcia divina «de lo contrario podías resebir algun daño de lo mismo que ases por obediencia»:

También es misericordia esas amarguras que tienes de aver de escrevir, lo que io obro contigo, pues de lo contrario podías resebir algun daño de lo mismo que ases por obediencia. Tú, por otra parte, de lo mismo que ases por obediencia tu confesor tiene algunas amarguras pero te consuela el conosimiento que tienes de que tus confesores lo mirarán todo, lo consultaran i lo censarán mejor, i pudiere ser que lo rasgen. En esto consuélate que io tengo gusto que te consueles porque a un mismo tiempo te dejas del todo en mis manos queriendo nomás lo que yo quiero, que no sea más que mi voluntad.¹⁶¹⁶

¹⁶¹⁶ BHV, *Relacion de varios hechos de su vida, y coplas a la Virgen*, ms. 762, [f. 104]. Més tard, el farà verbalitzar: «También fue misericordia el que te mandara por obediencia que no leyeras ni oyeras leer libros de vidas de santos, para que se pudiera sacar en limpio lo que obraba en tí, y últimamente te quitaron los libros porque yo no quería que tuvieses noticias de los libros, sino que yo te tenía determinado el dártelas por conocimientos» ([f. 95-99], davant l'ordre que havia rebut per part del seu confessor, que no llegís cap vida de sant: «Para que pudiese declarar todas estas cosas y las que el Señor quiera i seia [sic] su voluntad sin preocupación me ha manifestado el Señor que dispuso me mandase el primer confesor y director en la vida espiritual que no leyera ni oyera leer vida alguna de santo y obedecí siempre puntualmente hasta la hora presente» ([f. 95-99])); *cf.* Poutrin (2003: 92).

Tercera part. Conclusions de la recerca

¿Com aconseguiré trobar els granets de veritat que hi deu haver encastats en tot aquest paperam? I mentre m'ho preguntava, em vaig imaginar d'esma la llarga llista de títols...

Virginia Woolf, *Una cambra pròpia*
❧

Després d'haver intentat aprofundir sobre l'afer poètic de les dones a l'època moderna, arribats en aquest punt del present treball, és moment de fer balanç de la nostra recerca. La inexistència d'una tradició historiogràfica que s'ocupés de l'escriptura femenina moderna i, més concretament, de l'afer poètic, va motivar les nostres primeres passes de la recerca a voler buscar aquests «granets de veritat» «encastats en tot aquest paperam» de què ens parlava Virginia Woolf. I el resultat ha estat força més esplèndid que no creïem en un principi, sobretot per la troballa de manuscrits inesperats, petits tresors valuosos amb què no comptàvem. En el present treball ens hem ocupat exhaustivament de la poesia de dones d'una època en què aquest binomi era gairebé una realitat irreconciliable, d'acord amb unes convencions socials que limitaven els activitats femenines a l'esfera privada i a l'àmbit familiar. Així, hem localitzat un panorama extens dels textos poètics i d'autores del període i hem documentat els que considerem que estan en l'actualitat desapareguts. Però, al nostre parer, la rellevància d'aquesta investigació és el caràcter general i pretesament exhaustiu que ofereix, que el converteixen en un dels pocs de tota la tradició historiogràfica i crítica catalana d'aquestes característiques, amb aportacions que van molt més enllà del gènere poètic i la llengua catalana. I aquí hauria de radicar el mèrit de la nostra recerca, així com les mancances: en la profunditat i l'aridesa d'un camp d'estudi fins ara molt poc transitat que donem per inaugurat.

Després d'haver dedicat el «Pòrtic» del treball a apuntar les línies generals de la nostra recerca, hem dedicat una primera part de la tesi a proporcionar un panorama general de la literatura femenina a l'àmbit català durant els segles XVI-XVIII. Hem partit de nocions bàsiques, amb reflexions de conjunt necessàries que ajudessen a emmarcar el fenomen. Aquest estudi liminar resultava necessari perquè considerem que el camp de la literatura femenina a casa nostra fins ara havia estat mancat d'una perspectiva general, a excepció d'alguns estudis publicats i els pocs catàlegs apareguts, centrats en algun territori de l'àrea lingüística. Atés que, com ja hem dit, es tracta d'una àrea d'estudi sobre la qual no tenim un catàleg definitiu i la localització dels textos encara està en curs, ens hem basat només en algunes escriptores del període i els gèneres més representatius per proporcionar un intent d'història de la literatura a l'àmbit lingüístic català en l'etapa esmentada. L'enfocament de la recerca i de les nostres digressions s'ha plantejat a través de tres subapartats dividits per capítols d'acord amb tres períodes cronològics que se situen abans i immediatament després de la irrupció del model teresià, com a punt d'inflexió, i a partir del segle XVIII. Així, el Capítol 1 representa el tret d'eixida en la periodització, amb notes sobre l'aparició del fenomen a casa nostra, a finals del segle XV-principis del XVI; el Capítol 2 examina l'esclat de l'escriptura en femení al segle XVII i el Capítol 3 està destinat a abordar els clarobscurs en l'estudi de l'escriptura femenina del segle XVIII, moment crucial en la conquesta de les

dones de certs espais públics, que no van començar a veure assolides les seves aspiracions fins al segle XX.

Val a dir que el panorama d'escriptors que oferim representa el primer intent d'historiar la literatura femenina moderna a casa nostra, fent un pas més enllà del que havia fet la crítica fins ara, centrada a oferir catàlegs de recerca bàsics –totalment necessaris– o especialitzada en alguns gèneres específics. Hem d'advertir, però que el lapse cronològic tan ampli que hem abastat, ens ha obligat a oferir un tractament de la contextualització de l'escriptura femenina per força –i a contracor nostre– molt panoràmic. Des d'una perspectiva literària i sociològica, partint dels estudis que aborden el tema des de la història cultural, història de les dones i de les mentalitats, història literària... hem exposat algunes idees generals que expliquen *grosso modo* com es consolida la relació de les dones i la cultura escrita al llarg dels segles XVI-XVIII al panorama català. Un aspecte clau que ha articulat el nostre marc previ ha estat el d'examinar la dimensió educativa de les autores, abordada a través de l'examen de fonts documentals poc explorades fins al moment, com ara les biografies o autobiografies de les religioses. Les dades que n'hem extrapolat han estat contrastes amb els índexs d'alfabetització que ofereixen els treballs sobre alfabetització i cultura del llibre i la lectura en aquests territoris. Aquesta dimensió educativa no havia estat explorada pels treballs de literatura femenina anteriors, centrats en l'obra literària de les autores però no en el procés de formació d'aquestes; almenys no amb aquest caràcter totalitzador i des d'aquesta perspectiva multidisciplinària. Amb això, considerem que aquest treball pot suplir un buit en la historiografia, en la mesura que no existia cap treball específic que abordés el tema de l'educació femenina amb aquesta perspectiva diacrònica en els territoris citats. Amb la revisió d'alguna bibliografia existent (que repassava el tema tangencialment) i d'algunes fonts desconegudes o poc examinades com són les citades hagiografies o Vides espirituals sobre religioses, hem resseguit el camí a través del qual es produeix l'accés de les dones a l'educació en cada període; l'educació vista com a porta d'entrada d'aquestes al camp de la creació literària.

Pel que fa al Capítol 1 de la tesi, coincidint amb les dades generals aportades per l'estudiosa Nieves Baranda, advertim per als territoris de parla catalana que des que s'implanta la impremta fins al 1588, hi ha una gairebé «total absència» d'edicions femenines (Baranda 2005b: 117-199 i 135). Aquesta absència està marcada per una visibilitat nul·la de les autores que s'autolegitimen sense poder integrar-se a cap genealogia o tradició literària femenina. Els motius que explicarien aquesta genealogia desdibuixada a través dels textos femenins del Cinccents no són tant la manca d'alfabetització femenina sinó la manca de referents immediats dels quals beuen les autores modernes catalanes –més enllà del teresià que resplendeix sobretot al segle XVII. I un dels factors d'aquesta manca de models que actuen d'espill és, sens dubte, la pèrdua o el desconeixement (per restar manuscrita) de l'obra d'aquestes 'mares literàries'; invisibilització que, al capdavall, ha obstaculitzat la transmissió de la memòria d'aquestes, les quals s'han mantingut al llarg de la nostra història literària en una «espècie de limb entre l'existència real i l'oblit latent» (Lacueva 2013: 38),

rescatades generalment per les breus al·lusions dels seus contemporanis que les exposaven com a simples erudites.

De fet, d'aquest període inicial que es correspon al segle XVI, era minsa la llista d'autores conegudes per la bibliografia especialitzada, i reduït és també el conjunt d'obres que n'hem pogut recuperar per al territori català, a través de revisions d'impresos, manuscrits o transcripcions més actuals. Al llarg dels diferents apartats que conformen el capítol veiem com amb els avenços educatius assolits per les dones gràcies a la irrupció de la pedagogia humanista cristiana i de l'extensió de la impremta, durant el Cinccents apareixen les escriptores com a subjecte històric. Tanmateix, l'escriptura femenina no acaba de traspasar el llindar públic: les dones que escriuen en territoris de parla catalana ho fan generalment amb textos producte d'un ús exclusivament privat de l'escriptura, com ara les cartes, algunes de les quals ens han arribat manuscrites i d'altres transcrits en obres miscel·lànies, com les que ens han deixat algunes erudites valencianes. Una mostra d'això, en són també alguns dels epistolaris, generosament estudiats a l'àmbit català, com la correspondència de les dones de la família Requesens, o la de Joana Bardaixí, gens explorada; així com les cartes amb què les religioses Borja, confinades al convent de Santa Clara de Gandia amb una bona base cultural, van mantenir el contacte amb els seus, que ens han arribat només fragmentàriament i que aporten dades de context interessants. Altres dones d'aquesta època van escriure obra pietosa i llatina, de caire humanístic, que difícilment coneixerien les seves predecessores, ja que va restar manuscrita i avui no s'ha conservat.

La llista de les autores de transició entre els segles XV-XVI exhumades, amb les notícies dels seus escrits, s'inaugura amb d'Elionor Boil (a. 1430-d. 1502), els versos de la qual aportats al *Cancionero General* (València, 1511) representen per a l'esfera catalana, el primer testimoni femení imprès de l'època moderna per bé que no havia estat integrada en els catàlegs d'escriptores valencianes que han precedit aquest treball. A continuació, revisem l'obra de dues de les *puellae doctae* valencianes més citades per la crítica (Anna Cervató i Àngela de Carlet), sobre les quals oferim un revisió biogràfica i incidim en la pèrdua de les seves obres com a factor que condiciona el desconeixement d'aquestes grans figures. De fet, el cas de la també valenciana Àngela Almenar i Monfort, representa el paradigma d'autora sobre la qual sobrevola el dubte de la creació: tal com expliquem a l'apartat corresponent, no podem saber si realment va escriure l'obra que se li atribueix, tot i que els estudiosos mai havien abordat obertament aquest dubte. Altres autores del Principat han conservat el seu nom als diccionaris, a través de breus mencions que representen avui dia el record d'un passat literari que podríem considerar més esplendorós del que ens ha arribat. Davant el rastre precari d'aquesta cultura preeminentment femenina, en aquest primer bloc d'escriptores hem incidit en la capacitat de mecenatge i la iniciativa d'algunes dones en la creació d'algunes obres literàries i artístiques com a indicis culturals que considerem que no han estat suficientment posades en relleu per la crítica. Concretament, hem remarcat els lligams d'algunes dones de cultura amb intel·lectuals de l'època els quals apunten l'existència de fructíferes relacions de mestratge, entre professors reconeguts i deixebles aplicades d'excepció, a les quals els solien adreçar les seves obres. Un

aspecte rellevant que hem assumit ha estat recuperar una llista notable de dones dedicatàries d'obres de l'època (impresos i algun manuscrit) que situen les dones en el circuit cultural del període, com a agents més actius del que mai no havia considerat la historiografia.

Més enllà d'aquest grup autores seglars, l'esfera monàstica de l'època ens deixa un nombre interessant d'autores, precursoras de les que espletan en el segle següent, i que es tanca amb la prominent obra de Juliana Morell (Barcelona, 1594-Avinyó, 1653), una «humanista a destemps». La revisió d'una carta paterna que reflecteix l'horari “escolar” de la seva filla ens ha permès entreveure com la instrucció de les dones podia ser una realitat amb la predisposició paterna i els afanys de les nenes. No cal dir que aquest panorama de les primeres autores de la modernitat que hem mostrat, encara reduït, s'explicaria pel fet que l'accés a l'educació és una barrera infranquejable per a la majoria de les dones de l'època; barrera salvada només per dames aristocràtiques, burgeses o religioses que, dins i fora dels claustres conventuals, havien pogut accedir a una certa instrucció i van haver de recórrer a l'escriptura o bé per necessitat o per voluntat creativa. Per bé que és a partir d'aquest període quan assistim a un augment de l'interés en l'educació femenina, com veurem més endavant, no canviarà substancialment la funció que havia de tenir la formació en aquestes: en general, l'augment de les possibilitats educatives de les dones estava encaminat a la millora de la vida matrimonial i familiar, així com a la formació de veritables ànimes cristianes que havien de seguir un comportament immaculat. De fet, per als humanistes de l'època, l'educació i l'erudició acabarà esdevenint un ornament inútil ja que les dones no tindran accés a les esferes públiques on es feia servir el llatí (Coderch 2011: 340). Tot i així, malgrat que en resulta una nòmina d'autores bastant exigua, les reflexions al voltant d'aquestes autores eren necessàries en aquesta tesi ja que desmenteixen la creença de buit absolut a l'època prèvia a l'eclosió de la centúria posterior.

La segona etapa referida en el panorama general d'escriptors, que oferim en el Capítol 2, vindrà marcada cronològicament per l'edició de l'obra de Teresa de Jesús, el 1588, que suposa l'aparició de la figura d'escriptora carismàtica: un model positiu de dona que empeny la ploma i que propicia una profusió de les autores que segueixen la seva estela. Tot i que a l'àmbit català, abans de la data disposem d'algunes mostres de cultura literària femenina i, concretament, de poesia que apunten vers una precocitat del fenomen, no serà fins arribats al segle XVII, quan es produeix un augment considerable de la visibilitat de les signatures femenines, en consonància amb el que s'esdevé a la resta de territoris peninsulars i novohispans (Baranda 2005b: 135; Muriel 1994). En el s. XVII, les dones encara no compten amb una bona acceptació social; tanmateix, alguns noms comencen a ser coneguts per la seva obra perquè tenen l'oportunitat de participar i moure's en determinades esferes culturals: o bé en nínxols de difusió poètica ocasional, o a dins dels convents, espais que possibiliten l'expressió a través de gèneres específics d'escriptura conventual, tema que en els darrers anys ha obert una línia interessant d'estudi de la literatura femenina que aquí hem examinat a través de la variada bibliografia.

En aquest capítol hem vist com, durant el Siscent, la literatura femenina es desborda especialment a l'àmbit hispànic, quan els convents esdevenen espais de cultura, d'alfabetització i de circulació d'obres. Parlem no només de textos destinats a la lectura de les profeses sinó d'escrits elaborats en nombroses ocasions per elles mateixes a instància dels seus superiors. Aquests textos de factura femenina ens han arribat generalment per còpia impresa 'oficialitzada', a través d'una operació d'entronització als altars de les autores, però també de censura i d'ocultació de la identitat autorial. En els diferents apartats que conformen aquest capítol abordem l'escriptura de dones als convents catalans com un mecanisme més de construcció de santedat de l'esperit contrareformista i analitzem alguns casos desconeguts de religioses, els confessors de les quals els van regular l'ús de la paraula pública i van intentar instrumentalitzar els seus escrits, tal com hem vist al final del capítol. Malgrat que existeixen alguns treballs sobre escriptores catalanes modernes, que ja havien anticipat aquesta qüestió, el que ha mogut la nostres reflexions ha estat dotar el tema d'una mirada més ampla i aprofundida.

Aquesta segona fase en la literatura femenina a l'àmbit català, iniciada arran de la impressió i l'entronització espiritual i literària de Teresa de Jesús, va ser superada per una tercera a les darreries de segle. Fou aleshores quan les plataformes d'expressió femenina plenament barroques i emanades de la Contrareforma (no només les poètiques) perden impuls i són substituïdes per nous espais de sociabilitat literària i de difusió cultural, incentivats pels nous aires intel·lectuals: les tertúlies literàries i els salons, les societats culturals i, finalment, les acadèmies literàries, en les quals la incorporació de les dones va ser molt problemàtica i lenta, com hem vist. Així, al Capítol 3 hem explicat aquest canvi de rumb en la literatura femenina al llarg del segle XVIII, que incideix en la producció resultant durant el segle il·lustrat: malgrat els avenços assolits en matèria social, les dones continuen tenint un paper secundari en el camp literari i reivindiquen amb modèstia el seu lloc al món. En aquest període, les autores de l'àmbit català són escasses i, generalment, han conservat l'obra manuscrita, de temàtica gairebé predominantment religiosa, amb algunes mostres literàries de seglars.

Després d'aquest marc inicial de periodització de la literatura femenina a l'àmbit lingüístic català, la segona part de la tesi està dedicada exclusivament a examinar amb profunditat l'afer poètic de les dones, amb la intenció d'oferir una monografia bàsica. Al llarg de quatre capítols, hem indagat per un itinerari poètic articulat a través de dos espais: els profans i els sagrats. Aquesta diferenciació dels espais d'enunciació del discurs poètic, ens resultava necessària des d'un punt de vista metodològic ja que la producció havia de ser estudiada a través d'uns paràmetres propis, segons els contextos enunciatius diferenciats.

Pel que fa als espais profans, ens han permès recuperar i editar un total de cent catorze composicions, de noranta-quatre autores diferents que, en bloc, representen una xifra considerable, sense precedents en l'àmbit de la literatura. Com a resultat general, podem constatar que les peces poètiques femenines que ens han arribat impreses pertanyen, amb escassíssimes excepcions, a dos espais profans de poesia anomenada circumstancial: els poemes encarregats per formar part dels preliminars d'obres alienes,

normalment de familiars o amics (només dos d'aquests poemes ens han arribat manuscrits) i els poemes que formen part d'antologies poètiques col·lectives, com són els llibres de certàmens; els quals, d'altra banda, van recollir només alguns dels textos presentats a criteri del compilador, o els que es van poder agrupar després de la festa poètica. Per a aquests dos espais, generalment, les autores han conservat un sol testimoni poètic i, en rares ocasions més de dos, amb el cas excepcional de sor Bernarda Romero, assídua participant en certàmens que, malgrat tot, no ha conservat dades biogràfiques.

Un cas singular en tot aquest corpus dels espais profans, el representa l'obra d'una devota de Lluís Bertrán, una mostra de poesia primerenca totalment inapercebuda per la crítica, la descoberta i l'estudi de la qual ens ha permès reflexionar sobre el fet d'escriure abans de la irrupció del referent de Teresa de Jesús, amb l'edició de les seves obres (1588). Es tracta d'un cant escrit anònimament sobre la mort i sepeli del sant valencià, que es va publicar el 1584 integrada en una hagiografia versificada sobre aquest. El fet que el cant vaja precedit d'un llarg prolegomen de l'autor del llibre per justificar-hi la inclusió del text femení i dotar-lo d'autoritat, dóna compte de com de problemàtic esdevenia aquest procés de publicació per a les dones, en una etapa tan incipient. I, encara, ens ha possibilitat reflexionar sobre les estratègies discursives prototípicament femenines de què se servien les escriptores de l'època: l'anonímia i determinats tòpics recurrents com a *captatio benevolentiae* que remarcaven la seva manca d'autoritat i rusticitat.

Posteriorment a aquesta, el nom de Mariana Escrivà d'Íxar i Monsoriu (València, 1670-?, 1730), apareix com autora d'uns goigs que es van imprimir i que tampoc la crítica havia tingut en consideració fins al moment, tot i la particularitat que suposava veure impresos uns goigs amb una autoria atribuïda (gens habitual per les característiques del gènere, i menys encara, signats per una dona). A excepció d'aquests casos (i del nom ja conegut de Maria Igual, l'obra editada de la qual hem examinat breument), les dones del segle XVIII acabaran limitant la seva activitat a aparicions als diaris il·lustrats, de nova creació, que suposen en l'actualitat una àrea de recerca totalment nova a casa nostra sobre la qual cal incrementar l'estudi.

En el segon bloc de la poesia, dedicat als espais sagrats, hem descabdellat un reguitzell de noms de religioses que no sempre s'havien mostrat visibles en la nostra història literària pel fet d'escriure en la clausura i en castellà. Recomptem fins almenys vint-i-dos escriptores de diferents ordes i tradicions espirituals, i de diversa procedència social: carmelites descalces, dominiques, cistercenques o agustines, així com la figura de beates; fundadores empenedores, místiques il·luminades influents o il·letrades d'origen humil amb desig de superació. Atés que el fenomen no podia ser abordat només des dels textos conservats ja que ens hauria donat uns resultats esbiaixats, hem classificat les autores en tres blocs segons el grau de conservació dels materials: en primer lloc, les autores sense obra conservada, però que hem pogut documentar a través de la consulta de la bibliografia o de la revisió de variada documentació impresa (cròniques o biografies conventuals); a través d'aquesta revisió, hem exhumat set autores desconegudes de les quals no es tenia notícia abans de la nostra recerca. En segon lloc, hem abordat les obres que ens són conegudes

indirectament perquè van ser transcrites per algun estudiós abans de desaparèixer. D'aquestes, destaca l'obra de sor Maria Teresa Agramunt, autora d'un poema narratiu sobre l'eixida del convent en temps de guerra que ens ha arribat copiat, i a qui, possiblement, també devem un intercanvi poètic mantingut per la seva comunitat de dominiques de Vila-real amb la vila i que s'ha conservat anònimament en un manuscrit que del qual ja havien parlat Joaquin Lizandra i Vicent Gil, però sobre el qual la crítica no s'havia detingut.

Precisament, aquest manuscrit ens ha dut a tractar, en un tercer bloc, les obres que ens han arribat sense cap marca d'autoria i que es van integrar en el patrimoni immaterial col·lectiu de les comunitats que les custodien: un devocionari del convent de Santa Clara de Vic, sobre el qual donem a conèixer tres peces poètiques que s'havien conservat inèdites, però, especialment, el manuscrit de cançons i poesies de les carmelites descalces de Barcelona, completament inapercebut per la crítica per restar inèdit en un arxiu monàstic. En aquest aspecte, una de les grans aportacions de la present tesi ha estat, més enllà d'oferir una edició fiable dels textos, contextualitzar les peces a través del contrast de la documentació de l'arxiu monàstic i delimitar-ne els cicles temàtics en consonància amb la tradició poètica carmelitana descalça que examinem. Més enllà del contingut del cançoner, hem aconseguit datar-lo mínimament dins d'un lapse temporal bastant aproximat. També hem procurat documentar les possibles autores de la còpia dels textos, mitjançant minucioses feines d'identificació de la cal·ligrafia, a fi de poder remarcar les aportacions de les religioses que estaven més preparades per fer-ho. Hi destaca la feina d'una d'aquestes, que a més de ser-ne copista de bona part de les composicions, també és autora d'una de les dues peces l'autoria de les quals coneixem amb precisió: es tracta de Clara del Santíssim Sagrament Granollacs i Blanes, parenta del fundador de la comunitat i que devia tenir una sòlida formació cultural.

Posteriorment a la revisió d'aquest manuscrit, donem a conèixer un altre manuscrit inèdit, desconegut en la nostra tradició literària com és el cançoner de la desconeguda sor Eulària Teixidor, dominica del convent de Montsió (Barcelona). A partir de la troballa del document, les nostres recerques per diferents fons arxivístics (institucionals i monàstics) ens van permetre documentar biogràficament l'autora i establir-li un mínim perfil literari. A més a més, com en el cas del manuscrit anterior, hem abordat el context d'enunciació dels textos de sor Eulària, en el marc dels estudis sobre la literatura monàstica femenina, i hem analitzat quines són les estratègies discursives que desplega: obediència al confessor i a Déu, escriptura per ordre del seu superior, tòpics d'humilitat...

A continuació de l'estudi aprofundit d'aquests dos manuscrits que fins ara s'havien conservat inèdits en dos arxius monàstics, procedim a l'examen d'altres poetes de l'àmbit sagrat. En aquesta anàlisi no només hem intentat traçar el perfil biogràfic i literari de les autores, sinó que hem pretès aprofundir en el sentit real i les motivacions profundes de la seva obra, emmarcant-la en el context de poesia monàstica femenina ja coneguda i documentada en d'altres territoris hispànics i europeus. Hi destaca l'obra de sor Hipòlita de Rocabertí, força estudiada des de l'interès que han despertat els seus tractats místics però mai des de la seva dimensió de poeta. Ni tan sols mai ningú abans s'havia dedicat a reunir la pràctica totalitat de la seva obra poètica, un total de vint-i-sis poemes dispersos al llarg dels seus

volums i que aquí oferim en edició. Val a dir que bona part d'aquestes autores ja eren conegudes per la crítica, com ara Mariana de Sant Simeó o Beatriu Anna Ruiz. Tanmateix, en d'altres casos, abans d'aquesta tesi, alguns noms només eren coneguts per la seva Vida espiritual però no per la seva obra poètica; parlem de Gertrudis d'Anglesola i de Maria de Santa Clara Ferrer Ximeno, poetes desconegudes, de les quals vam saber la seva afició per la poesia només després de llegir la seves Vides impreses, tal com hem donat a conèixer amb l'edició dels escassos versos que han transmés aquestes obres. A més a més, en aquesta tesi hem intentat fer un pas més enllà de la simple catalogació de les religioses poetes, ja que a més d'exposar les línies biogràfiques essencials de les autores, hem anat als textos mateixos, inèdits, als quals ningú havia parat atenció. Així, per exemple, de la mística heterodoxa Rosa de Sant Domènec (Maria Antònia Ortola), de qui ja en coneixíem la Vida i unes poesies anomenades genèricament per la crítica com a «*Coplas* que compuso al amor divino», hem pogut ampliar-ne la biografia publicada i accedir als poemes directament a través d'una revisió conscienciosa dels documents que va generar el seu procés inquisitorial, conservat a l'AHN. Tot i que alguns estudiosos havien consultat i extractat aquesta documentació des d'una perspectiva històrica, per les possibilitats d'estudi que oferia sobre el model heterodox que va personificar l'autora, mai no havien estat examinats com a materials per a la història literària. De fet, gràcies a la nostra consulta sabem que la beata va deixar escrites, almenys, trenta-set *copletes*, emmarcades en l'àmbit de l'oralitat (el cant).

D'altra banda, M. Àngels Herrero ja va dedicar un treball a analitzar el discurs de la Vida espiritual de la beata Isabel Trilles escrita pel seu confessor, però tanmateix, la seva poesia havia quedat desatesa. En la nostra recerca hem pogut accedir als poemes conservats en el manuscrit hagiogràfic elaborat pel confessor però, a més a més, hem localitzat un segon testimoni d'un dels poemes, conservat en un manuscrit de la RALB que recollia obra d'altres poetes reconeguts del període (Francesc Fontanella, Vicent Garcia...). A més a més, hem tingut accés a dos poemes inèdits d'una altra beata que cap catàleg de literatura femenina valenciana havia aplegat: ens referim a Mariana Cunyat, veïna de Benifairó de la Valldigna, de qui oferim unes notes biogràfiques aportades arran de la lectura de la seva Vida espiritual manuscrita. Amb aquestes reflexions veiem com la nostra tesi ha contribuït a exhumar un material que si no era desconegut per la crítica, havia romàs bastant oblidat. Finalment, aquesta periodització de l'univers literari femení a l'àmbit català durant els segles XVI-XVIII que oferim en la primera part, i la focalització de les poetes en la segona, es complementa amb un quadre complet d'autores que oferim en Apèndix (Apèndix 2): noms i obres que es trobaven dispersos, alguns d'ells força desconeguts, i que hem pogut exhumar de l'accés directe als arxius, de la lectura de fonts bàsiques o de bibliografia, no sempre assequibles. La major part de les autores que es coneixen del període representen només noms amb escasses dades adjuntes, dispersos en repertoris bibliogràfics o diccionaris de literatura generals, o bé coneguts per les al·lusions literàries d'algun autor coetani, en rescatar-les de l'ostracisme a través d'alguna dedicatòria, elencs d'escriptors (i escriptores) o dada esparsa, com a excepcionalitats d'una època que ha demostrat ser més fructífera del que inicialment s'havia mostrat. Davant aquesta llista coneguda que

bibliògrafs antics i actuals ens rescataven, convenia realitzar una intensa expurgació de la informació més rutinàriament difosa, generació rere generació, que hem intentat realitzar tot anant a les fonts inicials de tal informació i contrastar la seva credibilitat i documentació de base. I aquesta ha estat una feina que hem assumit des d'un bell inici en aquesta recerca.

Cal remarcar, en aquest sentit, la necessitat i la validesa d'aquest catàleg, amb propòsit d'exhaustivitat, en la mesura que recull totes les obres i els noms de la literatura femenina moderna de què hem tingut constància a tot el domini lingüístic. Uns dos-cents noranta noms que rescatem de l'oblit amb l'objectiu de posar en valor el fenomen i de significar les aportacions de totes aquestes dones amb aspiracions culturals, molts dels quals havien romàs fins ara en la penombra. Veiem ara quines són les concrecions dels resultats del nostre treball doctoral en cada subgènere de la poesia de dones editada i estudiada, l'objecte central de la tesi.

1. A mode de conclusió provisional: reflexions generals sobre la producció poètica femenina moderna

a) Reflexions sobre la producció poètica circumstancial

a.1. La poesia laudatòria

Pel que fa a les mostres de poesia laudatòria, que hem examinat al Capítol 6. Apartat 1.1. fins a Apartat 1.1.4., hem comprovat que tenen una aparició molt primerenca a l'àmbit lingüístic català, amb relació al que s'esdevé a la resta del territori peninsular. Aquestes peces que avui ens arriben impreses en volums aliens, els (i les) poetes del moment així com els simples versificadors aficionats, alhora que expressaven els seus afectes a l'autor al qual brindaven l'obra, disposaven d'un canal idoni d'expressió poètica. Aquesta via permetia als lletraferits i les lletraferides superar les enormes adversitats presents en el món editorial del període i veure impresos en tinta el seu nom i els seus versos; més encara, si parlem de les autores de l'època, desautoritzades com estaven a pronunciar-se públicament. És per això que considerem que aquests quaranta-quatre testimonis poètics que hem revisat i exhumat són interessants ja que, malgrat que resulten molt codificats i es presenten impregnats d'una retòrica encomiàstica hiperbòlica, podien donar eixida als sentiments i a la veu directa de les autores (un total de 36 noms consignats). I són aquests els casos més interessants per a la nostra mirada actual, reflexos d'un període determinat.

D'acord amb les convencions formals d'aquesta tipologia textual que ja hem exposat al llarg d'aquest ampli apartat referit, en les peces aportades per les dones com a reclams d'alguns dels impresos més destacats del territori, predominen els sonets i les dècimes enfront d'uns escassos romanços. Especialment les vides de sants publicades al segle XVII constitueixen el mitjà fonamental en què les dones –bàsicament monges (prioros o noies procedents de les grans famílies) les més preparades per escriure– exposen les seves composicions poètiques al servei de la devoció i de la convenció social i literària. Possiblement, la presència rellevant en alguns volums de versos femenins als preliminars

podia respondre al fet que aquestes lectures hagiogràfiques o religioses gaudiren d'una gran acollida entre les dones i, més encara entre les religioses, la qual cosa ens fa pensar en la possibilitat que les peces hi fossen recollides amb la finalitat de reflectir una major representativitat femenina, amb la qual s'identificarien les del seu gènere.

Pel que fa a la llengua de presentació d'aquesta tipologia poètica, les dones continuen preferint el castellà, a excepció del que s'esdevé amb les mostres de versificació laudatòria a la Catalunya Nord, en què observem una predominança de la llengua catalana: les religioses hi prefereixen el català per expressar-se poèticament. Divergeixen de l'autor del volum al qual precedeix la seva poesia liminar, Reginald Poc, qui opta pel castellà com a llengua literària per una major difusió del seu *Compendio de la vida, muerte y milagros de los dos gloriosos labradores. De san Galderique de Canigón y de san Isidro de Madrid* (Perpinyà: Lluís Roure, 1627). Després de fer ús d'un llarg preàmbul que justifica la seva llengua d'ús, considera que: «así que catalán soy y de tal me precio que si escribo en castellano es porque es más estendida la lengua y deseo se entienda la devoción deste santo» (Vila 2001: 118). Només en aquestes composicions laudatòries es confirmaria la hipòtesi apuntada en el pòrtic de la tesi que situaven les dones com a mantenedores de la llengua catalana, ja que en la resta de l'activitat poètica femenina no és així, com hem advertit amb les poesies exhumades.

a.2. La poesia de certàmens

Amb relació als objectius establerts prèviament, hem de dir que l'interès de l'estudi de la poesia femenina de certamen que hem ofert aquí, no radica tant en la rellevància de les peces individuals trameses per les dones, ja que, en la majoria dels casos els poemes constitueixen l'única peça atribuïda i coneguda. Per tant, aquestes aportacions tenen un caràcter ocasional. Això sense comptar que es tracta d'un gènere molt marcat retòricament. A més a més, d'acord amb focalització assumida per Baranda (2004b),¹⁶¹⁷ tampoc no hem pretès fixar-nos en les figures individuals dels certàmens (més enllà de la documentació necessària) ni en els seus textos aïllats, sinó que, més aviat, ens interessa examinar com, en el seu conjunt, les dones creadores en aquests espais prescindeixen de l'hàbit d'escriure versos en la intimitat (especialment en l'esfera conventual) i, per tant, per a un públic restringidíssim, per acabar adoptant públicament el rol de subjecte creador.

I, en aquest sentit, és obligatori no perdre de vista que la poesia signada per aquestes dones estava destinada a l'exhibició pública i a un consum col·lectiu en l'entorn urbà, amb les contradiccions i reprovacions que això podia generar socialment; aspecte aquest que explicaria com de complexa i oberta se'ns presenta la realitat social del període: les pràctiques consignades coexistents als discursos morals que circulen contra l'exposició pública del saber i l'erudició de les dones, que les relegaven als espais privats. I és que, amb

¹⁶¹⁷ «Tomados de uno en uno, estos poemas carecen de entidad, pero cuando se suman indican que, si no por su calidad (por lo general ausente de toda la poesía de certamen), al menos sí por su cantidad merecen cierta atención crítica. Con ella no estaremos atendiendo tanto al estudio de escritoras individualizadas como tales, ya que la mayor parte de las autoras sólo nos han dejado una composición, sino a una masa de poemas cuyo nexo se encuentra en el género de sus autores y en la finalidad social con la que fue compuesta» (2004b: 308).

la revisió del panorama de participacions femenines als certàmens celebrats a l'esfera lingüística catalana que acabem d'exposar, no ens hauria de quedar cap mena de dubte sobre el protagonisme d'algunes dones en la vida festiva i en les esferes de sociabilitat de l'època, lluny de la passivitat i posició subalterna exigides pel sistema patriarcal vigent i assumides massa ràpidament per la bibliografia.

Pel que fa la participació de les dones en aquests esdeveniments culturals i socials per als territoris catalans, tal com hem revisat detalladament al Capítol 6. Subapartat 1.2., la concurrència femenina als certàmens de principi del segle XVII és tímida, però assoleix un cert pes a partir de la primera dècada; aspecte que demostra l'interés creixent de les dones per l'afer poètic en consonància al que s'esdevé amb la resta de la població. Aquest increment de la nòmina de poetes (de tots dos gèneres, masculí i femení) el satiritzava Vicenç Garcia, el rector de Vallfogona: «Senyor, són tants los que es fan vui poetes / que ens falten llorers per a corones» (Rossich & Valsalobre 2006: 39). La compareixença femenina en aquests festejos literaris es manté de manera constant fins al 1650, tant a l'esfera dels certàmens a Barcelona com a Saragossa: els certàmens celebrats en ambdós llocs en el marc de les festes immaculistes recullen un nombre notable de participants femenines. Tal com es pot apreciar als quadres de participació proporcionats al Capítol 6. Apartat 1.2.5., la concurrència decaurà a partir de llavors, quan la manca de beatificacions i canonitzacions faça perdre l'entusiasme de participació festiva (i de celebració de certàmens). L'evolució del fenomen dels certàmens deriva cap a un altre tipus de manifestacions amb productes literaris semblants (oralitat, premis...), però vetat a les dones: els certàmens d'ocasió vinculats a València o els certàmens de tipus escolar que se celebren a tota l'àrea lingüística.

A causa del predomini dels festejos religiosos, com s'ha vist, la majoria dels certàmens en què prenen part les dones són de tema sacre i, per tant, sobre aquest tema versen gairebé totes les peces aportades. És per això que la majoria dels poemes escrits per dones són de caràcter devot, a través de formes mètriques ben diverses: fonamentalment, es tracta de octaves, dècimes, romanços, cançons i molt pocs sonets, que havien d'ajustar-se a les característiques de la categoria en la qual participaven. Pel que fa al tipus de composicions presentades, observem un canvi de tendència interessant relacionat amb Barcelona: els darrers certàmens que contenen presència femenina a les darreries del segle XVII recullen peces que obeeixen a una tipologia textual imprevista per a les dones: epigrames i jeroglífics i, encara més, en llengua llatina, considerats els gèneres més difícils, tal com hem pogut observar en relació a l'obra de tres autores vinculades amb dos certàmens barcelonins, de 1686 i 1697 respectivament: Laura d'Alagon, Joana d'Ataide i Maria Eulàlia Marcer (p. 355-356). ¿Hem de relacionar-ho amb un augment de l'alfabetització femenina o amb un canvi d'actitud en les dones, que s'atreveixen a demostrar art en la versificació en aquests assumptes que són els més complicats (amb gèneres poètics arduos)? No sabem explicar aquests nous usos poètics inusuals en les dones, però no podem obviar que, almenys el darrer certamen consagrat ja no obeeix a un assumpte religiós sinó que va tenir lloc en el marc dels festejos civicopolítics d'acció de gràcies per la Pau de Ryswick (1697).

Certament, un dels objectius de l'estudi que preteníem oferir sobre aquesta producció era poder documentar les autores i inscriure-les en determinades xarxes de relacions. Aquest propòsit ha estat acomplert en un nombre important d'autores, especialment quan el poema anava signat amb el nom i els dos cognoms. Només en els casos en què l'autora apareix sota el rastre d'un sol cognom ens ha estat impossible reconèixer-ne la identitat certa. En aquest aspecte, una de les grans aportacions de la tesi ha estat la identificació del nom i cognoms d'autores que restaven anònimes sota els títols nobiliaris amb què van signar els seus versos; aquesta identificació ens possibilita situar aquestes dones en un determinat origen familiar i ambient social: la comtessa de Montagut, que hem pogut saber que és en realitat Jerònima Llull i Cabrera, o la comtessa de Guimerà, sobre la qual hem aconseguit apuntar el seu origen barceloní, amb dades biogràfiques certes, resolent una confusió generada per Serrano y Sanz amb una altra dona. En realitat es tracta d'Isabel Agnès d'Erill i l'hem poguda vincular amb l'*Academia Pítima contra la Ociosidad*, aragonesa, després d'haver tingut accés a les seves actes i de veure-hi consignada la seva signatura. A més a més, en l'apartat dedicat als certàmens hem donat a conèixer un imprés que considerem rellevant per a l'estudi de la implicació de les dones en aquestes plataformes, i que mai havia cridat l'atenció dels especialistes en literatura femenina moderna de l'àmbit hispànic. Ens referim a un imprés localitzat a la BNM, que amb el títol *Academia que se celebró en Madrid el día 31 de diciembre de 1718, siendo presidente de ella Don Licurgo Bradamante, secretario Don Scaligero Balicoso, fiscal Don Theseo Languidato, 1718. Dedicada al conde de Fuensalida y Colmenar*, signada per Vicente Guerrero, tracta sobre una acadèmia aparentment fictícia. L'interessant del volum és que recull versos en veu poètica femenina que, d'una banda reproduïx les queixes de les dones davant del menyspreu masculí, i de l'altra, sembla ser reflex d'una realitat. Per aquest motiu, l'hem utilitzat com a font literària vàlida per constatar un fet de la realitat: l'allunyament de les dones dels espais de cultura que van representar a l'època les acadèmies. A diferència del que s'esdevé amb els certàmens, amb caràcter públic i convocatòria oberta, a l'àmbit català, les dones restaran excloses d'aquests espais.

Respecte a la llengua dels versos presentats, no cal dir que depén de les categories a les quals concorren les dones. Tanmateix, el castellà hi és present de manera predominant, amb un to culte i versos obscurs condicionats per la temàtica devota i el component d'exalçament dels certàmens. En poques ocasions, les dones deixen aquest to cerimoniós, per conrear una poesia més burlesca i fresca, escrit en català seguint les característiques del cartell. Aquestes peces, quatre en total (obra de Maria Grimau, Maria d'Oms, Maria Sans i Puig i Adriana Cabanyes) responen a un ús popular i jocós de la llengua catalana, reservada segons especifiquen els cartells, als assumptes burlescos, que servien per entretenir el públic. Consignem, a més, una presència ínfima del llatí en la poesia femenina de certamen, emprat per algunes dames en només dos epigrames, a les darreries de segle, com ja s'ha avançat més amunt.

És important insistir en el fet que un dels elements importants en l'estudi dels certàmens ha estat revisar-ne la sentència (amb la distribució dels premis) i, especialment, el vexamen, l'element satíric i jocós que es llegia abans de la sentència per ridiculitzar els

participants. Ha estat interessant per al nostre objecte d'estudi perquè ens ha ajudat a perfilar una llista més completa de participants femenines, i a més, ens ha proporcionat algunes dades biogràfiques (com ara l'estament), que ens ha permès identificar aquestes autores, generalment mancades de dades documentals. Tanmateix aquests elements també contribueixen a arribar a la percepció social que es tenia d'aquestes dones creadores de poesia en l'àmbit urbà: normalment són lloades per la seva bellesa o l'estat, seguint un to prototípicament hiperbòlic, i no es desempalleguen dels dubtes de creació dels seus versos, infundats o no.

Autories reals o fictícies?

Per acabar amb aquestes dues ocasions de poetització ocasional, hi ha una qüestió que no podem deixar d'apuntar en aquestes línies concloents del treball: les possibles falses autories detectades en aquesta lírica laudatòria i de certamen,¹⁶¹⁸ aquí estudiada i exposada, suspecta de ser aliena a la ploma d'algunes dones. No podem deixar de tenir present certes prevencions a l'hora d'acceptar com a reals les atribucions a uns versificadors (i versificadores) dels quals no ens ha arribat cap composició més; tanmateix, és evident que l'absència de qualsevol referència bibliogràfica o documental sobre les circumstàncies de creació dels textos (tals com epistolaris, etc...) ens impossibilita dilucidar les autories reals. Evidentment, aquestes breus mostres de poesia presenten una autoria problemàtica, tant pel que fa als autors com a les autores. De fet, les sospites semblen ser fundades en casos com el poema laudatori de Francesca de Fumislerris i Baiona, recollit, al costat d'altres preliminars aparentment inventats al manuscrit burlesc *Jardí de ramelleres* (a. 1635). A més a més, en relació a la poesia laudatòria, considerava Simón Díaz que les peces creades per formar part de les pàgines preliminars d'algun familiar conformen «el grupo en que con mayor verosimilitud puede suponerse que es el propio autor loado como gloria de la familia quien está trabajando por toda ella» (1983a: 144),¹⁶¹⁹ reflexió que ens remetria a alguns noms de la llista d'autores que hem presentat (Contesina Fontanella, Magdalena Xammar Ferrús...); però, òbviament, no tenim proves per mantenir-ho. Així mateix, pel que fa al tema dels certàmens, l'aparició d'uns versos signats per noies molt joves (parentes dels organitzadors de la festa) i la revisió d'un manuscrit, inèdit, de Jeroni Vilar, amb poemes que podria haver escrit a nom d'algunes dames perquè concorreguessen en aquests espais poètics i festius, obre un punt de discussió interessant. L'existència d'aquest document ens ha de fer pensar sobre la possibilitat que es tractés d'una pràctica estesa, però, evidentment, no ens pot convèncer de la seva generalització, tal com hem defensat en el Capítol 6. Apartat 1.2.5.1.

I és que l'estudi de les autores que donem a conèixer en aquest bloc de poesia circumstancial (gairebé totes personalitats literàries desconegudes que han conservat escassament un poema, i encara de caràcter esporàdic) comporta irrefutablement la problemàtica de la manca de documentació –inherent d'altra banda a l'estudi de la literatura

¹⁶¹⁸ El tema és àmpliament exposat també per Simón (1983: 144-146).

¹⁶¹⁹ A continuació, esmenta el grup de «mujeres analfabetas» elogiades per Lope de Vega.

femenina. És evident, doncs, que calen més estudis i nova documentació que aporte llum en la configuració d'aquest panorama de sociabilitat literària en què també participen les dones al domini lingüístic català.

El que ens interessa de remarcar aquí és que, per bé que se'ns pot escapar la certesa que alguns dels noms que consten a la rúbrica dels versos preliminars o de certàmens en siguin les autores reals, el nombre creixent de poemes signats per dones que comencen a ser impresos apareixen davant els lectors coetanis com un reflex d'una normalitat i d'una evolució social documentada a casa nostra: l'extensió del model de dona culta (i més encara, de la religiosa), així com l'emergència i la visibilitat social de les dones creadores en l'esfera pública catalana. No hi ha dubte que algunes d'aquestes incursions literàries ocasionals que apareixen a mitjan segle XVI, s'han de veure també com una conseqüència natural del desig de les dones de fer valer socialment la seva cultura i d'exhibir-se davant d'una societat poc acostumada als llüiments intel·lectuals femenins. D'acord amb el que hem consignat per a les autores nord-catalanes (Capítol 6. Subapartat 1.1.2.1.1.), el compromís social o familiar, així com el component devot, devia de ser decisiu en l'origen d'aquestes contribucions poètiques amb to panegíric; amb tot, no podem descartar l'existència d'altres factors que empenyessen les dones a desitjar escriure: potser una voluntat decidida de constar en el *parnàs* local, amb la projecció que la impressió de l'obra li podia reportar, per bé que breu i ocasional. I, efectivament, aquest desig materialitzat, així com aquest model de dona culta més estés, aniria esperonant, alhora, a altres congèneres a prendre la ploma i a donar a conèixer el seu nom esperonades pels referents immediats. A la llum d'aquestes reflexions considerem que és necessari no caure en la temptació d'invalidar les signatures femenines pel fet de tractar-se de col·laboracions ocasionals i d'estar incloses en obres d'autors als quals els unia algun vincle de consanguinitat o d'amistat: la normalitat amb què comencen a aparèixer aquestes incursions poètiques perviu en paral·lel amb l'extensió d'una afició poètica entre les dones de la noblesa i, sobretot entre l'estament religiós que és el que més testimonis ens ha deixat, malgrat que els textos conservats en terres catalanes no fan justícia amb el panorama real.

D'altra banda, pel que fa a la autoria femenina, no podem obviar el pes important que, històricament, ha projectat l'ombra del dubte en els judicis de la producció escrita per dones i el prejudici existent sobre les dones sàvies, més encara pel que fa a l'època antiga. Així mateix, davant el nombre creixent de signatures femenines que apareixen en la premsa setcentista valenciana, algunes de les quals estan documentades positivament com a fictícies, Bolufer (1993) hi remarcava la qüestió del reflex de la realitat social com un element interpretatiu interessant del fenomen, més enllà d'intentar demostrar les autories reals. Així mateix, davant la problemàtica de discernir l'autenticitat de poemes presentats als certàmens a noms de dona, Baranda considerava que allò interessant a valorar del fenomen és la representació femenina:

cuando un poema se edita con nombre de mujer también es suya la autoría. Con este procedimiento tan expeditivo eliminamos posibles matices (nuevamente tendrán que dejarse a la posterior interpretación de los datos) pero, si bien prescindimos de la realidad (poema de hombre o de mujer),

aceptamos la representación que se hace de ella, como si fuéramos lectores de la época y no personas del círculo de «iniciados» que conocían esas falsas identidades (2004b: 315).

Amb aquests raonaments podem concloure que cal analitzar cada aportació poètica en el seu context i valorar aquestes incursions des d'un punt de vista global, com a ferm indicatiu que alguna cosa estava canviant: per primer cop, sense precedents, les dones consten com agents actius en les esferes culturals del moment.

b) Reflexions sobre la poesia conventual

Més enllà de les possibilitats d'actuació que permetien els dos espais de creació circumstancial suara esmentats, una altra de les vies importants a l'època per assolir el beneplàcit del públic lector i allunyar-se de les crítiques era la de situar-se en l'acte de creació com a instrument diví. Especialment en el cas de les religioses, tal com hem comentat en diversos textos aquí editats: era a través d'elles que Déu escrivia i, per tant, l'escriptura d'aquestes dones, mediatitzada per Déu, s'havia de considerar paraula divina, que no podia ser censurada. Aquest serà un dels tòpics més poderosos utilitzats en l'escriptura monàstica, ja que més enllà de la manca d'autorització en la literatura femenina, a les monges se'ls requeria també una sèrie d'atributs cristians (obediència, submissió, silenci...) que no lligaven amb l'ús de la paraula pública que conferia l'escriptura. Això explicaria també l'escassa circulació dels textos poètics de les religioses: cal tenir en compte que les poesies de l'àmbit conventual –com la resta d'obra escrita als claustres femenins– no aspiraven a la impremta, sinó que eren pensades generalment per a una lectura privada o per una circulació reduïda intramurs. Generalment, la pretensió de les religioses que escrivien peces poètiques a dins del claustre no era publicar sinó que es tractava d'una producció de consum intern, a l'abast de la comunitat conventual i, a tot estirar, dels confessors o de les instàncies eclesiàstiques. A més, també hem de tenir present que molta de la producció conventual era generada en l'àmbit de l'oralitat i per aquest mitjà es transmetia, especialment en les cançons o càntics poetitzats, raó que explicaria que ens n'haja arribat una minsa part del que es degué produir en aquests espais sagrats.

Pel que fa a l'actual conservació o no dels textos de religioses que ens depara el domini lingüístic català, (més enllà dels efectes de les guerres i de fets desastrosos per als arxius monàstics), s'adverteix una paradoxa important relacionada amb la intervenció eclesiàstica: d'una banda, les decisions de les autoritats eclesiàstiques solien potenciar la difusió dels escrits de monges, en forma de Vides espirituals o Sermons fúnebres escrites per la ploma d'algú altri. Aquesta projecció per part de les instàncies religioses de la monja-escriptora com a model espiritual superior ha permès conservar interpolada una obra que, en diferent situació, anava destinada al foc o a l'ostracisme conventual, tal com hem tingut ocasió de comprovar en el Capítol 7. Però, d'altra banda, confessors i autoritats eclesiàstiques competents també solien immiscir-se en el procés creatiu de les religioses i tenien la capacitat d'ordenar la destrucció de les obres que consideraven impròpies per a una 'esposa de Crist'. En conseqüència d'això: bona part de les obres escrites als claustres femenins catalans, han romàs inèdites, i més

encara les que tan sols tenien com a finalitat inflamar la devoció intramurs, com ara els Cançoners que hem estudiat i que donem a conèixer. Això explica, endemés, la xifra important de poetes sense obra conservada que hem llistat en un apartat específic (Capítol 7. Subapartat 2.1.). Tot i que podem pensar que algunes d'elles no van deixar per escrit les seves peces, sovint *copletes* d'estil senzill que cantaven en diferents de la vida religiosa, tenim constància que d'altres van acabar destruint els seus versos abans de morir per iniciativa pròpia o per intercessió de les autoritats que les vigilaven.

Enmig d'aquest maremàgnun de materials perduts o de material inèdit conservat als arxius monàstics, alguns testimonis poètics de monges ens han arribat impresos. Al domini català, a diferència del que s'esdevé en territori castellà on veieren llum algunes edicions poètiques de monges, els versos que ens han arribat impresos foren publicats generalment com a complement de les hagiografies o Vides de les autores, religioses insignes de la comunitat que pretenien ser aixecades als altars un cop mortes. En ocasions, els versos apareixen sota un epígraf que separa la prosa de la poesia, la qual cosa ens permet conèixer detalls sobre el context de creació poètica, com és el cas de la poesia de sor Hipòlita de Rocabertí. Intercalats al llarg de la seva vasta i variada obra de caràcter espiritual que va fer imprimir el seu nebot pòstumament, els poemes de sor Hipòlita en representen una excepció important, ja que en la majoria dels casos van introduïts per anotacions que les expliquen.

D'això s'infereix que la publicació d'aquestes vides va suposar el rescat de moltes poesies, al costat d'altres obres de les monges. Al capdavant, de les nostres recerques realitzades sobre tota aquesta producció, podem deduir dos aspectes importants. D'una banda, el fet que les poesies hi apareguen com a complement d'aquests relats (auto)biogràfics ens permet documentar la dimensió biogràfica de les religioses més amplament que no les poetes d'un altre subgènere poètic (per exemple, la poesia profana). D'altra banda, una revisió d'aquestes Vides o hagiografies ens permet contextualitzar les composicions ja que moltes d'elles van acompanyades d'una breu descripció amb què s'explica l'origen de la peça, cosa que ens duu a conèixer més detalls del marc bàsic de creació i enunciació poètica conventual. I gràcies a aquests discursos liminars veiem com per a les religioses modernes, l'escriptura poètica resulta una pràctica indèstria de la seva experiència religiosa.

Al capdavant, per explorar la pràctica poètica conventual femenina d'aquest període, no només ens hem d'acostar als testimonis inèdits, sinó que és necessari rastrejar aquestes Vides, tractats espirituals o sermons impresos que donen notícia d'algunes aportacions literàries femenines no conservades o que recullen composicions de les quals no tenim cap més testimoni. És el cas, p. ex., de la poesia de sor Maria de Santa Clara, de qui només ens han arribat vint versos perquè van ser copiats al Sermó imprés amb motiu de les seves exèquies. El que ens interessa de fer notar aquí és que la inclusió d'algunes peces de les religioses en les seves Vides –revisades i publicades pòstumament a instàncies dels confessors, en forma d'hagiografia, Vida oficial, o també sermons amb motiu de les exèquies en la mort de la religiosa en qüestió– va propiciar que una part de la producció lírica femenina que s'havia creat

al recer del claustre, poguéu sobrepassar els límits conventuals i arribés a un públic major del que es tenia en ment en el moment en què fou gestada. Només de quatre autores, totes elles valencianes, ens ha arribat la seva poesia manuscrita en la seva Vida espiritual inèdita: d'una banda, comptem amb el relat de la beata Mariana Cunyat, que ens arriba a través d'un quadern manuscrit que té l'aparença d'autògraf –amb cal·ligrafia precipitada, petita i poc acurada– i que recull, també, poesia. Llegim, a més, els versos de l'agustina sor Josefa Nebot a través de dos testimonis diferents que són còpies de l'hagiografia realitzada pel seu confessor a través dels papers d'aquesta. A més, comptem amb la multitud de 'copletes' integrades en els exercicis espirituals de María Antonia Ortola (Rosa de Santo Domingo), que hem rastrejat en una extensa relació de la seva vida espiritual que va anar a parar en mans de la Inquisició en ser acusada l'autora de falsa mística o d'il·lusa, per tenir tractes amb el dimoni. Finalment, hem accedit al relat biogràfic d'Isabel Trilles, terciària de la Companyia de Jesús, elaborat pel seu confessor, el jesuïta Ginés Berenguer a través d'una còpia manuscrita del segle XVII i que transmet també dues composicions poètiques que tanquen el volum. Per acabar amb aquests testimonis manuscrits, no podem deixar d'esmentar aquí l'existència d'un testimoni manuscrit d'una de les poesies impreses de sor Hipòlita, custodiat a l'arxiu del convent dels Àngels, el qual ens permet comprovar com els autògrafs d'aquestes religioses solien ser modificats i manipulats a gust dels censors i els agents responsables de la impressió abans de veure la llum. Amb aquesta constatació es veien confirmades les nostres hipòtesis de treball, establertes prèviament a partir de la lectura de treballs dedicats a la producció monàstica femenina en altres territoris.

Una altra qüestió que necessita comentari és el predomini gairebé absolut de la llengua castellana en la producció poètica monàstica, ja que és una llengua gairebé omnipresent en la literatura conventual femenina dels territoris lingüístics catalans (Miralles & Zaragoza 2012). Més enllà de l'influx dels escriptors espirituals més llegits a l'època i la irradiació dels models literaris castellans, un altre factor que explicaria aquesta preeminència del castellà podia ser el fet que va ser constituïda com a «llengua universal de relació amb altres convents d'Espanya, o amb confessors i religioses vingudes d'altres llocs de la Península» (Ahumada 2011: 53). I és que cal tenir present que, des de l'època dels Reis Catòlics, hi havia hagut un veritable interès que bisbes, abats i superiors que estaven al front dels monestirs i diòcesis en el territori lingüístic català fossin castellans, en consonància amb les directius de reforma espiritual que també va comportar un cert grau de castellanització cultural i institucional. Especialment efectiu per la castellanització del clergat secular i regular fou el pes innegable del mercat de la impremta: calia guanyar un lectorat més ampli, a fi que les edicions resultants poguessen ser llegides per un nombre major de lectors, perquè «ninguna es más entendida que la castellana» –“la mas común y universal en España”, y para que “nuestras cosas sean también muy sabidas”» (Peña 1997a: 153). Per al cas concret de sor Hipòlita de Rocabertí, Ahumada mostra com la dominica va escriure els seus manuscrits en castellà, llengua en què també van passar per la impremta; argumenta l'autora mateixa que aquesta tria lingüística responia a la voluntat de guanyar públic i fer més extensiu el seu discurs (i també la seva poesia, per tant): «Y la causa por que

he escrito en castellano es, porque si el buen Jesús ordena que salgan a luz en algún tiempo, hagan assí más efecto, porque he oido muchas vezes que al pueblo agrada más la lengua castellana que la catalana» (Lorea 1679: 110).

No podem obviar aquí que la producció monàstica sovint traspassava els murs conventuals i acabava formant part de la producció devota i hagiogràfica que es llegia a l'àmbit hispànic per difondre un determinat model de santedat. En aquest sentit, és necessari no perdre de vista el context de creació conventual, amb relació a la vinculació de les autores amb un determinat model de santedat femenina imperant a l'època, amb alguns aspectes prototípics de la cultura contrareformista, que ja devien de conèixer bé. A propòsit de la mateixa sor Hipòlita, Ahumada considerava que aquesta:

utilitza el castellà quan preveu que el que escriuï sortirà extramurs, perquè tot allò que sortia fora del monestir estava minuciosament controlat pels homes. Les religioses sempre escrivien per ordre dels seus superiors o confessors (Poutrin, 1995), els quals també decidien la llengua que s'havia d'emprar, amb la intenció, en aquest cas, d'arribar a un públic castellanoparlant; objectiu que va aprofitar l'ambició arquebisbe Rocabertí, entestat a mostrar al món religiós, peninsular i d'ultramar la vàlua de la seva venerable tia Hipòlita (2011: 54).

No s'esdevenia així amb els textos pertanyents a altres gèneres més privats, que no eren preconcebuts per ser impresos (tot i que després podien formar part d'un imprés), com ara la correspondència epistolar de les religioses o els llibres de memòries conventuals, molts dels quals eren en català, la llengua materna de les monges. La mateixa sor Hipòlita, que escriu la seva poesia en castellà, feia servir el català quan s'adreçava per correspondència a religioses d'altres convents del domini lingüístic.

c) La poesia als diaris catalans (segle XVIII)

L'apartat 2 del Capítol 6 està destinat a examinar un altre àmbit d'expressió poètica en el qual, a finals del segle XVIII, les dones van irrompre amb força com a públic lector incipient i nombrós (Urzaínqui 2002 i 2003). I no només això: també com a escriptores que hi veuran publicada la seva obra, en una faceta completament desconeguda fins aleshores, participant així en un espai teòricament reservat per als homes. Aquest àmbit de participació havia estat apuntat per alguns estudiosos del segle XVIII, però no s'havia integrat al conjunt de treballs dedicats a la literatura femenina a casa nostra. Aquesta irrupció de les dones en el món cultural del segle XVIII coincideix en la cruïlla de debat que es viu en tota Europa sobre els nous models de feminitat masculins i femenins: la natura i les conductes dels homes i les dones, així com la relació que aquests devien establir tant en la vida social com domèstica. El segle XVIII representa una evolució en el debat enquistat al voltant de la manca de capacitat intel·lectual femenina, que pervivia des de temps antiquíssims i, en paraules d'Anna Caballé «es la época en que se debate con cierta seriedad sobre la presencia femenina en los espacios sociales» (2006: 183). Una de les tasques que tenim pendent és editar i estudiar tota aquesta producció poètica (però també cartes i prosa) vinculada als Diaris de l'àrea lingüística catalana (*Diario de Valencia* i *Diario de Barcelona*) a través d'una revisió exhaustiva

d'aquestes fonts, a la llum de les investigacions realitzades per especialistes que s'hi han dedicat de manera general com ara Mònica Bolufer.

2. Recuperació i edició de textos

Pel que fa a l'edició crítica dels textos que oferim en el segon volum de la tesi, hem dividit la producció en dos grans blocs, segons l'espai d'enunciació i de circulació poètica: 1) Els espais profans i 2) Els espais sagrats. Pel que fa al primer bloc, hem editat un total de quaranta-quatre peces laudatòries i seixanta-set composicions de certamen, a partir dels testimonis (en la majoria dels casos, únics) que hem exhumat dels impresos de l'època i, en comptades ocasions, d'alguns manuscrits, conservats en arxius i biblioteques diversos. En escasses ocasions es comptava amb una edició actual dels textos, generalment una transcripció literal, no anotada. Per aquests dos espais de poesia circumstancial en què les autores rarament han conservat més d'una peça, algunes de les poetes que considerem impostades, les assenyalam amb el prefix *pseudo-*: ens referim a Pseudo-Francesca de Fumislerris i Baiona, i les germanes Pseudo-Oròsia, Pseudo-Magdalena i Pseudo-Francesca Agullana. Hem considerat interessant editar-les també perquè considerem que aquestes peces van arribar en femení al públic lector de l'època, incapaç de distingir aquestes superxeries. Tanquem aquest bloc amb les autores seglars que han conservat algunes composicions, totes elles impreses en edicions antigues, en general, difícils de localitzar. Ens referim a una peça extensa d'una anònima devota de Lluís Bertran, explicada amb tot detall en el cos de la tesi, recollida d'un imprés rar que tan sols hem trobat a la BNM i, que per tant, era desconegut pels treballs de literatura femenina que han precedit el nostre. Editem també uns goigs de Mariana Escrivà d'Íxar de qui, prèviament a la nostra recerca, tan sols es tenia una menció que la documentava com a poeta amb obra desapareguda: «Hubiera ascendido a la cumbre del Parnaso a no haber abandonado la facilidad poética que poseía y el comercio con las musas» (*apud.* Bernabeu 1941: 352). El nostre treball demostra com de necessària és la perseverança en la recerca de testimonis que es consideraven perduts. Finalment, transcrivim uns versos de Gertrudis Conrado copiats pel bibliògraf Bover, amb la certesa de poder trobar en un futur el manuscrit que ha transmés l'obra de la mallorquina, el qual havia estat en possessió d'un nebot seu. L'aparició recent d'un manuscrit teatral de la mateixa autora a través d'una casa de subhastes de què es fa ressò la present tesi, aviva les nostres esperances que aquestes poesies puguin sorgir en algun moment, conservades en algun fons patrimonial privat.

En el segon bloc del volum oferim editades un total de tres-centes trenta-una peces creades als monestirs femenins per religioses que les van compondre per ser consumides intramurs (en aquest aspecte es diferencien de la poesia d'ocasió que van aportar algunes monges als certàmens urbans i als impresos d'altri). Generalment, aquestes peces s'han conservat manuscrites en fons monàstics però també circulaven impreses en les Vides o tractats de les autores, publicades pòstumament. Una de les màximes aportacions d'aquesta tesi ha estat, sens dubte, oferir l'edició completa de dos cançoners monàstics inèdits

conservats als arxius de les comunitats de religioses. A més a més, l'edició va acompanyada d'una acurada contextualització de les peces. Hem procurat també oferir una presentació biogràfica de les autores, especialment en el cas de la desconeguda sor Eulària Teixidor, de la qual hem perfilat les dades biogràfiques bàsiques a través del rastreig de documentació d'arxiu de diferents fons.

3. Problemes en la recerca

No podem acabar aquestes ratlles sobre les conclusions sense deixar d'esmentar algunes de les problemàtiques fonamentals que hem hagut d'afrontar al llarg d'aquests llargs de recerca i que ja hem apuntat breument al Pòrtic; dificultats que són inherents a aquest camp de l'escriptura femenina de l'època i que hem hagut de superar per arribar a l'escomesa que ens havíem plantejat al bell començament.

D'entrada, la magnitud d'una recerca d'aquestes característiques pot fer retrocedir qualsevol investigador no iniciat, atès que són molts els textos que es troben perduts o bé que en tenim constància que foren destruïts. A més, com que la recerca en literatura femenina moderna es troba encara a un nivell inicial i ens manquen treballs, són molts els fons susceptibles de ser escorcollats, públics i privats, eclesiàstics i patrimonials o institucionals, i no tots ells resten oberts al públic. A més, els que són accessibles, no sempre són espais fàcils de transitar amb tots els protocols de seguretat que estableixen, necessaris per salvaguardar el patrimoni escrit però, tanmateix, carregosos en alguns moments de la recerca que requereix simplicitat i agilitat. Sens dubte, les majors dificultats que hem trobat en les nostres recerques han estat, en primer lloc, rastrejar els textos que teníem documentats en les comunitats monàstiques històriques a les quals havien pertangut les autores; bona part d'aquestes comunitats han desaparegut o s'han fusionat amb d'altres del mateix ordre, de manera que és necessari reconstruir el trasllat del seu fons fins conèixer-ne l'estat i la situació actuals. Després de l'esforç que suposa la reconstrucció del mapa actual de comunitats i la identificació dels fons antics, hom ha de sobrepassar un segon escull: la possibilitat d'accedir a un espai sacre habitat per religioses de clausura.

Òbviament, d'aquesta qüestió depenia l'èxit o la impossibilitat de realització d'un treball d'aquest tipus, ja que en una etapa molt inicial de la recerca, érem conscients que els fons que custodiaven més textos i documentació d'escriptores de l'època eren, precisament, aquests radicats intramurs. La nostra tasca inicial va ser la de contactar amb totes les comunitats de l'àrea lingüística catalana que encara es mantenien en peu des de la seva fundació antiga: la presa de contacte es féu via correu electrònic, després d'haver accedit a la bibliografia de cada convent que sovint dona compte de la documentació que hi podem trobar. Per sort, algunes d'aquestes van accedir als meus desitjos, tal com ja he explicat al pòrtic inicial. Però, malauradament, no he pogut consultar altres arxius de convents previstos per impossibilitat de trobar l'enllaç que em fes de mediació amb l'interior, aspecte de total rellevància.

A més a més, cal tenir present que no tot el fons monàstic s'ha conservat als arxius originaris (ni tan sols pertanyen a les comunitats que van generar la documentació i els textos) sinó que arran de les desamortitzacions, el material es troba dispers en arxius institucionals o públics. Aquesta circumstància ha implicat que haguéssim de recórrer els diferents arxius que resguarden documentació monàstica: l'ARV, la BNM, l'AHN, l'ACA, la BC, la BHV, la BUB... malgrat que, generalment, aquests tan sols han conservat documentació de caire econòmic i administratiu de les comunitats. A banda de la dispersió textual, cal recordar que moltes d'aquestes comunitats religioses que haurien de conservar producció escrita, van veure reduït al no-res els seus fons arran de les conseqüències de les guerres i de catàstrofes naturals.

4. Futures línies de treball

Al Pòrtic liminar amb què hem emmarcat aquest treball, incidiem en la necessitat d'aquesta tesi com a instrument bàsic per dotar el camp de la literatura femenina d'unes fonts que havien estat desateses per la historiografia tradicional; la recuperació d'unes veus de l'època moderna imprevisibles, que obrien la porta a un món d'estudi insospitat. Doncs bé, per la gran dimensió que ha acabat adquirint aquest projecte doctoral que pretenia editar i estudiar la poesia femenina d'època moderna exhumada als territoris de parla catalana, així com per les limitacions esmentades en part unes línies més amunt, considerem que hi ha una sèrie d'aspectes pendents a tractar, en noves recerques, així com noves possibilitats d'anàlisi sobre els textos que s'hauran de desenvolupar a resultes del nostre treball.

Bàsicament, les tasques prioritàries de futurs treballs basats en els nostres resultats han de ser la represa de les tasques d'identificació, però també la de fixació i estudi de testimonis poètics que, pels diversos motius justificats a la tesi, han quedat fora d'aquesta edició: bé perquè ja havia estat publicada recentment, o bé perquè calia intensificar una recerca sobre els materials, pel fet que aquestes investigacions ja se situaven fora dels terminis temporals i materials requerits per a una tesi com la que presentem.

✎ En primer lloc, hem de continuar amb les tasques d'exhumació i identificació dels textos conservats en diversos fons del territori, tot començant pels arxius i biblioteques no consultats en què ens consta que es conserva fons monàstic. Les noves investigacions s'han de centrar en el món monàstic, àmbit fructífer que ha començat a donar els seus fruits als territoris de parla catalana. Cal avançar en l'edició i l'estudi crític de la producció generada intramurs de la qual dona compte parcialment la nostra tesi i, per fer-ho, es requereix tenir accés a més fons monàstics i anar aportant llum sobre aquests espais que a poc a poc van donant a conèixer els seus tresors documentals. Parlem de l'ARM, però especialment, dels arxius d'algunes comunitats monàstiques importants. Una d'aquestes comunitats és el monestir de Vallbona de les Monges, atesa la dimensió cultural que ha projectat al llarg de la seva història i l'existència de diverses religioses escriptores entre els seus murs la

necessitat. Només a través de la consulta directa del seu arxiu podrem verificar que entre el fons conservat, que ens consta que és abundant, no hi ha més rastres de poesia o cànctics.¹⁶²⁰

D'acord amb els resultats d'aquesta tesi amb aportacions interessants relacionades amb el Carmel descalç, caldria reforçar les recerques en els convents d'aquest orde en tot el domini lingüístic, sobre els fons dels quals hem pogut obtenir informació de primer ordre gràcies a les publicacions de M. M. Gras i a les notícies proporcionades per la mateixa al llarg de la nostra recerca, que han estat cabdals. Ens mantenim optimistes davant les futures possibles prospeccions a arxius que han quedat fora d'aquesta recerca i amb què podran ser represes les investigacions que tenen aquí el seu punt de partida: els convents de carmelites descalces de Vic o de Palma que conserven bona part dels seus arxius històrics, així com els convents dels diferents ordes de les Illes Balears o del País Valencià, territoris per als quals ens ha costat més acordar les visites als convents. La ruta d'arxius no ha fet més que començar, que de segur, ens depara sorpreses molt grates amb què poder estirar aquest fil d'estudi tan interessant que inaugurarem aquí.

Més enllà de la recerca als arxius, una altra feina que es pot reprendre fóra la de revisar sistemàticament la poesia femenina publicada als diaris de finals de segle XVIII del panorama lingüístic català. Caldria, doncs, realitzar una buidatge exhaustiu dels dos grans diaris de finals de l'època, amb freqüència diària: el *Diario de València* i *Diario de Barcelona*, per tal de recollir la presència de les dones com autores. Val a dir que l'existència dels volums digitalitzats en línia a l'hemeroteca digital de la BNM¹⁶²¹ facilitarà molt la revisió dels números diaris, des dels inicis de la seva fundació a la última dècada del segle XVIII i fins arribar a mitjan segle XIX. Només així podrem tenir un registre de les aportacions escrites per les dones per veure com evoluciona la incorporació de les dones en aquests mitjans, i quina significació prendrà a partir d'aquest moment. Tan sols tenim un índex de les poesies que hi van veure la llum, isolades de la resta de producció que ens han deixat les autores, i caldria analitzar-ne l'obra completa i integrada amb deteniment.

✂ Una segona línia de recerca passa per revisar la poesia de la mallorquina Anna Maria del Santíssim Sagrament, que ens ha arribat integrada a la seva prosa espiritual i comentari lul·lià a través d'una edició divulgativa relativament recent. Caldria, doncs, estudiar i examinar tots els seus manuscrits i fer una fixació crítica de l'obra seguint uns criteris filològics adequats, incloent-ne la poesia, a fi d'estudiar-la tant des de la perspectiva mística, teològica, com literària i lingüística. A més, tot i que comptem també amb l'edició actual dels goigs atribuïts a Jerònima Boixadors, és necessari revisar les caixes de goigs conservades per l'Arxiu Històric de Barcelona (segons ens informa el personal de l'arxiu es conserven en la secció de gràfics sense inventariar), amb l'objectiu de consignar que es tracta, exactament, de textos procedents del monestir de Vallbona de les Monges i establir-ne el periple. Un altre text sobre el qual caldria intensificar l'estudi i proporcionar-ne una edició acurada és el manuscrit factici conservat a la Biblioteca Hispano-Caputxina (Ms. 7-6-

¹⁶²⁰ Hi ha diversos treballs dedicats a la catalogació i a l'estudi de materials d'aquest arxiu (Janini 1962; i Navascués, Bello & Gonzalvo 1992), així com una tesi que revela un fons ric (Cusó 2009).

¹⁶²¹ <http://hemerotecadigital.bne.es/details.vm?lang=es&q=id:0004509383>

9), convent de caputxins de Sarrià (Barcelona) d'on el germà fra Valentí Serra ens va obrir les portes amablement. Precisament, dediquem un apartat de la tesi a descriure'l i remarquem la necessitat d'un examen detingut que permeta detallar-ne les obres relligades, i distingir les autories masculines de les femenines a fi d'oferir l'edició íntegra de la poesia femenina.

✂ Finalment, una tercera línia de treball interessant, que segueix a les tasques de catalogació i d'edició textuals, consistirà en l'estudi minuciós de les fonts espirituals, literàries, teològiques dels textos, que comentem en l'edició crítica però sobre els quals som conscients que cal realitzar un treball més a fons. Especialment, en el cas d'algunes composicions transmises anònimament pel manuscrit de les descalces de Barcelona: hem estat capaços d'apuntar l'origen d'unes poques, malgrat que sabem que d'altres podrien pertànyer a la producció tradicional o a autors reconeguts del període que se'ns escapen. A més, l'estudi de la poesia monàstica encara ens depara algun aspecte interessant a aprofundir en futurs treballs com és la relació entre música i lletra, poesia i cant. Aquesta qüestió ha estat apuntada breument en comentar les *coples* que les religioses solien cantar *al diví* en moments de treball de mans o de reflexió espiritual, i especialment amb la presència de balls o cançons copiades al manuscrit de les carmelites. Considerem que és necessari nodrir les nostres reflexions d'un enfocament que va més enllà de la filologia i que s'han de veure enriquides amb la perspectiva multidisciplinària que pot aportar la musicologia. Això significa assolir alguns coneixements sobre l'art poéticomusical en les èpoques del Renaixement, Barroc i Il·lustració, i la metodologia aportada per grups de recerca com ara l'Aula Música Poètica de la Universitat de Barcelona, dedicats a editar i estudiar composicions musicals sobre textos poètics del Segle d'Or castellà des d'aquesta perspectiva transversal.

APÈNDIXS

A PÈNDIX 1. CERTÀMENS I ACADEMIES

1.1. Relació dels certàmens celebrats al territori lingüístic català (s. XVI-XVII) i detall de la participació femenina¹⁶²²

☞ 1532. VALÈNCIA. A la Immaculada Concepció

Edició: [Obres... en labor y glòria de la Inmaculada Concepció de la Puríssima Mare de Déu], València: Francisco Romano, 1533.

Participants: Absència de dones.

☞ 1580. BARCELONA. A la immortalitat de l'ànima

Edició: Gaietà Vidal i Valenciano (ed.), *Llibell de la Immortalitat de l'ànima nostra*, Barcelona: Folletí de *La Renaxensa*, Estampa de L. Obradors y P. Sulé, 1872.

Participants: Absència de dones.

☞ ca. 1592-1593. VALÈNCIA. Certàmens a la devoció de Bernat Català de Valeriola (3 cert.)

Edició: *Justas poéticas hechas a la devoción de d. Bernardo Catalán de Valeriola. Al ilustríssimo y excelentíssimo señor don Francisco de Rojas Sandoval, duque de Lerma, marqués de Denia y de Cea, conde de Ampudia, comendador mayor de Castilla, sumiller de Corps...*, &c, València: Juan Crisóstomo Gárriz, 1602.

Participants: I certamen: Absència de dones.

II certamen: sor Bernarda Romero (II)

III certamen: sor Bernarda Romero (I) + (II) vexamen

☞ 1600. VALÈNCIA. Certàmens a la traslació de relíquia de sant Vicent Ferrer

Edició: Francisco Tárrega, *Relación de las Fiestas que el arzobispo y cabildo de Valencia hizieron en la translación de la reliquia del glorioso S. Vincente Ferrer a este santo templo...*, València: Pere Patrici Mei, 1600.

Participants: Absència de dones.

☞ 1601. BARCELONA. Certamen en honor a la canonització de Ramon de Penyafort (2 cert.)

Edició: Jaime Rebullosa, *Relación de las grandes fiestas que en esta ciudad de Barcelona se han echo a la canonización de su hijo san Ramon de Peñafort, de la orden de predicadores. Con un sumario de su vida, muerte y canonización y siete sermones que los obispos han predicado en ellas. Por F. Jayme Rebullosa, prior de Santo Domingo de Balaguer...*, Barcelona: Jayme Cendrat, 1601.

Participants: I certamen: religiosa anònima (I); II certamen: Caterina de Cardona (I), 'dama Figuerola' (II) vexamen), 'Ollera', 'Boscana' (II) vexamen), 'dama catalana' (II) vexamen), 'Leonarda' (II) vexamen), 'nimpha Astora' (II) vexamen), 'Alburquerque' (II) vexamen), 'Joni' (II) vexamen), 'Fontelles' (II) vexamen).

☞ 1602. VALÈNCIA. Certamen en honor a la canonització de Ramon de Penyafort

Edició: Vicente Gómez, *Relación de las famosas fiestas que hizo la ciudad de Valencia, a la canonización del bienaventurado S. Raymundo de Peñafort, en el conuento de predicadores. Por el padre fr. Vincente Gómez, Dotor en Theología. Dirigida a los jurados de la ciudad de Valencia. Van aquí los sermones que en los días de las octavas se predicaron*, València: Juan Crisóstomo Gárriz, 1602.

Participants: Bernarda Romero (II)

¹⁶²² La xifra en números romans entre parèntesis remet als poemes totals presentats al certamen; quan es troba entre claudàtors més l'element 'vexamen' o 'sentència', refereix que el poema no s'ha conservat sinó que només ens ha arribat la menció de la participació a través del vexamen o de la sentència.

- ⌘ 1606. VALÈNCIA. Certamen en lloança de Domènec d'Anadó
 Edició: Vicente Gómez, *Verdadera relación de la vida, muerte y hechos milagrosos del bendito p. f. Domingo Anadón, portero y limosnero del convento de predicadores de Valencia. Van añadidas cosas muy notables con una justa poética, que en su alabanza se tuvo el año 1606. Por el P. F. Vincente Gómez, Doctor en Theología y lector de Prima en el propio convento...*, València: junto al molino de Rouella, 1607.
 Participants: Bernarda Romero (II)
- ⌘ 1608. VALÈNCIA. Certamen en honor a la beatificació de Lluís Bertran
 Edicions: Gaspar Aguilar, *Fiestas que la insigne ciudad de Valencia ha hecho por la beatificación del santo fray Luy's Bertrán. Junto con la comedia que se representó de su vida y muerte, y el certamen poético que se tuvo en el convento de predicadores, con las obras de los poetas, y sentencia...*, València: Pedro Patricio Mey, 1608.
 Vicente Gómez *Los sermones y fiestas que la ciudad de Valencia hizo por la beatificación del glorioso padre San Luy's Bertrán. Por el padre maestro fray Vincente Gómez, de la orden de predicadores...*, València: Juan Crisóstomo Gárriz, 1609.
 Participants: Bernarda Romero (I), Bàrbara Abarca (I), Esperança Abarca (I), dama devota (I), sor Àngela Sànchez (I)
- ⌘ 1614. VALÈNCIA. Certamen en honor a la beatificació de Teresa de Jesús
 Edició: Fray Diego de San José, *Compendio de las solenes fiestas que en toda España se hicieron en la beatificación de N.M.S. Teresa de Iesus fundadora de la Reformation de Descalços y Descalças de N.S. del Carmen. En prosa y verso*, Madrid: Viuda d'Alonso Martín, 1615.
 Participants: sor Jacinta Herèdia (I)
- ⌘ 1614. BARCELONA. Certamen en honor a la beatificació de Teresa de Jesús
 Edició: Josep Dalmau, *Relación de la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona las fiestas a la beatificación de la Madre S. Teresa de Jesús, fundadora de la reforma de frayles y monjas, de nuestra Señora del Carmen de los descalços. Por el D. Joseph Dalmau, del Consejo de su magestad, en su real chancilleria de Barcelona. Dirigida al muy illustre y reverendíssimo señor, don Luy's Sans, obispo de Barcelona y del Consejo de su magestad. Van añadidas todas las fiestas de las otras ciudades de Cathaluña, con muchos sermones de varones muy doctos que en todas partes predicaron*, Barcelona: Sebastián Matevad, 1615.
 Participants: Lucrècia Dalmau Puiggarí (Lucrècia Dalmau) (I), sor Elena de Cardona (I), Teresa del Calvari (I), Graïda de Blanes i Tamarit (Graïda Pinós) (III), Anna Magdalena de Tamarit i Guardiola (I), sor Teresa Preixana (I), Francesca Toledo (I), Anna Ivorra i Raset (Anna Meca) (I), Joana o Teresa Enríquez (I), sor Joana Ferran (I).
- ⌘ 1619. VALÈNCIA. Certamen en honor a Tomàs de Villanueva
 Edició: Jerónimo Martínez de la Vega, *Solenes i grandiosas fiestas, que la noble i leal ciudad de Valencia a echo por la beatificación de su santo pastor i padre d. Tomás de Villanueva...*, València: Felipe Mey, 1620.
 Participants: sor Bernarda Romero ([I] vexamen)
- ⌘ 1619. BARCELONA. Certamen a la Immaculada Concepció
 Edició: Vicente de Moradell, *Sentencia poética al certamen publicado a la Inmaculada Concepción de nuestra Señora*, Barcelona: Jeroni Margarit, 1619.
 Participants: Adriana Cabanyas i Sinisterra (I), Isabel Boix (I), Casilda de Villalba (I), Jerònima Lull i Cabrera (comtessa de Montagut) (I), Francesca Escalàs ([I] vexamen)
- ⌘ 1621. VALÈNCIA. Certamen en honor de Teresa de Jesús
 Edició: Manuel Mendoza, *Fiestas que el convento de nuestra Señora del Carmen de Valencia hizo a nuestra santa madre Teresa de Jesús, a 28 de octubre, 1621*, València: Felip Mey, 1622.
 Participants: sor Emerenciana d'Haro (I), sor Bernarda Romero (I), sor Eugènia Pérez (I), 'Doña Laura' ([I] vexamen) i sor Felicitas Amada ([I] vexamen)
- ⌘ 1622. VALÈNCIA. Certamen a la Immaculada Concepció
 Edició: Juan Nicolás Creuhades, *Solenes y grandiosas fiestas que la noble y leal ciudad de Valencia ha hecho por el nuevo decreto que la santidad de Gregorio XV ha concedido en favor de la Inmaculada Concepción de María, Madre de Dios y Señora nuestra, sin pecado original concebida. Con el decreto de su Santidad y el certamen poético. Por Juan*

Nicolás Creubades, presbítero, natural de la ciudad de Segorbe y capellán del Hospital General de esta ciudad de Valencia..., València: Pere Patrici Mey, 1623.

Participants: sor Francisca Sans Navarro ([I] vexamen)

☞ 1622. GIRONA. Certamen en honor a la canonització de St. Ignaci de Loiola, Sant Francesc Xavier i la beatificació de Lluís Gonzaga

Edició: Francisco Ruiz, *Relación de las fiestas que hizo el colegio de la Compañía de Jesús de Girona. En la canonización de sv patriarca san Ignacio i del apóstol de la India san Francisco Xavier; i beatificación del angélico Lús Gonzaga. Con el torneo poético mantenido i premiado por don Martín de Agullana...*, Barcelona: Sebastià i Jaume Matevad, 1623.

Participants: Elvira Sarriera (I), Maria Samsó (I), Francisca Agullana (I), Magdalena Agullana (I), Maria de Llupià (I), Artemísia Samsó (I), Agnès Real de Fontclara (I), Oròsia d'Agullana (I)

☞ 1623. VALÈNCIA. Certamen en honor a sant Lluç

Edició: Francesc Cros, *Fiestas que en la insigne universidad de Valencia se celebran del glorioso doct. y evangelista s. Lucas...*, València: Miquel Sorolla, 1626.

Participants: Absència de dones.

☞ 1625. PALMA. Certamen en honor a la beata Caterina Tomàs i Gallard

Edició: Miquel Tomàs, *Certamen poetico, en honor de la venerable madre Sor Catharina Thomasa mallorquina, monja canónica reglar de san Agustín, mantenido en la isla y ciudad de Mallorca, en la sala de la congregación de los cavalleros, en el colegio de Monte Sión de la Compañía de Jesús...*, Barcelona: Gabriel Nogués, 1636.

Participants: Absència de dones.

☞ 1656. BARCELONA. Certamen a la Immaculada Concepció

Edició: Francesc Modolell i Costa, *Justa poética consagrada a las festivas glorias de María en su Immaculada Concepción mantenida en la parroquial iglesia de Santa María del Mar de la ciudad de Barcelona. Relación de las sumtuosas fiestas que esta ilustre parroquia hizo en honrosas memorias de tan soberano misterio...*, Barcelona: Narcís Casas, 1656.

Participants: Isabel Agnès d'Erill (comtessa de Guimerà) (II), Mariana Llupià i Grimau (I), Maria de Lara i Guzman (I), Maria de Perapertusa i Vilademany (I), Dorotea de Mendoza (I), Maria d'Erill (I), Maria Sans i Puig (I), Maria de Grimau (I), Maria d'Oms (I), Maria Gràcia de Pinós (I), (Maria ¿?) de Luna ([I] vexamen), Artemísia Clorídea (I), Sor Teresa Balet (I), Sor Rafaela Rei Felig (I), Sor Maria Laura (I), Sor Susana Ribera (II), Sor Ana de Paratges ([I] vexamen).

☞ 1662. BARCELONA. Certamen a la Immaculada Concepció

Edició: *Magestuosa selebridad que en aplausos festivos consagra el zelo de la Augusta y noble Ciudad de Barcelona à la nueva declaracion que la Santidad de Alexandro septimo à dado en su constitucion Apostolica*, Barcelona: Maria Jalabert, 1662.

Participants: Absència de dones.

☞ 1665. VALÈNCIA. Certamen a la Immaculada Concepció

Edició: Francisco De la Torre y Sevil, *Luzes de la aurora, días de sol, en fiestas de la que es sol de los días y aurora de las luzes María santíssima. Motivadas por el nuevo indulto de Alexandro Séptimo, que concede octava con precepto de rezo de la Inmaculada Concepción...*, València: Jeroni Vilagrassa, 1665.

Participants: Absència de dones.

☞ 1667. VALÈNCIA. Certamen en honor a la Mare de Déu dels Desemparats

Edició: Francisco De la Torre y Sevil, *Reales fiestas que dispuso la noble, insige coronada y siempre leal ciudad de Valencia, a honor de la milagrosa imagen de la Virgen de los Desamparados en la traslación a su nueva sumptuosa capilla...*, València: Jeroni Vilagrassa, 1667.

Participants: Absència de dones.

☞ 1668. VALÈNCIA. Certamen a sant Joan de Mata i sant Feliu de Valois

Edició: José Rodríguez, *Sacro y solemne novenario, públicas y luzidas fiestas que hizo el real convento de Nuestra Señora del Remedio de la ciudad de Valencia, a sus dos gloriosos patriarcas, san Juan de Mata y san Félix de Valois, fundadores de la orden de la SS. Trinidad por la feliz declaración que de su antigua santidad hizo*

nuestro santísimo Padre Alexandro VII. Su Autor el P.P.F. Josef Rodríguez, de la misma Religión. Su Mecenas el excelentísimo señor Don Guillem Ramón de Moncada, marqués de Aitona, etc. Patrón y fundador de dicho convento, València: Benet Macé, 1669.

Participants: Absència de dones.

☞ 1686. BARCELONA. Certamen a santa Eulàlia

Edició: *Festivos y magestuosos cultos que la nobilíssima y muy illustre ciudad de Barcelona en 23 y 30 de octubre 1686 dedicó a su inclita hija, patrona, virgen y protomártir santa Eulalia, motivados en la extensión del rezo propio de la santa, que obtuvo para toda España de la santidad de nuestro beatísimo Padre Innocencio XI, con decreto despachado en Roma 31 de Agosto de 1686...*, Barcelona: casa Cormellas, per Jaume Caís, [1686].

Participants: Laura Alagon (I), Juana Ataide (I) i Caterina de Lara (I).

☞ 1697. BARCELONA. Certamen a la pau de Ryswick (1697)

Edició: *Festivo agradecimiento, que por la alegre conclusión de la paz universal de la Monarquía de España, con las demás coronas y príncipes christianos, rindió a la Magestad de Dios, la excelentísima ciudad de Barcelona...*, Barcelona: casa de Cormellas, per Tomàs Lorient, [1698].

Participant: Eulàlia Marcer (I)

Impresos d'acadèmies amb presència femenina

☞ 1658. VALÈNCIA. Sol de Academias o Academia de los soles

Edició: Francisco DE LA TORRE, *Sol de Academias o Academia de los soles en los lucidos ingenios de Valencia que la celebraron y en la hermosura y nobleza que la asistieron; su Mecenas el Ilustre Señor Don Basilio de Castelví y Ponzé, Cavallero del Orden de Calatrava del Consejo de su Magestad, observador de la Orden en el Reyno de Aragón y Valencia. Castellano del Castillo de Orihuela. Gentilhombre de la boca de su Magestad y de la Cámara del Serenísimo Don Juan de Austria Portantvezes de General deste Reyno de Valencia. Su Presidente El Ilustre Don Juan Andrés Coloma Prez Calvillo, Conde de Elda, Señor de las Baronas de Petrel, Salines, Enguera, Finestrat y de los lugares de Pilis y Palmera y Pedreguer, Gentilhombre de la Cámara de su Magestad. Su Secretario para el Vexamen Don Antonio de Cardona, Señor de la Barona de Masalavés, primogénito del Marqués de Castelnovo. Su Poeta para la Introducción Don Francisco de la Torre, Cavallero del Orden de Calatrava*, València: Joan Llorenç Cabrera, 1658 [BMSM, sign. 13/202].

Participants: Gabriela Mançanares de la Cueva.

1.2. Relació dels certàmens celebrats fora del domini lingüístic català i detall de la participació femenina catalana

☞ 1614. SARAGOSSA. Certamen per la beatificació de Teresa de Jesús

Edició: Luís Díez de Aux, *Retrato de las fiestas que a la beatificación de la bienaventurada Virgen y Madre Teresa de Jesús, renovadora de la religión primitiva del Carmelo, hizo, así eclesiásticas como militares y poéticas, la imperial ciudad de Zaragoza...*, Saragossa: Juan de Lanaja y Cuartanet, 1615.

Participants: Graïda o Agraïda Grimau de Llupià (II)

☞ 1650. OSCA. Certamen en honor al casament de Felip IV i Mariana d'Àustria

Edició: José Félix de Amada, *Palestra numerosa austríaca en la victoriosa ciudad de Huesca. Al augustísimo consorcio de los cathólicos reyes de España, don Felipe el Grande y doña María-Ana, la inclítica. Propuesta por don Luís Abarca de Bolea y Castro Fernández de Ixar, marqués de Torres, conde de las Almunias, varo de Clamosa, varón de Siétamo y Rodellar, varón de Pui de Cinca, y señor de la villa de Maella, cavallero del hábito de Santiago. Publícala y la ilustra con discursos parafrásticos y políticos el licenciado Joseph Félix de Amada y Torregrosa, Secretario de el Certamen*, Osca: Juan Francisco de Larumbe, 1650.

Participants: sor Serafina Doménech (I), sor Maria Figuerola (II) vexamen)

☞ 1619. SARAGOSSA. Certamen per la nomenació de fra Luís Aliaga com a inquisidor general i com a confessor reial

Edició: Luís Díez de Aux, *Compendio de las fiestas que ha celebrado la imperial ciudad de Çaragoça. Por aver promovido la magestad cathólica del rey nuestro señor, Filipo Tercero de Castilla y Segundo de Aragón: al ilustríssimo señor don fray Lays Aliaga su confessor, y de su real Consejo de Estado [...]. Ordenado por*

orden y comisión de la mesma ciudad. Por Luys Díez de Aux, hijo suyo..., Zaragoza: Juan de Lanaja y Quartanet, 1619.

Participants: sor Lluïsa Aguilera (I, [II] i [III] vexamen)

☞ 1650. OSCA. Certamen en honor al casament de Felip IV i Mariana d'Àustria

Edició: José Félix de Amada, *Palestra numerosa austríaca en la victoriosa ciudad de Huesca. Al augustísimo consorcio de los católicos reyes de España, don Felipe el Grande y doña María-Ana, la inclítica. Propuesta por don Luis Abarca de Bolea y Castro Fernández deÍscar, marqués de Torres, conde de las Almunias, varo de Clamosa, varón de Siétamo y Rodellar, varón de Pui de Cinca, y señor de la villa de Maella, cavallero del hábito de Santiago. Públicala y la ilustra con discursos parafrásticos y políticos el licenciado Joseph Félix de Amada y Torregrosa, Secretario de el Certamen*, Osca: Juan Francisco de Larumbe, 1650.

Participants: sor Serafina Doménech (I), sor Maria Figuerola ([II] vexamen)

A

PÈNDIX 2. Escriptors del panorama lingüístic català

Abreviatures de la taula

- ❖ Atrib.: atribuïda
- ❖ Biog.: Relats biogràfics
- ❖ Coneg. per ref.: coneguda per referència (no ha estat revisat)
- ❖ CRON.: cronologia
- ❖ Crònica conv.: Crònica conventual
- ❖ Des.: obra desapareguda
- ❖ Ed.: obra editada (les autores amb obra editada en aquesta tesi estan colorejades al quadre).
- ❖ Epist.: Epístoles o cartes
- ❖ Epist. Esp.: Epistolari Espiritual
- ❖ Epist. Lim.: Epístola liminar
- ❖ Fund.: fundadora
- ❖ LLENG.: llengua d'escriptura
- ❖ OBS.: observacions
- ❖ P. Cert.: poesia de certamen
- ❖ P. Conv. poesia conventual
- ❖ P. Lim.: Poesia laudatòria liminar
- ❖ P. Mural: poesia mural (festes)
- ❖ Revis.: revisada
- ❖ S.F.: obra extractada al Sermó fúnebre imprès
- ❖ Tract. Esp.: Tractats Espirituals
- ❖ Ven.: Venerable
- ❖ Vid. Esp.: Vides espirituals
- ❖ V.I: obra extractada a la Vida impresa

Abreviatures dels ordes religiosos

- ❖ OCarm Camelites calçades
- ❖ OCD Carmelites descalces
- ❖ OCist Cistercenques
- ❖ OFM (terc.) Franciscanes terciàries
- ❖ OIC Concepcionistes
- ❖ OP Dominiques
- ❖ ORSA Agustines recol·lectes
- ❖ OSA Agustines
- ❖ OSA (terc.) Agustines terciàries
- ❖ OSB Benedictines
- ❖ OSC Clarisses
- ❖ OSC Cap Clarisses Caputxines
- ❖ OSC Col Clarisses Coletines
- ❖ OSH Jerònimes
- ❖ OT Trinitàries
- ❖ OMSJ Sant Jaume de l'Espasa

NOM	CRONOL.	LLOC	CONDICIÓ	TEXTOS	LLEN G.	OBS.
ABARCA, BÀRBARA	/fl. 1608	València	Donzella	P. Cert.	Castellà	
ABARCA, ESPERANÇA	/fl. 1608	València	Donzella	P. Cert.	Castellà	
ABELLA, JERÒNIMA	/fl. 1630	Altura		P. Lim.		Des.
AGNÉS DE L'ESPERIT SANT SISTERNES D'OBLITES I GISBERT	1612-1668	València	OP, Santa Maria Magdalena de València (fund. de Nostra Senyora de Betlem de València, del Corpus Christi de Vila-real i de Carcaixent)	- Vid. Esp. - Epist. esp.		Des.
AGNÉS DE LA CREU, SOR	1588-1651	Alacant-L'Olleria	OSA, Sant Josep i Santa Anna de l'Olleria	Vid. Esp.		Des.
AGRAMUNT, SOR MARIA TERESA	1664-1728	València-Vila-real	OP, Corpus Christi de Vila-real	- Elogi dif. - P. Conv.	Castellà	- Des. - Ed.
AGUILAR, SOR VICENTA RITA	1716-1785	València	OSA, Sant Julià de València	- Vid. Esp - Epist. Esp.		S.I.
AGUILERA, SOR LLUÏSA	a. 1612-d. 1639	València	OP, Santa Maria Magdalena de València (fund. Corpus Christi, Vila-real)	P. Cert.	Castellà	
AGUILÓ, MARIA	/fl. 1626	Barcelona		P. Cert.		Des.
AGULLANA I SARRIERA, ELIONOR	1584-1656	Girona	Noble	Epist.	Català	Coneg. per ref.
AGULLANA, PSEUDO- FRANCESCA D'	1612-1628	Girona	Noble	P. Cert.	Castellà	
AGULLANA, PSEUDO- MAGDALENA D'	1609-1669	Girona	Noble	- P. Cert. - Epist.	Castellà	Coneg. per ref.
AGULLANA, PSEUDO- ORÒSIA D'	1615-1641	Girona	Noble	P. Cert.	Castellà	
AGULLÓ, SOR MARGARIDA	1536-1600	Xàtiva-València	OFM (terc.), Corpus Christi de València	- Tract. Esp. - Epist. Esp.	Castellà?	V.I.
ALAGÓ, LAURA D'	/fl. 1686	Barcelona		P. Cert.	Llatí	
ALBUQUERQUE	/fl. 1601			P. Cert.		Des.
ALEMANY, AGUSTINA DE SANT JOSEP	1653-1726	Tarragona-Reus	OCD, Immaculada de Reus	Crònica conv.		Des.
ALEMANY, SOR TERESA	/fl. 1643	Girona	OSB, Sant Daniel de Girona	P. Cert.		Des.
ALEMANY FONTANELLA, MARIA ANNA DE LA CONCEPCIÓ	1649-1714	Barcelona	OCD, Immaculada Concepció de Barcelona	Biog.		Coneg. per ref.
ALMENAR I DE MONFORT, ÀNGELA	/fl. 1554	València	Noble	Constitucions (atrib.)	Català	Ed.
AMADA, SOR FELICITAS	/fl. 1621	València	OCarm	P. Cert.		Des
AMIC I JORDÀ, MAGDALENA	1576-d. 1639	Tortosa	OSB, Santa Maria de la Ràpita de Tortosa	P. Lim.	Castellà	
ANGLÉS, SOR MARIA LLUÏSA	/fl. 1741	València	OSC, Santíssima Puritat de València	Epist. Lim.	Castellà	
ANDREU ORLANDIS, MARIA CATERINA	1695-1759	Palma	OSC Cap, Puríssima Concepció de Palma	- Epist. - Crònica conv.	? -Castellà	Coneg. per ref.
ANGLESOLA, VEN. GERTRUDIS D'	1641- 1727	València	OCist, Gratia Dei (Saïdia)	- Epist. Esp. - Tract. Esp. - P. Conv.	-Castellà - ? -Castellà	V.I. S.I.

ANNA MARIA DE JESÚS			OCD, Corpus Christi de València i Sant Anastasi de Lleida	Epist	Castellà	Ed.
ANNA MARIA DEL SANTÍSSIM SAGRAMENT, SOR	1649-1700	Valldemossa /Palma	OP, Santa Catalina de Sena de Palma	- Vid. Esp. - Comentari místic - P. Conv.	Català	Ed.
ANÒNIMA I	f. 1584	València		- P. Lim. - Poesia seglar	Castellà	
ANÒNIMA II	f. 1601	Barcelona	Religiosa	P. Cert.	Castellà	
ANÒNIMA III	f. 1594	Barcelona	OCD, Immaculada Concepció de Barcelona	Biog.	Castellà	Coneg. per ref.
ANÒNIMA IV	f. 1608	València	(«Dama devota»)	P. Cert.	Castellà	
ANÒNIMA V	XVII	València	OCD, Sant Josep de València	Biog.	Castellà	Revis.
ANÒNIMA VI	XVII	València	OCD, Sant Josep de València	Biog.	Castellà	Revis.
ANÒNIMA VII	f. 1626	Barcelona	(«ninfa sutil pero no truxo su nombre»)	P. Cert.		Des.
ANÒNIMA VIII	f. 1626	Barcelona	(«Ninfa Larcén»)	P. Cert.		Des.
ANÒNIMA IX	f. 1601		(«dama catalana»)	P. Cert.		Des.
ANÒNIMA X	f. 1601	Barcelona	(«ninfa Astora»)	P. Cert.		Des.
ANÒNIMA XI	f. 1612	Oriola	OSA, Sant Sebastià d'Oriola	P. Mural	Castellà	
ANÒNIMA XII (Agnés Requesens?)	f. 1630	Barcelona	OP, Santa Maria de Montsió de Barcelona	- P. Lim. - Epist.	Castellà	- Ms.
ANÒNIMA XIII	f. 1645	Barcelona	OSC Cap, Santa Margarida la Reial de Barcelona.	Biog. (còpia)	Català	Coneg. per ref.
ANÒNIMA XIV	f. 1753	València		P. Conv.	Castellà	
ANÒNIMA XV	d. 1698	València		P. Conv.	Castellà	Coneg. per ref.
ANÒNIMA XVI	f. 1780	Barcelona	OCD, Immaculada Concepció de Barcelona	Biog.		Coneg. per ref.
ANÒNIMA XVII	f. 1720	Barcelona	OCD, Immaculada Concepció de Barcelona	Crònica conv.	Castellà	Coneg. per ref.
ARAJOL ESPERNAI, SOR MARIA ALBERTA DE SANT DOMÈNEC	1657-1739	Urús-Vic	OCD, de Jesús, Maria, Josep i Teresa de Vic	- Epist. Esp. - Vid. Esp. - Epist.	-Castellà -Castellà - Català	-V.I i Ed. - Ed. - Ms.
ARCOS, SOR TERESA	a. 1638-d. 1665	Perpinyà	OSC, Santa Clara de la Passió de Perpinyà	P. Lim.	Castellà	
HARO, SOR EMERENCIANA	f. 1621	València	OSC	P. Cert.	Castellà	
ARTEMÍSA CLORÍDEA	f. 1656	Barcelona	(«Ninfa de las riberas del Llobregat»)	P. Cert.	Castellà	
ASTORC, SOR ISABEL	1583-1616	Barcelona	OSC Cap, Santa Margarida la Reial de Barcelona	Epist.	Castellà?	Coneg. per ref.
ASTORC, MARIA ÀNGELA	1591- 1645	Barcelona-Múrcia	OSC Cap, Santa Margarida la Reial de Barcelona (fund. Saragossa i Múrcia)	- Tract. Esp. - Vid. Esp.	Castellà	Coneg. per ref.
ATAIDE, JOANA D'	f. 1683	Barcelona		P. Cert.	Llatí	

BALET I RIFÓS, SOR TERESA	1619-1683	Barcelona	OSC, Santa Isabel de Barcelona.	P. Cert.	Castellà	
BARBERÀ, ANNA MARIA	/l. 1643	Barcelona		P. Cert.		Des.
BARBERÀ I ROSES, SOR LAURA DE SANT JOSEP	/l. 1667-1698	València	OP, Nostra Senyora de Betlem de València	P. Conv.	Català	Ed.
BARDAIXÍ, JOANA	1593-1602	Tremp	Mestressa de casa	Epist.	Català	Coneg. per ref.
BASSA TAVERNER, EUFRÀSIA DE LA CREU	1623-1696	Girona-Barcelona	OCD, Immaculada Concepció de Barcelona	Vid. Esp.		Des.
BERGUEDÀ BOVER, ISABEL DE L'ESPERIT SANT	1647-1683	Vic	OCD, Santa Teresa de Vic	Manuscrit de propòsits		Des.
BERGUEDÀ OSONA, ANNA MARIA DE SANT JOSEP	1616-1670	Vic	OCD, Santa Teresa de Vic	- Epist. Esp - Epist. - Tract. Esp. - P. Conv.		- Des. - Coneg. per ref.
BERTRAN CODINA, MARIA RAMONA DE SANT JOSEP	1753-1837	Su (Solsona)-Mataró	OCD, Immaculada Concepció de Mataró	- Epist. - Crònica conv.	- Català - Castellà	
BLANCA DE JESÚS, SOR	XVI-XVII	Alacant-L'Olleria	OSA, Sant Josep i Santa Anna de l'Olleria.	Biog.		Coneg. per ref.
BOIX, ISABEL	/l. 1619	Barcelona		P. Cert.	Castellà	
BOIXADORS, JERÒNIMA DE	a. 1554- 1562	?-Vallbona de les Monges	OCist, Santa Maria de Vallbona de les Monges	P. Conv.	Català	
BOJONS SALA, CECÍLIA DE JESÚS MARIA	1665-1734	Vic	OCD, Santa Teresa de Vic	Epist. Esp.		V.I.
BOJONS SALA, TERESA DE SANT JOSEP	1652-1713	Vic	OCD, Santa Teresa de Vic	Epist. Esp.		V.I.
BONASTRE, SOR SERAFINA ANDREA	1571- 1649	València	Ocarm, Encarnació de València (fund. Saragossa)	- Vid. Esp. - Tract. Esp.	Castellà	V.I.
BONET, SOR JUSTA	/l. 1651	Perpinyà	OP, Santa Caterina de Sena de Perpinyà	P. Lim.	Castellà	
BORJA I ARAGÓ, SOR JOANA BAPTISTA	?-1568	Gandia	OSC, Santa Clara de Gandia	- Tract. Esp. - Epist.	Castellà	-Des. - Ed.
BORJA I ARAGÓ, LLUÏSA	1520-1560	Gandia-Pedrola (Aragó)	Noble	- Tract. Esp. - Epist.	Castellà	-V.I. - Ed..
BORJA I ARAGÓ, SOR MARIA DE LA CREU	1513-1569	Gandia	OSC, Santa Clara de Gandia	- Epist.	Castellà i italià	Ed.
BORJA I CASTRE PINÓS, SOR JOANA DE LA CREU	1535-1601	Gandia-Madrid	OSC, Santa Clara de Gandia	Tract. Esp.		Des.
BORJA I CASTRE PINÓS, SOR MARIA GABRIELA	?-1590/1593	Gandia	OSC, Santa Clara de Gandia	Epist.	Castellà	Ed.
BORJA I CENTELLES, SOR ISABEL MAGDALENA	1559-1611	Gandia	OSC, Santa Clara de Gandia (fundadora Lleó)	Epist.	Castellà	Ed.
BORJA I ENRÍQUEZ, SOR FRANCESCA DE JESÚS	1498-1557	Gandia	OSC, Santa Clara de Gandia (fund. Madrid)	- Tract. Esp. - Epist.	Castellà	Ed.
BORJA I MANUEL, SOR JOANA BAPTISTA	ca. 1560-1611	Gandia	OSC, Santa Clara de Gandia	Biog. (copista)		Coneg. per ref.

BOSCANA	<i>fl.</i> 1601	Barcelona		P. Cert.		Des.
BOSC, SOR ANNA MARIA	<i>fl.</i> 1651	Perpinyà	OP, Santa Caterina de Sena de Perpinyà	P. Lim.	Castellà	
BOSC, SOR JERÒNIMA	<i>fl.</i> 1627	Perpinyà	OP, Santa Caterina de Sena de Perpinyà	P. Lim.	Català	
BRONDO I PUIGDORFILA, ELIONOR	<i>ca.</i> 1748-1819	Palma	OP, Santa Caterina de Palma	P. Conv.	Castellà	Des.
BRU I GRANOLLACS, ELEONOR	<i>fl.</i> 1643	Barcelona		P. Conv.		Des.
CABANYES I SINISTERRA, ADRIANA	<i>fl.</i> 1618	Barcelona		P. Cert.	Català	
CABEÇA, PAULA AGNÉS	1608-1661	Barcelona	Beata de la Companyia de Jesús de Barcelona	- Vid. Esp. - Tract. Esp. - Biog.	Castellà /Català ?	- Des. - Des. - Coneg. per ref.
CAHUÉ ABRIL, EULÀLIA DEL SANTÍSSIM SAGRAMENT	1769-1828	Mataró	OCD, Immaculada Concepció de Mataró	-Biog. (copista) -Cròn. conv.		Coneg. per ref.
CALDERS, FRANCESCA	<i>fl.</i> 1643	Barcelona		P. Cert.		Des.
CAMPS, EULÀLIA	<i>fl.</i> 1643	Barcelona		P. Cert.		Des.
CAPERÓ DURAN, MARIA DEL (SANTÍSSIM) SAGRAMENT	<i>ca.</i> 1657-1735		OSA, Corpus Christi de València	Necrologia del convent		Coneg. per ref.
CARDONA I, CATERINA DE	1519-1577	Barcelona	Eremita	Vid. esp. (dictada)	Castellà	Ed.
CARDONA II, CATERINA DE	<i>fl.</i> 1601	Barcelona	Noble	P. Cert.	Castellà	
CARDONA, SOR ELENA DE	<i>fl.</i> 1596-1614	Barcelona	OP (?), Nostra Senyora dels Àngels de Barcelona (fund. Vic ?)	P. Cert.	Castellà	
CARLET, ÀNGELA	XVI	València	Noble	- Epist. - Oracions	Llatí?	Des.
CARO SUREDA, SOR MARIA PASQUALA	1768- 1827	Palma-València	OP, Santa Catalina de Sena de Palma	P. Conv.	Castellà	Coneg. per ref.
CASES, CATERINA DE	✠ 1701	Ulldecona	OFM (terc.)	-Vid. Esp.		Coneg. per ref.
CASTRO, JERÒNIMA	<i>fl.</i> 1626	Barcelona		P. Cert.		Des.
CASTRO I SARMIENTO, AGNÉS DE	<i>fl.</i> 1603	Tortosa?		P. Lim.	Castellà	
CATERINA DE LA SANTÍSSIMA TRINITAT, SOR	1602-1672	Benigànim-València	ORSA, de Santa Úrsula, de València	- Vid. Esp. - P. Conv.		Des.
CENTELLES, HIPÒLITA DE	<i>fl.</i> 1614	Barcelona		P. Lim.	Castellà	
CERVATÓ, ANNA	XVI	València	Erudita	- Epist.	Llatí	Coneg. per ref.
CIVIT LLOBERA, MARIA TECLA	1683-1761	Rocafort de Queralt- Valls	Noble	Notes i remeis		Coneg. per ref.
CLARINA COLOMER, MADRONA	1688- 1744	Barcelona	OSA (terc.)	- Vid. Esp. - Epist. Esp.	Català	VI.
COLLARÉS FABRA, SOR CECÍLIA	a. 1651-?, d. 1682	Vinça-Perpinyà	OP, Santa Caterina de Sena de Perpinyà	P. Lim.	Castellà	
COLLARÉS FABRA, SOR MARIA TOMASA	<i>fl.</i> 1627	Vinça-Perpinyà	OP, Santa Caterina de Sena de Perpinyà	P. Lim.	Català	
COMELLA, JOAQUIMA	a. 1776/78-d. 1800	Madrid-Barcelona?	Filla dramaturg	Teatre	Castellà	Coneg. per ref.

CÒNPTER I DE SAGARRIGA, ISABEL	1632-1653	Perpinyà	OSA, Sant Salvador de Perpinyà	P. Lim.	Català	
CONRADO, GERTRUDIS	a. 1786-1832	Palma	Noble	- Teatre - Poesia	Castellà	Coneg. per ref.
CORS, SOR AGNÉS	a. 1608-1617	Barcelona	OSC Cap, Santa Margarida la Reial de Barcelona	- Biog. - Crònica conv.	-Castellà - Català	Des.
CORTS HERNÁNDEZ, CECÍLIA DEL NEN JESÚS	1606-1689	Barcelona-Mataró	OCD, Immaculada Concepció de Barcelona (fund. Mataró)	Biog..	Castellà?	Coneg. per ref.
CUNYAT I SERRA, MARIANA	1750- d. 1808?,	Benifairó de la Vall d'ign	Beata	- Vid. Esp. - P. Conv.	Castellà	Ms.
ÇAFONT, FELÍCIA	fl. 1643	Barcelona		P. Cert.		Des.
ÇAROVIRA, DOROTEA	a. 1586-d. 1644	Barcelona	OSC, Santa Clara i Sant Antoni de Barcelona	Vid. Esp.	Català	Coneg. per ref.
DALMAU PUIGGARÍ, LUCRÈCIA	a.1584- 1625	Barcelona	Noble	P. Cert.	Castellà	
DESCAPÉS DE MONTORNÉS I CAULELLES, SOR MARIA DE JESÚS	1602-1668	Palma	OCD, Santa Teresa de Jesús de Palma	Crònica conv.	Castellà	Coneg. per ref.
DESVALLS ÀRDENA, MARIA FRANCESCA DE JESÚS	1758-1809	Barcelona/Mataró	OCD, Immaculada Concepció de Mataró	Epist. Esp.		Ed.
DESVALLS VERGÓS, SOR MANUELA	?-1743	El Poal/Vallbona de les Monges	OCist, Santa Maria de Vallbona de les Monges	Textos polítics		Des.
DOMENGE, ANNA	1570- d. 1619	Perpinyà	Beata i OP, Santa Caterina de Perpinyà	Vid. Esp.	Castellà	Ed.
DOMÉNEC POU, TERESA DE SANT FRANCESC	1729-1811	Vic	OCD, Santa Teresa de Vic	Epist. Esp.		Des.
DOMÈNEC I SUNYER, CATERINA	fl. 1651	Perpinyà		P. Lim.	Castellà	
DOMÈNEC, SERAFINA	fl. 1650	València	OSC, Santíssima Puritat de València	P. Cert.	Castellà	
DOT PRAT, ROSA	1769-1841	Manlleu-Valls	Noble	Epist.	Català?	Coneg. per ref.
DUC VINAMONTE, TERESA [ANAGRAMA]	fl. 1737	València		P. Lim.	Castellà	
EGUAL, MARIA	1655- 1735	Castelló de la Plana / València	Noble	- Teatre. - Novel·la - Poesia	Castellà	Ed.
ENRÍQUEZ, JOANA O TERESA	fl. 1614	Barcelona		P. Cert.	Castellà	
ERILL, ISABEL AGNÉS	a. 1604-1665	Barcelona	Noble	P. Cert.	Castellà	
ERILL, MARIA D'	fl. 1656	Barcelona		P. Cert.	Castellà	
ESCALÀS, FRANCESCA	fl. 1619	Barcelona		P. Cert.	Castellà	Des.
ESCOLANO VILLARRASA, FELÍCIA	fl. 1641	València		Epist.		Coneg. per ref.
ESCRIVÀ D'IXAR I MONSORIU, MARIANA	1670-?, 1730	València	Noble	Poesia	Castellà	
ESPARÇA, JOSEPA MARIA	fl. 1643			P. Lim.	Castellà	
ESPERANÇA DE CRIST, SOR	1671-1746	València	OCD, Sant Josep de València	Vid. esp.		S.I.
ESPLUGUES,	?-1738	Artà	OFM (terc.)	-Tract. Esp.	Castellà	Des.

MARGARIDA				- P. Conv. -Tract. gram., filos. i teol..	i català	
ESQUERDO, ALEXANDRA LEÒNCIA	a. 1603- d. 1626	Lleida?/ València?	Noble	P. Cert.		Des.
EULÀLIA DEL SANTÍSSIM SAGRAMENT			OCD, Immaculada Concepció de Mataró	Copista		Coneg. per ref.
FÀBREGUES CASES, ANNA MARIA DE JESÚS	1638-1693	Barcelona-	OCD, Immaculada Concepció de Barcelona (fund. Mataró, Reus, València i Lleida)	Epist. (amb cròn. conv.).	Castellà	Ed.
FELIU, SOR TERESA ANTÒNIA	fl. 1761	València	OSC, Santíssima Trinitat de València	Epist. Lim.	Castellà	
FERRAN, SOR JOANA	fl. 1614	Barcelona	Religiosa	P. Cert.	Castellà	
FERRER, SOR JÚLIA	?-1650	València	OP, Santa Caterina de València	Biog.	Castellà	Des.
FERRER XIMENO, SOR MARIA DE SANTA CLARA	1737-1805	Russafa (València)	OSC Col Nostra Senyora dels Àngels de Russafa	- Vid. Esp. - P. Conv.	Castellà	S.I.
FIGUEROA, SOR ÀNGELA	fl. 1610	Castelló de la Plana- València	OSC, Jerusalem de València	Epist. esp.		Des.
FIGUEROLA	fl. 1601	Barcelona	(«Dama»)	P. Cert.		Des.
FIGUEROLA, MARIA	fl. 1650	València	OSC, Santíssima Puritat de València	P. Cert.		Des
FONTANELLA, SOR CONTESINA	1618-1696	Barcelona	OP, Nostra Senyora dels Àngels de Barcelona	P. Lim.	Castellà	
FONTELLES	fl. 1601	Barcelona		P. Cert.		Des.
FRANCESC I ESCURPI, SOR MARIA ISABEL	1715-1788	Riudecanyes- Barcelona	OP, Nostra Senyora dels Àngels de Barcelona	P. Conv.		Des.
FUMISLERRIS I BAIONA, PSEUDO- FRANCESCA	fl. 1635			P. Lim.	Català	
GABRIELA DE LA PRESENTACIÓ, SOR	✠ 1642	Oriola- València	OP, Santa Caterina de València	Vid. Esp. (dictada)	Castellà	Des.
GALLARD FERRANDO, SOR MARIA DE JESÚS	1612- 1677	Oliva-Dénia- Xàbia	OSA, convent de Dénia	Vid. Esp. -Tract. Esp.	Castellà	V.I.
GALARZO PUIG, SOR MARIA MAGDALENA DEL SANTÍSSIM SAGRAMENT	1705-1782	Alcalà del Xivert-Vila- real	OP, Corpus Christi de Vila-real	Llibre de dífunes	Castellà	Des.
GALÉS, JERÒNIMA DE	a. 1556-1587	València	Impressora	- P. Lim. - Epist. Lim. (atrib.)	Castellà	
GARCIA ABRIL, SOR JOSEFA MARIA	1673- 1743	València / Castelló de la Plana	OSC Cap, Puríssima Sang de Crist i Gloriós Sant Josep de Castelló	- Vid. Esp. - Epist. Esp.	Castellà	Des.
GARCIA SEMPÈRE, SOR JERÒNIMA	1610- ?, 1654	Carlet- València	OSA, Sant Julià de València	Epist.		Des.
GARRET PUIGSERVER, MARGARIDA	?-1597	Arenys (Ribagorça)- Montblanc	OSC, Santa Isabel de Barcelona.	Tract. Esp.	Castellà	Des.
GAVALDÀ SIMÓ, MARIA DEL SOCORS ANTÒNIA	1699-1723	Reus	OCD, Immaculada de Reus	Epist. Esp.	Castellà	Ed.

(MARIA ANTÒNIA DE L'ESPERIT SANT)						
GERTRUDIS BERNADA, SOR	f. 1735	Barcelona	OSC, Santa Isabel de Barcelona	Epist. Lim	Castellà	
GERTRUDIS MARIA DE LA SANTÍSSIMA TRINITAT, SOR	1660-1734	Elx-Crevillent-Cocentaina	OSC, Nostra Senyora del Miracle de Cocentaina.	Vid. Esp.	Castellà	Coneg. per ref.
GRANOLLACS BLANES, CLARA DEL SANTÍSSIM SAGRAMENT	1591-1648	Vic-Barcelona	OCD, Immaculada Concepció de Barcelona	P. Conv.	Castellà	
GRIMAU DE LLUPIÀ, GRAÏDA O AGRÀIDA	ca. 1560-1614	Barcelona	OMSJ, Santa Maria de Jonqueres de Barcelona	- P. Lim. - P. cert.	Castellà	
GRIMAU, MARIA DE	f. 1656	Barcelona		P. Cert.	Castellà	
GUARDIOLA I IVORRA, JOANA DE	f. 1615	Barcelona		P. Lim.	Castellà	
GUBERT I D'AGUILAR, CATERINA	f. 1627	Vilafranca de Conflent-Perpinyà	OP, Santa Caterina de Sena de Perpinyà	P. Lim.	Català	
GUILLEM, VEN. MARIA JOANA	1575-1607	Oriola	OSA, Sant Sebastià Màrtir d'Oriola	Epist. Esp.	Castellà	V.I.
HENARES, LLLUÏSA D'	f. 1626	Barcelona		P. Cert.		Des.
HENARES, MARIA D'	f. 1626	Barcelona		P. Cert.		Des.
HERÈDIA, SOR JACINTA D'	1621	València		P. Cert.	Castellà	
HERÈDIA I ADUART, NOFRA ISABEL D'	1566-1621	Tortosa	Noble	P. Lim.	Castellà	
HERÈDIA I LLINYADER, JERÒNIMA D'	a. 1593-1622	Ulldecona-Viladercanes	Noble	P. Lim.	Castellà	
IVARS, SOR JERÒNIMA CLARA	XVII	Palma - Gandia	OSC, Santa Clara de Gandia	Obres per al cor, escrits variats		Coneg. per ref.
IVORRA I MECA, ANNA (ANNA IVORRA I RASET)	a. 1601-d. 1654	Barcelona	Noble	- P. Cert. - P. Lim.	Castellà	
JAHÉN, SOR MARIA JACINTA DE	f. 1627	Perpinyà	OP, Santa Caterina de Sena de Perpinyà	P. Lim.	Castellà	
JOAQUIMA DE LA CREU, VEN.	1687-1756	Pego/València	OFM (terc.)	- Vid. Esp. - P. Conv.		Des.
JOANA DE SANTA GERTRUDIS, SOR	ca. 1651	Olleria	OSA, Sant Josep i Santa Anna de l'Olleria	Biog.		Des.
JORI	f. 1601	Barcelona	Donzella noble («noble doncella»)	P. Cert.		Des.
JOSA I CARDONA, ISABEL DE	a. 1534-d. 1542?	Barcelona	OFM (terc.)	- Epist. esp. - Tract. esp. (atrib.)	-Castellà -Llatí	- Ed. - Des.
LARA, CATERINA DE	f. 1686	Barcelona		P. Cert.	Català	
LARA I GUZMÁN, MARIA DE	f. 1656	Barcelona		P. Cert.	Castellà	
LAURA	f. 1621	València		P. Cert.		Des.
LEONARDA	f. 1601	Barcelona		P. Cert.		Des.
LEONARDA DEL SANTÍSSIM SAGRAMENT	f. 1694	València	OCD, Sant Josep i Santa Teresa de València	Tract. Ep.		Con. per ref.
LLOBERA, PETRONELLA DE	XVII	Barcelona		P. Cert.		Des.
LLOPIS, SOR FRANCESCA	1570-1650	Alcoi-València	OFM (terc.)	Revelacions místiques		Coneg. per ref.

LLULL I CABRERA, JERÒNIMA	a. 1618-1649	Barcelona-Soneixa	Noble	P. Cert.	Castellà	
LLUPIÀ I PUIG, MARIA DE	a. 1622-1646	Girona	Noble	P. Cert.	Castellà	
LLUPIÀ I GRIMAU, MARIANA	f.l. 1656	Barcelona		P. Cert.	Castellà	
LLÚRIA I DE MAGAROLA, MARIA	1630/32-1701	Vallbona de les Monges	Ocist, Santa Maria de Vallbona de les Monges	Tract. Esp.	Català	Ed.
LLUSÀS I DE COPONS, GERTRUDIS	a. 1656-1693	Barcelona	OP, Santa Maria de Montsió de Barcelona	P. Lim.	Castellà	
LÓPEZ D'ORTEGA FRANCISCO, MARIA JOSEFA DE JESÚS	1726-1793	Vilafranca del Penedès/Barcelona	OCD, Immaculada Concepció de Barcelona	Sermó o plàtica	Castellà	Con. per ref.
LUNA ?	f.l. 1656	Barcelona		P. Cert.		Des.
LUNA, ANASTÀSIA	f.l. 1674	València		P. Lim.	Castellà	
MALDONADO DE LA CERDA, CLARA	d. 1553-1648	Oliva	Noble	- Biog. - Epist. - Anotacions	Castellà i català	Coneg. per ref.
MANÇANARES DE LA CUEVA, GABRIELA	f.l. 1658	València		P. acadèmia	Castellà	
MARC, JOANA IGNÀSIA	?-1791	Pollença-Palma	Noble	P. Seglar	Castellà	Des.
GALLARD FERRANDO, SOR MARIA DE JESÚS	1612- 1677	Oliva-Dénia-Xàbia	ORSA, de Dénia	- Tract. Esp. - Vid. Esp.	Castellà?	V.I.
MARGARIDA SANT JOAN, SOR	a. 1583- 1623	Palma-Sineu	OSA, Santa Magdalena de Palma	Epist. (biog.)	Català	V.I.
MARGARIT, ISABEL	f.l. 1626	Barcelona		P. Cert.		Des.
MARGARIT REQUESENS, BEATRIU	?-1552	Riba-roja del Túria	OP, Santa Caterina de Sena de València i noble	Epist.	Català?	Coneg. per ref.
MARGARITA DE L' ESPERIT SANT, SOR	1647-1719	Alacant-València	OCD, Sant Josep de València (fund. Corpus Christi de València ORSA)	- Tract. espir. - Epist. esp. - P. Conv.	Castellà?	Des.
MARIANA MANELA DE CRIST, VEN.	1666-1704/05	Oriola	OCarm (terc)	-Tract. Esp. - P. Conv.	Castellà	Coneg. per ref.
MARÍA DE SANT TOMÀS DE VILLANUEVA, SOR (NARCISA CAYCEDO ALDACO)	17...-ca. 1804	València?	OSC	Tract. Esp.	Castellà	Ed.
MARIA MATILDE DE SANT JOAN BAPTISTA	1638-1698	Tortosa	OIC, Puríssima Concepció Victòria de Tortosa	Epist. Lim.	Castellà	
MARIA DELS ÀNGELS, SOR (SALVADORA MILÀ I SACANELLES)	1731-1789	València	OSC desc, Nostra Senyora dels Àngels de Russafa	- Vid. Esp. - P. Conv.	Castellà?	S.I.
MARIANA DE SANT SIMEÓ, SOR	1571- 1631	Dénia	ORSA, Dénia i València. (fund. Almansa i Múrcia)	- Epist. Esp. - Tract. Esp. - P. Conv.	Castellà	V.I.
MARRON TERRÉ, BEATRIU	1657-1715	Barcelona	OCD, Immaculada Concepció de Barcelona	- Biog. - P. Conv. - Elog. dif.		Des.
MARTÍ FONTANELLES, TERESA DE SANT	1683-1728	Vic	OCD, Santa Teresa de Vic	Epist. Esp.		Des.

FRANCESC						
MARTÍ VILANOVA, MARIÀNGELA DE SANT JOSEP	1664-1722	Barcelona	OCD, Immaculada Concepció de Barcelona	P. Conv.		Des.
MAS, SOR MARIA LAURA	a. 1659-d.1712	Barcelona	OSC, de Jerusalem de Barcelona	P. Cert.	Castellà	
MECA DE VILANA, TERESA DE JESÚS	1592-1636	Vergós Guerrejat- Barcelona	OCD, Immaculada Concepció de Barcelona	P. Conv.	Castellà	
MENDOÇA, DOROTEA DE	f.l. 1622	Barcelona		P. Cert.	Castellà	
MILLÀ I MONTOLIU, SOR MANUELA DE SAN VICENTE FERRER	ca. 1739-1824	Vila-real	OP, Corpus Christi de Vila-real	Elog. dif.		Des.
MIR I MARC, TERESA	1681-1764	Olot/Castell ó d'Empúries	Beata	Vid. Esp.	Català	Ed.
MOLERA, SOR TEODORA	f.l. 1643	Barcelona		P. Cert.		Des.
MONTARGULL, SOR ELENA	f.l. 1608		OSC, Santa Clara de Tortosa	P. Conv		Des.
MÓRA I XAMMAR, EULÀLIA DE LA CREU	1669-1725	Barcelona	OCarm, Encarnació de Barcelona	Vid. Esp.	Castellà	Ms.
MORELL, JULIANA	1594-1653	Barcelona/A vinyó	OP, Santa Pràxedes d'Avinyó	- Tract. Esp. - Vid. esp. - Traducció regla Sant Agustí. - Cròn. Conv.	Francés Llatí	Coneg. per ref.
NAVARRO, ROSA	f.l. 1743	València	OCist, Gratia Dei de València	Epist. Lim	Castellà	
NEBOT I COSCOLLÀ, SOR JOSEFA	1750-1773	València- Bocairent	OSA, Nostra Senyora dels Dolors i dels Sants Reis de Bocairent	- Vid. esp. - P. Conv.	Castellà	Ms.
NICOLAU I VIVER, SOR MARIA	?-1787	Borriana- Vila-real	OP, Corpus Christi de Vila-real	Cron. Conv.		Des.
NOGUERA, SOR MARTA	1774- 1830	Manresa - Barcelona	OSC Cap, Santa Margarida la Reial de Barcelona	Vid. Esp.	Català	Ms.
OLLERA	f.l. 1619	Barcelona	Donzella («hermosa doncella»)	P. Cert.		Des.
OLZINA- VILALLONGA DE VILANOVA, REGINA DE JESÚS MARIA	1664-1744	Barcelona	OCD, Immaculada Concepció de Barcelona	Epist.		- Des.
OMS, MARIA D'	f.l. 1656	Barcelona	Noble	P. Cert.	Català	
ORRI PASTORS, SOR MARIA SERAFINA	(?, a. 1712- 1752)	Girona	OSC Cap, Anunciació de Girona	Epist.	Català	Ms.
ORTÍS GIRARD, ELIONOR DE JESÚS MARIA	1577-1650	Palma	OCD, Santa Teresa de Palma	Epist.	Català	Ed.
PALLAROLS, MARIA	f.l. 1626	Barcelona		P. Cert.		Des.
PALAU SOTOMAYOR, MARIA DE LA CONCEPCIÓ	1629-1703	Perpinyà-Vic	OCD, de Jesús, Maria, Josep i Teresa de Vic	- Biog. - Cron. Conv.	Castellà	Ed. (fragm.).
PARATGES, ANNA DE	f.l. 1656	Barcelona		P. Cert.		Des.
PASTOR, SOR ÀNGELA	f.l. 1654.	San Mateo?	OSA (terc.)	Tract. Esp.		Des.
PERAPERTUSA I VILADEMANY, MARIA	1636- 1660	Barcelona		P. Cert.	Castellà	

PÉREZ, SOR EUGÈNIA	<i>f.l.</i> 1621	Ontinyent	OCarm, la Sang de Crist d'Ontinyent	P. Cert.	Castellà	
PIBERNAT, LETÍCIA	<i>f.l.</i> 1626	Barcelona		P. Cert.		Des.
PIFERRER, ISABEL	1814-1883	Empordà	Pagesa	Memorial.	Castellà	Ed.
PINÓS, GRAÏDA DE (GRAÏDA DE BLANES I DE TAMARIT)	<i>ca.</i> 1570-d. 1641	Barcelona	Noble	P. Cert.	Castellà	
PINÓS, MARIA GRÀCIA DE	1656	Barcelona	Noble	P. Cert.	Castellà	
PINÓS ROCABERTÍ, MARIA GRÀCIA DE SANTA TERESA,	<i>ca.</i> 1650-1705	Barcelona	OCD, Immaculada Concepció de Barcelona	P. Conv.		Des.
PLAÇA, SOR FRANCESCA	<i>f.l.</i> 1587	València	OSA, Sant Josep i Santa Tecla de València	Certificació miracles		Coneg. per ref.
PONS I DE MILÀ, SOR JOANA BAPTISTA	a. 1582-d. 1627	València, Perpinyà	OP, Santa Caterina de Sena de Perpinyà	P. Lim.	Castellà	
PONT, SOR VERÒNICA	a. 1707-1747	Palma	OSA (terc.)	Vid. Esp.	Català	Des.
POQUET, BÀRBARA	1550/1551-1630	Palma	OSA, Santa Magdalena de Palma	Biog.	Català	V.I.
PREIXANA, SOR TERESA	<i>ca.</i> 1602-1677	Barcelona	OP, Nostra Senyora dels Àngels de Barcelona	P. Cert.	Castellà	
PUIG, GUIOMAR	<i>f.l.</i> 1618	València?		P. Lim.	Castellà	
RAJADELL, TERESA	XVI	Barcelona	OSC, Santa Clara de Barcelona	Epist.	Castellà	Coneg. per ref.
REAL DE FONTCLARA, ÀGNÈS	a. 1619- 1629	Barcelona / Girona	Noble	P. Cert.	Castellà	
REQUESENS I ROÍS DE LIORI, ESTEFANIA	<i>ca.</i> 1504-1549	Barcelona / Molins de Rei	Noble	Epist.	Català	Ed.
REI FELIG, RAFAELA	1656-1693	Barcelona	OP, Santa Maria de Montsió de Barcelona	P. Cert.	Castellà	
RIALP I SAFONT, MAGDALENA	1668- 1710	Pla d'Urgell / Barcelona	OSH, Sant Maties de Barcelona	Epist. Esp.	Català	Ms.
RIBERA, SOR SUSANNA	1614-1688	Barcelona	OSC, Santa Isabel de Barcelona.	P. Cert.	Castellà	
RIBOT I RIBELLAS, JERÒNIMA	XVI	València	Noble	Epist.		Des.
RIPOLL, TERESA	<i>f.l.</i> 1643	Barcelona		P. Cert.		Des.
RIPOLL PÉREZ (JOSEFA)	<i>f.l.</i> 1640	Elx		Tract. Esp.		Coneg. per ref.
RIQUER I DE SABATER, MARIA TERESA DE	1712-1802	Lleida-Vallbona de les Monges	OCist, Santa Maria de Vallbona de les Monges	Epist.	Català	Coneg. per ref.
ROCA DE LA SERNA, I MASCARELL, MARIANA	<i>f.l.</i> 1740	València	Noble	Epist. Lim.	Castellà	
ROCA DE LA SERNA I MASCARELL, JOSEFA MARIA	1691-1733	València	Noble	Epist. Esp.	Castellà	S.I.
ROCABERTÍ SAFORTESA, MARIA DE	<i>f.l.</i> 1644-d. 1650	Peralada/València	OSA, Bell-lloc de Peralada	P. Lim.	Doble lectura català-castellà	
ROCABERTÍ I SOLER, SOR HIPÒLITA DE JESÚS	1551-1624	Barcelona	OP, Nostra Senyora dels Àngels de Barcelona	- Tract. esp. - Vid. esp. - P. Conv. - Epist. Esp. - Epist.	Castellà Català	Ed. Impresa
RODRIGO, SOR	XVII	València	OCist, Reial	Pr. Esp.	Castellà	Ms.

MARÍA TERESA			Monestir de Nostra Senyora de Gratia Dei (Saïdia)	(desafiament s espirituals)		
ROÍS DE LIORI, HIPÒLITA	1479-1546	València / Barcelona	Aristòcrata	Epist.	Català	Ed.
ROMERO, SOR BERNARDA	a. 1593-1621	València	OCist, Reial Monestir de Nostra Senyora de Gratia Dei (Saïdia)	P. Cert.	Castellà	
ROSA DE SANTO DOMINGO, SOR (MARIA ANTÒNIA ORTOLÀ)	ca. 1695- d. 1728	Senija	OP (terc.)	- Vid. Esp. - P. Conv.	Castellà	Ms
ROS DE JESÚS, VENERABLE RUFINA	1658-1697	Oriola	OFM (terc.)	- Vid. Esp. - P. Conv.	Castellà	VI.
ROSER, ISABEL	?-ca. 1556	Barcelona	Protectora Ignasi Loiola	Epist. Esp.	Castellà	Ed.
RUBÍ SABATER, MARIA DE SANT JOSEP	ca. 1642-1694	Barcelona	OCD, Immaculada Concepció de Barcelona	- Biog. - Epist.		Coneg. per ref.
RUIZ I GUILL, SOR BEATRIU ANNA	1666-1735	Guardamar de Segura	OSA (terc.)	- V. Esp. - P. Conv. - Tract. Esp. (dictat)	Castellà	VI.
SABATA DE MERCADER, ÀNGELA	XVI	València	Noble			Desap.
SAMSÓ, ARTEMÍSIA	f.l. 1622	Girona	Noble	P. Cert.	Castellà	
SAMSÓ, MARIA	f.l. 1622	Girona	Noble	P. Cert.	Castellà	
SÀNCHEZ, SOR ÀNGELA	f.l. 1608	València	OP, Santa Caterina de Sena de València	P. Cert.	Castellà	
SANS I PUIG, MARIA	f.l. 1656	Barcelona	Noble	P. Cert.	Castellà	
SANS NAVARRO, SOR FRANCESCA	f.l. 1622	València	Religiosa	P. Cert.		Des.
SARRIERA, ELVIRA	f.l. 1622	Girona	Noble	P. Cert.	Castellà	
SELMA, JOSEFA MARIA	ca. 1750- d. 1795	Algemesí-València-Bocairen	OSA, Esperança de València i Nostra Senyora dels Dolors i dels Sants Reis de Bocairen	- Vid. Esp. - Epist. esp. - Tract. esp.	Castellà?	Coneg. per ref.
SERRA, MAGDALENA	f.l. 1626	Barcelona		P. Cert.		Des.
SOLER, MAGINA	f.l. 1615	Barcelona		P. Lim.	Castellà	
SOLER, SOR VIOLANT	f.l. 1517	València	OSC, Santíssima Trinitat de València	Memorial.		Coneg. per ref.
TAMARIT I GUARDIOLA, ANNA MAGDALENA DE	f.l. 1615	Barcelona	Noble	P. Cert.	Castellà	
TARRÉS I FONTANELLES, SOR MARIA	f.l. 1670	Vic	OP, Santa Clara de Vic	P. Lim.	Castellà	
TEIXIDOR, SOR EULÀLIA	1712-1767	Barcelona	OP, Santa Maria de Montsió de Barcelona	P. Conv.	Castellà	
TERESA DEL CALVARI (M. ÀNGELA ASTORC?)	f.l. 1614	Barcelona	OSC Cap de Saragossa.	P. Cert.	Castellà	
TERRÉ GRANOLLACS, ESPERANÇA DE JESÚS	1637-1722	Barcelona	OCD, Immaculada Concepció de Barcelona	Biog.		Coneg. per ref.
TERRÉ GRANOLLACS, TERESA DE JESÚS	1637-1729	Barcelona	OCD, Immaculada Concepció de Barcelona	Epist.	Castellà	Coneg. per ref.

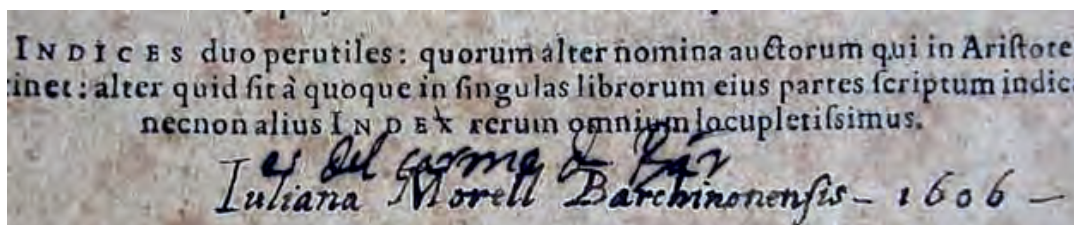
TOLEDO, FRANCESCA DE	XVII	Barcelona		P. Cert.	Castellà	
TOMÀS I GALLART, CATERINA	1531-1574	Valldemossa / Palma	OSA, Santa Magdalena de Palma	Epist.	Català	Coneg. per ref.
TORRELLA, SOR ÚRSULA	?-a. 1614	Aiora	OP (terc.)	Epist.	Castellà	Des.
TRILLES, ISABEL (ISABEL DE JESÚS MARIA)	a. 1661- d. 1666	València	Beata de la Companyia de Jesús de València	-V. Esp. - P. Conv.	Castellà	
TRINCARES, ROSA [ANAGRAMA DE NARCISA TORRES]	a. 1732-d. 1734	València		P. Lim.	Català	
VALLS SANCLIMENT, MAGINA	a. 1630- 1632	Barcelona	OP, Santa Maria de Montsió de Barcelona	P. Lim.	Castellà	
VECIANA PASTORET, JOSEPA	1798- 1843	Valls/ Tarragona	Noble	Epist.		Desap.
VICENTA MARIA DE L'ESPERT SANT, SOR	1646- 1705	Vistabella / València	OP, Santa Maria de Betlem de València.	- Memorial. - Biog.	Castellà	
VIGURÓS I BOSCH, ISABEL	/l. 1627	Illa / Perpinyà	OP, Santa Caterina de Sena de Perpinyà	P. Lim.	Català	
VILLALBA, CASILDA DE	/l. 1619	Barcelona		P. Cert.	Castellà	
VIRUÉS, JERÒNIMA D	a. 1523- d. 1589	València	Noble	Epist.	Castellà	Ed.
XAMMAR FERRÚS, MAGDALENA	d. 1620-d. 1639	Barcelona	Noble	P. Lim.	Castellà	
ZARAGOZÀ RICO, LLUÏSA	1647-1727	Carlet /València	OCarm (terc.).	-Vid. Esp. -Epist. Esp.	Castellà?	V.I.

APÈNDIX 3. Il·lustracions

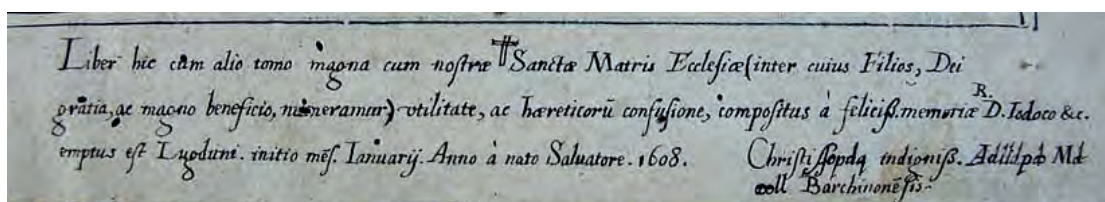
Il·lustració 1. Identificació de la signatura de Jerònima A. B. Virués (València, a. 1523- d. 1589) en un document notarial. Font: Gimeno Blay (1993: 94).

REFLACIÓN DE LAS MUJERES ALFABETIZADAS DE LAS QUE SE HAN LOCALIZADO MUESTRAS DE ESCRITURA							
N.º	Datación	Nombre	Estado civil	Profesión	Actividad administrativa	Texto	Lengua
1	19-V-1519	Cecilia Mescua	—	—	Escribe por su hija	Suscripción	Catalán
2	26-XI-1525	Joana Cetina	Eclesiástica	Abadesa	Cobro pensión en nombre monasterio	Albarán	Catalán
3	24-III-1530	Jerónima Marzilla	Casada	—	Procuradora marido. Censal.	Albarán	Catalán
4	30-X-1534	Yolant Serra y Centelles	Casada	—	Procuradora marido. Censal.	Albarán	Catalán
5	2-III-1537	Jerónima Adert y de Torres	Viuda	—	Cesionaria Paborde Almoína. Censal.	Suscripción	Catalán
6	4-IV-1550	Jerónima Mey	Casada	Impresora	Impresos	Albarán	Castellano
7	16-I-1556	Angela Vidala	Casada	—	Proc. marido	Albarán	Catalán
8	23-IV-1563	Menciana Costa	—	—	Venta trigo	Albarán	Castellano
9	22-III-1580	Jerónima Torres y de Ribelles	—	—	Consignataria censal	Suscripción	Catalán
10	1-II-1586	Angela Querol	—	¿Especiera?	—	Albarán	Catalán
11	2-I-1588	Juana Fucjo y Aguilar	Viuda	Especiera	Drogues	Suscripción	Catalán
12	3-III-1589	Jerónima Virués	Doncella	—	Ultima soldada del padre	Suscripción	Catalán
13	23-V-1593	Marquesa de Antist	—	—	Cobra por su hermano confesor Hospital	Suscripción	—
14	5-XII-1593	Gràcia Tudela	—	—	...part de paga de major quantitat...	Albarán	Catalán
15	19-VII-1594	Leonor de l'Ort y Tagell	—	—	Cesionaria Domingo Vidania, beneficiado Hospital	Suscripción	Catalán
16	24-I-1595	Joana Angela Falcó y Gasca	Viuda	—	Censal	Suscripción	—

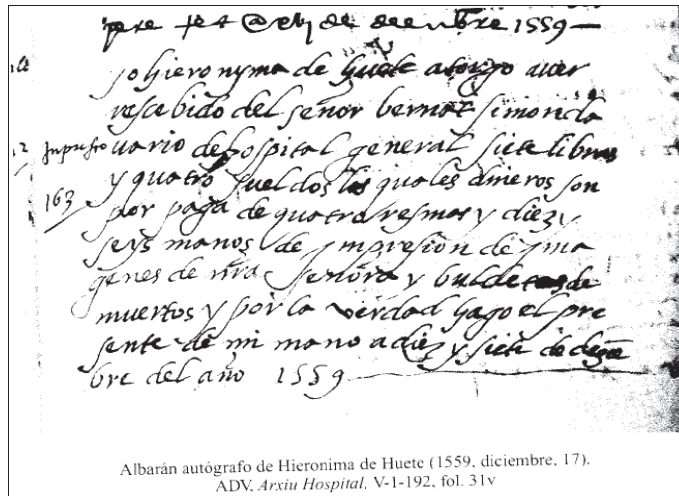
Il·lustració 2. Anotació de la possessió de l'imprés: «Juliana Morell Barchinonensis, 1606». Juliana Morell (Barcelona, 1594- Avinyó, 1653). Font: BD Antics Possedors BUB.

Il·lustració 3. A la portada, una nota de compra manuscrita en llatí, amb data del 1608: «Liber hic cum alio tomo... emptus est Lugduni initio me[n]s[is] Ianuarij. Anno à nato Salvatore. 1608. Christi...(?) indigniss[imae] Iuliana Morell Barchinone[n]sis [em]mascarat: Iuliana Morell]». Font: BD Antics Possedors BUB.

II Il·lustració 4. Albarà autògraf de Jerònima Galés. Font: Gimeno Blay (1993: 100).

II Il·lustració 5. Detall de la peça de Francesca de Fumislerris i Baiona transcrita al Jardí de ramelleres (a. 1635). Font: BAB.

D E C I M A S.

Consagralas al Autor del libro su padre,
Madalena Xammar su hija.

DE tu asunto la beldad
descuella (ò padre y señor)
del Derecho sobre la flor
de la docta Antigüedad:
norma a la Barbaridad
el mas docto antiguo fue;
pero en tu asunto se ve
mas que admirar, pues has dado
al docto luez, y Abogado
norma, ley, preceptos, fe,
En ternuras de cristal
mis dos ojos resoluia,
en el tiempo que advertia,
que era tu vida mortal:
mas ya cesó esse raudal
de fomentar en mis ojos
tan amorosos enojos,
desde que tu libro ví,
pues te rinde en el a tí
la Eternidad mil despojos.
Tus obras seran de oy mas
antidoto del oluido,
en ellas tendrá esculpido
el tiempo quanto le das:
quede pues la imbidia atrás
al rayar de tu doctrina,
porque ya a tu frente inclina
zonas de laurel la fama,
y a tu docta prenda aclama
de la mayor palma dina.

DE LA MISMA AL MISMO.

L I T R A S.

DE las nueve requiero
todo el coro, que es corta vna Talia,

en tanto que veneno
(ò padre) tu saber, con voz no mia,
pues ya el comun emplea
de la fama te sirue de tropheo.

La Eternidad aspira
à ser bronze que graue en sí tus glorias,
ya la embidia retira
sus pendones blandiendo a tus victorias,
y en tus obras empieza
à lograr timbre eterno tu destreza.
Serà padron de sciencia
si ya obelisco no, ò dota columna,
la obra de tu sapiencia,
con parabien inmenso de fortuna,
y tus letras tan bellas,
que pondran ambicion a las estrellas.

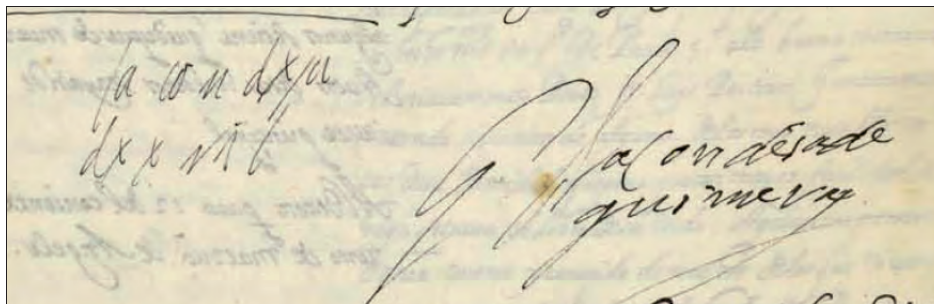
DE LA MISMA.

C A N C I O N.

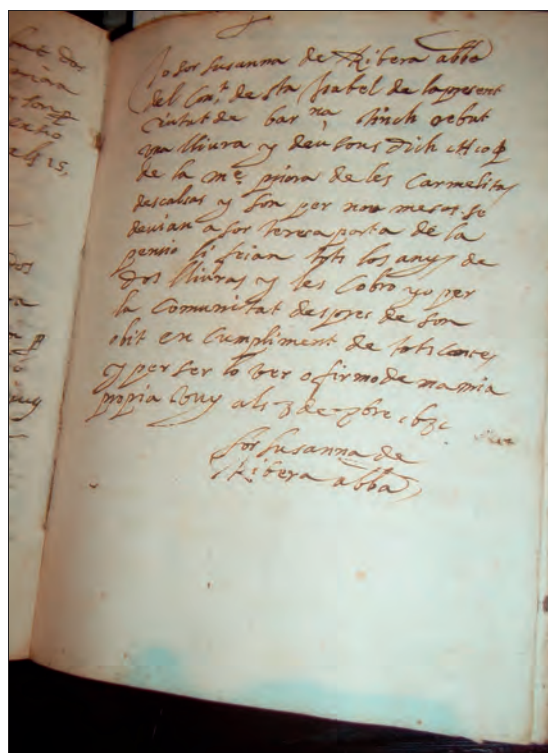
MI Parnaso Amor seas
prodigo de còcetos armoniosos,
ya que mi plectro empleas,
y a mi canto das rumbos amorosos;
que en lances tan dichosos,
y en empeño tan pio,
justo es sea el Amor Parnaso mio.
Que dirè que le quadre
a la candida luz de tu doctrina,
(dulce amoroso padre)
fino que entre sutil y cristalina
es de tanto honor dina,
que pone en suspensiones
de la mas dota fama los blafones.
Ajente la sapiencia,
quando tropheos tantos le ocasionas,
pues gana a competencia
por tu favor tropeles de coronas,
y a las celestes Zonas
suba el doto sonido,
à pesar de la imbidia y del oluido.

INDEX

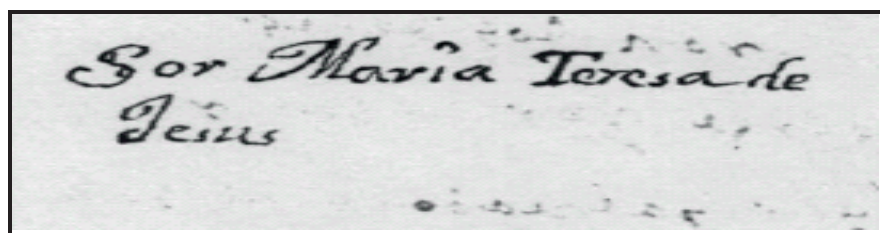
Il·lustració 7. Detall de les signatures de la comtessa de Guimerà (Isabel Agnès d'Erill) i de la comtessa d'Erill (Cecília de Sentmenat i d'Alertorn) en les actes de l'*Academia Pítima contra la ociosidad*, 1608. Font: BDH (BNM). Ms. 9396, f. 5.

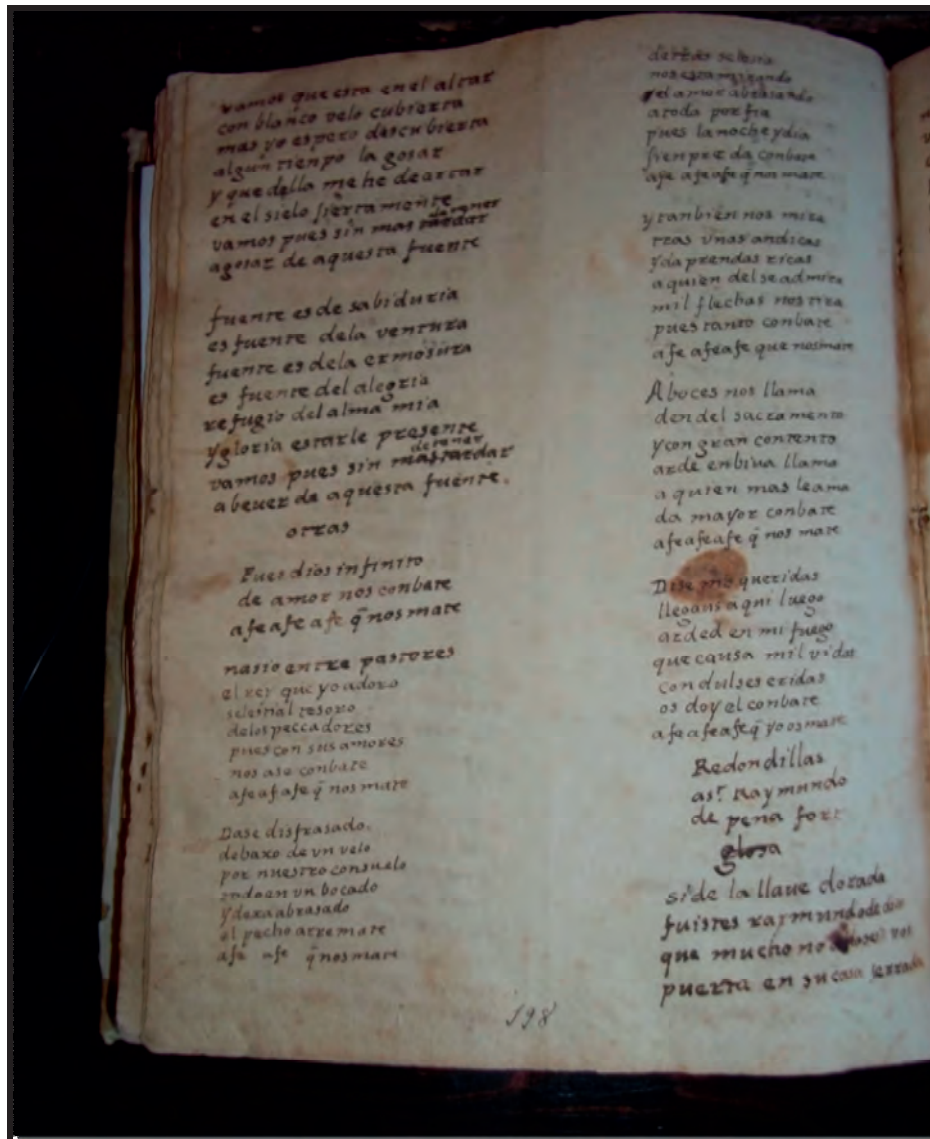
Il·lustració 8. Document signat de la mà de sor Susanna Ribera, priora. Font: ACCDB.

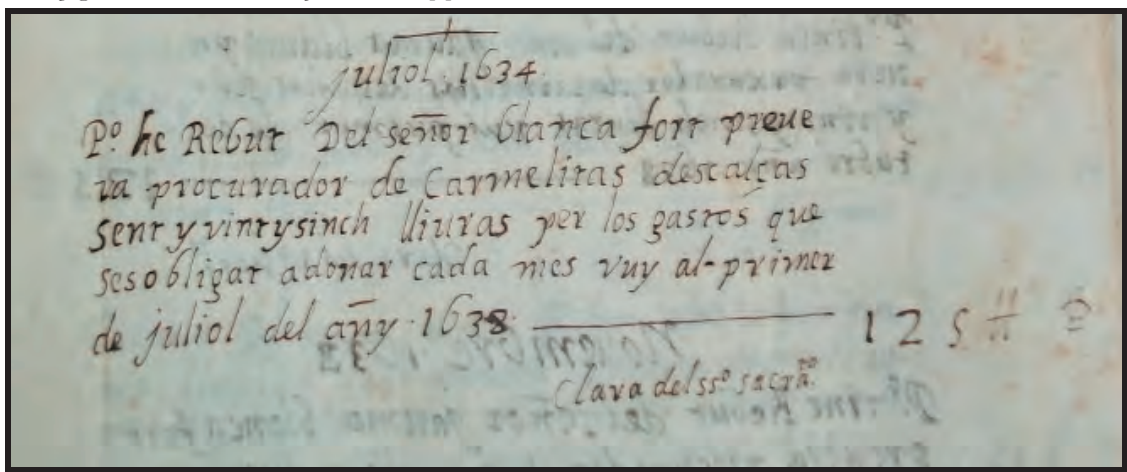
Il·lustració 9. Detall de la signatura de Sor Maria Teresa de Jesús d'Agramunt Toledo (València, 1664-Vila-real, 1728). Font: AMVi, *Llibre de professions*.

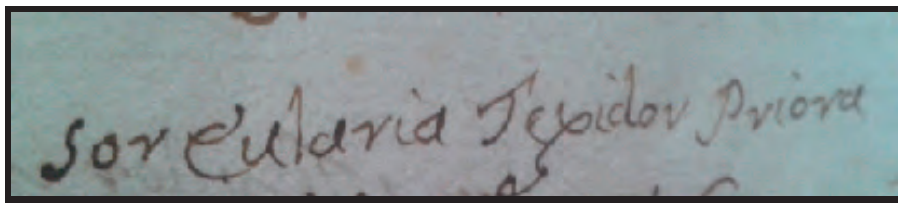
II Il·lustració 10. Còpia de composicions feta per Clara del Santíssim Sagrament. Font: ACCDB.

II Il·lustració 11. Rebut amb data de 1634, signat per la priora Clara del Santíssim Sagrament. Font: ACCDB, Recibo y gasto, nº 2. Des de 1638 fins a 1665, [1].

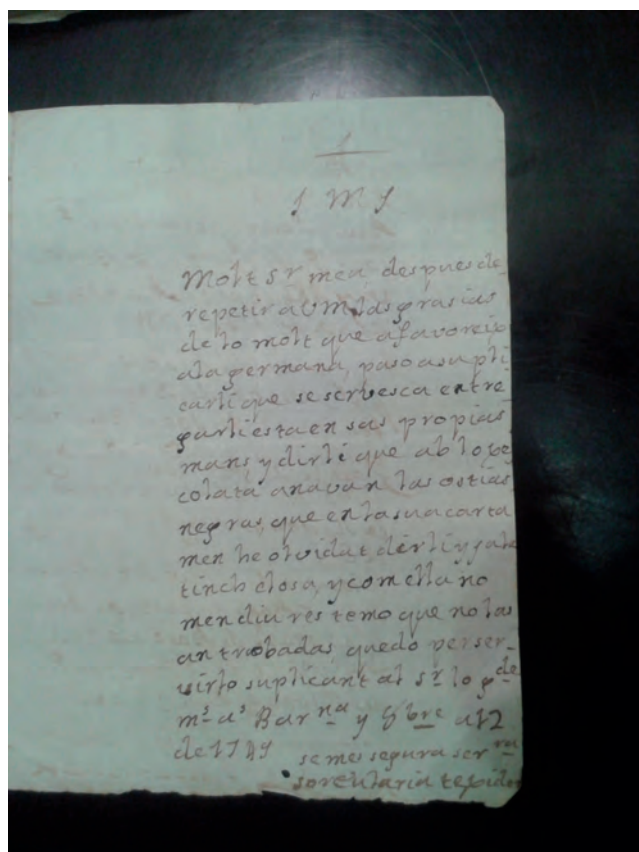

Il·lustració 12. Detall de la signatura de sor Eulària en documentació conventual. Font: ADM.

sor Eulària Tejedor Priora

Il·lustració 13. Carta d'Eulària adreçada a la germana Alamanda. Font: AHSCP.

M. M.

Molt s' m' en després de
repetir al M. M. de gràcies
de lo molt que a favor de
da germana, passava a supli-
carli que se servisca entre
gants en ses propies
mans y dirli que ab lo pe-
cobata anava a las ostias
negras, que en la sua carta
men he olvidat de dirli y pa-
tinch a losa y com ella no
men dia res temo que no ha-
an trobadas quedo per ser-
virto suplicant al Sr. lo p.
m. a' Bar^{na} y G^{bre} a 22
de 1784 se me asegura ser
sor Eulària Tejedor

Il·lustració 14. Retrat de sor Hipòlita de Jesús i Rocabertí (Barcelona, 1551-1624). Sor Hipòlita hi apareix, ploma en mà, amb piles dels seus llibres, els títols dels quals es poden llegir al llom. Font: *Libro tercero de la Vida* (1685) i a d'altres obres de l'autora.

TESI DOCTORAL

**«EN VERS VULL DESAFIAR...».
LA POESIA FEMENINA A L'ÀMBIT
CATALÀ (SEGLES XVI-XVIII).
EDICIÓ CRÍTICA**

Vol. II

VERÒNICA ZARAGOZA GÓMEZ

TUTOR: PEP VALSALOBRE PALÀCIOS

2015

TESI DOCTORAL

TÍTOL

«En vers vull desafiar...». La poesia femenina a l'àmbit català (segles XVI-XVIII).
Edició crítica.

AUTORA

Verònica Zaragoza Gómez

TUTOR

Pep Valsalobre Palàcios

PROGRAMA

Programa de Doctorat de Ciències Humanes i de la Cultura
Universitat de Girona

Memòria presentada per optar al títol de doctora per la Universitat de Girona
2015

ÍNDEX

VOL I.	
☞ CENTRES DOCUMENTALS.....	19
☞ TAULA D'ABREVIATURES I ACRÒNIMS.....	20
☞ LLISTA DE TAULES I GRÀFICS.....	22
☞ RESUM/RESUMEN/ABSTRACT.....	23
PÒRTIC	25
a) Plantejament inicial: «A la recerca i captura de les ‘mares literàries’ escamotejades».....	27
b) Objectius de la recerca.....	29
c) La nostra investigació en el marc dels estudis actuals de la literatura femenina moderna.....	32
<i>c.1. El panorama poètic femení: una branca silenciada</i>	43
<i>c.2. Els estudis de la poesia conventual: una terra fèrtil poc llaurada</i>	45
<i>c.3. La poesia de certamen: fonts i metodologia d'estudi</i>	49
<i>c.4. Examen de la poesia laudatòria</i>	54
<i>c.5. Poesia a la premsa il·lustrada de finals de segle XVIII</i>	55
d) A propòsit de la metodologia i dels arxius consultats: possibilitats de les fonts.....	55
e) Problemàtica inherent a la recerca en la literatura i la poesia femenines modernes.....	64
f) Estructura de la tesi.....	67
PRIMERA PART. LES ESCRIPTORES MODERNES A L'ÀMBIT CATALÀ, UNA VISIÓ DE CONJUNT (SEGLES XVI-XVIII)	71
CAPÍTOL 1. El tret d'eixida: notes per a una història (pendent) de la literatura femenina moderna a l'àmbit català.....	73
1. Les primeres passes meritòries del llarg camí vers la normalització de l'escriptura femenina: el segle XVI.....	77
1.1. La intensificació de la relació de la dona amb les lletres: factors i fonts.....	77
1.1.1. Incidència del discurs humanista: l'educació femenina en el centre del debat.....	78
1.1.2. Difusió de la impremta: l'emergència d'un públic lector femení més ampli.....	86
2. De llegir a escriure: la irrupció de les escriptores com a subjecte històric al s. XVI.....	92
2.1. La producció femenina a l'àmbit català prèvia al model teresià.....	97
2.2. Patrocinadores i inspiradores de l'art i la cultura.....	98
2.3. Les autores de la primera modernitat a l'àmbit català: una realitat difusa.....	102
2.3.1. Elionor Boil (a. 1430-d. 1502), poeta del <i>Cancionero General</i> (València, 1511).....	103
2.3.2. Anna Cervató (? , fl. 1512) i Àngela de Carlet, a través de Luca Marineo Siculo... ..	104
2.3.3. Àngela Almenar i Monfort i el Col·legi <i>Na Monforta</i> (València, 1554)	106
2.3.4. Les erudites conegudes (i poc estudiades) del Principat de Catalunya.....	107
2.3.5. Les ‘humanistes’ valencianes a l'entorn de professors i poetes llatinistes.....	108
2.3.6. Altres mostres de correspondència femenina al segle XVI.....	111
2.3.7. Les escriptores vinculades a l'esfera espiritual i religiosa.....	114

2.3.8. Juliana Morell (Barcelona, 1594-Avinyó, 1653), una «humanista a destemps».....	
CAPÍTOL 2. L'esclat de l'escriptura en femení al segle XVII: Teresa de Jesús o l'espill on es miren les autores modernes. El binomi literatura femenina/literatura conventual a l'àrea catalanoparlant.....	128 131
1. Els convents femenins catalans com a «comunitats intel·lectuals».....	133
2. L'educació de les dones als segles XVI-XVIII: una assignatura pendent.....	137
3. Escoles per a noies i l'ensenyament reglat femení al segle XVII?.....	
3.1. Les funcions educatives dels convents: de la lectura a l'escriptura, tot passant per les 'labors'.....	139 145
3.2. Dades sobre l'alfabetització gràfica de les religioses: a propòsit de les fonts.....	151
3.3. Les lectures evocadores de cultura.....	
4. Escriptores i 'santes': els usos de l'escriptura (autobiogràfica) als convents catalans (segles XVII- XVIII).....	153 164
CAPÍTOL 3. Les llums i ombres de segle XVIII: l'espinesca conquesta de la 'raó'.....	164
1. Les conquestes educatives de les dones.....	171
2. Noves oportunitats educatives, nous horitzons literaris.....	
3. Les escriptores il·lustrades de l'àmbit català, baules perdudes: poetes, dramaturgues i traductores.....	172 179
4. Les pràctiques de sociabilitat femenines al segle XVIII.....	180
4.1. Tertúlies literàries i salons: el rastre d'un protagonisme femení dispers.....	186
4.2. Societats: la incorporació tortuosa de les dones en institucions reformistes.....	188
4.3. Acadèmies literàries: història d'una absència femenina.....	191
4.4. Premsa escrita: les primeres incursions femenines en un mitjà 'de masses'.....	
SEGONA PART. LA POESIA FEMENINA A L'ÀMBIT CATALÀ: AUTORES, TEXTOS I CONTEXTOS (SEGLES XVI-XVIII).....	193 195
CAPÍTOL 4. Per a l'estudi de la poesia femenina moderna: problemes i necessitats actuals.....	196
1. Vers un corpus de la poesia femenina a l'Edat Moderna.....	199
2. Llums i ombres de la recerca: una mirada a les edicions poètiques actuals.....	200
2.1. Anna Maria del Santíssim Sagrament: la mística lul·lista i (també) poeta.....	202
2.1.1. Difusió dels textos de la religiosa: manuscrits i edicions.....	203
2.1.2. La poesia de sor Anna Maria del Santíssim Sagrament, la gran desconeguda.....	204
2.2. Jerònima de Boixadors: autora dels goigs del monestir de Vallbona?.....	206
2.2.1. L'ambient cultural i literari al monestir de Vallbona als s. XVI-XVIII.....	208
2.3. Maria Eguil: una poeta entre el barroc i la il·lustració.....	
	210
CAPÍTOL 5. Per a una classificació de la poesia femenina moderna. Textos i contextos.....	211
<i>Transmissió textual manuscrita versus transmissió textual impresa.....</i>	
	217
CAPÍTOL 6. Els espais profans.....	217
1. Les primeres incursions literàries femenines a través de la poesia circumstancial.....	220
1.1. La poesia femenina laudatòria liminar.....	221
<i>Les epístoles als preliminars.....</i>	
	224

1.1.1. Les manifestacions primerenques del fenomen: els textos del segle XVI.....	
1.1.1.1. Jerònima Galés (a. 1556-València, 1584): una veu transgressora que clama contra les 'lenguas maliciosas' (1562).....	224
1.1.1.2. L'autora anònima a l'hagiografia de Lluís Bertran: l'autoritat avalada (1584).....	227 242
1.1.2. Sobre la proliferació de versos laudatoris femenins al segle XVII.....	243
1.1.2.1. Les autores del Principat de Catalunya: segle XVII.....	
1.1.2.1.1. L'univers nord-català «fronterer» de la poesia laudatòria: textos i autores.....	260 269
1.1.3. Els testimonis valencians més enllà del segle XVI.....	271
1.1.4. Poesia laudatòria femenina al segle XVIII: les cuades d'un fenomen tocat de mort	
1.2. Veus femenines a la ciutat: la concurrència de les dones als certàmens literaris dels segles XVI-XVII, plataformes d'expressió poètica circumstancial.....	272 276
1.2.1. Els certàmens literaris, elements del programa festiu de les grans urbs.....	280
1.2.2. Certàmens literaris <i>vs.</i> acadèmies d'ocasió: delimitació conceptual.....	294
1.2.3. Les participants als certàmens de l'esfera lingüística catalana.....	
1.2.3.1. Certàmens organitzats per Bernat Català de Valeriola (València, <i>ca.</i> 1592-1593).....	294
1.2.3.2. Certàmens en honor a la canonització de Ramon de Penyafort (Barcelona, 1601; València, 1602; Barcelona, 1626).....	299 307
1.2.3.3. Certamen en lloança a Domènec d'Anadó (València, 1606).....	308
1.2.3.4. Certamen en honor a la beatificació de Lluís Bertran (València, 1608)....	
1.2.3.5. Certàmens en honor a Teresa de Jesús (València i Barcelona, 1614, a la beatificació; València, 1621).....	310 326
1.2.3.6. Certamen a la beatificació de Tomás de Villanueva (València, 1619)....	
1.2.3.7. Certàmens en honor a la Immaculada Concepció (Barcelona, 1619; València, 1623; Barcelona, 1656).....	328
1.2.3.8. Certamen a la canonització dels sants Ignasi de Loiola i de Francesc Xavier, i a la beatificació de Lluís Gonzaga (Girona, 1622).....	352 358
1.2.3.9. Certamen en honor a Tomàs d'Aquino (Barcelona, 1643).....	360
1.2.3.10. Certamen en honor a santa Eulàlia (Barcelona, 1683).....	
1.2.3.11. Certamen en acció de gràcies per la Pau de Ryswick (Barcelona, 1697)	361 362
1.2.4. Les dones de l'esfera catalana a altres certàmens de la Península Ibèrica.....	362
1.2.4.1. Certamen en honor a Luis Aliaga (Saragossa, 1619).....	364
1.2.4.2. Certamen a les bodes de Felip IV i Mariana d'Àustria (Osca, 1650)....	366
1.2.5. A mode d'epíleg: la poesia femenina de certamen a l'àmbit català, reflexions.....	
1.2.5.1. Sobre la impossibilitat de reconstruir el mirall trencat: autores o dedicatàries d'una poesia de certamen <i>a la devoció?</i>	369 372
1.2.5.2. Les dones i les festes (poètiques): un camp de recerca per abordar.....	379
2. La fi d'una època: les poetes seglars i la poesia a la premsa escrita al segle XVIII.....	382
CAPÍTOL 7. Els espais sagrats. La poesia monàstica femenina dels segles XVI-XVIII.....	382
1. Gestació de l'ambient de poetització conventual a l'àmbit carmelità descalç.....	387

2. Els usos poètics monàstics a l'àmbit català: entre l'obediència i la devoció.....	388
2.1. Autores sense textos.....	389
2.1.1. Sor Caterina de la Santíssima Trinitat (València?, 1602-1672).....	390
2.1.2. Sor Elena Montargull (a. 1608).....	390
2.1.3. Teresa d'Erill (Albí, a. 1621-?, d.1640).....	391
2.1.4. Sor Esperança de Sant Pau Mani Ferrando (Mora d'Ebre, 1642-Tortosa, 1689)	
2.1.5. Sor Margarida de l'Esperit Sant Rodríguez Martínez (Alacant, 1647-València, 1719).....	392 394
2.1.6. Venerable Rufina Ros de Jesús (Oriola, 1658-1697).....	395
2.1.7. Venerable Mariana Manuela de Crist (Oriola, 1666-1704).....	396
2.1.9. Venerable Joaquina de la Creu Torrens i Gascó (Pego, 1687-València, 1756).....	397
2.1.8. Margarida Esplugues (Artà,?-?, 1738).....	398
2.1.9. Sor Maria Isabel Francesc i Escriptor (Riudecanyes, 1715-Barcelona, 1788).....	399
2.1.10. Sor Elionor del Sant Rosari (Elionor Brondo) (Palma, ca. 1748-1819).....	399
2.2. Textos coneguts indirectament.....	400
2.2.1. Sor Maria Pasquala Caro Sureda (Palma, 1768-1827).....	401
2.2.2. Sor Maria Teresa de Jesús d'Agramunt Toledo (València, 1664-Vila-real, 1728).....	402
2.2.2.1. Sor Maria Teresa impulsora del llibre de difuntes de la comunitat.....	
2.2.2.2. <i>"I pasamos por sangre y fuego..."</i> . Crònica de l'eixida de les religioses del Corpus Christi durant la Guerra de Successió (1700-1714).....	405 408
2.2.2.3. El conreu poètic al convent.....	413
2.3. Textos sense autores: l'anonímia com a marca de la literatura conventual.....	
2.3.1. Una mostra breu de poesia anònima al devocionari del convent de Santa Clara de Vic (s. XVI-XVII).....	414
2.3.2. El Cançoner poètic de les carmelites descalces de Barcelona (s. XVI-XVIII) i la tradició poètica carmelitana: entre l'originalitat i la tradició.....	417 420
2.3.2.1. La poesia en el convent de la Immaculada Concepció de Barcelona.....	422
2.3.2.2. Les llengües del Cançoner.....	424
2.3.2.3. L'univers temàtic del manuscrit.....	426
2.3.2.4. La creació del manuscrit: l'obra de les compiladores-copistes.....	428
<i>A propòsit de les copistes</i>	433
2.3.2.5. Els cicles poètics predominats: l'obra de Clara del Santíssim Sagrament.....	
2.3.2.5.1. <i>Cicle Nadalenc</i> : poesia, música, cant i representacions al servei de la devoció festiva.....	433
2.3.2.5.2. <i>Cicle als hàbits i vels</i> : poesia celebrativa per a vesticions i professions, un subgènere freqüent a la literatura monàstica femenina.....	443
2.3.2.5.3. A propòsit de la breu mostra del subgènere conventual dels desafiaments espirituals.....	450
2.3.2.5.4. Les devocions conventuals: <i>cicle hagiogràfic i cicle de festivitats del calendari litúrgic</i>	455 459
2.3.2.5.5. A propòsit de l'autoria d'aquests cicles.....	
2.3.2.6. Cicles poètics heterogenis: <i>al Santíssim Sagrament, a l'Esperit Sant, al naixement i a la Mare de Déu</i>	461
2.3.3. Un manuscrit amb poesia de les religioses caputxines: desconegut i pendent	468

d'estudi.....	
2.4. Els usos poètics monàstics més enllà del Carmel: les autores religioses de l'àrea catalana amb obra conservada.....	469
2.4.1. Sor Eulària Teixidor i Pujades (Barcelona, 1712- 1767) i el seu cançoner.....	470
2.4.1.1. Rere la pista del perfil biogràfic de l'autora.....	470
2.4.1.2. Descripció del manuscrit.....	472
2.4.1.3. Contingut i funcionalitat del manuscrit.....	475
2.4.1.4. Temes del cançoner.....	482
2.4.1.5. Les lectures de sor Eulària.....	484
2.4.2. La poesia dispersa de sor Hipòlita de Jesús i Rocabertí (Barcelona, 1553-1624): la gran mística catalana i (desconeguda) poeta.....	486
2.4.2.1. La magna i variada obra de sor Hipòlita.....	487
2.4.2.1.1. Manuscrits.....	488
2.4.2.1.2. Impresos.....	489
2.4.2.1.3. Altres escrits de sor Hipòlita inclosos en obra aliena.....	494
2.4.2.2. La retòrica de la <i>humilitas</i> de sor Hipòlita.....	495
2.4.2.3. La poesia de sor Hipòlita de Rocabertí.....	496
2.4.2.3.1. Els contextos d'enunciació poètica conventual a la llum de l'obra d'Hipòlita.....	598
2.4.2.3.2. El pas a la impremta: sobre la revisió i reescriptura de la poesia monàstica femenina a partir del cas de sor Hipòlita.....	510
2.4.3. La poesia femenina inclosa en el discurs autobiogràfic amb funció d'exemplaritat.....	511
<i>a) Vides impreses.....</i>	512
2.4.3.1. El magisteri espiritual de la Venerable Mariana de Sant Simeó (Dènia, 1571-Múrcia, 1631) a través del discurs poètic.....	513
2.4.3.2. La Venerable Gertrudis d'Anglesola (València, 1641-1727), poeta desconeguda.....	517
2.4.3.3. La visió versificada del Purgatori i els Versos a la Passió de Crist dictats per la Venerable Beatriu Anna Ruiz i Guill (Guardamar de Segura, 1666-1735).....	518
2.4.3.4. Maria de Santa Clara Ferrer Ximeno (Russafa/València 1737-1784).....	526
<i>b) Vides manuscrites.....</i>	529
2.4.3.5. Les dues quintetes amb contingut teològic de la beata Isabel de Jesús Maria Trilles (? , a. 1661-València, d. 1666).....	530
2.4.3.6. Les 'copletes' del desassossec de la 'mística heterodoxa' Rosa de Sant Domènec (Maria Antònia Ortola) (Senija, ca. 1695- d. 1728).....	533
2.4.3.7. La poesia de sor Josefa Antònia Nebot i Coscollà (València, 1750-Bocairent, 1773), reflex de les experiències espirituals i de la devoció conventual.....	541
2.4.3.8. Les 'coples' devotes de la beata Mariana Cunyat i Serra (Benifairó de la Valldigna, 1750- d. 1808, ?).....	547
	551
TERCERA PART. CONCLUSIONS DE LA RECERCA.....	
1. A mode de conclusió provisional: reflexions generals sobre la producció poètica femenina moderna.....	561
	561

a) Reflexions sobre la producció poètica circumstancial.....	561
a.1. La poesia laudatòria	562
a.2. La poesia de certàmens.....	565
<i>Autories reals o fictícies?</i>	567
b) Reflexions sobre la poesia conventual.....	570
c) La poesia als diaris catalans (segle XVIII)	571
2. Recuperació i edició de textos.....	572
3. Problemes en la recerca.....	573
4. Futures línies de treball.....	577
APÈNDIXS AL VOLUM I.....	577
APÈNDIX 1. Certàmens i acadèmies.....	
1.1. Relació dels certàmens celebrats al territori lingüístic català (s. XVI-XVII) i detall de la participació femenina.....	577
<i>Impresos d'acadèmies amb presència femenina.....</i>	580
1.2. Relació dels certàmens celebrats fora del domini lingüístic català i detall de la participació femenina catalana.....	580
.....	582
APÈNDIX 2. Escriptores del panorama lingüístic català.....	595
APÈNDIX 3. Il·lustracions.....	
VOL. II	
QUARTA PART. EDICIÓ CRÍTICA DE LA POESIA.....	9
<i>Criteris d'edició.....</i>	11
1. Espais profans.....	15
1.1. Poesia laudatòria liminar.....	17
1.2. Poesia de certàmens o acadèmies.....	62
1.2. Poesia d'altres autores seglars.....	172
2. Espais sagrats.....	190
2.1. Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona.....	191
2.2. Cançoner de sor Eulària Teixidor (Barcelona, 1712- 1767).....	402
2.3. Poesia conventual dispersa.....	540
FONTS PRIMÀRIES I BIBLIOGRAFIA	667
FONTS PRIMÀRIES.....	669
BIBLIOGRAFIA.....	672

Quarta part. Edició crítica de la poesia

Criteris d'edició

a) Dels textos poètics¹

Pel que fa a l'establiment de cada text, l'hem basat d'acord a la tradició conservada de les obres: la totalitat dels manuscrits i impresos que recullen poemes, dels quals hem tingut notícia, per bé que, com ja hem explicat en el cos de la tesi, majoritàriament són textos d'un sol testimoni. Els versos que només ens han arribat per transmissió indirecta a través de fonts de la contemporaneïtat (Bover, Traver...) els oferim en una transcripció literal escrupolosa, sense fer-hi cap canvi (ni tan sols gràfic ni ortogràfic).

L'edició dels textos poètics que ens arriben a través de testimonis manuscrits o impresos antics, s'ha dut a terme seguint diversos criteris que detallem a continuació, segons la llengua literària emprada. Així, per als textos catalans hem seguit els criteris d'edició establerts i seguits per l'antologia *Poesia catalana del barroc*, a cura d'Albert Rossich i Pep Valsalobre (Rossich & Valsalobre ed. 2006: 25-36). Pel que fa als textos castellans, predominants en aquesta edició, hem seguit els criteris aplicats pel grup de recerca Prolope en l'edició de l'obra de Lope de Vega (Blecua & Serés ed. 1997-2004: 35-37 i, amb molt més detall al volum *La Edición del teatro de Lope de Vega: las Partes de comedias: criterios de edición* (Blecua & Serés coord. 2008), a disposició a la pàgina web del projecte² com a recull de les normes generals i requisits per dotar d'una uniformitat de criteris filològics als curadors de la col·lecció homònima. Finalment, per als textos en llatí, escassos, seguim les indicacions de José María Maestre Maestre en el seu treball «La edición crítica de textos latinos humanísticos» (1997: esp. 1.092-1.096), el qual ofereix un model d'edició crítica per a la conformació d'un *corpus* d'escriptors llatins dels segles XIV-XVIII.

En general, per tal de dotar l'edició d'una unitat, independentment de la llengua literària de cada text, per a tots els poemes ens basem en una transcripció textual dels pocs testimonis de què disposem, especificats al final. Per fer-ho, hi seguim les normes ortogràfiques i d'accentuació actuals, respectant en tot moment les particularitats mètriques, fonètiques i lingüístiques dels versos (amb els arcaïsmes i trets de la llengua de l'època).³ A més, regularitzem les majúscules i minúscules, segons els usos actuals: van en majúscula els noms de les divinitats, però també els noms comuns que, per antonomàsia, es refereixen a la divinitat –Déu, Jesucrist o la Mare de Déu–, com ara Señor, Padre, Hijo, Madre, Salvador, Purísima, Inmaculada..., d'acord amb les regles de la RAE i de l'IEC.

La nostra intenció és facilitar la lectura dels textos, sense que se'n ressentia la qualitat de l'edició, tot seguint uns criteris rigorosos i ben fonamentats. En l'aparat de variants fem constar els errors advertits, mentre que a les notes crítiques apuntem les possibles fonts, així com qüestions lingüístiques, contextuals o errors mètrics (en general observem una descurança mètrica en les composicions, que en poques ocasions estaven destinades a la

¹ Per a la transcripció de la resta de textos antics i referències bibliogràfiques transcrits al cos de la tesi, veg. els criteris apuntats al «Pòrtic» del vol. I [apartat d] punt 9].

² [http://prolope.uab.cat/obras/criterios_y_materiales_para_la_edicion.html][consulta: 17/09/2014].

³ Seguim els arguments de pes adduïts per Rossich & Valsalobre (2006: 25-28); i Blecua & Serés (ed. 1997-2004: 35-36).

impressió). Pel que fa a les abreviatures i algunes expressions elidides les completem sense marcar-ho amb claudàtor (*q* per ‘que’...). Trobem elisions sobretot a final de vers, especialment en els villancets del cançoner de les carmelites (amb una presència nombrosa del símbol *ē*. com abreviatura de la “tornada”, que desenvolupem sense marcar-ho). A més, sobretot en la poesia de certamen, quan es tracta de glosses i el testimoni no reporta l’estrofa inicial amb els versos que són glossats, ho restituïm al text a partir de la glossa establerta pel cartell del certamen, i marquem en l’aparat de notes que aquesta estrofa inicial ha estat afegida. Quan el testimoni reporta el títol de «Glossa» després dels versos inicials, ho transcrivim fidelment però quan restituïm nosaltres l’estrofa glossada, no.

TEXTOS CATALANS

D’acord amb això, per als pocs textos en català que hem editat, la modernització ortogràfica (canvi de la forma antiga *ch* per ‘c’; usos actuals de la *b* i de la *v*, de les *c*, *s*/*ss*, de la *l*/*ll* i de *-ix/-x* (*axí* per ‘així’; *rendex* per ‘rendeix’; *moxó* per ‘moixó’; *axut* per ‘eixut’) i de les palatals finals *p t c/ b d g* (*corb* per ‘corp’); supressió de la *b* sense valor fonètic, inclús les que tenen origen llatí (*rahó* per ‘raó’; *Thalia* per ‘Talia’); canvi d’*y* per ‘i’; regularització de les formes *tan/tant*, *quant/quan*, *abon/on*; modernització de les grafies antigues *ph*>‘f’ i *ff*>‘f’ i *cc*>‘c’ (*Orptheo* per ‘Orfeo’; *ortographia* per ‘ortografia’; *Phènix* per ‘Fènix’; *philosoph* per ‘filòsof’) no ha comportat, en cap cas, una alteració fonètica, cosa que s’observa, per exemple en el manteniment de paraules com ara *tratat* i no ‘tractat’; *letor* i no ‘lector’; *trata* i no ‘tracta’; la còpia literal de les paraules *ab* (com a pronúncia clàssica), la preservació de la forma *llegítima* (palatalització a inici de mot com a característica prosòdica amb tradició al valencià) i el canvi de *letrats* per ‘lletrats’, *librers*, per ‘llibrers’ i *lengua* per ‘llengua’ d’acord amb aquest tret esmentat (tot i que s’escriu amb ‘l’, es pronunciaven com a palatals). Tampoc no hem modificat qüestions sintàctiques, morfològiques o lèxiques (plural amb *hòmens*). A fi d’oferir un resum de les qüestions més generals que afecten als textos catalans, podem sintetitzar-ho en: hem modernitzat l’accentuació, l’ús de majúscules i minúscules, la puntuació, l’aglutinació i separació de mots, l’ús de la dièresi, el punt volat, el guionet i l’apòstrof, per als quals adoptem els criteris regularitzadors actuals, habituals en les edicions de textos clàssics.

Hem aplicat la regularització de les vocals *aa* i *ee* (*gessamins* per ‘jassamins’; *eixir* per ‘axir’ o en els plurals femenins *–les violetes* per ‘las violetas’– i en algunes formes verbals – *desparten* per ‘despartan’) i les *oo* i *uu* (*robins* per ‘rubins’), seguint la normativa fabriana actual; hem reconstruït l’elisió vocàlica, tot mantenint les formes plenes dels pronoms i articles, tot respectant i fixant-nos en el còmput sil·làbic, tal com proposen Rossich & Valsalobre (2006: 30-31). A més, transcrivim *ho* per ‘heu’ i no mantenim les marques d’apitxament observades en els textos de la valenciana Narcisa Torres (*gichs* per ‘xics’; *dicho* per ‘ditxo’; *ixca*> ‘isca’; *envejja*> ‘enveja’; *jarraire*> ‘xarraire’; *hatja*> ‘haja’) ni els ieismes (*ya*, *yo*> ‘ja, jo’; *ayut*> ‘ajut’).

TEXTOS CASTELLANS

Pel que fa a l'edició dels textos castellans, majoritaris, seguim també la modernització gràfica d'alguns mots i vacil·lacions, sense que aquest canvi haja comportat una alteració fonètica i una alteració de les particularitats lingüístiques (mantenim la vacil·lació en la 2a p. Pl. de l'imperatiu -lde/-dle, per metàtesi p.e. *cantalde*). Com en el cas dels textos catalans, fem un ús actual de la separació de les paraules (*dél* per 'de él'; *desdel* per 'desde el'; *también* per 'tan bien'; o les contraccions amb *que*: *ques* per 'que es'; *quel* per 'que el' o 'que él'), de les majúscules i de l'accentuació, i dels gentilicis...

D'acord amb els criteris proposats per Prolope, els casos de regularització gràfica adoptats segons la norma moderna, es poden resumir en: canvi de x>j (*exercicio* per 'ejercicio'; *dexays* per 'dejáis'); qua> cua (*qual* per 'cual'); rr> r (*bonrra* per 'honra'); g> j (-e, -i) (*muger* per 'mujer'); ss>s (*sucesos* per 'sucesos'); v>u (*vsado* per 'usado'); v>b (*saveis* per 'sabéis'; *aveis* per 'habéis'); y>i (*pintays* per 'pintáis'; *yelo* per 'hielo'); I>j (*Iovio* per 'Jovio'; *Hyacinto* per 'Jacinto'; *Hierusalen* per 'Jerusalén'); n/m davant de p/b/t (*sonbras* per 'sombras'; *imbidioso* per 'invidioso'; *inprime* per 'imprime'; *nombre* per 'nombre'; *redemtor* per 'redentor'); introducció de les *h* normatives i supressió dels usos antics de la consonant, quan no té pronúncia aspirada (*institubida* per 'instituida'; *prebeminente* per 'preeminente'; *probezcas* per 'proezas'); regularització dels grups consonàntics llatinitzants *ph*, *th*, *ch*> 'f', 't', 'c' (*Pharo* per 'Faro'; *Cherubín* per 'Querubín'; *choro* per 'coro') i reducció en una sola vocal o consonant de les grafies llatinitzants *ee* (*fee* per 'fe'; *vee* per 've') o *ll*, *ff*, *cc*, *tt*, i *pp* (*illustre* per 'ilustre'; *Bellen* per 'Belén'; *Sybillas* per 'Sibilas'; *occeano* per 'océano'; *officio* per 'oficio'); i canvi de la grafia *ti* seguida de vocal per 'ci' i *sc* en posició interior per *c* en paraules com *agradescido* per 'agradecido'; *offrescen* per 'ofrecen'; *nascen* per 'nacen'; *paresce* per 'parece'; *meresce* per 'merece'; *ofresce* per 'ofrece'; *inoscente* per 'inocente'; *bendescid* per 'benedicid'...

Per tal com es tracta d'autores majoritàriament catalanoparlants, ens basem en un còmput sil·làbic a la catalana, de manera homogènia, sense atendre la llengua, perquè considerem que les autores eren catalanoparlants i devien pronunciar a la catalana, tal com ho reflecteixen certes marques morfològiques (*us* per 'os, que hem corregim d'acord amb les altres ocurrences del pronom) o algunes marques gràfiques, que hem regularitzat (*x* per 'ch' -*xiquito*-). També s'adeverteix algunes marques de pronúncia diferent a la llengua d'escriptura, com ara el *seseig* (*produsió* per 'produció'; *enserró* per 'encerró'). Especialment en els testimonis manuscrits (Cançoner de les carmelites de Barcelona i el de sor Eulària Teixidor) trobem algunes rimes a la catalana, que deduïm que es llegien així per la rima (*pedís* i <matís>; *desasida* i <aborresida>; *princesa* i <grandesa>; *contemplasió* i <pasión>; *orasió* i <posesión>; *Jesús* i <lus>; *sabroso* i <goso>; *vos* <vos> [veu]; *reposo* i <goso>; *posesi3n* i <afisi3n> *pasiones* i <inclinaciones>. Pel que fa a les vacil·lacions en la utilització de <c>/<ç>/<z> amb valor fricatiu interdental sord, amb algunes confusions gràfiques remarcables (*uzos*; *az3*; *acomodarce*; *acir*; *dez3ean*, *blaz33n*...). Ho hem regularitzat a s, *z* o *c*, segons els usos actuals de la llengua (*cabeça* per 'cabeza'; *traçaron* per 'trazaron'; *haçer* per 'hacer'; *plaz3er* per 'placer'; *z3elo* per 'celo'; *nasca* per 'nazca'; *eterniz3e* per 'eternice'), tot i que som conscients que en posició final de vers pot desvirtuar la rima.

Ara bé, per preservar les particularitats lingüístiques dels textos, hem mantingut les oscil·lacions vocàliques (*jovenil/ juvenil; sigundo/segundo; debuxado; recibido*), les s líquides (*sciencia; spírítu*), i les alternances en els grups consonàntics cultes ct/t (*sancto/santo; docta/dota; doctrina/dotrina; efeto/efecto; perfeto/perfecto; imperfecta/inperfeta*), i cc/c abans d'e i i (*accepteis; accento/acento; resureción*); gn/-n (*inorancias; innifero; manánimos*), x/s (*estremado; estraña*) s/t, s/bs (*obsuresido; substanciosa*), nn/n (*ennemigos; innhumano*) i m/nm/mm (*solemniza/solemniza; inmenso/immensa; inmortal/immortal; sumo/summo*). També hem mantingut les contraccions *della, des/-a, deste/-a*⁴ i *aqueste/-a,-o* i totes les rimes defectuoses (*Illeza* per 'ílesa'), i els laismes i leismes en el CD/CI, anotats pertinentment (*se le comió*); tampoc no s'han completat les construccions verbals amb la preposició 'a' absent davant del verb (*viene [a] declarar*).

Finalment, pel que fa a les composicions amb doble lectura català-castellà (Pseudo-Oròsia d'Agullana i Maria de Rocabertí), mantenim la grafia dels impresos per tal que puguen ser llegits en les dues llengües, seguint el criteri de Rossich & Valsalobre (2006).

TEXTOS LLATINS

Segons els criteris proposats per Maestre, els grans trets són: regularització de i/j i a u/v i ús actual de les majúscules i minúscules segons els criteris actuals (com que es tracta de textos poètics, respectem el costum de començar els versos amb majúscula) i també segmentem algunes paraules segons usos filològics actuals (p.e. els vocables amb l'enclítica *-ne* o els termes *ante, it, nec non* o *ut pote*).

b) Rúbriques dels textos i títols de les fonts.

Les rúbriques de les composicions han estat copiades fidelment a l'edició sense canviar-ne cap element; ni tan sols completem les abreviatures. També hem transcrit literalment els títols de les fonts que contenen els textos poètics.

e) Atres aspectes a comentar de l'edició

Pel que fa a la documentació de les paraules que no conserven el significat actual, quant als poemes en castellà hem recorregut primer als diccionaris en castellà (RAE, *Aut...*) i, després, als catalans (DCVB). Hem transcrit íntegrament els dos cançoners trobats; pel que fa al de les carmelites descalces de Barcelona, hi ha una sèrie de peces de caràcter popular, de transmissió imbricada, així com peces amb molta transmissió en cançoners (Lope de Vega, etc.): en aquests casos, no hem fet la *collatio* sinó que hem partit únicament del text transmés pel testimoni que editem. No editem les peces recollides als tractats d'Hipòlita que no pertanyen a l'autora perquè considerem que podrien haver estat inclosos pels editors; a diferència d'aquests que van signats, les peces alienes que incorpora el cançoner de carmelites, sense citar la procedència, acabaren formant part del patrimoni literari col·lectiu.

⁴ Seguim concretament a Blecua & Serés (ed. 1997-2004: 37).

1. Espais profans

1.1. Poesia laudatòria liminar

JERÒNIMA GALÉS
a. 1562 – València, 1587

I

Puesto que el mujeril flaco bullicio
no debe entremeterse en arduas cosas,
pues luego dicen lenguas maliciosas
4 que es sacar a las puertas de su quicio, □
si el voto mío vale por mi oficio
y haber sido una entre las más curiosas,
que de ver e imprimir las más famosas
8 historias, ya tengo uso y ejercicio;
Jovio Latino deste tiempo ha sido
el más rico escritor y más ilustre
que ha visto ni verá el suelo toscano
12 y ha le dado español y de más lustre
el docto Villafranca; agradecido
serás a él y a mí, lector humano.

Sonet (ABBA ABBA CDE DCE)
[RÚBRICA] La impressora al lector.

FONT: *Libro de las historias y cosas acontecidas en Alemania, España, Francia, Italia, Flandres, Inglaterra, Reyno de Artois, Dacia, Grecia, Sclauonia, Egipto, Polonia, Turquia, India y mundo nuevo y en otros reynos y señorios: comenzando del tiempo del Papa Leon, y de la venida de la Magestad del Emperador y rey nuestro señor Carlos quinto en España, hasta su muerte. Compuesto por Paulo Iouio Obispo de Nuchera en Latin, y traduzido en romance Castellano por Antonio Ioan Villafranca, medico Valenciano: y por el mismo añadido lo que faltava en Iouio hasta la muerte del invictissimo Emperador Carlos quinto nuestro rey y señor. Dirigido al muy alto y muy poderoso señor don Carlos, príncipe de las Españas. Visto y examinado, y con licencia impresso en Valencia: en casa de Ioan Mey, 1562, p. [IX]v.*

EDICIÓ MODERNA: Berger (1987: I, 95) i Fernández (1999 i 2004).

2-4 Aquest quartet inicial cal entendre'l com una crítica a les veus contràries a la participació de les dones en els camps del saber i les lletres i, en definitiva, a la desautorització de les dones a l'ús públic de la paraula pública. Jerònima recull i critica entre línies el corrent d'opinió generalitzat que, segons l'assignació d'unes determinades funcions socials a les dones de l'època, considerava que aquestes (*mujeril flaco bullicio*) no podien participar en determinats àmbits que els estaven vedats, restringits al domini masculí, com ara el de l'escriptura (*entremeterse en arduas cosas*). Les dones que irrompien en aquests espais vedats per a la curiositat femenina eren objecte de crítiques per part de *lenguas maliciosas*, ja que es considerava que estaven sobrepasant les limitacions imposades; en expressió de Jerònima: *sacar a las puertas de su quicio*. Per *quicio* entenem: «Parte de las puertas o ventanas en que entra el espigón del quicial, y en que se mueve y gira» (DRAE); per tant, l'expressió «sacar a las puertas de su quicio» conté un doble sentit: d'una banda, al·ludeix al confinament domèstic prescrit a les dones de l'època i, pel que fa al sentit figurat, remet a la locució actual *salir de su quicio o de sus quicios*: «Exceder el orden o curso natural y arreglado» (DRAE).

5 *voto*: dictamen o semblança. L'autora és autoritzada a escriure sobre l'obra que està lloant per la seva professió d'impressora.

9-13 En aquests versos lloa l'historiador toscà i bisbe de Nocera, Paolo Giovio (1483-1552), autor de l'original de la traducció on es troba aquesta composició, l'*Historiarum sui temporis ab anuo 1494 ad annum 1547 libri XLV* (Florència, 1550-1552); en segon lloc, elogia l'autor que ha fet possible la traducció, el valencià Antoni Joan Villafranca (*docto Villafranca*). Segons Jerònima, aquesta traducció a l'espanyol (*ha le dado español* = 'l'ha donat en llengua espanyola', 'l'ha traduït a l'espanyol') té un resultat brillant.

ANÒNIMA
València?, fl. 1584

II

Por ser tan alto y raro el argumento,
Luis Martí, de tu vena milagrosa:
de Luis Bertrán la muerte tan dichosa
4 con su luz descubrió el conocimiento.
De tu gran juicio, espíritu y talento
del suave canto y voz tan sonora
que la liberal mano artificiosa
8 muestra ser de algún ángel instrumento.
Apuntas al dominico en el cielo
con un compás que Orfeo no ha sabido
ni nadie entonará tan bien el punto.
12 De los que hoy viven en tan sancto celo
y clara religión, tú has merecido
echar, de un Luis al otro, el contrapunto.

Sonet (ABBA ABBA CDE CDE)

[RÚBRICA] De aquella devota señora que compuso las estanzas del tercer canto. Soneto.*

FONT: *Primera parte de la historia del bienaventurado padre fray Luys Bertran, de la orden de Predicadores, y natural de la ciudad de Valencia. Compuesta en otava rima, por el presentado fray Luys Marti del mesmo habito y nacion. Dirigida al Illustrissimo y Reverendissimo señor don Joan de Ribera, Patriarcha de Antiochia y Arçobispo de Valencia, Véndese en casa de Martín de Esparça, en la calle de Cavalleros. Impresso con licencia en la incltya y coronada ciudad de Valencia, en casa de los herederos de Ioan Navarro, por Vincente de Mirauet, junto al molino de Rouella, 1584, f. 14v.*

JERÒNIMA D'HERÈDIA MERCADER I LLINYADER
Uldecona/ Viladecanes, Alt Maestrat, a. 1593- ?, 1622

III

Tu corona artificiosa
tiene las flores tan bellas
que escurecen las estrellas
4 que adornan a Ariana hermosa.
Y tu *Amor Enamorado*

1-4 Lloança de l'autor valencià, Martí. L'obra és un panegíric als dos Lluïsos, el sant i l'autor.

* Aquesta autora també va escriure el tercer cant del llibre (p. 58-70) [Peça CXII].

1-4 Aquesta composició i les tres que segueixen [IV, V i VI], es troben als preliminars de l'obra de Jeroni d'Herèdia, *Guirnalda de Venus casta y amor enamorado* (1603), dues obres publicades conjuntament sota un mateix títol i sense fractura en la paginació. La primera és un cançoner de temàtica amorosa casta (de les tres Venus mitològiques, l'obra en tracta la casta), mentre que la segona és una traducció de la novel·la pastoral italiana *L'amore innamorato* (1559) de Antonio Minturno. La veu poètica s'adreça a Jeroni d'Herèdia i el lloa per la seva obra. L'elogi dels quatre primers versos se cenyeix a la primera obra, a través d'una remissió metafòrica al títol amb «corona artificiosa» i continua amb una comparació hiperbòlica: les flors de l'autor (és a dir, el cançoner de poesia amorosa) són tan formoses que excel·leixen i fan ombra, fins i tot, als estels d'Ariadna. Segons el relat mític grec, Ariadna fou una princesa cretenca que en ser abandonada per Teseu, es casà amb Dionís. Aquest li féu com a regal de noces una diadema d'or, obra d'Hefest, que més tard es va convertir en una constel·lació, la Corona Boreal (Grimal 1981: 51).

5 Remet a la segona obra, *El Amor enamorado*.

es tan bello y estremado,
que de él con razón colijo
8 que has querido honrar al hijo
porque a la madre has honrado.

9 versos heptasil làbics (abbacddc). Recorda l'estructura de la dècima, però li falta un vers.
[RÚBRICA] De Hieronyma de Heredia Mercader y Lliñader.

FONT: *Gvirnald de Venus casta, y amor enamorado, prosas y versos. De Hieronymo de Heredia Cauallero. Dirigidas a la excelencia de la Duquesa de Monteleon, Condesa de Santangelo, Señora de Cherinola y de su casa doña Cathalina Caracioli y Mendoça Virreyna de Cathaluña*, Barcelona: Iayme Cendrat, 1603, f. 8.

NOFRA ISABEL D'HERÈDIA I ADUART*

Tortosa, 1566-1621

IV

Tan bien, hermano, pintáis
de Arcelia la gentileza,
que eternizáis su belleza
4 y vos os eternizáis;
y al mundo en duda dejáis
si aquesto pone en razón
cual es de más perfición:
8 o vuestro valor o el della;
vos en pintalla tan bella
y ella en daros la ocasión.

Dècima heptasil làbica (abbaa cddc)
[RÚBRICA] De Isabel de Heredia.

FONT: *Gvirnald de Venus casta, y amor enamorado, prosas y versos. De Hieronymo de Heredia Cauallero. Dirigidas a la excelencia de la Duquesa de Monteleon, Condesa de Santangelo, Señora de Cherinola y de su casa doña Cathalina Caracioli y Mendoça Virreyna de Cathaluña*. En Barcelona, en la Emprenta Iayme Cendrat, 1603, f. 9.

V

Hermano por mi bien dado,
a tanto vuestro ser basta
que, amante casto, habéis dado
4 al mundo una *Venus casta*
y un *Amor enamorado*.

7 *colijo*: 'inferisc'.

8-9 Remet a l'argument de l'obra: el fill és Amor, que s'enamora de la nimfa terrenal Heroïna, mentre que Venus és la mare que intenta fer tornar el fill a la seva morada celestial.

* Nofra Isabel d'Herèdia és autora també de la compos. IX.

1 Composició adreçada a Jeroni d'Herèdia, germà de l'autora.

2 *Arcelia*: remet a un personatge de l'obra *Gvirnald de Venus*. És la dona que ha rebutjat Jeroni d'Herèdia, i la seva interlocutora, destinatària de les composicions poètiques; és a través d'ella que l'autor explica líricament la seva experiència amorosa frustrada.

7 *perfición*: 'perfecció'.

9 *pintalla*: 'pintarla'.

1 *hermano*: Jeroni d'Herèdia.

Estime, pues, vuestro ser,
que tan casta pudo darle
8 la que no lo suele ser
y pudo amante mostrarle
un tirano en ofender.

Dècimes heptasil làbiques (ababa cdcdc)
[RÚBRICA] De Ysabel de Heredia.

FONT: *Gvirnald de Venus casta, y amor enamorado, prosas y versos. De Hieronymo de Heredia Cauallero. Dirigidas a la excelencia de la Duquesa de Monteleon, Condesa de Santangelo, Señora de Cherinola y de su casa doña Cathalina Caracioli y Mendoça Virreyña de Cathaluña.* En Barcelona, en la Empronta de Iayme Cendrat, 1603, f. 69v.

AGNÉS DE CASTRO I SARMIENTO
fl. 1603

VI

Dar un tirano piadoso,
rendido, un crudo gigante;
un inconstante, constante
4 y un cruel y fiero, amoroso;
solo tu ingenio dichoso,
Heredia, aquesto ha podido:
que dar al Amor rendido
8 es dar piadoso al tirano,
constante, al mudable y vano,
y al cruel y fiero, vencido.

Dècima heptasil làbica (abba accdde)
[RÚBRICA] De doña Ines de Castro y Sarmiento.

FONT: *Gvirnald de Venus casta, y amor enamorado, prosas y versos. De Hieronymo de Heredia Cauallero. Dirigidas a la excelencia de la Duquesa de Monteleon, Condesa de Santangelo, Señora de Cherinola y de su casa doña Cathalina Caracioli y Mendoça Virreyña de Cathaluña.* En Barcelona, en la Empronta de Iayme Cendrat, 1603, f. 69 [a l'imprés f. 79, per error].

4-5 Remeten al títol de les dues obres d'Herèdia.

8 Es refereix a Venus.

10 *tirano*: l'Amor vist com un ésser tirànic, contra la voluntat del qual no es pot lluitar.

1 *dar*: 'convertir'; en els primers versos s'esmenta el poder de conversió de l'amor: 'convertir un tirà en ésser pietós', un cruel gegant en submís, galant; algú inconstant en constant i algú ferotge en amorós'.

5-6 En l'obra el *Amor enamorado* de Jeroni d'Herèdia, l'Amor personificat s'enamora d'una nimfa mortal i això és el que és elogiat a la composició.

GRAÏDA GRIMAU DE LLUPIÀ*
Barcelona, ca. 1560-1614

VII

Si volando desde el suelo
os pierde de vista el mundo
y es aqueste el primer vuelo,
4 ¿quién duda que del sigundo
lleguéis al empíreo cielo?

Volar podéis sin recelo,
¡oh, Moradell, divo amante!,
8 que es Raimundo vuestro Atlante,
y pues cantáis en su nombre
subirá vuestro renombre
hasta la Iglesia triunfante.

Quinteta i sexteta heptasil làbiques (ababa accdde)

[RÚBRICA] De dona Grayda Grimau religiosa de Junqueras del habitó de Santiago.

FONT: *Historia de S. Ramon de Peñafort, frayle de Predicadores en coplas Castellanas. Por Vicente Miguel de Moradell canallero Cathalan. Dirigida a la Reyna de los Cielos y Madre de Dios. Con licencia y Privilegio.* En Barcelona en casa Sebastian de Cormellas, Año MDCIII, [f. 15].

ANNA IVORRA I DE MECA
Barcelona, a. 1601-d. 1654

VIII

Del árbol verde cuyas hojas fueron
cabellos de una dama desdeñosa,
nacida al mundo por su mal hermosa,
4 a quien las aguas otra forma dieron;
las Musas y las Gracias escogieron
pimpollos tiernos, y con mirto y rosa
trazaron la guirnalda más honrosa
8 que para premio de virtud tejieron.
Apolo, en viendo la guirnalda bella,

* Graïda de Grimau és autora també de les compos. LXXII i LXXIII.

2 Aquesta composició i la següent [VIII] es troben incloses als preliminars de la *Historia de S. Ramón de Peñafort, frayle de predicadores en coplas castellana...* (1603) de Vicenç Miquel de Moradell. La veu poètica s'adreça al militar i poeta Moradell (Barcelona, 1584-?), en l'acostumat to panegíric de les composicions als prolegòmens.

3 *es aqueste el primer vuelo*: aquesta vida de sant Ramon en vers fou la primera obra de Moradell, qui posteriorment va publicar la *Sentencia poética* del certamen celebrat a Barcelona el 1618, en honor a Ramon de Penyafort (Moradell 1619) i altres poemes en honor a la canonització de diversos sants.

9 L'obra de Moradell és una narració de la vida del sant en vers castellà.

1 *árbol*: 'llorer'.

2 *dama*: Dafne; al ludeix al mite de Dafne i Apol·lo (Grimal 1981: 124-125).

4 *las aguas*: fa al·lusió al déu fluvial Peneu, pare de Dafne, a la qual va convertir en llorer (*otra forma dieron*), després que ella li ho demanés.

5-8 Les muses i les gràcies confegeixen una guirnalda de flors amb els brots del llorer (esmentat als versos anteriors), murtra i rosa per dotar el premi de virtut.

bañada luego en la Castalia fuente,
la ofrece al ara de Raimundo santo.
12 Y allí Raimundo coronó con ella
la juvenil melena y docta frente
de Moradel en premio deste canto.

Sonet (ABBA ABBA CDE CDE)
[RÚBRICA] De Doña Ana Yuorra, y de Meca.
8 *tejieron*: imp. «texeron»

FONT: *Historia de S. Ramon de Peñafort, frayle de Predicadores en coplas Castellanas. Por Vicente Miguel de Moradell cauallero Cathalan. Dirigida a la Reyna de los Cielos y Madre de Dios. Con licencia y Privilegio. En Barcelona en casa Sebastian de Cormellas, Año MDCIII, [f. 15v].*

NOFRA ISABEL D'HERÈDIA I ADUART*

IX

Quien a los siglos afrenta
y en ellos vive immortal
se ve en tu pluma caudal
4 y en la historia que nos cuenta;

pues hace a todos crear
la eternidad que derrama
que la pluma es de la Fama
8 y el muerto vivo, Olaguer.

Que con razón convenía,
en tan milagrosa suma,
ser de la Fama la pluma
12 que de Olaguer escribía,

que si Olaguer muerto vive
a pesar del tiempo fuerte,
la pluma goza esta suerte
16 que sus hechos nos escribe.

Y en parte más bien alcanza
porque en todo sea immortal,
que de gloria accidental

9 *en viendo*: 'en veure'.

10 *Castalia fuente*: font situada al Parnàs, la qual concedia la inspiració als poetes que hi bevien.

11 *ara*: altar. La guirnalda confeccionada per les Muses i banyada a la font de Castàlia és oferta per Apol·lo en ofrena a Ramon de Penyafort, qui l'acaba donant a l'autor Moradell en graïment a l'obra que li ha dedicat.

* Nofra Isabel d'Herèdia és autora també de la compos. IV.

1 *Quien*: al·ludeix el sant Oleguer, al qual va dedicada aquesta composició en to panegíric. | *afrenta*: 'humilia'.

3-4 La història que ens conta la ploma de Jaume Rebullosa, autor de la *Vida y milagros del divino Olaguer, obispo de Barcelona y arzobispo de Tarragona* (1609)?

5-8 L'obra de Rebullosa relata la vida i miracles d'Oleguer i la fama que li confereix (*derrama*), converteix el sant en immortal (*muerto vivo*).

10 *suma*: la conjuminació de l'autor de l'obra i la temàtica sobre la qual versa aquesta.

13 La fama de sant Oleguer perdura i roman a la memòria.

20 le da bienaventuranza.

Y aunque en Dios cuanto hay está
y en su faz todo se goza,
¡qué immortal Rebullosa

24 por la gloria que le da!

Quartetes heptasil làbiques (abba)

[RÚBRICA] De Isabel de Heredia al autor desta obra. Redondilla.

13 *Olaguer*: imp. «Olaguer».

FONT: *Vida y milagros del divino Olaguer, obispo de Barcelona, y Arzobispo de Tarragona. Por el presentado Jayme Rebullosa de la Orden de Predicadores. Al muy ilustre y reverendissimo Señor don. Fr. Isidoro de Aliaga, Obispo de Albarracín, y del Consejo de su Magestad.* Con licencia y privilegio, Barcelona: Lucas Sánchez, 1609, f. 15v.⁵

SOR MAGDALENA AMIC I JORDÀ Tortosa, 1576-d. 1639

X

De los himnos feriales la dotrina
que en vísperas la Iglesia canta, en cuanto
viática, deseaste entender: santo
4 deseo el tuyo ha sido, mi Rufina.

Con él vuela y al cielo se encamina,
con tanta santidad y valor tanto,
de tu cisne una pluma que en su canto,
8 llega su voz humana a ser divina.

Por tí, este bien alcanza sin segundo,
nombre honroso y immortal, nuestro convento;
Ebro y España, gloria soberana.

12 Pues los himnos tu Apolo en suave acento
te declara, y por ellos, de este mundo,

22 Rima amb *Rebullosa* del vers següent perquè es pronuncia <gosa>.

⁵ Se'n féu una reedició el 1630 (Barcelona: Esteve Liberós), amb la mateixa peça d'Isabel d'Herèdia.

1-4 Hipèrbaton. Sor Rufina Miravete, la destinatària de la composició i el subjecte d'aquest quartet és al quart vers. Als primers versos s'hi fa referència a la tasca de comprensió per part de la religiosa de la doctrina dels oficis divins celebrats al convent, concretament, dels himnes litúrgics diaris (*himnos feriales*) cantats en l'hora canònica de les vespres. Al pròleg de *La divina semana*, Joan Dessí (Tortosa, 1549-1614) explica els motius perquè l'escriu: «[...] el cantar sobre tan alto y divino sujeto, qual es el de la creación del mundo, leyendo yo con particular atención los hymnos feriales de vísperas con el de la Dominica, a fin de traduzilles, para quien dezeallava saber lo que en ellos dizen los dos santos doctores Gregorio y Ambrosio, sus autores. El cuydado de assertar advertió, lo que no hizo el tiempo en tantos años ha que digo el officio divino, mostrándome en ellos que estos dos santos doctores dieron a la Iglesia sancta un compendio exemerón, esto es, las obras que Dios hizo en la divina y primera semana de los tiempos en la creación del mundo» (Dessí 1610: f. 2v).

3 *viática*: 'inusitada' (DCVB).

5-8 S'entén que aquest desig de fer entendre la doctrina a la religiosa sor Rufina, idea expressada en el primer quartet és l'objectiu que empeny l'autor (*una pluma*) a escriure el llibre. | *cisne*: s'associa al cant perquè hi havia la creença que el cigne abans de morir cantava d'una manera especialment bonica. Aquest animal, per tant, al ludeix a l'autor Dessí.

9 Gràcies a l'obra de Dessí dedicada a la religiosa, el convent al qual pertany aquesta, el de Nostra Senyora de la Ràpita de Tortosa, rep nom honorós i immortal i, per extensió, l'Ebre i Espanya, reben la glòria sobirana.

12 Joan Dessí (*tu Apolo*) hauria escrit l'obra per explicar i fer entendre les parts obscures de la doctrina (*en suave acento te declara*), ja que tal com ell mateix exposa al pròleg adreçat a la destinatària sor Rufina, el seu llibre: «es espiritual, y propio para Vírgenes dedicadas al culto divino» (Dessí 1610: f. 2), com també ho havia fet Du Bartas,

canta el *origen y primer semana*.

Sonet (ABBA ABBA CDE CDE)

[RÚBRICA] De sor Madalena Amich, religiosa observante de la orden de San Juan del Hospital de Jerusalem y sospriora en el Conuento de Nuestra Señora de la Rapita, de la ciudad de Tortosa.

FONT: *La divina semana, o siete dias de la creacion del Mvndo en otava rima. Por Ioan Dessi, Presbitero y Beneficiado en la Santa Iglesia mayor de la Ciudad de Tortosa. A Sor Ruyfina Miravete, religiosa observante de la orden de S. Ioan del Hospital de Hierusalem, en el Conuento de nuestra Señora de la Rapita de la misma Ciudad. Con una declaración de nombres y figuras poeticas.* En Barcelo.: en la Emprinta de Sebastian Matheud y Lorenço Deu, 1610, f. 10v.

EDICIÓ MODERNA: Querol (1997: 105).

JOANA DE GUARDIOLA I D'IVORRA
fl. 1614

XI

La Fama voladora
publique al mundo con sonora trompa
la gracia que en vos mora
4 y, con ella, los aires la voz rompa
publicando al suelo
las fiestas que escribís, pues son del cielo.

Muy bien habéis mostrado
8 la fiesta que se muestra en vuestra fiesta,
con que a la fiesta ha dado
la fiesta, que la fiesta manifiesta
por ser tan peregrina
12 que deja el ser humana y es divina.

Tan bien, Dalmau, parece
vuestra relación y larga historia,
que por vos merece
16 tenerla para siempre en la memoria,
pues tan digna empresa
para vos la guardó Dios y Teresa.

Sextets-lira (6a 10B 6a 10B 6c 10C)

[RÚBRICA] De la Señora doña Iuana de Guardiola y de Yvorra. Liras.

FONT: *Relación de la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona las fiestas a la Beatificación de la Madre S.*

autor de l'obra original que tradueix Dessí: «Or tout tel que ie suis, du tout i'ay destiné / Ce peu d'art et d'esprit que le ciel m'a donné / A l'honneur du grand Dieu, pour nuit et iour escrire / Des vers que sans rougir la vierge puisse lire» (Barbolani 1989: 211).

14 *origen y primer semana*: al ludeix al títol de l'obra de Dessí.

1-6 La *Fama* és la representant de la “Veu pública” –ja des de Virgili– (Grimal 1981: 192), que a partir del Renaixement és personalitzada al legòricament com una donzella que fa sonar una llarga trompa (*sonora trompa*). L'autora demana que la trompa done a conèixer i difonga (*publique*: 3a p.s. imp.) l'obra de Josep Dalmau: *Relación de la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona las fiestas a la beatificación de la madre S. Teresa de Jesús* (1615), en què van publicades aquesta peça, i les dues que segueixen [XII i XIII].

8-12 A través de la repetició del mot *fiesta*, el llibre de Dalmau és considerat una *fiesta* que mostra una altra *fiesta* (“narra la festivitats”).

15 *merece*: amb el sentit de ‘paga la pena’; vers hipomètric.

Teresa de Jesús, fundadora de la reforma de Frayles y Monjas, de nuestra Señora del Carmen, de los Descalços. Por el D. Joseph Dalmau, del Consejo de su Magestad, en su real Chancilleria de Barcelona. Dirigida al muy illustre y reverendissimo Señor, Don Lays Sans Obispo de Barceona, y del Consejo de su Magestad. Van añadidas todas las fiestas de las otras Ciudades de Cathaluña, con muchos sermones de Varones muy doctos, que en todas partes predicaron [I], Con licencia y privilegio, En Barcelona, por Sebastian Matevad, delante la retoria de N. Señora del Pino, Año 1615, f. 8.

HIPÒLITA CENTELLES
fl. 1614

XII

Cual cisne, Josep, cantáis
alabanzas de Teresa,
y no es en vos gran empresa
4 pues de ella tanto alcanzáis;
con sus fiestas nos mostráis
el regocijo del suelo
y con tan subido vuelo
8 vuestra pluma se levanta
que parece que la santa
os la envió, Dalmau, del cielo.

Tan al vivo habéis pintado
12 las fiestas de Barcelona
que sola vuestra persona
más que todas se ha mostrado.
Bien merecéis ser laudeado,
16 Josep Dalmau, en gran suma,
pues aventajáis a Numa
en nombre, fama y historia,
por ser de Teresa, gloria,
20 y divina vuestra pluma.

Dècimes heptasil làbiques (abba accddc)
[RÚBRICA] De doña Hypolita Centellas. Decimas.
17 *aventajáis*: imp. «auentejays».

FONT: *Relación de la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona las fiestas a la Beatificación de la Madre S. Teresa de Jesús, fundadora de la reforma de Frayles y Monjas, de nuestra Señora del Carmen, de los Descalços. Por el D. Joseph Dalmau, del Consejo de su Magestad, en su real Chancilleria de Barcelona. Dirigida al muy illustre y reverendissimo Señor, Don Lays Sans Obispo de Barceona, y del Consejo de su Magestad. Van añadidas todas las fiestas de las otras Ciudades de Cathaluña, con muchos sermones de Varones muy doctos, que en todas partes predicaron* [I], Con licencia y privilegio, En Barcelona, por Sebastian Matevad, delante la retoria de N. Señora del Pino, Año 1615, f. 8v.

1 *cisne*: al ludeix al llibre de la narració de festes barcelonines en honor a la beatificació de Teresa de Jesús (1614), escrit per Dalmau. El cigne s'associa al cant per la creença que aquest animal en les darreries de la mort cantava d'una manera especialment bonica; *cfr.* v. 7 compos. de sor Magdalena Amic i Jordà [X].

13-14 'Josep Dalmau ha descrit millor que ningú les festes de Barcelona'.

15 *laudeado*: 'laureado'.

17 *Numa*: es refereix a Numa Pompilius (s. VIII aC-VII aC), segon rei de Roma (715-673 aC). Segons la tradició, successor de Ròmul.

MAGINA SOLER

f. 1614

XIII

4 Dalmau, vuestro gran valor
muy claro nos manifiesta
ser de Teresa la fiesta
y vos el historiador.

8 Sois coronista alabado
de quien coronista ha sido:
Dios a la santa ha instruido
y a vos, la santa, obligado.

12 Muy bien tal santa merece
tener tan gran relator,
pues tal santa y tal doctor
la historia y fiesta engrandece.

16 Alábeos el mismo cielo,
Dalmau, pues lo merecéis,
que también decís y hacéis
que sois divino en el suelo.

Quartetes heptasil làbiques (abba)

[RÚBRICA] De la señora doña Magina Soler.

FONT: *Relación de la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona las fiestas a la Beatificación de la Madre S. Teresa de Iesus, fundadora de la reforma de Frayles y Monjas, de nuestra Señora del Carmen, de los Descalços. Por el D. Joseph Dalmau, del Consejo de su Magestad, en su real Chancilleria de Barcelona. Dirigida al muy illustre y reverendissimo Señor, Don Lays Sans Obispo de Barceona, y del Consejo de su Magestad. Van añadidas todas las fiestas de las otras Ciudades de Cathaluña, con muchos sermones de Varones muy doctos, que en todas partes predicaron* [1], Con licencia y privilegio, En Barcelona, por Sebastian Matevad, delante la retoria de N. Señora del Pino, Año 1615, f. 8v.

1-4 La composició es troba als preliminars de l'obra de Josep Dalmau; recull, per tant, les lloances hiperbòliques tòpiques del gènere. L'apel·latiu *historiador* referit a Dalmau evidencia el caràcter històrico-literari de les relacions de festes (Ettinghausen 2010).

5-8 Josep Dalmau hi és referit com a *coronista*, autor de la crònica que narra les festes a santa Teresa, qui, al seu torn, també és elogiada com a *coronista* en ser considerada transmissora de la paraula de Déu a través de la seva obra escrita (*Dios a la santa ha instruido*).

12 *engrandece*: noteu la discordança entre el subjecte (*tal santa y tal doctor*) esmentat en el vers anterior i l'acció verbal (*engrandece*) a causa de la correlació: 'la santa engrandeix la història i el doctor, la festa'.

13 *Alábeos*: 3a p.s. 'os alabe'.

GUIOMAR PUIG

f. 1614

XIV

Si das más luz que en otro tiempo faro,
Tristán, el alto cielo cristalino
eternice tu nombre peregrino
4 desde el profundo Gange al Turia claro.
En láminas de bronce o mármol paro
o en dura piedra de diamante fino
tu nombre grave artífice divino
8 porque no le maltrate el tiempo avaro.
Mas no podrá, que la divina historia
que has hecho de Francisco milagroso
hace en el mundo eterna tu memoria.
12 Renombre cobras de escritor famoso,
pues goza tu honor de tanta gloria
que a todo el suelo tienes invidioso.

Sonet (ABBA ABBA CDC CDC)

[RÚBRICA] De Guiomar Puig mitja donzella al Autor. Soneto.

FONT: *Enchyridion o Breve cronica de varones illustres en Santidad de la Sagrada Religión de los Padres Minimos fundada por el Bienauenturado y nueuo Serafico S. Francisco de Paula. Compvesta por el dotor Pedro Iayme Tristañ Burgues de la insigne y leal Villa de Granollers del Obispado de Barcelona. Hermano indigno de la misma Orden. Dirigida al myy illustre Señor Don Francisco Sans*, En Barcelona por Estevan Liberós, 1618, f. 7.

SOR JOANA BAPTISTA PONS I DE MILÀ

a. 1582-d.1627

XV

Con modo tan peregrino
en esta obrilla que hacéis

1 En to hiperbòlic, la veu poètica considera que el franciscà Pere Jaume Tristany Tristany il lumina més que l'antic far d'Alexandria a través de la seva obra, *l'Enchyridion o breve crónica de varones illustres en santidad de la sagrada religión de los padres mínimos fundada por el bienauenturado y nueuo seráfico S. Francisco de Paula* (1618), on es localitza aquesta composició.

2 *cielo cristalino*: recull també l'antiga concepció (aristotèlica) del cel entès com una agrupació d'esferes cristal·lines concèntriques a la terra on es movien els estels.

4 *Gange*: riu Ganges. L'autora demana que la glòria i el nom de Tristany s'estenga geogràficament des de l'Índia fins a València.

5-8 *mármol paro*: marbre natural de l'illa grega Paros, molt preuat. | *artífice*: «Maestro en algunas artes de mecánicas o manuales: como maestro de escultura, de arquitectura...» (*Aut.*). La veu poètica demana que Déu, a l'estil d'un mestre escultor, grave el nom de l'autor en materials valuosos perquè no siga esborrat i perquè la seva fama perdure en el temps.

9 El temps no podrà fer caure en l'oblit aquesta obra, una crònica de caràcter hagiogràfic dedicada a la fundació de l'orde dels mínims, de sant Francesc de Paula.

1 *peregrino*: 'nou'.

2 La veu poètica s'adreça a Reginald Poc, l'autor de l'obra on es troba aquesta composició (com les cinc peces que vénen a continuació [XVI, XVII, XVIII, XIX i XX]). Reginald Poc (Planols?- Girona?, 1635), eclesiàstic, doctor i professor de Teologia a la Universitat de Perpinyà, és autor de dues obres hagiogràfiques, en castellà: aquest *Compendio de la vida, muerte y milagros de los dos gloriosos labradores san Galderique i san Isidro de Madrid* (1627), que inclou uns *Goigs del gloriós llaurador san Galderich*, en català, i una *Historia de la vida y milagros*

a vuestro nombre excedéis,
 4 que sois a lo que imagino
 más que humano, divino.
 Y pues tanto os remontáis
 que espanto a todos causáis,
 8 con razón decir escucho
 que con vos lo *poco* es mucho
 en los santos que alabáis.

Dècima heptasil làbica (abbaa cddc)

[RÚBRICA] De la senyora sor Juana Baptista Ponçe y de Milà, Priora del conuento de santa Catherina de Sena de Perpiñan de la orden de Predicadores. Al Author, decima.

FONT: *Compendio de la vida, mverte y milagros de los dos Gloriosos Labradores, San Galderique de Canigon y San Isidro de Madrid. Repartido en dos libros. Por el R. Padre Presentado Fray Reginaldo Poc natural de Planolas, de la Orden de Predicadores, Doctor y Cathedratico de Theologia en la antiquissima vniuersidad de Perpiñán. Dirigido a la Fidelissima Villa de Perpiñan y consules della, Pedro Montalt, Gaston Bearn y de Fox, Pedro Arles, Antonio Suñer Miguel Massat, y a los successores*, Impresso en Perpiñan, en casa de Luys Roure Librero. Año 1627, f. 6v.

SOR MARIA JACINTA JAHÉN
fl. 1627

XVI

Pocos, padre, como vos,
 de los que escriben de santos,
 dirán (conque ha habido tantos)
 4 lo que vos de aquestos dos.
 Y que en los santos es Dios
 maravilloso en efeto
 tendrán todos por muy cierto,
 8 mas también sé que dirán
 los que estas vidas verán
 que esto es por vuestro respeto.

Dècima heptasil làbica (abbaa cddc)

[RÚBRICA] De la Señora Sor Maria Hyacintha Iden del mismo conuento. Al author desta obra, Decima.

FONT: *Compendio de la vida, mverte y milagros de los dos Gloriosos Labradores, San Galderique de Canigon y San Isidro de Madrid. Repartido en dos libros. Por el R. Padre Presentado Fray Reginaldo Poc natural de Planolas, de la Orden de Predicadores, Doctor y Cathedratico de Theologia en la antiquissima vniuersidad de Perpiñán. Dirigido a la Fidelissima Villa de Perpiñan y consules della, Pedro Montalt, Gaston Bearn y de Fox, Pedro Arles, Antonio Suñer Miguel Massat, y a los successores*, Impresso en Perpiñan, en casa de Luys Roure Librero. Año 1627, f. 6v-7.

del glorioso mártir San Magín (1630). La denominació d'*obrilla* al·ludeix a les dimensions reduïdes de l'obra, ja que és un imprés en 8au, i també remet a un joc de paraules amb el cognom de l'autor.

6 *remontáis*: amb el sentit d' 'encumbrar-se'.

7 *espanto*: 'admiració, esbalaïment'.

9 Remet al cognom de l'autor.

3 *conque*: 'com'.

4 Els sants Galderic i Isidre, la vida dels quals narra el llibre de Reginald Poc on trobem la composició.

11 *verán*: 'llegiran'.

SOR JERÒNIMA BOSC

fl. 1627

XVII

Sempre les coses precioses
solen ocupar poc lloc,
perçò lo presentat Poc
4 ab brevedats copioses
nos diu coses molt gustoses
de uns humils llauradors.
I pus conta ses llaors,
8 tinc per cert que ells, poc a poc,
autor que lo món té en poc
faran sia dels majors.

Dècima heptasil làbica (abbaac cdde)

[RÚBRICA] De la Senyora Sor Geronyma Bosch, Religiosa Dominica en lo conuent de santa Catherina de Sena de Perpinya. Al author, Decima.

FONT: *Compendio de la vida, mverte y milagros de los dos Gloriosos Labradores, San Galderique de Canigon y San Isidro de Madrid. Repartido en dos libros. Por el R. Padre Presentado Fray Reginaldo Poc natural de Planolas, de la Orden de Predicadores, Doctor y Cathedratico de Theologia en la antiquissima vniuersidad de Perpiñán. Dirigido a la Fidelissima Villa de Perpiñan y consules della, Pedro Montalt, Gaston Bearn y de Fox, Pedro Arles, Antonio Suñer Miguel Massat, y a los sucesores*, Perpinyà: Luys Roure, 1627, f. 7.

SOR MARIA TOMASSA COLLARÉS FABRA

Vinçà, *fl.* 1627

XVIII

En Vinçà, vila real,
féu la primera maravella;
també hi deixà una costella
4 per memòria immortal.

1-2 Formulació equivalent a l'actual locució 'Al pot petit hi ha la bona confitura'.

3 *perço/per ço*: 'per això'. | *presentat*: «Títol d'un religiós respectable perquè ha merescut que el proposassin per a qualque càrrec important dins la seva Orde» (DCVB), en aquest cas, es refereix a l'autor del llibre.

6 Els sants Galderic i Isidre. Dialefa entre *de / uns*.

8 *poc a poc*: 'a poc a poc'. S'hi recorre al lèxic relacionat amb l'adverbi 'poc' per crear un efecte de repetició en relació al cognom.

9-10 Reginald Poc és autor poc conegut (a qui *lo món té en poc*), però gràcies a aquest llibre consagrat a narrar la vida dels sants Galderic i Isidre, en un futur serà considerat dels millors.

2 Vers hipermètric. El llibre de Poc dedica un capítol a relatar «dos famosos milagros que san Galderique obró en la villa de Vinçà, primera estación de España quando vino de Francia el santo» (Poc 1627: f. 70v-76). Per tant, en el segon vers de la quarteta, *la primera maravella* al·ludeix al primer miracle obrat per les relíquies del sant, quan van ser traslladades des de Tolosa de Llenguadoc fins al monestir de Sant Martí de Canigó. De camí, s'hi van estar uns anys a Vinçà, on, segons el relat hagiogràfic, una dona paralítica va sanar miraculosament en adreçar una oració al sant.

4 El segon miracle esdevingut a Vinçà és el relacionat amb la costella del sant. Segons el relat hagiogràfic, el castic diví va recaure sobre la sagristana que vetllava els ossos del sant, que, en conèixer la sanació que havia obrat en la paralítica, va furtar una costella, tal com relata Poc (1627: f. 70v-76). Al cap de tres dies la dona va morir sobtadament. Poc acaba la relació tot dient: «también ella tenía como el monasterio del Canigón, en fin la costilla, o hueso, o qualquier otra particular del santo se quedó en Vinçá y aquella villa muy dichosa en quedarse con tal prenda» (Poc 1627: f. 76).

Quarteta heptasil làbica (abba)

[RÚBRICA] De la senyora sor Maria Thomasa Collares, Monja Dominica del Monestir de santa Catherina de Sena de Perpinya, natural de Vinça, a sa patria. Redondilla.

FONT: *Compendio de la vida, mverte y milagros de los dos Gloriosos Labradores, San Galderique de Canigon y San Isidro de Madrid. Repartido en dos libros. Por el R. Padre Presentado Fray Reginaldo Poc natural de Planolas, de la Orden de Predicadores, Doctor y Cathedratico de Theologia en la antiquissima vniuersidad de Perpiñán. Dirigido a la Fidelissima Villa de Perpiñan y consules della, Pedro Montalt, Gaston Bearn y de Fox, Pedro Arles, Antonio Suñer Miguel Massat, y a los successores*, Impresso en Perpiñan, en casa de Luys Roure Librero. Año 1627, f. 7v.

SOR CATERINA GUBERT I D'AGUILAR

Vilafranca de Conflent, fl. 1627

XIX

Ara bé dirà la gent
ab lo llibre de Galderic
que lo territori més ric
4 és ma pàtria de Conflent.

Quarteta heptasil làbica (abba)

[RÚBRICA] De la Senyora sor Catherina Gubert y de Aguilar, Monja Dominica del mateix Monestir [Santa Caterina de Sena de Perpinyà], natural de Vila Franca. A sa terra. Redondilla.

FONT: *Compendio de la vida, mverte y milagros de los dos Gloriosos Labradores, San Galderique de Canigon y San Isidro de Madrid. Repartido en dos libros. Por el R. Padre Presentado Fray Reginaldo Poc natural de Planolas, de la Orden de Predicadores, Doctor y Cathedratico de Theologia en la antiquissima vniuersidad de Perpiñán. Dirigido a la Fidelissima Villa de Perpiñan y consules della, Pedro Montalt, Gaston Bearn y de Fox, Pedro Arles, Antonio Suñer Miguel Massat, y a los successores*, Impresso en Perpiñan, en casa de Luys Roure Librero. Año 1627, f. 7v.

SOR ISABEL VIGURÓS I BOSC

Illa de Tet, fl. 1627

XX

Sempre que ve al Rosselló
passa per la nostra vila
sant Galderic de Canigó,
4 i degana per ser Illa.

Quarteta heptasil làbica (abab)

[RÚBRICA] De la senyora sor Isabel Viguros, y Bosch, natural de Illa, Monja Dominica en la mateix conuent. Redondilla.

FONT: *Compendio de la vida, mverte y milagros de los dos Gloriosos Labradores, San Galderique de Canigon y San Isidro de Madrid. Repartido en dos libros. Por el R. Padre Presentado Fray Reginaldo Poc natural de Planolas, de la Orden de Predicadores, Doctor y Cathedratico de Theologia en la antiquissima vniuersidad de Perpiñán. Dirigido a la Fidelissima Villa de Perpiñan y consules della, Pedro Montalt, Gaston Bearn y de Fox, Pedro Arles, Antonio Suñer Miguel Massat, y a los successores*, Impresso en Perpiñan, en casa de Luys Roure Librero. Año 1627, f. 7v.

4 Cal tenir en compte que el cos del sant romania al monestir dels monjos benedictins de Sant Martí del Canigó, al Conflent, la qual cosa conferia fama al lloc.

3 Vers hipermètric. Segurament hi té a veure el fet que es pronuncie <Galdric>

4 *degana*: «El membre més antic d'una corporació» (DCVB); 'per la seva antiguitat', 'per ser antiga Illa'.

SOR MAGINA VALLS SANTCLIMENT

Barcelona, a. 1630-1632

XXI

A san Magín por Magina,
tierno consagraba afecto,
y devoción más divina
4 me inspira la peregrina
historia que dél sacáis.
Si bien sois Poc, mucho dais:
sois como Dios (decir oso)
8 en sus santos milagroso,
que piadoso veneráis.

9 versos heptasil·làbics (abaaccddc). Recorda l'estructura de la dècima, però li falta un vers (podria haver estat perdut pels caixistes).

[RÚBRICA] De la señora sor Magina Valls Religiosa Dominica en el Conuento de nuestra Señora de Monte Syon de Barcelona al Autor. Decima.

FONT: *Historia de la vida y milagros del glorioso martyr S. Magin. Por Fr. Reginaldo Poc, Doctor en Theologia de la Orden de Predicadores. A Don Guillem Ramon de Moncada, Conde de Osona, Marques de la Puebla, Baron de la Laguna, &c.* En Barcelona por Sebastian Matevad, 1630, [p. 13-14].

ANÒNIMA (AGNÉS ALAGON?)

fl. 1627

XXII

Ingenioso historiador,
Nuevo Apolo desta edad,
Espíritu de deidad
4 Significa tu primor.
Al templo del santo honor
Llega tu ardor generoso,
A donde el nombre glorioso
8 Gozarás de querubín,
Oyendo por san Magín
Nombramiento tan famoso.

Dècima heptasil·làbica (abbaa ccddc)

[RÚBRICA] De otra religiosa del mismo Conuento. Decima.

En acrostic el nom d'Inés Alagon, que no sabem si és l'autora o una dedicatària.

FONT: *Historia de la vida y milagros del glorioso martyr S. Magin. Por Fr. Reginaldo Poc, Doctor en Theologia de la Orden de Predicadores. A Don Guillem Ramon de Moncada, Conde de Osona, Marques de la Puebla, Baron de la Laguna, &c.* En Barcelona por Sebastian Matevad, 1630, [p. 14].

1 L'autora s'adreça a l'autor del llibre, una vida del sant Magí (s. III-IV), en la qual va ser publicada aquesta composició i la que ve a continuació [XXII]; el sentit del vers és 'és a dir, li tenia devoció per dir-se com ell'.
6 Joc de paraules amb el cognom de l'autor de l'obra, Poc i l'adverbi 'poc'.

1-2 Lloança panegírica de Reginald Poc, que és considerat 'historiador' per les seves hagiografies i és comparat amb Apol·lo.

PSEUDO-FRANCESCA DE FUMISLERRIS I BAIONA
f. 1635

XXIII

La Fama eterna alabança
te dóna, com a que ho deu,
consagrant-te lo que és teu
4 sens posar-hi més tardança.
Sols ton ingeni alcança,
ab l'art i experiència,
essència i ser de ciència,
8 pus distil·la una tal *branca*
goma més que perles blanca,
mannà de intel·ligència.

Dècima heptasil·làbica (abba accdde)

[RÚBRICA] De dona Francisca de Fumislerris y Bayona.

8 *distil·la*: ms. «distila».

FONT: BAB, Gavino Branca, *Jardí de ramelleres*, Ms. 9, ca. 1635, [f. 10].

MAGDALENA XAMMAR FERRÚS
f. 1639

XXIV

De tu asunto, la beldad
descuella, oh padre y señor,
del drecho sobre la flor
4 de la docta antigüedad.
Norma a la barbaridad
el más docto antiguo fue,
pero en tu asunto se ve,
8 más que admirar, pues has dado
al docto juez y abogado
norma, ley, preceptos, fe.

En ternuras de cristal
12 mis dos ojos resolvía

2 'com és degut'. S'adreça a Gavino Branca, compilador de l'obra manuscrita on es troba la peça.

8 *distil·la*: 'destil·la'; *branca*: joc de paraules amb el cognom de l'autor.

9 *goma*: «Substància amorfa que exsuden certes plantes, que s'endureix al contacte amb l'aire i que barrejada amb l'aigua forma una solució o una massa glutinosa» (DCVB). En els versos 8-10 trobem un hipèrbaton: 'pus una tal branca distil·la goma més blanca que [les] perles'.

10 Dialefa entre *de* / *intel·ligència*.

2 L'autor del volum on es troba aquesta peça laudatòria (i les dues que segueixen [XXV i XXVI]) és pare de l'autora: Joan Pau Xammar i Sala (c. 1593-1666), donzell i assessor de la Batllia General del reial patrimoni, autor d'una sèrie de tractats jurídics; veg. Moragues (2006).| *descuella*: 'excel·leix'. Aquesta primera dècima serveix per lloar el tema del llibre, el dret, ja que a través d'aquest volum, es proporcionen normes, lleis i preceptes per als jutges i advocats.

en el tiempo que advertía
que era tu vida mortal;
mas ya cesó ese raudal
16 de fomentar en mis ojos
tan amorosos enojos
desde que tu libro vi,
pues te rinde en él a ti
20 la Eternidad mil despojos.

Tus obras serán de hoy más
antídoto del olvido;
en ellas tendrás esculpido
24 el tiempo cuanto le das.
Quede, pues, la envidia atrás
al rayar de tu doctrina,
porque ya a tu frente inclina
28 zonas de laurel la Fama,
y a tu docta prenda aclama,
de la mayor palma dina.

Dècimes heptasil làbiques (abba accddc)

[RÚBRICA] Decimas. Consagralas al Autor del libro su padre, Madalena Xammar su hija.

FONT: *De officio iudicis, et advocati liber vms. In quo variae quaestiones iudicibus, et in tres divisus partes, in quarum prima de officio iudicis, in fecunda de officio Advocati, in tertia de quaestionibus communibus officio Iudicis, & Advocati disceptatar. Auctore Iōanne Pavlo Xammar barciononensi domicello & I.V.D. olim in optima Vniuersitate Ciuitatis ordinario Assessore, nunc verò Regia Magestatis Conpliarario & Baiulia Generalis Cathaloma, necnon Oficij Magistri Rationalis Regij Assessore. Cvm indice dyplici, altero quaestionum, altero verò rerum, & verborum copiosissimo. Anno 1639. Cvm licentia. Barcinonae: Ex Typographia Iacobi Romeu, in platça diui Iacobi. A costa de Iuan Çapera Mercader de libros, [f. 4v].*

XXV

De las nueve requiero
todo el coro, que es corto una Talía,
en tanto que venero,
¡oh padre!, tu saber con voz no mía,
pues ya el común empleo
4 de la Fama te sirve de trofeo.

La Eternidad aspira
a ser bronce que grabe en sí tus glorias,
ya la envidia retira
sus pendones, blandiendo a tus vitorias,
y en tus obras empieza
8 a lograr timbre eterno tu destreza.

Será padrón de ciencia

12 *resolvía*: ‘convertía en llàgrimes’ (*ternuras de cristal*, v. 11). En aquesta quarteta es fa referència a la tristesa que causa en l'autora pensar en la mort del seu pare, però aquest sentiment canvia quan pensa que la fama d'aquest llibre li reportarà l'eternitat (v. 14 i s.).

26 ‘en sobreixir la doctrina del volum’.

30 *dina*: ‘digna’.

1-2 Invocació a les nou muses del Parnàs, més enllà de Talía, musa de la comèdia i de la poesia bucòlica.

si ya obelisco no, ¡oh dota coluna!
 la obra de tu sapiencia
 12 con parabién inmenso de Fortuna
 y tus letras tan bellas
 que pondrán ambición a las estrellas.

Sextets-lira (6a 10B 6a 10B 6c 10C)

[RÚBRICA] De la misma al mismo. Lyras.

FONT: *De officio iudicis, et advocati liber vms. In quo variae quaestiones iudicibus, et in tres divisas partes, in quarum prima de officio iudicis, in fecunda de officio Advocati, in tertia de quaestionibus communibus officio Iudicis, & Advocati disceptatur. Auctore Iohanne Pavlo Xammar barciononensi domicello & I.V.D. olim in optima Vniversitate Ciuitatis ordinario Assessore, nunc verò Regia Magestatis Conpliaro & Baiulia Generalis Cathaloma, necnon Oficij Magistri Rationalis Regij Assessore. Cvm indice duplici, altero quaestionum, altero verò rerum, & verborum copiosissimo. Anno 1639. Cvm licentia. Barcinonae: Ex Typographia Iacobi Romeu, in platça diui Iacobi. A costa de Iuan Çapera Mercader de libros, [f. 4v].*

XXVI

«Mi Parnaso, Amor, seas,
 pródigo de concetos armoniosos,
 ya que mi plectro empleas
 4 y a mi canto das rumbos amorosos»,
 que, en lances tan dichosos
 y en empeño tan pío,
 justo es sea el Amor Parnaso mío.

8 ¿Qué diré que le cuadre
 a la cándida luz de tu dotrina,
 dulce amoroso padre,
 sino que entre sutil y cristalina
 12 es de tanto honor dina
 que pone en suspensiones
 de la más dota fama los blasones?

Aliente la paciencia
 16 cuando trofeos tantos le ocasionas,
 pues gana a competencia,
 por tu favor tropeles de coronas;
 y a las celestes zonas
 20 suba el doto sonido
 a pesar de la invidia y del olvido.

9-10 *padrón de ciencia*: ‘columna amb una làpida o inscripció per recordar’. Cal tenir present que aquesta paraula també conté el sentit de ‘pare que es mostra massa condescendent amb els fills’ (*Aut.*). | *coluna*: forma antiga de ‘columna’. | *dota*: veu antiga per ‘docta’. En to hiperbòlic, Joan pau Xammar, ‘si és que no és obelisc, és una columna’: «Metaphóricamente se llama así al que por su valor, ciencia o sabiduría se hizo heroico y memorable» (*Aut.*).

1 La composició va adreçada al pare de l'autora.

3 *plectro*: ‘instrument que es feia servir per tocar les cordes de la cítara, la lira...’. | *emplear*: té el sentit d’‘ocupar’. S’entén aquest verb com a ‘ja que em dus a cantar’

12 *dina*: veu antiga per ‘digna’.

14 *dota*: veu antiga per ‘docta’.

18 *tropeles*: ‘conjunt de coses mal ordenades, amuntegades’.

Sextets-lira (6a 10B 6a 10B 6c 10C)
[RÚBRICA] De la misma. Cancion.

FONT: *De officio iudicis, et advocati liber unus. In quo variae quaestiones iudicibus, et in tres divisus partes, in quarum prima de officio iudicis, in secunda de officio Advocati, in tertia de quaestionibus communibus officio Iudicis, & Aduocati disceptatur. Auctore Iohanne Pavlo Xammar barciononensi domicello & I.V.D. olim in optima Vniversitate Ciuitatis ordinario Assessore, nunc verò Regia Magestatis Conpliaro & Baiulia Generalis Cathaloma, necnon Oficij Magistri Rationalis Regij Assessore. Cvm indice duplici, altero quaestionum, altero verò rerum, & verborum copiosissima. Anno 1639. Cvm licentia. Barcionae: Ex Typographia Iacobi Romeu, in platça diui Iacobi. A costa de Iuan Çapera Mercader de libros, [f. 4v].*

SOR CONTESINA FONTANELLA

Barcelona, 1618-1696

XXVII

Tenido he relación, padre querido,
que vuestras obras que a la luz se han dado
aplausos en el mundo han alcanzado,
4 que alabanzas en él han conseguido.
Dícenme que, librado del olvido,
vuestro nombre en los evos ha quedado,
que sois por estudioso el aclamado,
8 que honroso os dan de docto el apellido;
que de nuevo sacáis en *Decisiones*
civiles casos de sucesos raros,
augmentos dando a la adquirida fama.
12 Sean, padre y señor, estos blasones
nuevo incentivo para haber de amaros,
si aumento admite la que tanto os ama.

Sonet (ABBA ABBA CDE CDE)

[RÚBRICA] De sor Contesina Fontanella, Monja del Monasterio de los Angeles de Barcelona de la Orden de Santo Domingo, hija del Autor, a su Padre. Soneto.

FONT: *Senatus Cathaloniae Decisiones. Per Ioannem Petrum Fontanella, ex oppido Oloti I. V. D ac Ciuem honoratum Barcinona in albo conscriptum, elaborata. Tomus primus. Eidem sacro senatui dicatus. Cvm Licentia, Et Privilegio, Barcinonae: ex praelo, ac aere Petri Lacavalleria, ... (venundatur in aedibus eiusdem Petri Lacavalleria), 1639, f. 5.⁶*

XXVIII

Señor don Libro, una queja
tengo de vos bien fundada,
y es que, estando aquí encerrada,

1 Es refereix al pare de l'autora, Joan Pere Fontanella, en l'obra del qual es troba aquesta composició i la que segueix [XVIII]: *Senatus Cathaloniae Decisiones* (1639).

6 *evos*: 'duració de temps sense fi'.

9-10 Abans d'aquesta obra jurídica que segons sor Contesina versa sobre *civiles casos de sucesos raros*, Joan Pere Fontanella ja havia publicat el tractat *De pactis nuptialibus, sine Capitulis matrimonialibus tractatus...*, 1612-1622.

⁶ Fou reeditat (Lió, 1668), (Venècia, 1640 i 1642, vol. I) i (Colònia/Ginebra, 1662, [1690], [1691], [1692], 1693, 1735) sense cap variació en el poemes.

1 A través d'un marcat to de plany, l'autora fa arribar una queixa explícita al seu pare, indirectament a través del seu llibre, que en els versos següents explicita.

3-5 Podem interpretar aquestes referències com una al·lusió a l'experiència conventual personal de l'autora, per tant, s'han de llegir en clau autobiogràfica. Sor Contesina podria estar fent esment a l'enclaustrament forçat que pateix, vivència comuna per a les noies de les grans famílies de l'època, que eren tancades en convents com a

- 4 nada muda y nada vieja,
vos me apartáis de la reja
al que a entrambos nos dio el ser.
No me aplaca el responder
- 8 que fama y honor le daís,
que en efeto no le amáis
y el amor ha de vencer.

Dècima heptasil làbica (abbaac cddc)
[RÚBRICA] Juguete de la misma al libro. Decima.

FONT: *Senatus Cathaloniae Decisiones. Per Ioannem Petrum Fontanella, ex oppido Oloti I. V. D ac Ciuem honoratum Barcinona in albo conscriptum, elaborata. Tomus primus. Eidem sacro senatui dicatus. Cum Licentia, Et Privilegio, Barcinonae: ex praelo, ac aere Petri Lacavalleria, ... (venundatur in aedibus eiusdem Petri Lacavalleria), 1639, f. 5.*

JOSEPA MARIA D'ESPARÇA
fl. 1643

XXIX

- De manera os remontáis,
que aun la envidia no lo niega,
que es de Lope vuestra vega
- 4 y por Vega la heredáis.
Divinamente cantáis
pues suspendéis el Leteo
sin tener allá emineo,
- 8 pues vanagloriando el arte
cantáis las rimas de Marte
con cítora de Orfeo.
- Renombre más levantado
- 12 que no Arcila lo adquirís

alternativa al matrimoni, ventajosa econòmicament per a les famílies (Zaragoza 2012 [2015]). Cfr els versos de l'escriptora hispànica sor Marcela de San Félix: «Que si faltase el espíritu / y la oración en el alma, / más que santa religiosa / será mujer encerrada» (Arenal & Sabat ed. 1988). D'aquest tema beu també el cicle de cançons de malmonjades i malmaridades que circulen anònimament des de l'edat mitjana (Lorenzo 1997; Vinyoles 2003; i, sobre les veus de les malmaridades: Vinyoles 2011) i que arriba fins a l'Edat Moderna, amb algun text conservat en català (Ferrando 1981).

10 Es refereix a l'amor paternofílic, que és el que realment importa, i no tant l'honor i la fama que el llibre pot reportar al seu pare.

2-4 L'autor de l'obra en la qual s'inclou el poema laudatori és Gabriel de la Vega, poeta i cronista espanyol, escrivà del rei i natural de Màlaga. És autor de dos poemes èpics: *Libro de la feliz victoria* (1640) i aquest on s'inclou el poema *La Feliz Campaña* (1643), dedicat a cantar les conquestes dels espanyols en les contingències bèl·liques als Països Baixos. Per lloar-lo, al poema es remarca la seva pertinença al llinatge del gran poeta Lope Félix de Vega Carpio, i la seva herència literària (*vega*, v. 3).

6 *Leteo*: relatiu al riu de l'oblit, segons la mitologia clàssica; aquest vers té el sentit d'«atreu l'oblit».

7 *emineo*: 'gegant', en al·lusió als *emites*, el nom moabita d'una tribu numerosa i poderosa descrita a la Bíblia, caracteritzats per la seva alçada (Dt. 2:10-11).

9 *La Feliz Campaña* és poesia èpica que narra les guerres de Flandes.

10 *cítora*: cítara del personatge mitològic Orfeu.

11 A partir d'aquí, l'autor és comparat amb un altre autor d'èpica: en el v. 12 apareix el terme *Arcila*, en al·lusió a Alonso de Ercilla (Madrid, 1533-1594), autor del poema èpic *La Araucana* (1569, 1578 i 1589) centrat en la Guerra d'Arauco (1550-1656) (v. 14) a Xile.

pues vos de Francia escrivís
y el de Arauco no domado;
Hipoprene os ha feudado
16 el néctar de sus entrañas,
por virgilio de campañas
porque a un Melo justamente
le dáis laurel a su frente
20 y eternizáis sus hazañas.

Dècimes heptasil làbiques (abba accdde)
[RÚBRICA] De Jusepa Maria de esparça en alabança del Autor.
20 *eternizáis*: impr. «eternicays».

FONT: *La Feliz Campaña y los dichosos progressos que tuieron las Armas de su Magestad Catolica el Rey Don Phelipe quarto en estos Payes Bajos el año de 1642, siendo gobernadas por el Exmo Señor Don Francisco de Mello, Marques de Tordelaguna. Compuesta por Gabriel de la Vega escrivano publico aprouado por el Rey nuestro Señor y Señores de su supremo, y Real Consejo, y natural de la Ciudad de Malaga. Dedicada a Don Iacinto de Vera y Moscoso, sargento Major, General de Batalla por su Magestad, y Coronel de vn Regimiento de la Armada de la Alzacia.* [s.l], M. DC. XLIII, [f. *4v].

MARIA DE ROCABERTÍ I SAFORTESA*

Perelada, fl. 1644

XXX

Celestial reyna i senyora
del mal que nos amenassa,
protectora del que abraça,
4 a vos, bella y clara aurora.
Parar en tal protectora
a alcanssar della favor
es confiar del amor
8 que a las animas ostenta
en la desdicha que intenta
la culpa mal y temor.

Flor de celestial fragancia
12 y de color desigual,
de belleza virginal
y de infinita distancia.
En la imperial estancia
16 aportarme un gran favor
a mi sera, bella flor,

15 A la mitologia grega, és la font dedicada a les Muses; per tant, el vers suggereix que l'autor referit en els versos anteriors li ha proporcionat inspiració.

18 Francisco Manuel de Melo (Lisboa, 1608-1666) va ser un escritor, polític i militar. Fou capità de les tropes espanyoles als Països Baixos, i durant la Guerra dels Segadors a Catalunya. És autor d'obra historiogràfica, entre la qual s'hi compta *Guerra de Catalunya* (1645), signat amb el pseudònim Clemente Libertino.

* Tal com hem advertit en els criteris d'edició, transcrivim literalment aquesta peça, sense fer-hi cap modificació (ni tan sols en l'accentuació o puntuació) per preservar la doble lectura català-castellà.

1 Es tracta d'una composició en lloança de la Mare de Déu del Carme, inclosa (com la que segueix [XXXI]) al volum d'Elies Estrugós, *Fènix català o llibre del singular privilegi, favors, gràcias y miracles de Nostra Senyora del Mont del Carme* (1644).

cosa facil de alcanssar
 a vos, alla singular
 20 amparo del peccador.

 Alla en la sagrada ara
 la anima mia, ya bella,
 Vos celestial donsell
 24 collocarme es cosa clara;
 la alta montanya ara
 de la entranya divinal,
 lo favor celestial
 28 de vos Reyna agraciada
 en esta rara tornada
 bellº asylº i immortal.

 Sol que brilla en la montanya
 32 de la vinya carmelita
 que a misericordia incita
 y aplaca al senyor la zanya; □
 a sa anima que en la cabanya
 36 del habitº va vestida,
 padrina es en esta vida
 del mal de culpa al morir
 i de haver de conferir
 40 de la gloria dividida.

Dècimes heptasil làbiques (abba accddc)

[RÚBRICA] Decimas bilingües de Castellà y Català fetas per dona Maria de Rocabertí monja escolana canongessa de Sant Augustí: en lo conuent de Bell-lloch de la villa de Peralada.

24 és: imp. «è» || 31 en: imp. «eu» || 37 padrina: imp. «pradrina».

FONT: *Fenix catala, o llibre del singlar privilegi, fauors, gracies, y miracles de Nostra Senyora del Mont del Carme. Compost per lo R.P. Fra Ioseph Elias Estrugos del mateix orde y natural de la Fidelissima Vila de Perpinya. Va a la fi lo miracle de la llum de la Ciutat de Manresa. Dedicat a la mateixa Verge Maria Santissima del mont del Carme. Ab llicencia, y privilegi. Estampat en Perpinya: en casa de Esteue Bartau, al carrer de la Argenteria, 1644, f. 8 r.*1 r.*

ISABEL CÒNPTER I DE SAGARRIGA
 Perpinyà, 1632-1653

XXXI

Ara ja en dolça lira
 la musa pia de cantar procura
 lo do que a tots admira □
 4 de totes, la més bella criatura:
 Maria carmelita, □
 la que als devots més amorosa incita.

34 *Sanya*: castellan. ‘zaña’, ‘fúria’.

35 Vers hipermètric.

1 *en*: ‘amb’.

3 *admira*: ‘meravella’.

5 És refereix a la Mare de Déu del Carme.

- Canto, no la rosada
 8 del més templat mes, regalat abril,
 quan en la matinada
 espargeix sos cristalls de mil en mil
 per sos balcons l'aurora,
 12 a qui lo sol brillant lo monyo dora;⁹
- o humida en perles banya,
 ganosa d'enriquir vànoves verdes,
 la vistosa campanya,
 16 del més alt arbre a les més baixes herbes
 sobre variats colors,
 l'esmalt lluent ab diferents finors.
- ¿Que agrados no incita,
 20 que suspensions al luminós sentit?
 ¿A qui no precipita
 en lo fondo irreparable del olvit
 veure tanta riquesa
 24 franca, exposada a la major baixesa?
- Corals sobre el clavell;
 sobre la rosa, transparents robins;
 [...]
 28 desfets topàcios sobre els gessamins;
 la preciosa ametista
 sobre el lliri ofuscant la clara vista.
- Les violetes boscanes
 32 maltractades dels peus de les ovelles,
 les marietes tardanes,
 los gaugets naranjats de fulles belles,
 los pintats pensaments
 36 d'estos adreços mostren ser contents.

L'espuela de cavaller

9 *en*: 'a'.

12 *monyo*: 'cabell'.

14 *ganosa*: 'que té gana'.

15 *campanya*: 'camp'.

22 Vers hiper mètric.

25-30 Aquesta estrofa, a diferència de la resta, té un vers menys; no sabem sí per error de l'autora o de l'impressor. Manca el vers 27, tal com demostra la rima i la mètrica.

31 *boscanes*: 'silvestres'.

32 *dels*: 'pels'.

33 *marietes*: fa referència a la planta de l'espècie *Globularia alypum*, que floreix a la tardor i a l'hivern (DCVB [s.v. *marieta*] i HVMO [s.v. *Globularia alypum*]).

34 *gauget*: var. de 'gojat' present al català septentrional i a l'occità, fa referència a una planta de la família de les compostes, espècie *Calendula officinalis* (DCVB); *naranjats* al·ludeix al color taronja de la flor.

35 *pensaments*: planta violàcia de l'espècie *Viola tricolor* (DCVB).

36 'es mostren contents de pertànyer a aquest conjunt de plantes amb flor'.

37 *espuela de cavaller*: planta de l'espècie *Delphinium Ajacis*, pertanyent a la família de les ranunculàcees (DCVB). Vers hiper mètric.

i, ab impropri calor, la zelosia
i lo violer ver;
40 la malva i moradux; i desprecia
la cotxinilla grana
lo roig i encés color de la magrana.

Augmenten-se grans d'or
44 sobre de la ginesta antes dorada;
i, ab més encés color,
sobre la no tan fina i colorada,
la cordial camamilla
48 i la que no es marxita mançanilla.

Obre's lo gira-sol
als raigs de son planeta que el provoca,
fent-se boques tot sol
52 agrait a tant llum com gustós toca
la proença de plata
i entre llaços dorada la patata.

A la neu desafia
56 la flor de la perera ab son blancor;
l'ametller ab porfia
a la pomera i guinda ab son color
i lo bell albecoc,
60 al préssec de fruit dolç ab color groc.

Desperta el cinamomo
en lo major olvit suau l'olfato,
fet del sentit Nomo.

38 *zelosia*: var. form.: *gelosia*; planta cariofòlia de l'espècie *Dianthus barbatus* (DCVB).

39 *violer*: planta de diverses espècies dels gèneres *Matthiola* i *Cheiranthus*, de la família de les crucíferes (DCVB). | *ver*: «Indica l'exemplar o classe millor, més pur dins la seva espècie, sobretot parlant d'animals o de plantes; aplicat a plantes sol significar la que produeix fruit comestible, en oposició a *bord* (que es diu de la planta que no produeix fruit o que el produeix no comestible)» (DCVB).

40 *malva*: planta del gènere *Malva*, i principalment la *Malva silvestres* (DCVB). | *moradux*: var. de 'mardux', planta labiada de l'espècie *Origanum majorana* (DCVB).

41 *cotxinilla grana*: insecte del qual s'extreu el color carmí.

43 *Augmenten-se*: 's'augmenten'.

47 *cordial*: «Preparació medicinal que activa l'acció del cor i augmenta la temperatura general del cos» (DCVB); aquí en forma adjectiva, remet als efectes medicinals de la *camamilla*, substantiu al qual acompanya.

48 'sempreviva', planta del gènere *Helichrysum*, que conserva durant molt de temps el seu color daurat (DCVB [s.v. *mançanilla*]).

49 *obre's*: 's'obre'.

50 *son planeta*: 'el sol'.

51 *fent-se boca*: 'Fer boques d'alguna cosa': «avanar-se'n» (DCVB [s.v. *boca*]); *avanar-se* té el sentit de vanagloriar-se de les pròpies qualitats

53 *proença*: var. rossellonesa de 'proenga', planta apocinàcia de l'espècie *Vinca media* (DCVB).

55-60 Remet al color blanc de la flor del perer, més intens que la neu. A partir d'aquí, trobem una sèrie de comparacions superlatives: l'ametller guanya (*guinda*) a la pomera perquè les fulles del primer són d'un color més viu que no d'aquesta, que presenta un color blanc-rosat quan floreix i l'albercoc és d'un groc més intens, amb matís ataronjat, que no pas la bresquilla.

61 *cinamomo*: 'cínamom', arbret de la família de les eleagnàcies, *Elaeagnus angustifolia* (DCVB).

63 *Nomo*: remet a la forma *nomos*, paraula grega que designa 'lleí'.

64 Lo taronger, de son candor barato,
entre la flor, picat,
ostenta lo fruit verd i naranjat.

Per les aspres muntanyes
68 murtes i romanins i garraveres;
vora els recs, entre canyes
roselles, lliris blaus i romagueres;
satalies divines
72 entre lo pacient trèbol i englantines.

Al so de les corrents
o murmurar dels líquidos cristalls,
los moixonets contents
76 formen de flor en flor volàtils balls
i, a la matinada,
ab contrapunt sonor s'hi fan albada.

Ab competència igual
80 redoblen ab compàs i melodia
procurant cada qual
com millor saludar la llum del dia
i, ab les llengües arpades,
84 desperten les atencions més desvetllades,

calàndria i rossinyol,
passerell, reietó i primavera,
lo dorat oriol,
88 boscareta, pardal i cadenera,

64 'Mudat el candor del taronger, és a dir, quan canvia el color blanc de la tarongina pel fruit taronja'.

65 *picat*: 'presumit'.

68 *murtes*: planta de l'espècie *Myrtus communis* (DCVB). | *romanins*: planta de l'espècie *Rosmarinus officinalis* (DCVB). | *garraveres*: var. de 'gavarrera', Planta l'espècie *Rosa canina* (DCVB). Tots tres són tipus d'arbusts.

69 *rosella*: Flor de la planta papaveràcia *Papaver rhoeas*. | *Lliri blau*: liliàcia de l'espècie *Lilium martagon*. | *romaguera*: var. antiga, per 'romeguera', planta del gènere *Rubus* (DCVB).

71 *satalies*: planta de la família de les rosàcies, espècie *Rosa moschata* (DCVB).

72 *englantina*: planta de la família de les jasmínies, espècie *Jasminium grandiflorum* (DCVB).

73 's'entén 'del riu'.

74 Metàfora per 'aigua del riu'.

75 *moixonets*: la forma 'moixó' s'empra per designar els ocells en general, sobretot els petits.

78 Remet al cant dels ocells a punt d'alba.

84 Vers hipermètric.

85 *calàndria*: «Ocell de la família de les alàudides» (DCVB).

86 *passerell*: «Ocell de la família dels fringíl lids, de l'espècie *Acanthis cannabina*, més petit que un teuladí, de plomatge rossenc, més fosc en les ales i en la coa, vermell en els pits i part del cap del mascle (el qual s'anomena *passerell real* a les Balears); és molt cantador, va a grans esbarts i fa el niu dalt arbres o arbusts» (DCVB). | *reietó*: «Ocell de les espècies *Regulus cristatus* i *Regulus ignicapillus*» (DCVB). | *primavera*: «Ocell de la família dels pàrids, de diferents espècies del gènere *Parus*, i principalment el *P. caeruleus*, *P. maior*, *P. ater* i *P. cristatus*» (DCVB).

87 *oriol*: «Ocell de la família dels oriòlids, espècie *Oriolus galbula*, amb el cos de color groc brillant fora la coa i part de les ales, que són negres com els peus i el bec; la femella és verda per damunt i grisenca per sotà» (DCVB).

88 *boscareta*: var. de 'busqueret', «Ocell petitó i molt eixerit, de diverses espècies de la família dels sílvids» (DCVB).

pàssera i oreneta,
la tórtora, verdum, tord i cueta.

- Aquí, la merla parda
92 pinsà, fugint del fred baix a la plana,
la xèrria entre la barda;
lo llueret bonic ab veu galana;
aquí, la sola gralla;
96 la guatlla, ab alta veu i mai no calla.

- Aquí, lo papagai,
la garsa, lo picot i estornell;
entre lo verd espai,
100 la caua, lo bixac i cruixidell'
perseguint al mussol,
des de l'astut pardal al roquerol.

- Admiracions provoca
104 veure lo ànec sobre l'aigua clara;
i, ab ell, la blanca oca,
en miralls líquidos amagant la cara,
alçant la boca plena
108 del peix que trau de la dorada arena.

- Aquí, les garses reals,
voltors i martinets, bernat pescaire,
les grues desiguals,
112 les gantes i cegonyes trencant l'aire,
àguiles trencaossos,
i fugint del claror, los ducs més grossos.

89 *pàssera*: ant. escrit també 'pàssara': «Ocell de la família dels túrdids, espècie *Monticola cyaneus*, de color blavós o negrenc per damunt i rossenc per sota, que habita a llocs alts de roques, campanars i edificis ruïnosos, i s'alimenta d'insectes, especialment d'abelles» (DCVB)

90 *verdum*: «Ocell de l'espècie *Chloris Chloris* o *verderob*» (DCVB). | *tord*: «Ocell de la família dels túrdids, de diverses espècies del gènere *Turdus*» (DCVB). | *cueta*: «Ocell de diferents espècies del gènere *Motacilla*, i principalment la *Motacilla alba*» (DCVB).

92-93 'picà (*pinsà*) el fruit de la sarriassa (*xèrria*: «Planta aràcia de l'espècie *Arum italicum*, de fulles sagitades, espata blanca verdosa i espàdix groc pàl·lid», DCVB), entre la bardissa'.

94 *llueret*: diminutiu de 'lluer': «Ocell de la família de les fringíl·lides, de l'espècie *Carduelis spinus*, que és més petit que la cadenera, de color verdós amb la corona del cap negra, el bec molt fort i la cua forçada; canta d'una manera que sembla que plora, i es deixa agafar i engabiar fàcilment (DCVB).

98 *picot*: «Ocell de diferents espècies del gènere *Picus*» (DCVB).

100 *caua*: «Cornella, aucell negre del gènere *Corvus* (comarca de Girona)» (DCVB) | *bixac*: 'bitxac': «Ocell de la família dels túrdids: *Saxicola torquata*» (DCVB). | *cruixidell*: «Ocell de la família dels fringíl·lids: *Emberiza miliaria*» (DCVB).

105 *Veg.* nota v. 74. Vers hiper mètric.

110 *martinets*: «Ocell de l'espècie *Alcedo hispada*» (DCVB). | *bernat pescaire*: «Nom català d'ocells de la família de les ardeides: espècies *Ardea ralloides* i *Ardea cinerea*» (DCVB).

111 *grues*: «Ocell camallarg de l'espècie *Grus cinerea*, de color gris amb el cap de la coa i les plomes remeres negres, de més d'un metre de llargada, que ve de passada al nostre país i viatja en grans esbarts els mesos de març i d'octubre» (DCVB).

112 *gantes*: «Cigonya; au de diferents espècies del gènere *Ciconia*» (DCVB). | *cegonya*: 'cigonya'.

114 *ducs*: «Ocell de presa, de diferents espècies del gènere *Bubo*, principalment el *Bubo maximus*» (DCVB).

La òliba procura
116 fugir del sol, segueix lo rat-penat,
i canta ab gran dolçura
lo cisne entre l'estany i humitat;
la fotja i la gavina
120 alegres d'escapar a Proserpina.

La incansable falzia,
lo francolí, flaisà i la perdui;
la becada sombria,
124 la cega i lo xixell entorn del niu
i de l'enamorat,
lo pago passejant per mig d'un prat,

quan, en lo major gust
128 del curiós que ho considera atent,
ab fugitiu sust,
procuren igualar lo pas del vent
perquè lo esparver
132 los salteja, falcó o xoriguer.

I al temps que lo milà
o lo cruel astor ja els despedaça,
alça un home la mà
136 i, d'espant, li fa deixar la caça;
mes caent en la terra,
lo negre corb en ella fa guerra.

Però ja ha arribat

119 *fotja*: «Ocell de la família de les ràl·lides, de l'espècie *Fulica atra*, que és negra o d'un gris molt fosc, té el bec curt i armat d'una placa coriàcia blanca que li puja per davant el front; els dits tenen una membrana lateral lobulada; vola poc i feixugament; fa el niu prop de l'aigua, principalment als voltants de les albuferes i aiguamolls» (DCVB).

120 *Proserpina*: metàfora per 'primavera'; remet al mite del rapte de Proserpina.

121 *falzja*: «Ocell insectívor de la família de les cipsèlides, espècie *Cypselus apus*, de plomatge negre, ales llargues i arquejades i potes molt curtes» (DCVB).

122 *francolí*: «Au gal·linàcia de la família de les perdícides, espècie *Francolinus francolinus*, de plomatge negrós amb taques clares, d'aspecte semblant al del faisà» (DCVB). | *flaisà*: 'faisà'.

123 *becada*: «Ocell de la família de les escolopàcides: *Scolopax rusticola*» (DCVB).

124 *cega*: «Ocell de la família de les escolopàcides: *Scolopax rusticola*» (DCVB). | *xixell*: «Ocell de la família de les colúmbides, espècie *Columba livia*» (DCVB).

126 *pago*: var. de 'paó'.

127 *en*: 'amb'.

128 'amb fugaç ensurt'.

129 *esparver*: «Au rapaç de la família de les falcònides, de diferents espècies del gènere *Falco*, i principalment el *Falco nisus* i el *Falco tinnunculus*» (DCVB).

132 *xoriguer*: «Ocell de la família de les falcònides, espècie *Falco tinnunculus*, de color roig argilós amb taques negres a la part superior del cos, groguenc amb taques pardes a la part inferior, bec blavós i potes grogues» (DCVB).

133 *milà*: «Ocell de la família de les falcònides, de l'espècie *Falco milvus*, de color gris clar en el cap, lleonat en l'ossa i en la coa i negre en les plomes llargues de les ales; no sol agafar amb les arpes, sinó amb el bec, i sol fer el niu dalt els arbres en lloc de fer-lo dalt les roques com altres ocells de presa» (DCVB).

134 *astor*: «Ocell carnisser de la família de les aquílides: *Astur palumbarius*» (DCVB).

138 Vers hipermètric.

140 qui amorós sol licita sa ventura:
ab pas apressurat
i ànimo alentat dar-la procura,
llança'ls damunt la capa
144 i pres lo mal del corb la caça escapa.

Està doncs en la sort,
que a Maria la lira suau canta
quan al confrare en mort
148 lo rapent enemic pren o espanta;
mes sobre est adversari
llança Maria lo sant escapulari.

La que del sol vestida,
152 de glòria celestial brillant banyada,
les atencions convida
dels ciutadants dels cels acompanyada;
al pecat desafia
156 i a son contrari, la infernal arpia.

L'aurora celestial
en les tenebres luminosa guia,
l'estela matinal
160 més clara antorxa que la llum del dia
de l'alt Olimpo o Carme,
contra de l'adversari toca alarma.

Oh, font la més piadosa!,
164 nada d'amorós pit, pies entranyes:
tu, la més amorosa,
ab líquidos cristalls les penes banyes
mitigant lo rigor
168 del que fon elements ab son calor.

Ditxosa primavera,
que ab mà piadosa de jacintos plena
al confrare que espera
172 lo dissabte primer eixir de pena
de vós és visitat
i per vostres esperits al cel portat.

Aquest és de ma musa
176 lo que ma tosca llengua pronuncia,

135 El subjecte és la Mare de Déu del Carme, que apareix en les estrofes finals de la composició.

141 *dar-la*: 'dar la ventura' (v. 139).

142 *llansa'ls*: 'els llança'; observem l'escena de la Mare de Déu llançant la capa sobre dels ocells perquè el voltor escape.

145 el subjecte és la *caça*, els ocells ferits.

147 *confrare*: 'company'.

148 *rapent*: 'rabent', veloc.

164 *nada*: 'nascuda'.

174 Vers hiper mètric.

lo mal concepte acusa,
lo que vós perdonau, oh reina pial,
piadosa admetent,
180 encara que ab mal dir, lo bon intent.

Sextets-lira (6a 10B 6a 10B 6c 10C)

[RÚBRICA] Liras A Nostra Senyora del Carme fetas per Mi, Senyora Isabel Conpter, y de Sagarriga monja escolana Canongessa de S. Agusti en lo Conuent desant Saluador de la vila de Perpinya.

18 *Lluent*: imp. «llueut» | *fnors*: imp. «pinors» || 31 *peus*: imp. «pens» || 40 *la cotxinilla grana*: imp. «a cochinilla y grana» || 60 *taronger*: imp. «toronger» || 117 *cisme*: imp. «syne» || 132 *que*: imp. «de» || 145 *lira*: imp. «diara».

FONT: *Fenix catala, o libre del singlar privilegi, favors, gracias, y miracles de Nostra Senyora del Mont del Carme. Compost per lo R.P. Fra Ioseph Elias Estrugos del mateix orde y natural de la Fidelissima Vila de Perpinya. Va a la fi lo miracle de la llum de la Ciutat de Manresa. Dedicat a la mateixa Verge Maria Santissima del mont del Carme. Ab llicencia, y privilegi.* Estampat en Perpinya: en casa de Esteue Bartau, al carrer de la Argenteria, 1644, f. 8 - *1.

CATERINA DOMÈNEC I SUNYER

fl. 1651

XXXII

Más me gozo, hijo querido,
en lo que yo no os he dado
que en lo que os dio mi cuidado
4 en haber de mí nacido;
cuando os veo agradecido
a vuestra gran religión,
engrandeciendo el blasón
8 mayor de Domingo santo,
me causáis consuelo tanto
como al mundo, admiración.

Dècima heptasil làbica (abba accddc)

[RÚBRICA] Al libro, y autor del; De Catarina Domenech, y Suñer su madre. Decima.

FONT: *Vida y milagros de Santo Domingo de Soriano: y favores que la Reyna de los Angeles, Maria Sacratissima á hecho, á la Illustre, y preclara Religion Dominicana [sic]; y en retorno dellos, lo que han hecho sus Frayles en deuida correspondencia, á la grandeza de su Magestad gloriosa. Dispuesto por el Padre Fray Domingo Suñer, Prior, y Maestro de los Religiosos, y Religiosas de la Tercera Orden, dela milicia de Chrsto [sic], ò de penitencia de Santo Domingo mi Padre, en la fidelissima Villa de Perpiñan; y Predicador ordinario de su Magestad christianissima Lays XIII. Dirigida al Excelentissimo Señor Don Henrique de Saunctaunes, Baron de Lazña, Castellnou, Torroselle, &c. del Consejo de Estado*

1-4 La composició va adreçada al fill de Caterina, Domènec Sunyer, autor de l'obra on es van publicar aquest poema i els cinc que vénen tot seguit [XXXIII, XXXIV, XXXV, XXXVI i XXXVII]: *Vida y milagros de Santo Domingo de Soriano, y favores que la Reyna de los ángeles, María sacratísima...* (1651). L'autora hi manifesta l'orgull maternal vers el seu fill no tant pel que ella li ha transmés i ensenyat (*en lo que yo no os he dado*) sinó per aquesta obra dedicada a la biografia del sant Domingo de Guzmán (vegeu v. 8).

6 *gran religión*: es refereix a l'orde dels predicadors.

7 *blasón*: 'glòria'.

8 Es tracta Domingo de Guzmán, tal com explica Domènec Sunyer als prolegòmens de l'obra: «Pero advierto al lector que no se ha de imaginar que santo Domingo Soriano no es otro, sino el mismo fundador de nuestra preclara y esclarecida religión de predicadores, baxo cuio instituto militamos todo [*sic*] sus hijos y como a padre nos ampara y favorece. El llamarse santo Domingo de Soriano y salir a luz este libro con esse nombre y blasón es por haber sucedido aquel milagroso portento de portentos, maravilla de maravillas, favores de favores en Soriano, adonde baxó la cherubea y celestial emperatriz de los cielos, María Santissima, acompañada de la preclara y esclarecida virgen santa Catalina mártir y de la gloriosa santa María Magdalena, trayendo aquella milagrosa imagen del santo» (Sunyer 1651: f. b4 v-c1).

de su Magestad, &c. Con licencia y privilegio, 1651. Con licencia y privilegio. En Perpiñan, por Esteuan Bartau, en la calle de Espirá, f. c1v.

XXXIII

Gozosa estoy, Virgen santa,
que un hijo que Dios me dio
ser pimpollo procuró
4 de la dominicana planta;
 si a grandes frutos levanta
mediante vuestros favores
esta planta sus verdores
8 y él los viene declarar,
confío que ha de gozar
frutos de vuestras amores.

Dècima heptasil làbica (abba accdde)

[RÚBRICA] De la mesma madre del avtor deste libro. Decima. Dandole el parabien de auer escrito los fauores que ha hecho la Madre de Dios a la Familia Dominicana.

2 Sabem que Sunyer tenia, almenys, dos germans consagrats a la religió, tal com demostren les rúbriques d'altres composicions disposades als preliminars de la mateixa obra: «De Raymundo Sunyer, presbítero y cura de la iglesia de San Juan de Perpiñán, hermano del autor»; «Del mismo hermano del autor»; «Del padre fray Agustín Sunyer, hermano de la religión seráphica a su hermano por dos títulos, el padre fray Domingo Suñer, hijo de la orden de predicadores, y a su libro» (Sunyer 1651: f. c2).

3 *pimpollo*: juga amb el doble sentit del terme, ja que d'una banda al ludeix al sentit figurat per referir-se a l'exemplaritat del religiós (*pimpollo*: «Se llama el sugeto galán, airoso y bizarro: y por translación se dice de las cosas que son mui perfectas, curiosas y lucidas en su línea» (*Aut.*) i, d'altra banda, també recull el significat de 'nou brot', que completa el sentit amb l'expressió metafòrica de «planta dominicana» referida al versos següents. *Cfr.* les paraules de Sunyer: «Pues, ¿qué diré de los frutos que se han seguido desta raíz y planta bendita? ¿Qué de los hijos tantos y tan gloriosos que ha tenido mi santísimo padre y patriarca santo Domingo? ¿A más de un santo Tomás de Aquino, luz y maestro de toda la Iglesia católica y de un san Pedro Mártir, amparador de la fe y cuchillo de los hereges; a tuvido a un san Jacinto, espejo de santos confesores; a un san Vicente Ferrer, apóstol de su tiempo; a un san Antonio, arzobispo de Florencia, dechado de santos perlados [sic]; a un san Raymundo, imitador del divino precursor san Juan Baptista en reprehender pecados a los reyes; a una santa Catalina de Sena, tan regalada y entretenida de Christo, su dulce esposo; y a tantos otros benaventurados hijos e hijas que en número y virtud resplandecen en la santa Iglesia católica, com estrellas en el firmamento? No se pueden contar ni dignamente alabar los innumerables y santísimos hijos que, como pimpollos de una hermosísima planta y como sarmentos de una fecundísima cepa, han brotado de la clarísima religión de mi padre santo Domingo: los mártires, los confesores, los doctores, que han ilustrada la Iglesia; los obispos, arzobispos, patriarcas, cardenales y sumos pontífices, que la han regido y gobernado; las monjas, que debaxo de su regla y diciplina, han conservado la flor de su virginidad y vencida la flaqueza mugeril, han triunfado de la Carne, del Mundo y del Infierno, viviendo como ángeles del cielo, en cuerpo mortal [...]» (1651: 152).

4 Vers hipermètric.

5-7 'L'orde dominic és metafòricament una planta que floreix i reverdeix i que prospera gràcies als favors de la Mare de Déu'.

8 Se sobreentén la 'a' que hi manca: *a declarar*. L'obra de Sunyer està conformada per tres llibres: «Libro primero en el qual se trata de la vida prodigiosa, excelencias raras y dichosa muerte del padre y patriarca S. Domingo, fundador de la orden de predicadores»; «Libro segundo en que se contienen los favores soberanos con que la reyna del cielo María, señora nuestra, á ilustrado a su orden de predicadores y los servicios que, en devida correspondencia, esta sagrada familia ha hecho a la grandeza de su Magestad gloriosa» i «Libro tercero en el qual se trata de la veneración de las imágenes y de la descensión de la milagrosa ymagen de mi padre santo Domingo, que la reyna de los Ángeles, María Santísima, baxó del empirio cielo en el convento de Soriano; y de algunos milagros y gracias de muchos que ha hecho en Italia y en esta fidelísima vila de Perpiñán». La composició lloa la temàtica del segon llibre (Sunyer 1651: 255-368), que explica tots els favors concedits per la Mare de Déu als dominics insignes i relata els miracles que se'ls atribueixen. Al capdavall, aquest llibre, d'esperit proselitista, servirà per beneficiar i donar prestigi a l'orde dominic.

10 *frutos de vuestras amores*: aquí Caterina continua emprant el lèxic relacionat amb les plantes que ja ha aparegut (*pimpollo*, *frutos*, *planta*, *verdores*), per referir-se als beneficis i favors que la Mare de Déu hauria de reportar a l'autor de l'obra.

FONT: *Vida y milagros de Santo Domingo de Soriano: y favores que la Reyna de los Angeles, Maria Sacratíssima á hecho, á la Illustre, y preclara Religión Dominicana [sic]; y en retorno dellos, lo que han hecho sus Frayles en deuda correspondencia, á la grandeza de su Magestad gloriosa. Dispuesto por el Padre Fray Domingo Suñer, Prior, y Maestro de los Religiosos, y Religiosas de la Tercera Orden, dela milicia de Chirsto [sic], ò de penitencia de Santo Domingo mi Padre, en la fidelíssima Villa de Perpiñan; y Predicador ordinario de su Magestad christianíssima Lays XIII. Dirigida al Eccelétissimo Señor Don Henrrique de Saunctaumes, Baron de Lazziña, Castellnou, Torroselle, &c. del Consejo de Estado de su Magestad, &c. Con licencia y privilegio, 1651. Con licencia y privilegio. En Perpiñan, por Esteuan Bartau, en la calle de Espirá, f. c1v.*

SOR ANNA MARIA BOSC

fl. 1651

XXXIV

Es mi religión sagrada
de María tan devota
que se llamó en sus principios
4 hija de Nuestra Señora;
y con razón, pues su oficio
menor, en todas las horas,
se empieza en Ave María
8 y el fin corona sus obras.
Y agrada tanto a María
acción tan grave y heroica
que, como a varones fuertes,
12 fuertamente les exhorta:
«Mi padre y patrón Domingo,
que con gran razón se nombra
desta religión insigne
16 luz, fundador, gloria y honra;
fue tan devoto y cortés
que en toda su vida cosa
hizo sin la invocación

1-4 Fa referència a la devoció mariana dels dominics. Remet a un capítol del 2n llibre de Sunyer: «Capítulo tercero. Que la orden de predicadores fue llamada orden de Nuestra Señora y de los motivos y fundamentos que hubo y ay para esto» (Sunyer 1651: 165-168 i continuació al capítol següent).

5-8 *L'oficio menor* remet a l'ofici litúrgic perpetu establert pels dominics en alabança de la Mare de Déu, que s'havia de cantar en totes les hores canòniques (des de les matines fins a les completes). Sunyer recull de quina manera es feia el culte: «[...] comiènçale diciendo los maytines menores primero que los mayores y acaban por él, diciendo las completas de Nuestra Señora después de las mayores. Y así comiènçan los oficios y fenecen en las alabanzas de la sacratíssima Reyna de los Ángeles [...] era gran cosa ver los frayles, en despertando a medianoche, levantarse todos y juntos a sus pobres camas y sin dar paso a una parte ni a otra, quedarse en pie; y en alta voz (como también ahora se usa) decir los maytines de la Virgen María, Nuestra Señora, en el dormitorio. De allí yvan todos juntos, como en processión, al coro a cantar maytines mayores porque no les parecía assentavan en buen punto los pies en el suelo sino era cantando. *Ave Maria gratia plena, dominus tecum*, que así comiènçan en esta orden sus horas y oficios santos. Y era tan puntualmente guardado este decoro de levantarse con el Ave María en la boca y no moverse dende se levantavan hasta acabar aquellos maytines [...]» (Sunyer 1651: 167).

8 Remet a la locució llatina *fnis coronat opus*: 'el final corona l'obra', quan l'acabament d'una cosa es relaciona amb el seu començament.

10 L'ofici establert pels dominics.

12 Exhortació als religiosos dominics. Després d'aquest incís amb les paraules de la Mare de Déu, la veu poètica enumera dominics que van excel·lir en la seva tasca apostòlica i en la devoció a la Mare de Déu.

18 *cosa*: en el sentit de 'no-res'.

20 de María su patrona».

Hizo animoso Jordán

su lengua publicadora

con cinco Psalmos del nombre

24 desta reina generosa.

Enseña el gran Pedro mártir

a argumentar en cosas

de la fe, sin el favor

28 de la mejor protectora.

Entre las grandes virtudes

que de Antonino se notan

ser escritos de María

32 es la virtud más gloriosa.

Fue para Tomás María

tan suave y tan gustosa

que en un papel siendo niño

36 se entró el nombre por su boca;

y el gran Vincente Ferrer,

de predicadores gloria,

estableció en sus sermones

40 su salutación preciosa.

Jacinto, devoto y fuerte,

21-24 Es refereix al beat dominic Jordà de Saxònia (Borberge, finals s. XII-1237). Predecessor de sant Domènec, va dur a terme una important tasca pastoral a les universitats, amb important obra escrita (DES 2006: II, 809-810, [s.v. *Jordán (Jordan) de Sajonia*]). En aquests versos s'esmenta el fet que fou l'inventor de la devoció a les cinc lletres del nom de Maria, que consisteix a resar un salm per cadascuna d'elles: en primer lloc es resa el *Magnificat*, per a la lletra A, el salm *Ad Dominum cum tribulare clamani*; per a la lletra R, el salm *Retribue servo tuo*; per a la I, el salm *In convertendo dominus capitivitatem sion* i per a la darrera lletra A, el salm *Ad te levavi oculos meos*. A cada oració li segueix l'Ave Maria i una genuflexió. Així ho explica Sunyer (1651: 300-301). 25-28 Fa referència a Pere de Verona (Verona, ca. 1200- Farga, 1252), també anomenat Pere Màrtir, dominic, inquisidor i famós predicador contra els heretges amb una important tasca apostòlica. Fou assassinat pels heretges (per això diu *sin el favor de la mejor protectora*, v. 27-28) i, segons la tradició, abans de morir va escriure amb la seva sang el mot *credo* (DES 2006: III, 1320-1321 [s.v. *Pedro (Pietro) mártir (También: Pedro de Verona)*]). Sunyer parla d'aquest religiós al seu llibre i recull un capítol de la seva vida en què la veu de la Mare de Déu el va exhortar a continuar en la defensa i predicació de la fe (Sunyer 1651: 207-208).

29-32 Al ludeix al dominic sant Antoni, arquebisbe de Florència (Florència, 1389- Montughi, 1459), defensor de l'observància en el seu orde i autor d'obres com la *Summa theologica moralis*, (1440/1454) i la crònica *Chronicon* (DES 2006: I, 133-134 [s.v. *Antonino de Florencia (Nombre civil: Antonio Piero)*]).

33-36 Es tracta del dominic Tomàs d'Aquino (Roccasecca, 1225- Fossanova, 1274) (DES 2006: III, 1603-1621 [s.v. *Tomás de Aquino*]). Aquests versos fan al·lusió a un episodi popularitzat de la seva vida que narra com, sent encara nadó, es va empassar un paper amb els mots «Ave Maria» i se'l menjà. Aquest fet extraordinari ha estat considerat com un favor de la Mare de Déu, que el predestinà i l'afavorí intel·lectualment de manera que amb els seus escrits pogués defensar-la i difondre'n el seu culte. Així ho explica també Sunyer (1651: 210).

37-40 Els versos al·ludeixen al rés de l'avemaria que el dominic Vicent Ferrer (València, 1350- Vanes, 1419) utilitzava com a element estructurador dels seus sermons. Pel que fa a la disposició dels sermons d'aquest predicador, l'estudiós Tomàs Martínez ho resumeix breument de la manera següent: «Tal com recomana Eiximenis en la seua *Arts*, sant Vicent Ferrer estructura el sermó en *introductio*, *introductio thematis* i *divisio thematis*. Comença sempre amb la citació d'un versicle en llatí, allò que ell anomena tema o paraula proposada. Tot seguit s'adreça al públic amb les paraules “¡Bona gent!” (fórmula explícitament rebutjada per Eiximenis, però molt usada en les corts i d'altres parlaments) i el recordatori de la festa que s'hi celebra (quan s'hi escau, és clar). La introducció s'acaba amb el rés de l'avemaria. Aquesta disposició és gairebé inalterable i resulta un costum previ al desenrotllament del sermó. Després continua amb la introducció temàtica, que no és altra cosa que l'explicació, normalment breu, del sentit literal de la paraula proposada i de les conclusions morals que hom en pot extraure [...]» (Martínez ed. 1993: 25).

41-44 Es refereix al sant polonès Jacint (Kaimen, 1200- Cracòvia, 1257), fundador de convents dominics a Cracòvia i participant del Capítol General de l'orde a París (1228) (DES 2006: II, 798 [s.v. *Jacinto (Jacintus, Jacek) de Polonia*]). Segons el relat llegendari de la seva vida, en ser envaïda i assolada la ciutat de Kíev pels

- llevó en sus palmas dichosas
 los dos más fuertes atlantes
 44 sin fatiga ni congoja.
 También Raimundo fue causa
 de que la cristiandad toda
 imite a su paranimfo
 48 en la hora completoria.
 Siendo niña, Catarina,
 de Gabriel imitadora
 mostraba ser, al subir
 52 la escala en las gradas todas.
 En premio de los servicios
 de Inés, María amorosa
 del hijo de sus entrañas
 56 hizo sus brazos custodia.
 Y para decirlo todo,
 religiosos, religiosas
 se hacen lenguas por el mundo
 60 en publicar sus victorias;
 los milagros y portentos,
 las glorias maravillosas,
 los indultos y las gracias,
 64 las hazañas y las glorias;
 los inefables misterios
 que la Iglesia tiene y goza
 en el celestial rosario,

tàrtars, Jacint es va endur el Santíssim Sagrament i la imatge de la mare de Déu per evitar-ne el saqueig. En aquests versos se'ns recorda que tot i que les estàtues eren *fuertes atlantes*, el sant va aconseguir traslladar-les sense problema per intercepció de la Mare de Déu; veg. Sunyer (1651: 206-207).

45 Ramon de Penyafort (Vilafranca del Penedés, 1175/80- Barcelona, 1275), eclesiàstic, canonista i mestre general dels dominics (1238-1249). Va escriure una *Summa iuris*, inconclusa, i va redactar per encàrrec de Gregori IX tot el dret de decretals, que el Papa va fer entrar en vigor el 1234 (*Corpus iuris canonici*). A la segona recensió de la seva suma penitencial va agregar la *Summa de matrimonio* de Tancredo de Bolonya, que va reelaborar (vers 1435) (DES 2006: III, 1399-1400 [s.v. *Raimundo de Peñafort (Ramon de Penyafort)*]).

47 *paranimfo*: «En las universidades, persona que anunciaba la entrada del curso, estimulando al estudio con una oración retórica» (DRAE U 1780: 688).

48 *hora completoria*: es refereix a les completes, la darrera part de l'ofici diví, en al·lusió a l'obra escrita del sant (referida en notes més amunt).

49-52 La terciària dominica Caterina de Sena (Siena, 1347- Roma, 1380) va exercir una profunda influència sobre els seus contemporanis i, especialment sobre les dones (Casas 1998), a través de les seves tasques apostòliques, els seus escrits (epístoles, *Libro della divina dottrina* i oracions) i la seva intervenció com a ambaixadora del papat romà en el cisma d'Occident (DES 2006: I, 307-309 [s.v. *Catalina de Siena (Caterina Benincasa de Siena)*]). Aquests versos remetent a un episodi de la infantesa de la santa, explicat també pel mateix Sunyer, en què aquesta, amb cinc anys d'edat, ja demostrava devoció i fervor religiosa tot baixant i pujant els esglaons (*gradas*) de l'escala agenollada i resant l'Avemaria (Sunyer 1651: 210-211). Al v. 50, es tracta de l'arcàngel Gabriel.

55 *sus*: fa referència a Maria.

53-56 L'autora al·ludeix a la dominica Agnès de Montepulciano (Gracciano Vecchio, 1268-Montepulciano, 1317), representada iconogràficament amb un anyell en braços. Fou fundadora dels convents de Proceno i de Montepulciano, dels quals va esdevenir priora. La seva fama de santitat i el seu culte es van popularitzar gràcies a la seva hagiografia escrita per Ramon de Càpua i el 1726 va ser canonitzada pel Papa Benet XIII (DES 2006: I, 771-772 [s.v. *Inés (Agnese) de Montepulciano*]).

57 *todo*: es refereix a 'tots els prodigis i fets miraculosos d'aquests religiosos'. Vegeu vv. 61-65.

59 *se hacen lenguas*: 'Fer-se llengües d'alguí / d'algunna cosa.' «fer grans lloances d'aquella persona o cosa» (DCVB, s.v. *llengua*). Per tant, tots aquests religiosos i religioses virtuosos de l'orde dominicà són lloats arreu gràcies a la difusió i la contribució de llibres com el de Sunyer.

67 La pràctica devocional del rosari fou estesa pels dominics.

- 68 reliquia tan portentosa,
 tan divina y soberana
 que ha sido y es ella sola,
 bastante a expelir demonios
- 72 por la virtud milagrosa
 con que los manda y oprime,
 destierra, aparta y estorba
 sus malditas pretensiones
- 76 en las tierras más remotas.
 Y a vos, Domingo, en el nombre,
 en la virtud y en las obras,
 deste trabajo os ofrece
- 80 la Virgen premio y corona.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (óa) en els versos parells

[RÚBRICA] De una religiosa dominica del Conuento de Santa Catharina de Sena, de la villa de Perpiñán, llamada sor Anna María del Bosch. Romance.

7 *se*: imp. «si» || 32 *gloriosa*: imp. «glorioso»; per imperatiu de rima ha de ser *gloriosa*, així com per la concordança amb el substantiu al qual acompanya («virtud») || 56 *braços*: imp. «braç » || 71 *expelir*: imp. «expellir».

FONT: *Vida y milagros de Santo Domingo de Soriano: y favores que la Reyna de los Angeles, Maria Sacratissima á hecho, á la Illustre, y preclara Religion Dominicana* [sic]; y en retorno dellos, lo que han hecho sus Frayles en deuida correspondencia, á la grandeza de su Magestad gloriosa. Dispuesto por el Padre Fray Domingo Suñer, Prior, y Maestro de los Religiosos, y Religiosas de la Tercera Orden, dela milicia de Chirsto [sic], ò de penitencia de Santo Domingo mi Padre, en la fidelissima Villa de Perpiñan; y Predicador ordinario de su Magestad christianissima Luyx XIII. Dirigida al Exceletissimo Señor Don Henrique de Saunctaunes, Baron de Lazña, Castellnou, Torroselle, &c. del Consejo de Estado de su Magestad, &c. Con licencia y privilegio, 1651. Con licencia y privilegio. En Perpiñan, por Esteuan Bartau, en la calle de Espirá, f. c2v-c3.

SOR JUSTA BONET

Perpinyà, fl. 1651

XXXV

- Mi heroico padre es un hombre
 que si yo hubiera seguido
 su doctrina hubiera sido
- 4 justa en vida como en nombre.
 Justo es que su ciencia asombre
 a su patria natural,
 porque es la erudición tal
- 8 del docto libro que escribe
 que por él su fama vive
 con lauro y nombre inmortal.

69 Les lloances se centren en la institució de l'Església (cfr. v. 66).

70 *ella*: 'la relíquia' (= *rosario*, v. 67).

71 *expelir*: entengueu 'expeler'.

73 *con que*: 'amb què'.

77-80 Exhortació a Domènec Sunyer que fa l'autora per rematar la composició amb una lloança al llibre (*deste trabajo*, v. 79).

1 Es refereix a l'autor del llibre on trobem la composició, Domènec Sunyer.

4 Noteu el joc de paraules que crea l'autora amb l'adjectiu *justa* que coincideix amb el seu nom, el qual torna a aparèixer en la forma masculina en el verssegüent, tot creant sensació d'al·literació.

9-10 L'obra de Sunyer contribueix a engrandir i a expandir la seva fama.

Dècima heptasil làbica (abba accdde)

[RÚBRICA] De la señora sor Iusta Bonet, priora que fue del Convento de Santa Catarina de Sena; de la fidelissima Villa de Perpiñán. Al Autor desta Obra. Decima.

5 *ciencia*: imp. «cicencia» || 8 *libro*: imp. «libre».

FONT: *Vida y milagros de Santo Domingo de Soriano: y favores que la Reyna de los Angeles, Maria Sacratissima á hecho, á la Illustre, y preclara Religion Dominicana [sic]; y en retorno dellos, lo que han hecho sus Frayles en deuda correspondencia, á la grandeza de su Magestad gloriosa. Dispuesto por el Padre Fray Domingo Suñer, Prior, y Maestro de los Religiosos, y Religiosas de la Tercera Orden, dela milicia de Chirsto [sic], ò de penitencia de Santo Domingo mi Padre, en la fidelissima Villa de Perpiñan; y Predicador ordinario de su Magestad christianissima Lays XIII. Dirigida al Eceletissimo Señor Don Henrique de Saunctaunes, Baron de Lazziña, Castellnou, Torroselle, &c. del Consejo de Estado de su Magestad, &c. Con licencia y privilegio. 1651. Con licencia y privilegio. En Perpiñan, por Esteuan Bartau, en la calle de Espirá, f. c3v.*

SOR CECÍLIA COLLARÉS FABRA

Vinçà, fl. 1651

XXXVI

Si Cecilia acompañó
muchas veces a María
cuando la religión mía
4 con su presencia ilustró,
también soy Cecilia yo;
y pretendo acompañar,
servir y gratificar
8 el autor de aquesta obra,
que agradecimiento sobra
si el caudal viene a faltar.

Dècima heptasil làbica (abbaa ccddc)

[RÚBRICA] De la senyora sor Cecilia Collares, svppriora del Convento de Santa Catarina de Sena, de la fidelissima Villa de Perpiñan. Al Avtor. Decima.

FONT: *Vida y milagros de Santo Domingo de Soriano: y favores que la Reyna de los Angeles, Maria Sacratissima á hecho, á la Illustre, y preclara Religion Dominicana [sic]; y en retorno dellos, lo que han hecho sus Frayles en deuda correspondencia, á la grandeza de su Magestad gloriosa. Dispuesto por el Padre Fray Domingo Suñer, Prior, y Maestro de los Religiosos, y Religiosas de la Tercera Orden, dela milicia de Chirsto [sic], ò de penitencia de Santo Domingo mi Padre, en la fidelissima Villa de Perpiñan; y Predicador ordinario de su Magestad christianissima Lays XIII. Dirigida al Eceletissimo Señor Don Henrique de Saunctaunes, Baron de Lazziña, Castellnou, Torroselle, &c. del Consejo de Estado de su Magestad, &c. Con licencia y privilegio, Perpinyà: Esteuan Bartau, 1651, f. c3v.*

1-5 Cecília Romana (Roma, 1203- Bolonya, 1290) va esdevenir monja al convent de Santa Maria in Templo de Roma i després fou enviada a Bolonya per consolidar el convent de S. Agnese, del qual va ser priora. Va escriure uns *Miracula S. Dominici*, de gran valor per a la llegenda i iconografia de Domingo de Guzmán (DES 2006: I, 313 [s.v. *Cecilia Romana*]). Sunyer recull diversos passatges de la biografia de Domingo de Guzmán en què se li va aparèixer la Mare de Déu acompanyada de dues donzelles: una d'elles és Cecília i, l'altra, Caterina de Sena (Sunyer 1651: 60, 170 i 243). En els v. 3-4 es llegeix que aquestes aparicions van il·luminar (*ilustrar*) l'orde (en el v. 3 se sobrentén la 'a' del CD).

9-10 'Si manca l'art poètic (*el caudal*), el profund agraïment que sent la religiosa vers l'autor de l'obra (al qual, diu que *pretendo acompañar, servir y gratificar*, v. 6-7), és el que li fa escriure aquests versos'.

SOR TERESA ARCOS
Perpinyà, a. 1638-d, 1665

XXXVII

Tres asuntos me causan alegría
que, ingenioso y clarífico escribistes
en vuestro libro, a quien principio distes
4 con aquel que es del mundo luz y guía.
Las glorias y favores de María
en sigundo lugar nos descubristes;
y, por fin y remate, engrandecistes
8 a Perpiñán, que es vuestra patria y mía.
De parte de mi padre san Francisco
os doy el parabién de tal empresa,
con regocijo alegre y gozo ufano;
12 que, mirando tan noble y dulce aprisco,
de engrandecer sus glorias nunca cesa
el hábito y deseo franciscano.

Sonet (ABBA ABBA CDE CDE)

[RÚBRICA] De la senyora sor Teresa de Arcos, Religiosa de la Orden serafica en el conuento de Santa Clara, de la fidelissima Vila de Perpiñan; da el parabien al Author de la Obra. Soneto.

FONT: *Vida y milagros de Santo Domingo de Soriano: y favores que la Reyna de los Angeles, Maria Sacratissima á becho, á la Illustre, y preclara Religion Dominicana [sic]; y en retorno dellos, lo que han becho sus Frayles en deuda correspondencia, á la grandeza de su Magestad gloriosa. Dispuesto por el Padre Fray Domingo Suñer, Prior, y Maestro de los Religiosos, y Religiosas de la Tercera Orden, dela milicia de Chirsto [sic], ò de penitencia de Santo Domingo mi Padre, en la fidelissima Villa de Perpiñan; y Predicador ordinario de su Magestad christianissima Lays XIII. Dirigida al Eccelētissimo Señor Don Henrrique de Saunctaumes, Baron de Lazjiña, Castellnou, Torroselle, &c. del Consejo de Estado de su Magestad, &c. Con licencia y privilegio.* En Perpiñan: por Esteuan Bartau, en la calle de Espirá, 1651, f. c3v-c4.

SOR GERTRUDIS LLUSÀS I DE COPONS
Barcelona, a. 1656-1693

XXXVIII

Flores tan bellas, Camós,
ostenta vuestro *Jardín*
que a vista dellas al fin
4 quedó enamorado Dios.
Y así espero que por vos,
pues sois Narciso sagrado

1-4 L'autora fa una lloança dels tres llibres en què s'estructura l'obra de Sunyer (*tres asuntos*). El primer del llibre o 'assumpte' se centra en la vida i miracles de Domingo de Guzmán, qui és lloat al primer quartet.

5-6 El segon llibre narra els favors rebuts per dominics virtuosos gràcies a la protecció de la Mare de Déu.

7-8 El tercer i darrer llibre versa sobre la veneració de les imatges dels sants i explica miracles esdevinguts a Perpinyà per intercessió del fundador Domingo de Guzmán.

9 Tal com es llegeix a la rúbrica, l'autora pertany al convent de clarisses de Santa Clara de Perpinyà.

12 *aprisco*: 'Pleta', el lloc on els pastors guarden el bestiar per protegir-lo; al ludeix a l'orde de predicadors.

1-2 Aquesta composició es troba a l'obra del religiós dominicà i escriptor, Narcís Camòs, *Jardín de María plantado en el Principado de Cataluña* (1657), per tant, en aquests dos primers versos es fa referència al cognom de l'autor, i a la primera part del títol.

8 y en costumbres mejorado,
de María, que es la flor
de vuestro *jardín* mejor,
quede un mundo enamorado.

Dècima heptasil làbica (abba accddc)

[RÚBRICA] De sor Gertrudis Llusàs y de Copons, religiosa de la sagrada orden de predicadores, en el convento de Nuestra Señora de Montesión de Barcelona. Décima al autor.

FONT: *Jardín de Maria plantado en el Principado de Cataluña: enriquecido con muchas imagenes de esta celestial Señora, que como plantas diuinas descubrió en el milagrosamente el cielo y adornado con muchos templos y capillas dedicadas a su sabrosissimo nombre. Compuesto por el P. Fr. Narciso Camós, de la Sagrada Orden de Predicadores. Dedicale al muy ilustre Señor Don Joseph Corts, y Xarquies, Arceidiano de Santa Maria del Mar, Canonigo de la Santa Iglesia de Barcelona, Iuez Subdelegado de Breve y Comissario de la Santa Cruzada, en el Principado de Cataluña, Condados de Rossellon y Cerdeña. Con licencia, en Barcelona por Iayme Plantada, 1657, f. 11.**

EDICIÓ MODERNA: Rodríguez & Vila (2008: 12).

SOR MARIA TARRÉS I FONTANELLES

Vic, fl. 1670

XXXIX

Señor Libro, bien fundada
tengo de vos una queja,
y es que apartáis desta reja,
4 estando yo aquí encerrada,
al que me tiene obligada.
Pues entrambos nos dio el ser,
no me placa el responder
8 que le dais fama y honor,
que no le tenéis amor
y el amor ha de vencer.

Dècima heptasil làbica (abbaa ccddc)

[RÚBRICA] Sor Maria Thecla Tarrés i Fontanelles, juguete al libro que a su padre compuso.

Al marge, al costat de la rúbrica: «Religiosa de sto. Domingo, en el convent de Sta. Clara de Vique».

Per les coincidències que guarda aquesta composició amb la la dècima «Señor don Libro, una queja...» de sor Contesina Fontanella [XXVIII], podem concloure que es tracta d'un plagi d'aquesta; gairebé tots els versos són copiats literalment o només presenten una variació en l'ordre dels elements (Zaragoza 2011 [2015]).

FONT: ABEV, *Vida admirable Ilustrada de virtudes. Vida milagrosa Adornada de gloriosos echos. Vida sancta Canonizada por Grande Del martyr Ripollés San Eudaldo. Por el Dr. Juan Bautista Tares vecino de la ciudad de Vique. Dedicase al Iltre. y Reverendissimo fray don Gaspar de Casamitjana y de EriI meritisimo Abad del real monasterio de monjes Benitos de la Villa de Ripoll*, Ms. 223, 1671, p. 4.

6 *Narciso*: al lúsió al nom de l'autor i remissió a la flor, relacionada amb el camp semàntic del jardí, tema central de la composició. Aquest Narcís és *sagrado* (v. 6) i *en costumbres mejorado* (v. 7) i, per tant, més idoni que el Narcís del mite (*enamorado*, v. 10).

8-9 L'obra de Camós, el *Jardín de María*, descriu les capelles i els santuaris marians de Catalunya.

* Fou reeditat a Girona el 1766, però sense les composicions als preliminars.

6 *entrambos*: 'llegiu 'a entrambos', és a dir al llibre i a l'autora mateixa. La composició està inclosa en els preliminars d'una obra de Joan Baptista Tarrés, pare de l'autora: *Vida admirable Ilustrada de virtudes. Vida milagrosa adornada de gloriosos echos. Vida sancta canonizada por grande del mártir ripollés San Eudaldo* (1671).

7 *placa*: 'aplaca', pronunciada si es fa la sinalefa amb la *me* anterior.

9-10 Veg. nota v. 9-10 compos. XXVIII.

ANASTÀSIA LUNA

f. 1674

XL

Con muy elegantes bríos
y grandezas conocidas
aquestas fiestas lucidas
4 de notarios nota-Ríos.
Al atender sin desvíos
de tanta fiesta el lucir
y en Ríos el discurrir,
8 digo que no pudo haber
en aquellos más que hacer,
ni en Ríos más que decir.

Dècima heptasil làbica (abba accdde)

[RÚBRICA] Dezima al letor escrita con primor sutil, por Anastasia Luna.

FONT: *Avto glorioso, festejo sagrado con que el insigne colegio de la preclara Arte de Notaria celebrò la Canonizaciòn del Señor san Luìs Bertran. Dedicale a la muy noble, leal y coronada ciudad de Valencia. Siendo mayoresales los magníficos Christoval Sariña, Iuan Bautista Benito, Luìs Bertrán y Carlos Borja. Descriviole Thomas López de los Ríos, Impresso en Valencia por Geronimo Vilagrasa, Impressor de la Ciudad, y de la Inquisicion, junto al molino de Rovella, Año 1674, f. 10v.*

ROSA TRINCARES

[ANAGRAMA DE NARCISA TORRES]

a. 1732-d. 1734

XLI

Cuiden els metges de curar dolents,
els lletrats d'ordenar ses peticions,
fiquen-se els galoners en fer galons
4 i en fer els poticaris sos unguents,
els confessors absolguen penitents,
als llibres els llibrers posen cartons,

3-4 Aquesta composició es troba als prolegòmens del llibre *Avto glorioso, festejo sagrado con que el insigne colegio de la preclara arte de notaria celebrò la canonizaciòn del señor san Luìs Bertrán* (1674) que narra les festes celebrades el 7 i 8 de setembre de 1671, a València pel Col·legi de Notaris en honor a la canonització de Lluís Bertran (Rodrigo 2008). (El llibre conté tres clàusules: la primera tracta sobre l'art de notaria, la segona conté una vida de Lluís Bertran i la tercera narra les festes d'aquest sant). Al pròleg es diu que l'obra fou començada per Baltasar Sapena i Zarzuela, que va morir abans d'acabar-la, i fou continuada des de la pàgina 144 per Tomás López de Ríos. Tomás López de Ríos és elogiat a la composició, a través d'un enginyós joc de paraules amb el seu cognom (*notarios / forma verbal nota + cognom Ríos*).

5-7 'en considerar l'autora l'obra de Ríos, dedicada a narrar el lluïment de les festes'.

9 Lloa les festes consagrades al sant i la manera com ho ha recollit l'autor de l'obra, Ríos.

3 *galons*: «1. Teixit passamà, fort i estret, de fil vegetal o metàl·lic, que serveix principalment per a guarnir vestits [...] Especialment: a) El que duen a la mànega, com a distintiu de grau, certs oficials i classes de l'exèrcit o de la marina, els porters de centres oficials, etc.» o «2. Bordó, llenca de fusta, de relleu, que ressegueix longitudinalment tota la part exterior d'un vaixell i li serveix d'ornament» (DCVB). | *en*: 'a'.

4 *poticari*: dialectalisme (DCVB), llegiu 'apotecari'.

6 *cartons*: «Espècie de paper gruixut i fort, fet de pasta de paper corrent endurida a la premsa o d'alguns fulls de paper adherits l'un a l'altre» (DCVB).

- 8 cascú s'emplee en ses ocupacions,
parlen d'ortografia els escrivents.
No se n'isca home algú de sa perícia,
cada cosa deixant com l'ha trobada,
l'antiga ortografia és de justícia
12 seguir-la, per costum tan observada
puix la classe dels savis, sens faltar,
la de l'ús i costum vol practicar.

Sonet (ABBA ABBA CDC CDC)

[RÚBRICA] De una Poetissa Valenciana, cuyo nombre es en anagrama puro Rosa Trincares.

11 *justícia*: imp. «josticia».

FONT: *Practica de orthographia, para los dos idiomas Castellano, y Valenciano. Escrita por Carlos Ros, Amanuense, natural de esta ilustre, è insigne Ciudad de Valencia. Dedicada a Maria Santissima, con el mas propio, y devido Titulo de Madre de los Desamparados.* Con licencia. En Valencia: por el Heredero de Vicente Cabrera, 1732, f. 8v.

XLII

- Tan gustosa quedí i tan agradada
de llegir ton tratat de ortografia
que no puc explicar tanta alegria
4 com tinguí, perquè fonc molt sublimada.
Bé pot esta ciutat i pàtria amada
estimar els desvels de ta Talia,
puix, per cert, que ta ploma mereixia
8 per obres tan selectes ser premiada.
Pose's punt a la boca la malícia,
no mossegue tes obres, que és pecat,
puix mereixes, oh Carlos, de jostícia,
12 ser de tota València ben lloat;
perquè en este tratat, que és de refranys,
dónes llum de sa llengua i desenganys.

Sonet (ABBA ABBA CDC CEE)

[A] [RÚBRICA] De la mateixa Poetisa (Rosa Trincares, en pur anagrama) que escriguè un Soneto en València, al llibre de Ortographia. Soneto.

[B] [RÚBRICA] De la mateixa Poetissa (Rosa Trincares en pur anagrama) que escriguè un Soneto en València, al llibre de Ortographia. Soneto.

7 Carles Ros recull el refrany *Cadascú, del seu ofici* amb el significat «Cascú no entenga sino en son ofici, y no es fique may en age ofici» (1733: 48), que es correspon al sentir recollit pel DCVB: «convé que cadascú es dediqui a aquelles coses que entén, i no es fiqui en les que no entén» ([s.v. *ofici*]).

11-12 'que ningú no faça el que no sap fer', com ha anat referint als versos 1-8.

2 S'adreça a Carles Ros, tot fent al lúsió al títol de la seva obra anterior: *Práctica de orthographia para los dos idiomas castellano y valenciano* (1732).

5 La ciutat de València.

6 *Talia*: musa de la comèdia, i de la poesia bucòlica o pastoral; metonímia per 'musa, inspiració'.

7 *per cert*: (ant.) «certament, en veritat» (DCVB).

9 *Posar-se un punt a la boca, o Punt en boca*: loc. «callar per prudència o per temor» (DCVB [s.v. *punt*]) (no l'hem trobat recollit per Ros).

10 S'entén 'la malícia', a les obres de Ros (*tes*).

13 Es refereix a l'obra on va ser publicada aquesta peça: el *Tratado de adages y refranys valencians, y practica para escriure ab perfección la lengua valenciana* (1733).

14 *dónes llum*: 'dónes a conèixer' la llengua de València, el català (v. 12).

[C] [RÚBRICA] De la mateixa Poetissa (Rosa Trincares en pur anagrama) que escriguè un Soneto en Valencià, al llibre de Ortographia. Soneto.
2 llegir A] llegir B C || 11 justícia A] justícia B C.
Basem l'edició en A.

- FONT: [A] *Tratad de adages, y refranys valencians, y practica pera escriure ab perfecció la lengua valenciana. Escrit per Carlos Ros, escrivent, natural de esta molt Insigne, è Illustre Ciutat de Valencia. Dedicat a Maria Santissima, ab lo mes propi, y degüt Titol de Mare dels Desamparats. Ab llicencia.* En Valencia: per lo Hereu de Vicent Cabrera. Es trobarà en casa Thomas Torres, Librer, 1733 [1a impress.], p. 14-15.
- [B] *Tratad de adages, y refranys valencians, y practica pera escriure ab perfecció la lengua valenciana. Escrit per Carlos Ròs, escrivent, natural de esta molt Insigne, è Illustre LL y Coronada Ciutat de Valencia. Segona impressió. Ab llicencia.* En Valencia: en la imprenta de Josep Garcia, 1736 [2a impress.], p. 15.
- [C] *Tratad de adages, y refranys valencians, y practica pera escriure ab perfecció la lengua valenciana. Escrit per Carlos Ròs, escrivent, natural de esta molt Insigne, è Illustre LL y Coronada Ciutat de Valencia. Segona impressió. Ab llicencia.* En Valencia: per Josep Estevan, Plaza del Forn de S. Andréu, any 1788. *Es trobarà en Casa Francés Navarro, als Ferros de la Lonja* [3a impress.], p. 15.

EDICIÓ MODERNA: Ribelles Comín (1915-1978: III, 493) i Comas (1985: VI, 415).

XLIII

Ser lloats i aplaudits mereixen, Carlos,
tos desvels, tos treballs i vigilància,
encara que procure dels idiotes
4 abatre tanta glòria sa ignorància.
Qui sinós tu, a llum traure podria
obra tan treballosa i delicada
com esta, que en ella, com a Fènix,
8 ressucites la llengua valenciana?
Puix com lo món olvida les més coses
i posa cascun jorn sa nova usança,
amagà nostra llengua tan preciosa
12 sens llegítima causa, soterrant-la.
D'aquest modo, esta llengua ja perduda
(més mal açò pronuncie!, ja arrimada)
ab confusió es trobaven per a escriure
16 tots los fills xics i grans d'aquesta pàtria.
Parle per mi mateixa, puix apenes
acertava jo a escriure una paraula
sent valenciana i, al veure tos llibrets,
20 mamprenquí aquesta obra no poc àrdua.
Perquè així que vaig beure ta energia,

1-2 Rosa Trincares saluda així l'aparició de la nova obra de Carles Ros, on van aparèixer aquests versos: *Epítome del Origen y Grandezas del Idioma Valenciano* (1734).

3-4 'encara que la ignorància dels idiotes procure abatre tanta glòria (la de l'autor)'. | *idiotes* té el sentit de 'maldients'.

5 *sinós*: 'sinó'.

7 *Fènix*: metàfora per 'la llengua valenciana rescatada per l'obra de Carles Ros'.

8 *ressucites*: 'ressucites'.

9 *les més coses*: 'la majoria de les coses'.

10 El pas del temps (cada dia que passa) va imposant noves formes i modes, i també és el responsable que la llengua que no es preserva, s'acabe arraconant.

14 'però dic malament, ja arraconada, però no perduda'.

18 *acertava*: 'encertava'.

20 S'hi refereix així a l'escriptura d'aquests versos en català.

21-24 Trincares recorre a dues frases fetes o dites per lloar la brevetat, claredat i utilitat de les obres lexicogràfiques de Ros ('energia'): així, considera que tal com diu la dita, Ros *dóna mastegada* la llengua, amb el

tan compendiosa, breu i, en fi, tan clara,
que, com sol dir un ditxo, en cullereta,
24 jo dic que tu la dónes mastegada.
Puix havent tu comprés de nostra llengua
la dificultat tota on estribava,
lo que a molts pareixia indissoluble
28 la tua ploma, Carlos, desenllaça.
I perço deu València venerar-te,
tenint-se per contenta i molt ufana,
puix, per cert, de sa llengua (és ben patent)
32 ab tal declaració dónes llum tanta;
esta és justa raó perquè deu ser
admesa aquesta obra i estimada.
La *Pràctica Ortogràfica* que ferés
36 és també d'apreu digna i alabança,
puix en ella ens amostres a bé escriure
les llengües castellana i valenciana,
i no menys aquella altra dels *Adanes*,
40 per donar-nos doctrina neta i clara,
puix en ells trobarà el curios letor
política essencial, bona criança,
desenganys de les coses desta vida,
44 que aquest és lo primer camí de l'altra;
avisos per a abstindre's dels mals vicis,
bons consells per a viure sempre en gràcia,
puix més val un consell d'un home vell
48 que del jove el discurs que més alcança.
I si açò és verdader, qui posa dubte
que el resumen d'*Adatges* que allí es trata
és dels hòmens més vells, més erudits,
52 que eterna els seus noms la immortal fama?
Puix així deuen tots, los bons consells,
saber-los pendre i, sempre conservada,
tindre aquella doctrina en la memòria
56 i també al qui la ignora, l'amostrar-la,

sentit de «Facilitar molt a altri la comprensió o execució d'alguna cosa» (GDLC [s.v. *mastegat/-ada*]), però el vers també té un cert reflex de la locució *Donar-ho amb cullereta*: «donar-ho a petites porcions, de poc en poc» (DCVB [s.v. *cullereta*]).

27 *indissoluble*: 'que no es pot resoldre'.

29 *perço/ per ço*: 'per això'.

31 *per cert*: (ant.) «certament, en veritat» (DCVB).

32 *tal declaració*: sinònim d'*obra* (v. 34).

33-34 Expliquen les raons per les quals s'ha de considerar i rebre bé l'obra (es remet als versos anteriors) i després es remet i es lloa les altres obres de Ros: la *Práctica de orthographía para los dos idiomas castellano y valenciano* (1732) (v. 35-38) i el *Tratado de adages, y refranys valencians, y practica pera escriure ab perfecció la lengua valenciana* (1733) (v. 39-40). | *d'apreu digna*: hipèrbaton, 'digna d'apreu (del v. *apreuar*), apreciació'

41 *en ells*: en els adages, en els refranys.

48 Remissió als refranys que recull Ros (1733: 55 i 105, «Del vell, lo concell» i «Si vols pendre bon concell, sia sempre de home vell» (també «Si has de prendre consell, pren-lo del vell», «Si vols prendre bon consell, pren-lo sempre d'home vell» i «Del ric el remei, del vell el consell» (DCVB [s.v. *consell*]). S'hi contraposa l'autoritat i la saviesa del vell al raonament més ben entès i ordenat del jove.

51 *hòmens*: 'homes'.

53 *tots*: els *hòmens* (v. 51).

que els refranys que en ton llibre, Carlos, trates,
 hui en dia la costum admet i els passa,
 puix sent la costum llei, de ningun modo,
 60 ham de poder nosaltres derogar-la.
 I mentres que no impugne o contradiga
 a la raó per força que li faça,
 ningú es pot apartar de la costum
 64 puix de la llei també en ella s'aparta;
 la costum és un dret constituït
 a la costum mateixa i d'açò passa
 a rebre dret també per llei comuna
 68 i també es té per llei quan la llei falta;
 tot allò que és costum és dellitable[□]
 i a ningú lo comú cansa ni enfada,
 puix ans bé si la cosa és desabrosa[□]
 72 la fa gustosa la mateixa usança.
 M'ha paregut posar estes doctrines
 i autoritats selectes perquè sàpia
 tothom que ham d'observar aquelles coses
 76 que ton llibre d'*Adages* bé ens declara,
 puix hui en dia és molt cert que la costum,
 mirem, la tenen tots tan alterada[□]
 que en lo dret que és degut ninguna cosa,
 80 casi casi puc dir, és conservada.
 Que l'enveja o malícia en tan alt punt,
 soberbiosa, la vem tan entonada[□]
 que en sa facultat ningú, art ni en ofici,[□]
 84 vol tratar solament en lo que trata:
 perquè en l'hora vorem que un sabater[□]
 ja per un gran astròlec se senyala,[□]
 lo foguerer vol ser obrer de vila,[□]
 88 intenta el cadirer ser mestre d'aixa;[□]
 lo peller vol ficar-se en fer peluques,[□]

59 Remet al refrany «La costum fa llei» que significa que «la consuetud és una norma jurídica forta» (DCVB, [s.v. *costum*]), tant que no pot ser revocada (*derogar-la*); aquest mateix sentit té el refrany «Costums rompen lleis», que vol dir «que els costums arrelats solen prevaler damunt la legislació sobrevinguda» (DCVB [s.v. *costum*]). A partir d'aquí, l'autora reflexiona sobre la força i l'arrelament dels refranys que són difosos pel costum.

65-68 Des del punt de vista de la jurisprudència el costum és la «Manera d'obrar d'una comunitat (poble, nació, etc.) que es funda en l'ús repetit i prolongat, i serveix de font supletòria del dret escrit» (DCVB [s.v. *costum*]).

69 *dellitable*: 'delitable', 'delectable'.

71 *ans*: adv. expressa preferència. | *desabrosa*: 'sense sabor, insípida, avorrida'. || 71-72 'Allò que fa gustosa una cosa comuna és la usança'.

77-78 'Com que veiem que avui en dia tots han modificat el costum'.

82 *vem*: 'veiem'. | *entonada*: 'pressumptuosa'.

83-84 *facultat*: 'capacitat'. 'Per malícia, ningú s'ocupa del que li pertoca en el seu art ofici'.

85 *en l'hora*: ant. 'a l'hora', 'ara en aquest temps'.

86 *se senyala*: 'es distingeix'.

87 *foguerer*: «Fabricant de foguers o fogons; el qui aprofita les olles escludades per a fer-ne foguers» (DCVB). | *obrer de vila*: (o de cases) «Mestre de cases, paleta» (DCVB [s.v. *obrer*]).

88 *Mestre d'aixa*: «1. Fuster especialitzat en la construcció i col·locació de peces de vaixell i de qualsevol embarcacions [...] 2. Dialectalment, fuster de carros» (DCVB [s.v. *mestre*]).

89 *peller*: «Pellaire, qui comercia o treballa en pells (val.)». | *en fer*: 'a fer'. | *peluques*: 'peruques'.

així mateix, un peixcador de canya,⁹⁰
 que en jamés haurà eixit de vora séquia,⁹¹
 92 diu que no hi ha com ell altre argonauta;
 parla d'agricultura el sombreroer,
 també lo llaurador té gran jactància
 pretenint la república arreglar⁹²
 96 a son modo i manera, com alcança;⁹³
 lo capser comunment en l'escultura⁹⁴
 vol per força ficar sa cullerada;
 lo xalmer també diu que tallarà⁹⁵
 100 com lo sastre més destra una casaca;⁹⁶
 lo juriste pretén ser Piscator⁹⁷
 i del número parla de l'*epacta*,⁹⁸
 vol també l'arborari fer pronòstics⁹⁹
 104 i entendre el poticari de la màgia;¹⁰⁰
 lo barber vol ficar-se en ser doctor,¹⁰¹
 lo doctor en barber, per esta causa
 tiren a molts ans d'hora a l'altra vida¹⁰²
 108 o ens deixen molta gent tollida i manca;
 lo filòsof que està en lo *requiruntur*
 a argüir dels meteoros s'adelanta,¹⁰³
 i no és açò lo més, puix fins a un sastre¹⁰⁴
 112 es fica en Teologia i d'ella parla.
 Miren quant al revés està aquest món
 i del gran dany que vanitat és causa
 que a ser possible diguera que el Cenit¹⁰⁵
 116 en la part inferior del món estava!
 I, cert, estranye que entre tants que volen
 tratar lo que no entenen, que no haja
 alguns que vullen intentar posar-li

90 *peixcador de canya*: 'pescador que pesca amb canya'.

91 *en jamés*: adv. ant. 'jamai', 'mai' (DCVB).

95 *república*: «Cos polític d'una comunitat; conjunt d'institucions i organismes pertanyents al règim d'una comunitat política» (DCVB).

96 *com alcança*: 'tant com pot'.

97 *capser*: «Qui fa o ven capsos» (DCVB). | *comunment*: 'comunament'.

109 *xalmer*: artesà que treballava la *xalma* («Coixí de cànem o de tela de sac, farcit de borres o de llana per la part que toca l'esquena de la bèstia, i de palla llarga per les parts que pengen dels costats, i que, subjectat amb una cingla i provist de pitral i rabasta, fa el servei de bast i de sella per a portar càrrega o cavalcar en ases o muls» (DCVB).

100 *casaca*: «Peça de vestit, a manera de jac llarguer ajustat al cos i amb volada de falda a la part posterior» (DCVB).

101 *Piscator*: al ludeix a Piscatore Arrabal, astròleg milanes.

102 *epacta*: «Nombre de dies en què l'any solar excedeix l'any lunar de dotze llunes (epacta anual); excés del mes del calendari sobre el mes lunar (epacta mensual)» (DRAE).

103 *arborari*: 'arbolari', 'herbolari'.

104 *poticari*: 'apotecari'.

105 *en ser*: 'a ser'.

105-107 'Com a conseqüència que els metges no es dediquen al seu ofici i que els barbers esdevenen metges, quan no n'estan preparats, molts pacients moren abans d'hora'.

109 *requiruntur*: del verb *requiro*, 'preguntar-se'; llegiu 'el filòsof està preguntant-se sobre el sentit de les coses'.

110 's'adelanta a establir amb certesa, per proves evidents, els fenòmens atmosfèrics'.

111 *fins a*: 'fins i tot'.

115 *Cenit*: 'Zenit', «Punt de l'esfera celeste situat verticalment sobre el punt de la Terra on estem» (DCVB).

- 120 en la coa, al cavall, la cabeçada. □
 Puix no tan solament en lo que he dit,
 cascú es posa a parlar sense que ho sàpia,
 sinó que tots de tot volen entendre,
 124 que eixa és més gran locura e ignorància.
 Lo que de tu jamés pot dir algú
 perquè nunca te n'ixes de la ralla, □
 puix lo tratat que feres ortogràfic
 128 és de ta professió, cosa és molt clara, □
 i en lo d'*Adatges* i este que has imprés,
 sent d'assumptes de la llengua valenciana,
 no te n'ixes tampoc de ta perícia
 132 puix eres fill natiu d'aquesta pàtria.
 I si acàs me digués algun xarraire
 (perquè destos lo món jamés té falta)
 perquè m'he posat jo, sent como só dona,
 136 a escriure poesies, dic la causa:
 «Açò és furor diví, és sagrat numen
 que Déu a la creatura li senyala
 com a dot natural en què demostra
 140 aquell seu numen la magestat sacra;
 i puix Déu m'influí a mi d'aquest do,
 encara que en jamés jo estudiat hatja,
 puc molt bé fer mes obres de poesia
 144 per ser divinament nativa gràcia».
 I tu, Carlos, bé pots vanagloriar-te □
 que has escrit tres llibrets plens d'elegància
 i mereixien fossen estampats
 148 en marbres, que més dura l'alabança.
 Mes ja d'hui en avant sols per tes obres,
 València tota per antonomàsia
 t'ha de dir, a pesar de la malícia,
 lo Fénix de la llengua valenciana.
 Fi.

Romanç decasil làbic amb rima assonant en (áa) en els versos parells.

[RÚBRICA] En elogi dels tres llibrets que Carlos Ròs te impresos, li fa una Poetissa Valenciana, ques son nom en pur anagrama *Rosa Trincares*, lo següent romanç. De art matjor.

23 *com.* imp. «con» || 45 *per a.* imp. «para» || 94 *llaurador.* imp. «lauradó» || 102 *epacta.* imp. «Espacta» || 137 *és.* imp. «es es».

FONT: *Epítome del Origen y Grandezas del Idioma Valenciano. Escrito por Carles Ros, Notario Apostolico, natural de esta muy Noble, Ilustre, Antigua, la Leal, Insigne y Coronada ciudad de Valencia, à la que se dedica.* Impreso en Valencia: por Cosme Granja, en la Plaza de la Seo, 1734, p. 37-42.

120 *coa*: 'cua'. | *cabeçada*: «Conjunt de corretges entrelligades que subjecten el cap de la bístia cavallina quan ha d'estirar un vehicle» (DCVB).

126 *nunca*: *adv.* ant. 'no mai'.

127 Es refereix l'anterior obra de Ros, *Practica de orthographia, para los dos idiomas Castellano, y Valenciano* (1732); veg. v. 35.

128 La inmensa majoria d'obra de Carles Ros és sobre la llengua catalana, tractats lingüístics i lexicogràfics.

143 *mes*: 'les meues'.

145-152 S'adreça ara a Carles Ros.

[THERESA DUC BINAMONTE. ANAGRAMA]

fl. 1837

XLIV

En este rasgo de tu pluma airosa
el discreto hallará una clara fuente,
donde logre el cristal más trasparente,
4 de doctrina segura y primorosa;
 el político, norma tan gustosa
que le gué con luz indeficiente;
el culto advertirá muy fácilmente
8 la cultura de hablar dificultosa.
 el gramático, mucha sutileza;
el poeta, conceptos y dulzura;
el retórico grave, la agudeza,
12 el filósofo, en todo, la hermosura
y el hidrópico Zoilo, que no medra,
no hallará que morder sino una piedra.

Sonet (ABBA ABBA CDC CDC)

Aquesta obra es troba als preliminars del llibre de Carles Ros, *Práctica de orthographía para los dos idiomas castellano y valenciano* (1732)

[RÚBRICA] Elogios de amigos del autor. De un ingenio Valenciano, que es su nombre en puro anagrama Theresa Duc Binamonte. Soneto.

FONT: *Norma breve de cultura, y política de hablar, para el idioma Castellano; aunque servira también para el valenciano, y otros. Escrita por Carlos Ròs, notario apostolico, natural de esta muy Noble, Ilustre, Insigne, LL. y Coronada Ciudad de valencia. el que la consagra a la milagrosissima imagen del santo Christo de San Salvador, Venerada en su Parroquial de esta dicha ciudad de Valencia.* En la Oficina de Joseph García año 1737, [f. 3v].

13 *hidròpico*: ‘insaciable’, tot referint-se a Zoil, gramàtic de l’Antiga Grècia (ca. 400 aC-320 aC), crític de l’obra d’Homer, que va ser reprovat negativament per alguns autors grecs per aquestes crítiques.

1.2. Poesia de certàmens o acadèmies

SOR BERNARDA ROMERO

València?, a. 1593?-1621

XLV*

Benito, vuestra vida nos espanta
y de vuestra aspereza, ejemplos raros,
y fue vuestra virtud de niño tanta
4 que tengo a gran milagro el imitaros.
Vuestro deseo al cielo se levanta
cuando al yermo el Señor quiere llamaros
do tomáis de vivir tan noble estado
8 que es gran pobreza lo que habéis dejado.

Metido en el lugar donde estuvistes,
queriendo de peligro estar distante,
donde apenas persona humana vistes
12 sino el demonio que os salió delante;
tan fuertemente su furor rompistes
que su malicia se quedó al instante
avergonzada y vuestro cuerpo todo
16 ensangrentado en lastimoso modo.

Pudiendo ya imitar vuestra abstinencia
los que quisieren profesar la vida
que vos tuvistes con la penitencia,
20 que tuvo vuestra carne tan rendida,
con amor y cristiana diligencia,
haciendo religión instituida,
moviendo solo Dios vuestros intentos
24 fundaron a millares los conventos.

Fue vuestra vida un natural ejemplo
de perfición estraña y santo celo,
fundáis vos templo siendo también templo,

* També és autora de les peces XLVI, XLIX, L, LI, LII, LIII i LXXX.

1 *espanta*: amb el sentit 'd'admirar-se'. Es refereix a la vida de Benet de Núrsia (Núrsia, 480-Montcasino, 547), fundador de l'orde benedictí i considerat pare del monaquisme occidental.

6 *yermo*: 'desert', al·ludeix a l'etapa de vida eremítica del sant (Ribadeneyra 1688: 542-552).

9 La cova on Benet va viure durant els primers anys d'eremita.

12 Fa referència a les temptacions del dimoni: en una ocasió li féu despertar al sant desitjos carnals vers una dona, que aquest va evitar llançant-se a un camp d'espines; *cfr* v. 15-16 que es refereixen al *cuerpo todo ensangrentado i en lastimoso modo*.

17-24 Esdevingut guia espiritual de molts sacerdots deixebles que el volien seguir i sobre els quals predicava, Benet va acabar fundant nombrosos monestirs a Itàlia i aquests foren els orígens de l'orde benedictí. Per a aquestes noves comunitats, escriví la seva regla (v. 22), per regular la vida monàstica i religiosa de l'orde.

26 *perfición*: 'perfecció'.

- 28 cuyo edificio se levanta al cielo.
En vos, altares de virtud contemplo
do pueda hallar el pecador consuelo,
presentando encendidas oraciones
32 a quien recabará a Dios perdones.
- Sois grande capitán de mucha gente
que alegre sigue vuestra bandera,
en la guerra de vicios tan valiente
36 que de contino ha estado en delantera;
mas ninguno cual vos tan preeminente
porque dejáis atrás siempre a cualquiera
y muy bien pueden muchos imitaros
40 mas no creo que puedan igualaros.
- De la honra de Dios fuistes celoso,
y así con ella sois vos más honrado,
y en el cielo entre muchos vitorioso
44 porque también de muchos ha triunfado.
¡O santo! Tantas veces sois dichoso
como santos también habéis sacado
y os debe caber parte de vitoria
48 de la que gozaron ellos en la gloria.

Octaves decasil làbiques (ABABABCC)

Aquesta composició i la que segueix [XLVI] van ser presentades al premi en el segon dels tres certàmens que Bernat Català de Valeriola (1568-1616), va celebrar a València a les darreries del segle XVI. Sor Bernarda Romero hi va participar en dues categories: el primer poema fou presentat a la categoria d'octaves, en honor del sant Benet de Claravall, que segons el cartell del certamen, havia de constar de sis estrofes.

[RÚBRICA] Sor Bernarda Romero, al premio.

FONT: *Ivstas poéticas hechas a la devocin de D. Bernardo Catalán de Valeriola. Al ilustrissimo y Excelentissimo Señor Don Francisco de Rojas Sandoval, Duque de Lerma, Marques de Denia y de Cea, Conde de Ampudia, Comendador Mayor de Castilla, Sumiller de Corps, Cavallerizo mayor del Rey nuestro Señor y de su Consejo de Estado, &c.* Impressas en Valencia: en casa de Ivan Chrisostomo Garriz, 1602, p. 109-112.

EDICIÓ MODERNA: Carreres (ed. 1929: 235-236).

XLVI

- Milagro será que acierte
a decir tan gran milagro
y la venturosa suerte
4 de vos, querido Bernardo,
gustando la propria leche
del mesmo pecho sagrado
donde estuvieron asidos

27 Fa referència a la fundació de l'orde benedictí.

36 *contino*: arcaisme utilitzat sobretot en poesia amb el significat de 'continu'.

1 Tota la peça està bastida sobre el lema que demana el cartell del certamen en el qual es presentà: el miracle de la lactància de la Mare de Déu al sant cistercenc Bernat de Claravall (Dijon, 1090- Claravall, 1153). Segons la llegenda, la Mare de Déu es va aparèixer al sant i li va donar de beure llet del seu pit, origen de la seva l'eloqüència (Carmona 2003: 51-57). Es tracta d'un tema pictòric (*lactario bernardi*) amplament difós al llarg dels s. XVIII-XVII. *Cfr.* v. 29-36, compos. LXXX.

8 de Cristo los tiernos labios.
 Cuando en el vientre ladrares
 estábades deseando
 veros ya fuera de allí
 12 por ir la leche buscando.
 Suelen los niños mamar
 para que sean criados
 y vos os criáis primero
 16 para estar después mamando.
 Vos y Juan sois regalones
 de la madre y hijo amados:
 ella a vos os da su pecho
 20 y Cristo a él su regazo;
 su maestro le rocía
 a Juan con sangre en Calvario
 y a vos la Virgen con leche
 24 que de sangre se ha formado.
 Divinos arroyos de agua
 bendita que os refrescaron
 no creo que hallaron rastro
 28 de veniales pecados.
 Dicen que un panal de miel
 tuvo cuando niño un santo
 dentro en su boca en señal
 32 de ser muy grande letrado.
 A vos os sirve de abeja
 una Virgen que ha criado
 un panal mejor que aquel
 36 que halló Sansón en el campo.
 Fue aquesta miel de una flor
 que jamás la tuvo mayo
 y nunca el sol la tocó
 40 del original pecado;
 a solo vos se os concede
 este suave regalo

9-16 Remet a un prodigi atribuït a Bernat al ventre de sa mare, pres com a senyal que anticipava ja la seva santedat: sa mare, embarassada va somniar que duia al ventre un cadell que bordava; davant de tal somni, un sacerdot li va explicar que tindria un fill que esdevindria un gos defensor de la religió (Carmona 2003: 51-52).

17 *regalones*: col·loq. «Que se cria o se trata con mucho regalo» (DRAE); iguala el Bernat amb Joan Evangelista: l'un per ser triat per la Mare de Déu i l'altre, per ser el deixable més estimat de Jesucrist, segons el NT.

22 Joan Evangelista, com a acompanyant de la Mare de Déu en al crucifixió de Jesucrist.

29-32 'Diuen que un sant quan [era] nen va tenir una bresca de mel a la boca'. En el simbolisme cristià, l'abella és símbol de l'eloqüència. L'escena descrita en aquests versos apareix vinculada a episodis de la vida de diferents sants; el cas més famós és el d'Ambròs de Milà (Trèveris, 340- Milà, 397), patró de l'apicultura i un dels Pares de l'Església. Segons narra la *Legenda Aurea*, estant el sant encara al bressol, el van visitar un panal d'abelles i li entraren a la boca sense causar-li cap dany. Aquest miracle de les abelles fou considerat font de la seva doctrina (Carmona 2003: 20-22).

33 El subjecte és Bernat, a qui la Mare de Déu va donar de beure la seva mel (llet), com apareix més endavant (v. 43).

35 El bresca és Jesucrist, el fill de la Mare de Déu la qual és metafòricament l'abella.

36 Al·ludeix al conegut passatge bíblic de Sansó (Jt. 13,1-16,31) que, després de matar un lleó, va trobar una bresca d'abelles i mel a l'interior de l'animal.

37 La flor és ara metafòricament la Mare de Déu, no tocada pel sol del pecat original.

44 que nunca le dio la Virgen
 a ninguno de los santos.
 Debe de quereros mucho
 quien os da favor tan alto:
 que gustéis la medicina
 48 que todo el mundo ha curado,
 la fuente donde bebió
 el que la sed fue saciando
 de los padres que su muerte
 52 mucho tiempo desearon;
 más clara y más reluciente
 que son los cristales claros,
 con la cual se regocijan
 56 todos los celestes prados.
 Debió quedar vuestra boca
 con gusto tan estremado
 que le perdistes del todo
 60 de cualquier manjar profano;
 también cualquiera comida
 os parecería tanto
 a la leche que gustastes
 64 que nunca estaríais harto.
 Ninguna oveja de Dios
 tuvo más suave pasto
 ni peregrino del cielo
 68 más alivio en su cansancio.
 Solos los de vuestra orden
 en cierto modo gustamos
 del efeto de la leche
 72 en procurar imitaros.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (áo) en els versos parells.
 Composició presentada al mateix certamen que l'anterior, a la categoria de romanços.
 [RÚBRICA] Sor Bernarda Romero, al premio.
 17 *sois*: imp. «soy» || 51 *regocijan*: imp. «reguzijan» || 64 *cansancio*: imp. «cansacio».

FONT: *Instas poeticas hechas a la devocin de D. Bernardo Catalán de Valeriola. Al ilustríssimo y Excelentíssimo Señor Don Francisco de Rojas Sandoval, Duque de Lerma, Marques de Denia y de Cea, Conde de Ampudia, Comendador Mayor de Castilla, Sumiller de Corps, Cavallerizo mayor del Rey nuestro Señor y de su Consejo de Estado, &c.* Impressas en Valencia: en casa de Ivan Chrisostomo Garriz, 1602, p. 158-161.

EDICIÓ MODERNA: Carreres (ed. 1929: 268-270).

48 S'hi sobreentén 'que a todo el mundo'.

49-52 La Mare de Déu ara és esmentada metafòricament amb el motiu de la *font*: 'hi va beure Jesucrist, nascut per salvar la humanitat amb la seva mort'.

59-60 'vas perdre el gust pels menjars mundans'.

69 L'orde cistercenc, al qual pertany l'autora.

70 *gustamos*: 'experimentem'.

ANÒNIMA RELIGIOSA

f. 1601

XLVII

- Yo canto como suelo,
con voz humilde y pobre,
y tan alegre y tan festivo día
4 requiere voz del cielo
que en las entrañas obre
efectos admirables de alegría.
Mas, ¿qué zampoña habría
8 tan apurada y diestra
que no cayese en falta
habiendo de subir con voz tan alta?,
pues cualquier obra vuestra
12 pide, Raimundo santo,
lira divina y más que excelso canto.
- ¡Oh!, quién templar supiese,
con orden soberano,
16 el arpa al son de aquel pastor famoso
y la virtud tuviese,
infusa en lengua y mano,
que suspendía el mal del rey furioso,
20 y fuese poderoso
para (cantar con arte
y con heroico estilo,
limado y terso sin romper el hilo),
24 siquiera alguna parte,
de vuestra sacra historia
encomendada a la immortal memoria.
- Cantara del numida
28 ilustre cepa y tronco
del árbol vuestro, a cuyo amparo y sombra
descansa nuestra vida,
mas son humilde y ronco
32 en vez de gozo y alegría, asombra.
La matizada alombra
de las virtudes bellas
mi mano descogiera
36 y en ella más labores de oro viera
que hay en el cielo estrellas,
de que tejer corona

7 *zampoña*: instrument musical rústic pastoril, a mode de flauta (DRAE).

10 'per parlar de Ramon de Penyafort es requireix una *lira divina y más que excelso canto* (v. 13), més apta que un instrument pastoril com la *zampoña* (v. 7)'.
16 *pastor famoso*: es refereix a Orfeu, i el *rey furioso* (v. 19) ha de ser el lleó.

27 *numida*: fa referència a Agustí d'Hipona (354-430), nascut a Tagaste (Numídia). S'hi situa Ramon Penyafort com a descendent d'una de les màximes figures del cristianisme.

33 *alombra*: 'tapís'.

35 *descogiera*: 'estendria'.

podiera a vuestra patria, Barcelona.

40 Allí se viera el cielo
 con rostro humilde y grave,
el derecho humano y las sagradas leyes;
 y vos abriendo el cielo
44 con poderosa llave
a summos sacerdotes y a los reyes;
 las derramadas greyes
 volver a Dios las caras
48 con humilde balido;
dejar un rey burlado el mar rendido,
 y de las dos tiaras
 que tanto el mundo precia
52 la causa que Raimundo las desprecia.

 Allí se nos mostrara
 al vivo dibujado
el fin glorioso y la dorada silla,
56 en la más alta y clara
 esfera asiento dado
al alma que en la tierra más se humilla,
 y aquella maravilla
60 después de tantos años
 llegada como nueva,
del amorosa patria dulce prueba,
 que admira a los estraños
64 y de la antigua Roma
renueva los triunfos y los toma.

 La majestad y pompa
 resuelta en un instante
68 y puesta en obra en un espacio breve
 sin cosa que interrompa
 un orden tan constante
que, en fin, lo grave, amor, lo vuelve leve.
72 Mas este caso debe
 ser hecho milagroso
 pues gentes a millares
de los remotos montes y lugares
76 con lágrimas de gozo
 ofrecen corazones
y puras almas que son ricos dones.

 Canción, que en el profundo
 te quedas del olvido,
por tu desdicha y encogida suerte
82 dirás que de Raimundo
 muy pocos han podido

38 *de que*: llegiu 'con que'.

46 *greyes*: ramats d'ovelles (*balido*, v. 48).

doblar el arco más que Peñafuerte;
 y a la humildad convierte
 86 los ojos y el deseo,
 que desta empresa es el mayor trofeo.

Cançó (6a 6b 10C 6a 6b 10C 6c 6d 6e 10E 6d 6f 10F; darrera estrofa: 6a 6b 10C 6a 6b 10C 6c 6d 10D)
 Aquesta composició i la següent [XLVIII] van ser presentades als certàmens celebrats a Barcelona el 1601, en les festes per la canonització del sant català Ramon de Penyafort, esdevinguda aquell mateix any. El certamen va ser impulsat pel Consell de Cent i es va celebrar a l'església del convent de Santa Caterina dels dominics. Aquesta autora va participar al primer certamen, que requeria «Set octaves, cançons o redondillas de deu peus en llengua catalana o castellana i vint dístichs o altres versos en llengua llatina, en llahor de la vida y mort del gloriós s[ant] Ramon de Peñafort» (Rebullosa 1601: 139).

[RÚBRICA] De una religiosa en alabança de San Raymundo. Cancion.

FONT: *Relacion de las grandes fiestas que en esta ciudad de Barcelona se han echo, à la Canonizacion de su hijo San Ramon de Peñafort, de la Orden de Predicadores: Con un Sumario de su Vida, Muerte y Canonización; y Siete Sermones que los Obispos han predicado en ellas. Por F. Iayme Rebullosa, prior de Santo Domingo de Balaguer. Dirigida a los consellers y conseio de la misma Ciudad de Barcelona.* En Barcelona: en la Empremta de Iayme Cendrat, 1601, p. 376-379.

EDICIÓ MODERNA: Serrano y Sanz (1915: I, 79-81).

CATERINA DE CARDONA

fl. 1601

XLVIII

*Aquí yace el gran Raimundo,
 immortal de mortal hombre
 y en la excelencia del nombre
 4 solo en uno y otro mundo.*

Divino templo dorado,
 relicario sacrosanto
 donde hallamos sepultado
 8 a cada rincón un santo:
 aquí duerme en paz jocundo
 Barberá, y Castellbisbal,
 y el que en la oración mental
 12 san Cendra fue sin segundo;
 allá san Jofre immortal,

79-87 Aquesta darrera estrofa, en què l'autora canvia de destinatari i s'adreça directament a la cançó, és diferent a la resta (consta només de 9 v.; mentre que les altres són de 13).

5-8 En aquests versos l'autora fa referència al convent de predicadors Santa Caterina de Barcelona i les sepultures que hi havia de diverses personalitats eclesiàstiques: el sepulcre de Ramon de Penyafort hi va romandre fins a les desamortitzacions eclesiàstiques i l'enderrocament del convent el 1838. Posteriorment, les restes del sant foren traslladades a la catedral de la ciutat, on encara romanen. L'enterrament de difunts a l'interior dels centres religiosos era una pràctica generalitzada fins al segle XVIII; sobre aquest tema per al convent de Santa Caterina, veg. Aguelo & Huertas (2005).

9 'Aquí dorm Barberà i [aquí dorm] Castellbisbal'.

10 *Barberá y Castellbisbal*: es refereix als sepulcres de Guillem de Barberà (Reus?,?- Barcelona, 1255), bisbe de Lleida (1248-1255) i prior del convent de Santa Caterina, i de Berenguer de Castellbisbal (? , XII -?, 1254?), bisbe de Girona (1245-1254) i protector del dit convent.

12 Es refereix a Pere Cendra (Barcelona?, fi s. XII?-1244) dominic i prior de Santa Caterina de Barcelona, popularment venerat a l'època com a beat.

aquí yace el gran Raimundo.

16 Casanova allá a la diestra,
con capelo carmesí;
Mur, obispo, a la siniestra,
con otros a par de si.
20 El de Peña por renombre
mitras tiene allá a sus pies,
que como les vio el envés
despreció aquel sobrenombre
hecho celestial después,
24 *immortal de mortal hombre.*

A las obras me remito
que de su immortalidad
llevan claro el sobrescrito
28 y de su gran magestad:
no hay ninguna que no asombre
a un infinito saber,
que en ellas se echa de ver
32 que fue Raimundo más que hombre
y en la virtud del poder,
y en la excelencia del nombre.

36 *Rayo* resplandor del cielo,
mundo claro y refulgente,
raído de aqueste suelo,
ramo de olivo eminente;
mi pensamiento en vos fundo
40 y en solo vos, porque en vos
se nos quiso mostrar Dios
en mercedes más fecundo
pues fuistes un semidios
44 *solo en uno y otro mundo.*

Dècimes heptasil làbiques (abab cddcdc), que glossen una quarteta.

Composició presentada al segon certamen celebrat a Barcelona en honor a la canonització de Ramon de Penyafort, el mateix que l'anterior. La peça fou escrita a la devoció d'aquest convent, on havien estat les restes del sant. Tot i que no va concórrer al premi, la composició seguia les condicions del cinqué certamen o categoria, per al qual es demanava una glossa castellana, amb la quarteta ja donada.

[RÚBRICA] A la deuocion del Templo de S. Catherina martyr, en que está el cuerpo del glorioso S. Ramon, glosa doña Catherina de Cardona los mismos quatro versos.

13 Al·ludeix a Jofré de Blanes (segle XIV - 1414) dominic de la comunitat de Santa Caterina de Barcelona, amb fama de beat i venerable.

15 Es tracta de Joan de Casanova (?- 1436), bisbe de Bossano (Sardenya, 1424), bisbe d'Elna i bisbe de Vic (1426); confessor d'Alfons el Magnànim, fou investit cardenal pel papa Martí V (1430) i administrador del bisbat de Girona (1431). És autor d'obra llatina. Sabem que és aquest personatge per l'al·lusió del v. següent al *capelo*, barret vermell insígnia dels cardenals.

17 *Mur obispo*: s'ha de tractar de Bernat de Mur, bisbe de Vic i molt amic de Ramon de Penyafort, mort a Barcelona el 1264.

19 *el de Peña*: 'Penyafort'.

29 *asombre*: 'faça ombra'.

35-38 Els mots *rayo*, *mundo*, *raído* i *ramo* evoquen l'últim vers de l'estrofa anterior: *y en la excelencia del nombre* (v. 34); és a dir, que formen un joc de paraules al voltant del nom de *Raimundo*.

1-4 L'imprés no reporta els quatre versos glossats que hem restituit.

FONT: *Relacion de las grandes fiestas que en esta ciudad de Barcelona se han echo, à la Canonizaci3n de su hijo San Ramon de Peñafort, de la Orden de Predicadores: Con un Sumario de su Vida, Muerte y Canonizaci3n; y Siete Sermones que los Obispos han predicado en ellas. Por F. Iayme Revillosa, prior de Santo Domingo de Balaguer. Dirigida a los consellers y conseio de la misma Ciudad de Barcelona.* En Barcelona: en la Empremta de Iayme Cendrat, 1601, p. 376-379.

SOR BERNARDA ROMERO

XLIX

Trecientos años ha que dejó el mundo
el divino Raimundo
y al fin, después de tantos,
4 la Iglesia nos le escribe entre los santos
renovando memorias
de sus trofeos y ganadas glorias.

Con su divino y admirable aviso
8 parece que Dios quiso
hacer del mundo prueba
dejándole alabar virtud tan nueva;
y, viendo que no sabe,
12 hace que su vicario nos le alabe,

porque, tan levantadas maravillas,
si se atreve a decillas
un hombre, causa espanto,
16 porque divinas son y el serlo tanto
les ofrece esta mengua,
que son dudosas en humana lengua.

Mas Dios, con su asistencia, hoy atestigua
20 todo lo que averigua
ser virtud soberana,
trocando en fe divina la fe humana
porque a prueba tan alta
24 ni admiración ni envidia le halle falta.

Prueba que es caminante tan divino
surcándole cual nave

1-2 Ramon de Penyaafort va morir a Barcelona el 1275.

4 *le*: 'lo'. | *escribe*: en el sentit d' 'inscriu'. El vers fa referència a la canonització de Ramon de Penyaafort, és adir, a l'«Acte solemne del magisteri eclesiàstic en el qual el papa declara que un membre difunt de l'Església, ja precedentment beatificat, és digne de culte públic» (GREC). Cal diferenciar-ho, doncs, de la beatificació: «Declaració solemne amb què el papa afirma que una determinada persona, morta amb fama de santetat, és digna d'ésser venerada públicament» (GREC). Ramon de Penyaafort fou canonitzat a Roma el 29 d'abril de 1601, pel papa Climent VIII.

7 Referència a la notícia de la canonització.

11 'veient que el món no és capaç d'admirar lloar la virtut del sant'.

12 El dominic valencià fra Vicent Gómez Corella (1560/65-1638), l'autor de la relació de les festes celebrades a València en honor a aquesta efemèride religiosa.

15 *espanto*: 'admiració'.

- o con ligero vuelo como ave,
 28 pues santos pensamientos
 le ofrecieron las alas de los vientos.
- Que es nuevo Ganimedes abrasado
 y al cielo arrebatado
 32 del fuego de su pecho,
 que en dulce y tierna caridad desecho
 le lleva a otro horizonte
 desde su propia peña en vez de monte.
- Averigua que es piedra tan divina
 que a su centro camina
 cuando camina al cielo
 y, para dar más aire y fuerza al vuelo
 40 primero que se arroje,
 al mismo centro de humildad se acoge.
- En todo, al fin, tan admirable ha sido
 que del fuego encendido
 44 que en su pecho se encierra
 del aire, de la mar y de la tierra,
 al cielo ha descubierto
 camino llano, caminado y cierto.

Sextets-lira (10A 6a 6b 10B 6c 10C)

Composició presentada al certamen poètic celebrat en les festes a la canonització del sant Ramon de Penyafort celebrades a València el 1602. La peça no fou presentada a concurs sinó a la devoció del sant.

[RÚBRICA] Lyras de Sor Bernarda Romero, religiosa de la Zaydia, a la Canonizacion de S. Raymundo.

FONT: *Relacion de las famosas fiestas que hizo la ciudad de Valencia, a la canonizacion del bienaventurado S. Raymundo de Peñafort, en el Conuento de Predicadores. Por el Padre Fr. Vincente Gomez, Doctor en Theologia. Dirigida a los Jurados de la Ciudad de Valencia. Van aqui los sermones que en los dias de las octavas se predicaron. Con privilegio. Impresa en Valencia: en casa de Iuan Chrysostomo Garriz. Junto al molino de Rouella. A costa de Gaspar Mançano mercader de libros, 1602, p. 110-112.*

L

- Pagó Raimundo al natural tributo
 dando el cuerpo a la tierra, el alma al cielo:
 del cielo envía el alma dulce fruto
 4 reconociendo deuda al patrio suelo
 y del cuerpo, que el mar pasó a pie enjuto,
 guiado de la estrella de su celo,
 por virtud nueva y más que soberana

25-29 Estrofa de 5 versos, diferent a les que són sextets.

30-31 Al·ludeix al segrest del jove Ganimedes per part de Zeus, que n'estava enamorat; Penyafort és comparat amb aquest personatge mitològic.

35-36 Presència del sant a través del lèxic *peña*.

1 El traspàs o mort és vist com un tribut natural que s'ha de pagar a la terra.

4 S'hi refereix als miracles que s'atribueixen a Ramon de Penyafort, ja difunt.

5 *pien enjuto*: 'peu eixut, sec'; fa referència al famós miracle de la transfretació atribuït a Ramon de Penyafort, segons el qual va fer el trajecte de Sòller a Barcelona tot travessant el mar sobre la seva capa (Pons 1597: f. 36-44).

- 8 con propiedad de cielo, tierra mana.
- Del lugar que el divino cuerpo encierra
mana esta tierra santa y peregrina,
confesando ser tierra, pues da tierra,
12 y divino, pues da tierra divina,
y fuente que da bien y mal destierra.
De tierra es fuente y es del cielo mina,
y todos los que llegan a cogella
16 recogen tierra y hallan cielo en ella.
- En las entrañas de la tierra cría
piedras finas y perlas, oro y plata,
la misma luz del sol que alumbra el día
20 y dentro de la tierra se retrata.
Raimundo es nuevo sol y luz envía,
que, en la tierra que nunca le fue ingrata
y da a sus muertos huesos acogida,
24 a pesar de la muerte engendra vida.
- Con sus milagros y dotrina ha sido
universal destierro de la muerte
pues muchos que el pecado ha detenido
28 su dotrina ha guiado a mejor suerte
y cuarenta la vida han recibido,
habiendo ya dormido el sueño fuerte;
y hasta la muerta tierra vive y crece
32 porque este sol a todos vida ofrece.

Octaves decasil làbiques (ABABABCC)

Composició presentada al mateix certamen que l'anterior [XLIX], a la categoria en què el cartell demanava quatre estrofes.

[RÚBRICA] Sor Bernarda Romero, Religiosa de la Zaydia, a la tierra del sepulcro de S. Raymundo.

FONT: *Relacion de las famosas fiestas que hizo la ciudad de Valencia, a la canonización del bienaventurado S. Raymundo de Peñafort, en el Conuento de Predicadores. Por el Padre Fr. Vincente Gomez, Doctor en Theologia. Dirigida a los Jurados de la Ciudad de Valencia. Van aqui los sermones que en los dias de las octavas se predicaron. Con privilegio. Imprrresa en Valencia: en casa de Juan Chrysostomo Garriz. Junto al molino de Rouella. A costa de Gaspar Mançano mercader de libros, 1602, p. 408-409.*

9 La sepultura, que es trobava al convent de Santa Caterina. Segons el cartell del certamen, la composició havia de versar sobre el miracle del creixement de terra del sepulcre del sant. Mort Ramon de Penyafort amb fama de santedat, al seu sepulcre acudien nombroses persones que s'hi encomanaven per guarir les malaties. En les vides impreses del sant, s'hi recullen casos de malalts que sanaven en menjar-se la sorra de la seva capella, sorra que acabava regenerant-se sola miraculosament (Moradell 1603: f. 205-205v i Pons (1597: f. 48-48v).

11 El subjecte és el sant.

29 La xifra podria remetre als miracles del sant registrats.

LI

En más de una ocasión
creció el pan en vuestras manos,
santo y divino Anadón,
4 que hace efectos soberanos
la divina bendición.

Pero no me causa espanto
si el pensamiento levanto
8 a que al pobre dais sustento,
que si por uno da ciento
Dios, no es mucho crecer tanto.

Luego después de crialla
12 su hacedor mandó a la tierra
que diese, sin cultivalla,
frutos, en que vida encierra
con virtud de conservalla;
16 y él mesmo, pues, satisfecho
quedó de vuestro fiel pecho
donde puso tanto bien:
en vuestras manos también
20 el mesmo milagro ha hecho.

En vuestras manos divinas
quiso poner virtud tanta
y gracias tan peregrinas
24 que son cielo o tierra santa
que nunca produjo espinas,
y así digo sin recelo
que pues dar puede en el suelo
28 el manjar del suelo, vida,
que es del cielo esta comida
y que dio vida del cielo.

A Cristo habéis parecido
32 en el repartir del pan
que ha, en vuestras manos, crecido
porque vuestras manos dan
el fruto de haber partido,
36 y aunque partís, considero
que guardáis de franco el fuero
porque bien claro parece
que el pan que partido crece
40 es más partido que entero.

1-4 La composició tracta sobre miracle al qual es vincula al religiós, el de la multiplicació de pans que repartia entre els pobres sense cessar; veg. Miguel (1716: 123).

6 'però no em sorprén'.

11-12 Després de la creació del món, Déu va permetre que la terra donés els seus fruits. | *crialla*: llegiu 'criarla'.

31 i s. Interlocució al sant, al qual diu que s'assembla a Crist, pel miracle dels pans.

Y el liberal que reparte
 tiene gusto singular
 que por eso Cristo parte
 44 el pan con que se ha de dar
 entero en cualquiera parte
 y vos, a su imitación,
 tan entera la afición
 48 a cada pobre mostráis
 que en cada pedazo dais
 muy entero el corazón.

Y pues tanto, Anadón, crece
 52 en vuestras manos el bien,
 quien devoción os ofrece
 que se augmente ella también
 en vuestras manos merece;
 56 y así una pobre os suplica
 pues tanto a pobres se aplica
 vuestra mano liberal
 que, aumentándola el caudal,
 60 de devoción la hagáis rica.

«Redondillas de a diez» (quartetes que per comptes de ser de 4v són de 10v) heptasil làbiques (ababacddc)
 Amb aquesta composició i la que segueix [LII], la religiosa va participar al certamen celebrat a València el 1606 en honor a fra Domingo Anadon. Va concórrer en la categoria de les quartetes i tracta sobre un miracle atribuït al religiós, de la multiplicació de pans, tal com demanava el cartell.

[RÚBRICA] Redondillas de Sor Bernarda Romero, Religiosa de la Zaydia, al milagro de crecer el pan en las manos.

FONT: *Verdadera Relación de la vida, muerte y hechos milagrosos del bendito P. F. Domingo Anadón, portero y limosnero del Convento de Predicadores de Valencia. Van añadidas cosas muy notables con una Justa poética, que en su alabanza se tuvo el año 1606. Por el P. F. Vincente Gómez, Doctor en Theología y lector de Prima en el propio convento. A los muy ilustres señores de los jurados de la insigne ciudad de Valencia.* Valencia: junto al molino de Rovella: s.e., 1607, p. 292-295.

LII

Entre pobres, Domingo, os considero
 rico, pues ellos son de Dios tesoro
 y os hizo de sus cofres tesorero,
 4 como almas pobres de su humilde coro.
 Pasto a sus almas ofrecéis primero,
 acrisolando con doctrina el oro,
 porque sabéis muy bien que es oro el pobre
 8 que con pecados se convierte en cobre.

Por ser de caridad el ejercicio
 con un gusto le usáis trasordinario,
 a todos os mostráis blando y propicio,
 12 a quien dándole pan y a quien, rosario.
 Y tanto los amáis que es claro indicio
 de que al pobre tenéis por relicuario
 en que adoráis a Dios que él representa

3 Déu és el subjecte.

10 *trasordinario*: forma en desús per 'extraordinario'.

14 *relicuario*: 'reliquiario'.

16 y sustentáis en él al que os sustenta.

Lo que entre pobres os alegra el veros
manifiesta la risa en vuestra cara,
ninguno os vio llenando sus pucheros
20 ni el rostro triste ni la mano avara;
y, cuando con los ojos más severos
para el castigo levantáis la vara,
bañáis la blanca nieve y labios rojos
24 con los tibios cristales de los ojos.

Mientras los panes repartís contento
vuestra lengua cantando solenniza
divinas alabanzas cuyo acento
28 el fuego vivo del amor atiza.
Y haciendo puntas sube el pensamiento
adonde la limosna se eterniza,
que Dios por quien se da la estima tanto
32 que la sube a la cumbre de Oreb santo.

Con este regocijo soberano
vuestra misericordia se ejercita,
cuyo bien no conoce el mundo vano
36 pues por no conocelle no le imita.
Limosna repartís con franca mano
y la esperanza que en vuestra alma habita
del mundo os asegura la victoria
40 con las mejores prendas de la gloria.

Octaves decasil làbiques (ABABABCC)

Amb aquesta composició, la religiosa va participar al mateix certamen que l'anterior. Va concórrer en la darrera modalitat, consistent a escriure octaves dedicades a narrar l'almoïna oferta pel sant.

[RÚBRICA] Octavas de Sor Bernarda Romero, Religiosa del Real Conuento de la Zaydia.

4 *almas*: imp «alma».

FONT: *Verdadera Relación de la vida, muerte y hechos milagrosos del bendito P. F. Domingo Anadón, portero y limosnero del Convento de Predicadores de Valencia. Van añadidas cosas muy notables con una Justa poética, que en su alabanza se tuvo el año 1606. Por el P. F. Vincente Gómez Dotor en Theología y lector de Prima en el propio convento. A los muy ilustres señores de los jurados de la insigne ciudad de Valencia.* Valencia: junto al molino de Rovella: s.e., 1607, p. 314-315.

EDICIÓ MODERNA: Mas i Usó (1991: 790-792).

LIII

*Tenéis una fe tan viva,
bendito Luís Bertrán,
que os sirve de cordial
4 para escapar con la vida*

19 'mentre els omplies les cassoles de menjar'.

20 S'hi sobreenten els elements correlatius 'ni con..., ni con...?'

23-24 Aquests versos fan referència a un incident vinculat amb Anadon, que li va provocar derramament de sang al cap.

29 *haciendo puntas*: 'excel lint'.

32 *Oreb*: Roca de Oreb (Ex. 17:1-6).

contra el veneno que os dan.

Si os miro y quiero alabaros
se me agotan los sentidos
8 y si voy por mil caminos
será imposible alcanzaros
y se me quedan rendidos.
Grande fe tuvo Abrahán
12 mas vos la tenéis tan viva
*que os sirve de cordial
para escapar con la vida
contra el veneno que os dan.*

16 Pone tanta admiración
esa fe tan encendida:
la muerte quedó vencida
y puestos en confusión
20 los que os quitaban la vida.
Y asombrado el gran Satán
y mi lengua torpe indigna,
os diré, Luís Bertrán,
24 *que la fe os es medicina
contra el veneno que os dan.*

Muchos tiene la Escripura
que en la fe resplandecieron
28 y otros santos que vencieron
como vos la muerte dura
cuando el veneno les dieron.
Sois un segundo san Juan
32 con aquesa fe tan viva
*que os sirve de cordial
para escapar con la vida
contra el veneno que os dan.*

36 La bebida es tan cruel
cuanto la fe viva y pura,

1-5 Fa referència al capítol extret de la vida del sant en què el van intentar enverinar els indígenes d'Amèrica, en les seves tasques apostòliques, i va sanar miraculosament: «Viéndose los idolatras burlados, y que no podía públicamente quitar la vida al santo, por temor de los indios convertidos que eran muchos y le amavan tiernamente, concertaron con la viejo sacerdote idolatra que diesle veneno al santo. Hízolo assí el maldito viejo. Dióle en una bevida un tosigo tan eficaz y mortal que otro padre carmelita a quien el mismo sacerdote se la dio, dentro breves horas murió» (Vidal 1743: 123). Compareu-ho amb els v. 31-40 comps. LVI i v. 9 compos. LVII. Tota la composició està construïda sobre la lloança d'aquest fet: s'hi enalteix la fe de Bertran, considerada la medecina gràcies a la qual es va salvar de l'enverinament. Aquest quintet es repeteix de manera més o menys exacta en els darrers versos de totes les estrofes. | *cordial*: té el sentit de 'medicament'. | *con la vida*: 'viu'.

8 'Per més que intente lloar-vos'.

8-10 'Quede tan meravellada, que se m'anul len els sentits i és impossible lloar el sant'.

16-25 Fa referència a la mateixa idea expressada per l'estrofa anterior: 'és la fe la medecina que combat el vení', la qual cosa crea (*pone*) estupor en aquells que el van intentar enverinar i perplexitat en el mateix dimoni i l'autora (*mi lengua torpe indigna*).

26-30 Hi ha molts personatges a la Bíblia i sants que van sortir il·lesos d'intents d'enverinament gràcies a la fe (com el mateix Lluís Bertran). En les estrofes següents, la religiosa en proporciona alguns exemples.

31 Segons la llegenda, l'apòstol Joan Evangelista va beure una copa de vi enverinat, del qual va sortir il·lés, com el mateix Vicent Bertran, per la qual cosa aquest és considerat un «segundo san Juan».

que fue convertido en miel
aquel vaso de amargura
40 cuando aquella gente fiel
os atosigó, Bertrán.
Pero aquesta fe tan viva
os sirve de cordial
44 *para escapar con la vida*
contra el veneno que os dan.

Con un semblante sereno
alargasteis esa mano
48 para de la del tirano
beberos aquel veneno;
y el médico soberano
aplicó la medicina
52 ordenando el cordial
que fue aquesa fe tan viva
para escapar con la vida
contra el veneno que os dan.

56 En un mar de fe profundo
os quisistes abismar;
sacrosanto singular,
parecéis otro Raimundo
60 cuando se arrojó en el mar:
la fe que tuvo fue tal
cual la que tenéis tan viva
que os sirve de cordial
64 *para escapar con la vida*
contra el veneno que os dan.

A mi padre san Benito
también probaron matarle
68 allá un clérigo maligno,
procurando emponzoñarle
como a vos, santo bendito:
puso veneno en un pan
72 y envióselo en comida
para quitalle la vida
como vos, Luís Bertrán,
símbolo de la fe viva.

36-37 *tan... cuanto*: construcció comparativa. 'El verí és tan cruel com viva i pura la fe'.

39 *vaso de amargura*: llegiu 'el verí'.

40 *gente fiel*: es refereix als indígenes, que van intentar enverinar-lo i després es van convertir al cristianisme.

41 *atosigó*: 'donar verí'.

50 *médico soberano*: 'Déu'.

57 *abismar*: 'enfonsar'.

58-59 El miracle de la transfretació atribuït a Ramon de Penyafort.

60-61 *tal cual*: comparatiu 'tanta com'.

65-71 Segons la llegenda de Benet, un sacerdot envejós li va regalar pa enverinat i, com que el sant el va descobrir, va ordenar a un corb que el llancés lluny (Carmona 2003: 44).| 66 *matarle*: 'matarlo'.

72 *quitalle*: llegiu 'quitarle'.

74 'como a vos'.

Dècimes heptasil làbiques, amb glossa inicial (abbab cdcde)

Aquesta composició i les quatre que segueixen [LIV, LV, LVI i LVII] van ser presentades a la devoció al certamen celebrat al convent de predicadors València, el 1608, en honor a la beatificació del dominic valencià Lluís Bertran.

[RÚBRICA] De Sor Romera, monja de la Zaidía.

FONT: Gaspar Aguilar, *Fiestas que la insigne ciudad de Valencia ha hecho por la beatificación del santo fray Lúys Bertrán. Junto con la Comedia que se representó de su vida y muerte, y el Certamen Poético que se tuvo en el Convento de Predicadores, con las obras de los poetas, y sentencia. Dirigido a los muy illustres señores jurados de dicha ciudad*, Valencia: Pedro Patricio Mey junto a san Martín, 1608, p. 313-316.

EDICIÓ MODERNA: Carreres Vallo (ed. 1914- 313-316) i a BIESES [<http://www.bieses.net/fiestas-que-la-insigne-ciudad-de-valencia-ha-hecho-por-la-beatificacion-del-santo-fray-luis-bertran-1608>].

ANÒNIMA ('DAMA DEVOTA')

fl. 1614

LIV

No tuvo el suelo santo de tal celo
que por el orbe todo se derrama
y a vuestros valencianos les inflama
4 de amor, que ese os hizo dar tan alto vuelo.
Bertrán, ¿con qué atributos de consuelo
podrán vuestros devotos, y el que os ama,
8 publicar por el mundo vuestra fama
pues fue de la mayor que tuvo el cielo?
Mil soberanos nombres que han quedado
para cada excellencia que tuvisteis,
no me atrevo a decir la menor dellas.
12 Alábeos el que os hizo aventajado
y os ha dado el lugar que merecisteis
sobre la luna, sol y las estrellas.

Sonet (ABBA ABBA CDE CDE)

Poesia presentada a la devoció al mateix certamen que l'anterior [LIII] i les que segueixen [LV, LVI i LVII].

[RÚBRICA] De una Dama deuota, a la deuocion de San Lúys Bertran. Soneto.

FONT: Gaspar Aguilar, *Fiestas que la insigne ciudad de Valencia ha hecho por la beatificación del santo fray Lúys Bertrán. Junto con la Comedia que se representó de su vida y muerte, y el Certamen Poético que se tuvo en el Convento de Predicadores, con las obras de los poetas, y sentencia. Dirigido a los muy illustres señores jurados de dicha ciudad*, Valencia: Pedro Patricio Mey junto a san Martín, 1608, p. 225.

EDICIÓ MODERNA: Carreres Vallo (ed. 1914: 225) i a BIESES [<http://www.bieses.net/fiestas-que-la-insigne-ciudad-de-valencia-ha-hecho-por-la-beatificacion-del-santo-fray-luis-bertran-1608>].

1 Es refereix al sant Lluís Bertran, a qui va adreçada tota la composició de manera directa.

2-4 *todo*: al·ludeix al *celo* del vers anterior; 'El zel religiós del sant s'estén i influeix sobre els seus conterrànics (*a vuestros valencianos*), perquè són del sant, als quals els 'inflama d'amor', en el sentit d'"enardir'. | 4 Vers hipermètric.

11 *la menor de ellas*: s'entén les 'excel·lències'.

12 El subjecte sobreentés és 'Déu'.

ESPERANÇA ABARCA

fl. 1614

LV

Por el encumbrado vuelo,
Bertrán, de vuestra alma santa,
que es de santidad señoelo
4 y voló del cielo al suelo,
canta el cielo, el suelo canta.
Que si el suelo está gozoso
y tiene por triunfo honroso
8 que estuvisteis en la Tierra,
el cielo que en si os encierra
está triunfante y glorioso.

Supisteis calificar
12 por verdad clara y notoria
la sentencia singular:
que es servir a Dios reinar
y el reinar sirviendo es gloria.
16 Con esto tanto lucís,
esclarecido Luís,
que por haber bien servido
el Reino habéis merecido
20 donde agora residís.

Por el rey crucificado
tenéis una y otra llaga,
servísteisle muy llagado
24 y cual fino enamorado
sin tener ojo a la paga.
Sirviendo a tan gran Señor,
por amor y con amor,
28 merecéis que en vos derrame
tantas mercedes y os ame
como a oveja el buen pastor.

En su divino querer
32 vuestra alma tanto se ceba

1-2 La veu poètica s'adreça al sant Lluís Bertran, a través de formes verbals de la 2a persona de plural (*vos*), amb un marcat to panegíric. Apareix al llarg del poema amb diversos apel·latius: *Bertrán* (v. 2), *esclarecido Luís* (v. 17) i *divino Bertrán* (v. 37).

3 *de santidad señoelo*: hipèrbaton: 'señoelo de santidad'. El *señoelo* és el 'cimbell', un ocell o una altra cosa que s'utilitza per atreure els ocells i, en sentit figurat, allò que serveix per atreure, persuadir o induir a alguna cosa. El significat d'aquests versos, doncs, és que el *señoelo* que indueix a la santedat és l'ànima de Bertran.

14 Hiperbàton: 'que servir a Dios és regnar'; podem interpretar aquest vers i el següent amb el sentit que la recompensa de servir a Déu és estar al regne dels Cels o a la glòria (v. 15).

19-20 *Cfr.* primera dècima.

21 *rey crucificado*: 'Jesucrist'.

23-24 Fa referència a la penitència exercida pel sant al llarg de la seva vida (=llaga; llagado).

25 *paga*: 'recompensa'.

32 *se ceba*: 'es lliura'.

que solíades arder
deseando padecer,
que es del amor cabal prueba.
36 Como discreto galán
con Dios, divino Bertrán,
tal competencia lleváis
que vos cual Pedro lo amáis
40 y él os ama como a Juan.

La orden que más os trata
es nata de las demás,
por vos se estiende y dilata:
44 sois la nata de la nata
que a santos dejáis atrás.
Por vos, refulgente estrella,
vuestra orden, clara y bella,
48 en mil resplandores crece;
ella por vos resplandece
y vos relumbráis por ella.

«Redondillas de a diez» (quartetes que per comptes de ser de 4v són de 10v) heptasil làbiques (abaabccddc) Poesia presentada a la devoció al mateix certamen que les anteriors [LIII i LIV] i les que segueixen [LVI i LVII].

[RÚBRICA] De Esperanza Abarca donzella, Redondillas al premio.

11 *Supisteis*: imp. «supistes»; considerem que cal esmenar aquesta forma verbal de la 2a persona plural per la mateixa que utilitza al llarg del poema.

FONT: Gaspar Aguilar, *Fiestas que la insigne ciudad de Valencia ha hecho por la beatificación del santo fray Lays Bertrán. Junto con la Comedia que se representó de su vida y muerte, y el Certamen Poético que se tuvo en el Convento de Predicadores, con las obras de los poetas, y sentencia. Dirigido a los muy illustres señores jurados de dicha ciudad*, Valencia: Pedro Patricio Mey junto a san Martín, 1608, p. 318-320.

EDICIÓ MODERNA: Carreres Vallo (ed. 1914: 318-320).

BÀRBARA ABARCA

fl. 1614

LVI

Del heroico valenciano
la vida clarificada,
con resplandor soberano

33 *solíades*: forma antiga referida a la 2a persona del pretèrit imperfet d'Indicatiu, del verb *soler*. | *arder*: entenguí's amb el sentit de 'resplandir'.

35 Amb el sentit 'la qual cosa és prova cabdal de l'amor', que té com a antecedent els versos anteriors ('solies resplandir amb el desig de patiment', v. 33-34).

38 *competencia*: fa referència a la relació "amorosa" entre el sant (*discreto galán*, v. 36 i en versos anteriors *enamorado*, v. 24) i Crist, l'"amat". En els versos posteriors es desplega aquesta idea de relació amorosa entre tots dos quan s'identifica Bertran amb l'apòstol Sant Pere, considerat per la tradició catòlica com el primer cap del Cristianisme; i Jesucrist, que s'estima Bertran com si aquest fos l'apòstol Joan, identificat per la tradició com el *Deixeble Estimat*.

42 *nata*: 'que destaca per sobre de la resta'; en aquest cas, s'està lloant l'orde dels dominics al qual pertany Lluís Bertran, i, als versos següents, es lloa el sant amb el qualificatiu de *nata de la nata*, que excel·leix la resta de sants. Bàrbara Abarca, germana d'aquesta autora i participant al mateix certamen, també tanca el seu poema amb una estrofa de lloança a l'orde dels predicadors (v. 41-50 de comps. [LVI]).

4 de ingenio que fuere humano
mal puede ser alabada;
mal se pueden referir
las virtudes y el vivir
8 de Bertrán, fogoso siervo,
pues cual de beber el ciervo
tuvo la sed de servir.

12 Con velocidad de gamo
sirvió de diversos modos
a Jesucristo, su amo,
siendo celestial reclamo
porque le sirviesen todos.
16 De su Criador querido
famoso criado ha sido,
perseguidor de los vicios,
inventor de mil servicios
20 con que Dios fuese servido.

La sangre, el crucificado,
por este siervo fiel
veces siete ha derramado
24 y el siervo, de muy buen grado,
más de setenta por él;
que en sus carnes tan benignas
con las duras diciplinas
28 por su amo y su señor
hizo de rojo sudor

1-5 Hipèrbaton continuada. Llegiu: 'La vida clarificada de l'heroic valencià, de l'enginy que fos humà amb resplendor soberà (Vicent Bertran), malament pot ser lloada' | *clarificada*: 'il·luminada'

5-6 Al·ludeix a la impossibilitat de lloar i referir les incomptables virtuts del sant.

8 *fogoso siervo*: 'ardent serf'.

9 Metonímia; 'qui, de beure sang del cervol'. Antigament, hi havia la creença que la sang d'aquest animal tenia propietats curatives i que era apropiada contra el verí, entès també amb el sentit metafòric de pecat (Agustí 1724: 431). A més a més, cal tenir en compte que la patristica, hereva de l'antiga tradició clàssica, assimilava Jesucrist, i per consegüent, els seus apòstols i deixebles, amb el cervol; el diable era identificat amb la serp, inductora del pecat. És per això que en aquests versos, hi ha la consideració que el fet de *beber* [*la sang* d]el *ciervo* propicia *sed de servir* a Déu. Per veure l'evolució de les relacions cervol-serp, Jesucrist-dimoni en les fonts clàssiques i tardanes, vegeu l'estudi de Villalba (1993).

10 *sed*: relacionat amb el verb *beber* del vers anterior, té el significat de 'desig'. Respecte a aquesta substitució, afirma Carreres de Calatayud (1949: 339) que «al emplear el sustantivo *sed* con la significación de *anhelo*, siguiendo a Góngora (401), el ímpetu y fuerza del verso se verá aumentado»

11 *gamo*: 'daina', animal semblant al cervol, però més petit i caracteritzat per la seva gran velocitat.

15 *porque*: llegiu 'para que'.

16 *criador querido*: Jesucrist, al·ludit com a *su amo* en versos anteriors (v. 13). Els versos fan referència al culte de Bertran a Déu, vist com una relació de servei o vassallatge.

18-20 Podrien fer referència a la tasca missionera exercida per Lluís Bertran (perseguidor de los vicios).

21-23 Hipèrbaton. 'El crucificat ha derramat la sang per Lluís Bertran set vegades'. Segons la tradició cristiana, foren set els moments de derramament de sang de Jesucrist: en el misteri de la circumcissió, en la seva agonia al mont de Getsemaní, durant la flagel·lació en la columna, amb la corona d'espines, sostenint la creu, en el moment de la crucifixió i quan li és travessada una llança pel costat.

25 *mas de setenta*: 'més de setanta vegades'. Es refereix a les fortes disciplines i els turments corporals que s'ocasionava el sant (v. 27), tal com relata el seu hagiògraf: «La penitencia del santo fue en tanto extremo [...] Trató su carne como el mayor enemigo, para cultivar la tierra de su cuerpo, en que fructificasse con abundancia el espíritu. Castigava su cuerpo haciendo sulcos en él con asperas diciplinas y macerándole con abstinencias grandes y ayunos rigurosos» (Vidal y Micó 1743: 288).

muchas fuentes peregrinas.

- Si Dios, de caridad lleno,
32 hiel y vinagre gustó,
Bertrán, con rostro sereno,
un gran vaso de veneno
con fe y caridad bebió.
36 Con esta mortal bebida
a millares dio la vida
de los bárbaros indianos;
ved si son servicios vanos
40 ganar gente tan perdida.
- De su religión sagrada,
gran contraria de Lutero,
era con voz denodada
44 Bertrán penetrante espada
y fuerte escudo de acero.
De Domingo, el fundador,
pudo ser competidor
48 pues fue, con summos fervores,
de tantos predicadores
singular predicador.

«Redondillas de a diez» (quartetes que per comptes de ser de 4v són de 10v) heptasil làbiques (abaab ccdde)
Poesia presentada a la devoció al mateix certamen que les anteriors [LIII, LIV i LV] i la que segueix [LVII].
[RÚBRICA] Redondillas en alabanza del Santo, al premio, De Barbara Abarca, donzella.

FONT: Gaspar Aguilar, *Fiestas que la insigne ciudad de Valencia ha hecho por la beatificación del santo fray Lúys Bertrán. Junto con la Comedia que se representó de su vida y muerte, y el Certamen Poético que se tuvo en el Convento de Predicadores, con las obras de los poetas, y sentencia. Dirigido a los muy illustres señores jurados de dicha ciudad*, València: Pedro Patricio Mey junto a san Martín, 1608, p. 320-322.

EDICIÓ TRANSCRIPCIÓ MODERNA: Carreres Vallo (ed. 1914: 320-322).

29 *rojo sudor*: metàfora per 'sang'.

32 *hiel y vinagre gustó*: el verb *gustar* significa experimentar, sentir i percebre el sabor de les coses, si són dolces, agres o barrejades d'un o d'un altre sabor. Al ludeix al patiment de Jesucrist a la creu i al vinagre que, segons els Evangelis, els soldats romans li van donar a beure en el moment de la seva mort.

34 *vaso de veneno*: fa referència al capítol de la vida del sant en què va se'l va intentar enverinar en les seves missions a Amèrica pels indígenes que intentava convertir, tema que que també és tractat en les peces LIII i LVII.

37-38 *dio la vida de*: 'va donar la vida a'; Bertran hauria salvat a *millares* dels *bárbaros indianos* gràcies a la conversió d'aquests. La conversió suposa, per als indígenes, un segon naixement, de manera que hi ha una clara separació entre l'antiga vida del pecat i la nova.

43-45 Bertran és mostrat com el gran defensor de la religió catòlica, enfront del protestantisme (*contraria de Lutero*, v. 41-42).

48 El religiós, excels entre els predicadors, és comparat amb el fundador de l'orde, Domingo de Guzmán, pel seu exercici apostòlic contra l'infidel.

SOR ÀNGELA SÀNCHEZ

f. 1614

LVII

En vos, Bertrán, con poderosa mano
puso tan grande fe, amor tan profundo
el encumbrado cielo sacrosanto
4 que, para vuestra fe y celo cristiano,
ha sido menester un Nuevo Mundo
y haceros de él un nuevo apóstol santo.

Pues parecistes tanto
8 al que adormido, Cristo dio su seno
que en beber el veneno,
no solo en el ser virgen le imitastes;
la fe con tal milagro bien se ha visto
12 que fue sellarla como el mismo Cristo.

De su veneno dio un cacique muestra
cuando probó la fe de vuestro pecho
con el veneno que en un vaso ofrece,
16 y la prueba que en vos con él ha hecho
fue ver si era triaca la fe vuestra
(pues, si contra el veneno prevalece
este nombre merece).
20 Pero en su mal intento os ofrecía
más veneno que había
dentro del vaso. Y en beberle, es cierto,
nos habéis descubierto
24 la mucha fuerza de la fe divina
pues contra dos venenos predomina.

Ha sido aquel veneno la figura
de los errores que entre aquella gente
28 sembró el común cosario venenoso;
y, como vuestro intento solamente

5 *nuevo mundo*: fa referència a Nova Amèrica, on Bertran va anar de missioner. Aquesta estrofa és diferent a la resta, perquè només té dotze versos (les altres estrofes, excepte la darrera, són de 13 versos).

6 *de él*: 'del Nuevo Mundo'.

7-8 *parecistes*: entengueu 'parecisteis'. De *parecer*, sense pronom reflexiu, amb el mateix sentit d' 'assemblar-se'. |

Adormido: 'admirat'. El sentit general dels versos és 'Atés que et vas assemblar tant a Crist admirat, que et va acollir al seu si'.

9 *beber el veneno*: fa referència al capítol de l'intent d'enverinament de Lluís Bertran. *Cfr.* compos. LIII i LVI.

10 *imitastes*: entengueu 'imitasteis'.

11-12 El miracle de la sanació de l'enverinament.

13-16 La maldat (*veneno*) del cap dels indígenes va quedar palesa en intentar enverinar el sant i voler provar l'efectivitat de la fe divina, per veure si realment era com la *triac*, l'antídot necessari per contrarestar els efectes del verí | *con él*: té el sentit de 'amb el verí'.

18-19 Llegiu 'ja que si la fe neutralitza el verí, mereix aquest nom (el de triaca)'.

22 *beberle*: 'beberlo'.

25 Aquests dos vrins són especificats uns versos més avall: *aquel veneno*, el verí que li van fer beure (v. 26) i *el enganyo mentiroso* dels indígenes infidels (v. 31).

28 *cosario*: es refereix a la influència sobre la seva gent del cap dels indígenes, esmentat en versos anteriors com a *cacique* (v. 13).

fue transplantar la fe divina y pura
y quitar el engaño mentiroso
32 de aquel reino famoso
que os cupo para darle ley divina
que viese su ruina,
bebistes el veneno y la fe santa
36 que por Dios se transplanta,
como es contra el veneno de su engaño
viviendo en vos os reservó sin daño.

Por ser la prueba de la fe importante
40 y el reprobador de un ciego desatino,
el fundamento cauteloso y vano
cuando el vaso bebistes, imagino,
tuvistes ya revelación bastante
44 del encumbrado cielo soberano;
que del valor humano,
como erais tan humilde y tan celoso,
estuvistes dudoso
48 y esto no fue dudar de alguna suerte
por temor de la muerte,
mas, ¿porqué padecer la fe podía
si vuestro pecho no lo merecía?

50 Canción, si el ser humilde
como a Bertrán, a vos os ensalzara,
ser humilde os bastara.
Mas, aunque la humildad jamás levanta
54 el metro del que canta,
tened por cierto que, aún el más perfeto,
tiene de ser humilde en tal sujeto.

Cançó (10A 10B 10C 10B 10A 10C 6c 10D 6d 10E 6e 10F 10F; 1a estrofa: 10A 10B 10C 10A 10B 10C 6c 10D 6d 10E 10F 10F; darrera estrofa: 6a 10B 6b 10C 6c 10D 10D)

Poesia presentada a la devoció al mateix certamen que les anteriors [LIII, LIV, LV i LVI].

[RÚBRICA] De Sor Angela Sanchez, Religiosa de Santa Cathalina de Sena, Cancion.

FONT: Vicente Gómez Corella, *Los sermones y fiestas que la ciudad de Valencia hizo por la Beatificacion del glorioso padre San Lays Bertran. Por el padre maestro fray Vincente Gomez de la Orden de Predicadores. A la illustrissima señora Doña Guiomar de Corella, y Cardenas, Condessa de la Puebla*, Impressos en Valencia: en casa de Iuan Chrysostomo Garriz, 1609, p. 164-166.

EDICIÓ MODERNA: Serrano y Sanz (1915: I, 141-143).

29-32 Al·lusió a la tasca missionera del sant per propagar les doctrines cristianes al Nou Món.

35 *bebistes*: 'bebisteis'.

39 'Com que s'ha demostrat que la fe és molt forta'.

40 Fa referència a l'intent frustrat i desencertat (*ciego desatino*) d'enverinar el sant, ja que el verí no hi va tenir cap efecte.

41 *cauteloso*: s'hauria de relacionar amb el significat de *cavtela* atestat per Covarrubias com «el engaño que uno haze a otro ingeniosamente, usando de términos ambiguos y de palabras dudosas y equívocas» (1611: 212).

42 *bebistes*: veg. nota 35.

43 *tuvistes*: 'tuvisteis'.

47 *estuvistes*: 'estuvisteis'.

RELIGIOSA ANÒNIMA

f. 1612

LVIII

Si Dios siempre ha tenido gran cuidado
de poner nombres a sus escogidos,
son los tres nombres vuestros tan subidos
4 que quien fuistes y sois bien ha mostrado:
en ser pobre y humilde habéis frisado
con Francisco, pues sois muy parecidos;
con Jerónimo habéis varios sentidos
8 de la Escritura penetrado;
tenéis de ambos Simones las grandezas:
de Pedro aquel fervor tan estremado
para seguir de Cristo las pisadas;
12 tenéis de Cananeo las proezas
del celo tan divino que habéis dado,
ejemplos de virtudes sublimadas.

Sonet (ABBA ABBA CDE CDE)

Composició presentada amb motiu de les festes funerals celebrades per les autoritats eclesiàstiques d'Oriola en honor a fra Francesc Jeroni Simó (1578-1612). En les dites exèquies, les capelles de l'església d'Oriola van ser ricament decorades amb una gran quantitat de versos, en llatí i en castellà, jeroglífics i enigmes, d'entre els quals trobem aquest d'una religiosa anònima.

[RÚBRICA] A los tres nombres del Venerable Padre mossen Francisco Geronimo Simon, por vna deuota monja del conuento de S. Sebastian desta ciudad. Soneto.

FONT: *Las exequias y fiesta funerales, que hizo la santa iglesia de Origuela, y sus Parroquias, á la dichosa muerte del Venerable y Angelico P. Mossen Francisco Geronimo Simon: Beneficiado en la Parroquia de S. Andres de la Ciudad de Valencia. Con vna breve summa de su vida y muerte. Compuesto por el D. Francisco Martinez, natural de la Ciudad de Origuela. Dirigido a la mesma ciudad. Con licencia y privilegio.* En Origuela: por Agustín Martínez a costa de Manuel Varage, 1612, f. 51.

JACINTA D'HERÈDIA

f. 1614

LIX

Salió el navío de Teresa santa
sulcando los profundos y anchos mares
deste mundo con próspera bonanza.
4 De virtudes, riquezas a millares
cargó con abundancia y copia tanta
que fue toda su gloria y buena andanza.
Bien logró su esperanza

3 El nom complet del religiós és Francesc Jeroni Simó.

5-6 Comparació amb sant Francesc d'Assís. | *habéis frisado*: té el sentit d'assemblar-se'.

7 Es compara el religiós amb sant Jeroni, un dels grans pares del Cristianisme.

9 Els apòstols Simó Pere i Simó el Cananeu.

1 La composició està construïda sobre una imatge marítima: la santa és considerada una nau (*navío*) que té, com la Mare de Déu, *per piloto y por patrón benigno* a sant Josep (v. 29-30). *Cfr.* Carreres de Calatayud (1949: 268-269), que ja havia fet notar aquestes imatges marítimes en aquesta composició, molt recurrents en la poesia de certàmens de l'àmbit valencià.

8 pues, arribando al puerto
 del bien divino y cierto,
se halló con tal ganancia y tal tesoro
que hasta el supremo y levantado coro,
12 que de tanta grandeza es bien se asombre,
 con inmortal decoro
 sube la fama de su altivo nombre.

Tuvo por norte claro y luminoso,
16 por fiel piloto y por patrón benigno
 al que lo fue de la virginea barca,
 aquel que Dios por bueno le hizo digno
 que fuese de su madre el dulce esposo;
20 a quien el soberano y gran monarca
 que el universo abarca,
 con amor tierno y blando
 se sugetó a su mando.

24 Y así Teresa, que con esta guía
 la nave santa de su orden guía,
 corrió tranquila y próspera bonanza,
 que tal norte podía
28 asegurar su gloria y esperanza.

Josef divino, vos que governastes
de María la hermosa y bella nave
y el pan que trajo desde el alto cielo
32 como divina y soberana llave,
 en vuestro fiel amparo le guardastes.
 Bien de Teresa el amoroso celo
 pagáis, pues, con desvelo,
36 servís de centinela
 y de despierta vela
 en lo que os tiene santo encomendado.
 De su nave el timón os tiene dado
40 y en estos hechos soberanos fundo
 su amor tan declarado
 y, en vos, un favor raro sin segundo.

Vos sois su amparo cierto, abrigo y sombra,
44 vos a las velas de su nave bella
 les dais el favorable y fresco viento;
 vos sois Santelmo y luminosa estrella,
 con que borrasca alguna no le asombra;
48 áncora firme que, en el mar violento
 de todo movimiento,
 la guarda y asegura;

17 Sant Josep; la *virginea barca* és la Mare de Déu.

25 Al·lusió al paper fundador del carmel descalç de Teresa de Jesús.

46 Sant Josep, de qui Teresa de Jesús fou gran devota, és vist com un guia i com la font d'inspiració de totes les empreses de la santa. Per això és considerat *Santelmo* ('salvador'), *luminosa estrella*, i, uns versos més endavant, *áncora firme* (v. 48), *fanal de luz* (v. 51), *carta* ('carta nàutica', v. 53), *governalle i brújula* (v. 54), a través d'un lèxic relacionat amb el camp semàntic marítim.

el fanal de luz pura
52 que en lo más alto della resplandece,
carta que mira en cuanto se le ofrece,
brújula y gobernalle milagroso;
y al fin su gloria crece
56 con vos, Josep y su blasón famoso.

Las grandiosas mercedes y favores
con que la enriquecéis vos cada día
son el bauprés, trinquete y la mesana,
60 las armas y divina artillería
que la guardan en trances y rigores
de cualquier batería loca y vana.
Teresa soberana,
64 si en vuestra hermosa nave
tanta grandeza cabe,
con tener a Josef, si bien lo miro,
ya de su altiva gloria no me admiro
68 y que vos entre cándidas estrellas
de diamante y zafiro
tengáis asiento entre las luces bellas.

Canción aguarda, espera,
72 detén el remontado y veloz vuelo
que, cuanto más subida y altanera,
vendrás con mayor furia al duro suelo.
En los principios cesa
76 y, al amor de Teresa
y favor de Josep, divino y raro,
te humilla y postra, que serán tu amparo.

Cançó (10A 10B 10C 10B 10A 10C 6c 6d 6d 10E 10E 10F 6e 10F; darrera estrofa: 6a 10B 10A 10B 6c 6c 10D 10D)

Aquesta composició fou presentada a un certamen celebrat a València el 1614 per la beatificació de Teresa de Jesús.

[RÚBRICA] De doña Jacinta de Eredia, a la deuocion de nuestra Santa Madre con S. Joseph.

FONT: *Compendio de las solenes fiestas que en toda España se hicieron en la Beatificacion de N.M.S. Teresa de Iesus fundadora de la Reformation de Descalços y Descalzas de N.S. del Carmen: en prosa y verso. Dirigido al Illmo. Señor Cardenal [...] Vicario de Nuestro Santissimo Padre y Señor Pavlo Quinto y Protector de toda la Orden. Por fray Diego de San Joseph, Religioso de la misma Reforma. Secretario de Nuestro Padre General.* Impresso en Madrid: por la viuda de Alonso Martin, 1615, f. 46v-47v.

EDICIÓ MODERNA: Mas i Usó (1991: 826-828) i (2009: 180-182).

50 *la*: 'Teresa de Jesús'.

52 *della*: 'de Teresa de Jesús'.

54 *governalle*: timó per dirigir un vaixell.

59 Comparació dels favors rebuts per la santa amb elements d'un navili: el *bauprés* és un «Palo grueso, horizontal o algo inclinado, que en la proa de los barcos sirve para asegurar los estayes del trinquete, orientar los focos y algunos otros usos»; el *trinquete* és «1. Verga mayor que se cruza sobre el palo de proa. 2. Vela que se larga en ella. 3. Palo de proa, en las embarcaciones que tienen más de uno» i, finalment, la *mesana*, «1. Mástil que está más a popa en el buque de tres palos. 2. Vela que va contra este mástil envergada en un cangrejo» (DRAE).

LUCRÈCIA DALMAU PUIGGARÍ
(LUCRÈCIA BALCELLS I PUIGGARÍ)
Barcelona, a. 1584-1625)

LX

Lo que tengo de hablar en tu alabanza,
Teresa, del aviso fiel traslado,
siendo de tu virtud la semejanza
4 bien veo que es de Dios afable agrado.
De mi espacioso ingenio en la tardanza
podrá haber falta en no estar bien pensado:
acude con veloz corriente y mide
8 mis versos, y a tu Dios su favor pide.

Si digo que en tu carne no vivías
la que eras tú según naturaleza
mas Cristo que en tu pecho contenías,
12 atraído a su angélica pureza,
diré que resucita en nuestros días
la libertad de Pablo y su nobleza.
Así lo afirmo y véese en ti cumplido
16 lo que en tan grande apóstol ha cabido.

Si él una vez nos dice que ofrezcamos
a Dios los cuerpos en ofrenda grata,
cincuenta dices tú lo mesmo hagamos,
20 tanto tu amor se estiende y se dilata.
Y si con este aviso cotejamos
la acción primera, que tu carne mata,
si el consejo para otros es cincuenta,
24 las pruebas que en ti vemos son sin cuenta.

De aquí nació aquel deseo ansioso
—que antes te faltó el cuerpo que él faltase—

1-2 Fa referència a la temàtica que havia fixat el cartell del certamen, els *Avisos espirituales* teresians sobre els quals havien de versar les composicions. Per això, la relació del certamen, després de la publicació del cartell inclou «el sugeto del certamen, que son los avisos de la madre santa Teresa de Jesús» (Dalmau 1615: [II], f. 4-6). Els *Avisos* o disposicions foren escrits per la religiosa per a les seves companyes de professió, per ajudar-les a seguir el camí de perfecció i exhortar-les al compliment de la Regla i les Constitucions, i van ser editades pòstumament. Aquests mateixos 69 avisos que publica Dalmau els trobem impresos en una edició barcelonina d'uns anys més tard (*Avisos espirituales*, Barcelona: Pedro Lacavalleria, 1635).

5 *espacioso*: 'lent'.

11 *mas*: 'sino'.

13 Remet a la sentència de sant Pau, recollida en l'epístola als gàlates (Ga 5:1): «*Jesucrist ens fa lliures* Crist ens ha alliberat perquè siguem lliures. Així, doncs, manteniu-vos fermes i no us deixeu sotmetre altra vegada al jou de l'esclavatge!».

17-18 Al·lusió a la coneguda exhortació de l'apòstol Pau, recollida en l'epístola als romans (Rm. 12,1): «Us exhorto, doncs, germans, per la misericòrdia de Déu, a oferir els vostres cossos com una víctima vivent, santa, agradable a Déu, que és el vostre culte espiritual».

19 *cincuenta*: s'hi sobreentén 'cincuenta ofrecimientos'. Remet a un avís de la santa: «30. Haga cada día cincuenta ofrecimientos a Dios de sí y esto haga con gran fervor y desseo de Dios» (copiat per Dalmau 1615: [II], f. 5).

23 *cincuenta*: els *Avisos* (nota v. 19). Sona igual que *sin cuenta* del vers següent perquè es pronuncia a la catalana <sin cuenta>

28 de padecer por Cristo, amable esposo,
y de que él mismo en todos se asentase.
Merece este consejo religioso
que su doctrina el mismo Dios grabase
32 donde tienen asiento sus sentencias
y le conceda iguales excelencias.

Que si Él, a quien servirle quiere, manda
se niegue, su cruz tome y que le siga,
cuando a la carne deliciosa y blanda
36 doma Teresa, enfrena y la castiga;
el rigor evangélico no ablanda,
pues voluntariamente a más se obliga.
Por tanto, son sus obras y consejos
40 de toda perfección claros espejos.

Su humildad, de virtudes fundamento,
de su profunda sujeción se arguye
convencida de ajeno sentimiento
44 y de que en otros Dios más luz influye;
y así, con santo y soberano intento,
en dos avisos con primor concluye:
que cada cual esclavo se imagine
48 y a la obediencia su cerviz incline.

Su noble corazón tan casto ha sido
que ha sido del autor de la pureza
templo precioso y agradable nido,
52 siempre escondido a la infernal torpeza
por la oración continua a Dios unido
en los trabajos de inmortal firmeza,
y, cual ejercitada, lo amonesta,
56 en toda acción en Dios la atención puesta.

Todas son partes, Musa, di que es todo
a la cortedad tuya incomprendible,
pero si el serlo da por regla y modo
60 de ganar voluntades, infalible,
cuadrándolo a Teresa el grave apodo,
se ve en el mundo todo hecho posible
que de quién supo a todos todo hacerse,
64 los corazones dejarán vencerse.

Octaves decasil làbiques (ABABABCC)

Aquesta composició i les que segueixen [LXI, LXII, LXIII, LXIV, LXV, LXVI, LXVII, LXVIII, LXIX, LXX i LXXI] foren presentades al certamen celebrat per les festes per la beatificació de Teresa de Jesús (1614), a

34 *se niegue*: s'hi sobreentén 'se niegue al mundo'.

39 Els consells espirituals teresians.

47-48 Remet als avisos 25 i 26, respectivament: «25. Siempre te imagina siervo de todos y en todos considera a Cristo Nuestro Señor, y así le tendrás respeto, reverencia y amor» (Dalmau 1615: [II], f. 4v) i «26. Está siempre aparejado al cumplimiento de la obediencia como si te lo mandasse Jesucristo en tu prior o prelado» (Dalmau 1615: [II], f. 4v).

57 'Totes es virtuts són part de la unitat= santa Teresa | *Musa*: vocatiu.

Barcelona. Especificava el cartell que: «el sujeto o materia sobre que todos han de componer, han de ser los avisos de nuestra santa, tomando uno o dos, o quatro o más, los que cada uno mejor le parecieren. Y alabando el aviso y la santa en quanto se esmeró en las virtudes que en los tales avisos se aconsejan. Hallarse han los avisos entre sus obras, en el fin del libro llamado *Camino de perfección*. Y todas las composiciones, excepto las del primero y quinto certamen, podrán ser indistintamente en lengua castellana o catalana» (Dalmau 1615: [II], f. 2v). La composició de Lucrècia fou presentada a la devoció de la santa.

[RÚBRICA] De la Señora Lucrecia Dalmau conforme las leyes del Certamen a la devocion. Octavas.

FONT: *Relacion de la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona, las fiestas a la Beatificacion de la Madre S. Teresa de Iesus, fundadora de la reforma de Frayles y Monjas, de nuestra Señora del Carmen de los Descalços. Por el D. Joseph Dalmau, del Consejo de su Magestad, en su real Chancilleria de Barcelona. Dirigida al muy illustre y reverendissimo Señor, Don Lays Sans Obispo de Barcelona y del Consejo de su Magestad. Van añadidas todas las fiestas de las otras Ciudades de Cataluña. Con muchos sermones de Varones muy doctos, que en todas partes predicaron, Con licencia y privilegio.* En Barcelona: por Sebastian Matevad, delante la Retoria de N. Señora del Pino, 1615, [«Tratado II. Del certamen poético en las fiestas de la madre santa Teresa de Jesús en la ciudad de Barcelona»], f. 38v-39v.

SOR ELENA DE CARDONA

f. 1614

LXI

Aquel doctor del cielo laureado
por doctor de doctores eminentes,
que aunque fue de los últimos llamado
4 fue primero en enseñar las gentes,
no permite que de doctora el grado
a la mujer se dé, ni entre prudentes
quiere que hable la que por la lengua
8 al humano linaje puso en mengua.

Mas hoy el que de sabios es la fuente
una mujer nos muestra prodigiosa,
tan sabia, tan letrada, tan prudente,
12 que merece con laurea muy gloriosa
de doctora ceñir su casta frente:
Teresa es ésta, mujer tan misteriosa
que con palabras y obras enseñando
16 ser grande en el cielo está mostrando.

Tuvo sciencia del cielo revelada
y, así, del cielo su doctrina vino,
y, cual doctora en cielo graduada,
20 nos mostró de los cielos el camino.
Dionos avisos porque fue avisada
con discreción y aviso muy divino,

1-8 La primera estrofa fa referència a la prohibició de sant Pau vers l'ús de la paraula pública i l'ensenyament en les dones (hereves d'Eva, *la que por la lengua al humano linaje puso en mengua* (v. 7-8): «[...] que les dones callin a les assemblees; no els és permès de parlar-hi, sinó que siguin submises, com ho diu fins i tot la Llei. Si es volen instruir sobre algun punt, que ho preguntin a casa als propis marits; perquè no està bé a una dona de parlar en una assemblea» (1Co 15:34-35).

9 Josep Dalmau.

11-16 En aquests versos, l'autora planteja la necessitat que Teresa de Jesús siga proclamada Doctora de l'Església; no serà un fet fins el 27 de setembre de 1970, de la mà del Papa Pau VI.

21 Referència a la temàtica del certamen: els *Avisos espirituales* de Teresa de Jesús.

24 y en el primero la labranza pone
que para Dios al hombre bien dispone:

«La tierra –dice– por fértil que ella sea
si le falta la industria y la destreza
que el tosco labrador en ella emplea,
28 es forzoso que espinas y maleza
en vez de frutos a sus ojos vea.
Ansí también el hombre que emperenza
en su labor esfuerza que no lleve
32 la flor y fruto que a su dueño debe».

Labrose, pues, Teresa con cuidado,
no quiso, inculta, producir espinas:
de mortificación tomó el arado
36 y con ayunos, cilicios, diciplinas,
la tierra de su cuerpo cultivado
llevó fruto y flores tan divinas
que a Dios por ramillete se le ofrecen
40 y a la santa la gloria le merecen.

Destá labor al alma se le sigue
el quedar en lo interior labrada
y luego con cuidado se apercibe
44 de andar en pensamientos ocupada
de aquel que por esposa la recibe
y, como a tal, le entrega la posada,
mirando con los ojos de su mente
48 en todo lo que hace a Dios presente.

Aviso que la santa le encarece
como cosa que a muchos nos importa,
y por ser mucho lo que el alma crece
52 en el amor andando toda absorta
en aquel que por amor también le ofrece
su presencia divina que la exhorta
a obrar por solo amor de quien la ama,
56 que es obrar que al mismo amor inflama.

Esta labor interna en tanto grado
la procuró Teresa en este suelo
que nunca se apartaba de su lado
60 el soberano rey del alto cielo,
a quien su corazón sacrificado

23-24 El primer dels avisos de Teresa de Jesús és: «La tierra que no es labrada, aunque más fértil sea, llevará espinas y abrojos: así es el corazón del hombre» (Dalmau 1615: [II], f.4). En l'estrofa següent trobem una parafrasi d'aquest avís.

25 Vers hipermètric, que podria explicar-se al fet que l'impressor va afegir –dice–.

30 *emperenza*: 'retarda', 'dilata'.

41 'com a conseqüència d'aquesta llaor, l'ànima'.

53 *aqué*: Jesucrist

49 *le encarece*: 'n'augmenta el valor'.

en darle gusto puso su desvelo,
y por desvelo tal esta doctora
64 en dulce sueño descansando mora.

Octaves decasil làbiques (ABABABCC)

Poesia presentada a la devoció de Teresa de Jesús, «conforme las leyes» del mateix certamen i en la mateixa categoria que l'anterior [LX], dedicada a les octaves. També hi foren presentades les peces que segueixen [LXII, LXIII, LXIV, LXV, LXVI, LXVII, LXVIII, LXIX, LXX i LXXI].

[RÚBRICA] De la Señora Elena de Cardona, conforme las leyes del certamen, a la devocion. Octavas.

46 *entrega*: «entriegà» a l'imprés.

FONT: *Relacion de la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona, las fiestas a la Beatificacion de la Madre S. Teresa de Iesus, fundadora de la reforma de Frayles y Monjas, de nuestra Señora del Carmen de los Descalços. Por el D. Ioseph Dalman, del Consejo de su Magestad, en su real Chancilleria de Barcelona. Dirigida al my illustre y reverendissimo Señor, Don Luys Sans Obispo de Barcelona y del Consejo de su Magestad. Van añadidas todas las fiestas de las otras Ciudades de Cataluña. Con muchos sermones de Varones muy doctos, que en todas partes predicaron. Con licencia y privilegio.* En Barcelona: por Sebastian Matevad, delante la Retoria de N. Señora del Pino, 1615, [«Tratado II. Del certamen poético en las fiestas de la madre santa Teresa de Jesús en la ciudad de Barcelona», f. 40-41.

TERESA DEL CALVARI
[M. ÀNGELA ASTORC?]

LXII

Una belleza nueva,
que la eterna hermosura
robó con dulce amor, canto y publico,
4 pero no hay quien se atreva
a santidad tan pura,
falto de ingenio y de defectos rico:
si mientras yo me aplico,
8 nuestra heroica Teresa
aliento no te diere
y de su santo espíritu infundiere
la parte do consiste tu riqueza,
12 devota musa mía,
en este alegre y sacrosanto día.

Sus milagros no cantes
ni la sapiencia rara
16 que venció el sexo y excedió su esfera,
y desto no te espantes
si con fuerzas te hallara
esa impresa también te cometiera;
20 pero tienes de cera
las alas y recelo
que será la caída
del grande atrevimiento la medida,
24 estenderás tan solamente el vuelo
por uno u otro aviso,

11 *riqueza*: rima amb *Teresa*, perquè es pronuncia <riquesa> (a l'imprés ho trobem escrit amb 's').

19 *impresa*: 'empresa'.

20-23 Fa referència al mite d'Ícar.

pues es qualquiera dellos paraíso.

28 Suele el aurora blanca
cuando sale mil flores
dar de albricias con mano franca al día,
y dar con mano franca
al cielo mil colores
32 bañando tierra y cielo de alegría;
pues Teresa venía
al mundo cual aurora
sus avisos divinos
36 son flores, rosas y narcisos finos,
porque es Teresa otra divina flora
que suave olor espira
y cielo y tierra con su luz admira.

40 Que un eterno deseo
de su Dios tenga el alma,
ardiendo en él Teresa nos avisa,
pues tan divino empleo
44 y tan digno de palma
Euterpe has de cantar por ley precisa.
Éste el alma matiza,
esmalta y hermosea;
48 éste a Teresa abrasa
que su corazón vuelve pura brasa.
Ella hace que su luz clara se vea:
que se transforme hermosa
52 en Dios como divina mariposa.

Éste bate las alas
y el fuego sancto enciende
de un sempiterno amor que nunca muere.
56 No ha menester escalas
el que subir pretende,
que este le subirá donde quisiere.
Con este el alma espere
60 el grado más subido
de que hoy Teresa gozas
entre jazmines, nácares, y rosas.
Pues deste aviso todos han nacido
64 que hablase deste solo
y callar los demás mandó Apolo.

Canción poco volaste,
muy covarde anduviste,
68 no te ternán por temeraria y loca

45 *Euterpe*: la musa de la música en la mitología grega.

46-48 El desig de Déu.

52 El motiu de la papallona com a metàfora de l'ànima que se sent atreta per la flama és present en l'art europeu des de l'Antiguitat, amb un gran simbolisme espiritual. Respecte a la presència d'aquest motiu antic en la lírica hispànica barroca, llegiu Trueblood (1977).

si apenas comenzaste
cuando ya vuelves a cerrar la boca;
calla que, desta vez,
72 callas la boca, con callar del juez.

Cançó (6a 6b 10C 6a 6b 10C 6c 10D 6e 10E 10D 6f 10F; darrera: 6a 6b 10C 6a 10c 6d 10D)
Poesia presentada al mateix certamen que les anteriors [LX i LXI] i les que segueixen LXIII, LXIV, LXV, LXVI,
LXVII, LXVIII, LXIX, LXX i LXXI], en la categoria de la cançó.
[RÚBRICA] Sor Teresa del Calvario. Caputxina de Çaragoça. Canción al premio.

FONT: *Relacion de la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona, las fiestas a la Beatificacion de la Madre S. Teresa de Iesus, fundadora de la reforma de Frayles y Monjas, de nuestra Señora del Carmen de los Descalços. Por el D. Joseph Dalman, del Consejo de su Magestad, en su real Chancilleria de Barcelona. Dirigida al my illustre y reverendissimo Señor, Don Lays Sans Obispo de Barcelona y del Consejo de su Magestad. Van añadidas todas las fiestas de las otras Ciudades de Cataluña. Con muchos sermones de Varones muy doctos, que en todas partes predicaron. Con licencia y privilegio.* En Barcelona: por Sebastian Matevad, delante la Retoria de N. Señora del Pino, 1615, [«Tratado II. Del certamen poético en las fiestas de la madre santa Teresa de Jesús en la ciudad de Barcelona»], f. 43v-44.

GRAÏDA DE PINÓS I DE BLANES*
(GRAÏDA DE BLANES I DE TAMARIT)
Barcelona, ca. 1570-d. 1641

LXIII

Mi sonoro acento y nueva musa
a la eterna región alce su vuelo,
de donde alcance alguna luz infusa
4 para poderla dar, a cuanto el suelo
sus decorados límites estiende,
en la nueva ocasión que ofrece el cielo,
8 en que ensalzar con vivo amor pretende
una alma en perfección tan prodigiosa
que hasta su proprio autor de amor enciende.
Ésta es Teresa, que cual blanca rosa
entre espinas pungentes permanece
12 en su grande beldad maravillosa
y en tanta perfección por puntos crece,
que deja asombro a todos los mortales
y en ella goza el premio que merece.
16 Ésta es aquella que, en *Avisos* tales
como a sus hijos puros comunica,
los vuelve de terrenos celestiales.
20 Ésta es aquella que la mano aplica
al cumplimiento fiel de lo que exhorta,

* També és autora de les composicions que segueixen, LXIV i LXV.

16 Els *Avisos espirituales* de Teresa de Jesús.

18 'qui llegeix els *Avisos* es converteix en un ésser celestial, espiritual'.

- quedando en él con gran ventaja rica.
- Ésta es la que, mirando cuanto importa
cualquier obra a su Dios ser dirigida,
24 enseña al alma en esto no ser corta
- haciendo oferta de ella engrandecida,
para honra y gloria de su nombre santo,
en que quede con premio enriquecida.
- 28 Vos que quisistes y que obrastes tanto
que hasta la admiración queda admirada,
virgen Teresa, ilustrad mi canto,
- en cuyo frasis hoy tan ensalzada
32 podáis quedar, que hasta el más alto coro
con palma y lauro os deje colocada;
- pues, fue tan soberano aquel decoro
que adornó el alma, con mil gracias bella
36 como a la rica piedra adorna el oro,
- que cuando pienso en él y pienso en ella,
la voluntad con tal rigor me tira
que muero por gozarla y conocella.
- 40 Si solo contemplar al alma admira
vuestra angélica vida entre mortales,
de todo lo nocivo la retira,
- con la que entre los coros celestiales
44 gozáis Teresa, con ventaja estraña,
robáis mi corazón y ojos mentales.
- Esa celebra vuestra madre España
con júbilo notable que en sí cria,
48 por cuanto el Tajo, el Ebro y Duero baña;
- y, honrándose de vos, de vos envía
aviso nuevo a cuanto el Febo alumbra
del motivo que tiene de alegría;
- 52 y en vuestro gran blasón el suyo encumbra,
al cual debe pensión cualquier rodilla
si no es que su valor no le vislumbra.

24 Remissió a *l'Aviso* 23: «Cada obra que hizieres dirigirla a Dios, ofreciéndosela y pedirle que sea para su honra» (Dalmau 1615: [II] 429).

31 *frasis*: 'parla o llenguatge'.

39 *conocella*: 'conocerla'.

44 *estraña*: 'singular, extraordinària'.

50 *Febo*: Sol.

56 A él y a vos mi corazón se humilla,
seguro de tomar eterno puerto
donde tenéis eterna vuestra silla,

dejando en este mar del mundo muerto
al dragón infernal con vuestra ayuda
60 y con ella teniendo el premio cierto,
con que hace fin mi pluma tosca y ruda.

Tercets decasil·làbics encadenats (ABA BCB CDC...), rematats per una quartet decasil·làbic (ABAB)
Poesia presentada al mateix certamen que les anteriors [LX i LXI] i les que segueixen LXIV, LXV, LXVI, LXVII,
LXVIII, LXIX, LXX i LXXI], a la categoria dels tercets.

[A] [RÚBRICA] De doña Grayda de Pinos al premio.

[B] [RÚBRICA] Terçets a N. Sta. Madre. De dona Agreida de Pinos y Blancas.

1 *accento A* *acento B* || 8 *una A* *un B* || 24 al marge esquerre del vers trobem l'anotació «Aviso 23».

Basem l'edició en A, que és el testimoni imprès a partir del qual es va realitzar la còpia [B].

FONT: [A] *Relacion de la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona, las fiestas a la Beatificacion de la Madre S. Teresa de Iesus, fundadora de la reforma de Frayles y Monjas, de nuestra Señora del Carmen de los Descalços. Por el D. Ioseph Dalmau, del Consejo de su Magestad, en su real Chancilleria de Barcelona. Dirigida al my illustre y reverendissimo Señor, Don Lays Sans Obispo de Barcelona y del Consejo de su Magestad. Van añadidas todas las fiestas de las otras Ciudades de Catabuña. Con muchos sermones de Varones muy doctos, que en todas partes predicaron, Con licencia y privilegio.* En Barcelona: por Sebastian Matevad, delante la Retoria de N. Señora del Pino, 1615, [«Tratado II. Del certamen poético en las fiestas de la madre santa Teresa de Jesús en la ciudad de Barcelona»], f. 50v-51.

[B] BUB, *Opúsculos espirituales de los padres Jose de S. Francisco y Juan de Jesus Maria*, Ms. 1113, f. 365-366v.

EDICIÓ MODERNA: Serrano y Sanz (1915: I, 112-114).

LXIV

*Si paloma en el Jordán
al hijo de Dios descubre
a nuestra Teresa cubre
4 y enseña como a san Juan.*

Tiene la vista Teresa
de tal perspicacidad
que hasta el Jordán atraviesa
8 do adora la Trinidad
que cielo y tierra confiesa;
cuyos ojos aunque están
tan lejos discernirán
12 cual ven de los dos primero:
si en la orilla ven Cordero,
si paloma, en el Jordán.

Y, con vista soberana,
16 mira el Cordero divino
vestido de carne humana

1 Símbol de l'Esperit Sant sobrevolant a Crist en el moment del seu baptisme al riu Jordà.

4-5 'Es tan aguda la vista de Teresa de Jesús'.

8-9 'on lloa la Santíssima Trinitat, que pertot arreu manifesta'.

13 *Cordero*: Jesucrist.

que a quitar del cielo vino
el daño de una manzana,
20 en cuyo objeto lugubre
Teresa el dolor encubre
y con alma limpia y pura
en tan humilde figura
24 *al hijo de Dios descubre.*

Esta manera de ver
es por la luz que recibe
del sol, de quien tiene el ser,
28 en quien todo lo que vive
le espera y ha menester.
Y aunque en su gloria descubre
lo que a nosotros encubre,
32 pero dispensando amor
con su glorioso fulgor
a nuestra Teresa cubre.

Dichosa prerrogativa
36 allega a tener Teresa
que con luz a Dios reciba
y que, sentada a su mesa,
viva en Dios y en ella él viva;
40 que como Esposo galán
en traje blanco de pan
a Teresa como a esposa
muestra voluntad gloriosa
44 *y enseña como a san Juan.*

Dècimes heptasil làbiques (ababa ccddc), que glossen una quarteta
Poesia presentada al mateix certamen que les anteriors [LX, LXI, LXII, LXIII, LXIV] i les que segueixen [LXVI,
LXVII, LXVIII, LXIX, LXX i LXXI], a la categoria de glosses («quinto certamen»), amb una quarteta ja donada.
[RÚBRICA] De doña Graidia de Pinos, al premio. Glosa.

1-4 L'imprés no duu els versos inicials de la glossa, quehem restituit.

FONT: *Relacion de la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona, las fiestas a la Beatificacion de la Madre S. Teresa de Iesus, fundadora de la reforma de Frayles y Monjas, de nuestra Señora del Carmen de los Descalços. Por el D. Joseph Dalman, del Consejo de su Magestad, en su real Chancilleria de Barcelona. Dirigida al my illustre y reverendissimo Señor, Don Lays Sans Obispo de Barcelona y del Consejo de su Magestad. Van añadidas todas las fiestas de las otras Ciudades de Cataluña. Con muchos sermones de Varones muy doctos, que en todas partes predicaron, Con licencia y privilegio.* En Barcelona: por Sebastian Matevad, delante la Retoria de N. Señora del Pino, 1615, [«Tratado II. Del certamen poético en las fiestas de la madre santa Teresa de Jesús en la ciudad de Barcelona»], f. 57v-58.

LXV

Teresa, Dios os llamó
porque fuisteis su escogida
y vos, como agradecida,
4 le amasteis pues que os amó.
Mas Dios fue el que comenzó
que aunque sin vos no os salvara,

16-19 Jesucrist fet home, vingut a la terra per redimir la humanitat del pecat original (*manzana*, v. 19).
27 *Sol*: Déu.

8 Teresa, si no os llamara
sin Dios os quedarais vos.
Y así porque os llamó Dios,
gozais de su vista clara

12 y, aunque el llamar Dios inclina
a qualquiera voluntad,
dejó en vuestra libertad
el ser humana o divina.

16 Mas Dios, a quien predestina,
si bien puede resistirle
es imposible el huirle,
que aunque de Dios se divierta
da aldabadas a la puerta
20 cuando sabe que ha de abrirle.

Llamó a la vuestra, Teresa,
y vos como sierva herida
a la fuente de la vida

24 os fuisteis a toda prisa.
Entró la divina alteza,
visteis al divino Emanuel
rebosando leche y miel

28 para haceros Dios a vos,
porque aquel que acoge a Dios
vive en Dios y Dios en él.

Vuestra alma, ¡qué de ternuras
32 al Padre eterno diría!,
por las que de él recibía
prendas de su amor seguras.

¡Qué de razones tan puras!,
36 ya que muere y ya que vive,
ya que desecha y recibe.
Mas, qué mucho, si es en suma
la lengua del justo pluma
40 y Dios quien con ella escribe.

El Pan de David comisteis

16-17 'si bé es pot resistir a la crida de Déu, no pot fugir-ne'.

18 *se divierta*: 's'aparte, s'allunye'.

19 *aldabada*: «Golpe que se da en la puerta con la aldaba» (DRAE).

23 *fuente de la vida*: 'la glòria eterna', 'el Regne de Déu'. Al Paradís terrenal apareixen quatre rius que parteixen de l'Arbre de la Vida i que sorgeixen d'una mateixa font. Segons la tradició, es tracta de la *fons inventutis*, les aigües de la qual es poden considerar la beguda de la immortalitat (Cirlot 1997: 216-217 [s.v. *fuente*]).

24 *prisa*: 'prisa'.

26 *Emanuel*: «expressió hebrea ("amb nosaltres Déu") convertida en nom de persona. Isaïes se'n serví en una profecia messiànica, i l'evangelista Mateu l'aplicà a Jesús» (GEC). Remet, doncs, a la profecia d'Isaïes, que la tradició cristiana interpreta com un anunci de la concepció de Crist (Is. 7: 13-15). Aquest vers remet a Jesús.

36 Reminiscència del «Vivo sin vivir en mí», que Teresa va popularitzar.

41 *Pan de David*: també el trobarem esmentat com a Pa del Cel o Pa d'Àngels. A l'AT és el mana amb què es va alimentar el poble d'Israel al desert. Al NT, es tracta de l'Eucaristia, Jesucrist sacrificat, representat pel pa i el vi. Aquí representa el sagrament de l'Eucaristia.

con que quedasteis gloriosa
 nombrándoos Dios por su esposa,
 44 bien que por él merecisteis.
 Mirad si dichosa fuisteis
 que, aunque salvó Dios a Juan,
 pudo condenar a Dán
 48 y a muchos de entrañas puras
 y de las piedras más duras
 sacar los hijos de Abrán.

Mas a vos que estais en él,
 52 planta suya, así os trató,
 que del mundo os trasplantó
 a su divino vergel.
 Y en él tuvisteis de aquel
 56 suerte tan alta y dichosa
 que humilde por él, ansiosa,
 dejasteis el mundo vos;
 que el que, humilde, busca a Dios,
 60 halla a Dios y al fin le goza.

Humilde fuisteis, Teresa,
 porque Dios, que al alma cela,
 solo al humilde revela
 64 las minas de su riqueza.
 No hay bien de mayor grandeza
 para la inmensa deidad
 mayor que virginidad,
 68 que la Virgen que parió
 si por virgen agradó
 concibió por la humildad.

Y vos también, Virgen Madre,
 72 que de hijos tales lo fuisteis,
 con humildad los paristeis
 para Dios que es dellos padre.
 Haced, pues, porque eso os cuadre
 76 que siempre Dios por un modo,
 si es que veis el mortal lodo,
 a vuestros hijos posea;
 mas que mucho que esto vea
 80 quien mira, quien lo ve todo.

Dècimes heptasil làbiques (abba accddc)

Poesia presentada al mateix certamen que les anteriors [LX, LXI, LXII, LXIII, LXIV] i les següents [LXVI, LXVII, LXVIII, LXIX, LXX i LXXI], a la sisena categoria o «sexto certamen», el de les dècimes, per al qual el cartell demanava: «P. de ocho dècimas del mesmo subjecto» (Dalmau 1615: [III], f. 3v).

47 *a Dan*: 'a Adán'.

50 *Abrán*: 'Abrahán', rima amb *A Dan* ('Adán').

62 'perquè Déu que s'oculta a l'ànima'.

71 S'adreça ara a la Mare de Déu.

75 'Perquè les ànimes cristianes puguen accedir a Déu'.

[RÚBRICA] De doña Graida de Pinos al premio.
50 *Abrán*: imp. «Abr'am».

FONT: *Relacion de la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona, las fiestas a la Beatificación de la Madre S. Teresa de Jesús, fundadora de la reforma de Frayles y Monjas, de nuestra Señora del Carmen de los Descalços. Por el D. Ioseph Dalmau, del Consejo de su Magestad, en su real Chancilleria de Barcelona. Dirigida al my illustre y reverendissimo Señor, Don Luys Sans Obispo de Barcelona y del Consejo de su Magestad. Van añadidas todas las fiestas de las otras Ciudades de Cataluña. Con muchos sermones de Varones muy doctos, que en todas partes predicaron, Con licencia y privilegio.* En Barcelona: por Sebastian Matevad, delante la Retoria de N. Señora del Pino, 1615, [«Tratado II. Del certamen poético en las fiestas de la madre santa Teresa de Jesús en la ciudad de Barcelona»], f. 60v-61

ANA MAGDALENA DE TAMARIT I GUARDIOLA
fl. 1614

LXVI

*Si paloma en el Jordán,
al hijo de Dios descubre
a nuestra Teresa cubre
4 y enseña como a san Juan.*

De Dios el hijo encarnado
cuando en el mundo se asoma
son las señales que toma
8 para ser manifestado:
estrella, voz y paloma.
Si estrella, su resplandor
en Belén descubre el pan;
12 si voz, la del padre oirán
de su abono en el Tabor;
si paloma, en el Jordán.

El nombre de estrella y voz
16 a Teresa la conviene;
el de paloma le viene
como escogida de Dios
que a su mesa se mantiene.
20 Es estrella refulgente
de un cielo que el sol no cubre;
en alba nace y se encubre
y con su luz eminente
24 *al hijo de Dios descubre.*

Es paloma que descubre
Teresa ser su manida
en Cristo, piedra y su vida,

5-8 Al ludeix als senyals de Crist en el moment de la seva transfiguració a la Terra, narrada per alguns evangelis (Mt. 17: 1-13; Mc. 9: 2-13 i Llc. 9:32-36). Allò que manifesta la seva naturalesa divina són aquests tres elements.

10-11 Segons el relat bíblic, la transfiguració de Crist va tenir lloc al turó de Tabor (Galilea), després que obrés el miracle de la multiplicació dels pans davant dels seus deixebles. En el moment de la mutació divina, Crist esdevé resplendent (*estrellas*) i hi apareixen els profetes d'Elies i Moisès.

13 *abono*: 'veracitat'. Al ludeix a la veu del Pare que, en aquesta escena, exhorta els deixebles a escoltar a Crist.

26 *manida*: 'preparada',

- 28 donde de gloria la cubre
 quedando con él unida.
 Y otra paloma mayor
 que un blanco manto descubre
- 32 imitando al que la encubre
 con sombra de resplandor
a nuestra Teresa cubre.
- 36 Es voz que de su Señor
 misericordias canta
 Teresa y su lengua santa;
 es pluma del summo amor
 del gran Dios que la levanta;
- 40 con velocidad escribe
 lo que dictando le van:
 el Hijo y Padre le dan
 y el espíritu apercibe
- 44 *y enseña como a san Juan.*

Dècimes heptasil làbiques (abbab cddcd), que glossen una quarteta
 Poesia presentada al premi al materix certamen que les anteriors [LX, LXI, LXII, LXIII, LXIV, LXV] i les que
 segueixen [LXVII, LXVIII, LXIX, LXX i LXXI], en la cinquena categoria, la de les glosses («quinto certamen»),
 amb una quarteta ja donada.

[RÚBRICA] De doña Ana Madalena de Tamarit y Guardiola, al premio. Glosa.

1-4 L'imprés no reporta els versos de la glossa, que restituïm.

FONT: *Relacion de la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona, las fiestas a la Beatificacion de la Madre S. Teresa de Iesus, fundadora de la reforma de Frayles y Monjas, de nuestra Señora del Carmen de los Descalços. Por el D. Joseph Dalmau, del Consejo de su Magestad, en su real Chancilleria de Barcelona. Dirigida al muy illustre y reverendissimo Señor, Don Lays Sans Obispo de Barcelona y del Consejo de su Magestad. Van añadidas todas las fiestas de las otras Ciudades de Cataluña. Con muchos sermones de Varones muy doctos, que en todas partes predicaron, Con licencia y privilegio.* En Barcelona: por Sebastian Matevad, delante la Retoria de N. Señora del Pino, 1615, [«Tratado II. Del certamen poético en las fiestas de la madre santa Teresa de Jesús en la ciudad de Barcelona»], f. 56.

FRANCESCA DE TOLEDO

fl. 1614

LXVII

- Si paloma en el Jordán,
 al hijo de Dios descubre
 a nuestra Teresa cubre*
- 4 *y enseña como a san Juan.*
- Teresa, el hijo del Padre
 con ser Dios como Él también
 humilde nació en Betlén
- 8 porque el serlo más nos cuadre.
 Nació de una Virgen madre
 y, aunque le adoró san Joan,
 siempre vivió con afán;

35-44 Hi és present la imatge de Teresa de Jesús com a intermediària del llenguatge diví (*voz, pluma*) i tot allò que escriu li ha estat revelat per Déu.

11 *afán*: 'apuro'.

- 12 en la huerta cáliz tuvo
y en el calvario cruz hubo,
si paloma en el Jordán.
- Cuya divina pobreza
16 fue tan rica para vos
que os hizo manjar de Dios
y fue el pan de vuestra mesa.
Por pobre fuisteis, Teresa,
20 rica en la suerte que os cubre
que es rico el pobre que encubre
el mundo, pues Dios le llama;
que solo el que es pobre y ama
24 *al hijo de Dios descubre.*
- Recordó vuestra memoria
viendo que es la vida incierta
que hay una alma y muerte cierta,
28 triste infierno o dulce gloria;
y así tuvisteis vitoria
porque al que Dios se descubre
y humilde al mundo se encubre,
32 cubre Dios con su amor santo
y así, con su eterno manto,
a nuestra Teresa cubre.
- La tierra que barbechasteis
36 os vino a dar tal atributo
que por tributo os dio el fruto
de aquel que en Dios vos hallasteis;
ved si bien os ensalzasteis
40 que del profundo de Dan
os subió al seno de Abrahán
quien por haceros gloriosa
os da su luz milagrosa
44 *y enseña como a san Juan*

Dècimes heptasil làbiques (abba accddc), que glossen una quarteta

Aquesta composició fou presentada al premi al mateix certamen que les anteriors [LX, LXI, LXII, LXIII, LXIV, LXV, LXVI] i les que segueixen [LXVIII, LXIX, LXX i LXXI], en la cinquena categoria, la de les glosses («quinto certamen»), amb una quarteta ja donada.

[RÚBRICA] De doña Francisca de Toledo, al premio. Glosa.

1-4 L'imprés no reporta els versos a glossar, que hem restituit.

12 El calze representa la resignació de Jesucrist a la voluntat de Déu i l'acceptació del seu martiri: «'Pare meu, si és possible, que passi lluny de mi aquest calze; però que es faci, no pas com jo vull, sinó com voleu vos'» (Mt. 26:39); segons la nota 2255 de la BM aquest versicle remet a una «Expressió bíblica que significa la part que la providència de Déu ha destinat a cadascú. La imatge és presa del cap de casa, que repartia a cada vas el vi que havia barrejat».

12-14 Referència a escenes de la vida de Crist: l'oració a l'hort de Getsemaní, la mort a la creu i el baptisme al riu Jordà.

21-22 'És ric qui dona les espatlles al món i mira vers les coses de Déu'.

35 *barbechasteis*: llaurar per disposar la sembra'.

41 Riu Dan és el major afluent del Jordà.

FONT: *Relacion de la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona, las fiestas a la Beatificación de la Madre S. Teresa de Iesus, fundadora de la reforma de Frayles y Monjas, de nuestra Señora del Carmen de los Descalços. Por el D. Ioseph Dalmau, del Consejo de su Magestad, en su real Chancilleria de Barcelona. Dirigida al muy illustre y reverendissimo Señor, Don Lays Sans Obispo de Barcelona y del Consejo de su Magestad. Van añadidas todas las fiestas de las otras Ciudades de Cataluña. Con muchos sermones de Varones muy doctos, que en todas partes predicaron, Con licencia y privilegio.* En Barcelona: por Sebastian Matevad, delante la Retoria de N. Señora del Pino, 1615, [«Tratado II. Del certamen poético en las fiestas de la madre santa Teresa de Jesús en la ciudad de Barcelona»], f. 57.

SOR TERESA DE PREIXANA
Barcelona, ca. 1602-1677

LXVIII

*Si paloma en el Jordán,
al hijo de Dios descubre
a nuestra Teresa cubre
4 y enseña como a san Juan.*

El Espíritu divino,
que de Hijo y Padre procede,
porque encubierto no quede
8 algunas veces convino
nos mostrase lo que puede.
Si de sus efectos dan
fuego y lenguas que obrarán
12 mil portentos testimonio,
sopla en Sión su Favonio
si paloma en el Jordán.

16 Cuando en el colegio santo
y apostólico aparece,
ya Cristo desaparece
envuelto en precioso manto
de nubes que el cielo ofrece.
20 Pero cuando al Jordán cubre
con sus alas, aun encubre
a Cristo su mortal velo
y para nuestro consuelo
24 *al hijo de Dios descubre.*

De este espíritu increado
llena esta toda la tierra
y ninguna cosa encierra
28 que su bien no haya heredado
de este autor, que el mal destierra.

8 *porque*: 'para que'.

11-12 *fuego y lenguas*: 'lenguas de fuego'; remet al passatge bíblic de la vinguda de l'Esperit Sant a la Pentecosta, que es presenta en forma de llengües de foc que reposen sobre els apòstols i gràcies al qual aquests reben el do de parlar moltes llengües (Ac. 2:1-13).

13 *Sión*: centre espiritual; nom d'una fortalesa conquerida pel rei David (Jerusalem). | *Favonio*: vent de ponent.

15-16 'Quan l'Esperit Sant apareix davant els apòstols, Crist, mort a la creu, ascendeix al Cel' (v. 17-19).

20-24 Aparició de l'Esperit Sant en el baptisme de Jesús al Jordà (Mt 3: 13-17).

29 *de este autor*: l'Esperit Sant. Remet a la imatge de l'Esperit Sant com un 'colom', amb plomes (v. 33).

Unas con amor encubre,
otras para bien descubre
32 y, con el dulce reparo
de las plumas de su amparo,
a nuestra Teresa cubre.

Porque Teresa sagrada
36 fue cara paloma y pura,
como a consorte procura
para que sea estimada
manifestar su pintura.
40 Que, aunque la cubre, verán
los que sus trazas sabrán
que su transparente sombra
la apunta, señala y nombra
44 *y enseña como a san Juan.*

Dècimes heptasil làbiques (abbab ccddc), que glossen una quarteta
Aquesta composició fou presentada al premi al mateix certamen que les anteriors [LX, LXI, LXII, LXIII, LXIV, LXV, LXVI, LXVII] i les que segueixen [LXIX, LXX i LXXI], en la cinquena categoria, la de les glosses («quinto certamen»), amb una quarteta ja donada.

[RÚBRICA] De sor Teresa de Prexana religiosa en el monasterio de los Ángeles a la devocion. Glosa.
1-4 Aquests versos de la glossa no apareixen a l'imprès, que hem restituit.

FONT: *Relacion de la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona, las fiestas a la Beatificacion de la Madre S. Teresa de Iesus, fundadora de la reforma de Frayles y Monjas, de nuestra Señora del Carmen de los Descalços. Por el D. Ioseph Dalmau, del Consejo de su Magestad, en su real Chancilleria de Barcelona. Dirigida al my illustre y reverendissimo Señor, Don Lays Sans Obispo de Barcelona y del Consejo de su Magestad. Van añadidas todas las fiestas de las otras Ciudades de Cataluña. Con muchos sermones de Varones muy doctos, que en todas partes predicaron, Con licencia y privilegio.* En Barcelona: por Sebastian Matevad, delante la Retoria de N. Señora del Pino, 1615, [«Tratado II. Del certamen poético en las fiestas de la madre santa Teresa de Jesús en la ciudad de Barcelona»], f. 59v-60.

JOANA / TERESA ENRÍQUEZ

f. 1614

LXIX

Hoy, soberana Teresa,
das a cuanto abraza el cielo
causa de gozo y consuelo,
4 como la fama confiesa,
pues con voz sonora expresa
los dones y eternos bienes
con que corona tus sienes
8 el Autor que te los dio
y en ellas eternizó
que méritamente tienes.

Responden, divina santa,
12 con debida proporción
al grado de perfección
que en tu sujeto fue tanta,

8 Al ludeix a Déu.

que la Iglesia te adelanta
16 hoy con divinos pregones
a mil ilustres varones
cuya preclara memoria
no ensalza tanto su gloria
20 como a ti tus altos dones.

Dejándote por dechado
de cuanto vida recibe
el que en ti por gracia vive
24 en tan soberano grado,
que, viéndose enamorado
de los actos que produces,
convierte en divinas luces
28 para poderse mejor
ver del justo y pecador
que a tu estimación reduces.

La cual, Teresa, consiste,
32 como es cosa conocida
en tan inculpable vida
como en la humana tuviste,
en que a todo el mundo diste
36 en ti objeto aventajado
en el cual Dios se ha esmerado,
según que tu historia muestra,
con el favor de su diestra
40 de la cual te ha derivado.

Abono de esta verdad
es el divino blasón
de tu beatificación
44 en que tu pura beldad
cobra tan gran majestad
que la que el mundo en sí encierra
la adora; puestas por tierra,
48 con humildad, sus rodillas
y las altas maravillas
que tu santidad encierra.

No mostrándola menor
52 en los avisos divinos
de tu gran perfección dignos,
fundados en vivo amor;
como exhortar al fervor

21 *dechado*: 'model de virtuts'.

31 *la cual*: l'antecedent que s'hi sobreentén és 'tu estimación' del vers anterior.

34 *humana*: s'entén per *humana* vida (v. 33).

41 'Allò que certifica aquesta veritat'.

51 *mostrándola*: es refereix a *tu santidad* del v. 50.

55 'Com ara l'avis de Teresa que exhorta a fer cinquanta oferiments a Déu'. Es tracta de *l'Aviso* «30. Haga cada día cincuenta ofrecimientos a Dios de sí y esto haga con gran fervor y desseo de Dios» (Dalmau 1615: [II], f.5).

56 de cinquenta ofrecimientos
a aquel Dios que tiene atentos
en sí los coros del cielo
porque al alma en este suelo
60 crezcan los merecimientos.

Pero lo que más espanta
es que tu débil sujeto
a ser vino tan perfeto
64 en la Iglesia sacrosanta,
que fuiste divina planta
cuyo soberano fruto
recibe Dios por tributo
68 en que el mundo se edifica
y el proprio mundo publica
aunque libre y disoluto.

Madre Teresa, concluyo
72 en las gracias de ti escritas
con suplicarte que admitas
hoy mi corazón por tuyo;
porque teniendo tal cuyo
76 viviré con confianza
que en la bienaventuranza,
siendo intercesora tal,
será mi premio inmortal
80 y también si aquí le alcanza.

Dècimes heptasil làbiques (abbaa ccdcc)

Aquesta composició fou presentada al premi al mateix certamen que les anteriors [LX, LXI, LXII, LXIII, LXIV, LXV, LXVI, LXVII, LXVIII] i les que segueixen [LXX i LXXI], en la categoria de les dècimes.

[RÚBRICA] [A] De doña Ioana Enriquez al premio. Decimas.

[RÚBRICA] [B] Decimas a Nuestra Sta. Madre.

12 *debida* A] B *divina* || 14 *sujeto* A] *sujeto* B || 21-80 versos omesos a B.

FONT: [A] *Relacion de la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona, las fiestas a la Beatificacion de la Madre S. Teresa de Iesus, fundadora de la reforma de Frayles y Monjas, de nuestra Señora del Carmen de los Descalços. Por el D. Joseph Dalmau, del Consejo de su Magestad, en su real Chancilleria de Barcelona. Dirigida al my illustre y reverendissimo Señor, Don Lays Sans Obispo de Barcelona y del Consejo de su Magestad. Van añadidas todas las fiestas de las otras Ciudades de Cataluña. Con muchos sermones de Varones muy doctos, que en todas partes predicaron, Con licencia y privilegio.* En Barcelona: por Sebastian Matevad, delante la Retoria de N. Señora del Pino, 1615, [«Tratado II. Del certamen poético en las fiestas de la madre santa Teresa de Jesús en la ciudad de Barcelona»], f. 63-64v.

[B] BUB, *Opúsculos espirituales de los padres Jose de S. Francisco y Juan de Jesus Maria*, Ms. 1113, f. 373v-374.

61 'allò que més meravella'.

63 Hipèrbaton: 'vino a ser tan perfecto'.

69-70 'El món [material], malgrat que llicenciós i lliurat als vicis, també publica les virtuts de la santa'.

75 *cuyo*: antigament era usat com a 'galán, amante' (*Aut.*); té el sentit aquí de 'protector'.

80 Referència al premi del certamen en què és presentada la composició.

ANNA DE MECA
(ANNA IVORRA I RASET)
a. 1601- d.1654

LXX

Alabo, Teresa santa,
tu virtud y tu doctrina,
pues, por rara y peregrina,
4 los más perfectos espanta;
la falsa razón quebranta
de los hombres engañados
que, ofendidos y agraviados,
8 luego a vengar se aperciben
las injurias que reciben,
de tu consejo olvidados.

Pero acertaré mejor
12 si de tu doctrina digo
que es de tu esposo y amigo,
de Cristo, tu fe y amor.
Éste ha dado tal valor
16 a tus dichos soberanos
que dejan de ser humanos
y tan divinos parecen
que las almas enriquecen
20 si se traen en las manos.

El consejo más perfeto
que el Evangelio propone
es el que al hombre compone
24 con su ánimo inquieto.
Otro tuyo es tan discreto
que, siguiendo el mismo aviso,
manda que, pues Dios no quiso
28 que por males mal se vuelva,
el enemigo se absuelva
con pecho amoroso y liso.

Manda Cristo al perseguido
32 que por el culpado ruegue
y que el perdón no le niegue
por más que esté endurecido.
«A quien hubiere reñido
36 –dice Teresa, prudente–,
no muestres triste la frente
ni sientas pena en el alma;

3-4 'Per extraordinària causa admiració fins i tot en els més virtuosos'.

8 *se aperciben*: 'es disposen'.

10 'fent cas omís dels teus consells'.

21 i 47 Remeten als *Avisos espirituales* de Teresa de Jesús, tema sobre el qual ha de versar el certamen.

22-24 'el seguiment dels Evangelis és el que redimeix les ànimes pecadores'.

40 resiste cual fuerte palma
 y acude a Dios diligente».

Como en lo demás en esto
 fue trompeta artificiosa,
 que a su consonancia hermosa
 44 la mano ayuda tan presto.
 Como de la boca el gesto
 manda y humilde obedece,
 y los *Avisos* que ofrece
 48 de tal arte los ordena
 que, si habla, está de obras llena
 y un centímano parece.

Y así las contradicciones
 52 del mundo no la inquietan,
 ni su corazón aprietan
 furiosas persecuciones;
 antes estas ocasiones
 56 busca, agradece y estima,
 y a más padecer se anima
 teniendo por instrumento
 de la virtud el tormento,
 60 por crisol del alma y lima.

Estos provechos adquiere
 para sí, no resistiendo
 al enemigo y sufriendo
 64 a quien por matarla muere.
 Pero también su amor quiere
 que el contrario no perezca
 ni que su malicia crezca,
 68 y así sea su victoria
 doblada, cuando en la gloria
 santo a su rendido ofrezca.

Por esto, celosa pide
 72 en su ferviente oración
 piadosa remisión
 para quien su gusto impide.
 Dios con su afecto se mide,
 76 que del hombre que le ofende
 la destrucción no pretende
 sino que emendado viva;
 y tanto Teresa priva

31-40 Recordar l'Avís 45 «Quando algo te reprehendieren, recíbelo con humildad interior y exterior, y ruega a Dios por quien te reprehendió» (Dalmau 1615: [III], f. 5v).

41-42 *trompeta artificiosa*: té el sentit de 'per mitjà de l'art'.

50 *centímano*: 'que té cent mans'.

55 *antes*: 'sinó que'.

68-69 'i així siga la seua doble victòria'.

78 *emendado*: participi del verb *emendar*, 'corregit'.

Dècimes heptasil làbiques (abba accddc)

Aquesta composició fou presentada al premi al mateix certamen que les anteriors [LX, LXI, LXII, LXIII, LXIV, LXV, LXVI, LXVII, LXVIII i LXIX] i la que segueix [LXXI], en la categoria de les dècimes, però no al premi, sinó a la devoció de la santa.

[RÚBRICA] De doña Ana Meca segun las leyes del certamen, a la deuocion. Decimas.

FONT: *Relacion de la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona, las fiestas a la Beatificacion de la Madre S. Teresa de Iesus, fundadora de la reforma de Frayles y Monjas, de nuestra Señora del Carmen de los Descalços. Por el D. Joseph Dalmau, del Consejo de su Magestad, en su real Chancilleria de Barcelona. Dirigida al my illustre y reverendissimo Señor, Don Lays Sans Obispo de Barcelona y del Consejo de su Magestad. Van añadidas todas las fiestas de las otras Ciudades de Cataluña. Con muchos sermones de Varones muy doctos, que en todas partes predicaron, Con licencia y privilegio.* En Barcelona: por Sebastian Matevad, delante la Retoria de N. Señora del Pino, 1615, [«Tratado II. Del certamen poético en las fiestas de la madre santa Teresa de Jesús en la ciudad de Barcelona»], f. 64v-65.

JOANA FERRAN

f. 1614

LXXI

De la fama que ha dejado
Teresa en su vida santa,
con que a todo el mundo espanta,
4 debemos dejar traslado;
 y aunque a muchos ha obligado
ver su ejemplo, que convida
a gozar la eterna vida,
8 dudo que se pueda hallar
quién la pueda aventajar
en gloria tan escogida.

Las buenas inclinaciones
12 que Dios la puso en extremo,
aunque decir poco temo,
fueron soberanos dones.
 Puesto que estas perfecciones
16 Él las da a quien las estima
y con ellas más se anima
a servir el beneficio,
éste tiene más juicio
20 y alcanza de Dios la prima.

Fue en esto tan esmerada
y tanto su merecer
que nunca dejó de ser
24 de todos muy alabada;

79 *priva*: que té familiaritat amb un superior i està afavorit per ell. En aquest cas, Teresa és afavorida per Déu.

3 *espanta*: 'admira'.

6 *ver*: 'a ver'.

12 *que*: 'con que'.

19 *éste*: aquell que rep les perfeccions de Déu per bona inclinació.

21 El subjecte és Teresa de Jesús.

y si alguna cosa errada
por pasatiempo pretende
es porque piensa y entiende
28 que no se peca en havello
y haber engaño en aquello
de ninguna suerte atiende.

Ver después que conoció
32 lo malo que en sí escondía,
con cuántas veras lo huía
que jamás a ello volvió.

Y estas cosas en que dio
36 con que al fin se descuidaba
más la subieron de aldaba
para que se despertase
y la alma menos fiase
40 de los que antes la fiaba.

Y así, con mayor rigor,
se retira y se recoge,
que no quiere que la enoje
44 otra vez un pundonor.
Y aunque el divino favor
su alma un punto no deja,
no quiere tener más queja
48 de sí misma, y se retira
del maestro de la ira
y con Jesús se aconseja.

Él la enseña de tal suerte
52 y a sus solas la regala;
que no quisiera ser mala,
antes sufriera la muerte.

Y con este ñudo fuerte
56 con que Dios la tiene asida
vivió en gloria en esta vida
y a todos hace mil bienes,
y hoy la corona las sienas
60 Dios por esposa querida.

Otras mil gracias la dio:
que en todo fuese esmerada
y la hizo su letrada
64 donde su saber midió.

Con muchos sabios se vio

33 *veras*: eficàcia i fervor.

35 *subir de aldaba*: 'augmentar la tenacitat amb què es fa alguna cosa'.

40 *de los que antes*: entengueu 'a los que antes'.

49 *maestro de la ira*: el dimoni.

52 'en la soledat o la intimitat l'afalaga'.

59 *la corona*: 'le corona'.

61 *la dio*: laisme.

62 *que*: 'para que'.

que a su gracia se humillaron
y entre sus letras hallaron
68 camino de la virtud
con que la entera salud
de entre sus libros sacaron.

Sus *Avisos* nos avisan
72 si de Dios queremos palma
que no dejemos el alma
ir por donde todos pisan;
 porque muchos se divisan
76 con el mundo y sus antojos,
es bien que abramos los ojos
y la fiesta celebremos
de Teresa y sus extremos
80 dándole a Dios los despojos.

Dècimes heptasil làbiques (abba accddc)

Aquesta composició fou presentada al premi al mateix certamen que les anteriors [LX, LXI, LXII, LXIII, LXIV, LXV, LXVI, LXVII, LXVIII, LXIX i LXX], en la sisena categoria (de dècimes).

[RÚBRICA] De dona Iuana Ferran, decimas al premio.

FONT: *Relacion de la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona, las fiestas a la Beatificacion de la Madre S. Teresa de Iesus, fundadora de la reforma de Frayles y Monjas, de nuestra Señora del Carmen de los Descalços. Por el D. Ioseph Dalman, del Consejo de su Magestad, en su real Chancilleria de Barcelona. Dirigida al my illustre y reverendissimo Señor, Don Luys Sans Obispo de Barcelona y del Consejo de su Magestad. Van añadidas todas las fiestas de las otras Ciudades de Cataluña. Con muchos sermones de Varones muy doctos, que en todas partes predicaron, Con licencia y privilegio. En Barcelona: por Sebastian Matevad, delante la Retoria de N. Señora del Pino, 1615, [«Tratado II. Del certamen poético en las fiestas de la madre santa Teresa de Jesús en la ciudad de Barcelona»], f. 65.*

GRAÏDA GRIMAU DE LLUPIÀ*

LXXII

Dichosa madre que del alto cielo
conquistáis el Autor de la grandeza,
virgen, que le obligáis con la pureza
4 a que fíe su honor de vuestro celo;
 que mucho que os subáis de solo un vuelo
a pisar de los cielos la belleza
si por mostrar con vos Dios su largueza
8 os hizo esposa suya y cielo el suelo.
 Más que a su madre quiso aventajaraos
pues en Josef le entrega a ella esposo
y Dios, en Dios a vos por solo honraros.
12 El clavo que os ha dado tan costoso
por arras y señal que pudo amaros

68 Remissió al *Camino de la Perfección*, una altra obra de Teresa de Jesús.

71 Els *Avisos Espirituales* teresians.

* Graïda Grimau és autora també de la compos. VII.

1 Es refereix a Teresa de Jesús.

2 'Déu'.

12 El clau remet a un passatge del *Libro de la vida* teresià (cap. 39, § 1). Cfr. compos. LXXIX (v. 31).

ponedle a la fortuna victorioso.

Sonet (ABBA ABBA CDE CDE)

Aquesta composició i la que segueix [LXXIII] van ser presentades al certamen celebrat a Saragossa, el 1615, en honor a la beatificació de Teresa de Jesús. Es va presentar al «séptimo certamen», per al qual el cartell demanava un sonet sobre «[...] los castos desposorios que hizo Christo Nuestro Señor con la santa Madre Teresa de Jesús, quando tomándola de la mano, le dio un clavo, insignia de su pasión, diziéndola con gran ternura: *Deinceps, ut vera sponsa meum zelabis honorem...*» (Díez de Aux 1615: 9).

[RÚBRICA] Soneto. De Doña Grayda Grimau.

FONT: *Retrato de las fiestas que a la beatificación de la bienaventurada Virgen y Madre Teresa de Jesús, renovadora de la Religión primitiva del Carmelo, hizo, así eclesiásticas como militares y poéticas, la imperial ciudad de Zaragoza. Dirigido al ilustrísimo reino de Aragón, por Luis Díez de Aux. Con cuatro magistrales sermones.* Año 1615. Con licencia en Zaragoza. Por Juan de Lanaja y Cuartanet, impresor del reino de Aragón y de la Universidad, p. 86.

LXXIII

*No siendo Madre de Dios
no hallo santa a quien le cuadre
llamarse virgen y madre,
4 Teresa, mejor que a vos.*

Glosa
Entóldase el cielo hermoso
de mil diamantes de estrellas
y, entre arreboles vistoso,
8 muestra sus luces más bellas
y su móvil más curioso.
Ángeles de dos en dos
rompen el aire veloz
12 llevando al eterno Padre
nuevas de una virgen madre
no siendo Madre de Dios.

Es un Apolo divino
16 la que va a pisar el cielo,
un profeta, pues convino
serlo para dar al suelo
fruto que es fruto divino.
20 Es felicísima madre
con hijos sin tener padre,
siendo virgen en efeto
el ser madre en un sujeto
24 *no hallo santa a quien le cuadre.*

Que rudo he andado, Teresa,
en no decir vuestro nombre
tan digno de aquesta impresa
28 que no hay hombres a quien no asombre
en vos la naturaleza;
pues desde el primero padre

7 *arreboles*: rojor del vespre, en al lusió al color del cel (v. 5).

9 *móvil*: 'esfera'.

25 Noteu que la veu poètica és masculina, malgrat que escriu una dona.

32 quiso Dios, virgen, que os cuadre
sin su madre, que es esfera
ser sola vos quien pudiera
llamarse virgen y madre.

36 Sois en extremo dichosa
pues habéis a Dios rendido,
y tan santa como hermosa
pues a ser habéis venido,
del mismo que os hizo esposa.
40 Y del amor de los dos
me atrevo a decir de Dios
que si más gloria tuviera
a ninguno se la diera
44 *Teresa, mejor que a vos.*

Dècimes heptasil·làbiques (ababacddc) que glossen una quarteta ja donada
Aquesta composició va ser presentada al mateix certamen que l'anterior [LXXII]. Es va presentar al «quinto certamen», per al qual el cartell demanava una glossa amb una quarteta preestablerta.
[RÚBRICA] Glosa. De doña Grayda Grimau.

FONT: *Retrato de las fiestas que a la beatificación de la bienaventurada Virgen y Madre Teresa de Jesús, renovadora de la Religión primitiva del Carmelo, hizo, así eclesiásticas como militares y poéticas, la imperial ciudad de Zaragoza. Dirigido al ilustrísimo reino de Aragón, por Luis Díez de Aux. Con cuatro magistrales sermones. Año 1615. Con licencia en Zaragoza. Por Juan de Lanaja y Cuartanet, impresor del reino de Aragón y de la Universidad, p. 98-99.*

ISABEL BOIX

fl. 1618-1619

LXXIV

Por más que con sus aguas cubra el suelo
y en su estendido piélago profundo
sepulte el general diluvio el mundo,
4 tocando con las olas en el cielo,
corre la arca incorrupta sin recelo
de su espantosa furia, en lo que fundo
su próspero viaje y fin jocundo
8 con que triunfando sale en tanto duelo.
Diluvio fue de Adán la culpa fiera
universal del mundo sepultura:
sumido en él quedó el linaje humano.
12 Ninguno se escapó (fe verdadera),
sino fue la sagrada Virgen pura,
arca del Verbo Eterno soberano.

Sonet (ABBA ABBA CDE CDE)

Aquesta composició i les tres que segueixen [LXXV, LXXVI i LXXVII] van ser presentades al certamen celebrat en honor a la Immaculada Concepció a Barcelona, el 1619.

2 *piélago*: 'mar'.

5 *arca incorrupta*: es refereix a l'Arca de Noè.

13 *sino*: 'excepte'.

14 La Mare de Déu de vegades també és simbolitzada com l'Arca de l'Aliança; on es gesta Jesucrist al·ludit com a *Verbo Eterno* (cfr. Jo 1:1 «In principio erat Verbum et Verbum erat apud Deum et Deus erat Verbum»).

[RÚBRICA] De Isabel Boix. Soneto.

FONT: *Sentencia Poética al Certamen Publicado de la Inmaculada Concepción de nuestra Señora, en el año 1618. por su devota Ciudad de Barcelona. Poema mixto de Don Vicente de Moradell Capitán de Infantería Española por el Rey nuestro señor. A los Ilustres Señores del Consejo de su Magestad, y Oidores en el Real de Cataluña dedicado. Con privilegio.* Barcelona: Geronimo Margarit. Vendense en la mesma Emprenta, 1619, f. F2.

ADRIANA CABANYES I SINISTERRA

fl. 1618-1619

LXXV

Invocar jo a musa alguna
no ho faré aquesta vegada,
sols invoc la Immaculada
4 que baix los peus té la lluna.

Féu la divina bondat,
per a mostrar sa potència,
una vinya ab gran prudència
8 vogida de humilitat.

Posà-la per ser humil
en la muntanya més alta,
on sempre toca i no falta
12 lo sol ni cosa gentil.

Era lo vall tan pregon
i posat de tal manera
que la serp maligna i fera
16 entrar no sabé per on.

Traçà-la en forma rodona,
perfeta en son fonament,
per a plantar la sarment
20 de la segona Persona.

En lo mig va dedicar
lo lloc de tan alta planta,
en la part més pura i santa
24 que en lo món pogué trobar.

Mostràs molt d'amor lo imperi
en dar-li lloc tan sagrat,

4 Referència de la iconografia de la Immaculada Concepció sobre una lluna minvant.

5 *divina bondat*: 'Déu'.

8 *vogida*: participi del verb *vogir*: 'girar, fer voltar'; en aquest context, significa 'envoltada de'.

15-16 Remissió al triomf de la Mare de Déu sobre la serp.

17 La vinya, que és la Immaculada Concepció, té forma rodona, com l'esfera terraquïa, amb què també és representada iconogràficament.

19 *sarment*: branca de cep.

20 *segona Persona*: Jesucrist com a segona Persona de la Trinitat.

28 que, *ab eterno* preservat,
 estava per tal misteri.

32 Esta esfèrica figura,
 on comença?, no té fi?
 Sens dubte direm que sí
 per quant és veritat pura.

36 Donant principi a Maria
 direm fou la Concepció.
 I lo fi? L'assumpció
 ab corona d'alegria.

40 Lo principi d'esta guerra?
 Tots pecàrem en Adam.
 I lo fi? Que tots tornam
 en pols perquè som de terra.

44 D'aquest fi se diu ser causa
 lo principi del pecat
 del primer home, no nat,
 que tantes penes nos causa.

48 Puis d'esta regla darrera
 que tots nos tornam en pols,
 qui n'escapa? Direm sols
 la que fou Verge i partera.

52 Perquè al cel pujà son cos
 sens corrompre's volgué-ho Déu,
 per quan després del fill seu
 era i fou més gloriós.

56 Essent, doncs, com fou així
 aquest fi sens altre veure,
 lo principi podem creure
 que fou conforme lo fi.

60 Lo centro d'aquesta vinya
 que l'Etern posà ab tal art,
 no dista tant d'una part
 com de altra? No hi ha rinya.

64 D'aquí es segueix que tingué
 Maria en tal punt la gràcia,
 que la boira de desgràcia
 no la tocà ni pogué.

32-35 Defensa la concepció sense pecat de la Mare de Déu.

41-44 Es refereix al pecat original d'Adam, nonat perquè va se creat directament per Déu.

52 'el cos de la Mare de Déu'.

60 *de altra*: hiat.

Cercada d'àngels estava
per a guardar-la millor,
com a cosa del Señor,
68 de qui sols fou ella esclava.

Fou terra sacerdotal
i així, franca de tribut,
que no el pagà és ben sabut
72 a la culpa original.

I per remate ab un mot
diga: «Vostre fill, Maria,
que pogut fer, vinya mia,
76 que no ho hage jo fet?» Tot.

I puis Jesús per vós féu
quant pogué és molt clara cosa,
que foreu de culpa exclosa,
80 molt digna mare de Déu.

Quartetes heptasil làbiques (abba)

Aquesta composició, com l'anterior [LXXIV] i les que segueixen [LXXVI i LXXVII], va ser presentada al certamen en honor a la Immaculada Concepció celebrat a Barcelona, el 1619.

[RÚBRICA] De dona Adriana Cabañas, y de Sinisterra. Quartetes.

27 *preservat*: imp. «presernab».

FONT: *Sentencia Poética al Certamen Publicado de la Inmaculada Concepción de nuestra Señora, en el año 1618. por su devota Ciudad de Barcelona. Poema mixto de Don Vicente de Moradell Capitán de Infantería Española por el Rey nuestro señor. A los Ilustres Señores del Consejo de su Magestad, y Oydores en el Real de Cataluña dedicado. Con privilegio, Barcelona: Geronimo Margarit. Vendense en la mesma Emprinta, 1619, f. E5v-E7.*

CASILDA DE VILLALBA

fl. 1618-1619

LXXVI

Madre del Verbo Eternal,
Virgen pura y sin mancilla,
de santidad maravilla,
4 reparadora del mal
que en la culpa general
dejó el alma condenada,
solamente preservada
8 fuistes de la culpa vos
porque no tomará Dios
carne, en carne maculada.

Cuando el mundo fabricó

75 'que ha pogut fer vinya mia'.

1 Mare de Déu.

10 *carne en*: Elisió.

11 'En la creació del món, Déu'

12 ya la mente de Dios Padre,
os eligió para madre
del que todo lo crió
y así es claro que os libró
16 de la general laceria
no incurriendo en la miseria
que en la concepción se obra;
pues Dios, antes de la obra,
20 purificó la materia.

Dios, Virgen, os hizo tal
que aunque él propio el ser se dio
pero el vuestro concurrió,
24 para el reparo del mal
hicistes a Dios mortal.
Vos y Adán por su flaqueza,
entrambos en tal empreza,
28 le haveis hecho redentor:
Adán como pecador,
vos, Virgen, por justa illeza.

Pues Dios entró en vuestro pecho
32 sin culpa nacisteis vos,
que no caben culpa y Dios
juntos debajo de un techo;
en tan milagroso hecho
36 y tan divina querella
para Madre Virgen bella
de la culpa os preservó,
que, aunque por ella nació,
40 Dios no pudo nacer della.

Quiso Dios tanto ensalzaros
que en su santa humanidad
en razón de la unidad
44 os dio cuanto pudo daros.
Infinitamente honraros
quiso, pues lo pudo hacer:
con que de Dios el poder
48 en vuestra alma se limita
pues su potencia infinita
fue finita en vuestro ser.

Si Dios pone en su preceto
52 que honremos a padre y madre,
¿a quién habrá que no cuadre
ser Dios hijo el más perfeto?
Y así, por este respeto,

16 *laceria*: 'miseria'.

22 *el proprio*: 'él mismo'.

26, 27 i 30 Rima defectuosa. *Illeza*: 'ileza'.

31 *pues*: 'Com que', 'atés que'.

56 no tenemos que dudar
si el que os supo tanto amar
os pudo dar puro el ser,
¿como habemos de creer
60 que os le había de negar?

Disputar Dios permitió
aquesta verdad notoria,
para causaros más gloria
64 con lo que alguno dudó.
Si la equidad esto vio
por razón tan conocida,
cada cual pierda la vida
68 defendiendo en general
que sin culpa original
fuisteis Virgen concebida.

Dècimes heptasil làbiques (abbaa ccddc)

Aquesta composició, com les anteriors [LXXIV i LXXV] i la que segueix [LXXVII] va ser presentada al certamen en honor a la Immaculada Concepció celebrat a Barcelona, el 1619.

[RÚBRICA] Decimas de doña Casilda de Villalba.

FONT: *Sentencia Poética al Certamen Publicado de la Inmaculada Concepción de nuestra Señora, en el año 1618. por su devota Ciudad de Barcelona. Poema mixto de Don Vicente de Moradell Capitán de Infantería Española por el Rey nuestro señor. A los Ilustres Señores del Consejo de su Magestad, y Oydores en el Real de Cataluña dedicado. Con privilegio, Barcelona: Geronimo Margarit. Vendense en la mesma Emprenta, 1619, f. F2v-F3.*

COMTESSA DE MONTAGUT
(JERÒNIMA LLULL I CABRERA)
Barcelona, a. 1618-Soneixa, 1649

LXXVII

Si miro quien es *Dios* y quien, *María*,
y que en *María Dios* por mí se humana,
que no es *María, Dios* por fe se allana.
4 con ir *María* y *Dios* por una vía.
Quiso *María* lo que *Dios* quería
y por *María* el bien de *Dios* emana:
pues a *María Dios* no es cosa llana,
8 que dio a *María Dios* lo que podía.
Si para que en *María Dios* se encarne,
se da a *María Dios*, que es la pureza,
tenrá *María* a *Dios* sin que esté pura.
12 Y pues, *María* viste a *Dios* su carne
ni tomó de *María Dios* basura
ni hay en *María* y *Dios* sino limpieza.

60 *le*: 'lo'.

61-62 Al·ludeix al debat existent al llarg dels segles sobre el dogma de la Immaculada Concepció.

3 *se allana*: 's'igual'.

7 a *María*: 'per a Maria'.

11 *tenrá*: 'tendrá'.

*Alabado sea el Santísimo Sacramento y
la Virgen Nuestra Señora, concebida sin
pecado original.*

Sonet (ABBA ABBA CDE CDE)

Aquesta composició, com les anteriors [LXXIV, LXXV i LXXVI], va ser presentada al certamen en honor a la Immaculada Concepció celebrat a Barcelona, el 1619. Aquesta fou presentada a la devoció.

[RÚBRICA] De la condessa de Montagud, a la deuocion. Soneto.

11 *tenrá*: imp. «terná»

FONT: *Sentencia Poética al Certamen Publicado de la Inmaculada Concepción de nuestra Señora, en el año 1618. por su devota Ciudad de Barcelona. Poema mixto de Don Vicente de Moradell Capitán de Infantería Española por el Rey nuestro señor. A los Ilustres Señores del Consejo de su Magestad, y Oydores en el Real de Cataluña dedicado. Con privilegio, Barcelona: Geronimo Margarit. Vendense en la mesma Emprenta, 1619, f. F4.*

LLUÏSA AGUILERA

a. 1612-ca. 1639

LXXVIII

Con voces que del alma son pregones,
Zaragoza y Minerva en este día,
gozosas con justísima alegría
4 vuelven a un bienhechor gracias por dones:
«¡Ojalá, oh, gran Filipo te coronas
con imperial corona y monarquía!»,
dice Minerva. Augusta repetía:
8 «Y te humillen los moros sus pendones.
Pues al grande Aliaga nuestro amparo
con dignidad crecida entronizaste
a pesar de la invidia y del olvido,
12 tu ilustre nombre ya en el mundo claro
que con hazañas mil eternizaste
en memoria immortal se vea esculpido».

Sonet (ABBA ABBA CDE CDE)

Composició presentada al certamen celebrat a la Universitat de Saragossa, en el marc de les festes organitzades pel nomenament de fra Luis Aliaga (Saragossa, 1566-1626) com a inquisidor general i com a confessor reial. Fou presentada al cinqué certamen o categoria, un sonet que havia d'agrair els càrrecs d'Aliaga al rei.

[RÚBRICA] De doña Luysa de Aguilera. Soneto.

FONT: *Compendio de las fiestas que ha celebrado la imperial ciudad de Çaragoça. Por auer promovido la Magestad Catholica del Rey nuestro Señor, Filipo Tercero de Castilla, y Segundo de Aragon: al Illustrissimo Señor don Fray Luys Aliaga su Confessor, y de su Real Consejo de Estado, en el Oficio y Cargo Supremo de Inquisidor General de España. Ordenado, por orden y comission de la mesma Ciudad; Por Luys Díez de Aux Hijo suyo. Con la version de tres hymnos que Aurelio Prudencio hizo en su alabança, y de sus Martyres. Año 1619. En Zaragoza: por Juan de Lanaja y Quartanet, impressor del Reyno de Aragón y de la Universidad, p. 180.*

EDICIÓ MODERNA: Serrano y Sanz (1915: I, 165) i BIESES [<http://www.bieses.net/compendio-de-las-fiestas-que-ha-celebrado-la-imperial-ciudad-de-zaragoca-1619/>].

2-4 La ciutat de Saragossa i Minerva (la deesa de les arts i les ciències, com a metàfora de la Universitat, lloc on se celebrava el certamen), concedeixen a Luís de Aliaga les seves mercés.

5-6 La composició s'adreça a Felip III, per haver escollit fra Luís Aliaga com a confessor reial, tal com demanava el cartell.

7 *augusta*: 'venerable, soberana'.

EMERENCIANA D'HARO

f. 1621

LXXIX

- Muy rica debéis de ser
a más de ser muy hermosa,
Teresa, pues para esposa
4 Cristo os viene a pretender.
 Y el podelle merecer
 como de él habéis sabido,
8 de vuestro grande valor,
que aunque es tan grande el favor
al fin le habéis merecido.
- Desigual fue el casamiento
12 y vos lo conoceréis
pues nace el bien que tenéis
de aqueste conocimiento;
 con todo, es grande el contento
16 que sus padres han mostrado
pues de ambos habéis gozado
presencia, joyas, favores,
finezas de los amores
20 de tan rico desposado.
- Corona el Esposo os dio
labrada de la riqueza
que preparó su grandeza
24 el día que os codició;
 según lo cual se obligó
a haceros casi su igual,
que este lazo conyugal,
28 puesto que no se sujeta,
hace la unión más perfeta
por ser espiritual.
- En arras un clavo fuerte
32 os da el Esposo y con Él
palabra de seros fiel
hasta después de la muerte;
 que entonces será la suerte
36 que jamás temerá alguna
adversidad importuna
pues que de su mano queda
clavado siempre en la rueda
40 de vuestra buena fortuna.

5 *podelle*: 'poderle'.

16 *de sus padres*: es refereix als pares de Jesucrist, Déu i la Mare de Déu.

31 La referència al *clau*, del *Libro de la vida* teresià (cap. 39, § 1 *Cfr.* compos. LXXII (v. 12)).

Dècimes heptasil làbiques (abba accddc)

Aquesta composició i les dues que segueixen [LXXX i LXXXI] foren presentades al certamen poètic celebrat a València, el 1621, en honor a Teresa de Jesús. La religiosa hi va participar al «segon certamen», per al qual el cartell demanava quatre dècimes dedicades «al desposorio de la gloriosa santa con Jesucristo, Nuestro Señor, y al clavo que le dio en arras», segons el capítol de la vida teresiana.

[RÚBRICA] Al mismo sugeto, por doña Emerenciana de Aro, Religiosa Franciscana.

FONT: Manuel Mendoza, *Fiestas que el convento de nuestra Señora del Carmen de Valencia hizo a nuestra Santa Madre Teresa de Jesús, a 28 de Octubre, 1621*, València: Felipe Mey, 1621, p. 76-78.

SOR BERNARDA ROMERO

LXXX

El cielo santo os alabe,
Teresa divina y santa,
que la tierra es imposible
4 decir vuestras alabanzas,
pues los más raros ingenios
de naturaleza humana
no podrán daros alcance
8 por ser prodigiosa y rara.
Aunque serán más que raros
los que hoy en vuestra alabanza
podrán arrancar las Musas
12 de las alas de la Fama;
mas yo, que me reconozco
por mucho menos que nada,
atreverme no podré:
16 ténganme por escusada.
Que el privilegio y virtudes
que os perficionan y esmaltan
son de número infinito
20 y nadie podrá explicallas.
Los angélicos ingenios
que os tienen allá en su patria
con cánticos de alegría
24 eternamente os alaban;
y estos señores ilustres
que en esta ocasión me mandan
haga cosas imposibles
28 haurán de suplir mis faltas.
Y mi padre san Bernardo,
que tuvo dicha tan alta,
me haga participante
32 de aquella leche sagrada,
pues tiene tanta virtud

9-10 Es refereix als poetes participants al certamen.

18 *perficionan*: 'perfeccionan'.

27 Expressa impossibilitat d'escriptura del poema, com a tòpic d'humilitat; veg. també v. 13-16 i 20.

29-36 Sor Bernarda pertany a l'ordre cistercenc, que també és anomenat dels *bernardins*, per Bernat de Claravall. En aquests versos remet al miracle de la lactància de la Mare de Déu al sant cistercenc; *cf.* compos. XLV.

que sola una gota basta
 aunque de su labio al mío
 36 hay infinita distancia.
 Para decir que sois vos,
 Teresa, tan rica planta
 que dais tan heroico fruto
 40 que al gusto de Dios agrada.
 Sois jardín fresco y hermoso,
 sois la huerta soberana
 donde el Hortelano eterno,
 44 se recrea y se regala.
 Sois la fuente manantial
 de tan cristalinas aguas
 que con su risa producen
 48 número de flores tantas,
 que al olfato del Esposo
 infinitamente causan
 más suavidad y contento
 52 que los perfumes de Arabia.
 Sois prado verde y ameno
 de viva fe y esperanza
 con que llegáis a alcanzar
 56 allá laureola y palma.
 Sois piedra la más preciosa
 y tan refulgente y clara,
 cuanto de precio y valor
 60 riquísima y estimada.
 Perla la más oriental,
 divinamente sacada
 de la concha de la tierra
 64 a los cielos transportada.
 El Supremo lapidario
 (por ser vuestra estima tanta)
 en el nombre de Jesús
 68 quiso fuérais engastada.
 Sois la joya inestimable
 y, en el archimesa sacra
 do Cristo tiene otras muchas,
 72 la que más estima y guarda.
 La sierva herida sois vos
 que ese corazón traspasa
 la flecha de amor ardiente
 76 que os enciende en viva llama.
 Sois la bella carmelita
 de Dios querida y amada,
 que en señal de esposa suya
 80 os da el anillo y las arras.
 Sois entre las carmelitas
 patrona de las descalzas,

43 Déu.

65 *lapidario*: 'qui treballa les pedres precioses', en aquest cas, és Déu.

70 *archimesa*: «Mueble con tablero de mesa y varios compartimientos o cajones» (DRAE).

84 alcanzad de vuestro Esposo
 que sigan vuestras pisadas.
 Sois el ave de rapiña
 que con destreza y con gala
 hacéis presa de los cielos
 88 en la celestial morada;
 sois el águila caudal
 que con muy ligeras alas
 dais el vuelo al consistorio
 92 do hacéis nido y tomáis casa.
 Pues en la corte del rey
 sois con el rey cortesana,
 recaba para Valencia
 96 mercedes y muy colmadas.
 Peregrina sois en bienes,
 poderosa, rica y basta,
 condoleos desta Romera
 100 que vive necesitada.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (áa) en els versos parells.

La religiosa va participar al mateix certamen que l'anterior amb un romanç a la devoció de Teresa de Jesús.

[RÚBRICA] A la mesma devocion de Santa Teresa de Iesus. Por Sor Bernarda Romero, Romance.

FONT: Manuel Mendoza, *Fiestas que el convento de nuestra Señora del Carmen de Valencia hizo a nuestra Santa Madre Teresa de Jesús, a 28 de Octubre, 1621*, Valencia: Felipe Mey, 1621, p. 196-201.

SOR EUGÈNIA PÉREZ

fl. 1621

LXXXI

El sacro Esposo, verdadero amante,
 preso de vero amor, Teresa hermosa,
 por mostrar que os estima como esposa
 4 finezas hace de amator constante.
 Un dardo envía de su luz radiante

93 'El Regne de Déu, el Cel'.

99 Autoreferència de l'autora, ja que remet al seu cognom, Romero.

5-8 S'hi refereix al famós episodi de transverberació de la santa, una visió esdevinguda cap al 1562, i que trobem relatada al seu *Libro de la Vida* (cap. 29, § 13; Silverio de Santa Teresa ed. 1915: I, 234): «Quiso el Señor que viese aquí algunas veces esta visión: veía un ángel cabe mí hacia el lado izquierdo, en forma corporal, lo que no suelo ver sino por maravilla. Aunque muchas veces se me representan ángeles, es sin verlos, sino como la visión pasada que dije primero. Esta visión quiso el Señor le viese así: no era grande, sino pequeño, hermoso mucho, el rostro tan ecendido que parecía de los ángeles muy subidos que parecen todos se abrasan. Deben ser los que llaman Querubines, que los nombres no me los dicen; mas bien veo que en el cielo ay tanta diferencia de unos ángeles a otros, y de otros a otros, que no lo sabría decir. Víale en las manos un dardo de oro largo, y al fin de el hierro me parecía tener un poco de fuego. Este me parecía meter por el corazón algunas veces y que me llegava a las entrañas. Al sacarle, me parecía las llevaba consigo, y me dexava toda abrasada en amor grande de Dios. Era tan grande el dolor, que me hacía dar aquellos quejidos; y tan ecesiva la suavidad que me pone este grandísimo dolor, que no hay desear que se quite, ni se contenta el alma con menos que Dios. No es dolor corporal sino espiritual, aunque no deja de participar el cuerpo algo, y aun harto. Es un requiebro tan suave que passa entre el alma y Dios que suplico yo a su bondad lo dé a gustar a quien pensare que miento».

flechado al pecho poque seáis dichosa,
 pues quedáis de su herida tan gloriosa
 8 que quisiérais heridas cada instante.
 Si amor os facilita el golpe fuerte,
 gusto os dará el dolor, salud la herida,
 juzgando su rigor a feliz suerte,
 12 pues partida quedáis con Dios unida,
 y aun si el golpe que os da fuera de muerte
 diérais por él mil veces vuestra vida.

Sonet (ABBA ABBA CDC CDC)

La religiosa hi va participar al mateix certman que les anteriors [LXXIX i LXXX], a la devoció de Teresa de Jesús. Fa referència a l'episodi de la transverberació de la santa, d'acord amb les característiques del tema especificades al cartell.

[RÚBRICA] Soneto a la herida del coraçon de Santa Madre Teresa de Iesus. Por Sor Eugenia Perez, del Conuento de la Sangre de Christo de O[nti]ñente, Ca[r]m[e]lita.

FONT: Manuel Mendoza, *Fiestas que el convento de nuestra Señora del Carmen de Valencia hizo a nuestra Santa Madre Teresa de Jesús, a 28 de Octubre, 1621*, Valencia: Felipe Mey, 1621, p. 214.

ELVIRA SARRIERA I PONS

fl. 1622

LXXXII

¿A quién podré pedir la corva lira:
 al Metinneo Arión, Mercurio o Lino,
 a Orfeo, Emonio o Anfión suave;
 4 para cantar de Ignacio tan divino
 que al coro de los ángeles admira
 lo que en su pecho humano, de Dios cabe,
 de la prudencia grave,
 8 el punto subidísimo y sublime
 con que leyes imprime
 en cándidas y puras blandas pieles
 de corazones fieles,
 12 cuya dotrina en raptos aprendida,
 almas conduce al puerto de la vida?

¿O pediré a la pregonera Fama
 la argentada, sonora y dulce trompa,
 16 porque mi voz, con ella, el orbe llene

1 *corva*: 'arquejada'. Tal com recull el cartell, aquesta composició segueix l'esquema rítmic de la poesia de Boscà «Ya yo viví, anduve ya entre bivos & c.» (que ahora segueix l'esquema petrarquista, editada per Ruiz ed. 1997: 219-222).

2 *Metinneo Arión*: 'Arió de Metimna o Lesbos' (s. VII aC), personatge llegendari gran tanyedor de la lira. | *Mercurio*: déu del comerç i l'eloqüència, en la mitologia romana. | *Lino*: segons una llegenda tebana, va rivalitzar en la música amb el déu Apol·lo, que el va acabar matant; a aquest personatge se li atribueix la invenció del ritme i de la melodia; una altra tradició el considera fill d'Hermes i germà, per tant, d'Orfeu.

3 *Orfeo*: famós per l'art de tocar la lira. | *Emonio*: 'Hemón', personatge de la mitologia clàssica, enamorat d'Antígona. | *Anfión*: fill de Zeus i Antiópe, aficionat a la música.

4 Ignasi de Loiola és el tema de la composició.

14-15 La Fama és representada al llegòricament amb la trompa.

16 *porque*: llegiu 'para que'. | *orbe*: 'la terra'.

(sin que el aire de invidia la interrompa),
de la luz fulgurante que derrama
de Ignacio el nombre que a ilustrarle viene?
20 Mejor será que suene
en su boca más bien ejercitada
en alabanza amada,
que de Ignacio glorioso a la ecelencia.
24 Mi corta inteligencia
es desigual si Dios, que a Ignacio ensalza,
mi natural ingenio no realza.

Mas ¿que digo una trompa? Más trompetas
28 oigo de Ignacio en el retrete oculto
que del Sina sagrado en la alta cumbre,
celebrando en pacífico tumulto
las potencias del alma en Dios quietas,
32 sus leyes de amorosa servidumbre;
no con la pesadumbre
del espantable clamoroso estruendo
que, en el destierro horrendo
36 de aquel secreto inaccesible monte,
cautiva en su horizonte
el eco de sus sonos temerosos,
voces, truenos, relámpagos furiosos.

40 En silbo blando y en sutil marea
se representa Dios a Ignacio santo
para dítarle leyes saludables
escritas con su dedo inmenso, tanto
44 que el orbe capacísimo rodea
y pudiera ceñir innumerables
leyes incomparables
y por divinas, inmutables leyes,
48 que no inventan los reyes
y hacen a sus humildes profesores
reyes y emperadores,
porque de Ignacio la nobleza ilustre
52 en sus humildes hijos no se frustre.

Traslada Ignacio, no en materia dura
de piedras intratables y groseras,
las leyes soberanas que recibe
56 en las tablas del pecho siempre enteras,
que la obediencia fácil asegura

21 'en la boca de la Fama'.

28 *retrete oculto*: 'en la intimitat'.

29 *Sina*: la muntanya Siná on, segons l'AT, Déu va donar les taules amb els deu manaments a Moisés (Ex. 32-34). La composició està bastida sobre una comparació entre la servitud amorosa d'Ignasi (*leyes de amorosa servidumbre*, v. 32) i la traïció dels israelites que, en absència de Moisés mentre estava al Siná, van retre culte i adorar a divinitats paganes. Aquesta traïció va aixecar la ira de Déu, que pretengué castigar-los.

42 *dítarle*: lleg. 'dictar-le'; s'hi estableix un paral·lelisme entre Moisés (a qui, segons el relat bíblic, Déu va donar les taules de la llei escrites amb el seu dit) i Ignasi.

48 S'hi sobreentén 'no inventan a'; remet a l'adoració del vedell d'or dels hebreus.

que incorruta en sus fieles hijos vive.
Nuevo Moisés, que escribe
60 leyes del cielo en más constantes hojas,
libre de sus congojas
a súditos mejores en tal grado
que para ser traslado
64 cada cual dellos de su noble Padre
no sé si hay cosa en él que no le cuadre.

Arde en fuego de Dios el sacro Sina
y Moisés con su lumbre resplandece
68 más que el fúlgido sol cuando se encumbra.
Arde en Ignacio el mismo fuego y crece
en copia tan estraña y peregrina,
que hasta su nombre ignífero relumbra,
72 ni por eso deslumbra
como el claro Moisés, cuando más arde,
a su pueblo cobarde,
la vista pura de sus puros hijos,
76 que en él los ojos fijos
contemplan de su luz los rayos bellos
porque es Ignacio sol; águilas ellos.

Deste origen de luz y ardiente fuego
80 a sus instituciones comunica
calor, Ignacio poderoso y fuerte,
que con palabras de su boca rica
alumbra al mundo, en inorancias ciego,
84 para que en sus errores se concierte.
Del pecado convierte
el frío humor en el calor ferviente
del amor ecelente
88 que las almas con Dios, por nueva traza,
compone, junta, enlaza,
siendo la ley de Ignacio su linterna
que tan dichosamente las gobierna.

92 ¿Qué bárbara nación abarca el mundo
de la cristiana religión diversa
que por Ignacio en viva fe no luzga?
¿Que cita o trace, nabateo o persa,
96 que de sus hijos al saber profundo
vencido de su luz no se reduzga?
Mal la envidia lo juzga
mas la continua esperiencia prueba

57 *asigura*: 'asegura'.

59 *Moisés*: 'Moisés'.

62 *súditos*: 'súbditos'.

68 'Més que no pas el sol quan està amunt, resplendent'.

71 *ignífero*: 'relatiu al foc'; remet a una possible arrel etimològica del nom d'Ignasi, feta derivar d'*ignis* ('foc').

94 *luzga*: 'luzca'.

95 *cita*: 'escita', natural d'Escítia. | *trace*: 'tracio', natural de Tràcia. | *nabateo*: antic poble situat al sud-est palestí.

97 *reduzga*: 'reduzca'. Rima amb «juzga».

- 100 su verdad siempre nueva
 en los nuevos triunfos y victorias
 que acumulan las glorias
 del capitán Ignacio, que así influye
 52 valor en los soldados que instituye.
- Calle el legislador lacedemonio
 Licurgo, sabio Filoslao y Minos,
 Platón, Masurio, Fido y Hipódamo;
 108 callen ginnosofistas peregrinos,
 caldeos que venera el babilonio,
 Falcas, Solón, Zamolsis y Andródamo.
 Yo a solo Ignacio llamo
 112 legislador divino y sus decretos
 sabios, justos, perfetos,
 que en los efetos muestran la eficacia
 del raudal de la gracia,
 116 en que mojo los labios y la pluma
 para hacer dellos tan divina suma.
- Canción, mucho me pesa
 que intitularte quieras de mi nombre;
 120 viendo cuánto me asombre
 la alteza del sujeto, ¿a dónde aspiras?
 Mas si humilde te miras
 y a Ignacio, amigo de humildad, confía
 124 que cumplirá el deseo que te guía.

Cançó (10A 10B 10C 10B 10A 10C 6c 10D 6d 10E 6e 10F 10F; darrera estrofa: 6a 10B 6b 10C 6c 10D 10D)
 Aquesta poesia i les següents [LXXXIII, LXXXIV, LXXXV, LXXXVI, LXXXVII, LXXXVIII i LXXXIX] van
 ser presentades al certamen de 1622 dedicat a la canonització de St. Ignaci de Loiola, Sant Francesc Xavier i la
 beatificació de Lluís Gonzaga, al Col·legi de la Companyia de Jesús de Girona. Elvira va concórrer a la
 cuadrilla de la jurisprudència, per a la qual el cartell demanava: « una canción, de ocho hasta diez estancias
 con su remate que en la fábrica imite a la de Boscán, que comienza: “Ya yo viví, anduve ya entre bivos &c” o
 del Petrarca cuyo principio es: “Ben mi credeo passar mio tempo hormai &c.” » (Ruiz 1623: f. 58).
 [RÚBRICA] Canción II. De Doña Elvira Sarriera.

FONT: *Relación de las fiestas que hizo el colegio de la Compañía de Iesus de Girona. En la canonización de sv patriarca san Ignacio, i del apóstol de la India san Francisco Xavier, i beatificación del angelico Lvis Gonzaga. Con el torneo poetico mantenido i premiado por don Martín de Agyllana, cavallero del abito de Santiago, señor de las baronias de Lijverre i Mipanas, en el reino de Aragon, etc. Por Francisco Rviz natural de la noble ciudad de Loja en el reino de Granada. Dirigida al reverendissimo P. Mvicio Viteleschi. Preposito general de la Compañía de Iesus.* Inpresa en Barcelona: por Sebastian i Iaime Matevad, 1623, f. 86-88v.

105 Al·ludeix al legislador espartà Licurg, esmentat al vers posterior.
 106 Menció al matemàtic i filòsof pitagòric grec, Filolau (s. V aC) i al famós rei de Creta, Minos.
 107 Esmenta el jurista romà Masuri Sabí (s. I dC), Fides (*Fido*), la deessa romana de la fe i Hipòdam de Milet (s. V aC), arquitecte grec i filòsof.
 108 *ginnosofistas*: lleg. ‘gimnosofistas’, nom amb què designaven els grecs els ascetes.
 109 *caldeos*: poble semític establert el s. V aC a Mesopotàmia, amb capital a Babilònia (s. VII-VI aC.).
 110 *Falcas*: ‘Falces’, personatge de la mitologia grega, rei de Sicília. | *Solón*: estadista i poeta grec famós (s. VII-VI aC). | *Zalmosis*: ‘Zalmoxis o Salmoxis’ fou un reformador, considerat l’únic déu pels getes. | *Andródamo*: Andròdama da Reggio, legislador traci (s. VI aC).
 117-124 Aquesta darrera estrofa s’adreça a la cançó i té menys versos que la resta.

MARIA SAMSÓ

fl. 1622

LXXXIII

*Para ganar Dios almas para el cielo,
concierta un nuevo trato y granjería:
ve que, Ignacio y Xavier, aquí en el suelo*
4 *con su Jesús han becho compañía,
ellos ponen la industria y el desvelo;
pone el nombre Jesús y el caudal fía;
visto el cobro se han dado estas personas*
8 *les parte hoy la ganancia con coronas.*

Rebelde contra sí ve Dios al mundo
inmundo con sacrílegas traiciones,
traidor al cielo para sí jocundo,
12 de quien tiene continuas bendiciones.
Vele metido en sueño tan profundo
que es menester repita invocaciones,,
que tales cosas usa sin recelo
16 *para ganar Dios almas para el cielo.*

No se detiene aquí, el amor le fuerza
a que fuerce al amado, no contienda,
que mire que el amor sustenta fuerza,
20 que es furioso, que es fuego y va sin rienda.
Qual sacro mercader también se esfuerza
a buscar su querida y rica prenda
y así, para ganarle en mejoría,
24 *concierta un nuevo trato y granjería.*

Pasa adelante su concierto y mira
la condición del mundo que es ingrato;
ve su vileza, piensa que delira,
28 pues se muestra con Dios tan insensato.
Duda si fuerte mostrará su ira,
mas no ve que le ruegan con conato
en el cielo los ángeles con celo,
32 *ve. Que Ignacio y Xavier, aquí en el suelo.*

Pero al fin, con tan fuertes adalides
pasa por agua, rompe la batalla,

2 *granjería*: 'benefici o guany'.

13 *Vele*: 'lo ve'.

28-29 El subjecte és el món.

30 *conato*: 'propòsit, esforç'.

32 Es refereix als sants homenatjats, Ignasi de Loiola i Francesc Xavier. Al vers falta el verb el 'ludit' [*le ruegan*].

33 *adalides*: 'cabdils militars'; Ignasi i Xavier, abans al 'ludits'.

- batalla urdida con dos mil ardidés
 36 que ardid hecho por Dios presto avasalla.
 Muéstranse los soldados fuertes cides,
 que cides han de ser con tal canalla;
 van muy alegres, que con alegría
 40 *con su Jesús han hecho compañía.*
- Pónese en orden la famosa gente,
 toma a su cargo la vanguardia Cristo,
 que bien sabe guardar aunque esté enfrente
 44 si bien del enemigo no es bien quisto;
 da a sus secuaces armas, diligente,
 que ya de todos el contrario es visto;
 él da de usar las armas el modelo,
 48 *ellos ponen la industria y el desvelo.*
- De una y otra parte ya el debate
 crece, y se aumenta la sangrienta guerra,
 pero Dios a la empresa da remate
 52 oponiendo un blasón, que vida encierra.
 A mil almas cautivas da rescate
 (ni escaseza a tentallo, así le atierra)
 pues ve que, con franqueza y hidalguía,
 56 *pone el nombre Jesús y el caudal fía.*
- Ves, mi Dios, que con honra haya vencido
 la fuerza y libertad de su adversario;
 ves todo el mundo que a tus pies rendido
 60 se confiesa deudor y tributario.
 Llamas también tu gente agradecido,
 premias sus hechos largo de ordinario
 y por el orbe su valor pregonas,
 64 *visto el cobro se han dado estas personas.*
- Viendo los triunfos destes capitanes
 el Dios de los ejércitos celestes,
 viendo el valor de aquestos cides leales
 68 que rinden a la cruz bárbaras gentes;
 viendo que estos Alcides sin iguales
 ahuyentan de la Iglesia hereges pestes,
 que la inficionan en entrambas zonas,

34 A partir d'aquí, s'hi recrea la batalla de Déu contra l'infidel.

37 *Cides*: 'homes forts i valents'.

40 La Companyia de Jesús havia estat creada el 1540 per Ignasi de Loiola, i Francesc Xavier també havia format part del nucli fundador.

44 *bien quisto*: en desús, 'estimat' (DRAE [s.v. *quisto*]), 'ben estimat'.

54 'no escaseja a temptar-lo, així el fa a terra'.

61 S'hi sobreentén 'agradecido llamas también [a] tu gente'.

67 Veg. nota 37.

69 Els sants són comparats amb un dels màxims herois de la mitologia grega, Alcides, també anomenat Hèrcules.

71 *inficionan*: 'infecten'.

Octaves decasil làbiques, amb glossa (ABABABCC)

Poesia presentada a la devoció dels sants Ignasi de Loiola, Francesc Xavier i Lluís Gonzaga, al mateix certamen que l'anterior [LXXXII] i les peces que segueixen [LXXXIV, LXXXV, LXXXVI, LXXXVII, LXXXVIII i LXXXIX]. Aquesta composició va aparèixer a la quarta quadrilla, dedicada a l'Aritmètica, que consistia a escriure una glossa a Ignasi de Loiola i Francesc Xavier, amb l'octava ja donada, que fa referència a una mena de pacte entre els dos sants i Jesucrist, que els ha aixecat als altars per ser els fundadors de l'orde.

[RÚBRICA] Glosa V. A la devocion de Maria Sanso.

1-8 L'imprés no porta l'octava a glossar, que hem restituit || 4 *tiene*: imp. «tieue» || 34 *cargo*: imp. «crgo».

FONT: *Relación de las fiestas que hizo el colegio de la Compañía de Jesús de Girona. En la canonización de su patriarca san Ignacio, i del apóstol de la India san Francisco Xavier, i beatificación del angelico Luis Gonzaga. Con el torneo poetico mantenido i premiado por don Martin de Agullana, cavallero del abito de Santiago, señor de las baronias de Ligverre i Mipanas, en el reino de Aragon, etc. Por Francisco Rviz natural de la noble ciudad de Loja en el reino de Granada. Dirigida al reverendissimo P. Mrcio Viteleschi. Preposito general de la Compañía de Jesús.* Impresa en Barcelona: por Sebastian i Iaime Matevad, 1623, f. 111v-112v.

PSEUDO-FRANCESCA D'AGULLANA*

Girona 1612-1628

LXXXIV

*Para ganar Dios almas para el cielo,
concierta un nuevo trato y granjería;
ve que Ignacio y Xavier aquí en el suelo*
4 *con su Jesús han hecho compañía,
ellos ponen la industria y el desvelo;
pone el nombre Jesús y el caudal fía;
visto el cobro se han dado estas personas*
8 *les parte hoy la ganancia con coronas.*

Si bien es rica lonja sin empeño
la del cielo, do corre el cambio franco
y con coronas se hace el desempeño
12 sin que nadie allí quiebre o quede en blanco;
con todo, del precioso y rico leño
de la sagrada cruz pone otro banco
de su casa en el último entresuelo
16 *para ganar Dios almas para el cielo.*

Son bellas como perlas y preciosas
margaritas las almas; son moneda
acuñada por manos milagrosas
20 que la imagen en su reverso hereda
del sumo Rey, que sobre todas cosas,
temiendo que en vil trato y almoneda

* Vegeu també els poemes de Pseudo-Magdalena i Pseudo-Oròsia.

9 El cel és vist com un llotja on es mercadeja.

10 *franco*: 'liberal', 'generós'.

11 *corona*: cal entendre-hi el doble significat, com a 'ornaments per al cap en senyal de victòria' i com a 'monedes d'or'.

15 'a la terra'.

22 *almoneda*: 'venda pública'.

no se mal-logre tal mercadería,
24 *concierta un nuevo trato y grangería.*

Los ojos tiende de su providencia
por las lonjas y tiendas deste mundo
atento mira quien con más prudencia
28 negocia y quien da logro más fecundo;
ve que negocian ante su presencia
los ángeles bien; ve que en el profundo
negocia Satanás no sin recelo;
32 *ve que Ignacio y Xavier, aquí en el suelo.*

Destos dos mercaderes caudalosos
la suerte y trato noble le contenta
porque entrambos son hombres poderosos,
36 tan de cuenta que dieron en la cuenta,
pues, reales y escudos bien honrosos
dando, fundaron en el cielo renta;
mas, para mejorar su mercancía,
40 *con su Jesús han hecho compañía.*

Estos escoge Dios por sus fadores,
en estos sus tesoros deposita
para que, como diestros cambiadores,
44 ganancia le acaudalen infinita.
Y para que se logren sus sudores
Él pone la preciosa margarita
de la gracia y el oro de su celo;
48 *ellos ponen la industria y el desvelo.*

Divídense los dos y hacen que asista
Ignacio en Roma, donde cuidadoso
haga libro de cuentas y la lista
52 del gasto y del recibo. El codicioso
Xavier a la India va, do a letra vista
cambie en cruzados su sudor precioso.
En compañía tal, con hidalguía
56 *pone el nombre Jesús y el caudal fía.*

Con tan buen nombre, con caudal tan rico,
todo hombre acude aquestos negociantes
con cuentas de su vida, hasta el más chico.
60 Ellos también les dan cuentas bastantes
para ir claros con Dios sin trato inico
y, por yerros, de gracia dan diamantes
con que se pasman hombres y matronas,
64 *visto el cobro se han dado estas personas.*
Porque no hay aritmético guarismo

32 El verb elidit és ‘milloren’.

41 *fadores*: ‘factores’.

58 Llegiu ‘acude a aquestos’.

61 *inico*: llegiu ‘inico’, ‘malvat’, ‘injust’.

que sume lo que ya han multiplicado
de ricas almas en el cristianismo,
68 y pues tantas coronas han grangeado
(moneda que corre en el cielo mismo)
con la misma corona le han pagado
porque el Señor de las sidéreas zonas
72 *les parte hoy la ganancia con coronas.*

Octava reial (ABABABCC)

Aquesta poesia fou presentada amb el nom de Francesca d'Agullana al mateix certamen que les anteriors [LXXXII i LXXXIII] i les que segueixen [LXXXV, LXXXVI, LXXXVII, LXXXVIII i LXXXIX]. La noia hi participava a la devoció dels sants, és a dir, sense competir pel premi i hi concorregué a la sisena quadrilla, dedicada a l'Aritmètica (glosses als sants).

[RÚBRICA] Glosa VI. A la devocion de Doña Francisca de Agullana.

1-8 L'imprés no porta l'octava a glossar, que hem restituit.

FONT: *Relación de las fiestas que hizo el colegio de la Compañia de Iesus de Girona. En la canonización de sv patriarca san Ignacio, i del apóstol de la India san Francisco Xavier, i beatificación del angelico Lvis Gonzaga. Con el torneo poetico mantenido i premiado por don Martín de Agyllana, cavallero del abito de Santiago, señor de las baronias de Ligverre i Mijanas, en el reino de Aragon, etc. Por Francisco Rviz natural de la noble ciudad de Loja en el reino de Granada. Dirigida al reverendissimo P. Mvicio Viteleschi. Preposito general de la Compañia de Iesus. Inpresa en Barcelona: por Sebastian i Jaime Matevad, 1623, f. 113-114*

PSEUDO-MAGDALENA D'AGULLANA

Girona 1609-?, 1669

LXXXV

Un prodigioso cántico,
capilla del supremo tabernáculo
que apoya el hombro atlántico,
4 se encamina al oráculo
que es de un sol eclipsado recetáculo.

Que si piedras infrágiles
arrebatava Anfión con plectro célico,
8 más sutiles, más ágiles
un Orfeo evangélico
llama los coros del asiento angélico,

mas el sepulcro insólito
12 era arca bella de un maná vivífico,
a quien cede el crisólito
que el sepulcro mirífico
honraba del mausolo más clarífico.

65 *aritmético guarismo*: 'xifres'.

71 *sidéreas*: cult. 'sideral'.

2 La peça està dedicada al sepulcre del sant, tal com demanava el cartell.

7 *Anfion*: Segons la mitologia grega, fou un heroi, fill de Zeus i d'Antíope, aficionat a la música. | *plectro*: 'instrument que es fa servir per tocar la lira o la cítara.' | *célico*: 'celeste'.

13 *crisolito*: pedra preciosa.

14 *mirífico*: 'admirable'.

15 *mausolo*: entengueu 'mausoleo'.

16 Y siendo arca apostólica
 y del arca cantada en el Levítico
 una estampa simbólica,
 su David betlemítico
 20 fue el escuadrón angélico y político,

 cuyas liras portátiles,
 el himno renovando, salutífero,
 a los astros errátiles
 24 que a su trono estelífero
 subieron de Loyola el globo inífero.

 Pero muda tal ánimo,
 muda el intento santo, escuadra cética,
 28 que al mundo pusilánimo
 le roba el arpa angélica
 un santo de la fe, torre evangélica.

 No basta que mil ángeles
 32 remonten a Loyola el apostólico

 allá entre los arcángeles,
 pues su valor católico
 no se paga con cántico hiperbólico.

 Mas si a los astros méritos
 36 Ignacio sube, serafín flamífero,
 canten sus beneméritos
 no el pífano belígero
 40 sino del sumo cielo un coro alígero.

 Si con canto benévolo
 de subir tal varón tenéis propósito,
 sin falsete malévolo
 44 y sin bajón opósito

 suba hasta el sol de Cristo fiel depósito,

 do, con aplauso armónico,
 pise alegre los límites beatíficos
 48 y del furor plutónico
 los lugares terríficos
 espante con triunfos honoríficos.

Lires (6a 10B 6a 6b 10B)

19 *David betlemítico*: el rei d'Israel, David, nascut a Betlem, tenia afició per la música.

22 *salutífero*: 'saludable'.

23 *errátiles*: 'errantes'.

25 *inífero*: 'ignífer', que produeix foc; remet al tema proposat al cartell.

38 *flamífero*: 'que emet flama', es refereix a sant Ignasi, segons el tema proposat pel cartell del certamen.

39 *pífano*: instrument de vent, present en les bandes militars.

40 *alígero*: alat, cor d'àngels.

Aquesta composició fou presentada a la devoció, a nom de Magdalena d'Agullana al mateix certamen que les anteriors [LXXXII, LXXXIII i LXXXIV] i les que segueixen [LXXXVI, LXXXVII, LXXXVIII i LXXXIX]. Tot i que no va concórrer al premi, hi va participar a la setena quadrilla, dedicada a la Música, per a la qual el cartell demanava poesies en esdrúixols: «[...] Pero suspensa a la milagrosa música de un coro de ángeles que con celestial melodia se oyó en el glorioso sepulcro de san Ignacio mientras su triunfante alma fue vista bolar en un globo de fuego a la suprema esfera. Convida con su mudo silencio a los poetas castellanos de la sétima cuadrilla aprieten las clavijas a sus vigüelas i, levantando el contrapunto sobre este angélico canto, entonen de diez a doze liras esdrúxulas» (Ruiz 1623: f. 60).

[RÚBRICA] Liras III. A la devocion, de Doña Madalena de Agullana.

FONT: *Relación de las fiestas que hizo el colegio de la Compañía de Iesvs de Girona. En la canonización de sv patriarca san Ignacio, i del apóstol de la India san Francisco Xavier, i beatificación del angelico Lvis Gonzaga. Con el torneo poetico mantenido i premiado por don Martín de Agyllana, cavallero del abito de Santiago, señor de las baronías de Ligverre i Mipanas, en el reino de Aragon, etc. Por Francisco Ruiz natural de la noble ciudad de Loja en el reino de Granada. Dirigida al reverendissimo P. Mvicio Viteleschi. Preposito general de la Compañía de Iesvs. Inpresa en Barcelona: por Sebastian i Iaime Matevad, 1623, f. 116v-117v.*

EDICIÓ MODERNA: Riquer (1979: 215-216).

MARIA DE LLUPIÀ I PUIG

a. 1622-1646

LXXXVI

Con grave canto armónico
celebra Melpómenes, honoríficas,
del Parnaso helicónico
4 en las cuevas amplíficas,
el canto de otras musas más científicas,

mas no en silencio tácito
la voz suspensa, el alma como estática,
8 con igual beneplácito
de su escuela pompática
atiendan a su música gormática.

Miren de Ignacio acérrimo
12 el alma ilustre, como un globo inífero,
al trono celebérrimo
subir del cielo aurífero,
del amor impelida sagitifero.

16 A un tiempo en modo insólito
verán del más supremo polo célico,
más puro que crisólito,

2 *Melpómenes*: musa de la tragèdia. | *honoríficas*: 'distincions'.

3 *Parnaso helicónico*: es refereix al Parnàs o el mont Helicó, que inspiren el geni de la poesia.

4 *cuevas amplíficas*: 'altures'.

9 *pompática*: 'ostentós'.

10 *gormática*: de *gormar*, que vol dir 'perbocar', en referència a la música que surt de dins seu.

11 *acérrimo*: 'tenaç', com a qualitat d'Ignasi de Loiola, motiu de la composició.

12 *inífero*: 'ignífero', que produeix foc. Fa referència al tema proposat pel cartell de la categoria del certamen (vegeu aparat crític de la peça anterior).

14 *del*: 'al'. | *aurífero*: d'or.

15 *impelida*: 'propulsada' per les sagetes de l'amor (*sagitífero*).

20 bajar un coro angélico
 con insinias de paz, no estruendo bélico.

Y que de Ignacio atlántico,
 el humilde sepulcro ya mirífico,
 con su presencia y cántico
 24 vuelven cielo manífico
 porque ha de encerrar cuerpo tan deífico.
 El alma dichosísima
 sube a coger los incorrutos dátiles
 28 de la palma hermosísima,
 no de montes umbrátiles
 donde anidan espíritus volátiles.

Y las aves alígeras
 32 del sacro y encumbrado Olimpo empírico,
 cuyas bandas crucíferas
 perdió Luzbel satírico,
 le hacen salva con dulce canto lírico.

36 Cayó la noche pálida
 de la muerte, y la aurora desterrándola
 sale con su luz cálida,
 y por Ignacio, honrándola,
 40 festejan sus principios saludándola.

Llega a la empirea América
 triunfando alegre por sus altos méritos
 de la furia colérica
 44 de espíritus inméritos,
 quedando superior a sus deméritos.

Entra con pasos ágiles
 en la Jerusalén, de paz depósito,
 48 y a las envidias frágiles
 el grave coro opósito
 le canta sus vitorias de propósito.

En el sepulcro félice,
 52 al cuerpo que fue al alma tabernáculo,
 en el estado infélice
 que hace a la vida obstáculo,
 sus esperanzas canta el sacro oráculo.

18 *crisolito*: pedra preciosa.

22 *mirífico*: 'admirable'.

29 *umbrátiles*: 'ombrívols'.

33 *crucíferas*: que duen la insígnia de la creu.

34 *Luzbel*: Llucifer.

35 *salva*: descàrrega d'armes de foc en senyal de festa o de salutació.

44 *inméritos*: 'injustos'.

51 *félice*: paragoge per 'feliz'.

53 *infélice*: paragoge per 'infeliz'.

- 56 Con música dulcisona
de su resurección los puntos místicos,
que en su tiniebla horrisona
no penetran sofísticos,
60 asigura el acento de sus dísticos.

Lires (6a 10B 6a 6b 10B)

Composició presentada al mateix certamen que les anteriors [LXXXII, LXXXIII, LXXXIV i LXXXV] i les que segueixen [LXXXVII, LXXXVIII i LXXXIX]. Concorregué a la setena quadrilla, dedicada a la Música, que obligava a escriure poesies en esdrúixols

[RÚBRICA] Liras VI. De Doña Maria de Llupia.

27 *dátiles*: imp. «dátile».

FONT: *Relación de las fiestas que hizo el colegio de la Compañía de Iesvs de Girona. En la canonización de sv patriarca san Ignacio, i del apóstol de la India san Francisco Xavier, i beatificación del angelico Lris Gonzaga. Con el torneo poetico mantenido i premiado por don Martín de Agyllana, cavallero del abito de Santiago, señor de las baronías de Lijverre i Mipanas, en el reino de Aragon, etc. Por Francisco Rviz natural de la noble ciudad de Loja en el reino de Granada. Dirigida al reverendissimo P. Mxcio Viteleschi.* Preposito general de la Compañía de Iesvs. Impresa en Barcelona: por Sebastian i Iaime Matevad, 1623, f. 119v-120v.

ARTEMÍSIA SAMSÓ

fl. 1622

LXXXVII

- Oíd pechos manánimos
no ya trompetas, no clarines bélicos
que acrecientan los ánimos,
4 mas concentos angélicos
que dan a Ignacio paraninfos célicos.
- ¡Oh! Divino espectáculo,
a do de todo el orbe un sol lucífero
8 tiene su tabernáculo,
cuyo cuerpo odorífero
siendo ya muerto al mundo es salutífero.
- ¡Oh! Turba beatífica,
12 eterniza sus triunfos celebérrimos
con gloria tan manífica
pues, con dones ubérrimos,
son colmados sus hechos integérrimos!
- 16 Den la mano esos cánticos
y remonten el cuerpo con faz pálida

58 *horrisona*: que causa horror amb el so.

59 *sofísticos*: de refinada subtileza.

4 *concentos*: 'cants de diverses veus'.

8-9 La composició tracta sobre el sepulcre del sant.

11 *turba*: 'aglomeració de gent'.

14 *ubérrimos*: 'abundants'.

15 *integérrimo*: adj. sup. d' 'íntegre'.

17 'que aixequen el cadàver'

a los orbes atlánticos
que en ser de canto es válida,
20 aún en cantos mover de fuerza inválida.

Pues, con estruendo tácito,
hizo a Tebas Anfión ciudad manífica,
trayendo al beneplácito
24 de su lira científica
la peña, el canto y tierra más terrífica.

Pues con este propósito
entonad, que será hacerlo fácilimo
28 en tan santo depósito
donde por ser umílmo
yace un gran César, a David simílmo.

Que él fue piedra simbólica
32 que a Lutero, gigante tan orífico
a la nave apostólica
siendo el triunfo honorífico
echó por tierra con poder mirífico;

los pechos tan inmóviles
36 éste cual piedra imán volvió moríferos,
para el empíreo móviles
y aún con amor alíferos
40 que en su fuego abrasado son flamíferos.

Si Juan, la ciudad célica
vio labrada de piedras hermosísimas,
de virtud evangélica
44 y esmeraldas finísimas
que piedras son los santos preciosimas.

Cantad, pues, cantad ángeles;
ensalza piedra tal con voz vivífica
48 allá entre los arcángeles
de la ciudad clarífica
do tu cara se ve, mi Dios, pacífica;

dadle el asiento mérito,
52 sacros Anfiones, con liras armónicas
del trabajo pretérito

21-25 Remet al relat mitològic d'Anfió, segons el qual la construcció del mur de Tebes es va anar fent mentre aquest tocava la lira graciosament,

27 *facílmo*: adj. sup. de 'fácil'.

29 *humílmo*: adj. sup. d' 'humil'.

30 *simílmo*: adj. sup. de 'similar'.

32 *orífico*: 'daurat'.

37 *moríferos*: 'templats', 'moderats', del verb 'morigerar': «Templar o moderar los excesos de los afectos y acciones» (DRAE).

51-55 Zelos i Anfión van construir amb la lira la muralla de Tebes.; és a dir, les pedres feien cas a l'instrument (v. 21-25).

y las fuerzas plutónicas
le cedan con las fuerzas babilónicas.

Lires (6a 10B 6a 6b 10B)

Poesia presentada al mateix certamen que les anteriors [LXXXII, LXXXIII, LXXXIV, LXXXV i LXXXVI] i les que segueixen [LXXXVIII i LXXXIX]; concorregué a la VIIa quadrilla, dedicada a la Música, que obligava a escriure poesies en esdrúixols, tal com hem vist en les autors anteriors.

[RÚBRICA] Liras VII. De Artemisia Sanso.

FONT: *Relación de las fiestas que hizo el colegio de la Compañía de Iesvs de Girona. En la canonización de sv patriarca san Ignacio, i del apóstol de la India san Francisco Xavier, i beatificación del angelico Luis Gonzaga. Con el torneo poetico mantenido i premiado por don Martín de Agyllana, cavallero del abito de Santiago, señor de las baronias de Ligverre i Mijanas, en el reino de Aragon, etc. Por Francisco Rviz natural de la noble ciudad de Loja en el reino de Granada. Dirigida al reverendissimo P. Mvicio Viteleschi.* Preposito general de la Compañía de Iesvs. Inpresa en Barcelona: por Sebastian i Iaime Matevad, 1623, f. 121-121v.

AGNÉS REAL DE FONTCLARA
(AGNÉS MIQUEL DE POL)
Barcelona, a. 1619-Girona, 1629

LXXXVIII

	En compañía de hombres miro un que aunque es hombre también, pero tan que alcanza aquel renombre por su	<i>ángel, noble vida,</i>
4	igual a la de un ángel en ser lleno en la tierra de abundante y en el cielo, inmortal de inmensa	<i>casta: gracia gloria.</i>
	¿A quién conviene tan dichosa	<i>gloria</i>
8	sino a Luis Gonzaga que es un aventajado con el don de entre infinitos hombres el más Espíritu ecelente en carne	<i>ángel, gracia noble?</i>
12	que goza siempre incorrutable	<i>casta vida.</i>
	¿A quién fue solo Cristo amada el morir su ganancia y mayor dulce deleite, la pureza	<i>vida, gloria, casta,</i>
16	pasto a su entendimiento, ciencia de ser siervo de Jesús, título y enemigo del mundo, honrosa	<i>ángel, noble gracia;</i>
	prodigio nuevo efeto de la	<i>gracia</i>
20	que así compone su admirable del amor de Jesús, trofeo vaso capaz de la inefable	<i>vida, noble, gloria</i>
	que puede recibir el mayor	<i>ángel,</i>
24	ejemplo raro a su familia	<i>casta?</i>
	Goza, Luís dichoso, en alma	<i>casta</i>
	el privilegio ilustre de la	<i>gracia,</i>

1 Es refereix al religiós jesuïta Luís de Gonzaga (Castiglione delle Stiviere, 1568-Roma 1591).

28	por quien subes y llegas a ser con el terrestre peso desta que tan lejos divide de la mientras no le sacude al alma	<i>ángel</i> <i>vida</i> <i>gloria</i> <i>noble.</i>
32	Goza, sagrada Compañía del divino Luís la prenda sigura en el castillo de la rinde a Gregorio gracias por tal pues en los días de su amable	<i>noble,</i> <i>casta,</i> <i>gloria,</i> <i>gracia;</i> <i>vida</i>
36	da al cielo inteligencia de tal	<i>ángel.</i>
	Este <i>ángel</i> puro de ecelencia será custodia de tu <i>vida</i> al fin tu <i>gracia</i> ganará su	<i>noble</i> <i>casta,</i> <i>gloria.</i>

Sestina de versos decasil·làbics amb mots finals ja donats.

Poesia presentada al mateix certamen que les anteriors [LXXXII, LXXXIII, LXXXIV, LXXXV, LXXXVI i LXXXVII] i la que segueix [LXXXIX]; concorregué a la desena quadrilla, la darrera, dedicada a la Teologia per a la qual el cartell obligava a escriure una sestina en honor a Luís Gonzaga amb els mots finals: 'àngel', 'noble', 'vida', 'casta', 'gràcia' i 'glòria': «En último lugar, como Benjamín que murió en sus brazos quiere festejar la teología al B. Luís Gonzaga, a quien dio apellido de angélico con acuerdo i decreto de la Congregación de ritos, i queriendo celebrar tan manífico renombre grangeado por su pureza de ángel, no se desdeña allanarse al campo aplazado tomando por padrinos sus cuatro aliados: Gregorio, Ambrosio, Augustino i Gerónimo para que repartan premios con liberal mano a la última cuadrilla de catalanes i castellanos que con seis botes de pluma forjaren una pulida canción sestina que en la arquitectura remede la del Petrarca: "A la dulce ombra de le belle fronde &c" siguiendo la glosa destes pies: *Angel; Noble; Vida; Casta; Gracia; Gloria.*» (Ruiz 1623: f. 61-61v).

[RÚBRICA] Sestina IV. De Ines Real de Fontclara.

FONT: *Relación de las fiestas que hizo el colegio de la Compañía de Iesvs de Girona. En la canonización de sv patriarca san Ignacio, i del apóstol de la India san Francisco Xavier, i beatificación del angelico Luis Gonzaga. Con el torneo poetico mantenido i premiado por don Martín de Agyllana, cavallero del abito de Santiago, señor de las baronias de Ligverre i Mijpanas, en el reino de Aragon, etc. Por Francisco Ruiz natural de la noble ciudad de Loja en el reino de Granada. Dirigida al reverendissimo P. Mvicio Viteleschi.* Preposito general de la Compañía de Iesvs. Impresa en Barcelona: por Sebastian i Iaime Matevad, 1623, f. 132v-133v.

PSEUDO-ORÒSIA D'AGULLANA*

Girona, 1615-?, d. 1641

LXXXIX

4	Gonzaga, que en pureza eres un i en generosa casta un marques cantar intento la dichosa angelica, graciosa, pura i que, aconpañada de divina goza de soberana, inmensa	<i>ángel</i> <i>noble:</i> <i>vida,</i> <i>casta,</i> <i>gracia,</i> <i>gloria.</i>
	La casa de Gonzaga eterna	<i>gloria</i>

31 La Companyia de Jesús.

34 El Papa Gregori XV (1621-1623) va decretar la beatificació del religiós el 1621.

* Tal com hem advertit en els criteris d'edició, transcrivim literalment aquesta peça, sense fer-hi cap modificació (ni tan sols en l'accentuació o accents de puntuació) per preservar la doble lectura català-castellà. 1 *eres*: forma usual castellana i d'àmbit restringit en català (=ets).

8	conservara, ilustrada de tal i adornada de tan insine ¡Gloriarte as, o familia ilustre i de venir de real prosapia i	<i>angel</i> <i>gracia</i> <i>noble,</i> <i>casta</i>
12	i de aver de istoriar tan rara	<i>vida!</i>
16	Eroica, celestial, estraña que passa de mortal a immortal a entrar en conpañia bella i i ocupar gerarquia i onra de digna de empresa generosa i en seguir la bandera de la	<i>vida,</i> <i>gloria,</i> <i>casta</i> <i>angel,</i> <i>noble</i> <i>gracia.</i>
20	Tal era la virtud, donaire i de Gonçaga en la guerra de esta en conpañia de Jesus, rei que, cual emperador, entra en la en carroza triunfal, digna de un	<i>gracia</i> <i>vida</i> <i>noble,</i> <i>gloria</i> <i>angel,</i>
24	a gozar, victoriosa, palma	<i>casta.</i>
28	De la flor virginal corona entre-texida de florida ciña la hermosa cabellera de que criava Gonzaga en mortal angelica, i conserva alla en la no conservada del arcangel	<i>casta,</i> <i>gracia,</i> <i>angel</i> <i>vida</i> <i>gloria,</i> <i>noble.</i>
32	Aspira, o gran Gonzaga, a patria volar procura, cual paloma a la estrellada esfera de la dexa, dexa favor i umana abraça de Jesus la onrosa	<i>noble;</i> <i>casta,</i> <i>gloria;</i> <i>gracia;</i> <i>vida:</i>
36	que no podras dexar de ser un	<i>angel.</i>
	Musa, acaba de un <i>angel</i> , marques de celebrar la <i>vida</i> rara i i acabaras en <i>gracia</i> tanta	<i>noble,</i> <i>casta:</i> <i>gloria.</i>

Sestina de versos decasil làbics amb mots finals ja donats.

Poesia presentada al mateix certamen que les anteriors [LXXXII, LXXXIII, LXXXIV, LXXXV, LXXXVI, LXXXVII i LXXXVIII]. Presentada a la mateixa categoria que l'anterior, fou signada a nom d'Oròsia, a la devoció. [RÚBRICA] Sestina X. Castellana, i catalana juntament. A la devocion de Doña Orosia de Agullana.

FONT: *Relación de las fiestas que hizo el colegio de la Conpañia de Iesus de Girona. En la canonización de sv patriarca san Ignacio, i del apóstol de la India san Francisco Xavier, i beatificación del angelico Lvis Gonzaga. Con el torneo poetico mantenido i premiado por don Martín de Agullana, cavallero del abito de Santiago, señor de las baronias de Ligverre i Mipanas, en el reino de Aragon, etc. Por Francisco Rviz natural de la noble ciudad de Loja en el reino de Granada. Dirigida al reverendissimo P. Mucio Viteleschi.* Preposito general de la Conpañia de Iesus. Impresa en Barcelona: por Sebastian i Iaime Matevad, 1623, f. 135-135v.

EDICIÓ MODERNA: Grahit (1872d: 249), Martí de Riquer (1979: 215-216), Romeu (1991: 20-21) i Rossich & Valsalobre (ed. 2006: 156-157).

8 *conservara*: mot agut ('conservarà'), hem respectat la manca d'accents per mantenir la doble lectura català-castellà.
10 *gloriarte as*: 'gloriar-t'has', 'et gloriaràs' (tmesi).

SOR SERAFINA DOMÈNEC

fl. 1622

XC

Vos, dulce y sacratísima María,
en quien tal caridad y amor contemplo,
no obstante que la ley no os *compelía*
4 a que os purificarais en el templo,
por no escandalizar la plebe *impía*
con vuestra novedad, por dar ejemplo,
el día hábil que os purificasteis
8 en él a vuestro hijo presentasteis.

Que siendo vos la más casta azucena,
beldad divina, rosa *pudivunda*,
en quien la perfección mayor se estrena,
12 en quien la gracia singular abunda,
después de haber parido (lo que ordena
el Paracleto) no quedando *inmunda*,
no hacer a ley tan dura resistencia
16 fue acto de humildad y de obediencia.

Vos, que sois la piedad más *cariciosa*;
vos, que sois la caricia más clemente;
vos, que sois como digna amada esposa,
20 de quien así os *deliberó* en su mente;
vos, a quien tanta escuadra numerosa
de querubines *incesablemente*,
festiva tierna, *plácida*, canora,
24 engrandece, celebra, aplaude, honora.

Vos, en quien tales prendas se *comprenden*
que las más luminosas doce estrellas
las madejas copiosas de oro os prenden,
28 como os *visten* del sol las luces bellas
donde gloriosas ostentar pretenden
la rara claridad de sus centellas;
vos, en quien mejorando su fortuna,
32 os sirve de chapín la ilustre luna.

Vos, que viéndose el mundo fatigado,
totalmente sujeto y afligido,

3 *compelía*: ‘obligava’.

10 *pudivunda*: ‘molt olorosa’.

14 *Paracleto*: llegiu ‘Paráclito’, ‘l’Esperit Sant’.

17 *cariciosa*: ‘carinyosa’.

20 El subjecte és Déu.

23 *canora*: «Dicho de la voz de las aves y de las personas: Grata y melodiosa. Apl. a la poesía, a los instrumentos musicales, etc.» (DRAE).

25 *comprenden*: ‘comprenden’.

26 La Corona de la Immaculada Concepció té dotze estrelles.

32 Remet a la iconografia de la Immaculada Concepció en què aixafa la mitja lluna.

36 por la ocasión de aquel primer pecado
que fue tan fácilmente cometido;
al tiempo más feliz, siglo dorado
que hoy alcanza, le habéis constituido,
40 siendo eficaz triaca de esta suerte
de él, dañoso veneno de la muerte.

Vos, que cuando con furia y mortal saña
la Trifauce que tala, rinde, y huella,
os llamó cuerpo a cuerpo a la campaña
44 por destruir vuestro valor en ella,
os atribuisteis la famosa hazaña
de postrar su arrogancia y su querella,
antes de hacer de vuestro esfuerzo alarde
48 pues medrosa dejó el campo y cobarde.

Vos, María, en quien tal virtud se encierra,
escudo de la fe, de la luz gracia,
que a la culpa le hacéis continua guerra
52 para que no se luzga la desgracia,
a un príncipe gallardo que destierra
el cohecho, el soborno, y la falacia
del enemigo bárbaro otomano,
56 amparad, por católico y cristiano.

Favoreced el venturoso empleo
que hoy goza con la hermosa Mariana
lucida petición de su deseo,
60 en que tanto renombre alcanza y gana,
para que dedicados de Himeneo
al culto sacro, una águila alemana
y un hispano león, que montan tanto,
64 de España viertan en consuelo el llanto.

Recíprocos favores repetidos gocen
para que en tales experiencias
tiernamente deleiten sus sentidos,
68 dulcemente alborocen sus potencias
y en un ser dos sujetos reducidos;
no malogren ya más las inclemencias
de las fatales y crueles Parcas
72 aquestos dos católicos monarcas.

Asegurad en blandas posesiones

35-36 El pecat original, comés per Adam i Eva.

39 *triacas*: «Confección farmacéutica usada de antiguo y compuesta de muchos ingredientes y principalmente de opio. Se ha empleado para las mordeduras de animales venenosos» (DRAE).

42 *Trifauce*: 'que té tres goles'; metàfora pel 'dimoni'; *huella*: del verb 'hollar': 'aixafar, abatre, humiliar'.

53 *príncipe gallardo*: Felip IV.

61 Himeneu és el déu de les núpcies en la mitologia grega. Els versos fan referència al casament de Felip IV amb Mariana d'Àustria (v. 58). A partir d'aquesta estrofa, acaba beneint el matrimoni reial. Cal tenir en compte que Felip IV s'eregirà com el principal defensor de la causa immaculista.

64 *viertan*: té el sentit de 'conviertan'.

las esperanzas de este rey pendidas
 de sus tan deseadas sucesiones,
 76 como de toda España apetecidas
 para que se adjudique así blasones
 reduplicados y glorias preferidas,
 júbilos, y alborozos inmortales,
 80 María con impulsos celestiales.

Octaves decasil làbiques (ABABABCC)

Composició presentada al certamen amb què la ciutat d'Osca va solemnitzar el desposori reial de Felip IV i la seva neboda Mariana d'Àustria, el 1649. El certamen es va celebrar el 1650, sufragat pel noble don Luis Abarca de Bolea y Castro Fernández de Híjar, marqués de Torres, conde de las Almunias. L'autora va concórrer al seté assumpte, per al qual s'exigia una composició de deu octaves en honor a la Mare de Déu: «Para que en tanto día no consiga todo el aplauso lo profano, nos ofrece anchuroso campo a lo místico la purificación, de la que fue antes del principio destinada de la divina idea, para la Madre del Verbo, María santíssima, rogándole asigure en possessiones las esperanzas deste santo himeneo. El que con más perfetos matizes diere color a este asunto en lo sonoro de diez octavas [...]» (Félix de Amada 1650: f. 3v).

[RÚBRICA] De doña Serafina Domenec, Religiosa del Real Conuento de la Puridad de Valencia. Octavas.

21 *numerosa*: imp. «numrosa»

FONT: «Certamen literario que el ilustríssimo señor marqués de Torres propuso a los ingenios españoles en la ciudad de Huesca. Al glorioso talamo de los invictos y catolicos reies de las Españas, Philipo Quarto el grande, y Mariana de Austria, la esclarecida. Publícalo el licenciado Ioseph Felix de Amada, secretario del certamen», dins *Palestra numerosa austriaca en la victoriosa ciudad de Huesca. Al Augustissimo Consorcio de los Catolicos Reyes de España Don Felipe el Grande y Doña Maria-Ana la inclítica. Propuesta por Don Luis Abarca de Bolea y Castro Fernandez de Ixar, Marques de Torres, Conde de las Almunias, Varo de Clamosa, Varon de Sietamo y Rodellar, Varon de Pui de Cinca, y Señor de la Villa de Maella, Cavallero del Habito de Sant-Iago. Publicala y la ilustra con discursos parafrásticos y politicos el Licenciado Ioseph Felix de Amada y Torregrosa, Secretario de el Certamen*, En Huesca: por Iuan Francisco de Larumbe, 1650, f. 113v-115.

EDICIÓ MODERNA: BIESES: [<http://www.uned.es/bieses/TEXTOS/certamen%20Huesca.htm>].

COMTESSA DE GUIMERÀ
 (ISABEL AGNÉS D'ERILL)
 Barcelona, a. 1604-1665

XCI

Un árbol instrumento del pecado,
 objecto digno del furor del cielo,
 al rayo justamente fulminado
 4 provoca contra todos los del suelo.
 A su rigor ninguno se ha hurtado,
 todos imagen son de un Mongibelo;
 solo al laurel, cuando es pavesa el mayo,
 8 *le raya luz y no le abrasa rayo.*

1 *árbol instrumento del pecado*: al·lusió al pecat original.

4 *todos los del suelo*: 'els humans'.

5 *se ha hurtado*: 's'ha ocultat o desviat', és a dir, tots són colpits pel pecat original.

6 *Mongibelo*: volcà Etna, a la costa est de Sicília, entre les províncies de Messina i Catània; encara actiu, el volcà és símbol del foc i, per tant, fa referència a l'extensió del pecat sobre tots els humans arran d'Adam i Eva.

7 *laurel*: símbol victoriós que al·ludeix a la Immaculada Concepció, lliure de màcula (v. 8). | *pavesa*: «Partecilla ligera que salta de una materia inflamada y acaba por convertirse en ceniza» (DRAE), tot continuant amb la metàfora del llamp; en aquest cas el mot té el sentit metafòric d'allò que ja és molt dèbil, a punt de ser consumit o finit: 'a les acaballes del maig'.

Osó preñada nube amenazalle
 luciente si fatal activo fuego,
 mas erró el tiro porque al apuntalle
 12 un viento que del cielo bajó luego
 al espirar sutil vino a doblalle.
 Y el rayo en su violencia siempre ciego,
 llegando a dar el golpe de soslayo,
 16 *le raya luz y no le abrasa rayo.*

No hay árbol que, al rayarle el Ser Primero,
 aún antes de lucir no vea quemarse
 y pasto llegue a ser de un rayo fiero
 20 cuando entre flores mil creyó ensayarse
 a vivir de sí mismo lisonjero.
 Por la belleza de que ve adornarse
 al laurel solo en su primer ensayo
 24 *le raya luz y no le abrasa rayo.*

Todos en la raíz están heridos
 y del interior fuego maltratados,
 en los frutos se muestran deslucidos
 28 y en las hojas se ostentan desmayados.
 Pero éste, los ardores más crecidos
 del rayo abrasador dejó burlados
 pues aún ajeno del primer desmayo
 32 *le raya luz y no le abrasa rayo.*

Octaves reials decasíl labes (ABABABCC), amb glossa final

Aquesta composició i les setze que que segueixen [XCII, XCIII, XCIV, XCV, XCVI, XCVII, XCVIII, XCIX, C, CI, CII, CIII, CIV, CV, CVI i CVII] foren presentades al certamen celebrat en honor de la Immaculada Concepció a l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona el 1656. S'hi van convocar diversos premis, en funció de la llengua emprada i l'advocació mitològica-mariana en què es concorria, la qual representava una categoria amb unes característiques mètriques prefixades. La comtessa hi va participar sota el patrocini del planeta Júpiter, categoria en la qual el cartell demanava una glossa de quatre octaves. Els poemes d'aquesta categoria porten l'encapçalament següent «Planeta Júpiter: Fue María por singular privilegio del divino monarca (absoluto señor sobre las violencias del rayo de la culpa) no solamente esenta de la actual, sinó también de la original, que a los demás hijos de Adán lastimosamente abrasó». S'hi recorre a la metàfora del llamp-culpa llançat per Déu (=Júpiter, divinitat del Cel, del temps atmosfèric i dels llamps i trons) per fer al·lusió al dogma de la Immaculada Concepció. Així doncs, la Mare de Déu és exempta de tota culpa i màcula perquè per gràcia divina no va ser travessada pel 'llamp', originat pel pecat original i pels pecats actuals (venials i mortals).

[RÚBRICA] «Glosa. De la condesa de Guimarán

FONT: Francisco Modolell y Costa, *Justa poética consagrada a las festivas glorias de María en su Immaculada Concepción mantenida en la parroquial iglesia de Santa María del Mar de la ciudad de Barcelona. Relación de las sumtuosas fiestas que esta ilustre parroquia hizo en bonrosas memorias de tan soberano mysterio. Por don Francisco Modolell y Costa. Al excelentísimo señor don Francisco de Orozco marqués de Oñas, Mortara y Cereal, comendador de la Oliba en la orden de Santiago, Barcelona: Narcís Casas, 1656, f. 56-57.*

9 Al llorer.

10 *s̄*: adverb de manera (=‘tal com’).

15 *de soslayo*: ‘de gairell’.

17 *Ser Primero*: ‘Déu’.

25-32 La humanitat està tocada pel pecat original però la Mare de Déu és un llorer victoriós que va eludir aquest llamp.

XCII

Nunca más llena la que
Luna entre tus pies se esconde.
¿Qué fue Luna en lleno, dónde?
4 tu ser gracia en lleno fue.

Bella Luna, que al nacer
las estrellas una a una,
rayando Sol aunque Luna,
8 enseñastes a crecer.

Menguante no puede haber
en la que tan llena fue,
que al menguante puso el pie
12 y la llama el arrebol
la que nunca fue más Sol,
nunca más llena la que.

La Luna lisonjeada
16 de ver en tí su apellido,
menos de Luna ha tenido
cuando fue más soleada.

Solo de tus pies pisada
20 (que son los dos polos, donde,
golfos mil de, luces son de,
le permite su desvelo):
a ellos va como a su cielo,
24 *luna entre tus pies se esconde.*

Entre tus pies sumergida

5 *Bella Luna*: es refereix en 2a persona a la Immaculada Concepció. Per entendre les recurrències metafòriques del poema, cal tenir en compte la importància de la iconografia immaculista del moment. En aquest poema, hi trobem una representació de la Immaculada Concepció amb uns atributs inspirats en el model de dona apocalíptica *Mulier amicta sole*. Cfr. Ap 12:1: «Et signum magnum apparuit in caelo: mulier amicta sole, et luna sub pedibus eius, et super caput eius corona stellarum duodecim», amb la traducció: «Lavors aparegué al cel un gran senyal prodigiós: una dona que tenia el Sol per vestit, amb la Lluna sota els peus, i duia al cap una corona de dotze estrelles».

7 *rayando Sol*: 'apuntant el dia, clarejant'.

9 *Menguante no puede haber*: llegiu 'Lluna minvant no pot ser', ara amb una veu en 3a persona fins al final d'aquesta estrofa.

10 *llena*: cfr. *Gratia Plena* (Lc 1:28). La Mare de Déu és plena de gràcia divina i per això no pot ser mai minvant.

11 *al menguante puso el pie*: aquests versos fan al·lusió a la imatge iconogràfica de la Immaculada Concepció amb la mitja Lluna sota els peus. Sovint és representada aixafant una lluna que no és mai completa, sinó amb la meitat del seu disc il·luminada. En aquests versos és descrita amb l'adjectiu *menguante* per remarcar l'antítesi establerta entre Immaculada / Lluna i plena / minvant.

12 *arrebol*: rojor del vespre, associada amb l'atribut solar de la Immaculada Concepció.

13 *la que nunca fue más Sol*: nova identificació amb el Sol. Cfr: *mulier amicta sole* (Ap. 12: 1).

15 A partir d'aquest vers, la veu lírica torna a adreçar-se en 2a persona de singular, a la Immaculada Concepció, que presenta certes semblances amb el satèl·lit (totes dues poden esdevenir plenes, tenen la companyia dels estels...). En les properes estrofes, s'intenta dissipar qualsevol similitud entre aquesta i la Lluna.

16 *su apellido*: el cognom de la Lluna és l'atribut que les iguala: 'Plena'.

19 Fa referència a *luna sub pedibus eius* (Ap 12: 1).

25 Veg. v. 19.

llama a juicio a las estrellas,
 y, más bella entre las bellas,
 28 se acredita de lucida.
 Ellas dicen que su vida
 desde su origen ahonde
 en quien no se les esconde
 32 que expuesta a menguas nació.
 Y si de ti no aprendió
 ¿qué fue luna en lleno, dónde?

 El tuyo a su ser comparan,
 36 y en tamaño discrepar
 corridas, de comparar,
 en este apodo, disparan.
 Menos las luces brillaran
 40 de esa luna que se ve
 alfombra, luz de tu pie,
 y así es dicha su desgracia,
 su ser fue en mengua y sin gracia,
 44 *tu ser gracia en lleno fue.*

Dècimes octosil làbiques (abbaaccddc), que glossen una quarteta inicial.

Amb aquesta segona composició, la comtessa de Guimerà tornà a participar al certamen en honor de la Immaculada Concepció de Barcelona (1656), ara sota el patrocini de la Lluna, segons la qual havia de glossar una quarteta ja donada. En aquest certamen també es van presentar les peces [XCI, XCIII, XCIV, XCV, XCVI, XCVII, XCVIII, XCIX, C, CI, CII, CIII, CIV, CV, CVI i CVII].

[RÚBRICA] «De la condesa de Guimarán»

1-4 L'imprés no porta els quatre versos glossats, que hem restituit.

FONT: Francisco Modolell y Costa, *Justa poética consagrada a las festivas glorias de María en su Immaculada Concepción mantenida en la parroquial iglesia de Santa María del Mar de la ciudad de Barcelona. Relación de las sumtuosas fiestas que esta ilustre parroquia hizo en bonrosas memorias de tan soberano mysterio. Por don Francisco Modolell y Costa. Al excelentísimo señor don Francisco de Orozco marqués de Ollas, Mortara y Cereál, comendador de la Oliba en la orden de Santiago*, Barcelona: Narcís Casas, 1656, f. 73-75.

MARIANA LLUPIÀ I GRIMAU

fl. 1656

XCIII

Era de un monte espacioso un llano,
 teatro a no común grandeza cuando,
 el cayado pendiente de la mano,

35 La Immaculada Concepció és comparada amb la Lluna pels estels (*estrellas* v. 22). Amb tot, les dues 'discrepen' o, el que és el mateix, es diferencien pel *tamaño* atés que la Lluna no pot igualar-s'hi per la manca de gràcia divina (v. 39).

36-40 *corridas*: 'avergonyides'; es refereix al nom *estrellas*. | *apodo*: té el sentit en desús que recull el *Diccionario de Autoridades* «Comparación hecha con gracioso modo, de una cosa a otra por la similitud que tienen entre sí» (*Aut.*) i *disparan* significa «Hablar u obrar con extraordinaria violencia y, por lo común, sin razón» (DRAE). Per tant, el sentit d'aquests versos, en què trobem un hipèrbaton, és el següent: 'les estrelles es mostren empegueïdes (*corridas*) per haver gosat de fer aquesta comparació tan liviana (*apodo*), la qual els ha fet dir disbarats (*disparan*) atés que la Immaculada i la Lluna no són iguals (*en tamaño discrepar*).

2 *teatro*: amb sentit metafòric de 'teatre del món'.

- 4 su ganado un pastor iba guardando;
así, a un zarzal cuyo verdor lozano
burlaba el elemento, que abrasado
su verde orgullo sin sentir desmayo,
8 *le raya luz y no le abrasa rayo.*
- Verde campo depase el fuego lento,
lo que quema la llama y no consume
era una zarza que, a pesar del viento,
12 enfrenar su viveza audaz presume.
Corre, vuela el pastor cual pensamiento,
ve abrasarse el espino sin que ahume,
que la llama, dejando el verde mayo,
16 *le raya luz y no le abrasa rayo.*
- Así, apenas le nacen primaveras,
las verdes esperanzas que cultiva
lo mortal que en zarzales y en hogueras
20 son verde pasto de la llama viva.
¡Oh!, llamas a María lisonjeras,
cuya zarza la llama más altiva
sin osalla tocar ni de soslayo
24 *le raya luz y no le abrasa rayo.*
- Este incendio común do el hombre vía
arder Adán, arder tanto acendiente,
a ti no fue voraz llama, María,
28 que fue solo a tus padres pira ardiente.
Su activo ardor a tu beldad servía,
de vistoso arrebol, gala luciente,
que por allá en la zarza por ensayo
32 *le raya luz y no le abrasa rayo.*

Octaves decasil làbiques (ABABABCC) amb glossa final.

Poesia presentada al mateix certamen que les dues anteriors (com XCIV, XCV, XCVI, XCVII, XCVIII, XCIX, C, CI, CII, CIII, CIV, CV, CVI i CVI), sota l'advocació de Júpiter, que demanava octaves que havien de ser rematades amb el vers «Le raya luz y no le abrasa rayo».

[RÚBRICA] Glosa VI. De Doña Marianna Lupian, y Grimau.

14 *abrasarse*: imp. «abrarse» || 26 *acendiente*: imp «acen iente»; el tipus que hi ha entre la *n* i la *i* es veu borrós, però ha de tractar-se d'una 'd'.

FONT: *Insta poetica consagrada a las festivas glorias de Maria en su Immaculada Concepcion Mantenida en la Parroquial Iglesia de Santa Maria del Mar de la Ciudad de Barcelona. Relacion de las Svmptosias fiestas que esta ilvstre Parroquia hizo en honrosas memorias de tan soberano Mysterio. Por don Francisco Modolell, y Costa. Al Excelentissimo Señor Don Francisco de Orozco Marqués de Olias, Mortara, y Cerreal, Comendador de la Oliba en la Orden de Santiago, Gentil Hombre de Camara de su Magestad; de su Consejo de Guerra, su Virrey, y Capitan General en el Principado de Cataluña,*

3 *cayado*: gaiato del pastor.

5 El *zarzal* o 'bardissa' que no és abrasat pel pecat és una representació de la Mare de Déu, tal com demanava el cartell del certamen en què fou presentada aquesta glossa.

6 *elemento*: es refereix al foc, que apareix més endavant (*fuego lento*, v. 9).

9 *depase*: 'ultrapasse', 'supere'.

23 *osalla*: 'osarla'.

25 *vía*: 'veía'.

28 *tus padres*: Adam i Eva.

29 *arrebol*: rojor del vespre, en al·lusió al color de la *pira ardiente* (v. 28).

MARIA DE LARA I GUZMAN

fl. 1656

XCIV

El cielo, desde la región fogosa,
los alados incendios sí fulmina
abrasa de la selva más hermosa
4 sujetos cuantos al verdor destina:
el cedro, siendo tal, siendo la rosa,
al laurel solo no se determina,
que por salvar en él algo del mayo
8 *le raya luz y no le abrasa rayo.*

Los hombres son los troncos abrasados,
la selva muerta, la nación humana,
todos aquellos rayos fulminados
12 centellas son de la maldad profana.
Lauros hay en la Virgen más sagrados,
Dafne mejor, a quien por soberana
sin dar a su beldad algún desmayo,
16 *le raya luz y no le abrasa rayo.*

Parecer en la llama fuerza debe
el poder abrasar a cuanto toca:
O cuando contra gruesas ayas muere,
20 O quiere [...] alguna roca.
Mas a los ampos puros de la nieve
ha sido siempre el rayo cosa poca
que a la cumbre, por eso, del Moncayo,
24 *le raya luz y no le abrasa rayo.*

El monte ya se ve ser de María,
la nieve significa sus candores,
el ser esenta su soberanía,
28 interpretan del rayo los favores,
pero más que favor es cobardía
el no mostrar al monte sus rigores
que de María viendo ser ensayo,
32 *le raya luz y no le abrasa rayo.*

Octaves decasil·làbiques (ABABABCC) amb glosa final ja donada

Aquesta peça va ser presentada al mateix certamen i categoria (Júpiter) que l'anterior. També hi van participar les autores de les peces que segueixen [XCV, XCVI, XCVII, XCVIII, XCIX, C, CI, CII, CIII, CIV, CV, CVI i CVII].

6 *no se determina*: entengueu 'se salva del foc'. Aquest tema del llorer que se salva del raig que destrueix és un tema present al barroc: veg. Cabello (1987).

21 *ampos*: 'blancor'.

23 *Moncayo*: muntanya del Sistema Ibèric.

[RÚBRICA] Glosa VII. De Doña Maria de Lara, y Guzman.
15 *beldad*: imp. «bedad» || 20 El centre del vers és il·legible.

FONT: *Insta poetica consagrada a las festivas glorias de Maria en su Immaculada Concepcion Mantenido en la Parroquial Iglesia de Santa Maria del Mar de la Ciudad de Barcelona. Relacion de las Svmptosas fiestas que esta ilhstre Parroquia hizo en honrosas memorias de tan soberano Mysterio. Por don Francisco Modolell, y Costa. Al Excelentissimo Señor Don Francisco de Orozco Marqués de Olias, Mortara, y Cerreal, Comendador de la Oliba en la Orden de Santiago, Gentil Hombre de Camara de su Magestad; de su Consejo de Guerra, su Virrey, y Capitan General en el Principado de Cataluña, Condados de Ruyssellon, y de Cerdaña, y Capitan General del Exército. Con licencia, Barcelona: Narcis Casas, 1656, p. 60-61*

MARIA DE PERAPERTUSA I VILADEMANY

?, 1636-?, 1660

XCV

*Nunca más llena la que
Luna, entre tus pies se esconde
que fue Luna en lleno, donde
4 tu ser, gracia en lleno, fue.*

La que de gracia abundó,
la que de gracia fue llena,
la que a la gracia llenó,
8 la que más y más la llena,
«¿Quién era?», pregunto yo;
digo que María fue
pues si la aclama la fe,
12 madre de un divino Sol
fue en su primer arrebol,
nunca más llena la que.

A tu beldad es desmayo
16 lo más florido y gentil,
a tu faz se esconde el mayo,
a tu luz se corre abril,
a tu albor no raya rayo;
20 tu gracia no hay quien la sonde,
en tu luz no hay quien ahonde,
y a vista de tus centellas
el cielo, con sus estrellas,
24 *luna, entre tus pies se esconde.*

¿Dónde una Luna se halló,
con luces de gracia sí,

12 El *Sol* és Jesucrist.

13 *arrebol*: rojor del vespre.

15 *desmayo*: «Deliquio de ánimo, es nombre metafórico, tomado de las flores y plantas, que al fin del mes de mayo con su partida, y con la entrada de los calores del mes de junio, se van enjugando, encogiendo y marchitando [...]» (Covarrubias 1611: 620) | 15-16 ‘al costat de la teua bellesa, les coses més florides i gentils són marcides’.

18 *se corre*: ‘s’avergoneix’.

19 *no raya*: ‘no et supera’.

20 *sonde*: ‘seguisca’.

25 Veg. n. 5, compos. XCII.

- con manchas de culpa no?
 28 ¿Donde estuvo en lleno –di–
 Luna que nunca menguó?
 ¿Quién, por más que el cielo ronde,
 puede hallar claro ese en donde?
 32 Aquí el discurso se encalla
 y en sola María se halla,
que fue luna en lleno donde.
- Tanto el Verbo se prendó
 36 de tu ecesiva beldad
 que por Madre te escogió,
 y con su divinidad
 tus grandezas coronó.
 40 Esta es la causa porqué
 tanta gracia en ti se ve
 que para ser digna Madre
 salió la gracia de Madre
 44 *tu ser gracia en lleno fue.*

Dècimes heptasil làbiques (ababa ccddc), que glossen una quarteta
 Aquesta poesia va ser presentada al mateix certamen que les anteriors, sota l'advocació de la lluna, tal com
 XLVII. Al certamen també s'hi van presentar les peces que segueixen.

[RÚBRICA] Glosa II. De Doña Maria de Perapertusa y Vilademanu.

APARAT CRÍTIC

1-4 L'imprés no porta els quatre versos glossats, que hem restituit || 18 *centellas*: imp. «*c ntellas*».

FONT: *Ista poetica consagrada a las festivas glorias de Maria en su Immaculada Concepcion Mantenido en la Parroquial Iglesia de Santa Maria del Mar de la Ciudad de Barcelona. Relacion de las Svmtozas fiestas que esta ihstre Parroquia hizo en honrosas memorias de tan soberano Mysterio. Por don Francisco Modolell, y Costa. Al Excelentissimo Señor Don Francisco de Orozco Marqués de Olias, Mortara, y Cereval, Comendador de la Oliba en la Orden de Santiago, Gentil Hombre de Camara de su Magestad; de su Consejo de Guerra, su Virrey, y Capitan General en el Principado de Cataluña, Condados de Ruyssellon, y de Cerdaña, y Capitan General del Exército. Con licencia, Barcelona: Narcis Casas, 1656, p. 71-72.*

DOROTEA DE MENDOÇA

fl. 1656

XCVI

- Nunca más llena la que
 Luna, entre tus pies se esconde
 que fue Luna en lleno, donde*
 4 *tu ser, gracia en lleno, fue.*
- Pues la Luna cuando llena
 es de ti, Virgen, pintura,
 bien el orbe te figura
 8 cuanto más Luna, más llena.
 Luna de luz tan serena
 y siempre tan llena que,

30 'qui, per més que vaja al voltant del món'.

35 *Verbo*: Déu.

36 *ecesiva*: lleg, 'excesiva'.

5 Veg. n. 5, compos. XCII.

- 12 como sin igual se ve,
 tiene por bien se consiga
 que por ti sola se diga
nunca más llena la que.
- 16 Solo luna sin menguar
 ser tuya pudo, María,
 porque pierde cada día
 una beldad un lunar.
 Y lo das a sospechar
- 20 no sufriendo, Luna, donde
 tanta luz te corresponde,
 pues distinto el arrebol
 cubriendo tu pecho Sol
- 24 *luna entre tus pies se esconde.*
- Una luna cuando llena
 si no tuviera desmayos
 fuera sol, pero sus rayos
- 28 en los menguantes estrena.
 Mas tu ser de luna llena,
 a quien mejor sol responde,
 mayor plenitud esconde
- 32 con que la luz igual das,
 porque nunca sol fue más
que fue luna en lleno donde.
- Si de la gracia cotejo
- 36 la luz se puede decir,
 bien puedo yo colegir
 por la luz algún reflejo,
 de la gracia que bosquejo
- 40 en ti, Virgen, así que,
 ya que lo calla la fe,
 se saca desas estrellas
 que por estar llena dellas
- 44 *tu ser gracia en lleno fue.*

Dècimes heptasil làbiques (abbaaccddc), que glossen una quarteta.

Va ser presentada al mateix certamen i categoria que les anteriors. Al mateix certamen foren presentades les peces que hi segueixen.

[RÚBRICA] Glosa VI. De Doña Dorothea de Mendoça.

1-4 L'imprés no porta els quatre versos glossats, que hem restituit || 36 *se*: imp «s9» || 37 *puedo*: imp. «puede».

FONT: *Insta poetica consagrada a las festivas glorias de Maria en su Immaculada Concepcion Mantenido en la Parroquial Iglesia de Santa Maria del Mar de la Ciudad de Barcelona. Relacion de las Svmtrvos fiestas que esta ihstre Parroquia hizo en honrosas memorias de tan soberano Mysterio. Por don Francisco Modolell, y Costa. Al Excelentissimo Señor Don Francisco de Orozco Marqués de Olias, Mortara, y Cerreal, Comendador de la Oliba en la Orden de Santiago, Gentil Hombre de Camara de su Magestad; de su Consejo de Guerra, su Virrey, y Capitan General en el Principado de Cataluña,*

22 *arrebol*: rojor del vespre.

26 *desmayos*: 'minvaments'.

27 *fuera*: 'seria'.

35 *cotejo*: 'intuisc'.

SOR SUSANNA DE RIBERA
?, 1614- Barcelona, 1688

XCVII

*Nunca más llena la que
Luna, entre tus pies se esconde
que fue Luna en lleno, donde
4 tu ser, gracia en lleno, fue.*

Ya en aquel primer instante
tuvo de gracia María
la plenitud que podía:
8 madre de Hijo tan amante,
nunca más llena te cante
el orbe y así se ve
que bien repetir podré
12 de la que es fuente de vida
con énfasis bien sabida
nunca más llena la que.

El cielo para adorarte
16 en hermoso toldo sale
y todo aquello que vale
para tus glorias reparte,
donde con celestial arte
20 zafir te rodea y donde
humano te corresponde.
Estrellas te dan corona,
sol pende de tu persona,
24 *luna entre tus pies se esconde.*

Donde fue la Virgen pura
Luna en lleno, no entendió
el que logros no alcanzó
28 de tan feliz aventura.

Pero en esta coyuntura
mi devoción ya responde
que el ingenio que más sonde
32 atienda a su Concepción
y verá en esa atención
que fue luna en lleno donde.

Quería el ingenio humano,
36 María, en tu plenitud
probar su corta virtud,
en modo y estilo enano,

26 Veg. n. 5, compos. XCII.

y como le dio de mano
 40 tu raro ser, ya se ve
 que solo pedir podré,
 que de tus gracias le des,
 Virgen purísima, pues
 44 *tu ser gracia en lleno fue.*

Dècimes heptasil làbiques (abba accddc), que glossen una quarteta

Aquesta poesia va ser presentada al mateix certamen i categoria que les anteriors, sota l'advocació de la lluna.
 [RÚBRICA] Glosa VIII. De Sor Susanna Ribera Religiosa del Monesterio de Santa Isabel de la Ciudad de Barcelona.

1-4 L'imprés no porta els quatre versos glossats, que hem restituit.

FONT: *Insta poetica consagrada a las festivas glorias de Maria en su Immaculada Concepcion Mantenido en la Parroquial Iglesia de Santa Maria del Mar de la Ciudad de Barcelona. Relacion de las Svmtvosas fiestas que esta ilvstre Parroquia hizo en honrosas memorias de tan soberano Mysterio. Por don Francisco Modolell, y Costa. Al Excelentissimo Señor Don Francisco de Orozco Marqués de Olias, Mortara, y Cereal, Comendador de la Oliba en la Orden de Santiago, Gentil Hombre de Camara de su Magestad; de su Consejo de Guerra, su Virrey, y Capitan General en el Principado de Cataluña, Condados de Raysellon, y de Cerdaña, y Capitan General del Exército. Con licencia, Barcelona: Narcis Casas, 1656, p. 79-80.*

EDICIÓ TRANSCRIPCIÓ MODERNA: Triviño (1992: 236-237).

XCVIII

*Nunca más llena la que
 Luna, entre tus pies se esconde
 que fue Luna en lleno, donde
 4 tu ser, gracia en lleno, fue.*

Diga, señor cartulario:
 ¿Cómo nos la pega tal?
 ¿Piensa que es nuestro caudal
 8 de algún poeta cosario?
 Sepa que es un perdulario
 y que ha dado muy mal pie;
 con todo, le escusaré,
 12 si licencia usted me da,
 para poder poner ya
nunca más llena la que.

Para glorias de María
 16 el segundo pie me bulle,
 pero veo que se tulle
 y que gasta covardía.
 Con todo, mi amor me guía,
 20 ya la obligación responde
 pues va buscando por donde
 a la Virgen pura cante,

5 *cartulario*: 'secretari'; es pot referir al secretari del certamen on fou presentada aquesta peça.

8 *cosario*: 'aficionat'; llegiu 'el d'un poeta aficionat'.

9 *perdulario*: 'descuidat'.

10 *pie*: cal tenir en compte que en poesia castellana, el 'peu' era un vers, per tant s'està referint al 'vers' donat en la glossa.

16 *bulle*: té aquí el sentit de 'mourre' (cfr. 'no bullir pie ni mano': «Permanecer inmóvil, como muerto» (DRAE [s.v. *pie*]); amb *pie* s'està referint al 'segon vers' de la quarteta donada: «Luna, entre tus pies se esconde».

- 24 corrida; ya la brillante
 luna entre tus pies se esconde.
- 28 Destotra glosa, mi musa,
 parece has salido bien;
 a Apolo le ruego amén,
 que te dé gracia difusa
 para que quando rehusa
 el consonante y se esconde,
 vengas a saber por donde,
 32 –que mucho lo estimaré–
 has de glosar este pie:
 que fue luna en lleno donde.
- 36 Válgame Dios, qué ventura,
 escapar deste naufragio,
 diome María el sufragio
 en la más triste apretura.
 Por eso mi amor procura
 40 correspondencias, con que
 a ti, Virgen, te diré
 con tal brevedad que admira
 (pues que ya mi glosa aspira)
 44 *tu ser gracia en lleno fue.*

Dècimes heptasil làbiques (abba accddc), que glossen una quarteta

Aquesta composició va ser aportada al mateix certamen que les anteriors. Al llibre del certamen, aquesta composició és inclosa sota l'advocació de Venus, categoria en què es premiava «la peor poesía», tal com llegim al cartell: «Venus. En materias de pureza, dicho se estava que avía de llevar peor tan profana hermosura; espérase de la ingeniosa galantería del florido parnaso qualquier acierto en lo bueno de los asuntos. Pero se desea un descuido en las musas muy afectado de su habilidad. Séase campo todo el cartel y qualquier metro dél, llevará la peor poesía una pieza de 6 escudos» (Modolell 1656: 47-48). Duu l'encapçalament: «Descuido afectado sobre el asunto III. Quartilla: “Nunca más llena la que / Luna entre tus pies se esconde / que fue Luna en lleno donde / tu ser gracia en lleno fue» (Modolell 1656: 117); per tant, això significa que s'havia presentat a la categoria de la Lluna, tot i que després apareix a la de Venus.

[RÚBRICA] Glosa. De Sor Susanna Ribera. Religiosa del Monesterio de Santa Isabel de Barcel.

1-4 L'imprés no porta els quatre versos glossats, que hem restituit | 1 *Señor*: imp. «Seor» || 21 *destotra*: imp. «desotra».

FONT: *Insta poetica consagrada a las festivas glorias de Maria en su Immaculada Concepcion Mantenido en la Parroquial Iglesia de Santa Maria del Mar de la Ciudad de Barcelona. Relacion de las Svmptosias fiestas que esta ilvstre Parroquia hizo en honrosas memorias de tan soberano Mysterio. Por don Francisco Modolell, y Costa. Al Excelentissimo Señor Don Francisco de Orozco Marqués de Olias, Mortara, y Cereal, Comendador de la Oliba en la Orden de Santiago, Gentil Hombre de Camara de su Magestad; de su Consejo de Guerra, su Virrey, y Capitan General en el Principado de Cataluña, Condados de Ruysellon, y de Cerdaña, y Capitan General del Exército. Con licencia, Barcelona: Narcis Casas, 1656, p. 117-119.*

EDICIÓ TRANSCRIPCIÓ MODERNA: Triviño (1992: 236-237).

23 *corrida*: 'avergonyida'; acompanya al substantiu *la obligación* (v. 20).

25 *destotra*: contracció en desús 'De este otra'. Es refereix a l'altra glossa de sor Susanna (compos. XCVII).

30 *esconde*: 'esconda'.

38 *apretura*: 'escasesa, manca d'inspiració'.

43 *aspira*: llegiu 'expira', amb el sentit d'acabament.

MARIA D'ERILL

fl. 1656

XCIX

- Nunca más llena la que
Luna, entre tus pies se esconde
que fue Luna en lleno, donde
4 tu ser, gracia en lleno, fue.*
- Que de profeta me alabe,
Señora, causa seréis,
que esta gracia en mí no cabe;
8 pero cuando vos queréis
a un profeta, el que no sabe
no es menester grande fe.
Por creer fue luna en lleno
12 la que tan llena se ve
cual se haya visto en su seno
nunca más llena la que.
- Quiero decir sin recelo
16 cuando tan llena la miro
que pródigo el mismo cielo
(pues como rara la admiro),
corrió a sus luces el velo
20 y que, viéndose ella en donde
el que te ciñe arrebol
al mismo Sol corresponde,
huyendo de tanto sol
24 *Luna entre tus pies se esconde.*
- Pero mejor profetizo
si me llegare a decir
que aún el mismo cielo quiso
28 con tanta luz advertir
lo que en ti la gracia hizo,
porque al ser llena responde
la plenitud que ésta esconde,
32 y ser luna en ese polo
es decir, Señora, solo
que fue luna en lleno donde.
- Alábome de profeta
36 de hoy más pues esta verdad
ha sido la más perfeta
plenitud y claridad
en que se vio ese planeta.
40 En él verá quien se ve

5 *profeta*: l'autora es considera una profeta; veg. v. 35.

26 *llegare*: 'm'atrevís'.

36 *de hoy más*: 'a partir d'avui'.

tan lleno de luces que
en tu pura concepción
como ellas sin mengua son
44 *tu ser gracia en lleno fue.*

Dècimes heptasil làbiques (ababa cdcdc), que glossen una quarteta
Aquesta poesia va ser presentada al mateix certamen que les anteriors. Va participar sota l'advocació de la
Lluna per a la qual es requeria una glossa d'una quarteta ja donada.

[RÚBRICA] Glosa XIII. De doña María de Eril.

1-4 L'imprés no porta els quatre versos glossats, que hem restituit | 2 *causa*: imp. «cansa».

FONT: *Insta poetica consagrada a las festivas glorias de Maria en su Immaculada Concepcion Mantenido en la Parroquial
Iglesia de Santa Maria del Mar de la Ciudad de Barcelona. Relacion de las Smtvosas fiestas que esta ihstre Parroquia hizo
en honrosas memorias de tan soberano Misterio. Por don Francisco Modolell, y Costa. Al Excelentissimo Señor Don
Francisco de Orozco Marqués de Olias, Mortara, y Cerreal, Comendador de la Oliba en la Orden de Santiago, Gentil
Hombre de Camara de su Magestad; de su Consejo de Guerra, su Virrey, y Capitan General en el Principado de Cataluña,
Condados de Ruyssellon, y de Cerdaña, y Capitan General del Exército. Con licencia, Barcelona: Narcis Casas, 1656, p.
88-89.*

MARIA SANS I PUIG
(MARIA PUIG I QUINTANA)
fl. 1656

C

Bastava per escarment
–a tu ho dic, serp infernal–
que, per portar-te entre peus,
4 en vers te vull bravejar.
De tu em burlo en quatre cobles,
que els que les ouen mofar
de tu ballen d'alegria
8 com ab cobles de joglars,
ab un romanç molt salobre,
que més val dir-t'ho en romanç
per a que millor ho entengues
12 sense posar-hi més sal.
Bastava per escarment
–torno aquí mon fil lligar–
que, teixint ta bona peça
16 se fan molts seguits trencats.
Ja sé que fas lo diable
perquè no ho diga en romanç,
que tu ja entens lo llatí
20 i no vols que et parlen clar.
Almenys no podràs queixar-te
de que t'ho diga davant,
que no t'ho dic a la cara

2 Es dirigeix al dimoni.

6 *ouen*: del verb *oir*.

9 *salobre*: 'salobros'.

10 'en català', tal com requereix el cartell del certamen per a aquesta categoria.

11 *per a que*: 'perquè'.

24 puis eres tan descarat.
 Bastava l'haver caigut
 una volta de tan alt
 per a què ab semblant baixesa
 28 ja no caigues de més baix.
 Des d'ara seràs tingut
 per tan simple i per tan fat
 que, per a purgar ta culpa,
 32 no et cercaran brou, bajà.
 Qui et posava a tu en baralles
 ab un valerós soldat,
 sent ell un Marte espanyol
 36 i no sent tu per a gall?
 Contenta't ab ser gallina
 perquè així segur estàs,
 que per més que Marte bote
 40 mai tot viu te menjarà.
 D'una donzella pensaves
 per més valer triumfar,
 i para lo teu triumfo
 44 en la palma de la mà.
 Molt te fumava la testa,
 molt vent tenies al cap,
 que segons eren sos fums
 48 era força que bufàs.
 Dels fums ets tornat tan negre,
 i tan bufó de bufar,
 que tens entrada en palàcio
 52 per a negre i per truà.
 Deixa la bufoneria
 que a Marte li puja al nas
 lo fum de ta negra cara
 56 i temo que et costarà.
 D'entre los tions d'infern
 ixes tan emmascarat,
 que sens posar-te careta
 60 les carnestoltes faràs.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (áa) en els versos parells.

Composició presentada al mateix certamen que les anteriors. Va participar sota el patrocini del planeta Mart, categoria per a la qual el cartell demanava un romanç en català que desafies el dimoni: «Marte. Planeta de capa y espada, soldado a lo valentón, con botos reta Marte, en romance para que lo entiendan todos, al infernal vivorezno. Ayúdenle los poetas con mofas en un romance catalán burlesco de 15 estrofas por lo menos y no más de 20» (Modolell 1656: 45).

24 *eres*: 'ets'.

25-26 Remet a L·lucifer, àngel caigut segons el cristianisme.

30 *fat*: 'mancat de seny'.

32 'no et venceran' (*Donar es brou*: «guanyar, vèncer qualcú en el joc, en una lluita, etc.», en dialecte mallorquí (DCVB [s.v. *brou*]). | *bajà*: insult proferit al dimoni.

39 La peça fou aportada sota patrocini del planeta Mart, que havia de desafiar el dimoni i aquesta referència remet al tema de la categoria (veg. aparat crític).

41 *donzella*: la Mare de Déu.

43 *triumfar*: var. de 'triomfar'.

52 *truà*: home enganyador, de males arts.

[RÚBRICA] Romans primer. De Doña Maria Sans, y Puig.
35 *español*: imp. «español» || 52 *per*: imp. «per a».

FONT: *Insta poetica consagrada a las festivas glorias de Maria en su Immaculada Concepcion Mantenida en la Parroquial Iglesia de Santa Maria del Mar de la Ciudad de Barcelona. Relacion de las Svmtvas fiestas que esta ihstre Parroquia hizo en honrosas memorias de tan soberano Mysterio. Por don Francisco Modolell, y Costa. Al Excelentissimo Señor Don Francisco de Orozco Marqués de Olias, Mortara, y Cerreal, Comendador de la Oliba en la Orden de Santiago, Gentil Hombre de Camara de su Magestad; de su Consejo de Guerra, su Virrey, y Capitan General en el Principado de Cataluña, Condados de Ruyssellon, y de Cerdaña, y Capitan General del Exército. Con licencia, Barcelona: Narcis Casas, 1656, p. 91-93.**

MARIA DE GRIMAU

fl. 1656

CI

Allà va, senyor Patxorra,
diga'm: «De què ximenea
ha tret tots aqueixos fums
4 i d'aon tanta supèrbia?»
No sap que ses valenties,
de posar sobre l'etèrea
esfera son fumat sólio,
8 quant en va li reisqueren?
No sap que, ab una filosa,
l'enfado d'una donzella
li féu veure al mig del dia,
12 a son pesar, les esteles,
i que li rompé lo front,
ab tal garbo i tal destresa,
que a no encontrar ab lo dur
16 anave afufon la testa?
Del molt vil, del molt gallina,
que de valent sols li resta
lo no poder-se desdir
20 de la bombolla primera,
no sap que una mirada
mortal d'aquell que veneren
les alades jerarquies

* Per un error en la paginació, hi consta com a p. 97, per comptes de 93.

1 Es dirigeix al dimoni.

2 *de què*: 'de quina'. | *ximenea*: castellan., 'ximeneia'.

6 *etèrea*: 'etèria';

7 *sólio*: 'soli', «cadira reial; seient propi de grans prínceps» (DCVB).

9 *filosa*: «Bastó o tros de canya que a un extrem o prop d'un extrem forma un eixamplament amb esquerdes, on se subjecta enrotllada la floca o cerro que es vol filar» (DCVB).

13 *rompé lo front*: remet a la locució 'rompre el cap a algú': «fer-li mal de cap o pertorbar-lo fortament parlant, cridant» (DCVB [s.v. *rompre*]).

15 *encontrar*: 'topar'.

16 *afufon*: (castellan.) 'fugida'; relacionat amb la *testa*, aquí pot significar 'perdre el cap o embogir'.

20 *bombolla*: 'mentida, engany'; es refereix al pecat original.

21 *miradura*: 'mirada', remissió a les propietats del 'basílic', ésser mitològic grec que podia matar amb la mirada.
22-23 Déu.

24 li féu rodar la maleta?
 Si és així, ¿com, atrevit,
 nos ve a alborotar la festa
 sabent que Marte està aquí
 28 per a guardar d'esta Iglésia?
 Dic la de Santa Maria
 a qui ha de fer reverència,
 vulla o no vulla, el molt vil,
 32 ab pits i genolls per terra,
 que sinó per *Deum vivum*,
 que si em torço aquesta esquerra
 que d'ell i de ses llegions
 36 ne faré tal polvoreda
 que ab ella podrà cenyir,
 fent-ne estrades encobertes,
 a quaranta mil ciutats
 40 i a trenta mil fortaleeses.
 Vaja, vaja lo cuitat
 a fer foc a la caldera,
 que deu ser ja refredada
 44 ab lo vent de tant poeta.
 I enhorabona vosaltres,
 «guapillos de la Ribera»,
 que en festejar a Maria
 48 pogau desplegar les veles,
 que jo me'n vaig a mon cel
 a entapissar les finestres,
 a fer lluir los balcon
 52 i a posar a punt les reixes,
 perquè la senyora lluna
 ab ses dames les esteles
 los corredors de safir
 56 ja il·lustra ab sa vista bella.
 Però temo que a la sombra
 de tanta llum com ostenta,
 de Maria soberana
 60 del Mar la sagrada Iglésia,
 d'acorregudes al punt,

24 *rodar la maleta*: Marxar?

29 Fa referència a l'Església de Santa Maria del Mar de Barcelona, escenari de celebració del certamen en honor a la Immaculada Concepció on es va presentar aquesta composició.

4 *em torço aquesta esquerra*: sembla una expressió proverbial que deu significar 'que si gire a mà esquerra'.

36 *polvoreda*: 'polvareda' (castellan.), 'polseguera'.

37 *cenyir*: 'envoltar'.

38 *estrades*: 'cadafals'.

41 *cuitat*: l'arrel d'aquest adjectiu (*cuit-*, «torrat per l'acció del foc», DCVB) ens remet al camp semàntic del foc.

45 Se sobreentén 'a vosaltres'.

46 *guapillos de la Ribera*: deuen ser els nois (els obrers o els parroquians) del barri de la Ribera (que era al costat de Santa Maria del Mar), en referència als organitzadors de la festa en què s'emmarca el certamen al qual es va presentar aquesta autora o als altres participants.

49 Qui parla és la que marxa perquè ja arriba la nit (la Lluna).

54 'Les esteles són les dames de companyia de la Lluna'.

61 *acorregudes*: 'avergonyides'.

entre volants núvols negres
no s'amaguen per no veure
64 vençuda la gentilesa.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (aa) en els versos parells.

Composició presentada al mateix certamen i categoria que l'anterior, sota el patrocini del planeta Mart, categoria per a la qual el cartell demanava un romanç en català.

[RÚBRICA] Romans II. De Doña Maria de Grimau.

FONT: *Insta poetica consagrada a las festivas glorias de Maria en su Immaculada Concepcion Mantenido en la Parroquial Iglesia de Santa Maria del Mar de la Ciudad de Barcelona. Relacion de las Svmtozas fiestas que esta ihvstre Parroquia hizo en honrosas memorias de tan soberano Mysterio. Por don Francisco Modolell, y Costa. Al Excelentissimo Señor Don Francisco de Orozco Marqués de Olias, Mortara, y Cerreal, Comendador de la Oliba en la Orden de Santiago, Gentil Hombre de Camara de su Magestad; de su Consejo de Guerra, su Virrey, y Capitan General en el Principado de Cataluña, Condados de Ruyssellon, y de Cerdaña, y Capitan General del Exercito. Con licencia, Barcelona: Narcis Casas, 1656, p. 93-96.**

MARIA D'OMS

fl. 1656

CII

Bufa, Musa mia, bufa,
infla mon cap com un bot,
que Marte sol ser poeta
4 i valent quant ell ho vol.
 En vers vull desafiar
al presumit valentó,
ara sia lluna a lluna,
8 ara sia sol a sol.
 Bufa bé, Talia mia,
i deixa'm equivocots,
que per a tan mala peça
12 no importa que filem gros.
 Allà va d'obra bajana
puis és bajà l'angelot:
faça'm-li versos bajans
16 per moure-li los humors.
 Deixem a part les figures
(si ve una mala, és forçós
entrar-li, que ens farà fer
20 algun vers gola de llop),

* Per un error en la paginació, hi consta com a p. 97, en comptes de 93.

3 En referència al tema de la categoria a la qual es va presentar aquesta autora: Mart havia d'aparèixer desafiant el dimoni (*En vers vull desafiar*, v. 5).

6 *presumit valentó*: es refereix al dimoni.

9 Talia era la musa de la comèdia i després va esdevenir també musa de la poesia bucòlica i pastoral

10 *equivocots*: d'equívocs. Segons el cartell, a aquesta categoria s'hi havien de presentar composicions burlesques.

11 Es refereix al dimoni, tema sobre el qual versa la composició.

13 *obra bajana*: obra 'beneïta'; 'baixa', 'poc important'.

14 *bajà*: insult per al dimoni.

20 *vers gola de llop*: les figures retòriques obscureixen els versos.

que gentil original
 per un romanç graciós
 pecat seria en sos versos
 24 posar tan feos borrons,
 perquè, tenint per son blanc
 matèria de concepció,
 l'original de Maria
 28 sols en ells pot tenir lloc.
 Ni menos vull que s'assombre
 en lo festí portentós,
 que avui fa Santa Maria
 32 a la puresa major.
 De cels i terra sent ell,
 a judici de tothom,
 l'escòria del món més vil,
 36 quant no ab lo aliento fogós,
 que m'infundí el déu Apol·lo
 per a castigar brivons,
 ne faré menudes cendres
 40 en la gran plaça del Born.
 Ja sé que me respondrà
 que so un déu de mala mort
 i que no haguera compat
 44 si no per ell en lo món.
 Si parla del temps de marres
 quan los romans borinots
 me perfumaven les barbes
 48 ab víctimes de crestons,
 parla bé, jo li ho confesso,
 però m'ha dat ocasions
 des d'aleshores ençà
 52 de fumar-li el justacòs.
 Que per elles des del cel
 me so llançat de bell bot
 davant de Santa Maria
 56 per sacudir-li la pols,
 per dir-li que si no llança
 a la pura Concepció
 un raig de víctor tan alt
 60 que l'entenguen fins los sords,
 ab esta espasa que empunyo,
 què dic espasa?, ab un ronc

24 *borrons*: 'els versos que escriu ella, la poeta'.

27 Es fa referència al dogma de la Immaculada Concepció.

31 *Santa Maria*: al·lusió a l'església de Santa Maria del Mar, on es va celebrar el certamen poètic; l'església és al costat de la *gran plaça del Born* (v. 40), centre comercial de la ciutat al segle XVII on se celebraven la majoria de les festivitats públiques.

33 *ell*: es refereix al diable.

42 Al llarg de tota la composició està parlant Mart.

45 *temps de marres*: 'antigament'.

48 *crestons*: boc castrat.

52 *justacòs*: guardapits de pagés.

59 *víctor*: crit de joia i de salutació amb què algú és aclamat.

lo clavaré a la paret
 64 com a paper de Lió.
 I ab un revés garatusa,
 què dic revés? ab un mos
 l'obriré de clar en clar
 68 com si fos pit de capó.
 Ja se rendeix lo gallina,
 ja no garla el villanot,
 però ab lo nom de Maria
 72 que se rendesca no és molt.
 Ja la victòria és per mi,
 lo triumfo serà per vós,
 Santa Maria del Mar,
 76 si premiau mon romançot.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (ó) en els versos parells

Composició presentada al mateix certamen i categoria que les anteriors: va participar sota el patrocini del planeta Mart, categoria per a la qual el cartell demanava un romanç en català.

[RÚBRICA] Romans tercer. De Doña Maria de Oms.

19 *entrar-lí*: imp. «entrarlei» || 52 *justacòs*: imp. «ustacòs».

FONT: *Insta poetica consagrada a las festivas glorias de Maria en su Immaculada Concepcion Mantenida en la Parroquial Iglesia de Santa Maria del Mar de la Ciudad de Barcelona. Relacion de las Svmtvosas fiestas que esta ilvstre Parroquia hizo en honrosas memorias de tan soberano Mysterio. Por don Francisco Modolell, y Costa. Al Excelentissimo Señor Don Francisco de Orozco Marqués de Olias, Mortara, y Cereal, Comendador de la Oliba en la Orden de Santiago, Gentil Hombre de Camara de su Magestad; de su Consejo de Guerra, su Virrey, y Capitan General en el Principado de Cataluña, Condados de Ruysellon, y de Cerdaña, y Capitan General del Exército. Con licencia, Barcelona: Narcis Casas, 1656, p. 96-98.*

SOR TERESA BALET I RIFÓS

Barcelona, 1619-1683

CIII

Alerta, Venus, que sale
 una Niña contra ti,
 que con el demonio tiene
 4 siempre pleitos más sutil.
 Guárdate bien de su cara,
 que en visos de serafín
 basiliscos cauta esconde
 8 que saben vidas rendir.
 En sus trenzas poderosas
 enlaza hechizos feliz
 pues arrastra de un cabello
 12 las almas de mil en mil.

63 *ronc*: 'soroll', 'bramit'.

64 *paper de Lió*: fa referència a les famoses impremtes de la ciutat francesa.

65 *garatusa*: (castellan.) 'manyaga'.

69 *gallina*: tota la composició està bastida al ludint negativament al dimoni, d'acord amb les regles del certamen de romanços en català.

2 La Mare de Déu és la nena.

5-8 Té l'aparença bella d'un àngel però en realitat és com un basilisc, que mata amb la mirada.

No habiendo un pelo en su frente
 obliga al mundo a decir,
 cegándole a lucimientos,
 16 que es toda plata gentil.
 Al cielo en sus negros ojos,
 con imperio señorial,
 siempre hace ver las estrellas
 20 en su más claro cenit.
 Los humos a las narices
 si acaso le hacen subir,
 choca con todo un infierno
 24 cuando está más bravo en sí.
 Hace tiro de sus labios,
 en el viviente carmín
 de sangre más colorada,
 28 a las hijas del abril.
 Es su boca salteadora
 del más florido pensil
 y nunca le falta alientos
 32 contra el clavel y el jazmín.
 En su cuello siempre airoso
 trata como a un negro vil
 al ampo del sol más puro
 36 sin que le deje lucir.
 Tiene unas manos tan largas,
 que dellas no pudo al fin
 con sus más ricos tesoros
 40 el cielo mejor huir.
 Hasta del aire se ofende
 más donoso, más sutil,
 y siempre entre pies le trae,
 44 ¡mira, pues, que hará de tí!
 Pisando sierpes camina
 y, sin dejalles abrir
 en venenos la garganta,
 48 se calza de su cerviz.
 Huye pues, Venus, la cara
 a Niña de tanto ardid,
 si quieres entre los astros
 52 como a planeta lucir.
 No te atrevas, temeraria,
 al celebrado festín
 –que hoy la Ribera gozosa–
 56 le ha consagrado– venir,

20 *cenit*: ‘zénit’.

25 *hace tiro*: ‘perjudica’.

28 *hijas del abril*: les roses, el color vermell de les quals evocaria al *viviente carmín de sangre más colorada* (v. 26-27).

30 *florido pensil*: ‘florit jardí’.

35 *ampo*: ‘blancor’.

45 *sierpe*: ‘culebra’.

48 *cerviz*: ‘clatell’.

55 *Ribera*: es refereix al barri de la Ribera de Barcelona, proper a l'església Santa Maria del Mar, on es va celebrar el certamen en que va ser presentada aquesta peça.

porque del más alto cielo
 bajó para competir,
 cual te la pinté, a su arena,
 60 más animosa que un Cid.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (i) en els versos parells.

Aquesta poesia va ser presentada al mateix certamen que les anteriors, i apareix publicada sota l'advocació de Venus, en la qual es premiava «la peor poesía» (veg. *supra.*).

[RÚBRICA] Romance de sor Teresa Balet, Yrifòs Religiosa del Monesterio de Santa Isabel de Barcelona. 13 *habiendo*: imp. «habieudo».

FONT: *Insta poetica consagrada a las festivas glorias de Maria en su Immaculada Concepcion Mantenido en la Parroquial Iglesia de Santa Maria del Mar de la Ciudad de Barcelona. Relacion de las Svmptos fiestas que esta ilvstre Parroquia hizo en honrosas memorias de tan soberano Mysterio. Por don Francisco Modolell, y Costa. Al Excelentissimo Señor Don Francisco de Orozco Marqués de Olias, Mortara, y Cereal, Comendador de la Oliba en la Orden de Santiago, Gentil Hombre de Camara de su Magestad; de su Consejo de Guerra, su Virrey, y Capitan General en el Principado de Cataluña, Condados de Ruyssellon, y de Cerdaña, y Capitan General del Exercito. Con licencia, Barcelona: Narcis Casas, 1656, p. 120-122.*

EDICIÓ MODERNA: Triviño (1992: 235-236).

ARTEMÍSIA CLORÍDEA
fl. 1656

CIV

	Malo es el consonante	<i>enturbiarias</i>
	para quien ya celebro,	<i>Immaculada,</i>
	luego de consonantes una	<i>armada</i>
4	viene, que me enredó mil	<i>fantasías.</i>
	Del Parnaso en el charco mis	<i>porfias</i>
	pusieron a mi musa	<i>retirada</i>
	y como la tenía ya	<i>jurada</i>
8	pescar quise un soneto en breves	<i>días.</i>
	Los poetas miré de la	<i>Ribera</i>
	y al charco muchos le juzgaron	<i>mar</i>
	porque el agua tenían hasta el	<i>cuello;</i>
12	y aunque nada, mi musa es	<i>pescadera,</i>
	viendo la ocasión se iba del	<i>pescar</i>
	deste soneto asío por el	<i>cabello.</i>

Sonet (ABBA ABBA CDC DCD), amb mots finals ja preestablerts

Composició presentada al mateix certamen que les anteriors. Es va presentar sota l'advocació d'Apol·lo, que segons el cartell requeria un sonet acabat amb «consonantes forçados: *Enturbiarias. Imaculada. Armada. Fantasias. Porfias. Retirada. Jurada. Dias. Ribera. Mar. Cuello. Pescadera. Pescar. Cabello*» (Modolell 1656: 46).

[RÚBRICA] Soneto. Sobre los consonates forçados del Assumpto sexto. De Artemisia Cloridèa Ninfa de las Riberas de Lobregat..

FONT: *Insta poetica consagrada a las festivas glorias de Maria en su Immaculada Concepcion Mantenido en la Parroquial Iglesia de Santa Maria del Mar de la Ciudad de Barcelona. Relacion de las Svmptos fiestas que esta ilvstre Parroquia hizo en honrosas memorias de tan soberano Mysterio. Por don Francisco Modolell, y Costa. Al Excelentissimo Señor Don Francisco de Orozco Marqués de Olias, Mortara, y Cereal, Comendador de la Oliba en la Orden de Santiago, Gentil Hombre de Camara de su Magestad; de su Consejo de Guerra, su Virrey, y Capitan General en el Principado de Cataluña, Condados de Ruyssellon, y de Cerdaña, y Capitan General del Exercito. Con licencia, Barcelona: Narcis Casas, 1656, p. 122.*

9 *Ribera*: es refereix al barri de la Ribera de Barcelona, i als poetes que van participar al certamen.

MARIA GRÀCIA DE PINÓS

fl. 1656

CV

	Para ver si el candor	<i>enturbiarías,</i>
	fiero dragón, de nieve	<i>immaculada</i>
	con que María hermosa estuvo	<i>armada,</i>
4	pensaste temerarias	<i>fantasías.</i>
	Mas sobre ti cayeron tus	<i>porfías</i>
	pues la divina mano	<i>retirada</i>
	la tuvo siempre en sí con fe	<i>jurada</i>
8	de guardalla de ti todos sus	<i>días.</i>
	Hízola mar de leche y la	<i>Ribera,</i>
	pisar tu pie queriendo dese	<i>mar</i>
	con espada de luz te cortó el	<i>cuello.</i>
12	Y fue tras este triunfo,	<i>pescadera</i>
	María tal, que a Dios supo	<i>pescar</i>
	entre sus mismas ondas de un	<i>cabello.</i>

Sonet (ABBA ABBA CDE DCE), amb mots finals ja preestablerts
Poesia presentada al mateix certamen i assumpte que les anteriors (Apol·lo).
[RÚBRICA] Soneto I. De Doña Maria Gracia de Pinós.

FONT: *Insta poetica consagrada a las festivas glorias de Maria en su Immaculada Concepcion Mantenida en la Parroquial Iglesia de Santa Maria del Mar de la Ciudad de Barcelona. Relacion de las Svmptosias fiestas que esta ibvstre Parroquia hizo en honrosas memorias de tan soberano Mysterio. Por don Francisco Modolell, y Costa. Al Excelentissimo Señor Don Francisco de Orozco Marqués de Olias, Mortara, y Cerreal, Comendador de la Oliba en la Orden de Santiago, Gentil Hombre de Camara de su Magestad; de su Consejo de Guerra, su Virrey, y Capitan General en el Principado de Cataluña, Condados de Ruyssellon, y de Cerdaña, y Capitan General del Exército. Con licencia, Barcelona: Narcis Casas, 1656, p. 122.*

SOR RAFAELA REI FELIG

Barcelona, *ca.* 1656-1693

CVI

	¿Eres acaso el que	<i>enturbiarías</i>
	de mi reina, Plutón,	<i>Immaculada</i>
	el cristal puro, o de furor	<i>armada</i>
4	intenta tu fiereza	<i>fantasías?</i>
	Protesto por quien soy, que si	<i>porfías</i>
	invadirla jamás, con	<i>retirada</i>
	infame morirás, ya que	<i>jurada</i>
8	sin mancha queda por eternos	<i>días.</i>
	Pues dejando de mi fe en la	<i>Ribera,</i>
	fuertes guerreros, hijos deste	<i>mar,</i>
	de tu cabeza apartarán el	<i>cuello</i>
12	y siendo con piedad la	<i>pescadera</i>
	airada Palas, vuelve tu	<i>pescar</i>

9 El barri de la Ribera, a Barcelona.

9 El barri de la Ribera, a Barcelona.

13 *Palas*: Filla del déu Tritó, i companya de jocs d'Atenea, deessa de la guerra.

en no dejar en ti solo un *cabello*.

Sonet (ABBA ABBA CDE CDE), amb mots finals ja preestablerts

La religiosa va participar al mateix certamen que les anteriors, en la categoria d'Apol 1o.

[RÚBRICA] Soneto IV. De Sor Rafaela Rey, religiosa del Monesterio de Montesion de Barcelona.

5 *Protesto*: imp. «P otesto».

FONT: *Insta poetica consagrada a las festivas glorias de Maria en sv Immaculada Concepcion Mantenida en la Parroquial Iglesia de Santa Maria del Mar de la Ciudad de Barcelona. Relacion de las Svmptosias fiestas que esta ilustre Parroquia hizo en honrosas memorias de tan soberano Mysterio. Por don Francisco Modolell, y Costa. Al Excelentissimo Señor Don Francisco de Orozco Marqués de Oliás, Mortara, y Cerreal, Comendador de la Oliba en la Orden de Santiago, Gentil Hombre de Camara de su Magestad; de su Consejo de Guerra, su Virrey, y Capitan General en el Principado de Cataluña, Condados de Ruyssellon, y de Cerdaña, y Capitan General del Exército. Con licencia, Barcelona: Narcis Casas, 1656, p. 128.*

SOR MARIA LAURA MAS

a. 1659-d.1712

CVII

4	Depón la ira, Querub, que a la más que la nieve que con alas de águila está ultrajando tus necias	<i>enturbiarías immaculada, armada, fantasías</i>
8	En vano han de ser ya tantas pues fue del Uno y Trino con gracia, y ya del catalán en aquestos que ha dado buenos	<i>porfías, retirada jurada días.</i>
12	Hoy de Santa María en la liras de Apolo suenan y en el sus aves muestran el nevado y hasta el humilde alción y defienden que la quisiste mas della no alcanzaste ni un	<i>Ribera mar cuello; pescadera, pescar cabello.</i>

Sonet (ABBA ABBA CDE CDE), amb mots finals ja preestablerts

Poesia presentada al mateix certamen i categoria que les anteriors (advocació del planeta Apol 1o).

[RÚBRICA] Soneto X. De donya Maria Laura, religiosa del real convento de Jerusalem de Barcelona.

FONT: *Insta poetica consagrada a las festivas glorias de Maria en sv Immaculada Concepcion Mantenida en la Parroquial Iglesia de Santa Maria del Mar de la Ciudad de Barcelona. Relacion de las Svmptosias fiestas que esta ilustre Parroquia hizo en honrosas memorias de tan soberano Mysterio. Por don Francisco Modolell, y Costa. Al Excelentissimo Señor Don Francisco de Orozco Marqués de Oliás, Mortara, y Cerreal, Comendador de la Oliba en la Orden de Santiago, Gentil Hombre de Camara de su Magestad; de su Consejo de Guerra, su Virrey, y Capitan General en el Principado de Cataluña, Condados de Ruyssellon, y de Cerdaña, y Capitan General del Exército. Con licencia, Barcelona: Narcis Casas, 1656, p. 131.*

EDICIÓ MODERNA: Triviño (1992: 235).

1 *Querub*: diable.

6 *del uno y trino*: 'Déu', herub: 'querubí', àngel de l'alta jerarquia.

9 El barri de la Ribera, on es va celebrar el certamen poètic.

12 *alción*: au marina, 'blauet'.

GABRIELA MANÇANARES DE LA CUEVA

f. 1658

CVIII

- A examen de un cuidado,
experiencia de impulso afectuoso,
alma del Dios alado
4 Celia, a valle peligro más hermoso,
a Fabio finge ceño,
industria tentativa de su empeño.
- Estraño en sus estrellas,
8 Fabio desde el lucir lo mal halladas
y que alumbrando, bellas,
con un capote hermoso, desfrazadas
eclipsan su armonía,
12 bien como opaca niebla empana al día.
- Cándido cisne en tanto
que así se ve morir, fatal procurar
explayar con el canto
16 la indignidad que gasta la hermosura,
pero al dulce desvelo
aun señas de calor no deja el hielo.
- Prendido a el alma un desmayo,
20 y embargados a un tiempo los sentidos,
de cadáver ensayo,
asunto fue al dolor y a los gemidos.
¡Oh, amor! Qué fuerza tienes,
24 si lo bello, amartelas con desdenes.
- Al susto Celia entonces,
Aurora liquidada en desengaños,
si enterneciendo bronces,
28 estrago dulce fue de pocos años
y de un fogoso aliento
casi abrazó la raridad del viento.
- Participando a Fabio,
32 el amante favonio del suspiro,
por la estación del labio
nuevo ser le introduce giro a giro,
y un incendio violento
36 que le informa de generoso aliento.
- Depositó su vida
en el pecho de Celia, Fabio amante,
¡finezza enternecida!
40 De una pasión de calidad ardiente

1 *cuidado*: 'persona estimada' (*Aut.*).

viviendo por lo atento
a expensas de su amor, no de su aliento.

Y si al desmayo esquivo
44 faltó el calor o ya el respiro ardiente,
auxilio fue a lo vivo
el que Celia esforzó por accidente
volviendo enternecida
48 la vida, que guardó a su misma vida.

Sextets-lira (6a 10Ba 6b 10B 6c 10C)

Amb aquesta composició va participar a l'Acadèmia de los Soles, una acadèmia ocasional celebrada al 1658 a València.

[RÚBRICA] De doña Gabriela Manzanares de la Cueva. A un galan desmayado, que con un suspiro de su alma, bolvio del desmayo.

46 *Celia*: imp. «Lelia».

FONT: *Sol de Academias o Academia de Soles en los lucidos ingenios de Valencia que la celebraron, y en la hermosura, y nobleza que la asistieron. Su Mecenaz el Ilustre Señor Don Basilio de Castelví y Ponce, Cavallero del Orden de Calatrava del Consejo de su Magestad; Governador de su Orden en los Reynos de Aragón y Valencia. Castellano del Castillo de Oribuela, Gentilhombre de la boca de su Magestad y de la Cámara del Sereniss. Señor Don Juan de Austria. Portantvezes de General Governador y regente de lugartenencia y Capitán General deste Reyno de Valencia. Su Presidente El Ilustre Don Juan Andrés Coloma Pérez Calvillo, Conde de Elda, Señor de las Baronías de Petrel y Salines, Enguera, Finestrat y de los lugares de Pilis y Palmera y Pedreguer, Gentilhombre de la Camara de su Magestad. Su Secretario para el Vexamen Don Antonio de Cardona, Señor de la Baronía de Masalavés, primogénito del Marqués de Castelnuovo. Su Poeta para la Introducción Don Francisco de la Torre, Cavallero del Orden de Calatrava.* En Valencia: por Juan Lorenzo Cabrera delante de la Diputación. Año, 1658, p. 44.

LAURA D'ALAGON

fl. 1686

CIX

In crucis amplexus, Eulalia, viva, cucurrit,
Et, defuncta, crucis lambere visa pedes.
Ergo, crucis vivens moriens cum flagret amore,
4 Qui praestat, vivae, vel morientis amor?
Praestat amor quo, viva, cruci dare brachia circum
expetiit, tanto nubere digna toro.
Praestat amor, super astra humeris quo stemma vehendum
8 Et sponsi & Patriae, mortua Virgo capit.
Si efficias unum & vivae, & morientis amorem:
Hic in utramque Crucem quid nisi praestet amor?

Epigrama

1 Aquesta peça està dedicada al martiri de santa Eulàlia. 'Eulàlia, viva, s'apressa a abraçar la creu'.

2 'I, morta, se la veu cenyir-hi els peus'.

3 'Així, crema d'amor a la creu, tant viva com morta'.

4 'Quin amor preval, el de quan és viva o morta?'.

5 'Preval l'amor pel qual, viva, espera abraçar la creu'.

6 'digna d'enllaçar-se al tal tàlem' (emb l'Espós, Jesucrist).

7-8 'Preval l'amor pel qual la verge morta pren la garlanda de l'honor i la Pàtria, duent-la a les espatlles, a dalt del cel'.

9-10 'Si de tots dos, el de la viva i el de la morta, en fessis un sol amor, l'amor envers totes dues creus, prevaldria, quin sinó?'.

Aquesta composició i les dues que segueixen van ser presentades al concurs poètic celebrat en les festes a l'extensió del res de santa Eulàlia a Espanya. Va conórrer al primer assumpte, les composicions llatines, que havien de versar sobre el martiri de la santa en forma de creu.

[RÚBRICA] Ad primum Thema Eulalia vivens amplectitur, mortua Crucem extollit. Epigramma.

Al final del text, firma «Doña Laura de Alagon»

FONT: *Festivos, y magestuosos cultos, que la nobilissima, y muy illustre Ciudad de Barcelona en 23. y 30. de Octubre 1686 dedicò à su Inclita Hija, Patrona, Virgen, y Protomartyr Santa Eulalia, motivados en la Extension del rezo proprio de la Santa, que obtuvo para toda España de la Santidad de nuestro Beatissimo Padre Inocencio XI. con Decreto despachado en Roma 31. de Agosto de 1686. Siendo conselleres los muy ilustres Señores Ioseph Melich Ciudadano honrado de Barcelona, Don Domingo de Vardier Doctor Miguel Matalí, Ioseph Duran, Raphael Roca, y Ioseph Resart, Barcelona: En casa Cormellas, por Jayme Cays, [1686], p. 126-127.*

JOANNA D'ATAIDE

fl. 1686

CX

Viva cruci amplexus retuli, nunc sub cruce sisto,
Mortua plus felix, quo manet ista magis.

Dístic amb versos blancs

Composició presentada al mateix certamen i categoria que l'anterior. Tracta sobre la mort d'Eulàlia a la creu, martiri que la caracteritza.

[RÚBRICA] Ad primum Thema. Ad Eulalia Crucis amtricem, & amplexatricem quando fuit viva, & sub Cruce perennantem postquam fuit mortua. Distichon.

Al final del text, firma «Doña Iuana de Atayde»

FONT: *Festivos, y magestuosos cultos, que la nobilissima, y muy illustre Ciudad de Barcelona en 23. y 30. de Octubre 1686 dedicò à su Inclita Hija, Patrona, Virgen, y Protomartyr Santa Eulalia, motivados en la Extension del rezo proprio de la Santa, que obtuvo para toda España de la Santidad de nuestro Beatissimo Padre Inocencio XI. con Decreto despachado en Roma 31. de Agosto de 1686. Siendo conselleres los muy ilustres Señores Ioseph Melich Ciudadano honrado de Barcelona, Don Domingo de Vardier Doctor Miguel Matalí, Ioseph Duran, Raphael Roca, y Ioseph Resart, Barcelona: En casa Cormellas, por Jayme Cays, [1686], p. 127.*

CATERINA DE LARA

fl. 1686

CXI

*De Cristo el noble sarment
a Eulàlia queda deutor
per donar-li son valor
4 en Espanya tal augment.*

Quan l'apostòlica mà
de Jaume plantà la fe,
poc en Espanya cresqué
8 fins que la sang la regà.
I si Eulàlia començà
a donar-la ab tant turment,
a ella resta devent

1-4 La fe ('el noble sarment de Cristo') deu a la valentia d'Eulàlia (amb el seu martiri) la seva propagació (*augment*) a la Península'.

6 Jaume o Santiago va ser l'apòstol que va establir la fe cristiana a la Península ibèrica, segons la tradició.

10 *donar-la*: es refereix a la sang vessada en el martiri.

12 sa immensa propagació
 en l'espanyola nació
de Cristo el noble sarment.

16 Espanya a l'apòstol deu
 de la fe l'hermosa planta,
 però sant Jaume a la santa
 regoneix lo progrés seu;
 ella ab son martiri féu

20 que l'apostòlic suor
 logràs l'efecte major
 ab què, anant-ho graduant,
 demés que a ell Espanya, el sant

24 *a Eulàlia queda deutor.*

Eulàlia per esta glòria
 de protomàrtir s'eleva
 a quants elogis d'Esteve

28 mereix la primer victòria.
 Quants lauros teixí la història
 d'Espanya són rams de llor
 d'Eulàlia i l'immens tesor

32 de tants martiris lo hi dóna
 Eulàlia de Barcelona
per donar-li son valor.

En altres regnes plantà

36 com en Espanya la fe
 sant Jaume, i en ells perdé
 tot lo treball que hi posà,
 però Eulàlia recobrà

40 tot l'apostòlic intent,
 puix, per lo que anà perdent
 en altres parts la fe pura,
 ella ab sa sang li assegura

44 *en Espanya tal augment.*

Dècimes heptasil làbiques (abba accddc)

Composició presentada al mateix concurs poètic que l'anterior. Versa sobre el segon assumpte, per al qual es requeria una composició en català que lloés el martiri de santa Eulàlia, propagadora de la fe.

[RÚBRICA] Al segon assumpto. Cristo, fecundo sarment; Cristo, celestial sarment.

30 *son. imp.* «son son».

Al final del text, firma «Doña Catalina de Lara».

FONT: *Festivos, y magestuosos cultos, que la nobilissima, y muy illustre Ciudad de Barcelona en 23. y 30. de Octubre 1686 dedico à su Inclita Hija, Patrona, Virgen, y Protomartyr Santa Eulalia, motivados en la Extension del rezo proprio de la Santa, que obtuvo para toda España de la Santidad de nuestro Beatissimo Padre Innocencio XI. con Decreto despachado en Roma 31. de Agosto de 1686. Siendo conselleres los muy illustres Señores Joseph Melich Ciudadano honrado de Barcelona, Don Domingo de*

11-14 'El noble sarment de Cristo' (=la fe) és subjecte de *resta devent*.

20 La tasca apostòlica de Jaume.

22-24 S'estableix una gradació de deutes: Espanya està en deute amb l'apòstol (per implantar-hi la fe) i aquest està en deute amb Eulàlia (per propagar-la-hi).

25-28 Sant Esteve era considerat el primer màrtir (=protomàrtir) del cristianisme; l'autora considera que és Eulàlia la que hauria de merèixer aquesta consideració (=la primer victòria).

*Vardier Doctor Miguel Matalí, Ioseph Duran, Raphael Roca, y Ioseph Resart, Barcelona: En casa Cormellas, por Jayme Cays, [1686], p. 132.**

* Per un error en la paginació, hi consta com a p. 232.

1.3. Poesia d'altres autors seglars

ANÒNIMA*

f. 1584

CXII

Suele mostrarse el Rey muy liberal
cuando al soldado ve ganar victoria,
que obedeciendo en todo al general
4 hizo algún hecho digno de memoria;
mándale señalar por principal
y porque le den todos honra y gloria
públicanse sus hechos, sus hazañas,
8 su esfuerzo, su valor y obras estrañas.

Dale el Rey armas, hace duque o conde
y sácale a este tal de infantería,
manifestando el cómo y el por dónde
12 mereció entrar en la caballería,
y con cuánta razón le corresponde
a su valor, esfuerzo y osadía
el subir a ser grande, de pequeño,
16 y de escudero, a ser señor y dueño.

Ya ve el sancto Bertrán toda la gente
por donde ser tan grande ha merecido
pues como valeroso y muy prudente
20 a Dios la real persona ha defendido;
ve como fue en la guerra diligente
contra el cacique falso y fementido,
dando a su vida asalto valeroso
24 con vaso atosigado y ponzoñoso.

Muy atrás deja ya los cortesanos,

* Aquesta autora també va escriure la compos. II de als preliminars de l'obra de Lluís Martí (*Primera parte de la historia...*, 1584). Mentre que aquella composició obeeix al to de lloança al sant i a l'autor del llibre, en aquesta, l'autora deixa descobrir el seu pensament i algunes de les seves vivències.

1 Déu.

17 *el*: 'al'.

21 Aquesta composició es troba impresa en una obra dedicada a narrar la vida de Lluís Bertran: Lluís Martí: *Primera parte de la historia del bienaventurado padre fray Luyys Bertrán...* (1584). La peça fa referència al capítol de la mort i el soterrament del sant valencià, esdevinguda València, el 1581 –només tres anys abans de la impressió d'aquests versos–, amb una gran expectació popular. Bertran hi és comparat amb un soldat i, més tard, amb un cavaller per la seva acció apostòlica (*guerra diligente*). Va destacar com a missioner a Amèrica, on el 1568 va esdevenir prior del convent de Santo Domingo, a Santa fe de Bogotà. Després va retornar a València, on va morir amb una gran fama.

22 *fementido*: 'persona mancada de fe i paraula', al·ludeix a l'episodi de la vida del sant Bertran, en què el cap dels índigenes americans el va intentar enverinar en una de les seves missions apostòliques, i que trobem narrat en altres autors de l'època (veg. Bàrbara Abarca, sor Àngela Sànchez, sor Bernarda Romero...).

y al Beltrán con los otros doce pares,
nuestro sancto Bertrán, que de entre manos
28 se nos fue, huyendo el mundo y sus lugares.
Pues no le merecemos los humanos,
le lleva el rey del cielo entre millares
de ángeles al nuevo caballero,
32 do goce del tesoro verdadero.

Ellos siguieron reyes de la tierra
muriendo en defensión de ley humana
y entre humanos triunfante fue su guerra:
36 Bertrán murió por ley y fe cristiana;
no una, mas muchas, pues atierra
desde niño su cuerpo y la alma gana
que el que por Cristo pierde y da su vida
40 ya tiene la del cielo merecida.

No quiero yo contar su vida sancta
pues hay otra de mano artificiosa,
la cual un religioso escribe y canta
44 y con muy delicado estilo glosa,
y otra historia que al sancto más levanta
más larga y más cumplida en rica prosa.
Merece cada cual prez y corona
48 en ser y calidad de la persona.

Solo diré lo que en su sepultura
se vio y lo que pasó en su enterramiento,
que cierta hija del sancto con tristura
52 quiso llegarse junto al monumento,
y acobardose viendo tal figura
pareciéndole ser atrevimiento
llegar ella a tocalle de la mano
56 viendo su resplendor ser más que humano.

Estaba temerosa y sin sentido
y de imaginaciones lastimada
por ver cortalle el hábito y vestido
60 sin ser persona tal canonizada;

26 Al *Cantar de Roncesvalles*, Beltrán és un dels cavallers que lluita contra el rei Marsín, al costat de Baldovinos i Rotllà mentre que els *doce pares* són els 'dotze pars de França', títol que originàriament s'havia atorgat als familiars del rei i que a l'esmentat poema èpic són dotze cavallers nebots de Carlemany.

41-44 Fa referència al volum del dominic Lluís Martí, una vida versificada de Lluís Bertran, del qual aquest cant forma part.

45-46 Dos anys abans d'aquesta obra s'havia publicat a València una hagiografia en prosa del dominic, escrita per fra Vicent Justinià i editada per la impressora Jerònima Galés com a «viuda Huete» (*Verdadera relación de la vida y muerte del Padre Fray Luy's Bertrán, de bienaventurada memoria*, 1582), reeditada el 1583 a Saragossa i a Barcelona). Aquestes publicacions s'emmarquen en la intensa campanya de beatificació del sant engegada des de la seva mort, que va prosperar positivament.

47 *prez*: 'fama'

51 La veu poètica esmenta una altra dona, testimoni dels fets narrats sobre la sepultura i soterrament del sant.

59 L'hàbit del religiós era venerat com a relíquia en el moment de la seva mort, per la santedat que aquest representava.

ni el summo pontífice obtenido
el sí, por quien la Iglesia va guiada,
64 y en aprieto muy grande la ponían.

Vio una señal, la cual tomó por guía
y esta, a su parecer, la desengaña:
como el aurora anuncia el claro día
68 desdoblando el nocturno velo a España
(la cual causó en su alma una alegría
y deshizo el ñublado y la maraña),
quedó su corazón claro y sereno,
72 de mil perplejidades antes lleno.

Allí vees relumbrar aquella estrella
que con la del Oriente se parece,
con luz resplandeciente, clara y bella,
76 que el Sol en su presencia se escurece,
dejando el resplandor en sola ella
la cual para bien nuestro Dios ofrece,
como la que a los reyes precedía
80 y esta podría servirte a ti de guía.

En Valencia, su tierra natural,
le honra y venera aquel que es sin segundo,
el Patriarca, arzobispo general
84 de nuestro reino y clara luz del mundo:
él que es entre mil buenos sin igual
más escogido, blanco y rubicundo
de aquella antigua cepa de Ribera,
88 el cual la ilustra más que antes era.

Con tal señal, muy mucho se animaba
a no ser tan incrédula y variable
y con corazón tierno suspiraba
92 diciendo: «¡Oh, mujer, frágil, miserable!,
¿no te acuerdas qué fama de él volaba
(no hay quien como de sancto de él no hable)
y que de tu niñez le has conocido,
96 y siempre por un sancto le has tenido?».

» Di: ¿Tú no ves que ha sido regalado,
deste señor tan sabio y tan discreto,
que nunca tuvo amigo ni criado
100 que no fuese de Dios siervo perfecto?

60 Lluís Bertran va ser beatificat el 1608 per Alexandre VII i canonitzat el 1691, de la mà de Climent X.

70 *ñublado*: forma en desús per 'nublado'.

73 *vees*: 'se ve'.

83-88 Es refereix al sevillà Juan Enríquez de Ribera i de los Pinelos, més conegut com a sant Joan de Ribera, arquebisbe de València durant 1569-1611, el qual provenia d'un gran llinatge espanyol, que va esdevenir un gran amic devot de Lluís Bertran, tal com suggereixen els versos 97-104.

86 *rubicundo*: 'ros'. El mot, símbol de puresa, ens remet a Jesúscrist (Ct. 5:10).

89 Es refereix a l'altra dona, testimoni dels fets narrats (veg. nota v. 51).

Él que llegó y subió a tan grande estado
que con él conversó y trató en secreto;
es cierto que ha de ser muy grande sancto
104 pues así le autoriza y honra tanto.

» Mira al duque de Nájera, el de Lara,
que de él llevó un retrato allá a Castilla,
cuando en Valencia tuvo el cetro y vara
108 y en el sancto notó una maravilla.
Si otro mayor que yo no lo notara
nunca yo me atreviera a descubrilla:
solo del canto digno digo el punto
112 mas eche otro más diestro el contrapunto.

» Al padre Nicolás mirar conviene
a los pies de Bertrán arrodillado
que de llorar apenas se contiene
116 por verse de un amigo tan privado,
el cual, pues humildad tan grande tiene,
de Dios será en los cielos ensalzado,
que cuanto más acá el justo se humilla
120 tanto levanta más allá su silla.

» Al buen prior del convento también mira,
el alegre Alimany tan triste vuelto,
que cuanto más ve el sancto más se admira
124 y está de pensamientos mil envuelto,
de quien la gran Minerva se retira
y el púlpito le deja libre y suelto,
dándole sus despojos, honra y loores
128 como al mayor de los predicadores.

» Mira como le están allí sirviendo
de seis en seis los padres dominicos,
más ángeles del cielo pareciendo
132 que hombres según son mansos pacíficos.
Oye lo que mujeres van diciendo,
a voces altas sin cesar sus picos:

105 Vicent Bertran fou confessor de Pedro Manrique de Lara i Acuña, duc de Nájera (1558-1600), i virrei i capità de la ciutat i del Regne de València durant 1578-1580, amb el qual va mantenir una relació epistolar. Una hagiografia del sant (Saborit 1651: 490-491) conté transcrita una carta del duc de Nájera, amb data del 26 d'abril de 1599 en què explica que havia mantingut una relació amistosa amb Bertran. A partir d'aquest vers, hi ha una enumeració de personatges que assisteixen al funeral del sant, vinculats amb aquest.

113-120 Al·ludeix al beat Nicolau Factor i Estranya (València, 1520 - 1583), franciscà del convent de Santa Maria de Jesús de València, del qual se sap que va ser conseller del patriarca Joan de Ribera i que va tenir una afectuosa relació d'amistat amb Lluís Bertran.

121-122 *Alimany*: es refereix a fra Francesc Alemany, company de professió de Bertran del convent de Sant Domènec de València, del qual va esdevenir mestre i prior, «a quien el santo avía criado en la orden, que fue religioso muy calificado y en la orden estimadísimo por sus letras y por el singular talento y gracia que tenía en el predicar sobre todos quantos predicadores se avían oído por muchos años en Valencia donde predicó nueve Quaresmas continuas...» (Saborit 1651: 171). La referència a la deessa de les arts i la saviesa respon a la seva faceta de lletrat.

134 *picos*: mot col·loquial per 'boca'; «sin cesar sus picos» conté un matis pejoratiu, en al·lusió al tòpic literari misogin segons el qual totes les dones eren xerraires, i, per això, equiparades a les 'cotorres'. El tòpic de la incontinença verbal femenina serà un dels més explotats pels autors medievals clàssics catalans i perviu

136 “Deste santo dichosa fue la madre
y la casa do muere tan buen padre”.

» ¿No ves que fue su madre mujer sancta
como se vio en su vida y su costumbre,
de limpia sangre y fama tal y tanta,
140 que es virtud, espejo y clara lumbre?
Verás de buena viña, buena planta,
que creciendo ha llegado al alta cumbre,
¿cómo tan suave olor, tal fortaleza
144 no sosiega tu espíritu y flaqueza?

» También ves una que iba muy compuesta
sin manto en su cabeza y sin la toca
por allegar más junto en esta fiesta
148 quedar desmelenada como loca,
la cual decía: “¡Oh, cuán buena gente es esta!”.
Y como le confiesa por su boca
por gran siervo de Dios y va adoralle,
152 con joyas y rosarios a tocalle».

Estas y aun otras cosas pudo ver
que causarían espanto si pudiera
yo con mi pluma dallas a entender
156 y escribir algo largo no temiera:
también la relación de una mujer
parecerá a muy pocos verdadera
cuyas palabras, obras, pensamientos,
160 a muchos les parece fingimientos.

Mil otras cosas callo que no oso
aquí contallas y, esto presupuesto,
digo que fue a buscar un religioso,
164 que su espíritu guiase, descompuesto,
con ignorancias mil, escrupuloso,
más no lo pudo hallar tal, ni tan presto
y pasose a oír misa a Sant Vincente,
168 por irse ya de allí como inocente.

No permitió la magestad divina
que se fuese sin ver lleno de espanto
al propio confesor que la encamina
172 puesto a los pies también del Bertrán sancto,
al cual de la capilla más vecina
lo contempla con pena y con quebranto,

durant tota l'edat moderna. Només cal recordar els capítols CDXXXI i CDXXIX de *Lo Dotzè del Crestià* de Francesc Eiximenis «De com fou creada la llengua a la fembra i què se'n seguí».

149 Vers hipermètric.

166 Després d'una disgregació feta per l'autora, en 1a persona, l'acció és protagonitzada de nou, per la segona dona, a través de la qual es narra l'episodi del soterrament del sant.

167 Sembla fer referència a l'església del convent de Sant Domènec, també anomenada capella de Sant Vicent, per ser aquest el sant d'advocació de la parròquia, construïda el 1460 amb motiu de commemorar la canonització de Vicent Ferrer (1455).

do está con la ilustrísima señora
176 marquesa, que es de Dios muy servidora.

Allí quisiera ya reconciliarse
con quien su condición muy bien sabía
para mejor poder certificarse,
180 si oración como a sancto le haría
o si al nuestro Señor, por no engañarle,
por él como por muerto rogaría.
Y pues no tuvo en esto algún remedio,
184 tomó entre dos extremos este medio.

Huyó el embaimiento y los enjalmos
que haciéndole el demonio andaba listo
y emprendió de rezar algunos psalmos
188 con devoción y lágrimas a Cristo;
y pareciole a tres o cuatro palmos
del tronco dominico havelle visto
entre los demás sanctos muy buen rato
192 del órgano pintado en el retrato.

Y acordó de seguir la militante
Iglesia con rezar como por muerto,
que aunque Bertrán de Dios fue fiel amante
196 no quiso ella variar su buen concierto.
De rodillas se puso allí delante,
como cuando el Señor oró en el huerto,
su oración ofreciendo al summo Padre
200 y a la Iglesia siguiendo como madre.

Cubierta su cabeza e inclinada,
llena de sus escrúpulos tan viles,
oyó una melodía regalada
204 de unos muy delicados menestriles.
Al punto alzó los ojos espantada,
diciendo: «¿Dónde son los añafiles?».
Mirando estuvo el órgano y el coro,
208 no creyendo tañerse en día de lloro.

Luego entendió que porque conociese
cómo Dios sabe honrar sus servidores
y que de sus escrúpulos saliese,
212 aunque no hallase entonces confesores,
fue posible que Dios le descubriese

176 Podria tractar-se de Francisca de Mendoça, filla del marquès de Mondéjar, casada amb Baltasar Ladrón, tal com recull el *Nobiliario Valenciano* d'Onofre esquerdo (Martínez Ortíz ed. 2001: I, pp. 85-86); la identifiquem gràcies al fet que una hagiografia de Lluís Bertran recull un miracle obrat pel sant relacionat amb aquesta dona i s'hi especifica que era marquesa de Terranova (Vidal 1743: 371), i que va ser recollit en els processos [veg. apartat crític].

178 Lluís Bertran.

185 Ambdós termes fan referència a 'enganys'; *enjalmos*: es refereix a una 'enjalma', però hi consta en masculí possiblement per preservar la rima amb *salmos* (v. 187).

206 *añafiles*: trompeta recta morisca d'uns 80 cm de longitud, emprada també a Castella (DRAE).

la gloria de su sancto y los favores
que el alma recibía allá en el cielo
216 cuando el cuerpo enterraban en el suelo.

Quedole muy devota en aquel punto
que oyó, a Bertrán, los ángeles honrarle
y –aunque siempre lo fue al sancto difunto–
220 esto sirvió de más aficionarle.
Quiso llegar al cuerpo sancto junto
y besarle los pies, y venerarle;
de corrida, atreverse ya no osaba,
224 aunque hacedlo en extremo deseaba.

Fuese a su casa donde hizo alarde
del coro angelical que percibiera
diciendo: «Esta no es muerte de cobarde
228 pues alegría nos causa verdadera».
Con solo Dios lo trata aquella tarde,
medrosa de decir lo que sintiera,
mas pues razón la fuerza ya y obliga
232 a mí me da licencia que lo diga.

Fue a confesarse dende pocos días
y esto a su confesor lo contó todo:
las músicas del cielo y melodías,
236 todo cuanto pasó del mismo modo,
al cual le parecieron niñerías
y dijo todo ser basura y lodo
cuanto decir podemos las mujeres,
240 y así no lo estimó en dos alfileres.

Pero insistiendo más y porfiando
que la verdad desnuda le dijiese,
la dijo en confesión y, en acabando,
244 comulgó porque más ella creyese:
quedó con corazón tierno llorando
y suplicó al Señor que se sirviese
de dar licencia a gloria de su sancto
248 que referir pudiese lo que canto.

Mas para que, Señor, mejor alabe
al sancto de memoria eterna digno,
alumbradme, mi Dios, para que acabe
252 y salga con mi intento y mi designo:
que aunque en mi corto vaso poco cabe,

223 *corrida*: 'avergonyida'.

225 *Fuese*: 'se fue'.

240 'no va donar crèdit al que deia la dona'; el sentit que té aquí «alfileres» remet a una forma en desús que es referia a la quantitat de diners destinats a les dones per costejar el seu ornament. Noteu aquí el prejudici latent del descrèdit sobre la paraula de les dones.

246-248 Apareix el tòpic de la llicència rebuda per Déu perquè les dones puguen explicar les seves experiències.

podré con favor vuestro del camino
que el sancto Bertrán hizo a vuestra gloria,
256 balbuciendo, cantar la dulce historia.

Al tiempo, pues, que estaban enterrando
al sancto, que de vello era consuelo,
con Dios se estuvo un rato razonando
260 la que sintió la música del cielo,
lo que entre sí, con Dios se consolando,
dijo: «Referiré sin nube y velo,
aunque para contar tan raro caso
264 no sé si tendré yo bastante vaso.

» Muy poco fue, Señor, para vos esto:
darnos un hombre sancto en este suelo
y el regalado son tan bien compuesto
270 para mostrar su gloria sin recelo.
Queda mi corazón prompto y dispuesto
para serviros siempre, rey del cielo,
pues que la poderosa mano vuestra
274 hace los sanctos de la Iglesia nuestra.

» Veo, Dios mío, que a la postrera hora
vuestros brazos abris y el corazón,
y, porque «*Mei memento*» os dice y llora,
278 le prometéis la gloria al buen ladrón.
Contemplo a vuestros pies la pecadora
que arrepintiéndose alcanzó perdón.
Ai a pecadores sanctos les hicistes,
282 al justo hacer más sancto bien pudistes.

» A Pablo de la silla derribastes
y con una palabra hicistes vuestro,
en un punto el intento le trocastes
286 y en vera ley le hicistes sabio y diestro.
También a sant Eustaquio vos llamastes
mostrandoos poderoso y gran maestro,
pues al lobo, cordero y al pagano
290 sabéis hacer católico y cristiano.

» También veo que un Job por la paciencia,

253 'no tenir vas' té el senit de no estar capacitat per rebre doctrina i ensenyaments (Covarrubias 1611). Com que la dona no se sent preparada per explicar aquella narració, demana ajuda divina, com a tòpic general d'humilitat (especialment emprat en l'escriptura de les dones però també pels homes).

277-278 Al·ludeix a les paraules referides pel bon Lladre a Jesucrist en el moment de la crucifixió.

279-280 Maria Magdalena.

283-286 L'apòstol sant Pau, després d'una vida dedicada als plaers mundans i d'haver estat perseguidor dels cristians, va acabar convertint-se al cristianisme i en va esdevenir una figura clau, dedicat a predicar l'evangeli.

287-290 Eustaqui de Roma fou un general romà, a les ordres de l'emperador Trajà, que es va convertir al cristianisme. Després de la conversió, va morir martiritzat juntament amb la seva família.

291-292 El profeta Job popularment ha esdevingut símbol de la paciència per la seva perseverança en la fe a Déu davant les adversitats, mentre que Tobies és present aquí perquè en quedar cec, va recuperar la vista gràcies a les seves lloances a Déu.

y al viejo Tobías, dáis gloria crecida;
a David por su grande penitencia
294 hacéis cobrar la gracia ya perdida;
al buen Isaac con sancta obediencia
librastes de la muerte y cruel herida;
fue fray Luis Bertrán destes heredero
298 y porque os sirvió a vos tanto le quiero.

» Fue de sancto Domingo muy amigo,
de vos y vuestra madre tan amado,
y de Vincente aquel vuestro testigo,
302 por quien el juicio fue tan predicado,
en cuya religión y sancto abrigo
os sirvió habiendo a entreambos imitado.
Por haberos Bertrán tan bien servido,
306 es en mi corazón tan recibido.

» Si la reina Saba alaballe pudo,
a Salomón, oyendo su gran fama,
y a siervos y criados, ¿de qué dudo?
310 ¿Cómo no alabo al siervo que Dios ama?
Este os sirvió con lanza y con escudo
y hasta las Indias vuestra fe derrama.
En fin: murió y vivió en vuestro servicio,
314 retirado del mundo y cualquier vicio.

» Por vos, su débil cuerpo tan enfermo
fue maltratado y lleno de dolores;
hicieron de él los Indios l'estafermo
318 y estúvolo venciendo sus errores.
Bien pudiera serviros en un yermo
sin tanto afán y sin perseguidores,
mas por ganar de mártir la corona
322 en Indias puso en riesgo su persona.

» Libradme, pues, Señor, de aquesta liga
que el temor y el amor me van haciendo
que, a lo que me constriñe amor y obliga,
326 todo lo va el temor descomponiendo.

293-294 Segons el relat bíblic (2S. 11:1 a 12:25), Déu va castigar David, rei d'Israel, a causa de la relació adúltera contreta amb Betsabé i de l'assassinat del seu marit, un dels seus guerrers. Com a càstig diví pels pecats d'adulteri i assassinat, el primer fill de la parella va morir, però, amb el posterior penediment de David, el naixement del segon fill, Salomó, fou rebut com una senyal del perdó diví.

295-296 Abraham va ser provat per Déu demanant-li que oferís en sacrifici el seu fill, Isaac. Déu va haver d'aturar-lo i el va beneir per la seva fe i obediència (Gen. 22:1-19).

301 Vicent Ferrer (València, 1350-Gwened, Bretanya, 1419), dominic famós per les seves predicacions arreu d'Europa.

307-308 La reina de Sabà va sentir parlar de la fama de Salomó i el va intentar provar a través d'enigmes. Finalment, va quedar meravellada de la seva saviesa i el va gratificar amb or (1R 10).

317 «Muñeco giratorio, con un escudo en la mano izquierda y una correa con bolas o saquillos de arena en la derecha, que, al ser herido en el escudo con una lancilla por jugadores que pasaban corriendo, se volvía y golpeaba con las bolas o con los saquillos al jugador que no pasaba ligero» (DRAE)

324 *liga*: 'treball'.

Dadme, Dios mío, licencia que lo diga
y venza aquel que siempre va venciendo,
con vuestra gracia y con vuestra licencia
330 diré lo que me dicta la consciencia.

» Y así, con corazón tímido y tierno,
el rostro triste en lágrimas desecho
he de estar hasta tanto que el gobierno
334 le venga de esa mano al triste pecho,
que como el cazador la voz del cuerno,
seguiré sin torcer tras vos derecho
a dar salida del ánimo esquivo
338 que del temor quedó preso y captivo».

Esto dijo y me manda que lo cuente
y bien le demos crédito merece
pues en confesión dice lo que siente
342 y a mantenello siempre allí se ofrece,
que no suelen mentir continuamente
las mujeres, pues claro se parece,
discurriendo por todas las edades
346 haber dicho mujeres mil verdades.

Verase claramente en la Escritura
que todas las mujeres no mintieron
pues las Sibilas con tanta medida
350 de Cristo vida y muerte nos dijeron;
y Ana viuda, que tuvo tal ventura
que vio en el tiempo cuando le ofrecieron,
el Verbo al Padre eterno le bendijo
354 y muy grande verdad en todo dijo.

Pues la que la deidad, que es una y trina,
tres personas y un Dios, Dios trino y uno,
y a la summa verdad, verdad divina,
358 que no supo engañar jamás alguno,
siempre sirvió con sancta disciplina
y al Verbo concibió en tiempo oportuno,
cuya limpieza al cielo y tierra admira
362 jamás trató de engaño ni mentira.

327-330 Veg. nota v. 246-248.

347 *Verase*: 'se verá'.

349-350 A partir d'aquesta estrofa, la veu poètica apel·la a algunes dones excepcionals del cristianisme que representen un model femení positiu. Les sibil·les eren sacerdotesses d'Apol·lo, procedents de la mitologia clàssica, i que foren readaptades i introduïdes al cristianisme durant l'edat mitjana per la seva funció profètica. Segons la tradició cristiana, les sibil·les van vaticinar al món pagà el naixement de Crist, la seva passió i mort, la darrera vinguda en el judici final, tal com demostren alguns dels testimonis conservats (p.e. el Cant de la Sibil·la); sobre el tema lleg. Dolç (1983).

351 Segons l'Evangelí, santa Anna fou una profetessa d'edat molt avançada, que en enviduar es va dedicar per complet a Déu, a través de visites constants al temple, els dejunis i les pregàries (Lc 2: 36-37).

355-362 *la que*: la Mare de Déu, considera redemptora de les dones pel fet d'haver engendrat el fill de Déu, que és Déu.

Luego, si la Verdad en sus entrañas
concibió esta hermosísima doncella,
libre está de mentiras y marañas,
366 que no tuvo mentira parte en ella.
Ni aprovechó al demonio usar de mañas
para que no naciese pura y bella:
bien prueba que hay verdad entre mujeres
370 la que la usó en pesares y en placeres.

La bienaventurada Magdalena,
en el sepulcro a Cristo no le hallando,
a la ciudad volvió de gozo llena
374 el misterio que vido predicando
y esta verdad libró a muchos de pena,
a sus palabras crédito les dando:
mujer que a los apóstoles predica,
378 a decilles verdad muy bien se aplica.

Y la virgen senense Caterina,
dominica tan sabia y tan discreta,
la verdad predicó y sana doctrina,
382 y pareció en el mundo ser cometa:
no por industria humana, mas divina,
mostró su claridad y luz perfecta
pues dijo y escribió con grande estilo
386 sin que de la verdad cortase el hilo.

La casta y hermosísima Susana
por la verdad y fe matar se deja,
y hombres mintieron de cabeza cana
390 que contra una inocente forman queja.
Pues aquella mujer samaritana
de la verdad tampoco no se aleja;
hay hombres mentirosos muy de veras,
394 mujeres hay también muy verdaderas.

La que salió de Tiro y de sus fines,
que fue a pedir a Dios misericordia,
la verdad dijo a buenos y a ruines
398 que Dios libró a su hija de discordias.
Y hay muy muchas que son cual serafines,
que tienen con verdad siempre concordia;
no quiero aquí decir como se llama

379-386 La terciària dominica Caterina de Sena (Siena, 1347- Roma, 1380) va exercir una profunda influència a través dels seus escrits (epístoles, *Libro della divina dottrina* i oracions).

387-394 Es refereix a santa Susanna, màrtir del cristianisme: fou filla del sacerdot Gabino, i neboda del papa San Cai. Dotada d'una gran bellesa i erudició, l'emperador Dioclecian volgué casar-la amb un fill seu, però ella va defensar-se com a esposa de Crist i la seva actitud va propiciar la conversió d'alguns familiars de l'emperador. Aquesta conversió féu enfadar l'emperador, que la va fer matar, juntament amb la seva família.

395-398 Remet al passatge bíblic en què Jesucrist, en terres de Tiro i Sidon s'escolta la pregària d'una cananea. La dona insisteixa Jesucrist en repetides ocasions perquè cure la seva filla, però ell s'hi nega perquè no és israelita (segons el pla diví, mentre Jesús fos viu, només s'havia de donar al Poble d'Israel). Jesús acaba accedint-hi davant la perseverància i la fe de la dona (Mt 15: 21-28).

402 una que ya de santa tiene fama.

Hay otras que pudiera aquí contarlas
mas mi prolixidad mucho enfadara
y la razón que tengo de dejarlas
406 es porque son envés y no la cara
de la que sola pudo tanto honrarlas
con su firme verdad y fe tan rara:
que, en fin, cuantas mujeres sanctas fueron
410 lo son porque a la Virgen parecieron.

Por más que desta Reina escriba y diga
no pienso me será nadie contrario,
ni ha de haber quien por esto me persiga
414 haciendo algún juicio temerario,
que la afición me fuerza a que yo siga
a la encumbrada Virgen del Rosario,
contando sus misterios y verdades
418 muy llanamente y sin curiosidades.

¿Igual con esta Virgen hay ninguna?
Pues la sirven los que los cielos rigen,
es la que pisa estrellas, Sol y Luna
422 de quien la fe y verdad toman origen;
es entre las criaturas sola una
por quien los pecadores se corrigen
con su manto nos cubre pues ha sido
426 quien de Dios la justicia ha detenido.

Véola tantas gracias esparciendo
que della jamás puedo despedirme,
su grande perfección siempre siguiendo
430 hasta la fin del mundo, hasta morirme.
Mi pincel a su imagen convirtiendo
hasta haberse rompido ha de seguirme
y retratar al vivo su figura,
434 si no ciego, mirando su hermosura.

Mas no hará, que es la lumbre de mis ojos
a quien tengo por reina y mi señora,
de mi corazón lleva los despojos,
438 su grandeza mi alma siempre adora;
vive regocijada y sin enojos
porque ella más que nadie la enamora;
mas parece que voy fuera del caso
442 y que de una materia en otra paso

No salgo de lo que cantar prometo

406-410 Les dones són el revers de la Mare de Déu.

419 'No hi ha ningú com aquesta Verge?'

421 Referència a la iconografia de la Immaculada Concepció.

427 *Veola*: 'la veo'.

ni del sancto Bertrán los loores huyo,
mas por esto el Rosario aquí entremeto
446 para ensartarle como extremo suyo,
que pues en vida y muerte tal respecto
le tuvo nuestro sancto, no concluyo
echando el cero a su merecimiento
450 pues fue desto el Rosario fundamento.

Fue Bertrán al Rosario aficionado
y alabole con muy ricas sentencias,
siendo por él muy mucho predicado,
454 hizo tan grande fructo en las consciencias;
fue del Hijo y la Madre muy privado
de lo cual hay muy grandes experiencias
por haber trabajado noche y día
458 en dilatar tan sancta cofradía.

Muy poco en este canto queda escrito
deste siervo de Dios tal y tan bueno,
que es como el eco dar un solo grito,
462 salir yo con mi voz, voz de retrueno:
lo que otros dicen bien yo mal repito,
que me perturba ver campo tan lleno
de variedad de flores tan lozano
466 que no sé de cual dellas eche mano.

Y aunque entiendo que al sancto se hace agravio
tratando yo de lo que no merezco,
mas en dejar de hacello luego rabio
470 y sospecho que aqueste mal padezco:
¿por qué no moví luego este mi labio?
Y así por le alabar, peno y perezco,
que el amor echa fuera mis temores
474 pues no alcanzan los tímidos favores.

Quisiera detener de ángel el juicio
que por medio partiera hasta un cabello
y tener tal destreza y artificio
478 que a su merecimiento echara el sello,
mas fáltame la industria y ejercicio,
ni hay prendas en mí con que merecello;
mi buen celo suplico se reciba
482 en que mi atrevimiento solo estriba.

Con mi cerril y bajo entendimiento
le pago a mi afición lo que le debo
y apuntándolo solo el sentimiento
486 a más de lo que sé decir me atrevo.
Perdona, buen Bertrán, mi atrevimiento,
pues por pura afición solo me muevo

475 *detener*: 'obtener'.

483 *cerril*: «Metaphóricamente vale grossero, tosco, rústico, sin urbanidad, doctrina ni educación» (*Aut.*).

- 490 a reducir tu muerte a breve summa;
lo demás trotará más rica pluma.
- 494 Guiada por mano de otro fuerte brazo,
volará sin podelle dar alcance
y, sin ningún estorbo ni embarazo,
en tal gracia y milagros hará lance;
yo quedaré con solo algún pedazo,
descubriendo mi juego de relance
lleve el resto quien gana, yo el partido
498 de solo a Dios y al sancto haber servido.
- 502 El otro, como diestro caballero
será mantenedor con su cuadrilla,
yo saldré sola cual aventurero
sin enjaezar mi triste y pobre silla,
corriendo en un caballo bien ligero
como la que salió de la costilla,
con divisa y librea que a otros sobra
506 y con esto quiero dar fin a mi obra.

Octaves decasil làbiques (ABABABCC)

[RÚBRICA] Lo que la dama canta es lo siguiente.

176 Al marge, hi llegim un aclariment sobre el personatge esmentat en el vers que ens en permet la identificació «Es la Marquesa de Terranova» || 281 *hicistes*: imp. «hezistes» || 458 *cofradía*: imp. «cofadria».

FONT: *Primera parte de la historia del bienaventurado padre fray Luys Bertran, de la orden de Predicadores, y natural de la ciudad de Valencia. Compuesta en otava rima, por el presentado fray Luys Marti del mesmo habito y nacion. Dirigida al Illustrissimo y Reverendissimo señor don Joan de Ribera, Patriarcha de Antiochia y Arçobispo de Valencia*, Véndese en casa de Martín de Esparça, en la calle de Cavalleros. Impresso con licencia en la inclyta y coronada ciudad de Valencia, en casa de los herederos de Ioan Navarro, por Vincente de Mirauet, junto al molino de Rouella, 1584, f. 54v-64v.

MARIANA ESCRIVÀ D'ÍXAR

València, 1670-?, 1730

CXIII

- Pues por impulso sagrado,
Dios os condujo a Poblet,
san Bernardo de Carlet,
4 *sednos patrón y abogado.*

En Pintarrafes naciste,
de Almanzor, rey de Carlet

1-4 Aquesta composició està dedicada al sant Bernat de Carlet o d'Alzira (1135-1181) i fa referència als episodis cabdals de la seva biografia: naixement, conversió, mort i devoció pòstuma. Anomenat Ibn Ahmed al-Mansur (1135-1181, fou fill de l'emir al-Mansur, de la taifa de Carlet i va morir en el martiri després d'haver-se convertit al cristianisme, acompanyat de dues germanes de nom Gràcia (Zoraida) i Maria (Zaïda). Des de 1643, són patrons de la ciutat d'Alzira, coneguts també amb el nom *els Sants Patrons* o *Sant Bernat i les germanetes*. Segons narra la llegenda, en convertir-se, Ibn Ahmed al-Mansur va professar al monestir de Poblet, on va prendre el nom de Bernat.

5 Va nèixer a l'alqueria de Pintarrafecs, a la vall d'Alcalà del Magre, actual Carlet, que es trobava sota la jurisdicció d'Alzira.

8 y con el nombre de Amet,
en estimación creciste;
a todos amable fuiste,
cortés, dulce y agraciado,
san Bernardo de Carlet,
12 *sednos patrón y abogado.*

El rey moro de Valencia
fió de vuestra persona
embajada a Barcelona
16 que abona tu gran prudencia,
pero otra gran potencia
el camino os ha atajado:
san Bernardo de Carlet,
20 *sednos patrón y abogado.*

En noche tempestuosa,
solo, afligido y desierto,
en Poblet hallasteis puerto
24 y conversión milagrosa,
y la religión dichosa
de Bernardo os ha amparado:
san Bernardo de Carlet,
28 *sednos patrón y abogado.*

Dispensero y limosnero
os constituyó el abad,
y vuestra gran caridad
32 culpan émulos severos;
contra naturales fueros,
el fruto hallaron colmado:
san Bernardo de Carlet,
36 *sednos patrón y abogado.*

Dos hermanas que dejáis
de vuestro hermano en la casa,
vuestro corazón traspasa
40 verlas en tal ceguedad,
y con santa libertad
su remedio has procurado:
san Bernardo de Carlet,

7 *Amet*: lleg. 'Ahmed'.

13-15 El seu pare, el va enviar com a ambaixador a Barcelona, a la cort de Ramon Berenguer IV, a fi que negociés l'alliberament d'uns captius de guerra, alliberament que va aconseguir.

18 *ha atajado*: té el sentit d' 'interrompre'.

21-28 Fa referència a la seva conversió i a la seva estada al monestir de Poblet, com a monjo profés en l'orde cistercenc

29 *Dispensero*: 'despensero'; al ludeix als càrrecs que sant Bernat va exercir al monestir quan hi va ingressar. El *despensero* era el monjo que s'ocupava de la cura i l'administració de la dispensa, mentre que el *limosnero* era l'encarregat de recollir les almoines a fora de la clausura.

37 Les germanes Zoraida i Zaida vivien a casa de l'hereu, el germà gran al-Mansur, fins que Bernat les va convertir al cristianisme. En el baptisme van prendre els noms de Maria i Gràcia, sense tèmer al seu germà, que va engegar una persecució contra ells, fins que els va martiritzar.

44 *sednos patrón y abogado.*

Tu gran celo y eficacia
sus corazones movieron
y en el bautismo obtuvieron
48 nombres de María y Gracia,
sin temer del rey la audacia
a todo trance arrestado:
san Bernardo de Carlet,
52 *sednos patrón y abogado.*

Pero viendo que el furor
las tres vidas amenaza,
de noche dejáis la casa
56 de vuestro hermano Almanzor;
mas él con furia y rigor
en un bosque os ha alcanzado
san Bernardo de Carlet,
60 *sednos patrón y abogado.*

A un árbol los maniataron
y a vuestras tiernas hermanas,
plantas de la fe tempranas,
64 a entrambas las degollaron;
y tu frente tersa y clara
con un clavo han taladrado
san Bernardo de Carlet,
68 *sednos patrón y abogado.*

Con tormento tan sensible
no se apagó vuestro celo,
pues hasta subir al Cielo
72 no cesáis de persuadirle
al que cual fiera insensible
tal dolor os ha causado:
san Bernardo de Carlet,
76 *sednos patrón y abogado.*

Por mucho tiempo ignorado
vuestros huesos estuvieron,
pero unas luces que vieron
80 a los de Alcira avisaron,
y con alegre fervor
decente os han colocado:
san Bernardo de Carlet,
84 *sednos patrón y abogado.*

Remedio en toda dolencia
el devoto que os invoca

66 Un clau clavat al front és l'atribut del sant, símbol del seu martiri. El text va acompanyat d'un gravat emmarcat del sant, flanquejat per símbols, amb la fletxa al cap, la corona i la lletra 'S'.

73 El germà al-Mansur, causant del seu turment.

88 y la reliquia toca
 halla en vuestra providencia,
 mas la mayor experiencia
 alcanza el pobre quebrado:
san Bernardo de Carlet,
 92 *sednos patrón y abogado.*

Ya que gloriosa laureola
 el cielo os ha destinado:
san Bernardo de Carlet,
 94 *sednos patrón y abogado.*

Goigs. Entrada de 4 versos heptasil làbics (*abba*) + 11 octaves heptasil làbiques (*abbaacdc*, *ababacac*, *ababacdc*; excepte, la 1a: *abbaacbc*; 5a *-aabbcd*; 9a *abbbcada*) (clouen amb una retronxa, que reprén els dos darrers versos de l'entrada) + tornada final heptasil làbica (*-a-a*).

[RÚBRICA] Estos Gozos compuso D. Mariana Escrivà de Yxar, Condesa de Carlet; rueguen a Dios por su ánima.

3 *san Bernardo*: imp. les grafies «S» i «B» esb. || 4 *sednos*: imp. les grafies «no» esb. || 5 *En*: imp. esb. || 6 *Almanzor*: imp. les grafies «an» esb. || 18 *ha atajado*: imp. «atajado» || 58 *ha alcanzado*: imp. «alcanzado»

Després del text hi ha, en dues columnes, el versicles bíblics llatins «*justi in perpetuum viventes*» i a l'altre extrem, «*et apud Dominum est merces eorum*»*

Oracio llatina, recitada en la missa en honor als sants màrtirs: *Deus, qui nobis nos concedis Sanctorum Martyrum tuorum Bernardi, sororumque ejus Mariae & Gratiae natalitia, colere; da nobis in eterna beatitudine de eorum societate gaudere. Per, &c c.*

FONT: *Gozos al glorioso S. Bernardo, y sus dos hermanas martires de Alzira, hijos de Carlet*, BHV, sign. BH CGS/052, 1f.**

GERTRUDIS CONRADO Palma, a. 1786-1832

CXIV

*Esperanza y no tenerla,
 Todo es uno para mí,
 Ayer moría por verla,
 4 y hoy muero porque la ví.*

Glosa

Mi amada en el corazon
 me inspira afectos contrarios
 y sentimientos tan varios
 8 que estoy con gran confusión;
 ya se anima mi pasion,
 ya teme no merecerla,
 ya confia poseerla
 12 y no puedo entender
 pues imposible es tener,

* Sa 5:15 «Els justos, en canvi, viuen eternament,/ el Senyor els guarda la recompensa».

** Sense peu d'impr. Imprès aprox. entre 1750 i 1830?

1 Es tracta d'una peça amorosa, en què la presència de la veu poètica en masculí, que canta a l'estimada, reforça la idea d'una manca de veu pròpia femenina en la tradició poètica amorosa.

esperanza y no tenerla.

El objeto de mi amor
16 me arrastra todo el cuidado
y solo vivo ocupado
de mi esperanza y temor;
no me conozco en rigor,
20 ni me parezco al que fuí,
hasta el sentido perdí,
y así, sobrevengan gustos,
ó me persigan disgustos,
24 *todo es uno para mí.*

Aunque vivo enagenado
de mi, no hay pasión,
que con muy fuerte opresión
28 me tiene tiranizado,
la vista del bien amado
calma el temor de perderla,
el recelo de ofenderla,
32 y tanto suele templar
su presencia mi pesar
que ayer moría por verla.

Queda el alma consolada,
36 lo confieso, al ver mi dueño,
mas si la miro con ceño
se halla mas atormentada;
hoy la miré tan airada
40 que todo me estremecí,
ignoro en que la ofendí,
y aunque era el verla mi anhelo,
ya es tanto mi desconsuelo
44 *que hoy muero porque la ví.*

Dècimes heptasil làbiques (abba accddc), que glossen una quarteta.

[SENSE RÚBRICA]

FONT: Bover (1868 [1976]: I, 208).

2. Espais sagrats

**2.1. CANÇONER DE LES
CARMELITES DESCALCES
DE BARCELONA**

CXV

	Kyrie, eleyzon Creator audi nos adsit cum filio nobis Paraclitus.	I
4		
	<i>Christe, eleison Pater exaudi nos.</i>	
	Maria regibus edita Patribus et lunâ pulchrior, et sole clarior.	II
8		
	<i>Ora pro nobis</i>	
	Virgo Deipara columbâ castior purior Gedeon vellere candidor.	III
12		
	<i>Ora pro nobis</i>	
16		
	Mater amabilis lilium convallium et rosa mistica ad aquas Platanus	IV
20		
	<i>Ora pro nobis</i>	
	Electa ex millibus Deo habitaculum Solis Justitiae nubes, et radium.	V
24		
	<i>Ora pro nobis</i>	
	Vas honorabile inbutum balsamo sacris liquoribus et aromatibus.	VI
28		
	<i>Ora pro nobis</i>	
	Mirrae fasciculus gutta fragantior Vngunla, et cassia storace, et Galbano.	VII
32		
	<i>Ora pro nobis</i>	
36		
	Turris Davidica	VIII

40	tetris, et arcus contra luciferum in propugnaculum.	
	<i>Ora pro nobis</i>	
44	Cipresus in Sion sublimis admodum Tedis in Libano Palmis et altior.	IX
	<i>Ora pro nobis</i>	
48	Oliva fertilis pacis signaculum aurora montium et stella marium.	X
	<i>Ora pro nobis</i>	
52	Templum Hierusalem et portus naufrago, Rubus Moysi, et sponsi talamus.	XI
56	<i>Ora pro nobis</i>	
60	Et arcus federis, et tronus Salomon, et coeli janua, ad Deum transitus.	XII
	<i>Ora pro nobis</i>	
64	Auxilium miseris lumen errantibus. Aegris remedium, moestis solatium.	XIII
	<i>Ora pro nobis</i>	
68	Regina Virginum Regina Martyrum, regina Omnium sanctorum agminum.	XIV
	<i>Ora pro nobis</i>	
72	Regina libera et a contagio, soluta legibus universalibus.	XV

Ora pro nobis

- 76 Exora filium XVI
ut suos famulos
â tetro liberet
mortis ergastulo.
- 80 *Ora pro nobis*
- Agnus Dei Ignoscens XVII
in te sperantibus
qui nobis omnibus
84 peccatis salva nos
per Christum Dominum
Pater exaudi nos.
Amen.

Lletania versificada

[SENSE RÚBRICA]

3 *cum*: ms. «cui» || 12 *et sole clarior*: eliminat per confusió amb el vers anterior || 15 *candido*: ms. «candidor» || 18 *convallium*: ms. «convalium» || 24 *justitiae*: ms. «justitis» || 25 *nubes*: ms. «nubis» | *radius*: ms. «Radius» || 28 *inbutum*: ms. «imbutum» || 32 *Mirrae*: ms. «Mirra» || 33 *fragantior*: ms. «fragansior» || 35 *storace*: ms. «storau» || 38 *arcus*: ms. «arcutus» || 40 *in propugnaculum*: ms. «impropugnaculum» || 44 *Tedis*: ms. «Cedris» || 52 *Hierusalem*: ms. «Jerusalem» || 59 *coeli*: ms. «seli» || 62 *Auxilium*: ms. «Assilum» || 65 *moestis*: ms. «mestis» | *solatium*: ms. «solasium» || 67 *Martyrum*: ms. «martirum» || 68 *regina Omnium*: ms. «regina et omnium» || 72 *es de*: ms. «et a» || 78 *â*: ms. «et» | *tetro*: ms. «setro» || 81 *Ignoscens*: ms. «innosens» || 83 *nobis*: ms. «tollis» || 84 *peccatis*: ms. «peccata».

Aquesta lletania consta recollida, amb més estrofes, en un devocionari marià manuscrit d'un prevere anònim. Amb lletra del segle XVIII, es conserva a la biblioteca del monestir de Montserrat (manuscrit núm. 1334, f. 18-20).

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 1-2.

EDICIÓ MODERNA: Olivar (1991: 200-204; «LITANIA BEATAE VIRGINIS MARIAE»).

[TERESA DE JESÚS]

CXVI

Vivo sin vivir en mí,
y tan alta vida espero
que muero porque no muero.

- 4 Aquesta divina unión
del amor con que yo vivo,
hace ser Dios mi cautivo
y libre mi corazón:
- 8 mas causa en mí tal pasión
ver a Dios mi prisionero,
que muero porque no muero.
- 12 ¡Ay! ¡Qué larga es esta vida,
qué duros estos destierros,
esta cárcel y estos hierros,
en que el alma está metida!
Solo esperar la salida

16 me causa un dolor tan fiero,
que muero porque no muero.

¡Ay! ¡Qué vida tan amarga
do no se goza el Señor!
20 Y si es dulce el amor,
no lo es la esperanza larga:
quítame Dios esta carga,
más pesada que de acero,
24 *que muero porque no muero.*

Solo con la confianza
vivo de que he de morir;
porque muriendo, el vivir
28 me asegura mi esperanza:
muerte do el vivir se alcanza,
no tardes, que te espero,
que muero porque no muero.

32 Mira que el amor es fuerte:
vida, no me seas molesta;
mira que solo te resta,
para ganarte, perderte;
36 venga ya la dulce muerte,
venga el morir muy ligero,
que muero porque no muero.

Aquella vida de arriba
40 es la vida verdadera:
hasta que esta vida muera,
no se goza estando viva:
muerte, no me seas esquiva;
44 viva muriendo primero,
que muero porque no muero.

Vida, ¿qué puedo yo darle
a mi Dios, que vive en mí,
48 si no es perderte a ti,
para mejor a él gozarle?
Quiero, sufriendo, alcanzarle,
pues a él solo es el que quiero,
52 *que muero porque no muero.*

Estando ausente de ti,
¿qué vida puedo tener,
sino muerte padecer,
56 la mayor que nunca ví?
Lástima tengo de ti
por ser mi mal tan entero,
que muero porque no muero.

60 El pez que del agua sale
aun de alivio no carece;
a quien la muerte padece,

- al fin la muerte le vale:
 64 ¿qué muerte habrá que se iguale
 a mi vivir lastimero?,
que muero porque no muero.
- Cuando me empiezo aliviar
 68 viéndote en el Sacramento,
 me hace más sentimiento
 el no poderte gozar:
 todo es para más penar,
 72 el no verte como quiero,
que muero porque no muero.
- Cuando me gozo, Señor,
 con esperanzas de verte,
 76 viendo que puedo perderte
 se me dobla mi dolor:
 viviendo en tanto
 y esperando como espero,
 80 *que muero porque no muero.*
- Sácame de aquesta muerte,
 mi Dios, y dame la vida,
 no me tengas impedida
 84 con este lazo tan fuerte;
 mira que muero por verte,
 y vivir sin ti no puedo,
que muero porque no muero.

Villancet. Tornada introductòria de 3 versos heptasil làbics (abb), amb un cap d'un vers + 12 estrofes heptasil làbiques (la 1a estrofa després de l'entrada: accaabb; la resta del poema: deeddbb) (peus de 6 versos més el darrer de la tornada)

[RÚBRICA] Coplas hechas por N^{ra} santa M^{dre} Teresa.

4 *que muero etc.*: esborrat; es tracta d'un vers repetit || 8 *pasión*: ms. «passio».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 3-4.

EDICIÓ MODERNA: Silverio de Santa Teresa OCD (ed. 1919: VI, 540-542).

CXVII

*Què diantre serà açò
 que tothom medra sinó jo?*

- Tothom medra en Jesucrist
 4 sinó jo que li resist
 i així port lo semblant trist
 quan segueuc a ma opinió.
*Què diantre serà açò
 8 que tothom medra sinó jo?*

Tothom medra en la virtut

2 *medrar*: «Millorar, progressar; cast. *medrar*» (DCVB). | *sinó*: 'excepte, fora de'.
 6 *segueuc*: 'segueix', 'segueixo', 'quan continue actuant segons la meua voluntat'.

- 12 sinó jo que no m'ajut,
 i així port lo morro eixut
 de lo que és perfecció.
 Què diantre serà açò
 que tothom medra sinó jo?
- 16 Tothom medra en humildat
 sinó jo que no m'abat,
 no em basta veure humiliat
 al corderet que és lleó.
 Què diantre serà açò
 20 *que tothom medra sinó jo?*
- Tothom medra en obediència,
 en caritat i paciència,
 i sols jo els fasc resistència
 24 perquè em rendeix la passió.
 Què diantre serà açò
 que tothom medra sinó jo?
- Jo pretenc girar la fulla:
 28 prec a Déu que en si m'aculla
 i que em lliure de la trulla
 que em perturba la raó.
 Què diantre serà açò
 32 *que tothom medra sinó jo?*
- També faré penitència
 del temps que he fet resistència
 i pregaré a sa clemència
 36 de que em guard en l'ocasió.
 Què diantre serà açò
 que tothom medra sinó jo?
- També em daré a la pobresa
 40 i en fugir de l'aparesa
 i en procurar la puresa
 perquè Déu gusta d'açò.
 Què diantre serà açò
 44 *que tothom medra sinó jo?*
- I també vull despreciar
 quant lo món me pot donar
 per poder millor volar
 48 per lo cel, com a moixó,

11 Anar-se'n amb el morro eixut: «anar-se'n insatisfet, sense haver obtingut allò que es pretenia» (DCVB [s.v. *morro*]).

18 'Jesucrist'.

23 *fasc*: 'faig'; la velarització de la 1a p.s. Present Indicatiu del verb 'fer' és un tret típic de les comarques valencianes del sud.

27 *girar la fulla*: canviar.

29 *trulla*: llegiu 'trull': «Moviment i soroll fort, d'activitat intensa» (DCVB).

34 'he fet resistència a Jesucrist' (veg. v. 3).

40 *aparesa*: 'aparença', segons el significat d'*aparés* (adv. ant) «Fer veure allò que no és; fingir» (DCVB).

*Què diantre serà açò
que tothom medra sinó jo?*

Villancet. Tornada introductòria que consta d'un apartat (1 vers heptasil làbic + 1 vers octosil làbic; aa) + 7 sextetes heptasil làbiques –excepte el darrer vers, octosil làbic– (aaabbb) (peus de 4 versos més els dos darrers de la tornada)

[SENSE RÚBRICA]

6 *seguesc*: ms. «segues» || 23 *fas*: ms. «fas» || 31 *diantre*: ms. «diastre» || 34 *temps*: ms. «tems» | *resistència*: ms. «resistecia».

Al final del text, apareix una estrofa desordenada a sota de la pàgina, de manera aïllada, tot i que guarda una relació de sentit amb el poema:

Tothom medra en la pobresa
sinó jo que tinc peresa
i així mai isc ab la empresa
de ser santa en religió.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 5.

CXVIII

¡Jesús mío! Cómo estás
casi todo derritado
pues, a ocho días nacido,
4 abundante sangre das.
¡Cuándo grande que harás!,
gloria de mi alma y vida,
parece que estás muriendo
8 *por el alma, tu querida.*

Herida te dio tan fuerte
ese, tu divino amor,
que antes llegará la muerte
12 que descanses, mi Señor,
de padecer con hervor
hasta dar en cruz la vida,
parece que estás muriendo
16 *por el alma, tu querida.*

Octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (amb dos versos-refrany que es repeteixen al final de cadascuna)

[SENSE RÚBRICA]

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 9.

48 *moixó*: «Ocell en general, i especialment els petits» (DCVB).

2 *derritado*: llegiu 'derretido'; aquesta confusió s'entén pel fet que aquest verb és anòmal ja que canvia la *e* en *i* en algunes persones dels temps presents: *yo derrito, derrite tú, derrite aquel, derritiendo...* Té el sentit d' 'enamorat profundament'.

3-4 Fa referència a la circumcissió efectuada a Jesucrist vuit dies després d'haver nascut, pràctica requerida pel judaisme, segons el relat bíblic de Ll. 2:21 («Quan van complir-se els vuit dies i hagueren de circumcidarlo, li posaren el nom de Jesús, nom que havia dit l'àngel abans que fos concebut en el si matern»).

5 'Quin bé que faràs', tot fent referència a la futura passió i mort de Jesucrist redemptor.

CXIX

Perdonad, mi Redentor,
sobre un juicio que he echado:
y es que estáis enamorado
4 *según traéis el color.*

Admiración me ha causado,
niño Dios, lo que he advertido:
y es que antes de haber nacido
8 estabais de Amor prendado;
y el veros tan mal llagado
no me espanta, mi Señor,
porque estáis enamorado
12 *según traéis el color.*

No hay que preguntar, Señor,
con quién os habéis reñido
(aunque de sangre teñido
16 os veo, mi Redentor)
pues se ve que ha sido Amor
quien tal herida os ha dado
porque estáis enamorado
20 *según traéis el color.*

Perdonad mi atrevimiento,
si mi hablar es malcriado:
¿De qué hermana del convento
24 estáis más aficionado?
Porque a mí celos me ha dado
de quien sabéis, mi Señor,
que estáis muy enamorado
28 *según traéis el color.*

Si ello es así verdad,
yo miraré bien la gala
con que vuestra majestad
32 hermosea esa zagala.
Pues que Amor todo lo iguala
dádmele, mi Redentor:
seréis mi aficionado
36 *pues vestís de mi color.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abba), amb un cap de dos versos + 4 octaves heptasil·làbiques (abbaacdc, abbaacca, ababacac, ababacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Otras.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 9-10.

1-4 La veu poètica endevina el sentiment amorós en Jesucrist, relacionat amb una ferida de l'Amor personificat (*de amor prendado*, v. 8 i *mal llagado*, v. 9).

26 Al·lusió genèrica per moure a la devoció, si no és una referència a alguna germana de la comunitat (amb reminiscència d'una representació teatral).

34 *dádmele*: llegiu 'dádme-lo'.

CXX

Levantaos, queridas,
que Dios viene aquí
y lleva tras sí
4 *las almas y vidas.*

Levantaos, queridas
de mi dulce amado,
pues circuncidado
8 viene y con heridas;
quedemos vencidas
de su amor aquí
pues lleva tras sí
12 *las almas y vidas.*

La sabiduría
es del Padre amado
y es el regalado
16 hijo de María;
Él es claro día,
hermanas queridas
y lleva tras sí
20 *las almas y vidas.*

La hermosura es
de toda la gloria
y aquí en esta escoria
24 nuestro gozo es;
pues es el que es,
démosnos rendidas
pues lleva tras sí
28 *las almas y vidas.*

Nuestro amor le pone
vestido encarnado,[□]
como enamorado
32 Amor le compone
y también dispone
sufra mil heridas
pues lleva tras sí
36 *las almas y vidas.*

Lo que más le hiere
a éste mi señor
es un firme Amor
40 y por esto muere,
y solo de él quiere

23 *esta escoria*: 'sinònim de la vida terrenal'.

30 Al llarg del Cançoner de carmelites descalces retrobarem sovint aquesta idea de l'encarnació del fill de Déu, vestit de la condició humana.

37-44 Ens remet al tema de la mort ocasionada per l'amor.

sufrir las heridas
pues lleva tras sí
44 *las almas y vidas.*

¿Quién hoy quedará
sin armarle flecha
y al Niño derecha
48 se la tirará?
¿Quién no deseará
dalle mil heridas
pues lleva tras sí
52 *las almas y vidas?*

Villancet. Tornada de 4 versos pentasil·làbics (abba), amb un cap de dos versos + 6 octaves pentasil·làbiques (la 1a: abbaacca; la resta: abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Otras.

2 *queridas* af. int.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 10.

CXXI

Ruégote, Rey infinito,
en ti me quieras mudar
pues por mí, tú tan chiquito
4 *sangre quieres derramar.*

Ruégote, mi Redemptor
hoy por mí circuncidado,
hagas que esté transformado
8 mi corazón en tu amor,
y esto, con tan grande hervor,
que muera por te gozar
pues por mí, tú tan chiquito
12 *sangre quieres derramar.*

Enciende con tal ardor
mi alma en tu vivo fuego
que hagas me abrase luego
16 por ti, dulce Redemptor;
y como fénix, Señor
te sirvas me renovar
pues por mí, tú tan chiquito
20 *sangre quieres derramar.*

Como será derramada,
haz que en ti esté derritada

6 Vegeu nota v. 3-4 compos. CXVIII.

10, 18 i 26 tmesis: *te gozar*: 'gozarte'. || *me renovar*: 'renovar-me'. || *te amar*: 'amarte'.

18 *te sirvas*: súplica a Déu: «Agradarse de alguna cosa, quererla o admitirla con gusto. Úsase en el estilo cortesano, cuando se suplica o pide a alguno que execute algo, como *servase V.M. de dexarme entrar...*» (*Aut.* [s.v. *servirse*]).

21 *derramada*: es refereix a l'ànima de la veu poètica (veg. v. 14 i 23 i nota v. 10, 18 i 26) lliurada al vici («[...] entregarse a deleites torpes y demás vicios» (*Aut.* [s.v. *derramarse*]))

mi alma, de amor vencida,
 24 y en ti haga su morada
 y de sí esté olvidada
 para siempre más te amar
pues por mí, tú tan chiquito
 28 *sangre quieres derramar.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba), amb un cap de dos versos + 3 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
 [RÚBRICA] Otras.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 10-11.

CXXII

Hermanas, ¿cómo podéis
 dormir? Pues que el Rey divino,
hoy de amor fuera de tino,
 4 *os busca como le veis.*

Entiendo salir de tino
 que el que es Dios de majestad
 se vista de humanidad,
 8 traje de él tan peregrino.
 Y, pues este Rey divino
 os llama más no os tardéis,
pues de amor fuera de tino
 12 *os busca como le veis.*

El amor le dio un vestido:
 ocho días ha encarnado,
 hoy se le da colorado
 16 y, de su sangre teñido,
 viene llagado y herido.
 Ruégoos que esto no olvidéis
pues de amor fuera de tino
 20 *os busca como le veis.*

Viene lágrimas vertiendo
 causadas de un gran dolor
 de ver con qué poco amor
 24 le vamos correspondiendo;
 y él va callando y sufriendo
 y espera lo que sabéis,

22 *derritada*: llegiu ‘derretida’.

26 *te amar*: ‘amarte’.

3 *fuera de tino*: ‘sense moderació, desmesurat’; *salir de tino* significa ‘perdre l’enteniment, cometre un disbarat’, es correspon a la forma actual ‘perder el tino’.

5-7 ‘és un disbarat que el rei del cel prenga forma humana’.

8 *peregrino*: ‘estrany’, ‘inusual’.

13-17 Per amor a la humanitat, Déu pren la forma humana (*vestido*) a través de Jesucrist, que pren color de carn amb la circumcissió i s’acaba tenyint de sang amb la passió i mort a la creu.

28 *pues de amor fuera de tino
os busca como le veis.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba), amb un cap de dos versos + 3 octaves heptasil làbiques (abbaacac) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Otras.

10 *os*: ms. «us», ho corregim d'acord amb les altres recurrències del mot.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 11.

CXXIII

Niño, pues venís
hoy de amor herido
dadnos un vestido
4 *de lindo matiz.*

Pondréisle, Señor,
verde de esperanza
pues de confianza
8 gustáis con hervor;
y el oro de amor
pues nos le pedís,
dadnos un vestido
12 *de lindo matiz.*

También llevará
blanco de pureza;
negro que es firmeza
16 no le faltará;
y el pardo hará
humilde matiz,
dadnos un vestido
20 *cual nos le pedís.*

Lleve colorado
de mucha obediencia
y de gran paciencia
24 vaya bien labrado;
con azul mezclado,
pues celo pedís,
dadnos un vestido
28 *de lindo matiz.*

Haya naranjado
de mortificación;
de resignación

5 A partir d'aquí i fins al final del poema s'hi refereix al color del vestit (v. 3 i 4) de virtuts donat per Déu; en els versos següents, la veu poètica demana a Jesucrist per a les ànimes de les religioses un ornament de virtuts cristianes, a través dels colors que les simbolitzen: el verd d'esperança (virtut teològica), l'or d'amor, blanc de pureza, negre de fermesa, el marró d'humilitat, colrat d'obediència, blau de zel, taronja de mortificació, el morat de resignació... ha d'anar completat amb la innocència, la penitència, caritat i lleialtat.

10, 20 i 36 *le*: llegiu 'lo'. El CD és 'l'amor'. || 10 *pedís*: rima amb *matiz* perquè es pronuncia <matís>.

30 Vers hipermètric.

- 32 un color morado;
de amor abrasado
lleve su matiz,
dadnos un vestido
- 36 *cual nos le pedís.*
- Vaya de inocencia
todo entretejido
y la penitencia
- 40 no quede en olvido,
de oración urdido,
como la pedís
dadnos un vestido
- 44 *de lindo matiz.*
- Haya caridad
del todo perfeta
sin que se le meta
- 48 infidelidad;
haya lealtad
como la pedís,
dadnos un vestido
- 52 *de lindo matiz.*

Villancet. Tornada de 4 versos pentasil làbics (abba), amb un cap de dos versos + 6 octaves pentasil làbiques (abbaacac; excepte la 5a octava que segueix ababbcbc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Otras.
40 *olvido*: ms. «olvdo».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 11-12.

CXXIV

- El gran príncipe Mesías
viene hoy a desembarcar:
levantaos, hermanas mías,
- 4 *irémosle a posentar.*
- La nave en que viene está
llena de riquezas tales
que las Indias Orientales,
es pobreza lo de allá.
- 8 Viene y rescatará
cuantos se le quieran dar:

36 *le*: llegiu 'lo'.

2 El naixement de Jesucrist és tractat com un desembarcament.

4 Llegiu 'a a posentar'.

5 Tot seguint la metàfora del desembarcament, la nau de Jesucrist és el ventre de la Mare de Déu, un lloc preciós i ric (en virtut), més que no pas les Índies Orientals que era el nom amb què antigament es designava a les Índies d'Àsia, enfront de les Índies d'Amèrica, que eren les Índies Occidentals (v. 7-8). En aquest moment, les potències europees es disputaven les Índies Orientals, font de comerç.

7-8 El sentit d'aquests versos és 'que és pobresa el d'allà les Índies Orientals'.

9-10 La vinguda de Jesucrist amb fins redemptors per a qui el vulguen seguir.

12 *levantaos, hermanas mías,
irémosle aposentar.*

Por ser aun tiernecito
y a trabajos nunca usado,
su madre le trae encerrado
16 en el vientre; el chiquitito
hoy será nuestro hermanito,
podremos con él tratar:
levantaos, hermanas mías,
20 *irémosle aposentar.*

Yo os diré qué fin ha sido
del Niño de majestad
el venir a esta ciudad:
24 es que está de amor vencido
porque de una dama herido
viene para la tratar:
levantaos, hermanas mías,
28 *irémosle aposentar.*

Y ella es tan desdeñosa
que en Belén, en un portal,
le tendrá con frío y tal
32 que tiemble sin darle cosa;
él la quiere por esposa
y ella no se quiere dar:
levantaos, hermanas mías,
36 *irémosle aposentar.*

Y es porque está aficionada
a un tirano cruel,
del mundo y sus gustos de él
40 la tienen de sí olvidada,
y así no se le da nada
ver al príncipe penar:
levantaos, hermanas mías,
44 *irémosle aposentar.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abba), amb un cap de dos versos + 6 octaves pentasil·làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Otras para despertar a las ermanas el día antes de Navidad.

3 i 21 *levantaos* i *os*: ms. «levantaus» i «us», ho corregim d'acord amb les altres ocurrencies del pronom *os*.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 12-13.

21 'Jo us diré quina és la finalitat per què ha nascut el fill de Déu'.

25 La 'dama sense mercé' (*desdenyosa*) representa a qualsevol esposa de Jesucrist (potser religiosa) que no el segueix.

26 *la tratar*: 'tractar-la, redimir-la'.

31 'con tal frío y'.

41 'no le importa', a les ànimes indevotes abocades al món dels sentits, sense posar la vista en Déu.

Nuestra Emperatriz al suelo
 va buscando una posada:¹
démosle el alma abrasada
 4 *en amor del Rey del cielo.*

Que pues Él viene a poner
 fuego a este firmamento
 bien es que arda el aposiento
 8 a do se ha de detener
 y por dalle más placer
 a nuestra madre en el suelo:
démosle el alma abrasada
 12 *en amor del Rey del cielo.*

La tierra está toda helada
 y para quitalle el hiel
 viene el que es nuestro consuelo
 16 en esta Virgen sagrada,
 como cámara sellada,
 para cuanto hay en el suelo:
démosle el alma abrasada
 20 *en amor del Rey del cielo.*

Es una güerta cerrada
 esta Virgen sacrosanta,
 do se produció la planta
 24 que da gloria consumada
 en la patria deseada;
 sin más temor ni recelo:
démosle el alma abrasada
 28 *en amor del del Rey del cielo.*

Es la planta deseada
 de la raiz de Jesé,

1 En referència a la Mare de Déu, 'a la terra'.

2 Reminiscència de la coneguda "letrilla" nadalenca de Juan de la Cruz: «Del Verbo Divino/ la Virgen preñada/ viene de camino;/ ¡si le dais posada!».

5 Jesucrist.

7 *aposiento*: entengueu 'aposento'.

13 Metàfora pel pecat.

14 *quitalle*: 'quitarle'.

17 Remet al símbol de puresa marià d'*bortus conclusus* o *Fons Signatus*, el jardí tancat (*güerta cerrada*, v. 21) o font segellada on no pot entrar culpa o màcula, que deriva del *Càntic dels Càntics*: Ct. 4-12: «Ets un jardí reclòs, germana meva, esposa,/un jardí reclòs, una font segellada». Als quatre primers capítols del volum d'Stewart (1966), s'analitza la temàtica del *bortus conclusus* a les literatures europees i les arts visuals de finals del segle XVI i el XVII.

23 *produció*: llegiu 'produjo'.

30 Al ludeix a l'Arbre de Jesé, la denominació simbòlica de l'arbre genealògic de Jesucrist, des d'una vessant humana i divina, i que prové d'una profecia d'Isaïes (Is. 11:1-2). «Sortirà un tany de la soca de Jesé, brotarà un plançó de les seves arrels. L'esperit de Jahvè reposarà sobre ell, l'esperit de saviesa i d'intel·ligència, l'esperit de consell i de força, l'esperit de ciència i de temor de Jahvè». Aquesta representació de l'arbre consta de tres elements: l'arrel, la vara i la flor, associades respectivament a Jesé, el pare del rei David, Maria i Crist. En relació a aquesta imatge, en la litúrgia del temps d'Advent trobem una de les Antífones de la O (la tercera)

es el arca de Noé
 32 en las aguas preservada,
 es de Dios fuente sellada,
 es luz clara deste suelo:
démosle el alma abrasada
 36 *en amor del del Rey del cielo.*

Mucho más que el sol es bella,
 que la luna más hermosa,
 es de Dios madre y esposa,
 40 es virgen, madre y doncella,
 es del día clara estrella,
 es nuestra guía y consuelo:
démosle el alma abrasada
 44 *en amor del del Rey del cielo.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abba), amb un cap de dos versos + 5 octaves heptasil·làbiques (abbaabcc, abbaabab, abbaacac, abbaacac, abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada) [RÚBRICA] Otras.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 13-14.

CXXVI

¿Cómo, Virgen bella,
 venís tan cansada?
La alma por posada
 4 *os doy, clara estrella.*

No la desdeñéis[□]
 aunque pecadora,
 mi Madre y Señora,
 8 ni la desechéis,
 pues que vos traéis
 el remedio della.
La alma por posada
 12 *os doy, clara estrella.*

Y aunque es pobresica,

que diu: «¡Oh raíz de Jesé que estas como estandarte de todos los pueblos, en cuya presencia se callarán los reyes y te invocarán los gentiles! ¡Ven a salvarnos, y no tardes ya!». En el camp de l'art pictòrica, l'arbre de Jesé es desenvolupa des del segle XI fins al s. XVI-XVII; per a aquest tema, veg. Manzarbeitia (2009).

31-32 Símbol utilitzat per designar la Mare de Déu, en el mateix sentit que descriu l'historiador general del carmel, José de Jesús María a la seva *Historia de la vida y excelencias de la Sacratissima Virgen*: «Fue asimismo figurada en el Arca del Diluvio, como describe San Bernardino, porque así como aquella anduvo siempre sobre las aguas tan fuertemente embetunada que no fue entrada ni rezumada de ellas, así la Virgen fue tan prevenida de la gracia que no tuvo el pecado original entrada en ella, sino preservada y levantada estuvo siempre sobre el diluvio de la culpa que a todos anegó con la misma hermosura que se avía mostrado *ab eterno* en el entendimiento divino» (1698: 8).

4 *Cfr.* v. 1-4 compos. CXXV i CXXVII.

5-8 *la*: 'l'ànima'. La veu poètica demana a la Mare de Déu no menysprea ni rebutge la seva ànima, malgrat ser una pecadora.

13 És refereix a la pobresa de les virtuts de l'ànima; gràcies a la intercessió de la Mare de Déu, l'ànima es veurà millorada.

como ya sabéis,
luego será rica
16 si vos lo queréis,
pues, Virgen, traéis
el tesoro della.

*La alma por posada
os doy, clara estrella.*

Y pues la veis llena
de toda maldad,
vos la remediad
24 y sacad de pena,
ponelda en cadena[□]
de amor, Virgen bella.

*La alma por posada
os doy, clara estrella.*

Haced que reposo
no haya, ni descanso,
sino en el que es manso
32 cordero amoroso
y que en él su gozo
tenga sin querella.

*La alma por posada
os doy, clara estrella.*

Haced que de amor
viva abrasada
y en Dios transformada
40 esté con hervor,
y sea su ardor
más que fuego el della.

*La alma por posada
os doy clara estrella.*

Haced que viviendo
esté sepultada
y de sí olvidada
48 a Dios poseyendo,
y por él muriendo
como fénix bella.

*La alma por posada
os doy clara estrella.*

23 *la remediad*: ‘remediadla’

24 S’hi sobreentén ‘sacadla’.

25 *ponelda*: ‘ponedla’.

31-32 L’expressió de *manso cordero* que llegim al llarg del Cançoner, la trobem en un sol·liloqui de Lope de Vega: «Manso cordero ofendido / puesto en una cruz por mi...»

33 *gozo*: rima amb *amoroso* perquè era pronunciat <goso>.

37-42 L’ànima demana la intercessió de la Mare de Déu per arribar a la unió mística amb Déu.

45-50 ‘Amb la unió mística vindrà l’oblit de la pròpia ànima i de les coses mundanes i renaixerà (l’ànima) com una au fènix, amb la mort.

Villancet. Tornada de 4 versos pentasil làbics (abba), amb un cap de dos versos + 6 octaves pentasil làbiques (abbaacdc, ababbcdc; les estrofes 3-6 segueixen la rima abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Otras.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 14-15.

CXXVII

- ¿A do vais, sacra princesa
de mañana apresurada?
—*Vengo aquí a buscar posada
para el Dios de la grandeza.*[□]
- 4
- ¿A do vais, más que el sol bella?
Pues traéis el Sol de soles
y con lindos arreboles
te mostraréis clara estrella,
quedando madre y doncella
nos daréis la fortaleza.
—*Vengo aquí a buscar posada
para el Dios de la grandeza.*
- 8
- 12
- ¿A do vais, más que la luna
pura, limpia, bella, hermosa?
Pues cual vos no fue ninguna
ni la habrá de tan dichosa.
Sois en extremo graciosa,
sois de bellas la belleza.
—*Vengo aquí a buscar posada
para el Dios de la grandeza.*
- 16
- 20
- ¿A do vais, divina aurora,
que con vos traéis el día?
Haced que en el alma mía
nazca, mi Madre y Señora,
y aunque la veis pecadora
no despreciéis su bajeza.
—*Vengo aquí a buscar posada
para el Dios de la grandeza.*
- 24
- 28
- ¿A do vais, güerto cerrado,
fuente de agua preciosa;
a do vais, lirio apurado;
a dónde, divina rosa;
- 32

1-4 D'acord amb García de la Concha & Álvarez Pellitero (1982: II, XXIV-XXXV) en relació al Cançoner de romanços i coples de les carmelites descalces de Valladolid, i si ho apliquem al Cançoner de català, aquesta peça poètica podria estar originada en el context d'una celebració conventual, el 24 de desembre, la nit de la Calenda; s'hi estaria representant la vinguda de la Mare de Déu en busca d'una «posada» davant d'un altre personatge que la interroga, i és per això que hi trobem un diàleg entre aquestes dues veus. |*grandeza*: rima amb *princesa*, perquè es pronunciava <grandesa>.

7 *arreboles*: color taronjós del cel, il·luminat pels raigs del sol; el Sol és Jesucrist nascut de la Mare de Déu.

29 *güerto*: 'huerto'. Cfr. nota v. 17 compos. CXXV.

31 *apurado*: 'esmerado, perfecto'.

a do vais, en todo hermosa,
spejo de gran limpieza?
–*Vengo aquí a buscar posada*
36 *para el Dios de la grandeza.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abba), amb un cap de dos versos + 4 octaves heptasil·làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Otras.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 15-16.

CXXVIII

El Niño chiquito
que hoy ha nacido
es Rey infinito
4 *y muy mi querido.*

Es el resplandor
del eterno Padre,
de su propia madre
8 es el Criador;
con ser Dios amor
por mí le ha traído:
es Rey infinito
12 *y muy mi querido.*

Es suma belleza,
es suma bondad,
es la majestad,
16 es suma grandeza,
es suma riqueza
el Niño nacido:
es Rey infinito
20 *y muy mi querido.*

La sabiduría
del eterno Padre
hoy de Virgen madre
24 nació, que es María;
es mi claro día
el Niño nacido:
es Rey infinito
28 *y muy mi querido.*

Amar yo le quiero
pues que me ama tanto
y él me dará el cuanto,
32 pues, que en él espero;

34 Símbol que representa la virginitat perpètua de la Mare de Déu.

4 Entengueu ‘i muy [de] mí querido’ (molt estimat per mi).
31-32 ‘Ell em donarà tot el que espere d’ell’.

es manso cordero,
el que hoy ha nacido
y *Rey infinito*
36 y *muy mi querido*.

Villancet. Tornada de 4 versos pentasil làbics (abab), amb un cap de dos versos + 4 octaves pentasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Al niño jesús día de navidad.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 16.

CXXIX

Levantaos con gran consuelo
y daréis luego posada
a la que es Reina del cielo
4 *porque viene muy cansada*.

Cansada va de buscar
posada en los corazones
para dalles ricos dones
8 y no se los quieren dar.
Vamos, pues, sin más tardar
y demos luego posada
a la que es Reina del cielo
12 *porque viene muy cansada*.

Ofrezcámosle aposento
de muy profunda humildad
con cama de caridad,
16 fuego de amor violento;
de pureza sea el asiento
para cuando sea llegada
la que es Señora del cielo
20 *porque viene muy cansada*.

Tengámosle perfumado
con incienso de oración,
mirra es mortificación
24 de que ha de estar entoldado
y de virtudes labrado,
que hagan música acordada
a la que es Reina del cielo
porque viene muy cansada.

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abab), amb un cap de dos versos + 4 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

2 Aquesta peça comparteix el tema de la *posada* amb altres composicions del Cançoner (veg. CXXXV i CXXXVII).

3 La Mare de Déu, en el naixement de Crist.

6 *dalles*: 'darles'; al ludeix a la intercessió d'aquesta a favor de la humanitat.

24 *entoldado*: 'cobert'.

[RÚBRICA] Coplas para despertar a las her^{nas} el día antes de navidad.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 17.

CXXX

Levantaos, hermanas mías,
porque la Virgen sagrada
va buscando una posada
4 *a donde nazca el Mesías.*

Levantaos a grande priesa,
mirad que es descortesía
el detener a María
8 siendo del cielo Princesa.
Dalde el corazón por pieza
con mil muestras de alegría
porque sirva de posada
12 *a donde nazca el Mesías.*

Mirad que viene cansada
de un muy largo camino
y trae el Verbo Divino
16 sin que pueda hallar posada.
El alma desocupada
le daréis, hermanas mías,
a la que es Virgen sagrada
20 *para que nazca el Mesías.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abba), amb un cap de dos versos + 2 octaves heptasil·làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers inspirats en els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Otras.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 17.

CXXXI

Emperatriz soberana,
¿qué buscáis, decid, Señora,
muy más bella que la aurora,
4 *por aquí tan de manyana*

¿Qué buscáis? Del sol vestida
y a la luna por chapines
traéis, y de serafines,
8 sois señora establecida

5 *priesa*: 'prisa'.

9 *dalde*: metàtesi per 'dadle'. | *pieza*: rima amb *priesa* i *princesa* perquè es pronunciava <piesa>.

1-4 El to d'aquesta peça és semblant a la compos. CXXXVII, amb una càrrega d'iconografia mariana. *Cfr.* els versos de Lope de Vega: «Zagalejo de perlas, / hijo del Alva, / donde vays que hace frio, / tan de mañana?...» (1612a: f. 203-203v).

5 Al·ludeix a la representació de la Mare de Déu com al sol. *Cfr.* v. 4-6, compos. CCLXXXV: («¿A do vais más fervorosa / que todos los serafines, / y la luna por chapines...»).

6 Remet a la iconografia de la Immaculada Concepció, que duu sota els peus (*chapines*) la mitja lluna.

- de la patria prometida
sois la reina soberana.
*¿Qué buscáis, divina aurora,
por aquí tan de mañana?*
- 12
- ¿Qué buscáis, ciprés hermoso
en el monte de Sión,
qué templo de Salomón
del Rey todopoderoso?
¿Qué buscáis, sol misterioso
de luz clara y soberana?
*Decid: ¿Qué, muy bella aurora,
por aquí tan de mañana?*
- 16
- 20
- ¿Qué buscáis, lirio entre espinas,
decid, qué, oliva espaciosa?
¿Qué buscáis, madre y esposa
del que es de gracias divinas,
fuente de aguas cristalinas?
Decid: ¿Qué, hija de santa Ana,
*muy más bella que la aurora,
por aquí tan de mañana?*
- 24
- 28
- ¿Qué buscáis, castillo hermoso,
a do la sabiduría
se encerró en vos, María,
siendo de la gloria el gozo?
Sois el bálsamo precioso
de la patria soberana.
*¿Qué buscáis, decid, Señora,
por aquí tan de mañana?*
- 32
- 36
- ¿Qué buscáis, Jerusalem,
ciudad grande y espaciosa
pues que de la gloria el bien
traéis vos, María hermosa?
¿Qué buscáis toda gloriosa,
mar de gracias soberana?
*Decid: ¿Qué, divina aurora,
por aquí tan de mañana?*
- 40
- 44
- ¿Qué buscáis, sacra Princesa,
muy más hermosa que el día?
Si queréis el alma mía
aquí está en suma pobreza
y aunque es la misma bajeza
no la dejéis, soberana.
- 48

13 El xiprer verd, juntament amb el lliri blanc (v. 21), l'olivera (v. 22) i el castell emmurallat (v. 29) representen la virginitat de la Mare de Déu.

32, 48 i 49 *gozo*, *pobresa* i *bajeza*: rimen amb *precioso* i *princesa* respectivament perquè es pronunciaven <goso>, <pobresa> i <bajesa>.

37 La Mare de Déu vista com a símbol també de la ciutat de Jerusalem.

52 *¿Qué buscáis, decid, Señora,
por aquí tan de mañana?*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba), amb un cap de dos versos + 6 octaves heptasil làbiques (abbaacdc, excepte les dues darreres octaves que segueixen la rima ababbcdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Otras

2, 35 i 52 *decid*: ms. «desi» || 15 *Salomón*: ms. «Salamon».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 18.

CXXXII

4 Madres y hermanas queridas,
levantaos sin más tardar
*porque os viene a despertar
un Niño lleno de heridas.*

8 Él es resplandor del cielo
y de la gloria, la luz;
llámase el Niño Jesús,
salvador de todo el suelo
es nuestro bien y consuelo,
por él somos redimidas
*y hoy os viene a despertar
aunque está lleno de heridas.*

16 El Niño en lo exterior
solo una herida muestra
pero Amor, con mano diestra,
le da mil en lo interior;
y, como es su vencedor,
de él triunfa, hermanas queridas;
*y así os viene a despertar
el Niño lleno de heridas.*

24 Él es el dulce cordero
en la gloria repastado,
el abrió el libro sellado
de Dios Padre verdadero;
él es en quien siempre espero,
madres y hermanas queridas,
*y hoy os viene a despertar
aunque está lleno de heridas.*

Mirad que viene vertiendo
lágrimas con gran dolor
de ver con que poco amor

6 *luz*: rima amb *Jesús* perquè és pronunciat com a <lus>.

13-20 El sentit d'aquests versos és 'el nen tan sols mostra una ferida a l'exterior, però Amor, amb mà destra li'n dona mil a l'interior; i com que n'és vencedor, triomfa d'ell [de l'Amor]'. *cfr.* v. 21-28 compos. CXXXIII.

17 Se sobreentén 'siendo vos'.

22 *repastado*: entengueu 'ha repastado', en el sentit de 'tornar a pasturar'.

- 32 le vamos correspondiendo
y él por nosotras muriendo;
seámosle agradecidas
pues os viene a despertar
36 *aunque está lleno de heridas.*

Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba), amb un cap de dos versos + 4 octaves heptasil làbiques (abbaacdc, excepte les dues darreres octaves: ababbcdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Otras a la circunsion del niño Jesus.

16 *lo interior*: ms. «linterior»

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 18-19.

CXXIII

- ¿Cómo tan ensangrentado
venís, mi Niño Jesús,
siendo de gloria la luz
4 *della el premio deseado?*
- Decidme: ¿Quién tan osado
se ha mostrado, Señor,
que, siendo vos hacedor
8 de todo cuanto hay criado,
os haya tan malparado?
Decídmelo, mi Jesús,
siendo de gloria la luz
12 *della el premio deseado.*
- ¿Quién, siendo sabiduría
os muestra como inorante
y cómo pequeño infante
16 os trae en este día?
¿Quién, siendo vos la alegría
os hace llorar, mi Amado,
siendo de gloria la luz
20 *della el premio deseado?*
- ¿Quién, siendo la fortaleza
os trae preso y vencido?
Amor, que es el atrevido,
24 será el de tan alta empresa
que, siendo Dios de grandeza,
os haya tan mal llagado,
siendo de gloria la luz
28 *della el premio deseado?*
Sin duda he determinado
y afirmo que Amor ha sido

3 *luz*: rima amb *Jesús* perquè és pronunciat com a <lus>.

13 i 21 Se sobreentén ‘siendo vos’.

21 *grandeza*: rima amb *empresa* perquè és pronunciat com a <grandesa>.

23 En les darreres cobles s’expressa que és l’Amor (a la humanitat) el responsable del patiment de Jesucrist, que acaba vençut, pres i llagat (a la creu).

el que us tiene ansí herido,
 32 mi dulce Jesús sagrado;
 y hasta veros enclavado
 no os dejará, y puesto en cruz,
siendo de gloria la luz
 36 *della el premio deseado.*

Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abba), amb un cap de dos versos + 4 octaves heptasil·làbiques (abbaacca, abbaacdc, abbaacdc, abbaacca) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Otras.

34 *os*: ms. «us» corregim d'acord amb les altres ocurrencies del mot.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 19-20.

CXXXIV

–Reina de las jerarquías,
 ¿qué buscáis, Señora, vos?
 –*La posada para Dios*
 4 *busco aquí, hermanas mías.*

–¿Qué buscáis, del mar estrella
 de virtudes adornada?
 Decid qué, Madre y doncella
 8 en hermosura acabada;
 ¿qué buscáis, Inmaculada
 Reina de las jerarquías?
 –*La posada para Dios*
 12 *busco aquí, hermanas mías.*

–Sois de Jericó la rosa,
 sois el arca de Noé,
 sois la raíz de Jesé,
 16 de Arón vara misteriosa.
 ¿Qué buscáis, Madre y Esposa,
 reina de las jerarquías?
 –*La posada para Dios*
 20 *busco aquí, hermanas mías.*

–Sois el trono enriquecido
 del divino Salomón,
 sois más fuerte que Sansón,
 24 sois de Dios lecho florido;
 ¿que buscáis, maná escogido,
 reina de las jerarquías?
 –*La posada para Dios*

33-36 'No vos deixarà fins veure-vos enclavat i posat en creu'.

1 i s. Es tracta d'un diàleg entre les monges i la mare de Déu, que parla els dos darrers versos de cada estrofa i a la darrera, els quatre darrers versos.

5 Remet a l'advocació de l'*Stella Maris*

14-15 Veg. nota v. 29-32 compos. CXXV.

16 La vara d'Aharon recollida dins l'arca de l'aliança (He 9:4) prefigura a Jesucrist, que alhora es trobava al ventre de Maria (que és anomenada també com a l'arca de l'aliança).

- 28 *busco aquí, hermanas mías.*
- ¿Qué es esto, Señora amada,
siendo de todos consuelo,
que no halléis hoy en el suelo
- 32 *quién os quiera dar posada?*
–Así es y ando cansada
del camino destes días;
dádmela en que nazca Dios
- 36 *dentro el alma, hermanas.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba), amb un cap de dos versos + 4 octaves heptasil làbiques (abbaacdc; 1a estrofa, ababbcdc (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada; excepte la darrera estrofa).

[RÚBRICA] Para la vispera de navidad.

22 *Salomón*: ms. «salamon» || 23 *Sansón*: ms. «sansó» || 29 *Qué es esto*: ms. «Questo».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 20.

CXXXV

*«¿Quién os ha traído, Señor?
¿Quién os ha llagado?».* «El Amor».

- 4 *«Siendo vos la suma alteza
y del cielo la riqueza,
¿quién pudo en tanta bajeza
hoy poner os, mi Señor?*
- 8 *¿Quién os ha traído, Señor?
¿Quién os ha llagado?».* «El Amor».

- 12 *«Siendo vos por apellido
el león nunca vencido
de Judá, ¿quién ha podido
así heriros, mi Señor?*
- ¿Quién os ha traído, Señor?
¿Quién os ha llagado?».* «El Amor».

- 16 *«Siendo vos Dios de venganza,
¿quién ha hecho tal mudanza?
Solo Amor es quien alcanza
de vos victoria, Señor.*
- 20 *¿Quién os ha traído, Señor?
¿Quién os ha llagado?».* «El amor».

- 24 *«Siendo vos gloria del cielo
y de todos el consuelo,
¿quién os trajo en este suelo
en traje de pecador?*
- ¿Quién os ha herido, Señor?*

2 El poema reproduceix un diàleg entre la veu poètica (*el alma*) i Jesucrist. Com que aquest vers és repetit al final de totes les cobles, els darrers versos són hipermètrics.

10-11 El lleó de Judà és utilitzat per la tradició cristiana com a representació de Jesús de Natzaret, perquè ell pertanyia a la tribu de Judà. *Cfr.* Ap. 5:5.

24 Humanització de Crist.

¿Quién os ha llagado?». «El Amor».

28 «Siendo vos el tan nombrado
rey de ejércitos llamado,
¿quién de vos ha hoy triunfado?
Decídmelo, Redemptor.
¿Quién os ha herido, Señor?
32 *¿Quién os ha llagado?». «El Amor».*

Responde Cristo

36 «Amor es quien ha podido
traerme preso y rendido,
y por vosotras herido
me tiene con gran dolor». *«¿Quién os ha vencido, señor?*
¿Quién os ha llagado?». «El Amor».

40 «No me da un punto reposo,
de vuestro bien solo ansioso
y por daros sumo gozo
vengo a seros redemptor». *«¿Quién os ha herido, señor?*
44 *¿Quién os ha llagado?». «El Amor».*

Responde el alma

44 «Pues es así, dulce amado,
que Amor de vos ha triunfado,
dádnosle en sumo grado
con que os amemos, Señor». *¿Quién os ha herido, señor?*
¿Quién os ha llagado?». «El Amor».

48 «Haced que a todas enlace
y que en su fuego nos ase
hasta que al cielo traspase
nuestras almas, Redentor». *¿Quién os ha herido, señor?*
52 *¿Quién os ha llagado?». «El Amor».*

Villancet. Tornada de 2 versos heptasil·làbics (aa) + 9 sextets heptasil·làbics (aaabbb) (peus de 4 versos més els dos de la tornada)

[RÚBRICA] Dansa de Angeles para el día de la circunsion de n^{ro} s^{or} Jesuchristo
12 i 18 *Señor*: ms. «senor» || 32 *quién*: ms. «q. quien»

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 20-21.

33 Tota la composició és construïda a partir de la metàfora de l'Amor personificat, que fereix i que fa pres a Jesucrist; *cfr.* v. 13-20 compos. CXXXII.

41 i 47 *gozo* i *enlace*: rimen amb *reposo* i *ansioso* i *ase* i *traspase* respectivament perquè es pronunciaven <enlase> i <goso>.

43 *dádnosle*: 'dádnoslo', 'l'Amor'.

50 *nuestras almas*: 'a nuestras almas'.

CXXXVI

–Dile, mi hermana, a Dios hombre
a quien adoro por se,
que se deje ver esta noche
4 *recién nacido como en Belén.*

–Yo lo haré pero imagina
que siendo inmenso su ser
no pueden humanos ojos
8 a tanta gloria atender».

–Es verdad pero quien ama
y le hace lince la fe,
por el cristal de lo humano
12 lo divino alcanza a ver.

–Yo voy al punto a rogarle.
–Mira bien lo que has de hacer:
dile que muero por verle
16 y que se lastime de mi padecer.

Y más dile, hermana mía,
si te hallas sola con él
que se deje ver esta noche
20 *recién nacido como en Belén.*

–Paz sea en aquesta casa,
agradezco la merced;
mira bien que no te falta
24 si no te quieres perder.

No malogres mi venida
pues nace de amor tan fiel
que me obliga a mudar traje,
28 alma no me seas cruel.

–Pues escóndese, pues escóndase
que podrá ser la desprecien
si en ese traje la ven.

32 Pero pues sois, vida mía,
pura bondad por esencia,
dejadme ver vuestra cara
deseada por ser vuestra.
36 *Y drongolondrón y drongolondrón,*

1 En aquest 'ball de Nadal' s'hi reproduceix el diàleg entre dues religioses.

2 *por se*: 'per ell mateix'.

3-4 Com aquests, alguns versos del poema són hipermètrics. D'altres versos són hipomètrics, cosa que demostra que es tracta d'una peça amb còmput sil·làbic de vegades irregular.

21 'Haja pau en aquesta casa'. A partir d'aquest vers, parla Jesús.

29 Es tracta d'una altra veu poètica que interpel·la a Jesucrist. Aquesta estrofa (v. 29-31) és diferent a les anteriors perquè té un vers menys.

*que muero de amor
por el Niño de perlas.*

40 –Pues están hechas las paces
entre los cielos y tierra,
celebrese el regocijo,
vaya de fiesta y bureo.

44 *Y dringolondrón y dringolondrón
por quererme bien
Dios lágrimas vierte.*

48 –Yo pensaba, Niño hermoso,
que llorabas por el hielo
mas viendo que es por mis culpas
tengo muy grande vergüenza.

52 *Y dringolondrón y dringolondrera,
quererme de balde
Dios claro me muestra.*

56 –Pues esto es así, hermana,
que es nuestra dicha tan cierta,
para mayor regocijo
llamemos las compañeras.

*Y dringolondrón y dringolondrera,
que todo es amor
y todo es fineza.*

60 –Cada una ha de traer
si quiere el Niño adorar
para vestir y comer,
que nada no ha de faltar.

64 Gerarda entra la primera
y como es la mayoral,
lleva la faja y mantillas
y una cuna de nogal.

3-41 i 43-45 Remeten a un fragment d'un ball popular. Al *Corpus de la antigua lírica popular hispánica (siglos XVI a XVII)*, de Margit Frenk, el fragment d'arrel oral «Al dringolondrón» apareix recollit en diferents fonts escrites. Una d'elles és l'ensalada *Lo Bon jorn* del compositor català Pere Alberch Vila (Vic, 1517-Barcelona, 1582), amb el fragment «Al dringolondrón, moças, al dringolondrón», la qual fou publicada en les ensalades de Mateu Fletxa (el Vell) (1581). La var. «La golondrón, la golondrera...» que també apareix el poema, més endavant, (v. 50-52, 57-59) apareix en una altra ensalada de l'esmentat Alberch Vila (també publicada pel Fletxa). Vegeu una descripció de les fonts escrites i mencions d'aquest fragment (o variants) a Frenk (1990: 731-733 i 2003: 1.054-1.059).

38 L'expressió *Niño de perlas* apareix en el villancico «Norabuena» de Lope de Vega: «Norabuena vengáis al mundo,/ niño de perlas,/ que sin vuestra vista/ no hay hora buena (v. 1-4).

38 *bureo*: «Entretenimiento, diversión» (DRAE).

56 *las compañeras*: 'a las compañeras'.

61 *et*: llegiu 'al'.

64 Les religioses hi apareixen representades amb noms femenins de personatges propis de la literatura bucòlica i pastoril dels segles XVI i XVII (Gerarda, v. 60; Marcia, v. 64; Celia, v. 68 i Tirsis, v. 88).

- 68 Marcía, su compañera,
le lleva un cesto de pan,
y para guarda del frío
de fino paño un gabán.
- 72 Celia con otras zagalas
tantos presentes le dan
que lo demás fuera menos
si les quisiere contar.
- 76 Llega un alma descuidada,
floja y mal aderesada,
y si algo tiene es prestado;
no quiere verse humillada
80 y así al Niño no le agrada,
sin duda se ausenterá.
*Detenédmele, detenédmele
detenédmele que se va.*
- 84 Ya propone emendar faltas
y a sí misma ha de olvidar
y amar a Dios por él mismo
y no hay más que desear;
- 88 pero si mucho le falta,
¿por qué lo ha de ejecutar
y ha de padecer trabajo
si este bien quiere lograr?
- 92 Tírsis con mucha razón
al Niño da su afición
y le entrega el corazón;
y aunque en tan buena razón
96 por probar su intención
el Niño se esconderá.
*Detenédmele, detenédmele
detenédmele que se va.*

Villancet, de mètrica irregular, que sembla integrar fragments de diverses composicions, de la mateixa temàtica però amb canvis de sentit. Tornada de 4 versos heptasil làbics (ee) + 6 quartetes heptasil làbiques (-e-e) (en el cas de la 5a estrofa és un peu de 2 versos més els dos darrers de la tornada) + quarteta heptasil làbica (-a-a). A partir de l'estrofa 9, sembla que es tracte d'una composició diferent: Villancet. Tornada de 3 versos heptasil làbics, amb còmput sil làbic irregular (10, 5 i 6 sil.) + 7 quartetes heptasil làbiques (-a-a) (les 4 primeres alternades amb la tornada). A partir de l'estrofa 21, sembla que es tracte d'una composició diferent: 3 octaves (la 1a i la 3a amb dos versos repetits que fan de tornada (aa-aaa-a; -a-a-a-a; aaaaab-ab).

[RÚBRICA] Bayle por navidad.

40 *tierra*: ms. «*tierre*» || 43 *dringolondrón*: ms. «*drondolón*» || 52 *cl.* esborrat.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 22-23.

71 *gabán*: mena d'abric.

82-83 Vers hipermètric. Novament, trobem un fragment procedent d'un ball.

CXXXVII

Venid, Criador divino,
 visitad las almas nuestras,
 llenad de suprema gracia
 4 pechos que crió tu diestra.
 Si Paráclito os nombráis
 don de Dios y de su alteza,
 fuente viva, fuego amor
 8 spiritual unción inmensa.
 Con siete supremos dones,
 dedo de la mano excelsa
 que con promesa del Padre,
 12 hoy nos fecundáis la tierra.
 Rebosadas dese amor,
 con palabras dulces, tiernas,
 tiernos amores antonan
 16 nuestras gargantas terrenas.
 Alumbre esa clara luz
 los sentidos y potencias
 infundiendo amor divino
 20 en muchas almas enfermas.
 Fuera, enemigo fatal,
 dadnos paz tras tanta guerra
 y, a vista de tal amparo,
 24 evitemos culpas fieras.
 Por vos, supremo Señor,
 padre de la gloria eterna,
 hijo y amor conoscamos
 28 todo tiempo con fe cierta.
 Gloria al Padre con el Hijo
 muerto por culpas ajenas,
 triunfante con el amor
 32 que eternos siglos posean.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (éa) en els versos parells

[RÚBRICA] Romance al Spíritu santo.

8 *immensa*: ms. «immenso»

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 23-24.

1 Aquesta peça es una versió de l'himne litúrgic *Veni Creator*, una invocació a la presència de l'Esperit Sant que se solia cantar per la festa de la Pentecosta, una de les celebracions litúrgiques més importants del catolicisme, que commemora el descens de l'Esperit Sant sobre els apòstols (Ac. 2) i se celebra cinquanta dies després del diumenge de Ressurrecció.

5 Paráclit és una denominació de l'Esperit Sant.

15 *antonan*: lleg. 'entonan'.

CXXXVIII

Amor soberano
si divino empleo
rayo desa lumbre
4 nos dé vuestro cielo.
 Venid, de los pobres
paternal remedio,
dador de riquezas,
8 de entrañas lucero.
 Consuelo amoroso,
dulce refrigerio,
huésped de las almas,
12 de su gloria centro.
 Descanso en trabajos,
templanza en incendios,
gozo en las tristezas,
16 en lloros contento.
 ¡Oh, luz increada,
de inensos secretos
llenad de tus fieles
20 abrasados pechos!
 Sin vos, fuerte amparo,
es el hombre muerto;
por vos tiene vida,
24 sin vos, mil encuentros.
 Lavad con rocío
dese sumo fuego
borrones de culpas
28 en amor perfeto.
 Regad sequedades
de celeste aumento
y abunde divina
32 sanidad a enfermos.
 Corazón diamante,
ablandalde tierno,
calentad el frío,
36 regid lo siniestro.
 Dad a vuestros fieles
confidentes ciertos
sacros centenares
40 de bienes sin cuento.
 De virtud preciosa
dad merecimientos,
dichosa salida
44 del mortal destierro.
 Dad perennes gozos,
gustos sempiternos,

3 Al ludeix a l'Esperit Sant, representat com un raig.

24 *encuentros*: 'cops', 'dificultat'.

34 *ablandalde*: metàtesi per 'ablandadle'.

48 sublimadas glorias,
gloriosos trofeos.

Romancet pentasil làbic amb rima assonant (é) en els versos parells
[RÚBRICA] Endechas al mismo.
33 *corazón*: ms. «coracon» || 38 *confidentes*: ms. «confidentes».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 24-25.

[PEÇA TRADICIONAL]

CXXXIX

4 Aquí que nadie nos oye
sino todo el mundo y Dios,
*murmuremos un poquito,
vaya de murmuración.*

8 Decían que el pueblo hebreo
por el maná murmuró
figura del sacramento,
aunque no tuvo razón;
*murmuremos un poquito,
vaya de murmuración.*

12 Decían que empalagaba
y era un manjar sin sabor,
mas eran unos judíos:
¡vayan con la maldición!
*Murmuremos un poquito,
vaya de murmuración.*

–Pero que hoy guste de darnos
y diga que es gran favor
pan que de cuantos le comen

1-2 Noteu el to irònic amb què està vestida tota la composició, dedicada al Santíssim Sagrament.

6 Al ludeix al relat bíblic del «El manà i les guatlles», en què les murmuracions dels israelites adreçades a Moisès i a Aaron mentre travessaven el desert de Sin van obligar Jesuscrist a obrar un miracle (Ex. 16:1-21 «Després d’haver partit d’Elim, tota la comunitat dels israelites arribà al desert de Sin, entre Elim i el Sinaí, el dia quinze del mes segon, després d’haver sortit d’Egipte. Aleshores tota la comunitat dels israelites es posà a murmurar contra Moisès i Aharon al desert. Els israelites els digueren: “¿Per què no ens va fer morir la mà de Jahvè al país d’Egipte, quan sèiem vora les olles de carn i menjàvem pa fins a atipar-nos? Ens heu dut en aquest desert per fer morir de fam tota aquesta multitud”. Jahvè va dir a Moisès: “Jo us faré ploure pa des del cel. El poble sortirà i aplegarà cada dia la ració diària. Així el posaré a prova per veure si es comporta o no segons la meva llei. Però, el dia sisè, que es preparin per portar el doble del que apleguen cada dia”[...] Moisès va dir a Aharon: “Parla així a tota la comunitat dels israelites: ‘Presenteu-vos davant Jahvè, perquè ha sentit les vostres murmuracions”. Mentre Aharon parlava a tota la comunitat dels israelites, es giraren cap al desert, i la glòria de Jahvè aparegué dins el núvol. Aleshores Jahvè parlà així a Moisès: “He sentit les murmuracions dels israelites. Digue’ls, doncs: ‘Cap al vespre menjareu carn i al matí us atipareu de pa. Així sabreu que jo, Jahvè, sóc el vostre Déu”. Al vespre pujaren les guatlles, que cobriren el campament, i l’endemà al matí hi havia una capa de rosada al voltant del campament. Quan s’hagué esvait la capa de rosada, damunt la superfície del desert hi havia una cosa menuda, granulosa, subtil com el gebre sobre terra. En veure-ho, els israelites es digueren els uns als altres: “Què és això?” No sabien què era. Moisès els digué aleshores: “És el pa que Jahvè us dona com aliment [...]»). Tota la composició està construïda a partir de les murmuracions i els dubtes dels jueus.

17 A partir d’aquí i fins al final, canvia la veu poètica i hi trobem les murmuracions dels jueus.

- 20 nadie sustancia le halló.
*Murmuremos un poquito,
vaya de murmuración.*
- Dicen que quien le come, vive,
24 mas yo digo (y con razón)
que muchos que le comieron
también se los llevó Dios.
*Murmuremos un poquito,
28 vaya de murmuración.*
- Ello es verdad que del cielo
dicen que este Pan bajó,
pero de que allá le comen
32 mucho lo dudo, Señor.
*Murmuremos un poquito,
vaya de murmuración.*
- Brindis a nuestra salud
36 de un soberano licor,
que es vino y no lo parece
y hemos de hacer la razón.
*Murmuremos un poquito,
40 vaya de murmuración.*
- Si los ángeles desean
mirarle con atención,
mírenle muy en hora buena
44 pero probarle yo no.
*Murmuremos un poquito,
vaya de murmuración.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (rima assonant –a-a), amb un cap de dos versos + 7 sextets heptasil·làbics (rima i mètrica irregular.) (peus de 4 versos més els dos darrers de la tornada)

[A] [CXXXIX][SENSE RÚBRICA]

[B] [CLXXIX][SENSE RÚBRICA]

3 *murmuremos* B] «murmuremus» A, ho corregim d'acord amb B i les altres recurrències del pronom *os* || 29 *ello* es: esborr. «es» B.

Aquesta composició la trobem copiada, amb escasses variacions, en un cançoner hispano-sard del segle XVII.*

FONT: [A][Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 25.

[B][Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 61-62.

EDICIÓ MODERNA: Paba (ed. 1996: 184-185)

19, 23, 25, 31 i 44: *le*: 'lo'.

31 *le coman*: 'lo coman'.

25 *mirarle*: 'mirarlo'.

43 La lectura 'mírenle muy en buen hora' impedeix que siga un vers hipermètric.

44 'yo no lo probaré'.

* *Canzoniere ispano-sardo*. Ms. AC VIII 7 de la Biblioteca de Brera (Itàlia).

CXL

4 Estando determinado
de escribir un papel
para daros cuenta en él
de lo que tenía pensado,

8 una vuestra recibí
y estimo, como es razón,
el ver que en esta ocasión
tengáis memoria de mí.

12 De mi mudanza os daré
en estos pocos renglones
las principales razones
y las vuestras soltaré

16 con tal que, como entre amigos,
se quede esto entre los dos;
el juez de entreambos sea Dios
y los muertos, los testigos.

20 Gente que no estima en nada
el interés ni amistad
de experiencia y de verdad,
y en uno y otro probada.

24 Es principio averiguado
que el hombre nace en el suelo,
ha solo ganar el cielo
para donde fue criado;

28 y es cosa llana también
que el ser venturoso yo
consiste el gozar del bien
para que Dios me crió;

32 y que el ser uno discreto
está en saber tomar
los medios para alcanzar
aqueste fin con efecto;

36 y que aquellos medios son
más convenientes para esto
que con el fin que he propuesto
tienen mayor proporción;

y esos la tienen mayor,
que a los que los han tomado

1 El poema reflecteix els sentiments i les reflexions posats en boca d'un subjecte masculí (veg. també v. 26 *el ser venturoso yo* i v. 29 *uno*).

23 *ha*: 'tiene que ganar solo el cielo'.

40 y con fuerza ejercitado
les han salido mejor.

Quartetes heptasil làbiques (abba; excepte la 7a estrofa que segueix la rima abab)

[SENSE RÚBRICA]

9 *mudanza*: ms. «mudanca» || 31 *alcanzar*: ms. «alcancar» || 32 *con*: ms. «con con»

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 26.

CXLI

*A Belén tocan a fuego,
al cielo sube el clamor;
alma, id y corred luego
4 que se abrasa Dios de amor.*

Hijo de Dios verdadero
nace el Verbo de su padre,
de una niña, Virgen madre,
8 manso y humilde cordero;
y hecho nuestro Salvador
el justo publique luego
derretido en puro amor
12 *que a Belén tocan a fuego.*

Hambre, sed y enfermedad
al hombre causó el pecado
siendo por él desterrado
16 de su patria y heredad,
pero ya muy satisfecho
puede vivir sin temor
pues tiene Dios a su pecho
20 *y al cielo sube el clamor.*

Tal merced, tan gran favor
¿quién lo pudo merecer?
solo Dios que es puro amor
24 y amor solo pudo hacer
bravo amor, divino ruego:
amor hizo a Dios propicio.
y a gozar tal beneficio;
28 *alma, id y corred luego.*

Nació niño entre las pajas,
es todo el orbe asombrado:
viendo el criador llorando,
32 quisiera partirse en rajas.
Soberano fue el ardor
aunque tiritando llora

1-4 Remet al fragment del conegut villancet popular castellà: «En Belén tocan a fuego/ de portal sale la llama/ y es que allí ha nacido aquel/ que en llamas de amor se abrasa», que encara avui dia es canta. | *Belem*: possible influència de la pronúncia catalana del mot.

15 Adam i Eva van ser desterrats a causa del pecat original.

36 y en los brazos de su Aurora
hoy se abrasa Dios de amor.

Octaves heptasil làbiques (1a i 2a abbacddc; 3a i 4a ababeddc), que glossen una quarteta

[A] [CXLI]: [SENSE RÚBRICA]

[B] [CLXV]: [RÚBRICA] Romance al Nacimiento.

1 *Belén* B] «Belem» A || 5 *Hijo* B] «Hyo» A || 13 *hambre* B] «A hambre» A || 16 *heredad* B] «heredada» || 17 *satisfecho* B] «satisfeho» A || 21 *Tal merced* B] «Y el merecer» A || 29 *entre* B] «entra» A || 35 *brazos* B] «bracos» A || A A, a la part superior del full hi trobem la inscripció: «Jesus amar a josef».

FONT: [A] [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 27.

[B] [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 46.

CXLII

Cansada estaba Teresa
de vivir en esta vida,
de este mundo caviloso [□]
4 lleno de engaño y mentira.
Deja los hábitos pardos,
la estrecha celda y tarima,
los velos blancos y negros,
8 cilicios y diciplinas,
porque ya su fiel Amante
de resplandor la vestía
y al cielo quiere que vaya
12 con la celestial milicia
do para siempre estará
entre las vírgines limpias,
descansada y sin cuidado,
16 gozando de eterna vida.
Ya se acaban los gemidos
de la que siempre gemía,
ya se cumplen los deseos
20 de la amante tortolilla,
y por desfogar su pecho,
cercana a su despedida,
estas postreras palabras
24 dijo a sus amadas hijas:
«Adiós, hermanas y madres;
adiós, mis hijas queridas;
adiós, vírgines descalzas;
28 adiós, monjas carmelitas.
» Adiós ganado y el dueño
cuyo eres te bendiga,
y con cuidado te guíe
32 y con amor te corrija;
» y sí hará, pues cuidadoso

1 *Teresa*: Teresa de Jesús.

3 *caviloso*: 'que tracta amb engany o malícia'.

5-8 Composició dedicada a la mort de Teresa de Jesús (1582); en morir, ha deixat el món de la vida quotidiana conventual i ha pujat al cel, on l'espera Jesucrist (v. 9).

30 *cuyo eres*: 'de quié eres'.

la buscaba y la volvía
 en sus hombros al rebaño
 36 la oveja que se perdía.
 » Adiós, amado oratorio,
 lugar de mis alegrías
 asignación de mis glorias,
 40 tesorero de mis dichas.
 » Adiós, libros y breviarios,
 que ya en la esencia divina
 leerán de hoy más mis ojos
 44 lo que en vuestras hojas leyían».

Quiso a la fin despedirse
 de un retrato que tenía
 de Cristo crucificado,
 48 consuelo de sus fatigas,
 y tomándole en sus manos
 por catorce horas continuas
 puesta en éxtasis divina
 52 le duró su despedida.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (ia) en els versos parells
 [RÚBRICA] De n^{ra} s^{ta} madre.
 20 *tortollí ratllat* || 23 *dijo*: ms. «dije» || 31 *gué*: ms. «ge» || 34 *pues cuydadoso ratllat*

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 28-29.

CXLIII

Raro portento
 Dios hecho niño
 grandes misterios
 4 viene hoy a obrar
 y a darnos vida
 con su venida,
 llorando tierno
 8 de gracias un mar;
 para remediar
 mis culpas así
 limpiando las manchas
 12 que han causado en mí.

¡Ay!, tierno infante
 hechizo del alma,
 Dios cariñoso!
 16 ¿quién te hace llorar?
 Que, Niño tierno,
 ¿y tú, ser eterno,
 tan abatido
 20 entre pajas estás?

33 S'hi sobreentén 'y sí lo hará'.

37 *oratorio*: estança monàstica retirada dedicada a l'oració.

49 *tomándole*: 'tomándolo'.

50-52 Segons l'hagiografia de Teresa d'Àvila, va morir després de catorze hores d'èxtasi (Yepes 1797: I, 473).

¿Quién será capaz
 de mirarte aquí,
 dulce dueño mío,
 24 penando por mí?

Hermoso Niño,
 como al verte al hielo
 me abrasa al pecho,
 28 viéndote penar
 entre dos brutos
 porque logre frutos
 mi ingratitud.
 32 De tu inmensa bondad
 y en tu majestad
 me hielas a mí
 que a un tiempo me hielo
 36 y me abraso por ti.

Son tus dos ojos
 para mí saetas
 y tus dos cejas
 40 arcos por tirar.
 Aquí está mi vida
 a tus pies rendida,
 si esta es la hora
 44 en que se ha de acabar
 sea con amar
 que acaba el vivir
 porque será dulce
 48 verme en ti morir.

Manso cordero
 que en esa chocita
 pobre y humilde
 52 has venido a parar,
 porque en la tierra
 no haya más guerra,
 según del cielo
 56 cantando lo están.
 La gloria te dan
 de todo sin fin
 desde el mayor ángel
 60 al menor serafín.

Estrofas de 12v tetrasil·làbics (alguns hipermètrics: v. 8-11, 14, 16, 18, 20, 26, 28, 30, 32, 40-42 i 44).

[RÚBRICA] Otra al s.^{to} nacimiento.

2 *hecho*: ms. «ehco» || 3 *misterios* correg. damunt || 19 *entre* ratllat || 54 *más*: ms. «ma». || Al final de la peça hi ha quatre versos ratllats, inintel·ligibles.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 29-30.

21 *capaz*: rima amb *estás* perquè es pronuncia <capás>.

29-31 L'escena tracta el naixement de Crist a l'establia fins a la seva mort a la creu entre els dos lladres.

CXLIV

Otro splendor, otro Apolo[□]
 tenga ya el cielo contigo,
 allá gozas con tus obras
 4 porque es patria de divinos.
 A la parte más solar
 de aquese sagrado imperio,
 carga de luz misteriosa,
 8 Teresa, tu nombre digno,
 faltara con tanto peso
 si no se hubiera valido
 el cielo de lo constante
 12 que tiene por ser zafiro;
 que mucho si era tan grande
 tu nombre en justo equilibrio,
 que del sol eran tus plumas,
 16 la cuna y el parosismo.
 Moriste grande, Teresa,
 faltaste mayor prodigio;
 ¿quién te ha de igualar si llevas
 20 cuanto contienen tus libros?
 Maestra de todos eres
 y a tu luz los eruditos
 o no lo eran o estudian
 24 lo que nunca han aprendido.
 Tu vida fue dilatada,
 no porque fue lo vivido
 trece lustros, mas porque
 28 te fue cada instante un libro.
 Sabiamente repartías
 las horas que sugestivo
 se viste el día, que es breve
 32 a solo el inadvertido.
 Dos veces naturaleza
 es tu ingenio pues le vimos
 producir fecundamente,
 36 derramar lo producido.
 Un ancho mar son tus obras
 si profundo cristalino,
 refiéralo quien lo surca,
 40 dende el atlante al menino.
 ¿Qué espíritu no regalas?,
 ¿qué corazón atrevido
 aunque diamante se ostente

1 Aquesta peça està escrita a la mort de Teresa de Jesús (1582) i lloa l'activitat literària i fundacional de la carmelita.

5-6 Antigament, al sistema solar també se l'havia anomenat imperi solar; aquí es refereix al sol.

16 *parosismo*: lleg. 'paroxismo', una clara referència a les experiències sobrenaturals com èxtasis i visions experimentades per la religiosa.

25-27 La carmelita va morir a seixanta-set anys.

37-40 'La saviesa continguda en les obres de Teresa de Jesús és aprofitada i coneguda tant per les persones més reputades com per les més insignificants o petites'.

44 no le enterezcas benigno?
 ¿A quién no rinden tus obras,
 dulces coloquios y estilo?
 ¡Tan amante en tus palabras
 48 cuánto atractiva en tus dichos!
 Todos los orbes te aclaman,
 gran Doctora de los siglos,
 y porque mejor lo fueses
 52 mujer tan sabia te hizo,
 la enamorada mayor
 de aquel Dios incircunscripto,
 la regalada en finezas,
 56 la blanca de sus sentidos.
 ¿Qué sciencia con pluma de oro
 no manejaste al divino,
 que se reservó a tus labios?,
 60 díganlo nuestros oídos.
 ¿Qué nación ya no te aclama?
 –no está bien encarecido–
 ¿Qué aclamación no es Teresa,
 64 que Teresa no es un víctor?
 A las plantas de tus obras
 con honroso precipicio
 por postre, madre, se rinden
 68 tus tiernas hijas e hijos.
 Mayor te hiciera mi afecto
 si hubiera con que decirlo
 no hay loores con que alabarte,
 72 si hay ansias con que sentillo.
 Madre, tu muerte es mejor,
 todos abonan mi dicho
 porque mueres para gloria
 76 do gozas eternos siglos.

*{Quien quisiere en la muerte
 gozar de alivios
 siga pues a Teresa,
 lea sus libros}*

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (io) en els versos parells (al final, incorpora una quarteta amb diferent còmput sil làbic i rima)

[RÚBRICA] Elogio a la muerte y libros de n^{ra} s^{ta} madre.

18 *mayor*: ms. «mior» || 16 *paroxismo*: ms. «parasismo» || 71 *loores*: ms. «luores»; la l, gairebé esborrada.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 31-32.*

50 Malgrat ser canonitzada el 1622, Teresa de Jesús no va ser declarada Doctora de l'Església fins al 1970.

54 *incircunscripto*: cultisme per 'incircunscrito', 'no abastable o comprés per la seva immensitat'.

56 *blanca*: hi trobem una feminització del substantiu 'blanco', en el sentit d'objecte sobre el qual es dispara alguna cosa (també en sentit figurat).

74 *abonan*: 'donen fe, acrediten'.

* En la p. 31 trobem una noteta, en full solt com si fos un punt de pàgina, que duu: «Para el baile santo, día de la cruz de septiembre pag. 103-194 a santa Marta»).

CXLV

No es muerta, no, nuestra madre,
yo la veo, yo la oigo,
que como ha volado tanto
4 libra en su descanso el ocio.
Dulce sosiego es el suyo,
sosiego tan generoso
que ofrece sus mismas plumas
8 para que renazcan otros.
No las quema como el Fénix,
de sí solo invidioso,
que porque a nadie aprovechen
12 hace el fuego su custodio.
Todos participan dellas,
testigo es el mundo todo,
pues aun sin hablar pregonan
16 que le deben ese adorno.
Esa gracia de Teresa,
y a su sepulcro pomposo
¿que si no se las prestara
20 qué pluma volara entorno?
Difunta yaces, Teresa
y aunque muerta tuyo es todo,
que el espíritu te hurtaron
24 para tus mismos elogios.
Pues con pluma y alma tuya,
¿qué vuelo ha de haber tan corto
que no acrisole tu fama,
28 libre de humanos estorbos?
Si han sido aromas tus plumas
que en regalados favonios[□]
aromatizan las almas
32 con sus actos tan heroicos.
Perdona si a tu sepulcro
jaspes faltaren preciosos
que de entrañas de tus hijas
36 se labraran más lustrosos;
bronces guardaran tu efigie,
tu espíritu, generosos
corazones en tu casa
40 imitaran en despojos.
En ti, dulce madre, espero
pequeña flor dese tronco
suba a ser rama del árbol

1 La mort de Teresa de Jesús és un tema reiteratiu en el Cançoner, la qual cosa ens indica que potser aquestes peces van ser creades just en el moment de la notícia del traspàs de la santa.

7 Referència clara a les seves obres i a les seves virtuts, com a herència per a tot l'orde carmelità.

11 *porque*: 'para que'.

13 *dellas*: 'les plomes de Teresa', enteses com 'les virtuts'.

30 'que quan bufen vents de ponent'

42 i s. La veu poètica es considera insignificant al costat de la santa mare, i li demana intercessió per continuar pel bon camí de la virtut.

44 tan divino y fructuoso;
 y, que volando a lo alto,
 te veneremos a coros
 en hermosa consonancia,
 48 en amor sacro y piadoso.
 Viviendo para lograr
 entre tus festivos gozos
 memoria de nuestra madre
 52 siempre eterna en la de todos.
 Si en la muerte dichosa
 se logra todo,
 déme plumas, Teresa,
 56 de quien es propio.
 Hay peligros marinos,
 peñas y escollos:
 que sin plumas de Alba,
 60 se hierra el golfo;
 mas con tal capitana
 huyen asombros
 y en el puerto del Cielo
 64 dicen a coros:
 «Viva, viva Teresa!,
 cántenla todos
 pues con plumas doradas
 68 voló a su Esposo;
 en el pecho divino
 tiene sus logros:
 gócelos muchos siglos,
 72 también nosotros».

Romanç heptasil làbic fins al vers 53, que pren la forma de romancet amb l'alternança de versos hexasil làbics i tetrasil làbics, amb rima assonant (óo) en els versos parells
 [RÚBRICA] A n^{ra} Santa Madre, difunta en el sepulcro. Romance.
 8 *otras*: ms. «otras» || 27 *no* esborrat abans de *que*.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 32-34.

CXLVI

Dos tiernos amantes juegan
 por el mes de mayo, al verde,
 juegan con sus esperanzas
 4 que es bien que quien ama espere.
 No juegan oro ni plata,
 que no miran intereses
 pues Él juega por su amor
 8 y porque Él lo merece.

57 S'hi recorre a la metàfora de la vida com un mar profund, ple d'adversitats, que ha d'arribar al bon port, que és el cel (v. 63).
 60 'es perd el rumb', en sentit metafòric.
 71-72 Entengueu 'gócelos (ella) muchos siglos, gocémoslos nosotros'.

2 *al verde*: 'al camp'.
 5 'no se juegan'.

Envidan las voluntades,
 que como tanto se quieren
 por servirse uno a otro
 12 entrambos dejan perderse.
 Hoy quieren, pues, desposarse
 y, como ella es pobre, Él quiere
 darle una corona en dote
 16 porque Él es rey y hace reyes;
 no le da cadena en arras
 porque a los que le siguieren
 no les quiere encadenados,
 20 antes los hierros le ofenden;
 una rica cruz le pone
 porque con ella se acuerde
 de guardarle como esposa
 24 la fe que ahora promete;
 y, como ella priva tanto,
 justo es que el rey se la entregue,
 porque todos sus privados
 28 traen cruz hasta la muerte.
 Ella le da vida y alma
 porque tan grandes mercedes
 con moneda semejante
 32 se pagan bien solamente;
 y, como agradece tanto,
 por su lealtad le concede
 siendo esclava, ser señora
 36 de lo mejor que Dios tiene;
 su esposo es Rey poderoso
 y al que su amistad pretende
 le honra con llave dorada,
 40 porque es muy fiel y agradece.
 Hoy da a su esposa la mano
 y se la da de tal suerte
 que conocerán que lo hizo
 44 los que adelante la vieren;
 dásela porque no caiga,
 que fuera cosa indecente
 que dijesen por su esposa
 48 que habla y no sabe tenerse.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (ée) en els versos parells

[RÚBRICA] Al esposo y al alma desposada. Romance.

14 *como* al marge.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 34.

9 *envidan*: «Hacer envite en el juego»; es decir «En algunos juegos de naipes y otros, apuesta que se hace parando, además de los tantos ordinarios, cierta cantidad a un lance o suerte» (DRAE).

12 'Deixen perdre la seva pròpia voluntat per l'altre'.

25 *priva*: «tener valimiento y familiaridad con algún príncipe o superior y ser favorecido dél» (*Aut.* [s.v. *privar*]).

39 La clau daurada que li proporciona l'esposa és el símbol de la fidelitat.

44 *adelante*: llegiu 'en adelante'.

48 'que la seva esposa no sap complir les promeses que fa'.

CXLVII

- Bendiga Dios al Niño
que hace de reír,
por ver no tiene el hombre
4 a Dios más que pedir.
Bendiga Dios la madre
que tal Niño parió:
pudo quedando Virgen,
8 cosa digna de oír.
Bendiga Dios tal Virgen
más fuerte que Judit,
más que Raquel hermosa,
12 que Esther y Abigail.
Bendiga Dios al harpa
con que cantó David
deste Niño la gala¹
16 que es gloria para mí.
Bendiga Dios su cara,
más que de un serafín,
hermosa y agraciada,
20 cual jamás otra vi.
Bendiga sus capellos
que el oro del zofir
con lo dorado dellos
24 no puede competir.
Bendiga Dios su boca
más linda que un rubí,
más que cinta encarnada
28 de fino carmesí.
Bendiga Dios sus manos
más blancas que el jazmín
que parecen labradas
32 de plata y de marfil.
Bendiga Dios los montes
de Belén la gentil
en donde se descubre
36 un nuevo Potosí.
Bendiga Dios diciembre
más florido que abril
que entre pajas las rosas
40 componen su jardín.

1 Aquesta peça està construïda en forma de salm; noteu les semblances amb CCLXXXIX.

10-12 Fa referència a quatre noms femenins de l'AT amb reputació de 'dones fortes'.

15 Cfr. el villancico present al *Cancionero de Upsala* (1566): «A la gala de la panadera,/ a la gala della!/ y del pan que lleva» (veg. García de la Concha & Álvarez Pellitero (1982: II, XXXVIII).

21 *capellos*: per 'cabellos'.

22 *Zofir*: veu antiga per anomenar el *ángulo*: «Cordón o cinta de seda o de lino, con una borla en cada extremo, que sirve para ceñirse el sacerdote el alba» (DRAE); el *zofir* no pot competir amb el daurat dels cabells de Jesucrist, en sentit superlatiu.

36 *Potosí*: De la ciutat de Potosí (Bolívia), rica en minerals preciosos com l'or i l'argent; 'amb el naixement de Jesucrist, Betlem esdevé una terra de valor extraordinari' (v. 33-36).

39 *las rosas*: metàfora per 'Jesucrist', nascut entre palles.

Bendiga el paraíso
 donde no hay querubín
 que cierre las sus puertas
 44 más que las abre, sí.
 Bendiga Dios los coros
 que al son de su violín
 cantan al Niño loores
 48 que durarán sinfín.
 Bendiga a los pastores
 que le hallaron allí
 y a los reyes dichosos
 52 que vienen de Zanís.
 Bendiga Dios a todos
 los que quieren venir
 al monte de la gloria
 56 con gracia de subir.

Romancet hexasil làbic amb rima assonant (í) en els versos parells
 [RÚBRICA] Letrillas al SSmo Niño Jesus en el pesebre de Belen.⁷

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 35-36.

[PEÇA TRADICIONAL]

CXLVIII

Prendiose mi Niño
 por un bienquerer:
si el amar es delito,
 4 *préndanme también.*

 Perdióse mi vida
 por el alma ingrata
 que de olvidos trata
 8 cuando más querida;
 pues de amar se olvida
 a quien le hace bien:
si el amar es delito,
 12 *préndanme también.*

 Ya flechan sus ojos
 a mi corazón,
 con nuevo blasón
 16 rindo mis despojos,
 quedo sin enojos
 perdida por Él:
si el amar es delito,

⁵² *Zenís*: desconeixem aquesta localització.

⁷ Frenk explica com aquesta forma estròfica està molt imbricada amb els romanços fins al punt que considera que la diferència en el Romancer nou «[...] tendría que ver con el contenido y el tono de las composiciones - aspecto que aquí no toco- y quizá con la música» (Frenk 1993: 383).

20 *préndanme también.*

Los ojos del Niño
más bellos que el sol
causan mi arrebol,

24 purezas y aliño,
es el blanco armiño
de mi bienquerer:

si el amar es delito,

28 *préndanme también.*

Piérdome de amores
por un amor tierno
que en medio de invierno

32 nace con ardores;
soplen los pastores,
piérdanse por Él:

si el amar es es delito,

36 *préndanme también.*

Prendida me quedo
en solo un cabello
dese Niño bello

40 que me quita el miedo
pues que amar no puedo
a otro sino a Él:

si el amar es es delito,

44 *préndanme también.*

Villancet. Tornada de 4 versos pentasil làbics (abab), amb un cap de dos versos + 5 octaves pentasil làbiques – excepte el vers 6é, pentasil làbic (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Otra buelta de lo humano.

25 *blanco*: ms. «blano».

Variant de CLI, que transmet més estrofes que aquesta.

Aquesta composició apareix també transcrita al manuscrit *Silva de varias flores que buelen a lo divino...** (f. 13-13v: «Letrilla al santo nacimiento buelta de la humana que dize: ‘Pues mi bien está preso / por un bien querer’»).

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 36.

[PEÇA TRADICIONAL]

CXLIX

En el pesebre desnudo
tiritar a un Niño vi:

déjenme correr tras de Él

4 *que está temblando por mí.*

Seguir tengo al Niño yo
por más que corra y que vuele,

25 *blanco armiño*: remet a la frase feta ‘blanco como un armiño’: «para exagerar el candor de alguna cosa: equivale a blanco como una nieve» (*Aut.* [s.v. *armiño*]).

* BUB, Ms. 166. Cançoner religiós en castellà que s’ha vinculat a l’orde dels carmelites descalços; vegeu una descripció a la base de dades MCEM.

- 8 que siempre el herido suele
 correr tras quien le hirió;
 el corazón me robó
 y pues me ha dejada ansí:
déjenme correr tras de Él
 12 *que está temblando por mí.*
- Sé que tanto se recrea
 en verme que, por prendarme,
 en carnes sale a buscarme
 16 por las calles de la aldea;
 y así para que le vea
 ha pasado por aquí:
déjenme correr tras de Él
 20 *que está temblando por mí.*
- Él me pide el corazón
 y que le estime y adore
 y que, pues me da, atesore
 24 y no pierda la ocasión;
 conozco mi obligación
 y pues que vino por mí:
déjenme correr tras de Él
 28 *que está temblando por mí.*
- Con flechas hechas de pajas
 me atraviesa el corazón
 y mi razón, con razón,
 32 está prendida en sus sajos,
 la voluntad se hace rajos
 sin poder pasar de aquí:
déjenme correr tras de Él
 36 *que está temblando por mí.*
- Aunque como niño llora,
 pero como Dios, pelea,
 pues con heridas recrea
 40 y con llorar enamora,
 vidas el alma atesora
 perdiendo la vida ansí:
déjenme correr tras de Él
 44 *que está temblando por mí.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (-a-a), amb un cap de dos versos + 5 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
 [RÚBRICA] Otra.

Aquesta composició està transcrita al manuscrit *Silva de varias flores que buelen a lo divino...*, esmentat més amunt (f. 10v-11: «Al nacimiento. Letrilla». *Inc.*: «En el pesebre desnudo...»)*

16 Ct. 3:2.

32 *sajos*: entengueu 'sajas', 'carn tallada', del verb 'sajar': 'tallar en la carn'.

CL

Al más bello Niño
de nuestro lugar[□]
hoy en un pesebre
4 le he visto temblar.
Es vivo traslado
de su original,
y aquel corderito
8 a quien vio san Juan.
Sol entre las nubes
de la humanidad
que salió del cielo
12 por ponerse acá.[□]
Tengo de ir a verle
y, por amistad,
cuatro razoncillas
16 le diré y no más.
Durmiendo al sereno
ved que os llamarán
serenado amante,
20 pues os serenáis.
Ese vestido,
Niño, de sayal,
si una vez se os rompe
24 roto habéis de andar.
Hoy los pastorcillos
a son y a compás
de sus instrumentos
28 vienen a bailar.
La flauta de pascuas
bien la tocará,
venga de la aldea
32 porque dance Blas.

Romancet pentasil làbic amb rima assonant (â) en els versos parells
[RÚBRICA] Otra.

* BUB, Ms. 166. Aquest manuscrit afegeix una octava més al final, no recollit al manuscrit de les carmelites: «Sé que de suerte desea/ con lazos de amor atarme/ que no dexa por hallarme/cosa por ardua que sea/y pues que en nada se emplea/el amor mejor que aquí/dexenma &c».

1-4 *Cfr.* «Albricias Zagales,/ que nacido hà,/ el mas bello Niño/ de nuestro lugar», de Cosme Gómez Tejada de los Reyes, a l'obra *Nochebuena autos y villancicos a la Natividad del Hijo de Dios* (Gómez Tejada 1661: f. 146).

9-12 Hi és present la idea del Messies com a sol naixent, prefigurada pels profetes i salmistes.

21 Vers hipomètric.

32 Blas és un personatge habitual en la literatura bucòlica i pastoril dels segles XVI i XVII.

[PEÇA TRADICIONAL]

CLI

- A Jesús prendieron
por un bienquerer:
si el amar es delito,
4 *préndanme también.*
- Prendieron mi vida
por el alma ingrata
que de olvidos trata
8 cuando más querida;
pues de amar se olvida
a quien le hace bien:
si el amar es delito,
12 *préndanme también.*
- Prendieron mis glorias
en unas mantillas
cubren maravillas,
16 descubren vitorias
en dulces memorias
se deja prender:
si el amar es delito,
20 *préndanme también.*
- Prendido en las pajas
el grano de amor
porque el pecador
24 se prenda en sus fajas,
todas sus alhajas
empieza a ofrecer:
si el amar es delito,
28 *préndanme también.*
- Piérdome de amores
por un amor tierno
que en medio de invierno
32 nace con ardores;
soplen los pastores,
piérdanse por Él:
si el amar es delito,
36 *préndanme también.*
- Perdiose ganando
ganose perdiendo,
que en amor ardiendo
40 se va refriando;

3, 11, 27, 35 i 43 Versos hipermètrics.

37 Noteu el joc d'oposats en aquests versos (*perdiendo/ganando; ardiendo /refriando*) i en els següents (*ganado/perdido; prendido/prendado*, pròxim al joc de paraules).

- está tiritando
fuera de Belén:
si el amar es delito,
44 *préndanme también.*
- Ganado y perdido,
prendido y prendado,
cuando está colgado
48 de un pecho rendido,
cordero ofrecido
de una oveja fiel:
si el amar es delito,
52 *préndanme también.*
- Prendida me quedo
en solo un cabello
dese Jesús bello
56 que me quita el miedo
pues que amar no puedo
otro sino es Él:
si el amar es delito,
60 *préndanme también.*
- Los ojos del Niño
más bellos que el sol,
causan mi arrebol
64 con glorioso aliño,
y el blanco armiño
de mi bienquerer:
si el amar es delito,
68 *préndanme también.*
- Por los orientales
distilan sus soles
con mil arrebales,
72 que llueven cristales,
destierra mis males
este solo bien:
si el amar es delito,
76 *préndanme también.*
- Flecharon sus ojos
a mi corazón,
con nuevo blasón
80 rindo mis despojos,
quedo sin enojos
perdida por él:
si el amar es delito,
84 *préndanme también.*

Villancet. Tornada de 4 versos pentasil làbics (abab), amb un cap de dos versos + 10 octaves pentasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Letrillas al Niño Jesus buelta de lo humano.

41 *fuera de*: ratllat a final de vers.

Variante de CXLVIII, però aquesta té algunes estrofes que l'altre testimoni no té.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 38-39.

CLII

Si aurora la Virgen es
bien es que en sus brazos goce
un sol que nace a las doce
4 *y ha de ponerse a las tres.*

Para vencer la malicia
de nuestra humana desgracia
hoy nace del Sol de gracia
8 el mismo Sol de justicia;[□]
su eclipse tendrá después
porque claro se conoce
un sol que nace a las doce
12 *y ha de ponerse a las tres.*

El mismo cielo es Belén:
Josef es cándida estrella,
Luna, la madre y doncella,
16 gloria la Madre y el Sol también:
un cielo forman los tres;
y allí claro se conoce
un sol que nace a las doce
20 *y ha de ponerse a las tres.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba), amb un cap de dos versos + 2 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Redondilla para navidad sin tono.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 39-40.

[FÉLIX LOPE DE VEGA]

CLIII

Temblando estaba de frío
el mayor fuego del cielo,
el que hizo el tiempo mismo
4 sujeto al regir del tiempo.
En unas pajas humildes,

7 La Mare de Déu és representada com el *Sol de gracia*.

8 El Mesies és vist com un sol naixent ja en les Sagrades Escripures (Mal 3:20 «Però per a vosaltres que temeu el meu nom brillarà el sol de la deslliurança, [...]»).

16 Vers hiper mètric.

13-17 Mentre que Josep és metafòricament una estrella, Jesucrist és el 'Sol de justícia' i la Mare de Déu, que abans havia estat Sol, ara és Lluna (v. 16) (vegeu també v. 7-8, en què Jesucrist hi apareix com a *Sol de gracia* i com a *Sol de justícia*).

siendo sol se encoje al hielo,
 a la noche deja libre
 8 y da licencia a los vientos.
 Su Virgen madre le mira,
 ya llorando, ya riendo,
 que como es su espejo el Niño,
 12 hace los mismos efectos.
 La niña, recién parida,
 mil parabienes oyendo
 de cielos, ángeles, hombres
 16 por el bien que nos ha hecho,
 al Niño que llora dice:
 «No más, mi dulce consuelo,
 ea, no más, Jesús mío,
 20 porque no puede ser menos.
 » Serenad, Niño bendito,
 el sol de los ojos bellos,
 no echéis a mal esas perlas
 24 por quien no sabe su precio.

 » Corderito divino,
 callad un poco
 que me matan llorando
 28 tan dulces ojos».

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (ó) en els versos parells; excepte la darrera estrofa que pertany a una altra composició i alterna tetrasil làbics i hexasil làbics (ó)

[RÚBRICA] Romance al Nacimiento sin tono.

Aquest romanç pastoril, copiat fragmentàriament i amb molt poques variants, pertany a Lope de Vega Carpio, publicada a l'obra *Pastores de Belén: prosas y versos divinos* (1612a: f. 208-209v) excepte els v. 25-28.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 40.

[FÉLIX LOPE DE VEGA]

CLIV

Niño a los cristales
 claros y hermosos
 mi pecho abrasado
 4 y el alma pongo.
 Pero no merecen
 márgenes toscos,
 fuentes celestiales
 8 puros arroyos.
 De una Virgen santa
 los pechos solos

13 'havent parit, la Mare de Déu'.

19 *ea*: es tracta d'una tornada freqüent a les nanes hispàniques (Mariana Masera 1994: 199-219) .

23 *perlas*: metàfora per 'llàgrimes'.

25-28 Aquests versos pertanyen a una altra composició de Lope de Vega, del mateix volum: «Callad un poco,/que me matan llorando /tan dulces ojos...». *Inc.*: «Manso corderito...» (1612a: f. 188v-189). De fet, els versos que trobem copiats a la peça següent pertanyen a aquesta cançó pastoril composició de Lope de Vega.

- sean destas perlas
 12 nácar precioso.
 Pajarillo en nido[□]
 callad un poco
 que me matan llorando
 16 tan dulces ojos.
 Caigan en los rayos
 del sol lustroso,
 y encaste en su aljófar
 20 sus trenzas de oro.
 Y en fuentes que sembran
 claveles rojos
 reciban sus perlas
 24 celestes coros.
 Y si son los cielos
 engastes cortos
 y ángeles y estrellas
 28 pobres tesoros.
- Pastorcito divino
 callad un poco,
 que me matan llorando
 32 tan dulces ojos.

Quartetes que alternen versos heptasil·làbics i tetrasil·làbics, amb alguns versos hexasil·làbics (o)

[RÚBRICA] Coblas.

22 *rojos*: ms. «rojos».

Aquests versos, copiats fragmentàriament, pertanyen a una cançó pastoril de Lope de Vega Carpio (1612a: f. 188, *Inc.*: «Manso corderico»), excepte els versos 13-16 i 29-32 que pertanyen a una altra composició del mateix autor, com es pot llegir a la nota corresponent.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 40-41.

CLV

- Que bien cantan los angelicos
 cuando nace Niño, mi Dios,
 que bien cantan, tañen, y dansan,
 4 *y guardan el sueño a mi lindo amor.*

Coblas

- Los celestes paraninfos
 por el aire divagando
 paz en la tierra cantaban
 8 y gloria a los cielos dando;

13-16 *Cfr.* compos. anterior, v. 25-28: «Callad un poco, / que me matan llorando / tan dulces ojos» aquests versos –que són iguals als vv. 29-32, amb un vocatiu diferent– pertanyen a una composició diferent de Lope de Vega. | *Pajarillo en nido*: aquest vocatiu el trobem a una altra peça de Lope de Vega (1617a: f. 187v).

21 *sembran*: cat. per 'siembran'.

29 Aquesta estrofa pertany a una altra composició de Lope de Vega (veg. v. 13-16).

1-4 Aquesta primera estrofa presenta un nombre irregular de síl·labes en cada vers.

de Belén, en el cortijo,
que bien cantan, tañen, y dansan,
y guardan el sueño a mi lindo amor.

- 12 Entre pastores gozosos
mil motetes van cantando,
a los zagales admiro
la dulzura de su canto;
16 y, dejando el negro aprisco,
dicen escuchando el son:
que bien cantan, tañen, y dansan,
y guardan el sueño a mi lindo amor.

Villancetanisil·làbic. Tornada de 4 versos irregulars (-b-a), amb un cap de dos versos + estrofa de 7 versos heptasil·làbics i octosil·làbics (peu de 5 versos més els dos darrers de la tornada) + octava heptasil·làbica i octosil·làbica (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

3, 10 i 18 *cantan, tañen*: ms. «cantan y tañen»

[RÚBRICA] Letra al Nacimieto.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 41.

CLVI

- A la gala del chiquitiro[□]
tan bonitiro
cantaremo, bailaremo,
4 danzaremo, *hu, hu, hu.*
[.....]

[RÚBRICA] Negrillo para Navidad.*

Peça incompleta

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 41.

CLVII

- Norabuena María,
vengáis apriesa
que venceréis, niña,
4 de Luzbel las fuerzas.
Niña de los ojos
de Dios tan bella
que rebozáis gracias
8 de la luz primera.
Niña concebida
a cuya belleza
madrugan beldades,
12 las glorias despiertan;
amanecen gracias,

1 *gala*: Aquesta expressió ja la trobem al v. 15 de la compos. CXLVII; *cf.* Lope de Vega «Vamos a Belen, Pasqual,/ y cantemos y dancemos,/y saltemos, y bailemos/a la gala del zagal» (1612b: f. 174).

* Desconeixem el significat del terme *negrillo*. Potser podríem relacionar-ho amb les danses de negres, gitanos o guines que trobem en d'altres manuscrits que reporten la tradició poètica carmelita (Álvarez Pellitero 1983: 532; García de la Concha & Álvarez Pellitero 1982 i, encara, Marcos 1980).

4 *fuerzas*: rima defectuosa, amb *apriesa* perquè es pronuncia <fuersas>. | *Luzbel* és el dimoni.

- anohecen penas,
 reverberan luces,
 16 huyen las tinieblas.
 La culpa se esconde,
 la gracia campea,
 la vida se anima,
 20 la muerte se amedra.
 Los cielos triunfan
 el infierno, tiemblan,
 vence al Dios temido,
 24 el dragón flaquea
 pasmados miramos
 tanta fortaleza.
 Norabuena, María
 28 vengáis apriesa,
 que venceréis Niña
 de Luzbel las fuerzas.

Romancet pentasil làbic amb rima assonant (éa) en els versos parells
 [RÚBRICA] Villancico a Nuestra Señora.
 2 *apriesa*: ms. «apriisa» || 30 *fuerza*: ms. «fuerca».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 42.

CLVIII

- Teresa, hoy sale el tesoro
 de una gloria inmortal
que aquí vestís de sayal
 4 *por disimular el oro.*
- Por ir más disimulada
 del adversario enemigo
 con hábito de mendigo
 8 pasasteis vuestra jornada.
 Fue tan copioso el tesoro
 y tanto vuestro caudal
que os vestisteis de sayal
 12 *por disimular el oro.*
- En hábito peregrino
 pasasteis vuestro destierro
 y con cubierta de hierro
 16 llevasteis el oro fino.
 Fue tan precioso el tesoro
 y tan copioso el caudal
que vos vestisteis de sayal
 20 *por disimular el oro.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba), amb un cap de dos versos + 2 octaves heptasil làbiques (abbacddc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
 [RÚBRICA] A Sta Teresa. Romance.

22 'els cels vencen i fan tremolar l'infern'.
 24 *dragón*: 'dimoni'.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 42.

CLIX

- Socorra con agua el cielo:
jagua, agual Subir, correr,
que ha pegado una mujer
4 *fuego al monte de Carmelo.*
- Agua de lágrimas pido,
mire el mundo lo que pasa:
que con fuego de amor se abrasa
8 aqeste monte florido;
contrición, dolor de suelo,
gemir, llorar, padecer,
que ha pegado una mujer
12 *fuego al monte Carmelo.*
- Salió tan gran llamarada
que aqeste monte encendido
que del fuego que ha salido
16 la mujer quedó ahumada;[□]
pena, dolor, desconsuelo,
gemir, llorar, padecer,
que ha pegado una mujer
20 *fuego al monte Carmelo.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abba), amb un cap de dos versos + 2 octaves heptasil·làbiques (abbacddc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Otro billancico a Sta Teresa.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 42-43.

CLX

- Teresa, el cielo os ensalza
por el valor que mostráis
que un mundo conquistáis
4 *con gente pobre y descalza.*
- Cual Judit habéis salido,[□]
Teresa, contra un gigante
y, aunque se mostró arrogante,

3-4 Es refereix a Teresa de Jesús. Remet a la tornada d'un villancet de Lope de Vega: «Vistiose una vez Teresa / de pardo y blanco sayal / no le va de amores mal / pues al demonio le pesa», que va ser publicat al llibre de festes a la canonització de la santa, el 1614, de Dalmau (1615: 38), perquè van estar penjats al convent de carmelites descalços de Barcelona.

7 Vers hiper mètric.

16 Joc de paraules amb el cognom de la santa: Teresa de Cepeda i Ahumada.

5 *Judit*: personatge de l'AT. En plena guerra d'Israel contra l'exèrcit babilònic, va decapitar el general Holofernes, després d'haver-lo seduït. Aquest personatge va ser pres a l'època moderna com un arquetipus d'heroïna i la trobem representada pictòricament en diverses ocasions.

- 8 vos le dejasteis vencido.
El cielo y suelo os ensalza,
por la hazaña que intentáis
pues un mundo conquistáis
- 12 *con gente pobre y descalza.*
- Fueron vuestras valentías
Teresa, en tan alto grado,
que al mundo guerra habéis dado,
- 16 paz a vuestro padre Elías.
El cielo y suelo os ensalza
por el bien que peleáis
pues un mundo conquistáis
- 20 *con gente pobre y descalza.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abba) amb un cap de dos versos + 2 octaves heptasil·làbiques (abbacddc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Otro billancico a la Sta. Madre Teresa.

9 *a*: ms. «vos», corregim d'acord amb v. 17.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 43.

CLXI

- Salid gargantas alegres
de la capilla real,
cantad soberanos motes
- 4 que sale su Majestad.
Llegad supremos cantores
de la corte celestial,
cantadle *sanctus* al santo. □
- 8 pues con sus santos está.
{Canta la capilla: *Santus est*}
- Pues es Señor de los cielos
poco por *sanctus* le dais
que es mayor que no los santos
- 12 cantadle, cantadle más.
Decilde Señor supremo, □□
decidle Dios, pues está
sentado sobre los astros
- 16 el *sabaoth* le cantad:
Dominus Deus sabaoth est.
El cielo y la tierra juntos
con mucha conformidad
decilde mil alabanzas,

7 Remet al *sanctus*, o *trisagi*, part de l'ordinari de la missa catòlica i que està a la base de moltes versions musicals. El text llatí versificat és: «*Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus, / Dominus Deus Sabaoth. / Pleni sunt coeli et terra gloria tua. / Hosanna in excelsis. / Benedictus qui venit in nomine Domini Hosanna in excelsis*», versos que trobem després glossats en cada estrofa entre claudàtors.

9 Veg. nota v. 7.

13-14 Noteu la vacil·lació pel que fa a l'ús de la forma verbal del Present d'Imperatiu de la 2a persona plural, en una mateixa composició: generalment s'hi reproduceix la forma amb metàtesi (*daldè*) i poques ocasions, sense (*dadle*).

17 Veg. nota v. 7.

20 las mayores que sepáis.
 Bien estáis de gloria llenos
 por su mano liberal,
 y, pues que os da tantas glorias,
 24 con la gloria le alabad:
Pleni sunt coeli et terra.
 Todo me parece poco
 por lo mucho que anheláis,
 salgan ya muchos motetes
 28 pues en su presencia estáis.
 Cantalde acá entre los hombres
 lo que arriba acostumbráis
 pues el *Hosanna* dichoso
 32 para poderle alabar:
Hosanna in excelsis.
 No habéis de parar en eso
 que pues el suelo está
 cantalde, a uso de corte,
 36 un villancico galán;
 y porque mejor os cuadre
 cuando por bien lo tengáis
 yo empezaré la letrilla,
 40 y a las fugas ayudad.

Romanç amb mètrica irregular, rima assonant (á) en els versos parells
 [RÚBRICA] Romance al Santíssim Sacramento.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 43-44.

CLXII

El alma en Dios desposada
 hoy haga fiestas alegres
 que el novio, como es hidalgo,
 4 da mesa franca a quien quiere.

{A comer, a comer
 el Pan de la boda
pues manná que da vida
 8 *Dios quien le coma*}

Coblas

Las manos son liberales
 y es de júbilo la fiesta,

39 *letrilla*: al·ludeix a un tipus de composició mètrica, molt semblant al villancet. Malgrat que originàriament solia tenir caràcter burlesc i partia de refranys, durant el barroc també van ser emprades per als temes sacres.

40 *a las fugas*: «En la música es un concierto dispuesto con tal artificio, que después de cierto tiempo harmónico, cantan las otras voces por su orden lo mismo que cantó antes una, observando los mismos movimientos, intervalos y páusas que ella» (*Aut.*).

5-8 Fa referència al sagrament de la comunió, que hi es tractat com una *boda* i Jesucrist, és al·ludit com a *Pan de la boda* (v. 5-6) i com a Espòs (*el novio*, v. 3; *galán*, v. 11;)

12 y pues el Galán se apresta
serán las comidas tales.
Llegad a comer, mortales,
mientras hay Pan en la boda
que es manná que da vida
16 *Dios quien le coma.*

Aquel Señor ha venido
y, ya que le visteis, ya
dalde nuevas alabanzas
20 mil parabienes le dad.
Cantalde aquel *benedictus*
que con él se alegrarán
los cortesanos del cielo
24 que con Él viven allá.

Benedictus qui venit est

Villancet. Quarteta + tornada de 4 versos hexasil làbics i pentasil làbics (abba), amb un cap de dos versos + 2 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Villancico.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 44.

CLXIII

Un Príncipe que su cielo
dejó por el hombre infiel:
que se puede esperar de Él
4 *sino amor acá en el suelo?*

No entiende la edad presente
ni penetró la pasada
comida tan regalada
8 de Príncipe tan potente.
Debajo del blanco velo
muestra sus finezas Él:
que se puede esperar de Él.
12 *sino amor acá en el suelo?*

Convite proprio que encierra
un Pan divino sin ojos,
Pan que quita mil enojos,
16 Pan que da vida a la tierra;
es Pan de tan alto vuelo
que sin fe no hay comer de Él:

25 Veg. nota v. 7.

33 Veg. nota v. 7.

19 *dalde*: metàtesi per 'dadle'.

21 Fa referència a l'himne litúrgic del *Benedictus* que, en la Litúrgia de les hores, és resat durant laudes. Cfr. Mt. 21:9.

9-10 La idea prové de sant Pau, segons el qual el cos de Crist humanitzat és un vel rere el qual s'amaga la divinitat (He 10: 20); en altres peces, aquesta idea del vel s'equipara a la disfressa (esp. compos. CXCVI, que representa un ball de màscares).

20 *que se puede esperar de Él*
sino amor acá en el suelo?

A fin que el alma tuviere
con quien poder sustentarse
quiso este príncipe darse
24 al siervo que le comiese;
comiéndole bajo el velo
come su divino ser:

28 *que se puede esperar de Él*
sino amor acá en el suelo?

¡Oh!, qué merced tan crecida,
¡oh!, qué regalo del cielo,
¡oh!, qué amor y qué consuelo,
32 ¡oh!, qué pan de gracia y vida,
Feliz el que con desvelo
anhela siempre por Él:

36 *que se puede esperar de Él*
sino amor acá en el suelo?

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abba), amb un cap de dos versos + 4 octaves heptasil·làbiques (abbacddc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Otro al mesmo.

21 *con ratllat abans que que*

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 45.

CLXIV

«Bellos y divinos son
vuestros ojos, Rey eterno,[□]
que están si sacramentados
4 para hacer bien descubiertos.

» Tersas nubes de cristal
cubren sus rayos de cielo,
ufanos por verse hermosos,
8 sedientos por verse dueños.

» Entre esos sacros candores
dones fulminan sin cuento,
con que gloriosos halagan
12 humildes atrevimientos.

» Muy gratos son para todos
aunque entre vidrios y espejos
pues por ellos los humanos
16 adoran tan divo templo.

» Díganle las ansias mías
que siempre por ellos muero^{□□}
y al ver que ya no los gozo
20 arrojo voces al cielo».

Esto suspiraba un alma

2 Composició adreçada al Santíssim Sagrament.
18 Aludeix als 'raigs divins' (v. 6).

gimiendo con tales ecos
que a los cielos suspendía
24 al mostrar sus sentimientos.

{Tierra, cielos y mortales
sedme testigos
que me abrasan los rayos
28 del Sol divino}

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (é) en els versos parells. Al final trobem una quarteta diferent a la resta
[RÚBRICA] Otro.

14 *vidrios*: ms. «vidros» || 21 *esto*: ms. «estos».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 45-46.

[PEÇA TRADICIONAL]

CLXVI

Ya se parten de Oriente,
tres Reyes Magos
a Belén de Judea, *ea*,
4 tras ellos vamos. □

Aquel Niño que visteis
con tantas penas
porque al mundo conviene, *viene*,
8 a padecerlas.

Ya se bajan los cielos
a un portal pobre
que al que a todos mantiene, *tiene*,
12 allí su corte.

El Cordero nacido
de Madre y Virgen
aunque agora se nombre, *hombre*,
16 es Dios temible.

¿Quién pudiera, Dios mío,
daros descanso?
Dentro de mi pecho, *hecho*,
20 de amor pedazos.

¿Que es aquesto, zagales,
que el Sol de noche
esparció sus cabellos, *bellos*,
24 por estos montes?

4 La peça alterna dues veus: en aquest primer vers parlen els pastors que van a adorar al nen Jesús nascut; en l'estrofa que segueix, trobem intercalada una altra veu que es dirigeix a ells i, a partir d'aquí, una alternança de veus (malgrat que en algunes ocasions no podem distingir-les). Després, la veu poètica s'adreça a interlocutors diversos: Déu, el nen Jesús, la Mare de Déu...

¿A quién visteis, pastores,
 al frío y hielo?
 Vimos al regocijo, *Hijo*
 28 del Padre Eterno.

Todo el mundo celebre
 tu fiesta, niña,
 pues entre las mujeres, *eres*
 32 la más bendita.

Al barato, señores,
 del pan de leche
 que le va convidando, *dando*,
 36 para deleite.

Bien le conocemos
 Niño de perlas,
 que detrás del velo, *elo*,
 40 que bien se muestra.

Por más que disfrace
 sus resplandores
 como son de los cielos, *elos*,
 44 ya los conocen.

¡Oh!, invención amorosa,
 quién tal encierra
 que aun estando escondido, *ido*,
 48 también se queda.

Cupidito divino,
 mi Dios de amores,
 amor os ha vendado, *ado*,
 52 para los hombres.

Hoy reparte riquezas
 Dios a los hombres,
 y cumple la promesa, *mesa*,
 56 pone de amores.

Haces de tus tesoros
 mi Dios, alarde
 y tu amor manifiestas, *fiestas*
 60 sean reales.

Llega alegre a la mesa,
 del Pan de leche,
 pues se muestra patente, *tente*,
 64 si fría vienes.

Seguidilla amb «ecos» (6- 4a 6- 4a); el tercer vers de cada quarteta és hipermètri motivat pels *ecos*

53 *riqueza*: rima amb *mesa* perquè es pronuncia <riqueza>.

[RÚBRICA] Seguidillas alo divino de ecos.

Aquesta composició es troba a un manuscrit de Fra Feliu de Sant Joan (¿) (s. XVII-XVIII), sobre consideracions espirituals* (f. 336-336v: «Al Nacimiento. Seguidillas»).

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 46-47.

CLXVII

Esta noche del alba ha nacido[□]
un Sol en la escarcha llorando de amor,
el sol matizaba con perlas el alba
4 y el alba enjuagaba las perlas al Sol.
Esta noche, entre luces,
un Niño que es hombre y Dios
vertiendo divinas perlas
8 nace llorando de amor.
Las lágrimas que derrama
Indias Orientales son,[□]
y lágrimas que dispiden
12 abismos de resplendor.
Los rayos inclina apenas
a mirar su aurora el Sol,
cuando dorando las flores
16 con rojo y blanco color.
Sus dulces niñas son almas
y tan vivas almas son
que, con dar vida llorando,
20 mirando matan de amor.
De aljófar borda el capote[□]
alternando, al mismo son,
el distilar de las perlas
24 y el lamentar de la voz.
Apenas sus dos estrellas[□]
piadosamente volvió
llenas de luz y de gloria
28 cuando llorando de amor.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (ó) en els versos parells.

[RÚBRICA] Al Nacimiento. Romance.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 47-48.

* BUB, Ms. 1146. Vegeu-ne una descripció a MCEM.

1-4 Versos hiper mètrics. Composició que lloa el naixement de Crist, que hi apareix metafòricament com el Sol.

7 *perlas*: metàfora per 'rosada' (v. 3, 4 i 7).

10 *Indias Orientales*: aquesta remissió significa 'riquesa, opulència'.

17 *niñas*: 'pupil·les'.

21 'Amb les seves llàgrimes, el nen Jesús ompli la capa de perles'.

25 *estrellas*: 'els ulls'.

[PEÇA TRADICIONAL]

CLXVIII

- Desnudillo mi Niño
tirita y ama,
porque en fuego divino
4 se abrase el alma*
- Serafines del cielo
están de guarda;
hoy que se ha rendido al sueño
8 el Dios de amor,
ya no será vengador.
- La reina María,
cazadora de almas,
12 del Niño hace flechas
de su pecho aljaba. □
- Rinde corazones,
voluntades paga,
16 memorias estima
discursos ensalza.
- Do el sol en la luna
supo hallar entrada
20 a quien las estrellas
inclinadas cantan.
- Desnudillo mi Niño
tirita y ama,
24 porque en fuego divino
se abrase el alma.*
- Reyes y pastores
al rey pastor llaman,
28 con llamas de amores
en amor se abrasan.
- Como a rey le adoran,
como a pastor aman
32 cual pasto le comen,
cual niño le abrazan.
- Oro, incienso y mirra
le traen de Arabia,
36 de Judea reses,

1-4 Aquests primers versos ens recorden el poema de Lope de Vega, refet a partir d'una coneguda cançó popular: «Desnudit parese mi niño/ Dios de amor que con flechas está...» (1612a: 183v-184).

13 *aljaba*: «Caja portátil para flechas, ancha y abierta por arriba, estrecha por abajo y pendiente de una cuerda o correa con que se colgaba del hombro izquierdo a la cadera derecha» (DRAE).

sopas, miel y flautas.

*Desnudillo mi niño
tirita y ama,
40 porque en fuego divino
se abraza el alma.*

Recordando el Niño
los ojos enclava
44 y abriendo su boca
dulce leche mama.

Su boca es de perlas,
sus ojos me matan,
48 sus hebras me prenden, □
sus brazos me enlazan.

«Yo le digo al niño,
cierra esas ventanas
52 y ábrenos las puertas
de tu gloria y gracia».

Villancet. Quartetes de versos pentasil·làbics, excepte la 1a, 6a i 10a estrofes que funcionen com una tornada i que alternen versos tetrasil·làbics i hexasil·làbics. La 2a estrofa és diferent a la resta, amb 5 versos irregulars (4, 6 i 7 síl.), rima irregular

[A] [CLXVIII] [RÚBRICA] Letrilla al niño Jesus en el Pesebre.

[B] [CLXXXVII] [RÚBRICA] Otro.

1-4 Aquests versos no estan copiats en el testimoni B, que segueix les variants del manuscrit de BUB || 31 *aman* B] «de llaman» A, per atracció del context (v. 27) || 50 *le B]*om. A | *digo B]* «dizen» A | *al B]*om. A.

Aquesta composició està transcrita al manuscrit *Silva de varias flores que buelen a lo divino** (f. 122v-123: «Al niño Jesús dormido en el pesebre, vuelta de la humana que dize: ‘Cupidillo se arroja / desnudo al agua’, etc’»).

FONT: [A][Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 48-49.

[B][Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 66-67.

[PEÇA TRADICIONAL]

CLXIX

*Jesús fue como ladrón
puesto en cruz entre ladrones
porque roba corazones
4 sin hacer restitución.*

Glosa

Viendo Dios la gran belleza
de las almas que crió
de tal suerte se pagó

45 *perlas*: metàfora per ‘dents’.

48 *hebras*: veu poètica per ‘cabells’.

* BUB, Ms. 166.

8 que para robar tal pieza[□]
de pecador se vistió.
Viéndole en tal ocasión
contino entre pecadores[□]
12 no es muy fuera de razón
que digan sus amadores
«Jesús fue como ladrón».

Sabiendo por experiencia
16 como roba de callada
sin dejar al alma nada;
y no basta resistencia
si hasta verla cautivada.
20 Y Él mismo dice de sí
aquestas mismas razones:
«Sediendo, llegaos aquí,
que todo lo traigo a mí
24 *puesto en cruz entre ladrones*».

Puesto en cruz en agonía
con una llave maestra
ha robado el alma mía
28 y a un ladrón de la diestra[□]
le robó cuanto tenía.
Ladrón que roba ladrones
digo que es ladrón famoso,
32 para que, con más razones,[□]
ladrón es mi dulce Esposo
porque roba corazones.

Y tiene tan dulces mañas
36 y trazas tan amorosas
que, con industrias estrañas,
se lleva todas las cosas
hasta las mismas entrañas.
40 Y tomado posesión
en el alma manda y veda,
y como fino ladrón
con lo que roba se queda
44 *sin hacer restitución*.

Dècimes heptasil làbiques (ababacdcdc) que glossen una quarteta
[RÚBRICA] Letra a Jesuxpo en la cruz.

Aquesta composició està transcrita al manuscrit *Silva de varias flores que buelen a lo divino* * (f. 142v: «A un Christo en la cruz»).

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 49.

8 *pieza*: 'les ànimes dels devots' (v. 6).

11 *contino*: 'contínuament'.

28 Al ludeix al bon lladre, que va ser crucificat junt amb Jesucrist i que es va penedir dels seus pecats.

32 *para que*: 'raó per la qual'.

* BUB, Ms. 166.

CLXX

Pensamientos que hasta agora,
 entre esperanzas y recelos,
 habéis sido para mí
 4 meramente pensamientos;
 lágrimas que, como ríos,
 vais de mis ojos saliendo,
 como que salir de madre
 8 o de esposa, que es lo mesmo;
 suspiros que por el aire
 vais llevando mis deseos
 para apartarlos de mí,
 12 vueltos en aire y en viento;
 corazón mío, que estás
 dividido en mil fragmentos
 y en cada cual toda el alma
 16 con otros tantos tormentos;
 alma mía, si eres mía,
 no te apartes de mi pecho
 siquiera para ayudarme
 20 a herirle de sentimiento;
 manda a mis tristes suspiros,
 lágrimas y pensamientos
 que vuelvan al corazón
 24 y que se recojan luego;
 que pues yo los he enviado
 y no me hallan lo que quiero,
 justo es que vuelvan a mí
 28 que soy de desdichas, centro.
 Ellos han de acompañarme
 y hasta que vuelva mi dueño
 (y con Él, mis esperanzas)
 32 solo he de tratar con ellos.
 Ha se me huido mi Esposo
 y con él también se fueron
 mis gustos, pues fuera de él
 36 ni los quiero ni apesquesco.
 No hay hoy criatura en el mundo
 que pueda aliviar mis duelos
 si no es que viniera a mí
 40 en su nombre o por su medio,
 y, si una tórtola gime
 siendo un rudo animalejo,
 perdiendo su compañía,
 44 ¿qué haré yo, si la mía pierdo?
 ¿Qué haré yo, que ausente vivo
 de mi Esposo, a quien yo quiero

1-28 Al llarg de les estrofes, la veu poètica s'adreça als seus pensaments, les seves llàgrimes, els seus sospirs, el seu cor i, finalment, la seva ànima perquè envie als tres primers al cor, on es deuen recollir i plorar l'absència de Déu.

33 *Ha se me*: 'se me ha' (tmesi).

48 más que mi alma pues le he dado
 vida, hacienda, alma y cuerpo?⁵⁷
 Y es tan intenso el amor
 que a ese mi amado tengo
 que quisiera darle más
 52 y quedar por Él con menos.
 Mi corazón le entregué,
 mas muy a mi cuesta veo
 que para tan gran señor
 56 era poco y me lo ha vuelto.
 Yo se le di entero y vivo,⁶⁸
 y agora, herido y enfermo,
 me le vuelve y, lo que es más,
 60 sin querer darle un remedio.
 Y aunque tan sentida estoy,
 de herida no me quejo
 si no ¿cómo no es mayor?
 64 ya que morir no merezco.
 Ni esto es desesperación
 antes es mayor esfuerzo
 de aliviadas esperanzas
 68 que de ver mi Esposo tengo
 –¡Ay, día!, ¿y cuando vendrás?
 ¿Cuando, Sol, tus rayos, brillos,
 apartarán las borrascas
 72 destos nublados espesos?
 ¿Cuando, dulce Esposo mío,
 veré tus ojos serenos
 para enjugar los míos
 76 la agua de que están cubiertos?
 ¿Cuándo esos grandes rigores
 tendrán fin? Pues es muy cierto
 que han de acabarme la vida
 80 o han de acabarse ellos presto.
 ¿Cuándo, tras tantas borrascas,
 libre, ya gozaré el puerto
 de tu dulce compañía
 84 que es mi deseado santelmo?
 ¿Cuándo podré otra vez ver
 ese reluciente espejo
 por ver en él lo que soy
 88 pues sé lo que sin él pierdo?
 ¿Cuándo volverás, mi Esposo,
 mi rey, mi gloria, mi cielo,
 mi enamorado, mi Dios,
 92 mi luz, mi sol, mi maestro?
 Mi Príncipe, mi Señor,
 mi Padre, mi bien, mi dueño,
 mi amor, mi vida, mi paz

57 i 59 *le*: 'lo'; es refereix al 'cor'.

69 A partir d'aquí i fins al final de la peça, la veu poètica interpel·la Jesucrist absent i li implora que la corresponga en el sentiment amorós.

96 pues sin ti nunca la tengo.
 Si dices que te ofendí,
 es verdad y así lo creo,
 pero, ¿qué más puedo hacer
 100 sino pesarme de lo hecho?
 Si dices que tú eres grande,
 pequeña yo, ya lo veo;
 mas dime, ¿quién en el mundo
 104 hallarás como tú inmenso?
 Si de los reinos de Dios
 dices que eres heredero
 y yo pobre, es gran verdad;
 108 mas de pobres es tu reino.
 Si me dices que el amor
 que yo tengo es un hielo
 frío estás, mis frialdades
 112 se abrasarán con tu fuego.
 No te muestres airado
 pues tu enojo, aunque pequeño,
 hará temblar los dos polos
 116 que tienen al mundo en peso. □
 No quieras darme ocasión
 de pensar que tiene asiento
 mejor la dura venganza
 120 que al blando amor en tu pecho.
 No permitas que quien te ama
 ande en continuos desvelos
 por desfavores continuos
 124 cuales en mí experimento.
 No quieras, mi amor, que esté
 privada por tanto tiempo
 de lo que en tu compañía
 128 por tu piedad me prometo.
 Si te viera estar por mí
 tan penado, herido y tierno
 como yo por ti lo estoy
 132 no te dejara un momento, □
 pero porque hecho de ver
 que lo quieres tú, no puedo
 dejar de quererlo yo:
 136 mi gusto al tuyo sujeto.
 Comeré lágrimas tristes
 por cotidiano sustento,
 como David cuando estaba □
 140 del mal que yo tengo, enfermo,
 que, pues no puedo rehuir
 con tu presencia, yo pienso
 que espirando y respirando
 144 sentiré la ausencia menos.

115-116 Cal imaginar-se els dos pols, als extrems de l'esfera terrestre, de manera equil·librada.

132 *dejara*: 'dejaría'.

139-140 Segons la Bíblia, el rei d'Israel David es va enamorar de Betsabé, casada amb un guerrer.

Y sobre eso tu piedad
 es grandísima y espero
 la tendrás desta, tu esposa,
 148 pues ves que por verte muero.
 Pero pues gustas que esté
 con estas ansias y miedos,
 sea así, pues darte gusto
 152 es lo que en todo pretendo.
 No resisto a tu querer,
 ni por quejarme me quejo,
 solo ante tu piedad
 156 con mis ansias me presento.
 Si de verme triste gustas
 me ofrezco, a llanto perpetuo,
 solamente sepa yo
 160 que te sirvo y no te ofendo.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (éó) en els versos parells.

[SENSE RÚBRICA]

62 *estoi* ratllat a inici de vers || 67 *aliviadas*: ms. «alivadas» || 70 *brillos*: ms. «billos» || 111 *frialdades*: ms. «friandades» || 114 *pequeño*: ms. «penqueño».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 50-52.

CLXXI

De la corte soberana
 sale grande compañía
 a hacer un recibimiento
 4 que jamás hecho se había:
 serafines amorosos
 que en llamas vivas ardían
 y los querubines claros
 8 que al claro sol eccedían;
 tronos y dominaciones,
 con las demás jerarquías,
 patriarcas y profetas
 12 y sacerdotes salían;
 y, en fin, cuantos ciudadanos
 en aquella corte había
 salen, con grande alboroto,
 16 a festear este día.
 Danzas trababan los unos,
 otros con gran melodía
 hacían con instrumentos
 20 una celeste armonía;
 otros mil himnos cantando
 los ánimos suspendían,
 otros versos de alabanza
 24 altamente proferían.
 Pero lo que ilustra y honra

8 *eccedían*: llegiu 'excedían'.

16 *festear*: catalan. Per 'festejar'.

aquesta caballería
 es tener por capitán
 28 a Jesús, sol de justicia;
 hijo del Eterno Padre
 que en todo su igual tenía
 una ropa rosegante
 32 de la humanidad vestía.
 De gloria y honra adornada
 ¡Oh!, cuán bien que parecía;
 con ellos venía hablando
 36 cosas de grande alegría;
 díseles: «Amigos míos,
 hágase fiesta en este día,
 y aunque siempre en fiestas estamos
 40 cresca y muestre mejoría.
 » Porque hoy entra en mi reino
 la persona más querida
 que tuve, terné ni tengo, □
 44 por sus virtudes crecidas;
 » aquesta es mi madre sancta,
 la hermosísima María».
 Y diciendo estas palabras
 48 ya la Virgen parecía.
 Muy más blanca que la nieve
 la vestidura traía
 de encendidas llamas de oro
 52 ricamente guarnecida.
 Con una guirnalda puesta
 en su cabeza divina,
 de rosas y varias flores
 56 muy bien compuesta y tejida,
 cuyo olor dulce y suave
 consuela, alegre y admira
 con nuevo gusto y consuelo
 60 las celestes compañías.
 Que el amor que arde en su pecho
 sus rayos afuera envía
 y así iba tan hermosa
 64 que a todos de amor hería,
 con grande acompañamiento
 que el Hijo enviado había.
 Y, viéndola el Rey eterno,
 68 su plática proseguía:
 «Veis aquí a la Virgen pura,
 mi contento y alegría,
 el brocado de tres altos, □

31 *rosegante*: catalanisme per ‘rozagante’, del verb ‘arrosegar’.

43 *terné*: ‘tendré’.

48 *parecía*: entengueu ‘aparecía’.

71 *brocado*: tipus de tela, ennoblida, de tres nivells, signe de distinció (Covarrubias 1611: 60 [s.v. *alto*): «Brocado de tres altos, porque tiene tres órdenes: el fondón, la labor y, sobre esta, el escarchado como anillejos pequeños».

72 para mí de gran estima,
 » de do se cortó la ropa
 que veis traer vestida
 cuando en sus entrañas puras
 76 me quiso dar acogida.
 » Ella en su pecho amoroso
 siendo niño me traía
 y de su leche sabrosa
 80 me criaba y mantenía;
 » dábame cien mil abrazos
 que del alma le salían,
 y de amarme y regalarme
 84 jamás su deseo henchía. [□]
 » Es quien me hizo más regalos
 en el suelo y me servía
 mejor que todos vosotros
 88 hacéis en la corte mía».

Diciendo aquestas razones
 ya cerca se la veía,
 y abiertos ambos los brazos
 92 la abrazaba y la seguía:
 «Vengáis madre en hora buena,
 mi regalada y querida,
 a gozar de la corona
 96 que tenéis tan merecida.
 » Mucho he tardado en sacaros
 de la noche escurecida
 aunque donde vos estáis
 100 siempre ha sido claro día.
 » Pero, mi Madre y consuelo,
 mi reino y mi alegría
 para vos os pertenece
 104 y el cielo no os convenía.
 » Ya se ha pasado el invierno
 venid, pues, mi dulce amiga,
 venid, paloma amorosa,
 108 gozaréis gloria cumplida;
 » que quien tanto en mis angustias
 procuró mi compañía
 es muy justo que la tenga
 112 en la gloria y alegría».

Con entrañables regalos
 la Virgen le respondía
 guardando su humildad siempre
 que por tesoro tenía:
 116 «Ay, hijo mío querido,
 esposo del alma mía
 ¿cuando merecí ser reina,
 120 de donde a mí tal subida?
 » En el más bajo lugar
 si vos queréis, dulce vida,

84 *henchía*: amb el sentit de 'plenar', 'satisfere'.

124 estaré y muy recontenta
 solo goce vuestra vida».

«No madre –responde el hijo–
 a toda esta compañía
 habéis de tener por siervos
 128 y dellos seréis servida.
 » Vuestra profunda humildad
 pide la más alta silla
 y dejado esta a parte
 132 basta que sois madre mía». □
 ¡Quién dirá el contentamiento
 que aquellos santos tenían
 de ver el Hijo y la Madre
 136 en tan meliflua porfía!
 Creo que si en tal región
 lágrimas se prometían,
 los ríos de allí salidos
 140 al mundo ablandado habrían;
 mas lo que falta en sus ojos
 sus lenguas santas suplían,
 mostrando el rostro y cantares
 144 el gozo que concebían.
 Todos le daban mil gracias
 serle deudores decían,
 de la soberana gloria
 148 por su medio recibida.
 Todos juntos se le ofrecen
 de honrilla, amalla y servilla,
 y tenerla por señora,
 152 su regalada y querida.
 Y con aquestos coloquios,
 al trono ya se avecinan
 donde estaba el Padre eterno
 156 con su majestad debida.
 Mas un poco antes que llegue
 a recibirla salía
 el alto Espíritu Santo
 160 diciendo con alegría:
 «Venga, venga ya, mi esposa,
 mi morada enoblecida
 que se tardaba mucho □
 164 su deseada venida.
 » Venid y gozad, señora,
 mi regalo y compañía,
 y recibid la holganza
 168 que tenéis tan merecida».

Dícele otras mil dulzuras
 cual jamás dicho se habían
 y dándole mil abrazos

131-132 'La Mare de Déu ha de deixar la seva humilitat a un costat i estar en el lloc que li correspon per ser qui és.'

163 Vers hipomètric.

172 al trono llegado habían.
 La Virgen se humilla al Padre,
 Él la levanta y decía:
 «Levantaos, hija y mi bien,
 176 levantaos, querida mía.
 » Ya no es tiempo de postrarse
 quien tan humilde vivía
 gozad de la silla honrosa
 180 que os tengo yo prometida.
 » A la diestra de mi hijo
 la tenéis constituida,
 y seréis reina en mi reino
 184 de todas las jerarquías».

 Ya en esto dos serafines
 aparejada tenían
 una corona preciosa
 188 poblada de pedrería;
 tan adornada de perlas
 cuanto la Virgen tenía,
 su gloriosa alma compuesta
 192 de las virtudes crecía.

 Padre, Hijo, Espíritu Santo
 la toman y la ponían
 en su divina capeza
 196 y en un sciencia decían:
 «Vos seréis reina del cielo,
 vengáis, hermosa María».

 Y asentáronla a la diestra
 200 del rey que parido había.
 Danle entre otras preminencias
 que sea advocada y guía
 de los hombres de la tierra
 204 en sus penas y fatigas.

 Quedó con aquesse don
 la dulcísima María
 tan contenta y gloriosa
 208 que decir no se podía,
 porque aprendió de su hijo
 la caridad muy escogida
 y este amar los pecadores
 212 muy regalada comida.

 Alma mía, ¿qué te impide?,[□]
 como de tú no te olvidas
 por amar una señora[□]
 216 de quien eres tan servida?

 Si te impiden las bajezas
 tan enormes cometidos,
 aquí tienes fuerte escudo
 220 con que serás defendida.

195 *capeza*: lleg. 'cabeza'.

213 A partir d'aquí, la veu s'adreça a la seva pròpia ànima.

215 S'hi sobreentén la 'a'.

Ponte debajo sus alas
 que allí serás guarnecida,
 allí perderás el miedo
 224 cobrando grande osadía.
 Pues si te estorban regalos
 de aquesta mísera vida,
 mira bien que son miserias
 228 con la gloria de María.
 Vete ya delante della
 y a sus pies gime y confía,
 pidiéndole te consuele
 232 y así serás socorrida.
 Y advierte que el buen Jesús
 tanto en agradarla mira
 que jamás caiga la gracia
 236 siendo por ella pedida.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (ia) en els versos parells.

[RÚBRICA] A la Assunssion de N^{ra} S^{ra}. Romance.

78 *niño me*: ms. «y esborr. entre ambdós» || 84 *benchía*: ms. «inchia» || 91 *abiertos*: ms. «abirtos» || 103 *para*: ms. «pra» || 181 *la esborr.* a fi de vers || 233 *advierte*: ms. «advirte».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 53-57.

CLXXII

Soberano Dueño mío,
 que en velo blanco te escondes
 y donde te disimulas,
 4 das al alma dulces voces.
 Tú, que en cristal te retiras
 a ser espejo del hombre
 para que se mire en ti
 8 y componga sus acciones;
 pues amor de cera te hizo,
 para el corazón de bronce,
 y tus clemencias son más
 12 que ser pueden mis rigores;
 oye un pecho arrepentido
 de tus ofensa atroces¹⁴
 que, huyendo su crueldad,
 16 a tu clemencia se acoge.
 Del buen pan las calidades
 en ti mi fe reconoce,
 pues blando y tierno, y con ojos,
 20 te hallan los que bien te comen.
 Concédeme, pues, Dios mío,
 que tanto regalo goce
 pues quien te vuelve a buscar
 24 acción tiene en tus favores;
 comunícame tu gracia
 pues empeñaste tu nombre

¹⁴ 'per les ofenses comeses contra tu'.

cuando por él la ofreciste
28 a los que sin culpa lloren.
Y, pues, ante ti postrados,
conosco que son enormes,[□]
permíteles tu indulgencia
32 porque tu pasión se logre.

Estríbillo

Que si me oyes
y mi humildad conoces,
no dudaré, Señor,
36 que los perdones.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (óe) en els versos parells + una tornada final que alterna versos tetrasil làbics i hexasil làbics (4, 6, 6,4)

[RÚBRICA] Al Santissimo Sac^o. Coblas.

16 *acoge*: ms. «acoye».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 57.

[TIRSO DE MOLINA]

CLXXIII

Lo que me espanta y me asombra,
cuando al altar voy, mi Dios,
es ver que siendo el sol vos,
4 *se ponga el sol a la sombra.*

El sol con rayos ardientes
todas las sombras destierra
y vos bajáis a la tierra,
8 a la sombra de accidentes.[□]
Sol hermoso el mundo os nombra
y así me admiro, mi Dios,
de ver que siendo el sol Vos,
12 *se ponga el sol a la sombra.*

Si es porque cobre sosiego
el fuego de vuestro amor,
mal os templará el calor
16 la sombra, siendo vos fuego;
no en vano, el alma se asombra
cuando os va a gozar, mi Dios,
de ver que siendo el sol Vos,
20 *se ponga el sol a la sombra.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abab) + 2 octaves heptasil làbiques (abbacddc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

29-30 Es refereix als penitents al ludits en el v. 28, que són el CD del v. 36.

8 *accidentes*: «Figura, color, sabor y olor que en la eucaristía quedan del pan y del vino después de la consagración» (DRAE).

[RÚBRICA] Otro.

Aquest villancet, que hi és copiat íntegrament, el trobem publicat a l'Auto Sacramental *No le arriendo la ganancia* de Tirso de Molina.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 57.

EDICIÓ MODERNA: Arellano, Oteiza & Zugasti (ed. 1998: 5).

CLXXIV

No haya más por vida mía,
bueno está divino Pan,
que basta para mi bien
4 lo cual Vos en Vos me dais.
Valga amor y cesen celos,
que como fuerte y galán,
enamorado os sentís
8 cuando celoso os quejáís.
¿No es el alma de diamante
que si os mira en el cristal
enamorado, no trueque
12 triste guerra en dulce paz?
Pan del hombre os llaman tos
y comida celestial,
siendo paz y siendo vida,
16 ¿quién os deje de gustar?
Corto premio con las alas,
al convite que vos dais,
pero quien premio procura
20 solo en vos le puede hallar.
Hambre tengo de comeros,
Señor, paciencia y callar;
que soy valiente y me atrevo
24 en un bocado nomás.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (à) en els versos parells.

[RÚBRICA] Otro.

11 *no*: ms. «nu».

Aquesta peça la trobem recollida al conegut *Cançoner d'Ontinyent* que ofereix també la notació musical *

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 58.

EDICIÓ MODERNA: Josep Climent (ed. 1996: 363 i 493) i que recopila, a més, la versió 'a l'humà' (Climent ed. 1996: 402 i 520).

13 *tos*: 'todos'.

* Segons ens consta, la música de la peça va ser composta per J. Bautista Comes (València, 1568-1643), mestre de capella de les catedrals de Lleida i València, i el Col·legi del Patriarca d'aquesta ciutat (Querol 1971: 98).

CLXXV

¿Es posible, Dueño mío,
 que el amor que me mostráis
 en amarme por esposa
 4 sufra, y te tardas tanto,
 sabiendo que mi deseo
 es de continuo agradarte
 dándote perpetuo gusto
 8 sin un momento faltarte?
 Bien sabes te prometí
 de no admitir un amante
 si infinitos siglos vivo,
 12 ni dejarte aunque me mates.
 ¡Ay!, que no puedo sufrir
 tanta ausencia, dulce amado,
 que en el infierno de amor
 16 me abrasan vivas sus llamas.
 Haz que tus huidas sean
 como de un ligero gamo,[□]
 volviendo de cuando en cuando
 20 esos ojos a mirarme.
 Quién te viese, cual la esposa,
 como dice en los Cantares
 [.....[□]
 24]
 La pastora más hermosa
 que han visto muchas edades
 solo en la ventura sea
 28 con el donaire y gracia,
 ha sido tan venturosa
 encontrando en este valle
 un amoroso pastor
 32 tan discreto como amante
 cual, fidelísimo padre,
 se ofreció de guardarla
 sustentando su ganado
 36 con muy saludables pastos.
 Sus capritos le apacienta[□]
 en el pie de una montaña
 a donde los lobos fieros
 40 no se atreven a dañarla.
 Con todo, viéndose ausente
 de su dulce y tierno amante,

1-4 Aquest versos són de difícil lectura: 'És possible que el teu amor vers a mi, patisca i que triguen tant a estimar-me?'

18 *gamo*: animal semblant al cèrvol. Aquesta metàfora és pròpia de la poesia carmelita *cf.* amb els versos de la María de San José: «Es como un gamo ligero/ que no hay quien siga su huella» (Manero 1992: 200-201). Com indica Manero, la imatge del 'gamo' és present en la llengua poètica dels místics Juan de la Creu i fra Luis de León, però no aplicada a l'estímat, com ocorre en aquestes dues autores.

23 La presència de punts suspensius en el testimoni, pot semblar indicar que falta un vers (o dos), per completar l'estrofa. Han de ser dos per qüestions de rima.

37 *capritos*: 'cabritos'; el subjecte és la pastora.

44 en grande llanto le dice
estas tan dulces palabras:
 «¡Dulcísimo Esposo mío,
vida y gloria de mi alma,
 más hermoso que los cielos
48 escogido entre millares!»

Romanç heptasil làbic, rima irregular
[RÚBRICA] Habla el alma con el esposo.
47 *hermoso*: ms. «hermosa».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 58-59.

CLXXVI

Pasajero de la vida
que caminas a la muerte
no te vayas sin comer³
4 aunque es la jornada breve.
 En este pan que fue venta
puedes comer, mas advierte
que aquel que le come mal
8 cuando le come, le vende.
 Que del camino del cielo
es el manjar que te ofrecen,
alivio de caminantes
12 y aposentador celeste;
 y en gustando la sustancia
deste divino accidente,
ni Dios te puede dar más
16 ni tú más pedir le puedes.
 Camina con el seguro
de que en los vicios tropieces
porque es la gracia que infunde
20 valiente de los valientes.
 Quien gusta deste cordero,
gusta de un león tan fuerte
que al alma en gracia por gracia
24 con mil gracias la defiende.

Estribillo

Camina y llega a donde
la vida está librada de los hombres
 que en este pan se alcanza
28 de vida eterna, liberal libranza;
 no te detengas, llega:
pan de flores te den, buena flor le das.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (ée) en els versos parells + un sextet-lira (6a 10Ba 6b 10B 6c 10C) que funciona de tornada.

[RÚBRICA] Otro.

3 Tota la composició fa referència al Sagrament Eucarístic.

12 *apostatador* més esborrat que la resta.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 59-60.

CLXXVII

- Al galán que las calles pasea
con respeto le dije yo:
«Dulce amor».
4 *Y por este dulce requiebro*
¡ay! Jesús, que comida me dio.
- En cándidos accidentes,
disfraz de su inmenso amor,
8 *exediendo* al sol en rayos
miré de justicia al Sol;
enamórome su gala
y tanto me enamoró
12 que le rendí por los ojos
el alma y el corazón,
y mirándole tan apacible
con respeto le dije yo:
16 *«Dulce amor».*
Y por este dulce requiebro
¡ay! Jesús, que comida me dio.
- No sé que se tiene en sí
20 aqúeste galán por Dios,
que con ir tan encubierto
conocen al buen Señor;
es un imán de las almas
24 pues a darle adoración
en llegándole a mirar
corren con paso veloz
y corriendo a mirar su hermosura
28 con respeto le dije yo:
«Dulce amor».
Y por este dulce requiebro
¡ay! Jesús, que comida me dio.

Villancet. Tornada introductòria de 5 versos irregulars (- o - - o), amb un cap de tres versos que contenen una idea + 2 estrofes de 13 versos (peus de 10 versos més els tres darrers de la tornada). Rima irregular.

[RÚBRICA] Otro.

7 *inmenso*: ms. «divino» ratllat || 11 *enamoró*: ms. «anemoró».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 60.

8 *exediendo*: lleg. 'excediendo'.

CLXXVIII

Un día de mayo
a tirar salieron
cinco tiradores
4 tenidos por diestros.
Y apuntando a un blanco
de la fe misterio,
los cuatro erraron
8 y acertó el postrero.
La Vista por nombre
tenía el primero
y tirando dijo:
12 «Pan es lo que veo».
Allegó a tirar
el Gusto grosero
y dijo también:
16 «Yo por Pan lo tengo».
Y tirando, el Tacto
dijo satisfecho:
«Pan es lo que toco,
20 Pan es lo que siento».
El Olfacto dijo:
«Yo Pan solo huelo,
de trigo amasado
24 aunque hermoso y bello».
Allegó al Oído,
más que todos diestro,
y tirando al blanco
28 dijo aquestos versos:

*«No acertáis los tiradores,
no acertáis.*

32 Porque me ha dicho la Fe
que debajo de aquel velo
en que habéis todos errado
está Dios disimulado,
tan grande como en el cielo.
36 El sabor solo es de pan
y pan toca el que le toca,
y si le llega a la boca
todos lo mismo dirán:
40 los ojos confirmarán
que son de Pan sus candores.

*» No acertáis los tiradores,
no acertáis.*

44 ¡Qué errados andáis!».
«¿Por qué? ¿Por qué?».
«Porque me ha dicho la Fe:

48 “Un bocado te daré
la gracia, el descanso, la gloria
y a Dios”».

Romanç pentasil làbic amb rima assonant (éó) + quinteta heptasil làbica (abcbb) + sexteta decasil làbica (abbaac), precedides i seguides d'un vers repetit + sexteta decasil làbica (abbbcd) que fan de tornades [RÚBRICA] Otro.

14 *Gusto*: ms. «justo» || 36 *el* esborr. a principi de vers || 45 *un* esborr. a principi de vers.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 60-61.

CLXXX

Favores de Dios al alma,
prendas de su eterno bien,
a fe si de él se enamora
4 que tiene mucho de qué.
A fe, a fe.
Causa de haberle ofendido
presunción sobrada fue
8 basilisco que Dios abre
dio muerte en llegando a ver.
A fe, a fe.
Culpas hay que no dan muerte,
12 alma mía, mas creed
que no granjear con la gracia
es víspera de perder.
A fe, a fe.
16 ¡Ay del alma descuidada
que entre sus vicios no ve
que puede faltarle hoy
el tiempo que perdió ayer!
20 *A fe, a fe.*
El ponerse en ocasión
culpa manifiesta fue,
aquel que ama el peligro,
24 en él ha de perecer.
A fe, a fe.
Necio llama el mundo al justo,
mas no saber conocer
28 que saber ganar la gloria
es verdadero saber.
A fe, a fe.
Alma, los agrados vuestros
32 solo con Dios han de ser,
que un corazón repartido
merece nombre de infiel.
A fe, a fe.
36 ¡Oh, qué bien sabe encubrirse
por bien de su esposa, el rey!

4 Aquesta expressió que fa de tornada la trobem ja en la coneguda composició tradicional: «A fe, pensamiento, a fe...», recollida al *Romancero general* de 1600 (f. 171-171v).

¡Si el amor lo encubre y recubre,
bendito el amor, amén!

40 *A fe, a fe.*
Fin

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (-e-e) en els versos parells; cada quatre versos trobem un vers que es repeteix i que funciona com a tornada

[RÚBRICA] Otro.

3 *enamora*: ms. «anemora».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 62.

CLXXXI

*¿Por qué estáis, Dios mío,
tan enamorado,
pues vuestros amores*
4 *os dejan en blanco?*
¿Qué dirán, mi bien, los cielos
viendo su sol humillado
tras de esta clara vidriera
8 por donde pasan los rayos?
¿Qué dirán de vuestro amor
los ángeles soberanos
que en esa custodia asisten,
12 de tanta gloria asombrados?
Con celestes instrumentos
están a coros cantando
una letrilla que dice
16 lo que estáis representando:
*«¿Por qué estáis, Dios mío,
tan enamorado,
pues vuestros amores*
20 *os dejan en blanco?»*
Tanto amor tenéis al hombre
que por verle a vuestro lado
dejáis ya de ser león
24 y sois corderito manso.
Mas, ¿qué diréis blanco armiño,
si os digo que sois esclavo
de los amores del hombre,
28 pues os tiene aquí encerrado?
Dende ese trono divino
le miráis y estáis llamando,
y los ángeles que lo oyen
32 os dicen esto cantando:
*«¿Por qué estáis, Dios mío,
tan enamorado,
pues vuestros amores*
36 *os dejan en blanco?»*
En ese granero de oro

25 Veg. nota v. 25 compos. CXLVIII.

28 El subjecte és 'l'home'

tenéis aquel trigo blanco
 que aunque es Pan bendito,
 40 puede ser pan cotidiano.
 Es Pan con gusto de Dios
 o, por mejor acertarlo,
 es Dios con gusto de pan
 44 y Él solo entiende el milagro.
 Dende aquí llamáis al hombre
 para que quiera gustaros
 que sino vos, que sois Dios,
 48 ninguno hiciera otro tanto.
*«¿Por qué estáis, Dios mío,
 tan enamorado,
 pues vuestros amores
 52 os dejan en blanco?»*

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (-a-a) als versos parells; cada tres quartetes es repeteix una quarteta pentasil làbica, amb la mateixa rima, que funciona com a tornada

[RÚBRICA] Romance al Santíssimo Sacramento.

25 *blanco*: ms. «blano»

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 62-63.

CLXXXII

Si del divino Cordero
 fue proprio el sacramentarse,
 es el dulce sacramento
 4 *símbolo, símbolo, símbolo,*
 de su muerte y de su sangre.
 Entre accidentes oculto,
 de cinco palabras nace
 8 el que, sin tener principio,
génito, génito, génito,
 fue concepto del Padre.
 Disfrace con los jazmines
 12 el aljófar que deshace
 y siendo por hacer mercedes
pródigo, pródigo, pródigo,
 del valor de su sangre.
 16 A quien con su gracia llega
 a comer deste Pan, le hace
 enunciando favores,
símile, símile, símile,
 20 cuanto puede alargarse.
 Ver de su sol los reflejos
 solo en la fe puede hallarse
 que le sobra el ser humano
 24 *cólera, cólera, cólera,*
 por tan velado trance.
 Es dulce manná del hombre
 con que pueda aconsolarse,

8 *génito*: cultisme 'engendrat'.

- 28 y si llega a conocello,
médico, médico, médico,
 que le cure y le sane.
 Tanto bien se te previene
- 32 si vienes, alma, a miralle
 con méritos, que con culpa
pólvora, pólvora, pólvora,
 y su blanco azabache.

Romanç heptasil làbic, amb rima assonant (âe) en els v. 2 i 5; amb versos esdrúixols al quart vers de cada estrofa que busquen fer sensació de repetició

[RÚBRICA] Otro al mesmo.

22 *puede*: ms. «pude»

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 63-64.

CLXXXIII

- Solo a solo mi Dios quiero
 y solo a Él solo amaré
si solo sola me quiere,
- 4 *sola me le entregaré.*

- Solo para Él solo soy
 y solo sola le espero,
 y a solo Él solo deseo
- 8 con una sola afición.
 Solo Él es mi posesión
 y así sola le amaré
si solo sola me quiere,
- 4 *sola me le entregaré.*

- Sola por Él solo vivo,
 por Él mismo moriré
 y en solo Él descansaré
- 12 mientras durare la vida.
 Él es quien me da la mía
 y por eso le amaré,
 y pues solo él solo quiero,
- 16 *sola me le entregaré.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abcb), amb un cap de dos versos + 2 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Quartillas al amante Dios.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 64.

CLXXXIV

- Dios, mi vida y mi sustento,
 que pues Dios bebe de Dios,
 yo quiero vivir en Dios.
- 4 De Dios vive el que Dios ama
 amándole también Dios

pues ese es buen amor de Dios.

8 Dios es tal que quien bien le ama,
solamente a mi Dios ama
y aborrece lo que no es Dios.

Tercets heptasil·làbics (abb, cbb, ccb)

[RÚBRICA] Tersetes al mesmo Dios.

FONT: [Caçoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 64-65.

[JUAN PÉREZ DE MONTALBÁN]

CLXXXV

*Aprended, Flores, en mí
lo que va de ayer a hoy,
que ayer maravilla fui,
4 y hoy sombra mía aun no soy.*

Flores que apenas nacéis
cuando efímeras morís,
¿para qué os desvanecéis,
8 si en lo poco que vivís
el desengaño tenéis?
Ayer otras flores vi
con el mismo frenesí
llorad, llorad como yo
12 que si de vosotras, no,
aprended, Flores, de mí.

Ayer una rosa ufana
salió a la primera aurora
16 con esmaltes de oro y grana
y hoy el ser de ayer ignora;
mirad, ¿qué será mañana?
Yo fui ayer la que hoy no soy
20 y mañana sin ser voy,
la que soy vendré a perder
porque ¡ay!, de ser a no ser
lo que va de ayer a hoy.
24 No os admire, Flores mías,
saber que habéis de volver
la pompa en cenizas frías
que no ser hoy lo que ayer
28 es achaque de los días.
Tomad ejemplo de mí
que, sin mirar lo que fui,
hoy me pisan los pastores

6 Vers hipermètric.

9 Vers hipermètric.

1-4 Reescriptura d'un epígraf de la coneguda letrilla de Gòngora («En persona del marqués de Flores de Ávila, estando enfermo» (1621).

32 y oigo a decir a otras flores
que ayer maravilla fui.

Ayer de mi verde nido,
 de blancas hojas cercado,
 36 salí rompiendo el vestido
 con la camisa brodada
 y el cabello bien prendido;
 y en llegando a verme hoy
 40 tras otras flores estoy
 que ya cantan por ahí,
 que ayer sol de prado fui
y hoy sombra mía aún no soy.

Dècimes heptasil làbiques que glossen una quarteta (1a, 3a, 5a, 7a: ababa ccddc; 2a, 4a, 6a: aabba ccde)
 [RÚBRICA] Romance.

Aquesta mateixa versió la trobem a la novel·la *El Palacio encantado* de Juan Pérez de Montalbán, en el volum *Para todos exemplos morales, humanos y divinos* (1632: f. 162v-163v).

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 65.

CLXXXVI

Una custodia de rayos,
 por ser vestida de sol,¹
 lleva al portal de Belén
 4 la reliquia de hombre y Dios.
 Custodia de un vaso puro
 y por ser vaso y crisol,
 de aquella palabra eterna
 8 que el Padre eterno engendró.
 En ella va el *Corpus Christi*,
 no sacramentado, no,
 sino posible y mortal,
 12 sujeto a muerte y pasión.²
 No le bajaron palabras³
 que forman consagración,
 mas la palabra de un *fiat*
 16 que una pura Virgen dio.
 Son sus preciosos viriles⁴
 unas entrañas que son
 más puras que las estrellas
 20 y más intactas que el sol.
 Es la iglesia un portal pobre
 y un pesebre altar mayor,
 para Dios más agradable

1 *custodia*: 'peça en què s'exposa l'hòstia consagrada als fidels'; el complement *de rayos* significa que és daurada.

4 'La relíquia de Jesucrist'.

9-12 'La custòdia no duu l'hòstia consagrada com caldria esperar, preparada per a l'Eucaristia sinó el cos de Crist, nascut home'.

13 S'entén 'no el van baixar del cel'.

17 *viriles*: «Caja de cristal con cerquillo de oro o dorado, que encierra la forma consagrada y se coloca en la custodia para la exposición del Santísimo, o que guarda reliquias y se coloca en un relicario» (DRAE).

24 que el trono de Salomón;
 en cuyo sagrario insigne
 sin que padezca lesión
 con sus cristales, María,
 28 muestra al mundo su criador.
 Al descubrir la reliquia
 le cantan en alta voz
Gloria in excelsis cantores[□]
 32 de la celeste región.
 Los ángeles se le humillan
 porque está puesto en razón
 que al ángel de gran consejo
 de obediencia en menor.
 36 También le adoran pastores
 porque baja a ser pastor
 del alma por quien se pene
 40 contra el bastardo león.
 También como a Rey de reyes
 reyes le adoran, que en voz
 tributarios le confiesan
 44 por universal señor.
 El cielo y la tierra, al fin,
 le sirven y adoran hoy
 porque al ángel como al hombre
 48 le alcanza gloria y honor.
 Conténtanse en adorarle
 hasta que en otra ocasión
 les dé amor en manjar hecho
 52 a su Rey, que es hombre y Dios.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (o) en els versos parells
 [RÚBRICA] Romance al Nacimiento.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 65-66.

CLXXXVIII

¿No es admiración, pastores,
 que lo que los ojos ven
 sea engaño para ellos
 4 y verdad para la fe?
 Mas, qué mucho que me admire
 si aquel bocado que veis
 no es solamente pan,
 8 pero ni le puede ser.
 Aunque los sentidos mientan,
 es fuerza haber de creer
 que está allí lo que no vemos

31 *Gloria in excelsis: Gloria in Excelsis Deo* cantat per lloar la Santíssima Trinitat.

31-32 *cantores / de la celeste región*: 'els àngels'.

47 'tant als àngels com als homes'.

8 *le: 'lo'*.

- 12 y no está lo que se ve.
 En tan claras apariencias
 la fe es menester muy bien
 que esto deben ser sentidos
 16 tiene mucho que vencer.
 Para dar sustento al alma
 cifró Dios todo el poder
 y habiendo de ser rogado
 20 nos está rogando Él.

Estríbillo

- Avecilla que vas por los prados,
 al alma cantando amores,
 saltando las ramas, picando las flores,
 24 dile, pues muero por ella,
 que pague finezas, que olvide rigores.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (é) en els versos parells + una quinteta d'irregular còmput sil·làbic i rima (-aa-a) que funciona com a tornada final.

[RÚBRICA] Otro.

3 *engaño*: ms. «enganio»

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 67-68.

CLXXXIX

- Al zagal que dio en Belén
 sus lágrimas por despojos
no le pueden ver mis ojos
 4 *y a fe que le quieren bien.*

Coblas

- Al zagal sacramentado
 que es mi pasto y mi pastor,
 escondido Dios de amor
 8 y el amor más declarado,
 aunque en sus obras se ven
 las paces de mis enojos
no le pueden ver mis ojos
 12 *y a fe que le quieren bien.*

- Coronado del rocío
 hoy se vino al sacramento
 donde sus palabras siento
 16 y donde es suspenso mío,
 quieren que al comer le den
 vida y alma por despojos
no le pueden ver mis ojos

1 Amb aquest mateix vers comença una composició de fra Jerónimo Gonçalves, transmesa per un cançoner de la biblioteca del rei Joan IV de Portugal (Primeira 1649: 235). Malauradament, no hem pogut llegir completa la composició.

20 *y a fe que le quieren bien.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abba), amb un cap de dos versos + 2 octaves heptasil·làbiques (abbacddc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Otro.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 68.

CXC

Alma, no comáis de suerte
que os haga daño el comer
que el Pan que veis puede ser
4 *vuestra perdición y muerte.*

Coblas

Si estáis falta de salud,
no lleguéis al Pan de vida,
que trocaréis la comida
8 en muerte, siendo salud.
Esta verdad os advierte
de lo que debéis de hacer
que el Pan que veis puede ser
12 *vuestra perdición y muerte.*

Un estómago cargado
no puede hacer digestión
y esa misma compleción
16 tiene una alma con pecado.
Si el pan del mundo os pervierte
llegad con tiempo al comer,
que el Pan que veis puede ser
20 *vuestra perdición y muerte.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abcb), amb un cap de dos versos + 2 octaves heptasil·làbiques (abbacddc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Otro.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 68.

CXCI

Vuela, corazón cobarde,
tiende las alas cual Fénix
que cuando te abra el Sol
4 tendrás la vida en la muerte.
No te acobarden tragedias
del volador imprudente
que de escarmiento y castigo

15 *compleción*: 'completud'.referent a 'ple, complet'.

1 Noteu la reminiscència amb els conegut vers de Luís de Góngora «Vuela pensamiento y diles...», parafrasejat satíricament per Francisco de Quevedo: «Vuela pensamiento y diles...».

8 le fueron rayos ardientes.
 No temas ardientes rayos
 a este sol porque te acerques:
 en ti nieblas se descubre,
 12 entre nubes se te ofrece.
 No te desmayen grandezas
 que, si a tus manos se viene,
 hay disculpa a los rigores
 16 de tus propias pequeñezas.
 En blanca esfera de fuego
 se está abrasando entre nube
 para que no te consuman
 20 sus rayos cuando te queman.
 No acortes tus propias dichas
 ni te limites la suerte,
 pues ser corto en recibir
 24 es agravio del que ofrece.

Estribillo

Corazón dichoso,
 dime qué tienes;
 vuela confiado,
 28 pues volar puedes.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (ée) en els versos parells + una quarteta pentasil làbica (-a-a) que fa de tornada.

[RÚBRICA] Otro.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 68-69.

CXCII

¿Por qué tanta crueldad,
 bella Cassandra, y para qué,
 retirada tu hermosura
 4 sin por qué ni para qué?
 Tu hermosura toda es mía
 te dormiré así lo hallé
 que entendida, pues, la escucho
 8 però, qué le importa, *eb.*
 Es tu pelo cuanto largo,
 tu garganta buen papel,
 tus ojos son cosa grande
 12 digan que le han hecho, *eb.*
 Es tu boca cosa de risa,
 tus labios abra clavel,
 tus mejillas tantas flores

2 Vers hipermètric. En aquesta composició, de caire profà, s'està reproduint una invocació a Cassandra, personatge procedent de la mitologia clàssica. Segons el relat mitològic, Cassandra va pactar amb Apol·lo que aquest li proporcionaria el do de la profecia a canvi de mantenir-hi relacions. Arribats el moment, però, Cassandra no el va correspondre i, com a càstig, Apol·lo va fer caure una maledicció sobre ella: ningú creuria els seus vaticinis.

13 Vers hipermètric.

- 16 para que las gasta, *eb.*
Pues tu talle cosa de aire
tu cintura mal se ve,
tus manos ni dan ni toman:
20 quieres las más limpias, *eb.*
Tu pie deseo más que poco
que sequedad pues llover
ya mis ojos no han de verme
24 hombre que me quiere, *eb.*

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (é) en els versos parells
[RÚBRICA] Romance a la esposa.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 69.

CXCIII

- De una sagrada mujer,
de Dios abuela el retrato
no me pierdan este rato
4 porque no es para perder.
- Idea fue de nobleza
la suya, pues, en verdad,
aun con la divinidad
8 la emparentó su pureza.
- Con gusto hasta el mismo Dios
en su abalorio la cuenta,
miren si habrá a buena cuenta
12 justo amor entre los dos.
- Nadie admire, pues, su honor
ni ponga coto a su gracia,
que no hay lugar de desgracia
16 do vive el divino amor.
- Honrarla mucho y sin tasa
de aquel divino querer
fue empenyo, pues fue hacer
20 merced a su misma casa.
- Sobre santa Ana favores
todos los astros la dieron
porque en cierto modo fueron
24 honor de Dios sus honores.
- Su santidad peregrina
mídase por el favor
que como este fue el mayor,
28 fue aquella casi divina.

1-4 Aquesta peça està dedicada a santa Anna, àvia de Jesús.

Por las glorias basten dos
ser lo que a ninguna cuadre:
madre de la mejor Madre
32 y abuela del mismo Dios.

Quartetes heptasil·làbiques (abba)

[RÚBRICA] De santa Ana, Madre de la Madre de Dios.

24 *de*: ms. «de de».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 69-70.

CXCIV

*Dios a comer me convida,
dice que infinito gasta:
llegó y sentome a su mesa
4 y después todo es palabras.*

Esa es la gracia
llega tú, como es razón,
a comer a Dios, Andrés,
8 que para quien gusto es
obras sus palabras son.

¡Ay! Andrés, ¿hay quién supiera
decir lo que siente el alma,
sentir lo que el cielo dice
12 de aquesta mesa sagrada?

Dices que es palabras Dios,
mira su condición franca
pues viene porque le comas
16 con menos de seis palabras.

¿La gracia en palabras viene
quien vio gracia tan buena
y si gracia hallarse pudo
20 que se hallase más desgracia?

Palabras cuesta el comer,
bien de balde el pan se alcanza,
pues lo que palabras cuesta,
24 o cuesta muy poco o nada.

Si es el verbo hijo del Padre,
y esta palabra se llama
y a comer le da a todos,
28 pues da sus mismas entrañas.

Tanto por ti se deshace,
tan pobre por ti se halla
pues vemos que no le cubre
32 una caja de sustancia.

Todo con palabras se hace,
que Dios su potencia ensalza

3 *sentome*: 'me sentó'.

4 *es*: entengueu. 'són'.

7 *Andrés*: no sabem si es refereix a l'apòstol o a un pastor amb aquest nom.

- 36 solo con hablar, que hablando
da entender que es soberana.
Llega, pues, amigo Andrés,
a lograr tus esperanzas
que es Dios quien llama, y si es Dios
40 pues se llama, no te engaña.
*Dios a comer me convida,
dice que infinito gasta:
llego y sentome a su mesa*
44 *y después todo es palabras.*

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (áa) als versos parells + quarteta que es repeteix al començament i al final de la peça (-a-a), que funciona de tornada + Una segona estrofa, que és diferent a la resta (5 v, mètrica irregular, -abba).

[RÚBRICA] Romance.

5 *lleg* esb. a final de vers

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 70-71.

CXCV

- Lanzas hay en el retiro y no miro,
que ninguno a ver alcanza
quién corrió la mejor lanza,
4 mas yo que lo sé. □□
Si me escuchan lo diré:
mandó el rey que Amor elija
y el premio de la sortija
8 que solamente se dé
al que correra con fe.

Coblas

- El Rey se mostró de blanco
por vidriera cristalina
12 llevándose almas y ojos
de todos cuantos le miran.
Quiere el Rey todos le vean
aun cuando más se retira,
16 pero que la fe le enseña
que es sumiller de cortina.

44 *es*: entengueu 'són'.

1 La composició reflecteix el *joc de la sortija* en què els participants havien de «córrer la sortija». Era un joc cavalleresc que se solia celebrar en el marc de les festivitats urbanes: «Un juego de gente militar, que corriendo a caballo apuntan con la lanza a una sortija que está puesta a cierta distancia de la carrera» (Covarrubias (1611) [s.v. *sortija*]). En aquests versos apareix el joc representat al diví, en què els participants són personatges bíblics que s'han d'exhibir (metafòricament, corren 'la cursa de la vida') davant el jutge, que és Déu (el Rei). La composició està caracteritzada per un marcat to satíric, propi, d'altra banda, del gènere dels *vexàmens*, conreat per la mateixa Teresa de Jesús.

4 *mas*: té valor de 'a excepció de'.

9 *correra*: catalan. per 'corriera'.

A correr todos entraron
la carrera de la vida
20 donde no importa entrar bien
que está en el parar la dicha.

Corrió Pedro lindamente
en la primera salida
24 y en medio de la carrera
paró con la valentía.

Torcer la carrera y lanza
le hizo una mujercilla,
28 pero en el retiro un gallo
le avisó que era un gallina.

Corrió Pablo, gran jinete,
y aunque al fin perdió la silla,
32 él solo ha sido el primero
que subió de una caída.

Por despeñarle el caballo
vio estrellas a medio día,
36 que nunca Pablo vio más
que cuando estuvo sin vista.

Que Judas fue linda lanza
bien su hierro lo publica,
40 que siempre ha parado mal
quien corrió por codicia.

Corrió David y el caballo
que desenfrenado irrita,
44 aunque después paró bien,
corriendo la precipita.

Longines corrió una lanza,
tan ciego que otro le guía,
48 y la sortija se lleva
que asertar por hierro es dicha.

Parar bien corriendo en mal,

17 *sumiller de cortina*: «Eclesiástico destinado en palacio para asistir a los reyes cuando iban a la capilla, correr la cortina del camón o tribuna y bendecir la mesa real en ausencia del capellán y del procapellán mayor de palacio, patriarca de las Indias, etc» (DRAE [s.v. *sumiller*]).

18 *todos*: a partir de l'estrofa següent s'enumeren els participants, que són els deixebles de Jesucrist: en primer lloc, apareix sant Pere, considerat el cap del Cristianisme (v. 22-29); a continuació, hi fa presència sant Pau (v. 30-37); també al·ludeix a Judes, l'apòstol discol (v. 38-41) i al rei d'Israel, David (v. 42-45).

21 *parar*: 'el final'.

45 *la*: l'antecedent és la llança.

46-49 Longines fou el soldat romà que va travessar (*asertar por hierro*) el costat de Jesucrist quan aquest estava a la creu. Durant l'Edat Mitjana es va crear una llegenda al voltant de la seva vida, i segons una versió, era cec i va guarir amb el contacte de la sang de Crist. Segons aquests versos, és considerat el guanyador de la cursa.

52 por milagro se vio en Dimas[□]
que alentó en la carrera
tener al rey a la vista.

Los cinco sentidos corren
y solo dio en la sortija
56 el Oido porque lleva
a la fe que le habilita.

Villancet. 9 versos que fan d'entrada (-aabbaabb) + 12 quartetes heptasil làbiques amb rima assonant (ia) en versos parells (*coblas*)

[RÚBRICA] Otro.

30 *jinete*: ms. «ginene» || 34 *despeñarle*: ms. «despenarle» || 41 *codicia*: ms. «cadicia». || 51 *Dí*: esborrat.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 71-72.

CXCVI

¡Oh!, que máscara que ordena
el Pan divino a la tierra;
viendo que en él está Dios
4 ya corren de dos en dos,
las parejas ya se ven.
*¡Oh, qué bien, oh, qué iguales
que corren los zagalés
8 con placer y sin desdén!*

Coblas

Hoy hacen fiestas al Pan,
hoy que de balde le dan
en la iglesia a cuantos llegan
12 a comerle, porque vean
que está Dios en él también.
*¡Oh, qué bien, oh, qué iguales
que corren los zagalés
16 con placer y sin desdén!*

¡Oh!, qué bizarro el Amor:
para mostrar su valor
sale de blanco vestido,
20 y aun se muestra escondido
todos bien claro le ven.
¡Oh, qué bien, oh, qué iguales

50-53 Dimas és considerat el 'Bon Lladre', un dels dos que va morir a la creu al costat de Jesucrist, per al qual el messies va predir que seria la primera persona que veuria al Paradís (Ll. 23:43). El v. 50 fa referència precisament al fet que va acabar salvant-se malgrat que 'va córrer una mala cursa' (la vida) com a malfactor.

1 Aquesta composició representa una *màscara* o *mascarada*, els típics ball de màscares que tenien una presència fonamental en les festivitats urbanes de l'època. Es relaciona amb la idea de la humanització de Crist, heretada de sant Pau: rere l'aparença humana de Crist (que funciona de vel, de disfressa i, en aquest cas, de màscara) s'amaga la divinitat. Aquests versos representen unes festes espirituals: les anomenades *fiestas al Pan* (v. 9), dedicades al Santíssim Sagrament.

17 Es refereix a Jesucrist.

20 *aun*: entengueu 'aunque'.

- 24 *que corren los zagalés
con placer y sin desdén!*
- Sin ojos corrió ligera
la Fe toda la carrera,
mostrando que disfrazado
- 28 Dios se da en aquel bocado
por hacer al hombre bien.
*¡Oh, qué bien, oh, qué iguales
que corren los zagalés
con placer y sin desdén!*
- 32
- La Caridad y Esperanza
corren en sí cual balanza,
parejas justas las dos.
- 36 Alegres y muy ufanos
por suelo y cielo se ven
*¡oh, qué bien, oh, qué iguales
que corren los zagalés
con placer y sin desdén!*
- 40
- Por celebrar este día
con gran fiesta y alegría
los ángeles sobreanos,
- 44 en la devoción iguales,
todos el vitor les den:
*¡oh, qué bien, oh, qué iguales
que corren los zagalés
con placer y sin desdén!*
- 48

Villancet. Tornada introductòria de 8 versos heptasil·làbics (aabbcdcc), amb un cap d'un vers + 5 octaves heptasil·làbiques (aabbcdcc; excepte la darrera que segueix aa-dccdc) (peus de 5 versos més els tres darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Otro.

7 *corrién*: ms. «corren».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 72.

CXCVII

- En el centro de un alma
un pastorcillo se duerme
y ella, de noche, ya oscuras[□]
- 4 se arrima a la fe por verle.
No puede por más que haga
descubrir tanta belleza,
pero sin verle la cara
- 8 le da entender sus afectos.[□]
Como no la ve dudosa,
anda buscando quién puede[□]

26 Les virtuts teològals són els participants de la mascarada: la Fe, la Caritat i l'Esperança (v. 33).

3 L'ànima del pastor adormit.

8 Se sobreentén 'le da a'.

12 descubrirle las verdades
 que en su pecho está esculpiendo.
 En los ojos una venda
 le manda ponerse luego,
 y a ciegas luego se arroja
 16 a donde el amor le lleva.
 Todo se le hace fácil
 na le desasosiega,[□]
 lo penoso la descansa
 20 y lo amargo saborea.
 ¡Ay, Dios! ¡Qué feliz estado
 es el del amor a siegas!
 Firma esperanza y segura
 24 de todo cuanto desea.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (é) en versos parells
 [SENSE RÚBRICA]

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 73.

CXCVIII

Una sabanilla blanca
 como leche,
 niña, que no llegue a las
 4 diez y siete.
 Este, pues, que digo
 una tardecica, miercos o jueves,
 andando, buscando, no sé que alfileres
 8 dentro de su arquilla halló unos papeles.

 –Prendas de mi alma,
 –les dije en velles–,
 que es del vuestro cuyo
 12 y mío si él quiera,
 que es del que adoro
 millones de veces.

 En este estado a su
 16 esposo siente y con
 mayor llanto dijo:
 deste suerte:
 –¡Ay!, ausente mío,
 20 ¿cómo lo consientes?,
 pues amor te pintes
 como no lo muestres
 los hechos y el nombre

10 *puede*: llegiu 'pueda'.

18 *na*: 'nada'.

6 *miercos*: síncope per 'miércoles'.

8 *arquilla*: 'arca' o calaix petit.

10 *velles*: 'verles'.

11 *cuyo*: forma col loq. en desús per 'galan o amant d'una dona'.

Peça anisosil làbica, còmput sil làbic variable en cada estrofa

[SENSE RÚBRICA]

5 *digo*: ms. «digo» || 15 *es* a final de vers que no ha estat esborrat i que no editem perquè pertany al vers següent (esposo) || 23 *nombre*: ms. «nobre»

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 74.

CXCIX

- Mil veces estoy, memorias,
por deciros que no os quiero,
como si estuviera en mí
4 el dejaros o el teneros.
- Bien conozco que matáis
y desengaño apruebo,
que cuando queréis
8 dais vida y cuando
queréis dais muerte.
- Dais algunas veces gustos
otras, dos mil desconsuelos,
12 dejais tal vez suerta el alma,
otras sin tener aliento.
- Esto conocido he
después que por experiencia
16 con vosotras lloro y gimo
sin dejaros un momento.
- Haseme ido mi esposo,
con él también se fueron
20 mis gustos, pues fuera
de él no los quiero ni apetezco.
- Y cielos, pues sois piadosos
¿como sufrís que padezca
24 un dolor tan penetrante
a aqueste afligido pecho?
- Y ausencia rigurosa,
¿como te nombra mi lengua
28 pues si mates en nombrarte
que será sufrida siempre?
- Si una tórtola gime
siendo un animalejo
32 perdiendo su compañera,

12 *suerta*: 'suelta'.

16 *vosotras*: al·ludeix a la memòria (esmentada en plural al 1r vers).

18 *Haseme*: 'se me ha' (tmesi).

¿qué haré yo si el mío pierdo?

¿Qué haré yo que ausente
vivo de mi Esposo
36 a quien yo quiero
más que mi vida y alma,
y que todo cuanto tengo?

Ni el verdadero amante
40 jamás supo acomodarse
en ausencia con placeres
ni presencia de pesares.

Inorava mis desdichas
44 gozando de sus consuelos
que para sentirlo más
fui venturosa primero.

Menos mal muerta
48 que ausencia menos si es
perfeto amor solo es
dichoso amador el que está
siempre en presencia.

Quartetes heptasil làbiques amb rima assonant (-a-a) excepte la 2a, la 9a i la 13a, que són quintets, irregulars [SENSE RÚBRICA]

2 *deciros*: ms. «diciros» || 6 *desengaño*: ms. «desengaña» || 16 *vosotros*: ms. «vostros» || 19 *fueron*: ms. «fueron» || 20 *gustos*: ms. «guos» || 27 *nombra*: ms. «nobre» | *lengua*: ms. «llengua» || 28 *nombrarte*: ms. «nobrate» || 29 *sufrida*: ms. «sufrita» || 38 *tengo*: ms. «tenguo» || 39 *verdadero*: ms. «verdedero» || 50 *dichoso amador el q. esta siem-* || 51 *-pre en presencia*

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 75.

PEÇA ANÒNIMA

CC

¿Dónde pica la pájara pinta?

¿Dónde pica?

Yo diré donde pica.

4 Es ésta pájara pinta
en las alas plateada,
en las espaldas dorada
con vario color distinta;

1 *pájara pinta*: «Juego que se usa para divertirse en las visitas y se hace entre un número de personas en rueda, que cada una toma su color y el que gobierna el juego pregunta a uno: “¿Dónde pica la pájara pinta?”. Y el preguntado responde: “En tal color pica”. Y el que tiene este color debe responder: “Ox, que no pica”. Y preguntando aquel: “Pues donde pica?” responde a otro color. Eso se executa con alguna celeridad y el que no responde tan pronto paga una pena» (*Aut.*). Al catàleg de l'antiga lírica popular hispànica (ss. XVI- XVII), Margit Frenk descriu la presència d'aquest joc en la literatura d'època moderna, i les variants (1990: 672-673). En aquesta composició, es relaciona aquest joc o cançó de cor amb l'Esperit Sant, simbolitzat per un colom, imatge que apareix en una composició d'Alonso de Ledesma, publicada als seus *Juegos de nochebuena, moralizados a la vida de Christo* (1611: f. 24-24v: «El juego de Donde pica la paxara pinta, donde pica. Al Espiritu santo. Redondillas». *Inc.* «Mil disfraces de amor toma»).

8 y aunque en su corona pinta
siete plumas y por cola
tiene doce de una sola
nacen todas, que su amor
12 siendo de un solo color,
mil colores multiplica.
¿Dónde pica la pájara pinta?
¿Dónde pica?
16 *Yo diré donde pica.*

Pica esta pájara bella
primeramente en la rosa
del alma que deseosa
20 muere por picarse della;
es su pico una centella
que a la flor que pica abrasa
y aunque la deja hecha brasa,
24 un nuevo verdor le aplica.
¿Dónde pica la pájara pinta?
¿Dónde pica?
Yo diré donde pica.

28 También pica en el clavel
del que, encendido en amor
de su dulce redemptor
muere por morir por él;
32 aqieste pecho fiel
el pico amoroso ceba
y dándole vida nueva
le mata y vivifica.
36 *¿Dónde pica la pájara pinta?*
¿Dónde pica?
Yo diré donde pica.

Pica en la humilde violeta
40 del alma pura y sencilla
que padece y que se humilla,
que se rinde y se sujeta;
en esta flor se quieta,
44 que en la más humilde flor
pica más a su sabor
y su virtud comunica.
¿Dónde pica la pájara pinta?
48 *¿Dónde pica?*
Yo diré donde pica.

Pica en la azusena blanca
de la blanca castidad,
52 en cuya pura beldad

32 Entengueu 'a aqieste peho fiel'.

33 *ceba*: «Fomentar o alimentar un afecto o pasión» (DRAE).

43 *quieta*: 'aquieta', en el sentit d' 'aturar-se'.

halla entrada libre y franca;
y aunque pica no le arranca,
antes acrisola el oro
56 de aquel virgíneo decoro
que en su centro purifica.
¿Dónde pica la pájara pinta?
¿Dónde pica?
60 *Yo diré donde pica.*

En la retama y junquillo
pica de un pecho paciente
y de puro penitente
64 está en el rostro amarillo;
también pica en el tomillo
del que entre los pies hallado
huele mejor y picado
68 ni se pica ni repica.
¿Dónde pica la pájara pinta?
¿Dónde pica?
Yo diré donde pica.

72 Pica esta dichosa ave
en la suave mosqueta
de un alma blanda y quieta;
en la condición suave
76 huye de flor tiesa y grave
y enamorada se anda
de la flor más tierna y blanda
del que jamás le replica.
80 *¿Dónde pica la pájara pinta?*
¿Dónde pica?
Yo diré donde pica.

Pica en la flor campesina
84 y en lirio de los valles,
no en flor de plazas y calles,
que nunca hay allí flor fina;
y esta pájara divina
88 como es al mundo contraria
ama la flor solitaria
del que a soledad se aplica
¿Dónde pica la pájara pinta?
92 *¿Dónde pica?*
Yo diré donde pica.

56 *virgíneo*: 'virgíneo'.

61 *retama*: «Mata de la familia de las Papilionáceas, de dos a cuatro metros de altura, con muchas verdascas o ramas delgadas, largas, flexibles, de color verde ceniciento y algo angulosas, hojas muy escasas, pequeñas, lanceoladas, flores amarillas en racimos laterales y fruto de vaina globosa con una sola semilla negruzca. Es común en España y apreciada para combustible de los hornos de pan» (DRAE) | *junquillo*: «Planta de jardinería, especie de narciso de flores amarillas muy olorosas, cuyo tallo es liso y parecido al junco» (DRAE).

73 *mosqueta*: «Rosal con tallos flexibles, muy espinosos, de tres a cuatro metros de longitud, hojas lustrosas, compuestas de siete hojuelas ovales de color verde claro, y flores blancas, pequeñas, de olor almizclado, en panojas espesas y terminales» (DRAE).

Pica esta pájara pura
 en la flor que más lo es,
 96 que nunca pone los pies
 ni su pico en flor impura;
 alimpia, purga y apura
 la flor donde pone el pico
 100 y con un tesoro rico
 le deja de gracias llena.
¿Dónde pica la pájara pinta?
¿Dónde pica?
 104 *Yo diré donde pica.*

Pica esta pájara al fin
 en cualquiera flor modesta
 de la celestial floresta
 108 y de virtuoso jardín;
 jamás pica en flor ruin
 ni en la que con olas solas
 cual vichadas amapolas
 112 sin olor se magnifica.
¿Dónde pica la pájara pinta?
¿Dónde pica?
Yo diré donde pica.

116 ¡Oh, pájara celestial,
 si en esta marchita flor
 deste mi marchito amor
 dieses un picón mortal!
 120 ¡Pica, oh, pájara immortal,
 hiere y mata con tu pico
 para que viva más rico
 el que a ti se sacrifica!
 124 *¿Dónde pica la pájara pinta?*
¿Dónde pica?
Yo diré donde pica.
Fin.

Villancet. Tornada de 3 versos que contenen una idea + 11 estrofes octosil·làbiques [1 dècima (peus de 10 versos més els tres darrers de la tornada que glosa la sentència del cap (abbaaccddeae)] + 10 octaves heptasil·làbiques (abbaaccdece; excepte la 5a que segueix abbaaccdeff)]

[RÚBRICA] Letra al Espíritu santo.

61 *junquillo*: ms. «junquilo» || 44 *humilde*: ms. «humilda».

Copiada al manuscrit atribuït als carmelites descalços, de la BUB: *Silva de varias flores que buelen a lo divino...* (f. 19-20: «Al Espíritu Santo. Letrilla buelta de la humana. “¿Dónde pica la pájara pinta, dónde pica? / Yo diré dónde pica”») i el cançoner dels carmelites descalços de Sant Llorenç de Tarragona (f. 16-18: «Letra al Espíritu Santo»).**

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 76-77.

98 *alimpia*: 'limpia'. | *apura*: «Purificar o reducir algo al estado de pureza separando lo impuro o extraño» (DRAE).

** BUB, Ms. 166 i BPT, Ms. 264.

[PEÇA TRADICIONAL]

CCI

	1) Al baile de l'aldijuela salieron Gila y Lisarda, la una que baila bien y la otra que bien baila.	4
	Gila y Lorenta, bailando, enamorados buscaban; a la que brinca, Lorenta pero Gila a la que salta.	8
<i>Gila</i>	-Solo Bras no vino al baile temiendo lo de sin alma.	
<i>Bras</i>	-Fuego que a todos encienda, ¿yo al baile? ¡Qué me quemara!	12
<i>Lorenta</i>	-Gila, que de él se enamora, dijo a Bras: «¿Por qué no bailas?». Y el respondió:	
<i>Bras</i>	- Porque temo el riesgo de las mudanzas.	16
<i>Gila</i>	- De las mudanzas del baile, no se infieren las del alma.	
<i>Bras</i>	- Pero tú tal alma tienes que quieres como que bailas.	20
<i>Gila</i>	- Si hoy te adoro, oh, Bras querido, dime, ¿porqué no me pagas?	
<i>Bras</i>	- Porque lo que hoy te pagara me lo has de deber mañana.	24
<i>Dos mujeres</i>	-Todos a Gila fiamos, obras de quererla acaba.	
<i>Bras</i>	- Acabar yo de quererla es acabar de mudarla.	28
<i>Gila</i>	- Dame esa mano, querido.	
<i>Bras</i>	- Toma, aunque sé que me engañas.	
<i>Gila</i>	- Sin un regalo no quiero.	

12 *¡Qué me quemara!*: '¡Ni aunque me quemara!
22 *pagas*: té el sentit de 'correspondre'.

<i>Bras</i>	- Mirad si en mudarse tarda pues de la mano en la boca hay en ella una mudanza. ¿Porqué he de darla la mano, a quien del pie me da tantos?	32
<i>Gila</i>	- Pues brasito amigo, ¡un amar tan grande que en pedir dinero se va por la mano! <i>Luneta señores, ay, se va por la mano, que búscala tú, que yo no la hallo.</i>	36 40 [□]
<i>Bras</i>	- Pues Gila amiga, el porque que aguardas de donde te quiero, donde he de buscallo, <i>que búscala tú, que yo no la hallo.</i>	44 48
<i>Dos mujeres</i>	-Pues, Gila amiga, dejad tal enfado; buscad modo nuevo del baile acabado.	52
	<i>Luneta señores, ay, que búscala tú, que yo no la hallo; que búscala tú, que yo no he de buscallo.</i>	56
<i>Gila</i>	- <i>Cachopino, cachopie que cachopino meneas el pie.</i>	
<i>Bras</i>	- <i>Cachopino con lindo garbo cachopino del pie a la mano.</i>	60
<i>Gila</i>	- <i>Cachopino con destreza que cachopino mano en cabeza.</i>	

Ball

[RÚBRICA] Bayle (salen dos mugeres cantando)*

Còpia de la composició anònima «Al baile del aldeguela».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 78-79. [□]

EDICIÓ MODERNA: Lambea & Josa (ed. 2003: 69-70 i 226-229).*

30-40 Trobem l'expressió «Señores, ay, ay, Luneta» com a tornada d'una composició sense títol recollida pel llibrer d'Osca José Alfay a *Poesías varias de grandes ingenios españoles* (1644: 109-111).

* A la base de dades manuscrits catalans MCEM, per errada: «Bayle (jasen dos mugeres cantando)».

CCII

- Dejadme llegar, pastores,
a ver el nuevo zagal
que entre las pajas, al hielo,
4 temblando y llorando está.
Que he de cantarle cien coblas,
por alegrarle y no más,
pues es canto llano a todos
8 el *sol* que esta noche *fa*.
Aunque sus llaves no he visto,
al cura suelo ayudar
y entiendo bien las que cierra
12 las tortas al sacristán.
Cuando me ruegan no quiero
y si en la cholla me da
me suelo encanar y ensarto
16 gloria y quiries sin parar.
Y así, respondedme todos,
que pardiobre que estoy ya,
solo porque no lo piden,
20 reventando por cantar.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (á) en versos parells.

[SENSE RÚBRICA]

5 *Que he de cantarle*. ms. «Que de cantarle».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 79.

CCIII

	Quando puesto en las pajas	
	Niño, os contemplo	<i>2 sol fa mi re</i>
	parecéis a mis ojos	
4	fruta de invierno.	<i>sol fa mi re</i>
	Nadie lo estrañe,	
	pues que huerto cerrado	
	llaman su Madre.	<i>sol fa mi re</i>

** L'edició del text, una partitura i el facsímil, pertanyent al *Libro de Tonos Humanos* un cançoner poètico-musical del s. XVII (BNM, Ms. 1262). Les primeres estrofes coincideixen amb el ball, excepte en els noms i en alguna lleugera variació.

5 *coblas*: catalan. per 'coplas'.

8 *fa*: catalan. 'hace'; la presència d'aquest mot ajuda a crear una atmosfera musical amb les notes *sol, fa*.

14 *cholla*: col loq. per 'cap'.

15 *Encanar*: «Pasmarse o quedarse envarado por la fuerza del llanto o de la risa» (DRAE [s.v. *encanarse*]). | *ensarto*: «Decir muchas cosas sin orden ni conexión» (DRAE).

16 *gloria*: «Cántico o rezo de la misa en latín, que comienza con las palabras *Gloria in excelsis Deo*» (DRAE). |

quiries: «Invocación que se hace a Dios, al principio de la misa, tras el introito» (DRAE [s.v. *kiriè*]).

18 *pardiobre*: interj. desus. que es correspon a *par Dios* (fórmula de jurament).

5 'Ningú s'estranya d'això'.

7 Entengueu 'a su madre'. Es refereix al símbol marià d'"hortus conclusus'.

8	Fruta dije y entiendo que vuestras ansias son pagar al escote de una manzana.	<i>sol fa mi re</i>
12	Nadie lo ignore que por sola esta deuda morirá pobre.	<i>sol fa mi re</i>
16	Josef sé que es esposo de vuestra madre pero vos, de quién hijo, Dios que lo sabe.	<i>sol fa mi re</i> <i>sol fa mi re</i>
20	Nadie lo dude que probanza bastante dará una nube.	<i>sol fa mi re</i>
24	Mucho de carpintero su padre tiene y por falta de cuna nace en pesebre.	<i>sol fa mi re</i> <i>sol fa mi re</i>
28	Nadie lo estrañe que ese mal tienen todos los oficiales.	<i>sol fa mi re</i>
32	Ruegue a Dios que la madre que nos le ha dado, rey le vea y le goce, misacantano.	<i>sol fa mi re</i> <i>sol fa mi re</i>
	Nadie lo admite, que emperador y Papa todo es posible.	<i>sol fa mi re</i>

Cançó polifònica, de mètrica i còmput sil·làbic variats

[RÚBRICA] Coblas a 3 voces.

19 *que* esb. || 22 *su* esb.

Aquesta peça té la notació musical a un marge per a ser interpretada.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 79-80.

10 *al escote*: «A *escote*: loc. adv. Pagando cada uno la parte que le corresponde en un gasto común» (DRAE [s.v. *escote*]).

32 *misacantano*: «Sacerdote que dice o canta la primera misa» (DRAE).

[PEÇA TRADICIONAL]

CCIV

- De una rosa escogida del cielo
nace en el diciembre
galán un jazmín;
4 fue en invierno cosa prodigiosa
la flor más hermosa,
la más linda rosa
que el mayo y abril.
- 8 Primavera se ha vuelto el invierno
pues todas las flores
a medio vestir
¡qué brillantes salen este día
12 mostrando alegría
del sol de María
por todo el país!
- Aunque Eva, por una manzana
16 desnuda de gracia
quedó en el jardín,
prevenida luego esta doncella,
la más pura y bella
20 y el que nace della
la vuelve a vestir.
- Con la luz desta antorcha divina,
el cielo da voces,
24 Adán sale aquí
y los Padres que en el limbo esperaban
su luz deseaban
della se alumbraban
28 por do han de subir.
- Por tener este niño en los brazos
Josef y María,
qué amorosa lid,
32 con qué risa los dos se miraban;
del cielo bajaban,
ángeles cantaban
su dicha feliz.
- 36 Una estrella cuando tres reyes
tras de unos pastores
llegaron allí,
oro y mirra y inciensos llevaron,
40 todos se postraron
y al niño adoraban,

1-4 Es refereix al naixement de Jesucrist al desembre (*jazmín*, v. 1) fill d'una *rosa escogida del cielo* (v.1).

no hay más que decir.

Lira de versos hennasil·làbics i pentasil·làbics i (9A 5b 5c 9D 5d 5d 5c)

[SENSE RÚBRICA]

Aquesta composició es troba a un manuscrit de la BUB, que recull malediccions, benediccions, sentències, epigrames i poemes (s. XVII-XVIII)* (f. 109-109v).

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 80-81.

CCV

- Entre sombras y hielos
nace un Infante,
tiritando de frío
4 entre unas pajas.
- De una Virgen hermosa
nació llorando
este divino dueño
8 de nuestras almas.
- De amor despide flechas
el Niño grande
a todos los que viven
12 en este valle.
- Amorosa, la madre
le toma en brazos,
declinando al Dios niño
16 en su regazo.
- «Hijo mío, –le dice
para acallarle,
desabrochando el pecho
20 a un mismo instante–
- » Mamad, dulce cordero,
mirad qué blanca;
toda es vuestra, mi vida
24 no lloráis, basta».
- » Desas perlas, rey mío,
haré una sarta[□]
para cuantra veneno,
28 dulce triaca.
- » Si lloráis por ser niño,
ya todos saben
que sois Dios sempiterno
32 y en Dios no cabe».

* BUB, Ms. 1151.

24 *lloráis*: 'lloréis'.

25-26 Parla metafòricament de fer un collar amb les perles vessades, que esdevindrà una *triac* (28), 'un fàrmac contra el pecat'.

Quartetes que alternen els versos hexasil·làbics i tetrasil·làbics; rima de versos parells, excepte la 1a i 2a estrofa, que és irregular
[SENSE RÚBRICA]

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 81.

CCVI

–Pastores, pues ¿qué os parece
de tan hermoso clavel,
hijo de la mejor rosa?
4 *¿No es lindo? ¿No es bello? He-be-be.*
–*No puede ser mejor, no,*
siendo la flor de Belén.

–Pues la Madre, ¿no es muy linda,
8 no es como una rosa? *He.*
–*No puede ser mejor, no,*
siendo la flor de Belén.

Coblas

–Dime, Gil, pues tú le viste
12 y tan de cerca esta vez,
¿vale el sol con sus cabellos?
¿Ni un pelo tan solo, *he-be-be?*

Su bello y divino rostro
16 di: ¿qué mejor puede ser?
Por él, ¿no se sacan ya
los niños Jesús, *he-be-be?*

A sus ojos, ¿qué los dices?
20 ¿Dirás que no hay más que ver?
¿Y su boquita, no puede
hablar donde quiera, *he-be-be?*

Sus manos, aunque pequeñas
24 y delicadas también
¿no tienen a todo el mundo
metido en un puño, *he-be-be?*

Los dedos de su manos,
28 ¿no son si los cuentas, diez?
¿Y estos diez, sus mandamientos,
en dos no se encierren, *he-be-be?*

Su Madre ¿no es muy graciosa?
32 ¿No nos dice san Josef,
del hijo que el santo no hizo
que está muy bien hecho, *he-be-be?*

Villancet. 6 quartetes, amb rima assonant (é) en vers, precedides de una tornada de 6 versos + 1 quarteta (peu de 2 versos més els dos darrers de la tornada que glosa la sentència del cap. Rima assonant (é) dels versos parells.
[RÚBRICA] Otra.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 81-82.

CCVII

Para que a vuestras grandezas
cante, Señor, un diseño,
dad a la voz asonancia
4 pues vos sois el instrumento.
Lo que, arrogante y altivo,
profanó el hombre primero,
cuanto eleve el Vos humilde,
8 hoy lo componéis naciendo.
Fineza es nunca excedida,
-¡pero qué mucho!- que es ciego
el amor y el nacer vos
12 nació de un amor perfeto
Entre delicadas pajas,
infante descansáis, tierno,
mas es tan leve el descanso
16 como lo es el fundamento.
Prodigio es veros nacido
pero el que agora hacéis no es menos
pues no quemáis a las pajas
20 siendo vos de amor un fuego.
Cese ya la voz rendida
y limitados conceptos,
que hablando de vos, vos mismo
24 seréis voz y suave eco.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (é) en versos parells
[RÚBRICA] Otra.
7 *elève*: ms. «aleve».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 82.

CCVIII

Hoy la estrella he visto
de la mañana, de la mañana;
claro está que es María
4 *pues es tan clara, pues es tan clara.*

¡Qué astro tan bello!
¡Qué luz tan gallarda!
¡Qué dulce influencial
8 ¡Qué gloria el mirarla!
Claro está que es María
pues es tan clara.

2 *diseño*: «Descripción o representación de alguna cosa, hecha por palabras» (*Aut.*)
5-6 Es refereix a Adam.

12 Nadie pierde de vista
 tan clara estrella,
 tan clara estrella,
 que en perderle y perderse
 no hay diferencia,
 16 no hay diferencia.
 ¡Ay, qué desdicha!
 ¡Ay, qué desgracia!
 No seguir esta estrella
 20 con toda el alma.

Villancet amb estrofes desiguals, còmput sil·làbic i rima irregular. Tornada de 4 versos pentasil·làbics + estrofa de 6 versos (peu de 4 versos més els dos darrers de la tornada) + 10 versos [RÚBRICA] Al nacimiento de n^{ra} s^{ra}.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 83.

CCIX

A fuera, confusas Sombras,
 que ahora de madre sale
 María, que al mar inmenso
 4 le ha de hacer salir de madre. □
 Aquella mujer valiente,
 aquella niña gigante
 que aun antes que fuese flor
 8 se vio segura del áspid.
 Esto es que nace María
 tan de antemano triunfante,
 venciendo al ser concebida
 12 que aun no espera cuando nace.
 Ana viéndola se admira
 que sola una faja basta □
 aprender la que introduce
 16 todas nuestras libertades.
 No llora al nacer, la niña,
 no lo admiro porque sabe
 que ha de haber pecho que toma,
 20 pero no pecho que pague.
 Enteros los buenos días
 se dan del limbo los padres
 pues de fuerza el sol se empeña
 24 en viendo que el alba sale.
 Tan llena de gracia viene
 ya desde el primer instante
 que por hija de sus gracias
 28 será Madre de sus padres.

4 *salir de madre*: 'excedir-se'.

8 *áspid*: «Víbora que apenas se diferencia de la culebra común más que en tener las escamas de la cabeza iguales a las del resto del cuerpo. Es muy venenosa y se encuentra en los Pirineos y en casi todo el centro y el norte de Europa» (DRAE); metàfora per 'pecat'. En aquests dos darrers versos s'al·ludeix al dogma de la Immaculada Concepció.

14 *faja*: 'assots, pena que s'imposava'

28 'Com que Maria serà mare de Déu Pare, esdevindrà mare dels seus pares biològics'.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (áe) en versos parells
[RÚBRICA] Romançe.
4 *le* a continuació esborr. *de*.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 83.

CCX

Ama al que ama a las almas,
hombre ingrato y vil,
que el amarle no es culpa, no,
4 y olvidarle, sí.
El correspondido amor
busca Dios, alma, de ti;
no desprecies sus finezas
8 si pretendes ser feliz.
De divino ardor sus flechas
armó este noble adalid,
porque dejes por amarle
12 engaños del mundo vil.
Alma, de ti enamorado
está su pecho en quien vi
por la boca de un clavel
16 ensangrentarse el jazmín.
Olvida al mundo y no ingrata
correspondas siendo así,
que no es defecto el amar
20 y es defecto el resistir.
Mira qué galán que baja
desde el trono de Zafir:

1 'a Déu'.

3 *culpa*: 'pecat'.

10 *adalid*: 'cabdill militar'.

22 Ens remet al relat d'Ezequiel sobre la 'Visió de «la carrossa de Jahvè»': Ez 1: 4-28 «Vaig veure que venia del nord un vent de tempesta amb un gros núvol, voltat d'una lluor, un foc fulgurant, i, al centre, com l'esclat d'una incrustació metàl·lica, al mig del foc. Al centre, discernia una cosa com quatre animals, l'aspecte dels quals era aquest: tenien la mateixa forma, amb quatre cares cada un, i cada un quatre ales. Les seves potes eren dretes i les peülles s'assemblaven a les d'un vedell; centellejaven com bronze polit. Una mà humana els sortia de sota les ales als quatre costats (i les seves cares, de tots quatre, no es giraven quan caminaven; anaven cada un de dret davant seu). Quant a l'aspecte de les seves cares, era: cara d'home al davant de tots quatre, cara de lleó a la dreta de tots quatre, cara de toro a l'esquerra de tots quatre, i cara d'àguila per a tots quatre cap a l'interior. Les seves ales eren desplegades cap amunt; en cada un, dues s'ajuntaven l'una amb l'altra i dues els cobrien el cos. I anaven cada un de dret davant seu; anaven cap allà on l'esperit els empenyia; no es giraven quan caminaven. Entre els animals es veien com uns carbons encesos, semblants a torxes que anaven i venien entre els animals; el foc tenia una lluor, i del foc sortien com uns llampecs. (I els animals anaven i venien, com si fossin un llampec.) [...] I allò que hi havia sobre els caps dels animals s'assemblava a una volta, límpida com el cristall, estesa al damunt dels seus caps. I sota la volta, les seves ales es tocaven l'una amb l'altra (en cada un, dues els cobrien els cossos). I vaig sentir la remor de les seves ales com una remor de molta aigua (com la veu de Saddai); quan caminaven (era una temor tumultuosa com la remor d'un campament); i quan s'aturaven, replegaven les ales. (Es produí un soroll dalt de la volta que era sobre el seu cap; quan s'aturaven, replegaven les ales.). Al damunt de la volta de sobre els seus caps, hi havia com una pedra de safir; sobre ella, una forma de tron, i sobre la forma de tron, a dalt, un ésser amb aparença humana. Ho vaig veure així: era com l'esclat d'una incrustació metàl·lica (una cosa com el foc que una casa té al voltant), des d'allò que semblava els seus lloms cap amunt; i des d'allò que semblava els seus lloms cap avall, vaig veure una cosa com foc i una lluor tot al voltant. Era semblant a l'arc que apareix als núvols, el dia de

lo que es adorno de perlas,
 24 lo que es amor, de rubí.
 Por desposarse contigo
 quiso de blanco vestir,
 que harto tiempo por ganarte
 28 se vistió de carmesí;
 ¡Qué humano siendo divino
 por aquel claro viril,
 cuando se encubre de todos
 32 descubierto está por tí!
 Ámale porque te ama,
 alma, si quieres subir[□]
 que hacer logro del querer
 36 es un trato muy vil.
 Quien ama lograr amando[□]
 porque es su interés su fin
 no puede decir que ama
 40 a quien quiere sino a sí;
 mas quien ama por amar,
 bien merece conseguir
 que el amor divino y santo
 44 haga su vida feliz.
 No un tirano amor blasone
 de que se valió de tí
 con nombre de culpa para
 48 ofender y no lucir.
 Logra el bien que se te ofrece
 ya que le tienes allí,
 que culpa tuya será
 52 el no llegarle adquirir.[□]

Romanç heptasil làbic (excepte la 1a estrofa, irregular) amb rima assonant (i) en versos parells
 [RÚBRICA] Al s^u sacramento.
 11 *dejes*: ms. «dexas» || 18 *correspondas*: ms. «correspondes».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 83-84.

[ANTONIO DE SOLÍS]

CCXI

¿Qué enigma es esta, señores?
 Que cuantos le han de escuchar
 sabrán lo que es: ¿cómo hay Dios
 4 sin saber cómo le hay?
 Es humano y vengativo
 y sin poderse mudar

pluja, aquesta llur tot al voltant. Era una cosa que tenia l'aspecte de la glòria de Jahvè. Quan ho vaig veure, vaig caure de cara a terra, i vaig sentir (la veu d'un que parlava)».

28 *carmesí*: remet a la sang vessada per jesucrist en el seu martiri.

34 *subir*: té el sentit de avançar en el camí de perfeccionament de l'ànima, 'pujar d'esglaió'.

37 *alargar*: llegiu 'lograr'; 'qui persegueix estimar'.

45 *blasone*: «Hacer ostentación de alguna cosa con alabanza propia» (DRAE [s.v. *blasonar*]).

52 *adquirir*: llegiu 'a adquirir'.

8 tiene más pasión con todos
 cuando más humanidad.
 Disfrace en traje blanco⁹
 y es encarnado el disfraz
 y sabiendo que está en cuerpo
 12 vemos la capa nomás.
 Es gran hombre de convites
 mas los que a su mesa van,
 por más que lo coman todo,
 16 no se ven hartos de Pan.
 Como es humilde, a bajarle
 dos palabras bastarán
 y son menester dos brazos
 20 cuando le quieren alzar.
 Érase un valiente a quien
 a bocados comerá,
 cualquiera y mucho mejor
 24 aquel que le teme más.
 Colérico suele verse
 mas con tal espacio está
 que cualquiera cosa suya
 28 es toda una eternidad.
 Preciare de manirroto
 y sin quitar lo que da
 por darlo a sus amigos,
 32 lo quitará del altar.
 Preso estuvo nueve meses
 sin perder la libertad
 y hoy sin tener quien le guarda
 36 en buena custodia está.
 Sin mudar nunca de especie
 es hombre por Navidad
 paloma por Pentecostes
 40 y cordero por san Juan.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (á) en versos parells

[RÚBRICA] Otra.

37 *de especie*: ms. «desprecie».

Aquest enigma el trobem a Antonio de Solís, *Varias poesias sagradas y profanas* (1692: 114-115). Al Cançoner s'han copiat els versos de manera desordenada, i hi manca la introducció (*estribillo*) on es formula l'enigma i la resolució.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 84-85.

9 Composició dedicada al sagrament de l'Eucaristia.

29 'semblaré generós, liberal'.

38 Es refereix al naixement de Crist.

39 La iconografia cristiana representa la festa del Pentecostés amb un colom, ja que s'hi celebra el baptisme de Jesucrist en què l'Esperit Sant va descendir i se li va aparèixer sota l'aparença d'aquest animal.

40 Remet a la imatge de Jesucrist com l'*Agnus Dei*, per ser sacrifici ofert per Déu per a redimir la humanitat. Aquest títol solemne li va ser atribuït per Joan Evangelista durant el seu baptisme al riu Jordà (Jn 1:25-37).

CCXII

Aunque es Pan tan soberano[□]
 el que se ve en el altar,
 se lo dan a cualquier pobre
 4 aunque sea un ganapán.
 Son sus accidentes tales
 que hasta quien no le verá
 se hallará siempre muy malo
 8 de una eterna enfermedad.
 Yo no sé cómo se esconde
 en la iglesia este galán
 que aunque más le saquen de ella
 12 siempre en ella le hallarán.
 Confiese quién le busca
 si le pretende alcanzar
 que es muy dado a lo valiente
 16 aunque siempre quiera Pan.
 Con toda su valentía
 sabemos, y con verdad,
 que algunos le hacen pedazos
 20 y otros se lo comerán.
 No le valdrá su retiro
 ni tampoco su disfraz,
 pues quien le quiere, le halla,
 24 aunque sea en el altar.
 Todo cristiano le adore
 que es tan rico y liberal
 que a quien con gracia le sirve,
 28 hasta su sangre le da.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (á) en versos parells
 [SENSE RÚBRICA]

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 85-86.

CCXIII

Señor, jurador he sido
 mas hoy que me he confesado
 y vuestro Pan he comido,[□]
 4 estoy muy arrepentido[□]
 por Jesucristo adorado.

1 Composició adreçada al sagrament de l'Eucaristia.

4 *ganapán*: col·loq. «Hombre rudo y toscó» (DRAE).

5 *accidentes*: «Figura, color, sabor y olor que en la eucaristía quedan del pan y del vino después de la consagración» (DRAE).

6 *que hasta*: 'fins al punt que'.

1 *jurador*: «Que tiene vicio de jurar» (DRAE); noteu com la veu lírica és masculina.

3 Referència a la comunió.

4 La veu lírica és masculina.

Pero yo no comprendo[□]
lo que es aquesta comida,
8 que aunque a su sabor atiendo,
hallo que me da en comiendo
mejor hombre por mi vida.

Si en el altar soberano
12 tan solo un bocado he visto
que ha de comer un cristiano,
donde en tan corte mano
sea el pan cuerpo de Cristo.

16 No es el regalo muy malo,
si a comerle me prevengo,
pero sé de este regalo,
que le vi puesto en un palo[□]
20 por el ánima que tengo.

Vida y muerte se concibe
en esos prodigios dos
y de entrambos se percibe
24 que Cristo en la cruz no vive
si en el pan le vive Dios.

Si el hijo al Padre codicia
dar el pan que más la cuadre;
28 ya sin mirar mi malicia
lo he de pedir de justicia
y como Dios es mi padre.

Juan, si la luz habéis sido[□]
32 deste Dios oculto vos,
no lo mostréis escondido
porque lo hemos conocido
por aquesta cruz de Dios.

36 Dilatad hoy, Juan, la cosa
que pues en tal día estoy
con las manos en la masa
no ha de andar el Pan por tasa
40 por el santo día de hoy.

Quintetes heptasil làbiques (abaab)

[SENSE RÚBRICA]

10 *mejor*: ms. «mojor».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 86.

6 Vers hipomètric.

9-10 'en menjar-la em convertisc en millor home'.

19 La cruxifició de Crist.

31 Interl·locució a Joan Evangelista?

CCXIV

¡Ah, Señor sacramentado!,
yo soy vuestro sacristán,^{□□}
que de vuestro cuerpo como
4 como del pie del altar.
Pero yo a entender no puedo
ni el diablo lo entenderá
como siendo vos tan largo
8 en forma redonda estáis.[□]
La redondez en la mano
cuando niño os vi llevar
y hoy que sois mayor, os lleva
12 la redondez a vos ya.
No con encarecimientos
pintan vuestra voluntad
que pintar como querer
16 quiere vuestro amor pintar.
Lámpara eterna os ministra,
de muerto santo olor dáis,
porque luz perpetua *luceat*
20 se puede siempre cantar.
Dos velas al altar pongo
si no hay en él falsedad
como vuestro sacrificio
24 entre dos luces pasáis.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (á) en versos parells

[RÚBRICA] Otra.

11 *mayor*: ms. «mejor».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 86-87.

CCXV

Cómese la palabra,
mi vida, mis ojos
de Dios, el hombre

2 La veu lírica és en gènere masculí.

8 Al·lusió a la forma redona de la hòstia consagrada.

13 *con encarecimientos*: 'con encarecimiento': «loc. adv. Con instancia y empeño» (DRAE [s.v. *encarecimiento*]).

17 *ministra*: «Dar, suministrar a alguien algo» (DRAE).

18-20 Remet a l'Introito del *Réquiem*, *Missa pro defunctis* o *Missa defunctorum* del Catolicisme, text de la litúrgia catòlica dedicat als difunts: «Requiem æternam dona eis, Domine, et lux perpetua luceat eis».

23 'en vuestro sacrificio'.

24 La creu de Jesucrist estava entre dos lladres.

2 Una composició del poeta aragonés José Tafalla Negrete, conté els mateixos elements, que semblen ser de la tradició oral (*mi vida, mis ojos; que que*). Es tracta d'unes 'coples castellanés' dedicades a sant Josep, que comencen amb la tornada: «Digamosle mucho, y bueno / al Patriarca Real,/ digamosle mucho, y bueno; pues es bueno, y mucho dà/ tu, tu, tu, què le dirás? què le dirás?/Que à Jofeph mis cariños, mi vida, mis ojos/oy le consagro [...]. COPLAS: Llevase el Patriarca, mi vida, mis ojos, los corazones *que que*/ aunque tan conocidas mi gloria, mi alma /tiene sus flores...». El poema va ser imprés pòstumament al volum *Ramillete poética de las discretas flores* (Tafalla 1714: 233-234).

4 *que-que-que.*
Y mejor la pronuncia
mi gloria, mi alma,
que se lo come, ay,
8 que se lo come.

Ya no bebe la sangre
mi vida, mis ojos,
quien aborrece
12 *que-que-que*
que pues os bebe la vuestra
mi gloria, mi alma,
quien más os quiere,
16 ay, quien más os quiere.

Dicen deste misterio
mi vida, mis ojos,
que no se entiende
20 *que-que-que;*
pero él es tan claro,
mi gloria, mi alma,
que se lo beben, ay,
24 que se lo beben.

En la prenda me pago,
mi vida, mis ojos,
de sus finezas,
28 *que-que-que;*
y en la paga me quedo,
mi gloria, mi alma,
con paga y prenda, ay,
32 con paga y prenda.

Esta cuenta contigo,
mi vida, mis ojos,
yo no la entiendo,
36 *que-que-que*
porque cuando te alcanzo
mi gloria, mi alma,
soy yo el que debo, ay,
40 soy yo el que debo.

Cançó que intercala versos que es peteixen al llarg de la composició.
[Rúbrica] Otra.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 87-88.

CCXVI

Esperando estoy las luces
del Pan soberano aquel,[□]
resplandor de obscuridades

- 4 con que se goza la fe.
 Mas ya salieron, pues ella[□]
 en su mismo no entender
 es tanto lo que discurre
 8 que le parece que ve.
 Misterios serán las sombras
 que el sol embozado es quien
 a puro eclipsar la noche
 12 la hizo casi amanecer.
 Las voces de los que adoran
 en consonancia fiel,
 se admiran y se preguntan
 16 y se responden después.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (é) en versos parells

[SENSE RÚBRICA]

11 *eclipsar*: ms. «eclpsar».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 88.

CCXVII

- Díganme las voces, díganme:^{□□}
 «¿Dónde amor se remonta?».
 Yo lo diré:
 4 «En el Pan de los Cielos
 se ve tan alto,
 que aunque parece que suba
 cuando ha bajado».
- 8 Díganme las voces, díganme:
 «¿Cómo luce y se esconde?».
 Yo lo diré:
 «Porque Dios al hombre
 12 será preciso
 el que quede más claro
 por escondido».
- Díganme las voces, díganme:

5 *ella*: 'la fe'.

10 *embozado*: 'cobert', 'tapat'.

1-6 Noteu la semblança amb aquests versos profans d'Antonio de Solís (1692: 200): «Díganme las flores, díganme./ ¿Dónde posa la rosa?/ *Cosm.* Eu lo direi./ [...] Díganme las flores, díganme./ ¿Dónde posa el narciso?/ *Narc.* Yo lo diré./ [...] Díganme las flores, díganme./ ¿Dónde están los claveles? / *Clav.* Yo lo diré».

| 4 *Pan de los Cielos*: A l'AT és el mana amb què es va alimentar el poble d'Israel al desert, que també trobem anomenat com a *Pan de los Cielos* (Jo 6: 31 «"Els nostres pares van menjar el manà al desert, tal com està escrit: *Els donà a menjar pa del cel*". Jesús els digué: "Us ho ben asseguro: no és Moisès qui us va donar el pa del cel: és el meu Pare qui us dóna l'autèntic pa del cel, perquè el pa de Déu és el qui baixa del cel i dóna vida al món". Li digueren: "Senyor, doneu-nos sempre d'aquest pa". Jesús els digué: "Jo sóc el pa de vida; qui ve a mi no tindrà fam, i qui creu en mi mai més no tindrà set. Però ja us ho he dit: m'heu vist, i no creieu. Tot allò que em dóna el Pare vindrà a mi, i el qui ve a mi, no el trauré fora, perquè he baixat del cel no pas per fer la meva voluntat, sinó la voluntat del qui m'ha enviat. I aquesta és la voluntat del qui m'ha enviat: que no perdís res del que m'ha donat, sinó que ho ressusciti el darrer dia. Perquè aquesta és la voluntat del meu Pare: que tot aquell qui veu el Fill i creu en ell tingui la vida eterna; i jo el ressuscitaré el darrer dia"»); Al NT es tracta de l'Eucaristia, Jesucrist sacrificat representat pel pa i el vi.

- 16 «¿Cómo es claro y deslumbra?».
Yo lo diré:
«Porque son los ardores
que en sí contiene
20 a los ojos que miran
rayos de nieve».
- Díganme las voces, díganme:
«¿Quién le ve más hermoso?».
- 24 Yo lo diré:
«Quien amor disfrazado
bien le mirare[□]
verá bien su belleza
28 viéndole amante».
- Díganme las voces, díganme,
si es de amor lo más fino.
Yo lo diré:
- 32 «Es darse en Pan al hombre
tanta fineza
que aún no puede Dios mismo
mayor hacerla».
- 36 Díganme las voces, díganme:
«¿Puede pagarle alguno».
Yo lo diré:
«Si no es con recibirle
40 no puede nadie,
porque a Dios, mas de verle
solo es pagarle».

Peça anisosil làbica. 6 estrofes de 7 versos, de còmput sil làbic i rima irregulars

[SENSE RÚBRICA]

25 *amor disfrazado*: ms. «amor a Amor *esborr.* disfrazado».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 88-89.

CCXVIII

- Hoy jura el Padre eterno
por rey al Hijo
y es lo que jura un cuerpo
4 de Jesucristo.

- Ea, señor, que empiecen
el juramento
y ya os traen delante
8 los Evangelios.

No os fieis, Rey de todos,
que en lo obediente
aunque hay muchos cristianos

26 *mirare*: 'mirara'.

12 hay pocos fieles.

A ser rey aprend[...]
[.....]

Quarteta de versos hexasil·làbics i tetrasil·làbics alternats, rima irregular

[SENSE RÚBRICA]

Sembla una composició incompleta.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 89-90

CCXIX

Príncipe de Pan que vienes[□]
tan humilde y abatido,
para ocultar tu grandeza
4 de mis pieles te has vestido.
Puesto entre pajas al hielo,
lloras tierno como niño
siendo el Verbo del Padre
8 y un ser con su ser divino.
Como sol resplandeciente
todo lo alumbras, Dios mío,
todo lo obscuro aclarezas
12 y enciendes todo lo tibio.
Por traerme a tu rebaño
como pastor con un silbo
me llamas para que siga
16 tu luz, verdad y camino;
que invenciones has buscado
para ostentar tu cariño
y como imán soberano
20 atraerme así el mío.
no permites sea ingrata[□]
a tan grandes beneficios
mas con vínculo estrecho[□]
24 siempre esté unida contigo.
Hasta que se llegue el día
en que logran mis suspiros
poseerte claramente,
28 pues que me lo has merecido.

Romanç heptasil·làbic amb rima assonant (ío) en versos parells

[A] [CCXIX] [RÚBRICA] Coblas al Nacimiento.

[B] [CCXXXIII] [RÚBRICA] Otra.

17-20 om. A.

FONT: [A] [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 90.

FONT: [B] [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 112-113.

1 Al·ludeix a la condició humana de Jesucrist.

11 *aclarezas*: entengueu 'aclareces'.

17 *permities*: 'permitas'.

18 *mas*: 'sinó que'.

CCXX

El corazón de Francisco [□]
comenzó a suspirar:
—¡Ay, de mí, que no es para más tiempo
4 servir a Señor, que no ha de durar!

Una majestad distinta,
dice mucho con callar.
¡Ay, de mí, que una muda elocuencia
8 tanto en un punto me puedo mudar!

Adiós, grandezas, adiós,
no más engaños, no más,
¡Ay, de mí, que me anegan las olas,
12 si a remo y a vela no salgo del mar!

Ya es mi tesoro el ser pobre,
andad, riquezas, andad.
¡Ay, de mí, que con ellas no vivo,
16 y es mi ventura saberlas dejar!

Ya es el padecer mi alivio,
dejadme padecer más.
¡Ay, de mí, que se acaban las penas
20 y esta es la pena que me ha de acabar!

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics i decasil·làbics amb rima assonant en els versos parells (á), amb un cap de dos versos + 2 quartetes amb la mateixa estructura i rima (peus de 2 versos més els dos inspirats en els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Letra a st. Fransisco Xavier.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 91.

CCXXI

Estribillo

*Muera, muera la culpa,
la culpa muera;
viva, viva la gracia
4 del ave de gracia
divina y bella.*

1 La composició està dedicada Francesc Xavier (Xabier, 1506- Sanxon, 1552) el missioner jesuïta, cofundador de la Companyia de Jesús. Fou beatificat 1619, pel Papa Pau V, i canonitzat el 1622, per Gregori XV, en el context de les grans canonitzacions i beatificacions hispàniques del segle XVII.

3-4 Creu que la mort ha d'arribar aviat i ja no podrà servir més a Déu ni seguir el seu camí de perfeccionament de l'ànima.

5-6 Sembla que només en que aquests versos parla la veu poètica; la resta és una reproducció d'una interlocució del sant, que manifesta els seus temors i anhels per assolir la vida perfecta.

11-12 Parla del mar del món material.

16 Vers hipermètric.

4 *ave de gracia*: la mare de Déu.

- Hoy triunfe coronada,[□]
 hoy a la culpa venza,
 8 hoy campean sus tributos,
 hoy luzgan sus proezas.
*Viva, viva la gracia,
 la culpa muera.*
- 12 –Yo soy la Culpa altiva[□]
 que en humos de soberbia
 a un ángel todo luces
 cegué en su misma esfera.[□]
 16 –*Viva, viva la gracia,
 la culpa muera.*
- Por engañar a un hombre[□]
 usé de mis destrezas,
 20 vistiéndome en un punto
 despojados de culebra.
 –*Viva, viva la gracia,
 la culpa muera.*
- 24 –Si todo el mundo es mío
 y está a mi obediencia,
 ¿por qué esa mujer sola[□]
 por mía se me niega?
 28 –*Viva, viva la gracia,
 la culpa muera.*
- Tentando al primer hombre
 hice con traza nueva
 que fuese por las ramas
 32 porque mejor cayera.
 –*Viva, viva la gracia,
 la culpa muera.*
- La gracia de María
 36 rinde con gran destreza
 pues dice que es esclava
 cuando la eligen reina.
*Viva, viva la gracia,
 40 la culpa muera.*
- Muy bien de tus engaños[□]
 María señorea

5-11 Parla de la Mare de Déu. |9 *luzgan*: lleg. 'luzcan'.

12 A partir d'aquí, parla la Culpa personificada; el discurs d'aquesta s'alterna amb els dos versos de la tornada que corresponen a la veu poètica inicial que clama contra el peccat i defensa a la Mare de Déu i que, uns versos més avall pren més protagonisme.

14-15 Lluçifer, l'àngel caigut.

17-18 Referència a Adam i al peccat original; que torna a ser present als v. 30-32.

24-25 La Mare de Déu, lliure de toca màcula.

33 A partir d'aquest vers fins al final, la veu poètica s'adreça a la Culpa.

- 44 teniéndote enroscada
y hollando tu cabeza.
*Viva, viva la gracia,
la culpa muera.*
- 48 Sacar tú misma puedes
la propia consecuencia:
pues si la tierra es tuya,
ella no es de la tierra.
*Viva, viva la gracia,
la culpa muera.*
- 52 No contrajo a María
tu vanidad soltera, [□]
que fuerais de Cristo
56 para tener firmeza.
*Viva, viva la gracia,
la culpa muera.*

Villancet. Quinteta irregular (4, 5 i 6v), amb rima assonant (abccb) + nou sextetes hexasil làbiques amb rima assonant (éa) (peus de dos versos, heptasil làbic i tetrasil làbic, de la tornada)

[RÚBRICA] Otra a la Virgen.

11 *la culpa muera*: ms. subr. || A partir de la tercera estrofa (v. 12), el ms. no copia els versos finals de cadascuna, i que restituïm a partir de la tornada i de la segona estrofa que sí que els transmet.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 91-92.

CCXXII

- 4 *Pues sois con Dios tan dichosa
y en glorias tan soberana,
en nuestros ruegos, santa Ana,
asistidnos piadosa.*
- 8 De Joaquín esposa amada
fuiste y madre de María
con singular hidalguía
y dignidad estremada;
siendo también aclamada
de Dios, águila amorosa,
*en nuestros ruegos, santa Ana,
asistidnos piadosa.*
- 12 ¡Quién podrá de vuestras glorias
celebrar las alabanzas,
que si fueran esperanzas
estériles, ya notorias
sin poseídas vitorias,
con paz de fruto abundosal,
*en nuestros ruegos, santa Ana,
asistidnos piadosa.*
- 16 20

44 *hollando*: té el sentit 'd'aixafar amb els peus', en al·lusió a la iconografia de la Immaculada Concepció, aixafant una serp amb els seus peus com a símbol de victòria davant el pecat.
54 *soltera*: 'lliure'.

Ab eterno destinada
con singular elección
para la generación
24 de la hija inmaculada,
fuiste de Dios estrenada [□]
con santidad gloriosa,
en nuestros ruegos, santa Ana,
28 *asistidnos piadosa.*

Todo el cielo os aclamó
por madre de su princesa
pregonando la grandeza
32 con que Dios os coronó;
tan temprano comenzó
vuestra gloria tan dichosa,
en nuestros ruegos, santa Ana,
36 *asistidnos piadosa.*

Estéril fuiste primero
que fecunda muchos años, [□]
para reparar los daños
40 con el fruto más postrero
hizo la fruta este fuero
más sasonada y gustosa,
en nuestros ruegos, santa Ana,
44 *asistidnos piadosa.*

Calle ya la antigua Ana
con Sara y con Isabel, [□]
que no hace aquí papel
48 su esterilidad anciana;
la vuestra es muy soberana
por el fruto, y generosa,
en nuestros ruegos, santa Ana,
52 *asistidnos piadosa.*

Pariste con dicha tanta
a la reina de los cielos
que a todos nuestros desvelos
56 tal felicidad espanta; [□]
madre sois de hija tan santa
que es cosa muy portentosa,
en nuestros ruegos, santa Ana,
60 *asistidnos piadosa.*

25 *estrenada*: amb el sentit de 'rebre un regal'.

31 *grandeza*: rima amb *princesa* perquè es pronuncia <grandeza>.

37-38 Segons el relat bíblic, Anna i Joaquim havien estat molts anys sense procrear.

45-48 Sara, esposa d'Abraham, va tenir al seu fill Isaac miraculosament a noranta anys, mentre que Isabel, també estèril, va tenir al profeta Joan Evangelista, després d'una revelació de l'arcàngel Gabriel.

56 *espanta*: 'admira'.

Los ángeles a porfía
mejor que vuestros parientes
os servían reverentes
64 cuando pariste a María.
¡Oh!, ¡qué alegre fue aquel día,
¡Oh!, ¡qué luz tan venturosa!,
en nuestros ruegos, santa Ana,
68 *asistidnos piadosa.*

Ya dulcemente del pecho
la madre a la tierna niña
ya la arrulla, ya la aliña,⁷¹
72 ya la compone en su lecho;
ya su corazón no estrecho,
mar de cariños rebosa,
en nuestros ruegos, santa Ana,
76 *asistidnos piadosa.*

Gozaos, pues, Ana santa,
de ser madre de María
y por tan grande alegría
80 del dragón que nos espanta
libradnos de la garganta⁸⁰
en nuestra muerte penosa,
en nuestros ruegos, santa Ana,
84 *asistidnos piadosa.*

*Pues sois con Dios tan dichosa
y en glorias tan soberana,
en nuestros ruegos, santa Ana,*
88 *asistidnos piadosa.*

Goigs. Entrada de 4 versos heptasil·làbics (abba) + 10 octaves heptasil·làbiques (abbaacdc.) (clouen amb una retronxa, la mateixa estrofa que fa d'entrada)

[RÚBRICA] Gosos a la gloriosa sta anna.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 92-95.

CCXXIII

*Corazón amor, amor corazón,
que es nieve como fuego
y es como niño, Dios.*

71 *aliñar*: 'vestir'.

80 En alguns fragments de la Bíblia el dimoni és identificat amb un drac; s'està encomanant a la santa perquè els lliure de la gola infernal del dimoni (drac) el dia de la seva mort.

1-3 Al volum *Tonos humanos, letras villancicos catalanes del siglo XVII*, Antonio Ezquerro Esteban edita una peça anònima, musicada per Juan Hidalgo amb la tornada 'a lo humano': «Corazón Amor, Amor, corazón,/que me abrasso en el hielo/del desdén y el rigor» (Ezquerro 2002: 36-37), acompanyada de l'edició musical (2002: 138). A més a més, través del catàleg NIPEM, trobem aquesta peça a: BC Ms. M 737/30, BC Ms. M 759/2-15; BC Ms. M 769/22, i BC Ms. M 1637-II/21.

- 4 ¡Ay!, que en las aras te postras
de aquel flamante candor
que abrasa como que hiela
y alivia como que hirió. □
- 8 Vuela al centro de la vida,
rompe los aires veloz
porque buscarle sin alas
será dos veces error.
- 12 Nevada esfera de armiño,
¡oh, flecha, oh, grandeza! Ardor
que no arde, volcán del alma
nunca sin la nieve, no.
- 16 Arde y vela embelesado, □
los rayos registra el Sol,
águila siempre constante
por méritos del primor.
- 20 Estáticamente inquieto
de emudecido rumor,
sea el silencio elocuencia,
cuan los latidos, voz.
- 24 Desenlance humilde esfuerzo,
las prisiones del fervor
será si el señor hazaña, □
el orgullo, confusión.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (o) en els versos parells, amb tornada de 3 versos irreg. amb la mateixa rima
[RÚBRICA] Letra.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 96.

CCXXIV

- Alma loca, mariposa,
si en tanta luz abrazada,
no has de nacer como fénix, □
- 4 *dime, ¿para qué las llamas?*

4 *en las aras*: 'en els altars'.

6-7 La composició està bastida a partir d'antítesis, pròpies de l'amor.

12 *Armiño*: 'cosa pura o neta'.

16 El subjecte és el sol.

26 *enior*: 'Señor'.

3 L'Au Fènix.

4 Les flames del foc de l'amor. 1 La composició es basteix sobre la metàfora de l'ànima com a papallona atreta per la flama divina (veg. nota v. 52 compos. LXII i v. 109-112, compos. CCCLIII). La imatge present en aquests versos ens remet a la relació de l'ànima amb Eros, l'amor sensual expressat en el *Càntic dels Càntics*: «En la antigüedad fue igualmente frecuente ver en nuestro motivo el encuentro de Psique –del alma con Eros, encuentro cuyo carácter equívoco derivaba de una ambigüedad central. Por un lado, la llama en que moría quemada la mariposa era emblema de un amor según la razón, y por consiguiente, la autoinmolación del insecto simbolizaba la regeneración del alma. Por otro, representaba la llama la pura pasión sensual; entonces, al perecer en ella, el alma-mariposa se sumergía en la carnalidad. Al evolucionar, tal ambigüedad se convertirá a veces en antítesis o paradoja; el simbolismo acabará también rebasando la zona de lo afectivo para abarcar otras. Tenderán las posibilidades expresivas a polarizarse en torno a las dos propiedades fundamentales de la llama: la de iluminar y la de calentar –espiritual aquélla, pasional ésta– algunas veces en clara disyuntiva, pero otras en fusión más o menos acabada» (Trueblood 1977: 830). El manuscrit 166 de la

- 8 Deja locas inquietudes
pues en esta vigilancia
si no renuncias tibiezas,
dime, ¿para qué las ansias?
- 12 No repitas tantas vueltas,
y pues a poca distancia
puedes encontrar la vida,
dime, ¿para qué te matas?
- 16 No te fíes en el vuelo
pues aunque en volar no paras
si las alas se despeñan,
dime, ¿para qué las alas?
- 20 Si consiste tu bullicio
en encontrar luz tanta
y, hallándola, no reposas,
dime, ¿para qué te cansas?
- 24 Ingrata mariposa,
que siega a luces tantas,
las sombras del bullicio
la ilustración te embargan,[□]
mira, que te quemas, ¿para?
- 28 Y sea el consagrarte
a luz tan soberana
no como mariposa,[□]
sí como salamandra,[□]
mira, que te quemas.

Villancet. Quarteta heptasil làbica amb rima assonant (a) en els versos parells, amb un vers final que és glossat al final de les estrofes + quatre quartetes (peus de tres i quatre versos heptasil làbics més el darrer, glossa del de la tornada)

BUB recull una composició del mateix to: «Letrillas al santísimo sacramento buelto de lo humano a lo divino. “Tirsi, amor es mariposa”». *Inc.*: « Alma como mariposa...», f. 107), amb els primers versos: «Alma como mariposa /que al manjar de fuego buela /mas y mas se acerca a la vela / y hasta morir no reposa».

24 *ilustración*: ‘il·luminació’, ‘llum’.

1 Veg. nota v. 52 compos. LXII i v. 109-112, compos. CCCL. La imatge present en aquests versos ens remet a la relació de l'ànima amb Eros, l'amor sensual expressat en el *Càntic dels Càntics*: «En la antigüedad fue igualmente frecuente ver en nuestro motivo el encuentro de Psique –del alma con Eros, encuentro cuyo carácter equívoco derivaba de una ambigüedad central. Por un lado, la llama en que moría quemada la mariposa era emblema de un amor según la razón, y por consiguiente, la autoinmolación del insecto simbolizaba la regeneración del alma. Por otro, representaba la llama la pura pasión sensual; entonces, al perecer en ella, el alma-mariposa se sumergía en la carnalidad. Al evolucionar, tal ambigüedad se convertirá a veces en antítesis o paradoja ; el simbolismo acabará también rebasando la zona de lo afectivo para abarcar otras. Tenderán las posibilidades expresivas a polarizarse en torno a las dos propiedades fundamentales de la llama: la de iluminar y la de calentar –espiritual aquella, pasional ésta– algunas veces en clara disyuntiva, pero otras en fusión más o menos acabada» (Trueblood 1977: 830). El manuscrit 166 de la BUB recull una composició del mateix to: «Letrillas al santísimo sacramento buelto de lo humano a lo divino. “Tirsi, amor es mariposa”». *Inc.*: « Alma como mariposa...», f. 107), amb els primers versos: «Alma como mariposa /que al manjar de fuego buela /mas y mas se acerca a la vela / y hasta morir no reposa».

29 Ja des de l'Antiguitat les salamandres han estat associades amb el foc.

[RÚBRICA] Letra.

7 *renuncias*: ms. «renuncies» || 9 *repitas*: ms. «repites» || 15 *se*: ms. «de»

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 96.

CCXXV

4 –Corazón, si queréis bien,
que los Ojos no sepan a quién:
amad y callad, penad y sabed
que amar es creer, sentir y no ver.

8 Toma peligros la vista,
que en este misterio fiel
temer el riesgo es amar
y es el riesgo no temer;
que amar es creer, sentir y no ver.

12 –Es lo menos que gozáis,
Ojos, lo más que tenéis,
que en este imperio de luces
no alcanzar es poseer;
que amar es creer, sentir y no ver.

16 Sentir no amarle es lisonja
cuando el verle agravio es,
que es ofenderle el mirar
y el sentir es merecer;
que amar es creer, sentir y no ver.

20 Lo que a los Ojos se niega
es el premio de la fe
y solo sabe le deseo
que es ventura no saber;
53 *que amar es creer, sentir y no ver.*

Villancet. Quarteta de versos irregulars (7 9 10 10) (e) que es repeteix al final de les estrofes + quatre quintetes (-e-ee) (peus de quatre versos heptasil·làbics més el darrer, decasil·làbic, de la tornada)

[RÚBRICA] Letra.

11 *lo*: ms. «la».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 97.

CCXXVI

Flor que vives marchita [□]
entre alamedas verdes,
busca el cierso más tierno

1 En aquesta peça, hi apareixen personificats els elements responsables de l'origen del sentiment amorós, tema corrent de la poesia amorosa i que aquí està elevat 'al diví', en relació a la devoció de Déu; hi notem una reminiscència a la teoria amorosa de Petrarca, segons el qual els ulls eren el lloc per on l'amor accedia al cor (basant-se en la concepció amorosa del *dolce stil nuovo*).

1 Hi trobem la metàfora de l'ànima com una rosa marcida si no es refugia en Déu.

3 *ciervo*: «Viento septentrional más o menos inclinado a levante o a poniente, según la situación geográfica de la región en que sopla» (DRAE).

4 y el sol de más clemencia.
 Si dudas tu reposo
 y con temores quedas,
 quédate sin cuidados
 8 y tendrás tu remedio.
 Si desconfías cierta
 y te entregas de veras,
 burlarás los primores
 12 del más perfeto medio.
 Si deslucida, a oscuras,
 andas y no penetras,
 entenderás divina
 16 lo que, humana, te niegas.
 Persistan tus anhelos,
 rinde el querer valiente;
 tu cuidado prolijo,
 20 tu fantástico peso,
 y beberás sediente
 licores tan perfetos,
 que cuando más los gustes
 24 luego los halles menos.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (éó) en versos parells

[RÚBRICA] Letra.

2 *alamedas*: ms. «alamedes» || 3 *cierso* esborrat || 9 *desconfías*: ms. «desconfies».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 97.

CCXXVII

¡Oh, rico desapego,
 mi dulce y mi querido enamorado
 mar donde ya navego,
 4 cuán caro me has costado;
 mas doylo yo por ti bien empleado!

¡Oh, mil veces dichosa
 el alma que tú tienes poseída
 8 y en tu pecho reposa
 del todo desasida
 pues gozara tu amor en ti escondida!

¡Oh, almas deseosas,
 12 de gozar de quietud y de sosiego,
 dejad todas las cosas
 con todo desapego
 y andaréis este mar que yo navego!

¡Oh, lastimoso daño
 16 que nos privas de bienes inmortales!
 ¡Oh, miserable engaño,
 encubridor de males
 20 calabozo de todos los mortales!

¡Qué gozo y qué contento,
qué gloria, qué quietud, qué fortaleza,
que da el desasimiento
24 y la santa pobresa!
toda el alma se viste de riqueza.

No hay gloria que se iguale
a la gloria de un alma desasida;
28 todo cuanto hay no vale
y hasta la misma vida
la tiene por su amor aborrecida.

No quieras, alma mía,
32 cebar ya tu apetito en otra cosa,
ni quieras otra guía
en este valle umbrosa,
sino a la nada rica y venturosa».

Y, pues solo a Dios lleva
el amor, la esperanza, la fe pura,
ninguno se atreva
a darme su figura
40 pues lo que Dios no es, todo es en [...].

Ninguno sea atrevido
a detener mi alma en su carrera,
antes me eche en olvido
porque desta manera
44 gozaré de una vida verdadera.

Al paso que buscaba
los gustos y deleites del sentido,
tanto más me apartaba
48 de mi dulce querido,
y nadie me avisó deste descuido.

Mas viéndome perdida
y que mi gusto propio me engañaba,
52 aborrecí la vida,
dejé cuanto llevaba
y me arrojé en los brazos del que amaba.

Cuando dejé sin nada
56 a mi propio querer de su apetito,
me vi toda anegada
en un mar infinito,
amando el sumo bien de hito en hito.

30 *aborrecida*: rima amb *desasida* perquè es pronuncia <aborresida>.

34 *umbrosa*: 'que causa ombra'; hauria de ser en masculí perquè es donés la concordança de gènere, atés que acompanya el substantiu masculí *valle*; hi figura en femení per poder rimar amb *cosa* i *venturosa*.

59 *de hito en hito*: «loc. verb. Fijar la vista en un objeto sin distraerla a otra parte» (DRAE [s.v. *hito*]).

60 Cegué mis luces propias
y así que siega y sola hube quedado,
borradas ya las copias
de todo lo criado,
64 en Dios vi de mi espíritu transformada. □

No quise saber nada
y dióseme a entender todo por junto
porque en esta jornada
68 quien no muda de asunto
sabe infinitas cosas en un punto.

En esta soledad que yo tenía,
sola y perdida sin saber do andaba
hallé fiel compañía
72 por la cual me guiaba
y altísimos secretos me mostraba.

Cuando yo procuraba
con mi propio saber satisfacerme,
76 grandamente estorbaba
el bien que había de verme
y nunca deste mal supe dolerme.

Mas fui desengañada
80 porque me lo enseñó quien lo sabía,
y así quedé dotada
de una sabiduría
en que todas las ciencias entendía.

Liras (6a 10B 6a 6b 10B; excepte la 15a estrofa que segueix 10A 10B 6a 6b 10B)

[RÚBRICA] Liras.

17 *privas*: ms. «prives» || 23 *desasimiento*: ms. «dassasimiento» || 38 *a dar-me s* esborr. a final de vers || 43 *ecbe*: ms. «ehce» || 48 *de* final de vers || 56 *querer*: ms. «querer».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 98-99.

[REFOSA DE FRANCESC FONTANELLA]

CCXXVIII

Estribillo

Una hermosa pastorcilla
olvidada del redil al compás de sus afectos
cantaba así en su idioma, de Jesús en la cuna feliz;
4 olvidada del redil al compás de sus afectos
cantaba así en su idioma, de Jesús en la cuna feliz:
*«Ara bé veig de mon bé lo principi,
ara ve veig de mes penes lo fi, de mes penes lo fi».*

64 Rima defectuosa perquè s'ha canviat el gènere; en comptes d'haver-hi *transformada* hi hauria de constar «transformado» i rimaria amb els versos 61 i 63; en tota la composició, la veu poètica apareix en femení.

Coplas

- 8 En primaveres se muden les ires
del trist hivern que la terra cubrí
i de la neu, que el desembre quan gela
naixen les roses i los gessamins;
12 «Ara bé veig de mon bé lo principi,
ara ve veig de mes penes lo fi, de mes penes lo fi».

Villancet. Estrofa que fa de tornada amb versos irregulars (i que conté els dos versos que es repeteix en l'estrofa següent (versos decasil làbics)

[RÚBRICA] Letra al nacimiento de Christo.

Sembla incompleta, ja que hi ha un full en blanc al costat i darrere (f. 101-102).

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 100.

CCXXIX

Empieza

- 1
«Ese amor nos crucifique en la cruz,[□]
¿qué nos importa?»
Y la Voluntad replica:
4 «Cual por larga, cual por corta,
mas si el alma se reporta
con razón se rendirá».
«Llémosla, ésta es la que Dios nos da.

- 2
8 Voluntad tiene un madero
y como no alcanza luz
quiere hacer de él una cruz
sin mano de carpintero
12 y aunque la carga de acero
por ser la suya dicha,
llémosla, ésta es la que Dios nos da.

- 3
16 Está en los ojos de Dios,
es tosca, vil y grosera
y ella pesa más que dos
de las que el Señor nos diera,
pues labrada la madera
20 mucho más suave será;
llémosla, ésta es la que Dios nos da.

- 4
Sepámosla cepillar[□]
para llevarla mejor

1 Es tracta d'una composició per ser cantada en la festa de l'Exaltació de la Creu.

22 *cepillar*: 'fa referència a l'efecte d'allisar la fusta per polir-la'; aquí utilitzat en sentit metafòric, 'allisa la fustaper fer fora les vanitats pròpies que ens fan allunyar del camí de la virtut'.

24 y en el despojo quitar
voluntad y propio amor;
perdamos este temor
pues Dios nos ayudará.
28 *Llevémosla, ésta es la que Dios nos da.*

5

Vamos con la reina Helena[□]
y en las cruces, que topemos
escogemos y llevemos
32 la que Dios tiene por buena
y pues es de mano ajena
donde la vida está.
Llevémosla, ésta es la que Dios nos da.

6

36 No se espanten por ser llarga[□]
pues la ha llevado el Señor,
que si es grande el amor
no nos será muy pesada.
40 Llevémosla de buena gana
pues tanto en ello nos va.
Llevémosla, ésta es la que Dios nos da.

7

Aunque nos pese llevarla
44 nunca la dejemos caer
ni tampoco arrastrarla,
pues nos da en que merecer;
el Señor que nos la carga
48 siempre nos ayudará.
Llevémosla, ésta es la que Dios nos da.

Villancet. 7 estrofes de 7 versos heptasil·làbics (ababaaa) (peus de 6 versos més el darrerque es va repetint en cadascuna d'elles)

[RÚBRICA] Letra ala Cruz de Setiembre, en donde se dise: *llevémosla esta es la q. Dios nos da.*

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 103-104.

29 Segons la llegenda, l'emperadriu bizantina Helena, esposa de Constantí VII, va descobrir la vera creu on Jesús fou cruxificat a Jerusalem.

36 *llarga*: catalan. per 'larga'.

CCXXX

«Si me juras, galán zagalejo*, que a la noche obscura del mundo ha nacido en María un lucero y a la tierra un brillante carbunco,** yo te lo creeré». «Yo te lo aseguro, yo lo certifico y mil veces lo juro». «¿Juras la verdad?» «Juro que es deidad lucero y carbunco, pues yo te lo juro».

Coblas

- 4 «¿No jurarás, zagalejo que nace María, escudo, que todos los pecadores contra el demonio?» «Sí, juro».
- 8 «¿No jurarás que los ojos de la niña son diluvios de luces que al mundo alumbran con su resplandor?» «Sí, juro».
- 12 «¿No jurarás que sus cejas son arcos que dan al mundo iris de paz duplicados contra el castigo?» «Sí, juro».
- 16 «¿No jurarás que el cabello por lo esparcido y lo rubio vence a los rayos del sol cuando más bellos?» «Sí, juro».
- 24 «¿No jurarás que su boca es de los corales puros dulce afrenta y rendimiento de la púrpera?» «Sí, juro».
- 28 «¿No jurarás que en su rostro vienen a estar en su punto las rosas y los jazmines con dulces lazos?» «Sí, juro».
- 32 «¿No jurarás que su cuello es liberal acueducto de los olores flagrantés de abril y mayo?» «Sí, juro».
- 36 «¿No jurarás que sus manos son de blanca nieve, muros contra el enojo de Dios para los hombres?» «Sí, juro».

* *Zagalejo*: «Zagal o zagala de corta edad» (*Aut.*).

** *Carbunco*: ‘carbuncló’: «Piedra preciosa muy parecida al rubí, que según algunos creen, aunque sea en las tinieblas luce como el carbón hecho brasa [...]» (*Aut.*).

24 *púrpera*: entengueu ‘púrpura’: «Metaphóricamente se entiende por la sangre, especialmente entre los poetas» (*Aut.*).

«¿No jurarás que sus dedos
son dies arpones agudos
que flechan a los mortales
44 y aun al mismo Dios? «Sí, juro».

«¿No jurarás que a sus pies,
de la luna es muy obscuro
el orbe si se compara
48 a su blancura?» «Sí, juro».

«¿No jurarás que es tesoro
de la gracia tan fecundo
que cuantas más gracias da
52 con más se queda?» «Sí, juro».

Quartetes heptasil làbiques amb rima assonant (-o-o) als versos imparells

[RÚBRICA] A la navidad de la Virgen.

31 *flagrantes*: ms. «flagantes» || 32 *fecundo*: ms. «fecondo».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 108.

CCXXXI

Si el oficio del amor perfeto
es los corazones atar y unir,
¿cómo puede un amante apartado
4 y ausente del otro sin pena vivir?

En amores del divino Esposo
herida camino por este país,
y parece que de mí se ausenta
8 al modo que huye ligero un delfín.

Cuanto más su presencia deseo
y tenerle procuro más cerca de mí,[□]
tanto más receloso se ausenta
12 y su rostro me esconde y procura encubrir.[□]

¡Ay, destierro penoso y amargo,
terrible, enfadoso, pesado, infeliz!,
que nos llevas de aquel bien ausente
16 de que quiere el alma gozar o morir.[□]

En buscarle de día y de noche
por la tierra triste y el alto Zafir,[□]
mi desvelo se ocupa con ecos

6-7 Aquesta imatge de l'esposa en busca del «divino esposo» prové del Càntic dels Càntics.

8 En l'Antiguitat, hi havia la creença que el dofí –animal al·legòric de la salvació– era l'animal marí més ràpid.

10 Vers hipermètric.

12 Vers hipermètric.

16 *de que*: 'del qual', l'antecedent és al vers anterior («bien ausente»).

18 *Alto Zafir*: 'Cel'.

- 20 de llanto que esparce mi ronco clarín. □
- Por los muros, callejos y plazas
fatigo en buscarle mi pobre chapín,
preguntando, por él lastimada,
24 ¡y a cuantos encuentro les voy a decir!:
- Si halláis al que busca mi alma,
aquel rubio y blanco escogido entre mil,
¡ay!, decidle que el amor me mata
28 por estar sus ojos ausentes de mí;
- decidle que ya desfallezco, □
destierro tan largo no puedo sufrir.
–Ay, ay, ay que me muero de amores, □
32 Esposo, ya es hora que vengáis por mí.
- Hola, hola, despierta, levanta,
esposa recuerda que ya estoy aquí,
pero advierte que paso de vuelo,
36 a los montes más altos me voy a subir. □
- Si de amante presumes, advierte
que firme, constante me has de seguir
no por plazas de gente pobladas
40 ni calles, que inquieta el bullicio servil.
- En el monte apartado te aguardo
si quieres, esposa, mis huellas seguir;
al collado frondoso y ameno
44 me subo ligero, volando sutil.
- En lo más retirado del yermo,
entre valles umbrosos está mi jardín, □
soledades, peñascos y cuevas
48 silencio, retiro son mi camarín.
- Que me ahuyento, paloma, levanta
tu vuelo, sacude tu blanda serviz. □
Ea, pues detenerte no quieras
52 por estos caminos si quieres venir».
- Ay, hermoso, querido y amado,
Apolo nevado, dorado jazmín;

20 La veu poètica expressa la seva tristesa per l'absència de l'estimat a través de la música.

22 *chapín*: al·ludex al tipus de sabata usat per les dones a l'època (DRAE).

29 Vers hipomètric.

31 Aquesta idea de la mort d'amor és expressada en nombrosos cançoners en termes semblants; *cf.* «Si con tanto olvido / pagáys tanta fe / ¡ay, ay, ay, que me moriré!» (Frenk 1990: 281-283, núm. 615: “Moriré, moriré”).

36 Vers hipermètric.

46 Vers hipermètric.

50 *serviz*: 'coll'.

56 ea, escucha, detente y aguarda,
reprime un poquito tu vuelo sutil.

No me dejes tan triste y a solas,
mi vida, pues sabes que muero por ti.
60 Ojala que pudieran mis venas
por ti vaciarse del vivo carmín.

Pues me has dicho el camino que llevas
y el modo que debo seguir el carril
ya te sigo con pasos ligeros
64 dejando el camino errado hasta aquí.

Al collado pues muy descollado
subamos aprisa, sin interrumpir
la carrera por sendas angostas,
68 secretas, calladas, do vive el morir.

¡Oh, qué vida tan dulce y amable,
vivir sin cuidado de un maravedí,[□]
retirada en el centro del alma
72 ajena viviendo del ver y oír!»

–¡Oh, todas vosotras que corréis aprisa
del amor perfeto al sublime cenit,
atended que el esposo del cielo,
76 el divino Cupido me ha dicho a mí,

que no mora por calles y plazas
que son los sentidos de nuestro vivir,
solo ronda en el centro del alma,
80 profundo destierro, retiro feliz.

Cuando el alma devota se encierra
en este desierto que hay dentro de si,
luego muere el sentido y no quiere
84 oír, ver, gustar, ni hablar, ni regir.

Luego busca el lugar más secreto
y empieza allí a solas llorar y gemir,[□]
deshaciéndose en lágrimas tiernas
88 y amarga en sollozos empieza a decir:

–Bien conozco, Jesús de mi alma,
esposo florido, que sabéis sufrir
pues habiendo yo sido tan corta
92 en amaros, vos siempre me amastes a mi

70 *maravedí*: ‘moneda espanyola que es feu servir entre els segles XI-XIV.

72 *oír*: ‘oir’.

73 Al ludeix a les religioses de la comunitat.

77 ‘No trobarem a l’espòs en els assumptes mundans sinó en la vida interna, espiritual, de cadascú’.

86 Se sobreentén ‘empieza [...] a llorar’.

Yo confieso, Dios mío, que he sido
la esclava más terca, ingrata y más vil,
pues a vuestro pecho amoroso
96 fracciones le hise yo más de cien mil.

Si miráis, Señor mío, mis males,
muy poco un infierno será para mí
pues mis culpas merecen las penas
100 que en tiempo y en número sean sin fin.

Aquí, pues, mi Dios y mi Padre,
dulcísimo Esposo y amado felís,
me tenéis postrada y rendida:
104 cúmplase vuestra voluntad en mí.

Son aquestos profundos clamores
del alma afligida, sonoro clarín,
cuyas voces penetran los orbes
108 más remontados del claro Zafir.

En oyendo el Esposo estos ecos
se inclina en el punto sin más diferir
porque el alma que humilde le llama
112 por un cabellito le hará venir.

Viendo, pues, el alma deshecha
en ansias humildes, hermoso matiz,
retirada y asolas, se entra
116 el amado en aqueste cerrado jardín. □

Cuando, pues, ella en sí recobrose □
la tan deseada presencia feliz,
canta alegre: «Hallé al que buscaba,
120 téngole ya, no le dejaré ir». □

Allí goza sus divinos ojos,
su pecho, su rostro, hermosura gentil,
y como sola y a solas le goza,
124 ninguno le puede de allí divertir.

Aquí toda se ocupa sin pena,
gozando dichosa en amar y servir,
aquí toda se olvida lo vano,
128 allí todo se tiene por vil. □

Toda al todo se entrega del todo
sin que se reserve algo para sí

116 Vers hipermètric.

117 Vers hipermètric.

120 *téngole*: 'llegiu 'téngolo'.

128 Vers hipomètric.

76 porque ya solamente desea
 por amor de Dios padecer o morir.

Quartetes que alternen versos eneasil·làbics i hendecasil·làbics amb rima assonant (-i-i) en els versos parells
[RÚBRICA] Coplas de la esposa enamorada buscando a su divino esposo.
6 *país*: ms. «payis» || 21 *calles*: ms. «callijos».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 109-110.

CCXXXII

 ¡Oh, Dios de eterna gloria!
 ¿Quién, mi Rey, no se admira
 de ver vuestra grandeza
4 a tan summa pobreza reducida?

 De aquel ser increado
 sois la sabiduría
 que ostentáis hecho hombre
8 para que logre yo frutos de vida.

 Vos sois solo el que sois
 y a vos todo se rinda
 y os mostráis tan humano
12 que me buscáis para vuestras delicias.

 Lavas mis suciedades,
 mirad que soy indigna,
 Señor, de tal fineza
16 aunque mi alma para vos suspira.

 Si el amor os atrae
 y a tanto os obliga,
 haced que vuestras llamas
20 toda en vos me abrasan y dirritan.

 Porque Vos para mí,
 yo por mi amado viva;
 vos en mi descansad,
24 yo con vos quedaré fortalecida.

Quartetes-lira (-i-i)
[RÚBRICA] Letra.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 111-112.

CCXXXIV

Respuesta

*Sin fin, todas cantemos,
cantemos con fervor
y alegres festejemos
4 a nuestro dulce amor.*

Cantad, puras doncellas,
cantad a mi Querido
y el eco comovido
8 redoble con primor.
La tierra, mar y estrellas
siguiendo vuestro canto
entonen entre tanto
12 un cántico de amor.

*Sin fin, todas cantemos,
cantemos con fervor
y alegres festejemos
16 a nuestro dulce amor.*

El Dios omnipotente
su brazo levantando,
al fuerte desarmando
20 y al flaco da vigor;
el pobre, el indigente
es hoy tan regalado
que goza a su costado[□]
24 dulzuras mil de amor.

*Sin fin, todas cantemos,
cantemos con fervor
y alegres festejemos
28 a nuestro dulce amor.*

¡Oh, bondad inaudita,
oh, singular clemencia,
qué dulce es tu presencia!
32 ¡Oh, mi Rey y Señor,
loores te repita,
rendido el orbe entero,
y todo mi pensiero[□]
36 alábate, mi amor.

*Sin fin, todas cantemos,
cantemos con fervor
y alegres festejemos
40 a nuestro dulce amor.*

Los cielos admirados
al ver dignación tanta,
te rinden, gloria santa,
44 saltando en derredor;
con ellos humillados
te adoran mis sentidos
que, por ti poseídos,

23 *costado*: catalan. llegiu 'lado'.

35 *pensiero*: 'pensier', forma en desús per designar 'pensament'.

44 *en derredor*: loc. adv. «En circuito, en contorno»; té el sentit de 'alrededor'.

48 de sí salen de amor.

*Sin fin, todas cantemos,
cantemos con fervor
y alegres festejemos*

52 *a nuestro dulce amor.*

Hablarte yo quisiera
¡Oh, Esposo soberano!
Mas, ¿qué diré si insano
56 me tiene tu dulzor?
La lengua balbuciera[□]
al pronunciar tu nombre
pues cosa no hay que asombre
60 como el hablar de amor.

*Sin fin, todas cantemos,
cantemos con fervor
y alegres festejemos*

64 *a nuestro dulce amor.*

Pero decirte al menos
permite, Esposo mío,
¿Por qué tu señorío
68 fijó en mí su grandor?
¿Qué vieres sino llenos
de maldad y torpeza?
¿Qué ha visto tu grandeza
72 en mí, digno de amor?

*Sin fin, todas cantemos,
cantemos con fervor
y alegres festejemos*

74 *a nuestro dulce amor.*

¡Ah, bien me conocías,
oh, Esposo embelesante![□]
Mas, ¡ay, tu olor fragante
78 excusa mi feto![□]
Bien digo que sabías
ser escaroso y frío,[□]
mas tú, dulce amor mío,
82 me das besos de amor.

*Sin fin, todas cantemos,
cantemos con fervor
y alegres festejemos*

86 *a nuestro dulce amor.*

57 *balbuciera*: ‘balbuca’.

76 *embelesante*: entengueu ‘embelesador’, ‘que captiva els sentits’.

78 *feto*: forma en desús, ‘hedor’.

80 *escaroso*: ‘asquerós’, en el sentit d’ ‘aquell que és propens a sentir fàstics’.

Pues, ¿cómo no me abraso
yo con tales ardores,
y cómo tus fulgores
90 no encienden mi fredor?
¿Serás tú más escaso
que el sol en abrasarme?
Si él puede esto causarme,
94 enciende tú mi amor».

*Sin fin, todas cantemos,
cantemos con fervor
y alegres festejemos
98 a nuestro dulce amor.*

¡Qué dicha más felice
ofrece este momento!
Angélico contento
102 me causa tal favor
aquesta voz que dice:
¿Qué quieres, mi hermosura,
es si quien me asegura,
106 conmigo está mi amor?.

*Sin fin, todas cantemos,
cantemos con fervor
y alegres festejemos
110 a nuestro dulce amor.*

Placeres temporales
quedaos con el mundo,
no encuentra ya mi fondo
114 en vosotros su sabor. □
Los gustos celestiales
son todas mis delicias,
donde que las caricias
118 probado he de tu amor.

*Sin fin, todas cantemos,
cantemos con fervor
y alegres festejemos
122 a nuestro dulce amor.*

Quisiera persuadiros,
mundanos corazones,
que dulces emociones
126 inspira su candor,
porque así solamente
se siente veramente
cuán suave es este amor. □

105 'Si és qui m'assegura que és'.

114 Vers hipermètric.

- 130 *Sin fin, todas cantemos,
cantemos con fervor
y alegres festejemos
a nuestro dulce amor.*
- 134 Doncellas os repito,
¡oh, vírgines graciosas
a voces melodiosas
cantad con nuevo ardor!
- 138 Un cántico inaudito
resuena en todo el cielo
mientras que el alto cielo
da glorias a mi amor.
- 142 *Sin fin, todas cantemos,
cantemos con fervor
y alegres festejemos
a nuestro dulce amor.*
- 146 Y pues que estás conmigo
unido en lazo estrecho,
ya nunca de mi pecho
te soltaré, mi amor.
- 150 Adiós al mundo, digo,
adiós, vanos placeres,
son solo mis quehaceres
amor, amor, amor.
- 154 *Sin fin, todas cantemos,
cantemos con fervor
y alegres festejemos
a nuestro dulce amor.*

Octaves hexasil làbiques (abbcadde) acompanyades d'una quarteta hexasil làbica (abab) que fa de tornada i que es repeteix a la fi de cada estrofa.

[RÚBRICA] Cántico de amor a Jesús, para después de la Sagrada Comunión. El Alma esposa de Jesús, como enajenada de amor por tan delicioso enlace, convida a todas sus amigas a celebrar su místico desposorio y a obsequiar a su Divino Esposo con festejos y alabanzas.

10 *canto*: ms. «conto» || 33 *repita*: ms. «repite» || 59 *asombre*: ms. «asombra» || 92 *abrasarme*: ms. «abrasame» || 99 *felice*: ms. «feliz»; ho hem canviat per la forma *felice*, perquè considerem que ha estat corregida per ser una forma antiga, però hi devia constar perquè rima amb «dice» (v. 103) i perquè amb la forma *feliz*, el vers quedaria hipomètric || 141 da: ms. «dex».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 114-117.

CCXXXV

Vere dignum et justum est
que nuestra gran fundadora □

123-129 Aquesta estrofa és diferent a la resta, ja que només té set versos (la resta són octaves).

1 Fórmula introductòria del prefaci litúrgic («És realment just i necessari»). Vers hipermètric.

2 Teresa de Jesús va ser canonitzada el 1622 i no va ser declarada Doctora de la Església fins el 1970.

4 siendo mística doctora
sea alabada.

8 Por el cielo es graduada
porque Jesús y María
le pusieron cierto día
el capirote. □

12 El más erudito mote
que el mismo Cristo le abona
pues por borla una corona □
le dio, y un clavo; □

16 este clavo no es de esclavo
porque es anillo de esposa
y este privilegio goza
como es notorio.

20 En el trino consistorio
entienden sus más devotos
que tuvo todos los votos
salió trumfante.

4 Que *nemine discrepante*
Padre, Hijo, Espíritu Santo,
los tres la honraron tanto,
¡Oh, qué fineza!

28 La madre de la pureza,
María, y José su esposo,
su voto dieron con gozo,
¡Oh, qué victoria!

32 Siendo cosa notoria
digamos que su doctrina
a las almas ilumina
y da sustento.

36 De Teresa fue el intento
instruir hijos e hijas
dando a todos reglas fijas
por mejorarlos.

 Y debemos esmerarnos
en imitar tal modelo,

8 *capirote*: «Muceta con capillo, del color respectivo de cada facultad, que usan los doctores...» (DRAE).

11 *borla*: «Insignia de los graduados de doctores y maestros en las universidades, que consiste en una borla cuyo botón está fijo en el centro del bonete, y cuyos hilos se esparcen alrededor cayendo por los bordes.»

12 La referència al *clau*, remet a un passatge del *Libro de la vida* teresià (cap. 39, § 1).

15 *goza*: rima amb *esposa* perquè es pronuncia <gosa>.

21 *Nemine discrepante*: locució llatina, que significa 'sense contradicció o dissentiment'; literalment 'que ningú discrepe'.

- 40 las hijas que en el Carmelo
la veneremos.
- 4 A Dios las gracias le damos,
alegres y agradecidas
pues somos favorecidas
con tan gran madre:
- «Alabemos a Dios padre,
Hijo y Espíritu Santo,
Dios trino y uno». □
- 48 Procure pues cada uno □
si trata de oración
[.....]
los documentos
- 52 que dio para los conventos;
con libros que escribió □
las cartas que nos dejó
son doctrinales.
- 56 Y sus *Moradas* son tales □
que con natural retórica
no da práctica, teórica; □
místicamente,
- 60 para ir al Omnipotente
por fe y por la esperanza
y amor que todo lo alcanza,
si es puro y fuerte.
- 64 Y lograremos tal suerte
intercediendo Teresa
como no haya pereza
en imitarla.
- 68 No cesemos de alabarla,
sus alabanzas cantando
y a Jesús las gracias dando,
muy diligentes.
- 72 Con ángeles fervientes,
cantaremos a Dios trino
aquel trisagio divino □

45-47 Aquesta estrofa és diferent a la resta, que són quartetes. Hi trobem una digressió: la veu poètica deixa de parlar de Teresa de Jesús per proferir una lloança a la Santíssima Trinitat, a partir de tres versos, la qual cosa ajuda a reforçar aquesta idea dels tres elements.

48 *Procure*: 'que llegisca'. A aquesta estrofa li falta un vers; si ens fixem en l'encadenament de la rima, deu ser el vers núm. 50, ja que el 49 no rima amb cap altre.

53-55 'Juntament amb les cartes que ens ha deixat, els llibres de Teresa contenen doctrina'

56 *Las Moradas del Castillo Interior*; versen sobre els diferents graus de la vida espiritual.

57 Teresa teoritza sobre com arribar a Déu a través de la mística.

sine fine dicentes: □

Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus [Sabaoth] Pleni [sunt coeli et terra gloria tua. Hosanna in excelsis. Benedictus qui venit in nomine Domini. Hosanna in excelsis]

Quartetes de versos heptasil làbics i tetrasil làbics (abbC; cddE; effG..., amb rima encadenada)

[RÚBRICA] Prefacio de N. S. Madre Teresa de Jesus, doctore mistica de la Yglesia.

1 *dignum*: ms. «dignun» || 3 *doctora*: ms. «doctore» || 68 *No cesemos*: ms. «Nocesemo».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 118-119.

CCXXXVI*

- Seáis, Arcángela, bienvenida □
a gozar la religión.
Dios os dé su bendición
4 *y después la eterna vida.*
- Seáis Arcángela, bien llegada □
al paraíso dichoso
que en la tierra vuestro esposo
8 os tiene como su amada;
vivid en él transformada
sin cansaros noche y día.
Dios os dé su bendición
12 *y después la eterna vida.*
- Vuestra vida ha de ser
ir siempre tras el cordero
con un amor verdadero
16 para más le poseer
hasta que le podáis ver
en la patria prometida.
Dios os dé su bendición
20 *y después la eterna vida.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (*abba*) amb un cap de dos versos + 2 octaves heptasil làbiques (*abbaacdè*) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] 1ª Al abito dela hermana arcangela coplas.

1 *seáis*: ms. «seay».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 156.

73 *trisaqjo*: fa referència al himne en honor a la Santíssima Trinitat, entre els quals hi ha el *Sanctus*, que apareix a continuació de la composició, després d'aquest vers final.

74 Expressió del prefaci de la missa, part precedent del canon (que comença amb *Te igitur* i finalitza amb el *paternóster*).

* A partir d'aquesta composició i fins a la CCLXII, el manuscrit recull les peces que es cantaven en les festes de professió i vestició de les religioses de la comunitat [Veg. Capítol 7. Subapartat 2.3.2.5.2.]

1 Composició escrita amb motiu de la vestició d'Arcàngela de l'Encarnació de Menargues i Fernàndez (Tàrrrega, 1566-Barcelona, 1628), filla de Tomàs Joaquim de Menargues, i d'Anna de menargues i Fernàndez. Va professar el 1603 (ACCDB, *Libro de la fundación y profesión...*, p. 4). | Vers hiper mètric.

5 Vers hiper mètric.

CCXXXVII

- Para siempre le gocéis,
esposa de vuestro esposo,
con el velo misterioso
4 *que en la cabeza traéis.* □□
- Advertid que habéis de estar
para el mundo siempre muerta,
solo para Dios despierta
8 por poderle más amar
hasta en él os transformar;
noche y día no paréis
pues velo tan misterioso
12 *en la cabeza traéis.*
- Procurad de ser trasumpto[□]
de obediencia y humildad
y en perfeta caridad,
16 sin que jamás perdáis punto,
y aunque el mundo todo junto
os persiga, no us quejéis
pues velo tan misterioso
20 *en la cabeza traéis.*
- En perpetua oración
pasaréis la noche y día,
porque ella os será guía
24 hasta el monte de Sión,
adonde la posesión
del amado alcanzaréis,
pues velo tan misterioso
28 *en la cabeza traéis.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (*abba*) amb un cap de dos versos + 3 octaves heptasil làbiques (*abbaacd*) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Otras al velo.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 156.

CCXXXVIII

- Muy bien vengáis, Madalena,
a gozar deste desierto
que yo us afirmo de cierto
4 *que alcanzáis hoy suerte buena.*
- Aquí, en esta soledad

1-4 Es tracta d'una composició escrita amb motiu de la vestició de l'anterior.

13 *trasumpto*: llegiu 'trasunto', que significa 'model'.

21 *oración*: rima amb *Sión* perquè es pronuncia <orasió>.

1 Composició escrita amb motiu de la vestició de Magdalena de Jesús Campllonc (Barcelona, 1572-1613), filla de Bernat Campllonc, i de Caterina Campllonc. Va professar a la comunitat de carmelites el 30 de novembre de 1603 (ACCDB, *Libro de la fundación y profesión...*, p. 4).

nos tiene mandado el rey
pensemos siempre en su ley
8 que es amarle con lealtad;
y pues que su majestad
quiere que améis, Madalena,
yo us afirmo por muy cierto
12 *que alcanzáis hoy suerte buena.*

Pues lo quiere este señor,
ocupad la noche y día
en la parte de María
16 pues la dio por la mejor;
y amalde con hervor
sin que paréis, Madalena,
que yo us afirmo de cierto
20 *que alcanzáis hoy suerte buena.*

Estad siempre desvelada
hasta que venga el Esposo
en aquel día dichoso
24 que us llevará a su morada.
Vivid en él transformada
como hizo la Madalena,[□]
que yo us afirmo por cierto
28 *que alcanzáis hoy suerte buena.*

También en la obediencia
os habéis de señalar[□]
y en todo habéis de mostrar
32 ser dechado de paciencia[□]
sin tener jamás clemencia
de la carne, Madalena;
que yo us afirmo por cierto
36 *que alcanzáis hoy suerte buena.*

Guerra perpetua tendréis
con la carne y sus pasiones
y nunca lugar daréis
40 a malas inclinaciones,
al demonio y sus razones
nunca escuchéis, Madalena,
que os afirmo por muy cierto
48 *que alcanzáis hoy suerte buena.*

Y mirad que la vitoria

15-16 Remissió a María de Betània, com a model de dona contemplativa. Segons recull Llc. 10:38-42, les germanes Maria i Marta van acollir Jesucrist a casa seva i mentre que Marta es feia càrrec de les tasques de la llar, Maria estava al costat de Jesucrist, escoltant-lo. Això va provocar la queixa de la primera, a la qual Jesucrist va respondre: « “Marta, Marta, et preocupes i et neguiteges per preparar moltes coses, i només poques són necessàries o una de sola. Maria ha escollit la bona porció, que no li serà pas presa”».

26 Santa Magdalena.

30 *señalar*: ‘excel·lir’.

32 *dechado*: ‘exemple i model de virtuts i perfeccions’.

solo se da al vencedor
 y que la premia el señor
 48 siempre con perpetua gloria;
 del mundo y su vil escoria
 jamás habléis, Madalena,
que os afirmo por muy cierto
 52 *que alcanzáis hoy suerte buena.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abba) amb un cap de dos versos + 6 octaves heptasil·làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
 [RÚBRICA] 2ª Coplas al abito dela her^{na} madalena de jesus.

FONT: [Cañoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 157-158.

CCXXXIX

Más que el sol lindo y hermoso,
 Clara, bella habéis quedado
con el hábito dichoso,
 4 *boy de la Virgen tomado.*

Ha os puesta tan hermosa
 el vestido que traéis
 que cierto creer podéis
 8 que os quiere Dios por su esposa;
 pues más linda que la rosa
 este día habéis quedado
con el hábito dichoso,
 12 *boy de la Virgen tomado.*

Sois palomita amorosa,
 pura limpia sin pecado,
 sois amada del amado
 16 y Dios en vos se reposa;
 sois en todo venturosa
 pues tal suerte os ha tocado
con el hábito dichoso,
 20 *boy de la Virgen tomado.*

Sed pues, Clara, agradecida
 al señor a tantos bienes
 y pedilde que os dé en rehenes,
 24 estéis siempre en él unida
 para que en la eterna vida
 le gocéis en sumo grado,
con el hábito dichoso,
 28 *boy de la Virgen tomado.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abba) amb un cap de dos versos + 3 octaves heptasil·làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada).
 [RÚBRICA] 3ª Coplas al abito de la her^{na} clara del santísimo sacramento.

2 Composició escrita amb motiu de la vestició de Clara del Santíssim Sagrament Granollacs (Vic, 1591-Barcelona, 1648), filla de Miquel Granollacs, i d'Àngela Granollacs i Blanes. Va professar al convent de descalces el 21 de setembre de 1607 (ACCDB, *Libro de la fundación y profesión...*, p. 6).

CCXL

- Clara, el Niño Jesús
tiene frío, abriguele.
–*Decidme, ¿qué le daré?*
4 –El corazón puesto en cruz.
- Yo no sé como ha de ser
qué cruz le pueda abrigar,
antes se la he de quitar
8 si el Niño me da el poder.
–Bástanos, Clara, saber
que gusta della Jesús.
–*Decidme, ¿qué le daré?*
12 –*El corazón puesto en cruz.*
- Dalle yo mi corazón¹
harelo muy de buen grado,
más dalle crucificado
16 no sé yo por qué razón.
–Clara, por qué es afición
esa del Niño Jesús.
–*Decidme, ¿qué le daré?*
20 –*El corazón puesto en cruz.*
- Sabed, pues, que acá viviendo,
Clara, el Niño Jesús
siempre estuvo puesto en cruz
24 hasta que acabó muriendo,
la vida y sangre vertiendo
para darnos clara luz.
–*Decidme, ¿qué le daré?*
28 *El corazón puesto en cruz.*
- Es la cruz del corazón
no seguir a nuestro gusto
por ir tras de Dios que es justo,
32 con muy grande perfición,
sin que torzáis la intención
de lo que gusta Jesús.
–*Decidme, ¿qué le daré?*
36 –*El corazón puesto en cruz.*
- Pues lo quiere mi Señor
yo digo que le daré
todo el gusto que podré
40 y dándome Él el favor

1 Composició escrita amb motiu de la vestició de la mateixa religiosa de la peça anterior.
13 *Dalle*: 'Darle'.

le seguiré con hervor
pues es mi gloria y mi luz.
Y así afirmo le daré
44 el corazón puesto en cruz.

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 5 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Otras 4ª.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 159.

CCXLI

Bien parece que Jesús
os ha el corazón prendado
pues al mundo habéis dejado
4 *por llevar con Él la cruz.*

Muy bien se os puede decir
sois valerosa mujer
pues supiste resistir
8 al demonio y le vencer;
y para más poseer
al dulcísimo Jesús,
dejáis al mundo burlado
12 *por llevar con Él la cruz.*

Mirad qué desafiado
queda el demonio y sentido
porque le habéis resistido
16 con pecho tan esforzado;
guardaos de Él porque está airado
por veros tras de Jesús
y que al mundo habéis dejado
20 *por llevar con Él la cruz.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 2 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Otras al abito de la hermana geronima de jesus maria 5ª.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 159-160.

CCXLII

Teresa, siempre gocéis
del mundo un perpetuo olvido
con ese nuevo vestido
4 *que de la Virgen traéis.*

1 Composició escrita amb motiu de la vestició de Jerònima de Jesús María Fontana Fabregat (Barcelona, 1588-1626), filla de Jeroni Fontana, notari reial, i d'Àldonça Fabregat. Va professar l'1 de maig de 1605 (ACCDB, *Libro de la fundación y profesión...*, p. 5).

1 Composició escrita amb motiu de la vestició de Teresa de Jesús Meca Vilana (Vergós, 1592-Barcelona, 1636), fou filla d'Antoni Meca, i de Mariana Meca i Vilana, senyors de Vergós Va professar-hi el 20 d'agost 1608 (ACCDB, *Libro de la fundación y profesión...*, p. 7).

Mirad que habéis de mostrar
ser lucero de gran luz
pues Teresa de Jesús
8 os han querido llamar;
procuralda de imitar
pues tanta ocasión tenéis,
con ese nuevo vestido
12 *que de la Virgen traéis.*

Sed muy mansa y piadosa,
pacífica y muy paciente,
sed en todo penitente
16 y siempre muy hervorosa.
Al fin cual de Dios esposa
en todo os asmeraréis,[□]
con ese nuevo vestido
20 *que de la Virgen traéis.*

Procurad de ser trasumto[□]
muy perfeto de obediencia
sin que jamás resistencia
24 mostréis por un solo punto.
También a todas por junto[□]
grande amor mostraréis
con ese nuevo vestido
28 *que de la Virgen traéis.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 2 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Coplas al abito de la her^{na} Teresa de Jesús 6^a.
És semblant a CCXXXVI.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 160.

CCXLIII

Pues que el reinar
pretendéis, Teresa,
grande es vuestra empresa
4 *alto a pelear.*

Mirad que será
reñida y sangrienta
la guerra si atenta
8 la alma en ella está;
y que vencerá

7 Ja que la novícia ha pres el nom de la gran reformadora, hauria de seguir el seu model.
18 *asmeraréis*: 'esmeraréis'.

21 *trasumto*: llegiu 'trasunto', que significa 'model'.

25 'al conjunt de la comunitat'.

2 Composició escrita amb motiu de la vestició de la mateixa religiosa que l'anterior.

con Cristo imitar,
grande es vuestra empresa
12 *alto a pelear.*

Y así reinaréis
sobre las pasiones,
sus inclinaciones
16 también venceréis,
sin que las dejéis
más señorear,
grande es vuestra empresa
20 *alto a pelear.*

Con esto seréis
reina coronada
y de Dios amada.
24 Con Él venceréis
si correspondéis
con siempre le amar,
grande es vuestra empresa
28 *alto a pelear.*

Villancet. Tornada de 4 versos pentasil làbics (abba) amb un cap de dos versos que contenen una idea + 3 octaves pentasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Otras 7ª.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 160-161.

CCXLIV

—¿Qué buscáis, mansa cordera,
en este tiempo nevado?
—*Vengo a buscar al Amado*
4 *porque aquí dentro me espera.*

—Advertid que os costará
verter sangre entre espinas
que el que es de gracias divinas
8 en sarza se os mostrará¹
y el calzado mandará
que os quite, mansa cordera.
—*Vengo a buscar al Amado*
12 *porque aquí dentro me espera.*

—Descalza tenéis de estar
de todo cuanto hay criado
porque solo el amado
16 con vos sola quiere estar
y de vos propia olvidar

1 Suposem que aquesta peça també va dedicada a la professa de les dues peces anteriors perquè va a continuació d'aquestes; tanmateix, no ho podem provar del tot perquè no duu cap informació al respecte.
8 *sarza*: en desús, 'zarza', 'arbust d'espines'.

- os tenéis, mansa cordera.
 –Vengo a buscar al Amado
 20 *porque aquí dentro me espera.*
- Vuestra vida ha de ser
 un morir perpetuo en cruz
 pues que el muy dulce Jesús
 24 se quiso en ella poner
 y su sangre allí verter
 por daros gloria, cordera.
 –Vengo a buscar al Amado
 28 *porque aquí dentro me espera.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 3 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
 [RÚBRICA] Otras 8ª.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 161.

CCXLV

- ¿Que buscáis decid, Isabel? [□]
 Dadnos dello clara luz.
 –Vengo a buscar a Jesús
 4 *por morir en cruz con Él.*
- Si venís para morir
 dichosa es vuestra venida,
 pues en Cristo vuestra vida
 8 escondéis por más vivir,
 si en Él siempre convertir
 os procuráis, Isabel.
 –Vengo a buscar a Jesús
 12 *por morir en cruz con Él.*
- Vuestra muerte ha de ser
 para todo lo criado,
 sin quedaros reservado
 16 tilde de propio querer [□]
 porque así más poseer [□]
 podáis a Dios, Isabel.
 –Vengo a buscar al amado
 20 *por morir en cruz con Él.*
- Y guardad vuestra afición
 de todo cuanto hay criado
 que el demonio disfrazado

1 Composició escrita amb motiu de la vestició d'Isabel de la Mare de Déu Albanell Soler (Barcelona, 1565-1640), fou filla d'Enric Albanell, i d'Àngela Albanell i Soler. Va professar l'1 maig de 1605 (ACCCDB, *Libro de la fundación y profesión...*, p. 5). | *desf.*: lleg. 'decid'; ho mantenim per imperatius de mètrica.

13 La profesión era identificada al legòricament amb la mort, en la mesura que la postulanbta havia de renunciar al món material per dedicar-se exclusivament als assumptes espirituals a dins de la clausura.

16 *tilde*: «Tacha, nota denigrativa» (DRAE).

17 *porque*: llegiu 'para que'.

- 24 os querrá hacer traición,
diciendo que es perfición
lo que no lo es, Isabel.
–Vengo a buscar al amado
- 28 *por morir en cruz con Él.*
- Solo os procurad de asir[□]*
de Cristo crucificado,
y el corazón transformado
- 32 le daréis por más le herir,
para que siempre vivir
quiera en vos y vos en Él.
–Vengo a buscar a Jesús
- 36 *por morir en cruz con Él.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abba) amb un cap de dos versos + 4 octaves heptasil·làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Otras alabito de la her^{na} Ysabel 9^a.

1 *decid*: ms. «deçi».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 161-162.

CCXLVI

- Pues con Cristo desposada
quedáis, hermana querida,[□]
procurad toda la vida
- 4 *vivir en Él transformada.*

- Mirad que, pues es cordero
el Esposo que tenéis,
que de cordera os preciéis;
- 8 y con corazón sincero
a este Dios verdadero
amaréis, hermana amada,
procurad toda la vida
- 12 *vivir en Él transformada.*
Sed pacífica amorosa
y muy humilde y paciente,
sed en todo obediente
- 16 sin quedaros si en cosa
seréis también hervorosa
como de Dios desposada,
procurad toda la vida
- 20 *vivir en Él transformada.*

En perpetua oración
pasaréis la noche y día
para que seáis María

29-30 Procureu només aferrar-vos a Crist crucificat?

2 No hi ha referit el nom de la religiosa a la qual va destinada aquesta peça, que podria ser la mateixa que la peça anterior.

21 i 24 *oración* i *contemplación*: rimen amb *pasión* perquè es pronuncien <orasió> i <contemplasió>.

- 24 perfeta en contemplación,
y de Cristo y su pasión
seréis devota estremada,
procurad toda la vida
28 *vivir en Él transformada.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 3 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Coplas a la profesion dela her^{na} 10^a.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 162-163.

CCXLVII

- Pues que sois de Dios esposa
como, hermana, sabéis □
para mil años goceís
4 *esa suerte venturosa.*
- Gozad de la compañía
santa de vuestras hermanas
y dad gracias soberanas
8 por ello a Dios noche y día.
Procurad seguir la guía
de nuestra madre gloriosa, □
para mil años goceís
12 *esa suerte venturosa.*
- Ya vuestra conversación
ha de ser toda del cielo
a do está vuestro consuelo,
16 por continua oración,
hasta que la posesión
gocéis de Dios como esposa;
para mil años goceís
20 *esa suerte venturosa.*
- Mirad que siempre habéis de ir
en todo tras el Cordero
con un amor verdadero
24 para con Él os unir □
y hasta en Él os convertir; □
No canséis de Dios sposa,
para mil años goceís
28 *esa suerte venturosa.*

23 Remissió a Maria de Betània com a model de dona contemplativa.

2 No hi ha referit el nom de la religiosa a la qual va destinada aquesta peça.

10 S'hi refereix a Teresa de Jesús.

13 i 16 *conversación* i *oración*: rimen amb *posesión* perquè es pronuncien <conversación> i <oración>.

24 *os unir*: 'uniros'.

25 *os convertir*: 'convertiros'.

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abba) amb un cap de dos versos + 3 octaves heptasil·làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Otras 11ª.

9 *guía*: ms. «gia».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 163.

CCXLVIII

- Pues, hermana, tan hermosa [□]
os han puesto con el velo
procurad del Rey del cielo
4 *ser siempre leal esposa.*
- Mirad que Jesús sagrado
os ha puesto esa señal
porque seáis celestial
8 sin mezcla de lo criado,
y que dentro su costado
viváis vida, ya gloriosa,
procurad del Rey del cielo
12 *ser siempre leal esposa.*
- Como a cosa muy presiada
os han puesto ese velo
porque de nada del suelo
16 nunca os veáis manchada
para que en Dios transformada
estéis y seréis dichosa
procurad del Rey del cielo
20 *ser siempre leal esposa.*
- Y no us dejéis cautivar
nunca de vuestras pasiones
porque de tales prisiones
24 no us será fácil librar,
y esforzaus a pelear
como a fuerte y valerosa,
procurad del Rey del cielo
28 *ser siempre leal esposa.*
- Y pues que las ataduras
del mundo tenéis rompidas
corred a velas tendidas [□]
32 tras el rey de las alturas, [□]
huyendo de las criaturas
como a cosa peligrosa,
procurad del Rey del cielo

1 No hi ha referit el nom de la religiosa a la qual va destinada aquesta peça, que podria ser la mateixa que la peça anterior.

31 *a velas tendidas*: 'llurar-se completament a l'execució d'alguna cosa'.

32 Déu.

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 4 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Al velo. Coplas 12^a.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 163-164.

CCXLIX

Hoy a muertos han tañido,
dicen ser, Isabel, vos [□]
la que moriste por Dios,
4 *buena suerte os ha cabido.*

Parabién os quiero dar,
aunque estais en sepultura,
da tan dichosa ventura
8 como hoy supiste hallar;
pues no solo para amar
ponéis al mundo en olvido
sino que morís por Dios,
12 *buena suerte os ha cabido.*

No sé yo en qué mejorar
se puede ya vuestra suerte
pues con tan dichosa muerte
16 no hay más que desear,
pues es para más amar
al esposo prometido.
Y pues que morís por Dios,
20 *buena suerte os ha cabido.*

Nunca os tenéis de olvidar
desta ventura dichosa
pues que con vos se desposa
24 el Rey que no tiene par,
procuralde de alabar
por ese don tan crecido.
Y pues que morís por Dios,
28 *buena suerte os ha cabido.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos que contenen una idea + 3 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] 13^a A la profesion de la her^{na} ysabel de la madre de dios.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 164-165.

1 Durant la cerimònia de professió solemne, es feien sonar les campanes a difunts, en senyal de l'abandonament del món per part de nova religiosa que dedicaria la seva nova vida a la clausura.
2 *Cfr.* CCXLV, CCL i CCLI.

CCL

Dicho me han, Isabel, [□]
 que sois esposa de Dios
y que os quiere el bien a vos,
 4 *y que vos morís por Él.*

Nueva es de regocijar
 de una suerte tan dichosa
 que merezcáis ser esposa
 8 del Dios que us ha de salvar;
 procuralde de imitar
 mientras viváis, Isabel.
Pues os quiere el bien a vos,
 12 *razón es muráis por Él.*

Justo me parece ser
 que queráis perder la vida
 con un amor sin medida
 16 por aquel que os dio el ser;
 hasta que le podáis ver
 perseverad, Isabel,
pues os quiere el bien a vos,
 20 *bien es que muráis por Él.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abba) amb un cap de dos versos + 2 octaves heptasil·làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
 [RÚBRICA] Otras.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 165.

CCLI

Velo os ponen, Isabel,
 porque no veáis lo criado,
porque quiere vuestro amado
 4 *que no miréis más que a Él.*

Es luz del todo tan pura
 el que os hizo ya su esposa
 que os tendrá por asquerosa:
 8 si queréis bien a criatura.
 mostraréis muy gran cordura
 en huírlas, Isabel,
porque quiere vuestro amado
 12 *que no miréis más que a Él.*

Ha os puesto esa señal
 como cantaste este día
 en el rostro, hermana mía,
 16 vuestro Esposo celestial
 para que en su tribunal

2 Cfr. CCXLV, CCXLIX i CCLI.

parezcáis bien, Isabel;
y así quiere vuestro amado
20 *que no miréis más que a Él.*

Mirad que tiene gran celo,
este esposo divino
y le sacaréis de tino
24 si os ve amar cosa del suelo,
ni que recibáis consuelo
sino en la cruz, Isabel.
Y así quiere vuestro amado
28 *que no miréis más que a Él.*

Pues prometiste de amar
a Cristo, que os ha ya entrado
en su tálamo sagrado,
32 procuraldo de guardar
sin que us pueda inculpar
de faltar desto, Isabel.
Y así quiere vuestro amado
36 *que no miréis más que a Él.*

Cuanto más le amaréis
tendréis mucha más limpieza
y muy más grande pureza
40 cuanto más cerca le estéis;
cuanto más le imitaréis
seréis más santa, Isabel.
Y así quiere vuestro amado
44 *que no miréis sino a Él.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abba) amb un cap de dos versos + 5 octaves heptasil·làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Al velo de la misma.

30 *as*: ms. «us» corregim d'acord amb les altres ocurrències del mot.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 165.

CCLII

Pues que quedáis desposada,
Clara, con el Rey del cielo,
procurad vivir al suelo
4 *vida bienaventurada.*

Vuestra vida ha de ser
llena de muy santos fines,
y más que los serafines
8 en amor tenéis de arder
por Aquel que os dio el ser,
sin cansaros, Clara amada.
Procurad vivir al suelo
12 *vida bienaventurada.*

Y nunca más tengáis memoria
de cosa de acá del suelo
porque un sumo desconsuelo
16 da por prendas de su gloria.
Y de vos siempre vitoria
alcanzad, mi Clara amada.
Procurad vivir al suelo
20 *vida bienaventurada.*

En lo que es más perfición
andaréis siempre ocupada,
y en perpetua oración
24 sin perder un punto en nada;
y en obediencia estremada
seréis por el Rey del cielo
y así tendréis en el suelo
28 *vida bienaventurada.*

Procurad tener tesón
en ser perfeta acabada
sin buscar consolación
32 en cosa alguna criada
ni aun en Dios, mi Clara amada,
la queráis hasta en el cielo.
Y así tendréis en el suelo
36 *vida bienaventurada.*

Vivid tan mortificada
que no se os eche de ver
jamás propio parecer
40 ni aun elección en nada,
ser en Cristo transformada
será acá vuestro consuelo.
Y así tendréis en el suelo
44 *vida bienaventurada.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 5 octaves heptasil làbiques (abbaacdc; abbaacba; i les tres darreres abbaacca) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] A la profesión de la her^{na} clara del S^{mo} sacramento 14*.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 166.

CCLIII

Pues del grande Emanuel
sois esposa, Clara, vos:
Él siempre goce de vos
4 *y vos siempre gocéis de Él.*

* Vegeu. compos. CCXXXIX.

1 *Emanuel*: Crist; veg. v. 26 compos. XXI.

Gozad siempre en posesión
 aquí a vuestro Esposo amado,
 y Él se os quiera dar en don
 8 y por premio deseado,
 como en tálamo sagrado,
 procurad vivir en Él
porque Él goce de vos
 12 *y vos siempre gocéis de Él.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + octava heptasil làbica (ababbcdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada).
 [RÚBRICA] Otras.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 166.

CCLIV

Pues que ya sois, Clara,
 esposa de Dios,
en amarle vos
 4 *no seáis avara.*

Mirad que le habéis
 siempre de alabar
 sin nunca parar
 8 mientras viviereis,
 y así alcanzaréis
 santidad muy rara.
En amarle vos
 12 *no seáis avara.*

Nunca habéis de dar
 a nadie del suelo
 ni del alto del cielo
 16 ventaja en amar
 al que desposar
 quiso con vos, Clara.
En amarle vos
 20 *no seáis avara.*

Arded sin cesar
 en Dios vuestro Esposo,
 sin tener reposo
 24 hasta le gozar
 y en Él transformar
 os procurad, Clara.
En amarle vos
 28 *no seáis avara.*

Villancet. Tornada de 4 versos pentasil làbics (abba), amb un cap de dos versos + 3 octaves pentasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

24 *le gozar*: 'gozarle' (tmesi).

[RÚBRICA] Otras 15ª.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 167.

CCLV

Pues que, Clara, sois velada
del dulcísimo Jesús,
procurad morir en cruz
4 *viviendo en Él transformada.*

Vivid en contemplación
de Dios y de su hermosura
pues siendo vos su criatura,
8 muere por vuestra afición. □
Dalde, pues, el corazón
y el alma desocupada,
procurad morir en cruz
12 *viviendo en Él transformada.*

Causeos grande admiración
ver que el que es suma belleza
y una inefable grandeza
16 desee vuestra afición;
dádsla sin dilación
como a hija regalada,
procurad morir en cruz
20 *viviendo en Él transformada.*

Traelde en el pensamiento
sin un punto le olvidar
pues sabéis el gran contento
24 que en esto le habéis de dar;
procuralde de imitar
en ser bien mortificada,
muriendo por él en cruz,
28 *viviendo en Él transformada.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abba) amb un cap de dos versos + 3 octaves heptasil·làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Otras para el velo.

13 *causeos*: ms. «us» corregim d'acord amb les altres ocurrencies del pronom.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 167.

CCLVI

Benedicid siempre al Señor
con ansia muy fervorosa,
pues os tiene por su esposa
4 *el que es vuestro Criador.*

Nunca os habéis de cansar

8 *afición*: 'inclinació, amor'.

de alabarle de contino
a vuestro Esposo divino,
8 y siempre gracias le dar,
pues un don tan singular
os ha dado hoy el Señor
en tomaros por su esposa
12 *el que es vuestro Criador.*

Y nunca más olvidéis
merced tan aseñalada,
procurad vivir colgada
16 del Esposo que tenéis,
y en todo le serviréis
con un muy contino hervor,
pues os toma por su esposa
20 *el que es vuestro Criador.*

Y mirad bien en que día
se os da Dios, precioso nardo,
que es del glorioso Bernardo
24 tan devoto de María;
y miralde noche y día
en amar siempre el Señor,
pues os tiene por su esposa
28 *el que es vuestro Criador.*

A nadie ventaja deis
de cuantos pisan el suelo,
ni aun a los santos del cielo
32 en amar al que tenéis
por esposo y gozaréis
si le servís con hervor,
pues os toma por su esposa
36 *el que es vuestro Criador.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 4 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] A la profesion de la her^{ma} teresa de jesus coplas 16.*

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 167-168.

[CLARA DEL SANTÍSSIM SAGRAMENT GRANOLLACS BLANE]

Vic, 1591- Barcelona, 1648

CCLVII

Dicen que os alzáis con Dios
ahora que sois profesa,
yo os juro, hermana Teresa,
4 *no le llevéis sola vos.*

8 *le dar*: 'darle' (trmesi).

* Vegeu. compos. CCXLII.

Si decís que mejorar
os tenéis en la obediencia,
yo digo que en esa ciencia
8 ventaja os pienso llevar,
y en todo me he de negar
por solo dar gusto a Dios:
12 *yo os juro, hermana Teresa,
no le llevéis sola vos.*

Bien sé que procuráis ser
un dechado de humildad
y en perfeta caridad
16 deseáis permanecer;
digo que us he de vencer
con el favor de mi Dios:
20 *yo os juro, hermana Teresa,
no le llevéis sola vos.*

Si oráis con perfeta fe,
la noche y día por junto,
yo digo que un solo punto
24 la oración no perderé,
antes siempre me estaré
atenta y unida a Dios:
28 *yo os juro, hermana Teresa,
no le llevéis sola vos.*

Si vos andáis suspirando
codiciosa de su amor,
yo con un muy gran fervor
32 por él andaré anhelando
y contino le alabando
hasta verme con mi Dios:
36 *yo os juro, hermana Teresa,
no le llevéis sola vos.*

Cosa no podréis hacer
que no os salga al camino,
y con el favor divino
40 en todo os pienso vencer
porque me dará el poder
el que más amo, que es Dios:
44 *yo os juro, hermana Teresa,
no le llevéis sola vos.*

Y por eso no penséis
levantaros a mayores,
con esos nuevos fervores
48 que quien os venza hallaréis,
por eso no blasonéis[□]

49 *blasonéis*: 'fer ostentació d'alguna cosa'

que os habéis de alsar con Dios:
yo os juro, hermana Teresa,
52 *no le llevéis sola vos.*

Porque si el infierno junto
me le pretenden quitar
con él he de pelear
56 y vencelle en un punto,
aunque esta fuerza barrunto[□]
me viene de solo Dios:
por eso, hermana Teresa,
60 *no me la llevaréis vos.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 7 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

Aquesta peça i la que segueix estan emmarcades en el subgènere conventual dels desafiaments espirituals [Capítol 7. Subapartat 2.3.2.5.3.]. Es tracta d'un gènere literari promogut durant la reforma teresiana que tenia els seus orígens en els antics tornejos caballerescos, volcat al diví; tal com llegim en aquesta peça, dues religioses es reptaven a seguir el camí virtuós a través d'un diàleg poètic amb estructura de pregunta/resposta.

[RÚBRICA] Coplas de desafío de la hermana clara del sm^o sacrameto para la hermana teresa de jesus 17.
3, 11, 19, 27, 35 13, 39, 43 i 51 *as*: ms. «us» corregim d'acord amb les altres ocurrences del pronom || 46
mayores: ms. «majores»

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 168-169.

[TERESA DE JESÚS MECA DE VILANA]
Vergós, 1592-Barcelona, 1636

CCLVIII

Juráis no os llevaré a Dios,
Clara, pues bien nos queremos
llevémosle todas dos
4 *y así en paz nos quedaremos.*

Llevémosle, hermana mía,
pues es un bien sin segundo,
olvidémonos del mundo
8 por amarle noche y día;
con el favor de María
jamás de Él nos apartemos
llevémosle todas dos
12 *y así en paz nos quedaremos.*

Amésmole sin cesar
muy más que los serafines
poniendo en todo los fines
16 que más gusto le han de dar;
procuremos de alabar
hasta el punto que aspiremos,
llevémosle todas dos
20 *y así en paz nos quedaremos.*

57 *barrunto*: 'barrunte', amb el sentit d'"interna".

Dejemos el porfiar
 de quién llevará vitoria,
 tengamos nuestra memoria
 24 en Dios para más le amar,
 procurémosle gozar
 y hasta que al cielo lleguemos,
llevémosle todas dos
 28 *y así en paz nos quedaremos.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 3 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Respuesta de la her^{na} teresa para la her^{na} Clara 18.

1 *os*: ms. «US» corregim d'acord amb les altres ocurrències del pronom.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 169.

CCLIX

El artífice del cielo[□]
 su retrato os quiso hacer
por eso os ponen el velo
 4 *porque nadie os pueda ver.*

Siendo Dios incomprehensible
 y de infinita hermosura
 no consiente que criatura
 8 mortal le vea visible;
 como a su esposa invisible
 para el mundo os quiere hacer,
por eso os ponen el velo
 12 *porque nadie os pueda ver.*

Es un don tan soberano
 ser retrato de Dios trino,
 que parecer ser divino
 16 el hombre de acá, humano;
 por eso Dios con su mano
 tan bella os quiso poner
con tal que traigáis un velo
 20 *porque nadie os pueda ver.*

No solo no os han de ver,
 mas vos no habéis de mirar,
 porque os tiene de celar[□]
 24 el de infinito poder;
 acordaos de la mujer
 de Lot, hecha sal del suelo,[□]

24 *le amar*: 'amarle' (tmesi).

1 Déu.

23 *celar*: 'amagar'

- 28 *por eso os ponen un velo
porque nadie os pueda ver.*
- Mirad ques limpieza pura
el esposo que tenéis,
por eso no os ensuciéis
32 en mirar jamás criatura:
solo al que es suma hermosura
procuraréis poseer,
por eso os ponen el velo
36 *porque nadie os pueda ver.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 4 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Al velo de la her^{na} teresa de jesus coplas 19.

16 *humano*: ms. «humana» || 21, 25 i 31 *o*: ms. «us» corregim d'acord amb les altres ocurrencies del pronom.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 170.

CCLX

- Hoy la majestad divina
os ha dado un rico don
con el hábito o tusón[□]
4 *del cordero, Catalina.*
- El cordero os dan por gala
y cierto, con gran razón
pues le dais vuestra afición
8 y Él con vos se regala
y os coge por zagala,
siendo Majestad divina
dandoos hábito o tusón
12 *del cordero, Catalina.*
- Dichosa y más que dichosa,
pues en tierra juventud
el jugo de la virtud
16 tomáis siendo religiosa,
con que quedáis más hermosa
que el narciso o clavelina,
con el hábito o tusón
20 *del cordero, Catalina.*
- Dende hoy quedas prendada
para seguir al Cordero
con un corazón entero
24 sin darle disgusto en nada
pues quedáis ya señalada

25-26 Fa referència al passatge bíblic, segons el qual Edith, muller de Lot, es va convertir en estàtua de sal en desobeir les ordres divines que l'obligaven a no girar-se en la seva fugida de Sodoma.

3 *Tusón*: «Vellón de la oveja o del carnero» (DRAE).

por la Majestad divina
con el hábito o tusón
28 *del cordero, Catalina.*

No tenéis ya que invidiar
más la suerte de María
pues que hoy en este día
32 la merecéis alcanzar,
pues os ha querido honrar
el que es Majestad divina,
con el hábito o tusón
36 *del cordero, Catalina.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 4 octaves heptasil làbiques (abbaacdc)

[RÚBRICA] Coplas al habito de la her^{na} catalina de Xpo 20.*

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 170-171.

CCLXI

P. –¿Qué buscáis con tal contento
aquí en este soledad?

R. 4 –*Al que es mi gloria y mi centro,*
el Dios de la majestad.

8 –Mirad que os ha de costar
diciplinas y cilicios
y otros mil ejercicios
para podelle topar.

R. 12 –Todo lo podré llevar
confiada en su piedad
para ballar mi gloria y centro,
el Rey de la majestad.

16 –Descalza habréis de andar,
de toda afición del suelo
que en este santo Carmelo
tal calzado no ha de entrar».

R. 20 –Eso y más vengo a buscar
movida de su bondad
del que es mi gloria y mi centro,
el Rey de la majestad.

24 –También habéis de dejar
en todo vuestro consuelo
no queriendo acá en el suelo
sino por Cristo penar.

R. –Solo a él le quiero amar
y seguir con humildad,
pues es mi gloria y mi centro,

* De nom seglar Lluïsa de Granollacs de Forcià (Avinyó, França?, Barcelona, 1665), fou filla de Joan Granollacs, i de Francesca Granollacs i Forcià. Va professar el 9 de maig de 1619.

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abab) amb un cap de dos versos + 3 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Otras 21.

5 *os*: ms. «us» corregim d'acord amb les altres ocurrencies del pronom || Al final de la composició trobem una estrofa ratllada de la composició següent *al ponerle la corona*.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 171.

CCLXII

La corona os dan con gozo,
Catalina, acá en el suelo
con el esperanza, que en el cielo
4 os la dará vuestro esposo.

.....

Composició incompleta; darrere hi ha una pàgina en blanc, que s'hauria deixat per copiar-la, però no es va completar

[RÚBRICA] 22. Al ponerle la corona.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 171.

[FRA DIEGO MURILLO]

CCLXIII

*No siendo madre de Dios,
no hallo santa a quien le cuadre
llamarse virgen y madre,
4 Teresa, mejor que vos.*

Quando Dios se enamoró
de vos, Teresa gloriosa
y os escogió por esposa,
8 lo que en esto pretendió
fue una sucesión copiosa.
Y como supistes vos
tan íntimamente amalle,
12 estando unidos los dos
os dio virtud de engendralle,
no siendo madre de Dios.

No sois madre natural
16 del Dios que engendráis en tantos
mas sois la espiritual
porque engendrando hijos santos
dais ser sobrenatural;
20 daislo en virtud de un amor
que os levante al ser de madre
como a instrumento inferior
porque el darlo como autor
24 *no hallo santa a quién le cuadre.*

Basta que aunque no le dais
como principal agente,
sois madre porque engendráis
28 a Dios espiritualmente
en las almas que ganáis
y en esta maternidad,
como el mismo Dios es padre,
32 no quita la integridad,
antes da que sea verdad
llamarse virgen y madre.

Vos lo sois, Teresa santa,
36 y con tan grande eminencia
que muestra bien su potencia
el que con esto os levanta
a un ser de tanta excelencia.
40 Y así en los títulos dos
sola la Madre de Dios
es la que la palma os lleva,
que otra no hay a quién se deba,
44 *Teresa, mejor que a vos.*

Dècimes heptasil làbiques (abbabcdcdc; ababacdcdc; ababacdcdc; abbaabccddc), que glossen una quarteta
Es tracta d'una peça obra del franciscà fra Diego de Murillo, que va aportar al certamen celebrat a Saragossa
el 1614, en honor a la beatificació de Teresa de Jesús. La trobem editada, amb algunes variants a l'imprés que
narra les festes i certamen de Luis Díez de Aux (Díez de Aux 1615: 69-70). La trobem editada també, amb
variants, a un resum anònim de la vida de Teresa de Jesús (Breve Resumen 1814: 138-139).

[SENSE RÚBRICA]

2 *la*: ms. «lo» || 39 *tanta*: ms. ratllat «grande» | *excelencia*: ms. «excellencia».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 173.

CCLXIV

*Cuando la cosa es forçada
es parte de discreción,
hacer ancho el corazón
4 y a lo que menos agrada
sujetar la condición.*

Tan celoso Dios tenemos
que si alguna cosa amamos
8 aunque lo demás le demos,
si la voluntad no damos,
en nada le agradaremos;
y porque según parece
12 la virtud por fuerza obrada
desta voluntad carece
por eso no la agradece
cuando la cosa es forçada.

16 Verdad es que el que se esfuerza
a padecer por amor

lo que ha de pasar por fuerza,
hace [.....]

Dècimes heptasil làbiques (ababacdcdd) que glossen una quarteta
Peça incompleta; va seguida d'una pàgina en blanc, que s'hauria deixat per acabar de copiar el poema, però finalment no es va fer

[SENSE RÚBRICA]

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 174.

CCLXV

Niño perdido de amor,
¿dónde, decid, os habéis ido?:
¿La causa desto, qué ha sido?
4 *Decídmelo, mi Señor.*

¿Dónde, de gloria la luz,
os habéis hoy escondido?
¿Dónde, mi Niño Jesús?
8 Andáis tres días perdido,
danos contino gemido,
vera ausencia, Redemptor,
¿La causa desto, qué ha sido?
12 *Decídmelo, mi Señor.*

Siendo de todos hartura,
os veo andar hambriento;
siendo de gloria el contento,
16 vais como pobre criatura;
siendo la misma hermosura,
¿por qué os escondéis, Señor?
¿La causa desto, qué ha sido?
20 *Decídmelo, qué ha sido,*
decídmelo, redemptor.

El amor que os ha llagado,
os ha sacado de Vos
24 y así andáis, mi Niño Dios,
perdido de enamorado
dende que habéis encarnado
para sernos redemptor;
28 *si esto causa ha sido,*
decídmelo, mi Señor.

Y si os habéis ausentado
para mi Niño probar,

1-4 Aquesta peça era cantada per celebrar el 'dia del Nen perdut'. Segons el Costumari, al gener (el 6), en la celebració del dia de «El Niño Perdido. La que lo encuentra avisa diciendo “Ya el tinc”. Se tañe la campanilla de los oficios y todas se reunen en el coro. La que ha hallado en Niño Jesús se coloca en medio en el lugar de la hebdomadaria [*persona destinada a oficiar els oficis al cor o al altar*] y entona el *Tedeum*. A coros sigue toda la comunidad. En todos los actos de comunidad, coro, refectorio y recreación, preside el Niño Jesús, en su dosel, adorno de flores y luces» (ACDBC, *Breves apuntes...*, f. 2).

32 ¿cómo os sabrán buscar
los de quien Vos sois amado?,
Bien veis, mi Jesús sagrado,
que van con ansias de amor
36 hasta haberos topado,
mi muy dulce Redentor.

Descubríos, mi Niño Dios,
a las almas que con penas
40 van de sí, y de todo ajenas,
en busca de solo Vos.
Suene vera dulce Vos
en sus orejas, Señor,
44 y vean vera presencia,
mi muy dulce Redentor.

Y pues que en vero día
nos llevaste una tal Madre
para presentalla al Padre,
48 que su nombre es Estefanía,[□]
haced que de noche y día
os amemos, mi Señor,
porque después en la gloria
52 nos veamos redentor.

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abba) amb un cap de dos versos + 6 octaves heptasil·làbiques (la 1a octava: ababbcdc; la resta segueix abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Coplas al Niño perdido.

2 *decid*: ms. «desi» || 52 *gloria* esborrat a principi de vers.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 180.

CCLXVI

Está siempre en vela
mi alma contigo
porque el enemigo
4 *vive en centinela.*

No pierdas el tiempo
que es don muy precioso
del que es poderoso
8 Rey del firmamento.
Dale este contento
de estar siempre en vela
porque el enemigo
12 *vive en centinela.*

48 Deu tractar-se d'alguna religiosa de la comunitat; segons el llibre de professions del convent, en la primera etapa de la comunitat (anterior a la còpia d'aquesta peça de la mà de Clara del Santíssim Sagrament, que va viure al convent des de 1607 fins a 1648) hi van viure tres religioses amb aquest nom: Estefania de la Concepció Rocabertí Gualbes (des de 1589 fins a 1608), Estefania de la Trinitat Vilanova Malet (des de 1591 fins a 1607) i Estefania de Sta. Teresa Foix (des de 1620 fins a 1666). Per la importància que va tenir en la fundació de la comunitat, podria tractar-se de la primera.

Mira los talentos
que te fueron dados
si están enterrados
16 con falsos contentos
o con sentimientos;
alma mía, vela
porque el enemigo
20 *vive en centinela.*

Ya ves que la cuenta
es con gran rigor
la que el Redentor
24 toma de su renta
Dásela contenta
si estás siempre en vela,
porque el enemigo
28 *vive en centinela.*

Nunca des lugar,
por ningún resquicio
a que ningún vicio
32 te pueda dañar;
siempre en más amar
alma, te desvela,[□]
porque el enemigo
36 *vive en centinela.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 4 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[SENSE RÚBRICA]

25 *dásela*: ms. «darselas»

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 181.

CCLXVII

¿Por qué, Pensamiento,
vas tras lo vedado?
Mira que al Amado
4 *le das descontento.*

Solo puedes ir
con gran libertad
al que es la verdad,
8 para le servir,[□]
y allí has de asistir
sin faltar momento

5 Llegim com els versos són posats en boca femenina.

34 *te desvela*: 'desvélate'.

8 *le servir*: 'servirlo' (tmesi).

- 12 *porque así al Amado
le darás contento.*
- Y allí gozarás
un bien sempiterno
porque a Dios eterno
- 16 ya poseerás,
si no vas tras más
del mundo y su viento,
mira que al Amado
- 20 *le das descontento.*
- Huye de la tierra
pues no hay sino engaño
y es un sumo daño
- 24 el que ella encierra,
no da sino guerra
y eterno tormento;
solo en el Amado
- 28 *hallarás contento.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 3 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Otras.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 181.

CCLXVIII

- Las llamas suben al cielo
y es la ostia que se abrasa
corre alma ya sin tasa,
- 4 *arde, arde sin recelo.*
- No guardes modo en correr
por que el fuego es muy sin tasa
él, en que mi Dios se abrasa,
- 8 mas allí lo podrás ver.
Pues para te poseer[□]
bajó acá en este suelo,
corre alma ya sin tasa,
- 12 *arde, arde sin recelo.*
- Árdete, pues para arder
de la hostia hoy te llama
porque ardiendo en viva llama
- 16 le puedas más poseer.
Cuando le vayas a ver
en la morada del cielo,
corre alma ya sin tasa,
- 20 *arde, arde sin recelo.*

3 *tasa*: 'mesura'.

9 *te poseer*: 'poseerte' (tmesi).

No tengas ningún temor,
 llégate de priesa al fuego
 que allí consumirás luego
 24 tus males con su calor;
 pues se abrasa este señor
 por ti bajo el blanco velo,
corre alma ya sin tasa,
 28 *arde, arde sin recelo.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 3 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
 [SENSE RÚBRICA]

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 182.

CCLXIX

De la gloria que tenéis
 tengo, Virgen, gran contento,
mas también, Señora, siento
 4 *que tan solas nos dejéis.*

Huélgome, Virgen sagrada,
 de vuestro gran regocijo
 de que vais a ver el Hijo
 8 y a ser del Padre premiada;
 también Reina coronada
 de los ángeles seréis
mas también, Señora, siento
 12 *que tan solas nos dejéis.*

Huélgome con gran vehemencia
 de que al cielo os den tal silla
 y que todo ángel se humilla[□]
 16 a vos, Madre de clemencia,
 y de que esta preeminencia
 nunca, Virgen, perderéis,
mas también, Señora, siento
 20 *que tan solas nos dejéis.*

Lo que os quiero suplicar
 con vivísimas razones:
 nos llevéis los corazones[□]
 24 para a Dios los presentar[□]
 y en su amor los transformar,
 y allí, Virgen, los dejéis,
mas también, Señora, siento
 12 *que con vos no nos llevéis.*

15 *humilla*: llegiu 'humille'.

24 i 25 *los presentar* i *los transformar*: 'presentarlos' i 'transformarlos' (tmesi).

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 3 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Ala asumpcion de n^{ra} s^{ra} coplas.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 182-183.

CCLXX

- Pues os vais al cielo,
mi Madre y Señora,
no olvidéis al suelo
4 *la alma que os adora.*
- Acordaos que está
en cárcel de muerte
con infeliz suerte
8 sin saber que hará
pues ve se le va
su muy bella aurora
no dejéis al suelo
12 *la alma que os adora.*
- Y que de tormento
está circuida[□]
y pasa su vida
16 en gran sentimiento;
porque su contento
tiene en vos, Señora,
no dejéis al suelo
20 *la alma que os adora.*
- Volved, reina mía,
vuestros ojos bellos
pues que cuelga dellos
24 toda mi alegría.
Serme a claro día,
el veros, Señora,
no dejéis al suelo
28 *la alma que os adora.*
- Mas, si acompañar,
mi Madre, os pudiese,
¡cuán gloria me fuese;
32 no lo hay comparar![□]
Mas, pues por reinar
os vais, mi Señora,
no olvidéis al suelo
36 *la alma que os adora.*

Villancet. Tornada de 4 versos pentasil làbics (abba) amb un cap de dos versos que contenen una idea + 4 octaves pentasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Otras.

14 *circuida*: 'cercada, perseguida'.

32 'No es pot comparar'.

CCLXXI

- Bien seáis venida,
Señora del cielo,
en el triste suelo
4 *para darnos vida.*
- Muchos años ha
que sois deseada
del limbo llamada:
8 ¡Oh!, ¿cuándo vendrá
la que parirá
a nuestra alegría
en el triste suelo
12 *para darnos vida?*
- Vos sois hija amada
de Dios poderoso
y Él os ha enviada
16 por nuestro reposo;
danos grande gozo
ver vuestra venida
en el triste suelo
20 *para darnos vida.*
- Por siempre gocéis,
Ana gloriosa,
de María hermosa
24 que en brazos tenéis,
Madre la veréis
de Dios sin medida
28 *en el triste suelo*
para darnos vida.

Villancet. Tornada de 4 versos pentasil·làbics (abba) amb un cap de dos versos + 4 octaves pentasil·làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] al nasimieto de nra s^{ma} coplas.

15 *enviada*: «inviada»

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 183-184.

CCLXXII

- Salios bien la pretensión,¹
Juan con Dios de la grandeza,
pues le diste la cabeza
4 *para que us diese el tusón.*

1 *Salios*: lleg. 'salíooos' (= 'os salió') (tmesi).

2 Aquesta peça està dedicada a sant Joan Baptista, sovint representat per l'art cristià amb un xai, que es va convertir en el seu atribut; per això la referència al *tusón* de la tornada («Vellón de la oveja o del carnero», DRAE), que es repeteix en cada estrofa.

Traíaos fuera de vos
el amor de aquel cordero
que siendo hombre verdadero
8 juntamente era Dios,
y para uniros los dos
con más estrecha unión,
le distes hoy la cabeza
12 *para que os diese el tusón.*

Quedáis tan enoblecido,
mi Juan, con ese collar
que os podrán muy bien llamar
16 el mayor de hombres nacido.
Solo Cristo os ha exedido
en grandeza y perfición
y por eso la cabeza
20 *le diste por el tusón.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos que contenen una idea + 2 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] A sant Juan. Coplas.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 184.

CCLXXIII

Si el cordero Dios
tanto os enamora,
mi Juan, en buena hora
4 *le poseáis vos.*

Yo tengo contento
de que le gocéis
y que le alabéis
8 sin cesar momento.
Mi entretenimiento
es veros con Dios,
mi Juan, en buena hora
12 *le poseáis vos.*

Huélgome que estéis
en tan alto estado
y tan sublimado
16 como merecéis.
Pues siempre seréis
grande, y a mi Dios,
mi Juan, en buena hora
20 *le poseáis vos.*

14 Cal tenir present que les insígnia de l'orde del Toisó d'Or era la pell de toisó situada en un collaret, que els cavallers havien de dur penjat al coll com a distintiu.

3 La composició va adreçada al mateix sant que l'anterior.

Pues que posesión
 tenéis tanta gloria,
 tened en memoria
 24 nuestra religión,
 nuestra salvación
 alcanzad de Dios,
mi Juan, en buena hora
 28 *le poseáis vos.*

Villancet. Tornada de 4 versos pentasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 3 octaves pentasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Otras a st Juan.

21 *que*: ms. «que e»

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 184-185.

CCLXXIV

Si, Juanito, tan chiquito
 a los hombres admiráis; □
cuando más grande seáis,
 4 *¿Qué haréis? Decid, bonito.*

Si admiración ponéis
 con el nombre en los parientes,
 muy mayor entre las gentes
 8 cuando grande causaréis; □
 pues que más que ángel seréis
 ni que profeta finito,
cuando más grande seréis,
 12 *¿Qué haréis? Decid, bonito.*

No os falta ser sino Dios,
 que eso no lo podéis ser
 que a podello merecer,
 16 mi Juan, no os faltara a Vos.
 Pues del Verbo sois la voz
 y Él es concepto infinito,
cuando más grande seréis:
 20 *¿Qué haréis? Decid, bonito.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 2 octaves heptasil làbiques (abbaaacac; abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Al nacimiento del mismo santo.

5 *si poneis admirasi* esborrat a la part superior.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 185.

25 *salvación*: rima amb *posesión* perquè es pronuncia <salvasión>.

2 *admiráis*: amb el sentit de 'causar admiració'.

5-12 Aquests versos al ludeixen a l'anunci i naixement miraculós del sant, davant l'ancianitat dels progenitors, Zacaries i Isabel, als quals se'ls va aparèixer l'arcàngel Gabriel (Llc. 1: 5-24).

7-8 'Major admiració causaràs quan sigues més gran'.

17 *voz*: rima amb *vos* perquè es pronuncia <vos>.

CCLXXV

Tanto, Clara, os aclara[□]
el Sol de justicia a vos
que sois retrato de Dios,
4 *de su gloria prenda clara.*

Mostróseos aficionado[□]
tanto el dulce Jesús,
que os hizo una clara luz
8 para que al mundo malvado
fueseis camino y dechado
con vuestra santidad rara,
12 *pues sois retrato de Dios,*
de su gloria prenda cara.

Seguistes en religión
al crucificado Cristo,
llevando el camino listo
16 de su santa perfición.
Siendo vos guía y pendón
y para todos luz clara,
20 *pues sois retrato de Dios,*
de su gloria prenda cara

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (*abba*) amb un cap de dos versos + 2 octaves heptasil·làbiques (*abbaacd*) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] A santa Clara. Coplas.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 185-186.

CCLXXVI

Pues tan clara os hizo[□]
el eterno Dios,
alcanzadme vos,
4 *santa, el paraíso.*

Y también os pido
profunda humildad
y gran caridad,
8 y del mundo olvido;
y que en Dios, mi nido
haga con aviso.
12 *Alcanzadme vos,*
santa, el paraíso.

Pedidme obediencia

1 Va dedicada a la mateixa santa Clara que l'anterior.
5 *mostroseos*: 'se os mostró'.

1 Noteu el joc de paraules amb l'adjectiu i el nom de la santa, a qui va dedicada la peça. | *hizo*: rima amb *paraíso* perquè es pronuncia <hiso>.

y resignación,
 profunda oración,
 16 amor y clemencia,
 junto con paciencia
 y el vivir sin vicio;^{□□}
alcanzadme vos,
 20 *santa, el paraíso.*

Villancet. Tornada de 4 versos pentasil·làbics (abba) amb un cap de dos versos + 3 octaves pentasil·làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
 [RÚBRICA] Otras.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 186.

CCLXXVII

–¿Cómo, Inés, hermosa[□]
 sois en tanto grado?
 –*Porque soy esposa*
 4 *del que me ha criado.*

Deste eterno Amante
 estoy prevenida:
 por su amor la vida
 8 daré muy constante
 aunque más me espante
 Sinpronio malvado;[□]
porque soy esposa
 12 *del que me ha criado».*

La sangre preciosa
 deste mi Cordero
 que es Dios verdadero
 16 me ha parado hermosa[□]
 más que lirio o rosa,
 ni cielo estrellado,
porque soy esposa
 20 *del que me ha criado.*

Un collar precioso
 a mi cuello ha dado
 este eterno amado
 24 por ser dadivoso
 y de anillo hermoso
 también me ha dotado,
porque soy esposa

18 *vicio*: rima amb *paraíso* perquè es pronuncia <visio>.

1 Composició dedicada a Agnès de Roma, morta en martiri durant les persecucions contra el cristianisme.

10 *Sinpronio*: segons un relat hagiogràfic de la santa, el fill del prefecte de Roma, anomenat Procopi o Semproni segons les fonts, se'n va enamorar i es volgué casar amb ella; ella va rebutjar el matrimoni i va ser morta..

16 *me ha parado*: *parar* té aquí el sentit d'ornamentar?. Cal tenir en compte que un atribut de la santa és un anyell, amb què apareix representada iconogràficament, amb una palma de martiri i una corona de flors.

28 *del que me ha criado.*

De grande valor
la cinta me ha dado,
este mi Señor
32 toda me ha adornado,
con que me ha parado
en extremo hermosa,
porque soy esposa
36 *del que me ha criado.*

Virgen es la madre
de mi dulce Amado,
del eterno Padre
40 ha sido engendrado;
tras su hermosura
va el cielo admirado,
y así soy esposa
44 *del que me ha criado.*

Ángeles le sirven
a mi redemptor,
vírgenes le siguen
48 presas de su amor,
porque tras su olor
va el cielo arrobado,
y así soy esposa
52 *del que me ha criado.*

El que más le ama
tiene más limpieza;
quien más se le llega,
56 más grande pureza.
Tras tanta belleza
va el hombre abobado
y así soy esposa
60 *del que me ha criado.*

Villancet. Tornada de 4 versos pentasil làbics (abab) amb un cap de dos versos + 7 octaves pentasil làbiques (abbaacdc; abbaacac; abbaacdc; ababbccb; ababcbdb; ababbcdc; abcbbdcd) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] A Santa Ynes. Coplas.

47 *le*: ms. «di».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 186-188.

CCLXXVIII

Bras, durmiendo vi un doncel
en la cruz, que es mi alegría, [□]

58 *abobado*: entengueu 'embobado'.

1-2 Bras és el nom d'un pastor, típic en les cançons tradicionals de l'època. *Cfr.*: «Bras a la mesa del rey/
cubierto traen el manjar...» (Ledesma 1612: f. 65v). | *doncell*: 'jove', en referència a Jesucrist. 12 La veu poètica

- 4 *y de ver como dormía,
vengo enamorado de él.* □□
- Es de tal gracia y beldad
que de verle estar durmiendo,
de su amor me estoy muriendo.
- 8 Del Niño de majestad
quedo ya sin libertad
pues la di toda al doncel,
*y de ver como dormía,
vengo enamorado de Él.*
- 12
- En la cruz tiene el reposo
el zagal enamorado:
pues en ella reclinado
duerme sueño tan sabroso.
- 16 Es el trono de su gozo
deste divino doncel,
*y de ver como dormía,
vengo enamorado de Él.*
- 20
- Un clavo en la mano tiene,
éste, mi Jesús sagrado,
porque le trae enclavado
el grande amor que me tiene.
- 24 Por salvarme al mundo viene
este divino doncel
*y de ver como dormía,
vengo enamorado de Él.*
- 28
- Tiene junto a su lado
una corona de espinas
el que de gracias divinas
está tan hermozeado.
- 32 Es el premio deseado
de la gloria este doncel,
*y de ver como dormía,
vengo enamorado de Él.*
- 36

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 4 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Coplas a un niño jesus echado sobre una crus y durmiendo con un clavo en la mano y la corona de espinas serca.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 188.

està en gènere masculí. A través de la rúbrica interpretem que aquesta peça (i les dues que segueixen [CCLXXIX i CCLXXX]) es cantaven el dia de celebració de l'Exaltació de la Creu, al setembre i, per això, es realça la funció de la creu, element bàsic del martiri de Crist que permet assolir la glòria.

4 La veu poètica està en gènere masculí.

17 *gozo*: rima amb *reposo* i *sabroso* perquè és pronunciat <goso>.

CCLXXIX

En la cruz mi gozo
tengo ya cumplido,
pues mi Niño hermoso
4 *va en ella dormido.*

Yo la buscaré
de noche y de día
pues a mi alegría
8 en ella veré.
También le haré
en mi alma un nido,
pues el Niño hermoso
12 *va en ella dormido.*

Mi gloria será
coger sus despojos,
no serán ya enojos
16 los que causará,
pues le tengo ya
el pecho rendido:
pues mi Niño hermoso
20 *va en ella dormido.*

¡Oh, cruz más hermosa
quel cielo estrellado,
pues mi dulce amado
24 en ti se reposa!
¡Oh, cruz milagrosa
dame a mi querido,
pues el Niño hermoso
28 *que en ti va adormido!*

Villancet. Tornada de 4 versos pentasil·làbics (abab) amb un cap de dos versos + 3 octaves pentasil·làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Otras.

FONT: [Cañoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 189.

CCLXXX

Tanto Cristo aficionado
fue de cruz mientras vivió
que en sus brazos la alma dio
4 *a su Padre, muy amado.*

Mostrole tanta afición
que estando ya de partida
la dejó enriquecida;
8 dándosele así en don
quiere que en ella el perdón

1 *gozo*: rima amb *hermoso* perquè és pronunciat <goso>.

esperemos deseado,
pues la alma en sus brazos dio
12 *a su Padre, muy amado.*

Mostrole tan grande amor
que cuando se quiso ir
se fue della a despedir,
16 mi dulcísimo señor,
y fue tanto su dolor
al dejalla, que enclavado
en sus brazos la alma dio
20 *a su Padre, muy amado.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 2 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Otras a la Crus.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 189.

CCLXXXI

Cuantos pisan este suelo
vengan a Cristo alabar;
pues que hoy se sube al cielo
4 *para en su gloria reinar.*

Den mil saltos de placer
hoy infinitas naciones
y hagan cien mil canciones
8 para Dios las ofrecer.
Procuren permanecer
en continuo le alabar,
pues que hoy se sube al cielo
12 *para en su gloria reinar.*

Cantemos con regocijo
y con corazón sincero,
pues se sube hoy el cordero
16 que del Padre eterno es hijo.
No nos quede hoy escondrijo
que no se emplee en amar,
pues se sube Cristo al cielo
20 *para en su gloria reinar.*

En la alta Jerusalén
hagamos una manada,
pues se queda despoblada
24 por llevarnos nuestro bien;
síguenosle allí también
para nunca le dejar

2 *alabar*: entengueu 'a alabar'.

3 Aqueça peça i la que segueix estan dedicades al dia de l'Ascensió, que se celebra quaranta dies després del Diumenge de la Ressurrecció, en commemoració de l'ascensió de Crist al cel.

28 *pues que hoy se sube al cielo
para en su gloria reinar.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abab) amb un cap de dos versos + 3 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Ala asension de Xpo n^{ro} sor.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 190.

CCLXXXII

4 –¿Por qué os vais, mi Redentor,
y nos dejáis sin consuelo?
–*Por daros, siendo en el cielo,
el sumo consolador.*

8 –¿Por qué os vais, dulce alegría
y toda nuestra speranza?,
¿por qué, bienaventuranza
del alma, que en vos se fía,
por qué, luz del alma mía,
nos dejáis? Decid, Señor.
12 –*Por daros, siendo en el cielo,
el sumo consolador.*

16 –¿Por qué nos dejáis acá,
tan tristes en este suelo?
–*Por daros gloria en el cielo
que nunca se acabará.*
–¿Por qué no nos lleváis ya
con vos, dulce Redentor.
20 –*Por daros, siendo en el cielo,
el sumo consolador.*

24 –Pues que nos queréis dejar
sea con tal condición:
llevadnos el corazón
para en vos le transforma;
y que no us pueda olvidar
¿Hareislo, mi Redentor?
28 –*Yo lo haré y siendo en el cielo,
os daré el consolador.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 3 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] Otras.

10 *Decid*: ms. «Desi»

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 190.

5 La veu poètica plora la marxa de Crist al Cel, a través de l'Ascensió, ja que considera que deixa desemparats els criats, a la qual cosa Crist intenta convèncer que els seguirà consolant.
24 *le transforma*: 'transformarle' (tmesi).

CCLXXXIII

- Dad palmadas de placer,
 cielo, tierra y lo criado,
pues Cristo ha resucitado
 4 *con su propio poder.*
- Alabad, todas las gentes,
 al Señor de lo criado
 sin que sean negligentes
 8 los que viven en poblado,
 de que sea Dios loado
 con grandísimo placer,
pues Cristo ha resucitado
 12 *con su infinito poder.*
- Y pues su misericordia
 nos ha, aquí, ya confirmado
 el que su Hijo sagrado
 16 nos dio por nuestra concordia,
 no viva más en discordia,
 nunca se eche de ver,
pues Cristo ha resucitado
 20 *con su propio poder.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abba) amb un cap de dos versos + 2 octaves heptasil·làbiques (àbabbcbc; abbaacbc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
 [RÚBRICA] A la resurrecció de Xpo n^{ro} sor.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 191.

CCLXXXIV

- Marías, más no busquéis[□]
 aquí a Cristo sepultado
porque ya ha resucitado
 4 *como presto le veréis.*
- Mirad que muy de mañana
 ha salido el Sol de soles
 con muy lindos arreboles
 8 desta piedra dura y llana,
 y con luz tan soberana

3 Aquesta peça i la següent s'emmarquen en les celebracions conventuals per la Ressurrecció de Crist.

1 Segons els Evangelis, un grup de dones van trobar buit el Sant Sepulcre perquè Jesús ja havia ressuscitat, esdevenint així els primers testimonis de la Ressurrecció; segons L'Evangelí de Joan, sols hi fou present Maria Magdalena, mentre que Lluc, Marc i Mateu hi figuraven Maria Magdalena, Maria, la Mare de Déu, i d'altres. En relació a aquesta expressió de 'les tres Maries', és interessant reportar aquí la nota necrològica d'una professa de la comunitat, Beatriu de l'Encarnació Marron Terré (1657-1715), que denota una freqüència d'ús: «La obediencia la moderó, no dándole lizensia que velase más asta la media noche; levantávase antes que la comunidad sino eran festividades grandes, como las Pasquas y las de la Resurrección madrugava mucho con la consideración de acompañar las Marías al sepulcro en busca de Christo nuestro señor... » (DBACD [s.v. *Beatriu de l'Encarnació Marron Terré (1657-1715)*]).

más de lo que pensaréis
porque ya ha resucitado
12 *como presto lo veréis.*

Un punto no os detengáis
idos presto a Galilea
porque allí veros deseáis
16 el que vosotras buscáis.
Si a Cristo ver deseáis,
idos, más no us aguardéis
porque ya ha resucitado
20 *como presto lo veréis.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 2 octaves heptasil làbiques (ababbcbc; abbaacbc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Otras.

13 i 18 *o*: ms. «us», ho corregim d'acord amb les altres recurrències del mot.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 191.

CCLXXXV

—¿Por qué, Andrés, con tanto hervor¹
os regaláis con la cruz?
—*Porque en ella mi Jesús*
4 *murió lleno de dolor.*

—¿Por qué tan grande afición
le mostráis, santo sagrado?
—Por ser premio deseado
8 de mi alma y galardón;
el gozarla en posesión
tengo por sumo favor
porque en ella mi Jesús
12 *murió lleno de dolor.*

Como la sierva herida
busca el agua apresurada,
así mi alma vencida
16 del amor de cruz llagada,
la busca desalentada
con mil ansias y fervor,
porque en ella mi Jesús
20 *murió lleno de dolor.*

Espero con grande gozo²
verme en ella enclavado
por ser tálamo sagrado
24 de la gloria de mi Esposo;
en ella tengo el reposo,

1 Aquesta peça està dedicada al sant Andreu.

2 *os regaláis*: 'us esmerceu'.

21 *gozo*: rima amb *Esposo* perquè és pronunciat <goso>.

mi contento y mi favor
porque en ella mi Jesús
28 *murió lleno de dolor.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abba) amb un cap de dos versos + 3 octaves heptasil·làbiques (abbaacbc; excepte la 2a octava ababbcdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] A sant Andrés.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 192.

CCLXXXVI

–La más bella de las bellas,
¿a do vais, Señora, Vos?
–*Voyme a presentar a Dios*
4 *al templo de las doncellas.*

–¿A do vais más fervorosa
que todos los serafines,
y la luna por chapines
8 traéis, y el manto glorioso
es del sol, María hermosa?
Coronada vais de estrellas.
–*Voyme a presentar a Dios*
12 *al templo de las doncellas.*

Voyme a aquel que me crió
y pues de Él recibí el ser,
a Él le quiero volver
16 como a prenda que me dio;
y pues tanto él me amó
y escogió en millares dellas,
voyme a presentar a Dios
20 *al templo de las doncellas.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil·làbics (abba) amb un cap de dos versos + 2 octaves heptasil·làbiques (abbaacbc; ababbcdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] a la presentacion de n^{ra} s^{ra}.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 192.

CCLXXXVII

Vuestra santa concepción,
sagrada Virgen María,
llena el mundo de alegría
4 *y al alma de perfición.*

Sois de las vírgenes flor,
de los ángeles pureza
y del rey de suma alteza
8 el regalo de su amor;
de serafines ardor
y así vuestra concepción
llena el mundo de alegría

- 12 *y al alma de perfición.*
- Sois más bella que la luna
y más hermosa que el sol,
resplandeciente arrebol
- 16 cual vos nunca hubo ninguna.
En fin, sois la sola una
del divino Salomón,
que al mundo dáis alegría
- 20 *y al alma la perfición.*
- Vos sois lirio entre espinas[□]
y más que la rosa hermosa,
sois de Dios madre y esposa,
- 24 más bella que clavellinas.
Sois mar de gracias divinas,
y así vuestra concepción
llena el mundo de alegría
y al alma de perfición.

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 3 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
[RÚBRICA] A la consepsion de n^{ra} s^{ma}.
18 *Salomón*: ms.«Salamon».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 192.

CCLXXXVIII

- Háganse mil alegrías
pues hoy nace el precursor
para gloria del señor,
- 4 *en casa de Sacarías.*[□]
- Hágase admiración
del nombre no conocido,[□]
pues el ángel le ha traído[□]
- 8 de la muy alta Sión;
y dásele Dios en don
por ser la voz del Mesías,
y así nace el precursor,
- 12 *en casa de Sacarías.*
- Es de tamaña grandeza
que es más que ángel ni profeta,
él es muy clara trompeta

21 Ct. 2:2 «L'espòs: 'Com un lliri entre els cards, és la meva amiga entre les donzelles'».

1-4 Es refereix a Joan Baptista, fill de Zacaries i Elisabet, el «precursor del Messies» perquè fou qui va batejar Jesucrist.

5 *admiración*: rima amb *Sión* perquè es pronuncia <admiración>.

6 El nom de Joan li fou donat als pares per Déu.

7 Un àngel enviat per Déu va anunciar al matrimoni –que no podia tenir descendència– el naixement del seu fill.

- 16 del rey de la suma alteza.
Él llegó a tanta nobleza
como lo dijo el Mesías,
ser de los hombres mayor,
20 *el hijo de Zacarías.*
- Den palmadas de placer
y regosíjense todos
pues que ven por muchos modos
24 grande Juanico nacer:
vámosle todos a ver
que el nos dirá del Mesías,
pues hoy nace el precursor
28 *en casa de Zacarías.*
- Verémosle penitente
sin haber nunca pecado
y en desierto despoblado[□]
32 el corderillo inocente
sin ver ni tratar a gente
por muchos tiempos y días,
el divino precursor
36 *hijo del gran Sacarías.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 4 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Al nasimiento de s^t Juan.

23 *muchos*: ms. «mucho».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 193.

CCLXXXIX

- Bendígante, señor, todas tus obras
y las grandezas que nos vas mostrando
te están continuamente anhelando.
- 4 Bendígante los ángeles del cielo
y por mí, mi Señor, te estén amando,
también eternamente te alabando.[□]
- 8 Bendígante, mi Dios y dulce amado,
el sol también, la luna y las estrellas,
pues tú eres su hacedor y señor dellas.
- 12 Bendígate el aire y el nublado,
bendígate la lluvia y el abismo
porque tienes la gloria de ti mismo.
- Bendígante las aves, Dios del cielo,

29-31 Joan va estar al desert predicant la paraula de Déu.

6 *te alabando*: llegiu 'alabándote'

y los peces del mar te estén loando,
pues el ser y la vida les vas dando.

16 Bendígame, mi Dios por mí encarnado
y nacido de madre Virgen bella,
y mucho más que el sol hermosa es ella.

Bendígame, mi Dios crucificado
20 para ganarme a mí eterna vida,
porque vaya tras ti de amor herida.

Bendígame, mi Dios resucitado
y triunfante de la dura muerte
24 para que pueda, Señor, poseerte.

Bendígame, mi Dios, porque hoy al cielo
subiste con celeste jerarquía:
alábente por esto noche y día.

28 Y júntanse de hoy más todas las gentes
dando palmadas de grande alegría
pues que Cristo a reinar subió este día;

y salgan las descalzas carmelitas
32 hoy de juicio, de contento y gozo
pues que ven en su reino ya a su Esposo.

Bendígate, mi alma, Dios sagrado,
y cuanto hay dentro en mí, tu santo nombre
36 ayúdeme alabarte todo hombre. □

Bendice, alma mía, al dulce amado
sin que olvides las retribuciones
36 te da sin merecer por mil razones.

40 Porque éste, mi señor, te es muy propicio
y ayuda porque salgas de maldades
y sana todas tus enfermedades.

Por esto yo deseo, rey divino,
44 que te bendigan por mí los del cielo
y también juntamente los del suelo.

Alábetete, mi Dios, cuanto hay criado
con extraño contento y alegría
48 pues quisiste mostrártenos hoy día.

Bendígame, Señor, dador de leyes,
los reyes y los grandes de la tierra
y adórente, mi Dios, pecho por tierra;

32 *gozo*: rima amb *Esposo* perquè és pronunciat <goso>.

36 *alabarte*: 'a alabarte'.

52 y no quede ninguno, dulce amado
sin que te adore y haga reverencia
como a supremo rey de la potencia.

Tercets decasil·làbics (-AA)

[RÚBRICA] A la asension de Xpo n^o s^{or}.

42 *propicio* apareix al ms. en el vers posterior; ha de constar al vers anterior per qüestions de mètrica sil·làbica.
Var. de CXLVII.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 193-194.

CCXC

Hoy es nuestro día:
celebrémosle;
con mucha alegría.
4 *a Dios amaré.*

Fiesta hagamos harta
cual nunca se ha visto
hoy por santa Marta, [□]
8 esposa de Cristo;
vaya todo listo
sino me enojaré, [□]
con mucha alegría.
12 *a Dios amaré.*

Vaya todo el resto
sin que quede nada
al pozo ni al cesto
16 por la santa amada,
quede festejada
que yo bailaré;
con mucha alegría.
20 *a Dios amaré.*

Demos dos mil saltos,
salgamos de tino
del amor divino:
24 ¡Oh, qué buenos altos!
No quedemos faltos
en esto a la fe;
con mucha alegría.
28 *a Dios amaré.*

Volvámosnos locas
de amor del Señor:
¡Oh, qué gran dolor

1-4 Aquesta peça es ballava en la festa de Santa Marta, a través d'un ball anomenat 'Baile Santo' i que, segons el Costumari de la comunitat, també es balla durant la festa de l'Exaltació de la Creu al setembre (ACDBC, *Breves apuntes...*, f. 11). Veg. Capítol 7. Subapartat 2.3.2.5.1.

7 La festivitats de santa Marta és el 29 de juliol.

10 Rima defectuosa.

32 que haya en esto pocas!
No cansen las bocas:
cuando os amaré
con mucha alegría
36 yo os *alabaré*.

Pues vivimos muertas
al mundo malvado
estemos despiertas
40 para el dulce amado;
traigámosle al lado
con lumbre de fe,
y mucha alegría.
44 *a Dios amaré.*

Sigamos la cruz
que es nuestro estandarte,
sea nuestro arte
48 amar a Jesús;
y pues es mi luz
en Él fiaré
con mucha alegría.
52 *a Dios amaré.*

Sea nuestra suerte
siempre venturosa,
la vida y la muerte,
56 a Dios muy gustosa.
No tengamos cosa
que enojo le dé;
con mucha alegría.
60 *a Dios amaré.*

Villancet. Tornada de 4 versos pentasil·làbics (abab) amb un cap de dos versos + 7 octaves pentasil·làbiques (1a, 2a, 5a i 7a ababbcdc; 3a, 4a i 6a abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] A s^{ta} marta

48 *Jesús*: ms. «Yesús»

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 194-195.

CCXCI

El que nos junto aquí
nos quiera llevar al cielo,
y pues somos del Carmelo
4 *fito en Dios que será así.*

Yo tengo grande esperanza
que pues aquí nos juntó
el mismo que nos crió
8 que, en la bienaventuranza
nos dará perpetua holganza,
do no hay penas como aquí;
y pues somos del Carmelo

- 12 *fío en Dios que será así.*
- Y el que es supremo gozo
nos dará eterna gloria:
libres desta vil escoria
- 16 en él tendremos reposo,
en aquel lugar dichoso,
libres del polvo de aquí,
y pues somos del Carmelo
- 20 *fío en Dios que será así.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 2 octaves heptasil làbiques (abbaabcd) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Para despedida de fiestas coplas.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 195-196.

CCXCII

- Josef, esposo sagrado
de la que es Madre de Dios,
alcanzadnos, santo vos,
- 4 *un corazón transformado.*
- Es tanta vuestra grandeza
que no la sabré contar,
menos os sabré alabar
- 8 por ser yo suma bajeza;
mas del que la misma alteza,
sois vos, Josef, alabado:
alcanzadnos, santo vos,
- 12 *un corazón transformado.*
- Y pues que tomo la mano
en quereros alabar,
el rey que no tiene par:
- 16 ¿Cómo podrá hombre humano,
siendo tan tosco y villano,
pensar que algo os ha alabado?
Alcanzadnos, santo vos,
- 20 *un corazón transformado.*
- Haced que estando en el suelo
tengamos la habitación
en aquella alta Sión,
- 24 que la morada del cielo,
y no tengamos consuelo
sino en Dios crucificado.
Alcanzadnos, santo vos,
- 28 *un corazón transformado.*

33 *gozo*: rima amb *reposo*, «dichoso» perquè és pronunciat <goso>.

22 *habitación*: rima amb *Sión* perquè es pronuncia <habitasi3n>.

Alcanzad que transformadas
 estemos en oración
 y siempre en contemplación
 32 nos quedemos elevadas,
 de nosotras olvidadas
 por dar más gusto al amado.
Alcanzadnos, santo vos,
 36 *un corazón transformado.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 4 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
 [Rúbrica] A s^t josef coplas.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 195.

CCXCIII

Idos mis suspiros[□]
 al que está al altar,
y al alma llevar
 4 *podéis antes de iros.*

No queráis quedaros
 más en este suelo:
 tras el blanco velo
 8 podéis bien pararos,
 y en Dios emplearos
 podéis mis suspiros
y al alma llevar
 12 *queráis antes de iros.*

Allí está la gloria
 sifrada del cielo,
 allí el que es consuelo
 16 del alma y vitoria.
 Huid de la escoria
 del mundo, suspiros,
y al alma llevar
 20 *queráis antes de iros.*

Desilde que siento
 mucho su ausencia,
 porque su presencia
 24 da sumo contento,
 y que me es tormento
 no poder seguiros,
el alma llevar
 28 *queráis antes de iros.*

Villancet. Tornada de 4 versos pentasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 3 octaves pentasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)
 [RÚBRICA] Al s^{mo} sacramento.

1 *Idos*: 'iros'.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 196-197.

CCXCIV

Si flechas me tira¹
mi Dios del altar
no es para matar,
4 *mas por darme vida.*⁴

Tírame de amor
infinitas flechas
y vienen derechas
8 con muy gran fervor;
y aunque dan dolor
es dulce la herida,
no es para matar,
12 *mas por darnos vida.*

Él quiere llagarme
porque más le ame
y siempre le llame
16 hasta en él mudarme
toda y transformarme.
Y así su herida
no es para matar,
20 *mas por darnos vida.*

Quiere en su bondad
tenerme anegada
y de mí olvidada
24 por su gran beldad,
y que lealtad
le guarde, y si herida
da, no es por matar
.28 *mas por darnos vida.*

Villancet. Tornada de 4 versos pentasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 3 octaves pentasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Otras

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 197.

CCXCV

Al que está de amor sediente
convida Dios a beber,
vamos, pues, sin detener
4 *a gozar de aquesta fuente.*

La misma agua nos convida

1 *Tírame*: 'Me tira'.

4 *mas por*: 'sino para'.

y es divina y soberana
y no promete la humana
8 mas la perdurable vida; □
la que está de amor herida
corra a ella prestamente:
vamos, pues, sin más tardar
12 *a gozar de aquesta fuente.*

Vamos que está en el altar
con blanco velo cubierta □
mas yo espero descubierta
16 algún tiempo la gozar,
y que della me he de hartar
en el cielo, ciertamente,
vamos, pues, sin detener
20 *a gozar de aquesta fuente.*

Fuente es de sabiduría,
es fuente de la ventura,
fuente es de la hermosura,
24 es fuente del alegría;
refugio del alma mía
y gloria estarle presente:
vamos, pues, sin detener
28 *a beber de aquesta fuente.*

Villancet. Tornada de 4 versos heptasil làbics (abba) amb un cap de dos versos + 3 octaves heptasil làbiques (abbaacdc) (peus de 6 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Otras.

19 i 27 *detener*: ms. interl. «mas tardar» corregit

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 197-198.

CCXCVI

Pues Dios infinito
de amor nos combate,
a fe, a fe, a fe que nos mate. □
4 Nació entre pastores
el rey que yo adoro,
celestial tesoro,
de los pecadores
8 pues con sus amores
nos hase combate:
a fe, a fe, a fe que nos mate.
Dase disfrazado □
12 debajo de un velo

7-8 'I no promet la vida humana sinó la vida eterna'.

13-14 Fa referència a l'hòstia consagrada, tapada al calze, metafòricament aigua que dóna vida.

3 Vers hipermètric.

11 *Dase*: 'Se da'.

por nuestro consuelo
todo en un bocado,
y deja abrasado
16 el pecho arremate
a fe, a fe a fe que nos mate.

Detrás celosía
nos está mirando
20 el amor abrasando
a toda porfía
pues la noche y día
siempre da combate,
24 *a fe, a fe, a fe que nos mate.*

Y también nos mira
tras unas andicas[□]
y da prendas ricas,
28 a quien de él se admira;
mil flechas nos tira,
pues tanto combate:
a fe, a fe, a fe que nos mate.

32 A voces nos llama
dende el sacramento
y con gran contento
arde en viva llama,
36 a quien más le ama
da mayor combate
a fe, a fe, a fe que nos mate.

Dice: «Mis queridas,
40 llegaus aquí luego,
arded en mi fuego
que causa mil vidas,
con dulces heridas;
44 *os doy el combate:*
a fe, a fe, a fe que yo os mate».

Villancet. Tornada de 3 versos heptasil làbics (abb) amb un cap de dos versos + 6 estrofes de 7 versos heptasil làbica (abbaacc) (peus de 5 versos més els dos darrers de la tornada)

[RÚBRICA] Otras.

17 *a fe, a fe, afè*: ms. «a fe, a fe».

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 198.

CCXCVII

*Si de la llave dorada
fuistes Raimundo de Dios,
¡qué mucho no halláseis vos
4 puerta en su casa cerrada!*

26 *andicas*: diminutiu de ‘andas’, tron que serveix per a dur en processó imatges de sants, relíquies, etc.

Glosa

No se puede ya encubrir
vuestra rara santidad
con tan profunda humildad,
8 pues la viene a descubrir
 el Rey de la majestad,
 que aunque de vos despreciada
12 fue la honra, os va siguiendo
 y os está tan allegada
 que siempre os irá diciendo
 si de la llave dorada.

Y pues tan grande favor
16 pudiste, santo, alcanzar:
 que mucho paséis el mar[□]
 lleno de grande fervor
 sin cosa alguna os mojar;
20 las aguas abren camino
 en que pasádes vos[□]
 que el que sirve a Dios trino
 viene a ser hombre divino,
24 *fuisteis, Raimundo, de Dios.*

¿De que estabais endiosado,
 quién esto podrá negar,
 viéndoos ir por ese mar
28 como suelo enladrillado
 sin las olas os tragar?
 Pues así adivinizado[□]
 hecho ya por gracia dios
32 estaba a vuestro mandado
 mares, tierra y lo criado
 que mucho no balláseis vos.

Dandoos, pues, tal señorío
36 el mismo que os dio el ser[□]
 en prendas de su querer
 a si mismo sin desvío
 se os dio a poseer.
40 Y si de la patria amada
 os dieron la llave a vos
 por dar a otros entrada,
 ¡qué mucho no os diese Dios
44 *puerta en su casa cerrada!*

Dècimes heptasil làbiques (abbabcdcdc) que glossen una quarteta
[RÚBRICA] Redondillas a s^t Raymundo de Peña fort.

17 Fa referència al famós miracle de la transfretació atribuït a Ramon de Penyafort, segons el qual va fer el trajecte de Sòller a Barcelona tot travessant el mar sobre la seva capa.

21 *pasádes*: pretèrit perfet en desús, 'vau passar'.

30 *adivinizado*: lleg. 'divinizado'

36 Déu.

[PEÇA TRADICIONAL]

CCXCVIII

- Bon ofici és lo pastor
que passa la vida alegre
no el malencolitzza res,
4 faça fred, plogue o neve,
Jesús és nat, anem-lo a véurer.
- Ell ha pler de tot lo temps,
forn estiu i primavera,
8 passa la vida xiulant
qui té mal que se'l [...] *Jesús és nat, anem-lo a véurer.*
- Ell esmorza de matí,
12 antes no ix de la pleta,
poc li fa que caiga neu
sols tingue la panxa plena,
Jesús és nat, anem-lo a véurer.
- 16 Si l moltó rep algun dany,
o rep algun mal la ovella,
ell se menge lo fraginat
i fa cantar la paella,
20 *Jesús és nat, anem-lo a véurer.*
- Quan l'amo ve a comptar,
diu-li: «Set i sis fan tretze»;
ell carrega de la pell
24 tot sovint que puc fer és que
Jesús és nat, anem-lo a véurer.
- Una cosa al pitral,
ab la carabassa plena
28 i quant faça lo temps qual,
me falta un allet tendre.
Jesús és nat, anem-lo a véurer.

Villancet. Quartetes heptasil làbiques amb un cap d'un vers que fa de tornada. Rima assonant en (ə) en els versos parells.

[RÚBRICA] Jesus es nat anemlo a veurer.

Aquesta composició està transcrita amb algunes variants al manuscrit d' Ildefons de Barcelona, Libro de Canciones (f. 64-65 (62-63): «Letra al naxamén del Senyor». Inc.: «Bon ofici és lo pastor»); al ms. 1841 de la BC, una miscel·lània poètica i dramàtica que conté obra de Pedro Calderón de la Barca (1601-1681), Fernando de Zárata y Castronovo (ca. 1612-1660) i altres** (f. 20-20v: «Letra al divino». Inc.: «Bon officí és ser pastor») i al manuscrit 1681 també de la BC que conté una oració a sant Cebrià i nadales*** (f. 12v-13v: «4a». Inc.: «Bon*

* BC, Ms. 57.

** BC, Ms. 1841.

*** BC, Ms. 1681.

ofici és lo pastor») i al cançoner ms. de Jeroni Vilar, conservat a l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic**** (f. 78: «Raonament de [ratllat entre] 3 pastors quant saberem la nativitat del Senyor». *Inc.*: «Bon ofici és ser pastor»). A més a més, sabem que es trobava també transcrita a un Cançoner de les religioses caputxines de Barcelona, actualment desaparegut.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 202-203.

[PEÇA TRADICIONAL]

CCXCIX

*Fruïta novella,
gran maravella;
Déu minyonet*
4 *pren la mamella
d'una donzella,
xuclant la llet.*

8 En aquets temps de gran fredor
a mitja nit sense dolor,
dins l'establia
parí Maria
lo seu fillet;
12 ell ploraria
[.....]
perquè sentia grandíssim fred.

16 Mirant al fill despulladet
i que tremolave de fret,
la Verge pia
l'ambolcaria
amb llançolets,
20 escalfaria los que tenia
[.....]
en bolquimets.

24 Quan lo tingué ben bolcadet,
al pesebre l'ha posadet,
entre palletes
mou les cametes
i los bracets,
28 les llagrimetes
ixen dolcetes
dels seus ullets.

32 La Verge pren lo seu infant,
las llagrimetes axugant
de les galtetes,
coloradetes
ab un drapet
36 tant descubertes,

**** ABEV, Ms. 268.

las mamelletes
plenes de llet.

40 La mare posa el mugró
dins la boqueta del minyó
en la llengüeta
raja dolceta
44 la casta llet,
ab la maneta
la pia puelleta.
té lo fillet.

48 Lo fill, la dolça llet xuclant
estava sa mare mirant,
ella sentia
i sobrexia
52 goig i amor,
adoraria
abraçaria
fill i senyor.

56 Sentint la Verge gran ardor
arreatada del amor:
«Déu que dulçura
oh, que ventura,
quant gran honor,
60 jo creatura,
mare segura
del Creador!

64 » Vos lo meu fill fou Déu etern,
fou lo meu bé, lo meu govern,
lo pit degota,
obriu la boca
xuclau la llet,
68 és vostra tota
fins una gota,
mamau fillet.

72 » Los peus i mans adoraré,
llavis i galtes besaré,
¿voleu que ho faça?
Ja trigo massa,
pués serviré,
76 puix no hi ha tassa
ni ho puc fer massa
mentres viuré».

80 Estava sant Josep content,
mirant a Déu omnipotent

45 *puelleta*: 'nena' (del llatí *puella*) es refereix a la Mare de Déu.

70 *mamau*: 2a p sing, P. subj. 'mameu'.

- en l'establia
 nat de Maria
 fet minyonet,
 84 també servia
 en quan pusquia
 al Jesuset.
- Los esperits celestials
 88 llur Déu entre dos animals
 molt bé coneixen
 i el beneeixen
 com a Senyor,
 92 tots lo servegen
 i el regoneixen
 per Salvador.
- Als pastorets van avisant
 96 i per los aires van cantant:
 «Fruita novella,
 cercau aquella
 Déu és per cert
 100 fill de donzella
 per maravella,
 de draps cubert».
- Entran los pastors alegrets
 104 ab tirapeus i esclopets,
 ab flautetes
 fan sonadetes
 a l'home Déu
 108 fan cançonetes
 conservadetes
 [...] lo peu.
- Diuen: «Donzella, perdonau
 112 tornam-nos-ne cantant, si us plau:
*Fruita novella,
 gran maravella;
 Déu minyonet*
 116 *pren la mamella
 de una doncella,
 xuclant la llets*».

Villancet tradicional. Tornada inicial de 6 versos tetrasil·làbics (aabaab), que també tanca la composició + 13 octaves que alternen els versos octasil·làbics i tetrasil·làbics (aabbcb)

[RÚBRICA] Cobles de la nativitat de xpo.

4 *mamella*: ms. «mamela» || 39 *mugró*: ms. «mugoro» || 75 *pués*: ms. «bues»

85 *pusquia*: forma antiga 1a p. Imp. Ind. del verb 'poder'

92 *servegen*: lleg. 'serveixen'.

93 *regoneixen*: lleg. 'reconeixen'.

104 *tirapeus*: «Bastó acabat amb un ganxo, que els pastors duïen per a agafar pels peus els animals fugissers o indòcils» (DCVB). | *esclopets*: 'gorres'.

Aquesta composició està transcrita amb algunes variants al manuscrit d' Ildefons de Barcelona *Libro de Canciones** (f. 38v-40 (36v-38): «Lletra al naxament del Senyor»).

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. 204-208.

CCC

- Sin cruz no hay gloria ninguna,
ni con cruz eterno llanto,
santidad y cruz es una:*
- 4 *no hay cruz que no tenga santo
ni santo sin cruz alguna.*
- Pablo su gloria tenía
en la cruz y confesaba
- 8 que sin cruz no la quería.
A Cristo en cruz predicaba,
de Cristo en cruz escribía.
En esta vida importuna
- 12 dos cruces hay destas dos;
alma procurad alguna
porque en el Reino de Dios
sin cruz no hay gloria alguna.
- 16 «Cruz, buscad cruz», os convino,
o interior o material
queste capitán divino
puso su cruz por señal
- 20 para no errar el camino.
Si vais a su reino santo,
que no tendréis, os avisa
Cristo que la estima tanto,
- 24 ni sin cruz eterna risa
ni con cruz eterno llanto.
- Como hace resistencia
al peso la fuerte palma,
- 28 dan victoria a la paciencia
porque a la quietud del alma
no impide la penitencia.
Que a ser santos no repugna
- 32 lo que los cuerpos padecen
por aspereza ninguna,
que aunque dos cosas parecen,
santidad y cruz es una.

* BC, ms. 57.

1-5 Aquesta peça podria ser cantada durant la festa de l'exhltació de la Creu (setembre). Caterina de San Jeroni, religiosa de la comunitat de carmelites descalces del convent de Sant Josep i Santa Teresa de València, tenia un paper volant penjat a la seva cel·la «para su alivio y consuelo», amb aquesta mateixa tornada: «Sin cruz no hay gloria ninguna,/ ni con cruz eterno llanto/ no hay cruz que no tenga santo/ ni santo sin cruz alguna» (Emeterio de Jesús María OCD 1949: 125).

36 No hay perfecto en tal estado
de que no pueda caer
aunque suba al mayor grado,
y así es menester hacer,
40 que sienta el cuerpo el cuidado.
Santo y cruz, pues se aman tanto,
no implican contradición:
cruces no han de dar espanto
44 que aunque diferentes son,
no hay cruz que no tenga santo.

Contrabajos y aflicciones
este instrumento se templa,
48 que no disminuye acciones
al que más alto contempla
mortificar las pasiones.
La senda y la patria es una
52 y vemos por experiencia
pocas veces o ninguna
perfecto sin penitencia
ni santo sin cruz alguna.

Dècimes heptasil làbiques (ababacdce), que glossen una quarteta.

[SENSE RÚBRICA]

38 *major*: ms. «major» || 54-55 El full es troba malmés i hi ha estat enganxada una nova pàgina, amb la reescritura dels versos.

FONT: [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], p. [212]

**2.2. CANÇONER DE
SOR EULÀRIA TEIXIDOR
(BARCELONA, 1712- 1767)**

CCCI

¡Oh!, mi amada Soledad,
 que bienes en ti se hallan,
 pero yo apenas te gozo
 4 cuando tengo de dejarte.
 ¡Ay!, Jesús, bien de mi vida,
 pues en nada sois escaso,
 ¿cómo le dais tan a sorbos
 8 los consuelos a mi alma?
 Decidme, querido Dueño,
 ¿no sois Vos quién le ha dado
 los deseos del retiro
 12 y quién le impide el lograrlo?
 ¿Quién si no Vos, Jesús mío,
 de la celda me ha sacado?
 Que solo es la obediencia
 16 quien del retiro me aparta.
 El alma que bien la cumpla
 siempre queda aprovechada,
 que dejaros a Vos por Vos
 20 ya sé yo que no es dejaros.
 No os deja quien sabe unir
 a Madalena con Marta,
 el que en medio del bullicio
 24 de vuestros pies no se aparta.

1-4 La recerca de la soledat és un tema recurrent en la literatura conventual femenina. Sor Marcela de San Félix també va dedicar dues composicions a aquest tema de la soledat conventual: l'un, amb la rúbrica «Otro romance a una soledad», és un poema de «contemplación mística y éxtasis sereno» on la religiosa manifesta el desig de pau conventual o intimitat necessària que per a l'ànima amorosa només pot venir necessàriament a través de la soledat; en la segona composició, titulada «Otra (loa) a la soledad de las celda», la religiosa celebra la tornada de la comunitat de trinitàries (1646) al nou convent reformat després d'un any i mig d'estada a un altre convent, amb les incomoditats que va suposar. Llegiu aquestes dues composicions en l'edició de l'obra completa d'aquesta autora (Arenal & Sabat, 1988). Com en aquesta altra autora, en aquests primers quatre versos de sor Euflària es desprén el tòpic de la soledat anhelada (*amada, bienes en ti se hallan*), com a mitjà d'assoliment del món interior espiritual i com a requisit necessari per trobar-se a Déu i gaudir dels béns i favors divins; la religiosa hi manifesta el seu descontent quan ha d'abandonar el gaudi del recés espiritual i la soledat.

5-12 El descontent que inferim en els versos anteriors, ara esdevé una queixa directa a Jesucrist que s'especificarà immediatament després: mentre que la distracció de les coses mundanes i el recolliment que comporta la soledat són requisits indispensables per a tota ànima cristiana que persegueix la visió de Déu, és l'imperatiu diví el que impedeix gaudir de la pau de la soledat que la religiosa necessita.

12-16 Aquests versos semblen una fórmula justificatòria que utilitza la religiosa per demostrar la seva humilitat. Així, si extraïem el ressò autobiogràfic que desprenen els versos, hem de tenir present que sor Euflària va ser priora del monestir de Montsió durant dos triennis (1752-1755 i 1765-1767, fins que va morir) i, tot assumint el paper actiu i de plena responsabilitat que hi va haver d'exercir, defensa que allò que l'ha allunyat de la pau de la cel·la només han estat les obligacions quotidianes d'administració de la comunitat pròpies del càrrec i que, amb certa visió providencialista, li ha estat assignat per desig diví.

17 *la cumpla*: 'l'obediència'.

19 Vers hiper mètric.

22 A través d'aquests personatges bíblics (Marta i Maria de Betània), que representen la vida activa i la vida contemplativa respectivament, la religiosa al·ludeix al doble paper que ha d'exercir al si de la comunitat, en qualitat de religiosa i de priora: d'una banda, la pregària (*vuestros pies*) i d'altra, l'acció mundana (*bullicio*). Els versos que hi segueixen són una paràfrasi gairebé literal del relat (Ll. 10: 38-42): quan Jesucrist es dirigia a Jerusalem va ser allotjat a la llar familiar dels seus deixebles de Betània, els germans Maria, Marta i Llätzer. Segons la narració, mentre que Marta es dedica plenament a les tasques de la llar, la seva germana es limita a contemplar i a afalagar Jesucrist, cosa que motiva les queixes de la primera.

Aunque María escogió,
 mi Jesús, la mejor parte,
 Marta tuvo en su oficio
 28 menos gusto y más trabajo:
 complió con vuestro precepto
 pero se atrevió a quejarse,
 dando una amorosa querella
 32 por envidia de su hermana,
 pues le era muy sensible
 ir ella tan ocupada,
 cuando mira a María
 36 a vuestros pies regalada.
 Pero si queréis que imite
 en el oficio a esa santa,
 mi voluntad a la vuestra
 40 os ofrezco resignada.
 En obrar con rectitud
 deseo yo imitarla,
 cumpliendo la obediencia
 44 sin cometer tantas faltas.
 No os he de servir, mi Dios,
 ni por intrés ni regalos,
 que ya sé no es amor fino
 48 aquel que mira la paga;
 correré oficiosa
 en los negocios de casa,
 si en eso está vuestro gusto
 52 venceré mi repugnancia.
 Pero os pido, dulce Esposo,
 que en el retrete del alma
 encerréis a mis sentidos
 56 porque viva con descanso;
 que ya sé, mi Dios, que puede
 una alma enamorada
 tratar con las criaturas
 60 y estar de ellas apartada.
 Pero ya sabéis que yo

25 S'entén Maria Magdalena (Ll. 10: 41-42 «Però el Senyor li va respondre: “Marta, Marta, et preocupes i et neguiteges per preparar moltes coses, i només poques són necessàries o una de sola. Maria ha escollit la bona porció, que no li serà pas presa”»).

29 *complió*: «Lo mismo que cumplir. Es voz antiquada» (*Aut.* [s.v. *complir*]).

36 *regalada*: 'afalagada'.

37-40 Perquè l'oració mental esdevinga un instrument per a la contemplació mística, amb l'ajuda de la gràcia divina, necessàriament ha d'anar precedit per l'obscuriment de les potències de l'ànima, buidant-les en fe, esperança i amor; sobretot de amor, voluntat d'amor (Sánchez Lorea 1988: 201).

43 *compliendo*: vegeu v. 29.

46 *intrés*: 'interés', síncope per exigència del còmput sil·làbic.

48 S'hi entén 'el de aquell que mira la paga'; és a dir, que estima a Déu i actua seguint els preceptes divins només pensant a fugir del castic diví.

49-50 Es refereix a les seves obligacions quotidianes com a priora, que l'allunyen del seu desig de soledat.

53-60 En les estrofes següents, la religiosa explicita el desig d'assolir la contemplació, que ha de passar necessàriament pel coneixement i l'allunyament dels aspectes mundans, i pel rebuig del sentits, malgrat que reconeix que no és incompatible el fet de «tratar con las criaturas/ y estar de ellas apartada» (v. 59-60).

soy tan flaca y miserable,
 que a veces por complacerlas
 64 no reparo a disgustaros;
 después vienen los suspiros
 las congojas y las lágrimas,
 por ver que cuasi se encuentran
 68 las promesas y las faltas.
 Guardadme, querido Esposo,
 y no fiéis de mí nada,
 si no queréis que tropiece
 72 llevadme Vos de la mano.
 Apartad, Jesús, mis ojos
 que no vean vanidades;
 solo siguen el camino
 76 que ha de guiarme a la Patria;
 allí tendrá el refrigerio
 y descansará mi alma,
 después que haya pasado
 80 por el fuego y por el agua.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Sentimientos de una alma q. dezeando vivir en soledad le trae ocupada la obediencia y se aflije por las muchas faltas que comete con el trato de las criaturas.

FONT: *Coblas*, 1767, p. 1-4.

CCCII

¡Oh, Bondad incomprensible!,
 ¿cómo mandáis a mi alma
 que se asienta a vuestra mesa
 4 a comer el Pan de Ángeles?
 Pero, pues Vos lo queréis,
 no puede ella escusarse
 por más que se vea indigna,
 8 pobre y desaliñada.

61-76 Com que la religiosa es considera una indigna i vil pecadora, mancada de devoció i incapaç de fer front a les passions, als desitjos terrenals i a la mala influència de les altres criatures que l'allunyen de Déu (en *complacerlas*, v. 63), demana l'intercessió divina per seguir el camí vertader: la Pàtria, el regne de Déu.

70 *fiéis*: intransitiu, no pronominal. Amb el sentit de «hacer confianza de otro» (Aut. [s.v. *fiar*]).

76 *patria*: 'Regne de Déu', 'glòria eterna'.

80 Remet a la imatge del foc com a símbol de l'amor de Déu al qual l'aigua de les llàgrimes no només no apaga, sinó que acreix. Santa Teresa també desenvolupa aquesta imatge (García de la Concha 1978: 72).

1 Es refereix a Jesucrist. La veu poètica demana li pregunta com deixa que ella, una ànima tan indigna, pugui gaudir del seu cos en sagrada comunió.

3 *asienta*: llegiu 'siente'. En aquest poema, l'eucaristia és tractada metafòricament com a *convite* (v. 9), en què l'ànima, tot i ésser indigna, s'entaula per rebre l'aliment espiritual. Aquesta mateixa reflexió la trobem també en la religiosa sor Marcela de San Félix: «Al convite más espléndido,/ al más regalado y máximo,/ con entendimiento angélico,/ dedicar quisiera un cántico./ Al manjar estimadísimo/ que da salud a los lánguidos,/ que come el bueno sin tósigo/ y es para el malo gran tártago:/ ¿que le reciba en mi estómago,/ y que tenga su habitáculo/ en un alma tan paupérrima,/ un rey tan potente y máximo?» (17. «Otro al Santísimo Sacramento») (Arenal & Sabat ed. 1988).

4 *Pan de Ángeles*: equival al *Pan de los Cielos*; cfr. nota v. 4 compos. CCXIV. Al NT es tracta de l'Eucaristia, Jesucrist sacrificat, representat pel pa i el vi.

Me ofrecéis en el convite
 vuestra carne y vuestra sangre,
 y siendo tan poderoso
 12 ya no os queda más que darme.
 Bendito seáis, Dios mío,
 benditas tales entrañas
 pues que tan a costa vuestra
 16 queréis regalar mi alma.
 Supuesto, querido Esposo,
 que tanto queréis honrarme,
 os suplico humildemente
 20 no vengáis tan disfrazado;
 tirad la cortina un poco
 porque conozca mi alma
 la majestad y grandeza
 24 del señor que entra en su casa.
 Por ser hija de la Iglesia
 la fe me tiene enseñado
 que en aquellos accidentes
 28 Cristo está sacramentado;
 pero me aflijo, Dios mío,
 que no sois tan acatado
 si en mi pobre corazón
 32 entráis tan disimulado.
 Si en una pobre morada
 ha de hospedarse un monarca
 envía de su despensa
 36 todo lo más necesario;
 príncipe sois, poderoso,
 enviad Vos las alhajas
 si queréis que con decencia
 40 os reciba yo en mi casa.
 Dadme lo que necesito:

5-8 En aquests versos, la religiosa es considera tan indigna que se sorprén que Jesucrist se li oferisca a través de l'Eucaristia, com trobem més endavant. Aquests versos remetent al dogma catòlic de la transsubstanciació, definit al Concili de Trento i que consisteix en la consagració del pa i del vi, transformats en Cos i Sang de Crist respectivament. Aquesta identificació que trobem en sor Eulària, Guilhem (1981: 180), l'assenyala com a error o mala interpretació del dogma en moltes beates de l'època, «al insistir [...] en la presencia real, pierde cada vez más su valor simbólico para convertir-se en creencia y, en casos límites, en superstición»; «Beatas y estigios se inquietan por saber si realmente es Cristo, en carne y hueso, quien está allí presente» i encara diu més, «Para todas esas mujeres, la Consagración es el momento privilegiado de visiones y de revelaciones esperadas por una asistencia absorta» (Ghillem 1981: 180).

9-12 El sagrament de l'Eucaristia, en què el pa i el vi són transformats en el cos i la sang de Crist.

16 *regalar*: 'afalagar', 'delectar'. L'Eucaristia està destinada a fortificar i a proporcionar la gràcia per a la salvació.

17-18 *Supuesto... que*: 'àtes que'.

20 Suplica a Jesucrist que es deixi veure.

22 *porque*: llegiu 'para que'.

27 *accidentes*: «En la Eucaristía son el color, olor y sabor del pan y vino, que después de la Consagración quedan en la Hostia y el Cáliz, habiéndose convertido la sustancia del pan y del vino en sustancia del verdadero cuerpo y sangre de Christo» (*Aut.*).

30-32 Notem una queixa de la religiosa per l'absència de l'estimat, Jesucrist que no està considerant allò que li demana la religiosa (que es deixi veure fàcilment) sinó que s'endinsa al seu cor dissimuladament.

33 *pobre morada*: metàfora per 'ànima'; noteu el to d'humilitat.

38 *alhajas*: 'virtuts'.

enviadle a mi alma
 una pequeña centella
 44 que la deje abrasada.
 No sea mi corazón,
 de la cualidad del barro
 que con los rayos del sol
 48 se endurece y no se ablanda.
 El fuego de vuestro amor,
 dulce Jesús, no se apaga
 con agua, antes bien dicen
 52 que hace crecer más la llama.
 Cerca de la fuente estoy,
 de sed perece mi alma,
 pero no puede beber
 56 por tenerla Vos sellada;
 pero supuesto que el vino,
 es más eficaz que el agua,
 por encender ese fuego
 60 le tomaré muy de gana.
 Entradme en la bodega,
 dejad que beba sin taza;
 no importa que pierde el tino
 64 ni que llegue a embriagarme.
 Mucho pido y sin méritos
 pero creo que hace agravio
 el que pide cosas tenuas
 68 a un Señor tan magnánimo.
 Si por hacerme mercedes
 solo esperáis ser rogado,
 muy necia sería yo
 72 en dejar pobre mi alma.
 Y así os suplico me deis
 fe, caridad y esperanza,

43-52 Ens trobem dins del camp semàntic del foc. La primera de les virtuts que demana la religiosa a Jesucrist és una guspira que abraça la seva ànima en el foc de l'amor (i també el seu cor); remet, per tant, a la imatge fonamental de la mística barroca, la de la 'flama d'amor', tan present en autors com Teresa de Jesús o san Juan de la Cruz. Un foc amorós que, d'altra banda, no s'apaivaga amb l'aigua de la gràcia ('d'aquella font que Déu té segellada') sinó que s'incrementa.

52 Aquesta imatgeria del foc amorós, pròpia dels místics també, prové del petrarquisme.

49-52 Imatge del foc com a símbol de l'amor de Déu al qual l'aigua de les llàgrimes no només no apaga, sinó que acreix, que ja ha aparegut en composicions anteriors; *cf.* v. 80 compos. CCCI.

53 *sed*: 'gràcia o favors divins'.

53-56 Remet a la imatge de la 'font segellada' present en el *Càntic dels Càntics* (Ct 4:12). En aquesta composició, té el sentit de 'font de la gràcia que proporciona béns espirituals o *mercedes* a l'ànima, la qual és tancada per a la religiosa. En les estrofes següents, trobem símbols característics del relat del Càntic, reinterpretats per sor Eulària: a banda del símbol de la font, també hi apareix la imatge del vi i del celler.

57 *supuesto que*: 'atés que'. Al *Càntic dels Càntics* (1:2; 7:10 i 8:2) el vi, al·ludit com a vi perfumat, simbolitza l'alegria que causa la unió amorosa-mística entre l'Espòs i l'Esposa (una breu lectura d'aquest símbol en el Càntic dels Càntics, a partir del *Càntico Espiritual* santjoanista en Monferrer, 2005); en aquest cas, però, el vi és la sang de Crist.

61 Ct 2:4: «Ell m'ha fet entrar en el celler, i el seu esquadró enfront meu és l'amor».

63 *pierde*: lleg. 'pierda'.

67 *tenuas*: llegiu «tenues».

74 La religiosa demana a Déu que li proporcione dues de les virtuts cardinals principals: la humilitat i la paciència, acompanyades de les tres virtuts teològiques, necessàries per a la salvació de l'ànima.

76 humildad y paciencia,
con lo demás que me falta.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Coblas en las cuales pide el alma a su esposo sacramentado, que no venga en su interior tan disfrasado y encubierto, y que se de un poco a conoser; porque ella le sepa reverenciar como debe.

APARAT CRÍTIC

40 *reciba*. ms. «recibo» corregit || 43 *pequeña*. ms. «pequeño» corregit

FONT: *Coblas*, 1767, p. 4-7.

CCCIII

En aquella sacra mesa
del Cordero sin mancilla
es convidada mi alma
4 por la Majestad divina;
 en ella, el Padre eterno,
hace plato de su Hijo,
manjar de tanta sustancia
8 que vuelve de muerte a vida.
 ¡Oh, qué dichosa es el alma
que con gracia le recibe,
lleva lo mejor del cielo
12 cuando tiene a Dios consigo!
 Ninguno llegó a ver
un amor tan exesivo
que diese al sujeto amado
16 su propia carne en comida.
 Dios agota su poder
por más que sea infinito,
porque no puede dar más
20 cuando se da a sí mismo.
 Por tal extremo de amor
bien quisiera, Jesús mío,
haceros alguna dádiva
24 por mostrarme agradecida.
 Decidme: ¿De qué gustáis,
cuál ha de ser la comida
que tengo de prepararos
28 por haceros yo convite?

1 Es repeteix i es desenvolupa la mateixa metàfoa anterior de l'eucaristia com a 'convit' (*es convidada mi alma*, v. 3). Davant d'aquest sacrifici, la religiosa ofereix el seu cor a Déu, però s'hi considera indigna.

2 *cordero sin mancilla*: la metàfoa de Jesucrist representat com un xai (*Agnus Dei*) és molt recurrent en la tradició cristiana i molt present en les Sagrades Escripures. Per descodificar aquesta imatge, cal tenir present que el xai és l'animal ofert en sacrifici pel poble jueu durant la Pasqua, de manera que prefigura el patiment, la passió i la mort de Jesucrist, ofert pel pare Déu per a la salvació de la humanitat. Aquesta designació la trobem en l'Evangeli de Sant Joan, en què Jesús és «... l'anyell de Déu que pren sobre seu el pecat del món», Jn 1:29), i també emprada pel profeta Isaïes (Is 53: 7 «Maltractat, ell s'humiliava, no obria la boca, com un anyell conduït a l'escorxador, com una ovella muda davant els esquiladors»). Més concretament, la imatge del xai immaculat és reflectida en la primera epístola de Sant Pere (1Pe 1: 18-19 «sabant que *heu estat rescatats* de la vostra inútil manera de viure, rebuda per tradició dels vostres pares, *no pas amb* res de corruptible, amb *plata* o amb or, sinó amb una sang preciosa, com la d'un anyell immaculat i innocent, el Crist»).

5-8 Crist és ofert pel pare Déu en sacrifici (*en plato*, «manjar de tanta sustancia») per a la salvació de la humanitat.

27 *tengo de*: per l'actual 'tengo que'. La religiosa es pregunta què pot oferir a Jesucrist, en compensació del seu sacrifici. La resposta la trobem avall: el cor (v. 31).

Pero es pregunta escusada
 a un amante tan fino,
 que sin duda el corazón
 32 será lo que más le brinda;
 como tanto lo desea
 será para su apetito
 el plato más regalado
 36 y más gustosa comida.
 Pero es el mismo aseó,
 y es preciso que esté limpio
 que si no es bien adrezado
 40 la causaría fastidio.
 Pues, ¿qué haré, triste de mí,
 que si le presento el mío,
 por tan lleno de defectos
 44 tal vez no querrá admitirle?
 Pero ya hallaré remedio,
 si me emparo de la Virgen,
 que ella sin duda sabrá
 48 lo que da gusto a su Hijo.
 Ya oigo qué me diréis,
 Madre y Señora mía,
 que de profunda humildad
 52 he de estar bien prevenida.
 Vos tenéis experiencia,
 de lo mucho que le obliga
 esa virtud, pues por ella,
 56 por su madre os ha escogido.
 El fuego de caridad
 cuando está bien encendido
 es muy bueno porque salga
 60 sazónada la comida;
 y solo por darle gusto
 y acertar en la bebida,
 de la fuente de los ojos
 64 tengo agua prevenida.
 ¡Qué distancia, mi Jesús,

29 *escusada*: 'reservada'.

32 *brinda*: 'brinde'.

35 *regalado*: 'delectable'.

39 *adrezado*: llegiu «aderezado», però amb el sentit de la forma corresponent catalana *endreçat -ada*. «Posat en el lloc propi i amb la netedat i bona disposició que cal» (DCVB), que no recull el mot en castellà: «1. tr. Componer, adornar, hermostrar. 2. tr. Guisar, condimentar o sazonar los alimentos. 3. tr. Disponer o preparar una casa, un cuarto, una estancia, etc. 4. tr. Remendar o componer algo. 5. tr. Componer con ciertos ingredientes algunas bebidas, como los vinos y licores, para mejorar su calidad o para que se parezcan a otras. 6. tr. Preparar con goma u otros ingredientes algunos tejidos para que tomen consistencia y parezcan mejor. 7. tr. Guiar, dirigir, encaminar. 8. tr. Acompañar una acción con algo que le añada gracia o adorno» (DRAE [s.v. *enderezado*]). El terme és sinònim d'*aseado*.

46 *emparo de la*: catalan. «amparo en la». A partir d'aquí, amb la intercessió de la Mare de Déu, la religiosa enumera les virtuts que ha de presentar al cor perquè Jesucrist l'accepte: en primer lloc, la profunda humilitat, que és fonamental (v. 51); en segon lloc, la caritat (v. 57) i, finalment, la capacitat de contrició.

59 *porque*: 'per tal que', amb el sentit de la conjunció final «para que».

60 Es refereix a ella mateixa.

63-64 L'acte de contrició, a través del qual el penitent es penedeix i plora els pecats comesos.

hay en esos dos convites,
 pues dando yo el corazón
 68 recibo un Dios infinito!
 Vos con agua os contentáis
 y me regaláis con vino
 de aquel mismo que la esposa
 72 con tanta ansia os pedía.
 Dádmelo con abundancia:
 ¡Oh, si encendiese, Dios mío,
 tan ardiente calentura
 76 que me acabase la vida!».
 Cuando oigo en los *Cantares*
 aquella alma tan herida,
 penetran mi corazón
 80 sus voces tan compasivas;
 va por las calles y plazas
 dando muy tiernos suspiros,
 pidiendo a su dulce Esposo
 84 que le diga a dónde habita.
 Él le responde, amoroso:
 –Amada paloma mía,
 por ti he estado al sereno,
 88 con nieve, viento y granizo;
 llamándote a la puerta,
 dando muy tiernos suspiros,
 por ver si tú, lastimada,
 92 me ofrecerías abrigo.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Coblas para disponerse el alma antes de la Sagrada Comuni6n.

FONT: *Coblas*, 1767, p. 7-11.

CCCIV

Pues entrasteis en mi pecho,
 mi Jes6s sacramentado,
 permitidme de que os pida
 4 que me pagu6is la posada.
 Bien sab6is que es estilo
 cuando pasa alg6n monarca,

70 *regal6is*: 'delecteu'.

72 En realitat, en aquest fragment del *Càntic* l'Esposa diu a l'Esp6s: «Et conduiria i et faria entrar a la casa de la meva mare, que em nodr6, i jo et donaria a beure vi perfumat i most de les meves magranes» (Ct 8:2).

75 Remet al s6mbol del foc representant l'amor m6stic.

77 *oigo*: ens evoca una possible recitaci6 dels textos b6blics que consumien a intramurs. Al ludeix a l'Esposa del *Càntic dels Càntics*, a la recerca de l'enamorat absent.

81-84 Ct 3:2 «M'alço i faig un tomb per la ciutat;/ pels carrers i per les places cerco el qui estima la meva ànima!/ L'he cercat i no l'he trobat».

86 Remet a les paraules de l'Ep6s, del *Càntic dels Càntics*: «Obre'm, germana meva, amiga meva,/ coloma meva, perfecta meva;/ que el meu cap 6s ple de rosada, / i els meus rulls, de la serena de la nit» (Ct 5:2)

2 La veu po6tica s'edrça a Jes6s, ofert en l'Eucaristia.

3 *de que*: 'que'.

4 Metàfora amb qu6 la religiosa demana virtuts a Jesucrist.

8 por una casa que es pobre
 dejarle remunerada;
 no hay príncipe como Vos
 ni más pobre que mi alma,
 pues me cabe tanta dicha
 12 no quisiera malograrla.
 Luchando estaré con Vos
 y no saldréis de mi casa
 sin que de vuestros tesoros
 16 sea yo participante.
 Ya se que dejáis vencedros,
 pero queréis ser rogado
 porque tiene más estima,
 20 lo que más se ha deseado.
 Si acaso alguna vez
 fuese tan boba mi alma
 que no os pidiese mercedes,
 24 os las pido anticipadas:
 nunca os habéis de salir
 sin dejarme alguna manda
 de suerte que se conozca
 28 que habéis estado en mi casa.
 Si queréis saber, Dios mío,
 de que estoy necesitada,
 miradme bien y veréis
 32 una pobreza extremada.
 Sois emperador supremo,
 podéis alargar la mano,
 y sin que vengáis a menos
 36 yo me veré prosperada.
 A Vos os está muy bien,
 pues cuanto más adornada
 de virtud estará el alma
 40 más gusto os dará el mirarla;
 en estando bien despuesta,
 ésta mi pobre morada,
 podréis entrar a menudo,
 44 mi Jesús, a visitarla.
 Pero os suplico inclinéis
 la voluntad de mi Padre,
 que para que Vos entréis
 48 ha de franquear las llaves.

8 *dejarle*: per «dejarla».

25 *salir*: té el sentit de 'marxar'.

26 *manda*: 'donació o llegat'.

27 *de suerte que*: «Modo adverbial que suele usarse para captar la atención del que ha de oír, al empezar a hablar o al empezar nueva oración, sin otra significació particular» (*Aut.*); en canvi el DRAE recull l'actual accepció que s'adequa més al sentit del vers: «loc. conjunt. Indica consecuencia y resultado».

32 es refereix a la manca de virtuts.

41 *en estando*: gerundi precedit de la preposició 'en', té sentit de 'quan estiga' | *despuesta*: confussió entre l'adjectiu derivat del verb 'desponer' (forma en desús de *deponer*; *depuesta*) i 'dispuesta' (del verb 'disponer') que és el s'adequa més en aquest vers, amb el sentit de: «Apuesto, gallardo, bien proporcionado» (DRAE).

48 *franquear*: 'cedir', 'traspasar', 'donar'.

Vos le habéis dado poder,
 no hay para qué quejaros,
 que solo por daros gusto
 52 mi voluntad le he entregado.
 Antes de lograr tal dicha,
 quisiera, mi Esposo amado,
 formar de mi corazón
 56 un hermoso relicario,
 por poner el *Agnus Dei*,
 el que quita los pecados,
 con su sangre rubicunda
 60 sin dejar ninguna mancha.
 ¡Oh, si me pudiese ver
 tan limpia y tan aseada
 que fuese mi alma por Vos
 64 un jardín que os deleitase!
 Si yo os pudiese ofrecer
 la fruta bien sazónada
 sería por Vos de gusto
 68 y de consuelo a mi alma.
 Quiero ser, buen Jesús mío,
 por Vos un huerto cerrado
 que seréis el jardinero
 72 sin que otro tenga entrada.
 La tierra, mi Dios, es seca,
 tened cuidado a regarla,
 de la fuente de agua viva
 76 que es la fuente de la gracia.
 Con todas veras os pido,
 jardinero de mi alma,
 que procuréis plantar flores
 80 y arranquéis las hierbas malas.

50 *para que*. «porque».

57-58 Remet a les paraules de l'Evangeli de Sant Joan, en què Jesús és «... l'anyell de Déu que pren sobre seu el pecat del món», Jn 1:29); *cf.* nota v. 2 compos. CCC.

59 *rubicunda*: «Rubio que tira a rojo» (DRAE). L'expressió ens remet a Jesúscrist, en un verset del *Càntic dels Càntics* (Ct. 5:10 «El meu estimat és blanc i vermell, sobresurt entre deu mil» (*dilectus meus candidus et rubicundus electus ex milibus*)).

64 Al·ludeix a la imatge del jardí present al *Càntic dels Càntics*.

67 Entengueu 'per gust de vos'.

68 *de*: llegiu «por». En aquests versos, la religiosa utilitza la metàfora del jardí per referir-se a la seva ànima, i les virtuts que ofereix a Crist és la "fruta bien sazónada".

70 *huerto cerrado*: símbol de la virginitat, remet a l'*hortus conclusus* bíblic, del *Càntic dels Càntics* (Ct. 4:12 «Ets un jardí reclus, germana meva, esposa, un jardí reclus, una font segellada»).

72 Promesa de fidelitat i castedat.

76 Ens remet a l'aigua viva que proporciona la vida eterna. És esmentada per Jesucrist al passatge bíblic de la trobada d'aquest amb la samaritana, al pou de Jacob, a Sicar (Jn 4:5-42). Cf. Jn 4:10-14 «Jesús li respon: "Si sabessis el do de Déu i qui és el qui et diu: 'Dóna'm de beure', ets tu que l'hauries pregat, i t'hauria donat aigua viva". Ella li diu: "Senyor, no teniu res per a pouar, i el pou és fondo; ¿d'on teniu, doncs, l'aigua viva? ¿Sou potser més gran que el nostre pare Jacob, que ens va donar el pou, i en va beure ell mateix i els seus fills i el seu bestiar?" Jesús respongué: "Tot el qui beu d'aquesta aigua tornarà a tenir set; però qui begui de l'aigua que jo li donaré, mai mes no tindrà set, sinó que l'aigua que li donaré esdevindrà en ell una font d'aigua que rajarà fins a la vida eterna"».

77 *Con todas veras*: «Realidad, verdad en lo que se dice o hace» (DRAE [s.v. *veras*]); loc. adv. 'seriosament'.

79-80 Les flors són les virtuts i les males herbes, els vicis i pecats.

Todo el fruto será vuestro,
yo no quiero tener parte,
y cuanto mejor será
84 os le daré con más gana.

Romanç heptasil làbic amb rima a la penúltima síl·laba (a)
[RÚBRICA] Coblas para dar gracias a Dios, despues de la Sagrada Comuni3n.
39 *estará*: ms. «-rá» af. int. || 59 *sangre*: ms. «sagre».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 11-14.

CCCV

El hermoso Nazareno
va caminando al calvario
en medio de dos ladrones
4 y con una cruz cargado.
Sale el Alma mía al encuentro,
y quedará lastimado
tu corazón a la vista
8 de tan triste espectáculo.
Oirás la gritaría
de aquel pueblo alborotado
que con voces y pregones
12 su muerte van publicando.
Verás las calles muy llenas,
los balcones y ventanas,
de la gente que ha acudido
16 para celebrar la Pascua.
Verás al manso Cordero
como va tan afrentado,
siendo la burla del pueblo
20 aquel supremo monarca.
Verás también los soldados
que van con sus alabardas
golpeando cruelmente,
24 aquel cuerpo fatigado;
los niños descomedidos
le van tirando pedradas
mostrando en la insolencia
28 ser hijos de tales padres.
Considera, Alma mía,
y acuérdate que en Betania
todo fue aclamaciones,

84 *le*: per «la».

1-4 Aquesta composició és una descripció del calvari de Jesús, escrita en el context de contemplació de la Passió de Crist a través de l'Ànima (personificada) de la veu poètica.

12 *van publicando*: s'hi entén 'va publicando', amb subjecte «el pueblo».

21 S'hi sobreentén 'a los soldados'.

22 *alabardas*: «Arma ofensiva, compuesta de un asta de madera de dos metros aproximadamente de largo, y de una moharra con cuchilla transversal, aguda por un lado y en forma de media luna por el otro» (DRAE).

30 *letanía*: «Oración cristiana que se hace invocando a Jesucristo, a la Virgen o a los Santos como mediadores, en una enumeración ordenada» (DRAE). Remet al passatge bíblic de la resurrecció de Llàtzer de Betània obrada per Jesucrist, davant el testimoni de jueus i deixebles (Jo 11:41-44).

32 cuando resucitó Lázaro;
 y aun a muy pocos días
 que fue el Domingo de Ramos
 que esta misma ciudad
 36 le hizo solemne entrada.
 Aquel día por el suelo
 iban tendiendo las papas
 y hasta los niños pequeños,
 40 todos cantaban la gala.
 Pues, ¿qué es eso, Mundo loco?
 ¡Y qué presto te has mudado!
 No sé cómo hay hombre cuerdo
 44 que en ti ponga su esperanza.
 Mira ahora, Alma mía,
 solo y desamparado,
 aquel Abel paciente
 48 porque todos lo han dejado;
 hasta sus mismos discípulos,
 han huido de cobardes,
 que ahora se han escondido
 52 y en el favor no faltaron.
 Pues tenéis pocos amigos,
 disponed, Esposo amado,
 como esos sean buenos,
 56 sean fuertes y constantes;
 haced que todos aquellos
 que a Vos están dedicados,
 entienden que les obliga
 60 a ser perfectos su estado
 y haced que vuestros ministros
 den buen ejemplo a las almas
 y también vuestras esposas
 64 que a Vos están consagradas.
 Yo soy, mi Dios, una de ellas
 y Vos sabéis cuan ingrata:
 me llamáis y no os respondo,
 68 me buscáis y yo me aparto.
 ¿Cuándo lograré, Dios mío,
 el seguir vuestras pisadas
 y llevaré vuestra cruz
 72 por daros algún descanso?
 ¡Oh, dichoso el varón justo
 que en vuestros caminos santos
 y preceptos de la ley
 76 va con paso acelerado!
 No permitáis, pues, que yo
 me detenga ni un instante
 y que no solo camine,

41-44 La veu poètica s'atura en el relat de la Passió per recriminar al món la manca de devoció.

53 Hi ha una aturada en el relat i la veu poètica s'adreça ara a Jesucrist, fins al final del poema.

59 *entienden*: 'entiendan'.

63-64 Les monges que han consagrat la seva vida a la religió.

82 pero que vaya volando.
 En esto, mi Dios, que escribo
 no quisiera disgustaros,
 ni apropiarme yo cosa
 86 de lo que me dais de gracia.
Viva Jesús

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Coblas de quando el sr. llevó la Cruz por la Calle de Amargura.

5 *encuentro*: ms. «enquetro» || 10 *alborotado*: ms. «albarotado» || 13 *calles*: ms. «callas» || 30 *Betania*: ms. «letania» || 34
el: af. int.

FONT: *Coblas*, 1767, f. 14-17.

CCCVI

Aunque es cosa bien ardua
 creo que vuestra clemencia
 no me negará la gracia
 4 por complir la obediencia.
 Hablad, mi Jesús, por mí
 pues me manda que dé cuenta
 de los santos ejercicios
 8 el que tengo por maestro;
 y Vos sabéis, Dueño mío,
 cuánto el dolor me atraviesa
 por temor si he de decir
 12 la verdad sencillamente.
 No que yo quiere mentir,
 que eso bien claro lo veo,
 pues vuestra bondad me guarda
 16 de tan depravado intento;
 pero allá en mi corazón
 siempre me queda un recelo:
 si lo explico como es,
 20 si digo de más o menos.
 Por obedecer, Dios mío,
 lo diré a gloria vuestra,
 que bien sé que Vos lo dais
 24 si hubiese algo bueno
 Por sola vuestra bondad,
 me dais los vivos deseos
 de entregarme toda a Vos
 28 haciendo una vida nueva;
 no tiene, mi buen Jesús

81-82 Entengueu l'estructura correlativa: 'no sols... sinó també...'; amb aquesta hipèrbola, la religiosa es refereix a 'anar amb celeritat pels camí recte de la devoció i dels preceptes de la llei'.

83-86 Tòpic d'humilitat.

1-4 Tòpic d'humilitat en referir-se a l'acte d'escriptura, que considera que és una *cosa bien ardua* i que ve motivat en un context d'obediència.

5- 8 Com que la religiosa no n'està capacitada, demana a Jesucrist que parli per ella; amb aquest incipit, la religiosa justifica que allò que ve posteriorment és obra dictada per Déu.

13 *quiere*: 'quiera'.

mi alma otro consuelo
 que verse a solas con Vos
 32 en lo estrecho de una celda.
 ¿Qué delicia hallé en el mundo
 que a esto se pareciese
 cuando me hallaba engolfada
 36 en vanos divertimientos?
 Aquellos gustos fingidos
 eran todos aparentes
 y ahora los hallo en Vos
 40 complidos y verdaderos.
 De eso por vuestra bondad,
 hacéis Vos que yo me acuerda,
 porque os dé gracias, Dios mío,
 44 por tan inmensas finezas:
 cuando yo más olvidada
 vivía, mi amado Dueño,
 y que todos mis cuidados
 48 empleaba en otro objeto,
 Vos con un silbo amoroso,
 muy penetrativo y fuerte,
 dejasteis rendida el alma
 52 sin hacerle violencia.
 Fue la voz tan eficaz
 que en vuestro amor quedé presa
 y por entregarme a Vos
 56 estaba ardiendo mi pecho;
 pero en medio de esas ansias
 era muy grande el aprieto
 que me daba, Jesús mío,
 60 el temor de mi flaqueza.
 Porque vos me dabais luz,
 dulce amor, porque entendiese
 que el estado que emprendía
 64 me obligaba a ser perfeta.
 Bien veo que mis temores
 no fueron sin fundamento
 pues lo mal que he complido
 68 lo muestra la experiencia.

33-40 A través del lloc comú del *contemptus mundi*, la religiosa identifica l'ànima amb la imatge literària del vaixell naufrag, la nau «engolfada» («Metaphóricamente vale meterse en negocios arduos y dificultosos, en los quales suele haver muchos embarazos y tales que a veces (como se suele decir comúnmente) no se les halla fondo ni pie» (*Aut.* [s.v. *engolfarse*]) a la deriva al mar immens de la vida material (*vanos divertimientos; gustos fingidos*), que l'allunya del que realment és l'important: Déu. En els versos següents, la religiosa fa memòria de com va deixar enrere aquesta etapa gràcies a Déu.

42 *acuerda*: llegiu 'acuerde'.

49 *silbo amoroso*: Juan de la Cruz parla de «el silbo de los aires amorosos» (v. 70, al seu *Cántico espiritual*).

50 *penetrativo*: *cf.* *Las Moradas* de Teresa de Jesús: «Deshaciéndome estoy, hermanas, por daros a entender esta operación de amor, y no sé cómo. Porque parece cosa contraria dar a entender el Amado claramente que está con el alma, y parecer que la llama con una seña tan cierta que no se puede dudar y un silbo tan penetrativo para entenderlo el alma que no le puede dejar de oír; porque no parece sino que en hablando el Esposo, que está en la sétima morada, por esta manera que no es habla formada, toda la gente que está en las otras no se osan bullir, ni sentidos, ni imaginación, ni potencias» (Cap. II, § 3; Silverio de Santa Teresa ed. 1917: IV, 108).

56 Parla de l'ardor de l'amor místic.

Quería dejar el mundo
 por hacerme esposa vuestra
 y por unirme con Vos
 72 con un lazo muy estrecho,
 y aunque más lo deseaba,
 os decía muy de veras
 no me admitieseis, Dios mío,
 76 si no había de ser buena.
 Pues esos buenos principios,
 cuando yo los considero
 y veo en que han parado,
 80 no es mucho me desconsuele.
 Veo que el tiempo se pasa
 y que se acerca la muerte
 y de mis ingratitudes
 84 Dios me ha de pedir cuenta.
 Estos días de retiro,
 bien sabéis, amante Dueño,
 que de mejorar mi vida
 88 han crecido mis deseos,
 pero como otras veces
 os he hecho esas promesas
 y que siempre las dilato,
 92 temo si será lo mismo.
 ¡Oh, si con san Agustín
 pudiese decir de veras!
 ¿Por qué no ahora, Dios mío,
 96 sin que a mañana lo allegue?
 Así mi alma clama y suspira
 y con estos sentimientos
 con lágrimas de dolor
 100 os manifiesta su pena,
 pues para llegarme a Vos,
 hay tantos impedimientos;
 ¡cuántas son, querido Esposo,
 104 las faltas que me detienen!
 Siento en mi interior,
 dos voluntades opuestas:
 la una ama las honras
 108 y la otra los desprecios,
 y yo temo, Jesús mío,
 que la mala es la más fuerte
 y me aflige el pensar

71 *con*: 'a'.

81-84 El bon aprofitament del temps, en la vida terrenal, i la preocupació per la imminent arribada de la mort abans d'hora, és una constant en les composicions de les religioses de l'època. L'angoixa per la salvació de l'ànima, la incapacitat d'acomplir amb els preceptes religiosos i de sentir-se pecadora és allò que les angoixa i a la qual la Contrareforma va respondre amb la gràcia i els sagraments.

96 *allegue*. forma en desús amb el sentit de 'durar en el temps' (*Aut.* [s.v. *allegar*]).

97 Vers hiper mètric.

101 *llegarme*: 'apropar-me', 'arrambar-me'.

102 *impedimientos*: 'impediments'. L'ànima se sent penedida i culpable per la seva imperfecció i manca que devoció que l'allunyen de Déu.

- 112 si ha de vencer a la buena.
 Por eso clamo y suspiro,
 doy voces y me lamento
 implorando vuestra gracia
- 116 porque no llegue a ofenderos;
 pero no puedo negar
 que en medio de esos aprietos,
 no dejáis de visitarme
- 120 Vos con algunos consuelos:
 aquellas lágrimas dulces
 que me dais sin merecerlas
 con tanta suavidad
- 124 que toda el alma recrean;
 otras me dais por mis culpas
 y de temor de perderos
 cuando de lo referido,
- 128 mi amado Jesús, me acuerdo.
 Y aunque esas me congojan
 y me ponen en aprieto,
 siempre causan algún gusto
- 132 por ver que por Vos se vierten.
 También os debo, Dios mío,
 que cuando estoy en el rezo
 me siento mas recogida
- 136 y os tengo a Vos más presente.
 Que a maitinas os contempla
 el alma puesto en el huerto
 y os ofrece el corazón
- 140 por reclinatorio vuestro.
 También es muy ordinario
 derramar lágrimas tiernas
 cuando miro vuestro rostro
- 144 y entre mis brazos os tengo;
 aunque no es continuado
 porque sucede a veces
 contemplaros, Jesús mío,
- 148 y estarse los ojos secos,
 que es agua que Vos la dais

124 *recrean*: Verb amb valor transitiu, que normalment trobem amb ús pronominal: «Divertir, alegrar o deleitar» (DRAE).

125-128 Al·ludeix al dolor d'atrició, essencial en l'administració del sagrament de la penitència. En recordar els seus pecats, la religiosa vessa llàgrimes de penediment, que procedeix del temor a perdre a Déu –i per tant, del càstig diví que se li puga aplicar– (*del temor de perderos*), més que no pas de l'amor vers a ell (l'estat ideal del penitent, la *contrició*).

137 *maitinas*: «(Del cat. dialect. *maitines*, y este del lat. [*tempus*] *matutinum*, [tiempo] matutino). Primera de las horas canónicas, rezadas antes de amanecer» (DRAE).

138-140 *huerto*: imatge recurrent de l'*hortus conclusus* bíblic. | 140 *reclinatorio*: «Cosa acomodada y dispuesta para reclinarse» (DRAE); compareu-ho amb Ct. 2: 4-6: «Ell m'ha fet entrar en el celler, i el seu esquadró enfront meu és l'amor. Retorneu-me amb panses, conforteu-me amb pomes, queestic malalta d'amor! Posa l'esquerra sota el meu cap, i amb la dreta m'abraça», amb el reflex també dels versos de sant Joan de la Creu: «Entrado se ha la Esposa/ en el ameno huerto deseado,/ y a su sabor reposa,/ el cuello reclinado/ sobre los dulces brazos del Amado» (*Canciones entre el alma y el Esposo*, v. 131-135).

141 *ordinario*: 'comú'. En aquests versos descriu les sensacions provocades en tenir una imatge de l'infant Jesús en braços.

cuando sabéis que conviene,
 que no puedo yo sacarla
 152 ni alcanzarla por mis fuerzas.
 Después, a hora de vísperas,
 me subo por la escalera
 que está arrimada a la cruz
 156 por bajar el santo cuerpo.
 Allí, abrazada con Vos
 os pido con mucho anhelo
 aquella agua saludable
 160 que mana de vuestro pecho;
 no para apagar la sed,
 que antes deseo que crezca,
 sino porque da salud
 164 por ser de tan buena fuente.
 Mi alma, amado Esposo,
 os contempla en las completas,
 en los brazos de la Virgen,
 168 hecha un mar de desconsuelo;
 allí ella se ha formado
 un camarín y retrete
 solo a fin de que el amor
 172 con eso más se despierta,
 que bien sabéis, Jesús mío,
 que todo lo que yo entiendo
 puede en eso aprovecharme,
 176 que no omito diligencia.
 Oficiosos los ángeles,
 miro que van componiendo
 un pabellón muy hermoso,
 180 porque no estéis al sereno.
 En tanto que disponiendo,
 van Josep y Nicodemos

153 *vísperas*: «Una de las horas del oficio divino que se dice después de nona, y que antiguamente solía cantarse hacia el anochecer» (DRAE).

156 *por*: amb el sentit de 'per a'.

157 *con*: 'a'.

159-160 Ens remet a l'aigua viva; vegeu n. v. 76, compos. CCCI.

164 La font de la gràcia.

166 *completas*: «Última parte del oficio divino, con que se terminan las horas canónicas del día» (DRAE).

168 El subjecte és la Mare de Déu.

54 *camarín*: «[...] sitio donde están las alhajas que dan los devotos para adornar las imágenes, en especial de Nuestra Señora, el qual regularmente suele hacerse detrás del altar mismo, donde están colocadas» (*Aut.*).
 | *retrete*: forma en desús: «Quarto pequeño en la casa o habitación, destinado para retirarse» (*Aut.*); a l'època, associats ambdós a la Mare de Déu (*cf.* «[...] aunque vamos al *camarín* y *retrete* de la Virgen nuestra Señora, que es la que excede en virtudes y gracia a todas las demás criaturas del cielo y de la tierra [...]» (Muñoz 1645: 392)).

172 *despierta*: 'despierte'.

176 *diligencia*: «Hacer las diligencias de cristiano. Phrase piadosa con que comúnmente se explica haver cumplido con la Iglesia en la confesión y comunión, o las que son disposiciones para morir [...]» (*Aut.*[s.v. *diligencia*]).

181 A partir d'aquí, la religiosa explica l'escena de la mort de Jesucrist, tot situant-se ella en el relat com a personatge del relat bíblic, al costat de la Mare de Déu, Magdalena i Joan Evangelista.

182 Al ludeix a Josep d'Arimetea i a Nicodem, personatges de l'AT que van sepultar el cos de Jesús; el primer fou un membre honorable del sanedrí de Jerusalem, i el segon, un fariseu que visità Jesús i el defensà davant el sanedrí.

todo lo más necesario
 184 por sepultar vuestro cuerpo.
 Al pie de la cruz, Dios mío,
 vuestra madre toma asiento,
 a su lado las Marías
 188 y san Juan a la cabeza;
 asida de vuestros pies,
 miro a la Madalena,
 yo me pongo de rodillas,
 192 amado esposo, en el medio.
 Miro al Hijo y a la Madre
 y con algún sentimiento,
 adoro aquel costado
 196 que por mi amor está abierto.
 Cuando se canta la salve
 el corazón se entenece
 llegando a impedir la voz
 200 aunque es por rato breve.
 Cuando puedo estar así
 me parece que deseo
 que todo sea cantado
 204 porque se dilate el tiempo.
 Pero bien sabéis, Dios mío,
 cuantas veces me sucede
 que ni por pensar en Vos
 208 parece que tengo fuerzas,
 y si me esfuerzo a miraros
 siento un impedimento
 como si entre Vos y mí
 212 hubiesen puesto algún velo.
 Cuando me llego, Dios mío,
 en aquella sacra mesa
 me aflijo de no sentir
 216 de vuestro amor los incendios.
 El verme tan indevota,
 me parece cosa necia,
 cuando os tengo, amado Esposo,
 220 encerrado en mi pecho.
 Aquí vienen los temores:
 si es que la fe está muerta,
 siendo ésta la congoja
 224 mayor de las que padezco;
 porque estando la fe viva,
 imposible me parece
 deje de tener el alma
 228 algunos efectos tiernos.

189 *asida*: 'presa'.

195-196 Al·ludeix a la ferida de Jesucrist provocada per una llança durant el seu martiri amb què va aconseguir redimir a la humanitat i, per tant, també a la religiosa.

197 *salve*: «Oración con que se saluda y ruega a la Virgen María» (DRAE).

205-212 Parla de la "sequedat espiritual" o la manca de visió de l'estimat, anomenada *tribulació* en l'ascètica (n. v. 235).

213-216 Aquesta incapacitat de veure a Déu li impedeix manifestar els incendis amorosos de l'ànima.

Y porque en esto me valgan,
 recurro a la asistencia
 de los santos, mis devotos,
 232 porque interpongan sus ruegos.
 Y Vos, como piadoso,
 atendiendo a mi flaqueza,
 viendo tanta sequedad
 236 enviáis agua del cielo;
 y aunque está en mal estanque,
 no deja en fin de ser buena
 que como dada de Vos
 240 siempre hace algún provecho.
 Me parece, amado Esposo,
 según lo que yo entiendo
 que es el Pan Sacramentado
 244 el blanco de mis deseos,
 pues me causa devoción,
 cuando en los santos leo
 que también se disponían
 248 por llegar a vuestra mesa.
 Vos habéis de disponerme
 porque con buen aparejo
 pueda, mi Jesús, el alma
 252 recibiros dignamente.
 Pero si acaso disponéis
 de que yo coma el pan seco,
 tengo por cosa muy cierta,
 256 mi Dios, que esto me conviene.
 Ya sabéis, amado Esposo,
 que es mi mayor consuelo,
 la letura espiritual,
 260 donde el alma se recrea;
 aquí, Jesús de mi alma,
 siento unos vivos deseos
 para imitar las virtudes
 264 de los santos que yo leo.
 Vos sabéis, bien de mi vida,
 cuantas veces me sucede
 haber de dejar el libro
 268 por lo mucho me enternezco,
 y esto me sucede más
 en los de santa Teresa
 porque sus dulces palabras
 272 me causan mayor afecto.

235 *sequedad*: «En el sentido mystico, se toma por falta de devoción y fervor u de aquellos consuelos y dulzuras espirituales que Dios suele comunicar largamente a sus siervos» (*Aut.*).

236 Al ludeix a l'aigua de la gràcia divina.

239 'Que com que és de procedència divina'.

4 *Pan Sacramentado*: l'Eucaristia, Jesucrist sacrificat, representat pel pa i el vi.

251 *puede*: 'pueda'.

253 Vers hipermètric.

259 Les hagiografies i vides de sants van ser el gènere literari per excel·lència de les religioses de l'època moderna.

263 *para*: «de».

Y como en ella he leído,
 que le hicieron gran provecho
 las humildes *Confesiones*
 276 del gran Doctor de la Iglesia,
 por ese fin, Jesús mío,
 he procurado tenerlas
 y han causado en mi alma
 280 muy devotos sentimientos;
 ver aquellas mutaciones
 me causa a mí tal efecto
 que os pido con mucha instancia
 284 hagáis conmigo lo mismo.
 También os debo, Dios mío,
 el que me dais muchas veces
 unos deseos de Vos,
 288 que os llamo con mucho afecto;
 y casi sin advertirlo
 os digo palabras tiernas
 que hasta a la noche, Dios mío,
 292 cuando duermo me despiertan.
 Y es lo más ordinario
 deciros, querido Dueño:
 ¡Qué dichoso será el día
 296 que yo os amaré de veras!
 Otras veces pienso yo
 como el alma es un huerto,
 el cual Vos, querido Esposo,
 300 tenéis por vuestro recreo.
 Aquí, la mía os convida,
 amado Esposo, diciendo:
 –*Veniat in hortum suum,*
 304 *veit dilectus meus.*
 Aquí, os ofrece la fruta
 por si queréis comer della
 aunque está mal sazónada,
 308 que harto, mi Jesús, lo siento.
 Venid, pues, querido Esposo,
 visitad Vos esta huerta
 y como buen hortelano

273-276 Es refereix a les *Confessions* de sant Agustí.

293 *ordinario*: 'comú'.

302 Santa Teresa compara l'ànima amb un hort (Silverio de Santa Teresa ed. 1915: I, 77): «Paréceme ahora a mí que he leído u oído esta comparación, que como tengo mala memoria, ni sé adonde ni a qué propósito; mas para el mío ahora conténtame. Ha de hacer cuenta el que comienza, que comienza a hacer un huerto en tierra muy infructuosa, que lleva muy malas hierbas, para que se deleite el Señor. Su Majestad arranca las malas hierbas, y ha de plantar las buenas. Pues hagamos cuenta que está ya hecho esto cuando se determina a tener oración un alma, y lo ha comenzado a usar; y con ayuda de Dios hemos de procurar, como buenos hortelanos, que crezcan estas plantas y tener cuidado de regarlas, para que no se pierdan, sino que vengan a echar flores que den de sí gran olor, para dar recreación a este Señor nuestro, y así se venga a deleitar muchas veces a esta huerta y a holgarse entre estas virtudes».

303-304 Paràfrasi d'un fragment del *Càntic dels Càntics*: «*veniat dilectus meus in hortum suum et comedat fructum pomorum suorum veni in hortum meum...*». Teresa de Jesús també té una composició poètica bastida sobre aquestes paraules: «Sobre aquellas palabras *dilectus meus mihi*. Inc. «Yo toda me entregué y dí...» (Silverio de Santa Teresa ed. 1916: VI: 83).

312 arrancad las malas hierbas;
haced que produzga flores
tan suaves y tan bellas,
que vuestros divinos ojos
316 en mirarlas se deleiten.
Aquellos místicos cánticos
me mueven de tal manera,
que aunque esté oprimida,
320 si los oigo me deleitan,
por ver, mi querido Esposo,
que contienen todos ellos
entre Vos y el alma santa
324 unos muy dulces requiebros.
Disponed Vos a la mía
porque os ame muy de veras,
dadme gracia por complir,
328 los propósitos que he hecho.
Ya sabéis que os he ofrecido
los sentidos y potencias:
guardadlos bien, Jesús mío,
332 porque no llegue a ofenderos.
No me dejéis libertad
sino solo por quereros,
pues os faltó a la palabra
336 de todo lo que os prometo.
Hacedme, amado Esposo,
como Vos queréis que sea
y si gustáis de mí algo
340 tomadlo dende luego.
Yo os pido de corazón
que me perdonéis los yerros
que en esto he cometido
344 y aceptéis mi obediencia.
Dad luz a aquel que me guía
porque puede con acierto
encaminar bien mi alma
348 hasta introducirla al cielo.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Coblas que escribe una r^{sa} a quien á mandado su confesor que le explicase en unos versos los efectos que abia sentido en los diez dias de sus exercicios espirituales.

1 *es*: ms «en» || 16 *depravado*: ms. «deprevado» || 28 *vida*: ms. «vina» || 109 *que la*: esborrat al final del vers || 135 *recogida*: ms. «recojido» corregit amb tinta diferent || 176 *diligencia*: ms. «diligencia» || 190 *a*: af. Int. || 200 *rato*: ms. «roto» || 222 *está*: ms. «este» || 254 *coma*: ms. «come» || 332 *ofenderos*: ms. «ofederos» || 347 *-ca-* af. int.

FONT: *Coblas*, 1767, p. 18-31.

313-316 Vegeu n. v. 302.

313 *produzga*: 'produzca'.

324 *requiebros*: «El dicho o la palabra dulce, amorosa, atractiva, con que se expresa la terneza del amor» (*Aut.*).

330 La religiosa es posa a la disposició de Déu.

340 *dende*: prep. desús: 'des de'.

345 Fa referència al seu confessor.

346 *puede*: 'pueda'.

CCCVII

¿De qué temes, Alma mía?
 dime, ¿qué te desconsuelas
 cuando has de estar confiada,
 4 pues tienes padre en el cielo?
 Bendice su santo nombre,
 dile con amor muy tierno:
 –Mi Jesús enamorado,
 8 mirad que soy hija vuestra
 y pues a Vos, como a Padre,
 os toca darme alimento,
 yo os suplico me lo deis,
 12 conforme a vuestra grandeza;
 supuesto mi padre es Dios,
 es mucha razón que tenga
 por mis queridos hermanos
 16 todos los santos del cielo.
 Respira, Corazón mío,
 pues en cada uno tienes
 un abogado propicio
 20 si tú no lo desmereces».

 ¡Oh!, Padre de mis entrañas
 que cual otro hijo prodigo,
 con que venga arrepentida,
 24 me recibís amoroso.
 Al hijo que veis turbado
 y por sus culpas lloroso
 le engujáis con vuestras manos
 28 las lágrimas de los ojos.
 Estima tu buena dicha,
 Alma, y no te congojas:
 Dios te quiere y esto basta
 32 porque vivas con reposo;
 que aunque tu seas ruín,
 Él es Padre amoroso
 que te hará plato en su mesa
 36 con muestras de mucho gozo.
 A ese Padre benigno
 debes con expresiones
 por todos los beneficios
 40 darle muchas bendiciones;
 dígasle de corazón

13 *Supuesto*: Se sobreentén el relatiu completiu [que]: 'átes que'.

16 Llegiu «a todos...».

18 En cadascun del sants.

21 Déu.

21-24 Remet a la paràbola bíblica del fill pròdig (Lluc 15: 11-32), amb el qual s'identifica la veu poètica perquè sent que s'ha allunyat de Déu. Amb tot, per la gran misericòrdia divina, és suficient que se'n penedisca perquè Déu la reba amb els braços oberts, tal com el pare de la dita paràbola.

32 *porque*: «para que».

35 L'eucaristia.

37-40 Exhortació a la lloança i a l'agraïment vers a Déu, a través dels cànctics i oracions que són incorporats al culte diví i a la vida espiritual.

y aun también con la boca:
–*Padre que estáis en los cielos,*
44 *bendito sea tu nombre.*

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Lunes. En este día contempla el alma a Dios como a su Padre y digale.*
26 *lloroso*: ms. «llorosos».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 32-34.

CCCVIII

Hoy estoy apercebida,
mi Jesús, para trataros
como a mi Rey y Señor
4 pues lo sois de nuestras almas.
En vuestro reino, Dios mío,
tengo yo de tener parte
pues me lo comprasteis Vos
8 con vuestra propia sangre.
¡Qué dichoso será el día
en que logrará mi alma
el verse en posesión
12 de ese reino deseado!
Y pues en él tengo drecho
puedo decir confiada:
–*Venga a nos tu santo reino,*
16 *dulce Jesús de mi alma.*
Pero ya veo, Dios mío,
que no puedo ver logrados
mis deseos si primero
20 no reináis Vos en mi alma;
tomad la posesión,
que os entregaré las llaves
del corazón sin reservas:
24 mandad como os agradare.
Yo daré orden estrecha
a las potencias del alma

41-42 Oració mental i vocal. Al ludeix a les paraules de sant Pau: *In cordibus vestris*. Cf. Ef. 5:18-20.

43-44 Remet al començament de l'oració del Parenostre (Mt 6: 9-13; Lc 11:2-4), anticipada ja en la rúbrica.

* S'agrupa sota l'epígraf «Padre nuestro que estas en los Cielos, bendito sea tu nombre. Meditaciones sobre la oracon [sic] del Padre Nuestro, repartidas por los siete dias de la semana, benerando a Dios cada dia con un nuevo titulo», al qual s'inclouen amb aquesta, set composicions dedicades cadascuna d'elles a un dia de la setmana [veg. CCCVIII, CCCIX, CCCX, CCCXI, CCCXII i CCXIII].

1 *apercebida*: part. pass. del verb 'apercebir', que en la llengua actual es correspon a 'apercibir'. Significa 'previnguda, disposada, preparada...'. (DRAE [s.v. *apercibir*]).

5-8 La religiosa interpel·la a Déu perquè la deixi entrar al seu Regne: «Nuevo estado de cosas en que rige la salvación y la voluntad de Dios. Fue anunciado por los profetas de Israel, predicado e instaurado por Jesucristo. Su realización, incompleta y temporal en la iglesia militante, se consuma y perpetúa en la iglesia triunfante» (DRAE [s.v. *Reino de Dios*]).

12 Desig de trascendentalitat.

13 *en él*: se sobreentén, 'al Regne de Déu', 'la glòria celestial', per tant, a la locució verbal *tener derecho* li correspon la preposició 'a', no 'en'. | *drecho*: llegiu 'derecho', síncope condicionada pel còmput sil·làbic.

15 Fragment de l'oració del Parenostre (Mt 6:10 i Lc 11:2); *ifr.* compos. nota v. 43-44 compos. CCCVII.

- y también a los sentidos
 28 porque os presten vasallaje.
 Oíd con atención,
 pasiones desordenadas,
 que viene a mandar un Rey
 32 que tiene de sujetaros;
 no le hagáis más resistencia,
 mirad que yo os lo mando,
 ya os tratará con amor,
 36 no tenéis que acobardaros;
 que si obedecéis rendidas,
 aunque es rey, lo hallaréis padre;
 no mandará con imperio
 40 que es muy benigno y amable.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Martes. En este día considere el alma a Dios como a su Rey y digale de corazon, *Rey Nues^o. venga a nosotros tu S^o Reyno.*

7 *comprasteis*: ms. «conpresteis» || 26 *potencias*: ms. «potesias».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 34-36.

CCCIX

- Al que ya he venerado
 como Padre y como Rey,
 como mi querido Esposo
 4 puedo tratarle también.
 ¡Qué regalo para el alma
 el día que llegue a ver
 que siendo una vil esclava,
 8 se desposa con su Rey!
 y que, no por su bajeza
 Él la deja de querer,
 que como está enamorado
 12 todo le parece bien.
 Ni su extremada pobreza,
 le bastará a detener,
 pues que a él le sobran bienes
 16 que la puede enriquecer.
 Le dará joyas y adrezos
 porque aquellos que la ven
 con los adornos conozcan

26-27 Les potències de l'ànima augustinianes en són tres: la memòria, l'enteniment i la voluntat. La veu poètica expressa el desig d'una major atenció i concentració en Déu i d'abandó i subjecció dels sentits, de les passions, com a mesura per no incórrer en pecat i assolir el Regne diví.

28 *vasallaje*: lèxic pertanyent al món cortesà, remet a l'aniquilament de l'ànima amorosa en la voluntat divina: per un acte d'amor, l'ànima deixa de tenir control sobre sí mateixa.

29 A partir d'aquí i fins al final de la composició, està interpel·lant a les *pasiones desordenadas*.

10 *la*: la veu poètica canvia a la 3a p. s.

16 *puede*: llegiu 'pueden' (amb el subjecte del vers anterior «bienes»); es manté per còmput sil·làbic.

17 *adrezos*: en desús: 'aderezo'. En aquest vers, les joies i els ornaments que proporciona Déu a la seva Esposa és la virtut.

18 'Para que aquellos que la vean'.

20 que es esposa del Rey.
 Él las tiene prevenidas
 pero este amante fiel
 gusta que el alma rendida
 24 le pide que se las dé.
 ¡Oh, soberana grandeza!
 ¿Qué dirá quien llegue a ver
 tan exaltado, el estiércol
 28 y humillado, el sumo bien?
 Alma, pues te ves esposa
 de este pacífico Rey,
 procura que entre los dos
 32 no haya más que un querer.
 Todas tus aspiraciones
 solamente han de ser
 un *fiat, voluntas tua,*
 36 negada a lo que no es Él.
 Pero prevenite, Alma mía,
 porque has de padecer
 que no te verás sin penas
 40 si le llegas a querer,
 porque a ese amante Esposo
 te aseguro le has de ver
 padecer muchos tormentos
 44 con una muerte cruel.
 No des aumento a sus penas,
 procura a serle muy fiel
 que la ingratitud es muerte
 48 más penosa para Él.
 Pues en cada respiración
 quisiera, mi amante Dueño,
 hacer de mí un sacrificio
 52 con humilde rendimiento,
 yo os ofrezco el corazón:
 todo lo que queréis, quiero;
 vuestra voluntad se cumpla,
 56 *en la tierra como al cielo.*

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (é) en els versos parells, excepte els huit darrers versos
 [RÚBRICA] Miercoles. En este día se venera Dios como esposo y asi diga alma; *vuestra voluntad se aga en la tierra como al Cielo.*

34 *solamente*: ms. «salamente» || 38 *padecer*: ms. «pedezer».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 36-38.

21 *prevenidas*: amb el sentit de 'ben disposades, 'abundants'; s'entén que de 'joies i ornaments' (=virtut).

24 *pide*: llegiu «pida».

27-28 Noteu l'expressió autovexativa (*estiércol*) pròpia de la literatura conventual (femenina). Hi trobem una antítesi: l'estiércol, ella mateixa, engrandeix per la glòria divina i, en canvi, Déu, *el sumo bien*, en queda humiliat per fer tractes amb un ésser pecador tan imperfecte.

29 L'ànima ara passa a ser interpel·lada per la veu poètica en la 2a p. s.

35 *fiat, voluntas tua*: locució llatina present el l'oració del Parenostre (Mt 6:10).

37 *prevenite*: el sentit del verb 'prevenir': «Anticiparse a un inconveniente, dificultad u objeción» (DRAE).

41-44 Fa al·lusió a la passió i crucifixió de Crist per redimir la humanitat del pecat.

49 Vers hipermètric.

55-56 Acaba la composició amb un fragment del Parenostre; *cf.* v. 35.

CCCX

No malogres, Alma mía,
la divina inspiración,
¿por qué te detienes tanto
4 a entregarte toda a Dios?
Escucha el silbo amoroso
que te da el buen Pastor;
oye, atenta y cuidadosa,
8 lo apacible de su voz.
Aunque a los pastos vedados,
vencida de tu pasión,
te hayas ido algunas veces,
12 no te acobarde el temor.
Mira que a vestir tu ropa
el cariño le obligó,
que fue la piel de una oveja
16 que el lobo se le comió.
Y sin traje tan humilde
le tiene puesto el amor,
que hay que temer, Alma mía,
20 de tan benigno Pastor.
El verte flaca y enferma
le moverá a compasión
y te pondrá a su lado
24 con muestras de mucho amor.
Dile con fe y confianza,
con mucha contrición:
–No me dejéis de la mano,
28 dulce y amado Pastor,
que caminaré más fuerte,
estando cerca de Vos,
pues ya veis que estoy medrosa,
32 por los tropiezos que doy;
dad esfuerzo a mi flaqueza,
sustentadme, dulce Amor,
con el Pan de cada día,
36 *que os pido me le deis hoy;*
Vos sois Pastor y Cordero,
sois también amante Dios,
alimento de las almas
40 y esfuerzo del corazón.
El pan que da a sus ovejas,
ese divino Pastor,
Él con su propia mano,
44 con su sangre lo amasó
y tiene tanta sustancia

5 *silbo amoroso*: vegeu nota v. 49 compos. CCCIV.

9 *pastos vedados*: metàfora del pecat.

13 Fa referència a l'encarnació de Déu, a través del seu fill Jesucrist.

31 *medrosa*: «Temeroso, pusilánime, que de cualquier cosa tiene miedo» (DRAE).

35-36 Paràfrasi d'un fragment del Parenostre (Lc 6:11).

41-44 Déu és el Pastor que va donar el seu fill Jesucrist, el *pa* que alimenta la humanitat i la redimeix.

que el más flaco corazón,
 con ese Pan de los Cielos
 48 siente en si un nuevo vigor.
 Y, pues es pan cotidiano,
 os pide, mi amante Dios,
 con rendimiento mi alma
 52 que también me le deis hoy.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (ó) en els versos parells

[RÚBRICA] Jueves. Meditacion para que el alma despierta el amor considerando a Jesús como a Pastor, y asi dira el *Pan nuestro de cada dia danosle yo*.

2 *inspiración*: ms. «inpirasion».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 39-41.

CCCXI

Para sacar a mi alma
 de un duro cautiverio
 se obligó el mismo Dios
 4 a romperle las cadenas;
 Él se hizo Redemtor
 y lo tomó tan a pecho
 que no perdonó su trabajo
 8 para salir con su intento.
 Era un grande regatón
 el que tenía la presa
 pero le obligó a soltarle
 12 dando su sangre por precio,
 y, aunque fue Él ofendido,
 quiso este amante Dueño
 ser redemptor y rescate,
 16 tanto es lo que me quiere.
 ¡Ay!, Jesús de mis entrañas,
 el corazón me atraviesa
 el ver que por darme vida
 20 sacrificáis Vos la vuestra,
 y, supuesto que a mi alma
 la sacáis de un cautiverio,
 con los grillos del amor

47 *Pan de los Cielos*: veg. nota v. 4 compos. CCXVII.

52 *le*: 'la'.

1-4 Fa referència a la missió redemptora de Jesucrist.

7 Vers hiper mètric.

8 *salir con su intento*: 'vencer'.

9-12 La religiosa utilitza la metàfora de la presó que suposa el món dels sentits i dels afectes mundans per a l'ànima a través de la imatge d'un *regatón*: «Casquillo, cuento o virola que se pone en el extremo inferior de las lanzas, bastones, etc., para mayor firmeza», DRAE) que subjecta la presa (l'ànima), la qual és alliberada ('redimida') amb la passió i la mort de Jesucrist (*su sangre por precio*).

19 *vida*: 'la salvació divina'.

22 *cautiverio*: es refereix a la presó del món dels sentits.

23-28 Aquest captiveri dels aspectes mundans es contraposa a la presó de l'amor diví, que suposa l'alliberament de l'ànima; *cf.* els versos de Teresa de Jesús: «Esta divina prisión,/ del amor en que yo vivo,/

24 dejadla otra vez presa.
 Este amante Redemptor
 me obliga con sus finezas
 que tendré por libertad
 28 si quedo en su amor presa.
 La prisión hallaré dulce
 y suaves las cadenas,
 pues de las manos del lobo
 32 me veo a las de un cordero.
 ¡Oh!, Redemptor de mi alma,
 permitidme que os acuerde
 que para que no me huiga,
 36 me atéis con un ñudo fuerte;
 porque no hay, Jesús mío,
 que fiar en mis promesas
 pues nunca llegan las obras,
 40 todo se pasa en deseos.
 Haced, pues, que alguna vez,
 los cumpla perfectamente,
 que aunque sea tan ruín
 44 lo haré con vuestra asistencia.
 Pues a perdonar pecados
 habéis venido del cielo,
 olvidad todos los míos,
 48 que nunca más se os acuerdan;
 yo os pido, Redemptor mío,
 con humilde rendimiento
 que me perdonéis mis culpas,
 52 como perdonó mis deudas.
 Si alguno me quiere mal,
 sabéis mi Dios, que quisiera
 que dentro vuestro costado
 56 le dieseis acogimiento;
 que es, mi dulce Redemptor,
 una fragua vuestro pecho
 en donde se purifican,
 60 todos los malos deseos.
 El perdonar ennemigos
 lo dejasteis por precepto
 y lo practicasteis Vos
 64 en el trance de la muerte,

ha hecho a Dios mi cautivo,/ y libre mi corazón;/ y causa en mí tal pasión/ ver a Dios mi prisionero,/ que muero porque no muero» (Silverio de Santa Teresa ed. 1916: VI: 77-78).

31 *las manos del lobo*: el peccat, les qüestions mundanes que l'allunyaven de Déu (el «cordero» del vers següent).

34 *acuerde*: 'recuerde'.

35 *huiga*: 'huya'.

38 *fiar*: amb el sentit de 'confiar'.

39-40 La vida espiritual perfecta que la religiosa desitja emprendre no acaba de materialitzar-se mai perquè es queden en meres intencions no acomplertes. Per això, en els versos següents demana intercessió divina per tenir la voluntat suficient per aconseguir-ho.

47-48 *se os acuerdan*: 'que no us vinguen mai al pensament els meus pecats'.

49 *rendimiento*: «Sumisión, subordinación, humildad» (DRAE).

61-64 Remet al passatge bíblic en què Jesucrist, sofrent en la creu, demana a Déu que perdona al poble jueu i als que l'han crucificat (Lc 23:34 «Jesús deia: "Pare, perdoneu-los, que no saben pas el que fan"»).

pero el perdón que yo hago
sería muy imperfecto
si Vos, mi querido Esposo,
68 no lo unieseis con el vuestro.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Viernes. En este día se á de considerar que Jesus es Redemptor de nuestras almas y dezirle con afesto, *Redentor mio perdonanos nuestras culpas, como perdonamos mi deudas.*

FONT: *Coblas*, 1767, p. 41-44.

CCCXII

Ya te ves libre, Alma mía,
del cautiverio en que estabas:
Dios se hizo Redemptor
4 solo para rescatarte,
pero, ahora te prevengo
que no vivas descuidada;
pues te quitó las cadenas
8 no vuelves tu a enredarte.
Que aunque Él te perdonó
todas las culpas pasadas
sin duda que de presente
12 ya no estás sin muchas faltas;
y si deseas remedio,
yo discurro acertado
que busques por ese efecto
16 algún médico de fama.
Entre todos es Jesús
el mejor que puede hallarse
que hasta de males futuros
20 sé que puede preservarte.
A los enfermos más pobres,
visita de mejor gana
y aun suele introducirse
24 a veces sin ser llamado.
Su ardiente caridad
a ninguno se ha negado
pero vendrá con más gusto
28 si tú le haces instancia.
Si te ordena medicinas
que tú no puedes pagarlas,
las pondrá de su botica
32 y te las dará de balda.
Todo esto, alma mía,
son indicios que declaran
de que el Médico divino

8 *vuelves*: 'vuelvas'.

14 'considere encertat'.

16 La composició està construïda a partir de la imatge metafòrica de Déu com a metge, l'únic capaç de reportar la salut espiritual de l'ànima i, per tant, la vida eterna.

28 *haces instancia*: amb el sentit de 'fer petició'.

32 *de balda*: forma en desús «Cosa de poquísimo precio y de ningún provecho» (DRAE).

36 está muy enamorado.
 Para darte algún alivio
 tiempo ha que deseaba
 oportuna ocasión
 40 para poder visitarte.
 Ahora que tú la tienes
 pues ha venido en tu casa,
 no es razón que la malogres
 44 manifiéstele tus males.
 Dígasle al descubierto
 lo que en tu corazón pasa,
 no se cansará de oírte
 48 ni volverá las espaldas.
 Solo te pide una cosa
 y es una firme esperanza,
 con la cual él te asegura
 52 la mejora de tu alma.
 Cura a todos sus enfermos
 con amor inexplicable
 pero gusta que a la letra
 56 obedezcan sus mandatos.
 A todos los que visita
 aunque estén ya recobrados
 en cosa alguna permite
 60 que sean desordenados.
 Cuando ya tienen salud
 cariñoso les encarga
 el cuidado en mantenerla
 64 y que vivan con templanza.
 Con los médicos del mundo
 solo tiene semejanza
 en el nombre, pues que en todo
 68 es de infinita ventaja.
 ¡Oh! Médico celestial,
 ¡y cuánto os debe mi alma,
 pues para darme salud
 72 no excusáis ningún trabajo!
 al sereno, a todas horas,
 acudís a los que os llaman,
 dejando con vuestra vista
 76 los enfermos consolados;
 y pues sois tan poderoso,
 Médico de mis entrañas,
 si me veis en tentación
 80 no permitáis que yo caiga.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Sabado. En este día se considera Jesus medico de nuestras almas; y asi diga con mucha confiansa, *no nos dejes caer en tentacion.*

FONT: *Coblas*, 1767, f. 44-48.

44 *manifiéstele*: ‘manifiéstale’.

59 *en cosa alguna*: ‘de cap manera’.

CCCXIII

El Padre, Rey y Esposo,
 el Pastor de nuestras almas,
 mi Redemptor y mi Médico,
 4 es el juez que ha de juzgarme.
 Pues bien puedes, Alma mía,
 animosa presentarte
 segura de que saldrá
 8 la sentencia favorable.
 Si acaso por tus delitos
 se muestra el Juez irritado
 dígasle humildemente
 12 que se acuerda que es tu Padre.
 Confieso que los tesoros
 que liberal me habéis dado
 inconsideradamente
 16 todos los he disipados:
 como a Rey no he cumplido
 con las leyes de vasalla
 ni os he pagado el tributo
 20 a lo que estaba obligada;
 como a esposa, Jesús mío,
 la voluntad depravada,
 faltó a vuestros preceptos
 24 siendo ellos tan suaves.
 Bien sabéis, Pastor divino,
 que me aparté del rebaño
 y que el volverme al redil
 28 os costó harto trabajo.
 ¿Qué diré, Redemptor mío,
 viendo el mal que os he pagado
 el haberme redemido
 32 a costa de vuestra sangre?
 ¿Qué disculpa alegaré,
 Médico de mis entrañas,
 cuando por darme salud
 36 os encargáis de mis males?
 Mucho se puede temer
 a vista de tantos cargos
 pero aun tengo recurso
 40 pues hay tiempo de enmendarlo.
 A vuestra misericordia,
 mi Jesús, quiero apelarme
 y buscaré intercesores
 44 porque salga bien la causa.

12 *acuerda*: 'acuerde'.

17-20 Essent com n'és Jesucrist el rei, la religiosa manifesta haver incomplert les 'lleis de vassallatge', tot seguint els codis de l'amor cortés: 'vassallatge', 'pagament de tributs'...

32 La composició es fonamenta en la metàfora de Jesucrist com a jutge i, per tant, trobem terminologia lèxica pròpia del camp jurídic: *alegaré*, *cargos*, *recurso*, *apelarme*, *intercesores*, *causa*, *despacho* ('resolució'), *son parte* ('les persones o grups que participen en el judici'), *despacharéis la causa*, *abogada*...

41-44 L'ànima pecadora té confiança plena en la infinita misericòrdia divina.

La mejor que puedo hallar,
 porque tenga buen despacho
 me parece que será
 48 vuestra santísima madre.
 Mirad su afligido rostro
 y escuchad su tierno llanto
 pues que se ve de presente
 52 su santa imagen llorando.
 Sin duda, mi buen Jesús,
 que son parte mis pecados,
 pues cesen vuestros enojos
 56 que ya prometo enmendarme.
 ¡Oh!, Virgen, si mereciere
 enjugaros esas lágrimas,
 que tan abundantemente
 60 vuestros ojos las derraman;
 si yo de mi corazón
 pudiese formar un vaso
 para recogerlas todas
 64 y tenerlas bien guardadas!».

Que con eso, amado Juez,
 tendría con qué obligaros
 presentándoos esas perlas
 68 de valor inestimable,
 con lo cual yo me prometo
 que despacharéis la causa
 y con tan buena abogada
 72 ya la doy por favorable.
 Libradme de todo mal,
 así sea, Juez amado,
 por vuestra sola bondad
 76 tengo yo de verme salva.
 Por más que os tengo ofendido
 no me falta la esperanza
 que me diréis, Jesús mío:
 80 –Ven, bendita de mi Padre,
 y qué consuelo tendré
 de oír tan dulce palabra;
 toda el alma se recrea
 84 solo de considerarla.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Domingo. En este día se venera a Dios como a juez; y así diga el alma con rendimiento: *Jues mio, librame de todo mal*. Estas coblas se hisieron en tiempo del terramoto de Portugal, quando se vio llorar la imagen de la Virgen, del Rosario de la villa de la Guardia.*

19 *tributo*: ms. «trobuto» || 22 *depravada*: ms. «deprovada» || 52 *-ta-* af. int.

FONT: *Coblas*, 1767, p. 48-51.

58 *enjugaros*: entengueu ‘enjuagaros’. Les llàgrimes de la Mare de Déu (esmentada més endavant com a *abogada*) són proves (*perlas*, v. 67) que poden ser aportades en el judici espiritual perquè intercedisquen a favor i influïsquen positivament en una sentència favorable.

* Es refereix a dos fets històrics esdevinguts l'1 de novembre de 1755: el famós terratrèmol de Lisboa, i el miracle esdevingut a Guàrdia, segons el qual es va veure la Mare de Déu del Rosari plorar sang i suor.

CCCXIV

Al calvario, Jesús mío,
 al pie de la cruz postrada
 y asida de vuestros pies
 4 vengo a llorar mis pecados.
 Dadme agua, Ojos míos,
 que sea con abundancia
 que baste para lavar
 8 las manchas que ellos dejaron,
 que poco será el dolor
 si por ofensas tan graves
 el corazón derritado
 12 por los ojos no se exhala.
 Aunque pensaba, Dios mío,
 cuando de Vos olvidada
 en vanos divertimientos
 16 estaba toda empleada.
 ¡Qué de peligros, Bien mío,
 habéis sacado a mi alma,
 y sin que ella lo pidiese
 20 de todo Vos la librabais!
 Como sois tan buen piloto,
 viendo la nave engolfada
 en alta mar y en peligro,
 24 al puerto la habéis llevado.
 Puerto es la religión
 en donde, mi Dios, me hallo,
 pues qué desgracia sería
 28 perderse en ella mi alma.
 Tantos años ha, Bien mío,
 que vivo dentro de un claustro
 sin que halle en mí mejora
 32 ni vea medrar mi alma.
 ¿A dónde están los deseos,
 los propósitos en qué paran,
 de entregarme toda a Vos
 36 costara lo que costara?
 Por ese fin, dulce Esposo,
 volví al mundo las espaldas,
 porque Vos me disteis luz
 40 por conocer sus engaños.
 Pues dime ahora, Alma mía,

5 Es tracta de llàgrimes contritives.

11 *derritado*: catalan. per 'derritir'.

22-23 Compareu amb els v 33-40 de la compos. CCCVI. Compareu aquests versos amb els conegudíssims de Luisa Carvajal y Mendoza (Jaraicejo, 1566 o 1568-Londres, 1614): «Bravo mar, / en el cual mi alma engolfada, / con tormenta camina dura y fuerte hasta el puerto y ribera deseada» (Romero, López, Imboden & Albizu ed. 2007).

25 La religiosa contraposa el motiu de la 'mar perillosa i tempestuosa' de les coses mundanes, amb el port tranquil i apacible, que és la religió.

34 Vers hipermètric.

si esa luz te ha faltado
 o si tus ojos por ciegos
 44 no perciben claridades.
 No tengo disculpa alguna
 pues Vos me habéis alumbrado
 porque entienda lo que es bueno
 48 y conozca lo que es malo.
 » Las pasiones me han vencido
 y ellas son quien me han privado
 que en la virtud, Jesús mío,
 52 no haya dado ningún paso».

 ¡Oh!, tiempo tan precioso,
 de los santos estimado,
 que perdido una vez
 56 ya no puede recobrase,
 ahora caigo en la cuenta,
 ¡quiera Dios no sea tarde!,
 pero mientras tenga vida
 60 puedo tener esperanzas.
 Ya prometo, dulce Esposo,
 ser otra en adelante;
 hagamos paces los dos,
 64 no estéis conmigo enojado,
 ajustemos cuentas viejas,
 y de mi vida pasada
 como si no hubiera sido,
 68 de todo habéis de olvidaros.
 Perdonad toda la deuda,
 mirad, mi Jesús amado,
 que aunque ella es cuantiosa,
 72 no empobrirá vuestra casa.
 No fueron tanto malicia,
 dulce amor, como ignorancia,
 las culpas que cometí
 76 en la juventud pasada.
 Esa ignorancia, Dios mío,
 da que llorar a mi alma
 pues temo si os he ofendido
 80 y no sé como explicarme.
 En llegando en ese punto
 el sentimiento es tan grande
 que hasta la respiración
 84 parece que va faltando.
 Solo tengo el recurso,
 mi Jesús, de vuestras llagas,
 por ellas, pues, os suplico

50 *privado*: amb el sentit d' 'impedir'.

53-56 Tòpic del desig de l'aprofitament del temps, en la vida terrenal, i la preocupació per la imminent arribada de la mort.

72 *empobrirá*: 'empobrecerà'.

73-74 No va ser tant per la malícia com la ignorància el que va fer pecar la veu poètica quan era jove.

80 Tòpic d'humilitat.

86 La religiosa argüïx el martiri de Jescrist per a la salvació de la seva ànima.

88 el perdón de mis pecados;
 tened presente, os suplico,
 que para salvar mi alma,
 en el árbol de la cruz
92 ofrecisteis vuestra sangre.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Sentimientos de una alma, considerando sus pecados, y los llora a los pies de Jesu Christo.
24 *llevado*: ms. «llavado» || 50 *han*: ms. «a».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 52-55

CCCXV

Si no supiese que hay Dios,
 viniera a conjeturarlo
 mirando las criaturas
4 con mediano cuidado.
 Esa máquina del mundo,
 obra tan bien acabada,
 manifiesta su saber
8 y su poder soberano.
 Todos los cuatro elementos:
 tierra, fuego, viento y agua,
 solamente con un *fiat*
12 los crió sin más trabajo.
 La hermosura de esos cielos,
 de estrellas tan esmaltado,
 es llamamiento eficaz
16 por despertar a las almas.
 Más que sueño me parece
 tiene un profundo letargo
 el que no abre los ojos
20 a voces tan eficaces.
 Los planetas, sol y luna,
 todos nos están gritando:
 «No os detengáis en nosotros,
24 pasad, hombres, adelante;
 » veréis que Dios nos crió
 y que nos hizo de nada
 solamente porque quiso
28 sin ser a ello obligado».
 Todos complimos el fin

91 *árbol de la cruz*: aquest símil és molt emprat pels místics de l'època, fins i tot, pel mateix Francesc d'Assís.

2 'Ho deduiria'. En aquests primers versos, la religiosa explica com recorre a la contemplació de la natura com a realitat sensible que evidencia l'existència divina.

11 *fiat*: remet a la fórmula present en la narració bíblica de la creació (Gn 1:1-6:4), pronunciada per Déu a mesura que va creant totes les coses que integren l'univers.

16 *por*: 'para'. Tal com s'esdevé en algunes composicions místiques de Juan de la Cruz, «el sentimiento de la belleza de las criaturas acrecerá tener el conocimiento esencial de ellas a través Dios» (Orozco 1989a: 43). Com aquell, doncs, la natura és contemplada com a símbol «cuyas alusiones a lo sobrenatural se perciben como algo directo y potente que impulsa al alma en su recogimiento» (Orozco 1989a: 45). En definitiva, no és més que l'exhaltació de la paraula divina a través de la natura, la gran obra de Déu, amb l'objectiu de despertar la devoció.

23 Rebuig del móns sensible.

por el cual nos ha criado,
 solo lo quebranta el hombre,
 32 siéndole más obligado.
 Supuesto que a Él le hizo
 su imagen y semejanza
 y salió tan a su gusto
 36 que se lo quedó mirando;
 le dio sus cinco sentidos
 con tres potencias al alma:
 memoria, entendimiento
 40 y voluntad para amarle.
 Un precepto le impuso,
 mandándole le guardase:
 que le amase a Él primero
 44 y después a sus hermanos.
 Siendo la ley tan ligera
 el hombre es tan ingrato
 que inconsideradamente
 48 sin más pensar la quebranta.
 Sin pensar que cuanto hizo
 todo es por su regalo:
 lo que produce la tierra,
 52 frutas, aves y animales.
 Él lo goza y no lo estima,
 lo ve y no lo repara,
 por eso no se detiene
 56 en dar las debidas gracias.
 Mira la tierra y verás
 que da frutos sazonados
 y te alimenta con ellos
 60 porque así Dios se lo manda;
 aquí, pues, tienes motivo
 por considerar de espacio
 el fruto de buenas obras
 64 que Dios quiere de tu alma
 y, así debes confundirte
 viendo cuan mal has obrado,
 que pidiéndote Dios uvas
 68 tú le has dado agraces.
 Si ves que las plantas crecen,
 pide cuentas a tu alma
 y mira si en la virtud
 72 está muy aprovechada
 y, así, en todas las cosas
 hallarás, si lo reparas,

34 Se sobreentén la preposició de l'expressió 'a su imagen y semejanza'.

42 *le*: llegiu 'lo'.

41-44 Remet a la fórmula catequètica del Cristianisme, dels principals manaments que, segons el relat bíblic, el profeta Moisés va rebre directament de Déu (Ex 20:2-17 i Dt 5:6-21); çò és, estimar a Déu per sobre de totes les coses i al proïsme.

53 *Él*: es refereix a l'home ingrati que pecca.

62 *de espacio*: llegiu «despacio».

68 *agraces*: «Dicho de la uva, y, por ext., de otros frutos: Sin madurar» (DRAE).

motivos de dar a Dios
76 infinitas alabanzas.
Pide al cielo, sol y luna,
estrellas, al fuego y agua,
al viento, tierra y sus frutos
80 que te ayudan alabarle.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Efectos que deve sacar el alma, de todo lo que Dios ha criado, alavandole en sus criaturas, y considerando que todas cunplan el fin para que las crió si no ella.

27 *solamente*: ms. «salamente» || 33 *-to*: afeg. int. || 76 *infinitas*: ms. «ínfitas».

FONT: *Coblas*, 1767, p 56-59.

CCCXVI

Acaba, pues, de una vez,
acaba de resolverte,
pues Dios te llama, Alma mía,
4 a una vida más perfeta.
¡Cuantos años ha que está
dando aldabadas muy fuertes,
llamando a tu corazón
8 porque le abras tu puerta!
Te la pide por morada,
siendo un Dios omnipotente,
y tu no le das oídos,
12 siendo Él llamado tan fuerte.
Ríndete con humildad,
no hagas más resistencia
que aunque él es el que ruega
16 será tuyo el provecho;
pues un hospedaje liso
lo paga complidamente,
la casa donde Dios mora
20 siempre abunda de riquezas.
Solo te pide una cosa:
que desocupes el puesto
y que en él no reconozcas
24 otro señor ni otro dueño.
Éntrete a solas con Él
y cierra muy bien la puerta
que allí, como dulce Esposo,
28 oirá tus desconsuelos.
¿Qué importa que todo el mundo
te falte, con tal que tengas
a Jesús, que en todo, acaso,
32 le tendrás en tu defensa?
¡Oh!, dulce Bien de mi alma,

80 *ayudan*: 'ayuden?.' | *alabarle*: 'a alabarle'.

5 *Éntrete*: entengueu 'éntrate'

32 *le*: 'lo'.

33-36 S'adreça ara a Jesucrist (i després als v. 41-92).

si cayese yo en la cuenta
 y entendiese es una farsa
 36 todo lo que el hombre aprecia!
 Pensar quiero que es el mundo
 un despoblado y desierto
 en el cual vivo yo sola
 40 con Jesús, mi amado Dueño.
 Hagamos, Esposo mío,
 entre los dos un concierto:
 que seáis Vos todo mío
 44 y sea yo toda vuestra;
 pero tengo que deciros
 en confianza un secreto:
 que fiéis poco de mí
 48 porque falto a las promesas:
 no lo dejéis a mi mano,
 tomadlo a vuestra cuenta,
 que aunque propongo complirlo,
 52 me acobarda mi flaqueza.
 Y, no es temor mal fundado,
 pues muestra la experiencia
 la inconstancia, Jesús mío,
 56 que en todo lo bueno tengo.
 Imprimid, pues, en mi alma
 vuestra imagen de tal suerte
 que no os olvide un instante,
 60 que siempre os tenga presente.
 Vos lo queréis, yo os lo pido,
 pues fácil es el concierto,
 cumplir Vos con vuestro gusto
 64 dándome a mí consuelo.
 No me deis jamás oídos
 cuando os pidiera riquezas;
 no quiero nada del mundo,
 68 todo, mi Dios, lo aborrezco.
 No os pide cosas tan bajas
 mi alma ni se contenta
 con menos que con Vos mismo,
 72 que en Vos tengo mi consuelo.
 Vos sois imán de mis ojos,
 quien me da esos deseos
 de no ofenderos jamás
 76 ni aun en cosas muy leves;
 pero teme, Jesús mío,
 mi frágil naturaleza
 por eso con tanta instancia
 80 os pido vuestra asistencia.
 En mi helado corazón
 encended un grande fuego
 que purifique, Dios mío,

42 *concierto*: 'tracte'.

82 *encendad*: 'encended'.

- 84 todo la escoria que tiene.
 Y, así, bien acrisolado,
 cumpla siempre hasta la muerte
 vuestra voluntad en todo
- 88 por gozar de Vos al cielo,
 allí, con dulce armonía
 y con suaves acentos
misericordias domini
- 92 cantaremos *in eternum*.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Sentimientos que da Dios a una alma, para que se de a una vida mas perfeta

FONT: *Coblas*, 1767, p. 59-63.

CCCXVII

- Venid, Jesús mío,
 y no tardéis mucho,
 reparad el daño
- 4 que causó la culpa;
 porque comió Adán
 del vedado fruto,
 cayó en tu desgracia
- 8 y arruinó el mundo.
 Por todos sus hijos
 fue el daño mucho
 y esperan remedio
- 12 del Adán segundo.
 Rómpense los cielos
 y no tardéis, nubes,
 para nuestro alivio

91-92 Incipit del salm 89/88: 2 («Jahvè, cantaré tota la vida els vostres favors, d'una generació a l'altra anunciaré la vostra fidelitat») i que demostra els desitjos de lloança eterna. La inscripció «MISERICORDIAS DOMINI IN AETERNUM CANTABO» acompanya el retrat de Teresa de Jesús, de la mà de fra Juan de la Misericordia, vers el 1576. Sobre la interpretació d'aquest salm, llegiu l'obra de Juan Suárez de Godoy: *Thesoro de varias consideraciones sobre el Psalmo de Misericordias domini in eternum cantabo* (1598).

1-5 En aquesta composició trobem el relat típic de l'esperança per la vinguda de Crist al món per a redimir (*reparad*, v. 3) la humanitat de la culpa del pecat original. Ara bé, mentre que en la literatura masculina dominant de l'època i ens discursos de moralistes, la culpa recau sempre en Eva i, amb una forta càrrega misògina s'acaba condemnant el gènere femení com l'instigador del pecat, sor Eulària adopta el punt de vista utilitzat per altres autores hispàniques de l'època a fi de legitimar les seves congèneres: quan fa al·lusió a la condemna de la humanitat a partir del relat del pecat original, només esmenta a Adam com a perpetuador del dany. Així, només el responsabilitza a ell de menjar el fruit prohibit i d'arruinar la humanitat, tot obviant el coprotagonisme d'Eva. D'alguna manera, aquesta reinterpretació poètica del relat bíblic de sor Eulària contribueix a crear una tradició literària femenina, que combat la tradició dominant masculina, i que també trobem en autores com sor Marcela de San Félix, sor María de San José (Salazar, 1603), sor Teresa d'Àvila i sor Juana Inés de la Cruz (1695).

2 Cal tenir present que segons la rúbrica, aquesta peça i la següent van ser escrites en el marc de la festivitat de l'Advent, temps en què l'ànima s'aboca a la preparació espiritual per al naixement de Jesucrist i que és considerat pel Cristianisme com un temps introspectiu, d'oració i reflexió, que passa pel penediment, el perdó i, finalment, la joia.

12 Després d'Adam, el primer home creat al Paradís i causant de l'extensió del pecat original sobre la humanitat; vingué Jesucrist, el segon Adam, enviat per Déu per redimir aquesta ofensa.

13 *Rómpense*: llegiu «Rómpanse».

16 a llover el justo.
 Mirad, Padre eterno,
 que perece el mundo,
 dadnos vuestro Hijo
 20 que el tiempo se cumple.
 Pues ya los profetas
 con un gozo sumo
 de vuestra venida
 24 nos dan los anuncios;
 alegre mi alma
 los oye con gusto
 que hasta los instantes
 28 se le tardan mucho.
 Venid sin tardar,
 mi Jesús, al mundo
 a quitar pecados
 32 y a plantar virtudes:
 quitad al esclavo
 del pesado yugo
 que le tiene en grillos
 36 la primera culpa.
 Llave de David,
 abrid vuestros cofres;
 dad parte a los hombres
 40 de vuestros tesoros.
 Venid, Rey de reyes,
 Señor de señores,
 dad gloria a los ángeles
 44 y paz a los hombres.
 ¡Oh!, dichosa Virgen;
 ¡oh!, feliz custodia,
 tálamo en donde
 48 el mismo Dios mora,
 ¿cuándo será el día
 que verán mis ojos
 vuestro amado Hijo,
 52 ¡oh!, divina Aurora?
 ¿Dulce Emanuel,
 y cuál será el gozo
 que tendrá mi alma
 56 de ver vuestro rostro?
 Espero he de daros
 con amantes voces
 de vuestra venida
 60 la en buena hora».

16 *llover el justo*: metàfora per 'la vinguda de Jesucrist a la terra'.

27-28 L'espera de l'arribada de Jesucrist a la terra es fa llarga.

37 *Cfr.* compos. CCCLXVIII, d'Hipòlita de Rocabertí, que versa sobre el nom de *Clau de David* atribuït a Jesús (Is 22:22).

46-47 La Mare de Déu és considerada en sentit figurat una *custodia*, pel fet que és el lloc on l'Església guarda l'hòstia consagrada (i per tant el cos de Crist consagrat). Després apareix citada com *tálamo*, 'llit nupcial', on Jesucrist roman abans de nàixer.

53 *Emanuel*: la veu poètica ara s'adreça a Jesucrist fins al final de a composició.

Romanç pentasil làbic

[RÚBRICA] Coblas en las quales pide el alma a Jesus, en el tiempo de adviento que acelere su venida al mundo.
2 *mucho*: ms. «muchos» || 18 *mundo*: ms. «mundondo» || 21 *ya*: af. int. || 48 *mismo*: ms. «mis».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 59-63.

CCCXVIII

Ya se acerca el tiempo,
ya se llega el día
de venir al mundo
4 un hermoso Niño.
 Por los pecadores,
 será su venida,
 dejando su casa
8 que es el cielo empirio.
 Aunque es Rey supremo
 vendrá tan humilde,
 tan benigno y manso
12 como un corderito.
 Ha de ser por todos
 de mucha alegría,
 que aun el más cuerdo
16 saldrá de juicio;
 y será consuelo
 por los afligidos,
 que hallarán en Él
20 el gozo cumplido.
 Su madre será
 una hermosa Virgen
 que sin detrimento
24 le ha concebido;
 porque no manchase
 su candor purísimo
 le ha hecho sombra
28 la virtud divina.
 Saldrá de esa concha
 una margarita
 tan hermosa y bella
32 que otra no se ha visto.
 Sea muy dichoso
 el que puro y limpio,
 tendrá el corazón
36 para recibirlo.
Viva Jesús

60 *en buena hora*: sinònim de «enhorabuena».

1-4 Aquesta peça fou escrita en temps de l'Advent, festa litúrgica que precedeix el nadal, la vinguda del fill de Déu al món.

8 *empírio*: 'empíreo'.

18 *por*: 'para'.

23 'sense màcula'.

25-28 Al·ludeix al dogma marià de la perpètua virginitat de la Mare de Déu, ja que el naixement de Jesucrist és degut a l'obra divina.

CCCXIX

Deja los vanos temores,
Alma mía, y no desmayes,
mira que Dios viene al mundo
4 por dar remedio a tus males;
no viene con majestad,
que es tanto lo que te ama,
que para más obligarte
8 se ha vestido de tu carne.
A una hermosa Virgen
ha escogido por su madre
y en su purísimo claustro
12 el Verbo ha tomado carne.
Ha nacido en un pesebre
tan pobre y desabrigado
que el frío que allí padece
16 le obliga a derramar lágrimas.
Si atentamente le miras
se ha de enternecer tu alma,
viendo tanta majestad
20 reducida en un infante.
Dile con el corazón
a ese Niño soberano
mil ternuras y cariños,
24 pues se muestra tan humano:
–No lloréis, querido mío,
no lloréis, Jesús amado,
no lloréis, que esos sollozos
28 son flechas para mi alma.
Mirad, mi querido Niño,
que ya basta una lágrima
por satisfacer la deuda
32 de todo el linaje humano;

5-8 La religiosa explicita la seva devoció a l'infant Jesús: allò més remarcable és la humanitat de Déu, fet home en un insignificant i humil nen i allunyat de la magestusitat que hauria de caracteritzar un rei celestial.

9 Vers hipomètric

9-12 Al ludeix al dogma de l'encarnació de Jesucrist, a la creença cristiana que la paraula divina (*Verbo divino*) pren natura humana, a través del seu fill nascut del ventre de la Mare de Déu; per tant, del *purísimo claustro* per salvar la humanitat (Jo 1:14 «I la Paraula es va fer home i visqué entre nosaltres, i vam contemplar la seva glòria, glòria que té del Pare com a Fill únic, ple de gràcia i de veritat»).

13-16 La religiosa emprà el pla de la quotidianitat i un to de tendresa per narrar l'escena del naixement de Jesús al pessebre: pobre, desabrigat, amb fred i llàgrimes, tal com trobem en el cicle nadalenc del cançoner de les carmelites de Barcelona; *cf.* Lope de Vega: «Lloráis entre las pajas/ de frío que tenéis,/ hermoso niño mío,/ y de calor también».

17 A partir d'aquests versos és remarcable el to de tendresa maternal amb què la religiosa parla del naixement de Jesús, fins i tot, amb algun diminutiu (*cuerpecito*, al v. 39). Ara bé, a partir d'un determinat moment (v. 41), aquest to maternal emprat en parlar de l'infant nascut, deixa pas a un to amorós amb què Déu és presentat com l'Espòs i la religiosa se li ofereix com a esclava.

24 S'hi insisteix en la faceta humana de Crist.

pero con la ardiente sed
 que Vos tenéis de trabajos,
 de una amarga pasión
 36 queréis beber todo el cáliz.
 Y como el amor no sufre
 dilaciones tan largas
 ya ese tierno cuerpecito,
 40 quiere empezar a gustarlas.
 ¡Oh! ¡Quién supiera, Dios mío,
 corresponder como amante
 las finezas recibidas
 44 de vuestra liberal mano!
 Renovad mi corazón,
 porque con él puede amaros
 y ofrecer en sacrificio,
 48 mi vida, mi cuerpo y alma.
 Príncipe de paz benigno,
 aceptadme por esclava:
 no quiero voluntad propia,
 52 toda soy para mi amado.
 Dejadme ya, pensamientos,
 que no os quiero dar entrada,
 porque doy a un niño Dios
 56 de mi corazón las llaves.

Romanç heptasil làbic
 [RÚBRICA] Coblà al nasimientu de nuestro Amado Redemptor.
 53 *Dejadme*: ms. «Dajátme».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 68-70.

CCCXX

Voy alegre a ver
 al recién nacido
 que hallaré en los brazos
 4 de una hermosa Virgen,
 que después del parto
 quedó pura y limpia
 porque concibió
 8 por virtud divina.
 Por los pecadores
 dicen que ha venido
 dejando su casa

35-36 Es refereix a la Passió de Crist; *cf.* Mt. 26: 39.

46 *puede*: 'pueda'.

56 'doy las llaves de mi corazón'. En els versos 53-56, la veu poètica stà allunyant de la seva ment les vanitats mundanes (*pensamientos*, v. 53), ja que el seu cor li correspon a Déu.

1-4 Es desprenen reminiscències de l'adoració pastoril bíblica al nen nascut a Betlem, que a partir del Renaixement es materialitza literàriament a través dels *contrafactum* pastorils al diví, una versió cristiana de la tradició bucòlica pastoril, que hem trobem en nombroses peces del cançoner carmelità. En aquest cas, és la religiosa qui es disposa a adorar a Jesús, com si es tractés dels pastors bíblics.

6 La religiosa insisteix en el dogma catòlic de la Perpètua Virginitat de Maria.

12 que es el cielo empirio,
 y a su eterno Padre
 ofrece la vida
 por librar al hombre
 16 que estaba cautivo.
 Porque confiados
 vayan a pedirle,
 deja su grandeza
 20 y viene tan humilde;
 que está en pesebre,
 llorando de frío,
 desacomodado,
 24 sin ningún abrigo.
 Con todo el afecto
 y voluntad fina
 deseo, mi Dios,
 28 ser agradecida,
 pues que vuestro amor,
 mi querido Niño,
 pide con razón
 32 ser correspondido.
 Mi dulce Jesús,
 imán de mi vida,
 puesta a vuestros pies,
 36 me tenéis rendida,
 pues mi corazón
 ha quedado herido,
 que vuestra hermosura
 40 le tiene cautivo.
 El amor del hombre,
 mi Dios, os obliga
 a estar entre pajas,
 44 y padecer frío,
 por lo que os ofrezco,
 mi querido Niño,
 para calentaros
 48 el corazón mío.
 Mas ¡ay!, mi Jesús,
 ¡y qué desvarío!,
 pues estando helado,
 52 no hallaréis abrigo,
 enviadme Vos
 una centellica
 que enciende muy bien
 56 el fuego divino.
 Rendida os ofrezco

9-12 Versos gairebé idèntics als 5-8 de la compos. CCCXVIII.

20 Vers hiper mètric.

25 A partir d'aquí, la veu poètica s'adreça a Jesucrist i se li ofereix (*la voluntad mía*, v. 58).

35-36 Imatge d'adoració als peus del Jesuset pròpia de les composicions pastorils.

41-44 Fa referència a l'humil naixement de Jesucrist al pesebre.

53-56 La veu poètica demana a Jesucrist una guspira que abrase la seva ànima en el foc de l'amor.

la voluntad mía
pues sé que con poco
60 se accontenta un niño,
 pero os aseguro,
 imán de mi vida,
 que si más tuviera,
64 que más os daría.
 Viva Jesús.

Romanç pentasil làbic

[RÚBRICA] Letra al mismo asunto.

3 *los*: ms. «do» || 36 *rendida*: ms. «rendido» corregit amb una altra tinta.

FONT: *Coblas*, 1767, p. 70-72.

CCCXXI

La Majestad abatida
en lo humilde de un pesebre
miran pasmados mis ojos
4 contemplando tal extremo.
 Para salvar a los hombres
 lo ha enviado el Padre eterno,
 que hasta aquí llega, Alma mía,
8 el mucho amor que los tiene.
 Yo no sé en este caso
 quien nos hace más fineza:
 si es el Padre que lo da
12 o el Hijo que lo consiente.
 Como estamos por la culpa
 en un duro cautiverio
 para que salgamos libres
16 Dios nos da su Hijo mesmo.
 ¡Oh!, Bondad incomprensible,
 ¡oh!, soberana Grandeza,
 que hacéis tanto bien al hombre
20 y él no sabe agradecerlo.
 Como el Hijo es imbatible
 por ser Dios como Vos mesmo,
 se ha vestido nuestra carne
24 sujetándose a la muerte».
 Ha escogido por su madre
 a una hermosa doncella
 que en su claustro virginal
28 lo ha llevado nueve meses.
 En tan estrecha prisión
 ha estado la luz represa
 por tan dilatado tiempo
32 para alumbrar a los ciegos.
 Por dar ejemplo a los ricos

1-4 La religiosa incideix en el naixement de la divinitat en un pessebre humil.

8 *los*: 'les'.

23-24 Al·ludeix al dogma de l'Encarnació de Jesucrist.

nace con tanta pobreza
que el colchón en que descansa
36 son las pajas del pesebre.
 ¿Qué dirán los regalados
si le ven echado al suelo
y que el mismo Dios se expone
40 a la inclemencia del tiempo?
 Así tiritita de frío,
derramando hermosas perlas,
más de ver mi ingratitud
44 que no de lo que padece.
 Si por eso sollozáis
cesen vuestros desconsuelos,
que aquí me tenéis rendida,
48 amado y querido Dueño;
 pero os pido, amado Niño,
con el mayor rendimiento,
que limpiéis bien mi alma
52 de las manchas que ellas dejan;
 porque aquí no falta agua
pues vuestros ojos son fuentes
que la dan con abundancia
56 mi Jesús, por ese efecto.
 Incomodidades sin número
padeceís, amado Dueño,
y todas las halláis dulces
60 porque son por mí remedio.
 Mirad, Niño de mis ojos,
que ese cuerpecito es tierno,
no seáis tan presuroso
64 a entregarlo a los tormentos.
 Pero, ¿qué importa, Dios mío?,
que aunque él sea pequeño
por tan grande es sin medida
68 el amor que lo gobierna.
 Bien quisiera, Jesús mío,
corresponder como amante
porque es muy justo y debido
72 que amor con amor se pague,
 pero el vuestro es infinito
y el mío muy limitado,
enseñadme, pues, Vos mismo
76 el modo de accontentaros.
 Ya supongo me diréis,
amado y querido Infante,
que: «No aprovechas razones,
80 que solo las obras valen».

37 *regalados*: 'cavalls', fa referència a la 'cavallerissa reial, on eren els cavalls de regal';

42 *perlas*: metàfora per 'llàgrimes'. En algunes composicions d'aquest període, el Jesuset és descrit al pessebre com a 'niño de perlas', tal com podem trobar al Cançoner carmelità editat; *cfr.* la tornada de Lope de Vega: «Norabuena vengáis al mundo,/ Niño de perlas,/ que sin vuestra vista/ no hay hora buena».

57 Vers hiper mètric.

Quisiera yo que las mías
 os fuesen muy agradables
 y de mi pobre caudal
 84 haceros algún regalo.
 El plato de mejor gusto,
 bien conozco, Niño amado,
 sería mi corazón
 88 pero está mal preparado.
 Por hallar algún remedio
 en tan apretando lance
 acudiré al emparo
 92 de vuestra amorosa madre;
 buscaré el patrocinio
 del venerable anciano
 que con tanta reverencia
 96 asiste a vuestro lado.
 Virgen pura que lograsteis
 el concibirle sin mancha,
 mil parabienes os rinde
 100 con sumo gozo mi alma.
 También a Josef los doy
 pues que logra dicha tanta
 que por ayo de Jesús
 104 Dios le tiene destinado.
 Pero aunque sois tan dichosos,
 no carecéis de trabajos
 pues los padecéis intensos
 108 de ver los que el Niño pasa;
 también a mí me contristan
 y vengo a pedir a entrambos
 me digáis cual es su gusto
 112 y que haré por contentarle;
 pero como soy tan pobre
 solo podré entregarle
 una voluntad rendida
 116 y un corazón humillado.
 A vos, Virgen, lo presento
 que sois su dichosa Madre,
 adornarle de virtudes
 120 porque sea de su agrado.
 Será más bien recibido
 si pasa por vuestra mano,
 Madre de misericordia,
 124 no me neguéis vuestro amparo.
 El veros tan compasiva

85-88 Vegeu v. 29-36 compos. CCC.

94 *venerable anciano*: sant Josep.

98 *concebirlle*: llegiu «concebirle». Al ludeix al dogma de la Virginitat de la Mare de Déu.

105 A partir d'aquí, la veu poètica s'adreça a sant Josep i a la Mare de Déu i, a continuació, l'interpel·la tan sols a ella (v. 117-136) perquè li deixi el fill que té als braços.

109 *contristan*: «Afligir, entristecer» (DRAE [s.v. *contristir*]).

112 *contentarle*: «contentarlo».

119 *adornarle*: entengueu 'adornar el cor'.

me anima y da confianza
 para pediros rendida
 128 y humillada una gracia:
 sabed que son mis deseos
 que por un pequeño rato
 me dejéis a vuestro Hijo
 132 por tenerle entre mis brazos.
 Pero siento que hallará
 el pobre Niño descanso
 porque un duro corazón
 136 le servirá de almohada.
 Yo os arrimaré a él,
 Niño hermoso de mi alma,
 ablandadle porque halléis
 140 otra vez mejor posada;
 oportuna ocasión
 tengo para aprovecharme,
 pues Vos, Niño de mis ojos,
 144 no sabréis negarme nada.
 Entrad en mi corazón
 y procurad registrarle,
 y cuanto halléis que os disguste,
 148 quitadlo al mismo instante.
 ¡Oh!, qué dicha es la mía
 que el mismo Dios humanado
 se humilla tanto que puedo
 152 estrecharlo entre mis brazos.
 Mil cariños expresivos
 os quiero hacer, tierno Infante,
 pero me faltan las voces
 156 y no sé cómo explicarme;
 aunque entiendo que con Vos
 no son menester palabras
 que aunque niño, ya entendéis
 160 lo que en mi corazón pasa.
 Mas con todo eso no quiero
 dejar de manifestaros
 mis deseos porque Vos
 164 deis el consuelo a mi alma;
 pues ya sé que habéis tomado
 la figura de un infante
 porque os pide cuanto quiere
 168 sin que el temor me acobarda.
 Supuesto el miraros, Niño,
 me anima y da confianza,

132 *tenerle*: «tenerlo». Noteu aquí el to maternal que adquireix la composició.

137 La veu poètica ara s'adreça al Nen Jesús, a qui té en braços, cedit per la Mare de Déu.

139 *ablandadle*: 'ablandadlo'.

140 En aquests versos, la composició té el to de les 'posadas' característiques de la tradició poètica carmelitana; vegeu Capítol 7. Subapartat 2.3.2.5.1.

146 *registrarle*: 'registrarlo'.

163 *porque*: 'para que'.

167 *pide*: 'pida' | *quiere*: 'quiera'.

teniendo la ocasión
 172 no quisiera malograrla.
 Vuestro amor es, Niño mío,
 lo que deseo con ansia
 y hasta haberlo conseguido
 176 no os soltaré de mis brazos.
 Como sois tan pequeñito
 con la llaneza de amante
 os diré, Niño querido,
 180 que Vos queréis ser rogado:
 si deseáis más que yo
 llenarme de vuestra gracia:
 ¿cómo podéis complaceros
 184 de verme así congojada?
 Si acaso gustáis de ver
 como se aumentan mis ansias
 también es ese mi gusto
 188 y el anhelo de mi alma.
 Pero Vos, querido Niño,
 lo tenéis a vuestra mano:
 poned fuego al corazón
 192 del que en vuestro pecho arde.
 Que aunque vuestro cuerpecito
 está tan frío y helado,
 lo padecéis, Jesús mío,
 196 por dar calor a mi alma;
 haced que en mi corazón
 se encienda una grande llama
 que ardiendo en amor divino,
 200 lo deje todo abrasado.
 Ya es preciso, amado Niño,
 volveros a vuestra Madre,
 que os esta ofreciendo el pecho
 204 porque quiere alimentaros.
 Dejadme esos pies divinos
 porque no quiero dejaros
 sin que primero, rendida,
 208 llegue mi alma adoraros.
 Será muy puesto en razón
 que adore también las manos
 que han de obrar a favor mío
 212 maravillas soberanas.
 Un ósculo cariñoso
 como a esposa quiero daros,
 que es expresión de amor
 216 y no puede disgustaros.

180 *que*: 'pues'.

191 Se sobreentén «poned fuego a mi corazón», amb el sentit de 'enceneu el meu cor, la fe' remet, per tant, a la imatge mística de la 'flama d'amor',

202 *volveros*: amb el sentit de 'devolveros'.

208 *adoraros*: 'a adoraros'.

213 *ósculo*: «Beso de respeto o afecto» (DRAE).

Imán que adoran mis ojos,
 comunicad a mis labios
 tal dulzora que no pueda,
 220 ofender con mis palabras.
 Aquí tenéis vuestro Hijo,
 Madre pura y Virgen santa,
 que le veo deseoso
 224 de estar a vuestro regazo;
 es justo que en vuestro seno
 tome ya algún descanso,
 que en mis brazos, es sin duda,
 228 que habrá estado incomodado.
 Pero como es el Niño
 tan bien acondicionado,
 con disimulo ha sufrido
 232 sin mostrarse disgustado.
 Del favor que he recibido
 de vuestra liberal mano
 con humilde rendimiento
 236 Madre mía, os doy las gracias.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Al mismo asunto en que pide el alma a la Virgen que le deje el Niño Jesus un pequeño rato entre sus brazos para que ensiende el corazon en su amor.

21 *imbatible*: ms. «inpatible» || 41 *de af.* Int. || 43 *mas*: *pe* esborr. int. || 79 *no af.* int. || 109 *También*: ms. «Tabien» || 110 *entrambos*: ms. «entrambos» || 152 *estrecharlo*: ms. «estracharlo» || 156 *no*: ms. «no ni» || 220 *palabras*: ms. «palabra».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 73-82.

CCCXXII

Jemía el hombre oprimido
 y vino un Niño a librarle
 rompiéndole las cadenas
 4 que le tenían atado.
El dulce nombre que tiene
 ese Niño soberano
 recrea todo el sentido
 8 y es el consuelo del alma.
Su amor es tan execivo
 que solo para salvarnos
 compró el nombre de Jesús
 12 con el precio de su sangre.
Una herida le costó,

219 *dulzora*: «dulzor»; és manté per exigències de còmput sil làbic.

1 *Jemía*: llegiu 'Gemía'; mantenim la grafia per tal de no alterar l'acròstic. Fa referència a la vinguda de Jesús al món per alliberar la humanitat del pecat original.

5 En el Cristianisme, Jesucrist és la segona persona de la Santíssima Trinitat, feta home.

13-32 Fa referència a la circumcissió efectuada a Jesucrist vuit dies després d'haver nascut (Ll. 2:21); veg. v. 1-4 compos. CXVIII: «Jesús mío, cómo estás!./casi todo derritido,/pues a ocho días nacido/ abundante sangre das». En els versos posteriors, la circumsció és tractada com si s'hagués aplicat a Jesucrist la sagnia

que quiso empezar temprano
a mostrar cuanto desea
16 la salud de nuestras almas.

Solo cuenta ocho días
cuando en brazos de su Madre
una ardiente calentura
20 ya le tenía abrasado.

Manda el médico le den
una sangría al instante
porque conoce que el pulso
24 le va muy acelerado.

¡**A**y!, qué ardiente calentura,
Niño amado de mi alma,
de la cual no os veréis libre
28 hasta dar toda la sangre.

Rara enfermedad por cierto,
es esa por un infante
pues la causa de su mal
32 es que está ya enamorado.

Imán que adoran mis ojos,
decidme quién ha causado
esa desgana de amor
36 que el corazón os abrasa.

A vuestra Madre, Dios mío,
le ha atravesado el alma
un cuchillo de dolor
40 al veros derramar sangre.

Jimió al veros padecer
pero sintió gozo el alma
cuando el nombre de Jesús
44 pronunciaron sus labios.

¡**O**h!, Jesús de mis cariños,
pues sois tan dulce y suave,
con vuestro nombre en la boca
48 os quiero entregar mi alma.

¡**S**i yo supiese imitar
al meliflúo Bernardo

corresponent davant d'una malaltia (vegeu v. 22), una pràctica mèdica habitual fins al s. XIX que consistia en l'extracció d'una determinada quantitat de sang. Allò que justifica aquesta pràctica en Jesucrist i, per tant, el símptoma principal de la malaltia és una *ardiente calentura* que *ya le tenía abrasado*, així com el *pulso [...] acelerado*, en referència a l'amor que té per la humanitat. Jesús hi és tractat com un malalt d'amor (*la causa de su mal/es que está ya enamorado*, v. 31-32), que no sanarà fins que no li arribe la mort en la creu.

35 *desgana de amor*: cobriment de cor és un símptoma del sentiment amorós.

37-40 El *cuchillo de dolor* al ludeix al primer dolor de la Mare de Déu, en veure el seu fill a la creu (Ll. 2:34-35) (veg. nota v. 77-80 compos. CCCXXXI) i que l'autora aplica en el primer vessament de sang del Jesús.

41 Vegeu nota v. 1.

44 La invocació de Jesucrist reconforta.

50 Es refereix al darrer pare de l'Església, Bernat de Claravall (s. XI-XII), propagador de l'orde cistercenc, també anomenat *doctor mellifluus*.

que en deliquios amorosos
52 con Jesús se regalaba!

En coloquios divinos
se entretenía su alma,
encendiéndose en amor
56 siempre que a Jesús nombraba.

Pues en Jesús hallaba
consuelo el atribulado,
tendrá salud el enfermo,
60 riqueza el necesitado.

Ha su pesar, el infierno
siempre que oye nombrarle
con humilde rendimiento
64 espreciado a postrarse.

Si alguno por enfermo
se siente débil y flaco
con invocar a Jesús
68 se verá luego sano.

Ombre, si estás oprimido,
el remedio es tan fácil
que invocando a Jesús
72 quedarás aconsolado.

No malogres, pues, el tiempo
que no puedes recobrarle
y con nombrar a Jesús
76 ganas mucho por tu alma.

Mira que te pierdes mucho
siendo omisa y descuidada
en acudir a Jesús
80 cuando estás atribulada.

Imprime en tu corazón
el nombre dulce y suave
de Jesús, que así hallarás
84 remedios en todos tus males.

Una vez que llegue a estar
con Jesús unida el alma
ha de quedar vencedora
88 por más que sea tentada;

No se aparte de Jesús
y puede entrar en batalla

51 *deliquios*: «Éxtasis, arrobamiento» (DRAE).

61 *Ha*: mantenim excepcionalment la grafia arcaïtzant 'h' perquè es llegisca en acròstic «Joseph».

68 Vers hipomètric.

69 *Ombre*: llegiu «hombre»; ho mantenim per tal de llegir l'acròstic.

74 *recobrarle*: «recobrarlo».

80 *atribulada*: 'aflicció moral'.

84 Vers hipermètric.

90 *puede*: 'pueda'.

aunque el mismo Lucifer
 92 cuantra ella esté armado.
 Irá segura, no tema,
 pues para defensa y guarda
 tiene a Jesús que la mira
 96 como amorosa atalaya.
 Como ella no le deja,
 no tiene que acobardarse
 porque en todos los encuentros
 100 tendrá a Jesús a su lado.
 ¡**O**h!, Jesús, que aunque mostréis
 que estáis ausente del alma,
 es para mayor bien suyo
 104 pues lo hacéis para probarla».

Conseguirá cuanto quiere
 quien no busca otro emparo
 que a Jesús, porque en Él
 108 todo el bien está cifrado.
 ¡**O**h!, Jesús, bien de mi vida,
 si fuese mi dicha tanta
 que tuviese vuestro nombre
 112 en el corazón gravado!

Nombre que costó, Dios mío,
 el nombre de vuestra sangre,
 de justicia debe ser
 116 de los hombres estimado.

Siempre el nombre de Jesús
 causa tal efecto al alma
 que parece es por ella
 120 un aceite derramado.

Una suave dulzura
 siente en sí, inexplicable,
 que recrea los sentidos
 124 y los deja confortados.

En el nombre de Jesús
 pongo yo mi confianza;
 no ha de salir de mi boca
 128 si me veo atribulada.

Lostraré la quietud
 y la paz tan deseada,
 solamente de Jesús
 132 no me aparte un instante.

92 *cuantra*: var. ultracorrecta «Preposició, forma vulgar i dialectal, per ‘contra’» (DCVB). Amb l’ajuda de Jesucrist, l’ànima pot combatre les temptacions del dimoni.

93 *no tema*: se sobreentén el relatiu ‘que’.

96 *atalaya*: ‘torre de vigilància’.

108 *cifrado*: ‘contingut, reduït’.

120 *aceite*: ‘licor vessat’.

Olvidada a lo del mundo,
han de ser en adelante,
Jesús, María y Josef,
136 el consuelo de mi alma.

Romanç heptasil làbic, en acróstic

[RÚBRICA] Coblas para el día de la circuncion, enpesandose cada una por una letra de las que conponen los dulsisimos nombres de Jesus, Maria y Joseph.

30 *esa*: ms. «ese» || 50 *melliflúo*: ms. «mellifluo» || 97 *deja*: ms. «deje» || 105 *Conseguirá*: ms. «Consigirá».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 83-88.

CCCXXIII

Si por la culpa, Dios mío,
os ha perdido mi alma
ya os busca arrepentida
4 con el deseo de hallaros.
Yo confío, Jesús mío,
que lo que perdí pecando
por medio de la contrición
8 volveré a recobrarlo.
¿Dónde estáis, querido Niño,
fugitivo enamorado,
que a causa de mis descuidos
12 os vais a otra posada?
A cuantos encuantraré
he de pedir por mi Amado
y si quieren, que dé señas
16 en blanco y a colorado.
Si por mi dicha le hallo
procuraré a encerrarle
dentro de mi corazón
20 porque otra vez no se vaya.
Como es Amante celoso
no daré a otro entrada
que tal vez por estar solo
24 le gustaba la posada.
Lo que perdió el descuido
el cuidado ha de guardarle
cuando por la contrición
28 mereciere encontrarlo:
Si son trazas del amor
y lo hacéis para probarme,
bien manifiestan mi pena
32 las lágrimas que derramo.

136 Remet a la frase de l'acròstic: «Jesús, María, Joseph són mi único consuelo».

1-4 Composició amb to de penediment de l'ànima, davant l'absència de l'estimat Déu, que respon a una expressió de contrició,

7 Vers hiper mètric.

9 Segons la rúbrica, aquesta peça està dedicada al 'niño perdido' festivitats conventual que tenim documentada per als convents de carmelites (veg. compos. CCLXV) però no en la tradició dominica.

13 *encuantraré*: var. ultracorrecia, que prové de *contra*; per 'encontraré'.

¡Ay!, Jesús de mis cariños,
imán que adora mi alma,
tened lástima de mí,
36 no me dejéis por ingrata.

Romanç heptasil làbic
[RÚBRICA] Coblas al nino perdido.
10 *fugitivo*: ms. «fugetivo».

FONT: *Coblas*, 1767, f. 88-90.

CCCXXIV

Vengo, mi Jesús, al huerto
por haceros compañía
y ver si puedo ser parte
4 a daros algún alivio.
No padezcáis tan a solas,
mirad, Esposo querido,
que es razón que vuestras penas
8 yo también las participe.
Del plato que Vos coméis,
a ley de esposa, Dios mío,
tengo yo de alimentarme
12 sin gustar otra comida;
pero temo, mi Jesús,
desmayarme en la bebida
porque un cáliz de amargura
16 sé que os está prevenido.
Y si a Vos solo el mirarle
os ha puesto en agonía,
mirándome yo tan flaca,
20 que mucho que desconfíe.
Treinta tres años, mi Dios,
que deseáis ese día
y ahora que le veis cerca
24 os manifestáis tan triste.
La carne se muestra flaca
pero pronto el espíritu
que si ella dice: «*Transeat*»;
28 la voluntad dice: «*Fiat*».
Vuestro padre a confortaros
os envía un paraninfo
que llevaba en la mano el cáliz
32 que habéis de beber, Dios mío.
¡Con qué gusto lo aceptáis,

1 Al ludeix al jardí de Getsemaní on segons el relat bíblic, Jesucrist va anar a resar després del Darrer Sopar, abans de ser crucificat (Mt 26:36-46). En els versos que hi segueixen, l'autora fa referència a l'oració i a l'agonia de Jesús davant la imminència de la seva mort i l'acceptació de la voluntat divina.

15-16 *Cfr.* v. 35-36 compos. CCCXIX.

17- 18 *mirarle*: té el sentit d'«imaginar-se'l».

27-28 Segons l'esmentat relat bíblic, Jesucrist accepta gustosament la voluntat del pare Déu: «Pare meu, si és possible, que passi lluny de mi aquest calze; però que es faci, no pas com jo vull, sinó com voleu vos?».

31 Vers hipermètric; *cfr.* Mt. 26: 39.

oh, Bondad incomprensible,
 que queréis salvar al hombre,
 36 a costa de vuestra vida!
 Pero os hace sudar sangre
 ver cuan poco agradecidas
 han de ser vuestras finezas
 40 y cuan mal correspondidas.
 Pues Vos ya tenéis presentes
 todas las culpas, Dios mío,
 que cuantra vuestra bondad
 44 cometerá el hombre impío.
 Con vuestra sangre os suplico
 que ahoguéis todas las mías;
 olvidadlas de una vez
 48 pues lo pido arrepentida.
 En toda la Pasión
 no os dejaré, Jesús mío;
 hasta llegar al calvario
 52 me tendréis en compañía.
 Yo no quisiera faltaros,
 aunque de mí poco fío,
 dadme, mi querido Esposo,
 56 gracia para complirlo.
 Tenedme a vuestro lado
 como a pastor compasivo,
 no me dejéis libertad
 60 y si huigo, dadme un silbo.
 Mi amado Nazareno,
 que habéis de perder la vida,
 ¿cómo lo verán mis ojos
 64 sin que se acabe la mía?
 ¿Qué haré yo cuando vea
 eclipsado el Sol de justicia?
 ¿A dónde me volveré,
 68 triste, sola y afligida?
 Estaré al pie de la cruz
 con vuestra Madre santísima,
 con la santa penitenta
 72 y el amado Evangelista.
 Cuando estaréis en los brazos
 de la madre adolorida,
 pondré el labio en la llaga
 76 que abrió el cruel Longinos.
 Como la paloma al arca
 me entraré, buen Jesús mío,

60 *huigo*: 'huyo'.

36 Vers hipermètric.

69-70 Amb *santa penitenta* es refereix a Magdalena, al peu de la creu.

76 Longí és identificat per la tradició cristiana amb el soldat romà que va travessar amb una llança el costat de Jesucrist crucificat (Jn 19: 34). La devoció a la llaga del Costat de Crist va donar lloc al culte del Sagrat Cor des del s. XVII.

77 Remet al passatge bíblic del Diluvi Universal en què Noé va fer fora de l'arca una paloma per veure si l'aiguat havia minvat i aquesta hi va retornar, en senyal que l'aigua encara recobria la terra (Gn 8:6-10).

dentro de vuestro costado
80 donde tengo de hacer nido.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Coblas de la oracion del huerto.

21 *Treinta*: ms. «Triente» || 31 *-va*: af. int. || 37 *hace*: ms. «hasa» || 43 *cuontra*: ms. «quantro» || 45 *vuestra* af. int.

FONT: *Coblas*, 1767, p. 90-93.

CCCXXV

Médico sois de las almas,
enferma estoy, Jesús mío;
tomad el pulso y sabréis
4 la desgana que me aflige;
 sabréis que una ausencia
 todo mi mal se origina,
 que a causa de mis descuidos
8 mi amante se ha escondido.
 Ésta es mi enfermedad
 de la cual no espero alivio,
 menos que Vos repitáis
12 cuidadoso las visitas.
 Con eso mi mal tendrá
 segura la mejoría
 porque Vos para las almas
16 sois médico y medicina.
 Tengo tanta confianza
 con Vos, Médico divino,
 que con solo una mirada
20 exprimenta el alma alivio.
 Si para aplicar remedio
 queréis vos que yo me explique,
 os diré al descubierto
24 que por Vos mismo suspiro.
 Veo que para ausentáros
 os ha sobrado motivo
 porque yo no correspondo
28 a vuestro amor execivo.
 Mas si culpáis el no amaros,
 me quejaré, Esposo mío,
 con Vos amorosamente
32 si me dais vuestro permiso.
 Yo no tengo nada bueno
 si de Vos no lo recibo,

79 Vegeu nota v. 76.

1 Compareu-la amb el to i el contingut de la peça CCCXII.

11 *menos*: 'a menos que'.

18 *con vos*: entengueu 'en vos'.

22 *explique*: 'expresse'.

29-31 *con vos*: llegiu 'a vos'. La carmelita sor Gregoria Francisca de Santa Teresa (Sevilla, 1653-1736) té una composició amb el mateix tema: «Mándale á una alma resista á Dios y se queja amorosamente» (Torres 1798: 320).

36 pues mirad como en mis quejas
 no voy fuera de camino.
 ¡Ay, mi querido Jesús,
 parece que desvarío!
 Perdonadme que el amor
 40 me hace ser atrevida,
 pero sé que no os enojan
 las quejas cuando son hijas
 de un amante corazón
 44 que con Vos desea unirse.
 Sois Médico de mi vida,
 el hacecillo de mirra
 que quiere llevar mi alma
 48 en su pecho, noche y día.
 Allá os dice, en los *Cantares*,
 el alma desfallecida:
 «Mantenedme con manzanas,
 52 sino se acaba mi vida».
 Pero no soy tan dichosa
 pues a ella, Jesús mío,
 el mucho amor le obligaba
 56 a dar tan tiernos quejidos.
 ¡Si supiese yo imitarle,
 Esposo de mis cariños,
 y partiese el corazón
 60 tan dulce y suave herida!
 Bien se pudiera enfermar
 por lograr tal medicina,
 fruta, en fin, de tal árbol
 64 que ha de obrar maravillas.
 Después, mi querido dueño,
 que tan a gusto ha comido
 también os pide la entréis
 68 en la bodega del vino.
 No soy menos pedigüeña,
 ya me entendéis, Jesús mío,
 dejadme hartar que no importa
 72 que llegue a perder el tino;
 ese será mi consuelo,
 el que salga de juicio,

35-36 'no vaig desencaminada'.

46 *hacecillo*: «Porción de flores unidas en cabezuela, cuyos pedúnculos están erguidos y casi paralelos y son de igual altura» (DRAE).

50 Es refereix a l'Esposa del *Càntic dels Càntics*.

51-52 Remet al fragment de l'esmentat llibre bíblic: «Retorneu-me amb panses, conforteu-me amb pomes, que estic malalta d'amor!» (Ct 2:5).

54 *a ella*: 'a l'Esposa del *Càntic dels Càntics*'.

59-60 Al·ludeix a la ferida de l'amor, amb reminiscència en el Càntic dels Càntics (Ct 4:9).

61-68 Es refereix al fragment del *Càntic*: «Com un pomer entre els arbres del bosc,/ és el meu estimat entre els joves./ Glatia per seure a la seva ombra,/ i el seu fruit m'és dolç al paladar./ Ell m'ha fet entrar en el celler,/ i el seu esquadró enfront meu és l'amor./ Retorneu-me amb panses,/ conforteu-me amb pomes,/ que estic malalta d'amor!» (Ct. 2:3-4).

69 *pedigüeña*: «Que pide con frecuencia e importunidad» (DRAE).

74 Demana embogir d'amor diví (vegeu v. 79).

76 que es la mayor cordura
 perderle por tal motivo;
 le tendré yo por más ganado
 cuando estará más perdido,
 que esa locura de amor
 80 es la que tanto suspiro.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Coblas en que el alma se mira enferma por sus muchas culpas y busca a Dios como a medico para que la sene.

32 *me*: af. int. || 40 *me*: ms. «ma» || 41 *enojar*: ms. «anojan» || 46 *hacillo*: ms. «asesito» || 47 *que*: «q.» af. int.

FONT: *Coblas*, 1767, p. 93-97.

CCCXXVI

Hállase enferma mi alma
 y deseando verse sana
 va en busca de un médico
 4 que sea de los de fama.
 Al nazareno Jesús
 se siente muy inclinada,
 que dice tendrá salud,
 8 si él llegue a visitarle.
 Pues Médico celestial,
 no dejéis desconsolada
 una alma que en solo Vos
 12 tiene puesta su esperanza.
 Aunque sois tan piadoso
 que no sabréis excusaros
 pues solicitáis visitas
 16 y aun las hacéis de balde.
 Yo no pierdo la esperanza
 por enferma que me halle
 si vos, Médico divino
 20 os dignáis de visitarme.
 Dulce Dueño, yo os suplico
 si queréis sanar mi alma
 le hagáis en el corazón
 24 una herida penetrante,
 porque es el mejor remedio
 si queréis aconsolarme,
 pues la enfermedad de amor
 28 es la que da vida al alma.

76 *perderle*: 'perderlo'.

77 Vers hipermètric.

1-4 *Cfr.* v. 16-s. compos. CCCXII.

8 *llegue*: 'llega'.

20 *dignáis de*: llegiu 'dignáis a'.

24 Demana una ferida d'amor.

28 Al ludeix a l'antítesi de l'amor diví, impregnat en les coples del «Vivo sin vivir en mí» teresianes o en d'altres autores, com ara sor Marcela de San Félix («Acaba de enfermarme/o matarme, te ruego,/ pues el morir de amor/ es solo mi remedio»).

Ya lo digo al descubierto,
no tenéis con qué excusaros
pues vos tenéis, Jesús mío,
32 el remedio en la mano,
que solo por vuestro amor
suspira, anhela y clama
esta alma pecadora
36 que en vos tiene su esperanza.

Romanç heptasil làbic
[RÚBRICA] Al mismo asumpto.
16 *balde*: ms. «balda».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 97-98.

CCCXXVII

Serenad mi corazón,
dulce Jesús de mi alma,
pues sabéis mi turbación
4 por ver que no puedo amaros.
Todo se me va en deseos
que nunca veo logrados
en que tengo de parar,
8 mi querido y Dueño amado.
Ahora que os vais al cielo
y partís a vuestra patria,
es razón que al despediros
12 me dejéis aconsolada.
Pero, ¿cómo puede ser
que tenga consuelo el alma,
si os vais Vos y me dejáis
16 en este valle de lagrimas?
Sabed, mi amado Jesús,
que no tengo de dejaros,
que adonde vaya mi Esposo,
20 tengo yo de acompañarle.
Si no puedo en realidad
ir por ahora a gozaros
dejadme prendas, Dios mío,
24 y viviré de esperanzas.
Estas que os pido han de ser
las virtudes que me faltan,
joyas con que vos gustáis
28 de ver adornada el alma
y, pues soy esposa vuestra,
no he de estar desaliñada;
miradme bien, Jesús mío
32 y veréis lo que me falta.

16 Tòpic amb què designa el món material.

23 Fa referència a les penyores d'amor, amb cert reflex del codi de l'amor cortés. En versos següents especifica quines han de ser aquestes penyores, que aplicades al diví, són les virtuts.

27 Veg. v. 17-20 compos. CCCIX.

¡Ay!, imán de mis cariños,
 que el corazón se me parte
 sin poder formar las voces
 36 por explicaros mis ansias.
 Pero bien sé me entendéis
 que no es menester palabras
 pues sabéis mejor que yo
 40 lo que en mi interior pasa.
 Dadme lo que necesito,
 llenadme de vuestra gracia,
 porque no os ofende más
 44 y que siempre os esté amando.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Coblas que ase una alma el dia de la Acension del Sr. pidiendole que le deje en predas de su amor las virtudes, para adorno de su alma.

29 *soy*: af. int. || 41 *Dadme*: ms. «Dedme».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 98-100.

CCCXXVIII

Inclínad vuestros oídos,
 amado y querido Dueño,
 por escuchar de mi alma
 4 unas amorosas quejas:
 porque no dejáis amaros
 es todo mi sentimiento,
 que pues vos dais el deseo
 8 dad también el cumplimento.
 Siendo la demanda justa
 razón es que se atenga
 pues sabéis que lo que pido
 12 lo quiero para vos mesmo.
 Si pudiese, mendigando,
 ir a las puertas del cielo
 pediría de limosna
 16 que me diesen amor vuestro,
 pero pues no me negáis
 que vaya con el deseo,
 allá me introduciré
 20 por lograr lo que pretendo.
 De esta vez, Esposo mío,
 me volveré pedigüña
 y repetiré la instancia
 24 hasta que atengan mis ruegos.
 Por vuestra santísima Madre
 sera razón que comience
 dando la primera súplica
 28 a la soberana Reina.

35-36 Incapacitat d'explicar els efectes del sentiment amorós.

43 *ofende*: 'ofenda'.

5 La religiosa retreu al seu estimat jesucrist, a través d'una *queja amorosa*, que no es deixi estimar.

8 *complimento*: 'cumplimiento'.

Sabed, pues, Señora mía,
que el amor que tanto anhelo
lo quiero por vuestro Hijo;
32 no dejéis de socorrerme.
Mi padre santo Domingo,
aunque yo no lo merezca,
alargad una limosna,
36 no me dejéis sin consuelo;
vos, como padre amoroso,
compadeced mi miseria;
no miréis que yo lo pido,
40 mirad para quién lo quiero».
Dadme amor de lo más fino,
mi amada santa Teresa,
pues sois toda de Jesús
44 haced que también lo sea.
Hacedle vos en mi nombre
de mi corazón entrega
en señal que dende hoy
48 seré suya sin reserva.
Por caridad pido a todos
los cortesanos del cielo
que me alcancen de mi Dios
52 amor puro y verdadero.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Coblas de una alma que se queja amorosamente con Dios porque no puede amarle y se introduce con la voluntad al Cielo y pide de limosna a los vien abenturados ese Divino Amor
27 *primera*: ms. «premera».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 100-103.

CCCXXIX

Supuesto sois luz del mundo,
dadla, Agustino, a mi alma
para que puede acertar
4 a complir lo que me mandan.
Mas si está mi entendimiento,
obscurecido y turbado,

29 Després d'aquest parlament adreçat a Jesucrist, la veu poètica fa una sèrie de invocacions divines perquè intercedisquen en la seva petició a Jesucrist; a través d'una gradació jerarquitzada: en primer lloc invoca a la Mare de Déu, un recurs que ja trobem en altres composicions de la religiosa.

33 Feta aquesta breu instància a la Mare de Déu, demana després ajuda a sant Domènec (v. 33-39), fundador de l'orde dominic al qual ella pertany.

41 Recorre ara a la gran figura de la mística femenina hispànica, Teresa de Jesús, a qui considera intermediària fins arribar a Jesucrist: li cedeix el seu cor perquè el faça arribar a aquest, en busca del 'més fi/ pur amor', allò que aquella ja va aconseguir.

49 Invoca ara a la cort celestial, als sants, en darrera instància com a mètode infalible per fer arribar el seu missatge amorós a Jesucrist.

2 *Agustino*: Agustí d'Hipona. Segons la rúbrica, la peça va ser escrita el dia de la festivitat del sant (28 d'agost), com també la CCCL.

3 *puede*: 'pueda'.

4 La religiosa explícita que està obeint les ordres del confessor.

8 ¿cómo podré, santo mío,
 decir vuestras alabanzas?
 Vos sabéis que yo os venero
 con un amor entrañable
 pero mi incapacidad
 12 me detiene y acobarda;
 sin letras, sin espíritu,
 sin virtud, con tantas faltas,
 ¿cómo acertaré a decir
 16 lo que no entiendo ni alcanzo?
 Pero me anima el pensar
 que Dios nunca ha faltado
 a quien obedece a ciegas
 20 con gusto y sin repugnancia.
 Vos habéis dado a la Iglesia
 gran luz con vuestra enseñanza,
 desterrando los errores
 24 que los herejes sembraron;
 aunque estuviste algún tiempo
 con las mis ceguedades
 y seguisteis los engaños
 28 del mundo y sus vanidades;
 y aquel Dios omnipotente
 os iba dando aldabadas
 en medio del corazón
 32 y os trocó en un instante.
 Una voz os despertó,
 estando con gran letargo,
 haciéndoos abrir los ojos
 36 que teníais tan cerrados;
 y viendo con claridad
 vuestros errores pasados
 fue tan intenso el dolor
 40 que os deshacíais en lágrimas.
 Mudanza fue del exelso
 y obra, en fin, de sus manos
 que con una dulce herida
 44 dio la vida a vuestra alma.
 Los sentimientos tan tiernos,
 los suspiros y las lágrimas,
 díganlo las *Confesiones*

5-6 Aquesta fórmula que incideix en la pròpia incapacitat intel·lectual per escriure allò que li han ordenat, respon a la retòrica de la humilitat exercida per les autores religioses a mode de *captatio benevolentiae*. Aquesta retòrica és explotada en els versos següents (v. 11-16).

18 La religiosa recorre a Déu com a intermediari perquè li proporcione la inspiració necessària.

26 *las mis*: 'les meues'. En aquests versos es refereix a l'etapa de la vida de sant Agustí prèvia a la conversió al Cristianisme.

30-31 *aldabadas*: «El golpe que se da con la aldaba en la puerta llamando [...] Metaphóricamente, se dice del temor o susto repentino que sobreviene al ánimo de algún mal o riesgo que amenaza; y también se llaman así los avisos que Dios da al alma, o por medio de pensamientos piadosos y llamamientos interiores, o por medio también de las calamidades o trabajos, para que se convierta a él. Y todo esto se llaman *aldabadas al corazón*» (*Aut.*).

41-42 'La conversió fou causada per Déu'.

43-44 Al·lusió a la ferida de l'amor místic, que mata i dóna vida alhora.

48 que hacéis de vuestros pecados:
 desde vuestro nacimiento,
 todos los vais publicando
 dejando a quien los lee
 52 con vuestro ejemplo trocado.
 Confieso que, aunque ruin,
 que en llegando a mis manos
 causaron tales efectos
 56 que me deshacía en lágrimas;
 pero son de cocodrilo,
 que pasan en un instante;
 alcanzadme, santo mío,
 60 que tenga perseverancia.
 ¡Si como vos, encendida
 en amor de Dios mi alma
 tuviese su corazón
 64 ardiendo en vivas llamas!
 Con expresivos requiebros
 con Jesús os regalabais,
 con aquellos soliloquios
 68 tan tiernos y tan amantes.
 Son todos vuestros escritos
 de tanta luz y enseñanza
 que por el primer Doctor
 72 la Iglesia os ha declarado.
 Perdonad pues, santo mío,
 y alcanzad para mi alma
 una mudanza de vida
 76 con dolor de los pecados.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Coblas a San Agustín conpuestas en el dia de su festividad, por aberlo asi mandado a una alma su confesor.

10 *entrañable*: ms. «entreñable» || 59 *-me*: af. Int. || 72 *Iglesia*: ms. «Iglisia».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 103-107.

CCCXXX

¡Oh!, Jesús, bien de mi vida,
 lo que padece mi alma
 es bueno para sentirlo
 4 pero no para explicarlo.
 Destituida de todo,

47 Al·ludeix a l'obra autobiogràfica de sant Agustí, en què explica la seva evolució espiritual. Agustí va detallar la seva conversió a les *Confessions*. Escrit entre els anys 397 i 400, en llatí, consta de tretze llibres.

49-52 La religiosa es manifesta lectora de les *Confessions*, com també ho havia estat la mateixa Teresa de Jesús.

69 Agustí d'Hipona va ser autor d'obres com *Contra académicos*, *De beata vita*, *De ordine*, *Soliloquia*, *De immortalitate animae*, *De Genesi contra manichaeos*, *De libero arbitrio*; i comentaris als textos bíblics (sobretot les *Enarrationes in Psalmos* i *In Joannis Evangelium*) i les obres fonamentals: *De Trinitate*, *De Genesi ad litteram*, *La ciutat de Déu* i *Les Confessions*.

71-72 El sant fou proclamat Doctor de l'Església el 1295, per Bonifaci VIII.

1-4 Hipèrbole sobre la impossibilitat d'explicar el desconsol de l'ànima indevota en sentir-se allunyada de Déu.

sin ningún consuelo humano,
 en la misma ocasión
 8 que el divino también falta,
 ¿a dónde me volveré,
 en quién hallaré emparo,
 pues hallo todas las puertas
 12 que para mí están cerradas?
 Un *fiat voluntas tua*,
 digo mal pronunciado
 que hasta por eso, Dios mío,
 16 faltan las fuerzas al alma
 Avivad, querido Esposo,
 esta alma desmayada
 que parece va perdiendo
 20 de su salud la esperanza.
 Está la fe tan obscura
 que aunque repite los actos
 no es diligencia que llegue
 24 a dejarla sosegada.
 Vos sabéis, dulce Bien mío,
 la congoja de mi alma
 por ver que la caridad
 28 está tan amortiguada
 y le sirve de más pena
 ver que quien la tiene a cargo
 también le niega el consuelo
 32 que puede dar de su parte.
 No me toméis, mi Dios, cuenta
 del sentimiento que hago,
 que si el natural resiste
 36 ya la voluntad lo abrasa.
 Conozco que es vuestra gracia
 la que santifica el alma,
 dádmela, querido Dueño,
 40 pues ella sola me basta.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Sentimientos que de una alma que alla turbada, porque le parese que Dios se a ausentado de ella.

FONT: *Coblas*, 1767, p. 107-108.

13 Locució llatina bíblica (Mt 6:10) que significa «faça's la vostra voluntat». La trobem en l'oració del pàrenostre i amb ella es palesa l'obediència a la voluntat divina.

20 'Esperança de recobrar la seva salut'.

23 *diligencia*: 'amor, dilecció'.

28 *amortiguado*: forma en desús. «Quedar como muerto, sin sentido».

30 'Déu'.

35 *natural*: «Genio, índole, temperamento, complexión o inclinación propia de cada uno».

CCCXXXI

Ojos míos, dadme agua
 para llorar con la Virgen
 la muerte tan afrentosa
 4 de su amantísimo Hijo;
 que, supuesto de su pena
 son la causa mis delitos,
 es razón que le acompañe
 8 en tan amargo conflicto.
 Aunque de puro dolor
 en dos partes dividido
 quedase mi corazón,
 12 poco sería, Dios mío.
 ¡Si cual otra Magdalena
 estuviese tan contrita
 que mis lágrimas sirviesen
 16 de pan, de noche y de día!
 Jesús muere por mis culpas
 y ellas han puesto a la Virgen
 en un mar de desconsuelo
 20 sin tener ningún alivio.
 ¿Cómo a vuestra presencia
 llegaré, Señora mía,
 si de vuestro amado hijo,
 24 he sido yo la homicida?
 ¡Oh!, ¡si yo fuese capaz,
 Madre la más afligida,
 pues soy causa de la pena,
 28 ser parte a daros alivio!»
 Vosotros que transitáis,
 oíd a una tortolilla
 que su compasivo llanto
 32 os dejará enternecidos;
 se lamenta y da voces
 por la muerte de su hijo,
 dice: «Venid y veréis
 36 si hay dolor como el mío».
 Al pie de la cruz está
 muy llorosa y compasiva,
 el corazón atravesado
 40 con un agudo cuchillo.
 Sois la Madre más dichosa
 de cuantas el mundo ha visto,
 pero ha sido un continuo
 44 de dolores vuestra vida.
 No hay pena ni aflicción,

5-6 'Atés que la causa de la seva pena són els meus pecats, les culpes'.

8 *conflicto*: «Apuro, situación desgraciada y de difícil salida» (DRAE [s.v. *conflicto*]).

13 Es refereix a Maria Magdalena penitent.

15-16 Remet al fragment d'un Salm «Les llàgrimes són el meu pa de nit i de dia» (42-43 [41-42]: 4).

30 La religiosa identifica la Mare de Déu amb la tórtora, símbol de fidelitat.

37-40 Es refereix al dolor experimentat per la Mare de Déu en veure el seu fill mort a la creu; *cf.* v. 77-80.

que con la vuestra compite
 pues tenéis muerta en los brazos
 48 la prenda de más estima».

¡Oh!, ¡quién jamás se apartara
 de la cruz de Jesucristo,
 y llorando por su muerte
 52 aconsolara a la Virgen!

Conozco que no merezco
 por mis culpas tanta dicha
 ni de que vos os dignéis
 56 de tenerme en compañía;

pero, con todo, mostrad
 que sois Madre compasiva,
 que aunque me confieso rea
 60 sabéis que soy vuestra hija.

Sois Madre de pecadores,
 mirad si puedo deciros
 cuando yo soy la mayor
 64 que empleéis conmigo el título.

Si vengo a llorar con vos
 la muerte de vuestro Hijo,
 no es razón me desechéis
 68 pues me veis arrepentida.

Será de algún refrigerio
 a vuestra pena exesiva
 si veis que derramo lágrimas
 72 con el corazón contrito.

Han sido vuestros dolores
 sin número ni medida
 aunque siete por más intensos
 76 os dejaron más herida.

Presentáis Jesús al templo
 y Simeón profetiza
 que un cuchillo de dolor
 80 sería por vos el niño.

Caminando con temores
 vais de Nazaret a Egipto
 por librar la amada prenda
 84 de Herodes que la persigue.

46 *compite*: 'compita'. En aquests versos al·ludeix a l'escena en què la Mare de Déu subjecta el cos mort de Jesucrist, al peu de la creu.

55 *de que*: 'que'.

63-64 La religiosa demana que se la considere una pecadora.

69 *refrigerio*: 'alivio'.

73-76 Remet als set dolors de la Mare de Déu, una advocació popular estesa també com a motiu iconogràfic (rep també el nom de Nostra Senyora dels Dolors, Mare de Déu de l'Amargura, Mare de Déu de la Soledat, la Dolorosa...). Fa referència als set dolors que patí la Mare de Déu segons el relat bíblic; sobre el tema, vegeu Giallanza (2008).

75 Vers hipermètric.

77-80 Assenyala el primer dolor de la Mare de Déu, l'espasa (*cuchillo*) que li va traspasar l'ànima quan Simó va profetitzar la Passió i Mort de Jesucrist (Ll. 2:34-35 «Simeó els beneí i digué a Maria, la seva mare: 'Mira, aquest és destinat a ser causa que molts caiguin o s'aixequin a Israel, i com a senyera que trobarà contradicció i a tu mateixa una espasa et traspasarà l'ànima perquè així es descobreixin els pensaments de molts cors'»).

Cuando se quedó en el templo,
 sin hallarle en tres días,
 ¡cuales serían, Virgen pura,
 88 vuestras ansias y fatigas!
 Con el peso de la cruz
 lo encontrasteis caído
 en la calle de amargura
 92 que por vos fue una herida.
 No fue menos penetrante
 cuando a golpes de un martillo
 visteis clavarlo en la cruz
 96 con crueldad nunca oída.
 Muerto que estuvo Jesús
 preparada a recibirle
 en vuestros brazos pedís
 100 que en ellos lo depositen.
 ¿Qué lengua pueda explicar
 el dolor que sentiríais
 cuando visteis que una losa
 104 cubría el cuerpo del hijo?
 ¡Oh!, Madre mía, ¿quién puede
 dejar de ser compasivo
 viendo vuestra soledad

81-84 Es refereix al segon dolor experimentat per la Mare de Déu en l'episodi bíblic de «La figura d'Egipte», quan ella i Josep van haver de fugir per salvar el seu fill (*amada prenda*) de la matança d'infants perpetrada per Herodes (Mt 2:13-15: «Després que els mags se n'hagueren tornat, un àngel del Senyor s'aparegué en un somni a Josep i li va dir 'Lleva't, pren el nen i la seva mare, i fuig cap a l'Egipte, i queda-t'hi fins que jo t'ho digui; que Herodes buscarà el nen per matar-lo'. Ell es llevà, prengué de nit el nen i la seva mare i se n'anà a l'Egipte; i s'hi quedà fins a la mort d'Herodes a fi que es complís allò que el Senyor havia dit per boca del profeta: *Des de l'Egipte, vaig cridar el meu fill*»).

85-88 Al ludeix al tercer dolor de Maria, a causa de «La pèrdua de Jesús al temple» (Lc. 2:41-50 «Els seus pares anaven cada any a Jerusalem per la festa de Pasqua. Quan tenia dotze anys, hi pujaren com era el costum de la festa, i, passats els dies, quan se'n tornaven, l'infant Jesús es quedà a Jerusalem sense que se n'adonessin els seus pares. Creguts que era a la caravana, arribaren al terme de la jornada, i el buscaven entre els parents i coneguts. Com que no el trobaren, se'n tornaren a Jerusalem a buscar-lo. I, al cap de tres dies, el trobaren al temple, assegut enmig dels mestres, escoltant-los i fent-los preguntes. Tots els qui el sentien es meravellaven de la seva intel·ligència i de les seves respostes. En veure'l, es quedaren sorpresos, i la seva mare li digué 'Fill, ¿per què t'has portat així amb nosaltres? El teu pare i jo t'estem buscant amb ànsia'. Ell els va dir: '¿Com és que em buscàveu? ¿No sabíeu que jo he d'estar a casa del meu Pare?'»).

89-92 Es refereix al quart dolor de la Mare de Déu, quan es troba amb el seu fill en el camí d'aquest al Calvari (IVa Estació del Via Crucis).

93-96 Es refereix al cinquè dolor experimentat quan la Mare de Déu en contemplar la mort del seu fill a la Creu (Jo 19: 25-26 «S'estaven prop de la creu de Jesús la seva mare i la germana de la seva mare, Maria, muller de Cleofàs, i Maria Magdalena. En veure Jesús la mare i, al seu costat, el deixeble que estimava, digué a la mare: 'Dona, aquí tens el vostre fill'. Després digué al deixeble: 'Aquí tens la teva mare'. I des d'aleshores el deixeble la prengué a casa seva»; episodi recollit també per Mt 27:55-56 («Hi havia allà també, mirant-s'ho de lluny, moltes dones que havien seguit Jesús des de la Galilea servint-lo; entre elles hi havia Maria Magdalena, Maria, mare de Jaume i de Josep, i la mare dels fills de Zebedeu»).

97-100 Es refereix al sisè dolor de Maria, quan rep en braços el cos del seu fill mort, en ser baixat aquest de la creu (Mc 15: 42-47; Mt 27: 57-61). Malgrat que a la descripció dels citats Evangelis no hi trobem especificada aquesta representació de la Mare de Déu amb Crist mort a la falda a partir del s. XIV l'art cristià va començar a abordar el tema amb personatges i el patiment experimentat davant l'escena. Així és com la iconografia del renaixement i del barroc ja compta amb escenes de la Pietat on la Mare de Déu rep amb gran compunció el cos mort del seu fill; motiu que sembla derivar de la literatura mística baix-medieval

101 *pueda*: 'puede'.

107 La Mare de Déu de la Soledat és una advocació mariana que recorda el dolor i la solitud experimentada per Maria en morir el seu fill. Aquesta devoció es va estendre molt al s. XVI (GEC).

108 y que estáis tan afligida?
 Si las piedras se quebraron
 viendo morir vuestro Hijo,
 ¿cómo el corazón de hombre
 112 se quedará endurecido?
 Yo me ofrezco a estar con vos
 cerrada en vuestro retiro,
 lloraremos por la muerte
 116 de vuestro querido Hijo.
 Que no quisiera faltáros
 en tanto que tenga vida
 y os pido vuestra asistencia
 120 en la última agonía.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Coblas a los dolores de la Virgen.

28 *parte*: ms. «parta» || 47 *brazos*: ms. «brsos» || 64 *empleéis*: ms. «empleyeis» || 84 *Herodes*: ms. «Erodas» || 112 *endurecido*: ms. «endoresido».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 109-113.

CCCXXXII

Pues que fuisteis, Jesús mío,
obediens, usque ad mortem,
 será muy puesto en razón
 4 que os imite vuestra esposa.
 Ahora que está, Dios mío,
 el entendimiento torpe
 me manda vuestro ministro
 8 que componga algunas *coblas*;
 solo por obedecer
 tomo la pluma gustosa
 y aunque no sé qué deciros
 12 empiezo por vuestra gloria.
 Imposible me parece
 cuando está el alma indevota
 que puede, mi amado Dueño,

109-112 El relat bíblic recull que en morir Crist «el vel del temple s'esquinçà en dos de dalt a baix, la terra tremolà, les roques s'esberlaren» (Mt. 27:51). De la mateixa manera que s'hi esdevingueren aquests prodigis, és impossible que la humanitat no mostre compassió amb el dolor de la Mare de Déu per la mort de Crist. Cf. Francesc de Borja: «Y, si dices que no sabes cómo entrar en la meditación de la Pasión... Haz cuenta que le topas así llagado en la Cruz, que más duro serás que la piedra, si no comienzas a ablandar ese tu corazón endurecido» (citat a Sánchez Lorea 1988: 208).

120 La religiosa demana clemència a la Mare de Déu en el moment de la seva mort.

1-4 Remet al context litúrgic. Es tracta d'un fragment de l'epístola de Sant Pau als Filipencs en què Jesucrist és presentat com a model perfecte d'amor, d'obediència, de sacrifici: «Tingueu en vosaltres els mateixos sentiments que tingué el Crist Jesús, el qual, essent de condició divina, no cregué haver-se d'aferrar gelosament a la seva igualtat amb Déu, sinó que s'anorrea prenent la condició d'esclau, esdevingut semblant als homes. I, trobat en el seu captivament com un altre home, s'humilià fent-se obedient fins a la mort, i una mort de creu. És per això que Déu l'ha exaltat extraordinàriament i li ha concedit aquell nom que està per damunt de tot altre nom, a fi que al nom de Jesús *dobleguin el genoll tots* els qui són del cel, de la terra i de l'infern, *i tota llengua confessi* que Jesucrist és Senyor, a glòria de Déu Pare» (Fl 2: 5-11).

5-6 *Captatio benevolentiae* amb què l'autora expressa turbació que li impedeix escriure.

7 El seu confessor.

16 acertar a decir cosa;
y hallo más dificultad
porque veo que me imponen
que oculte aquello que tiene
20 mi corazón congojoso.
Pues dice el real profeta
que ha de salir por la boca
lo que abunda el corazón
24 pues que de ello *os loquitur*.
A mí me atan la mano,
como sabéis, dulce Esposo,
cuando por vuestra bondad
28 estoy algo fervorosa.
Porque a veces, Jesús mío,
compasivo y piadoso,
comunicáis a mi alma
32 sentimientos amorosos;
y permitís, Dueño mío,
no le conceden entonces
licencia por escribirlos
36 y se lo mandan ahora.
Parece soy como aquellos
que les ofrecen que coman
cuando les falta apetito
40 y no pueden tragar cosa;
y si llego yo a cobrarle
solamente lo conozcan
me quitarán de improviso
44 lo que me ofrecen ahora.
No es eso queja, Dios mío,
sino solo un desahogo
porque ya la voluntad
48 a vos se rinde gustosa.
Sé que por llegar al puerto
tiene de seguirse el norte
y dejar libre la nave
52 que la gobierne el piloto.
Obedeciendo, Dios mío,

15 *puede*: 'pueda'.

21-24 Al·ludeix a la locució bíblica recollida a l'Evangeli segons Mateu (Mt 12:34): «*Ex abundantia cordis os loquitur*» («Perquè del que sobreix del cor parla la boca»).

25-28 Crítica entre línies que se li prohibisca escriure quan està inspirada per allò que li ha 'comunicat' (v. 31) Jesús.

34 *conceden*: 'concedan'.

41 *cobrarle*: 'cobrar' aquí recull el sentit de «tomar y comenzar a tener inclinación y afecto a alguna cosa» (*Aut.*). La religiosa ha emprat la metàfora de l'escriptura com les ganes de menjar: ara es considera com aquell a qui se li obliga menjar quan no té gana, en la mesura que sent que l'obliguen a escriure quan no està inspirada (en els v. 62-64 especifica: *del precepto que me imponen que aunque esté con sequedad, escriba alegre y gozosa*). En canvi, si tingués inclinació per escriure, quan ho sabessen, l'obligarien a deixar aquella activitat que només li permeten de manera eventual.

44 Escriure.

49-52 Metàfora de la nau per l'ànima, que ha d'arribar a un bon port gràcies al pilot que és Déu. Aquesta imatge literària es desenvolupa en els versos que hi segueixen (*viento en popa*, v. 54). *Cfr.* v. 21-24 compos. CCCXIV. | 52 *que*: «para que».

se camina viento en popa,
 llega el alma a su destino
 56 sin cansancio y con reposo.
 ¡Oh!, fragilidad humana,
 si así, Bien mío, lo conozco,
 ¿por qué tantos sentimientos,
 60 tantas penas y congojas?
 No quisiera descuidarme
 del precepto que me imponen:
 que aunque esté con sequedad,
 64 escriba alegre y gozosa;
 y aunque a mí me parece
 que es cosa dificultosa,
 sabéis que mi voluntad
 68 es de obedecer en todo.
 Dad luz, mi querido Bien,
 a esta alma pecadora
 pues que tiene libertad
 72 por decir alguna cosa.
 No sé por donde empezar,
 ¿qué os diré mi dulce Esposo,
 si estoy en la noche oscura,
 76 con un corazón de bronce?
 Ya no cumplo como debo,
 volvamos, mi Dios, la hoja;
 no es eso lo que mandan,
 80 tratemos de otra cosa.
 Sea, pues, de la esperanza,
 que es la más deleitosa
 y en la presente ocasión
 84 por mí la más provechosa,
 pues viendo el alma que tiene
 un Dios tan bueno y piadoso
 se llenará de consuelo
 88 y dejará los temores;
 se trocará en alegría,
 las lágrimas y los sollozos,
 pues que a sus deudas se ofrece
 92 por fianza, y un Dios y hombre.
 Que aunque sea justiciero

60 La religiosa es confessa angoixada.

235 *sequedad*: des del punt de vista de la manca de devoció, i també de la manca d'inspiració.

64 *alegra*: 'alegre'.

65-66 S'hi incedeix en el tòpic de incapacitat d'escriptura.

69 La religiosa demana ajuda a Déu amb allò que ha d'escriure, atès que ara que li donen llicència (o més aviat l'obliguen no sap de què parlar-hi).

75 Referència a la peça de san Juan de la Cruz, la famosa «Noche oscura del Alma», una de les més importants poesies del místic carmelità, que reflecteix les ànsies de l'ànima per trobar l'Estimat i unirs-'hi: «En una noche oscura,/ con ansias, en amores inflamada,/ ¡oh, dichosa ventura!/, salí sin ser notada,/ estando ya mi casa sosegada...».

76 La veu poètica considera que té un cor poc noble, de *bronce*.

77-80 Es considera una ànima pecadora però no parlarà d'això, sinó de l'esperança que té posada en Déu misericordiós que perdona els pecats i les culpes.

y que las culpas le enojan,
 se mueve luego a piedad
 96 cuando ve que el alma llora;
 y si llega arrepentida,
 contrita y dolorosa,
 él limpiará las lágrimas
 100 que derrama de sus ojos.
 ¡Oh, qué buen Dios que tenemos,
 alegrémonos, pecadores
 que del seno de su Padre
 104 vino al mundo por nosotros!
 ¡A fuera desconfianzas,
 dejadme libre temores,
 que aunque mis culpas son muchas,
 108 por su cuenta Dios las toma!
 Ha satisfecho por mí
 con una muerte afrentosa;
 derramó toda su sangre
 112 bastando solo una gota.
 Gusta, Alma mía, de Dios,
 y verás cuán amoroso
 y cuán benigno se muestra
 114 a quien le teme y adora.
 ¿Qué más pudo hacer por ti,
 qué Padre tan cuidadoso,
 emprendiera por su Hijo
 118 una obra tan costosa?
 Por librarme a mí de pena
 recibió tantos azotes
 que, descubrieron los huesos,
 122 las llagas por ser tan hondas.
 Fue toda su Pasión
 un compendio de dolores,
 que padeció por su gusto
 126 por salvar los pecadores.
 Pues, mirad, dulce Jesús,
 que no es razón se malogre
 tanta sangre derramada
 130 tantas penas y congojas.
 Salvadme, mi Dios, salvadme,
 pues está hecha la costa
 que por darme a mí el cielo
 134 no habéis vos de ser más pobre.
 ¡Oh, qué dichosos que son

91 *dendas*: 'pecats'.

93-96 Destaca el caràcter misericordiós i bondadós de Déu, davant de tot. 94 *enojar*: 'enojen'.

103 Remet al dogma de l'Encarnació: Déu encarnat en Jesucrist.

109 *satisfecho*: té el sentit de «Hacer una obra que merezca el perdón de la pena debida» (DRAE). Es refereix en aquesta cobla a la passió i mort de Jesucrist per a la redempció de la humanitat del pecat original.

113 *Gusta*: «Desear, querer y tener complacencia en algo» (DRAE [s.v. *gustar de*]). En aquests versos la religiosa destaca a la seva ànima el paper messiànic de Crist, enviat a sacrificar pel seu pare per salvar la humanitat.

132 *costa*: «el precio de alguna cosa, lo que vale y se ha pagado por ella» (DRAE).

los que en vuestra casa moran
 por los siglos de los siglos
 138 gozarán de vuestra gloria!
 Concededme que entre ellos
 puede cantar muy gozosa,
 in eternum, Jesús mío,
 142 *misericordias Domini*.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Coblas que ase una alma en tiempo de sequedad, y obscuridad de entendimien, por aberse lo mandado su confesor despues de mucho tiempo que se lo tenia privado.

24 *os loquitur*: ms. subr. || 31 *comunicáis*: ms. «comuncais» || 76 *bronce*: «branse» || 115 *Qué*: -ue interl. || 119 *a mi*: af. int. || 123 *un compendio*: esborr. || 133-134 *que por darne* esborr.

FONT: *Coblas*, 1767, p. 114-120.

CCCXXXIII

No me aflige el ser tentada,
 dulce Jesús de mi alma,
 pero temo la caída
 4 porque me veo muy flaca.
 Sabéis que voy proponiendo
 cada día de enmendarme
 y una pequeña ocasión
 8 basta para derribarme.
 En tan amargos aprietos
 me tiene esa inconstancia,
 que solo Vos lo sabéis,
 12 porque yo no sé explicarlo.
 ¡Qué mucho, querido Esposo,
 que esté tan desconfiada
 pues lo mismo es prometer
 16 que faltar a la palabra!
 ¿En quién hallaré consuelo
 en medio de esos cuidados?
 Pero no lo encontraré
 20 si en Vos no voy a buscarle.
 Mas si sois el ofendido,
 ¿cómo osará mi alma,
 llegar a vuestra presencia,
 24 a quién tiene agraviado?
 Pero no importa, pues sé
 que es vuestra bondad tan grande
 que con un «Pequé» contrito
 28 estáis prompto a perdonarme.

139-142 Incipit del salm 89/88. *Cfr.* estrofa final compos. CCCXVI (esp. v. 91-92). | *puede*: 'pueda'.

12 Al ludeix a la incapacitat d'explicar els seus sentiments.

13 *Qué mucho*: adv. «Denota idea de dificultad o extrañeza, u. con los tiempos del verbo *ser*, o en cláusulas interrogativas, admirativas o exclamativas, precedido de la partícula *que* y a veces seguido también de ellas» (DRAE [s.v. *mucho*]).

18 *encontraré*: per 'encontraré'.

27-28 Al ludeix al sacrament de la penitència, en què s'aconsegueix el perdó diví a través de l'absolució del sacerdot.

Bendito seáis, Dios mío,
 a Vos llevo confiada,
 pues vuestra misericordia
 32 es mayor que mis pecados.
 Postrada a vuestros pies,
 vengo a regarlos con agua
 de la fuente de los ojos
 36 que sale con abundancia.
 Aunque todo eso es poco,
 respeto de mis pecados,
 pero para suplemento
 40 os ofrezco vuestra sangre.
 Ahora sí, Jesús mío,
 que he acertado con la paga:
 vos estáis bien satisfecho
 44 y yo no quedo adeudada.
 Ya sé que os acierto el gusto
 y así es razón, Dueño amado,
 que Vos, en correspondencia,
 48 me concedáis una gracia:
 lo que os pido, Esposo mío,
 que me deis perseverancia,
 que si Vos no me la dais
 52 no fiéis de mi palabra.
 No me dejéis libertad
 sino solo para amaros,
 tenedme en dulces prisiones,
 56 mi Jesús enamorado;
 si Vos sois el carcelero,
 ¡qué dicha tendrá mi alma!,
 no le deis nunca salida,
 60 detenedla a vuestro lado.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Sentimientos de una alma, por los temores que tiene de ser vensida de las tentaciones.

57 *carcelero*: ms. «carceloro».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 120-122.

CCCXXXIV

Respira, Corazón mío,
 que no es razón que desmayes,
 pues tal vez gusta tu Esposo
 4 de verte con sequedades.
 El fervor y devoción
 es dádiva de su mano
 y pues Él no te la da

35 Llàgrimes de contrició.

38 *respeto de*: per 'respecto a'.

55 *dulces prisiones*: al·ludeix a la metàfora de l'enamorament que esdevé una presó per a l'ànima enamorada. Aquesta metàfora és desenvolupada en els versos posteriors, ja que la veu poètica interpel·la que siga Jesucrist el «carcelero», l'únic encarregat «d'empresonar» l'ànima de la religiosa.

6 *es*: s'entén la forma verbal de 3a p (*son*), perquè el subjecte és plural: *el fervor y devoción* (v. 5).

8 procura a estar resignada.
 No le sirvas por intrés,
 que saldrás más bien librada,
 que a los que ve desasidos
 12 les da con más abundancia.
 Llega a postrarte a sus pies
 bien prevenida de lágrimas
 que alcanzarás el perdón
 16 si contrita las derramas.
 De la fuente de los ojos
 salga abundante el agua
 para limpiar con ella
 20 las manchas de los pecados.
 Dile con amantes ruegos
 lo que pasa por tu alma,
 que aunque tu no lo conozcas
 24 no deja Él de escucharte.
 Registra tu corazón
 y mira bien que te falta;
 pídele humilde y rendida,
 28 pues estás necesitada.
 Si tus ansias son de amarle,
 Él desea ser amado
 pues espera que tu súplica
 32 ha de tener buen despacho:
 «Yo os suplico, dulce Esposo,
 que no neguéis a mi alma
 el vivir con vos unida
 36 y en vuestro amor anegada».

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Coblas en que el alma procura a resignarse en medio de sus sequedades.

34 *neguéis*: ms. «nagueis».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 123-124.

7 *Pues* té el sentit de la partícula 'si', que denota condició: 'Si Déu no et proporciona el fervor i la devoció...?'.
 11 *desasidos*: 'aquell que es desapropria d'alguna cosa, que s'allunya'; el desasiment de l'ànima és allò que li dóna ales cap a Déu. Teresa de Jesús utilitza el mot En aquest sentit, tot aconsellant les seves companyes de religió a la renúncia de les coses materials per posar només la vista en Déu. Al seu *Camino de la perfección* llegim: «Trata del gran bien que es desasirse de todo lo criado interior y exteriormente. Ahora vengamos al desasimiento que hemos de tener, porque en esto está el todo, si va con perfección. Aquí, digo, está el todo, porque abraçándonos con solo al Criador y no se nos dando nada por todo lo criado, Su Majestad infunde las virtudes, de manera que trabajando nosotros poco a poco lo que es en nosotras, no tenremos mucho más que pelear; que el Señor toma la mano contra los demonios y contra todo el mundo en nuestra defensa [...]» (Silverio de Santa Teresa ed. 1916: III, 45-46).

23 'Malgrat que siga inefable'.

25-26 Al 'ludeix a l'autoconeixement.

31-32 'per tant, tingues fe que la teua demanda serà ben rebuda i resolta'. En els versos posteriors trobem la súplica a Déu.

CCCXXXV

Anda, Pensamiento mío,
con paso acelerado
hasta que hayas encontrado
4 con aquel que yo te envió.

Dígasle que tal desvío
como mi alma experimenta
es una cruel tormenta
8 que ha puesto, con razón,
en aprieto el corazón
que afligido se lamenta.

Dirasle a mi Amado
12 que si mereciere verle
y entre mis brazos tenerle,
cesaría mi cuidado;
el corazón sosegado
16 estaría en su presencia,
que si me aflige su ausencia
en verle tendré tal gozo
que lograré el reposo
20 por su bondad y clemencia.

Vuela, Pensamiento mío
dile a mi Esposo que muero.
Impaciente te espero
24 pero, con todo, confío
¡Oh, cuál fue mi desvarío!,
pero, mi amado Jesús,
si me faltaba la luz,
28 ¡qué mucho, que estando ciega,
el alma, huiga y se niega,
de abrasarse con su cruz!

Ahora que ya lo miro
32 con menos obscuridad
y conozco la verdad
a tus pies perdón te pido;
ya me lamento y suspiro
36 y pues llego con dolor,
no me niegues tu favor;

1-4 Ens remet al fragment d'arrel popular «*Vuela, pensamiento...*», amb llarga tradició literària: procedent d'un villancico del segle XV recollit al Cançoner de Palacio, és present en la tornada d'una letrilla amorosa gongoriana («*Vuela, pensamiento y diles/ a los ojos que te envió/ que eres mío*», 1592) que, posteriorment, Góngora incorporarà transformada en la forma satírica «*Vuela, pensamiento, y diles/ a los ojos que más quiero,/ que hay dinero*» (Alonso 2007: p. 106, n. 43). Sobre aquest motiu literari de la imaginació que vola vers l'estimat absent, vegeu també García (1997). En aquest cas, la religiosa utilitza un tema procedent de la lírica amorosa, transformat al diví, ja que aquí, el seu enamorat és Déu | 3 S'hi sobreentén el pronom personal feble 'te'.

5 La manca de vocació que experimenta l'ànima afligeix el cor.

14 'Cessarien els temors i recels infundats en la religiosa de no trobar a Déu'.

25 A partir d'aquí, l'interlocutor és Jesús.

29 *huiga*: llegia «huya».

y aunque castigo merezco
pues a la enmienda me ofrezco,
40 trueca en blandura el rigor.

Solo me aflige el recelo
y temor de mi inconstancia,
y así suplico con ansia
44 que me deis algún consuelo.

He de vivir con desvelo
por no apartarme de Vos,
que quiero que entre los dos
48 haya tan estrecha unión
y con tal resignación
que llegue a unirme con Dios.

Cuán fino sois en amarme,
52 Imán de mi corazón,
sosegáis la tribulación
y procuráis consolarme.

Nadie bastará apartarme
56 de vuestro lado un instante.
Pues manifestáis, amante,
gustar de mi compañía,
he de ser de noche y día,
60 centinela vigilante».

Si me veo atribulada
no me tengo de quejar
pues no quiero descansar
64 sino con la cruz cargada;
caminar a la posada
sin detenerme un instante
hasta verme con mi amante
68 que lograré el consuelo:
si aquí vivo con desvelo
allá gozaré triunfante.

En el cielo es mi destino
72 y no tengo de parar
que no puede descansar
quien va por ese camino.

Vivo como peregrino
76 y es forzoso padecer
hasta que me pueda ver
en la patria en donde espero
el consuelo verdadero
80 que aquí no puedo tener.

Dècimes heptasil làbiques (abba accdde)

37 *niegas*: 'niegues'.

53 Vers hipermètric.

77 *puede*: 'pueda'.

[RÚBRICA] Dezimas en que el alma manda a su pensamiento que vaya en busca de su Dulze Esposo y le manifiesta el dezeo que tiene de allarle.

19 *reposo*: ms. «raposo» || 21 *mio* af. Int. | *buela*: esb. a final del vers || 55 *nadie*: ms. «nadia» || 72 *parar*: ms. «pararat» || 74 *quien*: ms. «quí» || 76 *padecer*: ms. «padezes».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 125-128.

CCCXXXVI

4 ¡Si yo supiese imitar
vuestras virtudes, Teresa,
que aunque es ardua la empresa,
en fin: se puede lograr.

8 No faltáis Vos, santa mía,
a quien de veras os ama
y si de corazón clama
tendrá segura la guía.

12 El que os tiene devoción
siempre ha de procurar
modo para adelantar
en mayor perfección.

16 Vos enseñáis el *Camino*
que habéis escrito tan bien
para provecho de quien
os ama con amor fino.

20 ¡Qué confusión ha de ser
si yo llevo a cotejar
mi vida con vuestro obrar,
viendo mal preceder!

24 Fue tanta vuestra humildad
que según vuestro concepto
hasta el más leve defecto
ponderáis con gravedad.

28 Con amor tan peregrino
el corazón de Teresa
convertido en pavesa
fue un Etna de amor divino;

32 con lágrimas que derrama
el fuego quiere matar
y sirven para aumentar
y hacer crecer más la llama.

13-14 Es refereix a l'obra de la santa, *El Camino de Perfección*, escrita entre 1564-1567 i adreçada a les monges carmelites del monestir de Sant Josep d'Àvila, d'on era prioressa.

18 *cotejar*: 'comparar'.

24 *ponderáis*: 'exagereu'.

27 *pavesa*: «Partecilla ligera que salta de una materia inflamada y acaba por convertirse en ceniza» (DRAE).

28 *Etna*: es refereix al volcà de Sicília, encara hui dia actiu.

No me puedo yo engolfar
 en ese mar océano
 pues veo sería en vano
 36 quererlo profundizar.

Basta decir que sois vos
 espejo de perfección
 y que es vuestro corazón
 40 a la medida de Dios.

Ver la amante expresión
 con que os trata vuestro esposo
 a mí me causa tal gozo
 44 que dilata el corazón;

pero después, bien mirado,
 mi poca solicitud
 en adquirir la virtud
 48 el consuelo queda aguado.

Pues ¡tan distante me veo
 de saberos imitar
 ni de poder alcanzar
 52 la perfección que deseo!

¿Qué ha sido toda mi vida
 sino solo prometer
 sin nunca llegar a ver
 56 una enmienda conocida?

El mirar vuestras virtudes
 es para mí un espejo
 que si con él me cotejo
 60 veo mis ingratitudes.

Pues ningún recurso tengo:
 de vos me vengo amparar
 y me habéis de aconsolar,
 64 y alcanzar lo que pretendo.

Pedid, pues, patrona mía,
 que tenéis palabra dada
 que no quedará burlada

33-34 Mentre que en altres composicions apareix l'adjectiu «engolfada», relacionat amb l'ànima indevota que es troba a la deriva en el mar immens de la vida material, aquí la religiosa considera que «ese mar oceano» on s'engolfa i sura dificultosament és l'escomesa d'escriure una lloança de les virtuts de Teresa, que li ha estat ordenada.

36 *profundizar*: «Metaphóricamente vale discurrir con la mayor atención y examinar alguna cosa para llegar al perfecto conocimiento y penetración de su esencia o calidades» (*Aut.* [s.v. *profundar*]).

42 Jesucrist.

45 Hi correspondria la forma en femení 'bien mirada', ja que s'hi refereix a la 'poca solicitud'.

62 *de vos*: entengueu 'en vos'.

- 68 el alma que de vos fía.
 Sabéis, santa, que quisiera
 seguir yo vuestras pisadas
 pasando por las *Moradas*
 72 hasta verme en la postrera.
 Porque allí con la unión
 que con Dios el alma tiene
 no hay cosa que le dé pena,
 76 ni perturba el corazón.

Quartetes heptasil·làbiques (abba)

[RÚBRICA] Coblas que ase una resa a su patrona Sta Teresa de Jesus, por orden de su confesor en ocasion que le paresia imposible dezir cosa y le mando cotejase la distansia que abia de su vida a la de la Santa.

12 *perfección*: ms. «ferfecion» || 18 *cotejar*: ms. «cotojar» || 61 *ningún*: ms. «nungun».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 128-131.

CCCXXXVII

- Tan veloz sube Teresa
 las gradas de la virtud
 y con tal solitud
 4 que admira tan ardua empresa:
 todo su amor lo atraviesa,
 sin que su alma constante
 se detenga un instante
 8 que no admite dilación
 pues la mueve la pasión
 de un corazón amante.
 ¡Oh, ardimiento soberano,
 12 que aún niña te hace traviesa!
 Di: ¿Qué pretendes, Teresa,
 queriendo huir con tu hermano?
 Pues no ha de ser el tirano
 16 quien te ha de martirizar

71 La religiosa expressa que allò que més desitja és assolir la darrera etapa mística i gaudir de la unió amb Déu. Al·ludió a l'obra de Teresa de Jesús, *Las Moradas o Castillo Interior* (1577), basada en, tal com l'autora explica «...considerar nuestra alma como un castillo todo de un diamante o muy claro cristal adonde hay muchos aposentos, así como en el ciclo hay muchas moradas. y en el centro y mitad de todas éstas tiene la más principal, que es adonde pasan las cosas de mucho secreto entre Dios y el alma [...] la puerta para entrar en este castillo es la oración y consideración, no digo más mental que vocal; que como sea oración, ha de ser con consideración; porque no advierte con quien habla y lo que pide y quien es quien pide y a quien, no la llamo yo oración, aunque mucho menee los labios...» (Silverio de Santa Teresa ed. 1917: IV, 7-8).

76 *perturba*: 'perturbe'.

4 *admira*: 'aquesta tasca causa admiració' («Causar y producir admiración en algún sugeto: lo qual no solo se dice de las personas, sino de los objetos» (*Aut.* [s.v. *admirar*]).

11-20 Interlocució feta a la mateixa santa, en què refereix el capítol de la seva vida en què, sent nena, aficionada a llegir llibres de sants amb el seu germà Rodrigo, van tractar de marxar a «tierras infieles» per morir-hi martiritzats. Aquest esdeveniment està narrat al primer capítol del *Libro de la Vida* teresià «En que trata cómo comenzó el Señor a despertar esta alma en su niñez a cosas virtuosas, y la ayuda que es para esto serlo los padres» (Silverio de Santa Teresa ed. 1915: I, 5-8).

15 *tirano*: són els musulmans. Teresa volia assolir el martiri en terres musulmanes.

que, aunque lo has de lograr,
ha de ser tu ardiente amor
que sin tener otro dolor
20 la vida te ha de quitar.

Estado de religiosa
tomáis con tanto vigor
y emprende con tal rigor
24 vuestra alma fervorosa
una vida portentosa,
que es buena para admirar
y solo podrá imitar
28 quien ponga solicitud
en adquirir la virtud,
que así se llega a alcanzar.

Luego de veros profesas
32 algún paréntesis hicisteis
y algún tanto detuvisteis
tan santa y loable empresa.
Mirad lo que hacéis, Teresa,
36 que os dará bien que llorar
y tan que suspirar
que de pura aflicción,
vuestro amante corazón
40 no cesará de clamar.

Una vez reconocida
de vuestro engaño y error,
fue tan ardiente el dolor
44 y estáis tan arrepentida,
que vuestra alma corrida
no se atreve a levantar
los ojos para mirar
48 su enamorado Jesús,
de quien recibe tal luz
que no la puede explicar.

Para estrechar el Carmelo
52 os ha elegido, Teresa,
porque tan heroica empresa
solo fía a vuestro celo;

19 Vers hipermètric.

19-20 Al·lusió a la glossa vivo sin vivir en mi.

22-23 Teresa de Jesús va entrar el 1533 al convent de l'Encarnació d'Àvila i hi va professar un any més tard.

26-27 Buena para admirar però no para imitar.

32 Vers hipermètric. Aquest parèntesi al·ludeix a l'etapa en què Teresa, ja professa, va haver de sortir del convent durant quatre anys perquè hi va emmalaltir greument. En aquesta lluita física també es va allunyar de la vida espiritual i es va dedicar als aspectes mundans, fins que Jesús la va mamprendre en una visió (1542). Vegeu «Capítulo 7. Trata por los términos que fue perdiendo las mercedes que el Señor le había hecho, y cuán perdida vida comenzó a tener. Dice los daños que hay en no ser muy encerrados los monasterios de monjas».

45 *corrida*: 'avergonyida'.

51 *estrechar*: entengueu 'reformar'.

a tan remontado vuelo,
56 vuestro espíritu veloz
sube para darle a Dios
una nueva religión
de tanta perfección
60 como instruida por vos.

Jesús, como amante esposa,
os encarga que celéis
su honra y la procuréis,
64 y como sois tan fogosa
vuestra alma no reposa
que tan singular favor
aumenta vuestro fervor;
68 con una inquietud santa
vuestro corazón amante
se enciende más en amor».

Jesús tan enamorado
72 de la virtud de Teresa
que con estraña fineza
el corazón le ha flechado,
con un dardo tan fogoso
76 que la dejó sin reposo
por lo intenso del dolor,
mas como crece el amor
todo se convierte en gozo.

Dècimes heptasil làbiques (abba accdde).

[RÚBRICA] Dezimas a la misma Sta.

32 *paréntesis*: ms. «perentesis» || 51 *Carmelo*: ms. «carmalo» || 56 *veloz*: ms. «voloz» || 68 *una* -a af. int. || 76 *sin*: -n af. int. | *deja*: ms. «dejo» correg.

FONT: *Coblas*, 1767, p. 131-135.

CCCXXXVIII

Mirad como sube
tan veloz Teresa
para registrar
4 el monte Carmelo,
en donde ha encontrado
tan rara aspereza
que es puntualmente
8 lo que ella desea.

61 *como amante esposa*: 'com que sou esposa estimada'.

62 *celéis*: «Procurar con particular cuidado el cumplimiento y observancia de las leyes, estatutos u otras obligaciones o encargos» (DRAE).

71-79 Hi falta un vers. Es refereix a la tranverberació del cor de Teresa de Jesús, en relació al famós episodi experimentat en la mística, en què la unió amb Déu va acompanyada d'un foc abrasador que li traspasa el cor (*Libro de la Vida*, on relata, amb les paraules següents, com un àngel li va travessar el cor amb una sageta d'or (cap. 29, § 13).

3 *registrar*: 'revisar, examinar'; al·ludeix a la fundació del Carmel Descalç que Teresa va emprendre juntament amb Juan de la Cruz, i de la qual va resultar l'establiment de les monges carmelites descalces (1593).

Porque renovar
el fervor primero
de su padre Elías
12 es lo que ella intenta,
que algo resfriado
está con el tiempo,
porque es cosa fácil
16 de caer lo bueno.

Su ardimiento santo
con valor intenta
de querer fundar
20 un nuevo convento
porque en él se guarde
muy puntualmente
y con perfección
24 la regla primera.

Aun no para aquí
su ardiente celo
porque se dilata
28 por diversos pueblos,
pues de su virtud
el olor se extiende
y así, a porfía,
32 todos la pretenden.

Va por los caminos
con tanta modestia
que dentro del carro
36 formaba un convento.
Todos compungidos
iban a su ejemplo
y hasta los cocheros
40 guardaban silencio.

Cuando ha fundado
diversos conventos
y que ya ha logrado
44 reformar mujeres,
aun su espíritu
no queda contento
que otra cosa falta
48 para el complemento.

También los varones
reformatar pretende

13 *resfriado*: l'ambient de relaxament conventual (*fervor primero*, v. 10) que Teresa va restablir amb el Carmel Descalç

20 Al ludeix a la fundació del monestir de carmelites descalces de Sant Josep d'Àvila (1562).

25-32 En aquest clima de reforma carmelita Teresa de Jesús, va engegar una etapa de fundacions de convents de l'orde reformat a la província de Castella (fins a setze convents).

52 y pues lo desea
saldrá con su intento,
que Dios empeñado
está en complacerla:
todo lo que pide
56 nada se le niega.

Fray Juan de la Cruz
y Antonio de Heredia
el cielo destina
60 para esa empresa
de la Descalcez:
fueron los primeros
sin que a estorbarlos
64 bastase el infierno.

La persecución
llegó a tal extremo
que solo el valor
68 de su heroico pecho
pudo resistir
borrasca tan fiera
pero es tan constante
72 que todo lo vence.

Y pues son logrados
ya vuestros deseos,
es razón que os demos
76 muchos parabienes
y han de ser doblados
porque ya se acerca
el tiempo de daros
80 vuestro Esposo el premio.

Pues ya el desposorio
quiere se celebre
y que vuestra alma
84 descanse en el cielo;
por lo que os suplico
me tengáis presente
y que me alcancéis
88 una buena muerte.

Octaves pentasil làbiques

[RÚBRICA] De las fundaciones de la sarafica Madre Sta Teresa.

67 *valor*: ms. «volor» || 63 *estorbarlos*: ms. «estorbarlo».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 135-138.

57-58 La reforma de la branca masculina de l'orde carmelità fou duta a terme per Juan de la Cruz, ajudat per Antonio de Heredia, prior del convent de Santa Anna, amb la fundació del primer monestir masculí (Durelo, 1568). El període de fundacions de convents reformats va anar seguida de greus enfrontaments entre els carmelites calçats i els descalçats, com a resultat dels quals Juan de la Cruz va ser empresonat.

CCCXXXIX

Dirigid, mi amado Dueño,
la pluma para que acierte
esta, vuestra indigna esposa,
4 a cumplir la obediencia.
Pues bien sabéis, Jesús mío,
que mi alma lo desea
porque es vuestro ministro
8 quien me impone el precepto.
Me manda que os dé las gracias,
mi Jesús, de las finezas
que Vos hacéis a mi alma
12 de admitirla a vuestra mesa.
Para que vaya al convite
me concede la licencia
por ser día de la flecha
16 de vuestra amada Teresa.
¡Oh, quién llegase, Dios mío,
a la mesa tan hambrienta
que el verme comer de gusto
20 a vos os diese contento!
Todo está a vuestra mano,
Amado y querido Dueño,
exitad el apetito
24 y acrecentad el deseo.
Y vos, amada patrona,
que lograsteis la fineza:
que Dios enviase un ángel
28 para flechar vuestro pecho,
pedidle que me disponga,
interponed vuestros ruegos,
pues os ha dado palabra
32 de hacer cuanto le pidieréis.
¡Oh, qué día tan dichoso
fue este para Teresa
cuando vio que un serafín
36 la hería tan dulcemente!
El fuego de amor divino
que llevaba en la flecha
la dejó como un volcán,
40 ardiendo en llamas su pecho.
Es la herida penetrante
que causa un dolor intenso

1 S'adreça a Jesucrist, amb el tòpic d'humiltat acostumat.

12 Es refereix al sagrament Eucarístic.

13 *Cfr.* nota v. 9-12 compos. CCCI.

14-16 Al·lusió a la festivitat de la transverberació del Cor de Santa Teresa (*Libro de la Vida*, cap. 29, § 13).

23 *exitad*: 'excitad'.

25 S'hi adreça a Teresa de Jesús perquè li faci intermediària en les seves demandes a Déu.

27-28 Fa referència al passatge de la vida de Teresa de Jesús al·ludit en versos anteriors.

31 'Us ha promés'.

33-36 Vegeu v. 27-28.

44 pero es con tanta dulzura
 que toda el alma recrea.
 Esa contrariedad
 de juntar consuelo y pena
 no basta para explicarla
 48 la misma que la padece.
 Tan penetrante dolor
 bien causaría la muerte
 si el mismo que da la herida
 52 no aplicara el remedio.
 Como amante compasivo
 cuando el alma desfallece
 le ofrece para sustento
 56 las manzanas de su huerto.
 Nunca quisiera sanar
 el alma de tal dolencia
 pues cuando el dolor se aumenta
 60 recibe mayor consuelo.
 Yo no quisiera más dicha
 ni otra cosa deseo
 que ver enferma mi alma
 64 de tan dichoso accidente.
 Que bella disposición
 por ir a la sacra mesa
 porque come con más gusto
 68 aquel que está más enfermo.
 Conozco, mi amado Esposo,
 que parece atrevimiento
 que quien tan mal ha servido
 72 pide un favor como ese;
 pero que dudo, Dios mío,
 a pesar de mi vileza
 he de repetir la instancia
 76 por lograr lo que pretendo.
 Decidme, amado Jesús:
 ¿No es aun mayor fineza
 que vos os deis en comida
 80 para que yo me alimente?
 Cuando el cariño os obliga
 a tan amoroso exeso,
 ya no os habéis de negar
 84 a cuanto se os pidiere.

41-44 *Cfr.* Teresa de Jesús: «Era grande el dolor que me hacía dára aquellos quejidos, y tan ecesiva la suavidad que me pone este grandísimo dolor, que no hay desear que se quite, ni se contenta el alma con menos que Dios. No es dolor corporal sino espiritual, aunque no deja de participar el cuerpo algo, y aun harto. Es un requiebro tan suave que pasa entre el alma y Dios, que suplico yo a su bondad lo dé a gustar a quien pensare que miento» (*Libro de la Vida*, cap. 29, § 13).

47 Al ludeix a la impossibilitat de narrabilitat de l'experiència mística.

55-56 Jesucrist fa retornar la salut al ferit d'amor a través de les 'pomes', que són esmentades per l'Esposa del Càntic dels Càntics en els terme: «Retorneu-me amb panses, / conforteu-me amb pomes» (Ct 2:5).

72 *pide*: 'pida'.

78-80 *Cf.* 13-16 compos. CCCIII.

82 *exeso*: 'exceso'. Considera una mostra excessiva d'amor que Jesús oferisca el seu cos als cristians a través de l'Eucaristia.

Y así de tan fino amante
 puedo esperar con certeza
 que no me negará nada
 88 de todo cuanto pidiera.
 Pues sabéis, bien de mi vida,
 que solo son mis deseos
 de amaros de corazón
 92 y serviros muy de veras;
 de preparar la posada
 y tenerla bien dispuesta,
 por cuando queráis entrar
 96 en la casa de mi pecho.
 Quisiera que el corazón
 en llamas de amor ardiera
 por ver que tanto se humilla
 100 la majestad más suprema.
 Porque inclinéis, dulce Esposo,
 los oídos a mis ruegos
 pongo por intercesora
 104 mi amada santa Teresa.
 No se pase este día
 sin que mi alma experimente
 algún fruto especial
 108 del divino sacramento.
 Avivad, mi Dios, la fe,
 dad luz al entendimiento
 porque llegue a conocer,
 112 vuestra inmensa grandeza.
 Haced que cuanto yo os pida,
 sea para gloria vuestra
 y para el bien de mi alma
 116 que es mi único deseo.

Romanç heptasil làbic amb rima a la penúltima síl·laba (e)

[RÚBRICA] Coblas que ase una alma el dia de la flecha de Sta Teresa, que abiendo pedido licencia a su Confesor por comulgar aquel dia se la consedio con condision que conpusiese unas coblas en accion de gracias.

83 *de negar*: ms. «degar» || 93 *posada*: ms. «pasada».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 139-144

CCCXL

¡Qué consuelo, Jesús mío,
 por una alma que os ama
 cuándo verá cerca el tiempo
 4 de habitar en vuestra casa!

93 *posada*: metàfora per 'ànima'.

96 A través de la Comunió l'ànima de la religiosa gaudeix de la unió i transformació en Déu, fonamentada en l'ardor espiritual del cor (*llamas de amor ardiera*, v. 97-98).

105 La demanda que fa la religiosa a Jesucrist, amb la intercessió de santa Teresa és rebre els favors divins que són manifestaats en els versos finals.

2 *por*: entengueu 'para'.

Mucho motivo tendrá
 para estar regocijada
 cuando vea desde lejos
 8 las puertas de aquel palacio.
 ¡Oh, Casa de Oración,
 ¡oh, Jerusalén triunfante,
 que a los que habitan en ti
 12 haces bienaventurados.
 Allí, juntos con la Virgen,
 con los coros de los ángeles,
 con sonoras melodías,
 16 cantan a Dios alabanzas.
 Una sola cosa os pido,
 mi Jesús, con mucha instancia
 y es que por todos los siglos
 20 puede morar en tu casa.
 No despreciéis, Bien mío,
 la obra de vuestras manos
 que si el vaso se quebró
 24 fácil os será el soldarlo.
 Para que subiese al cielo
 al mundo, mi Dios, bajasteis
 sufriendo tantos oprobios
 28 para exaltar a mi alma.
 Pues qué lástima sería
 dulce amor de mis entrañas,
 que malograrse yo misma
 32 lo que vos me habéis ganado;
 que aunque sean, buen Jesús,
 sin número mis pecados,
 con un «Pequé», arrepentida
 36 volveré a vuestra gracia.
 No quisiera, dulce Esposo,
 perder nunca la esperanza
 que el desconfiar de Vos
 40 sería el mayor agravio.

4 Tota composició es construeix sobre els versets del Salm 122 (121), un himne en honor a Jerusalem, ciutat de Déu on el poble escollit es reuneix; per tant, per *vuestra Casa* hem d'entendre aquesta ciutat. Per ser una composició curta, la transcrivim ací: «*Càntic dels pelegrinatges. De David.* Quina alegria quan em van dir: / “Anem a la casa de Jahvè”. / Ja han arribat els nostres peus / al teu llindar, Jerusalem. / Jerusalem, ciutat ben construïda, / conjunt harmoniós; / és allà que puguen les tribus, / les tribus de Jahvè, a complir l'aliança d'Israel / a lloar el nom de Jahvè. / Allí hi ha els tribunals de justícia, / els tribunals del palau de David. / Augureu la pau a Jerusalem: / “Que visquin segurs els qui t'estimen, / que sigui inviolable la pau dels teus murs, / la quietud dels teus merlets”. / Per amor dels meus germans i amics, / deixeu-me-li dir: “Que hi hagi pau dintre teu!” / Per la casa de Jahvè, el nostre Déu, / et desitjo la felicitat».

16 El subjecte, aparegut en versos anteriors, és *los que habitan en ti* (v. 11), és a dir, aquells que han aconseguit la glòria de la ciutat santa després d'haver-se enfrontat al judici final.

20 *puede*: 'pueda'.

22 Es refereix a ella mateixa.

25-28 Argüïx la mort redemptora de Jesucrist en favor de la humanitat i, per tant, d'ella mateixa com un motiu per salvar la seva ànima i conduir-la a la Glòria Celestial.

32 'Per culpa de les seves accions i pecats, ella perdés la salvació proporcionada per Jesucrist, amb la sea mort a la creu'.

35 Al·ludeix al sagrament de la confessió: a través de l'acte del penediment i la contrició, l'ànima rep el perdó diví pels seus pecats i torna a estar en gràcia.

Confieso, querido Dueño,
 que estoy perpleta y turbada
 entre el temor de perderos
 44 y el deseo de gozaros;
 pues cuando pienso en la gloria
 mi regocijo es muy grande
 pero se trueca en congoja
 48 en mirando a mis pecados.
 Por eso os ruego y suspiro,
 mi Jesús, con mucha ansia
 que en la hora de la muerte
 52 no desamparéis mi alma:
 venid vos a recibirla
 pues sabéis que en vuestras manos,
 Esposo y bien de mi vida,
 56 deseo depositarla;
 que a vos os toca, Dios mío,
 presentarlo a vuestro Padre
 manifestando las llagas
 60 que os ha costado el salvarla.
 Que yo os prometo en retorno
 que os alabará mi alma,
 por los siglos de los siglos
 64 cantando himnos y salmos.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Coblas que hizo una alma en oracion, asiendosele presente, el primero verso del Psalmo:121, y asi se enpesaron con muchas lagrimas de gozo, pero se turbó un poco considerando sus pecados, temiendo si por ellos abia de perder tanto bien.

5 *motivo*: ms. *consuelo* esb. int. || 29 *que*: af. int. || 61 *prometo*: ms. «premeto».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 144-147.

CCCXLI

¿Qué es eso, mi buen Jesús,
 qué finezas tan estrañas
 que vos os deis en comida
 4 para sustento del alma?
 Temo que dirán de Vos
 que habéis salido de madre
 pues nunca el amor llegó
 8 a inventar cosa tan rara;
 El vuestro no sufre ausencias
 y por eso habéis trazado
 al tiempo de la partida
 12 quedaros sacramentado.

39 Segons la doctrina cristiana, tot pecador deu confiar en la capacitat de misericòrdia de Déu.

53 *recibirla*: 'recibirla'.

60 *salvala*: 'salvarla'.

1-4 *Cfr.* v. 13-16 compos. CCCIII.

6 Es tracta de la locució verbal «salir, o salirse, de madre en algo»: «Exceder extraordinariamente de lo acostumbrado o regular» (DRAE [s.v. *madre*]).

Vos me mandáis que os reciba
 y que come vuestra carne
 y esto sin límite alguno
 16 hasta que el alma esté harta.
 Al hombre dais a comer
 el mismo Pan de los Ángeles
 y el que come con más gusto
 20 ese queda con más hambre.
 ¡Oh, Dios de inmensa bondad,
 qué confusa queda el alma
 de verse favorecida
 24 siendo ella tan ingrata!
 ¿Cómo puede ser, Bien mío,
 cómo, mi Jesús, es dable
 que siendo yo la que soy
 28 os reciba en mi casa?
 Pero Vos con providencia
 para no amedrentarme
 ocultáis vuestra grandeza
 32 y venís tan disfrazado.
 Pues alma mía, valor,
 llega, llega confiada,
 que con huésped tan divino
 36 quedarás endiosada.
 ¿Qué veis en mí, buen Jesús,
 para qué os humilláis tanto?
 ¡Mirad que sois Rey del Cielo
 40 y que yo soy vuestra esclava!
 Pero aunque sea tan pobre,
 no tengo que amedrentarme
 pues que de vuestras riquezas
 44 vos me hacéis participante.
 Disponed mi corazón
 porque sea, Esposo amado,
 reclinatorio gustoso
 48 en que vos halléis descanso.
 ¡Qué bocado tan sabroso,
 mi Dios, que habéis preparado!
 Y aunque a Vos os cuesta mucho
 52 a mí me lo dais de balde.
 Para que entre en provecho
 es menester desearlo
 pero aunque anhelo ese deseo
 56 nunca puedo alcanzarle.
 Pues he de lograr tal dicha,
 concededme, Esposo amado,
 que arde en vuestro amor mi pecho

14 *come*: 'coma'.

26 *dable*: 'possible'.

47 Cfr. nota v. 148-150 compos. CCCIII.

55 Vers hipermètric.

56 *alcanzarle*: 'alcanzarlo'.

59 *arde*: 'arda'.

60 que a vos os es cosa fácil.
 Quisiera que al recibiros
 y al entrar Vos en mi casa,
 de un incendio de amor
 64 quedase abrasada el alma;
 pero a vuestra voluntad
 estoy siempre resignada
 porque el daros a Vos gusto
 68 es lo que más me complace.

Romanç heptasil làbic amb rima a la penúltima síl·laba (a)

[RÚBRICA] Coblas en que se enmira el alma, de las finesas de Jesus, en dejarse sacramentado por su amor.
 20 *hambre*: ms. «ombre» || 52 *balde*: ms. «balda».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 147-150.

CCCXLII

Bien puedes regocijarte,
 Alma mía, esta mañana
 que has de encerrar en tu pecho,
 4 la Majestad soberana
 y pues se digna escoger
 tu corazón por morada
 procura a desocuparle
 8 de toda afición humana.
 Manda a todos tus sentidos
 que le rinden vasallaje
 y le den la obediencia
 12 las tres potencias del alma.
 Y, pues, Esposo querido,
 sois el dueño de esta casa
 mirad que por derruida
 16 necesita de reparo;
 Adrezadla y componedla
 que está muy desaliñada
 por faltarle las virtudes
 20 que es el adorno del alma.
 ¡Qué unión tan desigual,
 Amado de mis entrañas,
 pues yo soy esclava vuestra,

61-62 Es refereix a la unió mística de l'ànima amb Déu que s'esdevé amb la Comunió.

3-4 Al·ludeix al sagrament de la Comunió.

5 Llegiu 'a escoger'.

7 *desocuparle*: «desocuparlo». En aquests versos, la religiosa explicita que cal purificar 'la morada' que rebrà a Jesucrist a través de l'Eucaristia i que, per tant, possibilitarà la unió mística de l'ànima amb Déu. Per fer-ho, la religiosa ha de perseguir només la concentració en Déu i l'avorriment dels aspectes mundans. En els versos següents, sor Eulària demana ajuda a Déu perquè li proporcione allò que manca a la seva ànima per ser virtuosa.

10 *rinden*: 'rindan'.

12 Les tres potències de l'ànima a què es refereix són: la voluntat, la memòria i l'enteniment.

17 *adrezadla*: llegiu «adrezadla»; *cf.* v. 39 compos. CCCIII (*adrezado*).

20 *es*: llegiu 'son', perquè es refereix a 'las virtudes'.

21 Es refereix a la unió mística.

24 vos monarca soberano!
 ¡Oh, suma bondad de Dios,
 que tanto quiere humillarse
 y pagar ingratitudes
 28 con finezas tan estrañas!
 Ya, alma mía, que exprimentas
 lo mucho que Dios te ama,
 no malogres la ocasión:
 32 pídele muy confiada.
 Ni te contentes con poco
 que es mucho lo que te falta,
 no agotarás sus tesoros
 36 ni aunque le des un buen saco.
 No te canses de pedirle
 que el Esposo está de gracias,
 aprovecha la ocasión
 40 no dejes de importunarle.
 Bien sabéis que yo no anhele
 por riquezas temporales,
 solo son por vuestro amor
 44 mis suspiros y mis ansias.
 La petición es justa
 y así no habéis de negarla
 ni apartar vuestros oídos
 48 de los clamores del alma.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Coblas en que el alma se alegra, viendo que a de recibir en su pecho la Md. soberana de Dios.
 3 *encerrar*: ms. «ensarrar» || 18 *desaliñada*: ms. «desalinada».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 150-152.

CCCXLIII

Dichosa puede llamarse
 el alma que ha sabido
 caminar por vías rectas
 4 todo el tiempo de su vida;
 digno de loa será
 quien prudente ha mantenido
 la estola de la gracia
 8 que adquirió con el bautismo.
 A este le mostrará
 Dios como Padre benigno
 aquel Reino de los cielos
 12 que le tiene prevenido.

29 'Ja que, ànima meua, experimentes'.

1 *Dichosa*: entengueu 'dichoso', ja que es refereix a 'el alma' del vers posterior.

5-8 *L'estola* és l'ornament usat en la litúrgia cristiana, es tracta d'una banda de roba que es penja del coll i només pot ser usat pels bisbes, sacerdots i diacons. Aquests versos tenen el sentit espiritual de 'digne de consideració serà aquell que ha aconseguit seguir els preceptes divins i mantenir la gràcia i la puresa, restituida al cristià gràcies a la regeneració espiritual del sagrament del baptisme (i que hom havia perdut amb el pecat d'Adam i Eva).

Si yo pudiese empezar
 la carrera de mi vida
 de otra suerte caminara,
 16 dulce Bien del alma mía;
 y pues no puedo borrar
 ni deshacer lo que hice
 a vuestra misericordia
 20 me apelo arrepentida.
 Permaneceré constante
 a vuestros pies, Jesús mío,
 hasta oír de un *vada in paze*
 24 de vuestra boca divina.
 No me miréis con desdén,
 mostradme el rostro benigno
 pues si ingrata os ofendí
 28 veis que lloro arrepentida.
 Vos me ofrecéis el perdón
 solamente con que diga
 un *tibi soli peccavi*,
 32 con el corazón contrito.
 Sois Padre tan amoroso
 y Esposo tan compasivo
 que cuanto más son mis culpas
 36 tanto más de vos confío.
 Haced que yo no malogre,
 dulce bien del alma mía,
 las muchas inspiraciones
 40 que me dais tan de continuo.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Coblas en que envidia el alma la dicha de aquellas que nunca an ofendido a Dios, a quien pide ella perdon de sus culpas.

31 *un*: af. Int.

FONT: *Coblas*, 1767, p. 152-154.

CCCXLIV

¡Oh, sagrada Pasión,
 qué de bienes acarreas:
 eres la llave dichosa
 4 que abrió las puertas del cielo!

12 *prevenido*: ‘promés’.

23 Al ludeix a la locució llatina *Vade in pace*, ‘ves en pau’. La trobem en el llibre bíblic de l'Èxode (4: 18 «Moisés se n'anà, se'n tornà al seu sogre Jetró i li va dir: “Deixa'm que me'n vagi i torni als meus germans d'Egipte per veure si encara són vius”. Jetró li respongué: “Vés en pau”».

31 Remet a un dels més coneguts salms penitencials: el salm 51 de la Bíblia, anomenat «El Miserere». Recull la súplica individual d'un pecador que demana a Déu el perdó. L'expressió citada significa: «Contra vós, contra vós sol he pecat, i he fet el mal que vós desaproveu. Éreu just quan donàveu la sentència, irrepreensible en el vostre veredict» (Salm 51 (50): 6; amb trad. llat. «*tibi soli peccavi et malum coram te feci ut iustificeris in sermonibus tuis et vincas cum iudicaveris*»). Cal dir que d'aquesta psalm, se'n féu una musicalització en llatí anomenada «Miserere» composta per Gregori Allegri al s. XVII. Originàriament, fou creada per a ser cantada en la capella Sixtina a les maitines dels dimecres i divendres de la Setmana Santa.

El pecado las cerró
 y Dios, movido a clemencia,
 envió su propio Hijo
 8 porque el mismo las abriese;
 y porque el hombre ingrato
 de tanto bien no carezca,
 el Hijo con mucho gusto
 12 se ofrece a darle remedio.
 Es la Majestad divina
 quantra quien fue el transgresor
 y ha de ser un igual suyo
 16 quien satisfaga la deuda.
 Pero la sangre del Hijo
 es de valor tan inmenso
 que bastaba una gota
 20 para quedar satisfecha.
 Aunque su ardiente amor
 no se contenta con menos,
 que derramándola toda
 24 padeciendo hasta la muerte.
 Esperad, mi buen Jesús,
 que saldréis con vuestro intento
 pues clavado en una cruz
 28 moriréis con mucha afrenta.
 La ingratitud de los hombres
 llegará a tal extremo
 que inventará su malicia
 32 los más crueles tormentos;
 y aunque vos no lo innoiráis,
 nada basta a deteneros,
 haciendo para su bien
 36 las más estrañas finezas.
 ¡Si se sufre, mi Jesús!
 Diría que hacéis extremos
 pues nos dejáis al partiros
 40 vuestro santísimo cuerpo.
 Ha llegado ya la hora
 que habéis de subir al cielo

1-4 Al·ludeix a la Passió de Crist, tots els esdeveniments relatats pels Evangelis bíblics i que abasten des del Darrer Sopar fins a la Crucifixió, la Mort i la Ressurrecció de Jesucrist. La passió o sacrifici de Crist és la clau per obrir el Cel; ja que és a través de la seva mort i ressurrecció que la humanitat és redimida i pot accedir a la glòria divina. També hem de tenir el compte el sentit que queda recollit a la Bíblia en què és Jesucrist, l'hereu del Regne de David, el que disposa qui mereix entrar al Regne de Déu: *cf.* Is 22:22 «Posaré la clau de la casa de David sobre la seva espatlla; si obre, ningú no tancarà; si tanca, ningú no obrirà»; també Ap 3:7 («I a l'àngel de l'església que hi ha a Filadèlfia escriu: «Això diu el Sant, el Veraç, el qui té la clau de David, i, quan obre, ningú no pot tancar; quan tanca, ningú no pot obrir»).

5 El pecat d'original ocasionat per Adam i Eva.

7-8 Es refereix a l'acció redemptora de Jesucrist.

9 *porque*: 'para que'.

14 *quantra*: llegiu 'contra'.

15 En referència a l'Encarnació de Crist.

20 'Per saldar el deute; és a dir, per redimir el pecat'.

35 'fent per al bé de la humanitat'.

39 *al partiros*: amb el sentit de 'en marxar'.

y vuestro amor ha trazado
 44 la más rara estratagema.
 Bien se dice con verdad
 que el amor es todo ingenio
 porque, ¿quién jamas creyera
 48 irse y quedarse a un tiempo?
 Pero como vos amáis
 y es vuestro poder inmenso
 habéis en esta ocasión
 52 querido echar todo el resto.
 Decidme, Bien de mi vida,
 qué esperáis de esas finezas
 pues presto os darán el pago
 56 con procuraros la muerte.
 Pero es, amado Esposo,
 tan fino el amor vuestro
 que a todos sin exepción
 60 os dais en el sacramento.
 Buen ejemplo nos dejasteis
 en la noche de la cena,
 que combregasteis a Judas
 64 y os entrasteis en su pecho.
 ¿Por qué tanto humilláis,
 dulce Amor, vuestra grandeza?,
 pues ni eso bastará
 68 para ablandar su fiereza?
 ¡Oh, si su obstinación
 sirviese para mí ejemplo!
 Solo en pensar tanto mal
 72 mi corazón se extremece:
 porque soy de barro flaco
 y de poca resistencia,
 amparadme, Jesús mío,
 76 que no venga a tal miseria;
 que vaya bien preparada
 para asentarme a la mesa,
 donde tengo de comer
 80 el mismo Pan de los Cielos.
 Vos con ansia deseáis
 el que Judas se convierta,
 que estáis pronto a perdonarle
 84 con que prometa la enmienda.
 Con amor muy expresivo
 procuráis enternecerle

61-64 Es refereix a l'escena del Sant Sopar de Jesucrist, el darrer àpat que va compartir amb els seus deixebles abans de ser traït per Judes, i conduït a la mort pels romans. Abans de menjar, Jesucrist va rentar els peus als deixebles com a símbol de servitud i els va repartir el pa i el vi beneïts en l'Eucaristia (veg. entre d'altres Mt, 26:26-29; Lc 22:18-20...).

69-72 Es refereix a la traïció de Judes.

80 *Pan de los Cielos*: l'Eucaristia.

83 *perdonarle*: 'perdonarlo'.

84 *promete*: 'prometa'; 'és suficient la voluntat d'esmenar-se'.

83 *enternecerle*: 'enternecerlo'.

y él, allá en su corazón,
 88 determina de venderos
 Viendo que por temeraria
 se os pierde una oveja,
 vais a dar cobro a las otras
 92 porque todas no perezcan.
 Con los amados discípulos
 os encamináis al huerto,
 que van turbados de ver
 96 vuestra profunda tristeza.
 ¿Cómo os mostráis tan flaco,
 siendo vos aquel Dios fuerte?
 Pero ya oigo me diréis
 100 que es para darme a mí ejemplo,
 porque sepa que no es culpa
 el que los males se sienten
 si a vuestra imitación
 104 la voluntad se sujeta.
 Conozcamos lo que somos
 y qué hay de nuestra tierra;
 busquemos en Dios emparo,
 108 será la vitoria cierta.
 Por eso, Jesús amado,
 teniendo al ojo la muerte
 recurrís a vuestro Padre
 112 y mostráis tener tristeza.
 El modo que vos pedís
 es razón que yo atenga,
 porque el *transeat* y el *fiat*

93-96 En els versos següents esmenta l'escena que segueix, en la Passió de Crist: l'oració a l'hort de Getsemaní (Ll 39-53; Mt 26:36-56p).

97-98 Patiment de Jesucrist expressat a l'hort abans de ser crucificat és recollit per alguns evangelis. Vegeu nota v. 112 d'aquesta composició.

101-102 'els pecats no han de pesar sobre u mateix si s'intenta imitar a Jesucrist'; és a dir, la imitació de Crist com a atenuant del pecat. | 102 *sienten*: 'sientan'.

110 'a punt de presenciar la seva pròpia mort'.

112 En l'escena citada Jesucrist, després d'haver acceptat la voluntat de Déu, es mostra afligit i desconsolat davant la immediatesa de la seva mort (Mt 26: 36-46: «Aleshores Jesús arriba amb ells en una propietat, anomenada Guetsemaní, i diu als deixebles: «Quedeu-vos aquí, mentre vaig allà a pregar.» Prengué amb ell Pere i els dos fills de Zebedeu, i començà a posar-se trist i abatut. Llavors els diu: «Em moro de *tristor*. Quedeu-vos aquí i vetlleu amb mi». I, avançant-se un tros, es deixà caure de cara a terra, i pregava: «Pare meu, si és possible, que passi lluny de mi aquest calze; però que es faci, no pas com jo vull, sinó com voleu vos». Llavors va cap als deixebles, i els troba dormint; i diu a Pere: «¿Així, no heu estat capaços de vetllar una hora amb mi? Vetlleu i pregueu per no caure en cap temptació; l'esperit prou està a punt, però la carn és feble». Se n'anà encara per segona vegada, i va pregar: «Pare meu, si no pot passar aquest calze sense que el begui, faci's la vostra voluntat»).

115 *transeat*: Locució verbal llatina que prové de les paraules de Jesús, en la pregària a Déu a l'hort de Getsemaní: «*de transeat a me calix iste*»; Mt 26:39; en la traducció catalana: «I, avançant-se un tros, es deixà caure de cara a terra, i pregava: «Pare meu, si és possible, *que passi lluny de mi aquest calze*; [...]». Respecte a aquest tema, Francisco de Quevedo ja havia escrit «A la Oración del Huerto, sobre estas palabras de Cristo Nuestro Señor: *transeat a me calix iste*»; i anteriorment, comptem amb una composició d'una dama anònima, que segueix precisament el mote «*Transeat a me calix iste*» (vegeu-ne una edició a Pérez Priego 1989: 65). | *fiat*: ens remet a la locució llatina bíblica («*fiat, voluntas tua*») que significa «faci's la vostra voluntat», una altra manera de dir les paraules que segueixen al *transeat* esmentat al relat de St Mateu de l'escena de la pregària a l'hort: «*est transeat a me calix iste verumtamen non sicut ego volo sed sicut tu*» (Mt 26:39; en la traducció catalana: «[...] però que es faci, no pas com jo vull, sinó com voleu vos»).

116 se unieron a un mismo tempo.
 Recibida la respuesta
 que os dio vuestro Padre eterno
 de que el cáliz de amargura
 120 es preciso que se bebe,
 os resignáis, dulce Amor,
 sin la menor resistencia
 por tener la voluntad
 124 a la suya muy sujeta.
 Aquí mostráis Vos que es
 la flaca naturaleza
 pues la pone agonía
 128 la aprensión de la muerte;
 con tan extraño sudor
 que llegó a regar la tierra
 quedando toda bañada
 132 de la sangre de sus venas.
 ¡Oh!, redemptor de mi alma,
 pues que tan solo os contemplo,
 admitidme a vuestro lado
 136 si puedo daros consuelo,
 reclinad, amado Esposo,
 vuestra sagrada cabeza,
 pues no hay otra almohada,
 140 mi corazón os ofrezco;
 aunque como está duro
 mejor sería una piedra
 pero con vuestro contacto
 144 puede hacerse blanda cera.
 A ese fin, buen Jesús
 son mis súplicas y ruegos,
 que espero que sean oídos
 148 por ser de una esposa vuestra.
 Pues en tan dichoso estado
 por vuestra bondad me veo,
 no es mucho llegue a pedir
 152 mercedes que no merezco.
 Vos de nada me sacasteis
 dándome el ser que tengo
 y me hicisteis vuestra esposa
 156 sin tener yo ningún mérito.
 ¿Qué pediré que no alcance
 de un amante tan bueno,
 que con entrañable amor
 160 como su esposa me quiere?

119 *Cfr.* Mt. 26: 39.

120 *bebe*: 'beba'.

127 Llegiu 'la pone en agonía'.

133 A partir d'aquesta estrofa, es talla el relat de la Passió de Crist i la religiosa interpel la Jesucrist perquè se l'escolte i l'acompanye i li concedisca 'merçès' per poder aconseguir la Glòria, la *vitòria* (v. 173).

149 Es refereix al seu estat de religiosa professa.

153-156 *de nada*: 'de la nada'; 'Vós em vau convertir en esposa teua, malgrat que no n'era mereixedora per la manca de virtuts'.

No seré corta en pedir,
 mi querido nazareno:
 soy vuestra esposa y me toca
 164 tener parte en vuestras penas.
 Yo os pido, amado Jesús,
 me deis valor y esfuerzo
 porque pueda entrar con Vos
 168 animosa en la pelea;
 pero os pido, amado Dueño,
 no me dejéis un momento,
 que aunque en vos todo lo fío
 172 sé que de mí nada puedo.
 Que de lograr la vitoria
 tengo esperanza muy cierta
 toda la cual, Jesús mío,
 176 solo en vos la tengo puesta.
 Un escuadrón veo armado
 que viene para prenderos,
 y va siguiendo los pasos
 180 del discípulo perverso.
 Os da ósculo de Paz
 porque es la cuantraseña
 que ha dado a los sayones
 184 porque lleguen a prenderos.
 ¡Oh, amabilísimo Jesús!,
 más duro es que la piedra
 ese ingrato corazón
 188 que os vende por tan vil precio.
 Quisiera ser, dulce Esposo,
 bastante a daros consuelo
 pero me faltan las voces
 192 y se enmudece la lengua.
 Vuestros ojos compasivos
 viendo perder una oveja
 se van tras ella, amorosos,
 196 procurando enternecerla.
 ¡Oh, Bondad incomprendible!,
 pues sabéis que es perder tiempo
 ¿por qué dais más aldabadas

160 *como*: s'hi sobreentén la preposició 'como a'.

177 Es reprén el relat dels esdeveniments de la Passió de Crist; en aquesta estrofa explica el moment en què els soldats prenen Jesucrist mentre aquest estava a l'hort de Getsemaní pregant amb els seus deixebles. Jesucrist és identificat entre la resta per una besada de Judas, el deixeble que l'ha traït a canvi de trenta monedes de plata. Jesucrist és conduït davant els savis del Sanedrí, per decidir-ne la condemna o l'absolució. El relat bíblic dels esdeveniments el tenim a Mt 26:47-68; Mc 14:43-65; Lc 22:47-71; Jo. 18:1-27.

180 Es refereix a Judes el traïdor.

181 Es refereix a la besada de Judes el traïdor, amb què va identificar Jesucrist. Actualment, l'òscul de pau forma part dels actes litúrgics de l'Església cristiana i es duu a terme durant la missa.

182 *cuantraseña*: llegiu 'contraseña'.

183 *sayones*: «Verdugo que ejecutaba las penas a que eran condenados los reos» (DRAE).

185 Vers hipermètric.

186-188 Al ludeix a Judes.

189-192 Tòpic d'incapacitat d'expressió; d'impossibilitat de lloar tota la grandesa divina, per la manca de devoció.

200 si no quiere abrir la puerta?,
 que pague su merecido
 quien a vuestro llamamiento
 se hizo sordo sin querer
 204 dar oídos ni respuesta.
 ¡Oh!, amantísimo Esposo,
 confieso que muchas veces
 yo he usado cuantra Vos
 208 tan mala correspondencia,
 pero, ya que me llamasteis,
 haced que la penitencia
 borre las culpas pasadas
 212 y que no vuelva a ofenderos.
 Ya el tiempo ha llegado
 pues los verdugos dan prisa;
 oíd que piden a voces
 216 quién es Jesús Nazareno.
 «Yo soy» dice con valor
 el mansísimo Cordero
 y al imperio de su voz
 220 todos cayeron en tierra.
 Libradnos de tal caída
 y si en tanto mal nos vieseis,
 dadnos puntual la mano
 224 que presto nos levantemos;
 que ellos se levantarán
 tan deslumbrados y ciegos
 que darán otra caída,
 228 que bajarán al infierno.
 Jesús les da su permiso
 porque hagan en él presa;
 díceles: «Ésta es vuestra hora
 232 y el poder de las tinieblas».
 Como leones feroces
 al instante arremetieron
 y aquellas manos santísimas,
 236 las ataron con cordeles.
 Con arrabatada prisa
 va la majestad suprema,
 que los instantes son largos

207 *cuantra*: 'contra'.

213-216 El relat de la captura de Crist narrat en l'Evangeli segons Joan coincideix amb la paràfrasi poètica que sor Eulària fa dels esdeveniments en aquests versos. *Cfr.* Jo. 18:1-9 «Havent dit això, Jesús va sortir amb els deixebles cap a l'altra banda del torrent del Cedró, on hi havia un hort, i hi entrà amb els deixebles. Judes, el qui el traïa, sabia també aquell lloc, perquè Jesús s'hi havia reunit sovint amb els deixebles. Judes, doncs, prengué la cohort i uns guardes dels grans sacerdots i dels fariseus, i se n'hi anà amb llanternes, torxes i armes. Jesús, sabent tot allò que li havia de passar, s'avançà i els digué: "¿Qui busqueu?" Li respongueren: "Jesús de Natzaret". Els diu: "Sóc jo". Judes, el qui el traïa, es trobava també amb ells. Així que els digué: "Sóc jo", recularen i caigueren per terra. Novament els preguntà: "Qui busqueu?" Li digueren: "Jesús de Natzaret". Jesús contestà: "Ja us he dit que sóc jo; si, doncs, em busquen a mi, deixeu que se'n vagin aquests"». |214 *prisa*: vulg. 'prisa'.

220 Veg. nota anterior.

221-228 Incís que fa la religió en la descripció dels fets, tot aclamant-se a Déu.

237 *arrabatada*: llegiu 'arrebataada': 'precipitada', 'violenta'.

240 para llevarlo a los jueces.
 Yo he de pasar por en medio,
 que tengo de ir siguiendo
 al Amado de mi alma
 244 aunque la vida me cuesta;
 pero como Él camina
 con las alas del deseo
 temo de quedarme atrás
 248 a causa de mi flaqueza,
 que aunque lleváis mucha prisa
 no sé cual mayor la tiene:
 si es vuestra rabia feroz
 252 o su caridad ardiente.
 Yo quiero ir a su lado
 y así, con la misma cuerda,
 atadme de pies y manos
 256 con un ñudo muy estrecho;
 será cosa de reparo
 si logro lo que pretendo
 pues la misma crueldad
 260 conmigo será clemente.
 Sabed, mi querido Esposo,
 que ya están impacientes
 por haberos a las manos
 264 aquellos perversos jueces,
 con algazaras y risas
 a casa de Anás os llevan,
 que manda esteis en prisiones
 268 hasta que el día amanezca.
 En poder de los sayones
 su crueldad os entrega
 que como canes rabioses
 272 vuestra inocencia acometan.
 ¡Quién bastara, Jesus mío,
 a decir las insolencias
 que usaron cuantra Vos
 276 los ministros del infierno!
 ¡Oh, noche de Jueves Santo,

240 Jesús va ser portat davant del Gran Sanedrí, que era la Cort Suprema encarregada d'administrar justícia a partir de la Torà, fonamentalment a Jerusalem i hi fou interrogat, acusat de declarar-se Mesies, fill de Déu.

241-244 La religiosa se situa al bell mig de la narració de la història.

248-260 Interpel·la als que han capturat Jesucrist.

253-256 Demanda feta als soldats romans que porten pres a Jesucrist.

266 *Anás*: sacerdot del Sanedrí, implicat en la captura de Jesucrist. El relat varia segons l'Evangeli, ja que en alguns només hi consta que fou portat davant Caifàs; però en sant Joan trobem l'esment a Annàs, tal com fa també la religiosa. Després d'haver-lo interrogat, Annàs l'envia a un altre sacerdot, Caifàs, que apareixerà en versos posteriors.

271 *rabioses*: per rabiosos, ho mantenim per conservar la rima.

272 *acometan*: 'acometen'.

277 El Dijous Sant és una festa cristiana que forma part del calendari litúrgic de la Setmana Santa. En aquest dia, l'Església Catòlica commemora el darrer sopar de Jesucrist amb els deixebles (Sant Sopar), abans de la traïció de Judes Isacariot i la Crucifixió; també s'hi rememora l'oració i l'agonia de Jesucrist a l'hort de Getsemaní i la seva captura posterior; esdeveniments que han estat narrats en aquesta composició en els versos anteriors.

quien bastara a conocer
 lo que el autor de la vida
 280 llegó en ella a padecer!
 Decidlo, ángeles santos,
 si acaso lo sabéis
 y vuestra turbación
 284 da lugar que lo que expliquéis.
 Pero según yo discurro
 harto trabajo tendréis
 pues ni aun vuestra elocuencia
 288 basta a explicar lo que fue.
 Solo quien lo padeció
 puede darlo a conocer
 pero no quiere se ignore
 292 pues no se ha de agradecer.
 A casa de otro ministro
 en llegando amanecer,
 los inhumanos verdugos
 296 lo llevaron con tropel,
 allí hubo un vil criado
 que con furia y desdén
 en aquel divino rostro
 300 puso su mano cruel.
 ¡Oh!, inhumano Corazón,
 abre los ojos por ver
 que es el que tu has herido
 304 el mismo que te dio el se;
 pero si aun no estás harto
 yo con gusto ofreceré
 la mejilla porque puedes
 308 herirla a tu placer,
 que pues soy yo la culpada
 que no puedo llegar a ver
 castigar al inocente
 312 sin tener parte también.
 Pero va más, Jesús mío,
 que bien presto hallaréis
 otra herida penetrante
 316 que aun más la sentiréis,
 porque el discípulo amado

279 Jesucrist.

285-288 'Com més hi vaig pensant, entenc que molta feina tindreu, perquè ni amb tota la vostra eloqüència sereu capaços d'explicar com de grans van ser els patiments de Jescrist'.

293 Després d'un incís, la religiosa hi torna amb el relat del procés aixecat contra Jesucrist davant del Sanedrí. El ministre ací referit és Caifàs, el Summe Sacerdot que va presidir el tribunal suprem contra Jesucrist, que li fou enviat per Annàs. Caifàs va interrogar Jesucrist sobre la seva doctrina

294 Lleg. 'a amanecer'.

296 *con tropel*: entengueu 'en tropel': «Con movimiento acelerado y violento» (DRAE [s.v. *tropel*]).

297-300 Al ludeix a la bufetada que va rebre Jesucrist d'un dels criats del sacerdot, quan era sotmés a l'interrogatori (Jo. 18:22-24).

301-312 S'adreça ara al criat que va bufetejar Jesucrist.

307 *puedes*: 'puedas'.

310 Vers hiper mètric.

313 *va más*: 'va a más'.

que resuelto a padecer
 estaba por Vos la muerte,
 320 no os quiere conocer;
 que como entró en la casa
 de un ministro cruel
 a la voz de una rapaza
 324 ha negado el sumo bien.
 Dime, Pedro, ¿a dónde está
 tu valentía y poder,
 pues te falta la constancia,
 328 por la voz de una mujer?
 Si dices que le has negado
 porque no sabes quién es,
 acuérdate que en el favor
 332 se te dio a conocer
 y como allí eran glorias
 gustabais de estar con él
 y ahora que esta afrentado
 336 no lo queréis conocer.
 Jesús, como a buen pastor,
 viendo a punto de perder
 una oveja, enternecidos
 340 los ojos, se van tras él.
 «Pedro», le dice, «¿Qué has hecho?»
 Cierto que tu prometer
 fue vana presunción
 344 pues ¿me lo cumples tan bien!
 De toda la Pasión
 lo que más sensible es
 que le niega un discípulo
 348 a quien hizo tan bien.
 ¡Ay, Jesús de mis entrañas,
 si Pedro pecó una vez
 y ingrata os he ofendido
 352 tantas cuantas Vos sabéis!
 Aquella mirada vuestra
 fue por él tan eficaz,
 que hechos sus ojos fuentes
 356 nunca dejó de llorar
 y pues le exedo en las culpas,
 bien le quisiera imitar
 también en la penitencia
 360 sin volver más a pecar.
 Ya oigo, Bien de mi vida,

317 Al ludeix a la triple negació del deixeble de Jesucrist, Simó Pere (Jo 18:15-27).

321-324 La primera negació la va fer a una portera que li va preguntar sobre la seva relació amb Jesucrist, a qui va negar conèixer (Jo 18:15-17).

325-328 La religiosa recrimina al deixeble Simó Pere haver negat a Jesucrist.

337 *como a buen*: 'como buen'.

354 *por*: 'para'.

357 *exedo*: 'excedo'.

360 A partir d'ací acaba l'incís fet per la religiosa, en què compara la seva experiència com a pecadora amb la de Pere i continua la descripció de la Passió de Crist.

las voces que el pueblo da,
 diciendo: «Muera Jesús
 364 y suelten a Barrabás».

Y aunque Pilato conoce,
 mi Dios, que inocente estáis,
 para acallarlos a ellos
 368 a vos os manda azotar.

Aquí sí que faltan voces
 para poder explicar
 la inhumana tiranía
 372 que ejecutan tal maldad.

Llévanle luego a un atrio
 y le mandan desnudar,
 átanle a una coluna
 376 con muchísima crueldad;
 y aun su furia loca
 no se pudo asaciar
 con descarnarle los huesos,
 380 que se podían contar.

¡Oh, ángeles que lo estáis viendo!,
 ¿cómo podéis tolerar
 injurias tan insolentes
 384 contra aquel que tanto amáis?

Jesús está medio muerto
 y ellos aun no están hartos,
 que hasta faltarles las fuerzas
 388 no determinan dejarle.

¡Oh!, amantísimo Esposo,
 aquí os ofrezco mis brazos
 si podéis hallar en ellos
 392 algún alivio y descanso.

Mirad, querido Jesús,
 que es muy larga la jornada
 y habéis de caminar mucho
 396 para llegar al calvario.

Aquel que va de camino
 cuando se siente cansado
 no se deja de apear
 400 por ser mala la posada.

A más que Vos sois, Dios mío,

361-368 Segons els Evangelis, després d'haver-se personat davant Caifàs, Jesucrist fou portat al pretori, davant Ponç Pilat, el governador de la província romana de Judea, que el va interrogar novament i li va sentenciar la mort. Pilat es va voler desentendre de l'acusació i va deixar en mans del poble la sentència; la multitud allà congregada va preferir alliberar al lladre Barrabàs (Jo. 18:38-40).

372 *que*: entengueu 'con que'.

375-376 *Cfr.* Jo. 19: 1-4. Aquesta escena evangèlica de Crist lligat a una columna mentre pateix agressions físiques i verbals per part dels soldats romans, serà un tema iconogràfic abundant en l'art cristià d'època moderna, molt present també en les composicions devotes de les religioses del període.

378 *asaciar*: 'saciar'.

386 Els seus botxins.

387-388 'Fins que no es queden sense forces, no decideixen aturar-se'.

391 *si*: 'por si'

397 Jesús no

399 *apear*: 'allotjar'.

tan bien acondicionado
 que solo la voluntad
 404 os deja muy obligado;
 esta, mi amado Jesús,
 me parece que no falta
 y si no es como queréis
 408 bien podéis Vos enmendarlo.
 ¡Ay!, Esposo de mi vida
 ya los verdugos tiranos
 han tomado nuevo esfuerzo
 410 para más atormentaros
 Volved, Cordero mansísimo,
 en la sala de palacio
 que así, como rey de burla,
 414 habéis de ser coronado:
 os vestirán una púrpura
 que será un vil andrajo
 y por mas irrisión
 418 tendréis un cetro en la mano.
 La burla es tan descortés
 que os han puesto una caña;
 que van todos a porfía,
 422 ¿quién mayor puede inventarla?
 Así, mofando de Vos,
 por rey de burla os aclaman,
 golpeando furiosos
 426 vuestra cabeza sagrada.
 Hagamos con todas veras
 lo que ellos por burla hacen:
 digamos de corazón
 430 que sois el Rey soberano.
 Escuchemos lo que dicen
 y tomemos sus palabras
 pues han de ser todas unas
 434 aunque en sentido distante.
 Pero no sé, Jesús mío,
 quién podrá pronunciarlas,
 pues han de salir con pena
 438 porque el dolor las embarga.
 En tan justo sentimiento
 el silencio ha de explicarse
 que enmudeciendo los labios,
 442 los ojos son los que hablan.
 Prevenida la corona
 que es de espinas penetrantes,

404 *obligado*: 'lligat'.

405 La religiosa ofereix la seva voluntat a Jesús, perquè la prenga com a posada per descansar en el camí del Calvari.

409 A partir d'aquesta estrofa llegim les vexacions fetes pels soldats a Jesucrist; veg. v. 375-376.

417 *irrisión*: «Burla con que se provoca a risa a costa de alguien o algo» (DRAE).

423-430 Vegeu nota v. 375-376. Jesucrist fou ridiculitzat pels seus botxins amb el nom de "Rei dels Jueus".

427 *con todas veras*: vegeu nota v. 77 compos. CCCIV.

443 *prevenida*: 'proveïda'.

la fijan en su cabeza
 446 con crueldad nunca usada.
 Cuáles fueron los dolores
 no hay quién puede ponderarlo,
 siendo tantas las heridas
 450 cuantas fueron las punzadas;
 hilo a hilo iba corriendo
 tan abundante sangre
 que dejaba sin figura
 454 aquel rostro soberano.
 Decidme, amado Jesús,
 cuales son más penetrantes:
 ¿las rigurosas espinas
 458 o mis pensamientos vanos?;
 mas ya se deja entender
 no hay para qué cansaros,
 que a no seros tan sensible
 462 no os obligárais a tanto.
 Del sudor de vuestro rostro
 y de la sangre cuajada
 para curar mis heridas
 466 hacéis un divino bálsamo.
 Bendito seáis, Dios mío,
 dulce Amor de mis entrañas,
 pues porque yo no padezca
 470 os encargáis de mis males;
 ¡y qué tales deben ser!,
 pues tan bien os han parado
 que bastáis a enternecer
 474 un corazón de diamante.
 Así, mi Dios, os presentan
 los verdugos a Pilato
 y él os saca en un balcón

448 *puede*: 'pueda'.

449-450 *tantas... cuantas*: forma correlativa, que en una comparació indica igualtat.

452 Vers hiper mètric.

453 *sin figura*: 'desfigurat'.

466 S'incideix en la idea de Jesucrist que sana ànimes, que reporta salut.

475 Després d'un incís, s'hi reprén el relat de la Passió de Crist; Jesucrist ara es troba davant de Pilat, que l'exposa maltractat davant la multitud reunida perquè decidisquen el seu destí. *Cfr.* Jo. 19:4-16 «Pilat tornà a sortir a fora i els digué: "Mireu, us el trec a fora perquè sapigüeu que no li trobo cap causa". Aleshores Jesús sortí a fora portant la corona d'espines i el mantell de porpra, i Pilat els digué: "Aquí teniu l'home!" Quan els grans sacerdots i els guardes el van veure cridaren: "Crucíficall, crucíficall!" Pilat els digué: "Preneu-lo vosaltres mateixos i crucífiqueu-lo, que jo no li trobo cap causa". Els jueus li respongueren: "Nosaltres tenim una Llei, i, segons la Llei, ha de morir, perquè s'ha fet Fill de Déu". Quan Pilat sentí aquestes paraules, va témer encara més; entrà de nou al pretori i digué a Jesús: "¿D'on ets, tu?" Però Jesús no li féu cap resposta. Llavors Pilat li digué: "¿A mi no em parles? Que no saps que tinc poder de deixar-te anar, i poder de crucificar-te?" Jesús li respongué: "No tindries cap poder sobre meu si no t'hagués estat donat de dalt; per això, el qui m'ha posat a les teves mans té un pecat més gran". Des d'aleshores Pilat intentava d'alliberar-lo; però els jueus cridaven: "Si el deixes anar, no ets amic del Cèsar; tot aquell qui es fa rei es declara contra el Cèsar". Pilat, sentint aquestes paraules, dugué a fora Jesús i s'assegué al tribunal, al lloc anomenat en grec Litòstrotos, i en hebreu Gabbatà. Era el divendres, dia de la Preparació de la Pasqua, cap al migdia. I diu als jueus: "Aquí teniu el vostre rei!" Però ells es posaren a cridar: "Fora, Fora! Crucíficall!" Pilat els digué "¿El vostre rei, haig de crucificar?" Els grans sacerdots replicaren: "No tenim altre rei fora del Cèsar!" Llavors, doncs, els el va lliurar perquè fos crucificat».

478 por ver si el pueblo se aplaca.
 «Aquí está el hombre», les dice.
 Bien podéis tenerle lástima
 que es para ablandar las piedras
 482 tan lastimoso espectáculo.
 Miradle bien y veréis
 que está tan desemejado
 que ni la figura de hombre
 486 parece le ha quedado.
 Decid, pues, ¿de que teméis?,
 ¿cómo podrá levantarse
 ni hacerse rey, si le veis
 490 que está tan despreciado?.
 Pero todos a una voz
 con gritos desmesurados:
 «Que muera Jesús», decían;
 494 ninguno quiere librarle.
 ¿Qué es esto, Bien de mi vida,
 a qué punto habéis llegado,
 que cuanto sois más benigno
 498 tanto el hombre es más ingrato?
 Viendo la instancia del pueblo
 se determina Pilato
 a dar sentencia de muerte
 502 al que ve que no es culpado.
 ¡Qué indigno ministro eres
 pues para no malquistarte,
 obras cuantra conciencia
 506 y echas a perder tu alma!
 Y no sirve de disculpa
 el que te lavas las manos,
 que por más que las limpies
 510 se quedará sucia el alma.
 Ya veis, amado Jesús,
 como la hora ha llegado
 en que habéis de morir Vos
 514 por bien del linaje humano.
 Pues no halláis, amado Esposo,
 algún medio más suave,
 pero entiendo escogéis ese
 518 por ser más duro y pesado.
 Ya tenéis aquí la cruz
 que tanto habéis deseado,
 cargadla, mi buen Jesús,
 522 y con ella mis pecados,
 que por llevar tanto peso
 no bastan fuerzas humanas

484 *desemejado*: forma en desús, per ‘desemejable: «Terrible, desfigurado, muy feo» (DRAE).

504 *malquistarte*: «Indisponer o enemistar a alguien con otra u otras personas» (DRAE [s.v. *malquistar*]).

503-506 Aquestes paraules van adreçades a Pilat.

508 *lavas*: ‘laves’. Al·ludeix a la fórmula perpetrada per Pilat de ‘rentar-se les mans’, a fi d’eludir responsabilitats en la sentència de mort de Jesucrist, que va deixar en mans del poble (Mt. 27:24-26).

509 Vers hipomètric.

son menester las divinas
 526 por tolerar tanta carga.
 El proceso en la cruz
 manda que llevéis Pilato
 porque sepa todo el mundo
 530 de vuestra muerte la causa:
 que sois *Rey de los Judíos*
 al descubierto declara
 y por eso al leerlo
 534 quedaron muy disgustados.
 Pero el juez no les dio oídos
 y aunque hicieron instancia
 respondió: «Lo escrito, escrito»,
 538 y así, no quiso mudarło.
 Los cariños expresivos
 que el Amante enamorado
 dijo a la cruz no hay lengua
 542 que baste para explicarlo:
 «Bien sabéis, querida», dice,
 «lo mucho que he deseado
 esta hora en que puedo
 546 llegar contigo abrazarme;
 en mi memoria has estado
 presente treinta y tres años,
 que para unirme contigo
 550 eran largos los instantes.
 De cuan suave consuelo
 se ha llenado mi alma,
 viéndose en posesión
 554 de la prenda deseada».
 Pues ya ha llegado el tiempo
 bien podéis tomar la carga;
 llevad, dulce Jesús mío,
 558 ese madero sagrado.
 Con tanta furia y rigor
 los verdugos le cargaron
 que no lo pudo sufrir
 562 su cuerpo debilitado,
 por lo cual dio una caída
 que lo tuvo muy postrado
 y a golpes de los sayones
 566 fue forzoso levantarse.
 Esta es buena ocasión
 por ofreceros mis brazos,
 azeptadlos, Jesús mío,
 570 y tomad algún descanso.

527-538 Es referix al rètol amb què Pilat va manar que hi constés Jesús a la creu (Jo 19:19-20).

543 Jesucrist s'adreça a la creu del martiri, plantejada com a objectiu desitjat.

545 *abraçarme*: llegiu 'a abrazarme'.

559 Després d'una digressió, la religiosa torna al relat del martiri i passió de Crist: ara es refereix a l'escena en què Jesucrist carrega amb la creu.

569 *axeptadlos*: 'acceptadlos'.

Confieso, mi amado Esposo,
 que al veros en ese paso
 de pura compasión
 574 el corazón se me parte.
 Al paciente Isaac,
 representáis, Dueño amado,
 pues vais al degolladero
 578 para ser sacrificado.
 Pero todo, Jesús mío,
 a vuestro amor es suave;
 solo llegáis a sentir
 582 la vista de vuestra Madre.
 ¿Dónde vais, Reina del cielo?
 No paséis más adelante
 que un cuchillo de dolor
 586 os dejará atravesada;
 habéis de ver vuestro Hijo
 con una cruz muy pesada,
 hecho oprobio de la gente
 590 que a las piedras causa lástima.
 Si a corazones de bronce
 enternece de mirarle,
 ¿qué haréis vos, Madre piadosa,
 594 viendo tan triste espectáculo?
 Habéis de doblar la pena
 al Hijo que tanto os ama,
 no le deis más que sentir
 598 pues veis que padece tanto;
 Pero no tiene remedio,
 así lo quieren entrambos
 por ver si su padecer
 602 será bastante a obligarnos.
 ¡Oh, amor incompresible!,
 que no queréis escusaros,
 es tanto llagado el cuerpo,
 606 esa herida para el alma.
 Con ojos enternecidos
 mira el Hijo a la Madre,
 hablándole al corazón
 610 sin poder formar palabra;
 y la cándida Paloma
 los suyos llenos de lágrimas,
 explica con el silencio
 614 lo que pasa por su alma:

575 L'analogia de Jesucrist amb Isaac s'explica perquè mentre que la mort de Jesús a la creu va ser ordenada pel pare Déu com a sacrifici expiatori necessari per a redimir i salvar la humanitat del pecat; el personatge bíblic Isaac fou posat en sacrifici pel seu pare Abraham, després que se li aparegués un àngel i li ho ordenés en nom de Déu. El sacrifici, però, no es va arribar a perpetuar perquè Déu el va aturar.

583 S'adreça ara a la Mare de Déu.

585-586 Veg. nota v. 77-80 compos. CCCXXXI.

592 *mirarle*: 'mirarlo'.

599-606 El dolor de Jesucrist i de la sea mare amb valor exemplaritzant per als cristians.

611 Es refereix a la Mare de Déu.

«¿Qué se ha hecho, amado Hijo,
 hermosura de tu cara,
 dónde está aquella blancura
 618 y aquel color encarnado?
 Que en diferente figura,
 os he tenido en mis brazos,
 que vuestra vista causaba
 622 asombro a los mismos ángeles».
 Conozco, Virgen Purísima,
 que una pena tan grande
 ni vuestras expresiones
 626 pueden bastar a explicarla.
 Volved a vuestro retiro
 y no le impidáis las pasas
 que si estáis vos a delante,
 630 ¿cómo pasará adelante?
 Id, pues, y tomad esfuerzo
 porque presto en el calvario
 le veréis en una cruz
 634 y después a vuestros brazos.
 Y vos, divino Cordero,
 continuad la jornada,
 complid con vuestro deseo:
 638 salvad al linaje humano.
 Una mujer compasiva
 viendo que estaba sudando,
 las tocas de la cabeza
 642 se quitó por limpiarle.
 Por esa pía acción
 le dio Dios tan buena paga
 que dejó el divino rostro
 646 en el lienzo estampado.
 No fuera yo tan omisa
 que también me la llevara
 porque siendo esposa suya
 650 no creo me la negara,
 Pero aun me queda tiempo,
 mi Jesús, para enmendarlo,
 pues axeptáis sacrificios
 654 por más que se ofrezcan tarde.
 Las telas del corazón,
 os doy, mi Jesús amado,

619 *diferenta*: ‘diferente’.

628 *las pasas*: ‘los pasos’.

639-646 Es refereix a la santa Verònica que segons la tradició cristiana va ser qui va proporcionar a Jesucrist un llenç perquè s’hi assequés la cara de la suor i la sang durant el Viacrucis. Segons el relat, a la tela s’hi va imprimir miraculosament la faç de Jesucrist (l’origen de la devoció de la Santa Faç). Aquesta escena, malgrat que fou inclosa en el Via Crucis, no consta en cap evangeli, sinó que es tracta d’un relat llegendari que va prendre força a partir de l’edat mitjana.

648 *llevar*: catalanisme «Separar una cosa d’allò a què està aplicada, unida, adherida» (DCVB [s.v. *llevar*]); té el sentit de ‘quitar’. Es refereix, per tant, a llevar-se, treure’s el vel per netejar el rostre de Jesucrist, tal com féu aquella santa.

653 *axeptáis*: ‘acceptáis’.

y humildemente os suplico,
 658 no os resignéis de azeptarlas.
 Fiada en vuestra bondad
 no escusaré declararme
 que ha dado aquella mujer
 662 alguna envidia a mi alma.
 Imprimid, pues, Jesús mío,
 vuestro rostro soberano
 en medio del corazón
 664 que jamás puede borrarse;
 como esposa os lo pido,
 que conozco, Dueño amado,
 que solo esperáis que os ruega,
 668 por concederme la gracia.
 Cuando vieron los judíos
 a Jesús tan fatigado
 temiendo que no muriese
 672 buscaron quien le ayudase;
 a un pobre jornalero
 tiene Jesús reservada
 esa dicha que tal vez
 676 sabrá mejor estimarla.
 Mirad, dulce Esposo mío,
 que yo estoy a vuestro lado;
 dadme fuerzas para que
 680 pueda también ayudaros.
 La ley de esposa, Dios mío,
 pide que yo os acompañe
 y, que de gustos y penas,
 684 participemos entrambos.
 Ya tenemos a la vista,
 amado Esposo, el calvario;
 tened presente, os suplico,
 688 lo que habemos acordado:
 Con vos he de dar la vida,
 cuando la vuestra se acabe,
 estaré al pie de la cruz
 692 sin apartarme un instante.
 Ésta es mi voluntad,
 pero mirad que soy flaca;
 no me dejéis, Jesús mío,
 696 pues sabéis que soy cobarde».

Aquí, el que a todos nos viste
 con afrenta es desnudado
 por manos de los verdugos
 700 que lo ejecutan con rabia.
 Los dolores que sintió

669 *axeptarlas*: vegeu nota anterior.

667 *ruega*: 'ruegue'.

669 A partir d'aquí, es reprén el relat de la Passió de Jesucrist, en 3a p.s.

669-676 Es refereix al personatge de Simó de Cirena, que va haver de carregar amb la creu en el Calvari de Jesucrist (Lc 23:26).

697 El relat en 3a p.s. Ens marca que ha retornat a la descripció de la Passió de Crist.

no pueden ser explicados,
 porque junto con la túnica
 704 seguía también la carne;
 que dejaron los azotes
 su cuerpo tan lastimado
 que de los pies a la cabeza,
 708 estaba todo una llaga.
 Y como a causa del frío
 la sangre estaba cuajada,
 al arrancar los vestidos
 712 el dolor sería grande.
 Pues con esa crueldad
 se abrieron todas las llagas,
 saliendo por cada una
 716 un grande arroyo de sangre;
 pues ahora está calienta
 dad buen Jesús a mi alma
 un baño porque con él
 720 quede buena de sus males.
 Con eso cobrará fuerzas
 que ya veis son necesarias
 para poder asistiros
 724 en tan acerbos trabajos.
 Si yo pudiese una a una
 ir lamiendo vuestras llagas
 quedaría con salud
 728 y las fuerzas recobradas.
 Ya tenéis aquí la cruz,
 ya los verdugos aguardan
 por sacar la poca sangre
 732 que en vuestro cuerpo ha quedado;
 También están los ladrones
 que fueron sentenciados
 al mismo tiempo que vos
 736 y juntos os han llevado,
 porque viese todo el pueblo
 con quien vais acompañado
 y para mayor afrenta
 740 morirán a vuestro lado.
 ¡Ay, esposo de mi vida!
 ¡Y qué cama de descanso
 han preparado mis culpas
 744 a un cuerpo tan lastimado!
 He obrado como quien soy

703-704 Hipèrbole: ‘els soldats romans no només despullen Jesucrist de les seves vestidures sinó que els maltractaments físics que rep són vistos com si se’l despullés de la pròpia carn, per la virulència amb què és colpejat’.

708 ‘era tota una llaga’. Aquesta descripció del cos llagat de Crist ple d’hipèrboles vol motivar la compassió.

717-720 *calienta*: ‘caliente’; la religiosa demana a Jesucrist un bany amb la seua sang derramada per purificar i reconfortar la seva ànima.

724 *acerbos*: ‘amargos’.

728 Després d’aquesta digressió on la religiosa manifesta devoció a la sang i llagues de Crist, torna amb el relat de la Passió.

y de mí puede esperarse,
 obrad vos como benigno
 748 perdonando mis pecados.
 Antes que entréis en el lecho
 dadme un estrecho abrazo,
 dejadme adorar los pies
 752 que han de ser enclavados.
 Esas manos que han obrado
 prodigios tan admirables
 he de ver atravesadas,
 756 mi Jesús, con duros clavos.
 Aquellos leones fieros
 con furia lo arrebataron
 que en todas sus acciones
 760 manifiestan ser tiranos.
 Haced que entiendan, Dios mío,
 los ministros infernales
 que juntamente con vos
 764 he de ser crucificada.
 Y vos, divino pastor,
 no me dejéis un instante
 que temo de mi flaqueza,
 768 que no llegase a faltáros.
 Cuando estuvo en la cruz
 empezaron a enclavarle
 la mano izquierda primero
 772 dando fuertes martilladas.
 Él recibía la herida
 pero el golpe resonaba
 al corazón de la madre
 776 que lo deja lastimado.
 Su pecho es tan varonil
 que ha venido al calvario
 por asistir a la muerte
 780 del hijo de sus entrañas.
 ¡Oh, Virgen! ¡Y cuánto puede
 el amor de una madre
 que os juntáis con tal vil gente
 784 por ver vuestra prenda amada!
 Continúan los verdugos
 el rigor que han comenzado
 y dejan el santo cuerpo
 788 en aquella cruz clavado.
 Los dolores que sintió
 fueron tan imponderables
 que los dejo en silencio
 792 por no saber explicarlos.
 Adán comió de la fruta
 que Dios le había vedado
 y en el árbol de la cruz

745-746 'com a pecadora'.

756 Metàfora amb què designa els soldats que maten a Jesucrist.

796 Jesús la paga tan cara.
 Por vuestro gusto, bien mío,
 padecéis tantos trabajos
 pues al pagar la deuda
 800 vos salisteis por fianza.
 Bendito seáis, Dios mío,
 pues vuestro amor me ha librado
 de una muerte perpetua
 804 a que estaba condenada
 y aunque vos no ignorábais
 todo lo que ahora pasa,
 por salvar los pecadores
 808 os pareció cosa fácil.
 Ahora ya os veis, Dios mío,
 en esa cruz enclavado
 pero ni con todo eso
 812 vuestras penas no se acaban.
 La borrasca está desecha
 y el mar tan alborotado
 que durará la tormenta
 816 hasta que entregues el alma.
 Aquí levantan la cruz
 con su furia acostumbrada,
 causando aquel movimiento
 820 nuevo dolor a sus llagas.
 Le dejan caer de golpe
 a un hoyo que han preparado
 por exponerlo a la vista
 824 de aquel pueblo tan ingrato.
 Las voces y gritaría
 en aquel punto fue grande:
 unos lloraban de pena,
 828 y los otros blasfemaban.
 Le dicen tales oprobios
 aquella infame canalla
 que no pueden las orejas
 832 oírlas sin lastimarse:
 «Si eres hijo de Dios
 veamos como te salvas.
 Ea, baja de la cruz,
 836 si quieres que te creamos».
 Ni la vista de la Virgen
 bastó para moderarlos

793-796 Vegeu composició nota v. 1-4 compos. veg. nota v. 77-80 compos. CCCXVII. Respecte a l'expressió de *l'arbre de la creu*, cal tenir en compte que: «La cruz se ofrece como una derivación dramática, como una inversión del árbol de la vida paradisiaco. Por ello, en la iconografía medieval, la cruz es representada muchas veces como árbol con nudos y hasta con ramas, en forma de Y. Y, y otras, en forma espinosa. Cual acontece con el “Árbol de la Vida”, la cruz es un “eje del mundo» (Cirlot 1997: 157 [s.v. *cruz*]).
 799-780 La deuda del peccat original és saldada, redimida només amb la vida de Crist.

805 Crist ja coneixia el seu paper redemptor.

821-822 S'hi sobrentén 'A Jesucrist clavat a la creu'

833-836 Mt. 27: 40 «Tu que destrueixes el temple de Déu, i en tres dies el reconstrueixes, salva't a tu mateix; si ets Fill de Déu, baixa de la creu!».

que aquellas lenguas de infierno
 840 estaban desenfrenadas.
 ¡Oh, cuánto me compadezco,
 Virgen, de vuestro quebranto
 y que tengáis de escuchar
 844 voces tan desentonadas!
 ¡Qué diferente armonía
 fue la que hicieron los ángeles
 en el portal de Belén
 848 con sus cánticos suaves!
 Pero aunque fueses gustosa,
 ya tuvo mucho de amargo
 porque teníais presente
 852 lo que ahora está pasando.
 Mirar aquel santo cuerpo
 a las piedras causa lástima
 pendiente de aquella cruz
 856 sin tener donde arrimarse.
 De los pies a la cabeza
 estaba todo una llaga
 y los tiranos le dieron
 860 a beber hiel y vinagre.
 ¡Oh, mi amado redemptor,
 si pudiese yo apagarla!
 Pero con tanta sequedad,
 864 ¿dónde tengo yo de hallar agua?
 De la fuente de los ojos
 veré si puedo sacarla
 que bien sabéis que deseo
 868 dároslo con abundancia;
 porque tengáis ese alivio
 probaré, amado Esposo,
 exprimiendo el corazón
 872 si los ojos la derraman,
 que bien podéis beber de ella
 en caso tan apretado
 que no os causará fastidio
 876 porque es agua destilada.
 Aunque vuestra sed, Dios mío,
 la tenéis de nuestras almas
 que se aumenta tanto más
 880 cuando veis se pierdan tantas;
 y no es pequeña ahora

849-852 Ja des del naixement del seu fill, la Mare de Déu ja sabia que el seu fill moriria en la creu per redimir la humanitat.

853 'a la Mare de Déu'.

857 Ara es refereix a Jesucrist a la creu.

860 Mt. 27:34 i 27:47-49.

862 'la set de Crist'.

863 Vers hipermètric.

864 Vers hipermètric.

865-868 Llàgrimes de contrició.

877-880 La set de Jesucrist ve provocada per la pèrdua de les ànimes indevotes. | *pierdan*: 'pierden'.

que tenéis a vuestro lado
 un ladrón que manifiesta
 884 que esta con vos indignado.
 Un solo consuelo hallo
 que habéis tenido al calvario
 que os la da otro ladrón
 888 que por Dios, os ha aclamado:
 «Tenedme presente», os dice,
 «cuando estéis en vuestra casa
 pues me arrepiento de veras
 892 de todo lo mal que he obrado».
 Y vos, divino pastor,
 que no estabais aguardando
 si no que él lo pidiese
 896 luego le dais palabra;
 le convidáis amoroso
 a una cena muy grande
 que será al Paraíso
 900 que es casa de vuestro Padre.
 Y para manifestar
 el mucho gusto os ha dado
 concluí con vuestro gusto
 904 por pagarle de contado.
 Y encomendando el discípulo
 a vuestra querida madre
 dejáis a esa Señora,
 908 a él mismo encargada.
 Y viendo, dulce Jesús,
 ya la obra consumada
 entregáis el espíritu
 912 en manos de vuestro Padre.
 El mío, querido Esposo,
 habéis también de llevaros,
 pues rendida os lo ofrezco
 916 y lo pongo en vuestras manos;
 pues supuesto os he seguido
 en tan dichosa jornada,
 no he de volverme sola
 920 ni he de salir del calvario.
 Así que espiró Jesús
 se vio el cielo eclipsado,

881-892 Llc 23: 39-43 «Un dels malfactors penjats a la creu l'insultava dient: “¿No ets tu el Messies? Salva't a tu mateix i a nosaltres?”. Però l'altre el renyava: “¿Tu tampoc no tems Déu, tu que et trobes en un mateix suplici? I encara nosaltres amb justícia, ja que rebem el que mereixen els nostres actes; aquest, en canvi, no ha fet res de mal”. I deia: “Jesús, recordeu-vos de mi quan arribeu al vostre Regne». I li respongué: «Et prometo que avui seràs amb mi al paradís»».

893-895 'Allò que desitjava Jesucrist és que el lladre li demanés el seu perdó'.

905 Es refereix a sant Joan Baptista?

909-910 'En arribar la seva mort'.

913-916 La religiosa s'ofereix a Jesucrist en esperit.

917 'supuesto que'.

921 Torna el relat de la Passió de Crist (Mt. 27: 51-52 «Aleshores el vel del temple s'esquinçà en dos de dalt a baix, la terra tremolà, les roques s'esberlaren, els sepulcres s'obriren i molts cossos dels sants que hi reposaven van ressuscitar»).

se rompió el velo del templo
 924 y las piedras quebrantaron;
 porque todo lo insensible
 mostró sentimiento grande;
 solo el corazón del hombre
 928 se manifestó obstinado.
 Que ni el ver a Jesús muerto
 ha sido parte a placarle
 pues con nueva tiranía
 932 el pecho le ha atravesado;
 el atrevido Longinos
 le dio tan cruel lanzada
 que con ella abrió una fuente
 936 de agua viva en su costado.
 La tierra que estaba seca
 regada con esa agua
 aunque antes fuese estéril
 940 dará frutos sazonados.
 ayan allí los leprosos
 si desean verse sanos
 que tendrán la salud cierta
 944 si en esa fuente se bañan.
 Tiene virtud eficaz
 por curar todos los males
 que aseguro que ninguno
 948 volverá desconsolado.
 El mismo que dio la herida
 ya lo tiene experimentado,
 que era ciego y cobró vista
 952 la del cuerpo y la del alma.
 pero aquellos que más beben
 han de volver por más agua
 que quedan con mayor sed
 956 cuanto más la van gustando.
 Yo os pido, amado Jesús,
 hagáis que con abundancia
 en el mismo manantial
 960 pueda beberla mi alma.
 Ahora dadme licencia
 mi esposo, para que vaya,
 a ver si puedo ser parte
 964 para consolar vuestra madre.
 ¿A dónde estáis, Virgen pura,
 que hacéis en tanto quebranto?
 Pero ya aoigo las veces
 968 de su compasivo llanto.

933 Vegeu v. 75-76 compos. CCCXXIII. *Cfr.* Jo 19: 33-34 «[...] en arribar a Jesús, com que el van veure ja mort, no li trencaren les cames, sinó que un dels soldats li travessà el costat amb una llança, i a l' instant en sortí sang i aigua»; es tracta de la sang purificadora (1Jo 1:7) i de l'aigua del baptisme (3:5), que, junt amb el do de l'Esperit Sant, santificaran els fidels i donaran així testimoniatge de l'obra de Jesucrist (1Jo 5:6-8).

945-952 Segons la llegenda difosa, Longí era cec i es va guarir amb el contacte de la sang de Crist.

953-956 Reminiscències de la paràbola de la Samaritana. *Cfr.* v. 76 compos. CCCIV.

964 Vers hipermètric. S'adreça ara a la Mare de Déu.

Venid, triste tortolilla,
 a ver vuestra prenda amada
 aunque tal vez con su vista
 972 tendréis la pena doblada.
 Mirad, si le conocéis,
 contemplad, Virgen sagrada,
 la sangre que de las llagas
 976 su santo cuerpo derrama.
 Arrimada a la cruz
 se queda la triste madre
 y a su lado las Marías
 980 con el discípulo amado.
 El más duro corazón
 ha de quedar lastimado
 viendo el justo sentimiento
 984 de la Virgen soberana.
 Aquí todos afligidos
 miraban el cuerpo santo
 clavado en aquella cruz
 988 sin saber como bajarlo;
 pero dos nobles varones
 vinieron al mismo instante
 manifestando el deseo
 992 que tienen de aconsolaros.
 Llevaban sus escaleras
 y a la cruz las arrimaron
 y con sus propias manos
 996 iban quitando los clavos.
 Postrada al pie de la cruz
 vengo yo a suplicaros
 me dejéis esas reliquias,
 1000 porque deseo adorarlas.
 ¡Oh, qué tesoro tan rico
 que tendré con estos clavos!,
 pues que de rubíes hermosos
 1004 veo que están esmaltados
 Dentro de mi corazón
 formaré un relicario
 por colocarlos en él
 1008 y tenerlos bien guardados.
 Desclavado de la cruz

980 Descripció de l'escena de la mort de Crist (Mt 27: 55-56 «Hi havia allà també, mirant-s'ho de lluny, moltes dones que havien seguit Jesús des de la Galilea servint-lo; entre elles hi havia Maria Magdalena, Maria, mare de Jaume i de Josep, i la mare dels fills de Zebedeu»).

989-992 El relat del davallament del cadàver de Crist és una estació més del Via Crucis. Segons l'Evangeli de Joan (Jo. 19: 38-42), el deixeble de Jesucrist, Josep d'Arimtea fou ajudat per Nicodem per baixar el cos i fer-li sepultura.

999 Remet a la devoció als claus de la Passió; tal com alguns estudiosos han apuntat, «la devoción a la Pasión se fundamentaba con frecuencia en la veneración de reliquias relacionadas con la Pasión, muy especialmente fragmentos de la Vera Cruz, pero también gotas de la Sangre de Cristo y elementos relacionados con su derramamiento como pueden ser las espinas de la corona, los clavos, la columna de la flagelación o los sudarios donde quedó impregnada. Todo ello propició un considerable aumento del culto y la devoción que todos los fieles cristianos, desde las jerarquías eclesíásticas hasta los más humildes fieles, comenzaron a profesar a la Preciosísima Sangre de Jesucristo» (Labarga 1999: 387).

luego lo depositaron
 en los brazos de la Virgen
 1012 que ansiosa lo esperaba;
 aquí enternecidos todos,
 los ojos llenos de lágrimas,
 con ahogados suspiros
 1016 manifiestan su quebranto.
 Pero es mayor en la Virgen
 por ser la más intresada
 que no hay pena que a la suya
 1020 pueda llegar a igualarse.
 Van las perlas de sus ojos
 al rostro del Hijo amado
 y de la sangre de éste
 1024 queda el suyo salpicado.
 Puesta a sus pies, Madalena,
 los regaba con sus lágrimas,
 el corazón oprimido
 1028 sin poder formar palabra;
 pero allá en su corazón,
 no dejaba de explicarse
 que decía con los ojos
 1032 lo que la lengua callaba.
 También el Evangelista
 viendo el pecho atravesado,
 se acuerda que la noche antes
 1036 estuvo en él recostado;
 aquí fueron los sollozos
 y aunque ve que aquel costado
 era un río caudaloso
 1040 le va añadiendo más agua.
 Pues hechos sus ojos fuentes
 la dan con tanta abundancia
 que causa compasión,
 1044 ver su triste y amargo llanto.
 Aumenta en todos la pena,
 ver ya la noche cerrada,
 sin saber cómo ni adónde
 1048 sepultar el cuerpo santo;
 pero para su consuelo
 ofrece Josef de darles
 un sepulcro que en huerto
 1052 por él se había labrado,
 y así, en procesión,
 con un muy devoto canto,
 llevan el santo cuerpo
 1056 y lo dejan sepultado.
 También ésta, vuestra esposa,
 es razón, Jesús amado,

1009 Continua el relat de la Passió.

1021 *perlas*: metàfora per 'llàgrimes'.

1057 Es refereix a l'autora mateixa.

que pues dio con vos la vida
 1060 sea con vos sepultada.
 Ya tengo sepulcro nuevo
 que será vuestro costado
 pues que con punta de lanza,
 1064 para mí sea labrado.
 Aceptad, bien de mi vida,
 lo que ha escrito mi ignorancia,
 que si es dicho con acierto
 1068 sé que yo no tengo parte,
 y si hubiese algún yerro
 ya me arrepiento al instante,
 pues sabéis, Esposo mío,
 1072 que no quiero disgustaros.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Coblas de una alma esposa de Jesu Cristo que dezea aconpañarle n su dolorosa Pasion asta dar la vida con el en el calvario y quedar sepultada en su sarado costado.

14 *transgresor*: ms. «transgreso» || 41 *la*: ms. «do» || 49 *y es vues* esborrat || 66 *grandesa*: -n- afeg. int. || 120 *preciso*: ms. «prosiso» || 159 *entrañable*: ms. «intrañable» || 167 *pueda*: ms. «puede» || 217 *valor*: ms. «bolor» || 234 *arrematieron*: ms. «arrematieron» || 266 *Anás*: ms. «Annas» || 271 *canes*: ms. «canos» | *rabioses*: ms. «rebioses» || 275 *usaron*: ms. «husoron» | *cuatra*: ms. «quatra» || 284 *da*: ms. «de» | *expliquéis*: ms. «expliquis» || 287 *elocuencia*: ms. «eloquencio» || 331 *acuérdate*: ms. «acuerdete» || 335 *afrentado*: ms. «afrentodo» || 348 *quien*: ms. «quie» || 349 *entrañas*: ms. «entranas» || 384 *tanto*: ms. «tonto» || 416 *andrajó*: ms. «endrajó» || 446 *crudidad*: ms. «crealdad» || 499 *pueblo*: ms. «puebro» || 514 *linaje*: ms. «lineje» || 628 *impidáis*: ms. «enpidais» || 658 *resignéis*: ms. «degigneis» || 706 *su cuerpo*: ms. «suerpo» || 756 *duros*: ms. «doros» || 761 *entiendan*: ms. «entienda» || 771 *izquierda*: ms. «esquierda» || 814 *alborotado*: ms. «albarotado» || 816 *entregues*: ms. «entreguis» || 819 *aquel*: ms. «a que» || 828 *blasfemaban*: ms. «flasfemavan» || 830 *aquella*: ms. «aquelle» || 840 *desenfrenadas*: ms. «desenfranadas» || 860 *hiel*: ms. «yeel» || 911 *spíritu*: ms. «spirito» || 946 *curar*: ms. «curarat» || 959 *manantial*: ms. «manansial» || 975 *que de*: ms. «de de» || 1039 *caudaloso*: ms. «caudeloso».

FONT: *Coblas*, 1767, P. 154-197.

CCCXLV

Apartad, mi Dios, el rostro,
 que no vea mis pecados
 y olvidad de una vez
 4 todas mis iniquidades;
 Renovad el corazón
 y encended en él tal llama
 que viva solo por Vos,
 8 de lo demás apartada.
 Con facilidad, Dios mío,
 vuestra poderosa mano
 puede, si quiere, trocar
 12 en un instante mi alma.
 A Vos vengo como hija
 no, mi Jesús, como esclava
 que aunque sois severo Juez

1062 Devoció al costat de Crist.

1064 *Aceptad*: 'acceptad'.

1065 Tòpic d'humilitat per acabar la composició.

4 *iniquidades*: «Maldad, injusticia grande» (DRAE).

16 os busco amoroso Padre
 y por eso me presento
 muy llena de confianza
 pues sé no despreciáis
 20 un corazón humillado.
 Vuestra generosidad
 sé que da igual la paga
 a todos los jornaleros
 24 aunque algunos vengan tarde.
 Bien quisiera, Dueño mío,
 ya que he sido descuidada
 y que aun me queda tiempo,
 28 que supiese aprovecharme.
 Del punto que sale el sol
 hasta que esté a su ocaso
 me emplearé de continuo
 32 en obras de vuestro agrado;
 y, aun cuando estoy durmiendo,
 el corazón desvelado
 quisiera estuviera pronto
 36 para daros alabanzas:
 que, levantados los ojos
 estén mirando a lo alto,
 de donde vos enviáis
 40 los auxilios a mi alma.
 ¡Oh, si pudiese decir
 con el apóstol san Pablo:
 «Vivo yo; mas ya no yo,
 44 pues Cristo vive en mi alma».
 ¡Si estuviese, Jesús mío,
 al mundo crucificada,
 el rostro hacia Vos,
 48 a él, vueltas las espaldas;
 porque así lograría
 que luego, en saliendo el alma
 de este miserable cuerpo,
 52 se fuese al cielo a gozaros.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Coblas en que pide el alma a su esposo Jesus, que aparte el rostro de ella, porque no vea sus pacados, y que le ensiende el corazon en su Divino Amor.

27 *que*: ms. «que que».

FONT: *Coblas*, 1767, P. 198-200.

21-24 Metàfora per realçar la misericòrdia divina.

43-44 Es refereix al famós verset bíblic de sant Pau en l'Epístola als gàlates (Ga 2:20): «visc, però ja no sóc jo qui visc, sinó que el Crist viu en mi».

48 S'hi sobrentén 'al món'.

50 Després de la mort.

CCCXLVI

Soy, mi Jesús, una cepa
de aquella dichosa viña
que plantó con tanto afán
4 mi padre santo Domingo;
y aunque yo no lo merezco
por él os pido rendida
el perdón de mis pecados
8 y la enmienda de la vida.
No será nuevo, mi Dios,
ni cosa muy peregrina
que por el mérito del Padre
12 favorezcáis a la hija,
y por todos mis hermanos
también, mi Jesús, os pido,
supuesto no os cansan ruegos,
16 que al mayor bien se encaminan.
Haced que todos entiendan
que su estado les obliga
hacer con perfección
20 lo que a Dios han prometido.
Con mucha especialidad
por el convento en que vivo,
pido para mis hermanas
24 vuestros divinos auxilios.
Pues sabéis, querido Esposo,
que es para mí una espina
que penetra hasta el alma
28 si alguna tuerce el camino.
Convertid en un jardín
este convento, Dios mío,
para recrearos vos
32 con las almas que en él viven.
Disponed que sean todos
muy amantes del retiro,
sus cuidados solo en vos
36 y del mundo mucho olvido.
Dadles a probar un poco
las verdaderas delicias
que gustan en este mundo
40 vuestras esposas queridas.
No las pido para mí
pues conozco, Jesús mío,
que no merece mercedes
44 quien tan mal os ha servido;

1-4 Al·ludeix a l'orde dominic, fundat per Domingo de Guzmán el 1216; en relació a la comparació de la religiosa dominicana, era un lloc comú present en aquest ordre; veg. nota. v. 3, compos. XXXIII.

15 *supuesto*: 'atés que'.

16 *encaminan*: 'encaminen'.

21 'especialment'.

22 Es refereix al convent de dominiques Montsió, on residia l'autora.

33 *todos*: llegiu 'todas', ja que es refereix a les seves companyes de comunitat.

solo os pido que aceptéis
 todo lo que tengo escrito
 y os pido humilde perdón
 48 de los yerros cometidos.
 No permitáis que yo falte
 a lo que os he prometido;
 si tengo de ser infiel
 52 quitadme, mi Dios, la vida.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Coblas en que el alma pide a Dios el perdón de sus culpas, y el aumento en las virtudes por los meritos de su santo Patriarca no solo por ella, sino por todos sus ermanos, y con espezialidad, por las re^{sas} en el convento en que vive.

FONT: *Coblas*, 1767, P. 198-200.

CCCXLVII

Oprimida de la sed
 como otra samaritana,
 vengo, mi Jesús, al pozo
 4 sin sacar gota de agua.
 He pasado medio día
 ociosa y, descuidado,
 el sol me dio los ojos,
 8 y esto me ha despertado.
 Harto siento, Jesús mío,
 en lo que tanto importaba
 haber sido perezosa
 12 sin haber más madrugado.
 En llegando en el pozo
 os hallo a Vos recostado
 en el brocal, donde parece
 16 que me estabais esperando.
 Miráis con atención
 el cuidado que yo traigo
 por el agua que no puede
 20 llegar nunca a saciarme.
 Vos me ofrecéis amoroso
 otra muy más saludable

44-45 Tòpic d'humilitat.

1-4 Remet al passatge bíblic de la trobada de Jesucrist amb la samaritana al pou de jacob, a Sicar (Jn 4:5-42). Ens remet a l'aigua viva de què parla Jesucrist: *Cfr.* Jn 4:10-14 «Jesús li respon: “Si sabessis el do de Déu i qui és el qui et diu: ‘Dóna’m de beure’, ets tu que l’hauries pregat, i t’hauria donat aigua viva”. Ella li diu: “Senyor, no teniu res per a pouar, i el pou és fondo; ¿d’on teniu, doncs, l’aigua viva? ¿Sou potser més gran que el nostre pare Jacob, que ens va donar el pou, i en va beure ell mateix i els seus fills i el seu bestiar?” Jesús respongué: “Tot el qui beu d’aquesta aigua tornarà a tenir set; però qui begui de l’aigua que jo li donaré, mai mes no tindrà set, sinó que l’aigua que li donaré esdevindrà en ell una font d’aigua que rajarà fins a la vida eterna”».

6 *descuidado*: epítet del ‘sol’ (v. 7).

7 Entengueu ‘me dio a los ojos’.

15 *brocal*: «Antepecho alrededor de la boca de un pozo, para evitar el peligro de caer en él» (DRAE).

17-24 Al ludeix a les paraules de Jesucrist a la samaritana (veg. nota v. 1-4), en referència a l'aigua terrenal, metàfora potser pels afers i preocupacions mundanes, que no són les importants, contraposada a l'aigua viva.

24 que es agua de fuente viva
 provechosa para el alma.
 Aquella mujer dichosa,
 aquella samaritana,
 bebió de ella a su placer,
 28 mi Jesús, con abundancia,
 y al punto que la gustó
 se trocó en un instante
 que como un vino muy fuerte,
 32 la dejó embriagada.
 Y cuando yo considero
 que mereció tal regalo,
 con mucha envidia le digo:
 36 «Oh, mujer afortunada».
 Y así con ella, os suplica
 mi alma con mucha instancia
 diciendo de corazón:
 40 «Dadme, Señor, de esa agua».

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Meditacion de la Samaritana en la qual considera una re^{sa} que así como aquella llevo al medio dia al pozo, ella vino a la reⁿ despues de aber dado la mayor parte de su vida a los entretenimientos del Mundo y pide con ansia la agua soludable, que ofrecio Jesus a haquella afortunada muger.

12 *madrugado*: ms. «medrugado» || 21 *amoroso*: ms. «omoroso» || 40 *Señor*: ms. «Senor».

FONT: *Coblas*, 1767, P. 203-204.

CCCXLVIII

Como otra cananea
 muy llena de confianza
 vengo a pedir a Jesús
 4 el remedio de mis males
 y también con ella digo
 que si no merezco panes
 no me neguéis un mendrugo
 8 que a los perros suele darse.
 Aquella, Querido dueño,
 pedía con mucha instancia
 la salud por una hija,
 12 yo os la pido por mi alma.
 Ella repetía ruegos,
 Vos ni menos la mirábais
 pero nunca, Jesús mío,
 16 llegó a perder la esperanza.
 ¡Oh, qué bien que conoció
 pues se mantuvo constante,

23-24 *Cfr.* nota v. 75-76 compos. CCCI.

30 Referència a la conversió dels samaritans.

1-8 Remet al passatge bíblic en què Jesucrist escolta les pregàries d'una cananea. La dona li insisteix, en repetides ocasions perquè cure la seva filla, i Jesús, que valora aquesta perseverància, acaba accedint a alliberar la noia del dimoni (Mt 15: 21-28).

14 Remet a l'oposició inicial de Jesucrist a accedir a les instàncies de la dona, pel fet que era aliena al poble d'Israel.

vuestra amable condición
 20 y compasivas entrañas!
 Al contrario, Jesús mío,
 las que el mundo llama grandes,
 que en viendo un pobre importuno
 24 luego vuelven las espaldas.
 Y vos entre celosías
 tenéis gusto de miraros
 como está tan cuidadoso,
 28 repitiendo aldabadas.
 Hacéis como quien no oye
 solo a fin de que levante
 un poquito más la voz,
 32 que os complacéis de escucharle.
 Yo entiendo, amado Dueño,
 que os gusta el ser rogado,
 el oír algún suspiro
 36 y el ver derramar lágrimas.
 De todo tiene, Bien mío,
 harto motivo mi alma
 de suspirar los descuidos
 40 y de llorar por las faltas.
 Y, si vuelvo el rostro atrás
 para mirar mis pecados,
 ya sabéis, dulce Amor mío,
 44 que los ahogos son grandes
 y no está libre al presente
 de esta borrasca mi alma,
 que los temores y dudas,
 48 la tienen muy conturbada.
 El recurso que yo tengo
 sin saber formar palabra,
 es ponerme a vuestro lado
 52 como un niño al de su madre,
 pero después cuando estoy
 un poco más reparada,
 nunca dejo de clamar
 56 por vuestra divina gracia.
 Esforzando como puedo,
 mi Jesús, la confianza
 y como la cananea
 60 estoy firme y constante,
 por oír de vuestra boca,
 aquella dulce palabra:
 «Pues que tienes tanta fe,
 64 lo que me pides, se haga».

17-20 'És la compassió i la bondad de Jesús (*amable condición y compasivas entrañas*, v. 19-20) allò que el motiva a actuar, davant la perseverància fidel de la dona.

21-24 'A diferència de la gent que, falsament es considerada compassiva en aquest món i que dóna l'esquena a qualsevol pobre afligit'.

27-28 El subjecte que s'hi sobreentén és *un pobre importuno* de l'estrofa anterior (v. 23).

54 *reparada*: 'reforçada'.

Romanç heptasil làbic amb

[RÚBRICA] Coblas en las quales se considera el alma, como otra cananea y pide a Jesus con mucha instancia, el perdon de sus culpas, y el consuelo de su alma.

FONT: *Coblas*, 1767, P. 205-207.

CCCXLIX

¡Oh, qué fortuna que tuvo
la dichosa Madalena
puesta a los pies de Jesús
4 en casa del fariseo!
Solo por curiosidad
deseó oírle y verle
y a la primera palabra
8 en su amor quedó presa.
Fue a oírle un sermón,
ataviada y compuesta,
y, si llegó pecadora,
12 ya se volvió penitenta.
Desnudándose las galas
le va con prisas siguiendo
sin reparar en la nota
16 ni detenerse en dicerios.
Supo estaba convidado
y se fue tras Él, intrépida;
se postró luego a sus pies
20 cuando lo vio en la mesa.
Sin decir una palabra
porque se ahogaba en el pecho,
hablaban solo los ojos
24 que estaban hechos dos fuentes;
como el agua era abundante

1-4 Al ludeix a la Maria Magdalena relacionada per la tradició catòlica amb la dona pecadora penitent, que, segons el passatge bíblic, es troba amb Jesucrist a casa del fariseu Simó. La dona, que ungeix amb les seves pròpies llàgrimes de penediment i perfums els peus de Jesucrist i els eixuga amb els seus cabells, rep el perdó pels seus pecats passats (Lc 7: 36-50 «Un fariseu el va invitar a menjar amb ell. Va entrar a casa del fariseu i es posà a taula. Una dona pecadora que hi havia al poble, quan va saber que era a taula a casa del fariseu, dugué un vas d'alabastre amb perfum i, posant-se-li al darrera, tocant als peus, plorant, començà a banyar-li els peus amb les llàgrimes, i amb els seus cabells els hi eixugava, i els hi besava i ungia amb el perfum. En veure-ho el fariseu que l'havia invitat, es digué dintre seu: "Aquest, si fos profeta, sabria qui o quina mena de dona és la qui el toca, perquè és una pecadora". Jesús li féu: "Simó, tinc una cosa a dir-te." Ell li contestà: "Digueu, Mestre". "Un prestador tenia dos deutors: l'un li devia cinc-cents denaris, i l'altre, cinquanta. Com que no tenien amb què pagar, els ho va condonar a tots dos. ¿Quin d'ells, doncs, l'estimarà més?») Simó li respongué: "Suposo que aquell a qui ha condonat més". Ell li va dir: "Has jutjat rectament". I, girant-se vers la dona, digué a Simó: "¿Veus aquesta dona? He entrat a casa teva, i no m'has donat aigua per als peus; en canvi, ella m'ha banyat els peus amb les llàgrimes i me'ls ha eixugats amb els cabells. No m'has besat; ella, en canvi, des que ha entrat, no ha parat de besar-me els peus. No m'has ungit el cap amb oli; en canvi, ella m'ha ungit els peus amb perfum. T'asseguro que és per això, perquè ha estimat molt, que li són perdonats els seus molts pecats; en canvi, aquell a qui poc li és perdonat, poc estima". I digué a la dona: "Et són perdonats els pecats". Els qui eren a taula amb ell començaren a dir-se interiorment: "¿Qui és aquest que fins perdona pecats?" I digué encara a la dona: «La teva fe t'ha salvat; vés-te'n en pau»). Noteu la reminiscència d'aquest relat bíblic en els versos que segueixen de sor Eulària.

8 *en su amor*: entengueu 'de su amor'.

12 *penitenta*: 'penitente'.

16 *dicerios*: «Dicho denigrativo que insulta y provoca» (DRAE).

pudo valerse de ella,
 lavando a Jesús los pies
 28 que enjugó con sus cabellos.
 Y el divino cazador
 que hizo tan buena presa
 con un semblante amoroso
 32 en mirarle se deleita
 y, reparando la herida
 que tenía en el pecho,
 como tan buen cirujano
 36 le dio un suave cautiverio.
 Parece va bien la cura
 porque la llaga le duele,
 obligándole el dolor
 40 a dar suspiros muy tiernos.
 ¡Qué fortuna santa mía
 oh, si yo pudiese verme
 en medio del corazón
 44 tal llaga como la vuestra!
 ¡Y si supiese imitaros
 mi alma en la penitencia
 en el dolor de las culpas
 48 y en vuestro amar intenso!
 Si oyese yo las voces
 de mi amado Nazareno,
 que las da en mi corazón
 52 aunque yo no las entiendo,
 y por eso no respondo
 a sus muchos llamamientos;
 y con todo, su bondad
 56 siempre repite finezas.
 Deseo corresponder
 pero es tanta mi flaqueza,
 que falto a menos pensar
 60 a todo lo que prometo.
 Pues, ¿qué remedio hallaré,
 santa mía, en tanto aprieto
 sino valerme de Vos
 64 que sé que sois buen empeño?
 Que por lo mucho que amasteis,
 merecisteis que os dijiese
 Jesús, con rostro benigno:

28 *enjugó*: entengueu ‘enjuagó’.

29 Jesucrist, tractat com un caçador que té presa a Magdalena.

33 Remet metafòricament al dolor de l’amor; que Jesucrist, com a cirurgià és capaç de sanar. Per tant, ell és el mateix que origina la ferida i, també, la cura.

44 ‘la llaga de l’amor’.

62 En la tradició catòlica, Maria Magdalena és un personatge bíblic confós, ja que els diversos relats evangèlics la relacionen amb persones diferents, a banda de la pecadora penitent que apareix en aquests versos. Així, al NT se la relaciona amb una deixeble de Jesucrist i amb Maria de Betània, germana de Marta i Llätzer, i també seguidora de Jesucrist fins al peu de la creu i en la resurrecció. És considerada santa per l’Església Catòlica (Galluzzo 2008).

66 *dijiese*: ‘dijese’.

68 «Ya te perdono tus deudas».
 Pues si tanto Vos amáis
 y tanto Jesús os quiere,
 ya no podéis rogar por mí,
 72 no os detengan mis deméritos.
 Si lo emprendéis con empeño
 os descubriré mi pecho
 a fin que me procuréis
 76 lo que mi alma pretende.
 Quisiera yo con Jesús
 una unión tan estrecha
 que no pudiese vivir
 80 sin estar en su presencia;
 por ver si haría conmigo
 como con Vos en el huerto,
 que viéndome ir solícita
 84 me saliese al encuentro.
 Ya os tengo manifestado
 con claridad mis deseos;
 yo os seré agradecida
 88 si logro lo que pretendo.
Viva Jesús

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Coblas a la gloriosa Sta. Madalena, hechas por una religiosa que le tiene espesial devocion y le suplica le alcance el perdon de sus culpas, y un ensendido amor a su esposo Jesus.

55 *bondad*: ms. «vondadad» || 48 *nuestro*: ms. «vuestra».

FONT: *Coblas*, 1767, P. 208-211.

CCCL

Misericordia, Dios mío,
 os pide una alma afligida
 que se atrevió a ofenderos
 4 con temeraria osadía.
 Cuantra ti solo pequé
 y de ti solo confío,
 pues solo espero el perdón
 8 de tu bondad infinita.
 A una vida más perfeta
 me llamáis, dulce Bien mío,
 y con voces eficaces
 12 me decís que mude vida.
 No tengo disculpa alguna
 porque bien conozco el silbo
 que, como amante Pastor,
 16 me dais Vos para que os siga.
 Mi flaqueza me detiene
 para emprender el camino

71 Vers hipermètric.

81-82 Remet a l'hort segellat del Càntic dels Càntics, com a locus amoenus idíl·lic per l'experiència amorosa.

5 *Cuantra*: 'contra'.

6 *de ti*: entengueu 'en ti'.

20 de la cruz que es el real
 para llegar al destino.
 Confieso, mi amado Dios,
 que es tanta mi cobardía
 que aunque a veces doy un paso
 24 al instante me retiro.
 Dadme un dolor intenso
 como a otro Agustino,
 que una vez vio sus errores
 28 nunca más torció el camino,
 y cuando caminó errado
 fue porque no os conocía.
 Yo, con la luz de la fe,
 32 viéndome favorecida,
 ¡oh, si supiese imitar
 a ese santo bendito
 y fuesen fuentes mis ojos
 36 llorando el tiempo perdido;
 si os tuviese un amor
 como él tan encendido
 sin tener otro cuidado
 40 que vivir con vos unida;
 si tuviese mis coloquios
 solo con Vos, Jesús mío,
 olvidando criaturas
 44 que de tanto bien me privan!
 Si solo en Vos se hallan
 las verdaderas delicias
 que mucho no encuentra en ellas
 48 sino unos gustos fingidos.
 ¡Oh!, mi amado Jesús,
 no miréis mi desvarío,
 mirad mis buenos deseos
 52 y el dolor de no complirlos.
 Siempre digo que mañana,
 siempre lo allego a otro día,
 sin pensar que puede ser
 56 que estaré en la otra vida.
 Y, como yo no merezco,
 mi Dios, que me deis oídos
 pongo por intercesora
 60 a la soberana Virgen,

16-20 Allò que obri les portes del cel (tancades a la humanitat pel pecat original i que Jesucrist havia reobert amb la seva mort), és seguir-lo en el seu martiri. La creu, per tant, esdevé un element desitjable a assolir per entrar a la glòria divina.

23-24 'malgrat que fa una passa endavant en l'assoliment de virtut, no és constant'.

25-28 Fa referència a la conversió de sant Agustí. Aquesta composició, com la CCCXXIX, està feta en la festivitat de sant Agustí, el 28 d'agost.

38 *como él*: 'com el de sant Agustí'.

43-44 Desitja poder-se allunyar del contacte amb el món material.

54 *lo allego*: 'ho pospose'.

55-56 A la religiosa l'angoixa pensar que la mort li arribarà abans d'hora.

58 'que m'escolteu'.

que, como consoladora
 y madre que es de afligidos,
 aunque yo no lo merezca,
 64 espero en su patrocinio.
 Interponed vuestros ruegos,
 mi padre santo Domingo,
 mi amada santa Teresa
 68 y san Juan Evangelista;
 de aquel portento de amor
 de aquella vuestra discípula,
 la dichosa Madalena,
 72 también, mi Jesús, confío.
 Por todos los demás santos,
 mi dulce esposo, os suplico
 comunicuéis a mi alma,
 76 todo cuanto necesito.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Coblas echas en dia de san Agustin, considerando el alma, la constancia que tubo el santo, despues de su convecion y las muchas vezes que ella vuelve a ofender a Dios: pide misericordia y gracia para la enmienda.

FONT: *Coblas*, 1767, P. 212-216.

CCCLI

Ya veo, mi dulce Esposo,
 se va acercando la muerte
 y que de toda mi vida
 4 he de dar estrecha cuenta;
 Vos solo sabéis, Bien mío,
 los temores que me cercan
 por ser tan grande el recibo
 8 y tan poco lo que tengo.
 Para que me aprovechase
 Vos me disteis los talentos
 con los cuales yo podía
 12 atesorar para el cielo.
 Necia he sido, Jesús mío,
 que no he sabido entenderme
 pues podía quedar rica
 16 con vuestra propia hacienda.
 Por contar lo recibido
 pierde el guarismo la cuenta

64 *espero en su*: 'tinc esperances en el seu'.

65-68 La religiosa es busca intercessors amb Déu per a les seves demandes: primer, la Mare de Déu, després sant Domènec, Teresa de Jesús i, finalment, sant Joan Baptista. Després esmenta també a Maria Magdalena.

69-71 entengueu 'en aquel portento de amor/ de aquella vuestra discípula, la dichosa Madalena'.

7 Allò que rebrà serà la glòria tema, però tem que la seva manca de devoció i pecats escamesos li ho impossibiliten.

16 Malgrat que Déu li va proporcionar mercès i virtuts (*talentos*), ella els ha desapropiat. Sembla una estratègia amb què pretén desqualificar-se i construir la seva imatge de pecadora.

18 *guarismo*: «Cada uno de los signos o cifras arábigas que expresan una cantidad» o «Expresión de cantidad compuesta de dos o más cifras» (DRAE).

y ahora me veo pobre
 20 sin poder pagar la deuda.
 Discorriendo estoy, Dios mío,
 cómo puedo hallar consuelo
 pero en este mismo instante
 24 se me ofrece un pensamiento
 y es ver si puedo echar mano,
 en vuestros erarios mismos,
 que ya sé, querido Dueño,
 28 que vos los tenéis abiertos.
 Y aun entiendo, Dios mío,
 de vuestra bondad inmensa,
 que gustaréis que lo haga
 32 porque salga yo de empeño.
 Respira, Corazón mío,
 y alaba a un Dios tan bueno
 que es tan pronto en perdonar
 36 a una alma que se arrepiente.
 Procura en adelante
 a vivir con más cautela
 y lleva la cuenta clara
 40 por cuando te la pidiera,
 que el cuando tú no lo sabes
 pues eso, su providencia,
 lo reserva para sí
 44 porque estemos siempre en vela.
 Has de vivir con cuidado
 pero ha de ser de tal suerte
 que no ahogue el espíritu
 48 la fuerza del sentimiento.
 Mírale, Padre amoroso,
 y no como a juez severo
 y, con mucha confianza,
 52 déjate a su providencia.
 Si el corazón oprimido
 alguna vez se sintiera,
 en la llaga del costado
 56 hallarás pronto el remedio;
 Si en otra parte le buscas
 tengo por cosa muy cierta
 no le hallarás pues ya tienes
 60 tú misma la experiencia.
 No quiere tu dulce Esposo

21 *discorriendo*: ‘discurriendo’.

26 *erarios*: lloc on es guarda la hisenda pública.

32 La religiosa utilitza la metàfora dels diners per parlar de la necessitat d’acumular virtuts per, arribada la mort, poder entrar a la Glòria celestial: *pobre, sin poder pagar la deuda, erarios, empeño* (amb el sentit de «Obligación de pagar en que se constituye quien empeña algo, o se empeña y endeuda», DRAE), *cuenta clara*.

35 *pronto*: ‘pronto’, amb sentit de ‘disposat’.

40 Només el moment de la seva mort, la religiosa haurà de retre comptes amb Déu; per tant, la providència divina és la que decideix quan arriba la fi de la vida d’una persona.

55-56 Devoció a la llaga del costat.

57 ‘a l’allegiment de l’ànima’.

vayas a puertas ajenas
a mendigar pues le hallas
64 siempre pronto a socorrerte.
Bendito seáis, Dios mío,
quien supiera agradeceros
con todo mi corazón
64 tan singulares mercedes.
Ya desecho los temeres,
de mi alma os hago entrega;
solo os pido os acordéis
68 que por salvarla habéis muerto.
En el árbol de la cruz
tenéis los brazos abiertos
por recibir pecadores
72 que eran contritos de veras.
Dadles a todos, Dios mío,
gracia para que pueden
cumplir con perfección
76 vuestros divinos preceptos.
A los moros y judíos
y también a los herejes,
que les deis luz de la fe
80 os suplico humildemente;
pues sabéis, mi buen Jesús,
que aunque soy tan imperfeta,
me atraviesa el corazón
84 ver las almas que se pierdan.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Sentiments de una alma considerando la brevedad de la vida y que aviendo ella recibido tan grandes benefisios de Dios, a correspondido, con tanta ingratitud y allandose afligida de temores por la quenta, recurre por suplemento de lo que le falta, a los méritos de la Sagrada Pasion de Jesu:Christo.

FONT: *Coblas*, 1767, P. 217-221.

CCCLII

Ya sabéis, Esposo mío,
que os va buscando mi alma
y no bastan diligencias
4 para llegar a encontraros.
Os escondéis, Jesús mío,
después de haberme llagado
huyendo a toda prisa
8 en parte muy retirada.
Hacéis, mi amante Bien,
como una amorosa madre
que mira por los resquicios

65 *temeres*: 'temores'.

69 L'arbre de la Creu és l'arbre redemptor dels pecadors i els obri les portes del cel.

74 *pueden*: 'puedan'.

1 La composició té reflexos del Càntic dels Càntics, amb la presència de l'Espòs absent a qui l'esposa busca.

6 Es refereix a la ferida d'amor espiritual.

12 si es muy grande mi cuidado
 y viendo como yo voy,
 dando qualque ojeada,
 os retiráis con presteza
 16 para que crezcan mis ansias.
 Como camináis veloz
 no puedo daros alcance
 y, padeciendo la ausencia,
 20 queda llorando mi alma.
 Ya conozco, Jesús mío,
 que llevo el camino errado;
 más cerca estáis que yo pienso
 24 pues os tengo en mi casa.
 Allá, en lo más escondido,
 en el retrete del alma,
 estáis Vos, aunque de embozo
 28 como un celoso amante
 y, si estáis Vos escondido,
 cierto es no puedo hallaros
 si no me escondo también,
 32 si de todo no me aparto.
 ¡Ay, dulce Amor, que no puede
 unirse con Vos el alma
 sin desprenderse primero
 36 de todo afecto humano!
 ¡Oh, Jesús, oh Dueño mío,
 y qué pena tan delgada
 vivir con la incertidumbre
 40 de perderos o gozaros;
 sin saber, amado Bien,
 si estáis conmigo enojado,
 si tengo la conciencia
 44 de alguna culpa agravada!
 Son un martirio cruel
 por una alma que os ama
 los temores y las dudas
 48 de si está en vuestra gracia,
 pero vuestro amor dispone
 que en este valle de lágrimas
 se padezcan amarguras
 52 por mayor bien de las almas.
 Son por Vos de tanta estima
 las penas y los trabajos
 que daréis ciento por uno
 56 en la celestial patria.
 Pues, vengan, dulce Jesús,
 vengan cruces a mi alma,
 solamente me deis fuerzas,

27 *de embozo*: 'amagat', 'cobert'.

31-32 L'única manera de trobar a Déu és desprender's del món material; abandonar el món terrenal per ascendir a l'etern.

50 El món.

60 porque pued tolerarlas.
 Mas ¡ay, bien mío, que tiemblo
 solo de considerarlo!,
 porque son flacos mis hombros
 64 para llevar tanta carga.
 Ya sabéis que en la virtud
 está muy tierna mi alma,
 no puede ir por si sola,
 68 vos habéis de acompañarla;
 va tropezando, Dios mío,
 como a niña a cada paso:
 por librarle de peligro,
 72 llevadle Vos de la mano.
 Bien quisiera caminar
 pero sus pies son tan flacos
 que aunque hace algunas pruebas,
 76 no puede alargar el paso.
 No la perdáis Vos de vista
 porque temo, Esposo amado,
 que si da alguna caída
 80 ha de quedar lastimada.
 Por impedir tanto bien
 basta un hilo muy delgado;
 rompedle, pues, Jesús mío,
 84 para unir con Vos mi alma.
 Quien quiere correr veloz
 procura a desnudarse
 para llegar al destino
 88 de los vestidos pesados.
 Compadeceos, Dios mío,
 de esta afligida alma;
 quitadle las pasiones,
 92 vestidla de vuestra gracia,
 que así, aunque Vos estéis
 allá en lo más retirado,
 caminando a toda prisa
 96 puede lograr encontraros.
 Y, si alcanzo tanta dicha,
 pondré todo mi cuidado
 por no perderos, Dios mío,
 100 ni dejaros un instante.
 Fuera de todo bullicio
 viviremos retirados,
 dentro de mi corazón
 104 en la última morada
 y, después, dulce Jesús,

60 *puede*: 'pueda'.

85-88 Aquell que vol córrer més veloç, s'ha de desprendre dels vestits pesants per poder arribar al destí.

104 Remet a l'obra de la santa d'Àvila, *Las Moradas o Castillo Interior* (1577). Vegeu nota v. 71 compos. XXXIX. La religiosa hi expressa que allò que més desitja és seguir el camí de la vida espiritual i assolir la darrera etapa mística per gaudir de la unió amb Déu. La darrera és aquell en què l'ànima està en un estat ideal, de plenitud.

podréis trasladar mi alma
en el cielo, en donde espero
108 cantar vuestras alabanzas.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Efectos de una alma que dezea hunirse con su esposo Jesus y considerando que por lograr tal dicha es presiso desprenderse de todo afecto humano, suplica a su divina Md. la desnuda de las pasiones y la bista de su grasia porque de este suerte, puede lograr vivir sola, a solas con Jesus, en lo más retirado de su corazon para irlo despues a gozar por una eternidad en la gloria.

69 *tropezando*: ms. «tropesendo».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 222-227.

CCCLIII

Escuchad, querido Dueño,
los clamores de una esposa
que pide por su consuelo
4 un beso de vuestra boca.
El ver que os tengo ofendido
me tiene tan pesarosa
que no me atrevo a miraros
8 y pongo en tierra mis ojos.
Soy infiel, ya lo confieso,
soy ingrata y mentirosa,
prometo y nunca cumplo
12 recibo y no retorno;
si mi alma atiende a eso,
se fatiga y congoja
hasta que se anima viendo
16 que sois Esposo amoroso.
Yo espero de vuestros labios
un ósculo cariñoso
para que logre mi alma
20 vivir con paz y reposo.
No despreciéis, Bien mío,
los suspiros de esta esposa
que si ingrata os ofendió
24 veis que os busca pesarosa.
¡Ayl, dulce amor de mi vida,
no apartéis de mí los ojos
que no es posible me huiga
28 si me miráis cuidadoso.
¿Por qué os apartáis de mí,
por qué os escondéis, mi Esposo?
Sin Vos la vida es amarga,
32 con Vos la muerte es gustosa.

2 La religiosa construeix un paral·lelisme entre l'Esposa del Càntic dels Càntics i ella mateixa, l'altra esposa de Jesucrist.

3 *por su*: 'para su'.

4 Al començament del *Càntic dels Càntics* (Ct. 1:2), l'esposa diu: «Que ell em besí amb els besos de la seva boca!».

13 La religiosa s'angoixa per la seva condició de pecadora.

27 *huiga*: llegiu «huya»; 'm'absente del camí recte de Déu'.

Cuando os poseo, Bien mío,
 está el alma gozosa
 pero todo son tinieblas
 36 en no viendo vuestro rastro.
 Allá dice, en los *Cantares*,
 el alma, que son gustosos
 vuestros pechos, más que el vino,
 40 más que todos los licores;
 dan de sí tanta fragancia
 tal suavidad de olores
 que infinitamente exeden
 44 a los ungüentos mejores.
 Recread a mis sentidos
 para que me aliente un poco,
 dejad que ponga mis labios
 48 en vuestro pecho amoroso.
 Dicen que el vino da fuerzas,
 mi querido y dulce Esposo,
 si queréis que yo las tenga
 52 dádmele a probar un poco;
 también causa otro efecto,
 cuan él es generoso,
 que adormece las potencias
 56 con un sueño muy gustoso
 y, así, descansando el alma,
 con un olvido de todo
 reclinada a vuestro pecho
 60 no atiende a otra cosa.
 ¡Ay, mi Jesús nazareno,
 si yo fuese tan dichosa
 que olvidando todo el mundo
 64 viviese para Vos solo!
 Es como un suave aceite,
 Amor mío, vuestro nombre
 que llega a extenderse mucho
 68 si se derrama una gota,
 porque quien nombra a Jesús
 y, con ternura le invoca,
 siente en Él tanta dulzura,
 72 que no apetece otra cosa.
 Todo, mi Dios, le disgusta,
 todo le cansa y da en rostro,

37 En aquests versos trobem una reminiscència de les paraules de l'Espòs al *Càntic dels Càntics* (Ct. 7:7-10): «Que n'ets, de bella i d'encisadora,/ o amor, font de delícies!/ La teva arada és com una palmera,/ els teus dos pits en són els raïms./ Jo he dit: "M'enfilaré a la palmera/ i n'agafaré els raïms!" / Que els teus pits siguin com raïms de vinya;/ el perfum del teu alè, com el de pomes./ El teu parlar és com vi bo,/ flueix dolçament damunt les meves carícies,/ i regalima d'entre els llavis d'un que somnia».

43 *exeden*: 'exceden'.

49 *vi*: 'sang de Crist'.

54 Quan l'espòs Jesucrist és generós i proporciona molt de vi a l'ànima.

55-56 Crea un paral·lelisme: d'una banda, palesa els efectes físics produïts per la ingestió d'una beguda alcohòlica com el vi (son) i, d'altra, manifesta els efectes espirituals (tranquil·litat).

59 *reclinada*: llegiu 'reclinado', perquè es refereix a 'el alma' que ha aparegut en versos anteriors.

76 porque solo halla el alma
 en Jesús complido gozo.
 La mía se halla enferma
 sin saber explicar cosa
 de lo que padece y siente,
 80 de sus ansias y congojas.
 No es pena que me disguste
 la que padezco yo ahora
 ni me entristecen las lágrimas
 84 que abundantes dan mis ojos.
 No sé, mi Dios, explicarme
 pues estoy, amado Esposo,
 como si en tierra aliena
 88 me hubiesen dejado sola.
 No apetezco compañía
 pues veo me cansa todo;
 Vos que solo sois mi bien
 92 escondéis de mí el rostro.
 Dejad que os halle, Dios mío,
 no os escondáis, dulce Esposo,
 que sin vos, amado Dueño,
 96 el alma no halla reposo.
 Parece es enfermedad
 la que padezco yo ahora:
 flaqueza es de corazón,
 100 esforzadle con los olores;
 por ellos y las manzanas
 que recreasteis la esposa
 que se dice en los *Cantares*
 104 está mi alma ansiosa.
 Cuando el enfermo apetece,
 mi Jesús, alguna cosa
 parece cobra salud
 108 por el gusto que la toma.
 Yo os pido que de un incendio
 de vuestro amor, dulce Esposo,
 quede mi alma abrasada
 112 como una mariposa.

Romanç heptasil làbic

[RÚBRICA] Coblas echas por una regiosa movida de aver leído algunos versos de los cantares, a los cuales es muy afisionada, aunque bien distante de saber himitar aquella dichosa esposa tan enamorada de Jesus.

77 *Cfr.* L'Esposa a Ct. 2:5 «Retorneu-me amb panses, conforteu-me amb pomes, queestic malalta d'amor!» i a Ct. 5:7: «I jo us conjuro, filles de Jerusalem, / si trobeu el meu estimat, / què li fareu saber?: "Queestic malalta d'amor!"».

87 *aliena*: catalanisme per 'ajena'.

92 's'amagueu de mi'.

102 *que*: 'con que recreasteis a la esposa'.

97-104 Remet a les paraules de l'Esposa Ct 2:3-6 «Com un pomer entre els arbres del bosc,/ és el meu estimat entre els joves./Glatia per seure a la seva ombra, / i el seu fruit m'és dolç al paladar./ Ell m'ha fet entrar en el celler,/ i el seu esquadró enfront meu és l'amor./ Retorneu-me amb panses,/ conforteu-me amb pomes, / queestic malalta d'amor!/ Posa l'esquerra sota el meu cap,/ i amb la dreta m'abraça!».

109-112 El motiu de la papallona com a metàfora de l'ànima al voltant de la flama divina, Veg. compos. LXII.

4 *boso*: ms. «boso» || 38 *alma*: ms. «almam» || 89 *apeteço*: ms. «apatesco» || 108 *gusto*: af. int.

FONT: *Coblas*, 1767, p. 228-248.*

[CCCLIV]

¡Oh!, amado Jesús mío,
ya se va acercando el tiempo,
ya no habrá impedimento,
4 ya a gozar de vos confío;
y, aunque de mí nada fío,
espero en vuestro favor
que me daréis tal dolor,
8 que de puro arrepentida,
quede el alma tan herida,
que muera por vuestro amor.
Amén

Dècima heptasil làbica (abba accdde)

[SENSE RÚBRICA]

Aquesta peça va ser copiada al final del manuscrit per una altra mà aliena a l'autora.

Al final del llibre de poemes, abans de copiar aquesta peça, una altra mà va anotar:

«Eufrasia Teixidor, priora de Montsió (m. 1767)

La monja que escrivio todas las coblas de este libro y las compuso del modo que ella avisa en su prologo, fue la R.M.V. Eufrasia Teixidor, que murio siendo priora del convento de Montesion, orden de Predicadores de Barcelona, a la una de la mañana del dia mes de julio de 1767, la qual hubo una enfermedad muy penosa y prolongada, y en ella fue assombro de resignacion, y paciencia a todas las monjas y que su muerte para todas de grande constancia y exemplo, por dexarles evidentes señas de ser su muerte la más graciosa a los ojos de Dios. Un mes antes de morir, viendo que se le iba acercando esse tiempo, escrivio una carta a su confessor y le embio inscrita en ella la decima siguiente, que fue la ultima que compuso, para pedir la gracia de morir bien y en el mar de Jesus, la qual ha aparecido a su mismo confessor copiar en esse mismo libro para gloria de Dios».

FONT: *Coblas*, 1767, p. 248.

* Error en la paginació: del f. 231 passa al 247.

2 Composició escrita a les acaballes de la vida de l'autora. Versa sobre la mort.

2.3. Poesia conventual dispersa

SOR HIPÒLITA DE ROCABERTÍ

Barcelona, 1553-1624

CCCLV

Aunque estoy cautivo en Babilonia,
del pueblo de Judá tan apartado,
de ti, Jerusalem, ¡oh!, ciudad santa,
4 de ti mi corazón nunca se aparta.
Y, aunque sin sacrificio aquí se vive,
mi alma encendida a Dios ofrezco
y tres veces al día le hago entrega
8 de un puro corazón y mis deseos.
Y, aunque acá me honren, no lo estimo,
solo el Dios de Israel es mi alegría,
todo el buen trato que me hacen
12 lo atribuyo a Dios en quien confío.
No me ocupo, pues, en estas cosas
que pasan como el viento sin firmeza,
mi trato es con Dios, a quien adora
16 mi alma, por tantas que recibe gracias cada hora
Halle favorable en mis negocios,
alabo sin cesar su santo nombre:
Él solo es mi Dios y a Él adoro
20 y me ofrezco a mí mismo, por quien muero.
Toda mi voluntad le sacrifico,
su magestad inmensa le da vida
y, aunque en destierro, estoy muy satisfecho
24 por tener a Dios dentro mi pecho.
¡Oh, pueblo de Dios! ¿Qué ha sido esto,
verte a otra nación estar sujeto?
Pero, pues, tus preceptos no guardamos,
28 nosotros por pecar nos cautivamos;
cautivos nos llevó a la tierra ajena,
pagando lo merecido a nuestros yerros
pues somos el oprobio de las gentes:
32 ¡Apiádate, Señor, destes vivientes!

1 *Cautivo*: noteu com la composició està escrita en gènere masculí, possiblement com a mecanisme d'ocultació de l'autoria femenina (*me ofrezco a mí mismo* – 'm'offerisc tot jo'; v. 20). Fa referència a l'episodi del captiveri a Babilònia del poble hebreu, resident al regne de Judà.

11 Vers hipomètric.

16 Vers hipermètric. Entengueu 'mi alma, por tantas gracias que recibe cada hora'.

18 'ell és el meu únic Déu'.

30 Vers hipermètric.

Tu nombre invocamos y alabamos,
no mires nuestras culpas, yo te ruego,
por tu amor, Señor, envíes luego
36 el auxilio que de ti tristes confiamos.
¡Oh!, pueblo de Israel tan estimado,
¿cómo te veo agora derramado,
sin libertad ni alguna acción
40 a cantar como antes en Sión?
Jerusalem, Jerusalem, ¡oh ciudad nuestra,
no lo eres ya, cosa siniestra!
A ti, pues, y a tus muros muy amables
44 te enviamos suspiros entranables;
cuando de tí, Sión, nos acordamos
y en Babilonia nos vemos, nos da llanto
y en sus ríos, nuestros ojos lloran tanto
48 que sus rápidas corrientes engordamos.

Romanç heroic. Rima irregular, diferent en cada estrofa (—aa; —é —é, asson; í— —í, asson; —aa; — — —; — — aa; — — aa; — — aa; abba; aabb; aabb; abba)

Aquesta composició apareix impresa al llibre *Fundamento sólido de la oración*, un dels quatre que conté el tractat *Tratado dividido en quatro libros...*, 1683. La trobem al capítol VI que «Habla en verso de aquellas palabras, que dize el Angel al Profeta Daniel, cap. 9. *Vir desideriorum*. Y de aquellas otras: *Et adducatur iustitia sempiterna, & impleatur visio, & Profetia, & ungatur sanctus Sanctorum*. Y de las otras palabras: *Et post hebdomades sexaginta duas occidetur Christus*». Abans de la còpia de la composició, trobem reproduïdes les paraules: «Por ser el autor muy aficionado a este santo profeta y también por consuelo de quien dello quisiere aprovechar, compuse una canción o soneto deste santo profeta; y nótese las palabras, porque no pretendemos salirnos un punto de la santa y divina Escritura. Una misma verdad es, que esté en verso o no, poco va en ello; sino lo que importa es que nos aprovechemos de la viva palabra de Dios, poniéndola por obra» (Rocabertí 1683 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 441). S'ha de tenir present, doncs, el versicles de Daniel (Dn 9:23: «Tu ets l'home de predilecció»; Dan 9:24: «Setanta setmanes han estat fixades sobre el teu poble i la teva ciutat santa, per posar terme a la infidelitat, per acabar amb els pecats, per expiar la culpa, per instaurar una justícia eterna, per confirmar la visió i el profeta, per ungir un Sant dels Sants») i Dn 9:26 «I després de les seixanta-dues setmanes, serà suprimit un ungut sense que tingui culpa. El poble d'un príncep que vindrà destruirà la ciutat i el santuari. La seva fi serà per inundació, i fins a la fi de la guerra hi haurà el decret de devastacions».

[RÚBRICA] Cancion.

19 *adoro*: imp. «odoro».

Ens ha arribat una altra variant d'aquesta composició, recollida en una altra emissió de l'imprés. Aquest poema i el que segueix en la present edició van ser corregits en una nova emissió, inferim que de la mà dels editors de l'obra de sor Hipòlita: s'hi van esmenar alguns problemes de rima irregular i mètrica detectats en la primera emissió, en un intent de millorar-ne la versificació (es van corregir la hipometria i la hipermetria) que van implicar canvis notables en el contingut dels versos. També s'hi van subsanar errates d'impremta, presents en la primera tirada {v. 19, veg. Aparat crític}, i grafies o formes arcaïques («Jerusalem» per «Gerusalen» i «hagora» per «aora»). De fet, seguint amb aquesta voluntat de millora, els editors van corregir també la denominació que trobàvem en la descripció que precedia el poema, de manera que de la forma indeterminada «canción o soneto» («canción» a la rúbrica), és considerada en la nova versió de manera genèrica com a «poesía» (o «Hymnos sacros» segons la rúbrica) per tal com no es correspon amb aquesta forma mètrica (que en realitat es tracta d'una forma indeterminada).

Pel que fa a l'imprés que conté les dues versions del poema, aparentment, es tracta de la mateixa edició, impresa el mateix any i pel mateix editor, però pel que fa als versos de sor Hipòlita, van ser esmenats en una emissió diferent, donant a lloc una nova versió del poema aliena a l'autora —que editem a sota. Les correccions esmentades afecten tant a l'ordre de les paraules com al sentit, de manera que l'editem independentment de la variant que considerem la bona, la que duu l'imprés de la Biblioteca Nazionale Centrale de Roma (8. 39.L.15), que seria anterior al testimoni esmenat. La BUB conserva dos exemplars diferents

36 Vers hipermètric.

39 Vers hipomètric.

41 Vers hipermètric.

46-47 i 48 Versos hipermètrics.

d'aquest imprés (BUB 07 C-210/3/5 i 07 C-210/3/6), en els quals descobrim que el plec amb les pàgines que contenien aquesta peça poètica i el poema de sor Hipòlita que hi segueix {veg. Apart crític de CCCLVI} va ser retallat i substituït per un nou plec o full solt de quatre pàgines (p. 442-445) que conté les còpia esmenada i que és lleugerament diferent a la que hem editat. De fet, en un dels dos exemplars, el full s'ha extraviat i, per tant, no hi ha la peça poètica (BUB C-210/3/6). Això demostra que els encarregats de la impressió de l'obra de sor Hipòlita tenien la voluntat de perfeccionar els versos de l'autora, que tenien algunes irregularitats pròpies de l'esfera conventual, però amb això, van canviar el poema. Es tractaria, doncs, de dos testimonis diferents que provenen de dues tirades diferents del mateix imprés, un dels quals no es pot considerar obra de sor Hipòlita.

FONT: *Tratado dividido en quatro libros. El primero contiene: La Exposicion, y Mistica de los Psalmos Penitenciales. El Segundo: La preparacion para la muerte. El Tercero: Coloquios del Alma Christiana con Dios. El Quarto Fundamento solido de la Oracion, por ser todo fundado en el santo Evangelio. Que compuso por mandado de sus Prelados, y Confessores, la Venerable Madre Hipolita de Jesus, y Rocaberti. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excaentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la Venerable Madre à la Reyna de los Angeles Maria Santissima, Impresso en Valencia: En la impremta de Iayme de Bordazar, en la Plaça de las Barcas, Año 1683, p. 442-443.**

CCCLV (2)

Aunque cautivo estoy en Babilonia,
del pueblo de Judá tan apartado,
de ti, Jerusalén, ¡oh!, ciudad santa,
4 no se apartan mis ojos y mi llanto;
y aunque sin sacrificio aquí se vive,
mi alma ofrezco a Dios en holocausto,
8 y tres veces al día le hago entrega
del corazón rendido y humillado.
Las honras que me ofrecen las desprecio,
solo el Dios de Israel es mi descanso,
atribuyendo a él, en quien confío,
12 cuanto gloria me da el mundano aplauso.
No me detengo, pues, en estas cosas
que huyen veloces, como el aire vago;
es mi trato con Dios a quien adoro
16 y agradezco los bienes que me ha dado.
Halle favorable en mis empresas;
su santo nombre sin cesar alabo:
él es solo mi Dios y a él venero
20 y en su llama amorosa, fiel me abraso.
Toda mi voluntad le sacrificio
pues la vida recibo de su mano
y, aunque en destierro, estoy muy satisfecho
24 de que dentro de mí, su deidad guardo.
¡Oh, pueblo de mi Dios! Di: ¿Qué fortuna
a otra nación cruel te ha sujetado?
Pero, pues, no guardamos tus preceptos,
28 nosotros por pecar nos cautivamos.
Sujetos nos llevó a la tierra ajena,
la cadena infeliz de los pecados
y a ser el vil oprobrio de las gentes:
32 ¡Ten piedad, oh, Señor, pues te invocamos!
No mires nuestras culpas, yo te ruego,
con rendimiento humilde, a ti postrado;
por tu amor, oh, Señor, envíe luego
36 el auxilio que tristes confiamos.
¡Oh, pueblo de Israel antes glorioso!
Cómo te veo ahora derramado,
a cruel yugo sujeto, sin que puedas

* Volum de la Biblioteca Nazionale Centrale de Roma, digitalitzat per Google Books.

4 Vers hipomètric.

31 *oprobrio*: 'oprobio'.

- 40 entonar en Si6n cánticos sacros.
 Jerusalem divina, ciudad nuestra,
 no lo eres ya por lamentable estrago;
 a ti, pues, y a tus muros muy amables
- 44 suspiros entranables enviamos.
 Cuando de ti, oh, Si6n, dulce memoria
 ocurre, se renueva nuestro llanto
 y las rápidas ondas de estos ríos
- 48 con las de nuestros ojos aumentamos.

[RÚBRICA] Hymnos sacros.*

Aquesta composici6 es una versi6 de l'anterior, que es troba en una altra edici6 del volum *Tratado dividido en quatro libros* (1683). Com l'altra, apareix exactament al capítol VI que «Habla en verso de aquellas palabras, que dize el Angel al Profeta Daniel, cap. 9. *Vir desideriorum*. Y de aquellas otras: *Et adducatur iustitia sempiterna, & impleatur visio, & Profetia, & ungatur sanctus Sanctorum*. Y de las otras palabras: *Et post hebdomades sexaginta duas occidetur Christus*» (Rocabertí 1683 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 441-446). Abans de la c6pia de la composici6, trobem reproduïdes les mateixes paraules que en l'altra edici6, amb lleugeres variacions: «Por ser el autor muy aficionado a este santo profeta y también por consuelo de quien dello quisiere aprovechar, compuse una poesía deste santo profeta; y n6tense las palabras, porque no pretendemos salirnos un punto de la santa y divina Escritura. Una misma verdad es, que est en verso o no, poco va en ello; sino lo que importa es que nos aprovechemos de la viva palabra de Dios, poniéndola por obra» (Rocabertí 1683 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 441).

FONT: *Tratado dividido en quatro libros*. El primero contiene: La Exposici6n, y Mistica de los Psalmos Penitenciales. El Segundo: La preparacion para la muerte. El Tercero: Coloquios del Alma Christiana con Dios. El Quarto Fundamento solido de la Oracion, por ser todo fundado en el santo Evangelio. Que compuso por mandado de sus Prelados, y Confesores, la Venerable Madre Hipolita de Jesus, y Rocabertí. Sale a luz de orden del Ilustrisimo y Excelentisimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocabertí, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arzobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la Venerable Madre a la Reyna de los Angeles Maria Santisima, Impresso en Valencia: En la impremta de Iayme de Bordazar, en la Plaça de las Barcas, Año 1683, p. 442-443.*

CCCLVI

- Haciendo el sacrificio vespertino
 de la oraci6n a Dios vivo
 por ti, Jerusalem, estoy rogando,
- 4 que el reparo Dios a sus muros est dando.
 Al cielo, pues, levanto yo mis ojos
 donde tengo a mi Dios a quien adoro,
 oye ya mi oraci6n, mira mi lloro,
- 8 tened, Padre, piedad destes tus hijos.
- ngeles me envías en mi destierro
 y nuevas me traen de grande consuelo
 de que luego vendr, jamoso celo!
- 12 el santo de los santos y bien nuestro.

* Díaz Rengifo definia els *Hymno* com: «[...] los cantos en metro que se cantan en alabanza y gloria de Dios y sus santos. Dice San Agustín: *Hymni cantus sunt continentes laudes Dei; se sit laus & non sit Dei, non est Hymnus*. Sin que por esto dexen de fer hymnos los que son en alabanza de los santos, porque las alabanzas de los santos son especialmente de el mismo Dios como consta de el Psalmo 150: *Laudate Dominum in Sanctis ejus*; y quizás por esta causa acaba la Iglesia los hymnos alabando a Dios en la última estropha. Constan ordinariamente de poemas líricos y de muchos géneros de poesías asonantes como este [...]» ([1759]: 149-150).

* BUB, Reserva 07 C-210/3/5.

1 *sacrificio vespertino*: al ludeix al rs de les *vespres*.

9 Aquesta peça versa sobre el mateix tema que l'anterior: el desterrament dels hebreus a Babil6nia.

Todos mis deseos tengo puestos
en la inmensa salud, Cristo ungido,
porque es justicia sempiterna y Él querido,
16 bondad, santidad y gozo entero.

En Él mi esperanza estará puesta
que quitará el pecado de la tierra.
Ven presto, Salvador inmenso, y en el medio
20 del mundo apretaste al remedio.
Viniendo, pues, mi Cristo ungido,
la visión tendrá fin y los profetas
pues en él se hallarán verdades ciertas,
24 prometidas de Dios padre, fiel, divino.

En ti, pues, esperamos, Cristo ungido,
nos abrirás el cielo en tu venida:
¡Oh, Cristo de mi alma! ¡Salud y vida!,
28 nada, si te viese, habría perdido.
Darás fin al pecado con tu muerte
como se ha dicho, *Christus occidetur*.
¡Oh, muerte que das vida a los muertos,
32 y los gozos de los cielos haces ciertos!

Pues por ti espero yo entrar en ellos
y gozar de los dones sempiternos;
soy hombre de deseos ciertos, sin recelo,
36 que tal nombre me dieron los del cielo.
Pues que Gabriel, el ángel fuerte,
Vir desideriorum me apellida
porque estoy deseando noche y día
40 ¿cuándo vendrá mi Cristo, rey y guía?

Para librar su pueblo israelítico
que cada día para él es día crítico,
indicando feliz confederación
44 y del hebreo y gentil hermosa unión.
Ángeles, ese Sol, no solo vuestro
será, pues en nosotros por vencidos,
rayará y en todos los nacidos
48 cuando se llamará hermano nuestro.

Deseámosle ver Hijo del hombre,
no por nuestra justicia, por su nombre
sí, y que nos redima a todos

12 'Crist'.

29 Remet a les paraules de Daniel; cfr. Dn 9:26 *Et post hebdomades sexaginta duas occidetur Christus: et non erit eius populus, qui eum negaturus est. Et civitatem, et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo: et finis eius vastitas, et post finem belli statuta desolatio.* («I després de les seixanta-dues setmanes, serà suprimit un ungit sense que tingui culpa. El poble d'un príncep que vindrà destruirà la ciutat i el santuari. La seva fi serà per inundació, i fins a la fi de la guerra hi haurà el decret de devastacions»).

31 La mort de Jesucrist salvarà fins i tot els morts.

37 L'arcàngel Gabriel és el missatger diví, sovint representat amb una trompeta com a atribut.

44 *gentil*: té el sentit d'idolatra o pagà. Es refereix als jueus, que van retre culte a altres déus.

- 52 amándonos por infinitos modos.
 Humilde, elevará nuestra vileza
 de su infeliz y miserable estado
 y como superior cabeza, unido
 56 a sus miembros, dará aliento a lo humano.
- Sus miembros somos los que en Él creamos
 y que con firme fe en Él esperamos.
 Que le amemos, os ruego, pues le miro,
 60 hombre mortal con apacible agrado,
 tratar y conversar con los mortales
 por dar fin a sus penas y quebrantos.
 ¡Oh, quién fuera dichoso, que se hallara
 64 cuando venga del mundo el deseado!
- Deseo oír su voz y sus palabras,
 de su doctrina cierta al dulce alago
 trocarse ha la suerte y no poca,
 68 cuando Dios, no ángel, hable por sus labios.
 Su rostro ver quisiera, alegre, hermoso,
 apacible, suave y agraciado.
 ¡Quién gozara esta dicha! Que al pensarla,
 72 triste me anega de su muerte el llanto.

Octaves amb rima desigual, diferent en cada estrofa (1a-3a i 6a: aabbceddc; 4a abbacdde; 5a aabbceddd; 7a aabbcedd; 8a aabdc-c; 9a rima asson. versos parells áo)
 -aa-; - é -é, asson; -aa-; - - aa; a- -a; abba; - - aa; - - aa; - - aa; aabb; abba; aabb; -a-a; -á-á, asson.; -á-á, asson.; -á-á, asson.;

[RÚBRICA] Cancion.

Aquesta composició segueix immediatament l'anterior, en el mateix imprés, i duu per descripció: «Esta última canción trata de las mercedes y revelaciones que el Espíritu Divino hazía al santo profeta Daniel, y es al mismo tono que el pasado. Y trata del encendido amor con que deseava la venida de nuestro Señor Iesu Christo» (Rocabertí 1683 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 443).

Tal com ocorre en la peça anterior, hi ha dues variants d'aquest poema, segons les dues emissions diferents de l'imprés on es troben {veg. Apart crític de CCCLV}. Aquesta composició també fou reescrita pels editors de l'obra de sor Hipòlita per tal de millorar-ne la versificació, tot rectificant-ne alguns arcaïsmes («Jerusalem» per «Gerusalén»), fins al vers 53 (el darrer vers del plec arrancat), a partir del qual ja coincideix el contingut perquè es va mantenir aquesta fulla que contenia la part final del poema.

57 *creamos*: imp. «creemos»

FONT: *Tratado dividido en quatro libros. El primero contiene: La Exposicion, y Mistica de los Psalmos Penitenciales. El Segundo: La preparacion para la muerte. El Tercero: Coloquios del Alma Christiana con Dios. El Quarto Fundamento solido de la Oracion, por ser todo fundado en el santo Evangelio. Que compuso por mandado de sus Prelados, y Confessores, la Venerable Madre Hipólita de Iesus, y Rocaberti. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la Venerable Madre à la Reyna de los Angeles Maria Santissima, Impresso en Valencia: En la impremta dea Iayme de Bordazar, en la Plaça de las Barcas, Año 1683, p. 443-445.*

CCCLV (2)

- Haciendo el sacrificio vespertino
 de la oración a Dios, vivo y sagrado,
 por tí, oh, Jerusalén, piden mis ruegos
 4 porque a tus muros dé firme reparo.
 Al cielo, pues, levanto yo mis ojos
 donde reside Dios en solio alto;
 escucha mi oración, mi lloro atiende,
 8 ten piedad de este pueblo despreciado.

Tus ángeles me envías, cuya vista
conforta mi dolor, premisas dando
de que luego vendrá (¡amoroso cielo!)
12 por nuestro bien el santo de los santos.
Todos, pues, mis deseos tengo puestos
en Cristo ungido que para salvarnos
descenderá justicia sempiterna,
16 santidad, gozo entero y soberano.

En él descansarán mis esperanzas
que de la tierra quitará el pecado.
Ven presto, Salvador, ven, y en el medio
20 del mundo obra el remedio a nuestros daños.
Viniendo, pues, mi amor, mi Cristo ungido,
la visión tendrá fin, y lo anunciado
por los profetas, cuyas ciertas voces
24 fueron promesas de Dios, fiel y santo.

En ti, pues, esperamos, cuya diestra
ha de romper del Cielo los candados:
¡Oh, Cristo de mi alma! Salud, vida,
28 feliz tu día, para el mundo aclamo.
El *Christus occidetur* nos explica
que tu muerte dará fin al pecado:
¡Oh, muerte que das vida aún a los muertos,
32 y de alto trono el celestial descanso!

Pues, por ti espero yo entrar en la gloria
y el premio fiel de dones soberanos;
soy hombre de deseos, que tal nombre,
36 celeste inteligencia me le ha dado.
Gabriel, que es fortaleza de Dios vivo,
con este timbre mi flaqueza ha armado
y *Vir desideriorum* me apellida
40 porque a mi rey y guía estoy deseando.

Para librar su gente del cruel yugo
críticos ya los días van llegando
en que pueblo gentil y hebreo, juncos
44 pacífico unirá con suave lazo.
Ángeles, ese Sol, no solo vuestro
será, mas en nosotros luz rayando,
esparcirá esplendor en los nacidos
48 cuando querrá llamarse nuestro hermano.

Deseámosle ver hijo del hombre,
favor que en su verdad está fiado
y que nos libre y nos redima a todos
52 dándonos de su amor indicios claros.

Humilde, elevará nuestra vileza
[...]

[RÚBRICA] Hymnos sacros.

La descripció que precedeix aquesta variant és lleugerament diferent en algunes paraules que l'altra, ja que ha estat substituït el terme de «canción» pel de «poesía», per tal com no es correspon a una cançó: «Esta última poesía trata de las mercedes y revelaciones que el Espíritu Santo hazía al santo profeta Daniel, y es al mismo tono que el pasado. Y trata del encendido amor con que deseava la venida de nuestro Señor Iesu Christo» (Rocabertí 1683 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 443).

FONT: *Tratado dividido en quatro libros. El primero contiene: La Exposicion, y Mistica de los Psalmos Penitenciales. El Segundo: La preparacion para la muerte. El Tercero: Coloquios del Alma Christiana con Dios. El Quarto Fundamento solido de la Oracion, por ser todo fundado en el santo Evangelio. Que compuso por mandado de sus Prelados, y Confessores, la Venerable Madre Hipólita de Iesus, y Rocaberti. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de*

Rocabertí, *sv sobribo*. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la Venerable Madre à la Reyna de los Angeles Maria Santissima, Impresso en Valencia: En la imprenta dea Iayme de Bordazar, en la Plaça de las Barcas, Año 1683, p. 443-445.*

CCCLVII

Alégrense, feliz, la tierra y cielo,
montes, collados, muestren su consuelo;

regocíjense mares, ríos, fuentes,
4 de que al mundo vendrá el rey de las gentes;

y, pues verán los fines de la tierra,
al que en sí la salud y vida encierra,

8 expliquen los mortales su contento
pues para todos es su advenimiento.

Vierta el cielo su puro y fiel rocío,
lluevan las nubes al que justo y pío

12 es de la tierra el bien, y el deseado,
en quien ha de exultar todo collado.

Distilen, pues, los cielos sus dulzuras,
gócenlas los profundos, las alturas;

16 sean, pues, los soberbios, derribados
y los humildes, valles ensalzados.

Venid, Señor, y vuestra diligencia
firme vuestra verdad y nuestra ciencia

* Es interesar apuntar-hi les paraules que segueixen al poema, de la religiosa, a mode de justificació i de *captatio benevolentiae*. «Pido perdón si el verso está mal hecho porque en mi vida me precié de Poeta. Y así, no se atiende tanto al arte quanto al afecto» (Rocabertí 1683 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 445).

1 *felix*: 'felices'.

4 Aquesta peça està escrita amb motiu de la litúrgia de l'Advent, raó que explica el to esperançat de la veu poètica per l'arribada de Crist. A l'imprés que conté la peça, sor Hipòlita explica les motivacions del poema, generat després de la lectura del profeta Isaïes: «[...] en este devotissimo tiempo del Adviento me hazen andar casi fuera de mí las antífonas, responsos y liciones que mi madre la santa Iglesia me propone; y en ésta, mi dulce y amorosa solicitud, el profeta que más me mueve es el evangélico Isaías, y de los profetas de mí más querido. Porque aunque también lo sean los otros, pues en ellos hallo a mi amado Iesús y todos me dan claro testimonio de su deseada venida, pero sobre todo Isaías. Por esto quiero hazer un cántico de mi querido Iesús y de su siervo Isaías, para despertar mi tibieza y de los que también la tienen, para que todos nos alentemos en amar más y más a nuestro Señor Iesu Christo, Dios verdadero. He puesto cuidado en que vaya el cántico, conforme a la santa y divina Escritura que es la suma verdad, en que me gozo de día y de noche» (Rocabertí 1683 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 516).

7-8 La peça reproduceix el to dels salms destinats al culte, tot exhortant les criatures creades per Déu i, especialment, els individus, a la lloança divina.

9-13 Prové d'Is. 45:8 «Cels, degoteu des de dalt/ i que l'alliberament caigui a raig fet dels núvols!/ Que la terra s'obri perquè floreixi la victòria,/ i faci germinar alhora la deslliurança./ Jo, Jahvè, ho he creat».

14-16 *Cfr.* Is. 11: 3-5, que destaca la justícia de Jesucrist a favor dels pobres.

20 que ha ofrecido en los fieles profecías
que al mundo ha de venir presto el Mesías.

No tarde ya, Señor, vuestra venida
pues que sin vos no hay salud ni vida.

24 ¡Oh, si ya aquestos cielos se rompiesen
y tanta dicha a los mortales diesen!

Dotze apariats decasil làbics, amb rima consonant (AABBCCDDEE...)

[SENSE RÚBRICA]

23 *aquestos*: imp. «aquesos»

Aquesta composició es troba en el mateix llibre, que les anteriors (*Fundamento sólido de la oración*) dins l'imprés *Tratado dividido en quatro libros* (1683). Se situa en el capítol XVIII, que duu per títol: «Prosigue la misma materia, y que en el cielo se cantan hymnos en alabanças a Dios. El autor [*autora*] en honra de su amado Jesuchristo compone cánticos de alabança, y en honra de sus profetas, que aun los profetas le dan testimonio de su amado Jesús. Y todo lo que se sigue se funda sobre la petición *Adveniat Regnum tuum**» (Rocabertí 1683 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 515).

FONT: *Tratado dividido en quatro libros. El primero contiene: La Exposicion, y Mistica de los Psalmos Penitenciales. El Segundo: La preparacion para la muerte. El Tercero: Coloquios del Alma Christiana con Dios. El Quarto Fundamento sólido de la Oracion, por ser todo fundado en el santo Evangelio. Que compuso por mandado de sus Prelados, y Confessores, la Venerable Madre Hipólita de Jesus, y Rocaberti. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Vírrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la Venerable Madre à la Reyna de los Angeles Maria Santissima, Impresso en Valencia: En la impremta dea Iayme de Bordazar, en la Plaça de las Barcas, Año 1683, p. 517.***

CCCLVIII

¡Oh!, profeta Isaías admirable,
qué alegres nuevas dais de mi querido
cuando pedís que el cielo manifieste
4 el bien, que anuncian ya nuestros suspiros,
que a las entrañas de María intacta
descienda de los cielos el rocío,
y que ha de concebir una doncella
8 y parir siempre pura al rey divino.
A todos, cierto, dais mucho consuelo
y más a los que amantes son de Cristo
diciendo que Emanuel, *Nobiscum Deus*,
12 ha de ser el nombre del recién nacido.
Pedís a Dios que envíe su Cordero,
que los pecados quite envejecidos,

* En al·lusió al fragment del Parnostre, de la Vulgata (Mt. 6:10: «Vingui a nosaltres el vostre regne», en la traducció catalana).

** Aquesta composició va seguida de la nota següent, que encapçala la que continua: «Fin del primer cántico que ha tratado del vivo deseo que tenia Isaías que Dios viniessse presto. En el siguiente [cántico] el autor está hablando con el mismo profeta» (Rocabertí 1683 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 517. Li segueix la composició que editem a continuació.

1-4 Lleg. nota v. 9-13 de la peça anterior.

5-14 Is. 7:14: «Per això, el Senyor mateix us donarà un senyal: Quan la jove que està embarassada tindrà un fill, li posarà Emmanuel».

11 *Nobiscum Deus*: amb aquesta expressió acaba el text d' Is. 8:10 a la Vulgata.

lavando de la culpa antiguas manchas
 16 en los puros cristales del bautismo.
 Abriéndoles la cárcel tenebrosa
 publicará indulgencia a los cautivos;
 llamáisle el admirable *Consejero*
 20 que huirá la muerte a quien le sigue fino.
 De Dios fuerte también le dais renombre,
 Padre feliz del venidero siglo,
 Rey, Príncipe apacible y de David
 24 Llave que abre del cielo los retiros;
 Llave que han de llevar tus tiernos hombros
 y a ella el imperio eterno reducido;
 decidnos, ¡oh profeta!, estos misterios;
 28 explicad si este Dios Niño ha nacido.
 De vuestro amor mostradnos los quilates,
 cuánto le amáis, si es que podéis decillo:
 Secretum mihi, secretum mihi; mi pecho
 32 sea custodia de arcano tan divino.
 ¡Oh, salvador del mundo! ¡Oh!, ¿cuándo, cuándo
 vendrás a ejercitar nombre tan digno?
 En ti mi corazón arde en la noche
 36 y en tu memoria, aliento incendio activo.
 Cuando el alma amanece, ya en ti pienso,
 antes de abrir los ojos, ya te miro
 y, del Dios poderosa la venida,
 40 al mundo siempre con mi voz publico:
 Así a gentiles como a los hebreos
 de este Cordero imperará el dominio;
 todos los que de Dios tenéis memoria
 44 no ceséis de alabarle en dulces himnos.
 ¿Qué os parece de aquesto, oh, Isaías,
 que enferma estoy de amor de Jesucristo?
 Crece el amor en mí y vuestras palabras
 48 encienden más las llamas en que vivo.
 Si ardía vuestro pecho en su esperanza,
 ¿qué tengo de hacer yo, que ya ha venido?
 Pedíais que los cielos se rompiesen,
 52 ¿qué tengo de hacer yo, cuando ya es mío?
 Llevaisnos, pues, recaudos del amado
 y de su condición, fieles indicios;
 decidme que me ama más que madre
 56 y de mí cuida siempre compasivo.
 De su amor me explicáis el grande exceso

19-20 Prové d'Is 9:5.

20 *huirá*: 'evitará'.

23-24 Per interpretar correctament l'apel llatí de Crist com a *Llave de David*, lleg. Is 22:22 («Posaré la clau de la casa de David sobre la seva espatlla; si obre, ningú no tancarà; si tanca, ningú no obrirà»); llegiu també Ap 3:7 («I a l'àngel de l'església que hi ha a Filadèlfia escriu: "Això diu el Sant, el Veraç, el qui té la clau de David, i, quan obre, ningú no pot tancar; quan tanca, ningú no pot obrir"»).

27 Exclamació adreçada a Isaïes.

31 Pertany a Is 24:16 (la Vulgata diu *Secretum meum mihi, secretum meum mihi*).

41 *gentiles*: Es refereix als jueus, 'ídolatres', 'pagans'.

- y que será fianza a mis delitos,
y, tomando en su cuerpo mis dolores,
60 llagado cual leproso le habéis visto,
que ha de descargar Dios en sus espaldas
la cólera y furor de nuestros vicios
y que de nuestra paz la disciplina
64 imprimirá en su cuerpo tierno y limpio.
Delante el Padre eterno disculpados,
a su gracia y amor restituidos
todos, si fuimos ya ovejas errantes,
68 cual buen Pastor nos traerá a su aprisco.
¿Quién numerar podrá su decendencia?
Su fervor rogará por los impíos
transgresores, y nuestra servidumbre
72 libertará, de los eternos grillos;
a los pobre será evangelizada
la verdad de este eterno Rey divino
y dando vista a ciegos, pies a cojos,
76 de su poder se ostentarán prodigios;
los leprosos y enfermos serán sanos,
los muertos, a la vida reducidos;
toda carne ha de ver al deseado
80 y celestial salud gozará el siglo.

Romanç decasil làbic amb rima assonant (-ío) en versos parells
[SENSE RÚBRICA]

FONT: *Tratado dividido en quatro libros. El primero contiene: La Exposicion, y Mistica de los Psalmos Penitenciales. El Segundo: La preparacion para la muerte. El Tercero: Coloquios del Alma Christiana con Dios. El Quarto Fundamento solido de la Oracion, por ser todo fundado en el santo Evangelio. Que compuso por mandado de sus Prelados, y Confessores, la Venerable Madre Hipolita de Jesus, y Rocaberti. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arxobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la Venerable Madre à la Reyna de los Angeles Maria Santissima, Impresso en Valencia: En la impremta dea Iayme de Bordazar, en la Plaça de las Barcas, Año 1683, p. 517-519.**

CCCLIX

Pues estoy en el destierro
apartada de mi dicha,
quiero escribir a mi Amado

* Segueix al poema l'explicació següent: «Pues por ser la santa y divina Escritura reyno de los cielos y por obedecer a ella vamos al reyno de los cielos; bien se puede dezir con verdad, que en este cántico avemos hablado del reyno de los Cielos. Ahora también por sola honra y gloria del santo nombre de mi amado, quiero traer otro cántico que solo trata del vivo deseo que yo, vilíssimo gusano, tengo de salir de la cárcel deste cuerpo mortal; por no más ofender en nada al dulce Jesús y por cumplir perfectamente su divina ley encendida, porque en esta miserable vida no le puedo amar tanto como yo quisiera, pero allá en su reyno amaré al Verbo Divino humanado con su Padre y con el Espíritu Santo un solo Dios verdadero Trino y Uno, con todo mi corazón y alma, sin descansar, ni cessar de amar a Dios perpetuamente» (Rocaberti 1683 [*Tratado dividido en quatro libros*]: 529). A continuació, la poesia que segueix després.

2 Llegiu la nota anterior. Aquesta composició és molt semblant a la CCCLXXII. Tal com hem marcat en l'aparat crític, trobem una divergència de marca de gènere en la veu poètica en els dos testimonis que transmeten aquesta peça: al manuscrit, aparentment autògraf, el jo poètic al·ludeix a una veu femenina mentre que a l'imprès, ha estat transformada en veu masculina (*apartado*, v. 1 i 37), excepte en posició final de rima (veg. v. 14, *mendiga*; v. 66, *berida*; v. 70, *rendida* i v. 74, *perdida*).

4 y a su piedad compasiva.
 Aunque es Señor de señores
 y Eey de reyes se firma,
 al principio del billete

8 Padre amoroso se cifra.
 ¿Quién sois Vos, suma Grandeza,
 y quién, mi bajeza indigna?
 Vos solo sois el que sois

12 y la nada es propia mía;
 Vos, la gloria de los cielos,
 yo, la más pobre y mendiga;
 mis miserias os refiero

16 porque a piedad os incitan.
 La mayor de todas ellas,
 no amaros como querría:
Ex tot corde & ex mente

20 con voluntad siempre fina.
 Suave es vuestro precepto
 que a amaros al hombre obliga,
 otra cosa no deseo

24 sino amaros, Vida mía;
 que sois la misma bondad
 digna de ser conocida,
 y en conoceros y amaros

28 consiste mi mayor dicha.
 Abrasadme con el fuego
 de vuestra llama infinita
 y que ardiendo en vuestro pecho

32 en él descanse, en él viva.
 Y, pues aquesto es verdad,
 ¡oh, Caridad sin medida!,
 sacad mi alma del cuerpo

36 porque os vea noche y día.
 Que estoy de Vos apartada,
 ¡mirad, qué pena tan vival,
 y de tanta libertad

40 vuestra adopción me hace digna.
 ¿Oh, cuándo, mi Dios, oh cuándo,
 las cadenas ya rompidas
 de este cuerpo, gozaré

44 vuestra dulce y clara vista?
 Como ciervo fatigado
 que la ardiente sed le incita
 a desear la fuente clara

48 alivio de sus fatigas,
 mi alma así está sedienta
 de ti, fuente de agua viva.
 ¡Ay! ¿Cuándo apareceré

7 *billete*: 'carta'.

19 Paràfrasi del primer manament (Mc 12:30 «[...] estima el Senyor, el teu Déu, amb tot el cor, amb tota l'ànima, amb tot l'esperit i amb tota la teva força» (*Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua, et pròximum tuum sicut te ipsum*)).

52 ante tu cara divina?
 Fueron mis lágrimas pan
 en la noche y en el día,
 mientras me están preguntando:
 56 «¿Dónde tu Dios se retira?»
 El amoroso deseo
 veloz a ti se encamina,
 la senda de tu ley busca
 60 y, en ella, el cuidado fija.
 En nada encuentro consuelo,
 en mi destierro, afligida;
 solo tu dulce memoria
 64 mi recreo facilita.
 A mi Esposo referid
 que muero de amor herida
 y puesta en Él mi esperanza
 68 su incendio me vivifica;
 con suspiros entranyables,
 ya el morir pido rendida,
 porque libre de la cárcel
 72 pueda lograr vuestra vista.
 Pienso me estáis esperando
 como a la oveja perdida
 el Pastor que, con sus silbos
 76 porque no tarde la anima,
 ella con balidos sigue
 las pisadas que la guían,
 así yo en vuestra palabra
 80 pongo el norte de mis dichas.
 Cual paloma que, gimiendo,
 bosques y selvas registra,
 sin que en el diluvio humano
 84 encuentre donde el pie imprima,
 así mi alma muriendo
 al celeste puerto aspira
 y hasta que tal suerte logre,
 88 el destierro la fatiga.
 Mi vida es por ti morir
 y sufrir penas crecidas,
 tus encendidos amores
 92 a tal finezas me obligan;
 estoy con mil pensamientos
 que mi dolor multiplican:
 que no debo estar dispuesta
 96 que tanto favor consiga.
 Si la caridad ardiente
 con su lámpara encendida
 bien encendida estuviese,
 100 de su reino gozaría.
 Va creciendo mi destierro,
 ya lo siento cada día,
 cada hora estoy gimiendo
 104 ¿cuándo será la partida?.

Ni amigos ya ni consuelos
 tengo en esta triste vida,
 para aumentar mis deseos
 108 todos en el cielo habitan;
 verme dellos apartada
 es la pena más activa;
 por aquel dulce amor tierno
 112 que a ellos me tiene unida.
 Aunque de cierto no sé
 me veré en su compañía,
 pero la fe y el amor
 116 sincero, el afecto aviva;
 con los dos, que como alas
 a lo superior subliman,
 de la tierra me levanto
 120 y voy donde el pecho anida.
 Saludo a los cortesanos,
 que el alto trono es su silla,
 de caridad con abrazos
 124 nuestra amistad se confirma.
 ¡Oh, dichosos amadores
 del Dios, que a humano se inclina!,
 os ruego que le anunciéis
 128 cómo mi alma está herida.
 A mi Amado referid
 mi deseo sin medida,
 que está impaciente la pena
 132 hasta este dichoso día;
 con deseo deseado,
 la muerte mis voces pidan
 que ella sola será el medio
 136 de mi fortuna crecida;
 otra cosa no deseo,
 ¡oh, rey de gloria infinita!,
 sino verte do resides
 140 en esa suprema silla.
 Contenerme no es posible,
 el amor me da gran prisa,
 y son de poca eficacia
 144 por más razones que diga.
 Mi anhelo es poder cantar
 con la música divina,
 alabando a Dios eterno
 148 mil cánticos de alegría;
 mal podré, en destierro duro
 en tierra ajena y cautiva,
 entonar himnos de gozo,
 152 de la tristeza oprimida.
 A los celestiales coros,
 ¡oh, cuánta les tengo, invidial!,

113-114 'Aunque no sé si finalment em veuré al seu costat'.

121 Al ludeix als sants.

que en continuas aleluyas
 156 su alegría testifican.
 ¡Oh, Jerusalén eterna,
 oh, visión de paz tranquila!
 ¿Cuándo saldré desta guerra
 160 que el pecho turba y fatiga?
 Yo me hallo con tristeza,
 el cantar pide alegría
 y solo el divino rostro
 164 mis desalientos anima.
 Si viese su cara hermosa
 aun en esta vida indigna,
 no sintiera sus trabajos
 168 con tan celestes delicias.
 Así que no quiero el cielo
 por mi interés, que en la vista
 de Dios y sus alabanzas
 172 se cifra la gloria mía.
 ¡Oh, tres veces santo, a quién
 rey de ejércitos publican
 los alados querubines,
 176 mi alma admite que a ti aspira!
 El cielo y tierra están llenos
 de tu grandeza infinita
 pues que todo lo gobiernas
 180 hasta la vil sabandija.

Romanç heptasil làbic amb rima assonant (-ía) en versos parells

A: [RÚBRICA] Cantico que compuso la v.m sor Hipolita de Jesus y Rocaberti Religiosa del P.S. Domingo.

B: [SENSE RÚBRICA]

2 *apartada* A] *apartado* B || 8 *amoroso* B] *amroso* A || 12 *propia* A] *propria* B || 16 *incitan* A] *inciten* B || 18 *no* B] *es no* B || 22 *a amaros* A] *amaros* B || 37 *apartada* A] *apartado* B || 95 *dispuesta* A] *dispuesto* B || 105 *vida* B] *vide* A || 109 *apartada* A] *apartado* B || 129 *referid* A] *le dezid* B.

Al marge esquerre d'[A]: «En que trata del vivo dezero que tenia de salir de la carcel del cuerpo mortal por no ofender ha su dulce amado Jesus y por gozar[...] con seguridad en su Reyno celestial».

Basem l'edició en A, que considerem autògraf o testimoni manuscrit que hauria revisat l'autora.

FONT: [A] AMA, Poema manuscrit, sign. P2/15, s.p.

[B] *Tratado dividido en quatro libros. El primero contiene: La Exposicion, y Mística de los Psalmos Penitenciales. El Segundo: La preparacion para la muerte. El Tercero: Coloquios del Alma Christiana con Dios. El Quarto Fundamento solido de la Oracion, por ser todo fundado en el santo Evangelio. Que compuso por mandado de sus Prelados, y Confessores, la Venerable Madre Hipolita de Iesus, y Rocaberti. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la Venerable Madre à la Reyna de los Angeles Maria Santissima, Impresso en Valencia: En la impremta dea Iayme de Bordazar, en la Plaça de las Barcas, Año 1683, p. 520-525.**

180 Referència a ella mateixa.

* La composició va seguida d'una justificació per part de la religiosa: «Acuérdome que el seráfico padre san Francisco con mucha llaneza compuso cánticos para mover a devoción, no solo a sus hijos los religiosos menores, aunque yo los tengo por mayores dentro de mi corazón, pero también le movió a zelo, como se lee en su primera crónica para incitar a devoción a todos los christianos presentes y aun a los venideros. Assí, yo vilíssima y miserable, he compuesto estos cánticos, aunque no, no cierto con la santidad deste glorioso padre, pero con la misma llaneza de intención con que él lo hizo, que es por mover a devoción a mis hermanos y padres y predicadores, assí religiosos como religiosas. Y después, a todos los christianos, y ruego perdonen

CCCLX

4 ¡Oh!, almas abrasadas,[□]
 de amor de Dios, llagadas;
 que no tratáis de amores tibiamente
 ni de servir a Dios a llamaradas
 sino de amar determinadamente.[□]

8 ¡Oh!, soles muy brillantes,
 cuyos rayos ardientes
 son imán atractivo de las gentes,
 y con luces de hermosos cambiantes
 descubristis el camino a los creyentes.

12 ¡Oh!, lumbreras constantes,[□]
 pastores vigilantes
 de la Iglesia y salud de los creyentes:
 oh, Pedro y Pablo, amantes
 de Jesús capitanes muy valientes.

16 Al demonio venciste,
 del mundo os despediste,
 a la carne importuna sujetaste;
 no con terrenas armas obtuviste
20 esta victoria por amor triunfante.

 Con la sangre plantaste
 la Iglesia y la regaste,
 no con regalos o entretenimientos,
24 los mártires con ella convocaste
 a sufrir animosos sus tormentos.

Lires (6a 6a 10B 10A 10B)

[RÚBRICA] A los Santos Apostoles S. Pedro y S. Pablo.

Aquesta composició es troba en el mateix imprés que les anteriors.

FONT: *Libro segundo de la vida, que por mandado de sus prelados, y confesores, dexo escrita de su mano la venerable madre Hipólita de Iesus, y Rocaberti. Contiene el Diario de los Favores que Dios le hizo, meditando la Sagrada Escritura, el año 1604. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la V. Madre al Principe de los Apostoles San Pedro, Con licencia en Valencia: por Vicente Cabrera impressor de la ciudad en la plaça de la Seo, Año 1683, p. 245.*

CCCLXI

 ¡Oh!, apóstol secretario
 de Cristo y de su erario;[□]

las faltas que en ellos y en todos mis escritos hallaren, pues mi rudez no alcanza más» (Rocabertí 1683 [Tratado dividido en quatro libros]: 525).

1 *almas abrasadas*: els dos apòstols als quals va dedicada la composició.

3-6 'No s'estimen Déu dèbilment (*tibiamente, llamarada*), sinó amb passió i determinació (*determinadamente*)'.

11 *lumbreras*: 'cossos lluminosos'.

16 *venciste*: entengueu 'vencisteis' (igualment a les formes verbals equivalents dels versos següents).

4 tesorero celeste, cuyas llaves[□]
dejaste en vuestra iglesia a su vicario:
dadnos cual buen pastor, pastos suaves.

8 ¡Oh!, piedra y fundamento
de la Iglesia; cimiento
contra quien el infierno en nube densa,
armado no podrá lograr su intento[□]
por tener a Jesús en tu defensa.

12 ¡Oh!, Pedro, en dudas vuestras
siempre por las respuestas[□]
acudís al Maestro soberano:
«*Reliquimus* –decís– las cosas nuestras,
¿qué cosas nos dará, Señor, tu mano?»[□]

16 » Renunciámoslo todo,
padecemos sin modo,
pobreza con dolor y desfavores.
¿Qué tendremos, Señor, de tus favores,
20 cuando el mundo nos pisa como lodo?»

24 Responde mesurado
el Señor a su sacro apostolado:
«En verdad os prometo, mis creyentes,
que los que me siguiereis, a mi lado,
cuando volviere, juzgareis las gentes».[□]

2 *erario*: «El tesoro público del reino u república, o el lugar donde se recoge y guarda el dinero del público» (*Aut.*).

3 Segons la tradició popular, Pere custodia les portes del Regne de Déu i iconogràficament se l'ha representat amb unes claus a la mà, per això rep l'apel·latiu de *tesorero celeste*.

6 Notem el joc de paraules entre «piedra» i el nom de l'apòstol, qui en realitat s'anomenava Simó i rebé el sobrenom de Pere per part de Jesucrist perquè havia de ser la pedra o fonament sobre el qual s'havia d'erigir el Cristianisme Mt 16:17-19 «Jesús li contestà: «Sortós de tu, Simó, fill de Jonàs, perquè no t'ho ha revelat carn i sang, sinó el meu Pare del cel. I jo et dic que tu ets Pere, i sobre aquesta pedra edificaré la meua Església, i les portes del reialme de la mort no la dominaran. Et donaré les claus del Regne del cel, i allò que lliguis a la terra serà lligat al cel, i amb que deslliguis a la terra serà deslligat al cel»» Reproduïm la nota de la BM que acompanya l'edició: «En arameu *quefa*, que significa *la roca*. Sobre la fe d'aquesta Roca s'alçarà l'edifici dels qui creuen que Jesús és el Messies, Fill de Déu. Per primera vegada Jesús parla de la *seua Església*, la comunitat dels seus fidels. Aquesta Església, fundada sobre Pere, realitzarà a la terra el Regne del cel (v. 19). Com a càstig del pecat tothom ha de caure sota el domini de la mort, i cap poder humà no pot forçar les portes del seu reialme per alliberar els seus captius. Però Jesucrist dóna a la seva Església la missió d'alliberar els homes del poder de la mort».

9 *su intento*: de temptar i fer incórrer al pecat.

12 *por*: 'a por'.

14-15 *Reliquimus*: paràfrasi de la pregunta formulada per Pere a Jesucrist: Mt. 19:27 «Llavors Pere li va dir: «Mireu, nosaltres ho hem deixat tot, i us hem seguit: què tindrem, doncs?»» (segons la Vulgata: «*Tunc respondens Petrus dixit ei: "Ecce nos reliquimus omnia et secuti sumus te. Quid ergo erit nobis?"*»). Al·ludeix als dubtes del deixeble sobre la recompensa divina per als que confien en les paraules de Jesús; dubtes que acaben de formular-se en l'estrofa següent (v. 16-20).

21-25 Promeses de recompensa per als seguidors de Jesucrist, quan aquest ressuscite d'entre els morts (*cuando volviere*, v. 25) i arribe la nova era anunciada. Vegeu Mt 19:28-29 «Us asseguro que vosaltres, els qui m'heu seguit, al temps que tot renaixerà, quan el Fill de l'home sigui en el seu tron de glòria, també vosaltres seureu en dotze trons, regint les dotze tribus d'Israel. I tot el qui hagi deixat cases, o germans, o germanes, o pare, o mare, o fills, o camps, a causa del meu nom, en rebrà cent vegades més i tindrà en herència la vida eterna».

- ¡Oh!, qué gozo tuviste
 cuando en el Tabor viste
 28 a Jesús despidiendo resplandores
 y, por entre los candores que se viste,[□]
 vencer en luces las de muchos soles.[□]
- El Padre testifica
 32 y en el Tabor publica:
 «Éste, mi hijo es muy agradable;
 así mi testimonio lo acredita:
 oíd atentos su doctrina afable».
- 36 Allí, Moisés no falta,
 ni Elías a tan alta
 declaración retarda su venida;[□]
 mas vos, oh Pedro!, a quien el gozo encanta,
 40 en el monte quisierais hacer vida.[□]
- No se os fue concedido
 porque está establecido
 que sin la cruz de Cristo no haya Cielo.
 44 Y así, muriendo Cristo, habéis subido,
 seguístele en la cruz, veisle sin velo.
- A este monte encumbrado
 sube el crucificado,
 48 el limpio, el perseguido y el lloroso;
 el pobre, el afligido y el tentado:
 éstos poseen de la gloria el gozo.

29 Vers hipermètric.

26-35 El turó Tabor, a Galilea, és l'escenari on la tradició cristiana situa la transfiguració de Jesús, l'escena narrada pels Evangelis en què aquest, enviat pel Déu Pare, mostra el seu resplandor diví (al poema, *resplandores, candores, vencer en luces la de muchos soles*) davant dels tres apòstols predilectes Pere, Jaume i Joan. Vegeu Mt 17:1-9 «Sis dies després, Jesús prengué amb ell Pere, Jaume i Joan, el seu germà, se'ls endugué dalt d'una muntanya alta, tots sols. I es va transfigurar davant d'ells: la seva cara resplendí com el sol, i els seus vestits es tornaren blancs com la llum. I se'ls aparegueren Moisés i Elies conversant amb ell. Pere digué a Jesús: "Senyor, dóna bo d'estar-nos aquí; si voleu, hi faré tres cabanes, una per a vos, una per a Moisés i una per a Elies". Encara ell parlava, que un núvol lluminós els va cobrir, i es va sentir una veu que deia del núvol estant: *Aquest és el meu Fill, l'estimat, en qui tinc posada la meua complaença: escolten-lo*. En sentir-ho els deixebles, van caure de cara a terra, plens de temor. Llavors Jesús s'acostà i, tocant-los, els digué: "Aixequen-vos i no temeu". Ells, alçant els ulls, no veieren ningú sinó a ell, Jesús, tot sol. Mentre baixaven de la muntanya, Jesús els manà: "No parleu a ningú de la visió fins que el Fill de l'home hagi ressuscitat d'entre els morts"; *cf.* Mc 9:2-31 i Lc 9:28-44.

36-38 Vegeu nota v. 26-35.

39-40 *Cfr.* Mt 17:4; nota v. 26-35.

41-45 Fa referència al *si d'Abraham*, també identificat amb els llimbs, el lloc reservat per als justos de l'AT, els patriarques i els profetes d'Israel, anteriors a la vinguda i redempció de Crist. Segons la teologia cristiana, primer havia de morir Jesucrist per aconseguir la redempció de la humanitat i perquè els justos assolissen el Paradís. Per tant, abans que no s'esdevinga la crucifixió de Jesucrist, les ànimes dels personatges justos de l'AT romanen als llimbs, tots esperant pujar al Paradís. Un cop allà, poden veure el Mesies sense cap intermediari ni obstacle (*veisle sin velo*).

44 *muriendo Cristo*: 'en morir Crist'.

46 *monte encumbrado*: 'glòria divina' a la qual pujaran els màrtirs, tots aquells que segueixen les doctrines divines (v. 48-50).

50 *gozo*: rima amb *lloroso* perquè ho pronuncien <goso>.

Examen apretado,
52 Cristo resucitado
hace de amor en Pedro por tres veces:
«Simón, ¿ámasme tú? ¿Soy yo tu amado?».
«Tú lo sabes, Señor, que más mereces».

56 «Pace, pues, mis corderos
si amores verdaderos
son los tuyos, mas dime: ¿No me quieres?».
«Señor, no sé otra cosa responderos».
60 «Por mis corderos haz lo que pudieres».

«Otra vez te examino
si tienes amor fino».
Aflígese aquí Pedro y, humillado,
64 le dice: «¡Oh, mi Señor, oh, amor divino!,
muy bien sabes, Señor, que eres mi amado.

» Tú que todo lo alcanzas,
no ignorarás mis ansias:
68 sabes que yo te amo, busco y quiero».
«Cúdame, pues, de mis ovejas mansas;
cuida no las devore el lobo fiero».

¿Por qué, Jesús amado,
72 a Pedro enamorado
de ti, preguntas veces repetidas
si te estima, Señor, en mayor grado?
«El bien de mis ovejas muy queridas».

76 ¡Oh, pregunta amorosa,
de voluntad ansiosa,
y en amar a los hombres sin medida!
Declaradme, Señor, que ¿tan fogosa
80 será una caridad tan repetida?

¡Y, oh!, mil veces dichoso,
san Pedro venturoso,
a cuya muerte, en ordenadas tropas

51-53 Hipèrbaton. El subjecte de l'acció, qui fa el *examen apretado* o 'dificultós' és *Cristo resucitado*, que intenta de provar l'amor o fidelitat del seu deixeble (*de amor en Pedro*) a través d'un interrogatori de tres preguntes que apareixen en els versos següents i les dues estrofes posteriors (*por tres veces*). Remet a l'episodi en què el seu deixeble nega conèixer Jesús durant tres cops, la qual cosa ja havia estat predita per aquest. *Cfr.* Mt 26:34 «Jesús li digué [*a Pere*]: "Jo t'asseguro que aquesta mateixa nit, abans que cantí el gall, em negaràs tres vegades"».

54 *Simó*: Pere, també conegut com Cefes o Simó Pere. A partir d'aquí tots dos entaulen una conversa sobre la fidelitat del deixeble, que aquest intenta demostrar tot responnent afirmativament l'interrogatori.

56 *corderos*: metàfora amb la qual Jesús es refereix als seus deixebles.

58 Jesús interpel·la el seu deixeble per segon cop.

61-62 Amb aquesta, en són ja tres les vegades en què Jesús interpel·la al deixeble sobre la força del seu sentiment.

70 *lobo fiero*: metàfora per 'el pecat'.

75 S'hi entén 'pel bé de les meues ovelles estimades'.

80 Es refereix a la caritat de Pere.

84 asiste de ángeles escuadrón hermoso □
con guirnaldas de lirios y de rosas.

Lires (6a 6a 10B 10A 10B); excepte la 4a estrofa que fa (6a 6a 10B 10A)

[RÚBRICA] A San Pedro Apostol.

Aquesta composició es troba en el mateix imprés que les anteriors.

FONT: *Libro segundo de la vida, que por mandado de sus prelados, y confesores, dexo escrita de su mano la venerable madre Hipólita de Iesus, y Rocaberti. Contiene el Diario de los Favores que Dios le hizo, meditando la Sagrada Escritura, el año 1604. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la V. Madre al Principe de los Apostoles San Pedro, Con licencia en Valencia: por Vicente Cabrera impressor de la ciudad en la plaza de la Seo, Año 1683, p. 245-246.*

CCCLXII

¡Oh!, apóstol coronado,
al cielo arrebatado,
donde vistes secretos divinales
4 con modo tan profundo y tan sagrado
que decir no os convino a los mortales;

ibáis con gran coraje,
haciendo vil ultraje
8 de Cristo y destruyendo su ganado;
mas su Pastor os impidió el viaje
y cordero os volvió, de lobo airado.

Así, Saulo, te atierra:
12 «¿Saulo, Saulo, tu guerra
mueves a mí? ¿Por qué, di, me persigues».
Y a tan suprema voz, postrado en tierra:
«¿Señor, quién eres?», con espanto dices.

16 «Soy Jesús Nazareno,
a quien persigues fiero
y duro te será si perseveras,
pues quieres la aguijón con que te hiero

84 Vers hipermètric.

1-5 Al ludeix a l'experiència extàsica experimentada per Pau a través d'una revelació divina en la seva etapa inicial de lluita contra els cristians i que ell mateix explica en tercera persona: 2Cor 12:1-8 «Si cal gloriar-se, encara que no convé, recorreré a les visions i revelacions del Senyor. Sé d'un home en el Crist que, ara fa catorze anys si en el cos, no ho sé; si fora del cos, no ho sé, Déu ho sap, fou arrabassat fins al tercer cel. I sé d'aquest home si en el cos o fora del cos, no ho sé, Déu ho sap que fou arrabassat al paradís i hi sentí paraules inefables, que no és permès a l'home de dir. D'aquest tal em gloriaré; de mi mateix, però, no em gloriaré, sinó de les meves febleses. Que, si volgués gloriar-me, no seria un home sense seny, perquè diria la veritat; però me n'estic perquè ningú no es formi de mi una idea superior al que veu o sent de mi, i a causa de la sublimitat de les revelacions. Per això, perquè no m'enorgulleixi, m'ha estat clavada a la carn una espina, un àngel de Satanàs, que em vagi bufetejant, perquè no m'enorgulleixi. Sobre això, tres vegades he pregat al Senyor que em deixés estar [...]»; el sentit d'*arreatado* és 'precipitat'.

6-8 Pau fou un tenaç perseguidor dels cristians abans de la seva conversió motivada per l'esmentada aparició de Jesucrist.

11 *Saulo*: és el nom seglar de l'apòstol abans de la conversió (Saul de Tars); te atierra: 'et fa caure'.

12-13 Ac 9:3-4 «Mentre feia camí i s'acostava a Damasc, tot d'una fulgurà entorn seu una llum del cel, i, caigut en terra, va sentir una veu que li deia: "Saul, Saul, ¿per què em persegueixes?"».

15-17 Ac 9:5 «Digué: "Qui sou, Senyor?" I ell: "Jo sóc Jesús, el qui tu persegueixes [...]»

20 recaltritar, y llagas te acarreas.

» En vano me persigues,
tu intento mal consigues,
contra ti es tu furor, tus iras fieras;

24 pues cuando más en ello te fatigues
resentirás tu daño aunque no quieras».

Entre los resplandores
de luces superiores

28 de Cristo, a quien buscabas tan airado,
te arrojas a sus pies, ya vencedores,
y la obediencia prestas, humillado.

Allí, de luz cercado,
te ofreces ya mudado
al divino y humano Nazareno,
y le dices: «Señor, aquí postrado
me tenéis. ¡Recogedme en vuestro seno!».

36 ¡Oh!, buen Jesús amante
y en el amar constante,
¿que por un alma desde el cielo bajas
y venciendo de un Saulo lo arrogante,

40 tantas ofensas con amor atajes?

Mas, ¿quién de ti no fía,
cuando en la Eucaristía
(excediendo tu amor límite y forma)

44 asistes por el hombre cada día?
Conviértenos, Señor, y en ti transforma.

Múdase Saulo y nombra
Dios a Jesús, y asombra

48 tan súbita mudanza en este hombre:
que a Cristo Dios aclame y dé tal honra,
cuando ayer perseguía hasta su nombre.

La causa dificulta

19-20 *la aguijón*: llegiu 'el aguijón'; pel que fa al significat d'aquest vers i del següent, si ordenem l'hipèrbaton ('pues quieres recaltritar la aguijón con que te hiero y te acarreas llagas') el sentit seria: 'atès que pretens resistir-te davant l'agulló amb què et punxe per fer-te anar endavant (de manera tal com es fa al bestiar), t'estàs ocasionant danys'. | *recaltritar*: 'insistir'.

25 *resentirás*: sense pronom refl.; amb el sentit de 'lamentar'.

26-28 Fa referència als resplandors que emetia Crist quan va aparèixer davant Pau quan aquest anava de camí a Damasc a la persecució de cristians (vegeu nota als v. 12-13).

30 Conversió de Pau davant de les paraules de Crist.

33 *divino y humano Nazareno*: Cfr Col 2:9 «Perquè en ell habita corporalment tota la plenitud de la divinitat».

40 'Les ofenses contra els deixebles de Jesús comeses per Pau són interrompudes per l'amor de Déu'.

41 *fía*: 'confía'.

42-44 Fa referència al sagrament catòlic de la comunió, en què els fidels reben el Cos i la Sang de Jesucrist.

45 *en ti transforma*: amb el sentit de 'transforma'ns en tu'.

46-47 *nombra Dios a Jesús*: la conversió al cristianisme de Pau, jreu de la branca dels fariseus i perseguidor furibund dels cristians, passa per acceptar l'encarnació de Déu en Jesucrist.

- 52 el hebreo, y consulta:
«¿Éste no es Saulo, el que con gran presteza
ayer con potestad de nuestra junta
salió de los cristianos a hacer presa?».
- 56 La Sinagoga airada
y con Saulo enojada,
le arguye de infiel y poco atento;
siente quedar por Saulo desairada
- 60 y contrastarle intenta con tormento.
- El contraste servía
de que fortalecía
su celo Saulo; y de valor armado,
- 64 con animosas voces, les decía:
«Jesús es Dios, del hombre enamorado».
- Los hebreos, corridos,
y de Saulo vencidos,
- 68 su misma ceguedad les confundía,
ya de toda razón destituidos;
y en san Pablo, la fe prevalecía.

Líres (6a 6a 10B 10A 10B)

[RÚBRICA] Al Glorioso San Pablo Apostol.

Aquesta composició es troba en el mateix imprés que les anteriors.

FONT: *Libro segundo de la vida, que por mandado de sus prelados, y confesores, dexo escrita de su mano la venerable madre Hipolita de Iesus, y Rocaberti. Contiene el Diario de los Favores que Dios le hizo, meditando la Sagrada Escritura, el año 1604. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arzobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la V. Madre al Principe de los Apostoles San Pedro, Con licencia en Valencia: por Vicente Cabrera impressor de la ciudad en la plaça de la Seo, Año 1683, p. 246-247.*

CCCLXIII

- ¡Oh!, buena Cruz; ¡oh!, árbol deseado,
¿cuándo me veré en ti crucificado?
- ¡Oh!, Cruz resplandeciente y admirable,
4 el mundo alumbras con tu luz amable.

51 *causa*: la conversió de sant Pau.

60 *contrastarle*: 'combatre'?

61-62 L'enfrontament amb els jueus enforteix el zel religiós de Pau.

66 *corridos*: 'avergonyits'. La darrera estrofa parla del triomf de l'apòstol respecte als jueus, perquè aquest ha pogut convertir-se al cristianisme i n'esdevé una figura clau.

1 Segons la tradició catòlica, l'apòstol Andreu va morir martiritzat en una creu en forma de X (*crux decussata*). A l'Edat Moderna es va popularitzar la creu com a element iconogràfic del martiri de l'apòstol (*Martiri de Sant Andreu*, 1680, de Murillo; *El martiri de Sant Andreu*, 1636-1639, de Rubens). En aquests versos i els següents, la creu com a tribut de l'apòstol, passa a designar-lo, i la veu poètica s'hi adreça a la recerca del camí per arribar a Jesucrist (també mort a la creu). D'altra banda, la identificació de l'arbre amb la creu és una metàfora molt genuïna del Cristianisme, present en els escriptors espirituals de l'època; sobre l'origen i transcendència d'aquesta imatge, llegiu Gómez Solís (1990).

Mi corazón te busca con cuidado:
llévame a mi maestro muy amado.

8 Busco al que en ti murió para salvarme,
pues por ti me salvó; quiere aceptarme.

Ve la cruz desde lejos y de amores
la requiebra y le envía mil favores.

12 Desde que te conozco, oh cruz bendita,
mi voluntad tus glorias solicita;

desde entonces anuncio tus misterios
inenarrables y, en su fruto, eternos;

16 no los aprecia el Mundo porque es necio
y no sabe estimar cosas de precio.

Huit apariats decasil·làbics, amb rima consonant (AABBCCDDEE...)

Aquesta composició es troba en el mateix imprès que les anteriors, seguida de les altres, sense cap tipus de presentació.

[RÚBRICA] Al Glorioso San Andrés Apostol.

FONT: *Libro segundo de la vida, que por mandado de sus prelados, y confesores, dexo escrita de su mano la venerable madre Hipolita de Iesus, y Rocaberti. Contiene el Diario de los Favores que Dios le hizo, meditando la Sagrada Escritura, el año 1604. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, su sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la V. Madre al Príncipe de los Apostoles San Pedro, Con licencia en Valencia: por Vicente Cabrera impressor de la ciudad en la plaça de la Seo, Año 1683, p. 247.*

CCCLXIV

—Tomás, ¿por qué dudaste,
por qué en la fe faltaste,
cuando todo el colegio te asegura
4 de que resucitó el que tanto amaste?
Ea, Tomás: desiste de esa duda.

5-6 El martiri a la creu és vist com el camí per arribar a Jesucrist. Vegeu Mc 8:34 «Aleshores Jesús digué als deixebles “Si algú vol venir darrera meu, que es negui a si mateix, que prengui la seva creu i que em segueixi”».

7 El CI sobreentés és ‘a Jesús’, que passa a ser subjecte dels dos versos següents. S’hi fa referència a la crucifixió de Jesús.

8 *quiere aceptarme*: té sentit imperatiu d’ ‘estima’m’.

9-10 *requiebra*: ‘afalaga’ (amb el complement que l’antecedeix «de flores»). Aquests versos al·ludeixen al sotmetiment de Jesucrist, l’*Agnus Dei*, el sacrifici del qual portarà a l’expiació del pecat de la humanitat. La crucifixió, doncs, com a cosa sabuda i esperada i acceptada de bon grat per ser voluntat divina.

3 *colegio*: es refereix als deixebles de Jesús als quals va visitar en havent ressucitat.

5 Tot el poema està bastit sobre un dels episodis més coneguts relacionats amb l’apòstol: els dubtes i la incredulitat de Tomàs, que es nega a admetre la resurrecció de Jesús. Vegeu Jo 20:24-29 «Però Tomàs, un dels dotze, l’anomenat ‘Bessó’, no era amb ells quan s’hi presentà Jesús. Els deixebles, doncs, li deien: “Hem vist el Senyor”. Però ell els digué: “Si no veig a les seves mans el senyal dels claus, i no fico la mà al seu costat, no ho creuré”. Al cap de vuit dies, els deixebles eren una altra vegada dintre, i Tomàs amb ells. Jesús s’hi presenta, estant tancades les portes, es posa al mig i diu: “Pau a vosaltres!” Després diu a Tomàs: “Porta el dit aquí i mira’m les mans, i porta la mà i fica-me-la al costat, i no siguis incrèdul, sinó creient”. Tomàs li

Responde Tomás

- 8 –Yo digo lo que siento
 y que mi entendimiento
tal creará, como en las aberturas
de sus manos, pies y lado, asiento
haga mi mano y palpe sus roturas.
- 12 Yo depondré mi duda
 si llego a esta ventura:
que mis dedos aplique al sacro lado,
abierto por mi amor con lanza dura;
confesarele, así, resucitado.
- 16 Ocho días pasados
 visita a sus amados
discípulos, Jesús y a Tomás dice:
–Ea, Tomás, palpad y aseguraos,
20 y así vuestro sentir se suavice.
- Aplicad vuestra mano
 a mi llagado lado,
y seamos amigos muy estrechos.
24 Sed en mi más fiel, más confiado,
 y de hoy más no dudéis mis grandes hechos.
- Tomás, tocando el lado
 y quedando ilustrado
28 del benigno Jesús que así le ama,
 su señor y su Dios resucitado
 (de fe y amor dotado) le proclama.
- Después a los indianos,
32 de idólatras, cristianos
hizo; y por ello toleró tormentos
con valor, que admiraba a los paganos
y rindió a duras lanzas sus alientos.

Líres (6a 6a 10B 10A 10B)

[RÚBRICA] Al Glorioso San Tomàs Apostol.

respongué: “Senyor meu i Déu meu!” Jesús li deia: “¿Perquè m’has vist, has cregut? Sortosos els qui creuran sense haver vist!”». Observem el to recriminatori d’aquests versos i de tot el poema.

8 *aberturas*: es refereix a les ferides creades a les mans i els peus pels claus amb què Jesucrist fou clavat a la creu i la ferida del costat que li va ocasionar un soldat amb una llança.

5-10 L’apòstol necessita l’experiència de palpar les ferides ocasionades pel martiri per fer creure l’enteniment que es tracta de Jesús ressuscitat. Aquesta idea torna a ser defensada en l’estrofa posterior.

15 *confesarele, así, resucitado*: només després d’haver tocat les ferides de Jesucrist ocasionades a la creu, Tomàs el considerarà ressuscitat.

25 *dudéis*: se sobreentén la preposició ‘dubteu de’.

33 Segons la tradició el sant va morir martiritzat.

34 *admiraba*: amb el sentit de ‘causar sorpresa’; pel que fa al sentit complet de la frase, s’entén que ‘el sant va patir els turments amb tant de valor, que els pagans hi quedaren admirats’.

31-35 Hom considera Tomàs l’evangelitzador de l’Orient, però a partir del segle XVII, per una confusió entre Índia-Índies hi ha la creença que va cristianitzar també els indians. Aquest vers no aconpleix la rima.

Aquesta composició es troba en el mateix imprés que les anteriors.

FONT: *Libro segundo de la vida, que por mandado de sus prelados, y confesores, dexo escrita de su mano la venerable madre Hipolita de Jesus, y Rocaberti. Contiene el Diario de los Favores que Dios le hizo, meditando la Sagrada Escritura, el año 1604. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la V. Madre al Principe de los Apostoles San Pedro*, Con licencia en Valencia: por Vicente Cabrera impressor de la ciudad en la plaça de la Seo, Año 1683, p. 247-248.

CCCLXV

4 Como el oro entre ardores
 de llamas y crisoles
 cobra quilates, pierde sus escorias;
 así en trabajos, penas y dolores
 los justos prueba Dios y da vitorias.

8 Confiesan su fe santa
 y a tanto se adelanta
 en ellos el valor, que su amor fragua;
 que nada deste mundo les espanta
 y la sangre derraman como agua.

12 La muerte transitoria
 no temen, la memoria
 fijando en una muerte sempiterna,
 que así desvían, consiguiendo gloria
 cual Dios promete, en duración eterna.

16 En cruces y tormento
 colocan su contento:
 todo lo sufren por Jesús con gozo;
 venle en la cruz de penas muy sediento
20 y esles el padecer muy sabroso.

24 ¡Oh!, mártires triunfantes,
 ya con Jesús regnantes,
 decidnos: ¿Cómo os va con su presencia?
 ¿Cuan gozosos estáis porque, constantes,
 tolerasteis tirana violencia?

28 ¡Oh!, mil veces dichosos
 pues merecisteis honrosos
 confesar la verdad con fe debida,
 consiguiendo, valientes y animosos,
 en tan gloriosa empresa dar la vida. □

5 *los justos*: CD sense preposició que passa a ser el subjecte de l'estrofa següent.

11-16 Manca la preposició 'a' del CD. Per al cristianisme allò que realment importa i el que és perpetu és la glòria divina promesa, a la qual hom accedix quan mor i deixa el món dels sentits. Així, la mort física és vista només com la via «transitoria» per arribar a una glòria eterna amb Déu.

18 *gozo*: rima amb *sabroso* perquè és pronunciat <goso>.

20 Reflexiona en la idea del martiri com a camí desitjat per arribar al cel.

- 32 ¡Oh, qué envidia tan fuerte
 que tengo a vuestra muerte!
 Certo en tormento vivo y afligida
 que el tiempo no alcance de vuestra suerte,
 y en tan dichoso tiempo dar la vida.
- 36 Pasó todo el tormento
 en un breve momento,
 el premio que gozáis es bien eterno;
 pasó aquella noche como el viento
- 40 y el día de la gloria es sempiterno.

Lires (6a 6a 10B 10A 10B)

[RÚBRICA] A los Gloriosos, y fuertes Martyres.

26 *merecisteis*: imp. «mereciste»

Aquesta composició es troba en el mateix imprés que les anteriors.

FONT: *Libro segundo de la vida, que por mandado de sus prelados, y confesores, dexo escrita de su mano la venerable madre Hipólita de Iesus, y Rocaberti. Contiene el Diario de los Favores que Dios le hizo, meditando la Sagrada Escritura, el año 1604. Sale a luz de orden del Ilustrísimo y Excelentísimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la V. Madre al Principe de los Apostoles San Pedro, Con licencia en Valencia: por Vicente Cabrera impressor de la ciudad en la plaça de la Seo, Año 1683, p. 248.*

CCCLXVI

- 4 Ya que la Iglesia me ofrece
 de madre su pecho amado,
 desechar quiero el pecado
 porque mi Dios le aborrece.

Quiero la justicia amar
 y a la Iglesia obedecer,

26-30 Referència als màrtirs que van donar la vida per la causa cristiana que gràcies a la seva entrega han assolit la glòria.

33 *cierto*: 'és cert que'.

31-35 *Cfr.* les recomanacions que fa sor Hipòlita respecte a aquesta qüestió de l'aprofitament del temps, en un tractat espiritual adreçat a dones que pretenien professar: «Quien a si mismo se conoce, dase prissa viéndose mortal y tan quebradizo y tan polvo y ceniza, para que no se le passe esta breve carrera sin ganar tesoros que para siempre le han de durar. Y quien a Dios conoce, ve que si cien mil cuentos de años fuesse menester sufrir millones de muertes para alcançar un bien tan grande, se avian de tener por breves y pequeños trabajos», a «Documentos espirituales escritos para ciertas senoras que querían tomar el hábito y professar el estado de religiosas. Por la venerable madre soror Hipólita de Jesús y Rocabertí» (Rocabertí 1683 [*Exposición de la regla*]: 102-103).

1-2 Aquesta imatge del pit matern el trobem ja expressat en Teresa de Jesús al seu *Camino de perfección*, on descriu l'ànima com un nen aferrat al pit de la seva mare: «Está el alma como un niño, que aún mama, cuando está a los pechos de su madre, y ella sin que él paladee échale la leche en la boca para regalarle. Ansi es acá, que sin trabajo del entendimiento está amando la voluntad, y quiere el Señor, que sin pensar lo entienda que está con él, y que solo trague la leche que su Majestad le pone en la boca, y goce de aquella suavidad, que conozca le está el Señor haciendo aquella merced, y se goce de gozarla. Mas no quiera entender cómo la goza, y qué es lo que goza, sino descúidese entonces de sí, que sé quien está cabe ella no se descuidará de ver lo que le conviene. Porque si va a pelear con el entendimiento, para darle parte, trayéndole consigo, no puede a todo, forzado dejará caer la leche de la boca, y pierde aquel mantenimiento divino» (Silverio de Santa Teresa ed. 1916: III, 147)

4 *le*: confusió amb el pronom CI/CD: le> lo.

8 a los pobres socorrer
y la humildad conservar.

Y, pues Dios me hizo dichoso
poniéndome en los regazos
de tal madre, yo en sus brazos
12 vivo y moriré gustoso.

De Cristo es tan estimada
la Iglesia, querida esposa,
que en comida substanciosa
16 se le da y muy regalada;

ármala con sacramentos,
defiéndela de los daños
de Luzbel cuyos engaños
20 le declara y sus intentos;

sus llaves le comunica
y hácela tan poderosa
que de la gloria, amorosa,
24 la entrada nos participa;

puede el perdón franquear
con un «*Te absolvo*» al cristiano.
¡Oh, tesoro soberano,
28 quién te sabrá ponderar!

¡Oh, qué inefable consuelo
es al que teme el castigo
hacer de enemigo, amigo
32 del grande Señor del cielo!

¡Oh, qué tan dichosa suerte
es libertar de cadenas
al que de angustias y penas
36 merece una eterna muerte!

8 La religiosa exhorta a l'exercici de la virtut, que comporta actituds evangèliques com ara la caritat, la humilitat, l'obediència... Referit a la qüestió de la humilitat, vegeu el seu text: «Documento III. Trata de la virtud de la humildad, y quanto importa a la Religión», a «Documentos espirituales escritos para ciertas señoras que querían tomar el hábito y professar el estado de religiosas. Por la venerable madre soror Hipólita de Jesús y Rocabertí», dins *benedita* (Rocabertí 1683 [*Exposición de la regla*]: 99-101).

9-12 Noteu l'alternància pel que fa a l'ús del gènere gramatical. Amb tota seguretat, originàriament la veu poètica era femenina i es va canviar en el pas a l'imprés (possiblement per obra dels editors, tal com hem vist en el Capítol 7. Subpartat 2.4.2.3.2.). El cas és que en algunes ocasions la marca femenina s'ha conservat per imperatius de rima, la qual cosa demostra que aquesta era la forma originària.

13-16 A l'estrofa següent s'especifica què ha regalat Jesús a l'Església «en comida substanciosa»: els sants sacraments i la defensa contra el dimoni.

26 «*Te absolvo*»: Al ludeix a la fórmula d'absolució atorgada per l'Església per al perdó dels pecats del penitent ([...] *ego te absolvo a peccatis tuis in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. Amen*) i incideix en la jurisdicció que té la institució de perdonar els pecats a través del sagrament de la confessió.

31 *hacer*: s'entén 'esdevenir'.

34 *libertar de cadenas*: a través del sagrament de la penitència el cristià rep perdó de Déu i es deslliura de les cadenes del pecat.

Úngenos en la postrera
hora la Iglesia en fianza
del premio que no se alcanza
40 hasta el fin de la carrera.

Y así, con óleo sagrado
nos unge y desea reyes,
cuando del luchar, las leyes
44 prescriben el Principado.

Quartetes de versos heptasil·làbics (abba)

[RÚBRICA] Hymno en alabança de la santa Iglesia catòlica romana, en que su autor protesta y confessa ser hijo de ella.

Aquesta composició es troba en el mateix imprès que les anteriors.

FONT: *Libro segundo de la vida, que por mandado de sus prelados, y confesores, dexo escrita de su mano la venerable madre Hipolita de Iesus, y Rocaberti. Contiene el Diario de los Favores que Dios le hizo, meditando la Sagrada Escritura, el año 1604. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, su sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la V. Madre al Príncipe de los Apostoles San Pedro*, Con licencia en Valencia: por Vicente Cabrera impressor de la ciudad en la plaça de la Seo, Año 1683, p. 248-249.

CCCLXVII

Pues a cuanto el mundo alaba
pone fin la sepultura,
no quiero bien que no dura
4 ni temo mal que se acaba.

Llore yo el tiempo pasado
y menosprecie el presente,
meditando atentamente
8 el tiempo que no ha llegado.

Pues el tiempo está pasado
y se me acerca la muerte,
quiero vivir de tal suerte
12 que en el bien me halle velando.

La cruz quiero por cayado,
séanme clavos y lanza
asilos de mi esperanza
16 en mi corazón fijados.

Aunque vivo en este mundo,
tratole como traidor:
aborrezco su favor,

37-38 Amb el verb *úngenos* i la referència a la *postrera hora* s'entén que s'hi està referint al sagrament de l'*extrema unció*, que queda especificat a l'estrofa següent amb *óleo sagrado* (v. 41).

37-40 S'entén 'la glòria divina'.

1-2 Es refereix al món material.

13 *cayado*: 'gaiata'.

13-15 Fa referència als elements representatius de la crucifixió de Jesucrist.

18 *como traidor*: l'autora es considera un «traidor» ja que malgrat que viu al món, el menysprea.

- 20 vístome de su descuido.
- A mi alma, cual carbón,
muerta, negra, fría y fea,
con la sangre la hermosea
- 24 que por mí en su Pasión dio.
- La muerte venir afecta,
yo deseo que no tarde:
cuando mi corazón arde
- 28 en la caridad perfecta.
- Si el mundo llama al perdido,
llama Jesús sus electos;
quiero ser de los perfectos
- 32 y a Jesús prestar oído.
- Éste es cordero y pastor
y yo su pequeña oveja,
y así mi amor se apareja
- 36 a oír la voz del Señor.
- ¡Oh, si en esta tierra ajena
viviera yo de tal suerte,
que cuando llegue la muerte
- 40 venga muy en hora buena!

Quartetes de versos heptasil·làbics (abba)

Aquesta composició es troba en el mateix imprés que les anteriors.

[RÚBRICA] Hymno en desprecio de el Mundo.

FONT: *Libro segundo de la vida, que por mandado de sus prelados, y confesores, dexo escrita de su mano la venerable madre Hipolita de Iesus, y Rocaberti. Contiene el Diario de los Favores que Dios le hizo, meditando la Sagrada Escritura, el año 1604. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arzobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la V. Madre al Principe de los Apostoles San Pedro, Con licencia en Valencia: por Vicente Cabrera impressor de la ciudad en la plaça de la Seo, Año 1683, p. 249-250.*

EDICIÓ MODERNA: Serrano y Sanz (1903-1905: II, 153) i (1915: I, 146-153).

21-24 El subjecte sobreentés és Jesucrist, la sang del qual, derramada en la seva Passió, embelleix l'ànima de l'autora, comparada amb el carbó per ser negra, freda, lletja i morta.

25 *afecta*: 'fingeix'.

27-28 La veu poètica demana que la mort li sobrevinga quan el seu cor haja arribat en l'estat de caritat perfecta; la forma verbal *arde* es refereix a 3a p. p. ind., i en realitat hauria de ser 3a p. p. subj.: 'arda'.

33 *cordero y pastor*: Jesucrist.

35 *se apareja*: 'es disposa o prepara'.

37 *sí*: amb el setit de 'tant de bo'.

CCCLXVIII

¡Oh!, Llave piadosa,
 consuela esta alma que rendida pide
 y muéstrale el tesoro
 4 que nadie puede ver sino el humilde.

El humilde cordero¹
 que por nosotros fue crucificado
 abrió los siete sellos²
 8 que solo de cifrar puede su mano.³

¡Oh!, deseada Llave
 de los profetas a que abriste el Cielo;⁴
 y porque en ti esperaron,
 12 ni avergonzados ni confusos fueron.

¡Oh!, Llave de oro fino,
 abre mi corazón a tu Ley Santa;
 el espíritu ardiente
 16 de él sea el escritor y yo la tabla;

con su dedo divino
 su amor tan firme grabe,
 que borrarle no puedan
 20 ni penas, ni dolor ni enfermedades.

¡Oh!, Saber sempiterno,
 a esta hormiguita admite⁵
 en esa abierta llaga
 24 de tu costado, donde el alma vive.

A este vil gusanillo,⁶

1 *Cfr.* Is 22:22.

3 *tesoro*: fa referència a la revelació del Regne de Déu. El sentit d'aquests versos i dels següents ens el dona Ap 1-22:21: «Per confortar els fidels en la persecució que l'Imperi romà està a punt de començar contra els cristians, l'Apocalipsi revela que aquesta persecució ve del despit de Satanàs, que veu com es va realitzant el Regne de Déu. El vident es transporta a la cort celestial, on el Creador de l'univers dóna a l'Anyell el testament del seu Regne. Després d'obrir els segells que clouen el testament i d'anunciar-ne la realització amb set tocs de trompetes, s'estableix el Regne de Déu. Llavors Satanàs organitza la persecució, que triomfa durant tres anys i mig. Després els perseguïdors són judicats, i Jesucrist regna durant mil anys. A la fi dels mil anys, Satanàs torna a fer la guerra, però és vençut. Segueixen el judici final i les noces de l'Anyell amb la seva esposa, la nova Jerusalem. És el triomf final del Regne de Déu».

5 *humilde Cordero*: l'anyell de Déu és Jesucrist.

7 *siete sellos*: vegeu nota v. 3. Els testaments se solien tancar amb els segells de diversos testimonis: Ap 5:1 «Aleshores vaig veure a la mà dreta del qui seu al setial un document escrit per la cara anterior i la posterior, clos amb set segells».

8 *decifrar*: amb el sentit d' 'obrir', que apareix al v. 10. És Jesucrist, doncs, l'únic que pot obrir els set segells que tancaven els testaments. Ap 5:2-6 «Vaig veure també un àngel fort que cridava amb veu potent: “¿Qui és capaç d'obrir el document i de desfer-ne els segells?” Però ningú al cel, ni sobre la terra, ni sota la terra, no podia obrir el document ni *mirar-se'*. Jo plorava molt, perquè no fou trobat ningú capaç d'obrir el document ni de *mirar-se'*; però un dels ancians em diu: «No ploris; mira, ha triomfat el lleó de la tribu de Judà, el rebrot de David, per poder obrir el document amb els seus set segells»».

10 *a que*: relatiu 'als quals', amb l'antecedent immediatament anterior «profetas».

22 *hormiguita*: així s'autodenomina l'escriptora al llarg de la seva obra.

tu calor sea fomento,
que de frío se muere
28 si no le das aliento con tu fuego.

¡Oh!, Llave de mi alma,
a aqueste entendimiento obscurecido
enviad esos rayos
32 que vuestro pecho oculta en su retiro.

¡Oh!, Llave gloriosa
de mi dulce Jesús, que eternidades,
liberal, facilita[□]
36 para vivir con él y con su Padre.

¡Oh!, Llave, que escondida
del seno superior al mundo bajas
porque elevado el hombre
40 pueda ascender al cielo de tu gracia.

Jesús, amable dueño,
selle mi corazón tu dulce mano;
la culpa no le empañe;
44 tu seas el Señor y no el pecado.

Si eres celestial puerta,
y Llave te llamó el santo Isaías,
no a mis deseos niegues
48 esta gloria feliz porque suspiran.[□]

En la coluna miro[□]
abierta por mi bien tu sacra espalda,
esa coluna sea
52 norte de mi desierto hasta la Patria.

¡Oh!, qué Llave divina,
que abre a todos los predestinados,
sin que nadie lo embargue[□]
56 sino solo el pecado no llorado.

Pues el cielo franqueas
a los atribulados y afligidos,

25 *vil gusanillo*: apel·latiu que també utilitza Hipòlita en tots els seus tractats per referir-se a ella mateixa. Es tracta, doncs, d'un mecanisme d'autonegació com a escriptora, amb marcat to pejoratiu que era l'habitual en les autores de l'època com a estratègia de falsa modèstia.

35 *liberal*: 'generós'. Aquest vers té una síl·laba més.

48 *suspiran*: el subjecte sobreentès és «mis deseos» (v. 47); *porque*: amb valor causal 'per la qual cosa'.

49-50 Fa referència a l'escena de la passió de Crist en què fou lligat a una columna i flagel·lat, tema iconogràfic recurrent durant la Contrareforma. Pel que fa al significat del vers, s'entén 'Veig la teva sacra esquena en la columna, flagel·lada pel meu bé' (és a dir, la mort i passió de Crist per a la redempció dels pecats de la humanitat).

52 *Patria*: Glòria celestial.

55 *embargue*: 'impedisca'.

56 L'única cosa que pot impedir la salvació és la manca de contrició.

admite del que lloira
60 tus ofensas, el grato sacrificio.
Soli Deo honor, & Gloria

Silves de versos hexasil làbics i decasil làbics Rima assonant dels versos parells de cada quarteta diferent en cada estrofa.

Aquesta peça va ser publicada al *Tomo primero de las obras...* i va precedida de la nota: «Por tratar este libro entre otras alabanzas, del dulcíssimo nombre de Iesús, una de ellas es que le llama el profeta Isaías «Llave de David». La religiosa que escribió este libro, con afecto de amor compuso un breve cántico en alabanza desta dulce y amorosa Llave, desta manera» (Rocabertí 1683 [*Tomo primero*]: 409).

[SENSE RÚBRICA]

46 *Isaías*: imp. «Isais».

FONT: *Tomo primero de las obras de la Venerable Madre Hipolita de Iesus, y Rocaberti, que por mandato de sus preladados, y Confessores dexó escritas de su mano. Trata principalmente de los Sagrados Misterios de la Infancia, y Niñez de Christo; y tambien de los demas de su Santa Vida, Muerte y gloriosa Resurreccion. Sale a luz de orden del Illustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, su sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia.* Impresso en Valencia: por Iayme de Bordazar en la Plaça de las Barcas, Año 1683, p. 409-411.

EDICIÓ MODERNA: Serrano y Sanz (1903-1905: II, 151-152) i (1915: I, 146-148).

CCCLXIX

¡Oh, Virgen soberana! Entre las glorias
que de vos con gran gozo considero
es que, de Madre y Virgen siempre intacta,
4 gozáis los singulares privilegios.
Los ángeles se admiran y alabanzas
a su Criador tributan en inciensos,
de que sois hija y madre conjuntamente
8 uniendo sola vos tales extremos.

Vuestra hermosura alados serafines
celebran viendo que esos ojos bellos
fueron imán de los divinos ojos,
12 donde se cifra de la gloria el premio.
En pureza vencéis todos los santos,
en humildad y amor sois mar inmenso
donde navegó aquel que mucho os ama
16 para que el pecador hallase puerto.

Mi corazón, Señora, se os dedica:
ennoblezcan la ofrenda los deseos

59 Veu poètica en gènere masculí, en termes universals però sobretot com a negació de la consciència autorial.

6 *criador*: Jesucrist|*inciensos*: «En el sentido analógico y moral, significa qualquiera adoración o reverencia especial que se hace a un sugeto» (*Aut.*).

7 *de que*: entengui's 'de qui' l'antecedent del qual és «su criador» del vers anterior, és a dir de Jesucrist, de qui la Verge és mare i filla alhora, segons el misteri de la Santíssima Trinitat; vers hipermètric.

11 El sentit d'aquest vers és que Déu la va triar a ella perquè esdevingués la mare del seu fill.

12 *cifrar-se*: 'quantificar-se'. És el fet d'haver estat l'elegida el que fa que haja aconseguit el premi de la glòria.

13 Se sobreentén 'a todos los santos'.

15 El subjecte sobreentés és Jesucrist, que va ser engendrat per redimir la humanitat dels seus pecats *para que el pecador hallase puerto* (v. 16).

que para hacer más digno el sacrificio
20 quisiera yo poder lo que no puedo.
Después de vuestro Hijo, ¡oh, Reina mía!,
no halla mi alma contento ni consuelo
en que descansar pueda la esperanza
24 si no es en vos que sois puerta del Cielo.

En el mar de esta vida trabajosa,
puesto en la navecilla de este cuerpo,
miro y suspiro a vos, mi dulce Estrella,
28 norte seguro al navegante incierto.
Vuestros pechos son vino regalado,
dulce alivio al que os ama, y fiel recreo
porque le defendéis del enemigo
32 y de su astuto y engañoso enredo.

Bueno es a mí llegarme a tal morada
donde no temeré su cruel ceño:
teniendo yo a María de mi parte,
36 aliste sus banderas el infierno.
¡Oh!, pechos amorosos, cuán humildes
cultos debe ofrecerlos el respeto
pues vuestra dignidad fue tan estraña
40 que al mismo criador fuiste alimento.

*O beata ubera que lactaverunt
Christum Dominum
Iesum**

Octaves de versos decasil làbics amb ima assonant (éó) dels versos parells

Aquesta peça va ser impresa al volum *Libro segundo Mystica exposición de la Salve Regina...* i va precedida de la nota: « He oído dezir que los peregrinos y caminantes suelen cantar por no sentir tanto el trabajo del camino, así el vilíssimo gusano, por sus melancolias ordinarias en esta peregrinación, compuso canciones: en particular sobre el profeta Daniel, cuando estava cautivo en Babilonia con muchos israelitas del Pueblo de Dios y otra canción del evangélico profeta Isaías, del vivo y encendido deseo que tenía que Dios se hiziesse hombre. Yo las tengo escritas a mi parecer en el libro que el vil gusano escribió sobre los siete salmos penitenciales, en

20 La veu poètica es considera indigna i mancada de virtuts.

26 *puesto*: ús del gènere masculí.

29 Al ludeix al model iconogràfic de la Mare de Déu de la Llet, difós des d'Itàlia a la resta d'Europa, i que va gaudir d'una gran popularitat als territoris de la Corona d'Aragó durant els segles XIV-XV. La Mare de Déu no sols alleta el seu fill Jesucrist sinó també als seus devots. L'associació dels pits amb el *vino regalado* ens remet directament al passatge de sant Bernat de Claraval, protagonista del miracle de la *Lactatio*, segons el qual mentre Bernat estava resant davant una figura de la Mare de Déu amb el seu fill, aquesta li va donar unes gotes de llet del seu pit. Concretament, l'origen directe d'aquesta referència al vi el trobem en un passatge dels *Sermones sobre el Cantar de los Cantares*, del sant Bernat: «El esposo habla así: tenéis, Esposa mía, lo que pedís, y una señal de que tenéis, es que vuestros pechos se han vuelto mejores que el vino [...]»; *cfr.* Stoichita (1996: 123).

31 *enemigo*: 'dimoni'.

33 'és beneficiós per a mi apropar-me a la protecció de la Mare de Déu'.

34 *ceño*: fa referència al 'semblant enfadat del dimoni', el qual apareix al ludit al darrer vers de l'estrofa amb *infierno*. Notem la contraposició entre els virtuts de la Mare de Déu (*bermosura, bellos ojos, imán de los divinos ojos*) i el dimoni representat amb un *cruel ceño*.

36 *aliste sus banderas*: té el sentit: 'que el dimoni es prepare per a la batalla'.

39 *estraña*: 'extraordinària'.

40 Els pits amorosos representen la Mare de Déu, els quals van alletar el creador (*criador*).

* Remet a un fragment de la salutació de l'àngel Gabriel en l'oració de l'Ave Maria.

que tomé por guía y maestro a San Gregorio Papa. Agora no diré sino dos canciones: una en alabança del niño Jesús y otra de su madre bendita. La del dulce niño Jesús, el vil gusano la compuso sobre aquellas palabras que dize este divino niño por S. Lucas: *Ignem veni mittere in terram & quid volo nisi vi accendantur*; y quando se hallava muy melancólico e insoportable, assí mismo el remedio y cordial que tomava para divertirse era irse a su celda, y encerrado tomava en sus braços una imagen del Niño Jesús embuelto en pañales, y paseandose por su celda cantava las siguientes canciones, en alabança de Jesús y de su madre bendita, la Virgen Maria, y son las siguientes» (Rocabertí 1685 [*Libro segundo Mystica*]: 508-509).

[RÚBRICA] Cancion en alabanza de la Virgen Maria.

FONT: *Libro segundo Mystica exposición de la Salve Regina. Que por mandato de sus prelados, y Confessores dexó escritas de su mano. Trata principalmente de los Sagrados Misterios de la Infancia, y Niñez de Christo; y tambien de los demas de su Santa Vida, Muerte y gloriosa Resurreccion. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P. Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Consagrale la misma la misma V. Madre a la Madre de Dios, la Virgen Maria.* Con licencia en Valencia por Francisco Mestre impressor del Santo Tribunal de la Inquisicion junto al Molino de Rovella, Año 1683, p. 509-510.

EDICIÓ MODERNA: Serrano y Sanz (1903-1905: II, 156) i (1915: I, 150-151).**

CCCLXX

Niño Jesús, ¿quién sois, bondad eterna,
vos que a poner, venís, fuego en la tierra?

4 1. Vos, el sumo poder y amante fuerte,
despedid de este ardor una centella
que el corazón transforme en holocausto
pues veniste a poner fuego en la tierra.

8 2. Si vuestro querer es que el alma fina,
fénix de amor, en suave amor se encienda,
ardan a vuestro sol tibios aromas
ya que a poner, venís, fuego en la tierra.

12 3. Dios de Dios, luz de luz, rayo del padre,
mi helado corazón a vos se entrega;
tierra soy, polvo soy, mi ruego es justo
pues venís a poner fuego en la tierra.

16 4. ¿Quién de vos, buen Jesús, podrá apartarme
adversidad, dolor, cuchillo o pena,
vida o muerte? No pueden, que ese incendio
bajó para elevarme a su alta esfera.

** Serrano y Sanz (1903-1905: II, 156) diu que es tracta de dues «Canciones a la Virgen», quan en realitat hi ha sols aquesta adreçada a la Mare de Déu i la que segueix està dedicada a lloar a Jesucrist. La tornem a trobar transcrita (1915: I, 150-151) però amb d'altres versos que Serrano y Sanz ha copiat i ha barrejat d'altres composicions sense esmentar-ho.

2 Tal com ha assenyalat abans de copiar les composicions, aquesta peça es basa en una citació de l'evangeli de sant Lluc: «La del dulce niño Jesús, el vil gusano la compuso sobre aquellas palabras que dize este divino niño por S. Lucas: *Ignem veni mittere in terram & quid volo nisi vi accendantur*» (Rocabertí 1685 [*Libro segundo Mystica*]: 509). Lc 12:49 «Foc he vingut a calar a la terra, i com desitjo que ja sigui encès!». La BM acompanya aquest fragment amb la nota següent: «Significa segurament el renovellament de vida que la passió del Crist portarà al món» Aquesta frase es repeteix de manera gairebé exacta al final de les estrofes parells.

5 *holocausto*: «Sacrificio especial en que se consumía enteramente toda la víctima, por medio del fuego» (*Aut.*).

9 a: 'en'; *aromas*: «Goma, bálsamo, leño o hierba de mucha fragancia» (DRAE [s.v. *aroma*]).

- 20 5. ¡Oh, qué dolores mi Jesús padece
cuando en dos leños, su ingeniosa hoguera
formando fuentes de su amor respira
porque viene a poner fuego en la tierra!
- 24 6. Que me vista de vos, manso cordero,
vuestro sagrado apóstol amonesta:
con tal vestido estoy bien defendida
cuando a poner, vengáis, fuego en la tierra.
- 28 7. Tu carne, oh, buen Jesús, es mi comida,
en vuestra sangre, mi suave néctar;
sois mi cabeza y defensor valiente,
vos que a poner, venís, fuego en la tierra.
- 32 8. Gran sed tengo de vos, ¡oh, fuente viva!,
¿cuándo apareceré en vuestra presencia?
Noche y día de pan me sirva el llanto
hasta que el día eterno me amanezca.

*Parce mihi Domine, nihil enim sunt dies mei**

Villancet. Tornada de dos versos decasil làbics (ab) que contenen una idea +4 quartetes decasil làbiques que es rematen amb el vers final de la tornada, amb rima assonant dels versos parells de cada quarteta

Aquesta composició es troba en el mateix imprés que les anteriors.

[RÚBRICA] Comienzan las dylces cançiones del amor de Iesus, y de Maria.

2 tierra: imp. «tiera».

FONT: *Libro segundo Mystica exposición de la Salve Regina. Que por mandato de sus prelados, y Confessores dexó escritas de su mano. Trata principalmente de los Sagrados Misterios de la Infancia, y Niñez de Christo; y tambien de los demas de su Santa Vida, Muerte y gloriosa Resurrección. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P. Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Consagrale la misma la misma V. Madre a la Madre de Dios, la Virgen Maria.* Con licencia en Valencia por

25 *sagrado apóstol*: Mt 6:25-34 «Per això, us dic: no us preocupeu per la vida pensant què menjareu, ni pel cos pensant com us vestireu. ¿No val més la vida que no pas el menjar, i el cos més que no pas el vestit? Mireu els ocells: no sembren, ni seguen, ni recullen en graners, i el vostre Pare celestial els alimenta. ¿No valeu més vosaltres que no pas ells? I ¿qui de vosaltres, per més que es preocupi, pot allargar d'un sol moment el temps de la seva vida? I del vestit, ¿per què us en preocupeu? Fixeu-vos en els lliris boscans, com floreixen: no treballen ni filen; però jo us dic que ni Salomó en tota la seva glòria no anava vestit com un d'ells. I, si l'herba, que avui és i demà la tiren al forn, Déu la vesteix així, ¿no farà molt més amb vosaltres, homes de poca fe? No us preocupeu, doncs, dient «¿Què menjarem, o què beurem, o amb què ens vestirem?» Totes aquestes coses són les que busquen els pagans. Ja sap prou el vostre Pare celestial que en teniu necessitat. Busqueu primer el seu Regne i la seva justícia, i tot això us serà donat de més a més. No us preocupeu, doncs, pel dia de demà, que el demà ja tindrà les seves preocupacions. Ja en té prou cada dia amb el mal que porta.» També ho trobem a Lc 12:22-31 «Després digué als deixebles: «Per això, us dic: no us preocupeu per la vida pensant què menjareu, ni pel cos pensant com us vestireu. Que la vida val més que no pas el menjar, i el cos, més que no pas el vestit. Observeu els corbs, que no sembren, ni cullen, ni tenen rebost, ni graner, i Déu els alimenta. Quant més no valeu vosaltres que els ocells! ¿I qui de vosaltres, per més que es preocupi pot allargar d'un sol moment el temps de la seva vida? Si no podeu, doncs, ni la cosa més petita, ¿per què us preocupeu per les altres? Observeu els lliris, com no filen ni teixeixen; però us asseguro que ni Salomó, amb tota la seva glòria, no anava pas vestit com un d'ells. I, si l'herba que avui és al camp i demà la tiren al forn, Déu la vesteix així, com més a vosaltres, gent de poca fe! No busqueu, doncs, què menjareu ni què beureu, ni en passeu ànsia, que totes aquestes coses son les que busquen la gent del món; en canvi, el vostre Pare ja sap prou que en teniu necessitat. Busqueu més aviat el seu Regne, i tot això us serà donat de més a més».

35 Fins el dia del Judici Final que ha d'instaurar el Regne de Déu.

* Remet a Job 7:1: «No puc més, no he pas de viure sempre; deixeu-me, que els meus dies no són res!».

CCCLXXI

- Los castigos, Señor, que experimentamos,
vienen porque tus leyes no guardamos;
- 4 cautivos nos hospeda tierra ajena,
pagando ofensas vuestras esta pena.
- Pasiones no vencidas son la tierra
donde el pueblo del alma se destierra.
- 8 ¡Oh, pueblo racional! ¿Tú, en tal concepto,
tú a tan ruin nación te ves sujeto?
- Ya no puedes cantar dulces canciones
sin que te veas libre de pasiones.
- 12 ¡Perdímoste, Sión, oh patria amada!
¿Comutamos tus gustos por la nada?
- Cuando de ti, Sión, nos acordamos
en esta Babilonia suspiramos.
- 16 Solo queda un consuelo a mis destierros,
en el Señor, que romperá mis hierros.
- Todas mis esperanzas afianzo
en el Señor, que me ha de dar descanso.
- 20 Él será la justicia sempiterna,
bondad y santidad, y paz eterna.
- Tendrá fin el pecado de la tierra
pues todo mal este Señor destierra.
- 24 ¡Oh, Salvador inmenso con presteza
libra esta esclavitud con tu riqueza!
- Atiende a mi oración des de ese cielo
y a este pueblo afligido da consuelo.
- 28 Ángeles me inviáis, que me visiten
y con sus nuevas mis tristezas quiten.
- Dícenme que vendréis, y con presteza,

1 Vers hipermètric.

11 *Sión*: Israel.

16 A partir d'aquest paràgraf s'al·ludeix a les profecies sobre la vinguda del regne de Déu, amb les formes verbals que remetent al futur.

27 *inviáis*: en desús, per 'enviáis'.

- a solidar, Señor, nuestra flaqueza.
- 32 En llegando el Mesías, mi alegría:
tendrá fin la visión y profecía.
- Nos abrirá el cielo en tu venida
y en ti hallará el cautivo guía y vida.
- 36 ¡Oh, Cristo de mi alma, quien te viese
hecho ya hombre mortal y te sirviese!
- Con tu muerte tendrá fin el pecado
y que habéis de morir está ordenado.
- 40 ¡Oh, muerte! ¡Que la muerte de mis Padres
matas y para el hombre el Cielo abres!
- Por ti confío yo entrar en los cielos
y gozar para siempre sus consuelos.
- 44 Hombre sois de deseos y bien cuadra
este hombre a quien busca una palabra.

Vint-i-dos apariats decasil·làbics, amb rima consonant (AABBCCDDEE...).

La composició, impresa al volum *Libro tercero de la vida...*, va encapçalada per la descripció següent: «[...] y como esta religiosa se vio privada por sus prelados de sus dulces penitencias y austeridad de vida, no supo que hazer sino darse más a los divinos sacramentos de la confesión y comunión a menudo; que siempre tuvo confessor que la guió a la freqüente y aun quotidiana comunión. Y assí, sino quando estava en el lecho con mucha calentura, cada día comulgava y sobre todo se dio a la continua oración y contemplación, y a la continua lección de la santa y divina Escritura, según se verá en adelante. Y muy en particular, hallava a su amado Jesús en los santos profetas, a los quales era tan devota y aficionada que procuró con toda solicitud, de siempre que podía estar sola en su celda y tratar muy familiarmente con los profetas, y más con David, con Isaías y Daniel, en los quales ella tenía sus muy dulces secretos y saborosa conversación. Tanto que, sobre sus divinas palabras hazía ella cánticos muy gustosos a su alma y decorándolos después, haziendo labor, baxito en su celda sola, cantava aquellos cánticos con grande provecho de su alma. Y assí, esta vez que avía perdido a su amado Jesús y tanto se le avía ausentado y escondido, le halló cantando estos cánticos, que ella compuso. Y de lo mucho que diremos solo unos poquitos versos, en los quales luego halló a su amado Jesús, y fue el lunes en la noche, despues de la Dominica *in Albis*. Después de cenar, del profeta Daniel fueron sacados estos que se siguen, quando el Pueblo de Irrael estava cautivo en Babilonia» (Rocabertí 1685 [*Libro tercero de la vida*]: 68-69). Per tant, en aquests primers versos s'hi fa referència al passatge del captiveri del poble d'Israel a Babilònia, narrat pel profeta Daniel.

[RÚBRICA] Serventesios devotos de la Venerable Madre Sor Hipolita de Iesus, y Rocaberti.

FONT: *Libro tercero de la vida de la Venerable Madre Hipolita de Iesus, y Rocaberti. Que por mandado de sus prelados, y confesores, dexo escrita de su mano. Sale a luz de orden del Illustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocabertí, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia.* Con licencia en Valencia: en la imprenta de Vicente Cabrera, Librero y Impressor de la ciudad, en la plaça de la Seo, Año 1685, p. 69-70.*

30 *solidar*: 'enfortir' la flaqueza d'esperit.

29 *en llegando*: amb sentit de futur, 'quan arribi el Mesies'.

32 *visión y profecía*: al·ludeix a la visió del profeta Daniel, la revelació del regne de Déu com a interpretació del somni del rei Nabucodonosor de Babilònia (Dn 2:1-2:49). Les al·legories de Daniel descriuen la successió de quatre grans imperis històrics, després dels quals arribarà un imperi nou que no tindrà fi.

* La composició CCCLXXI va seguida d'una nota que precedeix la composició següent «Así que la dicha religiosa, acordándose del grande fervor con que ella en tiempo passado los avía compuesto, luego le pasó toda

CCCLXXII

- Pues me veo en este valle
 apartada de mi Esposo:
 este billete le halle
 4 en que le pido reposo.
- Llámole amoroso Padre,
 al que es Señor de señores
 porque así el título cuadre
 8 a quien se muere de amores.
- ¿Quién soy yo para escribiros,
 y quién, vos summa Grandeza?
 Yo jamás supe serviros,
 12 yo soy la misma pobreza.
- Vos sois de los cielos, Gloria,
 yo soy la misma vileza;
 yo de este mundo, la escoria,
 16 Padre, esforzad mi flaqueza.
- ¡Oh, si fervorosamente,
 os amase toda el alma
Ex toto corde, atque mente!
 20 ¡Oh, si gozase esta palma!
- Vos, mi Señor, según veo
 el ser de todos querido,
 mandáis; yo solo deseo
 24 verme deste amor herido.
- Vos sois el bien increado
 digno de ser conocido,
 reverenciado y amado
 28 y de todos bien servido.

la tristeza y melancolía porque en cada verso hallava con mucha eficacia a su amado Jesús. Y también cantó otro que ella por su consuelo se compuso, que comienza assi» (Rocabertí 1685 [*Libro tercero de la vida*]: 70).

1-4 Aquesta peça comparteix el mateix to i contingut que la composició CCCLIX, com es pot veure en els quatre primers versos d'aquella: «Pues estoy en el destierro/ apartada de mi dicha, /quiero escribir a mi amado /y a su piedad compasiva» | *valle*: fa referència a la metàfora del món terrenal com una vall de llàgrimes. Fa al·lusió a una carta amorosa, però d'extensió menor. La veu poètica que des del món terrenal estant, se sent «apartada» del seu «espòs» Déu, reconeix que li remet un bitllet amorós per 'hallar-lo', és a dir per arribar a comunicar-se amb ell i, poder aconseguir l'assossec de l'esperit que desitja. El tema de l'intercanvi de bitllets, remet a un mitjà de comunicació molt emprat per les dones i, més encara, per les religioses (Navarro Bonilla 2004).

3 *cuadre*: 'agrade'

9 A partir d'aquí l'autora utilitza adjectius despectius per autodesignar-se en contraposició a Déu, com a tòpics d'humilitat.

19 Paràfrasi del primer manament: Mc 12:30 «[...] estima el Senyor, el teu Déu, amb tot el cor, amb tota l'ànima, amb tot l'esperit i amb tota la teva força» (El text de la Vulgata: '*Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua, et proximum tuum sicut te ipsum*').

20 Està desitjant assaborir el triomf o glòria («palma») que li reportarà estimar amb totes les seves forces a Déu.

- 32 Todo ese fuego me abrase,
que en vuestro divino pecho
arde: ¡Oh, si así quedase
este corazón deshecho!
- 36 Señor, ya veis que es verdad
lo que os dice el alma mía,
del cuerpo, pues, la librad
porque os vea noche y día.
- 40 ¡Oh, qué pena es verse ausente
de vos! ¡Qué dolor tan vivo!
¡Oh, cuándo os tendrá presente
quien sin vos se ve cautivo!
- 44 ¿Cuándo, mi Dios piadoso,
desataréis las cadenas
de este cuerpo y sin rebozo
os veré, libre de penas?
- 48 Vuestra oveja va balando
tras vos, pastor amoroso,
y aunque gime está esperando
le daréis eterno gozo.
- 52 Como paloma volando
mira del mundo el mareo
y su hediondez mirando
no fija el pie del deseo.
- 56 Señor, cada día muero
faltándome en ti mi vida,
pues sin ti, vida no quiero,
que de ti mi bien me olvida.

Quartetes de versos heptasil·làbics (abab)
[SENSE RÚBRICA]

FONT: *Libro tercero de la vida de la Venerable Madre Hipólita de Jesus, y Rocaberti. Que por mandado de sus prelados, y confesores, dexo escrita de su mano. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Exœlentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado*

29 Es tracta d'una oració desiderativa de subjuntiu, en què s'ha de sobreentendre la conjunció 'que' que hi hauria de precedir i que hi manca.

31 *arde*: llegiu 'arda'.

35 *la librad*: 'libradla' (tmesi).

40 Emptra l'ús del gènere masculí per autodesignar-se.

43 *sin rebozo*: 'sense intermediaris', 'directament'.

44 Suplica a Déu que allibere la seva ànima de les cadenes que l'empresonen al cos i, per tant, al món terrenal per poder arribar a la glòria celestial, amb ell i viure-hi deslliurada de penes.

48 Se sobreentén la conjunció 'que' |*gozo*: rima amb *amoroso* perquè ho pronuncien <goso>

53 *hediondez*: «Se toma también por desenfreno en el pecado de la luxuria, por lo sucio que es este vicio» (*Aut.*).

53-56 *Cfr.* la glossa «Vivo sin vivir en mí / y de tal manera espero, / que muero porque no muero...», de Sant Juan de la Creu, glossada amb petites variants per santa Teresa de Jesús.

CCCLXXIII

¡Oh!, santa Humildad de Jesucristo,
socorred y guiad esta triste,
sacadme del profundo de soberbia
4 y nunca reine en mí mientras viviere.
¡Oh!, santa Humildad de Jesucristo,
nadie puede engañar a quien te sigue.
¡Ay de mí! ¡Qué dolor siento en mi pecho
8 por no seguir a ti, oh, mi lucerna!

¡Ay de mí! ¡Qué dolor siento tan vivo
por no haber sido tu fiel amiga!
Cuando pierdo a ti, pierdo a mi misma;
12 ¡oh, qué dolor tan grande es no verte!
Muy digna soy de ser aborrecida
pues que falté a ti, ¡oh!, mi querida
Llave de los tesoros sempiternos,
16 abre a esta ciega porque vea.

Si quebranté el propósito tenido,
no guardé humildad que convenía,
enclava tu temor a mis sentidos
20 y tu dulce amor sea la firma.
Donde no hay humildad no hay fundamento
de caridad, verdad ni sufrimiento;
pues perdiendo a ella fui perdida,
24 hallé soberbia en mí, su enemiga.

Sentí su inquietud y desasosiego
pues que no puede dar sino el que tiene.

Fin del cántico de contrición

* Després de la composició, se'ns fa entendre que només s'ha imprés una part de la composició que va escriure la religiosa i que, per tant, resta incompleta: «Por evitar prolixidad dexamos más de treynta versos, pero quien ama a Jesús basta lo dicho: para quien no ama, no le queremos molestar con tanta prolixidad de los versos, que dexamos. *Soli Deo Honor & gloria*» (Rocabertí 1685 [*Libro tercero de la vida*]: 71). A la pàgina següent llegim: «Estos y otros himnos los decorava, y las palabras que no entendía las preguntava a su confessor y él se las declarava; y así entendía los versos porque si no los entendiera, no gustara dellos. Verdad es que así psalmos, como otras muchas cosas de la santa y divina Escritura, entendió ella sin ningún medio humano sino por medio de la oración y también de la continua lición que tenía cada día y grande afición de la palabra de Dios; que no se puede explicar la viva fe, esperanza y amor que tenía a la palabra de Dios porque todos sus negocios eran como mejor obedecería a la palabra de Dios, poniéndola por obra» (Rocabertí 1685 [*Libro tercero de la vida*]: 72).

2 Vers hipomètric.

8 *lucerna*: té el sentit de 'lampareta, que fa llum i guia'.

11 S'hi sobreentenen els pronoms reflexius 'te' i 'me'. Es refereix a la 'santa humildad de Jesucristo', invocada al principi dels primers dos versos i a la qual s'adreça tota la composició.

14 *mi querida*: vegeu nota anterior.

23 vegeu nota v. 11.

La composició, impresa al volum *Reconocimiento de los amigos del cielo...*, va encapçalada per la descripció següent: «[...] estando sola encerrada en su celda haciendo labor, como su corazón estava llagado de la saeta del vivo dolor de aver ofendido a Dios, en este tiempo compuso dos hymnos o cánticos dolorosos, reconociendo su vivo y entrañable dolor de aver perdido la humildad y paciencia de su amado Jesús, pues teniendo tan buena ocasión no supo bien aprovecharse della. Y es al tono de buscar al divino, va hablando con la santa humildad de nuestro Señor Jesu Christo y dize assí» (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 162). Abans d'això se'ns explica que sor Hipòlita havia tingut una petita picabaralla amb una companya del convent, qui va dir «palabras injuriosas, a las quales ella no respondió sino a una, y ésta era bolver por si, defendiéndose a si misma. Y en esto turbose y sintió en su corazón los primeros movimientos de impaciencia contra la otra. Y deste mal hecho tuvo después tanta contrición por aver ofendido a su amado Jesús que no hazía sino llorar y muy duramente reheaprenderse a si misma, diziendo: 'Oh, miserable de ti, essa es la humildad y paciencia que el Maestro Jesu Christo ayer día de su Evangelista [sant Lluç] te enseñó en santa comunión de su preciosísimo Cuerpo'. Fue tanta eficacia esta contrición, que le duró muchos dias...» (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 162). Per tant és la contrició, el penediment de la culpa i el dolor per haver ofès a Jesucrist el que motiva la creació d'aquests càntics que segueixen.

[RÚBRICA] Cantico primero.

FONT: *Libro del reconocimiento de los amigos del Cielo. Que por mandado de sus prelados, y confesores, dexo escrita de su mano. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arzobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P. Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la Venerable Madre al Glorioso Martir San Ignacio, Discipulo de San Ivan Evangelista, y à los demas Martires de la Corte Celestial. Con licencia, en Valencia: en la Impremta de la Viuda de Benito Macè, junto al Colegio del Señor Patriarca, año 1685, p. 162-163.*

CCCLXXIV

- ¡Oh!, santa Humildad de Jesucristo,
maestro de verdad a quien te sigue,
áncora deste mar tempestuoso,
4 en ti me vengo yo en mi tormenta;
- pues das bonanza en medio de fortuna
y la furia del mar vuelves quieta,
cierta seguridad en el peligro,
8 armas inexpugnables contra el vicio.
- Contigo el pecador queda absuelto
y sin ti el fariseo no acierta,
pues a ti sola se abren los cielos
12 ruégote que de mí no te alejes.
- Descubres los engaños encubiertos
que el mundo anda en busca de cogernos.
¡Oh!, sacra Humildad, puerta del cielo,
16 abres de par en par para quien te posee.
- ¡Oh!, Virtud admirable, tú alcanzas
a cualquier el perdón tan deseable;
admírome de ver tan humillado
20 al dulce Verbo, fiel enamorado;

16 Vers hipermètric.

20 Es refereix a Jesucrist.

- espántome de verle así postrado
delante del traidor Judas malvado,
lavando hasta los pies como criado,
24 sirviendo con amor al vil gusano
- y, pues sois el maestro desta arte,
haced salga yo de vos enseñada.
Beatus quem erudieris,
28 *delege tua docueris eum.*
- ¡Oh, dulce y buen Jesús! Toda soy vuestra
pues os dí mi amor y todo el resto.
Muchos te buscan, Humildad muy santa,
32 pero pocos son los que te hallan.
- El que sin ti virtudes amontona,
el viento se las lleva sin reposo.
Por no tenerte a ti cayó del cielo
36 como rayo Luzbel en el infierno;
con soberbia de ángel, dragón fiero,
con su cola dañó a las estrellas.
- De los angélicos coros,
40 de ángeles, de luz fueron tinieblas,
la muy grande humildad de María
la subió sobre todos los serafines.

LAVS DEO.

*¡Oh, madre de Dios,
virgen sagrada,
alcanzados de Dios
humildad santa!*

*FINIS**

Quartetes irregulars, excepte els v. 33-38 (estrofa de 6v).

Aquesta composició segueix immediatament l'anterior, en el mateix imprés.

[RÚBRICA] Cantico tambien en alabanzas de la santa humildad de N.S. Iesu Christo.

26 *enseñada*: imp «ensenada».

25 *arte*: al·ludeix a la virtut de la humilitat.

27-28 Paràfrasi del Salm 94:12: «Feliç l'home que vós eduqueu, Jah, que instruíu amb la vostra llei». Versos hipomètrics.

32 Vers hipomètric.

35-36 Per la manca d'humilitat, el dimoni va caure del cel.

39 Vers hipomètric.

42 *la subió*: la mare de Déu va portar la humilitat als àngels; vers hiper mètric.

* Tanca la composició amb una oració mariana i segueix amb les reflexions: «Estos cánticos, con otros muchos, componía esta religiosa en la soledad de su celda, por su passatiempo y devoción, quando hazía labor de manos, después de comer, porque en otras horas no lo hubiera ella hecho porque estava ocupada en cosas de más importancia, como es: toda la mañana hasta las onze, se estava en el coro rezando y cantando con sus hermanas, y los intervalos que en esto avía, andava con grande solicitud por los corredores del coro, oyendo todas las missas que podía; que por aver muchas en aquel monasterio, por aver en el altar privilegiado en que se saca alma de Purgatorio, ella, si podía, oía más de siete o ocho missas» (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 163-164).

FONT: *Libro del reconocimiento de los amigos del Cielo. Que por mandado de sus prelados, y confesores, dexo escrita de su mano. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la Venerable Madre al Glorioso Martir San Ignacio, Dicipulo de San Ivan Evangelista, y à los demas Martires de la Corte Celestial. Con licencia, en Valencia: en la Impremta de la Viuda de Benito Macè, junto al Colegio del Señor Patriarca, año 1685, p. 163.*

CCCLXXV

Daba suspiros Inés
que se le arrancaba el alma
no por verse ella perdida,
4 en la cárcel maltratada;
lastima su corazón
el ver que el tiempo se pasa
sin gozar de su Jesús
8 que por momentos aguarda.
Un triste semblante muestra
y la cabeza no alzaba,
de sus cristalinos ojos,
12 lágrimas muchas derrama.
Amesaba sus cabellos
como el oro del Arabia,
rasgaba su blanco pecho
16 vuelto una hermosa fragua.
Los fríos aires encienden
sus sollozos abrasados,
traspasan los claros cielos
20 de Dios el pecho sagrado.
—Mi Pastor sacro —le dice—
Mi bien y dulce regalo,
a Vos busco y quiero yo,
24 siempre os deseo y amo.
Fortaleced mi flaqueza
en esta dura batalla;
piérdase el mundo todo
28 y de Vos yo no me aparte.
Mas pésame que esta noche,
para mí tan desdichada,
no puedo verme con Cristo,
32 mi Esposo y Bien deseado;
cuya hermosura excede

15 *rasgaba*: 'es trencava o desgarrava'.

16 El blanc pit de la noia es torna per la violència que s'exerceix sobre ella com una 'forja', abrasat i encés pel dolor.

17-18 Noteu la interessant antítesi entre 'els vents freds', l'absència de Jesucrist, que provoquen en ella («encienden») sanglots ardorosos de patiment.

33-48 A partir d'aquesta estrofa, l'autora descriu Jesucrist, utilitzant tots els elements que ens situen en els ideals de bellesa estereotipats d'índole petrarquista i imperants en la poesia del Renaixement i del Barroc. L'estimat és lloat per la seva bellesa ideal que excedeix la de qualsevol criatura del Món fins al punt que al seu costat, la neu no trepitjada, de tant pura com n'és, semblaria obscura: amb una boca dolça com la mel i de pell blanca i rosada; la seva cara és descrita més bonica que la rosa al maig i els seus ulls són com estreles. Acaba la descripció amb una lloança als cabells daurats i les seves celles perfectament perfilades que provoquen una mort dolça en santa Inés. Al llarg d'aquesta composició assistim a un procés de «divinització»

a cuantas Dios ha criado,
 y escurece su blancura
 36 a la nieve no pisada.
 Panal de miel es su boca
 que a toda dulzura pasa
 y es entre mil escogido,
 40 blanco y de color rosado.
 Más bello y lindo es su rostro
 que no la rosa por mayo;
 claras lumbreras sus ojos
 44 del alto cielo estrellado.
 Pues sus cabellos dorados
 los corazones enlazan;
 arcos fuertes son sus cejas
 48 que dulce muerte me causan.
 El cielo y tierra se admiran
 de beldad tan acabada;
 sol y luna están suspensos
 52 cuando a contemplarle paran.
 Ángeles siempre le sirven
 y cherubines le alaban,
 y un sacro coro le ciñe
 56 del bando virgíneo y casto.
 Es Hijo del Dios eterno,
 sin mujer de Él engendrado;
 mas de Doncella ha nacido,
 60 de gran limpieza dechado.
 En sus amores divinos
 me consumo y me abraso
 por ser dulces y sabrosos,
 64 tiernos, limpios y tan castos.
 A este solo yo quiero
 y a Él solo me consagro:
 Él es mi dulce ternura,
 68 mi bien, gloria y esperanza.
 Es tan grande su pureza
 que soy casta si le amo,
 quedo limpia si le toco,
 72 también virgen si le abrazo.
 Desatino fuera cierto
 por cosa tan apocada
 olvidar al que merece
 76 que todo el mundo le ame.
 Que por mí cada momento
 es verdad que nunca acaba,
 su ausencia es quien me lastima
 80 y al alma mía abraza.
 Bien sé que en cosas de amor

d'elements profans (ídolatració de la bellesa física ideal que encarnaria Jesucrist, l'estimat) i en el qual podem fer aquesta doble lectura: una de tipus espiritual i una altra de sensual.

57-59 El fill de Déu no ha estat engendrat, sinó que fou concebut en Maria per obra i gràcia de l'esperit sant.

60 *dechado*: «Ejemplo y modelo de virtudes y perfecciones, o de vicios y maldades» (DRAE).

ha de mostrar igual cara
 el varonil caballero
 84 en la fortuna y bonanza;
 mas quien sabe la grandeza
 del esposo que me ama
 juzgará por cruda muerte
 88 que un punto esté de él privada.
 Vistiome de su salud
 y de hermosura adornada,
 puso señal en mi rostro,
 92 fuera de Él no quiero nada.
 En el nombre de Jesús,
 vive toda mi esperanza;
 es torre de fortaleza
 96 y del alma mía, guarda.
 Él me comunicó sus dones
 como a esposa hermoçada
 y su inmensa caridad
 100 corona fabricó en mi alma.

FINIS

Soli Deo Honor
Et gloria nunc Et semper.
Amen

Romanç de versos heptasil làbics, generalment rima assonant dels versos parells
 [RÚBRICA] Comiença vn hymno en alabança de la gloriosa santa Inés y dize assí en tono de romance.

FONT: *Libro del reconocimiento de los amigos del Cielo. Que por mandado de sus prelados, y confesores, dexo escrita de su mano. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la Venerable Madre al Glorioso Martir San Ignacio, Discipulo de San Ivan Evangelista, y à los demas Martires de la Corte Celestial. Con licencia, en Valencia: en la Impremta de la Viuda de Benito Macè, junto al Colegio del Señor Patriarca, año 1685, p. 287-289.*

CCCLXXVI

Tuvo tan grande amor aquel Ignacio
 a su dulce Jesús, el Verbo Eterno,
 que con vivo deseo, noche y día,
 4 llamándole en su favor siempre insistía.

Acá y allá le llevan con prisiones

81-84 Al ludeix a l'amor profà.

97 Vers hiper mètric.

1-8 Es refereix a Ignasi d'Antioquia, un dels Pares de l'Església, bisbe d'Antioquia, condemnat a mort davant l'emperador Trajà de Roma per professar el cristianisme. Durant el seu viatge a Roma va escriure set cartes adreçades a l'església de Roma i a les comunitats cristianes d'Efesi, Magnèsia, Tralía, Filadèlfia i Esmirna, i una altra altra adreçada directament al bisbe Policarpi d'Esmirna. Aquests versos remetent a un fragment d'una de les seves cartes als romans: *Ad Rom.* 5, 1: «Des de Síria fins a Roma lluito amb feres, per terra i per mar, de nit i de dia, emmanillat a deu lleopards –això és a un escamot de soldats– els quals, com més benifets reben, pitjors es tornen [...]» (Rius-Camps ed. 2001: II, 21).

4 Vers hiper mètric.

diez hombres infieles muy feroces
 pero Ignacio como manso cordero
 8 no deja de llamarles para el Cielo.

Ellos con su doctrina son peores,
 Ignacio con amor no pierde nada
 porque la caridad siempre merece
 12 buscando el bien común y el provecho.

–Escribir a los de Roma no me impide
 mi encendido deseo del martirio
 pues tanto mi alma lo desea
 16 que los momentos son años eternos.

Si algunos hay entre vosotros
 que arda en el amor que yo me abraso
 sé que no estorbará mi vía
 20 como testigo de lo que yo siento.

Llamo, pues, a los amadores
 de mi dulce Jesús, el Verbo Eterno,
 me ayuden, pues, a amar ese cordero
 24 y que de un corazón le alabemos.

Con mis cartas voy solicitando
 a cuantos cristianos yo deseo
 que en el amor de Dios se ocupasen,
 28 dejando el mundo, que es traidor y falso.

Con grande prisa voy camino para el cielo;
 no quisiera ir solo, Dios lo sabe,
 muchos querría yo llevar conmigo,
 32 todos cuantos adoran a mi Jesucristo.

¡Oh, amados hermanos los cristianos,
 amad a Jesucristo con pureza,
 mirad que en su amor está el consuelo,
 36 salud y vida, bien y gozo eterno!

Condenado estoy a los leones
 que me han de tragar éste, mi cuerpo,
 por predicar y amar el Evangelio:

13 Vers hipermètric. Després d'una breu introducció en què l'autora presenta Ignasi d'Antioquia –a qui ja ha dedicat la composició anterior–, a partir d'aquesta estrofa cedeix la paraula al mateix sant, que parla i explica la seva experiència fins al final del poema. En aquest vers està al·ludint a les seves cartes adreçades als romans.

17 Vers hipomètric; 'sí alguns de vosaltres'.

19 Vers hipomètric.

21 Vers hipomètric.

26 Fa referència a la tasca apostòlica.

29 Vers hipermètric.

32 Vers hipermètric.

37-38 Sant Ignasi fou condemnat a ser devorat pels lleons i per això aquest animal n'ha esdevingut l'atribut.

40 no temeré la muerte ni el infierno.

Escrito está en mi alma vuestro nombre
y en mi corazón con letras de oro,
y cuanto yo escribir de vos deseo

44 así que solo vos obráis en esto.

No temo los tormentos del tirano
ni el furor de todos los leones,
solo me da tormento el vivo fuego

48 en que deseo ir en Jesucristo.

Este fuego es el que me atormenta
y no tengo remedio si no muero,
porque dijo su Magestad a Moisés:

52 “No me verá hombre que viviere”.

Muera yo, buen Jesús, ahora luego
pues ese es el medio para verte.
Dad muy grandes bramidos, ¡oh leones!

56 ea, aquí estoy prompto, venid luego.

Pues para mis oídos son muy dulces
pues que son mensajeros de la muerte;
vuestra ferocidad es gran blandura

60 pues que me llevará al gozo eterno.

¡Oh, si me viese ya en vuestras uñas
despedazando mis carnes con presteza!
Porque voy de corrida a mi amado

64 Jesús, dulce amor de mis entrañas.

Vuestros vientres me serán sepultura
aunque el morir me será vida;
grano de trigo soy de Jesucristo,

68 vuestros dientes han de ser el molino.

Granito muy pequeño en mis ojos,
pues nada soy ni en nada me estimo:
todo mi ser y gloria es Jesucristo

44 *así que*: tamb valor de conseqüència ‘per la qual cosa’, de manera que’.

48 *en*: amb valor ‘cap a’.

51 Vers hipermètric.

52 Ex 33:20 «[...] “No em podràs veure la cara, perquè l’home no em pot veure i seguir vivint”»

54 En conseqüència, el martiri i la mort són el camí per arribar a veure Déu i, per tant, una cosa desitjada.

57-58 Es refereix als ‘brams del lleó’ que anuncien la mort del sant i per això el sant en aquesta estrofa i en les següents demana als animals que el devoren amb prestesa.

59 *blandura*: «Regalo, deleite, delicadeza» (DRAE).

61 *uñas*: ‘urpes’.

62 Vers hipermètric.

63 *de corrida*: «Presta y aceleradamente, de passo, y súbitamente, de priesa, con presteza y velocidad» (*Aut.*).

66 La mort esdevé vida perquè és el camí per assolir la glòria celestial.

65-68 Remet a un fragment d’una carta del sant enviada als romans: *Ad Rom.* 4,1: «[...] sóc blat de Déu i sóc molt per les dents de les feres, perquè sigui trobat pa de Déu ben pur» (Rius-Camps ed. 2001: II, 20).

72 y a él solo busco yo la noche y día.

Tanto deseo que el mundo conociese
a mi señor Dios y hombre verdadero,
que todos por su nombre padeciesen
76 estando como yo por irme al cielo.

¡Oh, grande amador de Jesucristo,
decidnos: ¿Cómo os va en sus amores?
Negociante cierto, sois muy diestro
80 pues así arrabatáis el reino eterno».

Crucificado estoy con Jesucristo
con clavos de su amor muy apretado;
en él están los pies de mis deseos,
84 mi muerte da testigo de sus hechos.

Mis llagas dan testigo de su nombre,
mi sangre derramada le alaba
mi muerte es fiel testigo que le quiero
88 y me doy prisa para ir a verle.

Junto estoy en la cruz con mi Amado;
vivo yo mas ya no yo: Él en mí vive,
todo lo de acá en mí es muerto
92 y solo vive en mí el Verbo Eterno.

¡Oh, mi Jesús, Jesús salud eterna!
Quien no va tras de vos no sé que busca
pues vos sois luz, vida y consuelo
96 a todo hombre que en este mundo viviere.

Y, quien no ama a vos no sé que ama,
vacía está su mesa y su casa
pues sois el pan del cielo verdadero
100 y quien no come a vos, luego se muere.

Pues sin beber tu sangre no hay vida,
¿cómo podré vivir si no te bebo?
¡Oh, qué tan grande sed es la que tengo!
104 Como el ciervo sediento te deseo.

Una agua viva y muy penetrante
siento dentro de mí, me está llamando
y con grande amor me está diciendo:
108 “Ignacio, oh Ignacio, ven al Padre”.

72 *la noche y día*: ‘dia i nit’. Cfr: v. 1-8.

76 *estando*: ‘desitjant’.

77-80 En aquests versos una segona veu s’adreça a Ignaci.

82 *apretado*: ‘constrenyit’ metafòricament pels claus de l’amor, tot fent clara al·lusió als claus emprats en la crucifixió de Jesucrist. El sant Ignasi sent el seu martiri com una imitació de la mort de Crist en la creu.

96 Vers hiper mètric.

99-104 Fa referència a l’Eucaristia, el cos i la sang de Crist.

¡Oh, mi dulce Jesús, ya voy corriendo!
Con tu favor en nada me detengo,
recibe pues mi alma en tu reino,
112 sea yo hallado pan para tu mesa.

Todo me entrego a ti, alma y cuerpo,
accéptalo, Señor, por quien tú eres;
sácame de este Mundo peligroso
116 sin sobresalto de jamás perderme.

Quartetes decasil làbiques, amb rima irregular

Aquesta composició i la que segueix es troben incloses al mateix imprés que les anteriors, al «Capítol XCIII. Contiene las alabanzas del grande amor de el crucificado Iesús, amor y premio de sus amadores, san Ignacio, obispo y mártir, y de los cánticos que el amor hizo componer a la que escribe este libro; y coloquios amorosos que tuvieron entre si en el Credo, en la missa mayor, que cayó en domingo, y de las mercedes y luz sobrenatural que recibía la indigna religiosa, su devota, humillándose y confriendo sus defetos y tibezas, con las heroicas y grandísimas virtudes deste santo» (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 308). Abans de la transcripció dels dos poemes, hi ha la següent reflexió de l'autora: «Acuérdome que en la primitiva Iglesia, donde la sangre de nuestro salvador Jesuchristo estava hirviendo, usavan todos los christianos vigiliias, lo que hazen ahora muchas religiones: se levantavan a media noche o muy de mañana, para hazer oración y también para cantar hymnos y alabanzas a nuestro señor Jesuchristo. Y desto eran acusados los christianos delante los tiranos, que se levantavan a media noche, que alabavan al crucificado, y no solo hazían esto, sino que también hazían vigilia a los santos apóstoles y a los mártires; en sus fiestas ivan a sus sepulcros o iglesias y tenían vigilia casi toda la noche. Considerando esto la dicha Religiosa, dixo en si misma: “Pues así es, yo quiero imitar a mis antepassados y, encerrada en mi celda la mayor parte de la noche de la vigilia de mi amado san Ignacio, la quiero emplear en sus alabanzas”. Y pues en los días passados le compuse un cántico, en esta santa noche le quiero rumiar y considerar y es el que sigue: “O dichoso santo, ahora son ya las dos horas de la noche, en que ya buen rato que me ocupo en vos; y todo lo que me queda lo tengo de emplear en cantaros dentro, de corazón, como dize san Pablo: *In cordibus vestris...*’ [Col 3:16-17; en la trad. catalana «Que la paraula del Crist habiti opulentament entre vosaltres; instruiu-vos i corregiu-vos mútuament en tota saviesa; canteu a Déu en els vostres cors, impulsats per la gràcia, amb salms, himnes i càntics espirituals. I tot allò que feu, tant si es tracta de paraules com d’obres, feu-ho tot en nom del Senyor Jesús dient l’acció de gràcies a Déu Pare per mitjà d’ell» i Ef 5:18-20 «No us embriagueu de vi, que porta a la disbauxa, sinó sacieu-vos de l’Esperit dient-vos entre vosaltres salms, himnes i càntics espirituals, cantant i salmejant al Senyor en el vostre cor, donant sempre gràcies per tot a Déu Pare en nom de nostre Senyor Jesucrist.». Assí lo haré yo ahora, porque el santo silencio ahora no puedo, que todas mis hermanas duermen, y que yo diesse voces, parecería indiscreción. Pero assí en esto como en otras muchísimas cosas, me va muy bien en seguir los dulces consejos de mi maestro san Pablo. Y assí ahora cantaré cánticos espirituales dentro de mi corazón, sin ruido de voces y encerrada en mi celda; no inquietaré, ni turbaré a mis queridas hermanas, las otras religiosas, que están aora durmiendo.” En este instante le vino al pensamiento, que aunque ella pensava que todas estavan durmiendo, que no devía ser assí sino que muchas otras religiosas también como ella, y aun mejor, devían velar en oración en sus celdas; ella se gozó deste pensamiento y dixo: “Yo me alegro dello, de tener compañía, aunque ellas no lo sepan de mí ni yo dellas. En este monasterio se dezían los Maitines a prima noche, entre las ocho, nueve y parte de las diez; en otros tiempos a media noche» (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 308-309).

[RÚBRICA] Comiençan los canticos en la vigilia y noche del glorioso S. Ignacio, en sus alabanzas, al tono de Boscan divino.*

51 Moisés: imp. «Moisen».

FONT: *Libro del reconocimiento de los amigos del Cielo. Que por mandado de sus prelados, y confesores, dexo escrita de su mano. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la Venerable Madre al Glorioso Martir San Ignacio, Dicipulo de San Ivan Evangelista, y à los demas Martires de la Corte Celestial. Con*

* Aquesta rúbrica fa explícita una relació de dependència dels versos de sor Hipòlita amb l'obra de Joan Boscà, dintre del corrent divinitzador d'obres profanes que, convertit en moda literària no només en l'esfera religiosa, va impregnar tota la Contrareforma. Es refereix al mecanisme del *contrafactum* al diví.

CCCLXXVII

- Dicen algunos malmirados:
«Lo antiguo queremos, no lo nuevo».
Respóndoles yo con firmeza mucha:
4 «Mi grande antigüedad es Jesucristo».
- Voyme al sacro Evangelio por refugio
como al mismo cuerpo de mi Amado
y, con el mismo celo, le defiengo
8 de mis crueles enemigos los herejes.
- Por dar testigo de Él me llevan preso
desde la grande Siria hasta Roma;
muy dulces, pues, me son estas cadenas,
12 más finas son que el oro, ni las perlas.
- Ruego, pues, a todos los cristianos:
«Amad a Jesucristo, Dios eterno,
y no las cosas caducas deste mundo
16 pues que no tienen tomo ni substancia».
- Desde que yo conocí a Jesucristo
recibiendo la fe y su bautismo
tal presa hizo en mí su luz divina
20 que herido de su amor quedé cautivo.

1 Vers hipomètric. Parla el mateix sant Ignaci d'Antioquia del seu martiri en nom de Jesucrist.

2 «No deixes les sendes velles per les novelles» (DCVB [s.v. *senda*]); es refereix a les desconfiances desl infidels i a l'ambient de les persecucions de l'Imperi Romà al cristianisme primitiu.

3 La veu poètica és el mateix Ignasi, que explica la seva història.

5-6 'Recorre al llibre sagrat en busca de protecció com si es tractés del cos de Jesucrist'.

8 Vers hipermetric.

13 A partir d'aquesta estrofa s'obre una nova interlocució del sant, dins de l'anterior, ara adreçada als cristians.

15 Vers hipermetric. Se sobreentén la preposició 'a': 'a las cosas'.

16 *no tienen tomo ni substancia*: locució que significa 'sense importància o valor' (*Aut.*) [sv. *tomo*].

17 Vers hipermetric.

17-20 Tal com s'anuncia al títol de la composició, la peça fou escrita «al mismo tono» que l'anterior, és a dir «al tono de Boscán divino». Al llarg del poema es recorre a l'ús metafòric del llenguatge amorós de la poesia cortesana o profana per expressar els sentiments cap al diví i per expressar aquesta unió mística. Hi ha, doncs, una incorporació dels continguts amorosos en el discurs sagrat, a través del procediment del '*contrafactum*'. En aquest cas, la veu poètica ens diu que des que va conèixer Jesucrist, no físicament sinó a través del sagrament del baptisme (v. 18) va ser irradiat per una llum divina. En aquest cas, remet a la metàfora de la fletxa amorosa, ja que aquesta representa el mateix impacte que causa el raig diví (*lux divina*) de Jesucrist en la veu poètica: l'ha ferit d'amor i l'ha encaptivat (*presa, herido, cautivo*). Cfr. Santa Teresa a las *Moradas* (*Moradas sextas*, cap. XI, § 2; Silverio de Santa Teresa ed. 1917: IV, 174): «[...] porque esto parece un fuego que está humeando, y puédesse sufrir, aunque con pena, andándose así esta alma, abrasándose en sí mesma, acaece muchas veces por un pensamiento muy ligero u por una palabra que oye de que se tarda el morir, venir de otra parte, no se entiende de dónde ni cómo, un golpe u como si viniese una saeta de fuego. No digo que es saeta; mas cualquier cosa que sea, se ve claro que no podía proceder de nuestro natural. Tampoco es golpe, anque digo golpe: más agudamente hiere, y no es adonde se sienten acá las penas, a mi parecer, sino en lo muy hondo y íntimo del alma, adonde este rayo, que de presto pasa, todo cuanto halla de esta tierra de nuestro natural lo deja hecho polvos, que por el tiempo que dura es imposible tener memoria

Con la saeta, pues, de su amor puro
 mi corazón pasó de parte a parte,
 que todo lo demás hizo olvidarme
 24 y todo mi contento es amarle.

Vengan, pues, los tormentos y dolores,
 despedacen mi cuerpo los leones
 con tal que alcance yo a Jesucristo,
 28 mi bien, amor y gloria, y mi querido.

Los herejes niegan la pasión y los tormentos
 con que nos redimió el Verbo Eterno;
 sean ellos, pues, descomulgados
 32 pues que no adoran al crucificado.

«¡Oh, mi dulce Jesús, salud eterna!
 En ti, confiado yo, y por ti muero».
 Entiende todo el mundo en que reparo
 36 en que mi amor es el crucificado.

No tengo que temer con Jesucristo
 a millares de infiernos que viniesen
 pues él es el criador y Dios eterno
 40 y todo está debajo de su imperio.

Sean, pues, anatematizados
 los que a Jesucristo no amaren
 pues que se hizo hombre por los hombres
 44 y en una cruz murió crucificado.

Mi tema es y fundamento
 ir siempre en busca de mi amado,
 por camino de cruz le voy buscando
 48 pues él me redimió en ella enclavado.

FINIS.
SOLI DEO HONOR ET GLORIA

de cosa de nuestro ser; porque en un punto ata las potencias de manera que no quedan con ninguna libertad para cosa, sino para las que le han de hacer acrecentar este dolor».

21-24 En aquesta estrofa ja queda explicitada la metàfora de la 'fletxa' associada al raig diví, amb l'aparició de l'expressió *saeta* [...] *de su amor puro* (v. 21). Aquí s'expressa la idea de la fletxa amorosa travessant (*de parte en parte*) el cor de l'enamorat. A partir d'aquest moment, l'enamorat oblida la resta de coses i persegueix estimar solament a Jesucrist.

25-29 Ignasi demana el martiri per veure acomplerta la unió espiritual de la seva ànima amb Jesucrist.

29 Vers hiper mètric.

30 *Verbo Eterno*: Jesucrist.

33 Aquesta estrofa és una invocació de sant Ignasi a Jesucrist.

39 Vers hiper mètric.

41 *anatematizados*: 'excomunicats'.

45 Vers hipomètric.

46 Parla de la desitjada unió amb Déu.

47-48 Manifesta el desig d'imitació de Jesucrist, de patir el martiri en la creu tal com ell va fer per redimir la humanitat.

Quartetes decasil làbiques, amb rima irregular

[RÚBRICA] Otro hymno al mismo tono; hecho por la misma Religiosa, tambien de S. Ignacio.*

FONT: *Libro del reconocimiento de los amigos del Cielo. Que por mandado de sus prelados, y confesores, dexo escrita de su mano. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la Venerable Madre al Glorioso Martir San Ignacio, Discipulo de San Ivan Evangelista, y à los demas Martires de la Corte Celestial.* Con licencia, en Valencia: en la Impremta de la Viuda de Benito Macè, junto al Colegio del Señor Patriarca, año 1685, p. 313-314.**

CCCLXXVIII

Dulce Jesús mío, apiádate de mí;
mira, estoy enfermo porque te ofendí.

4 Contra ti pequé delante el Cielo,
no merezco ver tu rostro sereno;
tu amistad sincera, triste, yo perdí.
¡Ay, que sin Jesús me muero; sin ti no hay salud!
¡No hay salud sin ti!

8 Todo el ornamento del sacro bautismo
que tú, mi Dios, me diste con tanto favor,
yo, vil pecador, eché por ahí.
¡Ay que sin Jesús muero; sin ti no hay salud!
12 *¡No hay salud sin ti!*

Estoy suspirando porque te dejé
la hora en que pequé, triste y tenebrosa;
tu gracia dichosa entonces yo perdí.
16 *¡Ay que sin Jesús muero; sin ti no hay salud!*
¡No hay salud sin ti!

Contra ti pequé, oh mi dulce Padre,
a ira te provocó este vil gusano;
20 tu enemigo honré y obedecí,

* S'infereix 'al tono de Boscan divino', com la peça anterior.

** La composició és seguida de la nota següent: «Con estos hymnos pasó la noche y vigilia deste santo dicha religiosa. Viniendo la mañana, en la celebración y mucha devoción en las missas, recibió nuevas mercedes del Esposo en esta manera» (Rocaberti 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 314).

1-2 La veu poètica pateix pel pes de la culpa pels pecats obrats com si es tractés d'una malaltia de l'ànima (*estoy enfermo*, v. 2). Cfr. Ps 41 (40): «Plany i oració d'un malalt», amb algunes semblances remarcables.

3 *el cielo*: llegiu «del cielo».

4-5 La religiosa es plany pels pecats terrenals que la fan apartar-se de Déu, i que essencialment, castiguen i priven l'ànima d'una visió beatífica de Déu.

6-7 La religiosa, compungida, a través de l'ús de la primera persona, interpel·la a Jesucrist, qui és al·ludit com a salvador o sanador, en el nivell terrenal, capaç de guarir i d'obrar miracles per reestablir la salut dels malalts. Els versos, però, emfasitzen sobretot en el nivell més profund: s'hi fa referència a la capacitat de Jesucrist de reportar la salut de l'ànima, d'alliberar-la dels turments del pecat i de proporcionar-li la salvació eterna. Aquests dos versos es repeteixen de manera exacta al final de cada estrofa al llarg de la composició.

10 *vil pecador*: noteu l'ús del gènere masculí al llarg de la composició i de formes despectives per a autodesignar-se, com a tòpics d'humilitat.

19 *vil gusano*: vegeu nota anterior.

*¡Ay, que sin Jesús muero; sin ti no hay salud!
¡No hay salud sin ti!*

24 Dejando a ti dejé a los santos,
¡oh qué grande llanto perder tal favor!
Yo, vil pecador, no lo conocí,
*¡Ay, que sin Jesús muero; sin ti no hay salud!
¡No hay salud sin ti!*

28 Tú, mi buen pastor me andabas buscando,
del profundo hedor me habías sacado;
yo fui tan ingrato que no os conocí,
*¡Ay, que sin Jesús muero; sin ti no hay salud!
32 ¡No hay salud sin ti!*

Tú eres resplandor del eterno Padre,
por él enviado a este destierro;
eres mi remedio, apiádate de mí:
36 *¡Ay que sin Jesús muero; sin ti no hay salud!
¡No hay salud sin ti!*

¡Oh, Verbo Divino, del cielo bajado!
Eres pan de vida que harta la hambre
40 desta triste alma que llora por ti.
*¡Ay que sin Jesús muero; sin ti no hay salud!
¡No hay salud sin ti!*

El vivo dolor de haberte ofendido

20 La religiosa es va rendir a la temptació del dimoni i al pecat i això li impedeix de trobar-se amb Déu (v. 4-5).

25 *no lo conocí*: 'el favor'.

29 *hedor*: metàfora per 'l'infern'. En aquest vers la veu poètica reconeix que Jescurit l'havia alliberada del pecat, però, en pecar, torna a pesar sobre la seva ànima el càstig diví, és a dir, l'infern. La fortor desagradable i pudent és una de les pena dels condemnats a l'infern, relacionada amb el sentit de l'olfacte. L'infern, a les Sagrades Escripures, relacionat en sentit metafòric amb el foc, és un lloc tenebrós on les ànimes pecadores són condemnades a patir turments eterns; concebut com un forn de foc per alguns (Mt 13:42 «els tiraran al forn del foc; allà hi haurà els plors i el cruixit de dents», també Dn 3:6), com un llac de foc i sofre (Ap 20: 10 «el diable que els enganyava fou precipitat a l'estany de foc i de sofre, on havien estat precipitats també la bèstia i el pseudo-profeta, per ser-hi torturats nit i dia pels segles dels segles», la pudor que el caracteritza és el de la carn cremada i podrida, mesclada amb el de sofre. Per veure els diferents turments que pateixen els condemnats a l'infern, llegiu el diàleg literari entre Desiderio y el seu deixeble Electo, obra del dominic madrileny Barón: *Luz de la fe y de la ley: entretenimiento cristiano entre Desiderio y Electo* (1828: 310-318); sobre la pena de la fortor i les fonts que l'associen a l'infern vegeu, p. 313 i ss. Compareu aquest vers amb la visió que té Teresa de Jesús de l'infern en el *Libro de la Vida* (cap. 32, § 1; Silverio de Santa Teresa ed. 1915: I, 263): «Capítulo XXXII. En que trata cómo quiso el Señor ponerla en espíritu en un lugar del infierno, que tenía por sus pecados merecido. Cuenta una cifra de lo que allí se le representó por lo que fue. Comienza a tratarla manera, u modo cómo se fundó el monasterio a donde ahora esta de san Josef. Después de mucho tiempo que el Señor me había hecho ya muchas de las mercedes que de dicho, y otras muy grandes, estando un día en oración, me hallé en un punto toda sin saber cómo, que me parecía estar metida en el infierno. Entendí que quería el señor, que viese el lugar que los demonios allá me tenían aparejado, y yo merecido, por mis pecados. Ello fue en brevísimo espacio; mas aunque yo viviese muchos años, me parece imposible olvidármeme. Parecíame la entrada a manera de un callejón muy largo, y estrecho, a manera de horno muy bajo, y oscuro, y angosto: el suelo me parecía de una agua como todo muy sucio, y de pestilencial olor, y muchas sabandijas malas en él: al cabo estaba una concavidad metida en luna pared u manera de una alacena, a donde me vi meter en mucho estrecho. Todo esto era deleitoso a la vista en comparación de lo que allí sentí: esto que he dicho va mal encarecido».

30 Fa referència al suplici de la privació de l'ànima de la visió de Déu, com a condemna dels pecats.

44 me quita el dormir, también la comida;
no hallo sabor, tú lo ves todo,
¡Ay que sin Jesús muero; sin ti no hay salud!
¡No hay salud sin ti!

48 No levantaré los ojos al cielo
pues que ofendí al criador dello,
tampoco la tierra me ha de sufrir,
¡Ay, que sin Jesús muero; sin ti no hay salud!
52 *¡No hay salud sin ti!*

Al Padre eterno tengo ofendido,
pues que no guardé a su ley divina,
a su hijo bendito no obedecí.
56 *¡Ay, que sin Jesús muero; sin ti no hay salud!*
¡No hay salud sin ti!

Por huésped perdí al Espíritu Santo,
¡mirad qué dolor, es tan entrañable!,
60 siendo luz eterna y consolador,
¡Ay, que sin Jesús muero; sin ti no hay salud!
¡No hay salud sin ti!

¡Oh, mi Dios, trino y uno en esencia!
64 ¡Cuál fue la clemencia que habéis usado,
habeisme esperado a hacer penitencia!
¡Ay, que sin Jesús muero; sin ti no hay salud!
¡No hay salud sin ti!

68 Por mí padeciste pobreza y afrenta,
dolores inmensos, siendo el rey del cielo
y fue todo esto por amor de mí.
¡Ay, que sin Jesús muero; sin ti no hay salud!
72 *¡No hay salud sin ti!*

Oh, mi buen Jesús, salud de mi alma,
ven presto ya, pues, a remediarla;
oiga yo tu voz el *Volo mundare*,

43 El pecat concebut com una ofensa a Déu reporta tal angoixa i amargura a la religiosa que li impossibilita de fer vida normal.

49 *dello*: 'del mundo'.

58-59 La religiosa es lamenta del dolor en la part més íntima i profunda de l'ànima (*entrañable*) provocat pel distanciament de la casa de Déu, d'on se sent *huésped* per haver-se entretingut en les coses terrenals més que no pas en el compliment de les lleis divines.

60 Es refereix a l'Esperit Sant.

63 Dogma de la Santíssima Trinitat.

64-65 'Ha estat tan gran la clemència i misericòrdia que ha mostrat Déu en la religiosa, que li ha permès fer penitència amb què poder purgar els pecats'.

68-70 Fa referència a la crucifixió de Jesucrist, sacrifici motivat per l'amor per purgar el pecat de la humanitat; *por amor de mí*: llegiu «por amor hacia mí».

74 *remediarla*: amb el sentit de 'socórrer'.

75 Paràfrasi de les paraules de Mt 8:3 («Ell estengué la mà i el tocà dient: "Ho vull, sigues purificat"») (*Et extendens manum tetigit illum dicens volo mundare.*), fa referència al perdó diví, gràcies al qual l'ànima s'allibera de la llosa del pecat.

- 76 *¡Ay, que sin Jesús muero; sin ti no hay salud!*
¡No hay salud sin ti!
- Merezco yo yo ser de ti aborrecido
pues que te ofendí ¡Ay qué dolor vivo
- 80 no haberte servido, oh, mi buen Jesús!
¡Ay, que sin Jesús muero; sin ti no hay salud!
¡No hay salud sin ti!
- Tú eres mi paz, también mi justicia,
eres el rocío que dice Isaías;
- 84 mi alma es la tierra, infúndete ya.
¡Ay, que sin Jesús muero; sin ti no hay salud!
¡No hay salud sin ti!
- Eres el amado de tus amadores,
adorado de todos, y alaban tu nombre;
- 88 solo me asombre el no verte ya.
92 *¡Ay, que sin Jesús muero; sin ti no hay salud!*
¡No hay salud sin ti!
- Dentro en mí te hallo y voy a buscarte,
doyte el corazón, también mis entrañas;
- 96 temo si querrás del todo aceptarme.
¡Ay, que sin Jesús muero; sin ti no hay salud!
¡No hay salud sin ti!
- El ciervo sediento no busca la fuente
con sed tan ardiente como el alma mía:
- 100 allá va perdida hasta que te vea.
¡Ay, que sin Jesús muero; sin ti no hay salud!
¡No hay salud sin ti!
- Tuvo sed mi alma de ti, fuente viva,
¿cuándo vendrá el día que hartes mi deseo,
y apareciera delante tu rostro?
- 104 *¡Ay, que sin Jesús muero; sin ti no hay salud!*
108 *¡No hay salud sin ti!*

80 'Por no'.

84 Jesucrist és concebut com la rosada divina per l'evangelista Isaïes: Is 26:19: «Els vostres morts tornaran a la vida, (els seus cadàvers ressuscitaran); es despertaran, cridaran de joia, els qui habiten en tombes a la pols; ja que la vostra rosada és la dels camps, i el país de les Ombres s'assecarà» i Is 45: 8 Cels, degoteu des de dalt i que l'alliberament caigui a raig fet dels núvols! Que la terra s'obri perquè floreixi la victòria, i faci germinar alhora la deslliurança. Jo, Jahvè, ho he creat».

85 A través d'una associació metafòrica de l'ànima de la religiosa amb la Terra, li demana que Jesucrist, en forma de rosada, recaiga sobre ella per purificar-la.

91 *asombre*: amb el sentit d' 'espantar', forma verbal en subjuntiu.

94 Llegiu 'Dentro de mí'.

99-100 El cèrvol és un animal amb una gran càrrega simbòlica. En l'art cristià, el cèrvol que beu aigua de la font és una imatge molt freqüent que simbolitza la sed calmada per Jesucrist, que és la font. *Cfr.* Ps 42-43 (41-42): 2-3 «Com la cérvola es deleix per l'aigua viva, també em deleixo jo per vós, Déu meu. Tot jo tinc set de Déu, del Déu que m'és vida; quan podré veure Déu cara a cara?». Sobre la presència d'aquest tema en la lírica tradicional, llegiu Morales Blouin (1981).

104-108 cal posar-ho en relació amb la nota anterior.

Mis lágrimas fueron pan de día y noche,
cuando mi enemigo hacía de mí mofa,
decía cada día: «¿Dónde está tu Dios?»
112 ¡Ay, que sin Jesús muero; sin ti no hay salud!
¡No hay salud sin ti!

FINIS. LAUS DEO

Villancetamb versos d'art major: majoritàriament decasil·làbics i hendecasil·làbics, però també hi ha octasil·làbics; excepte els dos versos de la tornada que es repeteix al final de cada estrofa (un dodecasil·làbic i l'altre pentasil·làbic). Rima irregular.

Abans de la composició trobem la següent nota: «Aquí, a la fin deste libro quiero poner tres cánticos, todos que tratan del propio conocimiento y de la santa contrición. Y por ser esta virtud tan importante a nuestra salvación, ruego al lector esté atento, y en nombre de nuestro señor JesuChristo crucificado, exortamos que no los lea de corrida ni riendo, lo que les escribo con mucha consideración y con vivas lágrimas. Compúsolos la misma religiosa que ha escrito todo lo demás deste libro. El primer cántico en persona suya propia; el segundo combida al lector a penitencia y en el tercero habla en persona del pecador» (Rocabertí 1685 [*Libro del reconocimiento*]: 324). Fa referència també a les dues composicions que segueixen en aquesta edició [CCCLXXVI i CCCLXXVII].

[SENSE RÚBRICA]

FONT: *Libro del reconocimiento de los amigos del Cielo. Que por mandado de sus prelados, y confesores, dexo escrita de su mano. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la Venerable Madre al Glorioso Martir San Ignacio, Dicipulo de San Ivan Evangelista, y à los demas Martires de la Corte Celestial.* Con licencia, en Valencia: en la Impremta de la Viuda de Benito Macè, junto al Colegio del Señor Patriarca, año 1685, p. 324-327.

CCCLXXIX

Quando estoy pensando tu inmensa grandeza
y el que te ofende en cuanto mal incurre,
salgo de mí mesma del dolor que siento;
4 ¡Ay, que sin Jesús mueres; sin él no hay salud!

Y cuando más pienso más crece el espanto,
ver en Dios tan grande que sea ofendido
del peadorcillo, sin temor ni seso.
8 ¡Ay que sin Jesús mueres; sin él no hay salud!

Dime, pecador: ¿Cómo es posible
creer en Dios y no obedecerle,
y que al Dios del cielo seas enemigo?
12 ¡Ay, que sin Jesús mueres; sin él no hay salud!

¿Cómo el comer ni el dormir puedes,

109-104 Cfr. Ps 42-43 (41-42): 4 «Les llàgrimes són el meu pa de nit i de dia, i sento dir cada moment: “On és el teu Déu?”» i Ps 2-43 (41-42): 4 «Veient la ferida del meu cor l'adversari m'escarneix, i sento dir a cada moment: “On és el teu Déu?”».

4 Aquesta composició té el mateix to de plany que l'anterior i repeteix, com aquesta, quasi idènticament l'últim vers de cada estrofa. En aquesta peça, però, s'han canviat les persones verbals. Així, mentre que l'anterior era una composició en primera persona en què la religiosa es planyia pels seus pecats, en aquesta altra s'hi està convidant el lector a fer penitència dels seus pecats, a través de la 2a p.s.

teniendo al rey del cielo por tu enemigo,
que en un momento te echará en el infierno?
16 *¡Ay, que sin Jesús mueres; sin él no hay salud!*

Dime, pecador: ¿Qué defecto hallaste
en tu buen Jesús? ¿Por qué le dejaste,
a la inmensa bondad, fuente de hermosura?
20 *¡Ay, que sin Jesús mueres; sin él no hay salud!*

A Dios dejaste por la criatura
¡qué tal trueque hizo tu grande locura:
dejas todo el bien por el vil estiércol!
24 *¡Ay, que sin Jesús mueres; sin él no hay salud!*

¿Dónde está tu fe? Yo creo que es muerta;
tu esperanza es sin fundamento,
¿sin obrar el bien, esperar el cielo?
28 *¡Ay, que sin Jesús mueres; sin él no hay salud!*

Amor y caridad aún no la conoces,
muerto estás pues ya san Juan lo muestra:
quién no ama a Dios queda en la muerte,
32 *¡Ay, que sin Jesús mueres; sin él no hay salud!*

Vuelve pecador, vuelve en ti mismo,
no añadas, pues, a lo ya perdido,
vete al sacramento de la penitencia.
36 *¡Ay, que sin Jesús mueres; sin él no hay salud!*

Con vivo dolor y gran sentimiento
has de confesar por tu boca misma
delante el sacerdote como a san Pedro.
40 *¡Ay, que sin Jesús mueres; sin él no hay salud!*

El mismo poder tiene de absolvverte;
de tu parte, pues, haz cuanto pudieres
en enmendar tu vida y tus desconciertos.
44 *¡Ay, que sin Jesús mueres; sin él no hay salud!*

El temor de Dios sea tu maestro
y la humildad tu fiel compañera,
al próximo amar como a ti mismo.
48 *¡Ay, que sin Jesús mueres; sin él no hay salud!*

“Quien perseverare, pues, hasta el fin,
ese será salvo”, dice el maestro
en su evangelio, y no puede faltar.
52 *¡Ay, que sin Jesús mueres; sin él no hay salud!*

FINIS. Soli Deo honor & gloria

Villancet de irregulars, d'art major: majoritàriament decasil làbics i hendecasil làbics, però també hi ha algun dodecasil làbic; hi ha un vers que va de tornada i que es repeteix a la fi de cada estrofa (dodecasil làbic). Rima irregular.

[RÚBRICA] Exortacion al pecador para que se convierta à Dios; la que compuso este Cantico le està preguntando.

FONT: *Libro del reconocimiento de los amigos del Cielo. Que por mandado de sus prelados, y confesores, dexo escrita de su mano. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la Venerable Madre al Glorioso Martir San Ignacio, Dicipulo de San Ivan Evangelista, y à los demas Martires de la Corte Celestial. Con licencia, en Valencia: en la Impremta de la Viuda de Benito Macè, junto al Colegio del Señor Patriarca, año 1685, p. 327-329.*

CCCLXXX

¡Ay, ay, ay de mí! ¿Qué ha sido esto?
¿De dónde caí en tan bajo cieno?
Cautivo quedé, preso en cadena.
4 ¡Ay, que sin Jesús muero; sin él no hay salud!

¡Oh, qué ceguedad ha sido la mía:
huir la claridad y amar la tiniebla!
No obedecí al santo Evangelio.
8 ¡Ay, que sin Jesús muero; sin él no hay salud!

Veome leproso de pies a cabeza,
toda el alma mía hecha un estiércol:
por amar la tierra olvidé el cielo,
12 ¡Ay, que sin Jesús muero; sin él no hay salud!

¡Oh, qué sordez ha sido la mía!,
pues no merecí oír aquel silbo
del pastor divino que me llama al cielo,
16 ¡Ay, que sin Jesús muero; sin él no hay salud!

Mi corazón duro no tiene oídos
para bien oír la palabra divina,
en que está mi vida y en ponerla por obra,
20 ¡Ay, que sin Jesús muero; sin él no hay salud!

Hállome atado con cien mil grillones
de mis pasiones no mortificadas,
sirvo al pecado y al mundo traidor.
24 ¡Ay, que sin Jesús muero; sin él no hay salud!

Fue tal mi tontez que a mi enemigo
le di mi querer cuando consentía,
cuando me insistía quebrantar tu ley.
28 ¡Ay, que sin Jesús muero; sin él no hay salud!

Cuando me acuerdo haberte ofendido
y tu ley divina haber traspasado,

3 En aquesta composició, la veu poètica és el pecador afligit (en gènere masculí).

de dolor llagado mi corazón llora.
32 *¡Ay, que sin Jesús muero; sin él no hay salud!*

De pies a cabeza hecho una llaga,
quedé del pecado así afeado
¿Qué haré, cuitado, en verme así?
36 *¡Ay, que sin Jesús muero; sin él no hay salud!*

¡Oh, mi buen Jesús y manso cordero!
Veoos en la cruz con brazos abiertos
para mi consuelo y redención.
40 *¡Ay que de ti confío alcanzar perdón!*
¡Ay que de ti confío alcanzar perdón!

Veo tu cabeza llena de espinas
y con dolor vivo tu sangre vertida,
44 esto me admira el ver que es por mí.
¡Ay que de ti confío alcanzar perdón!
¡Ay que de ti confío alcanzar perdón!

Responde el pecador con grande contrición de sus pecados y dice así

Villancet de versos irregulars, d'art major: majoritàriament decasil làbics, també hendecasil làbics i algun dodecasil làbic; hi ha un vers que va de tornada i que es repeteix a la fi de cada estrofa (dodecasil làbic), excepte a les dos estrofes finals que incorporen dos versos nous que es repeteixen (hendecasil làbics). Rima irregular

[RÚBRICA] Exortacion al pecador para que se convierta à Dios; la que compuso este Cantico le està preguntando.

FONT: *Libro del reconocimiento de los amigos del Cielo. Que por mandado de sus prelados, y confesores, dexo escrita de su mano. Sale a luz de orden del Ilustrissimo y Excelentissimo Señor D. F. Ivan Thomas de Rocaberti, sv sobribo. Por la gracia de Dios, y de la Santa Sede Apostolica Arçobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, Prelado Domestico Asistente de N.M.S.P.Inocencio Papa XI. Virrey, y Capitan General, segunda vez, del Reyno de Valencia. Dedicado por la Venerable Madre al Glorioso Martir San Ignacio, Dicipulo de San Ivan Evangelista, y à los demas Martires de la Corte Celestial. Con licencia, en Valencia: en la Imprenta de la Viuda de Benito Macè, junto al Colegio del Señor Patriarca, año 1685, p. 329-330.*

SOR MARIANA DE SANT SIMEÓ

Dénia, 1571-Múrcia, 1631

CCCLXXXI

1. Ama a Dios perseverante
y sírvele diligente,
considérale prudente,
4 deséale como amante.

2. En el coro asiste atenta,
ora frecuente y devota,
de los cuidados remota,
8 de tu profesión contenta.

3. Confiésate arrepentida,

35 *cuitado*: 'afligit'.

- 12 prepárate fervorosa,
 recibe a Cristo amorosa,
 recógete agradecida.
- 16 4. En santos libros versada,
 vive siempre compungida,
 en tu celda recogida
 o justamente ocupada.
- 20 5. Por el convento modesta,
 la vista mortificada,
 al mundo crucificada
 y en todo lugar honesta.
- 24 6. De tus leyes observante,
 en la obediencia primera,
 para cargos la postrera.
 para las cargas constante.
- 28 7. Comunica a tu prelada
 y al confesor tu secreto,
 trata a todos con respeto;
 mírate ya amortajada.
- 32 8. A tu superior, rendida;
 con el próximo, oficiosa:
 de sus bienes, cuidadosa,
 de sus males, condolidada.
- 36 9. En el vivir, penitente;
 en lo adverso, resignada;
 en el refitorio, templada
 y en el trabajo, paciente.
- 40 10. De la pobreza, celosa;
 para los pobres, no esquiva;
 con enfermos, compasiva;
 con tu cuerpo, rigurosa.
- 44 11. Con religiosos, afable;
 con los seglares, severa;
 para ninguna, grosera
 y para todas, amable.
- 48 12. En la caridad, perfecta;
 en la humildad, profundada;
 en el silencio, extremada;
 en el hablar, circunspecta.

16 'Ocupada en assumptes espirituals, sense caure en l'ociositat'.

35 *refitorio*: 'refectorio'.

43 'les companyes de professió'.

13. Con quien te injuria, clemente;
 en las honras, confundida;
 si te reprehenden, sufrida;
 52 si reprehendieres, prudente.
14. En las rejas, violentada;
 por obediencia, forzosa;
 acuérdate eres esposa
 56 de Cristo, a él consagrada.
15. Para los hombres entera,
 de su trato retirada,
 de sabios aconsejada,
 60 del que ignora, consejera;
16. En tu libertad, cautiva
 de tu fin incierto, cierta,
 vive viva como muerta,
 64 para que muerta estés viva.
17. Quien de Cristo y su consejo
 quisiere alcanzar la palma,
 componga su cuerpo y alma
 68 a la vista de este espejo.

Quartetes heptasil làbiques (abba)

Es tracta de dèsset màximes versificades adreçades a les companyes de professió, a les quals s'haurien de regir les religioses per seguir un camí recte intramurs.

[RÚBRICA] Espejo de una religiosa perfecta.

FONT: *La phénix de Murcia. Vida, virtudes y prodigios de la Venerable Madre Mariana de San Simeón, fundadora de los conventos de agustinas descalzas de Almansa, y Murcia. Su author el padre Joseph Carrasco, de la Compañía de Jesús, Maestro de Theologia en el Colegio Imperial, y Académico de la Real Academia española. Quien la dedica al Ilustrissimo y reverendissimo Señor Don Juan Matheo Lopez de saenz, dignissimo Obispo de Carthagena.* En Madrid por Manuel Fernández, Impressor del Supremo Consejo de la Inquisicion, de la Reverenda Camara Apostolicam y de las Señoras de la Encarnacion, Año M.DCCC.XLVI, p. 427-429

VENERABLE GERTRUDIS D'ANGLESOLA
 València, 1641-1727

CCCLXXXII

- Amemos a Dios y bástanos
 que él nos enseñará y hartará
 sin haber menester,
 4 porque a ninguno va mal
 sino al que huye de él.
 Leed, orad
 y tened caridad y humildad,
 8 y rogad por mí a Dios,
 que así lo hago yo por vos.

Versos irregulars (abc bcbbaa); podria tractar-se d'una dècima, però li falta un vers.
 [SENSE RÚBRICA]

FONT: *Vida, virtudes y prodigios de la Venerable Señora Doña Getrudis Anglesola, religiosa cisterciense, y dos vezes Abadesa en el Monasterio de N. Sra. de Gratia Dei, vulgò de la Zaydia, en la Ciudad de Valencia. Que escrivia Don Joseph Vicente Ortí y Mayor, natural de la misma ciudad. Y dedida al glorioso abad san Benito, Doña Rosa Navarro, Abadesa que ha sido en el propio monasterio.* Con licencia: en Valencia por Joseph Thomàs Lucas, Impressor del Sr. Obispo de Teruel, junto à la Plaza de S. Vult, año 1743, p. 261.

ISABEL DE JESÚS MARIA TRILLES

?, a. 1661-València, d. 1666

CCCLXXXIII

A Vos, Majestad tremenda,
uno por esencia y trino,
se dirige mi contienda
4 porque sois tan peregrino
que no hay hombre que os entienda.

Lo que os cuesta cada acción
de *ad intra* me causa espanto
8 pues en cada producción
habéis de sacar un santo
y hacerle una procesión.

Muy lucido iba el pendón
12 si quien le lleva es la luz
que por cierta rebelión
el Hijo llevó la cruz
en aquesta procesión.

Que el Padre con Él se hable
16 tan familiar y cortés
me admira por lo tratable,
porque a mí me han dicho que es
20 persona incomunicable.

Y si habla eternidades
a deseos me provoca
el escuchar sus verdades,
24 que arroja de aquella boca.
el Padre divinidades.

Ya que de hablar se pica,
le he decir con respeto
28 que si a su Hijo se aplica,
no sabe guardar secreto
pues todo lo comunica.

Mas aunque lo haya sabido,

7 *ad intra*: fa referència a l' 'acció *ad intra*' és a dir, 'a dins del cercle trinitari', en al·lusió al naixement del Fill
| *espanto*: amb el sentit de 'asombro, admiración'.

13 Remissió al pecat original.

32 sin darle la relación
nunca nos mete en ruido
porque es su mayor blasón
proceder como entendido.

36 En un caso me perdone
que ha de oír mi parecer
que no sé yo si le abone
si a quien le di todo el ser
40 me dice que se le opone.

Por quereros tanto a vos,
¡oh, amor de la eternidad!
os dejaron el ser Dios
44 con muy grande voluntad
cuando os espira los dos.

Iguales en todo son
no tiene esta más que estotra
y no sé por qué razón
48 que de una persona a otra
hay muy grande distinción.

Quintetes heptasil làbiques (ababa)

Abans de la còpia de les dues composicions a la Vida d'Isabel Trilles confeccionada pel confessor, se'ns proporciona la descripció següent, que reflecteix el context de creació de els peces: «Estando la sierva de Dios Doña Isabel Trilles recogida en su retrete contemplando el altísimo misterio de la Santísima Trinidad del año de 1663, y juntamente el de la Encarnación del Verbo Eterno; fue Nuestro Señor servido de bañar su alma con un indecible gozo y de ilustrarle el entendimiento con una muy clara noticia de estos dos altísimos misterios de nuestra santa fe. Y movida de un interior impulso, deseó escribir lo que en el entendimiento avía de estos misterios avía dellos entendido. Y si bien no fue su ánimo escribirlo en verso, por no ser en esto diestra, aunque solía tal vez componer algunos mal limados y que le dictaba su devoción, llevada del espíritu que la movía, tomó la pluma para escribir y advirtió que se la regía superior mano guiando la suya, no viendo ella lo que escribía, si bien entendía interiormente lo que iba escribiendo. Escribió, pues, las dos siguientes poesías trasladadas del que se cre ser el mismo original» (*Favores que Dios hizo a doña Isabel de Trilles...* f. 62v).

[A] [RÚBRICA] Al Altissimo Misterio De La S^{ma} Trinidad.

[B] [RÚBRICA] Quintillas q. a la beat^{ma} Trinidad. escribió la s^a Dª Isabel Trilles, natural de Valencia, Donzella honesta: murio de edad de 27 años, cuya vida escribió su P. espiritual y inquisidor de aquella ciudad Dⁿ Juan Gonzales de Texeda por los años de 1670.

2 *esencia* B | *essenca* A || 7 *de* A | om. B || 8 *producción* A | *produccion* B || 10 *hacerle* A | *hazer* B || 11 *lucido* A | *ermoso* B | *iba* A | *irà* B | *pendón* A | *guion* B || 14 *llevó* A | *lleva* A || 23 *el* A | *en* B || 25 *hablar* A | *hablador* A || 30 *lo* A | *se* || 31 *Mas* A | om. B | *aunque* A | *aunq. bien* B || 36-40 Estrofa suprimida a B || 45 *espira* A | amb lletres finals esb. B || 48 *que* A | *pues* B. Basem l'edició en A.

FONT: [A] RBME, *Favores que Dios hizo a doña Isabel de Trilles, valenciana, escritos por ella misma, y relación de sus virtudes y milagros por el P. Gines Berenguer, su confesor, de la Compañía de Jesús*, Ms. &-IV-3, f. 62v-63.

[B] RABLB, Ms. 3-I-10, p. 550.

CCCLXXXIV

Una alma en carne y sangre ha confesado
que en esta carne y sangre hay ser divino:
que sea carne, el pan, y sangre, el vino,
4 no lo ha la carne y sangre revelado.

En carne, en quien hay sangre de pecado,

la carne desta sangre nunca vino
que estar sin carne y sangre le convino
8 quien comió carne y sangre en un bocado.

Porque la carne y sangre a Dios amase
fue bien que en carne y sangre a Dios tuviese
y propria carne y sangre le gustase,
12 y carne y sangre con la suya uniese
porque la carne y sangre a Dios gozase
como si carne y sangre no tuviese.

Dues quartetes decasil làbiques (ABBA) + sexteta decasil làbica (ABABAB).
[RÚBRICA] Al Santissimo Sacramento de el altar, q. para siempre sea alabado.

FONT: RBME, *Favores que Dios hizo a doña Isabel de Trilles, valenciana, escritos por ella misma, y relación de sus virtudes y milagros por el P. Gines Berenguer, su confesor, de la Compañía de Jesús*, Ms. &-IV-3, f. 63-63v.

SOR MARIA TERESA DE JESÚS D'AGRAMUNT TOLEDO
València, 1664-Vila-real, 1728*

CCCLXXXV

Pues que la piedad divina
se ha servido darnos puerto
después de tanta tormenta,
4 hacer mi deseo intenta
de la verdad manifiesto.

Ya sabe todo viviente
y lo enseña la experiencia
8 que abrasado en llama ardiente
de guerra está al presente
todo el reino de Valencia.

En cuya estancia florida
12 situada está Villarreal
la qual quedó consumida
i a pavesa reducida
con fuego y sangre fatal.

[.....
.....]

16 Llegaron con atención
del Corpus Christi a las puertas,
caballeros de nacion
de aquellas tropas guión,
20 las cuales fueron abiertas.

[.....
.....]

Mucho nos consoló el ver
a los nobles capitanes
cuerpo de guardia poner
24 por nuestro honor defender

*La numeració dels versos és nostra, sense tenir en compte els versos que hi manquen. Transcripció literal de la font.

i evadir riesgos i males.

[.....
.....]

Vino orden que al momento
las Religiosas saliesen
28 i dejarán su convento
llevandose al Sacramento
i que en salvo le pusiesen.

Obedientes las palomas
32 qual del arca de Noé
salen, i entre tantas sombras
de tan belicosas hondas
no hallan do poner el pié.

[.....
.....]

Llevaron nos al carmelo
36 i tanta gente seguia
que de ahogarnos el recelo
fué grande; mas el anhelo
40 de algunos nos defendía.

En el tras sagrario juntas
i el pan de vida patente
pasamos medio difuntas
44 la noche hasta que juntas
dió el alba resplandeciente.

Allí el oficio reçando,
allí lágrimas vertiendo,
48 allí a nuestro Dios clamando
se fué la noche pasando
y el corazon consumiendo.

Vnas piadosas mujeres
52 jamas dejarnos del lado
quisieron, pues sus congojas
templaban con las esposas
del Dios pan sacramentado.

Toda la noche velando
56 un cuerpo de guardia estuvo
nuestros honores celando
nuestra quietud procurando,
60 ¿tal caridad do la hubo?

Como sin comer pasamos
cosa alguna todo el día,
la necesidad mostramos;
64 i luego al punto encontramos
compasión i biçarria.

Pan de monición nos dió
don Melchor de Portugal
68 melón e higos nos partió
que con otro no se halló
su compasión más cordial.

67 Don Melchor Colón de Portugal y Cabrera, mariscal de camp dels Reals Exèrcits, natural de Badajoz (1672-1719).

De los incendios el humo
 72 hasta nosotras llegó
 este fué otro aprieto sumo
 pues el no ahogarnos presumo
 que Dios se lo impidió.
 76 Los clamores y alaridos
 de la gente que sin tasa
 conturbados i aturdidos
 clamaban entre suspiros:
 80 ¡que se queman! ¡que se abrasan!
 Don Melchor no se apartaba
 jamas de las religiosas
 grande ánimo nos daba
 84 diciendo que no era nada
 ni temiesemos tal cosa.
 Por librarnos de este susto
 i querernos consolar
 88 los capitanes con gusto
 i con el recado justo
 nos llevaron a un pajar.
 Y como el fuego a porfía
 92 en llamas ya se llegaba
 nuestro coraçon temia
 si es que en la paja prendia
 i si ya nos abrasaba.
 96 Mucho nos llegó a sustar
 este lance pues no había
 por do poder escapar
 porque se vino a llenar
 100 de gente que no cabia.
 Tanto el susto nos trocó
 que quien el rostro nos via
 por él no nos conoció
 104 pues tan pálido quedó
 que nadie nos conocia.
 Viendonos tan desmayadas
 los dragones, con valor
 108 con instancias porfiadas
 con vino fuimos brindadas
 por volvernos en color.
 [.....
]
 Llama el clarin a partida
 112 i lo mas noble al instante
 a llevarnos se convida
 i con el alma i la vida
 sernos guardia vigilante.
 116 Con gran recato y modestia
 en sus caballos nos montan
 miran nuestra conveniença

103 *él*: 'el rostro'.

107 *dragones*: institut d'arma de cavalleria.

i con tan noble asistencia
 120 hasta Nules nos trasportan.
 [.....
]
 Las milicias se partieron
 despues que recomendadas
 al cura i villa nos dieron
 124 los que con fineza hicieron
 demostraciones extrañas.
 [.....
]
 Antes que el día amaneciera
 nos hubimos de partir
 128 a pie por los verdes campos,
 entre pantanos y lodos
 una legua caminamos.
 Vn buen hombre que nos vió,
 132 lleno de espanto i asombro,
 de bofetadas se dió
 a los Valles se volvió
 tales palabras diciendo:
 136 Hombres, si cristianos sois
 i caridad os anima,
 luego al momento salid
 pues vienen a pie perdidas
 140 de Dios las prendas queridas.
 Todos con gran caridad
 luego a porfía ofrecieron
 sus personas y jumentos
 144 en gran cantidad salieron
 i al momento nos subieron.
 Luego, así como en la iglesia
 la comunidad entró
 148 los sacerdotes lloraban
 i la misa que cantaban
 con lágrimas se acabó.
 [.....
]
 Allí con lágrimas tiernas
 152 nacidas del corazón
 pedían todos perdón
 i de Rosarios María
 tuvo muchos este día.
 [.....
]
 156 Poco descanso tuvimos
 muy poco en aquella noche
 porque el susto era continuo
 i con el favor divino
 160 partimos para Segorbe.
 [.....

143 *jumento*: 'ase'.

.....]

De aquella ilustre ciudad
 eclesiasticos, seglares,
 nobles ricos, chicos, grandes,
 164 i cuantos en ella había
 a recibirnos salian.

Allí el ilustre cabildo
 vino luego a desmontarnos
 168 dignidades nos llevaron
 sin dejar a otros tocarnos
 hasta al obispo entregarnos.

El qual esperando estaba
 172 de San Martín en el patio;
 con amor nos recibía
 i caridad compasiva,
 a todas nos iba entrando.

176 Aqueste es un santuario
 de las hijas de Agustino,
 de mucha virtud dechado,
 i con singular agrado
 180 allí nos han recibido.

Con tan grande caridad,
 dimos sueño a la fatiga
 i así en la casa dichosa
 184 de Agustino nuestro abuelo
 venimos a hallar consuelo.

La ciudad con gran ternura
 con buenos ojos miraban
 188 i con lástima lloraban,
 i a porfía presentaban
 cada qual lo que podia.
 [.....]
]

Vn convite en su palacio
 192 nos dió el señor Obispo
 i con paternal amor
 con su hermana y sobrinos
 nos asistió por sí mismo.

196 Allí en palacio al montar
 fué el concurso tan crecido
 de gente, que en nuestra vida
 cosa semejante vimos
 200 y gran verguença sentimos.

Antes de entrar en Caudiel
 campanas todas tocaban,
 en procesión nos llevaban
 204 y en alabanza de Dios
 Te Deum laudamos cantaban.

Las madres nos recibieron

172 L'església de San Martí de l'antic convent d'agustines de Sogorb.

184 L'orde de les dominiques, al qual pertany l'autora, també segueix la regla de sant Agustí.

con extrema caridad
 208 dulçura e benignidad,
 porque en lazo de amor tierno
 son todas un puro incendio.
 Lo que he visto i he pasado
 212 he contado en esta historia,
 a gloria sea de Dios
 i pues estoy en Caudiel,
 quiero descansar ahora.
Laus Deo

Romanç heptasil làbic amb rima assonant en els versos parells.

[RÚBRICA] Romance de la salida de las religiosas, escrito por una de las mismas por obediencia de su prelado a pocos días despues de llegadas a Caudiel, en febrero el año 1706.

FONT: Traver (1925: 73-77, Annex 21, fragmentàriament).

BEATRIU ANNA RUIZ I GUILL
 Guardamar de Segura, 1666-1735

CCCLXXXVI

Mandome mi padre maestro Bale, visitara las religiosas de su orden tengo por cierto fue para que aprendiera de sus santas doctrinas y recibiera mi alma sus buenos documentos y saludables consejos para poder caminar con seguro por el camino de la perfección, donde tuve una tarde de mucho consuelo, pues toda nuestra conversación fue del dulce Esposo amante de las almas. Rogueles me encomendaran a Dios y lo mismo me encargaron. Y también que les enviara unos versos de la Pasión y Muerte de su dulce Esposo y tierno enamorado. Halleme confusa porque mi ignorancia no llega a comprehender lo que son versos.

Aquella noche elevé mi espíritu a la contemplación de la Pasión y muerte de nuestro redentor y maestro y puse en sus divinas manos aquellas sus esposas que en clausura le alaban y enamoran. Y quedé en suspensión y, como arrobado mi espíritu, gozando de la suavidad y dulçura de contemplación tan misteriosa y dentro de mi pequeñez, vi a mi querido y tierno niño Dios, nuestro Padre, que con voz blanda y suave me dijo: «Cándida paloma mía, hermosa y mi querida esposa, para que con más fervor me ruegues por éstas que has puesto en mis manos, que prometido me han virginidad y clausura: ven y verás dónde sus defectos padecen».

Voló mi espíritu a un sitio o cóncavo de la tierra, muy oscuro y tenebroso, que conocí era el Purgatorio. A una parte vi un cercado a modo de claustro, con rejas de hierros y de frente aquel a la otra parte, otro de la misma forma pero sin rejas. El que tenía las rejas, dentro había muchas monjas vestidas con hábitos distintos y en el otro claustrado había muchos frailes, unos con coronas, que parecían ser sacerdotes, y otros sin ella. Y todos sin capilla. Los sacerdotes sentados en sillas y los legos en pie y en medio el prelado. Y vi que todos se quejaban del prelado y le decían:*

Por no tenernos atados
 con tu obediencia y rigor
 padecemos el dolor
 4 del plazo que Dios ha dado.
 Pena de nuestro pecado
 es la que aquí padecemos;

2 Foren acollides per les carmelites descalces de Nostra Senyora de Gràcia a Caudiel de Caudiel (Alt Palància).

* *coronas*: es refereix a la coroneta, pròpia o afaitat que porten els sacerdots al cap; també anomenat 'tonsura'.

8 y para que en el cielo entremos
se ha de purgar el pecado
de no habernos arreglado,
para que de Dios gocemos.

Y el prelado les respondía con estas lamentosas palabras:

De vivir tan descuidado
padezco ahora el dolor
con más exceso y rigor,
12 por no haberos arreglado.
La pena de mi pecado
y del vuestro, con temor,
me purifica el dolor;
16 porque después de purgado,
pueda gozar con agrado
de nuestro Dios y señor.

Díjale al niño Dios que guiaba: «Señor, decidme la causa de estar sin capilla estos religiosos y como donados». Y me dijo: «Mira, hija, la capilla entre ellos es la forma de la regla, y por esto con ella cubren la parte superior, que es la cabeza, donde tiene su asiento y morada el entendimiento, del cual se debieran valer para vivir arreglados. Mas, como vivieron sin regla dándose al mundo, quedaron sin capilla, dados al padecer para poder merecer por pena de sus pecados. (Esta voz 'merecer' se entiende latamente: como se ve en lo que sigue y antecede.) Volví hacia el claustro de las monjas y vi que padecían rigurosos tormentos: quejábanse unas de la cabeza, otras del oído, otras de los ojos, otras de las manos y de los pechos, otras. Mandome el Señor les preguntara la causa de su padecer. Pregunté primero a la que se quejaba de la cabeza y me dijo:

Saetas son encendidas
20 que mi sentido traspasan
y toda el alma me abrasan
las memorias consentidas.
Si yo, después de advertidas,
24 las hubiera despreciado
y el pensamiento arreglado,
no tuviera que purgar;
pero me es fuerza pagar
28 la pena de mi pecado.

Pregunté a la que se quejaba de los oídos y me respondió, diciendo:

Lanzas me son, como ves,
las palabras que en la reja
oía con atención;
32 defectos de mi pasión
atraviesan mi sentido;
porque a los hombres di oído
faltando a la religión.
36 Sírveme de purgación
el continuo padecer
para poder merecer
de nuestro Dios el perdón.

Hice la misma pregunta a la que se quejaba de los ojos y dijo con grande sentimiento:

40 Estas espinas que ves
traspasándome los ojos
son las vistas al revés
que ahora me son abrojos;
44 y cuantas veces miré
al mundo y a su hermosura,
por faltar a mi clausura
atravesan mi sentido
48 por haberlas consentido.

Pregunté a la que se quejaba de la boca y me respondió:

Estas brasas encendidas
que mis labios purifican
son las palabras salidas
52 de mi boca que, atrevida,
profirió con desmesura;
y por aquella dulzura
que abracé con voluntad
56 ardo en esta obscuridad
de sitio tan lamentoso,
sin tener ningún reposo.

Pregunté a la que se quejaba de las manos y dijo:

Estas manos que con hielo
60 me atormentan, como ves,
son defestos de interés
que recibí con anhelo;
y en las rejas con desvelo
64 muchos yerros cometí
que me atormentan aquí.
Y mi mayor desconsuelo
es de no lograr el cielo
68 porque a mi Dios ofendí.

Pregunté a la última, que advertí padecía mayores tormentos y exclamó diciendo:

¡Ay de mí! Que me adelgaza
y consume un grande fuego
por las culpas que de luego
52 cometí buscando traza;
defectos fueron sin tasa
los que mi pecho abrazó.
¡Qué no me midiera yo
56 con lo que ahora me pasa!
Esta pena más me abrasa,
pues mi alma penetró.

43 *abrojos*: té el sentit de patiment, per tal com els *abrojos* eren instruments metàl·lics en forma de la planta homònima, que empraven els disciplinants per assotar-se l'esquena.

Dilaté la vista por todo aquel sitio y vi una infinitud de almas en calabozos muy estrechos y tenebrosos; unas en pie, sentadas otras y otras echadas. Y los sacerdotes sentados todos en sillas. ¡Dignidad grande!, que aún en el padecer se distinguen de los demás como reyes, ¿qué será en el merecer? Y a todos abrasaba un mismo fuego y con tal disposición que cada uno se quejaba de la parte que había pecado. Y de allí se destilaba un aceyte, a modo de la grasa que se derrite cuando se asa la carne. Y aquella parte y toda el alma iba quedando blanca como la nieve. Y todas las almas a una voz decían:

Amigos, acordáos de mí,
que no puedo merecer,
solo puedo padecer
60 las culpas que cometí.
Vosotros, que merecéis,
os pido que a Dios roguéis
de que nos saque de aquí.
64 Esta pena del sentido
es muy fuerte, y muy mayor
la de no ver al Señor.

Prosímetre, alterna prosa amb dècimes (abbaa ccddc); excepte la 4a estrofa (sobra un vers; abccddceec) i la 5a (falta un vers; ababbccdd).

Aquesta composició i la que segueix es troben incloses en el «Cap. XXXI Mándala su director vaya a conferir puntos de espíritu con las religiosas de el convento de San Sebastián de Orihuela, de el orden de nuestro gran padre San Agustín; y de resulta tuvo una visión de el purgatorio y les remite por escrito lo que vió y unos devotos versos de la pasión de el Señor que le pidieron» (Pérez 1744: 108-115).

[RÚBRICA] Para la madre priora del convento de religiosas de San Sebastián, orden de nuestro padre san Agustín, de Orihuela. De una humilde esclava del Señor. Alabado, engrandecido y glorificado sea el dulcísimo nombre de Jesús y de María por una eternidad de eternidades. Amén.

FONT: *Vida de la Venerable Madre Sor Beatriz Ana Ruiz, mantelata professa de la Orden de N.G.P.S. Agustín y doctrinas, o mística simbolico-práctica que le reveló el Señor, como farol preciso en estos tiempos, para entrar y correr los caminos de la christiana obligación, y devoción, sin tropezar en la ilusoria quietud de molinistas y falsos alumbrados; con el bien regulado uso de sentidos y potencias, humanado con amenissima sensibilización, que le hace perceptible y util, y dulcemente practicable. Reflexionadas por el R.P.M. Fr. Thomas Perez, de la misma orden, maestro en artes, doctor en sagrada Teología en la Universidad de Valencia, y regente de Estudios que fue en los Conventos de N.P.S. Agustín, Nuestra Señora del Socorro, y Colegio de San Fulgencio. Consagrarse al Ilmo. y Rmo. Sr. Don Andres Mayoral y Carranza, Antes Obispo de Ceuta, dignísimo Arzobispo de valencia, del Consejo de su Majestad, Señor de la Villa de Puzol, &c. En Valencia en la Oficina de Pasqual Garcia, junto a la Plaza de Calatrava, Año 1744, p. 109-111.*

EDICIONS MODERNES: Aparicio (2001: 315-318).

CCCLXXXVII

Jesucristo en el huerto
repartió flores,
derramando su sangre
4 por pecadores.
Jesucristo en el huerto
fue fatigado,
pues derramó su sangre
8 por el pecado.
A su padre le dice
que si es posible
trasladarle aquel cáliz

1 Pot estar al·ludint a la salvació de la humanitat, per part de Jesucrist, a través de la seva Passió i mort al món; que és metafòricament, el *huerto*.

12 que es muy terrible.
 Grande fue la agonía
 de su trabajo
 pues un ángel del cielo
 16 fue a confortarlo.
 El maldito de Judas
 tomó dinero
 por la venta de Cristo,
 20 manso cordero.
 Del consistorio sale
 con mucha gente,
 caminando hacia el huerto
 24 para prenderle.
 De que hubieron llegado,
 Jesús le dijo:
 «Amigo, ¿a qué veniste?
 28 Vuelve contigo».
 Y volviendo la cara
 a tanta gente
 les pregunta qué quieren,
 32 si es por prenderle.
 Atrevidos responden:
 «¿A quién buscamos?
 A Jesús Nazareno,
 36 que no le hallamos».
 «Pues yo soy», les responde
 con grande gracia
 y a la voz, temerosos,
 40 dieron de espaldas.
 El apóstol san Pedro
 con osadía
 cortó la oreja a Malco,
 44 que allí venía.
 El maldito de Judas
 le besó luego
 que es la seña que traen
 48 para prenderlo.
 De cuello y manos le atan
 con los cordeles:
 le añudan temerosos,
 52 no se les fuese.
 De que así le tuvieron
 con grandes voces
 le sacaron del huerto
 56 dándole coces.
 Por la calle lo llevan
 con gritería
 porque salgan a verle

21 *consistorio*: 'consell, tribunal o jutjat'.

41-44 Malco era el nom del servent del Gran Sacerdot que va participaren l'arrest de Jesucrist i a qui Simó Pere va tallar una orella. Malgrat que el relat apareix en els quatre Èvangels, aquest nom sols apareix en l'Èvangeli de Joan (18:10-11).

60 los que dormían.
 A las ventanas salen
 con gran contento
 por ver el inocente
 64 que traen preso.
 Casa de Anás le entraron
 con mucho gozo
 y le dicen que traen
 68 al alevoso.
 Y de que Anás le vido
 con falsa risa
 le pregunta curioso
 72 de su doctrina.
 Y Jesús le responde
 con voz suave:
 «Claro he hablado al mundo,
 76 como tú sabes.
 » Donde todos se juntan
 la he predicado;
 a los que me han oído,
 80 ve a preguntarlo».

Y un soldado atrevido,
 con osadía,
 un bofetón le ha dado
 84 en su mejilla;
 y le dice: «Atrevido,
 ¿qué así respondes?
 ¿Al pontífice Anás,
 88 no le conoces?».

Mas Jesús, injuriado,
 así le dijo:
 «Si mal hubiere hablado,
 92 dame testigo;
 » pero si bien he hablado,
 ¿por qué me hieres?
 Ya pagarás tu culpa
 96 como mereces».

Y el pontífice entonces
 le ha despachado
 a su yerno Caifás,
 100 muy maltratado.
 Esperándole estaba
 todo el Consejo
 con los falsos testigos
 104 para vencerlo.
 De que allí le tuvieron
 falso le acusan;
 para darle la muerte
 108 nada rehúsan.

Y el pontífice entonces

69 *vido*: forma arcaica, per 'vio', que encara manté la -d- intervocàlic del llatí (*vidit*).

con voz severa
 le dijo: «¿No respondes
 112 a lo que alegan?

» Por Dios vivo te digo
 y te conjuro
 que digas si tú eres
 116 el hombre justo
 » y si de Dios bendito
 eres el hijo,
 porque dicen las gentes
 120 que eres tú Cristo».

Y Jesús le responde:
 «Soy el que dices,
 porque en verte juzgado
 124 te atemorices.

» Pues al hijo del hombre
 veréis sentado
 en la diestra del Padre
 128 para juzgaros».

Y el pontífice entonces
 los sus vestidos
 con soberbia les rompe
 132 dando suspiros.

«¿Para qué deseamos
 ningún testigo».

El pontífice dijo:
 136 «¿Le habéis oído?

» La blasfemia que ha dicho
 digna es de muerte:
 remitámosle luego
 140 al presidente».

Los ministros entonces
 le arrebataron,
 le dieron muchos golpes
 144 y maltrataron.

Como manso cordero
 lo sufre todo
 porque todos gocemos
 148 de su tesoro.

Bien atado lo llevan
 al presidente
 y le dicen que luego
 152 le dé la muerte.

De que Pilatos vido
 la su inocencia
 les dice que no puede
 156 dar la sentencia.

A Herodes se lo envía,
 rey de Judea,
 diciendo es su vasallo

131 *les*: llegiu 'los', tot referint-se a *los vestidos*.

200 porque lo vea
 y que juzgue el delito
 de que le acusan
 porque toda la turba
 204 a él calumnian.
 Cuando Herodes le vido
 mucho se alegra
 porque haga un milagro
 208 en su presencia.
 A las preguntas que hace
 nada responde
 porque al descomulgado,
 212 Dios no conoce.
 Mas viendo que no logra
 lo que desea,
 lo desnuda y lo viste
 216 de otra librea.
 Se lo vuelve a Pilatos
 con mucha afrenta,
 con vestido de loco
 220 porque lo sienta.
 Y viendo el presidente
 que está sin culpa,
 por no darle la muerte
 224 arbitrio busca.
 Con un ladrón famoso
 comparó al justo,
 que a la turba envidiosa
 228 no les dio gusto.
 Todos claman a un grito
 que lo sentencie,
 pues quien rey quiso hacerse
 232 digno es de muerte.
 Sobre si y de sus hijos
 la muerte cargan;
 por cumplir su deseo
 236 nada reparan.
 Mas Pilatos entonces
 lo entregó a ellos
 para que lo azotaran
 240 por contennellos.
 Lo arrebatan furiosos
 y lo desnudan;
 con cordeles a un poste
 244 fuerte lo añudan.
 Rigurosos descargan
 muchos azotes
 en las carnes divinas
 248 los galeotes.

203 *turba*: 'gentada desordenada'.

216 *librea*: 'uniforme que antigament condecorava i distingia reis, senyors i prohoms'.

Cinco mil y quinientos
 y más le dieron,
 que su cuerpo una llaga
 252 todo lo hicieron.
 Y después de azotado,
 le coronaron,
 que sus sienes divinas
 256 le traspasaron.
 Setenta y dos espinas
 con gran destreza
 le clavaron furiosos
 260 en la cabeza.
 Por cetro le pusieron
 en la su mano,
 una caña y lo sientan
 264 en un escaño.
 Le vendaron los ojos
 y le escupían
 a su rostro divino
 268 y escarnecían.
 Por mofa le decían
 que adivinase,
 fuertes golpes le daban
 272 porque acertase.
 Viéndole el presidente
 tan maltratado,
 que lo vieran las gentes
 276 manda sacarlo.
Ecce homo les dice
 de su ventana,
 que darle sentencia
 280 no tiene gana.
 Y de que así le vieron
 todos a un grito
 le dicen: «¡Crucifica
 284 a Jesucristo!».
 Y Pilatos les dice
 que no halla causa;
 furiosos le responden
 288 con amenaza.
 Y le dicen: «Del César
 no eres amigo,
 pues rehúsas la muerte
 292 del enemigo».

Temeroso Pilatos
 le dio sentencia
 y a la muerte condena
 296 a la inocencia.
 Lavose bien las manos
 por la violencia
 que conoce la daba
 300 contra conciencia.
 La sentencia publican

con alegría
y al suplicio le llevan
304 con gritería.
Una cruz muy pesada
con pena fuerte
sobre sus hombros cargan
308 para su muerte.
Abrazose con ella
muy amoroso
como si fuera cama
312 de su reposo.
Por esposa la admite
con gran ternura
porque todos gocemos
316 de su dulzura.
A la calle lo sacan
de la amargura
publicando su muerte
320 con desmesurado.
Un ladrón le pusieron
a cada lado
porque fuera de todos
324 más despreciado.
Con trompetas pregonan
la su sentencia
que a los suyos causaba
328 mucha dolencia.
Estampado su rostro
deja en su lienzo
de una dama piadosa
332 de noble pecho,
que atrevida se arroja
y con decoro
por lograr la fortuna
336 de aquel tesoro.
Y la madre afligida
va preguntando
por su querido hijo
340 que va buscando.
Al volver de una esquina
con él encuentra
y a sus brazos se arroja
344 aunque más sienta.
Con los ojos se hablaron
los dos queridos;
con los labios despiden
348 muchos suspiros.
Abrazados cayeron
con pena fuerte;
porque Dios la mantuvo
352 no fue su muerte.
¡Qué congojas! ¡Qué ansias!
¡Y qué dolores

padecieron las almas
 356 de estos dos soles!
 Nuestras culpas son causa
 de esta caída;
 con dolor la lloremos
 360 de arrepentida.
 A Jesús levantaron
 unos sayones,
 tirando de las sogas
 364 y a pescozones.
 A la madre dejaron
 desconsolada
 por quitarle la prenda
 368 que tanto amaba.
 Porque no se muriera
 en el camino
 alquilaron un hombre
 372 que allí les vino,
 para que se encargase
 de aquel madero
 que al calvario lo lleve
 376 el Cirineo.
 Las mujeres piadosas
 lloran sus penas,
 las consuela y les dice:
 380 «Lloren por ellas.»
 Llegados al calvario
 le desnudaron
 y el vestido a los dados
 384 le sortearon.
 A beber le sacaron
 con hiel el vino
 porque amargo sintiese
 388 aquel camino.
 En la cruz lo estendieron,
 de pies y manos
 midiéndole a los barrenos
 392 para enclavarlos.
 De que así le tuvieron,
 sus pies taladran:
 con un clavo esquinado
 396 allí los clavan.
 Y a las manos con otro
 en cada una
 lo enclavaron pendiente
 400 como coluna.
 Lo levantan en alto
 con osadía
 y al verle todos mueven
 404 gran gritería.
 En el hoyo pusieron

376 Simó Cirineu va ajudar Jesucrist a transportar la creu en el camí del Calvari.

con mucha gente
 a la cruz y dejaron
 408 a Dios pendiente.
 A los lados con otras
 los dos ladrones
 pusieron y le dicen
 412 malas razones.
 La madre que allí estaba
 con ansia llora
 las penas de su Hijo
 416 a quien adora.
 Los judíos con mofa
 y con engaño
 de Jesús sacan burla
 420 y hacen escarnio;
 todos dicen a un tiempo:
 «¿Si tú rey eres,
 de la muerte librate
 424 cómo no puedes?
 » Para que te creamos,
 de la cruz baja;
 por librate del riesgo
 428 busca una traza».

 Mas Jesús, amoroso,
 lo que dispone
 es rogarle a su padre
 432 que les perdone.
 Y uno de los ladrones
 que a questo vido,
 dice que lo perdone,
 436 reconocido;
 que se acuerde en su reino
 porque lo goce
 que al que a su lado tiene
 440 por Dios conoce.
 Y Jesús le responde:
 «Verdad te digo:
 gozarás de mi reino
 444 e irás conmigo».

 Volviéndose a la madre,
 así le dijo:
 «Para que te consueles,
 448 ve ahí a tu hijo».

 Y al discípulo dice,
 con voz de padre,
 porque viva dichoso:
 452 «Ve ahí tu madre».

 La madre lo recibe
 con gran ternura
 para que le acompañe
 456 en su amargura.
 Y el discípulo, viendo
 la su fortuna,

la recibe amoroso
 460 por madre suya.
 Y Jesús a su padre
 daba estas quejas:
 «¡Ay, Dios mío! Dios mío,
 464 ¿por qué me dejas?».

Muy sediento se hallaba
 porque así dijo
 con voz blanda y suave,
 468 diciendo: «*Sitio*.
 » Sed tengo de los hombres
 de que me agraden,
 llorando sus pecados
 472 porque se salven».

Los judíos entonces
 con una esponja
 bañada con vinagre
 476 sus labios mojan.
 Después de esta bebida
 Jesús ha hablado
 con la sexta palabra:
 480 «Ya se ha acabado».

Con voz grande y sonora
 al padre exclama:
 «En tus brazos recibe
 484 esta mi alma».

A esta voz dolorosa
 despidió el alma;
 los cielos y la tierra
 488 quedan en calma.

Eclipsadas quedaron
 las dos lumbreras;
 gran temblor tuvo el mundo,
 492 también la tierra.

Todos muestran dolores
 y sentimientos
 de la muerte de Cristo
 496 hasta los muertos.

Y un soldado atrevido
 con una lanza
 el corazón de Cristo
 500 se lo traspasa.

Tres nobles caballeros
 lo descendieron
 y a la madre en los brazos
 504 se lo pusieron.

De que la madre tuvo
 aquella prenda,
 amargamente llora,
 508 y la Madalena,
 que a los pies humillada,
 se los adora,
 con dolor y fatiga

512 sus culpas llora.
 Del cordero inocente
 el cuerpo envuelven
 con un sudario nuevo
 516 que allí previenen.
 Al sepulcro lo llevan
 con gran ternura
 porque todos gocemos
 520 de su hermosura.

‘Seguidilla chamberga’ de versos hexasil·làbics i tetrasil·làbics. Rima dels versos parells de cada quarteta (asson. i cons.)

En aquesta composició, la religiosa recorre detingudament tot el patiment de Jesucrist, en el camí del Calvari; s’hi narra, doncs, la Passió, la flagel·lació i la mort de Crist fins a la sepultura, basant-se en el que diuen les Sagrades Escripures, de les quals la religiosa no s’aparta; veg. per ex. Jo. 18:1 – 19:42. Va precedida pel discurs autorial: «Bolví de mi arrobamiento y quedé con bastante sentimiento de no poder libertar de tan rigurosa prisión a aquellas pobrecitas. Alentémonos a trabajar y a rogar a Dios por ellas. Y para más merecer, se podrán entretener en cantar estas coplitas a la Passión y Muerte de nuestro dulce esposo y tierno enamorado, Cristo, nuestro redentor y maestro» (Pérez 1744: 111).

[SENSE RÚBRICA]

Després de la composició, a l’imprés trobem la nota següent, amb instruccions de la religiosa:

«Perdonen las madres y reciban este regalo que Dios les embía;* que si le mascan y conciben su dulçura gozarán del esposo en su clausura y en el cielo dichosas de su hermosura.** Y por si quieren cantar las coplas, cuando se exercitan en alguna obra de manos, parece vienen bien a la tonada de la *chamberga*,*** con el estrivillo que aquí pondré, para el fin de cada una copla:

*Estrivillo
 María
 tu dolor me fatiga
 con pena.
 Atáme a tu cadenas»*

FONT: *Vida de la Venerable Madre Sor Beatriz Ana Ruiz, mantelata professa de la Orden de N.G.P.S. Agustín y doctrinas, o mística simbolico-práctica que le revelò el Señor, como farol preciso en estos tiempos, para entrar y correr los caminos de la christiana obligación, y devocion, sin tropezar en la ilusoria quietud de molinistas y falsos alumbrados; con el bien regulado uso de sentidos y potencias, humanado con amenissima sensibilización, que le hace perceptible y util, y dulcemente practicable. Reflexionadas por el R.P.M. Fr. Thomas Perez, de la misma orden, maestro en artes, doctor en sagrada Teología en la Universidad de Valencia, y regente de Estudios que fue en los Conventos de N.P.S. Agustín, Nuestra Señora del Socorro, y Colegio de San Fulgencio. Consagrarse al Ilmo. y Rmo. Sr. Don Andres Mayoral y Carranza, Antes Obispo de Ceuta, dignísimo Arzobispo de valencia, del Consejo de su Majestad, Señor de la Villa de Puzol, &c.* En Valencia en la Oficina de Pasqual Garcia, junto a la Plaza de Calatrava, Año 1744, p. 111-114.

* Tòpic d’humilitat: la religiosa demana a les seves companyes perdó per la seva gosadia d’enviar-los una composició, i justifica aquell escrit dient que és un regal diví.

** Si saben interpretar-lo bé, després podran gaudir de Déu, primer al claustre, en la vida terrenal, i després, al cel.

*** Recomana a les religioses que canten les coples mentre s’exerciten en algun treball manual. Amb ‘chamberga’ s’està referint al to amb què podia ser cantada la composició. Segons Díaz Rengifo, les ‘seguidilles’ chamberga constaven de: «primeramente se hace una copla de quatro de las primeras seguidillas, a que se sigue un quebrado de tres sílabas llevando el acento en la penúltima el qual hace asonancia con el inmediato siguiente de siete sílabas. Viene luego otro quebrado de tres, llevando su verso de fiete después de sí, con el qual hace otra asonancia. Síguese últimamente otro quebrado de los dichos también con su verso los quales llevan fu asonancia distinta de los demás [...]» ([1759]: 70).

CCCLXXXVIII

Me ocasiona tanta pena
este modo de sentir
que no podrás discurrir
4 la menor parte que encierra.
Solo podrás advertir
que padezco mucha pena,
pues me sirve de cadena
8 que de ella no puedo huir.

Octaves heptasil làbiques (abbaabba)

Aquesta composició s'emmarca en una altra visió i apareix impresa a continuació de les altres amb la reflexió: «[...] en otra visión, donde una alma de el Purgatorio le refería a la venerable madre las calidades de su acerbo dolor, le significó expressamente que su tormento dimanava de la sobredicha aligación y que le era muy dura diciéndole [...]» (Pérez 1744: 116, «Reflexiones y notas a la visión»). En aquesta composició, doncs, una de les ànimes que havien aparegut en la visió poètica del Purgatori li explica els turments que hi viu.

[SENSE RÚBRICA]

FONT: *Vida de la Venerable Madre Sor Beatriz Ana Ruiz, mantelata professa de la Orden de N.G.P.S. Agustin y doctrinas, o mistica simbolico-práctica que le revelò el Señor, como farol preciso en estos tiempos, para entrar y correr los caminos de la christiana obligación, y devocion, sin tropezar en la ilusoria quietud de molinistas y falsos alumbrados; con el bien regulado uso de sentidos y potencias, humanado con amenissima sensibilización, que le hace perceptible y util, y dulcemente practicable. Reflexionadas por el R.P.M. Fr. Thomas Perez, de la misma orden, maestro en artes, doctor en sagrada Teología en la Universidad de Valencia, y regente de Estudios que fue en los Conventos de N.P.S. Agustin, Nuestra Señora del Socorro, y Colegio de San Fulgencia. Consagrarse al Ilmo. y Rmo. Sr. Don Andres Mayoral y Carranza, Antes Obispo de Ceuta, dignísimo Arzobispo de valencia, del Consejo de su Majestad, Señor de la Villa de Puzol, &c.* En Valencia en la Oficina de Pasqual Garcia, junto a la Plaza de Calatrava, Año 1744, p. 116.

ROSA DE SANT DOMÈNEC (MARIA ANTÒNIA ORTOLÀ)

Senija, ca. 1695- d. 1728

CCCLXXXIX

La aflicción que yo siento,
pastor, dueño mío,
es ver las llagas de pies y manos
4 que por mi amor has padecido.

Quarteta que alterna versos d'art menor amb art major (-a-A)

Aquesta *copla* i la resta que ha conservat l'autora, es troba inserta en les seves memòries espirituals i va precedida de la descripció següent: «Por esta misma luz, también me dio amores mucho de quan grande fue el dolor que recibió de quando le abrieron estas llagas con los clavos. Y para q[ue] le acompañasse yo en esta pena me dio a sentir en lo más sensible de mi interior, q[ue] clavava y deseava clavados clavos en mi corasón. Toda mi alma ha quedado traspasada de dolor, y es tan vivo y penetrante que es el mayor que he sentido hasta aora, y solamente el poro que se comunicó a fuera el cuerpo, me causó tanta pena sobre la falta de fuerças y, no poder tomar alimento en todo el día, la agonía del corazón me privava de la respiración, cosa que hasta ahora no me avía sucedido. No obstante pudo mi alma desaogar la pena por un breve espacio de tiempo, y canté esta copla» (*Papeles originales...*, f. 49v-50).

[SENSE RÚBRICA]

FONT: AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo», Inquisición, Lligall 532-2, Exp. 1- 4a peça, f. 50.

CCCXC

Yo bien quisiera, Señor,
el corresponderos
a la fineza que os debo
4 de haber derramado la sangre por mi amor.

Quarteta que alterna versos d'art menor amb art major (a- -A)

Aquesta *copla* va precedida de: «Como mi amado me dio a conocer a su alma tan llagada por su amor y el caudal de su sangre que derramó por redimirme, quisiera hazer mucho de bueno para pagarle tantas finezas que ha donado a esta miserable pecadora. Y como tenía mayor y más claro conocimiento de éstas, me confundía de ver que soy tan mala q[ue] no hago cosa buena para corresponderle, que por mucho que me aplique a amarle y servirle, será muy poco todo lo que haré para corresponder. Y quando mi alma pudo comunicar esto que conocía de su flaqueza y miseria, canté esta copla» (*Papeles originales...*, f. 49v-50).

[SENSE RÚBRICA]

FONT: AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo», Inquisición, Lligall 532-2, Exp. 1- 4a peça, f. 65v.

CCCXCI

Esta sangre que da en mi corazón
es de vuestras preciosas llagas
3 para que os considere divino Pastor.

Terceta amb versos d'art major (A-A)

Després de relatar que ha rebut beneficis de les llagues de Crist, abans de copiar la copla, l'autora diu: «mi cuerpo ha quedado casi sin aliento y casi sin vida, y quando pudo la alma pudo manifestar su alegría, canté esta copla» (*Papeles originales...*, f. 84v-85).

[SENSE RÚBRICA]

FONT: AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo», Inquisición, Lligall 532-2, Exp. 1- 4a peça, f. 85.

CCCXCII

Yo quiero, Señor,
lo que vos queréis
que solo de lo que me dais
4 tengo el amor rico de vuestro amor.

Quarteta que alterna versos d'art menor amb d'art major (a- -A)

La *copla* va precedida de la descripció: «Por grande que sea el dolor y agonía que sienta el cuerpo, no por esto deja el alma de estar toda ocupada en la comunicación amorosa de la suma Bondad; y en esta ocasión estaba tan ocupada como si no estuviese en el cuerpo, sino muy lejos de él para asistirle y por mucho que éste padeciese, no se estorvava, antes bien más y más se unía con aquella suprema Bondad. Y ha quedado unida con una unión tan estrecha, como alma que la [ha] hecho tan suya por el amor (no lo puedo explicar de otra manera), y tiene abierto el tesoro de su amor para enriquezerala. Más y más la va enriqueziendo sin cessar. No obstante, un poco salió azía fuera y comunicó la alegría que gozava, y canté esta copla» (*Papeles originales...*, f. 117v-118v).

[SENSE RÚBRICA]

FONT: AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo», Inquisición, Lligall 532-2, Exp. 1- 4a peça, f. 118v.

CCCXCIII

Un señor soberano trata comigo
que es el rey de la gloria
a quien debo dar gusto

4 y agrado en todo.

Quarteta que alterna versos d'art menor amb d'art major (-a- A)
Fou cantada en el context d'una comunicació amorosa de l'autora amb Jesucrist: «esta comunicació amorosíssima va acompanyada de grande seguridad, dulçura y alegría» (*Papeles originales...*, f. 132v).
[SENSE RÚBRICA]

FONT: AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo», Inquisición, Lligall 532-2, Exp. 1- 4a peça, f. 132v.

CCCXCIV

Redemtor del huerto,
que recibistes los cargos
que por mi amor falsamente os hicieron
4 delante del presidente Pilatos.

Quarteta que alterna versos d'art menor amb d'art major (-a- A)
La trobem entre el discurs espiritual amb l'anotació «2a copla póngasse aquí» (*Papeles originales...*, *Papeles originales...*, f. 190).
[SENSE RÚBRICA]

FONT: AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo», Inquisición, Lligall 532-2, Exp. 1- 4a peça, f. 132v.

CCCXCV

Ya llevas el peso de la cruz,
dulce Pastor,
en vuestros delicados hombros
4 por mi amor.

Quarteta que alterna versos d'art menor amb d'art major (-a-a)
Fou cantada després de rebre una gràcia de Déu: «Quando mi alma pudo comunicar afuera su alegría, canté esta copla en la qual se contiene el paso que se me dava a conocer» (*Papeles originales...*, f. 199v).
[SENSE RÚBRICA]

FONT: AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo», Inquisición, Lligall 532-2, Exp. 1- 4a peça, f. 199v.

CCCXCVI

Me abrazo con la cruz del Salvador
y esto me da a conocer
3 el peso grande de su amor.

Terceta que alterna versos d'art menor amb d'art major (-a-a)
L'autora demostra la seva alegria a través d'aquesta peça, quan pensa en l'amor que sent Crist per ella, que el va fer morir en la creu: «y sentir y más sentir sus pensamientos y tormentos, y quando pudo comunicar su alegría a fuera, hize grandes demostraciones de gozo, que el amor obrava en mí, y canté esta copla» (*Papeles originales...*, f. 270-270v).
[SENSE RÚBRICA]

FONT: AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo», Inquisición, Lligall 532-2, Exp. 1- 4a peça, f. 199v.

CCCXCVII

En el regalo de su llaga
me tiene el divino Rey,
de él estoy enamorada
4 que el amor no tiene ley.

Quarteta heptasil làbica (abab)

L'autora es desfoga amb aquesta *copla* després de pensar en la mesquinesa de la seva ànima: «Y la copla que canté fue bastante para que mi cuerpo fatigado tuviese algún alivio. Y después de muy cerrada la noche pude tomar un poco de alimento, pues en todo el día no avía podido tomarle, y esta copla que canté» (*Papeles originales...*, f. 341v).

[SENSE RÚBRICA]

FONT: AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo», Inquisición, Lligall 532-2, Exp. 1- 4a peça, f. 341v.

CCCXCVIII

He recibido en el corazón
a Cristo mi redemptor
que me comunica llamas
4 del fuego ardiente de su gran amor.

Quarteta que alterna versos d'art menor amb d'art major (-a-A)

La *copla* és producte dels ardors divins de l'autora i les expressions d'amor vers Jesucrist experimentades en el seu interior: «algunos días passé de esta manera quedando mi alegría toda enserrada en mi interior, pues dentro de éste todo era gozo y todo era gozar de la comunicación amorosa de mi redemptor. Pero en el cuerpo todo era pena y fatiga, hasta que se dignó que se comunicasse a fuera alguna parte de la alegría q[ue] tengo en mi alma; y quando pude comunicarla canté esta copla, explicando las llamas tan abraçadoras de caridad que se ha dignado de comunicarme, por averse enserrado e[n] mi corasón» (*Papeles originales...*, f. 419).

[SENSE RÚBRICA]

FONT: AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo», Inquisición, Lligall 532-2, Exp. 1- 4a peça, f. 419.

CCCXCIX

Soberano rey de la gloria,
rico os considero de amor
para enriquecer a un alma
4 y humillar a mi corazón.

Quarteta octosil làbica (-A-A)

Abans de copiar la peça, l'autora manifesta haver estat ferida per la saeta d'amor de Déu: «Quando el divino Señor hirió a mi corazón con la saeta, estava contemplando quàn rico tesoro es de amar aquella suprema bondad, pues es infinito su caudal y le comunica a las criaturas... ». Davant els favors rebuts, per als quals ella se sent indigna, expressa la seva alegria a través d'una copla: «sintiendo en mi corazón la herida de la saeta, y cuando mi alma pudo comunicar a fuera que alegría que tenía por la riqueza de amor que recibía, canté esta copla» (*Papeles originales...*, f. 238-239).

[A] [SENSE RÚBRICA]

[B] [SENSE RÚBRICA]

FONT: [A] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 239.

[B] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 1.*

1 (CCCXCVI) Vers hipermètric.

CD

La alegría del rey de la gloria
comunica a mi alma fervor
porque yo le conozco y le considero
4 por mi criador.

Quarteta de versos d'art major i art menor (-A-a)

Amb la unió de l'espós i els beneficis rebuts per aquest, l'autora manifesta una gran alegría, que li fa cantar la copla: «también contemplava lo que esta alegría es a mi alma, que es más y más fervor y deseos de amar y servir al criador [...] Cuando la alegría de mi interior pudo salir afuera canté esta copla» (*Papeles originales...*, f. 241).

[A] [SENSE RÚBRICA]

[B] [SENSE RÚBRICA]

FONT: [A] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 241.

[B] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 1.*

CDI

Redemptor, Jesucristo,
de mis pecados os pido perdón,
a vuestros pies arrepentida
4 con lágrimas del corazón.

Quarteta de versos d'art major i art menor (-A-a)

L'autora mostra el seu penediment i vessa llàgrimes de contrició davant les ofenses comeses a Déu tot cantant aquesta copla: «es tan grande el dolor que siento en mi interior por aver ofendido a un Dios tan bueno, que todas las lágrimas no son bastantes para llorar mis culpas y cuando el dolor pudo salir de mi interior, y desogarse por los ojos, derramé muchas lágrimas de confusión verdadera y llorando cantava esta copla» (*Papeles originales tocantes...*, f. 242).

[A] [SENSE RÚBRICA]

[B] [SENSE RÚBRICA]

FONT: [A] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 242.

[B] «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 1.*

CDII

Os recibo sacramentado,
grande Dios de amor,
que he confesado mis culpas
4 y las lloro con gran dolor.

Quarteta de versos d'art major (-A-A)

Aquesta copla és cantada després d'haver comulgat, tot manifestant l'autora el seu afligiment davant l'absència de Déu, motivada per les seves culpes. Tot i això, una alegría interna aflora a l'exterior a través del cant: «... llorava con tanta amargura quanta podía y, sin que el dolor o las lágrimas lo pudiesen esborrar ni detener, la alegría esta se comunicó a fuera y para poderla desoagar canté esta copla» (*Papeles originales tocantes...*, f. 243).

[A] [SENSE RÚBRICA]

* En un full a dues cares situat al començament del manuscrit [A] trobem, copiades pel confessor fra Tomàs Güell, algunes coples d'aquesta autora. Estan copiades segons l'ordre d'aparició, seguides i numerades fins a 19, i agrupades sota l'epígraf de «Coplas que compone el amor». Aquesta es correspon a la peça núm. 1.

* Núm. 2.

* Núm. 3.

[B] [SENSE RÚBRICA]

FONT: [A] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 243.

[B] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 1.*

CDIII

En la cruz pendiente estás,
mi amante Pastor,
hasta dar vuestra vida
4 por mi amor.

Quarteta de versos d'art menor (-a-a)

Aquesta *copla* és cantada després d'una comunicació amb Déu en què l'autora: «estava tan empleada en su comunicació interior que no estava para atender a lo que padecía el cuerpo y el corasón, aunque fuese mucho más, y quando la alegría interior pudo comunicarse a la parte de fuera, canté esta copla» (*Papeles originales tocantes...*, f. 245).

[A] [SENSE RÚBRICA]

[B] [SENSE RÚBRICA]

FONT: [A] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo», Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 245.

[B] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 1.*

CDIV

Una saeta traspasa a mi corazón
y me la da Jesucristo de su amor.

Apariat d'art major (AA)

En rebre una sageta de amor diví, que li deixa el cos i la gola secs, manifesta l'autora que «... fue mucho lo que padecí con esta herida y quando la alma pudo comunicar afuera la fineza que recibía, la explicó con esta copla» (*Papeles originales tocantes...*, f. 246).

A: [SENSE RÚBRICA]

B: [SENSE RÚBRICA]

FONT: [A] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 246.

[B] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 1.*

CDV

Con las llagas abiertas estáis,
verdadero Pastor,
y derramáis vuestra sangre
4 por mi amor.

Quarteta de versos d'art major i art menor (-a-a)

Copla cantada després d'una comunicació interior amb Déu: «... la alma pudo comunicar a la parte de fuera la alegría que sentía en su interior por averse enserrada dentro de las finísimas llagas, canté esta copla» (*Papeles originales tocantes...*, f. 247-248).

[A] [SENSE RÚBRICA]

* Núm. 4.

* Núm. 5.

* Núm. 6.

[B] [SENSE RÚBRICA]

FONT: [A] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 247-248.

[B] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 1.*

CDVI

Cinco puertas abre una lanza
en mi corazón
todas están encendidas
4 en amor de Dios.

Quarteta de versos d'art major i art menor (-a-a)

Copla cantada com a mostra del sentiment amorós experimentat vers Déu «...pudo mi alma desaogar el gozo que tenía, pues encerrada me tenía mi esposo en su corazón y tan atada en el lazo del amor que apenas pudo manifestar su alegría a la parte de fuera, y cuando la manifestó, canté esta copla» (*Papeles originales tocantes...*, f. 249).

[A] [SENSE RÚBRICA]

[B] [SENSE RÚBRICA]

FONT: [A] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 249.

[B] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 1.*

CDVII

De cerca os comunico,
mi Dios y Señor,
y estoy con el corazón abierto
4 con grandes deseos de vuestro amor.

Quarteta de versos d'art major i art menor (-a-A)

Copla cantada com a expressió de l'alegria amorosa «... cuando mi alma pudo comunicar a fuera el gozo que la llenava, canté esta copla explicando los deseos que tengo de amarle más» (*Papeles originales tocantes...*, f. 252).

[A] [SENSE RÚBRICA]

[B] [SENSE RÚBRICA]

FONT: [A] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 252.

[B] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 1.*

CDVIII

Una herida he recibido en mi corazón,
es de favores, dulzura y ternura
3 y de amor de Dios.

Tercet de versos d'art major i art menor (A-a)

L'autora lloa a Déu a través del cant alegre: «... y esta con muy alegría cantava, las coplas que canté no me an podido acudir para escribirlas; solamente puedo escribir una que es la explica lo que pasava en mi interior y es la

* Núm. 7.

* Núm. 8.

* Núm. 9.

siguiente» (*Papeles originales tocantes...*, f. 253). Amb aquest detall, veiem que només hi ha transcrites les peces que li han anat venint a la memòria, però no hi són totes.

[A] [SENSE RÚBRICA]

[B] [SENSE RÚBRICA]

FONT: [A] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 233.

[B] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 1.*

CDIX

Sois pastor amoroso
y rico en extremo,
y no hay a quien comparar
4 esta hermosura del rey supremo.

Quarteta de versos d'art major i art menor (a-A)

Copla cantada com a manifestació d'alegria per les comunicacions que Déu té amb ella: «quando esta pudo comunicar a fuera el gozo que tenía de que mi redemtor así se comunicasse, canté esta copla» (*Papeles originales tocantes...*, f. 254-255).

[A] [SENSE RÚBRICA]

[B] [SENSE RÚBRICA]

FONT: [A] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 255.

[B] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 1.*

CDX

Alegría comunico a tu corazón
por la grande paciencia que tienes
3 ofreciendo por mi amor.

Terceta de versos d'art major (A-A)

Copla cantada com a manifestació d'alegria: «quando mi alma pudo comunicar afuera esta alegría que recibía con esta copla en la qual se contiene el motivo por el qual mi redemtor me dijo este beneficio que me diese tanto consuelo y alivio en todas mis penas y trabajos» (*Papeles originales tocantes...*, f. 257).

[A] [SENSE RÚBRICA]

[B] [SENSE RÚBRICA]

FONT: [A] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 257.

[B] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 1.*

CDXI

Tú eres pobre y humilde de corazón
y en premio de tu pobreza
3 te doy las riquezas de mi amor.

Terceta de versos d'art major i art menor (A-A)

Copla originada per les comunicacions amb Déu: «... canté esta copla que contiene el motivo por el qual me ha comunicado la riqueza de su amor y se ha dignado de explicármelo» (*Papeles originales tocantes...*, f. 259).

* Núm. 10.

* Núm. 11.

* Núm. 12.

[A] [SENSE RÚBRICA]

[B] [SENSE RÚBRICA]

FONT: [A] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 259.⁸

[B] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 1-1v.*

CDXII

Pena y fatiga grande siento en mi cuerpo
pero os pido, señor, que me deis
3 la sangre de vuestras llagas para mi consuelo.

Terceta de versos d'art major (A-A)

Copla en què l'autora manifesta l'alegria pels favors rebuts de Déu: «...aliviada de la fatiga que padecía en mi cuerpo, no de toda sino de alguna parte de ella, y quando la alma comunicó la alegría de verse ser tan favorecida por su esposo, canté esta copla» (*Papeles originales tocantes...*, f. 260).

[A] [SENSE RÚBRICA]

[B] [SENSE RÚBRICA]

FONT: [A] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 260.⁹

[B] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 1.*

CDXIII

La pena y el dolor que vos sentiste
fue cuando os pusieron la corona de espinas,
3 que por mi amor la recibiste.

Terceta de versos d'art major (A-A)

Copla en què l'autora manifesta l'alegria per les comunicacions interiors amb Déu: «... aunque mi alma estava tan empleada en la comunicación con su Esposo, pudo comunicar la alegría a fuera y cantar esta copla» (*Papeles originales tocantes...*, p. 263).

[A] [SENSE RÚBRICA]

[B] [SENSE RÚBRICA]

FONT: [A] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 263.

[B] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 1v.*

CDXIV

Los dolores que sintió Jesucristo
en su muerte y pasión
me dan a entender cada punto

⁸ Ha estat copiada pel confessor, fra Tomàs Güell juntament amb les altres coples insertes en el discurs d'Antònia. Estan copiades segons l'ordre d'aparició, seguides i numerades fins a 19, sota l'epígraf «Coplas que compone el amor» en un full a dues cares situat al començament del manuscrit (aquesta és la núm. 13).

* Núm. 13.

⁹ Ha estat copiada pel confessor, fra Tomàs Güell juntament amb les altres coples insertes en el discurs d'Antònia. Estan copiades segons l'ordre d'aparició, seguides i numerades fins a 19, sota l'epígraf «Coplas que compone el amor» en un full a dues cares situat al començament del manuscrit (núm. 14, f. 1v).

* Núm. 14.

* Núm. 15.

4 que los padecía por mi amor.

Quarteta de versos d'art major i art menor (-a-A)

Copla cantada en les comunicacions amb Déu: «... así [*l'ánima*] está enpleada en esta comunicación, como si no huviese de atender a otra cosa, y quando pudo comunicar su alegría fuera, canté esta copla, en la qual se contiene que me da a entender por estos dolores» (*Papeles originales tocantes...*, f. 266).

[A] [SENSE RÚBRICA]

[B] [SENSE RÚBRICA]

FONT: [A] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 266.¹⁰

[B] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 1v.*

CDXV

Un sagrario de perlas tengo hecho en mi corazón,
todos los días Jesucristo se encierra
3 a comunicarle el valor y grandeza de su amor.

Terceta de versos d'art major (A-A)

Copla cantada en les comunicacions amb Déu: «... y quando pudo comunicar la alegría a fuera, canté una vez esta copla, y no pude más vezes porque la llamé a su comunicación en lo más oculto del interior y no la pude cantar segunda vez» (*Papeles originales tocantes...*, f. 268).

[A] [SENSE RÚBRICA]

[B] [SENSE RÚBRICA]

FONT: [A] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 268.

[B] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 1v.*

CDXVI

El dolor que siento en mi corazón
es de ver a Jesucristo
3 con tan heridas por mi amor.

Terceta de versos d'art major i art menor (A-A)

Copla originada pels efectes de l'amor: «... y mi alma pudo explicar lo que padecía, y canté esta copla enamorada de la bondad suprema, que me los da a padesser y los padessió por mi amor» (*Papeles originales tocantes...*, f. 272).

[A] [SENSE RÚBRICA]

[B] [SENSE RÚBRICA]

FONT: [A] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 272.

[B] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 1v.*

CDXVII

Tengo el corazón afligido
y en grande ardor

¹⁰ Ha estat copiada pel confessor, fra Tomàs Güell juntament amb les altres coples insertes en el discurs d'Antònia. Estan copiades segons l'ordre d'aparició, seguides i numerades fins a 19, sota l'epígraf «Coplas que componen el amor» en un full a dues cares situat al començament del manuscrit (núm. 16, f. 1v).

* Núm. 16.

* Núm. 17.

* Núm. 18.

4 pero os suplico,
 que me deis vuestra sangre,
 la que habéis derramado por mi amor.

Quinteta de versos d'art major i art menor (-AA-A)

L'autora se sent indigna del amor de Déu i expressa la seva tristesa a través del cant: «... quando mi alma pudo comunicar a fuera la tristesa que padecía en lo más retirado del interior, canté esta copla para explicarla» (*Papeles originales tocantes...*, f. 274).

[A] [SENSE RÚBRICA]

[B] [SENSE RÚBRICA]

FONT: [A] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 274.

[B] AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 1v.*

CDXVIII

3 El ardor que padezco en mi corazón
 es del deseo grande que tengo
 de servir a Dios.

Terceta de versos d'art major i art menor (A-A)

Copla amb què l'autora manifesta l'ardor diví: «...toda mi alma llena de la llama del amor divino [...] y quando mi alma pudo comunicarse a fuera, canté esta copla» (*Papeles originales tocantes...*, f. 279).

[SENSE RÚBRICA]

FONT: AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 279.

CDXIX

4 A la alma que os sabe
 y os ama de corazón,
 le comunicáis alegría
 y la grandeza de vuestro amor.

Terceta de versos d'art major i art menor (-a-A)

Amb aquests versos l'autora manifesta alegria: «... después de muchos días que la tenía enserrada, pudo mi alma comunicarla fuera y canté esta copla» (*Papeles originales tocantes...*, f. 284).

[SENSE RÚBRICA]

FONT: AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 284.

CDXX

4 Una rosa muy hermosa
 tengo hecha a mi corazón
 de la sangre de Jesucristo
 que me la da en mesa de su amor.

Quarteta de versos d'art major i art menor (-a-A)

Com la peça anterior, es tracta d'una manifestació d'alegria amorosa: «...quando pudo comunicar su alegría fuera, canté esta copla» (*Papeles originales tocantes...*, f. 294).

[SENSE RÚBRICA]

* Núm. 19.

FONT: AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532, exp 1-3a peça (1a part), f. 294.

CDXXI

El tormento de vuestros azotes
me dais a sentir grande rigor,
y con esto se me aumente el deseo
4 de conoser vuestro grande amor.

Quarteta de versos d'art major (-A-A)

Manifestació d'alegría amorosa: «... aunque mi alma estava tan ocupada y retirada dentro del interior, pudo comunicar su alegría y canté esta copla» (*Papeles originales tocantes...*, f. 320).

[SENSE RÚBRICA]

FONT: AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532, exp 1-3a peça (1a part), f. 320.

CDXXII

Sois muy hermoso
y rey supremo,
y dais vuestro amor
4 a quien os rinde un corto obsequio.

Quarteta de versos d'art major i art menor (-A-A)

[SENSE RÚBRICA]

FONT: AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 334.

CDXXIII

Sois señor tan amoroso
que no hay quién lo explique,
y a quien os sigue
4 hacéis heredero de vuestra gloria.

Quarteta de versos d'art major i art menor (-Aa-)

[SENSE RÚBRICA]

FONT: AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 352.

CDXXIV

¡Ay, Dios de la gloria,
cuánto habéis padecido por mi amor,
que cuando lo considero
4 se me parte el corazón con grande dolor!

Quarteta de versos d'art major i art menor (-A-A)

Manifestació d'affligiment: «... y en lo motivo de este dolor, lo expliqué en esta copla que canté quando la alma comunicó a fuera la alegría que tenía de lo que su Esposo traía en su interior» (*Papeles originales tocantes...*, f. 409).

[SENSE RÚBRICA]

FONT: AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 409.

CDXXV

En deseos tengo a mi alma de vuestro amor
y cuando estoy padeciendo
me dais el descanso en vuestros brazos,
4 divino pastor.

Quarteta de versos d'art major i art menor (A- -a)

Manifestació externa d'alegria: «...comunicó mi alma su alegría a fuera, y canté esta copla» (*Papeles originales tocantes...*, f. 446).

[SENSE RÚBRICA]

FONT: AHN, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo» Inquisición, Lligall 532-2, exp. 1-3a peça (1 part), f. 446.

MARIA DE SANTA CLARA FERRER XIMENO
Russafa/València 1737-1784

CDXXVI

«Si paloma soy, Amado,
no quiero otra habitación,
que la llaga del costado
4 será mi nido, Señor».

«Concedo lo que me pides,
Paloma mía de amor,
y te doy para tu alivio
8 la llaga del corazón».

«Hambrienta vengo a buscarte,
Esposo mío y Señor,
dadme a comer de la mesa,
12 de vuestro divino amor.

» Fuente clara y cristalina,
es vuestro pecho, Señor,
dadme a beber, Jesús mío,
16 de ese suave licor».

«Atiende, paloma mía,
si quieres oír mi voz,
habito en tu compañía
20 y todo soy de tu amor».

Quartetes heptasil·làbiques (abab)

[SENSE RÚBRICA]

1-4 Col·loqui de l'ànima amb l'Espòs Jesucrist, tot parafraçant els versicles del Càntic dels Càntics de Salomó. Concretament els versos es refereixen a les paraules de l'Espòs: «Coloma meva, dins les esclertes de la roca,/ en els amagatalls dels espadats,/ mostra'm el teu rostre,/ fes-me sentir la teva veu;/ que la teva veu és dolça,/ i el teu rostre, bonic» (Ct 2:14).

FONT: *Sermon fúnebre en las solemnes exéquias de la Venerable Sor María de Santa Clara religiosa clarisa del convento de N. Señora de los Angeles del lugar de Ruzaña, extra-muros de Valencia. Predicado en dicho convento día 21 de Febrero de 1805, por el R.P. Fr. Joaquín Llansol, lector jubilado, ex-definidor de la Santa recolección de la provincia oservante de S. Francisco y examinador synodal del arzobispo de Valencia. Sale á luz a expensas de una persona afecta a la venerable, En Valencia y Oficina de D. Benito Monfort, 1805, p. 93.*

SOR JOSEFA ANTÒNIA NEBOT I COSCOLLÀ
València, 1750-Bocairent, 1773

CDXXVII

Eres el *Agnus Dei*
de mi corazón
que cuando duermes, velas
4 con firme atención.

Quarteta irregular (amb rima asonant en *o* versos parells).

Les composicions de sor Josefa Antònia Nebot apareixen recollides a la seva Vida espiritual, manuscrita. Aquesta composició va encapçalada per una descripció que dona detalls de la creació de la peça, en el marc d'un somni: «Mas otro día me susedió que estando para empezar maitines, deseava mucho abrasarme con el Niño para resarlas con él, mas como el Señor es tan bueno y lo que gusta mucho es que lo busquen, al instante se dexó hallar y fue que al empezar el *venite*, vi que en lo interior, que estava entre los dos que lo disíamos y al desir el verso de *venite adoremus et prosidaremus*, vi que se me puso delante con los brazos abiertos, para que le adorara. Y yo le adoré y al mirarle se me vino a mis brazos, mas yo al ver tanto amor, no podía resar y le dije: “Dueño mío, ya sabéis que el Padre no quiere que deje de rezar; y así, si es gusto vuestro, o resad conmigo o escuchadme”. Y al desir esto me mostró grande alegría, y puso la cabeza sobre mi cuello y se quedó dormido, no porque esto era dormir sino porque su bondad se deja amar de las criaturas como ellas quieren. Mas acabado de desir las primeras liciones, se despertó un poquito y me hizo una demostración de que me quería dar un beso, y yo también se lo di. Y acabando, se volvió a dormir. De esta suerte estuve toda esta noche recibiendo muchas caricias del Niño, que aun durmiendo no parava de desirle cosas y esto es porque el Señor lo haze, que yo no hago nada. Mas yo tenía ganas de cantarle al Niño, y ensoñé que le cantava una coplilla y es esta [...]» (José Lorca, *Resumen de las virtudes...*, f. 215-217). Segons aquest discurs, doncs, la peça va ser creada després d'haver tingut una visió beatífica del Nen Jesús, que mostrava afecte a la religiosa; trobem, de nou, el recurs al somni, a través del qual les religioses expliciten el seus versos. Es tracta de tres estrofes, 'cobles' de quatre versos heptasil·làbics, independents totes tres, adreçades al Jesuset de la Bona Estrela del monestir. Cal tenir present que el Jesuset de la Bona Estrela va ser una de les dues imatges que van dur les religioses de l'Esperança de València, que el 10 d'octubre de 1556 vingueren a fundar el monestir de Bocairent.

[SENSE RÚBRICA]

FONT: BHV, *Resumen de las Virtudes; y Vida de Sor Josepha Antonia Nebot, Religiosa, Profesa del Convento, de Nuestra Señora, de los Dolores Orden de nuestro Padre San Agustín de la Villa de Bocayrente, escrita por el reverendo Padre, Presentado Fray Joseph Lora, de la misma Orden, Vicario que fue de dicho Convento, y Director, de la referida Religiosa, lo escribía en San Agustín de Orignela año 1776. Despues de la Vida; se sigue una Copia de los escritos de dicha Religiosa, Ms. 69, 1776, f. 217.*

CDXXVIII

1. Tu frente es un baluarte
y tu nariz un cañón,
y tu boquita dispara
4 flechas a mi corazón.

2. De los pies a la cabeza
eres un jardín florido
en donde las almas hallan
8 sus delicias de amor fino.

3. Tu dulce nombre es Jesús
y tu oficio de salvar:
salva esta alma que está en pena
12 que por ti penando va.

Quartetes heptasil làbiques; rima independent en cadascuna d'elles: assonant en *o* versos parells de la 1a i 2a estrofa i assonant en *a* en la 3a estrofa.

[A] [RÚBRICA] Otro papel que en tres coplillas al Niño Jesus de la Buena Estrella, escribió sor J^{pha}. An^{ta}

[B] [RÚBRICA] Papel primero. Al Niño de la Buena estrella las compuso en la celda de Bodiu* estas tres coplillas.

8 *delicias* B] *dilicias* B || 12 *voy* A] *va* B.

Basem l'edició en A.

FONT: [A] BHV, *Resumen de las Virtudes; y Vida de Sor Josepha Antonia Nebot, Religiosa, Profesa del Convento, de Nuestra Señora, de los Dolores Orden de nuestro Padre San Agustín de la Villa de Bocayrente, escrita por el reverendo Padre, Presentado Fray Joseph Lorca, de la misma Orden, Vicario que fue de dicho Convento, y Director, de la referida Religiosa, lo escribia en San Agustín de Origuela año 1776. Despues de la Vida; se sigue una Copia de los escritos de dicha Religiosa*, Ms. 69, 1776, f. 319-320.

[B] AMASM, *Originales manuscritos de Sor Josepha Antonia Nebot. Religiosa profesa de coro del convento de N^a S^a de los Dolores, y Santos Reyes Magos, del orden y regular observancia de N. P. San Agustín, de la Villa de Bocairente, Reyno y Arzobispado de Valencia*, Ms. [s.sign.] [s.p.].**

CDXXIX

1. El Amado pide celos
a la esposa vil, ingrata:
¿por qué no le ama fina
4 viendo que su amor le mata?

2. En un madero murió
el Amado de mi alma
y su enfermedad fue siempre
8 el amor que nos declara.

3. Con ansias del corazón
pidiendo estaba la lanza
y así que la recibió
12 dio señas de unión al alma.

4. Unidos estamos todos
con el corazón y el alma
de aquel que nos dio en la cruz
16 su corazón por morada.

5. Moradores de mi Dios
que ya estáis en su morada
decidle me dé su amor

* Desconeixem el significat d'aquest terme; podria tractar-se del cognom d'una professa, en referir-se a una cel·la de la propietat d'aquesta, amb tot, no hem trobat cap religiosa amb aquest cognom en la llista de professes consultada (Bacete 2010).

** En aquest manuscrit, les peces van precedides per la nota: «Addición. Después de arreglados los papeles [...] me dexó ver sor Teresa Mónica Peralta dos papelicos, letra de sor Josepha Antonia: en el uno ay escritas tres coplillas al niño Jesús y en el otro, seis al Cristo crucificado. Y dice sor Teresa Monica que las compuso en su presencia y celda sor Josepha Antonia, que para ello tenía especial vena. Y dicen assí» [s.p.].

10 Al ludeix als desitjos de martiri del fill de Déu.

20 y me abraza toda el alma.
 6. Y vos, Dueño de mi alma,
 que estáis lleno de tu gloria,
 acordaos de esta pobre
 24 que en este mundo os adora.

6 quartetes heptasil làbiques, amb rima assonant en les parells (áa), excepte la darrera estrofa (óa).
 Sis copletes, independents, de to espontani, que reflecteixen una devoció afectiva i directa de l'ànima religiosa vers el seu Espòs.

[A] [RÚBRICA] Otro papel que en seis coplillas a Christo Crucificado escribió la misma, es como se sigue.

[B] [RÚBRICA] Papel segundo.

2 vil B] y el A || 21 Y vos A] Y a vos B.

Basem l'edició en A.

FONT: [A] BHV, *Resumen de las Virtudes; y Vida de Sor Josepha Antonia Nebot, Religiosa, Profesa del Convento, de Nuestra Señora, de los Dolores Orden de nuestro Padre San Agustín de la Villa de Bocayrente, escrita por el reverendo Padre, Presentado Fray Joseph Lorca, de la misma Orden, Vicario que fue de dicho Convento, y Director, de la referida Religiosa, lo escribia en San Agustín de Origuela año 1776. Despues de la Vida; se sigue una Copia de los escritos de dicha Religiosa*, Ms. 69, 1776, f. 320-321.

[B] AMASM, *Originales manuscritos de Sor Josepha Antonia Nebot. Religiosa profesora de coro del convento de N^a S^a de los Dolores, y Santos Reyes Magos, del orden y regular observancia de N. P. San Agustín, de la Villa de Bocairente, Reyno y Arzobispado de Valencia*, Ms. [s.sign.], [s.p.].

CDXXX

1. Disfrazado de encarnado
 de justicia sale el Sol
 y en el Portal de Belén.
 4 Aquel soberano bien,
 que sin dejar su morada
 bajó del cielo a la tierra
 solo por buscar el alma
 8 Venid, gloria de mi alma,
 nacido por mi consuelo
 de la Purísima Aurora
 que fue de alma remedio.

12 2. Para dar al Dios Niño
 la bienvenida
 los pastores de valle
 corren aprisa.
 16 El estilo es humilde
 pero en quien viene
 serán bien entendidas
 las sencilleces.
 20 La bienvenida admite
 tan agradable
 que venir ha querido
 para quedarse.

24 3. La noble santa María
 es la que triunfante llega

2 Sol de justícia és una denominació de Jesucrist. El Messies és vist com un sol naixent ja en les Sagrades Escriptures. Tota aquesta peça és una lloança al naixement de Jesús.

con el redemptor del mundo
a desembarcar a tierra.

Estríbillo

28 *Sea bienvenida, bienvenida sea,
la flor de Jesé y la rosa bella.*

Es capitana real,
con tan altos privilegios,
32 segura de contrabandos
cuando pasa por los puertos.
*Sea bienvenida, bienvenida sea,
la flor de Jesé y la rosa bella.*

36 El pintor de la nave
que pintó el Padre supremo,
del que lleva en sus entrañas
y también es Padre nuestro.
40 *Sea bienvenida, bienvenida sea,
la flor de Jesé y la rosa bella.*

4. Vamos a ver al Niño,
nuevos amores,
44 y ofrecémosle todos
los corazones.
*Sea bienvenida, bienvenida sea,
la flor de Jesé y la rosa bella.*

Estríbillo

48 *Venid amado mío, venid,
almas queridas, venid,
no tengáis miedo,
que todo son caricias
52 del rey del cielo.*

De un infante publico
nobles hazañas:
que naciendo en pesebre
56 crece en fragancias.
*Venid amado mío, venid,
almas queridas, venid,
no tengáis miedo,
60 que todo son caricias*

29 *Flor de Jesé*: com a equivalent de 'arrel de Jesé', tenint en compte la denominació simbòlica de l'arbre genealògic de Jesucrist, que prové d'una profecia d'Isaïes (Is. 11:1-2). «Sortirà un tany de la soca de Jesè, brotarà un plançó de les seves arrels. L'esperit de Jahvè reposarà sobre ell, l'esperit de saviesa i d'intel·ligència, l'esperit de consell i de força, l'esperit de ciència i de temor de Jahvè». Aquesta representació de l'arbre consta de tres elements: l'arrel, la vara i la flor, associades respectivament a Jesé, el pare del rei David, Maria i Crist. Amb *rosa bella* s'estaria referint a la Mare de Déu.

36 La 'nau' és la panxa de la Mare de Déu encinta, portadora del Nen Jesús i el pintor és l'artífex del naixement, Déu.

del rey del cielo.

5. Clavelito encarnado,
nace mi niño
64 para ser por el hombre
cárdeno lirio.

*Estríbillo**

*Qué bello niño
es el Verbo del Padre,
68 mi amor divino.*

Pues tienen por alcanzar
un portalillo,
deven ser, pues, del hombre
72 por tal tenido.

*Qué bello niño
es el Verbo del Padre,
mi amor divino.*

76 Entre pajas tiritas,
rey de los reyes,
¿Cómo naciste en pajas?
¿No es mucho tiembles?

80 *Qué bello niño
es el Verbo del Padre,
mi amor divino.*

6. Dices que dentro del alma
84 tienes morada y asiento,
y que estás de mejor gana
que en los palacios eternos.

*Estríbillo**

88 *Hechizo mío, amado mío, dueño del alma;
querido mío, Óyelo, Óyelo, esposo mío, estadme
atento, que por ti yo lo canto y por ti yo lo cuento.*

Es tanto el rigor del frío
que apenas hallaré un alma
92 que me abrigue con su amor
y me dé digna posada.

*Hechizo mío, amado mío, dueño del alma;
querido mío, Óyelo, Óyelo, esposo mío, estadme
96 atento, que por ti yo lo canto y por ti yo lo cuento.*

62 Remet a la forma humana del Nen Jesús, fet home per a la salvació de la humanitat.

64-65 Jesús passa de ser un clavell humanitzat a un lliri color violat, a causa del seu sacrifici («lirio cárdeno»).

* Al ms. «estrevillo».

79 S'hi sobreentén 'que tiembles'.

* Al ms. «estrevillo».

- Dádmela en tu tierno pecho
y allí goce de mí el alma
que yo para mí busqué
100 cuando estaba descuidada.
*Hechizo mío, amado mío, dueño del alma;
querido mío, Óyelo, Óyelo, esposo mío, estadme
atento, que por ti yo lo canto y por ti yo lo cuento.*
- 104 7. ¿Quién quiere este niño que traigo aquí?
1. Dámelo a mí. 2. No, sino a mí.
*Calla bobo, que no es para ti,
Los dos: Pues, ¿para quién es?*
- 108 *Para quién dirá: “qui quiri qui”,
Todos: “qui quiri qui, qui quiri qui, qui quiri qui”*

- Sus gracias y perfecciones
valen más que un potosí:
112 la boca como una rosa,
los labios son de rubí.
1. Dámelo a mí. 2. No, sino a mí.
*Calla bobo, que no es para ti,
Los dos: Pues, ¿para quién es?*
- 116 *Para quién dirá: “qui quiri qui”,
Todos: “qui quiri qui, qui quiri qui, qui quiri qui”.*

- Solo su dulce mirar
120 hace a los prados reír
Se lleva los corazones
y los lleva para sí.
1. Dámelo a mí. 2. No, sino a mí.
- 124 *Calla bobo, que no es para ti,
Los dos: Pues, ¿para quién es?
Para quién dirá: “qui quiri qui”,
Todos: “qui quiri qui, qui quiri qui, qui quiri qui”*

- 128 Sus mejillas encarnadas
y color de carmesí,
rodeadas de azucenas
más blancas que un alelí.
- 132 1. Dámelo a mí. 2. No, sino a mí.
*Calla bobo, que no es para ti,
Los dos: Pues, ¿para quién es?
Para quién dirá: “qui quiri qui”,*
- 136 *Todos: “qui quiri qui, qui quiri qui, qui quiri qui”*

Villancet, amb estructura desigual

[RÚBRICA] Poesias, que para cantar, en el Coro u los responsorios noche de Navidad del año 1772, arregló sor Jpha Antonia las entresacó de algunos libritos o por otra recogio, o tal ves compuso.

3 *Belén*: ms. «Bellen» || 8 *Venid*: ms. «Vinid» || 66-68 Els versos es troben tots seguits: «Qué bello niño es el Verbo del Padre mi amor divino» || 70-71 Al ms. pareix copiat en un sol vers el que es correspon a dos versos («un portalillo deven ser pues del hombre») || 79 *tiembles*: ms. «tembles» || 122 *para sí*: ms. «parsi» || 128 y a final de vers.

FONT: BHV, *Resumen de las Virtudes; y Vida de Sor Josepha Antonia Nebot, Religiosa, Profesa del Convento, de Nuestra Señora, de los Dolores Orden de nuestro Padre San Agustín de la Villa de Bocayrente, escrita por el reverendo Padre, Presentado Fray Joseph Lorca, de la misma Orden, Vicario que fue de dicho Convento, y Director, de la referida Religiosa, lo escribía en San Agustín de Origuela año 1776. Despues de la Vida; se sigue una Copia de los escritos de dicha Religiosa, Ms. 69, 1776, f. 322-327.*

CDXXXI

4 En esa imagen tan bella
sois Padre, Rey y Señor;
dadnos gracia, fe y amor,
Jesús de la Buena Estrella.

8 Mi Padre y mi Rey Jesús,
el gozo nos ha cumplido,
estrella clara ha nacido
con nuevos rayos de luz
de su amorosa centella
participe mi interior.

12 Gloria a Dios en las alturas
los ángeles en Belén,
los pastores van y ven,
¡quién viera tales dulzuras,
en brazos de una doncella
16 nacido el Hijo mejor!

20 En la estrella de los magos
te manifestaste fino
guiándoles su destino
a los reyes con halagos:
no aparte mis ojos de ella,
toda mi vida, Señor.

24 Si de Egipto en la jornada
fueron maravillas mil,
en mi corazón dos mil
cuando entráis en su morada:
si os agradáis, Jesús, della
28 no retardéis el honor.

Vestra Madre, ya perdido

1 Lleg. nota de l'aparat crític de la compos. CDXXVII, de la mateixa autora.

5-16 Aquesta composició narra esdeveniments de la vida de Jesucrist, des del seu naixement.

17 L'advocació del Jesuset de la Bona Estrella; Jesús és vinculat amb l'Estel de Betlem, que va guiar els Reis Mags cap al seu naixement i van anar-hi a adorar-lo.

21 'de la bona estrella'.

23-28 Després de l'adoració dels Reis Mags, la Sagrada Família (Maria, Josep i el nen Jesús acabat de nàixer) va fugir a Egipte per evitar la massacre d'infants del rei Herodes, que volia fer desaparèixer el Messies (Mt. 2:13-15).

29 *Vestra*: cultisme directament de la forma llatina (*Vester, Vestra, Vestrum*) per 'vuestra'. En aquests versos, s'hi parafraseja el relat bíblic del misteri del Nen perdut a Jerusalem, trobat tres dies més tard al temple de Jerusalem (Lc 2:41-52).

no os halló dentro del templo;
con el amor que contemplo
32 os pregunta cómo ha sido.
¡Tu sabiduría bella
queja de tanto primor!

Sois el Cordero divino
36 que quita nuestros pecados,
haciéndonos tus amados
nos das tu pan y tu vino.
Admitidnos sin querella
40 de este convite al sabor.

Sois el buen Pastor sagrado
que por la oveja perdida
disteis el alma y la vida
44 después de haberla criado;
por ser la perdida ella,
la mía sienta el dolor.

Es vestra frente espaciosa
48 y tus ojos celestiales,
tus labios finos corales,
la boca como una rosa:
en mi alma pon y sella
52 las virtudes de esta flor.

Tu corazón cariñoso
es todo de vestra esposa
y si os responde amorosa,
56 se lo dais más delicioso:
mi deseo se querella
de no lograr tal favor.

Pues que sois Rey de la gloria
60 y señor de las virtudes,
perdonad ingraticudes
y dadnos aquí victoria;
después el gozo de aquella:
64 tu patria, mi Redemptor.

Goigs. Dècima heptasil àbica (abbacd) + 10 sextetes heptasil làbiques (abbacd)
[RÚBRICA] Gozos del Niño Jesus de la Buena Estrella.

5 *mi*: ms. «me» | al ms. «Jesus» consta al vers de sota, però per qüestions de còmput sil làbic i de rima, considerem que ha de constar en aquest vers || 10 *participè*: ms. «partesipe» || 12 *àngeles*: ms. «angueles» || 19 *guiándoles*: ms. «guiandeleles» | *destino*: ms. «distino» || 33 *sabiduría*: ms. «sabeduria» || 56 *delicioso*: ms. «diligioso» ||

La composició és seguida d'una oració en llatí, que pertany al missal romà, i que és llegida durant l'Epifania:

Fr. *Verbum Caro factum est. Aleluia*

R. *et Abitabit in nobis. Aleluia.*

Oremus

Deus qui Unigenitum tuum gentibus Estela duse revelasti consede propitus, ut qui jam te ex fide connovimus, usque ad contemplandam espicien tue selsitudinis perducamur, qui te convivid et reclinat in secula seculorum. Amen.

FONT: BHV, *Resumen de las virtudes y vida de Sor Josepha Antònia Nebot, religiosa profesora del convento de Nuestra Señora de los Dolores, orden de nuestro padre San Agustín de la villa de Bocayrente. Escrita por el reverendo padre presentado Fray Joseph Lorca, de la misma orden; vicario que fue de dicho convento y director de la referida religiosa, lo escribía en San Agustín de Origiuela, año 1776. Después de la vida, se sigue una copia de los escritos de dicha religiosa, Ms. 69, 1776, f. 330-334.*

EDICIÓ MODERNA: Vañó (1990).

CDXXXII

Con ese mirar me matas,
con el risueño me robas,
con la hermosura me llevas
4 y con el amor me robas.

Quarteta heptasil làbica (abab)

[RÚBRICA] Otra coplilla que se hallò. Letra de Sor J^{pha} Anton^a al Niño Jesus.

FONT: BHV, Ms. 69, *Resumen de las virtudes y vida de Sor Josepha Antònia Nebot, religiosa profesora del convento de Nuestra Señora de los Dolores, orden de nuestro padre San Agustín de la villa de Bocayrente. Escrita por el reverendo padre presentado Fray Joseph Lorca, de la misma orden; vicario que fue de dicho convento y director de la referida religiosa, lo escribía en San Agustín de Origiuela, año 1776. Después de la vida, se sigue una copia de los escritos de dicha religiosa, 1776, f. 335.*

MARIANA CUNYAT I SERRA

Benifairó de la Vallidigna, 1750- d. 1808, ?

CDXXXIII

Un jardín a cierta alma
se le ha manifestado:
todo muy lleno de flores,
4 y la cruz en él ha hallado.

«Ya ves, querida esposa,
a que jardín te he llevado,
para que bien te diviertas
8 y te sientes a mi lado».

«Mi Esposo, este jardín
es grande y muy divertido,
pues mi alma en él se divierte
12 por haber ya conseguido».

«Esposa amada y querida,
es verdad que has conseguido
porque las dificultades
16 con mi gracia tú has vencido.

» De este jardín, mi amada,
te diré el significado
para tu divertimento
20 y alabas a quién lo ha criado».

2 *risueño*: entengueu 'somriure'.

12 *conseguido*: 'per haver aconseguit la visió beatífica del jardí'

20 Llegiu 'para que alabas'.

En este jardín tan hermoso
ellos se van paseando
y el Esposo a la esposa,
24 las flores le va enseñando:

«Mira bien aquesta flor
que es hermosa en sumo grado
porque es la caridad
28 que yo te he comunicado;

» mira otra flor, mi amada,
qué linda y hermoçada,
y esta es la grande humildad
32 que tu nada te levanta;

» mira otra flor, mi amada,
que es la flor de la paciencia,
que es tan hermosa y precisa
36 que te llena de clemencia;

» mira otra flor, mi amada,
que es la flor del sufrimiento,
que por sufrirlo tú todo
40 estás llena de consuelo;

» mira otra flor, mi amada,
que es muy linda y muy hermosa
por haberte conformado
44 siempre en todas mis cosas;

» mira otra flor, mi amada,
que es tu Dios, el temor,
y por este temor siempre
48 te unirá en su amor.

» Las flores de este jardín
llevan consigo una cruz,
quien alumbra toda el alma
52 de una celestial luz.

» Esta cruz que tú aquí ves
al lado de aquesta flor,
la misma flor la produce
56 y manifiesta mi amor.

» Esposa, querida amada,
ya lo tienes bien mirado,
ya ves que todas las flores
60 llevan la cruz a su lado».

«Mi dulce y amado mío,

51 *quien*: llegiu 'la cual'.

de esto me quedo enterada,
de que la buena virtud
64 en la cruz va bien fundada».

«Es preciso, mi amada,
que te persigan las cruces,
pues ellas son quien te llenan
68 de una abundancia de luces.

» Las tres potencias del alma,
en tomado posesión
de este jardín tan hermoso
72 para su recreación».

«¡Oh, qué jardín tan hermoso
para mí me has criado
y qué bien que me divierto
76 por lo que me has explicado!

» Lo que a mí más me divierte,
mi esposo, en este jardín
son las cruces que aquí producen
80 para poderte seguir.

» Es verdad que yo me divierto
en este jardín, mi amado,
y la cruz que aquí produces
84 remacha muy bien el clavo».

«Es preciso, mi amada,
el que yo haga producir
la cruz en este jardín
88 para que me puedas seguir.

» Lo que aquí más adorna,
mi amado, en este jardín
son las cruces que yo aquí veo
92 que tú haces producir.

» Este jardín es muy fino
y es agraciado y hermoso
y es porque va bien fundado
96 sobre la cruz de mi esposo.

» ¡Oh, qué jardín tan divino
y espiritualizado,

67 *quien*: 'las que'.

69 Fe, esperança i caritat.

79 Vers hipermètric.

81 Vers hipermètric.

88 Vers hipermètric.

91 Vers hipermètric.

de todas las virtudes
100 está muy bien adornado!

» Juntamente en estas flores
hay otras que muy bien adornan:
en este jardín tan divino
104 las virtudes son las joyas».

Los amantes, ¡qué bien se aman
y en su jardín se pasean!
¡oh, qué bien que se divierten
108 se deleitan y recrean!

«Este jardín, mi amada,
es muy oculto y muy ancho,
y quiero que tú te diviertas,
112 por ser espiritualizado.

» Las flores de este jardín
son finas y muy hermosas
y en su hermosura se exceden
116 por ser ellas tan preciosas.

» Alaba, esposa mía,
en este jardín mi poder,
porque estas y otras cosas,
120 solo yo las puedo hacer.

» Si quieres, amada mía,
estar siempre bien fundada
lleva todas estas flores
124 radicadas en tu alma.

» Con este jardín, mi esposa,
mira bien qué hermosas flores;
ellas son hermosísimas
128 y de diferentes colores.

¡Alabemos al gran Dios,
y a su poder infinito,
que en una tierra tan floca

99 Vers hipomètric.

101 *en*: 'con'.

102 Vers hipermètric.

111 Vers hipermètric.

112 'el jard'.

114 Vers hipermètric.

118 Vers hipermètric.

127 Vers hipomètric.

128 Vers hipermètric.

131 *floca*: catalan. per 'floja'; té el sentit de poc fètil, 'espiritual' metafòricament parlant.

Quartetes heptasil làbiques (rima consonant i assonant en versos parells)

Les dues composicions de Mariana Cunyat, de factura senzilla, es troben recollides en el manuscrit que conté la seva Vida espiritual, escrita per ella mateixa. Les dues peces poètiques estan copiades darrere del discurs autobiogràfic.

Aquesta composició reproduceix un diàleg entre l'ànima religiosa (l'esposa) i Déu, el seu espòs, que li ensenya un jardí de flors que evocuen les virtuts i que són enumerades una a una. El passatge líric, inspirat en el relat del *Càntic dels Càntics*, cal posar-lo en relació amb una visió experimentada per la autora i narrada a la seva vida espiritual, en els termes següents: «En una ocasión, llevó Dios a mi alma a un jardín muy delicioso por aver muchas variedades de flores. Era tan ermoso este jardín y tan divertido por las armoniosas flores que paresía el cielo. ¡I qué modo de recreiarse el amada con su amado!. El amado iba enseñándole todas las flores del jardín i el mejor adorno y más esencial era que en cada flor había una cruz; y fueron tantos los bienes y misericordias que Jesucristo comunicó a mi alma que son indesibles. Explicaré lo que viene a ser este jardín. Llamó Dios a mi alma secretamente a una habitación, que se puede llamar palacio, allí se unieron mi alma y las tres potencias con su Dios, y juntamente con esto los afeqtos i las virtudes. Todo esto unido ase un jardín espiritual. Las flores de este jardín son las virtudes, las cruces que estavan unidas a cada flor significaban que la misma cruz u mortificación las produsía y davan entender a mi alma que asta la muerte la compañarían [sic] i que la cruz mantiene el edeficio [sic] espiritual. ¡O, cruz de mí venerada i adorada, o cruz! Tú dulcificas a mi alma, la llenas de gracia y la dornas de vertudes, aces abundar de muchas i abundantes luses. En la cruz va unido el amor de todo un Dios. De la cruz i mortificación nace el amor y con la cruz y mortificación crese el amor. Así pues, penetrada mi alma de unas luses claras penetrantes y eficases no puede estar la voluntad osiosa, y cuando el entendimiento más conose, más ama la voluntad, y justamente con este amor, van unidos los demás afeqtos, sin impedirse unos a otros, así como si hubiera una voluntad por cada uno» (*Relacion de varios hechos de su vida...*, [f. 123-124]).

[SENSE RÚBRICA]

1 *cierta*: ms. «serta» || 4 *ha*: ms. om. || 9 *esposo*: ms. «desposo» || 12 i 14 *conseguido*: ms. «consegido» || 19 *divertimiento*: ms. «devertimiento» || 22 *paseando*: ms. «paseiando» || 24 *flores*: ms. «florres» || 28 *he*: ms. «a» || 50 *llevar*: ms. «llavan» || 59 *flores*: ms. «floires» || 63 *virtud*: ms. «vertud» || 72 *recreación*: ms. «recreycción» || 80 *seguir*: ms. «segi» || 97 *divino*: ms. «devino» || 99 i 104 *virtudes*: «vertudes» || 106 *pasean*: ms. «paseian» || 107 *divierten*: ms. «devierten» || 108 *deleitan*: ms. «delentan» | *recrean*: ms. «recreian» || 122 *bien*: ms. «bie» || 129 *infinito*: ms. «infenito» || 132 *ha*: ms. «e».

FONT: BHV, *Relacion de varios hechos de su vida, y coplas a la Virgen*, Ms. 762, [f. 208-210v].

CDXXXIV

Un alma estaba soñando
y al parecer, discurría,
que producía unas coplas
4 que la Virgen componía.

Solo Jesús y la Virgen
esto pueden componer,
por su gracia poderosa
8 queriendo favorecer:

«Para ser Madre de Dios
del cielo fui enviada
y para remedio del mundo
12 al templo fui presentada;

1-4 Aquesta composició, adreçada a la Mare de Déu, comença amb la veu lírica assumida per l'autora en què confessa que escriu el que aquesta li ha referit poèticament en una visió. Tot seguit, assistim a un desdoblament del subjecte líric ja que que passa a ser la Mare de Déu qui narra els favors obrats en la religiosa. Cal tenir present que en el llenguatge dels místics, les experiències extàsiques són comparades amb una espècie de somni, que en aquest cas, és l'origen dels versos de la religiosa.

9 La veu poètica és la Mare de Déu.

11 Vers hipermètric.

» y cuando Dios me crió
me llenó de mayor gracia,
y fue disposición suya
16 el concebirme sin mancha.

» Como Dios quiso criarme
y concebirme sin mancha,
me hizo la más hermosa
20 y la más llena de gracia.

» Me crió la más hermosa,
la más fina agrada,
y de toda la hermosura
24 me dejó perfeccionada.

» Soy de criada pureza
y de humildad avanzada,
y de todas las virtudes,
28 me veo perfeccionada.

» Me crió la más humilde,
la más pura y la más casta,
y fue obra del poder
32 dejándome hermoçada.

» Soy el espejo del cielo
y despido tal resplandor
que a todos les comunico
36 un volcán de fino amor.

» Entre todos los del cielo
fui siempre yo la primera
y quiso Dios que entre todos
40 llevase yo la bandera.

» El Padre me coronó
con su poder infinito,
para que el mundo me alabe
44 y salga de su conflicto.

» El Hijo me coronó
de grande sabiduría
para que yo pueda enseñar
48 la luz que yo tengo escondida.

» Del espíritu de Dios
fui también yo coronada,
llenándome de su amor
52 y te lo comunicara;

34 Vers hipermètric.

52 La Mare de Déu està adreçant el seu discurs a l'autora.

» pues esto ya fue piedad
de su grande providencia,
para que yo pudiese siempre
56 estender su gran clemencia.

» Mi Dios a mí me crió
para hacer en mí morada,
por eso me preparó
60 del todo perfeccionada.

» Es preciso, amada mía,
que yo te venga a anunciar
que ha sido misericordia
64 el quererte visitar;

» preciso es te comunique
esta grande humildad,
para que yo siempre continúe
68 en poderte visitar.

» Teniéndote prevenida
humilde y profundizada,
cuando venga en mi visita
72 seré muy bien allegada.

» De mis visitas, amada,
no habías esperimentado,
ahora lo esperimentarás
76 por estar en superior grado.

» Mi visita es muy suave
y te deja mucha paz,
dejándote muy conforme
80 y unida a mi voluntad;

» Mi visita te alumbra
y te deja enamorada,
toda llena de virtudes
84 del todo purificada.

» Mi visita bien te lleve
otras visitas del cielo,
mi bondad así lo hace
88 por darte este consuelo.

55 Vers hipermètric.

61 S'estaria adreçant a la beata, autora dels versos.

67 Vers hipermètric.

74 *esperimentado*: 'experimentado'; 'aquesta és la primera vegada que la Mare de Déu apareix a la religiosa perquè ja està preparada espiritualment'.

75 veg. nota anterior.

76 Vers hipermètric.

» Es preciso que los santos
te vengán a visitar,
y los ángeles también
92 estando yo en este lugar,

» pues es preciso que vengán,
a aquí, a esta habitación,
porque ven que yo he tomado
96 de este lugar posesión.

» Es cierto que yo de ti
posesión, pues, he tomado
y muy cierto que también
100 te ha dejado en sumo grado.

» La posesión que hoy he tomado
de tu pobre corazón,
esto será eternamente
104 pero sin separación.

» Aquí está mi habitación
por el alta providencia
para que yo pueda en ti
108 estender mi gran clemencia.

» Es preciso que yo estienda
contigo mi gran clemencia,
mi bondad me lo precisa
112 por estar en ti de fiesta.

» Será mayor tu riqueza
estando en ti misma, amada,
porque mi hijo en el cielo
116 te pondrá más elevada».

Estas coplas de la virgen
soñando se compusieron
y porque la Virgen hablaba
120 mis manos las escribieron.

Quartetes heptasil làbiques (rima assonant en versos parells)

[SENSE RÚBRICA]

2 *parecer*: ms. «parese» | *discurría*: ms. «discuria» || 7 *poderosa*: ms. «poderosas» || 15 *disposición*: ms. «disposicio» || 18 *concebirme*: ms. «consepirme» || 22 aquest vers és una mica difícil de llegir perquè està amuntegat sobre l'anterior *flores*: ms. «florres» || 27 *virtudes*: ms. «vertudes» || 29 *Me*: ms. «Mi» || 33 *espejo*: ms. «espjo» || 42 *infinito*: ms. «infenito» || 46 *sabiduría*: ms. «sabeduria» || 49 *espíritu*: ms. «esperitu» || 83 *virtudes*: «vertudes» || 92 *lugar*: ms. «logar» || 101 *hoy*: ms. «ho» || 114 *tú*: ms. «tu» ||

101 Vers hipermètric.

117-120 L'autora s'ha limitat, segons ella mateixa expressa, a copiar entre somnis la narració del contingut del poema que prové de la Verge, eludint així qualsevol responsabilitat sobre l'obra cread. Es tractaria d'un artifici literari amb què pretén escudar-se, davant qualsevol acusació de supèrbia, davant les mercès rebudes per la divinitat.

RELIGIOSA ANÓNIMA

València?, fl. 1753

CDXXXV

- Ya que ha llegado el día apetecido
que lográndose el fin de tus deseos,
tu corazón amante le dedicas
4 al más divino soberano dueño.
- Ya que cual mariposa enamorada
de su luz refulgente, haciendo cercos
al incendio suave de su llama,
8 sacrificas gustosa tus afectos.
- Ya que cual salamandra de su hoguera
quieres morir a impulsos de su fuego,
para poder después, Fénix dichosa,
12 renacer, remontando más el vuelo.
- Ya que de amor, el dardo penetrante
que, agudo, traspasó el amante pecho,
de tu gran madre, repitiendo el golpe
16 en el tuyo renueva tus esfuerzos.
- Ya, pues, que como nave en este día
de Josep en la casa tomas puerto,
y en su claustro feliz de la esperanza
20 las áncoras aferras con anhelo.
- Si ya segura de las tempestades
que fragua el proceloso mar soberbio,
del mundo burlando sus borrascas
24 consigues las delicias del sosiego.
- Si ya de las hinchadas crespas olas
que en continuo vaivén combate dieron
a tu buque, no escuchas los bramidos
28 porque supiste despreciar los riesgos.
- Si ya sin bulto ni zozobra alguna
miras vencidos los escollos fieros
que opuestos a tu rumbo pretendían
32 hacer retrocedieses tus intentos.
- Deja que mi cariño desahogue
el júbilo y el gusto que en el pecho,
no pudiendo caber, sale a los ojos
36 en lágrimas que explican su contento.
- Deja que mi amistad, con noble envidia,
solemnice tus dichas y el afecto

1 Es refereix al dia de la professió religiosa de Josefa Duran (Teresa Josefa de Jesús), motiu d'alegria.

5 Pel que fa al motiu en la poesia religiosa de la papallona atreta per la flama, com a metàfora de l'ànima devota, veg. compos. LXII.

15 Remet a la transverberació de Teresa de Jesús (*Libro de la Vida*, cap. 29, § 13).

23 Vers hipomètric.

30 Al ludeix a les temptacions i als plaers de la vida mundana.

40 con que esta enhorabuena te consagro,
págame con rogar por mí a los cielos.

Romanç de versos decasil làbics amb rima assonant (éó) en els versos parells

Aquesta peça i les dues que segueixen foren escrites en motiu de la professió de Josefa Duran (Teresa Josefa de Jesús) al convent de carmelites descalces de Sant Josep de València, el 25 d'octubre de 1753; les tres peces van ser escrites per una amiga íntima de la qual no sabem el nom.

[RÚBRICA] Congraulase en la Profesion de Doña Josepha Duran, en la Religion Sor Teresa Josepha de Jesus, una íntima Amiga suya, en este ENDECASYLABO.

FONT: *Mystico epithalamio, cantico nupcial armonioso, en el feliz hymeneo en el desposorio sagrado de una castissima Sunamitis con el divino Salomon; De una hermosísima Esther con el divino asuero Christo, esposo dulcissimo de las almas. Siendo en el siglo Doña Josepha Duran, Rubio, Tallada y Salinas, en la religion la Mad.^e Teresa Josepha de Jesus. En el religiosissimo; y observantissimo Convento de Carmelitas Descalças de San Joseph de la Ciudad de Valencia. Puesto en Musica por D. Fabian Llaçer, arpista de la Metropolitana. Dia 25 de octubre del Año de 1753.* En Valencia: Por la Viuda de Antonio Bordazar, [s.a.], p. 14-15.

CDXXXVI

De este claustro en el cielo introducida,
hoy admiro una estrella prodigiosa,
ostentando su luz clara y hermosa
4 por verse entre sus astros admitida.
Pero la advierto mucho más lucida
cuando oculta sus giros cuidadosa,
siendo un velo la nube con que ansiosa
8 su brillantez procura esté escondida.
Luzca pues de tal astro la nobleza
aunque oculte las luces que atesora
12 fondos, rayos cambiantes su belleza
y lábrese por rumbo peregrino
en la empírica esfera su destino.

Sonet (ABBA ABBA CDD CDD)

[RÚBRICA] Soneto.

FONT: *Mystico epithalamio, cantico nupcial armonioso, en el feliz hymeneo en el desposorio sagrado de una castissima Sunamitis con el divino Salomon; De una hermosísima Esther con el divino asuero Christo, esposo dulcissimo de las almas. Siendo en el siglo Doña Josepha Duran, Rubio, Tallada y Salinas, en la religion la Mad.^e Teresa Josepha de Jesus. En el religiosissimo; y observantissimo Convento de Carmelitas Descalças de San Joseph de la Ciudad de Valencia. Puesto en Musica por D. Fabian Llaçer, arpista de la Metropolitana. Dia 25 de octubre del Año de 1753.* En Valencia: Por la Viuda de Antonio Bordazar, [s.a.], p. 15-16.

CDXXXVII

Las que a tu velo escribo
son siguidillas,
mas que para cantadas,
4 para seguidas.
Si no te alcanzó el mundo
entre sus galas,
no temas que te alcance
8 cuando descalza.

2 *siguidillas*: entengueu 'seguidillas', que remet al tipus de composició.

Para volar al centro
que deseabas
Rafael soberano
12 te dio sus alas.

Es nombre el de Josefa
de buen agüero
y es que en ti cada paso
16 será un aumento.

La constancia el renombre
fiel te asegura,
que propias elecciones
20 son las que *Duran*.

El serafín que sigues
con tantos anhelos,
será fin de tus votos
24 y de mis versos.

Laus Deo.

Seguidilles Seguidilla amb «ecos» (6-4a 6-4a i darrera 6-6a6-4a
[RÚBRICA] Siguidillas.

FONT: *Mystico epithalamio, cantico nupcial armonioso, en el feliz hymeneo en el desposorio sagrado de una castissima Sunamitis con el divino Salomon; De una hermosissima Esther con el divino asuero Christo, esposo dulcissimo de las almas. Siendo en el siglo Doña Josepha Duran, Rubio, Tallada y Salinas, en la religion la Mad.^e Teresa Josepha de Jesus. En el religiosissimo; y observantissimo Convento de Carmelitas Descalças de San Joseph de la Ciudad de Valencia. Puesto en Musica por D. Fabian Llazer, arpista de la Metropolitana. Dia 25 de octubre del Año de 1753.* En Valencia: Por la Viuda de Antonio Bordazar, [s.a.], p. 16.

SOR MARIA PASQUALA CARO SUREDA
Palma, 1768-1827

CDXXXVIII

Es una muerte el vivir
Si la vida no es penar,
Para quien vive de amar
4 Su única vida es morir.

Quartetes heptasil làbiques (abba)
[SENSE RÚBRICA]

FONT: Bover (1868 [1976]: I, 166).

8 'si no et van importar els vicis del món seglar, encara menys ara com a carmelita descalça'.
11-12 L'Arcàngel Rafael.

20 L'autora fa un joc de paraules amb el verb 'durar' i el cognom de la religiosa a qui va dedicada la composició: Josefa Durán.

CDXXXIX

Es su mas dulce cantar
Si de amor se siente herir,
Que se acabe su vivir
4 Si la vida no es penar.

Quartetes heptasil ·làbiques (abba)
[SENSE RÚBRICA]

FONT: Bover (1868 [1976]: I, 166).

CDXL

No le amedrenta el morir
Si su amor se ha de aumentar,
Que es cruda vida el vivir
4 Para quien vive de amar.

Quartetes heptasil ·làbiques (abab)

Segons Bover, després d'aquestes màximes versificades, hi havia anotat el fragment següent, que precedeix la poesia següent: «Ama, pues, a Dios y ámale sin medida. Nada temas sino el pecado, piérdase todo con tal que no se pierda a Dios. Desconfía de tí, confía en Dios; camina siempre en su divina presencia. Atiende y sé fiel a sus inspiraciones, habla poco, trabaja mucho, y súfrelo todo por amor de un Dios que quiso morir en la cruz por tí. Si el Demonio quiere perturbarte dile» (Bover 1868 [1976]: I, 166).

[SENSE RÚBRICA]

FONT: Bover (1868 [1976]: I, 166).

CDXLI

El Señor es la luz mía
y mi ordinaria defensa:
¿De quién temeré la ofensa
4 si me guarda el que me guía?

Quartetes heptasil ·làbiques (abba)
[SENSE RÚBRICA]

FONT: Bover (1868 [1976]: I, 166).

CDXLII

Si en su eterna protección
mi vida estriba segura,
¿qué mal o qué desventura
4 turbará mi corazón?

Quartetes heptasil ·làbiques (abba)
[SENSE RÚBRICA]

FONT: Bover (1868 [1976]: I, 166).

CDXLIII

Precioso candel
Que al alma justa y fiel
Mas dulce sois que miel,

4 Mas bello que el panal.

La gloria celestial
Espero en vos, mi Dios,
Para reinar con vos

8 [.....]

Que à mesa tan peregrina
No llega el ingenio astuto,
Y para gozar su fruto
12 La fé mejor apadrina.

Quando celestes milicias
Ven á su reina subir
No cesan, no, de decir:
16 ¡Cuán llena vá de delicias!

Quando del mundo apartada
Me veo, esclamo gozosa:
¡Qué gracia tan sublimada
20 es el entrar religiosa!

Quartetes heptasil làbiques (abba; excepte la darrera abab i la segona, amb un vers menys)
[SENSE RÚBRICA]

FONT: Bover (1868 [1976]: I, 166).

CDXLIV

Si amor con amor se paga
Y el que me tenéis es tal:
¿Qué queréis, mi Dios, que haga,
4 Para pagar sin caudal?

Quarteta heptasil làbica (abab)
[SENSE RÚBRICA]

FONT: Bover (1868 [1976]: I, 166).

CDXLV

Si al que pide le han de dar
Y al que llama le han de abrir
El que busca suele hallar
4 Si no cesa de buscar,
De llamar y de pedir.

Quinteta heptasil làbica (abaab)
[SENSE RÚBRICA]

FONT: Bover (1868 [1976]: I, 166).

8 Bover no transcriu aquest vers, que deu faltar.

CDXLVI

Altísimo Señor,
Que supisteis juntar
A un tiempo en el altar
4 Ser Cordero y Pastor:
[.....]
Qué mal hice en huir
De quien por mí quiso morir.

8 Los ángeles al ver
Tal gloria y magestad.
Con profunda humildad
Adoran tu poder,
12 Sin poder merecer
La dicha de gustar
Este sacro y rico manjar.

El manjar que se dá
16 En el sacro viril,
Me sabe á gustos mil
Tan bien como el maná:
Si el alma limpia está
20 Al comer de este pan
La gloria eterna le darán.

Es maravilla el ver
Que á mil á un tiempo os dais
24 Y entero vos quedáis
Volviéndoos á ofrecer:
Podemos, pues, comer
Mil veces de este pan
28 Que á todos busca con afán.

Recibe al Redentor
En un manjar sutil
El pobre, el siervo, el vil,
32 El esclavo, el señor;
Perciben su sabor
Si con fé viva van
Sino, veneno es este pan.

36 Sois muerte al pecador
Que os llega á recibir,
Dais al justo el vivir
Con fino y tierno amor.
40 ¡Oh, inefable Señor,
Que en un mismo manjar
Sabéis la vida y muerte dar!

Al tiempo de morir

5 La còpia de Bover no duu aquest vers, que deu faltar, segons el còmput sil·làbic.

- 44 Mostrasteis vuestro amor,
Quedandoos, Señor,
Y habiendo de partir.
¿Quién podrá percibir
48 Favor, fineza tal,
Que cielo y tierra no halla igual?
- Sois fuego abrasador,
Pastor, Cordero y Pan,
52 Esposo, Rey, Galán,
Dios hombre y Redentor.
Prodigio tan mayor
Que a un Dios no pudo hallar
56 Que mas al hombre pueda dar.

Estrofas de 7 versos heptasil·làbics (abbaacc) (excepte la 1a, que li deu faltar un vers)
[SENSE RÚBRICA]

FONT: Bover (1868 [1976]: I, 166-167).

Índex de primers versos i autors

1. Espais profans

1.1. Poesia laudatòria liminar

	<i>Primer vers</i>	<i>Núm.</i>	<i>Pàg.</i>
JERÒNIMA GALÉS	<i>Inc.</i> «Puesto que el mujerial flaco bullicio...»	I	17
ANÒNIMA	<i>Inc.</i> «Por ser tan alto y raro el argumento...»	II	18
JERÒNIMA D'HERÈDIA MERCADER I LLINYADER	<i>Inc.</i> «Tu corona artificiosa...»	III	18
NOFRA ISABEL D'HERÈDIA I ADUART	<i>Inc.</i> «Tan bien, hermano, pintáis...» <i>Inc.</i> «Hermano, por mi bien dado...» <i>Inc.</i> «Quien los siglos afrenta...»	IV V IX	19 19 22
AGNÉS DE CASTRO I SARMIENTO	<i>Inc.</i> «Dar un tirano piadoso...»	VI	20
GRAÏDA GRIMAU DE LLUPIÀ	<i>Inc.</i> «Si volando desde el suelo...»	VII	21
ANNA IVORRA I MECA	<i>Inc.</i> «Del árbol verde cuyas hojas fueron...»	VIII	21
SOR MAGDALENA ÀMIC I JORDÀ	<i>Inc.</i> «De los himnos feriales la dotrina...»	X	23
JOANA DE GUARDIOLA I D'IVORRA	<i>Inc.</i> «La fama voladora...»	XI	24
HIPÒLITA CENTELLES	<i>Inc.</i> «Qual cisne, Josef, cantáis...»	XII	25
MAGINA SOLER	<i>Inc.</i> «Dalmáu vuestro gran valor...»	XIII	26
GUIOMAR PUIG	<i>Inc.</i> «Si das más luz que en otro tiempo faro...»	XIV	
SOR JOANA BAPTISTA PONS I DE MILÀ	<i>Inc.</i> «Con modo tan peregrino...»	XV	27
SOR MARIA JACINTA JAHÉN	<i>Inc.</i> «Pocos, padre, como vos...»	XVI	27
SOR JERÒNIMA BOSC	<i>Inc.</i> «Sempre les cosas preciosas...»	XVII	28
SOR MARIA TOMASSA COLLARÉS	<i>Inc.</i> «En Vinça vila real...»	XVIII	29
CATERINA GUBERT I D'AGUILAR	<i>Inc.</i> «Ara bé dirà la gent...»	XIX	30
ISABEL VIGURÓS I BOSC	<i>Inc.</i> «Sempre que ve al Rosselló...»	XX	30
SOR MAGINA VALLS SANTCLIMENT	<i>Inc.</i> «A san Magí por Magina...»	XXI	31
ANONIMA (AGNES ALAGON?)	<i>Inc.</i> «Ingenioso historiador...»	XXII	31
PSEUDO-FRANCISCA DE FUMISLERRIS I BAIONA	<i>Inc.</i> «La fama eterna alabanza...»	XXIII	32
MAGDALENA XAMMAR FERRÚS	<i>Inc.</i> «De tu asunto la beldad...» <i>Inc.</i> «De las nueve requiero...» <i>Inc.</i> «Mi parnaso, amor, seas...»	XXIV XXV XXVI	32 33 34
SOR CONTESINA FONTANELLA	<i>Inc.</i> «Tenido he relación, padre querido...» <i>Inc.</i> «Señor don Libro, una queja...»	XXVII XXVIII	35 35
JOSEPA MARIA D'ESPARÇA	<i>Inc.</i> «De manera os remontáis...»	XXIX	36
MARIA DE ROCABERTÍ SAFORTESA,	<i>Inc.</i> «Celestial Reina y señora...»	XXX	37
ISABEL CÒNPTER I DE ÇAGARRIGA O SAGARRIGA	<i>Inc.</i> «Ara ya en dolça lira...»	XXXI	38
CATERINA DOMÈNECH I SUNYER	<i>Inc.</i> «Mas me gozo, hijo querido...» <i>Inc.</i> «Gozosa estoy, Virgen santa...»	XXXII XXXIII	45 46
SOR ANNA MARIA BOSC	<i>Inc.</i> «Es mi religión sagrada...»	XXXIV	47
SOR JUSTA BONET	<i>Inc.</i> «Mi heroico padre es un hombre...»	XXXV	50
SOR CECÍLIA COLLARÉS	<i>Inc.</i> «Si Cecilia acompañó...»	XXXVI	51
SOR TERESA D'ARCOS	<i>Inc.</i> «Tres asuntos me causan alegría...»	XXXVII	52

SOR GERTRUDIS LLUSÀS I DE COPONS	<i>Inc.</i> «Flores tan bellas, Camós...»	XXXVIII	52
SOR MARIA TARRES I FONTANELLES	<i>Inc.</i> «Señor Libro, bien fundada...»	XXXIX	53
ANASTÀSIA LUNA	<i>Inc.</i> «Con muy elegantes bríos...»	XL	54
ROSA TRINCARES [Narcisa Torres]	<i>Inc.</i> «Cuiden els metges de curar dolents...»	XLI	54
	<i>Inc.</i> «Tan gustosa quedí i tan agradada...»	XLII	55
	<i>Inc.</i> «Ser lloats i aplaudits mereixen, Carlos...»	XLIII	56
[TERESA DUC BINAMONTE]	<i>Inc.</i> «En este rasgo de tu pluma airosa...»	XLIV	61

1.2. Poesia de certàmens i acadèmies

	<i>Primer vers</i>	<i>Núm.</i>	<i>Pàg.</i>
SOR BERNARDA ROMERO	<i>Inc.</i> «Benito vuestra vida nos espanta...»	XLV	62
	<i>Inc.</i> «Milagro será que acierte...»	XLVI	63
	<i>Inc.</i> «Trecientos años ha que dejó el mundo...»	XLIX	70
	<i>Inc.</i> «Pagó Raimundo al natural tributo...»	L	71
	<i>Inc.</i> «En más de una ocasión...»	LI	73
	<i>Inc.</i> «Entre pobres, Domingo, os considero...»	LII	74
	<i>Inc.</i> «Tenéis una fe tan viua...»	LIII	75
	<i>Inc.</i> «El cielo santo os alabe...»	LXXX	121
ANÒNIMA RELIGIOSA	<i>Inc.</i> «Yo canto como suelo...»	XLVII	66
CATERINA DE CARDONA	<i>Inc.</i> «Divino templo dorado...»	XLVIII	68
ANÒNIMA ('dama devota')	<i>Inc.</i> «No tuvo el suelo santo de tal celo...»	LIV	78
ESPERANÇA ABARCA	<i>Inc.</i> «Por el encumbrado vuelo...»	LV	79
BÀRBARA ABARCA	<i>Inc.</i> «Del heroico valenciano...»	LVI	80
SOR ÀNGELA SÀNCHEZ	<i>Inc.</i> «En vos, Bertrán, con poderosa mano...»	LVII	83
RELIGIOSA ANÒNIMA	<i>Inc.</i> «Si Dios siempre ha tenido gran cuidado...»	LVIII	85
SOR JACINTA D'HERÈDIA	<i>Inc.</i> «Salió el navío de Teresa santa...»	LIX	85
LUCRÈCIA DALMAU PUIGGARÍ	<i>Inc.</i> «Lo que tengo de hablar en tu alabanza...»	LX	88
SOR ELENA DE CARDONA	<i>Inc.</i> «Aquel doctor del cielo laureado...»	LXI	90
TERESA DEL CALVARIO (M. Àngela Astorc?)	<i>Inc.</i> «Una belleza nueva...»	LXII	92
GRAÏDA DE PINÓS I DE BLANES	<i>Inc.</i> «Mi sonoro acento y nueva musa...»	LXIII	94
	<i>Inc.</i> «Tiene la vista Teresa...»	LXIV	96
	<i>Inc.</i> «Teresa Dios os llamó...»	LXV	97
ANNA MAGDALENA DE TAMARIT I GUARDIOLA	<i>Inc.</i> «De Dios el hijo encarnado...»	LXVI	100
FRANCESCA DE TOLEDO	<i>Inc.</i> «Teresa el hijo del Padre...»	LXVII	101
SOR TERESA DE PREIXANA	<i>Inc.</i> «El Espíritu divino...»	LXVIII	103
JOANA / TERESA ENRÍQUEZ	<i>Inc.</i> «Hoy, soberana Teresa...»	LXIX	104
ANNA DE MECA (ANNA IVORRA I RASET)	<i>Inc.</i> «Alabo, Teresa santa...»	LXX	107
SOR JOANA FERRAN	<i>Inc.</i> «De la fama que ha dejado...»	LXXI	109
GRAÏDA GRIMAU DE LLUPIÀ	<i>Inc.</i> «Dichosa madre que del alto cielo...»	LXXII	111
	<i>Inc.</i> «Entóldase el cielo hermoso...»	LXXIII	112
ISABEL BOIX	<i>Inc.</i> «Por más que con sus aguas cubra el suelo...»	LXXIV	113
ADRIANA CABANYES I SINISTERRA	<i>Inc.</i> «Invocar jo a musa alguna...»	LXXV	114
CASILDA DE VILLALBA	<i>Inc.</i> «Madre del Verbo Eternal...»	LXXVI	116
JERÒNIMA LLULL I CABRERA (Comtessa de Montagut)	<i>Inc.</i> «Si miro quien es Dios, y quien María...»	LXXVII	118
SOR LLUÏSA AGUILERA	<i>Inc.</i> «Con voces que del alma son pregones...»	LXXVIII	119
SOR EMERENCIANA D'HARO	<i>Inc.</i> «Muy rica debéis de ser...»	LXXIX	120
SOR EUGÈNIA PÉREZ	<i>Inc.</i> «El sacro esposo, verdadero amante...»	LXXXI	123
ELVIRA SARRIERA DE PONS	<i>Inc.</i> «¿A quién podré pedir la corva lira...»	LXXXII	124
MÀRIA SAMSÓ	<i>Inc.</i> «Rebelde contra sí ve Dios al mundo...»	LXXXIII	128
PSEUDO-FRANCESCA D'AGULLANA	<i>Inc.</i> «Si bien es rica lonja sin empeño...»	LXXXIV	130
PSEUDO-MAGDALENA	<i>Inc.</i> «Un prodigioso cántico...»	LXXXV	132

D'AGULLANA			
MARIA DE LLUPIÀ	<i>Inc.</i> «Con grave canto armónico...»	LXXXVI	134
ARTEMÍSIA SAMSÓ	<i>Inc.</i> «Oíd, pechos manáimos...»	LXXXVII	136
AGNÉS REAL DE FONTCLARA	<i>Inc.</i> «En compañía de hombres miro un ángel...»	LXXXVIII	138
PSEUDO-ORÒSIA D'AGULLANA	<i>Inc.</i> «Gonzaga, que en pureza eres un ángel...»	LXXXIX	139
SOR SERAFINA DOMÈNEC	<i>Inc.</i> «Vos, dulce y sacratísima María...»	XC	141
ISABEL AGNÉS D'ERILL (Comtessa de Guimerà)	<i>Inc.</i> «Un árbol instrumento del pecado...» <i>Inc.</i> «Bella Luna que al nacer...»	XCI XCII	143 145
MARIANA LLUPIÀ I GRIMAU	<i>Inc.</i> «Era de un monte espacioso un llano...»	XCIII	146
MARIA DE LARA I GUZMAN	<i>Inc.</i> «El cielo desde la región fogosa...»	XCIV	148
MARIA DE PERAPERTUSA I VILADEMANY	<i>Inc.</i> «La que de gracia abundó...»	XCV	149
DOROTEA DE MENDOÇA	<i>Inc.</i> «Pues la Luna cuando llena...»	XCVI	150
SOR SUSANNA DE RIBERA	<i>Inc.</i> «Ya, en aquel primer instante...» <i>Inc.</i> «Diga, Seor Cartulario...»	XCVII XCVIII	152 153
MARIA D'ERILL	<i>Inc.</i> «Que de profeta me alabe...»	XCIX	155
MARIA SANS I PUIG	<i>Inc.</i> «Bastava per escarment...»	C	156
MARIA DE GRIMAU	<i>Inc.</i> «Allà va, senyor Patxorra...»	CI	158
MARIA D'OMS	<i>Inc.</i> «Bufa, Musa mia, bufa...»	CII	160
SOR TERESA BALET I RIFÓS	<i>Inc.</i> «Alerta, Venus, que sale...»	CIII	162
ARTEMÍSIA CLORÍDEA	<i>Inc.</i> «Malo es el consonante enturbiarias...»	CIV	164
MARIA GRÀCIA DE PINÓS	<i>Inc.</i> «Para ver si el candor enturbiarias...»	CV	165
RAFAELA REI FELIG	<i>Inc.</i> «Eres acaso el que enturbiarias...»	CVI	165
SOR MARIA LAURA MA	<i>Inc.</i> «Depón la ira, Qerub, que enturbiarias...»	CVII	166
GABRIELA MANÇANARES DE LA CUEVA	<i>Inc.</i> «A examen de un cuidado...»	CVIII	167
LAURA D'ALAGON	<i>Inc.</i> «In crucis amplexus Eulalia viva cucurrit...»	CIX	168
JOANA ATAIDE	<i>Inc.</i> «Vina Crucis amplexus retuli, nunc sub Cruce sisto...»	CX	169
CATERINA DE LARA	<i>Inc.</i> «Quan la apostòlica mà...»	CXI	169

1.3. Poesia d'altres autors seglars

	<i>Primer vers</i>	<i>Núm.</i>	<i>Pàg.</i>
ANÒNIMA	<i>Inc.</i> «Suele mostrarse el rey muy liberal...»	CXII	172
MARIANA ESCRIVÀ D'IXAR	<i>Inc.</i> «Pues por impulso sagrado...»	CXIII	185
GERTRUDIS CONRADO	<i>Inc.</i> «Esperanza y no tenerla...»	CXIV	188

2. Espais sagrats

2.1. Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona

<i>Primer vers</i>	<i>Núm.</i>	<i>Pàg.</i>
<i>Inc.</i> : «Kiry eleyzon»	CXV	192
<i>Inc.</i> : «Vivo sin vivir en mí...»	CXVI	194
<i>Inc.</i> : «¿Què diantre serà açò...?»	CXVII	196
<i>Inc.</i> : «Jesús mío, ¿cómo estás...?»	CXVIII	198
<i>Inc.</i> : «Perdonad, mi Redemtor...»	CXIX	199
<i>Inc.</i> : «Levantaos, queridas...»	CXX	200
<i>Inc.</i> : «Ruégote, Rey infinito...»	CXXI	201
<i>Inc.</i> : «Hermanas, ¿cómo podéis...?»	CXXII	202
<i>Inc.</i> : «Niño, pues venís...»	CXXIII	203
<i>Inc.</i> : «El gran príncipe Mesías...»	CXXIV	204
<i>Inc.</i> : «Nuestra emperatriz al suelo...»	CXXV	206

<i>Inc.</i> : «¿Cómo, Virgen bella...?»	CXXVI	207
<i>Inc.</i> : «¿A do váis, sacra princesa...?»	CXXVII	209
<i>Inc.</i> : «El Niño chiquito...»	CXXVIII	210
<i>Inc.</i> : «Levantaos, con gran consuelo...»	CXXIX	211
<i>Inc.</i> : «Levantaos, hermanas mías...»	CXXX	212
<i>Inc.</i> : «Emperatriz soberana...»	CXXXI	212
<i>Inc.</i> : «Madres y hermanas queridas...»	CXXXII	214
<i>Inc.</i> : «¿Cómo tan ensangrentado...?»	CXXXIII	215
<i>Inc.</i> : «Reina de las jerarquías...»	CXXXIV	216
<i>Inc.</i> : «¿Quién os ha traído, Señor...?»	CXXXV	217
<i>Inc.</i> : «Dile, mi hermana, a Dios hombre...»	CXXXVI	219
<i>Inc.</i> : «Venid, criador divino...»	CXXXVII	222
<i>Inc.</i> : «Amor soberano...»	CXXXVIII	223
<i>Inc.</i> : «Aquí que nadie nos oye...»	CXXXIX	224
<i>Inc.</i> : «Estando determinado...»	CXL	226
<i>Inc.</i> : «A Belem tocan a fuego...»	CXLI	227
<i>Inc.</i> : «Cansada estaba Teresa...»	CXLII	228
<i>Inc.</i> : «Raro portento...»	CXLIII	229
<i>Inc.</i> : «Otro splendor, otro Apolo...»	CXLIV	231
<i>Inc.</i> : «No es muerta no, nuestra madre...»	CXLV	233
<i>Inc.</i> : «Dos tiernos amantes juegan...»	CXLVI	234
<i>Inc.</i> : «Bendiga Dios al Niño...»	CXLVII	236
<i>Inc.</i> : «Prendiose mi Niño...»	CXLVIII	237
<i>Inc.</i> : «En el pesebre desnudo...»	CXLIX	238
<i>Inc.</i> : «Al más bello niño...»	CL	240
<i>Inc.</i> : «A Jesús prendieron...»	CLI	241
<i>Inc.</i> : «Si aurora la Virgen es...»	CLII	243
<i>Inc.</i> : «Temblando estaba de frío...»	CLIII	243
<i>Inc.</i> : «Niño a los cristales...»	CLIV	244
<i>Inc.</i> : «Que bien cantan los angelicos...»	CLV	245
<i>Inc.</i> : «A la gala del chiquitiro...»	CLVI	246
<i>Inc.</i> : «Norabuena María...»	CLVII	246
<i>Inc.</i> : «Teresa, hoy sale el tesoro...»	CLVIII	247
<i>Inc.</i> : «Socorra con agua el cielo»	CLIX	248
<i>Inc.</i> : «Teresa, el cielo os ensalza...»	CLX	248
<i>Inc.</i> : «Salid, gargantas alegres...»	CLXI	249
<i>Inc.</i> : «El alma en Dios desposada...»	CLXII	250
<i>Inc.</i> : «Un príncipe que su cielo...»	CLXIII	251
<i>Inc.</i> : «Bellos y divinos son...»	CLXIV	252
<i>Inc.</i> : «A Belén tocan a fuego...»	CLXV	253
<i>Inc.</i> : «Ya se parten de Oriente...»	CLXVI	227
<i>Inc.</i> : «Esta noche del alba ha nacido...»	CLXVII	255
<i>Inc.</i> : «Desnudillo mi Niño...»	CLXVIII	256
<i>Inc.</i> : «Jesús fue como ladrón...»	CLXIX	257
<i>Inc.</i> : «Pensamientos que hasta agora...»	CLXX	259
<i>Inc.</i> : «De la corte soberana...»	CLXXI	262
<i>Inc.</i> : «Soberano dueño mío...»	CLXXII	267
<i>Inc.</i> : «Lo que me espanta y asombra...»	CLXXIII	268
<i>Inc.</i> : «No haya más por vida mía...»	CLXXIV	269
<i>Inc.</i> : «Es posible, dueño mío...»	CLXXV	270
<i>Inc.</i> : «Pasajero de la vida...»	CLXXVI	271
<i>Inc.</i> : «Al galán que las calles pasea...»	CLXXVII	272
<i>Inc.</i> : «Un día de mayo...»	CLXXVIII	273
<i>Inc.</i> : «Aquí que nadie nos oye»	CLXXIX	224
<i>Inc.</i> : «Favores de Dios al alma...»	CLXXX	274
<i>Inc.</i> : «¿Por qué estáis, Dios mío...?»	CLXXXI	275
<i>Inc.</i> : «Si del divino cordero...»	CLXXXII	276
<i>Inc.</i> : «Solo a solo mi Dios quiero...»	CLXXXIII	277
<i>Inc.</i> : «Dios mi vida y mi sustento...»	CLXXXIV	277
<i>Inc.</i> : «Flores que apenas nacéis...»	CLXXXV	278
<i>Inc.</i> : «Una custodia de rayos...»	CLXXXVI	279
<i>Inc.</i> : «Desnudillo, mi Niño...»	CLXXXVII	256
<i>Inc.</i> : «No es admiración pastores...»	CLXXXVIII	280

<i>Inc.</i> : «Al zagal que dio en Belén...»	CLXXXIX	281
<i>Inc.</i> : «Alma, no comáis de suerte...»	CXC	282
<i>Inc.</i> : «Vuela corazón cobarde...»	CXCI	282
<i>Inc.</i> : «¿Por qué tanta crueldad...?»	CXCII	283
<i>Inc.</i> : «De una sagrada muger...»	CXCIII	284
<i>Inc.</i> : «Dios a comer me convida...»	CXCIV	285
<i>Inc.</i> : «Lanzas hay en el retiro y no miro...»	CXCV	286
<i>Inc.</i> : «¡Oh, qué máscara que ordena...!»	CXCVI	288
<i>Inc.</i> : «En el centro de un alma...»	CXCVII	289
<i>Inc.</i> : «Una sabanilla blanca...»	CXCVIII	290
<i>Inc.</i> : «Mil veces estoy, memorias...»	CXCIC	291
<i>Inc.</i> : «¿Dónde pica la pájara pinta...?»	CC	292
<i>Inc.</i> : «Al baile del aldijuela...»	CCI	296
<i>Inc.</i> : «Dejadme llegar, pastores...»	CCII	298
<i>Inc.</i> : «Cuando puesto en las pajas...»	CCIII	298
<i>Inc.</i> : «De una rosa escogida del cielo...»	CCIV	300
<i>Inc.</i> : «Entre sombras y hielos...»	CCV	301
<i>Inc.</i> : «Pastores, pues ¿qué os parece...?»	CCVI	302
<i>Inc.</i> : «Para que a vuestras grandezas...»	CCVII	303
<i>Inc.</i> : «Hoy la estrella he visto...»	CCVIII	303
<i>Inc.</i> : «A fuera, confusas Sombras...»	CCIX	304
<i>Inc.</i> : «Ama al que ama a las almas...»	CCX	305
<i>Inc.</i> : «¿Qué enigma es esta señores...?»	CCXI	306
<i>Inc.</i> : «Aunque es pan tan soberano...»	CCXII	308
<i>Inc.</i> : «Señor, jurador he sido...»	CCXIII	308
<i>Inc.</i> : «¡Ah, Señor sacramentado...!»	CCXIV	310
<i>Inc.</i> : «Cómese la palabra...»	CCXV	310
<i>Inc.</i> : «Esperando estoy las luces...»	CCXVI	311
<i>Inc.</i> : «Díganme las voces...»	CCXVII	312
<i>Inc.</i> : «Hoy jura el Padre eterno...»	CCXVIII	313
<i>Inc.</i> : «Príncipe de Pan que vienes...»	CCXIX	314
<i>Inc.</i> : «El corazón de Francisco...»	CCXX	315
<i>Inc.</i> : «Muera, muera la culpa...»	CCXXI	315
<i>Inc.</i> : «Pues sois con Dios tan dichosa...»	CCXXII	317
<i>Inc.</i> : «Corazón amor, amor corazón...»	CCXXIII	319
<i>Inc.</i> : «Alma, loca mariposa...»	CCXXIV	320
<i>Inc.</i> : «Corazón, si queréis bien...»	CCXXV	322
<i>Inc.</i> : «Flor que vives marchita...»	CCXXVI	322
<i>Inc.</i> : «O rico desaparego...»	CCXXVII	323
<i>Inc.</i> : «Una hermosa pastorcilla...»	CCXXVIII	325
<i>Inc.</i> : «Ese amor nos crucifique en la cruz...»	CCXXIX	326
<i>Inc.</i> : «Si me juras, galán zagalejo...»	CCXXX	328
<i>Inc.</i> : «Si el oficio del amor perfeto...»	CCXXXI	329
<i>Inc.</i> : «¡Oh, Dios de eterna gloria...!»	CCXXXII	333
<i>Inc.</i> : «Príncipe de Pan que vienes...»	CCXXXIII	314
<i>Inc.</i> : «Sin fin, todas cantemos...»	CCXXXIV	333
<i>Inc.</i> : « <i>Vere dignum et justum est</i> / que nuestra gran fundadora...»	CCXXXV	337
<i>Inc.</i> : «Seáis, Arcángela, bienvenida...»	CCXXXVI	340
<i>Inc.</i> : «Para siempre le gocéis...»	CCXXXVII	341
<i>Inc.</i> : «Mui bien vengáis, Madalena...»	CCXXXVIII	341
<i>Inc.</i> : «Más que el sol lindo y hermoso...»	CCXXXIX	343
<i>Inc.</i> : «Clara, el niño Jesús...»	CCXL	344
<i>Inc.</i> : «Bien parece que Jesús...»	CCXLI	345
<i>Inc.</i> : «Teresa, siempre gocéis...»	CCXLII	345
<i>Inc.</i> : «Pues que el reinar...»	CCXLIII	346
<i>Inc.</i> : «¿Qué buscáis, mansa cordera...?»	CCXLIV	347
<i>Inc.</i> : «¿Qué buscáis decid, Isabel...?»	CCXLV	348
<i>Inc.</i> : «Pues con Cristo desposada...»	CCXLVI	349
<i>Inc.</i> : «Pues que sois de Dios esposa...»	CCXLVII	350
<i>Inc.</i> : «Pues hermana tan hermosa...»	CCXLVIII	351
<i>Inc.</i> : Hoy a muertos han tañido...»	CCXLIX	352
<i>Inc.</i> : «Dicho me han, Isabel...»	CCL	353

<i>Inc.</i> : «Velo os ponen, Isabel...»	CCLI	353
<i>Inc.</i> : «Pues que quedáis desposada...»	CCLII	354
<i>Inc.</i> : «Pues del grande Emanuel...»	CCLIII	355
<i>Inc.</i> : «Pues que ya sois, Clara...»	CCLIV	356
<i>Inc.</i> : «Pues que, Clara, sois velada...»	CCLV	357
<i>Inc.</i> : «Benedicid siempre al Señor...»	CCLVI	357
<i>Inc.</i> : «Dicen que os alzáis con Dios...»	CCLVII	358
<i>Inc.</i> : «Juráis no us llevaré a Dios...»	CCLVIII	360
<i>Inc.</i> : «El artífice del cielo...»	CCLIX	361
<i>Inc.</i> : «Hoy la majestad divina...»	CCLX	362
<i>Inc.</i> : «P.: ¿Qué buscáis con tal contento...?»	CCLXI	363
<i>Inc.</i> : «La corona os dan con gozo...»	CCLXII	364
<i>Inc.</i> : «No siendo madre de Dios...»	CCLXIII	364
<i>Inc.</i> : «Cuando la cosa es forzada...»	CCLXIV	365
<i>Inc.</i> : «Niño perdido de amor...»	CCLXV	366
<i>Inc.</i> : «Está siempre en vela...»	CCLXVI	367
<i>Inc.</i> : «¿Por qué, Pensamiento...»	CCLXVII	368
<i>Inc.</i> : «Las llamas suben al cielo...»	CCLXVIII	369
<i>Inc.</i> : «De la gloria que tenéis...»	CCLXIX	370
<i>Inc.</i> : «Pues os vais al cielo...»	CCLXX	371
<i>Inc.</i> : «Bien seais venida...»	CCLXXI	372
<i>Inc.</i> : «Salió bien la pretensión...»	CCLXXII	372
<i>Inc.</i> : «Si el cordero Dios...»	CCLXXIII	373
<i>Inc.</i> : «Si Juanito tan chiquito...»	CCLXXIV	374
<i>Inc.</i> : «Tanto, Clara, os aclara...»	CCLXXV	375
<i>Inc.?</i> : «Pues tan clara os hizo...»	CCLXXVI	375
<i>Inc.</i> : «¿Cómo, Inés hermosa...?»	CCLXXVII	376
<i>Inc.</i> : «Bras, durmiendo vi un dosel...»	CCLXXVIII	377
<i>Inc.</i> : «En la cruz mi gozo...»	CCLXXIX	379
<i>Inc.</i> : «Tanto Cristo aficionado...»	CCLXXX	379
<i>Inc.</i> : «Cuantos pisan este suelo...»	CCLXXXI	380
<i>Inc.</i> : «¿Por qué os vais, mi redentor...»	CCLXXXII	381
<i>Inc.</i> : «Dad palmadas de placer...»	CCLXXXIII	382
<i>Inc.</i> : «Marías, más no busquéis...»	CCLXXXIV	382
<i>Inc.</i> : «¿Por qué, Andrés, con tanto hervor...?»	CCLXXXV	383
<i>Inc.</i> : «La más bella de las bellas...»	CCLXXXVI	384
<i>Inc.</i> : «Vuestra santa concepción...»	CCLXXXVII	384
<i>Inc.</i> : «Háganse mil alegrías...»	CCLXXXVIII	385
<i>Inc.</i> : «Bendígante, Señor, todas tus obras...»	CCLXXXIX	386
<i>Inc.</i> : «Hoy es nuestro día...»	CCXC	388
<i>Inc.</i> : «El que nos junto aquí...»	CCXCI	389
<i>Inc.</i> : «Josef, esposo sagrado...»	CCXCII	390
<i>Inc.</i> : «Idos mis suspiros...»	CCXCIII	391
<i>Inc.</i> : «Si flechas me tira...»	CCXCIV	392
<i>Inc.</i> : «Al que está de amor sediente...»	CCXCV	392
<i>Inc.</i> : «Pues, Dios infinito...»	CCXCVI	393
<i>Inc.</i> : «Si de la llave dorada...»	CCXCVII	394
<i>Inc.</i> : «Bon ofici és lo pastor...»	CCXCVIII	396
<i>Inc.</i> : «Fruíta novella...»	CCXCIX	397
<i>Inc.</i> : «Sin cruz no hay gloria ninguna...»	CCC	400

2.2. Cançoner de sor Eulària Teixidor

<i>Primer vers</i>	<i>Núm.</i>	<i>Pàg.</i>
<i>Inc.</i> : «¡Oh, mi amada Soledad...!»	CCCI	403
<i>Inc.</i> : «¡Oh, Bondad incomprendible...!»	CCCII	405
<i>Inc.</i> : «En aquella sacra mesa...»	CCCIII	408
<i>Inc.</i> : «Pues entrasteis en mi pecho...»	CCCIV	410
<i>Inc.</i> : «El hermoso Nazareno...»	CCCV	413
<i>Inc.</i> : «Aunque es cosa bien ardua...»	CCCVI	415
<i>Inc.</i> : «¿De qué temes, Alma mía...?»	CCCVII	424
<i>Inc.</i> : «Hoy estoy apercevida...»	CCCVIII	425

<i>Inc.</i> : «Al que ya he venerado...»	CCCIX	426
<i>Inc.</i> : «No malogres, alma mía...»	CCCX	428
<i>Inc.</i> : «Para sacar a mi alma...»	CCCXI	429
<i>Inc.</i> : «Ya te ves libre, Alma mía...»	CCCXII	431
<i>Inc.</i> : «El Padre, Rey y Esposo...»	CCCXIII	433
<i>Inc.</i> : «Al calvario, Jesús mío...»	CCCXIV	435
<i>Inc.</i> : «Si no supiese que hay Dios...»	CCCXV	437
<i>Inc.</i> : «Acaba pues de una vez...»	CCCXVI	439
<i>Inc.</i> : «Venid, Jesús mío...»	CCCXVII	441
<i>Inc.</i> : «Ya se acerca el tiempo...»	CCCXVIII	443
<i>Inc.</i> : «Deja los vanos temores...»	CCCXIX	444
<i>Inc.</i> : «Voy alegre a ver...»	CCCXX	445
<i>Inc.</i> : «La majestad abatida...»	CCCXXI	447
<i>Inc.</i> : «Jemía el hombre oprimido...»	CCCXXII	452
<i>Inc.</i> : «Si por la culpa, Dios mío...»	CCCXXIII	456
<i>Inc.</i> : «Vengo, mi Jesús, al huerto...»	CCCXXIV	457
<i>Inc.</i> : «Médico sois de las almas...»	CCCXXV	459
<i>Inc.</i> : «Hállase enferma mi alma...»	CCCXXVI	461
<i>Inc.</i> : «Serenad mi corazón...»	CCCXXVII	462
<i>Inc.</i> : «Inclinad vuestros oídos...»	CCCXXVIII	463
<i>Inc.</i> : «Supuesto sois luz del mundo...»	CCCXXIX	464
<i>Inc.</i> : «¡Oh!, Jesús, bien de mi vida...»	CCCXXX	466
<i>Inc.</i> : «Ojos míos, dadme agua...»	CCCXXXI	468
<i>Inc.</i> : «Pues que fuisteis, Jesús mío...»	CCCXXXII	471
<i>Inc.</i> : «No me aflige el ser tentada...»	CCCXXXIII	475
<i>Inc.</i> : «Respira, Corazón mío...»	CCCXXXIV	476
<i>Inc.</i> : «Anda, Pensamiento mío...»	CCCXXXV	478
<i>Inc.</i> : «Si yo supiese imitar...»	CCCXXXVI	480
<i>Inc.</i> : «Tan veloz sube Teresa...»	CCCXXXVII	482
<i>Inc.</i> : «Mirad como sube...»	CCCXXXVIII	484
<i>Inc.</i> : «Dirigid, mi amado Dueño...»	CCCXXXIX	487
<i>Inc.</i> : «¡Qué consuelo, Jesús mío...!»	CCCXL	489
<i>Inc.</i> : «¿Qué es eso, mi buen Jesús...?»	CCCXLI	491
<i>Inc.</i> : «Bien puedes regocijarte...»	CCCXLII	493
<i>Inc.</i> : «Dichosa puede llamarse...»	CCCXLIII	494
<i>Inc.</i> : «¡Oh, sagrada pasión...»	CCCXLIV	495
<i>Inc.</i> : «Apartad, mi Dios, el rostro...»	CCCXLV	521
<i>Inc.</i> : «Soy, mi Jesús, una cepa...»	CCCXLVI	523
<i>Inc.</i> : «Oprimida de la sed...»	CCCXLVII	524
<i>Inc.</i> : «Como otra cananea...»	CCCXLVIII	525
<i>Inc.</i> : «¡Oh, qué fortuna que tuvo...!»	CCCXLIX	527
<i>Inc.</i> : «Misericordia, Dios mío...»	CCCL	529
<i>Inc.</i> : «Ya veo mi dulce esposo...»	CCCLI	531
<i>Inc.</i> : «Ya sabéis, esposo mío...»	CCCLII	533
<i>Inc.</i> : «Escuchad, querido dueño...»	CCCLIII	536
<i>Inc.</i> : «¡Oh, amado Jesús mío...»	[CCCLIV]	539

2.2. Poesía conventual dispersa

	<i>Primer vers</i>	<i>Núm.</i>	<i>Pàg.</i>
SOR HIPÒLITA DE JESÚS ROCABERTÍ	<i>Inc.</i> «Aunque cautivo estoy en Babilonia...»	CCCLV	540
	<i>Inc.</i> «Haciendo el sacrificio vespertino...»	CCCLVI	543
	<i>Inc.</i> «Alégrense feliz la tierra y el cielo...»	CCCLVII	547
	<i>Inc.</i> «¡Oh!, profeta Isaías admirable...»	CCCLVIII	548
	<i>Inc.</i> «Pues estoy en el destierro...»	CCCLIX	550
	<i>Inc.</i> «¡Oh!, almas abrazadas...»	CCCLX	555
	<i>Inc.</i> «¡Oh!, apóstol secretario...»	CCCLXI	555
	<i>Inc.</i> «¡Oh!, apóstol coronado...»	CCCLXII	559
	<i>Inc.</i> «¡Oh!, buena cruz; ¡oh!, árbol deseado...»	CCCLXIII	561
	<i>Inc.</i> «Tomás, ¿por qué dudaste...?»	CCCLXIV	562
	<i>Inc.</i> «Como el oro entre ardores...»	CCCLXV	564

	<i>Inc.</i> «Ya que la Iglesia me ofrece...»	CCCLXVI	565
	<i>Inc.</i> «Pues a cuanto el mundo alaba...»	CCCLXVII	567
	<i>Inc.</i> «¡Oh!, Llave piadosa...!»	CCCLXVIII	569
	<i>Inc.</i> «¡Oh, Virgen soberana! Entre las glorias...»	CCCLXIX	571
	<i>Inc.</i> «Niño Jesús, ¿quién sois, bondad eterna...?»	CCCLXX	573
	<i>Inc.</i> «Los castigos, Señor, que experimentamos...»	CCCLXXI	575
	<i>Inc.</i> «Pues me veo en este valle...»	CCCLXXII	577
	<i>Inc.</i> «¡Oh!, santa humildad de Jesucristo...»	CCCLXXIII	579
	<i>Inc.</i> «¡Oh!, santa humildad de Jesucristo...» (2)	CCCLXXIV	580
	<i>Inc.</i> «Daba suspiros Inés...»	CCCLXXV	582
	<i>Inc.</i> «Tuvo tan grande amor aquel Ignacio...»	CCCLXXVI	584
	<i>Inc.</i> «Dicen algunos malmirados...»	CCCLXXVII	589
	<i>Inc.</i> «Dulce Jesús mío, apiádate de mí...»	CCCLXXVIII	591
	<i>Inc.</i> «Cuando estoy pensando tu inmensa grandeza...»	CCCLXXIX	595
	<i>Inc.</i> «¡Ay, ay, ay de mí! ¿Qué ha sido esto...?»	CCCLXXX	597
SOR MARIANNA DE SANT SIMEÓ	<i>Inc.</i> «Ama a Dios perseverante...»	CCCLXXXI	598
GERTRUDIS D'ANGLESOLA	<i>Inc.</i> «Amemos a Dios y bástanos...»	CCCLXXXII	600
ISABEL DE JESÚS MARIA TRILLES	<i>Inc.</i> «A vos, Majestad tremenda...»	CCCLXXXIII	601
	<i>Inc.</i> «Una alma en carne y sangre ha confesado...»	CCCLXXXIV	602
SOR MARIA TERESA DE JESÚS D'AGRAMUNT TOLEDO	<i>Inc.</i> «Pues que la piedad divina...»	CCCLXXXV	603
BEATRIU ANNA RUIZ I GUIL	<i>Inc.</i> «Por no terneros atados...»	CCCLXXXVI	608
	<i>Inc.</i> «Jesucristo en el huerto...»	CCCLXXXVII	611
	<i>Inc.</i> «Me ocasiona tanta pena...»	CCCLXXXVIII	622
ROSA DE SANT DOMÈNEC (MARIA ANTÒNIA ORTOLÀ)	<i>Inc.</i> «La aflicción que yo siento...»	CCCLXXXIX	622
	<i>Inc.</i> «Yo bien quisiera, Señor...»	CCCXC	623
	<i>Inc.</i> «Esta sangre que da en mi corazón...»	CCCXCI	623
	<i>Inc.</i> «Yo quiero, Señor...»	CCCXCII	623
	<i>Inc.</i> «Un señor soberano trata conmigo...»	CCCXCIII	623
	<i>Inc.</i> «Redemptor del huerto...»	CCCXCIV	624
	<i>Inc.</i> «Ya llevas el peso de la cruz...»	CCCXCV	624
	<i>Inc.</i> «Me abrazo con la cruz del salvador...»	CCCXCVI	624
	<i>Inc.</i> «En el regalo de su llaga...»	CCCXCVII	625
	<i>Inc.</i> «He recibido en el corazón...»	CCCXCVIII	625
	<i>Inc.</i> «Soberano rey de la gloria...»	CCCXCIX	625
	<i>Inc.</i> «La alegría del rey de la gloria...»	CD	626
	<i>Inc.</i> «Redemptor, Jesucristo...»	CDI	626
	<i>Inc.</i> «Os recibo sacramentado...»	CDII	626
	<i>Inc.</i> «En la cruz pendiente estás...»	CDIII	627
	<i>Inc.</i> «Una saeta traspasa a mi corazón...»	CDIV	627
	<i>Inc.</i> «Con las llagas abiertas estáis...»	CDV	627
	<i>Inc.</i> «Cinco puertas abre una lanza...»	CDVI	628
	<i>Inc.</i> «De cerca os comunico...»	CDVII	628
	<i>Inc.</i> «Una herida he recibido en mi corazón...»	CDVIII	628
	<i>Inc.</i> «Sois pastor amoroso...»	CDIX	629
	<i>Inc.</i> «Alegría comunico a tu corazón...»	CDX	629
	<i>Inc.</i> «Tú eres pobre y humilde de corazón...»	CDXI	629
	<i>Inc.</i> «Pena y fatiga grande siento en mi cuerpo...»	CDXII	630
	<i>Inc.</i> «La pena y el dolor que vos sentiste...»	CDXIII	630
	<i>Inc.</i> «Los dolores que sintió Jesucristo...»	CDXIV	630
	<i>Inc.</i> «Un sagrario de perlas tengo hecho en mi corazón...»	CDXV	631
	<i>Inc.</i> «El dolor que siento en mi corazón...»	CDXVI	631
	<i>Inc.</i> «Tengo el corazón afligido...»	CDXVII	631

	<i>Inc.</i> «El ardor que padezco en mi corazón...» <i>Inc.</i> «A la alma que os sabe...» <i>Inc.</i> «Una rosa muy hermosa...» <i>Inc.</i> «El tormento de vuestros azotes...» <i>Inc.</i> «Sois muy hermoso...» <i>Inc.</i> «Sois señor tan amoroso...» <i>Inc.</i> «Ay, Dios de la gloria...» <i>Inc.</i> «En deseos tengo a mi alma de vuestro amor...»	CDXVIII CDXIX CDXX CDXXI CDXXII CDXXIII CDXXIV CDXXV	632 632 632 633 633 633 633 634
MARIA DE SANTA CLARA FERRER XIMENO	<i>Inc.</i> «Si paloma soy, amado...»	CDXXVI	634
SOR JOSEFA ANTÒNIA NEBOT I COSCOLLÀ	<i>Inc.</i> «Tu frente es un baluarte...» <i>Inc.</i> «El amado pide celos...» <i>Inc.</i> «Disfrazado de encarnado...» <i>Inc.</i> «En esa imagen tan bella...» <i>Inc.</i> «Con ese mirar me matas...» <i>Inc.</i> «Eres el <i>Agnus Dei</i> ...»	CDXXVII CDXXVIII CDXXIX CDXXX CDXXXI CDXXXII	635 635 636 637 641 643
MARIANA CUNYAT I SERRA	<i>Inc.</i> « Un jardín a cierta alma...» <i>Inc.</i> «Un alma estaba soñando...»	CDXXXIII CDXXXIV	643 647
RELIGIOSA ANÓNIMA,	<i>Inc.</i> « Ya, que ha llegado el día apetecido...» <i>Inc.</i> «De este claustro en el cielo introducida...» <i>Inc.</i> «Las que a tu velo escribo...»	CDXXXV CDXXXVI CDXXXVII	651 652 652
SOR MARIA PASQUALA CARO SUREDA	<i>Inc.</i> «Es una muerte el vivir...» <i>Inc.</i> «Es su más dulce cantar...» <i>Inc.</i> «No le amedrenta el morir...» <i>Inc.</i> «El Señor es la luz mía...» <i>Inc.</i> «Si en su eterna protección...» <i>Inc.</i> «Precioso candel...» <i>Inc.</i> «Si amor con amor se paga...» <i>Inc.</i> «Si al que pide le han de dar...» <i>Inc.</i> «Altísimo Señor...»	CDXXXVIII CDXXXIX CDXL CDXLI CDXLII CDXLIII CDXLIV CDXLV CDXLVI	653 653 654 654 654 654 654 655 656

Fonts primàries i bibliografia

Fonts primàries

MANUSCRITS

- ABEV, *Vida admirable Ilustrada de virtudes. Vida milagrosa Adornada de gloriosos echos. Vida sancta Canonizada por Grande Del martyr Ripollés San Eudaldo. Por el Dr. Juan Bautista Tares vecino de la ciudad de Vique. Dedicase al Iltre. y Reverendisimo fray don Gaspar de Casamitjana y de Eril meritisimo Abad del real monasterio de monjes Benitos de la Villa de Ripoll*, Ms. 223, 1671.
- ACCDDB, [Cançoner de les carmelites descalces de Barcelona], [s. sign.].
- AHN, Inquisición, Lligall 532-2, Exp. 1- 4a peça, «Papeles originales tocantes al espíritu de María Antonia Hortola, alias la Hermana Rosa de Santo Domingo»
- AMA, Sor Hipòlita Rocabertí. Poema manuscrit (sign. P2/15).
- AMASM, Josefa Antònia Nebot, *Originales manuscritos de Sor Josepha Antonia Nebot. Religiosa profesora de coro del convento de N^a S^a de los Dolores, y Santos Reyes Magos, del orden y regular observancia de N. P. San Agustín, de la Villa de Bocairente, Reyno y Arzobispado de Valencia* [s. sign.].
- ASBM, Eulària Teixidor, *Coblas*, 1767.
- BAB, Gavino Branca, *Jardí de ramelleres*, Ms. 9, ca. 1635.
- BHV, José Lorca, *Resumen de las virtudes y vida de Sor Josepha Antònia Nebot, religiosa profesora del convento de Nuestra Señora de los Dolores, orden de nuestro padre San Agustín de la villa de Bocayrente. Escrita por el reverendo padre presentado Fray Joseph Lorca, de la misma orden; vicario que fue de dicho convento y director de la referida religiosa, lo escribió en San Agustín de Origiuela, año 1776. Después de la vida, se sigue una copia de los escritos de dicha religiosa*, Ms. 69, 1776.
- BHV, Mariana Cunyat, *Relacion de varios hechos de su vida, y coplas a la Virgen*, Ms. 762.
- BUB, BUB, *Opúsculos espirituales de los padres Jose de S. Francisco y Juan de Jesús María*, Ms. 1113, RABLB, Ms. 3-I-10.
- RBME, Ginés Berenguer, *Favores que Dios hizo a doña Isabel de Trilles, valenciana, escritos por ella misma, y relación de sus virtudes y milagros por el P. Ginés Berenguer, su confesor, de la Compañía de Jesús*, Ms. &-IV-3.

IMPRESOS¹¹

- CAMÓS 1657: Narcís Camòs, *Jardín de María plantado en el Principado de Cataluña: enriquecido con muchas imágenes de esta celestial Señora, que como plantas divinas descubrió en él milagrosamente el cielo, y adornado con muchos templos y capillas dedicadas a su sabrosísimo nombre...*, Barcelona: Jaume Plantada.
- CARRASCO 1746: José CARRASCO (SI), *La phénix de Murcia. Vida, virtudes y prodigios de la venerable madre Mariana de San Simeón, fundadora de los conventos de agustinas descalzas de Almansa y Murcia...*, Madrid: Manuel Fernández.
- DESSÍ 1610: Joan DESSÍ, *La divina semana o siete días de la creación del mundo en otava rima. Por Joan Dessí, presbítero y beneficiado en la Santa Iglesia mayor de la ciudad de Tortosa. A sor Rufina Miravete, religiosa observante de la orden de S. Joan del Hospital de Hierusalem, en el convento de nuestra Señora de la Rápita de la misma ciudad...*, Barcelona: Sebastià Matevad i Llorenç Déu.
- ESCRIVÀ [s.a.]: Marianna ESCRIVÀ D'IXAR, *Goços al glorioso S. Bernardo y sus dos hermanas mártires de Alzira, hijos de Carlet*, [s.l.]: [s.n.].
- ESTRUGÓS 1644: Josep Elies ESTRUGÓS, *Fénix català o llibre del singular privilegi, favors, gràcias y miracles de Nostra Senyora del Mont del Carme. Compost per lo R.P. Fra Joseph Elias Estrugós del mateix orde y natural de la fidelíssima vila de Perpinyà...*, Perpinyà: Esteve Bartau.

¹¹ Pel que fa als impresos dels certàmens amb obra poètica femenina, veg. Apèndix 1.

- FONTANELLA 1639: Joannem Petrum FONTANELLA, *Senatus Cathaloniae Decisiones. Per Ioannem Petrum Fontanella, ex oppido Oloti I. V. D ac Ciuem honoratum Barcinona in albo conscriptum, elaborata. Tomus primus...*, Barcelona: Pere Lacavalleria.
- HEREDIA 1603: Jerónimo de HEREDIA, *Guirnalda de Venus casta y Amor enamorado. Prosas y versos de Hierónimo de Heredia...*, Barcelona: Jaume Cendrat.
- LLANSOL 1805: FRAY JOQUÍN LLANSOL, *Sermón fúnebre en las solemnes exequias de la venerable sor María de Santa Clara, religiosa clarisa del convento de N. Señora de los Ángeles del lugar de Ruzafa, extra-muros de Valencia. Predicado en dicho convento día 21 de Febrero de 1805, por el R.P. Fr. Joaquín Llansol, lector jubilado, ex-definidor de la Santa recolección de la provincia oservante de S. Francisco y examinador synodal del arzobispo de Valencia...*, València, Benet Montfort.
- LÓPEZ DE LOS RÍOS 1674: Tomás LÓPEZ DE LOS RÍOS, *Auto glorioso, festejo sagrado con que el insigne colegio de la preclara arte de Notaria celebró la canonización del señor san Luis Beltrán. Dedicale a la muy noble, leal y coronada ciudad de Valencia [...]* *Descriviole Thomás López de los Ríos*, València: Gerónimo Vilagrasa.
- MARTÍ 1584: Fray Luis MARTÍ, *Primera parte de la historia del bienaventurado padre fray Luy's Bertrán, de la orden de predicadores y natural de la ciudad de Valencia. Compuesta en otava rima, por el presentado fray Luy's Martí del mesmo habito y nación...*, València: Vincente de Miravet.
- MARTÍNEZ 1612: Francisco MARTÍNEZ, *Las exequias y fiesta fúnebres que hizo la santa iglesia de Origiuela y sus parroquias a la dichosa muerte del venerable y angélico P. Mossén Francisco Gerónimo Simón: beneficiado en la parroquia de S. Andrés de la ciudad de Valencia. Con una breve summa de su vida y muerte. Compuesto por el D. Francisco Martínez, natural de la ciudad de Origiuel...*, Oriola: Agustín Martínez.
- MORADELL 1603: Vicente Miguel de MORADELL, *Historia de S. Ramon de Peñafort, frayle de predicadores en coplas castellanas. Por Vicente Miguel de Moradell, cavallero cathalán...*, Barcelona: Sebastián de Cormellas.
- 1619: *Sentencia poética al certamen publicado a la Inmaculada Concepción de nuestra Senyora*, Barcelona: Jeroni Margarit.
- MÍSTICO [1753]: *Místico epítalamio, cántico nupcial armonioso en el feliz hymeneo en el desposorio sagrado de una castíssima Sunamitis con el divino Salomón. De una hermosíssima Esther con el divino asuero Christo, esposo dulcíssimo de las almas. Siendo en el siglo doña Josepha Durán Rubio Tallada y Salinas, en la religión la Mad.^e Teresa Josepha de Jesús [...]* *Día 25 de octubre del año de 1753*, València: viuda d'Antonio Bordázar.
- ORTÍ I MAYOR 1743: Josep Vicente ORTÍ I MAYOR, *Vida, virtudes y prodigios de la Venerable Señora Dª Gertrudis Anglesola, religiosa cisterciense y dos veces abadesa en el monasterio de Nuestra Señora de Gratia Dei, vulgo de la Zaydia, en la ciudad de Valencia...*, València: Josep Tomàs Lucas.
- PÉREZ 1744: Tomás PÉREZ, *Vida de la venerable madre Sor Beatriz Ana Ruiz, mantelata professa de la Orden de N.G.P.S. Agustín y doctrinas, o mística simbólico-práctica que le reveló el Señor, como farol preciso en estos tiempos, para entrar y correr los caminos de la christiana obligación y devoción, sin tropezar en la ilusoria quietud de molinistas y falsos alumbrados; con el bien regulado uso de sentidos y potencias, humanado con amenísima sensibilización, que le hace perceptible y útil, y dulcemente practicable. Reflexionadas por el R.P.M. Fr. Thomás Pérez*, València: Pascual García.
- POC 1627: Reginald POC, *Compendio de la vida, muerte y milagros de los dos gloriosos labradores, san Galderique de Canigón y san Isidro de Madrid, repartido en dos libros. Por el R. padre presentado fray Reginaldo Poc, natural de Planolas, de la orden de predicadores, doctor y cathedrático de Theología en la antiquíssima vniuersidad de Perpiñán...* Perpinyà: Lluís Roure.
- 1630: *Historia de la vida y milagros del glorioso mártyr S. Magín. Por Fr. Reginaldo Poc, doctor en theología de la orden de predicadores. A Don Guillem Ramón de Moncada, conde de Ossona, marqués de la Puebla, barón de la Laguna, &c., Barcelona: Sebastià Matevad.*
- REBULLOSA 1609: Jaime REBULLOSA, *Vida y milagros del divino Olaguer, obispo de Barcelona y arzobispo de Tarragona*, Barcelona: Lucas Sánchez.

- ROCABERTÍ 1683: Sor Hipòlita de Jesús de Rocabertí, [*Tratado dividido en quatro libros*]: *Tratado dividido en quatro libros. El primero contiene: la exposición literal y mística de los psalmos penitenciales; el segundo, la preparación para la muerte; el tercero, coloquios del alma christiana con Dios; el quarto, fundamento sólido de la oración por ser todo fundado en el santo Evangelio...*, València: Jaime Bordázar.¹²
- 1683 [*Libro segundo de la vida*]: *Libro segundo de la vida, que por mandado de sus preladados, y confesores, dexó escrita de su mano la venerable madre Hipólita de Jesús y Rocabertí: contiene el diario de los favores que Dios le hizo, meditando la Sagrada Escritura, el año 1604...*, València: Vicent Cabrera.
- 1683 [*Tomo primero de las obras*]: *Tomo primero de las obras de la venerable madre Hipólita de Jesús y Rocabertí, que por mandato de sus preladados y confesores dexó escritas de su mano. Trata principalmente de los sagrados misterios de la infancia y niñez de Christo y también de los demás de su santa vida, muerte y gloriosa resurrección...*, València: Jaume Bordàzar.
- 1685 [*Libro segundo Mística*]: *Libro segundo Mística exposición de la Salve Regina que por mandado de sus preladados y confesores dexó escrita de su mano la venerable madre Hipólita de Jesús y Rocabertí...*, València: Francesc Mestre.
- 1685 [*Libro tercero de la vida*]: *Libro tercero de la vida, que por mandado de sus preladados, y confesores, dexó escrita de su mano la venerable madre Hipólita de Jesús y Rocabertí...*, València: Vicent Cabrera.
- 1685 [*Libro del reconocimiento*]: *Libro del reconocimiento de los amigos del cielo. Que compuso por mandado de sus preladados y confesores, la venerable madre Hipólita de Jesús y Rocabertí...*, València: vídua de Benet Macé.
- ROS 1732: Carlos ROS, *Práctica de ortographia para dos idiomas, castellano y valenciano. Escrita por Carlos Ros, amanuense, natural de esta ilustre e insigne ciudad de Valencia...*, València: Heredero de Vicente Cabrera.
- 1733: Carles ROS, *Tratat de adages, y refranys valencians, y practica pera escriure ab perfecció la lengua valenciana. Escrit per Carlos Ros, escriptent, natural de esta molt Insigne, è Illustre Ciutat de Valencia...*, València: hereu de Vicent Cabrera [1a impress.].
- 1736: *Tratat de adages, y refranys valencians, y practica pera escriure ab perfecció la lengua valenciana. Escrit per Carlos Ròs, escriptent, natural de esta molt Insigne, è Illustre LL y Coronada Ciutat de Valencia. Segona impressió...*, València: Josep Garcia [2a impress.].
- 1734: *Epítome del origen y grandezas del idioma valenciano. Escrito por Carles Ros, notario apostólico, natural de esta muy noble, ilustre, antigua, la leal, insigne y coronada ciudad de Valencia...*, València: Cosme Granja.
- 1737: *Norma breve de cultura y política de hablar, para el idioma castellano; aunque servirá también para el valenciano, y otros...*, València: Josep Garcia.
- 1788: *Tratat de adages, y refranys valencians, y practica pera escriure ab perfecció la lengua valenciana. Escrit per Carlos Ròs, escriptent, natural de esta molt Insigne, è Illustre LL y Coronada Ciutat de Valencia. Segona impressió...* València: Josep Esteve [3a impress.].
- SUÑER 1651: Domingo SUÑER, *Vida y milagros de santo Domingo de Soriano y favores que la reyna de los ángeles, María sacratísima, a hecho a la illustre y preclara religión dominicana y en retorno de ellos lo que han hecho sus frailes...* Perpinyà: Esteve Bartau.
- TRISTAÑ 1618: Pedro Jaime TRISTAÑ, *Enchyridión o breve crónica de varones illustres en santidad de la sagrada religión de los padres mínimos fundada por el bienaventurado y nuevo seráfico S. Francisco de Paula...*, Barcelona: Estevan Liberós.
- VEGA 1643: *La feliz campaña y los dichosos progressos que tuuieron las armas de su Magestad católica el Rey Don Phelipe quarto en estos Payses Bajos el año de 1642, siendo gouernadas por el Exmo Señor Don Francisco de Mello, marqués de Tordelaguna...*, [s.l]: [s.n.].

¹² Hem consultat tres edicions diferents que transmeten composicions amb variants importants: la BUB conserva dos exemplars diferents d'aquest imprés (BUB 07 C-210/3/5 i 07 C-210/3/6) i Biblioteca Nazionale Centrale de Roma (8. 39.L.15).

- VILLAFRANCA 1562: Antonio Joan VILLAFRANCA, *Libro de las historias y cosas acontecidas en Alemania, España, Francia, Italia, Flandres, Inglaterra, Reyno de Artois, Dacia, Grecia, Sclauonia, Egipto, Polonia, Turquía, India y Mundo Nuevo y en otros reynos y señoríos. Començando del tiempo del Papa León y de la venida de la magestad del emperador y rey nuestro señor Carlos quinto en España, hasta su muerte. Compuesto por Paulo Jovio obispo de Nuchera en latín y traduzido en romance castellano por Antonio Joan Villafranca, médico valenciano...*, València: Joan Mei.
- XAMMAR 1639: Joan Pau XAMMAR, *De officio iudicis, et advocati liber vms. In quo variae quaestiones iudicibus, et in tres divisus partes, in quarum prima de officio iudicis, in secunda de officio Advocati, in tertia de quaestionibus communibus officio Iudicis, & Aduocati disceptatar...*, [Barcelona]: Jaume Romeu.

Bibliografia

- ABAD 1994: Antolín ABAD (OFM), «Las clarisas y sus escritos», *Verdad y Vida*, 52, 527-581.
- ACADEMIA 1718: *Academia que se celebró en Madrid el día 31 de Diciembre de 1718 siendo presidente de ella don Licurgo Bradamante, secretario don Scaligero Belicoso, fiscal don Theseo Languidato* [Madrid?]: [s.n.].
- AGUADÉ 1994: Rosamaria AGUADÉ, *La veu de la dona a l'Edat Mitjana. Antologia i estudi de textos lírics romànics*, Castelló d'Empúries: Ajuntament.
- AGUILAR 1965: Francisco AGUILAR, *Impresos del XVI: poesía (Adiciones)*, Madrid: CSIC (Cuadernos Bibliográficos, XIIa).
- 1972: «Impresos raros de tema madrileño (Siglo XVIII)», *Anales del Instituto de Estudios Madrileños*, VIII, 481-500.
- 1981: *Índice de las poesías publicadas en los periódicos españoles del siglo XVIII*, Madrid: CSIC (Cuadernos bibliográficos, 43).
- AGUELO & HUERTAS 2005: Jordi AGUELO & Josefa HUERTAS, «El món de la mort entre els segles XIII i XIX al convent de predicadors de Santa Caterina de Barcelona», *Arqueologia Medieval*, 1, 56-71.
- AGUIRRE 2004: Soterraña AGUIRRE, «Sonidos en el silencio: Monjas y músicas en la España de 1550 a 1650», dins J. Griffiths & J. Suárez-Pajares (ed.), *Políticas y prácticas musicales en el mundo de Felipe II*, Madrid: ICCMU, 285-317.
- AGULLÓ 1994: Benjamín AGULLÓ (OFM), «Fondos documentales de los monasterios de la Federación de franciscanas clarisas de Valencia, Aragón y Baleares», *Archivo Ibero-Americano*, 54, 155-159.
- AGUSTÍ 1724: Miquel AGUSTÍ, *Libro de los secretos de agricultura, casa de campo y pastoril. Traducido de lengua catalana en castellano por fray Miguel Agustín... del libro que el mismo autor sacó a luz el año de 1717; y ahora con addición del quinto libro y otras curiosidades; y un vocabulario de seis lenguas...*, Barcelona: Joan Piferrer.
- AHUMADA 2001: Eulàlia d'AHUMADA, «L'Epistolari d'Hipòlita Roís de Liori, comtessa de Palamós (arxiu del Palau, s. XVI)», *Caplletra*, 31, 25-40.
- ed. 2003: *Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens (segle XVI)*, València: PUV.
- 2003-2004: «Correspondència privada: la història entre línies», *Butlletí de la Real Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 49, 463-472.
- 2004: *Hipòlita Roís de Liori (ca. 1479-1546)*, Madrid: Ed. del Orto.
- 2007: «Les dones Requesens a través del seu epistolari. Des d'Estefania glòria i honor de les dones fins a Mencía suprema dama catalana», dins E. Miralles & J. Solervicens (dir.), *El (re)descobrimient de l'Edat Moderna. Estudis en homenatge a Eulàlia Duran*, Barcelona: PAM, 63-81.
- 2008: «L'escriptura mística femenina. Les autobiografies per encàrrec (s. XVI-XVII)», *Poblet*, 16, 48-51.

- 2009: «Les senyores feudals com a hisendades i gestores del patrimoni», *Manuscrits*, 27, 101-111.
- 2010: «Un espai dins del claustre: l'escriptura femenina a l'època moderna», *Paraules i fets de dones*, 57, 11.
- 2011a: «Biografías femeninas. Historias de vida dentro de las comunidades religiosas (s. XVII)», *Itinerantes. Revista de Historia y Religión*, 1, 41-55.
- 2011b: «La carta privada a l'època moderna: un epistolari conventual femení inèdit», *Manuscrits*, 29 [=Les pràctiques epistolars (segles XVI-XIX)], 51-64.
- 2013a: «Teresa Rajadell i la Companyia de Jesús. Una història oblidada del monestir de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona (s. XVI)», dins B. Garí (ed.), *Redes femeninas de promoción espiritual en los Reinos Peninsulares (s. XIII-XVI)*, Roma: Viella Libreria Editrice, 235-249.
- 2013b: «Hipólita de Jesús. Biografía y Bibliografía», dins R.M. Alabrús (ed.), *La vida cotidiana y la sociabilidad de los dominicos*, Sant Cugat: Arpegio, 133-148.
- AIXALÀ 2009: Carme AIXALÀ, «Llibre de cor. Kyrial o gradual de l'ordinari de la missa», *MUHBA Butlletí*, 17, 8.
- ALABRÚS 2015a: Rosa M. ALABRÚS, «Visiones y sueños de las monjas del barroco español», *e-Spania*, 21 (juny) [en línia: <https://e-spania.revues.org/24474>] [consulta: 6/06/2015].
- 2015b: «La espiritualidad de Hipólita de Rocabertí y la construcción de su imagen en el siglo XVII», *Hispania Sacra*, 67/135 (gener-juny), 219-245.
- 2015c: «La espiritualidad femenina en la Cataluña Moderna. Jerónima, Estefanía e Hipólita de Rocabertí», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 211/2 302-323.
- ALARCÓN 2000: Mª Carmen ALARCÓN, «Tras las huellas de Sor Marcela: Sor Francisca de Santa Teresa y el teatro conventual femenino del siglo XVII», dins L. García (ed.), *Autoras y actrices en la historia del teatro español*, Múrcia: Universidad de Murcia, 255-266.
- 2003: «El cumpleaños de la abadesa: una loa de Alonso Martín Brahones (1671)», *Teatro: revista de estudios teatrales*, 19, 107-134.
- 2004: «El teatro en los conventos femeninos de Sevilla durante el Siglo de Oro: un festejo cómico de 1678», dins F. Domínguez & M.L. Lobato (coord.), *Memoria de la palabra: Actas del VI Congreso de la Asociación Internacional Siglo de Oro*, vol. I, Madrid/Frankfurt: Iberoamericana/ Vervuert, 183-192.
- 2014a: «La reescritura del discurso místico y visionario en la obra de sor Francisca de Santa Teresa (1654-1709)», *Revista de Escritoras Ibéricas*, 2, 43-65.
- 2014b: «La producción poética de Sor Francisca de Santa Teresa (1654-1709): entre la cotidianeidad y la espiritualidad», dins N. Baranda & M.C. Marín (ed.), *Letras en la celda. Cultura escrita de los conventos femeninos en la España moderna*, Madrid/Frankfurt: Iberoamericana/Vervuert (Tiempo Emulado. Historia de América y España, 32), 343-361.
- ALART 1867: B. ALART, *Notes et Documents Historiques sur Le Département des Pyrénées-Orientales*, Perpinyà: Charle Latorre.
- ALAVEDRA 2006: Josep ALAVEDRA, «Confraria de les dones de Sabadell, 1596: sociabilitat femenina, malgrat Trento», *Arraona. Sabadell*, 30, 172-181.
- ALBACETE & GÜELL 2013: Antonio ALBACETE & Margarida GÜELL, *El reial monestir de Santa Maria de Valldonzella (1147-1922). Història i art en un centre d'espiritualitat cisterdense*, Barcelona: PAM (Biblioteca Abat Oliba, 290).
- ALBERT, MATHEU, SALTOR, SALA & TORRAS ed. 1975: Esteve ALBERT I CORP, Roser MATHEU, Octavi SALTOR, Antoni SALA CORNADÓ & Maria Assumpció TORRAS (ed.), *Les cinc branques: poesia femenina catalana*, Engordany: Esteve Albert i Corp.
- ALCALÁ 2004: Rosa María ALCALÁ, «Poesía novohispana, lazo amoroso entre un sacerdote y una monja poblana», *Graffylia: Revista de la Facultad de Filosofía y Letras*, 3, 111-120.
- ALCINA 1978: Juan ALCINA, *Juan Angel González y la «Silva de laudibus poeseos» (1525)*, Barcelona: Universidad Autónoma de Barcelona.

- 1990: «La poesía latina del humanismo español: un esbozo», dins *V Simposio de Filología Clásica. Los humanistas españoles y el humanismo europeo* (Murcia, Universidad, 1990), Múrcia: Universitat de Múrcia, 13-33.
- ALENTA 1903: Jenaro ALENTA, *Relaciones de solemnidades y fiestas públicas de España*, Madrid: Sucesores de Rivadeneyra.
- ALFAY 1654: José ALFAY, *Poesías varias de grandes ingenios españoles*, Saragossa: Juan de Ybar.
- ALÍN & BARRIO ed. 1997: José María ALÍN & M. Begoña BARRIO (ed.), *Cancionero teatral de Lope de Vega*, Londres: Tamesis.
- ALMELA 2009: Joan Miquel ALMELA, «Sor Joaquina de la Cruz (Pego, 1687- València, 1756). La venerable», *Llibre de festes de Pego*, 2009 [separata].
- ALONSO 1966 [4a ed]: Dámaso ALONSO, *La poesía de San Juan de la Cruz (Desde esta ladera)*, Madrid: Aguilar.
- ALONSO CORTÉS 1944: Blanca ALONSO CORTÉS, *Dos monjas vallisoletanas poetisas*, Valladolid: Imprenta Castellana.
- ÁLVAREZ 2005: Mª José ÁLVAREZ, *A Bio-Bibliography o Eighteenth-Century Religious Women in England and Spain*, Lewiston: Edwin Mellen Press.
- ÁLVAREZ 1989: Tomás ÁLVAREZ, «Una instantánea de dinámica comunitaria bajo la dirección de Santa Teresa y San Juan de la Cruz», *Monte Carmelo*, 97, 61-88.
- ÁLVAREZ BARRIENTOS 2002: Joaquín ÁLVAREZ BARRIENTOS, «Sociabilidad literaria: tertulias y cafés en el siglo XVIII», dins J.A. Barrientos (ed.), *Espacios de la comunicación literaria*, Madrid: CSIC, 129-146.
- 2008: «Reunirse y conversar: las tertulias del siglo XVIII», *Ínsula*, 738, 2.
- ÁLVAREZ PELLITERO 1983: Ana M. ÁLVAREZ PELLITERO, «Cancionero del Carmelo de Medina del Campo (1604-1622)», dins T. Egido, V. García de la Concha & O. González, *Actas del Congreso Internacional Teresiano: 4-7 de octubre de 1982*, vol. II, Salamanca: Universidad Salamanca, 525-543.
- AMAT 2003: Rafael AMAT I DE CORTADA, *Calaix de Sastre, XI, 1815-1816*, Barcelona: Curial.
- AMELANG 1990: James AMELANG, «Los usos de la autobiografía: monjas y beatas en la Cataluña moderna», dins J. Amelang & M. Nash (ed.), *Historia y género: las mujeres en la época moderna y contemporánea*, València: Alfons el Magnànim, 191-212.
- 2003: *El vuelo de Ícaro. La autobiografía popular en la Edad Moderna*, Madrid: Siglo XXI de España.
- 2005: «Autobiografías femeninas», dins I. Morant (dir.), *Historia de las mujeres en España y América Latina. Vol. II. El mundo moderno*, Madrid: Cátedra, 155-168.
- AMELANG & NASH ed. 1990: James AMELANG & Mary NASH (ed.), *Historia y género: las mujeres en la época moderna y contemporánea*, València: Alfons el Magnànim.
- AMORÓS 1960: Lluís AMORÓS, «El Monasterio de Santa Clara de Gandía y la familia ducal de los Borja», *Archivo Ibero-Americano*, 20, 441-486.
- 1961: «El Monasterio de Santa Clara de Gandía y la familia ducal de los Borja», *Archivo Ibero-Americano*, 21, 227-282 i 399-458.
- ANDERSON & ZINSSER 1992: Barbara ANDERSON & Judith P. ZINSSER, *Historia de las mujeres. Una historia propia*, Barcelona: Editorial Crítica.
- ANDRÉS RENALES 1997: Gabriel ANDRÉS RENALES, «La fiesta barroca en Valencia: la imagen del poder y la difusión literaria en catalán», *Salina*, 11, 47-53.
- 2011: *Relaciones de fiestas barrocas: Valencia. Textos y estudios*, Saarbrücken: EAE.
- ANGULO 1998: María ANGULO, «Una tonadilla escénica. La Anita de Joaquina Comella, con música de Blas de la Serna», *Salina. Revista de Lletres de la Universitat de Tarragona*, 12, 76-90.
- 2006: *Luciano Francisco Comella (1751-1812). Otra cara del teatro de la Ilustración*, Alacant: Publicacions de la Universitat d'Alacant.
- ANNA MARIA 1760: ANNA MARIA DEL SANTÍSSIM SAGRAMENT, *Exposición de los cánticos de amor compuestos por el inchyto mártir y doctor iluminado el B. Raymundo Lulio en el libro de amico et amato*, Palma: Ignasi Frau.

- ANTÓN 1998a: Javier ANTÓN PELAYO, *La herencia cultural. Alfabetización y lectura en la ciudad de Girona (1747-1807)*, Bellaterra: Manuscrits, UAB.
- 1998b: «Comportamientos familiares y actitudes culturales durante la época moderna», *Studia historica. Historia moderna*, 18, 67-101.
- 1999: «Espill de l'ensenyament i de l'escolarització a la Girona del segle XVIII», *Revista de Girona*, 192, 55-58.
- 2005: *La sociabilitat epistolar de la família Burgués de Girona (1799-1803)*, Girona: Cercle d'Estudis Històrics.
- 2013: *La correspondència epistolar de la família Burgués (1750-1850)*, Bellaterra: UAB [en línia: <http://ddd.uab.cat/record/116778>] [consulta: 13/11/2013].
- ANTONIO 1672 [1783-1788]: Nicolàs ANTONIO, *Bibliotheca Hispana Nova sive Hispanorum qui usquam unquamve sive latinija sive opulari... scripto aliquid consignaverunt notitia...: editorum atque ineditorum operum catalogum: duabus partibus continens... 2 vol.*, Roma: Nicolai Angeli Tinassii [reimp 2 vol.: Madrid: Viuda y Herederos de Joaquín Ibarra, 1783 i 1788].
- ANTONIO DE SAN JOSÉ 1771: ANTONIO DE SAN JOSÉ, *Cartas de Santa Teresa de Jesús, Madre y fundadora de la reforma de la orden de Nuestra Señora del Carmen, de la primitiva observancia...*, Madrid: Joseph Doblado.
- ANZIZU 1897: Sor Eulàlia ANZIZU, *Fulles històriques del real monestir de Santa Maria de Pedralbes*, Barcelona: Estampa de F. Xavier Altés.
- APARICIO 1986: Teófilo APARICIO LÓPEZ, «Venerable sor Beatriz Ana Ruiz. Gloria insigne de Guardamar», *Archivo Agustiniiano*, 70, 403-425.
- 1989: *Beatriz Ana Ruiz: gloria insigne de Guardamar*, Valladolid: Estudio Agustiniiano.
- 2001: «Beatriz Ana Ruiz, poetisa y escritora ascética y mística», *Archivo Agustiniiano*, 85, 305-342.
- ARCHER 1991: Robert ARCHER, «L'altre Ausiàs March (segle XVI) i un certamen poètic inèdit», *Catalan Review*, V/1 (juliol), 23-34.
- 2001: *Misoginia y defensa de las mujeres: antología de textos medievales*, Madrid, Cátedra.
- 2011: *La cuestión odiosa: la mujer en la literatura hispánica tardomedieval*, València: Alfons el Magnànim.
- ARELLANO 1997: Ignacio Arellano, «Las aventuras del texto: del manuscrito al libro en el Siglo de Oro», dins *Unum et diversum. Estudios en honor de Ángel Raimundo Fernández González*, Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra.
- ARELLANO, OTEIZA & ZUGASTI ed. 1998: I. ARELLANO, B. OTEIZA, M. ZUGASTI (ed.), *Obras completas. Autos sacramentales de Tirso de Molina, I: El colmenero divino, Los hermanos parecidos, No le arriendo la ganancia*, Madrid / Pamplona: Instituto de Estudios Tirsianos.
- ARENAL 1999: Electa ARENAL, «Vida y teatro conventual. Sor Marcela de San Félix», dins M. Bosse, B. Potthast & A. Stoll (ed.), *La creatividad femenina en el mundo barroco hispánico*, vol. I, Kassel: Reichenberger, 209-220.
- 2009: «Sex and Class in the Seventeenth-Century Cloister: Sor Marcela de San Felix's Love Poems to God», dins J. Olivares (ed.), *Studies on Women's Poetry of the Golden Age. Tras el espejo la musa escribe*, Woodbridge: Tamesis, 233-254.
- ARENAL & SCHLAU 1989a: Electa ARENAL & Stacey SCHLAU, «Leyendo yo y escribiendo ella. The convent as Intellectual community», *Journal of Hispanic Philology*, 13/3, 214-229.
- 2010: *Untold Sisters. Hispanic Nuns in Their Own Works*, Albuquerque: University of New Mexico.
- ARENAL & SABAT ed. 1988: Electa ARENAL & Georgina SABAT RIVERS (ed.), Sor Marcela de San Félix, *Literatura Conventual Femenina: Sor Marcela de San Félix, hija de Lope de Vega*, Barcelona: PPU.
- ARMOGATHE 2005: Jean-Robert ARMOGATHE, «La fábrica de los santos: causas españolas y procesos romanos de Urbano VIII a Benedicto XIV (siglos XVII-XVIII)», dins M. Vitse (ed.), *Homenaje a Henri Guerreiro. La historiografía entre historia y literatura en la España de la Edad*

- Media y del Siglo de Oro*, Madrid: Universidad de Navarra / Iberoamericana / Vervuert, 149-168.
- ARNALL 1983: Maria Josepa ARNALL, «Santa Teresa de Jesús en los manuscritos de la Biblioteca Provincial y Universitaria de Barcelona», *Monte Carmelo*, 91, 139-243.
- ARREDONDO, CIVIL & MONER 2009 ed.: María Soledad ARREDONDO, Pierre CIVIL & Michel MONER (ed.), *Paratextos en la literatura española (siglos XV-XVIII)*, Madrid: Casa de Velázquez.
- ARBIOL 1714: Fr. Antonio Arbiol, *La ven. y esclarecida orden tercera de S. Francisco: sus principios, regla...*, Saragossa: M. Romeu [3a imp.].
- ARRONIS 2007: Carme ARRONIS, *La Vida de Sancta Catherina de Sena de Miquel Peres*, Alacant: Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana (Biblioteca de filologia catalana; 16).
- ASOCIACIÓN 1872: Asociación Literaria de Gerona, *Certamen literario*, Girona: Manuel Llach.
- ASTORC [s.a]: M. Àngela ASTORC, *Práctica, Directorio y advertencias espirituales compuestas por la Venerable Madre Sor Àngela Astorch, dignísima fundadora de este convento de Madres Capuchinas de la ciudad de Murcia, para ser perfectas religiosas*, Múrcia: Imp. Muñiz / Joseph Diaz [reimpres. Felipe Teruel].
- ASTRANA 1949: Luis ASTRANA MARÍN, *Vida ejemplar y heroica de Miguel de Cervantes Saavedra: con mil documentos hasta ahora inéditos y numerosas ilustraciones y grabados de época*, vol. 2, Madrid: Editorial Reus.
- ATIENZA 2008: Ángela ATIENZA, *Tiempos de conventos: una historia social de las fundaciones en la España moderna*, Madrid: Marcial Pons.
- 2013a: «Autoridad y poder en los claustros femeninos de la Edad Moderna. Las prioras dominicas vistas desde los textos normativos y ceremoniales», dins R.M. Alabrús (ed.), *La vida cotidiana y la sociabilidad de los dominicos*, Sant Cugat: Arpegio, 51-72.
- 2013b: «El mundo de las monjas y de los claustros femeninos en la Edad Moderna. Perspectivas recientes y algunos retos», dins E. Serrano (ed.), *De la tierra al cielo. Líneas recientes de investigación en Historia Moderna*, Saragossa: Fernando El Católico (CSIC)/Diputación de Zaragoza, 89-105.
- AZCÁRATE 1985: Isabel de AZCÁRATE RISTORI, «La educación de la mujer: Barcelona s. XVIII», *Tavira: Revista de ciencias de la educación*, 2, 29-48.
- 1993: *El Monasterio de la Enseñanza de Barcelona, 1645-1876*, Barcelona: PPU.
- AZNAR 2008: Ramon AZNAR I GARCIA, *Familia, derecho y religión. Francisco Antonio Cebrián y Valda (1734-1820)*, València: PUV.
- AZÚA 2011: Ximena AZÚA RÍOS, *Abriendo nuestros propios cofres: la escritura de las monjas coloniales en Chile*, Santiago de Xile: Universidad de Chile [en línia: <http://repositorio.uchile.cl/handle/2250/108715>] [consulta 17/09/2014].
- BAADE 2001: Colleen Ruth BAADE, *Music and music-making in female monasteries in seventeenth-century Castile*. Tesis Doctoral, Carolina del NordDuke University.
- 2011: «Monjas músicas y música de monjas en los conventos franciscanos de Toledo, siglos XVI-XVIII», dins F.J. Campos y Fernández (ed.), *La clausura femenina en el Mundo Hispánico: una fidelidad secular*, vol. I, San Lorenzo del Escorial: Real Centro Universitario Escorial-María Cristina, 545-562.
- BACETE 2010: Pedro Belda, «Notas y efemérides del convento de las Agustinas. Con una relación de todas las monjas que profesaron desde su fundación». Estudi inèdit, accessible a la base de dades ACULLIBER (Associació Cultural Lleó Ibèric Bocairent) [en línia: <http://www.aculliber.com/v3/index.php?i=Documentos&id=1336>] [consulta: 3/07/2014].
- BADA 1993: Joan Bada, *Monasterio de Santa María de Jerusalén: 1494-1994*, Barcelona: Monjas Clarisas.

- BAIXAULI 2003: Isabel Amparo BAIXAULI JUAN, *Casar-se a l'Antic Règim. Dona i família a la València del segle XVII*, València: PUV.
- BADIA 1990-1991: Lola Badia [ressenya de:] «Anna Maria del Santíssim Sagrament, *Càntics i cobles*», *Llengua & Literatura*, 4, 441-444.
- BALLARÍN 1994: Pilar BALLARÍN DOMINGO, «De leer a escribir: instrucción y liberación de las mujeres», dins M.M. Graña (ed.), *Las sabias mujeres: educación, saber y autoría (siglos III-XVII)*, Madrid: Al-Mudayna, 17-32.
- BALBÁS 1883: Juan A. BALBÁS, *Castellonenses ilustres. Apuntes biográficos*, Castelló de la Plana: Establecimiento tipográfico de Josè Armengot.
- 1892: *El libro de la provincia de Castellón obra premiada en los Juegos Florales... de 1889*, Castelló de la Plana: J. Amengot.
- BARANDA 2002: Nieves BARANDA, «Las escritoras españolas en el siglo XVI: la ausencia de una tradición literaria propia», dins N. Baranda & L. Montejo (coord.), *Las mujeres escritoras en la historia de la literatura española*, Madrid: UNED, 33-54.
- 2003: «Las mujeres en las justas poéticas madrileñas del siglo XVII», dins *Figures de femmes. Hommage à Jacqueline Ferreras*, Nanterre: Centre de Recherches Ibériques et Ibéro-Americaines de l'Université Paris X, 19-41.
- 2003-2004: «Mujeres y escritura en el Siglo de Oro: una relación inestable», *Litterae: cuadernos sobre cultura escrita*, 3-4, 61-83.
- 2004a: «Mujeres y cultura letrada en la época de Isabel la Católica», *Insula. Revista de Letras y Ciencias Humanas*, 691-692 (juliol-agost), 27-28.
- 2004b: «Reflexiones en torno a una metodología para el estudio de las mujeres escritoras en justas del Siglo de Oro», dins M.L. Lobato & F. Domínguez (ed.), *Memoria de la palabra. Actas del VI Congreso de la Asociación Internacional Siglo de Oro*, vol. I, Madrid/Frankfurt am Main: Iberoamericana /Vervuert, 307-316.
- 2005a: «Escritoras sin fronteras entre Portugal y España en el Siglo de Oro (con unas notas sobre dos poemas femeninos del siglo XVI)», *Peninsula. Revista de Estudios Ibéricos*, 2, 219-236.
- 2005b: *Cortejo a lo prohibido. Lectoras y escritoras en la España moderna*, Madrid: Arco/Libros.
- 2006: «El ser o no ser de las escritoras en la historia. Entre la Edad Media y la Moderna», *Voz y Letra*, XVI/2, 7-32.
- 2007: «Desterradas del Parnaso. Examen de un monte que sólo admitió musas», *Bulletin Hispanique*, 109/2, 421-447.
- 2008: «Plumas en el claustro. Formas de escritura conventual femenina en el Siglo de Oro», dins A. Azaustre & S. Fernández (coord.), *Compostella aurea. Actas del VIII Congreso de la Asociación Internacional del Siglo de Oro (AISO)*, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 1.477-1.484.
- 2009: «Notas para un cancionerillo de poetas cortesanas del siglo XVI», *Destiempos.com*, 4/19 [=Mujeres en la literatura. Escritoras], 8-27.
- 2010: «L'éducation des femmes dans l'Espagne post-tridentine», dins S. Mostaccio (ed.), *Genre et identités aux Pays-Bas méridionaux. L'éducation religieuse des femmes après le concile de Trente*, Louvaine: Academia-Bruylant (Collection Sillages, 14), 29-63.
- 2011a: «Cantos al sacro epitalamio o sea pliegos poéticos para las tomas de velo: deslindes preliminares», *Bulletin Hispanique*, 113/1, 269-296.
- 2011b: «Fundación y memoria en las capuchinas españolas de la Edad Moderna», dins G. Zarri & N. Baranda, *Memoria e comunità femminili: Spagna e Italia, secc. XV-XVII - Memoria y comunidades femeninas. España e Italia, siglos XV-XVII*, Florència: Firenze University Press, 169-185.

- 2011c: «Women's Reading Habits: Book Dedications to Female Patrons in Early Modern Spain», dins A. J. Cruz & R. Hernandez (ed.), *Women's Literacy in Early Modern Spain and the New World*, Burlington/ Farnham: Ashgate, 19-39.
- 2011d: «“A ojos de mujer”. Appropriating and Reading Medieval Women Writers», dins X. Ros & G. Hazbun (ed.), *A Companion to Spanish Women's Studies*, Londres: Boydell & Brewer, 81-95.
- 2013: «Producción y consumo poéticos en los conventos femeninos», dins *Bulletin Hispanique*, 115 /1, 165-184.
- 2014a: «Isabel de Vega, poeta con musa (Alcalá, 1558, 1568)», *Epos: Revista de filología*, 30 [=Miguel Angel Pérez Priego y José María Lucas], 99-112.
- 2014b: «Yo soy así y así me he construido. El poder de la voz autobiográfica femenina en la Edad Moderna hispana», *Guaragua*, 18/47, 19-42.
- BARANDA & MARÍN 2006: Nieves BARANDA & M. Carmen MARÍN, «Bibliografía de escritoras españolas (Edad Media-siglo XVIII). Una base de datos», dins *Edad de Oro cantabrigense. Actas del VII Congreso de la Asociación Internacional Siglo de Oro (AISO) (Robinson College, Cambridge, 18-22 julio, 2005)*, Madrid: Iberoamericana Vervuert, 425-436.
- 2014: «El universo de la escritura conventual femenina: deslindes y perspectivas», dins N. Baranda & M.C. Marín (ed.), *Letras en la celda. Cultura escrita de los conventos femeninos en la España moderna*, Madrid/Frankfurt: Iberoamericana/Vervuert (Tiempo Emulado. Historia de América y España, 32), 11-45.
- ed. 2014: *Letras en la celda. Cultura escrita de los conventos femeninos en la España moderna*, Madrid/Frankfurt: Iberoamericana/Vervuert (Tiempo Emulado. Historia de América y España, 32),
- BARBAZZA 1988a: Marie-Catherine BARBAZZA, «L'épouse chrétienne et les moralistes espagnols des XVIIe et XVIIIe siècle», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 24, 99-137.
- 1988b: «L'éducation féminine en Espagne au XVIIe siècle: une analyse des quelques traités moraux», dins J.R. Aymes, E.M. Fell & J.L. Guereña (ed.), *École et Église en Espagne et en Amérique latine. Aspects idéologiques et institutionnels*, Tours: Publications de l'Université, 327-348.
- BARBEITO 1986: Isabel BARBEITO, *Escritoras madrileñas del siglo XVII: estudio bibliográfico-crítico*. Tesi doctoral, Madrid, Universidad Complutense de Madrid.
- 1997: «¿Por qué escribieron las mujeres en el Siglo de Oro?», *Cuadernos de Historia Moderna*, 19 [=Sobre la mujer en el Antiguo Régimen: de la cocina a los tribunales], 183-196.
- 2002: «Mujeres eremitas y penitentes. Realidad y ficción», *Via Spiritus*, 9, 185-215.
- 2007a: *Mujeres y literatura del Siglo de Oro. Espacios profanos y espacios conventuales*, Madrid: M.I. Barbeito.
- 2007b: «En él fueron transformadas», *Via Spiritus*, 14, 31-64.
- BARBERÀ 1905: Faustí BARBERÀ, *Conferencias sobre bio-bibliografía de Carlos Ros*, València: Francisco Vives Mora.
- BARBOLANI 1989: Cristina BARBOLANI, «Las traducciones al castellano de la “Première Semaine” de Du Bartas», dins F. Lafarga (ed.), *Imágenes de Francia en las letras hispánicas*, Barcelona: PPU, 209-216.
- BARCELÓ 2000: Maria BARCELÓ, «Agnès de Pacs i l'entorn humanista», *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 10, 21-47.
- 2005: «Beguines i beates mallorquines en els anys de la tardor medieval», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 61, 39-56.
- BARÓN 1742: Jayme BARÓN (OP), *Luz de la fe y de la ley. Entretenimiento cristiano entre Desiderio y Electo, maestro y discípulo en diálogo y estilo parabólico, adornado con varias historias y moralidades para enseñanza de ignorantes en la doctrina cristiana*, Madrid: Antonio Sanz.

- BASSOLS 1768: Lluís BASSOLS I BASTONS (Luis de Olot, OFM Cap), *Tratado del origen y arte de escribir bien*, Barcelona: Carlos Saperia.
- BATAILLON 1966: Marcel BATAILLON, *Erasmus y España. Estudios sobre la historia espiritual del siglo XVI*, Mèxic / Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica, 1966
- BATLLE & VINYOLES 1995: Carme BATLLE & Teresa-M. VINYOLES, «La culture des femmes en Catalogne au Moyen Age tardif», dins *La femme dans l'histoire et la société méridionales*, Montpellier: Fédération Historique du Languedoc Méditerranéen, 129-150.
- BATLLORI 1967: Miquel BATLLORI «Lul·lisme i antilul·lisme entre els segles XVIIè i XVIIIè», *Estudios Lulianos*, 11, 5-19.
- BAYDAL & ESCARTÍ 2012: Vicent Baydal & J. Vicent Escartí, «El record personal i familiar: la memòria (1604-1627) de Pere Escrivà i Sabata», *Afers, Fulls de Recerca i Pensament*, 71-72, 363-380.
- BEAUMONT 1725: Vicent BEAUMONT (OP), *Compendio histórico del real convento de Santa María Magdalena, de religiosas del gran patriarca Santo Domingo de la ciudad de Valencia [...]*, València: Juan González.
- BECEIRO 2003, Isabel BECEIRO, «La relación de las mujeres castellanas con la cultura escrita (siglo XIII- inicios del XVI)», dins A. Castillo (ed.), *Libro y Lectura en la Península Ibérica y América (siglos XIII a XVI)*, Valladolid: Consejería de Cultura y Turismo.
- BÈGUE 2007: Alain BÈGUE, *Las Academias literarias en la segunda mitad del siglo XVII: catálogo descriptivo de los impresos de la Biblioteca Nacional de España*, Madrid: Biblioteca Nacional.
- BEGUER 1948: Manuel BEGUER, *Real Monasterio de Santa María de la Rápita, de la sagrada y soberana milicia hospitalaria de San Juan de Jerusalén (Orden de Malta): monografía histórica*, Tortosa: Algueró y Baiges.
- BEJARANO 2012: Clara BEJARANO «Santas medievales a los ojos barrocos», *Tiempos Modernos. Revista electrónica de Historia Moderna* 7/25 [en línia: <http://www.tiemposmodernos.org/tm3/index.php/tm/article/view/294/352>] [Consulta: 16/05/2013].
- BELLESER coord. 2012: Ricard BELLESER (coord.), *Dones i literatura entre l'edat mitjana i el renaixement*, 2 vol., València: Alfons el Magnànim.
- BEL 1998: Mª Antonia BEL, *La mujer en la historia*, Madrid: Ediciones Encuentro.
- BELTRAN LARROYA 1964: Gabriel BELTRAN LARROYA «Las obras de santa Teresa de Jesús publicadas en Barcelona (1588-1961)», *Monte Carmelo*, 72, 223-268.
- 1994: «Octaves a la beata Teresa de Jesús. Reivindicació feminista a Barcelona?», *Suplement. Butlletí informatiu. Carmelites Descalços de Catalunya i Balears*, 41 (octubre), 25-26.
- 1990: *Carmelitas descalzas de Cataluña y Baleares. Documentación histórica (1588-1988)*, Roma: Monumenta Historica Carmeli Teresiani.
- BERGER 1987: Philippe BERGER, *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*, 2 vols., València: Alfons el Magnànim (Estudios universitarios 19-20).
- 1998: «Las lecturas femeninas en la Valencia del Renacimiento», *Bulletin Hispanique*, 100/2, 383-399.
- BERLANGA 1695: Cristóbal BERLANGA (SI), *Fundación, origen, progresos y estado de el religioso convento de la Purísima Concepción Victoria de monjas de el orden de N.P. San Francisco, de la fidelíssima y exemplar ciudad de Tortosa*, Barcelona: Martí Gelabert.
- BERNABEU 1941: Rafael BERNABEU LÓPEZ, «Escritoras y eruditas valencianas (hasta principios del siglo XVIII)», *Las Provincias, diario de Valencia*, 351-355.
- BERNABEU GALBIS 1996: Alfredo BERNABEU GALBIS, «El Ontinyent del siglo XVII: una Justa poética en honor de la Concepción Purísima», *Almaig, estudis i documents*, 12, 128-129.
- BERRIOT-SALVADORE 1983: Evelyne BERRIOT-SALVADORE, «Les femmes et les pratiques de l'écriture de Christine de Pisan à Marie de Gournay. Femmes sçavantes et sçavoir féminin», *Réforme. Humanisme. Renaissance*, XVI, 52-69
- BETRÁN 2010: José Luis BETRÁN MOYA, «Culto y devoción en la Cataluña barroca», *Jerónimo Zurita*, 85 [=Fábrica de santos: España, siglos XVI- XVII], 95-132.

- BILINKOFF 2005: J. BILINKOFF, *Related lives: confessors and their female penitents, 1450-1750*, Ithaca: Cornell University Press.
- BLANCAFORT 1983: Gabriel BLANCAFORT, *El Monestir de Santa Maria de Vallbona i els seus orgues*, Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura.
- BLANCO 1988: Mercedes BLANCO, «La oralidad en las justas poéticas», *Edad de Oro*, 7, 33-47.
- BLASCO & PAVÓN 2012: Yolanda BLASCO & Armando PAVÓN, «Ceremonias religiosas en la Valencia del patriarca Ribera», dins E. Callado (ed.), *El Patriarca Ribera y su tiempo. Religión, cultura y política en la Edad Moderna*, València: Alfons el Magnànim, 775-787.
- BLAY 1999: Vicenta BLAY, «"Sin sentir nadie la mía": el discurso sordo de la mujer poeta en el ocaso de la Edad Media», dins S. Fortuño & T. Martínez (coord.), *Actes del VII Congrés de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval*, vol. I, Castelló de la Plana: Universitat Jaume I, 353-372.
- 2000: «El discurso femenino en los cancioneros de los siglos XVI y XVII», dins F. Sevilla Arroyo & C. Alvar (coord.), *Actas del XIII Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas*, vol. 1, Madrid: Castalia, 48-58.
- BLÁZQUEZ 1990a: Juan BLÁZQUEZ MIGUEL, *La Inquisición en Cataluña. El Tribunal del Santo Oficio de Barcelona (1487-1820)*, Toledo: Arcano (Inquisitio, 1).
- 1990b: «Catálogo de los procesos inquisitoriales del Santo Oficio de Barcelona», *Espacio, Tiempo y Forma*, sèrie IV/3, 11-158.
- BLECUA 1983: Alberto BLECUA, *Manual de crítica textual*, Madrid: Castalia.
- 1994: «Echándome tus rayos noche y día. Sobre unas octavas atribuidas a San Juan de la Cruz», dins *Hommae à Robert Jammes*, Bordeus: Presses Universitaires du Mirail, 59-73.
- 2001: «Un lector neoclásico de Boscán», *Salina*, 15 (novembre), 113-122.
- BLECUA & SERÉS ed. 1997-2004: A. BLECUA i G. SERÉS (ed.), *Comedias de Lope de Vega*, vol. I, Lleida: Milenio.
- dir. 2008: *La Edición del teatro de Lope de Vega: las Partes de comedias: criterios de edición*, Bellaterra: Grupo de Investigación Prolope, Universitat Autònoma de Barcelona.
- BOER 1735: Antoni BOER, *Jardín místico, plantado en el real monasterio de Santa Isabel*, Barcelona: Jaume Surià.
- BOÏL 1790: Joan Tomàs BOÏL, *La muerte de la muerta, y publicación de la escondida. Oración fúnebre en las exequias de [...] sor María de los Ángeles, religiosa [...] de recoletas franciscanas de Rusafa, reforma de Santa Coleta [...]*, València: Benet Montfort.
- BOIX 1735: Maties BOIX, *Oración fúnebre que en las honras de [...] Beatriz Ana Ruiç, hermana professa en la tercera orden del glorioso padre San Agustín...*, Oriola: Francisco Cayuelas.
- BOLUFER 1993: Mónica BOLUFER, «Máscaras femeninas en un periódico ilustrado: el *Diario de Valencia* (1790-1800)», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, 18, 199-215.
- 1998: *Mujeres e Ilustración. La construcción de la feminidad en la España del siglo XVIII*, València: Alfons el Magnànim.
- 1999: «Escritura femenina y publicación en el siglo XVIII: de la expresión personal a la 'República de las letras'», dins M. Ortega, C. Sánchez & C. Valiente (ed.), *Género y ciudadanía: revisiones desde el ámbito privado: XII Jornadas de investigación interdisciplinaria*, Madrid: Instituto Universitario de Estudios de la Mujer, Universidad Autónoma de Madrid, 197-223.
- 2000: «Galerías de "mujeres ilustres" o el sinuoso camino de la excepción a la norma cotidiana (ss. XV-XVIII)», *Hispania. Revista española de historia*, LX-1/204, 181-224.
- 2006a: «Las mujeres en la España del siglo XVIII: trayectorias de la investigación y perspectivas de futuro», dins S. Gil-Albarellos & M. Rodríguez Pequeño (ed.), *Ecos silenciados. La mujer en la literatura española. Siglos XII a XVIII*, Burgos: Junta de Castilla y León-Instituto Castellano y Leonés de la Lengua, 271-288.
- 2006b: «Del salón a la asamblea: sociabilidad, espacio público y ámbito privado (siglos XVII-XVIII)», *Saitabi: Revista de la Facultat de Geografia i Història*, 56, 121-148.

- 2007a: «Mujeres de letras. Escritoras y lectoras del siglo XVIII», dins R. M. Ballesteros García & C. Escudero Gallegos (ed.) *Feminismos en las dos orillas*, Màlaga: Universidad de Màlaga, 113-141.
- 2007b: «Las mujeres en la cultura de la Ilustración», dins E. Martínez Ruiz & M. de Pazzis Pi Corrales (ed.), *Ilustración, ciencia y técnica en el siglo XVIII español*, València: PUV, 209-232.
- 2009a: «Persiguiendo un sujeto esquivo: vida y obra de una escritora del siglo XVIII», dins M.R. García Hurtado (ed.), *La vida cotidiana en la España del siglo XVIII*, Madrid: Sílex, 155-180.
- 2009b: «Desde la periferia. Mujeres de la Ilustración ‘en province’», dins R. de la Calle, (ed.), *La Real Academia de Bellas Artes de San Carlos en la Valencia ilustrada*, València: PUV, 67-100.
- 2012: «De violentar las pasiones a educar el sentimiento: el matrimonio y la civilidad dieciochesca», dins A. Jiménez & J.J. Lozano (ed.), *Actas de la XII Reunión Científica de la Fundación Española de Historia Moderna, vol. II. Conflictividad y violencia en la Edad Moderna*, Granada: Universidad de Granada, 349-360.
- BONET 1979: A. BONET, «La fiesta barroca como práctica del poder», *Divan*, 5-6, 53-85.
- 1986: «Arquitecturas efímeras, ornatos y máscaras. El lugar y la teatralidad de la fiesta barroca», dins J. Mª Díez Borque (comp.), *Teatro y fiesta en el Barroco. España e Iberoamérica*, Barcelona: Serbal, 41-70.
- BONSOMS 1974: *Catálogo de la colección de folletos Bonsoms, relativos en su mayor parte a historia de Cataluña. Volumen I. Folletos anteriores a 1701*, Barcelona: Diputación Provincial de Barcelona.
- BORDIGA 2002: Julia BORDIGA, «Panorama de la damaturgia femenina española en la segunda mitad del siglo XVIII y principios del siglo XIX», *Dieciocho*, 25/2, 195-218.
- BORREGO 2012: Esther BORREGO, «Los autores de las letras de los villancicos de la Capilla Real de Madrid (siglo XVII), ¿anonimia como costumbre u ocultamiento de identidades?», *Revista de Musicología*, 35/2, 97-128.
- 2013a: «Un siglo de impresión de pliegos de villancicos. El caso de los Monasterios Reales de la Encarnación y las Descalzas (1649-1752)», *Criticón*, 119 [=El libro de poesía entre Barroco y Neoclasicismo (1651-1750)], 127-143.
- 2013b: «Noticias del reinado de Carlos II a la luz de los textos de villancicos de Navidad y Reyes en los Reales Monasterios de la Encarnación y las Descalzas (1671-1700)», dins J.M. Díez, S. Arredondo, A. Martínez & G. Fernández (coord.), *Teatro español de los Siglos de Oro: dramaturgos, textos, escenarios, fiestas*, Madrid: Visor Libros, 171-198.
- 2014: «De la lírica a la escena: tres fiestas teatrales en el convento vallisoletano de la Concepción del Carmen (1600-1643)», *Revista de Escritoras Ibéricas*, 2, 11-40.
- BORREGUERO 2011: Cristina BORREGUERO, «*Puellae Doctae* en las cortes peninsulares», *Dossiers feministes*, 15 [=Mujeres con mayúsculas. Barricadas, salones y escritorios (siglos XVII-XIX)], 76-100.
- BOTINAS, CABALEIRO & DURAN 2002: Elena BOTINAS, Júlia CABALEIRO & Maria dels Àngels DURAN, *Les beguines: la raó il·luminada per Amor*, Barcelona: PAM.
- BOUZA 2005: Fernando BOUZA, «Memorias de la lectura y escritura de las mujeres en el Siglo de Oro», dins I. Morant (dir.), *Historia de las mujeres en España y América Latina, vol. II, El mundo moderno*, Madrid: Cátedra, 169-192.
- BOVER 1842: Joaquim Maria BOVER, *Memoria biográfica de los mallorquines que se han distinguido en la antigua y moderna literatura*, Palma: Joan Gusap i Pasqual.
- 1868: *Biblioteca de escritores baleares*, 2 vol., Palma: Gelabert.
- BOVER & MEDEL 1847-1848: Joaquim Maria BOVER & Ramon MEDEL, *Varones ilustres de Mallorca*, 2 vol. Palma: Imprenta de Pedro José Gelabert.

- BOZZO 1929: Reinald Mª BOZZO, «Obituari de la Congregació Benedictina Claustral des de l'any 1672 fins al 1749», *Catalonia monastica*, I, 97-136.
- BRANDERBERGER 1997: Tobías BRANDERBERGER, *Literatura de matrimonio Península Ibérica, s. XIV-XVI*, Lausanne/Saragossa: Sociedad Suiza de Estudios Hispánicos/Pórtico (Hispanica Helvetica, 8).
- BRATSCH-PRINCE 2002: Dawn BRATSCH-PRINCE, *Violante de Bar: 1365-1431*, Madrid: Ed. del Orto.
- 2006: «The Politics of Self-Representation in the Letters of Violant de Bar (1365-1431)», *Medieval Encounters*, 12, 2-25.
- BRAVO 1978: Carmen BRAVO, *Villancicos del siglo XVII y XVIII*, Madrid: Editorial Magisterio Español.
- BREVE RESUMEN 1814: *Breve resumen de la admirable vida de la seráfica virgen santa Teresa de Jesús, patrona de España, en versos castellanos, con otras varias poesías en elogio de la misma santa. Corregido e ilustrado por G.R.P.*, Palma: Bonaventura Vilallonga.
- BREVE RISTRETTO 1672: Religiós anònim (OP), *Breve ristretto della vita maravigliosa e delle virtù mirabili della venerabile madre e serva di Dio Suor Ippolita di Giesu, nel secolo chiamata D. Isabella de Rocaberti...*, Roma: Nicolo Angelo Tinassi.
- BROWN 1987: Kenneth BROWN, «Context i text del *Vexamen* d'acadèmia de Francesc Fontanella», *Llengua & Literatura*, 2, 173-252.
- 1993a: «María de Zayas y Sotomayor: escribiendo poesía en Barcelona en época de guerra [1643]», *DICENDA. Cuadernos de Filología Hispánica*, 11, 355-60.
- 1993b: «Doscientas cuarenta seguidillas antiguas», *Criticón*, 63, 7-27.
- 1995: «Aproximación a una teoría del *vejamen* de academia en castellano y catalán en los siglos XVII y XVIII: de las academias españolas a la academia francesa», dins E. Rodríguez (ed.), *De las Academias a la Enciclopedia: el discurso del saber en la modernidad*, València: Alfons el Magnànim, 225-262.
- BURGOS 1994: Javier BURGOS, «Alfabetización y escuela en Cataluña en el Siglo de las Luces. Una hipótesis interpretativa», *Manuscrits*, 12, 109-147.
- BURRIEZA 2005: Javier BURRIEZA, «La percepción jesuítica de la mujer (siglos XVI-XVIII)», *Investigaciones históricas: Época moderna y contemporánea*, 25, 85-116.
- BUSQUETS 1684: Jacint BUSQUETS, *Las cinco piedras de David, delineadas en cinco portentosas vidas. Del V.P.F. Joseph de Rocabertí, de la V.M. sor Estefanía de Rocabertí, de la V.M. sor Gerónima de Rocabertí, de la V.M. sor Emerencia de Rocabertí, y de la V.M. sor Hipólita de Rocabertí...*, València: Jaime Bordàzar.
- BUSQUETS 1994: Joan BUSQUETS, *La Catalunya del Barroc vista des de Girona: la crònica de Jeroni de Real (1626-1683)*, 2 vol., Barcelona: PAM.
- BUXÓ 1999: José Pascual BUXÓ, *Sor Juana Inés de la Cruz. "Lectura barroca de la poesía"*, [Sevilla]: Renacimiento.
- CABANES 1983: Mª Luisa CABANES, «Fuentes para el estudio del monasterio valenciano femenino: el monasterio de Gratia Dei, alias de la Zaida», *Anales Valencinos*, IX/18, 331-346.
- CABALLÉ dir. 2003: Anna CABALLÉ (dir), *La vida escrita por las mujeres, 1: Por mi alma os digo*, Barcelona: Círculo de Lectores.
- 2006: *Una breve historia de la misoginia*, Barcelona: Ed. Lumen.
- CABALEIRO 2006-2007: Júlia CABALEIRO, «Pensament i pràctiques de les dones sobre l'educació femenina: un recorregut a través del temps», *Educació i història: Revista d'història de l'educació*, 9-10, 50-69.
- CABELLO 1987: Gregorio CABELLO PORRAS, «Apolo y Dafne en el *Desengaño* de Pedro Soto de Rojas. De la eternidad del amor a la 'Defensa contra el rayo ardiente'», *Edad de Oro*, 6, 19-34.
- CABRÉ 1985: Montserrat CABRÉ, *El Monacat femení a la Barcelona de l'alta edat mitjana: Sant Pere de les Puel·les, segles X-XI*. Tesi de llicenciatura, Barcelona: Universitat de Barcelona.

- 1988: «Formes de cultura femenina a la Catalunya medieval», dins Mary Nash (ed.), *Més enllà del silenci: les dones a la Història de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 31-52.
- 2003: «Medieval Women's Writing in Catalan Textual Inscriptions of Feminine Authority», *La corónica: A Journal of Medieval Hispanic Languages, Literatures & Cultures*, 32/1, 23-41.
- CABRÉ, CARBONELL & RIVERA 1990: Montserrat CABRÉ, Montserrat CARBONELL & Milagros RIVERA, «La història de les dones», *L'Avenç*, 134, 57-63.
- CABRÉ 2013: M. Ángeles CABRÉ, *Leer y escribir en femenino*, Barcelona: Aresta (Aresta mujeres, 1).
- CACHO 1993: M. Teresa CACHO, «Los moldes de Pygmalión (sobre los tratados de educación femenina en el Siglo de Oro)», dins I.M. Zavala (coord.), *Breve historia feminista de la literatura española (en lengua castellana)*, vol. II (La mujer en la literatura española), Barcelona/Anthropos, 177-214.
- CADENAS 1987: Vicent CADENAS, *Caballeros de la Orden de Calatrava que efectuaron sus pruebas de ingreso durante el siglo XVIII. Extractos de sus expedientes*, vol. II, Madrid: Hidalguía.
- CAFFIERO 2009: Marina CAFFIERO, «Le scritte della memoria femminile a Roma in età moderna: la produzione monastica», dins G. Ciappelli, (ed.), *Memoria, famiglia, identità tra Italia e Europa nell'età moderna*, Bolònia: Il Mulino, 2009, 235-268.
- CAHNER 1977: Max CAHNER, «Debat epistolar entre Bernat Fenollar i Isabel Suaris», *Els Marges*, 10, 71-76.
- 1980: «Llengua i societat en el pas del segle XV al XVI: contribució a l'estudi de la penetració del castellà als Països Catalans» dins J. Bruguera & J. Massot (coord), *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura catalanes, Andorra, 1-6 d'octubre de 1979*, Barcelona: PAM, 183-256.
- ed. 1987: Joan Baptista Anyés, *Obra catalana*, Barcelona: Curial.
- CALLADO 2007: Emilio CALLADO, *El inquisidor general fray Juan Tomás de Rocabertí*, València: Alfons el Magnànim.
- 2013: «Mujeres, reforma y resistencia. Las dominicas valencianas de Santa María Magdalena en los siglos XVI y XVII», dins R.M. Alabrús (ed.), *La vida cotidiana y la sociabilidad de los dominicos*, Sant Cugat: Arpegio, 73-104.
- 2014: *Mujeres en clausura. El convento de Santa María Magdalena de Valencia*, València: PUV.
- 2015a: *El paraíso que no fue El convento de Nuestra Señora de Belén de Valencia*, València: PUV.
- 2015b: «En los albores del convento dominicano valentino de Nuestra Señora de Belén», dins J. Burrieza (ed.), *El alma de las mujeres. Ámbitos de espiritualidad femenina en la modernidad (Siglos XVI-XVIII)*, Valladolid: Universidad de Valladolid, 73-96.
- CALABUIG 1897: Vicente CALABUIG, *La casa Enseñanza: fundación del arzobispo Mayoral. Informe presentado al Excmo. Ayuntamiento por el concejal Vicente Calabuig y Carra*, València: Emilio Pascual.
- CALATAYUD 1977: José CALATAYUD, *Diccionario abreviado de personajes alicantinos*, Alacant: Caja de Ahorros Provincial de Alicante.
- CALDERÓN 2010: María Consolación CALDERÓN, «Presencia de la mujer en las Reales Sociedades Económicas de Amigos del País (1775-1808)», *Foro de Educación*, 12, 185-231.
- CALVI 1995: G. CALVI, *La mujer barroca*, Madrid: Alianza Editorial.
- CALVO 1954: Isabel CALVO, *Antología biográfica de escritoras españolas*, Madrid: Biblioteca Nueva.
- CAMMARATA 1994: Joan F. CAMMARATA, «El discurso femenino de Santa Teresa de Avila, defensora de la mujer renacentista», dins J. Villegas (coord.). *Actas de XI Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas*, vol. 2, Califòrnia: Universitat de Califòrnia, 58-65.
- CAMÓS 1592: Marc Antoni de CAMÓS, *Microcosmia y gobierno uniuersal del hombre christiano...*, Barcelona: Pablo Malo.
- CAMPABADAL 2006: Mireia CAMPABADAL, *La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona en el segle XVIII*, Barcelona: RABLB / PAM.

- CAMPO 2000: Mª Angeles CAMPO, «Ana Francisca Abarca de Bolea y el círculo lastanosino», dins J.E. Laplana Gil (ed.), *La cultura del Barroco. Los jardines: arquitectura, simbolismo y literatura (Actas del I y II Curso en torno a Lastanosa)*, Osca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 29-42.
- CAMPOS 2007a: F. Javier CAMPOS, *Beatriz Ana Ruiz, terciaria agustina y mujer insólita*, San Lorenzo del Escorial: R.C.U. Escorial-M. Cristina. Servicio de Publicaciones.
- 2007b: «Vida y obra de la venerable sor Beatriz Ana Ruiz, mantelata profesora de la Orden de San Agustín (1666-1735)», dins M.I. Viforcós Marinas & R. Loreto López (coord.), *Historias compartidas. Religiosidad y reclusión femenina en España, Portugal y América. Siglos XV-XIX*, Lleó / Mèxic: Universitat de Lleó / Instituto de Ciencias Sociales y Humanidades Alonso Véllez Pliego, BUAP, 97-126.
- CANALDA & FONTCUBERTA 2012: Sílvia CANALDA & Cristina FONTCUBERTA, «Lengua, identidad y religión en el arte catalán de los siglos XVI a XVIII», *Renaissanceforum*, 8 [en línia: http://www.renaissanceforum.dk/rf_8_2012.htm] [consulta: 14/04/2013].
- CANDAU 2011: Mª Luisa CANDAU, «Literatura, género y moral en el barroco hispano: Pedro de Jesús y sus consejos a “señoras y demás mujeres”», *Hispania Sacra*, 63/127, 103-131.
- CANDELAS 2005: Manuel Ángel CANDELAS, «Los *exempla* femeninos en la obra grave de Quevedo», *La Perinola: revista de investigación quevediana*, 9, 33-54.
- CANET 1993: Josep Lluís CANET, «Estructura del saber y estructura del poder: organización y funciones de la Academia de los Nocturnos de Valencia», dins E. Rodríguez (ed.), *De las academias a la Enciclopedia: El discurso del saber en la modernidad*, València: Alfons el Magnànim, 97-124.
- 2005: «Hagiografía valenciana (1470-1600)», *Cahiers de Framespa*, 1 [en línia: <http://framespa.revues.org/411>] [consulta 13/4/2010].
- CANET, RODRÍGUEZ & SIRERA ed. 1988-2000: J. Ll. CANET, Evangelina RODRÍGUEZ & J. Lluís SIRERA, *Actas de la Academia de los Nocturnos*, València: Alfons el Magnànim.
- CANET I LLIDÓ 2005a: Vicent CANET I LLIDÓ, «Un diàleg rimat en valencià sobre les festes de Dènia (c. 1920)», dins R. Sesar Pérez & V. Canet i Llidó (coord.), *El convent de les agustines de Dènia i la Santíssima Sang. 400 anys de presència a Dènia*, Dènia: Ajuntament de Dènia, 265-267.
- 2005b: «De sant Agustí a la fundació de Dènia. Història i evolució de la família religiosa agustina», dins R. Sesar Pérez & V. Canet i Llidó (coord.), *El convent de les agustines de Dènia i la Santíssima Sang. 400 anys de presència a Dènia*, Dènia: Ajuntament de Dènia, 21-45.
- CANET & SESER 2005: Vicent CANET I LLIDÓ & Rosa SESER PÉREZ, «Inventari de l'arxiu del convent de les agustines de Dènia», dins R. Sesar Pérez & V. Canet i Llidó (coord.), *El convent de les agustines de Dènia i la Santíssima Sang. 400 anys de presència a Dènia*, Dènia: Ajuntament de Dènia, 227-249.
- CANTAVELLA 1988: Rosanna CANTAVELLA, «Lectura i cultura de la dona a l'Edat Mitjana: opinions d'autors en català», *Caplletra*, 3, 113-122.
- 1991: «L'educació femenina per al matrimoni: dos opuscles catalans medievals», dins *Miscel·lània Joan Fuster*, 4, Barcelona: PAM, 33-58.
- 1992a: *Els cards i el lli: una lectura de l'«Espill» de Jaume Roig*, Barcelona, Quaderns Crema.
- 1992b: «Les dones medievals es mereixen estudis més acurats i humils», *Revista d'Història Medieval*, 3, 179-186.
- ed. 2012: *Alfons el Vell, duc de Gandia, marquès de Villena i comte de Ribagorça. Lletres a sa filla Joana, de càstig e de bons nodriments*, Gandia: Alfons el Magnànim.
- CANTOS 2007: Marieta CANTOS, «María Igual y Miguel, marquesa de Castellfort», dins D. Romero López, I. López Guil, R. Catrina Imboden & C. Albizu Yeregui (ed.), *Seis siglos de poesía española escrita por mujeres. Pautas poéticas y revisiones críticas*, Bern: Peter Lang (Perspectivas Hispánicas, 26), 177-188.

- 2008: «Las mujeres en la prensa entre la Ilustración y el Romanticismo», dins M. Cantos Casenave, F. Durán López & A. Romero Ferrer (ed.), *La guerra de pluma: estudios sobre la prensa de Cádiz en el tiempo de las Cortes (1810-1814)*. Tomo Terzero: *Sociedad, consumo y vida cotidiana*, Cadis: Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 161-336.
- CAPDEFERRO 2009: Josep CAPDEFERRO, «*Aggiornamento* biogràfic de Joan Pere Fontanella (1575-1649)», dins G. Sansano & P. Valsalobre (ed.), *Fontanellana: estudis sobre l'època i l'obra de Francesc Fontanella (1622-1683/85)*, Girona: Documenta Universitària: Girona, 125-162.
- 2010: *Joan Pere Fontanella (1575-1649), un advocat de luxe per a la ciutat de Girona: plets i negociacions jurídicopolítiques d'un municipi català a l'alta edat moderna*. Tesi doctoral, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- 2012: *Ciència i experiència. El jurista Fontanella (1575-1649) i les seves cartes*, Barcelona: Fundació Noguera.
- CAPEILLE 1911: Jean CAPEILLE, *Notice historique sur la Famille d'Oms*, Perpinyà: Imprimerie Catalana de J. Cornet Any.
- 1978: *Dictionnaire de biographies roussillonaises*, Marsella: Laffitte Reprints.
- CAPEL coord. 1982: Rosa Mª CAPEL MARTÍNEZ (coord), *Mujer y Sociedad en España (1700-1975)*, Madrid: Ministerio de Cultura. Instituto de la Mujer.
- 2010: «Prensa y escritura femenina en la España Ilustrada», *El Argonauta Español*, 7 [en línia: <http://argonauta.revues.org/431>] [consulta 16/06/2012]
- CARALPS 1747: Manuel CARALPS, *Vida de la sierva de Dios, soror María Alberta de Sto. Domingo, carmelita descalça en el convento de Jesús, Maria, Joseph y Teresa de la ciudad de Vich...*, Vic: Pere Morera.
- CARAMANZANA 1997: Ana CARAMANZANA, «La tradición oral en los conventos de clausura», *Revista de Folklore*, 197, 165-167.
- CARBONELL 1988: Montserrat CARBONELL, «El treball de les dones a la Catalunya moderna», dins Mary Nash (ed.), *Més enllà del silenci: les dones a la Història de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 113-128.
- CARMONA 2003: Juan CARMONA, *Iconografía de los santos*, Madrid: Istmo.
- CARR 2007: Thomas M. CARR 2009: «A checklist of Published Writings in French by Early Modern Nuns», *EMF: Studies in Early Modern France*, 11, 231-257.
- CARRERES 1921: Salvador CARRERES, *Ensayo de una bibliografía de los libros de fiestas celebrados en Valencia y su antiguo reino*, València: Vives Mora.
- ed. 1929: Bernat Català de Valeriola, *Autobiografía y justas poéticas de Bernardo Catalá de Valeriola precedidas de un prólogo por d. Salvador Carreres Zacarés y de una introducción del barón de San Petrillo*, València: Acción Bibliográfica Valenciana.
- CARRERES DE CALATAYUD 1949: F. de A. CARRERES DE CALATAYUD, *Las fiestas valencianas y su expresión poética, (siglos XVI-XVIII)*, Madrid: CSIC.
- 1977: *Las fiestas valencianas y su reflejo en las justas poéticas y en las Relaciones*, València: Anúbar.
- CARRERES VALLO 1914: Francisco CARRERES VALLO, *Fiestas que la ciudad de Valencia hizo con motivo de la beatificación del Santo Fr. Luis Bertrán, por Gaspar Aguilar*, València: Antonio López [reimpress.]
- CARRILLO 1616: Juan CARRILLO, *Relación histórica de la real fundación del monasterio de las descalças de Santa Clara de la villa de Madrid*, Madrid: Luis Sánchez.
- CARRIÓN 1997: María M. CARRIÓN, «Grietas en la pared (letrada) de Teresa de Jesús. Lecturas críticas del cuerpo femenino, su espacio y el canon literario», dins I.M. Zavala (coord.), *Breve historia feminista de la literatura española (en lengua castellana)*, v. IV, Barcelona / Anthropos, 147-204.
- CARRO 2005: Eva Belén CARRO CARBAJAL, «Coplas carmelitanas en pliegos sueltos», dins J. San José Lera (ed.). «*Præstans labore Víctor*», *Homenaje al profesor Víctor García de la Concha*, Salamanca: Universidad de Salamanca, 119-127.

- CASCALES 1621: Francisco CASCALES, *Discursos históricos de la muy noble y muy leal ciudad de Murcia y su reino*, Murcia: Luís Berós.
- CASALE 1994: Olga S. CASALE, «Le scritture femminili tra strumenti di ricerca e edizione», dins *Les femmes écrivains en Italie au Moyen Âge et à la Renaissance, Actes du colloque international Aix-en-Provence, 12-14 nov. 1992*, Aix-en-Provence: Publications de l'Université de Provence, 33-49.
- CASELLES 1680: Esteve CASELLES, *Doze Frutos de la muy antiqua, y ilustre Casa de Bourmonville*, Barcelona: Rafael Figueró.
- CASAS 1990: Enric CASAS, «Festes de la canonització de Sant Ignasi. Manresa, setembre del 1622», *Dovella*, 37, 59-63.
- CASAS 1998: Monserrat CASAS, «Las cartas de Santa Catalina de Siena a las mujeres de su tiempo. La recepción de su obra en España», *Anuario de Estudios Medievales*, 28, 889-907.
- 2003: «Algunes consideracions sobre les traduccions catalanes del *Llibre de les revelacions* d'Àngela de Foligno (segle XV)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia. Barcelona*, 25, 461-481.
- 2007: «Les versions catalanes de la “Vida de santa Caterina de Siena”. Notes sobre el text i el paratext», *Quaderns d'Itàlia*, 12, 91-103.
- CASASNOVAS 2001: M. A. CASASNOVAS, *Biblioteques llibres i lectors. La cultura a Menorca entre la contrareforma i el barroc*, Barcelona: PAM (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 78).
- CASAUS 2008: María José CASAUS, «La Casa Ducal de Híjar y sus enlaces con linajes castellanos», *Boletín Millares Carlo*, 27, 101-128.
- CASTELLANO 1998: Anna CASTELLANO, *Pedralbes a l'Edat Mitjana. Història d'un monestir femení*, Barcelona: PAM (Biblioteca Abat Oliva, 198).
- CASTILLO 2006: Antonio CASTILLO, *Entre la pluma y la pared. Una historia social de la escritura en los Siglos de Oro*, Madrid: Akal.
- 2008a: «La biblioteca interior. Experiencias y representaciones de la lectura en las autobiografías, memorias y diarios del Siglo de Oro», dins P. Cátedra & M.L. López-Vidriero (dir.). *La memoria de los libros. Estudios sobre la historia del escrito y de la lectura en Europa y América*, vol. II, Salamanca: Instituto de Historia del Libro y de la Lectura, 15-50.
- 2008b: «Dios, el confesor y la monja: la autobiografía espiritual femenina en la España de los siglos XVI y XVII», *Syntagma. Revista del Instituto de Historia del Libro y de la Lectura*, 2, 59-76.
- CASTILLO 1944: Alonso CASTILLO SOLÓRZANO, *Huerta de Valencia: prosas y versos en las academias de ella*, Madrid: Sociedad de Bibliófilos Españoles (Segunda época, 15).
- CATÁLOGO 1865: *Catálogo de la biblioteca del Excmo. Sr. D. Pedro Caro y Sureda: marqués de la Romana, Capitan General del Ejército y General en jefe, que fue, de las tropas españolas en Dinamarca el año de 1807*, Madrid: F. Roig.
- CÁTEDRA 1999: Pedro M. CÁTEDRA, «Lectura femenina en el claustro (España, siglos XIV-XVI)», dins Dominique De Courcelles (ed.), *Des femmes et des livres. France et Espagnes, XIVe-XVIIe siècle*, París: École des Chartes, 7-53.
- 2003: «Bibliotecas y libros ‘de mujeres’ en el siglo XVI», *Península. Revista de Estudios Ibéricos*, O, 13-28.
- CÁTEDRA & ROJO 2004: Pedro M. CÁTEDRA & Anastasio ROJO, *Bibliotecas y lecturas de mujeres, siglo XVI*, Salamanca: Instituto de Historia del Libro y de la Lectura.
- CAYUELA 1996: Anne CAYUELA, *Le paratexte au siècle d'or*, Ginebra: Droz.
- CAZORLA [1734]: Blai Antoni CAZORLA (SI), *Sermón fúnebre que en las exequias de la V. Sierva de Dios Gerónima Dolç predicó en la Casa Profesa de la Compañía de Jesús...*, València: Josep Esteve Dolç.
- CEBALLOS 1733: Luis Ignacio CEBALLOS, *Vida y virtudes, favores del cielo, milagros y prodigios de la V. Madre Sor María Ángela Astorch, religiosa capuchina natural de Barcelona...*, Madrid: Jerónimo Rojo.

- COLLADOS 1755: Vicente COLLADOS, *Copia de carta al assumpto del sudor y lágrimas de Nuestra Señora del Rosario de la villa de la Guardia, del día primero de noviembre deste año de 1755 escrita al M.R.P. Fr. Narciso de Guindos...*, Granada: José de la Puerta.
- CONSTITUTIONES 1662: *Constitutiones Congregationis Tarraconen. et Cesaraugustae claustralis Santiss. Patriarchae Benedicti renovatae, & reformate in Capitulo Generali anno 1662*, Barcelona: Lacavalleria.
- CRIADO 1889: Juan Pedro CRIADO, *Literatas españolas del siglo XIX: Apuntes bibliográficos*, Madrid: A. Pérez Dubrull.
- CEREZO 2012: Juan CEREZO, «El libro de poesías de Marcia Belisarda. Notas al ejemplar autógrafo de la Biblioteca Nacional», *Manuscrpt.Cao*, 13 [en línia: <http://www.edobne.com/manuscrptcao/marcia-belisarda>] [consulta: 16/05/2013].
- CERRILLO 2013: Pedro CERRILLO, «Presencia del Cancionero Popular Infantil en la literatura española de la Edad de Oro», *Revista de Literatura*, LXXV/150, 150-395.
- CESCUTTI 2003: Eva CESCUTTI, «Las Latinas de Isabel. Latinidad femenina en la corte de los Reyes Católicos», dins W. Aichinger et al. (ed.), *The Querelle des Femmes in the Romania. Studies in honour of Friederike Hassauer*, Wien: Turia und Kant, 92-104.
- CHACEL 1979: Rosa CHACEL, «Sor Juana Inés, poeta de la circunstancia», *Divan*, 5-6, 31-51.
- CHARNON-DEUTSCH 1992: Lou CHARNON-DEUTSCH (coord.), *Estudios sobre escritoras hispánicas en honor de Georgina Sabat-Rivers*, Madrid: Castalia,
- CHARTIER 1998: Roger CHARTIER, «Prácticas de sociabilidad. Salones y espacio público en el siglo XVIII», *Studia Historica. Historia Moderna*, 19 [=Público/Privado. Femenino/Masculino], 67-83.
- 2003: «El concepto de lector moderno», dins V. Infantes, F. López & J.F. Botrel (ed.), *Historia de la edición y de la lectura en España (1472-1914)*, Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 142-150.
- CIRLOT 1997: Juan Eduardo CIRLOT, *Diccionario de símbolos*, Madrid: Siruela.
- CLARA 1982: Josep Clara, «La ciutat de Girona a mitjan segle XVII (a través de la talla del 1651)», *Estudi General*, 2, 59-84.
- CODERCH 2011: Marion CODERCH, «“Escapando de la molición mujeril”: virtudes femeninas y atributos de género en los tratados de defensa de las mujeres (siglos XIV y XV)», dins C. Segura Graiño (ed.), *La Querrela de las Mujeres. Las mujeres sabias se querellan*, Madrid: Al-Mudayna, 75-90.
- 2012: «Actituds davant les dones entre l'Edat Mitjana i el Renaixement», dins R. Bellveser (coord.), *Dones i literatura: entre l'Edat Mitjana i el Renaixement*, vol. II, València: Alfons el Magnànim, 319-350.
- CODINA 2002: Daniel CODINA I GIOL, «La música religiosa a la ciutat de Barcelona (ss. XVII-XIX)», *Anuario musical: Revista de musicología del CSIC*, 57, 97-111.
- 2003: *Catàlegs dels villancicos i oratoris impresos de la Biblioteca de Montserrat: segles XVII-XX*, Barcelona: PAM.
- COLL 2002: Baltasar COLL, «Qüestions tomasianas: episodis de la vida de sor Catalina Tomàs segons les atestacions de sor Bàrbara Poquet 14 novembre 1614», dins C. Ferrando Ballester (coord.), *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy*, I, Palma: Govern de les Illes Balears/ Conselleria d'Educació i Cultura, Direcció General de Cultura, 307-322.
- COLLELL 1955: Albert COLLELL, *Un capítol d'història vigatana. Fundació del convent de les monges dominiques de Santa Clara*, Vic: Editorial Sala.
- 1965: *Escritores dominicos del Principado de Cataluña*, Barcelona: [Casa Prov. Caridad].
- COLESANTI 1999: Gemma T. COLESANTI, «Un documento sul commercio catalano in Sicilia nella secunda metà del Quattrocento», *Archivio Storico del Sannio*, 1/99, 83-97.
- 2008: *Una mujer de negocios catalana en la Sicilia del siglo XV. Caterina Llull i Sabastida: estudio y edición de su libro maestro, 1472-1479*, Barcelona: Institució Milà i Fontanals. CSIC.
- COMAS 1985: Antoni COMAS, *Història de la Literatura Catalana*, vol. VI (Part Moderna), Barcelona: Ariel.

- COMAS 2011: Mercè COMAS, «Entre el principi i l'inici: la poesia preliminar als impresos perpinyanencs del segle XVII» dins Ò. Jané & Q. Solé (ed.), *Observar les fronteres, veure el món*, Catarroja: Afers, 301-309.
- COMAS & MIRALLES coord. [inèdit]: Mercè COMAS & Eulàlia MIRALLES (coord.), *La impremta a Perpinyà (1500-1700)*.
- COMPTE 1993: Albert COMPTE, «Vida rural a les terres marginals de l'Empordà, durant la primera meitat del segle XIX», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 26, 175-232.
- CONESA & APARICIO 1998: Francisco CONESA & TEÓFILO APARICIO, *Aproximación a la vida y doctrina de la venerable Beatriz Ana Ruiz, gloria insigne de Guardamar*, Alacant: Such Serra.
- CONNELLY 1981: Joan CONNELLY DE ULLMAN, «La protagonista ausente: la mujer como objeto y sujeto de la historia de España», dins M.A. Durán (coord.), *La mujer en el mundo contemporáneo*, Madrid: Universidad Autónoma de Madrid, 11-44.
- CORBETO 2009: Albert CORBETO, «Las musas ignoradas. Estudio historiográfico del papel de la mujer en el ámbito de la imprenta», dins M. Garone & Corbeto, *Muses de la imprenta. La dona i les arts del llibre. Segles XVI-XIX*, Barcelona: Museu Diocesà/Associació de Bibliòfils de Barcelona, 21-42.
- CORMINAS 1849 [1973]: Joan CORMINAS, *Suplemento á las Memorias para ayudar á formar un diccionario crítico de los escritores catalanes...*, Burgos: Imprenta de Arnaiz, 1849 [Ed. facsímil: Sueca, Curial (Documents de cultura, 2), 1973].
- CORONEL 2012: Marco A. CORONEL, «Juan Luis Vives ante el matrimonio y la mujer = Juan Luis Vives on marriage and women», dins R. Bellveser (coord.), *Dones i literatura: entre l'Edat Mitjana i el Renaixement*, vol. II, València: Alfons el Magnànim, 579-712.
- CORTEGUERA 2003a: Luis R. CORTEGUERA, «The Makings of a Visionary Woman: The Life of Beatriz Ana Ruiz, 1666-1735», dins M. Vicente & L. Corteguera (ed.), *Women Texts and Authority in the Early Modern Spanish World*, Farnham: Ashgate, 165-182.
- 2003b: «La formación de una mujer visionaria: la vida de Beatriz Ana Ruiz, 1666-1735», dins M.S. Gómez & J.M. de Bernardo (coord.), *Estudios de historia iberoamericana: XXXIII Reunión Anual de la Society Spanish and Portuguese Historical Studies (SSPHS), Athens, Georgia, 11-14 de abril 2002*, vol. 1, Còrdova: Universidad de Córdoba/CajaSur Publicaciones, 106-107.
- CORTÉS 2011: Josepa CORTÉS, «Què llegien les dones? Biblioteques i llibres en València entre l'Edat Mitjana i el Renaixement», dins R. Bellveser (coord.), *Dones i literatura: entre l'Edat Mitjana i el Renaixement*, vol. II, València: Alfons el Magnànim, 713-734.
- CORTÉS & PONS 1991: Josepa CORTÉS & Vicent PONS, «Geografia dels monestirs femenins valencians en la baixa Edat Mitjana», *Revista d'història medieval*, 2 [=Santes, monges i fetilleres: Espiritualitat femenina medieval], 77-90.
- CORTIJO 1998: Antonio CORTIJO, «Women's Role in the Creation of Literature in Catalonia at the End of the Fourteenth Century and the Beginning of the Fifteenth Century», *La coronica*, 27/1, 7-20.
- CORTIJO & CORTIJO 2003: Adelaida CORTIJO & Antonio CORTIJO, «Vida de la madre Catalina de Cardona por fray Juan de la Miseria. Un texto hagiográfico desconocido del siglo XVI (Bancroft Library, UCB, fernán Núñez Collection, vol. 143)», *Dicenda. Cuadernos de Filología Hispánica*, 21, 21-34.
- COSTA 2005: Maria-Mercè COSTA, *El món de les dames de Jonqueres*, Lleida: Pagès Editors.
- 2008: «Les dames gironines del Monestir de Jonqueres», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 49, 123-133.
- COSTA 2014: Marie COSTA, «Una visió general», dins *Les dones. Barcelona 1700*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura (Ciutat del Born. Barcelona 1700, 11), 25-71.
- COTONER 2006: Lluïsa COTONER, «Poetes», dins Pilar Godayol (ed.), *Catalanes del XX*, Vic: Eumo, 289-327.
- CRAVERI 1992: Benedetta CRAVERI, *Madame du Deffand y su mundo*, Madrid: Siruela.
- 2003: *La cultura de la conversación*, Madrid: Siruela.

- CRAWFORD 1985: P. CRAWFORD, «Women's Published Writings 1600-1700», dins M. Prior (ed.), *Women in English Society 1500-1800*, Londres/ Nova York: Methuen, 211-282.
- CREIXELL 2012: Rosa M. CREIXELL, «Espaces interiors i parament domèstic», dins *Interiors domèstics: Barcelona 1700*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura (Ciutat del Born. Barcelona 1700, 8), 100-139.
- 2014: «La Barcelona monàstica. La dona en la clausura», dins *Les dones. Barcelona 1700*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura (Ciutat del Born. Barcelona 1700, 11), 200-231.
- CROCE 1894: Benedetto CROCE, «La corte delle Tristi Regine a Napoli», *Archivio Storico per le Province Napolitane*, XIX, 354-375.
- CRUZ 1998: Anne J. CRUZ, «Las academias: literatura y poder en un espacio cortesano», *Edad de Oro*, 17, 49-57.
- CRUZ & HERNÁNDEZ ed. 2011: Anne J. CRUZ & Rosilie HERNÁNDEZ (ed.), *Women's Literacy in Early Modern Spain and the New World*, Farnham: Ashgate.
- CRUZ & MANERO 1999: Anne J. CRUZ & María Pilar MANERO SOROLLA, «Mujer y escritura en el siglo de Oro», *Revista de Filología e Letterature Ispaniche*, II, pp. 159-181.
- CRUZ CRUZ ed. 2004: Juan CRUZ CRUZ (ed.), Diego Pérez de Valdivia, *Tratado de la Inmaculada concepción de Nuestra Señora* (1582), Pamplona: Servicio Publicaciones Universidad de Navarra (Cuadernos de pensamiento español, 26).
- CRUZ MEDINA 2003-2004: Vanessa de CRUZ MEDINA, «Manos que escriben cartas: Ana de Dietrichstein y el género epistolar en el siglo XVI», *Litterae. Cuadernos sobre Cultura Escrita*, 3-4, 161-185.
- CUCURELLA 1963: E. CUCURELLA, «Fray José de San Benito y M. Ma Alberta de Santo Domingo», *Monte Carmelo*, LXXI, 105-115.
- CUSÓ 2009: Marta CUSÓ I SERRA, *Un monestir cisterrenc femení català durant el primer segle borbònic espanyol. Santa Maria de Vallbona (1701-1802)*, Tesi doctoral, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona [en línia: <http://www.tdx.cat/handle/10803/4817>] [consulta: 12/03/2013].
- CUTILLAS 1996: Enrique CUTILLAS, *El Monasterio de la Santa Faz: el patronato de la ciudad 1518-1804*, [Alacant]: Generalitat Valenciana / Instituto de Cultura Juan Gil-Albert. Diputació Provincial d'Alacant.
- DAUFÍ, CANELA & SERRA dir. 1992: Jordi Andreu DAUFÍ, Josep CANELA & Maria Àngela SERRA (dir.), *El llibre de comptes com a font per a l'estudi d'un casal noble de mitjan segle XV. Primer llibre memorial començat per la senyora dona Sanxa Ximenis de Foix e de Cabrera e de Navalles*, Barcelona: Fundació Noguera.
- 1995: Jordi Andreu DAUFÍ, Josep CANELA & Maria Àngela SERRA, «La dieta dels membres d'un casal noble de mitjan segle XV: l'alimentació a la casa de Sanxa Ximenis de Foix», dins *Actes 1er Colloqui d'història de l'alimentació a la Corona d'Aragó*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 357-370.
- DELGADO 1988: Juan DELGADO, «Bibliografía sobre justas poéticas», *Edad de Oro*, VII, 197-207.
- DELGADO ed. 1998: María José DELGADO, *Las comedias de Ana Caro: Valor, agravio y Mujer y El conde Partinuples*, Nova York: Peter Lang.
- DE COURCELLES 1995: Dominique DE COURCELLES, «Les Lettres d'Estefanía de Requesens, épouse de Juan de Zúñiga, à sa mère, la comtesse de Palamós (1533-1540): entre la Catalogne et la Castille, l'affirmation d'un lignage à l'époque de Charles quint», dins A. Redondo (ed.), *Relations entre hommes et femmes en Espagne aux XVIe et XVIIe siècles, réalités et fictions*, París: Publications de la Sorbonne, 67-78.
- 1999: «Recherches sur les livres et les femmes en Catalogne aux XVe et XVIe siècles», dins Dominique de Courcelles (ed.), *Des femmes et des livres. France et Espagnes, XVe et XVIe siècle*, París: École des Chartes, 95-114.

- 2008: *La paraula de l'àngel. Una aproximació plural als goigs*, Barcelona: Fragmenta Editorial.
- DE LA ARADA 2005: Raquel DE LA ARADA ACEBES, *Les dones a Catalunya en la transició de l'antic al nou règim. Esferes públiques i privades*. Tesis doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona [en línia: <http://diposit.ub.edu/dspace/handle/2445/43056>] [consulta: 10/12/2014].
- DE LA CRUZ 1627: Fray Martín de la Cruz, *España restaurada en Aragón por el valor de las mugeres de Jaca i sangre de santa Orosia...*, Saragossa: Pedro Cabarte.
- DIAGO 1599: Francisco DIAGO (OP), *Historia de la provincia de Aragón de la orden de predicadores, desde su origen y principio hasta el año de mil y seyscientos. Dividida en dos libros...*, Barcelona: Sebastià de Cormellas.
- DIEGO DE SAN JOSÉ 1615: DIEGO DE SAN JOSÉ (CD), *Compendio de las solenes fiestas que en toda España se hicieron en la beatificación de N.M.S. Teresa de Jesús*, Madrid: viuda de Alonso Martín.
- DÍAZ RENGIFO [1759]: Juan DÍAZ RENGIFO, *Arte poética española: con una fertilíssima sylva de consonantes comunes, propios, esdrúxulo, y reflexos, y vn divino estímulo del amor de Dios [...] aumentada en esta última impresión con dos tratados, uno de avisos y reglas, otro de asonantes*, Barcelona: Maria Àngela Martí, vídua.
- DICCIONARIO 2006: *Diccionario enciclopédico de los santos: biografías y conceptos básicos del culto*, 3 vol., Barcelona: Herder.
- DIETARIS DE LA GENERALITAT 1994-2008: Josep Maria Sans i Trave (dir.), *Dietaris de la Generalitat de Catalunya, 1411-1713*, 10 vol., Barcelona: SG de la Presidència.
- DÍEZ BORQUE comp. 1986: J. Mª DÍEZ BORQUE (comp.), *Teatro y fiesta en el Barroco. España e Iberoamérica*, Barcelona: Serbal.
- DOLÇ 1983: Miquel DOLÇ, «Actualitat d'un mite virgilià», dins *Actes del VI Simposi de la Secció Catalana de la Societat Espanyola d'Estudis Clàssics*, Barcelona: Secció Catalana de la Societat Espanyola d'Estudis Clàssics/ Universitat Autònoma de Barcelona, 91-108.
- DOMÉNECH RICO ed. 1996a: Fernando DOMÉNECH RICO (ed.), Mariana Cabañas, «*Las mujeres solas, sainete* (Instituto del Teatro (Barcelona) ms. CDLXXX-10)», dins *Teatro breve de mujeres. Siglos XVII-XX*, Madrid: Asociación de Directores de Escena de España, 67-99.
- ed. 1996b: Joaquina Comella Beyerman, «*La Anita*, tonadilla, Biblioteca Nacional (Madrid) ms. 14066-1», dins *Teatro breve de mujeres. Siglos XVII-XX*, Madrid: Asociación de Directores de Escena de España, 101-135.
- DOMINGO 1697: Pedro DOMINGO, *Oración fúnebre en las gloriosas exequias [...] A la agradecida memoria de la V.M. y extática virgen soror Rufina Ros de Jesús, beata de la tercera orden del seráfico P.S. Francisco, hija de hábito y profesión de la santa provincia de San Juan Bautista...*, Oriola: Jaime Mesnier.
- DOMÍNGUEZ 1927: Jesús DOMÍNGUEZ, *Poesías de una monja concepcionista del siglo XVI*, Madrid: Imprenta municipal, Madrid: Revista de la Biblioteca, Archivo y Museo del Ayuntamiento de Madrid.
- DOMÍNGUEZ 2001: Aurora DOMÍNGUEZ, «De monjas y poesía de ocasión en la Espanya del seiscientos», dins Mª José Porro (ed.), *Romper el espejo. La mujer y la transgresión de códigos en la literatura española: escritura, lectura, textos (1001-2000)*, Còrdova: Universidad de Còrdova, 41-50.
- DOMINICAN NUNS (trad.) 1957: DOMINICAN NUNS (trad.), Juliana Morell, *A Treatise on the Spiritual Life by Saint Vicente Ferrer, O.P. with a commentary by Ven. Mother Julienne Morell, O.P. Translated by the Dominican Nuns, Corpus Christi Monastery, Menlo Park, California, Westminster (Maryland): Newman Press.*
- DOMINICAN NUNS (trad.) & ROUSSET (ed.) 1945: DOMINICAN NUNS (trad.) & Mathieu-Joseph ROUSSET O.P. (ed), Juliana Morell, *Meditations on Eternity for Religious by the Ven. Mother Julienne Morell, O.P. From the Second Edition, Carefully revised and edited by Mathieu-Joseph*

- Rousset, O.P. *Translated from the French by the Dominican Nuns, Corpus Christi Monastery, Menlo Park, California, Nova York /Cincinnati: Frederick Pustet Co.*
- DUBY & PERROT ed. 1993: Georges DUBY i Michel PERROT (ed.), *Historia de las mujeres en Occidente, vol. III. Del Renacimiento a la Edad Moderna*, Madrid: Taurus.
- DUCH 2006: Joan DUCH, «La baronia i el comtat de Guimerà», *Urtx: Revista cultural de l'Urgell*, 19, 83-104.
- DURAN 1997: Eulàlia DURAN, «El silenci eloqüent. Barcelona en la novel·la *Los diez libros de Fortuna d'Amor* d'Antonio Lofrasso (1573)», *Llengua i literatura*, 8, 77-100.
- 2003: «Un col·loqui satíric valencià de Joan Baptista Anyés (1543)», dins F. Carbó (ed.), *Joaquim Molas: memòria, escriptura, història*, vol. I, Barcelona: Universitat de Barcelona, 371-387.
- DURAN & DURAN ed. 2001: Eulàlia DURAN & Martí DURAN, Joan Baptista Anyés, *Obra profana: Apologies, València 1545*, Barcelona: UNED/RABLB.
- DURAN & SOLERVICENS ed. 1996: Eulàlia DURAN & Josep SOLERVICENS (ed.), *Renaixement a la carta*, Vic: Eumo (Escolis, 4).
- DURAN FAUS 2003: Martí DURAN FAUS, «El cercle literari d'Àngela Sabata», dins F. Grau Codina, X. Gómez Font, J. Pérez Durà & J.M. Estellés González (ed.), *Studia humanitatis i renovació cultural a Europa i a Nou Món*, València: Alfons el Magnànim, 415-422.
- DURÁN LÓPEZ 2007: Fernando DURÁN LÓPEZ, *Un cielo abreviado. Introducción crítica a una historia de la autobiografía religiosa en España*, Madrid: FUE/ Universidad Pontificia de Salamanca.
- 2008: «Las autobiografías femeninas en la España del siglo XIX», dins P. Fernández & M.L. Ortega (coord.), *La mujer de letras o la letrabrida. Discursos y representaciones sobre la mujer escritora en el siglo XIX [Congreso internacional celebrado en Madrid el 11 y 12 de diciembre de 2006]*, Madrid: CSIC, 263-288.
- DUTTON 1990-1991: Brian DUTTON, *El Cancionero del Siglo XV: c. 1360-1520*, 7 vol., Salamanca: Universitat de Salamanca.
- ECHÁNIZ 2012: Berta ECHÁNIZ, «Una aproximación a la espiritualidad femenina en el Alicante de principios del siglo XVII», *Feminismo/s*, 20, 275-295.
- 2015: «El demonio viste sotana. Recelos de confesión entre las monjas de la Sangre de Alicante», dins J. Burrieza (ed.), *El alma de las mujeres. Ámbitos de espiritualidad femenina en la modernidad (Siglos XVI- XVIII)*, Valladolid: Universidad de Valladolid, 107-126.
- EGIDO 1978-1980: Aurora EGIDO, «Los modelos en las justas poéticas aragonesas del siglo XVII», *Revista de Filología Española*, IX, 159-171.
- 1983a: «Certámenes poéticos y arte efímero en la Universidad de Zaragoza (siglos XVI- XVII)», dins *Cinco estudios humanísticos para la Universidad de Zaragoza en su IV Centenario*, Saragossa: Caja de Ahorros de la Inmaculada, 9-73.
- 1983b: «Los prólogos teresianos y la 'Santa Ignorancia'» dins T. Egido, V. García de la Concha & O. González, *Actas del Congreso Internacional Teresiano: 4-7 de octubre de 1982*, vol. II, Salamanca: Universidad Salamanca, 581-607.
- 1984a: «Una introducción a la poesía y a las academias literarias del siglo XVII», *Estudios Humanísticos. Filología*, 6, 9-26.
- 1984b: Aurora EGIDO, «Las academias literarias zaragozanas del siglo XVII», dins A. Egado (coord.), *La literatura en Aragón*, Saragossa: Caja de Ahorros de la Inmaculada, 9-78.
- 1985: «De las academias a la Academia», dins *The Fairest Flower. The Emergence of Linguistic National Consciousness in Renaissance Europe. International Conference of the Center for Medieval and Renaissance Studies. University of California*, Florència: L'Academia, 85-94.
- 1988: «Literatura efímera: oralidad y escritura en los certámenes y academias de los Siglos de Oro», *Edad de Oro*, VII, 69-87.
- 1990: «Poesía de justas y academias», dins *Fronteras de la poesía en el Barroco*, Barcelona: Crítica, 1990, 115-137.

- EIRE 1995: Carlos M.N. EIRE, *From Madrid to Purgatory: The Art and Craft of Dying in Sixteenth-Century Spain*, Cambridge: Cambridge University Press.
- EMETERIO DE JESÚS MARÍA (OCD) 1949: EMETERIO DE JESÚS MARÍA (OCD), «Ensayo sobre la lírica carmelitana hasta el siglo xx», *El Monte Carmelo*, LIV, 5-176.
- EPISTOLAE 1898: *Epistolae Mixtae ex variis Europae locis ab anno 1537 as 1556 scriptae nunc primum a patribus Societatis Jesu in lucem editae*, vol. 1 (1537-1548), Madrid: Excudebat A. Avrial.
- ESCARTÍ ed. 1999: Vicent J. ESCARTÍ (ed.), Joaquim Aierdi, *Dietari*, Barcelona: Barcino (Biblioteca Baró de Maldà, 3).
- 2002a: «Dones escriptors», *Saó*, 265 (setembre), 7.
- 2002b: «Acadèmic i nocturn», *Serra d'Or*, 511-512 (juliol-agost), 56.
- 2007: «Escrips valencians del Barroc: textos i contextos d'una literatura en català, especialment en poesia», dins S. Martí & M. Cabré (coord.), *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Universitat de Girona (Girona)*, vol. I. Barcelona: PAM (Biblioteca Abat Oliva, 276), 17-42.
- 2011: «Conexiones e interferencias en la literatura valenciana del siglo xv», *e-Spania*, 11 [en línia: <https://e-spania.revues.org/20384>] [consulta: 10/06/2012].
- 2012: «Aportació a la imatge de la dona en la literatura valenciana del segle XVI», dins R. Bellveser (coord.), *Dones i literatura: entre l'Edat Mitjana i el Renaixement*, vol. II, València: Alfons el Magnànim, 429-470.
- 2013: «Fiesta y literatura en el Barroco: Alcoi, 1668», dins V.J. Escartí (coord.), *Escribir y persistir: Estudios sobre la literatura en catalán de la Edad Media a la Renaixença*, Los Àngeles/Buenos Aires: Editorial Argus-a Artes & Humanidades - Arts & Humanities, 138-159.
- ESCOLANO 1611: Gaspar ESCOLANO, *Segunda parte de la decada primera de la historia de la [...] ciudad y reyno de Valencia...*, València: Pere Patrici Mei.
- ESTABLIER 2015: Helena ESTABLIER, «María Martínez Abelló y la 'comedia nueva' de entresiglos en clave femenina: *Entre los riesgos de amor, sostenerse con honor. La Laureta* (1800)», *Dieciocho*, 38/1, 125-152.
- ESTEBAN 1921: Eustasio ESTEBAN (OSA), *La sierva de Dios sor Mariana de San Simeón: religiosa agustina, fundadora de los conventos de agustinas descalzas de Almansa y Murcia: posiciones y artículos para la causa de beatificación*, Múrcia: Imp. Escuela-Asilo Purísima.
- ESTEBAN & LÓPEZ 1993: Esteban MATEO & Ramón LÓPEZ, «Escuelas de leer y escribir en el siglo XVIII», dins L.M. Lázaro Lorente & M.J. Martínez Usarralde (ed.), *Estudios sobre educación: perspectivas históricas, políticas y comparadas*, València: PUV, 31-58.
- ESPARGARÓ & GASSÓ 2006: A. ESPARGARÓ & M. GASSÓ, *Aventureros de la Història. Els altres noms propis de la Història de Catalunya*, Barcelona: L'Esfera del Llibres.
- ESPIGADO 1997: Gloria ESPIGADO TOCINO, «Entre la devoción y la educación: un ejemplo de literatura modeladora del comportamiento femenino», *Trocadero*, 8-9, 213-230.
- ESPINO 2001: Antonio ESPINO, «Les lectures de les dones i dels sectors populars a la Barcelona del Sis-Cents (1600-1660)», *Revista de Catalunya*, 162 (maig), 25-47.
- ESPONERA 2004: Alfonso ESPONERA, «Los dominicos, sor Ania y la Causa Lulista en Mallorca en la segunda mitad del siglo XVIII», *Escritos del Vedat*, XXXIV, 245-274.
- ESTELRICH 1989: Josep ESTELRICH, «Fons musicals de l'arxiu del monestir de Santa Elisabet, de monges de Sant Jeroni», *Estudios Baleáricos*, 39, 57-69.
- ÉTIENVRE 1994: Jean-Pierre ÉTIENVRE, «Visages et profils féminins dans les *Academias littéraires* du XVIIIe siècle», dins A. Redondo (dir.), *Images de la femme en Espagne aux XVIe et XVIIe siècles*, París: Publications de la Sorbonne, 351-364.
- ed. 2006: *Regards sur les Espagnoles créatrices (XVIIIe- XIXe siècle)*, París: Presses de la Sorbonne Nouvelle.
- ETTINGHAUSEN 1999: Henry ETTINGHAUSEN, «De la noticia a la prensa (San Raimundo de Peñafort, Barcelona, 1601)», dins C. Strosetzki (ed.), *Actas del V Congreso Internacional de la Asociación Internacional Siglo de Oro, Münster*, Madrid: Iberoamericana-Vervuet, 490-502.

- 2010: «Barcelona, centre mediàtic del segle XVII i les seves relacions de festes», dins *Festes i celebracions. Barcelona, 1700*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura (Ciutat del Born. Barcelona 1700, 4), 196-275.
- EXAMEN 1781: *Examen a que se presentará Dª Pascuala Caro y Sureda, hija de los sres. Marqueses de la Romana el día [en blanc a l'original] de abril de 1782*, València: Benet Monfort.
- EXPOSICIÓN 1760: *Exposición de los cánticos de amor compuestos por el ínchyto mártyr y doctor iluminado, el beato Raymundo Lulio en el Libro de Amico, et Amato. Dada y mysticamente practicada por la Ven. Madre Sor Ana María del Santíssimo Sacramento...*, Palma: Ignasi Frau.
- EZQUERRO ed. 2002: Antonio EZQUERRO (ed.), *Tonos humanos, letras y villancicos catalanes del siglo XVII*, Barcelona: CSIC.
- FALOMIR 1998-99: Miguel FALOMIR FAUS, «Imágenes de una santidad frustrada: El culto a Francisco Jerónimo Simón, 1612-1619», *Locus amoenus*, 4, 171-183.
- FARGAS 1997: Mª Adela FARGAS, *Familia i poder a Catalunya, 1516-1621. Les estratègies de consolidació de la classe dirigent*, Barcelona: Fundació Noguera.
- 1998: «Pràctiques familiars i dret en la construcció de la cultura nobiliària moderna: una aproximació comparativa», *Pedralbes*, 18/1, 463-474.
- 2009: *Les Dones en l'Antic Règim*, Barcelona: UOC.
- 2012: «La crianza virtuosa, en el *Libro de los secretos de agricultura*, de fra Miquel Agustó», dins M.J. Pérez, L.M. Rubio & A. Martín (ed.), *Campo y campesinos en la España Moderna. Culturas políticas en el mundo hispano*, vol. I, Lleó: Fundació Espanyola de Història Moderna, 1079-1088.
- 2014: «Cuerpo y matrimonio en la Edad Moderna: la metáfora de la “esposa regalada” y la unidad conyugal», *Arenal*, 21/1, 99-119.
- FARFÁN 1990: María Cruz FARFÁN, *Real monasterio y convento de la Puridad. Catálogo de los fondos existentes en el Archivo del Reino de Valencia*, València: Generalitat Valenciana (Arxius Valencians, 9).
- FARIÑA 1991: José Agustín FARIÑA CASTRO O.S.A., *Ven. María Juana Guillén o El valor de optar por la mayor santidad (1575-1607)*, Valladolid: Estudio Agustiniiano.
- FEIJOO 1765: Benito J. FEIJOO, *Teatro crítico universal o discursos varios en todo género de materias para desengaño de errores comunes, escrito por el muy ilustre señor D. Fr. Benito Jerónimo Feijoo y Montenegro, Maestro General del Orden de San Benito, del Consejo de S. M. &c.*, vol. I, Madrid: Imprenta Real de la Gaceta.
- FELICES DE CÁCERES 1626: Joan Batista FELICES DE CÁCERES, *Sentencia en la armada poética, propuesta y premiada por la insigne ciudad de Barcelona, en honra de su hijo y Padre San Ramón de Peñafort. Dirigida al mismo santo. Por el Licenciado [...], con el Vexamen catalán gracioso de micer Pedro Antonio Jofreu*, Barcelona: Sebastià i Jaume Matevad.
- FELIU 2011: Francesc FELIU, «La llengua literària», dins *Llengua i literatura: Barcelona 1700*, Barcelona: Editorial Barcino/Fundació Lluís Carulla/Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura (Ciutat del Born. Barcelona 1700, 6), pp. 204-243.
- FERNÁNDEZ 1999: Mª Mar FERNÁNDEZ, «A voice of her own: Jerónima de Gales, a sixteenth-century woman printer», dins D. Docherty & M.M. Azevedo (ed.), *Multicultural Iberia: language, literature and music*, Berkeley: University of California Press, 81-92.
- 2004: «Jerónima de Gales. Una impresora valenciana del siglo XVI», dins P.M. Cátedra, M.I. Páiz & M.L. López-Vidriero (coord.), *La memoria de los libros: estudios sobre la historia del escrito y de la lectura en Europa y América*, vol. I, Salamanca: Instituto de Historia del Libro y de la Lectura, 405-434.
- FERNÁNDEZ ARRILLAGA 2015: INMACULADA FERNÁNDEZ ARRILLAGA, «Religiosidad femenina bajo ordinaria sospecha. Las agustinas de Orihuela y el obispo desalmado», dins J. Burrieza (ed.), *El alma de las mujeres. Ámbitos de espiritualidad femenina en la modernidad (Siglos XVI-XVIII)*, Valladolid: Universidad de Valladolid, 97-106.

- FERNÁNDEZ CLARÉS 2007a: Maria Lluïsa FERNÁNDEZ CLARÉS, *L'alfabetització i l'ensenyament de primeres lletres a Terrassa durant el segle XVIII*, Treball de màster. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- 2007b: «L'alfabetització i l'ensenyament de primeres lletres a Terrassa durant el segle XVIII», *Manuscripts*, 25, 273-276.
- FERNÁNDEZ LUZÓN 2005: Antonio FERNÁNDEZ LUZÓN, *La universidad de Barcelona en el siglo XVI*, Barcelona: Universitat de Barcelona.
- FERNÁNDEZ & ORTEGA coord. 2008: Pura FERNÁNDEZ & Marie-Linda ORTEGA (coord.), *La mujer de letras o la letrada. Discursos y representaciones sobre la mujer escritora en el siglo XIX [Congreso internacional celebrado en Madrid el 11 y 12 de diciembre de 2006]*, Madrid: CSIC.
- FERRAGUT & ALMENARA 2003: Concepción FERRAGUT & Miquel ALMENARA SOLERVICENS, «De 'los tres soles que salieron': una muestra de la correspondencia entre J. A. Strany y Mencía de Mendoza», dins F. Grau Codina, X. Gómez Font, J. Pérez Durà & J.M. Estellés González (ed.), *Studia humanitatis i renovació cultural a Europa i al Nou Món*, València: Alfons el Magnànim, 445-452.
- FERNÁNDEZ, CATAFAU, SALES, GIFRE, PÉREZ, CASTÁN & SAROBE 2006: J. FERNÁNDEZ, A. CATAFAU, N. SALES, P. GIFRE, M. PÉREZ, A. CASTAN & R. SAROBE, *Història dels Llupià (1088-1771) i dels seus llinatges incorporats: Icard, Roger i Vallseca*, Canet: Trabucaire.
- FERRANDO 1979-1982: Antoni FERRANDO, «Un precedent del bilingüisme literari valencià: la tertúlia d'Isabel Suaris a la València quatrecentista», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 39, 105-131.
- 1981: «Unes poesies valencianes del 1543 sobre el tema de la malmonjada», *Revista Valenciana de Filologia*, VII, 391-402.
- 1983: *Els certàmens poètics valencians del segle XIV al XIX*, València: Alfons el Magnànim.
- 1991: «De quan la concessió de premis literaris era un espectacle relativament popular», *Saó*, 140, 29-31.
- 1999: «El ambiente literario en la Valencia bajomedieval» dins A. Furió (ed.), *Historia de Valencia*, València: Universitat de València / Ed. Prensa Valenciana, 207-210.
- FERRANDO & NICOLÁS 2011: Antoni FERRANDO & Miquel NICOLÁS, *Història de la llengua catalana. Nova edició revisada i ampliada*, Barcelona: UOC.
- FERRÉ 2008: Josep Vicent FERRÉ, «Aproximació als manuscrits d'una monja agustina», *Revista de Festes d'Estiu de Bocairent*, Bocairent: Junta de Majorals de Sant Agustí, 54-61.
- 2011a: «Una breve aproximación descriptiva al monasterio de agustinas de Bocairent (Valencia)», dins F.J. Campos y Fernández (ed.), *La clausura femenina en el Mundo Hispánico: una fidelidad secular*, vol. I, San Lorenzo del Escorial: Real Centro Universitario Escorial-María Cristina, 333-346.
- 2011a: «Unes breus memòries sobre Maria Josefa Francés Molina. Una monja del convent de Bocairent», *Revista de Festes d'Estiu de Bocairent*, Bocairent: Junta de Majorals de Sant Agustí, 64-71.
- 2013: «L'exili d'una agustina escriptora al monestir de Bocairent», *Revista de Festes d'Estiu de Bocairent*, Bocairent: Junta de Majorals de Sant Agustí, 55-57.
- FERRER 1998: Fernando FERRER, «Convento Madres Dominicás», *Limbo*, 41 [s.p.].
- FERRER 1994-1995: Mª Rosario FERRER, «Mujeres y libros en Valencia (1416-1474)», *Estudis Castellonencs*, 6, 515-523.
- FERRER 1995: Teresa FERRER, «La ruptura del silencio: mujeres dramaturgas en el siglo XVII», dins S. Mattalía y M. Aleza (ed.), *Mujeres: escrituras y lenguajes (en la cultura Latinoamericana y Española)*, València: Universitat de València, 91-108.
- 2003: «La fiesta en el Siglo de Oro: en los márgenes de la ilusión teatral», dins J.M. Díez Borque (dir.), *Teatro y fiesta del Siglo de Oro en tierras europeas de los Austrias*, Madrid: SEACEX, 27-37.

- 2006a: «Del oratorio al balcón: escritura de mujeres y espacio dramático», *Insula*, 714 [=Espacios domésticos en la literatura áurea], 8-12.
- 2006b: «Decir entre versos: Ángela de Acevedo y la escritura femenina en el Siglo de Oro», dins S. Gil-Albarellos & M. Rodríguez (ed.), *Ecos silenciados. La mujer en la literatura española. Siglos XII a XVIII*, Burgos: Junta de Castilla y León-Instituto Castellano y Leonés de la Lengua, 213-241.
- 2007: «Corte virreinal, humanismo y cultura nobiliaria en la Valencia del siglo XVI», dins E. Berenguer (coord.), *Reino y ciudad. Valencia en su historia*, Madrid: Fundación Caja Madrid, 185-200.
- 2007: «Cristóbal de Virués», dins P. Jauralde (ed.), *Diccionario filológico de la literatura Española. Siglo XVI*, Madrid: Castalia, 1.020-1.027.
- FERRER 1873: Rafael FERRER, *Estudio histórico-crítico sobre los poetas valencianos de los siglos XIII, XIV y XV*, València: José Rius.
- FERRER FLÓREZ 2001: Miquel FERRER FLÓREZ, «Culte a Ramon Llull: discòrdies i controvèrsies», *Studia Lulliana*, 41, 65-89.
- FERRI COLL 2008: José María FERRI COLL, «El Libro de la Academia de los Nocturnos», *Anales de Literatura Española. Universidad de Alicante*, 20, 189-210.
- FERRÚS 2004: Beatriz FERRÚS ANTÓN, *Discursos cautivos: convento vida y escritura*. Universidad de València: Anejo nº LIII de la Revista *Cuadernos de Filología*.
- FITA 1887: Fidel FITA, «Tecla de Borja», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 10, 221-228.
- FLORES & FLORES 1984: Ángel FLORES & Kate FLORES, *Poesía feminista del mundo hispánico. (desde la edad media hasta la actualidad)*. *Antología crítica*, Mèxic DF: Siglo XXI Editores.
- FLUVIÀ 2004: Armand de FLUVIÀ ESCORSA, «La baronía de Savassona: una incomprensible rehabilitación precisamente por el parentesco con el último poseedor legal», *Hidalguía: la revista de genealogía, nobleza y armas*, 304-305, 321-329.
- FOGUERES [1743?]: Joan FOGUERES, *Epítome de la admirable vida de la V.M. sor Ángela Margarita Serafina, fundadora de las religiosas capuchinas en España, y de alguna de sus hijas; entresacada de la historia...*, Barcelona: Francesc Surià.
- FOLGUERA, ORTEGA & SEGURA 1997: Pilar FOLGUERA, Margarita ORTEGA & Cristina SEGURA, *Historia de las mujeres en España*, Madrid: Síntesis.
- FONT JAUME dir. 2014: Alexandre FONT JAUME (dir.), Joan Baptista Binimelis, *Sobre els vicis de les dones i el seu tarannà variable; Catàleg de dones especialment sàvies*, Palma: Lleonard Muntaner (Obres de Joan Baptista Binimelis, 1).
- FONT MARENYÀ 2014: Immaculada FONT MARENYÀ, *Luisa Sigea de Velasco: reflexions filosòfiques d'una docta puella espanyola del segle XVI*. Tesis doctoral, Girona: Universitat de Girona [en línia: <http://www.tdx.cat/handle/10803/277012>] [consulta: 10/11/2014].
- FORCADES 2007: Teresa FORCADES, *La teologia feminista en la història*, Barcelona: Fragmenta editorial.
- FORTEA 2010: Carlos FORTEA, «Una promotora de la traducción», *El Trujamán. Revista diaria de traducción* (2 de juliol de 2010) [en línia: http://cvc.cervantes.es/trujaman/anteriores/julio_10/02072010.htm] [consulta: 16/01/2015].
- FORTUÑO 2005: Santiago FORTUÑO, «María Egual, entre el barroco y la ilustración», *Castelló festa plena*, 43, 89-91.
- FOX 2008: Gwyn FOX, *Subtle Subversions: Reading Golden Age Sonnets by Iberian Women*. Washington, DC: Catholic University of America Press.
- FOZ 1989: Pilar FOZ, *Fuentes primarias para la historia de la educación de la mujer en Europa y América. Archivos históricos. Compañía de María Nuestra señora, 1607-1921*, Roma: Tipografía Poliglota Vaticana.

- FRASCHINA [en premsa]: Alicia FRASCHINA, «Poesía en la clausura. Celebrando el ingreso y la profesión solemne en el Monasterio Santa Catalina de Sena de Buenos Aires: 1861-1903», *Relaciones. Estudios de historia y sociedad. El Colegio de Michoacán*.
- FRENK 1989: Margit FRENK, «Lírica popular a lo divino», *Edad de Oro*, 8, 107-116.
- 1990: *Corpus de la antigua lírica popular hispánica: siglos XV a XVII*, Madrid: Castalia, [2a ed.].
- 1993: «Entre el romance y la letrilla», dins M. García Martín (coord.), *Estado actual de los estudios sobre el Siglo de Oro. Actas del II Congreso Internacional de Hispanistas del Siglo de Oro*, vol. 1, Salamanca: Universitat de Salamanca, 379-384.
- 1997: *Entre la voz y el silencio. La lectura en tiempo de Cervantes*, Alcalá d'Henares: Biblioteca de Estudios Cervantinos.
- 2003: *Nuevo Corpus de la antigua lírica popular hispánica: siglos xv a XVII*, 2 vol., Mèxic: UNAM/ Fondo de Cultura Económica.
- 2013: «Rimas para juegos infantiles en el antiguo cancionero popular», *Ocnos*, 9, 7-20 [en línia: <https://www.revista.uclm.es/index.php/ocnos/article/view/125/0>] [consulta: 16-05-2014].
- FUENTE 1861: Vicente DE LA FUENTE, *Escritos de Santa Teresa. Tomo primero*, Madrid: M. Rivadeneyra.
- FUENTE GARCÍA 2009: Mercedes de la FUENTE GARCÍA, *Valencianas célebres y no tanto (s. XVIII-XXI)*, València: Generalitat Valenciana.
- FUENTES 1930: Celedonio FUENTES, *Escritores dominicos del Reino de Valencia*, València: F. Ángeles Pitarch.
- 2002: «Escritoras en las historias de la provincia dominicana de Aragón», *Teología Espiritual*, XLVI/ 136-137, 59-72.
- FURET & SACHS 1974: François FURET & Wladimir SACHS, «La croissance de l'alphabétisation en France (XVIIIe-XXIe siècle)», *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 29/3, 714-737.
- FURIÓ 1820: Antoni FURIÓ, *Memorias para servir a la historia eclesiástica general política de la Provincia de Mallorca*, Palma: Imp. de Salvador Savall.
- 1850: *Martirologio para las Islas Baleares y Pitiusas*, Palma: J.Guasp.
- FUSTER 1968: Joan FUSTER, *Obres completes/1 (Llengua, Literatura, Història, 1)*, Barcelona: Edicions 62.
- GARCÍA MATAMOROS 1553 [1603]: Alfonso GARCÍA MATAMOROS, *De adserenda Hispanorum eruditione sive de uiris Hispaniae doctis narratio apologetica*, Alcalá (Sevilla?), Juan de Brocar, [Reed. dins *Hispaniae illustratae*, «De academiis et doctis uiris Hispaniae sive pro asserenda hispanorum eruditione. Narratio apologetica», vol. II, Frankfurt: Claudium Marnium et haeredes, Iohannis Aubrii, 1603, 801-823].
- GARRIGA 1899: Miquel GARRIGA, *Monografía del Monasterio de Santa María de Junqueras de Barcelona ó sea memoria descriptiva, histórica y arqueológica del mismo de su iglesia y de su claustro...*, Barcelona: Tipografía La Academia, de Serra hermanos y Russeli.
- GABANCHO 2014: Patricia GABANCHO, *Les dones del 1714*, Barcelona: Columna.
- GALLEGO 2002: Andrés GALLEGO, «Discípulos aventajados de Juan Lorenzo Palmireno», dins J.M. Maestre Maestre, Luis Charlo Brea & Joaquín Pascual Barea (coord.), *Humanismo y pervivencia del mundo clásico: homenaje al profesor Antonio Fontán*, III/1 (*El Humanismo y los humanistas*), Alcanyís/Madrid: Ediciones del Laberinto, 161-176.
- GALERSTEIN & MCNERNEY 1986: C.L. GALERSTEIN & K. MCNERNEY, *Women Writers of Spain. An Annotated Bio-Bibliographical Guide*, Nova York/Westport/Londres: Greenwood Press.
- GALIANO 2004: Antonio Luis GALIANO PÉREZ, *Cofradías y otras asociaciones religiosas en Orihuela, en la Edad Moderna*. Tesis doctoral, Alacant, Universitat d'Alacant.

- GALMÉS 2011: Fra Llorenç GALMÉS (OP), «Sor Aina-Maria del Santíssim Sagrament (1649-1700)», dins *Santa Catalina de Sena: memòria històrica d'un convent (1659-1966)*. 24 d'abril-24 de maig del 2001, *Església de Santa Catalina de Sena*, Palma: Edicions UIB, 60-61.
- GARAU 1901: Jaume GARAU, «Vida de sor Anna Maria del Santíssim Sagrament escrita pel doctor Gabriel Mesquida pre. de l'any 1690 al 92», *BSAL* 9, 53s, 68s, 126s, 137s, 153s, 229s, 281s, 356s.
- GARAU AMENGUAL 1990: Jaume GARAU AMENGUAL, *El primer siglo de la literatura castellana en Mallorca (1589-1688)*, Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.
- 1993: «Justas poéticas en honor de santos en la Mallorca del Siglo de Oro», dins M. García Martín (coord.), *Estado actual de los estudios sobre el Siglo de Oro. Actas del II Congreso Internacional de Hispanistas del Siglo de Oro*, vol. 1, Salamanca: Universitat de Salamanca, 395-402.
- GARCÍA 2004a: Noelia GARCÍA PÉREZ «La huella petrarquista en la biblioteca y colección de obras de arte de Mencía de Mendoza», *Tonos: Biblioteca electrónica de estudios filológicos*, 8 [en línia: <http://www.um.es/tonosdigital/znum8/estudios/7-petrarca.htm>] [consulta: 16/03/2013].
- 2004b: Noelia GARCÍA PÉREZ «La mujer en el renacimiento y la promoción artística: estado de la cuestión», *Imafronte*, 16, 81-90.
- GARCIA BUSQUETS 2013a: Anna GARCIA BUSQUETS, «*Rabó de l'esperit*» (1709-1714) de Teresa Mir i March. *L'autobiografia espiritual d'una laica. Edició crítica*, Girona: Universitat de Girona.
- 2013b: «Notícia d'una mística catalana de principi del segle XVIII: Teresa Mir i March i la seva autobiografia espiritual *Rabó de l'esperit*», *Scripta: revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 1 [=L'escriptura en femení a les terres de llengua catalana (segles XVI-XVIII)], 281-301.
- GARCÍA CALDERÓN 2012: Ángeles GARCÍA CALDERÓN, «Feminidades poéticas europeas en los siglos XVI-XVIII», *Prisma Social*, 7 [=Feminidades y Masculinidades], 406-430.
- GARCÍA CAMARERO 1998: Ernesto GARCÍA CAMARERO, «La biblioteca matemática del marqués de La Romana», dins *Estudio de Historia de las Técnicas, la Arqueología Industrial y las Ciencias*, Salamanca: Consejería de Educación y Cultura de la Junta de Castilla y León, 397-407.
- GARCÍA CÁRCEL coord. 1986: Ricardo GARCÍA CÁRCEL (coord.), «La festa a la Catalunya moderna», *L'Avenç: Revista d'Història*, 89, 30-55.
- GARCÍA CÁRCEL & ALABRÚS 2015: Ricardo GARCÍA CÁRCEL & Rosa Mª Maria ALABRÚS, *Teresa de Jesús. La construcción de la santidad femenina*, Madrid: Cátedra.
- GARCÍA GARCÍA 2003: Bernardo J. GARCÍA GARCÍA, «Bibliografía», dins M.L. Lobato & B.J. García García (coord.), *La fiesta cortesana en la época de los Austria*, Valladolid: Junta de Castilla y León, 293-377.
- GARCIA GARCIA ed. 1983: Ferran GARCIA GARCIA (ed.), Pere Joan Porcar, *Coses evengudes en la ciutat i regne de València: dietari, 1589-1628*, València: Diputació Provincial de València (Biblioteca d'autors valencians, 6).
- GARCÍA GARROSA 2007: María Jesús GARCÍA GARROSA, «La creación literaria femenina en España en el siglo XVIII: un estado de la cuestión», *Cuadernos de Historia Moderna. Anejos*, 6, 203-219.
- GARCIA ESPUCHE 2010a: Albert GARCÍA ESPUCHE, «Introducció», dins *Festes i celebracions. Barcelona, 1700*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura (Ciutat del Born. Barcelona 1700, 4), 13-17.
- 2010b: «Una ciutat de festes», dins *Festes i celebracions. Barcelona, 1700*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura (Ciutat del Born. Barcelona 1700, 4), 18-135.
- 2014: *Una societat assetjada. Barcelona 1713-1714*, Barcelona: Editorial Empúries.
- GARCÍA DE LA CONCHA 1970: Víctor GARCÍA DE LA CONCHA, «Conciencia estética y voluntad de estilo en San Juan de la Cruz», *Boletín de la Biblioteca de Menéndez Pelayo*, XLVI, 371-408.

- 1976: «Tradición y creación poética en un Carmelo castellano del Siglo de Oro», *Boletín de la Biblioteca de Menéndez Pelayo*, LII, 101-133.
- 1977: *El arte literario de Santa Teresa*, Barcelona, Ariel.
- GARCÍA DE LA CONCHA & ÁLVAREZ 1982: Víctor GARCÍA DE LA CONCHA & Ana Mª ÁLVAREZ PELLITERO, *Libro de Romances y Coplas del Carmelo de Valladolid (c. 1590-1606)*. 2 vol., Salamanca: Consejo General de Castilla y León. Servicio de Publicaciones.
- GARCÍA DE LA HERRÁN 1995: María del Carmen GARCÍA DE LA HERRÁN, «El Saber Femenino en los Claustros. Las Borja del Convento de Santa Clara de Gandia (Siglo XVI)», dins M.M. Graña Cid (ed.), *Las sabias mujeres II (siglos III-XVI)*. Homenaje a Lola Luna, Madrid: Al-Mudayna, 183-199.
- GARCÍA VALVERDE 1995: María Luisa GARCÍA VALVERDE, «El Concilio de Trento: una aproximación a la organización archivística monacal», *Cuadernos de Estudios Medievales y Ciencias y Técnicas Historiográficas*, 20, 93-113.
- GARCÍA, HILLGARTH & PÉREZ 1965: J. GARCÍA, J.N. HILLGARTH & L. PÉREZ, *Manuscritos lulianos de la Biblioteca Pública de Palma*, Barcelona/Palma: Biblioteca Balmes/Biblioteca Pública de Palma.
- GARCÍA & MARSÁ 1989: Jesús GARCÍA & María MARSÁ, *Inventario de manuscritos de la Biblioteca Pública del Estado en Mallorca*, Madrid: Ministerio de Cultura.
- GARCIA SEMPERE 2004: Marinela GARCIA SEMPERE, «La correspondència amorosa entre Isabel Suaris i Bernat Fenollar» dins C. Cortés *et al.* (ed.), *Epístola i literatura*, Alacant / València: Denes, 93-100 i 443-445.
- 2007: «La correspondència amorosa entre Isabel Suaris i Bernat Fenollar; algunes puntualitzacions», dins A. López Castro & L. Cuesta Torre (ed.), *Actes de l'XII Congrés Internacional de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval (Universidad de León, 2-24 de setembre de 2005)*, Lleó: Universidad de León, 581-588.
- GARÉS 2013: Vicent GARÉS, «Conflictividad social y violencia de género en la nobleza valenciana del siglo XVI. El intento fracasado de unión de los señoríos de Carlet y l'Alcúdia», dins E. Serrano (ed.), *De la tierra al cielo. Líneas recientes de investigación en Historia Moderna*, Saragossa: Fernando El Católico (CSIC)/Diputación de Zaragoza, 713-729.
- GARGANTÉ 2012: Maria GARGANTÉ, *Festa, arquitectura i devoció a la Catalunya del Barroc*, Barcelona: PAM.
- GARÍ 1998: Blanca GARÍ AGUILERA, «*Que se embarcasen en aquella nave de la cruz a las Yndias del cielo*. La aventura autobiográfica de sor Anna Domenge», dins *Competencia escrita, tradición discursiva y variedades lingüísticas*, Gunter Narr Verlag: Tübingen, 361-384.
- 2001: «Vidas espirituales y prácticas de la confesión. La recepción y transmisión de la auto-biografía espiritual femenina en la península ibérica y el Nuevo Mundo», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 22, pp. 679-696.
- coord. 2008: *Vidas de mujeres del Renacimiento*, Barcelona: Publicacions i Edicions Universitat de Barcelona.
- ed. 2013: *Redes femeninas de promoción espiritual/Women's Networks of spiritual Promotion*, Roma: IRCVM-Medieval Cultures I-II, Viella (Ircum-Medieval Cultures, 2).
- GARISOAÍN 2013: Mª Eugenia GARISOAÍN (OAR), «El patrimonio inmaterial en el convento de Santo Tomás de Villanueva de Granada», dins *El Patrimonio Inmaterial de la Cultura Cristiana*, San Lorenzo del Escorial: San Lorenzo del Escorial: Ediciones Escorialenses/Real Centro Universitario Escorial-María Cristina, 589-600.
- GARONE & CORBETO 2009: Marina GARONE & Albert CORBETO, *Muses de la impremta. La dona i les arts del llibre. Segles XVI-XIX*, Barcelona: Museu Diocesà/Associació de Bibliòfils de Barcelona.
- 2009: «Huellas invisibles sobre el papel: las impresoras antiguas en España y México (siglos XVI al XIX)», *Revista de História das Ideias*, 17/2, 103-123.
- GEMMA DE LA TRINIDAD 2004: GEMA DE LA TRINIDAD (OSA), «Nuestros predecesores: Josefa Antonia Nebot (1750-1773). Monasterio de Bocairente», *Anima Una*, 56, 69-71.

- 2007: «Agustinas santas no canonizadas: Madre María Martín y Sor Mariana de San Simeón», *Vida Sobrenatural*, 87 /652, 295-311.
- 2010: «Sor Josefa Antonia Nabot (1740-1773)», *Vida Sobrenatural*, 90 /667, 58-63.
- 2011: «Labor literaria de las agustinas en el siglo XVIII», dins F.J. Campos y Fernández (ed.), *La clausura femenina en el Mundo Hispánico: una fidelidad secular*, vol. I, San Lorenzo del Escorial: Real Centro Universitario Escorial-María Cristina, 387-402.
- GIALLANZA 2008: Joel GIALLANZA CSC, *The Seven Sorrows of Mary: A Meditation Guide*, Notre Dame: Ave Maria Press.
- GIL 1992: Vicent GIL, «Una disputa poètica al convent de les dominiques per la Mare de Déu de Gràcia en 1726», *Cadafal. Butlletí informatiu de festes de Vila-real* (setembre) [s.p.].
- GIL AMBRONA 1985: Antonio GIL AMBRONA, «La mujer vista a través de la Iglesia en la sociedad catalana de los siglos XVI y XVII (Proyección social de lo “femenino” y justicia eclesiástica)», *Manuscrits*, 1, 79-94.
- 1996: «Entre la oración y el trabajo. Las ocupaciones de las otras esposas (s. XVI-XVII)», dins M.J. Matilla & M. Ortega (ed.), *El Trabajo de las mujeres: Siglos XVI-XX. Actas de las VI Jornadas de investigación interdisciplinaria sobre la mujer*, Madrid: Universidad Autónoma de Madrid, 91-106.
- GIL FERNÁNDEZ 2003: L. GIL FERNÁNDEZ, *Formas y tendencias del humanismo valenciano quinientista*, Alcanýs/Madrid: Instituto de Estudios Humanísticos/Ed. Laberinto-CSIC.
- GIL & SOLÉ 1988: Concepció GIL & Roser SOLÉ, «Família i condició social de la dona a la Catalunya moderna», dins M. Nash (ed.), *Més enllà del silenci: les dones a la Història de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 93-112.
- GILI 1994: Antoni GILI, «Caterina Tomàs i el seu entorn», *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Geneològics*, 6, 35-58.
- GIMENO 1993: Francisco M. GIMENO, «Analfabetismo y alfabetización femeninos en la Valencia del Quinientos», *Estudis: Revista de historia moderna*, 19, 59-102.
- GIORDANO 1999: Mª Laura GIORDANO, «Proyecto político y aspiraciones reformadoras en las cartas de una beata del siglo XVI en España», *Manuscrits: Revista d'història moderna*, 17 [=Inquisició i confessionalització], 57-68.
- 2001: «Entre violència i persuasió: El control inquisitorial de la religiositat femenina a l'Espanya del segle XVI», *L' Avenç: Revista de història i cultura*, 255, 66-73.
- 2007: «Al borde del abismo: “falsas santas” e “ilusas” madrileñas en la vigilia de 1640», *Historia Social* 57 [=Religiosidad femenina y sociabilidad barroca], 75-97.
- 2011: «La contrarreforma y sus críticos. Biblia y oración mental en Hipólita de Rocabertí», dins Rosa Mª Alabrús (ed.). *Tradición y modernidad. El pensamiento de los dominicos en la Corona de Aragón en los siglos XVII y XVIII*, Madrid: Sílex, 19-52.
- 2012a: «Memoria y tradición en la dominica catalana Hipólita de Jesús», dins R. M. Alabrús (ed.), *La memoria escrita de los Dominicos. Corona de Aragón. Época Moderna*, Barcelona: Arpegio, 177-198.
- 2012b: «Dos caras de la contrarreforma: Juan de Ribera y sor Hipólita de Jesús», dins E. Callado (ed.), *El Patriarca Ribera y su tiempo. Religión, cultura y política en la Edad Moderna*, València: Alfons el Magnànim, 201-213.
- 2013: «La “redención” del tiempo perdido. La dominica sor Hipólita de Jesús», dins R.M. Alabrús (ed.), *La vida cotidiana y la sociabilidad de los dominicos*, Sant Cugat: Arpegio, 149-156.
- GIRBAL 1886: E. Claudio GIRBAL, «Del culto y fiesta de la Inmaculada Concepción en Gerona», *Revista de Gerona*, 289, 327 i 353.
- 1889: «Fiestas en Gerona por la beatificación de san Ignacio de Loyola», *Revista de Gerona*, XIII, 179, 214-219, 248-255, 269-272 i 345.
- GIRONELLA 2010: Anna GIRONELLA, *El Monestir de Sant Daniel: mil anys de vida a la Vall*, Girona: Ajuntament de Girona / Fundació Abertis.

- GLANZ 1995: Margo GLANZ, *Sor Juana Inés de la Cruz: ¿Hagiografía o autobiografía?*, Mèxic DF: Grijalbo /UNAM.
- GÓMEZ 1996: María Carmen GÓMEZ, «Trabajo y actividades de las religiosas en los conventos malagueños (Siglos XVI- XVII)», dins M.J. Matilla & M. Ortega (ed.), *El Trabajo de las mujeres: Siglos XVI-XX. Actas de las VI Jornadas de investigación interdisciplinaria sobre la mujer*, Madrid: Universidad Autónoma de Madrid, 107-116.
- GÓMEZ BRUFAL 1958: Salvador GÓMEZ BRUFAL, «Sor Joaquina de la Cruz», *Llibre de Festes de Pego*.
- GÓMEZ MOLLEDA 1955: Mª Dolores GÓMEZ MOLLEDA, «La cultura femenina en la época de Isabel la Católica», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, LXI, 1, 137-195.
- GÓMEZ MUNTANÉ 2008: M. Carmen GÓMEZ MUNTANÉ, «Una fuente desatendida con repertorio sacro mensural de fines del medioevo: el cantoral del convento de la Concepción de Palma de Mallorca [E-Pm]», *BSAL*, 54, . 45-64.
- GÓMEZ SOLÍS 1990: Felipe GÓMEZ SOLÍS, «La imagen del árbol en algunos espirituales españoles», dins M.J. Mancho Duque (ed.), *La espiritualidad del siglo XVI: aspectos literarios y lingüísticos*, Salamanca: Universidad de Salamanca, 133-142.
- GÓMEZ TEJADA 1661: Cosme GÓMEZ TEJADA DE LOS REYES, *Nochebuena, autos y villancicos a la Natividad del Hijo de Dios...*, Madrid: Santiago Martín.
- GOMIS 2007: Juan GOMIS, «Porque todo cabe en ellas’: imágenes femeninas en los pliegos sueltos del siglo ilustrado», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, 33, 299-312.
- GONZÁLEZ DE LA PEÑA 2001: M^a del Val GONZÁLEZ DE LA PEÑA, «Libros Impresos de los siglos XV a XVII del Convento de Santa Clara de Alcalá de Henares», *Anexos de SIGNO*, 4, 155-184.
- coord. 2005: *Mujer y Cultura escrita. Del mito al siglo XXI*, Gijón Trea.
- GONZALO 2001: José Luis GONZALO, «Juan Cristóbal Calvete de Estrella (c. 1510-1593)», dins P. Cuenca (ed.), Joan Cristor Calvet d'Estrella, *El felicísimo viaje del muy alto y muy poderoso príncipe Don Felipe*, [Madrid]: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, XVII-L.
- 2007: «Isabel la Católica: su influencia en la Bibliofilia regia femenina del siglo XVI», dins *La reina Isabel y las reinas de España, Realidad, modelos e imagen historiográfica, Actas de la VIII Reunión Científica de la Fundación Española de Historia Moderna*, Madrid: Fundación Española de Historia Moderna, 157-176.
- GORDILLO 1988: Ildefonso GORDILLO, «Espiritualidad eclesial de la Beata Maria Angela Astorch, clarisa capuchina (1592-1665)», *Estudios Franciscanos*, 89, 637-664.
- GRAHIT 1872a: Emili GRAHIT, «Certámens poétichs de Gerona», *La Renaxensa*, II/17 (4 oct.), 209-210.
- 1872b: «Certámens poétichs de Gerona», *La Renaxensa*, II/18 (18 oct.), 221-223.
- 1872c: «Certámens poétichs de Gerona», *La Renaxensa*, II/19 (1 nov.), 235-238.
- 1872d: «Certámens poétichs de Gerona», *La Renaxensa*, II/20 (15 nov.), 248-250.
- 1882: *Certámen poético que con motivo de la canonización de san Ignacio de Loyola y san Francisco Javier, y de la beatificación de san Luis Gonzaga, se celebró en la ciudad de Gerona en 1622*, Girona: Tipografía del Hospicio Provincial.
- GRANDE DE TENA 1639: Pedro GRANDE DE TENA, *Lágrimas panegíricas a la temprana muerte del gran poeta i teólogo insigne doctor Juan Pérez de Montalbán, clérigo presbítero i notario de la santa Inquisición, natural de la imperial villa de Madrid...*, Madrid: Imprenta del Reino.
- GRAÑA 1994: M^a del Mar GRAÑA CID, «Mujeres y educación en la Prerreforma castellana: Los colegios de doncellas», dins M.M Graña (ed.), *Las sabias mujeres: educación, saber y autoría (siglos III-XVII)*, Madrid: Al-Mudayna, 117-146.
- 1999: «Palabra escrita y experiencia femenina en el siglo XVI», dins A. Castillo (ed.), *Escribir y leer en el siglo de Cervantes*, Barcelona: Paidós, 211-242.

- 2002: «¿Leer con el alma y escribir con el cuerpo? Reflexiones sobre mujeres y cultura escrita», dins A. Castillo (ed.), *Historia de la cultura escrita. Del Próximo Oriente antiguo a la sociedad informatizada*, Gijón: Troa, 385-452.
- ed. 1994: *Las sabias mujeres: educación, saber y autoría (siglos III-XVII)*, Madrid: Al-Mudayna.
- ed. 1995: *Las sabias mujeres II (siglos III-XVI). Homenaje a Lola Luna*, Madrid: Al-Mudayna.
- GRAS 1996: M. Mercè GRAS, «Cuerpo y alma en el Carmelo descalzo femenino. Una aproximación a la alimentación conventual en la Cataluña moderna», *Studia Historiae. Historia Moderna*, 14, 207-222.
- 2013a: «L'escritura en el Carmel descalç femení: la província de Sant Josep de Catalunya (1588-1835)», *Scripta: revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 1 [=L'escritura en femení a les terres de llengua catalana (segles XVI- XVII)], 302-332.
- 2013b: «Familia y clausura. El monasterio de Nuestra Señora de los Ángeles y Pie de la Cruz de Barcelona (1485-1750)», dins R.M. Alabrús (ed.), *La vida cotidiana y la sociabilidad de los dominicos*, Sant Cugat: Arpegio, 117-132.
- 2013c: «Patronatge femení i fundació de convents. El convent de la Immaculada Concepció de Barcelona (1589)», dins B. Garí (ed.), *Redes femeninas de promoción espiritual/Women's Networks o spiritual Promotion*, Roma: IRCVM-Medieval Cultures I-II, Viella (Ircum-Medieval Cultures, 2), 251-265.
- GRAU ESCRIBUELA 2005: Antoni F. GRAU ESCRIBUELA, «Dénia en el context de la fundació del Convent de Nostra Senyora de Loreto», dins R. Seser Pérez & V. Canet i Llidó (coord.), *El convent de les agustines de Dénia i la Santíssima Sang. 400 anys de presència a Dénia*, Dénia: Ajuntament de Dénia, 47-71.
- GRAULLERA & SALAVERT 1990: Vicent GRAULLERA & Vicent Lluís SALAVERT, *Professió, ciència i societat a la València del s. XVI*, Barcelona: Curial.
- GRAZIOSI 1996: Elisabetta GRAZIOSI, «Scrivere in convento: devozione, encomio e persuasione nelle rime delle monache fra Cinque e Seicento», dins G. Zarri (ed.), *Donna, disciplina, creanza cristiana dal XVI al XVII secolo. Studi e testi a stampa*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 303-331.
- 2005a: «Arcipelago sommerso: Le rime delle monache tra obbedienza e trasgressione», dins G. Zarri & G. Pomata (ed.), *I Monasteri femminili come centri di cultura fra Rinascimento e Barocco, Atti del Convegno storico internazionale, Bologna, 8-10 dicembre 2000*, Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 145-173.
- 2005b: «Scrivere dal convento: Camilla Faa' Gonzaga» dins Laura Sannia Nowé, F. Cotticelli & R. Puggioni (ed.), *Sentire e meditare. Omaggio a Elena Sala di Felice*, Roma: Aracne, 85-98.
- GREGORI 2009: Rosa Mª GREGORI, «Tipografia i textos en el taller de la impressora Jerònima Galés (València, segle XVI)», dins M. Garone & A. Corbeto, *Muses de la impremta. La dona i les arts del llibre. Segles XVI- XIX*, Barcelona: Museu Diocesà/ Associació de Bibliòfils de Barcelona, 83-98.
- 2012: *La impressora Jerònima Galés i els Mey (València, segle XVI)*, València: Biblioteca Valenciana.
- GRIMAL 1981: Pierre GRIMAL, *Diccionario de mitología griega y romana*, Barcelona: Paidós.
- GUASP 1948: Bartolomé GUASP GELABERT, «Notes sobre sor Ana», dins *La cartuja de Jesús Nazareno y los ermitaños mallorquines*, Palma: Politécnica.
- GUDIOL 1920-1922: Ms. Josep GUDIOL, «Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vich», *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, VI, 50-97.
- 1923-1927: «Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vich», *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, VII, 59-154.
- 1928-1932: «Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vich», *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, VIII, 46-120.

- GUILHEM 1981: Claire GUILHEM, «La Inquisición y la devaluación del verbo femenino», dins B. Bennassar (ed.), *Inquisición española: poder político y control social*, Barcelona: Crítica, 171-207.
- GUISADO 1987: Maite GUIBADO, *Cartes íntimes d'una dama catalana del s. XVI. Epistolari a la seva mare la comtessa de Palamós*. Barcelona: La Sal.
- GUIXÀ 2005: M. Neus GUIXÀ, «Navidad en un Carmelo», dins E. Benavent, A. Dressaire & M. Cabo, *Belén, para vivir la Navidad*, Barcelona: Centre de Pastoral Litúrgica, 63-64.
- GUTIÉRREZ DEL CAÑO 1934: Marcelino GUTIÉRREZ DEL CAÑO, *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia*, 3 vol., València: Librería Maragat.
- GUTIÉRREZ 2007: Carlos M. GUTIÉRREZ, *La espada, el rayo y la pluma. Quevedo y los campos literario y de poder*, Indiana: Purdue University Press.
- HALICZER 1998: Stephen HALICZER, *Sexualidad en el confesionario: Un sacramento profanado*, Madrid: Siglo XXI de España Editores.
- 2002: *Between exaltation and infamy: female mystics in the golden age of Spain*, Nova York: Oxford University Press.
- HANNA 2012: Daniel HANNA, *Carmelite Poetry in France and the Low Countries: the tradition of Teresa of Avila*. Tesi doctoral, Princeton NJ: Princeton University [en línia: <http://dataspace.princeton.edu/jspui/handle/88435/dsp01dv13zt25k>] [consulta 16/03/2015].
- HENNEAU 2004: Mª E. HENNEAU, «La femme et le cloître à l'époque moderne: Bilan historiographique et perspectives de recherches», dins G. Leduc (dir), *Nouvelles sources et nouvelles méthodologies de recherche dans les études sur les femmes*, París: L'Harmattan, 59-74.
- HENRY 1835: Dominique M. Joseph HENRY, *Histoire du Roussillon comprenant l'histoire du Royaume de Majorque*, 2 vol., París: Imprimerie Royale.
- HERNÁNDEZ 1997: María Soledad HERNÁNDEZ CABRERA, *Montesión, una comunidad de dominicas en Barcelona, s. XIV-XVI*. Tesi de llicenciatura, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- 2002: «La celda del convento, una habitación propia. La vivencia de la clausura en la comunidad de dominicas de Montesión», *Dnoda. Revista d'estudis feministes*, 22, 19-40.
- HERNÁNDEZ BERMEJO 1987-1988: Mª Ángeles HERNÁNDEZ BERMEJO «La imagen de la mujer en la literatura moral y religiosa de los siglos XVI y XVII», *Norba*, 8-9, 175-188.
- HERPOEL 1989: Sonja HERPOEL, «Bajo la amenaza de la Inquisición: escritoras españolas en el Siglo de Oro», dins Ma. Gosman & H. Hermans (coord.), *España, teatro y mujeres: estudios dedicados a Henk Oostendorp*, Àmsterdam/Atlanta: Rodopi BV, 123-132.
- 1997: «'Un mar de misterios': la religiosa española ante la escritura», dins I.M. Zavala (coord.), *Breve historia feminista de la literatura española (en lengua castellana)*, v. IV, Barcelona/Anthropos, 205-224.
- 1999: *A la zaga de Santa Teresa: autobiografías por mandato*, Àmsterdam: Rodopi.
- 2013: «Sociabilidad y literatura en los conventos femeninos del Siglo de Oro», dins A. Mechthild (ed.), *Sociabilidad y literatura en el Siglo de Oro*, Frankfurt/Madrid: Vervuert/Iberoamericana (Biblioteca Aurea Hispánica, 84), 239-253.
- HERRERO 2007: M. Ángeles HERRERO, «Escritoras de la gobernación de Orihuela en los siglos XVII y XVIII», *Uryula. Revista de investigación del Centro de Estudios Históricos de Orihuela*, 1, 71-83.
- 2009: *Lletraferides modernes: catàleg de les escriptores valencianes dels segles XVII-XVIII*, Sant Vicent del Raspeig: Centre d'Estudis sobre la Dona, Universitat d'Alacant.
- 2010: «Per manament del confessor: l'esclat de l'autobiografia femenina a l'Edat Moderna. El cas del *dietari* en llengua castellana de la il·licitana sor Gertrudis de la Santíssima Trinitat», *Ítaca. Revista de filologia*, 1, 179-190.
- 2013a: «Les "modernes" religioses valencianes: entrebancs d'una recerca textual», *Scripta: revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 1 [=L'escriptura en femení a les terres de llengua catalana (segles XVII-XVIII)], 271-280.

- 2013b: «Favores que Dios hizo a Isabel de Trilles (¿²-Valencia, final siglo XVII). Una relación del padre Ginés Berenguer como muestra de la autobiografía femenina de la Edad Moderna», *V Congreso Virtual sobre Historia de las Mujeres, del 15 al 31 de Octubre de 2013*, Asociación de Amigos del Archivo Histórico Diocesano de Jaén [en línea: http://www.revistacodice.es/publi_virtuales/v_congreso_mujeres/comunicaciones/v_congreso_mujer.htm] [consulta: 17/12/2014]
- HERSHBERG ed. 1972: David HERSHBERG (ed.), Juan de Zabaleta, *Errores celebrados*, Madrid: Espasa-Calpe (Clásicos Castellanos, 169).
- HERTZ 1978: Deborah HERTZ, «Salonières and Literary Women in Late Eighteenth-Century Berlin», *New German Critique*, 14, 97-108.
- HIDALGO 1997a: Juana HIDALGO, «Doña Mencía de Mendoza, Marquesa del Zenete, Condesa de Nassau y Duquesa de Calabria, ejemplo de mujer culta en el siglo XVI», dins *La Mujer en el arte español*, Madrid: Actas, 93-102.
- 2002: *Libro de Horas de Doña Mencía de Mendoza, estudio crítico*, Scriptorium: Madrid.
- HILLGARTH 1991: J. N. HILLGARTH, *Readers and Books in Majorca, 1229-1550*, 2 vol., París: C.N.R.S. (Documents, Etudes et Répertoires).
- HOWE ed. 1995: Elizabeth T. HOWE (ed.), Juan Luís Vives, *Instrucción de la mujer cristiana*, Madrid: Fundación Universitaria Española / Universidad Pontificia de Salamanca [trad. Juan Justiniano].
- 2008: *Education and Women in the Early Modern Hispanic World*, Farnham: Ashgate (Women and Gender in the Early modern World).
- 2015: *Autobiographical Writing by Early Modern Hispanic Women*, Farnham: Ashgate (Women and Gender in the Early modern World).
- HURTADO 1803: Francisco HURTADO, *Elogio fúnebre en las solemnes exequias de la V.M. sor Vicenta Rita Aguilar, religiosa agustina del convento de San Julián, extramuros de Valencia...*, València: Benet Montfort.
- INVENTARIO 1984: *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Nacional*, vol. X, Madrid: Ministerio de Cultura. Dirección General del Libro y Bibliotecas.
- IRIARTE 1981: Lázaro IRIARTE, *Venerable Maria Angela Storch, clarissa capuchina (1592-1665)*, Murcia: Monasterio Exaltación del SS. Sacramento.
- 1982a: *Beata María Ángela Astorch, Clarisa Capuchina (1592-1665). La mística del breviario*, València: Ed. Asís.
- 1982b: «Beata María Ángela Astorch, escritora mística (1592-1665)», *Estudios Franciscanos*, 83, 253-275.
- 1982c: *Beata Maria Angela Astorch, clarisa capuchina (1592-1665)*, Roma: Postulazione Generale OFMCap.
- ed. 1985: *Beata María Ángela Astorch (1592-1665), Mi camino interior. Relatos autobiográficos. Cuentas de espíritu. Opúsculos espirituales. Cartas*. Madrid: BAC.
- 1986a: «Espiritualidad litúrgica de la beata María Ángela Astorch», dins Frederic Raurell (ed.), *Paraula i Història. Miscel·lània P. Basili de Rubí*, Barcelona: Edicions Franciscanes, 623-654.
- 1986b: «Espiritualidad litúrgica de la beata María Ángela Astorch», *Estudios Franciscanos*, 87, 915-946.
- 1993: «Beata María Ángela Astorch. Ejemplo de espiritualidad litúrgica y eclesial», dins *El Señor me dio hermanos. Biografías de santos, beatos y venerables capuchinos*, vol. I, Sevilla: Conferencia Ibérica de Capuchinos, 201-220.
- JANINI 1962: José JANINI: «Los manuscritos del monasterio de Vallbona», *Hispania Sacra*, 15, 439-452.
- JIMÉNEZ 2002: Montserrat JIMÉNEZ, «La situació femenina en l'Antic Règim», *Revista de Catalunya*, 174, 25-50.

- JIMÉNEZ 2007: Anna Mª JIMÉNEZ, «Prohibiciones de mujer en la edad moderna: la lectura», dins R.M Ballesteros & C. Escudero (ed.) *Feminismos en las dos orillas*, Màlaga: Universidad de Màlaga, 73-86.
- JIMÉNEZ CALVENTE ed. 2001: Teresa JIMÉNEZ CALVENTE, Lucio Marineo, *Epistolarum familiarium libri XVII [de] Lucius Marineus Siculus*, Alcalà d'Henares: Universidad de Alcalá.
- JIMÉNEZ CATALÁN 1997: Manuel JIMÉNEZ CATALÁN, *La Imprenta en Lérida. Ensayo bibliográfico: 1479-1917. Edición dirigida y coordinada por Lola González*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs [etc.].
- JIMÉNEZ FARO ed. 1987: Luz M. JIMÉNEZ FARO (ed.), *Panorama antológico de poetisas españolas, siglos XV al XX*, Madrid: Torremozas.
- ed. 1996: *Poetisas españolas. Antología general. Tomo I: Hasta 1900*, Madrid: Torremozas.
- JONES 1990: Ann Rosalind JONES *The Currency of Eros: Women's Love Lyric in Europe 1540-1620*, Bloomington / Indianapolis: Indiana University Press.
- JORDÁN 1704-1712: Jaime JORDÁN (OSA), *Historia de la provincia de la Corona de Aragón de la sagrada orden de los ermitaños de nuestro gran padre San Agustín...*, 2 vol., València: Josep Garcia.
- JORNET 2007a: Núria JORNET, *El Monestir de Sant Antoni de Barcelona. L'origen i l'assentament del primer monestir de clarisses a Catalunya*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 2007b: «Accions i reflexions en l'organització d'un arxiu monàstic: el Monestir de Sant Benet de Montserrat», *BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació*, 18 [en línia: <http://bid.ub.edu/18jornet.htm>] [Consulta: 16-05-2013].
- JOSÉ DE JESÚS 1698: JOSÉ DE JESÚS MARÍA, *Historia de la vida y excelencias de la sacratíssima Virgen María, Nuestra Señora...*, Barcelona: Josep Teixidó.
- JUDE 2012: Véronique JUDE, «Edición postuma y legitimación de los textos de Teresa de Jesús», dins A. Cayuela & R. Chartier (coord.), *Edición y literatura en España (Siglos XVI y XVII)*, Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza, 41-58.
- JUNG 2000: Ursula JUNG, «Autoras barrocas de la Península Ibérica: Producción literaria femenina entre clausura, certamen poético y mercado», *Notas. Reseñas iberoamericanas*, 7/2, 2-16.
- KALLENDORF 2010a: Hilaire KALLENDORF, *Hispanic Mysticism: Oxford Bibliographies Online Research Guide*, Oxford: Oxford University Press.
- 2010b: *A New Companion to Hispanic Mysticism*, Leiden/Boston: Brill (Brill's Companions to the Christian Tradition, 19).
- KAMEN 1998: Henry Kamen, *Cambio cultural en la sociedad del siglo de Oro: Cataluña y Castilla, siglos XVI-XVIII*, Madrid: Siglo XXI.
- KELLY 1990: J. KELLY, «¿Tuvieron las mujeres Renacimiento?», dins J. Amelang & M. Nash (ed.), *Historia y género: las mujeres en la época moderna y contemporánea*, València: Edicions Alfons el Magnànim, 93-126.
- KING 1963: Willard F. KING, *Prosa novelística y academias literarias en el siglo XVII*, Madrid, RAE.
- KING 1984: Margaret KING, «Book-Lined Cells: Women and Humanism In The Early Italian Renaissance», dins P.L. Labalme (ed.), *Beyond Their Sex: Learned Women of the European Past*, Nova York/Londres: New York University Press, 66-90.
- 1993: *Mujeres renacentistas. La búsqueda de un espacio*, Madrid: Alianza Universidad.
- LLAMAS 1972: Enrique LLAMAS (OCD), *Santa Teresa de Jesús y la Inquisición española*, Madrid: CSIC.
- LLEDÍAS & MURIEL 2009: Luis LLEDÍAS & Josefina MURIEL, *La música en las instituciones femeninas novohispanas*, Mèxic DF.: UNAM, Instituto de Investigaciones Históricas/Universidad del Claustro de Sor Juana.
- LLEDÓ 1806: Joan LLEDÓ, *Elogio fúnebre, que en las solemnes exequias de la venerable hermana Joaquina de la Cruz, tercera de San Francisco con ábito patente en el antiguo beaterio de esta ciudad de Valencia...*, València: Benet Montfort.

- LLERGO 2010: Eva Elena LLERGO, «Villancicos paralitúrgicos navideños y coplas para cantar en la Navidad: diferencias y semejanzas en el curso de una tradición», dins J.M. Díez Borque (coord.), *Cultura oral, visual y escrita en la España de los Siglos de Oro*, Madrid: Visor Libros, 391-412.
- 2013: «Rasgos de teatralidad en los villancicos paralitúrgicos barrocos del Monasterio de la Encarnación de Madrid», dins J.M. Díez, S. Arredondo, A. Martínez & G. Fernández (coord.), *Teatro español de los Siglos de Oro: dramaturgos, textos, escenarios, fiestas*, Madrid: Visor Libros, 199-224.
- LLOBET 1995: Josep Mª LLOBET, «Obres manuscrites en català procedents de la biblioteca del primer comte de Guimerà». *Urtx*, 7, 113-116.
- LLOMPART 1989: Josep Mª LLOMPART, «Sor Anna Maria del Santíssim Sagrament. Presentació de “Càntics i Cobles”», *Lluc. Revista de Cultura i d'Idees*, 748, 23-25.
- LLOMPART 1975: Gabriel LLOMPART, «Los estatutos reformados del Colegio femenino de la Criança fundado por Elisabet Cifre (1467-1542)», *Hispania Sacra*, 28, 125-145.
- 1980: «Imágenes mallorquinas exentas del Niño Jesús», *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología de la Universidad de Valladolid*, 46, 363-374.
- 2005-2006: «La iconografía de Santa Catalina Thomàs en la documentació de la seva beatificació (1626-1691)», *Locus Amoenus*, 8, 165-171.
- LLORCA 2004: Fina LLORCA, «“Terra on arrelar”: la construcció de genealogia literària femenina segons Maria-Mercè Marçal», *Lectora: revista de dones i textualitat*, 10, 217-231.
- LLORENS & CATALÀ 2007: Margarita LLORENS & Miquel Àngel CATALÀ, *La Inmaculada Concepción en la historia, la literatura y el arte del pueblo valenciano*, València: Biblioteca Valenciana.
- LA PARRA 1997: Santiago LA PARRA, «Pere Lluís Galcerán de Borja, últim Mestre de Montesa», dins *Miscel·lània Josep Camarena*, Gandia: CEIC Alfons el Vell/Ajuntament de Llocnou de Sant Jeroni, 81-94.
- 2002: «La dona reclosa: monges en la Gandia dels Borja», dins S. La Parra (ed.), *La memòria amagada. Dones en la història de Gandia*, Gandia: Ajuntament de Gandia, 81-127.
- LABARGA 1999: Fermín LABARGA, «La devoción a las Cinco Llagas y a la Sangre de Cristo en las cofradías riojanas de la Vera Cruz (The devotion for the Five Ulcers and for the Blood of Christ in the confraternities of Vera Cruz in La Rioja)», *Zainak*, 18, 381-392.
- LACUEVA 2013: Maria LACUEVA I LORENZ, *Elles prenen la paraula. Recuperació crítica i transmissió a les aules de les escriptores valencianes de postguerra: una perspectiva des de l'educació literària*. Tesi doctoral, València, Universitat de València [en línia: <http://roderic.uv.es/handle/10550/32131>] [consulta: 13/09/2014].
- LANGLE 2004: Teresa LANGLE DE PAZ, *¿Cuerpo o intelecto?: una respuesta femenina al debate sobre la mujer en la España del siglo XVII*, Màlaga: Universidad de Màlaga.
- LASSO DE LA VEGA 1942: Miguel LASSO DE LA VEGA Y LÓPEZ DE TEJADA (Marqués de Saltillo), *Doña Mencía de Mendoza, Marquesa de Cenete (1508-1554). Discurso leído en el acto de su recepción [en la Real Academia de la Historia]*, Madrid: Viuda de Estanislao Mestre.
- LATASSA 1799: Félix LATASSA, *Biblioteca nueva de los escritores aragoneses que florecieron desde el año 1600 hasta 1640*, 2 vol., Pamplona: Joaquín de Domingo.
- LAVRIN 1993: Asunción LAVRIN, «La vida femenina como experiencia religiosa: biografía y hagiografía en Hispanoamerica colonial» *Colonial Latin American Review*, 2/1-2, 27-51.
- 1995: «Espiritualidad en el claustro novohispano del siglo XVII», *Colonial Latin American Review*, 4/2, 155-179.
- 1999: «La religiosa real y la inventada: diálogo entre dos modelos discursivos», dins Monika Bosse, Bárbara Potthast & André Stoll (ed.), *La creatividad femenina en el mundo barroco hispánico*, vol. II, Kassel: Reichenberger, 535-558.
- 2014: «Erudición, devoción y creatividad tras las rejas conventuales», dins N. Baranda Leturio & M.C. Marín Pina, (ed.), *Cultura escrita de los conventos femeninos en la España moderna*,

- Madrid/Frankfurt: Iberoamericana / Vervuert (Tiempo Emulado. Historia de América y España, 32), 65-88.
- LAVRIN & LORETO ed. 2002: Asunción LAVRIN & Rosalva LORETO (ed.), *Monjas y beatas: la escritura femenina en la espiritualidad barroca novohispana: siglos XVII y XVIII*, [Puebla] Mèxic: Universidad de las Amèriques / Archivo General de la Naci3n [en l3nia: <http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor-din/monjas-y-beatas-la-escritura-femenina-en-la-espiritualidad-barroca-novohispana-siglos-xvii-y-xviii--0/html/>] [Alacant: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2006] [consulta: 10/03/2012].
- ed. 2006: *Diàlogos espirituales. Manuscritos femeninos hispanoamericanos, siglos XVI-XIX*, Puebla: Benemèrita Universidad Aut3noma de Puebla, Universidad de las Amèriques.
- LAZCANO 2011: Rafael LAZCANO, «Labor literaria de las agustinas en el siglo XVII», dins F.J. Campos y Fernàndez (ed.), *La clausura femenina en el Mundo Hispànico: una fidelidad secular*, vol. I, San Lorenzo del Escorial: Real Centro Universitario Escorial-María Cristina, 371-386.
- LAZERME 1959: Philippe LAZERME, *Les chanoinesses de Saint-Sauveur: un monestère noble a Perpignan*, Barcelona: Stemmato.
- 1975-1977: *Noblesa catalana: cavallers i burgesos honrats de Rosselló i Cerdanya*, 2 vol., La Roche-sur-yon: Impr. centrale de l'ouest.
- LE GOFF 1981: Jacques LE GOFF, *La naissance du Purgatoire*, Paris: Editions Gallimard.
- LEDESMA 1611: Alonso de LEDESMA, *Juegos de nochebuena; moralizados a la vida de Christo, martirio de santos y reformati3n de costumbres, con unas enigmas hechas para honesta recreaci3n...*, Barcelona: Sebastià de Cormellas.
- 1612: *Tercera parte de conceptos espirituales. Con las obras hechas a la beatificaci3n del glorioso patriarca Ignacio de Loyola...*, Lleida: Lluís Manescal.
- LESSA 2014: Elisa LESSA, «Conventos de Religiosas Franciscanas em Braga: Pompa, Cerimonial e actividade musical quotidiana (sèculos XVII a XIX)», *Itinerarium. Revista Quadrimestral de Cultura*, 60/ 209, 547-562.
- 1997-1998: «A m3sica no quotidiano das monjas dos sèculos XVII e XVIII: mosteiros de beneditinas e ursulinas em Portugal», *Revista portuguesa de musicologia*, 7-8, 47-58.
- LEVINE, MARSON & WALDMAN 1993: Linda G. LEVINE, Ellen M. MARSON & Gloria F. WALDMAN, *Spanish Women Writers: A Bio-Bibliographical Source Book*, Westport: Greenwood Press.
- LEWIS 2004: Elisabeth F. LEWIS, *Women Writers in the Spanish Enlightenment: The Pursuit of Happiness*, Aldershot /Burlington: Ashgate Publishers.
- LIZANDRA 1983: Joaquín LIZANDRA, «Sor Teresa de Jes3s Agramunt una dominica insigne», *Exàgono*, 370, 11-15.
- 1988: «Una dominica insigne. Sor Teresa de Jes3s Agramunt», *Castell3n Diario*, 370 [=Festes de Sant Pasqual 88] (15 maig), 45-47.
- 1997: «Sor Manuela Milla Aragon. Una villarrealense desconocida (I)», *Exàgono*, 432, 22-23.
- LOP 2005: Miquel LOP, *Records ignasians a Barcelona*, Barcelona: Cristianisme i Justícia.
- LOPE DE VEGA 1612a: Fèlix LOPE DE VEGA CARPIO, *Pastores de Belén: prosas y versos divinos...*, Lleida: Miquel Manescal.
- Lope de Vega 1612b: Fèlix Lope de Vega, *Carpio Segunda parte de las Comedias de Lope de Vega Carpio: que contiene otras doze... dirigidas a Doña Casilda de Gauna Varona [...]*, Lisboa: Pedro Kasbeek.
- L3PEZ 1986: Rafael María L3PEZ-MEL3S, *Historia del Real Monasterio de la Purísima Concepci3n Victoria de Tortosa*, Tortosa: Grafistudio.
- L3PEZ 1972: Francisco L3PEZ ESTRADA, *Notas sobre la espiritualidad espaolana de los Siglos de Oro*, Sevilla, Universidad.
- L3PEZ-CORD3N 1984: Mª Victoria L3PEZ-CORD3N, «La literatura religiosa y moral como conformadora de la mentalidad femenina», dins P. Folguera (ed.) *La mujer en la Historia de*

- España, siglos XVI-XX. Actas de las II Jornadas de Investigación Interdisciplinaria*, Madrid: Universidad Autónoma.
- 1994: «La conceptualización de las mujeres en el Antiguo Régimen: los arquetipos sexistas», *Manuscripts*, 12 [=Mites i nacionalisme], 79-108.
- 2005: «La fortuna de escribir: escritoras de los siglos XVII y XVIII», dins Isabel Morant (dir.), *Historia de las mujeres en España y América Latina, vol.II, El mundo moderno*, Madrid: Cátedra, 193-234.
- LÓPEZ DE TORO ed. i trad. 1943: José LÓPEZ DE TORO (ed. i trad.), Alfonso García Matamoros, *Pro adserenda hispanorum eruditione*, Madrid: CSIC (Anejos de la Revista de Filología Española, 20).
- LOREA 1679: Antonio de LOREA, *La venerable madre Hipólita de Jesús y Rocabertí, religiosa de la orden de N.P.S. Domingo, en el monasterio de Nuestra Señora de los Ángeles de la ciudad de Barcelona. Epítome de su prodigiosa vida, virtudes y admirables escritos. Sacado de los procesos de beatificación y canonización y otros instrumentos auténticos...*, València: Vicent Cabrera.
- LORENZO 1997: Pilar LORENZO, «Voces de mujer y mujeres con voz en las tradiciones hispánicas medievales», dins I.M. Zavala (coord.), *Breve historia feminista de la literatura española (en lengua castellana)*, v. IV, Barcelona / Anthropos, 13-81.
- LORETO 2000: Rosalva LORETO, «Leer, contar, cantar y escribir. Un acercamiento a las prácticas de la lectura conventual. Puebla de los Ángeles, México, siglos XVII y XVIII», *Estudios de Historia novohispana*, 23, 67-95.
- 2006: «Los manuscritos confesionales: un acercamiento a la mística novohispana», *Estudios humanísticos. Historia*, 5, 93-119
- LUNA 1996: Lola LUNA, *Leyendo como una mujer la imagen de la mujer*, Barcelona/Sevilla: Anthropos/Instituto Andaluz de la Mujer (Pensamiento crítico/Pensamiento utópico, 93. Cultura y diferencia).
- LUZIO & REINER 1900: Alessandro LUZIO & Adolfo REINER, «La cultura e le relazione litterarie d'Isabella d'Este Gonzaga», *Giornale Storico della Letteratura Italiana*, 35, 193-257.
- MADURELL 1958: Josep M. MADURELL, «Diego Pérez de Valdivia en Barcelona (1580-1589)», *AST*, XXX, 343-371.
- MAESTRE 1997: José María MAESTRE MAESTRE, «La edición crítica de textos latinos humanísticos», dins J.M. Maestre, L. Charlo & J. Pascual (coord.), *Humanismo y pervivencia del mundo clásico: Homenaje al profesor Luis Gil*, II.3, Cadis: Universitat de Cadis, 1051-1106
- 2002: José María MAESTRE, «Los humanistas como precursores de las actuales corrientes pedagógicas: en torno a Juan Lorenzo Palmireno», *Alazet*, 14, 157-174.
- Maestre 1997
- MAHL & KOON 1977: M. MAHL y H. KOON, *The Female Spectator: English Women Writers before 1800*, Bloomington: Indiana University Press.
- MAIO 1988: Romeo DI MAIO, *Mujer y Renacimiento*, Madrid: Mondadori.
- MANCHO 2009: María Jesús MANCHO DUQUE, «Tras un amoroso lance»: análisis léxico-semántico, Alacant: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2009 [en línea: <http://www.cervantesvirtual.com/obra/tras-un-amoroso-lance-analisis-lexicosemntico-0>] [consulta: 25/06/2014].
- MANERO 1991: María Pilar MANERO, «Ana de Jesús vista por Henri Bremond: un caso de comprensible incomprensión», *Scriptura*, 6-7, 25-40.
- 1992: «La poesía de María de san José (Salazar)», dins L. Charnon-Deutsch (coord.), *Estudios sobre escritoras hispánicas en honor de Georgina Sabat-Rivers*, Madrid: Castalia, 187-222.
- 1994: «Visionarias reales en la España áurea», dins A. Redondo (coord.), *Images de la Femme en Espagne aux XVIe et XVIIe siècles*, París: Presses de la Sorbonne Nouvelle, 305-318.
- 1999: «Las relaciones de las “Solemnes fiestas que en toda España se hicieron en la beatificación de la N.B.M. Teresa de Jesús” de Diego de San José», dins S. López & N. Pena (ed.), *La fiesta. Actas del II Seminario de Relaciones de Sucesos (A Coruña, 13-15 de julio de 1998)*, Ferrol: Sociedad de Cultura Valle Inclán, 223-234.

- MANZARBEITIA 2009: Santiago MANZARBEITIA, «El árbol de Jesé», *Revista Digital de Iconografía Medieval*, I/2, 1-8 [en línia: <https://www.ucm.es/bdiconografiamedieval/numero-2>] [consulta: 16/04/2013].
- MAPELLI 2004: Enrique MAPELLI, «Ora et labora: la dulcería monacal de las monjas», dins F.J. Campos y Fernández (ed.), *La clausura femenina en España. Actas del Simposium (I) 1/4-IX-2004*, vol. I, San Lorenzo del Escorial: Real Centro Universitario Escorial-María Cristina, 181-200.
- MARÇAL 1984: Maria-Mercè MARÇAL, «Tard, però no pas a deshora», dins Felícia Fuster, *Una cançó per a ningú i Trenta diàlegs inútils*, Barcelona: Proa, 7-13.
- 1985: «Introducció», dins Maria-Mercè Marçal (ed.), Clementina Arderiu, *Contraclaror. Antologia poètica*, Barcelona: la Sal, Edicions de les Dones, 9-60.
- 1990: «Isabel de Villena i el seu *feminisme* literari», *Revista de Catalunya*, 44, 120-130.
- 1994: «La dona i l'escriptura», dins A. San Martín (ed.), *Fi de segle. Incerteses davant d'un nou mil·lenni*, València: Ajuntament de Gandia /PUV, 27-39.
- 2004: *Sota el signe del drac. Proses 1985-1997*, Barcelona: Proa.
- MARAVALL 2012: José Antonio MARAVALL, *La cultura del Barroco*, Barcelona: Ariel Letras.
- MARCA 1764: Francisco MARCA, *Crónica seráfica de la santa provincia de Cataluña de la regular observancia de Nuestro Padre S. Francisco. Parte segunda, contiene desde los años 1400 hasta los de 1759*, Barcelona: en la imprenta de los padres carmelitas descalzos. Se venden en casa de Gabriel Pagès.
- MARCOS-MARÍN 1980: Francisco A. MARCOS-MARÍN, «Cuatro muestras de hablas marginales en una hoja suelta del Carmelo de Valladolid», *Revista de Folklore*, 0, 23-25.
- MARCOTEGUI 1990: Pepa MARCOTEGUI, «Gerònima Galés: El coratge d'una dona renaixentista», *Saó*, 133, 31-33.
- MARCILLO 1685: Manuel MARCILLO, *Crisi de Catalunya hecha por las naciones estrangeras*, Barcelona: Mathevat.
- MARFANY 2007: Joan-Lluís MARFANY, «L'escriptor català, de l'antic règim a la societat capitalista», dins R. Panyella, *La projecció social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània. Actes del Congrés Internacional, Barcelona/Bellaterra, 26, 27 i 28 d'octubre de 2005*, Lleida: Punctum & GELC, 35-66.
- MARGRY & MULLER 1896: A. MARGRY & E. MULLER, *Pierre Séguin, ligueur, reclus & écrivain, 1558-1636: D'après les documents originaux (1896)*, Senlis: Impr. E. Dufresne.
- MARÍN 2003: Mª Carmen MARÍN, «La mujer y los libros de caballerías: Notas para el estudio de la recepción del género caballeresco entre el público femenino», *Revista de literatura medieval*, 3, 129-148.
- 2007: «Juan Francisco Andrés de Uztarroz y el Parnaso femenino en Aragón», *Bulletin Hispanique*, 109 /2, 589-614.
- 2011: «Pliegos sueltos poéticos femeninos en el camino del verso al libro de poesía. La singularidad de María Nieto», dins *Bulletin Hispanique*, 113 /1, 239-267.
- 2013: «Los certámenes poéticos aragoneses del siglo XVII como espacio literario de sociabilidad femenina», *Bulletin Hispanique*, 115 /1, 145-164.
- [en premsa]: «Fuera del convento: las monjas en las justas aragonesas del siglo XVII», *Destiempos*.
- MARK 2001: Maritza Elisa MARK, *María Igual [microform]: subversión del discurso patriarcal en el siglo XVII*, Ottawa: National Library of Canada, Bibliothèque Nationale du Canada [en línia: www.prism.ucalgary.ca/bitstream/1880/25167/1/47959Mark.pdf] [consulta: 12/02/2012].
- MARQUÈS 1999: Salomó MARQUÈS, «250 anys de les *Instruccions per a l'ensenyança de minyons* de Baldiri Reixac», *Revista de Girona*, 192, 59-62.
- MÁRQUEZ DE LA PLATA 2005: Vicenta Mª MÁRQUEZ DE LA PLATA, *Mujeres renacentistas en la corte de Isabel la Católica: Beatriz de Bobadilla, Beatriz Galindo, Lucía de Medrano, Beatriz de Silva, Catalina de Aragón y María Pacheco*, Madrid: Castalia.

- MARÓN 1993: Miguel MARÓN, «Del ámbito profano al religioso: estudio de una pieza de negros en un cancionero carmelitano», M. García (ed.), *Estado actual de los estudios sobre el Siglo de Oro. Actas del II Congreso Internacional de Hispanistas del Siglo de Oro*, vol. 1, Salamanca: Universidad de Salamanca, 403-412.
- MARTÍ ALBANELL 1931: Frederic MARTÍ ALBANELL, *Compendio de la vida de la sierva de Dios Madre Eulalia de la Cruz, religiosa del convento de Carmelitas de la Encarnación de Barcelona (1669-1725)*, Barcelona: Altés.
- MARTÍ GRAJALES 1905-1912: Francisco MARTÍ GRAJALES, *Cancionero de la Academia de los Nocturnos de Valencia*, 4 vol., València: Francisco Vives.
- 1927: *Ensayo de un diccionario biográfico y bibliográfico de los poetas que florecieron en el Reino de Valencia hasta el año 1700*, Madrid: Tip. de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.
- MARTÍ I ASCÓ 2000: Manuel MARTÍ ASCÓ, «Un distingit matrimoni en l'Oliva del segle XVII: Alonso de Celada i Clara de la Cerda», *Cabdells*, 2, 47-54.
- 2004 [2013]: «Cultura literària de la dona en la València dels segles XVI i XVII», dins *Escriptors valencians de l'Edat Moderna*, València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 121-137 [reed. *Scripta*, 1/1 [=L'escriptura en femení a les terres de llengua catalana (segles XVI-XVIII)], 362-38 [el citem a través de la versió més recent].
- MARTÍN 1961: Aurea M^a del Carmen MARTÍN, *El renacimiento y las humanistas españolas*, Toledo: Publicaciones del Instituto Nacional de Enseñanza.
- MARTÍN GAITE 1972: Carmen MARTÍN GAITE, *Usos amorosos del dieciocho en España*, Madrid: Siglo XXI.
- MARTÍNEZ ed. 1993: Tomàs MARTÍNEZ (ed.), Sant Vicent Ferrer, *Sermons*, València: Tres i Quatre.
- MARTÍNEZ 1944: Luis MARTÍNEZ, *El Marqués de la Romana*, Santander: Aldus, artes gráficas.
- MARTÍNEZ 1612: Francisco MARTÍNEZ, *Las exequias y fiesta funerales, que hizo la santa iglesia de Oriñuela y sus parroquias, a la dichosa muerte del venerable y angélico P. mossén Francisco Gerónimo Simón...*, Oriola: Agustín Martínez.
- MARTÍNEZ-BURGOS 1993: Palma MARTÍNEZ-BURGOS, «Experiencia religiosa y sensibilidad femenina en la España Moderna», dins G. Duby & M. Perrot (dir.), *Historia de las mujeres en Occidente, v. 3. Del renacimiento a la Edad Moderna*, Madrid: Taurus / Santillana, 598-613.
- MARTÍNEZ DE BUJANDA 2002: Jesús MARTÍNEZ DE BUJANDA, *Index Librorum Prohibitorum. 1600-1966*, Montreal/Ginebra: Médiaspaul / Librairie Droz.
- MARTÍNEZ LÓPEZ 1998: María Josefa MARTÍNEZ, «Garcilaso a lo divino: de la letra a la idea», *Críticón*, 74 [=Siglo de Oro y reescritura II: Poesía], 31-43.
- MARTÍNEZ ORTÍZ ed. 2001: José MARTÍNEZ ORTÍZ (ed.), Onofre Esquerdo, *Nobiliario Valenciano*, 2 vol., València: Biblioteca Valenciana.
- MARTÍNEZ RODRÍGUEZ 1993: M. Angel MARTÍNEZ RODRÍGUEZ, «Aproximació a l'estudi d'una família catalana als segles XVI- XVII: Els Meca», *Pedralbes*, 13/2, 255-262.
- 1998: «Felip IV o Lluís XIV?: el dilema de la noblesa catalana al Rosselló», *Pedralbes*, 18/2, 97-104.
- 1999: «Linaje y poder en la Cataluña foral: la actividad política dels Copons», *Cuadernos de Historia Moderna*, 22, 11-31.
- 2010: *La mitjana noblesa catalana a la darrerria de l'etapa foral*, Barcelona: Fundació Noguera.
- MARTÍNEZ, PASTOR & DE LA PASQUA coord. & TAVERA dir. 2000: Cándida MARTÍNEZ, Reyna PASTOR, Mª José de la PASCUA (coord.) & Susanna TAVERA (dir.), *Mujeres en la historia de España: enciclopedia biográfica*, Barcelona: Planeta.
- MARTORELL 1626: Francisco MARTORELL Y DE LUNA, *Historia de la Santa Cinta con que la Madre de Dios honró la catredral [sic] y ciudad de Tortosa: del sitio, nombre, antigüedad, obispado y cosas notables della...*, Tortosa: Jeroni Gil.
- MARTOS 2014: María MARTOS PÉREZ, «La enunciación lírica en las *Rimas várias* (1646) de sor Violante do Céu», dins N. Baranda Leturio & M.C. Marín Pina (ed.), *Letras en la celda*.

- Cultura escrita de los conventos femeninos en la España moderna*, Madrid/Frankfurt: Iberoamericana /Vervuert (Tiempo Emulado. Historia de América y España, 32), 423-438.
- MAS ARRONDO 1997: Antonio MAS ARRONDO, «Acerca de los escritos autógrafos teresianos: *Vida, Castillo interior y Relaciones*», dins S. Ros García (coord.), *La recepción de los místicos Teresa de Jesús y Juan de la Cruz*, Salamanca: Universidad Pontificia, 81-134.
- MAS I USÓ 1991a: Pasqual MAS I USÓ, *Justas, Academias y Convocatorias literarias en la Valencia Barroca (1591-1705). Teoría y práctica de una convención*. Tesi doctoral, València: Universitat de València.
- 1991b: «El certamen valenciano a San Vicente Ferrer (1600) y la polémica entre Jaime Orts y Melchor Orta», *RILCE. Revista de Filología Hispánica*, 7/1, 69-93.
- 1992: «Poetas bajo nombres de pastores en *El Prado de Valencia*, de Gaspar Mercader», *Revista de Literatura*, LXV, 283-344.
- 1993: *Justas, academias y convocatorias literarias en la Valencia Barroca (1591-1705). Teoría y práctica de una convención*, València: Universitat de València.
- 1994: «Academias ficticias valencianas durante el Barroco», *Criticón*, 61, 47-56.
- 1995: «La Academia Valenciana de los Soles. Perfil de una Academia de Ocasión (1658 y 1659)», *Epos*, XI, 409-422.
- 1997: «La poesia acadèmica del barroc valencià» *Anuari de l'Agrupació Borrianeca de Cultura*, VI, 37-46.
- 1999: *Academias valencianas del barroco: descripción y diccionario de poetas*, Kassel: Reichenberg (Estudios de literatura, 49).
- 2009: *Justas valencianas barrocas*, València: Biblioteca Valenciana.
- MAS I USÓ & VELLÓN 1997: Pasqual MAS I USÓ & Javier VELLÓN LAHOZ, *Literatura barroca en Castellón: María Igual (1655-1735). Obra completa*, Castelló de la Plana: Sociedad Castellonense de Cultura.
- MASERA 1994: Mariana MASERA, «Las nanas, ¿una canción femenina?», *Revista de dialectología y tradiciones populares*, XLIX/1, 199-219.
- 2010: «“Que salga la dama que la quiero ver bailar”: bailes y poesía en las rimas infantiles del cancionero hispánico», dins P.C. Cerrillo & C. Sánchez (coord.), *Tradición y modernidad de la literatura oral: (homenaje a Ana Pelegrín)*, Conca: Ediciones
- MASSÓ 1902: Jaume MASSÓ I TORRENTS, *Biblioteca del Ateneo Barcelonés. Catàleg de manuscrits*, Barcelona: Tip. L'Avenç.
- 1936: «Poetesses i dames intel·lectuals», dins *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch. Miscel·lània d'estudis literaris, històrics i lingüístics*, vol. I, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 405-417.
- MASSÓ & RUBIÓ 1989: Jaume MASSÓ I TORRENTS & Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca de Catalunya, I: Mss. 1-154*, Barcelona: Biblioteca de Catalunya.
- MASSOT 1993: Josep MASSOT, *Inventari de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, 4/ fascicle 1 (Sèrie A, materials Aguiló)*, Barcelona: PAM.
- MATA 2000: Carlos MATA, «Aproximación a la obra del carmelita sangüesino Raimundo Lumbier y Ángel (1616-1691)», *Revista Zangotzarra*, 4, 141-177.
- 2004: «Glosa de doña María de Peralta a la beatificación de Santa Teresa de Jesús», *Río Arga*, 111, 24-28.
- MATAS, PRAT & VILA 2002: Josep MATAS, Enric PRAT & Pep VILA, *Les cartes de les famílies Roger i Rosés*, Palafrugell: Ajuntament de Palafrugell.
- MATEU 1971: Josefina MATEU, «Los manuscritos de los siglos XV y XVI de la Biblioteca Provincial y Universitaria de Barcelona», *Biblioteconomía: boletín de la Escuela de Bibliotecarias de Barcelona*, XXVIII/ 73-74, 63-141.
- 1976: «Los manuscritos de los siglos XVII y XVIII de la Biblioteca Provincial y Universitaria de Barcelona», *Biblioteconomía: boletín de la Escuela de Bibliotecarias de Barcelona*, XXXIII/ 80, 5-58.

- MATILLA 1987: Antonio MATILLA, *Catálogo de documentos notariales de nobles*, Madrid: Ediciones Hidalguia.
- MATILLA & ORTEGA ed. 1996: Mª Jesús MATILLA & Margarita ORTEGA, *El Trabajo de las mujeres: Siglos XVI-XX. Actas de las VI Jornadas de investigación interdisciplinaria sobre la mujer*, Madrid: Universidad Autónoma de Madrid.
- MAZUELA-ANGUITA 2012: Ascensión MAZUELA-ANGUITA, *Artes de canto (1492-1626) y mujeres en la cultura musical del mundo ibérico renacentista*. Tesis doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- [en premsa a]: «Controversias litúrgico-musicales en el Monasterio de Santa Maria de Jonqueres de Barcelona: reforma y resistencia en la Edad Moderna», dins Sophie Hache, Thierry Favier & Pierre Saby (ed.), *Le Discours sur la musique religieuse en France à l'Époque Moderne*.
- [en premsa b]: «La vida musical en el monasterio de Santa Maria de Jonqueres en los siglos XVI y XVII: Agraïda y Eugènia Grimau», *Revista Catalana de Musicologia*.
- MCNERNEY 1999: Kathleen MCNERNEY, «Recovering Their Voices: Early Peninsular Women Writers» dins D. Docherty & M.M. Aze (ed.), *Multicultural Iberia: language, literature and music*, Berkeley: University of California Press, 68-80.
- MCNERNEY & ENRÍQUEZ 1994: K. MCNERNEY & Cristina ENRÍQUEZ DE SALAMANCA, *Double Minorities of Spain. Bio-bibliographical Guide to Women Writers of the Catalan, Galician, and Basque Countries*, Nova York: Modern Language Association.
- MCNERNEY, CASTILLEJO & ORTEGA 2004: Kathleen MCNERNEY, Maria Jesús CASTILLEJO & Violeta ORTEGA TROTA, «Les escriptors mallorquines», *Randa*, 53, 29-34.
- MENDOZA 1625: Andrés MENDOZA, *Relación de Andrés de Mendoza de las fiestas, torneos y saraos de Barcelona al nacimiento de la Infanta nuestra señora*, Barcelona: Sebastià de Comellas.
- MENÉNDEZ PIDAL 1992: Ramón MENÉNDEZ PIDAL, *Antología de prosistas castellanos*, Madrid: CSIC.
- MESTRES 1868: Salvador MESTRES, «Poesías perdidas de Vallfogona: Poetas ignorados: Fragmento de un libro manuscrito titulado *Curiositat catalana*», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, II, 385-412.
- MÉTODO 1772: *Método de las funciones de ábito, profesión y velo de las religiosas carmelitas descalzas, conforme al ceremonial de la misma orden. Mandado imprimir a expensas de una persona afecta a los conventos de aquella profesión, la que pide a las mismas religiosas la encomienden a Dios y a los que han intervenido para esta impresión*, València: Benet Montfort.
- MIGUEL [1727]: Francisco MIGUEL, *Sermón fúnebre histórico en las exequias de la venerable señora doña Gertrudis Anglesola, religiosa cisterciense y dos veces abadesa en el monasterio de la Zaydia...*, València: Antonio Bordàzar.
- MILLARES 2010: S. MILLARES, «Un siglo de poesía para Sor Juana Inés de la Cruz», *Edad de Oro*, 29, 221-38.
- MÍNGUEZ 2011: Raúl MÍNGUEZ, «L'educació de les dones entre la Il·lustració i el liberalisme: la Societat Econòmica de València (1776-1874)», *Educació i història: Revista d'història de l'educació*, 17, 77-99.
- MÍNGUEZ, GONZÁLEZ & RODRÍGUEZ 2010: Víctor MÍNGUEZ, Pablo GONZÁLEZ & Inmaculada RODRÍGUEZ, *La Fiesta Barroca. El Reino de Valencia (1599–1802)*, Castelló de la Plana: Universitat Jaume I.
- MIQUEL ROSELL 1958-1969: Francisco X. Miquel ROSELL, *Inventario general de Manuscritos de la Biblioteca universitaria de Barcelona*, 4 vol., Madrid: Dirección general de Enseñanza Universitaria y DG de Archivos y bibliotecas.
- MIRALLES 2003: Joan MIRALLES I MONSERRAT, «Textos i registres lingüístics a Mallorca en els segles XVI i XVII», dins M.C. Zimmermann & A. Charlon (ed.), *Actes del dotzè Col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes, Universitat de París IV-Sorbonne, 4-10 de setembre de 2000*, vol. III, Barcelona: PAM, 137-157.
- 2006: *Antologia de textos de les Illes Balears. Vol. II: segles XVII- XVIII*, Barcelona: PAM.

- MIRALLES 2013: Eulàlia MIRALLES, «Mujeres y memoria escrita en la Edad Moderna», dins V.J. Escartí (coord.), *Escribir y persistir. Estudios sobre la literatura en catalán de la Edad Media a la Renaixença*, Los Àngeles/Buenos Aires: Editorial Argus-a Artes & Humanidades - Arts & Humanities, 99-133.
- 2014: «Un itinerario sentimental de Fontanella (o un desengaño amoroso en boca de Silvano)», *eHumanista/IVITRA*, 5, 533-545 [en línia: http://www.ehumanista.ucsb.edu/eHumanista%20IVITRA/Volume%205/Volum%20Regular/6_EMiralles.pdf] [consulta: 13/11/2014].
- ed. 2011: *Del Cinccents al Setcents. Tres-cents anys de literatura catalana*, Bellcaire d'Empordà: Edicions Vitel·la.
- MIRALLES & ZARAGOZA 2012: Eulàlia MIRALLES & Verònica ZARAGOZA, «Écrits femenins catalans. Bilan et perspectives», *Clio*, 35/1, 177-190.
- MIRAMBELL 1993: Enric MIRAMBELL, «El casal dels Sarriera al segle XVI», *Revista de Girona*, 159, 36-39.
- MIRÓ ed. 1995, Maria Mercè MIRÓ (ed.), *La poesia de Francesc Fontanella*, Barcelona: Curial.
- 1998: Francesc Fontanella, *Traçicomèdia d'Amor, Firmesa i Porfía. Lo Desengany*, Barcelona: Institut del Teatre.
- MÓ & RODRÍGUEZ 2005: Esperanza MÓ ROMERO & Margarita E. Rodríguez García, «Educar: ¿a quién y para qué?», dins Isabel Morant (dir.), *Historia de las mujeres en España y América Latina* vol. II, Madrid: Cátedra, 729-756.
- MOLAS 2000-2001: Pere MOLAS, «Las primeras damas de la orden de María Luisa», *Trocadero*, 12-13, 265-275.
- 2001: «Dames del Renaixement», *Pedralbes*, 21, 45-64.
- 2004a: «Dames del Barroc», *Pedralbes*, 24, 183-204.
- 2004b: «La Duquesa de Cardona en 1640», *Cuadernos de Historia Moderna*, 29, 133-143.
- 2012: *Institucions i grups socials a l'Edat Moderna*, Barcelona: Edicions Universitat Barcelona.
- MOLAS, DURAN & MASSOT dir. 2012: Pere MOLAS, Eulàlia DURAN i Josep MASSOT (dir.), *Diccionari biogràfic de l'Acadèmia de Bones Lletres, Barcelona*. Fundació Noguera.
- MOLÍ 2007: Montserrat MOLÍ FRIGOLA, «Dones fortes de la Selva i Osona en la Revolta Catalana de 1640», *Quaderns de la Selva*, 19, 61-85.
- MOLINA 2009: Belén MOLINA, «Nuevas Flores Poéticas de Pedro Espinosa y Cristobalina Fernández de Alarcón: un reencuentro con olvidados poemas de certamen», *Analecta Malacitana (AnMal electrónica)*, 26, 123-145.
- MOLINA 1996: Marciana MOLINA, *Vida contemplativa y cultural. Investigación sobre la vida cotidiana contemplativa y profesional de las monjas clarisas capuchinas de Alicante*. Tesi doctoral, Alacant: Universitat d'Alacant.
- MOLINA & PEÑA coord. 2006: Raúl MOLINA RECIO & Manuel PEÑA DÍAZ (coord.), *Poder y cultura festiva en la Andalucía moderna*, Còrdova: Universidad de Córdoba.
- MONÉS 2009: Jordi MONÉS, *El Pensament escolar a Catalunya, 1760-1845*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana de Pedagogia.
- MONFERRER 2005: Juan Pedro MONFERRER, «Un apunte sobre el símbolo del vino en el “Cántico Espiritual” de Juan de la Cruz», *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas*, XLI, 359-364.
- MONTOYA 2011: Santiago MONTOYA BELEÑA, «El patrimonio artístico y el cierre de las clausuras femeninas: el caso del carmelo descalzo de San José y Santa Teresa de Valencia», dins F.J. Campos y Fernández (ed.), *La clausura femenina en el Mundo Hispánico: una fidelidad secular*, vol. I, San Lorenzo del Escorial: Real Centro Universitario Escorial-María Cristina, 2011, 157-176.
- MOÑINO 1785: José MOÑINO Y REDONDO (Conde de Floridablanca), «Noticia de los grados de maestra y Doctora en filosofía y Letras humanas, conferidos en los días 5 y 6 de este presente mes en la Real Universidad de Alcalá a la Excma. Sra. Doña María Isidra

- Quintina de Guzmán y la Cerda, hija de los Excmos. Sres. Marqueses de Montealegre, de Oñate y Paredes & Socia de la Real Academia Española», *Memorial Literario*, 5 (juny), 147-156.
- MORAGUES 2006: Montserrat MORAGUES COSCOLLA, «Joan Pau Xammar i Sala (c. 1593-1666) i el seu entorn. Una aproximació cultural i professional», *Pedralbes*, 26, 419-427.
- MORALES coord. 2011: Luisa MORALES (coord.), *Música de tecla en los monasterios femeninos y conventos de España, Portugal y las Américas*, Garrucha: Asociación Cultural LEAL.
- MORALES BLOUIN 1981: Eglá MORALES BLOUIN, *El Ciervo y la Fuente. Mito y Folklore del Agua en la Lírica Tradicional*, Madrid: Porrúa.
- MORALES BORRERO 1993: Manuel MORALES BORRERO, «El Convento de Carmelitas Descalzas de Úbeda y noticia de sus manuscritos», *Boletín del Instituto de Estudios Giennenses*, 147, 7-60.
- MORALES ROCA 1983: Francisco José MORALES ROCA, *Próceres habilitados en las Cortes del Principado de Cataluña, siglo XVII (1599-1713)*, Madrid: Hidalguía.
- 1995: Francisco José MORALES ROCA, *Ciudadanos y burgueses honrados habilitados como síndicos del brazo real en las Cortes del Principado de Cataluña. Dinastías de Trastámara y de Austria. Siglos XV y XVI (1410-1599)*, Madrid: Hidalguía.
- MORANT 2003: Isabel MORANT, «Mujeres y hombres en la sociedad cortesana. Identidades, funciones», *Pedralbes*, 23/1, 347-370.
- 2005: «Hombres y mujeres en el discurso de los moralistas: funciones y relaciones», dins I. Morant (dir.), *Historia de las mujeres en España y América Latina*, vol. II (El mundo moderno), Madrid: Cátedra, 27-62.
- dir. 2005: *Historia de las mujeres en España y América Latina*, 4 vol., Madrid: Cátedra.
- MORANT, SÁNCHEZ & BOLUFER ed. 1995: Isabel MORANT DEUSA, Dolores SÁNCHEZ DURÁ & Mònica BOLUFER PERUGA (ed.), *Mujeres e Historia. Repertorio de libros, folletos y publicaciones periódicas en bibliotecas valencianas (s. XVI- XIX)*, Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores. Instituto de la Mujer.
- MOREL-FATIO 1876: Alfred MOREL-FATIO, «Carta de Juan Antonio Morell dando noticias circunstanciadas de su célebre hija Juliana», *Revista de archivos, bibliotecas y museos*, VI, 195-199.
- 1904a: «La vie de don Luis de Requesens y Zúñiga. Gran commendeur de Castille (1528-1576)», *Bulletin Hispanique*, 6/3, 195-233.
- 1904b: «Vida de D. Luís de Requesens y Zúñiga. Comendador mayor de Castilla (1528-1570) (suite)», *Bulletin Hispanique*, 6/4, 276-308.
- 1905: «Vida de D. Luís de Requesens y Zúñiga. Comendador mayor de Castilla (1528-1570) (suite)», *Bulletin Hispanique*, 7/3, 235-273.
- 1908: «Les lectures de Sainte Thérèse», *Bulletin Hispanique*, 10, 17-67.
- MORENO 2002: Pedro MORENO, «El primer comte de Guimerà: notes biogràfiques, genealògiques i heràldiques», *Paratge*, 14, 15-30.
- MORLEY 1941a: S. G. MORLEY, «Juliana Morell: Problems», *Hispanic Review*, 9/1, 137-150.
- 1941b: «Juliana Morell: Postscript», *Hispanic Review*, 9/3, 399-402.
- MÖRNER 2004: Magnus MÖRNER, *El Marqués de la Romana y el Mariscal Bernadotte: la epopeya singular de la División del Norte en Dinamarca (1808)*, Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- MOROCHO 1993: Gaspar MOROCHO, «Humanismo y educación de la mujer. Reflexiones en el centenario de Luis Vives», dins M.A. Marcos (ed.), *Estudios de tradición clásica y humanística. VII Jornadas de Filología Clásica de la Universidad de Castilla y León*, Lleó: Universitat de Lleó, 181-207.
- MORUJÃO 1995: Mª Isabel MORUJÃO, *Contributo para uma Bibliografia Cronológica da Literatura Monástica Feminina em Portugal dos Séculos XVII e XVIII (impresos)*, Lisboa: Centro de Estudos de História Religiosa. Universidade Católica Portuguesa.

- 1996: «Poesia e Santidade: alguns contributos para uma percepção do conceito de santidade, a partir de duas biografias devotas de religiosas do séc. XVIII português», *Via Spiritus*, 3, 235-261.
- 2013: *Por Trás da Grade - Poesia Conventual Feminina em Portugal (Séculos XVI-XVIII)*, Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda.
- MORTE 2013: Ana MORTE ACÍN, «Mujeres ejemplares en los modelos de santidad femenina barrocos», dins E. Serrano (coord.), *De la tierra al cielo. Líneas recientes de investigación en Historia Moderna. Ponencias I Encuentro de Jóvenes Investigadores en Historia Moderna*, Saragossa: Fernando el Católico (CSIC)/ Diputación de Zaragoza, 935-947.
- MUNDÓ 1963: Anscari MUNDÓ, «Manuscritos de Carmelitas Descalzos en la Biblioteca de Montserrat», *Monte Carmelo*, 71, 93-95.
- MUÑOZ 1645: Luis MUÑOZ, *Vida de la venerable M. Mariana de S. Joseph fundadora de la recolección de las monjas augustinas, priora del real convento de la Encarnación. Hallada en vnos papeles escritos de sumano, sus virtudes observadas por sus hijas...*, Madrid: Imprenta Real.
- MURIEL 2000: Josefina MURIEL, *Cultura femenina novohispana*, Mèxic DF: UNAM, Instituto de Investigaciones Historicas.
- NARVÁEZ 1994: Carme NARVÁEZ I CASES, «Josep Dalmau, promotor dels convents de carmelites descalços de Barcelona», *Analecta Sacra Tarraconensis*, 67 / 1 (1994), 589-598.
- 2004: *El tracistra fra Josep de la Concepció (1626-1690)*, Barcelona: PAM.
- NASH 1988: Mary NASH, «Més enllà del silenci: la veu de les dones a la història de Catalunya», dins Mary Nash (ed.), *Més enllà del silenci: les dones a la Història de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 9-28.
- 2000: «El segle xx: el segle de les dones», *Avenç*, 243, 30-36.
- 2007: «Feminisme català i presa de consciència de les dones», *Revista Literatures*, 5, 151-172.
- NAVA 1995: María Teresa NAVA RODRÍGUEZ, «La mujer en las aulas (siglos XVI-XVIII): una historia en construcción», *Cuadernos de historia moderna*, 16, 377-390.
- 1997: «Mujer y educación: reflexiones y noticias bibliográficas», *Cuadernos de historia moderna*, 19, 157-170.
- 1999: «Mujer educada, mujer reclusa: Colegios reales en la villa y la corte», dins M. Bosse, B. Potthast & A. Stoll (ed.), *La creatividad femenina en el mundo barroco hispánico*, vol. II, Kassel: Reichenberger, 559-578.
- 2009: «Ilustrar y enseñar: paradojas de la escolarización femenina a finales del Antiguo Régimen», dins J. Astigarraga, M.V. López-Cordón & J.M. Urkia (coord.), *Ilustración, ilustraciones*, vol. 1, Donostia/Madrid: Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País / Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, 275-292.
- NAVARRO 1989: Ana NAVARRO, *Antología poética de escritoras de los siglos XVI y XVII*, Madrid: Castalia / Instituto de la Mujer.
- NAVARRO BONILLA 2004: Diego NAVARRO BONILLA, *Del corazón a la pluma: archivos y papeles privados femeninos en la Edad Moderna*, Salamanca: Ediciones Universidad Salamanca.
- 2009: «Sentir por escrito hacia 1650: cartas, billetes y lugares de memoria», dins M. Tausiet & J. Amelang, (ed.), *Accidentes del alma: las emociones en la edad moderna*, Madrid: Abada, 229-254.
- NAVARRO DURÁN 2009: Rosa NAVARRO, «El arte de la dificultad en la lírica femenina de los Siglos de Oro», dins J. Olivares (ed.), *Studies on Women's Poetry of the Golden Age: «Tras el espejo la musa escribe»*, Woodbridge: Tamesis (A. Monografías 273), xiii-xxiv.
- NAVASCUÉS, BELLO & GONZALVO 1992: Isabel NAVASCUÉS, Carme BELLO i Gener GONZALVO, *Inventari de l'Arxiu del Monestir de Santa Maria de Vallbona*, Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (Catàlegs-inventaris d'arxius eclesiàstics de Catalunya, 8).
- NEBAT 1897: J. NEBAT, *Apología del Dr. Jerónimo Virués*, València: Instituto Médico Valenciano.

- NEGRE 1978: Pelai NEGRE, «Antigues cases senyorials gironines», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 24, 131-176.
- 1983: «La casa Agullana i el castell de Cabrera», *Revista de Girona*, 102, 1-3.
- NELKEN 1930: Margarita NELKEN, *Las escritoras españolas*, Barcelona: Labor.
- NICASIO 2006: Salvador Miguel NICASIO, *Isabel la Católica y el patrocinio de la actividad literaria*, Alacant: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes.
- Nueva Zarzuela 1767: *Nueva zarzuela tragi-alegórica que representó en la casa nueva de enseñanza pública de niñas de la ciudad de Valencia en el año 1766, intitulada El Ilustre Alcázar nuevo...*, València: Benet Montfort.
- NÚÑEZ 2005: Valentín NÚÑEZ, «La poesía religiosa del Siglo de Oro. Historia, transmisión y canon», dins Begoña López Bueno (dir.), *En torno al canon: aproximaciones y estrategias*, Sevilla: Grupo PASO, Universidad de Sevilla, 333-370.
- OBRA, OSORIO & MORENO 1991: Juan María de la OBRA SIERRA, María José OSORIO PÉREZ & María Amparo MORENO TRUJILLO, «Firmas de mujeres y analfabetismo en Granada (1505-1550)», *Cuadernos de Estudios Medievales CC y TT historiográficas* 16, 99-124.
- 1994-95: «Mujer y Cultura escrita. A propósito del libro de profesiones del convento de San José de Granada (1584-1684)», *Estudis castellanencs* 6, 963-977.
- OLALLA 1989: A. OLALLA, «La educación de las niñas según los tratadistas de los siglos XVII y XVIII», dins A. López & M.A. Pastor (ed.), *Crítica y Ficción Literarias: Mujeres españolas contemporáneas*, Granada: Universidad de Granada, 131-146.
- OLARTE 2004: Matilde OLARTE MARTÍNEZ, «Las 'Monjas Músicas' en los conventos españoles del Barroco. Una aproximación etnohistórica», *Revista de Folklore* 13/146, 56-63.
- OLIVAR 1977: Alexandre OLIVAR, *Catàleg dels manuscrits de la biblioteca del Monestir de Montserrat*, Barcelona: PAM.
- 1991: *Catàleg dels manuscrits de la biblioteca del Monestir de Montserrat*, Barcelona: PAM.
- OLIVARES ed. 2000: Julián OLIVARES (ed.), María de Zayas, *Novelas amorosas y ejemplares*, Madrid: Cátedra.
- 2009: «Sor María de la Antigua's *Coloquios* with Examiners, Editors, Saints, and God», dins J. Olivares (ed.), *Studies on Women's Poetry of the Golden Age: «Tras el espejo la musa escribe»*, Woodbridge: Tamesis, 270-292.
- ed. 2009: *Studies on Women's Poetry of the Golden Age: «Tras el espejo la musa escribe»*, Woodbridge: Tamesis (Serie A. Monografías, 273).
- OLIVARES & BOYCE ed. 2012: Julián OLIVARES & ELIZABETH S. BOYCE (ed.), *Tras el espejo la musa escribe. Lírica femenina de los Siglos de Oro*, Madrid: Siglo XXI de España.
- OLTRA 2000: José Miguel OLTRA TOMÁS, «Un mundo para un certamen: aproximación a la Palestra numerosa austriaca de Huesca (1650)», dins *La cultura del Barroco. Los jardines: arquitectura, simbolismo y literatura. Actas del I y II Curso en torno a Lastanosa*, Osca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 93-110.
- OROZCO 1959: Emilio OROZCO, *Poesía y mística. Introducción a la lírica de san Juan de la Cruz*, Madrid: Guadarrama.
- 1987: *Expresión, comunicación y estilo en la obra de Santa Teresa* Granada: Excma. Diputación Provincial de Granada.
- ORTÍ 1740: Jacinto ORTÍ, *Historia del hallazgo de la imagen de S. Christoval, sus milagros y fundación del real convento de religiosas canongesas agustinas en la ciudad de Valencia...*, València: Cosme Granja.
- ORTÍ FIGUEROLA 1728: Francisco ORTÍ FIGUEROLA, *Sermón fúnebre en las exequias de la V. señora d^a Gertrudis Anglesola, religiosa cisterciense en el real monasterio de Nuestra Señora de Gratia Dei de la ciudad de Valencia...*, València: Josep Garcia.
- OSUNA 2004: Mª Inmaculada OSUNA, «Justas poéticas en Granada en el siglo XVII: materiales para su estudio», *Criticón*, 90, 35-77.

- 2005: «Poesía de proyección ciudadana en tres autoras del siglo XVII: Cristobalina Fernández de Alarcón, María de Rada e Isabel de Tapia», *Península: revista de estudios ibéricos*, 2, 237-250.
- 2008: «Las justas poéticas en el siglo XVI», dins B. López (ed.), *El canon poético en el siglo XVI. VIII Encuentro Internacional sobre Poesía del Siglo de Oro*, Sevilla: Universidad de Sevilla, 257-295.
- 2009: «Cristobalina Fernández de Alarcón y la poesía de circunstancias», dins J. Olivares (ed.), *Studies on Women's Poetry of the Golden Age: «Tras el espejo la musa escribe»*, Woodbridge: Tamesis (Serie A. Monografías, 273), 123-148.
- 2010: «Las justas poéticas en la primera mitad del siglo XVII», dins B. López (ed.), *El canon poético en el siglo XVII. IX Encuentro Internacional sobre Poesía del Siglo de Oro*, Sevilla: Universidad de Sevilla, 323-365.
- 2014: «Poesía intramuros: creación y recepción poética en el convento de Santa María de las Dueñas (Sevilla) a principios del siglo XVII», dins N. Baranda & M.C. Marín, (ed.) *Letras en la celda. Cultura escrita de los conventos femeninos en la España moderna*, Madrid/Frankfurt: Iberoamericana /Vervuert (Tiempo Emulado. Historia de América y España, 32), 115-132.
- OSUNA & SÁNCHEZ 2012: Inmaculada OSUNA & Antonio SÁNCHEZ, «Tendencias en los estudios de poesía del Siglo de Oro (2008-2011): estado de la cuestión y comentario crítico», *Etiópicas*, 8, 237-678.
- OTERO trad. 1989 [2004]: Mercè OTERO (trad.), Duoda, *De mare a fill. Escrits d'una dona del segle IX*, Barcelona: La Sal [Reed. i ampliada: *Duoda. Manual per al seu fill*, Barcelona: Proa].
- PABA ed. 1996: Tonina PABA (ed.), *Canzoniere Ispano-Sardo della Biblioteca Braidense*, Càller: CUEC.
- PADRÓS & GARÍ: Elisenda PADRÓS WOLFF & Blanca GARÍ DE AGUILERA (ed.), Anna Domenge, *Fragments Autobiogràfics. Edició crítica en castellano antiguo* [en línia a la Biblioteca Virtual del grup Duoda (BviD): <http://www.ub.edu/duoda/bvid/obras/Duoda.text.2011.12.0001.html>] [consulta: 16/06/2013].
- PALACIOS 2000: Emilio PALACIOS, «Noticia sobre el parnaso dramático femenino en el siglo XVIII», Luciano García Lorenzo (ed.), *Autoras y actrices en la historia del teatro español*, Murcia: Servicio de Publicaciones Universidad de Murcia, 83-131.
- 2002a: *La mujer y las letras en la España del siglo XVIII*, Madrid: Ediciones Laberinto.
- 2002b: «El Parnaso poético femenino en el siglo XVIII: escritoras neoclásicas», dins Lucía Montejo Gurruchaga & Nieves Baranda Leturio (coord.), *Las mujeres escritoras en la historia de la Literatura Española*, Madrid: UNED, 85-121.
- 2006: «Panorama de las escritoras españolas del siglo XVIII», dins S. Gil & M. Rodríguez (ed.), *Ecos silenciados. La mujer en la literatura española. Siglos XII a XVIII*, Burgos: Junta de Castilla y León-Instituto Castellano y Leonés de la Lengua, 335-358.
- 2011: «Bibliografía general de escritoras españolas del siglo XVIII», *Anales de Literatura Española*, 23, 127-184.
- PALACIOS ALCALDE 1988: María PALACIOS ALCALDE, «Las beatas ante la Inquisición», *Hispania Sacra*, 40/81, 107-131.
- PALAU 2004: Montserrat PALAU, «Identitat de gènere de les dones catalanes a l'inici del segle xx», dins M. Sunyer, R. Pujadas & P. Poy, *Literatura i identitats*, Valls: Cossetània, 9-36.
- 2012: «Les primeres dramaturgues catalanes (XVII-XVIII)», *Hamlet*, 24 [=Dones dramaturgues], 56-58.
- PANEDAS 2005: Pablo PANEDAS, «Una santa Teresa sorgida de Dénia. La venerable mare Marianna de Sant Simeó, fundadora d'Almansa i Múrcia», dins R. Seser Pérez & V. Canet i Llidó (coord.), *El convent de les agustines de Dénia i la Santíssima Sang. 400 anys de presència a Dénia*, Dénia: Ajuntament de Dénia, 127-143.

- PANÉS 1665-1666: Antonio PANÉS, *Crónica de la Provincia de San Juan Bautista de religiosos menores descalzos de la regular observancia del seráfico P.S. Francisco...*, 2 vol., València: Jeroni Vilagrassa.
- PANTOJA 2004: Juan Carlos PANTOJA RIVERO, *Antología de poemas caballerescos castellanos*, Madrid: Centros de Estudios Cervantinos.
- PARRA & CANTAVELLA 1987: Lluïsa PARRA & Rosanna CANTAVELLA, *Les protagonistes femenines de la Vita Christi*, Barcelona: La Sal.
- PARRA 1990: Lluïsa PARRA, «El Feminisme de sor Isabel de Villena», *Saó*, 133 (set.), 33-34.
- PASCUAL & LLABRÉS 1996: Aina PASCUAL & Jaume LLABRÉS, *El Monasterio de Santa Teresa de Jesús de Palma: una fundación en la ciudad del Seiscientos*, Palma: Ajuntament de Palma.
- coord. 1999: *Dones i Èpoques. Aproximació històrica al món de la dona a les Illes Balears*, Palma: La Foradada.
- PASTOR 1655: Alonso PASTOR (OP), *Soledades del amor divino y dulces laberintos del encerramiento interior de las almas limpias con Dios [...] aplicadas y explicadas con la ilustre fundación y progreso virtuoso del santuario convento real de Santa Clara de Gandía. Con las vidas de muchas admirables religiosas y con otras reglas y documentos importantes para maestros y discípulos espirituales...*, València: hereus de Crisòstomo Gàrriz, per Bernat Nogués.
- PASTOR FUSTER 1827-1830: Just PASTOR FUSTER, *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días: con adiciones y enmiendas a la de D. Vicente Ximeno*, 2 vol., València: Imprenta y Librería de Idelfonso de Mompié.
- PAULÍ 1941: Antonio PAULÍ MELÉNDEZ, *Resumen histórico del Monasterio de Nuestra Señora de los Ángeles y pie de la Cruz de Barcelona*, Barcelona: Impr. Talleres Gráf. Rex.
- 1951: *El Monasterio de La Encarnación MM. Carmelitas, de Barcelona: 1649-1949*, Barcelona: Bartrés.
- 1968: *El Real Monasterio de Santa Isabel de Barcelona, 1564-1964*, Barcelona: [s.n.].
- 1970: *El Reial Monestir de Santa Maria de Jerusalem de Barcelona: (1454-1970)*, Barcelona: [s.n.].
- PAZ 1982: Octavio PAZ, *Sor Juana Inés de la Cruz o las trampas de la fe*, Mèxic DF: Fondo de Cultura Económica.
- PEDRAZA 1977: Pilar PEDRAZA, «Las fiestas de la nobleza valenciana en el siglo XVII: un ejemplo característico (1662)» *Estudis*, 6, 101-121.
- 1982: *Barroco efímero en Valencia*, València: Ajuntament de València.
- PEDRAZA, CLEMENTE & REYES 2003: Manuel J. PEDRAZA, Yolanda CLEMENTE & Fermín de los REYES, *El libro antiguo*, Madrid: Síntesis.
- PEDROSA 1998: José Manuel PEDROSA, «'Aprended, flores, de mí?': reescrituras líricas y políticas de una letrilla de Góngora», *Criticón*, 74, 81-92.
- PELLA 1873: Josep PELLA I FORGAS, «Estudis històrics de les festes de la Immaculada Concepció a Barcelona l'any 1618», *La Renaixensa*, 29 (10-XII), 333-334 i 30 (20-XII), 345-346.
- PEÑA 1996: Manuel PEÑA, *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas: Barcelona, 1473-1600*, Lleida: Milenio.
- 1997a: «El Castellano en la Cataluña de los siglos XVI y XVII», *Manuscrits: revista d'història moderna*, 15 [=Catalunya i Espanya a l'època moderna. Homenatge a John H. Elliott], 149-155.
- 1997b: *El laberinto de los libros. Historia cultural de la Barcelona del Quinientos*, Madrid: Fundación. Sánchez Rupérez.
- PEÑA 1999: Margarita PEÑA, «Manipulación masculina del discurso femenino en biografías de monjas», dins M. Bosse, B. Potthast & A. Stoll (ed.), *La creatividad femenina en el mundo barroco hispánico*, vol. II, Kassel: Reichenberger, 597-610.
- PEÑA GÓMEZ 2001: Helena PEÑA GÓMEZ, *Orígens de l'escolarització femenina a Terrassa*, Terrassa: Ajuntament de Terrassa.

- PEÑARRUBIA, ALOMAR & ALOMAR 2010: Isabel PEÑARRUBIA, María Magdalena ALOMAR I VANRELL, M. Magdalena ALOMAR, “*De mi no en fan cas...*”: *Vindicació de les poetes mallorquines (1865-1936)*, Barcelona: PAM.
- PERALTA 1919: Vicente de PERALTA «La Venerable Sor María Ángela Astorch», *Estudios Franciscanos*, 22, pp. 426-444.
- 1922: *El doctor Pérez de Valdívia, terciario de San Francisco, escritor místico del siglo XVI*, Barcelona: Labraña.
- PEREA 2003: Óscar PEREA, «Valencia en el Cancionero General de Hernando del Castillo: los poetas y los poemas», *Dicenda. Cuadernos de Filología Hispánica*, 21, 227-251.
- PERELLÓ 1986: Antonia M. PERELLÓ, «La festa barroca a la Mallorca del segle XVII», *Pedralbes*, 6, 71-82.
- 2007: *Estudio biográfico sobre los poetas del Cancionero general*, Madrid: CSIC.
- PÉREZ 1998: Mª Dolores PÉREZ, «Saber y creación literaria: los claustros femeninos en la Edad Moderna», *Cuadernos de Historia Moderna*, 20, 129-143.
- PÉREZ BOSCH 2011: Estela PÉREZ BOSCH, *Los Poetas valencianos del “Cancionero general” (Valencia, 1511 y 1514)*, [València]: Alfons el Magnànim.
- PÉREZ GARCÍA 2010: Pablo PÉREZ GARCÍA, *Moradas de Apolo: Palacios, ceremoniales y academias en la Valencia del Barroco: (1679-1707)*, València: Alfons el Magnànim.
- PÉREZ GÓMEZ & MÚÑOZ CORTÉS 1958-1959: Antonio PÉREZ GÓMEZ & Manuel MÚÑOZ CORTÉS, *Justas y certámenes poéticos en Murcia: 1600-1635*, 3 vol., Múrcia: Academia Alfonso X el Sabio.
- PÉREZ MARTÍNEZ 1989: Llorenç PÉREZ MARTÍNEZ, «Inquisición, pasquines, lulistas y antilulistas», *Mayurqa*, 22, 873-884.
- 2004: *Els fons manuscrits lul·lians de Mallorca*, Barcelona /Palma: UB/ Edicions UIB.
- PÉREZ MOLINA 2001: Isabel PÉREZ MOLINA, «Madama Abelló», *El Temps*, 6-12 (març), 47.
- 2014: «Les dones: Barcelona i Europa, breu anàlisi comparada», dins *Les dones. Barcelona 1700*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura (Ciutat del Born. Barcelona 1700, 11), 72-97.
- PÉREZ DE MONTALBÁN 1632: Juan PÉREZ DE MONTALBÁN, *Para todos exemplos morales humanos y divinos en que se tratan diversas ciencias, materias y facultades. Repartidos en los siete días de la semana y dirigidos a diferentes personas*, Madrid: Imprenta del Reino.
- PÉREZ PRIEGO ed. 1990: Miguel Ángel PÉREZ PRIEGO (ed.), *Poesía femenina en los cancioneros*, Madrid: Castalia / Instituto de la Mujer (Biblioteca de Escritoras, 13), 1990.
- 2002: «Poesía femenina en la Edad Media castellana», dins Nieves Baranda & L. Montejo Guerra (coord.), *Las mujeres escritoras en la historia de la literatura española*, Madrid: UNED, 13-31.
- PÉREZ SAMPER 1997: M. Ángeles PÉREZ SAMPER, «Los recetarios de mujeres y para mujeres. Sobre la conservación y transmisión de los saberes domésticos en la época moderna», *Cuadernos de Historia Moderna*, 19, 121-156.
- 2001: «Espacios y prácticas de sociabilidad en el siglo XVIII: tertulias, refrescos y cafés de Barcelona», *Cuadernos de Historia Moderna*, 26, pp. 11-55.
- PÉREZ-TORIBIO 2011: Montserrat PÉREZ-TORIBIO, «From Mother to Daughter: Educational Lineage in the Correspondence between the Countess of Palamós and Estefania de Requesens», dins A. J. Cruz & R. Hernández (ed.), *Women’s Literacy in Early Modern Spain and the New World*, Farnham: Ashgate, 59-78.
- PÉREZ & COUTO 1980: Mª Angeles PEREZ CASTAÑEDA y Mª Dolores COUTO DE LEON, *Pruebas para ingreso de religiosas en las ordenes de Santiago, Calatrava y Alcantara*, Madrid: Ministerio de Cultura, Dirección General del Patrimonio Artístico.
- PÉREZ & MÓ 2005: Pilar PÉREZ & Esperanza MÓ, «Las mujeres en los espacios ilustrados», *Signos Históricos*, 13 (gener-juny), 43-69.
- PÉREZ DE GUZMÁN 1923: Juan PÉREZ DE GUZMÁN, *Bajo los Austrias: la mujer española en la minerva literaria castellana*, Madrid: Escuela Tip. Salesiana.

- PIERA 2008: Montserrat PIERA, «L'impacte de Violant de Bar en la cultura humanística de Catalunya: una revolució a la francesa?», *Catalan Review*, 22, 293-308.
- 2012: «La verbalització del discurs femení a la literatura medieval», dins R. Bellveser (coord.), *Dones i literatura: entre l'Edat Mitjana i el Renaixement*, vol. I, València: Alfons el Magnànim, 401-428.
- PINYOL 2006: Ramon PINYOL, «Les escriptores catalanes vuitcentistes i la traducció», *Quaderns: Revista de traducció*, 13, 67-75.
- 2010: «Escriptores», dins Carme Sanmartí & Montserrat Sanmartí (ed.), *Catalanes del IX al XIX*, Vic: Eumo, 249-280.
- PIQUER GARCÉS 1999: Benjamín V. PIQUER GARCÉS (OFM CAP), *Memorias de una monja del siglo XVII: autobiografía de la madre Úrsula Micaela Morata, capuchina (1628-1703)*, Alacant: [Hermanas Clarisas Capuchinas].
- PIQUER 1970: Josep-Joan PIQUER I JOVER, «El Dr. Vicenç Garcia i Fra Josep Barberà: Noves notícies sobre els orígens de la seva amistat», *Santes Creus: Boletín del Archivo Bibliográfico de Santes Creus*, 4/32, 105-129.
- 1971-1972: «Les Dames de Vallbona», *Boletín Arqueológico*, IV/113-120, pp. 379-403.
- 1978-1979: «L'abadessa de Vallbona, Maria de Llúria, mestra d'esperit», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 51-52, 39-70.
- 1983: *L'Abadessa de Vallbona, Maria de Llúria, mestra d'esperit*, Barcelona: Balmesiana.
- 1990: *Abaciologi de Vallbona: 1153-1990*, Vallbona de les Monges: Fundació d'Història i Art Roger de Belfort [2^a ed.].
- 1993: *Vallbona: guia espiritual i artística*, Vallbona: Monestir Santa Maria Vallbona de les Monges.
- ed. 1986: *Llibre de goigs i devocions de Vallbona: atribuït a l'abadessa Jerònima de Boixadors (1554-1562)*, Vallbona de les Monges: [s.n.].
- PITARCH 2001: Vicent PITARCH, *Llengua i església durant el barroc valencià*, Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/ PAM.
- PITARCH 2006: Antoni PITARCH FONT, «Els fets de 1706 a la literatura», *Font*, 8, 71-92.
- POMATA & ZARRI 2005: G. POMATA & G. ZARRI (ed.), *I monasteri femminili come centri di cultura tra Rinascimento e Barocco*, Roma: Edizioni di storia e letteratura.
- PONS 1597: Salvador PONS, *Historia de la vida y esclarecidos milagros del glorioso [...] S. Raymundo de Peñafort...*, Barcelona: Phelipe Roberto.
- PONS 1929: Josep Sebastià PONS, *La Littérature Catalane en Roussillon au XVIIe et au XVIIIe siècle*, Tolosa de Llenguadoc / París: Édouard Privat / Henri Didier.
- PONS FUSTER 1991a: Francisco PONS FUSTER, *Místicos, beatas y alumbrados. Ribera y la espiritualidad valenciana del s. XVII*, València: Alfons el Magnànim.
- 1991b: «Mujeres y espiritualidad: las beatas valencianas del siglo XVII», *Revista de Historia Moderna*, 10, 71-96.
- 1995: «El mecenazgo cultural de los Borja de Gandía: erasmismo e iluminismo», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, 21, 23-43.
- 2003: *Erasmistas, mecenas y humanistas en la cultura valenciana de la primera mitad del siglo XVI*, València: Alfons el Magnànim.
- 2015: «Modelos de mujeres espirituales. El ejemplo de las beatas valencianas y su evolución histórica», dins J. Burrieza (ed.) *El alma de las mujeres. Ambitos de espiritualidad femenina en la modernidad (Siglos XVI-XVIII)*, Valladolid: Universidad de Valladolid, 211-238.
- PONSICH 2005: Claire PONSICH, «Un témoignage de la Culture en Cerdagne: la correspondance de Violant de Bar (1380-1431)», dins M. Delcor & M. Zimmermann (coord.), *Le Moyen Âge dans les Pyrénées catalanes: art, culture et société, à la mémoire de Mathias Delcor : actes du colloque de Prades, Pyrénées-Orientales, 23-24-25 mai 2003*, Canet-en-Roussillon: Trabucaire, 147-194.

- PORRO 1995: María José PORRO, *Mujer “sujeto”/mujer “objeto” en la literatura española del Siglo de Oro*, Màlaga: Universidad de Màlaga.
- POOT ed. 1995: Sara POOT HERRERA (ed.). *Sor Juana y su mundo: Una mirada actual*, Mèxic DF: Universidad del Claustro de Sor Juana, Instituto de Investigaciones de la Cultura.
- POUTRIN 1995: Isabelle POUTRIN, *Le Voile et la plume: autobiographie et sainteté féminine dans l'Espagne moderne*, Madrid: Casa de Velázquez.
- 2003: «La lecture hagiographique comme pratique religieuse féminine (Espagne, XVIIe-XVIIIe siècles)», *Mélanges de la Casa de Velázquez. Nouvelle série*, 33-2 [=Le temps des saints], pp. 79-96 [en línia: <http://mcv.revues.org/262>] [consulta: 11/07/ 2012].
- 2007: «Les religieuses espagnoles au siècle d'or», *Les Cahiers du Centre de Recherches Historiques*, 40 [en línia: <http://ccrh.revues.org/3339>] [consulta: 1/07/2013].
- POWELL 2009: Amanda POWELL, «“¿Oh qué diversas estamos, / dulce prenda, vos y yo?” Multiple Voicings in Love Poems to Women by Marcia Belisarda, Catalina Clara Ramírez de Guzmán, and Sor Violante del Cielo», dins J. Olivares (ed.), *Studies on Women's Poetry of the Golden Age. Tras el espejo la musa escribe*, Woodbridge: Tamesis, 51-80.
- PRATS ed. 1995: Modest Prats (ed.), *Política lingüística de l'Església catalana. Segles XVI-XVII*, Vic & Girona: Eumo.
- PRIMEIRA 1649: *Primeira parte do Index da livraria de musica do muyto alto e poderoso rey Dom Joao a IV...*, Lisboa: Joaquim Antonio da Fonseca e Vasconcellos.
- PUIG 1624: Jaume PUIG (SI), *Sermón que predicó el padre Jayme Puig, retor del colegio de la Compañía de Jesús de Barcelona, calificador del Santo Oficio, a las bonras que hizo el monasterio de Nuestra Señora de los Ángeles, de la sagrada orden de Santo Domingo, a la venerable madre sor Hipólita de Rocabertí y Soler...*, Barcelona: Llorenç Déu.
- PUIG 2010: Miquel PUIG I REIXAC, «L'ensenyament de les nenes al segle XVIII als corregiments de Girona i Vic: entre la caritat i la indústria popular», *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 21 [=XIX Jornades d'Història de l'Educació. Dones i Educació. Olot, 18-20 novembre 2010], 127-211.
- PUIG & MARTÍ 1883: José Mª PUIG TORRALVA & Francesc MARTÍ GRAJALES, *Estudio histórico-crítico de los poetas valencianos de los siglos XVI, XVII i XVIII*, València: Viuda d'Ayoldi.
- QUEROL 1971: Miquel QUEROL, «Dos nuevos cancioneros polifónicos españoles de la primera mitad del siglo XVII», *Anuario Musical*, XXVI, 93-111.
- 2006: *Villancicos polifónicos del siglo XVII*, Barcelona: CSIC, Barcelona.
- QUEROL COLL 1997: Enric QUEROL COLL, «Un 'Parnasso' tortosí a principis del XVII. Aproximació biobibliogràfica», *Nous col·loquís*, 1, 83-115.
- 1999: *Tortosa, república literària (1475-1800). Catàleg biobibliogràfic d'escriptors i obres anònimes*, Tortosa: Consell Comarcal del Baix Ebre.
- 2004: *Cultura literària en Tortosa (siglos XVI y XVII)*. Tesi doctoral, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- 2005a: «La cultura literària a la Tortosa del Renaixement», dins Enric Querol Coll i Jacobo Vidal Franquet (ed.), *Cultura i art a la Tortosa del Renaixement*, Tortosa: AHCTE-Consell Comarcal del Baix Ebre (Quaderns de Recerca, 2).
- 2005b: Enric QUEROL COLL, «Notes literàries sobre Uldecona a l'Edat Moderna», *Raül*, 21, 7-15.
- 2006: *Estudis sobre cultura literària a Tortosa a l'edat moderna*, Barcelona: PAM (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 116).
- QUEROL & VIDAL 2005: Enric QUEROL COLL & Jacobo VIDAL, *Cultura i art a la Tortosa del Renaixement*, Tortosa: Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre.
- RÁBADE 2004: María do Cebreiro RÁBADE, «Las antologías de mujeres en la poesía catalana (1975-2001)», *Lectora. Revista de Dones i Textualitat*, 10, 325-336.
- RAFANELL 1989: August RAFANELL, «Notes sobre la interferència lingüística en la literatura catalana del Barroc», dins A. Rafanell & A. Rossich (ed.), *El barroc català (1987, 17-19 de desembre: Girona)*, Barcelona: Quaderns Crema, 611-630.

- RAHNER 1964: Hugo RAHNER, *Ignace de Loyole et la femme de son temps. La correspondance feménine*, 2 vol., París: Desclée de Brouwer.
- RAMIS 2009: Rafael RAMIS BARCELÓ, «Pasquines de lulistas y antilulistas en 1750: (Biblioteca Pública de Palma, ms. 1146)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 65, 285-300.
- 2010: «El lul·lisme i l'antilul·lisme dels juristes mallorquins als segles XVII i XVIII» *Studia Lulliana*, 50, 73-95.
- REDER 1994: Marion REDER, «Fray Alonso de Santo Tomás y la Cofradía de Animas de los Mártires», *Baética: Estudios de arte, geografía e historia*, 16, 357-382.
- 2000: «Las voces silenciosas de los claustros de clausura», *Cuadernos de Historia Moderna*, 25, 279-335.
- REGLA 1707: *Regla de la Gloriosa Santa Clara*, Perpinyà: [s.e.].
- REIXAC [d. 1749]: Baldiri REIXAC, *Instruccions per la ensenyansa de minyons escrites per lo Rt. Baldiri Rexach [...] obra utilíssima per la instrucció dels minyons y descans dels mestres, ab làminas finas per a apéndrer bé de escriurer...*, Girona: Narcís Oliva.
- RELACIÓN 1632: *Relación verdadera de las famosas fiestas que en la presencia de su magestad se han hecho en la insigne ciudad de Barcelona*, Barcelona: Esteve Liberós.
- REPETIDA CARRERA 1669: *Repetida carrera del Sol de Academias o de la Academia de Soles, su Zodiaco la casa del ilustre señor don Basilio de Castelví y Ponzé, cavallero de la orden de Calatrava y governador de ella en los reynos de Orihuela del Consejo de su Magestad, gentilhombre de su boca y de la cámara del sereníssimo señor don Juan de Austria, portantvezes del General de este reyno de Valencia...*, València: Joan Llorenç Cabrera.
- REY 2009: Ofelia REY CASTELAO, «Las instituciones monásticas femeninas, ¿centros de producción?», *Manuscrit*, 27, 59-76.
- REYES 2010: Fermín de los REYES, «La estructura formal del libro antiguo español», *Paratesto*, 7, 9-59.
- RHODES 2000: Elizabeth RHODES, «Y yo dije, sí Señor: Ana Domenge y la Inquisición de Barcelona», dins M.E. Giles (ed.), *Mujeres en la Inquisición*, Barcelona: Ediciones Martínez Roca, 167-190.
- 2009: «Gender in the Night: Juan de la Cruz and Cecilia del Nacimiento», dins J. Olivares (ed.), *Studies on Women's Poetry of the Golden Age. Tras el espejo la musa escribe*, Woodbridge: Tamesis, 202-217.
- RIBA 2014: Caterina RIBA, *Maria-Mercè Marçal. L'escriptura permeable*, Vic: Eumo.
- RIBADENEYRA 1688: PEDRO RIBADENEYRA, *Flos sanctorum o libro de las vidas de los santos*, Barcelona: Vicente Surià, en la calle de la Paja.
- RIBELLES 1915-1978: José RIBELLES COMÍN, *Bibliografía de la lengua valenciana o sea catálogo razonado por orden alfabético de autores de los libros, folletos, obras dramáticas, periódicos, coloquios, coplas, chistes, discursos, romances, alocuciones, cantares, gozes, etc., que escritos en lengua valenciana y bilingüe...*, 5 vol., Madrid: Tip. de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.
- RICO 1888-1889 [1986]: Manuel RICO GARCÍA, *Ensayo biográfico y bibliográfico de escritores de Alicante y su provincia*, 2 vol., Alacant: Tip. Antonio Reus [Alacant: Instituto Juan Gil-Albert. Diputació Provincial d'Alacant].
- RÍO 2006: Nela RÍO, «Me hizo pensar cosa no pensada. La poesía de Sor Leonor de Ovando (1548?-1612?)», dins A. Lavrin & R. Loreto (ed.), *Diálogos espirituales. Manuscritos femeninos Hispanoamericanos. Siglos XVI- XIX*, Mèxic: Benemérita Universidad Autónoma de Puebla/ Universidad de las Américas Puebla, 386-419.
- RIQUER 1963-1964: Martí de RIQUER, «Luchas entre Agullanas y Sarrieras en el siglo XVI», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 30, 7-17.
- 1979: *Quinze generacions d'una família catalana*, Barcelona: Planeta.
- 1983: «Don Martín de Agullana y el torneo poético de Gerona de 1622», dins Homenaje a José Manuel Blecu: *ofrecido por sus discípulos, colegas y amigos*, Madrid: Gredos, 553-564.
- 1985: *Història de la Literatura Catalana*, vol. IV (Part Antiga), Barcelona: Ariel.

- RIQUER 1994: Isabel de RIQUER, «Los libros de Violante de Bar», dins M.M. Graña Cid (ed.), *Las sabias mujeres: educación, saber y autoría (siglos III-XVII)*, Madrid: Al-Mudayna, 161-173.
- RÍOS 2003: Rosa Elena RÍOS LLORET, *Germana de Foix: una mujer, una reina, una corte*, València: Biblioteca Valenciana.
- 2012: «Germana de Foix y Mencía de Mendoza: del matrimonio en la Edad Moderna», dins R., Bellveser (coord.), *Dones i literatura: entre l'Edat Mitjana i el Renaixement*, vol. I, València: Alfons el Magnànim, 213-240.
- RIUS-CAMPS ed. 2001: Josep RIUS-CAMPS (ed.), Ignasi d'Antioquia, *Cartes. Català i grec*, 2 vol., Barcelona: Fundació Bernat Metge (Col·lecció: text i traducció, 327-328).
- RIVERA GARRETAS 1990: Mª Milagros RIVERA GARRETAS, *Textos y espacios de mujeres: (Europa siglos IV-XV)*, Barcelona: Icaria.
- 1990: «La Querella de las Mujeres: Una interpretación desde la diferencia sexual», *Política y Cultura*, 6, 25-39.
- 1997: «Las prosistas del Humanismo y del Renacimiento (1400-1550)», dins I.M. Zavala (coord.), *Breve historia feminista de la literatura española (en lengua castellana)*, v. IV, Barcelona / Anthropos, 83-130.
- 2002: «La Querella de las Mujeres en la Ciudad de las Damas», dins C. Segura Graíño (coord.), *Mujeres y espacios urbanos. Homenaje a Christine de Pizán 1405-2005*, Madrid, Al-Mudayna, 43-56.
- 2003: «Egregias señoras. Nobles y burguesas que escriben, 1400-1560», dins A. Caballé (dir.), *La vida escrita por las mujeres, 1: Por mi alma os digo*, Barcelona: Círculo de Lectores, 19-22.
- ROBBINS 1997: Jeremy ROBBINS, *Love Poetry of the Literary Academies in the Reigns of Philip IV and Charles II*, London: Tamesis.
- ROCA 1997: Rafael ROCA, «Bernat Guillem Català de Valeriola i el seu 'Dietari' (1568-1607)», dins *Miscel·lània Germà Colon*, 7, Barcelona: PAM, 79-94.
- ROCA 1868: J. ROCA Y CORNET, «Juliana Morell», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 2, 355-384.
- ROCABERTÍ 1643: Sor Hipólita de Jesús de ROCABERTÍ, *Tomo primero de los tratados espirituales de sor Hypólita de Jesús de Rocabertí y Soler, religiosa professa en el monasterio de los Ángeles, del orden de S. Domingo. Contiene tres libros: primero, de la penitencia; segundo, del temor de Dios; tercero, de la consideración y meditación. Va en primer lugar el sermón de su vida y honras que predicó el P. Iayme Puig D. Theólogo, de la Compañía de Jesús, su confessor. Dedícanle la madre suspriora y religiosas del mesmo convento sus hermanas en Christo a la muy noble y fidelíssima ciudad de Barcelona, y por su señoría, a los muy illustres señores consellers y sabio Consejo de Ciento*, Barcelona: Jaume Matevad.
- 1647: *Tomo segundo de los tratados espirituales de sor Hypólita de Jesús de Rocabertí y Soler, religiosa professa en el monasterio de los Ángeles, del orden de S. Domingo. Llamado Viage de la Celestial Ierusalem, que dedican la priora y religiosas del mismo convento a la Sereneniss. princesa Margarita Du Cambout, muger del serenísimo príncipe Henrique de Lorena, Conde de Harcourt, de Briosna, Darmagnach & cavallero de los órdenes del rey, par y cavallerizo mayor de Francia, Visorrey y generalíssimo de las armadas de su magestad en el Principado de Catalunya y condados de Rossellón y Cerdaña*, Barcelona: Pere Dexen.
- 1660: *Tomo tercero de las obras spirituales de la venerable madre Hipólita de Jesús y Rocabertí... contiene la explicación de la regla de San Agustín y otros varios tratados spirituales...*, València: Jeroni Vilagrassa.
- 1679 [De los sagrados huesos]: *De los sagrados huesos de Christo, señor nuestro. Tomo primero que compuso por mandado de sus prelados y confesores la venerable madre Hipólita de Jesús y Rocabertí...*, València: vídua de Benet Macé.

- 1679 [*Libro primero de su vida*]: *La venerable madre Hipólita de Jesús y Rocabertí. Libro primero de su admirable vida y doctrina, que escribió de su mano por mandato de sus prelados y confesores...*, València: Francesc Mestre.
- 1680 [*Tratado del rendimiento*]: *Tratado del rendimiento del tiempo perdido. Dividido en quatro libros: el primero trata de la vía purgativa; el segundo, de la vía iluminativa; el tercero de la vía unitiva; el cuarto de la oración y contemplación según que corresponde a la práctica de la vía unitiva...*, València: Francesc Mestre.
- 1680 [*Templo del Espíritu Santo*]: *Templo del Espíritu Santo dividido en quatro libros que contienen: el propio conocimiento; la preparación del alma antes de la oración; el consuelo de los afligidos y la gloria de los santos...*, València: Vicent Cabrera.
- 1680 [*Tomo tercero de la penitencia*]: *Tomo tercero de la penitencia, temor de Dios y meditaciones celestiales...*, València: Francesc Mestre.
- 1680 [*Tomo cuarto del templo*]: *Tomo cuarto del templo del espíritu santo: dividido en quatro libros que contienen El propio conocimiento. La preparacion del alma antes de la oración. El consuelo de afligidos, y La gloria de los santos...*, València: Vicent Cabrera.
- 1680 [*Tomo quinto Del redimimiento*]: *Tomo quinto Del redimimiento del tiempo perdido, dividido en quatro libros...*, València: Francesc Mestre.
- 1681: Sor Hipòlita de Jesús de Rocabertí, *De los sagrados huesos de Christo, señor nuestro, tomo segundo...*, València: viúda de Benet Macé.
- 1682 [*Tratado de los estados*]: *Tratado de los estados divididos en cinco libros: el primero, de los reyes y los prelados eclesiásticos; el segundo, de Judith, trata de las viudas; el tercero, diálogo entre las potencias del alma y la imaginación; el cuarto, el diálogo entre el amigo y el amado, el quinto contiene treinta y siete epístolas del mismo assunto...*, València: Vicent Cabrera
- 1682: *Tomo octavo de los estados dividido en cinco libros: el primero, de los Reyes y prelados eclesiásticos; el segundo, de Iudith, trata de las viudas; el tercero, diálogos entre las potencias del alma y la imaginación; el cuarto, diálogo entre el amigo y el amado; el quinto contiene treinta y siete epístolas del mismo assumpto...*, València: Vicent Cabrera.
- 1683 [*Tomo nono. La celestial Jerusalén*]: Sor Hipòlita de Jesús de Rocabertí, *Tomo nono. La celestial Jerusalén con la exposición del psalmo Super flumina babilonis y de otros muchos lugares de la Escritura...*, València: Jaume de Bordàzar.
- 1683 [*Tomo dèzimo, y de la vida libro segvndo*]: *Tomo dèzimo, y de la vida libro segvndo...*, València: Vicent Cabrera.
- 1683: *Tomo dvoidécimo. Contiene dos exposiciones literales y místicas, la primera de los psalmos, liciones y responsos que comúnmente se rezan en la iglesia por las ánimas de los difvntos; la segvnda de los psalmos de las horas canónicas...*, València: Francesc Mestre, 1683.
- [1683?] [*Tomo treze. Comentario*]: Sor Hipòlita de Jesús de Rocabertí, *Tomo treze. Comentario y mística exposición del sagrado libro de los divinos cantares de Salomón, dividido en dos libros...*, València: Manel Gómez González de la Lastra.
- 1683 [*Tomo catorce dividido*]: *Tomo catorce dividido en quatro libros: el primero contiene La exposición literal y mística de los psalmos penitenciales, el segundo...*, València: Jaume de Bordàzar.
- 1683 [*Memorial de la pasión*]: *Memorial de la pasión de N.S. JesuChristo. Dividido en tres libros, que contienen: el diario de los favores que recibió de la divina mano el año 1606 y las meditaciones y ponderaciones sobre los lugares que más propiamente explican los mysterios e instrumentos de la sagrada pasión...*, València: Francesc Mestre.
- 1683 [*La celestial Jerusalén*]: *La celestial Jerusalén con la exposición del psalmo Super flumina babilonis y de otros muchos lugares de la Escritura...*, València: viúda de Benet Macé.
- 1683 [*Exposición de la regla*]: *Exposición de la regla de s. Agustín y otros cinco tratados espirituales: el primero, de la perfección christiana; el segundo y el tercero, celestiales documentos para la perfección religiosa; el cuarto y el quinto, alabaças de la santa soledad y silencio y admirables efectos del agua bendita [...]. Segunda impresión...*, València: viúda de Benet Macé.

- 1683 [*Exposiciones literales*]: *Exposiciones literales y místicas dividido en dos tratados: el primero de los psalmos, liciones y responsos que comunmente se rezan en la iglesia por las almas de los difuntos. El segundo de los psalmos de las horas canónicas...*, València: Francesc Mestre.
- 1683 [*Comentario y mística exposición*]: *Comentario y mística exposición del sagrado libro de los divinos cantares de Salomón. Dividido en dos libros...*, València: Manuel Gómez González de Lastra.
- 1683 [*Tratado de los santos ángeles*]: *Tratado de los santos ángeles en que se explican y ponderan las calidades, excelencias y ministerios que para con los hombres exercitan aquellos celestiales espíritus...*, València: Manuel Gómez.
- 1683 [*Libro cuarto de la vida*]: *Libro cuarto de la vida, que por mandado de sus prelados y confesores, dexó escrita de su mano la venerable madre Hipólita de Jesús y Rocabertí: contiene el diario de los favores que Dios le hizo, meditando la Sagrada Escritura, el año el año 1614 y 1615...*, València: Francesc Mestre.
- 1684 [*Tratado de las virtudes*]: *Tratado de las virtudes, dividido en quatro libros. El primero, del santo silencio; el segundo, de la virtud de la esperança; el tercero, de la caridad y el quarto de las divinas alabanzas...*, València: vídua de Benet Macé.
- 1684 [*Libro primero Mística*]: *Libro primero Mística exposición de la Salve Regina que por mandado de sus prelados y confesores dexó escrita de su mano la venerable madre Hipólita de Jesús y Rocabertí...*, València: Manel Gómez.
- 1684 [*Libro tercero Mística*]: *Libro tercero Mística exposición de la Salve Regina que por mandado de sus prelados y confesores dexó escrita de su mano la venerable madre Hipólita de Jesús y Rocabertí...*, València: Manel Gómez.
- 1688: *Epítome de los veinte y quatro tomos que escribió la V. M. Hypólita de Iesús y Rocabertí, religiosa de la orden de predicadores. De las autoridades de la Sagrada Escritura y Santos Padres con que les ilustra. Algunas cartas de instancia por su Beatificación y Canonización, y censuras de su doctrina*, València: Jaume Bordàzar.
- 1694: *Exposición literal, mística y moral sobre los lugares más selectos de los SS. Quatro Evangelios, sacada de las obras de la venerable madre Hipólita de Iesús y Rocabertí, de la orden de predicadores. Que da a la luz pública para beneficio de las almas su sobrino el Illmo. Y Excmo. D.F. Iuan Thomás de Rocabertí...*, València: Jaume Bordàzar, 1694.
- RODENAS & VICENT 1997: Mª Gloria RODENAS MARTÍNEZ & Susana M. VICENT COLONQUES, «La cultura escrita y la mujer: modelos de participación y exclusión en la vida pública», dins C. Segura Graño (ed.), *La voz del silencio, I: Fuentes directas para la historia de las mujeres (siglos VIII-XVIII)*, Madrid: Asociación Cultural Al-Mudayna, 17-32.
- RODRIGO 2004: Carmen RODRIGO ZARZOSA, «El Real Monasterio Cisterciense de Gratia Dei o de la Zaydía de Valencia», dins F.J. Campos y Fernández (ed.), *La clausura femenina en España. Actas del simposium: 1/4-IX-2004, vol. II*, El Escorial: Real Centro Universitario Escorial-María Cristina, 761-778.
- 2005: «Solemnes fiestas en honor de la Inmaculada Concepción celebradas en Valencia en el siglo XVII», dins F.J. Campos y Fernández (ed.), *La Inmaculada Concepción en España: religiosidad, historia y arte. Actas del simposium, 1/4-IX-2005, vol. 2*, San Lorenzo de El Escorial: Instituto Escorialense de Investigaciones Históricas y Artísticas, 475-500.
- 2008: «Solemnes fiestas celebradas en Valencia por las canonizaciones de San Luis Bertrán y San Francisco de Borja en el año 1671», dins F.J. Campos y Fernández (ed.), *El culto a los santos: cofradías, devoción, fiestas y arte*, San Lorenzo del Escorial: Ediciones Escorialenses/Real Centro Universitario Escorial-María Cristina, 989-1006.
- RODRÍGUEZ MOÑINO 1986: Antonio RODRÍGUEZ MOÑINO, *Construcción crítica y realidad histórica en la poesía española de los siglos XVI y XVII*, Madrid: Castalia.
- RODRÍGUEZ RODRÍGUEZ 2012: Miquel Àngel RODRÍGUEZ RODRÍGUEZ, «Plets successoris a la casa de Cardona i a les seves baronies valencianes (1576-1679)», *Pedralbes*, 32, 157-194.

- RODRÍGUEZ & VILA ed. 2008: Àngel RODRÍGUEZ & Pep VILA (ed.), Narcís Camós, *Jardín de María, plantado en el Principado de Cataluña (Girona, 1772) (Edició facsímil dels capítols del bisbat de Girona)*, Girona: Diputació de Girona.
- RODRÍGUEZ 1747 [1980]: Josep RODRÍGUEZ, *Biblioteca Valentina compuesta por el M.R.P.M. Fr. Josef Rodríguez [...] por su muerte, interrumpida su impresión. Ahora continuada y aumentada con el prólogo y originales del mismo autor [...]* Juntase la continuación de la misma obra, hecha por el M.R.P.M. Fr. Ignacio Savalls..., València: Josep Tomàs Lucas [facs.: Librerías Paris-Valencia].
- RODRÍGUEZ CUADROS ed. 1993: Evangelina RODRÍGUEZ CUADROS (ed.), *De las Academias a la Enciclopedia: el discurso del saber en la modernidad*, València: Alfons el Magnànim.
- ROGENT & DURAN 1927 [1989-1991]: Elies ROGENT & Estanislau DURAN, *Bibliografía de les impressions lul·lianes*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Estudis de bibliografia lul·liana, 2) [nova ed. Palma: Miquel Font].
- ROJO 2001: Fernando ROJO MARTÍNEZ, *La seducción de Dios: perfiles de hagiografía agustiniana*, Roma: Pubblicazioni Agostiniane.
- ROMERA 1982: José Nicolás Romera Castillo, «Justas poéticas valencianas en honor de Santa Teresa», *Letras de Densto*, 12 / 24, 199-216.
- ROMERO FRÍAS 2013: Marina ROMERO FRÍAS, «Las dos Rosalías sardas. Las voces olvidadas y/o silenciadas de dos escritoras invisibles», dins M. Arriaga Flórez, S. Bartolotta & M. Martín Clavijo (ed.), *Ausencias: escritoras en los márgenes de la cultura*, Sevilla: ArCiBel Editores, 1.076-1.090.
- 2014: «Poesía y clausura en la isla de Cerdeña: las capuchinas del convento de San José de Sássari», dins N. Baranda & M.C. Marín, (ed.) *Letras en la celda. Cultura escrita de los conventos femeninos en la España moderna*, Madrid/Frankfurt: Iberoamericana /Vervuert (Tiempo Emulado. Historia de América y España, 32), 404-421.
- ROMERO, LÓPEZ, IMBODEN & ALBIZU ed. 2007: Dolores ROMERO, Itziar LÓPEZ, Rita Catrina IMBODEN & Cristina ALBIZU (ed.), *Seis siglos de poesía española escrita por mujeres. Pautas poéticas y revisiones críticas*, Bern: Peter Lang (Perspectivas Hispánicas, 26).
- ROMERO-DÍAZ 2012: Nieves ROMERO-DÍAZ, *Nueva nobleza, a novela: reescribiendo la cultura urbana del Barroco*, Newark (Delaware): Juan de la Cuesta.
- 2012: «Aproximaciones a la poesía secular escrita por mujeres, 1650-1700», *Calíope* 18/1, 102-126.
- ROMEU 1991: Josep ROMEU, *Poesia en el context cultural del segle XVI al XVIII*, vol. II, Barcelona: Curial (Biblioteca de Cultura Catalana, 69).
- ROS 1646: Alexandre ROS, *Cataluña desengañada. Discursos políticos*, Nàpols: Egidio Longo.
- ROS 1993: Emilio ROS, «Canciones sin música en la corte de Isabel la Católica: “Se canta al tono de”», *Revista de musicología*, 16/3, 1.505-1.514.
- ROS & HAZBUN ed. 2011: Xon ROS & Geraldine HAZBUN, *A Companion to Spanish Women's Studies*, Londres: Boydell & Brewer (Tamesis Books).
- ROSA 2005: Cristina de la ROSA, «Educación y herencia clásica en las escritoras españolas de los siglos XVI y XVII», dins C. Flecha, M. Núñez, & M.J. Rebollo (ed.), *Mujeres y educación. Saberes, prácticas y discursos en la historia*, [Sevilla]: Diputación Provincial, 161-172.
- ROSILLO 2014: Araceli ROSILLO, «La biblioteca antigua del convento de dominicas de Ntra.Sra.dels Àngels i Santa Clara de Manresa (s. XVII-XIX): Notas para su estudio a partir del inventario», dins N. Baranda & M.C. Marín, (ed.) *Letras en la celda. Cultura escrita de los conventos femeninos en la España moderna*, Madrid/Frankfurt: Iberoamericana /Vervuert (Tiempo Emulado. Historia de América y España, 32), 237-254.
- ROSSICH 1989: Albert ROSSICH, *Poesia eròtica i pornogràfica catalana del segle XVII*, Barcelona: Quaderns Crema [2ª ed.].
- 1990: «La literatura catalana entre el Barroc i el Romanticisme», *Caplletra*, 9, 35-57.
- 2003: «Els certàmens literaris a Barcelona, segles XIV- XVIII», *Quaderns d'Història*, 9, 83-108.

- 2006: «Els Certàmens: de la Gaia Ciència als Jocs Florals», dins S. Martí (coord.) *et al.*, *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes /PAM, 63-90.
- 2011: «Panoràmica de la literatura catalana moderna», dins E. Miralles (ed.), *Del Cinccents al Setcents. Tres-cents anys de literatura catalana*. Bellcaire d'Empordà: Edicions Vitel·la, 15-109.
- dir. 2011: *Panorama crític de la literatura catalana*, III: *Edat moderna*, Barcelona: Vicens Vives.
- 2011-2012 [2014]: «La poesia de Jeroni Pujades, entre tradició i modernitat», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 53, 379-404.
- 2012: «La literatura del barroc a Girona (1610-1740) (I: Poesia)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 53, 49-68.
- ROSSICH & CORNELLÀ 2014: Albert ROSSICH & Jordi CORNELLÀ, *El plurilingüisme en la literatura catalana*, Bellcaire de l'Empordà: Edicions Vitel·la.
- ROSSICH & RAFANELL 1989: Albert ROSSICH & August RAFANELL, «Les festes, l'art i l'escenografia», dins *El barroc català. Actes de les jornades celebrades a Girona els dies 17, 18 i 19 de desembre de 1987*, Barcelona: Quaderns Crema, 343-444.
- ROSSICH & VALSALOBRE 2006: Albert ROSSICH & Pep VALSALOBRE, *Poesia catalana del barroc. Antologia*, Bellcaire d'Empordà: Edicions Vitel·la.
- ROSSELLÓ LLITERAS 2005: Joan ROSSELLÓ LLITERAS, «Causas de canonización de los siervos de Dios en el Archivo Diocesano de Mallorca», *Memoria Ecclesiae*, 26, 393-454.
- ROUSSET 1893: Matthieu-Josep ROUSSET, *La vénérable mère Julienne Morell, dominicaine: sa vie, sa doctrine, son institut*, Lió / Paris: Delhomme et Briguet.
- ROVIRA 1996: Salvador-J. ROVIRA, *Els nobles de Tortosa (segle XVI)*, Tortosa, Consell Comarcal Baix Ebre.
- RUANO 1994: Manuel RUANO, *Poesía amorosa latinoamericana*, Caracas: Biblioteca Ayacucho.
- 1997: *Els nobles de Tortosa (segle XVII)*, Tortosa, Consell Comarcal Baix Ebre.
- RUBÍ 1971: Basili de Rubí, «Manuscrits caputxins a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona», *Estudios Franciscanos*, 72, 99-111.
- RUBIAL 2002: Antonio Rubial García, «Josefa de San Luis Beltrán, la cordera de Dios: escritura, oralidad y gestualidad de una visionaria del siglo XVII novohispano (1654)», dins A. Lavrin & R. Loreto (ed.), *Monjas y beatas: la escritura femenina en la espiritualidad barroca novohispana: siglos XVII y XVIII*, [Puebla] Mèxic: Universidad de las Américas / Archivo General de la Nación, 161-204 [en línia: <http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor-din/monjas-y-beatas-la-escritura-femenina-en-la-espiritualidad-barroca-novohispana-siglos-xvii-y-xviii-0/html/>] [Alacant: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2006] [consulta: 10/03/2012].
- RUBIÓ 1984-1986: Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Història de la literatura catalana*, vol. II, Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- RUBIO ed. 1964: Fernando RUBIO (ed.), Fray Antonio Marqués O.S. A., *Afeite y mundo mujeril*, Barcelona: Juan Flors.
- RUIZ 1997: Cristina RUIZ, *Panorama de escritoras españolas*, 2 vol., Cadis: Publicaciones de la Universidad de Cádiz.
- RUIZ 2000: Lorenzo RUIZ, *Poesía laudatoria en impresos salmantinos (siglo XVI)*, Barcelona: Edicions Delstres.
- RUIZ PÉREZ 1990: Pedro RUIZ PÉREZ, «Santa Teresa de Jesús: pragmática y poética», dins M.J. Mancho Duque (ed.), *La espiritualidad del siglo XVI: aspectos literarios y lingüísticos*, Salamanca: Universidad de Salamanca, 185-191.
- ed. 1999: Juan Boscán, *Poesía*, Madrid: Ediciones Akal.
- RUIZ GARCÍA 2005: Elisa RUIZ GARCÍA, «El universo femenino y las letras (siglos XV- XVII)», dins M.V. González de la Peña (coord.), *Mujer y cultura escrita. Del mito al siglo XXI*, Gijón: Trea, 97-115.

- RUSSELL 1995: Craig H. RUSSELL, *Santiago de Murcia's Códice Saldivar no. 4. A treasury of secular guitar music from baroque Mexico*, vol. I, Urbana: University of Illinois Press.
- SABÀT DE RIVERS 1998: Georgina SABÀT DE RIVERS, *En Busca de Sor Juana*, Mèxic DF: Universidad Nacional Autónoma de México.
- SABATÉ & SORIANO 2005: Glòria SABATÉ & Lourdes SORIANO, «Reinas catalanas: mujeres, lectoras y protectoras de la cultura (siglos XIV-XV)», dins M.V. González de la Peña (coord.), *Mujer y cultura escrita. Del mito al siglo XXI*, Gijon: Trea, 85-96.
- SABORIT 1651: Vicent SABORIT, *Historia de la vida, virtudes y milagros del Beato Luis Bertrán...*, València: Bernardo Nogués.
- SAINZ 1959: Federico Carlos SAINZ, *Ensayo de un diccionario de mujeres célebres*, Madrid: Aguilar.
- SALA 1979: Vicente SALA CAÑELLAS, *Noticiero histórico de La Romana*, Alacant: Caja de Ahorros de Alicante y Murcia, Obras sociales.
- SALAZAR 1697: Luis de SALAZAR Y CASTRO, *Historia genealógica de la Casa de Lara: justificada con instrumentos y escritores de inviolable fe*, vol. 2, Madrid: Mateo de Llanos y Guzmán.
- SALORD 2010: Josefina SALORD, *La Il·lustració a Menorca*, Palma: Edicions Documenta Balear (Quaderns d'Història Contemporània de les Balears, 70).
- 2012a: «Joana de Vigo i Esquella, la traductora d'*Ifigènia en Tàurida* de Claude Guimond de la Touche», dins J. Salord (ed.), *Vicenç Albertí i el teatre entre la Il·lustració i el Romanticisme*, vol. 2, Barcelona: Edicions UIB/Institut d'Estudis Baleàrics / PAM (Biblioteca Miquel dels Sants Oliver, 44), 113-147.
- 2012b: «La Menorca ilustrada: creacion y proyección», *Dieciocho*, 35/1 [=La literatura y la cultura catalanas en el siglo XVIII. Estado de la cuestión], 168-178.
- SALVADÓ 1986: Rosa SALVADÓ, «La festa moderna i la seva funció social», *L'Avenç. Revista d'Història*, 89, 44-47.
- SANABRE 1955: José SANABRE SANROMÁ, *La Guerra dels Segadors en el Ampurdán y la actuación de la casa condal de Perelada*, Peralada: Biblioteca del Palacio de Perelada.
- SANAHUJA 1959: Pere SANAHUJA, *Historia de la Seráfica provincia de Cataluña*, Barcelona: Editorial Seráfica.
- SÁNCHEZ 1993: Milagros SÁNCHEZ DÍAZ, «Las recreaciones en el Carmelo: Ana de San Bartolomé. Análisis de una "conferencia espiritual"», dins M. García (ed.), *Estado actual de los estudios sobre el Siglo de Oro: actas del II Congreso Internacional de Hispanistas del Siglo de Oro*, vol. II, Salamanca: Universidad de Salamanca, 931-940.
- SÁNCHEZ 1961: José SÁNCHEZ, *Academias literarias del Siglo de Oro español*, Madrid: Gredos.
- SÁNCHEZ LÓPEZ 2011: Gustavo SÁNCHEZ LÓPEZ, «La música en los monasterios de monjas jerónimas a la luz de las Actas Generales de la Orden», dins F.J. Campos y Fernández (ed.), *La clausura femenina en el Mundo Hispánico: una fidelidad secular*, vol. I, San Lorenzo del Escorial: Real Centro Universitario Escorial-María Cristina, 945-958.
- SÁNCHEZ LORA 1988: Jose Luis SÁNCHEZ LORA, *Mujeres, conventos y formas de la religiosidad barroca*, Madrid: Fundación Universitaria Española, 1988.
- SÁNCHEZ MARTÍNEZ 1995: Francisco Javier SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *Historia y Crítica de la Lirica Culta «a lo Divino» en la España del Siglo de Oro*, vol. 1 [=Técnicas de divinización de textos líricos y otros fundamentos teóricos], Alacant: l'autor.
- SANCHIS 1607: Jaume SANCHIS, *Relación breve de la vida, virtudes y milagros de la humilde sierva del Señor y Virgen, sor Margarita Agulló, natural de la ciudad de Xátiva, beata profesora de la orden de San Francisco...*, València: Juan Crisóstomo Garriz.
- SANCHIS GUARNER 2001: Manuel SANCHIS GUARNER, *Els Valencians i la llengua autòctona durant els segles XVI, XVII i XVIII*, València: Universitat de València (Biblioteca Lingüística Catalana, 27).
- SANHUESA 2004: María SANHUESA FONSECA, «Música de señoras: las religiosas y la teoría musical española del siglo XVII», dins F.J. Campos y Fernández (ed.), *La clausura femenina en España. Actas del simposium: 1/4-IX-2004*, vol. I, El Escorial: Real Centro Universitario Escorial-María Cristina, 167-180.

- SANMARTÍ & PINYOL 2001: Montserrat SANMARTÍ & Ramon PINYOL, «Les dones i l'escriptura (finals del segle XIV al segle XVI)», dins Grup de Recerca GRÈC, *Els papers socials de les dones (1)*, Tarragona: Silva Editorial/Universitat Rovira i Virgili/Diputació de Tarragona, 33-48.
- SANMARTÍ & SANMARTÍ 2005: Montserrat SANMARTÍ & Carme SANMARTÍ, «La cultura de las mujeres de la familia Bardrich a través de sus cartas: Valls en el siglo XIX», dins M.V. González de la Peña (coord.), *Mujer y cultura escrita. Del mito al siglo XIX*, Gijón: Trea, 221-238.
- SANMARTÍ & SANMARTÍ ed. 2010: Carme SANMARTÍ & Montserrat SANMARTÍ, *Catalanes del IX al XIX*, Vic: Eumo.
- SANS 1719: Josep SANS, *Oración fúnebre en las exequias de la venerable y penitentísima Madre Margarita de el Espíritu Santo, religiosa agustina descalza, en su exemplarísimo convento de Santa Úrsola de la ciudad de Valencia...* València: Antonio Bordàzar.
- SANS I TRAVÉ 2010: Josep Maria SANS I TRAVÉ, *El Monestir de Santa Maria de Vallbona. Història, Monaquisme i Art*, Lleida: Pagès Editors.
- SANTANACH 2011: Joan SANTANACH, «La decadència de la decadència: consideracions sobre un concepte historiogràfic prescindible», dins *Llengua i literatura: Barcelona 1700*. Barcelona: *Festes i celebracions. Barcelona, 1700*, Barcelona: Editorial Barcino / Fundació Lluís Carulla / Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura (Ciutat del Born. Barcelona 1700, 6), 22-57.
- SANZ 1999: Jacobo SANZ HERMIDA, «Libros y Lecturas en el Convento de las Madres Agustinas Recoletas de Salamanca (Siglos XVI-XVIII)», *Vía Spiritus*, 4, 133-235.
- 2009A: *Monjas en guerra, 1808-1814. Testimonios de mujer desde el Claustro*, Madrid: Editorial Castalia.
- 2009b: «Entró el enemigo de paz, y siguió la cruel guerra contra todos: la imagen del invasor napoleónico en las crónicas conventuales femeninas», dins M.G. Profeti (ed.), *Giudizi e pregiudizi. Percezione dell'altro e stereotipi tra Europa e Mediterraneo*, Florència: Alinea Editrice, 449-468.
- SANSANO & VALSALOBRE ed. 2009: G. SANSANO & P. VALSALOBRE (ed.), *Fontanellana: estudis sobre l'època i l'obra de Francesc Fontanella (1622-1683/85)*, Girona: Documenta Universitària.
- SANTA CATALINA 2001: *Santa Catalina de Sena: memòria històrica d'un convent (1659-1966)*. 24 d'abril-24 de maig del 2001, Església de Santa Catalina de Sena, Palma: Edicions UIB.
- SASTRE 1992: Joan Carles SASTRE BARCELÓ, «L'arxiu del monestir de Santa Clara. Notes per a la seva catalogació, conservació i difusió», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 48, 281-290.
- SASTRE 1996: Eutimio SASTRE SANTOS, «La condición jurídica de beatas y beaterios. Introducción y textos (1139-1917)», *Anthologica Annua*, 43, 287-586.
- SCHLAU 2009: Stacey SCHLAU, «María de San Alberto: Bridging Popular and "High" Spanish Poetic Traditions through the Sacred», dins J. Olivares (ed.), *Studies on Women's Poetry of the Golden Age. Tras el espejo la musa escribe*, Woodbridge: Tamesis, 218-232.
- SCHOLZ-HÄNSEL 1999: Michael SCHOLZ-HÄNSEL, «Sor Juana Inés de la Cruz y la Inquisición: amenazas reales y espacios libres en las artes plásticas y la literatura en el Siglo de Oro», dins M. Bosse, B. Potthast & A. Stoll (ed.), *La creatividad femenina en el mundo barroco hispánico*, vol. II, Kassel: Reichenberger, 687-718.
- SCHOTT 1608: Andreas SCHOTT, *Hispaniae bibliothecae seu de Academiis ac Bibliothecis item elogium et nomenclator clarorum Hispaniae scriptorum qui Latine disciplinas omnes illustrarunt. Tomis III distincta*, Frankfurt: Claudium Martium et heredes Joan.
- SCOTT 1990: Joan Wallach SCOTT, «El género: una categoría útil para el análisis histórico», dins J.S. Amelang & M. Nash (ed.), *Historia y Género: Las mujeres en la Europa Moderna y Contemporánea*, València: Alfons el Magnànim, 23-56.

- SEGALÀ 1916: Luis SEGALÀ Y ESTALELLA, *El renacimiento helénico en Cataluña. Discurso inaugural leído en la solemne obertura del curso académico de 1916 a 1917 ante el claustro de la Universidad de Barcelona*, Barcelona: Tipografía La Académica.
- SEGARRA 1983: J.M. SEGARRA «Alguns documents inèdits sobre la Beata Maria Àngela Astorch i el monestir de les clarisses caputxines de Barcelona», *Estudios Franciscanos*, 84, 363-368.
- SEGURA 1988: Isabel SEGURA, «Unes experiències a recuperar», dins *Literatura de dones: una visió del món*, Barcelona: La Sal, 11-23.
- SEGURA GRAIÑO ed. 1992: Cristina SEGURA GRAIÑO (ed.), *La voz del silencio, I, Fuentes directas para la historia de las mujeres (siglos VIII-XVIII)*, Madrid: Asociación Cultural Al-Mudayna.
- ed. 1993: *La voz del silencio, II, Historia de las mujeres: compromiso y método*, Madrid, Asociación Cultural Al-Mudayna.
- 1994: «Las sabias mujeres de la corte de Isabel la Católica», dins M.M. Graña Cid (ed.), *Las sabias mujeres: educación, saber y autoría (siglos III-XVII)*, Madrid: Al-Mudayna, 175-187.
- ed. 1996: *De leer a Escribir, I. La educación de las mujeres: ¿libertad o subordinación?*, Madrid: Asociación Cultural Al-Mudayna.
- 1997: «La transición del medievo a la modernidad», dins E.M. Garrido González (coord.), *Historia de las mujeres en España*, Madrid: Síntesis, 219-248.
- 2003: «Las celdas de los Conventos», dins A. Caballé (dir.), *Por mi alma os digo. Vol. I. De la Edad Media a la Ilustración*, Barcelona: Círculo de Lectores, 123-133.
- ed. 2009: *La Querrela de las Mujeres. Análisis de Textos*, Madrid: Al-Mudayna.
- ed. 2011: *La Querrela de las Mujeres. Las mujeres sabias se querellan*, Madrid: Al-Mudayna.
- SERRA 1987: Eva SERRA, «Els Gassol, de cavallers de Tremp a protonotaris del Consell d'Aragó», *Pedralbes*, 7, 43-77.
- 2007: «L'epistolari català de Joana Bardaixí i Gassol (Tremp, 1593-1602): fragments epistolars sobre afers de família», dins E. Miralles & J. Selervicens (ed.), *El (re)descobrimient de l'Edat Moderna. Estudis en homenatge a Eulàlia Duran*, Barcelona: PAM, 83-106.
- SERRÀ 1987: Antoni SERRÀ CAMPINS, *El teatre burlesc mallorquí, 1701-1850*, Barcelona: Curial / PAM.
- SERRA I POSTIUS 1726: Pere SERRA I POSTIUS, *Prodigios y finezas de los santos ángeles hechas en el Principado de de Cataluña...* Barcelona: Jaume Surià.
- 1736: *Biblioteca Catalana*, Ms. 13604 (BNM).
- SERRA DE MANRESA 2002: Valentí SERRA DE MANRESA, *Les Clarisses-Caputxines a Catalunya i Mallorca: de la fundació a la guerra civil (1599-1939)*. Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya.
- 2008: «Aproximació als continguts bibliogràfics de les antigues biblioteques dels caputxins de Catalunya i Mallorca», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 81, 81-167.
- SERRANO 2005: Lluís SERRANO, «El monestir medieval de Sant Bartomeu de Bell-lloc (Cantallops - Alt Empordà)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 38, 125-138.
- SERRANO 2012: Florence SERRANO, «Del debate a la propaganda política mediante la Querrela de las Mujeres en Juan Rodríguez del Padrón, Diego de Valera y Álvaro de Luna», *Talia dixit*, 7, 97-115.
- SERRANO Y SANZ 1903-1905 [1975]: Manuel SERRANO Y SANZ, *Apuntes para una Biblioteca de Escritoras Españolas desde 1401 a 1833*, 2 vol., Madrid: Biblioteca Nacional [Reimp. Madrid: Atlas].
- 1915: *Antología de poetisas líricas*, 2 vol., Madrid: RAE.
- SERRES-BRIÀ & VILA 2007: Rotllà SERRES-BRIÀ & Pep VILA, «La “Regla de la gloriosa Santa Clara”, (Perpinyà, 1707), un imprès no inventariat», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 48, 361-364.

- SESER 2005: Rosa SESER, «El convent de les agustines de Dénia: una aproximació històrica», dins R. Sesar Pérez & V. Canet i Llidó (coord.), *El convent de les agustines de Dénia i la Santíssima Sang. 400 anys de presència a Dénia*, Dénia: Ajuntament de Dénia, 73-125.
- SESER & CANET coord. 2005: Rosa SESER PÉREZ & Vicent CANET I LLIDÓ (coord.), *El convent de les agustines de Dénia i la Santíssima Sang. 400 anys de presència a Dénia*, Dénia: Ajuntament de Dénia.
- SEVILLA & REY ed. 1994: Florencio SEVILLA & Antonio REY (ed.), Miguel de Cervantes Saavedra, *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha*, Alcalà d'Henares: Centro de Estudios Cervantinos.
- SILVERIO DE SANTA TERESA (OCD) ed. 1915-1924: SILVERIO DE SANTA TERESA (ed.), *Obras de Sta. Teresa de Jesús*, Burgos: El Monte Carmelo (Biblioteca mística carmelitana, 1-9).
- 1935-1952: *Historia del Carmen Descalzo en España, Portugal y América*, Burgos: [El Monte Carmelo].
- SIMÓN 1972: José SIMÓN DÍAZ, *Bibliografía de la literatura hispánica*, Madrid: CSIC.
- 1972: *Impresos del siglo XVII. Bibliografía selectiva por materias de 3.500 ediciones príncipes en lengua castellana*, Madrid: CSIC, 1972.
- 1975: *Jesuitas de los siglos XVI y XVII: escritos localizados*, Salamanca/ Madrid: Universidad Pontificia/Fundación Universitaria Española (Espirituales Españoles, Serie C, 2).
- 1976: «Tráfico de alabanzas en el Madrid literario del Siglo de Oro», *Anales del Instituto de Estudios Madrileños*, XII, 65-75.
- 1977: *Dominicos de los siglos XVI y XVII: escritos localizados*, Salamanca / Madrid: Universidad Pontificia/ Fundación Universitaria Española (Espirituales Españoles, Serie C, 7).
- 1983a: *El libro español antiguo: análisis de su estructura*, Kassel: Reichenberger.
- 1983b: «La Poesía mural del Siglo de Oro en Aragón y Cataluña», dins *Homenaje a José Manuel Blecua*, Madrid: Ed. Gredos, 617-629.
- 1985: *Mil biografías de los siglos de oro (índice bibliográfico)*, Madrid: CSIC (Cuadernos bibliográficos, 46).
- SIMÓN & CALVO 1962: José SIMÓN DÍAZ & Luciana CALVO RAMOS, *Siglo de oro: índice de justas poéticas*, Madrid: CSIC.
- SIMÓN PALMER 1989: Mª Carmen SIMÓN PALMER, «La ocultación de la propia personalidad en las escritoras del siglo XIX», dins S. Neumeister (coord.), *Actas del IX Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas: 18-23 agosto 1986 Berlín*, vol. 2, Frankfurt am Main: Vervuert, 91-100.
- SISCAR 1987: Domingo SISCAR BRIONES, «La venerable pegolina Joaquina de la Cruz Terciaria Franciscana. III Centenario de su nacimiento (1687-1987)», *Llibre de Festes de Pego*.
- SOBRECASAS 1681: Francisco SOBRECASAS (OP), *Ideas varias de orar evangélicamente: con reglas para la forma y eleccion de libros para la materia...*, Saragossa: Herederos de Pedro Lamarca.
- SOLÀ 2007: Àngels SOLÀ, «Impressores i llibreteres a la Barcelona dels segles III-XVIII i XIX», *Recerques. Història, economia i cultura*, 56 [=Negocis i identitat laboral de les dones], 91-129.
- SOLÀ 2010: Pere SOLÀ, *Educació i societat a Catalunya: una sinopsi històrica*, Vic: Eumo.
- SOLDEVILA 1998: Ferran SOLDEVILA, *Les dones en la nostra història*, Barcelona: Rafael Dalmau (Episodis de la història, 77).
- SOLER [1716]: Pedro SOLER, *Oración fúnebre en las exequias que a sus expensas celebró la venerable orden tercera de la penitencia del gran padre Santo Domingo de Guzmán [...] de su memorable hija y hermana Leocadia Estopiñá...*, València: Joan González.
- SOLERVICENS 2003: Joan SOLERVICENS, «La literatura humanística a la selecta biblioteca de Mencía de Mendoza, Marquesa de Cenete, Duquesa de Calàbria i deixeblla de Joan Lluís Vives», dins F. Grau Codina, X. Gómez Font, J. Pérez Durà & J.M. Estellés González (ed.), *Studia humanitatis i renovació cultural a Europa i a Nou Món*, València: Institució Alfons el Magnànim, 313-324.

- SOLÍS 1692: Antonio DE SOLÍS, *Varias poesias sagradas y profanas...*, Madrid: Antonio de Roman.
- SONNET 1993: Martine SONNET, «La educación de una joven», dins G. Duby & M. Perrot, *Historia de las mujeres en Occidente*, Madrid: Taurus, 129-165.
- SORIANO 1997: Carmen SORIANO TRIGUERO, «Inquisición, beatas y falsarios en el siglo III-XVII: pautas del Santo Oficio para examinar visiones y apariciones», dins A. Mestre Sanchís, P. Fernández Albaladejo & E. Giménez López (coord.), *Actas de la IV Reunión Científica de la Asociación Española de Historia Moderna Alicante, 27-30 de mayo de 1996*, vol. 2, [=Disidencias y exilios en la España Moderna], Alacant: Caja de Ahorros del Mediterráneo / Universita d'Alacant / A.E.H.M., Alacant, 253-262.
- SORRIBAS 1741: Josep SORRIBAS, *Narración histórica de la antigüedad y progresos del real monasterio de la Purísima Concepción de la ciudad de Valencia...*, València: Josep Esteve Dolç.
- STEWART 1966: Stanley STEWART, *The enclosed garden: the tradition and the image in seventeenth-century poetry*, Madison/ London: University of Wisconsin Press.
- STOICHITA 1996: Víctor I. STOICHITA, *El ojo místico: pintura y visión religiosa en el Siglo de Oro español*, Madrid: Alianza.
- SUÁREZ ed. 2010: Enrique SUÁREZ FIGAREDO, Fray Juan de la Cerda, *Vida política de todos los estados de mujeres* [Edició digital: *Lemir*, 14. Textos, 1-628].
- ed. 2013: Francisco Santos, *Los Gigantones en Madrid por defuera* [Edició digital: *Lemir*, 17. Textos, 449-590].
- ed. 2014: María de Zayas y Sotomayor, *Desengaños amorosos* [Edició digital: *Lemir*, 18. Textos, 27-270].
- SUÁREZ 1598: Juan SUÁREZ DE GODOY, *Thesoro de varias consideraciones sobre el Psalmo de Misericordias domini in eternum cantabo, en que se contienen conceptos de grande espíritu [...] con los setenta y dos nombres de Dios y todas las festividades de nuestra Señora...*, Barcelona: Sebastià de Cormellas.
- SULLIVAN 1997: Constance SULLIVAN, «Las escritoras del siglo XVIII», dins I.M. Zavala (coord.), *Breve historia feminista de la literatura española (en lengua castellana)*, vol. IV, Barcelona / Anthropos, 305-330.
- SURTZ 1995: Ronald E. SURTZ, *Writing Women in Late Medieval and Early Modern Spain: The Mothers of Saint Teresa of Avila*, Philadelphia: U of. Pennsylvania P.
- STEPPE 1969: Jan Karel STEPPE, «Mencía de Mendoza et ses relations avec Érasme, Gilles de Busleyden et Jean-Louis Vives», dins J. Coppens (ed.), *Scrinium Erasmianum. Mélanges historiques publiés sous le patronage de l'Université de Louvain à l'occasion du cinquième centenaire de la naissance d'Érasme. Historische opstellen gepubliceerd onder de auspicien van de Universiteit te Leuven naar aanleiding van het vijfde eeuwfeest van Erasmus' geboorte*, Leiden: Brill, 449-506.
- 1985: «Mécénat espagnol et art flamand au XVI siècle», dins *Splendeurs d'Espagne et les villes Belges 1500-1700: Bruxelles, Palais des Beaux-Arts, 25 septembre - 22 décembre 1985*, vol. II, Brusel les: Crédit Communal, 247- 280.
- STEVENSON 2005: Jane STEVENSON, *Women Latin Poets: Language, Gender and Authority from Antiquity to the Eighteenth Century*, Oxford: Oxford University Press.
- SUERO ROCA 1987-1997: María Teresa SUERO ROCA, *El teatre representat a Barcelona de 1800 a 1830*, 4 vol., Barcelona: Institut del Teatre.
- TAFALLA 1714: José TAFALLA NEGRETE, *Ramillete poética de las discretas flores del amenísimo, delicado numen del doctor d. Joseph Tafalla Negrete*, Saragossa: Manuel Román.
- TALAVERA 2007: Santiago TALAVERA, *La fábula esópica en España en el siglo XVIII*, Conca: Universidad de Castilla-La Mancha. Servicio de Publicaciones.
- TAVERA 2009: Susanna TAVERA, «Història de les dones», dins A. Simon (dir.), *Tendències de la historiografia catalana*, València: PUV, 173-183.
- TERESA DE JESÚS 1607: TERESA DE JESÚS, *Libro llamado Camino de Perfección, que escribió para sus monjas la madre Teresa de Jesús, fundadora de los Monasterios de las Carmelitas Descalzas, a ruego dellas...*, Madrid: por Juan Flamenco, 1607.

- 1943: *Las Moradas*, Argentina: Espasa/Calpe, 1943.
- THOMAS 2006a: George Anthony THOMAS, «Yo nunca he escrito cosa alguna por mi voluntad»: Subversion and Resistance in Sor Juana's Occasional Poetry», *South Atlantic Review* 71/1, 1-19.
- 2006b: «'Obedezco pero no cumplo': La estética política de la poesía de ocasión de Sor Juana Inés de la Cruz», dins Y. Fuentes & M. R. Parker, *Leading Ladies: Mujeres en la literatura hispana y en las artes*, Baton Rouge: Louisiana State UP, 107-118.
- 2012: *The Politics and Poetics of Sor Juana Inés de la Cruz*, Farnham: Ashgate.
- THOMPSON 2008: Irving A. Anthony THOMPSON, «La cuestión de la autoridad en la controversia sobre el Patronato de santa Teresa de Jesús», dins F.J. Aranda Pérez & J.D. Rodrigues (ed.), *De Re Publica Hispaniae: una vindicación de la cultura política en los reinos ibéricos en la primera modernidad*, Madrid: Silex, 293-320.
- TOLDRÀ 2006-2007: Maria TOLDRÀ [ressenya de:] «Gabriela ZARRI, *La 'religione' di Lucrezia Borgia. Le lettere inedite del confessore*, Roma: Ministero per i beni e le attività culturali: Comitato Nazionale Incontri di studio per il V centenario del pontificato di Alessandro VI (1492-1503); Roma nel Rinascimento, 2006, 332 p., il l.», *Revista Borja. Revista de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians*, 1, 301-304.
- TORNER 1651: Josep TORNER, *Compendio de las grandezas y prerogativas soberanas de la antiquíssima Casa de los Vizcondes de Rocabertí... Condes de Perelada, Barones, y Marqueses de Anglesola...*, Madrid: [s.n.].
- TORRA 1995: Alberto TORRA, «Fondos documentales monásticos en el ACA», *Memoria ecclesiae*, VI, 121-146.
- 2002: «Fondos documentales de los conventos de Barcelona en el ACA», *Barcelona. Quaderns d'història*, 8, 307-323.
- TORRADEFLOT 1907-1909: Ignasi TORRADEFLOT CORNET, *Crónica de la orden de las monjas capuchinas en España: fundada por la venerable madre sor Angela Margarita Serafina*, 2 vol., Manresa: Tipografía Católica de Domingo Vives.
- TORRES 1798: Diego de TORRES VILLARROEL, *Libro segundo, Vida exemplar de la Venerable madre Gregoria Francisca de Santa Teresa, carmelita descalza en el convento de Sevilla. En el siglo doña Gragoria Francisca de La Parra Queinoge...* Madrid: Ibarra.
- TORRES 2011: Xavier TORRES, «Llegir, escriure i escoltar a la Barcelona del Sis-cents», dins *Llengua i literatura: Barcelona 1700*, Barcelona: Editorial Barcino/Fundació Lluís Carulla/Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura (Ciutat del Born. Barcelona 1700, 6), 58-101.
- TORRES I AMAT 1836 [1973]: Félix TORRES I AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario critico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, Barcelona [Facsimil: Barcelona /Sueca, Curial Edicions Catalanes].
- TOSCA 1775: Tomàs Vicent TOSCA, *Vida, virtudes y milagros de la venerable madre Sor Josepha María de Santa Inés (en el siglo Josepha Albiñana)...*, València: Benet Montfort [3a ed.].
- TRATADO [ca. 1780-1800]: *Tratado sobre las tertulias. Sacado a luz por un sacerdote de la congregación de la misión*, Barcelona [s.e.]
- TRAYER 1925: Benito TRAYER GARCÍA, *Villarreal en la Guerra de Sucesión*, Vila-real: Juan A. Botella.
- TRAVITSKY 1981: Betty TRAVITSKY, *The Paradise of Women: Writings by Englishwomen of the Renaissance*, Westport: Conn.
- TRES 2001-2002: Joan TRES I ARNAL, «Prodigios y finezas de los ángeles de Pere Serra i Postius: una obra paradigmàtica del segle XVIII català», *BRABLB*, 48, 141-160.
- ed. 1986: Cristòfol Despuig, *Los Col loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, Barcelona: Curial.
- TRIADÓ 1998-1999: Joan-Ramon TRIADÓ, «La festa i les manifestacions efímeres a la Catalunya del s. XVIII: proposta d'estudi i d'anàlisi», dins *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*, Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya (Biblioteca Abat Oliba Sèrie il·lustrada, 2), 135-142.

- TRIAS 1985: Sebastià TRIAS MERCANT, «La mística quietista: Sor Aina M. del Santíssim Sagrament», dins *Història del pensament a Mallorca*, vol. I, Palma: Moll, 172-181.
- ed. 1988: Sor Anna Maria del Santíssim Sagrament, *Càntics i cobles*, Palma: Moll.
- 1991: «Les dues cartes de sor Caterina Tomàs», *Miramar*, 12 (octubre-desembre), p.12.
- 2005: «Un nou manuscrit lul·lista i un nou argument a favor de Llull», dins Maria Isabel Ripoll Perelló (ed.), *Actes de les Jornades Internacionals Lul·lianes. Ramon Llull al s. XXI. Palma, 1, 2 i 3 d'abril de 2004*, Palma/Barcelona: UIB / Universitat de Barcelona, 347-358.
- 2009: *Diccionari d'escriptors lul·listes*, Palma de Mallorca: Edicions UIB.
- TRIVIÑO 1992: María Victoria TRIVIÑO, *Escritoras clarisas españolas. Antología*, Madrid: BAC.
- 2005: «Escritoras franciscanas hispanas», dins M.M. Graña Cid, *El franciscanismo en la Península Ibérica. Balance y perspectivas. Actas del I Congreso Internacional. Madrid, 22-27 de septiembre de 2003*, Barcelona: G.B.G. Editora, 101-124.
- TRUEBA 2003: Virginia TRUEBA, «Mujeres ilustradas: 'el alma no es hombre ni mujer'», dins A. Caballé (dir.), *La vida escrita por las mujeres, 1: Por mi alma os digo*, Barcelona: Círculo de Lectores, 495-523.
- 2005: *El claroscuro de las luces: escritoras de la Ilustración española*, [Barcelona]: Montesinos.
- TRUEBLOOD 1977: Alan S. TRUEBLOOD, «La mariposa y la llama: motivo poético del Siglo de Oro», dins F. López, J. Pérez, N. Salomon & M. Chevalier (coord.), *Actas del Quinto Congreso Internacional de Hispanistas*, vol. 2, Bordeus: Instituto de Estudios Ibéricos e Iberoamericanos. Université de Bordeaux III, 829-837.
- TRUJILLO 2009: Mª Cecilia TRUJILLO MAZA, *La representación de la lectura femenina en el siglo XVI*. Tesis doctoral, Barcelona: Universitat de Barcelona [en línia: <http://www.tdx.cat/handle/10803/4907>] [consulta: 13/09/2012].
- URZAINQUI 2002: Inmaculada URZAINQUI, «Los espacios de la mujer en la prensa del siglo XVIII», dins C. Almunia & E. Sotillos (ed.), *Del periódico a la sociedad de la información*, Madrid: Sociedad Estatal España Nuevo Milenio, 53-79.
- 2003: «Nuevas propuestas a un público femenino», dins V. Infantes, F. López & J. F. Botrel (ed.), *Historia de la edición y de la lectura en España (1472-1914)*, Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, pp. 481-492.
- VALLÉS 2002: Vicent VALLÉS BORRÀS, *De la Carta de Poblament a l'ocàs de l'antic règim (1252-1800)*, l'Alcúdia: Ajuntament de l'Alcúdia.
- VALSALOBRE 2001: Pep VALSALOBRE, «De l'*Spill* de la vida religiosa al *Desitjós*. Notes a una novel·la al·legòrica del segle XVI (XVII)», *Caplletra*, 31 (tardor), 11-23.
- 2002: Pep VALSALOBRE, «Llocs, formes i textos de la protohistòria literària catalana. Segles XV-XVII: del marquès de santillana a Nicolás Antonio (1676) (XVIII)», *Estudi General*, 22, 309-352.
- ed. 2002: Agustí Eura, *Obra poètica i altres textos*, Barcelona: Curial / Fundació Pere Coromines (Autors Catalans Antics, 13).
- 2004: «Literatura catalana moderna: un desplegament historiogràfic i filològic prometedor», *Serra d'Or*, 529, 52-56.
- 2008: «Francesc Fontanella: una biografia excessiva», *Revista de Catalunya*, 239, 91-98.
- 2010: «Mecenatge, italianisme i estratègies de substitució de la tradició literària autòctona (XVII)», dins E. Miralles (ed.), *Del Cinccents al Setcents. Tres-cents anys de literatura catalana*, Bellcaire d'Empordà: Edicions Vitel·la (Philologica. Sèrie Estudis, 2), 323-364.
- 2012a: «Elements per a una Catalunya sacra: sobre alguns aspectes de l'hagiografia de l'edat moderna catalana», dins M. García Sempere i M.A. Llorca (ed.), *Vides medievals de sants: difusió, tradició i llegenda*, Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (Simposia Philologica, 22), 99-122.
- 2012b: «La 'Signora Letteratura' i 'Madame Politique' es troben al Carnaval amb el poeta Francesc Fontanella: una doble lectura de les festes de 1647», dins S. Boadas (ed.), *Literatura en la Guerra de Treinta Años*, Vigo: Editorial Academia del Hispanismo, 109-127.

- [en premsa]: «Itinerario de los textos de Caterina de Siena en el ámbito hispánico quinientista. La traducción valenciana del *Dialogo della divina Provvidenza*»
- VALSALOBRE & SANSANO ed. 2006: Pep VALSALOBRE & Gabriel SANSANO (ed.), *Francesc Fontanella: una obra, una vida, un temps*, Bellcaire d'Empordà: Vitel la.
- VALSALOBRE & ROSSICH 2007: Pep VALSALOBRE & Albert ROSSICH, *Literatura i cultura catalanes (segles XVII-XVIII)*, Barcelona: UOC.
- VALVERDE 2007 Nuria VALVERDE, *Actos de precisión: instrumentos científicos, opinión pública y economía moral en la Ilustración española*, Madrid: CSIC.
- VARELA 2005: Elisa VARELA, «Aprender a leer, aprender a escribir: lectoescritura femenina (siglos XIII-XV)», dins M.V. González de la Peña (coord.), *Mujer y cultura escrita. Del mito al siglo XIX*, Gijón: Trea, 59-74.
- 2006: «La oralidad, la cultura escrita y el aprendizaje», dins M.M. Rivera Garretas (coord.), *Las Relaciones en la historia de la Europa medieval*, València: Tirant lo Blanc, 345-430.
- VEGA 2004: Mª Julieta VEGA GARCÍA-FERRER, «La música en los conventos de clausura femeninos de Granada», dins F.J. Campos y Fernández (ed.), *La clausura femenina en España. Actas del simposium: 1/4-IX-2004*, vol. I, El Escorial: Real Centro Universitario Escorial-María Cristina, 293-319.
- 2005: *La música en los conventos femeninos de clausura en Granada*, Granada: Universidad de Granada.
- VELLÓN 1998: Xavier VELLÓN LAHOZ, «L'oralitat en la cultura burgesa: literatura i tertúlies femenines a la baixa edat mitjana», *Catalan Review*, XII, 73-87.
- VELA 1913-1931: Gregorio Santiago VELA, *Ensayo de una Biblioteca Ibero-Americana de la Orden de San Agustín en el Catálogo Bio-Bibliográfico Agustiniiano del P. Bonifacio Moral*, 8 vol., Madrid: El Escorial, Imprenta del Asilo de Huérfanos del S.C. de Jesús/Imprenta del Monasterio.
- VENANCIO & RICART 1988: Anna VENANCIO i Dolors RICART, «Dona, cultura i experiència religiosa (segles XVI-XVIII)», dins M. Nash (ed.), *Més enllà del silenci: les dones a la Història de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 129-149.
- VENINI 1990-91: Elena VENINI I REDIN, «El magisteri femení a Barcelona a les darreries del segle XVIII», *Educació i Cultura: revista mallorquina de pedagogia*, 90-91, 63-70.
- VENTURA 1991: Montserrat VENTURA MUNNÉ, *Lletrats i il·letrats en una ciutat de la Catalunya moderna: Mataró, 1750-1800*, Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.
- VENY 1980: Joan VENY I CLAR, «Sobre els occitanismes del rossellonès», dins J. Bruguera & J. Massot i Muntaner (coord.), *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura catalanes, Andorra, 1-6 d'octubre de 1979*, Barcelona: PAM, 149-187.
- VERA 2010: Alejandro VERA, «Coro de cisnes, cantos de sirenas: una aproximación a la música en los monasterios del Chile colonial», *Revista musical chilena*, 64 / 213, 26-43.
- VIAGE 1632: *Viage del Infante cardenal Don Fernando de Austria. Des de 12 de abril de 1632 que salió de Madrid con su magestad Dn Felipe III. Su hermano hasta que entró en Bruselas, por Diego de Aedo y Gallart*, Barcelona: Sebastià Comelles.
- VICIER 2001: Françoise VICIER, «Production littéraire à la cour valencienne et napolitaine des “reines tristes” au début du XVIIe siècle», dins P. Civil (coord.), *Écriture, pouvoir et société en Espagne aux XVIe et XVIIe siècles: Hommage du CRES à Augustin Redondo*, París: Presses de la Sorbonne Nouvelle (Travaux du Centre de Recherche sur l'Espagne des XVIe et XVIIe siècles, 17), 365-382.
- VIDAL 1743: Francisco VIDAL MICÓ, *Historia de la prodigiosa vida, virtudes, milagros y profecias del segundo angel del Apocalypsi y apostol valenciano de las Indias Occidentales San Luis Bertrán...*, València: Josep Tomàs Lucas.
- VIERA 1976: David J. VIERA, «Actitud hacia la educación de la mujer en las letras clásicas hispánicas», *Thesaurus*, XXXI/ 3, 160-164.
- VIGIL 1986: Mariló VIGIL, *La vida de las mujeres en los siglos XVI y XVII*, Madrid: Siglo XXI.
- VILA 1999: Pep VILA, «Unes “comèdies” representades a Girona l'any 1600», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XL, 137-143.

- 2000: «Una religiosa clarissa de Vic, lectora del *Cant espiritual* d'Ausiàs Marc (1570)», *Revista de Catalunya*, 150, 133-141.
- 2001: «Reginald Poc, escriptor i predicador dominicà», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, Annals 1999-2000, 118-120.
- VILA & BRUGET 1983: Pep VILA & Montserrat BRUGET, *Festes públiques i teatre a Girona. Segles XIV i XVIII*, Girona: Ajuntament de Girona.
- VILANOVA 2006: Santiago VILANOVA AÑÓ, «Les conseqüències de la Guerra de Successió des del punt de vista demogràfic», *Font*, 8, 71-92.
- VILLALBA 1993: Pere VILLALBA I VARNEDA, «Cèrvols i serps», *Faventia*, 15/2, 123-132.
- VILLALONGA 2007: Anna Maria VILLALONGA, «Literatura popular i la tradició misògina: algunes balades del *Romancerillo catalán*», *Llengua & Literatura*, 18, 75-106.
- VILLAR 2011: Luis Manuel VILLAR, *En perseguirme, Mundo ¿qué interesas? Bibliografía sorjuanina: ediciones, estudios y obras de creación en honor de la poetisa durante el periodo 2000-2010*, Seattle, Washington.
- VILLERINO 1690-1694: Alonso de VILLERINO, *Esclarecido Solar de las religiosas reformadas de nuestro padre san Agustín y vidas de las insignes hijas de sus convento*, Madrid: Bernardo de Villadiego.
- VILLIERS 1927: Cosme de VILLIERS, *Bibliotheca Carmelitana, notis criticis et dissertationibus illustrata: cura & labore unius e carmelitis provinciae turoniae / quas P. Cosmae de Williers; additis nova praefatione et supplemento luce exprimendum curavit P. Gabriel Wessels*, Roma: Prostat aedibus Colegii S. Alberti.
- VINCENT-CASSY 2010: CECILE, «Los santos, la poesía y la patria», *Jerónimo Zurita*, 85 [=Fábrica de santos: España, siglos XVI- XVII], 75-94.
- VINYOLAS 2003: Pablo VINYOLAS TORRES, *Santa Inés de Peranda de Asís y santa Clara de Janua de Barcelona y su culto inmemorial*, Barcelona: Vila, Aleu y Domingo Imp.
- VINYOLES 1993: Teresa-Maria VINYOLE, «L'esdevenir quotidià: treball i lleure de les dones medievals», dins M. Nash (ed.), *Més enllà del silenci: les dones a la Història de Catalunya*, ed. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 73-89.
- 1996a: «Cartas de mujeres medievales, mirillas para ver la vida», dins Cristina Segura (ed.), *La voz del silencio, II. Historia de las mujeres. Compromiso y método*, Madrid: Asociación Cultural Al-Mudayna, 97-133.
- 1996b: «L'amor i la mort al segle XIV. Cartes de dones», dins *Miscel·lània de textos medievals*, Barcelona: CSIC, 111-198.
- 2000: «Cartas de mujeres en el paso de la edad media al renacimiento», dins Iris M. Zavala (coord.), *Breve historia feminista de la literatura española (en lengua castellana)*, vol. VI, Barcelona / Anthropos, 51-61.
- 2003: «Dones protagonistes de relacions i convivències en el pas de l'Edat Mitjana al Renaixement», *Pedralbes*, 23, 317-336.
- 2005: «La cotidianidad escrita por una mujer del siglo XV», dins M.V. González de la Peña (coord.), *Mujer y cultura escrita. Del mito al siglo XXI*, Gijón: Trea, pp. 117-130.
- 2008: «Encuentros con una dama del siglo XV: Sança Ximenis de Cabrera», dins B. Garí Aguilera (coord.), *Vidas de mujeres del Renacimiento*, Barcelona: Univesitat de Barcelona, 87-101.
- 2011: *Les Veus de les malmaridades = The voices of the «malmarides»*, Barcelona: Universitat de Barcelona.
- VIÑAO 1996: Antonio VIÑAO FRAGO, «Por una historia de la cultura escrita: observaciones y reflexiones», *Signo: revista de historia de la cultura escrita*, 3, 41-68.
- 1999: «Alfabetización y primeras letras (siglos XVI-XVII)», dins A. Castillo (ed.), *Escribir y leer en el siglo de Cervantes*, Barcelona: Paidós, 39-84
- 2004: *Escuela para todos. Educación y modernidad en la España del Siglo XX*, Madrid: Ed. Marcial Pons.

- VIVEROS 2005: Germán VIVEROS, *Manifestaciones teatrales en Nueva España*, Mèxic: UNAM.
- VIVES CISCAR 1882: José VIVES CISCAR, «El robo del copón de santo Domingo», *Revista de Valencia*, II (juny), 307-315.
- VOLLENDORF 2005: Lisa VOLLENDORF, *The Lives of Women: a new history of Inquisitorial Spain*, Nashville: Vanderbilt University Press.
- VON DER HEYDEN-RYNSCH 1998: Verena VON DER HEYDEN-RYNSCH, *Los salones europeos. La cima de una cultura femenina desaparecida*, Barcelona: Península.
- VOSTERS 1970: Simón A. VOSTERS, «Lope de Vega y las damas doctas», dins C.H. Magis (coord.), *Actas del Tercer Congreso Internacional de Hispanistas*, Mèxic DF: Colegio de México, 909-921.
- 1985: «Doña Mencía de Mendoza, señora de Bredá y virreina de Valencia», *Cuadernos de Bibliofilia*, 13, 3-20.
- 2007: *La dama y el humanista. Doña Mencía de Mendoza y Juan Luis Vives entre Flandes y Valencia*, Múrcia: Nausicaä Edición.
- WARDROPER 1958: Bruce WARDROPER, *Historia de la poesía lírica a lo divino en la cristiandad occidental*, Madrid, *Revista de Occidente*.
- WERUAGA 2008: Ángel WERUAGA, *Lectores y bibliotecas en la Salamanca moderna (1600-1789)*, Valladolid: Junta de Castilla y León. Consejería de Cultura y Turismo.
- WEAVER 2002: Elissa WEAVER, *Convent Theatre in Early Modern Italy: Spiritual Fun and Learning for Women*, Cambridge: Cambridge University Press.
- WEBER 1996: Alison WEBER, *Teresa of Avila and the Rhetoric of Femininity*, Princeton: Princeton University Press.
- 2005a: «Autobiografías por mandato: ¿ego-documentos o textos sociales?», *Cultura escrita & sociedad*, 1, 116-119
- 2005b: «El feminismo parcial de Ana de San Bartolomé», dins L. Wollendorf (ed.), *Literatura y feminismo en España: (s. XV-XXI)*, Barcelona: Icaria, 77-94.
- 2009: «Could Women Write Mystical Poetry? The Literary Daughters of Juan de la Cruz», dins J. Olivares (ed.), *Studies on Women's Poetry of the Golden Age. Tras el espejo la musa escribe*, Woodbridge: Tamesis, 185-201.
- WHITEHEAD 1999: Barbara WHITEHEAD, *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500 to 1800*, Londres: Routledge (Studies in the history of education, 7).
- WILKINS ed. 1997: Constance L. WILKINS (ed.), Constanza de Castilla, *Libro de devociones y oficios*, Exeter: Exeter University Press (Exeter Hispanic Texts, 52).
- XIMENO 1747-1749 [1980]: Vicent XIMENO, *Escritores del Reyno de Valencia*, 2 vol., València: Joseph Estevan Dolç [Facs.: 2 vol., València: Librerías Paris-Valencia].
- YEPES 1797: Diego YEPES, *Vida, virtudes y milagros de la bienaventurada virgen Teresa de Jesús, madre y fundadora de la nueva reformación de la orden de los descalzos y descalzas de Nuestra Señora del Carmen*, Madrid: Plácido Barco López.
- ZAPATA 1566: Luís ZAPATA, *Carlo famoso. De don Lays Çapata, a la C.R.M. Del rey Don Phelippe segundo nuestro señor...*, València: Juan Mei.
- ZARAGOZA 2010: Verònica ZARAGOZA, «Posà-la per ser humil en la montanya més alta». *La literatura femenina a l'edat moderna a Catalunya i a les Illes Balears*. Treball de màster, Girona: Universitat de Girona.
- 2011: «La permeabilitat de la clausura: el convent dels Àngels a la Barcelona del segle XVII i l'obra de Contesina Fontanella», *XII Congrès d'història de Barcelona. Historiografia barcelonina. Del mite a la comprensió* (Barcelona, 30 novembre-1 desembre 2011), Barcelona: AHC B.
- 2013a: «L'escriptura en femení a l'àmbit lingüístic català (segles XVI-XVIII). Presentació del monogràfic», *Scripta. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 1/1 [=L'escriptura en femení a les terres de llengua catalana (segles XVI-XVIII)], 266-270.

- 2013b: «Escriure poesia al convent entre la devoció i l'obediència. Primera aproximació a un manuscrit femení del segle XVIII», *Scripta. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 1/1 [=L'escriptura en femení a les terres de llengua catalana (segles XVI-XVIII)], 333-361.
- 2013c: «Perpetuació del passat al convent de Santa Clara de Perpinyà a través del seu Llibre de Memòries», dins O. Jané, E. Miralles & I. Fernández (ed.), *Memòria Personal. Una altra manera de llegir la història*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 35-48.
- 2013d: «'Pues que tiene libertad por decir alguna cosa...'. Noticia del cuaderno poético de sor Eulària Teixidor (siglo XVIII)», dins M. Arriaga Flórez, S. Bartolotta & M. Martín Clavijo (ed.), *Ausencias: escritoras en los márgenes de la cultura*, Sevilla: ArCiBel Editores, 1.351-1.372.
- 2013e: «*Historiar les protagonistes absents*. La poesia femenina de l'edat moderna a l'àmbit català», dins L. Josa & M. Lambea (ed.) *'Allegro con brio'. I Encuentro "Aula Música Poética" de Jóvenes Humanistas. (Barcelona, 9 y 10 de octubre de 2012)*, Digital CSIC, 146-159.
- (2012 [2015]): «La obra literaria de los Fontanella al entorno del monasterio dominico de Nuestra Señora de los Ángeles y Pie de la Cruz (Barcelona, siglo XVII)», *Archivum Fratrum Praedicatorum*, LXXXII, 217-267.
- ZARAGOZA PASCUAL 1997: Ernesto ZARAGOZA, *Catàleg dels monestirs catalans*, Barcelona: PAM.
- ZARRI 1990: Gabriella ZARRI, *Le sante vive. Cultura e religiosità femminile nella prima età moderna*, Torí: Rosenberg & Sellier.
- 1999: *Per lettera. La scrittura epistolare femminile tra archivio e tipografia. Secoli XV-XVII*, Roma: Viella.
- 2014: «La scrittura monastica», dins N. Baranda & M.C. Marín, (ed.) *Letras en la celda. Cultura escrita de los conventos femeninos en la España moderna*, Madrid/Frankfurt: Iberoamericana/ Vervuert (Tiempo Emulado. Historia de América y España, 32), 49-64.
- ZARRI & BARANDA 2011: G. ZARRI & N. BARANDA, *Memoria e comunità femminili: Spagna e Italia, secc. XV-XVII - Memoria y comunidades femeninas. España e Italia, siglos XV-XVII*, Florència: Firenze University Press.
- ZAVALA coord. 1993-2000: Iris M. ZAVALA, coord., *Breve historia feminista de la literatura española (en lengua castellana)*, 6 vol., Barcelona / Anthropos, 1993-2000.

